

EGYETEMES
PHILOLOGIAI KÖZLÖNY

A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG VÁLASZTMÁNYÁNAK ÉS
A M. T. AKADÉMIA CLASSICA PHILOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

HEINRICH GUSZTÁV és P. THEWREWK EMIL

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL SZERKESZTIK

NÉMETHY GÉZA és PETZ GEDEON.

HUSZONNEGYEDIK ÉVFOLYAM.

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.

1900.

*Az Egyet. Philologiai Közlöny dolgozótársai
1900-ban:*

Agatsin Gyula	Köpesdy Sándor
Badics Ferencz	Krausz Sámuel
Balassa József	Kubicsek Albert
Bánóczy József	Kuzsinszky Bálint
Bartal Antal	Láng Margit
Baumgarten Ferencz	Láng Nándor
Bayer József	Latkóczy Mihály
Binder Jenő	Lázár Béla
Bleyer Jakab	Melich János
Bódis Jusztn	Mildner Gyula
Bognár Teofil	Négyesy László
Bohdaneczky Lajos	Némethy Géza
Boros Gábor	Pecz Vilmos
Bournáz Ernő	Petz Gedeon
Császár Elemér	Pirchala Imre
Csengeri János	Pruzsinszky János
Cserép József	Radó Antal
Cserhalmi Samu	ifj. Reményi Ede
Eisler Mátyás	Schmidt Attila
Erdélyi Pál	Schmidt József
Felsmann József	Schneeberger Nándor
Fináczy Ernő	Schullerus Adolf
Finály Gábor	Sebestyén Gyula
Fiók Károly	Sebestyén Károly
Geréb József	Serédi Lajos
Gyulai Ágost	Simonyi Zsigmond
Havas Adolf	Sörös Pongrácz
Hegedűs István	Szabó Ignác
Heinrich Gusztáv	Szemák István
Hellebrant Árpád	Szilasi Móríc
Honti Rezső	Szily Kálmán
Hornyánszky Gyula	Szinnyei Ferencz
Illéssy János	Szinnyei József
Incze Béni	Teveli Mihály
Kanyaró Ferencz	P. Thewrewk Emil
Kardos Albert	Tolnai Vilmos
Katona Lajos	Váczy János
Kégl Sándor	Vajda Gyula
Kelemen Béla	Vári Rezső
Kempf József	Veress Ignác
Király Pál	Waldapfel János
Kiss Ernő	Yolland Arthur
Kohlbach Bertalan	Zlinszky Aladár
Kont Ignác	Zoltvány Irén.

T A R T A L O M.

I. Értekezések.

	Lap
<i>Badicz Ferencz</i> , Bajza életéből	5
<i>Balassa József</i> , A «Tövisek és Virágok» forrásai	9
— — Vigjátékok a nyelvújításról	452, 526
<i>Bartal Antal</i> , Lineamenta latinitatis regni Hungariæ mediæ et infimæ ætatis	12
<i>Baumgarten Ferencz</i> , Euripides Hippolytosa és Racine Phædrája	859
<i>Binder Jenő</i> , Párhuzamok Aranyhoz (1. A hamis tanu, 2. Az ünnep-rontók)	17
— — Párhuzamok Aranyhoz (3. Szent László. 4. Sir Patrick Spens.)	786
<i>Bleyer Jakab</i> , Demantius Kristóf «Magyar tábori dob»-ja	381
<i>Bódiss Jusztin</i> , Az infinitivus historicus magyarázata	25, 609
<i>Bognár Teofil</i> , Adatok a mesék vándorlásának történetéhez	30
<i>Boros Gábor</i> , Az antik poetikához	32
<i>Császár Elemer</i> , Pápai Páriz Ferencz és Misztótfalusi Kiss Miklós	37
<i>Csenyéri János</i> , Aischylos Perzsáiból	42
<i>Cserépfalvi József</i> , «Elementa» eredete	46
<i>Cserhalmi Samu</i> , A Budapesti Philologiai Társaság első éve (1874/5)	51
<i>Felsmann József</i> , Középkori német orvosi könyv a Nemzeti Múzeum könyvtárában	532
<i>Finczy Ernő</i> , Adalékok a jezsuiták iskolai színjátékainak történetéhez	458, 816
<i>Findly Gábor</i> , Capitolum	57
<i>Fiók Károly</i> , A Rámájánából	62
<i>Geréb József</i> , Római consuli családok	389
<i>Gyulai Agost</i> , Bessenyei «Jámbor szándék»-ának történetéből	64
<i>Havas Adolf</i> , Petőfi	68
— — Glossák a Komáromi énekeskönyvhöz	199
<i>Hegedűs István</i> , Thewrewk Emil Iliás-fordítása	71
<i>Héinrich Gusztáv</i> , 1874—1899	3
— — Egy régi német Attila-dráma	79
— — Wieland hazánkban	555
<i>Hellebrant Árpád</i> , A magyar philologiai irodalom 1899-ben	589
<i>Honti Rezső</i> , Buda visszafoglalása (La Buda liberata)	711, 801
<i>Hornyánszky Gyula</i> , Az agonok keletkezése	82
<i>Kanyaró Ferencz</i> , Akromonosyllabikon a régi magyar költészetben	93
<i>Kardos Albert</i> , XVI. századi irodalmunk kulturális jelentősége	96

	Lap
<i>Katona Lajos</i> , Interpolationes recentissima historiae Apollonii	99
— — Ad Gesta Romanorum	212
— — A Gesta Romanorum gyulafehérvári kézirata	368
— — „ „ „ második gyulafehérvári kézirata	881
<i>Kégl Sándor</i> , Anszári, a heráti öreg	103
<i>Kelemen Béla</i> , Német szótáraink és az osztrák helyesírás	105
<i>Kempf József</i> , Hymnus az anyaföldhöz	109
<i>Király Pál</i> , A magyar névragok csoportjai	110
<i>Kiss Ernő</i> , A «Zalán futása» és a «Székelyek Erdélyben»	274
<i>Kont Ignác</i> , Magyar-francia versírók	113
<i>Krausz Sámuel</i> , Ezékiel iratai	308
— — Vergilius Maro Grammaticus nyelvösszehasonlítása	187
<i>Latkóczy Mihály</i> , Eucheria latin nőköltő verséhez	392
<i>Lázár Béla</i> , Petőfi természetköltészete	119
<i>Melich János</i> , A szláv irodalmi nyelvekről	123
— — Az erdélyi szászok nyelvészeti munkásságának legújabb termékei	462
<i>Némethy Géza</i> , Quæstiunculae Euhemeræ	125
— — Ad Ciceronis de finibus L. I. 7, 23,	779
— — Adversaria critica ad Taciti Agricolam, Annales, Historias	347, 507
<i>Pecz Vilmos</i> , Romanus karácsonyi hymnusa	128
— — Az Ókori Lexikonról	545
<i>Petz Gedeon</i> , Van-e nyelvtani alany és állítmány?	136
<i>Pruzsinszky János</i> , Miscellanea etymologica	267
<i>Radó Antal</i> , Az <i>il</i> és <i>lo</i> Dantenél	144
<i>ifj. Reményi Ede</i> , Meleagros tavaszi dala	145
— — Homeros költői leírásai	427
<i>Schullerus Adolf</i> , «Népköltészet» és «népies költészet»	149
<i>Sebőstény Gyula</i> , Haláltalan Detre	152
<i>Simónyi Zsigmond</i> , Egy középkori jogi műszó	159
<i>Szilasi Móricz</i> , Különös képzések s ragozások	162
— — Sophokles El. v. 1078–81	210
<i>Szinnyei József</i> , Az -n személyrag eredete	164
<i>Schmidt József</i> , A verbum infinitum az ó-persában, morphologiai és syntaktikai szempontból	735
<i>Sörös Pongrácz</i> , A M. T. Akadémia történetéhez	901
<i>Tevél Mihály</i> , Csokonai és Tiedge	303
<i>Tolnai Vilmos</i> , Gyöngyössi Jánosnak egyik verséről	167
<i>Váczy János</i> , Helmeczy Mihály mint kiadó	169
<i>Vári Rezső</i> , Miscella critica	172
— — S. Gregorii Nazianzeni codicis Mediceo-Laurentiani collatio	292
— — Eucheria latin nőköltő verséhez	730
<i>Veress Ignác</i> , Tacitus Agricolája	791
<i>Waldapfel János</i> , Isten három attribútuma az Ember Tragédiája I. színében	175
<i>Zlinszky Atadár</i> , Berzsenyi és Schiller viszonyához	791
<i>Zoltány Irén</i> , Klasszikai verselésünk történetéhez	185

II. Hazai irodalom.

Albrecht János, Német nyelvtan, <i>Pruzsinszky János</i>	826
Balassa József, Kis magyar nyelvtan, <i>Kardos Albert</i>	566
Balogh Péter, Magyar nyelvtan I. U. az	750

	Lap
Balogh Péter, Magyar nyelvtan II. U. az	823
Bartha József, A magyar nemzeti irodalom története, <i>Sebestyén Károly</i>	569
Ciceronis pro Archia poeta oratio, magy. Kaposy Luczián, <i>Kempf József</i>	746
Csengeri János, Szemelvények Ovidiusból (Metamorphoses, Fasti), <i>Schmidt Attila</i>	324
— — Szemelvények Curtius Rufusból, <i>Veress Ignác</i>	311
Cserép József, Szemelvény Publius Ovidius Naso műveiből, <i>Findly Gábor</i>	753
Czuczor Gergely összes költői művei, kiadta Zoltvány Irén, <i>Tolnai Vilmos</i>	322
Dávid István, Rövid latin olvasó- és gyakorlókönyv II., <i>Köpesdy Sándor</i>	758
Dézsi Lajos, Magyar író és könyvnyomtató a XVII. században, <i>Császár Elemér</i>	38
Endrődi Sándor, Századunk magyar irodalma képekben, U. az	907
Fináczy Ernő, A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában, <i>Váczy János</i>	474
Freytag, Bilder aus der deutschen Vergangenheit, kiadta Gyulai Ágost, <i>Acz Béla</i>	410
Haller János, Gesta Romanorum, kiadta Katona Lajos, <i>Bénder Jenő</i>	484
Hegedüs István, Emlékbeszéd Ábel Jenőről, <i>Vári Rezső</i>	906
Heine, Uhland, Lenau költeményeiből, magy. Kohlbach Bertalan <i>Bourmáz Ernő</i>	830
Hittrich Odön, Szemelvények C. Julius Cæsar Commentarii de bello Gallico cz. művéből, <i>Némethy Géza</i>	320
Horváth Cyrill, A magyar irodalom története, <i>Erdélyi Pál</i>	311
Jánosi Béla, Az æsthetika története. I. A görögök æsthetikája, <i>Császár Elemér</i>	479
*Jenő Sándor és Vető Imre, A magyar tolvajnyelv és szótára	856
Kempf József, Szemelvények az Iliasból, <i>Veress Ignác</i>	402
Kempis Krisztus követéséről, ford. Pázmány Péter, magy. Bellaagh Aladár, <i>Tevelé Mihály</i>	748
Kürti Menyhért, Bajza mint költő, <i>Császár Elemér</i>	406
Márton Jenő, A római irodalom története, <i>Pruzsinszky János</i>	826
— — A görög irodalom története, U. az	826
Nánényi Lajos, A váradi színészet története, <i>Bayer József</i>	223
Pasteiner Gyula, Római világ, <i>Findly Gábor</i>	217
Pröhle Vilmos, Angol nyelvtan, <i>Yolland Arthur</i>	575
Schmidt Márton, Görög nyelvtan, <i>Pruzsinszky János</i>	826
Schvarcz Gyula, Görög történelem I., <i>Köpesdy Sándor</i>	231
— — Görög történelem, II., U. az	557
Sebestyén Károly, A görög gondolkodás kezdetei Sokratesig, <i>Bódiß Jusztin</i>	488
Simon József Sándor, Platon Euthyphronja, Sokrates védőbeszéde, Kritonja és Phaidonja, <i>Hegedüs István</i>	394
— — Szemelvények Platonból, U. az	399
Taciti Historiarum libri I—V. ed. G. Némethy, <i>Veress Ignác</i>	819
Tipray János, Német-magyar iskolai szótár, átdolgozta Schuber Mátyás, <i>Szemák István</i>	227
Tudományos zsebkönyvtár, <i>Pruzsinszky János</i>	826

* A csillaggal megjelölt művek a *Tegyesek* rovatában vannak ismeretve.

— Gyermek- és ifjúsági irodalom.

266 l. után.

III. Philologiai programmértekezések.

	Lap
Borsos Károly, Demosthenes harmadik philippikája, <i>Bódiss Jusztin</i> ...	578
Csapó Antonin, Kisfaludy Sándor és Horatius, <i>Bierkenhoffer Szilárd</i> 848,	956
Czimmermann János, Nyelvújítók és nyelvművelők Barczafalvi Szabó Dávid fellépéséig, <i>Tolnai Vilmos</i> ...	581
Dér István, Pálóczi Horváth Adám Hunniása, <i>Császár Elemér</i> ...	337
Dudek János, A stílusról, <i>Tolnai Vilmos</i> ...	582
Erdélyi Károly, Keresztény latin és görög szerzők a gymnasiumban, <i>Bódiss Jusztin</i> ...	937
Farkas Ignác, A tragikum Sophokles tragédiáiban, <i>Serédi Lajos</i> ...	943
Feczkó János, Házassági szokások és szertartások a rómaiaknál, <i>Finály Gábor</i> ...	846
Gagy Dénes, A kurucz idők epikája, <i>Szabó Ignác</i> ...	584
Glass Ferencz, Schiller levelei az ember æsthetikai neveléséről, <i>Schnee- berger Nándor</i> ...	949
Gyulai Ágost, Arany és Petőfi barátsága, <i>Bierkenhoffer Szilárd</i> ...	848
Hadady Géza, A germán derivatio, különös tekintettel a gót és az újfelnémet nyelvre, <i>Petz Gedeon</i> ...	852
Hollósy Béla, Faludy Ferencz élete és költészete, <i>Császár Elemér</i> ...	935
Joseph, Über Madách's «Tragödie des Menschen», <i>Schneeberger Nándor</i>	852
Kecskeméthy M. Lajos, Lessing élete és irod. működése, <i>Molnár Pál</i>	948
Klemens Albert, Über die Bildung und den Gebrauch der Tempora im Magyarischen, <i>Balassa József</i> ...	583
Klima Lajos, Collin Henrik József élete és művei, <i>Vajda Gyula</i> ...	500
Kostialik János, Az utóidejű határozó mondatok szerkezete a klasszi- kus latinságban, <i>Bódiss Jusztin</i> ...	938
Kovalik János, Malherbe, <i>Honti Rezsó</i> ...	951
Máyer János, A német szórend elemei, <i>Agatsin Gyula</i> ...	339
Mitrovics Gyula, Aeneas Sylvius Piccolomini, Historia de Eurialo et Lucretia se amantibus, <i>Némethy Géza</i> ...	418
Moravszky Ferencz, Úti emlékek Italiából, <i>Finály Gábor</i> ...	774
Nagy Lajos, A protestáns iskolai dráma megalapítása, <i>Heinrich Gusztáv</i>	415
Nowotny Henrik, Apor Péter «Metamorphosis»-a, <i>Szabó Ignác</i> ...	584
Osváth Elemér, A népköltészetről, <i>Heinrich Gusztáv</i> ...	770
Pöcz János, Az actio a latin tanításban, <i>Bódiss Jusztin</i> ...	837
Sajó Sándor, A stílusról, <i>Tolnai Vilmos</i> ...	582
Schiel, Lexen és Gross, Eine Schulreise nach Athen, <i>Láng Nándor</i>	946
Szántó Zsigmond, Lenau viszonya a magyarsághoz, <i>Bleyer Jakab</i> ...	771
Szép Lajos, A római classicusok magyar fordításai, <i>Incze Béni</i> ...	336
Tolnai Vilmos, Csokónai Vitéz Mihály verstani nézetei, <i>Négyesy László</i>	932
Udvardy Sándor, Heltai Gáspár bibliafordításának története és jel- lemzése, <i>Kardos Albert</i> ...	845
Vojtkó Pál, A reformatio korának hangulata a magyar irodalomban, <i>Bleyer Jakab</i> ...	419

IV. Külföldi irodalom.

*Archiv für Papyrusforschung und verwandte Gebiete ...	588
Braune, W., Die Handschriftenverhältnisse des Nibelungenliedes, <i>Hein- rich Gusztáv</i> ...	921

* A csillaggal megjelölt művek a *Könyvészet* rovatában vannak ismer-
tetve.

	Lap
Bücher, K., Arbeit und Rythmus, <i>Schullerus Adolf</i>	150
Gotthelf, F., Das deutsche Alterthum in den Anschauungen des XVI. u. XVII. Jahrhunderts, <i>Heinrich Gusztáv</i>	831
Hertling C., Quaestiones mimicae, <i>Bohdanczky Lajos</i>	835
John, E., Das lateinische Nibelungenlied, <i>Heinrich Gusztáv</i>	921
Krauss, S., Griechische und lateinische Lehnwörter im Talmud, Mid- rasch und Targum, <i>Eisler Máttyás</i>	412
Meisner u. Geerds, Ernst Moritz Arndt, <i>Kubicsek Albert</i>	329
*Meyer, P., Das Heerwesen der Ptolomæer u. Römer in Aegypten	588
Miles, E. H., How to learn philology? <i>Láng Marjit</i>	761
*Müller, O., Untersuchungen zur Geschichte des attischen Bürger- und Eherechts	588
Nöldeke, Th., Die semitischen Sprachen, <i>Eisler Máttyás</i>	767
*Strena Helbigiana	588
Thesaurus linguae latinae, <i>Cserép József</i>	327
Ussing, I. L., Pergamos, <i>Kohlbach Bertalan</i>	929
Vogelgesang, J., Ein heimlich Gespräch von der Tragedia Joh. Hus- sen, herausg. v. H. Holstein, <i>Heinrich Gusztáv</i>	927

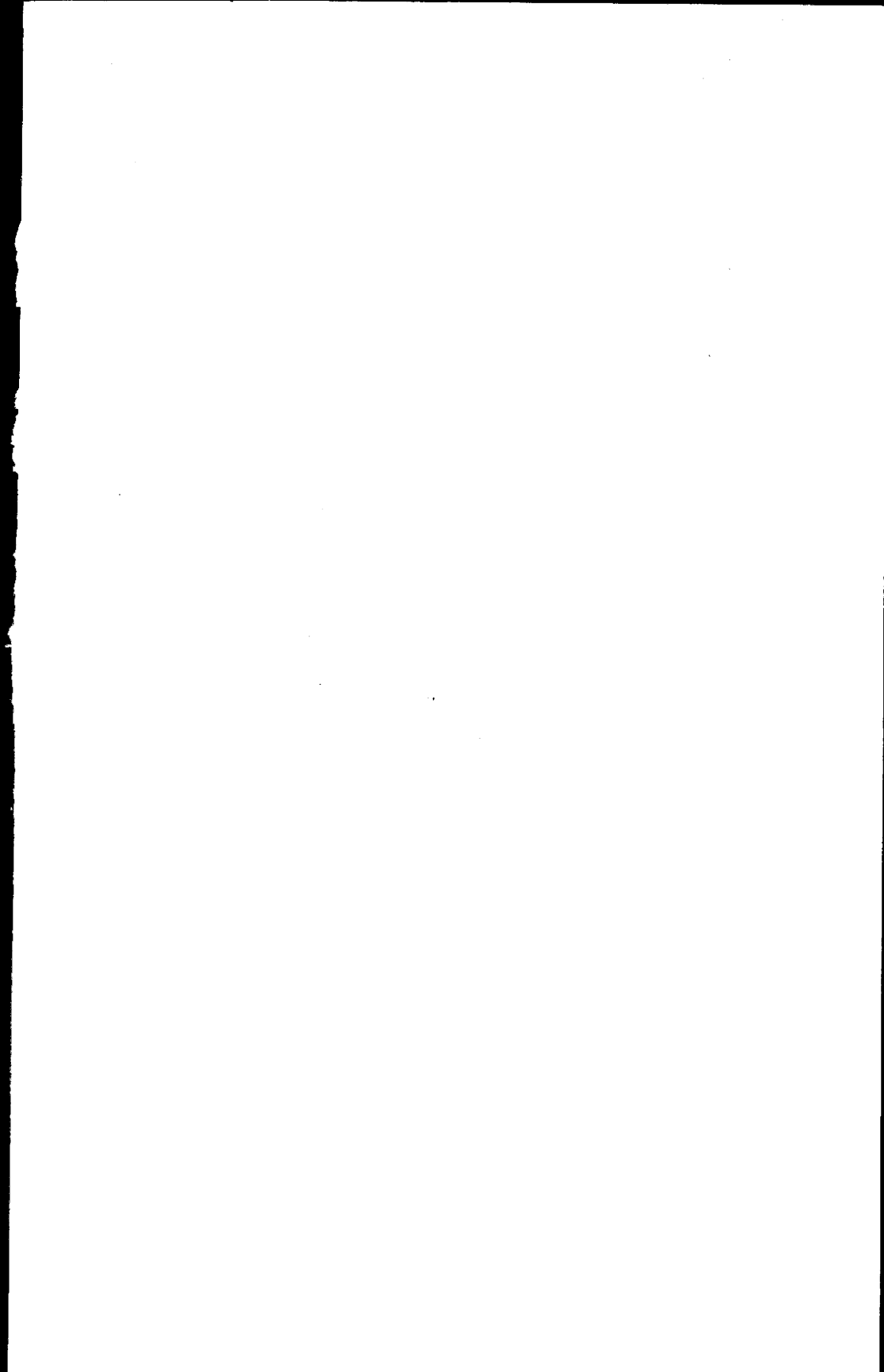
V. Budapesti Philologiai Társaság.

A Társaság XXV-dik közgyűlése 1900. jan. 13.	237
I. Elnöki megnyitó beszéd, <i>Ponori Theureuk Emil</i>	237
II. Titkári jelentés, <i>Katona Lajos</i>	248
III. A pénztárvizsgáló bizottság jelentése	254
IV. Jegyzőkönyv a közgyűlést megelőző választmányi ülésről	258
V. Jegyzőkönyv a közgyűlésről	259
Felolvasó és választmányi ülések 258, 264, 341, 420, 585, 854, 954	954
A Társaság tagjai 1900-ban	962

VI. Vegyesek.

A frankok és Cicero, <i>Heinrich Gusztáv</i>	955
A Gesta Romanorum budapesti kézirata	586
A legrégebb nagyváradi színlap, <i>Heinrich Gusztáv</i>	955
A philologia halottjai 1899-ben	426
A tolvajnyelv	856
Ayrer Jakab és a morotvai monda, <i>Mildner Gyula</i>	423
Az Artus-monda népszerűségéről, <i>Katona Lajos</i>	956
Az élő nyelveket tanítóknak nemzetközi nagygyűlése, <i>Tolnai Vilmos</i>	854
Az infinitívus historicus, <i>Pirchala Imre</i>	342
Az Irene-tárgyhoz, <i>U. az</i>	502
Az «Ünneprontók»-hoz, <i>Katona Lajos</i>	421
Bacsányi Párisban, <i>Szimnyi Ferencz</i>	264
Balassa Bálint népszerűsége, <i>Illéssy János</i>	343
Budapesti Philologiai Társaság közgyűlése	260
Dominus Generalis Miqués, <i>Bánóczy József</i>	777
Dudith András és Themistius tizenkettedik beszéde, <i>Pecz Vilmos</i>	421
Ezékiel irataihoz (válasz Krausz Sámuel úrnak), <i>Cserép József</i>	504

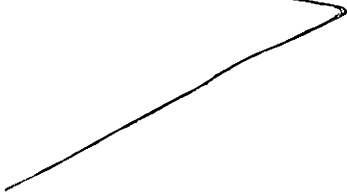
	Lap
Faust Komáromban, <i>Heinrich Gusztáv</i>	954
Felhívás a magyar nyelv új nagy szótára ügyében, <i>Szily Kálmán</i>	263
Helyreigazítás, <i>Bayer József</i>	587
Helyreigazítás, <i>Csapó Antonin</i> és <i>Bierkenhoffer Szilárd</i>	956
Hibaigazítás	344
Keleti Szemle	586
Könyvészet	265, 344, 426, 506, 587, 777, 857, 957
Müller Miksa †, <i>Simonyi Zsigmond</i>	952
Meyer Gusztáv †, <i>Katona Lajos</i>	775
Nemzetközi congressusok Párisban	424
Név- és tárgymutató	958
Qfelnémet szöveg egy XVI. századbéli spanyol munkában, <i>Petz Gedeon</i>	423
Ókori Lexikon	422
Osztrák nyelvjárásban írt költemények anthológiája, <i>Petz Gedeon</i>	424
Philologiai program-értekezések 1898/9	265
Schvarcz Gyula †, <i>Kuzsinszky Bálint</i>	341
Télfy helyett Pálfy	264

Ponori Theorenk

Emil

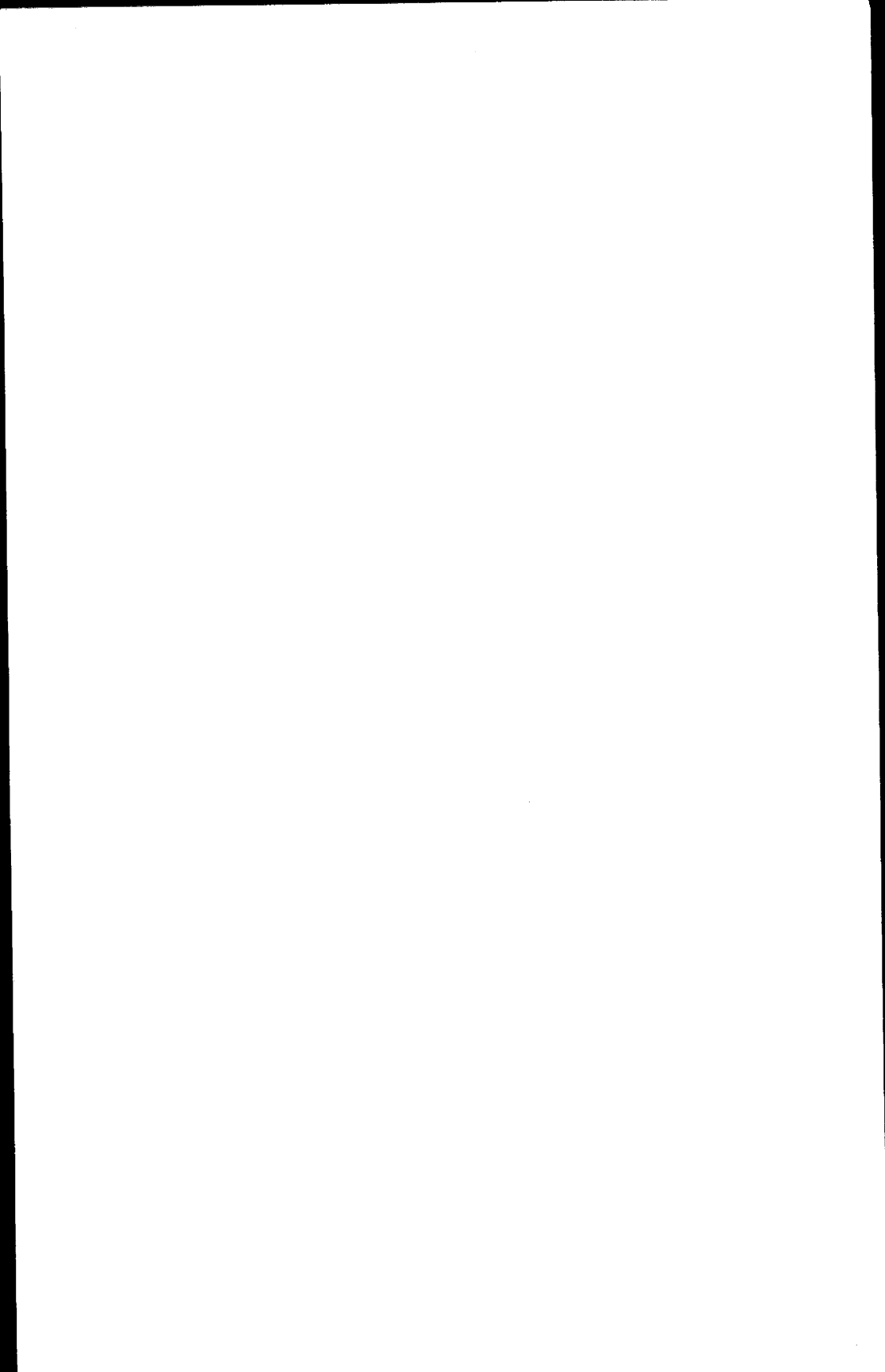
AEMILIO THEWREWK

DE PONOR

SOCIETATIS PHILOLOGORUM BUDAPESTINENSIS

PER QUINQUE LUSTRA PRAESIDI

SACRUM.

1874—1899.

A Budapesti Philologiai Társaság befejezte fönnállásának és működésének első negyedszázadát. Huszonöt éve fáradozunk csendesen, de ernyedetlenül azon, hogy a philologia egyetemes tudománya hazánkban is otthont nyerjen. És az eredmény? Nem mi vagyunk hivatva arra, hogy e kérdésre feleletet adjunk. Azért nem is jubilálunk, mert jubileum öndicsekvés nélkül el nem képzelhető. De egy-két tényről talán szabad e napon megemlékeznünk.

Midőn társaságunk huszonöt évvel ezelőtt létrejött, nem voltak dolgozó társaink, nem volt olvasó közönségünk, nem voltak anyagi eszközeink. De nem volt philologia sem. Némely szerény kísérletek történtek ugyan régebben is; de célirányos, tudatos, módszeres munkásságról, mely az egész óriási kört átkarolta volna, szó sem lehetett. És ma? Folyóiratunknak husz-egynehány kötete megadja e kérdésre a választ.

Az alapítók szózata élénk viszhangra talált tanáraink körében. Anyagi és erkölcsi elismerés nélkül sorakoztak a merészen kibontott zászló köré, melynek kezdettől máig tevékeny és áldozatkész hívei maradtak. Talán nem túlzok, ha azt állítom, hogy a magyar tanárok egyetlen alkotásukra sem lehetnek annyira büszkék, mint a mi társaságunkra, mely a nagy semmiből egy gazdag, életerős, sok ágú tudományt teremtett. Nem vagyunk még a célnál, távol sem! De ma már minden önhietség vagy önámítás nélkül állíthatjuk, hogy mind jobban megközelítjük a kitűzött célt és hogy a kik nyomdokainkba lépnek, biztosan el fogják érni.

A kik e társaságot lelkes hévvel és fiatalos önbizalommal megalapítottuk, ma könnyen érthető meghatottsággal, mint ősülők nagyapák tekintünk vissza a kezdet nehézségeire, melyeket akárhány társunk legyőzhetetleneknek látott. Mi legyőztük e nehézségeket és bármely perczen nyugodtan adjuk át a szeretett ügyet boldogabb utódainknak, a kik már tört úton haladhatnak előre.

Ne legyen azért jubileumunk egyéb a hála szózatánál. Hála mindenek előtt annak a folyton növekedő lelkes hadseregnek, mely a sokat félreértett és soha érdeme szerint nem méltányolt magyar tanári karból kikerülve, a philologia százféle ágát ernyedetlen munkássággal műveli és társaságunk körében talál működése számára tért, ösztönt, elismerést. Nem mindnyájan, a kik kezdettől velünk voltak, vannak ma is velünk. Sok derék társunkat és kedves barátunkat földi már a hant; némelyiket munkája küszöbén, élete delén ragadta el közülünk a halál. Áldozunk emlékezetöknek a ki nem alvó szeretet könnyével!

És hála a M. Tudományos Akadémiának, mely társaságunkat kezdettől jóakaró pártolásában részesítette és máig lehetővé teszi, hogy dolgozó társainkat legalább némi szerény javadalmazásban részesíthetjük. E jóakarótát tőlünk telhetőleg iparkodunk viszoznó: társaságunk neveli a fiatal munkásokat az Akadémia philologiai, nyelvészeti és irodalomtörténeti bizottságai számára.

És végre hála a Gondviselésnek, hogy egy negyedszázadon át megóvta társaságunk számára azt a férfiút, a ki nemcsak azért volt huszonöt éven keresztül elnökünk, mivel hagyományosan évről évre újra megválasztottuk, hanem voltaképp azért, mert mindnyájan tudjuk, hogy ő társaságunknak kezdettől fogva hivatott feje, mindnyájunk tiszteletétől és szeretetétől környezett vezére. Ha valami fáj nekünk e szép órában, az legfeljebb az a sajnós körülmény, hogy szegénységünk tudatában nem kedveskedhetünk neki fényesebb adománnyal, mint ezzel a szerény füzettel, mely nem is annyira a magyar philologiai munkásság tükre, mint inkább a kartársi őszinte szeretet és igaz elismerés igénytelen symboluma. Nem is léphetünk be társaságunk működésének második negyedszázadába őszintébb és igazabb óhajtással, mint ha azt kívánjuk, hogy Pónori Thewrewk Emil szeretett barátunkat még sokáig tisztelhesük társaságunk élén!

Budapest, a XIX. század utolsó napján.

Társaságunk tagjainak megbízásából

HEINRICH GUSZTÁV.

BAJZA ÉLETÉBŐL.¹⁾

Bajza — 1828. utolsó napjaiban — azzal az elhatározással ment vissza Pestre, hogy mihelyt végez az ügyvédi vizsgálattal, végleg oda telepszik, de «a literaturai gondokkal *egészen* felhagyva», a *prókátori pályára lép*. Nem mintha szeretné ezt a pályát, hanem kényszerűségből, hogy kenyéradó foglalkozása legyen. Félévi otthon-tartózkodása alatt tisztába jött vagyoni helyzetével. A reá eső birtokrész oly csekély, hogy akár el-, akár bérbe adja, évi 300 frtnál többet az nem igen jövedelmez; s ebből nemcsak élnie, hanem a reá háramló, mintegy 600 frtnyi adósságot is törlesztenie kell. Azonban «mennél inkább készül komolyan s férfiúi elhatározással lemondani a literaturáról, annál inkább érzi, hogy az nagy erejébe fog kerülni, olyanba, mintha egy szeretett leánytól kellene hosszú, örök időre bucsút vennie.»²⁾

A mult évben (1827. novembertől 1828. júliusig) mint táblai jegyző Pesten tartózkodván, nemcsak régi irodalmi ismeretségeit újította fel, hanem ezek útján újakat is kötött. Kisfaludy Károly ekkor már elismert vezére az új irodalomnak; körüle csoportosulnak, mint legszorosabb baráti köre: Vörösmarty, Toldy (Schedel), Fenyéri (Stettner) s hozzájuk csatlakozik a mindnyájoktól szeretett Bajza is. Fentartják az összeköttetést Kazinczyval, jó viszonyban vannak Helmeccyvel, Szemere Pállal, Kölcseyvel, Fáy Andrással, és mindnyájoknak kedves találkozó helye Bártfay László háza, ki maga is irogatott (utóbb akadémiai taggá is lett), s szeretetreméltó, lelkes nejével együtt³⁾ jó másfél évtizeden át összetartó kapcsa volt a legjelesebb magyar írók társaságának

¹⁾ Részlet *Bajza életrajzából*, mely *Összegyűjtött Munkáinak* most készülő új s tetemesen bővített kiadása (I—VI. köt.) előtt *bevezetésül* fog állni.

²⁾ Bajza lev. Toldyhoz 1828. szept. 26. (88. sz. lev.) E levelek az új kiadásban (VI. k.) fognak először megjelenni.

³⁾ Bártfay L. 1826. nyarán nősült, s Kazinczy előre figyelmezteti pesti barátait a Zemlénből Pestre vitt asszonyra: «Csudálni fogod hitvesét. Az tiszta és nagy lélek». (Toldyhoz 1826. júl. 31.) — «Bártfayt és asszonyát, azt a jót, azt a nemest, azt a lelkest . . . tiszteld» (1827. jan. 12.

Ez a kör 1828-ban az irodalomnak már majd minden ágában vezető szerepre jutott: Kisfaludy a drámában tünt ki, Vörösmarty az eposzban, mindkettejük és Bajza a lyrában; ezenfelül Kisfaludy az *Aurorát*, Szemere és Kölcsey az *Élet és Literaturát* egymás támogatásával szerkesztik, Toldy és Fenyéri æsthetikai és nyelvészeti czikkeken kívül egy irodalomtörténeti anthológiát (*Handbuch I—II. 1827—8.*) adnak ki, 1828-tól kezdve Vörösmarty szerkeszti a *Tudományos Gyűjteményt*. Terök van tehát elég, sőt szívesen látják őket a kassai *Minerva* hasábjain is, melyet Kazinczy és Dessewffy támogatásával ennek titkára, Dulháy Mihály, szerkeszt. — Bajza már mindegyiknél el volt kötelezve munkával vagy legalább ígérettel, nemcsak a szerkesztőkhöz való barátsága miatt, hanem a jogos várákozásnál fogva is, melyet néhány szép dalával és finom műízlésével keltett maga iránt.¹⁾ Kazinczy, mivel már 1825 óta levelez, annyi szépet hall felőle a kör tagjaitól, hogy midőn az Akadémia szervezése ügyében Pestre érkezik, már a legelső estén látni akarja, hogy vele személyesen is megismerkedjék.²⁾ Hazatérte után pedig a kör tagjaival töltött szép napokra visszagondolva, azt írja Toldynak: «Örvendek, hogy látásból is ismerhetem, a kiket már előbb csak érde-meikből ismertem . . . A te barátid nekem is tisztelt, szeretett barátim, s Vörösmartyt, Fenyérit, Bajzát lehetetlen nem tisztelni, nem szeretni. Pesten élni s együtt lenni véletek — irigylendő sors, egyitek másikánál gyűjt gyertyát.» S pár hó múlva ismét: «A mi kis Bajzáunkat szívesen csókolom.»³⁾

Ilyen s ennyi kedves köteléket volt felbontandó azzal az elhatározásával, hogy végkép lemond az irodalmi foglalkozásról. Ez az elhatározás soha sem esett volna inkább nehezebbre, mint épen 1828 őszén. Vörösmarty folyóiratába ugyanis — barátja kértére és támogatására — Lessing nyomán egy értekezést kezdett írni *Az epigramma theoriájáról*, melynek legnehezebb részeit (az epigramma nálunk és más nemzeteknél

Kazinczy lev. Kisfaludy K. és körével 1860.). Hasonló tisztelettel szólnak róla mindnyájan, s többen levelet is váltanak vele. Bajza is majd minden levele végén tisztelteti a «Bártfay-házát».

¹⁾ «Epigrammádra Bajza mondá ki javalló itéletét először s azóta ez az itélet barátinknál még nem változott». S alább Kazinczy más művéről: «Művész dolgozá, mondá Bajza. S Bajza kézikönyve Goethe» — írja Toldy Kazinczynak 1828. jan. 21-én (Id. h. 142—3. lp.).

²⁾ «Ma délben jöttem, s reményilem, meglátlak ma estve Fáy Andrásnál, kinél Szemerével és Bártfayval együtt töltöm első pesti napomat. *Kérlek hozd el Bajzát és Kézikönyved* kijött íveit» — írja Toldynak 1828. febr. 18-án (Id. h. 152. lp.).

³⁾ Lev. Toldyhoz 1828. júl. 16-ról (Id. h. 155. lp.) és 1828. okt. 31. (U. o. 161. lp.)

III—V. fejj.) 1828 nyarán, otthon, betegeskedve és a censurára készülve kellett megírnia, hogy még abban az évben közölhető legyen.¹⁾ Ez a munka és a betegség unalma újra kezébe adják Schillert, Goethét és a theoretikus írókat. Így aztán «kitisztultabb fejjel, érettebb ítéllettel s több német nyelvi tudománnyal mint mindeddig, még inkább feltüzeltevé a literatura iránt: nagyobb szomjuzása támadt benne a művészségnek és tudománynak.» Ezért írja, hogy «a lemondás végbevitelére heroismusba fog kerülni.»²⁾

Mennyire elmélyedt s milyen eredményeket ért el a theoriában nemcsak az epigrammáról szóló értekezése, hanem az a levele is³⁾ eléggé bizonyítja, melyben ugyanekkor a *művészi népdal* elméletét fejtegeti, úgy a mintköltői olvasmányjaiból «abstractio és combinálás általa maga fejében támadt». Kisfaludy új népdalai adnak rá alkalmat, melyekkel nincs egészen megelégedve, mert saját theoriája alapján nyelvünkön eladdig a legszebb művészi népdalnak Kölcsey *Hervadsz, hervadsz* kezdetű költeményét tartja. Tehát alkalmilag s csak sebtiben veti papírra gondolatait, de ezekben is annyi tanulmány s olyan finoman elemző tehetség nyilatkozik, hogy ez időtájt Kölcsey után a fiatal Bajzát kell a legkészsültebb műbölcselőnek tartanunk. Barátai már jól tudják ezt, s nemsokára — minden szerénysége mellett — maga is meg fog arról győződni.

Az epigrammáról írt értekezésében ugyanis a classikus példák alapján kifejtett elméletet a magyar írók munkáira alkalmazván, szigorú és egyenes ítéletével némelyeket magára haragított. Így keveredett polemikába Szentmiklóssyval, ki *Czáf és igazítás* cím alatt védekezvén, azzal a csípős megjegyzéssel végezte nyilatkozatát, hogy «Bajza még nem érdelt egészen meg, s felette távol van példányától, Kölcseytől,» s hogy «kicsinységünk soha sem tűnik úgy elő, mint midőn nagyot játszani akarunk».⁴⁾ Bajza előre sejtette, hogy lesznek ellenkezői, de tudta egyszerűsrimind, hogy «nem mondott olyat, a miért megfelelni nem tudna».⁵⁾ Valóban meg is felelt Szentmiklóssynak: *Szükséges felelet egy hivatalosnak szükségtelen észrevételeire* cím alatt,⁶⁾ olyan erélyesen, hogy hangja s vitatkozó készsége barátait is meglepte. S mikor Szentmiklóssy újra

¹⁾ Bajza lev. Toldyhoz (új kiad. VI. k. 87. és 88. sz.). Az értekezés eleje a Tud. Gyűjt. VII. kötetében jelent meg, a vége pedig a XII-ben. Az irás körülményeiről bővebben az új kiad. IV. k. jegyz. 567—8. lp.

²⁾ U. o. 88. sz. lev.

³⁾ U. o. 87. sz. lev.

⁴⁾ Megjel. a Tud. Gyűjt. 1829. II. k. (Bajza *Összegyűjt. Munk.* új kiad. IV. k. jegyz. 576. l.)

⁵⁾ Bajza lev. Toldyhoz (Id. h. 90. sz.)

⁶⁾ Bajza felelete először a Tud. Gyűjt. 1829. III. k. jelent meg, de

válaszolni készül, a védekezés gyöngeségét látva, szinte «*kedvet kap a versengse*», a mi különben nem volt természete, hogy aztán ellenfelét «*egészen tönkre tegye*».¹⁾

Im a később elhíresült tollharczos két jellemző vonása a kezdőben: éles szeme azonnal észreveszi az ellenfél gyöngé hadállását, s ha megtámadta, nem elégszik meg az ellenség megszalasztásával, hanem teljesen tönkre akarja verni, hogy ártalmatlanná tegye. Csak az kell még a hadjárat megindításához, hogy a saját ereje tudatából merítsen bátorságot. S igazi tehetsége tudatára is épen ez az előcsatározás ébreszti. «Eddig azt hittem — írja igen jellemzően Toldynak,²⁾ — hogy én tudok igen keveset; minekutána Szentmiklóssy, Kazinczy és Szemere — kik literatorinknak mégis jelesebbjei — oly nagy, oly sűrű példáit adják a nem-tudásnak, azt kell hinnem, hogy bizonyos tekintetben talán én is tudok annyit, mint ők, s talán hármokkal is mernék, s magam is mernék megküzdeni».

Önbizalmának ez a kipattanása nemcsak régi elhatározásában ingatja meg, hanem forduló-pontra juttatja irodalmi működése *irányát is*. Ennek kifejlésére csak újabb alkalom kell, elhatározását addig is ott-honi tapasztalásai ostromolják. 1829. tavaszán haza kellett mennie, hogy befejezze testvéreivel az osztozkodást. Egyik birtokukról a másikra jár mérnökével, s míg ez dolgozik, ő Schiller históriai munkáiból fordítgat a *Minerva* számára.³⁾ s esztetikai és philosophiai művek olvasgatásába mélyed.⁴⁾ Turán járva, Eszterházy herczeg tisztjei közt szokatlan jelenség lepi meg. «A Kisfaludy, Kölcsey és Vörösmarty névnek egész a vakultságig imádói. Figyelmeznék minden literatori mozgásokra s

censori törlésekkel, mi annyira boszantotta, hogy a *Felsőmagy. Minervában* — Szentmiklóssy nyilatkozatával együtt — újra kiadta eredeti teljességében (okait l. lev. VI. k. 91. sz.). Czíme emlékeztet Lessingnek egyik polemikus cikkére (*Nöthige Antwort auf eine sehr unnöthige Frage des H. G. stb.*), de tartalma természetesen egészen más.

¹⁾ Bajza lev. Toldyhoz (VI. k. 92. sz.). Szentmiklóssy 2-ik felelete nem jelent meg nyomtatásban s így Bajza viszonzválasza is elmaradt. (L. erről Bajza lev. Kazinczyhoz 1829. nov. 16. Új. kiad. VI. k.) Kívüle Thewrewk J. is sértve érezte magát az *Epigr. theoriája* által, s egy csomó epigrammában (*Tíz csapás, Anticyrai tobák*) öntötte ki haragját Bajza ellen; az ő példáján indulva aztán Szentmiklóssy is így felelt (*Bökversek és eszmék*). Ezekről l. új kiad. IV. k. jegyz. 577. lp.

²⁾ U. o. 92. sz. lev. 1829. jún. 4-ről.

³⁾ A *Népek vándorlása, keresztadak és középkor* című még azon évben megjel. a *Felsőmagy. Minerva* 1829. III. k. Miket fordít s menynyire haladt a munkában, felsorolja Toldyhoz írt lev. (VI. k. 92. és 93. sz.)

⁴⁾ Bajza lev. Toldyhoz (VI. k. 93. sz.).

minden legkisebb történetecskét tudnak. Alig győz kérdéseikre felelni, s beszéde oraculum volt előttük». ¹⁾ Örömmel tölti el ez a lelkes érdeklődés. Nem dolgoznak tehát hiába az irodalom munkásai; van és lesz, ki szavokra figyel, érdemes lesz a nemzeti nyelv ügyét szolgálni!

Alig várja már, hogy visszamehessen barátai közé. A mint a mérnök elkészül munkájával, a maga birtok-részét bérbeadja Antal bátyjának, ²⁾ aztán 1829. július derekán végleg felköltözik Pestre. Siet, hogy ott érje még Toldyt, ki orvosi diplomáját megnyervén, hosszabb külföldi útra készült. Neki is megvan az ügyvédi oklevele, de már nem lesz reá szüksége; tele van irodalmi tervekkel, s Toldy távozása után egész hévvel azok megvalósításán fáradozik.

Dr. BADICS FERENCZ.

A TÖVISEK ÉS VIRÁGOK FORRÁSAI.

Schiller és Klopstock példája keltette Kazinczyban azt a gondolatot, hogy æsthetikai és kritikai tárgyú epigrammákkal gúnyolja a rossz költőket, s korholja a magyar irodalomban nagyon is elterjedt izléstelenséget és tudatlanságot. Meg is akarta szerezni e német epigramma gyűjteményeket, csak hogy a könyvek forgalma ekkor még oly nehézkes volt, hogy hiába való volt minden fáradsága, a könyvekhez nem tudott hozzájutni. ³⁾ «De hogy szúrós Epigrammákat irjak én is a Magyar Irók ellen — írja Pápay Sámuelnek — s hogy én is æsthetikai Epigrammákat csináljak: arra nem vala szükséges, hogy Schillert s Klopstockot például tegyem magamnak — difficile est satyram non scribere.»

Az æsthetikai elvek, melyeket Kazinczy epigrammaiban feldolgozott, nagyrészt az említett német költők olvasása közben érlelődtek benne. A jelige (*Werke des Geists und der Kunst sind für den Pöbel nicht da*) Goethétől való, s ugyanezt a gondolatot látjuk Schiller *Wahl* című epigrammájában:

Kannst du nicht allen gefallen durch deine That und dein Kunstwerk,
Mach' es wenigen recht; Vielen gefallen ist schlimm.

Ez alapgondolaton kívül csak egy-két epigrammán látjuk Schiller

¹⁾ U. o. 92. sz.

²⁾ Hozzáírt lev. I. új kiad. VI. k.

³⁾ «Klopstocks grammatische und æsthetische Epigrammen und Schillers oder Göthes Xenien habe ich nie gesehen. Beyde erwarte ich seit Jahren», — írja Rumynak. (Levelezései, VIII. k. 340. l.)

közvetlen hatását. *A distichon feltalálása* Schillernek *Das Distichon* cz. költeménye nyomán készült.

A distichon feltalálása.

«Add te Psychéd nekem, Amor, ah add! s vedd lantomat érte,
Igy majd a legszebb két öröm istene léssz.»
«Én-e Psychémet, Apoll, s e lantért? lant nekem a nyíl.»
Mond ez s íme nyila már az egekbe repül.
S a mint zengve repül az Olympusig, hexameter lesz,
S a mint zengve leszáll, oh csuda! pentameter.

Das Distichon.

Im Hexameter steigt des Springquells flüssige Säule,
Im Pentameter drauf fällt sie melodisch herab.

A *Correctio* cz. epigramm pedig a *Correctheit* címűnek fordítása:

Correctio.

A foltatlanság fő érdemed és legutolsó;
Mert csak aléltságot kútfeje, vagy nagy erőd.

Correctheit.

Frei von Tadel zu sein, ist der niedrigste Grad und der höchste;
Denn nur die Ohnmacht führt oder die Grösse dazu.

Sokkal nagyobb hatással voltak az egyes epigrammák keletkezésére a klasszikus költők. A görög epigrammák olvasása közben kapott Kazinczy kedvet az első epigrammák írására, Aristophanes hatását ott látjuk a *Békák*-ban, s a római költők közül Horatius, Catullus, Terentius hatása nyilatkozik legjobban az egyes költeményekben. A *Hercules* cz. bevezető epigramma alapgondolata Terentius olvasása közben ébredt Kazinczyban. Arra a helyre céloz, — írja maga Kazinczy a költeményhez tartozó magyarázatban — midőn «egy ifjú meglátva a hetæra szobájában Jupiter és Danae képét, így okoskodik: «Ha ezt Isten teheté, et quis Deus? qui templa coeli summa sonitu concutit: ego homuncio non facerem?»

Az *Arbuscula* cz. epigramma gondolatát Horatius egyik szatirájában találta Kazinczy:

Látta, hogy a vad nép, mely ötet pisszegi, tapsol
A rossz játszóknak, Roscia, s tűznek hevült.
A te javallásod, pór rend, úgy monda, gyalázat;
Mesteri játszásom csak Lovagénak örül.

V. ö. Horatius, Sat. I. 10. 74—77 sorok:

An tua demens
Vilibus in ludis dictari carmina malis?

Non ego; nam satis est equitem mihi plaudere, ut audax,
Contemptis aliis, ex plosa Arbuscula dixit.

A nehéz nyelvű és Az avatatlan cz. epigrammák Catullus hatása
alatt készültek:

A nehéznyelvű.

Kárischt mond, s Pszikhét, ha Pszüchét kell mondani s Cháriszt.

És *Té-misz-tók-lescht*, Győri The-mi-sztoceszért.

S *Kíosch-* s *Lezbósch*nak, *Kémián*nak s *Mekhanikán*ak,

A mi Chiósz, Lezbósz, Chemia, Mechanica.

Szent Adrastea, mérj bosszút ez otromba beszédért!

Megvan az; a svábnál Győri *Giehr*i leve.

V. ö. Catullusnak *De Arrio* cz. epigrammáját:

Commoda dicebat, si quando comoda vellet

Dicere, et hinsidias Arrius insidias.

Et tum mirifice sperabat se esse locutum,

Quum, quantum poterat, dixerat hinsidias.

Credo sic mater, sic liber avunculus eius,

Sic maternus avus dixerit atque avia.

Hoc misso in Syriam, requierant omnibus aures,

Audibant eadem hæc leniter et leviter.

Nec sibi postilla metuebant talia verba;

Quum subito adfertur nuntius horribilis:

Ionios fluctus, postquam illuc Arrius isset,

Jam non Ionios esse, sed Hionios.

Az avatatlan.

Ámbár lelketem Isisz és Osírisz,

Elysjumba kapá, nem állhatám meg,

Hogy nagyot ne kaczagjak, a midőn egy

Füstös Amphionunk, kit édes hangjaid

Tornáczodba vonának, ezt kiáltá:

«S jaj, mint big az imilyen! Andri, hallod,

Mint megbig? Uezu, kezd el: „Hol lakik kend . . .!»

V. ö. Catullustól:

Risi nescio quem modo in corona,

Qui, cum mirifice Vatiniana,

Meus crimina Calvus explicasset,

Admirans, ait hæc, manusque tollens:

Di magni, salaputium disertum!

E néhány összevetéssel nem merítettem s nem meríthettem ki a klasszikus költők hatásának kimutatását Kazinczy epigrammáira. E sorokkal különben is csak figyelmeltetni akartam philologusainkat e

tárgyra, abban a reményben, hogy Társaságunk nagyérdemű elnökének tanítványai között akadni fog a magyar és klasszikus irodalmakban egyaránt jártas kutató, a ki pontosan össze fogja állíthatni Kazinczy költeményeinek klasszikus forrásait.

BALASSA JÓZSEF.

LINEAMENTA LATINITATIS

Regni Hungariæ mediæ et infimæ ætatis.

Sententiâ vulgari maiorum nostrorum: «*Extra Hugariam non est vita, si est vita, non est ita*», quod proverbium præcipuum exemplis variis vitæ publicæ et privatæ probatum, illustratum demonstratumque exhibent monumenta diversa historica, tabulæ publicæ, annales, fasti, commentarii, indices, edicta, decreta, statuta, inscriptiones, dissertationes, varia instrumenta litteraria, fabulæ denique novellæ quæ vocantur Romanticæ recentiorum, imprimis Mauritii Jókai et Josefii Eötvös. Verbum illud voluere non solum ad actiones vitæ, sed etiam ad earum imagines in speculo animi et sermonis reflexas, repræsentatas pertinet et opportunissime affertur ad Latinitatem Hungarorum vere commodeque arguendam, significandam, quasi compendio comprehendendam et notandam.

Populus Hungarorum intra nationes occidentis locatus et diversis perpetuis commerciis cum eis connexus mores suos gentiles culturæ accommodare, cultura insitiva imbuere et temperare cœpit. Maiores nostri *Sto Stephano* a pontifice Romano corona regia sancta apostolica ornato cum fide Christiana etiam sermonem Latinum receperunt, adoptarunt et amplexi sunt, qui brevi in omnibus regni institutis conditionibusque vitæ divulgatus et propagatus est.

Sæculis prolabantibus cultura commeatibus, coniunctionibus externis auctis, hospitibus, extraneis receptis, litteris classicis renatis protracta est et cum ea etiam lingua Latina promota, peregrinitate affecta et variata est. Inter varias nationes regni hæc erat copula, vehiculum commeandi, communicandi, unde sermo Latinus saturatus est etiam vocibus a variis indigenis, vernaculis populis vel colonis regni ascitis. Memoria dignum est, quod *Lucius De regno Dalmatiæ* scribit: «*Ab anno vero 1200 sicuti in Croatia et Dalmatia variae mutationes evenere, ita Croati cum Dalmatis moribus et lingua misceri coeperunt indeque quaedam Croatorum verba latine profari et quaedam Latina Slave pronunciarum coepere. Hinc lingua Latina corrupta ad instar Italicae promanavit, quæ Latina vulgaris dici potest; in scripturis tamen Latina serva-*

batur, purior et corruptior pro temporum diversitate et scribentium intelligentia.» Non solum in rebus ad religionem et ad cœtum fidelium pertinentibus, nec tantum in scholis vigebat sermo Latinus, sed etiam in comitiis regni, iurisdictionibus, iudiciis, comitatibus, magistratibus, tabulariis civitate est donatus et novis iudiciis novarum rerum ditatus. Imo proceres et nobiles nostri etiam in officiis urbanis, conversationibus, consuetudinibus, colloquiis, commerciis litterarum aliisque coniunctionibus vitæ familiaris, sociæ quotidianæ, hac loquela confabulabantur et sermocinabantur, hanc pro genuina, indigena, gentili, ingenua, patria habebant et colebant, huius peritia nobiles a vulgo, viros a feminis differre, distingui posse existimabant. Sed auctore *Jókai* etiam feminæ urbanæ et litteratæ huius linguæ studiosæ, et doctæ, iuris vel medicinæ peritæ frequenter occurrunt; unde sermo ille inquinatur et curiosus facete *stilus* curialis et *culinaris* vulgo appellatur.

Notiones, species, res a Hungaris pro ingenio, moribus institutionibus patriis genti peculiaribus productæ et multiplicatæ, latine adumbrandæ, nova nomina, singulares formationes et constructiones verborum exegerunt, postularunt, protulerunt, quibus latinitatem asperserunt. Quæ cum ita sint, facile perspicere et mente consequi possumus sermonem purum Latinum vicissitudinibus ætatum, ingenio locorum, moribus et institutis incolarum accommodatum, confusionibus, mixturis linguarum inquinatum, contaminatum diversas et graves mutationes subisse, varias vestes, colores induisse, variis saporibus temperatum, mirabilibus vocabulis, formis — *Cethegis* et *Scaligeris* non exauditis — locupletatum et obrutum esse. Hac ratione linguæ classicæ Latinæ quasi nova species, dialectus evoluta, producta, longinquo usu approbata et posteris tradita est, quæ iure *Latinitas Regni Hungariæ* appellari potest et quæ culturæ millennaris cursum momenta et fructus repræsentat et exponit. Temporibus procedentibus et moribus mutatis mutata sunt et verba. Verba superiorum ætatum vetustate oblita, obsoleta, generationi succedenti iam obscura vel prorsus ignota exstiterunt. Aetate nostra in locum Latinæ linguæ vernacula nationis restituta est; sermo latinus ex usu recessit, ut a nepotibus hodie iam pro aliena habeatur, negligatur et ignoretur. Qui monumenta versare coguntur, difficultatibus offendunt. Operæ pretium est, necessitas et studia, commoda literarum postulant, ut grana illa per varia monumenta dispersa et sepulta ex annalibus priscis eruantur, colligantur, observentur, cognoscantur, in vitam revocentur. Iam apud avos nostros observamus desiderium, studia et conamina vocum harum consignandarum, conservandarum et posteris tradendarum.

Scriptores nonnulli voces rariores explicatas textui inserunt, operibus suis commentarios, indices vocum adnectunt. Quos secuta sunt singula collegia, quæ ex officio vocabula ad usum necessaria congeri

iusserunt, quæ omnia pro primordiis, rudimentis Dictionarii completi Latinitatis Regni Hungariæ haberi possunt.

Anno sæculi præteriti 1787. præmium centum aureorum propositum est molitori et institutori collectionis huiusmodi vocabulorum, quæ inscribenda erat: «*Glossarium mediæ et infimæ Latinitatis Hungaricæ Ecclesiastico-Historico-Diplomatico-Iuridico-Oeconomico-Dicasterialis-Philologico-Reale.*» Quo proposito constitutum est, ut verba aliena forma latina vestita vel alio sensu usurpata congerantur, Germanice, Hungarice et Slavice explicantur, posteris et nationibus externis conserventur et cum iis communicentur. Sed hoc pium desiderium erat. Rudimenta illa præcursorum indigentia præstantissimarum vocum etiam in glossariis celeberrimis desideratarum laborant. Hæc indigentia stimulabat, ut hæc in congerie dispersæ reliquiæ contrahantur et in unum corpus cogantur. Huius necessitatis litterariæ et publicæ explendæ desiderio, studio et cura philologi nostri ex longo sollicitabantur, sed variis difficultatibus retenti negotium rei aggrediendæ et perficiendæ differre coacti sunt. Tandem consilio vocum colligendarum et in unum corpus redigendarum a principibus philologiæ, D. *Aemilio Thewreuk de Ponor*, D. *Henrico Fındly* et D. *Alexandro Imre*, D. *Stephano Hegedûs*, concepto, proposito et delineato hortatuquæ et cura eorum ab Academia Litterarum Hungarica approbato et promotò anno 1894. ineunte opus hoc conficiendum infrascripto est mandatum, qui molem monumentorum litterariorum hoc fine pervestigavit et *adiunctis primitiis nonnullorum philologiæ studiosorum* congeriem, vim magnam vocabulorum oblivione tectam resuscitavit et coacervavit illaque interpretatione *classica Latina et Hungarica* — et ubi necesse erat — etiam *Italica, Gallica, Germanica, Slavica*, illustrata *loco auctoris allato confirmata* in ordinem alphabeticum redegit. Quæ collectio pro supplemento glossariorum *Du Cangii, Forcellinii, et Diffenbachii* habenda — et non solum doctis, sed etiam officialibus huius generis dictionario indigentibus commodo usuique futura esse censetur. Societas Hungarorum historica collectionibus monumentorum publicorum et privatorum tabulariis indagandis, actis eruendis, ordinandis et in lucem proferendis, publicandis strenue incubuit, quæ omnia abundant dispersis vocabulis apud lexicographos desideratis et ignotis. Vis magna librorum, scriptorum, operosa cura adhibita perpetuo labore impenso inspicienda, perlegenda emendanda, conferenda erat inspectis et observatis mediæ ævi lexicis et linguis novellis non solum Romanis sed etiam nonnullis aliis, consultis etiam libris, qui notitias singularum artium, institutionum, mercium, ætatum continent.

In patria nostra hospitaliter recepta sunt vocabula peregrina varia, ex diversis regionibus, linguis accersita, imprimis ex sermonibus

populorum intra fines regni degentium sociorum, ex sermonibus vicinorum conterminorum, præterea ex aliis antiquis et novellis. Magna vis est vocum, quibus nationes cultæ communiter uti consueverant, in Latinitatem inductarum. Ex sermone *hebraico* originem ducunt: *jehovalitas* (numen, natura divina, deitas), *pharao* (zingarus, ciganus), *sion* (arx munita), *moyzes* (pro Judæo) etc.

Ex sermone *graeco* ascita sunt: *apobatyryion* (oratio valedicentis), *areopagus* (vates), *authenticare* (probare, confirmare), *antalcida pax* (pax fraudulenta, perjura), *botrus* (uva, racemus), *diaetales* (decreta comitorum), *parthenon* (claustrum virginum sacrarum), *chrisoplisium* (aurilatura), *omelia* (oratio sacra), *spondae* (induciæ), *diaphaneitas* (perspicuitas), *dicasterium* (sedes gubernaculi), *parochia* (provincia), *spagyrica ars* (species alchymicæ), *lithotomista* (lapticida), *oedematosus* (tumorum plenus), *teloniator* (publicanus) etc.

Maxima est copia vocum ab *Italis* sumptarum, uti sunt: *balcianus* (albo colore distinctus), *anciennitas* (prærogativa maioris natu), *fiolista* (violinista), *pisetarius* (a pezzeto), *scaramutia* (velitatio), *batteria* (locus munitus, ubi tormenta bellica collocata sunt) etc.

Ex sermone *Gallico* e. g.: *gagium* (gage, stipendium, merces), *arriragium* (arrérages), *valetia* (famuli), *cider* (cidre, sidro, vinum ex malis), *pomadinum* (pommade, unguentum crinium) etc.

Ex sermone *Germanico*: *Auszugalista* (der Auszüge macht), *buchhaltericus* (buchhalterisch), *schichtones* (cuniculi), *ausbruchatum* (Ausbruch-Wein), burgum, burgenses, (castellum, castrenses), burgravius, (comes castelli), czaikvarterius (Zengwärter) etc.

Ex sermone *Slavico*, ad quem Dalmatæ, Croatæ, Poloni etc. pertinent: *spanus* (villicus), *ubrussarius* (structor mensæ), *pribecus* (desertor, perfuga), *cetones* (coloni), *pravda* (ius, iustitia) etc.

Ex sermone *Hungarico*: Aprodianus (apród, der Page), *aldamasium* (mercipotus, poculum S. Johannis), *aranyforintones* (aranyforintos, floreni aurei), *bocreta*, æ (bokréta, sarta, orum), *dorgatorium* et *pirongatorium* (a: dorgálni, pirongatni, obiurgare, verbis castigare), *cifrare* (a: czifra, ornare), *ivones* (ab: ivó, potatores), *pipatorium* (a: pipa, Rauchpfeife, Rauchzimmer), *silvorium* (szilvabor, Pflaumenwein) etc.

Ex sermone *Turcico* e. g. *cajmecamus* (in locum vezérii substitutus), *zomoghonis* (serpentes), *ulufegziae* (duo corpora equitum stipendiariorum), *sulaci* (classis prætorianorum sultani sub duce, qui dicitur aga) etc.

Ex sermonibus aliis:

Tartaræ voces: *Cantaisha*, æ (imperator), *tipa* (administer potestatis civilis), *padschachus*, i (rex magnus), *chaganus*, *canus* (regulus).

Numerus magnus vocum depromptus est ex ipso sermone Latino

classico et medii ævi vel intellectu variato, extenso aut restricto vel formis productis, multiplicatis, conglutinatis.

Notæ præcipuæ Latinitatis Regni Hungariæ sunt: *exuberantia synonymorum* et *homonymorum*, *copia formarum*, *diversitas sensuum*, *usus* et licentia *analogiarum* more Italarum, *etymologia* quæ dicitur *popularis*, miræ compositiones, bina verba, attributa, prædicata nuda et sola, cumlatio suffixorum, *sesquipedalia* sonore cadentia verba, qualium etiam H. Heine mentionem facit (Memoir. 57. *wo sie das Latein noch lateinischer klingen lassen wollte*), contractio enunciatorum, circumscriptionum in singula verba etc.

Etiam e *corruptelis* discere iuvat. Observationes præcipuæ, leges consequentes deduci possunt ex mendis variis, lapsibus calami vel linguæ, illusionibus aurium collectis et comparatis. Scriptores, scribæ, typographi certa ratione, methodo errare comperiuntur, qui errores sæpius recurrentes in usum transeunt et analogias gignunt; e. gr. *salvus conductus* (salvus c.), *cultor* (culter), *publicanus* (pro: pelicanus), *pantomia* (pro: pantomimia), *respectiva* (pro: perspectiva), *filigramum* (filigran), *stratagemma* (strategema), *impetio* (impetitio), *automania* (pro: autonomia).

Magna pars vocum per metatheses, permutationes, confusiones litterarum, vocum, sonorum similium transformata est. Sæpe occurrunt variæ pronuntiationes eiusdem vocis e. g. *artigleria*, *artellaria*, *artelleria*, *artilleria*, *artolleria*, *altelleria*, *artegleria*, *attelleria* etc. quæ formæ omnes æque usitate sunt. Omissis illis teneris subtilibus discrimini-bus, coloribus, quibus voces duarum linguarum, nationum eundem sensum, notionem significantes inter se differunt nec fide verti possunt (cf. Abel: ami et Freund, Steinthal: frater et Bruder): Latinitas Regni Hungariæ ratione semasiologiæ divergit, discrepat a sermone non solum classico, sed etiam medii ævi et nationum Romanarum. Lector auctore Jókai frustra inspiciet lexica sensus specialis definiti, fixi huius vocabuli: «*Administrator*» cognoscendi causa.

Apud nos aliud significat hæc vox: «*cultura*» atque apud classicos vel lexicographos medii ævi; «*cultura*» dicitur nobis: «*merx*». Aliud notat: *laicus* atque apud scriptores ecclesiasticos et litteratos; *laicus* = socius, sodalis, tiro opifici magistro adiunctus, *Gesell*, *társlegény*, alias: *tovarista*. Aliud designat: *dynasta* scilicet: dominum terrestrem. Aliud *porta* sc. fundum; aliud significant: *comes*, *comitatus*, *curia*, *curtis*, *dicasterium*, *domus*, (conclave), *gerundium* (fustis), *salva guardia* (fundus nobilis), *iuratus*, *nota*, *portio* (tributum), *tabula* (iudicium), *libertas* (monetam æream); *cruciger* (miles cruce signatus), *primipilus*, *primipilatus* (nobilitas siculorum); aliud *gladiator* (sc. faber armorum).

Apud Hungaros sensum peculiaris saporis habet vox: «*virtus*»,

quæ teste *Jókai* commode fide vereque exprimi, adumbrari nequit, tantummodo circumscribi vel exemplis illustrari.

Vis magna vocum etiam cum aliis lexicographis et linguis, nationibus communium commutatâ formâ ab illis discrepat. «*Armadia*» dicitur pro: armada, armata (manus), *monasteria*, æ pro monasterio, *banderia* (vexillum) pro bandiera, *dissenteria* pro dysenteria (ad iudicium aurium voce dissentiendi deceptarum), *laquearium* (pro electuarium, Leckwaare); quæ analogia continuatur, extenditur, producitur, evolvitur: *adiuncteria*, *iurateria*, *huncuteria* etc.

Fontes, ex quibus hæc magni momenti materia hauriebatur, sunt numerosi, quos suo tempore et loco cum accommodatis in brevius contractis signis typis mandabo. Sed quum verissimum sit verba tantum movere, exempla vero trahere, prodeat ipsum opus, ex quo et modus tractandi et ipsa lexicæ forma apparebit.

Firma me spes tenet me hoc magnæ difficultatis opus non frustra confecisse, atque viris rempublicam litterariam capessentibus gratum munus exhibiturum eorumque et favorem et adiumentum mihi conciliaturum esse.

ANTONIUS BARTAL.

PÁRHUZAMOK ARANYHOZ.

I. A hamis tanú.

Arany e költeményének forrását a «Kármán-émlékkönyv» 160—161. lapjain meggyőzően mutatta ki Riedl Frigyes egy mondában, melyet Szabó Károly közölt az «Uj magyar muzeum» 1850—1851-ki évfolyamában. A költő lépésről lépésre követi a monda előadását s így még csak kétség sem merülhet fel arra nézve, vajjon csakugyan ebből a forrásból merített-e? Bár e szerint Arany költeményét illetőleg a forrás kérdése teljesen tisztázva van, még sem tartom egészen érdek nélkül valónak rámutatni arra a körülményre, hogy az Arany feldolgozta elbeszélés csak változata egy nagyon elterjedt monda-typusnak, melyet az eskü szentégének a nép mély vallásos érzületében gyökerező, szinte babonás tiszteletben tartása hozott létre. A hamisan esküvőre mindenütt szent borzadással tekint a nép s nem csuda, hogy számos népies elbeszélés keletkezett, melynek czélja a hamisan esküvő csodás bűnhődésének feltüntetése. E mondák a legkülönbözőbb viszonyok szülte hamis esküvések eseteit felölelik, legtöbbjük azonban az «enyim és tied» jogviszonyából felmerülő kérdéseken alapul, igen gyakran a «reservatio mentalis» egy-egy furlangjával kapcsolatban. Itt ismét külön — és pedig tekintélyes —

csoportot alkotnak azok a mondák, melyekben *határvillongás* ad alkalmat a hamis esküre; ezek között megint vannak olyanok, melyekben pusztán a hamis eskü ténye fordul elő (néhány példa: *Grimm test.*, *Deutsche Sagen*, I. 87.; *Engelien és Lahn*, *Der Volksmund in der Mark Brandenburg*, 22.; *Fr. Schönwerth*, *Aus der Oberpfalz*, III. 128. l.; *Zeitschrift für deutsche Mythologie*, II. 42. l.: *Steiermärkische Sagen*; u. o. 179. l. *Sagen aus Tirol*; *E. Veckenstedt*, *Die Mythen, Sagen und Legenden der Zamaiten*, II. 108. sz.), továbbá mások, melyeknek közös vonása a csizmába dugott, vagy a talp alá tett föld segítségével gyakorolt *reservatio mentalis*, tehát az a fogás, melyet a vén Márkus esetéből ismerünk. Ez a monda-conceptio több századdal nyulik vissza a multba, mint azt régi irodalmi feljegyzései mutatják, így pl. a *Zimmern-Krónika* IV, 194. olvasható következő történet: «Darbei ich nit underlasen soll zu vermelden, das ain paur genannt Jörg Zopp ein schlechter bidermann --- der caplonei ain acker ob der Buchhalden angesprochen. Als nun die sach zu eim unpartheieschen undergang gerathen, ist dem Zoppen sein anspruch zu eim eidt ertailt worden. Als er aber den erstatten sollen, ist er zuvor in sein krautgarten gangen, hat desselben ertreichs ain gueten tail in baide schuch geton, darauf hat er den eidt geton, auch damit den acker der pfründ anbehalten. Aber die straf Gotes ist gleich do gewest, dann er hernach nit lang gelebt und wie man sagt, kein gesunde stundt oder die rüebig nie gehapt; sonder ellendigklichen in grosem schmerzen des leibs und der gewissen gestorben. Man hat lange zeit nach seinem todt alle sampstag oder hailige nächte zu vil zeiten im jar ain gross feuer uf dem acker ob der Buchhalden brennen gesehen und ist daselbsten so tags so nachts ganz ungeheuer gewesen.» — Hasonló mondát találunk még feljegyezve: *Brant S. Fabulae*, Basel, 1501, 93^b, 5; *Kirchhof V. Wendunmuth* VI, 251. (*Oesterley*) és *Memel G. P., Neuermehrte Lustige Gesellschaft*, 145. sz. alatt. A nép ajkán, különösen Németországban, rendkívül el van terjedve. A kezem ügyébe eső variánsokból a következőket gyűjtöttem össze: Kuhn és Schwartz, *Norddeutsche Sagen etc.* 157.; Bartsch K., *Sagen, Märchen etc. aus Mecklenburg*, I. 256, 2, 4, 7, 9, 16, 17.; Knoop O., *Volkssagen etc. aus dem östlichen Hinterpommern*, 273.; Gander K., *Niederlausitzer Volkssagen*, 227.; Haupt K., *Sagenbuch der Lausitz*, 329.; Kohlrusch C., *Schweizerisches Sagenbuch*, 42.; Meier E., *Deutsche Sagen etc. aus Schwaben*, I. 348, 1 és 139, 4, 5.; Müller Fr., *Siebenbürgische Sagen* 90. és 419, 420.; Kristensen, *Folkeminder*, III. 140.; *Daae Bygdesagn*, I. 184, 87.; Arnason, *Thjodsögur*, II. 41.; Maurer, *Isländische Sagen*, 203. l.; Wigström, *Folkdiktning*, II. 101., I. 159.; Schulenburg W., *Wendische Volkssagen*, 185. l.; Veckenstedt E., *Wendische Sagen etc.* 333. — A csalfa földelrejtés motívuma különben egy csoport tréfás elbeszélésben is előfordul, csakhogy

itt sokkal jámborabb czélzattal, mint a hamis tanúrói szóló mondákban. E történetkéek legrégibb irodalmi változatát *Sacchetti* novellái között találjuk (27. sz.). Obizzo, Ferrara örgrófja, megparancsolta egy nap Gonella nevű udvari bolondjának, ki valami csínt követett el, hogy ne merészeljen többé Ferrara földjén mutatkozni, mert ellenkező esetben leütteti a fejét. Gonella erre Bolonyába megy, ott egy talygát bérel, melyet megrak bolonyai földdel, majd a tetejébe ül s így tér vissza Obizzo elé. Mikor azután az örgróf kérdőre vonja, megmagyarázza neki, hogy ő bolonyai s nem ferrarai földön van. Az örgrófnak tetszik a tréfa s nemcsak megbocsát Gonellának, hanem még jobban elhalmozza kegyeivel, mint annak előtte. — Ugyancsak Gonella nevéhez fűzve akadunk e «trufa» változatára *Bandello* novellái között (IV, 18.), míg Angolországban egy a XV. sz. végén élt Scoggin nevű «master of arts» lett e történet hőisévé, kinek viselt dolgait a következő században összegyűjtötték s a gyűjteményt több ízben kiadták. L. Hazlitt W., *Shakespeare Jest-books, second series*, 144. l. A száműzött Scoggin a vén Márkus módjára szintén lábbelijébe rejtí az idegen földet. Gonella történetének mását találjuk végül még egy *Le nouveau Boufon de la Cour. Paris, 1709.* cz. francia gyűjtemény 36. lapján Pape Theunra, V. Károly császár egyik udvari bolondjára, alkalmazva. A nép száján élő változatai facetiánknak: *Pitrè szicíliai meséi, III. k., 175. l.* és Veckenstedt E., *Die Mythen etc. der Zamaiten*, I. 93. Visszatérve a hamis tanúrói szóló mondákra, akadunk közöttük néhány olyanra is, melyekben a vitás földön kívül még egyéb elrejtett tárgyak is szolgálnak a reservatio mentalis eszközeiként. Így abban a zürichi tó partján élő mondában (Kohlrusch, i. m. 82. l.), mely szerint két testvér egy szegény asszonyt megfosztott birtokától megesküdve rá, hogy «dasselbe gehöre ihnen, so wahr ihr Richter und Schöpfer über ihnen sei». Ugyanis sapkájukba volt rejtve fésűjük, melyet azon a vidéken «Richter»-nek = *hajrendező*, neveznek s egy levesmerő kanál. Ugyanily esküt tesz a muribeli «stiefelreiter» (*Rochholz, Schweizersagen aus dem Aargau, II. 112.*) s a levesmerő kanál szerepel még egy sváb (*Meier i. m., I. 139, 4.*) és egy lausitzi (*Haupt i. m., 329.*) mondában, mindakettőben az elrejtett föld motívumával összekapcsolva. Költői feldolgozását e monda elsassi változatának lásd Reinhart T. *Bassledang* (Passe-temps) című versfüzetében (Strassburg, 1877), hol a hamisan esküvő papot lealczázzák s elverik. E burleszk befejezése a hamis tanú mondájának magára áll az egész mondakörben s valószínűleg a szerző rovására irandó. Egy pár variáns ugyan akad még, melyben a monda szomorú hőse egyáltalában nem bűnhődik (Müller i. m., 420.; Kuhn, *Märkische Sagen, 52.*) s egy, melyben a hamis tanú megbánva bűnét, feljeleníti magát (Kuhn és Schwartz i. m., 157.); de ezek bizonyára romlott változatok, mert hisz a nép e mondák által

ép azt az — erős ethikai érzéséből folyó — alapgondolatot akarta kifejezni, hogy a rendkívüli bűnnek rendkívüli módon kell bűnhődnie. E bűnhődés a hamis esküvőre nézve sok más büntetésével együtt először abban áll, hogy halála vagy rögtön a büntett nyomában vagy nemsokára annak elkövetése után eléri és pedig a legtöbbször csudás körülmények között. (A föld elnyeli, kővé válik, derült égből villám sújtja, az ördög elviszi stb.) A hamis tanú büntetésének ez első fele — úgy látszik — abban a néphitben leli magyarázatát, hogy a hamis eskü még elkövetése évében halált hoz; (Am Urquell, IV. 118. l. galicziai zsidó babona) ezért kell a vén Márkusnak is sorvadozni s meghalnia «az nap eszterdőre». Ám a bűnhődés fontosabb része csak ezután következik; a megholt bűnös lelke ugyanis nem találja nyugtát s különböző formákban s módokon visszajár a földre kísérteni. Ha a kőrös-ladányi változatban testét sem, egy tiroli társában meg fejét nem fogadja be a föld, ez csupán a fentebbi gondolat hatásos szemléltetése kedveért történik. Alig szükséges tán bővebben fejtegetnem, hogy a holtak meg nem nyughatásának hite e mondákban is, mint mindenütt, abból a föltevésből indul ki, hogy az illető bűnét nem gyónta meg. A kísértet e mellett igen gyakran van ahhoz a helyhez kötve, hol az életben bűnét elkövette; így látjuk igen sokszor hamis esküvőnket is a vitás földön, vagy annak határán megjeleneni. Hogy azután a hazajáró lélek gonosz természetét holta után nem tagadva meg, mindenféle galibát okoz, mondánk változataiban szintén többször visszatérő, általánosan ismert vonása a kísértetek világának.

II. Az ünneprontók.

Arany e műve előadásában eltér a fönnebbi költeménytől: amannak kényelmes epikus menetével szemben ezt a ballada szaggatottsága jellemzi; de tárgyak között van hasonlóság. Az ünneprontókban is a nép vallásos érzületét sértő bűnös cselekvény veszi el az égi hatalom beavatkozásával büntetését. Forrását eddig nem ismerjük s e sorokban is csak ama népies mondakörre akarok rámutatni, melynek valamelyik tagja szolgáltatta Arany művéhez a nyers anyagot. A népmondák világában az ünneprontóknak különösen két faja szerepel. Vannak — s számuk a *Legenda aurea* vétkes kapzsjától Tompa ünneprontójáig legio — kik munkával szegik meg a szent napot, továbbá olyanok, kik az egyház valamely ünnepén a hivságos világi gyönyöröknek hódolnak mérték nélkül. Bennünket az utóbbi csoport érdekel s vizsgálata közben tapasztalni fogjuk, hogy az ide tartozó mondákban az embert megejtő gonosz-
nak két fő praktikája, a játék és a tánc okozza a legtöbb veszedelmet. A kártyát nem hiába nevezik «ördög bibliájának», a bálkirálynékra meg Jacobus Vitriacensis már a XIII. században kimondta a kemény senten-

tiát: «Sicut vacca qui alias precedit in collo campanam gerit, sic mulier que prima cantat [et] coream ducit quasi campanam dyaboli ad collum habet ligatam. Quando autem dyabolus sonum audit securus redditur dicens: Nondum vaccam meam amisi.» (Crane Th. Fr., *The exempla of Jacques de Vitry*, 131. l.) A játékos ünneprontók sem tartozván szorosán tárgyunkhoz, itt csak épen néhány példára utalok, milyenek: A. Kuhn, *Sagen etc. aus Westfalen*, I. 232. l.; Lincker, *Hessische Sagen*, 31.; Schambach és Müller, *Niedersächsische Märchen u. Sagen*, 175.; Wolf J. W., *Niederländische Sagen*, 468.; Luzel M., *Légendes chrétiennes de la Basse-Bretagne*. II. 149. l.; *Ethnographia*, I. 343. l. (A körmöczi bányarémről.) Az utolsó magyarországi példákat kivéve, a többiben mindenütt kártyajáték folyik valamely ünnepepon az ördöggel s közös vonásuk, hogy játék közben egy kártya leesvén, a játékos lehajol érte, miközben a pokoli «partnert» lábáról felismeri; a két körmöczi változatban tekéznek s a sátán helyett a bányarém szerepel, még pedig az előbbiekkal ellentétben, mint jóakarón figyelmeztető, majd büntető szellem. Sokkal nagyobb számban akadunk oly mondákra, melyekben a vasárnap-, vagy valamelyik ünnepeponot tánczoló serege szentségteleníti meg, hogy nyomban elvegye csodás büntetését. A táncz színhelye rendszeren az egyház szomszédságában van (gyakran az azt körülvevő temetőben) s e körülmény kapcsolatban azzal, hogy több változatban papok is részesei a fékevesztett mulatságnak, világosan utal e mondák eredetére. A templombeli, vagy annak környékén történő táncz ugyanis ősrégi egyházi szokás. P. Thewrewk Emil, *A magyar zene tudományos tárgyalása* cz. értekezésében erre vonatkozólag a következőket olvassuk: «Szt. Pál apostolnak egy pár nyilatkozatából kimagyarázták, hogy a táncz meg van engedve az isteni tisztelet alkalmával s Georgios Thaumaturgos neocæsareai püspök a III. század derekán csakugyan divatba is hozta. Ily templomi szent tánczoknak előtánczosa maga a püspök volt («praesul»). Eredetileg ezek a tánczok rendeltetésükhöz képest méltóságosak és ünnepiesek voltak; de később, minthogy többnyire a Vigiliákon éjtszaka rendezték, csakhamar botránnyosakká fajultak. Ezt az elfajulást bizonyítja az egyháznak számos tiltakozása. Már 622-ből ismerünk zsinati határozatot, mely ezt a fajta ünnepet nem tartja keresztényinek, hanem a pogány Bacchus-ünnep utánzásának bélyegzi. III. Gergely pápa 731-ben, Zacharias pápa 741-ben decretumokat bocsátottak közre e féltelenségek ellen stb.» (i. m. 18. és 19. l.). De az egyszer megrögzött szokás a felső papság minden tilalma ellenére sem pusztul ki. *Etienne de Bourbon*, XIII. századbéli dominikánus *Tractatus de diversis materiis praedicabilibus* cz. művében beszéli többek között, hogy egy Cudot nevű vermentoni pap, kit prédikációja közben a templom ajtajánál tánczoló ifjak s nők zavartak, szent buzgalmában kirohant a templomból s a tán-

czot vezető *majorissának* fejről lerántotta fátyolát, melylyel az illetőnek fejéke s hamis haja is lehullott. (Hogy földte el hirtelenében csupasz fejét a *majorissa*, nem tartozik ide.) Lecoy de la Marche, *Anecdotes historiques etc. d'Etienne de Bourbon*, 275. sz. A zsinati határozatok is tovább mennydörögtek, nálunk a budai zsinat egyik határozata tiltotta meg, hogy a templomokban vagy temetőkben tánczot rendezzenek, ám a féktelenkedést, melyet sokszor az alsóbb papság is támogat, századok sem bírják kiirtani s még a XVII. század végéről is van adatunk, hogy a marseillei papság a szt. Lázár tánczában élénk részt vesz. *Menetrier* jezsuita «Uj és régi tánczok» cz. művében (1682) említi, hogy ő még látta, a mint egyes templomokban a papok s ministransok éneklés közben egymást kézen fogva tánczoltak. E botrányokkal szemben reagáló jámbor keresztényi érzület termékeinek kell tekintenünk az ünnepron-tókról szóló, európszerte elterjedt számos mondát, melyek legrégebb irodalmi feljegyzésével az 1140 körül élt Malmesbury, *De gestis Anglorum* cz. művében találkozunk (lib. II. p. 67.). E szerint az 1021-ik év karácsony estéjén 16 részeg paraszt s három asszony a Wipper melletti kolbichi zárda temetőjében tánczra kerekedett s lármájával Rupert papot a misemondásban annyira zavarta, hogy ez szent buzgalmában felkiáltott: «Hát tánczolatok egy egész esztendeig!» Ez meg is történt s tánczoltak, míg csak a kölni érsek őket az átok alól fel nem oldotta. Az asszonyok ekkor azonnal meghaltak, a többinek teste meg élethossziglan reszketett s jó kedvük örökre oda lett. Ugyane mondát beszéli el — színhelyét a halberstadti püspökséghez tartozó Corbelie községbe téve át — egy XIII. századbéli *einsiedelni krónika* (lásd Böhme F. M., *Geschichte des Tanzes in Deutschland* 19—20. ll.) s az imént említett E. de Bourbonnál szintén találkozunk ilyféle történetekkel. Így az i. m. 195. száma meséli, hogy az elnei diocesisben (Roussillon) a hívők valamely szent vigiliáján összegyűlvén, a tilalom ellenére egész éjjel tánczoltak a czinteremben, mikor azután hajnalban a kápolnába mentek misére, a gloriánál mennydörgés és földrengés támadt s a templomba hatoló villám a táncz vezetői közül többet megölt, másoknak karját, lábát törte. Hasonló történetet beszél el a 462. szám is, hol szintén villám öli meg az istentelenkedőket, egy azonban menekülés közben «vidit multos demones super fossatum quoddam springantes et salientes et choreas presentantes, a quibus verberatus ad mortem, facto signo crucis, vix evasit: a quo indignati et territi fugerunt. Quidam autem ex eis indignatus momordit lapidem qui erat in muro etc.» Lásd még u. o. a 185. 194. és 463. számokat. A XVI. század elején az olaszok híres prédikátora, Barletta, mesél el *sermo*-iban egy történetet karácsonkor tánczoló személyekről, kiknek büntetésből az egész következő esztendőben tánczolniok kell (Lyon, 1505; fo LXXXII; idézve Crane Vitry-kiadásá-

ban LXVI. l. jegyz.), v. ö. még Pauli J., *Schimpf und Ernst*, 388. Említettem már, hogy a nép száján élő változatok között több van olyan, melyek megőrizték a papság részvételének emlékét ez eredetileg ünnepi, később ünneprontó tánczokban. Jón Árnason izlandi mondái között (Lehmann-Filhés német fordításának 43. l.) van a hrunii tánczról szóló, mely szerint az odavaló papnak szokása volt a karácsonyén első felében a hivekkel nagy tánczos dáridót csapni a templomban. Hiába intette őt anyja, az öreg Una, a szép szó nem fogott rajta. Egy karácsony éjjelen a szokottnál tovább tartott a mulatság s anyja három izben is felszólította a papot, hogy kezdje meg az istentiszteletet. Mikor utolsó hasztalan felszólítása után elhagyta a templomot, kívülről veszedelmet sejtető ének hangjait hallotta s az ajtó elé érve, ott egy embert látott, ki sehogyse tetszett neki. Nagy ijedség fogta el, mert meg volt róla győződve, hogy az ismeretlen az ördög s gyorsan fia lovára kapva a legközelebbi falu papjához nyargalt segítséget kérni. Ez el is indult hiveivel, de mire Hruni-ba érkeztek, a temető a templommal s benne levő emberekkel együtt elsüllyedt s ők már csak jajgatásukat hallották a föld alól. Hogy a hrunii magaslaton valaha épület állott, maig látszanak nyomai Hasonló mondákat találunk még Bosquet A., *La Normandie romanesque* etc. 495. l.; Knoop O., *Sagen und Erzählungen aus der Provinz Posen*, 39. l. 2. A főnnebbi elbeszélésnek az a vonása, hogy az ünneprontás tényénél az ördög is szerepel, több ide tartozó mondában föllelhető. Az izlandi változatban csak a zsákmányára leselkedő gonosz szellemnek volt feltüntetve, de néhány társában mint «tánczingerlő»-nek jut neki activ szerep. E. de Bourbon 161. sz. elbeszélésében (Lecoy de la Marche) szerezcsen képében lebeg a tánczosné feje fölött, egy hátsópomerániai mondában a vasárnapi tánczban résztvevő leánynak maga ajánlkozik tánczosául s egyre gyorsabban forgatja, míg a zenészek egyike észre nem veszi, hogy a gyanus tánczosnak lólába van. Abba hagyják a zenét s egyházi dalba kezdenek, mire az ördög a leánynyal együtt kirohan a teremből s e közben oly erővel sújtja az ajtófához, hogy vére körülfecskendezi a falat; most is ott a vér nyoma, meszeléssel sem lehet eltüntetni (Knoop, *Volkssagen etc. aus dem östlichen Hinterpommern*, 180. sz.). Más változatokban (Aranynál is) ő a zenész s a pokoli káröröm, melylyel a tánczra kényszerítő talp alá valót húzza, igazán félelmes hatást gyakorol reánk. Ide tartozik: Sébillot P., *Contes populaires de la Haute-Bretagne*, I. 305. l. és Hunt *Popular Romances of the West of England* cz. gyűjteményének egyik cornwalli mondája. Rövidségénél fogva hadd álljon itt az utóbbi: Egy vasárnap délután több léha falusi leány, a helyett hogy a vecseryére ment volna, a mezőre indult sétálni. Két gonosz szellem, muzsikuskok alakját öltve, jött velük szembe s tánczdarabokat játszott. A leányok, megfélelkezve a nap szentségéről, tánczra perdültek. Mennél tovább ropták, annál tü-

zesebb lett a táncz; vadul szólt a zene. vitte őket «a táncz ördögi kedve», midőn egyszerre villám csapott le a derült égből s az istentelen tánczosnők kísértőikkel együtt kővé dermedtek. Maig látni őket a táncz helyén. Míg az imént jelzett mondákban féktelen szenvedélyeink gonosz megszemélyesítése lép föl, van több változata mondánknak, melyekben jobb indulataink képviselője jut szóhoz, még pedig rendszeren egy öregebb figyelmeztető személy alakjában, kire a szilaj ifjuság nem hallgat. Öreg asszony a figyelmeztető a fönnebb említett izlandi s felső-bretagnei mondákban; pap Grimmnél (*Deutsche Sagen*, I. 160. l.); tisztos öreg férfiú, ki egyuttal a büntető szerepét is játssa (tehát valószínűleg maga az Úr), a *Revue des trad. pop.*, V. 677. lapján Pineau közölte *poitoui legendában*, továbbá Rappold, *Sagen aus Kärnten*, 4. sz. s Birlinger, *Aus Schwaben*, I. 361. A Bartsch-féle meklenburgi gyűjteménynek egy — alkalmassint romlott — változatában maga a hegedűs, ki itt nem a sátán, inti jámborságra az örzöngő tánczosokat s ő meg is menekül a veszedelemből. Az Arany-féle variáns még messzebb megy: ebben magának az ördögnek vannak szájába adva az intő szavak. A költő remek fogással használta fel e zavaros motívumot a publikumáról biztos sátán kegyetlen gúnyolódásának jellemzésére. Mily pompásan találta el a hangot Arany az ördög szabadkozásában: «Uraim, de papolnak ott-benn . . .» s mily félelmetes az a «ravasz mosoly fél szája hegyén», melylyel a sátán a duhaj válasz hallatára rákezdí dudáját! Ilyesmi csak a valódi geniustól telik. Igazán, szinte ünneprontás számba megy, ha az összehasonlítás kedvéért e helyen megemlítem Simanitsch György, *Die Zerstörung der früheren Stadt Wsetin* cz. verselményét, melyben mondánknak egy morva változatát dolgozta föl. (Bovitsch L. és Simanitsch Gy. *Volksmärchen u. Sagen aus der Vorzeit Mährens*. Znaim, 1860.)

A tárgyalásunk eddigi folyamán említettekén kívül mondánkat még a következő helyeken találtam: Kuhn A., *Märkische Sagen*, 251. l.; Kuhn és Schwartz, *Norddeutsche Sagen etc.*, 357.; Kuhn A., *Sagen etc. aus Westfalen*, I. 310. l.; Panzer Fr., *Beiträge zur deutschen Mythologie* II. 450.; Wolf, *Zeitschrift*, II. 30. l. (styriai m.), Schulenburg W., *Wen, dische Volkssagen*, 34. l.; Tettau u. Temme, *Die Volkssagen Ostpreussens, Litthauens etc.*, 246.; Bladé J. F., *Contes pop. de la Gascogne*, II. 177. l. Carnoy E. H., *Littérature orale de la Picardie*, 126. l.

Az egy Sébillot-féle változatot kivéve, hol a bűnösök még idejekorán menekülnek, a többiben az istentelenkedőket mindenütt szörnyű büntetés éri utol, melynek szempontjából — egyes elszigetelt eseteket leszámítva — mondáink három fő csoportot alkotnak. Van köztük több, melyben a szilaj táncz akaratlanul tovább folyik s a tánczosok így rohanak a halálba (Malmesbury, einsiedelni krónika Pauli, Barletta, Grimm, Posen), egy másik csoportban (Pineau, Hunt, Märkisch, Tettau) kővé válik

az örvöngő had, míg a legnépesebb harmadik csoportban — rendszeren a vihar jelenségei közepett — a föld nyeli el őket s igen sokszor tó borítja a sülyedés helyét, vagy kopár marad, sem fű, sem fa nem nő rajta. Arany-nál a pokolba sülyedés s a kényszerített táncz motívumai egyesülnek.

Az elsülyedt helyek*) s a kővé váltak cyclusában a népképzelt oly alkotásait szemlélhetjük, melyekkel valamely rendkívüli természeti jelenség eredetének igyekszik magyarázatát nyújtani. Így lát sajátos sziklacsoportokban kővé vált emberi alakokat, így tulajdonít valamely magányos, sötét vízű tónak, zord sziklahasadéknak csodás eredetet, melyet a maga módja szerint az erkölcsi élet egy-egy abnormitásával hoz kapcsolatba. A nagy költő — naiv mint népe, szigorú erkölcsbíró mint ez — szívesen fordul a népies költés e vad virágaihoz, hogy meg-nemesítse őket s mi botanizálók, kik a vadont járva kutatunk, préselünk, osztályozunk, e rideg munkát elvégezve, hálás gyönyörrel pihenünk meg a magyar műköltés virágos kertjének oly büszkén pompázó termékeinél, mint Arany «Hamis tanúja» s «Ünneprontói».

BINDER JENŐ.

A LATIN INFINITIVUS HISTORICUS MAGYARÁZATA.

Két értekezés szól tudtommal a magyar klassz. philologiai irodalomban a czímbeli thémáról: Incze Béné és Hegedűs Istváné (Közlönyünk 1895. évf. 81—88. és 211—213. ll.), mindkettő latinul, a melyek egyike bőven részletezi a kérdés multját is, míg az utóbbi egyszerűen kifejti kételkedését az adott magyarázat kielégítő voltában, helyességében.

Tudni való, hogy *Quintilianus* óta általános vélemény, hogy az infinitivus historicus, mely csupán a latin és litván nyelvben fordul elő, kihagyásos szerkezet, melyet legkönnyebb *paravit* és *coepit*-tel kiegészíteni. Mások azonban nem tartják kiegészítőre szoruló szerkezetnek, hanem az infinitivusnak dativusi természetéből magyarázzák eme használatát, mely az előretörésvé, a célratörés, a sietség stb. fogalmát fejezi ki eredetileg; és ez csakugyan természetes fejlődménye a célhatározásnak. Ismét mások a nyelvek gyermekkorának egyik érdekes maradványát látják benne, midőn még az igező, a gyermek nyelvében tapasztalható használathoz hasonlólag, nem fejezte ki az időt, számot stb., hanem egész általánosságban magát a cselekvést elvontan. Ugyancsak az előbbi két felfogáshoz csatlakozik a tábori nyelvhasználatból (*dictio castrensis*) való okoskodás, mely szerint a katonai tudósítások rövidsége, általános jellege,

*) Ezekre nézve l. *Revue des trad. pop.* utolsó évfolyamainak jó részben Basset R.-től eszközölt gazdag gyűjteményét *Les rilles enjolouties* cz. alatt.

sietős volta stb. hozta magával, hogy az infinitivus a benne rejlő hasonló jelentménynél fogva alkalmassá vált ilyenféle használatmódra is. Végül egyesek a görög vagy németes infinitivus imperativus hatása alatt keletkezettnek fogják fel és magyarázzák, bár ez az értelmezése is egyeses folyománya az infinitivus dativusi természetének.

Incze Béni a maga részéről még egy új magyarázatot kapcsol a fönnebbiekhez, t. i. a felkiáltásokban előforduló infinitivusnak analogiáját leli meg benne. Megjegyzem mindjárt, hogy ez az infinitivus exclamationis, miként a felkiáltás természetéből önként következik, accus. c infinitivo-féle szerkezetben áll.

Incze értekezése jó (ha nem is cicerói) latinságban s könnyen érthető nyelven van írva, pedig latin értekezésben, szerintem, az érthetőség, a világosság a fő dolog. Egyetlen helyét hibáztatom csupán, a hol (88. l.) az *ac* kötőszót magánhangzó előtt használja *atque* helyett. Megjegyzem mindazonáltal, hogy az infinitivusnak még egy különös használatát is föl lehetett volna hoznia az exclamatorius mellé: a szónoki kérdésekben előforduló acc. c. inf.-t.

Hegedűs István cikke nem állt fel új magyarázatot az inf. hist. eredetéről, hanem csupán bírálja és meggyöngíti Inczének felfogását nyomós adatokkal. Ugyanis a felkiáltásbeli infinitivus természetét egész másnak tudja mindenki, mint az elbeszélésekben, leírásokban szereplő inf. hist. (innen; inf. descriptivus, narratorius, adumbrativus, sőt absolutus is, mert nem függ semmitől, vagyis nem vonzza semmi), s épen azért e kettőnek egybevonását s analogiás egybefűzését semmiesetre sem lehet pártolni vagy elfogadni. Joggal mondja Hegedűs: «Sed haud immemores esse debemus constructionem, quæ exclamationem exprimit, persæpe formam interrogativam assumere, quæ tantum abest, ut infinitivo historico congruat, ut plane eam excludere videatur.» — Hegedűs azonkívül sikerrel czáfolja az olasz nyelvből vett analogiát, mely egész természetesen ép oly kihagyásos mondatnak fogható fel, mint a legtöbb felkiáltásbeli szerkezet a latinban, miként már Zumptnak nyelvтанában is olvasható. Valamint azt az állítást is megrója Hegedűs, hogy az infinitivus imperativus sohasem fordul elő a római íróknál; holott található példáját, csak keresni kell. Végül a «kezdet» igével pótolandó magyar főnévi igenév használatára hoz fel példát Thewrewknek Arany Aristophanesához mellékelt glossariuma nyomán: «Egyszer felugrik ez rám és ütni, verni engemet! kinezni, fojtogatni» (Felhők, 1308.). Lám ez a példa fölötte érdekes, habár ritkább használatú nyelvünkben (én legalább Dunántúlról nem tudnám igazolni), de teljesen egyezik a latin inf. hist.-szal. Szóval Hegedűs a *coepit*-tel való kiegészítését vallja.

Inczével és Hegedűssel egészen egyidejűleg nyilatkozott az inf. hist.-ról Jaenicke Hermann a «Neue Jahrbücher»-ben (1895. 2. Heft,

134—8. : «Erklärung u. Gebrauch des sog. Inf. hist.») és szintén a *coepit* ellipsisét vélte azon az alapon, hogy Quintilianus csak érezhette még az inf. historicus valódi jelentését s a hozzá való *coepit*-féle kiegészítésnek szükségét és egyedül helyes voltát.

Azóta figyelemmel kísértem a kérdés irodalmát s a mikor csak valami újabb vélemény került elélem, azonnal följegyeztem magamnak.

Igy az osztrák gymn. folyóiratban (1896. 854—5. ll.) s az Indogerm. Forschungen (Anzeiger VII. 1896. 67. l.) olvastam egy-egy ösmeretést Němec J. tanárnak cseh nyelven irt értekezéséről (Einige Deutungen zur lat. Syntax, kolini gymn. progr. 1893.), melyben az a véleménye a szerzőnek, hogy a laudavere-ből rövidült laudare-ban (pedig a régi grammatikusok azt mondják, hogy ez esetben a *re*- kihagyás csak ritkán fordult elő az íróknál és követése nem volna rendjén, miként a szenvedő *ris* helyett gyakori *re* sem helyes a *præsens* 2. személyében) lehet föllelni az infinitivusos alak eredetét. Ebből aztán következnek, hogy az inf. hist. és a perf. hist. többes 3. személye egy és ugyanaz. Ámde ez oly mesterkelt magyarázat és önkényes föltevés valamennyi coniugatio perfectumára nézve, hogy czáfolatot sem érdemel.

Ezzel egy füst alatt említem, hogy jegyzeteim között ezt is olvasom : «Misteli is elfogadja a Němec-féle magyarázatot, csakhogy az *ēre* végű perfectumot régibb alaknak tartja az *erunt*-nál s alkalmas kiegyenlítőül veszi az infinitivus végződésével.» De hogy honnan írtam ki ezt a megjegyzést, nem tudom megmondani. Ez azonban olyan megfejtés volna, mintha azt mondanám : a *præsens* megirigyelvén a perfectumnak *re*-re való végződését, elcsente tőle, s elkövette ezt a csint az analogia szent nevében.

Nem régiben pedig egy tekintélyes értekezést olvastam az inf. hist.-ről, még pedig Wölfflin tollából a tőle szerkesztett Archiv für lat. Lexikographie u. Grammatik-ban, mely statisztikáját nyújtja az inf. hist. használatának az egész latin irodalomban ; de magyarázatába nem bocsátkozik, kivéve hogy a Quintilianus-féle kiegészítést megemlíti (Die Entwicklung des Inf. hist. Arch. X, 177—186. ll.).

Mivel ezek után mindenki azt kérdezheti : hát én mit tartok az inf. hist.-ről, — azt felelem, hogy nékem minden grammatikai magyarázat közül az tetszik legjobban, a mely a legegyszerűbb s melyet akár a gyermeki elme is megérthet és elfogadhat. Azért kimondom eleve, pedig tudom, hogy egyelőre nem mondok vele semmit : iskolai nyelvtanaink és tanítótársaim egészen helyesen cselekedtek, mikor az inf. hist.-ről semmit sem szólottak megértetés végett, hanem csupán a használatát — mint tősgyökeres latinosságot — taníttatták meg egyszerűen deákjaikkal. vagyis azt mondták : hogy a szerkezetnek teljes változatlansága mellett az imperfectumot vagy a *præs. historicum*ot vagy a *perf. hist.*-t a

latin írók (Plautus, Terentius, Livius, Tacitus stb., leginkább pedig Salustius) helyettesítették infin. *præsentisszel*, vagy ha jobban tetszik, az *actio imperfecta infinitivusával*. 'S ha ők használták: miért ne volna szabad használni ma is élénk leírásokban?

Ámde okadatolnom is kell, miért tartom én elegendőnek a fönnebbi előadást.

Azért, mert a hozzá adható tudományos, vagyis a dolog gyökerére visszamenő magyarázattal nem áll ellenmondásban. Pedig ez a fő dolog, nem pedig az, hogy kalandosnál-kalandosabb föltevéseket tömjünk a deákok fejébe, hogy tudós színben tündökölhessünk előttök; később pedig maguk rájöjjenek, hogy nem volt igaz, a mit tudományos igazság képében rájuk tukmáltunk.

Szerintem tehát csak ez a tanítás helyes: az infinitivus már magában is olyan természetű, hogy alkalmazható a *præs.* vagy *perf. hist.* vagy *imperf.* helyett és legfőlegb a *sum-es-est* igének kiegészítésére szorul a harmadik személyben akár egyes, akár többes számban a szerint, a minő számu az alany. Vagyis nem kell itt semmi néven nevezendő belemagyarázás vagy külön kiegészítés, mert az infinitivus mellé nem szükséges a létigének kitétele sem, hisz magában is kifejezi az állítmányt, akár csak a személyes ige; de ha épenséggel nagyon kívánja valaki, ott van a kiegészítésül kínálkozó, de sok esetben elhagyható *esse* ige, a melynek alakjai a mondott három időformából mindig oda érthetők.*)

Bővebb magyarázatom immár a következő.

Az infinitivus nyelvészetileg nem egyéb mint *locativus*, a mely az esetek keveredése vagy kiegyenlítődése (*syncretismus*, *Mischcasus*) folytán tudvalevőleg sokszor *dativussá* lett (pl. a görögben), a latinban pedig *genitivus-* vagy *ablativus-alakot* öltött. Könnyen megértethetem ezt a kijelentésemet legalább is a felsőbb osztályu deáksággal, ha azt mondom: hogy az infinitivusnak *re-* végzetében hiányos főnév *ablativusa* rejlik, még pedig egészen olyan ragozásu, mint a *genus-eris*, *dolor-is* az *ablativusban*, tehát: *dicere*, *fugere*, *scribere* = *ablativusok*, illetőleg *locativusok*. Ez tudományos megállapodás, s a külső ruha (végzet) támasztékot nyújt a deáknak a tudomány bebizonyított igazságára nézve. Magyar fordítással érthetőbbé tehetem a dolgot imígyen: *dicere* = *mondásban*, *fugere* = *futásban*, *scribere* = *írásban*.

*) V. ö. Thewrewk egyetemi előadásaiában (Latin összehas. mondattan 1881. évből, 52. l.): Az *esse* kihagyása fő- és mellékmondatban, bárminő alakjában, sehol sem fordul elő annyiszor, mint Tacitusnál; erről Boetticher: *Lexic. Tacit.* 83. l. (előszóban); Fináczy a *copula* kihagyását regisztrálja Horatiusnál Közlönyünk II. évf. 457—461. ll.; Plew: *De ellipsi verbi copulativi esse apud poetas Latinos*, 1877, tiltsiti progr.

Ezen alapon tovább azt mondom : *Catilina fugere ad suos, hortari eos stb.* = *Catilina futásban, övéihez, buzdításban, t. i. van, vala, volt.* Olyan szerkesztés ez, mint Aranynál is olvasható : A nap is már lenyugvóban : tüzet rakott a felhőben. És én tudnék szerkeszteni értelmes mellérendelt mondatokat a magyarban is, melyek élénk leírást foglalnának magokban, s a melyek «lenyugvóban, fölkelőben» stb. locativusokat tartalmaznának, a nélkül, hogy nyelvérzékem megkivánná melléjük a van-t, valá-t vagy volt-ot. Az nem jöhet itt szóba, hogy egyhangú lenne beszédem. Persze, hogy egyhangú, de csak olyan, mint a latin írók felhalmozott infinit. hist.-a, vagy a régi magyarban Tinódinak és Ilosvainak fárasztó valá-i.

Valahányszor az acc. c. inf.-ót akarom világossá tenni deákjaim előtt, elsőben is megragadom a magyarból ösmert hasonló szerkezetet a *lát, hall, érez, enged, hagy* igék mellett s csupán hozzá teszem, hogy a latin több ige mellett is használja ezt a szerkezetet, míg a magyar ember ilyenkor *hogy*-os mellékmondatokkal szokta magát kifejezni. De könnyebb megértés végett ilyenkor is megmondom, hogy a *videmus milites fugere* ben az infinitivus = futásban. Magyaráznak ez untig elég, a további fejleményeket ugyanis már csak érett elme fogja fel. Ámde hogy ilyen volt a szerkezet képződése, a deák is átlátja.

Nem írhatom tehát alá Inczének ama felfogását (87. l.), mely szerint a latin infinitivusban nem volt meg a történelmi korban a dativus-, vagy jobban mondva a locativus-jelentés; sőt ellenkezőleg, benne volt, de benne van a cselekvés is, akár csak a magyar, megfelelő *ni* végű ige-névben. Nem hiába nevezték a régi grammatikusok az ige névi alakjait participiumoknak, abból indulva ki, hogy részesülnek mind az ige, mind a névszó természetében.

Még csak arról kell szólanom, hogy miért kívánta Quintilianus a *coepit*-et kiegészítésül az inf. hist. mellé. Igen egyszerű a felelet. Az ő korában már jórészt feledésbe ment az infinitivusnak mivolta; a grammatikusok nyelvészeti felfogása és magyarázatai pedig, elkezdve Varro és Cicero magyarázatain — végiglen, oly fölszinesek és teljesen önkényesek, hogy a dolog gyökerét épen nem érintik, hanem tisztán külsőségekre támaszkodnak. Itt is egy alkalmas külső eszközre szorultak, s mivel érezték, hogy a *coepit* ige alkalmasnak mutatkozik az értelem kibővítésére, hamarosan belenyugodtak, hogy az inf. hist. használata nem is támadhatott másképen, csak per ellipsin. Pedig ha jól megfigyeljük Sallustius vagy Tacitus példáit, még mellékmondatokban is: *postquam, ut és cum* után, s le próbáljuk őket fordítani: aligha lesz egy is tanítótársaim közül, a ki a *coepit*-tel való kiegészítést minden esetben helyesnek találja.

Magyarul írtam meg cikkemet, azért, mert tapasztalatból mondhatom, hogy a kiindulásomul szolgáló két értekezést kevés ember olvasta

vagy jegyezte meg magának, éppen mivel latinul voltak fogalmazva. Pedig Thewrewk Emilnek egyik elnöki beszéde (214. l.) bizonyíthatja, mily erős latinistáknak tartják a magyarokat a nagy világban. Ehhez a jó hírnévhez jogunk is van a régibb tanító-nemzedék tudása alapján; de vajjon hű tanítványai leszünk-e mestereinknek, ha a latinul tudást még a class. philologia tanítói is csak alkalmatlan nyügnek tekintik magokra? Ilyen felfogással csak magunk alatt vágjuk a fát.

BÓDISS JUSZTIN.

ADATOK A MESÉK VÁNDORLÁSÁNAK TÖRTÉNETÉHEZ.

I.

A *Magyar Népköltési Gyűjtemény* II. kötetének V. meséjéhez a jegyzetekben semmi megjegyzést sem találunk, hogy magyar vagy idegen eredetű-e?

E mese is az európai mesék közös kincses házából való.

A magyar mese elbeszéli, hogy egy gazda szolgát fogad. A szolga semmi bért nem követel a gazdától, hanem csak abban állapodnak meg, hogy a ki leghamarább megharagszik, annak a hátából szíjat hasít a másik.

A gazda megparancsolja a szolgának, hogy menjen az erdőre fáért, mindenütt az előre szaladó kutya nyomában; adott neki egy sajtot és kenyert, hogy abból maga a kutyával együtt jóllakjék s mégis egészen hozza őket haza. A szolga úgy fog ki a gazdán, hogy a kenyér és a sajt alján jókora lyukat kanyarít, azon át kiszedi a kenyér és sajt belét s a lyukat ismét becsinálja a héjjal. Midőn haza ér, a kutya átugrik a kapun. Hasztalan üti az ökröket, hogy azok, a parancs szerint, a kutya után ngorjanak, előkapja a fejszét, összeapítja a négy ökröt s úgy dobálja be őket darabonként a kapu fölött. A gazda ezt látva, mert fél a szíjhasítástól, úgy tesz, mintha nem haragudnék.

Máskor meghagyja a szolgának, hogy a kis gyereket tisztítsa ki, vágja le azt a juhot, mely legelőször ránéz, főzze meg azt sárgarépával és petrezselyemmel, paprikásan.

A szolga megöli a gyermeket s azt kitisztítja az eresz alá függeszti; a gazda minden juhát leöli, mert valamennyi ránézett, mikor az akolba lépett; készít bográcshúst s abba aprítja a gazda két kutyáját, mert ezeknek a neve volt petrezselyem meg sárgarépa.

A gazda ekkor feleségével elbújdosik, de hasztalan, mert a mint

a tenger partján a gazda leteszi az élelmes-zsákokat, hát a szolga ugrik abból eléjük!

Hogy megszabaduljanak tőle, éjjel lábtól fektetik, hogy a tengerbe rugják. A ravasz legény azonban helyet cserél az asszonygyal s ezt rugják a tengerbe. Midőn ezt a gazda megtudja, nem tartóztatja tovább haragját, mire a szolga szíjat hasít a hátából.

Jókai Mórnál (*A magyar nép éleze* 66. l.) van ennek egy változata. Ebben tizenkét zsákra való buzát kell egy nap alatt kicsépelni, bemérni, egy krajczárból lencselevest és babfőzeléket készíteni; a szomszéd falúból száraz utat csinálni s a gazdának világtítani.

A szolga teljesíti a feladatokat, de az utolsó alkalommal a haragvó gazda hátából ez is szíjat hasít.

Az európai mesékben is a szerződő felek a gazda és a szolga, vagy a király és három testvér, a pap és szolgálja stb. A szerződés feltétele kettő: vagy a ki előbb megúnja a szolgálatot, vagy a ki előbb megharagszik. A büntetés a legtöbb esetben szíjhasítás; de előfordul az is, hogy a haragvó orrának vagy füleinek lemetszésével bűnhődik.

A szolga fonák cselekedetei is változnak, a mint ez látható azon változatokban, melyeket Köhler (*Kleinere Schriften* 149, 261, 326. lapjain) állított össze. Hahn 11. 34. Schott 229 l. Wenzig 5 l. Schleicher 45 l. Pröhle 16. Zingerle II. 223 l. Asbjörnsen 394 l. Campbell 45. Luzel e) Fanch Scouarnec. Kennedy 74 l. stb.

II.

Az olasz mesék nemcsak szt. Pétert, de egész családját belevonják a mesék keretébe. Vannak mesék szt. Péter nőtestvéreiről és különösen anyjáról, a ki fősvénysége s irigysége miatt nem mehetett be a mennyországba.

Ezek a mesék mind azon fordulnak meg, hogy szt. Péter anyjáért könyörög a Megváltónak, hogy a pokolból kimeneküljön. Valami tárgyat nyújt le neki szt. Péter, (Pitré egyik toskaniai meséjében hagymaszárat, mert fősvény létére mégis egy szegénynyel jót tett, a ki az eldobott hagymaszárat megette.) ebbe kapaszkodik, de ez elszakad és ismét visszaesik a pokolba.

Pitré a *Novelle Popolari Toscane* 160. és *Fiabe Siciliane* III. 66. 67. lapjain sorolja fel e mese változatait.

Sopronmegyéből három mesét kaptam szt. Péter anyjáról: Peresztegről kettőt, Mihályiból egyet.

Az egyik peresztegi mese szerint szt. Péter anyját kezénél fogva húzta ki a pokolból. Az elkárhozottak a szoknyájába kapaszkodtak, hogy ők is kimenekülhessenek. Mikor ezt az irigy asszony észrevette, olyan

erővel rázogatta le magáról a többieket, hogy szt. Péter kénytelen volt kezét elereszteni s így ő is visszahullott a pokolba.

A másik peresztegi mese szerint midőn szt. Péter megnyitotta a mennyszag kapuit, az idvezültek nagy tolak odással nyomultak be. Szt. Péter anyja az irigységtől lelánczolva csak nézte-nézte a benyomulókat, míg a kapukat becsukták s ő künnrekedt.

A mihályi mese szerint szt. Péter az olvasót (rózsafüzért) nyújtja le. Az olvasó azonban elszakad, midőn a belekapaskodókkal irigykedve küzködik, s visszaesik az elkárhozottak közé.

Ez a mese gyűjteményeinkben még nem jelent meg.

BOGNÁR TEOFIL.

AZ ANTIK POÉTIKÁHOZ.

Az ókor két klasszikus népének ismerete sok és önmagában véve is terjedelmes szakot ölel be, noha még mindig vannak oly tudományágak e körben, a melyek mind ez ideig kidolgozásra várnak.

Ilyen tudományág egyebek közt az antik poétika. Míg az antik rhetorika úgy egészében, mint egyes részleteiben több igen jeles és kimerítő összeállítással dicsekedhetik, addig az antik poétika épületéhez még a kövek sincsenek összehordva. Még előbb föl kell kutatni az ókorból reánk maradt hagyományt, hogy aztán rendszeres egészszé lehessen fűzni a föl kutatott adatokat. E nélkül különben az ókori esztétika sincs és nem is lehet kellőképen megírva, akármilyen tisztelettel emlegetjük a Brandisokat, Zellereket, Ueberwegeket, Prantlokat, Schweglereket, Windelbandokat meg a többit, nem is szólván a részlet-művekről s a rengeteg értekezésekről vagy akár a Müller, Hartung efajta műveiről.

Az antik poétika még egyáltalában nincs beleillesztve az ókori philologia tudományágainak egyetemébe és azok a művek, a melyek a philologia enciklopédiáját tartalmazzák, vagy nagyon mostohán bának el vele vagy egyáltalában külön szakként föl sem veszik. Nem engedi a tér, hogy itt valamennyit felsoroljuk, csak két közkezen forgó műre hivatkozunk. Ezek egyike a Freund-féle Tirocinium philologicum, a mely az V. félévi részben tesz ugyan említést a kérdéses szakról, de az egész közlemény nem egyéb, mint Aristoteles Poétikájának s Horatius Epistula ad Pisones-ének néhány magyarázattal ellátott fordítása. A másik a Müller Iván-féle Handbuch der klassischen Altertumswissenschaft. Ennek köteteiben hiába keressük az antik poétikát, sőt a mű II. kötetének előszavában szószerint ezeket írja a nagyfontosságú mű tudós szer-

zöje: «Und eben weil es sich im ‚Handbuch‘ um eine Übersicht dessen, was bisher geleistet wurde, handelt, konnten einzelne Zweige, die noch nicht, oder so gut wie nicht angebaut sind, keine Aufnahme finden, besonders wenn über die Berechtigung ihrer relativen Selbständigkeit noch keine Klärung der Ansichten besteht, z. B. griechische Stilistik neben lateinischer Stilistik, oder *antike Poetik*, neben antiker Rhetorik.» Nézetem szerint bizony a ‚Handbuch‘-tól már elvárhattuk volna az antik poétika elméletét is legalább oly rövidséggel, mint a rhetorikáéét adja.

E soroknak célja éppen az, hogy érdeklődést keltsen ezen elhanyagolt szak iránt s egy rövidke részletet mutasson a magam dolgozatából, a mely az antik poetikáról óhajt képet nyújtani, megkísérelvén a tájékoztatást az antik poétika elméletéről, az antik világ költői műfajainak sajátosságairól, — arról, hogy mit követeltek meg a régiek a maguk költőtől, szembeállítva azután ezzel, hogy a modern poétika mivel bővítette, gazdagította e tudományágat.

Ezúttal az antik eposz meséjéről akarjuk elmondani a régiek nézeteit, természetesen szem előtt tartva a t. szerkesztőség felszólításában jelzett néhány lapnyi tért.

Az eposz meséjéről a legkimerítőbb utasításokat Aristotelesnél találjuk meg. Szerinte a hexameterben utánzó elbeszélő költés meséjének drámailag szerkesztettnek, — cselekvényének egységesnek, teljesnek, befejezettnek kell lennie, hogy bírjon kezdettel, középpel és véggel s így, mint szerves egész, sajátlagos élvezetet nyújtson. A cselekvény menetének nem szabad hasonlítania a tisztán történelmi művekéhez, mint a melyekben nem egyetlen esemény előadása a fő, hanem egy egész korszaknak a festése. Ezeknél azt akarjuk tudni, hogy mik történtek bizonyos korszakban egy vagy több személylyel, nem tekintve arra, hogy vajjon ezek mindegyike van-e, nincs-e szoros összefüggésben egymással (Poet. XXIII. 1. köv.). A történetíró és eposzköltő között lényeges a különbség, a mennyiben amaz megtörtént dolgokat ad elő, holott a költő olyanokat, a melyek csak megtörténhettek, lehetségesek a valószínűség vagy szükségesség szempontjából. (V. ö. Plut. *Πότερον Ἀθηναῖοι πλ.* 3. és Plat. Polit. III. p. 392. köv.). A különbséget tehát nem a külső alak teszi, s pl. Herodotos művét bátran át lehetne tenni versbe és azért mégsem válnék belőle költői mű. A költészet t. i. általánost vagyis olyast ad elő, a minőt bizonyos sajátosságokkal bíró ember bizonyos sajátságos módon minden esetben megtesz vagy elmond a valószínűség, a szükségképesség elvei szerint, holott a történetíró egyes eseteket beszél el, a melyre nézve adatok állanak bizonyítékokul; egyszóval, a költőt nem a vers, hanem a mese szerkesztése teszi költővé (Arist. u. o. IX.). Mindenesetre figyelemre méltó jelenség, hogy sok évszázaddal később az angol *Sidney* (Defense of Poesy, II. r.) szintén azt hangsú-

lyozza, hogy nem az alakban áll a költői mű lényege, hiszen sok a versifikáló, a ki egyáltalán nem tarthat számot a költő névre, holott sok prózai mű van, a mely helyet érdemel a legkiválóbb költői termékek sorában. A vers tehát csakis díszbe a költészetnek. Innen érthető, hogy Sidney Platont költőnek mondja: «And truly, even Plato, whose ever well considereth, shall find, that in the body of his work, though the inside, and strength were Philosophy, the skin, as it were, and beauty, depended most of Poetry.» — Másrészt azonban megvan az egyezés az eposz-költő és a történetíró között annyiban, a mennyiben a költőnek is a valót kell utánoznia, csak hogy nincs oly szigorúan kötve a tényekhez, mint a történetíró (Lukian. Imag. 18. Quom. hist. 8. V. ö. Plat. Phædr. p. 264).

A mese egysége nem azt jelenti, hogy az egész esemény egy személy körül forog, mert egy egyénnel határtalanul sok olyas történhetik, a mi sokszor még nem egységes külön, önmagában véve, minthogy sok tettet követhet el valaki a nélkül, hogy ezek egységesek volnának. Épp ezért ítéli el Aristoteles Peisandros Herakleisét vagy Panyasis hasonló cz. művét. Homeros az utánzandó minta, mert úgy az Odysseia, mint az Ilias eseményeit egységes cselekvényben csoportosította össze (Poet. VIII. 1—3). Peisandrosról éppen ellenkező nézetet olvasunk Quintil. X. 1, 56-ban.

Az epikus költemény egysége tehát valamely főhős életének időleges, de nem az egyes részeknek is ideális egymásutánja ugyanazon világnézetre vonatkoztatva, hanem egyetlen középpont köré való csoportosítás. Az első eset a történetírásban fordul elő, a második a bölcsélet főadata, csak a harmadikkal van igazán megvalósítva a költői egység. A történeti vagy bölcséleti egységnél az egyes részek csak egymás mellé sorolva, de nem fűződnek szerves egésszé, bár ez utóbbi esetben is lehetnek az egyes részek önmagukban véve befejezettek, mint ezt akár az Odysseia, akár az Ilias számos epizódja bizonyítja, de azért mindegyiket föltételezi a másik. Ezek az apró részek (epizódok), át- meg átvágnak egymásba s így egységes hatást idéznek elő. Homerosnál megtaláljuk ezt a szigorú egységet, de a kyklikosok már el-elhanyagolták. Hasonlóan nyilatkozik *Demokritos* is (Dion. Khryoszt. orat. 53).

Horatiust a maga ismert poétikai levelét egyenesen azzal kezdi, hogy minden költői műnek (tehát az eposznak is) leglényegesebb kelléke az egység, a mely úgy az egésznek összhangjában, mint az egymással találkozó részeknek kellő összefűzésében áll. A költőnek sok ugyan a szabadsága, de mégis vannak bizonyos törvények, a melyeket szigorúan meg kell tartania s e törvények legfőbbje az egység, még pedig minde- nekellött a mesének egysége. Legott meg van ez zavarva, mihelyt a költemény külsőleg egymás mellé rakott oly részekből áll, a melyek kellően

nem tartoznak együvé s távol állanak a költemény alapesztnéjétől, bármily szépek és kifogástalanok is külön magukban véve. Az ilyen költemény a költő keze alatt egészen mássá válik, mint a milyenné ő akarta, a műremek torzképpé alacsonyúl (Epist. ad. Pis. 1. k.). Természetesen a tárgy egységével szorosan összefügg az epizódok egysége is, vagyis az egészet alkotó minden egyes résznek egyenletesen kell kidolgozva lennie, bár az egyes részeknek még oly virtuóz kidolgozása sem elegendő. (U. o. 32—37. vs.)

Oly nézet ez, a mely az ókorból átjött az újkorba is, s pl. Boileau szintén ezt fejezi ki, midőn azt mondja, hogy a melléktárgynak az egész alkotmányába bele kell illeszkednie (L'art poét. I. 179 köv.) és a főcselekvényt a mellékcselekvényeknek nem szabad elhomályosítaniok. (U. o. II. 223. köv.)

Az eposz meséje lehet egyszerű vagy bonyolódott, mert — úgy mond *Aristoteles* (Poet. 24), — maguk a cselekvények is ilyenek. Egyszerű az olyan cselekvény, a melyben nincsen valamelyes nagyobb szerű fordulat vagy fölismerés, a bonyolódott pedig ennek az ellenkezője vagyis a melyben egyszerre több esemény történik, tehát kifejődik az előtér mellett a hatalmas háttér, mint a hogy Jean Paul mondta sok évszázaddal később, hogy a drámában a hős hordozza a világot, az eposzban megfordítva. De a mese kifejődésének mindenesetre szükségkép vagy pedig valószínűen kell bekövetkeznie úgy, hogy világosan lássuk, hogy az illető végső esemény a megelőzőknek természetes folyománya. Az egyszerű mesék közül pedig azok a legrosszabbak, a melyekben epizódok vannak. Epizódikus pedig az oly mese, a melyben a mellékeseményeknek egymásra való következése nem alapúl a valószínűségen vagy a szükségképiségen. (U. o. X. 10.) Természetesen *Aristoteles* nem azt mondja ezzel, hogy az eseményeknek nem szabad epizódokkal bírnok, csak azt, hogy ezek a részletek kellő fontosságúak legyenek olykép, hogy, ha valamelyiket elveszszük vagy máshoz teszszük, mint a hol eredetileg volt, akkor a cselekvény egysége ezáltal meg van ingatva. Az olyan epizód, a mely akár megvan, akár nincs meg, nem sokat tesz, tehát nem járúl hozzá ahhoz, hogy a tárgyról bővebb felvilágosítást nyújtson, az csak puszttán lényegtelen része az egésznek. (U. o. VIII. 4.) Az epizódoknak találóan, megfelelően kell az egészhez símulniok, bármilyen hosszúak is önmagukban véve. Így pl. az *Odysseia* meséje voltaképen abból áll, hogy *Odysseus*, a kit *Poseidon* sokáig tart távol hazájától, otthon meg azalatt vagyonát pusztítják a kérők, sőt fia életére is törnek, hosszú szenvedések után végre haza jut, fölismerteti magát egyesekkel, így maga megmenekül, ellenségeit pedig elveszíti. Mindaz, a mi ezen kívül esik, voltaképen mind csak epizód, de mind olyan, hogy a főcselekvény kidomborítására szolgál. (U. o. XVII. 10—11.) Éppen ezért ma-

gasztalja annyira Aristoteles Homerost, mint Römer megjegyzi (Sitzungsber. d. München. Akademie, phil.-hist. Klasse 1884. II. 314): «Das glänzendste Blatt, wodurch Aristoteles seine Studien über Homer und das homerische Epos verewigt hat, bleiben jene herrlichen Sätze in der Poetik, die den Dichter als den einzigen, als den wahren Musterpoeten feiern.» Homerosról különben hasonló dicséretet olvasunk e szempontból *Pope*: *Essay on criticism*. I. 132. köv. soraiban is.

Megjegyzendő azonban, hogy nem minden költői egyéniség bírázhatik meg a nagyon széleskörű cselekvényekkel s ép ezért ajánlja Horatius (Epist. ad Pis. 38—45), hogy a költő olyasmit ígérjen, a minek képes megfelelni, máskülönben a kezdet nevetséges folytatáshoz vezet; oly tárgyat válaszszon, a mely erejéhez való, így a lélekben már készen levő tárgyat kellően domboríthatja ki, nem hany-vet összevissza mindent, megtalálja mindennek a maga kellő helyét, mivelhogy sok dolgot elébb, mást meg utóbb kell elmondania az epikusnak; csak így képes személyeinek jellemét megfelelően ecsetelni. *Seneca* is (de tranquill. 6, 4) ilyes tanácsot ad, midőn azt mondja, hogy gondosan megfontolandó, mihez fogunk, tehetségünket össze kell mérnünk a földolgozandó tárgygyal.

A mese kezdetének, közepének és végének kellő egybekapcsolása teszi aztán az eposz cselekvényét teljessé. Kezdet alatt az eposznak azt a részét érti Aristoteles, a mely nem következik szükségkép egy másik után, ámde utána múlhatatlanul más következik. A vég ezzel szemben az, a mely valamely másik rész után vagy szükségkép vagy rendszerint következni szokott, de utána aztán egyéb nem következik. A közép e kettő között van s következik valamely más rész után, de utána is történik még valami más. Sem a kezdet, sem a vég nem lehet találomra bízva, hanem szoros összefüggésben kell lenniök a középpel s így mindhárom résznek egymással. Látnivaló, hogy egyenesen lehetlén szabályt adni arra, hogy ezek a részek minő terjedelműek legyenek, a mennyiben az kizáróan az illető cselekvény természetétől függ (Poet. VII.). Azonban a cselekvény terjedelme nem nyúlhatik a végtelenségig, mértéket kell tartani és sem túlságosan rövidde tenni nem szabad a cselekvényt, mert így a szemlélet alig észrevehető idő alatt történvén, összefoly, — sem túlságosan hosszúvá, mivel ez esetben az olvasó által alkotandó kép úgyszólván létre sem jöhet, a mennyiben a szemlélet elől elvész az egység és teljesség. Az a határ szabja meg tehát legtermészetesebben a mese terjedelmét, a melynek keretén belül a valószínűség vagy szükségképiség szerint egymásra következő részletekben az esemény szerencséből szerencsétlenségbe vagy ebből amabba fordúl; a kezdetnek nem szabad eltiúnnie az emlékezetből, mielőtt a mű végét olvasnók. (U. o. XXIV. 3 köv.) A fönnebbi véleményt fejezi ki Horatius is (e. h. 152), e szavakkal:

„Primo ne medium, medio ne discrepet imum“ és Horatius követője, Boileau (e. mű I. 178) szintén Aristoteles nyomdokán halad, midőn azt mondja, hogy a mű közepéhez jól kell illenie a mű elejének és végének.

Annai mindenesetre irányadó, hogy figyelni kell a részek arányosságára, hogy a külön részek kellő viszonyban legyenek az egészhez, a mi különben Lukianos szerint minden alkotás főszabálya (Zeux. 5. V. ö. Hipp. 7. Quom. Hist. 27. Eckermann, Gespräche II, 263 köv.). Nagy hiba, ha az egyes részek aránytalan terjedelemben következnek egymás után (Luk. Quom. 23. L. Zimmermann, Zeitschrift No 3 köv., Welcker, Der epische Cyclus; Jahn, Griechische Bilderchroniken kül. h.) s ha pl. hosszú bevezetés után rövid elbeszélés jó, olyan, mintha a törpe testére a rhodosi kolosszus fejét tennők. A részek nyomán lehet megítélni az egészet (Luk. Hermot. 54).

A mint Aristoteles, ép úgy Horatius is szigorúan megkülönbözteti a kezdetet, közepet és véget s figyelmezteti a költőt, hogy inkább hagyja el az olyan dolgokat, a melyek csak a *lucidus ordo*-t zavarják meg (e. h. 32—45, 136—152). A kezdetre nézve Homeros Odysseiájára hivatkozik, a melyben nem találunk túlságos nagy ígéretet, de aztán az elbeszélés folyamán annál többet kapunk; holott nevetségesek a kyklikosok, a kik éppen ellenkezőleg túlságosan sokat ígérnek s annál kevesebbet nyújtanak vagy pedig szerfölött messziről kezdik az események elbeszélését. Horatius itt említett nézetét magáévá tette Boileau is, kinél (III, 269 köv.) azt olvassuk, hogy a kezdet legyen egyszerű és igénytelen, keveset ígérjen a költő, hogy sokat adhasson.

Dr. BOROS GÁBOR.

PÁPAI PÁRIZ FERENCZ ÉS MISZTÓTFALUSI KIS MIKLÓS.

Két név a XVII. századból. Az egyiket Apafi Mihály udvari orvosa viselte, a másikat egy nagytudományú kolozsvári «vasműves», a mint akkoriban a könyvnyomtatót nevezték, a ki betűmetsző és öntő is volt egy személyben. Különböző volt a pályájuk és mégis nem a véletlen eset kötötte össze a két férfit. Nem arra a barátságra gondolok, a melynek szálai egymáshoz fűzték hű szívüket, hanem arra a kapcsolatra, a mely az utódok szemében minden baráti köteleknél szorosabb, a lelki kapcsolatra, a jellemükben, szívük nemességében, törekvéseik idealismusában megnyilatkozó rokonságra. Küzdés volt a sorsuk, hol a mostoha végzettel, hol az irigy emberekkel, tragédia az életük, nem csillogó pálya után hir-

telen zuhanás a magasból, hanem olyan csöndes lelki tragédia, melynek egyes fájó mozzanatait a kortársak talán nem is vették igazán észre, de sebjük ott izzott mélyen a két hős szívében.

A cél, a melyért küzdöttek, szerette nemzetük boldogsága; a fegyverük nem az éles kard, hanem a sajtó, a melynek minden anyagi javukat föláldozzák; bukásukért az akkori társadalom felelős, mely őket szűk látókörében meg nem értve, keserű csalódással fizetett az emésztő munkában eltöltött élet fáradságaiért.

Ennek a két életnek festette meg nemrég színes, találó, megrendítő képét Dézsi Lajos.*)

A két kép közül Pápai Párizé az érdekesebb, a nagyobbyszerű. Élete gazdagabb változatos mozzanatokban, küzdelme nagyobb közönség előtt folyt le és több jelentékeny emléke is maradt reánk. Nem származott ugyan földhöz ragadt szegény családból, — atya református pap volt — hanem korán, még deák korában reá szakadt az árvaságnak minden gondja, terhe. Egyszerre tanult és tanított, hogy fő nélkül maradt családját eltartsa s még el sem érte a nagy-enyedi kollégiumban a legkitüntettebb deák-tisztséget, a szeniorságot, máris egészen hatalmába kerítette lelkét a vágy, hogy külföldön tetőzze be tanulmányait. Nem tudott szabadulni a gondolattól, nem várva be, míg megválasztják szeniornak, útnak indult.

Honnan vette a pénzt útjára, ma sem tudjuk; a bátorságot, mert ez is sok kellett hozzá, saját lelkéből merítette. Ismerős, pártfogó nélkül, a német nyelvnek elemeit sem ismervén, igyekezett Boroszló felé. Útközben találkozott magához hasonló jellemű fiatal emberekkel, most már együtt járták a világot tapasztalatot gyűjteni, művelődni. Egyetemre is akart járni, de nem volt pénze, mindenfelől biztatták, de segítséget nem kapott, két egész hónapig kellett nyomorgania. Ekkor, nyomorában tünt ki igazi nagy lelke, törekvéseinek, lelkesedésének tisztasága: Heidelbergában megkínálják a philosophiai tanszékkal a «Collegium Sapientiae»-ben és ő ezt a nagy kitüntetést, a biztos jövőt visszautasítja, mert nem a philosophiára, hanem az orvostudományra érez magában hivatást és nem tanítani, hanem tanulni akar.

Tovább vándorolt Baselbe és a heidelbergi tanároktól kapott pénzen beiratkozik az orvosi fakultásra. Szerez magának egy kis alapítványi segítséget, melyből szűkösen, de nagyon szűkösen megél, szorgalmasan eljár az előadásokra, bonczol tanárai vezetése alatt és készül a szigorlatokra, mígnem másfél év múlva fejére illesztik az orvosi kalapot. A svájci város egyébként is kitünteti, fölveszi assessornak az orvosok testületébe

*) *Magyar író és könyvnyomató a XVII. században.* Írta dr. Dézsi Lajos, Budapest, 1899. A Magyar Történelmi Társulat kiadása.

és mikor «atyjaként szeretett tanára» Glaser meghal, őt bízzák meg gyászbeszéd tartásával.

Mindamellett ott hagyja a külföldet. Szíve hazavonzza és mikor megtér, úgy látszik, hogy szorgalmas tanulásának meglesz a kívánt eredménye. Gyorsan emelkedik s ezzel együtt nő népszerűsége. Meghívják először városi orvosnak, majd nagy-enyedi tanárnak az újonnan alakított — görög nyelvi és erkölcsstani tanszékre, de tanártársai áskálódásai folytán — ime az első támadás — az ethika helyett a physika tanítását bízzák reá. Orvosi gyakorlatát azonban folytatja, sőt három évet egészen a fejedelem (II. Apafi Mihály) körében tölt, hogy az uralkodó gyöngé testét megóvja a betegségektől. A háborus idők azonban egyik csapást a másik után zúdtíják fejére. A város falai alá megérkeztek a labanczok s a szónok, a kit a város eléjük küld, Páriz volt. Hiába könyörgött, Nagy-Enyedet elhamvasztja a tűz, úgy hogy Páriznak tanítványaival együtt menekülnie kell. Elbujdosik Magyarországra, előkelő pártfogói ideig-óráig megmenetik a nyomorúság keserű kenyerétől, sőt később Nagy-Enyedre is visszatérhet, de ott üres falak fogadják, az egykor gazdag kollégium minden vagyonát elpredálták s egy krajczár nélkül kellene fölpezsdülnie a tudományos életnek. A tudós tanár megoldja a lehetetlennek látszó föladatot, a művelt Angliához folyamodik segítségért és ezen az úton akkora vagyont szerez a kollégiumnak, hogy nemcsak megindíthatja a tanulást, hanem fönnállását hosszú időre biztosíthatja. Maga már csak rövid ideig élvezhette fáradozásának gyümölcseit, elerőtlenedett és nemsokára, 1716-ban meghalt.

De nemcsak tanár és orvos volt Páriz, azonkívül, és reánk nézve ez a legfontosabb, író is. Mint eredeti író és mint fordító hány ágában nem működött a tudománynak! Ma már, mikor minden tudomány terén föl van osztva a munka, mikor nemcsak az egész tudományt, hanem egyes ágait is apróbb területekre bontjuk, hogy egygyel-egygyel foglalkozván egészen el tudjunk mélyedni benne, bámulva tekintünk az elmúlt századok tudására, a ki — Páriz — három nyelven verselt, magyarul, latinul, görögül; vallásos műveket fordított és orvosiakat írt, sőt a két fölfogás között még ellentétet is igyekezett kibékíteni; okleveleket bocsátott közre és megszerkesztette az első magyar — igen használható — diplomatikai kézikönyvet; végezetül készített egy olyan munkát, mely mondhatni másfél századig közkézen forgott s melyet még ma is megtalálunk egynehány régi udvarház ebédlőjében, a szekrény tetején, közvetlenül a biblia mellett. Latin-magyar szótárát értem.*)

*) Ez a szótára okozta, hogy mai napig is *Páriz Pápai* néven szokták említeni. Magyar nyelvű munkáin mindig *Pápai Páriz*nak írta magát, itt latinosan hátra tette a melléknevet s mivel ez volt a legolvasottabb műve,

Még ha nem is keresünk ezekben a művekben eredetiséget, pedig egyiknél-másiknál nem veszne kárba fáradságunk, mennyi tudományos szellemre, mennyi erőre vall maga az a körülmény, hogy ennyi különböző tárgy iránt volt fogékonysága, ennyi fáradságos munkát el tudott végezni, becsületesen, kora tudományosságának színvonalához képest mindig jól. Egyik művét, az egyháztörténelmet, Európaszerte forrásműnek használták, a másik «már ezelőtt 200 évvel kijelölte heraldikánk leg-ézszerűbb s legtermészetesebb irányát.»

Ennek az idegfárasztó munkában eltöltött életnek az volt a tragikuma, hogy éppen azok nem értették meg, a kiknek élete java részét áldozta. Nem nézték benne a kollégium második megalapítóját, nem korát és tudományát, hanem bevádolták, rágalmazták mint embert, tanárt és tudóst. Az iskolai előljáróság — kiméletesen — nem foglalkozott a váddal, de Páriznak csalódással kellett belátnia, hogy az az önzetlen szeretet a tudomány iránt, melyet tanítványai is át akart plántálni a maga lelkéből, nem talált termő talajra, az új nemzedékből hiányzott a lelkesedés, lenézték őt s benne a tudomány szeretetét.

A másik életpálya, a melyről képet nyújt Dézsi, egyszerűbb, nem olyan mozgalmas, de abból sem hiányoznak az érdekes mozzanatok és ethikai szempontból talán még meg is haladja Párizt. Pápai Párizt a nemes ambitio ösztönözte, hogy ujat meg ujat tanulva használjon a magyarságnak, Misztótfalusi Kis Miklós ugyanennek a czélnak szentelte nemcsak lelkesedését, szorgalmát, tehetségét, hanem föláldozta érte magát az ambícióját, a tudomány szeretetét is. Mikor keserves munkával megszerzett pénzen kimegy Amsterdamba, hogy a külföldi egyetemen egészítse ki tudományos ismereteit, már magával viszi a szívében a gondolatot. Pápai Páriz oltotta bele, hogy kint, a nyomtató művészet székhelyén megtanulja a könyvnyomtatás minden csinját és magyar ember létére megteremti Magyarországon az első, igazi, tudományos színvonalon álló könyvsajtót. A kit tehetsége, eddigi tanulmányai tudós-nak jelöltek ki, kész mesteremberré válni, hogy azon a téren működjék, a melyen legtöbbet használhat nemzetének.

Eleinte eljár az egyetemre is, de a mint belátja, hogy a két hivatás közül választania kell, habozás nélkül a könyvnyomtatásra adja magát; drága pénzen megtanulja az egész művészetet: a szedést, betűmetszést, betűöntést. Fáradozását nagy siker kíséri, valódi művészetre tesz szert, úgy hogy azokat a betűket, a melyeket ő metszett, többre tartják a leg-híresebb metszők munkáinál; híre elterjed a nagyvilágban. Olaszországból két fejedelem is megtisztelti műhelyét, Medici Cosimo és XI. Ince,

sőt ezt az egyet többször vették kézbe, mint a többit együttvéve, rajta maradt a *Páriz Pápai* név.

a katolikus világ fejedelme a szegény református vasművest. Ekkor történt, hogy egy georgiai király fordult Amsterdam polgármesteréhez avval a kéréssel, keressen egy olyan betűmetszőt, a ki georgiai betűket tudna készíteni. A polgármester megkereste a legjobb amsterdami metszőt és a magyar nyomtatóipar örök dicsősége marad, hogy a választott — Kis Miklós volt.

Most már egymást érték a megbízások s a pénz gyűlni kezdett a magyar könyvnyomtató ládájában. De nem magának gyűjtötte. Volt egy nagy, merész terve: kinyomtatni a Károlyi-féle magyar bibliát, megtisztítva a sajtóhibáktól, megjavítva a rossz fordítás következményeit. Kis Miklós bízott magában, hozzáfogott a munkához. Nappal dolgozott pénzért, éjjel lelkesedésből, fölhasználta régebben szerzett ismereteit, melyeket magán úton kiegészítgetett, összevetette a szentírás fordítását az eredetivel és más fordításokkal, nem törődve az erdélyiek irigységével, féltékenységével, mondhatni egymaga, két magyar diák segítségével, elkészítette az óriási munkát. Árát olcsóra szabta, a miért azelőtt tizenkét forintot kértek, azt kettőért akarta adni, mert egyetlen czélja az volt, hogy a szentírás — háromféle kiadásban nyujtotta, mint teljes bibliát, mint újtestamentomot és zsoltárt — minél jobban elterjedjen a nép között.

Kilencz és fél évi tanulás, munkálkodás után hazatér, hogy teljes erejével a magyar könyvnyomtatást szolgálja. Azelőtt Amsterdamban mindig volt pénze, most a hazában, a hol hozzá fogható nyomtató művész nem volt, hatalmas pártfogói jóindulatára, irgalmára szorul, hogy éhen ne haljon. Ugyancsak az ő pártfogásuk szerezte meg neki a kolozsvári két könyvsajtó használati jogát s ez biztos, nyugodalmas jövővel kecsegtette. Volt tér a munkálkodásra, nemcsak mint könyvnyomtatónak, hanem mint vasművesnek is; minden fizetés nélkül újra öntötte a sajtó régi, kopott betűit s minden igyekezetével azon volt, hogy a kolozsvári sajtót mintaszerűvé tegye.

Megházasodott, munkában boldogan töltötte életét — egyideig. Nemsokára éreznie kellett neki is, mint barátjának, Páriznak, hogy a magyarság nem tudja megbecsülni azokat, a kik neki áldozzák életüket; megtámadták, nem is egyszer, hanem éveken keresztül szakadatlanul, igazságtalan, durva vádakkal. Sőt ellenségei, a tanárok és papok nagy része, tovább is mentek. Nem tudták elviselni, hogy ez az egyszerű könyvnyomtató ért a tudományokhoz is, hogy saját orthographiája van, a melyet tudományos bizonyítékokkal támogat, hogy észreveszi a nyomtatásra hozzá adott kéziratoknak tárgyi tévedéseit és figyelmezteti rájuk az író: a mit más ember köszönettel fogadott volna, azért ők megnehezelték, bosszúállásból megnyirbálták kiváltságait, jogos tulajdonában, jövedelmeiben háborgatták, úgy hogy a küzdelmekben kifáradt, bántal-

maktól elkeseredett ember egy szenvedélyes iratban tör ki ellenségei ellen. Elmondja kolozsvári életének nyomorúságos folyását, a méltatlan sérelmeket és szenvedéseket, melyekkel sujtották, tisztázza magát a vádak alól és visszahárítja ellenségei fejére, a kik «becsületét és minden életét megmocskolták».

És mi volt a hatása ennek a fájdalmas panaszzkodásnak? Eklézsiakövetésre ítélték, melytől barátai, az az egypár nagy-enyedi professzor, nem tudták megvédeni; nyilvánosan, a templomban, bocsánatot kellett kérnie neki ellenségeitől az igazságtalan rágalmaiért; vissza kellett vonnia állításait, sőt még azt is megkivánták, hogy ezt a «retractatio»-t írásba foglalja! A csapást nem sokkal élte túl, ötvenkét éves korában sírba szállt.

Így jutalmazta meg a kor legnagyobb könyvnyomtatóját, a ki nemcsak ügyességben, hanem tudományban messze meghaladta az összes magyarországi mestereket, a közért való buzgóságban pedig párját ritkította.

Ime kicsinyített másolata annak a két nagy képnek, melyet a «Magyar író és könyvnyomtató a XVII. században» nyújt. A ki érdeklődéssel nézte a halavány, elmosódott másolatot, vegye kezébe a finoman, élesen megrajzolt eredetit.

Magának a könyvnek részletes ismertetésébe nem bocsátkozhatunk; még csak annyit, hogy Pápai Páriznak és Misztótfalusi Kis Miklósnak alakját a szerző nem úgy rajzolta meg, mint mi, önmagukban állva, hanem beleillesztette a korbá, az akkori életbe, környezetbe, szokásokba, úgy hogy a háttérben ott látjuk a XVII. század képét, látjuk a hazai és külföldi iskolai életet, a vallásos vitáktól megosztott egyházat, politikai állapotokat és érezzük azoknak az eszméknek lüktetését, melyek a XVII. századot áthatották.

CSÁSZÁR ELEMÉR.

AISCHYLOS PERZSÁIBÓL.

(Első epeisodion.)

Kar.

185 Ó királynénk, mély deréku perzsa nők úrasszonya,
Üdvöz légy, ó Xerxes anyja, Dáriusnak özvegye,
Nője perzsák istenének és istennek anyja is,
Hogyha régi jó szerencsénk nem hagyá el még hadunk.

Atossa.

Ép ezért jövék s hagyám aranynyal ékes házamat
180 S Dáriussal egykoron megosztott háló-termemet.

Mert szívembe gond nyilallik : rátok bízom, híveim ;
 Hajh, magamra nézve sincsen megnyugodva a szívem,
 Hátha a kincs fürge lábbal elhagy s üdvünk porba dől,
 Mellyet istenek kegyébül épített fel Dárius.

- 185 Kétszeres gond, mondhatatlan, nyomja hát a lelkemet :
 Férfi hijján dús vagyonnak halmazát se tisztelik
 S a szegényre nem ragyog fény, bárha hős erényt mutat.
 Áll nekünk a kincs halomban, ámde féltém a szemünk :
 Mert szerintem a honn lévő férfiú a ház szeme.
 170 Minthogy im' ekképen áll a dolgunk, perzsa férfiak,
 Légyetek tanácsadóim ebben, én hű aggjaim,
 Hisz csupán csak bölcseségtek adhat üdvöt és vigaszt.

Kar.

- Tudd meg azt, hogy szófa, tette, országunk nagyasszonya,
 Egy szavad nekünk elég, ha még erőnkbe' bízhatunk.
 175 Az vagyunk, minek te mondasz : hűséges tanácsosid.

Atossa.

- Sok éji álom látogat szünetlenül
 Azóta, hogy hadat gyűjtván az én fiam
 A jónok országát indult pusztítani ;
 De oly világos eddig egy álom se volt,
 180 Miként az éjjel. Halld hát, elmondom neked.
 Pompás ruhában két asszony tűnt fel nekem,
 Az egyiket díszíté perzsa öltözet,
 A másik dór ruhának leplét hordozá.
 A mai nőknél mindakettő természetb,
 185 Hibátlan szépség, egy törzsbéli vérrokon ;
 És sorsvetés szerint emez Hellast nyéré
 Lakóhelyül, a másik barbarok honát.
 Egyszerre, úgy tetszék nekem, dühös viszály
 Támadt közöttük. A fiam, hogy megtudá,
 190 Megtartóztatja, csillapítja mérgüket
 S nyakukra jármot vetve, mindkettőjüket
 Szekérbe fogja. Ez díszében délczegül
 Szájába vette zabláját készségesen ;
 Ágaskodott amaz s kezével a kocsit
 195 Erősen megragadva menten szétzuzá,
 S nem türve zablát jármát is ketté töré.
 Fiam lefordul s ekkor atyja, Dárius
 Jó és siratja ; Xerxes, hogy meglátja őt,
 Egész testén megtépi rögtön a mezét.

- 200 Imé ez álmot láttam a mult éjjelen.
 Hogy fölkelék s a tiszta forrás habjait
 Kezemre hintém, áldozatra indulék,
 Hogy isteninknek, a kik oszlatják a bajt,
 Ajándokul lepényt vigyek, miként szokás.
- 205 S ím látok egy sást, Phœbus tűzhelye felé
 Nyomúlva szállt, megnémitott a félelem.
 Utána egy ölyű száguldott csakhamar,
 Szárnyával rá csapott, karmával a fejét
 Czibálta, míg az meghunyaszkodott s magát
- 210 Prédára engedé : szörnyű volt látnom ezt
 S nektek most hallani. Hisz tudjátok, fiam
 Ha győzve tér meg, őt csodálják mindenek,
 De hogyha nem győz, úgy se számol senkinek
 S ha megjön, ép úgy úr e földön, mint előbb.

Kar.

- 215 Sem nagyon ne búsítson meg a beszédünk, jó anyánk,
 Sem nagyon ne bátorítson. Isteninket kérd te csak,
 Hogyha rossz a látomásod, hárítsák el ők a bajt;
 Ámde hogyha rád, fiadra s híveidre üdvös az,
 Akkor ó csak teljesítsék. Aztán áldomás-italt
- 220 Önts a földnek, a holtaknak és buzgón kérd férjedet,
 Dáriust, ki, mint beszéled, álmaidban megjelent,
 Hogy neked s fiadnak üdvöt adjon ő a föld alól
 S föld ölében vak homályba zárja-rejtse, a mi rossz.
 Ezt tanác-lom én követve lelkem gyöngé szózátát
- 225 És remélem, mind ezeknek még szerencsés vége lesz.

Atossa.

- Álmom első jósaként jó indulattal szólalál,
 Mert fiannak és e háznak kedvező a jós igéd.
 Bárcsak a jó teljesülne! azt pedig, a mit javallsz,
 Isteninknek mind megadjuk palotába menve most
- 230 S földalatti kedvesinknek. Azt szeretném tudni még,
 Híveim, hogy a világnak melyik részén van Athén?

Kar.

Messze, Helios királynak a hol elhúny sűgara.

Atossa.

S ezt a várost úgy sovárgott meghódítani a fiam.

Kar.

Mert ha megdől, mind egész Hellas uralja a királyt.

Atossa.

235 Oly tömérdek hadsereggel bír-e síkra szállani ?

Kar.

Oly sereggel, mely elég bajt zúditott a médre már.

Atossa.

És mijök van még ezen kül ? házaikban dús vagyon ?

Kar.

Bérczeiknek rejtékében futnak dús ezüst-erek.

Atossa.

S vajjon diszlik-é kezükben hűrfeszítő nyíl hegye ?

Kar.

240 Semmiképen ; nyilt csatára lándzsát, kardot hordanak.

Atossa.

Mint vezér ki áll fölöttük ? kit ural a hadsereg ?

Kar.

Senkinek se rabszolgái, nem jobbágyi senkinek.

Atossa.

Hát hogy bírnak úgy megállni, ellenség ha rajtuk üt ?

Kar.

Úgy, hogy sok szép serge vesztét megkesergé Dárius.

Atossa.

245 Szörnyü szó ez oly anyáknak, kiknek hadba szállt fiok.

Kar.

Úgy hiszem, hogy nem sokára megtudod már a valót :
Perzsa lesz bizonynyal, a ki gyors futással ott közel,
S biztos hírt hoz okvetetlen, jó-e vajjon vagy gonosz ?

Hirdető.

Ó jaj, ti Ázsiának összes városi,
250 Ó perzsa föld, dús kincsözönnek réve te,
Jaj, egy csapásra mint elomlott annyi üdv,
Virága Perzsiának ó mint porba hullt !
Hajh, gyászos a gyászt elsőnek jelenteni,
De kész a szükség elbeszélni mind a bajt :
255 Ó perzsa nép ! a barbár had mind elveszett !

CSENGERI JÁNOS.

ELEMENTA EREDETE.

A Wölfflin E. müncheni, és Leo Fr. göttingai egyetemi tanárok vezetése alatt öt német tud. Akadémia vállvetett anyagi s többeknek erkölcsi támogatásával és számos szakember szellemi közreműködésével évek óta készülő *Thesaurus linguae latinae* óriási szóanyaga immár össze van gyűjtve s most még a rendezésnek és kiadásnak bár könnyebb, de azért nem kevésbé hosszadalmas munkája van hátra. Könnyebb, mert nincsenek többé a vállalat útjában anyagi akadályok, és mert összéb vonható a vezetés messzeterjedő s számos irányba ágazó munkája; de épen eme második körülményben van természetes oka a hátralevő munka lassúbb haladásának.

A rengeteg vállalat lefolyt mozzanatai rendkívül érdekesek s meg vagyok róla győződve, hogy nem cselekszem kelletlen dolgot, ha a legközelebbi alkalommal azt is bemutatom. Most csupán egy nem jelentéktelen részecskéjével szándékozom foglalkozni.

Hogy csak egynémely szó jelentésének megállapítása is mekkora dolgot adott, mutatja Diels H. professornak, e vállalatban a berlini tud. Akadémia képviselőjének, a minap megjelent füzete: *„Elementum“*. Eine Vorarbeit zum griech. u. lat. Thesaurus. Leipzig, Teubner, 1899. E 94 oldalra terjedő dolgozat behatóan foglalkozik az *elementum* szó etymológiájával, még pedig oly nagy alapvetéssel, hogy fejtegetései érdekesek maradnak annak daczára is, hogy — a mint alább ki fogom mutatni — nem érte el vele kítűzött célját. Hogy a szó jelentéseit minél biztosabban megállapíthassa, hat külön fejezetben foglalkozik a görög *στοιχεῖον* értelmének és használatának meghatározásával, ú. m. 1. *Atomistik*, 2. *Akademia*, 3. *Peripatos*, 4. *Stoa*, 5. *Späteres Griechentum*, 6. *Christentum*, 7. *Etymologie von στοιχεῖον*, s csak ezek után tér át *elementum*-ra, melylyel két fejezetben foglalkozik; ezek: 8. *Elementum bei den Römern*, 9. *Etymologie von Elementum*. Kifejti, hogy *elementum* Lucretius előtt nem található föl a latin irodalomban; Lucretius használja először s Cicero tekintélye viszi bele a közhasználatba; de Lucretius még a maga eredeti jelentésében alkalmazza, Cicero ellenben kezdi már használni metaphoricé is s e tekintetben — úgymond — meg is illeti őt a föltalálás dicsősége, mit magának tulajdonít (Ac. I, 7, 26. §.). Miután átvezeti a szót a későbbi latin írókon, még az egyházi írókon is, rátér az etymológiájára s előző vizsgálódása eredményeként kimondja, hogy *elementum* 1. nem latin képzés, mert különben föl kellett volna merülnie a Cicero előtti periodusban; 2. a klass. korszakban találták föl mint tud. szakszót s aránylag ritkán használták; 3. azon elterjedt nézetnek, hogy eredeti

jelentése *alapalkotórész*, a melyből *abc* jelentése származott, ellene mond Lucretiusnál található legrégebb használata.

Hogyan keletkezett s jutott be Rómába, arra következőleg válaszol. Quintilianus (I, 1, 26) és Hieronymus (Epp. fam. II, 15) bizonyítja — úgymond — hogy a rómaiaknál szokásban volt elefántcsontból való betűformákat is adni a gyermek kezébe. Minthogy azonban már megvolt náluk az elefántcsont elnevezése (*ebur*), valószínűleg idegenből került be, még pedig *Andronicus* hozhatta be az új elnevezést, mely azután az ő révén terjedt el az iskolás gyermekek közt — az ő gagyogó szájukon *elementum* alakjában. Tehát: *ἐλέφας*: *elephantum*, mint *Τάρας*: *Tarentum*, *Ἀγρίγας*: *Agrigentum*, *κιλλίβας*: *cilibantum*. *Elephantum*: *elepentum*, mint *τάλαντον*: *talentum*. *Elepentum*-ból azután a gyermeki száj csinált *elementum*-ot.

Hogy azonban elfogadhatóbb magyarázatát adja a hangváltozásnak, fölteszi, hogy a pyrrhusi háború alkalmával került be Italiába az addig *Luca bos* néven ismert elefánt új neve; meglehet ugyanis — mondja —, hogy az elefánt-vezető emberek északvidékiek voltak, a hol talán *ἐλέφαντες* néven ismerték az elefántokat. Minthogy pedig az északi — nevezetesen a phrygiai és thrák — görögben lehető volt a *b* hang átváltozása *m* hanggá (egyetlen példája: *Μενδῆς* = *Βενδῆς*), a dél-itáliaiak *ἐλέμαντες* alakban tanulták el Pyrrhus embereitől. *Proboscis* mellett is volt — úgymond — egy vulgaris forma: *promoscis* (*promuscis*). *Bruges* (= *Φρύγες*) és *balaena* (= *φάλανα*) észak-görög formák is — egyik ideiglenesen, másik állandóan — meghonosodtak a latinban; így juthatott be amaz is Alsó-Italiába s onnan Rómába. Az is lehet különben — mondja Diels —, hogy Dyrhachium valamint baraczkot s más nemes gyümölcsöt, akként elefántcsontot s görög elefántcsontbetűket is szállított Rómába az elemi oktatás számára, a mely betűknek a neve az ő hazai hangváltozásukkal *ἐλέμεντα* lehetett.

Diels munkáját készséggel részesítjük elismerésben azért a rendkívüli alaposágért, a melyvel nézetét a valószínűség fokára igyekszik emelni; de a dolog érdemére vonatkozó következtetéseiben már kalandos útra tér s van néhány pont fejtegetéseiben, a mely azt bizonyítja, hogy minden erőfeszítése daczára is kénytelen volt lemondani arról, hogy eredményét oly határozottsággal mondja ki, a minő szorgalmas kutatása közben kecségtetőleg lebegett szeme előtt. Különösnek tetszik, hogy ezen szónak, mely oly hosszadalmas útat tesz meg, nincs semmi nyoma a latin irodalomban, mint a féle iskolai műszónak. Nem hihető, hogy iskolai vonatkozására legalább czélzást nem tett volna Cicero ott, a hol magának tulajdonítja a fölatalás dicsőségét; nem hihető, hogy Quintilianus nem nevezte volna meg a szokásos, ismeretes iskolai nevükön amaz elefántcsont-betűket, midőn említést tesz róluk. Vagy talán csak

úgy lopva csúszott be s úgy is éldegélt e szó az iskolában, s mihelyt Cicero és Lucretius más fogalomra elcsente, rögtön megszűnt amott élni? A sok valószínűtlen föltevésnek csak a számát szaporítja az, hogy Görögország Dyrhachiumon keresztül szállított volna elefánt-csontból való betűket Rómának, holott arról sem tudunk, hogy egyáltalán szállított-e olyasmit.

Azt bátran elhíhetjük Cicerónak, hogy ő volt az *elementa* első használója azon fogalom kifejezésére, a melyet *initia* jelölt; nem érheti tehát szemrehányás, hogy nem vesz tudomást sem Lucretius nagyfontosságú lépéséről (69. l.), holott ez sem más értelemben használja a görög *στοιχεῖα* helyett, a miről számos helye tanúskodik. Az a körülmény hogy Cicero először — tudomásunk szerint — a gyermekek kezdő oktatására vonatkozólag alkalmazza a szót (de or. II, 11, 45. §.), nem bizonyíthat a mellett, hogy az anyagi világ alkotó elemeinek megnevezésére való alkalmazását Lucretiustól tanulta volna, kivált mivel az Acad. I, 7, 26. §.-ban világosan megmondja, honnan vette s milyen értelemben használta föl. Kortársai előtt nem mert volna valótlanságot állítani — semmiért. Ellenkezőleg — épen nem lehetetlen, sőt a bizonyossággal határos, hogy Lucretius az ő révén jutott e szóhoz, a melyre oly nagy szüksége volt.

Minden előtt szem előtt kell tartanunk, hogy *elementum* nem fordul elő a classicus latinságban, hanem csak *elementa*; amaz Valerius Maximusnál (VIII, 7 ext. 8) fordul először elő. Cicero az *initia* kezdetek, 'alap-alkotórészek', 'alapelemek' kifejezésére veszi használatba (Ac. II, 11, 45. §.: illa *initia* et, ut e *Graeco* certam, *elementa* dicuntur), *Elementa* tehát legalább is körülbelül a. m. *initia*, szószerint *bemenetelek*, *bekezdések*, *kezdetek*; más elnevezései nála és Lucretiusnál: *primae* (res), *principes*, *primordia*.

Cicero tehát a görögből vesz szót, még pedig olyant, mely mása *initia*-nak; vagyis azon görög szónak, a melyet ő használ, kb. takarnia kell *initia* fogalmát. Különös dolog, hogy ő ismert egy *elementa*-nak megfelelő görög szót s mi még sem birunk arra rájönni! Mert ha már görög szó az, akkor magától elesik az olyan etymologia, a mely az *abc* eme három betűjéből: *l* — *m* — *n* akarja kihozni *elementum*-ot (Heindorf, Hor. sat. I, 1, 21-hez), elesik Döderlein (Lat. Synon. III, 210) *alimentum*-a, el Heller (Philol. XIV, 227) *ele(g)mentum*-a, Wharton (Etyma lat. 8. 32) *edementum*-a (assis-: adtis-ból), Vossius származtatása *oleo*-tól. (V. ö. Trendelenburg, Elem. Logices Arist. 6. 50.). A görögből eddigelőhozott etymonok — ú. m. *ἄλς* — (*ἀλέω*, *ἄλεμα*; Meyer L. Osthoff, Kiessling), *ἐλα*- (*ἐλάττη*?) és *ἔροος* (Neisser, Bezzenberg. Beitr. XIX, 144) szintén csak találgató mesék maradnak, mert a nyelvtörvények szerint véve el nem fogadhatók. Diels is beismeri, hogy az ő nézetét nagyon

cesekély nyelvi adalék támogatja s csak egy helyen mondja határozottan (82. l.), hogy az *abc* betűinek jelentéséből fejlett ki *elementum*nak a philosophiai s nevezetesen fizikai jelentése, más helyen pedig Quintilianus és Hieronymus fönt említett bizonyosságával szemben üres beszédnek nyilvánítja mindazon véleményt, a mely Horatius *crustula*-jához (Sat. I, 1, 25) fűződik. Több sebezhető pontja van tehát az ő magyarázatának is. Engem legalább nem nyugtatott meg s megkísérlettem, ha nem lehetne-e hát mégis ráakadni *elementum* görög alakjára.

Az alexandriai *Hesychios* (Kr. u. IV. v. V. sz.) *Lexikon*-ában (Post *J. Albertum* rec. *M. Schmidt*, Jenæ, 1855) olvassuk a következőket: «1863. ἐλάμ[αν] ὑπέρθυρον. — Adnot. Ἐλάμαν cod. τὸ ἐλάμ τὸ ὑπέρθυρον Gl. MSS. in Ezech. em. Perger.» — «1865. ἐλάμ[ος] ὀ(ὀ)δός. — Adnot. Imo ἐλάμ οὐδός, ut Symmachus interpretatus est.»

Hesychios lexikonának magvát *Pamphilos* alex. grammatikusnak (Kr. u. I. sz.) a *Diogenianos* (Kr. u. II. sz.) által excerpált szótára teszi. Ἐλάμαν és ἐλάμος eredetileg héber szavak, melyek a Kr. e. 2. század közepe táján Ezechiél iratai révén kerültek át a görögbe. Ezechiél ugyanis Alexandriában a Ptolemaiosok udvaránál élt s görög nyelven drámákat vagyis inkább dialogizált történeteket írt, melyeknek tárgyát a zsidók történetéből merítette. Ἐξαγωγή-ja, melynek jelentékenyebb töredéke maradt ránk Eusebiosnál, előképe volt a byzantioni kor drámai dialogusainak, a melyenkről a Kr. u. IV. század elejétől fogva lehet hallani (Krumbacher).

Ama hébereredetű szavak görög változatai föltalálhatók a H. Stephanus-féle görög szógyűjteményben (*Θησαυρὸς τῆς ἑλλ. γλώσσης* 3. kiad.), nevezetesen:

1. Ἐλάμαν, ὑπέρθυρον, *Hesych.* corruptum ex Ἐλάμ. vel potius Αἰλάμ, quod ap. LXX. sæpius pro Hebr. אֵילָם *Elam*, vel אֵילָם *Ulam*: *Vestibulum, Porticus*, Ezech. 40, 7, 24, 25, 26 legitur; ubi tamen Ed. Bos, habet *Αἰλαμῶν*. — 2. Αἰλάμ ὁ βασιλέων προόδωρος [An potius πρόδρομος] *Zonaras*. «Vox Hebr. אֵילָם [Elim:] *Limina*. Proprie denotat *πρόθυρον*. *Hesych.* vitiose ἔλαμαν, pro ἐλαμῶν, quod est pro αἰλαμῶν.» *Tittmann**) Sæpius occurrit ap. *Interp. Gr. Ezechielis* pro אֵילָם [Ohel:] *Tentorium*, vel pro אֵילָם [Ulam:] *Vestibulum* . . . Vid. ἔλαμαν infra.» 3. — Ἐλάμος «τὸ αἰλάμ (al. ἐλάμ) τῆς πύλης» (Ezech. 40, 6).»

*) *Tittmann* szerint αἰλάμ a héber *elim* (= *limina*, ткр. *πρόθυρον*) mása. Ha nincs is e kettőnek köze egymáshoz, annyi bizonyos, hogy αἰλάμ (v. ἐλάμ) és αἰλαμῶν (v. ἐλαμῶν) nem csak *vestibulum* és *porticus* jelentésében fordul elő a görögben, hanem *küszöb*-öt is jelent. L. *Barclay Swete*, *The old Testament in Greek*. Cambridge². 1894—1896 és *Dr. Allioli* *Die Heil. Schrift des alten u. neuen Testam.* Landshut, 1839. V. ö. egy-mással a **) alatt idézett helyeket.

Ezen idézetekből látható, hogy a héber eredetű *αἰλᾶμ, ἐλᾶμ, αἰλαμών, ἐλαμών, ἔλαμαν* jelentése egészen összevág avval, a mit Cícero a latin *initia*-nak megfelelően *elementa* alakban használ. Tittmann és Perger, a kik Hesychios *ἐλάμαν* alakját hibásnak minősítették, nem vették figyelembe, hogy a görögnek nincs *μ*-vel végződő szava s hogy, a mit az izr. Ezechiél héberes alakjában használt (*τὸ αἰλᾶμ* és *τὰ αἰλᾶμ, τὸ αἰλαμών* és *τὰ αἰλαμών*, a cod. Vatic. és Marchal. *τὸ ἐλᾶμ****) stb.), azt a görög, mihelyt viszonyítania kellett, önkénytelenül is a saját nyelve természetéhez szabta. A görög azután természetesen nem a héber pluralist (úlamím, elamím, *aram.* úlamîn, elamîn) vette használatba, hanem az *αἰλαμών, ἐλαμών ἔλαμαν*, formákból szinte kínálkozó *αἰλαμόντα, ἐλαμόντα, ἐλάμαντα* többeseket. Minthogy a görög *αι*-nak *e* hangzása volt, könnyen érthető az írás kétféle változata. Ezen többes alakok közül vette Cícero az ő *elementa*-ját, a melyben egyrészt az *o: e* (*χλόοντες: eluentes, λέγοντες: legentes, βόσκοντες: pascentes, ὀδοντ-: dent-, ποδ-: ped-*), másrészt az *a: e* (*assimilatio*) hangváltozás a latin nyelv természetéből minden nehézség nélkül megmagyarázható. Megjegyzendő azonban, hogy itt nem jöhet az tekintetbe, hogy a görög *-οντα* participiumoknak *-entia* (v. *-antia*) latin végzet felel meg; mert *elementa*-t mint görög pluralist vették át s jó félszázadon át, vagyis a class. latinban nem is fordul elő az egyes száma (*elementum*).

A latin *elementa* régen keresett etymonja tehát tulajdonképen a hébereredetű *αἰλᾶμ* v. *ἐλᾶμ*, mely a görögbe jó későn (a Kr. e. 2. sz.) került bele s őtt csak lassan birt gyökeret verni és hajtásokat eresztetni.

CSERÉP JÓZSEF.

*) L. a Septuaginta-ban (Barclay Swete, The old Test.) a III. kötetben *Ἰεζεκιήλ* 39, 40, 41. fejezeteit, kül. a 40-iket, melyben a főntebbi alakok sűrűn olvashatók (pld. 40, 6—16, 22, 24, 26, 29, 31, 33, 34, 36, 37, 38, 40, 49.). Egyik-másik codexben (Vat. Alex.) előfordul *αἰλαμμω, αἰλαμμωθ, ἐλλαμμωθ* alak is, a melyek aligha nem a héber *elamōd* alak hatása alatt kerültek a másoló tolla alá; de ennek mint más értelmű architektonikus kifejezésnek nincs helye az illető szövegrészekben.

A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG ELSŐ ÉVE.

1874. aug. 8. — 1875. aug. 6.

Abba a szép koszorúba,¹⁾ mely Ponori Thewrewk Emilnek, nekem szintén igen kedves volt tanáromnak fejét ékesíti, én is szeretnék egy kis levélkét illeszteni.

Alig találhatnék a jelen alkalommal erre a célra kedvesebb levél két annál, melyre a multnak tarlóján akadtam s a melyen a Budapesti Philologiai Társaság első korszakának,²⁾ 1874-től 1881-ig terjedő gyermekkorának első éve van halvány vonásokkal följegyezve.

Abban az elnöki beszédben, melylyel Ponori Thewrewk Emil 1885 jan. 25.-én a társaság X. közgyűlését megnyitotta, ő maga részletesen elmondotta, hogy a társaság megalakulását minő vajadások előzték meg. Ihletet Thewrewk egy hazai philologiai társaság megalakítására először akkor nyert, mikor 1873. decz. 16.-án a «Berliner Gesellschaft für das Studium der neueren Sprachen» nevű tudományos társaságnak vendége volt. Mikor külföldi útjáról haza jött s itthon elmondotta tervét egyik-másik tudósunknak, kiktől tervének kivitelében támogatást remélt, épen az a tudós, kit ismertetései és fordításai révén a nagy közönség kitűnő classicus philologusnak tartott, Hunfalvy Pál, nem hogy segítette volna Thewrewköt szándékának nyélbeütésében, hanem még inkább kerékkötőnek állt, azt mondván Thewrewknek: «Hagyjuk a philológiát a németeknek: az az ő provinciájuk. Mi soha sem leszünk képesek őket utólni. Szorítkozzunk csak a classicusok fordítására.»³⁾ Egyes nyilatkozatokban⁴⁾ pedig az a vélemény került felszínre, hogy a tudósok munkásságát nem kell az Akadémiától a philologia számára való külön társaságnak alakításával elvonni és hogy az országos tanáregyesületnek úgy is levén nyelvészeti szakosztálya, ebben is elvégezhetik a philologusok azt, a mi miatt szükségesnek vélték egy philologiai társaságnak megalkotását. — De hogy mily égető szükség volt már egy olyan philologiai társaságra, mely a szigorú philologiai módszert ismertesse és terjeszse, azt

¹⁾ L. e. Közlöny 1896. évfolyamának 187. oldalán Hegedűs István epigrammjának e szavait: «Nékünk kell vala szép koszorút tűznünk a fejedre hála-jelül».

²⁾ L. P. Thewrewk E.-nek elnöki megnyitóbeszédét e Közlöny 1885. évfolyamának 225. lapján.

³⁾ L. P. Thewrewk E.-nek elnöki megnyitóbeszédét e Közlöny 1892. évfolyamának 170. lapján.

⁴⁾ L. P. Thewrewk E. legelső elnöki beszédét.

mi sem bizonyítja szomorúbban, mint az a körülmény, hogy midőn a már megalakult Budapesti Philologiai Társaság mindjárt megalakulása után egy nagyobb tudományos munkának, a philologiai encyclopædiának kiadásába fogott, a munka megírásában résztvett egynémelyik tudós-nak munkája oly «hevenyében készült gondatlan tákolás» volt,¹⁾ hogy a munka kiadása részint a miatt is egészen dugába dőlt. Tehát még a magukat philologusoknak tartott tudósok sem ismerték a philologiai akribiát!

Elmondja azután Thewrewk az 1885. jan. 25.-én tartott elnöki megnyitó beszédében, hogy 1874. jan. 2.-án a középiskolai tanáregylet nyelvészeti szakosztályában, melynek akkor ő elnöke volt, Garami Rikárd, a szakosztály jegyzője, azzal a fölhívással üdvözölte őt, hogy alakítson egy philologiai társaságot; a szakosztály jelen volt tagjai mindjárt föl is szólították őt, hogy készítsen egy alapszabálytervezetet s ha ezzel készen lesz, hívja össze a budapesti philologiai tanárokat a dolognak további tárgyalása végett. Junius 12-dike volt az a nap, a melyre Ponori Thewrewk Emil a philologusokat az alapszabálytervezetnek bemutatása végett összehívta. Ekkor az alkalomkor egy hosszabb beszédet mondott a jelenvoltakhoz,²⁾ melyben egy magyar philologiai társaság szükséges voltáról és céljáról értekezett, jellemző példákkal emelve előadásának érdekességét. Az értekezleten jelenvoltak elfogadták a Thewrewk által kidolgozott alapszabálytervezetet és elhatározták, hogy augusztus 8-dikán megtartják az alakuló gyűlést.

Fentebb említettem, hogy voltak egyesek, a kiket nem valami nagyon lelkesített a philologiai társaság megalakításának eszméje; de meg kell említenem azt is, hogy viszont olyanok is voltak, a kik Thewrewknek eszméjét mindjárt megszülemlése után nagy örömmel fogadták és az övéhez hasonló lelkesedéssel terjesztették az ígét. Legelső helyen kell említenem Garami Rikárdot.³⁾ Ő róla maga Thewrewk is így nyilatkozik: «Hogy e társaság létre jött, azt nagyrészt Garami fáradhatlan buzgalmánának köszönjük. Ő volt az, ki engem legjobban támogatót, ki a társaság eszméjét mindenfelé terjesztette és a philologia tanárait és barátait csatlakozásra ösztönözte.»

Az alakuló közgyűlésről szóló jegyzőkönyv így adja elő az alakulás fontos eseményét: «A philologiai társaság 1874. évi aug. hó 8-án tar-

¹⁾ L. P. Thewrewk E. elnöki beszédét a Közl. 1877. évfolyamának 411. lapján.

²⁾ L. bő kivonatban P. Thewrewk E.-nek elnöki megnyitó beszédében a Közl. 1885. évfolyamának 222—224. lapjain.

³⁾ Meghalt 1884-ben; lásd rövid nekrológját a Közl. 1884. évfolyamának 97. lapján.

«totta meg alakuló közgyűlését Budapesten, a megyeház nagy termében, «több vendégen kívül 38 philologus szaktárs és lingvista¹⁾ jelenlétében.»

«A társaság céljának körvonalozására előadoul Ponori Thewrewk «Emil úr kéri meg, ki is az előzetes tanácskozmány által 1874. június «2-án kidolgozott alapszabálytervezetet fölolvassa. A fölolvastott alapsza- «bályokat a gyűlés némi észrevétel mellett elfogadja, magáévá teszi s «megerősítés végett a magas kormányhoz fölterjesztendőnek határozza.»

«Tisztválasztásra kerülén a sor, elnöknek egyhangulag Ponori «Thewrewk Emil úr választatik; titkárnak Garami Rikárd. Ezekon kívül «az összegyűltek, a hazai philologiai tudomány kiváló művelői iránt «elismerésüket akarván tanusítani, a társaság tiszteletbeli elnökének «Hunfalvy Pál, tiszteletbeli tagjainak pedig dr. Tély János és dr. Budenz «József érdemdús tudásainkat választják.»

«A jelenlevők közül ezután 38-an a társaság rendes tagjaiul jelent- «keznek s fölvétekn.»

«A gyűlés végül egy philologiai közlöny szerkesztése (kiadása) iránt «nyilvánítván élénk óhaját, mely közlönybe az érdekesebb munkálatok «lennének fölveendők, a *társaság jövője iránt szép reményekkel* eltelve, «szétosztott.»

Ez a jegyzőkönyv már Garami Rikárd tollából került ki.

A közül a 38 bátor férfiú közül, kik «a társaság jövője iránt szép reményekkel eltelve» oszlottak szét, ma már csak tizenegyen tagjai társaságunknak, — a többiek az idők folyamában részint elhaltak, részint elmaradtak tőlünk. Most, midőn társaságunk fennállásának 25-ik évfordulóját ünnepli s a tagok száma 705, érdekes és illő dolog tudni, hogy kik azok közülünk, a kik 25 éven át búban és örömben, csöndben és viharban hiven kitartottak az ige, az eszme mellett. Ime neveik: Bartal Antal, Bászél Aurél, Bermüller Ferencz, Elischer József, Hofer Károly, Király Pál, Köpesdy Sándor, Pfeiffer Antal, Szinyei Endre, P. Thewrewk Emil, Vajdaff Géza.

Az alakuló közgyűlés napjától, vagyis 1874. aug. 8-tól, egészen 1875. jan. 9-ig semmi nevezetesebb esemény nem történt. Az alapszabálytervezetet fölterjesztették megerősítés végett a belügyminiszteriumba, de onnan megerősítés nélkül érkezett vissza, mert egynémely pontját nem találta a belügyminiszter eléggé körvonalozottnak. Azért 1875. január 9-én az Akadémia Kisfaludy-termében megtartotta a társaság az *első* ülést, melynek teendője első sorban az alapszabálytervezet hiányainak pótlása volt.

Ezen az *első* ülésen²⁾ P. Thewrewk Emil elnökölt, a jegyző Garami

²⁾ L. ezek nevét a Közl. 1885. évfolyamának 224. lapján.

¹⁾ L. a B. Phil. Társ. Iratainak I. kötetét (1874—1883.).

Rikárd volt. Szép számu tagtárson és vendégen kívül jelen volt a társaság tiszteletbeli elnöke Hunfalvy Pál is, ki megköszönvén a megtisztelő kitüntetést, igéri, hogy a társaságot telhetőleg támogatni fogja. Az alapszabálytervezeten 10 módosítást eszközöltek. Ennek a 10 módosításnak az új alapszabálytervezetbe való beillesztésével P. Thewrewk Emil, Ribáry Ferencz, Szarvas Gábor és Petrovich Ferencz bizattak meg. — A felolvasások sorát P. Thewrewk Emil nyitotta meg a népetymológiáról tartott s tetszéssel fogadott előadásával. Ezen az ülésen vétettek föl a többek között tagokul: Beöthy Zsolt, továbbá Matskássy József és Szilasi Mór; még mindhárman tagjai most is társaságunknak, tehát szintén épen 25 éve már, hogy támogatják a társaságot. — Elnök azután «szomorodott szívvel jelentette Szepesi Imrének,¹⁾ a classica philologia egyik hívének a mai napon (jan. 9-én) bekövetkezett kimulását.» Végül Bartal Antal egy magyar nyelven eszközlendő classicai encyclopædiát hozván indítványba, az indítványt a társaság magáévá tette s a kiviteli módozatok meghatározásával Bartal Antal, Thewrewk Emil, Petrovich Ferencz, Bászél Aurél, Garami Rikárd tagtársakat bizta meg.

Ez a bizottság 1875. jan. 16.-án következő megállapodásra jutott:²⁾ «A megjelenendő mű belszerkezetét illetőleg a bizottság úgy vélekedik, hogy a munka tudományszakok szerint állíttassék össze a következő főbb csoportozattal: 1. görög és római irodalomtörténet; 2. görög és római mythologia; 3. görög és római régiségek és pedig államiak és magán régiségek; 4. görög és római geographia; 5. görög és római történelem és bölcsészet (zene, metrika, epigraphika). E rovatok mindenkéhez a megfelelő hazai bibliographiai rész lenne egyszersmind csatolandó; az ábrák (rajzok) a legsikerültebb kül- s belföldi munkákból veendőek át a magyar nemzeti muzeum sikerült műdarabjainak fölhasználása mellett. — Bartal Antal értesítése szerint Ráth Mór könyvkiadó úr hajlandó volna a szóban levő munka kiadására vállalkozni; az írói díjra nézve úgy vélekedik a bizottság, hogy 20 o. é. frtnál kevesebbre nem tehető. Tudomásul vétetett továbbá, mikép Ráth Mór a munka terjedelmét korlátozni nem kívánja, alakjára nézve pedig a Lübker Frigyes-féle munka alakjában kívánna a könyvet kiadni, havonkint megjelenendő füzetekben. A kiadóval írásbeli szerződés lenne kötendő azon határozott kikötéssel, hogy az említett 20 frt írói díj a munkának csupán I-ső kiadására értendő.»

A társaság második ülését 1875. febr. 3-án tartotta. Az encyclopæ-

¹⁾ Nem volt tagja a társaságnak.

²⁾ Azért közlöm szóról-szóra, mert ez az encyclopædia 25 évi vajudás után csak most születik dr. Pecz Vilmos szerkesztésében az Akadémia segítségével.

diai bizottság heterjesztette fentírt megállapodását, mire a társaság elhatározta, hogy a mű szerkesztését P. Thewrewk Emil, Szarvas Gábor és Bartal Antal tagokra bizza, kik a mű egyöntetűsége céljából a munkatársaknak nyomtatott utasítással fognak szolgálni; a kiadóval való szerződés megkötése is reájuk bízott. — Ezen a gyűlésen egy olyan határozatot is hozott a társaság, mely még most is teljesen érvényes és így szól: «A Budapesti Philologiai Társaság ülésein tartott vagy jövőben tartandó értekezésekről, bárhol is tétessenek azok közzé, mindenkor megjelöltessek, hogy azok a philologiai társaságból kerültek ki.» Ekkor jelentették be a többek között tagokul Erődi Bélát, Markusovszky Sámuel, Pecz Vilmost, Vozári Gyulát. Ezek is tagjai még most is társaságunknak. Ezen az ülésen Bászél Aurél és Garami Rikárd értekeztek.

A harmadik ülés 1875. márcz. 3-án volt. Ekkor léptek be a többek között tagokul: Simonyi Zsigmond, Heinrich Gusztáv, Szamosi János, Hehelein Károly. Mindannyian tagok még most is. Ekkor P. Thewrewk Emil, Irmei Ferencz, Hatala Péter értekeztek. A negyedik ülésen, mely 1875. ápril, 7-én volt, Barna Ignác, Pasteiner Gyula és P. Thewrewk Árpád voltak a felolvasók. Az ötödik ülésen, 1875. május 5-én, Pfeiffer Antal és Barna Ignác értekeztek; tagokul a többek között fölvétettek Hazlinger Ferencz és Szőke Adolf, kik még most is tagtársaink. A hatodik ülésen, 1875. jun. 2-án egy philologiai évkönyv kiadását indítványozta Szamosi János. Ezen indítvány tárgyalását azonban az első közgyűlésre halasztották. Az elnök bejelentette az encyclopædiai szerkesztőbizottság nevében, hogy a földolgozandó munkarészeket a munkatársaknak megküldötte azzal a meghagyással, hogy munkálataikkal 1875. decz. 31-ig készen legyenek; ezen az ülésen Bászél Aurél és P. Thewrewk Árpád tartottak fölolvasásokat. Tagul belépett Himpfner Béla, ki azóta is tagtársunk.

Az 1875. jul. 7-én tartott hetedik ülés jegyzőkönyve valamire elkallódott; hogy akkor is volt ülés, azt abból következtetem, mert P. Thewrewk Emil 1875. aug. 6-án tartott első elnöki beszédében július 7-dikére is jelez három fölolvasást Hampel József, Haberern Jonathan és Komáromy Lajos tagoktól.

Időközben leérkeztek a belügyminiszteriumtól az 1875. évi május hó 19-én kelt 24572. sz. rendelettel jóváhagyott alapszabályok is.*) Ezen alapszabályok csak 16 vékonyka kis szakaszból állanak. A kis munkának czime: A budapesti philologiai társaság alapszabályai. Társaságunk ezen cím első négy szavától nyerte elnevezését, mert sehol az alapszabályokban vagy jegyzőkönyvekben positive megállapítva nem lett társaságunknak hivatalos elnevezése. Az alapszabályok első szakasza a társaság célját épen

*) 1880. okt. 17-ig volt érvényben; akkor új alapszabályok készültek.

úgy határozza meg, mint a most érvényben levő alapszabályaink első szakasza. A második szakasz kimondja, hogy a társaság havonként rendszeresen csak egyszer tart ülést; az ülés napja a hónap első szerdája. A gyűlés téli félévben d. u. 5 órakor, nyári félévben 6-kor kezdődik. A harmadik szakasz szerint a társaság nagygyűlése a tanáregyleti nagygyűlés idején tartatik. A negyedik szakasz szerint a társaság ügyeit az elnök s egy titkár intézi, mindegyikét a társaság, az egyik nagygyűléstől a következőig terjedő egyleti évre szótöbbséggel választja. Tehát akkor még sem alelnök, sem főtitkár, sem pénztáros, sem választmány nem volt. A nyolczadik szakasz szerint a társaság rendes, levelező (most: rendkívüli) és tiszteletbeli tagokból áll. A tizedik szakasz azt a naiv kijelentést teszi: «A társaságnak nyilvános közlésre érdemes munkálatai a szaklapokban látnak napvilágot.» A tizenegyedik szakasz azért érdekes, mert ebből megtudjuk, hogy miből tartotta fenn magát a társaság; ugyanis e szerint a szakasz szerint: «Minden tag oklevelének átvételekor egyszer s mindenkorra 2 frtot fizet. *Az ebből begyűlt összeg* a szükséges mutatványokra, írószerekre és levelezésre fordíttatik.»

Végre elérkezett az *első közgyűlés* napja is 1875. aug. 6-án! A jegyzőkönyv szerint a vendégeken kívül mintegy 40 társasági tag volt jelen. Elnök P. Thewrewk Emil és jegyző Garami Rikárd volt. A közgyűlés első tárgya az elnök megnyitó beszéde volt, melynek közlését mellőzhetem, mert az már két helyen is megjelent nyomtatásban.¹⁾ Különbösen pedig a társaság megalakítását és első évi működését vizolta ebben az elnöki beszédben Thewrewk rövidebben mint én fentebb, de a fölolvásokról bővebben emlékezve meg, mert felsorolja mind a 17 értekezésnek címét és azt is megmondja mindegyikről, hogy hol jelent meg az illető értekezés. Ez nagyon érdekes közlés, mert ebből megtudjuk, hogy a fölolvastott értekezések nagy részét a Közérdek, a Magyar Tanügy, a Reform, a Kelet Népe, a Tanáregyleti Közlöny, a Pesti Napló, a Jelenkor — tehát nagyobbára a napilapok — közölték. Csak egy fölolvastott értekezésnek mikor és hol történt megjelenéséről nincs tudomása Thewrewknek.

Eunek a közgyűlésnek második és harmadik tárgyai voltak Szamosi Jánosnak és Hampel Józsefnek értekezései; amaz «A classica philologia története hazánkban» cz. munkáját ismertette, emez pedig a magyar nemzeti muzeum gypsöntvényeiről értekezett. A negyedik tárgy volt Szamosi Jánosnak indítványa egy «philologiai közlöny»²⁾ kiadása

¹⁾ Először a következő évkönyvekben: Értesítő a Budapesti Philologiai Társaság köréből 1874/5—1875/6. I. évfolyam. Másodszer P. Thewrewk E. «Elnöki beszédei»-ben 1896. 5. l.

²⁾ A június 2-án tartott ülésén Szamosi János csak «Évkönyv»-nek kiadását javasolta.

tárgyában, melyet 3 frt tagsági díj behozatala által vélt megvalósíthatónak. Mayer Miksa a pénzhiányt véve tekintetbe egyelőre «Évkönyv» kiadását hozza javaslatba. Elfogadtatván ezen indítvány, a gyűlés az elnökre és titkárra bizza, hogy ez irányban az időhöz és a körülményekhez képest a társaság javára intézkedjenek.¹⁾ Ez alkalommal vétettek föl a többek között a következő tagtársaink: Hegedűs István, Hóman Ottó, Wagner Lajos, Moser József, Lichtenegger József. Elnöknek egy évre P. Thewrewk Emilt és titkárnak Garami Rikárdot választották meg ismét. Ezen a közgyűlésen a titkárnak még szerepe nem volt, jelentést nem tett; a társaság anyagi helyzetéről a Kámory Sámuel, Rozsnyai Károly és Bermüller Ferencz tagokból álló pénztárvizsgáló bizottság tett jelentést, mely szerint 1874. aug. 8-tól 1875. aug. 6-ig a bevétel 166 frt, a kiadás 107 frt 30 kr., s a pénzmaradvány 58 frt 70 kr. volt.²⁾ Társaságunk tagjainak száma ekkor 106 volt és pedig 66 rendes, 37 levelező, 3 tiszteletbeli. Ezen a közgyűlésen volt először alkalmuk az elnöknek és titkárnak az alapszabályokat törvényszerű hiteles alakban előterjeszteni.

Igy folyt le a Budapesti Philologiai Társaságnak első éve. Ebben az első évben a társaság szellemi termékenysége 17 értekezésben és a philologiai encyclopædia kiadásának megindításában nyilvánult; egy philologiai folyóirat kiadása pedig — mint láttuk — nem egyszer képezte sürgetés tárgyát a tagok részéről.

Midőn a fentiek elmondásával abba a szép koszorúba, mely kedves volt tanáromnak fejét ékesíti, én is beillesztém szerény levélkémet, eszembe jutnak Horatiusnak eme szavai:

«serus in coelum redeas diuque
laetus intersis populo . . .»

CSERHALMI SAMU.

CAPITOLIUM.

Terrestre domicilium Jovis. *Cic.*

A római topographiának vitás kérdései közé tartozott sokáig, vajjon a mons Capitolinus északi vagy déli orma volt-e a Capitolium, a Juppiter Opt. Max. templomával, illetőleg az arx a Juno Moneta templomával. 1865-ben dőlt el végérvényesen a kérdés, a Juppiter-templom subtruc-

¹⁾ Sohasem lett belőle semmi; e helyett az 1876. és 1877. június hónapokban egy-egy 16-16 oldalos «Értesítő» jelent meg nyomtatásban; az Egyetemes Philologiai Közlönyt pedig 1877-ben egyetemi tanárok adták ki és ez a Közöny csak 1881 elején ment át a B. Ph. T. tulajdonába.

²⁾ L. a B. Ph. T. Iratainak első kötetét (1874—1883-ig).

tióinak feltalálásával a déli ormon. Az azóta tovább folytatott kutatások, a német nagykövetség és legutóbb (1896) a Róma városi hatóság építkezései alkalmával sok mellékes kérdést is tisztáztak, a melyek a templom építészeti részleteire és areájára vonatkoznak.

A római hagyomány szerint Tarquinius Priscus tett fogadalmat a sabinus háborúban Juppiter Optimus Maximusnak (Cic. de rep. 2, 20, 36) és fia vagy unokája T. Superbus a Suessa Pometián aratott győzelem után kezdte meg a templom építését, a hadizsákmányból (Liv. 1, 53, 3. 55, 7. Cic. de rep. 2, 24, 44). Ez a hagyomány ha egyebet nem is, de azt mindenesetre bizonyítja, hogy etruscus befolyás alatt jött létre a római állam legfőbb temploma; s a templomnak a leírásokból összeállítható képe világosan arra vall, hogy etruscus építmény volt.

Dionysius Halicarnassensis részletesen leírja a Tarquinius-féle templomot, 4, 61:

ἐποιήθη δὲ ἐπὶ κρηπίδος ὑψηλῆς βεβηκώς, ὀκτάπλευρος τὴν περίοδον, διακοσίων ποδῶν ἔγγιστα τὴν πλευρὰν ἔχων ἐκάστην ὀλίγον δὲ τι τὸ διαλλάττον εὔροι τις ἂν τῆς ὑπεροχῆς τοῦ μήκους παρὰ τὸ πλάτος οὐδ' ὄλων πεντεκαίδεκα ποδῶν. ἐπὶ γὰρ τοῖς αὐτοῖς θεμελίοις ὁ μετὰ τὴν ἔμπρησιν οἰκοδομηθεὶς κατὰ τοὺς πατέρας ἡμῶν ἰδρύθη, τῇ πολυτελείᾳ τῆς ὕλης μόνον διαλλάττων τὸν ἀρχαῖον, ἐκ μὲν τοῦ κατὰ πρόσωπον μέρους τοῦ πρὸς μεσημβρίαν βλέποντος τριπλῶ περιλαμβανόμενος στίχῳ κίονων, ἐκ δὲ τῶν πλαγίων ἀπλῶ· ἐν δὲ αὐτῶ τρεῖς ἔνεισι σηκοὶ παράλληλοι κοινὰς ἔχοντες πλευρὰς, μέσος μὲν ὁ τοῦ Διὸς, παρ' ἐκάτερον δὲ τὸ μέρος ὃ τε τῆς Ἥρας καὶ ὁ τῆς Ἀθηνᾶς ὑφ' ἑνὸς ἀετοῦ καὶ μιᾶς στέγης καλυπτόμενοι.

«Magas alapzaton épült, kerülete 8 plethron, mindegyik oldalán kereken 200 lábnyi; a hosszúsága a szélességétől alig 15 lábnyival különbözik. Mert az, a melyet az égés után a mi atyáink idejében ugyanazon az alapzaton építettek fel, mint a melyen volt, csak az építőanyag pom-pájában különbözik a régitől; délfelé fordult homlokzatán három sor oszlop diszítí, oldalt pedig egy-egy sor; benne három párhuzamos közös oldalfalú czella van, a középső Juppiteré, a két szélső Junoé és Minerváé, egy homlokzat mögött és egy fedél alatt.»

Ebből a leírásból először is az tűnik fel, hogy a templom közel négyzetalakú volt, a mit az 1865-ben feltalált s azóta sokszor megmért és leírt alapzatmaradványok meglehetősen igazolnak. A «kereken 200 lábnyi» oldalaknál a 15 lábnyi különbség kereken $\frac{1}{12}$ részt tesz, s a ma megállapított 54·9 m. szélesség és 59·2 m. hosszúság különbsége is ezt az arányt adja. Igazolást talál továbbá e méreteknben Dionysiosnak az az állítása is, hogy a templom későbbi újraépítései alakban nem, csak anyagban különböztek a Tarquinius-féle építménytől. A Dionysios-féle 200

plethronnak megfelelő 61·6 m.-rel a ma mérhető 59·2 m.-nyi hosszúság annál inkább talál, mivel a 200 pl. úgy sem pontos méret, s a 2·4 m.-nyi különbség megfelel 8 lábnak, úgy, hogy D. a 192 lábas méretet mondta «kereken 200»-nak. De ha D. ilyen méretet hoz fel arról a templomról, a melyet ő látott, az a *substructio* pedig, a melyet mi ismerünk, természetesen a legutolsó újjraépítésnek is *substructio*ja kellett hogy legyen, a D. utáni időre is áll az, a mit D. a templom méreteiről mondott, hogy «ugyanazon az alapzaton építették fel».

Az első templomot etruscus mesteremberek építették (Liv. 1, 56, 1) a mivel jól összeillik az, a mit Vitruvius az aræostylos templomokról mond (3, 3, 5), felemlítvén épen a *capitolium*ot is. Valószínű, hogy homlokzatán 6 oszlopos volt, bár M. Volteius denariusán (v. ö. Pauly 3², 1534, 13) 4 oszlopot látunk csak. A hármás czellával csaknem egyforma mélységű *pronaos*ban 3 sorban állott 6-6 oszlop, széles közökkel; a középső köz mögött volt Juppiter czellájának ajtaja, kétfelől, és pedig Juppiter jobbján Minerva czellája, balján Junoé. A Juppiter szobráról Plinius mondja (35, 157), hogy festett cserépből (terracottából) volt, Volca vejii művész műve (régi kiadások a fregellæi Turianust említik *cod. Par. 6801* alapján). Veviben készült a templom orrát díszítő cseréppadriga is, a melynek csodás történetét Plutarchos mondja el Publicola életrajzában (c. 13). Hogy a Cicerónál (*de div. 1, 10*) említett cserép Summanus «*in fastigio*», a melynek fejét a villám sodorta a Tiberisbe, az ormon vagy a *tympanon*ban állott-e, nem lehet eldönteni (Jordan, *Top. 1, 2, 99*). Az 1896-i építkezéseknél elékerült két fekete-vörös színű terracotta díszítménytöredék valószínűleg e templom ékességéből való.

Ezt a Tarquinius-féle templomot M. Horatius Pulvillus consul szentelte fel Kr. e. 509-ben (Liv. 2, 8, 6) szept. 13-án (Plut. *Publ. 14*). Az első gyökeres helyreállítása az időtől megviselt épületnek Kr. e. 179-ben történt (Liv. 40, 51, 3), a mikor a túlságosan felhalmozott votivtárgyakat is részint eltávolították a templom külsejéről, részint rendezték (Liv. i. h. és Plin. 35, 14.). A votivtárgyak nagy halmazából elég felemlíteni a karthagóiak arany koronáját (Liv. 7, 38, 2), Lysippos Herakles szobrát (Plin. 34, 40), arany quadrigákat (Liv. 29, 38, 8), arany pajzsokat (Liv. 35, 10, 12), Scipio Africanus pompás ajándékait (Liv. 37, 3, 7) stb. (bőven l. Jord. *Top. 1, 2, 13—18*). A külső helyreállítást követte volt 174-ben a *clivus Capitolinus* rendezése (Liv. 41, 27, 7), 159-ben oszlopcarnok épül in *Capitolio* (Vell. 2, 3, 1), 142-ben a mennyezet aranyozása készül el (Plin. 33, 57) s körülbelül ugyanebben az időben készül a mozaikpadló is a régi téglapadló helyére (Plin. 36, 185).

A fényesen helyreállított templom Kr. e. 83-ban (Cic. *Cat. 3, 4, 9*) jul. 6-án (Plut. *Sull. 27*) leégett. A tűzvész okára nézve eltérők a tudósítások; villámcsapás (Dio fr. 106, 2 Dindf.), a felgyűelő személyzet hanyag-

sága (Cassiod. p. 622 Momms.) vagy épen gyújtogatás (Dion. 4, 62) okozta. A tűzben elpusztult a templom egészen, Juppiter régi szobrával együtt; elpusztultak a Sibylla könyvei is (Dion. i. h.). Sulla mindjárt megkezdte a templom újraépítését. Valerius Maximus egy adata (9, 3, 8) arra látszik mutatni, hogy egész Italia adakozott a templom minél fényesebbé tételére. Ekkor történhetett az is, hogy Sulla a Zeus Olympios akkor épülő athenæi templomának kész oszlopait elhozatva a Capitoliumhoz használtatta fel (Plin. 36, 45). Sulla halála után a senatus Q. Lutatius Catulust curator reficiendi Capitolii-vé tette (Varro ap. Gell. 2, 10, 2); Catulus 69-ben Kr. e. fel is szentelte a templomot (Liv. ep. 98), s az ő neve állott a homlokzaton. Mennyire kedves és óhajtott dolognak tartották nevük ilyen megörökítését a rómaiak, nemcsak Sulla egy nyilatkozatából (Plin. 7, 138: hoc felicitati suæ defuisse quod Capitolium non dedicavisset), hanem abból is kitűnik, hogy Julius Cæsarnak hizelgésből felajánlották, hogy Catulus neve helyére tétesse a magáét; Cæsar az ajánlatot nem fogadta el (Dio C. 43, 14, 6). Hasonló eset ismétlődött a kereszténység főtemplomának építésénél. V. Pál pápa azért is siettetta a Szent Péter temploma főhajójának elkészítését, hogy az ő neve álljon a templom homlokzatán; a felszentelő Barberini VIII. Orbán pápa rajta is hagyta a Paulus V. Burghesius nevet.

A Kr. e. 69-ben dedikált templom Kr. u. 69-ig állott, akkor a Vitellius és Vespasianus polgárháborújában újra tűz martaléka lett (Tac. hist. 3, 72). Vespasianus mindjárt intézkedett az újraépítésről (u. o. 4, 53; Dio C. 66, 10, 2). A templom előbbi szélessége és hosszúsága változatlanul maradt, csak magasabb lett a réginél (Tac. i. h.).

Negyedszer és utóljára a Titus alatt Kr. u. 80-ban kiütött tűzvész után (Dio C. 66, 24, 2) építették újra Titus és utódja Domitianus (Plut. Publ. 15, Suet Dom. 8), fényesebben, mint valaha volt. Oszlopoi pentelei márványból, fedéllemezei és ajtóí aranyozott bronzból voltak (Plut. i. h.). Bár ezek nagy részben elpusztultak a népvándorlás viharai alatt (v. ö. Pauly 3², 1533), mégis Cassiodorus még a VI. században bámulattal említi a Capitolium nagyszerűségét (var. 7, 6). Az a pentelei oszloptörödék, a mely ma a palazzo dei Conservatori udvarán látható, valószínűleg e negyedik épületből való, s talán az az oszlopféjtörödék is, a melyet az 1896-i építkezés alkalmával találtak (Not. d. scavi 1797, p. 60); ennek a czellájából való az a falmaradvány is, a mely a palazzo Caffarelli első emeleti falában áll (Pauly 3², 1533, 43).

Az első épület hat oszlopos volt, dór, ill. etruscus (toscanai) oszlopokkal. A második, e Sulla-féle reconstructio (képe Petilius Capitolinus denariusán Daremberg Dict. fig. 1146) építészetileg az elsőnek volt mása, csak a harmadiknál, a Vespasianus-félénél történt az a változtatás, hogy korinthusi oszlopokkal ékesítették fel (Vesp. érmén i. h. fig. 1148); a

negyedik épület is ezt a stylust tartotta meg (Domitianus érmén u. o. fig. 1149). Az idézett pénzeken levő ábrázolások, egy a palazzo dei Conservatori-ban őrzött dombormű s egy elpusztult domborműről maradt XVI. századbéli rajzok segítségével meg tudjuk nagyjában állapítani, mi volt a templom oromfalán ábrázolva (Hülser R., Mitth. 1889, 249—251. Michaelis, u. o. 1891, 21—22, I. III. t.). A második templom tympanonja közepén Róma ül pajzsokon, előtte a szoptató farkas; az ormon Jupiter quadrigán, mellette kétfelől Juno és Minerva áll, a párkány két szélén pedig egy-egy sas van. A czella-ajtók előtt levő három oszlopközben pajzsok függnek láncon. A Domitianus-féle negyedik templom tympanonja közepén Jupiter ül, mellette kétfelől Juno és Minerva; ezek mellett ismét jobbról a nap, balról a hold egy-egy bigán, vágató lovakkal; befejezik kétfelől az ábrázolást kovácsoló cyclopsok. A tympanon felett az ormon Jupiter áll quadrigán, míg kétfelől a párkány szélén egy-egy biga áll, újra a Sol és Luna bigái; az ábrázoláson még felismerhető az egyik oldalon a quadriga és biga között Mars és talán Minerva álló szobra. A Vespasianus-féle harmadik templom tympanonja és oromdísze ettől csak abban látszik különbözni az érmeiken, hogy az oromfal két szélén bigák helyett még sasok állanak.

A Jupiter cultusképe az első templomban, a mint fentebb említettem, festett cserépből készült álló szobor volt (Ov. Fast. 1, 201). A Sulla-féle újraépítés alkalmával ülő szobrot készítettek, a mely valószínűleg görög mintára aranyból és elefántesontból készült, talán Apollonius műve (Jord. Top. 1, 2, 25).

A templomban összegyűlt votivtárgyakat, aranyat és drágaságokat időközönként eltávolították s eltették a templom rejtekeibe (favissæ: Paul. d. p. 88. M.). E favissák közül egynek a maradványai az 1876-i ásásokban kerültek elé (Jod. Top. 1, 2, 81), a kelet felőli szélső két oszlop alapfalai között.

Terminusnak és Juventasnak, a kik a hagyomány szerint nem adták át helyüket Jupiternek, oltárai Terminusé a templom pronaosában, Juventasé a Minerva czellájában állottak (Dion. 3, 69). Terminus oltára felett a templom fedelében nyílás is volt, mert csak szabad ég alatt volt szabad neki áldozni (Serv. Aen. 9, 446).

Dr. FINÁLY GÁBOR.

A RÁMÁJAN ÁBÓL.*)

(II. könyv 63. szakasz.)

Lányka voltál még te akkor, trónörökös voltam én csak;
 Uj szerelmet keltve bennem érkezett meg az esőszak.
 Tüzes sugarával a nap hogy felitt' a földi nedvet,
 Elvonult a szörnyű tájra, hova a halottak mennek. —
 Hogy a hőség szerte oszlott, sűrű felhők tornyosultak,
 Békák, méhek szólni kezdtek és a vadpávák vijjogtak.
 Szárnya csüggesztett madárnyáj az esőben megfőrdve
 Fölrepült s leült a szélben hajladozó fatetőkre.
 És a hulló, egyre hulló vízcseppektől eltakarva
 Tündökölt a bércz, mint tenger; csillogott, mint páva farka.
 Sárgás-szürkés színbe' játszó, tiszta vizű patak-ágak,
 Mint a kigyók, a hegyekről kanyarogva folydogáltak.
 Ilyen édes szép időben felragadva nyilam, tegzem,
 Szórakozni vágytam és a Szarajú partjára mentem.
 Olthatatlan vágyam űzött az itatónál az éjben
 Elefántot vagy vadat mást ejteni el préda-képen.
 Egyszerre csak hallok a neszt, — egy korszónak merülését —,
 «Elefánthang!» gondolám, de elfedi őt a sötétség.
 Nyilam kapva, mérges, éles vesszőt illesztettem rája,
 Hang irányában czélozva rá lőttem az elefántra. —
 Hogy levágott földre a nyil, emberhang csapott fülembre:
 «Jaj! ki löhetett nyilat rám, magamféle remetére?
 Vízet hozni jöttem ide, a folyóhoz csendes éjben,
 Jaj, ki ölt meg, kit bántottam én valaha, mi a vétkem?
 Itt az erdőn vadgyümölcsön élő, szegény remetének
 Hogy lehet nyiltól halála? Kit vihetett rá a lélek?
 Kinek kell ugyan halála a vadbőr és háncs ruhásnak,
 Ki haját is fonva hordja; vagy mit ártottam én másnak?
 Nem is azért sírok én, hogy az élettől meg kell válnom,
 Két szülém: apám s anyámért siratom csak a halálom.
 Rég idők őt' egymagamban én ápolom ezt az agg párt;

*) Dasaratha király Rámát, legkedvesebb fiát, trónja örökösét, egyik nejeének tett, meggondolatlan ígérete miatt kénytelen száműzni. Maga a király e tettén való fájdalomban halálosan megbetegszik és halálukolva mondja el másik nejeének, a Ráma anyjának, hogy egy ifjúkori bűnéért sujtják őt ily csapással most az istenek.

Milyen élet vár reájok, hogyha az én napom eljárt?
 Öreg apám, öreg anyám ölte ez a nyilútés meg,
 Minő szörnyű kéz okozta vesztit ennyi teremtésnek?»

Én, ki nem is sejték rosszat, hogy a szörnyű szót hallottam,
 Nyilam, ijjam földre ejtve, megdermedve álltam ottan.
 Majd alétan vánszorogva arra mentem s megtaláltam
 Elterülve egy vezeklőt nyilam ott volt oldalában.
 Hajfonatja szélylyel omlott, a viz korsajából elfolyt,
 A földön feküdt, boritva porral és aludt vérrel volt.
 Két szemével hogy rám nézett az alétan remegőre
 Így szólt, iszonyu szavával szivemet majdnem megölve:
 «Mit vétettem, óh király! én, erdő lakó neked, mondd csak,
 Hogy megöltél; vizet vinni szándékoztam a gurumnak.¹⁾
 Jaj! az a nyil, az az egy, mit rám vetettél s összetépett,
 Két öreg világtalannak, két szülémnek vetett véget.
 Most a két vak, gyöngé lélek engem elepedve vár ott,
 Csalfa reménynyel sokáig csitítja a szomjuságot.
 Hejh mit érek a védákkal, mit érek a vezekléssel,
 Ha apám még azt se tudja, fia mily nyomorban vész el!
 És ha tudná, mit tehetne az erőtlen gyöngé ember:
 Gyökeréből kivágott fát másik fa nem emelhet fel.
 Menj, de gyorsan, hozzá, mondd el neki sorsom, Raghu sarja!
 Rád ne szálljon, mint erdőre pusztító tűz, a haragja.
 Ez az ösvény egyenest visz édes apám kunyhájához,
 Menj, menj, csilapítsd haragját, míg ki nem tör s meg nem átkoz.
 Huzd ki a nyilat belőlem, életerőm visszatartja
 Az éles nyil, mint a vizárt a folyónak magas partja.»
 «Így a nyillal él gyötörve, rögtön meghal, ha kitépem!»
 Ez a gondolatom ébredt s gátolt, hogy kihuzzam, éngem.
 Mig haboztam csüggedezve, fájdalomtól butól verve
 Ő, a szegény muni-gyermek,²⁾ gondolatom észrevette.
 Így szólt hozzám elepedve, szavában el-elakadva
 Mig fetrengett görnyedezve s hánykolódott erre-arra:
 «Légy erős most, óh királyom, aggodalmadnak vess véget,
 Brahman-ölést³⁾ nem követtél el, nem szakadt rád e vétek.
 Nem születtem én brahmának, ne emésszen ez a bánat;
 Sudra nő hozott világra, gyermekét a vaisjának.»

¹⁾ *Guru*, családfő, főnök, nevelő atya. Czigányaink *gulu* alakban ismerik.

²⁾ *Muni* = bölcs, a brahmánok díszneve.

³⁾ A brahmanölés a legnagyobb bűn, mit ember elkövethet.

Igy beszélt hozzám, vonaglott, a halál ott űlt szemében ;
 Sirt zokogva s mozdulatlan elterült ott a fővényen.
 Hogy letérdeltem s kivontam mély sebéből a nyilvéget,
 Felnézett rám, összerezcent s elszállt belőle az élet.

DR. FIÓK KÁROLY.

BESSENYEI «JÁMBOR SZÁNDÉK»-ÁNAK TÖRTÉNETÉBŐL.

Bessenyei György *Jámbor Szándék*ának kiadását készítvén elő, mindinkább érdekelt annak vizsgálata, hogy az akadémiai eszme fejlődésének emlékei, a *Jámbor Szándék*ot megelőző tudományos társulási kísérletek mennyiben voltak hatással a Mária Terézia uralkodásának vége felé beállott irodalmi föllendülés megindítójára, Bessenyeire, ki babérainak legjavát épen azzal a munkásságával érdemelte ki, mely a magyar nyelv ügyére vonatkozik s kinek e nemű konkrét javaslata *Egy Magyar Társaság iránt való Jámbor Szándék*-a a Magyar Tudományos Akadémia első általánosan ismert propagandájává lett.

Ezen vizsgálódásaimban igen könnyű volt a feladatomból, mert kész anyag állott rendelkezésemre Toldy Ferencz *Irodalmi arcképei és szakaszai* között. Az akadémiai eszmének itt-ott, csak ritkábban fölmerülő és vegyes nyelvű hódítási kísérleteit, melyek a Bessenyei terve előtti korszakokból valók, ugyanis Toldy Ferencz foglalta össze legbővebben 1871-ben a Magyar Tud. Akadémia I. osztályában *Az akadémiai eszme Magyarországon Bessenyei előtt* czímen tartott előadásában. Toldy ismeretében sorra veszi a Mátyás-korabeli «Sodalitas Litteraria»-t, az 1730-iki «Magyar Nyelvjavító Társaság»-ot, egy hazai «Tudományos Akadémia» első indítványozását 1732—40-ből, Bod Péter 1756. és 1760. évi óhajlásait, a pozsonyi «Tudós Társaság»-ot 1761—62-ből, Perlici Jánosnak 1760 és 1770 között támadt «Tudós Társaság»-i indítványát, Mária Terézia «Gazdasági Egyesület»-eit 1768 és 1771 között s végül egy «Academia Augusta» tervét 1770-ből.

Toldy ennek a *Jámbor Szándék* idejéhez (1781) közel eső utóbbi tervnek ismertetésével végzi is sorozatát, mert ezzel eljutott Bessenyei koráig. Azóta előkerült szerencsés fölfedezések alapján megtoldható azonban a sor még egy próbálkozásnak, a Horányi Elek által 1770 óta szítogatott s már-már alakulóban volt *Hazafiai Magyar Társaság*nak fölemlítésével is, mely már egészen Bessenyei napjaiba esik. A *Jámbor Szándék* történetének s az ebben az irányban Bessenyeire történt hatá-

soknak vizsgálatában annál is inkább érdekesnek ígérkezik ez a tudományos társulási kísérlet, mert Bessenyei maga is benne van s mert ez a megalakulásra, tehát praktikus megoldásra törő próbálkozás mégis megelőzi Bessenyei külön rendszeres tervezetét; sőt úgy látszik, hogy a *Jámbor Szándék* egyenesen Bessenyeinek a Horányi-féle próbálkozás sikertelensége után közvetlenül fakadt saját, önálló gondolkodásának, tervezgetésének érett gyümölcse. Horányi kísérletének érdekessége tehát különösen abban áll, hogy — a mennyiben Bessenyei az egyik vagy másik régebbi tervezetet ismerte — Horányi tervezete valamennyinél élénkebben, közvetlenül hathatott Bessenyei gondolkodására, sőt talán elő is segítette a *Jámbor Szándék* létrejöttét.

Toldy Ferencz természetesen nem emlékezhetett meg a Horányi-féle tervről, melyről 1779-ben *A Hazafiú Magyar Társaságnak Törvényei* tesznek tanúságot, mert csak a jelen század 80-as éveinek elején tudósított róla kéziratban lelt adatok alapján és ismertette töredékesen Csaplár Benedek Révairól írott nagy munkájában*) s csak legújabban a *Jámbor Szándék* nálam készülő kiadásának ötletéből s ennek kedvéért írt róla bővebben s adta ki az erre vonatkozó okiratokat egész terjedelmükben az Irodalomtört. Közlemények 1899. évi folyamában.**)

Ha már most, az engem ezúttal legközelebbbről érdeklő kérdésre térve, végigtekintek mindezen a sok, szám szerint nyolcz kísérleten, bizonyosnak látszik előttem, hogy az elmúlt századoknak Horányi társaságát megelőző effajta eszméi, tervei, próbálkozásai, kezdeményezései nem lehettek *mind* ismeretesek a mult századvégi lelkes tervezgetők előtt, tehát Bessenyei előtt sem s így nem lehettek mind hatással sem egymás utáni keletkezésükre sem Bessenyei akadémiai eszméjének fejlődésére. De viszont végigtekintve a sorozaton kétségbevonhatatlan, hogy a Bessenyeit lelkesítő tradíciók és hazai előképek között — történelmi tanulmányai folytán, melyekben különös kedvvel fordult a Hunyadiak korához — ott volt a Mátyás-korabeli «Sodalitas Litteraria»; bizonyára tudomása volt az 1730-beli «Magyar Nyelvjavító Társaság»-ról is a Tersztyánszky folyóiratának (*Allergnädigst Privilegierte Anzeigen aus sämmtlichen k. k. Erbländern*) 1775. évi folyamából; ismerhette s mint a bécsi udvarnál élő testőr épen fejlődésének, tanulásának éveiben, irodalmi fölépését megelőzőleg 1768—1771 lelkesedést, erőt meríthetett Mária Terézia «Gazdasági Egyesület»-einek példájából; a bécsi udvarhoz való viszonyánál, esetleg Grasse bárónóval való ismeretségénél, szóval akkori bécsi helyzeténél fogva valószínűleg tudott az «Academia Augusta»-nak

*) *Csaplár B.*, Révai Miklós élete. II. 14—15. és II. 156.

***) *Csaplár B.*, Horányi Elek tervezete. (Irodalomtört. Közlem. IX. különösen a 175. lapon.)

egyenesen Mária Teréziához benyújtott tervéről is; s ha mindezekből nem is ismert volna semmit a *Jámbor Szándék* szerzője, kétségtelenül ismerte a Horányi-féle társaság próbálkozását, mert hiszen ő maga is részes volt benne.

Bessenyei irodalmi föllépése s Horányi Eleknek, a derék piarista tudósnek irodalmi társaságot czélzó buzdításai és kísérletei egy időbe esnek. Horányi már 1770 óta szítogatott kisebb körben egy csöndes irodalmi barátságot, mely Horányi főmunkájának, a *Memoria Hungarorum*-nak megindulása óta, 1775-től kezdve mindinkább szervezkedő társulattá fejlődött és valahogyan egyesületté frigyessülve 1777-ben hajlandó volt «Bessenyei György Társasága» néven tágabb körüvé terjeszkedni, utóbb 1779-ben pedig már «Hazafiui Magyar Társaság» név alatt óhajtott felsőbb szentesítést nyerni s így biztosítva, nyilvánosabban is működni. A társaság e czélból 1779. május 10-én szabályzati pontjainak megállapításával nyilvános actióba is kívánt lépni s Horányival igen loyális hangú folyamodványt fogalmaztatott, melyet Mária Teréziához kívántak fölterjeszteni, azzal a bizalommal, hogy a terv szentesítést fog nyerni tőle. A 33 pontból álló szabályzatot csak 1878-ban találta meg Csaplár Benedek a Horányi kéziratok között magyarul és latinul. Az előbbinek czíme: *A Hazafiui Magyar Társaságnak Törvényei*, az utóbbié pedig: *Statuta Patriae Hungaricae et Transsylvanicae Societatis*. A szabályzatok magyar példánya, mely Ányos Pál kezeírásában maradt fenn a Horányi manuscriptumai között, a következő záradékkal végződik «1779. Pünkösöd havának 10. napján mindezen törvények felolvasatván, helybe hagyattak»; s e záradékot dr. Glosius, Rácz Sámuel, Horányi Elek, Bessenyei és Ányos — úgy látszik a leglelkesebbeknek s legbátrabbaknak: két tudósnek, két poétának s a tudós poétának: Horányinak — aláírásai fejezik be.

A Horányi-féle társaság magyar törvényeinek kéziratán — melyet Csaplár Benedek lekötelező szivességéből már két évvel ezelőtt egész terjedelmében megismertem s tőle másolatban is megkaptam s mely azóta nyomtatásban is megjelent*) — az aláírások után mindenütt a sajátkezü aláírást jelző *mp.* bizonyítja az illetők személyes részvételét a szabályokat megállapító ülésen, csak Bessenyei György nevénel hiányzik ez a megerősítő jel. A sajátkezü aláírás jelzésének hiánya természetesen abban leli magyarázatát, hogy Bessenyei, kinek, mint a bécsi magyar testőrirodalom fejének s vezetőjének s a magyarság érdekében folyton izgató lelkes hazafinak, neve tekintélyt kölcsönzött az alakulóban levő, vajdó Társaságnak, ha osztozott is a kísérletezők lelkesedésében, állandó bécsi tartózkodása miatt nem lehetett jelen a május 10-iki alakuló gyű-

*) Irodalomtörténeti Közlemények, IX. évf. 7—11. ll.

lésen. Horányiéknak azonban minden áron érdekükben állhatott, hogy Bessenyeivel díszit kölcsönözzenek a Társaságnak, sőt a Mária Teréziához intézendő kérelemben az ő nevével hassanak s vele érvelve reméljenek megerősítést. Ez a körülmény magyarázza is azt és maga is magyarázatát leli abban, a mi itt rendkívül érdeket keltő, hogy a «Hazafiui Magyar Társaság» br. Orczy Lőrincznek, a tekintélyes költőnek s Abaujvármegye főispánjának elnökké választásán kívül még úgy is keresi az új irodalommal a szoros kapcsolatot, hogy egyik tiszteletbeli «titkos»-ává (secretarius) Bessenyei Györgyöt választja. Legalább ez tűnik ki a Csaplár Benedek fölfedezte társasági törvények kéziratából. A törvények záradéka után ugyanis, melyet már idéztem s mely ugyancsak Ányos kezeirésével, de fakóbb tintával írva a datumot foglalja magában, előbb nyomban a datum után, a többi aláírást is megelőzve, így állott a két költő neve:

Bessenyei Titkos

Ányos Titkos.

Igaz, hogy ez át van húzva s később a többieknek, Glosiusnak, Rác Sámuelnek s Horányinak aláírása után jóval alább már csak így következik a két név:

Bessenyei

Ányos mp., — de azért ez a törléssel fönmaradt jelzés mégis örök időkre bizonyítja Bessenyei előkelő helyzetét a Horányi «Hazafiui Magyar Társaság»-ában.

Bessenyei szoros viszonyát a pesti Társasággal, mely összejöveteleit majd Pesten, majd Budán, leginkább a pálosok pesti könyvtárában (a mai központi seminarium könyvtárában) tartotta*), némileg világosabban és biztosabban látszik jelezni az a körülmény, hogy négy művét, melyek a censura által eltiltattak, mint Toldy írja, «1778-ban elkeseredett lélekkel a pálosok pesti könyvtárába tette le kéziratban»,**) alkalmasint azért, mivel ott tartotta üléseit a pesti magyar társaság s így ismervén a helyet s az ott megforduló személyeket, műveit kettős gondozás által remélte biztosíthatni.

Ha azonban így látjuk a szálakat, melyek Bessenyeit a «Hazafiui Magyar Társaság»-hoz fűzik, nem kerülheti el a figyelmet az az ellenmondás sem, melynek ezen tudós társasági kísérlet és Bessenyei ez irányú eszméi között kezdettől fogva meg kellett lennie. A 33 pontból álló szabályzatban tervezett Társaság, ha eszmeileg sok tekintetben rokon is a Bessenyei tervezte tudós társasággal, ha főleg berendezés, beosztás s külsőségek dolgában hasonló is hozzá, egy *alapelvre* nézve nagyban kü-

*) *Csaplár B.*, Révai Miklós élete. II. 14.

**) *Toldy F.*, Magyar költők élete I. 166. (Úgy látszik, Horányi 1795-ben megjelent «Nova Memoria»-ja I. kötetének Bessenyeiről szóló cikkje alapján.)

lönbözők tőle. E különbség abban az engedékenységekben rejlik, melylyel a «Hazafiui Magyar Társaság» törvényeinek 7. pontja lehetővé teszi, hogy «mindenféle Európai nyelven lehet a Társaság Tagjainak dolgozni», bár hozzáfűzi azonnal: «de leg-főbb és leg-első érdem lesz a Magyarság; mivel ezen Társaság úgy is leg-inkább az anyanyelv segedelmére, és a *Nemzet s Haza ditsőségére alkottatik*»; igaz, hogy ez az engedékenység,— mely a Társaság «titkos»-ának, Bessenyeinek a magyarság érdekében kifejtett korszakalkotó irodalmi izgatásaival nem igen áll összhangban,— az ugyanazon törvények 8. pontjában jelzett internationalitásban leli magyarázatát: «Ezen egész Magyar Társaság Tagjává tétetik az Európai Nagy Tudós Társaságnak, mely már egész világra kiterjedett s fő Gyülekezeteit Hessen-Homburgban, azon Haza Fejedelme alatt tartja, ki annak feje.» A «Hazafiui Magyar Társaság»-ot tehát némiképen a Bessenyei előtt bizonyára szintén ismeretes Mátyás-korabeli hasonlóképpen nemzetközi «Sodalitas Litteraria Danubiana»-hoz hasonlíthatni.

Ime Bessenyei, ki mint általában a hazafias és tudós piarista rendnek, de különösen a pesti ház rendtagjainak barátja, a fönnebb előadott körülményeknél fogva részese a «Hazafiui Magyar Társaság» eszméinek és mozgalmának. S Bessenyei, benne lévén e nemes célú próbálkozásban, mely a tudós társaságnak magyar földön sokáig hiába tervezett eszméjét végre praktikus megoldásra vezérelni törekszik, csakugyan mind inkább beleéli magát hazafias szerepébe. A magyar író hazafias hivatásának nemessége mind jobban kidomborodik benne; mind sűrűbben, mind lelkesebben irogatja nemzeti lélektől tüzes izgató iratait a magyarság, a magyar nyelv, szellem, irodalom, műveltség és tudomány érdekében. Megérthetjük tehát, hogy bár a *Jámbor Szándék*nak csfrait meszszebbre visszamenve, Bessenyei tanulmányaiban, kulturális ideáljaiban, általános írói fejlődésében kell megkeresnünk, azért 1779-ben a «Hazafiui Magyar Társaság»-nak a Bessenyei lelkével rokon néhány eszméje bizonyára mégis közvetlen előzője, talán szülőanyja az ő 1781-ben megírttelkes tervezetének, a mindenképen csak jámbor szándék stadiumában maradt *Jámbor Szándék*nak.

GYULAI ÁGOST.

PETŐFI.

Petőfi halálának félszázados fordulója alkalmából, az elhangzott ünnepi zajnak késő visszhangjakép, mi is hadd ejtsünk néhány szót a nemzet nagy költőjéről, a kinek emléke előtt, igaz vagy hazug áhitattal, mindenki leborúl, de a kinek eszméivel szembenézni ma sem tud, ma sem mer, csak kevés.

Huszonhat évet élt, — nem is egy egész emberöltő! De lángelmék életidejét nem az évek száma határozza meg, a melyet porhüvelyökbe zárva e földön eltöltöttek: életök végtelen vonalban végighasítja az idők oceánját, s működésök tere bármily szűk volt is kezdetben, kiterjed az egész emberlakta világra, északtól délig és kelettől nyugatig.

Petőfi élete összeesik a demokratikus átalakulás korszakával s tükre a nemzet elnyomatásának, küzdelmeinek, pillanatnyi diadalának és véres bukásának. A költő élete egy egész korszak symboluma, s e symbolum jelentősége ma sem kisebb és ma is eleven.

Demokrata volt testestül-lelkestül. A milliók költője, nem a kiválasztott ezereké. Az elnyomott, nem a kiváltságos osztályoké. Az egységesen összeforrott, nem a kasztokra szakadt Magyarországé. Egy ismeretlen és félreismert világot tárt fel a «két haza» színe előtt s a néplelek édes mysteriumát örökszép dalokban fejezte ki. Ő tanította a némákat és dadogókat a «haza» és «szabadság» bűvös ígéire. Egy új, szebb és hatalmasabb Magyarország körvonalait rajzolta meg, s forró keblére ölelte mindazokat, a kiket törvény, társadalom és balitélet kitagadott.

Geniusa széttörte a tradíciók és dogmák bilincseit. Senki, mint ő, oly kevéssé nem törődött a társadalmi és irodalmi convenientiákkal. Nem volt fölesküdt tagja semmiféle politikai pártnak, semmiféle irodalmi iskolának. Nem hajtott fejet az æsthetika pápái, a politika fölkeztjei előtt, és semmiféle vallási sectához nem tartozott. Az egyén autonom jogait hirdette a költészetben, mint Luther a vallás terén, s félrelökött minden formulát, mely a szellem szabad röptének útját állta. Mindig a maga lábán járt s követte spontán benyomásait hajthatatlanul. A mit gondolt, kimondta egyenesen, minden kerülő nélkül, barátaival, mint ellenségeivel szemben, s elveiért kész volt feláldozni mindent, az életet is. A forradalom gőze fejébe szállt, de szívét nem tudta megrontani. Szerette, bálványozta a népet, de a népszerűséget erkölcstelen úton nem kereste. Fölemelt fővel, függetlenül és szegénységben futotta meg pályáját, s a hatalmasok küszöbét, kegyért vagy hivatalért, nem koptatta. Republicanus volt, mióta eszmélt, de zászlajára nem azt írta: «le a királyyal!» hanem: «tisza erkölcs!» Rendíthetetlenül hitt a saját gondolatában, és meg volt győződve, hogy eszméi egy szebb jövőben diadalt aratnak. Valóságos archetypusa a lángelmének, a mint azt Emerson meghatározta: «hinni, hogy annak, a mi ránk nézve lelkünk belsejében igaz, igaznak kell lenni mindenkire nézve.»

Ne hasonlítsátok Petőfit azokhoz, a kikre az előkelő társaság jobban figyelt, mint a rónák rusticus költőjére! A mit azok csak álmodtak, vagy tökéletlenül és homályosan tudtak kifejezni, azt ő világosan, egyszerűen és szívhez szólóan mondotta el. A többieket hasonlíthatjuk másokhoz, vagy

egymáshoz; phrasisaikkal, rhetori czafrangjaikkal, kopott elmésségeikkel lépten-nyomon találkozhatunk. Petőfi hasonlíthatatlan; ő senki más, mint Petőfi. Dissidens volt teljes életében, ellensége a formulák- és phrasisoknak, s csupán az igazságért, a valóságokért tudott lelkesülni. Azt írta csupán, a mit látott, a mit megismert, azt a dolgot, a mely megnyilatkozott előtte, azt a gondolatot, a mely agya velejéből és szíve véreből táplálkozott. Nem csupán külső életviszonyok vezették a népköltészet üdítő forrásához, hanem a reális iránti erős érzéke is, a mely iszonyodott mindentől, a mi holt, a mi megfagyott, a mi conventionalis és merev. Szerelmi lyrája üdvös visszahatás az érzelgős, beteges petrarchismus ellen, a mely az ő korában divatos volt. Hazafias költészete nem a régi dicsőség halvány emlékein borong, hanem harsány riadóval lelkesíti a jelen küzdelmeit. Persiffálja a classikus epos hideg méltóságát, Homerost majmoló ismétléseit és szólamait, s mint epikus tündetőleg oly hősoket választ, a kik nagyon is távol esnek a hexameter-gyorsasággal száguldó kaczagányos apáktól: egy János vitézt, kit a mezőn találtak s ki juhászlegényből lesz Tündérország fejedelme, Szilaj Pistát a révészlegényt és betyárt, Bolond Istókot, kinek se országa, se hazája, és Sylvestert, kit egy tolvaj szed fel az utcán s ki maga is tolvaj- és koldusnak nevelkedik, hogy később a szabadság mátyujává legyen. Egész költészete a szalmakunyhó apotheosisa, s politikájának vezérelve a népfélség valóstítása egy szabad és független magyar államban.

Petőfi geniusa nem csupán fényes természeti adomány, hanem bámulatos akaraterő, hatalmas, rendkívüli energia, mely daczolt a sors legkeményebb csapásaival, s lépésről lépésre hódította meg a tért, hol a költő egyénisége érvényesülhetett. Ő nem a tapasztalattól biztos távolban, polgári jóllét és kényelem ölén foglalta rímbe képzelődése játékait; megpróbált mindent, a mit lantjára vett: anyagi és erkölcsi inséget, a szerelem gyönyörét és gyötrelmeit, harcot a hatalmasokkal és dicső halált a becsület mezején. Az ő költészete a tettek erejével és eleven-ségével hat: dalai közül nem egy a történet márványlapjára van írva s nélkülök nem értenők meg a forradalmi korszak történetét.

Petőfi sóvárogva várta, hívta a forradalmat, mint a szabadság édes testvérét, a melylyel *egy* méhből született. Megittasult a francia forradalmak történetétől, mely évekig csaknem kizárólagos olvasmánya, reggeli és esti imádsága volt. Hadd jöjjön hát az a forradalom és rázza meg a nemzet testét, a mely másfél századig táblabirói tunyaságban tespedett! Hadd szántson e kopár földbe véres barázdákat, hogy befogadja és megérlelje az európai cultura magvait! Hadd tisztítsa meg a harezok tisztító tüzében a nemzet lelkét, hogy méltóvá legyen a szabad népek tiszteletére, a melyekkel közös törekvések és intézmények fogják összefűzni! Petőfi az első magyar költő, a ki a világszabadság

eszméjeért lelkesül s a ki át van hatva annak a solidaritásnak érzetétől, mely az elnyomott népeket közös harcra szólítja a zsarnokság ellen. Ez a kosmopolita vonás mutatkozik a nagy francia forradalom embereiben is, a kik nem csupán Franciaországért, hanem egész Európa szabadságáért akartak küzdeni, s nem csak hazájokat akarták megmenteni az ellenségtől, hanem Európát is a királyoktól.

A magyar költészet Petőfivel foglalta el helyét a világirodalom csarnokában. Előtte alig volt nevünk, hirünket alig hallotta a világ. Ma nincs Európában művelt ember, a ki Petőfit s Petőfi nemzetét ne ismerné. Dalai bejárták diadallal a continens országait, átkeltek az Océánon is, bűbájos szózatukkal népeket, országokat hódítva, mint egy diadalmas hadsereg. Éneklük e dalokat mindenütt, a hol magyar szó hangzik, kunyhóban és palotában, — éneklük olyanok is, a kik soha sem olvasták, sőt olvasni sem tudnak. Petőfi népszerűsége nem múló divatra vagy honfíui kegyeletre épült, hanem lángelméjének repræsentatív jellegére, mely a magyarság egyéni vonásait és eszményi törekvéseit erőteljesen és művészi formában tünteti fel. Petőfi azt adja nekünk, azt emeli és gyarapítja, a mi elidegeníthetlen, változhatlan, és elmúlhatlan tulajdonunk: benső valónkat, lelkünk lelkét, melynek mélységei drágagyöngyöket rejtenek. Valamint Goethérol mondották, hogy nélküle honfitársai kevésbé éreznék magukat németeknek, úgy Petőfiről is elmondhatjuk, hogy nélküle kevésbé éreznők magunkat magyaroknak.

Pedig magyarok, magyarabbak akarunk lenni! Átviszszük az ő erős hitét, törhetlen akarátát, fényes eszményeit és serkentő példáját a virradó új századba is, mindig a nagy célra függesztve szemünket melyet a költő mint az ígért földjét, számunkra kijelölt.

HAVAS ADOLF.

THEWREWK EMIL ILIAS-FORDÍTÁSA. *)

Tekintetes Philologiai Bizottság!

Alólírott azon kitüntető megbizatást nyertem, hogy P. Thewrewk Emil Homeros-fordításáról véleményt mondjak. Ismerve Thewrewk elévülhetetlen érdemeit a philologiai munkásság majdnem minden ágában, tudva azt a közelismerést, melyben Anakreon és Anthologia kiadása és műfordítása részesült úgy a szakértők, mint az irodalmi közvélemény részéről, könnyű lenne kijelentem, hogy a Thewrewk mű-

*) A M. T. Akadémia classica-philologiai bizottságának ülésén felolvasott véleményes jelentés.

fordítása pontosság, hűség, homerosi szellem és a realiák alapos ismeretén alapuló szabatosság tekintetében magasan kiemelkedik az összes Homerosfordítások közül. Egy mondatban mindent egybefoglalva merném kinyilvánítani: Thewrewk fordítása a homerosi szellem hű tükre; a hosszú évekre terjedő munkásság nem ártott az ihletnek, mely nélkül költőt felfogni és visszaadni lehetlen; a sok tanulmány nem tette a nyelvé tudákos, zsufolt, nehézkes nyelvvé, mely a tartalmi hűséget philologusok számára adja vissza, mint a hogy nem egy fordítója járt, és az összes fordítások alapos egybevetése, lelkiismeretes fölhasználása nem ártott az eredeti felfogásnak, melylyel az epikai nyelv titkaiba behatolt.

Elég volna ez egy mondatjal jellemezni e legújabb műfordítást és szerencsét kívánni szerzőjének. És ha mégis behatóbban méltatom, azt teszem egyfelől, hogy azon élvezetről számot adjak, melyet nekem nyújtott, másfelől, hogy azon tanulságokat feltüntessem, melyeket a műfordítótól követett *módszer* rejt magában.

Th. módszere volt: valamennyi fordítást sorról-sorra egybevetett, hogy lássa, mit használhat föl elődei frazeológiájából, hogyan kerülheti el azon tévedéseket, melyeket részben a homerosi régiségek kellő tanulmányozásának elhanyagolása, részben a plasztikai szemlélet eleven érzésének hiánya miatt követtek el. Bámulatos tévedéseket találunk kivált Kempf fordításában, melyek miatt nem egyszer merőben egyebet mondat Homerossal, mint a mit mond. E módszert követve, elérte a lehető legközvetlenebb hűséget. És hogy ez mily jellemző eltérést idézett elő elődeinek fordításától, elég konstatálnom, hogy Vályival 4, Szabóval 6, Kempffel egy helyen használja ugyanazt a sort, hasonló szöveget Vályival 3, Szabóval 4 és Kempffel 2 helyen nyújt. 1000 sorból csak 3 hely vág egybe az eddigi fordításokkal.

Ki a népies költészet sajátosságait ismeri, tudja, hogy bizonyos szólamok, fordulatok refrain-szerűen ismétlődnek; hogy az epikai szemlélet állandó *jelzők* használatát vonta maga után, melyek ismétlődve nyomják be lelkünkbe a költő lelkében élő képet, de egyszersmind a néphagyomány érinthetetlen szentségét, kivált az istenekre nézve, a mythologikus felfogás *sacralis* kifejezéseit tartalmazzák, mint kivált: áldozati ritusokat, követek beszédeit, az istenek megjelenését, halandókkal folytatott szóváltásait visszaadva találjuk, mikor a költő igazán a Muzsa sugallatát követi és nem merné egyéni gondolatait érvényesíteni, mi oly utólréhetetlenül *tárgyiassá* teszi a homerosi költészetet, valóságos tükrévé a hősi világnak: tükörré, melyben az *ég és föld* élete, viszonya oly fényes és annyira eleven formában jelenik meg. Ha valaki e vonásokat érvényesíteni nem bírja, akaratlanul modernné teszi Homerost, mint pl. Szabó István és Kempf, ha pedig a népies jelleg megőrzése kedvéért a magyar népköltészet frazeológiáját, eszmekötését, szóval lelkét, szelle-

mét viszi bele fordításába, mint Baksay: a homerosi világ eszményisége, főként a hellén mythos mélyebb vonatkozása, a hellén képzelem hasonlíthatatlanul gazdagabb világa vesztí fényéből, erejéből és közvetlen igazságából. Mert ha *Hera asszony duzzog* Zeusre, bizony nem az *ökörsemű*, csodás lényű istenasszony, kit Polykletos oly megközelíthetetlen fenséggel ruházott föl, mint Pheidias ép a homerosi Zeust, ki ha int szemöldeivel, belerendül az Olympos.

Thewrewk a népköltészet sok kincset érő kifejezését, szólamát felhasználja, hogy az elbeszélés gyermekes bájját visszaadja, de azért a Vörösmarty epikájától ihletett Szabó István emelkedettebb hangját sem hagyja cserbe, hanem a magyar epikai nyelv hagyományaképen követi. A nép nyelvének szemléletes kifejezéseit éber gonddal gyűjtögeti egybe és érvényesíti ép a *hűség* érdekében; mert a népies költészet jellege minden népnél egyező vonásokról ismerhető föl.

A *jelzők*, a *fordulatok*, *szólamok* határozott kiszögellő, kidomborított volta: minden népköltészet jellemző vonása. Nézzük csak végig Thewrewk fordítását e szempontból és örömmel állapíthatjuk meg fordításának értékét.

A *hasonlatok*nál pedig a plasztikai kép egységes szemlélhetősége az, mi Homeroszt mintegy egyéníti és fenköltebb költővé, a Muzsától sugalt *vátessé* teszi, ki még nem poéta, de *aoidos*. A hasonlatok a jellemrajzban fontos szerepet játszanak, ha a képet Homeros rajzolni kezdi: ellenmondásba nem jön önmagával, mint jönnek a fordítók. E tekintetben valódi költői lélek hatja át Thewrewk művét. És érdekes párhuzam vonható közte és Baksay közt. Mihelyt valódi természetfestésről vagy ha lelkirajzról van szó: *Baksay és Thewrewk találkoznak* és pedig úgy, hogy Baksay strophikus szerkezetben alkotja meg a plasztikus képet; ha kell, pótol, javít, módosít, de mindig egészet ad; Thewrewk a hexameter folyamatos jellegét megőrizve, mintegy előttünk jeleníti meg a képet, mint Lessing a consecutiv művészetéről ép Homeros- és Vergilius-tanulmánya alapján elvül állítja föl.

Kötelességemnek érzem példákkal világítani meg, hogy miként válik Thewrewk fordítása a homerosi szellem tükrévé.

Állandó jelzők: *bajnok* (δῖος), de δῖα θεάων és δῖα γυναικῶν: *saját neme díszé*; *ragyogó szemű* (γλαυκῶπις), *paizsos* (αἰγίολος), *nép-élősdí* (δημοβόρος), *leleményes* (πολύμητις; már Kölcsey így adja vissza), *ijja-híres* (κλυτότοξος); *hanqja-erős* (βοῆν ἀγαθός), *szemefényes*, *haja-díszes* (ἡύκομος), *fertős kezű* (μυαίφονε), *sörényes tarajú* (χοροθαίολος), *férfdicsőítő* (κυδανείρη), *ragyogó* (φαιδιμος), *tűzszínű* (αἴθωψ οἶνος), *harácsadományú* (ἀγελείη: Athene), *δούλιον* . . . ἐλεύθερον ἡμαρ = *rab nap*, *szabad nap*; *istenszépégű* (θεοσίελος), *nagy öblű* (κοῖλος), *szívtelen ércz* (νηλῆς χαλκός), *rögzött bátorságú* (θρασυμέμνων), *fény-*

szülte (*λυκχηνής*), lózabolázó (*ἰππόδαμος*), viharzó védekezés (*θουρίς ἀλκή*), ostromos (*θουρός*: Ares), fejfürtös (*καρχομοῶν*), futós lovú (*ταχύπωλος*), nagy utczás (*εὐρύγυια*), bajtalan élők (*ῥεῖα ζῶντες*), olthatlan nevetés (*ἄσβεστος γέλως*) = Baksay is. A fennebbi jelzők kifejezők és némelyik igazi népköltési szellemben, a nép ajka után van alkotva; mint fölteszem: *ravaszhalmé* (*ποικιλόρηγος*) gonosz elméjű helyett és a fennebb közölt oly jelzők, melyek mintegy appositíókép szereplő mondatok, pl. *hajadíszes, szemefényes, nevük átkos* (VI, 255.).

Úgy de állandónak látszó jelzőt, ha mozzanatos használata van, nem szabad másként fordítani, mint a hogy az illető hely értelme kívánja.

Pl. I, 225: *οἶνοβαρέετ*-t az indulatos Akhilles vágja Agamemnon szeme közé: Th. «*megrészegedett*»-nek fordítja, míg Kempf: *borisszák*-nak, holott Agamemnon nem volt részeges.

II. *οὐλοσ ὄνειρος*: «*gonosz álom*»-nak helyesen fordítja, Kempf: *bűvös álom*, holott itt az álom epikus tényező. Baksay: *Lidércz*-álmot véli, küld Agamemnonra. *οὐλοσ ὄλλυμι*-vel függ egybe = perniciosus. Így Ares (E 461.), Akhilles (Φ 536.). Ugyane jelzőt Th. V. 461. *végzetes*-sel fordítja, mert itt ez talál.

A *δαιμόνιε* (VI, 407.) rossz ember, így Kempfnél is, bár e szóra az erdélyiek kedvelt kifejezését: *boldogtalan*, nagyon találónak tartom.

De már VI, 521: Oh te bohó! míg Baksay: «*Kedves*», Kempf: «*Te különös*» jelzővel él. Th. fölfogása a helyzetnek mély iróniáját fejezi ki. A fordulatok és szólások ismétlését következetesen keresztül viszi, mit elődei nem mindig tesznek meg. Nemcsak a «szárnyas igék»-et használja mindig az *ἔπεα πτερόεντα* lefordítására, de az *ἔπος τ' ἔφατ'*, *ἔκ τ' ὀνόμαζεν*-t is mindig (a legujabb magyarázat) alapján «s így szólt eme szóra fakadván»-nal.

IV, 207: *βὰν δ' ἰέναι*: menten indult; IV, 456: *γενέτο ἰαχὴ τε πόνος τε*: zaj támadt s *hadimunka*. A *πόνος*-t mindig lefordítja igen helyesen.

De azért Th. ereje a plasticitásban van. Legjobb lesz egy pár példában bemutatni három különböző jellemű fordítást: a magyar népies izléshez alkalmazkodó Baksayét, a művelt olvasónak szóló Kempf-ét és a Thewrewk-ét.

Álljon legelőbb itt a Pheidiast ihletett hely (I, 528—530.):

Akkor egyet pillant a sötét szemöldök,
Mozdultak vele az ambróziás fürtök,
Az ég királyával halhatatlan fején,
Hogy az Olympus is megrengett a helyén.
— Így szólott Kronidesz s a szemöldökivel hunyorintott (!)
Fenséges fejről ez alatt (!) a világok urának

Fürtje előreomolt s bele megrendült az Olympus.
 — Mondá s barna szemöldökivel ráinte Kronion.‡
Ambroszias hajfürtje előre omolt a királynak
Halhatlan főjén s bele rendült a *nagy* Olympus.

A meghúzott jelzők mind az eredeti szövegnek felelnek meg.
 Tegyük csak egymás mellé I, 551 :

Erre viszont így szólt a dicső, a nagyszemű Héra (Kempf).

E jelzőkkel bármelyik istenasszonyt, sőt halandó nőt is lehet
 jelölni. *Thewrewk* így fordítja :

Erre viszont így szól az ökörszemű isteni Héra.

Baksay: *Felséges* Héránál készen van a válasz.

I, 568 :

Thewrewk: Így szólt ő s megijedt az ökörszemű isteni Hera.
 S ott ült szó nélkül és megfékezte haragját.

Kempf: Így szólott; megijedt a dicső, a nagyszemű Hera,
 Csendbe leült s haragos szívét most megzabolázta.

Baksay: Így szólt. Hera asszony megrettene rajta,
 El is nyelte mérgét, zárva maradt ajka.

Nagyon jellemző V, 770. s köv. fordítása :

Th.: A mily messzire lát a ködös távolba az ember,
 Órhelyiről nézvéen a pirosló biborszínű tengert,
 Oly *nagyokat szöknek* föl az égre nyihogva a ménék.

Mily plasztikus képe az isteni hatalomnak! Pallas Athene és
 Hera aranykocsija egy szökkenésre a legnagyobb szemhatárt átugorja.

K.: Mert a milyen távont betekint figyelő magasáról
 A ködfátyolon át, ha a tengert nézi a pásztor,
 A magasan (!) nyihogó paripák *oly messze* rohantak.

Nem áll, mert egy szökkenésre jutottak egy szemhatár legszélére.
 Homeros $\tau\acute{o}\sigma\sigma\omicron\nu\ \acute{\epsilon}\pi\iota\epsilon\tau$ mond. *Baksay* igazi költészettel adja vissza :

Mert a mint az ember egy magas fok élén
 A biborló tenger özönét szemlélvén,
 Köröskörül ellát szép időben: annyi
 Tért, csak egy szökkenés nékik átsuhanni.

Ama híres jelenet visszaadásában, mikor Hector kis fia megijed
 atya ércsisakjának láttára, szintén *Thewrewk* a szerencsésebb. VI. 470:

Th.: Megrettenve az érczfénytől s a hosszú serénytől,
 Látván azt a sisak tetején ijesztve lobogni.

K.: S meghökkent, a midőn látá a remek művű fegyvert
 És a sisak tetején iszonyún lebegő tarajos dísz.

B.: Ijedten sikoltott, megrettent atyjától,
Atyja sisakjától, sisakja bokrától.

Baksay a magyar népköltészet ismétlés útján felépített halmazását az egyféle mondattagoknak nagyon ügyesen viszi keresztül. De természetesen, hogy merőben mást szemléltet, mint a mit Homeros.

De aligha van jellemzőbb eltérés, mint IV, 422. és köv. sorokban előforduló hasonlat visszaadásában.

Baksay: Szirtfokok ormáig sörényét bökdösi,
Keserű tajtékját messzire pökdösi . . .

Mennyire alászállítja a hatalmas képet!

Kempf: Megtörik a tarajos hullám s kanyarodva a szirtnél
Feldagad és harsog s tajtékhabokat vet a partra.

Thewreuk: Megtörik és nagyokat bömböl s hol szikla közé jut,
Felveti ujra *fejét* s tajtékját szerte okádja.

Homeros: *χυρτὸν ἰὸν χορυφοῦται*: szemléletes vonását e képben csak *Thewreuk* adja vissza. Összevettem az összes hasonlatokat és mondhatom: Homeros egy képpé alakuló vonásait erővel és híven visszaadva találtam meg *Th.* fordításában.

Kempfnél előfordul ily sor VI. 422:

Mind ugyanegy nap szállt a sötét Hades fenekére . . .

Holott Hades az alvilág istene.

Th.: Egy nap alatt szálltak mindannyian Ais elébe.

B.: Egy napon Akhilles megölte mindnyáját . . .

Baksaynál a kép egyszerűen elvész.

Hát mikor Helena önmaga ellen elkeseredve így fakad ki VI, 346—7:

Iszonyu forgószél vitt volna el engem a hegyre
Vagy pedig a morajos tengernek a hajjai közzé.

Homerosnál *εἰς ὄρος* és *εἰς χῶμα* áll szembeállítva.

Kempf: Vad zivatar gonoszúl sodrott vón' engem a zordon
Bérczek alá, vagy a bösz tenger hullámai közzé.

Bérczek alá elrontja az ellentétet.

Baksay: Vetett volna a szél magas sziklafokra
Vagy pedig a messze harsogó habokra.

A költői helyet Baksay erővel és szépen adja vissza. IV, 101:

Kérd fogadással az íjja-híres fényszülte Apollont.

Ime *Th.* mily híven visszaadja az összetett szavú jelzőket. Kempf-nél merőben jelentéktelenné válik:

Íjjas Apollonak, kit Lykia szült, te fogadd meg.

Lehet-e erről istenre gondolni?

Baksay: De Apollot előbb segítségül hívjad.

Egyszerűen kihagyja Apollo két jelzőjét.

Mily plasztikus a következő sor IV, 125:

Csörren az ív, megpendül a húr, tova surran a vessző
és hozzá teljesen magyaros ritmus.

Kempf: Csörren a nyíl, az ideg csattan, tova surran a gyilkos
Nyílvessző.

Tehát a nyíl csörren és a nyílvessző surran.

Baksay: Süvöltött a kezíjj és bűgött remegve,
Míg az ijesztő nyíl röpült a seregre.

Baksayé nagyon szép; de Baksay erős költői lelkülete mellett *Th.* soha sem marad el.

Th. a figura etymologica kezdetleges árnyalatát is kifejezi, mely mint a költői nyelv ékessége már Homerosnál is jelentkezik. Pl. IV, 324:

ἀλμᾶς δ' ἀλμάσσουσι νεώτεροι etc.

A dárdás *viadalt* hadd *vivják* ifju vitézek.

Ritmus-érzéke oly szép sorok alkotására képesíti, melyeket a magyar, sőt ősmagyar talajon termett népköltészeti sornak érezünk. Pl.

III, 395: Gyenge | nyakát, | gyönyörű | mellét, | szeme || isteni fényét

VI, 31: Ares, | ölö | Ares, | fertős | kezű || bástya ledöntő,

III, 42: Dobbant | estében | s bele || csördül | a fegyver a testén...

Ha itt a megjelölt metszeteket vesszük számba, lehetetlen e sorok báját nem éreznünk.

Th.-nél nem fordul elő a dologbeli tévedés, milyent *Th.* elődeinél nem egyet találtam, de melyeknek kimutatásától annyival inkább tartózkodom, hiszen fordító ép most foglalkozik azok kimutatásával és egy felolvasást már tartott is az Akadémiában.

Mindazáltal egy pár egyéni felfogásomon nyugvó észrevételt teszek.

Homerosnál többször előfordul az áldozat kifejezésére ez a szó: *ἔξατὸμβῆ*, mi szóelemzés után ítélve száz barom áldozatát tenné; de lehetetlen mindig ily értelemben venni. Hiszen mindjárt az első énekben Agamemnon parancsára egy 20 evezős hajón visznek hekatombát. Baksay

száz-tor-ral adja vissza, fölelevenítve az ősmagyar vallás ritualis kifejezését. A többi fordító vagy csak egyszerűen *áldozat*-ot mond, vagy mint Kempf is teszi II, 321. sornál, *hekatombát* ír. Kétségtelen, hogy száz baromról nincs szó. De másfelől a hellén vallás későbbi fejlődésében látjuk, hogy a nép megvendéglése céljából tömeges áldozat előfordul. Utána néztem a szanszkritban és találtam egy felette jellemző és etymologiailag egybevágó szót: *çatagu(h)* = száz barom birtokosa. Nekem az a sejtelmem van, hogy a *ἑκατόμβη*: száz barom zsengejét teszi. Azaz: száz barom arányában adott áldozat. Agamemnon fejedelmi gazdagságához mért áldozat. Én tehát a Baksay száz-torát túlzásnak tartom, de helyes alapon indult kifejezésnek: *én száz barom zsengejét* tenném.

I, 260—261: *tölem* ifjabb, *tölem* derekabb, lehet népies szólam, de miért ne használhatnók a megszokott *nálam* ifjabb, *nálam* derekabb szintén közérthető kifejezést, nem bírom felfogni.

I, 358: S mint a köd oly *szaporán* lebegett föl: itt a *szaporán* nem talál a *lebegett* mellett.

I, 62—63: előforduló jóslással foglalkozó egyének jelzésére Baksay: *Néző, Áldor, Álomtudós* szókat eleveníti föl. *Th.*: *jelfejtő* (*μύντις*), *papi ember* (*ἱερεὺς*) és *álomjós* (*ὄνειρόπολος*) kifejezésekkel él. Nem tudom, ha *ἱερεὺς* helyett nem lehetett volna a *boncz* névvel élni, mert itt áldozati jóslásról van szó.

V, 376: *ὄπερ θυμοσ*: derék lelkű, Aphrodite szájába nem illik, mikor épen Diomedes kegyetlen szúrásáról panaszkodik, *én fenhéjázó*-val fordítanám.

IV, 104: Ezt mondá Pallas s rávette *bolondul* a süvét: itt a *bolondul* félreérthető.

VI, 385: *δεινὴ*: *rad* (Athenere vonatkozik), inkább hatalmas, szörnyű, félelmetes.

VI, 874, 880: *nemezte*: *nemzette* helyett. Hiszem, hogy fordító ki tudja mutatni a *nemezte*-t is, de a fülemnek szokatlan. Ép ezt mondhatom el VI, 115: *mindaha*-ról.

De ezeket a költői szabadság nevében minden habozás nélkül el lehet fogadni.

Hogy mily gondos e fordítás, annak jellemzésére elég felhoznom, hogy át meg át olvasva, hangosan ütemezve, egyetlen oly nehézkes sorra akadtam, melynek kijavítását ajánlom. Ez I, 490: «El nem járt többé a hírnevelő gyűlésbe».

Azt hiszem, a fennebbiek meggyőzhették a Tek. Bizottságot e véleményes jelentés elején kimondott nézetem igazságáról, hogy Thewrewk Emil fordítása túlszárnyalja összes elődeit, a homerosi szellem hű tükrét nyújtja és irodalmi nyereségnek tekinthető. E műfordítás kiadásával csak díszet szerez vállalatának a Philologiai Bizottság.

HEGEDŰS ISTVÁN.

EGY RÉGI NÉMET ATTILA-DRÁMA.

Hessen-kasseli színészek adták elő Hamburgban 1740. szept. 5-én¹⁾, valószínűen utóljára, a következő tragédiát: *Teutsches Schauspiel: Der Welt-schröckende Attila und dessen erfolgtes Ende. Mit Arlequin, einem lächerlichen Profosen*. E darab nem jelent meg soha nyomtatásban, de kézírata megvan a bécsi udvari könyvtárban. Innen ismerem. Valóságos népdráma, igazi ‚Haupt- und Staatsaktion‘, a mint már a kortársak a német színpadnak népies jellegű, rendszerint színészektől származó termékeit nevezték. A darab már ezen szempontból is érdekes, mert a XVII. és XVIII. században sokat írnak ugyan a ‚Haupt- und Staatsaktiókról‘, Gottsched elkeseredett harcot vív ellenük, Lessing bizonyos szempontból védelmébe fogja őket és nagy elismeréssel nyilatkozik a népdramának legnépszerűbb termékéről, a Faust-tragédiáról: de azért még mindig igen hézagosak a népdramára vonatkozó ismereteink, mert e körből származó darab igen kevés ismeretes.²⁾ Az Attila-dráma továbbá a német színházi reform történetében is tanulságos jelenség: egy fél-évvel színre jutása előtt, 1740. januárjában, vendégszerepelt Hamburgban Neuber Karolina, Gottsched reformjainak lelkes apostola, jól szervezett társulatával és ‚szabályos‘ darabjaival.³⁾ Sikere igen kétséges és rövid lélekzetű volt, és alig hogy elhagyta a várost, a ‚szabálytalan‘ népdráma újra föléledt, még pedig a közönség nagy tetszése mellett. Végre figyelmet érdemel darabunk tárgyánál fogva is, bár Attilája tisztán a képzelet alkotása és a darab cselekvényének is alig van köze akár a történelem, akár a monda Attilájához, kikről a XVIII. század elején edes keveset tudott a világ. Attila halála egy nő kezétől, háborúja Theoderich gót királlyal, Honoriához való viszonya és Aquileja ostroma, -- ezek a tragédiának összes történeti és mondai elemei; a többi merő képzelet.

A darab, mint már említettem, igazi ‚Haupt- und Staatsaktion‘. Sok benne a cselekvény, sok a látványosság. A színlap maga a következő ‚különlegességeket‘ igéri: 1) Attila diadalmenete. 2) Egy tüzes üstökös. 3) Egy máglya, melyen Theodoricus királyt meg akarják égetni. 4) Attila hálószobája, melyben a korona halálfővé, a jogar karddá és az asztal koporsóvá változik át. Feltűnő, hogy a színlap két szellemnek megjele-

¹⁾ Ferd. Heitmüller, *Adam Gottfried Uhlisch und holländische Komödianten in Hamburg*, 1894, 107. l.

²⁾ Leggazdagabb a bécsi gyűjtemény, melyet Karl Weiss, *Die Wiener Haupt- und Staatsaktionen*, 1854. ismertetett (tizenöt darab). Attila-dramánk nem ezen gyűjteményből való.

³⁾ Fr. Joh. v. Reden-Esbeck, *Caroline Neuber*, 1881, 239. l.

nését nem említi! A szerző sem a jellemzésre, sem a párbeszédre nem fektet súlyt; csak arra törekszik, hogy a szereplők minél többet cselekedjenek, hogy sorsuk minél bonyolodottabb és minél véresebb legyen. Tragikus és komikus jelenetek tarkán és közvetlenül követik egymást. A bonyodalom igen szövevényes, a nézők figyelmét újabb és újabb cselekek és váratlan fordulatok kötik le. A felvonások végén rimes alexandrinusokba megy át a prózai dialogus, és az egész darabot az elmaradhatatlan ‚morál‘ fejezi be :

Wie bald verfallt doch die Pracht und Stolz auf Erden!
 Wie ist so gar kein Mensch vom Sterbensjoch befreit!
 Was von der Erde kommt, muss Erde wieder werden,
 Die Tugend bleibt allein die Kron' der Ewigkeit!

De egy pontban mégis előnyösen különbözik e dráma legtöbb testvérétől: cselekvénye sokkal egységesebb, mint az ismeretes Haupt- und Staatsaktiókban, -- annyira egységes, hogy részemről nem is tartom a darabot eredetinek, bár esetleges forrását nem tudom kimutatni. A cselekvény veleje ugyanis, hogy Irene, a hún fogságba került francia király neje, meg akarja bosszulni férjét a zsarnokon. E célra, még pedig Attila arájának, Honoriának képében, megjelenik a hún udvarban és szenvedélyes szerelemre gyulasztja a hún királyt, a ki rögtön elkergeti csak két percczel előbb még rajongással imádott kedvesét, Leviannát, és még ma akar egybekelni a bájos Ál-Honoriával. Ugyane célra, t. i. a francia király megbosszulására, érkezik Attila udvarába Theodoricus fia, Thorismondo, és pedig a hún király igazi arájával, Honoriával, a kit Rómában megszeretett. Nem sokára ezután a húnok fogságába esik Valentinianus, kit Irene atyjaként üdvözöl, a mit a császár persze sokáig nem képes megérteni. Minthogy Irene és Honoria idegen álarczban szerepelnek, jelenetről-jelenetre nő a bonyodalom, melyet veszedelmes félreértések még fokoznak. Irene azt hiszi, hogy férje hűtlen lett hozzá, Honoria hűtlenséggel vádolja Thorismondót, Valentinianus pedig elhitteti magával, hogy Irene meggyilkolta leányát. Ehhez járúl, hogy Levianna vissza akarja hódítani Attilát és útból eltenni vetélytársnőjét, Orontes hún tábornok pedig szerelmével üldözi Honoriát és ezért éber szemmel meglesi minden lépését. A szereplők folyton küzdenek úgy egymás ellen, mint külön-külön a közös ellenség, Attila ellen, míg végre fölismerik egymást és a darab végén egyesült erővel támadnak zsákmányukra, Attilára. Ez ezalatt ernyedetlen kitartással megéget, lefejeztet, megcsonkíttat, megmérgeztet, a ki utjába kerül, -- egyúttal, akár a leg-elegánsabb Celadon, édes szerelmi duók alkalmával a legfellengzőbb phrázisokban, az antik mythologia teljes készletével ad kifejezést gyön-

géd érzelmeinek. Végre ledöfik a zsarnokot nászéje küszöbén, mit különben mindjárt az első jelenetben egy tüzes üstökös a mai napra megjósolt volt. Párhuzamosan ez elég ügyesen bonyolított cselekvénnyel, melyből nem hiányzanak a költői és megható részletek sem, halad a bohóc szerepe. Liso, „Attila víg szolgálója”, szintén belebolondul Honoriába, kit nagyon „egyértelmű” kívánságokkal üldöz, a miért minden fölvonásban megverik, és valóban csak élelmes ügyességének és imponáló arcátlan-ságának köszönheti, hogy föl nem kötik.

E darabon is, mint a német népdráma egyéb termékein,¹⁾ félre- ismerhetetlen az angol színpad hatása. Egyes alakok, jelenetek, motívumok ismételve emlékeztetnek Shakespearenek és kortársainak különböző műveire, melyektől azonban darabunk költői és színi értékben, de különösen alaki durvaságánál fogva még mindig nagyon távol marad. Eddig- elé nem ismerek korabeli vagy régibb angol Attila-dramát, mely e német színműnek forrásául szolgálhatott volna. De nem lehetetlen, hogy ez esetben nem közvetlenül angol, hanem, a mire a bonyodalmas intrika és talán egyes szereplők nevei is látszanak utalni, spanyol dráma szolgálta a cselekvény főelemeit. Spanyol színészek már 1568-ban szerepelnek Bécsben,²⁾ és ez időtől kezdve egészen a harminczéves háború koráig ismételve jelennek meg német földön. Nem lehetetlen, hogy egy spanyol Attila-dráma teszi a német népszínmű alapját; de az a két spanyol Attila-tragédia, melyről eddigelé tudomásom van,³⁾ alig jöhet ez összefüggésben tekintetbe. Az egyik, *Attila furioso* (1609), Cristóbal de Virués véres tragédiája, szintén elég egységes cselekvényű darab. Attila kedvese, Flaminia, apródnak öltözve él a hún király közelében és arra törekszik, hogy a királynét útból eltegye. Maga akar Attila neje lenni. Minthogy a királyné a szép ál-apródot szenvedélyes szerelmével üldözi, Flaminia légyottra hívja, de maga helyett a királynénak egy imádóját, Gerardot küldi el; egyúttal elviszi a hún királyt a találkozóra. Attila rögtön megöli a szerencsétlen párt; de Flaminia korán ujongott, mert Attila most megszereti a fogságába esett Celia királynét, a kit nyomban nőül vesz. Elkeseredésében és dühében Flaminia mérget ad Attilának, a ki halála előtt őrzöng és önkivületi állapotában úgy Celiát, mint Flaminiaát megöli. A hún király e darabban valósággal vérszomjas vadállat. A másik spanyol Attila-dráma, *Attila azote de Dios* (Isten ostora), Lui, Velez de Guevara (+ 1644) tragédiája, sokban emlékeztet Virués véres művére, mert Attila itt is méregtől hal meg és halála előtt itt is őrzöngve

¹⁾ V. ö. ezekről *Német Irodalomtörténetem* II. 537—540.

²⁾ Joh. Meisner, *Die englischen Komoedianten in Österreich*, 1884, 21. l.

³⁾ I. L. Klein, *Geschichte des Dramas*, 1872. IX., 239. l. és Ad. Schäffers *Geschichte des spanischen Nationaldramas*, 1890, I. 69. és 289. l.

követ el iszonyú mészárlásokat. De ezen színműben egy egészen más motívum teszi a cselekvény középpontját. A darab ugyanis Róma előtt játszik és a pogány húnok ellentétbe lépnek a keresztényen rómaiakkal. A nagy zsarnok kedvese iszonyú ellensége a keresztényeknek, de egy csoda megtéríti őt, mire ő is Attila ellen fordul.

E darabok tehát, melyekben a cselekvénynek véres vadságát a stil és forma finomsága enyhíti, elég távol esnek a német Attila-dramától, bár Levianna ebben is méreggel akarja Attilát elveszíteni; de nem lehetetlen, hogy egy eddigelé ismeretlen harmadik spanyol Attila-tragédia szolgált alapul a német szerzőnek. Ha azonban, a mi végre nincs kizárva, dramánk mégis német eredeti alkotás, akkor kétségtelenül igen figyelemre méltó terméke a XVII. századi német népies színpadnak, mely, és ebben Lessingnek örökre igaza marad, minden durvasága és formátlansága mellett is kétségtelenül magában foglalta a német nemzeti dráma organikus fejlődésének egészséges és értékes elemeit. Gottsched reformja megszakította e fejlődés menetét és oly irányba terelte a német drámát, mely a nemzet jellemétől és ízlésétől távol esve, értékes productióra nem vezethetett. A népdramánál elszakadt fonalat csak a ‚Sturm und Drang‘ vette föl újra (‚Ugolino‘ 1768), és ‚Götz‘ mindenestre jóval közelebb áll formátlan Attila-dramánkhoz, mint a szabályos ‚Haldokló Catóhoz‘.

HEINRICH GUSZTÁV.

AZ AGONOK KELETKEZÉSE.

Hogyan keletkeztek az agonok¹⁾; miként jött létre a görögök között az a szokás, hogy ők vallásos ünnepeik alkalmával versenyküzdelmekben, — játékokban mutatták be testi és lelki ügyességöket? E kérdésre kielégítő feleletet — tudtommal — eddig nem adtak. Mert nem vehetjük ilyenek, midőn még legujabban is és a görög agonisztikának legjobb ismerőjétől, Reischtlől is azt halljuk, hogy a *versenyzési hajlam* a görög nemzeti jellemben gyökerezett és hogy így ők az általak tisztelt lényeknek (halottaknak és isteneknek) szebb látványosságot nem mutathattak be, mint a minőt a fényes versenyküzdelmek nyújtottak.²⁾ Nem hiszem ugyanis, hogy egy efféle jelentős és szívós, az egész görög törté-

¹⁾ Bár az *agon* szó legtágabb értelmében bármiféle versenyküzdelmet, sőt egyáltalán küzdelmet jelenthet, mindazonáltal itt csak a vallásos ünnepek körében előforduló versenyküzdelmeket értem az agonokon.

²⁾ Pauly-Wissowa, *agones*, 840.

net folyamában megőrzött szokást, valamely egyszerűen feltételezett és közelebről nem indokolt *hajlam* képes volna velünk megértetni.

Rohde fejtegetései óta ¹⁾ nem lehet kétséges, hogy az úgynevezett «epitaphioi» vagy «epitymbioi agones»-ből, azaz *a sír mellett tartott versenyküzdelmekből*, kell kiindulnunk, midőn a görög vallásos versenyküzdelmeket egyáltalán meg akarjuk magyarázni. Ezek a sír melletti versenyek eleintén a temetési szertartáshoz tartoztak és ily minőségben is fönntartották magokat a görögség legkésőbb koráig. Ismeretes, hogy Achilleus versenyküzdelmeket rendezett Patroklos tiszteletére; Thukydidesből tudjuk, hogy a peloponnesosi háború idejében Amphipolis lakói évenként visszatérő agonokkal ünnepelték meg Brasidas halálának emlékét ²⁾; és egy, a Kr. u. 2. századból származó felirat arról tudósít, hogy az ephebek Eleusisben versenyküzdelmeket mutattak be *ἐπὶ Κλαυδίου Ἡρώδῃ*, azaz jótevőjöknek, Klaudios Herodesnek emlékére. ³⁾ Az eredetileg temetési szertartásból azután, a történeti fejlődés folyamában, a heros-tiszteletnek egyik alkotó része lett; a minthogy a herosok tiszteletét a görögök teljesen a halotti szertartások mintájára állapították meg. Már előbb felsorolt példáinknál is a temetési és a herosi tisztelet szorosan vannak egymással szövetkezve: az agonok a kiváló halottakat mint herosokat illették meg. És midőn a további fejlődés alapján a heros-tisztelet sok helyütt egy magasabb felfogású istentiszteletté alakult át vagy legalább a herostiszteletet egy új idegen istentisztelet szorította ki: a kezdet, a halotti szertartásokat emlékke hívó szokások többnyire még akkor is megmaradtak. Így pl. a: *ὁ ἐπὶ Ἀθναίων ἀγών*-nál már az elnevezés figyelmeztet arra, hogy itt eredetileg egy heroikus, Dionysos Lenaiosnak *halotti emlékére* megült ünnepről volt szó (— mert az *ἐπὶ Ἀθναίων* ezt és nem az ünnep helyét fejezi ki, a miként megszokottan, de hibásan magyarázzák ⁴⁾ —), és az Anthesteria halotti ceremóniái névmagyarázatunknak igazat adnak. ⁵⁾ De mindenekelőtt az államközi tekintélyre emelkedett panhellen agonok tüntetik fel világosan a halotti, illetőleg herosi tiszteletből való kibontakozásukat. Delphoiban Apollon nem volt képes Python halálát és sírját elfelejtetni, Poseidon az Isthmo-

¹⁾ Psyche I². 150.

²⁾ 5, 11.

³⁾ A felirat megbeszélése: Maass, Orpheus 40, 35.

⁴⁾ A hibás magyarázat még A. Mommsennél: Feste der Stadt Athen (1898). 373. Már Homeros: *Ψ* 274: *εἰ μὲν νῦν ἐπὶ ἄλλω ἀφθλοῦμεν Ἀχαιοὶ* és az *ἐπὶ* + dat. hasonló értelmű használata a görögség egész történetén végig megmaradt.

⁵⁾ A: *ὁ ἐπὶ Ἀθναίων ἀγών* az Anthesteria-ünnep keretén belül ment végbe.

son ép oly kevéssé Melikertes-Palaimonét, Zeus meg Nemeában és Olympiában Opheltes-Archemorosét, illetőleg Pelopsét.¹⁾ Az utóbbi helyen, Olympiában, az Altis közepén, most is látható még a Pelopion maradványaként az az idővel persze mind alacsonyabbá lett sírdomb (τύμβος), a melyről Pindaros énekel, a melynek jelentőségéről immár Bakchylides daltörédei is meggyőznek bennünket és a mely valószínűen az egész helyi kultusznak kiindulójául szolgálit Olympiában.²⁾ Mert itt Pelopsnak még folytatólag is a Zeus oltárán való áldozás előtt mutattak be véres gödöráldozatot.³⁾

Az agonok keletkezését illető kérdésünk tehát ekként teendő fel: mi indította a görögöket valamikor arra, hogy halottjaik sírjainál versenyküzdelmeket rendezzenek? Ennek a halotti szertartásnak legrégebb leírását az Iliasban találjuk meg (a 23. énekben); a mint mondtuk, itt Achilleus Patroklosnak sírjánál agonra szólítja fel a görög harczosokat. Ha Homeros leírását jól szemügyre vesszük, nyomban meg is tudjuk, hogy Achilleus *mi czéلبől* vette át az agonothetes szerepét. *Patroklos hagyatékának szétosztásáról* van ott szó; ezt akarja Achilleus baráti szívességből, vagy, miután Patroklos az *ὁ θεράπων*-ja volt, egyenesen jog szerint végrehajtani.⁴⁾ Patroklos idegenben, harcz közepette, utódok nélkül halt meg, hagyatékánál az örökösödésnek vérség szerinti rendes módja így alig történhetett volna meg.⁵⁾ Azonkívül Patroklos hagyatékát közösen szerzett harci zsákmány tette ki. Már pedig valószínű, hogy, a mint a zsákmányt a görögök is mindenekelőtt közös tulajdonnak tekintették (*ξυνήϊα*), a mely csak utólag képezte az egyesek között osztózásnak tárgyát,⁶⁾ úgy tábori joguk szerint az egyesek halála

¹⁾ Mind a négy panhellen ünnepről, mint eredetileg *ἐπιτύμβιον πανήγυρις*-ről, beszél: Euseb. *præp.* ev. 2. 6. 10.

²⁾ Pind. *Ol.* 1. 149. Bakchyl. (Jurenka, 1898.) 7. 4, a mely helylyel összevetendők: 5, 86, 8. 7 és 11. 16. A Pelopion mai állapotjáról: Baumester, *Denkmäler*, II. 1606. (Olympia: A. Flaschtól).

³⁾ Az előző pindarosi hely schol. (Ábel, 93. l.), egybevetve Paus. 5. 13. 2, a hol az *ἐς τὸν Βόθρον* áldozatról van szó.

⁴⁾ Ha t. i. a *θεράπων*-ság nemcsak baráti, de jogi viszonyt is fejez ki, a mi nagyon lehetséges. Patroklos Achilleus *θεράπων*-ja: *II 244*, *ἡνίοχος*-a: *Ψ 280*. A *θεράπων* és *ἡνίοχος* kifejezések H.-nál együtt is szoktak állani, pl. *E 580*: *ἡνίοχον θεράποντα*. — Achilleus sírja fölött az agont anyja Thetis rendezi: *Od. λ. 546*.

⁵⁾ Ugyan P. atyja Menoitios még élőnek tételeztetik fel: *II 14*.

⁶⁾ *A 124*. Itt a már egyszer felosztott zsákmány újlagos felosztásának gondolata is megvan. A *ξυνήϊα* a kollektív vagyonton kívül a természeténél fogva összetartozó, nehezen osztható vagyont is jelentheti (*Ψ 809*-a fegyverzetről mint közös athlonról). Ép a fegyverzet nehéz oszthatóság-

esetén az efféle magántulajdon ismét a közösségre szállott vissza. Az osztozkodásról tehát itt újlag kellett gondoskodni: a minél azután ama meghatározott formák jöttek alkalmazásba, melyeket a hadizsákmány rendes felosztása már úgyis szükségkép kifejlesztett.

Közülök, a nevezett osztozkodási formák közül, egy a későbbi kor gyakorlatában is fenntartotta magát és így elég ismeretes. Ez a sorsvetés (koczkavetés) útján való osztozkodás volt. Az athéniak kleros, kleruchos szavai — véleményem szerint — világos bizonyítékok arra, hogy a hadi foglalás révén szerzett államföldek felosztása nemcsak ősrégen, de a folytatólagos időkben is sorsvetés által történt.¹⁾ De e mellett hajdanában az osztozkodás egy más módját is ismerniök kellett a görögöknek, a mely a kisorsolásnál közelebb állott a tulajdonszerzés primitív követelményeihez. Ez a birtokért való küzdelem, a harc volt. Eleintén bizonyára a direkt személyes harc, a mely a maga meg nem kötöttségében, a felsőbb ítélő forum hiányában, a küzdő felek érzelmi közvetlensége folytán nem sokban különbözhetett bármiféle ellenséges viaskodástól. A trójai mondakörből még felénk hangzik ennek az őszállapotnak visszhangja. Achilleus és Agamemnon hadizsákmány miatt czivódnak össze; Antilochos még a patroklosi athlonok kiosztása közben is elégedetlen hetykeséggel hívja ki élet-halál-harczra azt, a ki a szerinte megnyert lovat tőle el akarja vitatni²⁾; és vázafestményekből, különösen egy Duris-féléből, a megholt Achilleus fegyverei fölött kitört pörlekedést, a híres *ὄπλων χροίσις*-t, oly formában ismerjük meg, hogy Aias és Odysseus kivont karddal akarják egymással szemben igényeiket érvényre juttatni.⁵⁾ De idővel az ilyen felül nem bíralt és közvetlen harcznak a szelidebb erkölcsök követelményeihez kellett alkalmazkodnia. A direkt küzdelmet mindjobban a *verseny* szorította ki, a hol t. i. többé nem az azonos jogot támasztó ellenfél személyének megtámadása és legyőzése volt a cél, hanem csupán annak eldöntése, hogy az ellenfelek közül a testi erő vagy ügyesség bizonyos megállapított feladatát melyik tudja jobban elvégezni, illetőleg

gával függhet össze, hogy a legyőzött ellenségtől elszedett fegyverek a görögöknél is mindjárt a fosztogató győztes magántulajdonává (peculium) lettek.

¹⁾ Laveleye: A tulajdon és kezdetleges alakjai (magy. ford.) 117. a latin sors-, a német Losgut-, a francia lot-val kapcsolatban beszél a *κλήρος*-ról. A földfelosztások eredeti jelentőségéről tanuskodik a *δημος* szó is, a mely az osztást jelentő da- töből származik (*δαίω*, *δαμος*): Brugmann Gr. Gr. (3. kiad. 1900.) 300. A hadizsákmánynak sorsvetéssel való szétosztása a zsidóknál: Mózes, 4, 31. stb. V. ö. Hamburger, Real-Encyclopädie des Judentums (Abteilung I. 1896.) a Beute és Loos cikkeket.

²⁾ 553.

³⁾ Baumeister I. 29. közli a képet.

hogy bizonyos testi erőre vagy ügyességre nézve melyik kiválóbb az egymással versenyzők között.¹⁾ A pörös jog természetesen itt is az erősebbet, az ügyesebbet illette meg. És mindennek megítélésére, a verseny formájában történő küzdelem végérvényes beszüntetésére a bírósági intézmény vált szükségessé holmi agonothetes, agonarches vagy dikastes személyében. A pörös tárgyakat ez vette magához és tűzte ki nyereségtárgyakul; ez ítélte meg a versenyek lefolyását és osztotta ki azok eredménye szerint az egyes tárgyakat, melyekért a versenyek történtek. Így látjuk ezt Patroklos hagyatékának szétosztásánál. Itt Achilles az agonothetes,²⁾ ő teszi ki a középre és tűzi ki az egyes versenyek jutalmait mindazt, a mi Patroklos után maradt és a mit a máglyán nem égettek el a halott testével együtt; t. i. kiteszi és kitűzi Patroklos lobeseit, tripusait, lovait, öszvéreit, ökreit, rabszolganőit és fegyvereit.³⁾ A verseny lefolyására is ő ügyel, bár az ítéletnél néha csak a javaslo szerepét viszi és kétes esetben a döntést a versenyt néző összes görögökre, illetőleg ezek vezetőire bízza.⁴⁾ A nyereségtárgyak kiosztása azonban ismét az ő feladata.⁵⁾

Az eddig felhozott tényekből és gondolatokból tehát arra a nézetre kell jutnunk, hogy a görög vallás agonjai kezdetleges pörjogi versenyküzdelmekből bontakoztak ki. (Pördöntő bajvívások = Kampfprozesse; helyesebben, a küzdelmek és nem a pörök osztályozásának szempontjából = prozessrechtliche Kämpfe.) Illetőleg, a sír mellett véghezvitt temetési agonok prioritását tartva szem előtt, közelebbről azt mondhatjuk: hogy a halott hagyatékára támasztott jogigényeknek versenyküzdelmek alakjában történt eldöntése, és később e hagyatékban a nevezett formában való rendes szétosztása vezetett ahhoz a szokáshoz, hogy a versenyküzdelmek mint agonok a görög vallás körében állandósultak.⁶⁾ Hagyjuk ez

¹⁾ A direkt és indirekt küzdelmek (versenyküzdelmek) szétválasztásánál Gross kitünő művét követem: Die Spiele der Menschen (1899) 216. és köv. A *πάλη* és a *πυγμή* az ellenfél személyének megtámadása miatt a direkt küzdelmekhez tartoznak és e szempontból az agonok legősibb elemei.

²⁾ Homerosnál ugyan az agonothetes összetétel nem fordul elő, de pl. Ψ 700: *Πηλείδης δ' αἰψ' ἄλλα κατὰ τρεῖα φῆκεν ἄεθλα*. Ő tehát az *ἀθλοθέτης*, a mi fogalmilag egy az *ἀγονοθέτης*-szel. Azért: Ψ 258: *ἱζανεν εἰρὸν ἀγῶνα*.

³⁾ 259. s köv.

⁴⁾ 535. s köv. összevetve 573. s köv.-vel.

⁵⁾ Pl. 624. stb.

⁶⁾ Bár valamikor a tulajdonjogot eldöntő versenyküzdelmek bizonyos általánosságban voltak meg a görögök között, csak természetes, hogy azok közül ép a *hagyatéki versenyküzdelmek* tartották magukat leg-

alkalommal az agonok vallásos természetét és hozzunk fel néhány folytatólagos bizonyítékot *tulajdon- és közjogi jellegök* mellett. Nézetünk szerint az agonok keletkezésének tulajdonképeni megindítója, azok lényegének eredeti magva az a *pörös tárgy* volt, melynek megszerzéséért a küzdelem történt. Az agonok folytatólagos fejlődésében ebből a pörös tárgyból a *versenyjutalom* lett, az *athlon*: sok helyütt egy, használati értékében jelentéktelen dolog, egy szent fáról hasított gally vagy ennek leveleiből készített koszorú, a mely szümbolikus értékével már alig árulta el az agonok ősfarmában szereplő haszonlesést. De maga az *athlon* szó még az intézmény eredetére utal vissza. Az *ἀθλον*-t a vadh-tőből származtatják, a melynek értelme másutt egyrészt a zálog (lat. vadimonium), másrészt a fogadás (gót: wadi, ófn. wetti, ném. Wette) fogalmaihoz vezetett.¹⁾ *Ἀθλον* így a görögöknél is eredetileg csak azt a pörös tárgyat jelenthette, a melyet az annak birásáért küzdő felek biztosságba, *zálogba* helyeztek valamely harmadik személynél, a kinek azt a versenyküzdelem eldőléséig magánál kellett tartania és azután a győztesnek kiszolgáltatnia.²⁾ Könnyen érthető, hogy a vadh-tövet másrészt miért lehetett használni a fogadás kifejezésére is, ha t. i. a fogadási téteket szintén egy harmadik személynél volt szokás elhelyezni, zálogba tenni. — De nemcsak az *ἀθλον* szóban, az *athlon* intézményében is maradtak emlékek abból az ősi időből, a midőn az *athlon* még a zálogba helyezett pörös tárgyat jelentette a kezdetleges pörjog műnyelvén. Két körülményre akarok itt figyelmeztetni. Először is: bármily értéktelen, szümbolikus tárgyak helyettesítették is többnyire a későbbi időben azokat a reális javakat, a melyekért az ősgörögök egyedül tartották érdemesnek a küzdelmet, azért az *athlon* idealizálása nem mindenütt ment végbe. Itt-ott a későbbi versenyküzdelmekben is megmaradtak a használati értékkel bíró versenyjutalmak, még pedig — jellemzően — a mult idők

szívósabban és lettek így a vallásos agonok megteremtőivé. A hagyaték szétoztása már eredetileg temetési szertartás és ilyformán vallásos aktus lehetett. Itt tehát az intézmény szívósságát a vele egybekapcsolt vallásos képzetek ereje magyarázza, a mi persze nincs ellentétben avval, hogy viszont magok a vallásos képzetek csak a gyakorlati élet követelményeinek tettek eleget és azokhoz alkalmazkodtak.

¹⁾ L. Pauly-Wissowa, az *Ἀθλον*-cikket Reischtól, 2058.

²⁾ Körülbelül ilyesmit mond Reisch is (id. h.): «*Ἀθλον* mag also zunächst das bei einem Streite oder Wettkampfe von beiden Parteien eingesetzte Pfand bezeichnet haben, das dem Recht behaltenden, dem Sieger, zufällt». De Reisch a fogadás fogalmából indul ki és így nem látja, hogy eredetileg a zálogba tett *idegen* pörös tárgyat és nem a mindkét féltől befizetett fogadási tétet kellett az *Ἀθλον*-nak jelentenie.

legfontosabb használati tárgyainak formáiban. Argosban a Heraia ünnepen pajzsokat osztottak szét, ugyanekép a Panathenaián; egyebütt meg sisakokról vagy egész fegyverzetről (*ὄπλα*), sőt ruhaneműekről (Pellene) is hallunk.⁵⁾ És másodsor: a legkésőbbi kor athlonjaival szemben sem felejtett gondolat volt az, hogy a versenyjutalom az illető ünnep istenségétől jó, annak az ajándéka.²⁾ Ezt a gondolatot szintén összefüggésbe hozom adott magyarázatommal, a mely szerint az *ἀθλον* eredetileg a pörös tárgyakat, még pedig legfőkép a hagyaték pörös tárgyait jelentette. Mert a mily szükségkép kellett ez utóbbi esetben a versenyküzdelem győztesének a megnyert tárgyat a halottól jövő ajándéknak tartania, époly szükségkép kellett az ajándékozás gondolatának az istenekre átvive a későbbi kor athlonainál is megmaradnia.³⁾ A halottakat — a mint ezt már kifejtettem — idővel az istenek helyettesítették.

Az athlon szó magyarázata és a benne rejlő intézmény fejlődésének kifejtése után — azt hiszem — magának az *agonnok szótani és tárgyi magyarázatát* is megkísérelhetjük. Az agon eredeti értelmeként a «gyülekezetek»-et szokás tartani; t. i. az összeterelt (*ἄγειν*), ünnepi célra összegyűjtött embertömeget; közvetetlen azután az agon a gyülekezés helyét jelentené és csak utolsó értelmi származékként magát a versenyküzdelmet: a gyülekezet előtt, a gyülekezés helyén bemutatott cselekedeteket; az agon szó ez utóbbi értelmet Homerosnál még állítólag nem is vette fel.⁴⁾ De mi, az eddig mondottak alapján, avval a feltevéssel állhatunk elő, hogy az *ἀγων* szó az *ἄγειν* igének azon kezdetleges értelmével van

¹⁾ Reisch id. h. 2061. Homerosi helyek (*Ψ* 640, vagy a nyeremény-tárgyakul kitett rabszolgánok hasznavehetőségét és pontos anyagi értékét megállapító sorok: *Ψ* 263. és 705.) is azt bizonyítják, hogy a görögök eredetileg épenséggel nem voltak tekintet nélkül az athlonok anyagi értékére. Az az idealizáló modor tehát, a melylyel — Her. VIII. 26. ismert elbeszélésére támaszkodva — a görög agonokról megkülönböztetés nélkül szólni szokás (l. különösen Curtius, A gör. tört., magy. ford., II. 251. s köv.) teljesen szem elől téveszti a történeti fejlődésmenetet.

²⁾ Reisch id. h. 2059. Innen a szokás, hogy a növényi versenyjutalmakat (gallyakat, koszorúkat stb.) magának az istenségnek szent berkéből vagy valamely szent fáról kell venni.

³⁾ Ha Reischnek az *ἀθλον* eredeti értelmét illetőleg igaza volna, akkor teljesen érthetetlen maradna, hogy a fogadási tétékből hogyan fejlődhetett volna ki az ajándékozás gondolata. Míg magyarázatunkat illetőleg v. ö. a szavakat, melyekkel Achilleus Nestornak Patroklos egy *φάλη*-jét átadja: *Ψ* 618: *Τῆ νῦν καί σοι τούτο, γέρον, κειμήλιον ἔστω, | Πατρόκλιοιο τάφον μνῆμ' ἔμμεναι* stb.

⁴⁾ Ekként, bár némi habozással, Reisch is (Pauly-Winowa: agones, 836.), a ki arra figyelmeztet, hogy a szanszkrit áji egyenesen versenyfutást, versenyküzdelmet jelent.

kapcsolatban, a mely a vagyonnak, főleg a pásztornép lábas jószágainak *elhajtását* jelenti, az eltulajdonításnak egyik legprimitívebb módját.¹⁾ E szómagyarázatunk helyességét különösen az a körülmény bizonyítja, hogy Homeros a versenyküzdelmekben megnyert *ἀθλον*-ok *elviteléről* szólva, mintegy sztereotipen használja az *ἄγειν*, *ἄγεισθαι* igéket.²⁾ E szerint tehát *ἀγών* (a lesbosi nyelvjárásban: *ἄγωνος*) kezdetben az egyszerű elhajtás által véghezvitt vagyonszerzést jelentette, később pedig mindazt, a mi annak a helyébe lépett; t. i. első sorban a pörös tárgyaknak versenyküzdelmek nyereményeiként való elvitelét, másod sorban pedig magát a versenyküzdelmet, mint a vagyonszerzésnek bírói ellenőrzés mellett eszközölt magasabb erkölcsű formáját. A többi értelem azután (gyülekezet, gyülekezés helye) a származott és nem az eredeti; Homerosnál is megtaláljuk — ha talán nem is az *agon* szó: «elhajtás, elvitel» jelentését — a «versenyküzdelem» — jelentést mindenestre.³⁾

És ezenkívül felismerhetjük azt az eredeti értelmet, melyet az *agonra* nézve megállapítottunk, a görög nemzet testvérének, a latinnak egy oly jogi műkifejezésében, a mely nyelvtanilag kétségtelenül az *agon* szóval egy keletkezésű, felismerhetjük a legis *actió*ban; itt *actio* eredetileg az elhajtást, mint vagyonszerzési aktust jelentette.⁴⁾ Így épenséggel nem is tartom csak felületes, a rokonnelvek kifejezésbeli találkozásának az *agon* és *actio* szók megegyezését; hanem azt hiszem, hogy ez utóbbit egy oly intézmény közössége hozhatta csak létre, a melyet ép a

¹⁾ Ezt az *ellenséges indulatú* elhajtást jelenti pl. Homerosnál az ἄγειν Agamemnon következő fenyegetésében: Δ 338: ἡμεῖς αὐτ' ἀλόχοις τε φίλας καὶ νῆπια τέκνα | ἄξομεν ἐν νῆεσσιν, ἐπὴν πολίεθρον ἔλωμεν.

²⁾ Pl. Ψ 262: Ἰππεῦσιν μὲν πρῶτα ποδώκεσιν ἀγλὰ ἄεθλα | θῆκε γυναῖκα ἄγεισθαι vagy 612: Ἦ δ᾽ αὖ, καὶ Ἀντιλόχοιο Νοήμονι δῶκεν ἑταίρω | ἔπιον ἄγειν stb.

³⁾ Nemesak 9 259: δῆμοι, οἳ κατ' ἀγῶνας ἐμπρόσθεσκον ἕκαστα; hanem Ω 1: Αὐτο δ' ἀγῶν, λαοὶ δ' ἐθοῶς ἐπὶ νῆας ἕκαστοι | ἐσκίδναντ' ἔναι-ban sem forog fenn semmi ok az efféle fordítás ellen: «És felbomlott a *versenyküzdelem*, az egyes nagyok *pedig* elszéledtek a gyors hajókhoz.» Különben csak természetes, hogy Homeros érzéki nyelvében a versenyküzdelem legnagyobb látványossága, a széles téren elhelyezett óriási néző közönség, foglalta le a maga számára az *agon* szót. Pl. (Achilleusról) Ψ 258. Ἰζαρεν εὐρὸν ἀγῶνα = széles téren ültette le a görögöket, hogy az *agon* nézzék.

⁴⁾ A római jogi kézikönyvek rendes magyarázata egészen hibás (pl. Hoffmann Pál: *Institutiók*, 234.). *Lege* agere, *legis actio* nem annyit tesz, mint a cselekedetekben a törvénnyel élni, a törvényes eljárás, hanem a törvény engedelmeivel valamit tulajdonúl elhajtani, a törvényes elhajtás mint tulajdonszerzés.

kifejezésbeli megegyezés alapján ősiindoeurópainak, illetőleg ősræcoitaliainak van okunk tartani. A szabad, személyes küzdelmekből kibontakozó pörjogi küzdelmekről beszélek. Ezt az egyetemes jogi szokást a görögök és latinok őseinek is kellett ismerniök valamely formában és a valamikor közös intézményből azután egyrészt a görögök versenyküzdelmei, agonjai, másrészt a latinok tulajdonjogi keresetei, actiói fejlődtek ki. A legis actiónak legősibb alakja, a sacramentum-mal történő, még kétségtelenül magán viselte az egykori tetteleges küzdelmek maradványait (vindicatio; vim dicere = bejelenteni a pörös ellenfélnek az erőszakot, a pörös tárgynak erőszakkal való elvételét, ha t. i. az illető tulajdonjogi igényétől nem áll el) és a fogadással erősített verseny jellegét (sacramentum). A vindicationak festuca-ja (v. vindicta = bot), melylyel a felek a pöröstárgyat megérintették, ilykép fejezve ki tulajdonjoguk megvédésének szándékát, az eredetileg használt fegyvert helyettesítette, a melylyel a felek hajdan a pört eldöntő küzdelmet vívták egymással szemben. És további érdekes bizonyítékaül annak, hogy az agonnak és a legis actionak összehozásával tényleg összetartozót hoztunk együvé, végül még azt is fel kell említenünk, hogy a latin vindicatióra, e törvényes korlátok közé szorított szóbeli küzdelemre emlékeztető eljárás a görög agon körén belül is előfordulhatott, ha t. i. a testi küzdelem lefolyásának bizonytalansága a pör szóbeli tovább tárgyalását tette szükségessé. A midőn a patroklosi versenyküzdelmeknél Menelaos, miután az összes görög vezéreket tette meg bírakká, avval a felszólítással lép Antilochoshoz, hogy az — a törvényes eljárás szerint ἡ θέμις εἶπεν, — álljon lovai és kocsija elé és kezébe vévén ostorát (ἰμάσθλην) érintse meg avval a lovakat (ἔπιπων ἀψόμενος) és esküdjön meg a földet tartó Ennosigaiosra, hogy az ő, Menelaos kocsiját a verseny alatt nem eselből hátráltatta¹⁾: akkor önkénytelenül a római pörlekedő jut eszünkbe, a ki *pálczájával érintette meg* a pörös tárgyat e kijelentés közben: Hanc ego rem ex iure quiritium meam esse aio: ecce vindictam imposui. A tárgyaknak ostorral (vagy hasonló eszközzel) való érintése a görög pörrendtartásban, ennek esküteleiben sem jelenthetett egyebet, mint a tulajdonjog megvédésének szándékát, történjék az bár a személyes küzdelem által²⁾; és mind az erőszak bejelentése, mind az erőszak alkalmazása a kezdetleges agonoknál, ezen pörjogi küzdelmekben sűrűn előfordulhatott.³⁾

¹⁾ Ψ 570. s köv.

²⁾ Antilochosnak tehát az ostorral való érintés közben efféle formulával kellene esküdjön: A mily igaz, hogy e lovak enyéim s hogy őket senkitől sem engedném elrabolni stb.

³⁾ A tárgyaknak fegyverrel, bottal, ostorral stb. történő *megérintéséhez*, mint a tulajdonjogi védelem szümbolizálásához, közel áll a tárgyakra

Azon nézetünkkel, hogy a görög vallásos agonok pörjogi *versenyekből*, *versenyküzdelmekből* bontakoztak ki, az ősgörögöknél is egy olyan intézmény létezését állapítottuk meg, a mely az ethnológiai jogtörténet adatai szerint az egész világ népei között el volt és el van terjedve. A primitív emberek pörös ügyeikben szívesen fordulnak a verseny különböző formáihoz és a versenybirósághoz akkor, midőn némi erkölcsi fejlődöttségük többé nem engedi meg, hogy a jólétért való küzdelem legbrutálisabb módjait alkalmazzák ügyes-bajos dolgaik elintézésénél, de azért a testi küzdelem valamely próbájához még mindig ragaszkodnak. Ekként a versenyküzdelmek kiváló szerepet játszanak a büntetőjog és tulajdonjog őstörténetében. A bűnösség sok népnél a *kétoldalú*, a vádló és vádlott között lefolyó versenyben (mint az istenítéletek = *ordalia* egyik fajában) állapítatik meg*) és vagyonpöröknél a verseny sok helyütt a vagyon tulajdonjogának egyik fő megszerzési módja. Így speciálisan a halott hagyatékát illetőleg is, a melynek egyik felosztási módjaként, a pörlekedők küzdelméből kibontakozott örökösödési eljárás-ként kellett a kezdetleges görög agonokat tekintenünk. És a görögökhöz

való *kézrátétel* vagy a tárgyaknak *kézbevétele*, mint tényleges birtokbavétel, mint a tulajdonjog erősítgetésének, illetőleg megerősítésének jelképes cselekedete. Efféle szokás is előfordult a kezdetleges agonoknál. V. ö. Homerosznál e sztereotípen előforduló szavakat az athlon átadásakor: *ἐν χειρὶ (χειρῶσαι) τίθει (ἔθηκε)*. Az athlon tulajdonának megszerzése tehát csak a kézbevétellel lett teljessé (különösen jellemző Ψ 596, a hol *lóról* (!) van mondvá, hogy Antilochos: *ἐν χειρῶσαι τίθει Μενελάου*). V. ö. továbbá azt a persze Italiából (Ostia) származó sű-reliefet (Baumeister I. 29.), mely Aias és Odysseus *ὄπλων κρίσις*-ét mutatja be, s a hol az Agamemnon bírói széke elé tett pörtárgyak, Achilleus fegyverei közül a sisakot Aiasnak egy embere kezével érinti, míg Odysseus a sisak felé nyúl (*apprehensio, mancipium*). A *ὄπλων κρίσις* Achilleus temetésénél, az annak sírjánál rendezett agonnál tört ki, s *annak keretében*, mintegy kiegészítő részeként, folyt le. Proklos Aith.: *οἱ δὲ Ἀχαιοὶ τὸν τάφον ζῶσαντες ἄγωνι τιθέασιν καὶ περὶ τῶν Ἀχιλλέως ὄπλων Ὀδυσσεὺ καὶ Αἰάντι στάσις ἐμπίπτει*.

*) Az istenítéletre nézve v. ö. Post, Grundriss der ethnol. Jurisprudenz II. 459. s köv. Pl. 466: «Häufig ist das Tauchordal zweiseitig, so dass Kläger u. Beklagter zugleich untertauchen od. derjenige verliert, der zuerst wieder an die Luft kommt». Nem ilyesmivel volt kapcsolatban a tisztító és engesztelő Dionysos Melanaigis troizeni ünnepénél előforduló *ἄμιλλα κολύμβου* (búvárverseny)? (Paus. 2. 35. 1.) A versengés alakjában lefolyó kétoldalú istenítéletnek jó példáját ismerjük most Bakchylides egy dalából: *Ἥθροι ἢ Θησεύς* (Jurenka 17.). Itt Minos ajánlatára magának Minosnak egy váratlanul jövő villámlásból, Theseusnek pedig egy tengerbe dobott tárgy felhozásával kell bizonyítania isteni származását.

haszonlóan más népek is versenyküzdelmek alakjában osztották szét vagy osztják szét a meghalt ember vagyonát. Az éjszakamerikai siou-indiánok pl. egy küzdelmi játékot, egy úgynevezett «szellemjátékot» rendeznek, a melyben a halott ellen járó örökösök előre megállapított nyereménytárgyak elvitelével jutnak a hagyatékhöz ;¹⁾ a régi poroszoknál pedig *lóversenyeket* rendeztek a megholt vagyonának szétosztása céljából.²⁾ Megértjük ilyformán Aias félelmét is, a ki még halála előtt fiának, Eurysakesnek adja át pajzsát, nehogy a versenybírák (az *ἀγωνόχοι*) vagy maga Odysseus a többi fegyverekkel együtt nyereménytárgyul tegye azt ki az Achajok között.³⁾ Aias félelme az agonok kezdetéhez, a pörjog őstörténetéhez vezet bennünket vissza. Az efféle versenyszokások azután több-kevesebb szívóssággal még akkor is fönntartják magokat, a mikor már pontosan intézkedő törvények és rendes bírák vannak hivatva az emberek jogi viszonyait megállapítani és megítélni. Ez magyarázza a rendes törvényszéki pörrendtartásnak «agonisztikus» jellegét a kezdetlegesebb fejlődési fokokon.⁴⁾ A görög pörrendtartásból is lehetne anyagot találni e jelleg igazolására. De számunkra itt elegendő, ha az egész tüneménycsoportnak, a jogi versenyküzdelmeknek egyetemes elterjedtségére és nagy szerepére hivatkozunk, mert ez a legfőbb bizonyítékot szolgáltatja, hogy indokoltan gondoltunk a pörös hagyatéki versenyküzdelmekre, midőn a görög agonok keletkezésének *gyakorlati motívumait* kerestük.

Dr. HORNÝÁNSZKY GYULA.

¹⁾ Ratzel, Völkerkunde, II. 710. «Bei diesem sogenannten Geisterspiele werden nach dem Tode eines wohlhabenden Indianers seine Besitztümer von den Verwandten in viele verschiedene Teile eingeteilt u. nun die übrigen Stammesgenossen eingeladen, diese Besitztümer auszuspielen. Einer der Verwandten stellt den Geist dar; er hält das Spiel gegen die übrigen Teilnehmer, welche keine Einsätze zu bringen haben u. stets einer nach dem andern gegen den Geist spielen.»

²⁾ Post II. 174, 2. (Heint idézné): «Bei den alten Preussen kommen nach dem Tode die Verwandten ins Sterbehaus u. prassen mehrere Tage; dann teilen sie die Habe der Verstorbenen u. machen die einzelnen Teile zu Preisen eines Wettrennens zu Pferde.»

³⁾ Soph. Aias 571. *καὶ τὰ μὰ τέχῃ μὴτ' ἀγωνόχοι τινὲς | θήσουσ' Ἀχαιοῖς μήτε λυμεῶν ἐμός. | ἀλλ' αὐτό μοι σύ, καὶ λαβὼν stb. τὰ δ' ἄλλα τέχῃ κοίν' ἐμοὶ τεθάρηται.* Ez utóbbi Homerosnál a: *πτερεα πτερεΐζειν*, a mely szokást váltotta fel később részben az *ἀέθλοισι πτερεΐζειν* (Ψ 646.).

⁴⁾ Minderre nézve l. különösen Post id. m. II, 504. Der Kampfprocess cz. fejezetet.

AKROMONOSYLLABIKON A RÉGI MAGYAR KÖLTÉSZETBEN.

Magyar költőink is meghonosítottak egynehányat a középkor elmés költői játékaik közül. Echózó verset olvashatunk Balassinál, Zrínyinél és a két Gyöngyössinél. Centót találunk Esterházy Pálnál, akrostichont Bogáthi összes zoltáraiban s igen számos XVI. és XVII. századi magyar költeményben. Akromonosyllabikonra azonban csak az egy Thordai Jánosnál akadtam, ki Bogáthi nyomán indulva 1627-ben fordította le a zoltárokat s hibátlanoknak tartott technikájú verseléséért nagy tekintélyben állt Erdélyben az egész XVII. századon keresztül.

Hogy mi voltaképen az «akromonosyllabikon», azt ma már kevesen tudják. Nem tanítják iskoláinkban s a latin verselés divatjával együtt merőben kiveszett a mai nemzedék emlékezetéből. Ha felütjük a Pallas Lexikon I-ső kötetét, ott is csak ezt olvassuk róla :

«Ha a versszakok elején a megelőző versszakok utolsó *szótagja* ismétlődik, a versnek *akromonosyllabikon a neve.*»

Sokkal helyesebb magyarázatát találjuk Piscator «Artis Poeticae Præcepta» című (Albæ Juliæ, 1642.) derék tankönyvében, mely szerint a furcsa görögös nevű egytagú-rímes versről Erdélyben a XVII-dik században ezeket tanították :

«*Acromonosyllabicum est carmen, in quo singuli versus voce monosyllaba vel incipiunt vel finiuntur ovis : vel utro vis modo et incipiunt et finiuntur voce monosyllaba.*»

«Voce monosyllaba finiuntur : ut»

Annus ab exortu cum floriparum referat *ver*;
Cuncta vigent; nemus omne viret: nitet auricomum *rus*,
Et fusura umbras radicitus exigitur *stirps* . . .

Auson. Edyll. 12. de vere primo.

«Voce monosyllaba incipiunt et finiuntur :»

Quis subit in pœnam capitali *Judicio*? *Vas*.
Quis quum lis fuerit nummaria, *quis* dabitur? *praes*.

Auson. Edyll. 12.

Az első példának felel meg a Thordai költeménye, mely Ausoniust megközelítő magyaros szépséggel egész terjedelmében így hangzik :

Psalmus CII.

Nóta : *Paradicsomnak kies szép hajléka.*

1. Kegyelmes Isten, hallgasd meg az én szóm!
- Mert nagy inségben vagyok s nincs semmi jóm:
- Tekints szívemet, lásd sok keserves búm.

2. Az te orozádat töllem ne fordíts el,
Hogy kedved felől adassék kívánt jel;
Kiáltásomra szent füleid nyisd fel.
3. Könyörgök, Uram, siess, hozzám most láss!
Reád kiáltok, mert kívülled nints más;
Ha meg nem hallgatsz, az halál majd sirt ás.
4. Mert az én napom el enyészik, mint füst.
Tetemem hevül, mint tűzön függő üst,
Meg fojt az kén, ha nyugvást nem hagysz egy küst.*)
5. Reám az inség olly sebes lánggal jó,
Mint hogy az hévség miatt meg asz a fű:
Szintén úgy bennem majd meg eped a szű.
6. Ételem soha csak eszemben sem jut,
Egy óhajításom a másik után fut;
Csontomhoz aszott fekete húsom rút.
7. Ollyá löttem mint a pusztá le tört vár,
Vagy mint a bagoly, a ki egyedül jár,
A kinek szava félelemmel tölt kár.
8. Rám az ellenség minden nap olly szájt tát,
A mellyben szemem csak szitkot-átkot lát;
Minden csak üt-vér, mint egy rosz vágó fát.
9. Jádzik én velem minden s tréfának tart.
Ki másnak kíván átkot, rám mutat kart,
Hogy mint én, legyen olyan el hagyott part.
10. Kenyerem ollyan, mint ha rágnék csak port.
Köny hullatással gyakran csinálók tort,
Sirással töltök el sok jó üdő kort.
11. Ez penigh, Uram, nékem miud azért lött,
Hogy bűnöm az te nagy haragodban tött,
Mellyben, hogy földhöz verjen, kezed fel vött.
12. Az én életem mint futó árnyék olly.
Fogyton fogyok, mert belém esett az moly;
Rövid életem kinommal folyton foly.
13. Te penigh, Uram, örökké azon**) vagy;
Emlékezeted minden nemzetnél nagy,
Kérlek azért, hogy nékem vig napot adj.

*) A Nyelvtörténeti Szótár e merész összevonást nem ismeri.

**) Ugyanaz.

14. Építs meg engem, kit az ellenség ront,
Az kit amaz te kegyes két kezed font;
De most haragod iszonyú kínra vont.
15. Uram, ha nékem már szabadulást hagysz,
Hű Szolgáidnak nagy vigasságot adsz,
Minden pogántól néked adatik sacz.
16. Ezért minnyájan örömmel nézünk rád,
Néked minden nép nagy tisztességet ad
És arra vigyáz, mit parancsol az szád.
17. Im hol én hozzám az Úr Isten meg tért,
Már az én fejem kegyelmében bé fért,
El vötte szívem, az mit ő tőlle kért!
18. Feljedzem ez te én velem tött nagy jód;
Dicsőírek, kezed hogy kinomból meg ód,
És siralmomban vigasztal kegyes szód.
19. Az magas menyből, Uram, hogy reám nézsz,
Valamig élek, én töllem áldást véssz;
Te is ez földön nékem jó gyámol lész.
20. Nekem szegénynek, Uram, meg hallád szóm,
Haláltól mentél, meg adván minden jóm,
Hogy minden hallja ditsíret-mondó szóm.
21. Mikor hozzád gyúl, hogy áldjon minden nép,
Előtted rendet állván, mint az raj lép,
Akkor ditsíret mondatik ilyen szép:
22. «Úgy tetszik vala, az mi életünk hogy
Nagy inségünkben immár szintén el fogy,
S életünk felén ütne meg az árrogy».*)
23. «De az Istennek nagy hatalmát nézd meg,
Hatalma mellett irgalmát tekints meg:
Kemény rabságból csak ingyen olda meg.»
24. «Áldott Úr Isten, te mind örökké vagy,
Az meny-föld felett az te kegyelmed nagy,
Minden állatnak teremtője te vagy.»
25. «Te kezed míve mind az föld s mind az menny,
Azok el vesznek, mert bennek vagyon szenny:
Egy szódra mingyárt új föld léssen és menny.»

*) A Nyelvtört. Szótárban ismeretlen összetétel és rövidítés. Vesd össze: Az köösső avagy a *rogya* vetésünket elveri. *Kultsár* Postilla. 257. l. — A midőn nem az árvízben, hanem az ár borban kell uszkalni. *Mikes* Törökországi levelek. 173. l.

26. «Benned változás és fogyatkozás nincs.
Örök életben nállad sok drága kincs:
Ránk szolgáláidra abból jó kedvvel hints!»

★

Mint látjuk, meglepő könnyűséggel kezeli Thordai a nehézkesnek mondható formát. A 4. és 22. strophák végén alkalmazott merész összevonás és rövidítés (keveset: *küst*, rogya: *rogy*) nem példátlan e korban, melynek szócsonkításai ellen Opitz is felszólalt. Az akromonosyllabikonnak Piscatornál látható másik példáját, hogy a verssornak mind elején és utolján egytagú szó álljon, szintén igyekszik Thordai zsoldtárfordításában megvalósítani; de csak itt-ott, mintegy elvétve, csak egy-két strophára terjedőleg. A CII. zsoldtárnak sikerült egytagú vég-rímeit egy másik zsoldárban sem találjuk föl. Alig is hiszem, hogy Thordai Jánoson kívül más valaki is megpróbálkozott volna e nem könnyű feladattal irodalmunkban. A rég elfeledt költőnek, ki a mértékes verselésnek is mestere volt, úttörő érdemét tehát ebben is készséggel elismerhetjük. Még meg kell jegyeznem, hogy Thordai zsoldtárainak teljesen hiteles egykorú példánya tudtommal sehol sem maradt fenn.

A másolat, melyből versét közöljük, Felvinczy György unitárius diaktól, a későbbi színigazgatótól való, ki azt 1679-ben Kövendi János gazdag kolozsvári polgár számára készítette. Ez elég pontos másolatnak ama feltűnő sajátága, hogy ritkán írja egybe az összetett szavakat s az igekötőt az igétől elválasztja, általános szokás volt a XVI. és XVII-dik században. Ily helyesírással voltak nyomtatva a régi unitárius énekeskönyvek. S így írt maga Thordai János is, mint 1632-ben kiadott két könyvecskéjéből kitűnik. Hogy e szokás az egytagú rímeknek kedvezett, azt fölösleges szem előtt levő példákkal bizonyítgatnom.

KANYARÓ FERENCZ.

XVI. SZÁZADI IRODALMUNK KULTURÁLIS JELENTŐSÉGE.

Ifjúkori szerelemmel csüngök a XVI. század magyar irodalmán; tanuló éveim legszebb emlékei fűznek hozzá. Talán öntudatlanul tapadtam hozzá a magyar irodalomnak ehhez a hőskorához, de most évek múltán, mikor már higgadtabb érzéssel, bonczolóbb elmével tekintek e kor termékeire és mindamellett ragaszkodásom, sőt elismerő érdeklődésem semmivel sem gyöngébb ez avult vallásos munkák és döcögős versek iránt, keresem a mélyebb okát is változatlan tiszteletemnek és hódolatomnak.

Keresem a mélyebb okot s azt hiszem, meg is találtam. Nincs a magyar irodalomnak egyetlen korszaka sem, mely erősebben belenyomult volna a magyar nép lelkébe, mely hosszabb időre szóló s több táplálékot nyújtott volna a magyar szellemnek, mint ez az élethalál-küzdelmekkel teli, belső párttusáktól zaklatott, felekezeti harcokba merült XVI. század. Vaióban a XVI. század nem annyira magának termi irodalmi gyümölcseit, mert azok századokat táplálnak, nemzedékeknek gyűlnek érzés- és gondolatvilágába, az egész magyar népnek válnak mindennapi kenyerévé.

Im első sorban ott a biblia, Gönczi Károli Gáspárnak tisztos bibliája. Lefordították a bibliát még a középkorban, a XVII—XVIII. században is keletkezik több bibliafordítás, a Káldi talán szebb, a Komáromi talán hívebb, de azért melyik lett a magyar nép lelki kenyerévé, hogy Sylvester szavaival éljek? Sem a korábbiak, sem a későbbiek, hanem csupán Károli bibliája, melyből immár negyedik százada merítettek és merítenek a magyar nép százezerei, sőt milliói vallásos vigaszt, mennyei malasztot, mely a régibb koroknak legfőbb művelődési forrásául szolgált, melyből tanultak az egyszerűbb ősök történelmet, ember- és világismeretet, — az vezette be őket az olvasás mesterségébe, az ábéczé titkaiba is. De nemcsak olvasni tanult rajta a magyar ember, hanem beszélni és írni is úgy igyekezett. A Károli bibliája nyelve elválaszthatatlanul összeforrt a magyar nyelvvel. Ki tudná elősorolni, hány szót és szólást, közmondást és példabeszédet, fordulatot és szókötési formát, képet és hasonlatot vett át nyelvünk éppen ebből a magyar bibliából?

A bibliával vetekedik a hatás tartósságára és mélységére nézve a XVI. század énekköltészete. A reformatio szelleméből, a kornak erős vallásos érzéséből és szigorú erkölcsi felfogásából számtalan egyházi ének, vallásos költemény fakad, melyek csakhamar közkeletűekké válnak, melyek akkor s azóta millió meg millió magyar ajkáról viszik a dicsőítést, a hálát az Úr zsámolyához, melyek énekeskönyvbe foglalva, századokon át kísérték a magyar embert az iskola küszöbétől a halálos ágyig, sőt a sír zárultáig az istennek tetsző utakon. Kísérték pedig nemcsak a protestáns, hanem a katolikus magyart is: hiszen tudjuk, hogy a XVI. század énekterméséből tallózott a XVII. századi ellenreformatio, midőn a katolikus egyház is szükségesnek találta magyar énekes könyvet adni híveinek a kezébe. Míg csak egyetlen egy magyar templomban is felhangzik a «*Krisztus urunknak áldott születésén*», vagy a «*Jövel szentlélek uristen*» magasztos éneke, addig ne feledjük, hogy mindezekből a XVI. század buzgó lelke és teremő szelleme szól hozzánk.

De a XVI. század nemcsak a vallásos szükségletet elégtette ki századokra a bibliával és az egyházi költészettel, hanem az olvasóközönység tanításáról és főképp gyönyörködtetéséről is gondoskodott szintén

nem hamar muló időkre. Heltai «Magyar krónika»-ját és Phædrusi meséit nagy kedvvel forgatták tanultak és kevésbé tanultak egyaránt, hogy más oktató és ismeretnyújtó művekről most ne emlékezzünk.

Fontosabbak a költői termékek, melyek közül hány meg hány került a ponyvára, vált népkönyvvé, hánynak meg hánynak a tárgya vegyült el a magyar nép mondái és meséi között, még ha eredetileg nem magyar földön termett is. A régi magyar közönség miben találta volna szellemi élvezetét, ha nem *Az híres neves Tholdi Miklósról, az Argyrus királyfiról* és *Fortunatusról* szóló históriákban avagy *Salamon* és *Markalf* és *A hét bölcs mester* könyvében, hogy csak ezt a néhányat említsük a kornak verses és prózai szép-históriáiból. E költői termékek meg-meg-újítják köntösüket az egymást sűrűn követő különböző kiadásokban, szövegük is módosul a századok folyamán, de kedveltségük sohasem változik s nemcsak az egyszerű nép találja bennök nagy gyönyörűségét, hanem az újabb korig költőink sem vonhatják ki magukat hatásuk alól. Sőt ellenkezőleg. Ilosvai száraz krónikájából alkotja meg Arany a magyar epikai költészet legnagyobb szabású remekét, a Toldi-trilógiát, Gyergyai *Argyusa* pedig a legmagasabban járó drámai költeményre, *Csongor és Tünde* megírására ihleti Vörösmartyt. Azt nem is említem, hogy Tinódi egyhangú énekei meg a szendrei névtelen históriája hány szép balladánknak s egyéb új költeményünknek lettek a forrásai.

Hát a magyar lyrára nem reányomta-e örök bélyegét a XVI. század tartalmában és formában egyaránt? Nem úgy busulnak-e a későbbi költők is a hon állapotán, mint a hogy a siralmas énekek és Balassa hazafias költeményei kesergik Magyarország romlását? S vajjon a hazafias és vallásos érzéseknek a kapcsolata, meg az a különös felfogás, mely Isten választott népének hirdeti a magyart, nem végig vonul-e hazafias lyránkon *Andreas Lupustól* a Kölcey *Hymnusáig*.

S verselésre, egyáltalán dalformákra ki tanította a magyar lyrikusokat? Ki más, mint Balassa Bálint, a XVI. század e csodás alakja, a kinek istenes énekei több kiadást értek, mint Petőfi költeményei, kinek strófáit elsajátították, költői dictióját utánozták a Rimayak, Beniczkyek, Koháryak, a kinek forgalomba került néhány virágéneke száz másat hajtott, a ki még Faludira és Amadéra is kiterjeszti hatását!

A magyar irodalom bizonyára csak a jelen században, a Vörösmarty, Arany, Petőfi, a Katona és Madách, a Kemény Zsigmond és Jókai századában érte el igazi érettségét, az abszolút szép színvonalát. De e magas színvonalnak szédítő ormán se feledkezzünk meg a XVI. századról, a magyar irodalomnak e hőskoráról, mely először hozott létre századokig ható műveket, melynek vallásos termékei, költői alkotásai nélkül el sem tudjuk képzelni a régibb magyar műveltséget, érzés- és gondolatvilágot s alig tudjuk megérteni a mai magyar nyelvet és verset.

KARDOS ALBERT.

INTERPOLATIONES RECENTISSIMÆ HISTORIÆ
APOLLONII.*)

Historiam Apollonii regis Tyri variæ narrationum seriei, quæ Gesta Romanorum inscribitur, iam sæculo XIV° additam fuisse codex ms. Colmar. Issenheim. 10, fol., apud *Oesterleium* (p. 175.) sub.n° LXXI. recensitus testatur. Textum historiæ e codicis huius capitulo 57. edidit S. *Singer* (Apollonius von Tyrus, Halle a. S. 1895. p. 71. et ss.); alium aliquantum discrepantem exhibet editio vulgata auctior, 181 capitum, quæ primum Coloniae, typis ut videtur Ulrici Zell, circa annum 1474. in lucem prodiit. Hanc editionem cum recentissima, ab Oesterleio a. 1872. Berolini apud Weidmannos publici iuris facta, nuperrime contuli, ut certio rem me facerem, utrum duæ illæ interpolationes, quas omnes editiones, quæ principem sequuntur et quas mihi hucusque inspicere contigit, exhibent, iam in editione illa principe invenirentur, an non; contuli eo magis, quia in libro manuscripto, qui ex omnibus codicibus G. R. historiam Apollonii solus præbet, eas non inveniri capitulum codicis a Singero editum satis demonstrat.

Quæ cum ita sint, duæ hæ interpolationes ætate posterioris, quam editio princeps in lucem prodierat, sed haud multo post irrepsisse videntur, cum iam in editionibus, quæ circa annum 1480. sine loco, anno et nomine typographi vulgatæ sunt, inveniantur. Prior (I.) illarum moralisationis vicem gerere vult, quæ in calce huius narrationis deest; altera (II.) vero miram uxoris Apollonii pulehritudinem coloribus depingit, qui «scholam sapiunt» et mendis apographorum atque erroribus typographicis adeo detersi sunt, ut vix ad archetypum referri queant.

Ambas interpolationes in editione s. l. et a., quæ vetustissima videtur exstantes, hic cum variis lectionibus, sed notatu tantum dignioribus aliarum septem sæculi XV.-i et XVI.-i editionum recensitas sequitur interpretatio II.-æ *gallica*, etsi aliquantulum mutila (II.^a), quæ hanc interpretationem, initio sæculi XVI.-i factam, e textu latino interpolato defluxisse testatur. Interpretatio belgica (Hain 7755.), quæ quidem multo vetustior est et iam anno 1481. typis excusa prodiit, has interpolationes non habet. Editiones autem, quibus (litteris A, B, C, D, E, F, G, H signatis) infra usi sumus, sunt hæ:

A: editio s. l. a. et n. typ., quam Hain in Repertorio suo sub numero 7739. descripsit. (Bibl. Reg. Dresdens. Hist. miscell. B. 29.) — Interpolatio I. fol. LXXI^r², II. fol. LXXII^r¹.

B: ed. s. l. a. et n. typ. apud Hain sub numero 7741. descripta

*) Ut in Gestis Romanorum (vulg. ed. c. 153.) legitur.

(Bibl. eiusd. Hist. miscell. B. 26.) — Interpolatio I. fol. LXXIIIr², II. fol. LXXIIIr¹.

C: ed. s. l. a. et n. typ., cuius mentionem Hain non facit, sed Á. Hellebrant in Catal. Incun. Acad. Scient. Hung. sub numero 415. et Copinger in suis Supplem. ad opus Hainii vol. II. part. 1. sub. num. 2717. descripserunt. (Bibl. Acad. Hung. Incun. F. 257.) — Interpolatio I. fol. LXXXVIIIv¹, II. fol. LXXXIXv¹.

D: ed. s. l. 1488, fol. Hain 7745. (Bibl. Acad. Hung. Incun. F. 148.) — Interpol. I. fol. LXXIIIr², II. fol. LXXIIIr¹.

E: ed. s. l. 1493, fol. Hain 7747. (Bibl. Reg. Dresdens. Hist. misc. B. 27.) — Interpol. I. fol. LXXIIIr², II. fol. LXXIIIr¹.

F: ed. s. l. anni 1494, 4°; Hain 7748. (Mus. Nat. Hung. Inc. c. a. 973. et Bibl. Archidicæc. Strigon. Inc. s. XV. II. 48.) — Interp. I. fol. LXXXVv², II. fol. LXXXVIv².

G: ed. s. l. anni 1499, fol. ; Hain 7751. (Mus. Nat. Hung. Inc. c. a. 741.) — Interp. I. fol. LXXIIIr², II. fol. LXXIIIr¹.

H: ed. Hagenoæ 1508, fol., apud Henr. Gran, quam vide in *Annalibus Typogr. Panzeri VII, 74 : 55.* — Interp. I. fol. LXIIIv², II. fol. LXIIIr².

Huius editionis exemplar mutilum, tantum folia LXVIII et capita CLVI complectens, in Bibl. Mus. Nat. Hung. (sign. Incun. c. a. 511.) invenitur; integrum exemplar in Bibl. Univ. Græcensis et in Bibl. Duc. Guelferbytana inspexi. Hanc editionem præ se habuit Joh. *Hallerus* noster, cuius tamen interpretatio hungarica, quæ operis sui «*Hármas Istoria*» (Historia Tripartia) inscripti et Claudiopoli a. 1695 primum editi pars II. est, interpolationes prædictas tacite prætermittit. Utrum in interpretatione anglica recentiore, quam C. Swan a. 1824. Londini publici iuris fecit, reperiantur, investigare non potui, quia opus Swanii in bibliothecis nostris atque externis, quas nuperrime adieram, non inveni. Ambas interpolationes integras, sed arbitrio auctoris correctas præbet Græsse in sua interpretatione germanica, quæ a. 1842. et dein 1847. Dresdæ prodiit. Swanium interpretationi suæ editionem anni 1508 subiecisse docuit idem Græsse op. cit., qui vero quam editionem ipse sit secutus, nihilo patefecit.

I.

A (f. LXXIr², l. 25): Nam in hoc potest notari sapientia ipsius¹⁾ apollonij: quoniam iuxta verbum sapientis In multiloquio deest sapientia: vnde .j. Pe(tri). ij. Christus vobis reliquit exemplum vt sequamini vestigia eius²⁾ qui nunquam peccavit nec in ore eius inventus est dolus³⁾: cum

¹⁾ deest in *GH.* — ²⁾ Ep. I. Petri c. 2. v. 21. — ³⁾ ibid. v. 22. —

secundum Ps(almistam) Sicut ipse dixit ita facta⁴⁾ sunt: quare verus israelita appellandus est⁵⁾ in quo non est dolus vt dicitur Johan(nis) . j . ideo imitemur ipsum non maledicendo: nec reddendo maledictum pro maledicto: sed cohibeamus linguam nostram vt semper benedicat: et sic erit instrumentum. Scribe velociter scribentis id est spiritus sancti dona sua repente infundentis iuxta illud. Factus est repente de celo sonus etc. vnde . iij . Petri . j .⁶⁾ Qui vult videre dies bonos coerceat linguam suam a malo et labia eius ne loquantur dolum hoc est non debet in seipso murmurare: nec exterius malum proferre: et sic poterit vitam quietam possidere hic in pace temporali: in futuro autem in pace eternali. Nam prima pax communiter seruatur per hoc quod hoc⁷⁾ non prorumpat linguam⁸⁾ suam in verba contumeliosa proximorum suorum offensiuam: et est principium pacis eterne: vnde Ps(almista) | (F. LXXI. v¹) In pace in idipsum dormiam et requiescam. Nam sicut hominis boni et pacifice loquentis lingua dirigitur per virtutem dei: sic lingua maledicentis per spiritus malignos tali famulantes: iuxta illud. In orto nostro sedet alba spina super quam quiescunt aues. Per ortum enim istum debemus intelligere os nostrum duplici sepe circumseptum scilicet dentibus et labiis non propter aliud nisi vt ponemus⁹⁾ ori custodiam ne nihil nisi quod in laudem dei vadat loquatur. Spina autem in orto contenta est ipsa lingua sic dicta similitudinarie: quoniam sicut spina materialis pungit sicut patet Math. xxvj.¹⁰⁾ Plectentes coronam de spinis imposuerunt capiti eius vt sanguis eius propter nimiam compunctionem ipsarum spinarum per suum benedictum corpus effluxit. Sic etiam ipsa spina que dicitur lingua compungit hominem nunc aufereudo bonam famam suam nunc de ipso mentiendo: nunc malum quod aliis incognitum est manifestando: de quo singulariter cauendum est. Aues autem super ipsam spinam quiescentes sunt ipsi dyaboli qui hominem ad tale viciu singulariter inclinant vt eorum efficiatur minister: ideo de tali dicent in extremo iudicio: dimitte nobis hunc hominem iuste iudex qui tuus esse noluit per virtutem: noster effectus est per maliciam. Cohibeat igitur vnusquisque linguam suam quod Catho¹¹⁾ appellat primam virtutem: sed ad hystoriam redeundo¹²⁾ — — —

II.

A (f. LXXII r¹, l. 14.): Cuius pulcritudinem omnes videntes de ea multum ammirabuntur quoniam verus erat pulcritudinis radius in qua natura nihil viciosum constituit nisi quod eam immortalem non formaue-

⁴⁾ omnes edd. præter AB habent *et facta*. — ⁵⁾ C: est appellandus. — ⁶⁾ C: tertia Petri I.; E = AB; DFGH: II. Pe. I. (recte: Ep. I. Petri c. 3. v. 10. cf. Psalm. XXXIII. v. 13—14.) — ⁷⁾ Omnes edd. præter AB habent pro hoc (et recte): *homo*. — ⁸⁾ Omnes edd. præter ABĒ: per linguam. — ⁹⁾ sic in omnibus edd. — ¹⁰⁾ CDFGH: XXVII. (recte, v. 29:) — ¹¹⁾ Dicta Catonis I, 3. — ¹²⁾ in editione D tota interpolatio intra parentheses est.

rat.¹⁾ Crines namque eius erant niuei candoris sub quibus residebat²⁾ frontis lactee planicies cuius nulla erat detestabilis rugositas: oculi enim eius erant quasi duorum siderum describentes orbis volubilitate³⁾ non prodij⁴⁾ aspectibus erant modesti⁵⁾ frenati stabilem⁶⁾ animi constantiam promittentes palpebrarum etiam pili non inhoneste natura⁷⁾ in ea collocauerat. Nasus etiam eius rectitudinis sue lineam plenitudinis etiam decore possidebat.⁸⁾ Nec vergebat in supremum nimia longitudine nec nimia breuitate correpta sed decenti honestatis quantitate incidebat.⁹⁾ Cuius collum radijs solaribus can[di]dus speciosus ornatum clinodijis hominum aspectibus mirabilem intulerat animi iocunditatem. Corpus etiam non diminutum vel quantitatis molle¹⁰⁾ superabundans nequaquam quis in ea censere proposuit: ex cuius pectore brachia pulcritudinis tamquam ex arboris trunco rami procedebant quorum digiti quantitatis debitam sibi assumpserant mensuram vnguium fulgore non pretermisso. Cuius summarie¹¹⁾ speciositas nihil deformitatis sibi admisceri compatiebatur in quo potest notari etiam singularis anime sue perfectio per potentiam diuinam creando sibi infuse cum actus et potentia debent ad inuicem proporcionari. Et actus actiuorum¹²⁾ non sunt nisi in patiente predisposito¹³⁾: quare omnis pulcritudo corporis exterioris ab interiori anime pulcritudine procedit: quare dicitur quod varia virtus forme molem sibi adaptat materie. Optima namque ap- | (F. LXXII r^o)tatio est inter corpus et animam ipsius puelle quam vt vidit quasi mortuam iacentem obstupuit et ait. — —

II.^a

(Violier des Hist. Rom. Ed. Brunet, Parisiis 1858.)

Cap. CXXV. p. 341.: Chascun qui vit la fille du roy disoit qu'il ne luy failloit autre chose fors immortalité, tant estoit plaine de beauté. «Nature, disoit le medecin, n'estoit pollue ne souillée quant ce noble corps forma, car point n'est vicieux.» Ses cheueulx estoient d'une couleur d'or reluysant, et avoit le fronc plain sans aucune difformité. Ses deux yeulx comme deux estoilles sintilloient, descripvant la volubilité de l'orbe celeste.*) Brief, elle estoit si bien formée que sa nature de

¹⁾ Cf. Hist. Apoll. ed. Riese (1893) c. I., ubi de filia Antiochi hæc leguntur: Is habuit unam filiam, uirginem speciosissimam, in qua nihil rerum natura exerrauerat, nisi quod mortalem statuerat. (Cf. Singer l. c. 36. et 118.) — ²⁾ GH: residerabat. — ³⁾ C: orbes; EFGH: volubilitatem. — ⁴⁾ FGH: prodigi. — ⁵⁾ BCDEFH: modestis. — ⁶⁾ FGH: stabili. — ⁷⁾ F: naturam. — ⁸⁾ B: in geminas diuidens maxillas partes; sic et in C, omnes alia edd.: maxillarum. — ⁹⁾ DEFH: incidebat. — ¹⁰⁾ B et cet. edd.: mole. — ¹¹⁾ EGH: summaria. — ¹²⁾ H: actiuorum. — ¹³⁾ H: prædispositio.

*) Hucusque interpretatio gallica satis fideliter sequitur sermonem latinum; cetera autem, quæ se ad alias partes corporis Lucinæ referunt, omittit, quæque adiciuntur, adeo discrepant, ut ne ex eodem quidem fonte

formation avoit, à sa creation, toutes les parties des autres dames, et beaultés, pour la parer de tous membres et organiser, emprunté.

LUDOVICUS KATONA.

ANSZÁRI, A HERÁTI ÖREG.

Kevés nép irodalmában foglal el oly nagy tért a vallásos elem, mint a perzsáéban. A legjelesebb iráni költők csaknem mind többé-kevésbbé a vallásos mysticismus hívei. Már Rüdégínél a perzsa költészet, atyjánál észrevehető ez a pantheista irány, mely Firdauszinál először, lép fel remek költői formában. Anszári, kit keleten szülőhelyéről közönségesen «heráti öreg»-nek neveznek, nem tartozik az ismertebb perzsa írók sorába. Európában, hol Ferté találó megjegyzése szerint*) öt avagy hat nagy név: Firdauszi, Szaadi, Rumi, Háfiz, Dsámi és Nizámi képviselik a dióhéjba szorított perzsa irodalomtörténetet, csak a legújabb időben kezdik öt érdem szerint méltatni.

Anszári családi nevén 'Abdallah, 1006-ban született Herát városában. Már kora ifjúságában kitűnt nagy költői tehetségével és vallásos buzgalomával, mely különösen a Mohammed próféta életére vonatkozó szóhagyományok (*hadisz*) gyűjtésében és betanulásában nyilvánult. Mondják, hogy 300,000 ilyen hosszabb-rövidebb mondását a prófétának tudta könyv nélkül. A szufi bölcsészetbe Kharakán, a jónevű szufi költő vezette be Anszárit. Az oktató költészetet, melyet Naszir Khoszrev, a nagy utazó, a tökéletesség legmagasabb fokára emelt, ő egyesítette először a rajongó szufi doctrinával egy szerves egésszé.

Mindenütt a világos, félre nem érthető egyszerű kifejezésmód barátja, nyoma sincs nála a későbbi perzsa poétákat annyira jellemző dagályosságnak. Rendíthetetlen híve Anszári az ind Védánta bölcsészeti iskola Brahman dogmájára emlékeztető túlságig vitt pantheismusnak és, saját mondása szerint, csak abban különbözik a martyrságot szenvedett Manszúr Khalládstól, ki az istenséggel egynek mondotta magát,

fluxisse videantur. Hæc iam scripta erant, cum librum *Elimari Klebs*, recentissime editum (Die Erzählung von Apoll. aus Tyrus, Berol. 1899) inspexi, in quo p. 360., 370. et s. duæ hæ interpolationes novissimæ historiæ nostræ obiter tractantur.

*) «On résume généralement la poésie persane dans cinq ou six grands noms: Firdousi, Saadi Roumi, Hafiz Djami et Nizami.» *Notice sur le poète persan Enveri. Journal Asiatique* 1895. V. 235. 1.

hogy nem mondja azt ki oly leplezetlenül. «A mit Manszúr mondott én is azt mondtam, ő kinyilvánította, én meg elrejtettem» (*āncih Mansūr goft men goftem ū āškārā kerđ men binihuftem*), szójátékkal élve egy másik helyen így szól: «Haliáds azt mondta én vagyok az Igaz (azaz Isten) és az akasztófának lett a koronája. 'Abdallah (azaz Anszári) igazat mondott és koronás, azaz szent lett.»¹⁾

Legismertebb költői műve Anszárinak a Fohászok (*Munádsát*), melyben Istenhez fordul könyörgéseivel és intelmeket intéz követőihez, a dervisekhez, a jóra buzdítva őket.

A vallásos bölcsészet terén nevezetes arabul írt munkája. «Az istenséghez zarándokló uti állomásai» (*Manázil usz-szairín*) és az «Úr könyve» (*Iláhináme*), mely perzsául van írva.

A pessimistikus vonás számos költeményének komor színezetet kölcsönöz: «Oh jaj, hogy tegnap jöttem e világra s még mit sem tettem. Nem lett kelendő ma az én árúczikkem. Holnap elmegyek, mit sem tudva meg a titokból. Sokkal jobb lett volna nekem ide se jönnöm.»²⁾

Az önbálványozást így ostromozza egy másik versében: «Hiba nagy-nak tartani önmagunkat s az összes emberiségből önmagunkat választani ki. A szembogarától kell azt eltanulni. Mindenkit meglátni s csak saját magát nem.»³⁾

'Omer Khejjámra emlékeztető módon így fohászodik az Úrhoz egyik négyorosóban: «Én engedetlen szolga vagyok, hol a te irgalmad? Sötét az én szívem, hol a te tisztaságod fénye? Ha engedelmességért odaadod nekünk a mennyországot, az csak adás-vevés lesz. Hol marad akkor a te kegyelmed és adományod?»⁴⁾ A földi vágyakról ualó lemondással lesz igazi emberré a hívő. «Feltétel az, hogy mikor a szenvedés útjának leszel az utasa (az Istenhez vezető misztikus utat érti), földnél, pornál alább való légy. Mindenki ember lesz, ki letesz a kívánságról. Dobd ki a *murád* (a. m. kívánság, szándék) *á*-ját, hogy ember lehess» (lefordíthatatlan szójáték a *murád* és *merđ* a. m. ember szóval, melyek az írásban csak egy közbeszúrt elif betűvel különböznek egymástól).⁵⁾

¹⁾ Halláds ana el haḵḵ goft táds-i dār šud 'Abdallah haḵḵ goft táds-dār šud.

²⁾

Dej āmedem ve neāmed ez men kári
Imrūz zi men germ nešud bāzāri
Ferdā birevem bikheber ez esrāri
Nā āmedeh bih būdi ez in bisjāri.

(*Rijād ul 'arifin* 31. l.)

³⁾ U. ott.

⁴⁾ *Subh i Gulešn (Sahidsihán 1295.)* 25. l.

⁵⁾ *Rijād ul 'arifin (Teherán 1305.)* 31. l.

Mint prózaíró is nagy érdemeket szerzett az 1088-ban 82 éves korában elhalt heráti öreg. Írt többek közt egy Kórán-commentárt, és a moszlimok kedvencz bibliai mondáját, az egyiptomi József történetét *Anisz ul murádin u semszul medszálsiz* (a. m. a tanulók barátja és a gyülekezetek napja) című prózai regényben tárgyalta. Ékes rímes prózája Anszárinak, úgymond Zsukovszkij, ki beható tanulmányt írt költőnkéről,*) nagy népszerűségnek örvend Perzsia és Közép-Ázsiában, úgy hogy egész lapokat tudnak belőle könyv nélkül a miveltebbek.

Mint költő első rendű helyet foglal el a perzsa irodalomban Anszári és bátran összehasonlítható a legjelesebb szufi költőkkel. Költményeiből a már említett Zsukovszkij adott ki először 20-at eredeti szövegükben és orosz prózai fordításban 1895-ben. Anszári különösen a nyelvnek nagy mestere és kortársai között nem akad hozzá hasonló stílista.

KÉGL SÁNDOR.

NÉMET SZÓTÁRAINK ÉS AZ OSZTRÁK HELYESÍRÁS.

Ama sok nehézség közt, melylyel iskoláinkban a német nyelv tanítása küzködik, nem utolsó a helyesírás ügyes-bajos dolga. A német helyesírási rendszerek oly sokfélék s e sokféleség a szavak írásában akkora zavarnak vált forrásává, hogy ember legyen, a ki egyes nehezebb esetekben hamar megtalálja a helyes utat. Igaz, alapjában véve csak két «hivatalos» rendszer van: a porosz meg az osztrák. De van még bajor, württembergi, badeni, szász, svájci stb. hivatalos szabályzat is, melyek ugyan a főkérdésekre nézve megegyeznek a poroszszal, de egyben-másban mégis eltérnek tőle. Ezekkel szerencsére nekünk semmi bajunk, mert a mi iskoláink számára Utasításaink az osztrák helyesírás követését szabják elő s ezzel elejét veszik minden tétovának. Hogy az osztrák rendszerre esett a választás, teljesen érthető, ha politikai viszonyainkat tekintjük. Kevésbé örülhetünk neki, ha a helyesírási rendszerek belső értékét vetjük latra.

Annak az orthographiának, melynek szabályait és szójegyzékét az osztrák kormány 1879 aug. 2-án a népiskolák részére kibocsátotta s melyet nemsokára (1879 nov. 22.) a középiskolákra nézve is kötelezővé tett, három főelve van: a phonetikai, az etymologiai és a történeti. A mennyire most, két évtizedes gyakorlat után, itéletet formálhatunk ez elvek értékéről, úgy találjuk, hogy az első kellenél kevésbé, az

*) *Pjesni zeratskago starca*. Zamjetki Vostočnyja (Szent-Pétervár 1895.) 79 l.

utolsó keltetésénél nagyobb mértékben érvényesült a rendszer kidolgozásában. Innen a sok következetlenség és ingadozás, mely a rendszer keretén belül lépten-nyomon mutatkozik. Csak a fő bajokra akarok e helyütt rámutatni. Különösen bántó az idegen szavak írásának következetlensége. A rendszer szerint — hogy csak néhány példára hivatkozzam, — oly közkeletű szavakban is, minők *Cadet, Canal, Capitän, Cassa, Classe, classisch, Clavier, Club, Cultur, October, Dictat* stb. a *k* hangot *c* betűvel jelöljük; de már *Carmin* mellett meg van engedve *Karmin, Cartouche* mellett a *Kartusche, Coaks* mellett a *Koks* is, míg a *Kalender, Kamerad, Kanone, Kanzel, Kapuze, Karfunkel, Kaserne, Komma, Krater, Takt* stb. csakis *k*-val írhatók. Persze mindezeket az alakokat Weigand F. L. K., kinek német szótárára a hivatalos szabályzat e részben támaszkodott, tudományos okokkal tudja támogatni, de mihaszna, ha a magamfajta praktikus nyelvészkedőnek kevés hozzá a vágott dohánya s csak azt látja, hogy bizony kegyetlen munka ezt az összevisszaságot fejben tartani s a tanulók fejébe beleerőszakolni. A porosz rendszer jóval nagyobb tért nyitott a fonetikai elvnek, s azért e rendszer szerint egyszerűbb és világosabb is az idegen szavak írása.

Nem kevesebb fejfájást okoznak az embernek ama szabályok, melyek a kis és nagy kezdőbetűk használatáról szólnak, különösen a főneveknél. Első pillanatra egyszerűnek látszik a dolog: nagy kezdőbetűvel irandók a főnevek és a főnévül használt egyéb beszédrészek; kis betűvel a többi beszédrészek s a főnevek is oly esetekben, mikor elvesztik főnévi jellegüket s mint előljárók (*angesichts, kraft, laut*), kötőszavak (*falls*), határozatlan számnevek (*ein bisschen, ein paar*), határozó szók (*morgens, nachts, sonntags, bergauf*) s igehatározók (*leid thun, theilnehmen*) szerepelnek. Csakhogy nem mindig könnyű eldönteni, hogy valamely kifejezés melyik kategóriába tartozik. Azt még értem, hogy pl. a *Stand* főnév a határozós használatnál elveszti önállóságát: *zustande kommen, instand setzen, außerstande sein*; de azt már nem értem, hogy az *im Stande* kifejezés miért esik más szempont alá, mikor a porosz írásmód ekkor is *imstande*-t ír? Sok kifejezésre nézve maguk a hivatalos alapon álló osztrák helyesírási szótárak sem értenek egyet. Stejskal K. szerint (*Regeln und Wörterverzeichnis*) pl. *auseinander gehen* irandó, a Hüttich és Velter-féle *Alphabetisches Nachschlagebuch* azonban *auseinanderggehen*-t tanácsol; az előbbi könyv szerint *bayerisch*, az utóbbi szerint *baierisch* a helyes (maga a bajor hivatalos szabályzat a *bayerisch, Bayern* alakokat fogadta el); Stejskálnál *zu Zwein, Wort halten*, de *ein weilchen* olvasható, Hüttich-Velternél ép ellenkezőleg: *zu zwein, wort-halten* és *ein Weilchen*. Szolgálhatnék még egy tuczat példával, de azt hiszem, ez a néhány is eléggé megvilágítja az osztrák írásmód ingadozásait. Egyáltalán nem csoda, ha a bécsi német lapok sem törődnek a

maguk hivatalos orthographiájával s megmaradnak a régi írásmódnál, mely nem rendszeres ugyan, de elég érthető és kényelmes. S utoljára is ilyennek kellene minden rendszernek lennie. Mit ér a rendszer, ha csak bajnak van a világon?

Már most hogyan igazodjék el a magyar diák az osztrák helyesírás útvesztőjében? Igazán nem tudom. Az a szürke füzetecske, mely a *Regeln und Wörterverzeichnis für die deutsche Rechtschreibung* czímet viseli s melyet a legtöbb tanár rádiktál a tanítványaira, vajmi gyakran cserben hagyja őket. Nem bővebbek azok a helyesírási szótárak sem, melyek nálunk Tiber, Balassa, Kemény stb. szerkesztésében megjelentek. Jó hasznukat lehet venni (kivált a Kemény Ferencz szójegyzékéhez csatolt ügyes gyakorlatoknak s a Perényi Adolf szerkesztette igen áttekinthető helyesírási táblázatnak), de egyik sem az óhajtott Ariadne-fonál. Még leginkább német-magyar szótáraink segíthetnek a bajon. Minthogy az osztrák írásmód a kötelező, nem foroghat fenn kétség arra nézve, hogy szótárainkban is ezt a rendszert kell követni. Azok a szótárak, melyek erre nincsenek figyelemmel, mint Ballagi Mór, Csemez és Németh, Füredi Ignác, Könye Nándor, Hoffmann Frigyes stb. idevő munkái, már a priori ki vannak zárva az iskolából. Nem szólva a magam szótár-kísérleteiről, melyeknek fogatékait magam ismerem a legjobban, újabb két munka jelent meg, mely iskolai szempontból számba jön: a Tipray-Schuber¹⁾ és a Simonyi-Balassa-féle²⁾ német-magyar szótár. Mindkettőnek szerzői kijelentik, hogy szorosán ragaszkodnak az osztrák hivatalos helyesíráshoz. Úgy vélem, tanulságos dolgot művelek, ha e két legújabb szótárunkat az osztrák helyesírás szempontjából rostára vetem.

A mi az általános berendezést illeti, egyik munka sem kifogástalan. T.-Sch.-nak az a hibája, hogy minden czímszót, akár főnév, akár nem, nagy kezdőbetűvel közöl. Ezzel az ósdi eljárással a külföldi szótár-irodalom már rég szakított. Épen mivel az osztrák hivatalos orthographia oly bonyolult eljárást követ a kis és nagy kezdőbetűk használatában, ajánlatos csak azokat a vezérszókat szedetni nagy kezdőbetűvel, melyek a szövegben is úgy irandók. Simonyi és Balassa, igen helyesen, így jártak el, csak nem elég pontossággal. Ők ugyanis a csoportosító rendszert követik az elrendezésben, a mi sok helymegtakarítással jár, de furcsaságokra is vezet. Ilyen mindjárt az, hogy oly szavak, melyeknek a betű-

¹⁾ *Német és magyar iskolai szótár*, írta Tipray János, átdolgozta Schuber Mátyás, I. rész. Budapest, Franklin-Társulat, 1900.

²⁾ *Német és magyar szótár*, szerkesztették Simonyi Zsigmond és Balassa József, I. rész. Budapest, Franklin-Társulat, 1899.

rend szerint egymás mellett volna helyük, a csoportosításnál messze elkerülnek egymástól, pl. S.-B.-ban *Einzahl* a 113. lapon, *einzahlen* a 121. lapon van. Ez tetemesen megnehezíti a keresést s a szótár forgatójának olykor bosszúságot is okoz. De ez végre is csak kényelmi kérdés. Nagyobb baj az, hogy egy-egy szócsoportha főnevek, melléknevek, igék stb. vegyest kerülnek össze, a mi lehetetlenné teszi a kezdőbetű következetes megjelölését. Így pl. a *Gedanken-* czímszóhoz nem csak oly összetételek sorakoznak, melyekben az előtag megtartja nagy kezdőbetűjét, hanem olyanok is, mint *arm*, *leer*, *los*, *reich*, *voll*, melyeket pedig kis kezdőbetűvel írunk: *gedankenarm* stb. De a szótárból épen ez nem tűnik ki, hogy mely összetételek irandók nagy, melyek kis kezdőbetűvel.

De hiszen, mondhatja valaki, azt csak tudja minden valamire való tanuló, melyik a főnév, melyik a melléknév s így tudni fogja, melyiket milyen kezdőbetűvel írja, ha a szótár nem jelöli is. Megengedem, de mit csináljon a tanuló a következő esetekben? A 104. lapon «*dubios*, kétes» melléknévhez odacsatolják a szerzők a csoportosítás kedvéért ezt: «*en-Conto*, kétes követelések számlája». Nem az következik-e ebből, hogy ezt a főnévi összetételt kis kezdőbetűvel kell írni? s mi több, záró s-szel? nem is említve, hogy a névelő is elmaradt! A 469. l. a *zweit* szónál ezt olvassuk: «*Ludwig der ~*, második Lajos»: megint kettős hiba, mert II. Lajos természetesen nem «*Ludwig der zweit*», hanem *Ludwig der Zweite*. (Mellékesen említtem, hogy a csoportosítás gondjai közt a *zweitens* szóról teljesen megfélekedtek a szerzők.) Hasonló hiba a 12. l. *achte* szónál «*Karl der ~*», a hol a számvet szintén nagy kezdőbetűvel kellene írni. Ép az ellenkező hibát látjuk a 104. l., a hol *Dritte* szónál ezt olvassuk: «*am ~n März*», holott itt a számnév nem kap nagy kezdőbetűt.

Nézzük, hogyan boldogul a két szótár az idegen szavakkal? Úgy találom, hogy nem a legjobban. T.-Sch.-ban *Acacie* és *Tact* olvasható, pedig a hivatalos szójegyzékben *Akazie* és *Takt* van előírva; viszont a helyes *Prädicat*, *Benedict* helyett *Prädikatot*, *Benediktet* ír ez a szótár. Simonyiéék gondosabbak, de azért őket is sokszor megtréfálja az osztrák rendszer vagy jobban mondva: rendszertelenség. A szavak sorában, a maga helyén *Act*, *Castell*, *Clavier*, *complimentieren*, *Cultur*, *Cur*, *Director*, *Galopp* olvasható; de már a 113. lapon *Einakter*, a 79. l. *Burgkastell*, a 23. l. *Klavier* (az «*Anschlag*» cikkben), az 56. l. *bekomplimentieren*, a 150. l.: *die Forstkultur*, a 223. l. *die Kaltwasserkur*, a 187. l. *Gymnasialdirektor*, a 419. l. *sich vergaloppiieren* helytelenkedik. Ily következetlenség különben nemcsak az idegen, hanem német szavaknál is megesik szótárainkon. T.-Sch. a szavak sorában *Blüte-t* ír, de már a 117. l. ezt találjuk: *Hollunderblütthe* (kétszeresen hibás e h.: *Holun-*

derblüthe). S.-B.-ban a *Broß, Fluß, Gebäu, Märchen, Mauß, Späß, Tiger* a maguk helyén, mint czímszavak, helyesen vannak kiírva; de 112. l. ezt olvassuk: *eitel Broß essen*, 207. l.: *hohe Flußh*, 151. l. *die Francogebühr*, 230. l. *das Kindermährchen*, 77. l. *die Brückenmaußh*, 142. l. *der Feldspañh*, 174. l. *getieget!* Ilyen is akad: *die Bildungssylbe* (67. l.)! Bizony az ily hibák — van ám még jóval több — megrendítik az ember bizalmát a szótáríró pontosságában.

Szólhathnék még sok, kisebb-nagyobb fontosságú orthographiai kérdésről, de nem folytatom. Tartok tőle, hogy már is oly színben tűnik fel ez a pár odavetett észrevételem, mintha velük a szóba vett két szótár érdemeit kisebbíteni akarnám. Szó sincs róla. Szívesen elismerem, hogy a Tipray-féle szótár Schuber Mátyás átdolgozásában lényegesen javult s a német nyelvi tanításnak használható segédeszközévé vált. A Simonyi-Balassa-féle nagyobb méretű munkáról pedig, ha orthographiai következetlenségeit leszámítom, csak a legteljesebb elismerés hangján szólhatok. Célom csupán az volt, hogy kimondjam őszintén, a mit sokan talán restelnének bevallani: hogy bizony csak addig tudjuk mi az osztrák helyesírást, a míg a hivatalos szójegyzék előttünk van. Mihelyt elfelejtünk bele nézni, oda a tudományunk, esetlünk-botlunk. Így hát csak pium desideriumnak tarthatjuk a Reáliskolai Utasítások ama kívánságát, mely szerint «kivánatos, hogy a helyesírási szabályok a felsőbb osztályokban is folyton ismételtessenek, hogy így az ifjúság a helyesírásban teljes biztosságot nyerjen». Hogy ezt az eszményi czélt valaha elérjük, mindenekeelőtt szükséges volna, hogy az illetékes osztrák tanügyi körök mielőbb gondoskodjanak a hivatalos helyesírási szabályzat átdolgozásáról, egyszerűsítéséről. Ennek főképen két útját látom: a phonetikai elvnek szélesebb körű érvényesítését s e mellett teljes eltörlését a német főnevek ama privilegiumának, hogy nagy kezdőbetűvel írassanak. E ketős reform segítségével a meglevő alapon talán nem lenne nehéz az *egyszerűs* német helyesírást fölépíteni, mely aztán véget vetne a mostani «hivatalos» zűrzavarnak. Addig csak tűrjünk!

KELEMEN BÉLA.

HYMNUS AZ ANYAFÖLDHÖZ.

(Homerosi hymnusok XXX.)

Mindenek ős-szülejét, a dicső Földet dalolom meg,
Mely kebelén táplál mindent végetlen időktől;
Mind a mi csak jár s kél a világ terein s a vizekben,
S mind a mi csak röpköd: kebeled nyújt életet annak.

Általad él a szülötteiben boldogszivü ember,
 Életet adsz a halandóknak s te rovod ki haláluk.
 Kit kegyeidbe fogadsz : boldogság várja unatlan,
 S mit szeme-szája kíván : megadod neki bő adományyal;
 Szántófeldje fölött a kalász maggal tele hajlong,
 Nyája vigan legelész, teli van dús háza javakkal.
 Szépnős városukat jog s törvény pajzsai védik,
 Dúslakodó bőség s boldogság jár nyomaikban;
 Gyermekük viruló fiatalsággal dicsekesznek.
 Szép szüzeik vídám kartánczra füződnek enyelgve
 S tánczaikat ropják a mezők szép gyenge virágán,
 Termő isten-anyánk, a kiket kegyeidbe fogadtál.
 Üdvözlégy te a csillagos ég neje s istenek anyja,
 S adj a dalért eledelt, a szivet mely örömré gyulaszsa.

KEMPF JÓZSEF.

A MAGYAR NÉVRAGOK CSOPORTJAI.

A ragok a mondatszerkesztés eszközei levén, nem szótani, hanem mondattani szempontból foghatók föl és osztályozhatók leghelyesebben; mert rendeltetésükben nem az a fő dolog, hogy micsoda alakváltozásokat hoznak létre, hanem az, hogy miféle mondatrészül illesztik be a szót a mondatszerkezetbe.

A névszók, mint tudjuk, akármiféle tagok lehetnek a mondatban; de nyelvünk természeténél fogva nem volt rá szükség, hogy mind az ötféle mondatrész számára ugyanannyiféle névragok is keletkezzenek. Nem támadtak ugyanis külön névragok

1. az *állítmányi névszó* számára, mert ez az egyezés törvényénél fogva mindig azonos alakú tartozik lenni az alanyal, vagyis az állítmányi névszó mindig alanyalakú; — és nem támadtak külön névragok

2. a *jelző névszó* számára, mert ez, ha *tulajdonságjelző*, mindig változtatlanul egyes alanyalakú, és a szükség szerint egyes, vagy többes alanyalakú, ha *birtokos jelző*. Amabban az esetben egyedül a mutató névmási jelző tesz kivételt, ha *névelős* névszóval kapcsolatos; pl. *Ezt a kerek erdőt járom én, — abban az esztendőben, — amazok a dolgok,* stb.; emebben az esetben pedig a *nyomatékos* birtokos jelző jár *-nek* raggal, de ezt is kölcsön veszi; pl. *Nyári napnak alkonyulatánál, — Seregeknek ura . . .* stb.

Hogy az értelmező jelzőnek sincs külön saját ragja, említenem is fölösleges.

Ellenben külön-külön névragokat alkotott a nyelv szelleme a többi *háromféle* mondatrész: az *alany*, a *kiegészítő* és a *határozó* számára. Vannak tehát nyelvünkben a) *alanyragok*, b) *kiegészítő-ragok* és c) *határozó-ragok*.

I. Az *alanyragok* részint *viszonytalan*, részint *viszonyos* alanyalakokat alkotnak. Viszonytalan alanyalakok azok, melyek a névszók (alapszók) jelentményét minden egyébvel való kapcsolat nélküli mivoltában tüntetik föl mind az egyes, mind a többes számban; pl. *ember*, *emberek* || *jó*, *jók*. A viszonytalan alanyalakok száma csak *kettő*: egyes és többes, de csak a többséget jelentő alanyalaknak van ragja (*-k*).

Viszonyos alanyalakok azok, melyek részint azt fejezik ki, hogy az alapszó jelentményéhez tartozik valami (vki), részint pedig azt, hogy az alapszó jelentménye maga tartozik valamihez (vkihez). Ezek az alanyalakok már mind saját ragokkal járnak, melyeknek az iménti megkülönböztetés szerint két fajtájuk van, u. m.:

a) a *birtokos rag*, az *-é*, mely azt jelöli, hogy az alapszó jelentménye *birtokosa* valaminek, nevezetesen annak, a mire az *-é* mutat; pl. *emberé* azt jelenti, hogy az ember birtokosa annak, a mire az *-é* rag vonatkozik. Ezt a birtokos ragot minden alanyalak fölveheti.

Másik fajtájú viszonyos alanyragok

b) a *személyes birtokragok*, melyek azt jelölik, hogy az alapszó jelentménye *birtok*, mégpedig annak a személynek a birtoka, a melyekre a rag mutat; pl. *könyvem* azt jelenti, hogy a könyv birtok, mégpedig az első személy birtoka, mert ez esetben a rag arra mutat. *Maga az ilyen ragokkal ellátott birtok kivétel nélkül mindig harmadik személyű marad*; pl. *könyvem van*, *könyved van*, *könyve van*, stb. Épen azért merőben ellenkezik a dolog valóságával, hogy e *birtokragokat* nyelvtanaink szélében *birtokos* (!) *személyragoknak* (!) nevezgetik. Ez nyilvánvaló összezavarása a *birtokos* és *birtok* fogalmának, valamint hibás felfogása a személyragnak, mely *egyedül* igékhez járulhat. Ha az *-m*, *-d*, *-jé*, stb. személyragok volnának a névszóknál is, okvetetlenül változtatást kellene tenniök ezek *személyi mivoltán*. S hogy erre merőben képtelenek, nyilván mutatja pl. az, hogy *könyvem* nem *első*, hanem *harmadik személyű*, (Az a dolgon mit sem változtat, hogy az igék *személyragjai* és a névszók *személyes birtokragjai* egy eredetűek.) A «birtokos személyrag» elnevezés visszasságát még kirívóbbá teszi az a nagy tévedés, hogy a személyes birtokragok elsorolásánál még tekintélyes nyelvtanaink is *többes számúaknak* (!) mondják az *-nk*, *-ök*, *-jük* ragokat; holott csak így beszélhetünk: *könyvünk van*, *könyvetek van*, *könyvük van*!

E ragok tehát *birtokragok*, mert (*első* sorban) *birtokot* jelentenek de *személyes birtokragok*, mert (*másod* sorban) a birtokos személyre is rá mutatnak.

A személyes birtokragok általában az egyes számú alanyalakhoz járúlnak, kivéven az egy birtokos és több birtok viszonyát jelölő *-i* ragot, mely az *-é* birtokos rag után is sűrűn előfordúl; pl. *könyvéi, könyveméi*; viszont ellenben az *-é* birtokos rag minden személyes birtokrag után járúlnak; pl. *könyvemé, könyvünké, könyveinké, könyveiteké*, stb.

Ha most nem a szertelenségig előállítható, hanem csak a közhasználatban rendszeresen divatozó alakokat tekintjük: könnyű számítással kiderül, hogy nyelvünkben a *viszonyos* alanyalakok száma kereken 40, az összes alanyalakoké pedig a két *viszonytalan* alak hozzáadásával 42.

II. *Kiegészítői* (vagy mint közönségesebben, de nem helyesebben mondják: *tárgyeseti*) *ragjaink* eredetileg nincsenek; de a differenciálódás folyamata ilyenekké tette a voltakép helyhatározói *-n^{ek}* és *-t* ragokat, mindazáltal a nélkül, hogy e ragok a határozó ragok csoportjából végképen kiváltak volna. Amaz, mint *irányrag* (hová? merre?), emez, mint *állapítórág* (hol?) ma is egészen rendes használatú.

III. Harmadik csoportba sorakoznak a *határozó-ragok*, melyek az állítmány jelentményével kapcsolatos (vagy kapcsolatba tehető) körülmények megjelölésére szolgálnak és e körülmények kategóriái — *tér, idő, mód, ok* — szerint *négy* alesoporra különülnek, ú. m. 1. *helyragok*, 2. *időrag*, 3. *módragok* és 4. *okrag*.

Mintogy szemléleteinknek első és fő alapja a tér: természetes, hogy helyragjaink keletkeztek legnagyobb számmal, mint szintén az is természetes, hogy a nyelvben általában uralkodó átvitelesség elvénel fogva a concret mozzanatokot jelölő helyragok az idő, mód és ok fokozatosan elvontabb mozzanatainak jelölésére is alkalmasokká lettek annyira, hogy e kategóriák számára külön ragok keletkezését majdnem teljesen fölöslegessé tették, vagy fölöslegessé tette a nyelv takarékosága, mely aránylag kevés eszközzel sokféle célra tud és akar élni.

A főntebb említett négy kategória közül a térnek és időnek három fő mozzanata van: *kezdet, közép* és *vég*, a módnak csak egy mozzanata van: *közép*, az oknak pedig kettő: *kezdet* (ok) és *vég* (cél), melyeket a következő táblázattal lehet legvilágosabban szemléltetni:

I. Hely (tér):	a) <i>honnan?</i>	b) <i>hol?</i>	c) <i>hová?</i>
II. Idő:	a) <i>mióta?</i>	b) <i>mikor?</i>	c) <i>meddig?</i>
III. Mód:	a) —	b) <i>hogyan?</i>	c) —
IV. Ok:	a) <i>mi okból?</i>	b) —	c) <i>mi célból?</i>

Ha már most magukat a határozó-ragokat is e szerint csoportosítjuk: a következő táblázat áll elő (a tér mozzanatait keretbe zárt területkéssel szemléltetve):

	1.		2.		3.
	-ról		-n (-t)		-ra
I. Hely:	-ból -tól		-ban -nál		(-nak) -hoz -ig -ba
II. Idő:	(-tól)		-kor		(-ig)
III. Mód:	—		$\left. \begin{array}{l} \text{-kép (-ként)} \\ \text{-ül, -stúl} \\ \text{-val, -vá} \end{array} \right\}$		—
IV. Ok:	-ért		—		-ért.

A tér szűke miatt a két utóbbi kategoriára nézve legyen elég igen röviden csak annyit megjegyezni, hogy a *mód* csak a cselekvéssel együtt lehet, s így előtte (kezdő), vagy utána (vég) nem is gondolható; e szerint kezdő és végző mozzanata nem lehet. Viszont az okból kiinduló cselekvés rögtön célja felé tör, mint a puskából kilőtt golyó, tehát közép mozzanata nincs.

A tárgy fontosságához képest nagyon rövidre kellett fognom e kis értekezést; de annyit talán ily szűkszavúlag is sikerült kimagyaráznom, hogy a magyar névragok csak a főtebbiek szerint foghatók föl és csoportosíthatók helyesen akár az iskola, akár a nyelvtudomány céljaira.

KIRÁLY PÁL.

MAGYAR-FRANCZIA VERSÍRÓK.

A francia irodalom Magyarországra való befolyásának két főkor-szaka van. Az egyik a testörök fellépésétől a Martinovics-féle összeeskü-vésig terjed; a másik a francia romantika és az ezzel összefüggő poli-tikai eszmék terjesztésének kora, mely a XIX. század negyvenes éveitől, különösen a Tizek társaságától, a reactio végeig tart. E két korszak-ban a francia szellem oly hatalmas befolyással volt a magyar kulturális életre, hogy nemcsak az irodalmi műveket utánozták, hanem egyesek meg is próbálkoztak a francia írókkal saját nyelvükön versenyezni. A «francia iskola»-nak majdnem minden tagja elég ügyesen próbálkozott meg a vol-taire-i prózában. Egyes nyomtatásban megjelent művek eléggé bizonyít-ják ezt, de még jobban azok a valódi francia esprit-vel írt levelek, melyek a M. T. Akadémia levéltárában (*Péczei levelezése*, Magy. irod. 143. sz.) őriztetnek.*) Széki Teleki József, az *Essai sur la faiblesse des esprits*

*) Ezt a kötetet Toldy Ferencz *Irodalmi berek, Péczei és kora* cz. alatt ki akarta adni. Meg is érdemelte volna. De a Toldy eszközölte má-

forts (1761) szerzője, Orczy és mások levelei bizonyítják, mily elmésen társaloghattak ezekben a körökben francia nyelven. Így Teleki, midőn Péczeli Zaÿre-fordítását küldi neki, ezeket válaszolja: «Elle me fit presque autant de plaisir que son original aurait pu en faire à un grand sultan galant si un pacha de Hongrie dans le siècle passé lui en avait fait présent pour enrichir son sérail. Oui, Monsieur, je fus tout Orosman pour votre Zaÿre. Elle est réellement si belle que ce pauvre Sultan est bien excusable d'en avoir été un peu jaloux. Il a prévu sans doute que sa Zaÿre soutiendra bien la grande épreuve des véritables beautés et paraîtra belle dans tous les ajustements possibles.» Orczy, midőn Péczeli Young Éjszakáinak fordításába fog, nagyon elmésen inti, hogy ez nem olvasmány a női közönség számára. «Le célèbre tristissimæ memoriæ Young ne ferait fortune chez les grands, moins il ferait chez le beau sexe, car nos femmes abhorrent le tombeau; femmes, filles voudront vivre et vivre gaîment, non dans le cercueil avec des morts, non dans les ténèbres, mais dans une salle illuminée et remplie d'une compagnie de jeunes gens qui respirent la gaité, etc.»

A francia verselők sem lehettek ritkák akkoriban Magyarországon, de vajmi kevesen nyomatták ki költeményeiket. Eddig csak kettőről van tudomásunk. Az egyik Péczeli József, a ki II. Lipót és I. Ferencz koronázása alkalmával tett közzé két ódát, a melyek elsejében (*Vers hongrois et français pour la fête du Couronnement de Léopold II*) mintegy mentegetődzik, hogy idegen nyelven versel. «Le lecteur aura la bonté de considérer — ugymond — que l'auteur de ces vers n'est ni poète ni Français. Il est peut-être le premier de sa nation, qui au moins dans le sein de sa patrie ait osé rimer en français;*) car il n'a pas la prétention de se croire poète. — Les poètes français ne seront pas jaloux d'un Hongrois, de ce qu'il ose de loin suivre leurs traces, en rimant dans une langue qu'il ne possède que très médiocrement, et qu'il n'aurait jamais apprise s'ils n'y avaient pas écrit.» Valóban ódája nem ment a helytelen kifejezésektől; van benne sok *cheville*, azaz toldalék, homályos constructio. Egyáltalán Péczeli, daczára annak, hogy a svájcz és hollandi reformatus templomokban francziául prédikált, nem ír oly jól e nyelven, mint a főurak, a kikkel levelezésben állt.

A másik verselő, az imént említett gróf galanthai Fekete János,

solatok (*Magy. irod.* 148. sz.) csak úgy hemzsegnek a hibáktól. A másoló nem tudott francziául. Kivánatos, hogy jövődöbeli kiadójuk az eredetiekkel összehasonlítsa e lapokat.

*) Péczeli valószínűleg nem tudta, hogy a «*Mes Rapsodies ou Recueil de différens essais de vers et de prose*» cz. két kötetes gyűjtemény (Genève, 1781) galanthai Fekete Jánostól való.

kinek érdekes biographiáját jelenleg dr. Morvay Győző írja meg. Fekete két kötetben tette közzé verseit és prózáit, melyek elegendők a francia verselésben szerzett jártasságát megmutatni. Tudvalevőleg Voltaire-rel levelezésben állt és a ferney-i patriarcha neki, úgy mint azelőtt II. Frigyesnek, egyes verseit ki is javította. Fekete kiadott költeményeiben a francia *poésie légère* utánzója; Voltaire-t, Chaulieu-t, Parny-t veszi mintaképül; egyes darabjai, mint: *Vers à une terre de mon père*, *Vers à une terre où je suis né*, *Portrait de Climène*, *L'amour sans ailes*, *Rapatriage aux Muses que j'avais quittées*, *Au Comte de B(attyán)*, *Vers à l'auteur de Julie*, *Les plaisirs de la vengeance*, Horatius egyes ódáinak fordítása, Voltaire-hez intézett poétikai levele (1767, okt. 29) *Mon Epitaphe*, s egyáltalán azok a darabok, hol nem száll alá a conte libidineux posványába, eléggé sikerültek. De Fekete írt másnemű verseket is. Az Akadémia kéziratárában őrzött két kötetnyi művei közt az egyik teljesen francia (*Oeuvres posthumes du Comte Jean Fekete de Galantha*, 164 lap Magy. irod. 83. sz.), és megérdemelné már a korrajzi és autobiographiai adatok miatt, hogy kiadják. Itt is található több verse — ámbár a próza túlsúlyban van — melyek azért érdekesek, mert több helyen azt mutatják, hogy daczára az Ausztria ellen indított hadjáratoknak a Napoleon-cultus Magyarországon is élt. *Au premier Consul de la République*, *Sur les dangers que le premier consul a courus*, *Sur l'Égypte* (az aegyptomi expedizio dicsőítése), *Au premier Consul*, ódai jellegű darabok, melyek az akkori francia költők dithyrambjait utánozzák. Ezek közt Lebrun volt a legnevezetesebb, kit kortársai Lebrun-Pindare-nak neveztek. Ehhez intézett Fekete egy levelet, mely eddig kiadatlan (a kézirat 65. lapján):

Au poète Lebrun. sur la paix, le 1. novembre 1801.

O vous! qui de Pindare égalant le mérite,
 Ramenez les Français aux pieds de l'Éternel,
 De l'incrédulité lui fixant la limite,
 Exaltez d'un seul coup et le Trône et l'autel,
 C'est à vous à chanter la paix que vient de faire
 Le Héros dont la fortune égale la valeur;
 Précieuse à la France, utile à l'Angleterre
 Cette paix établit du monde le bonheur.
 Pardonnez qu'une Muse étrangère et barbare
 Risque d'empiéter sur vos brillants succès
 Et qu'en attendant l'ode où surpassant Pindare
 Votre verve atteindra la hauteur des objets,
 Un vieux Scythe ait osé sur son pipeau rustique
 Du premier magistrat admirant le talent
 Applaudir au destin de Votre république

Et suivre de son cœur l'insurmontable élan.
 Assez et trop longtemps couverte de carnage
 La terre des combats éprouva les horreurs,
 La triste humanité que partout on outrage
 Arrosait vos lauriers de larmes et de pleurs ;
 Enfin elle respire après tant de souffrances.
 Le laboureur sans crainte ose semer son champ
 De la récolte attendre à son aise les chances,
 Sans qu'il voie écraser ses guérets par un camp.
 Les fleuves bienfaisants dans leur course tranquille,
 Ne charrieront plus des armes, des soldats,
 Et chargés d'un fardeau sans doute plus utile,
 Ne devront plus servir de théâtre aux combats.
 La mer rendue libre aux peuples de la terre,
 N'aura plus de tyran dans l'avidé Albion,
 Et l'on ne verra plus commencer une guerre
 Pour manque de respect au fier pavillon.
 Les beaux-arts vont fleurir de chaque pôle à l'autre,
 Et l'utile commerce amenant des trésors,
 Le luxe trouvera plus d'un nouvel apôtre
 Et les plaisirs auront de plus nobles ressorts :
 Digne de ce siècle on verra les spectacles
 Rivaliser avec ceux des Grecs, des Romains,
 Et dans les monuments, recréant des miracles,
 On ne les verra plus gothiques ou mesquins.
 Le nimbe de l'erreur, le cruel fanatisme
 Cèderont désormais le sceptre à la raison,
 Et bannissant du monde un dévot égoïsme,
 Elle fera chérir aux mortels sa leçon.
 C'est à Bonaparte qu'on doit cette espérance,
 Digne de gouverner la grande nation
 Il a des droits sacrés à sa reconnaissance,
 Mais en a-t-elle moins à l'admiration ?

A francia romantika befolyásának korszakában a fiatalabb írói nemzedék *francziának* vallotta magát. Ez eléggé kitűnik Jókai Mór *Az én kortársaim* című felolvasásából*) és a *Tengerszemű hölgy* autobiographikus fejezeteiből. Sokan írtak akkoriban francziául s a magyar emigráció a külföldön főleg ezen a nyelven ismertette Európával a honi viszonyokat. Így Teleki László, Kossuth párisi nagykövete, ki több röpiratot és a *National*-ban több cikket közölt, Boldényi, a ki néhány párisi író támogatásával a «Hongrie ancienne et moderne» című illusztrált munkát és a néhány számra terjedő *La Hongrie en 1848* cz. folyóiratot

*) Kisfaludy-Társaság Évlapjai, Uj folyam, VII.

szerkesztette. De e tekintetben főleg Hugo Károly érdemel említést. Prózai munkáiról nem szólunk, de az *Iliade finie* cz. tragédia, melyre Havas Adolf figyelmeztetett e Közlönyben (XXIII. 383) s melyet azóta a Nemzeti Múzeum könyvtárában megtaláltunk, egy Corneille-féle tragédia nem megvetendő utánzása. Igaz, hogy sok rossz vers van benne, de már az igyekezet egy öt felvonásos szomorujátékot Sinon cseléről és Kassandra szerelméről e csalóhoz írni, magában véve érdekes. Az *Iliade finie* 1867-ből való; egy évvel később jelent meg egy kis füzet, melyet az eddigi bibliographiák nem említenek. A párisi Nemzeti könyvtárban őrzik. Ez a füzet a szerencsétlen költő kosmopolitikus irányát legjobban mutatja: a három nyelv, melyen írt, itt képviselve van. Címe: *Les trois Chants du Cygne d'un pauvre poète* (Paris, 1868) s a következő darabokat tartalmazza: *A sa Majesté l'Impératrice Eugénie* (3 francia stropha), *A sa Majesté l'Impératrice Elisabeth reine de Hongrie* (3 német stropha), *Hymne du Couronnement à Pesth* (magyarul), *Poème de réception à Salzbourg* (III. Napoleonhoz, németül), *Salut à l'empereur François Joseph* (franciául) és végül egy megható francia *Sonnet d'outré-tombe*.

Ime a két utolsó darab.

Salut à l'Empereur François-Joseph.

Salut, mon Souverain, dans cette capitale,
Où Te salue aussi l'attente générale:
Le Poète a partout le droit et le devoir
D'interpréter du Peuple et la crainte et l'espoir.

Et comme dans la ville où Mozart prit naissance
Mon chant a salué les Hôtes de la France,
Ce Couple Impérial qu'on vint glorifier,
Je te salue au nom du peuple hospitalier!

C'est l'hospitalité qu'offrit toujours la France
Aux Vertus, au Mérite, aux Arts, à la Science!
Et comme jadis Rome accueillait le Vainqueur,
Elle étreint l'univers, dont Paris est le cœur.

Pour la réception, serait-ce donc merveille
Que dans la noble France on rendit la pareille
A Ton mérite auguste et grand par la bonté
D'avoir mis, malgré tout, Ton peuple en liberté.

Salut, mon Souverain, dans cette résidence,
Où, par son Empereur, T'a bien reçu la France:
En poète reçu de cette Nation
J'ai l'honneur de T'offrir la double ovation!

Tu viens pour célébrer la fête universelle
 Du travail triomphant, cette vertu nouvelle,
 Qui demande avant tout, pour sa prospérité,
 Les fruits mûrs de la paix : l'Ordre et la Liberté !

Ici dort ton grand Oncle ; en sa douce alliance,
 Sa main liait aussi Ton Autriche à la France :
 Sur sa tombe viens tendre à son Neveu la main,
 Pour appuyer, hélas, ce faible genre humain !

Le genre humain est faible, et sa grande misère
 Est menacée encor par une grande guerre :
 Le trouble universel et la corruption
 Tourneraient toute guerre en révolution.

Salut, mon Souverain, dans le centre du monde,
 D'où part l'impulsion dont le cours nous inonde :
 Le poète inspiré, sans vulgaire intérêt,
 Peut seul, du sombre sort, voir le profond arrêt.

Le vulgaire intérêt ! . . . C'est ce qui paralyse
 Les esprits de ce siècle, et la guerre et sa crise,
 Dont le mal décisif enfin doit éclater,
 A moins qu'un grand pouvoir ne sache l'arrêter.

Tous deux dictez au monde une bien longue trêve,
 Et la paix éternelle est plus qu'un simple rêve :
 Vos arbres grandiront dans un grand paradis ;
 Les deux arbres, dès lors, sont à Vienne, à Paris.

Par leur fruits, qu'on nommait la Science et la Vie,
 Renaîtront les Vertus avec la Poésie,
 Qui, du bonheur réel, donne le sentiment,
 Et de tout édifice est le couronnement !

Salut, chers Souverains et d'Autriche et de France !
 Si le destin est fort, Votre force est immense,
 Car — puisqu' avec le cœur Votre entente s'unit, —
 De Vos deux nations le chanfre Vous bénit.

Paris, le 23 octobre 1867.

Charles Hougo.

Sonnet d'outre-tombe.

Vingt-quatre ans j'ai rêvé, semblable à ce Romain,
 Qu'un peuple et son tyran tournaient en moquerie,
 Quand il songeait toujours à sauver sa patrie,
 Dont la perversité faisait son grand chagrin.

Mais moi, d'un feu plus grand, j'ai dû, quêtant mon pain,
 Chanter pour le salut contre la barbarie
 Des chefs et des sujets: sublime rêverie!
 Chantre des nations, j'ai dû mourir de faim.

J'ai bravé les fureurs, uni les différends,
 Elevé des petits et relevé des grands,
 Nul d'eux de sa pitié ne m'a donné le signe.

Que m'importait la guerre? à quoi me sert la paix?
 Vivez heureux sans moi; ne m'écoutez jamais:
 D'outre-tombe entendez l'écho du chant du cygne.

Péczei, Fekete és Hugo az eddig ismert magyar születésű francia versírók. Sem André Sayous — a történetíró atyja — sem Virgile Rossel a *Littérature française à l'étranger* cz. műveikben nem szólnak Magyarországról, mert e munkák kevéssé ismeretesek, a mint hogy egyáltalán a magyar írók ebbeli törekvéseit itt külföldön még homály fedi. Hisz azt sem tudják, hogy a francia szellem valaha a Duna és Tisza vidékén is hódított!

KONT IGNÁCZ.

PETŐFI TERMÉSZETKÖLTÉSZETE.*)

A lángelme fejlődését és alakulását semmiféle psychometerrel sem lehet mérni. Tanult, de hol? Ki volt a mestere, és mit tanult tőle? Magából merített, ám hogyan került a lelkébe? De ime, tele van a lelke, a kedélye duzzadoz, a szívében áradoznak az érzelmek, agyában kergetik egymást a nagy gondolatok, mestere a formának, csodás harmóniába olvad nála gondolat és rhythmus, látja a maga lelkét, — önkénytelenül, akarata ellenére, visioszerűleg bele lát a jövőbe, megérti a jelent és megsejti az eljövendőt, a maga sorsát, a hazája sorsát, mely nála egybeforr, mert ő nemzetének profétaszzerű képviselője.

Ilyen Petőfi is, ki gyorsan fejlett, egyszerre csak kész művészként lépett fel, s föllépte után egyre csak mélyebbé s tudatosabbá vált költészetete. Kedélyét minden megragadta, a legcsekélyebb külső inger izgalmat keltett lelkivilágában, s hirtelen, gyorsan reagált. Küldetesszerűségében sohasem kételkedett, de a siker reménye, különösen az 1845—46. években, egy-egy pillanatra elhagyta. Szerelmi csalódása s a kritika támadásai felhókat borítottak lelkére. Úgy tetszett, hogy a sötét tépelődések

*) Egy nagyobb tanulmány részlete.

martaléka lesz. Voltak pillanatai, mikor jövőjébe vetett hite halványodott, nem éri meg lelke álmainak beteltét, de vándorol tovább csüggedetten. Azt képzei, hogy a bánat egy nagy óceán, az öröm az óceán kis gyöngye. Talán mire fölhozta, össze is törte . . . Borús, szomorú, kétségbeejtő gondolatokon tépelődik; mivé lesz a föld? Megvénülünk-e mindnyájan? Mi lesz, ha a világrendszer fölbomlik? . . . Amde miként felhők nyári égen, érzelmei oly gyorsan változtak, s a komor gondolatok, a mint az egy igazi lyrikus természetnél másként el sem képzelhető, a napsugár első mosolyára eltűntek. Csak szatirikus erejében, melyeket egyes genreképeiben csillogtat, maradt meg a nyoma, de fiatalos humora, a jókedv kacajaja, a tréfás öngúny uralkodott kedélyén. Ez teszi oly bájosá és üdévét költészetét. Petőfi humorában van valami fiatalos pajzanság, valami könnyedség, mely Arany méla és mély humorától sokban eltér. A miben megegyeznek, az humoruk népies alapja, valami megennyhült fájdalom, mely Aranytól is, Petőfintől is egyéni szenvedéseikben leli forrását. De Arany sokkal mélyebb kedély, jellemző mondása lévén: «az én fájdalmaim az idővel csak nőnek, nem apadnak». Petőfi érzelmei gyorsan változnak, s bár a pillanat hangulatait mélyen átérzi, nem marad azoknak rabja. Innen humorának könnyebb, fiatalosabb jellege, mely könnyedén végez a tragikus helyzetekkel is, a mint *Pál mester* is beletörődik sorsa kegyetlenségébe, s komikus vidámságba csapva át, végül is megalkuszik az élet szomorú oldalaival! Nincs az ő humorában kegyetlen káröröm, szívében fájdalommal, mosoly derül ajkaira. Általában Petőfi kedélyén ez a fiatalos derű uralkodik, melybe megfürösztli érzéseit s azok minden árnyalatát, a gyűlölet és exaltatio, a szerelem és rajongás érzelmeit egyaránt!

Petőfi önmagáról, önmagának dalolt. Ha öröme vagy bánata volt, az iskolában és vándorlása közben, a strázsán a faköpnöveg előtt, a csárda rozoga asztala mellett, a kaszárnyában szünet időn, a színpalak megett végszóra várva, a szerkesztőség füstfelhős szobájában, falun barátainál, a kávéházi asztal mellett vagy a csatamezőn: minden belső alkalmat, ösztöne kényszerére, egy-egy dalban örökített meg. Megnyugodott, ha lelkét kiönthette. De lelkét ki kellett öntenie, bánatos és derült érzéseit, anyja iránti végtelen szeretetét, apja szigorúsága keltette érzéseit vagy felesége és a természet iránti szerelmét. Néki megtisztulás volt a költészet. Főlemelő és megnyugtató érzés, belső kényszer hatása, ezért volt minden költeménye igazában alkalmi költemény, Goethe szavai értelmében, a valóságnak költészetté emelése.

Ez az ösztönszerűség színét viseli ugyan magán, mint a hogy minden valódi remekmű teremtésében sok az öntudatlan, mert hiszen gondolt-e Petőfi arra, hogy a mikor pl. anyja iránt érzett végtelen szeretetét fejezi ki, tulajdonképen egy új tárgyat hódít a lyrának?

A természet iránti érzékét is életkörülményei, korának hatása, irodalmi és művészeti tanulmányai segítették kifejlődni.

Gyermekkori emlékei, vándorlásai, mint diák, katona és színész, a népköltészetnek közvetlen tanulmányozása, benne ugyanazon módon fejlesztették ki a természet szeretetét, mint a hogy kifejlődik az a természet ölen élő egyszerű paraszt emberben, megösmerve a természet titkos lelkét, szépségeit és bájait, összes rejtett tulajdonságait.

A természet iránti rajongás különben is divatban volt akkor költészetünkben, Vajda Péter természetshymnusai s a külföldi költők, főképp Moore és Burns, Béranger és Hugo Victor, Heine és Lenau természetköltészete, Markó Károly olasz tárgyú ideális tájképei, s az utazás szeretete, mely ez időben ébredezni kezdett: mind hozzájárultak ahhoz, hogy Petőfit természetszeretetében megerősítsék.

Lelkének végletekre hajlásával fordult tebát a természethez, legjobb barátjához, melylyel csodálatosan megértették egymást, s mint Salamon, a bölcs, értett a patak nyelvén s a folyam zúgását, a szellő susogását, a fergeteg üvöltését is megértette. De csak a magyar természetet, melybe érzést lehel, a magyar ember érzés és gondolatvilágát, de csak az Alföldet, melyet legtöbbször becsül, a szabadság symbolumát látja benne, Hallerrel és Schillerrel ellentétben, melyhez vissza-visszatér, s lelkében ott van akkor is, mikor a Felföldön járva, a Kárpátok magas ormai közt szorong. A magyar Alföld, a magyar fauna és a magyar flora felé fordul érdeklődésével, lelke előtt megelevenül a magyar táj, érez, szenved, örül és lelkesedik.

A táj szigorúan topographikus leírását — a francia parnassusi költők hirhedt objectivitásával — sohasem találjuk Petőfinél, nála lyrába olvad minden külső benyomás, úgy a tájnak reá gyakorolt hatását rajzolva, vagy pedig a maga érzéseit vive át a tájra. Az első esetben a hangulat a tájból, a természetnek szemléletéből fakad, s hatásának intenzív erejével a költő lelkén eluralkodik, s kép és hangulat harmoniába olvad. Majd bánatával vagy örömeivel kimenekül a költő az emberek világából, hol sebeit nyerte vagy vígságra hangolták, kimenekül a szabad, a tiszta levegőjű természetbe, hol a gazdagon vegetáló növényzet ösztönszerű gyönyört kelt lelkében, s úgy érzi, hogy ez a néma természet megszólalt, véle búsul, vagy véle örül

Petőfi a természetleírás mindkét fájában számos remeket alkotott, gondoljunk csak a *Kutyakaparó*-ra: a táj sivársága, a roskadozó csárda, a keserű kedélyű korcsmáros, a szitkozódó vén korcsmárosné, a kőszent, melynek tarisznyát akasztott valaki nyakába, mintha sivár humorral odébb küldené: minő összhangzó e kép minden vonása, minő éles, realis a megfigyelés, s művészi a vonások csoportosítása! A hangulat közvetlenül árad ki, s fogva tart az utolsó rezgésig

Gondoljunk a *Tiszára*, hol életet ad a folyamnak, melyhez mint igaz magyar folyóhoz szeretete egész hevével fordul, s a szerelmes egész gondosságával figyeli meg. Michelet mondotta, hogy a természetben őt semmi sem hagyja hidegen, gyűlöli és szereti, mint az asszonyt. Petőfi életet önt természetleírásaiba, az egyes vonásokat bámulatos finomsággal rajzolja, s a természet ölében élő ember kifejtett érzékével hallja a titkos hangokat, meglátja a titkos elváltozásokat, az ott élő állat- és növényvilágot, a csönd és egyszerűség színes árnyalatait is észreveszi, soha hideg közönnyel nem fordul feléje, lelke kéjes remegésbe merül, valahányszor a templomban: a természetben időz, s érzései hullámozásba jónak, lelke képére ösmer benne, exaltált lelkesedéssel szemléli a híven megfigyelt vonásokat, melyeket szorgos pontossággal ad ugyan vissza, de megfürösztli lelke lángjában. A mikor pedig érzéseinek hatása alatt menekül ki a természetbe, egyszerre csak úgy látja, hogy véle örül, véle busúl a természet, úgy érez mint János vitéze, a ki, mikor elővette furiáját és kezdte fújni legbúsabb nótáját:

«A harmat, mely ekkor ellepett fűt, bokrot,
Tán a szánakozó csillagok könnye volt.»

A népdal egyszerűségével, a népnek a természettel való benső viszonyával rokonok alanyiságát a természetre szinte ráparancsoló dalai, melyekben hol a fájdalom, hol a reménység érzéseit szemléli a természetben. Hull a levél a virágról, mert el kell válnia babájától, sárgul a hold az ég alján, az ő arca is egyre halaványul, harmat hull a száraz ágra, könnyek hullanak orcájára; a mikor ő szomorú, a szomorú fűz is mélyebben hajladoz, a mikor ő vidám, vigabban dalol a csalogány . . .

De nemesak az élettelen természet köti le a figyelmét, az ő kedves Alföldjén, a csaplárosok, a gulyások, csikósok, betyárok, a parasztleányek élete is; mindent lát ő, mindennel szeretettel foglalkozik, s a mindennapi élet jellemző vonásai közül kiemeli a nemesebbeket, mint a *Falu végén kurta kocsmában*, melyben néhány vonással megfestett hangulatos tájképi részletben a vigadó parasztleány jellemét mutatja be, ki nem enged a hajdú parancsának, de igen a kis lány kérő szavának, az aludni vágyó urasággal daczol, de a nyugalmat óhajtó szegény, beteg asszony kérése előtt meghajlik. Drámai elevénységgel állítja elénk az ilyen genre-t, természeti képből indulva ki, az emberi érzés rajzán végzi. Mindkettőt azonban — igaz lyrikusként — megfürösztli a maga érzéseiben.

LÁZÁR BÉLA.

A SZLÁV IRODALMI NYELVEKRŐL.

Az irodalmi nyelv alakulásának a kérdése egyike a legtanulságosabb kérdéseknek. Megállapítani az irodalmi nyelv alakulásának feltételeit, a kérdés irodalomtörténeti része, míg ellenben megmondani, milyen viszony van az irodalmi s másrészt a beszélt köznyelv s a nyelv dialektusai közt, a kérdés nyelvészeti része. A mi irodalmunknak is van egy derék értekezése, a mely az irodalmi nyelv és a köznyelv közti viszonyt tárgyalja. Az értekezés szerzője, Csűrös Ferencz, az irodalmi nyelv alakulásának a kérdését társadalmi kérdésnek fogja fel első sorban; nyelvészeti részében azonban ez értekezés gyenge s csak első szárnypróbálgatásnak tekinthető. A mit én látni szerettem volna, az annak a kérdésnek a fejtegetése, milyen társadalmi viszonyok szükségesek ahhoz, hogy egy nyelvnek kialakuljon az irodalmi nyelve. — Az irodalmi nyelv kialakulása kérdésének megállapításánál fontos útbaigazítók azok a kis szláv nyelvek, gyakran csak egy-egy nagyobb szláv nyelv dialektusai, amelyek sokszor török-szakad módra csinálják az irodalmi nyelvet. A kísérlet persze a siker legkezdetlegesebb fokával jutalmazza a fáradozókat, mert hisz ott, a hol az irodalmi nyelv kialakulásához szükséges társadalmi és kulturális tényezők hiányzanak, a siker nem lehet biztos, nem lehet tartós. Minő nehéz és fárasztó munka árán csinálnak pl. kis orosz irodalmi nyelvet; mennyi küzdelembe kerül egy kaszúb vagy szorb irodalmi nyelv megteremtése, mikor mind két részen egy egész kopár talajba akarunk ültetni növényt, egy olyan talajba, a hol az illető nyelveken nincs nyilvános élet. S aztán gondoljunk arra, hogy az így meg alkotott nyelvek mikép viszonylanak az illető nyelv dialektusaihoz. A szláv irodalmi nyelvek közt van arra is példa, hogy az irodalmi nyelvet alkotók választanak egy nyelvjárást, a melyet a történeti fejlődés nem emelt oda, hogy az illető nyelv irodalmi nyelvvé emeltessék fel. S aztán jön egy nehéz, nehéz feladat. A helyes írás kérdése. A szláv nyelvek terén a legjobb helyesírása a szerb nyelvnek van. Vuk Karadžić a kiejtést vette alapul s helyesírási elveit annyira megtudta a gyakorlatban is valósítani, hogy a ki ismeri a cyrill-betűs írást, az meglehetősen helyesen is ejti ki a szerb szavakat. Csak egyben, de ez aztán fontos rész, nem fogja helyesen kiejteni s ez a szerb szavak hangsúlya. A négyféle szerb hangsúlyt (‘ ’ ’ ’) a rendes szövegekben nem jelölik. Az orosz helyesírás már tökéletlenebb. Az orosz irodalmi nyelv vokális részében a Moszkvától délre eső nyelvjárásból, konsonantikus részében pedig Moszkvától éjszakra eső nyelvjárásból alakult (Šachmatov). Az oroszok nagy része azt mondja, hogy úgy kell olvasni az orosz szöveget, a mint írva van. Ez azonban nem egészen áll. Az orosz szabad hangsúlynak éppen az irodalmivá emelt

dialektusban a magánhangzók kiejtésére igenis befolyása van. Bérczy Károly fordítva Puškin Anyegin-jét helyesen írta Anyegin-nek, pedig az eredetiben (ОНЪГИНЬ) — o áll a szóban. A hangsúlytalan o ugyanis az orosz irodalmi és a műveltek nyelvében a-féle hang. — Ambrozovics helyesen ír *Szalagub*-ot (or. Сологубъ) egy nem rég megjelent fordításában; Raszkolnyikov-ot Роскольниковъ-nak is láttam írva stb. — De a legcsattanósabb példa a következő: Egy pétervári lapban hosszasan folyt a vita, hogy mi a helyes irodalmi kiejtés: скучно vagy скушно, конечно vagy конешно, святой vagy светой. A dolognak nesztét vette Volkonszki herczeg, és nemsokára a császári színházak énekes személyzete a következő rendeletet kapta: A szavakat éneklés közben egészen úgy kell kiejteni, mint a közbeszédben (въ разговорной рѣчи). Így pl. что, helyett што-t, конечно helyett канешно-t, скучно helyett скушно-t святой helyett светой, священний helyett свещенний, взгляни helyett взглени stb. kell mondani. Végül az o betűt, ha nincs rajta hangsúly, nem szabad o-nak, hanem o és a közti hangnak kell ejteni. (*Nov. Vremja* 1899. okt. 6—18).» — A fonetikus director itt csak az irodalmi (moszkvai) kiejtést védi a pétervári kiejtés ellen, a mely szerinte nem igazán oroszos. Az egységes Oroszország nem tűr semmiféle separatistikus hajlamot, még az irodalmi nyelv kiejtésében se. De ép ebből látható, hogy az orosz helyesírás nem igazi tükre az orosz közbeszédnek, az orosz irodalmi nyelvnek.

A cseh és a lengyel nyelv hosszú tradíciókon alapuló, történetileg fejlődött irodalmi nyelvvel bírnak, s azért az irodalmi nyelv alakulása feltételeit vizsgáló értekezésben e nyelvek vallomását nem kellene figyelembe venni. A szlovén nyelv azobnan már alkalmas erre. A reformatio nyelvéből itt ki fejlődhetett volna az irodalmi nyelv, de ez nem történt meg. Truber könyveit a jezsuiták kocsiszámra égették el, a népet pedig visszatértették a katolikus hitre. Irodalmi nyelvet itt is újból csináltak. A horvát mai irodalmi nyelv se fejlődött tisztán történeti alapon, pedig a fényes raguzai költői epocha után erre megvolt a *nyelvi* feltétele. A horvát helyesírás pedig a 40-es évektől Gajtól egész a Daničić-féle nagy szótárig folytonosan ingadozott, változott.

E jegyzeteimet kérem egyszerű szerény jegyzeteknek tekinteni; az alkalom magyarázza meg származásukat. Lehet, hogy egyszer sorát tudom keríteni annak, hogy megírom, szláv analógiákra támaszkodva, melyek azok a kezdetleges társadalmi és kulturális tényezők, a melyek mellett irodalmi- és köznyelv egyáltalában keletkezhetik.

MELICH JÁNOS.

QUAESTIUNCULÆ EUHEMEREÆ.

I. De reliquiis Euhemeri Enniani apud Augustinum.

Joannes Vahlen, Academiae Berolinensis decus, in *Adnotationibus ad Ennium* *) nuperrime editis de reliquiis Euhemeri apud Augustinum ita disputat:

«Hr. G. Némethy in seiner verdienstlichen Ausgabe der Fragmente des Euhemerus (*Euhemeri reliquiae*. Budapest 1889) hat mir den Vorwurf gemacht, ein paar Anführungen bei Augustinus nicht unter die Reste des Ennius' *Euhemerus* aufgenommen zu haben . . . Als ich aber zum Zweck der neuen Bearbeitung des Ennius die Untersuchung aufnahm, glaubte ich deutlich zu erkennen, dass von Augustinus' Zeugnissen keine Vermehrung der Bruchstücke der sacra historia des Ennius zu erwarten sei. *Augustinus hat*, wie sich versteht, von der den Polytheismus auflösenden Richtung, die der Grieche Euhemerus in seiner *ἔρα ἀναγραφή* eingeschlagen, *eine allgemeine Kenntniss besessen, wie sie aus Cicero und Lactantius*, auch ohne Bekanntschaft mit dem griechischen Werk, uns schwer zu erlangen war, hat auch gewusst, dass der römische Dichter Ennius das griechische Original lateinisch übersetzt und bearbeitet hatte, was gleichfalls aus Cicero, auf den er sich hiefür ausdrücklich beruft, und aus Lactantius zu ersehen war. Dass aber Augustinus des Ennius *sacra historia* selbst gelesen und daraus mitgetheilt habe, was sonst sich nicht erhalten, glaube ich mit Gründen bestreiten zu können.»

Agitur autem de duobus Augustini locis, primum de Epistula eius XVII. (p. 40. Goldb.), de fragmento editionis meae XIX. :

«Primo enim *Olympi* montis et fori vestri comparatio facta est. Quæ nescio quo pertinuerit, nisi ut me commonefaceret, *in illo monte Iovem castra posuisse, cum adversus patrem bella gereret*, ut ea docet historia, quam vestri etiam sacram vocant.»

Agitur deinde de l. VII. c. 27. *De civitate dei*, de fragmento editionis meae XX. :

«Nam quod Vergilius ait:

Primus ab ætherio venit Saturnus Olympo,
Arma Iovis fugiens et regnis exul adeptis

et quæ ad hanc rem pertinentia consequuntur, totam de hoc Euhemerus pandit historiam, quam Ennius in Latinum vertit eloquium.»

Quæ verba ut recte intellegamus, perlegendi sunt etiam tres illi

*) *Bemerkungen zum Ennius*. (Sitzungsberichte der kgl. preussischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin. 1899. XV.)

Vergilii versus, qui versus duos ab Augustino allatos sequuntur, Aen. VIII. 321—323 :

Is genus indocile ac dispersum montibus altis
 Composuit legesque dedit *Latiumque* vocari.
 Maluit his quoniam *latuisset* tutus in oris,

unde statim elucet Augustinum hoc loco etiam etymologiam Latii ab Ennio in sacra historia tractatam attigisse.

Videamus nunc, quid Cicero et Lactantius, secundum Vahlenum Augustini auctores, de his rebus scripserint. Ciceronis igitur locus est in l. I. c. 42. *De deorum natura*, in editione mea testimonium II. :

«Qui aut fortis aut claros aut potentis viros tradunt post mortem ad deos pervenisse eosque esse ipsos, quos nos colere, precari venerarique soleamus, nonne expertes sunt religionum omnium? Quæ ratio maxime tractata ab Euhemero est, quem noster et interpretatus et secutus est Ennius; ab Euhemero autem et mortes et sepulturæ demonstrantur deorum.»

Lactantii autem locus est in l. I. c. 14. *Div. Inst.*, in editione mea fragm. XVIII. :

«Post hæc deinde Saturno sortem datam, ut caveret, ne filius eum regno expelleret; illum elevandæ sortis atque effugiendi periculi gratia insidiatum Iovi, ut eum necaret: Iovem cognitis insidiis regnum sibi denuo vindicasse ac fugasse Saturnum, qui cum iactatus esset per omnes terras, persequentibus armatis, quos ad eum comprehendendum vel necandum Iuppiter miserat, vix in Italia locum, in quo lateret, invenit.»

Hosce igitur locos accurate comparantes facile pervidemus ea, quæ Augustinus præbet, scilicet *Iovem in Olympo monte castra posuisse*, cum adversus patrem bella gereret Saturnumque *ab Olympo* in Italiam venisse *Latiumque a latendo esse denominatum*, apud Ciceronem et Lactantium nusquam inveniri. Quare *Augustinus* in rebus ad sacram historiam pertinentibus *non a Cicerone et Lactantio pendere* putandus est.

Probanda sunt igitur omnia, quæ de hac re pp. 26—27. editionis meæ hunc in modum exposui :

«Sæpius Euhemerum et Ennium commemorat Augustinus . . . Neque tamen ei versio Ennii nisi per Ciceronem nota erat, ut elucet e l. I. c. 23. *De consens. Evang.*: «Quamvis et ipsum Euhemerum ab Ennio poeta in Latinam linguam esse conversum Cicero commemorat.» Quæ autem in Epist. XVII. inesse in Historia Sacra dicit, Iovem scilicet in monte Olympo castra posuisse, cum adversus patrem bella gereret, aliunde nota non sunt; deinde ex eo, quod Vergilii locum (Aen. VIII. 319—323.) cum Euhemeri historia comparat *De civ. dei* l. VII. c. 27., plura eum de Saturno Euhemereo vel potius Enniano legisse, quam Lac-

tantius præbet, probabiliter colligitur. *Usus est igitur libro nobis ignoto, cuius auctor versionem Ennii, non Euhemerum ipsum expilarit*; nam Augustinus, præterquam quod Historiam Sacram, Enniani libri titulum, commemorat, etiam Saturni in Italia regnum etymologiamque Latii attingere videtur.»

Quod autem Vahlen nescio quo errore deceptus mihi tribuere videtur, Sacram Historiam ipsam ab Augustino lectam esse nunquam affirmavi.

II. De vestigiis doctrinæ Euhemereæ in Eudociæ Violario.

Jacobus Burckhardt, ætatis renescentium in Italia litterarum scrutator clarissimus, in opere suo postumo, quod Germanice *Griechische Kulturgeschichte* inscribitur, p. 80. tom. II. ita disputat: «*Vermutlich direkt aus Euhemerus bei Eudocia Violar. c. 414. f.: Zeus stirbt 120 jährig, nachdem er dem Hermes die Herrschaft über den Westen übergeben; es folgt dann näheres über sein Grab in Kreta.*»

Locum invenimus p. 311. editionis Flachianæ:

Ὁ Ζεὺς λέγεται ἐν Κρήτῃ, ὡς εἴρηται, καὶ τραφῆναι καὶ ἀποθανεῖν, καὶ εἶναι αὐτοῦ τὸν τάφον, ἐν ᾧ ἐπιγέγραπται, κείσθαι ἐκείσε τὸν Δία. Καὶ εἶναι ἔλεγχον τοῦτο κατὰ τῶν λεγόντων τὸν Δία μὴ ταφῆναι ἐν Κρήτῃ. Καὶ γὰρ αὐτὸς παραδοὺς τὴν τῆς δόσεως ἀρχὴν τῷ ἰδίῳ υἱεὶ Ἑρμῇ τελευτᾶ ζήσας εἴκοσι καὶ ἑκατὸν ἔτη. Καὶ τελευτῶν ἐκέλευσεν ἀποτεθῆναι τὸ ἑαυτοῦ σῶμα ἐν Κρήτῃ τῇ νήσῳ, ἐν ᾧ ἐπιγέγραπται: ἐνθάδε κείται θανὼν Πίκοσ ὁ Ζεὺς.

De eadem re hæc leguntur apud Lactantium in l. I. c. 11. *Div. nst.* (fragmentum editionis meæ XXIX.):

«*Ennius in Sacra Historia descriptis omnibus, quæ in vita sua gessit, ad ultimum sic ait: Deinde Juppiter, postquam quinquies Terras circumivit omnibusque amicis atque cognatis suis imperia divisit reliquitque hominibus leges, mores, frumenta que paravit, multaque alia bona fecit, immortalis gloria memoriaque affectus sempiterna monumenta sui reliquit: ætate pessum acta, in Creta vitam commutavit et ad deos abiit: eumque Curetes filii sui curaverunt decoraveruntque eum et sepulcrum eius est in Creta in oppido Gnosso: et dicitur Vesta hanc urbem creavisse: in quo sepulcro eius est inscriptum litteris Græcis: ΖΑΝ ΚΡΟΝΟΥ, id est Latine: Juppiter Saturni.*»

Quæ narratio e Latina libri Euhemerei versione desumpta adeo discrepat a fabula Eudociæ, ut locus Violarii, de quo agitur, ad ipsum Euhemerum referri non possit. Sumptus est fortasse ex libro Euhemeristæ cuiusdam, sed fragmentis Euhemeri adnumerari nequit.

III. De fragmento Euhemeri apud Columellam.

De Euhemero in Columellæ l. IX. c. 2. hæc legimus :

«Nec sane rustico dignum est sciscitari, fueritne mulier pulcherrima specie Melissa, quam Juppiter in apem convertit, an, ut *Euhemerus poeta dicit crabronibus et sole genitas apes, quas nymphae Phryxonides educaverunt; mox Dictæo specu Iovis exstitisse nutrices easque pabula munere dei sortitas, quibus ipsae parvum educaverant alumnum . . .* Sed ne illud quidem pertinet ad agricolas, quando et in qua regione primum natæ sint : utrum in Thessalia sub Aristæo, an in insula Cea, ut scribit *Euhemerus.*»

De quo loco doctissime disputavit *Crusius* (*Ad scriptores Latinos exegetica*, Rhein. Mus. a 1892. t. 47. p. 63.): «Euhemerum quod *poetam* Columella nominavit, non sine quadam veri specie ad versus Ennianus rettulit Vahlen. Sed altius scrutanti vereor ne hoc testimonium inter manus evanescat. Columella enim, qui Hygini *fabulose tradita de apibus* cavillatur atque *poeticæ magis licentiæ quam nostræ fidei* concedit, Euhemeri testimonium non excerpit ex Ennii libello, quem neque per nomen citat usquam neque ad manus habuit, sed e docta *Hygini* disputatione transtulit : ubi cum plerosque auctores poetas esse videret, etiam Euhemerum Musarum thiaso inseruit.»

Columella igitur, quæ de Euhemero dicit, Hygino debet, Hyginum autem Græco Euhemeri libro usum esse ipse docui p. 11. editionis meæ. Quare Columellæ locus non fragmentis versionis Ennianæ, ut nos fecimus, sed reliquiis Euhemeri ipsius est adnumerandus.

GEYZA NÉMETHY.

 ROMANUS KARÁCSONYI HYMNUSA.

Romanus, a legnagyobb görög keresztény hymnus-költő, de általában véve a byzantiumi kor legnagyobb költője, ki a vallásos hymnust magasztosságának legmagasabb fokára emelte, s a kit az újkori kritikuskok «a rhythmikus költészet Pindarusának» szoktak nevezni, állítólag Syriában született és I. Anastasius byzantiumi császár idejében (491—518) jutott Konstantinápolyba. Virágzása valószínűleg a hatodik század első felére, kb. Justinianus idejébe (527—565) esik. Költői tehetségre, a lelkesedés tüzeire, az érzelem mélységére és a nyelv magasztosságára nézve magasan túlszárnyalja az összes többi görög keresztény hymnus-költőket. Igaz, hogy ő sem áll nagyszámú műveiben mindig ugyanazon a magaslaton: néha száraz és terjengős, de ez nagyrészt tárgyából ered, mert nehéz dolog

szép költeményt írni minden szentről és minden ünnepről, és a rhetorikai terjengés, a byzantiumi szellem minden nyilvánulásának ez a közös betegsége, nála is mutatkozik. De leghosszabb himnuszainak is vonzó erőt ad a drámai fokozódás, az eszmék gazdagsága, kifejezéseinek plasztikája, magvas nyelvezete. Krisztus születését dicsőítő hírneves karácsonyi himnusa, melyet czennel magyar fordításban mutatunk be, áll egy proöemium gyanánt szolgáló tízsoros strophából és huszonnégy huszoros strophából. Mind' a huszonnégy huszoros versszaknak egy stropa-systema képezi az alapját, melyre nézve a következőket jegyezzük meg: Az egész áll két nagyobb és két kisebb periodusból, és három önálló (periodussá nem egyesült) ütemből, oly módon, hogy az 1—4 sorok képezik az első nagyobb, az 5—6 sorok az első kisebb, a 7—15 sorok a második nagyobb, a 16—17 sorok a második kisebb periodust; a 18, 19 és 20-ik sor három önálló ütemet képez, míg a 9-ik és 12-ik sor mint két hasonmás nélküli ütem a második nagyobb periodus részét képezi. A 20-ik sor az egész költeménynek a refrainje. A szótagszám és hangsúly-hely egyezése tekintetében azonos az 1-ső sor a 3-ikkal, a 2-ik a 4-ikkal, az 5-ik a 6-ikkal, a 7-ik a 10, 14 és 15-ikkal, a 8-ik a 11 és 13-ikkal, a 16-ik a 17-ikkal. A rím csak szórványosan fordul elő, de annál gyakoribb az azonos sorokban (ütemekben) a szavak, kifejezések és gondolatok parallelismusa. A görög rhythmikus egyházi költemények magyarra való fordítását rendkívül megnehezíti a bonyodalmas versformán, a görög nyelv rövid szavain, szerkezetain és a gondolatok tömör kifejezésein kívül különösen a hangsúly, mely a görögben a szavak elején, beljében és végén egyaránt előfordulhat, míg a magyarban mindig az első szótag hangsúlyos. Ez utóbbi nehézség kényszerített arra, hogy e himnus fordításában az egyes strophák 1, 3, 12, 16, 17 és 20-ik soraiban ne az utolsó szótagot tegyük hangsúlyossá. Áttekinthetőség kedvéért adjuk a stropa schemáját, melyben a számok a szótagok számát és a kövéren nyomott számok a hangsúlyos szótagok helyét jelölik:

	<i>az eredetiben:</i>	<i>a fordításban:</i>
	1. sor: 1. 2. 3. 4. 5. 6. --- ---	1. 2. 3. 4. 5. 6.
első nagyobb periodus:	2. « 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8.	
	3. « 1. 2. 3. 4. 5. 6. --- --- ---	1. 2. 3. 4. 5. 6.
	4. « 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8.	
első kisebb periodus:	5. « 1. 2. 3. 4. 5. 6.	
	6. « 1. 2. 3. 4. 5. 6.	
második nagyobb periodus (két hasonmás nélküli ütemmel a 9-ik és 12-ik sorban):	7. « 1. 2. 3. 4. 5.	
	8. « 1. 2. 3. 4. 5. 6.	
	9. « 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7.	
	10. « 1. 2. 3. 4. 5.	
	11. « 1. 2. 3. 4. 5. 6.	
12. « 1. 2. 3. 4. 5. --- --- ---	1. 2. 3. 4. 5.	
13. « 1. 2. 3. 4. 5. 6.		
14. « 1. 2. 3. 4. 5.		
15. « 1. 2. 3. 4. 5.		

	<i>az eredetiben :</i>	<i>a fordításban :</i>
második kisebb periodus :	16. sor: 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. --- 17. « 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. ---	1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8.
első önálló ütem :	18. « 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7.	
második önálló ütem :	19. « 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8.	
harmadik önálló ütem :	20. « 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 11. 12. --- --- --- --- --- 8. 9. 10. 11. 12	

Maga a fordítás így hangzik :

Proem.

Isten anyja manapon
Az emberfölköttit szüli ;
És a föld a barlangot
A magas szülöttnek adja.
Angyalok a pásztor néppel
Dicsőhymnust zengnek,
És Mágusok csillag mentén
Útjokra kelnek ;
Mert mi értünk jött a földre
Az újdön gyermek, az örökéltü Isten.

1. str.

Az Édent Betlehem
Nyitá meg, rajta, lássuk hát ;
Az ég-írt rejtetten
Megléltük, rajta, élvezzük
A menyország élvét
Ott benn a kis házban ;
Mert ott jött létre
A gyökér nedv nélkül,
Kisarjazva megváltást ;
Mert ottan tünt fel
Ama kút ásatlan,
Mit inni Dávid
Egykoron óhajtott ;
És ott a szűz lány
Megszülve fiát
A szomjat eloltá tüstént,
Ádámnak s Dávidnak szomját ;
Azért siessünk menten
Ama helyre, a hol megjött
Az újdön gyermek, az örökéltü Isten.

2. str.

Anyának az atyja
Önkényten válva fiu lett ;

Kisdedek oltalma
Mint kisded feküdt a jászolban ;
Ezt átlátva így szól
A szülöttnek anyja :
«Mi ez már, fiam ?
Mikénten fogantál ?
És mikénten vagy enyém ?
Im látlak téged
Részemnek s bámulok,
Hogy emlőm tejel
És férjes nem vagyok ;
Im látlak téged
A pólya között ;
De tiszta, szüxies voltom'
Épségben levőnek tudom,
Mert te mint őre annak
Jöttél e világra nékem,
Te újdön gyermek, te örökéltü Isten.

3. str.

Magasztos fejdelem,
Mi közöd van a szegényhez ?
Egeknek mestere,
Mért jöttél le az emberhez ?
Mért örvendsz a zugnak
És kedvelsz egy jászolt ?
Im nincsen helye
Szolgáló lányodnak
Egy valamely szobában ;
Nem mondok helyet,
De egy kis zugom sincs,
Mert ez is maga
Másnak a sajátja.
Ám Sára, mikor
Megszülte fiát,
Sok földnek birtokát kapta,

S nekem egy zugoeskám sincsen ;
Kaptam barlangot lakul,
Melyben önszántadból lakol,
Te újdón gyermek, te örökéltű Isten.»

4. str.

Ilyféle szavakat
Forgatva titkon magában,
S a titkos dolognak
Tudóját kérve imával,
A Mágusokat hallja,
Kik keresik fiát,
És nekik tüstént:
«Mondjátok, kik vagytok?»
Igy szólott a hajadon.
És ezek hozzá:
«Te mondd meg, hogy ki vagy,
Hogy te egy ilyen
Megszültél magzatul?
Ki a te atyád,
Ki a te anyád,
Hogy atyanélküli fiu
Anyja és dajkája levél?
Kinek csillagát látva
Hamar beláttuk, hogy megjött
Az újdón gyermek, az örökéltű Isten.»

5. str.

Balaám szorgosan
Kifejté nekünk ugyanis
A szavak értelmét,
Melyeket adott jóslatként,
Azt mondva, hogy majdan
Egy csillag fog kelni,
Egy csillag, minden
Jóslatnak és jelnek
Az érvényét kioltva;
Egy csillag, bölcsék
Hasonlat-mondását
S ítélő szavát
S rejtélyét megoldva;
Egy csillag, eme
Szép csillagfénynél
Fölötte fényesebb sokkal,
Mert mindjét ő hozta létre;
Melyről jósolva az volt,

Hogy majd Jakabtól kivillan
Az újdón gyermek, az örökéltű Isten».

6. str.

E csodás szavakat
Mária a mint meghallá,
Méhének szülöttét
Borulva térdve imáda
És sírva ezt monda:
«Mily nagy nekem, fiam,
Mily nagyon minden,
A mit te megtevél
Az én szegény voltommal.
Im nézd a Mágus
Kinn vár mind te reád;
Keleti népek
Parancsló fejei
Az arczod fényét
Meglátni kérik,
És látni kívánja hően
Népednek dúsgazdag része;
Mert im valóban e nép
Tied, a melynek megjöttél,
Te újdón gyermek, te örökéltű Isten.

7. str.

Mivel hát im a nép
A tied, fiam, parancsold,
Hadd jöjjön házadba,
Hogy lásson menten ámulva
Dúsgazdagnak szegényt,
Megtiszteltnek koldust;
Mert téged birlak
Kincsemül s dicsemül,
És ezért nincs szégyenem;
Te benned van a
Kegy és az igazság;
Jöjjenek, engedd,
Lakodba szaporán;
Mert föl sem veszem
A szegény voltom',
Hisz téged kincsemül birlak,
Kit jönnek királyok látni,
Király kérdezve kérdvén
S Mágus, a világra hol jött
Az újdón gyermek, az örökéltű Isten?»

8. str.

És Jézus, a Krisztus,
 S valóban a mi Istenünk,
 Szellemét érinté
 Titkosan saját anyjának :
 «Im vezesd be», mondván,
 «Kit igével hoztam ;
 Mert igém az, mely
 Tündökölt azoknak,
 Kik kerestek engemet,
 Mert csillag-kép az
 A szemmel látásnak,
 De erő-forrás
 Az észszel látásnak.
 Elkísért Mágust,
 Mint az én szolgám,
 S most is még ottan áll folyton,
 Betöltve kötelmét híven,
 S fénynyel mutatja azt a
 Helyet, a világra hol jött
 Az újdón gyermek, az örökéltű Isten.

9. str.

Fogadd be most, te szent,
 Fogadd, kik engem fogadtak ;
 Mert bennük vagyok én,
 Miként a tennen öledben ;
 Nem esem el tőled,
 És velük is vagyok.»
 Im ő kinyitja
 Az ajtót s fogadja
 A Mágusok csapatát ;
 Az ajtót nyitja
 Ő, a meg nem nyitott
 Kapu, mit Krisztus
 Járt csak meg egyedül ;
 Az ajtót nyitja
 A meg nem nyitott,
 Ő, kit meg nem fosztott senki
 Szüzesség kincsétől soha ;
 Im ő nyitja az ajtót,
 Kitől született az ajtó,
 Az újdón gyermek, az örökéltű Isten.

10. str.

Mágusok azonnal
 Siettek be a lakásba,

És látva a Krisztust,
 Ijedten látták odabenn
 A szülöttnek anyját
 Meg jegyesét ennek,
 És félve mondák :
 «E fiu előttiünk
 Nem emberi származék.
 De hogyan, te szűz,
 Látjuk a társadat,
 Jegyessed' mostan
 Házadnak beljében ?
 Nem szeplős-e az
 Újszülött gyermek ?
 Csak nehogy gáncsodra váljon,
 Hogy veled lakozik József.
 Sok nép irigyed lévén,
 Nézi, a világra hol jött
 Az újdón gyermek, az örökéltű Isten?»

11. str.

«Megmondom», így szólott
 Mária Mágus csapatnak,
 «Hogy miért tartom itt
 Józsefet benn a házamban
 Megczáfolni mindet,
 Ki ellentmond nékem ;
 Mert maga mondja
 El majd, a mit hallott
 Az újszülöt tkisdéről ;
 Mert álomképben
 Látott egy szent angyalt,
 Ki mondá néki,
 Hogy honnan fogantam ;
 Egy tüzes látvány
 Megadta éjjel
 A titok értelmét néki,
 A mire aggódva gondolt ;
 Azért van nálam immár
 József, hogy mondja meg, mint van
 Az újdón gyermek, az örökéltű Isten.

12. str.

Elmondja maga majd
 Mindazt, mit hallott magában ;
 Leirja érthetőn
 Mindazt, mit látott először,
 Az égbeli csodát

És földbeli dolgot,
 A pásztor népet,
 Mint dalolt egyszerre
 A földi az égivel,
 A mikor téged,
 Mágus nép, haladva
 Előre fénylő
 Csillagkép vezetett.
 Így félre téve,
 Mit mondál előbb,
 Beszélj el sorjában nekem,
 A mi most megtörtént véled,
 Honnan jöttél és miként
 Tudtad meg, hogy közénk megjött
 Az újdón gyermekek, az örökéltű Isten?»

13. str.

Így mondá ezeket
 Nékik a fényes hajadon,
 És kelet népének
 Fáklyái erre így szólnak :
 «Te akarod tudni,
 Hogy mint jöttünk s honnan ?
 A cháldus földről,
 A hol nem mondják ezt :
 «Az Isten az ég ura» ;
 És Babylonból,
 A hol nem ismerik,
 Forrása ki a
 Tűznek, mit tisztelnek ;
 Im ottan kelt föl
 És hozott ide
 Az isten-gyermekek tüze
 A perzsa-földbeli tüztől ;
 Tűzet, mely emészt hagyva,
 Tűzet, mely világít, néznünk :
 Az újdón ifjut, az örökéltű Istent.

14. str.

Hiúság hívsága,
 A mi van, minden, földünkön.
 De se ki sem akad
 Közülünk, ennek tudója.
 Mert az egyik csábít,

És a másik téved.
 Így hát, szűz leány,
 Hála a fiadnak,
 Ki megváltott bennünket
 Nem tévedéstől
 Csupán, de bajtól is
 Tömérdek tájon,
 A melyen átmentünk
 Sok hitlen nép közt,
 Nem érte nyelvük',
 Mindenütt járva a földön,
 S mindenütt taposva tájít,
 Csillag mécsfénye mellett
 Nézve, a világra hol jött
 Az újdón gyermekek, az örökéltű Isten?

15. str.

De a mig magát azt
 A mécseset birtuk vezérül,
 Jeruzsálem terét
 Keresztül-kasul bejártuk,
 Im kutatva joggal
 A jósszózat szerint ;
 Mert tudtuk immár,
 Hogy megjön egykoron
 Az Isten azt vizsgálni,
 És a mécsfénnyel
 Mindenütt bejártuk,
 Akarva látni
 A nagy ítélkezést ;
 De meg nem leltük,
 Mert veszve eltűnt
 Szekrénye mind ama drága
 Kincscsel, a melyet bírt előbb :*)
 Régi dolgok elmultak,
 Mert im megújított mindent
 Az újdón gyermekek, az örökéltű Isten.»

16. str.

«Rajta!» szól Mária
 Mágusok hívó népének :
 «Jeruzsálem terét
 Egészen körüljárhattad,
 A végzetes várost,

*) V. ö. Szentírás, II. Makabæusok, 2.

A próféta-gyilkost?
 És épen miként
 Mehettél rajta át,
 Mely mindennek ellene?
 És viszont miként
 Nézte el Heródes,
 A törvény-gázló,
 A halált lihegő?»
 S a Mágus erre
 Ezt mondja: «Szűz nő,
 Nem nézett bennünket ő el,
 Hanem mi szedtük rá csellel
 S mindent kerültünk gonddal,
 Nézve, a világra hol jött
 Az újdjon gyermek, az örökéltü Isten?»

17. str.

Mikoron ezeket
 Hallotta anyja Istennek,
 Így szólott hozzája:
 «Heródes tőled mit kérdett,
 A fejdelem, és a
 Pharizeus népség?»
 «Heródes elsőbb
 S azután szavára
 Tennemzedet fejei
 A csillag keltét,
 Mely mostan világol,
 S idejét kérdék
 Mi tőlünk szorgosan;
 És ezt megtudva,
 Mint mit sem tudók
 Óhajt nem éreztek látni
 Ot, a kit kutattak nagyon,
 Holott kutatva kellett
 Volna megismerni nékik
 Az újdjon fiút, az örökéltü Istent.

18. str.

Balgáknak tartának
 Bennünket ők, a tévelygők,
 S kérdeztek bennünket:
 Honnan és mikor jöttetek?
 Hogy jártatok sötét
 És kietlen úton?
 Mi pedig tőlük,
 Mit maguk is tudtak,

Most viszontag kérdezők:
 Ti egykor régen
 Mikénten jártatok
 Rengeteg pusztán,
 Melyen áthattatok?
 A ki volt vezér
 Egyptom felől,
 Az volt a vezére most is
 Cháld földről közelgő népnek:
 Egykor oszlopos tüzzel,
 Mostan mécsessel, mely mutatja
 Az újdjon fiut, az örökéltü Istent.

19. str.

E csillag mindenütt
 Útunknak volt a vezére,
 Mint nektek a Mózes
 Vezérlő varázsvesszeje,
 Az Istennek hitét
 Kisugárzva fénynyel;
 Ti egykor manna
 Tápszerét vettétek
 És sziklának italát;
 De minket ennek
 Reménye tölte el;
 Örömét ennek
 Hogy majdan élvezzük,
 A perzsa földre
 Im visszatérni
 Járatlan utakon járva
 A kedvünk nem tartja mostan,
 Vágyván szemlélni szemben
 S zengve fohászszal imádni
 Az újdjon fiut, az örökéltü Istent.»

20. str.

Imigyen szólottak
 Igazat mondó Mágusok,
 S mindent megpecsételt
 Valóként a szent hajadon,
 Mert mindkét fél szavát
 Igazolja ténynek
 A gyermek, ennek
 Megszülő méhét
 Kimutatva szűzinek,
 És Mágus népnek
 A hosszú út után

Épen megtartva
 Elméjét s lépteit ;
 Mert senki köztük
 Im el nem fáradt,
 Miként el nem lankadt menve
 Habakuk Dániel után ;*)
 Mert a próféta-isten
 Jött a Mágusoknak is meg :
 Az újdón gyermek, az örökéltű Isten.

21. str.

Mіндеzen beszédnek
 A sorját ejtvén sorjában,
 Adományt adtak a
 Mágusok s híven imádták
 Az ajándék színét,
 A kenőcsök javát ;
 Im aranyt s myrrhát,
 Azután tömjént is
 A Krisztusnak adának
 Így szólva : «Fogadj
 Adományt, hármast,
 Mint három-szent dalt
 Seraphim ajkiról ;
 Ne vesd el, mint a
 Mit Káin adott ;
 De fogadd szivesen, mint azt,
 Mit Ábel hűséggel nyújtott,
 Fogadd tenszülőd által,
 Kitől megszületél nekünk,
 Te újdón gyermek, te örökéltű Isten.»

22. str.

Látva a szeplőtlen,
 Mágusok miként hoznak új
 És fényes adományt
 És miként esnek térdükre,
 S a csillagot látva
 És pásztorok népét,
 Mindezek tudó
 Urához fordult s így
 Szólt esdeklő imában :
 «Fogadva hármast
 Adományt, gyermekeim,

Teljesítsd három
 Kérelmét szülődnek :
 Az égi üdvért
 Esdeklek hozzád
 És a föld-termésért kérlek
 S mindenért, mi lakik a földön ;
 Kérlek, békülj ki minddel,
 Mert én szültelek meg téged,
 Az újdón fiut, az örökéltű Istent.

23. str.

Nem vagyok én csupán
 Tenanyád, kegyes gyermekeim, .
 Mint a ki tejet ad
 Néked, a fejet adónak :
 Mint mindenek anyja
 Leborulva kérlek ;
 Te tettél engem
 Emberi nememnek
 A szájává s díszévé ;
 Mert ím én vagyok
 Széles e világnak
 Hatalmas öre,
 Bástyája, támasza ;
 Én reám néznek
 Az édenedből
 Régente előzőtt lelkek :
 Engedd meg nékiek immár
 Látni s érezni végre,
 Hogy én szültelek meg téged',
 Az újdón fiut, az örökéltű Istent.

24. str.

Mentsd meg a világot,
 Mert ezért jövéi világra ;
 Vidd véghez dolgaid',
 Mert ezért gyultál ki fényben
 A Mágusnak s nékem
 S a világnak mostan ;
 Im Mágus népség,
 Melynek megmutattad
 Az arcodnak sugarát,
 Borúlva térdre
 Ad gazdag adományt,

*) V. ö. Szentírás, Dániel, 14, 35.

Hasznosat, szépet,
Keresett kincseket;
E kincsek árán
Kell nekem immár
Sietni Egyiptom felé,

Távozni miattad, veled,
Te, én vezérem, fiam,
Te, én gazdagítóm, nemtóm,
Te újdón gyermek, te örökéltű Isten.»
PRCZ VILMOS.

VAN-E NYELVTANI ALANY ÉS ÁLLÍTMÁNY ?

Van-e nyelvtani alany és állítmány, azaz megvannak-e ezek a kategóriák mint *külön* nyelvi és nyelvtani kategóriák, mint olyanok, a melyek függetlenek a logikai és pszichológiai alany és állítmány kategóriáitól? E kérdésre, melyre olvasóim legnagyobb része kétségkívül egyszerűen igennel válaszol, egyszer s másszor, még pedig éppen mi nálunk, tagadó feleletet is hallottunk. Ismeretes, hogy Brassai tagadta a mondat dualismusát, helytelennek mondotta «a nyelvtanokban dívó subiectum-prædicatuntant» s kifejtette, hogy «a szoros dualismus sem a nyelv eljárásait nem bírja megmagyarázni, sem kétes esetek megállapításában vagy vitás kérdések eldöntésében utasító tanácsot adni nem tud. Tehetetlensége oka főképen három: 1. alapja igen szűk, minthogy nem a mondatra általában, hanem csak egy nemére: a *logikai* propositióra vagy iudiciumra épült; 2. az «alany és állítmány» értelmezései határozatlanok; 3. ha mind a kettőjét határozottakká akarják tenni, oda üt ki a végeredmény, hogy *alany* = *nominativus* és *állítmány* = *verbum*, a mint valóban úgy is használják széltiben magyar nyelvtanaink írói. De hát aztán miért adni célsécap értelmű más neveket a *nominativus*nak és a *verbum*-nak? Tán azért, hogy annál bajosabban értse meg a szegény tanítvány a mondat szerkezetét?» (*A mondat dualismusa* 1885. 4. l.).

Újabbán Kicska Emil több cikkben (*Nyelvőr* 24. 25. köt. és *Nyelvtud. Közl.* 29. köt.) hasonló nézetet vitatott. «Az iskolába került ember, — úgy mond Kicska — ha elébe teszszük pl. ezt a két mondatot: *A vad almafa fanyar gyümölcsöt terem*, — *A vad almafán fanyar gyümölcs terem*, — legkisebb habozás nélkül megmondja, hogy az első mondatban az *almafa*, a másodikban *gyümölcs* az alany s mindkettőben *terem* az állítmány. Ha gyanítaná, mily lélekölő vakoskodás ez az ő biztos tudása! . . . Meglehet, hogy oly dühbe jönne, hogy kidobná mind az alanyt, mind az állítmányt a mondatból» (*Nyr.* 25, 107). «Ezt cselekedte Brassai», — s ugyanezt megcselekszi maga Kicska is. Kimondja, hogy «nincs szükség se grammatikai, se logikai, se pszichológiai, se lokális alanyra és állítmányra, hanem csak egy igaz alanyra és állítmányra, a melylyel mindenki beérhetné» (109. l.). «A logikai alany és állítmány mindig

nevezők, de mivel az egyik nevező mindig időre van vonatkoztatva, tehát azt mondhatjuk, hogy *a logikai alany = nevező, a logikai állítmány = ige. A grammatikai alanynak és állítmánynak annyi formája lehet, a hány formája van valamely nyelvnek a nevezőn kívül.* A logikai és grammatikai alany és állítmány azonban csak a formára, nem a dologra nézve különböznek egymástól. Nem lehet azt mondani, hogy valamely mondatban más a logikai, és más a grammatikai alany vagy állítmány. Nem lehet pl. azt mondani, hogy ebben a mondatban: *a gyermeknek || könyve van, a gyermeknek* logikai, *könyve* grammatikai alany, *a van* pedig logikai és grammatikai állítmány. Ez mind nem igaz. *A van* se nem logikai, se nem grammatikai állítmány. Az állítmány ez: *könyve van.* Ezt a logika, hogy a maga mértékéhez alkalmaztassa, a maga kaptafijára üsse, de a grammatika is, hogy szólást csinálhasson belőle, *könyv-vallásra, könyv-vallóra* változtatja. *A gyermeknek* nem logikai alany, hanem az alanynak *grammatikai formája*, tehát [!] épen a *grammatikai alany.* De ebben a formában: *a gyermek* egyszersmind logikai alany.» (534.). És újabb értekezésében is azt vallja Kicska, hogy «ennek a mondatnak: *Jánost megverték, János* a log., *Jánost* a gramm. alanya, *megvertség* vagy *megvert* a log., *megverték* a gramm. állítmánya. Szerintem tehát — úgy mond — a dologra nézve nincsen különbség a mondatnak grammatikai és logikai tagjai közt, csupán a formára nézve van vagy lehet különbség, a mennyiben a logikai alany és állítmány mindig nevező, míg a grammatikai alany és állítmány annyi formában jelenhetik meg, a hány formája van a nyelvnek» (*NyK.* 29, 164.). Ő is azt kérdi, a mit Brassai: «Miért adni ugyanazon dolognak két nevet?» (188.) s ő is arra az eredményre jut, a mire Brassai jutott: «Azzal, hogy az alanyon és állítmányon functiókat, nem formákat érzünk, egy nyelvtani alakkal sem lesz kevesebb a nyelvtanban, mint eddig volt. Csak egygyel kevesebb neve lesz némely nyelvtani alaknak. A nevező esetet nem fogjuk alanyesetnek is (legfőljebb a *logikai* alany esetének), az igét állítmánynak is híni. Ez nagy könnyebbségére lesz a tanuló emberiségnek . . .» (187. l.). «A grammatikai nevező és ige mindig formát jelentenek, sohasem functiót . . . A logikai nevező és ige formát s functiót jelentenek egyszersmind. A logikai nevező mindig alany, a logikai ige mindig állítmány» (397. l.). «Brassai nem sok hasznát vette annak, hogy a subjectum és prædicatum szóktól elállott. Csak ellenmondásokba keveredett és sokszor kénytelen volt a napot is letagadni az égről. De mindazáltal elvitázhatatlan az az érdeme, hogy ő mutatta ki legelsőbb, hogy az ú. n. grammatikai alany csak üres szó» (415. l.).

Éz alkalommal a rendelkezésemre álló térnek szűk volta sem engedi meg, hogy a Kicska terjedelmes fejtegetéseinek részletes megvitatásába bocsátkozzam. Ezuttal csupán folyóiratunk olvasóinak figyelmét

óhajtánám e kérdésre felhívni s a magam részéről is constatálni akarom azt, hogy ámbár e cikkekétől nem lehet a felfogás eredetiségét, érdekességét és tanulságos voltát elvitatni, mindamellett a most befejeződött cikksorozat egészéről is áll az, a mit Kalmár Elek régebben egy részletre vonatkozólag úgy fejezett ki, hogy «nyelvészek ezzel az állásponttal sohasem fognak boldogulni» (*Nyelvt. Közl.* 28, 290). Legyen szabad e nézetemet egy pár szóval megokolnom.

Kicska eredményei iránt bizalmatlanná tesz elsőben az a körülmény, hogy eljárásában ép abba a hibába esik, melynek kiküszöbölését cikksorozatával elő akarta mozdítani: hogy nem választja külön kellő szabadoszággal és szigorúsággal a logikának és a grammatikának körét. Megengedi, hogy a *nyelvtanban* a *logikai* alany esetéről is lehessen beszélni, viszont a *logikai* alanyról és állítmányról mondja, hogy az mindig *nominativusban* áll (*NyK.* 29, 167—169. l.), s azután egyszerűen ,logikai nevező'-ről és ,logikai igé'-ről is beszél (397. l.). Az ilyen észjárásom joggal megütöközhetik nemcsak a grammatikus, hanem — még sokkal inkább — a logikus is. Eddig úgy tudtuk, hogy a logikai itéletben fogalmak szerepelnek, a melyeknek megjelölése, neve a különböző nyelvek szerint változó s a logika szempontjából mellékes, esetleges valami. Szerzőnk maga mondja, hogy «a logikának *semmi köze* a grammatikai formákhoz», hogyan fér meg ezzel, hogy ugyanez a logika mégis egy specialis grammatikai formát ,választ' magának, a nominativust? Vajjon nem ismeri-e el szerzőnk, mikor az ő ,egy igaz' alanyának a nevező esetet vindikálja, ép azt, hogy az alany, a melynek ily határozott nyelvi formája van, bizony nyelvi kategória is? — Másutt viszont igen kevésre becsüli a formát, s itt már igenis a logikus szemüvegével nézi a nyelvi jelenségeket: a gramm. és a log. alany szerinte «*csupán* a formára nézve» különböznek» (*NyK.* 29, 165) és «*eshetőség* számba megy, vajjon az alany a nyelvben nominativus, dativus vagy accusativus alakjában jelenik-e meg» (*Nyr.* 24, 389.). A nyelvész persze nem fogja a formákat ily mellékeseknek tekinteni, nem mintha a külsőt csupán magáért oly nagyon nagyra becsülné, hanem mivel a formai különbségben éppen a szemlélet, a felfogás különböző módjainak kifejezését látja. A ,szólások'-nak mondatokra bontása, a minek viszont a mondatoknak szólásokba szorítása felel meg, ugyancsak a logikusoknak ama felfogására emlékeztet, mikor az itéletet összetett fogalmak felbontása útján keletkeztetik. Itt azután elméletének mindjárt egy sarkalatos pontjához értünk.

E ,szólások' tagjainak viszonyát szerzőnk, Brassai példáját követve, azonosítja az alany és állítmány viszonyával. A kétféle viszonyban csakugyan van analogia, de ez semmiképen sem bizonyítja a grammatikai alanynak és állítmánynak felesleges voltát. Ha el is ismerjük, hogy «a mi a szólásban határozó volt, a mondatban is határozóvá lesz s a mi

a szólásban határozandó volt, a mondatban is határozandóvá lesz és megfordítva» (*Nyr.* 24, 389), ha meg is engedjük, hogy «a piros tojás» szólás tagjainak és «A tojás piros» mondat tagjainak viszonya *ennyiben* hasonló, mégis nagyon fontosnak tartjuk, hogy a mikor a szólást mondatná alakítjuk át, egy egészen sajátos, még pedig lényeges momentum járul hozzá *s ép ez az, a mi az egyik tagot alanynyá, a másikat állítmányá teszi.* Lényegileg ugyanaz a momentum ez, a mi a logikai itéletet is azzá teszi. «Bekanntlich war es eine weitverbreitete, zeitweilig fast alleinherrschende Meinung, — mondja Marty — dass in der Verbindung von einem Subject und Prädicat, oder wie man statt dessen synonym sagen zu können meinte, einer Subjects- und Prädicatsvorstellung die ganze Eigentümlichkeit des Urteilsphänomens bestehe. Dies ist ein Irrtum, und heute beginnt man ziemlich allgemein einzusehen, dass mit einer *Verknüpfung von Vorstellungen* jedenfalls das Wesen des Urteils nicht erschöpft sein könne. Man findet, es gehöre dazu ausserdem noch etwas, was man als *Bewusstsein der Objectivität* jener subjectiven *Vorstellungsverknüpfung*, als Giltigkeitsbewusstsein, Glauben etc. bezeichnet» (Über die Scheidung von grammatischem, logischem und psychologischen Subject, resp. Prädicat, *Archiv f. systemat. Philosophie*, III. [1897] 175. l.). És: «Die Sprache ist vollkommen im Rechte, wenn sie scheidet: einmal zwischen einer attributiven Verknüpfung zweier Namen, der als Bedeutung bloss eine prädicative Vorstellungsverknüpfung wie B seiendes A entspricht, und einer wirklichen Prädication, wie A ist B. Nur letztere ist ein Urteil, erstere nicht» (u. o. 317). Az érvényességnek ez a tudata lényeges kelléke a grammatikai alany és állítmány viszonyának is és megkülönbözteti azt a szólásbeli tagok viszonyától; szerzőnk szerint ellenben a «*differentia specifica* a mondás és szólás között» csak az, hogy «a mondatokban időre és személyre vonatkozás fordul elő, a szólásokban nem» (*Nyr.* 24, 435). A szólásoknak egyébiránt az a praktikus haszna sem lesz mindig az alany és állítmány keresésében, a mit szerzőnk u. o. emleget: hogyan alkalmazzuk ezt az eljárást pl. az ilyen felszólító mondatokra, mint: *Húzzad csak, húzzad csak keservesen! Gyere be! Vessd el magad!* stb.?

Szerzőnk felfogásának bizonyítékául arra hivatkozik, a mit már Brassai is említett, hogy «mind a grammatika, mind a logika egyformán határozza meg az alanyt és állítmányt: mind a kettő szerint a mondatnak az a tagja az alany, a melyről mondunk valamit, s az a tagja az állítmány, a melyet amarról mondunk» (*NyK.* 29, 165). Nem tudom, mit ért szerzőnk a *grammatika* néven, de azt igenis tudom, hogy e meghatározás dolgában meglehetősen eltérések vannak a grammatikák között. Ennek bizonyosságául magára — Brassaira hivatkozhatom, a ki legutolsó cikkében, a mely épen folyóiratunkban jelent meg, azt bizonyítgatta,

hogy a különböző nyelvtanokban «az *alany* szó nem egyértelmű» (*Phil. Közl.* 21, 873. l.). Hogy a grammatikák egy részében (persze inkább csak a régebbiekben) a logikával egyező meghatározást találunk, abból Kicska szerint az következik, hogy ama grammatikai kategoriák a dologra nézve nem különböznek a logikaiaktól, — én szerintem az, hogy ama nyelvtani meghatározások nem jók. Persze «jobb meghatározást még soha senkitől sem hallottam», mondja szerzőnk (*NyK.* 29, 166), és én is elismerem, hogy a gramm. alanynak és állítmánynak egészen szabatos és kifogástalan definitióját én sem hallottam még s igazat adok Wunderlichnak, a ki azt mondja: «Subjekt und Prädikat sind Termini, deren Bedeutung leichter nachgefühlt, als definiert werden kann» (*Der deutsche Satzbau* 108). E meghatározás nehézségének kétségkívül megvan a maga oka, ez az ok — a mire később visszatérek — e kategoria történeti fejlődésében keresendő. De ha valamely dolgot vagy fogalmat nem sikerül helyesen definiálni, ebből talán még sem az következik, hogy az a fogalom egyáltalában nem is létezik?

Egy másik hibája, vagy inkább hiánya ama fejtegetéseknek az, hogy szerzőnk minduntalan csak a grammatikai és logikai kategoriákat állítja egymással szembe, hosszasan fejtegeti viszonyukat, de a pszichológiai kategoriákat csak néha-néha, egész mellékesen emlegeti. Említi ugyan — persze, úgy látszik, csak Brassai nyomán — Gabelentz s pszichológiai alanyát és állítmányát, de nagyon röviden végez vele (*Nyr.* 25, 108), újabb könyvét (*Die Sprachwissenschaft* 1891), úgy látszik, nem ismeri, a minthogy Paul fejtegetéseit sem említi egyetlenegy helyen sem. Ez a nem-törődőmség persze meg is bosszúlja magát. Így pl. Steintalnak szeméreveti, hogy «a mondat lelkét, a *hangsúlyt* nem veszi méltó figyelembe», s kifejti, hogy «a hangsúly a legbiztosabb és legfinomabb kalauz a *grammatikai* alany és állítmány keresésében», minthogy «a *prædicativ* értelmű tagot hangsúlyozzuk» (*Nyr.* 25, 535). Újabb értekezésében is azt mondja, hogy a hangsúly az a jel, mely «a nyelvtani állítmányt, akár mily alakot öltött, fölismerhetővé teszi» (*NyK.* 29, 188) és: «a hangsúlyhoz semmi köze a logikának, a hangsúly grammatikai jelenség» (319). Csak ugyan való igaz, hogy a hangsúlyhoz nincsen köze a logikának s hogy a hangsúly rendszerint az *állítmányt* teszi fölismerhetővé, de nem ám a grammatikai, hanem a *pszichológiai* állítmányt. Az is igaz, hogy Steintal nem tárgyalta ebből a szempontból a hangsúlyt, de igenis tárgyalta azt Wegener (bár ez helytelen terminológiával *logikai* állítmánynak nevezi a hangsúlyos részt, *Grundfragen des Sprachlebens* 29.) s nálánál helyesebben Paul: «Am schärfsten von den übrigen Gliedern des Satzes sondert sich zunächst *das psychologische Prädicat* ab als das wichtigste, dessen Mittheilung der Endzweck des Satzes ist, auf welches daher der

stärkste Ton fällt» (*Prinzipien der Sprachgeschichte*³ 260. l.: v. ö. még 113. l.).

Azt hiszem különben, nem helyes Kicska (és Brassai) imént említett tételének az az általános formulázása sem, hogy minden praedictiv, határozó értelmű tag erősebb hangsúlyú mint a határozandó: az erősebb hangsúlyozás, a kiemelés a helyzettől, a beszédbeli összefüggéstől függ, attól, hogy mit tartunk fontosnak vagy ujnak, ezek pedig — «das *seelische Verhalten* das sich in der Betonung äussert», Gabelentz 360. l. — pszichologiai és nem nyelvtani tekintetek. Legyen szabad itt is Marty szavait idéznem: «Was die Betonung betrifft, so kann man zwar wohl mit einem gewissen Rechte sagen, das Prädicat, wo ein solches gegeben ist, habe in der Regel dem Subjecte gegenüber den Hochton. Aber jedenfalls ist nicht umgekehrt Alles, was in einem Satze am meisten betont ist, Prädicat. Auch wenn *Wichtigkeit* im Sinne von Neuheit dazu führt, den Nachdruck auf ein gewisses Wort zu legen, so ist gar nicht nothwendig, dass dieses Neue in prädicativem Verhältnis zum schon Bekannten stehe. Ja es ist dies schlechterdings nicht immer möglich. Sodann aber betont man nicht bloss, was neu ist, sondern auch was in einem gewissen Gegensatz steht zu etwas Anderem, das ausgesprochen wird oder auch unausgesprochen dem Gedanken des Sprechenden vorschwebt und dies hat gar nichts speciell mit dem prädicativen Verhältniss zu thun» (id. h. 321. l.). — Lehet különben, hogy Brassai és Kicska tétele a maga általánosságában a magyar nyelvről áll, de kérdés, áll-e azért minden nyelvről? A németre vonatkozólag eddigelé Behaghel vizsgálta meg legpontosabban a mondathangsúlyozás módját (*Grundriss der germ. Philol.* I², 682. l.), megfigyeléseiből az tűnik ki, hogy pl. a melléknévi jelző (Kicska azt mondaná: határozó) még az esetben sincsen a főnévnél (a meghatározandónál) erősebben hangsúlyozva, ha különösen kiemeljük: *eine freundliche Wohnung*; ha kiemelés nem forog fenn, a melléknév még gyöngébb hangsúlyú: *lieber Freund, bestelle einen freundlichen Gruss* (Behaghelnél: ¹ az erősebb, ² a gyöngébb hangsúly jele). Azonban tegyük fel, hogy Behaghel téved s hogy az első mondatbeli melléknév mégis erősebb hangsúlyú, — de ha a különbség oly csekély, hogy ily pontos megfigyelő is tévedhet, miképen ajánlhatjuk aztán e momentumot kriteriumúl a 'határozó' és 'határozandó', az állítmány és alany fölismerésére? E szerint ezt sem fogadhatjuk el szerzőnk értelmében megbízható kalauzúl a gyakorlatban.

Szerzőnk fejtegetéseinek azonban nemcsak az a hibája, hogy a logikai kategoriáknak kellenél több tért juttat, a pszichologiaikat meghanyagolja, hanem az is, hogy magának a nyelvnek vizsgálatában sem foglal el helyes álláspontot. Voltaképp itt

is a logikus szól belőle : nem gondol arra, hogy a nyelv nem oly állandó és változatlan valami, mint a logika, hanem hogy változik, fejlődik, még pedig nemcsak külső hangalakjára nézve, hanem arra nézve is, a mit a német nyelvphilosophusok «innere Sprachform»-nak neveztek s hogy a nyelvnek egész területén elhomályosítja az eredeti viszonyokat az *analogia*. Igenis föltehetjük, hogy valamikor az, a mi pszichológiai alany és állítmány volt, a nyelvben is mint alany és állítmány jutott kifejeződésre, megvolt a pontos megfelelés, ha úgy tetszik : megvolt a kategoriáknak az az «egység»-e, melyet a mai nyelv már *nem* tüntet fel. Ezt jól és világosan kifejti Paul. Eredetileg, úgymond, harmonia van a pszichológiai és a grammatikai categoria között, de az előbbi azután mintegy megmerevedik az utóbbiban, hagyományos kifejezésmódok keletkeznek. E mellett természetesen megmarad a szabadabb, elevenebb pszichológiai categoria is és később is hatással van a grammatikaira : a nyelvnek számos jelenségből (pl. a genus, a numerus, a tempus használatában) kitünik a kettőnek megegyeztetésére, kiegyenlítésére való törekvés. (*Prinzipien der Sprachgeschichte*³ 241. l. ; vö. még 33. 259. l.) Paulnak ezt a felfogását a subjectum és prædicatum fejlődéstörténetére is alkalmazhatjuk. E kategoriáknak keletkezését illetőleg Steinthal a gyermeknyelvből vett analogiákkal valószínűvé tette, hogy a nyelv az önmegismeréssel, az öntudattal kezdődik (*Einleitung in die Psychologie und Sprachwissenschaft*² 395. l.), az első subjectum az *én* : «Dieses ist das erste Subject ; das Ich ist das erste Feste, woran alles Veränderliche als Prädicate erkannt werden» (406. l.). Az emberre nézve a legfontosabb mindig az ember s a mit az embernél lát, azt az élettelen tárgyakkal is tulajdonítja. Ime az analogia első szereplése ! Az alanyfogalom keletkezésénél azután az oksági elvnek volt fontos szerepe : «der Subjektbegriff hat sich aus dem *Kausalgesetze* heraus entwickelt (*Die Hunde bellen*).» (Wunderlich id. h. 109.) A cselekvő és cselekvés viszonyában voltaképp az ok és okozat viszonya jutott kifejezésre, ezen a fokon a cselekvés okozója, létrehozója a *psychol.* és *gramm.* alany, a cselekvés maga a *psychol.* és *gramm.* állítmány. Egész más alapja van ellenben a *logikai* itélet alany és állítmányviszonyának : az *A*-ról azért mondhatjuk, hogy az *b*, mivel $A = (a + b + c)$, itt tehát az azonosság elve az alap. A logikának ezért kell az *equus currit-féle* mondatokat *equus currens est-féle* itéletekké átalakítania. Természetes, hogy a nyelv ennek a viszonynak kifejezésére is képes és tudjuk, hogy a nyelvbeli mondatok közt igen sok ilyen, itélet'-féle van. De az a körülmény, hogy az állítmányi functió első sorban az igéhez tapad, valamint az, hogy emez, itéletek'-nek létezését kifejező szava — a 'copula' vagy akárhogyan nevezzük — eredetileg szintén cselekvés-félét jelentett (Delbrück, *Vergl. Syntax der indogerm. Sprachen.* I, 29.), nézetem szerint azt bizonyítja, hogy a grammatikai állítmány *más eredetű* categoria,

mint a logikai állítmány s a kettő már csak ezért sem lehet azonos.*) Később a lelki élet gazdagodásával szükségessé vált a képzetek nagyobb számát is egyszerre, összetett szemléleteket is mintegy rövidített alakban kifejezni, mintegy több mondat egygyé vonódott össze s így ebben az egyben esetleg épen nem a legfontosabb, a «psychologiai» alany a gramm. alany, s a psych. állítmány nem egyúttal gramm. állítmány is, hanem «egy a sok közül» vált nyelvbéli alanynyá és állítmánynyá. Az az eredeti felfogás, hogy a cselekvés létrehozója az alany, azonban később is visszatükröződik a nyelvben (l. a személyragokat). «Képzeletünk most már csak azt tartja számon, hogy mi új a mondatban, mi nem, de a nyelvszokás a régi taposott uton jár s képzelődés nélkül is azt tartja még képzelt személynek, a mely régebben volt s ezt teszi alanynyá», mondja helyesen Kalmár Elek (*NyK.* 28, 303.). Ilymódon eltérés állott be az eredetileg egyező kategóriák között, de ép ez az eltérés is azt bizonyítja, hogy a grammatikai kategóriák mint önálló kategóriák is számba jöhetnek. (Erre mutatnak pl. a congruentia egyes jelenségei is: az állítmánynak az alanyval számban és személyben való egyezése nem alapszik sem logikai, sem psychologiai szükségleten).

A sok esetben különvált psychologiai és grammatikai kategória megegyeztetésére való törekvés azonban mindig kimutatható a nyelv későbbi történetében is: pl. a passivumos szerkezet kifejlődése és terjedése kétségkívül erre vall. Hogy pl. újabban a magyarban is annyira «elharapózott» a szenvedő szerkezet, abban egyrészt — még pedig kétségkívül jórészt — német hatást láthatni, másrészt azonban bizonyára ép az arra való törekvés is előmozdította terjedését, hogy a grammatikai alany megegyezzen a psychologiaival; v. ö. pl. az efféle szerkezeteket: *a jegyzőkönyv hitelesítettik; a születni* igének állandó szenvedő alakja is ebből a szempontból magyarázódik meg.

*) Megjegyzem, hogy egyik-másik nyelvnek efféle mondatai még egyébként is azt bizonyítják, hogy az állítmány kategóriája külön nyelvi kategória is: a mai németben a melléknév alaki különbséget is tüntet fel a *der gute Mensch*-féle «szólás»-ban és a *der Mensch ist gut*-féle mondatban, a mi egyúttal arra is mutat, hogy a «határozó és határozandó» kategóriái nem egészen azonosok az állítmány és alany kategóriáival; v. ö. Delbrücknél: «In dem Bewusstsein des Sprechenden ist mehr enthalten, als die Satztheile und ihre Konstruktionen. So ist z. B. nicht zu leugnen, dass auch eine Vorstellung von dem, was wir Prädikat nennen, eine treibende Kraft bei der Satzgestaltung ist, was man u. a. daraus sieht, dass das Adjektivum, wenn es in dem prädikativen Satzabschnitt steht, in mehreren Sprachen (z. B. im Slavischen und Germanischen) eine andere Gestalt zeigt, als wenn es attributiv ist, was sich doch nur aus einer in der Seele vorhandenen Vorstellung vom prädikativen Ausdruck erklären lässt.» (*Vergl. Syntax* 63. l.)

Ép az a körülmény, hogy a fejlődés folyamán oly különböző mozzanatok jutnak kifejezésre a nyelvnek aránylag egyszerű eszközeivel, de meg azután a nyelvnek az a sajátága is, hogy a beszéd részeit, a nyelv kategóriáit nem választják el éles határok (v. ö. Delbrück id. h. 72. l.), okozza azt, hogy, a mint említettem, bajos dolog a grammatikai alany és állítmány kategóriáinak egészen szabatos meghatározását adni. De azért mégis megvannak az illető logikai és pszichológiai kategóriák *mellett*, s ha a nyelvészet eddig nem akadt volna rájuk, azt hiszem, a logikától függetlenül, inductiv uton is kifejtette volna őket. Kicska fejtegetései, nézetem szerint, nem czáfolták meg e nyelvtani kategóriák létezését, az eddigi felfogást nem döntötték meg s a régi helyett elfogadható, jobb elméletet nem adtak.

PETZ GEDEON.

AZ *il* ÉS *lo* DANTENÉL.

Az olasz névelő hímnemű egyes száma a régi olasz nyelvben tudvalevőleg nem a ma érvényben levő szabályok szerint használtatik. Míg ma a *lo* csak az *s* impurummal és részben a *z*-vel kezdődő szók előtt dívik: a XIII. századig a *lo* használata általános volt. *Il* a XIII. század előtti iratokban elő sem fordul. Ekkor is csak lassan hódít tért az *il* a *lo* rovására, mely utóbbi bizonyos szólásokban (*per lo più*, *per lo meno* stb.) még ma is használatos egyszerű mássalhangzó előtt is. (Egy régi közmondást is csak e formában használnak ma is: «*passato il pericolo, gabato lo santo*».)

Dantenél az *il* és a *lo* még egymás mellett fordul elő; él mindkettővel, még pedig Gröber szerint (*Zeitschrift* I, 108—10) bizonyos szabályszerűséggel. E szabály ez volna: *lo* (*s* a többesben *li*) bármily helyen állhat, *il* (*a* többesben *i*) pedig csak egyszerű mássalhangzó előtt és *magánhangzóval* végződő szó után, vagyis: az *il* és *i* szótagot nem alkotó, enklitikusan használt formák, melyeket a költő csak akkor használ, ha a versorban egy szótagot nyerni akar.

A mi e szabály első részét illeti, azt, mely a mai nyelvhasználattal eltérően kimondja, hogy *il* csak magánhangzóval végződő szó után áll: ez nagyon természetes. Hisz az olaszban minden szó — kivéve az *il*, *in*, *con*, *non* és *per*-t — magánhangzóval végződik és mássalhangzóival szóvég csak a liquidák utáni magánhangzók elisioja folytán áll elő. Ez az elisio (pl. *vedere il duomo* helyett *veder il duomo*) versben felesleges, mint-hogy a metrika szabályai szerint a *vedere* végső *e*-je itt úgyis elidáltatik, magánhangzó következvén utána. Meglévén a *phonikus* elisio (illetve az

összevonás, a synaeresis), a *graphikus* elisio felesleges. Annak tehát, hogy *il* csak magánhangzóval végződő szó után áll, egyszerűen metrikai oka van: az, hogy *il* előtt felesleges a *graphikus* elisio.

Ha már most Gröber úgy állítja fel a törvényt, hogy az *il*-t Dante csak akkor használja, ha a versben egy szótagot nyerni akar, a mi azt jelentené, hogy a szabály a *lo*, az *il* pedig a kivételes használat, úgyszólván a *licentia*: ennek ellentmond az a tény, hogy Dantében számításaim szerint körülbelül hétszer olyan gyakori az *il*, mint a *lo*. Vegyük például az *Inferno* XXXIII. énekének első 90 sorát, mely a híres Ugolino-epizódot tartalmazza. Itt a következő helyeken van *il*, illetve *tb. i*: *il cor*, *il titol*, *il mal*, *il velame*, *il lupo*, *i lupicini*, *i figli*, *il sonno*, *il cibo*, *il mio aspetto*, *il quinto*, *il dolor*, *il digiuno*, *il teschio*, *il sì*, *il conte*, *i figliuoli*, *il canto* összesen 18-szor. *Lo* van e helyeken: *lo' suo forame*, *lo padre*, tehát mindössze 2-szer. Más helyeken is tettem ily számításokat, melyek mind ellene szólnak a Gröber-féle törvénynek, mintha Dante az *il*-t csak ott használná, a hol erre a vers *kurtítása* miatt van szüksége. Sokkal több oggal lehetne az ellenkezőt állítani: t. i. hogy Dante a *lo*-t csak ott használja, a hol a verssort ennek révén egy szótaggal *nyújtani* akarja. De én nem állítom ezt sem, mert hisz számos helyen van a *lo*, a hol az *il* használata nem kurtítaná a sort (kivált a mondatok elején: *lo duca mio* stb.).

Szerintem tehát Dantenél az *il* és *lo* használatát illetőleg olyféle szabályt nem lehet felállítani, a minőt Gröber állapított meg. Dante használja mindkettőt, de *sokkal gyakrabban* az *il*-t, mely az ő idejében mindegyre nagyobb tért hódított, mint a *lo*-t. Sőt bátran meg lehet kockáztatni azt az állítást, hogy nála a *lo*-nak a mai nyelvszokástól eltérő használata félg-meddig már archaistikus volt; az ily régiességek tudvalevőleg sokkal szivósabb életűek a versben, mint a prózában.

RADÓ ANTAL.

MELEAGROS TAVASZI DALA.

Meleagros ezen idylliumát nem csupán bájos és plasztikus előadása teszi oly nagybecsűvé, hanem még inkább azon sajátsága, hogy pusztán *leíró költemény*. Nagy ritkaság az ókorban, a mely a leíró költészetet mint műfajt alig műveli, hanem csak a figyelemre- és leírásra méltó tárgyak és jelenetek *költői leírásait* szövi be az események fonálába.

Nálunk P. Thewrewk Emil fordította le hexameterekben nagy műgonddal és oly ragyogó nyelven, a mely csaknem versenyez az eredetivel. *)

*) Megjelent többször: A Kisfaludy-Társaság Évtárlapjain (XXI. 113.); Görög Anthologiabeli epigrammák 90. l.; a Pulszky Polyxena-féle *Tavaszi* című ünnepi lapban is.

Nehogy tehát fölösleges munkát végezzek, rímes és magyar rhythmusú fordításban bátoriskodom bemutatni. Megvallom, hogy egy eposzt Sándor-versekben fordítani eredménytelen munka. Ugyanis a hexameter fenséges gördülését a Sándor-vers nem utánozhatja; a rím pedig — mint szójáték a gondolatok természetes folyását megzavarja, vagy félretéríti. Kisebb költeményeknél, vagy dalok átültetésénél, hol inkább csak a hangulat és nem a gondolatok tömege jó tekintetbe, megjárja, de csupán mint paraphrasis, szabad és a nagy közönségnek szánt *utánezat*.

A tavasz.

«Elnémult az égen téli szelek harcza,
 Mosolyog szép tavasz viráglepte arcza.
 Fekete földünk is friss koszorút ölte,
 Fű-fa virul immár, fakad lombok zölde.
 Vidám mezők ölén, csillog üde harmat,
 Éltető hajnalban szép rózsák fakadnak.
 Mulat a juhásznép fujva furulyáját,
 Pásztor vígan hajtja szürke gidák nyáját.
 Tenger széles hátán hajók útra kelnek,
 Vászón szárnyaikra langy szelek lehelnek.
 Bacchost, a bor atyját, ünneplők köszöntik,
 Repkény friss hajtásit koszorúnak öltik.
 Méhek belefogtak mesteri művekbe,
 Hemzsegő rajokkal van a kaptár lepve.
 Lyukacsos sejteket öntenek remekben
 Mikből csurgó méznek édes nedve cseppen.
 Vidám dala harsog százféle madárnak,
 Sirályok tengerre, házra fecskék szállnak.
 Hattyú folyam mentén csapong énekelve
 Pagonyokban zendül csalogány keserve.
 Lomb földi az erdőt, földet zöld ruhája,
 Pásztor furulyázgat, vigad gyapjas nyája;
 Hajósok utaznak, Bacchos tánczát járja,
 Zeng a madárének, méhek fáradoznak:
 Tavasszal új dalt kell zengni a galosnak.»

★

Meleagros ezen idylliuma a plasztikus előadás bámulatos remeke! Nem élettelen tárgyakat, hanem csupa mozgást, *tömeges cselekvéseket* (melyeket Lessing «kollektive Handlung» névvel illet) rajzol és pedig arányos, finoman kidolgozott részletekben. Az ilyen cselekvések *egy* időben ugyan és a térben egymás mellett történnek, mindazáltal úgy az ecsetnek, mint a lantnak egyaránt megfelelő tárgyat nyujtanak. Lessing így adja szabatos meghatározásukat és költői feldolgozásukat: «Die Poesie schildert Bewegungen und andeutungsweise durch Bewegungen Körper.

Eine Reihe von Bewegungen, die auf einen Endzweck abzielen, heisst eine Handlung. Ist sie in ebendemselben Körper, so will ich es eine einfache Handlung nennen; und eine *kollektive* Handlung, wenn sie in mehrere Körper verteilt ist.» (Anhang zum Laokoon 9.).

Továbbá azon utasítást adja, hogy a költőnek a tömeges cselekvések *részletes* kidolgozására kell gondját fordítania. Az egész kép ugyanis időbeli egymásutánban előadva nem állhat oly elevenen előttünk, mintha ecsettel festve volna.

Meleagros két-két sort szentel minden egyes képnek. Kezdi a feléledő természetben, és áttér az állatok és emberek megújuló örömeire és munkáira, végül pedig a tavasz örömeitől ittas költőt említi. Költményében csupa élet, mozgás pezseg. Jelzői, állítmányai mind egy-egy personificatio. A hatást fokozza a majdnem csupa dactylusokban gördülő rhythmus és nyelvezetének bájos zeneisége (Tonmalerei).

*

Rokontartalmú vele a *44. anacreonteum*,*) melynek naiv költőjét a tavasz látványa elbűvöli:

«Lám kinyilt már a szép tavasz,
Három Charis rózsát fakaszt.
Lám a tenger bős hulláma,
Mint a tükör vált simára.
Rajta rézcék hogy uszkálnak,
Fenn az égen darvak szállnak.
Felragyog a nap sugára,
Elrepült a felhők árnya.
Derűfényben dús vetések,
Fák gyümölesi szépen érnek.
Kivirult már az olajfa,
Lombos már a szőlő galyja;
Rajta fürtök duzzadoznak
Öröme Bromiosnak.»

Merőben különböznek ezektől Horatiusnak tavaszi dalai, u. m. a «Diffugere nives» (IV. 7.) «Jam veris comites» (IV. 12.) és a «Solvitur acris hiems» (I. 4.) kezdetűek. Ő is élénk képét festi a megifjodott természetnek, emberek állatok örömeinek, de áttér csakhamar a *mulandóság* gondolatára. Nála a vidám tavasz látványa nem voltaképi tárgy a dalnak, hanem csak alapja hozzáfűződő reflexióinak az élet röpké mulandó voltáról.

Horatius kizárólag a kanonbeli görög költőket utánozta. Főminta-

*) Saját fordításom.

képe Alkaios, akinél szintén előfordulnak természeti képek. Ezek azonban *nem* önmagukért való leírások, hanem vagy allegoriák, vagy motívumok, valamely buzdító eszméhez, pl. (*Bergk. fragm. 34.*)

Valódi természeti képeket tehát azon római költőknél kell keresnünk, akikre inkább az *alexandrin* költészet hatott, mely nem a nagy eszmék és cselekvények, hanem inkább a külvilág és az érzelmek rajzában tündököl.

Igy a tavaszról festett rövid, de megkapó képet találunk *Catullus* 67. költeményében. Kr. e. 56-ban, midőn Bithyniából távozóban bucsút veszen barátaitól, az ébredő tavasz új életkedvet látszik benne ébreszteni:

«Iam ver egelidos refert tepores,
Iam cæli furor æquinoctialis
Iucundis Zephyri silescit auris.»

Egész lelkét eltölti a honvágy, nincs többé nyugta:

«Iam mens prætrepidans avet vagari,
Iam læti studio pedes vigescunt.»

Sokkalta teljesebb képet fest a tavaszról *Ovidius* (*Tristium* III 12.), ő levén a legplasticusabb elme a római költők között. Az előadás erejére nézve leírása nem versenyezik a Meleagros-féle idylliummal, ámde teljességre és érzelmességre nézve méltó párja. Miután már előbb (*Tristium* III. 10.) megható, sőt fenséges képet festett a Tomi vidékén uralkodó zordon telekről, így zengi meg a várva-várt éltető tavaszt. Saját fordításomban bátorkodom bemutatni:

«Már Zephyrustól elolvad a fagy, eltűnik e zord tél,
Oly hosszú, a minőt senki sem élt meg e tájt.
S mely hátán Hellet nem akarta viselni a kosjegy,
Egyenlővé tesz nappali s éji szakot.
Már vigan szedik az ibolyát a fiúk s a leányzók,
Mely fakad a réten s nem veti emberi kéz.
Már a mezők virulók a temérdek tarka virágtól,
És tanulatlan dalt csattog a csacska madár.
S hogy gonosz anyjának bűnétől megszabaduljon.
Bölcsőt s kis házat fecske rak eresz alatt.
S mely mélyen rejlett anyaföld kebelében, a fűszál,
Leple alatt kibuvik s emeli gyöngye fejét.
S hol szőlő terem, a venyigék rügygyel fakadoznak,
Távol a gét parttól — sajna — virúl a borág!
S a hol nőlnék a fák, zöldül már lombkoronájuk,
Távol a gét tájtól — sajna — virulnak a fák
Ott kiki most szünetel, sorban jó most a sok ünnep,
S elnémult a zajos forumi perlekedés.

Most divat a lovazás, most könnyed fegyveri játék
 Mostan a labda röpül s perdül a fürge korong.
 Most birkóznak az ifjak olajjal megkenekedvén
 S majd ha kifáradtak, Szűz vize *) mossa le azt.
 Most divat a Szinkör, mindennemű szórakozások,
 Tapstul a sok színház hangzik a forumokon.
 Óh százszor boldog, kinek ott mulatoznia módja,
 A ki a szép Várost kedvire élvezi most.»

Ovidiusnak ezen leírása szerkezetére nézve is megegyez a Meleagros-félével. Első felében a fakadó növényzetet, a fecskék vidám csicseregését, a tavasz hírmondóit festi; azután áttér az emberek megújult örömeire. Persze az ő képzelme rideg környezetéből visszarepül az imádott, de neki örökre eltiltott Rómába.

Aesthetikai osztályozásukat illetőleg mindakettő *egyidejű* és *tömeges* cselekvéseket («kollektive Handlungen») rajzol, Meg is felelnek Lessing ama kívánalmának, hogy a költőnek a *részletek* kellő, szép kidolgozásával kell az egésznek hiányos áttekinthetőségét pótolni.

Ifj. REMÉNYI EDE.

«NÉPKÖLTÉS-ZET» ÉS «NÉPIES KÖLTÉS-ZET».

Mióta a népisme az utóbbi időkben a philológiának egyik tudományosan elismert ágává emelkedett és egyes motivumoknak és típusoknak vándorlását és irodalmi terjedését minden oldalról philologiai pontossággal kikutatták, lényegesen megváltoztak a népköltészet keletkezéséről alkotott nézeteink, a melyek — különösen a *német* népismét illetőleg — Herder és a Grimm testvérek elméletéből indultak ki. Ezek szerint a népköltészetet illetőleg az egész népet kellett alkotó költőnek tekinteni (míg a műköltészetre épen az *egyednek* szerzőként való szereplése jellemző): most azonban vannak tudósok, a kik a mű- és népköltészetnek ezt a megkülönböztetését egyáltalában elvetik, minden költői művet az egyén productiójának tartják, s a népnek társ munkásságát csak a mű átvételében és a nagy tömeg ízléséhez való alakításában ismerik el.

E kérdés eldöntésére, úgy látszik, alapvető fontosságúvá lesz egy értekezés, a mely egészen új kutatásokon alapulván, a népismének egyes fontos részeire is világot vet.

*) Értsd az Agrippa-építette *Aqua Virgo* nevű híres vízvezetékét.

Ez Bücher Károly nemzetgazdásznek *Arbeit und Rythmus* című értekezése (Abhandlungen der philologisch-historischen Klasse der kgl. sächs. Gesellsch. d. Wissenschaften XVII. köt.). A primitív népek dolgozómódjának kutatása vezette rá a szerzőt arra, hogy a rhythmus a munkánál való mozgás egyenletessé tételének szükségérzetéből indult ki; mert ez az egyes munkánál fölösleges erőnek igénybevételét megakadályozza, többeknek összmunkájánál pedig a munkának közösségét lehetővé teszi.

Ezt a munka-rhythmust vagy hangokkal (kalapácsütés, fűrészcsevegés stb.) jelzik, vagy pedig mesterségesen, hangszerekkel jelzik az ütemet a munka szabályozására (trombitálás, dobolás stb.). Ez a hang-rhythmus, a mint a nehezebb és (a munka főütemeire való előkészítésül szolgáló) könnyebb ütemeket megkülönböztetni igyekeznek, melódiává fejlődik, a melyet egyszersmind ki is töltenek szavakkal, a melyek az eredetileg önálló rhythmust csak kísérték és csak improvisatiók voltak a megállapított rhythmusokhoz, sok esetben azonban később tipikus és állandó alakot nyertek. Így álltak elő a *munka-dalok* (evező-, cséplő-, fonó-dalok stb.), a melyeket Bücher az emberi munka minden ágából összeállít. Ezeknek továbbfejlődése a *táncdal*, mely az induló-dalból válik ki.

Bücher fejtegetései mindenek előtt a metrika és zenei rhythmus elméleteire nézve alapvetők, de úgy hiszem, hogy döntő álláspontot találunk itt a népköltészet és műköltészet megkülönböztetésére és a népköltészet határán belül a tulajdonképeni népköltészet és a «népies költészet» megkülönböztetésére is.

Az említett munkadalokat a szorosabb értelemben vett népköltészetnek tekinthetjük, — ezek a társas életből kiindulva, közös akaratra buzdítanak, közös érzelmekre, közös munkára szólítanak. A fősúly a közösséget szolgáló célon van, s ezáltal meg van adva a közösségből való eredet is, mert ha egyesek improvizált közbeszúrásaikat saját képzelet- és érzelemvilágából merítik is, ezt mindig a közös munka- és táncütem keretén belül teszik: ebből indulnak ki és ehhez térnek vissza.

E munka-dalokat, mint a szoros értelemben vett népköltészet tipikus képviselőit egyrészt a szótartalom szabadsága és változatosága, másrészt az alak és a dal socialis kiinduló pontjának korlátozottsága jellemzi. Hogy a minduntalan ismétlődő szótartalom stereotíppá lesz, határozott formává merevedik, az nincs kizárva, sőt természetesnek látszik. Ide tartoznak a munka-dalokon kívül (a melyek a német népéletben mint fonó-, iparosdalok, cséplő-énekek, kötélhúzásnál énekelt dalok, kendernyívó dalok stb. ismeretesek) a táncz-rimek, a melyeknek improvizáló jellegük nemcsak a bajor «Schnada-

hüpfln»-ből, hanem a magyar és román népköltészet egyes verseiből is kiviláglik, a melyek azonban most már gyermekdalokká sülyedtek.

Ide tartoznak a varázsszövegek, a vallásos drámai játékok maradványai és a rejtvények is.

A varázsigék bevezető epikai része, a mely egy istennek élményét mondja el, az éneklőt ezen eseménynek együttérző részesévé teszi, míg a második, a búvóló, vagy elátkozó rész az isteneket kéri, hogy most ők legyenek az éneklőnek sorsa iránt részvétellel és az első részben leírt isteni erejüket itten érvényesítsék.

Itt is előtérbe lép a rhythus. «A rhythus az a kényszer, a mely ellenállhatatlan kedvet ébreszt, hogy azt kövessük, hogy vele daloljunk; nemcsak a láb lépése, hanem a lélek maga is az ütem után megy; valószínűleg, így következtették, az istenek lelke is» (Nitzsche). Ekkép, valamint az áldozati lakoma, az istenekkel való közös étkezés: úgy az istenek történetének az áldozati táncokban való mimikai feltüntetése, velök való közös tovahaladás; hasonlóképen a jogi formula mintegy rhythmikus kényszer arra vonatkozólag, hogy az istenek együtt érezzenek és együtt vitatkozzanak. Itt pedig, a hol a rhythmust nem a test mozgásai tették szemléletessé, hanem csak az előadás őrizte meg, a már egyszer megtalált és használt kifejezés megtartotta merev alakját nem a tartalmi értéke, hanem a rajta nyugvó rhythus kedvéért.

Kevésbé nyilvánvalónak látszik a mondának és rejtvénynek ezen csoporthoz tartozandósága. Mégis mind a két költészeti fajt keletkezésüknek socialis alapja ide sorolja. Az irodalmilag még ki nem alakult monda abban a benyomásban gyökerezik, melyet a természeti környezet gyakorol az emberre és abban a kísérletben, hogy a mondai életet emberi analogia szerint magyarázza meg. Szellemek és kísérteties mondák képezik a magvát. Ilyen mondák keletkezésére nézve azonban lényeges egy közös hit, az őket kísérő félelemérzet közössége. A rejtvény ősförmájában csak ezen mondának egy különálló kifejezése. Azon irtózatból ered, hogy a természeti környezetnek félelemkeltő eseményeit és tárgyait a maguk nevében nem merjük megnevezni (zivatar, felhő, medve, farkas), hanem ennek helyében körülírásokkal és hasonlatokkal élünk. Mikor ezt a titkos kérdést (őfn. *tuncal*) ártatlan tárgyakra alkalmazzuk, játék és vidám tréfás rejtvény lesz belőle.

Ezzel szemben a műköltészetet a közös munkára való törekvés ösztönétől, a tánczától, a vallásos cselekvénytől, a hittől való elszakadása ép úgy jellemzi, mint az egyéni költészet. Ettől fogva csak aesthetikai kedvtelésre szolgál. Ezért előtérbe lép az egyén, mint teremtő és alkotó. A munkásdálnak a közösségre vonatkozó többsége a költő énjévé lesz, a mely az ő egyéni érzése folytán elvált az egyetemestől. Innen van,

hogy a kifejezések változatosabbak, a rhythmus pedig, mint a melodia is, az alanyi érzés kifejezésének szolgájává és kísérlőjévé lesz. De ezek a költői művek is belejuthatnak a nép széles rétegeibe és közkinccséválhatnak. Ilyen esetben az egyéni szellem a közösségre való tekintet nélkül alkotott; a népi szellem vagy fölveszi, vagy elveti és az által, a mit költészeti kincsképen magában fölhalmozott és a jövő nemzedéknek nyújt, újból az egyéni alkotásra hat vissza. Az ilyen műköltészeti termékeket azonban nem változatlanul veszi át a nép, hanem átalakítja, a saját énekéhez idomítja és illeszti. A tulajdonképeni népköltészettel szemben *népies* költészet a nevük. Egyetlen ember énekelte vagy adta elő őket először. Teljesen mellékes, hogy ez az egy ember a jelenben ismert, vagy ismeretlen egyén. A legjelentéktelenebb népdalocska szerzője is egykor ismert és híres volt falujában vagy városkájában mint ezen dalnak a szerzője, és a leghíresebb költőt sem ismerik többé abban a keskeny völgyben, a hová dalát a sors elvitte. Ezen «népies költészet» körébe tartozik a ma énekelt német népdalok és balladák túlnyomó nagy része, továbbá ide tartoznak a drámai játékok, a karácsonyi és húsvéti játékok stb., valamint a mesék is. Ezek is népiessé vált műköltészeti termékek, mivel legnagyobb részükben az ind elbeszélésekből vagy az antik novellaköltészetből merítve különböző úton-módon szívárogtak be a néprétegekbe, de itt is csak egyes kiváló elbeszélők sajátjai maradtak, a milyen minden faluban volt.

A szoros értelemben vett népköltészet és «népies költészet» közt levő különbséget, mely a közös munka elősegítésén alapuló rhythmusból és munkás-dalból indul ki, s a mit a rendelkezésemre álló helyre való tekintettel csak főbb vonásaiban és ezért talán nem mindenütt a megkivánt világossággal adtam elő, az erdélyi szász népköltészet történetének egy vázlatában (Teutsch, *Bilder aus d. vaterländischen Geschichte* II. 1899) kifejtteni igyekeztem s ezért a bővebb magyarázatot óhajtokat arra a vázlatra utalom.

SCHULLERUS ADOLF.

HALÁLTALAN DETRE.

Detre, a népvándorlaskori gazdag mondanéköltészet főhőse, élt és kiváló szerepet játszott a középkori magyar hagyományban is. Illő tehát, hogy tisztába hozzunk mindent, a mi régi irott emlékeinkben reá vonatkozik, vagy a mit róla olyan külföldi kútfők állítanak, a melyeknek magyarázatában esetleg mi, magyarok lehetnénk legilletékesebbek.

Arany János, a kit a mondák hitele állandóan foglalkoztatott, a

Buda halála III. énekének 3. jegyzetében azt állította, hogy «a história Theodorich-jának semmi köze a regebeli Detrével». A nemzetközi monda-fejtés ennek ép az ellenkezőjéről volt és van meggyőződve. A kelet; gótok vele azonosított nagy királyát valóban nehéz fölismerni, mert a mondák legkedveltebb hőseinek sorsára jutva, multat, jelent, jövőt, történetet, mondát, mesét, mindent saját maga közé csoportosított. Legyőzi a mithosz kódéből előriasztott sárkányokat; hatalmas társa lesz Attilának, a rég eltemetett hun királynak; lát csatázni különböző idők népeit és egymást nem ismerő ellenségeket; körében a többek közt ott van König Stufing aus Ungerland, a magyar Szent István király (Gr. Rosengarten).

Mivel a mondák ilyen mérvű összeolvasztásánál a történelmileg elég pontosan igazolható hős illetősége szintén tekintetbe veendő, érdemes lesz megvilágítani azt a hiteles följegyzést, a mely Magyarországra teszi Detre születéshelyét.

Jordanes, a gótok teljes hitelt érdemlő krónikása, könyve LII. fejezetében a hunok végromlása után azt beszéli el, hogy az ostrogótok királya, Valamir a Skarniunga és Aquanigra folyó közt, testvére, Thiudimer a *Pelsois* tó mellett, másik testvére, Vidimir pedig kettőjük között telepedett meg Pannoniában. Az elhelyezkedés után Valamirnak még háborúja volt a hun és skláv néptörzsekkel. Mikor aztán rajtuk győzedelmeskedett, Thiudimernek követtel adatta tudtára az örömhirt. Csak-hogy a követ még nagyobb öröm hírére érkezett, mert aznap Thiudimer palotájában megszületett a fiörökös, a történelem Nagy Theodorichja s a mondák Veronai vagy Berni Detréje.*)

Ennyi az egész, a mit a hős születéshelyére vonatkozólag tudunk. Ebből pedig első látszatra csak annyi derülhet ki, hogy Thiudimer palotája a mai Dunántúl valamelyik tava mellett volt. Jordanes szerint a gótok birtoka keletről Moesiáig, délről Dalmáciáig, nyugatról Norikumig, északról a Dunáig terjedt, s e birtoknak keletről, illetve dél-keletről a Száva melletti Sirmium (Mitrovicz), észak-nyugatról Vindobona (Bécs) volt a határvárosa. (L. fej.) Nyilvánvaló tehát, hogy ez a terület a mai Dunántúlon kívül magában foglalta egész Horvátországot s a Bécsi-erdőn innen eső kis osztrák földet, vagyis mindent, a mi a római uralom idején Pannonia Superior és Inferior néven volt ismeretes. Ezen az új földön pedig két tó viselte a *Pelso* nevet: a Fertő és a Balaton. Plinius szerint (Hist. Nat. III: 27.) *Peiso* tava Noricummal határos, körülé van a boiok pusztasága Sabaria (Szombathely) és Scarabantia (Sopron) városokkal. Ennek alapján csakis a Fertőre lehet következtetnünk. Erre gondolt az 1741-ki

*) Mommsen kiad. (Monumenta Germ. Hist. auct. antiqu. tom. V.) 127. l.

párisi kiadás kritikusa¹⁾, s ugyanezre gondoltak a Plinius után induló magyar kutatók, pl. Bél Mátyás és Tomka-Szászky is.²⁾ Sext. Aur. Victor (De cæsar. 40.) *Pelsót* a Duna közelébe helyezi, a mivel aztán egy újabb adatott szolgáltatott arra, hogy a Fertő csakugyan viselte ezt a nevet. Ellenben a 871 táján készült salzburgi *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* már határozottan a Balatonról beszél: «circa lacum *Pelissa inferioris*, ultra fluvium, qui dicitur Hrapa (Rába)», — ellentétben a *Pelissa superior*-ral, mely a Fertő volt.³⁾ Ezért tartjuk elhamarkodott dolognak, ha az újabb kutatók ezzel a névvel a Balatont minden földrajzi tájékoztatás nélkül azonosítják. Mommsen, a ki Jordanes műveit páratlan kritikai művészettel adta ki, a szóban forgó Pelsora vonatkozólag tájékozatlanul hagyott bennünket;⁴⁾ míg a kútfő jeles fordítója, Martens, a bevett kényelmes szokás szerint a Balatont azonosította vele.⁵⁾ A legújabb Kiepert-féle térképen mindkét tó Pelso nevet visel; de a Fertőé mellett egy kérdőjel is látható.⁶⁾

Ha most Jordanes Pelsóját földrajzilag meg akarjuk jelölni, le kell mondanunk arról, hogy a három testvér letelepedésének fönti leírása nekünk valami útbaigazítással szolgáljon. Mivel ugyanis a Valamir birtokát határoló Skarniunga és Aquanigra folyók nevei ma már ismeretlenek, egyáltalán nem tudhatjuk, hogy ezt a területet Vidimir közrefogott birtokától északra, vagy délre kell-e keresnünk. Ezt azért volna illő tudnunk, mert ha Valamir tőle pl. délre lakott, akkor könnyű volna kitalálnunk, hogy az ellenkező oldalon székelő Thuidimernek a felső Pelsónál, vagyis a Fertő mellett volt a birtoka.

Szerencsére van Jordanesnek egy másik adata, a mely bennünket ebben a kérdésben valahogy mégis el tud igazítani. Könyve LIII. fejezetében elbeszéli, hogy midőn a gótok Pannonia belsejében a hun nép utolsó töredékeit is leverték, Hunimund suav herceg Dalmáciára tört s közben a gótok marha-csordáit is megrabolta. «Suavia ugyanis — mondja Jordanes — Dalmáciával határos s Pannoniától, különösen azon részétől, a hol a gótok laktak, sincs messze.» Midőn tehát Hunimund Dalmáciából haza tért, Thuidimer reá lesett s alvó seregét a

¹⁾ I. köt. 179. l. 45. jegy. — V. ö. Teubner-kiad. I. köt. 153. l.

²⁾ Bél: Notitia Hung. novæ. V. köt. (Comit. Mosoniesis) 3. lev. — Tomka-Szászky: Introductio in orbis hodierni geogr. 1750. 435. l.

³⁾ Pertz: Monum. Germ. SS. XI. köt. 9. l.

⁴⁾ Id. h. 163. l. (Index locorum.) V. ö. Mommsen: Corpus inscript. lat. III: 1. köt. 416 és 523. l.

⁵⁾ Geschichtschreiber d. deutschen Vorzeit. II. Gesamtausg. VI. Jahrh. I. köt. 86. l. 2. jegyz.

⁶⁾ Formæ orbis ant. 1894. kiad.

Pelso tava mellett egy viharos éjjel meglepte és vezérestől együtt fogságba ejtette. A kutatók már észrevették, hogy a gót krónikás itt Suaviát és Saviát (a Száva melletti szomszéd birtokot) összetévesztette. A tévedés a történet folytatásából derül ki, mert belőle arról értesülünk, hogy a fogságból kieresztett Hunimund nem délre, hanem északra menekül vissza Suaviába. Itt egyesül a felső Duna melletti skirek-vel s egy újabban intézett támadásban Valamir seregét megveri s magát a királyt is megöleti. Erről az északra eső Suaviáról (Svábföldről) az LV. fejezetben már megtudjuk, hogy a bajorok, frankok, burgundok és thüringiaiak földje közt terült el: tehát egy és ugyanaz a Dalmácia szomszédságában említett Suaviával (azaz Saviával) semmi esetre sem lehetett.

De a mi czéljainkra ez az adat még ilyen formában is teljesen elég, mert belőle világosan kivehető, hogy a Dalmácia felől jövő déli támadást Thiudimernek, a Suavia felől jövő északi támadást pedig Valamirnek kellett felfognia. Ebből pedig az következik, hogy a három testvér elhelyezkedésében most már teljesen orientálni tudjuk magunkat, lévén egészen nyilvánvaló az, hogy a hős Valamir király stratégiai szempontból a skirektől, rugiktól, heruloktól, suavoktól, gepidáktól stb. fenyegetett északi végekre telepedett. Ugyanilyen szempont okozhatta, hogy a legfiatalabb és legtapasztalatlanabb testvér középre került. De minket ezúttal Thiudimer elhelyezkedése érdekel, mert a föntiek után elvégre kiderült, hogy az a *Pelso*, a mely mellett Jordanes szerint letelepedett, Pannoniának nem az északi felén, hanem a délin volt. Ez pedig a hozzá fűződő adatok szerint* egyszersmind azt is jelenti, hogy *fia, a mondák Berni Detreje, a Balaton mellett született.*

A történelem Theodorichról semmit sem jegyzett fel, a mi szülőföldjével volna összefüggésbe hozható. Fiatal korát a bizánczi udvarban töltötte el; mikor pedig innen haza került, atyjának segíti meghódítani a birtokaiktól délre eső Illyricumot és Mæsiát. Atyja halála után népével ebbe a két új tartományba vonul s végül Odovakartól elfoglalja Felső-Itáliát. Szülőföldje iránt a monda még háládatlanabb volt, mert szerinte a hős már nem is Pannoniából, hanem Amelungországból (Felső-Itáliából) származik. Ezt az országot s fővárosát, Veronát, Theodorich már atyjától, Ditmar-tól, a történelem Thiudimer-jétől örökölte. Ezért lett aztán a neve is Veronai Detre, Dietrich von Bern (Dietrichs Flucht, Vilkina-Saga.)

A germán mondákkal szemben igazságot szolgáltatni nekünk a helyi jellegű hazai hagyomány alapján kellene. Csakhogy ha volt is ilyen valaha, hozzánk csakis a gótok után következő gepid, longobard és avar népelemek közvetítésével juthatott el. Az új viszonyokhoz, különösen az egymás nyomában járó népek nemzeti felfogásához mindig alkalmazkodó szájhagyomány tehát Pannoniában is folyton változott. Különösen

nagyot változhatott akkor, midőn Attila öröke a germán törzsek 115 éves viaskodása után 569-ben ismét egy hunfajta török népre szállott. Ez az avar nép a VIII. század legvégeig birta Pannoniát. Birodalmát 791 és 796 közt Nagy Károly és fia, Pipin döntötte meg; de az egykorú kútfőkből kimutatható, hogy a nyugati határon két avar-gyűrű khágánsága egész a magyarok bejöveteléig megmaradt. Hogy a régi népvandorlási mondák elsajátításában ezek a hunfajta hódolók, a kiket a nyugati határ védelmére őseink határőrző «székelyeknek» alkalmaztak, voltak a mi tanítómestereink, már volt egyszer alkalmam részletesen bizonyítani.¹⁾ A mit ők nekünk közvetítettek, abban már nem Detre, hanem a saját fajuk dicsősége, Attila hun király, a pannoniai birtok világbiró ura volt a hős. Ha pedig az egykorú germánság őseinket az avarokkal és hunokkal összetéveszthette, akkor azon sem csodálkozhatunk, ha a magyarság mondaalkotó ereje a hagyományt akként fejlesztette tovább, hogy benne a hunok, avarok és magyarok közti kapcsolat kifejezésre jusson. Így jött aztán létre a magyar hunmonda, melynek zavarosan följegyzett emlékei a XIII. században kiegészített Nemzeti Krónika kánonszövegének első részében maradtak reánk.

A naiv hagyomány fejlődésének természetéből az következik, hogy a visszamaradt és idővel beolvadt germán és avar néptörzések hozzánk közvetített mondái ne csak szellemben változtak légyen, hanem tartalomban is. Hogy ez tényleg így történt, már a monda legelején felismerhető. A hun vezérek ép úgy heten vannak, mint a honfoglaló magyarok, a hetumogerek. Közülök a történet és a hun hagyomány csak hármat igazol: Etelét (Attilát), Reuvát (Ruást) és Budát (Bledát). Béla, Keve, Kadoc-a és Kádár illetősége már a mondaalakító magyarság hagyományában keresendő. Itt csak Kadocsa származására utalunk, mert róla könnyen bebizonyítható, hogy a magyar honfoglalás mondáiból szakadt ide. Anonymusnál rendszerint testvére, Zoard társaságában szerepel,²⁾ s hogy a krónikás ezuttal helyes nyomon járt, azzal igazolható, hogy ez a Zoard (vagy Salard) Liutprand szerint tényleg szerepelt a magyarok 921-iki olasz hadjáratában. És ezt a honfoglaláskori hőst a magyar hunmonda épúgy lefoglalta, mint Kadocsát, mert Attila egyik olaszország seregét Apulia ellen ugyancsak egy Zoard nevű kapitány vezeti.

Midőn Petz Gedeon a magyar hunmondákat fejtegette, többek közt azt is kimutatta, hogy Detre Attila ellen viselt háborúinak és a homlokába törött nyilnak a germán mondák egyetlen változatában sincs

¹⁾ Az avar-székely kapcsolat emlékei. (Ethnographia, 1899. I. füz. és Néprajzi Füzetek, VIII. 32.)

²⁾ 7., 33—7., 44—5. fejt.

nyoma.¹⁾ Krónikáink egyező szövegében három ilyen ütközetről van szó: a Potentiana mellettiről, vagy más néven a szászhalmiról, a tárnokvölgyiről, végül a tullniról vagy cezumaauriról. Az elsőnél az aleman nemzetbeli Detre, kit a rómaiak önként emeltek maguk fölé királynak, a szabáriai) szombathelyi) Macrinus, longobárd tetrárka hívására jelent meg. Mivel itt a Dunán éjnek idején loppal átkelő hunok Detrét és társát megverték, a rómaiak visszavonulnak Tárnokvölgye felé. A második ütközetben a hunok 125,000 embert vesztek, és elvesztették Kevét is, a kit később egy kőbálvány mellett temettek el. Azok pedig, «a kik a hunok közül megmaradtak, a Tiszántútra menekültek (fugierunt ultra Tisiam)». Mivel a rómaiaknak állítólag 210,000 halottjuk volt, Detre és Macrinus Ausztria felé vonul vissza Tulln alá, a hol üldözőikkel ismét megvínak. A hunoknak itt 40,000 embere és három vezére, Béla, Réva és Kadocsa esik el. A római és germán had elszéledt, Detrének pedig a homlokába egy nyilvas beletörött. Mikor az ütközetnek vége volt, a hunok elesett vezéreiket visszaszállítják Tárnokvölgyhöz (Fejér vm.) és eltemetik őket Keve mellé az említett kőbálványnál.

A kései mondaöltöztetés itt egészen nyilvánvaló, mert a mint érthetetlen az, hogy a hatalmas hun király hatod magával lépjen ki a cselekvés terére, ép oly érthetetlen az is, hogy a fenti hadjáratok során foglalja el Pannoniát. Detre «római király» visszavonulásának téves irányát sem bírjuk megérteni, addig a mig ki nem pattanik az a titok, hogy a krónikás itt tulajdonképp az avarok bukását volt kénytelen elmondani a hunok győzelme gyanánt és hogy a helyzet még félszegebb legyen, az egészet elmondta — *visszajelét*. Ha tudjuk azt, hogy Tulln azonos azzal a Comagenevel, a hol Nagy Károly 791-ben az avarokat először legyőzte; ha tudjuk továbbá azt is, hogy a hunoknak nevezett avarság akkor menekül át a Tiszán, midőn (Hunis trans Tizam fluvium fugatis) Pipin «római király» 796-ban feldulta kincsekkel megrakott hringjeiket, kerítéssel körülvett lakhelyeiket²⁾: azonnal megtudjuk azt is, hogy itt a hunfajta avarság emlékei vannak egyrészt a régi hun hagyománynyal, másrészt az avar emlékeknél is fiatalabb magyar honfoglalási mondákkal összefonva. Ezért tartjuk aztán valószínűnek még azt is, hogy a történelmi földrajzban teljesen ismeretlen *Potentiana* tulajdonképpen a Balaton melletti *Mogentianával* (Keszthely) azonos. E feltevésre bennünket a név hasonlóságán kívül még egyéb körülmények is kényszerítenek. Legelső sorban az, hogy ez a barbárkori régészeti leleteiről nevezetes hely körülbelül Detre születés helyével is azonos. De még ennél is inkább az, hogy a «római király» ezen ütközete csakis azért

¹⁾ Petz Gedeon, A magyar húnmonda. 1885. 41. l.

²⁾ Einhard évkönyvei (Pertz: Monum. Germ. SS. I. köt. 183. l.).

lehetett a legelső, mert ha a szabariai (szombathelyi) tetrárka segítségére Róma felől sietett, akkor Mogentiana épen utjába esett. Az nem lehet egészen véletlen találkozás, hogy a Mogentiana melletti tónál ép úgy volt egy éjjeli avar támadás, mint a hogy volt egy hun a Potentiana melletti Dunánál. Sőt a Pannonia negyed részét jelentő *tetrarchatus* szerepét sem tudnók igazolni, ha Einhard annaleseiben nem olvasnánk, hogy az avaroktól elfoglalt Pannonia felülegelete 828-tól fogva négy gróf közt megosztatott.¹⁾

Hogy a nép a jelzett beolvasztást miként hajtotta végre, azt a krónika együgyű előadásából kivenni nem lehet. Mi azt hiszszük, hogy a nép Detre háboruit nem a hun mondák elején, hanem a Detrének tulajdonított hun romlás folyamán helyezte el. Ez tudniillik azért látszik nagyon valószínűnek, mert az avar romlás beolvadására épen az szolgáltatott alkalmat, hogy a hagyomány a hun utódok sorsát és a velünk összeolvadt pannóniai avar töredékek sorsát a «székely» csatlakozók gyönyörű mondájában összetévesztette. Ezért mondják a krónikák, hogy a magyarok Attila halála után száz esztendőre jelentek meg, holott száz évvel korábban nem a hun, hanem a hunnak nevezett avar birodalom omlott össze.

Oláh Miklós a XVI. század derekán azt állította, hogy az ő idejében nálunk még énekelt a nép Detre kemény homlokáról.²⁾ Mivel az idézett krónika eredeti szövege a XIII. század első feléből való, állítását kétségesnek kellene tartanunk, ha nem volna egy másik bizonyítékunk, a mely kétségtelenné teszi azt, hogy előtte két emberöltővel még Thúróczinak is módjában volt ilyen regéket hallani. Abban az Árpád-kori szövegben, melyet átírt, még csak annyi volt megírva, hogy Detret egy nyil homlokodon találta. Mikor pedig a szájhagyományt meghallgatta, krónikáját már módjában volt azzal kibővíteni, hogy Detre a homlokába törött nyilvassal Rómába ment s igazolta, hogy a hunokkal szemben emberül megállta a helyét, «et propter hoc, immortalitatis nomen usurpasse, narratur. Hungarorumque in idiomate, *halalthalon detreh* dici meruit, praesentem in diem.»³⁾

Schwandtner 1746 és 1768 közt megjelent kiadásaiban (*Scriptores*, I.) «halhatalan Detreh» olvasható. Ez a sajtóhiba s a latin magyarázat szavai «immortalitatis nomen» okozhatták aztán, hogy a magyar *Haláltalan Detrét* többen — köztük Petz is — «halhatatlannak» nevezték. Ugyanezen a réven jött szóba, hogy itt esetleg azoknak a mesés né-

¹⁾ I. h. a 828. évnél.

²⁾ Attila, II. rész. 2. fej.

³⁾ Az 1488-ki *brünni* kiadás szerint. Az 1488-ki *augzburgi* kiadásban «*halathalon detreh*» olvasható.

met följegyzéseknek nyoma lappanghat, a melyek Detre és egyéb hősök halhatatlanságáról beszélnek. Mivel az idézett eredeti szöveg hőse a felhozott mesés vonásokkal viszonyba alig hozható, a további tévedések kikerülése végett szükségesnek tartom fölemlíteni, hogy Pethő Gergely, a Thuróczi-krónika az 1660-iki magyar átdolgozója, a Detrére vonatkozó helyet ekként fordította le: «Detre pedig a nyilvasat homlokában (kit a magyarok — értsd: a magyarok hun ősei — oda löttek vala) bevivé Rómába, erről nevezék ötet *Haláltalan Detrének*, hogy oly hosszú uton, annyi ideiga vasat elszenvedhette homlokában.»*) Ebből tehát egész világosan kitünik, hogy a magyar nép ajkán keletkezett jelző, a hazai fel fogás szerint, csakugyan nem halhatatlanságot akart jelenteni.

Arany János, a ki Thuróczit csak a Schwandtner-féle kiadásból ismerte, a kétséges «halhatalan» jelzőt óvatosan kikerülte, s *Buda haldla* II. énekében Detrével ezt a vallomást tétette:

Nyla itt van most is, csontomba temetve:
Azóta nevem lön: *vashomloku Detre*.

DR. SEBESTYÉN GYULA.

EGY KÖZÉPKORI JOGI MŰSZÓ.

(Forbat.)

XV. s XVI. századbéli nyelvemlékeinkben gyakran fordul elő ez a különös ige: *forbatlani*, *forbatol* (Heltainál *forbotlani*) és származékai: *forbatlat*, *megforbatol*, *megforbatlás*, *megforbatlat*. Jelentése: ,penso, compenso, retalio, retribuo, vergelten, mint még később is fordítja PP. szótára. Pl. a Bécsi kódex 214. lapján: «Földnek meddősége mértékletik avagy forbatlatik barmoknak sokaságával»: *sterilitas terræ compensatur pecorum multitudine*. A példák többségében rossz értelemben, megtorlás, boszu, büntetés jelentésével találjuk; pl. Meglátod bűnösöknek forbatlatját: *retributionem peccatorum videbis*. (Apor C.) Ekképen megforbotlá a császárnak rajta vött diadalmát. (Heltai: Krón.) Fegyver nélkült mennek haza Rómába, kit rövid napon megforbatlának a rómaiak esmét azon samniteseknek. (Székely István Krón., stb. I. NySz.)

Ballagi Teljes szótára magát a *forbat* alapszót is idézi Székely Istvánból: *forbátul* [így] fizet énnekem. Újabb szótáraink — nem tudom, mi alapon — mindig *forbát*-nak írják, s miután e szó különösen a Bécsi codex s 1842-ben a Müncheneri codex megjelenése után ismeretesebb lett,

*) Rövid magyar cronika, A 3, b. levél.

némely jogászaink fölkapták s a megtorlás jogát, a *jus talionis*-t forbát-nak és forbátjognak nevezték.

Honnan ered ez a szó? Jászay Pál a Müncheneri kódex szójegyzékében a *for-g-at* szóból magyarázza, de bizonyításul csak ennyit tud említeni: «Ma is mondjuk: *megfordul ez nekem* = *retribuetur hoc mihi.*» — Magam a NySz. illető cikkeinek szerkesztésekor *vor-* vagy *ver-* kezdetű német szót gyanítottam benne, de ezen az úton nem tudtam eljutni forrásához. Végre, mint annyiszor, a szerencsés véletlen vezetett a helyes nyomra.

Diez szófejtő szótárát olvasgatva az elavult olasz *forfare* czímszó alatt (mely a. m. gonoszat tenni,¹⁾ innen *forfante* hunczut) azt találtam: «Das particip *forfatto*, fr. *forfait* zeigt als substantiv gebraucht, zwei bedeutungen, eine persönliche (nur altfranz.); eine sächliche, mittellat. *forisfactum*, missethat.» — Volt tehát egy olasz *forfatto* főnév, mely gonosztettet jelentett. Háttha evvel azonos a mi rokon hangzású *forbatunk*, mely a gonosz tettek megtorlását jelenti? Első tekintetre két nehézség állja útját ez egyeztetésnek: egy hangbe i s egy jelentésbeli. A hangbeli nehézséget azzal akartam áthidalni, hogy az olasz szót szláv közvetéssel átjöttnek gondoltam, mert a szláv nyelvek az idegen *f* hangot sokszor helyettesítik *b*-vel, *p*-vel²⁾ Ebben az irányban eddigelé nem volt szerencsém: a szláv nyelvek szótáraiban nem találtam meg a *forbatot*, de talán még előkerül valamelyik déli szláv nyelvből. Vagy talán volt az olaszban is e szónak **forbatto* alakja, az egyik *f*-nek disszimilálásával? A magyarban ilyen hangváltozást alig vehetünk föl (v. ö. *furfangos*, melyben ugyanolyan helyzete van a két *f*-nek), de azért van még egy lehetőség, mellyel a magyarban keletkezhetett a *b* hang. Volt ugyanis a középkori magyarságnak egy másik *forbat* szava is, melyet a Besztercei és Schlägli szójegyzékből ismerünk, s mely Tagányi K. magyarázata szerint a «még a XVII. szban is oly kedvelt» csalóka poharat jelentette³⁾ s az olasz *furbo* 'hunczut' szóval függ össze) l. Századok 1893. 321/2; v. ö. a kicsinyítő *furbetto*-t?). Már most lehetséges, hogy ennek a hatása alatt változott el a **forfat* szó is *forbattá*.

Könnyebb volt a jelentésbeli különbség áthidalása, de mielőtt erre térek, megemlítem, hogy a *forfatto*, *forfait*, illetőleg a megfelelő latin szóalakok a középkorban általánosan elterjedt jogi műszók voltak. Du-

¹⁾ Tkp. kívül-cselekedni, azaz kihágást elkövetni (*trasgredire*); v. ö. gót *fra-vaurkjan*, vétkezni, ném. *verwirken*; l. Diez.

²⁾ A *bérmál* és *József* félek szláv átalakításai a *firmen* és *Josef*-féle szavaknak.

³⁾ Tehát a BesztSz. 830. sz. alatt a megfelelő *timorphus* alkalmasint így olvasandó: *trimorphus*, háromalakú; a SchlSz. 1513. sz. a. pedig *cinorosus* szintén ebből van elrontva.

cange szótára szerint pl. *forisfactum* a. m. büntett egy 1197-i oklevélben, *forisfactum* u. a. 1122, 1231; «pro delictis criminalibus et *forfatis*» 1409 (egy francziaorsz. okl.) stb. stb. — S ezeket a kifejezéseket a magyarországi latinság is ismerte. Így olvassuk pl. 1220 tájban a Várad Regestrom 329. pontjában: «Cotloba respondit se terram eandem pro aliquo *forefacto* amisisse.» (Kandra K. így fordítja: «ő azon földet néminemű főbenjáró per következtében elvesztette volt.»)

De ugyanezek a kifejezések, mint számos adat bizonyítja Ducagnél, egyszersmind a rosszért viszont elkövetett rosszat, a megtorlást, a büntetést, a bírságot is jelölték: «*forisfactum*: ipsa pro forisfacto multa»; «*forefacta*: multa» 1494; *forisfactura*, *forefactura*, *forfatura*, *forfectura*, *forfaiture* [franc.]: multa vel emenda ob forisfactum seu delictum; «*forisfactura plena*: plena multa, integra, Saxonibus wyta plena, et fulwite.» *Forefactum regium* egyenesen a király büntető jogát jelenti 1139. V. ö. még: «Esse in *forefacto Domini* dicitur is, qui ex delicto in commissum cadit.»

A francziában ma is használatos a *forfaiture* a német *Verwirkung* értelmében, a *forfaire* ige pedig ilyen kifejezésekben *forfaire corps et avoir*, Leib und Gut verwirken. ¹¹¹

Azt hiszszük, az eddigiek elég valószínűvé teszik, hogy a mi *forbatunk*nak az olasz *forfatto* az eredeti példaképe.

Kétségkívül nem egy magyar kifejezésnek juthatnánk ilyen magyarázatára, ha szorgosabban átkutatnók a középkori latin, olasz és német jogi és társadalmi műkifejezéseket. Így magyaráztam már a mi *jámbor* (*jó ember) és *nemes* szavainkat a középkori *bonus homo* és *gentil'uomo*féle megtisztelő címekből (M. Nyelv). — Valószínűnek tartom, hogy a *sámkivetés* (*sám kive* vagyis számon kívül vetés, l. Nyr. 6: 145) a latin *foris bannire*, *forbannire*, 'verbannen' utánzása: «in exilium agere per bannum, seu banno et edicto promulgato» Ducange. (Innen az olasz *forbannuto*, fr. *forban*; az előbbivel rokon a *bandito*, a mai *bandita*.)

Bizonyára nyugati eredetű a régi *fántonfánt* is, mely a *forbattal* rokon értelmű. Ilyen német kifejezésre lehetne gondolni: *pfand um pfand*, de ezt nem találom a kezem ügyében levő szótárakban. *Forfactum* helyett előkerül *forfantus* is ('crimen, delictum' Duc.), de ez hangzására nézve nagyon távol áll a *fántonfánt*tól.

SIMONYI ZSIGMOND.

KÜLÖNÖS KÉPZÉSEK S RAGOZÁSOK.

Most, hogy a MTSzótár befejezéséhez közeledik, idején való volna gondosan felkutatni a népnyelvet. Nagyon sok hasznót huzna ebből a nyelvtudomány és úgy gondolom, hogy sok nézetünk sokféle tekintetben megváltoznék. Ugyan általános meggyőződésünk ma már, hogy a nyelv nem logikai szabályosságban fejlődik s változik, de mindamellett óriás bámulat fog el annak láttára, hogy ép ellenkezőleg olyan szeszélyesen változatos tüneményeket tapasztalunk, a melyeknek okait gyakran szinte lehetetlen megállapítanunk. Mert hiába a nyelv a lélek s különösen az élet tükre s valamint ez, ép oly szövevényes s bonyodalmas. S valamint az életben egyszerre egész váratlan események tűnnek fel, úgyszinte a nyelvben is hasonló váratlan tünemények. Igaz, hogy ez utóbbiakra vannak jelszavaink, minő az *analógia*, *kombináló szóalkotás* stb., de a névadással bizony nem értjük meg jobban a tüneményeket, mint nélküle.

Legyen szabad egy kis szemelvényt itt közölnöm gyűjteményemből, a nélkül hogy a jeleuségek bővebb magyarázatába bocsátkoznám. *)

1. Képzett névszók:

űkő: a ház elé rakott száraz fadarabok, melyeken vásár- és ünnepnapokon ülni szoktak (Komárom m., hol ?); tikülő Nyr. 1 : 133.

harapcz: olyan gyümölcs, a melyből egy darabot kiharaptak.

hasály: hasáb; *hasadály*: hasadék.

szömölcsény, *szömölcség*.

fonszik: rövid hajfonat Nyr. 22 : 431.

ácsik: állóka; faszék, melyben a gyerek állni tanul Nyr. 22 : 432.

fökény: daganat, fekély Nyr. 22 : 238.

balogács: balkezes Nyr. 23 : 286.

megvolcsága (régí szó) Nyr. 26 : 28.

járma: egy napi járma föld.

íram: átsuhanó felleg v. madár árnyéka.

felyheteg: felhő, felleg Nyr. 22 : 431.

hasonfele: fele.

jára-futa: lőtás-futás Kreszn.

tippá: ez a gyerek egészen tippá tette a ruháját Nyr. 25 : 476.

forga: folyóvíz fordulása.

dőf: nincs dőfje a borjunak (szarva, a mivel dőf; kis leányom mondta öt éves korában).

közeldiben Ar.-Gyul. I. 507.

*) A hol nincs idézet, az a MTSz.-ből való.

szundika: egy kis szundika, mert mindig szundikál (feleségem mondta kis lányára).

átajjás (ebből *átajjában* = általában).

2. Képzett igék:

alattjennez: rendetlenkedik Nyr. 12 : 281.

szernyi, szertem: készíteni, készítettem Nyr. 1 : 380.

megszenteni a nyulat: meglátni Nyr. 1 : 332.

meg akarta halítani: ölni (fiam mondta hat éves korában).

mosgyálkogygyál meg Nyr. 14 : 523.

nyitorgat: nyitogat Nyr. 15 : 474.

moczorog: mozog (Kapoló, Somogy m.).

elhasíl: elhasad.

rivul: rí Kreszn.

eszédni, felesédni: magához tér.

csúszpítol: csúszkál Nyr. 23 : 288.

ivákal: iszogat Nyr. 22 : 408.

javánkadik: jajgat Nyr. 22 : 468.

kencsérel: össze-vissza ken Nyr. 14 : 428.

elképtem: megijedtem Kreszn. *kíbik* RMK. I. 358.

ágyini: a cséplők beágytak Kreszn.

elokta az ellen beszédöket Nyr. 2 : 131.

megőr (: megörlet) a jó gyomor mindent Nyr. 24 : 94.

3. A ragozás terén legérdekesebbek a pleonasztikus alakok, a melyekben gyakori a ragok felcserélése is. Egyike a legérdekesebbeknek a következő példa:

öt *úttal* haz egy nap búzát, de hat *úttalnál* többször nem tud Nyr. 22. 557. Egyebek:

hajdínónomba: hajdanta.

hanyatán, hanyatég, hanyotán, hanyotáng: hanyatt.

egy darabocskánég Ethn. 6 : 106.

önnönbenedön CzechC. 142. WinklC. 90.

attótól fogva

azértan Arany NIda. I. 203.

eröstön EhrC. 144.

gyanábo: gyanánt Nyr. 21 : 10.

kartin fogva: karon fogva Nyr. 25 : 478.

Végül említsük meg még ezeket: *araszkorá*: arasznyi; *jobnyira*: jobbára (1820-ból) Nyr. 25 : 28. *tüzön tűz*: azt hittem, nem ég és csak akkor látom, hogy *tüzön tűz* az egész pipa (magam hallottam 1896 aug. 1.); *gyönve*: jöve Nyr. 9 : 129. *legszívebbül* éljeneznének (magam hallottam 1896 máj. 4.) *orczi* kövér vagyok, testre de nem Nyr. 22 : 522.

Még egy cseppnél is kevesebbet merítettem a népnyelv nagy tengeréből s csak figyelmet akartam kelteni e szerény adatokkal.

SZILASI MÓRICZ.

AZ *-n* SZEMÉLYRAG EREDETE.

Az *-n* alanyi személyrag csak az iktelen igék fölszóltító módjában (pl. *várjon, kérjen*) és a *vagyon, van* igében van meg mindig; ezen kívül nagyon kevés esetben találjuk alkalmazva. Nevezetesen a következőkben: *leszen (lészen), teszen (tészen), veszen (vészen), viszen, hiszen | megyen (mégyen, menen, menyen, mengyen dial.) | jön | nincsen, sincsen** | *met-szen, vonszon; eszen (észen), iszon, fekszen, aloszon* (a régi irodalomban) | *hín, szín, rín, lön, fön, szön, bén, fun* (dial.) || *tón, lön, vön | tén, lén, vén; ön, hün* (a régi irodalomban). Tehát a fölsz. módon kívül csak bizonyos igék jelentőmódbeli praesensében és praeteritumában fordul elő; máskülönben az iktelen igék sing. 3. személye ragtalan (*vár, vára, várt, várand, várna; kér, kére, kért, kérend, kérne*). De a fölsorolt alakokban sem állandó az *-n*, mert az iktelenek egytől-egyig előfordulnak ragtalanul is: *lesz, megy, jó, nincs, hi; leve* stb.

A rokon nyelvekben azt találjuk, hogy a sing. 3. szem.-nek csakis a fölszóltító módban van mindig ragja, máskülönben kevés kivétellel ragtalan. Pl. lapp F. *lokka-*, olvas^t: praes. (1. *loja-m*, 2. *loja-k*), 3. *lokka* praet. (1. *lokki-m*, 2. *lokki-k*), 3. *lojai*; potent. (1. *lojača-m*, 2. *lojača-k*) 3. *lojača*; — imperat. 3. *lokku-s* (-s személyraggal); lpS. *vieso-* „él^t“: praes (1. *vieso-b*, 2. *vieso-h*), 3. *vieso*; praet. (1. *viesoi-b*, 2. *viesoi-h*), 3. *viesoi*; pot. (1. *viesočá-b*, 2. *viesočá-h*), 3. *viesoč*; (segédigés) opt. (cond.) (1. *viesoli-m*, 2. *viesoli-h*), 3. *viesoli*; — (ece-, szeret^t) imperat. 3. *ece-s*, *eco-s* (-s személyraggal) | fin n *mene-*, *megy^t*: praes. (1. *mene-n*, 2. *mene-t*), 3. *menee* (praesens-tő, v. ö. Setälä, TuM. 4); praet. (1. *meni-n*, 2. *meni-t*), 3. *meni*; potent. (1. *menne-n*, 2. *menne-t*), 3. *mennee* (tőalak, l. praes.); cond. (1. *menisi-n*, 2. *menisi-t*), 3. *menisi*; — imperat. (opt.) 3. *menküän*, *menköön* < **menkä-hen*, **menkö-hen* (-**hen* < **sen* személyraggal) | m o r d. *pele-* „fél^t“: praes. (1. *pela-n*, 2. *pela-t* < **pele-an*, -at: igenév + segédige), 3. *pele* (igenév); praet. (1. *pele-n*, *pele-ń*, 2. *pele-t*, *pele-t*), 3. *pels*, *pelz*, *pelez* (igenév); potent. (1. *pelele-n*, *pelevli-ń*, 2. *pelele-t*, *pelevli-t* < **pele-ulin*, -ulit, segédigével), 3. *pelele*, *pelelel* (< **pele-ul*; v. ö. *kunda-ul*, megfogna^t; *ul* < **uli* igenév); — imperat. 3. *pele-za*, *pele-ze* (-za, -ze személyraggal) | c s e r. *pokto-*, *hajt^t*, *tolo-* „jön^t“: praes. (1. *pokte-m*, *tola-m*, 2. *pokte-d*, *tola-d*), 3. *pokta*, *toles* (igenevek); praet. (1. *poktošo-m*, *tošo-m*, 2. *poktoše-č*, *tošu-č*), 3. *pok-*

*) Nyílt *e*-vel, holott a többiben az *-n* előtt *ä*, *o* van. Ez föltűnő jelenség, a melyet nem lehet úgy magyarázni, mint az *adósak* ~ *adósok*, *jeggyések* ~ *jeggyésék*, *gyöngyöm* ~ *gyöngyen*, *ötöm* (vette) ~ *öten* (voltak)-féle különbségtevést, mert ez a jelentésbeli eltérés következtében fejlődött ki, ilyen pedig a szóbanforgó igealakok között nincsen.

toš, tolo; (segédigés) præt. (1. *poktena-m, tolonam, 2. poktena-d, tolonad*; *am, ad* < **ula-m, *ula-d*), 3. *pokten, tolon* (igenevek); — cond. 3. *poktene-že, tolne-že* (-že személyraggal); imperat. 3. *pokto-žo, tol-žo* (-žo személyraggal) | zürj. és votj. (a 3. szem. alakok ragosak) | osztj. S. *men-,megy'*: præs. (1. *menle-m, 2. menle-n, 3. menl*; præt. (1. *mene-m, 2. mene-n*), 3. *men*; — potent. 3. *menja-t*; imperat. 3. *menaga-t* | vog. KL. *min-,megy'*: præs. (1. *minē-m, 2. minē-n*), 3. *mini*; præt. (1. *minsē-m, 2. minsē-n*), 3. *mins*; cond. (1. *minnē-m, 2. minnē-n*), 3. *minni*; — imperat. 3. *minä* (-ä személyraggal).

A sing.-nak megfelelően a plur. 3. személy is általában csak az imperat.-ban ragos, máskülönben pedig kevés kivétellel csak a plur. jelével alakult. Pl. I app F.: præs. *lokke-k*; præt. *lokke*; pot. *loyače-k*; imp. *lokku-sek*; lpS. præs. *vieso-h*; pot. *viesoče-h*; — imperat. *manne-se*, *menjenek'*, *kocu-se*, *virraszszanak'*; a præt. és az opt. (cond.) -n végzete homályos | finn: præs. *menevät* (a -vā præs.-képző); præt. *meni-t* és cond. *menisi-t* (a régi irodalomban és dial.); — imperat. (optat.) *menkäät, menkööt* < **menkä-het, *menkö-het* | mord. præs. *pele-ht* (< **pele-t*, rendes hangfejlődéssel; v. ö. Budenz, Mordvin nyelvtan 21), *pel-t*; præt. *pels-t, peles-t*; pot. *pelel-ht, pelevel-t* (< **pele-uli-t*); — imperat. *pele-st* | cser.: præs. *pokta-d, tolo-d*; præt. *pokte-ve, tole-ve* (a -ve tkp. præs.-képző, a mely analogia útján került a præt.-ba, miután a plur. jelének vették; v. ö. Setälä, TuM. 26); — cond. *poktene-žd, tolne-žd* (-št); imperat. *pokto-št, tolo-št* | zürj. és votj. (a plur. 3. sz. alakok ragosak) | osztj. S.: præs. *menle-t*; præt. *men-t*; — potent. *menni-l*; imperat. *meni-dat* | vog. KL.: præs. *mini-t*; præt. *minés-t*; cond. *minnē-t*; — imperat. *minē-t* (< **minē-tt*: 3. szem. -t + plur. -t) v. (*tajk*) *minē-t* (v. ö. præs.).

Mindezeket összevéve arra a következtetésre kell jutnunk, hogy eredetileg csak az imperat. 3. személye volt ragos, a többi 3. szem. alak pedig ragtalan volt. A mi a magyart illeti, föltehetjük, hogy az imperat.-on kívül némely alakokon mutatkozó -n az imperativusból terjedt át; úgy szintén (nagyobb mértékben) a plur. -nak, -nek is, csupán a perf. maradt meg pusztán a plur. -k-val: *várta-k, kérte-k* (ritk. a többiek analogiájára: *várta-nak, kérte-nek*). Az ilyen rag-átterjedésre teljesen kétségtelen példák vannak a rokon nyelvekben; hogy többet ne említsek, így keletkeztek a finn præt. és cond. plur. 3. szem. -vat, -vät végzetű alakok, pl. *tule-,jön'*, *mene-,megy'*: præt. (*tuli-t, meni-t*-ből) és cond. (*tulisi-t, menisi-t*-ből) > *tuli-vat, meni-vät* és *tulisi-vat, menisi-vät*, a præs. *tulevat, menevät* hatása alatt, a melyben a -va, -vā tkp. præsens- (= igenév)képző volt, de idővel a nyelvérzék az egész -vat, -vät végzetet személyragnak vette és mint ilyent tovább terjesztette (v. ö. Setälä, TuM. 12).

Már most lássuk, miképp lehet az *-n* személyragot (a melynek a *-nak, -nek* a többszáma) a 3. szem. névmásra visszavinni.

Az *ő* névmásnak a rokon nyelvekben tudvalevőleg mássalhangzószedetű megfelelői vannak: lp. *son, sodn*; f. *hän* (< **sän*); md. *son, soñ-*; vog. *täu (täwä-), tav, tou, tū*; osztj. *teu, leux, lu, lu, jūχ, jūgh, jugh-* (MUSz. 845; NyK. XXI. 192; XXVI. 31). Hogy mi lehetett a névmás eredeti kezdőhangja, arra nézve eltérők a föltevések (v. ö. Setälä, ÄH. 241. 242. és NyK. XXIX. 469); de abban egyetérthetünk Setälével, hogy a kezdőhang mostani különféleségének okvetlenül már a finn-ugor alapnyelvben megvolt (nyelvjárási) különféleségen kell alapulnia. A személyragban ugyanazt a különféleséget látjuk a rokon nyelvekben; nevezetesen: 1. igei személyragok: lp. *-s*; finn S. *-se, -sen*, E. *-se*; md. *-zo, -ze -za*; vog. *-t, -té, -tä*; osztj. *-le*; 2. névszói személyragok: lp. *-s*; finn Vp. *-zö* Aun. *-ze, K. -ze, -že, S. -nsa, -nsä, -nsan, -neän*; md. *-zo, -ze, -nzo, -nze, -nza*; vog. *-tä, -té*; osztj. *-t, -l*. Ha már most hozzáveszszük ehhez, hogy a rokon nyelvek különféle igei személyragjainak a magyarban *-j* felel meg (*-ja, -juk, -játok, ják*) s a birt. *=a, =e, =i* (< *-ä, -é, -i*) ragban is kétségtőlül *-j* lappang (v. ö. Nyr. XVII. 145. és M. Nyelvhasznítás 92), továbbá a következő megfeleléseket: 1. lp. *snära, snërra*; f. *hiire*; md. *šejer*; vog. *täyër*; oszt. *teyër, lengër, löpkër, jöpkër* ∞ *egér* (< **j;g;ɛr-*) | f. *syö-*; md. *seve-*; vog. *tē-*; osztj. *tēv-, lē-, lēv-, jigh-, ũgh-* ∞ *év-* (< **j;ɛv-*) | lp. *salla*; f. *syle-*; md. *sel, säl*; vog. *täl*; osztj. *tet, lal, lül* ∞ m. *öl* (< **j;l-*) | lp. *suodna*; f. *suone-*; md. *san*; vog. *tän*; osztj. *ton, län, lön* ∞ m. *ín* (< **j;n-*) | lp. *šolgide-*; f. *sula-, sulaa-*; md. *sola-*; vog. *tol-, tqł-*; osztj. *lola-* ∞ m. *olvad-* (< **j;l...*) | vog. *tär, tar*; osztj. *ler, lor, jër* ∞ m. *ér* (< **j;ɛr*) || 2. lp. *muokse, muekse*; f. *maksa*; md. *maksa, makso*; vog. *majt, mąjtë*; osztj. *mūgot, mūjol, mužel* ∞ m. *máj* | lp. *juoks*; f. *joutse-, jouse-*; md. *joyks*; vog. *jäit, jąjt*; osztj. *jōgot, jōgol, jūgol, javol* ∞ m. *új* (vagyis; s, t, l, l, l ∞ m. j): arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a mi 3. szem. névmásunknak a történet-előtti korban *j* volt a kezdőhangja, vagyis *ő, öv(-é), ön* < **j;ɛv, *j;n* (a *-v* és az *-n* képző).

A mi *-n* ragunk a névmás **j;n* alakjának a maradványa. Ez, mint fönnebb valószínűvé iparkodtam tenni, eredetileg csak az imperat. ragja volt, tehát pl. *várjon, kérjen* < **várχ;ɛ-j;n, *kérχ;ɛ-j;n*. Mikor az imperat. képző *-χ, -j* és a rag *-j*-je egybeolvadt, a nyelvérzék a *várja-k, kérje-k, várju-nk, kérjü-nk, várja-tok, kérje-tek, várja-d, kérje-d* stb. szerint a 3. szem. alakját így elemezte: *várjo-n, kérje-n*, vagyis pusztán az *-n*-t vette személyragnak. Ugyanígy keletkezett a **j;n* névmás többséből (**j;n;ɛk*) a *-nak, -nek* személyrag. (A mi imperat. sing. 3. szem. alakunk e szerint ízről-ízre megfelel a finn alaknak, pl. *menjen* < **men-j;ɛ-j;n* ∞ *mänkään* (dial.) < **män-kä-sen*).

Az imperat.-on kívül, mint mondtam, csupán a *vagyon, van* igének

állandó az *-n*-je, míg a többieknek ragtalan mellékalakjuk is van. Ebben elvégre nem kellene semmi különöset látnunk, mert hiszen a *vagyon*, *van* ragtalan mellékalakja elveszhetett; de némely adatok mégis arra mutatnak, hogy a *vagyon*, *van*-beli *-n* állandóságának az okát másban kell keresnünk. A rokon nyelvek némelyikében u. i. a létige sing. 3. szem. alakja igen év, pl. finn *on* 'van' < **om*, v. ö. Vp., déli-E. *om*, L. *umm'*; plur. Vp. *oma*, *omad*, V. *omad*, E. *ommad*, *ommat* (a régi irodalomban), *omma'*, L. *umā't* (Setälä, TuM. 169. AH. 406) | votj. *vañ*, *vañ*, *vañ* 'van' (tkp. 'levő, létező; létel, levés, létezés', Munkácsi, Votj. Szótár 645), a melynek teljesebb tőalakja *vañm-* < **valm-* (v. ö. *šin*, *šín* < *šinm-*, *šínm-*, szem' ∞ f. *silmä* stb.). E szerint lehetséges, hogy a mi *vagyon*, *van* igealakunk azonos a 'vermögen' (eredetileg: 'való, a mi van') jelentésű *vagyon* (*vagyom* MTsz.), *van* (éköttötte azt a kis *vanját*; demin. *vanka*, MTsz.) szavakkal, a melyeknek az *-n* képzője eredetibb *-m*-ből való s nyilván azonos a f. *on*, *om*. votj. *vañ*, *vañm-* képzőjével. Ha így áll a dolog, akkor könnyen érthető, hogy a *vagyon*, *van* 'est' (ered. 'való, levő, létező') szónak mért nincs *-n* nélküli mellékalakja. (A *van* a *vagyon*-nak összevont alakja lehet: *vagyon* > *vaon* [Göcsej, Budenz-Album 166] > **vân* [mint *vagyok* > *vaok* > *vák* u. o.] > *van*; de az is lehetséges, hogy külön tőből valók, t. i. *vagyon* a *-gy* [< *-d*] képzős *vagy-* [**valgy-* ∞ md. *ulende-*, vogK. *ölént-*] tőből, *van* pedig a képzőtlen *val-* tőből: **valom*, **valon*, **valm-* [∞ votj. *vañ*, *vañm-* < **valm-*]; v. ö. *bél*, *bel*-ből *-n* raggal: *benn*, *ben*).

Ha a *vagyon*, *van* igealakoknak ez a magyarázata helyes, akkor igen valószínű, hogy az imperat. *-n*-jének némely præs. és præt.-alakokra való átterjedését ezek a sűrűn használt szavak nagyban előmozdították.

Végül még azt a sejtelmemet fejezem ki, hogy a *nincsen*, *sincsen* szavak *-en*-jében talán a *van* szó lappang, s innen van az *e* nyíltsága (a többiek *ë*-jével és *o*-jával szemben); az illeszkedésre nézve v. ö. pl. *fej-al* > *fej-el* (MTsz.).

SZINNYEI JÓZSEF.

GYÖNGYÖSSI JÁNOSNAK EGYIK VERSÉRŐL.

Különös sorsa van némely költőnek. Egyre-másra írja műveit, telve lelkesedéssel, telve avval a reménnyel, hogy nevét örökre bevészte az emlékezet táblájába; fáradsággal és gondnal, éjt-napot egygyé téve dolgozik «legnagyobb» remekén, hogy fentartsa hírét késő századokra: s épen az, aminek hite szerint legnagyobb jussa van az örökkévalósághoz, épen az merül feledésbe; más idők más ízlése elfordítja az utókor figyelmét róla

s a könyvtárak kutatóján, a furcsaságok kedvelőjén kívül nincs, a ki ösmerné. De megesis az is, hogy van ennek a költőnek egynéhány odavetett sora, fáradság és gond nélkül készült verse, mit csak úgy időtöltésül, mellékesen vet papirosra s álmában sem gondol rá, hogy talán az is hozzájárulhatna híre fentartásához: s épen ez a megvetett, semmire sem becsült vers az, mely fennmarad, nem ugyan az irodalomkedvelők jóvoltából, hanem azért, mert valamilyen véletlen folytán a nép közé kerülve közvetlenségénél és egyszerűségénél fogva ott megmarad, a nép magának vállalja el, csiszolgat, simítgat, változtat rajta szájaíze szerint; a szerző neve elvész ugyan, de az ihletsugallta, öntudatlanul fogant sorok megmaradnak. Hány népdalunknak története ilyen! Hány verse a víg debreczeni és pataki legatusoknak kelt így szárnyra, ki tudná megmondani! Az eredeti alakokat alig őrizte meg írás vagy nyomtatófesték, a szerzők neve elveszett, de dalaik élnek még ma is s élni fognak még akkor is, mikor nem egy finom papirosra nyomtatott versnek egyetlen sora sem fog élni többé. Ki ösméri még manap Édes Gergelynek, a sokat író derecskei tiszteletesnek nevét? Ki olvassa műveit? S lám az ő szerény dalocskája:

«Én vagyok a Petri gulyás,
Én őrzöm a gulyát, nem más . . .»

még ma is él a nép ajkán; huszonhárom évvel megiratása után Erdélyi János már három megyéből közli, mint eredeti népdalt. Pedig Édes Gergely aligha gondolta valaha, hogy ez a versikéje többet fog munkálkodni neve fentartásán, mint nagyrabecsült «Iramatai» és «Keservei», a melyeknek pedig megvan az érdemük, hogy Vörösmartyt a hexameterre kapatták.

Ilyenformán járt Édes Gergely leoninista mesterének, Gyöngyössi Jánosnak egy versikéje is, mely ily czímen van meg *Magyar versei*-ben: «Homlokírás, mellyet, Tordán egy jó-akaróm kőházat építvén, az ő kérésére írtam és házának elein felírva olvastatik. 1784. 8-ik Augustus.

Legelső Házam volt rengő bölcsöm fája,
Az utolsó lészen koporsóm deszkája.
Mi haszna, szép házat kőből építettem?
Más költözik belé maholnap helyettem.

Egynéhány évvel ezelőtt a leoninusról írt értekezésemben*) azt a megjegyzést tettem erre a versikére: «. . . talán még most is ott díszlik egyik tordai házban a felirat» —, csakugyan az Arany-Gyulai-féle népköltési gyűjteményben is megvan már egyik változata, «Felirat a házgerendán» czímmel (III : 232). A jegyzet azt mondja róla, hogy «nem

*) Lehr Vilmos, *A leoninus*. Budapest, 1892, 41. l. — E. Ph. K. 1892, 205. l.

népi eredetű», de szerzőjét nem nevezi meg. A közölt változat alig tér el Gyöngyössi eredetijétől:

Első házam vala
Rengő bölesóm fája,
A második léssen
Koporsóm deszkája.
Mi haszna a házat
Hogy én építettem,
Más költözik belé
Ma holnap helyettem.

Ezen a nyáron pedig arról értesültem, hogy a felirat most is megvan még, sőt hogy el is terjedt s a székely kapúkon nem egy változata olvasható. Mődomban van kettőt közölni is érdekes példájául annak, hogyan módosítja a nép az ilyen készen kapott szöveget a maga ízlése szerint és szükségéhez képest.

Az első így hangzik :

Nekem első házam az Böleső deszkája,
A második pedig ezen háznak fája,
A harmadik léssen koporsóm deszkája.

A második változat pedig ez :

Mi haszna szép házat
Kőből építettem,
Költözik mahónap
Más belé helyettem.
Ez bár építettett
Kis Gergel számára,
Sok álnok sziveknek
Mérges bosszujára.

Néprajzi Múzeum 151. sz.
nekem, zolt más
deszkájára [birtok]]
ez felírás
"Első palotád volt renyő"
"Böleső fája" stb. vgy.

1837-ből E. N. ...

Bizonyára akad még több változata is ennek a valóban szép versecskének Tordán és vidékén.

TOLNAI VILMOS.

1912, 207

HELMECZY MIHÁLY MINT KIADÓ.

Egy pár adatot szándékozom felhozni az alábbi sorokban Helmecczről, mint kiadóról. De csak két kiadásáról szólok : a Berzsenyi és Kazinczy műveinek kiadásáról. Máskor és máshelyütt, ha a tér engedi, bővebben is kifejtem Helmecczy Mihály buzgalmának jó és káros hatását.

A mily odaadólag támogatta az ifjú Helmecczy a széphalmi mestert a nyelvújítás kérdéseiben : épen oly buzgósággal karolta föl a különböző

*) Néprajzi Múzeum 151. sz. 48. 4. sz.

írók kiadására vonatkozó terveit. Mint volt kegyesrendi tanár, megismerkedett a pesti középponti növendékpapokkal, a kik közt kitünő tehetségű ifjak voltak akkoriban: b. Barkóczy László, a későbbi székesfejérvári, Fábri Ignác, a későbbi kassai püspök, Tatay János, a jeles egyházi szónok s Guzmics Izidor, Kazinczy lelkes híve, stb. Ezek közt gyűjtötte Helmecey az első anyagi segílyt a Berzsényi költeményeinek kiadására.

Berzsényi, mint ismeretes, már 1808-ban rászánta magát művei kiadására, de még néhány évnek kellett eltelnie, míg czélját érthette. Nem az anyagi segíly hiányzott. A költő szívesen áldozott volna a magáéból is, hanem mint a kiadásban teljesen járatlan, a Kazinczy pesti triászára bízta a nyomtatás ügyét, a triász pedig részint hivatalos, részint magándolgaival volt elfoglalva. Szemere Pál ugyan ajánlkozott a felügyeletre, de épen ekkoriban Péczelre költözködött s a házasság terve foglalkoztatá úgy, hogy Kazinczy is egyre panaszkodott reá, hogy rest levelezővé lett. Az ügyes és serény Helmecey pedig annál szívesebben felkarolta a Berzsényi műveinek kiadása ügyét, minél többször hallotta Vitkovicstól a Kazinczy buzdításait. Ide járult, hogy 1811 őszén¹⁾ ő maga is levelezni kezdett Kazinczyval, a ki legott fölismerte a törekvő ifjú buzgalmát, a melyet jól felhasználhat vala czéljaira. Örült, hogy Helmecey tanítványa, az ifjú Siskovics, Marmontel fordítását olvasgatja, holott Erdélyben sem azt, sem epigrammáit nem értik.

Az az áldozó készség, a melynek a pesti és fejérvári növendékpapok tanubizonyosságát adták, nagy örömet okoztak Kazinczynak. «Kérd őket — írja Kazinczy Helmeceyhez²⁾ — hogy ezen lelket el ne hagyják mellyeikben aludni, ha egykor püspökök, kanonokok s sok ezereket vonó plébánusok lesznek, s ne szünjenek meg a haza dicsóságára törekedőket oly nagylelkűséggel segélleni, mint most segéllék Berzsényink versezteinek kieresztését.»

S mivel már előbb megkapta Vitkovic a censor (Madarassy Ferencz) engedélyét: semmi akadály a kiadásnak, a melylyel a Kazinczy triász mintegy meg akarta lepni a nagy ódaköltőt. Tapasztalta ugyan a széphalmi mester, hogy Vitkovic egészen belemerült pörös aktáiba, Szemere távol lakott Pesttől, Horvát pedig a maga történeti nyomozásaiba mélyedt: mind e mellett nem szűnt meg sürgetni a kiadást, hogy Berzsényi és Dayka együtt lépjenek a közönség elé. Tehát Helmeceyre gondolt, a kinek iránta való őszinte tiszteletét abból a verséből ismerte meg először, a melyet Helmecey a Kazinczy első fiának

¹⁾ Tehát ismeretségük nem 1815-ben kezdődik, mint a *Magyar írók élete és munkái* IV. köt. 680. hasábján id. Szinnyi J. írja.

²⁾ Kaz. Lev. X. kötetében (sajtó alatt).

születésére írt, s a mely szertelen magasztalásaival őt «megpirította». «Szeretném — írja Kazinczy hozzá — ha (Berzsenyi) téged tisztelne meg azon bizodalomával, hogy az íveket megtekintsd s a betűrakó botlásait kijegyezgesd». Költői munkákat csak költő adhat ki, szerinte. Helmeczy pedig azon felül, hogy «egyike felkentjeinknek, gondos grammaticus is» és «tisztá éghajlat alatt» született. E mellett Helmeczy Szemerével együtt épen ekkor azon gondolkozott: milyen haszon háromlanék abból irodalmunkra, ha Kazinczynak összes levelei nyomtatásban is megjelenhetnének. Kazinczy nem is idegenkedett a gondolattól és szívesen rájuk bízta volna a levelek kiadását, ha ennél sürgősebben nem óhajtotta volna egyveleg fordításait közrebocsátani. Aztán Helmeczynek egy sonettje is azzal biztatta a mestert, hogy «nagy poetát várhat belőle nemzetünk». Szóval úgy nézte őt, mint a ki «kedves triászában Szemerének helyébe beült». Ellátja tehát a legrészletesebb tanácsal a kiadásra nézve: milyen papírost, milyen betűket válaszszon; hány sornak kell egy lapra elférnie, stb. Ime ez ügyben is Kazinczy jóltevő hatása.

Berzsenyi készséggel fogadta a Helmeczy ajánlkozását. 1812. okt. 15-ikéről így ír neki: «Gyűjteménykémmel tégy a mit tehetsz; az már nem enyém, hanem a tied». Aztán felhossa előtte ismert tervét, hogy a kiadásból begyűlt pénzt vagy a seminarium, vagy a múzeum gondviselésére kell bízni, hogy az «örökösen magyar könyveknek kiadására fordíttatnék, a mely summához még én is örömet conferálnék száz forintot v. cz.» «Valóban — írja tovább — ennél szebbet, hasznosabbat nem tehetnél, s kérlek is a barátságunk minden hevével, hogy ezt fontold meg jól, s ha lehet, hajtsd végre. Ez által nevednek s hazafiúi nemes szívednek örökös oszlopot fogsz emelni».*) Helmeczy e részben meg is felelt a Berzsenyi várakozásainak. Az óhajtott kiadás 1813 tavaszán a közönség kezén forgott. A növendékpapok azonban rossz szemmel nézték, hogy Helmeczy magát kiadónak nevezte, holott «jobb lett volna *rontónak* neveznie magát», mert ő a költő híre nélkül változtatott egyet-mást Berzsenyi nyelvén, a miért, mint Tatay mondja, majd a szemét is kiásta. Érdekes azonban, hogy Berzsenyi egy szóval sem tett erről említést Helmeczynek. Sőt midőn ez leszámolt előtte a jövedelemmel, Berzsenyi 1813 aug. 15-ikéről ezt írta neki: «Szükségtelen vala előttem számadásod. A ki a szépet és nemest oly forróan érzi, mint te, nem várok én attól alacsonyyságot. *Te engem örökös szeretetre, tiszteletre és hálaadásra köteleztél*». S hogy Berzsenyi őszintén érzette a mit mondott, mutatja az a körülmény, hogy a második kiadást ismét Helmeczyre bízta, a ki már 1814 elején szükségesnek tartotta az új kiadást.

*) Berzsenyi D. levelei Helmeczyhez a M. Tud. Akad. kéziratárában.

S mikor ebbe Berzsenyi is beleegyezett: az ellen sem volt kifogása, hogy Helmecey bevezetést írjon az új kiadáshoz, csak arra kérte, hogy őt ne dicsérje a világért se; mert nevetségessé tenné. Hanem azt mégis óhajtá, hogy Helmecey közölje vele, a mit ír a kötet elébe, mert «én — úgy mond — öregebb vagyok s jobban ismerem az emberek bolondságait s gonoszságait».

Ugyancsak 1812-ben buzgólkodott Helmecey a Kazinczy egyveleg-fordításainak kiadásán is. Előbb csak a *Bácsmegyeit* kívánta kiadni Institőrisz Mossóczy, de Kazinczy rögtön készen volt a tervvel, hogy összes fordításait kiadja. Bízatta a reménység, hogy bármilyen «keserves idők» járnak is: a serény ügyekezet végre is czélt ér. Csehy azt ígérte, hogy ötven példányt maga átvesz, ötvennek átvételére egyik jó barátját kéri föl; Helmecey és Tatay szintén ötven példány elhelyezéséről gondoskodnak; talán a váczai seminarium is hasonlóképp elfogad ugyanannyit. Meg is kezdi a sajtó alá rendezést, hogy egyforma orthographiával jelenjék meg mind az öt kötet. «Azt adom által benneked és Institőrisz úrnak — írja Kazinczy — a min szívemnek minden érzéseim függenek — oly sok esztendei igyekezetemet, óhajtásaimat . . . A fordítás jó-e, nem-e, más ítélje el, én csak azt mondhatom, hogy én jobban, mint dolgozám, nem dolgozhatom; kilestem, meddig mehet erőm; többre nem terjed». Egymást érik levelei Helmeceyhez, a ki csakugyan sokat és szívesen fárad Kazinczy érdekében, s a mester már 1812 októberében leküldi Pestre összes fordításait. «Édes nekem azt reményleni, — írja Kazinczy, — hogy a mit oly sok esztendőnk oltá készíttetek, végre csakugyan közrelép.» Reménye teljesült is, de nagy áldozatok árán, s nem úgy, mint Csehy akarta.

VÁCZY JÁNOS.

MISCELLA CRITICA.

1. Ad Oppiani Halieutica (I, vs. 73). Quamquam hoc de versu iam prius est actum a me in dissertatiuncula, quæ «Szövegjavítások a kil. Opp.-hoz» inscribitur,**) aliud nil me impedit, quominus iterum pertractem. Tum pro ἰλήκοις μὲν ἀλὸς πόρω ἐμβασιλεύων conieci ἰλήκοιτε ἀλὸς etc. hiatus, ut evitarem, tollendi omnittens curam. Codices hoc loco dissentiunt; ἰλήκοι μὲν exhibent Ambros. C. 222 inf., Medic. 31, 39, Paris. Reg. gr. 2861, Neapol. II. F. 17, Urb. gr. 148; ἰλήκοι μὲν Par. Reg. gr.

*) Kazinczy F. levelezése X. köt.

***) V. Egy. Phil. Közl. 1892 (XVI) p. 463.

2735; ἰλήκοι * μὲν Med. 86, 33, Venet. Marc. gr. 480; ἰλήκοιο μὲν Pal. 40 gr., Venet. Marc. gr. 468; ἰλήκοις μὲν Med. 32, 16, Londin. 11890, Bodleian. 243 gr., Paris. suppl. gr. 498, Venet. Marc. gr. 466, Vindob. philol. gr. 243; ἰάκοις μὲν Taurinensis gr. C. VII. 1; ἡλικίης μὲν Pragensis; — deinde πόρου habet Ambros., πόρου reliqui præter Vindobonensem, qui πόρω exhibet, item Mosquensem, Marc. gr. 480 et Urb., qui πόρον tradunt; πόρω denique legebatur etiam in Paris. Reg. gr. 2861 ante corr. — Quod ad scholia attinet, en allego illud, quod huc est referendum: Ἄλλὰ μοι ἰλήκοις προκατάστασις καὶ εὐχὴ ἰλήκοις ἐδμήνης γένοιο, Ἰλεως γένοιο, Ἰλεως ἔστω, Ἰλεως γενοῦ, ἰλήκοιτε. Ἰλεως γένοιτο γράφεται καὶ ἰλήκοι ἀττικῶς ἀντὶ τοῦ ἰλήκοιτε, τὸν δὲ λόγον ἀποστρέφει πρὸς τὸ πλῆθος τῶν θαλασσιῶν θεῶν καὶ πρὸς δύο πρόσωπα προεγκτικῆ κατάστασις καὶ εὐχὴ, — ubi verba ἰλήκοιτε. Ἰλεως γένοιτο emendanda sunt in ἰλήκοιτε. Ἰλεφ γένοιτε. Loco Oppiano ut etiam hiatus sit sublatus, lego: Ἄλλὰ μοι ἰλήκοιτ' ἐνάλω πόρω ἐμβασιλέων, collatis exemplis: κᾶν κλεινὸν ἀμειψῆ Αἰγαίου πελάγους ἔναλον πόρον (*Archestr.* Hed. XXXV. vs. 14 et s., Brandt) et φίλους δ' ὑπεκσφῆζοιεν ἐναλίων πόρων (*Arch. Pers.* 456, Wecklein).

2. Ad Fl. Vegeti Renati Epit. rei militaris (IV. 15) Legimus in editione altera a Carolo Lang curata p. 137 et s. hæc: «Vineas dixerunt veteres quas nunc militari barbaricoque usu *causias* uocant. E lignis leuioribus maxima colligatur, lata pedibus octo, alta pedibus septem, longa pedibus sedecim. Huius tectum munitione duplici tabulatis cratibusque contextitur. Latera quoque uimine sæpiuntur, ne saxorum telorumque impetu penetrentur. Extrinsecus autem, ne inmisso concremetur incendio, crudis ac recentibus coriis vel centonibus operitur. Istæ, cum plures factæ fuerint, iunguntur in ordinem, sub quibus obsidentes tuti ad subruenda murorum penetrant fundamenta.» Quem ad locum in apparatu critico videmus adnotata, quæ sequuntur: tias *P* cautius *H* cautib.; (cautibus *G*) ε catts *Ed. Bonon. Lipsius Pol. I, 7. Versio Germanica 1511; Vincentius Bellouacensis hunc locum excerpit* «uineas dixerunt ueteres, quas nunc cautibulas alias chartos (catts?) uocant»; *Oudendorp. aut uulgatam retentam aut cautibulas scriptum uult; Schwebel. catts probare uidetur, hausias Frid. Mone proposuit.* — In lexico a Car. Georges confecto leguntur sub voce: *causia* (causea), æ, f. (καυσία) I. der macedonische Sonnenhut, mit hohem Deckel und steifer, breiter Krempe, Plaut. mil. 1178 und Pers. 155. Val. Max. 5. 1 ext. 4. Mart. 14, 29 *lemm.* (überall mit der gut beglaubigten Variante causea). — II. übertr., als milit. t. t., eine Art Schutzdach der Belagerer Veget. mil. 4, 15. p. 157, 2 L. zw[eifelhaft]. — Mihi loco citato pro *causias chostrias* (= χωστριάς) legendum esse uidetur. Nam hac de

specie vinearum meminī apud Athenæum (Περὶ μηχαν., p. 18. Wescher) legisse hæc: Ἄλλη δὲ τις ἐστὶ χωστρίς χελώνη, τὰ μὲν ἄλλα παραπλησίως πεποιημένη καὶ κατακλείσεις τὰς αὐτὰς ἔχουσα, πλὴν τοὺς συγκύπτας οὐκ ἔχει· ἀλλὰ κύκλω ἐπάνω τῶν κιδόνων καὶ τῶν ἐπιστυλίων θωράκιον καὶ ἔπαλξις ἐκ σανίδων καὶ γέρρων· καὶ ἐπὶ τῶν σελημάτων σανίσιν ἰσχυραῖς περιβέβληται· κατείληπται δὲ καὶ πηλῷ τετριχωμένῳ πάχος ἔχοντι ὥστε τὸ πῦρ μὴ ἐνοχλεῖν. Cf. etiam *Apollod. Poliore.* p. 143. et s. et figuræ, quibus Wescheri editio p. 211 est ornata, et quidem loco posterius laudato duas vinearum species cernas oculis, eam, quæ dicitur ἀμπελοχελώνη atque eam, quæ χωστρίς χελώνη.

3. Ad Astronomiam Orphei nomine circumlatam, Carmen recentissime ab Ioanne B. cardinali Pitra (inter *Anall. sacra et class.* t. V. 2. a. 1888 pp. 275—578) editum nuper a mendis, quæ relictæ videbantur, paene omnibus purgavit A. Ludwich in indice lectionum æstivali universitatis Albertinæ (Regimonti: Pr. 1899) p. 11. Unam tamen mendam et illum virum sagacissimum intactam præterisse optimo iure contendo. In editione ab Eug. Ábel curata*) vss. 4—7 hoc modo sunt traditi:

Ὅππότε ἂν εἰαρινὴν ἐπ' ἰσημερίην ἀφίκηται
 ἡέλιος κριόν τε διεκτρέχει, ἐν δ' ἄρα τῷ γε
 γαῖαν νοκτερινὸς Γαίηοχος ἀμφελελίξει,
 σῆμα τόδ' ἐστὶ πόληος ἀπόστασις οὐκ ἀλαπαδνῆς.

Vsu 7. ἀλαπαδνῆς Brunekii est emendatio pro codicum ἀλαπαδν ἢ sed quamvis legatur in Oracc. Sibyll. extremo versu 465. libri III. αἶμα πολύστονον οὐκ ἀλαπαδνόν, notissimaque sint, quæ adferri possent, parallela Homerica, tamen coniecturam refutandam esse censeo, cum nihilo possimus probare, cur poetaster in mentionem firmum vocasset oppidum? Deinde initio carminis hæc leguntur: ὅππότε κεν δῆ | γαῖαν κινήση σεισίχθων κυανογαίτης, | τόφρα βροτοῖς ἐπὶ τ' εὐτυχίην κακότητά τε φράζει, postea et in sequenti particula carminis prædicatur uti bonum ita malum aliquid. Itaque nullam video causam, cur non

*) Hac de editione Ludwich in dissertatione supra laudata, quæ ceterum «Kritische Beiträge zu den poetischen Erzeugnissen griech. Magie und Theosophie» inscribitur. p. 11. ita iudicat: Die jüngere Ausgabe (sc. ed. Pitra) bedeutet keinen Fortschritt: ohne Kenntniss ihrer Vorgängerin entstanden, wimmelt sie von Fehlern aller Art, selbst von solchen, die länger gehoben waren. Hier zeigt sich recht, *um wie viel mehr der jung verstorbene ungarische Gelehrte seiner Aufgabe als Textkritiker gewachsen war, denn der italienische Cardinal.* Jenem verdankt das Gedicht eine ganze Reihe überzeugender Emendationen.

σημα τὸδ' ἐστὶ πόληας ἀπόστασιν οὐκ ἀλαπάξειν (= transfugium non debilitaturum esse) coniciam collato exemplo σημειῶν δλεθριον ἔσσειται ἀνδρῶν πολλῶν (vs. 47). Denique tenendum est animo poetam versibus 60—63 hoc fundere oraculum :

Εἰ δ' ἀνὰ τοὺς ἰχθῦς στρωφωμένον ἡελίοιο
γῆς ἔνοσις προγένειτο θοῆν διὰ νύκτα, τότε ἔσσειται
πάσαις ἐν πολίεσσι διάστασις.

4. Ad Arati Phænomena (669) et Quinti Smyrnæi Posthomerica (III 510). Secundum ea, quæ de verbi αἰὲν usu Oppiano in dissertatione mea supra citata scripsi, non tantum in Lithicis sub Orphei nomine laudatis est uno quidem loco, versum dico 311, αἰεὶ in αἰὲν emendandum, verum etiam est nunc apud Aratum (περὶ γὰρ τετραμμένος αἰεὶ | ἀντέλλει) et Quintum Sm. (πάντη δὲ προσαγνυμένης ἀλὸς αἰεὶ | ἀκται) illud αἰεὶ, quod est ante vocalem traditum, in αἰὲν restituendum.

5. Ad scholia in Apollonii Rh. Argonautica. Legimus in editione Keiliana (p. 307) ad vs. 67: τινὲς δὲ πόλιν, ἣ παράκειται Βοβηιάς λίμνη. Priusquam ad locum hunc sanandum transgrederer, liceat mihi lectorem monere, non Βοβηιάς sed Βοιβηιάς esse traditum in codice scholiorum notissimo Laurentiano, uti e. gr. p. 304. 9. κατώκουν non ἄκουν, 18 καὶ non κατὰ, p. 306. 32 μὴ non μήτε etc., quæ ceterum memoratu haud digna mihi videntur. Sed verba ἣ παράκειται Βοιβηιάς λίμνη, etsi in facili sit, tamen in ἣ παράκειται Βοιβηιάδε λίμνη corrigas. Item p. 339 (ad vs. 659) ἦ ἰα δὲ νῦν ἐφόδια βρώματα in ἦ ἰα ἦ γουν ἐφόδια βρώματα sit tibi corrigendum.

RUDOLFUS VÁRI.

ISTEN HÁROM ATTRIBUTUMA AZ EMBER TRAGÉDIÁJA I. SZINÉBEN.

Ujabbán erősen fellendült Madách-irodalmunk ismét ráterelte figyelmemet egy *Az Ember Tragédiáját* illető kérdésre, melyet néhány évvel ezelőtt Kármán Mór vetett fel tanítványai körében, és a melynek megoldását ő maga is kereste.

E kérdés arra a három attributumra vonatkozik, melyeket az angyalok az Emb. Trag. első színében Istennek tulajdonítanak.

Az angyalok kara legelső dicsőítő szavaiban (5. vers) azt énekli Istenről:

Ő az erő, tudás, gyönyör egésze.

Majd a három főangyal külön-külön üdvözli Istent.
Gábor főangyal így szól:

Ki a végetlen irt kimérted,
Anyagot alkotván beléje,
Mely a nagyságot s messzeséget
Egyetlen szódra hozta létre!
Hozsána néked, *Eszme!*

Folytatja Mihály főangyal:

Ki az örökké változandót,
S változatlant egyesíted,
Végetlent és időt alkotva,
Egyéneket és nemzedéket:
Hozsána néked, *Erő!*

Végzi Ráfáel főangyal:

Ki boldogságot áradoztatsz,
A testet öntudatra hozva,
És bölcseséged részesévé
Egész világot felavatva:
Hozsána néked, *Jóság!*

Erő, tudás, gyönyör, majd a nekik megfelelő (bár más rendben sorakozó) *Eszme, Erő, Jóság* megjelenik itt Isten három főattributumául.

Kármánt az a kérdés érdekelte, honnét vehette Madách e három attributumot. Plato erkölcsi ideáival való rokonságuk tünt fel legelőbb Kármánnak, de nemsokára Herderre gondolt, mint Madách közvetlen forrására. Herder *Ideen zur Geschichte der Menschheit* cz. munkájában (III. rész 15. könyv 4. feje.) van ugyanis egy mondat, melynek első fele így hangzik: *Wie wir uns nun bei der Schöpfung die Macht, die das Chaos schuf, zuerst und dann in ihm ordnende Weisheit und harmonische Güte gedenken*. E három fogalom: Macht, Weisheit, Güte (hatalom = erő; bölcsesség = eszme; jóság) teljesen egybevághat Madách háromságával.

Hogy e háromság ugyanez alakban — mint hatalom, bölcsesség és jóság, vagy latinul *potentia, sapientia* és *bonitas* — jóval Herder előtt régibb íróknál előfordul és nagy jelentőségű, ezt Kármán jól tudta. Ha emlékezetem nem csal, Campanellát, a *Civitas Solis* híres íróját és Aquinói Sz. Tamást említette ezek közül. Campanella utopistikus államának élén tudvalevőleg a *Hoh* nevű főpap áll, kit három segéd támogat a kormányzás munkájában. Ezek *Pon, Sin, Mor*, azaz, mint ott mindjárt e nevek magyarázatát kapjuk, *Potentia, Sapientia, Amor*.

Aquinói Sz. Tamás pedig a *Summa Theologicá*ban (Quaestio XXXII. Artic. 1. Conclusio) ezt mondja:

«Cognoverunt tamen philosophi quaedam essentialia attributa quae appropriantur personis, sicut *potentia* Patri, *sapientia* filio, *bonitas* spiritui sancto» stb. Itt Aquinói Sz. Tamásnál látjuk — mint más filosofusok felfogásának reproductióját — a három attributumot kapcsolatban a Szent Háromság személyeivel.

Ha jól emlékszem, magán a kérdésen kívül körülbelül ennyit köszönök a rá vonatkozó eredményekből Kármának. Meglehet, hogy még Augustinus háromságtanára is ő figyelmeztetett, a kinél a Szt. Háromsággal párhuzamosan e három fogalom lép fel: Memoria, Intelligentia és Voluntas.

A felhozott adatok azonban nem igen elégtettek ki, jóllehet a rokonság az Aquinói Sz. Tamásnál és Campanellánál található Potentia, Sapientia, Bonitas, illetőleg Potentia, Sapientia és Amor és a Madách-féle háromság között szembetűnő. Annak idején és újabban ismét foglalkoztam a kérdéssel, és sikerült nekem is egy pár további adatot találnom, mely talán közelebb hozza a kérdést a megoldáshoz, bár a végleges biztos megoldás külső bizonyítékok nélkül alig lehetséges.

Mindenekelőtt meg kell jegyezmem, hogy a mennyire megtudnom sikerült, Nyssai Gergely a IV. században az első egyházatyja, a ki Catechesis Magna-jában e három attributumot, hatalom, bölcsesség és jóság, különösen kiemelte Isten tulajdonságai közül — mellette még az igazságosságot is (l. Harnack, *Dogmengeschichte* 1894. II. köt. 120. és 163. l.)

A Szt. Háromságot e három tulajdonsággal tudomásom szerint Abælard hozta először kapcsolatba, a ki az isteni lény háromságát symbolice magyarázta mint hatalmat, bölcseséget és szeretetet, és evvel a Sabellanismus vádját vonta magára. (l. Hagenbach *Dreieinigkeit* cz. cikkét Ersch és Gruber encyclopædiájában). A jóság felcserélése a szeretettel nem nagy jelentőségű; mindakettő közel áll — különösen az attributumtan ismerője előtt — a Madáchtól használt gyönyörhöz is.

Meglehet, hogy különösen Abælardra céloz Aquinói Szt. Tamás a fent idézett helyen. Abælardnál a három tulajdonság személyesítést nyer, és tulajdonképen fogalmi tekintetben nincs nagy különbség a között, a mint ő a háromságot használja, és a mint az Madáchnál, különösen a három főangyal hozsánáiban megjelenik.

Ákármekkora is a közelség fogalmi tekintetben Abælard valamint Aquinói Sz. Tamás fentírt helye és Madách idevágó szóhasználata között, mégis alig gondolhatunk a nagy scholastikusokra, mint Madách közvetlen forrásaira, bár az Ember Tragédiájának Tankred-jelenetében a költő a középkori dogmatörténelemnek behatóbb ismeretét is mutatja. A fentemlített írók közül Campanella sem egészen mellőzendő a mi szempontunkból, mert különösen a phalansterjelenet alapján van okunk hinni, hogy Madách az utopiákkal és államregényekkel is foglalkozott.

A felhozottaknál azonban nagyobb jelentőséget tulajdonítok a mi kérdésünk szempontjából a következő két ténynek.

Mindenekelőtt szerepel a három attributum abban az alakban, mint fentebb Campanellánál láttuk, Dante *Divina Commediájában* is, még pedig a pokol híres feliratában Inferno (III. ének. 4—6 vers) :

Giustizia mosse il mio alto fattore :
Fecemi le divina potestate,
La somma sapienza, e il primo amore.

Hogy Dante mennyi befolyással volt Madáchra, az Morvay idevágó kísérletei mellett is még kevésbé van tisztázva, de talán nem lesz felesleges e befolyást illető újabb kutatásnál erre is tekintettel lenni.

Még ennél is nagyobb jelentőséget tulajdonítok kérdésünkre nézve a következő körülménynek.

Miként Hettner ismeretes munkájából (*Literaturgeschichte des achtzehnten Jahrhunderts* I. r. 213 l.) tudom, a szabadkőművesek katechismusában (a mesterek katechismusában), még pedig, úgy látszik, közvetlen kapcsolatban az istenség fogalmának elemzésével előfordul e kérdés, illetőleg felelet :

Kérdés. Melyek legyenek a mester tulajdonságai ?

Felelet: Bölcsesség, Erő, Szépség (Weisheit, Kraft, Schönheit).

E háromság congruentiaja Madách háromságával meglepő. Különös figyelmet érdemel az a tény, hogy itt az *erő* szót találjuk a *hatalom* helyett, továbbá a *jóság* = *szerelem* helyett *szépséget*, a mely a Madách-féle «gyönyör»-nek felel meg elég pontosan. Talán az is említésre méltó, hogy itt első helyen van a *bölcsesség*, úgy mint a főangyalok hozsanáiban is az *eszme* van első helyen.

Erdemes volna talán evvel kapcsolatban Madáchnak esetleges viszonyát a szabadkőművesiséghez vagy legalább is a szabadkőművesirodalomhoz kutatni. Hogy a sztregovai kastély nagy családi könyvtárában sok könyv van az u. n. illuminaták irodalmából, azt Morvay «Adalékok Madách Imre életéhez» cz. értekezéséből (Budapesti VI. k. főreáliskola, 1897—98-iki értesítője) tudjuk ; hogy az illuminaták és a szabadkőművesek között bizonyos kapcsolatok voltak, az ismeretes. E kapcsolatok természetéről közelebbit sajnálatomra nem tudok.

Annak okát különben, hogy a hozsanákban az *eszme* van első helyen, talán abban is kereshetnők, hogy az *eszme* szóval Madách a görög *λόγος*-t akarja fordítani, a trinitasi dogma kialakulásának a fontos tényezőjét, és ezt a háromság élére teszi a Sz. János evangéliumának mondata értelmében : *Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος*, mely mondatra egyebek között a második Faust-monologus idevágó figyelmeltethette Madáchot :

Geschrieben steht: «Im Anfang war das *Wort!*»
 Majd Geschrieben steht: Im Anfang war der *Sinn*
 és Es sollte stehen: Im Anfang war die *Kraft*.

A *Sinn* és *Kraft* egyezése az «*eszmé*»-vel és *erő*-vel szintén figyelemre méltó.

Nem folytatom e tapogatódzást, mely — ismétlem — külső bizonyítékok híján nem igen vezethet biztos eredményre. De külső tények (Madách könyvtára, olvasmányai stb.) dolgában szerencsésebb kutatás talán meg is oldhatja a kérdést. Remélem, hogy a végső megoldásra nézve sem lesznek egészen értéktelenek a fentebb megjelölt nyomok.

WALDAFFEL JÁNOS.

BERZSENYI ÉS SCHILLER VISZONYÁHOZ.

Schillernek nagy hatása a magyar költészetre századunk elején ismeretes irodalomtörténeti tény, habár inkább csak általánosan elfogadott, semmint részletesen bizonyított alakjában. Goethét csak Kazinczy értette és méltányolta igazán, költőink javarésze a kisebb tehetségekhez fordult, Mathissonhoz, Bürgerhez, Salishoz és az ezeknél kétségtelenül nagyobb Schillerhez. Ezeknek a hatása látszik Berzsenyi költészetén is, valamint Kisén, Csokonaién, Kölcseyén. Még megoldandó feladat kimutatni, mennyiben volt hatása Berzsenyire Schiller æsthetikai elmékedéseinek, mert hogy volt, az bizonyos; ezúttal költeményeinek néhány helyén akarom kimutatni a schilleri minta nyomait.

Hogy Berzsenyi Schillert alaposan ismerte, kétségtelen. Kitünik ez Kazinczyval folytatott levelezéséből, valamint értekezéseinek számos idézetéből. A Kölcseyvel folytatott polemia is részint Schiller körül fog, legalább a rimes-mértékes verselés és a költői képek dolgában s Berzsenyi úgy nyilatkozik, hogy ezt a kifejezést: a *gőztorlatok alpeszi* a tőle különben dagályosnak ítélt schilleri *aufgewälzte Thatenberge* után képezte. A Kölcsey Schiller-jellemzését nem tartja jónak: «Azt látom, hogy Schillert nem ismeri — írja Kazinczynak 1817. szept. 8. — s rosszul characterizálja, mert Schillernek nem a kebele zajog, hanem a feje.» A saját költészetére tett befolyást pedig maga elismeri T. Horváth Jánoshoz írt levelében ekképen: «Horáztot, Mathissont, Schillert követni nem hiba, hanem dicsőség s a ki ezeket nem követi, az későn jár.» Kis János költészetében is főérdemnek tartja, hogy:

Te Schiller mélységét, Mathisson hímzését
 S a tíburi phœnix magas ömledését
 Egy alakban mutatod.

Azért nem vak bámulója mintaképeinek, mint ezt Kazinczyhoz írt sorai (1809 máj. 5) mutatják: «Ezen gyönyörű új productumod oly páratlan remek, melyen sem Schiller dagályait, sem Mathisson piperéjét nem látom, hanem a melyben az óda felsége, a szelídebb poesis könnyűsége és grátiája a legkedvesebb harmóniával vagnak öszvepárosítva és egy igen szép s tökéletes egészszé elolvasztva.»

Arra, hogy mit vett Schillerből, egy helytt egyenesen is utal Berzsényi Kazinczyhoz intézett leveleiben. 1817 márczius 12-én írja: «Barátom, hat napi vajudás után Músám egy korcsot szült, feje Schiller, melle Berzsényi, lába Horác, nyelvére nézve semineologus, melynek a tudós magyar világ tán még hírét se hallotta.» Ez a költemény a *Hymnus Készthely isteneihez* alkaiosi strophákban, de a második sorban asklepiadesi betoldással. Kazinczy el van ragadtatva a költeménytől: «Kedves barátom! — írja márcz. 23-ról. Hat napi vajudás után Múzád nem azt a chimærát szülte, melynek feje Schiller, közepé Berzsényi, hátulja Horác, hanem oly nagy tűzű ódát, a melyet csak tőled halla még a Haza. Melyerő, mely képek, mely nyelv! Tetszik nekem itt még az is, a mit egykor hiba gyanánt tevék ki neked: hogy az Alcúsz schemáját a második sorokban megperdíted. Jól esik az, midőn tulajdon képünket tulajdon képünkbe nyomjuk ki, midőn erőt lelünk magunkban eltávozni a más nyomdokaitól. Csak hogy erre Isten kell, a ki bennünket vezessen, az pedig téged soha el nem hágy.»

Berzsényi költeménye nemcsak «mellére» nézve rokon Schillerével, hanem egész alapeszméje onnan van és csupán módosul az alkalom szerint, a melyből eredt. A kérdéses költemény *Das eleusische Fest*. Schiller balladája nagyszabású conceptio. Humboldt említi, hogy a költőnek kedvelt eszméje volt Attika erkölceit époszban megénekelni, a mint az a vándorlások folytán kifejlődött. Ez a terv nem valósult. Az Eleusisi ünnep mintegy ennek helyét pótolja. Tehát kulturtörténeti költemény, olyanféle mint a vele rokon *Spaziergang*. Mindkettő az emberiségnek vad-ságból a polgári erkölcsökre jutását tárgyalja. A Spaziergang tovább is megy, a polgári rend felbomlását is elbeszéli s a természethez való visszatérést követeli a Rousseau értelmében. Viszont az Eleusisi ünnep messzebről kezdí, az emberi műveltség legalsó lépcsőjén: a troglodytán, a vadász és nomád életen, az emberáldozatokon, midőn a föld még sivár, vad, puszta volt. Ebből a szomorú állapotból ragadta ki Ceres az emberiséget, megtanítván a földmivelésre, mely minden művelődés alapja, mint azt már a régiek belátták és mint Ovidius is éneкли (Met. V. 341—343):

Prima Ceres unco glebam dimovit aratro,

Prima dedit frugos alimentaque terris,

Prima dedit leges: Cereris sunt omnia munus

Ez a Schiller költeményének is alapeszméje. A mint az ember meg-

ismerkedik a földmiveléssel, az állandó lakóhelylyel, a tulajdon fogalmával, egymásután szállnak le a kultúra istenei a földre: először Themis, innen Δημήτηρ θεσιμόφορος, Ceres legifera, azután sorban Hephaistos, Minerva, Terminus, Artemis, Poseidon, Hermes, Apollon, Vesta, Juno, Venus, a jog, a természet átalakítása, a művészetek, a családi és állami-élet. Csak a társadalomban lesz az ember emberré, de szabadságának egy részét fel is kell érte áldoznia.

Berzsenyi költeménye — melynek rokonságára Schillerével már Heinrich Gusztáv figyelmeztetett (Német balladák és románczok II. 128.) — nem ily nagykörű. Berzsenyi Keszthelyt akarta dicsőíteni első sorban, a Festetichék fészket, a Georgicon és a helikoni ünnepélyek színhelyét. Ez értelemben alkalmazza a schilleri alapeszmét s szépen összeköti vele a földmivelés és költészet szerepét. Hymnusa így mélyebb vonatkozású lesz és kétségtelenül nyer értékben. Leginkább schilleri ez a négy versszaka:

Ceres! te hívtad erdeiből elő
A vadságba merült emberi nemzetet,
A makk s gyökér helyett az édes
Búzakalászt neki megmutattad.

A társasélet szent szövédékeit,
Az erkölcsi világ új elementomit
Te fűted egy nagy kapcsolatba
Czélra vivő örök ösztöninkkel.

Munkált az ember s tárgyaihoz jutott:
Bátorságba szedé műve gyümölcseit,
Vígán, nyugodtan éle csendes
Sátoriban az aranyvilágnak.

De még lefojtva szűnyada kebliben
A szebb ætheri rész. Músa! te illetéd
Nektáros újjal, égi lantod
Zengzete gyúlt erein keresztül.

E versszakkal már áttér a költő a költészet dicsőítésére, melynek van azután szentelve a hymnus egész hátralevő része.

Schiller hatását mutatja a Kazinczyhoz intézett *Ajánlás* is 1808. Ez Schillernek *An Goethe*, als er den Mahomet von Voltaire auf die Bühne brachte című költeményére utal. Schiller itt a német költészet viszonyát fejti ki a göröghöz és angolhoz, szemben a francziával s Goethét — ki most sajtáságosképen egy franczia drámát ültet át — mint azt a férfiút üdvözli, a ki a német irodalmat a költészet igazi forrásaihoz visszavezette. Berzsenyi viszont Kazinczyt mint a nemesebb magyar köl-

tészet megalapítóját ünnepli, a magasabb izlését, s ennek gyökerei szintén a görög földig nyúlnak le. A bölcsőjében kigyót fojtó heros képe közös a két költőnél.

Du selbst, der uns von falschem Regelzwange
Zur Wahrheit und Natur zurückgeführt,
Der, in der Wiege schon ein Held, die Schlange
Erstickt, die unsern Genius umschnürt,
Du, den die Kunst, die göttliche, schon lange
Mit ihrer reinen Priesterbinde ziert,
Du opferst auf zertrümmerten Altären
Der Aftermuse, die wir nicht mehr ehren?

Einheim'scher Kunst ist dieser Schauplatz eigen,
Hier wird nicht fremden Götzen mehr gedient;
Wir können muthig einen Lorbeer zeigen,
Der auf dem deutschen Pindus selbst gegrünt.
Selbst in der Künste Heiligthum zu steigen
Hat sich der deutsche Genius erkühnt,
Und auf der Spur der Griechen und des Britten
Ist er dem bessern Ruhme nachgeschritten.

Kazinczy! s mérész ætheri szárnyakon
Felleng sas elméd Hella dicső egén,
A dithyrambok lángkörében
S a Kegyek életadó virányin.

Plátói nyelved s lelked idézte le
Hozzánk az ép íz szebb geniussait;
Nyelved mosolygó gráciájja
Önti belénk Helikon malasztját.

Pólyádba pœán ringata tégedet!
Már ott tapodtál sok buta undokat,
Melyek zavarták Pindusunknak
Szent ereit s ege tiszta fényét.

E költemény egy másik helyét Berzsenyinek *Nagy Lajos és Hunyadi Mátyás* cz. költeményében találjuk viszont.

Denn dort, wo Sklaven knien, Despoten walten,
Wo sich die eitle Aftergrösse bläht,
Da kann die Kunst das Edle nicht gestalten,
Von keinem *Ludwig* wird es ausgesät.

A durva nép közt sorvad az emberi
Legszebb tehetség, nem születék soha
Ott Sokrates s nagy Tulliusnak
Nem szabad ott nemesen buzogni.

Schiller a nemzetek szabadságában, Berzsenyi szelídebb erkölceikben fedezi föl a művészetek, tudományok melegágyát.

Schillerre utal továbbá Berzsenyinek *Életphilosophia* című költeménye, noha csak kezdő versszakai rokonok közelebbről a *Resignation* megfelelő szakaival. De talán az egész költemény eszméjét is Schiller sugalta Berzsenyinek.

Auch ich war in Arkadien geboren, Auch mir hat die Natur An meiner Wiege Freude zugeschworen.	Én is örömré születtem Arkádia berkében, Rózsapárnán szenderegtem
Auch ich war in Arkadien geboren, Doch Thränen gab der kurze Lenz mir nur.	Cypris ambrás ölében, Az arany század istene Pásztorai közé kene.
Des Lebens Mai blüht einmal und nicht wieder; Mir hat er nie geblüht. Der stille Gott — o weinet, meine Brüder — Der stille Gott taucht meine Fackel nieder, Und die Erscheinung flieht.	Ah! de mint az aranyvilág, A rózsakor elrepül! Olympusra más isten hág, S Dodona berke dördül. Elvirít a szép kikelet, S vele a hesperi liget.
Da steh' ich schon auf deiner fin- stern Brücke, Furchtbare Ewigkeit! Empfange meinen Vollmachtbrief zum Glücke! Ich bring' ihn unerbrochen dir zu- rück, Ich weiss nichts von Glückseligkeit!	Az enyém is elvirult már! Pályám vége közelít: Hol a gigászi Örök vár S chaosába elmerít, Mint egy cseppet az ocean, Mint egy sohajtást az orkán.
Vor deinem Thron erheb' ich meine Klage, Verhüllte Richterin, Auf jenem Stern ging eine frohe Sage, Du thronest hier mit des Gerichtes Wage Und nennest dich Vergelterin.	Légyen álom, légyen bíró, Bátran megyek elébe, Mint egy elfáradt utazó A vadon enyhelyébe. Mert ha bíró: nem furdal vád, Mert ha álom: nyugalmat ad.

A két költemény ezután különböző utakon jár. Az örök bíró előtt más-másként számolnak be. Schiller a hitnek és élvezetnek, a magábamerülésnek és a pillanat kihasználásának ellentétét fejtegeti s a lemondás fájdalmával nyugszik bele a magasabb erényeknek nagyobb, de szomorú értékébe; Berzsenyi több vigasszal tekint vissza

pályájára, megizzadta vaspályáját, de megcsókolgatta rózsáit is s ha szíve szebb ösztöneit nem is tölthette be, magukban ez ösztönök nemességében méltó bért nyert. Ime van némi rokonság az alap gondolatban is. Schiller ifjúságában írta költeményét, a követelő remények és magas törekvések korában, annak heve, sőt zavara érzik rajta; Berzsenyi a férfikor meghiggadt idejében, midőn már valóban ismerte az élet rejtvényét. Azért oly meghatóan harmonikus egész hatása.

A *Die Sonntagskinder* című epigramma annyira egyez Berzsenyiével, hogy ez bizvást fordításul vehető, noha Berzsenyinél nincs ilyenül megjelölve.

Jahre lang bildet der Meister und kann sich nimmer genug thun,
Dem genialen Geschlecht wird es im Traume bescheert.
Was sie gestern gelernt, das wollen sie heute schon lehren;
Ach, was haben die Herrn doch für ein kurzes Gedärn.

Éveket átvirraszt a művész, még se talál czélt;
A pehelyes kis nép álmaiban kitanul.
A mit tegnap alig hallott, azt már ma tanítja;
Oh mely kurtabelük e hadarász uracsok.

Nagyobb, behatóbb vonatkozást többet Schiller és Berzsenyi közt nem találtam, de képet, kifejezést még igen. Olykor csak mintegy Schillerre emlékeztető akkord üti meg fülünket egy-egy közös hang.

Festetics! Boldog, kit az ég kegyelme
Anyja méhében kijegyez magának,
S a szerencsének ragyogó ölében
Rengeti a sors.

A Gróf Festetics Györgyhöz intézett ez óda Schiller egészen görög szellemű költeményének *Das Glück*-nek kezdő soraival indul meg:

Selig, welchen die Götter, die gnädigen, vor der Geburt schon
Liebten, welchen als Kind Venus im Arme gewiegt.

A *magyarokhoz* című költeményben:

Fegyvert kiáltnak Baktra vidékei,
A Dardanellák bércei dörgenek,
A népek érzekorláti dőlnek,
S a zabolák s kötelek szakadnak.

Schiller *Wilhelm Tell* című drámáját bevezető hasonnevű stanzáiban:

Wenn rohe Kräfte feindlich sich entzweien,
Und blinde Wuth die Kriegesflamme schürt;
Wenn sich im Kampfe tobender Parteien
Die Stimme der Gerechtigkeit verliert;

Wenn alle Laster schamlos sich befreien,
 Wenn freche Willkür an das Heil'ge rührt,
 Den Anker löst, an dem die Staaten hängen,
 — Da ist kein Stoff zu freudigen Gesängen.

A vonatkozások számát még bizonyára lehetne szaporítani, de annyi mindenesetre kitűnik, hogy Schillernek inkább általános költői iránya: a nemzeti classicismus megalapítása volt Berzsenyire befolyással s azt a keveset, a mit tényleg átvett, annyira felolvasztotta eredetiségének kohójában, hogy csak tüzetesebb kritikai vizsgálódás képes felismerni.

ZLINSZKY ALADÁR.

KLASSZIKAI VERSELÉSÜNK TÖRTÉNETÉHEZ.

Négyesy László *A mértékes magyar verselés története* (1892.) cz. művében a régibb korok ismertetése után elsorolja (38—45. l.) a deákos költői iskola fejének közvetlen előzőit a mult században, kik nyelvünkön a római versmértékkel többé-kevésbbé érdekes kísérleteket tettek. Ennek a — nevekben épen nem bővelkedő — sorozatnak kiegészítéséül szolgálhat a következő adalék.

Nem régiben kezembe akadt egy kis 4-d-rét alaku s a címmel együtt mindössze 4 lapra terjedő nyomtatvány. A hosszú cím — elhagyva belőle a sallangokat — így hangzik: *Exemplar Metamorphosis Horatii*. Magnis honoribus illustriss. ac reverss. Dom. Joannis Szily . . . , electi, et consacrati Episcopi Tinniniensis adornatum a Carolo Meltzer presbytero diocesis Jaurinensis. — Jaurini, Typis Gregorii Joann. Streibig. — A szerző neve és állásának jelzése után következik egy, az 1775. évet jelző chronosticon. — E nyomtatvány, mint Petrik művében (*Magyarorsz. Bibliographiája*, II. k. Budapest, 1890. 710. l.) láthatni, megvan a Nemzeti Muzéum könyvtárában is, de eddigelé nem keltett figyelmet, pedig tartalmánál fogva elég érdekes.

Szerzőnk, — ki ezidétt már nyugalomban élő győregyházmegyei pap volt (l. *Calendarium Dioecesanum V. Cleri Jaurinensis*, ad Annum J. Chr. M.DCC.LXXV. 96. l.) s úgy látszik, a latin alkalmi költészetet űzhette (l. Petriknél id. h.) -- egy bevezető megjegyzésben elmondja, hogy Horatius ódáinak I. könyvét átalakította heroicus versekké vagyis hexameterekké, s a címbeli püspöknek és egyéb nagylelkűeknek pártfogását kéri, hogy munkáját kiadhassa. Jelenen csak mutatóul közöl egy ilyen átalakítást (metamorphosis), előrebocsátván Horatius megfelelő költeményének (Ode XXIII. Lib. I. *Ad Chloën Virginem*) eredeti szövegét, melyhez képest saját átalakítását hűsége mellett is nagyon

művészeinek tartja, mint ezt egy másik, a költemény alá csatolt jegyzetben hirdeti.

A latin hexameteres átalakításnál érdekesebb Horatius említett ódájának ugyancsak hexameterekben való magyar fordítása, jobban mondva átalakítása (*Metamorphosis Horatii Hungarica cz.*), mely a nyomtatvány negyedik oldalán található s hű másolatban ekként szól:

Klőe kertülsz engem, mint tegnapi gyöngé vad-állat,
Melly félenk annyát kietlen barlagokon úzvén,
A' szelek, és erdők ártatlan kotzka-vetésin
Balgatag el-némül. Mert vagy Kikeletkor öröm-szint
Nemző fák levelin Zefirus puha teste repüllött:
Vagy tsörög a' zöld gyík futván a' túske bokorba:
Meg-rendült mind szive dobog, mind térde le-roskad,
En pedig, ah kérék! nem mint Hirkánomi tigris,
Vagy Getúliai vadak hertzege körmös orozlán,
Üldözlek téged meg-emészteni; férjfi javára
Sárga gyümölsz immár vesd-meg függésed anyádról.

E magyar versezethez a fordító következő megjegyzést csatol: «Prosodiam Hungaricam sine exemplo secutus Auctor hoc genere carminum: Quod omnino anteponendum censet Gyöngyösi, etsi Horatii Hungarici, æternis similiter cadentium et desinentium versibus. Atque utinam hoc, aut Horatianarum Odarum genere quovis patriæ lingue ornandæ suam posthanc Hungari collocatam vellent operam potius, quam crambe repetita utramque obtundere aurem. Id quod Ginsiensis quidam Hungarus (nyilván Kőszegi Rájnis Józsefet érti rajta) feliciter, et cum laude adgressus est».

Kőszegi Rájnis József csak 1781-ben lépett ugyan Kalaúz-ával a nagy nyilvánosság elé, de illő tudnunk, hogy egyes antik méretű versei már előbb is megjelentek nyomtatásban. Így név szerint már 1774-ben jelent meg: «*Orvendező Dal*, Száfo rendi szerint. Irta K. R. J.» czímen, utóbb a *Kalaúz*-ba is (l. 13. lap) fölvelt verse, mely eredetileg egy — Zichy Ferencz gr., győri püspök ötvenéves áldozó papságának ünnepe alkalmával kiadott — nagy folio alakú s ma már a ritkaságok közé tartozó díszes, vörös betűs nyomtatványon jelent meg, egy latin s egy német vers kíséretében.

Meltzer Károly mint győri pap bizonyára jól ismerhette Rájnist, ki ez időben szintén Győrött az akadémián tanárkodott, s mint a fentebb idézett megjegyzésből is kitűnik, Rájnistól nyerhetett buzdítást a klasszikai méretű magyar verselésre. Hogy azonban a Horatius első könyvebeli többi ódák átalakítását s magyarra fordítását bármily alakban közzé tette volna, arra eddigelé nincs semmiféle adatunk, s nem is valószínű, hogy furcsa «*Metamorphosis*»-a olvasói részéről javallást és kiadására verselők ösztönzést nyert volna.

VERGILIUS MARO GRAMMATICUS NYELVÖSSZE- HASONLÍTÁSA.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny eddigi 23 vaskos és változatos tartalmú kötetében *Vergilius Maro Grammaticus* neve mindössze háromszor fordul elő, még pedig abból az alkalomból, hogy egy-egy erről az auctorról szóló *francia* termékről lehetett jelentést tenni.¹⁾ Ezen jelenség azt mutatja, hogy Vergilius Maro Grammaticus nem tartozik nálunk az olvasott írók közé és kivüle esik a philologiai tudományos kutatásnak. Nincs ezen egyébként esodálni való, mert grammaticusunk a latin irodalomnak nemcsak a classicus kora után, hanem még a római birodalom bukásával bekövetkezett erőszakos megszakasztása után született, és így voltaképen nem is római író, ha latinul írt is. Születése és élete minden valószínűség szerint a VI. századba esik, tehát a középkor elejére. De Vergiliust még sem lehet a középkori írók közé számítani, mert hiányzik nála a középkornak egyik legjellemzőbb vonása: a vallásos, helyesebben a keresztény irány. Vergilius, habár kétségkívül keresztény volt, egy árva szóval sem beszél vallásáról és soha sem említ keresztény tanokat; ²⁾ de ezt nem azért teszi, mintha nem lett volna rá alkalma, hanem azért, mivel egészen a classicus világnézetben él, eszméit és példáit a classicus pogány írókból meríti és mintegy igyekszik azt a látszatot kelteni, hogy ő maga is ezek sorában áll és egyenes sorrendben utánok következik.

¹⁾ *Philolog. Közlöny* XVI, 236 említve van e francia thesis: Ernault, *De Virgilio Marone Grammatico Tolosano*. Én nem láttam e könyvet. — Itt megemlítem, hogy a Név- és Tárgymutató Vergilius Maro Grammaticus neve alatt tévesen utal Ptk. II, 11-re, mert ott a *költő* Vergiliusról van szó.

²⁾ Csak az epistolákhoz írt praefatióban találok e kifejezéseket *filius dei*; *dominus*; *Christi minister*. A főmunkában ilyesmi nincsen. L. még az epistolában 135, 30.

Ezt a mondhatni teljesen pogány atmosphærát, melyet Vergiliusunk minden szava lehel, csak az zavarja meg, hogy írónk sűrűn emlegeti a bibliát és sokat foglalkozik *héber* szavak magyarázásával. Azonban erre nézve is az a megszorítás áll, hogy idézetei mindig az Ó-Szövetségből valók, sohasem az Új-Szövetségből. Ennek azonban az az egyszerű magyarázata van, hogy Vergilius, mint már említém, héber szavakat magyarázván, természetesen a bibliának azon részével foglalkozik, melynek eredeti nyelve a héber. Ámde classicus míveltségénél fogva Vergilius át meg át van hatva a görög és latin irodalom szellemétől, a melyhez most még a héber járulván, Vergiliusnál beáll a több nyelv ismerőjének azon természetes és sokszor megfigyelt gyengéje, hogy önkénytelenül nyelvösszehasonlításokba bocsátkozik, vagy, a mint mi a jelen írónak szörnyű nyelvbotlásaira való tekintettel igazabban kifejezhetjük, *nyelvösszehasonlításokra vetemedik*. Vergilius, mint még látni fogjuk, rászolgált e kemény ítéletre.

Magában véve azonban a dologtól nem lehet megtagadni az érdekességet. Maga a nyelvösszehasonlítás ténye oly ritka jelenség a régiségben, hogy ott, a hol előfordul, a legnagyobb figyelmet érdemli. Vagy hol is találunk az ókorban nyelvösszehasonlítást? Még pedig, mint a jelen esetben, három nyelvnek az egymással való összehasonlítását? Ilyesmi legfeljebb csak az egyházatyáktól telt volna ki, mert ők az egyetlenek, a kik a latinon és görögön kívül, úgy a hogy, még a héberhez is értettek, ámde tudjuk, hogy az egyházatyák nemcsak összehasonlító nyelvészetet nem űztek, hanem még az egyszerű pusztá grammatikát is szívből gyűlölték. *) Ez is tehát egy szempont, mely a mi szerzőnket merőben megkülönbözteti a kortársaktól és az egyháziaktól.

Nyelvösszehasonlító tapogatózásai nem az egyetlen sajátosság, mely Vergiliust oly kiválóan érdekessé teszi. Érdekes ő minden íziben, és a mennyiben a titokzatosság, mely őt körülveszi, növeli az érdekességet, mondhatjuk, hogy ő minden korok és idők irodalmának egyik legérdekesebb auctorja. A kik vele foglalkoztak

*) Szt.-Jeromos attól fél, hogy Isten ellen vét, ha Cicerót olvassa (Epist. 18ad Eustachium). Nagy-Gergely megvet minden grammatikát (Epist. 138). Amit Porphyrius Plotinusról mond, áll minden keresztény íróra: . . . οὔτε εὐσήμεως τὰς συλλαβὰς διαίρων, οὔτε τῆς ἁσολογραφίας φροντίζων, ἀλλὰ μόνον τοῦ νοῦ ἐχόμενος . . .

mindössze nagyon kevesen tették — nem tudják, mit csodáljanak rajta: nagy tudományát vagy félszégeit, kritikai elméjét vagy naiv hiszékenységét. Nyelve, mely majd classicus, majd vulgaris, a romanisták és főképen a francia nyelv tudósok számára sokszor épúgy valóságos talány, mint a komoly tanulságok kincses bányája. A tudósok még nem jöttek vele tisztába, nem jutottak felőle biztos megállapodásra.¹⁾ *L. Traube*, az a férfi, a ki legjobban ismeri a karolingi korszak irodalmát, valami ködalaknak (*Nebelgestalt*) nevezi és azt veti a szemére, hogy csak affektálja a tudást; mindamelllett azt hiszi, hogy nem szabad őt többé hazug mesék szerzőjének tekinteni, hanem érdekes írónak, a ki oly adatokat hagyott reánk, melyeknek az egyetlen hibájok az, hogy számunkra még nem elég világosak.²⁾ Így tehát Vergilius nemcsak érdekes, hanem fontos író is; áll pedig a fontossága főképen abban, hogy ő egy irodalom nélkül szükölködő században írt, hogy ő tehát egy-maga egy egész elveszett irodalmat képvisel és mint ilyen igen nagy tekintély a karolingi kor irlandi írónak szemében.

Emberünknek ezen sokoldalú jelentőségéből a jelen tanulmányban mi csak a nyelvösszehasonlításából származó jelentőségét tárgyaljuk.

Az első ilyenmü megjegyzése a *latinitas* szónak furcsa magyarázatával kapcsolatos. «Hogyha a hébert meg a görögöt a latin nyelvre akarnád átültetni, azt fogod találni, hogy ez (t. i. a latin) minden móddal, szólásokkal, beszédekkel és szótagokkal amazoknál bővebb».³⁾ A latinság tehát a *latus* melléknévvvel függne össze, a mi végelemzésben igaz lehet ugyan (*Latium* = a sík, a kiterjedt föld = *campagna*), de az elmondott alakban nem más mint infamis népetymologia. Aztán a megokolás! Ki értse azt, hogy a latin bővebb a hébernél és a görögnél «szólásokban, beszédekben és

¹⁾ G. Gröber, *Sprachquellen und Wortquellen des lateinischen Wörterbuches* (a Wölflin-féle Archiv für lat. Lexicographie u. Grammatik című folyóiratban I. 58) «bizarr»-nak nevezi; P. Geyer, *Beiträge zur Kenntniss des gallischen Lateins* (u. o. II, 26) talánynak mondja.

²⁾ *Hermes* XXIV. 667.

³⁾ Virgilii Maronis Grammatici Opera edidit J. Huemer. Lipsiæ 1886. Teubner. E kiadásból mindig a lap- és sorszámot idézem, így a jelen esetben 5, 7, azaz 5. lap, 7. sor: *denique cum hebream grecamve transedere in latinam linguam volueris, hanc omnibus modis, loquelis orationibus syllabisque latioreni offendies.*

plane szótagokban?»¹⁾ És az olyan írótól, a ki így dobálózik maga körül a nyelvismeretével, legalább azt várnök, hogy az egyes összehasonlított nyelveket meg tudja egymástól különböztetni. De mit látunk? Emberünk nyomban reá több lehető és lehetetlen szóalak közt felsorol latin szavak gyanánt ilyen nyilván görög szókat minők: *spiridon* ex spiramine (nyilván *σπιδιον*), és *aeneon* de Aenea deo . . . (nyilván *αιωνιον*). Még *fragon* ex fragore flammæ is alkalmasint e sorozatba való, olvasd *φραγιμων* = túskebokor; czélzás a túskebokor égésére, melyről II. Mózes III, 2 van szó, habár e helyen a régi görög bibliafordításokban a kérdéses szó nem fordul elő; Vergilius azonban, a ki mindenben oly különös, senki által nem használt szót is alkalmazhatott, épen csak azért, hogy különös legyen. Megjegyzendő mégis, hogy valamivel alább (8, 9) Vergilius a *spiridon* szót *spiritus* értelmében használja (homo . . . animam habens in sensu, spiridonem — varians: spiritionem — in superiore contemplatione). Az író ennél fogva vagy szándékosan görögösít latin szavakat, vagy egészen értelmetlen szóalakokkal dobálózik, mint a hoy számos más esetben is megeselekszi.

Úgy mint a fenti példákban, úgy experimentál Vergilius más görög szavakkal is és észre sem véteti, hogy a latin nyelv sajátosságait görög példákkal illusztrálja. A *h* és *f* hangok egyesülésére a példa *hfascon* (10, 12), nyilván participium *φάσκαω*-ból: *φάσκων*; ha mutával egyesül, ilyen alakok lesznek: *hcorda htronus hpalanz* (azaz *chorda* = *χορδή*; *θρονος*; *πάλαξ*).²⁾

A görög-latin összehasonlításoknál sokkal végzetesebbek azok az összehasonlítások, melyekben a héber nyelv is szerepel. Ide tartozik a következő glossa: *hele* a hébereknél annyi mint Isten,

¹⁾ A görög nyelv ellenkezőleg nagyon jól elválasztja a szótagokat, amit különösen a *spiritus* használata mutat; l. Byrne, *General Principles of the structure of Language*, London 1885, II, 137: Greek is remarkable for the distinctness with which the words are separated from each other. A szók elválasztása involválja a szótagok elválasztását is.

²⁾ Látszik tehát, hogy írónk nem az *aspiratio*, hanem a *praeaspiratio* híve; l. erről értekezésemet: A görög s latin hangok kiejtése, *Philolog. Közöny XVIII*, 869 (külön-lenyomat 33. l.). Az ott felhozott *praeaspiratiós* esetek ismerete azóta szaporodott a londoni és leydeni demotikus papyrusok közzétételével, l. J. J. Hess, *Indogerm. Forsch.* VI (1896), 133 l. A *praeaspiratio*, mint Hess is kifejti, merőben ellenkezik a rómaiak eljárásával, és így látjuk, hogy a mi auctorunk ebben is a maga útján jár.

azért a görögöknél is *helium* annyi mint nap (21, 21: *hele enim apud Hebreos deus erit*,¹⁾ unde et apud Grecos *helium*²⁾ sol dicitur. (Variánsokat e passushoz l. Huemer-nél, *Die Epitome des Grammatikers Virgilius Maro*, a bécsi tudományos akadémia jelentéseiben, philosophia-történeti osztály, 99. kötet, 1882, 514 l.). Ezt abból az alkalomból hozza fel, midőn megrója azon «böles» írókat, kik a *creatura* és *elimentum*³⁾ szavakat egymással felcserélik. Ezt tenni nem szabad, mert *elimentum* valami légneműt és istenit jelent, *creatura* pedig valami földi teremtményt. Az *elimentum* szóval rokonértelmű e szerint a héber *hele* = Isten és a görög *ἥλιος* = nap (égi test). Voltak-e tényleg írók, a kik nem tettek különbséget *elementum* és *creatura* között? Ezt kutatni nem a mi feladatunk; Vergilius bizonyára ilyen írók nélkül is megörvendezettett volna bennünket az ő latin-görög-héber szóegyeztetésével. De legalább használjuk fel e példát, hogy írónknak tudománya felől tisztába jöjjünk. A héber szóban mindenekelőtt két toldást veszünk észre; az elején fölösleges a *h*, a végén az *e*, mert a szó maga, mely Istent jelent, *el*. Ámde a kezdő *h* nyilván nem Vergilius inventiója; ő készen találta ezt a szóelemet ilyen szavakban, minők *Israhel*, *Danihel*, *Samuhel*, mert így, hehezetesen, írták e szókat a hanyatló latinságban.⁴⁾ Ebből azonban mi következik? Az, hogy Vergilius az egyik összehasonlított nyelvet, a hébert, nem önállóan birta, hanem közszájon levő tulajdonnevekből vonta le. Még inkább megbocsátható a szónak toldása a végén: *el*, nyilván az *elementum* kedvéért kapott hátul még egy *e*-hangot. — A görög szóval sem igen állunk jobban; *ἥλιος* oly közönséges szó, hogy belőle az írónak görög nyelvismeretére nem állíthatunk ki fényes bizonyítványt.

Más eset. Grammaticusunk különbséget statuál a *res* és *corpus* latin szavak közt. Magyarázataiba e közben belevonja a héber *res* szót, mondván (27, 12): *res hebreæ litera est quæ interpretatur caput (res héber betű, melynek jelentése fej)*. Ez tényleg úgyis van.

¹⁾ Talán erat?

²⁾ Bizonyára *ἥλιος* akar lenni.

³⁾ Annyi mint *elementum*; *e* és *i* gyakran váltakozik a középkori íróknál.

⁴⁾ Így van az sokszor Szt.-Jeromosnál; oka a hiatus elkerülése. Vergiliusra mint gall emberre jellemzők az ófrancia példák is, l. Brachet, Dictionnaire etymologique de la langue française, bevezetés p. LXXXIII.

Ebből aztán azt következteti, hogy a latin *res* szó valami fő-fő név (primarium nomen), és ezt az ideát aztán bővebben is kifejti. Ezek a szóegyeztetések, melyek nálunk mosolyt keltenek, Vergilius idejében igazi tudománynak tartattak. Sajnos, mi ebben sem tudunk semmi tudományt felfedezni, mert ez a héber szó csak *betűnév*, és ismeretes dolog, hogy a héber betűnevek megvannak a Vulgátának nevezett latin bibliafordításban, még pedig többszörösen, úgy a Síralmak könyvében, mint főképen a CXIX. zsoltárban. és itt mindenütt úgy találjuk a *res* szót, a hogy Vergilius használja, holott a valódi alakja, úgy a mint a Septuagintában előfordul, tulajdonképen *rechs* (ρήχς, l. Frankel, *Vorstudien zu der Septuaginta*, 147. l.).¹⁾ Vergilius eszerint nyelvösszehasonlító czélekből olyan héber szót használ, melynek magábanvéve nincs is existenciája és a mely csak egy betűnek a neve; azonfelül még módosított formában is alkalmazza, a melyet csak valahol úgy talált, de a melynek eredetét nem ismeri. Ha ismerte volna a szónak valódi és első alakját, tán nem jutott volna arra a bizarr ötletre, hogy e pontban héber-latin nyelvösszehasonlítást tüsszön. A dolog még csak érdekesebbé válik, ha meggondoljuk, hogy ő maga azzal dicsekszik, hogy a bibliát «eredeti» görög nyelven tudja olvasni.²⁾

Hogy már valami megnyugtatóbbhoz jussunk, itt tárgyalunk egy igen érdekes és tanulságos összehasonlítást, melyet Vergilius a latin és a héber *ígeragozás* közt tesz. Zavaros és majdnem érthetetlen nyelvezettel grammaticusunk különbséget tesz a szám (numerus) és a fölsorolás (annumeratio) között; a szám csak kétféle: egyes és többes; a fölsorolás azonban magában foglal szerinte 22 fajt (duoventi species), oly jelenség, melyet «mestereink» azzal az okkal magyaráznak, hogy a héberek ősi nyelvében ugyanily száma (22) van az ábéce betűinek és a könyveknek (a héber biblia könyveinek).³⁾ Innen van az is, így folytatja, hogy a régi

¹⁾ Magam is beszélek róla *Magyar-Zsidó-Szemle* VII (1890), 521. Maga Vergilius is p. o. így ír: *prohemium* 161, 3.

²⁾ 92, 9: . . . nostræ legis libros, quos ego in greco audio sermone . . .

³⁾ A héber ábécében tényleg 22 betű van. Ami pedig az Ó-Testamentum könyveinek számát illeti, hát bizony csak Josephus Flavius és akik őt követik, számlálnak 22 könyvet: a közkeletű zsidó nézet szerint a szentírás 24 könyvre oszlik. Hogy Vergilius inkább a görög vagy hellenista írókhoz csatlakozik, nem csoda, mert bizonyosan azoknak a művein nevelődött föl.

philosophusok az igét 22 fajból állítják össze.¹⁾ «És hogy ez neked világosabbá tétessék, sorold föl az egyes fajokat. Találd először is, hogy az igének kvalitásai módokban és alakokban 10 fajt tesznek.²⁾ Mód ugyanis van 6, alak pedig 4 (alkalmasint a görög ige mintájára 6 mód: indic., imper., optativ., subjunctiv., inf., part. és 4 alak: activ, passiv, commune vagy medium, deponens). Van aztán háromféle conjugatio és ötféle jelentés (significatio); ez 8 fajt tesz ki. A kétszeres figura által pedig és a két szám által ez a fent megírt summát adja ($6+4+3+5+2+2=22$). — Látszik, hogy auctorunknál a 22-es szám előre meg volt állapítva és hogy ebből indul ki, midőn az igének minden lehető oly combinatióját adja, hogy abból 22 származzék. Ő maga mondja, hogy vezérül a héber nyelv szolgál neki, a melyben az igének 22 fajt veszik fel. Csakhogy a meddig a latin igének csakugyan meg lehet találni a 22 formáját, a hogy a grammaticus kiszámítja, addig bajos kitálatni, hogy a héber igének mely fajait érti, hogy azokat épen huszonkettőre teszi. Érdekes volna megtudni, hogy ezen korai időnek (VI. század) grammaticusa hol találta a héber igének ilyen megállapított nyelvtani analysisét, hogy ahhoz a latint lehessen hasonlítani; akkori időben ugyanis a héber nyelvnek még nem volt rendszeres grammatikája és inkább csak a tapasztalatból ismerték.³⁾

Az ígéről szóló ezen elmélkedéssel párhuzamba lehet állítani a latin *főnévnek* a héber főnévvel való összehasonlítását.⁴⁾ Állítólag azt kérdezték volna tőle, hogy «mely gazdagságnál fogva áll a *név* az összes latin beszédrészek elején, holott a héberek beszédében és compositiójában(?) az *ige* tekintetik elsőnek? Erről Aeneas⁵⁾

¹⁾ 149, 30: ... ex duovienti speciebus inunum ordinati sunt. — Ha ugyan a mondatot jól értettem.

²⁾ habes ecce in primis qualitatem uerbi per modos et formas X. species habentem.

³⁾ Olyan combinatio, hogy a héber igének 22 faja volna, egyáltalán nem ismeretes a héber nyelvészetben; legfeljebb arra a combinatióra lehetne utalni, mely szerint a héber igének bizonyos alakjai 26-féle képen fordulnak elő.

⁴⁾ *De nomine* fejezet elején (26. l.). A szövegben ugyan a kétes olvasatu *Hi + bonorum elocutio* áll, de az Indexben Huemer maga is *Hebraeorum*-ot conjiciál.

⁵⁾ Egyike azon mythosi homálylyal körülvevett auctoroknak, melyekkel Vergilius könyve tele van és a melyek egyik érdekességét teszik ki.

10 könyvét írt(!), a melyek közül én csak egyet vélek jónak, hogy kivegyem (azaz *egy* okot)». — A dolognak veleje az, hogy mivel a név az embernek mindjárt a születésnél adatik, a név a latinitásnak főrésze. Hogy a hébereknél miért van másképen, azt már nem mondja. A dolog eléggé plausibilis; még mielőtt az ember tesz, tanul vagy tud valamit, már meg van a neve; ergo a név (helyesebben a főnév, melyhez a tulajdonnév is tartozik), az első. Hogy miképen értendő az elsőbbség, azt már nem mondja meg a grammatikus; úgy képzem, hogy több latin grammatikát látott, melyekben a *nomen* tényleg első helyen tárgyalatik.¹⁾ Hiszen Vergilius maga is úgy jár el, a mennyiben a nevet előbb tárgyalja mint az igét. Az egész tehát nem más, mint a sorrenddel űzött játék. Ámde e gondolatmenettel azt is kell feltételeznünk, hogy Vergilius viszont a héber grammatikában előbb az igét és aztán a nevet látta tárgyalva, a mi majdnem lehetetlen, mert először is abban az időben, mint már megjegyeztem, nem is volt ilyen grammatika, de ha lett volna is, alighanem ebben is a *nomen* lesz előbb tárgyalva. Megjegyzem azonban, hogy a héber grammatikai tudomány első századaiban, p. o. a XIII. században a *kimchidák* idejében, tényleg úgy áll a dolog, hogy az igét előbb tárgyalják, mint a főnevet.

Ámde, hogyha valószínű, hogy Vergilius az imént tárgyalt esetben határozott héber könyveket tart szem előtt, úgy azt látjuk, hogy más esetekben csak a bibliának héber szövegére megy vissza. Így p. o. megjegyzése a latin *mare* = tenger szóról. Ő ezt a szót *amarum*-ból (keserű) származtatja, a hébereknél, úgymond, annyi mint a vizek gyülekezete.²⁾ Ez nyilvánvalóan czélzás a Genesis egy helyére (I, 10): A vizeknek sokaságát [nevezé] tengernek. (A Vulgátában: *congregationes aquarum*; Vergiliusnál: *aquarum collectus*).

Hasonlóan a szentírás egy helyére, de egy összehasonlító nyelvésznél feltűnő tévedéssel, vonatkozik Vergilius azon megjegyzése, hogy az állatkört (zodiacus) a görögök így hívják: *mazaron*.³⁾

¹⁾ L. a Keil által kiadott grammaticusok gyűjteményét. Ehez becses pótlások *Rhein. Museum für class. Philologie* 1871, 314 kk.

²⁾ 83, 15: *mare ab amaritudine dicitur, ab Hebreis aquarum collectus.*

³⁾ 22, 11: *ex qua XII signa principalia supputantur, quæ Greci mazaron vocant.*

Azok a görög nyelvészek, kik talán ez ismeretlen szóval gazdagítani akarnák a görög nyelv thesaurusát, nagyon tévednének. A *mazaron* nem görög szó, ha a görög szövegben áll is. A szentírás héber szövegének azon szavait ugyanis, melyeket kellőképen nem értettek, főképen a ἑπὰξ λεγόμενα-kat, a Septuagintának nevezett régi görög fordítás akképen szokta visszaadni, hogy görög betűkkel egyszerűen leírja a héber szót, fordítás nélkül. A XVI. századbeli humanisták nagyon jól ismerték ezt az eljárást és a különböző görög szövegekből összegyűjtötték a héber glossákat és «Glossæ Sacræ» czímen egész collectiókat állítottak össze. Vergilius azonban nem tudta, hogy a *mazaron* szó, melyet ő görögnek tart, egy héber szónak az átírása, mely II. Királyok könyvében XXIII, 5 és Jóbban XXXVIII, 32 fordul elő.¹⁾ Sz. Jeromos már tudja a szónak az értelmét és helyesen így fordítja: *duodecim signa* (Vulgata a Királyok könyvéhez). Most már az a különös a dologban, hogy Vergilius ugyanezt a kifejezést használja (XII signa) és mégsem gyanítja a szónak valódi provenientiáját! Annak az állításnak a beigazolását, hogy a görögöknél nem 12, hanem 16 állatjegy van, nem tudom megadni, de azt mondhatom, hogy e 16 jegynek állítólagos görög nevei korántsem görögök és tán semmiféle nyelvűek, hanem megfejthetetlen szószörnyetegek.²⁾ Epiphanius, a híres egyházatyja, a ki több mint száz évvel idősebb Vergiliusnál, szintén szól a zsidók zodiacusáról, de legalább közli tisztességes héber neveiket.³⁾

Ez körülbelül minden, a mi Vergilius műveiben a latin-görög-héber nyelvösszehasonlítás köréből található. Huemer, a ki ez oldalról csak futólag tárgyalta nyelvtudósunkat, véleményét abban foglalja össze, hogy «grammaticusunk a maga görög tudását csak glossariumokból merítette. Héber tudása, úgy látszik, nagyobb volt, habár annak terjedelmét és származását meghatározni nem lehet».⁴⁾ Szorosan vett héber tudásáról más helyütt értekezvén,⁵⁾ ez alkalommal csak nyelvösszehasonlítására akartam

¹⁾ Field, *Origenis Hexaplorum quae supersunt* (Oxford 1875) I, 693 a következő variánsokat közli: μαζονβωθ, μαζαλωθ, amit egy scholion ζώδια szóval ad vissza (ebből való a használatos zodiacus).

²⁾ P. o. *dameth, perfellea, belyatic* stb.

³⁾ *Adv. haeres.* I. III.

⁴⁾ *Sitzungsberichte* i. h. 514. I.

⁵⁾ *Les glosses hébraïques du grammairien Vergilius Maro*, Revue des Etudes Juives, XXXVIII, 231—241.

kiterjeszkedni, és itt azt vesszük észre, hogy ott, a hol a görögöt bevonja az összehasonlításba, sokkal több nála a botlás és a helytelenség, mint a mikor csak a héberrel operál, és így teljes mértékben helyeselnünk kell Huemernek ítéletét. De hogyha ez így van, akkor e jelenség felett ne térjünk egyszerűen napirendre, mert nagyon feltűnő és érdekes jelenség az, ha egy VI. századbéli keresztény író jobban érti a hébert mint a görögöt. A középkori philologiai tudománynak oly jelensége ez, mely egyedül áll a maga nemében, és igen megérdemli a figyelmet (v. ö. Haase, *De mediæ ævi studiis philologicis* p.¹).

E jelenség megértésére tudnunk kell, hogy a héber nyelv ismerete egyenes arányban terjedt a kereszténység terjedésével, és a IV. századtól kezdve alig volt számbavehető keresztény tudós, a ki legalább ne igyekezett volna, hogy a héber nyelvet elsajátítsa. Legismertebb példa erre nézve a tudós egyházatyák legnagyobbika, Szt-Jeromos,²) a ki még arról is panaszkodik, hogy a héber nyelv tanulásából származó sajátság a kiejtésben már a latin beszédébe is becsúszott.³) Hasonló kijelentést találunk károlingi íróknál is a maguk tapasztalatából.⁴) Ebből is kitűnik, hogy Huemernek igaza van, midőn Vergilius héber ismereteit többre becsüli, mint pusztá szótári flosculusokat. A dalmát származásu Hieronymus és a gall származásu Vergilius közt tehát ebben a tekintetben meglepő hasonlatosság van.

Végezván eképen grammaticusunk héber ismereteinek megbíralásával hátra van még, hogy két nyelvü összehasonlításaival, a latin-göröggel foglalkozunk. Ilyen csak kevés van, mert e kor

¹) L. erről G. Édon, *Écriture et prononciation du latin savant et du latin populaire* (Paris 1882) p. 138.

²) L. dolgozatomban: *A zsidók Szt.-Jeromos műveiben*, Magyar-Zsidó Szemle VII (1890) a héber nyelvről szóló fejezetet.

³) Epist. VII (II, 1, 616 ed. Martianay): Nos, ut scis, Hebræorum lectione detenti, in latina lingua rubiginem obduximus in tantum, ut loquentibus quoque nobis stridor quidam non latinus interstrepit. — Præf. l. III in Ep. ad Galatas; omnem sermonis elegantiam et latini eloquii venustatem stridore lectionis Hebraicæ sordidatam esse . . . V. ö. Ep. 108 ad Eustochium (I, 714).

⁴) *Poetae Latini ævi Carolini* ed. Traube p. 595 l. 325: Hebraico sonitu ignotos proferre fritillos. *Fritillus* Georges szótára szerint = Würfelbecher; de hát illik ez ide?

tudósai szerettek mind a három classicus nyelvvel tündökölni.¹⁾ Ezt a keveset most sorba vesszük.

Grammaticusunk haragszik az *accusativus graecus*-ra (p. 119). Egy hasonlattal, mely az ő korához méltó, a latin accusativust férfinak, a görög accusativust nőnek mondja. Állítólag ezzel csak korábbi grammatikusok kifejezését magyarázza, a kik szólnak accusativusról²⁾ *de genere masculino*, voltaképen azonban ez az idézet mellékes, fő a magyarázat. «Ez a masculin accusativus, azon accusativus eset, mely nem görög, hanem latin, nem kétséges, hanem erős és állandó; a görög accusativus ugyanis oly bizonytalan és oly homályos, hogy azt, vajjon accusativus-e vagy más valami, könnyen csak a cselekvő ígéről lehet megismerni; innen van, hogy sokan a mieink közül (azaz a kortársak közül) az esetek declinációjának kifejtésében a latin regulát rá akarták erőszakolni a görögre». ³⁾ Azt, hogy latin írók és különösen a költők⁴⁾ is használják az accusativus graecust, emberünk egy szóval sem említi, habár lehetetlen, hogy észre nem vette volna. Az azonban határozottan kitetszik ezen expectoratióból, hogy Vergiliusnak nincs annyi nyelvérzéke, hogy felismerné az accusativus graecus rendkívüli finomságát és hogy milyen elegantiát ad a görög nyelvnek. A hanyatló kor természetesen nem alkalmas ilyen megfigyelésekre. Vagy tán összefügg ez azon fent kifejtett körülménnyel, hogy Vergilius csak hiányosan ismerte a görögöt?

Szintén a görög nyelv előnyére dönt el más kérdést, mely az *infinitivus* használatára vonatkozik. Lehetségesnek tartja (146, 20), hogy az, a ki helytelenül használja a latin infinitivust, csak azért

¹⁾ *Tres linguae* több adattal Huemernél i. h. 514 l. 2. j. Lásd még: Sevillai Isidorus, *Etymol.* VI, 4; héber, görög és skót l. *Poetae Latini* p. 807.

²⁾ Huemer szövegében itt úgy látszik egy kis hiba van (119, 13): hoc autem dicimus ut sciamus quid sit accusativum (olvasd accusativus) de genere masculino.

³⁾ Ha egyébként a szöveget jól értettem: unde et multi nostrorum pro explanandis cassuum (ez V. orthographiája) declinationibus latinam regulam in Grecis extorquere uoluerint.

⁴⁾ V. ö. Vergil Aen. I, 589: os umerosque deo similis. — A mi grammaticusunk sokszor idézi ezen névrokonát, a nagy Vergilt. Huemer (i. h. 559. l.), úgy látszik, a Vergilius nevet utánzásnak veszi, ez alig helyes, mert a Vergilius nevet még többször is találjuk Galliában, l. például S. Berger, *Histoire de la Vulgate*, Paris 1893, p. 51. A mi szerzőnkél is többször előfordul egy Vergilius Assianus.

teszi, mivel nem ismeri a görög nyelvszokást; de ha ismerné a görögöt — így kell a gondolatot kiegészíteni — a latin infinitívust csak görög módon használná. Hát bizony szép dolog az, mikor az ember oly classicus nyelv szerint indul, minő a görög, de hogy azért a latin infinitívust ne lehetne másképen használni, az egy cseppet sem logikus. Ám lássuk tovább: «mert habár a görög szólásokban nem szabad az infinitívus modust bármely más helyett tenni,¹⁾ mégis bizonyos, hogy a latinoknál a [mostani] hibás szokás szerint gyakran lehet találni». Ennek illustralására felhoz egy példát Galbungus²⁾ könyvéből: *clari imperatores laude esse digni*, ahol *esse sunt* helyett áll. Majdnem alig hihető, hogy egy latin író így írt volna, de ha tényleg így írt, igaz van Vergiliusnak, hogy megrója. De a görögre való hivatkozás még így is helytelen, mert nincs nyelv a világon, a hol az infinitívusnak oly kiterjedt szerepköre volna, mint a görögben. Csak gondoljunk a névelővel ellátott infinitívusnak használatára a görögben, mely a maga nemében akkora megkönnyítése a nyelvnek, hogy sokszor latin iratokban is találunk infinitívusokat a görög $\tau\omicron$ névelővel, hogy az infinitívusnak főnévi jellege jobban kidomboruljon.

A conjunctiók tárgyalása alkalmával grammaticusunk szintén kitér a görögre. Szerinte 6 kapcsoló kötőszó van: *et ac at adque ast, ce*; ez utóbbi a görögből; a görögöknél ugyanis a szó végén gyakran használtatik *et* értelemmel.³⁾ Hogy mi ez a *ce*, maga kifejti, midőn hozzáteszi, hogy egytagu névmásokhoz szokott hozzájárulni, mint *hicce, haecce, hocce* stb. Kérdés már most, hogy mennyiben nevezi e conjunctiót görögnek? Huemer (i. h. 513 l. 1. j.) $\tau\epsilon$ és $\kappa\alpha\iota$ között ingadozik. De hisz azt is mondja, hogy a maga nyelvében gyakran a szónak eleje tételik (*ceterum in sua propria lingua saepe praepositur*). Azt gondolom tehát, hogy a $\gamma\epsilon$ simuló szócskára gondol (*ce = \gamma\epsilon* a régi kiejtés szerint); erre nézve áll az, hogy a szó végére jut (*extreme . . . positur*), de míg a latin *ce*

¹⁾ pro qualibet alia statui non debeat. Tehát pro accusativussal.

²⁾ Galbungus is egyike azon mythosi alakoknak, melyek csak Vergilius műve által élnek. — Talán egy személy vele Galbarius, aki 163, 32 szerint commentárt írt a szentíráshoz. Hasonló commentár szerzője a fent említett Virgilius Assianus (122, 23).

³⁾ 169, 23: *ce græca* (? lingua?) assumitur: extreme enim apud Grecos pro *et* semper positur.

csak névmásokhoz járul, addig a görög γέ (a mondatban)*) gyakran elől áll, értsd a második helyen. — Természetes, hogy az egész rokonságból szó sem igaz; de akkor ilyen nyelvészet járta.

Végezetül még az *interjectio* tárgyalásából emelek ki egy megjegyzést (176, 1): *interiectio est quidem pars orationis, sed tam inusitata, ut nisi quia a Grecis non adnumeratur, latina esse non putetur.* Ezt talán így kell fordítani és érteni: Az *interjectio* is egy beszédrész, de olyan használatlan, hogy nem is veszik latin beszédrésznek, csak azért, mivel a görögök által sem számítottak. Vergilius határozott görög grammatikákat tart szem előtt és nem helyesli azoknak eljárását. Úgy tesz mint a héberrel, a hol szintén láttuk, hogy határozott nyelvtani művekre tesz célzásokat.

Összegezve e példákat, azt látjuk, hogy a héber-görög-latin összehasonlítás szöveggyezetetésre és etymologizálásra terjed ki, míg a latin-görög összehasonlítás inkább a syntaxisra; ez utóbbiba a hébert, melynek teljesen elütő jellege van, természetesen nem lehetett bevonni. Mindkét nemű nyelvösszehasonlításban minden botlása és félszége daczára is rendkívül tanulságos és érdekes írónak bizonyul Vergilius, a kinek munkáival a jövő bizonyosan többet fog foglalkozni, mint a mult.

Dr. KRAUSZ SÁMUEL.

GLOSSÁK A KOMÁROMI ÉNEKESKÖNYVHÖZ.

I.

Erdélyi Pál, a ki dicséretes szorgalommal és avatottsággal már évek óta búvárolja a XVI. és XVII. századbeli magyar énekköltészet kincsesbányáját, legutóbb (Phil. Közl. XXIII. 208—213, 329—348, 421—436) az eddig csak kevéssé ismert Komáromi énekeskönyvet mutatta be, tüzetes kommentár kíséretében. Ezt a nevet viseli az az erősen megrongált s jelenleg a Nemzeti Múzeum könyvtárában őrzött codex, a mely egy sokoróalji mészárosból származik, 1698 és 1701 között készült és 43 közül 21 eddig ismeretlen éneket tartalmaz.

A kiadatlan énekek közül, a melyek nagyon contaminált szövegűek,

*) A mondatra, nem a szóra vonatkoztatom a praepositur állítást.

különösen az 5. számú (fol 8b—11a) ragadja meg figyelmünket, már csak azért is, mert a kiadó ezt az éneket Gyöngyösi Istvánnak hajlandó tulajdonítani. Gyöngyösire emlékeztet, úgy mond, a levélforma, a nyelv és verselés könnyű folyása, továbbá a képek és hasonlatok folytonos reminiscenciái, az átkozódás ereje és bő ömlése, s végül a számos mythologiai vonatkozás.

Megvalljuk, ezen érvek közül csupán a képek és hasonlatok «folytonos reminiscenciáit» tartanók különösen nyomósnak, ha Erdélyi párhuzamos példákat idézne Gyöngyösi ismert műveiből. Az Árgirusra vonatkozó egyetlen példa nem sokat nyom, kivált ha meggondoljuk, hogy a Murányi Venus említett helyén egy közmondásszerű kifejezés van alkalmazva, mely ma is a nép ajkán forog:

Hallatlan bömbelést azok csinálnak,
Mintha az *Árgirus* ördögi volnának. (II, 218.)

Tudva való egyébiránt, hogy Árgirus és Tündér Ilona, Helena és Páris Euryalus és Lucretia, Aeneas és Dido, s a többi híres szerelmes pár, a XVII. század költői szertáranak állandó alkotórészei, s alkalmazásukból az énekszerző egyéniségére következtetni alig lehet.

A levélforma itt, kétségtelenül, irodalmi hatásra vall, még pedig Ovidiuséra, kinek heroidáit Gyöngyösi a Phoenixben s a Murányi Venusban utánozta. Különben is, elég gyakori formája ez a szerelmi panasznak minden nép költészetében, s a szerelmesek érintkezése levél útján oly régi, mint maga az írás s a szerelem.

Egy másik indicium a mythologiai vonatkozások. Ilyenek azonban nem csupán Gyöngyösinél találhatók, hanem többé-kevésbé a XVI. és XVII. század minden tanult költőjénél. A névtelen költemény ebbeli sajátsága inkább azt látszik bizonyítani, hogy nem Gyöngyösi a szerzője. Gyöngyösi ugyanis, ámbár sűrűn használja a mythologiai apparatust, nem szokta összecsapni a classikai mythológiát az ó-testamentommal, vagyis nála Venus, Cupido, Phaëton stb., nem lakik egy földél alatt Kain és Ábellel, Kóré s Dátánnal és Absolonnal. A kivételek a szabályt erősítik.

A mi a nyelv és verselés könnyű folyását illeti, ez a romlott szövegből is kitör. Gyakorlott énekszerző írhatta ezt az Átkot, a kinek kis ujjában volt szerelmi lyránk egész phraseológiája, s a ki ép oly bravouros ügyességet mutat a verselés technikájában, mint nem közönséges eruditiót a mythologiai példák halmozásában. Ilyen alexandrin becsületére válnék Gyöngyösinek is; ilyen erőteljes, színes, fordulatos dictiót a Phoenix szerzője sem tagadna meg. De a mi Gyöngyösié *lehetne*, az még nem Gyöngyösié. Általános sajátságok találkozása még nem állapítja meg a szerzőséget; csupán erős individualis vonások nyilvánvaló egye-

zése tenné elfogadhatóvá azt a hypothesis, a melynek eddigelé nincs elfogadható alapja: hogy a névtelen költemény egyike Gyöngyösi ifjúkori kísérleteinek.

II.

A szóban levő költeményt nem először ugyan, de legteljesebb formájában Erdélyi adta ki a Komáromi énekeskönyvből. Egy töredékét, az utolsó nyolcz versszakot, már harmad éve közölte a Boeskor-codexből Ferenczi Zoltán (Erd. Muzeum, 515); legújabbán pedig, néhány héttel Erdélyi után, ugyancsak Ferenczi bocsátott közre egy 14 versszakból álló másik töredéket a Vásárhelyi daloskönyvnek általa rendezett kiadásában (222—224). Mind a két töredék, a mint látjuk, székelyföldi énekgyűjteményben maradt fenn, s a kettő úgyszólván kiegészíti egymást, lévén az utóbbi — a kilencedik strophát kivéve, a mely másutt nem fordul elő — a Komáromi szöveg első felének értelmesebb variánsa, míg az előbbi ezen szöveg második felét újabb két versszakkal teszi teljesebbé. Hogy a költeményt az ország két ellenkező szélén, Székelyföldön és Dunántúl összeírt gyűjteményekben egyaránt megtaláljuk, ez bizonyára népszerűsége mellett bizonyít; bizarrságánál fogva is vonzotta a dilettánsokat ez az ének, a melyben a csalódott szerelmes féktelen gyűlölettel ontja a hitszegő fejére átkainak zuhatagát. Még inkább meghódíthatta kedvét a litteratus olvasónak, ki meg tudta érteni a benne foglalt mythologiai vonatkozásokat s a *dirák* magyar mását vélte föltalálni benne, egy kisebb szabású *Ibist*, mely azonban eredeti alakjában valószínűleg gazdagabb, teljesebb volt, mint a milyen mostani rongyai közt.

Toldy Ferencz még gróf Balassa Bálint *Átkát* tartotta költészetünkben egyetlen példának arra a műfajra, a melyet a rómaiak *diráknak* neveztek. (Magyar költ. kézikönyve, I, 217.) Balassa ebben az énekben egy névtelen rágalmazójának, ki egyuttal a költő jó barátjára is agyarkodott, kíván undok nyavalyákat, testi és lelki bajok rendkívüli nemeit, kevés inventióval és költői erővel, s oly izlésbeli aberratiókkal, melyeket a szenvedély sem igazolhat. Az antik mythologia, természetesen, itt is kész phasisokat szolgáltat a költőnek, ki az átok-litániát, saját kijelentése szerint, egy álmatlanul töltött éjtszaka írta, nem is a szenvedély forrólázában, hanem a reflexio hideg nyugalmaival. A versfők, melyekre a bevezető Balassa-stropha utal*), épen nem oszlatják el a homályt, a mely

*) ENHJÉTI AJANDÉK HELET VÍZSÁ VALO ÁLDÁSA. — A költemény teljes szövegét l. *Magyar költői régiségek* (Pest és Bécs, 1828), 29.

az *Átok* keletkezésének körülményeit fedi; hozzávetésünk szerint ez ének «enyhítő ajándéknak» szolgálhatott Balassa «jó barátjának», kinél a költőt valamely rosszakarója elrágalmazta volt.

Vers-technika és eruditio, de költői lélek szempontjából is magasabb fokon áll a Komáromi Énekeskönyv *Átka*, melynek érdekes variánsait mutatják a már említett székelyföldi töredékek. Az eredetileg hűsz, de a két töredékben foglalt új versszakokkal, összesen 23 Zrínyi-szabkból álló költemény egy nő — valószínűleg férjes nő — átkozódásait tolmácsolja, a ki Cupido név alá rejtett csábítóját a gyűlölet és boszú kitöréseivel halmozza el. A kétségbeesett asszony, kinek fájdalomát gúnnyal tetézi a csábító, egy hozzá intézett levélben önti ki utoljára háborgó lelkének egész keserűségét. Mérges kigyóhoz, oroszlánhoz hasonlítja a hitszegőt; talán unicornis volt az atyja, farkas a dajkája. Emlékezteti sok hamis esküvésére, színes beszédére, ajándékaira, csókjaira. Álnoksága miatt, haragot tart ellene mind a koporsóig. Örökké bujdossék mint Kain, s testének sehol se találjon nyugovást. Áldozatának minden íze, csontja támadjon az áruló ellen, minden csepp vére kiáltson utána. Soha étellel jól ne lakják, s a mit eszik, keserűbb legyen a méregnél. Essék le lováról s szakadjon nyaka, mint Bellerophonnak; saját ebei tépjék szét, mint Aktaeont, s Phaëton módjára tűz-láng emésztsze meg. Járjon úgy, mint a kevély Icarus, s nyelje el a föld, mint Kórét és Dátánt. Holló s egyéb madár vészt jósoljon neki, s a merre jár, még a falevél is megijesztsze. Hitvese olyan legyen mint Klytaemnestra vagy Aigialeia, leánya Pelopéiához hasonló. Ölesse meg saját atyja, mint Nerust (?), s fia, mint Absolon, ellensége legyen. Szabattassék szíve, mint Tityusnak, s szenvedje Tantalus kínjait. Szólleje, szántóföldje csak tövist, bojtortant teremjen, s jusson oly szegénységre, mint Irus. Inasa, mint Árgirust, halálos méreggel itassa, hogy soha szembe ne juthasson kedvesével. Végre, nyugtalan élet után, vadak barlangjában lelje halálát.

Az éneket egy toldalék versszak fejezi be, melyben a hitszegő töredelmesen megvallja, hogy testi kinnal és lelki gyötrellemmel méltán bünhődik álnokságaért: elrettentő példája mindazoknak, kik a szerelemben játszanak az adott szóval.

Ime tehát egy újabb érdekes magyar mássa a *díráknak* (gör. *αρά*), ama különös műfajnak, mely az alexandrinusok révén a latin költészetben is meghonosult, s melynek classikus példája Ovidius Ibise, ez a hetedfél száz sorból álló félelmes diatríba, mely bámulatos hajlékonysággal körülbelül négyszázszor variálja a halál és gyötrellem fogalmát, a nélkül hogy a költő ismétlésbe esnék. Az antik mythológiának ez a mementója*) Kallimachosnak Rhodusi Apollonius ellen intézett hasonló című s tar-

*) *Nageotte*, Ovide, sa vie, ses œuvres (Paris, 1872), p. 228.

talmú költeménye után készült, egy névtelen rágalmazó fejére zúdítva az átkozódások jégzáporát, a ki Rómában a költőnek ártalmára tört. Bár Kallimachos pamphletjéből — ha ugyan szabad itt e modern szóval élnünk — semmi sem maradt ránk, mindazáltal tudjuk, hogy Ovidius műve épen nem fordítás, különben a költő nem kívánhatta volna ellenségének többek közt a görög «könyvecskében» foglalt csapásokat is.*) A hasonlóság az előadás módjában, a sötét szinezésben, a «homályos történetek», a tudós czélzások és körülírások nyomasztó halmazában áll, egy szóval az alexandriai iskola sajátos stíljében, mely lényegileg Ovidiusétól különbözik, s melyet az Ibisben ő maga is utánzásnak óhajt tekintetni:

Utque ille, historiis involvam carmina cœcis,
 Non solem quamvis hoc genus ipse sequi.
 Illius ambages imitatus in Ibide dicar,
 Oblitus moris iudicii que mei. (*Ib.* 57—60.)

Alexandrinus hatást mutat a vergiliusi apokryph *Dírae* is, a latin bukolikus költészet első zsengeje, a melyet ma már kétfelé választ s a Cicero korában élt híres Valerius Catónak tulajdonít a kritika. Első részében a földosztások következtén atyai jószágától megfosztott költő ismétli átkozódásait, melyekkel elrablott birtokát s az új birtokost évekkel azelőtt romlásnak szánta volt. Ez átkozódásokat nyilvánvalóan alexandrinus példák inspirálták;**) Cato különben is, mint az ifju-római költői iskola feje, a hagyomány taposott útjával szemben az alexandrinismus új ösvényén vezette követőit. A mester és tanítványai, perhorrescálva a drámát s a nemzeti epost, a kisebb lyrai fajokat mívelték s a költő lényeges tulajdonságának vallották az eruditiót, a jártasságot a görög költészetben s a görög mythologia legrejtettebb zugaiban. A külső formában is az alexandrinusok voltak példaképeik; új versformákat vettek át tőlük, finom és szabatos technikára törekedtek és szigorúan alkalmazkodtak a versalkotás szabályaihoz.

Eddigi fejtegetésünk alapján nem lesz nehéz általánosságban megjelölni az érintkező pontokat meg az eltéréseket az alexandrinus és latin szellem terméke, az ovidiusi *Ibis*, s a XVII. századbeli magyar *Atok* között.

Az átkozódások tárgya mind a kettőben álnév alá van rejtve: Ovidius, Kallimachos után, a tisztátalan *ibis* madár nevével bélyegzi ellenségét, míg a magyar költő *Cupidónak*, Venus pajzán fiának nevébe

*) *Ribbeck*, A római költészet története (ford. Csiky), II, 395.

**) *Ribbeck*, i. m., I, 373; *Schanz*, Geschichte der röm. Litteratur (München, 1890), I, 145.

öltözteti a csábítót.*) Mind a két költő továbbá jóformán csak általános vonásokkal rajzolja a gyűlölt személyt. Ovidius Ibiséről mindössze annyit tudunk, hogy Afrikában született, mint caudicus vagy delator a forumon úzte nyomorult mesterségét, s számkivetése előtt, úgy látszik, barátságos viszonyban volt a szerencsétlen költővel. A magyar ének Cupidója még kevesebb egyéni vonást mutat. Előkelő birtokos, házas-tüzes ember, a ki mézes szavakkal, ígéretekkel törbe csalta a könnyen hívő asszonyt, s gyalázatosan elhagyta, miután jó hírétől megfosztotta volt. Végre, hasonló mind a két költeményben a szerkesztés módja is. A halálra szánt *Ibis*, úgy szólván, ünnepies formában, a ritualis szalaggal ékesítve vezetetik oltár elé, hol a költő mint áldozó pap vár reá, késével és átkaival :

Pompa parata tibi est: votis mora tristibus absit:
Da iugulum cultris, hostia dira, meis. (105—106.)

A magyar Átokban hiányzik ez a ritualis apparatus, a gyűlölt ellenségnek képleges feláldozása egyáltalán nincs inscenirozva; de itt is megtaláljuk ugyanazon «homályos történeteket», a «hajdankor példáit» (exempla ævi prioris), ámbár jóval kisebb számban és kihámozva azokból a tudós körülírásokból, a melyek Ovidiusnál egynémelyiket szinte értetlenné teszik.

A mi az eltéréseket illeti, a latin meg a magyar Átok között, első sorban szembeötlő, hogy míg amott férfi férfival, itt nő áll férfival szemben. Az utóbbi helyzet lélektanilag kétségkívül motiváltabb, az átkozódás legkivált azok fegyvere lévén, a kik természeti inferioritásuknál fogva is más fegyverrel alig rendelkeznek. Népdalainkban az imprecatiók szinte kivétel nélkül nők szájába vannak adva; így átkozza meg Fejér Anna a hadnagyot, Kádár Kata Gyulainét, a megesett lyány csábítóját, stb. (Arany-Gyulai, Népköltési Gyűjtemény, I.). Ovidius, továbbá, a szörnyű átok-litániát, ironiakép, mintegy foglalónak mondja, nehogy a jó barát arról panaszkodhassék, hogy nem gondolnak reá. Később, ha folytatja áskálódásait, igazi neve alatt iambusokban fogják pellengérré állítani. Fogott-e az átok s a fenyegetés rajta, nem tudjuk: a magyar énekszerző a csábító töredelmes bűnbánatának s az átok megfogadásának is tanúivá tesz bennünket. Végre, a magyar énekben a görög-római mythologia mellett ó-testamentomi példák is előfordulnak, sőt a népszerű Árgirus-mondára is történik hivatkozás, a mi, több más népies phrasisal együtt, figyelemreméltó jele annak, hogy a tudós költészet a XVII. század folyamán még eleven contactusban volt a népköltéssel.

*) Cupido apostrophálása többször előfordul XVII. századbeli énekeinkben. L. Thaly, Vitézi énekek, II, 196, 302; Vásárhelyi Daloskönyv, LVI.

III.

Függelékül ideiktatjuk az *Átok* emendált és kritikai apparatussal ellátott szövegét, melybe a két töredékben foglalt három új versszakot (XI, XVI, XXII) belé illesztettük. A három codex tartalmát, versszakonként összeállítva s a teljes szöveggel összevetve, a következő schema tünteti fel:*)

<i>TSz</i>	<i>KÉ</i>	<i>BC</i>	<i>VD</i>
I	I	—	I
II	II	—	II
III	III	—	III
IV	IV	—	IV
V	V	—	V
VI	VI	—	—
VII	VII	—	—
VIII	VIII	—	VI
IX	IX	—	VII
X	X	—	VIII
XI	—	—	IX
XII	XI	—	XIII
XIII	XII	—	XII
XIV	XIII	—	XV (csonka)
XV	XIV	—	XIV
XVI	—	I	—
XVII	XV	II	—
XVIII	XVI	III	—
XIX	XVII	IV	—
XX	XVIII	V	X
XXI	XIX	VI (csonka)	XI
XXII	—	VII	—
XXIII	XX	VIII	—

Mit tréfálsz, Cupido, mint saját mátkáddal,

[8b]

Kit megköteleztél hamis álnoksággal?

Vedd el leveletem, kit nagy ohajtással

Írtam, megepesztő szörnnyü könnyhullással.

5 Oh, gyalázatokra született Cupido,

Híremben, nevemben megmardosó kígyó!

Vagy oroszlánhoz [te], tigrishez hasomló!

*) Rövidítések: *TSz* = teljes szöveg, *KÉ* = Komáromi énekeskönyv
BC = Bocskor-codex, *VD* = Vásárhelyi daloskönyv, *Erd.* = Erdélyi, *Fer.* =
 Ferenczi.

Czím: 5. Alia.

1 Cupido *KÉ* (így a köv. versszakban is).

2 Kit megköteleztél *VD* | tsalásággal *KÉ*.

3 Vetted *KÉ* | siralommal *KÉ*.

4 megepedett *VD* | könnyhullatásimmal *KÉ* (a második jelző hiányzik).

5 teremtett kis Cupido *VD*.

7 Vad *VD* | oroszlánhoz és tigrishez *Fer.*

- Mit játszol hiteddel, hitetlen áruló?
 Talám unicornis volt te néked atyád, [9a]
 10 Pusztában nevelt volt, mint Romulust, anyád,
 Ragadozó farkas volt szoptató dajkád,
 Jóakaratomat hogy mind hátra hagyád?
 Emlekezzél hamis sok esküvésedre,
 Nékem megjelentett színes beszédedre,
 15 Az melyekkel hamis csalárdságnak lelke,
 Mint halat horogra, csala szerelemre.
 Poharadnak szélit édes mézzel kented,
 Hogy annak jó ízit velem elhitessed;
 Belől megepesztő méreggel töltötted,
 20 Méznek színe alatt reám köszöntötted.
 Az mint az madarász madarat sípszóval,
 Az méhet az méhész méznek jó szagával,
 Te is csalárdképpen sok-sok ajándokkal
 Megfoglalt, megcsaltál szép édes csókokkal.
 25 Szám, nyelvem ellened, míg élek, zúgódjék, [9b]
 Haragom tüzétül szived is szikrázzék,
 Mint ölyv kis galambbal, véled tusakodjék,
 Farkas barátságom soha meg ne szűnjék.
 Könnyebb az kalánnal az tengert kimerni,
 30 Hogysem haragomnak ellened elmulni.

-
- 8 Mit tréfálsz? *KÉ* | hited is hitetlen *KÉ*.
 9 anyád *KÉ*.
 10 Remulus *KÉ*.
 11 Ragadoso *KÉ*.
 12 En automat hogy venni nem tudad *KÉ*.
 13 Emlékezzél *Erd.*, *Fer.* | esküvésirül *KÉ*.
 14 Nekem *KÉ* | mérges beszédre *KÉ*.
 15 Az melyeket *KÉ* (Az megvélit csak *VD*; Az nem volt, csak *Fer.*) |
 lelke] fészke *VD*.
 16 halász *KÉ* | csatol *VD* (csaltál *Fer.*) | szerelmere *KÉ* szerelmedre *VD*.
 17 Pohárodnak *KÉ*, *VD* | kened *KÉ* kenéd *VD*.
 18 ízet *VD* | elnyeletnéd *VD*.
 19 Bizony *KÉ* | sok méreggel töltéd *VD*.
 20 riam *KÉ* | köszöntetéd *KÉ* köszöntetéd *VD*.
 22 az méhés] az mézes *KÉ*.
 23 tsalad keppen *KÉ* | sok sok ajándekiddal *KÉ*.
 25 zugodgyék *KÉ*.
 27 Galamval *KÉ* | velem *KÉ*.
 28 cf. *Ov. Ib.* 43—44.
 29 az kánnával az tengert *KÉ*: a nagy tengert kalánnal *VD* (cf.
Thaly, Vit. Én. II. 362; *Dirae* 4, 97).

- Koporsó szélén is kész vagyok perelni,
 Ha te megutáltál, ellenséged lenni.
 Megölel szivemben, mint Kain az Ábelt:
 Kainnal bujdosás, sohol se találj helyt!
- 35 Sohol ne találhass testednek eledelt;
 Akkor emlékezzél: nem jó hányni sok cselet.
 Minden ízem, csontom ellened támadjon,
 Még egy csepp vérem is ellened kiáltson,
 Hamis hitehagyott árulónak mondjon;
- 40 Ki ezelőtt áldott, ezutánátkozzon.
 Egyél, de étellel soha be ne teljél,
 Annyit ne ehessél, hogy megelegedjél;
 Mit eszel, keserűbb legyen az méregnél:
 Sok esküvésedről akkor emlekezzél.
- 45 Jó lovad hátáról, mint az Bellerophon,
 Nyakra-főre essél, nyakad elszakadjon;
 Magad ebeitül szenvedj, mint Aktæon;
 Tűzben és vízben járj, mint kevély Phaëton.
 Nagy kevélységében az Dædalus fia,
 50 Hogy ő is röpüljen, szárnyat csináltata;
 Szárnya megolvadván, az tengerben hala:

[10a]

-
- 31 Koporsóm széléig VD | kes KÉ | perleni VD.
 32 Ha tsaltál, akarsz-e ellenségem lenni? KÉ | ellenségem VD (cf. *Ov. Ib.* 161—162.
 33 hiremben KÉ | az Káin VD.
 34 Mint Kain (el)bujdosás VD (*corr. Fer.*) | soha ne VD (cf. *Ov. Ib.* 113—114).
 35 Soha ne KÉ, VD | nyugovást KÉ.
 36 nem jó hamis mondás KÉ.
 38 Míg tsak egy tsep KÉ Csak egy szál hajam is VD | utánad KÉ.
 39 hűti hagyott VD hitvességet arulónak KÉ.
 40 az előtt áldát KÉ.
 41 meg ne elégedjél VD.
 43 légyen VD.
 44 emlékezzél VD.
 45 határos KÉ | Basariphon KÉ Bellerophon VD.
 46 megszakadjon VD (cf. *Ov. Ib.* 259—60).
 47 ebeidtől VD (cf. *Ov. Ib.* 481).
 48 az kevély Pháton KÉ valamint Cleteon VD (cf. *Thaly, Vit. Én.* II, 203).
 49 Nagy kevélségében Icárus hogy ois röpüllyen KÉ.
 50 Szárnása pár szárnyat tsináltasson KÉ Szárnyat csináltata, hogy ez is szárnyalna VD.
 51 elolvada VD | szálla KÉ.

- Kevélységednek is ez legyen jutalma.
 Az hol jársz, alattad az föld meghasadjon,
 Mint az Korét [s] Dátánt torkában ragadjon ;
 55 Mindenféle féreg ellened támadjon,
 Még csak az egér is mind hamisnak valljon.
 Holló s egyéb madár rajtad csiribeljen
 És veszedelmedre gonoszt jövendeljen ;
 Még az falevél is, hol jársz, megijeszszzen,
 60 Az szófogadásért megemlegesztessen.
 Legyen feleséged amaz Klytæmnestra,
 Ki urát latrával megölette vala,
 Vagy Diomedesnek legyen rajtad sorsa,
 Ki feleségétől meguntatott vala.
 65 Mint az Pelopeia, leányod oly légyen, [10b]
 Mással vagy magaddal fajtalanul éljen.
 Tégedet, mint *Nerust* (?), atyád megölessen ;
 Fiad, mint Absolon, ellenséged legyen.
 Lelkedismereti nyughatatlankodjék ;
 70 Miként Tityusnak, szíved szabattassék,
 Keserű bánattal megemésztettessék ;
 Hogy nem jó fogadni hamissan, megtessék.
 Az szép folyóvizek orra előtt folynak,
 Amaz elkárhozott hamis Tantalusnak ;

-
- 52 Kevélségednek *KÉ* | leszen *VD* (cf. *Thaly, Vit. Én.* II, 60).
 53 az Föld *KÉ*.
 54 Coré dátant *KÉ*: Corichátant *Erd*.
 56 mint *KÉ*.
 57 csiripeljen *VD*.
 58 Te veszedelmedre *VD* | jövendöljen *VD*.
 59 (Az falevél is, (az) hol *VD* (corr. *Fer.*) | téged megijeszszzen *VD*
 mégis essen *KÉ*.
 60 És esküvésedre ráemlékeztessen *VD* | oes emlegesztessen *KÉ*
 (corr. *Erd.*)
 61 Klytæmnestra] Peomatra *BC* (Cleopatra: *Fer. hozzávetése*).
 63 Giomedesnek *BC* (cf. *Ov. Ib.* 351—52).
 65 Pleopheta leányod *KÉ*: Penelopé *BC* | legyen *BC*.
 66 fajtalanul] éktelenül *BC* | ellen *KÉ* (cf. *Ov. Ib.* 361).
 67 Téged *KÉ* | Nisust *VD*.
 69 Lölködis érettem *KÉ*.
 70 Reniusnak *KÉ* Titusnak *BC* | ragadtassék *BC* (cf. *Ov. Ib.* 196).
 71—72 *A két sor fölcserélve BC* : Hogy nem jó fogadni, hamissal meg-
 ölessél, És keserű méreggel megemésztettessél | meg émesztessék *KÉ* | Hogy
 nem oka mi az fogadnak (?) megteccik *KÉ*.
 74 el kárhozott *KÉ* | tartalusnak *KÉ* (cf. *Ov. Ib.* 181—82).

- 75 Nem ihatik mégis folyásából annak :
 Néked is ez legyen jutalmad, hamisnak.
 Szőlőd, szántófölded kemény érczezé legyen, [11a]
 Vadszőlőt, bojtortjánt, tövisset teremjen ;
 Bor, buza, gazdagság tőled távul legyen ;
- 80 Szegény légy mint Irus, kasod üres legyen.
 Halálos itallal inasod itasson,
 Miként az Argillust ugyan elalusson,
 Hogy azzal, kit szeretsz, szembe ne juttasson,
 Sok ezer mérföldet veled elfuttasson.
- 85 Megnyugodásodban ne legyen semmi mód :
 Fáradtságod után ha leszen halálod,
 Vadaknak barlangja legyen te koporsód ;
 Ha meghalsz, azoké legyen utolsó szód.

* * *

- Megcsalám hitemmel Venus szép leányát,
 90 Ennek azért vészem most végső jutalmát :
 Testemnek fájdalmát, lölkemnek is kínját . . .
 Minden hitiszegett rólam vegyen példát.

HAVAS ADOLF.

-
- 75 Mégis nem ihatik *BC* | folyásából annak] az jutalma annak *KÉ*.
 76 Noked *KÉ*, *BC* | az *BC*.
 77 Szőlő *KÉ*.
 78 Vad szőcs (*sic!*), bujtortgyánt, tövisset teremgyen *KÉ* Az szőlőd
BC (*cf. Dirae 9 sqq., Erd. Népd. és Mond. I 456: Borod, buzád ne terem-*
jen, Szántófölded ne zöldeljen).
 79 *cf. Ov. Ib. 107.*
 80 *Ferus KÉ: Jézus Erdélyi: Tirus BC | házad BC | légyen KÉ (cf.*
Ov. Ib. 419).
 81 méreggel *KÉ* (ezzel a sorral kezdődik a *BC 6. strophája*; az *Ár-*
gírust magában foglaló sor hiányzik).
 82 *cf. Thalý, Vit. Én. II, 71; Ov. Ib. 299—300.*
 83 Miként az sereggel szembe ne juthasson *BC* | szerice *KÉ* | szem-
 ben *KÉ*.
 84 mélyföldet *BC* | megjárasson *BC*.
 88 azoké] azután *BC*.
 89 *cf. Thalý, Vit. Én. II, 198, 282; VD 43, 132, 153.*
 90 És annak veszem most ez *BC* | mast méltó *KÉ*.
 91 Testemnek] Lelkemnek *BC* | lölkemnek] szívemnek *BC* | kén-
 nyát *KÉ*.
 92 hitehagyott *BC* | Az utolsó sor alatt: Finis Amen *KÉ*.
-

SOPHOKL. EL. v. 1078—81.

A pedagógus meghozta már Orestes halálának biztos s kétségtelen hírért, mikor Chrysothemis, erről nem tudva, örömmel siet jelenteni Elektrának, hogy egy hajfűrtöt talált atyjuk sírdombján, a mely az ő véleménye szerint nem eredhet mástól, mint Orestestől. Elektra kiábrándítja őt bohó reménykedéséből, de egyúttal fölszólítja, hogy legyen segítségére, mert immár csak rájuk háramlott a bosszú műve s ő el van határozva, hogy meggyilkolja Aigisthost. Chrysothemis rémülve elutasítja Elektrát, sőt keserű szavakban korholja elvakult vakmerőségeért. Haraggal válnak el egymástól a testvérek.

Ekkor a kar gyönyörű dalban elpanaszolja, hogy ime az égi madarak tudják s megteszik kötelességüket szüleik iránt, de Agamemnon lányai nem tudnak megegyezni, hogy vállvetve bosszút álljanak atyjuk gyászos haláláért. Magára maradt Elektra támogatás nélkül:

1074. πρόδοτος δὲ μόνα σαλεύει

Ηλέκτρα. τὸν αἰεὶ πατρὸς
δειλαία στενάχουσ' ὄπως
ἂ πάνδυρτος ἀηδῶν,

1078. οὔτε τι τοῦ θανεῖν προμη-
θῆς τό τε μὴ βλέπειν ἐτοί-
μα. διδύμαν ἐλοῦσ' ἐρι-

1081. νόν·

(Ed. Kaibel).

Egyedül Elektra gyászolja atyját, «mint a panaszos fülemile, nem törődve a halállal» — τό τε μὴ βλέπειν ἐτοίμα. Itt kezdődik a nehézség. Rendesen úgy fogják föl ezt a kifejezést, hogy ugyanazt jelenti állító ormában, mint a mit az előbbi kifejezés tagadó formában (οὔτε . . . προμηθῆς), vagyis hogy ez megerősítője amannak s ugyanazt jelenti, hogy «kész meghalni is». A βλέπειν igaz, hogy azt is jelenti *élni* pl. OC. 1437/8. οὐ γάρ μ' ἔτι βλέποντ' ἐσόψεσθ' αὐθις, Phil. 1348/9. ὦ στργνὸς αἰῶν, τί με, τί δῆτ' ἔχεις ἄνω | βλέποντα κοῦκ ἀρήμας εἰς Ἄιδου μολεῖν; v. ö. még Phil. 883. Ai. 962. 1067. s bár a tagadó kifejezés a halálra egyebütt nem található Sophoklesnél, mindamellett a μὴ βλέπειν bátran jelentheti *meghalni, halál*. Minthogy pedig jelentésbeli akadály nincsen, azon se lehet igen megütközni, hogy ugyanaz a gondolat két változatban van kifejezve, mert hisz az ilyen bőbeszédűség a költői nyelvnek, különösen lyrikus részekben, rendes formája.

De más akadály merül fel a következő kifejezésben διδύμαν ἐλοῦσ' ἐρινόν, a mely esetleg megdöntheti az előbbi felfogás helyességét. Ugyanis, ha a διδύμαν ἐρινόν a megelőző mondatra vonatkozik, vagyis a θανεῖν s

μη βλέπειν appositiója, akkor világos, hogy ez a két szó nem jelentheti ugyanazt, mivel δίδυμος jelentése ugyan *iker, kettős, dupla*; de mégse *ugyanaz*. A kik tehát a θανεῖν s μη βλέπειν-t egyértelműnek veszik, a másik kifejezést ettől elválasztják. Általában úgy szokták *G. Hermann* óta magyarázni, hogy a kettős Erinys alatt Aigisthost s Klytaimnestrát kell értenünk, s a kar azt akarja mondani, hogy «Elektra szívesen meghal, ha egyúttal ezt a két Erinyst (a két átkozott embert) elpusztíthatja».

Azonban helyesen mondja *Kaibel*, hogy az Erinysnek ilyen, *emberre átvitt* jelentése nem létezik, úgy hogy ő más magyarázatot próbál, a mely azonban oly körömfont, hogy legjobb, ha saját szavaival idézzük: „sie ist bereit zu sterben für die that die sie plant, wenn sie nur zuvor die doppelte Erinys der von ihr zu erschlagenden unholde gewonnen hat“. Nehéz ezt megérteni, bár nem lehetetlen s bizvást az olvasóra bízhatom ezt a kis fejtörést. De nagyon nem érdemes vele foglalkozni, valamint a másikkal sem, mivel mind a kettő kétségtelenül romba dől, mihelyt meggondoljuk, hogy két gyilkosságra gondolnak, noha Elektrának esze ágában sem volt Klyt.-t megölni, hanem egész világosan megmondja, hogy meg akarja ölni Aigisthost τὸν αὐτόχειρα πατρός φόνου | ξὺν τῇδ' ἀδελφῇ μη κατοκνήσεις κτανεῖν | Ἀγισθον (955. kv.). Ez már maga is elég rettenetes dolog lett volna egy gyenge leány részéről, γονή μὲν οὐδ' ἀνὴρ ἔφους (997.), hát hogy képzelhető, hogy a kar evvel ne érte volna be, hanem még az anyagyilkossággal is tetézni akarná, vagy tetézhetőnek gondolná?

Azt gondolom, hogy nem szabad belemagyarázni a szövegbe olyasmit, a mi nincs benne, csak azért, mert különben nem tudjuk egész világosan megérteni. Ellenkezőleg más s világosabb értelemre kell törekednünk, olyanra, a melyhez holmi félremagyarázások nem szükségesek. A helyes útra térít bennünket véleményem szerint egy scholion, melyet *Kaibel* idéz, s meg is tiszteli a *thöricht* jelzővel. Így szól e magyarázat: ἀντι τοῦ καὶ ἀποθανεῖν ἐτοίμη καὶ ζῶσα κολάζεσθαι, καὶ τοῦτο λέγει διδύμην ἐρινόν. A hibája ennek a magyarázatnak csak az, hogy nincs megmondva, hogy mit ért a ζῶσα κολάζεσθαι alatt s lehet, hogy ez vezette *Kaibel*t szigorú dorgálására. Külömben egész helyesnek tartom. Tehát úgy fogom fel a szerkezetet, hogy διδύμαν ἐλοῦσ' ἐρινόν az előbbieknél appositiója, vagyis hogy kétféle veszedelemről van szó, melyet *választ magának* (ἐλοῦσα) Elektra. Az ἐρινός szó magában *Sophokles*ben többször jelent *veszedelmet* vagy *büntetést*, mint El. 276. ἡ δ' (t. i. Klyt.) ὦδε τλήμων ὥστε τῷ μιάστορι (Aigisth.) | ξύνεστ' ἐρινὸν οὖτιν' ἐκφοβομένη, Trach. 895. ἔτεκεν μεγάλην ἄδε νόμφα δόμοισι τοῖσδ' ἐρινόν, Ant. 603. λόγον τ' ἄνοια καὶ φρενῶν ἐρινός. De könnyű is ezen jelentésbeli átmenet a bosszúálló, büntető istenség fogalmá-

ból, hiszen Oidipusra még azt is mondják, hogy saját Erinyse van (OC. 1299.).

Csak azt kell tehát még megmagyaráznunk, mi az a kettős veszedelem, a melyet Elektra szívesen elvállal bosszúja sikerülte fejében? Egyik a halál, az világosan meg van mondva, s a másik? μή βλέπειν; mi ez? Nem egyéb, mint örökös fogság, a hol nem fogja látni a napvilágot. De ki van téve szóval is «a napvilágot»? Nincs; de a hallgató könnyen odaérthette, mert hisz csak az imént hallotta Chrysothemis fenyegetését v. 377. kv.

μέλλουσι γάρ σ', εἰ τῶνδε μὴ λήξεις γῶων,
 ἐνταῦθα πέμψειν ἔνθα μὴ ποθ' ἡλίου
 φέγγος προσόψῃ, ζῶσα δ' ἐν κατηρεφεῖ
 χθονὸς στέγη τῆσδ' ἐκτὸς ὑμνήσεις κακά.

(Erre gondolhatott a scholiasta is, mondván καὶ ζῶσα κολάζεσθαι).

Ezen magyarázat ellen csak még egy erős kifogást lehetne tenni. Azt lehetne kérdezni: Hogyan, Elektra megöli Aigisthost s a kar lehetőségnek gondolja, hogy akkor Elektrát másként is sujthatnák, mint halállal, vagyis csak fogsággal büntetnék? Ez persze lehetetlenség volna, feltéve, hogy Klyt. még ezután is kezében tartaná a hatalmat. De ez nem biztos, s ép oly kevésbé biztos, hogy Elektrának sikerül-e majd a merész tette, vagy hogy egyáltalán meg is lehet-e próbálnia. Lehet, hogy megöli Aigisthost s akkor tán tönkre megy Klyt. hatalma is, úgy hogy ő boldogságban s dicsőségben fog élni, a mint rajzolja is v. 967. s kv. Lehet azonban, hogy Klyt. hatalma Aig. halálával is sértetlen marad, s akkor biztos Elektra halála. Végre lehet, hogy előre megtudják a tervét, v. ö. v. 1003/4. ὅρα κακῶς πράσσετε μὴ μεῖζω κακὰ | κτησώμεθ', εἴ τις τοῦσδ' ἀκούσεται λόγους, s akkor lehet hogy kivégeztetik, de valószínűbb, hogy csak elzárják. Erre a két utóbbi lehetőségre gondol a kar s azért mondja Elektráról διδύμαν ἐλοῦσ' ἐρινόν, hogy kettős veszedelemnek teszi ki magát.

SZILASI MÓRICZ.

AD GESTA ROMANORUM.

Addenda et corrigenda.

A Régi Magyar Könyvtár 18. kötetében megjelent Haller-féle magyar Gesta-fordítás kiadásához írt Jegyzeteimet magam is csak szerény előlegnek tekintem, a melyet hovatovább mind teljesebbé tenni legforróbb óhajom. Ennek teljesedéséhez, reméllem, bírálóm is hozzá

fognak járulni. De még mielőtt a könyv szemük elé kerülne, meg akarom könnyíteni munkájokat, a következő helyreigazítandók és pótlándók közlésével, melyek már magamnak is felötlöttek azóta.

A 60. történethez Oesterley nem említi a *Scala celi* (az 1480. évi ulmi kiadást idézem) 87^b lapján lévő változatot, mely forrásául Ovidiust nevezi meg (Metam. X, 560). Benne *Atalanta* neve *Talanta*-ra van torzítva. A leányt futásában hátráltató tárgyak (G. R. koszorú, öv, erszény): három arany alma. A rövid tanulságban a versenyző kérő (mint a G. R.-ban) az ördög, a három alma: gyönyörök, javak, tisztességek. A legfőbb eltérés a G. R. igen részletes tanulságától az, hogy a leány kezeért az ördögöt jelentő kérővel egy másik verseng, de nem fut érte, s ez az Isten. Holott a G. R.-ban a leány atyja van J. Kr.-ra magyarázva s a kérők száma nagy, de közülök csak egy jut szerephez. A leány neve a G. R. vulg. szövegében *Rosimunda*, a legr. kéziratban *Dyna*. A versenyző neve mind a kettőben *Abibas* (Dick 153. Abybas). A *Scala c.*-ben névtelen.

A 103. történethez v. ö. *Gaál* György Magy. népmesegyűjt. I. köt. 11. számú meséjében a 226. lapon előforduló *három tanácsot*, melyek azonban itt más menetű elbeszélésbe vannak szőve. A magyar mese három tanácsa: (1.) «a járt utat a járatlanért sohase add; (2.) a hol szép azaz fiatal korcsmárosné és öreg korcsmáros van, vagy pedig fiatal korcsmáros és öreg korcsmárosné, soha oly korcsmában meg ne hálj; (3.) és az estveli haragot hadd reggelre, a reggeli haragot pedig estvére.» E tanácsok két elseje egyezik a *Gesta*-beliekkal, még pedig az 1. = a G. R. 2., a 2. = a G. R. 3. tanácsával. Az elsőnél feltűnő a *Gaál*-féle mesének a *Haller* fordításával majdnem szóról-szóra egyező fogalmazása. (Haller-nál: *A' járt utat járatlanért, soha el ne hadgyad.* Az eredetiben a vulg. szöveg szerint: *Nunquam viam publicam dimittas propter semitam.*) A második tanács mesénkben meg van toldva a reciprocumával, holott az eredetiben és a *Haller*-féle fordításban is csak az öreg gazda és a fiatal gazdasszony van veszedelmes szállásadóul említve. A G. R. harmadik, de első helyen álló tanácsa: *Quicquid agis, prudenter agas et respice finem.*

A 112. történethez v. ö. *Pelbárt*, *De Tempore* p. aetiv. 56 G. Oesterley, ki különben a *Pelbárt*-nál lévő párhuzamos helyeket elég figyelemmel kíséri, ezt nem említi. *Pelb.* forrása különben itt nem a G. R., hanem *Seneca* (Controv. exc. IV, 5. *Bursian* kiad. 384.).

A 128. történethez sem idézi Oesterley *Pelbárt* *Quadrag.* II. r. 33 F jegyü példáját, a mely pedig már egyenesen a G. R.-ból került, mert *Pelbárt* elég határozottan szólva így vezeti be: *legitur ad id in gestis romanorum. c. CXXVIII.* Tehát ismét egyike ama számos bizonyíté-

koknak, hogy Pelbártunk a G. R. vulgaris szövegét használta idézeteiben.

A 153. történethez. Az Apollonius-regének hazánkban való korai nagy népszerűségét bizonyítja *Bornemisza Péter*nek, a híres semptei prédikátornak, egy különben is nagyon érdekes nyilatkozata, melyet Szilády Áron idéz a Régi Magyar Költők Tára I. köt. 340. lapján. E folklorisztikus vonatkozásokkal teli hely eleje így szól: «Immár csak mind hazugságnak hallgatására és hitságos (Sziládynál így, talán sajtóhiba, e h. hírságos) mulatságra vágyódnak mindennek fülei, tisztátalan és fajtalan beszédnek hallgatására, hazug és álnok tanácsra, hamis és eretnek tanításra, rágalmazók, gyalázók, fondorlók sugarlására, trágár és penészes csúfságra, bába beszédre, álnokul költött fabulákra, királyfia kis Miklósról, poéták óriásiról, *Apolloniusról* és egyéb hitságról, stb.» (Negyedik része az ev. és ep. való tanulságoknak. Sempte 1578. 758. l.) Minthogy a névtelen Apolloniusának első ismert kolosvári kiadása 1591-ből való, Bornemisza pedig már 1578-ban általán elterjedtnek mondja népünknel e regét, már ebből is valószínű, hogy az 1591-i kiadás nem a legelső, s még hihetőbb, hogy e verses széphistória nem az első eszköze nálunk e történet szélesebb körben való elterjedésének.

A 159. történethez v. ö. *Kálmány* Lajos, Szeged népe III. köt. 180. l. 28. sz., a hol a *bor eredetéről* szóló szőregi mondában hat-féle állat vérének keveri Noé «a borba», u. m. oroszlán, tigris, medve, disznó, majom és galamb vérének. A miért aztán a részeg ember ki olyan büszke, mint az oroszlán, ki olyan kegyetlen, mint a tigris, ki düledezik, mint a medve, ki sárba hever, mint a disznó, ki buja, mint a majom, ki szelíd, mint a galamb. (V. ö. ezzel a G. R. négy, és Pelbárt öt állatának értelmezését.) *Tinódinak* e történethez szóló jegyzetemben idézett, «Sokféle részögösről» című versezetével v. ö. még egy müncheni XV. századi latin kézirat (Cim. 14831, f. 151 a) következő leoninusait:

De XII speciebus ebrietatis.

Bis sex, credatis, sunt species ebrietatis.

In multis primus sapiens est, alter opimus,

Tercius grande vorat, quartus sua crimina plorat,

Et quintus orat, sextus criminaliter iurat,

Septimus incendit, octavus singula vendit,

Nonus nichil celat, quod habet sub corde, reuelat,

Sompnum denu amat, vndenus turpia clamat,

Et cum sit plenus, vomitum facit duodenus.

Tinódi húsz-féle részege közül a fenti elsővel v. ö. az ő hetedik, a másodikkal az ő tizenegyedik, a harmadikkal az ő tizedik, a negyedik és ötödikkal az ő harmadik, a hetedikkel az ő ötödik, a nyolcadikkal

az ő 13., a tizedikkel az ő kilenczedik, a tizenegyedikkel az ő nyolczadik és a 12.-kel az ő 18. részegését. (R. M. K. T. III, 265—267.)

A 179. történethez, a melynél a G. R. maga (de csak a vulg. szöveg, mert e történet a legrégebb kéziratban még nincsen meg) *Caesariusra* hivatkozik, Oesterley Nachweisung-jai ez utalást nem veszik figyelembe s nem is adnak semmi jegyzetet. Pedig e fejezet csakugyan Heisterbachi Cæsarius «Dialogus Miraculorum»-ának IV. könyve 73. párbeszédén alapszik, bár nem csupán ezen, hanem még más, eddig előttem ismeretlen forráson is. Helytelen tehát *Crane*-nek azon állítása (The Exempla of Jacques de Vitry, London 1890. Introd. LXXXV. l.), hogy a G. R.-ban «monkish tales are almost wholly lacking, Gregory and *Caesar of Heisterbach* are not once cited». Mert az utóbbit legalább egyszer kétségtelenül idézi s a mint egybevetésem alapján meggyőződtem, helyesen is idézi, bár a fejezetszámot nem is teszi ki a G. R.

Sajtóhibák fentemlített kiadásomban: 38. l. 4. sor: képtelenebb h. olv. legképtelenebb. — 298. l. a lapszéli (198) h. (199) olvasandó. — 470. l. a lapszéli (480) h. olv. (380). — 495. l. 1. sor: 1893 h. olv. 1593. — 497. l. a CX. tört. jegyzetében 701 h. olv. 901. — 504. l. 5. sor: 198. h. olv. 197. — 512. l. CLXI. Varázskút h. olv. Varázskürt.

A *Bevezetés* 65. lapjához. Csak a napokban került szemem elé *Klebs Elimar* legújabbán megjelent könyve: «Die Erzählung von Apollonius aus Tyrus. Eine geschichtl. Untersuchung über ihre lateinische Urform und ihre späteren Bearbeitungen» (Berlin, Georg Reimer 1899). Egyelőre csak egész röviden jelzem, hogy e terjedelmes (532 n. 8-r. l.) munkát, sok évi alapos kutatás becses eredményét, senki sem hagyhatja figyelmen kívül, a ki a Gesta Romanorum-mal, de különösen az *Apollonius*-regével foglalkozik. Klebs munkája talán kissé túlságosan kegyetlenül bánik el elődeivel; de sokban igaza van, mikor a G. R.-ra és kivált az Apolloniusra vonatkozó eddigi irodalom hézagait és téves állításait felderíti. Minket itt első sorban csak azok a helyreigazításai érdekelnek, a melyek a G. R. ú. n. «vulgaris» szövegének legrégebb kiadásait illetik. Ezekről munkája 351. s k. lapjain szól. Szerinte a három legrégebb kiadás egymáshoz való időrendi viszonyát Oesterley (Gesta-kiadása 266. s k. l.), kit id. Bevezetésem e részében követtem, nem állapítja meg egészen helyesen. Klebs ugyan kissé szigorúbban ítél, mint kellene, mikor így szól (i. h. 351. l. 2. jegyz.): «Was Oesterley S. 297 darüber auf einer halben Seite vorbringt, ist vollkommen unbrauchbar.» Mert, a mint látni fogjuk, csak a harmadik helyen említett nyomtatványt illetőleg ad egy lényeges kiegészítést, a másodikat pedig elvitatja Ter Hoernen kölni sajtójától, de a bizonyítékaival adós marad. Klebs szerint a három legrégebb lenyomat időrendi és egyéb viszonyai így állanak:

1. a Ketelaer és Leempt utrechti kiadása 1473—74-ből, melyet

Oesterley is az első ismert kiadásnak jelzett. Az eltérés Klebsnél csak az, hogy szerinte ez a lenyomat is 151 történetet foglal magába és *teljesen ugyanazon* fejezeteket tartalmazza, mint a

2. kölni kiadás, melyet Oesterley Ter Hoernennek tulajdonít, holott Klebs szerint *ismeretlen* kölni nyomtatónak a sajtója alól került ki. (Oesterley ezzel szemben azt állította, hogy a 151 fejezet itt jelenik meg először, holott az első lenyomat ugyanazon sorrendben csak 150-et számlál. Minthogy a nyáron, mikor az utrechti ősz nyomtatvány drezdai példánya rövid időre a kezemben volt, azt csak más kérdés eldöntése végett vizsgáltam át s Oesterley adataiban akkor még ez iránt kételkedni okom nem volt, ezt «ex autopsia» nem állapíthatom meg; de a Haller-féle Gesta-kiadáshoz írt Bevezetésem számára ennek megállapítása már különben is megkésett volna, minthogy az akkor már ki volt nyomtatva.)

3. a Zell Ulrik kölni kiadása a XV. század 70-es éveinek elejéről, melyre vonatkozólag Klebs azt véli, hogy: «Über die zeitliche Folge dieser drei Drucke lässt sich aus typographischen Gründen gar nichts feststellen, und es ist wohl möglich, dass der vorher an dritter Stelle genannte Druck (vagyis a Zell-féle, melyben először jelenik meg az azóta állandó 181 fejezet) zeitlich der erste ist.» Ez addig, a míg nyomósabb bizonyítéka nem kerül, mindenesetre kérdéses marad s a valószínűség inkább a mellett szól, hogy a kevésbé teljes kiadások a régiek. Fontos azonban Klebs azon további adata, hogy Zellnél egy második Gesta-kiadás is jelent még meg, melyet Copinger is említ Hain Repertoriumához készített pótlékában (II, 2715. sz.), s hogy ezt a második lenyomatot, a mely, mint Klebs mondja, az elsőtől több helyütt eltér, némelyek ezzel összetévesztik.

Hálásan elismerendő érdeme Klebsnek egyebek közt, hogy bibliographiai adatai mindenesetre pontosabbak, mint Oesterleyéi és valamennyi többi elődeié e téren; sőt hogy még ama legrégebb kiadásokat illetőleg a könyvtárakat is megnevezi, a hol azok találhatóak. Ezzel az ellenőrzés nagyon meg van könnyítve, s így én is ide igtatom (részben a saját autopsiám alapján is) azokat a könyvtárakat, a melyekben e legrégebb kiadások hozzáférhetők:

1. *Drezdai* kir. könyvtár Hist. Græc. 4. (A «Historia Alexandri de preliis» egy látszólag vele egykorú kiadásával második helyen egybe kötve). Klebs a *berlini* kt. példányát használta.

2. Klebs a *bonni* egyet. kt. példányát használta. (Én e kiadást nem láttam.)

3. *Drezdai* kir. könyvtár Hist. misc. B 28. Klebs a *göttingai* kt. példányát használta.

3b. A Zell-féle második kiadásnak Klebs egy a *berlini* kt.-ban levő példányát említi.

HAZAI IRODALOM.

Római Világ. Emlékkönyv a magyar tanárok olaszországi tanulmányútjáról. *Csengeri János* és *Geréb József* közreműködésével szerkesztette *Pasteiner Gyula*. 121 képpel. Budapest, 1899. Athenæum. Ára 2 frt 50 kr.

Négy és fél évvel a címbe jelzett tanulmányút után végre kezünkbe jutott ez a várt könyv. Az első dolog, a mivel tisztába kell jönnünk, az emlékkönyv kiadásának célja. Kétségtelen, hogy egyfelől maguknak a résztvevő tanároknak személyes emléke, másfelől pedig, a mennyire a benne foglalt értekezéseknek olvashatóságra törekvő és tudományos máztól mentes külső alakja mutatja, a középiskolai tanuló ifjúságnak és az olvasó nagy közönségnek szánták. Az első szempont vezette *dr. Csengeri Jánost*, a ki a könyv első cikkét «Az út leírása» címmel, 31 lapon tárczaszerűen írta meg.

A könyv többi cikkei: 1. *dr. Geréb József*: Az örök város. — 2. *dr. Hollósi Rupert*: Róma művészete. — 3. *dr. Horváth Balázs*: A forum Romanum és a császárok forumai. — 4. *dr. Horvay Róbert*: Utak és közlekedési eszközök. — 5. *dr. Tóth Kálmán*: Római csatornázás, vízvezetékek, fürdők. — 6. *dr. Takács Menyhért*: A régi rómaiak mulatságai. — 7. *dr. Werner Adolf*: Pogány sirok világában. — 8. *Gohl Ödön*: A római régiségyűjtemények. — 9. *Sinka Sándor*: Pompeii. — Ez értekezések közül kettő, Hollósi Ruperté (2) és Horváth Balászé (3) már ismeretes a Közlöny olvasói előtt. Hollósi cikkét, a mely a soproni kath. főgymnasium 1897/98. tanévi értesítőjében jelent meg először, alulírott ismertette a Közlöny f. é. 83—85. lapjain, Horváth B.-ét pedig, a mely a kassai prem. főgymnasium 1896/97. tanévi értesítőjében volt először olvasható, Incze Béni ismertette ugyancsak e Közlöny múlt évi XXII. kötetének 86—89. lapjain. Kár, hogy a római művészetről szóló cikkben most sincs más magyarországi vonatkozás, mint az aquincumi amphitheatrum.

Az egyes cikkek természetesen mind külön esnek megítélés alá. Olvasásuk közben néha észrevehető, hogy a címlap 1899. évszáma jóval később kelt, mint a hogy az egyes szerzők műveikkel elkészültek; az illető helyekre nézve ezt lehetőleg fel is tüntetem.

1. Geréb cikke az örök várost három fejlődési fokozatában három fejezettel mutatja be. Mindjárt az elején a Septimontium hét halmát a Servius-féle Róma területét alkotó hét halomnak veszi, holott a szó eredeti jelentése mindenestire Servius előtti állapotot jelent, s a «hét halom» neve: Cermalus, Palatium, Velia, Fagutal, Subura, Cispus, Oppius (Antistius Labeo ap. Fest. p. 348., Paul Diac. p. 341.). A hagyományos hét halom, igaz, Servius óta csakugyan a Palatinus, Capitolinus, Esqui-

linus, Viminalis, Quirinalis, Caelius és Aventinus, de a Notitia és Curiosum a Viminalis és Quirinalis helyett a Vaticanust és Janiculensist sorolják be hatodiknak és hetediknek. De még így is hiányzik a Mons Pincius, valamint az Aventinustól DK.-re, a Caeliustól D.-re eső domb (Remuria?), úgy, hogy a «hét halom városa» legalább is 11 halmon áll! Hogy a halmok egy része montes, más része colles, arra talán Schneider (Das alte Rom) I. táblája adhat felvilágosítást. A Tiberis völgyét keletről szegélyező fensík utolsó nyulványai a Quirinalis és a Viminalis *colles*, holott a *montes*, a Palatinus, a Capitolinus, a Caelius és az Aventinus már az ellapult völgyből emelkednek ki, az Esquilinus pedig a fensíkből is kiemelkedik; tehát montes az egészen völgygyel körülvett dombok, a colles pedig nem emelkednek ki a völgyek közt, hanem éppen a völgyek mélyednek be köztük. Schneider idézett rajza ezt igen feltűnően mutatja be. Általában az egész Latium azt a benyomást teszi, hogy nem dombvidéket lát az ember maga előtt, hanem síkságot, a melybe a folyók és patakok völgyeket vájtak; az Acque Albule kereken 70 m. tengerfeletti magasságától, a Tiberis torkolatától alig 10 km.-nyire eső Monte S. Paolo 50 m.-es magasságáig a fensík lejtése meglehetősen egyenletes; Róma halmai 45—65 m. magasak, míg a völgyek köztük egészen 13 m. magasságig (Pantheon padozata, ma, az ókorban éppen csak 11 m.) mélyednek be.

A czikk folyamán szerző végig tekinti Róma fejlődésének történetét, főként arra fektet súlyt, hogy a ma látható maradványok nevezetesebbjeit sorolja fel. A forumról, a fürdőkről, a síremlékekről külön cikkek szólván, nem is lehet ellenvetést tenni az ellen, hogy csak hirtelen siklik át rajtok, de a Palatinus másfél oldalnál többet érdemelt volna, a domus Liviæ és a Pædagogium felemlítése sem lett volna felesleges. Itt jegyzem meg, hogy az opus reticulatum nem szabálytalan kövekből épült (40. lap), hanem szabályos négyszögű kövekkel burkolt öntött fal volt, és hogy Juppiter Capitolinus templomának, de az'arnak is vannak maradványai (42. lap). A közép- és újkori Róma rövid leírásában csak azt sajnáljuk, hogy oly kevés lapra kellett összetömöríteni a felemlített templomok és más emlékek sokaságát. A ki csak oly rövid időt tölthetett is Rómában, mint a tanárok kirándulásában résztvevők, szívesen olvasna többet is azokról a nagyszerű emlékekről, a melyeknek képeiben csak az tud igazán gyönyörködni, a ki valóságban is látta.

3. Horváth B. méltán megdicsért értekezésének néhány tárgyi tévedését említem csak fel. A 121. laphoz: Cæsar temploma nem a szózék helyére épült. — 125. l.: Vertumnus nem a változékonyság, hanem a változandóság («forgandóság») istene. — 132. l.: tullius, magyarul forrásház. — 150. l.: pillér után architráv helyett jobb lett volna mester-

gerendát írni. — 152. l.: IV. Felix pápa magyarul is inkább Felix, mint Bódog.

4. Horvay R. a város belső útjainak leírása után (kövezetük nem kőkoczká, hanem sokszögű kőlapok) a hidakat sorolja fel, vegyesen az ókoriakat és moderneket; amazok közül kihagyta a pons Agrippæ, ezek közül a ponte Margheritát, de felemlíti a pons Triumphalist, «a melynek már nyoma sincs», mivel ily nevű híd nem is létezett! A pons Aelius ókori hét ívéből ma csak a három középső áll, a két parti ívet modern. A pons Subliciusról szóló állítására még visszatérek.

A nagy országutak élénk leírása után a rómaiak utazásmódjával ismertet meg szerzőnk; azonban az utazó térképek említésénél érdekes lett volna felemlíteni a Justus Perthes Atlas Antiquus helyett a budai egyetemi nyomdában 1825-ben megjelent kiadását a Tabula Peutingerianának és a Miller-féle kiadást (Weltkarte des Castorius, Ravensburg 1888). Egy kissé különös az is, hogy Seneca egy levelét Csopey és Kuppis könyvéből idézi. A hajózásról, úgy hiszem, kevés az, a mit két és fél lapon olvasunk. Ha az emlékkönyvben nincsen a római hadügyről szó, ide igen jól talált volna Róma tengeri hatalma fejlődésének rövid leírása, valamint a szárazföldi úttal kapcsolatban az országutak katonai jelentőségének is, esetleg kiterjeszkedve a katonai gyarmatok keletkezésére (állótábor, canabæ) s talán a határt védő limesrendszerre is. Ezek a katonai rendszabályok, ha védelmi intézkedések voltak is, könnyen kapcsolatba hozhatók a közlekedéssel, a melynek biztonságot nyújtottak.

5. Tóth K. ügyes bevezetéssel tér a római csatornák leírására, s utána a vízvezetékek felsorolására, a melyeknek számát helyesen 11-re teszi, ennyit is ír le, mégis a 195. lapon azt írja, hogy 12 közül 10 a bal, 2 a jobb parton van, 11 és 9 meg 2 helyett. Az aqua Alsietina és Trajana leírásánál, különösen az utóbbinál, hiányzik annak a feltüntetése, hogy a jobb parton vannak. A 202. lapon, a modern városok vízbőségének összeállítására épen Budapestre nézve hibás; azt írja róla, hogy vízbősége «még (Páris 69 literénél) is kevesebb», holott Budapest vízművei 600,000 lakost számítva fejenként és naponként 200 liter vizet (120,000 köbmétert) adnak. Hagyjuk intézményeink kicsinyítését másokra! — A fürdők leírásához csak azt jegyzem meg, hogy ma már a Thermæ Titianæ és Trajanæ két különböző fürdőt jelent, mióta 1895-ben a régi ú. n. Terme di Tito-tól Ny.-ra megtalálták a Titus thermáinak maradványait s így kétségtelenné vált, hogy Trajanus fürdője új alkotás, nem pedig Titus épületének átalakítása.

6. Takács M. három fejezetben ír I. Circus, II. Campus Martius, III. Amphitheatrum cím alatt. A Circus Maximus helyét kissé zavarosan, térkép nélkül megérthetetlen módon magyarázza (217. lap); azt sem tudom, honnan vette a vallis Murcia vallis Martis nevét (215. lap),

mikor a vallis Murcia neve a dea Murcia oltárától ered. — A C. Maximusban levő ülőhelyek számát a régiek túlzó adatai szerint Cæsar idejére 150,000-re teszi, holott még Augustus alatt is csak körülbelül 50—60 ezer néző férhetett bele, s csak a császárok bővítései után lett akkora, hogy 180,000 nézőt fogadhatott be, nem is 385,000-et, a mint a Notitiában olvassuk; az újabb számítások szerint ez az óriási szám az ülőhelyek hosszát jelentheti római lábokban.

A többi circusszal szerző röviden végez. A Circus Agonalis helyének mai nevét úgy kellett volna adnia, hogy hivatalosan Circo Agonale, de a nép ma is a középkori piazza Navona néven emlegeti. A Circus Sallustii és Circus Floræ pedig csak félreértésből eredő nevei nem létezett épületeknek (Becker 673. s k. l.).

7. Werner cikke a temetkezési szertartásokat. majd az eltemetés helyét, a római temetőket és a Róma környékén volt nevezetesebb síremlékeket ismerteti, majd igen jól élvezhető leírását adja az értekezésének címét adó pogány sírok világának, t. i. egy kirándulásnak a Via Appiára.

8. Gohl Ö. a római régiséggyűjtemények leírására vállalkozott 40 nyomtatott oktáv lapon. Ebből az első hat lapon ókori muzeumokról és a modern muzeumok keletkezéséről szól, röviden felemlítve az archæologia (= antik műtörténet) keletkezését. 15 lapra terjed a vatikáni muzeumok leírása; e 15 lapon sorolja fel az ott levő legnevezetesebb szobrokat. Minden ilyenféle leírásnak az a természete, hogy végeredményben katalógus-kivonattá változik; bármennyire igyekezik is szerző ezt a benyomást elmosni, még olyan leírásban is, a mely csak műremekeket ismertet, a leírónak komoly és érthető lelkesedése sem tudja magával ragadni az olvasót. De a leírás formája sem lehet összefüggő egész, s az ember önkénytelenül is odaképzeli az átmenet nélkül egymás után következő leírások közé a katalógus-számot. — Magához a leíráshoz csak egy megjegyzésem van. A Gabinetto delle maschere-t kár volt «a maskarák szobájának» nevezni, a maskara szó mellékjelentése miatt.

A capitoliumi muzeumok leírásába a 276. lapon egy széljegyzet csúszott bele («bal vállán pedum»); a 274. lapon pedig téves az az állítás, hogy a capitoliumi tervrajzon «egyes épülettömbök alaprajzban, sőt itt-ott keresztmetszetekben is vannak ábrázolva». Keresztmetszetben csak néhány boltzat és lépcsőzet van, nem is annyira ábrázolva, mint jelezve. — Következik a lateráni muzeum, a Museo delle terme, a Museo Kircheriano, a villa Albani, a Museo Boncompagni, a palazzo Spada, a villa Borghese és a villa di Papa Giulio III. gyűjteményeinek mind rövidebb ismertetése. Az Albani és Boncompagni gyűjtemények leírásánál meg kellett volna említeni, hogy most nem hozzáférhetők és múkincseik

csak régibb kiadványokból és leírásokból ismereteseek, úgy mint a palazzo Spada is, a melyben csak Pompejus szobrához bocsátják be a látogatót. A villa Borghese Hermaphroditájának leírásában a «hús gyöngéd lágy-sága» helyett talán helyesebb lett volna pl. «a test puha finomságát» írni.

9. Pompeii elég bő és ügyes leírása az utolsó a kötetben, de legtöbb tárgyi tévedés csúszott bele. 295. lap: Herculaneumnak csak színháza van 26 m. mélységben Resina alatt, a kiásott utczarészletek távolabb, szabad ég alatt állanak. 300. l. Plinius levelének kivonatos fordításában: pinus nem fenyőt jelent, hanem piniát; hogy pedig «hi...illi...» nem «ezek — mások», hanem «az egyik — a másik», azt minden szótár megmondja. 302. l.: «ételneműek tenyésznek», mik azok? 308. l.: Pompeiiben az utcák nevei olasz és modern nevek, kár volt latinizálni; arról pedig, hogy az insulák és házak folyó számot viselnek, feltétlenül oda kellett volna írni, hogy ez is új intézkedés, nehogy arra a félreértésre vezesse a tájékozatlan olvasót, hogy talán ókori számozásról van szó! A domus Pansæ is ilyen dolog; lehet casa di Pansa vagy P. háza, de latinul domus Cn. Allei lehet. 312. l.: Az a forumon álló templom, a melyet szerző «Augustus geniusának szentelt templom»-nak nevez, helyesen a Vespasianus geniuséé; az udvarán pedig azért van sok régiség, mert most raktárnak használják. 316. l.: Via Mercuria non sens, via di Mercurio az egyedül helyes név. U. o.: «mindenütt csak a földszint maradt épen», pedig a casa di balcone pensile emelete áll. 318. l.: «... az alæ... itt semmi esetre sem szolgálhatott mellékes czélokra, mint más házaknál, hol rendszeren egy alak van s legtöbbjéről felismerhető (hogy átjáró stb. volt).» Ezt nem értem. 321. l.: «a mult évben», t. i. nem 1898-ban, hanem 1397-ben. 322. l.: Az A. VETTI CONVIVAE szerző szerint = A. (ulus) Vettiusnak vendégei, holott a pecsétnyomó szövege A. VETTI CONVIVAE S. = A. V. Conviva pecsétje! 330. l.: A casa dell'Orso (nem del Orso) feliratában a dipundium (dupondius) helyes fordítása: két as. 331. l.: Temető utcánál jobb lett volna Sírok útját írni.

*

Az egyes értekezések után két dolgot kell megemlítenem még, a melyek közül az egyik több czikkíróra, a másik pedig főleg a szerkesztésre vonatkozik. Az első a mértékek és összegek megnevezése; a 135. lapon 3 millió korona, a 146. lapon 20 millió korona, a 154. lapon 15 millió forint áll, miért nem itt is korona? A 146. lapon 90,000 négyszögláb, a 154. lapon ismét láb és köbláb, a 216. lapon 2000 láb és 3 méter, a 223. lapon ismét lábak, míg a 231. lap újra méterről szól; ma, azt hiszem, nem volna szabad lábrol írni, csak méterről.

Sokkal fontosabb dolog az, a mi szemet szúr az embernek a könyv

lapozgatásánál. Értem az ábrákat. Ma, a mikor a művészi érzék fejlesztése annyira előtérben áll, ilyen könyvtől azt kellene várnunk, hogy kifogástalan képeivel az olvasó művészi érzékét gyönyörködtetni, növelni fogja. Ebből a szempontból tekintve az Emlékkönyvet, sokszor csalódunk. Vegyük sorra a kifogásokat. A címlap ábrája, az olympiai Zeus, görög tárgyú könyvhöz talál, ide jobb lett volna a capitoliumi híres szoptató farkas képe, a 36. ábra. — 1. ábra: A Laterán templom és palota, a hátsó bejáratot mutatja a főhomlokzat helyett. 10. á.: Sophokles, régi metszet lenyomata, annál feltünőbb, mert a 9. és 11. á. az előtte és utána való lapokon fénykép után készült. 19. á.: Octavia porticusa régi kép, ma már a homlokzata egészen szabadon áll. 22. á.: Constantinus diadalívének czélszerűbb lett volna a tulsó oldalát ábrázolni. 26. á.: A vaticani könyvtár és 29. (sajtóhiba 92.) ábra: a Szt. Péter temploma rég elhasznált clichéknak élvezhetetlen lenyomatai. 34. á.: Pantheon. Hollósi R. szép cikke igazán nem érdemelte, hogy a Pantheon régi számárfüles képe álljon a közepén, annyival kevésbé, mert a «számárfüleket» (haranglábakat) már régen lebontották róla. 37. (sajtóhibával 34.) á.: Augustus, 38. á.: M. Aurelius, 39. á.: Agrippina, 42. á.: Aldobrandini-menyegző, 43. á.: Iphigenia régi rossz metszetek. 45. á.: Forum Romanum tervrajzának clichéje kopott s olyan sajtóhiba rekedt benne, mint S. Maria Liberatrice. 46. á.: A Forum Romanum romjai. 1899-ben megjelent könyvben nem lett volna szabad olyan ábrát adni, a melynek a forumnak 1882 előtti állapotát tünteti fel, mikor azóta már az ásatások folytán a látkép teljesen átalakult. A 48. á. a Vesta templom alapja czímmel az Atrium Vestæ közepén álló nem egészen világos jelentőségű substructio képét adja, nem a Vesta-templom alapját. 49. á.: Vesta temploma, oly képzeleti helyreállítás képe, a mely nemcsak az újabb kutatások eredményétől, hanem magának a Horváth B. cikkének a leírásától is (112. l.) távol áll (l. Auer ért. Denkschriften der Wiener Akademie 1888, 209—228. l.). 57. á.: Az ókori Róma térképe nem áttekinthető. 60. á.: A pons Subliciusus maradványai című ábra talál ugyan a Horvay cikkében levő állításhoz (a 167. lapon: «mindössze egy pár pillérnek az alapja az, a mi a folyó vizéből kiáll») de a szöveggel együtt tisztán félreértésen alapul, t. i. az Aventinus tövében álló kőhídmaradványokat mutatja és mondja p. Subliciusnak, holott a híd neve p. Probi, később p. Theodosii [et Valentiniani] és semmi köze sincs a p. Subliciushoz, a melynek nevét a középkor végén fogták csak rá a kőhídra, p. Sulpicius alakban. 61. á.: Ponte S. Angelo és 80. á.: Angyalvár régi felvétel. Lehet, hogy «regényesebb» volt a Tiberis régi, kiépítetlen partja, de már csak az lehet igaz, a mi tényleg létezik, ha a költői lelkű utasok haragszanak is a Baedeker nyomán a modern S. P. Q. R.-ra, hogy szabályos fehér kőpartfallal szegte be a Tiberist, s elvette hagyományos «szépségét», holott

otthon a budapesti ember ép úgy, mint a szegedi, kolozsvári, vagy akár berlini, párisi ugyancsak szidná a kupaktanácsot, ha nem fordítana mentől nagyobb gondot a várost szelő vagy érintő víz partjainak kiépítésére. 62. á.: Via Appia kövezete. Jó cliché. de fel van fordítva. 74. á.: Marcellus színháza romjai, régi kopott cliché. 78. á. Vadállatok fogdosása. A metszet eredetijét jóakaró becsléssel a XVIII. évszáz elejére lehet helyezni. 89. á.: Ganymedes. Nagyon rossz metszet. 97. á.: Meleagros, nem hű képe a vatikáni sala del Meleagro szobrának. 99. á.: Demosthenes, 100. á.: Apoxyomenos, 102. á.: Kentaurus és 111. á.: Doryphoros régi, kopott clichék. 113., 114., 115. á.: Pompei-i látképek, lehetnek 1894-ből valók, de Engelmann Pompei-je (Leipzig, 1898) után egy évvel elavultak (l. ott Fig. 5., 21., 34.). 116. á.: Augustus geniusának temploma recte Vespasianus geniusáé (l. fentebb). 118. á.: Pompei-beli házaspár arczképe, nagyon kopott cliché, jobb fele már egészen simára kopott. 119. á.: Issosi csata, nagyon kopott cliché lenyomata.

Ime, 121 ábra között hány van, a mely ellen kifogást lehet emelni. Az, hogy valóban szép és jó képek is vannak a kötetben (pl. 4., 9., 11., 18., 31., 56., 75., 104., 116. á.), csak annál sajnálatosabbá teszi, hogy a kiadó Athenæum r.-társ. áldozatkészsége olyan hamar kimerült, pedig modern jó fényképek beszerzése s róluk clichék készíttetése tudtommal nem is rótt volna olyan elviselhetetlen terhet rá.

A végeredménye e hosszúra nyult ismertetésnek mégis kedvező. A benne levő dolgozatok tetszetősek, s úgy hiszem, fiatal olvasóiknak érdekesek lesznek, annyival inkább, mert nem tudós értekezések, hanem inkább leírások; nincsen bennök tudományos kérdések megoldására törekvő tudákosság, hanem arra vezetnek, a mi a philologia célja: az ismeretesnek megismerésére.

Dr. FINÁLY GÁBOR.

A váradi színészet története. A nagyváradi magyar színészet százéves jubileuma alkalmából írta *Náményi Lajos*. Nagyvárad 1898. 157. l.

Tizenöt esztendeje mult, hogy K. Nagy Sándornak *A váradi színészet története 1799—1884.* című munkája Nagyváradon megjelent s ime a nagyváradi magyar színészet százéves jubileumi ünnepe alkalmul szolgált Náményi Lajosnak, hogy azt újból megírja. Ez a buzgalom csak annál inkább dicséretre méltó, ha meggondoljuk, hogy nem egy, a magyar színészet történetében a nagyváradiénál sokkalta nagyobb jelentőségre jutott városnak, mint pl. Székesfehérvárnak és Miskolcznak, színészi múltjával eddig egyetlen magyar író se foglalkozott önálló, nagyobb munkában. Miskolcz tudvalevő első gondozója, istápolója volt a magyar színészetnek, midőn 1815-ben Pestről «dajkaságba» a vidékre küldötték. Onnan hódították vissza a Ns. Borsodmegye pártolása mellett működő

miskolczi színészek Kassát a magyarságnak és e megyei dédelgetés nélkül aligha válhatott volna jelentőssé a későbbi kassai dal- és színjátszó társaság és az ebből erőteljessé fejlődött kolozsvári majd később budai színészet. Székesfehérvár színészeté az a második központ, melyből a dunántúli színjátszás nyert erőt s a mely amellelt, hogy szoros kapcsolatba jut Kisfaludy Károly egész drámaírói pályájával, 1825-ben egy különben szerencsétlen végű, de mindemellelt országos jelentőségű szerepre vállalkozik a pozsonyi országgyűlésen. Ha egyebet nem, milyen érdemes volna már azt a Vahot-féle állítást is végleg tisztázni, hogy mi igaz abban, hogy székesfehérvári színészeink 1826-ban, egyik kirándulásuk alkalmával, először csettadták elő Katona «*Bánk bán*»-ját? Egykori hírlapi följegyzések híjában ma már ezt csak ama «színházi almanachok» révén lehetne eldönteni, melyek magánosok gyűjteményében még ott helyt meglehetnek, de nyilvános könyvtárainkban hasztalan keressük. Az sincs kizárva, hogy Vahot az évszámaban téved — miután 1825 után nincs többé szó külön székesfehérvári színészetről s így 1826-ban a székesfehérvári színészek nem játszhattak Pécsen s így nem lehetetlen, hogy *Bánk bán*-t tün még előbb, pl. 1824-ben adták. De ezt sajnos maig se tudjuk teljes hitelű bizonyítékkal támogatni s így nagyon ajánlható, hogy valaki egyszer a székesfehérvári színészet megrásására vállalkozzék s e régibb korra egykorú levéltári és egyéb adatok alapján fényt derítsen.

Míg tehát Miskolcz és Székesfehérvár tollforgató tanárait jogos szemrehányás érheti e mulasztásért, csak annál jobban örvendünk Náményi Lajos művének, mely, valljuk be bírálatunk kezdetén: jobb, tartalmasabb, olvashatóbb a K. Nagy Sándor idézett művénel és bár emennek érdemeiből — főtekintettel arra, hogy úttörő munka volt — mitse akarunk levonni, színészettörténeti monographiáink jobbjai közé tartozik. K. Nagy Sándor szorgalmas adatgyűjtő s mások megkérdezése, közremunkálása nélkül írta meg munkáját s így menthető is hiányossága. Náményi nemcsak maga gyűjt, de megkérdez másokat is s mint köszönő szavaiból kitűnik vagy 14 különböző támogató közreműködésével válhatott munkája teljessé. De Náményi egyebet is tud. Tudja különösen azt, hogy vidéki és fővárosi színészetünk története egy-egy adaléka közműveltségünk történetének. Nagy kár, hogy azzal eddigelé oly kevesen törődtek és színészettörténeti monographiáink legtöbbje alig egyéb műkedvelősködő szárnypróbálgatásnál, bőséges tömjenezésnél, vagy a legjobb esetben egy csomó adat összehalmozásánál, rendszer, áttekinthetés nélkül. Náményi érzi, hogy a legjelentéktelenebbnek látszó új adat is megérdemli a kikutatására fordított időt és fáradságot és hogy sokszor a kisszerűnek látszó dolog, minő homályos zúgot világít meg, egy esetleg később megírandó munkában. A kritikus

szem az adatok tisztázásánál, az eddigi tévedések helyreigazításánál, a mellékes dolgok fontosságának fölismerésénél múlhatatlan kellék, ha egyebet akarunk az adatok rendszertelen halmazánál adni. Ez is ér valamit — sokat nem; ellenben ha az íróban megvan az az ambitio, hogy elolvasásra is méltó munkát akar írni, nem fog megelégedezni a kellő csoportosításról, hogy ekként az adatszerüleg új, az ismertetel egyetemben kellő formában érvényesülhessen. Hogy erre törekszik Náményi, az ki fog tűnni, ha művét K. Nagy Sándoréval egybevetjük.

Jó ízlésre vall, hogy a saját munkájának értékét nem azzal akarja fokozni, hogy lenézőleg figyelembe se veszi K. Nagy Sándor művét, sőt ellenkezőleg, fogyatkozásain okul. Így pl. nem elégszik meg azzal, hogy mint K. Nagy S. csupán a biharmegyei s a nagyváradi városi levéltár adatait használja föl. Ő tovább megy s utánjárást nem kimélve egykorú hírlapi tudósítások, emlékiratszerű följegyzések, helyi színlapok, színházi zsebkönyvek stb. fölkutatásával kiegészíti az eddig ismert nyers anyagot s így teljesebb, áttekinthetőbb képét akarja adni a nagyváradi magyar színészet történetének. De ezt nemcsak igéri az előszóban, hanem mint látni fogjuk, meg is tudja tartani.

Náményi nem egy homályos helyét világítja meg a nagyváradi színészet multjának s ott hol pl. K. Nagy Sándor adatok híjában kénytelen hallgatni, Náményi új adatainak sokaságával valósággal bőbeszédűvé válik. Így pl. K. Nagy Sándor a váradi színészet legrégebbi időszakával (1799—1812) 8 lapon végez — Náményinál ugyan e kor történetére (1798—1813) már 20 lap jut. A Sándorffy József igazgatása alatti időszak történetével (1824-ig) K. Nagy S. 20 lapon végez — de Náményi ugyan-e korról szintén 20 lapon sok teljesen új és érdekes adatot kutat föl.

Nagy fogyatkozása K. Nagy S. művének, hogy a váradi színészi élet rajzát csak 1790-el kezdi, s teljesen megelégedzik azon előadásokról melyek a magyar színészet kezdete előtt, részint az iskolák, részint a püspöki palota falain belül folytak le. Náményinál ellenben két külön fejezet szól a reform. főiskola és a jezsuiták iskoladrámáiról, valamint Patachich püspök zenei előadásairól — sőt a német színészet első nyomait Márki Sándor értekezése alapján szintén fölkutatja a XVIII-ik évszázadban. Ezzel nagyban emeli művének irodalmi értékét, főleg ha tekintetbe vesszük, hogy színészettörténeti monographiáink az 1790 előtti kor helyi érdekű adatait teljesen figyelmen kívül hagyták, a régi német színészetet pedig éppenséggel elmellőzték, pedig az idevonatkozó adatok nemcsak a hely vonatkozás curiosumából bírnak jelentőséggel. Az iskolai drámák cultusa nem csupán a színdarabok és előadók érdekéből fontos — de azért is, mert ezen előadásokon nevelik föl a későbbi világi színpad nagy közönségét is; az idegen színészet ideiglenes műkö-

dése vagy hosszabb szereplése pedig megvilágítja azon küzdelem mekkoróságát, melyet a magyarnak kell vele folytatnia, hogy állandó teret hódítson az elidegenedett talajon. E küzdelmek rajzában sok tanulság rejlik, ha meggondoljuk, hogy a magyar színészet előtt nemcsak Nagyváradon, de — Debreczenben, Szegeden is német színészek mulattatták a közönséget. A nagyváradai német színészeztől ugyan Márki Sándor a Szabadság hasábjain már régebben két cikket közölt (1880. év 244—5 cz.) — de míg ezt K. Nagy Sándor figyelmen kívül hagyja, Náményi ügyesen értékesíti a maga művében. A mi a nagyváradai jezsuita drámákat illeti, Náményi külön cikkben értekezett erről az Egyet. Philologiai Közlöny hasábjain (1897) s ezen értekezésének főbb eredményeit aztán átvette ezen művébe. Amit Patachich báró zenés előadásairól írt, az ügyes összefoglalása és értékesítése annak, amit Vajda Viktor és Bunyitay Vincze idevágó értekezései nyomán ezekről tudunk. Kár, hogy Dittersdorf emlékiratait nem használta föl.

Náményinak nem kis érdeme, hogy művét a K. Nagy Sándorénál áttekinthetőbbé tudja tenni. Ez a szempont vezérli őt, midőn az 1825-től 1849-ig terjedő kort elkülöníti az 1850-től 1867-ig terjedőtől. Az elkülönítés a helyzet lényegével magyarázható, mert 1825-től 1849-ig a nagyváradai színészet nem más, mint átmeneti állomása a magyar színészetnek: a város helyzeténél fogva összekötő kapcsa az erdélyi és magyarországi színészetnek; a későbbi korban megmarad ugyanannak, a mi volt, de jellege más lesz: a tüntetések korában «politikai tribune»-né válik. A legújabb kor történetét helyesen különíti el (1867—98) a színi szövethozók czímén. Így válik formásabbá, áttekinthetőbbé s olvashatóbbá is a K. Nagy S. művének.

Az állandó színház kérdése cz. fejezet is sokkal értékesebb a K. Nagy S. hasonló című fejezeténél — nem is beszélve arról, hogy míg Náményi 20 lapon szól e kérdéshez s az állandó színház körüli mozgalom kezdetét 1827-ig tudja vissza vinni, addig K. Nagy S., 10. lapon, csak az 1870-től 1884-ig történt dolgokról szól.

Náményi művének utolsó fejezete: *Biharmegyei színműírók, nagyváradai premiérek, kritikusok és színészek* — adatainak szorgalmas összeállításával, sok tekintetben érdekes ujságával, méltán sorakozik az előbb írt jobb fejezetekhez.

Náményi műve nincs apróbb hibák nélkül; egypár helyén a diletans-kéz munkája is nagyon észrevehető — de e hibák nem oly természetűek, hogy lerontanák műve egész értékét. Így pl. az 1. lapon azt írja, hogy a jezsuita-rend eltörlése utáni iskolai drámáknak nincs *irodalomtörténeti* jelentőségük — ami nem áll, s hihető, hogy Náményi *irodalmi* jelentőségüket akarja csak kétségbe vonni; a 13. lapon felsorolt zenészek sorából a Székesfehérvárt is szereplő Marschnert kifelejtette;

téves adat ugyanazon lapon, hogy Dittersdorf naplója kiadatlan; a 21. lapon (alulról 7. sor) az «új asszony» kifejezés érthetetlen; a 22. lapon már nagy hiba számba megy az az állítás, hogy a nagyváradai német színészek 1788-ban Goethe-től(!) Essex grófot adták; a 30. lapon *Tenneczky* hibásan áll *Termeczky* helyett; a 32. lapon említett *Zechmeister* igazi neve: *Zechenter*; téves állítás, hogy a Kelemen fordításában bírtuk először Molière *Tettetett beteg*-jét és Shakespeare *Hamlet*-jét (41. l.) — a *Tettetett beteg* Schröder darabjának fordítása, a Kazinczy előtti *Hamlet*-fordításról pedig nincs semmi tudomásunk; az 53. lap azon állítása, hogy Sándorffy már «színházat is építtetett» — hihetőleg így értendő: színpadot is építtetett; a 60. lapon Náményi Sándorffyt «humanistának» mondja — de hihetőleg azt akarja érteni, hogy humanus gondolkodású; nem értjük a 113. lap ezen kitételét: «Planquette sikamlós zenéje»(!) valamint ezt a kifejezést sem a 122. lapon «niveaun álló előadások»; ugyanilyen módon érthetetlen ez a kitétel is «Jászai művészi feladatának nagyszerű megoldását nem fogja megtagadni az utókor sem» (124. l.) és ez még akkor is homályos marad, ha mindjárt tudjuk, hogy Nagyváradnak «*magyar Bayreuth*»-tá tételéről van szó; bombasztikus ez a kifejezés is «is megoldásra kerül a 70 éves szégyenfolt» (148. lap), valamint ez a másik is «komikai érvel megrajzolt alak» (152. l.). Mint látjuk stilusa sokszor pongyola. Ezt bizonyítják ezen helyek is: «birodalmát magának egyesíthesse» (9. l.). A 13. l. «egyhangúsága végett» áll, *miatt* helyett; «a színészek törekvésüknek tartották» (47. l.). A neveknel sok a sajtóhiba pl. a 70. l. *Knordle* van *Knowle* helyett; a 86. l. *Harí*, *Harí* helyett; a 83. l. *Garzsick* — *Garrick* helyett és a 90. lapon *Bartolomes Caramannó* — *Bartholomeo Coromanno* helyett stb.

Mind e fogyatkozásai mellett is, figyelemre méltó, érdemes munkát végzett Náményi és kívánjuk, hogy azok, kik majd Miskolcz és Székesfehérvár színészeite történetének megírására vállalkoznak — hibáin okulva — oly szeretettel, buzgalommal, fáradhatatlan utánjárással végezzék föladatukat, mint Náményi, ki nem mulasztotta el, hogy művét egypár színlap hasonmásával, egypár arczképpel és a Váradon építendő új színház rajzának reproductiójával is tetszetősebbé tegye.

BAYER JÓZSEF.

Német-magyar iskolai szótár. Irta *Tipray János*. Teljesen átdolgozta *Schuber Máttyás*. Harmadik kiadás. Budapest, Franklin-Társulat. Ára kötve 1 frt.

Előre kijelenthetem, hogy a *Tipray*-féle Német-magyar iskolai szótár jelen kiadása nemcsak jelentékenyen, hanem nagyon előnyösen is különbözik az előző kiadásoktól. *Schuber* derék, becsületos munkát végzett s joggal mondhatja, hogy teljesen átdolgozta. A változtatások, me-

lyeket benne tett, lényegbe vágó javítás számba mennek, és hasonlíthatatlanul alkalmasabbá teszik azt iskolai használatra, mint voltak az előbbi kiadások. A legnagyobb különbség az új kiadás és az előbbi kiadások közt, a mely az összehasonlításnál azonnal szembe ötlük, az, hogy míg az előbbi kiadásokban csak elvétve találunk egy-egy szólást, kifejezést, az átdolgozott kiadás e tekintetben szinte gazdagnak mondható. Azt is bizonyára csak helyeselni lehet, hogy az új kiadásból sok, kevésbé használatos vagy elavult szó kimaradt, ellenben helyet talált benne számos, gyakrabban előforduló szó, melyeket az előbbi kiadásokban hasztalan keresünk. Végre nem kicsinylendő előnyére szolgál az új kiadásnak, hogy az osztrák helyesírást alkalmazza, szintén eltérőleg az előbbi kiadásokban használt, meg nem határozható jellegű helyesírástól. Ez feltétlenül szükséges volt, minthogy német tankönyveink ez idő szerint már csaknem kivétel nélkül az osztrák helyesírást követik.

Hogy e minden elismerésre méltó javítások és újítások után is még mindig maradt némi pótolni és javítani való az átdolgozott kiadásban is, talán nem is kellene különösen megemlítenem. A ki ebben az esetben azt kívánta volna az átdolgozótól, hogy a régi kiadás gyarlóságait és hibáit mindjárt az első átdolgozás alkalmával mind eltüntesse, az egyszerűen új munkát kívánt volna tőle. Nem von le azért az átdolgozó érdeméből semmit, sem a könyv használhatóságát nem fogja csökkenteni, ha az új kiadásra vonatkozólag is megteszem kifogásoló megjegyzéseimet. Nem akarok ezzel mást elérni, minthogy az átdolgozó munkáját a következő kiadásnál megkönnyítsem, s könyvét, amely különben jelen alakjában is megfelel céljának, a következő kiadásban még használhatóbbá tegyen.

Mindenek előtt kívánatos, hogy az új kiadás több tekintettel legyen az iskoláinkban használatban levő német olvasókönyveinkre. Ezt a kifogást méltán emelhetni többi német szótáraink ellen is. Valamennyiből hiányzik sok szó, melyekre a tanulónak feltétlenül szüksége van, ellenben sok bennük a felesleges, mire a tanulónak, bizvást mondhatni, soha, s általában a legtöbb embernek egész életén átszintén vagy épenséggel nincs, vagy csak vajmi ritkán van szüksége. Meggyőződhetik erről bárki, ki az iskoláinkban használt német olvasókönyvek közül valamelyiket kezébe veszi s próbát tesz. Igaz, hogy a szótár nem kötheti magát a változásnak alávetett tankönyvekhez. De vannak olvasókönyveink, melyek már eddig is több évtizede, hogy tartják magukat. És szomorú dolog volna, ha valamely szótár egy kiadása nem fogyna el addig, míg bizonyos olvasókönyvek használatban vannak. Nem mondom, hogy a szótár csakis azt a szóanyagot tartalmazza, melyet olvasókönyveink, csak azt kívánom, hogy arra mindenekelőtt tekintettel legyen és így az iskola szükségletét kielégítse. Mert ugyan mi hasznát veszi a szótárnak a

tanuló, ha azt, a mire szüksége van, nem találja meg benne? Én a Tipray-Schuber-féle szótárra vonatkozólag a Heinrich-féle olvasókönyvek egyik kötetével tettem próbát, és több szót nem találtam meg benne. Igaz, egyik-másik, sőt több is, más szótárainkban sem fordul elő.

Elég gyakori és közönséges szók és kifejezések például: *Tapferkeit, Schwimmeister, Strohwitwe, Strömung, einen Fehler begehen, Pomeranze, Rate, ratenweise, Heimkehr, ohnedem, ohnedies, ein bischen (= ein wenig), Möbel, Raubmord, gewahren, Strolch, Taschendieb* stb. Az ilyeneket nem szabad mellőzni. Ellenben bátran kimaradhatnak az ilyenek: *Zwölf-Fingerdarm, die Melde, Gelichter, Ranunkel, sprengelig, Schwippe, Schafgarbe* stb.

A másik megjegyzésem, mely az egész szótárra vonatkozik, az, hogy helyesebb lett volna a gyenge ragozású főneveket különösen megjelölni és nem a vegyes ragozásúakat. A vegyes ragozású főnevek sing. genitivusa -eß, -ë, tehát erős és így magától értetik, a plur. nominativus ragját pedig úgyis minden főnévnél megtaláljuk. Nem szükségesebb-e tehát a gyenge ragozású főneveket megcsillagozni, mint a melyeknek sing. genitivusa nem -eß, -ë? A vegyes ragozású főneveket már csak azért is felesleges különösen megjelölni, mert hisz az ily főnevek száma elenyészőleg csekély — e szótárban is mindössze 16—17 van, míg gyenge ragozású főnév hasonlíthatatlanul több van.

Az erős és vegyes ragozású igéket is megcsillagozza az átdolgozó s alakjaikra nézve a függelékre utal. Ezt gazdasági szempontból helyesnek tartom. De szükséges az összetett igéknél az egyszerű igékre utalni. (pl. aussprechen, l. sprechen), minthogy a függelékben kevés kivétellel csakis az egyszerű igéket találjuk meg.

Egyéb megjegyzéseim a következők:

Der Bund, plur. -e, csomó, szövetség. A *Bund*, ha csomót jelent, *das*, és ha szövetséget jelent, pluralisa nem *Bunde*, hanem *Bünde*.

Das Stift, plur. -e vagy -er, szeg, alapítvány, intézet. Ha szeptet jelent, akkor *der Stift*, s ennek pluralisa -e.

Die Bank, plur. *Bänke*, pad, bank. Ha bankot jelent, pluralisa *Banken*.

Die Erkenntnis, megismerés, birói végzés. Ez utóbbi értelemben *das Erkenntnis*.

Spuken nem annyi mint *speien*, köpni.

Der Schank, árulás, eladás. Csak italmérés (némely vidékeken sóárulás is.)

Gewand (Messgewand), plur. *Gewände, Gewänder*. *Gewände* nem, hanem *Gewande*.

Ehrengebühr bizonyára sajtóhiba, mert az egyszerű *Gebühr* helyesen fordul elő.

Unser Gut und Blut, életünk és vérünk. Miért nem vagyunk és életünk ?

Sind Sie der Bruder des Kindes? Ön a gyermek bátyja ? *Bruder* magában általában testvér.

Darein, abban, benne, bele. Csak az utolsót jelenti, a két első : *darin*.

Az ilyen kifejezésekben *einer Sache steuern*, *einer Sache ausweichen*, *einer Partei anhangen* okvetetlenül meg kell mondani, milyen eset : *einer Sache*, mert a ki különben nem tudja, genitivusra is, dativusra is gondolhat, meg is teszi azt az átdolgozó következetesen, csak egy pár ígénéél mulasztotta el megjelölni az esetet.

Bifs, plur. *-e*. Irjuk ki : *Biffe* (mert nem *Bi/se*). Ép így *Billet* plur. *-e*. Irjuk ki : *Billette* (mert nem *Billete*).

Erwärmen, megmelegsik. Bizonyára sajtóhiba (*erwarmen*).

Überlassen, neki adja magát valaminek. Kimaradt a : *sich*.

Begeifern, rágalmazni. Csak átvitt értelemben jelenti ezt, tulajdonképpen : be- megnyálazni (*Geifer*, nyál).

Überholen, nem csak utólélni, hanem el is hagyni, elébe vágni valakinek.

Nem *Kammacher*, *Schiffahrt*, hanem csak *Kammacher*, *Schiffahrt*. Csak az elválasztásnál teszszük ki mind a három mássalhangzót. Más helyeken pl. *Luftschiffahrt* helyesen írva fordulnak elő az ily összetett szók.

Néhány ige mellett (*entlassen*, *entwöhnen*, *abstreiten*, *lossprechen*) hiányzik a *rectio*. — *Übereilen* nemcsak reflexivum, hanem transitivum is. — *Flecken*, mezőváros, de folt, piszok, pecsét is.

Nem *selbstständig*, hanem *selbständig*, — Nem *Ambofs*, plur. *Amboffe*, (ámbar Simonyi és Wolff is úgy írja), hanem *Ambosz*, plur. *Ambosze* (L. Niedergesäss, *Orthogr. Wörterbuch*, Kummer, *Deutsche Schulgr.*).

Az összetett szók alkotó részeit összekötő betűk az elválasztásnál az előző szótaghoz tartoznak ; tehát *dar-um*, nem *da-rum* (*handeln* alatt).

Helyesírási és sajtóhibák még : *rasiren*, *publiciren* (*rasieren*, *publicieren*), *zu Schanden werden* (*zuschanden werden*), *Feenmärchen* (*-märchen*), *der Hund wendelt mit dem Schwanze*, *Mauchelmörder*, *in Groszen und Ganzen* (*im groszen u. ganzen*), *mit einem Male* (*mit einem male*), *Prädikat* (*Prädicat*), *Backtrög* (*-trog*), *abbitten jmden etwas* (*jmdem*), *sich räuspfern*, *torkát köszörülni*.

Ezek volnának megjegyzéseim a Tipray-Schuber-féle szótárra. Nem sok, ha meggondoljuk, hogy itt szótárról van szó, melyben körülbelül 15 ezer szó van, bele nem érve a számtalan kifejezést és példát. Többi német szótárainkban aligha nem több kifogásolni valót találunk.

A Tipray-Schuber-féle szótár középhelyet foglal el az újabb időben

meg elent német szótárak közt. Nem oly bő és gazdag, mint a Simonyi-Balassa-féle szótár, de a Wolffénál jóval terjedelmesebb. A Típray-Schuber-féle inkább kézi szótár, s azért iskolai használatra sokkal alkalmasabb. Használhatóságát, mint mondám, legkevésbé sem csökkentik említett fogyatkozásai. Az egész szótárra vonatkozólag ugyanis tulajdonképpen csak két kifogásom van; nagyobb nyelvi hiba pedig aránylag kevés van benne. Mindezeket eléggé ellensúlyozza a szólások és a szók használatát megvilágító példák gazdagsága. S végre is ez dönti el a szótár értékét és használhatóságát. A szók jelentésének ismerete után a legtöbb esetben nem igazodik el a tanuló. Vannak szótáraink, melyekben nagyobb a szóanyag, s mégis nagyon kevés hasznukat vesszük, mert hiányzanak belőlök a szólások és kifejezések, melyek a szók jelentésbeli árnyalatait megvilágítják. Ezért nagyon helyesen fogta fel a feldolgozó a szótár célját és saját feladatát, midőn első sorban azokra fordította figyelmét és fáradságát.

A könyv kiállításáról nem is szólok. Arról eléggé kezeskedik a kiadó czég hírneve. Árát pedig terjedelméhez képest szinte olcsónak mondhatni.

Dr. SZEMÁK ISTVÁN.

Görög Történelem különös tekintettel az athenei történelemre és ennek forrásaira. Irta Schvarcz Gyula. I. rész. Budapest. Athenæum. 1900. I—VIII. 1—329. lap. A teljes mű ára 7 frt.

Irodalmunk terén nagy ritkán jelenik meg az általános művelődés tekintetében ehhez fogható mű; ép ezért alkalmoszerűnek tartom, hogy ismertetése előtt kissé visszapillantsak a múltba.

Nem is oly nagyon régen, még alig 25—30 esztendeje, az európai tudós világ a tudományosság terén nálunk általában sokkal kisebb számot tevő nemzetek iránt is érdeklődött már annyira, hogy azoknak saját anyanyelvükön szóló műveik tartalmát, lényegét, tudományos értékét német, francia, angol vagy latin nyelven legalább kivonatban ismerni iparkodott, akkor — mikor még a nyugoteurópai tudósnak arról a jelentőségéről, melyet a magyar tudományos irodalom az emberi általános művelődésre gyakorolhat, rendszerint már a priori oly kedvezőtlen fogalma volt, hogy távolról sem sejtette azt a helyet, melyet a magyar Európa szellemi világa terén jogosan foglalhat el. Láttuk, hogy nem ismerik szellemi értékünket vagy szándékosan hallgatnak rólunk; sőt láthattuk azt, hogy ha néha-néha említenek is bennünket, rólunk tudatosan kicsinylően szólnak; láttuk, hogy a mi tudósaink irhattak magyarul, a miről tetszett; annyit, a mennyit tetszett; oly jól vagy talán jobban, mint bárki más, fáradozásaik eredménye iránt a magyar nyelv földrajzi határain túl alig érdeklődött valaki.

Ennek látása, az erről való meggyőződés ébresztette nálunk megnyilatkozásra azt az érzetet, mely arra sarkalt bennünket, hogy Európa közművelődése a magyar tudományosság valódi értékéről egész tárgyilagosan értesüljön; annak az érzetnek egyre ébrenléte okozá, hogy előbb társulatok és egyesek, később kormány és hatóságok megismertetésünk módjairól kezdettek gondolkozni: a tudományos kongresszusokon való megjelenésünk, ilyeneknek itt nálunk tartása, szaktudományaink haladásának német, francia, angol, olasz, latin nyelven való ismertetése szaktudósaink működésére irányozta a külföld figyelmét; s erre a nyugoti tudományosság vezető értelmiségei is hamarosan meggyőződtek róla, hogy nekünk nemcsak lánglelkű költőink, hanem a magyaron kívül Európa csaknem valamennyi művelt nyelvén beszélő oly tudósaink is vannak, kik képesek rá, hogy a tudományok egyes szakainak fejlesztésén hézagot pótlóan is működhessenek.

Abból az időből amaz egyesek közül, kik idegen nyelven írtak csak azért, hogy tudásuknak az idegenben értéket, a magyar tudományosság-
nak tekintélyt szerezzenek, mai ismertetésünk kapcsán méltán az elsők között említhetjük Schvarcz Gyulát, ki önálló, mélyreható kutatásainak eredményét akkor tájt kezdette idegen nyelven az európai tudományosság ítélő széke elé bocsátani; már kora fiatalságában (1862—68) jelent meg angol nyelven akkor nagy feltűnést keltett munkája — a görögök geologiai nézeteiről; valamivel később németül a «Die Demokratie» I. k—e, a «Die Demokratie von Athen,» a «Kritik der Staatsformen des Aristoteles» s még hasonló tárgyú néhány kisebb műve; hogy ezek mennyivel járultak a tudomány ama szakának előbbreviteléhez, arról ma is tanubizonyoságot tesz az akkori külföldi, különösen pedig a görög történetírás terén első sorban irányadó német tudományos irodalom.

Szükségesnek láttam itt ezt a visszapillantást, mert hisz' maga Schvarcz Gyula is azt mondja emez új műve Előszava kezdetén, hogy m a g y a r n y e l v e n is közrebocsátja évtizedekre terjedő, kritikai forrástanulmányokon alapuló buvárlatai eredményét: a «Görög Történelem» ama német nyelvű műveiben mély tudományossága fényénél kritikailag összeállított anyagnak azokétól némiben eltérő földolgozása.

Nem «Görögország» történetét írja le eme művében, még pedig azért nem, mert kutatásai közepett meggyőződött róla, hogy a legnevezetesebb történetírók művei is, ha céljuk az, hogy egy egységes Görögország történelmét írják meg, szerkezeti szempontból oly fogyatkozásokban leledzenek, melyek az írókat arra készítetik, hogy egyik-másik görög állam iránt részreahajló legyen; az, a ki oly célból ír, kénytelen is azt tenni, mert Görögország az ó-korban nemcsak hogy *egységes állam*, hanem egyes tagjaiban még *szövetséges állam* sem volt, hanem volt ezret jóval meghaladó egyes állam, melyek egymástól nemcsak területre

és népességre, hanem önállóságuk minéműségére is szerfelett különböztek: ez az első, a miben Schwarcz Gyula történetírói fölfogása az orthodoxokétól teljesen elüt és e fölfogásának helyességét még azok sem dönthetik meg, a kik ezzel szembe állítják a perzsák ellen való közös védekezésüket, a peloponnesosi, az athenæi symmachiát vagy azt, hogy Fulöp, N. Sándor, Róma ellen való küzdelmük politikailag egyesítette a görög törzsököket, mert ezek az egyesülések pusztán nemzetköziek voltak, a görög államok belpolitikai életét egységessé épen nem tették; de nem lehet az egész Görögország egységes történetét megírni már csak azért sem, mert rá vonatkozó forrásaink egy képen Athennek, meg Spartának történetét tárják elénk, míg a többi «város-államok»-ról, mint őket Schwarcz Gyula nevezi, p. o. Thebai, Syrakusai, Argos, Miletos, Aigina, Korinthos, Ephesos, stb. szóló értesüléseink nagyon is töredékesek.

Abból, hogy műve iránya — s alapvonalainak illetén kitüzése s az anyag földolgozása módjának megjelölése után a mythológiával, a vallással, geographiával s a történelem segédtudományának egyéb ágaival nem foglalkozik, sőt még a legendákra, a pelasgok, ionok, dórok ide-oda vándorlására, a Herakleidák visszatérésére sem vet ügyet, hanem egyenesen alhoz fog, a mivel az athenæi történelem kezdődik, abból, azt mondom, az látszik, hogy azoknál, kik e művet sikerrel használni akarják, mindazoknak ismerését már föltételezi, — hogy művét szaktudósoknak szánta: ennek is felel meg a görög történelem forrásainak kritikai méltatása; a tudása gazdag tárából való adatok összeállítás, melyekkel a tőle eltérő fölfogású írók állításait czáfolja a legrégebbiektől kezdve legész napjainkig. — A széles látókörű kritikus éles eszére való bonczolgatás részletes ismertetésébe itt nem bocsátkozhatunk: a görög történetírás nagyot hibbanása iránt érdeklődőket, különösen pedig szakférfiainkat itt inkább magának a műnek olvasására buzdítjuk.

Schwarcz Gyula terve az, hogy a Kenyon-fele *Ἀθηαίων Πολιτεία* Drakonról szóló adatainak előrebozsátása után beszél Solonról, az ő alkotmányának bukásáról; végig megy az *alkotmány-történelem* egyes korszakain egész addig, míg az ország előbb a makedonok uralma alá jut s később (Kr. e. 146.) Róma igája alá görnyed: művének ebben az első részében azonban tervét csak Kr. e. 461-ig valósítja meg, a mely év Ephialtes demokrátiájának életbe léptével, mint az Areiopag tanácsa hagyományos jogkörének megdöntésével a görögök alkotmánya történetében egy új korszaknak a kezdete.

Az irányt, melyből Schwarcz Gyula eme művének egyik legfontosabb részét néznünk kell, ő maga Előszava VII. l.-ján így jelöli meg: «Hogy *Perikles korát* a szokottól eltérő módon, t. i. a két legnagyobb forrásnak u. m. a régibb keletű *Ἀθηαίων Πολιτεία*-nak és a *Thukydidesnél* olvasható *periklesi* beszéd kritikájának révén ismertetem: erre

a saját tudományos meggyőződésen kívül az az elismerés is bátorított, a melyben a «Demokratie» czfmű művemben követett hasonló eljárásom a külföldi tudományosság előkelő köreiből részesült.» — Eljárása módja tehát az, melyet már mintegy 20 év előtt a «Demokratie» cz. művében követett, ama nagy művében, a mely mű egyes részeinek megjelenését a tudósok akkor lázas türelmetlenséggel várták s melyről akkor külföldi elsőrangú folyóiratok bevallották, hogy Schwarcz Gyula — a szó leg-szorosabb értelmében vett forrástanulmányaival az európai tudományos irodalom terén félszázados, sőt régibb ítéleteket döntött meg; számos real-philologust térített más irányba, mert belátták, hogy Schwarcz Gyula ítélete a tudománynak csak nehezen megközelíthető mélyéből sokoldalú tudással kiaknázott valóságokon alapszik.

Mivel az egész mű Sparta, Thebæ, Syrakusa, stb. mellett főképen Athenæ alkotmányának történetével foglalkozik, hogy ismertetésem teljesebbé legyen, szükségesnek tartom, hogy kiemeljem még Schwarcz Gyulának különösen az athenæi alkotmányra vonatkozó nézeteit; ő az athenæi alkotmánynak még ott sem föltétlenül bámolója, hol annak már létezését elismeri: igaz ugyan, gondolja, hogy az athenæi demokratia alapját Solon veté meg azzal, hogy az eupatrida-nemesség uralmát megtörvén az állam szervezetét a vagyoni képességre fekteté, ez azonban még sem tökéletes mű, sem maga az alkotmány nem volt; Pesisztratos zsarnoksága is csak a nemesség maradványainak nivellirozásával nagy kulturális czélokot szolgáló politikai tanfolyam. — Curtius E., Schömann, Hermann Károly, Grote, Ottfr. Müller, Meyer, Beloch, Holm, Ranke, Oncken, Duncker, stb. ellenében lépésről lépésre kimutatja, hogy az athenæi alkotmányjog fejlődése nem a jogfolytonosságon, hanem merő államcsinyek szakadatlan során alapszik egész Ephialtesig, ki az Areiopag tanácsának megdöntésével a tömeg-uralmijog fokozatos fejlődésének szilárd alapját vetette meg; még Perikles híres korában sem volt jog-egyenlőség, mert nem volt teljes egyéni szabadság, mert egyáltalán hiányzott a valódi gondolatszabadság; — volt ugyan szólásszabadság oly kérdésekben, melyek a napi politikára vonatkoztak, de még teljes érvényben volt az eumolpidák kezében kifejlődött jog, mely szerint a népgyűlés p. o. Diopethes indítványa értelmében halálra üldözhetette mind azt, ki — teszem — a napról, holdról, csillagokról, a természet tüneményeiről más nézetben merészelt lenni, mint azt az államvallás mythológiája hirdeti vala.

Ezekkel általában megjelöltük a mű irányát, ismertettük fővonásai-ban tartalmát, kiemeltük azt a hatást, melyet a művelt külföld történelemíróira már eddig is tett s reméljük, hogy jövőben — különösen a II. r. megjelenése után — még inkább tenni fog; illőnek tartom azonban, hogy épen e szakfolyóiratban kitérjek még arra is, hogy a «Görög

Történelem» szempontjából mily lábon áll Schvarcz Gyula mind ama görög írókkal, kik a történelemnek mai megírójánál szóba jöhetnek.

Föltétlenül nem lehet mindegyiknek igen hinni: sok állításukat csak alapos latolgatás, a körülmények sokoldalról bonczolgatása után fogadhatjuk el; a pénz, az erő, a hatalom, az irodalom főképp az atheneiek kezében volt, könnyű volt tehát nekik magukat magasztaltatni: Herodotos, hogy művét megírja, azért nagy jutalmat fogadott el; az egyébként éles eszű Thukydides nem volt igen fogékony sem alkotmány-, sem művelődéstörténeti dolgok iránt; Sophoklesnek, a ki iránt egyébként, mint halhatatlan tragoedia-író iránt, az őt megillető lehető legnagyobb elismeréssel van, szemére veti, hogy az ősi vallási nézetekhez göröcsösen ragaszkodása odaviszi, hogy a legnagyobb érdemű férfiakról is, ha nem hivatkozhatnak őseik hosszú sorára, kicsinylően nyilatkozik; a nagy Demosthenes ellen felhossa, hogy perzsa pénzzel hatottak rá, hogy Fülöp ellen a hadi készülődéseket nagyon lanyhán vezette, csak azért, hogy a theoriái pénztárához ne kelljen nyulnia s ezzel saját népszerűségét veszélyeztetnie; hogy a győztes N. Sándort istent illető tiszteletben részesítette.

Minket, kik hozzászoktunk ahhoz, hogy a görög történelem szereplőit emberfölöttieknek, félisteneknek lássuk, az ő tetteiket a tiszta honfíúi érzet szüleményeinek tekintsük és alkotásaikat az önzetlenség tökéletes teremtményeinek tartjuk, az ilyen kritikai bonczolgatás első látásra visszahökkenet ugyan, azonban hamarosan megbarátkozunk vele — főképp ha látjuk, hogy a legkiválóbb német történetírók, realphilologusok és irodalomtörténetírók, m. p. W. Christ, Beloch, Busolt, Holm, Pöhlmann Schvarcz Gyulának a görög állam intézményeire, politikai életükre vonatkozó nézetei helyességét már kezdik kétségbe nem vonni, azokat magukra nézve is irányadóknak ismerik el, azokból idéznek, egyet-mást neve említése nélkül fölhasználnak; sőt teljes nyugodtsággal fogadjuk el helyesnek, midőn olvassuk, hogy a mély gondolkodású philologus Schneidewin M. a mi Schvarcz Gyulánkat az ő nagy Mommsenükkal együtt «höchst genial» írónak mondja.

Ha mindezek után a műre még néhány észrevételt is teszünk, teszszük azt a nélkül, hogy az csak színét is viselné annak, mintha velük a mű tudományos értékéből csak a legparányibbat is levonni szándékoznánk.

a) A mű gazdag anyagának dispositiója annyira eltér az előttünk eddig forgó történelmek megszokott alakjától, hogy némelyekben első pillanatra azt a hiedelmet keltheti, mintha az egyes nagyobb szakaszok között összefüggés nem volna; ezt a látszatot eloszlathatta volna a szerző, ha a mű tervrajzát, mely az összefüggést megvilágította volna, elől be-

mutatja; reméljük is, hogy most már e mű második része végén azt a tervrajzot meg fogjuk találni.

b) A görög nevek írása nem egyöntetű: az egész görögös alakok, mint Epameinondas, Kerkyra, Klazomenai, Mykenai, Delphoi, stb. mellett találunk ilyeneket is — Athene, Theba, Theophrast, Aigypt, Egyptom, aigypti, athéni, athenei, stb.

c) Nem kívánható ugyan, hogy a szóképzésben, alakításban, mondatalkotásban tüzetesen orthologusainkkal tartson, mégsem mellőzhetjük hallgatással, hogy Schvarcz Gyula egynemely szóalakja és kifejezése szemben áll a tiszta magyarsággal; ilyenfélék; a szónoki *hevély*, *évlök* (= *annales*); állam *kötélyekbe* tartozó honosok (11. l.); *államcsák*; *segédére jőjön* (290. l.); Grote nagyon bele van szerelve az atheneiekbe; nem irattathatott e mű; megvesztegettetés, *büvereje*; 300 metront nyers-termésből birtak (= *termésük* volt).

d) Sajátságos jelenség, hogy midőn az igekötőt a főcselekvést jelölő igétől el kell választani, azt mindig a kiegészítő igéhez csatolja, így: *el akarják rántani*; *főlakarták használni*; *összekell ütközni*; *ellévén osztatva*, stb.

e) Szembe ötlő sajtóhibája alig egynehány: *σύγκρισις* (e h. *σύγκρισις* (128. l.); *arany-tücsköt* vagy *arany-szeckát* (164. l.): *valószínű* — «szökését» h.; *Antaphenes* (240); *Herodotos XI. könyvében* (281. l.), — világos, hogy e h. IX.

Ha mindezek után fontolóra veszszük, hogy e mű írójának a tárgy mily mélyre hat s bő tudásával, a czél mily alapos ismerésével kellett addig haladnia, míg a régi görög világról való sokban új nézeteivel híres külföldi tudósoknak nézeteit ingatag alapon állóknak, ferdéknek, tartahatatlannak bizonyítgatta s bizonyítja, akkor már e mű ezen első részének átvizsgálása után is bizonyos nemzeti örömmel mondhatjuk, hogy hanyatló századunk geniuszától ihletett nemcsak oly férfaink vannak, kik az exakt-tudományok, a költészet, nyelv-, jog-, államtudományok terén mutathatnak föl nagyokat, hanem az ó-kori görög történelmi irodalom terén is van egy Schvarcz Gyulánk, ki képes sok helyt új világításba helyezni a multat; tarthatatlan álláspontoknak, elavúlt ítéleteknek bizonyítani be sok olyat, a mit a művelt külföld nagytekintélyű tudósai még csak nem épen régen érinthetetlen dogmának tartottak.

KÖPESDY SÁNDOR.

A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG
XXV. KÖZGYŰLÉSE.

(1900 jan. 13.)

I. Elnöki megnyitó beszéd.

Ma, mikor a budapesti philologiai társaság 25 éves fennállásának ünnepét üli, s 25-ödször van szerencsém a közgyűlés megnyitó tisztét teljesíteni, az érzelmek vegyes skálája szólal meg bennem s csak meghatottsággal vagyok képes örömömnök kifejezést adni.

Lelkem előtt megújúl társaságunk egész története. Visszaemlékezem küzdelmes multjára, látom életrevalóságot bizonyító jelenjét, és sejtelmes reménnyel pillantok jövőjébe. A chaosról szóló hitrege soha sem tetszett nekem oly szerencsés költői képzetnek, mint eme pillanatban. A semmiből való teremtés annyira fenséges, hogy emberi eszünkkel föl sem érjük, a chaosból való alkotás ellenben az emberi működés analogiáját ruházza az emberiebbnek képzelt istenségre. Amaz istenibb, ez emberibb.

Minden, mit az ember alkot, föltételektől függ; zűrzavaros, módszertelen meglevő dolgok rendezéséből, a meglevő erők felhasználásából és czélszerű fejlesztéséből áll. Eszerint az emberi alkotás voltaképp csak alakítás. Ahol nincs miből alakítanunk, ott nincs is mit alkotnunk. Most értjük meg csak igazán a *forma dat esse rei* mélységes érzelmét.

Milyen körülmények közt, milyen módon, milyen nehézségekkel született meg a magyar philologia, s hogyan alakult meg társaságunk, annak rövid vázlatát s egyes részleteit eddigi beszédeimben nem egyszer volt alkalmam bemutatni. Ma, mikor egy 25 éves korszak leforgása után egy új korszak előtt állunk, illő, hogy társaságunk eddigi életén végig nézzünk, s eredetét s fejlődését emlékezetünkben megújítsuk.

Amint már 15 évvel ezelőtt, X. közgyűlésünk megnyitásakor, tüzetesen elmondottam, 1873 decz. 16-ika volt az a nap, mikor Berlinben, a *Berliner Gesellschaft für das Studium der neueren Sprachen* ülésén társaságunk megalapításának eszméje bennem megfogamzott.

Miután tervemmel tudományos utamról hazatértem, 1874 jun. 2. a középiskolai tanáregylet nyelvészeti szakosztályában,

melynek akkor én voltam elnöke, *Garami Rikárd* szakosztály jegyző azzal az üdvözlő felhívással lepett meg, hogy alapítsak Budapesten a külföldiekhez hasonló nyelvtudományi társaságot. A szakosztály mindjárt fel is szólított, hogy csináljam meg a tervezetet s mikor már készen leszek az alapszabályokkal, hívjam össze a budapesti philologus tanárokat, hogy a dolgot közösen tárgyaljuk és eldöntsük. 1874 jun. 12. volt az a nap, melyen a megbízásnak megfelelttem. Az értekezlet alapszabályaimat elfogadta s ezzel megtörtént volt az első lépés tervünk megvalósítására. Hogy e társaság létre jött, azt nagyrészt Garami fáradhatatlan buzgalmának köszönjük. Ő volt az, ki engem legjobban támogattott, ki a társaság eszméjét mindenfelé terjesztette, s a philologia tanárait és barátait csatlakozásra ösztönözte.

1874 aug. 8. volt társaságunk alakuló gyűlése. Összesen 38-an jelentkeztünk. Ma rajtam kívül már csak 10-en vannak, kik társaságunknak most is tagjai. A többiek részint elhaltak, részint kiléptek. Ez a többi 27 :

Abday Asztrik	Lintner Lajos
Ambrus Mór	15 Margalits Ede
Balugyánszky József	Névy László
Bodnár Zsigmond	Novák Gerő
5 Garami Rikárd	Petrovits Ferencz
Gyurmán Andor	Rajz (Révy) Ferencz
Haverda Mátyás	20 Ring Mihály
Holub Mátyás	Rozsnyai Károly
Jeszenák Ráfáel	Scholtz Albert
10 Klein (Kármán) Mór	Szarvas Gábor
Károly György Hugó	P. Thewrewk Árpád
Komáromy Lajos	25 Tomor Ferencz
Landau Alajos	Virkler Endre

Volf György.

Az a 10, ki társaságunk alapításának 25. évfordulóját megélte :

Bartal Antal	Király Pál
Bászel Aurél	Köpesdy Sándor
Beermüller Ferencz	Pfeifer Antal
Elischer József	Szinnyei Endre
Hofer Károly	Vajdafy Géza.

Mult aug. 8., mint a 25. évforduló napján, levélben üdvözöltem e régi bajtársaimat. Igazán meghatók azok a feleletek, melyek-

kel üdvözlő soraimat viszonozták, s azok a szerencse-kivánatok, melyekkel ama nevezetes napon mások is megleptek. Cserhalmi Samu, buzgó pénztárnokunk, ki pénzügyi miniszt. hivatalnok létére igazi humanistikus lelkesedéssel evidentiában tartja társaságunk minden mozzanait, s Danzer Béla rk. tagtársunk latin nyelven üdvözöltek. Schuchardt Hugó, társaságunk tiszteleti tagja, ép az nap utazott Budapesten keresztül s egy pár órai itt tartózkodása alatt ezeket a sorokat intézte hozzám: Verehrter Freund! Auf der Durchreise nach Herkulesbad einige Stunden hier weilend, lese ich im Budapesti Napló, dass gerade heute vor 25 Jahren die gründende Sitzung der Phil. Ges. stattgefunden hat. Wie Sie selbst den noch übrigen zehn Mitgliedern bei dieser Gelegenheit gratulirt haben, so erlaube ich mir Ihnen gegenüber das Gleiche zu thun — das unwürdige Mitglied dem würdigsten Präsidenten.

Vajdady Géza ungvári főgymnasiumi tanár, aug. 20. kelt levelét e szavakkal fejezi be: kívánom, hogy societas classicæ philologiae vateris atque recentioris auspicio præsidioque tuo floreat, crescat æternum in ævum: quod Deus facit.

A mostani nemzedéknek sejtelve sincsen arról, hogy a philologia meghonosítása mily nagy nehézségekbe ütközött. A mostani állapotot mindenki természetesnek tartja. Hogy kell-e philologia, kell-e philologiai társaság, ma már senki sem kérdi.

Kulturállam akarunk lenni. A hazafias bölcsesség kelti bennünk ezt az akaratot, s ez az akarat teszi kötelességünkkel, hogy addig ne nyugodjunk, míg a tudományt tőlünk telhetőleg hatalmunkba nem kerítettük. Mert ha igaz — amiről az emberiség egész története tanúskodik, hogy *ipsa scientia potestas est*, akkor az is természetes, hogy csak annak a nemzetnek van jövője, mely ezt az igazságot szem előtt tartja, s mindent elkövet, hogy ezt a tudomány-adta hatalmat mentől jobban értékesítse.

Az embernek az emberiséghez való viszonyát nyelvbéli s történelmi képzettsége, a természethez való viszonyát a mennyiségtan s a rajta mint alapjukon épülő természettudományok tárgyazzák.

Igen tekintélyes hangok azt hirdetik, hogy a reáltudományoké a jövő. E tudományoknak világra szóló fontosságát senki sem vonja kétségbe, sőt igenis elismerjük, hogy hazánk anyagi felvirágoztatását azoktól kell várnunk; de hogy ez a föld ezentúl is magyar föld legyen, hogy e földön magyar szellem, magyar nyelv, magyar mű-

veltség uralkodjék, azt nem a reál, hanem a humanistikus tudományoknak fogjuk köszönni.

Ami a philológiát illeti, voltak olyanok, kik azért nem akarták a meghonosítását, mert nem ismerték; olyanok akik ismerték s ép azért nem akarták, s végre olyanok, kik akarták volna, de külön philologiai társaságot nem tartottak szükségesnek.

Hogy a nyelvtudomány és philologia közt lényeges különbség van, azt a magyar közönség még mai nap sem igen tudja, akkoriban pedig még régibb tanférfiak is egynek vették s a philológiát nevetséges szörszálhasogatásnak képzelték, s aminő módon Greguss Ágost *Lakatosok* című költeményében azokat ostorozza, kik

«Betűt, tagot, szót, mondást jól megrónak;
De lelkibe nem hatnak az írónak,»

oly kicsinyléssel szóltak magáról a philologiai tudományról is.

Ami pedig tudták, hogy mi a philologia s annak a jelentőségét ismerték és hirdették, teszem *Hunfalvy Pál*, a magyar nyelvtudomány epochalis megteremtője, nem hitte volt, hogy mi magyarok képesek leszünk e téren a németekkel versenyezni s jóakarólag azt tanácsolta nekem, hagyjuk a philológiát a németeknek. Az az ő provinciájuk: soha sem leszünk képesek őket utólélni. Szorítokozzuk csak a classicusok fordítására. Ha akkor szavát fogadtuk volna, ma nem hogy philologiai tanulmányokat, de jó fordításokat se bírnánk felmutatni; mert igazi jó fordítás philologiai tanulmányok nélkül nem is képzelhető. A philológiára tehát nekünk is szükségünk van, s mi semmi szín alatt sem ismerhetjük el azt, hogy ez vagy az a tudomány ennek vagy annak a nemzetnek a kiváltsága.

Ime ezt feleltem Hunfalvynak, s ő, ki eleinte nem bizott működésünk sikerében, utóbb a kétségtelen sikernek maga is örvendett, még pedig nemcsak mint tudós, hanem mint lelkes hazafi is, ki hazánknak műveltségben, tudományban való gyarapodását őszintén óhajtotta. (Lásd Elnöki Beszédeim 187. lap.)

Azoknak, kik külön philologiai társaságot nem tartottak szükségesnek, első közgyűlésünk alkalmával adtam meg a szükséges felvilágosítást.

Voltak olyanok, kik azt mondták, hogy a tudósok munkásságát nem kellene az Akadémiától elvonnunk az által, hogy a philologiai tudomány számára külön társaságot alkotunk. E nagy

tudománynak ott van legméltóbb helye, s az akadémikusok első kötelessége a hazai tudomány legdíszesebb intézetének szolgálni.

Mások meg azt jegyezték meg, hogy amit mi teszünk, nem tehetnők-e ugyanazt az Országos Tanáregylet kebelében is; van nyelvészeti szakosztálya, álljunk oda be.

Ami az első véleményt illeti, azt feleltem, hogy az Akadémia a hazai tudományosság legmagasabb foruma; ott csak valódi önálló tudománnyal állhatunk elé, míg ellenben a mi társaságunk, jól tudva szerény voltát, egyelőre koránt sem követelheti minden egyes előadástól, hogy az önálló kutatáson alapuló új eredményt mutasson, hanem örömmel fogadja azt is, ha valami jóra valótló ismertet, a külföldi irodalom valamelyik új termékére figyelmeztet, ha oktat, ha útba igazít.

Igaz ugyan, voltak olyan előadásaink is, melyeket az Akadémia is magához méltónak tartott volna, s az csak elégtételül és buzdításul szolgálhat nekünk; de azt kell tudnunk, hogy a nem akadémikus vajmi ritkán merészkedik értekezésének előadhatására az Akadémia vendégszeretetéhez folyamodni; holott nálunk itthonosnak érzi magát s hamarabb mer a nyilvánosság elé lépni. Azután alapszabályaink a kezdő philologusnak is megengedik, hogy rendkívüli tagjának szegődhessék. Szóval társaságunk alatt kezdi s úgy törekszik fölfelé, az Akadémia a gyümölcsből csak a hesperidák almáját válogatja magának.

Ami a tanári egyletet illeti, tudnunk kell, hogy az a tudományra a középiskolai mértéket veszi; mink a philológiát egész terjedelmében, minden segédtudományával együtt. A tanári egyletnek a pædagogiai cél lebeg szeme előtt: mi a tudománynak egész tág körében mozgunk. A tanári egylet rendes évi tagdíjt szed, a philologiai társaság nem (t. i.: 1874—1880.) Ha erre az utolsó pontra nézve azt jegyeznék meg valaki, hogy az nem volna akadály a egyesülésnek, hiszen a philologiai társaság tagjai úgyis a tanáregyletét egyszersmind, azt kell válaszolnunk, hogy az csak félig igaz, mert társaságunk 106 tagja közül 46 nem tartozik a tanáregyletbe, sőt nagyobbbrészt nem is tanár.

Berecz Antal, a középiskolai tanáregylet akkori elnöke, ki egyenesen azért jött volt el közgyűlésünkre, hogy ott a maga egyletének védelmére keljen, mihelyt okaimat meghallotta, minden felszólalásról lemondott. Ő is belátta, hogy mi más czélt követünk

mint a tanáregylet s hogy egészen jogosult társaságunk külön fennállása. (Eln. beszédeim 6—8 lap.)

Valamint egyrészt nagy nehézségekkel állottunk szemben, úgy másrészt örvendetes buzdításban is részesültünk. Mindenek előtt buzdított az a példa, melyet a Berliner Gesellschaft für das Studium der neueren Sprachen említett ülésén láttam.

Különösen lelkesítőleg hatott reám az, mikor az ülés után tartott banketten Herrig, a társaság elnöke és lelke engem mint magyar politikai ellenségüknek nyilvánított, de a tudományterén szívesen látott barátjuknak köszöntött fel, s ezt a megkülönböztetést tüzetesen illusztrálta is. A velem szemben ülőre mutatott: hogy az francia, politikailag mindenkép ellenkeznek vele; de a tudományban közte és köztük a legszebb egyetértés (Eln. beszédeim 107. lap.)

Buzdítólag hatott az a lelkesedés, melylyel itthon fogadtak s a philologiai társaság létrehozásában közreműködtek, buzdítólag az a jóindulat, melyet kiváló külföldi tudósok irányomban tanúsítottak, nevezetesen Ritschl Frigyes az utolsó princeps philologorum és Schott Vilmos, a világ egyik első rangú nyelvtudósa, Magyarország igazi barátja s nyelvészetünknek külföldön legkitünőbb képviselője.

Ritschl szavai, melyeket két évre rá, hogy társaságunk megalakult, 1876 jun. 24. kelt levelében hozzám intézett, méltók arra, hogy ezennel is a társaság emlékezetébe visszaidézzem: Das Interesse an den Culturbestrebungen Ihres schönen Vaterlandes ist ein so allgemeines und berechtigtes, dass jeder, der in irgendwelche nähere Beziehung zu ihnen gesetzt wird, von dem Gefühl hoher Befriedigung durchdrungen sein muss, und die lebhaftesten Wünsche für den fortschreitenden geistigen Aufschwung hegen wird. (Elnöki beszédeim 27. és 80. lap.)

Míg a társaság megalakítására felhívó íven mindössze 38-an iratkoztunk, addig az I. közgyűlés alkalmával már 106-ra rúgott a tagok száma. Ezek közül rendes tag volt 66, levelező 37, tiszteleti három. (Elnöki beszédeim 8. lap.)

A II. év folyamában számunk hatalmasan gyarapodott. Akkor lett tagtársunk Heinrich Gusztáv, Szamosi János, Hóman Ottó, Hegedüs István, Beöthy Zsolt, Goldziher Ignác, Hampel József, Pasteiner Gyula, Mayr Aurél, Meltzl Hugó, Hatala Péter, Ortvy Tivadar, Haberern Jonathán, Kassai Gusztáv, Cherven Flóris,

Barna Ignác, Erődi Béla, Harrach József, Géresi Kálmán, Lichner Pál, egyetemünk kitünő tanítványai : Simonyi Zsigmond, Ábel Jenő, Czenger (Csengeri) János, Pecz Vilmos, Keleti Vincze, Latkóczy Mihály, Sonnenfeld (Szilasi) Mór, Haslinger Ferencz, Himpfner Béla s még többen, kik között Mikszáth Kálmánt s gr. Majláth Györgyöt is üdvözölhattük.

Aki végignéz társaságunk volt és jelen tagjainak névsorán, örömmel konstatálhatja, hogy Magyarország minden számot tevő nyelvésze és philologusa, kik hazánk alkotmányos és tudományos megújulásának korszakában éltek majdnem egytől-egyig tagjai voltak társaságunknak.

Míg saját közlönyünk nem volt, a Magyar Tanügy, a Tanár-egylet Közlönye, az Ábrányi-féle és Abafi-féle Figyelő, az Erdélyi Múzeum, az Archæologiai Értesítő s a törekvéseinket pártoló napisajtó, nevezetesen a Kelet népe s a Magyar Állam közölte hol egész terjedelmükben, hol kisebb-nagyobb kivonatban értekezéseinket.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny, melynek keletkezését X. közgyűlésünk alkalmával volt szerencsém részletesen ismertetni (Eln. beszédeim 113—115. lap.) 1877-ben jött létre. Jóllehet nem ami társaságunk, hanem a budapesti tudományegyetem nyelvész- és philologus-tanárai indították meg, mégis a mi társaságunk szolgáltatta a munkatársakat, a mi társaságunk vette legnagyobb hasznát.

1880-ban, VI. közgyűlésünk új alapszabályokat állapított meg, mely új alapszabályoknak az volt a főcéljuk, hogy az Egyetemes Philologiai Közlöny a Budapesti Philologiai Társaság hivatalos orgánumává legyen, amit csak úgy lehetett valósítani, hogy rendes évi tagdíjra köteleztük magunkat.

Hogy mit tudott a classica philologia hazánkban társaságunk alapítása előtt felmutatni, azt *Bartal Antal* akadémiai székfoglalójában találjuk bibliographiailag felsorolva. Hogy azóta mint fejlődött tudományunk, hogy legkülönbözőbb disciplináiban mit és mennyit hozott létre annak részletes felsorolását az Egyetemes Philologiai Közlönyben évenként megjelenő bibliographiában s az egész Közlönyhöz írt Tárgymutatóban láthatni. E Tárgymutató, melyet Pruzsinszky tagtársunk ritka érdeklődéssel párosult fáradozásának köszönünk, annyira részletes s ép azért annyira útbaigazító, hogy nem győzöm eléggé ajánlani mindazoknak, kik a humanistikus tudomány bármely ágával foglalatostkodnak.

Ami a classica philologia terén való sikert illeti, azt több ízben volt alkalmam örömmel konstatálni.

Ha a classica philologia terén társaságunk alapítása előtt még némi szerény előzményekről beszélhetünk, a modern philológiában még ilyenekről is alig lehetett szó. Csupán a hazai irodalom körül buzgólkodott több jóakarattal és lelkesedéssel, mint tudományos módszerrel és sikerrel a hazafiaknak egy kis csoportja. Társaságunknak itt sokoldalú, alapvető munkásságra nyílt tere, és tagtársaink készséggel fogtak a munkához. Hogy mily sikerrel, azt mások fogják megítélni; itt csak fáradozásaink részét akarom néhány vonással vázolni.

Előtérben a hazai nyelv és irodalom állott. Kezdetől fogva sürgettük a classica philologia biztos módszerének alkalmazását jeles régibb és újabb íróink kiadásánál szintúgy, mint munkásságuk és életük történeti feldolgozásánál és méltatásánál, hol a felszínes és üres æsthetizálás helyébe a történeti szempont érvényesítése volt törekvéseink czélja. És kiterjesztettük figyelmünket minden kérdésre, mely tudományos feleletre várt. Az egyes költők nyelve és verselése ép oly méltatásban részesült, mint az a viszony, melyben elődeikhez és kortársaikhoz állottak. Különös figyelmünk tárgya volt a külföld hatása nemzeti irodalmunkra, népies hagyományaink eredete és története, hazai költészetünk helye a világ-irodalom egészében. De hazánknak a külföldre való hatása, s hazai tárgyaknak idegen írótól való feldolgozása sem kerülte el figyelmünket. Bele vontuk tanulmányaink körébe a hazai mythológiát és régiségeket, rábeszeltük műtársainkat arra, hogy az irodalom és művelődés terén a legkisebb apróság is olykor jelentős lehet s nem egyszer meglepő eszközt szolgáltat az író korának, mintáinak, egyéniségének helyesebb felfogására.

Nemcsak önálló kutatásokban folytattuk e munkásságunkat, hanem tudományos irodalmunk megbirálásában is. A kritika fegyvere éles, néha kelleténél élesebb. Nem egyszer talán igazságtalan, legalább méltánytalan is volt. De az egyéni sérelem sohasem volt czél, és a hol mégis megesett, ott a tudományos túlbuzgóság szolgált a bírálónak némi mentségére. Philologiai és irodalomtörténeti irodalmunk színvonalának hatalmas emelkedése jó részben ezen munkálatok eredménye.

Másodsorban foglalkoztattak bennünket az idegen nyelvek és irodalmak közül azok, melyek középiskolai oktatásunk tárgyai:

a német és a francia. Itt teljességgel üres lappal állottunk szemben. E téren fő törekvésünk volt a tudomány fejlődését figyelemmel kísérni s legfontosabb eredményeit az iskola számára hozzáférhetővé tenni. A külföldi kiválóbb jelenségek ismertetése mellett folyt az önálló munkásság cikkekben, fordításokban, bírálatokban, kisebb közleményekben. Mindenkor mindenben tudományos alapon, szigorú következetességgel, a világirodalom egyéb nagy körére fordított egyetemes figyelemmel. Nem egy eredménye ezen fáradozásainknak jutott a külföldnek tudomására, hol teljes elismerésben is részesült. Sajnos, igen sok dolog hever eltemetve közlönyünkben, mit a külföld szívesen venne tudomásul. Fő figyelemmel voltunk mindig arra, hogy a külföld tudományos haladását nyomban nemzeti irodalmunk érdekében is érvényesítsük, úgy hogy legfélreesebb tudományos kalandozásaink voltaképeni központja hazai kulturánk földerítése és helyesebb, mélyebb méltatása volt.

Ha a többi európai nagy irodalmak ritkábban foglalkoztattak bennünket, az nem jóakaratonkon vagy érdeklődésünk hiányán mult, hanem erőnk gyengeségén és eszközeink szegénységén.

Alighogy a kezdet nehézségein túl estünk volt, máris szűknek bizonyult közlönyünk kerete; s bár folyton tágitottunk rajta, néha anyagi erőnk túlfeszítésével, s most is indokolt a naponkint felhangzó panasz, hogy még mindig szegények vagyunk.

Fő célunkat, a szigorú philologiai módszer meghonosítását, elértük. A ki manap hazánkban philologiai kérdésekkel a szó legtágabb értelmében foglalkodik, mind jól tudja, hogy csak a legszélesebb körű tájékozottsággal, a legbiztosabb alapon, körültekintő éles kritikával, s tudományos módszer lelkiismeretes alkalmazásával szabad csak dolgoznunk, még akkor is, ha a legapróbb adattal bibelődünk, mert a tudomány terén vannak nagy és kis kérdések, de ezek csak a megoldásukhoz megkívántató erő szempontjából nagyok vagy kicsinyek: a tudomány maga ilyen megkülönböztetést nem ismer.

Íme működésünk eredményének rövid vázlata.

Nincs helyén itt egyesek érdemeiről szólni, azt majd megteszi az irodalomnak a hazai tudományosságunk bíráló historiographusa, de a mi egész társaságunkra fényt vet, a közös munka eredményét éppen az elnök van hivatva ily ünnepies pillanatban az érdeklődő közönség tudomására juttatni.

Valamint a munkás embernek úgy a munkás társaságnak élete sem mindig derűs, sem mindig borús.

Mind a gyászban mind az örömben 25 év leforgása alatt elég részünk volt.

A régi képzelet szerint az alvilág istene Pluton s a holtak az ő kincsei. A kik meghalnak incurrunt in pleores. A felgyarapodott sokaság fogalmából fejlődött a kincs fogalma s így képződött a plutos szó, mi már nem sokaságot, hanem kincset jelent, és plutosból Pluton, az alvilág plutos istene.

Azért hívták magát az alvilágot Orcinus thesaurusnak, Orcus kincstárának.

Mink is holtainkat kincseknek nevezzük, csakhogy nem az alvilág, hanem a magunk kincseinek, melyeket földi életünk számára örökre elvesztettünk.

Ha végig lapozgatjuk társaságunk törzskönyvét, sok olyan névre találunk, mely már csak hálás emlékezetünkben él. Nem sorolom fel mind, csak azokat említem, melyek társaságunk s irodalmunk történetében különösen felejthetetlenek :

Ábel Jenő, Ballagi Mór, Barna Ignác, Brassai Sámuel, Budenz József, Csiky Gergely, Edelspacher Antal, Fröhlich Róbert, Garami Rikárd, Greguss Ágost, Haberern Jonathán, Hunfalvy Pál, Keleti Vince, Loos József, Nogáll János, Pozder Károly, Ring Mihály, Szabó István, Szarvas Gábor, Szilágyi István, Tél fy Iván, Torma Károly, Volf György, Zichy Antal.

Külföldi barátaink közül elvesztettük Georges Károly Ernőt, Hagen Hermann, Loewe Gusztávot, Müller Frigyes, Müller Lucziánt, Ritschl Frigyes és Schott Vilmost.

Volt még egy nagy veszteségünk, nemcsak nekünk, hanem az egész országnak, melynél megdöbbentőbb nem érhetett. Elvesztettük királynénkat, édes hazánk nemtőjét. A mily borzalmas volt a pótolhatatlan veszteség legelső hire, oly végtelen volt a gyász, mely a magyar nemzet szívére borult. E gyász azonban nemcsak sötétséget terjesztett, hanem fényt is szült: glóriát árasztott a dicsőült szent alak köré s a történelem sírboltjából a legendák magasságába emelte. (E. Phil. Közl. XXIII. 160. l.)

A lesújtó gyász napjain kívül voltak lélekemelő ünnepeink is, melyek az idegen érdemek elismerésének és saját sikereink örömeinek voltak szentelve.

Örömnünnepeink sorát Szabó István írói pályájának 50 éves

jubileuma nyitja meg, melyet 1875. decz. 1-én ünnepeltünk. Gyönyörűen leírta Beöthy Zsolt tagtársunk a Fővárosi Lapok XII. évf. 277. számában. A rá vonatkozó részleteket XI. közgyűlésünkön mondott beszédem ismerteti. (Elnöki beszédeim 17, 19, 20, 121—122. lap.)

1876. jan. 5-én Tamaskó Istvánt részesítettük méltó elismerésben. Akkor olvasta fel P. Thewrewk Árpád *Egy veterán szánszkrít tudósunk* című értekezését, mely meglepő tartalmánál fogva külföldön is figyelmet gerjesztett. (Elnöki beszédeim 20. és 60. lap.)

1876. decz. megemlékeztünk Ritschl Frigyesről, az utolsó princeps philologorumról, kinek ránk vonatkozó szép szavait beszédem elején idéztem. (Elnöki beszédeim 30, 123. lap.)

1877. április 8-án a philologia ujjászületésének 100. évfordulóját ünnepeltük. Akkor volt 100 éve, hogy Wolf Frigyes Ágostont a göttingai egyetemen philologiæ studiosus-nak beiktatták, az első eset, hogy valaki e néven egyetemi hallgatónak iratkozott. E szép ünnep eszméjét a budapesti egyetem philologus hallgatói pendítették volt meg, s ez az oka, hogy az ünneplő szerep kiválólág ő nekik jutott. Keleti Vincze ismertette Wolf életét, Ábel Jenő Wolfot mint az új értelemben vett philologia megteremtőjét, Molnár István Lajos pedig a Homeros-féle kérdést. (Elnöki beszédeim 31—32. l.)

1878-ban Theodorus Gaza halálának 400-ik évfordulóját, 1881-ben Nicolaus Heinsius halálának 200. évfordulóját, 1885-ben Muretus halálának 300. évfordulóját ünnepeltük. (Elnöki beszédeim 51, 123. lap.)

Ugyancsak 1885-ben volt az aradi Fábíán-ünnep, melyben lényeges részt vettünk. Oly férfiúnak a házat díszítették akkor emléktáblával, ki különösen classicus-fordításaival érdemelte ki magának a halál utókor elismerését.

Valóságos ünnepi fény ragyogta be XIII. közgyűlésünket, mikor József cs. és kir. Főherceget, ki különös figyelemmel kíséri társaságunk működését, sőt folyóiratunk munkatársai közt is helyet foglal, mint hazai tudományunk egyik specialis ágának maradandó érdemű tudósát tiszteleti tagnak választottuk.

Örökké emlékezetes lesz ránk nézve az 1893-iki év, mikor a bécsi philologiai congressus vendégei voltunk. Nekem jutott a szerencse, a magyar philologusokat vezetni s József főherceg Ő Fenségét is képviselni. Akkor inauguráltuk a magyar philológiát

a külföld színe előtt, s akkor részesültünk nagyobb örvendetes elismerésben. (Eln. beszédeim 200—218. l.)

Magyarország fennállásának 1000-éves ünnepében a Budapesti Philologiai Társaság úgy vett részt, hogy saját alapulásának és fennállásának jubileumát iktatta az országSZerte rendezett ünnepélyek sorába. (Eln. beszédeim III—VIII. és 226—235. l.)

Akkor társaságunk voltakép közlönyének 20 éves fennállását vette jubileumának alapjául. Ma, uraim, társaságunknak 25 évvel ezelőtt történt megalapítását ünnepeljük.

E nevezetes pillanatban, mikor XXV. közgyűlésünket megnyitom, a multa nézve csak egy szavam van: *a hála*.

Hálát mondok a társaság valamennyi munkás tagjának, hálát elnöktársamnak s az egész tisztí karnak, nevezetesen pénztárnokunknak, ki 15 év óta lankadatlan buzgalommal s mintaszerű pontossággal szolgálja ügyünket, hálát alapító tagjainknak, kiknek a társaság csekély vagyonát köszöni.

Különös hálával tartozunk a M. T. Akadémiának, hogy üléseink számára mindjárt eleinte úgynevezett Kisfaludy-termét, utóbb kis dísztermét nekünk átengedte, s hogy 20 év óta folyóiratunkat 1000 forintnyi támogatásban részesíti. Ha van sikere és elvitáztatatlan érdeme társaságunk működésének, azt csak a M. T. Akadémia jóindulatú támogatása tette lehetségessé.

A jövőre nézve az a szent óhajításom, hogy a Budapesti Philologiai Társaság mind szellemileg mind anyagilag évről évre jobban gyarapodjék, s hovátoVább nagyobb szolgálatokat tegyen az édes Hazának!

PONORI THEWREWK EMIL.

II. Titkári jelentés.

Tisztelt Közgyűlés!

Nekem jutott, érdemesebbek után a kevésbbé méltónak a szép feladat, hogy ez ünnepi alkalommal, társaságunk életének ötödik lustruma végén, ne csupán az elmúlt évről számoljak be az Alapszabályokban körülírt kötelességem szerint, hanem titkári jelentésem keretében egy-egy kis visszapillantást vessek az elmúlt huszonöt esztendőre is.

Senkisem érzi nálamnál mélyebben, mennyivel hivatottabb lett volna erre az a férfiú, ki e szép tisztben közvetlen elődöm volt s választmányunknak azóta is egyik oszlopos tagja. Más téren való nagy elfoglaltsága tette számára lehetetlenné ez állás kötelességeinek további telje-

sítését; s midőn a tavalyi közgyűlésen őszinte sajnálattal voltunk kénytelenek megmásíthatatlan szándéka előtt meghajolni, a legkevesebb, a mit társaságunk érdekében kifejtett sok évi buzgalma elismerésül tehetünk, közgyűlési jegyzőkönyvünkben megörökített forró köszönetünk volt. A hála ez igaz érzetével lelkünkben szorosán egybeolvad az a remény, hogy társaságunk továbbra is számíthat az ő minden irányú támogatására.

A tavalyi közgyűlés megtisztelő bizalma egy Ábel Jenő, Pecz Vilmos, Fináczy Ernő utódjául az én csekélységemet állította e díszes polczra, a miért csak most nyílik alkalmam a tisztelt társaság összeségét képviselő közgyűlésnek forró köszönetet mondanom. De midőn ezt teszem, engedjék meg, hogy egyúttal gyengeségem érzetében előre is elnézést kérjek, ha a belém helyezett bizalomnak, a mint eddig aligha feleltem meg óhajom szerint, úgy ezentúl sem lennék képes megfelelni.

Hálásan kell elismernem mindjárt e beszámoló elején, hogy társaságunk derék pénztárnoka nekem is ugyanazzal a lankadatlan buzgalommal és önzetlen ügyszeretettel járt kezemre az adminisztratív teendők oroszlánrészének végzésében, a melylyel hivatalbeli elődömet is az utóbbi években támogatta. Újabb súlyos megpróbáltatásnak kitett anyagi helyzetünk, a Tárgymutató költséges, de elodázhatatlan kiadása által előállt szinte válságos állapot, csak az ő hajthatatlan erélyétől várhatja kedvező megoldását. A számvizsgáló bizottság részletes jelentését anticipálva, annak legkiemelkedőbb adataiból megnyugvással láthatjuk, hogy e nem csekély kockázatú, de szükséges vállalat nem billentette ki egyensúlyából vagyommérlegünket.

Ennek főbb tételei 5764 frt 26 kr. bevételünkkel szemben 5405 frt 73 kr. kiadást és így 358 frt 53 kr. pénztári maradványt mutatnak. Újabb alapító tagot a lefolyt évben nem regisztrálhatunk, de az illetők iránti mély hálával jegyezhetjük fel, hogy eddigi alapítóink közül *Hegedüs István* 100 koronáról 200-ra, *Heinrich Gusztáv* 238 koronáról 301-re, ifj. *Reményi Ede* pedig 400 koronáról 520-ra emelték fel adományukat. Tagdíjak czímén 3414 frt 20 kr. folyt be, tehát 705 tag közül 683 tett eleget alapszabályszerű kötelessége e részének, s csak 22 maradt hátralékban, a mi a tagok rendkívüli jóakaratról tanúskodik. A tárgymutató összes kiadásai 2157 frt 49 krt tettek, a miből 880 frt a teljesen kifizetett szerkesztői tiszteletdíj s 1207 frt 73 kr. a még ki nem egyenlített nyomdai tartozás. Mindenesetre oly tetemes összeg, a mely a legnagyobb óvatosságra és takarékos gazdálkodásra inthet bennünket; de a nyomda igazgatóságának szíves előzékenysége lehetővé tette, hogy ez aránylag elég nagy tartozást a legközelebbi évek költségvetésének keretébe teljesen normális módon illeszszük be. Örvedetes tényként említhetem fel ugyanitt, hogy a Tárgymutatóért eddig befolyt összeg

(663 frt 80 kr.) fölülmulta várakozásunkat, és azzal a reménnyel kecsesget, hogy a költséges kiadvány nem fog társaságunknak akkora áldozatába kerülni, mint annak idején a Pótkötetek.

Ilyenformán bizvást remélhetjük, hogy közlönyünket, a mely a lefolyt évben is megtartotta az utóbbi időkben már meglehetősen egyenletessé vált 61 ívnyi terjedelmét, ezentúl is legalább ekkora ívszámmal adhatjuk tagjaink és előfizetőink kezébe. S itt, a negyedszázados határ kónél, Fináczy Ernő millennaris visszapillantását*) az azóta eltelt három év adataival kiegészítve, felemlítem, hogy folyóiratunk eddigi huszonhárom évfolyama körülbelül 1300 íven összesen mintegy 945 értekezést, 1224 hazai és 1377 külföldi munka ismertetését tartalmazza a számos vegyes közlemény mellett. Ehhez járul még a Tárgymutató majdnem 22 íve.

Legutóbbi évfolyamunk 35 értekezésen kívül 39 hazai munka és ugyanannyi program-értekezés, továbbá 28 külföldi munka behatóbb ismertetését foglalja magába. Úgy az értekezések, mint a könyvismertetések felelelik majdnem az összes philologiai disciplinákat. Amazok közt 8 a classica philologia, 12 a magyar nyelvészet és irodalomtörténet körébe tartozik, a többi pedig egyéb nyelvek philologiai között oszlik meg, vagy általános természetű.

Folyóiratunk mellett társaságunk szellemi életének felolvasóüléseinek a fokmérői. Ezeket illetőleg is élek a huszonöt éves forduló alkalmával, és ezúttal csak az alábbi táblázat**) összegeit emelem ki. A lefolyt negyedszázad alatt társaságunk, a mennyire az első éveket illetőleg az elnöki megnyitókából, a továbbiakra nézve pedig közlönyünkől megállapíthattam, összesen 158 felolvasó ülést tartott, a melyeken 402 dolgozat került bemutatásra. Az utóbbi tíz évet illetőleg ezeknek 74-re rügő összegéből 29 a classica philologiai, míg a többi 45 egyéb nyelvek és iro-

*) E. Phil. Közl. XXI, 193. l.

	ülés	felolvasás		ülés	felolvasás	
**)	1875 jan—aug.	7	17	1889	3	8
	1875 aug.—76 júl.	10	24	1890	4	9
	1876 júl.—77 júl.	7	25	1891	5	12
	1877—78	6	19	1892	8	19
	1878—79 okt.	6	21	1893	8	16
	1879—80 „	7	19	1894	8	16
	1880—81 „	6	16	1895	8	15
	1882	4	15	1896	7	13
	1883	7	17	1897	6	14
	1884	6	17	1898	7	14
	1885	4	13	1899	7	18
	1886	6	15			
	1887	5	13	1875—1899		
	1888	6	15	végeig	158	402

dalmak körébe vágó volt, vagy általános nyelvészeti és irodalmi kérdések körül forgott.

Az elmúlt évben összesen 7 felolvasó és 8 választmányi ülést tartottunk. Az utóbbiakon társaságunk administratív ügyeit intéztük el, a választmány tagjai nagy részének dicséretes buzgalma mellett. Itt említtem meg, hogy másodtitkárunk hosszabb tanulmányútra menvén, ideiglenes helyettesítésére a választmány *Zlinszky* Aladár dr.-t kérte fel, a ki e felszólításnak készséggel tett eleget, s így tetemesen megkönnyítette az én munkámat. Fogadja érte hálás köszönetemet. Felolvasó üléseink tárgysora, a melyben 5 classica-philologiai értekezés mellett 13 egyéb tárgyú szerepelt, a következők: febr. 8. *Récei* Viktor «Collin Regulus-a Wesselényi Miklós kiadatlan fordításában», *Hornyánszky* Gyula «Bevezetés a görög dráma eredetének kérdéséhez»; márczius 8. *Latkóczy* Mihály «A Szinnyi-Merse codex» (Beniczky Péter Magyar ritmusainak kézírata), *Schneeberger* Nándor «Parzival és Arany Toldija»; április 12. *Tolnai* Vilmos «Csokonai verstani nézetei», *Morvay* Győző «A Pucelle magyar fordítása», *Heinrich* Gusztáv «A tübingai pályakérdés 1808;» május 10. *Bartha* József «Az új Nagy Szótár terjedelme és feladata», *Cserép* József «A gyulafehérvári Sallustius-codex», *Katona* Lajos «Az Alphabetum Narrationum budapesti kivonata»; október 11. *Bleyer* Jakab «Demantius Kristóf Magyar Tábori Dob-ja», *Krausz* Sámuel «Vergilius Maro Grammaticus nyelvösszehasonlítása», *Maurer* Mihály «Csokonai és Tiedge», november 8. *ifj. Reményi* Ede «Görög költői leírások», *Kiss* Ernő «A Székelyek Erdélyben és Zalán futása»; december 15. *Heinrich* Gusztáv «Egy régi német Attila-dráma», *Némethy* Géza «Adversaria critica» (az Euhemeros-töredékekhez), *Simonyi* Zsigmond «Egy középkori jogi műszó (forbat)».

Felolvasó üléseink a lefolyt esztendőben is a közelmúlt évekből már megszokott látogatottságnak örvendettek. E tekintetben kivált azóta javult a helyzet feltünőbbben, a mióta a M. T. Akadémia eléggé meg nem hálálható vendégszeretete folytán e díszes termekben tarthatjuk üléseinket. Úgy ezért, mint már évek óta élvezett tetemes segélyért, melylyel folyóiratunkat támogatja, fogadja a M. T. Akadémia ezúttal is kifejezett mély köszönetünket. Hozzájárul üléseink nagyobb nyilvánosságához az a körülmény is, hogy a pénztárnok buzgalmából, egy régibb választmányi határozat alapján legalább minden fővárosi tag külön meghívót is kap az ülésekre; valamint hogy utóbbi időben a napi sajtó is több figyelemben kezdi részesíteni az élet vásári zajától elfordult, csendes munkásságú társulatunkat. Minthogy e munkásság csak a folyton gyarapodó szellemi erő, de egyúttal az anyagi eszközök fokozatos fejlődése mellett tehető mind eredményesebbé, egyik legfontosabb érdekünk, hogy tagjaink száma a meglévővel legalább arányos mértékben gyarapodjék. Minthogy a jö-

vőre nézve a múlt e tekintetben is több tanúlságot nyújt, alkalomszerűnek találtam a tagok számának évről-évre való gyarapodását a köv. táblázatban feltüntetni:

A társaság megalakulásakor 1874 aug. 8.)	---	---	---	---	---	összesen	38
Az I. közgyűléskor (1875 aug. 6.)	66 r.,	37 l.,	3 t.	«	106		
A II. « (1876 júl. 4.)	---	---	---	---	200		
A III. « (1877. júl. 6.)	150 r.,	61 l.,	3 t.	«	214		
A IV—V. « (1879 okt. 12.)	---	---	---	---	284		
A VI. « (1880 okt. 17.)	---	---	---	---	319		
A VII. « (1881 okt. 9.)	150 r. —	4 t.,	2 p.	«	156		
1882 végén	---	---	---	---	177 r. —	4 t.,	4 a. « 185
1883 «	---	---	---	---	187 r. —	4 t.,	4 a. « 195
1884 «	---	---	---	---	217 r. ésrk.	5 t.,	4 a. « 226
1885 «	---	---	---	---	262 «	5 «	4 « « 271
1886 «	---	---	---	---	272 «	5 «	4 « « 281, 130 előf.
1887 «	---	---	---	---	248 r.,	40 rk.	---
1888 «	293 r.,	60 rk.,	8 t.,	5 a.,	130 előf.	összesen	595
1889 «	321 «	59 «	8 «	5 «	139 «	«	532
1890 «	331 «	58 «	9 «	6 «	157 «	«	561
1891 «	329 «	62 «	9 «	6 «	150 «	«	556
1892 «	353 «	62 «	8 «	6 «	151 «	«	580
1893 «	351 «	62 «	11 «	7 «	154 «	«	585
1894 «	354 «	74 «	11 «	7 «	155 «	«	601
1895 «	385 «	73 «	13 «	8 «	158 «	«	637
1896 «	399 «	79 «	12 «	11 «	158 «	«	659
1897 «	393 «	92 «	7 «	12 «	165 «	«	669
1898 «	421 «	84 «	8 «	13 «	170 «	«	696
1899 «	433 «	74 «	8 «	13 «	170 «	«	705

A mint e számsorokból látható, a gyarapodás az utóbbi 12 év alatt csak a felét teszi annak, a mely az ezt megelőző hasonló cyclusban mutatkozott. Kivált a legutóbbi négy év alatt mondható aránylag gyengének a szaporulat. E jelenség többrendbeli okaira nem itt az alkalom rá mutatni; de midenesetre innen is hangoztathatjuk azon kívánságunkat, vajha kedvezőbb lenne az arány a philologus-tanárok összege és azon még mindig csekély szám között, a melylyel a hazai tanárság e része tagjaink jegyzékében szerepel.

Igaz, hogy a tanárság, kivált a középiskolai, nálunk szerény, hogy ne mondjam sanyarú anyagi helyzetéhez mérten amúgy is tetemes áldozókészséget tanúsít a különböző tudományos folyóiratok és az ilyeneket kiadó egyesületek pártolása révén. De míg ezeknek legnagyobb része más társadalmi körök támogatására is számíthat, addig a mi disciplinánk majdnem kizárólag a tanférfiak szellemi és anyagi istapolására van utalva. Ép azért, a magyar tanárságnak kulturális célok előmozdításában épen nem lanyha érdeklődését teljesen elismerve, mégis azt az immár megkéssett óhajunkat kell e helyen is kifejeznem, vajha jelenlegi tagjegyzékünk legalább ugyanolyan arányú emelkedést mutatna a legutóbbi 12 év alatt is, mint a megelőző hasonló évkörben. (1875—1888: 106—505; 1888—1900 elejéig: 505—705.) Reméljük, hogy a közelebbi jövő

e részben örvedetesebb eredményeket tartogat számunkra. Társaságunk mindenik tagja hozzájárulhat, és kérjük is, hogy járuljon legjobb tehetségével hozzá e reményünk teljesedéséhez.

Újabb és újabb tagok toborzása annál is égetőbb szükség, mert a régiek sorai a természet rideg törvénye szerint is évről-évre ritkúlnak. Ama 38 név közül, mely az alakuló ülés jegyzőkönyvében szerepel, ma már csak 11-nek viselője osztozik velünk társaságunk első negyedszázados jubileumában. A többinek csak egy része vált meg időközben önként tőlünk; a másikat körünkől a kérlelhetetlen halál ragadta el, a mely az elmúlt évben is több fájó veszteséget okozott társaságunknak. Tavaly vesztettük el egyik legrégebbs (1882 óta) alapító és 1892 óta tiszteleti tagunkat, *Nogáll* János nagyvárad kanonokot és pergamoni vál. püspököt, kinek irodalmi munkásságát társulati folyóiratunkban és elnökünk egyik megnyitó beszédében is mélyebb nyomok jelzik. (L. Phil. Közl. IX, 380. XV, 91. XVII, 151.) Elhunytak továbbá *Harrach* József főv. főreálisk. tanár és az orsz. zeneakadémia titkára (1888-tól 1899-ig rendes tag), a nagy munkásságú zene-æsthetikus és a német philologia tankönyv-irodalmi részének jó izlésű és alapos tudású művelője (Phil. Közl. III. 280. XII, 282. XIII, 252. XVIII, 237.), kinek tragikus végzete mélyen megrendített mindnyájunkat. S ha fáj az erősnek látszó törzset az élet viharától derekában kettéroppantva látni, nem kevésbé fájó az érzés, melyet egy szépreményű pálya kezdetének hirtelen megszakadása kelt szívünkben. Élte virágában ragadta el sorainkból a halál dr. *Chilf* Márk tagtársunkat, a ki négy éven át mint rendkívüli tag szolgálta ügyünket s alig néhány héttel azután, hogy rendes tagjaink sorába lépett, már elhunytát kellett igaz részvéttel jegyzőkönyvbe vennünk. Egy-egy lelkes tanárt és jeles készűtségsű philologust veszített a tanügy és vesztettünk mi is *Kircz* Jakabban (szolnoki áll. főgymn., rk. 1885, r. 1886—1899), *Papp* Mihályban (ev. ref. gym. tanár, Halas; rk. 1883—1884, r. 1885—1898) és *Szabó* Szilveszterben (esztergomi benczésr. tan., r. 1883—1898), kik mind évek hosszabb során át tartoztak társaságunk kötelékébe.

Kegyeletes megemlékezésünk kíséri őket sirjukba. Elhunyt jelesseink iránti kegyeletünknek más úton is volt alkalmunk az elmúlt évben kifejezést adni. *Szarvas* Gábor emléksobrának a középisk. tanáregyesület nagygyűlése alkalmával történt leleplezésén társaságunk titkára elnöki megbizásból diszes koszorút tett a szobor talapzatára. Társaságunk ezzel is elismerését kívánta kifejezni annak, hogy mit köszönhet a magyar philologia a «Nyelvőr» megalkotójának, a ki különben társaságunk legelső tagjainak is egyike volt. Ezzel kapcsolatban említem meg, hogy nagy polyhistorunk, *Brassai* Sámuel emléke iránti kegyeletének is kifejezést adott társulatunk, midőn szerény anyagi eszközeihez mért adományjal járult e jelesünk siremlékének költségéhez. *Qui coluere, co-*

luntur, legyen továbbra is e részben a vezérigénk. Váivetett törekvéseinknek pedig továbbra is az legyen a célja, hogy munkásságunk mind magasb mértékkel legyen mérhető, s e munkásság eredményeiből erőt, fajunk értelmi képességei iránt szilárduló bizalmat merítsen a nemzeti öntudat.

KATONA LAJOS, első titkár.

III. A pénztárvizsgáló bizottság jelentése.

Mélyen tisztelt Közgyűlés! Alulírtak mint a Budapesti Philologiai Társaság választmányja által kiküldött pénztárvizsgáló bizottságnak tagjai f. hó 7-én összejövén a pénztáros jelenlétében társaságunk könyveit átvizsgáltuk és vizsgálatunk eredményéről három számadást készítettünk, melyeket a következő észrevételek kapcsán a m. t. Közgyűlésnek ezennel bemutatunk.

Első az 1899. évi *zárszámadás*, melyben a mult évi közgyűlés által előirányzott bevételeket és kiadásokat szembe állítottuk a tényleg elért eredménnyel. Bevételre előirányoztatott 5093 frt 11 kr. s az eredmény lett 5764 frt 26 kr., tehát 671 frt 15 krral több, mert rendes tagdíjakban 274 frt 50 krral, a tárgymutató árában 223 frt 80 krral és különféle bevételekben — főleg hirdetési díjakban — 153 frttal több lett a bevétel az előirányzott összegnél. Kiadásra 5016 frtot irányzott elő a mult évi közgyűlés. Ezzel szemben 5405 frt 73 krra rúgott a tényleges kiadás, tehát az előirányzatnál 389 frt 73 krral többre, mert 4 rovatot kivéve a többi rovatokban a kiadások a nagyobb bevételekkel arányosan szintén emelkedtek. A pénzmaradvány 1899. decz. 31-én az előirányzott 77 frt 11 kr. helyett 358 frt 53 kr. lett, mely összeg a f. évi költségvetés javára áthozatott.

Második számadásunk a *ragyonmérleg*, mely szerint 1899. decz. 31-én a társaság vagyona 5703 kor. 26 fill.; ezzel szemben azonban a Franklin Társulatnak 6304 kor. 34 fill.-rel tartozván, valóságos terhünk 601 kor. 08 fill.

A harmadik számadás az 1900. évi *költségvetés*. A f. évre 9905 kor. 34 fill. bevételt és 9166 kor. 32 fill. kiadást vagyis 739 kor. 02 fill. pénzkészletet irányoztunk elő. Az előirányzott összegek teljesen az 1899. évi zárszámadás eredményeinek arányán alapulnak, azzal az eltéréssel mégis, hogy a tárgymutató költségének utolsó részlete fejében a Franklin Társulat javára felvettünk 2415 kor. 46 fill.-t, az Egyet. Phil. Közl. nyomdai költségeire azonban csak 1474 kor. 86 fill.-t, a mivel azokban nem azt akarjuk indítványozni, hogy a Közlöny a f. évben kisebb terjedelmű legyen, hanem csupán azt czélozzuk, hogy ha a tárgymutató tetemes költsége egy összegben törlesztés alá kerül, a Közlöny nyomdai költségeire valamivel kevesebb fordítottassék.

Mindezek után a bizottság kedves kötelességet teljesít, midőn a vál. megbízásából a Társaság pénztárosának, Cserhalmi Samu úrnak buzgó és lelkiismeretes működéséért elismerését fejezi ki és felkéri a t. Közgyűlést, hogy neki a mintaszerű kezelésért a szabályszerű felmentést megadni méltóztassék.

Budapesten, 1900. jan. 7.

BERMÜLLER FERENCZ

TIMÁR PÁL

ZLINSZKY ALADÁR

a pénztárvizsg. bizottság tagjai.

Melléletek a pénztárvizsgáló bizottság jelentéséhez.

A) A Budapesti Philologiai Társaság 1899. évi bevételének és kiadásainak zárszámadása.
Pénztárkönyv: 275. lap 1. tételtől 378. lap 1514. tételéig. — Idő: 1899. évi január hó 1-től december hó 31-ig.

HOVAT	Bevétel		Előirányzat		Eredmény		HOVAT	K i a d á s		Előirányzat		Eredmény	
	frt	kr.	frt	kr.	frt	kr.		frt	kr.	frt	kr.	frt	kr.
1	Pénztárkészlet 1898. évi december 31-én	215	11	215	11	1	Az Egyetemes Philológiai Közlöny nyom.	2,000	—	2,019	90		
2	Előfizetés 1899-re	1,000	—	1,003	20	2	Szétküldési költségek	200	—	209	83		
3	Rendes tagdíjak 1899-re	1,600	—	1,727	—	3	Czinszalagokért	68	—	56	—		
4	Rendkívüli tagdíjak 1899-re	200	—	148	50	4	Írói tiszteletdíjak	900	—	885	—		
5	Előfizetési hátralék	18	—	18	—	5	Szerkesztői tiszteletdíjak	400	—	400	—		
6	Rendes tagdíjhátralék	300	—	447	50	6	A pénztárnok tiszteletdíja	450	—	535	91		
7	Rendkívüli tagdíjhátralék	70	—	70	—	7	A «Tárgymutató» költsége	528	—	545	76		
8	A Közlöny eladásából	25	—	47	06	8	A szolgák jutalomdíjai	25	—	25	—		
9	A «Tárgymutató» árából	400	—	663	80	9	Irodai költségek	250	—	314	15		
10	Kamatok	65	—	71	09	10	Egyéb nyomdai költségek	100	—	112	14		
11	A M. T. Akadémia segélye	1,000	—	1,000	—	11	Külföntéle kiadások	100	—	252	04		
12	Külföntéle bevételek	200	—	353	—	12	Szarvas Gábor szobrára koszorú	—	—	30	—		
						13	Brassai Sámuel szobrára adomány	—	—	20	—		
						14	Pénztárkészlet 1899. év decz. 31-én	77	11	368	53		
	Összesen	5,093	11	5,764	26		Összesen	5,093	11	5,764	26		

Az átvizsgált könyvekkel mindenben megegyezőnek találtott. — Budapest, 1900. évi január hó 7-én.

A pénztárvizsgáló bizottság:

Zlinszky Aladár.

Timár Pál.

Bermüller Ferencz.

B) Vagyommérleg.

Rovat	V a g y o n	kor.	áll.	Rovat	Te h e r	kor.	áll.
1	Pénztárkészlet 1899 decz. 31-én	717	06	1	A Franklin-Társulatnak nyomdai kövel. ---	6,304	34
2	Alapítványok a) értékpapír 1899 decz. 30. krt.	2,274	—				
3	b) készpénzben	847	—				
4	Rendes tagdíjhátralék	988	—				
5	Rendkívüli tagdíjhátralék	305	—				
6	Előzetesi hátralék	30	—				
7	A tárgyutatóért hátralék	225	60				
8	A Közlöny raktári készlete	200	—				
9	Kamatok 1899-re	40	—				
10	Irodai felszerelés	76	60				
	Összesen	5,703	26		Összesen	6,304	34

Az átvizsgált könyvekkel mindenben meggyezőzőnek találtak. — Budapest, 1900. évi január hó 7-én.

A pénztárvizsgáló bizottság :

Zlinszky Aladár.

Tinnár Pál.

Bernüller Ferencz.

C) A Budapesti Philologiai Társaság bevételeinek és kiadásainak előirányzata 1900-ra.

Bevétel		Kiadás	
Rovat	kor. fill.	Rovat	kor. fill.
1 Pénztárkészlet 1899. évi decz. 31-én	717 06	1 Az Egyetemes Philológiai Közlöny nyomása...	1,474 86
2 Előfizetés 1900-ra	1,986 98	2 Szétküldési költségek	400 —
3 Rendes tagdíjak 1900-ra	3,298 20	3 Czimszalagokért	126 —
4 Rendkívüli tagdíjak 1900-ra	359 10	4 Írói tiszteletdíjak	1,800 —
5 Előfizetési hátralék	30 —	5 Szerkesztői tiszteletdíjak	800 —
6 Rendes tagdíjhátralék	600 —	6 A pénztárnok tiszteletdíja	900 —
7 Rendkívüli tagdíjhátralék	200 —	7 A «Tárgymutató» költségei	2,415 46
8 A Közlöny eladásából	90 —	8 A szolgák jutalomdíjai	50 —
9 A «Tárgymutató» árából	100 —	9 Irodai költségek	600 —
10 Kamatok	174 —	10 Egyéb nyomdai költségek	200 —
11 A M. T. Akadémia segélye	2,000 —	11 Különféle kiadások	400 —
12 Különféle bevételek	400 —	12 Pénztárkészlet 1900 december 31-én	739 02
	Összesen		Összesen
	9,905 34		9,905 34

Budapest, 1900. évi január hó 7-én.

A pénztárvizsgáló bizottság:

Zlinszky Aladár.

Tímár Pál.

Bermüller Ferencz.

IV. Jegyzőkönyvi kivonat a közgyűlést megelőző választmányi ülésről.

P. Thewrewk Emil elnöklete alatt jelen voltak : Heinrich Gusztáv alelnök, Katona Lajos első titkár, Cserhalmi Samu pénztáros, továbbá : Badics Ferencz, Bermüller Ferencz, Fináczy Ernő, Gyomlay Gyula, Hegedűs István, Kempf József, Maywald József, Négyesy László, Némethy Géza, Petz Gedeon, Pecz Vilmos, Reményi Ede, Simonyi Zsigmond, Szinnyei József, Timár Pál, Vári Rezső vál. tagok, Zlinszky Aladár jegyző.

Petz Gedeon szerkesztő Kemény Ferencznek a múlt vál. ülés elé terjesztett amaz indítványára vonatkozólag, hogy a kiadóhivatal a tagok czikkeiből különnyomatokat mérsékelt áron szállítson, a Franklin-Társulattal történt következő megállapodásokat közli :

a) 50 pld. különnyomat a füzetten egyszerre nyomtatva minden változtatás nélkül, csupán azok az ívek, melyeken a cikk megjelent, fűzés nélkül ívenként 1 frt.

b) 50 pld. különnyomat a füzetten egyszerre nyomtatva új lapszámzás nélkül, de más cikk eleje vagy vége nélkül, szegélylyel, fűzve, ívenként 1.20 frt.

c) 50 pld. különnyomat új tördeléssel, címlappal és új lapszámzással, külön nyomva, szegélylyel, fűzve, ívenként : 5.50 frt.

d) 50 nyomtatott boríték 3 frt ; 50 tiszta borítékpapír pedig : 75 kr. Egy ívnél kevesebb terjedelem egész ívek számíttatik.

Új rendes tagokul fölvételnek : dr. *Mayr Aurél*, budapesti egyet. tanár, aj. P. Thewrewk Emil ; dr. *Pasteiner Gyula*, bpesti egyet. tanár, dr. *Schwarz Gusztáv* bpesti egyet. tanár, dr. *Dittrich Vilmos*, bpesti leánygymn. tanár, volt rk. tag, dr. *Csűrös Ferencz*, debreczeni ev. ref. főgymn. tanár, dr. *Gedeon Alajos*, bpesti V. ker. áll. főgymn. tanár, dr. *Mráz Gusztáv*, pancsovai áll. főgymn. tanár, *Klein Ferencz Nándor*, ungvári áll. főreálisk. tanár, *Kuzmics Ferencz* és *Ladomérszky Győző*, kaposvári áll. főgymn. tanárok, *Szűtor Zoltán*, fiumei főgymn. tanár, dr. *Schmidt Henrik*, pozsonyi áll. főreálisk. tanár, *Glósz Ernő*, lugosi áll. főgymn. tanár, *Suhajda Lajos*, selmeczbányai ág. ev. főgymn. tanár, dr. *Gombocz Zoltán*, bpesti Eötvös-collegiumi tanár, *Hirschmann Ferencz*, bpesti Eötvös-collegiumi tanár, dr. *Bokor János*, brassói áll. főreálisk. tanár, dr. *Klug Gyula*, pozsonyi keresk. akad. tanár, dr. *Herzog Arpád*, temesvári áll. főgymn. tanár, valamennyit aj. Heinrich Gusztáv ; *Tóth Márton*, bpesti VIII. ker. főgymn. tanár, aj. Katona Lajos ; dr. *Szautner Zsigmond*, bpesti VI. ker. áll. gym. tanár, aj. dr. Gyomlay Gyula.

Rendkívüli tagokul felvételnek : *Szigeti Gyula*, *Vayer Lajos*, *Adamis Gusztáv*, *Kárpis János*, *Uszetty Ferencz*, *Irovcics Tamás*, *Dingfelder Ede*, *Moser Odön*, *Smida István*, *Sindelar József*, *Magyar József* tanárjelöltek, valamennyit aj. Hegedűs István ; *Gerencsér István* bpesti polg. isk. tan. jelölt, aj. Király Pál ; *Péterffy Béla* tanárjelölt és *Steidl József* tanárjelölt, aj. Timár Pál.

Elhunyt : dr. *Chilf Márk* bpesti leánygymn. tanár, rendes tag.

Jegyzette : ZLINSZKY ALADÁR.

V. Jegyzőkönyv a Budapesti Philologiai Társaságnak 1900. évi január 13.-án tartott XXV. rendes közgyűléséről.

Elnök: Ponori Thewrewk Emil.

Jegyző: Katona Lajos, első titkár.

Jelen voltak: Alexics György, Badics Ferencz, Balásy Dénes, Baráth Ferencz, Becker Fülöp Ágost, Beöthy Zsolt, Bermüller Ferencz, Bleyer Jakab, Császár Elemér, Cserhalmi Samu, Drajkó Péla, Fináczy Ernő, Finály Gábor, Fiók Károly, Geréb József, Gyomlay Gyula, Gyulai Ágost, Havas Adolf, Hegedűs István, Hellebrant Árpád, Heinrich Gusztáv, Herald Ferencz, Hittrich Ödön, Hoffmann Frigyes, Hornyánszky Gyula, Jakobi Károly, Kempf József, Király Pál, Köpesdy Sándor, Krausz Sámuel, Kuzsinszky Bálint, Láng Nándor, Marek Ede, Maywald József, Melich János, Molnár István, Morvay Győző, Naményi Lajos, Négyesy László, Némethy Géza, Pap Károly, Pruzsinszky János, Pecz Vilmos, Petz Gedeon, Prónai Antal, Radó Antal, ifj. Reményi Ede, Roseth Arnold, Schmidt Attila, Siegescu József, Simonyi Zsigmond, Szilasi Mór, Szinnyi Ferencz, ifj. Szinnyi József, Szőke Adolf, Timár Pál, Tolnai Vilmos, Tóth Rezső, Vajda Károly, Vári Rezső, Waldappel János, Weszely Ödön, Zolnai Gyula, Zlinszky Aladár.

1. Az elnök felolvassa az Egy. Phil. Közl. 237. lapján kiadott beszédét, a melylyel a társaság XXV. rendes évi közgyűlését megnyitja.

2. A napirend következő száma előtt Heinrich Gusztáv alelnök a választmány nevében meleg szavakban üdvözlí az elnököt, a ki a társaság huszonöt éves jubileumával együtt ünnepli elnökségének negyedszázados évfordulóját, és átadja neki az Egy. Philol. Közl. ez alkalomra készült ünnepi számának diszkötésű példányát. — Az elnök meghatóttan fejezi ki háláját s további odaadó buzgalmáról biztosítja a társaságot.

Dr. Márffy Oszkár, a classica-philologiai seminarium tagjainak küldöttsége élén, mint annak seniora, latin nyelvű üdvözlő beszéd kíséretében adja át az elnöknek a semin. növendékeinek dolgozataiból és összes tagjainak névsorából álló díszes emlékkönyvet. — Az elnök szintén latin nyelven mond köszönetet a tanítványi hála e szép jeléért.

3. Az első titkár felolvassa évi jelentését a társaság 1899. évi állapotáról (248. l.). A jelentést a közgyűlés tudomásul veszi.

4. Zlinszky Aladár bemutatja a pénztárvizsgáló bizottság jelentését a társaság 1899. évi bevételeiről és kiadásairól, vagyonmérégeről s az 1900. évi költségelőirányzatról (254. l.). A közgyűlés a jelentést a választmány indítványa alapján helyeslő tudomásul veszi, s Cserhalmi Samu pénztárnok az elmúlt évre a felmentvényt megadja; az 1900. évre szóló költségvetést pedig a jelentés értelmében állapítja meg.

5. Az elnök figyelmezteti a közgyűlést, hogy az alapzabályok 26. §.-a értelmében ezúttal csak a választmány tagjainak megválasztása van soron. A szavazatszedő bizottság tagjaiul Bermüller Ferencz, Petz Gedeon és Vári Rezső tagokat jelöli ki és a szavazás tartamára a közgyűlést felfüggeszti.

6. Az elnök a közgyűlést újból megnyitván, kihirdeti a szavazatszedő bizottság jelentése alapján a választás eredményét, a mely a következő: a) *Budapesti választmányi tagokká* 1900-ra megválasztottak: Badics Ferencz (51), Bermüller Ferencz (51), Erdélyi Pál (50), Fináczy Ernő (51), Gyomlay Gyula (47), Hegedűs István (51), Hóman Ottó (51), Kempf József (51), Kuzsinszky Bálint (50), Maywald József (55), Né-

gyesy László (51), Pruzsinszky János (48), ifj. Reményi Ede (51), Simonyi Zsigmond (51), Szinyei József (51), Timár Pál (51), Váczy János (51), Vári Rezső (51), Zlinszky Aladár (51 szavazattal).

Ezenkívül még szavazatokat kaptak: Tolnai Vilmos (3), Császár Elemér, Gyulai Ágost és Becker F. Ágost (1—1 szavazatot).

b) *Vidéki választmányi tagok* lettek: Bászai Aurél (51), Binder Jenő (51), Bódiss Jusztián (51), Bognár Teofil (51), Boros Gábor (50), Burány Gergely (51), Burián János (51), Csengeri János (51), Dóczy Imre (50), Erdélyi Károly (51), Giesswein Sándor (50), Halász Ignác (51), Kacsokics Kálmán (50), Kardos Albert (51), Nátafalussy Kornél (51), Pirchala Imre (51), Spitzkó Lajos (51), Szamosi János (51), Veress Ignác (51), Zsoldos Benő (51 szavazattal. Kivülök még Hornyánszky Gyula kapott 2 szavazatot).

7. Az elnök indítványára a közgyűlés *Vahlen* János berlini és *Chatzidakis* N. György athéni egyet. tanárt közfelkiáltással a Budapesti Philologiai Társaság tiszteleti tagjaiul választja.

8. Az elnök végül a közgyűlésnek bemutatja a Pecz Vilmos szerkesztésében sajtó alatt lévő class. philologiai lexikon két első ívét, kiemelve, hogy ezzel a társaság egy már huszonöt évvel ezelőtt kitűzött célja és óhaja lép a megvalósulás stádiumába, a minek örvendetes tudomásul vétele után a Budapesti Philologiai Társaság XXV. rendes közgyűlését bezárja.

Kmf.

PONORI THEWREWK EMIL s. k.
elnök.

Jegyzette:

KATONA LAJOS s. k.
első titkár.

VEGYESEK.

— A Budapesti Philologiai Társaság ezidei közgyűlése nemcsak a társaság negyedszázados fenállásának, hanem egyúttal *Ponori Thewrekw Emil* huszonöt éves elnökségének a jubiláris ünneplése volt. Ezzé avatta az az egyszerű, zajtalan, de annál melegebb ovatio, melyről a közgyűlés jegyzőkönyve csupán a hivatalos adatok szükségszerűsége miatt számol be. Mulasztást követnének el azonban, ha e szép epizódról legalább e helyütt részletesebben meg nem emlékeznénk.

A nagy tetszéssel fogadott elnöki megnyitó után *Heinrich Gusztáv* alelnök emelt szót és kifejtette, hogy társaságunk eleve lemondott a negyedszázados fordulónak zajos ünnepléséről, mely nem is illik szerény és komoly, de egyúttal mindig zajtalan működéséhez. Ellenben igen óhajtott volna szeretett elnökét nagyobb szabású ünneplésben részesíteni, de ebben megakadályozta anyagi eszközeinek elégtelensége. Így negyedszázados vezére iránt érzett igaz szeretetének és meleg hálájának csupán igen szerény adománnyal adhat kifejezést: közlönyünk ez évi első füzetének egy díszpéldányával. Azon nagy helyesléssel fogadott óhajjal zárta be megindulástól áthatott szavait, vajha megengedné a gondviselés, hogy P. Thewrekw Emil még sokáig vezethesse ezt a társaságot, melynek létrejötté, fejlődése és fölvirágzása örökre az ő nevéhez van fűzve!

Majd a budapesti tud. egyetem classica-philologiai seminariumának küldöttsége élén, *dr. Márffy Oszkár* lépett az elnöki emelvény elé, s a következő latin beszéddel nyújtotta át a jubilánsnak a díszes emlékkönyvet, a mely a seminarium öt tagjának doctori értekezését és az összes eddigi tagok névsorát foglalja magában:

Præses Societatis Philologorum Budapestinensis, Vir clarissime! Dies hodiernus, quanti sit momenti, inter nos omnes, qui huc convenimus, satis superque constat, præsertim si consideramus, celebrandum esse hodie annum vicesimumquintum Societatis Philologorum Budapestinensis constitutæ, cuius fundamenta cum pluribus doctis viris tu, vir clarissime iecisti cuique amplificandæ atque exornandæ iam inde ab initio omne tuum tempus studio nullis præmiorum mercedibus evocato transmittendum esse putabas.

Iam viginti quinque anni sunt, cum tu, vir clarissime, summo consensu omniumque voluntate Societati Philologorum Budapestinensi præpositus es. Per quod temporis spatium persæpe nobis data est occasio animum tuum penitus cognoscendi tuamque in nos omnes officiosam voluntatem admirandi. Nam tanta es semper in nos omnes comitate tantaque facilitate, ut omnium nostrum quasi communis parens esse videaris, tamque certa ac luculenta adhuc dedisti testimonia benevolentia et charitatis erga nos omnes tuæ, ut in munere præsidis obeundo nihil tibi prius faciendum esse putares, quam ut omnium rationibus ac commodis consuleres. Huc accedit, quod honorificentissimum illud præsidis munus tanta cum æquitate, tanta cum diligentia, tanta cum religione sustines, ut omnium amorem tibi conciliaveris, ut omnibus admirationem tui inieceris, quo facto omnes nomen tuum gratissimo prosequuntur animo.

Sed cumulatissimam gratiam die hodierno tibi referendam esse censent etiam seminarii Philologorum sodales, qui te duce ac rectore semper summa ope nituntur, ut huic Societati aliquando utilem operam præbeant. Quid enim dicam de magno eorum virorum numero, qui in Seminario tua disciplina conformati huic Societati ornameto ac decori fuerunt? Quid dicam de Eugenio Abel, viro illo de hac Societate optime merito, qui quanto præditus esset ingenio, ex iis rebus, quas in Seminario Philologorum commodissime persequi solebat, tu primus intellexisti? Sed cur dicam plura de tuis in hanc Societatem et in Seminarium Philologorum meritis? Sunt enim notiora et altius fixa in omnium nostrum animis, quam ut ulla oblivio eorum memoriam delere possit. Atque nunc quidem, antequam loquendi finem faciam, liceat mihi hoc volumen, quo nonnullorum Seminarii Sodalium disputationes continentur, grati animi significandi causa tibi offerre et cum multa alia, tum imprimis hæc duo maxime exoptare: primum ut nos, quibus præcipuo quodam fortunæ beneficio contigit, ut te magistro politissima imbueremur humanitate, ut adhuc fecisti, ita etiam in posterum, consilio et re adiuves et doctrinæ tuæ copia varietateque efficias, ut antiquarum litterarum studia per Hungariam in dies lætius efflorescant lætissimarumque virum incrementa capiant; deinde ut hoc vere persuasum habeas, nos tempora illa, quæ una tecum in hac Societate et in Seminario Philologorum transegerimus, iucundissima semper comprehensuros esse recordatione!

P. *Thewrewk* Emil mindkét beszédre mélyen meghatva válaszolt. Az elnök köszönő szavai után a közgyűlés napirendszerű folytatása következett. Ennek végével pedig majdnem az összes jelenvoltak s az ünnepeletnek még számos tisztelője és társaságunk több jóbarátja az «István főherczeg» szállóban kedélyes symposionra gyűlt egybe, melyen számos üdvözlő távirat és levél került felolvasásra. Nagy lelkese-dést keltett József főherczegnek, társaságunk fenséges tiszteleti tagjának üdvözlő távirata, mely elnökünknek szóló szerencsekívánatokat és azt az óhajtást foglalta magában: «A Philologiai Társaság pedig virúljon ezentúl is folyton!» — Azt mondanunk sem kell, hogy lelkes felköszöntőkben sem volt hiány. Elsőnek *Fündczy* Ernő szólalt fel s Ponori *Thewrewk* Emil elnöki érdemeit vázolta. «Mindannyian, a kik jelen vagyunk», úgymond, «fiatalok és öregek, oly nagy és őszinte szere-

tettel viseltetünk Thewrewk Emil iránt, hogy e melegen lángoló érzelem hatása alatt önkéntelenül is egy nagy testületté forrtunk össze.» Poharát az ünnepeltre, Ponori Thewrewk Emilre emeli. Pecz Vilmos újjörög felköszöntőjében annak szükségességét hangsúlyozta, hogy az ókori görög és latin philologia kapcsolatba hozassék a közép- és újkori görög és latin philogiával; továbbá éltette P. Thewrewk Emilt, mint a ki az európai classica-philológiát inaurálta Magyarországon. Beszédét így fejezte be: Ἐξαίρω τὸ ποτήριόν μου εἰς τὴν ὑγείαν καὶ εὐτυχίαν τοῦ πολυτίμου προέδρου τῆς ἐν Βουδαπέστη φιλολογικῆς εταιρίας, ὁ ὁποῖος εἶναι ἤδη ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν παρ' ἡμῖν πάσης κλασσικῆς φιλολογικῆς μελέτης καὶ προσπαθείας ὁδηγὸς καὶ ὑπερασπιστής, εἰς τὴν ὑγείαν καὶ εὐτυχίαν τοῦ ἑγκαινισάντος τὴν εὐρωπαϊκὴν φιλολογίαν κλασσικὴν ἐν Οὐγγαρίᾳ, τοῦ Αἰμιλίου Thewrewk, ζήτω εἰς ἔτη πολλά! — Erre P. *Thewrewk* Emil emelt szót, azt mondva, hogy a szeretetnek és ragaszkodásnak ma hallott sokféle nyilvánulásával szemben neki csak ez az egy szava van: köszönöm! Ezután *Szigeti* Gyula latin beszédben a classicus és modern philologia közötti szoros kapcsolatra utalva, Heinrich Gusztávot «archimagistrum philologiae, quæ moderna vocatur» éltette. Majd *Hegedüs* István emelt poharat, nem személyekre, de egy nagy eszmére, mely a XIX. század egyik legbecesebb hagyománya: az egyetemes philologia eszméjére, mely az irodalomba bevitte az összehasonlítás termékeny szempontját. A Grimm által kimondott jelszó: „Andacht zum Kleinen” becessé, értékessé tesz, majdnem a titkos kulcs jellegével ruház föl néha egy hangtani törvényt, néha egy vándormondát vagy egy irodalmi hagyományt. A mi társaságunk két elnöke egymást kiegészítve ez egyetemes philológiát képviselik, melynek egy a módszere, egyebhangzók törvényei és így a bármely téren elért vívmány közös kincsé válik. *Heinrich* Gusztáv három ízben emelt szót. Először éltette *Hegedüs* Istvánt, a class. philologia leglelkesebb és legmelegebb szívű munkását, a ki legújabbban is a felejtethetlen Ábel Jenőről tartott értékes emlékbeszédében nemcsak nagy tudását, hanem szép lelkét is ragyogtatta. Azután felköszöntötte id. Szinnyei Józsefet, a ki nagy életrajzi művében fölmutatja a philologia régi hazai munkásait és ezzel becses szolgálatot tesz tudományunknak. Végre poharat emelt *Schmidt* Agost vendégre, a ki természettudós létére is élénk érdeklődést tanusít philologiai munkásságunk iránt. *Katona* Lajos Bartoniek Gézára, ez utóbbi *Bartal* Antalra emelte poharát; *Császár* Elemér a Közlöny szerkesztőit, *Némethy* Gézát és *Petz* Gedeont éltette. Kedves meglepetés volt a lakoma közben kiosztott görög versezet, melynek szerzőjéül *Hegedüs* István utóbb *Vári* Rezsőt leplezte le:

Εἰδότη τῆς φωνῆς μελέων τε καὶ εἰδότη' αἰοῖδον
 λείοντι μέλπειν ἄγγελ' ἔμιν κραδία·
 αὐτὰς ἐγὼν μολπᾶς οὐ λάθω, φίλτατε Τοῦρκε,
 ὡς Ἴν αἰοῖδῶ νῦν δῶρον αἰοῖδᾶ ἔη.
 οὐδ' ἄρα λαθόμενος ποχ' ὁ σίλλογος ἀνέρος ἔσται,
 Ἐλλάδ' ὅς Ἰταλίαν τ' εἰσάγαγ' ἄμμε καλάν,
 ὅς πόρην Οὐγγαρικᾶ φωνᾶς σελεκτήρια Ἰραικῶν
 ἐξ ἐπιγραμμάτων ἀνθολογασάμενος,
 ὅς τε πόρην κύνων τὸν Τῆσον ἄρσῆτον εἶντα
 φεγγάμενος μέλεα μίχ' ἀτὰρ ἀσάνατα,
 καὶ τὸν θείον Ὀμηρον ἀπάρξατο μηδ' ἀνάπτυσσον,
 ἔως ἂ μὲν Καρπῶ πλέξῃ Τεῖν στέφανον,
 ἂ δὲ πατρὶς κεραλᾶ ἐπι θῆκεν εὐφρανθείσα,
 δᾶσας καὶ γλῶσσαν βρακτανίας φθορᾶς.
 Ὡασι εὐχομένοις ὕψιστε, μέγιστε πάτερ, Ζεῦ,
 δός τε τὴ οἱ κῆκ τοῦδ' ἡμερόεντα βίον.

— A Budapesti Philologiai Társaság 1899 december hó 15-én felolvasó ülést tartott, melynek tárgyai voltak:

1. *Heinrich Gusztáv*: Egy régi német Attila-dráma.
2. *Némethy Géza*: *Adversaria critica*.
3. *Simonyi Zsigmond*: Egy középkori jogi műszó (forbat).

A felolvasó ülést *választmányi* ülés követte, melyen P. Thewrewk Emil elnöklete alatt jelen voltak: Heinrich Gusztáv alelnök, Katona Lajos, első titkár, Cserhalmi Samu pénztáros, továbbá Bermüller Ferencz, Gyomlay Gyula, Kempf József, Maywald József, Némethy Géza, Négyesy László, Petz Gedeon, Reményi Ede, Simonyi Zsigmond, Timár Pál, Vári Rezső, Zlinszky Aladár vál. tagok, az utóbbi mint jegyző.

A pénztáros jelenti, hogy 1899. jan. 1. — decz. 15-ig a bevétel 5619 frt 88 kr., tehát az előiránnyal szemben 526 frt 77 krral több s a kiadás 5282 frt 29 kr., tehát az előiránnyal szemben 266 frt 29 krral több. A pénzkészlet 337 frt 59 kr.

Új, rendes tagul fölvétetik: *Schmidt Fülöp*, zentai gymn. tanár, aj. Mészáros Lajos.

Tiszteleti tagokul ajánltatnak: Vahlen János berlini egyetemi tanár, (aj. P. Thewrewk Emil), és Chatzidakis György athéni egyet. tanár, (aj. Vári Rezső). A választmány ez ajánlatokat a közgyűlés elé fogja terjeszteni.

A közgyűlés napja jan. hó 13-ára tüzetik ki.

— Felhívás a magyar nyelv új nagy szótára ügyében. A M. Tud. Akadémia állandó Szótári Bizottsága 1898 december 9-én elhatározta, hogy az eddigi nevezetesebb magyar szótárakban meglévő czímszókot, előkészületül a Magyar Nyelv nagy Szótárának új kiadásához, egybe fogja szedni és a gyűjtők munkájának megkönnyítése végett, külön Czímszó-jegyzékben, kézirat gyanánt ki is fogja nyomtatni. E czímszó-jegyzék első és főrendeltetése tehát az, hogy akár a fölkért gyűjtőknek, akár az új nagyszótár iránt egyébként érdeklődőknek mindig kezüknél legyen egy olyan rövidre összevont, lehetőleg kis terjedelmű compendium, melyből azonnal megláthassák, hogy ez vagy az a magyar szó megvan-e az eddigi nagyobb szótárakban, vagy még nincs.

A mult hónapban elkészülvén a jegyzék, meglepéssel tapasztaltuk, hogy terjedelmesebb lett, mint a minőnek eleve hittüük. Azt gondoltuk, hogy a czímszók száma nem igen fogja túlhaladni a *százszert* s végeredménykép majd egy negyedrésszel több lett, t. i. 122, 067. E szóanyagból legalább is egy harmadrész, tehát több mint 40,000 szó nincs meg. Ballagi új teljes szótárában. — Czuczor-Fogarasinál 110,784 czímszó van ugyan kimutatva, de e számban benne vannak azok is, a melyeket mi az utasítás értelmében e Czímszó-jegyzékből kihagyttunk. Ha ezeket is bevettük volna, czímszavaink száma meghaladná a 150,000-et. Ezer meg ezer közeletű szavunk van, a melyeket mindenki ismer s alkalmilag használ is s eddigi szótárainkból mindamellett hiányzanak. Mikor Czuczor-Fogarasi szótára 1862-ben egyes füzetekben megindult, két buzgó hazánkfia: Id. Mándy Péter Szatmárból és Marikovszky Gábor Pestről, minden füzet megjelente után nyomban, a nélkül hogy kérték volna őket, önszántukból s egymástól függetlenül, csemőszámra küldték be az Akadémiának a kifejejtett szókot. E szógyűjtemények, melyeket most az Akadémia kézírattára őriz, legalább is 10,000 ismert szót foglalnak magokban, olyan tízezer szót, a melyek a későbbi szótárakba sem jutottak bele. Pedig Mándy és Marikovszky bizonyára felét sem jegyezték össze a kimaradt szókknak. Hány új fogalommal s következőkép hány új szóval gyarapodott azóta a magyar nyelv? Nem túlzok, sőt azt hiszem, a valóságon alól maradok, ha az eddigi szótárakból hiányzó magyar szók számát legalább is 25,000-re becsülöm, a szorosan vett műszókot a műkifejezéseket bele nem érve. Hány van köztük, a mely csak szájról-szájra száll, a nélkül, hogy író-ember tolla alá került volna valaha!

Ime itt a tér, a melyen mindegyikünk, ki a Magyar Nyelv szótárának új kiadását lehetőleg teljesnek szeretné látni, minden tüzetesebb nyelv-

tudomány nélkül is, hozzájárulhat a nagy mű tökéletesítéséhez. Hallunk beszéd közben vagy olvasunk akár könyvben, akár hírlapban egy-egy feltűnőbb magyar szót, vagy talán alkalmilag magunktól is jut ilyen eszünkbe: megnézzük vajjon meg van-e Czímszó-jegyzékben? Nincs még! Bejegyezzük, a hallott vagy olvasott mondattal együtt, a Czímszó-jegyzék levelei közé kötöttük tiszta papírlapokra, természetesen a könyv vagy hírlap címét, számát és lapszámát is pontosan idézván. Ha már nagyobb csomó új bejegyzésünk van, gyűjtésünket, lemásolva, beküldjük a Magyar Tudományos Akadémia állandó szótári bizottságának. E bizottság munkálatunkat, a szók számához és fontosságához képest, méltányos díjazásban részesíti és nevünket a Nagy Szótár munkatársai közé bejegyezi.

Én nem hiszem, hogy e Czímszó-jegyzéket hiában készítettük volna el s hogy fölhívásunk kiáltó szó lenne a pusztában!

Az érdeklődőknek, ha a közreműködésre vállalkoznak, a Czímszó-jegyzék egy-egy példányával szívesen szolgál a Magyar Tud. Akadémia főtítkári hivatala.

SZILY KÁLMÁN, a M. Tud. Akadémia főtitékára.

— Bacsaányi Párisban, E Közlöny 1899 deczemberi számában dr. Kont Ignác nagyérdékű cikkében (870. l.) egy állítasomat akarja helyre igazítani. Én szerintem u. i. Bacsaányi «A magyar költő idegen messze földön» cz. hosszú «poétai elmélkedéseit» már «linzi magányában» írta. Kont szerint ez a költemény kétségkívül Párisban készült a *Mercur* *étranger*-ben megjelent közleményekkel egy időben, 1813-ban, a mit az «itt is» (tehát Párisban) kifejezés is bizonyít. Ezt az első tekintetre igen valószínűnek látszó állítást azonban maga az idézett költemény cáfolja meg. *Ebben u. i. Bacsaányi meggyásolja Baróti Szabó Dávidot* s Múzsájával koszorút tétet sírjára, *B. Szabó Dávid* pedig tudvalévőleg csak *1819-ben halt meg*, a mikor B. már Linzben élt, tehát költeményét még is csak Linzben írta s az «itt is» általában csak a külföldre vonatkozik. Valaki azt mondhatná erre, hogy B. 1813-ban már holtnak hihette a világtól elvonult Szabót s el is sirathatta, de ez a feltevés B. saját cikkébe ütköznék, melyben ezt írja: «Ces cinq, derniers (t. i. Rajnis, Szabó, Bacsaányi, Virág, Kisfaludy) sont les plus estimés de tous les poètes vivants, parmi lesquels Szabó de Barót, leur Nestor . . .» etc. (879. l.)

Dr. SZINNYEI FERENCZ.

— Téli helyett Pálfi. Folyóiratunk mult évi folyamának (XXIII. k.) 868. lapján, *A philologia az egyetemen* cz. cikkben, a hol a budapesti egyetemen működött classicus philologusokról van szó, a következő mondat olvasható: «Harder oldala mellett Pálfi működött.» Alig hiszszük ugyan, hogy olvasóink közül akadna olyan, a ki első tekintetre észre ne venné, hogy itt a Pálfi név helyett Téli olvasandó, de mégis megteszszük ezt a helyreigazítást az utókor kedvéért, mert valaha még akadhatna oly tudós kutató, a ki folyóiratunk sárgult lapjait forgatván e helyen valami új, addig ismeretlen magyar philologus nevét vélne fölfedezhetni. Hogy pedig a szakszerkesztő kétszeres correcturája daczára mikép maradhatott benn a szövegben az ominosus Pálfi név, azt csak annak a gonosz szellemnek incselkedése magyarázhatja meg, a mely *Druckfehlenteufel* név alatt még a tudós pontosság és philologiai akribia őshazájában is jól ismert és rettegett hatalom. Azért olvasóinktól, kik maguk is jó részt tollforgató és ennél fogva correcturával vesződő emberek, nemcsak bocsánatot, hanem egy kis csendes részvétet is kérünk és figyelmeztetjük őket az immár szálló igévé vált mondásra: *Mindnyájunkat érhet baleset!*

A szerk.

K Ö N Y V É S Z E T .

Hazai irodalom.

Somogyi Gyula. Petőfi Sándor költészete. (Tanulmány.) (8-r. 83 l.) Budapest, 1899. Athenæum. 60 kr.

Tipray János. Német és magyar iskolai szótár. Teljesen átdolgozta Schuber Mátyás. Német-magyar rész. Harmadik kiadás. (8-r(277 l.) Bpest, 1900. Franklin-Társulat. Vássonba kötve 1 frt.

Tudományos zsebkönyvtár. — 18. füzet. *Hamvas József.* Az egyetemes irodalomtörténet áttekintése I. rész. A legrégebb időktől az akademizmus koráig. (80 l.) II. rész: Az akademizmustól a romanticizmusig. (88 l.) — 22. füzet. *Gaal Mózes.* Kis magyar poétika. (61 l.) — 24. füzet. *Márton Jenő.* A római nemzeti irodalom története. (72 l.) — 25. *Albrecht János.* Kis német nyelvtan. (83 l.) — 26. füzet. *Pröhle Vilmos dr.* Rendszeres oszmán-török nyelvtan. (16-r. 96 l.) Pozsony, 1899. Stampfel Károly. Egy-egy füzet 30 kr.

Philologiai program-értekezések 1898/9.

Bárcsanu András: Josif Blaga, teoria dramei. (Brassói gör. kel. román főgymn. és alreálisk.)

Bogdán Miklós: Joan Petran, gramatica română. (Brassói gör. kel. román főgymn. és alreálisk.)

Borsos Károly: Demosthenes III. philippikája. (Mezőturi ev. ref. főgymn.)

Both Ferencz: Telegdi Miklós élete és művei. (Szegedi közs. kath. főgymn.)

Czimmermann János: Nyelvújítók és nyelvművelők Barczafalvi Szabó Dávid fellépéséig. (Tatai kath. algymn.)

Csapó Antonin: Kisfaludy Sándor és Horatius. (Esztergomi kath. főgymn.)

Dér István: Palóczi Horváth Ádám Hunniása. (Temesvári áll. főgymn.)

Erdélyi Károly: Keresztény latin és görög szerzők a gymnasiumban. (Kolozsvári kath. főgymn.)

Farkas Ignác: A tragikum Sophokles tragédiáiban. (Temesvári kath. főgymn.)

Farkas Lajos: Luther és az újfelnémet irodalmi nyelv. (Hódmezővásárhelyi ev. ref. főgymn.)

Feczkó J.: Házassági szokások és szertartások a rómaiaknál. (Szamosújvári áll. főgymn.)

Féjes Aron: A műballada a német költészetben. (Sárospataki ev. ref. főgymn.)

Gagyfi Dénes: A kurucz idők epikája. (Egri áll. főreálisk.)

Glass Ferencz: Schiller levelei az ember aesthetikai neveléséről. (Mármarosszigeti ev. ref. főgymn.)

Gönczi Ede: Seneca hatása Gryphiusra. (Szentesi áll. főgymn.)

Greksa Kázmér: Néhány szó a szépirány fejlesztéséről. Pécsi kath. főgymn.)

Groze C. B.: Constitutiunea Romanilor pre timpul republicei. (Balázsfalvi gör. kath. főgymn.)

Gyulai Ágost: Arany és Petőfi barátsága. (Budapesti I. ker. áll. főgymn.)

Hadady Géza: A germán derivatio, különös tekintettel a gót és az újfelnémet nyelvre. (Sátoralja-újhelyi kath. főgymn.)

Hollósy Béla: Faludy Ferencz élete és költészete. (Nagykárolyi kath. főgymn.)

Horváth Cyrill: A XV. század magyar husszita mozgalmi és humanismusa. (Budapesti ev. ref. főgymn.)

Kecskeméthy M. Lajos: Lessing Gotthold Ephraim élete és irodalmi működése. (Debreczeni ev. ref. főgymn.)

Klemens Albert: Über die Bildung und den Gebrauch der Tempora im Magyarischen. (Besztercezi ág. hitv. ev. főgymn.)

Klíma Lajos: Collin Henrik József élete és művei. (Besztercebányai kir. kath. főgymn.)

Komoróczy Miklós: A virágok költőjéről, Tompáról. (Rozsnyói kath. főgymn.)

Könye Ferdinánd: Egy kis összehasonlítás a francia és egyéb román nyelvek között. (Ungvári állami alreálisk.)

Kostialik János: Az utóidejű határozó mondatok szerkezete a classicus latinságban nyelvbölcseleti alapon megfejtve. (Kalocsai kath. főgymn.)

Kovalik János: Malherbe. (Verseczy áll. főreálisk.)

Losonczy Lajos: A tragikum. (Pozsonyi ág. hitv. ev. főgymn.)

Madzsar Gusztáv: A stilisztika tanításáról. (Makói áll. főgymn.)

Marton József: Magyar Voltaire, magyar encziklopédisták. (Nagy-szombati kath. főgymn.)

Mayer János: A német szőrend elemei. (Sepsziszentgyörgyi ev. ref. főgymn.)

Mitrovits Gyula: Aeneas Sylvius Piccolomini, Historia de Eurialo et Lucretia se amantibus. (Sárospataki ev. ref. főgymn.)

Moravszky Ferencz: Bessenyei és a nemzeti ébredés. (Nyiregyházi ág. hitv. ev. főgymn.)

Nagy Lajos: A protestáns iskolai dráma megalapítása. (Békési ev. ref. gymn.)

Németh József: A történetírás és a humanisták. (Nagybányai állami főgymn.)

Névtelen: Akropolis Atheneben. (Belényesi gör. kath. főgymn.)

Nowotny Henrik: Altorjai Apor Péter báró Metamorphosisa. (Érsek-ujvári kath. főgymn.)

Osdáth Elemér: A népköltészetéről. (Szatmári ev. ref. főgymn.)

Porubszky Pál: Bessenyei és a nemzeti ébredés. (Nyiregyházi ág. hitv. ev. főgymn.)

Pöcz János: Az actio a latin tanításban. (Békési ev. ref. főgymn.)

Sajó Sándor: A stilusról. (Jászberényi áll. főgymn.)

Schiel Albert, Lexen Frigyes, Gross Gyula: Eine Schulreise nach Athen. I. Von Kronstadt nach Athen. II. Das alte und neue Konstantinopel. III. Athen. (Brassói ág. hitv. ev. főgymn. és alreálisk.)

Schweighoffer János: Schiller kiválóbb balladáái. (Rózsashegyi kath. főgymn.)

Szabó Adorján: A conversationslexiconi pör története. (Kassai kath. főgymn.)

Szép Lajos: A római klasszikusok magyar fordításai. (Nagykőrösi ev. ref. főgymn.)

Szántó Zsigmond: Lenau viszonya a magyarsághoz. (Lugosi áll. főgymn.)

Tolnai Vilmos: Csokonai Vitéz Mihály verstani nézetei. (Budapesti ág. hitv. ev. főgymn.)

Turzó Ferencz: Robinson és a mi Robinson-irodalmunk. (Nyitrai kath. főgymn.)

Udvardy Sándor: Heltai Gáspár biblia-fordításának története és jellemzése. (Szarvasi ág. hitv. ev. főgymn.)

Vojtkó Fál: A reformáció korának hangulata a magyar irodalomban. (Soproni ág. hitv. ev. főgymn.)

A NAGY-KÉPES VILÁGTÖRTÉNET II. KÖTETÉRŐL.

Melléklet az Egyet. Phil. Közlöny 1900. évi 2. számához.

A) Megjegyzések Hornyánszky Gyula cikkére.

Az a nyilatkozat, melyet m. évi nov. 24-én (ezt a dátumot a szerkesztőség törölte) a Phil. Közl. deczemberi számába írtam, érdemlegesen nem foglalkozhatott dr. Hornyánszky Gyula cikkével, mert akkor még csak homályos hírt hallottam a cikk tartalmáról; a januári szám meg ünnepi szám volt, s így e cikkemnek mostanáig kellett késnie, bizonyosan nem a magam kívánságára vagy hasznára. De most elérkezett az ideje annak, hogy e szakfolyóirat közönségének ama hirhedezt cikk bebizonyítatlan állításaival szemben határozott adatokkal szolgáljak.

Dr. Hornyánszky Gyula eljárása a következő. Kiindul művem címlapjából és előszavából, s aztán, kivált az előszó bizonyos kitételeivel (melyeket egyelőre — 917. lap — híven, ferdtés nélkül idéz) szembeállítja azt a képet, *a melyet ő ad* művemről. Eljárásának megvan bizonyos tekintetben a maga jogosultsága. S ha rosszindulata tulságba nem vitte volna, ha egyrészt szempontját később meg nem hamisította volna, ha másrészt nem adott volna művemről szántsándékkal az igaztól nagyon különböző képet: akkor nekem sem volna egyéb mondani valóm, mint a mit már nyilatkozatomban is elmondtam. Legfelebb azt tenném még hozzá, hogy a «summum ius» szerint való eljárás nem mindig szép és illendő eljárás is. Meggondolhatta volna bíráló, hogy történeti műre, mely tényekkel, eseményekkel operál, talán nem is szabad ridegen alkalmazni olyan szempontot, mely csak gondolatokkal, eszmékkal operáló műveknél van igazán helyén; továbbá hogy szenzációt kedvelő korunkban könnyen olyan támadásokra adhat alkalmat, melyeket sem maga a mű, sem a sokat koczkáztató magyar kiadók áldozatkészsége meg nem érdemelt. Ismétlem, ezt elmondhatnám akkor is, ha különben Hornyánszky eljárása jog és igazság szerint mindvégig kifogástalan, mindvégig jóhiszemű volna.

Azonban a mostani körülmények között épen az késztet felszólásra, hogy Hornyánszky eljárásának némi jogosultságát is egészen feledteti az a fortélyos rosszhiszeműség, melyet cikkének minden egyes tétele mutat. Ezt a rosszhiszeműséget akarom e sorokban kimutatni; adatokkal bebizonyítani azt, hogy Hornyánszky egyrészt munkámról is egészen hamis képet ad, még pedig tudatosan, szántszándékkal, — másrészt kiindulópontját, a mű előszavát is meghamisítja, mikor a «tanulmányaim eredményének bemutatása» kitétel helyébe a «tudományos eljárás» kitétel csempészi (idézőjelben, 925. l.!) Mert az csak nyilvánvaló dolog, hogy, ha a szempont is hamis, melyből egy munkát megítélnék, meg célzatosan befeketítik magát a munkát is: nyilvánvaló, mondom, hogy akkor a fejtegetés eredményének is helytelennek, megbízhatatlannak kell lennie.

Hornyánszky a közlőny 934. lapján, — húsz oldalas cikke végén — egy táblázatos kimutatást közöl, melyből szerinte «megtudhatja a szives érdeklődő, hogy Gy. úr kit, honnan és meddig fordított». Már, hogy csakugyan csak *fordított-e* Gy. úr, azt a kérdést később veszem tüzetes vizsgálat alá; most csak azt az első tekintetre feltűnő tényt konstátálom, hogy az én művem 624 lapja (melyből az illusztrációk vagy százat bizonyosan elvesznek) a táblázatban *nehány ezer lapnyi* idegen szöveg «fordításául» szerepel. Különben, mondom, a fordítás kérdéséről részletesebben is lesz szó. De *hogy kit, honnan és meddig*, azt bizony nem a Hornyánszky táblázatából tudhatja meg a szives érdeklődő, hanem onnan, a honnan maga Hornyánszky is megtudta: a Gyomlay-féle végszóból. Hornyánszky ugyanis a táblázatban nem tett egyebet, mint az én határozott utalásaim alapján indulva (lásd az adatokat 1. alatt) kiírta a táblázat egyes rovatai számára a Meyer és Beloch-féle munkák összes lapszámait, onnan, és addig, a meddig én magam jeleztem; Holmnál már valamivel nehezebb dolga volt, számai nem is felelnek meg egészen az igazságnak,*) de általában itt is csak természetes, hogy, ha használtam a munkát, kivált Beloch végétől kezdve használtam. Tehát ennek a táblázatnak tételeiben, ha Hertzberget egyelőre nem számítjuk, nincs lényegesebb ellentét köztem és a cikkíró közt, sőt ellenkezőleg, sajnálom, hogy többi segéd munkáimat is fel nem vette a táblázatba.

Szerepel azonban a Hornyánszky-féle táblázat legelső oszlopában Hertzberg műve is, melyre nézve már nincs megegyezés az én végszavam és a cikkíró táblázata és állításai között. Én ugyanis a végszóban

*) Mint adataimból kiderül, Holm III. kötetének is több hasznát vettem, mint Hornyánszky gondolja (l. 11. C) jegyz.).

azt állítom, hogy: «a földrajzi bevezetés nagyjából ezen munka nyomán készült, *de a felfogásomnak megfelelő változásokkal, egyéb hasznát nem vettem.**) Hornyánszky ellenben: 1. a bevezetést illetőleg «sokáig töprendekedt» az állítólagos módosításokon, de hiába, mert: «a magyar munka *sehol* felfogásbeli eltérést nem mutat a némettől . . . legfeljebb Gy. úr, mint ügyes kontaminator ügyesen transzponálta Hertzberg szövegét»; 2. egyébként pedig azt állítja, hogy Hertzberg 381—393. és 431—450. lapjait (összesen 31 későbbi lapot) *is lefordítottam*, s be is mutat állításának igazolására négy kis részletet, hozzátévén, hogy «Gy. úr a keleti görögség történetének elbeszélését egyenesen Hertzberg nyomán fejezi be (v. ö. Gy. 588. l. és H. 450. l.).»

Ez a Hertzbergre vonatkozó két rendbeli állítás tehát az, a melyvel először akarok foglalkozni, már csak azért is, mert Hornyánszky is Hertzberggel foglalkozott legelőször, hat teljes oldalon, s azzal a kimondott (l. 924. l.) céllal, hogy ily módon a többi segéd munkákkal való elbánásomat és egész eljárásomat is már előre kedvezőtlen színben tüntesse fel. Nem csoda, hogy el is érte célját. Olyan író, a ki «felfogásának megfelelő változtatásokon» nem ért egyebet, mint «egy kikezdés furfangos áthelyezését, meg a mérföldeknek kilométerekre való átszámítását», olyan író, a ki elfeledkezik arról, hogy harminczegy lapot később is lefordított egy, különben nem nagyrabecsült munkából: olyan író csakugyan nem érdemel kiméletet. «Gy. úr többi segéd munkáival még különben bánhatott el, *ha Hertzberg könyvével a bizonyított (?) módon bánt el.*»

A dolog azonban épen ezen az utolsó feltételen fordul meg. Ugyanis, akármilyen képtelenségnek tűnik is ez fel Hornyánszky határozott állításai és mutatványai után, mégis úgy van, hogy a cikkírónak Hertzbergre vonatkozó állításai és a táblázat számai *nem felelnek meg a valóságnak*. A bizonyító adatokat cikkem végén közlöm. Itt csak röviden elmondom az igazságot.

1. A mi a bevezetést illeti, annak két része van. Az első (3—8. l.) földrajzi tényeket ad, a második (9—10. l.) hozzájuk fűzött fejtegetéseket. Az első részben e szerint *terjedelmesebb* változtatás tényleg nincs, annival kevésbbé, mert a bevezetés fordításába még akkor fogtam belé, mikor feladatomban még csupán Hertzberg fordítása volt. Rövidebb, de tárgyi tekintetben lényeges módosítás azonban *ebben a részben is van három*, s mind a három olyan, hogy nagyon is rájuk illik a «felfogásomnak megfelelő» jelző (l. az adatokat 2. alatt). A 9—11. lapokon az-

*) T. i. ki akartam emelni, hogy épen annak a munkának vettem legkevesbbé hasznát, melynek voltaképen átdolgozásával voltam megbízva, mint decemberi nyilatkozatomban ki is fejtettem.

után annyi a módosítás, hogy bemutatásuk több helyet kíván: de Hornyánszky állításával szemben (919. l.: «a magyar munka nyomról-nyomra követi a németet... *sehöl* felfogásbeli eltérést nem mutat tőle») kénytelen vagyok a bizonyítékok közt (l. 3. sz.) legalább nagyjából számot adni róluk. Külön is kiemelem azt a részt (9. l.), melyben a földrajzi viszonyok és a nép fejlődése közt lévő összefüggésről szólok, meg azt (10. l.), melyben a «Hellén» név keletkezésére és jelentésére utalok (v. ö. munkám 102. lapjával is). Mert ilyen, rendkívül fontos, elvi jelentőségű módosításokat már csak észre kellett volna vennie tárgyilagos és igazán szakértő bírálónak.

Ezzel be van bizonyítva, hogy Hornyánszky Gyulának a bevezetésre vonatkozó állításai nem felelnek meg a valóságnak, ellenben igaz az én nyilatkozatom, melyet végszavamban a Hertzberg f. bevezetésre nézve közlök.

A mi a munka későbbi «fordítását» illeti, annak bizonyításában Hornyánszky eljárása a következő. Az első részletre nézve (Hertzberg 381—392) közöl három kis helyet, melyek nagyjából csakugyan Hertzbergből valók, s mind fejtegetésében, mind táblázatában úgy tünteti fel a dolgot, mintha az összes közbeeső részek is Hertzbergből volnának átvéve, *holott pedig ez nem igaz* (l. az adatokat 4. sz.). A második kérdéses részletre nézve (Hertzberg 431—450) pedig közöl egyetlen (csupa száraz tény tartalmazó, 7 soros) helyet, mely nagyjából Hertzbergre vall, említ (de nem idéz!) egy másik helyet, s ez utóbbi helyről is, meg a két hely közé eső részekről is szintén azt állítja, hogy Hertzbergből valók, *holott pedig ebben az esetben sem a második részlet, sem a közbeeső helyek nem onnan valók* (l. az adatokat 5. sz.) A mi kevés tény, eseményt (nem eszmét!) én ezekben a részletekben tényleg átvettem Hertzbergtől, azt Hertzberg későbbi, suttyomban való *kiaknázásának* csak az a rosszakarát nevezheti, mely ime, ekkora túlzásra is képes, csak hogy valakire önmagával való ellenmondást bizonyítson. Én magam ezt az öt-hat lapnyi átvételt 639 lapnyi munkámban olyan jelentéktelen dolognak tartottam, hogy elfeledkeztem róla, s így nem említettem külön a végszóban. Ez mindenesetre pontatlanság, sőt, ha már a rosszakarát úgy kívánja, ám legyen hiba. De mivel menti Hornyánszky azt az eljárását, hogy öt-hat lapnyi szabad, hol megrövidített, hol megpótolta átdolgozást, (események, tények elsorolását!) *ravasz czélzatossággal 31 lapnyi fordításnak tüntetett fel; s hogy ebből a valótlan állításából egész további eljárásomra következtetést vont* (l. cikkét a 924. lapon)? Mentségére nem vagyok kíváncsi; de annyit konstatálnom kell, hogy neki jobban kellett volna ügyelni a pontosságra, mint nekem, mert ő volt az, a ki nemcsak az irodalmi tisztesség, hanem az *egyéni megbízhatóság* szempontjából is szellőztette az ügyet.

A mi már most a táblázat második tételét («Meyer, 3—821.») illeti, mielőtt reá vonatkozó adataimat bemutatnám, egy általános megjegyzést kívánok tenni a Meyer f. mű használatáról. Ez abban áll, hogy, jóllehet Hornyánszky bizonyító eljárása itt sem egyéb szemfényvesztésnél (l. az adatokat, 6. sz.): az *egész* mű alapos felhasználását most épen olyan kevésbé tagadom, mint a hogyan konstatáltam művemhez való végszavamban. A ki ismeri e mű természetét és jelentőségét, az tudja, hogy ezt nem lehet csak félig-meddig felhasználni a görög őskorra nézve, először, mert minden egyes tétele szoros összefüggésben áll a többivel, másodsor, mert nincs másik, újabb és jobb feldolgozás, mely a görög őskort és középkort világtörténeti szempontból tárgyalná. A malitia netovábbja tehát az a mód, a hogyan Hornyánszky művem e részével elbánik. Egy szóval sem világosít fel arról, miféle segédeszközökkel vagy forrásokkal kellett volna Meyert helyettesítenem, vagy ellenőriznem, hanem e helyett meghamisítva és túlozva az előszó szerencsétlen kifejezését, egyenesen «tudományos eljárást» keres és czáfol munkámnak a Meyer nyomán készült részében. Észre sem veszi, hogy ezzel az egy ferdítésével súlyosabb beszámítás alá eső vétket követ el, mint a mekkorát rám bizonyítani iparkodik. De a fő-fő malitia épen az, hogy bizonyít ott, a hol voltaképen szükségtelen a bizonyítás (l. az adatokat 1. és 8. szám alatt), mert segéd munkáim jegyzékében Meyer első helyen van említve, s neki, ha szakember, ismernie kell Meyer művének alapvető jelentőségét. Nem folytatom tovább. Útálom a nagyképűséget, s azért többet nem mondhatok, mint hogy régóta jól ismerem a munkát, s iparkodtam jól átdolgozni a magyar közönség számára.

Kérdés, hogyan dolgoztam át? Hornyánszky szerint «lefordítottam». Hogyan? 830 lapnyi kötetet 201 lapon, melyből az illusztrációk legalább harminczat elvesznek? Vagy elhagytam fontos részleteket kevésbé fontosak miatt? Ezt Hornyánszky sem mondja, a ki tárgyi megjegyzések tételétől egész cikkében különben is óvakodik. Nem voltam tán elég óvatos tételei átvételében? Be kell bizonyítani! Hornyánszkynek is feltűnt különben, hogy néhol zárjelben a szövegben és a jegyzetekben külön is idézem Meyert. Én ezt olyankor tettem, ha az illető tételt még nem fogadta el a tudós közvélemény, vagy általában, a hol az előadás nagyon subiectív ízű (l. 7. számú ad.). De hogyan magyarázza Hornyánszky ezt az eljárásomat? (l. cikkét a 925. l.): «Gy. úr könyvében gyakran találkozunk azzal a tüneménynyel, hogy valamely lapon hivatkozás történik egy bizonyos tárgyban arra a szerzőre,*) a kit Gy.

*) Értsd: csak a vezérfonálúl használt művekre. Ezeket csak nem említhettem fel mindannyiszor oly módon is, mint a 263. lapon Belochhal tettem?!

úr ugyanazon a lapon, a többi tárgyra vonatkozólag minden hivatkozás nélkül fordít.» Magyarázza tehát úgy, a hogyan tőle várható: rosszhiszeműséggel gyanúsít, ő, a kinek úgyszólván összes állításai igazán rosszhiszeműek. De hagyjuk ezt, mert még sok a mondani valóm. -- Ugyanis Hornyánszky azt is kétségbevonja, hogy, a mennyire tőlem telt, ellenőriztem Meyer előadását (l. cikkének 924. lapját: «a *kivált* szó helyébe a *kizárólagos* szót kell tennünk, ha világosan meg akarjuk jelölni azt, hogy Gy. úr számára M. könyve mit jelentett). Nem tehetek egyebet, mint ismétlem, hogy igenis, gondosan ellenőriztem, minden eszköz segítségével, a mi csak rendelkezésemre állott (l. az adatokat 9. sz.) és arra is gondom volt, hogy az összes fontosabb kérdések mostani állásáról tájékoztassam olvasóimat. Ez olyan állítás, melynek igazságát adatokkal is bizonyíthatom, s azért cikkem végén 10. szám alatt összefoglalok egy csomó olyan helyet, melyekben efféle tájékoztatások világosan nekem adnak igazat. A ki ezeket a helyeket áttekinti, látni fogja, hogy az őskorra vonatkozó fontosabb kérdések közül alig maradt egy is ilyen ellenőrző tájékoztatás nélkül.

Igy Hornyánszky összes kifogásai voltaképen arra az egyetlen egyre zsugorodnak össze, hogy sokszor a szövegezésben is ragaszkodom Meyer szövegéhez. Hát ez igaz lehet, de művem így sem pusztá fordítás; annak csak rosszakarat mondhatja; az meg épen-séggel érthetetlen előttem, hogyan lehet engem ilyen nyílt eljárás mellett az irodalmi tisztesség megsértésével vádolni? Sokkal inkább érteném a vádat, ha az lenne bebizonyítható, hogy palástolni iparkodtam az átvételeket. De hát voltaképen miért is kellett volna palástolgatni őket? Tán bizony akadt volna egyetlen egy olyan szakember, a ki elhiszi nekem azt, hogy itt Budapesten önálló feldolgozásban adom elő a *görög őstörténetre* vonatkozó kutatások eredményeit? Vagy talán bizony a külföldi kiadó iránt tartozó tekintet nem engedte meg a könyv kiaknázását, mint Hornyánszky Gyula (Belochra nézve) cikke végén állítja, Hornyánszky Gyula, a kit az irodalmi tisztesség iránt való eleven érzéke arra a lépésre birt, hogy bizonyos kétségei eloszlatása végett személyesen forduljon . . . a külföldi kiadóhoz? A ki (l. cikke 934. l.) «Beloch kiadójától, a strassburgi Trübner-től *egyenes kérdésére* azt a felvilágosítást kapta, hogy ő Beloch történetének magyar *fordításához (!)* a jogot senkinek sem *adta el (!!!)*» A ki úgy gondolkozik, hogy efféle kérdésekben az intézkedés Gyomlay urat és (utólagosan !) Hornyánszky urat illeti? A ki restelt a magyar kiadókhöz is «egyenes kérdést» intézni, holott így postafordultával megtudhatta volna, (ha ugyan csakugyan nem tudja), hogy hazafias aggodalma teljesen alaptalan.

A mi már most Beloch művét illeti, mind a Trübner-féle levélben, mind a Hornyánszky cikkében annak is «fordításáról» van szó.

Bizonyítja pedig Hornyánszky azt az állítását olyaténképen, a hogyan Hertzberg és Meyer állítólagos fordítását: egyes részeket egyenlő számú lapkihagyásokkal bemutat, s a többi részről is azt állítja, hogy *elejétől végig* Beloch fordítása («Beloch I. 342—627., II. 1—654.», v. ö. cikkének 928. lapját). Igen hatásos mód, de logikailag helytelen. Ilyen eljárással én kisebb kihagyásokkal is be tudnám bizonyítani az ellenkezőt. De én nem szemfényvesztésre törekszem. Azért hát, hogy minden félreértést határozottan kizárjak, először is nyíltan kijelentem, hogy önálló megírására a classicus görögség politikai és gazdasági történetének sem volnék képes, sőt ezta feladatot nálunk most még historikusra nézve is igen nehéznek tartom. Kinek van nálunk a görög politikai történelemre nézve pl. annyi chronologiai tanulmánya, hogy a kis görög államok történetének össze-visszabonyolódó eseményei közt tisztán lásson? Ki tett nálunk a görögök gazdasági történetére nézve önálló tanulmányokat Schvarcz Gyula kivételével, a kinek azonban esze ágában sincs, hogy a görög történelem összes tényeit felölelő népszerű kézikönyvet írjon? *Vezérfonál* használata nélkül szerintem a feladat nálunk meg nem oldható, nemcsak váratlan megbízásra nem, hanem egyelőre kedvezőbb feltételek közt sem. Legjobb vezérfonálnak mármost (magának Meyernak, előszavában kimondott nézete szerint is) Beloch műve ígérkezett.*) De ez a munka egyrészt már nem világtörténeti szempontú, másrészt nem is olyan nagy tudós írta, harmadik részt itt már a classicus korbéli görögség történetéről volt szó. Ezt a munkát tehát már igazán csak úgy használhattam vezérfonallul, ha egyrészt a modern szakirodalomnak, másrészt a régi forrásoknak, vagy legalább a régi auctoroknak szemeltartásával gondosan ellenőrizem, s egész anyagát és előadását úgy szabom hozzá a Meyer alapján készült első részhez. De hát: épen itt van az ellentét köztem és Hornyánszky közt. Én azt állítom, hogy mindent megtettem, a mit az adott körülmények közt Beloch átdolgozásában tehettem, Hornyánszky pedig következőkép nyilatkozik: «Eredeti gondolatoknak, felfogásnak, *anyagelrendezésnek*

*) A «bíráló» malitiájának egyik szembeszökő jele az is, hogy (a napisajtó megbotránkozására számítva) erősen kiemeli vezérfonalaim *német* nemzetiségét (I. cikke 918. lapját: Gy. úr számára elegendő volt négy *német* munka öt kötetben stb.). Az már csakugyan nem az én hibám, hogy vezérfonálnak alkalmas művet sem az angol, sem francia, sem az olasz irodalomban nem találtam, mert hát, sajnos, nincs is olyan. Meg kell vallanom, hogy utolsó (Hornyánszky előtt, úgy látszik, ismeretlen) vezérfonalam, Pöhlmann «Grundriss»-a is bizony német munka. De mindez csak a vezérfonalakra áll, nem az összes segéd munkákra. Croiset-jük, Collignon-jük, Murray-jük viszont a németeknek nincs.

nyomát sem találjuk sehol . . . És nehogy valaki azt gondolja, hogy Gy. úr a maga fordítását (!) abból a töméntelen kötetű irodalomból végezte, melynek használatáról oly önérzetesen (?) nyilatkozik, stb. stb.» Tehát ismét insinuatio, bizonyítékok nélkül, de annál megdöbbentőbb határozottsággal kijelentve. Nem szaporítom a szót, egyszerűen hivatkozom a cikkem végén lévő 11. számú bizonyító adatokra, melyekből kiderül 1. hogy Belochchal nem egy fontos kérdésben elvi elentétben vagyok, hogy előadását folyvást ellenőriztem és tökéletesítettem; 2. hogy a végszóban említett segéd munkákat csakugyan használtam (l. a 12. sz. adatokat is); 3. hogy Beloch dispositióján igen sok és igen fontos változást tettem; 4. hogy a szellemi művelődésnek és irodalomnak úgyszólván *összes főképviseleit* Belochtól egészen függetlenül ismertettem, vagy legalább nagyon megrostáltam Beloch előadását. Adataim elolvasása után minden méltányosan gondolkodó szakember érthetőnek fogja találni, hogy a czímlapon nem «fordításnak» neveztem munkámat. Az előszóról pedig maga Hornyánszky mondja (l. 917. l.): «ekképen nyilván csak olyan ember beszélhet, a ki a kölcsönzött ismeretekhez való minden alkalmazkodás mellett is föntartotta maga számára az eredetiségnek egy bizonyos körét, legalább is akkorát, mely az idegen gondolatok elrendezését és kifejezését is magában foglalja.» Csakhogy ő szerinte persze «*sehol sincs nyoma sem* eredeti felfogásnak, anyagelrendezésnek». A hol ugyanis észreveszi valami nyomát, azt ő «kompilatori» fufangosságnak fogja fel. Ez az ő eszejárásához illő felfogás. Valósággal pedig a sok változtatásnak az volt az oka, hogy nekem Meyer szempontjai szerint kellett művem II. részét kidolgoznom. Bizony sok volt a tenni és változtatni való, s mivel Bauer Adolf könyve akkor még nem jelent meg, a szakirodalomnak bizonyos mértékű közvetlen ismerete volt szükséges a munkához.

Hornyánszky tehát észre sem vette e módosításokat, valamint hogy tárgyi megjegyzésektől állandóan óvakodik. Egy megjegyzésben mégis tesz effélet, természetesen kárhoztatót (l. cikke 928. lapját, jegyzet). «Mikor Gy. úr ezt a gondolatot Belochtól átvette, akkor ismét (!) keveset törődött azzal, hogy előzőleg Meyert fordítva, a keleti népek *nagy befolyását* konstataálta a görögök ősműveltségére.» Az inkriminált hely a következő (l. művem 205. lapját): «A perzsa világbirodalom megalakulásáig a görög nép olyan szerencsés helyzetben volt, hogy minden *erőszakos* külső befolyás nélkül *úgyszólván teljesen* a maga útján fejlődhetett. *Semmiféle idegen hódító* meg sem próbált Görögország felé közeledni, stb.»

Hogyan állunk tehát Hornyánszky *egyetlen* effajta tárgyi kifogásával? (l. még az adatokat, 13. a.) 1. Hornyánszky *nem jól ismeri Meyer művét*, mert még azt sem tudja, hogy épen Meyer nagyon megszorítja

a keleti befolyást, melynek kutatásában az utolsó évtizedek túlságig mentek. 2. Nem jól ismeri tárgyi szempontból az én munkámat sem, mert annak 32. lapján Meyer álláspontja világosan jelezve van. (V. ö. művem 177. lapjával is. Jellemző, hogy épen e meg nem értett 32. lapról idézett Hornyánszky néhány sort az átvételek bizonyítására!) 3. Mind a két előbbi tanúlságnál fontosabb és jellemzőbb, hogy Hornyánszky megint kiforgatja a szókat eredeti értelmükből. Én «erőszakos változásról, idegen hódításról» szólok, ilyesmi pedig csakugyan nem zavarta addig a görögök fejlődését. Aztán meg szerinte *ismét* keveset törődtem az összefüggéssel. Hát még hol? Komoly bírálat az ilyen?

Holmra nézve maga Hornyánszky is megengedi, hogy «a fordítás legtöbb helyt mégis kissé szabadabb», mint a mű első és második részében. Ha összevetjük ezt az állítást előbbi fejtegetéseim eredményével, tudhatjuk, mit jelenthetnek H.-nak ezek a szavai. Az igazság itt az, hogy Holmot már állandó vezérfonalúl sem használtam, hanem hogy egyrészt Holm anyagán, de másrészt Pöhlmann és a segédmunkák közt felsorolt többi művek anyagán is, Meyer szempontjai szerint magam próbáltam meg a korszakot feldolgozni. Most már, gondolom, senkit sem fog megtévesztteni az a néhány soros idézet, melyet H. annak bizonyítására közöl (932. l.), hogy az alexandriai kor tudományát «Gyomlay-Holm» ismerteti munkámban. Eszem ágában sincs olyan esztelenséget állítani, hogy anyagomat magam találtam ki, vagy kizárólag a forrásokból kutattam össze.*) De határozott szempontok szerint magam állítottam össze anyagomat (l. adataimat, 14. szám), sőt még azt is kötelességemnek tartottam, hogy elolvassak néhány, előttem eddig ismeretlen alexandriai író (pl. Herondast). Sokat fáradtam művem ez utolsó fejezetével, s bizton remélem, hogy meglesz a maga haszna a magyar irodalomban.

Még csak egyetlen egy állítását kívánom szemügyre venni a cikkírónak, mely a napilapok útján valóságos szállóigévé vált: azt, hogy könyvem nemcsak fordítás, hanem egyenesen *rossz* fordítás. (V. ö. a cikk 931. lapját: «*Persze* sértő értelmi hibák mindazonáltal előfordulnak itt-ott fordításában».) Konstatálom, hogy cikkíró ebből a szempontból az egész munkában mindössze 3 hely ellen tett kifogást. Ezek közül az egyik sajtóhiba (l. 15. sz. a.), a másik nem hiba, hanem szándékos módosítás (l. 16. sz. a.); marad csak egy, a perzsa birodalom területének mértékszám: ez igazán hiba, és felfedezése a bíráló cikkének *egyetlen* hasznavehető, *egyetlen* értékes eredménye. Szükségtelen azon-

*) Ezt a Hornyánszky-féle táblázat legutolsó malitiosus kérdőjelére való tekintettel mondom. Miért nem nézte meg segédmunkáim jegyzékét? Ott van reá a felelet.

ban hozzátennem, hogy ez egy hiba alapján az egész művet ócsárolni legalább is igazságtalan eljárás.

Az előadottakból kiderült czikkem bevezetésében lévő állításom teljes jogosultsága. Adataim elolvasása után kétség nem lehet többé arra nézve, hogy Hornyánszky Gyulának *összes állításai* részben rosszindulat-sugallta túlzások, részben merő valótlanságok. A parallel-helyek összeállításában bizonyos határig persze igaza van, de itt meg szándékosan figyelmen kívül hagyta azt, hogy történeti tényekről van szó bennük, melyek az ó-korra nézve vagy homályosabbak, vagy bonyolódottabbak, semhogy vezérfonál használata nélkül pontosan feldolgozhatók lettek volna. Hozzájárul, hogy épen ezeket a parallel-helyeket használta fel fortélyosan és tudatos rosszindulattal oly czélből, hogy munkám többi részeit és egészét is négy német munka pusztá compiláló fordításának tüntesse fel, holott, mint adataimból kiderült, kivált az irodalmi és művészeti részekben épen a legnagyobb alakok ismertetése rendesen független a vezérfonálul használt művek előadásától. S tetézi az egészet az a kvalifikálhatatlan eljárás, hogy nemcsak művemről ad rossz és fonák képet, hanem még a rá alkalmazandó mértéket is meghamisítja azzal, hogy munkám készítésében «tudományos eljárásom» nyomait keresi. Ilyenformán voltaképen magamagát czáfolja, mert a tudományos és az ismertető munkásság különbségére nézve teljességgel egy véleményen vagyok vele, s leczkéjére e tekintetben nem volt szükségem.

Nem mondok le arról a hitemről, hogy akad még könyvemnek olyan bírálója is, kinek figyelme az ügy tárgyi oldalára is kiterjed; a ki munkámat tárgyilagosan veszi vizsgálat alá, s a rá alkalmazható szempontot sem önkényesen állapítja meg. Hornyánszky hosszú czikkéből semmit sem tanultam, s nem tudom elképzelni, mi haszna van belőle a magyar irodalomnak. Remélem, sikerült kimutatnom, hogy megírásához tárgyi ismeret egyáltalában nem is kellett, hanem csupán a következő három tényező: először, művem végszavában a segéd-munkák jegyzékének elolvasása; másodsor: a német nyelv ismerete; harmadsor és főképen: végletekig menő, s ez ideig még teljesen megokolatlan, érthetetlen rosszakarát.

Budapesten, 1899. évi deczember hó 20-án.

Dr. GYOMLAY GYULA.

B) Bizonyító adatok.

1. Művem végszavában Meyert és Belochot legelül, a többi segéd-munkáktól elválasztva említem: «A *perzsa háborúk* kivált E. Meyer, *Gesch. des Alterthums* II. kötetét használtam. *Innen kezdve a chaironeiai csatáig* kivált I. Beloch, *Gr. Gesch. stb. cz. művét*». Lásd továbbá művem

263. lapjának jegyzetét: «Mindezek az adatok . . . Beloch számításain alapúlnak, kinek idevágó műveit (főkép a perzsa háborúktól a chaironeiai csatáig terjedő időszakra nézve) különösen felhasználtam».

2. Első: a phoeniciaiak visszaszorítása (3. lap); második: Kréta jelentőségének kiemelése az őstörténetben (8. lap); harmadik: a görög gyarmatosításnak a mykenei korra való kiterjesztése (u. o.). Mind a három ellentétes Hertzberg felfogásával, s összefügg az őskornak Meyer műve alapján való feldolgozásával.

3. A módosítások a következők: *a)* A földrajzi viszonyok befolyása a nép fejlődésére nem túlozandó (6. sor, 9. lap); *b)* A következő rész aztán igen szabad fordítás, melynek végén *ki van hagyva* Hertzbergnek egy elavult állítása (H. 9. l.: «diese Hellenen aber sich in wenige grössere *Stammesgruppen* gegliedert hatten»); én ugyanis nem tartom történetinek a hagyományos négy törzset); *c)* A politikai élet hordozója a város stb., és utalás Aristotelesre (10. lap, 4. sor). Nehány sorral alább *d)* A hellén név jelentőség és keletkezése, Hertzberg felfogásával egyenes ellentétben *e)* a völgyek és síkságok lakói kezdetben *szintén pásztorok*, aztán inkább földművelők voltak (az őstörténet Meyer f. felfogásának megfelelő módosítás); *f)* Új módosítás a gazdasági szempont kiemelésével, melyet részletezni nehéz volna. Többet ér, ha bemutatom; benne van röviden az egész későbbi fejlődés menete:

Hertzberg 9. l.

(Es hat sehr lange gedauert, bis die Fischer der Küsten und Inseln die ganze Bedeutung der wunderbaren Küstengliederung des griech. Landes und ihren seemännischen Beruf erkannten) bis überall die nautische Kraft der Seegriechen der ausgiebigen Leistungsfähigkeit der Binnenstämme ebenbürtig zur Seite zu treten vermochte, und noch länger, bis der seemännische Geist für die Hellenen geradezu charakteristisch geworden ist.

Gyomlay 11. lap.

. míg aztán *a kereskedelem-létrehozta gazdaság lassankint a pásztoroklásra, földművelésre és így közvetve a görög társadalmi rendek fejlődésére is visszahatást kezdett gyakorolni, és végtére a tengerészet az egész hellenség hatalmának főtényezőjévé vált és lehetővé tette, hogy világtörténeti híratását megoldhassa.*

g) A következő sorok egészen szabadon vannak fordítva, aztán, egy pontosabban fordított részlet után következik egy Hertzbergnél megint hiányzó 8 soros befejezés. (H. a bevezetés végén a területet ismerteti; én ezt a részletet előbbre tettem, mert H.-nél rossz helyen van, s különben is agyoncsapja a befejezés lendületességét. Hornyánszky ezt mondja *egyedüli* módosításomnak, persze, szokása szerint furfangos leplezését keresve benne eljárásomnak.)

4. Első részlet, Hertzberg 381—393, nálam állítólag 541—548. Az igazság a következő, először Hertzberg szempontjából. A 381. lapot, továbbá a 384. és 385. lap egy részét csakugyan szemmel tartottam, mert

Beloch munkája Ekbatana elfoglalásával beveződik, s munkámnak ökonomia (főkép terjedelem) dolgában Hertzbergéhez kellett a szerződés értelmében igazodnia. De fordításnak ez a részlet sem mondható, először, mert igen szabadon követem, másodsor, mert más segéd munkák egyidejű használatát is be tudom bizonyítani. (Dareios temetését, az areiai felkelést, a Paropamisoson való átkelést másképp adom elő, mint Hertzberg). Fődolog azonban, hogy egyáltalában nem követtem Hertzberget a 381. lap aljától a 383-ik közepéig, a hol H. a lamiai háborúról és egyebekről szól; s hogy Kleitos megölésétől kezdve (melyet H. egészen más összefüggésben, a 388. lapon mesél el) egyáltalában nem használom Hertzberget sem a 387. lapon, sem a következő 388, 389, 390, 391, 392. lapokon. A 393. lapról van aztán véve az a néhány sornyi hely, melyet Hornyánszky az egész átvételt befejező helynek tüntet fel. — Fordítva, a magam munkája szempontjából pedig így áll az igazság: az 541. lap aljától az 543. aljáig szem előtt tartom (nem fordítom!) Hertzberget, ott elhagyom, az 544. lapon az események kivonatos előadásában megint szemmel tartom, de még ugyanazon a lapon elhagyom (már az 545. lapon Alexandros seregének száma is más, mint H.-nél), s attól kezdve tőle függetlenül haladok az 546, 547, 548. lapon, míg végre ennek a lapnak az alján és az 549. legelején csak néhány sorban ismét átvettem egy gondolatot tőle, tovább aztán semmit. Erre a részletre vonatkozólag tehát H. állítása oda zsugorodik össze, hogy Hertzberg 2—3 lapnyi előadását érthető okból később is szemem előtt tartottam, s tekintettel egész munkám nagy terjedelmére, ezt a csekélységet elfeledtem külön felemlíteni a végszóban.

5. Második, állítólag átvett részlet: Hertzbergnél 431—450, nálam 573—588. Az igazság itt, először Hertzberg szempontjából, a következő: Hertzberg 431—435. lapját szem előtt tartottam, mert itt meg az ázsiai és afrikai görögség történetére vonatkozó tényeknek rövid összefoglalásáról volt szó, melyekre nézve bővebb tanulmányokat soha életemben sem tettem, s melyek úgysis mellékesek a görög történelemben. (Persze itt sem épen fordítottam; erről meggyőzhet bárkit az az egyetlen hely, melyet Hornyánszky munkám 573. lapjáról közöl, s melynél pontosabban fordított helyet bizonyára nem talált.) Mihelyt azonban az európai görögségről volt szó, rögtön elhagytam Hertzberget, s a 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450. lapokon, tehát 19 közül tizenhaton *nem vettem többé hasznát*. Hogy az állítólagos *befejező hely* (H. 450. l., Gy. 588. l.) nem létezik, azt már az is valószínűvé tehetta az olvasó előtt, hogy Hornyánszky maga sem idézi, csak állítja, hogy «a keleti görögség történetének előadását egyenesen Hertzberg nyomán fejezem be» (924. lap fenn). Munkám határát természetesen a Hertzberg-féle mű határa szabta meg, s azért a naupoktosi békéig haladok; de a ki a két helyet összehasonlítja, meggyőződhetik róla, hogy nekem van igazam. Erre a részletre vonatkozólag tehát Hornyánszky előadása és táblázata még kevésbé felel meg a valóságnak, mint az előbbire nézve. Az igazság az, hogy munkám 573—575. oldala Hertzberg igen szabad átdolgozása,

de már az 576. lap elején (az Európán-kívüli görögség történetével) végződik Hertzberg, s munkám 576—588. lapjának (tizenkét lap!) *semmi köze* Hertzberghez. (A mi pl. a fejezet legvégét illeti, az állítólag átvett helyet, v. ö. V. Philippos jellemzését nálam és Hertzbergnél!)

Hertzberg 449. l.

Sein jugendlicher hochbegabter Nachfolger, König Philipp V. (geb. 237. v. Chr.), sollte erst seine Leistungsfähigkeit erproben, und so fehlte die imponierende Autorität u. s. w.

Gyomlay 587. l.

Antigonos utóda, V. Philippos merész, de nem erélyes, nagyratörő, de nem kitartó jellem volt. Mint államférfiú, nem volt elég széles látókörű és elég következetes stb.

6. Hornyánszky a következő logikával bizonyít (l. 926. lap): «Hátra maradt annak bizonyítása, hogy Gy. úr . . . a perzsa háborúkig terjedő *egész* részt csakugyan Meyer könyvéből fordította. . . . Talán elég lesz okulás céljából arról meggyőződni, hogy Gy. úr könyvének II. fejezete miként van kivonatos fordításban . . . átvéve». És (929. l., ez még jellemzőbb!): «Azt, hogy Gy. úr az ő munkájának . . . *egész* első részét . . . Meyerből fordította le, ezt olyképp iparkodtam bebizonyítani, hogy e rész *egy egész fejezetének* új bekezdéseiről kimutattam, hogy Meyer után készült fordítások». S ezt a falláciát az követi el, a ki egyetlen kötőszó fordítását a logika szempontjából sok szóval kifogásolja (l. 920. l.).

7. L. pl. művem 37, 41, 52. lapjait.

8. Hogy a jegyzetekben pontos, lapszám szerint való idézetek is vannak, ez onnan van, mert legalább *ott* nyomát akartam adni a forrásnak, ha már a szöveg közt nem tehettem. (Népszerű munka!) Hornyánszky (a 926. lapon) művem 32. lapját idézi fortélyosságom bizonyítására. Azon a lapon először is nem csak Meyer *Geschichtéje* van idézve, hanem egy másik műve is. Aztán meg a jóhiszeműség bizonyítására idézem a következő jegyzeteket: 64. l.: «Jól tudom, hogy Meyer E. *ezzel a felfogásával* ez idő szerint még elszigetelten áll, . . . de reán Meyer érvelésének meggyőző hatása volt». (Ez a jegyzet egyenesen magától értetődőnek tekintti, hogy a szöveg Meyer átdolgozása); vagy 263. l.: «Mindezek az adatok . . . Belochnak számításain alapulnak, *kinek idevágó műveit (főképp a perzsa háborúktól a chaitroniai csatáig terjedő időszakra nézve) különösen felhasználtam*». Ilyen helyeket azonban persze nem idézett Hornyánszky Gyula.

9. L. segéd munkáim jegyzékét. De az igazat megvallva, összes segéd munkáimmal inkább csak commentálhattam, mint ellenőrizhettem a jelenkor egyik legnagyobb tudósának tételeit. Hornyánszky maga is igen jól tudja, hogy az őskorra nézve az igazi ellenőrző-segédész-közökhöz Budapesten hozzá sem lehet férni, — legfellebb Homeros szövege, továbbá a Meyer művéhez való szakkritikák és a folyóiratok adhattak útbaigazítást. (Bauer Adolf könyve sajnos, akkor még nem jelent volt meg.) A ki meg akarja tudni, mekkora különbségek vannak az őskor felfogásában, olvassa el Meyeré mellett Beloch művét. Hornyánszky nagyképtisködése e részben minden szakértő előtt igazán nevetséges lehetne, ha nem párosúlna annyi rosszakarattal.

10. A Meyer-féle műnek legalább is gondos ellenőrzéséről, és a szakirodalom felhasználásáról művem I. részében a következő helyek tesznek biznyságot (szf. a. = szakfolyóiratok alapján): 14. l. Tájékoztató a pelasz kérdés mai állásáról (szf. a.). — U. o. Tájékoztató a bevándorlás hypothesisaire vonatkozólag. — 32. l. Táj. a phöniciái befolyás kutatásának legujabb, conservativ irányáról. — 42. l. Táj. a trójai háború historiai alapjára és a gyarmatosítások korára vonatk. véleményekről. — 48—49. l. Táj. a dór vándorlás historiai alapjára vonatk. véleményekről (Beloch hypothesise). — 64. l. Táj. a Drakon előtti tanácsról, a naukrarosokról. — Táj. a mykenei írásrendszer kérdéséről (szf. a.). — 98. l. Táj. a tyrsenek és sardánák eredetéről. — 107. l. Táj. Pheidon király korára vonatk. — 108. l. A rabszolgaság számáról. — 116. l. Táj. a Lykurgos kérdéshez majd az összes szakirodalom alapján. — 147. l. Táj. a Drakon-féle alkotmány kérdéséhez (szf. a. is). — 152. l. Táj. a Solon-féle vagyonsztyálozás kérdésében. — U. o. az archonsorsolás hypothesiséről. — 177—178. l. Tájékoztató a görög tudomány és természetbölcsélet eredetéről, keleti kapcsolatairól (Meyer szellemében, de nem belőle!). — 156. l. Táj. Solon reformjainak megítéléséről. — Látni való, hogy az őskor legtöbb vitás kérdésében nyoma van az ellenőrző munkásságnak. Hornyánszky mindezeket a helyeket egyszerűen nem vette észre, épen olyan kevéssé, mint pl. a két görög ideál (Achilleus, Odysseus) önálló fejtegetését a 70—71. lapon, vagy a trójai edényeknek az ábrához illő, Meyertől független bemutatását, — és sok egyebet, pl. a görög terminusoknak (latin betűvel való) folytonos közlését, és általában Homeros szövegének állandó figyelembevételét.

11. Beloch *«fordításának»* kérdésére nézve három csoportra osztottam adataimat (B. = Beloch).

A) *Nem követem Belochot, sőt gyakran elvi ellentétben vagyok vele* a következő tárgyakban és helyeken: 217—8. l. Xerxes haderejének számában, B. 368—9. és jegyz. — 238—9. Perikles jellemzésében, mely nálam középúton halad B. és Grote közt; — v. ö. nálam 248. l. (B.-nál I. I. 465—6). — 241. A Perikles f. demokratia jó oldalainak kifejtésében. — 325. l. Sokrates és Platon reaktionárius felfogásában. Nálam a reactio előadásában csak Platon «állam»-áról van szó, B.-nál egész philosophiájáról (B. II. 18. és kk.). — 380. l. Az állítólagos syrakusai alkotmány vázolásában. — 422. l. Az árak emelkedésének általánosításában (B. II. 355—7.). — 436. l. Philipposnak és a hellén szövetségnek magasztalásában (B. 466—7, v. ö. nálam 436, 458, és Phil. politikai céljainak jellemzését, 441—442. l. — Ellentétes hely Belochhal 457—459. lap, a hazafias párt jellemzése; vagy a hellén szövetség értéke 474—5. B. 574—578. Belochtól egészen különböző szempontokkal). — 476. Timoleon alkotmányában. — 498. Sokrates és a sophisták jelentőségében, stb. — *Nem követem, természetesen, hibáiban sem.* L. pl. (az első szám az én művemre, a második Belochéra vonatkozik): 289. — I. 500. «Ein Executionsgeschwader von 500 Trieren»: én Thukyd. IV. 129. 2. szerint: «ötven hajó indúlt el stb.»; — vagy: 419. — II. 339: «Athen . . . eine Stadt von

rund 100,000 Einwohnern», nálam: «Az egész szabad lakosság száma» stb. (B.-nál ez a hiba nagyon zavaró!); — vagy: 306. — I. 585. «Durch die milesischen Architekten Pæonios und Daphnis»; nálam: «Paionios ephesosi és Daphnis miletosi mesterek»; vagy: 468. — II. 557: «nach einem vor hundert und fünfzig Jahren gefassten Beschlusse», nálam: «az amphiktyoni tanács harmadfél százados határozata ellenére»; vagy 279. — I. 533. Kleon = Gerbermeister; nálam: bórkereskedő, stb. stb.

B) *Az anyagelrendezés (dispositio) különbségei Beloch munkája és az enyim közt.* B.-nál a perzsa háborúkat követő gazdasági fellendülés mindjárt a háborúk után van, XII. fej. (I. 393—438.), — nálam a pelop. háború kitörése előtt, mert a polit. viszonyok ismeretét föltételezi (259—274.). — B. a dráma eredetét I. 573. kk. adja, én sokkal előbb, itt csak virágzását, 297. l. — B. I. 591—595. a művészettel kapcsolatban beszél a kor erkölcsi színvonaláról; én a neveléssel kapcsolatban, Aristoteles után, 515. és kk., Belochtól jórészt függetlenül. — B. csak I. 595. kezdi a tudomány fejlődését és a természetbölelelet keletkezését; én a megfelelő helyen (315. l.) csak folytatom, még pedig éppen Anaxagorasnál (B. 612, én 313—314.) B.-tól jórészt függetlenül (Leukipposzt meg sem említi Beloch, l. nálam 314. l.). — U. o. fűzöm régibb előadásomhoz a logographiát, még pedig a fontos dolgokban (Herodotos, Tkukydides) B.-tól függetlenül. — A sophistika előadásában is más egész dispositióm és előadásom jórésze is, l. 317—319. (B. az ethikai gondolkodás fejlődését Thukydideshhez fűzi, l. 624, én a sophisticához és Sokrateshez, 320—322.). — Sokrates B.-nál a reactio titulusa alatt (II. 12. és kk.); nálam 322—324. (v. ö. 498.) egészen más szempont szerint és Belochtól nagyrészt teljesen független előadásban. — Sokrates kivégzése B.-nál S. philosophiája kapcsán (II. 16—17.), nálam a politikai történetben (l. csak a 368. lapon). — Sokrates ethikájának bírálata nálam még egy harmadik helyen (a maga helyén, Platon előtt, 498. l.), B.-nál minden egy kalap alatt (II. 15.). — Maga Platon, egész rendszerével együtt B.-nál II. 18—22, nálam itt csak ideális állama (ezt én is reactionarius jelenségnek tartom); rendszere nálam csak messze hátul, különös tekintettel ethikájára (500—502.). (Platonnál Belochnak is hasznát vettem; de ám hasonlítsa azért valaki össze a kétféle előadást!). — Én a XXII. fej. (Sparta fenhatósága) keretében egész Kr. e. 379-ig haladok. B. két külön fejezetben tárgyalja ez anyagot. (A kapcsolat nálam a 365. lapon van.) Persze, H. szerint ez csak compilatio; de így aztán a siciliai és pontoszi katonamonarchiáról én csak Theba megszállása és Olynthos bevétele után szólok, B. ellenben (II. 150.) igen rossz helyen, Konon rhodosi hadjárata és a korinthosi háború közt (lásd összekapcsoló soraimat a 379. lapon). — B. (II. 232.) nem ád átnézetet Theba és Boiotia fejlődéséről a hegemonia előttről. Én igen (387—389.), még pedig sűrű utalásokkal művem előző részeire. Segéd munkám itt kivált Gilbert volt (II. 45—63. l.). — Egészen másképp van disponálva nálam a pénzügy és hadügy fejlődése a pelop. háború után. Én a gazdasági viszonyokkal kapcsolatban tárgyalom (425—436.), a socialistikus szíme fejlődése után (melynek feltüntetését nem Belochból vettem, hanem Pöhlmannból), B.

pedig a «die Gesellschaft u. ihre Organisation» cz. fejezetben, sokkal későbbi helyen (B. II. 449—477.). — B. a IV. század szellemi műveltségét már az ath. szövetség bomlásához Kr. e. 354-hez kapcsolva adja, előre vágva benne a politikai viszonyoknak, s utána közbeiktatva még egy fejezetet; én csak a hellén szövetség megalakulása után, messze hátúl (479—518.). — Máshová disponálom a Timarchos-féle pört is, B. II. 532^c nálam 459. — Az alsó-italiai edényfestést Beloch Praxiteleshez fűzi (!) B. II. 403; én a maga helyén, a könyv legvégén (637. l.) nem is Beloch, hanem Baumeister alapján. — Én a sokratikusok után Platonról, aztán az Akademiáról, aztán a szaktudományok fejlődéséről szólok, és csak aztán Aristotelesről (500—507.); B. ellenben a sokratikusok után rögtön Aristotelesre tér át (II. 408.), és csak aztán szól a történetírás fejlődéséről (II. 412.), — Az 505. lapon a tudományos fejlődés áttekintésében is más a dispositio, mint B.-nál. — Aristoteles jellemzésének dispositiója is más (nálam 507—514, B.-nál 408—412, 429—437.); s különben is B.-on csak a logika, ethika, politika és ennek kritikája alapszik (de ezek közül is az utolsón Schvärcz befolyása is érezhető): nem követtem ellenben B.-ot a metaphysikai, lélektani, művészeti, retorikai részben, s a végső összefoglalásban. — Én az Agis-féle fölkelés után Athén ez időbeli állapotáról szólok (a koszorú pör, 540. l.); B. II. 652. Alexandroszhoz tér vissza. Tehát nem várok addig, míg «végére érek a fordítani valónak. — Ime, így kell ezúttal is a Hornyánszky «*sehol*» kitételét érteni.

C) *Szemelvények munkámnak: Belochtól egészen, vagy részben független részleteiből* (B. = Beloch, Gy. = Gyomlay; a számok a lapszámokat jelentik).

B. I. 353, Gy. 210, a ladéi csata Herodotos szerint. — B. I. 368—9, Gy. 217—8, a Datis-féle hadjárat. — B. I. 375, Gy. 222—3, a salamisi csata. — Gy. 223. *Pártküzdelmek*, melyekről B. semmit sem tud, v. ö. Gy. 235. — B. I. 465, Gy. 238—9. *Perikles* jellemzése (238. polemia-féle Belochhal). — B. 467, Gy. 240. A kleruchiák felsorolása. — Gy. 240. Kenyérkiosztás, mint áll. segély (B.-nál nincs). — Gy. 241. A *Perikles f. demokratia* jó oldalai (B.-hal szemben). — Gy. 263, pedig itt a gazdasági állapotokról van szó. B.-nál hiányzik (I. 406.) a gabonatorvény és a gabonafelügyelők. — Gy. 271. Államadósság. — Gy. 273. Hestiasis, gymnasiarchia (B.-nál nincs). — Gy. 273. Charmides Xenophon-féle nyilatkozata, Adler szerint (B.-nál nincs). — Gy. 297. A lyra általános caractere. Pindaros diadalénekei. Hír Bakchylidesről. Mellőztem B. ócsárló szavait (B. I. 571.). — Gy. 297—299, B. I. 574—575. *Aischylos, Sophokles*, B.-tól függetlenül. — Gy. 300. A tragikusok termékenysége. — Gy. 301. (B. I. 578.) *Aristophanes*, nagyrészt független B.-tól. — Gy. 302, B. I. 578—9. Színházi előadás. — Gy. 304—5, B. 583. Kimon építkezései és a Theseion. — Gy. 306, B. 584. Az Erechtheion. — Gy. 308—310. (B. csak 587.) Myron és *Pheidias* B.-tól független jellemzése. (Az Athena Promachos említve sines B.-nál, Myron művei nemkülönben.) — Gy. 313—4, B. I. 612. *Anaxagoras*, nagyon megpótolva. — Gy. 314. Leukippos (B.-nál nincs). — Gy. 316—7, B. I. 620. *Herodotos*, nálam máskép és bővebben. — Gy. 317,

B. 621. Hellanikos. Úgyszintén. — Gy. 317, B. 622—3. *Thukydides*. Nem B. alapján. — B. 627. és kk. a *sophistika*; nálam 318—322, más dispositio és más segédeszközök nyomai. — Gy. 322—324. *Sokrates*. (Független B.-tól.) — Gy. 326. (v. ö. B. II. 30.) Platon állama, inkább Schvarecz befolyása alatt.

Mindezek a helyek B. első kötetére vonatkoznak; a következők mind a másodikra, s azért a kötetjelzést elhagyom.

Gy. 328, B. 38. A segestaiak ígéretei. — Gy. 329. (v. ö. B. 39—40.) Thukydides fordítása (Thukyd. használatának egyéb jelei: 330, a Salamínia hajó; 344. Thuk. nyilatkozata az 5000-es alkotmánytervezetről). — Gy. 357—8. Theramenes és Kritias jellemzése. — Gy. 367—368. v. ö. B. II. 191. Athén a demokr. helyreállítása után. Nem B.-tól, hanem inkább Holmtól függ (III. 28—34.)*) — Gy. 387—389. *Theba fejlődése* Gilbert szerint (II. 45—63.). — Gy. 462. Xenophon szavai (B.-nál II. 271. nem találtam). — Gy. 424. A *socialistikus eszme*, Pöhlmann és Adler nyomán (v. ö. B. sovány fejtegetésével, 366. l.). U. o. Isokrates idézése. — Gy. 436, B. 477. Művem II. részének befejezése. Ezt szó szerint közlöm, mert ezt a rosszakarat bizonyosan fordításnak mondaná, észre nem vévén némely egyező kitételek mellett a tartalom elvi különbségét.

B. II. 477.

Nur die legitime Monarchie war im stande, Griechenland den inneren Frieden wiederzugeben. Die Einigung von Hellas konnte ausgehen nur von dem Staat, wo allein das alte, von Zeus eingesetzte Königthum in kräftiger Machtfülle sich erhalten hatte, von dem jugendfrischen Koloniallande im Norden des Olympos, das von dem Fürstengeschlechte der Argeaden einst in heissem Ringen den Thrakern und Illyriern abgekämpft worden war.

Gy. 436.

A békét csak a törvényes, hagyományos alapon álló egyeduralkodó állíthatta volna teljesen vissza; ilyennek nem léteben pedig Hellas ideig-óráig való egyesítése legfellebb csak abból az északi államból indulhatott ki, melynek görög nemzeti jellegét a görög köztudat nem ismerte ugyan el, de a melyben a régi «Zeus kegyelméből» való királyság még teljes tekintélyében megmaradt, s mely az illyrek és thrákok legyőzése után máris a hatalom magas fokára emelkedett.

Gy. 441. (B. 486, nines). Philippos polit. czéljai. — Gy. 448. (B. 506.) Demosthenes I. Philippikája. — Gy. 450, v. ö. B. II. 510. (A Philokrates-f. követség). — Gy. 457—9, *méltányolva van a hazafias párt is* (B. II. 531, csak egyoldalúan szól a tárgyról. Úgy emlékszem, inkább Pöhlmann-t használtam). — Gy. 459. A hűtlen követség pöre (B. más hol, 536.). — Gy. 468. l. Az *amphissai ügy* megítéléséről (B.-ban nines). — Gy. 474—5. *A hellén szövetség* állítólagos áldásossága. Ellentét

*) Örvendek, hogy e tekintetben is helyreigazíthatom bírálóm szavait (l. 931. lap), a ki szerint Holm kiaknázása csak művem 544. lapjánál kezdődik. Eszem ágában sincs restelni, hogy biz az már előbb kezdődik.

Belochohal (B. 574—578. áradozik Ph. mellett). — Gy. 480. Ált. tájékoztató a IV. század szell. műveltségére nézve. — Gy. 480. *Antiphon*, *Andokides*, Kritias említve sincsenek Belochnál. — Gy. 481. *Isokrates* (v. ö. B. 371—373.). Nálam más dispositióval (politikai szereplését elválasztom ékesszólásától, mint Demosthenesnél is) és máskép. — Gy. 482. *Isaios* rövid, de B.-énál találóbb jellemzése. — Gy. 481—483. *Demosthenes* (B.-hal indulk, mert felfogásunk kb. megegyező; de ékesszólását függetlenül jellemzem, sokkal kimerítőbben, mint B.). — Gy. 483, v. ö. B. 375—6. *Aischines* (nálam rövidebben és máskép). — Gy. 484. A retorika hatása a költői műfajokra (B.-nál nincs. Blass szemmel tartásával készült, I. 43. kk.). — Gy. 489. Nike-templom. Az új felirat, szakfolyóiratok után. — Gy. 494. (v. ö. B. 396.) *Praxiteles*, nálam máskép. — Gy. 496. *Lysippos* Apoxyomenosa, a tanagrai szobrocskák (B.-nál nincs). — Gy. 498. *Sokrates* jelentősége a tudom. gondolkodás fejlődésében (B. inkább reactionariusnak tartja). — Gy. 499—500. A sokratikus iskolák B.-tól (405—408.) független ismertetése (inkább Eisler használatára mutat, 48. és kk. l.). — Gy. 502. *Platon* lélek- és erköldestana, a sarkalatos erények (v. ö. Beloch 21.). — U. o. Platon hatása és jelentősége. — Gy. 512—513. *Aristoteles*. E lapok nagyrészt függetlenek B.-tól. — Gy. 514. *A köznevelés*, kivált Schvarcz befolyása alatt (B.-nál nincs). — Gy. 515—518. Etlhikai fejlődés, közerkölcsiség Holm és Schvarcz szemmel tartásával (Holm III. 221—225.). — Gy. 522. Nagy Sándor trónralépése, ifjúsága (v. ö. B. 522.). — Gy. 523. *Ljurgos* (nálam sokkal higgadtabb felfogással, mint B.-nál, 612.). — 537. A gaugamelai csata datuma. — Gy. 539—540. Alexandros előzékenysége a görögök iránt. A hódítás haszna a görögökre nézve (v. ö. B. II. 652.).

12. A «töméntelen» jelzöt én csak a szakfolyóiratok cikkeiről használtam, melyekről már régóta jegyzéket vezetek. A trajectio epitheti megint Hornyánszky szócsavarása. A felemlített segéd munkák közül pedig a legtöbb minden philologusnak igazán «mindennapi kenyere». Nem hinném, hogy H. gyanúsításának a szakkörök hitelt adnának; bátran mondhatom, hogy még sokkal több munkát consultáltam vezérfonalaim ellenőrzésére, mint a mennyit említék, persze nem úgy értve a dolgot, hogy épen e munkám írása alatt tanulmányoztam is át őket. Hiszen pl. az államrégiségi műveknek egyidejűleg az ó-kori lexicon számára frt cikkekben is hasznukat kellett vennem. — Példaképen legyen szabad idéznem azon helyek jegyzékét, melyeket a Schvarcz-féle Demokratiának és Schvarcz akad. értekezéseinek hatása alatt is írtam. Ezek: 147. l. (Aristoteles Ath. pol. és politikájának viszonya); 156. (Solon alkotmányreformjának megítélése); 240. (a demokratia rossz oldalai); 243. (a nemesség vezető szerepe Athénben); 256. (Kleon, Aspasia); 321. (Diopieithes psephismája; babona Athénben); 326. (Platon állama); 345. (Theramenes); 368. (Sokrates kivégzése); 424. (A demokratia bajai; reactio); 447. és kk. (Demosthenes, de v. ö. 457.); 442, 458. (Athén és Philippos); 455. és kk. (a makedon párt); 504. (Thukydidés); 506. (Heliocentrikus világrendszer az ó-korban); — 511. (Aristoteles államelméletének kritikája); 514. (Köznevelés, kivált Athénben; közerkölcsiség); — 554. (A Harpalos ügye); —

561. (Demetrios Phalereus). Néha olyankor is említtem Schvarczot, mikor előadásom nem épen az ő szövegén alapszik: jelezni kívántam ezzel, hogy ha a forma nem is mindig, az illető *gondolat* tőle ered, s reá vezetendő vissza. A mi a *szakfolyóiratok* használatát illeti, l. pl. a művem 14, 77, 489, 609. lapján levő adatokat.

13. Tárgyi természetű kifogás ezen kívül általában is *csak kettő* van az egész bírálatban. Az egyik arra az állításomra vonatkozik, hogy «még csak két évtizeddel ezelőtt is nagyon hiányos fogalmat alkothattunk magunknak a görög nép őstörténetéről». Hornyánszky «*harmincz esztendő*» kívánna a «két évtized» helyett, mert, úgymond, Schliemann ásatásai 1870-ben kezdődtek. Tudom. De én nem az ásatások kezdetére, s nem csupán Trójára gondoltam. Már pedig Schliemann Iliosra 1885-ben jelent meg, a mykenei leletet először tudató telegramm pedig 1876. nov. 28-án kelt. — A másik tárgyi megjegyzés a perzsa birodalom területére vonatkozik. Ebben Hornyánszkyknak feltétlenül igaza van: ez az *egyetlen egy* megjegyzése az egész bírálatban, mely alapos, és a melyet e szerint köszönettel nyugtatványozok.

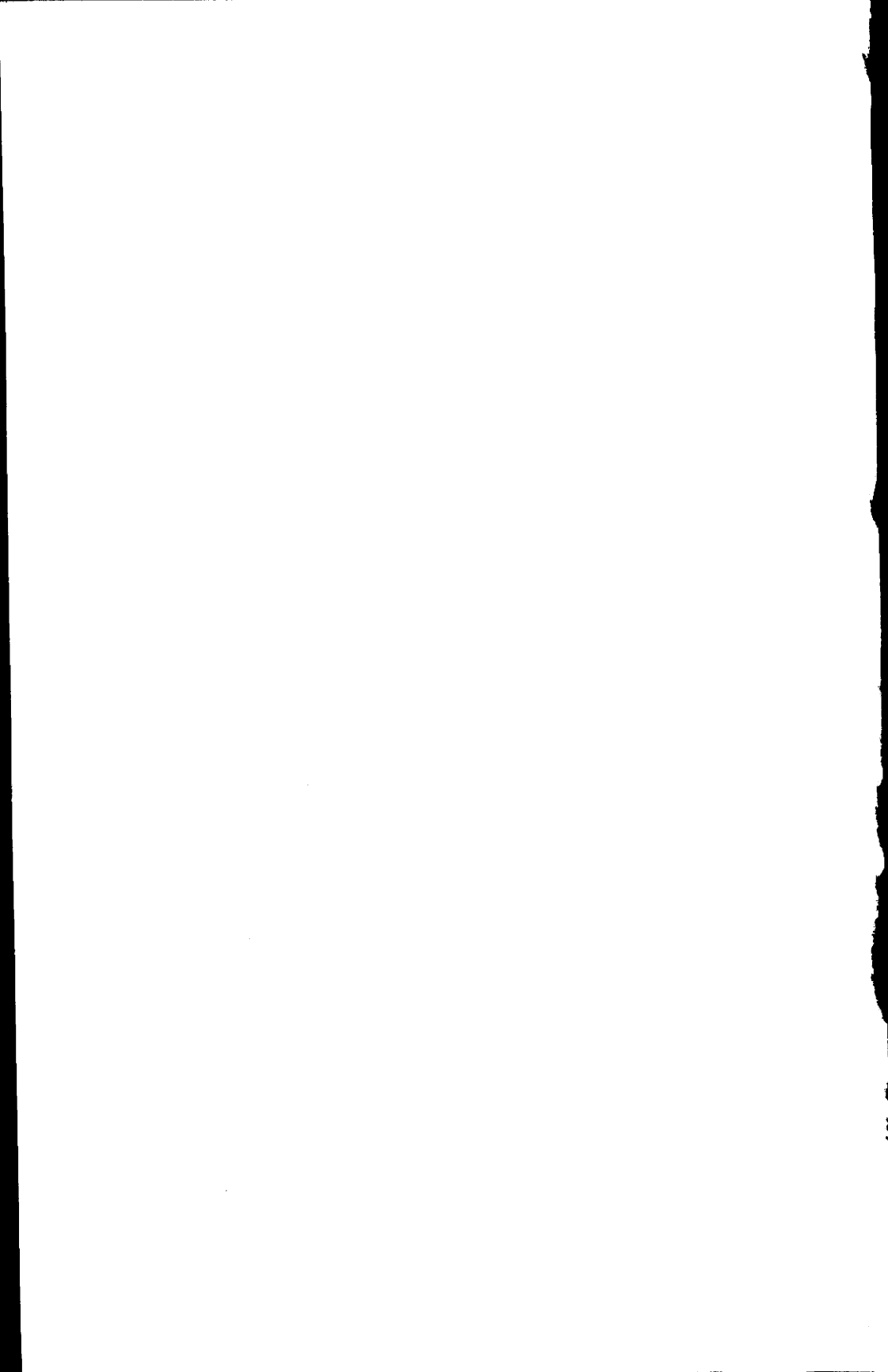
14. L. pl. művem 601—603. lapját. Nem függenek Holmtól pl. olyan fontos részletek, mint a philosophia iskolaszertű művelésének magyarázata (603.), a Stoa és az epikureizmus (606, 608.), stb., nemkülönben a gazdasági rész (tájékoztatóval, 598. l.) sem.

15. Igazság e h. észjog. Kéziratomban helyesen van írva, erről már a phil. társaság több tagja meggyőződött, s minden érdeklődő meggyőződhetik.

16. A Hertzberg-féle bevezetés «nichtsdestoweniger» kötőszavának fordítása. A magyar szöveget a német *nélkül* kell olvasni, akkor van értelme. A mai Görögország = a görög félsziget maga.

Budapesten, keltm. f.

Dr. GYOMLAY GYULA.

GYOMLAY GYULÁ ÚR

ADALÉK A KÖNYVÍRÁS TÖRTÉNETÉHEZ

ÍRTA

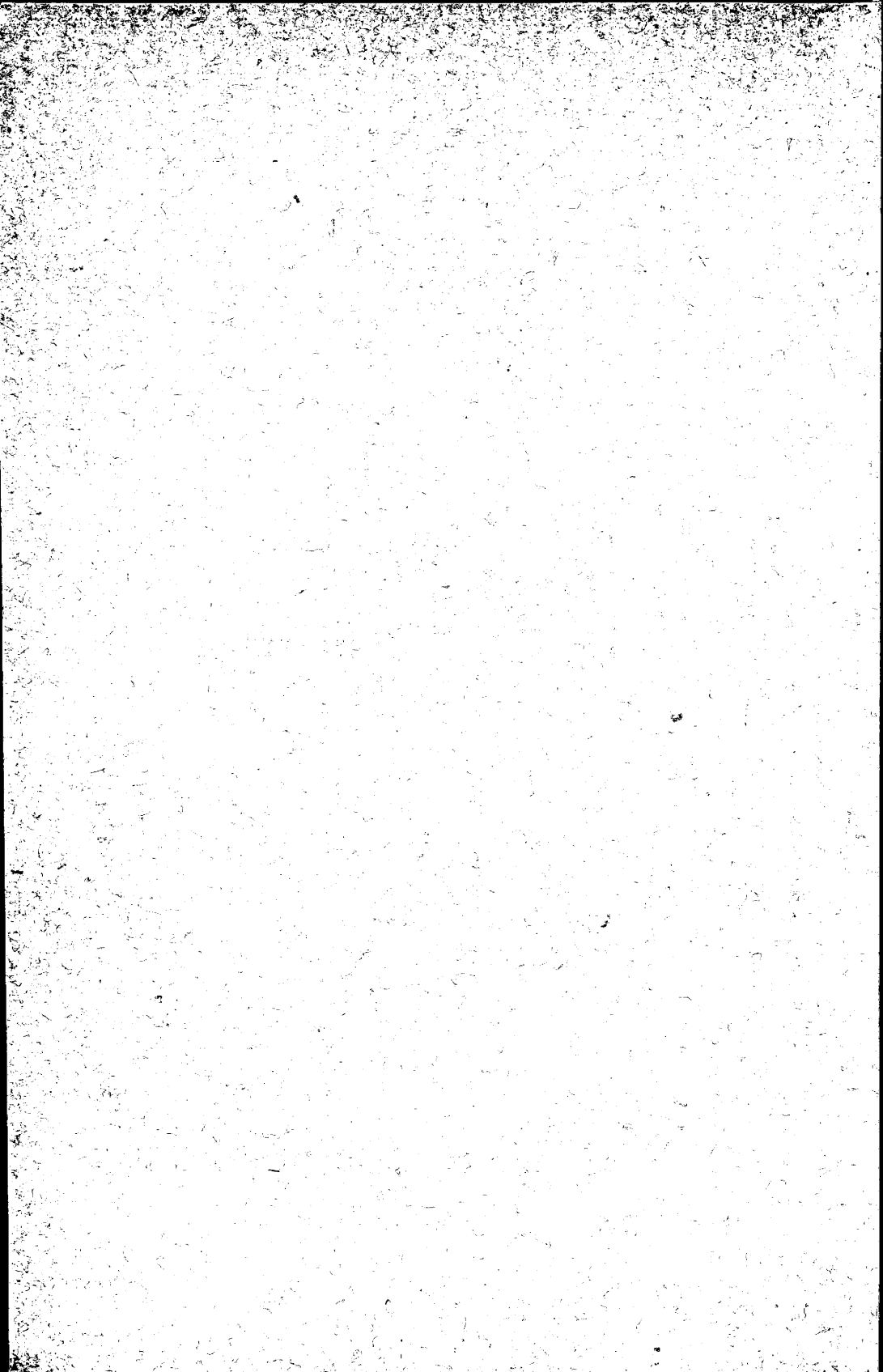
HORNYÁNSZKY GYULA

BUDAPEST,

HORNYÁNSZKY VIKTOR CS. ÉS KIR. UDVARI KÖNYVNYOMDÁJA

1900.

GYOMLAY GYULA ÚR

ADALÉK A KÖNYVÍRÁS TÖRTÉNETÉHEZ

ÍRTA

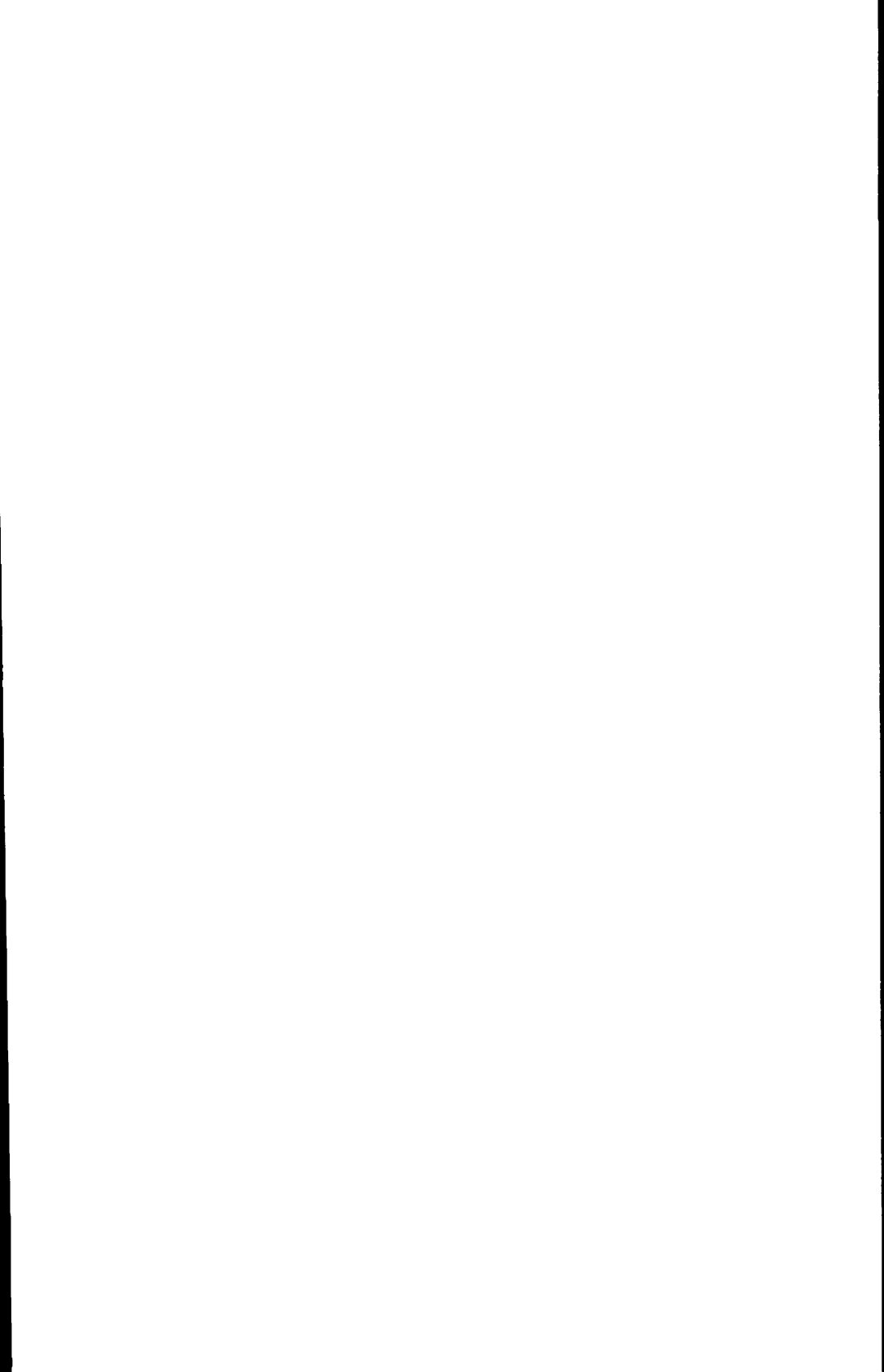
HORNYÁNSZKY GYULA

BUDAPEST,

HORNYÁNSZKY VIKTOR CS. ÉS KIR. UDVARI KÖNYVNYOMDÁJA.

1900.

Gyomlay úr görög történetéről szóló bírálatom az „Egyetemes Philologiai Közlöny“ mult évi (1899.) deczemberi füzetében jelent meg. Minthogy — némi csodálkozásra — már ugyanabban a füzetben Gy. úrnak mentetetőségét is olvashattuk, biztosra vettem, hogy Gy. úr további nyilatkozatoktól tartózkodni fog. Volt okom hinni, hogy Gy. úr megelégszik azzal a persze nem túlságosan erős érvel, hogy számára a könyvirás idejét nem saját tanulmányai határozták meg, hanem a szerkesztő és kiadó urak, és hogy ennélfogva könyve jobban nem sikerülhetett, mint a mennyire ezt a kiadás külső technikai okai megengedték. Reményem azonban, az egész odiózus ügy befejezettségéhez fűzött reményem, nem teljesült. Gy. úr az „E. Ph. K.“ ez idei februári számának mellékletében újból nyilatkozik. Tette pedig ezt azért, mert hisz ő deczemberi bírálatomnak tartalmáról annak idején „csak homályos hírt hallott“; neki tehát még nem volt módjában védekeznie. Hisz ő, úgy látszik, deczemberi felvilágosításaival egyébként is előállott volna, bírálatomtól egészen függetlenül. Mert, a mint mostani nyilatkozatából megtudjuk, ő már nov. 24-iki dátummal küldte be azokat a sorokat, a melyek azután a Közlöny deczemberi számában jelentek meg. Persze a szerkesztő a dátumot törölte! Gy. úrnak igazán malheurje van a szerkesztői módosításokkal és törlésekkel. A szegény embert az ág is húzza.

Gy. úr felszólalásának sok aprócseprőségével természetesen nem foglalkozhatom. Engem annak idején a támadásra nagy általános okok indítottak és motivumaim magaslatáról a jelenben, a jövőben sincs szándékom leszállani. Különben is azt veszem észre, hogy Gy. úrnak a védekezés szüksége a beteges „kverulantizmus“ bizonyos nemét fejlesztette ki; s efféle rögeszmés panaszokkal és gyanúsításokkal szemben sokszor a legokosabb dolog a csendes végighallgatás. Ha most

mindazonáltal Gy. úrnak néhány mentegetőző ellenérvére reflektálok, akkor azt egyrészt azért teszem, mert ezt az a tudományos érdek is megkívánhatja tőlem, melynek szolgálataiban „követtem el“ a bírálatot; másrészt azért, mert hátha még Gy. urat is meggyőzhetem bizonyos határig a bírálatomban tett állítások igazságáról. Az eltévelyedett lélek még nem elveszett lélek.

Persze Gy. úr egyelőre azon a nézeten van, hogy „*összes állításaim* részben rosszindulat-sugallta túlzások, részben merő valótlanságok“; de hogy a mellett a „parallel-helyek összeállításában bizonyos határig igazam van“. De Gy. úr talán csak tréfál. Hogy lehetnek *összes állításaim* valótlanságok és túlzások, mikor a parallel-helyek *összeállításában* bizonyos mértékig mégis igazam van? Hisz összes állításaim az illető összeállításon fordulnak meg; ez az összeállítás pedig szükségkép ahhoz az eredményhez vezetett, hogy Gy. úr könyvének *általános jellege a fordítás*, abban a tágabb értelemben, melyet bírálatom eléggé kifejtett.*) Miféle bizonyítékokat hoz fel Gy. úr ez eredménnyel szemben? Azt, hogy ő itt-ott, mondjuk: elég sok helyütt, mégis eltért a német művek szövegétől; hogy ő kihagyott, áthelyezett, változtatott, „a görög terminusokat (latin betűvel) folytonosan közölte“ stb. stb.? De hát tagadtam én mindezt? Avagy csakugyan azt hiszi Gy. úr, hogy én avval a naiv állítással léptem a világ elé, hogy az ő bűvészetének sikerült egynéhány ezer idegennyelvű lapot szóról-szóra menő hü fordításban hatszáz egynéhány magyar lapban összeszorítani, és hogy e naivitásomat még táblázatban is megörökíttettem? A mellett bírálatomban már magok a parallel-helyek és az azokhoz adott kommentárom nem eléggé tüntetik-e fel, hogy Gy. úr eljárása csakugyan változatos? Ne küzdjön tehát Gy. úr Don Quijotte módjára olyasmi ellen, a mi nem bántja, mialatt azonban az igazi veszedelem, a fővád védtelenül éri. Mert arról egy árva mentegető szót sem hallottam — pedig

*) E fordítási eljárásról mondom bírálatomban: 918. l.: „A legtöbb esetben szószerinti fordítás . . . néhol az idegen szövegnek többé-kevésbé szabad visszaadása; és csak egészen elvétve nyilatkozik meg itt-ott a törekvés: önálló kifejezéseket keresni az idegenből kölcsönzött gondolatoknak.“ Idevágó részletkérdésekről alább lesz szó.

a dolog lényege ebben rejlik — hogy Gy. úr *egyáltalán* hogy mert fordítani?

Tehát kevésbé fontos kérdések egyelőre ne térítsenek el — Gy. úr minden erőfeszítése ellenére sem — a főkérdéstől, s állítsuk szemeink elé az ügy egész szituációját világosan úgy, a hogy az magától kínálkozik. Egy ember hatszáz egynéhány lapos könyvet ad ki, a melynek címlapjára azt téteti, hogy ő ezt a könyvet „a legújabb kutatások nyomán *írta*”. A végszóban azután, a segéd munkák hosszú lajstromában, 3 idegennyelvű segéd munkáról külön kiemeli, hogy művének bizonyos részeire nézve azokat „*használta fel kivált*” (Meyer, Beloch, Hertzberg; ez utóbbit illetőleg: „a földrajzi bevezetés nagyjából ezen munka után készült, de a felfogásomnak megfelelő módosításokkal”). Azt kérdem már most, találkozik-e olvasó, a ki a szerzőnek ilyféle információi után csak gyaníthatná is, hogy a magyar könyvben *szó szerinti fordítások* is előfordulnak; hogy akár a „*kivált felhasználta*” munkákból fordítások is kerültek oda az idegen íróknak további megemlítése nélkül? Sőt egy lépést messzebb menve azt kérdezem, találkozik-e olvasó — feltéve t. i., hogy az az olvasó a szellemi tulajdonról alkotott modern fogalmakkal rendelkezik — a ki azon egyenes probléma elé állítva, hogy a magyar írónak *szabad lett volna-e*, a saját munkájáról adott fönti információk után, idegenből szó szerint fordítania, a ki — mondom — ezt a kérdést igenlő felelettel intézné el? Avagy csakugyan annyira jutott volna már a magyar irodalom a parazitáskodásban, hogy efféle határozatlan kifejezések: mint „*felhasználtam, nyomán készítettem, szem előtt tartottam, vezérfonalul használtam*” stb. stb. (csupa Gy. úrtól becézett kifejezések) már úntig elegendők arra, hogy az „eredeti” szerző, ha utólag fordításon érik, velök védekezzen és ez eljárását „nyílt eljárásnak” mondhassa? Az irodalmi tisztesség egyetemes szabályaiba vetett hitemmel fejezem ki azt a reményemet, hogy nem találkozik hazánkban sem ember, a ki komolyan és hangosan azt merné állítani, hogy követelményem: a kétségtelen fordítást, bármi csekély szöveghelyre terjedjen is ki, a maga nevében fordításnak megnevezni, hogy ez a követelményem csak erkölcsi nagyképüsködés.

És evvel Gy. úr számára már is megszűnt létezni az a talaj, a melyen védekezése egyenes lábon megállhatna. *Neki egy mondatot sem szabadott volna külön említés nélkül szó szerint fordítania, még Hertzbergből, Meyerből és Belochból sem.* Pedig mily messzire kalandozott el Gy. úr az ő gyenge sajkáján a külön kiemelt segéd munkák ezen egy mondatos fordításától! Ő azt állítja, hogy én bírálatom táblázatában az ő „határozott utalásai alapján indulva“ és azoknak megfelelően állapítottam meg azt, hogy ő pl. Belochot meddig használta. Ha ő utána indulok és őt szavahihető embernek gondolom, akkor nékem a chaironeiai csata elbeszélése után meg kell állapodnom és fel sem szabad tételeznem, hogy ő még a görög-makedonai államrendszernek korát ismertette is használja Belochot, vagy pláne fordít Belochból. Mert saját útbaigazítása szerint Beloch felhasználása könyvében csak a chaironeiai csatáig terjed. Tényleg pedig nem úgy áll-e a dolog, hogy nála Belochot csak Nagy Sándornak ekbatonai foglalásakor hagyjuk el? (541. l.; a chaironeiai csata nála a 471—472. lapokon van elbeszélve). Azután tegyünk egy lépést tovább. Ha még Gy. úrnak, különben nem túlságosan skrupulózus nézete szerint is a „kivált felhasználtam“ féle kifejezés szükséges volt arra, hogy avval azután a szó szerinti fordítások vádját is el tudja magától háritani és legalább saját maga „nyílt eljárásnak“ tarthassa azt, a melyben Hertzberget, Meyert és Belochot részesítette; hát akkor, kérdem, mit vétett szegény *Holm*, Gy. úr fordítási kedvének e negyedik áldozatja, hogy őt Gy. úr még az útbaigazító külön felemlítés csekély tisztességében sem részesítette? Avagy Gy. úrtól tudtam én meg, hogy ő történetének utolsó részében javarészt *Holmból* fordít? Avagy ezt a fordítást akarná Gy. úr tagadni, ő, a ki nagy czinizmussal még arra is figyelmeztet védekezésében, hogy ő *Holm* III. kötetének több hasznát vette, mint azt én magam gondolom? De ha Gy. úr mindezt nem is akarja tagadni, akkor hogyan nevezheti ő mégis „nyílt eljárásnak“ azt, hogy könyvének naiv olvasója számára *Holm* műve és pl. *Droysen* művei a felhasználás azonos nivóján vannak, a segéd munkák közt való *egyszerű címfelemlítés* révén? Jegyezzük meg a *Droysen* nevet; vele kapcsolatban rögtön Gy. úr sok-

oldalú eljárásának egy eddig fel sem említett oldalával is meg fogunk ismerkedni.

Egy kis összeállítással kezdem és ehhez fűzöm majd megjegyzéseimet.

Gy. 580. „Athénben a Peiraieusban, Munichában, Salamison és Sunion fokán lévő makedon őrsegek parancsnoka, Diogenes, Demetrios halála után szintén késznek nyilatkozott százötven talentumért e helyek átengedésére. Aratos, valószínűleg ismét Egyiptomból, előteremtette ezt az összeget is, és így az alku tényleg létre jött; de az athéniak nem Aratos iránt voltak érte hálásak, hanem Diogenesen kívül polgártársaik, Eurykleides és Mikion iránt s nem léptek be az achaiái szövetségbe; mint némelyek gondolják, maga Aratos sem látta volna szivesen belépésüket, mert egyrészt saját befolyását féltette a művelt athéni vezérférfiaktól (Droysen), másrészt Egyiptomnak szüksége volt Athén függetlenségére (Holm)“.

Holm IV. 293. „Der Feldherr Diogenes erklärte sich nach dem Tode des Demetrios bereit, die ihm anvertrauten Plätze: Peiraieus, Munychia, Salamis und Sunion gegen eine Zahlung von 150 Talenten den Athenern zu überlassen. Aratos schaffte sie, und Diogenes räumte die Burgen. Die Athener ehrten dafür nächst Diogenes besonders ihre Mitbürger Eurykleides und Mikion, den Aratos aber . . . nicht, und Athen trat auch nicht in den achaischen Bund. Warum nicht? Droysen hat vermuthet, Aratos habe es nicht gewollt, weil er . . . fürchtete, die hochgebildeten Athener würden in demselben zu mächtig werden, und er würde die Herrschaft verlieren. (Holm itt Droysen ellen polemizál, s többek közt azt mondja) . . . woher bezog Aratos immer das viele Geld? Offenbar aus Aegypten . . . (Erről Gy. előbb szólt.) Dafür verlangte er (Ptolemaios) natürlich Eingehen auf seine Interessen. Diese erforderten aber, dass Athen unabhängig blieb“.

Tessék a két helyet összevetni. Gy. úr kétségtelenül Holmból fordította az egész szöveget. Gy. úr védekezése szerint, úgy látom, az idegen szerzők neveinek zárójelben történő

felemlítései a szövegben nemcsak hogy megengedik az illető szerzők ottani helyi fordítását, minden további figyelmeztetés szüksége nélkül; de egyenesen a fordítást dokumentálják. Jól van; elfogadom a fordítás idézésének ezt a szokatlan módját. Főnt tehát a zárójelbe tett Holm-név azt jelenti, hogy Gy. úr ott mindent a név előtt és név után Holmból fordított. (Tényleg Holm exczerpáló fordítása folytatódik.) De mit tegyünk akkor a Droysen-névvel? Hisz Gy. úr Droysen véleményét nyilvánvalólag csak Holmból ismeri; mert hisz azt a véleményt is Holmból fordította le. És ez egy csöppet sem kivételes eset Gy. úrnál; nála ép az a rendes eljárás, hogy *ő azelőtte ismeretlen szerzők nézetét másodkézből veszi át és azután expressis verbis felemlíti mégis az ismeretlen szerzők neveit* abban az ő népszerű könyvében, a melyben — saját panaszszavai szerint — annyira kevés alkalma volt, hogy olvasóját a könyv forrásairól tájékoztassa. Hogy Gy. úrnál a kifejtett eljárás csakugyan rendesnek mondható, azt a következő példákkal bizonyítom, a melyeket nem önkényesen válogatok ki a 600 egynéhány lapos munkából, hanem a főnti szövegidézet (580., 581. l.) közvetlen közeléből, mint az ott előforduló névszerinti forrásutalások összes példáit:

578. „E tekintetben az aitoliai szövetséget egy híres tudós (Freeman) a régi svájci szövetséghez hasonlította“.

Holm. IV. 346, jegyz. 8. „Die Verfassung der Aitolier ist nach Freeman mit der alten Verfassung der Schweiz . . . zu vergleichen; die achaische mit der nordamerikanischen“.

és:

579. „Ezt a szövetségrendszer (t. i. az achaiait) meg az észak-amerikai egyesült-államokéhoz hasonlította ugyanazon (fenn említett) tudós“.

Továbbá:

581. „Az achaiai szövetség ugyan segíteni kívánt a bajon, hogy (mint Niebuhr óta általánosan hiszik) a városok szerint való szavazást hozta be stb.“

Gilbert Handbuch II. 119. jegyz. 1. (Gy. úr Gilbertet védekezésének vallomása szerint használta): „Eine Abstimmung nach Städten nimmt man nach dem Vorgange von Niebuhr röm. Gesch. 2, 34 stb.“ an.

Végül :

586. „De több sikere nem is volt Kleomenesnek, s úgy látszik, Antigonosnak ekkortájban sikerült Egyiptommal is kiegyeznie, talán az addig Makedonia főnhatósága alá tartozott Kária átengedése árán. (Droysen). — Egyébiránt nemsokára meg is halt III. Ptolemaios“ stb.

Holm IV. 305. „Dem Kleomenes gelang nur ein Unternehmen Vielleicht fanden damals Verhandlungen zwischen Antigonos und Ptolemaios statt . . . Da hat denn Droysen die sinnreiche Vermuthung ausgesprochen, Antigonos möge das von ihm besessene Karien an Aegypten abgetreten haben Vielleicht war es einfach die erschütterte Gesundheit des Euergetes, der bald darauf starb“ stb.

Mindevel reményilem, hogy Gy. úrnak arra a panaszára is feleletet adtam, hogy miért nem vettem be bírálatom táblázatába azokat az összes forrásokat, melyekről ő végszavában elszámol. Mert az előadottakból nyilvánvaló dolog, hogy miért kellett nékem ott pl. Holmot feltétlenül idéznem és miért kellett pl. Droysent a legjobb akaratom ellenére is kihagynom. Droysent, a ki pedig Gy. úrnak útmutatása szerint számára Holmmal egyenrangú forrás volt.

* * *

Eddig a főkérdéssel foglalkoztunk; igazoltam azt a nézetemet, hogy Gy. úrnak *senkiből semennyit* sem szabadott volna fordítania; még Hertzbergből, Meyerből, Belochból sem; a legkevésbé pedig *Holmból*, a ki a végszóban nem is szerepel a „kivált felhasznált“ írók között. Csak most bocsátkozhatom holmi mellékkérdések tárgyalásába is, a melyek többé nem magát a fordítás tényét, hanem *annak minőségét és mennyiségét* illetik.

Gy. úr védekezésével azt a látszatot szeretné kelteni, hogy én bírálatomban a fordítási parallel-helyeket bizonyos önkényszerűséggel válogattam ki, hogy azután azok segélyével „fortélyosan és tudatos rosszindulattal“ egész munkáját kompilált fordításnak tüntessem fel. E váddal szemben általános feleletem az, hogy én a parallel-helyeket épenséggel nem önkényesen ragadtam ki, hanem a bizonyítási eljárás szigorúan

ellenőrzött követelményei szerint, a mely eljárásnak minden-
 esetre az volt az eredménye, hogy Gy. úr egész munkáját
 kompilált fordításnak kellett mondanom. Állításomat majd
 indokolni és magyarázni fogom. Mindenekelőtt azonban Gy. úr-
 nak arra a mentegetőző érvére reflektálok, hogy bírálatom
 parallel-helyeiben csakis „*történeti tényekről*“ van szó, a melyek
 pedig úgy látszik, hogy Gy. úr véleménye szerint a suttyomban
 végzett fordítást megengedhetővé teszik. Azt hiszem, nem
 kell sokat erölködnöm annak bizonyítgatásán, hogy már magát
 a Gyomlay-féle elvet minden komoly embernek energikusan
 vissza kell utasítania. A történeti tények és események, akár
 az önálló kutatásnak, akár a népszerű ismertetésnek anyagát
 képezzék is, csak ép oly megbíralás alá esnek az eredetiség
 szempontjából, mint a tudásnak bármely más anyagja. A ki
 a történeti eseményeknek modern feldolgozóiból szószerint
 fordít, az csak ép úgy fordít, mint az, a ki egy idegen böl-
 cseleti munkának szavait adja hiven vissza. Valóban az egye-
 temes gondolkozási tétlenség jó refugiumává lehetne tenni
 az irodalmi foglalkozást a Gyomlay-féle elvvel. Filológusaink
 mindig azt hajtogatják, hogy a tényekből és eseményekből
 kibontakozó általános tudásnak még nincs itt az ideje, mert
 az általánosításhoz szükséges anyag még nincsen együtt:
 filozófiával tehát még nem szabad foglalkozni. Viszont Gy. úr
 szerint a tények és események — azok ép tények és ese-
 mények, a melyeken változtatni nem áll az emberi hatalomban,
 a melyek elbeszélését tehát bátran átvehetjük abban a formá-
 ban, a hogy azt másoknál találjuk. Hol marad ily körülmé-
 nyek között egyáltalán helye az eredeti tevékenységnek?

De hisz a dolog nem is úgy áll, hogy bírálatom parallel-
 helyeiben csakis történeti tényekről és eseményekről van szó.
 Valóban csodálatosnak tartom, hogy a kérdéses mentegetőzéssel
 egy oly ember mer előállani, a ki bírálatom szerint (931. l.) még
 afféle egyéni ítéletű felkiáltást sem restelt elég nagy hűséggel
 lefordítani, mint a minót Holm N. Sándor halálához fűz: „Mit ihm
 war die glänzendste Persönlichkeiten, welche das griech. Volk her-
 vorgebracht hat, dahin geschieden,“ azaz Gy. úr szerint: „Vele az
 egész görögség legtündöklőbb alakja szállt sirba“. Nem is fog-
 lalkoznék én itt egy pillanattal sem tovább Gy. úrnak szóbanforgó

ellenérvével, ha történetesen a famózus könyvnek egy csak imént idézett lapja, az 586. lap, nem szolgáltatna, csak úgy alkalomszerűen, ismét egy pompás példát a mentegetőzés czáfolatára.

(A spártai királyról, Kleomenesről van szó):

Gy. 586. „Ő volt az egyetlen nagyobbszabású államférfiú Alexandros halála óta. Agis tán nemesebb természet volt, de nem olyan erélyes. Solon, Perikles, Alexandros persze sokkal nagyobb alakok nála, mert valamennyien koruk művelődésének színvonalán állottak; Kleomenesben az egyoldalú spártai nagyság nyilatkozik meg legnagyobbszerű módon. Ez a négy férfiú a görög politikai fejlődés négy stádiumát testesítette meg: Solon az ideális törvényhozó, Perikles a szellemi hatalmával ható ideális kormányzó, Alexandros az ideális hódító, Kleomenes a népnek erőszakos úton való ideális egyesítője. S mind a négy saját szemével láthatta azt is, hogy célját el nem érheti. Solon megérte a tyrannist, Perikles a pestist és a nép hálátlauságát, Alexandrosnak vissza kellett térnie hódító hadjáratából, Kleomenes teljes vereséget szenvedett és számkivetésben halt meg.“

Holm IV. 412. „Es ist der einzige grosse Staatsmann, den Griechenland nach 323 noch aufweisen kann. Agis ist edler, aber nicht so kräftig. Solon im sechsten Jahrhundert, Perikles im fünften, Alexander im vierten, stehen unendlich viel höher als er. Aber alle drei hatten auch den grossen Vortheil, auf der Höhe der Bildung ihrer Zeit zu stehen. Die spartanische Einseitigkeit hat keine grössere Gestalt hervorbringen können als Kleomenes. Diese vier Männer vertreten vier Stadien der griechischen politischen Entwicklung. Solon ist der ideale Gesetzgeber, Perikles der ideale Regent durch die Macht des Geistes, Alexander der ideale Eroberer und Zivilisator, Kleomenes der ideale Einziger des Volkes durch Gewalt. Und merkwürdig genug, alle vier haben noch mit eigenen Augen gesehen, dass sie ihr Ziel nicht erreichen konnten. Solon erlebte die Tyrannis, Perikles die Pest und den Undank des Volkes, Alexander musste umkehren, und Kleomenes wurde vollständig geschlagen und starb im Exil.“

Hát pusztá tényekről és eseményekről van itt szó? Hisz egy sereg főalak jellemzésén kívül mintegy az egész görög

politikai történet filozófiáját fordította itt le Gy. úr. És ő mégis azt akarja velünk elhitetni, hogy csak a tények és események szűk körében támaszkodott teljes fesztelenséggel az ő forrásműveire, t. i. ott, a hol az anyag „homályossága és bonyolódottsága“ ezt az ő tudatlansága számára kikerülhetetlenné tette? Különös az e fajta hitkeltés Gy. úr részéről, a ki *képes volt* arra, hogy a fönti Holm-féle elmékedést szösz szerint lefordítsa, még pedig könyvének már abban a részében, a hol az illető kort (a védelem önvallomásaiból idézek) „Meyer szempontjai szerint maga próbálta feldolgozni“.

Csak ezek elmondása után láthatok annak igazolásához, hogy egyrészt jóhiszeműen, másrészt a tények megállapításában és azok kifejezésében megnyilatkozó nagy körültekintéssel jártam el, midőn Gy. úr munkájának *általános jellegét* vizsgálva, ahhoz az eredményhez jutottam, hogy a könyv *nemcsak egyes részeiben, de a maga egészében kivonatolt és kompilált fordítás*. Ezen eredményen most, Gy. úr látszólagos bizonyítékai ellenére sincs semmi okom valamit változtatni. Sőt ítéletemet a következő formában is ki merem mondani: *még akkor is, ha Gy. úr könyvének mindenestre változatos provenienciájú összes gondolatjait és kifejezéseit alternatívan az „írás“ vagy „fordítás“ merev fogalmaival akarjuk jellemezni, még akkor is a fordítás fogalma a könyvet aránytalanul megfelelőbben illeti meg mint az írásé. Mert könyvében a tulajdonképeni, szigorú értelemben vett fordítás kétségen kívül nagyobb mennyiségben van képviselve, mint a csak átvitt értelmű fordítás és kis helyek önállóbb feldolgozása együttvéve.*

Mindenek előtt tessék, a bírálatomban követett bizonyítási eljárás megértése céljából, azt a feladatot lehetőleg helyesen felfogni, melynek megoldása előtt állottam. Kezemben egy hatszáz egynéhány lapos könyv, melyben nagy csodálkozásomra és nem kisebb megbotránkozásomra, mert egészen váratlanul szösz szerint fordított részleteket találtam.*) A magától kinálkozó további kérdés természetesen az volt, hogy az *egész*

*) A fordítást — a könyv lapozgatása közben — a XVI. fejezetnél vettem először észre. Ennek czíme: „A demokratia“. Előzőleg véletlenül Beloch I. volt kezeim között s itt a XIII. Abschnitt a „Die Demokratie“ czímet viseli. A megegyezés figyelmennt tett.

munkához hogy viszonylanak ezek a szórványosan észrevett fordítások, azaz, hogy az egész munka mennyiben eredeti vagy fordított.

A kérdés eldöntésére a legszélesebb induktív alapot mindenestre akkor nyertem volna meg, ha az egész Gyomlay-féle munkát sorról sorra menve kollacionálom azokkal az idegen munkákkal, melyek a kiaknáztatás gyanújában voltak. De ez egy oly rémséges feladat lett volna, a melyre nyilvánvalólag nem vállalkozhattam; ez a munka majdnem vett volna annyi időt igénybe, mint a mennyire Gy. úrnak műve megírásához szüksége volt, mert (— bírálatom végeredményére támaszkodva mondhatom —) körülbelül fel is ért volna avval a szellemi energiával, a melybe Gy. úrnak az egész mű megírása került. De azonkívül nekem, a ki egy könyv *általános jellegét* kívántam megbírálni, nem is volt feltétlenül szükségem arra a nagy részletességre, melyet az egész könyvnek sorról-sorra történő ellenőrzése hozott volna magával. Én nem arra voltam kíváncsi, hogy Gy. úr művének egyes helyein, egyes lapokon és egyes kérdésekkel szemben hogyan jár el; én bírálatom szűk keretei között figyelmemet csak a főkérdésre irányíthattam, én Gy. úr művének *általános tenorjára* lehettem csak kíváncsi. S ennek megállapítására, még egyszer mondom, az egész könyvnek betűről-betűre menő kollacionálására nem volt szükségem; mert képes voltam azt egy olyan összetett eljárással helyettesíteni, a mely fölvetett kérdéseimre kellő bizonyossággal és pontossággal adhatott feleletet. Eljárásom szigorú következetességét Gy. úr vagy nem vette észre vagy nem akarta észrevenni; kénytelen vagyok tehát itt ez eljárás módszertani vázát röviden ismertetni, a mely ismertetésből azután kisé, hogy végső ítéletemet nem önkényesen kiragadott, hanem metodikusan csoportosított parallel-helyek határozták meg. Ez utóbbiakat tulajdonkép nem is én magam választottam ki, hanem a bizonyítás követelményei által hagytam kiválasztani.

Mindenekelőtt egy „revue générale“-t tartottam az egész könyvön végig: az összes fejezetek első és utolsó mondatait vettem egybe a kérdéses német munkákkal. Az eredmény ismeretes; csak hét, illetőleg öt mondatot nem sikerült többé-

kevésbé szószerinti fordításnak kimutatnom s részben még e kivételek is — az első és utolsó mondatok közvetlen közelében történő fordítások miatt — csak gyenge kivételek. Bizonyításom e fontos eredményére Gy. úr védekezésében nem is reflektál; itt nincs semmi tagadni való.

Következtek a részletek. Hogy Gy. úr történetének „bevezetése“ Hertzberg után kevés változtatással készült fordítás, arra védekezésében Gy. úr sem mer nemet mondani (itt nagynehezen sikerült Gy. úr tollából a „fordítás“ kifejezést kicsalnom, melyet bírálatom előtt természetesen nem használt, s melyet most védekezésében is jobb szeret körülírni); a csekélyebb változtatásokat pedig én sem tagadtam bírálatomban.¹ Ha Gy. úr magától értetődőnek akarja feltüntetni a Hertzberghez való pontos alkalmazkodást, mert hisz „a bevezetés fordításába még akkor fogott bele, a mikor feladata még csupán Hertzberg fordítása volt“, akkor erre feleletem röviden az, hogy ily érdektelen külső és egyéni okok a fordítás tényén nem változtatnak semmit.²

A Hertzberg-től függő rész után a Meyertől függő jött. Itt már tömegesebb lapszámmal volt dolgom s így az egész rész nagyjában való átnézése mellett pontos vizsgálatot csak kisebb téren végezhettem. A II. fejezetet választottam ki czélomra; csak úgy „par hasard“; kiválaszthatam volna a III-at is, vagy ki tudja hanyadikat. Itt sorról-sorra követtem Gyomlay-Meyert: az egybehangzás frappáns volt, az eltérések a lehető

¹ Megengedtem ott a kihagyást, a közbetoldást, a transzponálást. Igaz azt is mondom, hogy Gy. úr *felfogásbeli eltérést sehol* sem mutat Hertzberg-től. Nos én *felfogásbeli* eltérés alatt csakugyan valamivel magasabb fajta fogalmat értek, mint a mely fogalom Gy. úr védekezésének apróságai mögött rejlik. Különbén is az eltérés azon apróságai legfőleg Meyer és nem Gy. úr felfogását tüntetik fel, a hogy ezt a védekezésből megtudjuk. Az eredetiség mellett való érvelés gyakori formája Gy. úrnál: nem X-től, hanem Y-től vettem.

² Jellemzően mutatja be Gy. úr védekezésének kétségbeesett módját az az érv, hogy ő a végszóban azért tette ki, hogy a Hertzberg-féle munkát „a felfogásának megfelelő módosításokkal“ használta, mert „ki akarta emelni, hogy éppen annak a munkának vette legkevésbé hasznát, melynek voltaképp átdolgozásával volt megbízva“. Hát honnan tudhatta az olvasóközönség, hogy ő voltaképp kitől és mivel volt megbízva? Vagy talán nem a közönség tájékoztatására írta Gy. úr a végszót, hanem a szerkesztő és kiadó urak épülésére?

legcsekélyebbek. Birálatomban azután a II. fejezet új bekezdéseivel számoltam el és ezek fordítási jellegéről, úgy hiszem, minden olvasóm meggyőződhetett. Hogy a véletlenül kiválasztott II. fejezetnek majdnem szószerinti fordításából arra a következtetésre kellett jönnöm, hogy a Meyertől függő többi fejezetek is nagyjában ekkép vannak készítve, az természetes. *Következtetéseimet ne a magok elkülönzésekben tessék megbírálni* (mint Gy. úr szeretné), *hanem azon összes következtetések sorozatába beleillesztve, a melyek egymást kölcsönösen erősítik.* Ha Gy. úr könyvében az összes fejezetek első és utolsó mondatai javarészt fordítások, ha a Hertzbergből készült „bevezetés“ általános jellege a fordítás, ha továbbá a Meyer égisze alatt álló részből a II. fejezet — ép úgy mint az egész részből találmra kiszakított egynehány hely — szintén ugyanolyan természetű: akkor már is nagy valószínűséggel állithattam, hogy Gy. úr, Meyer után dolgozva, nagyjában mindenütt fordított. Azt mondom „már is“; mert a munka többi részére (Beloch, Holm) vonatkozó argumentumok majd a Meyertől függő részre is vissza fognak hatni és a valószínűséget majd bizonyossággá fogják emelni. Azzá is emelték. Valóban, a Meyer könyvét illető következtetésem igazságát most legjobban maga Gy. úr erősíti meg, a ki védekezésében a Meyertől való eltérésekről számolva be, botrányosan kevésről, ha nem tárgyi, hát a szerző megítélésének szempontjából jelentéktelen, sőt nevetséges dolgokról tud csak beszámolni.*)

Meyer után Gy. úr könyvében Beloch következett a sorra. Itt pláne sok lapszámmal volt dolgom, úgyszólván a munka egész derekával, s így vizsgálatom fokozottabb gondot igényelt. Eltértem tehát attól a kipróbálási módtól, melyet Meyer könyvével szemben követtem és a fordítás folytonosságának megállapítására egy biztosabb eljárást kísérlettem meg. A kipróbálási módokban

*) Az egész védekezés oda redukálódik, hogy Gy. úr Meyer művén kívül néhány szakfolyóirati cikket és egyéb közleményt is ismert, a melyeknek segélyével azután „gondos ellenőrzésben“ részesítette Meyert. Na meg — „a görög terminusoknak (latin betűvel való) folytonos közlése mellett“ — „Homeros szövegét is állandóan figyelembe vette“. Ez utóbbi azonban, ép úgy mint az „ellenőrzés“, a szószerinti fordítások árnyékában javarészt csak latens lelki folyamat maradt.

való változtatás különben is csak következtetésem helyességének támogatására szolgálhatott. Gy. úrnál Beloch fordítása történetesen a 205. l. kezdődik; történetesen, mondom, mert ép úgy a 204-en is kezdődhetett volna. Nos, én minden szándékos önkény kizárásának céljából, ebbe a véletlenbe kapaszkodtam bele és az elé a probléma elé állítottam kutatásomat, hogy innen, a 205. laptól kiindulva és *egyenlő számú lapkihagyásokkal* tovább haladva — tehát ismét valamely fix, változhatatlan „meghatározóhoz“ kötve vizsgálatomat — sikerül-e a fordításoknak ily periodikus fellépését kimutatnom? Sikerült, a mint ezt bírálatom olvasói tudják. Gy. úr ép úgy fordít Belochból a 205. lapon, mint a 255., 305. stb. lapokon. Azt kértem most már, nem voltam én feljogosítva e próba után, és miután ezt a próbámat még egy egész fejezetnek, a XV-iknek pontos átnézésével erősítettem és miután az előző, a Hertzbergtől és Meyertől függő részek szíves támogatását is igénybe vehettem; nem voltam én feljogosítva azt a következtetést megtenni, hogy Gy. úr a kérdéses részt, könyvének derekát nagyjában Belochból fordította? De Gy. úr védekezésében a bizonyítékok egy nagy lajstromával áll elő, a mely szerint ő Belochot nem mindenüft követte híven. Megengedem; nem is állítottam az ellenkezőjét; de Gy. úrnak nagy garral feltálat bizonyítékaival szemben már egyelőre is azt vagyok bátor megjegyezni, hogy azok a Belochtól való eltérést minden külső látszat ellenére sem dokumentálják oly számban és oly terjedelemben, hogy miattok a Beloch fordítására vonatkozó általános nézetemet fel kellene adnom. Mert különben hogy sikerülhetett volna imént ismertetett bizonyítási eljárásom?

Gy. úr befejező része nagyjából Holmból van véve, itt-ott Hertzbergből. A szószerinti fordítások nagy tömegét e résznél is konstataáltam; de a szabadabb átvétel eljárását sem hagytam említés nélkül.*) Bírálatom főtételét azonban, mely az

*) Persze azért Gy. úrnak az az állítása, hogy a görög történetnek ezt a végső korát „Meyer szempontjai szerint maga próbálta feldolgozni“, a lehető legerősebb nagyképüsködés. A belső meggyőződés igaz hangján mondom ezt, kinek alkalmam volt, hogy Gy. úr könyvét elég sok helyütt sorról-sorra menve ellenőrizsem Holmmal. A mellett nem akarom tagadni, hogy Gy. úr Herondast az ügy érdekében elolvasta; ez szép tett volt tőle.

egész munka általános fordítási jellegét állítja, az a szabadabb feldolgozás már úgy sem volt képes megmásítani. Különbösen is — ítéletem további igazolására — Gy. úr e könyvrészletben is ott fog egy idegen szerző kiaknázásához, a hol egy másikat elhagyott. A mint előbb Hertzberget Meyer, Meyert Beloch közvetlenül váltották fel, úgy itt is megszakitás nélkül, folytatólagos mondatokban követik egymást Beloch-Hertzberg (541. l.), Hertzberg-Holm (548. l.). A mennyiben Gy. úr tett változtatásokat, azokat csak a „varratok“ között tette.

Ismertettem eljárásomat, bizonyítékaimat, a melyek segítségével bírálatom eredményére jöttem. Jöhettek más eredményre? Rosszhiszeműen és önkényesen jártam el, s találkozni-e akárki más, a ki hasonló úton járva és hasonló tapasztalatok alapján más eredményhez jutott volna? Azok az argumentumok, a melyekkel Gy. úr *Belochtól való eltérését* igazolja (— mert a Hertzbergre és Meyerre vonatkozó efajta érvek oly jelentéktelenek, hogy azokat szóba hozni is kár —), azok az argumentumok, mondom, senkit meg ne téveszsenek. Eszem ágába sem jutott ellenőrzést gyakorolni valamennyiükön; igazak lehetnek, de az én ítéletem Gy. úr munkájának általános jellegét illetőleg azért nem kevésbé igaz marad. Gy. úr, a mint már mondtam, olyasmi ellen küzd, a mi nem is bántja, csakhogy a nagy kepeléssel a dolog lényegéről elterelje a figyelmet. Egyezünk bele, hogy Gy. úr néhol „nemcsak nem követi, de elvi ellentétben is van“ Belochhal, mert pl. Beloch Kleont „Gerbermeisternek“ nevezi, ő meg „bőrkereskedőnek“; engedjük meg, hogy Gy. úr itt-ott Belochtól eitérőleg „diszponál“, mert pl. Belochnál „Sokrates kivégzéséről Sokrates filozofájának képesán“ van szó, ő meg azt a „politikai történetben“ említi, vagy mert „ő máshová diszponálta a Timarchos-féle pört is“;¹ vegyük azután a Belochtól

*) Itt kénytelen vagyok megjegyezni, hogy midőn Gy. úr e fajta diszpozíciós eltérések felsorolása után diadalmasan utal bírálatom azon általános megjegyzésére (918. l.), hogy ő nála „eredeti anyagelrendezésnek nyomát sem találjuk“, hogy akkor az „eredeti anyagelrendezés“ fogalmán ismét mást és mást értünk mi ketten. Én legalább e fogalmat nem szeretném a körülzárt tartalmú részletkérdések egyszerű transzponálására leszállítani.

való „függetlenség“ bizonyítékakép, hogy Gy. úrnál Anaxagoras „nagyon meg van pótolva“, hogy nála a 367—368. lapok „nem Belochtól, hanem inkább Holmtól függnek“, és hogy ő Isaiost „röviden, de Belochnál találóbban jellemezte“. De változtathat azért általános ítéletünkön akár egy pár lapos felsorolás az efféle bizonyítékokból? Először is vegyük tekintetbe, hogy Gy. úr kétségtelenül minden, a felvehető legcsekélyebb eltéréssel is elszámol az ő bizonyító igazolásában; nála a Belochtól független egyéb befolyások legaprólékosabb felsorolásával is találkozunk. Már pedig könnyű egy pár lapra menő eltérést kimutatni akkor, a mikor csak ép hogy az interpunkziós különbségeket is nem vesszük fel az eredetiség vagy függetlenség bizonyítására. Azután másodsor ne felejtjük, hogy a kimutatott eltérések Gy. úr könyvének nem kevesebb mint 236 lapjára vonatkoznak; ennyi lapból áll ugyanis munkájának az a része, a mely Belochtól függ (a 205. laptól az 541-ig). És végül nem-e ép Gy. úrnak bizonyítékai szolgáltatják — az eltérések kimerítő lajstromával — ama nézetünk legjobb igazolását, hogy Gy. úr könyvének kérdéses része nagyjában Belochnól végzett fordítás? Mert ellenkező esetben hogy adhatott Gy. úr oly rövid idő*) alatt annyira pontosan számot mindarról, a mi munkájában nem Belochnól van átvéve vagy a mi ott Belochtól eltérően van megírva? Csak némikép is eredeti író az ő munkája és egy két kötetes idegen munka között lévő viszonynak efféle pontos és kimerítő megállapítására külön végzett hosszás tanulmányok nélkül képtelen volna.

Gy. úr bizonyítékai tehát nagyjában véve csak azt részletezték, a mi különben azelőtt sem volt titok számomra, hogy ő a szószerinti fordításon kívül egyszersmind az idegen szövegeket „hol megrövidítette, hol megpótolta“ (ipsissima verba!), hogy egyszóval: suszterkedett. De azért mégsem mondom, hogy Gy. úr egész szükségtelen munkát végzett e „bizonyító adatok“ összeállításával. Az ő eltéréseinek lajstroma és az én bírálatom kölcsönösen kiegészítik egymást. Én megállapítottam könyvének általános jellegét, a fordítást; ő azon egyes helyeket

*) A védekezés dátuma 1899. decz. 20.

mutatta ki, a melyek ez általános jelleg alól többé-kevésbbé kivételt képeznek. Én bírálatomban nem foglalkozhattam e kivételes helyekkel; mert ezek — viszonylagos jelentéktelenségüknél fogva — csakugyan nem értek be abba az *összevont képbe*, a melyet egy nagyterjedelmű munkáról egy kisterjedelmű bírálatnak adnia kellett. Gy. úrnak több alkalma volt, inkább módjában is volt mindazt felsorolni, a mi olyan képzelt érdeklődő számára bir értékkel, a ki a munka egyes részleteinél is kíváncsi az eredet kérdésére. Tessék az e fajta érdeklődőnek az én bírálatomat Gy. úr „bizonyító adataival“ kipótolni, és érdeklődésének támogatása bizonyára semmi kívánni valót sem hagy maga után.

Gy. úrnak adatai tehát a helyükön vannak, a míg a helyükön maradnak. Szépen húzzák meg magukat az én bírálatom mellett (nem remonstrálok), csak ne akarjanak az én bírálatommal szemben állást foglalni. Mert az már igazán minden bizonyításnak fejtetőre való állítása, ha egy, magát eredetinek valló szerző a fordítás vádjá ellen annak elősorolásával mer védekezni, a mit *ő nem fordított*.

FÜGGELÉK.

Külön és kivételesen akarom itt tárgyalni a Hertzberg-féle ügyet; azt a vádat, hogy Gy. úr Hertzbergből az ő könyvének vége felé is fordított, holott egyenes könyvészeti megjegyzése szerint azt a német szerzőt csak a bevezetés megírásánál használta. A vád hűsbavágó és így nem csoda, ha Gy. úr védekezésében az erőlködés javarészét e pont felé irányította. Magát a főtényt, a fordítás tényét nem lehetett tagadni; azt bírálatomban a parallel-helyek képkép igazolták; s így avval szemben Gy. úr számára nem is maradt egyéb hátra, mint a védekezés végső módjával előállani. Ő nála a tudat folytonossági hiánya, a feledékenység okozta azt, hogy egy pár lapnyi (ugyan két különböző helyen előforduló) átvételt mint „jelentéktelen dolgot“ nem vett figyelembe. Engedje meg Gy. úr, hogy ezt a védekezést könyvének megírás módjára nézve nagyon jellemzőnek tartsam.

De ha Gy. úrnak ez ügyben a főcsatát szükségkép el kellett veszítenie, azért ő holmi jelentéktelenebb összeütközéstől még mindig remélhetett valamit. A megvert ellenségből tehát támadó ellenfél lett és most ő „vádol“ engem avval, hogy én — természetesen ravasz czélzatossággal — az ő későbbi Hertzberg-féle átvételeit a valóságtól eltérően tüntettem fel. Mert én állítólag azt mondtam, hogy ő Hertzberg könyvének 31 lapját fordította még le utólag, holott itt csak 5—6 lapról lehet szó; és mert azonkívül impliczite azt is állítottam (a mit azonban most is állítok), hogy az ő könyvének az a része, a mely az 576. laptól az 588. lapig terjed, nem Hertzbergtől függetlenül van feldolgozva.*) Gy. úr szerint

Gyomlay-Hertzberg
*) Impliczite : mert bírálatom táblázatában ez áll: 573—588 431—450.

Az 576. lapig terjedő részre nézve már beismerésre tudtam birni Gy. urat.

t. i. a könyv e részének : „munkám 576—588. lapjának (tizenkét lap!) *semmi köze* Hertzberghez“. (A védekezés 13. lapján fönn.)

Lássuk először a 31 lapot. Gy. úr ezt a számot a bírálatomban közölt táblázatból számítja ki, a hol ugyanis ez áll:

Gyomlay	Hertzberg
541—548	381—393
573—588	431—450.

A Hertzbergből közölt lapszámok tehát csakugyan 31-et tesznek ki. De azt jelenti most már ez a 31-es szám, hogy ő szerintem Hertzbergnek teljes 31 lapját fordította le? Ép oly kevésbé, mint a hogy én táblázatomban azt nem állítottam, hogy ő pl. Meyerből 800 egynéhány lapot fordított, midőn Meyer rovatóba a 3—821 számokat tettem. Táblázatom minden józan szemlélője előtt világos, hogy a számok, az idegen szerzők műveire vonatkoztatva, az egységes összefüggésben történő átvételek első és utolsó helyeire (lapjaira) utalnak. Hogy azután a *közbeeső lapszámok* mennyire szenvedtek vagy maradtak érintetlen Gy. úr ollójától, az ép Gy. úr polümorf eljárás módjának szeszélyeitől függ.

Gy. úr másodrendű „vádjával“ szemben, hogy t. i. az ő könyvének 576—588. l-ig terjedő részére nézve is állítok Hertzberg-féle átvételeket, holott szerinte e résznek „semmi köze“ Hertzberghez, e „váddal“ szemben könnyű a védekezés. *Ugyanis kereken kinyilatkoztatom, hogy nem igaz, hogy az 576—588. lapoknak nincs semmi közük Hertzberghez.* Bizonyítékaimat rögtön adom a következő — egymástól körülbelől egyenlő távolságban álló — lapokról: 578, 583, 587. Előzetesen csak azt jegyzem meg, hogy én akkor, midőn bírálatom táblázatában az 573—588. lapokat *kizárólag* Hertzberg égisze alá állítottam, egy kis pontatlanságot mindenesetre elkövettem. E részre ugyanis Hertzbergen kívül, sőt néha főleg, Holm is igényt tarthat, a kinek szavait itt-ott művészies módon sikerült Gy. úrnak Hertzberg szavaihoz foltoznia.

Bizonyítékok :

Gy. 578. „ . . . az aitoliai nép *sohasem* vetette le eredeti durvaságát, mely tovább is egyrészt *rabló-portyázásokban és ka-*

Hertzberg 440. „Ganz schlimm endlich war es, dass die Ätoler *zu keiner Zeit* die Neigung zur Klephturie loswerden konnten.

lőzködésben, másrészt a főemberek közt való visszavonásban nyilatkozott. *Tervszerű* nemzeti politikát nem üzött a szövetség;“ (következik Holm IV. 345, jegyzet 7.)

Gy. 583. „De a reformeszmék azért nem mentek végképen feledésbe s megvalósításukra a sors épen *legnagyobb ellenségük fiát, Kleomenest* szemelte ki. Kleomenesben az *eszmék magas szárnyalása higgadt megfontolással és rendkívüli akarakterővel párosult.*“ stb.

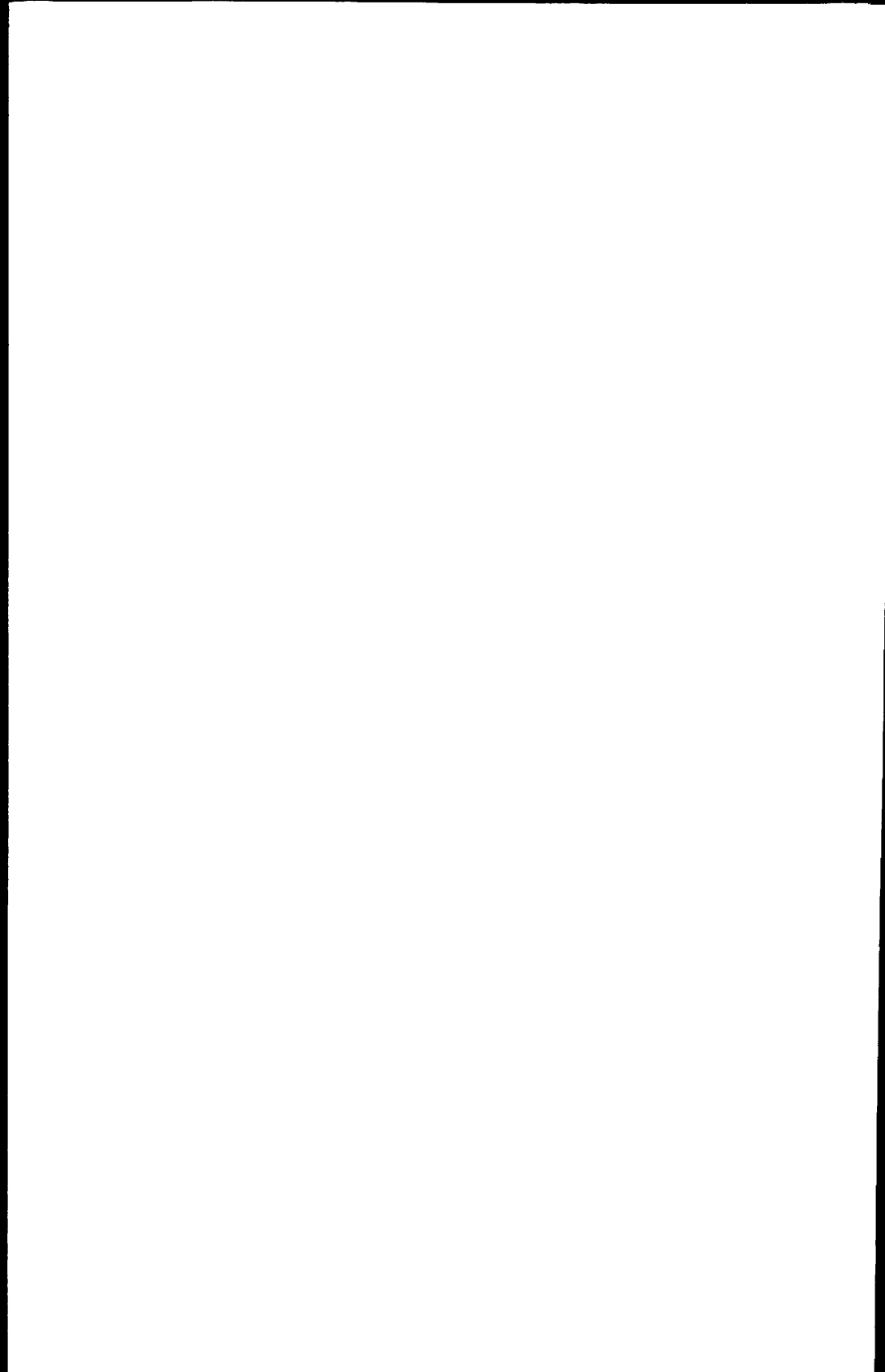
(Gy. ír 3 lappal odább Kleomenes jellemzését Holm IV. 412-ből is lefordítja; ezt a fordítást fönn cikkemben idéztem.)

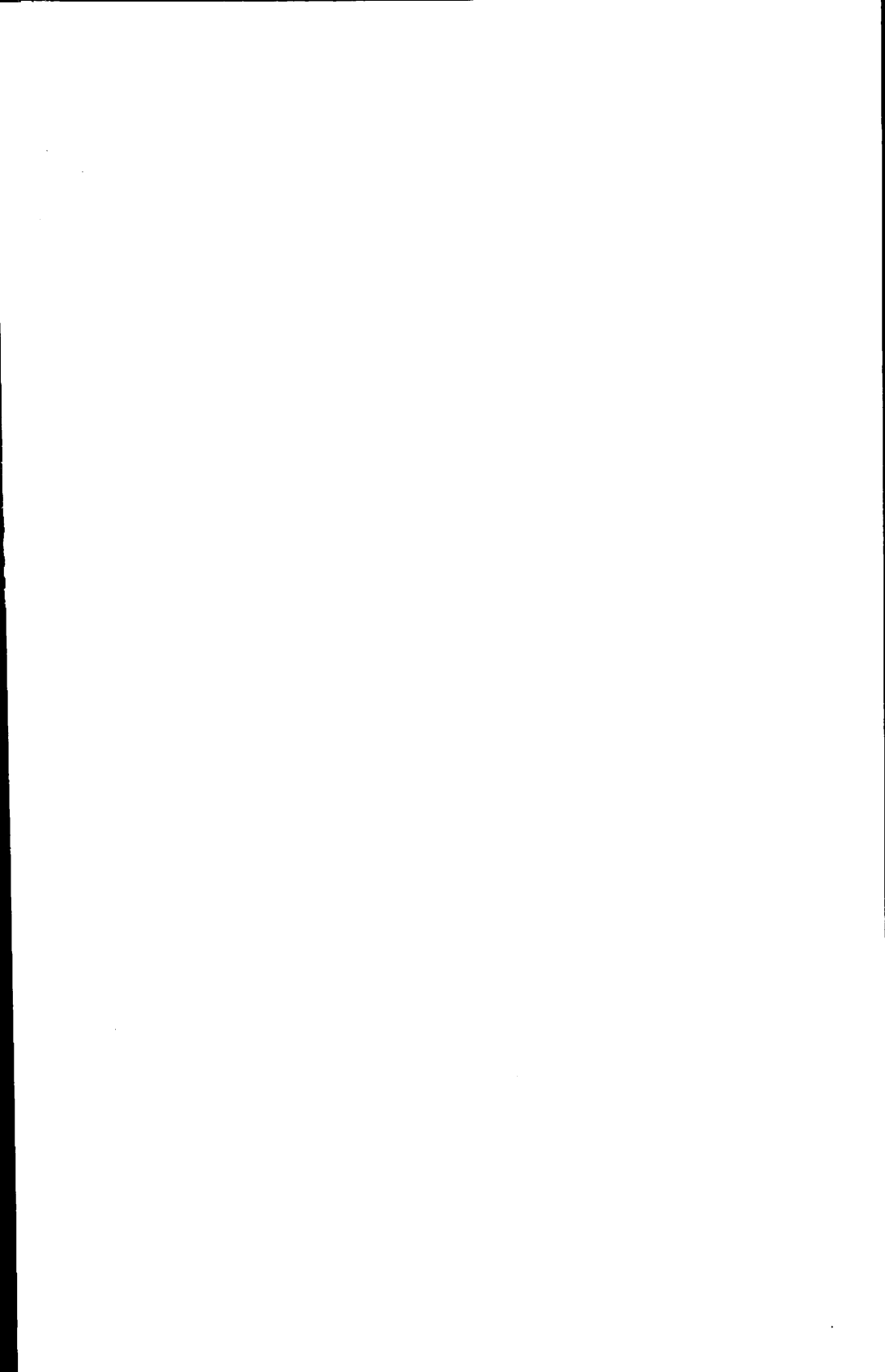
Gy. 587. „Orchomenosban megmaradt a *makedon* őrség s jóllehet az új szövetség egészben véve érintetlenül hagyta az egyes államok önállóságát, mégis (az aitoliai szövetség összeszorult területét, Elist és Athént kivéve) egész Görögország *makedon fenhatóság* alá került.“

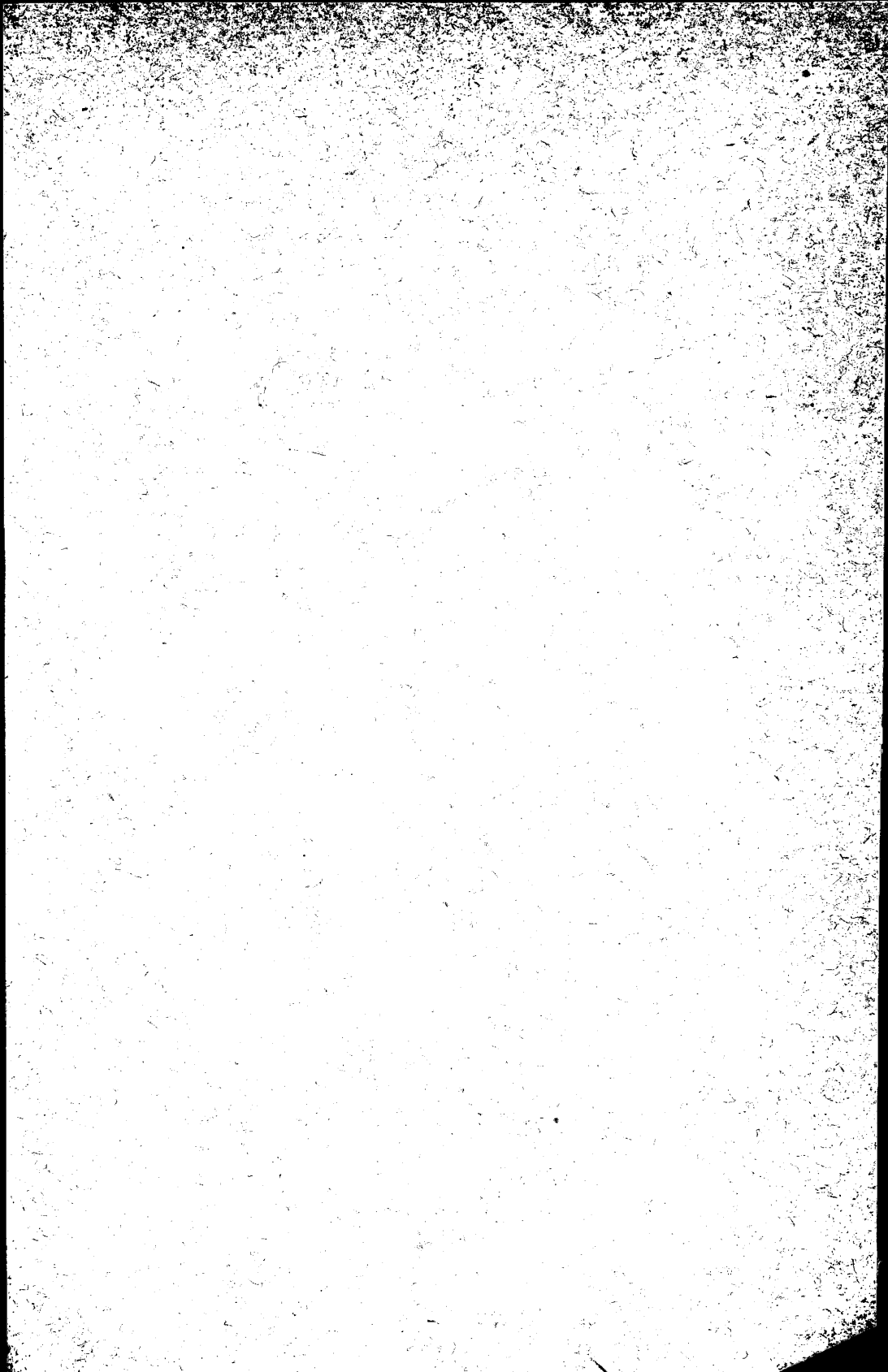
Kecke Raubzüge zu Wasser und zu Lande, Privatfehden jeder Art blieben das Lebenselement der ätolischen *Häuptlinge*. (feljebb): Weiter aber haben die Ätoler es niemals zu einer *planmässigen*, konsequenten *Politik* zu bringen vermocht t.“

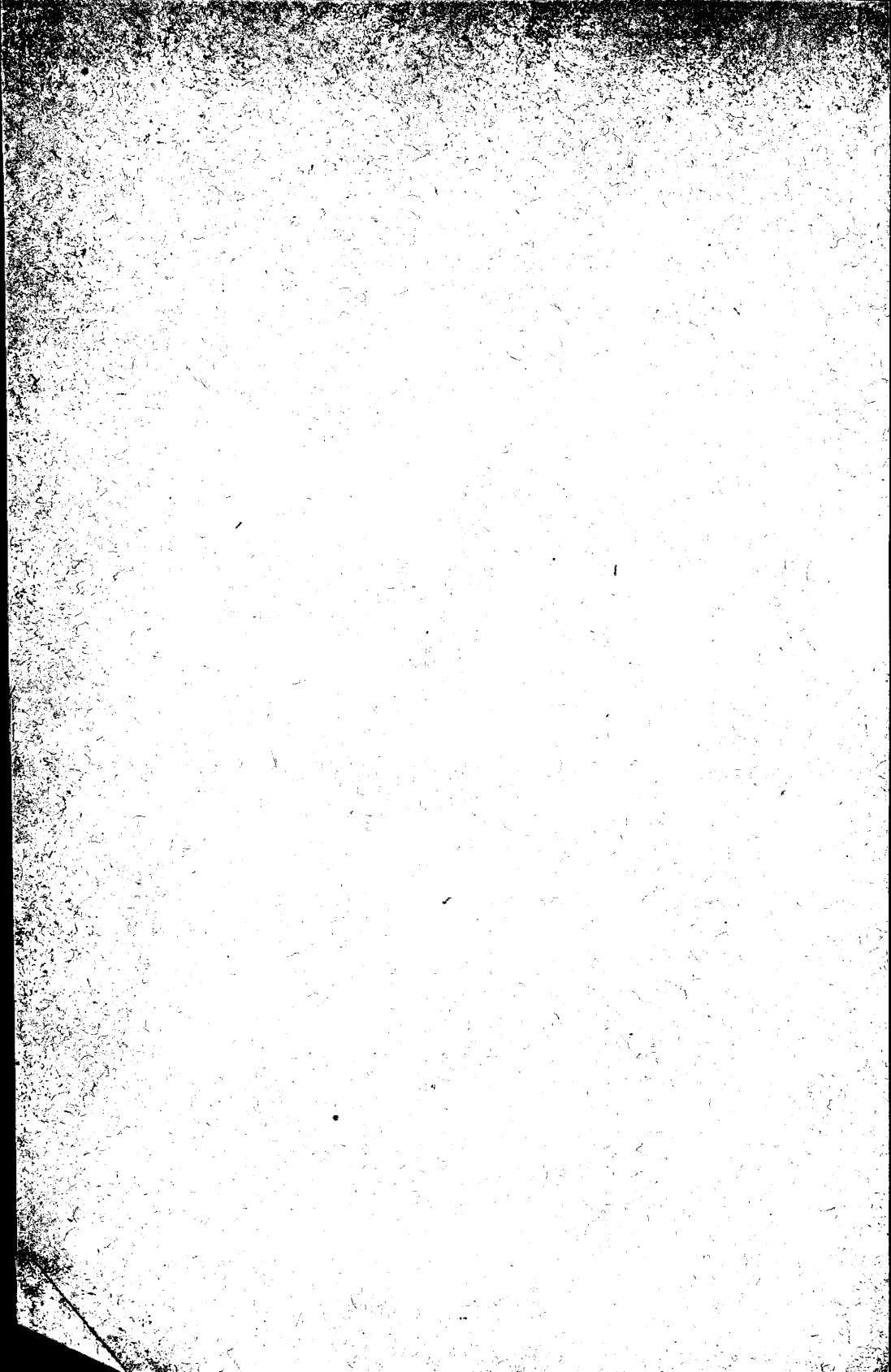
Hertzberg 446. „*Der Gedanke einer vollständigen Erneuerung der spartiatischen Dinge* wurde nun aber aufgenommen von *Kleomenes III., dem Sohne seines bittersten Feindes* Ein gewaltiger Mensch, der mit . . . *hochfliegendem Enthusiasmus* eine *ungewöhnliche Willenskraft* . . . und *kalte Besonnenheit* . . . verband . . .“

Hertzberg 488. „Antigonos Doson dagegen hat . . . in *Orchomenos* *makedonische Besatzungen* zurückgelassen. (Egy mondat kihagyásával): Freilich verband die *neue Symmachie* die *verschiedenen Staaten als souverän* und zu gleichen Rechten mit *Makedonien* *Nichtsdestoweniger* geht jetzt wieder *der makedonische Einfluss vom Balkan bis zum Tánaron* unwiderstehlich. (A kihagyott mondat): Griechenland mit *Ausnahme des ätolischen Bundesgebietes und Athens* war jetzt wieder dauernd an den Hof von Pella geknüpft.“

MISCELLANEA ETYMOLOGICA.

A philologiai tudománynak egyetlen ága sem dicsekedhetik bámulatósabb sikerekkel, mint a tudományos alapon nyugvó etymologia. Mai napság bátran elmondhatjuk, hogy a jelenkor tudósai sokkal jobban ismerik és sokkal mélyebben látják át a classicus nyelvek szerkezetét, miut maguk a régi görögök és rómaiak. Egy Varro, egy Cicero olyan etymológiákat állított fel, hogy szinte hihetetleneknek látszanak. De még későbben is furesa véleményeket hallunk magáról az etymológiáról.

Augustinus jólélekkel az álomfejtés mellé állítja a szófejtést, mikor azt írja: «Ut somniorum interpretatio, ita verborum origo pro cuiusque ingenio iudicatur.» És a múlt században élt szellemes francia írónak bizonyára voltak adatai, melyeknek alapján az etymológiában csak amolyan *lusus ingenii*-t látott, melyben a vocalisok semmit sem bizonyítanak, a consonansok meg nagyon keveset. A jelen század ezen a téren is megváltoztatta a fogalmakat. Szakemberek előtt nem kell fölsorolnom ama tudósok neveit, kik letették az összehasonlító nyelvészetnek és etymológiának alapját és a kik rengeteg tudásukkal, lángelméjük világító fáklyájával fényt derítettek a sűrű homályra. A tudományos etymologia számtalan sikerre és diadalra hivatkozhatik. Sőt a mióta a hangphysiologia tanait és eredményeit is elfogadta, a kutatás még sokkal biztosabb alapot talált. Ez szinte életkérdés volt az etymológiára nézve, mert egy olyan tudományág, melynek kényes természetű és jellegű területén akárhányszor a képzelet is bele ártotta magát a higgadtan észlelő és fürkésző elmemunkásság dolgába, csakugyan rászorult a természettudomány szilárd bázisára.

A halhatatlan érdemű Curtius György még akárhányszor dolgozott olyan terminusokkal, melyek a hangphysiologia világánál egyszerű árnyképeknek bizonyulnak. A «*Sprachgefühl*», a «*Streben*

der Sprache», a «Princip der Compensation, durch welche der Sprachgeist befiissen ist, erlittene Schäden auszugleichen» stb. nem birnak elég reális alappal és léttel. Az újabb irányt képviselő tudósok méltóképen léptek nyomukba mestereiknek és az ő munkájuk sőt még a sok polemiájuk is, már sokkal könnyebb volt, mint az Altmeisterek alapvető munkássága. Az épület talpkövei le vannak rakva örök időkre, de a továbbépítés vagy esetleges tatarozás számára még mindig kell ember és munkás.

Ez igénytelen soroknak egyik célja néhány példában utalni arra a fontosságra, melyet az eddig nem eléggé méltányolt *parasitikus* hangok a nyelvfejlődés legrégebbi stádiumában esetleg kifejtettek.

Hogy mit nevezek én parasitikus, élődsi hangnak, röviden megmondom. Minden hang előidézésére megvan beszélő szervünknek egy határozottan megállapított helyzete, melynél természetesen a főszerepet a par excellence nyelvképző *nyelv* játszsza. Ha már most az egyik hang kiejtésékor létrehozott helyzetből minden pausa nélkül áttérünk egy másik hangnak megfelelő helyzetre, akkor igen sokszor megesik, hogy a kettő között öntudatlanul és önkénytelenül létrehozunk egy közbenső hangnak megfelelő helyzetet, minek következtében a két hang között ejtettünk egy olyan hangot, melyet nem akartunk ejteni, de okvetlenül kellett ejtenünk. Ha pl. *m* után pausa nélkül *t*-t vagy *s*-t ejtek, akkor a *contemtus*, *contemsi* helyett *contemptus*-t és *contempsi*-t ejtettem. Az *m*-hang és *t*-hang vagy *s*-hang között fekszik a *p*-hangnak megfelelő helyzet. Hasonlóképpen az *m* és egy liquida [*l* vagy *r*] között létrejön egy parasitikus *b*- vagy esetleg *p*-hang. Az *n* vagy *l* után közvetlenül ejtett *r*-hang létrehoz egy *dentalist*, a *d*-hangot, és az *n*- vagy *l*- után ejtett *s* között hallatszik a *t*-hang. Ezeket a jelenségeket semmiféle Sprachgeist-tel vagy Sprachinstinct-tel nem lehet magyarázni, mert ezek tisztán a természettudomány körébe tartozó jelenségeknek kényszerűségével jönnek létre. Innen van, hogy ezeket az élődsi hangokat mindenféle nyelvben megtalálhatjuk.

A régi görög * *ἀνερα*, * *ἀνρα*-ból lett *ἀνδρα*, a francia *Vendredi*, a latin *Veneris*, * *Venris* révén megkapta a parasitikus *d*-t. Isidor Flodström (Bezenberger-féle *Beitr.* VIII. 1884. k.) röviden felemlíti az általa ugynevezett «eingeschobene Laute»-t, de ő sem figyelmeztet e hangok fontosságára; v. ö. még Sievers, *Phonetik* 4 268. l. és Brugmann, *Grundriss* I² 826. l. Az említett élődsi han-

gok számát bizonyára még szaporítani is lehetne. Így pl. nagyon is képzelhető, hogy a görög *πιμπλάναι*-ban az *i*-hang és *p*-hang közötti *m*-szintén parasitikus jellegű; ha pedig nem ilyen természetű hang, akkor alábbi fejtegetéseimnek egy pontja hathatós argumentumot nyerne.

Eddig még csak rendben volna a dolog. De mikor azt látjuk, hogy egy véletlenül betoppant parazita képes elpusztítani olyan hangokat, melyek őt magát létrehozták, akkor kissé figyelemre kell méltatnunk azt a betolakodott rontó-bontó elemet. Ha a görög *μολεῖν* (jönni, menni) alaknak a praesensben *βλώστω* felel meg, akkor ez csak *μλώστω*, *μβλώστω* révén jöhetett létre. A *μ* és *λ* közé betolakodott *β* egyszerűen elnyomta a *μ*-t. A *μέμβλωσα* és *παρμύμβλωσα* alakok világosan mutatják a corpus delictit. Ilyenformán magyarázzák a *βροτός* szó alakját is.

Hogy szerepet vihettek ilyen élősdi hangok a nyelvfejlődés legrégebbi idejében, a mikor még a vocalismus nem jegezedett ki olyan tisztasággal, mint az irodalmi művekben ránk hagyományozott holt nyelvekben, az magában véve a priori is valószínű.

Lássuk csak! A görög *μέρος* (rész) és a latin *pars* ez idő szerint, Curtius, Pott, Fick stb. művei alapján, egymástól teljesen elvan különítve. Az etymologusok egyszerűen kiindulnak egy *√μερ*-ből, melyből eredhet *μείρουμαι*, *ἔμμορα*, *εἴμαρται*, *μέρος*, *μερίς*, *μερίζω*, *μόρος* (!) osztályrész, sors, *μοῖρα*, a megillető rész, sors, *μόρα* a spártai sereg egy hadosztálya, *μόρσιμος*, a sors által megállapított, sőt még némi értelmi átváltozással a latin *mereo*, *mereor*, esetleg még a *merces* és *merx* is. Egy *másik* alapjelentéssel bíró *√μερ* (*μop*, *μap*) gyökérből magyarázzák továbbá a *βροτός* (**μροτος*, **μβροτος* révén) és a *μορτός* szavakat, úgyszintén *ἄμβροτος*-t, *ἄμβρόσιος*-t, nem kevésbé a *μαραίνω* (elfonnyaszt, elhervaszt) és *μαρασμός* szavakat is. (Bátran ide vehették volna még a félelmes pusztító istent, a *Marmar*-t). A szkr. *√mar*-ból ered *myje* = *morior*, *mytas* = *mortuus*, *mytjas* = *mortalis*, *amytas* = *immortalis*, *amytam* (*cibus deorum*), *mytis* = *mors*. Curtius helyesli Pott eljárását (*Etym. Forsch.* I, 220.), azt írván róla: er thut wohl *μόρος*, *μέρος* u. s. w. fern zu halten, denn die nicht abzuweisende Vergleichung mit *μαραίνω*, *morbis*, lassen auf die Grundvorstellung des Hinwelkens schliessen. Ebből világos, hogy Curtius nem gondolt arra, hogy az osztás fogalma valamiképen még is csak érintheti a hervasztás, fonnyasztás fogalmát. A magyar *oszlík-foszlík*, *omlók-bom-*

lik igen szépen megvilágítja a dolgot. Curtius ugyanis kelleténél nagyobb súlyt helyez arra a tényre, hogy az osztást jelentő $\sqrt{\mu\epsilon\rho}$ annyit jelent, mint valakinek osztani, vagyis osztályrészül juttatni, tehát: zutheilen und nicht zertheilen [L. Grundzüge p. 89 . . . uns nur berechtigen, der Wurzel $\mu\epsilon\rho$ die Bedeutung «zutheilen», keineswegs die davon *erheblich* (?) verschiedene des Zertheilens, Zer-reissens beizulegen]. Hogy itt jelentékeny értelmi különbség lenne, az talán mégis túlzás. Hisz mindakettőben egyaránt benne van a részekre osztás fogalma; a részeknek kiosztását okvetlenül megelőzi a részekre osztás; a feldarabolás, a részekre bontás gyengít, fogyaszt és sorvaszt. Épen azért, nézetem szerint, teljesen fölösleges két különböző $\mu\epsilon\rho$ gyökérből kiindulni, mert ilyesmivel arra a sajtátszerű eredményre jutnánk, hogy t. i. $\mu\acute{o}\rho\omicron\varsigma$ = osztálysors, rész és $\mu\acute{o}\rho\omicron\varsigma$ = végzet, halál, állítólag két különböző gyökérből származnék. Ez a furcsaság nyilván zavart okozott Curtiusnak és Ficknek egyaránt.

De menjünk tovább! Már Homerosnál olvassuk a $\epsilon\tilde{\iota}\mu\alpha\rho\tau\alpha\iota$ -val teljesen azonos jelentésű $\pi\acute{\epsilon}\pi\rho\omega\tau\alpha\iota$ -t. A szótárak ezt a $\pi\acute{\epsilon}\pi\rho\omega\tau\alpha\iota$ alakot összehozzák a $\sqrt{\pi\omicron\rho}$ -ral, melyből az ismeretes $\epsilon\pi\omicron\rho\omicron\nu$ származik. Hogy ezt helyesen teszik-e vagy nem, ezen a helyen nem fejtegetem tovább, mert $\epsilon\pi\omicron\rho\omicron\nu$, $\pi\omicron\rho\acute{\iota}\zeta\omega$, $\pi\omicron\rho\sigma\acute{o}\nu\omega$ amúgy is a mellett szólnak, hogy a $\pi\epsilon\rho\acute{\alpha}\omega$, $\pi\epsilon\acute{\iota}\rho\omega$ $\pi\acute{o}\rho\omicron\varsigma$ rokonságához tartoznak, mely rokonság egészen más irányba visz, mint a $\pi\acute{\epsilon}\pi\rho\omega\tau\alpha\iota$ = «es ist zutgetheilt, es ist bestimmt».

Annyit tehát tényleg látunk, hogy az osztás fogalmát tartalmazó szavakban mindenütt ott van az *mr*, épúgy mint a bőséget jelentő szavakban (l. alább) az *ml*. Nem tartom merész feltevésnek, hogy mindkét esetben az eredeti *mr*, illetőleg *ml*-ben kifejlődött a közbenső parasitikus *p*, mely épúgy, mint fentebb a $\beta\lambda\acute{\omega}\sigma\kappa\omega$ -ban a β -t, elnyomta a megelőző *m*-hangot. Ezt bizonyítja a görög $\pi\acute{\epsilon}\pi\rho\omega\tau\alpha\iota$, de még inkább a latin *pars*.

Igen érdekes, hogy maga Curtius is (p. 376) semasiologiai szempontból egymással párhuzamba állítja a görög és latin szót, mikor így ír: Dass der Grundbegriff von «*Pars*» Antheil, Portion, sei, bestäigt sich durch die Bedeutungsentwicklung von $\mu\acute{\epsilon}\rho\omicron\varsigma$.

A $\mu\acute{\epsilon}\rho\omicron\varsigma$, $\beta\rho\sigma\acute{o}\varsigma$, $\pi\acute{\epsilon}\pi\rho\omega\tau\alpha\iota$ ép oly közel áll nézetem szerint a latin *pars*-hoz, mint a latin *multus* (plus, plurimus) a görög $\pi\omicron\lambda\acute{o}\varsigma$ -hoz. Szinte hihetetlennek hangzik, hogy egy mindennapi latin szó, a jól ismert *multus*, -a, -um eredete még mindig vitás. Az etymolo-

gusok rendszerint participium præterit. pass.-t látnak benne; némelyek **multus*-ra vezetik vissza és azt hiszik, hogy eredeti jelentése «dagadt». Wiedemann (*Bezzenb. Beitr.* XIII. 305.) a *molo* igére gondol, melynek jelentése tudvalevőleg «örölni», a megörölt fogalmában pedig benne van a sokaság. Úgy hiszem, hogy *multus* ép oly kevésbé participium, mint pl. *stultus*; sőt nézetem szerint a latin *multus* ép oly közel áll a görög πολός-hez, mint akár a latin *dulcis* a görög γλυκός-hez. A græco-itáliai **dulku* töből lett a görög γλυκός, mert a szó első hangja assimilálódott a második szótag torokhangjához.

A πολός és *multus* közötti összefüggés igaz, hogy nem ennyire szembeötlő, de azt hiszem igen könnyen kideríthető. A πολός, πλείων, πλείστος, *plus*, *plurimus*, πίμπλημι, πλήθω, πλήρης, πλέω, πληθός, πλήθος, *impleo*, *plenus*, *plebes*, *populus*, a gót *fulls*, úfn. voll, Volk, a litván *pilti* (tölteni), *pilnas* (tele), továbbá a πόλις és a litván *pilis* (vár) — mindezek a szavak feltüntetik a közös alapelemeket: labialis + liquida-t. Az etymologusok ezért rendszeren a \sqrt{ple} vagy \sqrt{pl} gyökérből indulnak ki. Az alább fejtegetett ἀμολγός és rokonai nem czáfolják meg azt a föltevésemet, hogy az indogermán ősnyelvben a bőség kifejezésére inkább az $\sqrt{m!}$ vagy akár a parasitikus hanggal megtoldott \sqrt{mpl} lehetett. A parasitikus kemény ajakhang kiszorította helyéből az *m*-hangot és így jöttek létre a *pl*-lel kezdődő görög és latin szavak, míg *multus* a régibb alakot tünteti fel. Ha azonban a *πιμπλάναι*-ban a *μ* nem parasitikus hang, akkor a bőséget jelentő gyökér *μπλ*. — A *multus* és *plus* szavakat, nézetem szerint, még akkor sem volna szabad egymástól elkülöníteni, ha adott magyarázatom helytelennek bizonyulna, mert, hogy a latin nyelv területén maradjunk, nem sokkal közelebb állanak egymáshoz a *fulvus* és *flavus* szavak, mint a *multus* a *plus* alakhoz.

*

A görög szótár egy szavát, az ἀμολγός-t, még mindig némi homály takarja. Az ismeretes homerosi νεκτός ἀμολγῶ, Hesychius magyarázata után (ἀμολγῶ = ζόφω), egyszerűen lefordíttatik: «az éj sötéttségében». Szó sincs róla, nagyjában körülbelül tényleg ilyesmit jelent. Hiszen a szokásos jelzők is, a μέλαινα, κελαινή, διαφορή, σκοτομήνιος, ἐρεβεννή, ἐρεμνή mind a sötéttséget jelzik. Kissé gondolkodóba ejthet ugyan az Ilias XV. 324-ben olvasható μελαίνης νεκτός ἀμολγῶ, mert «a fekete éjszaka sötéttségében» mégis csak

nehézkés pleonasmus. Egy másik nehézség rejlik továbbá abban a tényben, hogy ἀμολγός külső alakjánál fogva nem különíthető el az ἀμέλω (fejni) igétől. Ez a kényes természetű rokonság nyilván zavart okoz.

A kezdetleges etymologizálás nem jutott zavarba, hisz — úgy mondák — késő este vagy plane éjjel fejték a teheneket. *Pape* elég szellemesen megkerüli ezt a nehézséget; elismeri az ἀμολγός rokonságát ἀμέλω-val és így fordítja: «Das Melken, die Melkzeit»; de rögtön hozzát teszi: Man muss annehmen, dass in alter Zeit von einem strotzenden Euter gesagt wurde, es sei ἐν ἀμολγῶ, úgy hogy szerinte az ἀμολγός valami Culminationspunkt-félét jelenthetne. Ime tehát a homerosi kifejezés (Il. XIII. 173. stb.) metaphoricé értve. *Pape* szerint annyi lenne mint: «in der Tiefe der Nacht, in der Mitte der Nacht.» Ezt a magyarázatot mi nem fogadhatjuk el.

Benfey (*Wzlex.* II. 358.) és Leo Meyer (Kuhn-féle *Zeitschr.* VIII. 362.) hivatkoznak az ó-skand. *myrkr*-re (sötét), továbbá *morkvi* (sötétség), az ó-bolgár *mr̃kñtisich* (elsötétedni), *mra* (sötétségbe burkolt) és így egyszerűen beérik a mindenesetre helyesebb fordítással: «im Dunkel der Nacht».

Wiedemann (*Bezenb. Beitr.* XIII. 300.) azt állítja, hogy az említett germán szavak nem tartoznak ide, mert ezeknek alapjelentése: flimmern, schimmern. Bár nézetem szerint ennek az ellenvetésnek élét könnyen el lehetne venni, mi ezt egyszerűen figyelmen kívül hagyjuk és inkább hivatkozunk pl. a gót *milhma* (felhő) szóra, továbbá a mulgere, ἀμέλω-val mellett még az ó-ir. *bligim* (**mligim*, **mbligim* révén), az ó-skand. *mylkja*, a litván *milzti*, az ó-bolgár *m̃lesti* alakjaira, melyek mind egy közös gyökerre utalnak. Ide lehet még vonni a gót *miluks*, ófn. *melchan*, úfn. *melken*, továbbá a *Molke* szót (cf. *Molken-kur*). Söt határozottan e családhoz tartozik a görög γάλα, a latin *lac*, a német *Milch*. [A Hom. II. XIII. 6. alatt olvasható γλακτοφάγος első része a *μλακτο, *μβλακτο, *βλακτο révén lett γλακτο cf. *δλωκός-ból γλωκός-t.]

Megemlítem itt, hogy Prellwitz kisedet etymologiai szótárában ragaszkodik Wiedemann fejtegetéseéhez és ezzel együtt hivatkozva a litván *milzti* szóra, mely németül «das Zusammenziehen (der Wolken), továbbá ilyen mondatra *jau prāded milzti* = das Gewitter fängt an sich zusammenziehen, hozzát teszi, hogy ezek a szavak ép úgy mint a gót *milhma* (felhő) a √*melzo* (dunkeln = sötétedni) gyökerre vezetendők vissza.

Az összes felsorolt szavak kétségkívül találkoznak egy közös szemléletben. A köd, a felhő, a sűrűen gomolygó füstfellegek, a sűrű ködre emlékeztető első szürkület, sőt még a «*sűrű setét éj*» hasonlítanak egymáshoz. A sűrű füsttel telített terem, mikor szinte késsel lehetne vágni a füstöt, a vak homály sűrű setétsége, akár csak az őszi köd valami kézzel fogható concretumnak a benyomását keltik. A dagadt, duzzadt, sűrű, vastag-nak a képzete ötlük a szembe. Az *ἀμολγός*-szónak gerincze: *μλγ*, igen közel áll a már tárgyalt *m!*, *mpl*, *p!* hang-complexumokhoz, melyeknek alapjelentése a sűrűség és bőség; az *m!g* ennek az alapjelentésnek csak egy árnyalatát vagy változatát jelenti.

A *ködös*, *homályos* éjszaka, a *sűrű setét éj* (Arany János: V. László), a «Nagy *vastag* sötétség egészen behuzta» (t. i. az utcát) volnának nézetem szerint a helyes fordítások a görög *νοκτός ἀμολγῆ* nak. Némi büszkeséggel hivatkozhatunk Arany és Petőfi soraira; ők is fokozni akarták a fekete éjszaka sötétségét.

Az Arany-féle «vak homály», a német «stock-finster» szintén figyelemre méltók.

A ki etymológiával szakszerint foglalkozik, az néha sokkal nagyobb furcsaságokkal kénytelen megbarátkozni, mint azzal, hogy *ἀμολγός* (fejés), *mulgēre* (fejni), *Milch* (tej) és a *νοκτός ἀμολγῆ* egy közös szemléletben találkoznak. A sűrűség, tömörittség és a duzzadó bőség igen közel állanak egymáshoz. A *mulgēre*, *mulcere* és *ἀμείλγειν*, a germán *melk*, *molkm* igék se okozzának nehézséget, mert ezek csak úgy viszonylanak az általam jelentett cselekvés forrásához, mint a magyar *simogat*, a *sima* tulajdonsághoz. Eszembe jut itt Curtiusnak egy megjegyzése, melyet (Gr. I. 247. §.) a *πολύς*-ről szólva tesz: «Die Bedeutungen *schwellen*, *wachsen*, *gross sein*, sind deutlich erkennbar (woraus die Begriffe Volk, Gemeinde, auf den Ort übertragen Land, Stadt, entspringen, wie *populus*, *plebs*, *πόλις* neben *pleo*, *πολύς*).»

*

Végül még egy csekélységet hozok szóba a latin etymológiából. Minduntalan azt olvashatjuk és hallhatjuk, hogy a latin *pater familias* a görög genitívusnak egy alakját tünteti fel. A dolog annyira szembeszökőnek látszik, hogy mindenki egyszerűen beletörődik. A magam részéről azt hiszem, hogy semmi sem kényszerít arra, hogy itt genitívust lássunk. A *mater familias* mellett olvassuk régi jogi munkákban a *filius familias*-t és így egész jogosan a *fami-*

lias-t ép olyan szónak tarthatjuk, mint a milyen a latin *nostras*, *-tis* (földi), továbbá *cuias*, *huias*. E szerint annyi mint: «a családhoz tartozó.»

Persze ezekben a latin szavakban megvan az eredeti genitívus-végzet: *is*, csakhogy maguk e latin szavak latin területen keletkeztek és nem jöttek létre egy görög genitívus hatása alatt. Olyanféle szavakkal van itt dolgunk, mint a minők a magyar *i*-képzős melléknevek: «*hazai*, *családi*» stb., melyek kétségkívül egy genitívusnak megfelelő: * haza + é és * család + é alakból fejlődtek.

Dr. PRUZSINSZKY JÁNOS.

A ZALÁN FUTÁSA ÉS A SZÉKELYEK ERDÉLYBEN.

I.

Aranyos-Rákosi Székely Sándor 'hősi költeménye', a *Székelyek Erdélyben* című kis 3 énekes eposz, melyet Toldy Ferencz bizonyára kissé túlzóan 'egy csodálatos sugallat művének' nevez, azon szerencsés költői művek közé tartozik, melyek nem annyira belső értékükkel nyerik el a halhatatlanságot, mint inkább irodalomtörténeti érdekességükkel.

A *Székelyek Erdélyben* is azért híres, mivel nélküle a *Zalán Futása* meg nem született volna, vagy legalább is később, vagy mindenesetre máskép. Így tanítja ezt Vörösmarty életének jeles írója¹⁾ és így hirdeti Heinrich Gusztáv, ki Székely eposzát újabban kiadta.²⁾

Gyulai magára Vörösmartyra hivatkozik állítása bizonyítására,³⁾ s azután epikai költészetünk történetének rövid vázolója után rámutat azon vonásokra, melyeket Vörösmarty Székelytől vett. Székely nem a közel multból veszi tárgyát, hanem az őstörténelemig, a húnokig megy vissza, s a mondák földjét tapodja. A magyarok Istene őrködik népe fölött, kit önkényesen Hádurnak (helyesebben: Haddurnak) nevez; egy rossz szellem ármánykodik ellene, a szélvész támasztó Nemere (valójában éppen csakhogy említi Székely). A Zrínyi-féle fonséges conceptióra, erős compositióra Székelynek épen oly kevés tehetsége volt, mit törekvése; de a

¹⁾ Gyulai: Vörösmarty Életrajza, 67.

²⁾ Régi magyar-könyvtár I. 73.: Tény, hogy e 'hősi költemény' nélkül . . . Vörösmarty epikája el nem képzelhető.

³⁾ Vörösmarty Életrajza 63: Sokkal bizonyosabb az, maga Vörösmarty beszélt gyakran, hogy Zalánjára buzdítón, sőt példaadón hatott egy 1823 elején a *Hébe* cz. zsebkönyvben megjelent epikai kísérlet: a *Székelyek Erdélyben*.

mese kerekdedége iránt már több érzéke van, mint Gyöngyösinek. Gyöngyösi lyrai hangulata megvan Székelynél is, de pathetikusabb, ossiános, s tele az ősi dicsőség iránti lelkesüléssel. (Mindez legfőlebb a költemény elején csendül meg nem pathetikusán, hanem inkább félenken.) A külső formát illetőleg Székely egészen szakít a régivel, a hexametert veszi föl a hagyományos magyar alexandrin helyett.

Ezekhez Heinrich még azt teszi, hogy «az erdélyi úttörő költő bélyege rajta van Vörösmarty legnagyobb alkotásán . . . az epikai nyelv jellegében és a verselésnek rythmikus hullámzásában is».¹⁾

Nincs okunk kételkedni, hogy Vörösmarty tényleg emlegethette, mennyit köszön ő Székelynek. Nem sokat ér hivatkoznunk ezzel szemben a Zalán Futását hirdető előfizetési felhívására,²⁾ melyben egész elragadtatással szól Zrínyiről, de Székelyt nem említi. Azt sem vehetjük itt figyelembe, hogyan bánt el később egy epigrammájában a Székelyek Erdélyben szerzőjével.³⁾ Nyomósabb már, hogy a *Zalánra* vonatkozó leveleiben sem tesz róla említést. De még inkább gondolkodóba ejt, ha Vörösmarty költői fejlődését figyelemmel kísérve sok olyan mozzanatra akadunk, melyek Székely Sándor eposza nélkül is könnyen rávezették őt tárgyára és útmutatóul szolgálhattak a kidolgozásra nézve is.

Vörösmarty még pesti tanuló korában megismerkedett Vergilius Aeneisével nemcsak az iskolai olvasás révén, hanem Baróti Szabó David sikerült fordításában is. Ez a könyv nagy hatást gyakorolt ifjú lelkére. Ebből ismerkedett meg először az eposzszal; csak később Tolnában ismerte meg Zrínyit és Tassót, valamint alaposabban Homeroszt is. Az Aeneis tárgya bizonyosan megragadta figyelmét, de még inkább a fordítás hatalmasan folyó hexameterjei tetszhettek meg neki. Iskolai műveltsége, mint ez akkor természetes volt, classikus volt, s első irodalmi ismeretei is bizonyára a magyar classikus iskola termékei voltak. Ő is ez iskolának volt híve, mint első versei bizonyítják, mindaddig, míg Kisfaludy Károly hatása, meg a saját hajlandósága következtében romantikussá nem lett.

Az Aeneis hatását lelkében vitte Tolnába és Baranyába is. Tolnai ismerősei közül Egyed Antal, Ovidius fordítója, szintén e hatást táplálta benne. S itt ébredt lelkében a gondolat, hogy az Aeneis tárgyhöz hasonlóan a magyarok hazaalapításáról zengjen éneket. E gondolat első megvillanásához talán Virág Benedek is hozzájárult azzal a Pyber Benedeket üdvözlő versével, mely Baróti fordításának II. kötetét megnyitja, dicsőítve a férfit, a ki Virgilius eklogáit és Énéisét felsegítette. E szép vers költői kifejezést ad annak a gondolatnak, hogy Aeneas sorsa, buj-

¹⁾ Heinrich id. m. 55. l. (I. a jegyzetet is.)

²⁾ V. összes munkái II. 466.

³⁾ V. összes munkái VIII. 25.

dosása épp olyan, a milyen Árpád népe bujdosása, sorsa volt, midőn hazát alapított. Nagy Árpádnak villám-kardokra s lovakra szült fiai mindenkor szerették olvasni az Aeneist,

de vitéz létekre sem adtak
 Annyi hitelt, mennyit tőlök jó szíve reménylett;
 Mert idegen nyelven szólott hozzájuk; azomban
 Bal sorsát, a mellyet igen szomorogva beszélt el,
 Megszánták, *emlékezvén a régi üdökre,*
Meltyekben magok is bujdosván szerte, hasonló
Inséget türtek, míg e szép földre jutottak
 A nyomorúságon csak azoknak szívek esik meg,
 A kiket érdeklött immár a csalfa szerencse.

Gondolata aztán mind határozottabban kezdte foglalkoztatni Vörösmartyt. Bizonyára ez időben olvasta „költői inspiratiók között” Anonymus krónikáját is.

Félénk költői geniusza azonban még nem mert a teremtés nagy munkájához fogni annál kevésbé, mert éppen Egyed Antal is egy hősköltemény eszméjével foglalkozott, mely Árpádról, vagy a hétéves háború egyik hőséről, Nádasdyról, szólt volna.*)

A félénk habozás ez éveiben bizonyára nem kerülte el figyelmét semmi, a mi útbaigazítóul vagy buzdítólag hathatott reá. Ilyen volt Horvát István költőies történelmi rajza, mely az 1822-ki *Aurorában* jelent meg *Árpád Pannonhegyen* címmel. Ugyancsak a 22-ki *Aurora* közölt egy részletet Horvát Endre készülöben levő *Árpádiászából*. E műben látta először V., mily hatalmas a magyar hexameter eredeti műben is, mint a hogy már régen megszerette ez alakot Baróti fordításából.

Mindezek ihlették első sorban a teremtés vágyától égő lelkét, melyet a hazafi bánat mélyen meghatott. A jelen sivárságával szemben a múlt dicsősége volt az egyetlen vigasztalás. A múlt legdicsőségesebb tényét találta megírva Anonymusnál, a honfoglalást. Ez foglalkoztatta azután egészen. Kereste a módját, hogyan alakíthassa ezt meg eposzszá. Erre nézve ott volt előtte Vergilius Aeneise. Ennek tárgya is honfoglalás. Aeneas is vándorol feldult hazájából és keresi a földet, melyet az istenek számára és penatesei számára rendeltek. Hosszú vándorlason megy át, míg Latiumba érkezik és Turnusszal megvíva megalapíthatja az új hazát.

Ime Árpád honfoglalásának analógiája és egyszersmind a példa is

*) L. Egyed Antalhoz írt két versét V. összes munkái. (Kiadta Gyulai) VIII. 89 és 94. Ehez Gyulai jegyzetét u. o. 389. — Hogy mily tisztelője volt V. Virágnak, mutatja hozzá írt verse u. o. 92. — E tájban írt verseiből főként *A hűség diadalmából* már érzik a *Zalán* hatalmas nyelve.

a kivitelre nézve. Volt tehát már tárgya és volt példája a kivitelre, az epikai stíltre nézve is.

Érezte azonban V., hogy a *mirabile epicum*ot nem nélkülözheti művében. Az ő gazdag képzelete amúgy sem elégedhetett volna meg a Voltaire nyomán divatra jött fázós allegorizálással. Életet akart művében és nem hideg abstractiót.

Bizonyosra vehetjük, hogy Horvát István tanításait az ő magyarokról ismerte V. Ezekben a tanításokban kell első nyomát keresnünk azon mythológiának, melyet a *Zalánban* megteremtett. E mythologia alapelve az, hogy van egy jó szellem, ki a magyarok pártján áll, kit, mint saját Istenüket («a magyarok Istene»), tisztelnek; és van egy rossz szellem, ki ártani törekszik és szembe száll a jóval. Ez alapvetően V. találta ki. Ő ezt Horvát Istvántól tanulta, ki nagy buzgósággal hirdette Cornides¹⁾ nyomán, hogy az ó-perzsa *mazdeismusszal* rokon volt az ő magyar vallás. Az volt most már feladata, hogy ez elv képviselőinek nevet adjon. A rossz elv képviselőjének neve, *Ahriman* (helyesebben Anro-mainyus), alkalmasnak látszott neki annál is inkább, mivel a magyar *ármányos* szó alakilag is, jelentésbeli árnyalatában is meglehetősen fedte a fogalmat. Így alkotta meg elvonással az *Ármányt*. A jó elv képviselőjének neve, *Ormuzd*, már nem volt ennyire alkalmas czéljára.

És itt tett vele jót Aranyos-Rákosi Székely Sándor, kinek kis művét olvasta és kinél először viseli a magyarok Istene a *Haddur* nevet. Elfogadta ezt tőle Vörösmarty, szebb kiejtést adva neki *Hadur* alakban. Miért nem vette át Székelytől a *Nemere* nevet is? Azért mert Székelynél ez csak pusztá név, neve a rossz éjszaki rémnek, mely néhány napra feltartóztatja Irnak, honnyosait hazakereső útjukban. Ez összes szerepe. Nem rossz szellem ez, mely Irnakék ellen ármányoskodik, csak szélvészt és fergeteget támasztó rém, kit egyszerűen említ a költő.²⁾

Hadur pusztá nevéen kívül tehát egyéb mythológiát nem tanult Vörösmarty Székelytől.

Székely mythológiája különben is ingadozó. A jó és rossz elve nem domborodik ki nála. Haddur egyedül áll, mint a honnyosok védője nincs vele szemben isteni ellenség. Egyébként is, úgy látszik, hogy a honnyosoknak több istenük van. Jellemzésükben ezt mondja a költő:

hadra hevült Honnyost rettenteni nagy mív,
Hölgyeiért, haza' s Isteniért dulakodva kietlen. (I. 48, 49.)

Más helyt (II. 231.) maga Haddur mondja:

ha talán rendelve van Istenitektől'

¹⁾ Commentatio de Religione veterum Hungarorum. (Bécs, 1791.)

²⁾ III. ének 387—89. Nemerére nézve l. Kőváry László, *Erdély földle-riktaságai*, Kolozsvárt, 1853, 38. l. Idézi Heinrich id. m. 59.

Azonban a főisten elnevezésében is nagy változatosság van a két költőnél.*) Székely Haddurt *Istennek* és *Haddur Istennek* is nevezi. Vörösmarty is több nevet ad a magyarok istenének. Hadurnak csak a II. énekben (286. sor.) nevezi először, míg az I. énekben 'emberölő hadak istene' (747.) a neve. Ebből sejthetjük, hogy már Székely eposzának olvasása előtt belefogott művébe bizonyára határozott tervezet szerint.

Ármányt is csak a II. énekben nevezi meg :

De nem így akará Rémistenök Ármány (257),

de állandóan e két néven, vagy egyszerűen Rémnek nevezi.

Hadur alakjához sem igen kölcsönözhetett egy vonást is Székelytől.

Irnak és a «honnynosok» védő istene Haddur. Maga a főpap Zágou így szólítja őket mindjárt I. 87. :

Haddurnak védett ősnépei: Istenimádók!

Midőn a honszerzészről tanácskoznak (I. 28–98.), a főpap tanácsára áldozatot tesznek 'a hadakat vezető Istennek' (I. 90.). Tudják, hogy ezélt érnek, mert 'Isten' védi őket (I. 91.). Áldozatul lovat mutatnak be, s a főpap könyörög Haddurhoz. Ez meghallgatja imádságát és 'jeleményt' bocsát, melyet 'kedveltjei' (I. 116.) számára a főpap magyaráz meg. Legfontosabb Haddur szereplése a II. énekben, melyben zivatart támaszt és pásztor alakjában lefesti Irnaknak az új hazát és elmondja Lisszilián történetét. Azután együtt lakomázik kedvelt hőseivel, kiket azonban harcukban egészen magukra hagy. Csak a diadal után bocsát ismét 'jeleményt', melyet a főpap arra magyaráz, hogy a helyt telepedjenek le, ott lesz új hazájuk.

Vörösmarty Hadurja se sokkal cselekvőbb, mint Székelyé. Nincs meg benne sem az a hagyományos epikus vonás, hogy megindítja az eseményeket és választott hősenek oldala mellett áll buzdítva, serkentve, bátorítva.

Árpád e tekintetben hatalmasabb és inkább a maga lábán járó hős, mint legközelebbi rokona, Aeneas. Hadur azonban mégis a legfőbb, a ki parancsol mindennek és mindenkinek. Őt uralják a tündérek épp úgy, mint a magyarok és kénytelen előtte meghajolni Ármány is, kit hatalmas küzdelemben ver le (VIII. 495—588.). Közös vonás benne és Székely

*) Az elnevezésekre nézve im egy kis statisztika: *Székelynél* Haddur 10-szer, Isten, istenek 6-szor, Haddur Isten 2-szer; *Vörösmartynál* Hadur 24-szer, Haduristen 5-ször, hadisten 7-szer, hadak istene 9-szer, Isten 27-szer, hadak istenura, az Ur, menynek földnek ura, kegyes istene ütközetünknek egyszer-egyszer fordulnak elő.

Haddurjában, hogy a magyarok védő istene, kihez fohászkodnak a hősök, maga Árpád is (IV. 512—530. és Kárellel és a sereggel együtt, V. 629—666.); áldozatot mutatnak be neki (V. 567—673, VI. 1—33) bár nem lovat, hanem ökröket. Egyebekben pedig egész concepciójában az *Aeneisz* isteneire emlékeztet, bár korántsem cselekszik úgy és annyit, mint ezek. Egészében pedig azt látjuk benne, hogy Vörösmarty a kereszténység Istenének felfogásától nem tudott szabadulni. Ezért érezzük Hadur hatalmát és erejét mindenütt áldólag és gyámolítólag.

De tárgya választására sem folyt be Székely. A maga multba merülő hazafias bánata, Anonymus és Vergilius olvasása, meg Horvát István lelkesítése és talán Egyed Antal biztatása tették őt a honfoglalás énekesévé. — A külső formára nézve sem mondhatunk egyebet.

Iskolai tanulmányai, Baróti Aeneis-fordítása, az *Árpádiászból* megjelent mutatóványok szeretették meg vele a hexametert és nem Székely Sándor darabos és sokszor hibás hexameterai.*)

Valóban V. legnagyobb dicsősége volna, ha oly gyarló útmutatásra, minőt a Székelyek Erdélyben nyújtott, olyan egyszerre megtudta volna alkotni tárgyát, kifejteni nyelve szépségét és tökéletessé tenni verselését.

Azonban talán az epikai stíl és a nyelv tekintetében volt Vörösmartyra hatással ez a kis eposz ?

Megkísértjük megfelelni végre e kérdésre nem egyszerű *'belátás'* alapján; hanem körültekintő vizsgálódás után. Előbb azonban keressük a hatás nyomait az esemény egyes szálaiban.

II.

Az epikai költeményeknek, melyek a mult valamely eseményét mondják el, kétségtelenül más stíljük van, mint az érzelmekeket zengő lirai, vagy a cselekvést elénekáló drámai költeményeknek.

Az epikai költemények eseményeket mondanak el, s az adja meg külön jellegüket, minő az az esemény. Ha ez nagy szabású, mely egy nemzetet, vagy éppen az egész emberiséget érdekli, akkor az epikai költeményt, melylyel elmondjuk, eposznak nevezzük. Vannak események, melyek magukban véve ilyen nagy szabásúak és ilyen a Székely Sándor elmondotta esemény is: a *'honnosok'*, kik a testvérharcban elesettek túlélték, új haza keresésére indulnak Irnak vezérlete alatt. Székely tárgya is tehát a honfoglalás, mint Vörösmartyé.

Azt azonban már kimutattuk, hogy tárgyválasztás tekintetében

*) Az összesen 559 sorra terjedő műben 10 teljeseen rossz és 3 minden különösebb ok nélkül való versus spondaikus hexameter sor van.

Sz. alig lehetett hatással reá. Különben is Székelynél e tárgy igen sovány eseményben tárul elénk. Mert eposzában alig történik valami: Égi jel útmutatására kelet felé indulnak a ,honyosok‘ s Dácia határán megpihennek (I. ének). A vadászból visszatérő Irnak találkozik a pásztor képében megjelenő Haddurral, ki a ,tündér-kert‘ elfoglalására biztatja (II. ének). Meg is indulnak a hősök és Kaimbárral megvíva elfoglalják az új hazát, a ,tündér-kertet‘ (III. ének).

E rövid vázlatból is látható, hogy Sz. hosszabban mondja el a honfoglalás előzményeit, a honkeresést, mint magát a tényt. Vörösmartynál pedig épp a honfoglalás ténye domborodik ki; a honkeresés hosszú előzményeiből nem hallunk semmit. Ő előtte a Latiumba érkezett és Turnussal küzdő Aeneas lebegett inkább, mint a honkereső Irnak. Az esemény részleteiben is hiába keresünk olyat, a mi Sz. hatására vallana. A Hadurnak való áldozást már említettem. Sz. ezt így mondja el:

Monda, 's parancsot adott légyűjteni népeit. Érczkürt
Harsoga szét a' nagy térségen, jött az özön nép,
S görbe karét állott. Zágon mély csendben előment,
Hozva lovát ragyogó zablán, leütötte süvöltő
Bárdal, szent vérért csészékből földre leönté.
És könyörögve borult Haddur képének elébe.
«Haddur! Népvezető! Scythák őrzője, Hadisten!
Áld-meg Hadnagyaink, Népünknek fegyvereit áld-meg
És vigy békében boldog hony' földre lakni,» (I. 99—107.)

Az egész alig egyéb az esemény puszta elmondásánál. Vörösmarty, mint mindenbe, az áldozat elmondásába is beleviszi hatalmas képzelő erejét és színes, mozgalmas képet rajzol (V. 567—673.). Az egész csak két mozzanatban hasonlítható Székelyével össze: 1. Vörösmartynál is körben veszi körül a sereg az áldozat helyét:

Ugy állt félkerekén képpel fordulva tűzének
Alpár tája felől Árpád hadi népe nyugodtan. (V. 575—576.)

2. hogy Kárel imádságában szintén hazát kér Hadurtól e szókkal:

adj hont idegenbe futóknak. (V. 631.),

bár inkább az ellenség pusztulásáért esedezik. Már az áldozás módja leírásában eltér a két költő egymástól: Székelynél lovat áldoz a főpap hagyományainknak leginkább megfelelő módon. Vörösmartynál először a tüzet megöntözik vízzel, azután juhokat, ökröket és paripákat ölnék le, melyeket aztán a lakozáson elköltének. Az áldozás ilyen módjában megvan ugyan a népies hagyomány is, de még inkább érzik rajta a római áldozatok bemutatásának módja.

Székelynél még az eseménynek három részlete van, melyekhez hasonlókat találunk a *Zalánban* is.

Egyik az enumeratio (I. 131—165.), a második Irnak követsége Kaimbárhoz (III. 485—503.), a harmadik pedig a döntő harc (III. 505—537.). Székely enumeratiója alig egyéb, mint a hősök neveinek egyszerű elszámálása. Különbösen is a seregek elszámálása oly epikai hagyomány már Homerostól kezdve, hogy kár arra szót vesztegetnünk, hogy Vörösmarty enumeratióiban (I. 175—245.; II. 25—246.) Székely hatását keressük. Azonban van egy teljesen hasonlatos részlet a két költőnél. Midőn Irnak előtt elvonulnak hadai, megszólítja Kászon, a ki öreg kézzel hordja „nagy bárdja hatalmát”. Ugyanígy tesz Árpád is Undal. Tehát egyazon jelenetet mondja el a két költő; azonban bajos Vörösmartyban Székelyére ismernünk. Ennél ez van:

Hordja öreg kézzel Kászon vagy bárdja hatalmát,
És tüzelé ifjú népét, Szemlélte az ősz hőst
Irnak, s ő mellett menvén el, monda szeliden:
«Kászon régen erős bajnok, Haza 's Fejedelem örje!
Hajl! ha serény ifjú éveidnek tartna erője,
És még volna veled tíz bajnok szívben egyenlő:
Esküszöm egy honnyot tizen megvívni tehetnök.
Ám de időd megavult, de azért hű benned az ő szív.»
Visszafelelt csendben sok idők nagy bajnoka Kászon:
«Irnak, Népvezető, közjót munkálni tudó Fő!
Édesen emlékszem éltem szép napjira vissza.
Elmultak, gyengült testem, nem gyenge szívem még.
Bátha kezem lankad harcban, tusakodni tanítok!»
Többet szólni akart, Irnak lovagolva előment. (I. 151—164.)

Ezt a jelenetet Vörösmarty így mondja el:

Végre fehér paripán lassan futtatva előjött
Őszbe borult Und is, hajdan katonája Űgeknek,
S a jeles Álmosnak, most kísézője fiának.
Tiszteletes képén méltóság, harci komolyság.
Hosszas idők tudományával vala szépen egyítve.
Rettenetes tigris tarkállik vállain, izmos
Markában vas balta pörög, s nagy pajzsa setéten
Függ balról. Hoz négy ezeret, sik térre vezetve.
Hogy hordozza vasát most immár ötvened éve,
S még jól bírja, erét még ifju szikra feszíti.
Ezt hogy szemlélé Árpád telepedni, szeliden
Monda: «Vitéz öreg! a te karod még rettenetes lesz.
Harcaimon. Vénség meg nem szaggatta erődet,
Bajnoka őszömnnek, most bajnok társam! örömmel
Látlak erősim közt: jőj föl halmomra pihenni.»

A komoly Und kividámulván, így szóla viszontag:
 Fejedelem! még nem gyengék a bárdot emelni
 E karok, ám már olyan erőm nincs, mint vala hajdan.
 De kedves még a kardcsörgés agg fileimnek,
 S bár fene ütöközetek megszegjék életemet, csak
 Vérem után földet hagyhassak gyermekeimnek
 Elmegyek és nem rémülök csatatéri haláltól. (I. 223—245.)

Épp így bajosan mondhatjuk Irnak Kaimbárhoz küldött követéségére is, hogy ez adhatta Zalán Árpádhoz küldött követségének rajzához az ösztönzést. Székelynél Irnak küldi a követeket, Vörösmartynál Zalán; Irnak kéri Kaimbárt, hogy engedjen utat népeinek; Zalán parancsolja Árpádnak, hogy takarodjék földéről; Kaimbár éktelen dühvel jelenti ki akaratát, hogy harcolni és pusztítani akar (szavaiban van is erő, III. 496—502.); Árpád méltósággal, s erejének tudatában felel Kladninak. Mikor Irnak követei visszatérnek a büszke üzenettel, Irnak 'forra hevében' (III. 503.) és kezdte a harcot, Zalán (IV. 237—245.) boszankodik Kladni szavain s elszánással készül a harczra.

Hátra van még a döntő harcz elmondásában keresnünk azon vonásokat, melyek Vörösmartyra hatással lehettek, Székely a harcot szűkszavúan ugyan, de hatalmasan mondja el III. 505—537. Helyesen mondja erről Heinrich hogy 'Székelynek költői alkotó erejét a legszebb színben tünteti föl'.*) Valóban Sz. e sorai szépek és hatalmasak. A harcz maga plasztikus és erővel teljes leírás kivált a kezdetén. Itt van igazi élet.

A harcz a tömegek támadásával kezdődik (általános harcz 505—514), azután 3 sorban Kaimbár népeinek futását mondja el a költő, majd Irnak és Kaimbár párharczát rajzolja. Ez a harcz leírásának szerkezete. Minden tehát hagyományos epikus módon történik. Csak a küzdő felek beszélgetése hiányzik. Irnak és Kaimbár 'sans phrase' végeznek egymással.

A harcz illetén való elmondásából is látjuk azonban azt, hogy Székelyben nem volt meg a képzelő tehetség igazi ereje és a nagyszerű iránt való fogékonyság. Félénken indul a nagy példák, főleg Vergilius, után és ereje csakhamar kiapad. A harcz leírásában sem nyújtott tehát valami igazán epikai nagyszerűt. Pedig talán e részletben van legtöbb költői szépség s itt van egész művének kétségtelenül legszebb hasonlata III. 511—514.:

Igy csattog vészharcza az éjszaki fergetegeknek
 Hogyha falombok közt egymást hasogatva csatáznak.
 Zúg a' mély erdő, a' tölgyek sūdari sívnek
 Nagy recsegés zugás gyakorolva zuhong az egekben.

*) Id. m. 61. — Érdeemes megjegyeznünk, hogy e részlet 9 sora, az 527—535 versek, nem jelent meg a *Hébe*ben.

Vörösmarty a *Zalánban* több harcztot mond el. Így az I. ének szép epizódjában (681—796) Huba és Zámir harcztát, a III. énekben (1—534) Csorna harcztát a bodrogiakkal, az V.-ben (199—469) Ete éjjeli harcztát, a VI.-ban (232—280) epizód gyanánt Ügek és Huron harcztát; Árpád és Zalán seregeinek nagy harcztát pedig 3. éneken át (VII. VIII. X.) zengi. — Mindezeket hosszasan, talán kissé fárasztóan beszéli el; de ereje soha sem lankad és hatalmasan éneklí a hatalmasok kegyetlen harcztait.

Vörösmarty tudja, hogy a honfoglalás küzdelmeiben az egyes erején nyugszik a világ. Ehhez képest rendezí az ütközeteket, melyekben tehát inkább a kiemelkedő egyén, mint a tömeg áll egymással szemben. E kiemelkedő egyéneket azután szeretettel állítja elénk. Elmond róluk mindent; vagy ezek maguk dicsekednek el őseikkel, származásukkal; dicsérik vagy korholják egymást. — mint az egyébként már Homeros óta úgy illik. Ezeket a hősöket még a tömegek összecsapásakor is meglátja és kiemelí (III. 11—20.). Külömben a tömegek harcztáról csak a csaták elején és végén ejt néhány szót (III. 454—534.). Magában a nagy harcztban is alig jut nekik alkalom a küzdelemre. De ekkor is inkább csak egy hős áll egy nagyobb tömeggel szemben. Így VII. 138—156 Árpád megfutamítja Timon seregét, VIII. 157—184. Vidin küzd Und csapatával, VIII. 227—265 pedig Kadosúéval. Ez énekben 453—463 rajzol egy általános harcztot is Hadur és Ármány csatája előtt.

Mindebből láthatjuk, hogy e harcztok elmondásában minden lépten-nyomon epikus hagyomány csillan elénk. Bátran mondhatjuk, hogy a költőt inkább Vergilius inspirálta, mint Székely.

Azonban Heinrich azt mondja,*) hogy Vörösmarty előtt a nyelvnek és verselésnek ily hangulatos, kellemes és férfias sulya, a leírásnak ily plastikus és magával ragadó ereje más hazai költőknél bajosan volna található, — mint a hogy mindez Székely harczt-leírásában megvan.

Valóban az esemény egyes szálainak vizsgálásával nem sokra megyünk. Hisz Vörösmarty is, Székely is az epikai hagyományok széles országútjait taposva alkotta meg művét.

Térjünk tehát át a szorosán vett epikai stíltre, az előadásra.

III.

Az epikus előadásmódnak is megvannak ugyan a maga hagyománya Homeros örök példája után; de itt mégis részletesebben kell szemügyre vennünk a két költő leírásait, hasonlatait, kifejezéseit, hogy lehetőleg biztos feleletet adhassunk a Székely hatását illető kérdésre.

A két költő leírásairól előre is megjegyezhetjük, hogy Székely cse-

*) Id. m. 61.

kély képzelő erejéhez képest félénken, dadogva ír le embereket, jeleneteket, tájakat; Vörösmarty áradozó, gazdag képzelődéssel ragyogóan, színesen, szinte néhol terjengősen is. Czélomhoz képest természetesen csak azon leírásokat hozom fel, melyek némileg összevethetők.

Haddurt Székely elénk állítja ugyan hatalmával, de képét, mint istenét, nem rajzolja meg. Csak mint pásztort írja le II. 187—192. Ezzel semmiképpen sem vethetjük össze Hadurnak azt a ragyogó, szinte túlságosan merész fantáziával megrajzolt leírását, melyet V. III. 412—418 ad.

Ámde nézzük, hogyan rajzolják a költők többi hőseiket.

Székely Irnakot, a főhóst, rövid szóval, szinte szárazan így mutatja be.

Irnak Csillának Krékától gyermeke, nagy hős,
S mint szent tölgyfa erős berkekben fergeteg ellen. (I. 166—67.)

Kaimbárról, a másik kiemelkedő hősről ennyit mond:

Ám de Kaimbárnak más gondok fortak eszében.
Hajdoni Dákvezetők' végső vérsége Kaimbár,
Argidáva kevély Fejedelme, sok öszvetolongott
Nemzetnek vezetője, erős nagy, harczbeli bajnok. (III. 412—15.)

E leírások közül egyikkel sem vethetjük össze Árpád leírásait (I. 157—165, IV. 474—486, VI. 649—652, X. 170—188), de még Zalánéit sem (I. 61—63, V. 473—481, VII. 5—7). Vörösmarty talán kissé nagyon is magasra állítja előttünk Árpádot, de éreznünk kell, hogy egy fenséges alakot rajzol, ki fölülmúl mindnyájunkat, s épp ezért olyan magasan kiemelkedő a rajza is.

De a többi hős leírásában sem találunk semmi közös vonást a két költőnél. Székely hőseit inkább csak említi, s ha mond is róluk valamit, nem mindig a legjellemzőbbet mondja (I. 133—152.) Talán legszebb, a hogy Űzont mutatja be (I. 133—135), s legjellemzőbb Bágyon rajza (I. 140—144). Vörösmarty mindig szeretettel és bő leírásban mutatja be hőseit. S nemcsak ő maga beszél el, hanem egyes kis történeteket mond el róluk, mások szájába adja jellemzésüket vagy cselekvénynyé változtatva a leírást rajzolja meg alakjukat. Székelynél a leírásnak e művészibb módjait nem találjuk s legnagyobb fogyatkozása, hogy Irnak és Alirán szerelmének ébredését rajzolva (III. 423—427) elmulasztja az alkalmat, hogy Irnakot lefesse előttünk okát adva így Alirán szerelmének. Egyébként mi másként rajzolja a két költő a szerelem ébredését.

Ime Székely így:

Buzdult keblében a' tündéerkerti királyné,
És ismeretlen lángot sejt égni ereiben.
Isteni titkos mív, mert Isten sugta beléje. (III. 424—26.)

Vörösmarty meg így :

Bálványként oda vész néztében az ifjú; csapása
Fennakad, a lélekzet eláll, szive verni szünik: majd
Megdöbben nagyon és hangos kopogása kihallik. (III. 267—69.)

Mégis talán Székelytől vette Vörösmarty a *párduczos* hősök képzetét, mivel ő mondja ezt hőseiről :

Indúltak hosszú sorban, lépdelve egyenlően,
Vállaikon párducz lengvén. (II. 366.—67.)

s ő nevezi Irnakot így : *párduczos Irnak* (III. 484.) *)

A tömegnek, a tábornak képét is szebben és többször festi Vörösmarty mint Székely. Leírja a megálló (I, 168—176.), a felhevült tábort (V. 639—642.) és Székelynél olyan leírást is hiába keresnénk, a minő a bolgároké (II. 78—85), vagy Hellas népeié (II. 152—162.). Egyedül a zúgó tábor képét rajzolja mindkét költő. Székely leírása is hatalmas és találó, mint Vörösmartyé, de azért ezen semmi hatását sem fedezhetjük fel.

Székely leírása ez :

Mint mikor éjszak' erős zivatarja csap által az erdön
A' tölgyek zúgnak, távolra kihallik az árzaj:
Igy zúgott a' Nép, a' hang riadozva csapongott,
Végezván Irnak seregéhez szollva beszédjét. (I. 79—82.)

Vörösmarty így írja le a hasonló jelenetet festőibben, színesebben :

Mint fene kölykes oroszlanok barlangja dühödten
Zúg a hős tábor, s kelnek csillogva zörögve
A rohanó csapatok; száz lángszem méri halálra
Alpár embereit: szörnyet hálnának azonnal;
De nincs bántások. (I. 270—74.)

Hasonló jelenetet rajzol a két költő leírva a hősök *'lakozását'* is. Székely hősei a pásztorképét öltött Hadurnál költik el a vacsorát. A költő rajzolta kép egyszerű, alig áll néhány vonásból (II. 354—385.). Vörösmarty két ízben rajzol ilyen lakozást. Egyszer akkor midőn

*) Érdekes azonban, hogy már a *Mondolatban* (kiadta Balassa J. R. M. Könyvtár X. 49.) előfordul e jelző: *párduczos Magyarok*. — Egyébként V. már az 1823 elején írt *A hűség diadalmá* cz. eposzában ezt mondja. *párduczos Árpád*. (Összes M. VIII. 166.) *Baróti* Aeneisz-fordításában is II. köt. 112. lap. a VIII. ének 460. sorát: *Demissa ab laeva pantherae terga retorquens*, így fordítja: *Tarkálló párducz-bőrrel van vállá díszítve*. — Itt emlitem meg, hogy V., — bár hőseinek száma rengeteg, — mégsem vesz át Székelytől egy nevet sem, hacsak *Ipar* nevében nem akarunk Székely *Iporjára* ismerni.

Huba vendégli meg Etét (I, 612—625) színes és körülményes képet rajzolva róla. E leírásban van egy a Székelyéhez hasonló jelenet; de mennyire más ez a két költőnél:

Székely ezt így mondja el:

Haddur borkorsót ingatva kezében sorra adá. (II. 354.)

Vörösmarty meg így:

Lelket

Ébresztő bort hoztak most kis bükfa kupákban
És díszes gyerekek sürgöttek szóra figyelve. (II. 622—24.)

A másik helyen (VI. 34—42) a tábor lakozását rajzolja Vörösmarty s e leírásban is van egy vonás, mely Székelyre emlékeztet.

Ez az:

Buzdító harci beszéddel

Váltogaták egymást, s dal verte az éjnek unalmát. (VI. 40—41.)

Székely előbb említett leírásában ez van:

Sok hangon dalokat zengének tűz melegénél (II. 358.)

De mint a hogy ezekben nem találtunk, ép oly kevésbé találunk a hatásra mutató vonásokat a természet egyes jelenségeinek rajzában is.

Mindketten rajzolják a hajnalt, az esteledést, az éjet és az égi háborút; Vörösmarty azonfelül az alkonyatot (I. 392—93, 438—40; IV. 441—444, 472—73, 530; X. 636—38), a természet nyugalmát (IV. 124—133.), Székely meg — de igen prózai módon — az égi jeleményt (I, 108—113.)

A hajnalról Székely ennyit mond:

Hajnal azonközben ragyogó fényt szóra keletről. (III. 371.)

Ezt megelőzve még így festi:

A' ragyogó hajnal már által szálla az erdők
Háta megöl. (III. 363—364.)

Vörösmarty szebbnél-szebben így rajzolja:

Napkelet ifjú sugára kikél a szirtre azonban. (I. 783.)

Kezd távozni azonban az éj, s ritkitja homályát (II. 22.)

Már ekkor keleten kiderült a hajnali szépség. (VI. 448.)

Míg az esteledést Székely így rajzolja:

Esti homály lebegett a' környben', (III. 538.)

addig Vörösmarty így festi:

E közben lassan futa már a déli verőfény,
És nyugatot közelebb kezdette hevíteni lángja. (X. 1—2.)

Az éj leírása Székelynél vergiliusi reminiscencia :

éjféli homályban

Tündöklött bikkek' zöld ágain ált az ezüst hold. (II. 185—186.)

Ilyen a másik is :

Sugárzott a' hold lengő zöld ágakon által. (VI. 471.)

Vörösmarty csak ennyit mond :

hideg éjjeli fényvel

Fölragyog a tele hold'. (IV. 308—309.)

Az égi háborút Székely három ízben rajzolja. Először bővebben (II, 198—201); másodsor csak egy sorban (II. 371) és harmadszor Nemerével kapcsolatban (III. 387—90). Mindegyikben van erő, talán több, mint Vörösmarty egyetlen képében (V, 1—3); de rokon vonást hiába keresünk bennük.

Ugyanez eredményre jutunk, ha az egyes vidékek leírásait hasonlítjuk össze. Székely I. 19—22. leírja a Tisza-Maros szögét, hol a hősök megnyugovának az ütközet után; a II. 274—77. Hadur szájával rajzolja az ígérlet földét, III. 437—39-ben pedig a tündéri lakot írja le. Mindezen leírások igen szépek. Kivált diszes az ilyen sor II. 276. :

Térjén élet adó gabonák fölhajtva lebegnek.

A tündéri lak leírását azonban nem emeli az 'Alcynusz bájkert-jére' való hivatkozás. Vörösmarty leírja a zagyvai síkságot (I. 151—157). a Bodroglózt (I. 323—331.) és a csatatért (V. 111—128), a nélkül azonban, hogy csak egy vonással is emlékeztetne Székelyre.

Keressük a hatást a hasonlatokban. Itt sem lesz nagyobb szerencsénk. Nemcsak azért, mert Székely mindössze hét hasonlatának hatását Vörösmarty 295 hasonlatára keresnünk szinte hiábavaló fáradság: hanem mert Székely igen szűk körben mozog hasonlataival Vörösmarty dúsgazdag képzeletével szemben. Abban egyeznek mindkettőn, hogy hasonlataik tárgyát az állat és növényvilágból szeretik venni. De e világból Székely csak az oroszlánt, a tölgyet, a természeti jelenségek közül meg a zivatart és a mennykövet emlegeti. Van még egy hasonlata (I. 79—81), melyben a menő scytha sereget a Xerxesre támadó göröghöz hasonlítja, de ez épen képzelő ereje csekély voltáról tesz tanuságot. Legszebb a zivatarról és fergetegről vett két hasonlata, melyeket már idéztem. Az oroszlánról két hasonlata van. Mindkettő rövid, s csak az egyik (I. 73.) mondható szépnek :

S mi vad oroszlánként kölykért tüzesedve csatázunk.

Vörösmarty 11 alkalommal veszi hasonlítottként az oroszlánt; de éppen a kölykéért harcölöt nem említi. (V. ö. mégis I. 270—273.) Még

Székelynek a tölgyről vett hasonlatához fogható némileg Vörösmarty egyik hasonlata, mivel mindkettő a testi erőt akarja érzékíteni.

Székelyé ez :

Ellentáll a' Hős, és mint tölgy ingani nem tud. (III. 523.)

Vörösmartyé ez :

Állt rendületlen mint egy magas idai szálfa. (IV. 181.)

Áttérhetünk immár az egyes kifejezésekre.

Előbb szembe állítom a két költő azon kifejezéseit, melyekben egyazon képet rajzolnak; azután pedig az egyes szók használatára térek át.

I. Képes kifejezések :

Könnyeze a' Népség honyotlan rontva *Csekély szám* (Szék. I. 26.). — *Száma fogyott kis nép* (Zal. X. 231).

Sok hangon *dalokat zengének* tűz melegénél. (Szék. II. 358.) — *Dal verte az éjnek unalmát.* (Zal. IV. 41.)

Kürtök recsegének előre. (Szék. III. 368.) *Jelt hangza* az érczkürt (Szék. I. 126.) — És *Lehel a harsány kürtöt megfűtta, hatalmas Zengte* után az egész tábor robbanva megindult. (Zal. VII. 74—75.) *Hallá riadozni . . . A harsány kürtöt.* (Zal. X. 142—143.)

Fellegütő Czenk-bércz. (Szék. III. 386.) — *Felhőbe kelő nagy Mátra* (Zal. I. 56.)

Túl a' fellegütő Czenk-bércz *kékelle* ködökben. (Szék. III. 386.) — Köves *Hamos kékellő* bérceivel hat. (Zal. II. 38.)

Ósszecsapott a tábori néprend. (Szék. III. 206.) — *Öldöklő népek szemközt riadozva rohantak.* (Zal. VIII. 487.)

A ménék *nyihogának* alatt, 's emelengve szököngtek. (Szék. III. 507.) *Négyszeresen dobogó mén.* (Szék. III. 520.) — *A nyihogó paripák,* s hősök keveregve forogtak. (Zal. II. 676.) *A nyihogó paripák rettentő zajba verődnek.* (Zal. VI. 243.) *A dobogó hadi mén* (Zal. VII. 793.) *(A mén) futa . . . tajtékzó szájjal.* (Zal. X. 172.) *Habzó paripák* vágatva tiportak. (Zal. X. 541.)

A kardél bontogat és szel. (Szék. III. 508.) És *Irnakra rohant és vagdalt, szeldele és tört.* (Szék. III. 522.) És *kifog* öldöklő vágásokat és *leüt* újra. (Szék. III. 524.) *Lesivóltve* csapott. (Szék. 526.) — *Ocskó fejét megszegte* vasával. (Zal. X. 292.) *(A kard) A rezet és bőrtömetet* *Megszegvén* bemerül. (Zal. X. 272—273.) *Igy Edömér valamerre kerül, ront, kerget, öl egyre.* (Zal. III. 170.) *Siva röpült* (a kard.) (Zal. X. 216.) *Pajzsára lecsattan* Árpád kardja. (Zal. VII. 770.) *Bizonyos vágása* Barára *lecsattan.* (Zal. VII. 494.) *Mejcsattana* kardja. (Zal. X. 435.) *Utána lecseng* Dalmának *aczéla.* (Zal. VIII. 253.) *Tasnak megdúlta kegyetlen ütese.*

(Zal. VII. 385.) *Vissza megy e vas És iszonyu dühödő fejedet megfúrja* (Zal. VI. 154—155.)

Gyakorolva ütést, kopját újra emelte. (Szék. III. 525.) — És e *Kópja szivedre talál.* (Zal. I. 759.) (A kopja) nagy erőszakkal sebesen *zúgott ki kezéből.* (Zal. V. 259.) (A kopja) *lemérik* kebeledebe hegyével. (Zal. VII. 201.) *Ment a rettenetes nagy kopja halálos erővel.* (Zal. VIII. 40.) *Visszaretett kopjával hős Bojta lesújtott.* (Zal. X. 313.) Sujtásra szeggetten áll egyenest a rettenetes nagy dárda kezében. (Zal. III. 379—380.) *Temérdek Dádráját süregébe veré.* (Zal. VII. 229—230.) *Vitte . . . rengő dárdája nagy érczét.* (Zal. X. 29) *Dárdája leszállt.* (Zal. X. 379.) (A halálos dárda) *megfúrta veséjét.* (Zal. X. 403.)

Zúg a mély erdő. (Szék. III. 513.) Nagy recsegés, zúgás gyakorolva zuhong az egekben. (Szék. III. 514.) — *Reng, zúg, ropog a vadon erdő.* (Zal. IV. 401.) Éjszak Erdeje *zúg, ropog a zivatarban.* (Zal. X. 317—318.)

Büszke Kaimbárnak vert *népei szélyeloszoltak* (Szék. III. 516.) — Hadi *népe futamlott.* (Zal. X. 27.)

Félsztelen ordít. Ordít érzetiben vesztének, mint vad oroszlán. (Szék. III. 520—521.) — Ő pedig üzi, kereng, vág és ordítóz utána. (Zal. III. 172.) Bosszút *ordított* benne haragja. (Zal. X. 338.) (A hősök általában *ordítva* harcolnak Zal. V. 7., VII. 25., X. 60. V. ö.: A' Hősök' hangja zuhongott. Szék. III. 509.)

2. Szók.

Ádáz. A nyelvújítás korában jött divatba a szó, mely a régiségben általános volt (Nyelvtört. Sz. I. 18.), de csak a székelyeknél tartotta fenn magát.*) Székely: *Ádáz* harcznak utánna (I. 7.). — Vörösmarty: *Ádáz* harcz (IV. 535.). *Ádáz* harczokat eltűrtünk (IX. 91.). A görögök pedig elvesztek . . . az *ádáz* . . . vezérnek kardja miatt (VIII. 153—154.). *Ádáz* ifjú legények (VII. 583.). *Ádáz*an előre szegezve (V. 614.).

Áll. A jelentés legfinomabb árnyékait is kifejező ezen szót Székely két ízben használja átvitt értelemben: (A nép) görbe *karét állott* (I. 101.) és *Szavad álljon* (II. 214.). Természetes, hogy V. gyakorta él e szóval valódi és átvitt értelemben egyaránt. Ilyen átvitt kifejezései ezek: *ört áll* (I. 275.), *gyalog áll harczot* (III. 247.), *állt a harcz heven* (VIII. 3.), a bolgár makacsan *helyt állá* (X. 454.).

Bajnok. A régiség e szavát a nyelvújítás hozta divatba. Sz. is használja egyszer (I. 159). Vörösmartynak kedves szava, de nem valószínű, hogy Székelytől tanulta.

Forr. Sz.: Más *gondok fortak* eszében (III. 412.). V.: *forra* sze-

*) A szintén székely *Baróti* is gyakran használja Aeneis-fordításában, de *ádász*-nak írja. (II. köt. 75., 124., 188., 206. lapokon.)

relme (I. 838.), gyűlölség, s szívbeli boszu *forr* (IV. 16.), gonosz szíve *forrván* (IV. 156.), *forrott* mérge (IV. 215.), titkon *forrott* még (a düh) (IV. 232.), lelke veszélyes gondokkal *forrott* (VI. 707.); *forr*, habzik szörnű haragja (VII. 396.).

Hatalom. Egyik legérdekesebb szava Vörösmartynak. Kétféleképpen használja: 1. jelző helyett, 2. átvitten ,erő', ,hadi erő', ,elszántság' stb. helyett, mintegy ezek okozatát téve az ok helyébe. Jelző helyett használja Sz. is: Hordja öreg kézzel Kászon nagy *bárdja hatalmát* (= hatalmas bárdját) (I. 151.), s lehet, hogy ezzel hatott Vörösmartyra.¹⁾ A *Zalánból* idézek néhányat: 1. jelző helyett: S megrázá elmentében *dárdája hatalmát* (II. 346.), harcza siet fölvetve fejét és *karja hatalmát* (II. 569.), balra szegett fejjel viszi a mén szörnű hatalmát (V. 450.), mene, mint villám, a *kopja hatalma* (VI. 150) stb., 2. átvitten: Dárdája hegyn viszi bántott lelke *hatalmát* (elkeseredettségét) (III. 62.). Élte körül iszonyú *hatalommal* járt az enyészet (erővel) (VI. 708.). Már emelé szörnű *hatalommal* az érczes dárda nyelét (erővel) (VII. 619.). S merre kevergő nép csüggedve vezértelen állott, Ott termett tüstént és közbevetette *hatalmát* (erejét) (X. 81—82.) stb.

Jár. Sz.: Átkelvén *tábort járának* (I. 176.). V.: A rohanó magyarok jönnek hírt hozni uroktól . . . Mint *jártak tábort*, diadalt mint nyertek időnként (I. 47. 59.)

Kikel. Sz.: Fiait haddal tüzelék egymásra *kikelni* (I. 35.). — V.: De *kikelt* Ügek onnan azonnal (VI. 321.), a fejedelmi vezér ekkor villogva *kikelvén* (VII. 292.), (a felhő) feketén dübörögve *kikel* (X. 642.).²⁾

Lakozni. E szó *lakomázni*, *lakmározni* értelemmel volt járatos a régiségben. Ily értelemmel használta V. is, míg Sz. csak *lakni* értelemben él vele. Sz.: Ez ok kiszette kijőni Éjszokról bő és termékeny földre lakozni (I. 59—60.), frigosztva lakoztak (II. 250.). Vörösmartynál gyakoribb a *lakmározni* jelentés: Gazdag zsákmánnyal elülve lakoznak A magyarok (III. 576—577.), vigan lakozának az áldozatokból (VI. 39.), ekkoron a *lakozást* kezdék (VI. 34), ékes tagjaidon férgek lakozása leend-e? (VI. 408), bajnak utána édesb a lakozás (IX. 334—335.). Előfordul azonban *lakni* jelentéssel is: Roppant hajlékban lakozol (VI. 494.), hegynek közepette lakozván (II. 260.), szigetek lakozói (II. 205., VIII. 1.). Konstantinárnak lakozói (VII. 678.).

¹⁾ Megjegyzendő azonban, hogy már *A hűség diadalában* használja e szót: Némán rejtette hatalmát. (Összes Munkái VIII. 186. l.). — V. ö.: Ám-de sebert nem volt sebet ejteni rajta hatalma. *Baróti* Aeneis-fordítása II. köt. 187. lap.

²⁾ V. ö.: A' viztől meszszebb kelvén ballagtak az erdőn. *Baróti* Aeneis-fordítása II. 97. l.

Lángos. E találó jelzöt Sz. kétszer használja (II. 334, III. 556.), mindég oroszlánról. Vörösmartynál is megvan: Mintha veszett sárkányt szemlélnél a magas égen Éjjeli felhők közt száguldani *lángos* agyarral (III. 402—403.).

Lebeg. Sz. többször használja: Esti homály lebegett a halmokon (II. 180), gabonák főhajtva lebegnek (II. 276.), esti homály lebegett a környben (III. 538.). V. e merész képben használja: *lelke lebeg kardján* (III. 284.).

Megbir. Egyazon értelemben használja a két költő. Sz.: *Megbirt* sok Nemzeti pártot ütének (I. 34.). V.: Kit kéz *megbirhat*, mind ellenése (II. 56.).

Tábot nyugtatni. Mindkét költőnél előfordul (Sz. III. 370. V. I. 123.).

Öldöklő. Sz. egyszer alkalmazza: És kifog öldöklő vágásokat (III. 524.). V. igen gyakran él vele: öldöklő kéz (V. 12., VII. 64., VIII. 379., X. 431.), öldöklő viadalmak (VI. 27.), öldöklő vas (X. 289.).

Özön. Sz. is, V. is szokatlanul használják e szót. Sz.: Jött az *özön nép* (I. 100.). V. is általában a nagyságot akarja vele kifejezni: Minden fű szála *özönt* nyelt (sok eső után) (VII. 107.).*

Serény. Sz.: Honnyosok, harcra serények. (I. 44.). V.: Hadi nagy tettekre serények (II. 77.).

Segéd. Sz.: Nem jöve senki segédre (II. 301.). V. ugyanígy használja III. 632., VI. 427., IX. 143., IX. 276.

Taréjos. Székelynél is (III. 533.), Vörösmartynál is (IV. 33., VI. 247., XII. 6.) a sisak jelzője.

Telek. Mindkét költőnél általánosabb jelentése van. Sz.: (A gepidák) nehéz viadallal Foglaltak telket (II. 253—254.). V.: Oh fejedelmi Zalán, fuss innen az ősi telekről (IV. 236.); de: teleket bevető pór (II. 218.).

Vérharcz. Sz.: Alkonyatig tartott a vérharcz (III. 515.). V.: *Vérharczi* mezők (III. 531.).

Összefoglalva immár fejtegetésünket, eredményül kimondhatjuk, hogy korántsem dicsőíthetjük ezután is Székely eposzát úgy, mintha nélküle a Zalán Futása nem született volna meg, vagy legalább is később, vagy mindenesetre máskép. Azt hiszem, hogy *A székelyek Erdélyben* igen-igen csekély hatással volt, — ha volt, — Vörösmartyra, bár ezt éppenséggel kétségbe vonnunk saját szavaival szemben nincs jogunk. Ez a hatás azonban aligha volt több, mint a mire fejtegetésemben rámutattam. Vörösmarty egész fejlődésével azt árulja el, hogy tehetségének

* V. ö.: Ekkép nyouja meg a vadözönt (a sok törököt). A *hűség diad.* Összes M. VIII. 166.

erejével Székely nélkül is megírta volna Zalánját. Így felfogva Székely veszt jelentőségéből; de nem szorul éppen arra, hogy csak ez legyen a dicsősége. A magyar epikai költészet fejlődésében helye van az ő eposzának is, és pedig nemcsak azért, mivel a *Zalánt* megelőzte: helyet kap mint első hexameteres eposzunk. Van azonkívül művének egy pár költői helye is; bár sem epikai nyelve, sem verselése nem olyan, hogy „bélyegét” rányomta volna Vörösmarty nyelvére és verselésére.

Dr. Kiss Ernő.

SANCTI GREGORII NAZIANZENI CODICIS MEDICEO-
LAURENTIANI, CELEBERRIMI, COLLATIO.

(Pars quarta et ultima.)*

[fol. 127.]

[p. 1198.] LXXXVII. 2. λυσσαίης. — ἐτίνασσε. — [Eadem pag.] LXXXVIII. 1. ἀτῆν. — [Ead. p.] LXXXIX. 3. ἀριθυμύσεις. — [Ead. p.] LXXXX. 1. ἐπέκλυσεν. — τύμβον. — [p. 1200.] XCI. 4. ἐκφυγον. — 13. τάφον. — 16. σποδύην. — [Ead. p.] XCII. 1. τύμβον] τύμβον. — 5. διφήτορες. — [Ead. p.] XCIII. 4. [δ']. — Ad vsum 11 legitur in margine γρ. ους ἀλάπαξεν. — 14. σοδ. — 26. λεύσεται. — 29. διακέρση. — Inter vsum 30. et 31. legitur carmen XCIV. (3. οὔποτε] οὔ. —). — 33. πρῶναις [sic]. — 34. τερνοντι. — 40. τάλλα. — 42. τυμβορυχίης. — [p. 1178.] XXXII. 2. Pro alterum τὸν] τῶν. — Ordo versuum: 4. 6. 5. 7. — 5. ἐστιν. — 10. χρυσίου. — [Eadem p.] XXXI. 1. ἐπεὶ. — 4. ἡ σεσηρότα. — 8. [οὐδέν]. — Verbum ἔχεις iteratur. — ἄγος. — [Ead. p.] XXXIII. 2. ἦκεις. — 4. τοιοῦτον. — τιμᾶν τόσον. — [p. 1180.] XXXIV. 4. τῶν. — [Ead. p.] XXXV. 1. et 2. κ' ἂν ταῦθα. — 2. ἡμᾶς. — 3. οὐδ' ὁ] οὐδὲ. — [Ead. p.] XXXIX. 2. αἰσθ.] ἐπίσταται. — [p. 1182.] XLII. 1. ἡδίκηκας. — 4. ἦ σ'. — κατάσχη. — [p. 1180.] XXXVII. 1. δέ γ'] γὰρ. — 2. αἰδέσειν. — [Ead. p.] XL. 2. τάφοις. — [Ead. p.] XXXVIII. 1. ὄρουσ' ὄρουσε. — σάντη. — 2. νεκρῶν. — [p. 1182.] XLIII. 4. δεῖ] καὶ. — τοῖς κακοῖς. — [Ead. p.] XLIV. 4. ἐστήζου'. — [Ead. p.] XLV. 2. ἄλλως ὅδε] κάλλος τόδε. — 3. Τάφος] τύμβον. — [Ead. p.] XLVI. 1. ἄρουραι. — 2. νήμαδ'. — τάφοι] τύμβου. — [p. 1180.] XXXVI. 2. ἔγοις. — [p. 1182.] XLI. Nil fuit enotandum. — [p. 1108.] V. 2. ἡλίου. — πάντα. — 3. ὀρίζειν. — 8. κούδοι. — [Ead. p.] IV. 1. ἐδάμασσε. — 3. βλύσας. — ἐβόησεν. — [p. 1164.] III. Nil fuit

*) Tres partes priores vid. Egyet. Phil. Közl. XX. pp. 759—772, XXI. 141—149 et XXII. 515—525.

enotandum. — [p. 264.] XVI. 1. ἡλίου. — 3. χεῖραν. — 5. ἦ. — 6. δ'. — 7. καθαγίζας. — 8. κ. ξ.] κ' ἀξένως. — ἤρκεσεν. — 9. πλείοσιν. — 10. δύο. — 18. ἐπήγασεν. — 20. σουμανιτίδι. — 21. κ' ἐκ] κακ. — 22. [τ']. — 24. ναυμάν. — 25. γιεζι. — ἀξίνη. — 29. προσέπε. — νεκρός] νεκροῖς. — [p. 1164.] II. 4. ἀπ. τῆς ἐμοί. — 9. δεῖ] δοῦς. — [p. 864.] XXIII. 10. δεῖ δὴ. — φέρει. — [13—23.] — [p. 970.] LXXV. 2. παρήλθον. — Huic carmini antecedentis vss. 17—23. sequuntur. — 20. βρούσσα. — [p. 972.] LXXVI. 2. ἐνθάδ'. — 3. πυρωποτάμου] πλὴν πυρωτάμου. — 5. καθήρεσθε. — 7. λάβης. — [p. 980.] LXXXVI. 2. τῶν] τὰ. — [p. 864.] carminis XXIII. vss. 13—16, sed ordo est: 15. 16. 13. 14. e quibus nil fuit enotandum. — [p. 966.] LXIX. 6. [καί.] — καρτερωτέρους, et in mgine γρ. κακωτέρους. — 9. οἴσει. — [p. 968.] LXXI. 1. N.] νοσῶν. — 4. σαθραὶ βάσεις. — 10. οὐ] οὖν. — 11. σὸ κράτει. — 12. τὸ. — [p. 854.] XVIII. In margine: πρὸς τοὺς φθονοῦντας. — 5. με. — 8. τὸ. — 12. τῆς σῆς. — [p. 670.] VIII. In margine πρὸς ἐκτησάμην (!) ad vocabulum, quod legitur vsu 2, ἡμ. — 7. ἐκτρέφων. — 8. ἀθλήμασιν. — 10. πίνοντες. — 11. μοι. — [p. 668.] V. 2. λόγον. — τέκνων. — 5. ἐξανέστησας. — 6. ὁ ὕμνος. — 10. συμπέση. — [p. 670.] VI. 1. λάτριν. — 4. τότε. — 5. κονσταντινουπόλις. — 7. βρυγγήμασιν. — In margine βρυγγώμενος. — 8. μακρὸ. — 10. συναρπάζοντες. — 11. πάλιν] μέγα. — [p. 894.] XXXVI. 5. ἐγώδ'. — 8. γράψω. — αἰσθησέων. — 11. θέλη. — [p. 896.] XXXVII. 2. διέσπασεν. — 5. δὲ σὴν καί. — γλώσσαν ἔδῃσε καὶ σοφοί. — [p. 668.] IV. 1. λεῶν. — 2. ὡσπερ. — ἄξιον. — [p. 672.] IX. Fol. 130.^v — 6. αἰρετώτερον. — 7. παλαισμάσιν. — 11. μέγα φρονεῖτε. — [p. 894.] XXXV. 1. συγκλειοῖτέ. — 6. ἀηθίας. — 9. κερῶψιν. — [p. 862.] XX. 1. ἐλύθη. — 5. λεῶν. — 7. βαλλοίμην.

Postea fol. 131^r paginae 972 carminis LXXVII versus 8—14 sequuntur (in mgine ἀλλ^α) hac lectionum varietate: 8. τί. — μοι. — 9. πρὸς ῥίπτω. — 12. λύσον. — Deinde versus (in mge ἀλλ^α ab eadem manu) 8—14. carm. LX. p. 956.] hac lectionum varietate: 8. παίζεις με. — καὶ κακοῖς. — 10. λουτρὸν. — 11. πρόσθεν. — 13. τῆς πάγης. — 14. κ' ἄν. — [p. 988.] LXXXIX. (terno vel quaterno ordine versuum ἀλλ^α legitur ab eadem manu in mge) 6. παροῦ. — σθένος. — 9. εἰδοῦν, σὸ etc. — 14. πᾶρος. — 15. σοι. — 17. τ. κ.] μ' εἰς κακὸν. — 18. ἡλπίζομεν. — 28. χέρα. — 34. λαμπ.] καλὰ. — λύσιν. — Inter vsum 34. et 35. hæc:

φεῦ καὶ κρίσιν δέδοικα καὶ ποθῶ λύσιν
διώκομ' ἐνθάδ' οὐκ ἔχω βίου στάσιν
καλεῖς μ' ἐκείθεν οὐκ ἔχω παρρησίαν
σὸς εἰμὶ χριστὲ σῶσον ὡς αὐτὸς θέλεις. —

41. τὴν ἐλευθέραν. — 43. μὴ πρόη τὴν εἰκόνα et in mge γρ. πλὴν κάθαρσις ἐνδεής. — [p. 968.] LXX. Desunt versus 4—7. —

[p. 942.] XLVIII. Etiam hoc ad carmen sicut ad prius in mge ἄλλᾳ. — Ceterum nil fuit enotandum. — Postea iterantur vss. 8—14 carm. LX. [p. 956.] hac lectionum varietate: 8. καὶ κακοὶ πόσον. — 9. καὶ γὰρ ἤρέατο (in mge κ' αὐθις ἔγρετο). — 10. λουτρὸν. — 11. πρόσθεν. — 12. ἂν εσμ' ἄπελθε τῆς πάλης. — 13. κ' ἂν. — τὸν δε. — [p. 956.] LX. 4. δ' ἐ.] προϊσταμ'. — 6. φανῆς. — [8—14.] — [Ibidem] LIX. 2. δεῖνόν. — 4. φ. ἀπ' εἰκόνοσ τάχος. — 7. [μ'.] — λιτάζομαι. — [p. 958.] LXII. 2. σοφόν. — 5. τοὺς σοῦς. — 6. ἔχοις. — [Ibidem] LXIII. 1. μοι. — [2.] — 6. ῥομφαῖα. — [p. 974.] LXXVIII. 2. ἦ] εἰ. — ποῖ. — 3. πόθεν. — ὅποι. — 5. κάθαιραι. — 8. προῆλθεν. — 9. κάθαιραι. — νόον corr. est ex βίον. — 10. φέρει. — 11. τ' δ' ἄ.] τάλλα δ'. — 15. μου] μοι. — [p. 866.] XXVI. 2. εἰ.] ἔκαμψεν. — ἀθρόως. 4. λάθη βλέπει θεός. — 5. ὁμωρ. — Huic carmini additum est LXXX. [p. 974.], ubi lectionis varietas vsu 1. ὀφλήμασι (in mge γρ. σοφίσμασι). — [p. 958.] LXIV. 3. συμπνίγοις κακοῦς. — [p. 956.] LVIII. 2. ὕφερπεις. — ἐλιγμασιν. — 5. καρ.] κεφαλῆν. — 6. ἰ. ἐ.] ἰσχύσαις τι. — [p. 954.] LVI. 2. ἀνδροκτόνον. — 5. λήξονθ', in mge corr. in δέξονθ'. — εἰς β.] εἰ συνθός. — [p. 974.] LXXIX. 1. Π.] ποῖ. — Π ποῖ. — 2. σοφίσμασιν. — 4. ἔγγιον. — 5. ὕφέλων. — [p. 960.] LXV. 1. σώματος κράσις. — 5. δ' ἂν ἐκσέσωκεν. — 6. σκελίξοι. — 7. ἔρεισμα. — [Ibidem] LXVI. 1. καινόν τι τοῦτο καινόν, in mge γρ. καινόν κενόν τι. — 5. κρείττονος. — 7. θῆται μ' εαυτοῦ. — [p. 958.] LXI. 3. αἴσθαμ'. — 4. σ.] νοήμασιν. — 8. μένοι. — [p. 866.] XXIV. 3. θύσαι. — [Ibidem] XXV. 1. ἐφευσάμην. — 2. καθαγνίσας. — 4. γε. — 6. ἦλθεν. — 7. μου. — [p. 968.] LXXII. Fol. 133.^r 1. παρήλθεν. — 2. θρήξ. — 3. παρήλθεν. — 5. μου. — ποῦ. — 6. ἀκαρπίας. — 9. τὰ] τήν. — 12. σῆ. — [p. 972.] LXXVII. 3. ἔχων, in mge φέρων. — 5. ὃς κεῖτ' ἐπάθλα τοῖς καλῶς πεπραγμένοις. — Vss. 8—17. desunt. — [p. 466.] XI. Omissa sunt verba ἐρώτησις et ἀπόκρισις; ante versus 4. 8. κ^ο, idest κόσμος legitur. — 7. ἀστατῶ. — 8. ἐκτός] ἀκτός. — 9. θελητός. — εἰ] ἦν. — 10. Ἀπ.] κ^ο. — 12. αἰτιάζομαι. — Ἀπ.] κ^ο. — [p. 906.] XI. 2. ῥομφαῖα. — 3. στογνήτορε, in mge corr. in στογνηγορε. — 6. πᾶσιν. — 8. ἀντιτείνει. — 10. ὄ] ὦ. — 11. τῶσιν. — 13. δυσπραγία. — 14. χρόνω. — 21. καθ.] κηρωγμάτων. — 25. τεθεικασιν. — 27. κακός. — [p. 882.] XXXIII. 2. ζάλῃς τε καὶ μάχῃς. — 4. Prius τ' deest. — 7. κόμασιν. — 8. πόντω. — [τ'.] — 9. ἔχων. — 12. ἀνθεσιν. — 13. ἐνίδρουσα. — 15. τετίμημαι. — 19. ἔθ.] θέμις. — [p. 876.] XXXI. 2. ἡμᾶς. — 3. πρ. ὁ. Θ.] ἀλλὰ προσδέγοιθ' ἡμᾶς ὁμως. — 4. κατεβόμομαι. — 5. κ. π. λ. κ.] καὶ κακῶν ζητῶ λύσιν. — 7. πενίας τε. — 9. 8. — 10. λόγον. — [p. 970.] LXXIV. 5. γεννώμεν ἐκλωσσώμεν, in mge γρ. γεννώμεθ | ἐκλωσσώμεθ | ἐκπληρούμεθα, quarum variarum lectionum ultima et in textu legitur. — 6. κάθημα. — 8. τούτων] γῆς τῶ. — 10. δυσκλήτῃ. — [p. 960.] LXVII.

6. τεθνήκαμεν. — 7. ἐξανηλώσθαι. — [p. 670.] VII. 2. ἐφ' ἃ τὲ.
 δύοσι. — 5. εἶ.] εὐρήσῃτε. — [p. 492.] XXII. Nil fuit enotan-
 dum. — [p. 950.] LII. 1. δεινὰ] δεινῶν. — 2. ἤκιστ' ἄν. — 4.
 δ'.] — [p. 952.] LIII. 1. πολίται. — 2. Pro οἶδα altero] οἶδ'. —
 3. τ'.] πάντα. — κ' οὐ. — [p. 868.] XXIX. 7. ῥυπῶντά. — 11.
 ἐκτέμη. — [p. 908.] XLI. 1. τὶ ταῦτα τολμάς. — 8. γίνεσθ' ἦ. —
 11. ἄττα. — 21. σαοῦλ. — 23. γραϊδίων. — 30. ἀμύνεσθαι. —
 31. τοῖς σοφοῖς. — 32. εἰς παρρησίαν, in mge γρ. ἐκ παρρησία. —
 33. κ. ἦ. εἰ.] ἔστιν γὰρ ἡμῖν. — 34. πλουσίους. — 35. ὑβρίζουσιν. —
 43. θυλακόμωρον. — 49. γε μ.] βαβαῖαι. — 50. σοί. — 52. πε-
 τρών. — 53. ἀπλουμένων. — 54. καὶ] ἦ. — ὦ κύων. — 55.
 ἔστιν. — 56. ὦ. ὅ. τὸ βεῖν. — 64. γε] τι. — 65. εὐφρονῶν μάχη.
 εἰς ἑαυτὸν καὶ τὸν ἑαυτοῦ βίον [p. 674.] XI. 4. τῆς]
 καί. — τινές, in mge τινός. — 12. καινόν. — ὅ.] ὄνομα. — 14.
 κό.] κάλλος. — 16. κωνσταντινουπόλις. — 18. τροπαῖς, in mge
 στροφαῖς. — 20. τῷ χρόνῳ καὶ τὰ καλά. — 23. μόνοι. — 27.
 [δ'.] — 28. θρηγῶ λέγων. — 33. νοσ.τιν. — 35. οὐδ'. — 38. ὄσον.
 — 40. χρόνῳ. — 47. περιτρέπειν. — 49. ὀπεκλώσει. — 54. δο-
 κῶν. — 55. τὸ πρόσθεν. — Item vsu 59. — 60. [δ'.] — ἀνδρῶν.
 — 61. βίου. — 62. τοῦτω (!) τὸ in mge corrigitur in τὸ τοῦτο.
 — 63. ἐπάξομ' ὥσπερ. — 64. τεκοῦσαν. — 65. φανερώων. — 69. πρ.
 γ' ὄν] πρᾶγμα τῶν. — φίλων. — 79. γίνομ'. — 80. εὐ. θεοῦ τὸ δῶρ.
 τ. δ. — 84. κρ. ὧν] κρατούμενων. — 86. γένεσιν. — 93. δ' ἐν ἁ.]
 δὲ πᾶσι. — 96. τὸ] κατα. — νέφους] γνόφου. — 97. κρείττονος. —
 100. θ'. — ὀμιλῶν. — 103. προὔπερψεν. — 108. δ' ἄμεινον. —
 109. μ. κ. δ. μάχ. τῷ λ. τὰ ν. — 111. γνωρίζαι. — 120. θέσθαι.
 — 125. θαλάττης. — 126. τῆν. — φ. οὐκ ἀκίνδ. — 134. τινά-
 γμασιν. — 140. ἐπ.] ἐπιβόλων. — 142. τὸ πρόσθεν. — 144. κακόν.
 — 146. βραγείσης. — σκάφος. — 148. Pro priore καὶ] ἦ. — 150.
 II. εἶδεν. — 152. στενόν. — 153. ἀράγμασιν. — 154. φηγόντες. —
 163. ὁ. — 174. παθ.ν. — 182. βλέπων. — Inter versus 183 et
 184 legitur versus: ἐξ οὗ τὰ πάντα καὶ δι' οὗ προσὸν βλέπει. —
 184. ἰώμενε. — 191. αὐτῆς. — 192. δρόμου. — 194. τὸ πρῖν. —
 198. διττόν. — 202. ταῦτ'. — κυμάτων. — 207. διπλῆν. — 209.
 αἰγίνην τὸν. — αἰγναῖα, in mge γρ. εἰς αἰγινίτην ὄρμον. — 210.
 οὐρία. — κατήραμεν. — 211. τ. δὲ] καὶ τα' κείσε, quæ ante verba
 non interpungitur in codice. — 213. εἰδότες. — 214. δ' ἐν] δὲ.
 — 215. φατρίαις. — 218. πικρόν. — 220. ἔ. αὐτ. τ' εἰς] αὐτοί τ'
 ἄγοντες εἰς. — 221. πεποιήκεν. — 223. βίω. — λόγω. — 224.
 οὗτος ἦν. — ἄγαν. — 226. ἀκέπης. — 227. δεῖ] δῆ. — 230.
 σωμάτοις ex corr. — 231. ἤγαγεν. — 232. κρείτόνων. — 233.
 θάρσος. — 235. συνεσφίγγημεν. — 236. συμφωνίαν. — 237. ἦ. —
 τόπος. — 241. οἶάν. — 245. εἶξεν. — δ' ὄν] ὅμως. — 251. βία.
 — 253. γένοιτό. — 254. ἐκείθεν. — πρέπειν. — 256. λόγον. —
 260. ἡλίφ. — 262. χρ.] νόσω. — κεκμηγώτας. — 263. μ.] συγνόν.
 — 271. τάλλα. — 274. ὥσπ. εἶπ.] ὃ προεῖπον. — 275. αγώνων,

in mge ad hoc verbum relatum legitur μοι. — 280. στρόβος. — δεινώς. — 281. κρείττον. — κρείττοσιν. — 282. β.] ὄνθους. — 283. ἤρεσκαν. — 285. λίαν. — 288. προσεικάσαι. — 291. δ'. — 295. τε τὸν. — 301. ἔστησα. — 310. ἀξ.] ἐρημικῶν. — 312. πρὸς ἦν. — 313. οἷς εἴμ'. — 326. τελέσμασιν. — 328. πλ. ν. — 329. τρόπον. — 330. δὴ μοι. — 336. ἔξωθε. — 340. [γ'.] — 343. ἀμ. ν. — 346. τοῦτ' ὀνομάζειν ἰ. — 352. ἔμαντοῦ. — 355. ὁ ν. μ. ἀ. ὅς ἐν ἀγγέλοις τὰ γόν. — 360. ἔπαυσεν. — 361. εἰς. — 365. τριχυμῖαι. — 366. ὁπόσον ἀγριώτεραι. — 369. ἀδ. θ'. — 372. χρήμασιν. — 379. καὶ prius τὰ. — 381. τὸ πρῶτον. — οὐ πεπηγότες. — 382. κρημνῶν. — 392. ἐγρήν. — 393. τησδ'. — ἐταιρείας. — 395. ἀμαρτάδας. — 396. δεδ. ν. — 400. εἵνεκ'. — ἡλίκοις. — 402. τὸ πρόσθεν. — 408. χθές. — 409. πίδων. — 410. πάντα. — 413. πρ. ἦ] πρηγής. — 414. τὸν] τῶν. — 416. τάλλα. — 418. χειρῶν. — 422. [γ'.] — τρόπου. — 430. ἀν] δ' οὐκ. — 431. ὁσίων, in mge αἰσίων. — 432. ἐμπαρέσχον. — 434. ἡ καισαρέων. — 437. ὡς. — 449. ταῦθ' | τοῦθ'. — ἴν'] ἦν. — 450. περικρατήσιν. — 455. ἀναιμοσί. — 456. ἀντ' ἐπισκόπων. — 460. προφάσεις. — 468. ἐξου. — 469. ἰθύνειν. — 471. γέμουσιν. — 476. κοιῶν. — 486. Ἐσχον] εἶχε. — 490. εἰς] πρὸς. — 491. κλ. φ.] λεπρῶν φίλων. — 499. [τοῦς.] — 500. X.] γήρας. — 501. οἷοις πρὸς με] τοῖοις τε. — 510. ὡς ἴλω γε, et in mge ὡς ἡδίω γε. — πατρός τόγοις. — 513. διηλθεν. — ἐμός. — 517. φίλον. — 520. γίνεται. — 523. καθέξειν. — 525. πόθος. — 530. ὄσον. — 531. λεφ. — 532. κληρικῆν. — 533. ἀνήεσαν. — 535. ἀν.] ἀτελέστων. — 537. ἐπιμέλειαν. — 541. ἀληθῆ. — 543. δ' αὖ] δέ. — 545. μ. καὶ πολλῶ πόθω. — 546. δὲ καὶ, ad quæ in mge τοὺς δ' ἰσως (!) ὑπέφρονας. — 549. θέκλης. — 553. καλόν. — 554. π. στ.] στ. π. — 565. τοσοῦτο. — 567. ἀντ' ἀνίσχειν. — 568. πίστιν. — 572. σέβουσα. — 573. τὸ πρ. — 575. ἀπωλίας. — 580. ἔθηκान. — 587. εἶχέν. — 591. λῆμμα. — 600. ἐλαίω. — 601. πολύπλοκοι. — στροφαί. — In mge πολυστροφοί (!) πλοκαί. — 602. [γ'.] — 604. ἰσχυρὸς. — 605. ῥαγίειν. — 607. ἀνδράσιν. — 609. ἐθρυλεῖτο. — 610. νέηλυν. — ἀῖρσειν. — λόγων. — 612. κράσιν λόγου. — 614. ἔνονον. — 615. τὸ. — 618. γὰρ ἀν] μὲν οὖν. — 621. δεδογμένον. — 624. N.] δ. — 625. [τὸ.] — 627. ἀτιμούσθω. — 628. πλ. π.] πηλὸν δέ. — 629. φυγῆν δ'. — 630. ὅς. — 631. π. τ. εὐ.] εὐσεβῶν ἄπας. — 637. E.] ἦ. — Pro δύο altero] δύο. — 648. προσρήματι. — 650. Π. τ. κ.] τοῦ πατρός ἐκ. — In mge ab eadem manu: γρ. τὸν ἐκ μόνου πατρός τε καὶ μητρός. — 652. πῶς καὶ τίν'. — 654. ἐξέ[ε]σεν. — 655. πλ.] πολλοὺς. — 656. οὕτως ἦσαν. — 659. νοουμένοιν. — 664. φ̄ μὴ τὸ νικᾶν. — πάντα. — [προσῆν.] — 666. μέμφομ'. — 667. ὦν τὸ. — 670. τὸ. — 671. ὁ δ. οὐδὲν οὐδεπώποτ'. — [οὐδ'.] — 674. λόγου. — 684. Οἷς φ̄. — 685. τάλλα. — 687. πῶς δ'. — 689. τηνίκα δ' ὁ. — 693. τ' ἐσπαράσσετο. — 694. ὄψεσιν. — τεκόντος. — 695: λύκοις

πεινώσι τὴν ἐμὴν ἀτεκνίαν. — 698. δάκρυσιν. — 702. κακῶν. —
 703. [γ.] — 705. ἀρτύσεις. — 710. κ. τρ. π.] τὸν τρόπον μιμού-
 μενοι. — 712: οὐ δ' ἡμῖν ἄκμων ἀνήλατος τ. ὁ. — 715. π. τοῦ
 λόγου. — Ad σκαιὰν in mge γρ. μίαν. — 721. ἔστιν. — 725. μὲν.
 — 733. πρᾶγμα τῶν. — 741. Ὀδ.] οὐ. — οὐδέ. — 742. γάλαξζ.
 — 743. κακόν. — 744. ἔκαμψεν. — [746. — 753. κοντώδες-
 κακόν. — In mge γρ. κητώδες τέρας. — Post vsum 758. legitur
 vsus 762: πρόγραμμα δ' ἐστὶ καὶ σιωπῶν τοῦ τρόπου. — 760. Ad
 verba εἰς τι in mge εἰσι (!). — [762.] — 766. τὸ σχ. τ.] τῶν
 σχημάτων. — 775. τ. π. ἔ. γ.] ἐμοίγε (!) πάντα. — δ. ζ.] ἐκλήγειν.
 — θέμις, in mge σχολή. — 776. ὅσαι. — 779. Ὁξ. βλ. δ.] ἀλλ'
 ὁξὸ βλέπων. — 791. θέλω λόγον. — 792. ἐχρῆν. — γὰρ] τόν.
 — αὐτὸν iteratur. — τοῖς πᾶσιν εἶναι τρόπον. — 793. κακόν. — 794.
 τινῶν] τούτων. — 795. ἦ] τῶν. — 804. καλὸν ἀρετῆν. — 806.
 ἀλίσκεθ'. — 812. μέγα] θαῦμα. — [τις.] — μέγα. — 813. δῆθε.
 — 816. λῆμμα. — 819. φίλοις. — 820. δῶω. — 823. βελίας. —
 826. ἐμελές. — 829. δῆ] δεῖ. — 832. κακόν. — 834. οὐς ὡς. —
 836. χαλᾶβ. — 838. στυπᾶς. — 844. πεπονθότες. — 852. τ'. —
 855. ἐδημιούργησεν. — 856. εἴπατε. — γε] τε. — 857. εἴ τις. —
 σοφός. — 859. πρῶην. — ἐγκαθίστη. — 863. ν.] ἔλαφος. — 866.
 πεπλασμένον. — 867. δέ τ' ἄ.] δ' ἑτερόν (!) τι. — 872 τὸ] τι. —
 875. θάσου. — 877. — πρῖσθαι. — προικονησίας. — 878. δέ
 σ. περισήνας. — 879. πολλαῖς. — 891. συνεκίπτουσι. — σοφῶς.
 — 894. κυσίν. — 895. φασίν. — 899. ὄκουν. — 901. τῶν μὲν.
 — 903. οὐ μ.] οὐκ ἐμεμῆνει. — 906. χωροῦσιν. — τῷ] τὸ. —
 907. ὄσιν. — 908. λοῖπον] λείπον. — 911. ἄλλον τ'. — In mge
 λαόν τ'. — τινά. — 914. κρείττονα. — 915. τομῆς, in mge τομῆς. —
 917. δεδωκότες, in mge δεδωκῖα (semper ab eadem manu). —
 922. τριχῶν τ'. — 927. τρέφων. — 935. τίσιν. — 941. ἐξεγείθ'.
 — 942. ἀναιδεῖς. — 943. συνεχράτουν. — 944. ἄλλῳ τί δ' ἄλλος.
 — 946. σώμασιν. — 948. ἡρεμοῦντα. — 950. τελευταῖα. — 956.
 εἶ, in mge ταῦτ'. — 957. πότ'. — 966. χριστοῦ, non compendio.
 — 967. τοῦ δ'. — 968. πρᾶξαι, in mge ποιεῖν (!). — 971. πόθ'. —
 ὥστε καὶ. — [τῆς.] — καλάμης τε. — 974. π.] κύων. — κ.] πα-
 τῶν. — 975. σέβειν. — 980. ἀμαρτῶν. — 986. ἦ] εἰ. — 993.
 [δ'.] — 994. Ὁ. γ. δ.] καὶ οὗτος οὗτος. — 995. ἦ κακόν. — 999.
 ἡλάθη. — κακῶς κακός. — 1000. καλῶς κακός. — 1002. Ἄ.]
 βασιλεὺς. — 1003. τὴν θεσσαλονίκην. — 1008. Ad ἑαυτῷ in mge
 ἐν αὐτῷ (!). — 1010. φρικώδεσιν. — 1012. ἔτ'. — 1015. δίσχι-
 στος. — γραφή. — 1017. μισθοφορικῶν. — 1018. ἐπιφύεται. —
 1020. μεθῆσεσθε. — 1022. π. τ.] προστεθῆται. — 1024. ἡρεμεῖν.
 — δ' ἐμοί. — 1028. ἡρεμον. — 1031. [δ'.] — 1032. τις. —
 1033. δὲ] δαί. — ἡμᾶς. — διαπτέ (!) μοι. — 1035. νῦν] ποῦ. —
 1039. τὰ νῦν. — 1042. δεδώκασιν. — 1044. πότ'. — 1059. Ὁ.]
 δδ' ἦν. — φυλάσσεθ'. — 1068. ἡρεμοῦντες. — 1073. ἡναγκασμέ-
 νον. — 1076. τ. γ. παραμείναι. — 1083. σπ.-ν. — 1084. ἐπιρρεῖ.

- 1090. οὐχ. — 1092. φωναί. — 1094. ὀδυρμός. — 1096. ναῶ. — 1097. λόγων. — 1098. [τῷ.] — 1101. φουβήθης. — 1103. τι καγῶ. — 1104. λέλουσμαι. — 1108. λύειν. — 1112. μένων. — 1113. Ἡ. τ.] ἐνταῦθα. — In mge ἦν ταῦτα. — ἤστραπτεν. — 1117. τὸ πρόσθε. — 1120. καὶ τοὺς μὲν ἦγεν (!), in mge γρ. τοὺς μὲν γὰρ ἦγεν (!). — 1121. ποτ'. — ἐκδημήσασα. — τοῦ λαοῦ, in mge τοῦ λόγου. — 1131. ἡμῶν. — 1135. ὦνπερ ὁ μάταιος. — 1136. κρείττονι. — 1140. προστρέχει. — 1141. ἰκμάσιν. — 1142. τῷ λόγῳ. — 1148. ἀπωλίας. — 1150. λάβοι. — 1151. γλώσσαν. — 1155. ἀσθενὲς, in mge ἀνθενός. — 1157. μῆ] οὐ. — 1167. οἰοί] ἴος. — 1170. καὶ ἀγαθωτάτῳ. — 1172. [τ'.] — 1174. μοντανοῦ. — 1175. Οἱ Ν.] οἱ τὴν νοβάτου. — 1187. ἐκτροπῶν. — 1188: τ. γὰρ οὐδεις ἦν ἄ. τ., in mge: τούτων δέ τις ἦν οὕτως ἀκίνητος. — 1193. προσήγομεν. — 1198. ἀμαθίας, in mge ἀλογίας. — 1201. τοὺς λόγους. — 1203. πράου. — 1206. βία. — 1213. ἀσμασιν (!). — 1214. γλώτταν. — 1216. τ. λ. τ. μ. τὸν τῶν συνθηκῶν λόγων, in mge γρ. τῶν λόγων τοὺς (!) μυστικαίους. — 1218. μάλιστα εὐσεβεῖν. — 1227. μόνον. — 1229. ἀτέχνως. — 1232. φιλόγλωττός. — 1234. ἐρχομαι (!). — 1237. ἐστis (!). — 1241. ἔξωθε. — τῶν τ' ἑμῶν λόγων. — 1242. εἰσι πρὸς ἐπ. — 1244. οὐδὲν ἦ. — 1245. οὐδὲν οὐδενέστερον. — 1249. ἕδου. — 1252. ἔστιν δ'. — 1254. γλώττα. — 1257. ἀσθενὸς λύσση κυνός, in mge ἄσθηματι λυσσῶντος κυνός. — 1263. ἡμέρου. — 1264. ὠμαλιζονθ'. — 1268. εἶχεν. — In mge ad τοὺς δὲ leg. οι (!) δὲ. — 1269. ἐκρίνοντο. — τ. σ. σιτώνων. — 1273. παῦσαι. — 1276. τὰ τινα. — 1277. λ. μ.] με λέγειν. — μοίραν. — 1278. τισιν ἐπαινώ. — τὸν τρόπον. — 1279. εὐθέως. — 1285. σπανῶν. — καί] κ' οὐ. — 1286. ἐφεδρας (!). — 1288. παρελθοῦσιν. — 1294. νομίζων. — 1297. νευρά. — χερσίν.
^{δο}
 — 1299. λυθέντος. — 1302. ταῦτ' οὖν ἐννοῶν. — 1304. προσθεῖς. — 1306. τετίμηκέν. — 1308. γέμων. — 1309. ὦν φρονεῖν. — 1314. οὕτω. — 1317. ὡσπερ (!). — 1318. εἰ δ' ἐκβιάζοντ'. — βαρὸν. — 1321. ἔσγεν. — 1323. π. βρ.] βρ. π. — 1325. εἶχεν. — 1326. μ.] λαίθηραῖος. — 1330. καθημῶν. — 1331. π. ὁ. πλήρης ἀγοραί. — πλατιαί. — 1334. πόνος. — στεναγμός. — 1340. ἦειν. — 1345. καιροῦ. — 1346. ἀπιστεῖν. — 1351. οὖν. — 1357. [μὲν.] — 1362. [τ'.] — 1363. τάσει. — 1365. τοῦ. — 1370. αἰθριαῖσαι. — 1371. συνδραμόντος. — 1376. τῷ θρόνω. — 1378. τῷ πόθῳ ἰσουμένων, in mge τοῦ ποθοῦ (!). — 1380. πέρας. — 1384. πεπτωκότι. — In mge κεκημηκότι. — 1387. παντός. — 1389. ἐπιρρωσθεῖς ἐν, in mge γρ. ἐπερρωθήσεν (!). — 1390. πᾶσιν. — 1391. τ'. — 1395. λ.] νέου. — 1396. πράξω. — 1397. πράγμασιν. — 1400. εὐ λ.] εὐφημη, in mge γρ. εὐλεγη (!) με. — νόμος corr. ex πόνος. — 1404. φασίν. — 1405. ἐτναίω. — 1407. οὖν. — ποιεῖν με. — 1409. οἱ. — 1410. νομίζεται. — 1411. ἄ.] ἑμμαθὲς, in mge ἀνδρικών (!). — [1414.] — 1423. λόγον δ' ἔχω. — 1426. τὰλλα. — 1434. τὰ πολλὰ. — 1439. [τ'.] — 1440. κατάλλην. — 1445. οὕτω

δ'. — 1449. ού τ' ούτωςι. — 1450. β. ἀ.] βασιλείας. — 1453. δ'. —
 1454. ποσίν. — 1455. προσφυής. — [ἄφωνος.] in mge: ἱετης αφωνος
 εκπληκτός τις ἦν (sic!). — 1457. τι πλ.] πλείον. — βοῶ. — 1458.
 οἴμωξεν. — 1459. καί με, in mge καμοί. — 1464. ἀγνώμων. —
 1469. [γ'.] — 1470. πεποίηκν. — 1473. Τ. κρ.] τῶν καλῶν. —
 1474. κιν.-ν. — 1475. θρλουμένων. — 1476. τῆς. — 1479. ὄντιν'
 οἶν. — 1481. τοῖς] νέσις. — 1482. μήθ' ὅλως (!). — 1483. Ὡς'
 ὅ. — 1484. εἰς ὄβριν. — 1485. ἔσχεν. — μόνον. — 1488. κρείτ-
 των. — 1489. πᾶσιν. — 1492. ἐν ἦν. — In mge οὐδὲν ἦν κακόν.
 — 1495. θρόλημα. — 1497. μερισθέντ'. — 1498. εὐτελισμένοι. —
 1499. νεώ ναοί. — ναῶν. — 1505. σύν] τε. — εὐκτεῖσις, in mge
 εὐτάκτοις. — 1507. ἀλίσκεθ' ἦ. — φανερώς. — λαθρέως. — 1509.
 ὅ. γ. ἦν ἔφον. — 1511. θαλάσσης. — 1512. τισιν. — 1513. θρό-
 νον. — 1514. πρόεδρος ἀνήρ. — 1517. μελίτιον. — In mge γεώρ-
 γιον. — 1521. τούνομα. — 1524. βλάβην. — In mge τὴν χάριν. —
 1528. τοῦτ' ἀληθες (!). — γ. οὐ' οὐδὲ γάρ. — 1529. φ.-ν. —
 1535. χερσῖν. — 1539. πλείονων. — 1545. χόλος. — 1551. ἐπε-
 μάνησαν. — 1554. διδόντες, ἐνδημούντες. — π.-ν. — 1557. τισιν.
 — 1560. ἔφα. — 1561. τὸ μῆ. — κλημάτων. — 1566. πάσχω. —
 Pro σκοπ. altero] κόπος. — 1569. ἀνεμιένην. — 1570. κακῶς. —
 1575. [τ'.] — 1578. μετῆλθεν. — 1579. ἀσταως (!). — 1580.
 δευχθέντος. — 1582. ἐγ.-ν. — 1586. μόνω θρόνω. — 1591. ταῦτα.
 — 1594. ἐκπ. ἀμαρτάνειν. — 1596. τοῦδ'. — 1599. πληρεστέρων.
 — 1603. θ'. — 1604. θαύμασιν. — 1605. δ. δ.] δῶω δονεῖται. —
 Ad vsum 1611 in mge legitur: γρ. ζῶς μεν ἦν ο θεῖος εν μέσω
 σκοπός (!). — 1618. ἄλλος, in mge: σάλος. — 1619. πρ.-ν. —
 1620. δέξασθέ μου. — 1622. δ'. — 1623. καινῆς. — 1624. νῦν.
 — 1629. ἀναγκαῖα. — 1635. Ὡδ' ἀν' ἡ δ' ἀν. — 1656. πᾶσιν. —
 1657. στρεῖσθαι. — 1665. Εἰ] εἰσιν. — 1674. κρείττον. — πλεί-
 οσιν. — 1675. ἄλλους. — 1676. ἄλλω. — 1678. [δ'.] — 1679.
 β.] ἦν βούλησθε, in mge πρὸς ταυτα βουλευεσθε (!). — 1680. ἄλ-
 λοθεν ἄλλος. — 1683. στάσει. — 1685. θρ.] χρόνω. — 1687.
 εὐδύς. — 1689. τοσοῦτ'. — 1694. οἶν. — πάθωμεν. — 1696.
 ἡ δ'. — 1700. οὐχέικειν (!). — ἐχρήν. — 1702. δ. τ.] καὶ τᾶλλα.
 — οφίθρονες. — 1703. γλυκείαν. — 1710. ἀ.] ἀσμενεῖς τῶν. —
 1716. οἶδ'. — 1719. καιροῦ. — φασιν. — 1721. π. τ.] τε μόχθω.
 — 1724. πρόσθε. — 1725. πᾶσιν. — 1726. τόχοι. — Inter versus
 26 et 27 legitur: θεάτρὸν ἐστι πᾶσιν ἡγεωγημένον. — 1727. μηδὲ
 εἰς. — 1730. δράματ' ἔμπαλιν. — In mge: ἀναδράμα τε πάλιν. —
 1731. τὸ πιστεῖ. — 1733. γίγνεται. 1737. — καὶ μωαβίταις κ'. — ἀμ-
 μανίταις. — 1739. τὸ πρόσθεν. — 1740. ποθ'. — 1745. προεστά-
 τει. — 1748. πάντων. — 1749. πάρεστι. — 1751. [τι.] — παρρησία.
 — 1752. ὅσοις. — 1753. βουλευμάτων. — In mge: διδαγμάτων.
 — 1759. ῥᾶον. — 1762. γίγνεται. — 1763. [χ'.] — τ' ἄβρ. —
 1764. ἐν. δ' ὅδε] ὅδε τὴν ἐναντίαν. — 1769. τί' τὸ. — τὸν' τὸ. —
 1773. θεοῦ. — 1783. ἱκετεύοντες εἰς. — 1791. θηρευτῶν. — 1792.

τίσιν. — 1805. μιμήσωμαι. — 1806. ὄμμασιν (!). — 1808. τὸ τὲ.
 — κιν.-ν. — 1809. τι πικρότερον ἐπεσκόπου. — 1813. ἄλλω (!). —
 1815. δηλ.-ν. — 1816. φορητήν. — 1818. ἐγὼ δέ τ. — 1822.
 [τ'] — 1824. ἀσμενος (!). — 1830. τὰ. — 1831. ὄστα. — 1832.
 ποθ'. — ἔξη. — 1838. γίγνομαι. — 1839. τῆ νεφ. — 1842. βυθοῦ.
 — 1845. Τ. τό πως. — 1846. ἀτιμία. — 1847. νόμον. — καί
 μῆ. — 1849. οὗτ'. — 1854. πλέων. — 1857. κατηφίας. — 1859.
 οί. — 1863. νεῶν. — 1865. γινώσκειν. — 1872. ἐκλίνθη. —
 1873. ἰκτεηρίους. — 1879. προσδραμών. — ἀλουργίδι. — 1882.
 μεγαλόδωρον τὰ πάντ' ἐξουσίαν. — 1883. πολυχρούς. — 1885.
 τινι. — 1890. ποθῶ μὲν. — 1891. κ. φ. μ. μ. κ. φ. — 1893.
 τούτους δ'. — καλήν. — 1894. [δ'] — 1897. ἔστησας. — 1898.
 [δ'] — 1903. κ. λ.] λαμβάνω δὲ. — 1908. τ. τῶ 'μῶ. — 1910.
 ἔξωθε. — 1912. φ. γε] φέροντας. — 1922. ἀντι θρόνων. — 1925.
 βήμασιν. — 1926. ἀλεκτόριον. — 1927. περικοτοῦντες (!). — 1934.
 ἐκ. τ.] ἐκφυγόντας. — 1945. ἐλλίσσων. — 1946. ἡ ποι. — 1949.
 ἀμυδρῶς.

εἰς ἐαυτὸν καὶ π̄ ἐπισχό^π. — p. 778.] XII. Fol. 154.
 — 4. πλ. τελείως. — 9. ἦ εἰ. — 14. πλήξω λόγω. — 15. Φ.
 φ. γ. οί] φονεῖς γὰρ εἰσιν οί. — In mge γρ. φονεῖς, φονεῖς γὰρ.
 16. φυγῶν τ'. — ἀδφῶν. — 17. ἐπληττον. — οἷς. — [22. 23.] —
 24. ἐδδρρομήσειε. — 25. κρείττονος. — 27. οὗτος. — 29. Ad verbum
 δεῖξεις in mge δεῖξίς. — 30. στυτοῦ. — ἐκφανεῖς. — 33. λέοντα.
 — πόρδαλις. — 36. φοβηθῆς. — 37. οὐχ ἦ. — 39. πρ.-ν. — 41.
 βδελύσσομαι. — 45. πόνον. — In mge πάθος. — 51. Ἄ. ἐν ν.]
 ἐν νυκτὶ πάντα. — 53. φωτίζει. — 57. γοῦν. — 58. τ' αὐτόν. —
 59. τί δ'. — In mge ad πάρεται legitur παραλείπειται. — 61.
 Ἐ. ἦ.] ἐπεξέγησε. — In mge: ἐπαίξεν ἦσε. — 62. αἰσθ.-ν. — 63.
 ἔθηγεν. — 66. [δ'] — τοῖς] δὲ. — 67. ὄλ. — 70. ὡς λέγω.

72. μόνον. — 76. ἦ. — 78. ἦγαγ'. — 81. ποιμαίνων. — 86. πο-
 λυσαγεδοῦς. — 90. ἐπῆλθον. — 92. κακοφρόνων. — 100. φέρων. —
 104. εἰσαβεβέστατον. — 106. δοροῦνται. — 108. τις] ἐστίν. — 117.
 Ἐσπειρα] ἐπηξά. — 120. β. κ.] βιαίας. — 122. πᾶσι. — 130.
 κρείττονες. — 142. τοσοῦτο. — 146. νεῶς. — 151. καί μ'. —
 160. ἀντλου. — 168. In mge: ὑπερτροφῶσι. — 171. πῶλον. —
 175. ἦ] καί. — 180. ἦ. — 181. τὸν δ'. — 192. ἤξουσί. — 198.
 Π. οὐς] προυσοῦς. — βραχῆς. — 207. Ἄ.] ἀφεις τὸν. — In mge:
 αψθογγον αἰσχρογ (!). — 211. καθήρης. — δαίμονας. — 212. ἐξέ-
 λου. — 213. δὲ. — 216. σε. — 217. κατηγορημένον. — 218. τὸ
 δ' ἐκὼν παρατρέχεις. — 221. ὡς δὲ] ἀλλ' ὡς. — [223.] — 224.
 [καί.] — ὁ τρόπος τὸ δίκτυον. — 227. εἰς δ'] ἐμοί. — 228. μόν.]
 μελών. — In mge: τ̄ (= τοῖς) ἐξανθήμαδ̄ καὶ φλεγμοναῖς. —
 231. ὦν τοιοῦτοι. — 232. κ' ἄν, in mge καί. — βᾶθος. — 234.
 ἴσως, in mge εἰς οὐς. — 235. ποιημάτων. — 245. εἴποις. — ῥοπή.

— [247.] — 248. τούτων. — 250. τοῦτον. — 254. ὡς. — In mge ὦ. — σοίγε. — [καί.] — 258. λύσεις. — 262. σοί. — 265. τότε. — 266. πάντες. — 268. λέξεις. — αἶ] ἦ. — 270. καλόν. — οἷς. — 271. ἦ] ἦ. — 274. Loco litterarum ἀρ verbi γὰρ scissum est folium. — ἡμῖν ἐστίν. — 281. θεατρίτη. — 284. οὔτοι. — 285. Ὡς οἱ ὄσοι. — 292. ἐλθῃ. — 293. εὐ γ.] ἐγγεγραμμένοι. — 299. [δ'.] — 302. τὸ κωλύον, in mge το κομψον (!). — 303. σέξκτου. — πόρωνος. — 304. ἔρροι. — 306. ἐκτρέπη. — 310. ἐνίζετα. — 318. μιξίς. — 328. τῶν. — βλεπόντων. — In mge τῶν μη (!) βλέποντι χρωμένω. — 329. πέσωσιν. — 336. εὐρίπποι (!). — 340. εὐφροῦς. — 344. κελεύετε. — 348. πονηρίας. — 349. τόδ'. — λόγον. — 350. τ. λ. β.] τὸν δ' ἀριστερόν νόμον. — In mge, τῶν λαλιστερων νόμων. — 351. τε καὶ χειρῶν. — 352. ὕμῶν. — 353. σαφής. — 354. μυστηρίων. — 357. ἀνάξιον. — 361. αἰ. μ.] αἰσχρόνομ'. — 367. λῶον. — 369. κρείττον. — ἔχει. — 371. φασίν. — 372. νεοσσῶν. — ἀετός. — 373. γνωρίζεται. — 374. ἐστίν. — 378. πράξιν. — 384. προβάλλοιτ'. — 385. τοσοῦτον. — 388. ἔχαις. — 390. ἀρώμαθ'. — παντός τόπου. — 400. θαύματος. — 401. σαοῦλ. — 414. αὐτόν. — 423. ἐσθῆτά. — 427. πότοις. — 436. θαυρόν τὸν οἶκον. — 446. εἰδ' ἐκαθαρθῆς. — 453. Ἐν χάρισμ' ἐνός] ἐγχαρισμένος. — 455. στέργωμεν. — ῶ. — τύπος. — 456. Pro τοῦς altero οὐ. — μετεγράφης. — 457. ζακαίος. — 460. εἰσένεικ'. — ὅσον (!). — 461. ἐστιάσεις. — 462. σὺλων. — ἦ. — 465. τ. βλ. μ. τ. ἐ.] τ. ἐ. μ. τ. βλ. — 466. τ. χ.] τὴν χάριν. — 476. ὡστ' ἦ. — 477. κάθαίρε. — 481. πρὸς ἐπαινεῖσθαι. — 482. [τὸ.] — 486. καθήραι. — τὸν. — χάριν. — κακόν. — 492. ἐγκρύψαι. — 496. φιλανθρώπω. — 513. γ.] πότ'. — 514. M.] ἀγαχίος. — 515. οὐ δ. — 516. ἀγ.] λίαν. — 518. τιμῶθεον. — 519. προθύμως. — 521. ἀρκεῖ. — 525. ἐπι (!) πολλῆς. — 526. λαμπρότης. — κάλλος. — 529. ταῦτ'. — 531. οὐδέν. — 533. αὐτ.] αὐτοῦ. — 536. δ.] δέδωκα. — πρ.] πρώτῳ. — 537. ἐμφράξωμεν. — 539. ζέουσιν. — 541. τὴν] σὴν. — 542. τ. σ'] τεθήπασ'. — 543. οὐ σοί. — 546. τέθηπα δ'. — 547. μ. μ.] μανθάνειν. — 549. φύγεις. — 551. θήθοντα. — 554. οὕτως γίνεται. — 556. προβάλλεν. — 562. ἤλασεν (!). — 571. μὲν ὄντα. — 573. φρίττεις. — 574. ἐλαύνεις. — 577. ἐξέτηξεν ἐν. — 580. τάφω. — τε] τὸν. — 581. σκώληξιν [τ']. — 590. πείνα. — βακκώμασιν. — 592. ἐνθεία. — καθύβρισεν. — 593. τροφήν. — 594. ἀπλήν. — θεῶ. — 598. δῆμων. — 600. προσήρμοσεν. — 603. συνεκλισεν. — 607. πλάνον. — 608. ἔπηξε. — γραμμάτων. — βαφή (!). — 609. φρεσίν. — 613. φρ. κ. πρ.] πρ. κ. φρ. — 631. πεπόνθησιν. — 634. ὅπως. — βελτίων. — 635. αὐτῶν. — 637. ἔστηκεν. — 641. οὐδ' ὅπως, in mge οὐ τόπου. — 645. ἕκαστος. — 653. ἐφροῦδ. — 655. κάρηνα. — κοσμήματα. — 656. αἰνῶς, in mge γρ. λίνω. — π. τ.] περισφιγγοντι. — 658. ῥ. τ.] ῥημάτων. — 668. τιθῆς (!). — 670.

ἐκκλίνοντι. — τῶν δισσῶν. — τρόπων. — 677. στρέφειν. — 678. τ. π. κ' δ' ἅπαντας. — ἀαρῶν. — 687. σου. — 688. ἐν] τοῖς. — 692. γ.] γένοιτ' ἄν. — 698. τῷ] τὸ. — 699. π. τ.] παίζαντι. — 701. γαλήν. — 702. νόμῳ γὰρ εἶχεν. — ἐσταλμένην. — 704. εἶδεν (!). — 710. τῷ] ὄν. — 712. αὐτῶ (!). — 715. μὴν] τίς. — 721. τόχοις. — 723. ἐστι. — [δ.] — 727. κ., μυκῶν. — 728.

τροπᾶς. — 729. καὶ] τις. — 731. Ad ἀθρόαν in mge βράδιαν. — 738. Ad ὡς σὸ [sic!] φρήν in mge ὡς σὸ τὴν διάνοισιν. — 739. ἦ. — 740. χρώμασιν. — 742. ὅς μὲν] ὅστις. — 744. καλαῖς. — 747. τοῦτ'. — 748. ἐσπούδαζες. — 751. ἐν ἔργον ἐστω (!) τοῦ ἰ. — 753. κιν.ν. — 757. προσφορᾶν. — 765. τόσον. — 766. κ. σ. μ.' σὺ μὲν γάρ. — Ad 767 in mge συστέλλειν. — 769. ὄψει. — πράον. — πηλίκον. — 770. ἐστιν. — 784. ἀστικὸς. — 787. συμπράττοι. — 788. δ'. — 790. ὅτ' ἄν. — 791. ἔχουσιν. — 792. ἦ. — 793. στρέφουσι. — 799. χαίροιτε δ'. — 806. [τε.] — 807. [τε.] — 810. ὡςδ' ὅστις ἀχθετ'. — 811. ἄλλ'. — 814. Ὡς οἱ ὄσοι. — πατρῴας. — ἐν τ.] ἐμμελεῖς. — 821. τ' αὐτ.] τ' ἑαυτοῖς. — 827. φρονῶμεν. — 829. εἶτε. — οὖν.] — 831. νομίζεθ'. — 833. ἔχοντες. — 834. τοί τ'. — γ. τῶν κ. τότε.

πρὸς τὰ ἔμμετρω γράφοις [p. 900.] XXXIX. 1. ὀρῶ * — 7. φάμμου. — 8. ἀν' οὖν. — μ.] τινά. — 10. μόνον] μόνων. — 11. ζάλης. — 12. δεδώκασιν. — 21. συν προστάταις. — 25. τυχόν. — In mge βροτῶν. — 26. ῥά * στον, ubi i est erasum. — 28. οὕτως. — 30. μετροῦσι μέτροις τὰ τῶν πλησίον. — In mge γρ. τῶν σφῶν μετροῖς (!) μετροῦσι καὶ τὰ τῶν πέλας. — 32. μου. — 33. τοῦτο. — θαυμάζετε. — 38. χαίρουσι. — 42. -σθαί τι. — 43. πω. — 58. νῶν] οὖν. — 59. αὐτ.] ἐμῶν. — 62. ἐγῶμαι. — 68. σ. τ.] συντέλει. — 72. συνέδραμεν. — 75. τ. γρ.] συγγράφειν. — 85. Ὡς οἱ ὄσοι. — προσήδον. — 87. τροπᾶς. — 93. μῆξις. — 94. ὅτ' ἄν δὲ πῆξιν. — [ἐν.] — 95. ἀφιδῶν (!). — 99. συνηγμένε.

εἰς ἑαυτὸν [p. 870.] XXX. Additur: τοῦτο τὸ μέτρον ἀδιάφορον ἐστὶ ἰαμβικὸν μέντοι τυγχάνον τὸν μέντοι πρῶτον στίχον δικτὰ ληκτὸν ἔχον, τὸν δὲ δεύτερον τρικτὰ ληκτὸν ἡμίαμβον, τὸν δὲ τελευταῖον συλλαβὴν ἐφ' ἑκατέρωις τοῖς στίχοις ἀδιάφορον τίθησιν, εἶτε ἰαμβος ἔμπεσοι (!), εἶτε πυρρίχιος μῆτις οὖν μονοστιχίαν τοῦτο γράφῃ σφάλλεται γάρ, ὅς τοῦτο ποιήσει. — 1. γίγνεται. — 2. βίβ] χρόνω. — 3. φέρη. — 6. πάθας. — 18. οἰδᾶ (!) με. — 22. πάθη. — 31. δ' ἀτιμον (!) ὡς. — 32. τὰ. — 39. ὦχ' ὡσμ'. — ὅπ.ν. — 42. κακῶς. — 45. υπεκλεψε. — 48. καταρτίσας. — 57. ὦσαι, sed ab alia manu in σώσαι mutatum. — βυθῶν. — 72. ἤλπισεν. — 78.

πεπεικότων. — 79. τὸ. — 81. δειλίη. — 83. οὐ! οὐ δὲ. — 104. δίδαξ'. — 106. νόμῳσ'*, corr. ab alia manu. — 109: ταύτην αἰτεῖσθαι νόμοις καὶ. — 117. λόγου. — 125. ὦ λιθασμάτων corr. ab alia manu in ὀλισθησμάτων. — [126.] — 144. δοκῶν. — 148.

πρόσθεν. — 150. περόντως. — 167. Τ. δ'] τέμνονσιν. — 172. δεδοικότας. — 192. μόγω. — 194. τοῦτ'. — 195. Pro priori τίς; τι. — 214. [Τὸ — 223. τὰ κείθι δ'. — 225. τι.

[p. 378.] III. Unusquisque versus duas in partes divisus. In mge: περὶ παρθενίας, ἐν τούτῳ τῷ λόγῳ τὸν συρακούσιον σωφρονα (!) μιμῆται. ὁῦτος γὰρ μόνος ποιητῶν ῥυθμοῖς τισὶ καὶ κωλοῖς (!) ἐχρησατο (!) μετρικῆς ἀναλογίας καταφρονησας (!). — 1. [σου.] — 2. κάθαιρε. — 3. π. ζ.] συ (!) ζήσης. — 4. κρείσσον. — συζυγίας. — 8. ἄνων. — 9. φέρουσιν. — Τρ. ὀσίας. — 10. πνεῦμα. — λειτουργά. — 11. μῆξιν. — 12. ἡμέτερον. — 13. σὸν δ'. — ὄλην. — 14. νοῖ. — 17. ἴν'. — 19. δ' ἀφθ. διαφθοράς. — 22. τοῖς] ἐν. — 24. Prius ὁ. — 26. ὁμ.] νόμος. — 27. σκια (!). — 28. ἔτι] ἐντι. — 29. ἔτ'. — ἐξήλθε. — [δ'.] — τὸ πνεῦμα δ'. — 31. συντεμοῦσα. — 32. συνανελθόντα. — 33. ἄ. σ.] ἀποσώζου. — 35. ἐκφοβεῖτω. — 36. θαρρείσης. — ἐκλυθῆναι. — 38. παρθενίας. — 41. τεταμένως. — 44. πετάσας. — 45. πίπτον. — 48. ἔνδεκα. — 50. που. — 51. σ.] σώφρον ἔστω. — 52. πορνεοῖ. — 62. πληγῆς. — βελίου. — 64. παρσιᾶ παρσιᾶς. — 67. σὺ] — 68. ἔχεις. — σοι. — 69. ἐπιστρέφη. — 73. ἤγειρε. — ὀδ'. — 76. ὄσος. — φιλία. — 77. ἔπειτα. — 78. ἀπολαβεῖν. — 79. μία] πᾶσα. — αἰεὶ] μόνον. — 80. ἔστ'. — 81. προσήγαγ'. — 82. μεταστρέψαι. — 83. [μῆ.] — ποτ' ἔνεκα. — [τι.] — 86. σε θρέψει. — 87. θηρί' ἐκφυγοῦσαν. — 88. [τόν.] — 90. Ὄς' θεός. — οἶδεν (!). — 95. χορεύεις. — 99. συνεισελθοῦσαι.

ἕμνος ἐσπερινός [p. 290.] XXXII.

1. σὲ καὶ νῦν. — 4. πνεῦμα. — τ.] ἐξάνάρχου. — 9. κτίσης τὰ πάντα. — 18. ὄλον. — 22. ἤκειν. — 31. στύγι (!). — 38. ἡρυχᾶτοι. — 42. μέρας. — ἐλέγῃ. — 44. θορσῖτω.

[p. 994.] XCIX.

3. δέξασθα.

RUD. VÁRI.

CSOKONAI ÉS TIEDGE.

Minden legkisebb adat, mely halhatatlanjaink életére, szellemi műhelyébe világosságot vet, fontos. Ez az elv vezérelt jelen fejtegetésemben, mely — bármilyen igénytelen is különben — érdekes bizonyysága lesz Csokonaink széleskörű olvasottságának.

Azóta, hogy Kölcsény ismeretes szigorúsággal írt kritikai megítélésében (Tud. Gyűjtemény III.) foglalkozott Csokonainak német 'originál'-jaival, sokan hozzászólottak már ehhez a tárgyhoz; kimutatták Bürger, Kleist, Salis, Blumauer, Hölty stb. hatását írónkra (l. különösen az Abafi-féle Figyelő XIX. és XXI. kötetében Harasztinak és Barótinak

dolgozatait) s bár ezekben a párhuzamokban nem egy meglepő kölcsönvételre akadunk, nagyjában mégis csak azt mondhatjuk, hogy Csokonai az ő kedvelt íróiból mindössze ihletet merített, és ott is, a hol eszmék vagy gondolatok átvételéről szólhatunk, oly ügyesen tette ezt, annyira beolvasztotta saját költői lényébe, hogy a múlt idők irodalmi szokásait ismerő összehasonlító philologus igaz gyönyörűséggel elemzi azt a sokféle hatást, a melyekből Csokonainak igazán jellemző, kidomborodó költői egyénisége alakult.

De még korántsem ismerjük teljes egészében Csokonai szellemi táplálékát.*)

Ime, egyet én is bemutatok, hogy Csokonai jövőendő életírójának csak némileg is megkönnyítsem munkáját.

Tiedge *Urania*-ja ez.

Tiedge (1752—1841) annak a határtalan subjectivismusnak légkörében nevelkedett, melyet Werthers Leiden teremtett meg. Csupa szív volt az egész ember és ebben igazi gyermeke korának, igazi tanítványa a Halberstadtban székelő Gleim apának. Kezdetben az epistolaria tartotta fogva, majd az elegiai idyll emelkedik túlsúlyra költői egyéniségében. A nagy természet a templom, a hová sokat hányatott életében ihletért menekült rajongó lelke. Már tanulóéveiben, a hallei egyetemen, megfogamzik benne a gondolat, hogy a lélek halhatatlanságáról tanítókölteményt fog írni. Bármilyen csábító is az alkalom, nem részletezem a költemény keletkezésének történetét, a mint azt a költő maga előadja saját életrajzában. (C. A. Tiedges Leben und poetischer Nachlass. Herausgegeben von Dr. Karl Falkenstein. Lipsce 1841. I. köt. 81, 204, 211, 267. oldal.)

A természet evangéliuma, a mint Goethe Rousseau Emiljét nevezé, már hatalmas hullámokat vert Európa szellemi életében, mikor Tiedge hallei kis lakásában barátaival szemben az ember erkölcsi szabadsága mellett síkra szállt. Úgy okosodik, úgy vitatkozik, akárcsak Rousseau savoyai lelkésze. Megszállja a kételkedés dæmona, de csak azért, hogy azt legyőzvé, annál biztosabb legyen az isten létébe és a lélek halhatatlanságába vetett hitének alapja. Elmondja Tiedge, milyen dühösen kelt ki ellene Gleim, mikor fölolvasta neki költeményének bevezető részét, a hol a költő kételkedése nyilatkozik meg; hogy ösztönözte ismét munkára az I. ének megjelenése a berlini Journal für Aufklärung-ban és milyen lelkesedést keltett a teljes műnek megjelenése 1801-ben. Maga

*) Jó volna utána járni a Kőlcsey említette Eschenburg-féle gyűjteménynek, az 1804. bécsi almanachnak, a hol állítólag Csokonai szerelmes dalait feltalálni. (L. Kőlcsey Minden munkái IV, 15.)

Gleim azt írta neki többek közt a második kiadás alkalmával (1802 decz. 3-án): «Ihre Urania, liebster Freund, ist ein Beweis für Unsterblichkeit. Ein sterbliches Wesen konnte so ein unsterbliches Werk nicht hervorbringen.»

A kit érdekel, olvassa el Reinold Kern-nek Beiträge zu einer Charakteristik des Dichters Tiedge (Berlin 1896) czímű értekezését, onnét megértheti, milyen páratlan hatása volt ennek a költeménynek a kortársakra. Úton-útfélen szavalták, énekelték.

De mintha csak magáról zengte volna:

Eh' der Rasen uns begräbt,
Hat uns schon die Zeit begraben.

Urania I, 233—4.

Már életében -- nyilván a korszellem megváltozásával -- sokat vesztett népszerűségéből, az utókor pedig édeskeveset foglalkozott vele.

Három évvel az Urania megjelenése után, 1804-ben, született meg irodalmunk legjobb tanítókölteménye, *Csokonainak A lélek halhatatlanságáról* írt búcsúztatója, a mely a század elején a legolvasottabb költemények közé tartozott. És méltán. A lélek halhatatlanságának kérdését költői nyelven, megható bensőséggel, minden philosophiai bizonyításnál többet érő vallásos ihlettel oldotta meg. Az eszmék legmagasabb légkörében mozogva, mintegy átszellemült lélekkel szólt a tárgyról. Félig már úgysis a halhatatlanság volt, mikor a költemény megírásához fogott; gyöngye teste már csak ideig-óráig kötötte a földhöz. Talán azért énekelt annyi lelkesedéssel, mert maga is vigasztalást keresett már szenvedései közepette, a földi lét határán állva; mert ott zsongtak már lelkében 'az örök lét érzései'. 1804 április 8-án kapta a Debreczenben élő beteg költő Rhédei cs. kir. kamarás megbizását, hogy elhunyt felesége fölött búcsúztatót mondjon Nagyváradon a hatottas háznál. Hét nap mulva, április 15-én már elszavalta a körülbelül 1000 versből álló költői búcsúztatót. A hűvös esti levegőtől, mely az izgatott költőnek és szavalónak izzadság ellepte arcját végigsimogatta, olyan tüdőlobbot kapott, hogy csak egy heti orvosi ápolás után térhetett vissza Debreczenbe. Hátralévő napjaiban kevés öröm és sok szenvedés jutott osztályrészeül.

Ez a költemény szenvedésben fogamzott meg, mint a kagyló igaz gyöngye.

A költeményhez csatolt Előljáró Beszéd meglévő részében arról szól Csokonai, miért választotta materiául 'a hitnek és vallásnak ezt a sarkalatját'. Nagy kár, hogy nincs meg egészen ez az előszó: Bizonyára megemlékezett benne az író az ő philosophiai olvasmányairól, vagy éppen Tiedgéről is. Mert hogy az Uraniát olvasta, azt nemcsak a költeménybe itt-ott beleszótt, rövidebb versekben írt ódák sejtetik, a mint ezt Haraszi

is megemlíti* (Figyelő XIX). Mert ez végre is csak külsőség. A tartalmi összehasonlításnak kell a kérdést eldöntenie.

Czélomnak megfelelően állítom egymás mellé Csokonai és Tiedge gondolatmenetét, a nélkül, hogy a részletekbe becsátkoznám.

Csokonai:

A lét és nem-lét kérdése szorítva hat a szívre. Remény és kétség közt lebeg. Mi szükség volt élnie, ha úgylis el kell vesznie. Jobb annak, a ki nem született. A pusztulás sárgán nyújtja felé kezét és azt kiáltja neki: elveszel! másrészt a reménység int felé, biztatva őt, hogy mennyből szállt belé a lélek.

Kéri lelkét, szálljon magába, vizsgálja meg saját természetét s fejtse meg saját lételét. (I.)

A halál csak azt semmisítheti meg, a mi részekből áll. A lelket legfőlebb az isten tehetné semmivé, de ezt az igazság istenétől föltételezni vétek.

Ha így állna a dolog, akkor a barmoknál is szerencsétlenebbek volnánk; mert akkor az ész megsalta volna az embert, az erkölcs «ösztővér reménnyel kecsgettette volna».

Lehetetlen, hogy a gonoszok veretlenek maradjanak, hogy «a virtus pusztáján bujdokló» ne kapja meg jutalmát a másvilágon. Érti a költő, hogy ha itt betölté helyét, az úr tronusa elé jut. Érezték ezt az emberek minden időben;

Tiedge:

Átkozza felvilágosodottságát, mely megfosztotta a boldogító hit-től. Erőt vett rajta a kételkedés. A «*Sein und Werden*» sötét éjszakából feléje intő ködképek. A természet nagyszerűsége láttára föl-emelkedik lelke az istenég eszméjéhez, de ha az emberi életre veti tekintetét, újra erőt vesz rajta a kételkedés: Van-e Isten? Ne kérdezd! remélj ember! A remény segítségül hívása. És a lélek? Mi az, mi lesz belőle? Nincs rá felelete.

Ha nincs folytatása a létnek, akkor az állat egy fokkal magasabban áll, mint az ember, mert az nem érzi az örök halált. De mintha mégis volna bennünk utalás a másvilágra: az erény. Van-e erkölcsi szabadságunk? Kétség és remény közt lebeg. (I.)

Az ember érzi saját tudásának véges voltát; az igazság birodalma pedig végtelen lévén, végtelen szellemet tételez föl. Létezik a szeretetnek és igazságnak istene. Az emberiség már ősidők óta hitt istenben; már az ó-világban, a Nilus

*) Haraszti u. o. ezenkívül még a két műben nyilatkozó deismust is közös vonásnak tartja. Csokonai nem volt deista, Tiedge is hívó keresztény lélek, mert az Urániából vont ex silentio következtetést megdöntik többi költeményei.

világban tapasztalható vizsás állapot festése (Cs. II, T. I, 111 és 153, II, 257) vagy a bányász életéből vett kép (Cs. III, T. III, 208); és a lélek felbonthatatlanságából vett argumentum (Cs. II, T. IV, 507) stb., de nem akarnám ilyen szörszálhasogatással az olvasó türelmét próbára tenni s végre is tisztán áll előttünk a dolog. Csokonai bizonyára már jóval az ő búcsúztatójának elkészítése előtt olvasta Tiedgét s nem lehetetlen az sem, hogy Rhédei fölszólítása nélkül is megírta volna tanítókölteményét.

TEVELI (MAURER) MIHÁLY.

EZÉKIEL IRATAI.

E címre bátran szabadalmat lehetne venni, mert a velejelzett dolgot előbb fel kellett találni. A feltalálás dicsősége nem engem illet, hanem Cserép József urat, a ki e *Közlöny* XXIV. évfolyamának I. füzetében — az ünnepi füzetben — e kedves ajándékkal lepett meg bennünket. Én csak azt teszem, hogy «Ezechiél» helyett (49. lap) magyarosan Ezékiélt írok.

A vitatkozás nem kenyerem, mások munkájának rosszakaratú ócsárlása nem szokásom. Csak mint e *Közlöny* igénytelen munkatársa, a ki a *Közlöny*ben foglalt minden sorban tudományos igazságot és okulást keres és a ki feltételezi, hogy mások szintén magukévá teszik a *Közlöny*ben nyújtott tudományt — csakis e szempontból szólok fel, nehogy Cserép úrnak állításai, melyek mint látni fogjuk, merőben hibásak, alkatrészeivé váljanak a szépen fejlődő magyar tudománynak. Reményem, hogy Cserép úr ki fogja érezni soraimból, hogy csakis a tudományos igazság vezérel, midőn dolgozatára észrevételeket tesz.

«Ezékiél iratai» nem léteznek. Mi ismerünk egy Ezékiél profétát, a kinek «könyve» helyet foglal az Ó-Testamentom gyűjteményében. Így per *könyv*, és nem per *iratok*: szokás, úgy hiszem, a Szentírásban foglalt művekről beszélni. Aztán ismerünk egy másik Ezékiélt, a ki — Cserép szavai szerint — «Alexandriában a Ptolemaiosok udvaránál élt.» Ez az Ezékiél tragédiákat írt; így mondja *Clemens Alexandrinus (Stromata I, 23, 155.)*: ὁ τῶν Ἰουδαίων τραγωδιῶν ποιητής, és ugyancsak így *Eusebius (Praep. Evang. IX, 28.)*: ὁ τῶν τραγωδιῶν ποιητής. Ezékiél ennél fogva több zsidó tárgyú tragédiát írt; maradni azonban csak *egy* maradt reánk, és ez is csak kivonatban, a mennyiben Eusebius sűrűn excerpálja. E tragédiának címe, a mit különben Cserép is közöl, Ἰζαγογή, azaz «kivonulás»; v. ö. Mózes II. könyvének görög címét: Ἰζόδοος, a mi szintén kivonulást jelent. Ezékiél ugyanis Egyiptomban élén, tragédiájának tárgyául az izraelitáknak Egyiptomból való kivonulását választotta,

tehát ép azt a thémát, a mivel Mózes II. könyve foglalkozik. Hisz oly sokszor élünk közbeszédben is e könyv címével, az *exodus* szóval! Ha soha sem láttuk volna Ezékiél művének töredékeit, akkor is eleve kijelenthetjük, hogy az izraeliták kivonulását tárgyaló drámai költemény nem tartalmazhatja azokat az «architektonikus kifejezéseket», melyekkel Cserép úr operál. Ha Cserép úr erről meg akar győződni, olvassa el a következő munkát: *Fragmenta Euripidis, iterum ed. F. G. Wagner (accedunt indices locupletissimi, Christus patiens, Ezechiel et christianorum poetarum reliquiae dramaticae*, Páris, Didot, 1846.

Dicséretére legyen mondva, Cserép úr nem is kelti azt a látszatot, mintha ő magát Ezékiél művét olvasta volna, hanem mindjárt a Stephanus féle Thesaurusból veszi adatait. De az épen sajnálatos a dologban, hogy egy philologus nem bír eligazodni e Thesaurus egy cikkében. «*Ἐλαμ* . . . quod apud LXX . . . Ezech. 40, 7, 24, 25, 26 legitur» . . . A kérdéses szó tehát olvasható a Septuagintában, Ezékiélben itt és itt. Más szóval: A héber Ezékiél könyvnek abban a fordításában, melyet Septuagintának nevezünk. Lehetséges-e, hogy egy philologus ne tudja, mi a *Septuaginta*, illetőleg ennek a jelzése LXX? Miért keveri tehát bele Cserép úr a *drámairó* Ezékiélt? Avagy szokás egy drámát így idézni: 40, 7, 24, 25, 26? A dolog annál csodálatosabb és érthetlenebb, mivel Cserép az utolsó jegyzetben maga is fejezetekről beszél, a mi jól illik egy bibliai könyvhöz, de nem egy drámához!

Magyarázatúl hadt mondjak el egy pár dolgot. Ezékiél próféta a 40. fejezettől kezdve a jövődő ideális jeruzsálemi templomot írja le. Az épület részeinek leírásában van egy pár szokatlan héber kitétel, melyeket, minthogy a héber nem élő nyelv, most már egész pontosan nem értünk. De nem értették már ama görög fordítók sem, a kiktől a Septuaginta való (*septuaginta interpretes* = hetven fordító). Ezeknek az volt a szokásuk, hogy a mely héber szónak értelmét nem tudták — és az nem ritka eset — azt fordítása nélkül, csak görög betűkkel átírva, meghagyták fordításuk szövegében. *Ilyen fordítás nélkül maradt héber szó az is*, melylyel Cserép úr ismertettet meg bennünket. Ilyen *crux interpretum* féle szóról képtelenség azt mondani, hogy akár «későn», akár «lassan» gyökeret vert és hajtásokat eresztett volna a görögben. A görögben az *αἰλίη* szó és mindazok a variánsok, melyeket Cserép idéz, nem más, mint érthetetlen betűcomplex vagy mit sem jelentő hangok. Az örmény nyelvre nézve p. o. ezt mondja *Hübschmann* (*Armen. Grammatik*, Leipzig 1897, I, 325): Die ursprünglich hebräischen Elemente, . . . stammen alle aus der Septuaginta, sind also auch durch das Griechische hindurchgegangen und im Uebrigen, von den Namen abgesehen, der Sprache ganz fremd geblieben. Csak ritkaság, hogy ilyen szó másutt, mint a bibliafordításban előforduljon; ilyen ritka esetet tett *Carrière* szavá a legutóbbi

párisi orientalista congressuson, melyről ugyancsak *Hübschmann* számol be (*Anzeiger der Indogerm. Forsch.* X, 42). Maga az a körülmény, hogy a szó létezik görög habitusban, még nem teszi a szót göröggé, legkevésbé olyan mértékben, hogy a latinok ki ne érezték volna a szónak idegen mivoltát és nyakra-főre siettek volna azt meghonosítani a maguk nyelvében. Mondanom sem kell, hogy ezek után a Cserép által megkísérelt egyeztetésről *elementa* és a héber *אילאם* között *szó sem lehet*.

Ezzel a dolog merituma le van ugyan már tárgyalva, de azért egy pár szóval mégis megvilágítom philologusunknak még módszertani hibáit is. Cserép Hesychiussal kezdi bizonyító eljárását. Ő ugyan látja már a Schmidt-féle Hesychius-kiadásban is, hogy baj van a szövegben, a mennyiben a hiteles codexek *ἐλάμ* és nem *ἐλάμ[αν]* alakban ismerik a kérdéses szót; de ő mégis csak *ἐλάμαν* alakkal operál. Az általa használt Thesaurus-cikkben plane kétszer is láthatta, hogy *ἐλάμαν corruptum*, hogy *ἐλάμαν citiose*, de azért Cserép mégis a rosszul tradált szóalakot pártfogolja. Szabad-e ilyesmit philologusnak tenni? Cserép ugyan azt mondja, hogy a végezet (Endung) kedvéért teszi, mért *ἐλάμαν* görög szabásu (igen, barbár-görög!), *ἐλάμ* nem az. De épen abból, hogy a szót (Cserép állítása szerint) görög kaptafára vonták, lehet látni, hogy a szó nem él, mert életben levő szót nem szokás szabászati műtétnek alávetni. De feltéve, hogy *ἐλάμαν* alak létezik, hogy lesz még ebből *ἐλαμόντα*? Erre nézve Cserép az *αἰλαμμών* alakot vonja be a discussióba, mely alak azonban nem más, mint *otromba íráshiba αἰλαμμώνθ* helyett, mint a hogy sok codexben van (Cserép is idézi az utolsó jegyzetben), és a hogy a héber szöveg tényleg megkívánja. Lásd *Origenis Hexaplorum quae supersunt*, ed. Fr. Field, Oxonii 1875, II, 876. Ámde azt hiszem, hogy e munkára, mely Origenes, a híres egyházatya, bibliai munkájának töredékeit tartalmazza, hiába utalok, mert Cserép úr itt is csak a neki tetsző szóalakokat fogja meglátni.

Még nagyobb módszertani hiba az, hogy Cserép úr egyetlen tanúnak a hitelére támaszkodva, közkeletűnek mond a görögben olyan szót, mely még a latinba is átment volna. Hesychius ugyanis, a ki csak szótáríró, a szó közkeletűségéről természetesen nem tanuskodhatik, marad tehát csak az egy Zonaras, kit Stephanus idéz, és ez elég Cserépnek. Nyomorúságos életjel ez! Az igazság persze az, hogy Zonarasnál sem él a szó, hanem Zonaras, a keresztény egyház-író, átvette a szót a bibliából.

Cserépnek hiába mondja ugy Hesychius glossája, mint Stephanus cikke, hogy a kérdéses *αἰλάμ* szó, már a mennyiben az összefüggésből kitűnik, azt jelenti, hogy *vestibulum, porticus*. Cserépnek a *limen* küszöb jelentésre volt szüksége, hogy az *elementum* fogalomhoz eljusson. Igaz, hogy könnyebb a küszöbön átugorni, mint a küszöbről *elementum*hoz ugrni, de azért Cserép úr ezt az ugrást is megteszi. Csak az a baj, hogy

a *limine* hibás a küszöb. Az a héber szó ugyanis, melynek *limen* volna a fordítása, egészen más szó, mint a sokat emlegetett *αἶλλο*, és nem is tartozik ide. Erről mindenki meggyőződhetik, a ki nem restelli a fáradtságot, hogy Ezékiél 40. fejj. 6., 7., 9. verseit elolvassa Hieronymus latin fordításában. Az *αἶλλο* ugyanis mindig *vestibulum*, azaz, a Septuagintában fordítatlanul maradt héber szót Hieronymus némi hozzávetéssel jónak látja így fordítani; a *limen* szóval egészen más héber szót ad vissza.

Ezt az egész fejtegetésemet röviden így is tehettem volna, hogy azt mondom: A ki nem tud arabusul, ne beszéljen arabusul. Fejtegetéssel azonban nemcsak Cserép cikkének helytelenségét akartam kimutatni, hanem kifejezésre juttatni kívánom azt is, hogy a két rendbeli philológiának, a klasszika és a sémi philológiának vannak ú. n. érintkező pontjai, melyeket csak a hozzáértő embernek szabad megérinteni. Itt korántsem specziális zsidó disciplináról van szó, melynek tudását utóvégre a klasszikus philologustól kívánni nem lehet, hanem a klasszika philológiának egy nagy ágáról, a zsidó hellenismusról, melynek hazánkban, sajnos, nincs művelője, melynek elhanyagolása azonban, mint látuk, csúnyán megboszulja magát.

Dr. KRAUSZ SÁMUEL.

HAZAI IRODALOM.

A magyar irodalom története. Irta dr. *Horváth Cyrill*. Első kötet.

A régi magyar irodalom története. Budapest, Athenæum. 1899. n. S-r. 755 l. Ára 12 korona.

Ezen a testes kötetten, mint az *Előszó* mondja, három esztendő alatt együtt dolgozott az író és a nyomtató, hogy benne megismertessék a magyar irodalom történetét, de úgy, hogy az irodalom lehetőleg részletesen és közvetlenül táruljon föl az olvasó közönség előtt, — és itt a szerző főként a laikusokra gondol. Ezért kerülni kíván mindent, a mi a szakemberek dolga: a kérdések történetét, a hypothesiseket, a tudományos szint és elvontságot, egyedül a lényegest nyújtva, a mi iránt a nagy közönség érdeklődhetik. A könyvíró programja világos: a magyar irodalom történetét lehetőleg részletesen tárgyalva kívánja a nagy közönség előtt népszerűsíteni. Részletesen, de nem a tudományos szín és elvontság jellegével, hanem úgy, hogy lehetőség szerint az emlékeket szólaltassa meg s mindenből a lényegest nyújtsa, a mi iránt a nagy közönség érdeklődhetik.

Az *Előszó*nak ily értelme irányt szab a bíráló elé is, tehát bizonyos illendőségi formákat állapít meg, a melyeket a méltányosság elvénél fogva

elhanyagolni nem szabad. Annál kevésbbé szükséges ezt tennie, mert az író maga vallja meg, hogy célját nem tartja teljesen megvalósítottnak. Beismeri, hogy, ha a munka nyomtatása nem folyik együtt annak írásával, számos részleten rövidített, másokon ismét bővített volna s egyet-mást kijavított volna. Érti mintegy, hogy a kidolgozás egyenletessé tételére, az anyag beosztására, az adatok mérlegelésére vagy pótlására volna szükség, de bizik abban, hogy az ily foltok nem rontják le a terjedelmes munkának minden értékét s azért abban a tudatban adja ki könyvét, hogy megtett mindent, a mit tehetett. Az *Előszó* tehát nem csupán irányt mutat az olvasónak, hogy szempontját mérlegelhesse, hanem egyúttal vallomásokat is tartalmaz a munka érdemére nézve.

Ridegen értelmezve e vallomásokat, azt kellene kérdezni, mit keres ott a bíráló, a hol a szerző maga teljes beismerésben van? Azonban úgy látszik, hogy e vallomások inkább villámhárítók s a beismerés inkább szónoki figura, vagy taktikai fogás. Egyelőre élet veszi a komolyabb kísérletnek, mely nem a laikus olvasó horizontjáról nézi a vaskos kötetet, vagy fölöslegessé teszi ama pontok védelmét, a melyekről már maga a szerző is lemondott. Vallomásaiból tehát rideg értelmezéssel az következik, hogy e munkában nem kell tudományos szint és elvontságot keresni, mert az a laikusoknak készült; továbbá, hogy ne bíráljuk e népszerűsítő munkában sem azt, a legújabb eredményeket adja-e, sem azt, hogy kidolgozásában a népszerűsítő művek koszorújáért küzd-e, az előadás, a kidolgozás gondossága, eleven stílje és tartalmi becse lelkesítik-e munka közben? Ridegen szólva tehát a bíráló arra van kényszerítve, hogy a könyvért annak készülési módját, az íróért a nyomdát tegye felelőssé; hogy ne a könyvet, hanem az író szorgalmát mérlegelje, a mely valóban méltó a dicséretre s az elismerésre, hiszen három esztendő alatt készült s oly időben, mikor évenként heti 35, néha negyvennél is több órát kellett az írónak különféle intézetekben tanítania. Ridegen szólva, azt is meg lehet kérdezni, hogy az irodalmi művek, a tudományos munkák bírálója előtt az ilyen nagyon is subjectiv indokok megállhatnak-e, mert hiszen a bírálat sohasem keresi s nem keresheti az írói műhelyek titkait, hanem csak azt a kész productumot, a mely belőlük kikerül. Ridegen szólva tehát: ne keressünk e műben tudományos szint és elvontságot, mert ez a nagy közönségnek, a laikusoknak szól; ne keressünk benne egyenletesen kidolgozott, pompás elrendezéssel beosztott anyagú és a legújabb eredményeket felölélő népszerű olvasmányt, mert az író együtt dolgozott a nyomdátóval, hanem keressük egyedül a *lényegest*, a mi iránt a nagy közönség általában érdeklődhetik. — Ridegen szólva, a népszerűsítő művek első sorban a meglévő tudományos állapotot vagy eredményeket közlik az olvasókkal, a tudományos szín és elvontság tehát nem hiányozhatik belőlük, azaz anyagukból, de szükség szerint kerülni kell, hogy

az előadás ne legyen elvont, száraz, tudományosan lapos; másrészt épen e miatt az anyagot jól beosztani, a tudományos eredményeket művészileg feldolgozni s kellemesen vonzó előadásban nyújtani, mindez oly feladat, a melyre a csiszoló, diszítgető, szóval a művészi munka csak akkor vállalkozhatik, ha a nyomda nem ül az író nyakán kéziratért.

E kritikának e ridegen értelmezett szempontok követése nem lehet feladata s nem a szerzővel szemben, a kit codex-irodalmunk avatott bűváráként és régibb irodalmunk ismerőjeként tanultunk eddig megbecsülni. Mert a kritikának mindig magasabb szempontból kell a maga dolgát végezni, mint a hogyan az író subjectiv felfogásával művét az irodalomba beállította. Ime tehát Horváth Cyrill eddigi érdemei és az általános kritikai szempont nem engedik, hogy az *Előszónak* rideg értelmezéséből induljunk ki akkor, a mikor erről a műről megemlékezünk. Az írónak nagyon is subjectiv indokait elhallgatni még sem lehetett s így rá kellett mutatni arra, hogy a burkolt értelmű előszó irányítását követve, a műnek és az írónak egyformán kellemetlen szolgálatot teszünk. S így nem marad más hátra, mint hogy magunk tűzzük ki bírálatunk szempontjait, megelégedvén azzal, hogy az *Előszó* utasításait kellően tiszteletben tartjuk. Azonban még sem hallgathatjuk el, hogy e mű ránk azt a benyomást tette, mintha túlnőtt volna a tervezet határain, mintha az első conceptus csontvázára az írónak munkára kész tolla a kelletténél nagyobb testet rakott volna.

Irodalmunk történetének ez újabb eredményéről szólva, természetesen fog látszani, ha e tudománynak mai állásáról és művelőiről röviden megemlékezve, kísérletet teszünk arra, hogy e munka megítélésére alkalmas szempontot találhassunk.

Az irodalomtörténet, mint önálló disciplina, minálunk alig élt félszázadot. A mit tudunk, a mit ismereteink beérnek, azt a tudományos területet. jóformán félszázadja fedezték fel és intensívebben negyedszázada művelik. Toldy Ferencz előtt hosszú ideig csak a kezdet kezdetén állottunk, néhány bizonytalan kísérletet végeztünk, bátortalanul indult s hézagos könyvészettel, félénk és hiányos compendiumokkal és ingatag összefoglalással. Formát e tudomány anyagának Toldy adott, a feldolgozásra példát ő mutatott s az új tudomány művelésére ő serkentett és lelkeségével, példájával ő buzdított. Toldy óta, Beöthy Zsolt könyveit kivéve, inkább iskolai czélokra szánt irodalomtörténetek jelentek meg, a szorosan tudományos irányú munkásság a monographiákra adta magát. Bodnár Zsigmondnak összefoglaló nagy műve egyrészt még befejezetlen, másrészt inkább kísérlet az erkölcsi élet törvényének az ő módja szerint értelmezett bemutatására, róla tehát itt bővebben nem szólhatunk. Az iskolai kézikönyvek részint Toldy, részint Beöthy nyomában jártak, egyik hívebben, a másik önállóbban, de mindannyian meglehetősen a mesterek

nyomán. Ezek azonban, mint tanítási czélt szolgáló munkák, s mint taposott úton járók az irodalomtörténet fejlődésére alig hatottak. A munka súlya a monographiákra esett s itt igazán nagy eredményeket ért el. Toldynknak néhány tanítványa, majd Gyulainak és Beöthynek a tanítványai léptek sorompóba, s megalkották e tudomány művelőinek mai gárdáját, mely önkénytelenül és természetszerűen fogadván el a munkamegosztás elvét, az egyes korok és a különféle kérdések bűvárlatába merült.

A régi, dogmatikus irány, melyet Toldy képviselt, helyet adott az új, pragmatikus iránynak, melyet e tudományok mai vezetői és művelői képviselnek. Toldynk összefoglaló irodalomtörténete már újdonkorában is elmaradt volt az európai színvonallal szemben. Emellett néha elfogult, több helyütt hiányos és nem mindenben megbízható. Azóta, hogy a világ nagyot fordult, e fogyatkozások annál jobban szembe tűntek, de akkor tűntek föl Toldy munkásságának rendkívüli erényei, maradandó érdemei is. Az egyik oldalon a kezdés dicsősége, a fáradhatatlan szorgalom és az ernyedetlen munka minden korszak kritikáját ki fogja állani, a másik oldalon lelkesége, erős nemzeti, majdnem politikai tendenciája az elnyomatásnak szomorú éveiben a nemzeti hála és elismerés koszorúját biztosították számára. Azonban egyik nap a másíknak ellensége levén, halála után a tanítványok s majd az új irány emberei kezdték a Toldy emelte épület hiányait fölfedezni. A tanítványok nemes ambícióval a mester művének tatarozásán munkálkodtak, az új irány emberei meg új épület alapozásán fáradoztak s a régít élesen bírálgatták. Így indult meg az irodalomtörténeti munkásságnak új iránya, a mely a monographiák jelentőségét fölismerve, maga is a monographiák művelésére szánta munkásságát és tevékeny szorgalmát. Egy ideig megelégedtek azzal, hogy Toldy nyomán tarlózzanak, hogy könyvének hézagait pótolgassák, adatait és fölfogását megcorrigálják, azután az új irányok hatása alatt szoros philologiai, majd pragmatikus történeti módszerrel kezdték az egyes fontosabb kérdéseket megoldani. Lassankint helyet foglalt az új disciplina, a mely megkövetelte a komoly ismereteket, az önálló és módszeres kutatást, a pontos eredményeket s a feldolgozásnak modern színvonalát. A monographisták munkáiból fog majd egykor az új magyar irodalomtörténet megalkottatni, azokéból, a kik eddig dolgoztak, de főként azokéból, a kik ezután fognak dolgozni. Mert, hogy a munka javarésze még hátra van, — mindannyian tudják, a kik komolyan s lelkiismeretesen dolgoztak e tudománynak bármily mellékes kérdésében. Az új irodalomtörténet föladata lesz, hogy a magyar szellem életének egész folyását földerítse, történetét megírja s a nemzeti lélek rajzát megalkossa. Hogy ne csupán ismertesse, hanem meg is magyarázza a magyar szellem munkáit, hogy ne csupán megtalálja az idegen szellemmel való kapcsolatokat, hanem meg tudja határozni azt is, mennyiben s mi által tudott az

idegen ránk hatni s e hatást mi hogyan fogadtuk el; továbbá, hogy ne csak constatálja a fejlődés eseményeit és irányait, hanem bele is tudja állítani a nemzeti mult árjába. A régi irodalomtörténet a nemzeti történetnek egy kis fejezete volt, az új nem részlete a képnek, hanem annak lelke, belső tartalma, színe, — szóval a nemzeti mult folyásának szellemi tartalma, mely megismertet a nemzeti lélek és izlés fejlődésében a nemzeti egyéniséggel s annak kialakulásával.

Nem véletlen, hanem szigorúan logikus fejlődése az eseményeknek, hogy az Akadémián kitűzött Semsey-féle pályázat meddő maradt. Irodalomtörténetünk mezeje nincsen még minden irányban megmunkálva. A XVI—XVIII. századok irodalmának számtalan kérdése van, a melyet meg sem bolygattak, a régi magyar művelődés és szellemi élet ismerete még mindig a régi nyomokon halad s a legújabb kornak még könyvészetesíncsen összeállítva. Ily módon azután az a helyzet áll elő, hogy akár-melyik monographista bármely pillanatban a legnagyobb könnyűséggel megtépdeshetné az összefoglaló irodalomtörténetíró koszorúját, a ki természetesen nem lehet minden korszaknak és minden kérdésnek önálló bűvára, ismertetője és ismerője. Nem véletlen, hogy az első komoly igényű irodalomtörténet, a melyet korunk alkotott: a Beöthy-féle Irodalomtörténet, a specialisták *monographikus feldolgozásainak* gyűjteménye. Mindez pedig arra eszméltet, hogy e téren még mindig rendkívül sok tenni valónk van s hogy e munkát csak öntudatos program alapján keresztül vitt munkafelosztással s az alkalmas erők felismerése és munkába állítása által lehet majd elvégezni.

Ily viszonyok között a nagy magyar irodalomtörténet, mely e tudománynak nemesebb ambíciójával jelenhetnék meg, még egylegre a jövő feladata. Mert nem csupán azzal a nehézséggel találkozunk, hogy a rendszeres apparatusok (teljes és megbízható könyvészet, forrástanulmányok, életrajzi lexikonok, szövegkiadások, irodalomtörténeti emlékek és források) nem állanak a kívánt mennyiségben rendelkezésünkre, hanem a monographikus földolgozások sem ölelik föl a multnak egész történeti folyását. Így azután a földolgozó kénytelen forrástanulmányokba bocsátkozni, vagy a részletek kutatásában elmerülve, a monographiák írói közé állani. A nagy irodalomtörténet, melynek még alapjai sincsenek lerakva, egy ideig várhat magára, de a közönségnek szüksége van arra, hogy egy kisebb s az egyes kérdéseket mai állásukban felölelő, és egységes fölfogásban előadó munka kerüljön kezébe. Szüksége van arra a tudománynak is, mely a dolog természete szerint és a fejlődés elvénél fogva, az összefoglaló és minden iránt tájékoztató kézi könyveken és a részletekben elmerülő monographiák és a megbízható apparatusokon emeli föla maga nagy épületét. Irodalmunk történetének ezek alapján tehát egy, az eddigi eredményeket methodikusan összefoglaló s minden kérdésben tájékoztató

kézikönyvre volna szüksége, mely terjedelmére a Beöthy-féle nagy re-dactio s az ő kézikönyve között foglalna helyet. Ez a könyv egyfelől hűséges kalauza volna az irodalomtörténet munkásainak, másfelől kedves olvasmánya lehetne az érdeklődő közönségnek. Ez a könyv alapja lehetne egy későbbi nagy műnek is, ha t. i. szerencsésen oldaná meg föladatát, eltalálva a hangot s a mértéket, mert igazi sikere ettől függene. — E műnek régen érzett hiányát sem az írók, sem a kiadók nem iparkodtak megszüntetni, hanem e helyett, az írók a jól jövedelmező tankönyviráshoz fordulnak, a kiadók pedig vagy nem gondoltak rá, vagy, miként Horváth Cyrill munkája mutatja: a népszerűsítés feladatára vállalkoznak.

Az iskolai könyvekről nem akarván ez alkalommal szólni, a népszerűsítő irányról kell Horváth Cyrill műve kapcsán rövidesen megemlékezni. S itt találok meg azt a szempontot, a melyből a könyv bírálata-ra szükségünk van.

Az előbb elmondottakból kitűnik, hogy irodalmunk történetének mai állása szerint még nem vagyunk abban a helyzetben, hogy e tudomány népszerűsítésére szükséges összefoglaló könyvet kínálhatnánk a könyvpiacon. Egy tudomány népszerűsítése a meglévő tudományos felfogások alapján s az ismert eredmények fölhasználásával készült műben történhetik, a mikor az írónak sem az anyag, sem a beosztás, sem a felfogás, sem az eredmények nem sajátjai. Sajátja csupán az előadás, a stil és a nyelv. Ily módon irodalmunk történetét vagy Toldy, vagy Beöthy nyomán lehetne népszerűsíteni, ámde az író mindakettővel szemben nagy nehézségekbe ütközik. Mert irodalmunk történetében Toldyt alapul már nem vehetjük, még körvonaláiban, főtagozataiban sem. Beöthy pedig irodalmunk történeti ismertetésében és nagy Irodalomtörténetében már maga elvégezte a kézikönyv s a népszerűsítő nagy mű munkáját. Az pedig igen nagy és kényes kérdés, hogy egy oly erősen jellegzett írói egyéniség művével szemben hol kezdődik s hogy történhetik az írói tulajdon felhasználásának méltányos szabadsága.

Horváth Cyrill, a kit, mint tankönyvirót már ismertünk, kit, mint középkori míveltségünk és irodalmunk kutatóját megbecsülünk, mostani munkájával mint összefoglaló irodalomtörténetíró lép elénk s terjedelmes munkájával szerényen a népszerűsítőkhöz közé számítja magát. Előzőleg már megemlékeztünk az előszóban olvasható vallomásairól s arról, hogy vele szemben nem elégedhetünk meg azzal, hogy őt a saját szempontjai szerint ítéljük meg. Munkája nagy arányaival, illusztrációival, a kérdéseknek szélesebb mederben való tárgyalásával, előadásának terjedőbb folyásával, úgy látszik, azt igényli, hogy ne a másod-harmad kézből dolgozók közé soroljuk. Eddigi működése is arra figyelmeztet, hogy róla nem szabad mint pusztán népszerűsítőről beszélnünk. Könyve is

arra tanít, hogy komolyabb becsvágy lebegett szeme előtt. S mégis, ha jól megfontolva szólunk róla, nem hallgathatunk el két észrevételt.

Az egyik, hogy nem tudta megtalálni az előadásnak azt a módját, a melyik ambíciója volt; a másik, hogy nem tudott anyagán uralkodni. A mint könyvét megindítja, éreznünk kell, hogy komolyabb feladatra törekszik. Az első könyvek még vázlatosak, az eddig ismert eredményeket tetszetős formában s kellemesen foglalják össze, bár érezzük, hogy a tárgyat nem minden irányban dolgozzák át. Az ősmagyarországról rajzolt kép, ha ismert nyomokon halad is, de nem plasztikus, a keresztyén Magyarországról szóló második könyv nagy általánosságban mozog s a királyságnak inkább politikai, mint művelődési viszonyaival foglalkozik. A legrégebb nyomok és emlékek magyarázatahoz félve nyúl s tárgyát nem tartja biztosan kézben. A magyar mondák világa, a krónikák szelleme s értéke, a bennök fönt maradt mondai örökség ellapul nála, sem megérteni, sem mélyökre hatolni nem törekszik. Középkorunk még javarészen ismeretlen terrén. A mondafejtés és a szellemi élet kihüvelykezése csak részben sikerült eddig, legfeljebb az általános műveltség kereteinek és analógiáinak alkalmazásában szokták a hazai viszonyokat bemutatni. Nem tagadjuk, ez a legnehezebb kérdések közé tartozik irodalmunkban, mert historikusaink meglegegedtek a politikai történet ismertetésével, irodalomtörténet íróink pedig nem mélyedtek kellően bele a nemzeti élet emlékeinek (az okleveleknek) gondosabb tanulmányába. Szerzőnk sem tette, de az ismert eredményeket gondosan fölszívta és földolgozta. E fejezetek osztoznak az ötödik s a többi könyvek sorsában: szorgalmas és figyelmes író művei, de nem állanak egy színvonalon a *Harmadik Könyvvel*, a mely a munkának legszerencésebben dolgozott része.

Ez a könyv a kolostori műveltség rajza. A szerzetesek élete és művelő hatása, a codex-irodalom, annak művelői és olvasói, emlékei és forrásai, — szóval Horváth Cyrill specialis bűvárlatainak köre, a melyet eddigi tanulmányaival Szilády Áron és Katona Lajos mellett a legnagyobb eredménnyel ő művelt. E könyv berendezésében, anyagában és előadásában érezzük a specialista erényeit: az író otthonosságát, az anyag fölött való uralkodás erejét s az előadás szabadságát. Meglátszik rajta, hogy itt a monographusból kinőtt irodalomtörténetíró beszél hozzánk. De a mennyire írói erényei e könyvben kimagasodnak, s a mennyire sikerült neki ezt a részt kitünően megírni s a mennyire olvasóival ezt éreztetni is tudja: mértéket is statuált egyúttal, a melylyel mérnünk kell az egész munkát. Hasonló színvonalon áll a negyedik könyv, a melyben a humanista irányról és emlékeiről beszél, bár nem hallgathatjuk el azt az észrevételt, hogy a vallási viszonyok rajzában erősebb, mint a humanista műveltség ismertetésében. Ez a kor is hozzá tartozik még specialis tanulmányaihoz, mely a magyar nyelvemlékek koráig, a

XVI. század első harmadáig terjed. Régi magyar irodalmunknak e korszakát már évekkel ezelőtt megírta s ki is adta. Azóta folytonosan tanult és dolgozott. A munkában töltött évek nyomtalanul nem röppentek el, hanem becses eredményként itt hagyták a most tárgyalt két nagyobb fejezetet s ennek előtanulmányaival számos e körbe tartozó tanulmányát és dolgozatát. Ezek a fejezetek csakugyan beváltak, vonzó és tanulságos olvasmány, a melynek komoly értékét mindenki szívesen elismeri. Tartalmi becse és előadásának könnyü volta szerencsésen forranak össze s valóban szerencsésen oldják meg azt a kérdést, hogyan kell az olvasó érdeklődését fölkelteni és lefoglalni — a régibb irodalom számára.

Az ötödik könyvtől kezdve, mely a mohácsi vész után a bécsi testőrök föllépteig (a nyolczadik könyv) ismerteti irodalmunk multját, az előbb jellemzett tárgyalásról le kell mondanunk. Előadása dicsekszik mindazzal az érdemmel, a melyet már előbb kiemeltünk, de érezzük, hogy a munka e részén Horváth Cyrill már csak kalauzunk, nem mesterrünk. Szépen mondja el és gondosan ismerteti a protestáns s a katolikuskornak s a XVIII. század irodalmának termékeit, irányait és embereit, különösen a vallási reform magyarázatába jobban és mélyebben el is tud merülni, de már sem anyaga fölött nem rendelkezik föltétlen bizossággal, sem a fejlődés fonalát nem tudja simán legombolyítani. Itt tudós vezetőnk, a kitől megtudjuk, hogyan indult, fejlődött a protestantizmus, kik és mily munkákkal szerepeltek irodalmunkban, mily irányok és hogyan váltakoztak, mily művek és írók hagytak mélyebb nyomot maguk után. Szorgalmasan fölkereste az irodalom termékeit és gondosan fölhasználta az előtte dolgozók műveit és eredményeit. Előadása is a szerint szélesedik vagy szűkül, a mint több vagy kevesebb előmunkálatra talált. Az unitarizmus és Dávid Ferencz nagyobb teret foglal el, mint a XVI. századi protestáns írók, Bornemissza, Mélius stb. tárgyalásához képest elfoglalhatna. Ily megjegyzésektől azonban tartózkodnom kell, mert az *Előszó* beismeri, hogy itt-ott volna simítani valója. Módszeréhez tartozik, hogy iparkodik lehetőleg közvetlenül megszólaltatni azokat az írókat, a kiket tárgyal. Ily módon nem egy esetben nagy kitéréseket enged meg s bár jól válogatja, de mutatványaival jobban is megterheli előadását. A szöveg könnyen és élvezetes formában folyik tolla alól s mégis lazán szövődnek össze tételei és eredményei, a melyek nincsenek is mindenütt kellőleg kiemelve. Otthonos tárgyában, ismereteivel bővelkedik, de inkább arra törekszik, hogy időnket kellemesen töltsse be, mint arra, hogy tanulságosan használja ki. Szeretetét nem tagadja meg régi irodalmunktól, de nem válogatja meg, hogy mire, s mily mértékben fordítsa a mi szeretetünket. Széles előadásában a részletek művészi egybefoglalásáról szinte készkarva mond le, hogy annál több időt szentelhessen emlékeinknek s íróinknak. Mindezek kiváló tulajdonságok bármely írónál s arra

köteleznek, hogy a nagy közönség előtt régi irodalmunkat megkedvel-
tessék, s azt cselekszik, hogy a nagy közönség hálásan gondol szépen
magyarázó vezetőjére. S a mennyiben az írónak az iránt lettek volna ag-
godalmai, hogy közönségéhez közel férközni nem tud: kötelességünk ez
aggodalmakat eloszlatni. Mert az író szorgalma, előadásának folyamatos-
sága és magyaros könnyű stílje oly tulajdonságok, a melyek ez irányban
kitűzött feladatának sikeres megoldására képesítik.

Nekünk azonban más igényünk is van vele szemben.

Szeretnők, ha oly módon tárgyalta volna tovább a protestáns meg-
a következő korszakokat is, mint a hogyan a harmadik és negyedik.
könyvet megírta. Mert nem tartjuk szerencsés folytatásnak a szóban forgó
fejezeteket s nehezen tudnánk belenyugodni abba, hogy oly kiváló kva-
litású író, mint Horváth Cyrill, megelégedjék a kalauz szerepével s ne
áhítaná az irodalomtörténetíró érdemét. Különösen feltűnő munkájában,
hogy a XVI. század protestáns irodalmát kellő figyelemben nem része-
sítette s hogy e kor tárgyalásánál az eddig elfogadott alapokat mellőzte.
Pázmány Péter után Pesthy Gábort, Dávid Ferencz után Heltait tár-
gyalni még azon a fonalon sem lehet, a melyet az író kezében tartotta
A félnék és tapogatózó magyar irodalom, mely 1526. után a protestan-
tizmus szolgálatára megindult, annak szolgálván nemzetivé és erőssé
lett — alapja Pázmánynak és társainak. A biblia és ének, a prédikációk
és polemiák fejlesztették, cultiválták, nemesítették a magyar nyelvet, a
melynek Pázmány egyik mesterévé lett. A historiai alap megbolygatása
megboszulja magát — betelt ez Horváth Cyrillen is. Mert, hogy az eddigi
alapokat mellőzve, úgy látszik, műfajok vagy irányok szerint csoportosítva
mutatja be a XVI. és XVII. századok történetét: szétdarabolja a száza-
dokat, megbontja a fejlődésnek természetes útját, és elválasztja, a mi
össze tartozik, összerójja, a mi elválasztandó. Balassa Bálint Tinódi után
élt, mindakettőben a századnak egy-egy gondolata van kifejezve s e gon-
dolatok egymásból folynak. Hogyan értsük meg Balassában a nemzeti
fájdalom és keserűség kitöréseit, ha nem hivatkozhatunk Tinódira, a ki
egy moralista bátorságával hányta fel a pártoskodást s a historikus meg-
bízható pontosságával írta meg kora történetét s abban a magyarság
gyöngülését? Példáink számát könnyen szaporíthatnók, de az *Előszó*
vallomásai méltányosságra intenek. Elég a tényt magát föltüntetni, hogy
az író a historiai alap mellőzésével műfajok és irányok szerint csoporto-
sította mondani valót, elég arra hivatkozni, hogy ily módon a műfajok
fejlődéséről s művelőiről módjában állott tetszetős képet adni — de az-
zal méltatlanul mellőzte a historiai hátteret.

E könyvről az egyes részletekbe belebocsátkozva szólni, az el-
mondottak után fölösleges. *Horváth* Cyrill nem az az író, a kit aprólékos
dolgokra figyelmeztetni kellene s munkája sem lép föl azzal az igényvel,

hogy forrásműnek tekintessék, a melynek minden adatát, állítását kritika alá kell vonni. Vonzó, kellemes olvasmány, a melyre minden laikus szívesen fog visszaemlékezni: mert rég letűnt korokkal és emberekkel társaloghatott általa s azokkal, a kiknek nyelvünk és irodalmunk mai állapotát köszönhetjük. Multunk megismertetéséért mindig hálásaknak kell lennünk.

ERDÉLYI PÁL.

Szemelvények C. Julius Caesar Commentarii de bello Gallico című művéből. Magyarázta dr. *Hittrich Ödön*. Budapest, Franklin-Társulat, 1900. Ára 2 korona.

Revideált középiskolai tantervünk újra a gymnasiumi auctorok sorába iktatta a hosszú ideig s bizony méltatlanul számkivetett Julius Caesart. E körülménynek köszöni létrejöttét a *Hittrich Ödön* kiadása, melyet a következőkben lesz szerencsém ismertetni.

A bevezetés mindössze 19 lapra terjed s a tanulókhöz mért, rövid és áttekinthető előadásban ismerteti a szerzőre és munkájára vonatkozó legszükségesebb tudnivalókat. Szól nevezetesen C. Julius Caesar életéről és műveiről általában, adja a nagy államférfi és hadvezér jellemzését, a galliai hadjárat rövid történetét s végül a régi Gallia földrajzát főbb vonásaiban.

A nyolcz könyv szövegét a kiadó természetesen nem adhatta teljesen, de gondoskodott arról, hogy az egész mű tartalma a kihagyások daczára is áttekinthető legyen. Így az első könyvet megtaláljuk a maga egészében; ezt követi a második könyv tartalma: a belga lázadás, hadjárat a nerviusok ellen, az atuatucusok meghódítása rövid, magyar szövegű előadásban; a harmadik könyvből megmaradt az 1—11., 14—19. fejezet, ellenben a 12—13., továbbá 20—29. fejezet csak tartalmilag van ismertetve. A negyedik könyvből megvan 1—6., 11—15., 23—36., f., az ötödikből a 8—23., 26—52., f., a hatodikból a 11—29., a hetedikből a 26—31., 44—53., 63—67., 77—90., f., a kihagyott részekről pedig mindeütt világos és részletes tartalmi kivonat szól. Végül a nyolczadik könyv, mely már az A. Hirtius munkája, teljesen elmaradt s tartalmát is csak egészen röviden ismerteti a kiadó. Mindenesetre elismerendő a szemelvények tapintatos kiválasztása, mely módot ad a tanulóknak arra, hogy Caesar munkájának éppen legfontosabb részeivel az eredetiben ismerkedjék meg.

A szöveg után a 146—162. lapon a Caesar-korabeli római hadügy rövid ismertetése következik. Szól e helyt a kiadó a sereg felosztásáról, a fegyverekről, a sereg zsoldjáról és ellátásáról, a sereg menetéről, a táborról, a csatarendről, az ostromról, a hadijelekről, végül függelékben a gallok, germánok és britannusok harczmódjáról. Az anyag a legjobb ré-

giségtanok alapján kellő szakavatottsággal van összeállítva s igen érthetően, a tanulók felfogásához mérten előadva. Mindazáltal kívánatos, hogy ezt a részt a tanár az iskolában olvastassa el tanítványaival s ne bizza magánolvasmányra, mert csak így remélhető, hogy a tanulók a régiségtani dolgokat a szöveg megfelelő részeivel kellő kapcsolatba hozzák.

A könyv végén 71 lapra terjedő jegyzeteket találunk. A mű e részéről csak a legnagyobb elismerés hangján szólhatunk, mert a szerző finom pædagogia tapintattal szállott le a negyedik osztályos tanulók ismereteinek feltételezhető fokáig s arra törekedett, hogy őket minden nyelvi és tárgyi nehézségen átsegítve, szabatos magyar fordításra vezesse. Mindenütt kitetszik, hogy praktikus tanító munkájával van dolgunk, a ki nagyon jól tudja, hogy egy régi auctort tudományosan kommentálni egészen más feladat, mint gyermekek számára érthetővé tenni. E szempontot még újabb tankönyviróinknak se lesz fölösleges újra meg újra figyelmökbe ajánlani.

Mindezek után nincs más hátra, mint, hogy apróbb kifogásaimat, melyeken a szerző a második kiadásban könnyen segíthet, felsoroljam. A 8. lapon *Polomæus*-t olvasunk a helyesebb *Ptolemæus*, a 10. l. *Brundisium*-ot *Brundisium* helyett. Magyartalan a szórend a 11. lapon: «Az ellenség haderejének vagy halottainak számát *nem mindig biztosan tudjuk meg tőle*», e helyett: «nem mindig tudjuk meg tőle biztosan». A 14. l.: «E győzelmében elbizakodván, Ambiorix Ciceró táborát fogta kemény ostrom alá»; itt nincs megmondva, melyik Ciceróról van szó, pedig a tanuló okvetetlenül a szónokra fog e helyt gondolni. Nagy botlást találunk a 19. lapon, a hol a szerző a franczia nyelvet pusztán a latin és a gall nyelv keverékéből származtatja s egy szót sem szól a germán elemről. A 153. l. madár-perspectivában adja a római tábor képét, a melyen azonban a tanuló sohasem fog eligazodni; sokkal helyesebb lett volna, a mint más régiségtanokban szokásos, alaprajzot adni kellő számú felirással. A 154. l. ezt olvassuk: «A legiókat ütközet előtt többnyire hármás csatarendbe állították *quincunx* alakban.» Honnan tudja a tanuló, mi az a *quincunx*, ha nincs megmagyarázva? A 159. lapon: «A táborban az *aquila* megőrzése a primipilusra volt bízva, a ki az erre külön épített *sacellum*-ban helyezte el, mely a katonáknak *asylum*-ul is szolgált.» Nincs megmondva, mi az *asylum*? A *jegyzetek* közt a 2. l.: «A latin vagy mindenütt elhagyja a kötőszót (asyndeton), vagy mindenütt kiteszi (polysyndeton).» Ez egyszerűen nem áll. A 4. lapon: «*Auctoritate Orgetorigis permoti*, a tekintélyes O. hatása folytán». Ez bizony nagyon szerencsétlen fordítás.

E kisebb hibákat leszámítva, Hittrich műve igen használható iskolai könyvnek mondható, melyet jó lélekkel ajánlhatok kartársaim szíves figyelmébe.

NÉMETHY GÉZA.

Czuczor Gergely összes költői művei. Első teljes kiadás. Életrajzzal és jegyzetekkel ellátva sajtó alá rendezte *Zoltvány Irén*. Budapest, 1899. Franklin-társ. Három kötet. (331, 278 és 335 l.) Négy műmelléklettel. Két alakban: a nagyobbik füzve 12 K., kötve 20 K.; a kisebbik füzve 10 K., kötve 16 K.

Az irodalomtörténetírásnak egyik főfeltétele, hogy olyan szövegen alapuljon, mely minden tekintetben megbízható, szóról-szóra, betűről-betűre az írónak eredeti fogalmazását adja; e mellett nélkülözhetetlen a szöveg története, biztos könyvészeti alapon álló áttekintése mind annak, a mi rája vonatkozik, az első eredeti kézírattól kezdve az utolsó nyomtatott kiadásig; a harmadik feltétel az eredeti forrástanulmányon alapuló, minden részletében igazolt életrajz, — ezen nem az írónak és munkásságának jellemző és bíráló méltatását értem, hanem pusztán csak mind ama tényeknek pontos összeállítását, melyek a szerzőre és műveire tartoznak. Csak miután a szövegkritika, könyvészet és életírás így előkészítette az anyagot, csak azután következhetik maga a valódi irodalomtörténet nagy feladataival. A mi irodalmunk valódi kritikai kiadásokban nem mondható nagyon gazdagnak. Irodalomtörténetünk «atyjának», Toldynak ez irányú törekvései még sok tekintetben nem kielégítőek; az első igazán kritikai kiadásnak Gyulai Vörösmartyját mondhatjuk, melyhez méltón sorakozik Tompának, a két Kisfaludynak, Petőfiének s az Olesó Könyvtárban megjelent több írónknak kiadása. Ezekhez járul most Czuczor Gergely első teljes kiadása Zoltvány Irén kezéből, mely a legszigorúbb mértékkel mérve is minden tekintetben megfelel egy kritikai kiadás követeléseinek. Három kötetben hat könyvre osztja Zoltvány Czuczor költői műveit: I. Lyrai és vegyes költemények. II. Műfordítások. III. Népdalok. IV. Népies vegyes költemények. V. Kisebb elbeszélések. VI. Hősköltemények. Mesék. A beosztás ellen csak az a kifogásom volna, hogy a meséket bátran külön lehetett volna választani egy hetedik könyvbe; nézetem szerint ugyanis semmi alapja nincsen, hogy a hőskölteményekkel egy kalap alá fogjuk. A költeményeket az első kötetben megelőzi az életrajz; a Czuczorra, műveire és irodalmára vonatkozó igen becses és jó lélekkel teljesnek mondható könyvészet; bevezetés a jelen kiadáshoz; minden kötet végén pedig az egyes költeményekhez írt felvilágosító jegyzetek következnek. Az anyagról magáról Zoltvány a Bevezetésben számol be s e szerint ez a kiadás 120 darabbal többet tartalmaz az 1858-iki Toldy-féle kiadás 223 darabjához képest; ezek közül 50 darab eddig senkitől sem közölve, teljesen ismeretlen volt, a többi pedig folyóiratokból, régebbi kiadásokból került elő. Megjegyzendő, hogy e nagy számban csak mind hitelesen Czuczortól származó költemények vannak, a kiadó bölcs mérséklettel tartózkodott olyan daraboknak felvételétől, melyeknek hitelességéhez kétség fér, de ezeket is felsorolja a Bevezetésben. Hogy e 120 darab mennyivel járul hozzá Czuczor költé-

szetének teljes megismeréséhez, azt, úgy hiszem, felesleges kiemelnem; külön kell megemlítenem, hogy igen jó volt Czuczornak hymnus-fordításait is felvenni, csak az a kár, hogy míg huszonnégynek latin eredetijét is közli a jegyzetekben, addig a legszebbnek, a «Dies iræ»-nek eredetijét nem adja. A mi a szöveget magát illeti, az a lehető legpontosabb, mindenütt vagy a kéziratra megy vissza, vagy pedig arra a szövegre, mely még magának Czuczornak kezéből került ki. Észrevétlen sajtóhiba igen kevés van (I, 146, f. 16, fűrtig, helyesen fűrtid; 188, a. 1, történetiró, h. történetiró; 215, f. 12, rmányuton, h. Ármányuton; III, 14, f. 8, fekve, h. fekte; 242, a. 6, katonáskodoit, h. katonáskodott); a különböző kiadások eltéréseiről a jegyzetek adnak pontos számot, úgy hogy a legkényesebb irodalomtörténészt is kielégítik. Ebben a tekintetben részemről egyetlenegy hely az, melyre nem találtam magyarázatot; ez Szondi első versszakának harmadik sora (III, 19), mely e kiadásban így van meg: «Ádáz Ali tábora *durrog* alatt», holott Tataytól kezdve Endrődiig, gyűjteményekben és iskolai szövegekben mindenütt «*csattog*» áll a «*durrog*» helyén.

Végtelen becsesek ezek a roppant szorgalomról és gondosságról tanúskodó jegyzetek; megtalálunk bennük mindent, a mi valamely irodalmi mű philologiai készülétéhez tartozik: a szöveg külsejét, változatait illető jegyzéseket, a költemény keletkezésére és történetére vonatkozó adatokat, viszonyukat más költők műveivel, a népies költemények dalainak megjelölését, szómagyarázatot, még kidolgozható irodalomtörténeti kérdéseket is. Külön rá kellene vetnie magát az embernek, hogy ehhez a példátlan gazdagságú gyűjteményhez még valami újat találjon. A teljesség kedvéért szolgáljon pótlásul ez a két apró adat is: a *Redoute*-hoz (I. 233 és 310): az említett Z. A. áljegyű író Arany János Koszorújában is írt egész sor ilyen *Vigarda epigrammát* (1865. I, 93). — *A szerelmes bojtár* című népdalt nemcsak az idézett nótára éneklik (Limbay E., Magyar Dal-Album 214. sz.), hanem Tiszántúl a «Szépen legel a Marosi gulyája» nótájára is (Limbay, 181. sz.). Igen kívánatos volna, ha Zoltvány kiegészítésül Czuczor költői munkáihoz prózáit és leveleit is kiadná, mert olyan időből valók, melynek teljes ismeretéhez soha nem gyűjthetünk össze elég anyagot.

Ezzel befejezhetném ismertetésemet, ha a kiadás megjelenése után nem hangzott volna föl a vád, hogy Zoltvány Irén Czuczor életrajzát «teljesen» Koltainak 1885-ben (a bírálatban 1884 sajtóhiba) megjelent munkája «nyomán» írta (l. Magyar Kritika, III, 110, 148). Azóta Zoltván már megvédte a maga igazát (l. Magyar Kritika, III, 132) s a ki magát a kiadást forgatja, a vádolt életrajzot kissé behatóbban olvassa s beletekintett Zoltvány műhelyébe: az csak azt mondhatja, hogy önálló, lelkiismeretes munkával van dolga. A két életrajz olvasása csakis arról győzhet meg mindenkit, hogy a Zoltványé adatokban sokkalta gazdagabb

hogy a közös adatok a Zoltványéban nem egy esetben jóval pontosabbak, szóval, hogy Zoltvány, a mennyire lehetséges volt, egyetlenegy adatot nem fogadott el, mielőtt levéltári stb. igazolását meg nem kapta s erről könyvében mindenütt be is számol. De honnan vannak akkor azok az egyezések, miket a M. Kritika bírálója kimutat? Mondhatnók, hogy ez onnan van, mert mindketten gyakran egyazon forrásból merítettek. Csak-hogy a két életrajz pontos egybevetése olyan egyezéseket is mutat, mik aligha vezethetők mind vissza közös forrásra; Zoltvány igen sok helyt ugyanazt a kifejezést, ugyanazt a fordulatot használja, mint Koltai; néha egy-egy szót megváltoztat, hanem a mondat maga ugyanaz marad. Terem nem engedi, hogy a maguk teljességében idézzem az illető mondatokat és szakaszokat, meg kell elégednem vele, hogy a M. Kritika bírálatában közölteken kívül csak lapszám szerint mutassam ki a szemembe tűnt hasonlóságokat (az első szám Zoltvány művére, a második Koltaiéra vonatkozik): 25 — 105; 29 — 29, 30; 41 — 39; 42 — 42; 43 — 40, 39; 49 — 43; 52 — 44; 53 — 45, 46; 55 — 154, 155; 56 — 155; 59 — 162, 163; 61 — 163; 62 — 164; 64 — 165; 65 — 166; 66 — 164; 70 — 167; 71 — 168; 72 — 169; 80 — 171; 83 — 175; 84 — 180; 85 — 181; 93 — 224; 94 — 225; 96 — 226. Erre a hosszú számsorra már most könnyen mondhatná valaki: lám, világos, hogy ez mind — enyhén szólva — átvétel. Pedig én mégis azt mondom, hogy Zoltvány műve önálló, eredeti. De — s ezt Zoltvány ne vegye zokon tőlem — nekem olybá tűnik az ő Czuczor-életrajza, — mely megbízhatóságban és hitelességben sokkal föltötte áll a Koltaiénak, — mintha azt tűzte volna ki czélul magának, hogy ő a Koltaiét teljesen átdolgozza, hibáit kijavítsa, hiányait kipótolja, helyes adatait bizonyítékokkal erősítse; mintha munkaközben szeme mindig a Koltai könyvén lett volna, mintegy ellenőrzésül, s így ragadtak tollára Koltai fordulatai és kifejezései: az anyag mind az ő fáradhatatlan buzgalmának eredménye, a külső alak azonban az idézett helyeken Koltaié. Elfogulatlanul néző szem azonban egyetlenegy szavában sem láthat rosszhiszeműséget. A Zoltvány-féle Czuczor-kiadás mindenestre legjobb kiadásaink közé tartozik s óhajtandó, bár minden remekíróknak ilyen lelkiismeretes gondozásban látna napvilágot!

Egyetlenegy hibája van a kiadásnak, de ez nem Zoltvány hibája, hogy egy kissé drága; ez pedig legnagyobb akadály a egy író elterjedésének.

TOLNAI VILMOS.

Szemelvények Ovidiusból (*Metamorphoses, Fasti*). Az új tanterv szerint a gymnasium IV. és V. osztálya számára szerkesztette és magyarázta *Csengeri János* dr. egyetemi tanár. 42 képpel. Budapest, Franklin-Társulat. 1900. Ára 1 kor. 60 fill.

Szerző az Előszóban lelkiismeretesen beszámol a szempontokkal melyek munkájában vezették, a Bevezetésben pedig röviden előadja Ovi-

dius életét és műveit. Az életrajznak következő részét, mikor a költő számkivetésének okáról beszél, nem tartom elég szerencsésnek: Valószínűleg az volt a bűne, hogy tudomása volt Augustus unokájának, Juliának valamely kompromittáló viszonyáról... Úgy látszik, hogy (Augustus) Ovidiusnak némely költeményét okolta unokája erkölestelenségeért. Ezt a passust másképen stilizálnám, mert itt IV. osztályú tanulókkal van dolgunk, kiknek nem utolsó gondjuk lesz a felől tudakozódni, hogy ugyan miféle kompromittáló viszonyról van itt szó; a Julia erkölestelenségének emlegetése is szükségtelen. Elegendőnek tartom ballépését s költeményeinek szabadabb tartalmát említeni, a költő is ebben a kettőben foglalja össze számkivetésének okát. A Bevezetés végén, hol Ovidiusnak néhány magyar fordítójáról van szó, nem ártott volna megemlíteni Gyöngyösit, kire Ovidius oly rendkívüli hatással volt.

A szemelvények száma 32, ezekből 14 a *Metamorphoses*-ra, 18 a *Fasti*-ra esik. Majdnem 3000 verssort tesznek ki, mindenestre elegendők arra, hogy a tanító ne legyen kötve mindig ugyanahhoz a pensumhoz. A szemelvények előtt 130 sort találunk a *Tristia*-ból (IV. 10.), a költő önéletrajzát. Pædagogiai szempontból ezért nagy elismerés illeti meg Csengerit, ki kellő tájékozottsággal, körültekintéssel zsákmányolja ki a klasszikus mythológiának, ennek a gazdag mondakincsnek a javát.

A munkának nem kevésbé értékes részét teszik a Magyarázatok, melyek tárgyi és nyelvi szempontból támogatják a tanulót az olvasásban, e mesteri versek megértésében. Ezeket két részre, tárgyi és nyelvi magyarázatokra, osztja. «A magyarázatokban — úgymond Csengeri — a szöveget a nagyobb áttekinthetőség és az iskolai tárgyalás módszeresége céljából még az egyes szemelvények keretén belül is kisebb tartalmi egységekre bontottam.» Ez elvi szempontból nem eshetik kifogás alá, csak az a kár, hogy így több ízben szertelenül elaprózódik a magyarázat. A 2. szem. (*Űlég teremtése*) 80 sorának magyarázata 12 részre oszlik. Szerencsésebb gondolat, hogy a szemelvények közeit tartalmi kivonatokkal hidalja át, mert ezáltal a tanuló fogalmat nyer a mű szerkezetéről, tartalmáról. De ezt természetesen csak a *Metamorphoses*-nál tehetette. Most az a kérdés, a magyarázatokban szem előtt tartja-e az illető osztályok szükségletét? Megvallom, itt-ott szükségzavúnak találom.

2. szem. 5. s. *terras*: költői többes. Ennél a mit sem mondó megjegyzésnél szükségesebb volna az *ante mare et terras et . . . caelum* magyar jelentése: mikor még a tenger, a föld és az ég nem alakult ki. — 19. s. *pugnabant calidis*. *Pugnat* dativussal költői constructio. Rendesen? Azt hiszem, hogy ez a kérdés itt nincs helyén, mert a költő így folytatja: *umentia siccis, mollia cum duris*. Talán nem is dativus a *calidis*: a *cum*-ot nem szokás mindenkor külön kitenni.

3. szem. Nem volna fölösleges a *subiit*-nek (26. s.) említése metri-

kai szempontból, úgy szintén az *exceptit* (30. s.), *adstricta* (32. s.) szók jelentése.

17. szem. *lacrimosa* (7. s.) okvetlenül magyarázatra szorul, nemkülönben az *orba* (22. s.) is. *Vagierunt* (25. s.) nem magyarázandó-e inkább synizesisszel? *Lupa feta* (33. s.), megellett nőstény farkas. Szerintem nem szabatos fordítás, mert csak a *gemellos*-szal ad helyes értelmet: egy nőstény farkas, mely kettőt kölykezett. *Nec... promissi* (40. s.): együvé való. Nem hiszem, hogy ebből a megjegyzésből a tanuló kiokosodjék; a *promissi*-t le kell fordítani: a nem nekik szánt. 18. szem. *maestas comas* (46. s.): acc. Græcus. Korántsem elegendő magyarázat. Inkább adnám a *maestas soluta comas*-nak a jelentését: a ki bánatában a haját leeresztette.

Máskor azonban nem olyan szűkmarkú. 18. szem. 48. s. *quis credere posset?* ki hitte volna? Épen így fölösleges a következő: *cum... veniunt* (19. szem. 39. s.): *cum inversum vel additivum* (L. M. 195. §). Lehet, hogy az ilyen megjegyzések a tanítónak szolgálnak útbaigazítással, de csak azok láthatják hasznát, kik a Csongeri Mondattanát forgatják. Nem folytatom tovább, nehogy az olvasó azt higgye, mintha arra szegődtem volna, hogy ezeket az aprólékos hibákat, nem is annyira lényeges fogyatkozásokat böngésszem.

Kiváló pædagogiai tapintatra vall, hogy a költői szórendnek egyszerűsítésével igazítja útba a tanulót, a nélkül, hogy az illető helyet lefordítaná. Így jár el az 1. szem. 1—2. és 90. sorában. Sajnos, hogy ezt sem teheti minden alkalommal, de nincs is szükség rá; mert ezáltal könnyen nagyon terjedelmessé válnék. Szerzőnk szépen fordít, illetőleg magyaráz, de tőle nem is várhatunk mást. Elég legyen néhány példát felhoznunk az 1. szemelvényből. 5. s. *teneri*, zsenge korunkban; 45. s. *suos ignes*, heves szerelmi költeményeit; 63. s. *placitura*, melyek tetszést arathattak volna; 69. s. *nec utilis*, nem boldogító; 86. s. *gracilis umbra*, a lenge árnyék stb.

A *Metamorphoses* 2000 sorának majdnem a fele bátran elmaradhatott volna, mert ebből aligha olvas a IV. oszt. tanulója 4—500 sort, hiszen ebben az osztályban — eltekintve a Mondattan tárgyalásától, mely sok időt elvesz — prózairó a főauctor. De kívánatos, hogy a magyarázat egyszer-egyszer terjedelmesebb, részletesebb, teljesebb legyen. Egyébiránt erről a hivatalos bíráló tiszte szólni, kinek ilyen magamfajta *minorum gentium* a viláért sem akar élébe vágni.

Szép magyarság, itt-ott költői nyelv, kifogástalan tárgymagyarázat teszik első sorban sikerültté ezt a könyvet; értékét emeli a magyarázat közé felvett 42 kép is. Jó lelkiismerettel merem ajánlani kartársaim figyelmébe.

K Ü L F Ö L D I I R O D A L O M .

A Thesaurus linguae latinae.

Már szinte hajlandó volt azt hinni az ember, hogy az a rengeteg német philologiai vállalat, mely a latin szókincs összegyűjtését s kiadását tűzte ki célul, a kellő eszközök híján talán meg is szűnt. Pedig — ellenkezőleg — a munka nehezebb felén immár túl is van.

A Stephanus-féle *Thesaurus linguae latinae* s a Forcellini-féle *Lexicon totius latinitatis*, mely a XVIII. század elején történt közzététele óta már több kiadást ért s bővítettet is (legutóbb a francia de Vite által), a mai viszonyokhoz képest nem felelnek többé meg a tudományos szükségleteknek. Már Wolf Á. Fr. megpendítette az eszméjét egy új szókincsgyűjtemény létesítésének; de a segédeszközök elégtelensége miatt anynyiban maradt a dolog. Mikor azután II. Miksa bajor király 1857-ben 10,000 frtot helyezett e célra kilátásba, a következő évben a philologusok bécsi gyűlése tárgyalás alá vette a kérdést s a kivitelt Halm, Nitschl s a nem rég elhunyt Fleckeisen vezetésére bízta. Már biztosítottak látszott a vállalat, midőn Miksa király politikai okokból kénytelen volt visszavonni szóbeli ajánlatát.

Az eszme azonban nem aludt el. Halm utódja a müncheni egyetemen, Wölfflin E., még határozottabban körvonalozta a tervet s marandandó becsű művet tartván szeme előtt, megindította 1884-ben az *Archiv für lat. Lexikographie u. Grammatik mit Einschluss des älteren Mittelalters* cz. folyóiratot — egyelőre 3 évre számítva, a mennyire t. i. a bajor tud. Akadémia 1500 márkányi fölöslegéből évi 500 márkával terjeszkedhetett. Gyűjtés tekintetéből 250 részre osztotta föl a földolgozandó anyagot s mindegyikre egy-egy munkatársat keresett. Mindegyik kötet számára kijelölt bizonyos szavakat, a melyekre mind a 250 részben ügyelni kellett s ehhez képest rendezte és válogatta ki s mutatta be a társ munkásoktól beérkezett gyűjteményeket — tekintettel mindennütt a helyesírásra, a fő- és mellékformákra, a jelentés változására, a a synonymokra, a latin szavaknak görögből fordításban való alkalmazására, továbbá legrégebb idézésükre, letűnésükre, azon írókra s a nyelv azon korára, a hol az illető szók használatban voltak, fűzésük módjára stb. — Az előkészítés munkája rendkívüli áldozati készséggel haladt tovább, áldozatával nevezetesen a szerkesztőnek, a ki lemondott a tiszteletdíj rásó részéről, a kiadónak (Teubner) s a bajor Akadémiának, a mely az 5. kötettől kezdve 1000 márkára emelte föl az időközben továbbra is folyósított segélyösszeget.

Hertz boroszlói egyetemi tanár 1889-ben a görllitzi philol. gyűlésen újra szóba hozta az ügyet s emlékiratában félmillió márkát nyilvánított szükségesnek a 6 évre számított gyűjtés és 12 évi kidolgozás mun-

kájára. A berlini tud. Akadémia 1891. évi nagy ülésén beható vizsgálat tárgyává tevén az emlékiratot, egyéb követelmények közt kimondotta azt is, hogy az egyes vonatkozások megjelölésére ne csupán számot használjanak, hanem az illető helyet szószerint idézzék. Az így megnagyobbodott föladat azután nagyobb áldozatokat is kívánt. A coburgi (1893.) és göttingai (1894.) gyűlések pontosan megállapították az alapelveket tekintettel arra, hogy 100,000 — 150,000 márka a műeladásából fedeződni fog, a 20 évre osztott munka folytatásához évi 5000 márkával kell járulnia a szövetekezett 5 német Akadémia mindegyikének (köztük van a bécsi is). A kiadóval kötött szerződés a munka terjedelmét 12 à 1000 oldalas kötetre vette negyedréti alakban.

Igy indult meg a nagyszabású munka 1894-ben. A föladat az volt hogy szétszedjék a latin nyelvkinccset szavak szerint bezárólag Frontóig; csupán bizonyos esetekre nézve jelentették ki elégségesnek a meglevő specialis szótárakat, így Ciceróra nézve részben a Merguetét, Liviusra nézve a Fügnerét s Tacitusra nézve a Gerber-Greef-féle szótárt.

Hogy a munkának határozott szöveg szolgáljon alapul, minden író egy-egy szakembernek kellett előbb átdolgoznia; az így megállapított szöveget a hozzáfűzött megjegyzésekkel együtt kbl. 12-15 sornyi darabokra osztották, hektográf-tintával leírták s kbl. százszor sokszorosították, vagyis legalább annyiszor, a hány szót az illető darab tartalmazott. A szavakat most külön-külön czédulára kijegyezték s abc-rendben kis dobozokba helyezték el.

A költőkre nézve Leo Fr. göttingai, a prózairókra nézve pedig Wölfflin müncheni egyet. tanár vezetése alatt folyt a gyűjtés, a mely 1899. év őszén fejeződött be. A dobozok, a melyek összesen vagy ötödfélmillió czédulát tartalmaznak, 4 helyiséget töltenek meg. Ügyes szerkesztük Wölfflin találmánya. Czédula ki nem húzható pusztá kézzel a tömött sorból; a doboz végén levő kapocs kinyitásával azonban a doboznak az a vége félig leereszkedik s a czédulák, a melyeknek egyik szögletére föl van írva, mindeniknek a maga szava, könnyen áttekinthetőkké és kezelhetőkké válnak. Fontos dolog ez, mert ezen czédulagyűjteménynek állandó értéke van; a mű elavulhat, el is fog avulni: a czédulagyűjtemény azonban mint nyelvtudományi archivum fönmarad.

A kidolgozás munkájára 15 évet vettek ugyanazon férfiak vezetésével, de a fővezetéssel mégis — a munka egységére való tekintetből Vollmer Fr. dr. brüsseli igazgatót bízták meg, a kinek oldalán 2 secretarius és számos assistens fog működni. A munka központja továbbra is München marad; azt azonban csak később veszik megfontolás alá, hol helyezték el véglegesen a czédulagyűjteményt.

CSERÉP JÓZSEF dr.

Ernst Moritz Arndt. Ein Lebensbild in Briefen. Nach gedruckten und ungedruckten Originalen herausgegeben von *Heinrich Meisner* und *Robert Geerds*. Berlin, G. Reimer, 1898. 561. l. 7. mk.

E kötet Arndtnak 343 levelét tartalmazza, melyek a német szabadsággöltő életét kora ifjúságától majdnem élete végéig feltüntetik s melyek a költő egyéni fejlődésén kívül Németország politikai helyzetére is világosságot vetnek a forradalmi mozgalmak korszakában. A kiadóknak szorgalmas utánjárással és czélszerű, áttekinthető berendezéssel sikerült Arndt levelezését oly módon nyilvánosságra bocsátani, hogy a levelek sorozatából a népszerű férfiú teljes életrajza mintegy önmagától kialakul. A 343 levél közül 138 most először jelenik meg nyomtatásban, s mintegy kiegészítik azon emlékiratszerű feljegyzéseket, melyeket a költő aggkorában papírosra vetett, de a 40-es évekkel félbe szakított.

Az e gyűjteményben közölt levelek alapján Arndt életében 5 korszakot különböztethetünk meg: 1. az ifjúkori utazások éveit (1787—1811); 2. a háborus viszontagságok korát (1812—1815); 3. a megpróbáltatás éveit (1816—1820); 4. a hivatalos szünet korszakát (1820—1840); 5. a német politikai harcok és az aggkor éveit (1841—1860.)

Az első korszakból, Arndt ifjúkorából és hosszas utazásainak idejéből 43 levelet tartalmaz gyűjteményünk, a melyekben a költőnek a szülői házhoz való viszonya lép előtérbe. A fiatal költő legtöbb leveleit szüleihez és Dorottya nevű nővéréhez intézi, azonkívül műveinek berlini kiadójához, Reimer Györgyhez, kihez őszinte barátság fűzi s kivel a benső viszonyt élete végéig ápolja. E leveleket Arndt Greifswald, Stralsund, Stockholm és Upsalából intézi az egyes családtagokhoz s bennök híven beszámol a deákélet egyes mozzanatairól és úti benyomásairól. Őszinte és mély kedély nyilatkozik meg e levelekben; az északi szülőföldhöz híven ragaszkodó fiú mindenről értesíti családját, amit lát és tapasztal, és egyes megjegyzései bámulatos megfigyelő képességről és ily fiatal korban szintén szokatlan szellemi érettségről tanúskodnak. 1800-ban a fiatal Arndt a greifswaldi akadémián mint segédtanár már történelmi és nyelvészeti előadásokat tart s egy évi szabadság idejét Svédország beutazására használja fel. A svéd nemzet józan intézményei és ősi ereje lelkesítőleg hatnak reá, úgy hogy e népet már fiatal korában megszereti és vele élete végéig rokonszenvez 1808-ban Soult francia tábornagy rendeletére Arndtot a greifswaldi akadémiáról franciaellenes előadásai miatt eltávolítják; később ugyan ismét visszahelyezik, de ő nem tudván többé az ott felülkeredő francia áramlattal megbarátkozni, 1811-ben ezt a helyet végképpen odahagyja. E korszakból számozik Arndtnak egy eddig szintén kiadatlan levele, mely magyar szempontból is érdekes, a mennyiben a költő ezen levelében magyarországi tapasztalatairól számol be. Arndt ugyanis 1798-ban Bécsben is megfordult és innen Weigel és Motherby

barátjával 14 napig tartó utat tett Magyarországra. Hazánkban nyert benyomásairól 1798 szept. 6-án értesíti édes atyját. A levél szerint Arndt Bécsből 32 mérföldnyire jutott országunkban. Hazánkat a világ egyik leggazdagabb és legáldottabb országának mondja; nagy elismeréssel szól Magyarország gyümölcseiről, borairól s állattenyésztéséről, de a jobbagság nyuge alatt sínlődő magyar nép mély részvétellel tölti el. Hazánk rónáinak szemlélete az északnémet költő lelkében saját szülőföldjének a képét idézi fel; a magyar népet jónak, becsületesnek, de tartózkodónak találja s e tekintetben a svéd nemzethez hasonlítja. Nemzeti viseletünk annyira megnyeri tetszését, hogy Motherby nevű barátjával Pesten szintén kardot vásárol, hogy megjelenésének s személyének honi szokás szerint tiszteletet és becslést szerezzen («weil hier fast alles, was ein bischen gilt, seinen Säbel trägt»).

Arndt életének második korszakából, a háborús viszontagságok idejéből, gyűjteményünk 60 levelet tartalmaz. E levelek, a melyekben a szülői ház mindinkább háttérbe lép, Arndtot politikai tevékenységének kezdetén mutatják be. Arndt ugyanis már 1812 január havában Berlinbe érkezett és szoros összeköttetésbe lépett azokkal a különféle nemzeti szövetségekkel, melyek akkortájt a túrhetetlen napoleoni járom lerázásán fáradoztak. E szövetségek közötti egyetértést ápolni és előmozdítani a szabadságharcz számára párthíveket szerezni, ez volt az ő politikai missziójának főczélja. E czél elérésébe vetett bizalma, mely összes leveleiben vörös fonálként végighúzódik, már ez időben ver benne gyökert, és a költőt élete végéig nem hagyja el. Az egyes levelek dátumai pontosan megjelölik utazásainak irányát; majd Boroszlóban, Prágában és Galicziában látjuk őt feltűnni; s hogy a politikai missziójára szorosan ügyelő francia kémkedés az ő nyomait fel ne találhassa, nemcsak álnév alatt írja leveleit, hanem még a rokonsági és személyi viszonyokat is szándékosan elferdíti. Pétervárott az orosz legióba belépett német katonatisztekkel összeköttetést tart fenn s a legio szervezésében ő maga is tevékenyen részt vesz. Ezen tevékenységének legelső irodalmi terméke a később annyira elterjedt katonai kátéja, melyet 1792-ben ír, s melynek első 20 példányát még ez év október havában küldi Németországba. Politikai küldetésének sikerét a németek egyetértésétől és kardforgatásától teszi függővé s a diplomacia tunyaságában, kicsinyes egoismusában, valamint megrögzött pedanteriájában látja hazájának legnagyobb veszedelmét. Horn Frigyet, az orosz-német legió szervezőjét 1812 deczember hó 1-ején kelt levelében arról értesíti, hogy ő maga is katonává lesz, mert csakis a kardtól és a szivek fergetegszerű fellángolásától várja az üdvöt. Január havában már Königsbergben terem Arndt, ahol az általános népfölkelés szervezéséhez szükséges pénzüsszegek előteremtésén fáradozik. Hazafias röpiratainak terjesztése céljából tárgyalásokat folytat az

egyek könyvkiadókkal és bámulatos körütekintéssel intézkedik a mindennütt leselkedő *censura* kijátszására. Königsbergből Lipcsébe megy, onnan Frankfurtba, majd a Rajna mellett jelenik meg, Koblenz és Kölnből keltezett leveleiben francziagyűlölete a legkíméletlenebb módon nyilvánul. Hazáját egy erős nemzeti műveltség megteremtésével akarja siralmas politikai közönyéből fölrázni, ezért a német őskor s a középkori irodalom beható tanulmányozására, német tudományos társulatok alapítására serkenti honfitársait; ő maga is jó példával akar előljárni, azért szorgalmasan foglalkozik a régebbi német irodalommal s az északi nyelvekkel s ezekből merít folyton új lelkesedést. A bécsi kongresszus határozatait nagy elégedetlenséggel veszi tudomásul; Ausztria siralmas szerepe, politikai bárgyúsága utálattal tölti el; azért Poroszországtól várja a dolgok új rendjét és meglepő politikai éleslátással jövendőli meg azon eseményeket, melyek 1870—71-ben következtek be.

A harmadik korszakról (1816—1820), mely méltán a megpróbáltatás éveinek nevezhető, 67 levél tanúskodik. E korszak első évei meglehetősen nyugodtan folynak le. Arndt állandóan Bonnban tartózkodik, buzgón folytatja tanulmányait a régebbi német irodalom s nyelv körül s kutatásai közben Kölnben a *Wigalois*-nak egy kéziratát is megtalálja. Az északi nyelvek bővebb tanulmányozása céljából újabb utat tervez a skandináv félszigetre, s szorgalmasan készül arra a tanszékre, melyet az ujonnan alapított bonni egyetemen számára kilátásba helyeztek. Mielőtt azonban a Rajna mellékén végleg letelepednék, családi ügyeinek rendezése végett szülőföldjét keresi föl s visszafelé jövet útközben eljegyzi Schleiermacher nővérét, kit 1817 szeptember havában oltárhoz is vezet. Novemberben már Bonnban találjuk Arndtot, a hol az új egyetem szervezésében tekintélyes szerepe van s az ott felállítandó tanszékek betöltése végett korának jelesebb tudósaival tárgyalásokat folytat. E mellett irodalmilag is működik. Költeményeit, meséit sajtó alá rendezi, és svédországi emlékiratait *Svecana* cím alatt teszi közzé. Stein báró, aki éppen akkor fúradozik a német történelmi emlékek kiadásán, *Monumenta Germaniae* cím alatt a vállalat tervezetét Arndtnak küldi betekintésre, közreműködését is kikérve. Arndt az ajánlatot elfogadja, de egyszersmind a fiatal Lachmannra is felhívja Stein figyelmét. 1818. augusztus havában végre Hardenberg államkancellár arról értesíti Arndtot, hogy a bonni egyetemen az újkori történelmi tanszékre kinevezték, mire Arndt Bonnban berendezkedik, és a rajnamelléki kies városkában állandó otthont alapít. Nemsokára Schlegel Ágost Vilmos a keleti nyelvek tanszékére szintén Bonnba neveztetik ki, kivel azonban Arndt hiú viselkedése és francziás modora miatt sohasem tudott megbarátkozni. 1819-ig Arndt életében semmi különös dolog nem adja magát elő, de a nevezett évben megkezdődnek azon kellemetlenségek, melyek eleinte talán lényeg-

telen dolgoknak volnának tekinthetők, később azonban Arndtra nézve szintén végzetes következményekkel jártak. Ugyanis 1819-ben a királynak jan. 11-ikén kelt kabinetrendelete értelmében Arndt megrovásban részesül a *Geist der Zeit* IV. részében foglalt egyes megjegyzései miatt, melyek politikai tekintetben felsőbb helyen kifogás alá estek. Arndt e gáncsoló figyelmeztetést nyugodtan vette tudomásul, de azért jónak látta egy Hardenberg államkancellárhoz intézett levélben politikai álláspontját világosabban körvonalozni. Ezen intéssel talán minden abban maradt volna, ha Kotzebuenek márczius 19-én megtörtént meggyilkolása nem jött volna közbe. E sensatiós bűntény megadta a jelszót a «demagogok» tömeges üldözésére, minek következtében Arndtnál is július 14-én házmotozást tartanak, iratait lefoglalják és Arndtot egy fél napra el is zárják. Arndt egy Schleiermacherhez intézett levelében tiltakozik ezen brutális eljárás ellen, de a jog és igazság alapján állva nem félti jövőjét. Azonban az írónak minden védekezése hiába valónak mutatkozik, mert már 1820 november havában a mainzi központi bizottság rendeletére új vizsgálatot indítanak ellene, melynek eredménye az lón, hogy Arndtot «politikai üzelméi» miatt hivatalából felfüggesztik.

E végzetes fordulat után Arndt hivatalos működésében szünet áll be, mely 1820—1840-ig, azaz teljes 20 esztendeig tart. A költő beletörődve az új helyzetbe, nem esik kétségbe; bátorsága a szerencsétlenséggel arányosan nő s ő bízván ügyének igazságában, az időtől várja az igazságszolgáltatást. A megpróbáltatás szomorú éveiben családi életének boldogságában, nagyszámú gyermekeinek nevelésében keres vigasztalást. s baját fokozott tudományos és irodalmi működésében iparkodik feledni.

A tulajdonképpeni eljárás Arndt ellen csak 1821-ben vette kezdetét, melyet egy bizonyos Pape nevű tanácsos vezetett. A vizsgálatot ellene szélesebb körre is kiterjesztették, így p. o. Berlinre, ahol Arndtnak Reimerhez intézett leveleit szintén lefoglalták. A költőt magát politika tartalmú műveinek jóformán szó szerinti szövege alapján halgatták ki és Arndt ezen időben kelt leveleiben méltó felháborodással szól bírónak kicsinyes s szinte nevetséges ügybuzgóságáról, akik a legcsekélyebb dolgokban is politikai vétséget látnak. A sok czéltalan zaklatást Arndt végre meguntván, pártfogójához Stein báróhoz fordul egyik levelében, melyben arra kéri, hogy befolyásával vessen véget ezen kellemetlen állapotnak, s egy részére kiállított erkölcsi bizonyítvánnyal rehabilitálja a világ előtt, amit Stein készséggel meg is tesz. A vizsgálat végre 1822 nyarán fejeztetett be; Arndt ügyét a boroszlói tartományi törvényszékhez tették át, mely a vizsgálatot azután 1826-ig folytatta. A vizsgálat folyamán kiderült ugyan Arndt ártatlansága, de az egyetemi előadások tartására vonatkozó tilalom továbbra is fentartatott. 1826 nov. 24-én Arndt végre arról értesül, hogy valószínűleg át fog helyeztetni, a mi

az anyagilag amúgy is eléggé megkárosodott emberre új csapás lett volna.

A harminczas évek politikai mozgalmai új eszmecserére szolgáltattak alkalmat Arndt és Stein báró között. A francia júliusi forradalom és a belga fölkelés példájára forradalmi mozgalmak keletkeznek a legtöbb német tartományban. Arndt e sporadikus jelenségekben sok veszedelem csiráját látja, de a végleges kedvező megoldásban vetett bizalma nem rendül meg. Belgiumnak a németalföldi királyságtól való elkülönítése nagyban felidézte a francziák kapzsiságát s Arndt jónak látta ezen jogtalan igények ellen egy röpiratban felszólalni, melyet azonnal ezer példányban nyomtatott ki. Steinnek 1831-ben bekövetkezett halála mélyen megrendíti Arndtot s nem késik jó barátjának s pártfogójának emlékiratszerű életrajzot szentelni. 1834 június 26-án új csapás éri, egyik fia ugyanis fürdés közben egy tutaj alá kerülván, a Rajnába ful. E veszteség szinte megtöri az agg költőt s kimondhatatlan fájdalomát a nővéréhez intézett levelek egész sorozatában juttatja megható kifejezésre.

Az 1840-iki év végre kedvező fordulatot jelöl Arndt életében. Ugyanis IV. Frigyes Vilmos 1840 június 7-én trónra lépván, Arndtot Bethmann Hollweg közoktatásügyi miniszter közbenjárására állásába visszahelyezi. Arndt életerejének hanyatlását érezvén, nem kis aggodalommal fog hozzá munkájához, de a királyi kegy ezen megnyilatkozása új bizalmat önt belé s azért a következő tanévben mint az egyetem rektora kezdi meg munkásságát.

A politikai harcok és aggkor idejére nézve (1841—1866.) 96 levélből nyerhetünk értesítést. A politikai momentumok e korban ismét előtérbe lépnek és Arndtot politikai tevékenységének tetőpontján látjuk. Az 1848-iki évet megelőző politikai mozgalmakban Arndt az alkotmányos reformok mellett lépett sorompóba, s ezeknek monarchikus alapon való létrehozását sürgette. A porosz királynak ez irányban tanúsított tartózkodó magatartását keményen elítélte s hevesen tiltakozott álnok és kapzsi tanácsadóinak beavatkozása ellen. A dolgok javulását egyenesen a néptől, tehát egy alulról fölfelé haladó mozgalomtól várja. A porosz királynak 1847. febr. 3-án megjelent pátensét, melylyel az első országgyűlést Berlinbe hívja össze, örömmel üdvözlöi ugyan, de egyszerűsmind teljes őszinteséget és elfogulatlan véleménynyilvánítást ajánl a királylyal szemben és főleg Metternich beavatkozásától félti az uralkodót. Az 1848-iki berlini forradalom a rajnamelléki republikánus pártoknál lelkes örömet kelt, de ezeknek törekvései ellen Arndt tolla! és szóval szembe száll.

Ezen mozgalmas időben Arndt-hoz napjában néha 10—12 levél is érkezik, melyekre pontosan válaszol. A radikális pártnak Kinkel vezérlete alatt elért eredményeiről Arndt több levelében felháborodással emlékszik

meg, s nagyon sajnálja, hogy Poroszország királya a császári koronát a kezéből kiengedte. 1848 május havában négy rajnai kerület választja meg, az öreg Arndtot képviselőjének, melyek közül a solingeni mandátumot vállalja el s e kerület képviselőjében indul a frankfurti birodalmi gyűlésre. A frankfurti ülészek idejéből származó levelei, melyek valóságos országgyűlési tudósításoknak is beillenek, roppant érdekesek és hű képét adják e mozgalmas napok politikai eseményeinek. Arndt kezdetben a konzervatív párthoz csatlakozott, de később a bajor ultramontán párt uralomra jutásával pártonkívüli lett. Arndtnak ezen országgyűlési levelei roppant politikai éleslátásra vallanak; ő ugyanis azonnal felismerte a centrum gyöngeségét az egyes pártokkal szemben s külpolitikai tekintetben is megjósolta a III. Napoleon hatalomra jutásával bekövetkezendő complicatiókat. Midőn a frankfurti nyílt forradalomban Auerswald generális és Lichnowsky fejedelem is áldozatul esnek, a zavarokból való menekülésre más módot nem lát, mint az egységes német császárság megalapítását. E szilárd meggyőződés arra készíteti Arndtot, hogy IV. Frigyes Vilmoshoz sajátkezű levelet intézzon, melyben arra figyelmezteti az uralkodót, hogy csakis a német császári koronának a porosz király által való elfogadása vethet véget Németország válságos helyzetének. Hogy e levelében foglalt kijelentéseinek még nagyobb nyomatókat adjon, az öreg Arndt személyesen csatlakozik ama küldöttséghez, mely IV. Frigyes Vilmost a fentebbi elhatározásra rábirandó 1849. április 31-én Berlinbe indul. De midőn IV. Frigyes Vilmos kijelentette, hogy ő a német császári koronát csakis a német szövetséges fejedelmek kezéből fogadhatja el, a küldöttség eredménytelenül eltávozott, a mire azután Arndt mandátumát leteszi és Bonnba tér vissza. Ez időtől fogva az agg író Bonnt nem hagyja el többé. Pártfeleinek politikai veresége bántja ugyan, s az ezen időben keltezett leveleiben bizonyos levertség észlelhető, de az egységes német birodalom megalapításában vetett bizalmát nem veszíti el. Érdekes, hogy e levelekben figyelme mindinkább Bismarck felé fordul s ettől várja e nagy munka végrehajtását. Élete alkonyán a költő, négy kis kellemetlenség éri; ugyanis azon művében, melyet Stein báró emlékének szentelt volt, a bajor hatóságok egy pár a bajor hadsereg nézve sérelmes nyilatkozatot találtak, a miért Arndt ellen sajtópört indítottak és őt két havi börtönre is ítélték. Ezen ítélet élénk tüntetésekre adott alkalmat különösen a német ifjuság körében. A költő rajongó tiszteletnek s szeretetnek tárgya lesz s alig van nemzeti ünnepély, melyre az öreg Arndtot az ország legtávolabbi részébe is meg ne hívnák. 1859-ben a költő születésnapját egész Németország megünnepli és ezen megtiszteltetésekért háláját lerovandó, írja nagyszámú köszönő leveleit, melyek közül az utolsó 1850 december 12-ikéről van keltezve.

Arndt általában véve hatalmas levélíró volt, a ki úgy utazásai köz-

ben, mint a háborús viszontagságok idejében mindig talált időt a levél-írásra. Egy nap gyakran több levelet is irt, és ráért minden egyes hozzá érkezett levélre válaszolni.

Arndt levelei stiláris szempontból nem tekinthetők befejezett s tökéletesen kikerekített remekműveknek, hanem inkább olyan irodalmi termékeknek, melyek a pillanat behatása alatt keletkeztek és praktikus czélok szolgálatában állanak. Nem találunk bennök mélyebb gondolatokat, bölcséleti reflexiókat, hanem e helyett felleljük azokban a megfigyelés hűségét és közvetlenségét és egy tetőtől talpig becsületes lélek őszinte érzelmeit. Az író korának bonyolódott politikai viszonyait gyakran egy vonással, egy frappáns hasonlattal annyira jellemezni tudja, hogy azonnal tisztában vagyunk a helyzettel s ezen tulajdonságuknál fogva e levelek művelődéstörténelmi szempontból is becses kútforrásnak tekinthetők.

Áttérvén már most a gyűjteményre, mint olyanra, kijelenthetjük, hogy az előttünk fekvő kötet berendezés és összeállítás szempontjából valóban mintaszerűnek mondható.

A levélgyűjteményt egy hosszabb bevezetés előzi meg, melyben a kiadók rövid visszapillantást vetnek Arndtnak eddig kiadott leveleire (Murbeck, Weigel, Kathen, Motherby-féle levelezésekre), s megjelölik azon szempontokat, melyek a jelen gyűjtemény összeállításánál irányadók voltak. Arndt leveleinek teljes összegyűjtése nem volt könnyű feladat, mert azok kézről-kézre vándoroltak, többféle másolásokon mentek át, s így hitelességök is nehezen volt megállapítható. Csakis a költő nagyszámú tisztelőinek s barátainak előzékenysége tette lehetővé e levélgyűjtemény létrejöttét. A levelek beosztása igen czélszerű, a mennyiben Arndt életének főbb korszakai szerint lévén csoportosítva, az áttekintést nagyon megkönnyítik. Minden levél előtt egy sűrűbb nyomású kis bevezetést találunk, melyben a kiadók megadják mindazon felvilágosításokat, melyek az illető levél megértéséhez okvetlenül szükségesek. Az olvasó ennek következtében abban a kellemes helyzetben van, hogy az összes leveleket a kellő történelmi keretbe helyezheti s így kettős tanúságot meríthet belőlük, minthogy az író belső egyéni fejlődését és a külvilághoz való viszonyát párhuzamosan kísérelheti figyelemmel.

A kötetet egy harmincz lapra terjedő levéljegyzék fejezi be, a melyben az egyes levelek a keltezés éve szerint vannak csoportosítva a czímzett személyek megnevezésével.

A könyv külső kiállítás dolgában is becsületére válik a Reimer-féle könyvkiadó czégnek.

KUBICSEK ALBERT.

PHILOLOGIAI PROGRAM-ÉRTEKEZÉSEK.

1898/99.

1. Szép Lajos: A római classicusok magyar fordításai. (Nagy-kőrösi ev. ref. főgymn., 4—14 l.) — E rövid székfoglaló alapeszméje az, hogy «még eddig nincs, vagy alig van olyan magyar fordításunk, mely a mai kor igényeinek megfelelően, a római classicusokat méltó másukban mutatná be, vagy csak olyan fordítónk is alig van, ki teljesen tisztában volna azzal, hogy miképpen is kell latinból magyarra fordítani» (4. l.). «Fordítónk nagyrésze csak műkedvelő s nem hivatott fordító», igen sokan közülök nem is tudnak latinul, sőt szótár segélyével fordítanak; így történik, hogy a helyes magyarságot, a melyet czélul tüztek maguk elé, egyiküknél sem találjuk meg. Dicséretes kivételnek mondja Fábrián Gábort (Cicero levelei) és Csengerit (de officiis, továbbá Catullus, Tibullus, Propertius fordítása).

E fordítások vizsgálata közben két kérdés merült föl szerző lelkében. *A humanismus és a magyar szórend kérdése* (!) Ennek megfelelőleg értekezését két részre osztja; az első részben 5—7. l. azzal foglalkozik, «hogy milyen szolgálatot tettek a római classicusok s egyes íróik a mai műveltségnek»; végkövetkeztetése az, hogy nem elfojtani, hanem mélyrehatóbbá kell tenni a latin nyelv tanulmányát; tisztelet eddigi magyar fordítóinknak, de fogjanak már hozzá a hivatáshoz, hogy a római műveltség kincseit nekünk átadják. Ez volna tehát a humanismus kérdésének kifejtése; én azonban azt hiszem, hogy ha a római classicusok magyar fordításait vizsgáljuk, nem szükséges egyúttal apologiát írunk a latin nyelv mellett, mert annak itt, ilyen értelemben, egyáltalában nincs helye.

«A második kérdés már magyar nyelvünkre nézve is nagyon fontos»; ez volna t. i. a magyar szórend kérdése, mely szerzőnk lelkében az előbbivel együtt fölmerült. Abból indul ki, hogy «a magyar szórend kérdése még nincs egészen megoldva» és «hogy a római classicusok magyar fordítói egytől-egyig (!) csekély kivétellel (!) a latinos szórend másolói». Ez utóbbi állítás okait a következőkben foglalja össze: «Egyik oka az, hogy a magyar versalakok csak az újabb időben fejlődtek ki (szegény magyar verselés!), jutottak diadalra; a másik meg az, hogy még maig sincs kellőleg tisztázva az a kérdés, «hogyan kell az idegen nyelvű munkát magyarra fordítani». Folytatva fölveti még azt «a főkérdéssel összefüggő, bár maig sem tisztázott kérdést, hogy más-e a költői, más-e a prózai szórend». Nem habozik kijelenteni, hogy nem ismer magyar prózai és költői szórendet, és azt állítja, «hogy a ki költőink közül más úgynevezett költői szórendet használ: az a latin költőket utánozza, az művészi szórendet használ, de nem a magyar értelmi, hangsúlyos szórendet alkalmazza». Következnek a példák, melyeknek során a Kovács József, Édes Gergely, Kis János, Gyurits Antal, Barna Ignác, Baróti Szabó Dávid, Egyed Antal, Virág Benedek, Fábrián Gábor, Kovásznai Szalay László, Fáy András, Halmy Gy., Kazinczy, Szenczy Imre (sorban említettem) fordításaiból, sőt közbevetőleg a Vörösmarty, Arany, Tompa, Petőfi műveiből vett idézetekkel kimutatja, hogy íróink és fordítóink bizony nagyon gyakran vétkeznek a szórend ellen. Megjegyzendő, hogy szerzőnk csupán az iskolában olvasott írók fordításait veszi tekintetbe. De bár a czímben kijelentett tételt így megszorította — miért, azt nem

tudhatom—dolgozatát még úgy se mondhatjuk sikerültnek. Hirlapi cikknek, tárczának, vagy rövid elmefuttatásnak talán megjárja, de a komoly értekezés elnevezésre nem tarthat igényt és mint székfoglaló egyáltalában nem felel meg céljának. Tölteléknek jó, de egyébként kár volt kinyomtatni.

INCZE BÉNI.

2. Dér István: *Palóczy Horváth Adám Hunniása*. (Temesvári áll. főgym., 1—40 l.) — Ez a terjedelmes program-értekezés a megújulás korának egyik érdekes alakját választotta tárgyául. Dicsérjük a választást, mert irodalmunknak a Bessenyeitől Kisfaludy Károlyig terjedő koráról még ma sincs teljes, tiszta képünk, az irodalmi élet hirtelen föllendülésének, a magyar szellem ébredésének még sok érdekes mozzanata vár földolgozóra, bemutatóra. Szerző azonban Horváth Adámról nem ad teljes képet, mert az első sorokban ugyan azt sejteti, hogy a költőt, a kiről állítólag «nem sok jót mond a kritika», érdeme szerint akarja magbecsülni, mégis épen azt a felét mellőzi Horváth munkásságának, melylyel az elismerésre inkább rászolgált, a lyráját, és az értekezés tulajdonképen nem más, mint Horváth egyik művének, a Hunniásnak, részletes tárgyalása.

Meglátszik az értekezésen, hogy szorgalommal készült, hogy szerzője iparkodott mindazt megtenni, a mi erejétől, ismeretaitól telt, de az is meglátszik, hogy még járatlan a források fölhasználásában. Idéz ugyan egy pár értekezést, melyekből át is vett egyet-mást, de a dolog lényegét illetőleg jóformán csak a munkát magát használta forrásul, elmondja tartalmát, s alkalmazza reá azokat az aesthetikai követeléseket, melyeket az iskolában megtanult.

Mintha azonban az író maga is érezte volna, hogy a tartalom elmondás és a szablonos aesthetizálás még nem irodalomtörténet, megkísérli az eposzt beleilleszteni a korviszonyokba és Horváth költői pályafutásába. De iparkodása a próbálgatást nem haladja meg. Bevezetőleg rajzolja a közállapotokat Mária Terézia és II. József korában, majd Horváth életrajzát, de a Hunniást nem tudja egyikel sem kapcsolatba hozni, úgy hogy mindakét rész teljesen önálló s mint tulajdonképeni tárgyához nem tartozó, teljesen fölösleges. A műveltségi és politikai viszonyok képe tartalomban is, formában is, annyira meghaladja az értekezés egyéb részeit, mintha csak nem is egy író munkája volna, s egy pár apróbb tévedést nem számítva (p. o. a köznemességet a nem magyar vidékeken a jobbágy-ság elszlávosította 2 lap; a túlzott hazafias szellem a 80-as években a nép köréből fakadt 6. l.) rövid, élvezettel kínáló korrajz, mely a maga öt lapján sokkal több tudományos készütségről, írói érzékről tesz tanúságot, mint a mennyire a többi harminczöt alapján a szerzőt képesnek tartanók. A második fejezet, Horváth életének rajza. egyetlen egy új adattal járul a Horváth-irodalomhoz, de ez az egy adat is helytelen (a Holmi szerinte 1788-ban három kötetben jelent meg 8. l., pedig akkor csak az első kötete jelent meg, a másik kettő csak 1792—1793-ban). A mit ezen kívül mond, azt mind Badics Ferencz cikkekéből vette, a mely a Beöthy-féle Képes Irodalomtörténetben jelent meg (I. kötet, második kiadás 599—604. l.), sokszor majdnem szó szerint. Még Kazinczy látogatásáról sem tud többet mondani, pedig ott kínálkozott forrásul Kazinczynak az Orpheusban közölt utirajza, s a leveleiben található adatokra sem terjesztette ki figyelmét.

A tartalomnak kivonatszerű elmondása után rátér az eposznak, hogy úgy mondjuk, elbírálására. Előszedi azokat a sablonos kategoriákat, melyeket az esztetika az eposztól megkövetel, mindegyikhez hozzáméri a Hunniást s végeredményképen kimutatja, hogy a Hunniás nem verses krónika, hanem krónikás eposz. Van ebben a részben is egy pár találó megfigyelés, egy-két okos gondolat, látszik, hogy a szerzőjől áttanulmányozta és megértette a tárgyat, de sok zavaros, helytelen mondás is, nem tudja mindég kifejezni, a mit mondani akar, pl. «Még legjobban kitűnik Hunyadi értelmi fensége — beszédeiből és tetteiből (máshonnan is kitűnhetik?). «A mit mond igaz, a mit tesz, értelmi fensőbbségének kifolyása — helyes. Erkölcsi fensége zavaros, sokszor látszólagos, mondott.» (23. l.) «Hunyadi nem kedvez az emberi vérnek» (24. l.), azaz, nincsenek meg jellemében azok a vonások, melyek őt igazi, élő emberré tennék. Ellenmondásokban sincs hiány. Egy helyen azt állítja, hogy Hunyadi a tettek embere volt, keveset beszélt, gyors volt a tetteire és ezt a Hunniásból vett idézettel bizonyítja, nyomban utána így szól: «Ezzel szemben Horváth Ádám Hunyadija folyton monologizál s szónokol — bőbeszédűen» (23. l.). A 33. l.-on Horváth a verselés tekintetében önálló fölfogású, a 34. l.-on már a formában a hagyományok költője, stb.

Legnagyobb hibája ezeknek az esztetizáló részeknek, hogy Dér István nem tud componálni, egymás után veti az egy-egy tárgyra vonatkozó gondolatait a nélkül, hogy logikus összefüggésbe tudná hozni egymással, így még a helyes megjegyzései is elvesznek a szavaknak és idézeteknek tulságosan bőven ömlő árjában. Nincs semmi benne az író művészből, inkább csak becsületes mesterember, ki a legjobb tudomása szerint dolgozik, de épen ez a tudás gyöngé.

A mit a Hunniás költői stílusáról és nyelvéről mond, az vagy egyszerűen odavetett állítás és idézet, vagy százalmas bizonyítéka teljes járatlanságának a nyelvtudományban.

Költői nyelvet nem lehet jellemezni az állítmányoknak ilyen halmozásával: «Horváth nyelve tősgyökeres, magyaros; egyszerű, természetes, kevésbé költői; nagyrészt lapos és prózai», 34. l. Ítéleteiben gyakorta megtéved, így p. o. a gondolatok gyakori átvitelét a következő sorba, a mit az alexandrinus nem szívesen tűr meg, ő «a stílus majestás»-ának (sic) nyilvánítja, 33. l. Horváth nyelvére vonatkozólag «az idegen, a francia és német nyelvnek a magyar nyelvet eredeti sajátágaiból többé-kevésbé kiforgató hatására támadt visszahatásnak» tekinti a 87-ben megjelent könyvet, mikor az idegen hatás tulajdonképen csak a 90-es években kezdődött. Nyelvészeti megjegyzései sem sokkal különbek. A «sajdít» igéről azt állítja, hogy a mai kiejtésnél zártabb, s a «születtetett» alakról, hogy «kettős multidejű raggal [!] van ellátva» 32. l., holott az előbbinek irodalmi alakja sejdít vagy sajdítt (lásd az Akadémia Czímzó-Jegyzékét 305. és 309. l.), a másíknál pedig nem a mult idő ragja kettős, hanem Horváth nem érezte a születik-ben a szenvedőt, ezért még egyszer odatette a szenvedő képzőjét.

Legtanulságosabb része az értekezésnek az, a melyben a Hunniást összehasonlítja mintáival, az Aeneis-szel és a Henriással. Úgyesen állítja össze az egyező mozzanatokat, kiemeli azokat a vonásokat és fogásokat, a melyeket Horváth Vergiliustól és Voltaire-től tanult, még a fölfogásuk rokonságát is észre veszi, csak az a kár, hogy szánt szándékkal nem tárgyalja részletesebben ezeket az egyezéseket.

Az értekezés nagyon egyenetlenül van megírva. Az első rész határozottan folyamatosan van megírva, szabatosan, értelmesen fejezi ki gondolatait, van a stílusában változatosság, de a többi fejezetekben meg-megszakítják a rendes előadást a homályos, értelmetlen mondatok. Majd a rövid főmondatokra kerül a sor, sokszor féllapon keresztül (10. és 11. l.) csupa főmondat, a szem és az ész belefárad az unalmas egyformaságba, a folytonosan meg-megszakadó gondolatokba.

Az apróbb tévedések közül csak ezt az egyet még: «Függelékül VI. vagy Kis László királynak diplomája van csatolva, a Hunyadi Jánosról írottak történeti bizonyosságára». Tudvalevőleg a magyar história sem VI., sem Kis Lászlóról mit sem tud.

CSÁSZÁR ELEMÉR.

3. Máyer János: A német szórend elemei. (Sepsi-Szt.-Györgyi Székely Mikó-Kollegium, 3—35. l.). — Ez értekezés szerzője bevezetésül szól a szórendnek a nyelvérzék ébresztésére és fejlesztésére való fontos voltáról; néhány vádat zúdit egyes nyelvtanokra, melyek a nyelvet a szabályokhoz idomítva nemcsak meg nem világosították a tanulók elméjét, hanem megkínózták. A szerző a módszert hangsúlyozva, a szórend eddigi tárgyalásainál jobbat akar bemutatni s mind a maga, mind pedig tanítványai munkáján könnyíteni. Inductiv uton akarja feladatát megoldani s jelzi, hogy egyben-másban eltér az ismeretes nyelvtani elnevezésektől.

Szép törekvés, de sajnos, nem dicsérhetjük az eredményt. Ha a szerző alaposabban foglalkozott volna feladatával, ha Sanders «*Satzbau und Wortfolge in der deutschen Sprache*» cz. művét, Heyse és Blatz nyelvtanait jól áttanulmányozza, lehetetlen ennyi hibától hemzseggő értekezést napvilágra bocsátani. Allításom igazolására felsorolok néhány dolgot.

Hogy a kijelentő, kérdő, óhajtó, felszólító és felkiáltó mondat szórendjét külön-külön tárgyalja, annak aligha van valami haszna; hisz ugyanannyira jutunk, ha külön veszünk a kijelentő s külön a többi mondat szórendjét, vagyis az egyszerű mondatoknál kijelentő és kérdő mondati szórendet különböztetünk meg. Ezt a szerző csak a felkiáltó mondatnál látja át. (24. l.) — Nem tudom megérteni, hogyan lehet a participiumot és az infinitivust ilyen példákban: *Ich habe gegeben* — *Ich kann geben* — ragozatlannak mondani. (8. l. és többször). U. o. «Vezérelt (vezérlő h.) ige a ragozott ige, vezérelt az infin.-ban álló ragozatlan (?) ige». — *Werden, bleiben, heißen* stb. kapcsoló igék közt diszeleg «*schreiben*», valószínűleg *scheinen* h. (10. l.) a vezérlő igét kormányzóznak, a vezéreltet kormányzottnak kereszteli el. — Az infinitivussal álló igéknél, melyek csak hiányosan vannak felsorolva, nincs kitéve, hogy *heißen* csak «befelesen» jelentésben tartozik ide; talán az utána álló «*fehlen*» akarja ezt mondani, vagy «*helfen*» h. áll? (11. l.) — *Dieses* h., ha főnév nélkül áll, rendszerint «*dies*» használatos. (11. l.) — Alany prap. infin.-szal helyett ezt kellett volna mondani: alany infin. jelzővel (12. l.) — «Tárgy vezet be a mondatot» — részletben nincs példa az egyszerű tárgyra. (12. l.) — Hibás ez a szórend: *Freudenvoll schenkte gestern der Vater mir ein Buch.* (13. l.) — Az igekötőknél el kelt volna néhány szó a részint elváló, részint el nem váló: *durch, hinter, über* stb.-ről. (14. l.) — Dült betűkkel hirdeti a szerző, hogy voltaképen csak mondattagok rendjéről lehet szó — ez igaz, de hát nem kell aztán megint a mondattagot al-

kotó részek egymásutánjáról szólnunk? (15. l.) — Kiváló fontosságot tulajdonít e példának: *Geben thu ich dir heute im Garten ein Buch* — mert hozzát teszi: «Ime, a mondat van a beszéd kedvéért, a nyelvet nem szabad a mondat bilincseibe erőszakolni» (15. l.) — «A mondat állítmánya lehet: ige, névszó, főnév, melléknév stb.» (16. l.) — a főnév, melléknév nem névszó? — E példában: *Ich bin in Gefahr zu fallen* — az infin. nem állítmány (16. l.), hanem jelző. — Miért volna *gut* és *besser* csak határozóalak? (16. l.) — *Hast du in die Schule gehen wollen*-féle példákban a módbeli segédige nem áll infin. præs.-ben (19. l.), hanem igazi participium. — A «*nicht*» elhelyezéséről részletesen és világosan szól a szerző; ezen szabályát azonban: «A kérdő, óhajtó, felszólító és felkiáltó mondatokban is az eddig jelzett szabály hordozza a «*nicht*» elhelyezkedését a mellékmondatban». (18. l.), nem tudom megérteni. — Helytelen kifejezések «mellékmondati szórenddel alakult kötőszó». (22. l.) — Az alanyt csak akkor tesszük ki a felszólító mondatokban «a mikor magyarul» — kétszer a 23. l. — Kifogásolom e példákat: *Dich räume sogleich*. (23. l.) — *Mich erinnere ich deiner*. (33. l.) Ilyen szórendet az élő beszéd nem ismer. — Az alárendelő kötőszók elsorolása nagyon zavaros és rendetlen. *Nun* és *indessen* lehetnek mellérendelők is, *daher* nem igen alárendelő. *Je-desto*-bevezetési mondatok szórendjéről nincs említés. (25. l.) — Helytelen: «*denn*» kötőszónak főmondati szórendje van.» — *Kaum*-on kívül még *noch*, *bereits*, *beinahe* stb. is eredményez kérdőmondati szórendet. (30. l.) — Ugyanezen és a 34. lapon megfelelőek a szerző, hogy «az egyenes és fordított szórend» elnevezéssel szakított (v. ö. 7. l.) — «Ök- és cél-határozó mondatot úgy rövidítünk, hogy az «*um*» szócskát állítjuk a mellékmondat élére s legvégül hagyjuk a «*zu*»-val kapcsolt igét» nem áll az okhat. mondatra, nincs is rá példa. (31. l.) — Ezen példában: *Ich eile jetzt zu dir, zum Freund* — «a részes határozó és tárgy (?) praepositívó-sak». — «Ha a részes határozó és a tárgy főnevek, az időhatározó eliből jő» nem áll. — Több tárgy elhelyezéséről szólva, nem emeli ki a szerző, hogy a személyi tárgy rendszeren megelőzi a dologit, kivéve, ha névmással van kifejezve. (33. l.) — A személytárgyas igéknél a reflex. pronomen illetőleg meg kellett volna említeni, hogy a kérdő- és mellékmondati szórendben a helye attól függ, vajjon főnév vagy névmás-e az alany: *Hat sich der Mohr gewaschen!* — *Hat er sich gewaschen?* — *Weil sich der Vater ärgert . . .* — *Weil er sich ärgert . . .* — (35. s k. l.) — *Ich weiß nicht, welches der beste Schüler ist.* — *Welches ist die gute Frau?* A névmások ilyen használatát nem tartom követendőnek.

Az értekezés stilusa sok helyen magyartalan, helyesírása következetlen pl. participium perfekti, konjunctívuszok (így!) s a német szavakban nem követi a ráknézve kötelező osztrák helyesírást, pl. *gingen*, *gross*, *Klasse*, *empfang*, *gibt* stb.

E kis anthologia meggyőzheti a szerzőt felületességéről, s kereken merem tagadni, hogy értekezésével bárkin is könnyít. Új terminusokat, melyekkel értekezése elején az olvasót biztatja, nem igen találni; fölfedezésével (?), hogy csak mondatok rendjéről beszélhetünk, nem derített nagyobb világosságot e tárgyra. Meglevő iskolakönyveink többjében jóval rövidebb és világosabb a szórend tárgyalása, az övét terjengősség és zavarosság jellemzi.

V E G Y E S E K.

Schvarcz Gyula 4. Megdöbentő és váratlan volt Schvarcz Gyula halálhíre. Kevés nappal halála előtt még az egyetemen előadásokat tartott, semmi jel sem mutatta, hogy a 60 éves, életerős férfiú beteges lett volna, utolsó napjait is munkával töltötte. Még csak tavaly jelent meg a «Görög történelem különös tekintettel az athenei történelem és ennek forrásaira» című nagyszabású munkája, *Die Demokratie in Athen* (1882—1892) művének magyar átdolgozása, a mely munka egyszerre ismertté tette e szerző nevét a külföld szemében. S méltán, mert fel fogása eredeti, kritikája kiméretlen, melylyel a szokásos görög bámulást ostorozza. Sajnos, hogy a *Demokratie* folytatását, mely *Die römische Massenherrschaft* címen 1893-ben jelent meg, nélkülözi a magyar irodalom. A római nép sem lelkesíti Schvarcz Gyulát, kevés államférfiúi bölcseséget lát benne. Schvarcz Gyula terve az volt, hogy az újkori demokráciák történetét is megírja, Svájczt, Franciaországot stb., a mi ha sikerül, kétségtávol a legnagyobb publicisták sorában említik. — Schvarcz Gyula igen kedvező anyagi viszonyok között született, melyek már ifjú korától lehetővé tették a contempláló életmódot. Sokáig kizárólag tanulmányainak élt, melyek kezdetben közoktatáspolitikai jellegűek voltak. Mint országgyűlési képviselőt is, melylyé először 1868-ban választotta meg szülővárosa, Székesfehérvár, a közoktatásiügyi kérdések érdekelték leginkább s a képviselőház később egyhangúlag megválasztotta a közoktatásiügyi bizottság elnökévé. De a mellett egész sorát az eszméknek köszönhetjük neki, melyek sokban hozzájárultak Magyarország intézményeinek modern irányú kiképzéséhez. Széles látókörű, nagy képzettségű férfi volt Schvarcz Gyula, kinek érdemeit nemcsak a tudományosság van hivatva tehát méltányolni, hanem a politikai közéletnek minden ága. — A budapesti tudományegyetemen 1894-ben foglalta el az ókori történet tanszékét. Azóta már csak tudományos kérdések foglalkoztatták. A M. T. Akadémiának kevés nálánál tevékenyebb tagja volt. Egy év óta a Philologiai Társaság is tiszteleti tagjai közé számította. Áldás hamvaira!

K. B.

— A Budapesti Philologiai Társaság 1900. évi február hó 13-án *felolvasó* ülést tartott, melynek tárgyai voltak:

1. *Császár Elemér*: A fölvilágosodás eszméi Verseyhy költészetében.
2. *Némethy Géza*: Szövegkritikai megjegyzések Tacitus műveihez.

A felolvasó ülést *választmányi* ülés követte, melyen P. Thewrewk Emil elnöklelte alatt jelen voltak: Katona Lajos első titkár, Cserhalmi Samu pénztáros, továbbá: Bermüller Ferencz, Gyomlay Gyula, Hegedűs István, Kuzsinszky Bálint, Maywald József, Némethy Géza, Petz Gedeon, Pru-

zsinszky János, Reményi Ede, Timár Pál, Vári Rezső, Zlinszky Aladár választmányi tagok, az utóbbi mint jegyző.

A választmány a legmélyebb részvétellel veszi tudomásül a Társaság nagyérdemű tiszteleti tagjának, *Schvarcz Gyula* budapesti egyetemi ny. r. tanárnak f. é. jan. 31-én bekövetkezett gyászos elhunytát.

Pénztáros jelenti, hogy Reményi Ede alapítványát 330 koronára emelte, a mivel az alapítványok összege 3156 koronára növekedett. Pénztári bevétel volt 1900 jan. 1-től 4751 kor. 3 f.; kiadás 2097 kor. 2. f. Pénztár-készlet 2654 kor. 1. f.

Új rendes tagokul fölvételnek: Dr. *Brennay Béla*, budapesti egyetemi ny. r. tanár, aj. P. Thewrewk Emil, *Kohbach Bertalan*, kaposvári főgymn. tanár, aj. Némethy Géza, *Pataky Jákó*, gyak. főgymn. tanár, aj. Gyomlay Gyula, *Schäfer Vilmos*, bpesti Ferencz József-név. int. tanár, aj. Katona Lajos.

Rendkívüli tagokul felvételnek: *Réday János*, privigyei gymn. h. tanár, aj. P. Thewrewk Emil, *Ulrich József*, kegyesrendi tanárjelölt, aj. P. Thewrewk Emil, *Fiukovics Sándor*, tanárjelölt aj. Katona Lajos, *Poszmik Andor*, tanárjelölt, aj. Timár Pál.

Előfizet: a budapesti VI. ker. áll. főgymnasium.

— Az infinitivus historicus. A Phil. Közl. ünnepi számában (XXIV, 25. l.) Bódiss Jusztin szokott alaposságával értekezik a latin nyelv e sajátágos szerkezetéről. Felsorolja a magyarázat eddigi módjait, kimutatja elégtelenségüket, maga pedig azt mondja, hogy az infinitivus már magában is olyan természetű, hogy alkalmazható a *præs.* vagy *perf. hist.* vagy *imperfectum* helyett és legfeljebb a *sum-es-est* igének kiegészítésére szorul a harmadik személyben. Alkalmas pedig erre azért, mert az infinitivus nyelvészetiileg nem egyéb, mint *locativus*, tehát *dicere* = mondásban, *fugere* = futásban, *scribere* = írásban. Úgy érzem, hogy ez a magyarázat sem világosítja fel eléggé az *inf. historicus* lényegét. Különösen azt nem magyarázza meg, hogy azt a hozzá érthető *e s t-et* vagy *s u n t-t* miért nem találjuk kitéve egyetlenegyszer sem, sőt, ha kitennők, bizonyára senki meg nem értené beszédünket.

Mind ezek a magyarázatok a nyelvtudomány régi csapásán haladnak; kísértsük meg egyszer a megfejtést a pszichologiai módszerrel. Nem szükséges itt a két irány módszereit fejtegetnem, csak néhány szóval hadd állítsam fel az útjelzőket. A régibb nyelvtudomány a nyelvet úgy tekinti, mint magában létező, a beszélő emberektől független, sőt rajtuk mintegy uralkodó valamit, a mi egy benne rejlő mystikus erőnél fogva szerves életet él. Nagy tetszésre talált valamikor az a hasonlat, hogy a nyelv olyan, mint valamely növény, melynek magjában már előre meg van szabva, hogy milyen lesz majd a belőle kikelő individuum. A pszichologiai nyelvtudomány menekülni iparkodik ettől az abstractiótól. Szem előtt tartja, hogy nyelv önmagában nem létezik, hanem vannak beszélő emberek, kik a tudatukban felmerülő képeket *conventionalisokká* vált hangcsoportokkal kötik össze és ezeket olykor *conventionalis* jegyekkel le is írják. Mikor tehát a beszéden észlelhető tüneteményeket, változásokat vizsgálja, okukat a beszélő emberek *dispositiójában* keresi.

Vizsgáljuk ilyen szempontból a feltett kérdést. Előbb azonban mégis tisztába kell jönnünk azzal a kérdéssel, van-e adatunk arra, hogy az infinitivus alakja abban a korban, melyben mint inf. historicus szerepel, egyéb is volt, mint infinitivus, azaz a cselekvés megnevezése cselekvő személyre való vonatkozás nélkül. Ilyen adatot nem tudok. Azzal a feltevessel, hogy ez az alak mint inf. historicus nem is infinitivus, hanem a perf. többes 3. személyének megrövidült alakja, érdeme szerint elbánt már Bódis. De arra sem látok adatot, hogy mint locativus szerepelt volna. Szabad és kell tehát abból a feltevésből kiindulnunk, hogy az inf. historicus semmi egyéb, mint valóságos infinitivus. Kérdés már most, hogyan szerepelhet ez a mondatban állítmányként.

Az inf. historicust leginkább ott találjuk alkalmazva, a hol gyorsan lefolyó, egymást kergető, izgalommal járó eseményeket beszél el az író. És az olvasó bizonyára úgy érzi, hogy az infinitivusok ezt az izgalmas sietséget jól festik. Efféle hatást tulajdonítanak is általában a nyelvtanok az inf. historicusnak, a nélkül, hogy megmagyaráznák, miért élénkíti épen az infinitivus az elbeszélést vagy leírást. Honnan nyeri tehát az infinitivus ezt a hatást? Képzeljünk egy embert, a ki tanúja volt izgalmas eseményeknek, és emléküktől is még felizgatva elbeszéli ezeket hallgatóinak. A képek — személyek, cselekvések képei — oly gyorsan tódulnak tudatába és űzik egymást, hogy úgyszólván rá sem ér arra, hogy a szokásos kapcsolatba hozza őket. Csak odaveti a szavakat a nélkül, hogy a mondatot megszerkesztené. A ki hallja ezt a beszédet, arra átragad az izgatottság. Az izgatott beszéd ezen formátlanságát vitte be valamely jó megfigyelő az irodalmi nyelvbe; természetesen addig a határig, a míg ez leírva, gestustól nem kísérve, még érthető marad. A példa hódított, szokásos szerkezetté vált, olykor nyugalmasabb elbeszéléshez is használták, de azért mindig érezzük, hogy ezek a kapcsolat nélkül odavetett szavak gyorsabb tempót adnak az elbeszélésnek.

Tehát nem magában az infinitivusban, hanem az alany és állítmány szokásos kapcsolatának a hiányában rejlik a hatás. A szabálynak tehát szerintem így kellene szólni: *A latin írók, különösen a történetírók, olykor elmulasztják az alanynak és állítmánynak szokásos egyeztetését és infinitivusba teszik az állítmányt, hogy a szavak ezen formátlan odavetésével előadásuknak az izgatott sietség színét adják.*

PIRCHALA IMRE.

— Balassa Bálint népszerűsége. Balassa Bálint népszerűségéről szólva, talán elegendő volna rámutatni arra a sok kiadásra, melyet «Istenes énekei» értek. Szabó Károly a «Régi magyar könyvtár»-ban 1712-ig 15 kiadását sorolja föl. Szilády Áron a Balassa költeményei elé írt előszóban (megjel. 1879-ben) 1806-ig 31 kiadását említi. Ezekhez még két kiadás járul: a kassai 1665-ben (l. Könyv-Szemle 1878, 336 l. és 1879, 122 l.) és a Kolozsvári 1677-ben (l. u. o. 1879, 289 l. és 1882, 89 l.). A m. történelmi Társulat költségén Budapesten 1879-ben megjelent kiadás tehát, az eddig napfényre jutott adatok szerint, a 34-dik kiadás volna.

Ez a sok kiadás mindenesetre a legkézzelfoghatóbb bizonyítéka Balassa kelendőségének. Hogy az olvasó közönségre gyakorolt hatását láthassuk, arra egy pár adatot van alkalmam felmutatni.

Wesselényi Ferencnek, a nádornak kedves poétája lehetett Balassa. Egyik levelében, melyet Tepliczéről intézett 1662 nov. 21-én egy névszerint ismeretlen grófhhoz, a kit fiának szólít, a többek közt azt írja: «én amaz jó hírrel névvel tündöklő vitéz *Balassi Bálint*nak . . . versecskéjét tartom, midőn kedvesének hült idegenségét látván, reményében fogyott volna, azt írja egy versiben: ha szeretetivel nem élhetett ottan, engedje meg s ne bánja, ha ő szeretni fogja ötet . . .»

Egy másik levelében, melyet Lipszéről 1663. máj. 2-kán küldött Koháry Istvánhoz, ezeket az érdekes szavakat olvassuk: «De jaj, más hervaszt és fogyaszt engemet, amaz dicséretreméltó vitéz *Balassa Bálint*, az ki mind szerelmes, mind vitéz vala, szerelme ellen keservesen így panaszol vala: *az kiért vétkeztem, az is hozzám álnok*. Én pedig, veszett fejem, nem azt írhatom, az kiért vétkeztem, hanem az kiért minden jómat elhagytam, szerelmes feleségemtől, ily drága dajkámtól s tatargatómtól megváltam . . .»

Ebből a nemből még egy harmadik adatra is akadtam a XVII. századból. Sácza István pap, a ki az u. n. Sárospataki krónikát (közölte Toldy: Tört. Tár 1857. IV. 54) 1697-ben írta össze, az 1593. év eseményeiről beszéltében, Fülek, Szécsény, Hajnászkő, Somoskő, Kékkő, Hollókő, Divény, Buják, Drégel várak hősi ostromának rövid előadásához ezt a reflexiót fűzi: «A végbeli magyar vitézeknek csak az *énekekből* is megtetszik mely igen gyűlölte a magyar nemzet a törököt, amint a *Balassa Bálintban* láthatni».

ILLÉSSY JÁNOS.

— Hibaigazítás. E Közlöny febr. füzetének 260. lapján a közgyűlésen megválasztott budapesti választmányi tagok jegyzékébe betoldandó: *Pecz Vilmos (51 szavazattal)*.

KÖNYVÉSZET.

I. Hazai irodalom.

Cervantes Saavedra Miguel de. Az elmés nemes Don Quijote de la Mancha. Győry Vilmos fordítása alapján átdolgozta, bevezetéssel s jegyzetekkel ellátta Huszár Vilmos. (K. 8-r. XXXII. 252 l.) Bpest, 1900. Athenæum. 2 kor. 50 fill.

Czuczor Gergely összes költői művei. Első teljes kiadás. Életrajzzal és jegyzetekkel ellátva sajtó alá rendezte Zoltvány Irén. Három kötet. (8-r. 331, 278, 335 l.) Bpest, 1899. Franklin-Társulat. 5 frt. Vászomban kötve 8 frt.

Dante Allighieri. A paradicsom. Fordította s jegyzetekkel és magyarázatokkal kísérte Szász Károly. (8-r. XIII, 424 l.) Budapest, 1899. Akadémia. 2 frt.

Enrődi Sándor. Századunk magyar irodalma képekben. Széchenyi föllépésétől a kiegyezésig. (8-r. XIV. 472 l.) Bpest, 1900. Athenæum. Vászomban kötve 6 kor.

Görög és római remekírók magyar fordítása. 1—2. füzet. (K. 8-r.) Bpest, 1900. Athenæum. Egy-egy füzet 60 fill. 1—2 füzet. *Rupp* Kornél dr. Szemelvények Cornelius Nepos életrajzaiból. 2. füzet. (96 l.)

Jelés írók iskolai tára. LXIV. füzet. *Csengeri* János dr. Szemelvények Ovidiusból. (Metamorphoses, Fasti.) Az új tanterv szerint. A gymnasium IV. V. osztálya számára. 42 képpel. (196 l.) 80 kr. — LXV. *Hittrich* Ödön dr. Szemelvények C. Julius Cæsar Commentarii de Bello Gallico czírnú művéből. Gallia térképével és számos képpel. (16 l.) 1 frt. Bpest, Franklin-társulat. 1899.

Homerus Odysseiája. Az eredeti versmértékben. Fordította Kempf József. 12 képmelléklettel. (8-r. 270 l.) Bpest, 1899. Lampel Róbert. Vásonba kötve 2 frt 50 kr.

Jánosi Béla. Az æsthetika története. I. kötet. A görögök æsthetikája. A m. tud. Akadémia Gorove-díjjal jutalmazott pályamű. (8-r. II, 504 l.) Bpest, 1899. Akadémia. 1 frt 50 kr.

Kazinczy Ferencz levelezése. A m. t. Akadémia irodalomtörténeti bizottsága megbízásából közzéteszi Váczy János dr. Kilencedik kötet. 1-11. július 1.—1812. június 30. (N. 8-r. XXXI, 614 l.) Budapest, 1899. Akadémia. 5 frt.

Kemény Ferencz, A német helyesírás. Szabályok és szójegyzék. Iskolai és magánhasználatra. A hivatalos osztrák helyesírás alapján kidolgozva. Második javított kiadás. (8-r. 50 l.) Bpest, 1900. Lampel Róbert. 50 fill.

Költői Virgil dr. Poetika és olvasmányok a poetikához. A legújabb miniszteri tanterv szerint gymnasiumok, reáliskolák, felső keresk. iskolák számára és magánhasználatára. (8-r. IV. 276 l.) Bpest, 1900. Athenæum. 2 kor. 80 fill.

Német könyvtár. Iskolai használatra. Szerkesztik Theisz Gyula dr. és Matskássy József. (16-r.) Bpest, 1900. Lampel Róbert. 1. szám. *Freytag* Gusztáv. Bilder aus der deutschen Vergangenheit. Szemelvények. Kiadta, bevezetéssel és magyarázatokkal ellátta Gyulai Ágost dr. (189 l.) Vásonba kötve 70 fill.

Régi magyar könyvtár. Szerkeszti Heinrich Gusztáv. XVII—XIX. kötet. (8-r.) Bpest, 1899. Franklin-Társulat.

XVII. kötet. *Fazekas* Mihály versei. Bevezette és kiadta Tóth Rezső dr. (206 l.) 1 frt.

XVIII. kötet. *Gesta Romanorum.* Fordította Haller János. Kiadta Katona Lajos. Egy hasonmással. (513 l.) 2 frt.

Schwarz Gyula. Görög történelem. Különös tekintettel az athenei történelemre és ennek forrásaira. (N. 8-r. VIII. 743 l.) Bpest. 1900. Athenæum. 14 kor.

Szerlemhegyi Tivadar. Görög hitéleti s magánrégiségek és a görög művészet története. A gymnasium hatodik osztálya számára. (8-r. 181 l.) Budapest, 1900. Lampel Róbert. 1 frt. — Görög állami régiségek. A gymnasium ötödik osztálya számára. (8-r. 77 l.) Budapest. 1900. U. o. 48 kr.

Tasso Torquato. A megszabadított Jeruzsálem. A tanuló ifjúság számára, Jánosi Gusztáv magyar fordítása nyomán rövidítve, prózába átírva és magyarázatokkal ellátta Pintér Kálmán. (K. 8-r. VII. 178 l.) Budapest, 1899. Athenæum. Kötve 1 frt.

Theisz Gyula dr. Francia nyelvten haladottak számára. (8-r. VIII, 180 l.) Budapest, 1899. Lampel Róbert. 1 frt. Kötve 1 frt 20 kr.

Tímár Pál. Német nyelv- és olvasókönyv. Középsiskolák számára. Első kötet. Reáliskolák I—II. gymnasiumok III—IV. oszt. számára. (8-r. V, 212 l.) Bpest, 1899. Singer és Wolfner. 1 frt.

II. Külföldi irodalom.

Baechtold, Jac. Gottfried Kellers Leben. Kleine Ausg. ohne die Briefe und Tagebücher des Dichters. Aus dem Nachlass des Verf. (IV, 281 lap.) Berlin, Besser. 1899. 3 mk.

Bernays, Mich. Schriften zur Kritik und Litteraturgeschichte, III. u. IV. (Schlussband). Herausg. v. Georg Witkowski. (354 l.) Leipzig, Göschen. 1899. 9 mk.

Biedermann, Wold. Frhr. v. Goethe-Forschungen. Anderweite Folge. Mit 3 Bildnissen u. dem Bildnisse des Verf. (XII, 271 l.) Leipzig, Biedermann. 1899. 10 mk.

Bischoff, Heinr. Ludwig Tieck als Dramaturg. (124 l.) Brüssel, Schepens & Co. 280 mk.

Fischer, Th. A. Leben und Werke Alfred Lord Tennysons. (IV. 290 l.) Gotha, Perthes. 1899. 5 mk.

Gaedertz, Karl Thdr. Bei Goethe zu Gaste. Neues v. Goethe, aus seinem Freundes- u. Gesellschaftskreise. (372 l.) Leipzig, G. Wigand. 1900. 6 mk.

Goethe, J. W. v. Meine Religion. Mein politischer Glaube. Zwei vertraul. Reden. Zusammengestellt u. hrsg. v. Wilh. Bode. (95 l.) Berlin, Mittler & Sohn. 1900. 1.—; kötve 175 mk.

Goethevorträge, Strassburger. (V, 197 l.) Strassburg, Trübner 1899. 2 mk.

Heinemann, Karl. Goethe. 2. Aufl. (XIV, 774 l. 277 képpel.) Leipzig, Seemann. 1900. 10 mk.

Jahrhundert, das neunzehnte, in Deutschlands Entwicklung. Hrsg. v. Paul Schlenther. III. Bd. Meyer, Rich. M. Die deutsche Litteratur des 19. Jahrh. (966 l.) Berlin, Bondi. 1900. 10 mk.

Keuchel, G. Goethe's Religion und Goethe's Faust. (333 l.) Riga, Jonck & Poliewsky. mk.

Loewe, Rich. Die ethnische und sprachliche Gliederung der Germanen. (60 l.) Halle, Niemeyer. 1899. 160 mk.

Mugica, Pedro de. Uebungsstücke zum Übersetzen aus dem Deutschen in fremde Sprachen. Den „Fliegenden Blättern“ entnommen. (102 l.) Berlin, Spemann. 1899. 240 mk.

Müller Max F. The Science of Language. Founded on Lectures delivered at the Royal Institution in 1861 and 1863. In 2 vols. Re-issue. (628 és 752 l.) London, Longmans. 1899. 10 shill.

Nervlich, Paul. Ein Nachwort zum Dogma vom klassischen Altertum. 9 Briefe an Julius Schvarcz. (76 l.) Leipzig, Hirschfeld 1899. 2 mk.

Petit de Julleville, L. Histoire de la langue et de la littérature française des Origines à 1900. T. VII. Dix-neuvième siècle. Période romantique, 1800—1850. (XI, 874 l.) Paris, Colin et Cie 16 fr.

Pfaff, Frdr. Die grosse Heidelberger Liederhandschrift. In getreuem Textabdruck. Mit Unterstützung des grossh. bad. Ministeriums der Justiz, des Kultus u. Unterrichts. Heidelberg 1899. 5 részben, 1. rész 5 mk.

Schmidt, Erich. Lessing. Geschichte seines Lebens u. seiner Schriften. 2 Bde. 2. Aufl. (VIII, 715 és VIII, 656 l.) Berlin, Weidmann. 1899. 18 mk.

Scholz, Frdr. Geschichte der deutschen Schriftsprache in Augsburg bis zum J. 1374. (VI, 285 l.) Berlin, Mayer & Müller. 850. mk.

Vietor, Wilh. Elemente der Phonetik des Deutschen, Englischen und Französischen. 4. Aufl. (372 l.) Leipzig, Reisland. 7 mk.

Vischer, Frdr. Thdr. Vorträge. Für das deutsche Volk hrsg. v. Rob. Fischer. 2. Reihe. Shakespeare-Vorträge, 1. Bd. Einleitung. Hamlet, Prinz v. Dänemark. (510 l.) Stuttgart, Cotta. 1900. 9 mk.

Weigand, G. Samosch- und Theiss-Dialekte. (85 l.) Leipzig, Barth. 2 mk.

Wiese, Berthold, u. Erasmo Percopo. Geschichte der italienischen Litteratur von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart. Mit 160 Abbildungen im Text, 31 Taf. in Farbendr., Kpfrätzg. u. Holzschnitt u. 8 Fksm.-Beilagen. Leipzig, Bibliograph. Institut. 14 füzetben, füzetje 1 mk.

Wunderlich, Herm. Die Kunst der Rede, in ihren Hauptzügen an den Reden Bismarcks dargestellt. (158 l.) Leipzig, Hirzel. 1899. 3 mk.

ADVERSARIA CRITICA

ad Taciti Agricolam, Annales, Historias.

Praefatio.

In libris Taciti puerorum in usum seligendis id mihi maxime erat propositum, ut eæ operum clarissimi scriptoris partes, quæ in scholis nostris plerumque legi solent, editione mea comprehenderentur. Libros igitur Annalium I—VI. anno 1893., Agricolam 1899. edideram sumptibus R. Lampel Budapestini, Historiæ autem apud eundem bibliopolam hisce diebus in publicum prodierunt.

In Annalibus recensendis codicem Mediceum primum (Laur. 68, 1), in Historiis Mediceum alterum (Laur. 68, 2), in Agricola Vaticanos 3429 (A) et 4498 (B) religiosissime secuti sumus neque præposuimus auctoritati eorum incertas virorum doctorum coniecturas, quibus editiones novæ, ut iam in præfatione editionis Annalium exposui, adeo scatent, ut verendum sit, ne critici sæpius auctorem ipsum quam errores librariorum emendaverint. Sed cum argumenta, quibus adductus memoria codicum servata ab editione Halmii discedendum putavi, accuratius explicare angustiae loci in editione pueris destinata non sinerent, hæc epilegomena critica in ephemeride nostra publici iuris facere animum induxi. Erit igitur commentatio nostra maxima ex parte ἐπιλεγμενική; nam locos plurimos, quos editores plerique corruptos putant, probabili ratione explicari posse docebo.

Ubi tamen corruptelæ manifestæ divinando erant sanandæ, ex infinito coniecturarum numero eas imprimis elegimus, quæ ad scripturas codicum proxime accedere videbantur. Sed coniecturas aliorum a me receptas, quarum rationes auctores ipsi suo loco satis exposuerant, nunc prætermittendas existimavi. Disputandum erit igitur de emendationibus meis eoque pertinebit exigua quædam commentationis pars, quæ proprio sensu dici possit κριτική

Caput primum.

Ad Agricola[m].

I.

C. 3.: «Nunc demum redit animus, *et* quamquam primo statim beatissimi sæculi ortu Nerva Cæsar res olim dissociabiles miscuerit principatum ac libertatem, augeatque quotidie felicitatem temporum Nerva Traianus, nec spem modo ac votum securitas publica, sed ipsius voti fiduciam ac robur adsumpserit, natura *tamen* infirmitatis humanæ tardiora sunt remedia quam mala.»

Halm pro *et* scribendum censet *set*, editores secutus Bipontinos, qui coniunctionem adversativam desiderabant. Ego retinui codicum scripturam; in fine enim enuntiationis habemus coniunctionem adversativam (*tamen*), quæ totam coniecturam supervacuum esse demonstrat partesque periodi ita consociat, ut nihil, quod ad sensum pertineat, possit desiderari.

II.

C. 10.: «Formam totius Britanniæ Livius veterum, Fabius Rusticus recentium eloquentissimi auctores oblongæ scutulæ vel bipenni adsimulavere. Et est ea facies citra Caledoniam, unde et in *universum* fama est transgressa, sed inmensum et enorme spatium procurrentium extremo iam litore terrarum velut in cuneum tenuatur.»

Schele et Halm pro *universum* scribendum censent *universam*, ut adiectivum ad substantivum feminini generis (*facies*) referatur, sed fugit eos adiectivum hoc loco pro substantivo poni neque ulla opus esse coniectura.

III.

C. 16. agitur de Trebellio, duce Romano, qui lasciviam militum coërcere non potuit;

«Trebellius, fuga ac latebris vitata exercitus ira indecorus atque humilis, precario mox præfuit, ac velut pacti, exercitus licentiam, dux salutem *et* seditio sine sanguine stetit.»

Corruptela latet in fine sententiæ. Quare Halm pro *et* scribendum putat *esset*; sed potius restituas *essent*, ut copula ad participium suum numero plurali positum (*pacti*) apte referatur.

IV.

C. 18. agitur de Agricolæ victoria ab Ordovicibus reportata :

«Cæsaque prope universa gente, non ignarus instandum famæ ac, prout prima cessissent, terrorem ceteris fore, Monam insulam, cuius possessione revocatum Paulinum rebellione totius Britanniae supra memoravi, redigere in potestatem animo intendit.»

Halm supplendum censet a cuius possessione, editores secutus Bipontinos. Sed non est opus præpositione. Tacitus enim, ut sæpissime, ita etiam hoc loco imitatus est elocutionem poetarum, qui etiam verbis cum re- coniunctis interdum addebant ablativum simplicem. Cf. Verg. Aen. I. 358 :

Auxiliumque viæ veteres tellure recludit
Thesaurus . . .

V.

C. 22. auctor de moribus Agricolæ ita disserit :

«Nec Agricola unquam per alios gesta avidus interceptit : seu centurio seu præfectus incorruptum facti testem habebat. Apud quosdam acerbior in conviciis narrabatur : ut erat comis bonis, ita adversus malos iniucundus.»

Halm, aptam sententiarum coniunctionem desiderans, auctore Henrichsenio pro ut erat scripsit et erat, ut, sed nulla cogente causa ; cum enim sensus loci perfectissimus sit, tale asyndeton apud Tacitum neminem potest offendere. Cf., quæ proxime sequuntur hoc loco : «Ceterum ex iracundia nihil supererat, ut silentium eius non timeres : honestius putabat offendere quam odissè.» Hic deest in altera sententiæ parte coniunctio enim neque tamen sensus cuiquam dubius esse potest.

VI.

C. 24. igitur de Hibernia :

«Solum cælumque et ingenia cultusque hominum haud multum a Britannia differunt in melius. Aditus portusque per commercia et negotiatores cogniti.»

Halm verba in melius corrupta mutilitaque esse censet lacu namque ita explet Ritteri coniectura : «Interiora parum, melius aditus portusque» etc. ; priorem autem sententiam post differunt finit. Certe non intellexit phrasin vere Taciteam, differre in melius, quæ significat melius esse ; sensus igitur loci est huiusmodi : solum

cælumque et ingenia cultusque hominum in Hibernia haud multo sunt meliora, quam in Britannia. Cf. Ann. III. 10: «veraque aut in *deterius* credita»; III. 12: «an falsa hæc in *melius* vulgaverint accusatores»; III. 44: «cuncta, ut mos famæ, in *maius* credita»; IV. 23: «quæ ex longinquo in maius audiebantur».

VII.

C. 28, agitur de cohorte Usiporum per Germanias conscripta, quæ stationem deseruit:

«Occiso centurione à militibus . . . tres liburnicas adactis per vim gubernatoribus ascendere; et uno regente, suspectis duobus eoque interfectis, nondum vulgato rumore ut miraculum prævehebantur. Mox *ad aquam* atque *ut illa raptis secum* plerisque Britannorum sua defensantium proelio congressi ac sæpe victores, aliquando pulsī, eo ad extremum inopiæ venere, ut infirmissimos suorum, mox sorte ductos vescerentur.»

Verba corrupta ita emendare temptavit Halm: *ad aquandum* atque *utilia raptum egressi et cum* plerisque etc. Ubi sensum loci aptissime restituit vir doctissimus, sed ad scripturam codicum tamen propius accedere nobis videmur, si scribimus: mox *aquam* atque *utilia rapientes cum* plerisque etc.

VIII.

C. 30. legitur oratio Calgaci, ducis Britannorum, qui suos, ut Romanis resistent, ita hortatur.

«Nos terrarum ac libertatis extremos recessus ipse ac sinus famæ in hunc diem defendit; nunc terminus Britanniae patet atque omne ignotum pro magnifico est. Sed nulla iam ultra gens, nihil nisi fluctus et saxa, et infestiores Romani, quorum superbiam frustra per obsequium ac modestiam effugeris.»

Verba atque omne ignotum pro magnifico est; sed delenda esse censuit Muretus, qui his verbis coherentiam sententiarum perturbari arbitrabatur. Ad transpositionem confugit Brueys, quem secutus est Halm et hunc locum ita commutavit: «defendit, atque omne ignotum pro magnifico est; sed nunc terminus Britanniae patet, nulla iam ultra gens» etc. Sed non est opus tam audaci mutatione, cum scripturam non ita difficile sit interpretari. Nam hae duæ sententiæ: terminus Britanniae patet, et, quæ proxime sequitur: omne ignotum pro magnifico est, non repugnant inter se, ut

Muretus putavit. Locus enim in quæstionem vocatus ita est interpretandus: nunc terminus Britanniae antea ignotus patet Romanis, quibus id ipsum, quod in has ultimas terras pervenire legionibus contigit, pro magnifico est eoque magis Britannos etiam hoc loco subigere conantur.

IX.

C. 35: Britannorum acies in speciem simul ac terrorem editoribus locis constiterat ita, ut primum agmen in æquo, ceteri per adclive iugum *convexi* velut insurgerent; media campi covinnarius eques strepitu ac discursu complebat.»

Halm pro *convexi* scribendum censet *connexi* auctore Puteolano, sed ego nullam video subesse causam, cur scripturam codicum spernamus. *Convexi* enim est adiectivum idemque significat, quod *eminens*, *prominens* (hungarice: *kidomborodó*, *kiemelkedő*). Illi igitur, qui in colle steterunt, super alios eminuerunt ac velut insurgere videbantur.

X.

C. 38. agitur de Britannis devictis:

«Et nox quidem gaudio prædaque læta victoribus: Britanni palantes mixtoque virorum mulierumque ploratu trahere vulneratos, vocare integros, deserere domos ac per iram ultro incendere, eligere latebras et relinquere; miscere in vicem consilia *aliqua*, dein separare.»

Verbum *aliqua* Halm uncis seclisit auctore Classenio. Fortasse displicuit iis pleonasmus apud Tacitum, auctorem brevitatis amantem. Sed interdum etiam bonus Homerus dormitat neque pleonasmus hoc loco adeo molestus est, ut excusari non possit. Cf. Hist. l. II. c. 41: «incertum fuit, insidias an proditionem vel *aliquod* honestum consilium ceptaverint.»

XI.

G. 38. in fine:

«Ipse (sc. Agricola) peditem atque equites lento itinere, quo novarum gentium animi ipsa transitus mora terrerentur, in hibernis locavit. Et simul classis secunda tempestate ac fama Trucculensem portum tenuit, unde *proximo Britanniae latere lecto omni redierat.*»

Verba corrupta Halm auctore Madvigio ita emendare conabatur: *proximo anno Britanniae litore lecto omni reditura erat.*

Ubi maxime probanda est Madvigii coniectura, qui post *proximo* supplevit *anno*, legimus enim supra exercitum in hibernis esse collocatum, hiberno autem tempore etiam classis in portu manere coacta est neque prius quam proximo anno ad stationem redire potuit. Deinde pro *latere* optima est coniectura *litore*; iussu enim Agricolaë classis totam Britanniam, id est, omnia Britanniae litora circumvecta est, ut c. 10. docemur. Sed pro *redierat*, ut ad scripturam codicum propius accedamus, scribendum censeo *rediret*, quod aptum efficit sensum: sc. classis Trucculensem portum tenuit, ut inde proximo anno ad stationem rediret.

XII.

C. 39. agitur de Domitiani in Agricolaam invidia:

«Id sibi maxime formidolosum, privati hominis nomen supra principis attolli: frustra studia fori et civilium artium decus in silentium acta, si militarem gloriam alius occuparet; *et* cetera utcumque facilius dissimulari, ducis boni imperatoriam virtutem esse.»

Coniunctionem *et* delevit Halm auctore Wexio, ut opinor, ea de causa, quod hoc loco magis alia coniunctio ponenda esse videtur. Mea quidem sententia servandum est hoc *et* collato c. 15., ubi idem *et*, sicut hoc loco, gradationem significat: «Quantulum enim transisse militum, si sese Britanni numerent? Sic Germanias excussisse iugum; *et* flumine, non Oceano defendi.»

XIII.

C. 42: «Accessere quidam cogitationum principis periti, qui iturusne esset in provinciam ultro Agricolaam interrogarent. Ac primo occultius quietem et otium laudare, mox operam suam in adprobanda excusatione offerre, postremo non *tam* obscuri suadentes simul terrentesque pertraxere ad Domitianum.»

Halm pro *tam* scripsit *iam* auctore Rhenano. Utrumque aptum efficit sensum, sed, cum lectio *tam* constanti codicum scriptura commendetur, nullam video subesse causam, cur ad coniecturas confugiamus.

XIV.

C. 44. agitur de habitu Agricolaë:

«Quod si habitum quoque eius posterius noscere velint, de-

centior, quam sublimior fuit, nihil *impetus* in vultu: gratia oris supererat.»

Ubi *impetus* est lectio Vaticani 3429; idem habet *metus* in margine; *metus et impetus* legitur in Vaticano 4498. Halm recepit *metus*, quod nullo modo probari potest. Tacitus enim *gratiam oris* diserte commemorat, quo certe miti vultu Agricolam fuisse nullosque animi impetus ore arguisse dicere voluit. Reiciendum est igitur *metus*, cum non de fortitudine Agricolæ agatur, et servandum *impetus*. Ceterum cf. Hist. I. I. c. 57, ubi *impetus* nude positus *impetum animi* significat: «manipuli quoque et gregarius miles viatica sua et balteos phalerasque . . loco pecuniæ tradebant, instinctu et *impetu* et avaritia»; Hist. II. 7: «Non fallebat duces *impetus* militum».

Caput secundum.

Ad Annales.

I.

L. I. c. 8. agitur de Tiberio:

«Nihil primo senatus die agi *passus* nisi de supremis Augusti, cuius testamentum inlatum per Virgines Vestales Tiberium et Liviam heredes habuit.

Halm pro *passus* scribendum censet *passus est*. Sed ellipsis copulæ apud Tacitum ita vulgaris est, ut nullo opus sit additamento.

II.

L. I. c. 19. agitur de cæspite ad exstruendum in castris tribunal congesto:

«*Aggerabatur* nihilo minus cæspes iamque pectori usque adcreverat, cum tandem pervicacia victi inceptum omisere.»

Halm scribendum censet *aggerabatur*; sed *aggerere cacsipitem* nihilo minus recte dici potest, quam *aggerare*. Cf. illud Vergilianum «*Aggeritur tumulo tellus*». Servanda est igitur codicis scriptura.

III.

L. I. c. 32. agitur de seditione legionum Pannonicarum:

«Id militares animos altius coniectantibus præcipium iudicium magni atque implacabilis motus, quod neque disiecti *nil*

paucorum instinctu, sed pariter ardescerent, pariter silerent, tanta æqualitata et constantia, ut regi crederes.»

Corruptum est procul dubio *nil*, pro quo Halm scribendum esse censet *aut*; sed facilius est scribere *vel*, ut ad scripturam codicis propius accedamus. Ceterum hoc *vel* iam in margine codicis legitur.

IV.

L. I. c. 42. legitur oratio Germanici Cæsaris ad milites seditiosos:

«Coniugem et liberos meos, quos pro gloria vestra libens ad exitium offerrem, nunc procul a furentibus summoveo, ut quidquid istud sceleris imminet, meo tantum sanguine pietur, neve occisus Augusti pronepos, interfecta Tiberii nurus nocentiores vos *faciat*.»

Halm pro *faciat* scribendum censet *faciant*, ut post duo subiecta prædicatum num. plur. sit. Sed cf. Hist. IV. 72: «Nec perinde periculum aut metus, quam pudor ac dedecus *obstupescerat*». Ann. II. 71: «Si quos spes meæ, si quos propinquus sanguis, etiam quos invidia erga viventem *movebat*.» Cf. etiam, quæ infra §. XV. et XVI. capitis tertii de Hist. I. I. c. 76. et 84. exponemus, unde prædicatum a Tacito sæpissime tantum ad propius subiectum referri manifestum fit.

V.

L. I. c. 57. agitur de uxore Arminii a Germanico capta:

«Inerant feminæ nobilis, inter quas uxor Arminii eademque filia Segestis, mariti magis quam parentis animo, neque *victa* in lacrimas neque voce supplex; compressis intra sinum manibus gravidum uterum intuens.»

Pro *victa* Halm scripsit *evicta*, quod supervacuum est. Tacitus enim dicit uxorem Arminii non fuisse captivitate adeo victam i. e. fractam, ut fleret. Verbum simplex (*vincere*) eodem sensu occurrit etiam Ann. XIV. 60: «vi tormentorum victis quibusdam, ut falsa adnuerent».

VI.

L. I. c. 77. agitur de fautoribus histrionum:

«Adversus lasciviam fautorum multa decernuntur, ex quis maxime insignia, ne domos pantomimorum senator introiret, ne egredientes in publicum equites Romani cingerent, aut alibi quam in theatro *spectarentur*.»

Pro *spectarentur* Halm scripsit *sectarentur*, sc. equites Romani, quod supervacuum est; nam ad prædicatum *spectarentur* facile suppleri potest subiectum, sc. *pantomimi*. Sensus est igitur huiusmodi: decrevit senatus, ne pantomimi alibi quam in theatro, e. gr. in privata domo, spectarentur.

VII.

L. I. c. 79: «Seu preces coloniarum seu difficultas operum sive superstitione valuit, ut in sententiam *Pisonis* concederetur, qui nil mutandum censuerat».

Halm suppleendum censet *Cn. Pisonis*. Agitur certe de Cneio Pisone, cuius prænomen et cognomen c. 74 leguntur; sed auctor hoc loco prænomen sine damno omittere potuit, postquam id supra commemoravit».

VIII.

L. II. c. 13. agitur de Arminio, duce Germanorum, præmium transfugis Romanis pronuntiante:

«Inter quæ unus hostium, Latinæ linguæ sciens, acto ad vallum equo voce magna coniuges et agros et stipendii in dies, donec bellaretur, sestertios centenos, si quis transfugisset, Arminii nomine pollicetur. *Incendit* ea contumelia legionem iras».

Incendit legebatur huc usque in codice Mediceo I, quod etiam Halm recepit. Sed G. Andresen libro manuscripto denuo collato detexit genuinam lectionem: *intendit*; cf. doctissimam eius commentationem *De codicibus Mediceis Annalium Taciti* (Berolini, 1892.) p. 4. *Intendere* autem odium, formidinem, metum etc. apud Tacitum idem significat, quod *augere*. Cf. etiam Hist. l. I. c. 89: «*intentis* alimentorum pretiis»; l. II. c. 54: «*intendebat* formidinem». Recipienda est igitur codicis optimi lectio.

IX.

L. II. c. 14. agitur de oratione Germanici ad milites:

«Nox eadem lætam Germanico quietem tulit, viditque se operatum et sanguine sacri respersa prætexta pulchriorem aliam manibus aviæ Augustæ accepisse. Auctus omine, addicentibus auspiciis, vocat contionem et quæ sapientia *prævisa* aptaque imminenti pugæ disserit.»

Halm pro *prævisa* scribendum censet *provisa*, nulla cogente causa. Lectio enim codicis commendatur aliis Taciti locis, e. gr.

Ann. l. XII. c. 40: «Quod nobis *praevisum* et missæ auxilio cohortes acre prælium fecere»; ibid. l. XIV. c. 55: «me non tantum *praevisa*, sed *subita* expedire docuisti».

X.

L. II. c. 20: «Nihil ex *iis* Cæsari incognitum: consilia locos, prompta occulta noverat astusque hostium in perniciem ipsis vertebat».

Halm pro *iis* legendum censet *his*. Sed, cum agatur de dolis Germanorum præcedenti sententia enumeratis, retinenda est codicis scriptura. *Id* enim pronomen commode referri potest ad omnia, quæ lectori iam nota sunt.

XI.

L. II. c. 46. legitur Maroboduï ad suos oratio:

«Væcordem Arminium et rerum nescium alienam gloriam in se trahere, quoniam tres *vacuas* legiones et ducem fraudis ignarum perfidia deceperit».

Halm pro *vacuas* legendum censet auctore Drægero *vagas*, quod probare non possum; nam *vagas* fuisse Vari legiones nusquam legimus: immo in expeditionem profectæ sunt adversus populum Germanicum, qui ex composito arma contra Romanos sumpserat, ut exercitum in avia illiceret, ubi ceteri Germani, eo usque fidem erga Romanos simulantes, iam ad insidias parati colligebantur. Cf. Dio. Cass. l. 56. c. 19. Ego in editione servavi scripturam codicis, quia incertas coniecturas in textum recipere nolui, sed verisimillimum puto Tacitum scripsisse: *Varianas*; agitur enim de Vari clade neque Maroboduus de hac re disserens Vari nomen reticere potuit. Cf. Ann. l. II. c. 15: «hos esse Romanos *Variani* exercitus fugacissimos»; l. II. c. 7: «tumulum tamen nuper *Varianis* legionibus structum»; l. II. c. 25: «Mallovendus nuper in deditionem acceptus propinquo luco defossam *Varianae* legionis aquilam modico præsidio servari indicat».

XII.

L. II. c. 61. agitur de Germanico, qui Nilo subvehebatur, orsus ab oppido Canopo, usque ad Elephantinen ac Syenen:

«Lacusque effossa humo superfluentis Nili receptacula; atque alibi angustiae et profunda altitudo, nullus inquirentium spatiis *penetrabiles*».

Halm pro *penetrabiles* legendum censet *penetrabilis* ut adiectivum tantum ad substantivum *altitudo* referatur. Sed ubi Nili angustiae sunt, ibidem est etiam profunda altitudo, quare adiectivum ad utrumque substantivum pertinere codicisque lectio iure servari potest.

XIII.

L. II. c. 69. agitur de inimicitis Germanici et Pisonis :

«At Germanicus Aegypto remeans cuncta, quæ apud legiones aut urbes iusserat, abolita vel in contrarium versa cognoscit. Hinc graves in Pisonem contumeliæ, nec minus acerba quæ ab illo in Cæsarem *temptabantur*».

Halm pro *temptabantur* scripsit *intentabantur*, quod supervacuum est. Possumus enim hunc locum ita interpretari: «Nec minus acerbæ erant illæ contumeliæ, quibus Piso Cæsarem afficere temptabat».

XIV.

L. II. c. 69. in fine agitur de Germanico scelere Pisonis, ut credebatur, ægrotante :

«Sævam vim morbi augebat persuasio veneni a Pisonem accepti; et reperiebantur solo ac parietibus erutæ humanorum corporum reliquiæ, carmina et devotiones et nomen Germanici plumbeis tabulis insculptum, semusti cineres ac *tabe* obliti aliaque malefica, quis creditur animas numinibus infernis sacrari.»

Halm pro *tabe* scripsit *tabo*, sed sine causa. *Tabes* enim non solum morbi nomen est, sed potest etiam id, de quo hoc loco agitur, sc. umorem putrescentium corporum significare, ut lexico C. E. Georges docemur, ubi s. v. *tabes* hæc leguntur: «Metonymisch: die zergehende, zerschmelzende Flüssigkeit, Jauche, *corpora in tabem resolvit*, Plin.; *nivis*, Schlamm des schmelzenden Schnees, Matsch, Liv.; *sanguinis*, Liv.; *veneni*, Ov.» Eodem pertinet, quod Lucanus narrat de capite Pompeii absciso Phars. VIII. vss. 888—891.:

Tunc arte nefanda

Submota est capiti *tabes*: raptoque cerebro

Exsiccata cutis, *putrisque* effluxit ab alto

Humor, et infuso facies solidata veneno est.

Tabes enim hoc loco umorem, putredinis causam significat, quæ capiti absciso submota est. Servanda est igitur etiam apud Tacitum codicis lectio.

XV.

L. II. c. 72. leguntur Germanici morientis ad uxorem monita :

«Tum ad uxorem versus per memoriam sui per communes liberos oravit, exueret ferociam, sævienti fortunæ submitteret animum, neu regressa in urbem æmulatione potentiæ validiores invitaret. Hæc palam et alia secreto, per quæ *ostendere* credebatur metum ex Tiberio.»

Ostendere legebatur olim in Mediceo, quod recepit Halm, sed rem aliter se habere ostendit G. Andresen in commentatione *De codd. Med. Annal.* p. 7 : «Ibi priores de codicis scriptura nihil adnotant nisi scriptum esse *ostender*. At *er* litteræ impositæ sunt litteris *is*, quas eadem manus antea scripserat, ac sequitur altera littera *s*, spatium autem versus, cuius hic est finis, non totum expletum est. Itaque quærendum est utrum aptius sit *ostendere* an *ostendisse*.» Equidem, cum tota narratio ad præteritum tempus pertineat, recipiendam puto genuinam codicis scripturam : *ostendisse*.

XVI.

L. II. c. 81 : «Tandem victa pertinacia Piso oravit, *ut traditis* armis maneret in castello, dum Cæsar, cui Suriam permitteret, consulitur.»

Ut traditis scripsit Halm ; sed codex prima manu habet *utiraditis*, secunda manu autem *utitraditis*, quæ correctura recipienda esse videtur primum euphoniæ gratia, ut molesta consonantium cumulatio evitetur, deinde ob eam causam, quod corruptela insolitæ coniunctionis (*uti*) usu facilius excusatur. Cf. Ann. III. 17 : «matrem *uti* tuerentur.»

XVII.

L. III. c. 2. agitur de funere Germanici :

«Miserat duas prætorias cohortes Cæsar. addito ut magistratus Calabriae Apulique et Campani suprema erga memoriam filii sui *munera* fungerent.»

Halm pro *munera* scribit *munia*. Sed suprema munera pro supremis honoribus etiam alii scriptores usurpant ; cf. lexicon C. E. Georges s. v. *munus* : «Der letzte Liebesdienst gegen einen Toten (Thränen, Wehklagen, Leichengeschenke, bes. Bestattung der Gebeine etc.), *munera*, *suprema*, Verg. ; *inani fungi munere*, Verg. ; *inania morti munera dant lacrimas*, Ov.» Talia exempla secutus videtur Tacitus hoc loco, non, ut sæpissime, *munia*, sed *munera*

scripsisse, potuit certe utraque forma uti neque summam in huiusmodi rebus constantiam quæsisisse putandus est. Quod ad accusativum cum verbo fungendi coniunctum attinet, idem lexicon s. v. *fungor* hæc præbet exempla: *hominum officia fungi*, Tac.; *senatoria munera*, Suet. Cf. etiam in hac commentatione §. XXXIV. capitis tertii.

XVIII.

L. III. c. 17: «Primus sententiam rogatus Aurelius Cotta consul (nam referente Cæsare magistratus eo etiam munere fungebantur) nomen Pisonis *radendum fastis* censuit.»

Pro *radendum* Halm scribit *eradendum*, quod non est necessarium. Apud Tacitum enim, qui licentiis poeticæ orationis sæpissime utitur, latissime patet ablativi usus; hoc loco igitur *fastis* significat *e fastis*. Cf. Hist. l. III. c. 29: tela testudine *laberentur*; Ann. 15, 29: *sublatum capite diadema*; Hist. 3, 56: *profugus altaribus taurus*; cf. etiam *Plin.* N. H. 11, 236: lac totis mammis fluit; 12, 24: fructum cortice mittit.

XIX.

L. III. c. 18: «Atque idem, cum Valerius Messalinus signum aureum in æde Martis Ultoris, Cæcina Severus aram *Ultioni* statuendam censuissent, prohibuit, ob externas ea victorias sacrari dictitans, domestica mala tristitia operienda.»

Pro *Ultioni* Halm scribendum censet *ultionis*. At ultio hoc loco nomen proprium est significatque deam ulciscendi, quare dativi usus nullo modo reprehendi potest.

XX.

L. III. c. 19: «Is finis fuit *ulciscenda* Germanici morte non modo apud illos homines, qui tum agebant, etiam secutis temporibus vario rumore iactata.»

Ante *ulciscenda* Halm addidit *in*, quod supervacuum est. Ellipsin enim *in* præpositionis excusat apud Tacitum exemplo poetarum liberrimus ablativi usus; cf. Ann. III. 5., ubi *toro* legitur pro *in toro*, deinde Ann. IV. 21., ubi *saxo* pro *in saxo*, Hist. V. 5., ubi *templo* pro *in templo* legitur etc. Cf. præterea simillimum locum Ann. l. VI. c. 32: «Ceterum *regendis provinciis* prisca virtute egit.»

XXI.

L. III. c. 25: «Relatum *deinde* de moderanda Papia Poppæa,

quam senior Augustus post Julias rogationes incitandis cælibum pœnis et augendo ærario sanxerat.»

Halm dittographiam hoc loco latere suspicans pro *deinde* scribendum censet *dein*. Sed nulla opus est mutatione; ex eo enim, quod post *deinde* præpositio *de* sequitur, nulla exoritur cacophonia, cum ultima adverbii syllaba brevis (*deindē*), præpositio autem (*dē*) longa sit.

XXII.

L. III. c. 26: «Quidam statim aut postquam regum pertæsum, leges maluerunt. *Ac* primo rudibus hominum animis simplices erant.»

Pro corrupto *ae* Halm scripsit *hae*. Ego potius scribendum censeo *cae*, nam pronomen ad præcedentem sententiam (*leges*) referendum est.

XXIII.

L. III. c. 35: «*Proximi* senatus die Tiberius per litteras castigatis oblique patribus quod cuncta curarum ad principem reicerent, M'. Lepidum et Junium Blæsum nominavit, ex quis pro consule Africæ legeretur.»

Halm pro *proximi* legendum censet *proximo* ut adiectivum ad substantivum *die* referatur. Sed eodem iure potest hoc adiectivum ad *senatum* pertinere; nam senatus hoc loco consessum senatorum (*tanácsgyűlés hung.*, *Senatssitzung germ.*) significat; cf. usitatissimas apud Ciceronem phrases: *senatum habere*, *senatum mittere*, *eo die senatus erat futurus*, *proximo senatu*. Servanda est igitur codicis scriptura. Cf. etiam Hist. l. IV. c. 44: «proximo senatu.»

XXIV.

L. III. c. 38. agitur de rebellione Thraciæ: «Cœlaletæ Odru-sæque et *alii*, validæ nationes, arma cœpere, ducibus diversis et paribus inter se per ignobilitatem.»

Pro *alii* Halm scribendum censet *Dii*, nomen populi Thraciam incolentis, propter appositionem: *validae nationes*. Sed *alii* hoc loco potest idem significare, quod *alii populi*, quare scripturam codicis retinui. An potius scribamus *aliae validae nationes*, ut levissima sit mutatio aptissimusque sensus?

XXV.

L. II I. c. 56: «Quo tunc exemplo Tiberius Drusum summæ

rei *admovent*, cum incolumi Germanico integrum inter duos iudicium tenuisset.»

Pro *admovent* Halm scripsit *admovit*, nam in sententiis præcedentibus et sequentibus nusquam occurrit præsens historicum. Sed præsens hist. et perf. historicum adeo variant scriptores, ut sæpe in eadem sententia utrumque occurrat, sicut apud Cæsarem in Bell. Gall. VII. 112: «Vercingetorix oppugnatione destitit atque obviam Cæsari proficiscitur.» Cf. etiam Hist. l. II. c. 59: «cohortium præfecti *opprimuntur*: ipse Albinus . . . *trucidatus*, uxor eius simul *interfecta est*». Retineamus igitur codicis lectionem.

XXVI.

L. III. c. 58. agitur de flamine Diali: «*Duobus* et septuaginta annis post Cornelii Merulæ cædem neminem suffectum neque tamen cessavisse religiones.»

Pro *duobus* Halm scribendum censet *quinque*; nam post cædem Merulæ quinque et septuaginta annis neminem in locum flaminis Dialis suffectum esse aliunde scimus. Sed cum errare humanum sit, facilius adducor, ut Tacitum hoc loco paulum errasse, quam, ut codicem corruptum credam; quomodo enim *quinque* in *duobus* possit corrumpi? Servanda est igitur codicis lectio.

XXVII.

L. IV. c. 10. agitur de Druso Seiani scelere necato: «Corrupta ad scelus Livia Seianum Lygdi quoque spadonis animum stupro vinxisse, quod *is Lygdus* ætate atque forma carus domino interque primores ministros erat.»

Halm delendum censet nomen *Lygdus*, ut molesta repetitio evitetur. Ego Tacitum hoc loco nomen Lygdi perspicuitatis causa repetivisse puto, ne *is* pronomen ad Seianum referatur. Quare codicis scripturam retinui.

XXVIII.

L. IV. c. 15: «Idem annus alio quoque luctu Cæsarem *adficit*, alterum ex geminis Drusi liberis extinguendo, neque minus morte amici.»

Halm pro *adficit* scribendum censet *adfecit*. Sed præsens historicum hoc loco, præsertim cum nullum perf.hist. in eadem sententia inveniatur, nihil habet offensionis et commendatur simili loco, Ann. l. VI. c. 45: «Idem annus gravi igne urbem *adficit*.» Cf. etiam §. VIII. capitis tertii, ubi de Hist. I. 38. agitur.

XXIX.

L. IV. c. 26. agitur de rebellione Tacfarinatis : «Sequebantur et Garamantum legati raro in urbe visi, quos Tacfarinate cæso perculsa gens *et culpæ nescia* ad satis faciendum populo Romano miserat.»

Halm pro *et* legendum censet *set*, quod supervacuum est, nam epitheta *perculsa et culpæ nescia* non sunt inter se contraria. Haase coniecit *ut*, quod recepit Joh. Mueller atque ita defendit : «Tacitus dicere videtur non fuisse expertem consilii culpæque gentem Garamantum, sed ipsam dissimulasse ideoque suo nomine, non regis misisse legatos.» Sed videamus, quid de hac re auctor l. IV. c. 23, scripserit : «Erat illi (Tacfarinatis sc.) prædarum receptor ac socius populandi rex Garamantum, non ut cum exercitu incederet, sed missis levibus copiis, quæ ex longinquo in maius audiebantur.» Non fuit igitur rex Garamantum palam Tacfarinatis socius, quare populum ipsum non fuisse culpæ conscius facile credi potest. Retineamus igitur codicis scripturam.

XXX.

L. IV. c. 31 : «At P. Suillium, quæstorem quondam Germanici, cum Italia arceretur convictus pecuniam ob rem iudicandam cepisse, amovendum in insulam censuit, tanta contentione animi, ut *eiurando* obstringeret e re publica id esse.»

Corruptum est procul dubio *eiurando*, quare Halm *iureiurando* in textum recepit. Sed idem Halm etiam *et iureiurando* coniecit, quod legitur in editione mea; nunc autem meliora edoctus scribendum censeo levissima mutatione *et iurando*, quod et ad scripturam codicis proxime accedit et aptum efficit sensum.

XXXI.

L. IV. c. 37 : «Ceterum ut semel recepisse veniam habuerit, ita *per omnes provincias* effigie numinum sacrari ambitiosum, superbum; et vanescet Augusti honor, si promiscis adulationibus vulgatur.»

Halm scribit *omnes per provincias*, quod olim in codice legabatur. Sed cf., quæ G. Andresen de hoc loco exposuit in commentatione *De codd. Med. Ann. Tac.* p. 13: «De codice recte Baiteirus : «*per omnes per provincias* pr. m., *per omnes provincias*, corr. m.», nam posteriore loco *per* binis punctis supra et infra positus, quæ mihi videbantur ab ipso librario posita esse, deletum est, quod

referre Ritterus supersedit. Codicis igitur testimonium suadet, ut redeamus ad veterem scripturam *per omnes provincias*. Quod ego in textum recepi.

XXXII.

L. IV. c. 38: «Nam quæ saxo struuntur, si iudicium *posteriorum* in odium vertit, pro sepulcris spernuntur.»

Halm pro *posterorum* scripsit *posterorum*; sed cum posteriores apud iuriconsultos, ut quovis lexico docemur, idem quod postereri significant, nullam video subesse causam, cur hanc insolitam, sed non incognitam vocis formam Tacito abiudicemus.

XXXIII.

L. IV. c. 46: «Lentulo Gætulico C. Calvisio consulibus decreta triumphii insignia Poppæo Sabino contusis Thræcum gentibus, qui montium editis *incultu* atque eo ferocius agitabant.»

Pro *incultu* Halm scripsit *sine cultu*, nulla cogente causa. *Incultus* enim est substantivum, quod Thraces incultis moribus ingeniisque fuisse significat, ut apud Sallustium Iug. c. 2. § 4: «Ingenium incultu torpescere sinunt.» Quod ad usum ablativi attinet, cf. Hist. l. II. c. 58: «haut spernendis viribus agebat.»

XXXIV.

L. IV. c. 57: «Inter quæ diu meditato prolatoque sæpius consilio tandem Cæsar *in Campaniam*, specie dedicandi templa apud Capuam Jovi, apud Nolam Augusto, sed certus procul urbe degere.»

Halm post *in Campaniam* supplendum censet *abcessit*. Certe tale quid subintellegendum est neque tamen in textum recipi debet. Audax enim ellipsis non est aliena ab ingenio Taciti, cuius libri huiusmodi figuris ubique scatent. Cf. Hist. l. V. c. 5: «Corpora condere quam cremare e more Aegyptio», ubi subintellegendum: *solent Judæi*, Hist. l. III. c. 2: «unde interim pecuniam et comestus?» ubi subintellegendum: comparari posse; Hist. l. III. c. 13: «atque omnia de Vitellio in deterius» sc. interpretans dixit.

XXXV.

L. IV. c. 65. agitur de monte Cælio: «Haud fuerit absurdum tradere montem eum antiquitus Querquetulanum cognomento fuisse, quod talis silvæ frequens fecundusque erat, mox Cælium appellitatum a Cæle Vibenna, qui dux gentis Etruscæ cum auxilium

appellatum tauisset, sedem eam acceperat a Tarquinio Prisco, seu quis alius regum dedit: nam scriptores in eo dissentiunt.»

Procul dubio corrupta sunt *appellatum tauisset*. Omittitur vulgo *appellatum* scribiturque pro *tauisset* a plerisque *tulisset*; Daederlein et Halm scripserunt *portavisset*. Ego, ut ad scripturam codicis propius accedam, in editione mea scripsi: «auxilium *ad bellum* tulisset,» sed nunc *ad bellandum* censeo potius scribendum, quod facillime poterat a librariis imperitis in *appellatum* corrumpi. Cf. Hist. l. II. c. 40: «Non ut ad pugnam sed *ad bellandum* profecti.»

Quod ad rem ipsam attinet, Cælem Vibennam Romanis bello Sabino auxilium tulisse Varro et Paulus, Festi epitomator, testantur, sed bellum ad Romuli tempora referunt. [Cf. Varro, De lingua Latina l. V. c. 46: «In Suburanæ regionis parte princeps est Cælius mons, a Cælio Vibenna Tusco duce nobili, qui cum sua manu dicitur Romulo venisse auxilio contra Tatium regem»; Paulus, s. v. *Cælius*: «mons dictus est a Cæle quodam ex Etruria, qui Romulo auxilium adversus Sabinos præbuit.»] Tacitus autem rem ad Tarquinii Prisci tempora videtur rettulisse auctore Claudio imperatore, qui in oratione de iure honorum Gallis concedendo (in tabula Lugdunensi col. I.) Cælianum exercitum hunc montem occupasse memorat. Etiam insolitum verbum *appellitatum* a Claudio sumpsit Tacitus.

XXXVI.

L. V. c. 3. agitur de Agrippina et Nerone a principe accusatis: «Tunc velut frenis exsoluti proruperunt, missæque in Agrippinam et Neronem litteræ, quas pridem adlatas et cohibitas ab Augusta credidit vulgus: haud enim *multum* post mortem eius recitatae sunt.»

Halm pro *multum* scribit *multo*. Sed adverbium *multum* etiam apud alios scriptores sæpe occurrit pro *multo*, ut lexico C. E. Georges docemur, ubi hæc proferuntur exempla: *non multum est maius*, Cicero; *multum improbiores*, Plaudus; *multum robustior*, Juvenalis. Retinenda est igitur codicis scriptura.

XXXVII.

L. V. c. 10. agitur de itinere Pseudo-Drusi: «Igitur quo vera seu falsa anteiret, Toronæum Thermæumque sinum præfestinans, mox Eubœam Aegæi maris insulam et Piræum Atticæ oræ, dein

Corinthiense litus angustiasque Isthmi evadit; marique *alio* Nicolim Romanam coloniam ingressus, ubi demum cognoscit sollertius interrogatum, quisnam foret, dixisse M. Silano genitum.»

Halm pro *alio* scribendum censet *Jonio*, quod non est necessarium. Falsus enim Drusus navigabat primum in mari Aegæo, deinde Isthmum transgressus ad *aliud* mare, id est, ad mare Jonium pervenit. Cum igitur hoc *aliud mare* nihil aliud nisi mare Jonium significare possit, nullam video subesse causam, cur scripturam codicis spernamus.

XXXVIII.

L. VI. c. 1. agitur de fœdis Tiberii libidinibus: «Tuncque primum ignota antea vocabula reperta sunt sellariorum et spintriarum ex fœditate loci et multiplici patientia; præpositique servi, qui conquirent pertraherent, dona in promptos, minas adversum *abnuentes*, et si retinerent propinquus aut parens, vim raptus suaque ipsi libita velut in captos exercebant.»

Abnuentes legebatur olim in codice, quod etiam Halm recepit. Sed nunc *abnuentis* scribendum est teste G. Andresen, «nam eadem manus *i ex e* correxit», ut idem vir doctissimus affirmat in commentatione *De codd. Med. Ann. Tac.* p. 7., quem ego in editione mea secutus sum. Ceterum suffixa acc. plur., *is* et *es* apud Tacitum pariter occurrunt.

XXXIX.

L. VI. c. 16. agitur de fœneratoribus accusatis¹ usurisque repressis:

«Multisque *plebis* scitis obviam itum fraudibus, quæ totiens repressæ miras per artes rursus oriebantur.»

Halm pro *plebis* scripsit *plebi*. Sed usitata est utraque forma; nam *plebis scitum*, *populi scitum* legimus apud Ciceronem, *plebei* et *plebi scitum* in inscriptionibus et apud Livium, *scitum plebis* apud eundem Livium, ut quovis lexico maiore docemur. Retinenda est igitur codicis scriptura.

XL.

L. VI. c. 18. agitur de maiestatis accusationibus:

«Dein redeunt priores metus postulato maiestatis Considio Proculo, qui nullo pavore diem natalem celebrans raptus in curiam pariterque *damnatus interfectusque*; et sorori eius Sanciæ aqua et igni interdictum accusante Q. Pomponio.»

Halm pro *et* scribit *est* interpunctionemque non post *inter-*

fectusque, sed post *est* ponendam censet, sed sine causa. Nam id, quod Tacitus post *interfectusque* copulam omisit, nemini mirum esse potest, cum huiusmodi ellipsis quavis pagina occurrat. Cf. pulcherrima exempla Hist. I. c. 2., ubi omnes sententiæ copula carent et simillimum locum Hist. I. IV. c. 73: «Tutor . . . reperto vado proditus fususque.» L. V. c. 9. «rex Parthorum Pacorus Iudæa potitus interfectusque.» *Et* autem hoc loco idem significat, quod *etiam*. Aptissima est igitur sententiarum cohærentia neque opus est coniectura.

XLI.

L. VI. c. 19: «Post quos Sex. Marius Hispaniarum ditissimus defertur incestasse filiam et saxo Tarpeio deicitur. Ac ne dubium haberetur magnitudinem pecuniæ malo vertisse, *aurariasque* eius, quamquam publicarentur, sibimet Tiberius seposuit.»

Corruptum est procul dubio *aurariasque*, pro quo Bezzenberger *aurarias aerariasque*, Halm et Weissenborn *aurarias argentariasque* coniecerunt. Equidem *que* omittere et simpliciter *aurarias* scribere tutius puto; potuit enim illud *que* errore librarii irrepere, qui hunc locum fortasse incuriose legens sententias coordinatas esse credidit. Cf. Hist. I. IV. c. 39: «egregiis *maioribus* et fraterna imagine fulgentem» ubi in codice legitur *maioribusque*, sed *que* deletum, quod hoc loco librarius facere prætermisit.

XLII.

L. VI. c. 26: «Haud multo post Cocceius Nerva, continuus *principis*, omnis divini humanique iuris sciens, integro statu, corpore inlæso, moriendi consilium cepit.»

Halm pro *principis* scribendum censet *principi*; adiectivum enim *continuus* semper cum dativo iungitur. Sed adiectivum hoc loco certe substantivi vice fungitur significatque idem, quod *continuus principis sodalis* vel *amicus*. Quare lectionem codicis servandam putavi.

XLIII.

L. VI. c. 29: «Seaurus, ut dignum veteribus Aemiliis damnationem *anteit*, hortante Sextia uxore, quæ incitamentum mortis et particeps fuit.»

Anteit legebatur olim in codice et in editionibus, sed Halm iam tunc suspicatus est *anteit*. Quæ coniectura confirmatur nunc testimonio codicis, cf. Andresenii commentationem *De cod. Med.*

Ann. Tac. p. 7: «Codex habet *ante it*, non *anteit*, ut priores tradunt, ac vacuo spatio vestigium veri (*anteit*) reliquit.» Restituenda est igitur perfecti forma.

XLIV.

L. VI. c. 32. agitur de Vitellio Orienti præfecto :

«Eo de homine haud sum ignarus sinistram in urbe famam, pleraque foeda memorari, ceterum *regendis provinciis* prisca virtute egit.»

Halm ante *regendis* suppleendum censet *in*, quod supervacuum est. Cf., quæ supra § XX. exposuimus.

XLV.

L. VI. c. 37: Vitellius ostentasse Romana arma satis ratus monet Tiridaten primoresque, hunc, Phraatis avi et altoris Cæsaris, *quæ* utrobique pulchra, meminerit, illos, obsequium in regem, reverentiam in nos, decus quisque suum et fidem retinerent.»

Halm pro *quæ* legendum censet *quæque*. Sed sententia: *quæ utrobique pulchra* est quasi appositio ad *Phraatis et Cæsaris*; monet enim Vitellius Tiridaten, ut virtutum, quibus Phraates et Cæsar præditi fuissent, meminerit. Retinenda est igitur codicis lectio neque supplenda est coniunctio copulativa.

XLVI.

L. VI. c. 45: «Idem annus gravi igne urbem *adfecit*, deusta parte circi, quæ Aventino contigua, ipsoque Aventino; quod damnatum Cæsar ad gloriam vertit exsolutis domuum et insularum pretiis. Miliens sestertium in *munificentia* conlocatum.»

Halm pro *adfecit* scripsit *adfecit*; sed cf. quæ supra in § XXVIII. exposuimus. Deinde pro *munificentia* scribendum censet *munificentia ea*, quod supervacuum est, nam etiam sine pronomine manifestum est munificentiam hoc loco ad beneficium Cæsaris priore sententia narratum referri.

(Folyt. köv.)

GEYZA NÉMETHY.

A GESTA ROMANORUM GYULAFEHÉRVÁRI KÉZIRATA.

A G. R. Haller-féle fordításának sajtó alá rendezése közben nem nyughattam annak a gyanúnak folyton ösztökélő szavától, hogy kell még hazánkban a budapesti egyetem Sztárai-codexén¹⁾ kívül a G. R. más kézíratainak is lappangniok. A hazai nevezetesebb könyvtárak közül a fővárosiakat már átkutatták, ha nem is ez iránt, előttem mások, ez irányban pedig magam is. Gyanakvó sejtésem tehát a vidékiek sorában legelőször is a gyulafehérvári Batthyaneumra terelte figyelmemet. Ennek kézíratairól a Beke-féle jegyzék ad, sajnos, sok tekintetben nem egészen megbízható tudósítást. Szerencsémre ép a legutóbbi időben járt e nevezetes könyvtárunkban kutatni szorgalmas fiatal tudósunk, Varjú Elemér dr., ki becses jegyzeteit a legnagyobb szívességgel bocsátotta rendelkezésemre, mielőtt azok egy részét még közzétehettem. E jegyzetek közt a Beke-féle katalogus²⁾ 220. sz. alatt említett kéziratának pontosabb leírása teljes bizonyosságra emelte érintett sejtésemet. Míg tudniillik a Beke-féle jegyzék a 220. sz. codex III. darabjaként csak a Hist. VII Sap. kéziratát említi, addig Varjú feljegyzése szerint ezt a *Gesta Romanorum* követi. Minthogy azonban V. a kézirat korán és lapjainak számán, valamint explicitjén és némely külsőségein kívül egyebet róla az ő céljaira nem tartott és nem is tarthatott szükségesnek feljegyezni: magamnak kellett a további és ezúttal közlendő adatokat megszereznem.

Lementem tehát az elmúlt szünetidőben Gyulafehérvárra, s fáradtságotat, a melynek eredményeit jórészt a Batthyány-könyvtár kiváló szívességű őrének, Fót. Kóródy Péter dr. úrnak köszönhetem, alig remélt siker koronázta. A kézirat ugyanis, a mely itt elem került, jóval érdekesebb, mint sejtettem.³⁾ Sőt; bizonyos tekintetben egyelőre *páratlan*nak mondható a G. R. nagyszámú kézíratai sorában. Eddigelé ugyanis az összes ismertté lett G. R. codexek közül az egyetlen, a melyben a *történetek betűrendben következnek egymásután*, még pedig nem a címzeik (mert ilyenek is vannak), vagy a tartalmuk veleje, hanem a *kezdőszavai*k szerint, a mint majd az alábbi jegyzékből kitetszik.

A kézirat a Batthyány-könyvtárnak jelenleg F₅ IV, 15 jegyű, vegyes tartalmú codexe. Alakja ívrétű, anyaga papír, sejtethő kora (Bekének és

¹⁾ L. Egyet. Philol. Közl. 1898. 401. l.

²⁾ Index Manuscriptorum Bibl. Batthyanianæ.

³⁾ A Haller-féle Gesta-fordítás idézett kiadásának Bevezetéséhez írt pótló jegyzetemben (514. l.) e kézitról már csak igen röviden emlékezhettem meg, minthogy épen az utolsó ívek revisiója közben szereztem róla tudomást.

Varjúnak az enyémmel egyező becslése szerint) a XV. század közepe tája. Végig kéthasábos durva gót-cursiv írású. Harmadik darabja a *Historia septem sapientum* és az ezt közvetlenül követő *Gesta Romanorum*. Címe e résznek nincs. De jól meg van különböztetve a 179 r levélen kezdődő Hist. VII Sap. bevezetésének díszesebb vörös kezdőbetűjével: *Poncianus in civitate Roma regnavit* etc. Terjedelme 111 levél, de az utolsó levél rectójának második hasábjára már üres. Én az alábbi jegyzékben e rész leveleinek számozását (a kéziratban számozatlanok, de Beke megszámlálta őket) 1-gyel kezdem, megjegyezvén, hogy ez 1. elülről számítva tulajdonképp = 179.

A Hist. VII Sap. a 30. lev. rectójának második hasábjára közepe táján végződik, ezzel a vörös betűs záradékkal: *Explicit historia VII sapientum cum moralisacionibus*. Utána mindjárt cím nélkül következik a G. R. szövege. Minthogy ez az innsbruck-müncheni, tehát a legrégibb kéziratcsaládhoz szít, e családot pedig épen a Hist. VII Sap. Poncianus-szövegével való külső kapcsolata jellemzi: szinte bizonyosra vehető, hogy kéziratunknak a Hét bölcs mesterről szóló része is az innsbruck-müncheni redactio valamely késői másolata. Ezt azonban egyelőre nem tartottam tüzetesebben megvizsgálandónak, minthogy engem ezúttal csak a Gesta Rom. érdekelt s a többire nem igen telt nagyon is szűkre szabott időmből. Alkalomadtán lehet, hogy még sort keríték rá a Hist. VII Sap. magyarországi kéziratának összefoglaló ismertetésénél. Ezek másika tudvalevőleg szintén a G. R. egy codexével, a Sztárai-féle 1474. évi kézirattal kapcsolatos.

A G. R. gyulafehérvári kéziratának pontosabb leírására térvén át, annak külső állapotáról még csak azt említem meg, hogy kivált a minket érdeklő harmadik rész bizony nagyon meg van rongálódva, de azért ma még jóformán az egész szövege olvasható, talán egy-két sor kivételével. Néhány lap ugyanis az egész codexet ért nedvesség következtében helyenkint eltörédezett és szétmállóban van, úgy, hogy már csak a legnagyobb óvatossággal tartható együtt. Gondos és hozzáértő kezelés mellett azonban még a megrongálódott lapok is, melyeket alább megjelölök, legalább mostani állapotukban lennének megőrizhetőek. Származásáról nem árul el a kézirat semmit sem, valamint koráról sem. Varjú dr. úgy véli, hogy valamely tanuló ifjúé lehetett s ezt a II. rész végén olvasható ép oly illetlen, a mily esetben versikéből következteti, mely így szól:

Explicit hoc totum infunde
Et dabitur tibi merda et comede.

E bejegyzésnek azonban szerintem nem kell okvetetlenül a codex írójától származnia. Lehet az valamely kevéssel későbbi kéztől eredő is. A két sor elseje különben a középkori kéziratok többnyire szomjas má-

solóinak (l. a Sztárai-codex sóhaját) elég gyakori felkiáltása a kénytelen-kelletlen végzett munka végén. Akárki volt is azonban a codex írója, nem valami nagy műgonddal írta, az bizonyos, és nem is volt a könyv-írás a mestersége. Írása ugyanis épen nem csinos, és a G. R. meg a Hist. VII Sap. fejezetczímeiben alkalmazott nagyobb betűk meg a vörös initialek vallomása szerint még a közepesen is alóli lehetett az ügyessége. A szöveg azonban elég könnyen olvasható s a rövidítések meglehetősen következetesek és kevés kivétellel világosak is. Íráshiba sincs benne épen túlságosan sok, de egy részök a latin nyelvnek is fogyatékos ismeretére vall. Néhány helyből, melyeket alább a lajstrom folyamán kiemelek, a leírónak vagy eredetijének német nemzetiségére lehet következtetni.

Azt már említettük, hogy a kéziratunkban olvasható Gesta-szöveg az *innsbruck-müncheneri* család származéka. Erre vall a történeteknek az említett család kézírataiban lévőkkal teljesen egyező állományán kívül azoknak a szerkezete és különösen a tanulságoknak a szövege. Az elbeszélések száma ugyan valamivel kisebb, mint az innsbruck-müncheneri kéziratokban. (Oesterley LIII, LVII, LVIII és LXVI kézírata és Dick kiadásának *I, A, B, C* és *D* jegyű kézíratai, melyek közül az *I* jegyű innsbrucki vezérkéziratot Oesterley már csak munkája függelékében említhette. A többi mind a müncheni kir. udv. és állami könyvtárban van.) De számuk még mindig elég tekintélyes és a legterjedelmesebb Gesta-kéziratokét, minő a mi Sztárai-codexünk is, nagyon megközelíti. E történetek jegyzéke címek és kezdőszavaik*) szerint itt következik. Mindenik fejezet mellé odajegyzem az Oesterley- és a Dick-féle kiadás megfelelő számait, amarra Oe, emerre D jeggyel utalván.

		D.	Oe.
1. F. 30.	(Czím nélkül). Aurelianus regnauit	206	74
2. 30. v.	<i>De equo scabioso et duabus ouibus ex.</i> Allexander in ciuit. Rom. regn.	180	163
3. (cf. 48) 31. v.	<i>De milite et dracone et leone in via et angelo.</i> Anthonius regnauit	178 (93)	199 (cf. 191)
4.	« <i>De muliere incarcerata ex.</i> Adrianus regnauit	174	86
5. 32.	<i>De tribus virtutibus emptis.</i> Antho- nius, qui in ciuitate regnauit, tres virtutes habebat	165	64
6. 32. v.	<i>De aureo sarcaphago</i> (sic). Adria- nus regnauit	164	16

*) A címek az innsbruck-müncheneri kéziratokban lévőktől eltérők és nem is elég jellemzők minden esetben. A kezdőszavak azonban alig mutatnak itt-ott némi csekély eltérést a Dick-féle szövegtől.

7.	F. 32. v.	<i>De quatuor sororibus et filiis sapientie.</i> Adonias regnauit	D. 134	Oe. 55
8.	34.	<i>De Alexandre et Poro regi(ibus).</i> Alexander Macedo Pori(sic) regi Indorum	123	198
9.	"	<i>De Alexandre et basilisco.</i> Alexander regnauit	23	139
10.	34. v.	<i>De a(rmatu)r(a) (?) et scutis.</i> Aedonyas regnauit	17	113
11.	"	<i>De puella intoxicata.</i> Alexander regnauit	10	11
12.	35.	<i>De bestiis et de proprietatibus (?) earum.</i> Basilius dicit in exameron	40	261
13.	"	<i>De quatuor vipperis et duobus muribus.</i> Barlaam narrat	115	168
14.	35. v.	<i>De tribus ueritatibus.</i> Benegarius regnauit	144	58
15.	35. v.	<i>De tribus filiabus.</i> Constantinus regnauit	209	75
16.	36.	<i>De ceco et claudio ex.</i> Claudius regnauit	201	71
17.	36. v.	<i>De milite et bufone et serpente.</i> Cesar regnauit	181	99
18.	37.	<i>Descripco tocius orbis.</i> Cesar Augustus Romanum regebat imperium	135	259
19.	"	<i>De victoribus Romanorum.</i> Consuetudo erat apud Romanos	137	252
20.	37. v.	<i>De imitatione habitus cosdri (sic).</i> Codrus dux princeps exercitus Atheniensium	124	41
21.	"	<i>De imitatione habitus Cosdre.</i> Cosdras imperator Atheniensium (az elöbbinek változata)	89	(41)
22.	"	<i>De duabus mulieribus raptis.</i> Claudius regnauit	4	4
23.	38.	<i>De sustentacione parentum.</i> Dorotheus statuit pro lege	14	14
24.	38. v.	<i>De quodam principe</i> De quodam prin. narr.	30	88
25.	"	<i>De quodam rege.</i> De quodam rege narr.	38	147
26.	"	<i>De lapide Magnete.</i> Dicit Ysydorus	39	245
27.	39.	<i>De morte Alexandri Magni.</i> De morte A., cum sepultura eius fieret	66	31

28.	F. 39.	<i>De fontibus notabile.</i> Dicit Ysidorus libro Ethyno ¹⁾	D.	Oe.
			94	253
29.	39. v.	<i>De hominibus notabile.</i> De hominibus est iam loquendum	95	175
30.	40.	<i>De Dario et duobus filiis.</i> Darius in ciuitate Romana regnauit	147	120
31.	42. v.	<i>De tribus sapienciis.</i> Domicianus regnauit	162	103
32.	43. v.	<i>De Decio et filia sua et cetera.</i> Decius in ciuit. Rom. regnauit	184	117
33.	44. v.	<i>De lege Dyocleciani.</i> Dyoclecianus regn.	185	100
34.	"	<i>Quod seruitium (?) sunt diuitie.</i> Dacianus ²⁾ regnauit diues valde	214	131
35.	45. v.	<i>De filio manus lacerante.</i> Eufemianus regnauit	216	217
36.	"	<i>De nigramantico (sic).</i> Erat quidam magister peritus in arte nigramantica (sic).	208	260
37.	"	<i>De auaro exemplum.</i> Erat quidam auarus	202	109
38.	46. v. ³⁾	<i>De tribus falsis testibus.</i> Erat quidam rex	198	128
39.	47. v.	<i>De milite Placido.</i> Erat quidam miles Placidus	192	110
40.	49.	<i>De mensuracione quatuor elementorum.</i> Erat quidam rex, qui habebat filiam	193	70
41.	49. v.	<i>De tribus militibus.</i> Erat quidam rex, qui pauperem ad diuicias	191	130
42.	50.	<i>De duabus virginibus.</i> Erat quidam imperator	187	(115)
43.	50. v.	<i>De statua in ciuitate Romana</i> Erat quedam ymago in ciuit. Rom.	171	107
44.	51.	<i>De duobus latronibus.</i> Erat quidam imperator, in cuius regno	169	108
45.	52.	<i>De milite et regina inordinate se di-</i>		

¹⁾ *D*: Ethicorum, *Oe*: ethicorum; itt tehát a mi kéziratunk m legr. innsbruckival és annak egyenes származékaival, a müncheniekkel szemben is, valamint a vulgaris szövegtől is eltérőn a helyesebb olvasást nyújtja.

²⁾ Oenip. a. 1342: Gracianus, Monac. *AB*: Dacianus (Dick 227. l.).

³⁾ A 46. és a három köv. lev. belső széle alul sérült s félő, hogy kiesik mind a négy levél, ha még jókor s ügyesen, a szöveg kára nélkül be nem ragasztják. A 47. levélen már bajosan restaurálható a szöveg egy része.

			D.	Oe.
		<i>ligente. Erat quidam rex, qui</i>	158	216
46. F. 52. v.		<i>consciencia motus</i>		
		<i>De duobus fratribus. Erant duo fr-</i>	106	188
47.	"	<i>tres carnales, unus clericus</i>		
		<i>De unica filia imperatoris. Erat</i>		
		<i>quidam imperator, qui habuit vni-</i>	101	187
		<i>cam filiam</i>		
48. (cf. 3.) 53.		<i>De quodam homine. Erat quidam</i>	93 (178)	191 (199)
		<i>homo, qui solus debebat exire</i>		
49.	"	<i>De imperatore, fonte (et) cyconis.</i>		
		<i>Erat quidam imperator, qui ha-</i>	75	82
		<i>bebat ante portam</i>		
50.	53. v.	<i>De filia ceca et manca. Erat qui-</i>		
		<i>dam imp., qui habebat pulchram</i>		
		<i>filiam¹⁾</i>	70	247
51.	"	<i>De recto iudicio. Erat quidam imp.,</i>		
		<i>qui statuit pro lege</i>	64	29
52.	"	<i>De peregrinacione cuiusdam militis.</i>		
		<i>Erat quidam miles, qui peregre</i>	60	123
		<i>proficiscens</i>		
53.	54.	<i>De milite proditore. Erat quidam</i>		
		<i>rex potens valde, qui quandam</i>	41	142
		<i>forestam²⁾</i>		
54.	55.	<i>De nobile et vacca. Erat quidam no-</i>		
		<i>bilis, qui vaccam candidam ha-</i>	34 (160)	111
		<i>bebat</i>		
55.	55. v.	<i>De duobus militibus. Eraclius³⁾ re-</i>	24	140
		<i>gnauit, qui erat inter omnia iustus</i>		
56.	"	<i>De quodam paupere. Erat quidam</i>	18	114
		<i>imperator, in cuius imperio pau-</i>		
		<i>per mansit</i>		
57.	56.	<i>De elephanto capto. Erat quidam</i>	19	115
		<i>imperator, qui habebat quandam</i>		
		<i>forestam</i>		
58.	"	<i>De lubrico sacerdote. Erat quidam</i>	12	12
		<i>imperator in cuius imperio</i>		

¹⁾ E példa mindössze pár sorból áll s a fent idézett szavak után így folytatódik: — que habebat capud (sic) erectum ad celum et tamen ceca erat utroque oculo et manca vtraque manu. — A *capud* szó írása is egyike ama jeleknek, a melyekből következtetem, hogy kéziratunk másolója német lehetett. V. ö. a 155.-nek *Sicud*-jával.

²⁾ Az e történetben előforduló kutyanevek kéziratunkban: Rycher, Ewylemyn, Hauegif, Ebadin, Tristwel, Egloffyn, Reamys, Etenelyn. (A kiemelt betűk mutatják a Dick-féle alapszövegtől való csekély eltéréseket).

³⁾ D: *Grachus*, de már a Dicknél *C* és *D* jegyű müncheni kéziratokban: *Eraclius*.

59.	F. 57. ¹⁾	<i>De duobus annulis.</i> Fridericus, qui in civitate Romana regnavit ...	D. 11	Oe. 10
60.	57. v.	<i>De muliere stulta et milite.</i> Fulgencius regnavit, in cuius regione erat quidam miles ...	25	141
61.	58.	<i>De filio regis Babilonie et Jerusalem.</i> (sic). Filius quippe regis Jerusalem desponsavit sibi filiam regis Babilonis ...	140	219
62.	58.	<i>De honore parentum.</i> Gracianus regnavit, qui statuit pro lege sub pena mortis ...	2	2
63.	58. v.	<i>De mala nouerca.</i> Gregorius ²⁾ regnavit in civ. Rom., qui uxorem pulchram duxit, que ei puerum peperit ...	15	112
64.	59.	<i>De agilitate cursus puelle.</i> Gaius in civitate Romana regnavit ...	153	60
65.	60.	<i>De philosopho et filia imperatoris.</i> Claudius ³⁾ regnavit, qui tantum unicum filiam habebat ...	154	61
66.	«	<i>De pulchra muliere Florentina.</i> Gaius regn. in civ. Rom., prudens ualde ...	155	62
67.	61. v.	<i>De tribus gallis qui ca(ntabant).</i> Gordianus regnavit ...	182	68
68.	«	<i>De camisia candida et mili(tibus).</i> Gallus regnavit prudens ac potens ...	188	69
69.	62. v.	<i>De filio pro patre mori uolente.</i> Gallicus in civit. regn. scil. Romana ...	200	194
70.	63. v.	<i>De imperatore et rege gloriantibus.</i> Herodionius ⁴⁾ (?) regnavit dives ualde ...	218	251
71.	65.	<i>De philomena et milite.</i> Henricus regnavit, qui statuit pro lege ...	213	250
72.	«	<i>De cruce et superscriptionibus.</i> (65 v.) Herodes ⁵⁾ in civ. Rom. regn. ...	175	65
73.	65. v.	<i>Contra voluntatem dei nemo contradicat.</i> (66) Hanibal regn. potens ualde ...	149	20

¹⁾ Az 57. és 58. levél ugyanott, a hol az előbb említettek, hibás.

²⁾ D: *Gorgonius*. (A lap sérült volta miatt a tört. vége és a Mor. elején néhány sor csonka.)

³⁾ Csak a C és G betűk hasonlósága folytán került e nem neki való helyre.

⁴⁾ D: *Honorius*. — ⁵⁾ D: *Helius*.

74.	F. 68. v.	<i>De mala vetula conductrice.</i> Imperator quidam erat, in cuius regno erat quidam	D. Oe.	
			61	28
75.	69.	<i>De apericione terre in Roma.</i> In medio civ. (?) Rome aperta est terra	97	43
76.	69. v.	<i>De tribus fatuis hominibus.</i> In vitispatrum ¹⁾ , narratur, quod angelus ostendit	109	16
77.	"	<i>De 5^e stultis viris.</i> In quodam libro de colloquio Petri ad Ihesum habetur	108	164
78.	70.	<i>De porta marmorea.</i> Imperator Fridericus 2 ^{us} unam portam marmoream	132	54
79.	"	<i>De tribus ymaginibus.</i> Leo primus, qui miromodo delectabatur pulchras virgines videre	8	8
80.	71.	<i>De persecucione filii in patrem.</i> Leo 3 ^{us} ²⁾ regnavit prudens ualde, qui filiam regis Sirie	9	9
81.	71. v.	<i>De aureo sepulchro.</i> Legitur de quodam imp. romano [Cf. 6.]	33	16
82.	"	<i>De Pompeo et Cesare et angelo.</i> Legitur in gestis Romanor., quod erat quidam senex	42	19
83.	72.	<i>De serpente in arbore ligato.</i> Legitur de quodam imp., qui a casu per quandam siluam	57	174
84.	72. v.	<i>De columpna aurea.</i> Legitur in historia scolastica, quod in Jerusalem est	67	214
85.	"	<i>De vulture cum pluribus sapienciis.</i> Legitur de vulture	76 (Red.)	248 (et 34. Mor.)
86.	73.	<i>De reformatione pacis.</i> Legitur in gestis Romanorum	76 (Red.)	35
87.	73. v.	<i>De tyranno magno repressore (?)</i> . Legitur in gestis Roman., quod erat quidam tyrannus	79	95
88.	"	<i>De columpna et statua.</i> Legitur in cronicis	80	97
89.	74.	<i>De duobus fratribus.</i> ³⁾ Legitur, quod tempore imperatoris Henrici ter-		

¹⁾ D: *In vitas patrum.* — ²⁾ D: *secundus.*

³⁾ E történet czíme a következőkével fel van cserélve.

		cii, cum quedam ciuitas esset obsessa — — — — —	D. 81	Oe. 38
90.	F. 74. v.	<i>De ciuitate obsessa.</i> Legitur in ge- stis Rom., quod inter duos fratres	86	39
91.	«	<i>De quadam muliere suspecta.</i> Legi- tur ut dicit Macrobius — — —	87	40
92.	75.	<i>De tribus syrenis¹⁾</i> Legitur in ges- tis Roman., quod tempore Hen- rici imp. erat quedam statua marmorea — — — — —	88	265
93.	«	<i>De capite aureo superscripto.</i> Legi- tur, quod tres syrenes (in) in- sula — — — — —	136	237
94.	75. v.	<i>De leone leena et kopardo.</i> Legitur, quod quidam rex — — — — —	161	181
95.	76.	<i>De puero a lupo rapt.</i> Lucius re- gnauit, qui statuit pro lege (quod) quicumque puerum alicuius ad nutriendum recepit — — —	173	189
96.	76. v.	<i>De muliere adultera.</i> Miles quidam perrexit, ut vineam vindemiaret	59	122
97.	77.	<i>De miseris hominum.</i> Miser homo es, vide — — — — —	77 ²⁾	36
98.	77. v.	<i>De puero matrem suam trofante (!)</i> Macrobius refert, quod princeps quidam consul nomine Papyrus	120	126
99.	78.	<i>De duobus canibus.</i> Miles quidam erat, qui habebat duos canes, quos multum dilexit — — —	207	133
100.	78. v.	<i>De milite raptore.</i> Miles quidam tyrannus erat, qui de rapina longo tempore vixit — — —	219	127
101.	79.	<i>De duabus³⁾ viis inter duos montes.</i> Narrat Albertus, quod tempore Philippi — — — — —	32	145
102.	79. v.	<i>De una candela exempl.</i> Narratur, quod antiquitus erat mos — —	43	98
103.	«	<i>De legibus Romanorum</i> (sic). Narrat Augustinus, <i>egy[st]psi</i> (sic) olym volebant deificare — — — — —	45	22
104.	«	<i>De filio et patre suo.</i> Narratur, quod		

¹⁾ E történet czime a következővel fel van cserélve.

²⁾ Dick kiadásában az eleje nincs meg, mivel tanulsággal kezdődik,
a mit a kiadó elhagyott, de a lap alján (48. l. 3. jegyz.) megemlíti.

³⁾ Kézir.: duobus.

		erat quidam rex Medorum, qui	D.	Oe.
		unicum filium — — — — —	46	138
105.	F. 80.	<i>De mago et orto etc.</i> Narratur de quodam mago, qui habuit ortum pulchrum — — — — —	48	24
106.	"	<i>De imperio suo privato imperatore.</i> Narrat Eusebius in cronicis de quodam imperatore — — — — —	49	137
107.	80. v.	<i>De filia male custodita.</i> Narratur, quod quidam habuit filiam pulcherrimam sibi similem — — — — —	53	182
108.	81.	<i>De duobus militibus et de . . . ! (?)</i> Narratur de militibus duobus, quorum unus manebat in Egypto	183	171
109.	"	<i>De homine contenti(?) gaudii.</i> Narratur de quodam homine, qui vocabatur Ganterus — — — — —	189	101
110.	83.	<i>De fallacia divitis in pauperem.</i> Olym quidam homo erat qui ¹⁾ unicum filium habebat — — — — —	63	246
111.	83. v.	<i>De equalitate duorum puërorum.</i> Pippinus regnavit, in civ. Rom., qui quandam puellam, — — — — —	20	116
112.	84.	<i>De pigricia trium fratrum.</i> Polemius in civ. Babilonica regnavit	22	91
113.	84. v.	<i>De terra, ubi nec ros, nec pluvia ma.</i> Plinius narrat — — — — —	35	150
114.	"	<i>De civitate obsessa et milite.</i> Pompeius statuit pro lege, quod quilibet miles — — — — —	142	134
115.	85. v.	<i>De muliere et milite se inordinatè diligentibus²⁾.</i> Pompeius in Roma regnavit, in cuius imperio erat quedam domina nimis pulchra	166	84
116.	"	<i>De III^{or} circulis sanguineis.</i> Quidam imperator erat, qui pulchram uxorem habuit ³⁾ — — — — —	13	13
117.	87.	<i>De obsidione principis in civitate.</i> Quidam princeps nomine Cleonitus	29	152
118.	"	<i>De violencia et gratia.</i> Quedam nobilis domina paciebatur multas iniurias — — — — —	50	25
119.	87. v.	<i>De diversis diis et tribus filiis (?)</i>		

¹⁾ quidam. — ²⁾ Kézir.: diligentes. — ³⁾ Fönn a lap szélén: De beata virgine exempl.

		Quidam philosophus narrat, quod sibi traditi erant	D. 107	Oe. 243
120.	F. 88.	<i>De tribus filiis et lapide precioso.</i> Quidam rex habuit tres filios	31	89
121.	"	<i>De luxuria.</i> Quaedam mulier Modussa	138	218
122.	"	<i>De milite et leone claudicante.</i> Quidam miles erat	159	104
123.	88. v.	<i>De tribus amicis.</i> Quidam rex tantum unicum filium habebat, quem multum dilexit	196	129
124.	89. v.	<i>De duobus militibus.</i> Quidam rex erat nobilis, in cuius regno erant duo milites, unus senex	199	121
125.	90.	<i>De premeditatione mortis.</i> Quidam rex erat, qui statuit pro lege, quod quando aliquis deberet mori	203	143
126.	91. v.	<i>De Inimicitia filii contra patrem.</i> Quidam miles erat, qui tantum unicum filium habebat, quem intime	204	72
127.	92.	<i>De ceco et .c. solidis.</i> Quintillus regnavit	205	73
128.	92. v.	<i>De invidia inter duos phisicos.</i> Quidam rex erat	211	76
129.	93. v.	<i>De conspiracione malorum.</i> Refert Agellinus de Amone*)	37	148
130.	"	<i>De expulsione cuiusdam regis.</i> Refert Justinus	44	21
131.	94. v.	<i>De cordibus comburendis.</i> Refert Augustinus	47	23
132.	"	<i>De corporibus venenosis.</i> Refert Seneca	68	32
133.	"	<i>De infelice arbore.</i> Refert Valerius	69	33
134.	95.	<i>De paupertate Dyogenis.</i> Refert Saturninus	71	183
135.	"	<i>De sacrificio et puero.</i> Ref. Valerius libro 3o	72	184
136.	95. v.	<i>De aquila et serpente.</i> Refert Plinius, quod aquila	78	37
137.	"	<i>De ymaginibus Romanorum.</i> Refert Allexander de naturis rerum, quod Virgilius	82	186

*) D.-nél is így. Oe.-nél: *De Amore*, helyesen: *Arione*. A szerző pedig: *A. Gellius*.

F. 96. v.		<i>De procellis uentorum.</i> Refert Ambrosius, quod est quidam piscis in mari	D. Oe.	
		-----	83	264
139.	96. v.	<i>De divisione hereditatis.</i> Refert Seneca de quodam diuite, qui habebat dus filios	85 (28)	90
140.	"	<i>De filia nutrita delicate.</i> Refert Seneca (quod) quedam mulier pulchra(m) filia(m) regis	90	266
141.	97.	<i>De puero et delphino in mari.</i> Refert Valerius	91	267
142.	"	<i>De perversione caritatis.</i> Ref. Valerius, quod in Roma	92	42
143.	"	<i>De serpente magno notabile.</i> Regulus consul bellum	96	268
144.	97. v.	<i>De invencione mayni gygantis.</i> Rome inventum	99	158
145.	"	<i>De tribus regibus.</i> Rex Danorum	116	47
146.	98	<i>De malis senescalcis.</i> Refert Dyonisius	117	48
147.	98. v.	<i>De latrone et Allexandro.</i> Refert Augustinus de civ. Dei, quod Dyonides	118	146
148.	"	<i>De oppressione Lucrecie.</i> (99.) Refert Augustinus de civ. Dei de Lucrecia	119	135
149.	99.	<i>De oculis filii et patris simul.</i> Refert Valerius, quod Zelongus consul	122	50
150.	99. v.	<i>Quomodo filia matrem aluit.</i> Refert Valerius l ^o 5 ^o , quod pretor feminam nobilem	126	215
151.	"	<i>Quare presides diu in officiis.</i> Refert Josephus	127	51
152.	100.	<i>De accusatione Anthonii.</i> Refert Valerius l ^o VI ^o	128	269
153.	"	<i>De vinea Noee (sic) quomodo fuit inventa.</i> Refert Josephus l ^o de causis rerum natur.	129	159
154.	100.	<i>De redempcione captivorum.</i> Refert Valerius, quod Fabius	130	52
155.	100. v.	<i>De arbore per serpentem infecta*).</i> Sicud (sic) dicit Plinius, quod est quedam arbor	73	185
156.	"	<i>De rege qui de . . .</i> (2 szó olvasha-		

*: Kézir.: infecto. A Sicud szót illetőleg l. az 50. történethez szóló jegyzetet.

		tatl.) Symachus regnavit prudens ualde quantum ad temporalia ...	D. 176	Oe. 190
157. F.	101. v.	<i>De defloracione cuiusdam puellae.</i> Seuerus regnavit ...	177	66
158.	102.	<i>De patre et duobus filiis.</i> Theodosius regnavit ...	7	7
159.	102. v.	<i>De vitro non fracto exempl.</i> Tyberius regnavit ...	98	44
160.	103.	<i>De septem arboribus.</i> Tvlius narrat	111	46a
161.	"	<i>De statua et fabro.</i> Tytus in civ. Rom. regn. ...	143	57
162.	104. v.	<i>De dulci melodia vocis.</i> Tyberius in civ. Rom. regn. ...	152	85
163.	105.	<i>De serpente, buffone et campana.</i> Teodosius in civ. Rom. regn. ...	156	105
164.	105. v.	<i>De orto et apro et coco ex.</i> Tyrannus quidam ...	163	83
165.	106. v.	<i>De muliere et clerico et milite.</i> Tolomeus regn. ...	167	102
166.	107. v.	<i>De duabus filiabus, sc. pulchra et inepta (?)</i> Teodosius in civ. Rom. regnavit ...	215	77
167.	108. v.	<i>De filia et .V. militib(us) et cane.</i> Vale(ri)anus regnavit potens ualde	195	212
168.	109. v.	<i>De filia et orto Vespasiani.</i> Vespasianus in Roma regnavit ...	157	63
169.	110. v.	<i>De ciuitate Syracusana.</i> Valerius Maximus narrat, quod cum omnes	131	53
170.	"	<i>De tribus filiis Valeriani (?)</i> Valeanus ¹⁾ (sic) in civ. Rom. regnavit	54	262
171.	111.	<i>De quodam nobili sapiente.</i> ²⁾ Vale(ri)us narrat, quod quidam nobilis sapientem ...	36	149

A 111. levél rectójának első hasábjá végén: *Expliciunt gesta Romanorum imperatorum | moralizata a quodam | fratre minorum et cetera* (A második hasáb üres. A 111. levél versóján s a köv. levél mind a két oldalán, valamint a 113. levél rectójának első hasábjá felén *Sermo Sancti Bernhardi de Assumpcione Beate Virginis*). A G. R. explicitjével v. ö. az innsbrucki kéziratét (Dicknél 237. l.): *Expliciunt gesta imperatorum noralizata a quodam fratre de ordine Minorum*.

Az innsbruck-müncheni kézirat-család vezér-codexében, a G. R. legrégebbi kéziratában foglalt történetek közül a mienkben nincsenek meg a következők: 1, 3, 5, 6, 16, 21, 26, 27, 28, 51, 52, 55, 56, 58, 62.

¹⁾ D: Valerianus. — ²⁾ Kézir. sapiens.

65, 74, 84, 100, 102—105, 110, 112—114, 121, 125, 133, 139, 141, 145. 146, 150, 151, 160, 168, 170, 172, 179, 186, 190, 194, 197, 210, 212 217, 200 és az Appendix (Dick 238. l.) elbeszélése (Abibas, quinque ministeria), mely az Oesterleynél 17. sz. alatt olvashatónak némi eltéréstől változata.

A gyulafehérvári kézirat saját szerű elrendezése mellett is vannak az elbeszélések egymásutánjában az innsbrucki és a belőle származó codexek történeteinek egyes kisebb sorozataival mutatkozó egyezések, minők: G 64—66 = I 153—155; G 87—89 = I 79—81; G 90—92 = I 86—88; G 102—107 = I 43, 45, 46, 48, 49, 53; G 125—127 = I 203—205; G 132—135 = I 68, 69, 71, 72; G 137—139 = I 82, 83, 85; G 140—142 = I 90—92; G 145—148 = I 116—119; G 150—154 = I 126—130.

KATONA LAJOS.

DEMANTIUS KRISTÓF «MAGYAR TÁBORI DOB»-JA. •

Minden irodalom bővében van az olyan termékeknek, melyeket sem az irodalomtörténetíró nem vesz számba, mert aesthetikai értékök nincsen és az irodalom fejlődésére sem gyakoroltak befolyást, sem a politikai történet kutatója nem méltat figyelmére, mert oknyomozó buvárkodásának nem szolgáltatnak olyan adatokat, melyek tartalmukban és vonatkozásaikban közvetlenül értékesíthetők volnának. Csak újabb időben, mióta a történelmi tudományt szélesebb alapokra iparkodnak fektetni, mióta a politikai történetet a művelődéstörténelem különböző ágai-val szoros kapcsolatban egységes és egyetemes szempontból vizsgálják, kezdik ezeket a porlepte és a könyvtárakban szertehányt régi nyomtatványokat érdeklődéssel forgatni és gyanakvó szemmel tanulmányozni. Az ilyen termékekben talán a német irodalom a leggazdagabb; hisz Németország hazája a könyvnyomtatásnak, melyet a reformatiótól felzaklatott kedélyek tudós, tudákos és tudatlan módon hihetetlen mértékben és ma még át sem tekinthető terjedelemben siettek rögtön feltalálása után fölhasználni.

Természetes, hogy mint szomszéd népnek irodalma rendkívül gazdag olyan nyomtatványokban, melyek magyar dolgokról szólnak és magyar viszonyokkal foglalkoznak. A lehangzatosabb című, de nem a legérdekesebb tartalmú füzetekhez tartozik a reichenbergi Demantius Kristóf következő munkája, melyet Heinrich Gusztáv tanár úrral már régóta keresünk: *Tympanum Militare, Vngerische Heerdrommel und Feldgeschrey, neben andern auch Vngerischen Schlachten und Victorien*

Liedern. — Nürnberg 1600, 4-r., újra 1615, 4-r. — A XVII. század irodalmával foglalkozó összes bibliographiai művek említést tesznek róla. azonban egyik sem mondja, még Goedeke *Grundrisz*-e sem, milyen könyvtárban található, vagy milyen múzeumban őriztetik. Végre Goetze Edmundnak szíves felvilágosítása folytán*), Goedeke említett munkájának II. bővített és revideált kiadását közrebocsátja, ráakadtam Demantius idézett művének I. kiadására a boroszloi városi, II. kiadására pedig a drezdai királyi nyilvános könyvtárakban. Demantius munkájának tartalmában és jelentőségében ugyan némileg csalódtam, de azért, úgy gondolom, még így is megérdemli magyar szempontból az ismeretést. Demantius művét terjedelmes gyűjteménynek véltem, melynek tartalmát a XVI. századból, esetleg még korábbi időkből való magyar vonatkozású történeti népelemek képezik. Erre engedett következtetni az a mód, melylyel a bibliographusok és irodalomtörténétírók róla megemlékeznek. E helyett azt láttam, hogy tulajdonképpen zenei mű, hangjegyekkel ellátott énekgyűjtemény, mely dalaival és dallamaival a Magyarországon dülő és a kereszténység érdekében vívott török küzdelmekben való részvételre serkenti a németiséget, különösen azokat, kiknek a háború kenyerök és hivatásuk volt, a német landsknechteket. És ránk nézve bizonyára nincs minden érdekesség hijával, ha megismerkedhetünk azokkal a csatadalokkal, melyek azt a sok ezer landsknechtet, kik itt küzdöttek és gyakran itt véreztek el e hazában, táborba szólították, harcra buzdították és kitartásra lelkesítették. Mert hogy ezen énekeskönyvnek volt hatása kortársaira, azt az a körülmény bizonyítja, hogy tizenöt év leforgása után II. kiadásban is megjelenhetett, a mi abban az időben, különösen ilyenmű munkáknál elég ritkaság. Ismertetése mindenestre hozzájárul, ha csak parányit is, ama vonatkozások tisztázásához és fölfejtéséhez, melyek Magyarországot történeti fejlődésében a nyugathoz fűzték, és a melyek sohasem voltak sűrűbbek, élénkébbek és mélyrehatóbbak, mint török harcaink alatt a reformatio két első századában. Ezekre megy a történeti népelemek, az egykorú ujságlapok és röpiratok száma, melyek a kölcsönös érintkezés eleven hatása alatt keletkezve páratlan történeti perspektívát nyújtanak letűnt nemzedékek élő és teremtő hangulatába. Valóban itt volna az ideje, hogy a hazai és külföldi könyvtárak átkutatásával egyelőre legalább bibliographiájuk összeállíttassék, mert a nélkül a velök való foglalkozás nem vezethet biztos következtetésekhez és megállapodott eredményekhez.***)

*) Kade Reinholdnak a *Vierteljahrschrift für Musikwissenschaft* 1890-ik évfolyamában (469—552.) megjelent dolgozata alapján.

**) Kertbeny Károly ugyan megkísérelte ezen német röpiratok könyvészeti összeállítását 1454—1600-ig. *Magyarországra vonatkozó régi német*

A XV. századtól kezdve a harmincz éves háborúig és még azután is gyakran Magyarország játszotta az európai szinpadon a legfontosabb szerepet, melyet éber figyelemmel kísértek a fejedelmek és a nép, a lovagok és a polgárság egyaránt. A török ellen való védekezés sokszor a legfejtörőbb kérdése volt a nemzetközi diplomáciának, és mindig egyik legérdekesebb tárgya a nép és polgárság eszmecseréjének akár az utcán, akár a csapszékben, vagy a családi körben. A magyarországi hadakozásoknak legjelentéktelenebb mozzanata is élénk visszhangot keltett a külföldön, a mint ezt a rengeteg egykorú irodalom bizonyítja. A ki a tollat forgatni tudta, az mind megkísérelte gondolatait és nézeteit a töröknek Európából való kiűzéséről jól-rosszúl kifejezni. Mindenki a saját tehetségéhez és hivatásához képest hozzá akart járulni ennek a nagy feladatnak megoldásához: a pap prédikációkkal, a tudós történeti fejtegetésekkel, a költő énekeivel, a művész rajzaival és metszeteivel, a hadvezér stratégiai tanulmányokkal, a hadakozó landsknecht pedig hadi tudósításokkal. Demantius zeneszerző volt, ő tehát dallamaival akarta tőle telhetőleg előremozdítani a kereszténység és így a magyarság szent ügyét. Mert e kettő egymástól elválaszthatatlan volt, és nem is szólt és szólhatott senki sem a törökről, a nélkül hogy rólunk meg ne emlékezzék, 1550 előtt gyakran ellenséges hangon, a XVI. század második felétől kezdve pedig többnyire jóakarólag és rokonszenvesen. Demantius is barátunk vost, nagyrabecsülte vitézségünket, és szívét meghatották nemzetünk véres küzdelmei, évszázados szenvedései. Megérdemli tehát, hogy emlékét felelevenítsük.

Demantius Kristóf, vagy a mint magát többször nevezni szokta: *Christophorus Demantius Reichenbergensis* 1567-ben született Reichenbergben Felső-Csehországban. *) Huszonkilencz éves korában kántor lett Zittauban; 1604-ben pedig hasonló minőségben Freibergbe került, a hol közel negyven évig működött. 1643-ban ápr. 20-án halt meg 76 éves korában. Műveit Goedeke**) sorolja fel legpontosabban, szám szerint nyolczat. Ezek között időrendben a második a minket érdeklő *Tympanum Militare, melynek teljes címe a következő: Tympanum Militare, Vngerische Heerdrummel vnd Feldgeschrey, neben andern auch Vngerischen Schlachten vnd Victorien Liedern An alle Ritterliche Helden vnd Kriegsleute der gantzen Deutschen Nation, auch anderer Völcker wider den Erbfeind*

nyomatványok című művében; összeállítása azonban, bár el nem tagadható érdemei vannak, sok helyütt hézagos, zavaros és, mert nem megy vissza az első forrásokra, nem egyszer megbízhatatlan.

*) L. Dommer cikkét az *Allg. Deutsche Biographie*-ban.

**) Goedeke K.: *Grundriss zur Geschichte der Deutschen Dichtung*. II. kiad., II. k. 64—65. és 210. l.

vnser Christlichen Namens den Türcken, wie solche mit Menschlicher stimme neben allerhand Instrumenten vnd Seitenspielen können Musiciret vnd gesungen werden, mit besonderem fleisz in sechs Stimmen artlich gesetzt vnd Componiret, Durch Christophorum Demantium Musicum. Gedruckt zu Nürnberg, durch Katharina Dieterichan, Im Jar Christi. CIJ IJC. Cantus I. — Cantus II. — Altus. — Tenor I. — Tenor II. — Basis (hat füzetben, minden füzetben egy-egy szólam).

Az énekeket rövid bevezetés előzi meg, melyben művét Boroszló város nemes, nagytekintetű, bölcs senatorainak, az ő kegyes jóakaróinak és hatalmas pártfogóinak ajánlja. Azt is elmondja, miért írta és adta közre ezen munkáját. Már az ószövetségben — úgymond — szokásban volt, hogy a győztes katonák a legfelsőbb hadúr, Isten dicsőségére és a legyőzött ellenség gyálatára győzelmi dalokat zengtek. Ily módon újabb harcra is buzdították a győzőket, és a békében élőket is hajlandóbbakká tették a contributiók fizetésére. A mi hadi népünk is — folytatja — már évek óta harczol a kereszténység esküdt ellensége, a török ellen, és hála legyen érte Istennek, nem egy fényes győzelmet aratott rajta, sőt újabbán egy nagyfontosságú vár elfoglalásával mélyen sebző csapást mért világhódító hatalmára. A keresztény népek nem is vették közömbösen ezen győzelmi híreket, mindenfelé fölhangzott a *Te Deum laudamus*, és ünnepi üdvövések remegtették meg a levegőt vitézeink dicsőítésére és bátorítására. De ne hogy úgy lássék, mintha a békében élő polgárok, kik a szent ügy előmozdítására csak imádságaikkal és súlyos contributióikkal járulnak hozzá, az első örömmámor után megfélemedtek volna a derék harcosokról; azért némely előkelő, jószívű és zenét kedvelő urak*) kérelmére elhatározta, hogy a keresztény hadi nép dicsőretére, mely eddig oly vitézül viselte magát Magyarországon, vidám harci dalokat fog szerezni. Hisz művészetén kívül úgy sem járulhat hozzá semmivel a magyar hadviseléshez: «So habe ich auff fürnemer guthertziger vnd der Music nicht vnverstendiger Leute anhalten vnnd gutdüncken, durch die Musas auch ein fröhlich Feldgeschrey, oder Tympanum Militare zurichten wollen, die mannliche Thaten, so das Christliche Kriegsvolck wider die Erbfeinde biszanher in Hungern sieghafft erhalten, zu preisen. In erwegung, dasz ich sonst kein Kraut noch lott, denn die Diapasonische Voces hiermit zu solchen Hungerischen Kriegswesen zu contribuiren weisz, sondern nachfolgende, einfeltige, jedoch treu wolmeinende Victorien Lieder in offnen druck zuverfertigen.» — Írta Zittauban, 1600-ban újesztendő napján, mint Zittau város kántora.

Már a bevezetésből is kiviláglik, mikor és milyen események hatása

*) Ezek az urak valószínűleg Boroszló város senatorai voltak, kiknek művét ajánlotta.

alatt jött létre Demantius ezen munkája. Mindenesetre a tizenöt éves háború adta hozzá az impulzust, mely 1598 táján Pálffy Miklós és Schwarzenberg Adolf vezérlete alatt a keresztényekre nézve igen kedvező fordulatot vett. Ezen év márczius havában hadaink bevették Gyórt, melyre Demantius a bevezetésben említett nagyfentosságú vár alatt gondolt, és a melynek elfoglalása rendkívül súlyos csapásként nehezedett a törökre. Győr bevétele és megerősítése után a diadalmas vezérek folytatták a harcztot és rövid egymásutánban visszafoglalták Tatát, Veszprémet, Palotát és számos más erődöt. Budát ugyan hasztalanul vívták, de Nagyváradot sem tudta a török bevenni, melyet Nyáry Pál és Rödern Menyhért védelmeztek. Az egész hadjárat tehát fényes sikerekkel végződött, és «az örömhír — mely különösen Győr elfoglalását követte — Európaszerte lelkesedést keltett, egyházi és világi ünnepekkel ülték meg a nagy eseményt. A strassburgi magyar tanulók díszelőadást tartottak és örömverseket nyomattak ki. Ausztriában az utak mentén iratos kőkereszteket állítottak emlékeül annak, hogy ez a tartomány immár megszabadult a török veszélyes szomszédságától. Pálffy és Schwarzenberg iránt szintén sokféleképp nyilvánult a hála és elismerés, így Alsó-Ausztria rendei a hős magyar vezért remek serleggel tisztelték meg».*)

Ezen általános lelkesedés közepette határozta el magát bizonyára Demantius az ő *Tympanum Militare*-jének I. kiadásában foglalt öt ének szerzésére és megzenésítésére. Mert nemcsak a dallamok, melyek ebben a kiadásban mindenütt hat szólamúak, az ő alkotásai, hanem tőle való kétségtelenül a dalszólamok verses szövege is.

Az első ének címe: *Ungarische Herdrummel*. Mint a többi éneket, ezt is két részre osztja. Az első felében elmondja, hogy a nemes muzsákat eddig csak vidám szórakoztatásra használta, a második részben pedig komolyabb célú tűz ki neki: legyen harci riadó, a vitéz landsknechteknek csatára buzdítója, küzdelemre lelkesítője. Izgató, biztató szavával minden keresztény néphez és nemzethez fordul, melynek katonái a félhold ellen folytatott hadakozásban résztvettek. Egyesülésre, összetartásra, lankadatlan kitartásra buzdítja őket, hogy végre diadalt arassanak mindnyájunk ellenségén, a pogány törökön. Magasztalással emlékszik meg és pedig első helyen a magyarok férfiaságáról, azután az olaszok ügyességéről, a frank lovasok bátorságáról, a németek, csehek, sziléziaiak, szászok vitézségéről és az egész keresztény lovagság hősiességéről:

Wolher *Ungrische Mannhaftigkeit,*
 Wolher Welsche geschwindigkeit,
 Ir Fränckischen Reuter euren muth
 Zun Teutschen Helden setzen thut,

*) *A magyar nemzet története*, szerk. Szilágyi Sándor, V. k. 523. l.

Ir tapffern Behmn, Ir Schlesier
 Steht Manhafftig bey unserm Herr,
 Ihr Sachsen und gantz Ritterschafft,
 Ir Knecht haut auff das raubrisch gsind,
 Heran jr Reuter dringt hinein.
 Ir ordnung treñt, brecht dureh, schonit kein,
 Halt an getrost, halt an, halt an,
 Die feinde schon kein hertz mehr han,
 Fort, fort, sie wöllen die flucht schon geben,
 Dringt nach, dringt nach, last keinen leben.

Még lelkesebb és tüzesebb a második ének hangja, melynek czíme : *Feldtgeschrey des Christlichen Vngrischen Kriegesvolcks*. Tartalma általánosabb vonatkozású, mint az elsőé : a keresztény vitézek összességéhez fordul, kik Magyarországon táborba szálltak, egyes nemzetekről nem tesz külön említést. Fegyverre szólít mindenkit, kit hivatása nem gátol, és a kinek a kereszténység ügye szívében fekszik. Ennek a szent ügynek pedig előbb-utóbb győznie kell, mert a mi oldalunkon a jog és igazság, mert Isten nem hagyja el övéit, kik híven kitartanak mellette. Föl tehát Istenbe vetett bizalommal !

Seidt getrost ihr lieben Knecht,
 Wir han zum Kriege fug und recht,
 Druñ kans uns nicht leicht übel gehn,
 Gott pflegt den seinen bey zu stehn.

Ennek a bizalomnak azonban bátorsággal és vitézséggel kell párosulnia, mert a szerencse csak a bátort segíti :

Rücket zu hauff,
 Greiffť tapffer drauff!
 Ob sichs erstlich schwerlich anleest,
 Thut jr nur euer best,
 Das glück wil han ein tapffern Mann.

A harmadik ének czíme : *Siebenbürgische Heerpaucken*. Ebben tehát az erdélyi hadakhoz szól, melyek Báthory Zsigmond vezérlete alatt a kilenczvenes évek közepe táján szintén eredménynyel harczoltak a török ellen. Az 1595-iki gyurgyevői diadal mindenfelé «lelkesevést keltett és ünnepeletté tette Báthory Zsigmond nevét».*) Ezen győzelem után, és még inkább 1598 óta a török hadviselés a Kis-Ázsiában kiütött lázadások miatt feltűnően ellankadt. Erdély, Moldva és Havasalföld teljesen szétéptek minden hűbéri kapesot, a nélkül hogy a portán csak kísérletet is tettek volna megfenyítésökre.*) A félhold ezen tehetetlenségére és a

*) *A magyar nemzet története*, szerk. Szilágyi Sándor, V. k. 516. l.

***) U. a. 523. l.

keresztényekre nézve ebből származó előnyös helyzetre látszik Demantius utalni, mikor énekében a pogány ellenség csüggedését és bátortalanságát különösen kiemeli, és elérkezettnek látja az időt végleges kiűzésére:

Ein jeder sich Ritterlich halt,
 So wird der streit sich enden bald ;
 Jetzt sollens erfahrn die feind,
 Dasz wir auch tapfler Kriegesleut seind.
 Jetzt seht nu auff,
 Schiesst tapffer drauff,
 Hau, wirff, stich,
 Tiff, toff, tiff !
 Rücket lernach,
 Neñt war der sach,
 Keiner von dem andern weich.
 Bisz wir schlagen all zugleich.
 Dann wer das feld behalten wil,
 Der kampfstick musz er haben vil.

• Druñ lasz nicht ab
 Lieber Reutersknab,
 Die feinde sein schon gar verzagt,
 Hört nicht auff bisz wir sie all verjagt.

A következő ének Győrnek 1598-ban történt elfoglalásáról szól ; czíme : *Victorien Lied der Christlichen Mannhafften Kriegshelden der Vestung Rab.* Az ének első felében hálát ad Istennek, hogy végre annyi balszerencse után áldását adta a keresztények fegyverére és győzelemre vezette az ő nevében küzdő hadainkat. Második felében pedig a vitéz harczosokat dicsőíti, kiket méltán tölthet el büszkeséggel az ellenség csúfos veresége és az ő fényes diadaluk, mely békét és nyugalmat szerzett a hazának*) és megszabadított mindyájunkat nagy aggodalmainktól. A végén a keresztények győzelmén érzett örömeinek ad lelkes kifejezést :

Wañ Gott ausz zeucht mit seinem Heer,
 Durch gringe leut legt er ein grosz ehr ;
 Druñ jubilirt und Triumphiret,
 Last euer stimm erklingen,
 So wollen wir singen :
 Victori, Victori.
 Ey Gott sey lob
 Wir siegen ob,
 Kelhret alle widerumb :
 Victori, Victori !

*) A «haza» fogalmába, úgy látszik, Magyarországot is beleérti. Ez a felfogás különben általánosán el volt terjedve a német közvéleményben, mióta a magyar trónon habsburgi fejedelmek ültek.

Az ötödik és egyszersmind utolsó ének latin szövegű, melyet Demantius II. Rudolf császár tiszteletére és Magyarországon viselt háborúinak javára szerzett: *Proelium Vngaricum, Divo Imperatori Rodolpho II. decantatum*. Tartalma szintén buzdítás, serkentés, lelkesítés; alapgon dolata pedig: *Pro patria pugnare pium est*. A siránkozás nem segít, a jajveszéklés nem használ, a kereszténységet csak bátor talpraállás mentheti meg. Mint az első énekben, abban is kérlelő hangon fordul az egyes nemzetekhez, első sorban a magyarokhoz, mert *Myse* alatt kétségtelenül őket érti:

Magnanimi Heroes, Myse, Itale, Belga, Boheme,
Et tu Silesi, Saxo, Austriace atque Borusce,
Quid flatis? pugnati viri, non cernitis hostem? —

Demantius ezen munkája, mint már említettem, 1615-ben második kiadásban is megjelent. Címe teljesen eltér az első kiadásétól: *«Tympanum Militare, Allerley Streit vnd Triumph Lieder, Als: Helden muth, Martialisches wesen, Heerdrummel, Feldgeschrey, Schlachten Venus Krieg, Friedseligkeit vnd Liebes verbündnisz. Alle Mannlichen vnd Tupffern Kriegeshelden, so mit Ritterlichem gemüthe pro aris & focis gestritten, vnd so es die not, vnd wolfahrt desz Vaterlandes erfordert, noch zu streitten geneiget. Zu sonderbahrer Ehre, Lob, Ruhm, vnd freudigem gedächtnisz, jetzund auff's neue, mit besondern fleisz in 5. 6. 8. vnd 10. Stimmen gar artlich gebracht, vnd so wol mit Menschlicher Stimme, alsz mit allerhandt Instrumenten zu Musiciren gantz freudig vnd anmutig. Verbessert, augiret, vnd anderweit publicieret Durch Christophorum Demantium, Musicum Freiberg: Hermund. — Cantus. Altus. Quinta vox. Sexta vox. Basis. — Gedruckt zu Nürnberg, bey Balthasar Scherff, In verlegung David Kauffmanns. MDCXV.»* — (Öt füzetben.)

De nemcsak cím, hanem tartalom tekintetében is lényegesen különbözik a két kiadás. Az elsőnek öt énekét Demantius még hattal szaporította, úgy hogy a II. kiadás tizenegy énekot tartalmaz. Ezen öt új dal közül azonban csak három vitézi ének, a negyedikben a költő a béke áldásait dicséri, a két utolsó pedig szerelmi költemény. A három vitézi ének is, melyeknek egyike latin nyelvű, csak általánosságok között mozog, úgy hogy tüzetesebb ismertetésök a mi szempontunkból fölöslegesek.*) Bármily haborúban, bármely ellenséggel szemben énekelhetők, egyikben sem említi sem Magyarországot, sem a törököt. Ezen általánosító eljárás egyáltalán az egész II. kiadást jellemzi. Már a címből is allhagya Demantius a magyar vonatkozásokat, és az első kiadásból átvett

*) Czimök: 1. *Helden muth*, 2. *Martialisches wesen*, 3. *Classicum auspicalie*, 4. *Venuskrieg*, 5. *Dialogus Apollinis & Musici de Pacis commoditatibus*, 6. *Fareho, de conventione Amantium conjugali*.

énekekben is gyöngítette azokat. Így a második ének czíméből: *Feldgeschrey des Christlichen Vngrischen Kriegsvolcks*, elhagyta az *Vngrischen* szót. A negyedik ének czímét pedig: *Victorien Lied der Christlichen Mannhafften Kriegshelden der Vestung Rab*, ekként alakította át: *Victorienlied aller Mannhafften Kriegshelden, nach erlangtem glückseligen Sieg*. A harmadik éneket *Türcken* helyébe *schelmen*-t tett. Az első és ötödik éneket czímben és tartalomban változatlanul nyomatta le a II. kiadásba.

Demantius ezen eljárását különben az akkori viszonyok eléggé megmagyarázzák. Az 1606-iki zsitvatoroki béke után legalább egy időre nyugalmasabb napok következtek Magyarországra. Nagyobb jelentéke-nyebb ütközetek, melyeknek híre Európaszerte elterjedt volna, nem vivattak, és a külföld segítségére és támogatására is kevésbé volt szükségünk. A keresztény közvélemény ritkábban foglalkozott velünk, saját házi ügyeink nem keltették fel nagyobb mértékben érdeklődését. A magyar vitézi énekek ilyen körülmények közt nem lehettek már a nyugaton aktualisak, és a török ellen való izgatás jó időre lekerült a napi rendről. Demantius tehát törülte vagy legalább gyengítette a magyar vonatkozásokot művének II. kiadásában, általánosabbá, vagy mondjuk németebbé tette énekeinek tartalmát, mintha érezte volna nagy események közeledtét, sőtét fellegek tornyosulását, melyeknek háborgó morájába belerendült egész Európa. Német csatadalra, német harczi nótára volt szükség ama szomorú időben, mely nemsokára bekövetkezendő volt. A harmincz éves háború rémületes zajába kétségtelenül nem egy éneke hangzott bele Demantiushnak is, szövegének élénk mozgalmasságával, dallamának indulószzerű, lelkes, tüzes, szinte magával ragadó ritmusával. Munkájának első és második kiadása tehát két különböző ügyet szolgált; a jobbik, szentebbik bizonyára a mienk volt.

BLEYER JAKAB.

RÓMAI CONSULI CSALÁDOK.

Két éven át különösen a rómaiak történetével foglalkoztam, s evvel kapcsolatosan egybeállítottam a készülöben levő Ókori Lexikon számára a római consulok lajstromát. A híres családok névsora nemcsak azért érdekes, mert Róma története a köztársaság korában az aristokratikus hagyományoktól hemzseg, hanem azért is, mert elárulja, hogy feltűnően kevés család tudta tagjait a legelső polgári méltóságokhoz juttatni. Míg a plebeiusok a teljes polgári jogokért küzdenek, Róma alkotmányának demokratikus a fejlődése; mihelyt azonban az alsóbb rend tagjai

is a «nobilis» körbe jutnak, az oligarchikus érdekek nyomulnak előre, s alig egynéhány homo novus (mint Cato Censorius, Marius, Cicero) tudja személyes kiválóságával a népgyűléseken a szavazatok többségét megnyerni. Ha e hatalmas családokat összeszámoljuk, az eredmény minden más adatnál jobban megmagyarázza, miért kellett az oligarchikus szervezetnek összedőlnie, s miért ragadhatta magához a senatussal szemben az autokrata imperator legioi segítségével a hatalmat.

A regifugiumtól kezdve a pharsalosi csatáig (u. e. 245—706, Kr. e. 509—48) terjedő időt vettem számításom alapjául. E 461 évből azonban le kell 55-öt vonnunk, mert a decemviratus első évében (u. e. 304, Kr. e. 450) nem választottak consulokat, szintűgy 386-ban, 430-ban és 453-ban sem (Kr. e. 368, 324 és 301), a mikor Furius Camillus, illetve Papirius Cursor és Fabius Maximus dictatorként állottak az állam élén; 316—388 (Kr. e. 438—366) között pedig ötvenegy éven át nem consulok, hanem consuli hatalommal fölruházott katonai tribunosok vezették az ügyeket. A fönmaradó 406 évben a suffectusokkal együtt körülbelül 900 consult választottak a centuriák, s kétségtelen, hogy nagy katonai vagy polgári érdemek juttatták C. Mariust hétszer, T. Quinctiust és M. Valerius Corvust hatszor, C. Sulpiciust, L. Papirius Cursort, Qu. Fabius Rullianust, Qu. Fabius Cunctatort és M. Claudius Marcellust ötször a fascesekhez. De az mégis megdöbbenő jelenség, hogy e 900 választásból összesen csak 115 család szerzett ősoket, s ezek közül is 39 család csak egyszer jutott diadalra. Ily viszonyok között nem csoda, hogy a köztársaság utolsó századában merész és őszinte férfiak nyíltan üres chimäärának hirdették az alkotmányos szabadságot. Bizonyára sokan ragaszkodtak a republicai formához, de főleg osztályérdekből. A hanyatló köztársaság korában nagyon kevesen lelkesedtek őszintén a szabadságért. Marcus Porcius Catót rövidlátása, Cicerót doctrinair álláspontja vonta az oligarchikák körébe. Mindketten martyriumukkal fizették meg politikai ideájukat.

A consuli családok sorrendjében megjelölöm, hogy mindegyik hányszor szerepel Róma évkönyveiben a legfőbb polgári méltóság viselője gyanánt. A családok különböző ágait is föltüntetem, de megjegyzem, hogy e csoportosításban nem a személyeket veszem tekintetbe; ha egy ember többször lett consul, az mindig az illető család dicsőségéért szerepel.

A 115 család sorrendje a következő:

Acilius (Balbus-ág 2-szer, Glabrio-ág. 2-szer) összesen 4-szer volt consul.	Aemilius (az ágak közül Barbula 3, Lepidus 10, Mamercus 6, Papus 4, Paullus 7, Scaurus 1) 36-szor.
Aebutius 3-szor.	Afranius 1-szer.
Aelius (Ligus-ág 1-szer, Pætus 5-ször) 6-szor.	Anicius 1-szer.

- Annius (Luscus 1, Rufus 1) 2-szer.
 Antonius 2-szer.
 Appuleius 1-szer.
 Apustius 1-szer.
 Aquillius 4-szer.
 Aternius 1-szer.
 Atilius (Balbus 2, Calatinus 2, Regulus 8, Serranus 3) 15-ször.
 Aufidius 1-szer.
 Aulius 2-szer. [11-szer.
 Aurelius (Cotta 9-szer, Orestes 2-szer)
 Bæbius 1-szer.
 Cæcilius Metellus (az ágak közül Celer 1, Nepos 2, Pius 2) 19-szer.
 Cædicus 2-szer.
 Cælius 1-szer.
 Calpurnius (Bestia 1, Bibulus 1, Pius 8) 10-szer.
 Carvilius 2-szer.
 Cassius (az ágak közül Longinus 6, Varus 1) 9-szer.
 Cestius 1-szer.
 Claudius (az ágak közül Cæcus 2, Cænina 1, Caudex 1, Centho 1, Marcellus 15, Nero 2, Pulcher 10, Rufus 1) 37-szer.
 Clælius 1-szer.
 Cornelius (az ágak közül Arvina 1, Blasio 2, Cethegus 4, Cinna 5, Dola-bella 3, Lentulus 15, Maluginensis 1, Merenda 1, Merula 1, Rufinus 2, Scipio 22, Sulla 2) 65-ször.
 Coruncanius 1-szer.
 Curiatius 1-szer.
 Curius 3-szor.
 Curtius 1-szer.
 Decius Mus 6-szor.
 Didius 1-szer.
 Domitius (Ahenobarbus 6, Calvinus 3) 9-szer.
 Duilius 2-szer.
 Fabius (az ágak közül Aemilianus 1, Ambustus 5, Buteo 2, Dorso 1, Gurgus 3, Labes 1, Licinus 1, Maximus 12, Pictor 2, Servilianus 1, Vibulanus 3) 42-szer.
 Fabricius Luscinus 3-szor.
 Fannius Strabo 2-szer.
 Flaminius 3-szor.
 Flavius Fimbria 1-szer.
 Fossius 1-szer.
 Fulvius (az ágak közül Centumalus 2, Curvus 1, Flaccus 10, Nobilior 4) 19-szer.
 Fundanius 1-szer.
 Furius (az ágak közül Camillus 3, Medullinus 2, Pacilus 2, Philus 2, Purpureo 1) 17-szer.
 Gabinius 1-szer.
 Geganius 5-ször.
 Gellius 1-szer.
 Genucius 8-szor.
 Herennius 1-szer.
 Herminius 2-szer.
 Horatius 4-szer.
 Hortensius 2-szer.
 Hostilius 3-szor.
 Julius (az ágak közül Cæsar 6, Libo 1, Mantho 1) 14-szer.
 Junius (Brutus 11, Pennus 1, Pera 2, Pullus 1, Silanus 2) 17-szer.
 Lælius 2-szer.
 Lartius 5-ször.
 Licinius (Calvus 2, Crassus 8, Geta 1, Lucullus 2, Murena 1, Varus 1) 15-ször.
 Livius (Denter 1, Drusus 2, Salinator 3) 6-szor.
 Lucretius (az ágak közül Flaccus 1, Tricipilinus 2) 7-szer.
 Lutatius (Catulus 4, Cerco 1) 5-ször.
 Mænius 1-szer.
 Mamilius 3-szor.
 Manilius 1-szer.
 Manlius (az ágak közül Acidinus 1, Maximus 1, Nepos 1, Torquatus 11, Vulso 4) 23-szor.
 Marcus (Censorinus 1, Figulus 2, Philippus 5, Rex 2, Rutilus 5, Tremulus 2) 17-szer.
 Marius 8-szor.
 Menenius 5-ször.

- Minucius (az ágak közül Augurinus 1, Rufus 2, Thermus 1) 9-szer.
 Mucius Scævola 2-szer.
 Nautius 6-szor.
 Norbanus 1-szer.
 Numicius 1-szer.
 Octavius 5-ször.
 Ogulnius 1-szer.
 Opimius 2-szer.
 Otacilius 3-szor.
 Pætilius Libo 5-ször.
 Papius (Atratinus 1, Carbo 5, Crasus 5, Cursor 7, Matho 1, Mugilanus 3) 22-szer.
 Perpenna 2-szer.
 Petillius 1-szer.
 Pinarius 2-szer.
 Plautius (az ágak közül, Decianus 2, Hypsæus 3, Venno 2) 8-szor.
 Pompeius (Magnus 3, Rufus 1, Strabo 1) 6-szor.
 Pomponius 2-szer.
 Popilius Lænas 10-szer.
 Poreius (Cato 4, Licinus 1) 5-ször.
 Postumius (az ágak közül Albinus 16, Cominus 2, Megellus 3) 26-szor.
 Publicius Malleolus 2-szer.
 Publilius Philo 4-szer.
 Pupius 1-szer.
 Quinctius (az ágak közül Capitolinus 2, Claudius 1, Crispinus 1, Flaminius 4, Pennus 1) 16-szor.
 Quintilius 1-szer.
 Romilius 1-szer.
 Rupilius 1-szer.
 Rutilius 2-szer.
 Scribonius Curio 1-szer.
 Sempronius (az ágak közül Atratinus 2, Blæsus 2, Gracchus 5, Longus 2, Sophus 2, Tuditanus 4) 19-szer.
 Sergius Fidenas 2-szer.
 Servilius (az ágak közül Ahala 4, Cæpio 6, Geminus 5, Isauricus 1, Tucca 1, Vatia 1) 23-szor.
 Sextius (Calvinus 1, Lateranus 1) 2-szer.
 Sicinius 1-szer.
 Sulpicius (az ágak közül Camerinus 2, Galba 5, Gallus 1, Longus 3, Paterculius 1, Rufus 2) 22-szer.
 Tarpeius 1-szer.
 Tarquinius Collatinus 1-szer.
 Terentius Varro 2-szer.
 Tullius Cicero 1-szer.
 Tullius Decula 1-szer.
 Tullus 1-szer.
 Valerius (az ágak közül Corvinus 1, Corvus 6, Falto 2, Flaccus 8, Lævinus 2, Maximus 2, Messala 5, Poplicola 6, Potilus 4) 43-szor.
 Verginius 12-szer.
 Veturius (az ágak közül Calvinus 2, Germinus 2, Philo 1) 8-szor.
 Villius 1-szer.
 Volcatius 1-szer.
 Volumnius 3-szor.

GERÉB JÓZSEF.

EUCHERIA LATIN NŐKÖLTŐ VERSÉHEZ.

Eucheria latin nőköltő versének 9. és 10. sorát Bährens kiadásában (Poetæ Latini Minores, V, 361), következőleg olvassuk:

Lenconico pariter claudatur in ære smaragdus,
 Conpar silicibus nunc hyacinthus eat.

Az apparatus meglehetősen összevág, csak a 9. sor kezdő szavának négy első betűjére nézve tér el. A G(roninganus), Th(uaneus) és V(ossianus F. 82) hagyományában a 9. sor első szava *Lenconico*, ugyanúgy a P(arisinus 8440) margóján is, de már az utóbbinak szövegében *Lingonico*, a Matillon által collaudált Valencenensis 387-ben pedig épenséggel *Leuconico* olvasható.

Első tekintetre meglátszik, hogy a corruptela az első szótagnak hibás olvasása folytán keletkezett. Ámde az is nyilvánvaló, hogy a Bährens által választott lectio (*Lenconico*) semmikép sem kielégítő. Ilyen körülmények között eleinte a Valencenensis lectióját (*Leuconico*) akartam elfogadni, a mennyiben a leucus szó = candidus (Muratori, Inscriptiones 2092, 10 és 2094, 8), s ilyen értelemben épen drágaköveket jelentő összetételekben is előfordul, pl.: leucachates (Plin. XXXVII. 139), leucargillos (u. o. XVII, 42), leucophthalmos (u. o. XXXVII, 171); a többi összetételre nézve l. Saalfeld, Tensaurus Italogræcus, p. 624, 625.

De mikor a költeménynek egész eszmemenetét jobban átgondoltam, rájöttem, hogy itt valami olyanról van szó, a mi a smaragddal is ellentétben van, meg a hyacinthussal is, vagy legalább is mindkettőtől különbözik. Ilyen lehetne esetleg a *Lyncurius*, melyről Plinius (VIII, 57; XXXVII, 13) valami ókori etymologiai mesét követve azt tartja, hogy a hiúznak vizelletéből keletkezett.¹⁾ Részemről a *Lyncuriust*, bármennyire közelállónak lássék is első tekintetre, el nem fogadhatom, mert a néphit, illetve babona sokkal megfelelőbb nyomra vezet. Magyar és német forrásokon alapuló újabb kutatásokból tudjuk ugyanis, hogy a hiúz körmét a régi világban, sőt az újkorban is mint hatalmas bűvszert használták, aranyba-ezüstbe foglalták és gyógyító erőt tulajdonítottak neki.²⁾ Ennek alapján hiszem, hogy egyfelől a hiúz nevének, másfelől a köröm görög nevének összetételéből egy *Linconicus* v. *Lynconycus* szó keletkezett,³⁾ melyet e helyen *Eucheria* költeményének szövegébe kell illesztenünk, s e szerint a tárgyalás alá vett hely így hangzanék:

Linconico pariter claudatur in ære smaragdus,

a mi nem csupán az összes lectiókat egyeztetni össze, hanem a költemény eszmemenetének is megfelel, mely folyton szembeállítja egymással az ellentéteket. Itt aztán a hiúzköröm ép oly furcsa ellentétben van a smaragddal, mint a kovakő a jáczintkővel.

LATKÓCZY MIHÁLY.

¹⁾ Richm., Handwörterbuch des biblischen Alterthums s. v. *Edelsteine*, No. 11.

²⁾ *Ballagi Aladár*, A Jánosköröm. Adalék a régi amuletek történetéhez (Pulszky-Album, Budapest, 1884).

³⁾ Hogy az ὄνυξ nevet miképen írták át latinra, kiviláglik II. Lajos magyar király kincseinek összeírásából, melyben ezt olvassuk: «unum lapidem *onychi* latum» (Történelmi Tár, 1890, II, p. 369.).

HAZAI IRODALOM.

1. **Platon Euthyphronja, Sokrates védőbeszéde, Kritonja és Phaidonja**, fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta *Simon József Sándor*. Budapest, Franklin-Társulat. 1899. Ára 4 korona.
2. **Ugyanez görögül és magyarul**. U. o. Ára 2 Kor. 40 fill.
3. **Szemelvények Platonból**, bevezetéssel és magyarázó jegyzetekkel ellátta dr. *Simon József Sándor*. Budapest. Franklin-Társ. 1900. Ára 2 korona.

A ki bizonyító példában akarja azon felszólalásom igazságát látni, melyben kívántam, hogy Classica Philologiai bizottságunk irodalmi szükségünk kielégítését a klasszikus szellem halhatatlan termékeinek minél előbb lehető teljes gyűjteményben leendő öntudatos sorozata útján igyekezzék eszközölni: olvassa el Simon József kollegánk Platon-fordításait. Oly sok a tennivaló, oly rendkívül nagy elmaradottságunk a klasszikus remekíróknak irodalmi hatásra képes fordítása terén — pedig ez a voltaképi cél és igazán irodalmi szolgálat — hogy valósággal sajnálnunk kell, hogy ugyanazon egy művet fölösleges számban produkáljuk és így elvonjuk az erőt és tehetséget a még ismeretlen műveknek gyorsabb egymásutánban való közkinccsé tételeitől.

Mert ugyan mi szükség volt Platon legismertebb négy párbeszédét újból lefordítani, midőn már a Hunfalvy fordítása (Hellén és római remekírók könyvtára. Platon munkái, I. kötet. Pest 1854.) sem tekinthető olyan yira túlhaladottnak, hogy csekély módosítással a mai tanzélokra használható ne volna? Sőt nyugodt lelkiismerettel állíthatom, hogy az a keret, melyben Plato szellemével megismerttet, bevezetései, kiválóan értékes és tudással írt jegyzetei, főként fordításának bölcselmi légköre mélyebb, mint az újabb nemzedék alkotásai.

De ha közel egy félszáz év átalakítá irodalmi nyelvünket, ha nyelvünk magyarosabbá, közérthetőbbé, színesebbé, zamatosabbá és kifejezőbbé vált, ha egy pár neolog túlzás idejét multa és így a Platon nyelvének egyenletes, gördülékeny, finom árnyalatú tükrére homályt vet: a Gyomlay Gyula fordítása (Platon válogatott művei, II. kötet: Euthyphron, Sokrates védekezése, Kriton, Phaidon. Budapest, Franklin-Társulat 1893) a mai nyelven szólaltatja meg Platont és pedig szabatosan, kifejezően, sokszor finoman árnyalva és mindig zamatos magyarsággal. Simon is érezte Gyomlay fordításának értékét, mert védekezik, hogy mégis csak másképp fejez ki sok mindent, «különösen a gondolatok árnyalásában s a kifejezéseknek hangulatos és gördülékeny visszaadásában nem végeztük mi ketten mindenütt ugyanazt a munkát». (Előszó VI.) És ép e ponton kezdem meg ismertetésemet. Simontól, az ismert bölcsész-

től, ki mélyre ható tanulmányaiban a bölcselem legelvontabb kérdéseit igyekezett megoldani, azt vártam, hogy a philologus munkáját a philosophia szellemében átdolgozza, megjavítja és Platont, a bölcsészt a maga igaz mélységében fejezi ki.

Hajh, de veszélyes kockázat a Platon-fordítás! A magyar felvidék legtisztább, de legmélyebb tengerszeméhez hasonlítható. Ha megcsillan a lenyugvó nap sugaraitól: azt vélnéd, hogy a felszín alatt mindjárt éred a mélyét; de ne kábítson el a tengerszem sellője; a mélyhez von le örökre, mint Herakles kedvencét, Hylast. Az attikai nyelv zengetes bája, csodás kelleme, gördülékeny folyama, a párbeszédes alak könnyű csevegéshez hasonló élénk lüktetése elcsábít, törbe ejt. A bölcselmi mélység örvénylik a mosolygó felszín csilláma alatt.

A ki bölcselmi képzettséggel, főként a modern bölcsészet elvont nyelvű irodalmában iskolázott elmével és elkomolyított lélekkel minden gondolat súlyát vissza kívánja adni: annál bizonyos ünnepélyes komolyság váltja föl az attikai báj, a társalgás fesztelen hangját. Megfordítva, ki — a mint Simon az előző idézett helyén kifejezi — hangulatot akar kifejezni, észrevétlen kiesik Platon, de ki még Sokrates légköréből is és «zamos» magyar nyelven lapítja el Platon mélységes gondolatait. Gyomlayt philologiai érzeke, fejlett klasszikus felfogása megóvta az utóbbi-tól, legalább egy pár «zamos magyar» (istenem! mily játékot űznek e jelzővel!) kifejezést leszámítva nem esik ki a platonikus hangulatból; de mintegy abbeli féltében, hogy Platon mélységéből semmi el ne vesszen, némi száraz komolyságot visz Platonnak, a legnagyobb költők egyikének szárnyas igéibe. Mintha a «szárnyas igék» röpte lankadna, bágyadt lenne.

Simon annyira bízott a maga bölcselmi mély belátásában, hogy játszani látszik Platon gondolataival; de e gondolatok súlya ugyancsak bosszút áll rajta, mert itt-ott egyszerűen nem fejezi ki kellő mélységgel. A *zamos* nyelv pedig mondhatni teljesen stílszerűtlenné válik, sujtásos, zsíros, Apollo «hájjal-kente» fordulatokba vész el nem egy helyt Platon finom előkelő körének salon- és pedig bölcselmi salon-nyelve. A miért előfordul játszi szeszélylyel odavetve a kutya nevére való esküdözés, ez nem hatalmazza föl a fordítót, hogy «*kutya fikom-adtá*»-val adja vissza (98.), a mit csak sietve *tudja a kutya**-val kellett volna visszaadni. Gyomlay a maga komolyságával ez enyelgést eskü formára alakítja át és «*a kutyára*» *mondom*-mal fordítja. No de Simon valósággal kéjeleg az úgynevezett *zamos* magyarságban. Nála «kutyába se vette» (p. 4. D.), «kinek több van egy keréssel» (p. 1. C. és 4. A.), «szorítanám ő kegyelmét» (p. 5. C.),

*) Olyan forma fordulat mint durvább alakban: *tudja a fene* vagy a humoros: a kutyám tudja, vagy tudja a kánya, ha nem stb. és itt e fordulat talál is, valamint Gorgias 461. a.

«legyen a teremtésnek akár kicsodája» (p. 5. E.), «mérget veszek rá» (p. 6. C), «biz' isten» (*Ἡράκλειτος*), «az isteni jognak minden csinyjával-binyjával» (p. 4. E.), «*efféle komédiá-t ne csináljanak*» (p. 117. D.) és ez Sokrates ajkán elküldött házanépére vonatkoztatva fordul elő. «*Belőlem legalább nem cseppenként, (az ἀσταχτί szószerinti fordítása), hanem zápokként omoltak a könyvek*» (p. 117. C.), «nem hiszem, hogy egy mákszemnyit is nyerjek» (*οὐδὲν γὰρ ὀμῶμαι κερδαίνειν*) (p. 117. A.), «ilyesvalami ötlött az én eszembe és meghökkentem» (*καὶ ἔθεισα μὴ κτλ. = tartottam tőle stb.*) (p. 99. E.).

Fölösleges volna tovább halmozni a példákat. Sűrűn fordulnak elő és ép azért a nyelvnek bizonyos népies zamatot adnak, mely egy oly fenkölt tárgyról, oly megható, tragikus pillanatban folyt beszélgetésben idegenszerű, sőt *biz' isten!* (hogy használjam Simon kifejezését) anachronistikus elemet is viszen a nyelvbe. Nem akarom én az ízes nyelv fordulóit kiküszöbölni. Fináczy Ernő által az E. Ph. K. 1891. (XV. 926.) évi folyamában Simon József *Theaitetos*-ának ismertetésében fölhozott helyes magyar kifejezések közt egy sincs, mely kisszerű lenne. Ámde az itt idézett helyek más természetűek; aztán különbség van a *Theaitetos* és a *Phaidon* közt hang és hangulat tekintetében. Aztán hogy értelmes legyen, magyaráz, hol semmi szükség rá nem volt. Hiszen egy figyelmes olvasó úgy is tudja, hogy a nem egyenes beszédbe vont részletekben ki a voltaképi beszélő, de Simon kevesebbet tesz föl olvasóiról és ki teszi *t. i.* Ezt a *pedans*, ezt a költői előadásban egyáltalán nem használható, ezt a kijózanító *t. i.-t.* Hogy mily boszantó módon bír ezekkel a *t. i.-kel* előállítani, erre egy meglepő példát idézek. Mikor Sokrates már kiitta a serleget; mikor a drámai feszültség a legmagasabb fokot érte el, mikor a méregserleget nyújtó porkolóba kémleli a test meghidegülését, Simon így fordít: «S egyuttal megtapogatta. *már t. i.* a ki a mérget adta», holott egy pár sorral alább előfordul: «S ő maga is tapogatta» . . . kellett-e itt *pedans* magyarázat? Oh ez a katedrai bölcsesség a maga száraz magyarázatával még nem is sejtí, mily stílszerűtlenséget követett el! És egy lapon (a *Stephanus*-féle pagináról van szó) két *t. i.* is előfordul.

Csaknem mosolyra keltő apróság, de ha jellemző! Hogy a fordítás értelmes, hogy a szöveg tartalmát itt-ott tán túlhíven is követi, azt azért jegyzem meg, hogy ugyanezen fordítás alapján készített tankönyvét e szempontból elfogadhatónak mondjam.

De azt hiszem, hogy méltánytalan eljárás volna: a fordítást pusztán stilaris szempontból bírálni meg. A szöveg tartalmára, Platon gondolatainak *belső* alakjára térek, mert e szempontból is nem egy kifogást tehetek. Így mindjárt az *Euthyphron*-ban vitatott *ἁσιον*-t *isteniesnek* fordítja és ezáltal ép azt a finom szövéssé dialektikát teszi érthetetlené, mely körül fordul meg az egész párbeszéd.

Maga Platon kezébe adja a fordítónak a kulcsot, mikor a *ὄσιον* fogalmát a *θεοφιλέσ*-étől megkülönbözteti p. 10. E. a XIII. fejezet elején. Álljon itt Simon fordításában e hely:

«Már pedig, Euthyphron barátom, ha ugyanaz volna az *isteneknek kedves*, meg az *istenies*, akkor bizony, ha azért szeretnék az isteniest, mert istenies, az isteneknek kedvest is azért szeretnék ám, mert kedves az isteneknek.» Ki érti ezt meg? Nem egy tautologia büvkörébe téved? Gyomlay a *ὄσιον*-t *kegyeletesnek* fordítja; bizonyára az Euthyphron drámái helyzete, az egész kis dialogdráma peripetiája, hogy kénytelen ép a *ὄσιον*-tól indíttatva saját atyját pörölni be, vihette rá Gyomlayt, hogy *kegyeletes* fordítsa, pedig ezáltal a *ὄσιον* jelentését szűkebb körre szorítja, mintegy bele vitte a maga magyarázó szellemét. Hunfalvy sokkal közelebb áll a valódi kifejezéshez, midőn *szentséggel* fordítja. A *kegyesség*, a *szentség* határozottan ép azt a fogalmat jelölik, melynek taglalásában a *δίχαιον* és *θεοφιλέσ* mintegy közös tőből sarjadva erednek. Én az *istenfélelemben*: az *istenfélőben* látom a fogalom *színesebb* kifejezését. Igen is, színesebb kifejezését, mert e nélkül visszaadjuk Platon gondolatát, de nem a platonikus eszmét, mely élő valóság. Érdekes párhuzamot lehet vonni Gyomlay és Simon közt egy oly részlet fordítására nézve, melyben éppen a legmélyebb bölcsészeti eszme: mondhatni metaphysikai fogalom fordul elő. Ilyen a p. 83. B. Arról van szó, hogy a lélek az érzéklés zavaró hatásától menten szemlélje magát az eszmét a maga mivoltában. Lássuk Platon szavait: *αὐτὴν (δηλονότι τὴν ψυχὴν) δὲ εἰς αὐτὴν ξυλλέγεσθαι καὶ ἀθροίζεσθαι παρακελευομένη, πιστεύειν δὲ μηδὲν ἄλλω ἄλλ' ἢ αὐτὴν αὐτῇ, ὅτι ἂν νοήσῃ αὐτὴ καὶ αὐτὴν αὐτό καὶ αὐτὸ τῶν ὄντων.* Simon: «hogy inkább önmagában egyesüljön és szedje össze magát, ne higgyen senkinek, csak maga magának, csak annak, a mit *önmaga szemlél a dolgok mibenlétére nézve*». Itt a *Ding an sich* híres fogalma, mely annyi metaphysikai rendszer lényegét, sarkpontját alkotja, nincs kellő határozottsággal kifejezve. Gyomlay: «biztatja, hogy szedje össze magamagát és szálljon magába s ne higgyen semminek, csak saját magának, s *annak a magában véve valósnak, a mit saját maga által ismer meg*».

Szembetűnő, hogy a philologus fejezte ki a platonikus eszmét magát, Platónal szólván: *αὐτό καὶ αὐτό*. Érdemesnek tartanám egymás inelletti szövegben adni a két fordítást, hogy kitűnjék, Gyomlaynak milyen nagy segítségére volt philologiai iskolázottsága. Pl. *γινώσκουσιν οἱ φιλομαθεῖς ὅτι οὕτω παραλαβοῦσα τὴ φιλοσοφία ἔχουσαν αὐτῶν τὴν ψυχὴν ἡμέρα παραμυθεῖται καὶ λύειν ἐπιχειρεῖ*: e fordulatban a *οὕτω* el van szakítva a *mondattani hangsúly törvénye* alapján, holott a mi nyelvünk törvénye szerint összetartozik. Simon: «a tanulni vágyók belátják azt, hogy a mennyiben *úgy igénybe veszi* a bölcselkedés lelkeket,

annyiban lassan-lassan meghódítja és iparkodik megszabadítani». Gyomlay: «a tudásra törekvők belátják, hogy a bölcselkedés ilyen állapotban lévén a lelket, csendesesen bátorítja s feloldani igyekszik». Nyilvánvaló, hogy Gyomlay találta el a helyes kifejezést.

Ismét a platonikus világnézet sarkalatos részlete csillámlik meg p. 84. A. B: τὸ ἀληθές καὶ τὸ θεῖον καὶ τὸ ἀδόξαστον θεωρούμενη καὶ ὑπὲρ ἐξείλουσιν τρεφομένη. Simon: «az igazat, az istenit s a pusztá vélemények által meg nem határozhatót szemléli s belőle táplálkozik». Gyomlay: «szemlélnie az igazat, az istenit, és minden bizonytalanságon felül emelkedőt»: a két fordítás contaminációja útján lehet az ἀδόξαστον-t kifejezni: «a pusztá véleményen felül emelkedőt, de a változtatás-ról szó sincs. 114. D. (LXIII f.) «olyan emberhez, a kinek esze van» (Simon), «okos emberhez» (Gyomlay) = νοῦν ἔχοντι ἀνδρὶ, ismét a Gyomlay fordítása helyesebb.

De egy pár sorral alább fordul elő az attikai prózában oly sűrűn használt ζῆλονος, melyet Simon vakmerőséggel fordít, holott kockázatot tesz, mint a hogy Gyomlay adja vissza. Hiszen minden philologus tudja, hogy a ζῆλονος ἕξι-t akárhányszor: alighanemmel lehet fordítani.

Aztán csodálkozom, hogy ép e helyet, mely a bölcsészet történetében oly hatalmas visszhangra talált, véti el Simon. Hiszen Pascal híres gondolata, hogy a lélek halhatatlanságában hinni a legszebb kockázat, mert ha sikerül: örök üdvösség lesz osztályrészünk; ha csalódtunk: legalább a míg hittünk, boldogok voltunk, ehhez a helyhez fűződik (p. 114. D.). Hogy egy-egy kifejezésnek mennyire kell a háttérét ismerni vagy jobban mondva: mily távlatot nyit az antik élet ismerője előtt, még egy példát hozok föl.

p. 95. B.: μήτις ἡμῶν περιτρέψῃ βασιανία τὸν λόγον. Itt Sokrates bizonyos vallási aggálylyal óv attól, hogy túlmerész állításra ne vetemedjék, mert akkor valami βασιανία megzavarja és összekuszálja gondolatainak szépen megeredt szálaít. Gyomlay: irigy bosszorkánysággal fordítja e jellemzetes szót, Simon pedig: «gonosz lélek»-kel. Hogy mennyire távol áll a gonosz lélek: e középkori hatalom Platon derült világából, azt hiszem, nem kell magyarázni. Gyomlay philologiai érzékét a «zamatos magyarság» vesztegette meg. Mélységes szó ez a βασιανία, ép mint a Symposion egy passusában az ἀνεμέσητον, melyben az a kaján Nemesi olalkodott, kit egy rejtélyes, zárkózott, csábos, de veszedelmes női alakban ábrázolt a szobrászat.

Hunfalvy még logközelebb jár Platon mélyen szántó eszéhez: «irigy bosszuság»-gal fordítja, én «irigy varázslat»-nak fordítanám. Hunfalvy a gondolat mélyére hatolt, mint egyik jegyzetében (az i. m. 204. lap. 25. jegyzete) kifejti.

De azt hiszem, hogy a példából elég volt.

Simon fordítása határozott haladást nem jelent. De azért nyelvének könnyű folyása, a humor kellemes mosolya, itt-ott mélyebb gondolatjárása elég érdemes munkává teszi az ő fordítását. Én csak azt sajnálom, hogy e fáradságot miért nem fordítá Platon más dialogjának fordítására. Simon egyéniségének a dialektika kérdéseit fejtegető dialogusokat megfelelőbbnek tartom. Bevezetése, jegyzetei oly soványak, hogy e tekintetben a Classica Philologiai bizottság kiadványai elé tűzött azon feladatnak, hogy teljes felvilágosítást nyújtson az illető mű czéljára, jelentőségére, irodalmi értékére, az író egyéb műveivel való viszonyára, sőt világirodalmi hatására nézve is, igen korlátolt mértékben felel meg. Minthogy kétnyelvű kiadás: a szövegre nézve is kellett volna tájékoztatással szolgálni.

* * *

Más szempont alá esik a tankönyvnek szánt *Szemelvények Platonból*. Itt még a szószerinti hűség sem árt, sőt azon czélt, mit maga elé tűzött, hogy «szótár használata nélküli gyors olvasás»-ra segítse a tanuló, ez úton könnyebben elérhető, mint a bölcsészeti nyelv tömör erejével és finom szalú szövétével. Arra úgy sincs semmi kilátás, hogy a tanuló a mi klasszikai előképzetünk alapján az antik kor szellemétét úgy érezze, vagy szeresse, oly áhítatos hangulattal élje át, a mi a nyelvbeli darabosságot türhetetlenné tenné. Fődolgoz, hogy az ifju megértse. Boldog lehet a tanár, ha annyit elért, hogy Plato gondolatainak ereje, hatalma megragadta tanítványait.

Simon *Szemelvényeit* szerencsés gondolatnak tartom. Nagy képen egy négy felvonásos dráma jeleneteit állítá egybe, melynek hőse Sokrates.

Mikor Euthyphronnal találkozik, ki éppen a kegyesség nem teljes fogalma miatt megzavaródva belebonyolódik az ethikai küzdelem sodrába, midőn atyját kész gyilkosságról vádolni, ő mintegy a kegyesség, a valódi istenfélés törvényeire utal, ha ezeket ki nem fejtí, a mely törvények az erkölcsi világrend ingathatatlan törvényei és akkor — milyen mély tragikus ironia! — mikor maga bonyolódik éppen az erkölcsi világrend hirdetése miatt a néppel összeütközésbe. Ez összeütközés a dráma második felvonása: Platon védekezése (mert helyesebb védekezésnek, mint védőbeszédnek mondani). A harmadik felvonásban a bonyodalmat Kriton ajánlata teszi, hogy szökjék meg az igaztalanul ítélő nép bosszúja elől, és a negyedik felvonás: a fenséges kifejtet: Sokrates halála. Simon a felette gyorsan írt, mintegy csak oda vetett bevezetésben ügyesen csoportosítja e képeket; szemléletes eleveésséggel rajzolja meg Sokrates küzdelmét, belehelyezi korába is a bölcsészet kifejlődését, nem a bölcsészettörténet vázlatos formájában, de eleven színezéssel tekinti át, mintegy csak eme négy kép, e négy drámai jelenet illusztrálására. Az alapeszmét csak dicsérhetem. Az az erőteljes háborgás, melylyel kifakad az atheni tömeg buta,

babonás elfogultsága ellen, talán igen is fiatalos. Nem a hév ellen van kifogásom, mert az érzelem mélyének kell áthatni minden gondolatot, melynek célja, hogy az ifju lelkében meggyökerezze, de lehet, hogy az elsietés miatt, magát az egész bűnpört nem itéli meg elég tárgyiasan. A politikai válságok következtében már oly izgatott volt a hangulat, a harminczak uralma után oly természetes volt az aristokrata párt elleni gyűlölet, hogy mihelyt sikerült Sokrateset e körrel egygondolkodásúnak föltüntetni, megvolt a hangulat az üldözésre. A vallási indíték közbejárt, mert ezzel mintegy eltakarták a *közwád* (és nem *állami vád*, mint Simon magyarázza) alaptalanságát. Az előszó egy helye nagyon fölesigázta kíváncsiságomat. «Azt a nevezetes *δαίμωνιον*-t igazi *babonás* alapjaira helyezem vissza s hangsúlyozom Sokratesnek az istenfogalom tisztultabb szemlélete mellett is eltagadhatatlan polytheismusát.» Kerestem a bevezetésben: miként oldja meg e didaktikai szempontból felette nehéz, de annál érdekesebb kérdést. Sokrateset igazán a saját korába helyezni, *δαίμωνιον*-ját a babonás hangulat egy nemének, a polytheistikus gondolkodás oly formájának tüntetni föl, mely mintegy megmagyarázza Meletosék vádját. A *δαίμωνιον*-t Joël is szépen fejtegeti a «Történelmi Sokrates és a Xenophoni Sokrates» cz. művében. De bizony még egyáltalán nincs e kérdés annyira tisztázva, hogy egy VIII. gymn. osztályú tanulók számára írt tankönyben megoldottul tüntessük föl. Egy ilyen gondolat is elárulja Simon József önálló gondolkodó jellemét, mély nyomon járó esztét. De hogy mennyire igazam van abban, hogy e kérdés nincs eléggé tisztázva, bizonyítékul idézem a bevezetésnek e kérdésre vonatkozó helyét. Előadván, hogy gyermekkorától megvolt Sokratesben a jogos és jogtalan közt mindig az igazságot kereső ösztön: a voltaképi *δαίμωνιον* «valami *nemtudatos*, *babonás* indispositio, valami sajátosság, megokolhatatlan, idegenszerű kedvetlenség, mely az emberiségnek még Sokratesnél mutatkozó naiv tudatfejlődésében meglehet, hogy bizonyos personifikált és objectivált formában állta útját tervbe vett cselekedeteinek». Képzeli-e Simon József kollégám, hogy ezt meg bírja magyarázni és pedig ezen az alapon a philologus tanár, kinek bölcsészeti képzettségében még sem lehet oly felette megbízni? Nem sokkal helyesebb lesz vala párhuzamba állítani Des Cartes-tal, kiről a VIII. gymn. tanuló már csak Apáczai révén is hallott valamit, és azt mondani, hogy a *Cogito ergo sum* egy oly mintegy az öntudatnak önmagáról bizonyosságot tevő megnyilatkozása, mint Sokratesnek erkölcsi érzése. Van igazság, nem csak vélemény az igazságról. Az igazság ez ösztönszerű megnyilatkozásának mintegy belső szózata, a tiltakozó szózat, mely a szándékolt cselekvény véghezvitele előtt tiltólag felszólalt, vagy néma szótlanságában titkon helyben hagyott. Az erkölcsi ösztön *kiáltó* szava, hogy a biblia fenséges kifejezését használjam. A mi

a szemelvényeket illeti: én az Euthyphronból kevesebbet, de a Phaidonból többet vettem volna. Tudom, hogy nyelvi és tárgyi² nehézségek előfordulnak, de helyes módszerrel legyőzhetőek. Így nem tudom, hogy miért szakította meg az LVII. fejezetnél a szöveget és az alvilág pompás leírását, mely Platon mythologikus gondolkodását szépen jellemzi, mely részlet nyelvi tekintetben minden előzőnél könnyebb, miért hagyta el, holott az LIV—végig oly egységes képet hagy hátra, mely színekben gazdag és érzelmekben eleven.

A mi magyarázatait illeti, az egyes fejezetek elé bocsátott tartalmat csak helyeselni tudom. A magyarázatnál mondhatni tervszerűleg egyszerűen lefordítja megokolás nélkül mindazon helyeket, melyekről fölteszi, hogy a szövegolvasásnál nehézséget okoznak. Úgy látszik, hogy egyszerű *lectio cursiva* lebeg a szerző szeme előtt. De hát van-e a homerosi nyelv, sőt a mi még fontosabb, az epikus elbeszélés köréből az attikai és hozzá bölcselmi próza körébe lépő ifju nyelvkészsége ott, hogy egyszerűen az egyes kifejezéseket lefordítsuk számára és bizonyos-e szerző a felől, hogy sokkal több magyarázni való nem akad, midőn maga állítja előszavában, hogy «a szótár nélküli gyors» olvasásról lehet szó? Erről nem lehet, de ne is legyen szó. Mert például az Apologia XXXI. fejezetét e kifejezés: ἐπέσχε λέγοντα μεταξὺ = «épp a szó közepén tartott vissza», nem teszi-e szükségessé, hogy a participiumnak egyes határozókkal való kapcsolatára még egy párhuzamos helyet hozzon föl? A XVIII. fejj-ben: ἔμεινατε οἷς ἐδ' ἐγ' ὀτρύν: maradjatok meg a mellett, a mire kértelek benneteket, utána teszi, hogy ἐφ' οἷς ἄν ἐδ'. ἐπὶ τοῦτοισ, ἄ ἄν ἐδ'. De hát annak az ifjunak, ki Vergiliusban az attractióra nem is egy példát talált, nem szabad megmondanunk, hogy ez *attractio* és nem lehet a magyar *attractió*val megvilágítani? Bocsánatot kérek, de ha mondattannal nem is akarom agyon terhelni jegyzeteinket, a mondatant teljesen kiküszöbölni, mikor ép a nyelv finom árnyalatait csak így vétethetem észre, mégis csak túlvitt kimélése az ifjoknak, nehogy gondolkodással, fejtöréssel megerőltessék magokat. Nem is hozok föl példákat, mert elvszerű eljárást látok. A hol magyaráz, azt tudással teszi, értelmes, világos és magyaros nyelven; a hol fordít, ott a szöveg hű visszaadására törekszik és mint e tankönyv ismertetése kezdetén előre bocsátám, megkönnyíti a szöveg megértését.

Jó philologus kezében e tankönyv nagyon használható. Mindazon kifejezések, melyek a nyelvmagyarázat tekintetében különös figyelmet érdemelnek, kitűnő érzékkel vannak egybe válogatva. Még egy utolsó észrevételt! A kezembe jutott példányban a Bevezetés XXXIII. lapja kétszer fordul elő és a XXXIV. lap üres és így a Platon életének vége hiányzik. Remélem, hogy az iskolák számára kibocsátott példányokban e hiány pótolva lesz.

HEGELŰS ISTVÁN.

Szemelvények az Iliásból. Kiadta és magyarázta *Kempf József*. Budapest, Franklin-Társulat. 1899. VI. 320 l. Ára 1-40 kr.

Nincs terjedelmesebb irodalma egy írónak sem a művelt európai népeknél, a kik az ókort ápolják, mint Homerosnak. Nálunk is ennek első nyoma Cesinge Jánosnál (1469) kezdődik, és a mi korunkig hova közelebb hozzánk mind több művelőkre talál. Kempf, egyik legújabb magyarázója nem lesz az utolsó Homerida.

Sajnos, hogy körülményeink általában a görög irodalom tanulmányának nem igen kedvezőek és gymnasiumi növendékeink csak egyes morzsákat kapnak belőle. De helyes kezelés mellett a görög nyelv még mindig gyakorolhat annyi vonzalmat a tanulóra, hogy azt végleg kihalni ne engedjük.

Ily körülmények közt helyes gondolat az Iliást és Odysseiát csak szemelvényekben adni ifjuságunknak. Mind a 24 éneket úgy sem olvastathatjuk.

A Bevezetésben K. 88 lapon felvilágosít az epikai költészet korábbi történetéről, az epikai versalakról, a trójai mondakorról; ehhez csatolkozik az ostrom színtere, az Ilias rövid meséje, az Ilias tartalma énekek szerint, az Ilias időszámítása s a homerosi kérdés.

Ha csak az Iliást és Odysseiát akarjuk a Bevezetésben megvilágítani, a gymnasiumi tanuló e szakaszokkal bőven beéri és talán felesleges neki még beszélni a homerosi hymnusokról, a görög mondaköltészetéről; feleslegesek továbbá az ily címek: az Ilias színtere (és Schliemann), az Ilias szerkezete, az Ilias és Odysseia összehasonlítása, a leírások és hasonlatok a homerosi költeményekben, a Homerosnak tulajdonított egyéb költemények, a ciklikus költők. Ha nem feleslegesek, de rövidebbek lehetnének e szakaszok, mint: a görögök hadi készülődése, a partraszállás, Hektor eltemetése után történt események, a homerosi kérdés legvalószínűbb állása, a homerosi költemények története.

Ellenben a magyar fordítók felsorolását és a Repertoriumban Homeros irodalmát szükségesnek tartjuk, de sem ezeket, sem az értekezések számát kimerítőnek nem találtuk, sem a magyar, sem a német értekezéseket. Erről könnyen meggyőz a Philol. Közlöny 20 kötetének tárgymutatója Pruzsinszkytól (1898).

A Bevezetés után e kiadás legbecsesebb része a függelékben a szöveghez csatlakozó jegyzetek. Ezeket ma nem mindenki helyezi a szöveg alá, Kempf sem. Azt tapasztalták t. i. némely tanárok, hogy szórakoztató teszi a tanulót az ugyanazon lapra nyomtatott jegyzetek olvasása. Mintha bizony a könyv végére sorolt jegyzetek nem csábíthatnák a kíváncsi tanulót és nem tennék még szórakoztatóbbá, ha folytonosan a könyv végére kacsint.

Máskülönben a jegyzetek igen tapintatosan vannak megválogatva: csak ott magyaráznak, a hol kell. Természetes, hogy a magyar tanár ma sok mindent kell hogy bele foglaljon magyarázataiba, azt is a mi tulajdonképen a szótárba s a mi a nyelvtanba való. Mert a fennálló tanterv miatt be sem vártuk, míg az V. osztályos teljesen magáévá tette a görög nyelv elemeit s a VI.-ban a legszükségesebb mondattani ismereteit, már is olvasmányt nyújtunk neki, mely a nyelvtannak alapos ismeretét tételezi fel. Még a szótárral is csak a nyelvtani ismeretek kellő elsajátítása után tud ám elbánni. Ha tehát a jegyzetek nyelvtani és szótári teendőket is teljesíteni akarnak, rossz néven a szerzőtől ezt nem vesszük.

A fenn czímzett szemelvényes kiadás az egész Iliásnak mintegy felét nyújtja. A szemelt darabok az egész Iliásból származnak, és taláunk köztök érdekesebb részeket csaknem mind a 24 énekből. Hogy ne kezdjük az első éneken, megbeszélés tárgyául a XIX.-et szemeltük ki.

3. *θεοῦ πάρα*. Jó volt figyelmeztetni az utántétes előljáróra (*πάρα*): csak kérdés, hogy a tanuló a műszó pusztá megemlítésével beéri-e. Egy megjegyzésem a görög műszó (anastrophe) használatát illeti. Talán megérti egy-egy tanuló, de mind nem. Csak az ellen berzenkedem, hogy egy ismeretlen nyelvet ismeretlen eszközökkel (latin s görög műszókkal) élve akarunk megértetni. A magyar műszók szükségét érezzük s egy miniszteri rendelet ezt követeli, s mi mégis az idegent használjuk, elhittetve magunkkal, hogy ha mi megértjük az idegen műszót, a tanuló is meg fogja érteni. Erről tovább írni itt helytelennek tartom. Egyelőre csak az «utántét» szó használatát kérem ki magamnak.

A tanuló tudja a címekből, hogy Thetis a fiának viszi az új fegyverzetet s hogy a fiához jött. E helyett azt olvassa: *εἰς νῆας*. Ezt nem szabad, hogy «a hajókhöz» szókkal fordítsa, hanem így: a hajókörbe, a hajótáborba, a hol kellett találkozni fiával. — *φέρουσα* szónál is figyelmeztetnem volna, hogy ezt, mint máskor *ἔχων*-t, ne «hozva» szóval fordítsa, hanem *-val*, *-vel* raggal.

5. *χλαίοντα* végtagja megnyújtásáról jó volt volna szólni valamit a jegyzetben és figyelmeztetni a rá következő *λιγέως* kezdő *λ* hatására. Az ilyen mulasztás közömbössé teszi a tanulót a versméretes olvasás iránt. E nélkül olvasva megfosztjuk a költeményt legszebb ékességétől és költészeti jogától.

Vajjon e szónál: *χλαίοντα λιγέως* Achilles csakugyan *sírva fakadt élesen* vagy csak *keservesen panaszkolt*, kétséges. Ember volt ő is, de azért a sírás e hőshöz még sem illő, sem a többihez a jajgatás (*μύροντο*), mint ezt K. javasolja. Taláunk mi a magyar nyelv tárházában a hősökhez illendőbb szokat is.

6. *ἡ δ'* és *διὰ θεῶων* mégis csak együvé tartoznak; erre a széttételre figyelmeztetni kell a tanulót, s akkor ő feltalálja önkényt e kettőnek

egymáshoz való viszonyát. A nélkül pusztá névelőnek veszi $\eta \delta'$ -et. Ugyan ez a széttétel alább (13) is $\tau\acute{\alpha} \delta'$... $\delta\alpha\iota\delta\alpha\lambda\alpha \pi\acute{\alpha}\nu\tau\alpha$ és (40): $\acute{\omicron} \beta\tilde{\eta}$... $\delta\iota\omicron\varsigma \lambda\chi\iota\lambda\lambda\epsilon\upsilon\varsigma$.

$\acute{\epsilon}\nu \tau\omicron\iota\upsilon\varsigma$, jól mondja K., hogy: közójök lépett. De hát neki csak Achillesel volt szava, csak vele fogott kezét s csak vele állt szóba. S ott is azt vártuk volna, hogy «hozzá lépett». A mint K. látja, ehhez több szó fért volna.

11. $\acute{\omega}\mu\omicron\iota\varsigma\iota$ szónál sem felesleges megmondani, hogy a Thetis hozta fegyvereket Achilles nem mind vethette a vállára, pl. a sisakot s a lábvértet.

12. $\kappa\alpha\tau\acute{\alpha}$... $\acute{\epsilon}\delta\eta\chi\epsilon\nu$ szórészek széttétele, míg elébb (6) mondatrészek voltak.

16. A két $\acute{\omega}\varsigma$ -t jó volt megmagyarázni, de azért még mindig feltűnőnek fogja találni a tanuló a második $\acute{\omega}\varsigma$ eltérő ékezetét. $\acute{\epsilon}\nu$ is követel egy-két szónyi magyarázatot; mert én nem veszem előljárónak ($\acute{\epsilon}\nu \acute{\omicron}\acute{\iota}$), hanem határozónak: ebben a pillanatban, ekkor.

17. $\acute{\omega}\varsigma \acute{\epsilon}\iota$ tévesen van fordítva: mint *ha* szókkal, csak: mint. L. a szótárakat.

19. $\acute{\epsilon}\pi\epsilon\acute{\iota}$ csak sajtóhibából lett így ékezte: $\acute{\epsilon}\pi\epsilon\acute{\iota}$.

21. $\acute{\epsilon}\pi\iota\epsilon\iota\chi\epsilon\varsigma$ mellé kár oda tétetni a magyar fiúval az $\acute{\epsilon}\sigma\tau\iota$ -t. Mi elvagyunk a nélkül, a mint K. fordította is: a milyen *illő, méltó*. Inkább érdemesek megjegyzésre a magyartól eltérő olyan esetek, a melyekben a görög azt ($\acute{\epsilon}\sigma\tau\iota$) kiteszi s a magyar fordítatlan hagyja, mert nem fordíthatja *van*-nal.

22. $\tau\epsilon\lambda\acute{\epsilon}\sigma\sigma\alpha\iota$ -t K. óhajtónak nézi? legalább fordításából (ember nem tudná megcsinálni) azt gyanítom. Én igenévnek tartom, $\acute{\epsilon}\pi\iota\epsilon\iota\chi\epsilon\varsigma$ -től függőleg.

24. $\tau\acute{\omicron}\phi\omicron\rho\alpha$, akközben, figyelmet érdemel jelentése miatt, és

25. $\kappa\alpha\delta\delta\tilde{\upsilon}\sigma\alpha\iota$ a hangvesztés ($\kappa\alpha\tau$) és azonosulás ($\kappa\alpha\delta$) miatt.

27. $\acute{\epsilon}\chi \delta' \acute{\alpha}\iota\acute{\omicron}\nu \pi\acute{\epsilon}\phi\alpha\tau\alpha\iota$. Hogy $\delta\acute{\epsilon}$ magyarázó (hiszen) értelmű volna, azt nehezen hiszszük el K.-nek. Elvégre a benne rejlő gondolat azt is megengedné: A legyenek meggyalázzák a testet, mert az élet eltűnt belőle. Szerintem az elbeszélés folytatására szánt $\delta\acute{\epsilon}$ egyszersmind a fájdalmas tapasztalat kifakadását jelenti: *hej* v. *csak* eltűnt már az élet belőle!

34. $\lambda\chi\alpha\lambda\omicron\upsilon\varsigma$. Természetes, hogy itt az achivok az összes görögök értelmében állanak.

35. A digamma (F) nyújtó visszahatása az *o*-ra $\acute{\alpha}\pi\acute{\omicron}$ -ban, melyet a vers emelkedő része is elősegít, nehezen lesz a tanuló előtt megérthető, ha meggondoljuk, hogy ő ezt a kezdetben hallott betűt olvasás közben sohasem találta s itt ($\acute{\alpha}\pi\omicron$ - $\acute{\epsilon}\pi\acute{\omicron}\nu$) sem találja. Példák kellenek a láthatatlan betű hatása szemléltetésére, a minőket különféle esetekben, ha nem is látott, legalább érezhetett. Ilyen (41): $\sigma\mu\epsilon\rho\delta\alpha\lambda\acute{\epsilon}\alpha \lambda\acute{\alpha}\chi\omega\nu$.

42. τὸ πάρος. Homerosban ὁ ἢ τὸ-nak még nincs névelői értelme. De már az ilyen eset (τὸ πάρος) erősen emlékeztet névelőségére, akár a magyar: az imént, az elébb.

71. αἶψ' ἐθέλωσι. Nem mintha Achilles óhajtaná a trójaiak olyatén bátorságát; ellenkezőleg, akarja mondani Achilles, csak merjenek ők hajótáborunkban éjjelezni, majd megtanítom én. A tettetést (ironia) ebben: ἐθέλωσι jelezni nem árt.

73. ὑπό csak szenvedő igénél, mint a latin *ab*. Itt φύγησιν szenvedőt pótol: *kergetve, üzetve* szaladnának.

140. παρασχέμεν függőségét jobb szeretem az itt (138) levő ἐθέλω-tól, mint az itt nem levő ἐτοιμός-tól.

147. παρασχέμεν és ἐχέμεν igenevek parancsoló értelmét jó volt volna nyelvtanilag jelezni; csak fordítással jelezni ezt nem elég.

148. ἦ τ' ἐχέμεν πάρα σοί, alig hanem sajtóhibás. Helyesebb; ἦ τ' ἐχέμεν πάρα σοί. Találni ugyan azt is; de ἐχέμεν elébb (147) jelzett fordításából következtetve K. csak ezt írhatta. E mellett πάρα σοί több sajtósága is szót érdemelt volna.

149. χλοοπέβειν mint ἄπαξ εἰρημένον szintén szót érdemel, legalább annyit, hogy értelmileg rokon a vele párhuzamos διατριβέειν-
nel (150).

151. Ἀχιλλῆα, a tulajdonnév felemlítése ἐμέ helyett, a büszkeség hangján.

Nem lehet érteni — mert a jegyzetben nem szól róla — hogy miért zárjelezte a három sort [151—153], s így alább 327-et is. Hisz szemelvényt nyújt. S ezt annál kevésbé lehet itt érteni, a hol 154—282 verseket teljesen mellőzte. Kezdte volna e törlést mindjárt 151-en.

282. χρυσέη tagméretére (εἴη összeolvadása) jó volt volna figyelmeztetni; mert a tanuló ezt inkább így: υυ — olvassa sem mint így: —. Pedig csak ez utóbbi helyes.

293. μία, mi: egy e ugyanaz.

302. πρόφασιν. A független tárgyaset határozói értelmét jó volt volna a nyelvtani szabályokra is utalva jelezni, nemcsak fordítani, és óvni a tanulót, hogy στενάζοντο tárgyának ne tekintse. A szorgalmas tanuló látni fogja, hogy azt a bizonyos szabályt nem ok nélkül tanulta, a feledékeny pedig gyakorlatilag fogja azt elméjébe vésvni.

Szöveg tekintetében K. a legjobbat (Ameis-Hentze) követte, kivéve, hogy az elébb (151—153) is említett zárjelezéseket nem indokolta. Ezzel az alkalommal csak egy külsőséget akarok megróni: a görög szövegben a sorok oly sűrűek és a jegyzetekben a betűk oly aprók, hogy azoknak csak a jó szemű tanuló veszi hasznát, a gyenge szemű még inkább elgyengül. A kiadó (Franklin) módját fogja találni, hogy jövőre ezen is segítsen. Papirja és ára elfogadható.

Bajza mint költő. Irta *Kürti Menyhért*, czisztercei r. tanárjelölt. Budapest, 1899.

Az Aurora kör kritikusa, Bajza József, nem tartozott a szerencsés emberek közé. Életében sokan gyűlölték és vádolták, holtá után is nagyobb mértékben érte a feledés, mint reá szolgált volna, sőt még ekkor is volt része a támadásokban. A miért a kortársai nem szerették, szigorú éles kritikáit ugyan ma is méltatják, mint költőt azonban alig említik, úgy hogy a ki költészetéről tiszta képet akar magának szerezni, magukra a versekre van utalva, nincsen megbízható vezetője, a ki végig kísérné Bajza egész költői pályáját. *)

Ezt a mulasztást igyekszik pótolni Kürti Menyhért száz oldalas könyve. Bajzáról, a költőről, akar képet rajzolni, olyanféle írói arcképet mint Arany nyujtott Rádayról, Baróti Szabóról stb., avval a különbséggel, hogy Arany a teljes írói mutatta be. Kürti pedig csak egyik feléről világítja meg, mint költőt állítja elénk. Nem méltatlan vállalkozás és nem haladja meg azt az erőt, melyet kezdő irodalomtörténetíróról föltehetünk, a ki egyetemi tanulmányai végén be kíván arról számolni, mennyi hasznát látta tanulásban töltött éveinek, mennyi módszertani készséget szerzett az egyetemen.

A értekezés tanúságot tesz arról, hogy szerzője lelkiismeretes, buzgó munkás, ismeri a föladatot, a melyre vállalkozott, s az eszközöket is, melyekkel célját elérheti. Áttanulmányozta jól magukat a költeményeket, iparkodott megérteni őket s azt a hangulatot, melyben fogantak, fölkutatta a forrásokat, első sorban az írónak alkotásaira jellemző nyilatkozatait, azután a Bajzával foglalkozó irodalomtörténetíróknak és aesthetikusok nézeteit, Szántó Zsigmond életrajzát és még inkább Péterfy Jenőnek éles észszel, finom szellemmel írt mesteri, de rövid jellemzését.

Kiindul Bajza egyéniségéből és Péterfy nyomán lelkének alapvonalát, a melancholiáját magyarázza. Sajnosan érezzük, hogy itt elmulasztotta annak a megfigyelésnek bővebb kifejtését, melyre Péterfy olyan nagyszerűen mutat rá, mikor pár szóval bebizonyítja, hogy a melancholikus, sentimentalis Bajzában «az elegiai kedélylyel fontoló ész, merevségig keményedő önállóság párosult». Kürti ugyan említi ezt a látszólagos paradoxont, de később egészen elejti s már akkor is elhagyja, mikor Bajza jellemvonásait összegyűjti. Így természetesen egyoldalú lesz Bajza költői jellemének a rajza is, nem tudja a Deák Ferenczre írt költeményét — egyikét legbecsesebb költeményeinek — és hazafiás

*) Péterfy Jenőnek a Bpesti Szemlében (1882, XXXI: 322—355) megjelent tanulmánya nem öleli föl egész költői pályáját, Szántó Zsigmond életrajza pedig nagyon szétaprózta.

szózatait a szabadságharc után igazi kapcsolatba hozni Bajza lelkével. Ha Bajza lelkét csak melancholia töltötte volna be, ha nem lett volna benne olyan hatalmasan kifejlődve a ragaszkodás ahhoz, a mit igaznak, jogosnak ismert: akkor bármilyen erősen lobogott is benne a hazaszere- tet lángja, a nemzetet porba sujtó csapás őt csak panaszos sóhajásra vagy fájdalmas némaságra hangolta volna, nem pedig olyan keserű kitö- résre, mint a «Fohászkodás», s nem tudta volna megírni azt a minden ízében realis és mégis költői emlékverset a haza bölesének. Egyáltalán Bajza egyénisége nem domborodik ki Kürti művében elég élesen, nem látjuk benne az egész embert, a kinek lelki világa sok bonyodalmas, pszichikai folyamatból alakul ki, lelki világának csak egyik, igaz állandó sajátságára derít fényt, a melancholiára. Ez a fény is részben nem tőle származik, de azért nem tehetünk neki szemrehányást: találó *eredeti* képet adni valamely író egyéniségéről nagy föladat, különösen akkor, ha már nagy tudományú psychologus előzött meg bennünket.

Ez azonban csak bevezető, alapul szolgál a költemények részletes, elemző bemutatására. Itt már az író egészen a maga lábán jár. Fölhasz- nálja ugyan kiváló irodalomtörténetíróink egy-egy megjegyzését — min- denütt lelkiismeretesen idézve a forrást — de azért a költeményeket a maga szemével nézi, a maga tudományával fejtegeti, a maga érzésével élvezi. Ha meg is róttuk, hogy egy-két verset nem tud kellően beilleszteni Bajza költői pályájába, azt viszont szívesen említjük meg, hogy a verse- ket önmagukban, függetlenül az író egyéniségétől, a korviszonyoktól és az idegen hatásoktól ügyesen, szépen magyarázza. Péterfy megvilágította a legexactabb módszerrel azt a lelki folyamatot, a mely a költőben végbe- ment, a mikor egy-egy dalát megírta, Kürti ennek a belső folyamat meg- indulásának a külső föltételeit keresi és megismertet azokkal a hatások- kal, melyek a költő lelkét érték, mielőtt az alkotó tevékenység-kezdetét vette. Összeveti Bajza verseit a korabeli magyar költők műveivel, a kik egy vagy más tekintetben közel állottak Bajza érzélemvilágához, bemu- tatja azokat a német írókat, a kiktől formát tanult, lelkesedést merített, gondolatokat vett át és igazságosan jelöli ki, mi eredeti a versekben, mit köszönhet másoknak.

A kép, a mi írása nyomán az olvasó előtt kialakul, elég világos, a műfajok szerint csoportosított költemények tisztán állanak előttünk a szerző fölfogásában visszatükrözve, de nem elég áttekinthetően, mert az a nagy hibája van ennek a képeknek, hogy nagyon sok apró részből áll. Annýira szétszítja a magyarázatait, hogy tulajdonképen nem is Bajza költészetét, hanem költeményeit mutatja be, sőt az állítólagos balladák tárgyalásánál ez a módszer már bosszantóvá is válik, mert minden költe- ményt, megszámozva őket, külön tárgyal. Hiányzik eljárás módjából a synthesis, s azon nyersen mutatja be analysise eredményeit, a mint ezt

az æsthetikai műveletet végrehajtotta. Sokkal művészebb lett volna az eljárása, ha nem magukat az elemzés útján nyert adatokat közli, hanem ha ezek alapján egységes képbe foglalja össze Bajza költészetét.

Az írói alkotásnak ezt a fogyatékoságát, azt hiszem, annak a rovására kell írunk, hogy a «Bajza mint költő» első próbálkozás az irodalomtörténet terén. Azon módszerek közül, melylyel az irodalomtörténet megvilágítja egy-egy költő működését, még nem tudja alkalmazni a legcélravezetőbbet, nem mer megpróbálkozni a legnehezebbel. Ha ez a gondolat vezette, akkor valóban helyesen járt el, hogy számot vetve magával, becsületes munkát nyújtott az egyszerű analysissel. Mindenesetre hasznosabb munkát végzett, mintha nagyot akarva, elmosódott, zavaros képet festett volna Bajza költészetéről. Apróbb dolgokból is kitetszik, hogy még nem kialakult írói egyéniség, látszik, hogy nem tudott egészen megszabadulni az iskola hatásától. Mutatják azok a subjectiv megjegyzések, melyekkel az átmenetet jelzi a tárgyalás egyik részéről a másikra: «Ezzel bemutattuk Bajzát, mint embert». «Ezzel elősoroltuk Bajza költészetének jelességeit s gyengéit». «Ennyit Bajza természetvilágáról. Tekintsünk be ezután szerelemvilágába» stb. Igen ajánljuk, hogy erről a tárgy-bejelentésről és regisztrálásról szokják le: ha az olvasó maga, a nélkül, hogy az író bejelentené, nem tudja miről van szó, akkor ez a bejelentés sem segít.

Még egy körülmény bizonyítja, hogy ez a munka közvetlen kapcsolatában az egyetemen végzett tanulmányaival, de ezt a körülményt érdemül tudom be. Azt a tiszteletet értem, a melylyel Kürti az irodalom régebbi munkásaival szemben viseltetik. Nem iparkodik a legtöbb fiatal író módjára mindent lerontani, a mit előtte irtak, nem abban találja gyönyörűségét, hogy Toldyn kezdve a legújabbakig mindenkit megczáfoljon, ha kell, ha nem, ellenkezőleg, tovább akar építeni a tőlük megvetett alapon. Kissé még túlságosan esküszik a mesterek szavaira, de inkább ez a kis túlzás, mint az ellenkező véglet.

Kisebb tévedései közül csak azt a kettőt említem, hogy Bajzát azért nem tartja sokoldalú és termékeny lyrikusnak, mert erősen subjectiv volt és hogy azt tartja igazi nagy költőnek, a ki kora izlését eltalálja. Mind a két állításnak épen az ellenkezője igaz, annyira igaz, hogy még a kétség árnyéka sem fér hozzájuk, hiszen a lyra igazi forrása pedig az erős subjectivismus s azt tartjuk nagy költőnek, a ki túléli korát.*) A szerző vallotta alapon ki lehetne sütni, hogy Gyöngyösi nagyobb költő volt,

*) Akaratlanul is Szántó Zsigmond vezette félre Kürtit, a ki idézett művében (114. lapon) azt írja, hogy, «ha elég tetszeni a kornak, melyben élünk, úgy Bajza mint költő is jelentékeny helyet érdemel irodalmunkban.»

mint Zrinyi, Kisfaludy Károly nagyobb tragikus, mint Katona, hogy Jókai meg jóval fölötte áll Keménynek.

Fontosabb az, hogy — legalább szerintem — nagy tévedésben van azon helyet illetőleg, melyet Bajza a költészet történetében elfoglal. Kürti Bajzát átmenetnek tartja Kazinczyék hideg classicismusáról a Petőfi és Arany «élet-költészetére.» Ebből a szempontból magyarázza költeményeit nem veszi észre, hogy Bajza nem átmenet, hanem betetőzése Kazinczyék irányának s a negyvenes évek költészetével legföljebb egy pár hazafias versével függ részben össze, egyébként pedig távolabb áll tőle, mint akár Kőlcsey.

Bajza classikus tartalomban és nyelvben egyaránt, s mikor népdalt ír, akkor sem tesz egyebet, mint a mit Horatiussal tettek az ó classikai iskolának a mult század végén működő hivei, átírja, elfinomítja az idegen gondolatokat. Mikor a maga érzélemvilágából merít, akkor is hideg és merev marad, mert költői kedély volt ugyan, de nem igazi költői tehetség, «költői hevületei» voltak, azonban a hangulatainak nem volt olyan realis tárgya, mely költői formában akart volna megjelenni. Mint a zene, csak hangulatokat tud kifejezni, de érzelmeket nem, akként Bajza sem tudta saját érzelmeit megénekelni. Átérezte ugyan, a mit írt, de nem az érzés fakasztotta benne a gondolatot, hanem ellenkezőleg, a gondolat szülte az érzést (helyzetdalok!).

Épígy Bajza nyelvben nem veszi észre a classicismust, pedig erre már Péterfy Jenő is figyelmeztette egy-két szóval, mikor megemlíti, hogy a görögös képek helyett egyszerűen «mesterkéltné, sőt képtelen összetételeket» használ. Csakugyan Bajza a philomela helyett «völgyi zengőt», Küprisz szigetje helyett «Bájhon»-t használ, a mythologia isteneit számúzi és szerepüket a természet csinált ékességeivel játszatja el. El sem képzelhető, hogy ezektől a mesterkéltné czifraságoktól megfosztva, mennyit nyer Bajza.

A mi munkát azonban elvégzett Kürti Menyhért, azt, mint már hangoztattuk, lelkiismeretesen végezte és nem haszon nélkül. Ha nem is hat mindenütt elég mélyre, a meddig leereszkedik, megbízható eredményekre jut, gonddal, szeretettel magyarázza Bajza egyes költeményeit.

A szabadságharczot azonban, legalább mi magyarok, ne nevezzük forradalomnak, hagyjuk nemzeti dicsőségünk megtépését ellenségeinknek és jó barátainknak.

CSÁSZÁR ELEMÉR.

Német Könyvtár. Iskolai használatra szerkesztik *Dr. Theisz Gyula és Matskássy József* középiskolai tanárok. 1. *Gustav Freytag: Bilder aus der deutschen Vergangenheit.* Szemelvények. Kiadta, bevezetéssel és magyarázatokkal ellátta *Dr. Gyulai Ágost.* Budapest, 1900. Lampel R.

A revideált tanterv gyümölcse az a már régen várt, de csakis most alakot öltött gondolat, a középiskolának olcsón és a pædagogiai követelményeknek teljesen megfelelően oly német irodalmi gyűjteményt rendelkezésre bocsátani, minő a német, Velhagen és Klasing-féle *Sammlung Deutscher Schulausgaben* (Bielefeld u. Leipzig) és a francia *Cours Supérieur de Langue Allemande* (Paris, Ch. Delagrave). A Német Könyvtár tervezetében egyelőre csak nyolcz munka foglal helyet, de ezek is olyanok, hogy következtetni lehet további munkaprogramjára: hiszen a német irodalom legkiválóbb művelőiben van ott képviselve; Schiller, mint tudom, a legközelebbi cyklusban lesz; tekintettel is van már a középiskolai művészeti irányra: igéri Lessing *Laokoon*-ját és elfogadta kiadásra Mengs, *Schönheit und Geschmack in der Malerei* című munka szemelvényeit. Eléri-e kitűzött célját e fontos vállalkozás — azt sejtteni lehet első zsongéje után, a megbeszélés tárgyát képező első szám, *Gustav Freytag Bilder aus der deutschen Vergangenheit* című művének szemelvényes kiadása alapján.

Gyulai Ágost igen ügyesen oldotta meg nehéz feladatát, hogy röviden bemutassa a német nemzeti regényirodalom egyik legkiválóbb művelőjét, Freytagot, és hogy ismeretes korfestő munkájából a magyar ifjúságnak azt nyújtsa, a mi figyelmét és érdeklődését leköti, a mit mint szükségeset többi ismeretei közé elhelyezhet. Három szemelvényt közöl a *Bilder aus der deutschen Vergangenheit* című munka öt vaskos kötetéből, illetőleg 58 fejezetéből.

Az első: *Aus dem Klosterleben im X. Jahrhundert*, megismertet bennünket a középkori német szerzetes élettel, egyik legkiválóbb helyén, Szt.-Gallen kolostorban; ez nem csak azért érdekes, inért a középkor első századaiban egyedül a klastromok művelői és ápolói a tudomány és a művészetnek, mert unos-untalan a szerzetekre és tagjaira utal a középkori politikai és művelődéstörténet. Szt.-Gallen története a X. században szerepel honfoglaló őseink történetében is. A szöveget illusztrálja a szt.-galleni kolostor legrégibb látóképe (12. l.) és Szt.-Gallen címere (21. l.); a szerzetesek foglalkozását a Benedek-rendi olvasó szerzetes (5. l.) a mint asztalánál dolgozik (10. l.), és a szerzetes írásművészetének szemléltetésére egy Initiale szolgál az állatkör jegyeivel. (1. l.)

Pædagogiaiilag és művelődéstörténeti szempontból követi, habár korra nézve megelőzi, a második szemelvény: *Aus der Heimat der Habsburger*, melyben érdeklődünk Kun László és Habsburgi Rudolf szövet-

sége iránt, melyben magyar fegyver dönt a Morva mezőn Rudolf javára II. Ottokár, cseh király *) ellen, — követi a harmadik szemelvény: *Ein fahrender Schüler*. Itt látja eleven színekkel festve tanulónk a középiskolai és egyetemi iskoláztatás rendszerét és hatását a reformatio korában; behatóbban szól ez hozzá, mint amit rövid művelődési viszonyok összefoglalásában nyújt a világtörténelem. Szemlélteti a szöveget egy initiale egy XV. századbeli iskola képével (47. l.) és egy egyetemi tanterem az ujkor elején (52. l.).

Ezen igen ügyesen kiválogatott szemelvényeket kísérik sorról-sorra kimerítő, itt-ott talán túlságosan kimerítő magyarázó összefoglalások és jegyzetek.

De kimerítő voltak daczára van e magyarázatokhoz egy-két megjegyzésem.

A 60. lapon az *arabeszk* szó magyarázatához szól arabról és mór-ról, mi egy és ugyanazon fogalom.

A 61. lapon magyarázza Gyulai a *Manuscript* szót: «kézirat (latinul: manus = kéz, scribo = irok)» mi reáliskolai és leánynevelő-intézeti tanulónak nem oly egyszerű, mint volna: «latinul: manu = kézzel, scriptum = írott.»

A 62. lapon a *Kyrie Eleison*-hoz: «A misének is része», helyette pontosabban: A misének *egyetlen* görög kifejezésű része.

A 63. lapon: «*Die Aussenschule*, az a külső iskola, melyet az egyes kolostorok a világiak számára tartottak fönn.» E jegyzetet megtoldhatni evvel: ma is nevezik a női kolostorok iskoláiba bejáró tanulókat extern-tanítványoknak, és németnyelvű városokban, mint pl. Temesvárott szó van a Volksschule mellett Externschule, sőt népiesen: «die Extern»-ról is.

A *Kreuzerfindung* ugy a szövegben (16. l.), mint a magyarázatban (67. l.) hibás; az inventio sanctae crucis = Kreuzfindung vagy Kreuzauffindung.

A 71. lapon *jemanden überziehen* csak Freytagnál: valaki ellen hadat indítani; a rendes phrasis: jemanden mit Krieg überziehen.

A 78. lapon elegendő *Das Schachbrett*, a sakktábla, itt egyáltalán a sakkjátékot jelenti; a többi szükségtelen középiskolai felsőbb osztályban, vagy oly közönség előtt, mely Freytagot olvassa.

A 84. lapon ellenben rövid *Sich segnen*, keresztet vetni magára. Megszoktuk, hogy *segnen* = benedicere = áldani; itt szükséges az alapjelentést adni: *sich segnen* = se signare = sibi signum crucis facere.

A szemelvényeket és magyarázatokat megelőzi Gyulai bevezetése

*) Szemlélteti e fejezetet Habsburgi Rudolf képe (25. l.) és lovaszobra (28. l.), valamint Habsburg vára. (26. l.)

két fejezetben XXVI lapon; nagy keret egy képnek; szépek a szemelvények, de még nem Meissonnier-k. Alapos tanulmányra vall mindegyik, de itt példának vehette volna a kiadó a francia és német iskolai kiadványokat. Egy leendő második kiadás bevezetéséül e két fejezetet ajánlom: I. Freytag Gusztáv élete és művei. II. A «*Bilder aus der deutschen Vergangenheit*» keletkezése és jellemzése. A kiadványt befejezik az «*Írásbeli dolgozatokra alkalmas tételek a tárgyalt olvasmányok köréből.*» Van 34, de kár, hogy csupa tétel; hiányzik egy pár dispositio feladvány; a hiányzó magyarból németre való fordítást pótolhatja egy-egy kimerítő, összefoglaló jegyzet, melyet feladhatunk fordítási gyakorlatnak.

Összefoglalva már most a mondottakat, melegen ajánlhatom a szakférfiaknak úgy, mint a művelt közönségnek a Német Könyvtárnak ez első számát, mert a kiváló tartalmat támogatja az olcsó és mégis jó kiállítás, mely felülmulja úgy Velhagen und Klasing, mint Delagrave iskolai gyűjteményeit.

ÁCS BÉLA.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Griechische und lateinische Lehnwörter im Talmud, Midrasch und Targum. Von *Samuel Krauss*. Mit Bemerkungen von *Immanuel Löw*. Berlin, 1898—9. 2 kötet.

1887-ben Elia Lattes milanoi egyetemi tanár, elhunyt testvére, Mosè Lattes emlékére, a ki maga is jeles új-héber lexicographus volt, 1000 lírával díjat tűzött ki a czímben megjelölt, a budapesti orsz. rabbiképző intézet tanárkara által kitűzött kérdés megoldására, melyet a másodszori kiírásnál (az első eredménytelen maradván) dr. Krausz Sámuel, jelenleg a budapesti orsz. izr. tanítóképző-intézet tanára nyert el. Pályanyertes munkáját szerző később átdolgozta és kiegészítette s dr. Löw Immanuel, a tudós szegedi főrabbi megjegyzéseivel kibővítve, jelen nagy terjedelmében adta ki.

Löw megjegyzéseiről mindjárt itt hadd essék néhány szó. Kevés példája akad az irodalomban annak, hogy valamely könyv kritikája oly tág helyet nyerjen magában a könyvben, a mint azt jelen munkában találjuk. Löw ugyanis nyomról-nyomra kíséri különösen a második kötetben, a szerző magyarázatait a maga kérelhetetlen szigorúságú bírálatával, melynek ítélőszéke előtt azoknak legnagyobb része meg nem állhat. Különösen gyakori az az eset, hogy a szerzőtől görög jövevénynek feltüntetett szót Löw kritikája hamisítatlan sémi nyelvtulajdonnak mutatja ki. Valóban nagyon szemebetünő a «munkatárs», az «Aramäische Pflan-

zennamen» (Lipce 1881) hirneves szerzőjének és a Gesenius-féle héber szótár (a 11. kiadásig) egyik átdolgozójának széleskörű és mélyreható sémi nyelvismerete a különben szintén tudós és fáradhatatlan szorgalmú szerző ez irányú nem tökéletes készülségével szemben. De a mit épen-séggel meg nem lehet érteni, az, hogy miért nem hagyta el szerző azokat a nagyszámú hozzávetéseit és azonosításait, melyeket Löw kritikája következtében akár hallgatóg, akár sokszor kifejezetten maga is helyteleneknek ismer el. A mit ő maga felhoz, hogy a saját magyarázatait Löw megjegyzéseinek bázisául kívánja tekinteni, nem elfogadható megokolása könyve haszon nélkül szertelenné lett terjedelmének. Hiszen ritka mértékű önmegtagadást tanusított akkor, midőn munkája oly beható kritikáját felvette könyvébe; miért nem ment tehát az önmegtagadásban odáig, hogy végkép fölládozta volna tévesnek felismert magyarázatait?

De térjünk magának a könyv tartalmának bemutatására. Az első kötetet a görög nyelv és szellem hódításait a zsidóságban tárgyaló, a talmudi lexicographia eddigi irodalmának átnézetével kiegészített bevezetés nyitja meg. A görög nyelv gyorsan terjedt el a palesztinai, sőt a babiloni zsidók között is, ha nem is nyert náluk valódi otthont. A nép nyelve egy még vidékenkint is eltérő aram dialektus volt, az irodalomé pedig az új-héber és aram vegyülete. Ez irodalmi nyelvbe akár szükségből (oly fogalmak jelölésére, melyekre a maguk nyelvének nem volt kifejezése), akár a stil kiszínezése végett mind több és több görög szó nyomult be. De bár voltak a zsidók között görögül beszélők és írók is, egészben véve az átvételek nem valamely eleven nyelvi folyamat, hanem mesterséges transfusio eredménye. A görög szó sohasem ment át a zsidó irodalomnak, hogy úgy mondjuk, vérebe. Innen van, hogy az átvételi folyamat viszontagságos útjában a görög szók épsége gyakran szenvedett csorbát. De még kevésbbé fogunk e jelenségen fennakadni, ha meggondoljuk, hogy e jövevényszóknak egy a hanganyagban és még sok másban annyira eltérő, egészen más nyelvcsaládhoz tartozó dialektusban természetesen módosulniok kellett.

E módosulás törvényeinek felderítése volt immár a szerző legelső és úgy hisszük, legnehezebb feladata. Hiszen itt jórészt töretlen csapáson kellett előre nyomulnia, mert a kölcsönszók magyarázatát és azonosítását már az előtte járt lexicographusok is megkísérelték, de az átvétel fonetikai és morphologiai törvényeinek megállapításával valamennyien adások maradtak. Ezeknek levezetésével az észlelt jelenségekből foglalkozik az első kötet, melynek legelső eredményei közül való az, hogy az idegen szavak átvétele nem etymologiai, hanem merőben fonetikai alapon történt. Ha a zsidók helyesen ejtették ki a görög szókat, ebből a görög nyelv kiejtésének némely még ma is vitás kérdésére nem várt fény derül.

Egy másik érdekes eredménye szerzőnek, hogy a jövevényszók

nagyrészt aram (ritkábban héber) képzőkkel ellátva lépnek fel, az aránylag csekély számban átvett igetövek pedig épenséggel eredeti sémi nyelvelemekül tekintetnek. Általában észlelhető a törekvés, hogy az idegen szók eredeti jellegükből a formaképzés minden eszközével kivetkőztetve új környezetükbe tökéletesen beolvasszassanak. Ez sok esetben annyira sikerült, hogy míg egyfelől az ily szók nem könnyen ismerhetők fel idegen voltukban, addig másfelől példájuk könnyen csábít arra, hogy analognak látszó esetekben sémi nyelvtulajdon görög jövevénynek tekintésék. Ebben az irányban szerző gyakran nem tartott mértéket, de Lőw bő sémi nyelvismerete szerencsére mindig kiszabja a határokat, melyeken túlmenni az idegen elemek keresésében nem szabad.

Meg kell említeni azt is, hogy az átvétel törvényeinek megállapításában nagy nehézséget okoz az itt szóba jövő szövegeknek túlnyomóan kritikai tisztázás nélkül szükölködő volta, minélfogva egy-egy szónak hangállománya nem ritkán pontosan meg sem állapítható, a mivel szemben az ezen irodalomban nagyon gyakori párhuzamos helyeken való ismétlődés sem elég correctivum. Szerző eredményei épen ezért nem egy pontban fognak még módosulni, ha egyszer a még feltalálható kéziratokból és első kiadásokból helyesbített szövegek állnak majd rendelkezésre. A jelzett nehézségek következtében egyébiránt munkája e részében, mely a Lőw-féle felülvizsgálat retortáján is kevésbé ment át, szerző még sok igazítani valót hagyott, a mire már Fränkel boroszlói tanár mutatott rá a Zeitschrift der Deutschen Morgenl. Gesellschaft LII. kötete 2. füzetében megjelent beható bírálatában.

A második kötet a szótárt foglalja magában, mely a szerző becsélése szerint vagy 3000 görög és latin szót nemcsak felsorol, hanem a kellő apparatussal kritikailag magyaráz is. Mindenekelőtt az egyes szókat (az eltérő olvasatokkal) a szerzőtől megállapított szabályok szerinti átírásban kapjuk, azután a görög vagy latin æquivalenst és német fordítást. Ehhez járul a leőhely megjelölésével annyi szöveg közlése, a mennyit az értelmi összefüggés megkíván, miközben még a héber és az aram szövegű helyek is kifejezetten meg vannak különböztetve. A hol szükséges, az egyes cikkekhez jegyzetek járulnak, melyekben összehasonlító nyelvészeti észrevételek mellett tanulságos történet- és régiségtudományi és más tárgyi érdekű megjegyzések foglaltatnak.

E vaskos kötet mutatja csak igazán, hogy a görögből és túlnyomóan ennek közvetítésével a latinból átvett szavak mily jelentékeny mértékben gyarapítják és tarkítják a talmudi irodalomnak még ezeken kívül másunnan (pl. persából) is vegyített és magában véve sem egységes jellegű nyelvét. A talmudi szókincsnek tehát jelentékeny és sok tekintetben figyelemreméltó része van itt feldolgozva az egyetemes lexicographiai munkáktól el nem ért teljességgel és megbízhatósággal. A mint tehát

egyfelől a zsidó irodalom egy érdekes és fontos része jobb megértéséhez nyújt e munka nagyon hasznos segédeszközt, úgy másfelől a görög és latin szótár anyagát is gazdagítja nem csak némely szók jelentésének helyesbített vagy tüzetesebb megállapításával, valamint új szóalakok és összetételek felderítésével, hanem még néhány eddig egészen ismeretlen görög szóval is. A munka tehát mindenképen rászolgált a classicus philologusok figyelmére is, a kikre nézve nagyban emelik annak használhatóságát a Lówtól nagy leleménnyel készített indexek, melyek a szótárba felvett szavakat nemcsak tárgyi jelentésük, de előfordulásuk kora (helye) és gyakorisága és némely más sémi nyelvjárásban, valamint az örmény és török nyelvben találhatósága szerint is osztályozza. Ugyancsak nyilván a classicus philologusok kedvéért történt az is, hogy a szerző legalább átírásban közölte a maga olvasását, ha már el kellett állnia a szavak pontozásától, a mit csak helyeselni lehet, tekintve, hogy a szövegeknek aránylag csekély részét bírjuk magánhangzókkal ellátott alakban. De ugyanez okból még az átírás megengedhetőségéhez is szó fér, mert ez az olvasás biztosságának oly fokát tükrözi, mely a szerző gondos kutatásai mellett is koránt sincs még elérve. Továbbá a classicus philologusokra való tekintet következképpen magával hozta volna azt, hogy az idézett szövegek is közöltessenek fordításban.

Mindenesetre öröndetes, hogy ily derék munka két magyar tudós keze alól került ki. De nem sajnós-e, hogy nem lehetett itthon és hazai nyelven kiadni? Mert az csak mégsem elég kárpótlás, hogy munkájuk a legnagyobb mértékben alkalmas arra, hogy tiszteletet és becsülést szerezzen a magyar tudományosságnak a külföldön.

Dr. EISLER MÁTYÁS.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK.

1898/99.

4. Nagy Lajos: A protestáns iskolai dráma megalapítása. (Békési ev. ref. főgymn., 8—22. l.) — Szerző nagy várakozásokat kelt dolgozatának bevezető soraival. Szerinte többen kifejtették, hogy a kereszttyén egyház a magyar drámának is böcsője és hogy mikép indúlt meg fejlődése a miszteriumokban. Mások ismét értékes művekben tárgyalták a nemzeti színügy történetét a XVII. század óta. „De a közbe eső rész mintha ma sem állna még kellő világosságban, . . . amaz átmeneti korszak, melyben a templomokból kiszorúlt miszteriumokat az iskola veszi pártfogásába.” Ezt a kort, melyben a magyar iskolai dráma a protestánsoknál kezd fejlődni, akarja a szerző vázolni, — csak vázolni, mert kellő anyag híjában ma még nem festhető teljesebb képe.

Nem akarok a szerzővel dolgozatának e bevezetéséről vitatkozni. De annyit mégis meg kell jegyezni, hogy a „magyar” dráma viszonya az egyházhoz és a „magyar” misztériumok kérdése még ma is felette homályos. És semmi esetre sem állítható, hogy a „magyar” iskolai dráma eredete és fejlődése amannál kevésbé világos volna. De ez lehet fölfogás dolga. Lássuk, mit ért szerző azalatt, hogy vázolni fogja a „közbe eső korszakot”, mely szerint „nem áll előttünk oly tisztán, mint óhajtanók”. Ebben igaza van; de hiszen azért kutatunk és azért írunk értekezéseket, hogy a nem tiszta dolgokat tisztába hozzuk.

E bevezetés után szerzőnk most egy nagy ugrással a német iskolai drámára tér át, „mint a mely azonos vagy legalább hasonló mozzanatokat tüntet föl.” Honnan tudja ezt szerzőnk? Hogy a magyar iskolai dráma a németnek hatása alatt és mintájára alakult, azt eddigelő is tudtuk; — de a magyar iskolai dráma „fejlődéséről” bajos beszélni, még bajosabb a priori megállapítani, hogy az azonos volt a németével. A szerző különben igen könnyen végez. Szerinte „a német iskolai színjáték eredete két forrásra vihető vissza; egyik a latin classikus dráma, másik a középkori misztérium-játék.” És úgy volt ez nálunk is. Csak az a baj, hogy erről mi semmit sem tudunk, és az a „két forrás”, melyet szerző említ, nem is magyarázza meg a modern dráma keletkezését, mely a népies, nemzeti „forrás” nélkül el nem képzelhető. De a főbökkenő itt is: honnan tudja szerzőnk, hogy az egész fejlődés nálunk is úgy történt, mint a németeknél? mely emlékekből vagy adatokból vonja le ezt a következtetést? Hisz maga is folyton fölajdul, hogy nincs sem elég emlékünknél, sem elég adatunk!

A német dráma fejlődése, a mint szerző vázolja, egyebekben is elég kifogásos. Szerinte a klasszikus irodalom és vele a classikus dráma, „megvetésben, kárhoytatásban” részesült a középkor első felében, — a mi ily formulázásban teljesen érthetetlen és alaposan helytelen. Hrotsuit példája itt egyáltalában nem talál, hisz ő csak az apáca-kolostorokból akarta kiküszöbölni a rendkívül kedvelt Terentiust, kiről tudtommal ma sem állítja senki, hogy apáczák kezébe való. De a renaissance után Plautus és Terentius „egyszerre kedvenc olvasmányokká lettek”, mondja szerzőnk. Kedvenc olvasmányok voltak ők a középkor első felében is, csak hogy most az olvasók köre tágabb lett, mert a laikusok is tanultak latinul, és az ókori írók tanulmányozása más irányt vett és más czélok felé törekedett. Ez utóbbival kapcsolatos Terentius darabjainak színre hozatala is. Az ilyen mélyebb indokokkal szerzőnk nem igen törődik, hanem nyomban áttér az utánzókra, kik közül „időszerént a legelső” Reuchlin (Henno 1497). De ez nem áll; „idő szerint a legelső” Wimpeling János, kinek „Stylpho” című darabját 1480-ban adták elő Heidelbergben, mire 1494-ben nyomtatásban is megjelent. E darab persze nem vetekedhetik Reuchlin két remekével; olyanforma az, mint Stárjai darabjai. De a ki ezekben, mint szerzőnk, a színi költészetnek már fejlettebb termékeit látja, az Wimpeling művét is köteles drámának tekinteni, Hogy mily homályosak szerzőnknek alapnézetei, mutatja a következő sajtószöveg mondat is: „A német iskolai színjáték e faját tehát a renaissance szülte s a humanisticus iskola vette gondjai alá. Különösen (?) a classikus drámát utánozta, *de lényegében sem classikus, sem dráma nem volt.*” Classikus nem volt, hisz nem is akart az lenni, különben nem szerepeltetett volna (már Reuchlinnél!) német parasztoikat és nem merített

volna tárgyait a német nép életéből; de hogy dráma nem volt, az valóban furesza gondolat, és én a magam részéről őszintén megvallom, hogy nem is sejtem, hogy szerzőnk e nagy és meglepő állítással voltaképp mit akart mondani.

A másik forrás a középkori miszterium-játék, melyről szerzőnk az úntig ismételt dolgokat újból elmondja. „Luther maga is kedvelte az e féle játékokat, — dehog; ő kedvelte a színi előadásokat, de távol sem az „e féleket”, mert a miszteriumokat, melyeknek tárgyát a Megváltó élete tette, erősen helytelenítette s helyébe az ő szövetséget ajánlotta drámai cselekvények forrásául. A szerő különben itt is gyorsan végez: „Ily hatalmas pártolásra találván a miszterium-játék, tüstént (?) csatlakozott a reformáció ügyéhez. Így keletkezett a protestáns iskolai dráma, melyhez csakhamar más árnyalatok (?) is járultak, a hitvitázó, gúnyos és didaktikus fajok, — hát ezek nem protestáns drámák? és minek az árnyalatai ezek? Szerzőnknek ezen fejtegetése nem mondható sem nagyon világosnak, sem nagyon találónak.

Tehát volt német földön szerzőnk szerint kétféle iskolai dráma: a pseudoclassikus és a protestáns színmű. Ezekkel ismerkedtek meg honfitársaink és utánozták. De csak az utóbbit. „A classikus dráma csak egyetlen (magyar) hajtásáról van tudomásunk, s ez is csak neve után ismeretes. Csak hazai német városainkban virágzott mind a két fajta. „A miszterium-játékok gyakorlása az iskolákban (?) semmi kétséget sem hagy az iránt, hogy a szoros értelemben vett iskolai színjátékok behozatala nálunk nem egészen új reformként jelentkezett. . . *közelebbi részletei azonban mai napig ismeretlenek.*” A hazai latin és német nyelvű drámákkal egyidejűleg indul meg nálunk a magyar színmű is: Sztárai, a ki sohasem járt Németországban. Azért ő nem is lehet a kezdeményező, „mert sohasem volt alkalma közvetlen forrásból ismerkedni meg az iskolai drámának természetével” (hazánkban sem?) és mert nem valószínű, hogy a dráma „egyszerre így kialakulva, a kezdetlegesség hibáiból csak ennyire is kiemelkedve álljon elő, mint Sztárai darabjaiban. Bizonyára voltak előzői, mondja a szerző. Ezeknek művei nem jutottak reánk; „azonban pusztán abból, hogy teljességgel nincs róluk tudomásunk, szabad-e következtetnünk, hogy nem is léteztek?”

Ime, dolgozatunk eszmemenete és eredményei. Szerzőnkől nem akarom elvitatni azt, hogy behatóbban foglalkozott tárgyával és hogy gondolkodott róla. De, sajnos, értekezése azért még sem mondható becsesnek, sőt, tekintve módszerét, örvedetesnek sem. Szerző csupa „vélekedéssel” és „sejtéssel” dolgozik és végre is arra az eredményre jut, hogy az iskolai dráma keletkezése és fejlődése nálunk épen olyan volt, mint a németeknél. Bár ez eleve teljességgel valószínűtlen, mégis megengedem, hogy így történhetett, — de hol vannak a bizonyító adatok, a kenyszerítő motívumok?

A tényállás nézetem szerint a következő. Hazai német városaink föntartották a szellemi összeköttetést a birodalommal, német mintára szervezték iskoláikat és e szervezet kapcsán ápolták az iskolai drámát is. És mindebben utánozták őket őseink, a kik egyébiránt a német közművelődési viszonyokat közvetlen szemléletből is ismerték. *Fejlődésnek* a magyar iskolai dráma terén semmi nyoma, legfeljebb a mennyiben különböző idegen minták befolyása érvényesül. A többi mind irodalomtörténeti mythologia. Dolgozatunk szerzője néhány névbe szorítja a

XIV—XVI. századi német dráma gazdag fejlődésének számos ágát és fáját s azután egyszerűen rámondja, hogy mindez nálunk is így volt. Mire jó ez az önámítás, melyre a történeti tények sehogy sem hatalmaznak föl bennünket? És mire valók azok a módszerellenes divatos következtetések ex silentio, hogy abból, hogy valami nincs, nem szabad következtetni, hogy nem is volt? Persze, hogy nem szabad; de kényszerítő tények nélkül azt sem, hogy volt, mert akkor oly gyönyörű képét rajzolhatnók a X—XVI. századi magyar irodalomnak, hogy a francziák, németek és angolok elbujhatnának. De mire jó, kérdem újra, az ilyen gyermekes önámítás?

Szerző sokkal helyesebben tesz, ha a tények biztos alapján marad és pl. behatóan kifejti, hogy Sztárai darabjai mikép jöttek létre, illetőleg ki vagy kik voltak reá hatással, a németek-e vagy az olaszok, esetleg talán mind a kettő? Tanult-e valamit Ruzzantetól, kinek darabjait bizonyára ismerte, vagy sem? Az ilyen kétes vagy eldöntetlen kérdéseknek óvatos és módszeres tárgyalása valóságos érdem, — de az olyan irodalomtörténeti philosophálás, mint a jelen dolgozat, csak arra való, hogy a homályos fogalmakat még jobban elhomályosítsa.

HEINRICH GUSZTÁV.

5. Ifj. Mitrovics Gyula: Aeneas Sylvius Piccolomini: Historia de Eurialo et Lucretia se amantibus. (Sárospataki ev. ref. főisk.) — Az az óriási hatás, melyet Aeneas Sylvius híres novellája az európai szép-irodalomra tett, a mi irodalmunkat sem hagyta érintetlenül. Szólt s erőrl bőven éppen a mi Közlönyünk 1890. évi folyamában Matirkó Bertalan «Eurialus és Lucretia a magyar irodalomban» című értekezésében, Mitrovics Gyula pedig a Protestans Szemle ugyanazon évi folyamában közölte Aeneas Sylvius egyik magyar fordítójának, Csenkeszfai Poóts Andrásnak életrajzát, később pedig az Irodalomtörténeti Közlemények hatodik kötetében az első magyar átdolgozóval, a pataki névtelennel is foglalkozott. «Ezekhez a tanulmányokhoz — mondja a szerző a 9. lapon — aztán most, mintegy háttérül, szükségesnek tartottam magának az eredetinek méltatását adni.»

De kiknek szánta ezt a méltatást? Előadta, mint tanári székfoglaló értekezést s azután kiadta a sárospataki iskola értesítőjében, tehát az ifjuság keze közt forgó kiadványban. Csakhogy éppen itt van a dolog bibéje! Aeneas Sylviusnak se részletes életrajza, se munkájának alapos ismertetése nem lehet az ifjuságnak való olvasmány s így a munkán nagyon meglátszik, hogy a szerzőt éppen az ifjuságra való tekintet akadályozta meg abban, hogy igazán alapos és értékes dolgot adhasson. Így az első részben a legismeretesebb forrás alapján vázlatosan tárgyalja az író életét, de a nélkül, hogy beleillesztené a kor keretébe, a második részben pedig csak a legáltalánosabb vonásokban ismerteti a novella tartalmát s adja aesthetikai méltatását a szerkezet, a jellemfestés, a költői igazságszolgáltatás és a stílus szempontjai szerint, a nélkül, hogy mélyebben bocsátkoznék a részletekbe. Abból tehát, a mit így összeállít, az ifjuság nem sokat, a tudós közönség meg éppen semmit sem nyer

De még egyéb szerencsétlenség is érte a szerzőt. Az első részben, a 7. lapon azt olvassuk: «Aeneas Sylvius lelki világát mily igazán jellemzik e szavak, mutatja egyebek közt az is, hogy mikor egy utazása alkalmával Strassburgban egy angol nővel házasságra lépett, atyjának,

ki e lépése miatt erősen kárhoztatja, a következőket írja: «Certe nec lapidem, nec ferreum genuisti filium, cum esses tu carneus. Scis, *qualis tu gallus fueras* (t. i. Aeneas Sylviusnak 17 testvére volt) *et nec ego castratus sum, neque ex frigidorum numero.*» 1446-ban pedig a következő őszinte vallomást teszi egyik levelében: «Plenus sum, stomachatus sum. Nauseam mihi Venus fecit . . . canis aspersus sum, avidi nervi sunt, ossa cariosa, rugis corpus aratum est . . . És a sors kedvező játéka s kétségen kívül saját tehetségei is ezt a férfit a Krisztus földi helytartójává tették. Természetesen magyar életírója, Pór Antal, mindezeket az adatokat elhallgatja.» Mi azonban azt hiszszük, nagyobb megrovás illeti Mitrovics urat ez adatoknak iskolai értesítőben való közzétételéért, mint Pór Antalt ugyanazoknak elhallgatásáért!

Sok kifogás tehető a mű második része ellen is. Mindenki tudja, hogy a novella, mint egész, nyomorúságos férczmű, melyre, a mint a szerző teszi, egy esztetikai méltatás általános, nagy szempontjait alkalmaszni szinte nevetséges dolog. Aeneas Sylvius ereje csakis a részletekben van s úgy hiszem, egyéb cél nem is lebegett szemei előtt, mint, hogy minél több, antik mintára szabott erotikus leírást halmozzon össze, melyek akkor az újság ingerével hatottak. Ezek a részletek azután megérdemlik a velök való tüzetesebb foglalkozást, a mire azonban a szerző ismert okokból nem vállalkozhatott. Ámbár egy nyilatkozata arra enged következtetni, hogy e feladatot nem tudta volna sikerrel megoldani. A 13. lapon ugyanis Aeneas Sylvius stílusát «*cicerói frázisokból* összerótt, többé kevésbé jellemzetes prózának» mondja. Ez bizony nem áll. Aeneas Sylvius és a korai humanismus többi képviselője még nem állott a latin stílusművészetnek azon a fokán, hogy öntudatos *Ciceronianus* tudott volna lenni; ellenkezőleg, az Eurialus és Lucretia erotikus leírásai a legkülönbözőbb klasszikus szerzők, költők és prózaírók phrasisaiból s egész mondataiból vannak összelopkodva s írói eljárásáról csak akkor adhatunk helyes képet, ha minden egyes részletnél mintáját vagy mintáit kutatjuk. Ilyen kutatásnak volna tudományos becsé, mert fogalmat adna arról, mily klasszikusok hatottak e korban leginkább a humanista írókra.

De legyen elég ennyi. Az értekezés legnagyobb hibája mégis csak az, hogy olyan helyen jelent meg, a hová nem való. Meg vagyunk győződve, hogy Mitrovics úr, ha pädagogiai tekintetek nem korlátozzák, jobb munkát adott volna.

NÉMETHY GÉZA.

6. Vojtkó Pál: *A reformáció korának hangulata a magyar irodalomban.* (Soproni ág. hitv. evang. főgymnasium, 3—16 l.). — A szerző kétségtelenül jól megválasztotta értekezése tárgyát. A szempont is meglehetősen új minálunk: a történeti eseményeket kísérő hangulat vizsgálása és az egykorú irodalom alapján megrajzolása. Ezt ugyan önkéntelenül is megteszi minden történetíró, ki korszakának szellemébe tüzetesebben belemerül, de nem mindig teljes tudatossággal és többnyire csak egy pár lapidáris mondat keretében. Pedig ez a történeti hangulat, a mint az egyes korok irodalmában tükröződik, megadja az események és szereplő személyek képéhez a levegő-egyet, és ha a kutató ért hozzá, szinte vibráló elevenséggel. Klasszikus példája e történeti hangulat feltűntetésének az egykorú népénekek alapján Liliencron R.: *Deutsches Leben im Volkslied um 1530* című műve, mely a XVI. század huszas-harmin-

czas éveinek hatalmas eseményeit vizsgálja, a mint korszakképző hatásuk az egyes néprétegek lelkén felharsanó áramlással átjajong. Programmértekezésben természetesen senki sem várhatja a feladatnak ilyen kimerítő megoldását, de azért még így is kissé több körütekintést és elmélyedést kívánhattunk volna szerzőtől. Az egész dolgozat inkább csak vázaltszerű és épen csak a legfeltűnőbb jelenségekre kiterjeszkedő: a németiség és a katolikus papság ellen való gyűlölet, a közélet romlottságán való elkeseredés, a mélységes hit és forró hazaszeretet. A mellett pedig a felekezeti szempont, nem mondom elfogultan, de egyoldalúan talán kelletténél is erősebb színezéssel érvényesül. Az egész magyarság hangulatát a reformatio korában csak úgy tüntethetjük fel, ha ebből a szempontból mindkét párt irodalmát vizsgáljuk, melyek ugyan a legtöbb téren egymással ellenségesen szemben állottak, de egyben a történeti alakulatok bármily változásai közt is mindig megegyeztek: a magyar haza szeretetében. És legalább az iskolában nem volna szabad soha semmi körülmények között a magyar történelem és irodalom nagyjait hitők szerint két pártra osztani és az egyiket mint a katholicismus, a másikat mint «a magyar protestantismus örök dicsőségét» feltüntetni. Zrinyi és Bethlen, Pázmány és Károli mindnyájunk közös büszkeségei, a magyarság büszkeségei.

A dolgozat máskülönben szépen és gondosan van megírva és a tanuló ifjúság bizonyára élvezettel olvasta lelkes tanárának értekezését, meggyarapodva történeti belátásban és a magyar irodalom szeretetében. Ennyiben kétségtelenül a jobb programmértekezésekhez tartozik, és ha a szerző mélyebben és pragmatikusabb vizsgálattal merül el tanulmányjaiban, úgy hiszem, épen ezen a téren, mert van hozzá érzéke, tudományos szempontból értékes eredményekhez is juthat.

BLEYER JAKAB.

VEGYESEK.

— A Budapesti Philologiai Társaság folyó évi márczius hó 14-én Heinrich Gusztáv elnöklete alatt *felolvasó* ülést tartott, melynek tárgyai voltak:

1. *Melich János*: A magyarországi nemzetiségek philologiai törekvései.

2. *Némethy Géza*: Tacitus a teutoburgi csatáról.

3. *Katona Lajos*: Újabb adalékok a Gesta Rom. irodalmához.

A felolvasó ülést *választmányi* ülés követte, melyen Heinrich Gusztáv elnöklete alatt jelen voltak: Katona Lajos első titkár, Cserhalmi Samu pénztáros, továbbá: Bermüller Ferencz, Erdélyi Pál, Gyomlay Gyula, Hegedűs István, Maywald József, Némethy Géza, Pecz Vilmos, Petz Gedeon, Pruzsinszky János, Reményi Ede, Váczy János, Vári Rezső, Zlinszky Aladár, mint jegyző.

Pénztáros jelenti, hogy a Társaság pénztárkészlete jelenleg 870 kor. 93 f. A Közlöny költsége 1899-ben 4497 kor. 60 fillére rügött. A Tárgy-

mutatóért fizettetett 2415 kor. 46 fill.; ezzel a Tárgymutató költsége végleg el van intézve.

A tagok száma 739, szaporulat a folyó évben 34.

A budapesti Alkotmány című napilapnak és a Budapesti Újságírók Egyletének, kérelmükre, tiszteletpéldányt engedélyez a választmány.

— Dudith András és Themistius tizenkettedik beszéde. Ezen a címen érdekes tanulmányt közöl *Foerster Richard* boroszlói egyetemi tanár a *Neue Jahrb.* 1900-ik évfolyamának II-ik részében. Kimutatja, hogy a Kr. u. IV. században élt Themistius görög rhetornak tulajdonított, ránk maradt 34 beszéd közül a 12-ik, mely csak latin nyelven van meg, s a melyről általánosan azt tartják, hogy Themistius egy elveszett görög beszédének a fordítása, nem Themistiustól származik, hanem hogy azt a mi Dudith Andrásunk írta azon gondolat alapján, mely Themistius 5-ik beszédében foglaltatik. Foerster részletesen ismerteti Dudithnak, a XVI-ik századbeli pécsi püspöknek életét, tanulmányait, klasszikus műveltségét, annak bizonyítására, hogy ő teljes mértékben képes volt egy ilyen beszéd megírására. Végül abbéli reményének ad kifejezést, hogy ez a latin beszéd Themistius beszédének Schenkl Henrik által előkészített kiadásában nem fog többé bennfoglaltatni. P. V.

— Az «Ünneprontók»-hoz. A *Phil. Közl.* 1899. 954. s. köv. lapján tőlem közöltekhez és *Binder Jenő* e tárgyról a jelen évfolyam ünnepi számában (20—25. l.) megjelent, szélesebb körre kiterjeszkedő érdekes dolgozatához kiegészítésül, főképp e tárgykör egyik legnevezetesebb mondájának keletkezését és elterjedését illetőleg, I. *Schröder Ede* marburgi egy tanár behatoló tanulmányát: *Die Tänzer von Kölbick, ein Mirakel des XI. Jahrhunderts.* Gotha, Perthes 1896. (Különlenyomat a *Zeitschr. für Kirchengesch.* XVII. 94—164. lapjairól.) Sch. dolgozatát nagy elismeréssel méltányolja a *Journal des Savants* 1899. deczemberi számában (733. l.) *Gaston Paris* ugyane folyóirat 1892. évf. 413. s. köv. lapján már érintette egy ízben e tárgyat, sőt arról részletesebb tanulmányt is készült írni, de Schröder teljesen kimerítő értekezése után e szándékáról lemondott, s e helyett igen tanulságos megjegyzésekkel kíséri a marburgi tanár munkálatának némely részletekre nézve még vitás vagy kétes pontjait. E helyen röviden csak azt kívánjuk Schröder és G. Paris idézett vizsgálódásai nyomán jelezni, hogy a Bindernél legrégebbnek mondott feljegyzése a *kölbicki* (vagy a hely akkori neve szerint *colbizei*) esetnek nem Malmesbury Vilmos (1140 körüli) «*Gesta regum Anglorum*»-ában található, hanem már ide is XI. századbeli s magához az esemény idejéhez (1020—21) eléggé közel eső leírásokból került, ép úgy mint *Vincentius Bellovacensis* még későbbi *Speculum historiale*-jába s e két nagy elterjedésű csatornán át számos más helyre.

Az eredeti relatio (R) ugyan elveszett, de megvan először is egy a XI. század közepe tájáról eredő kivonata (A), melyet először *Delisle* jelzett a *Bibl. nat.* 9560. sz. kéziratából a *Journ. des Sav.* 1860. évf. 578. s. köv. lapján.

Megvan továbbá egy másik előadásának (G. Paris jelzése szerint E) két származéka, az Othbert- és a Dietrich-féle *libellus*, így nevezve az eset e két állítólagos szemtanúja, sőt részese után, a kik az elátkozott tánczosok közül valóknak mondva magukat, az egész nyugati kereszténységet bejárták s kolostorról-kolostorra, különösen csodatévő hirben álló bucsúkra zárandokolva, mindenütt elregélték a colbizei tánczosok esetét. Ezek, a mint a majdnem egykorú, de már erősen kiszínezett és a második relatióban (az Othbert-Dietrich-félének közös alapjában) Szent Ágoston egy némileg hasonló elbeszélése hatását mutató feljegyzések sejtetik, — a középkorban elég gyakori endemikus Vid-táncz áldozatai lehettek. *Kölbigh* falu ez eset színtere, ma az anhalti herczegség egy jószága a Wipper mellett, Bernburg közelében, régebben eléggé virágzó mezővároska volt, a mely hajdani jólétét részben alighanem a benne történt csodás esemény hírének s az erre feléje özönlő bucsúsok nagy számának köszönhetette. Az innen, a mint látjuk, megtörtént esemény magvából kikelt és vándorútra indult monda is érdekes példája annak, a mit a mondatörténelem számos esetben tanít, hogy t. i. a legtöbb ilyen «mindenütt honos» tárgynak is meglehet találni a kiindulópontját, csak nem szabad sajnálni az utánjárás vesződését. A másik tanulság pedig, a mely az ilyen fáradságos mondatörténelmi kutatásokból kiviláglik, az, hogy a mondafejlesztő képzelem mindig valami szilárd mag köré kristályosítja még oly phantastikus változatosságú alakulatait is. Avagy más hasonlattal élve, a monda és rege szövésében a képzelem, még a mi korunk egyénibb költőinek a képzelme sem csapong olyan szabadon, — annál kevésbé a hagyományhoz hívebben ragaszkodó naivabb koroké, — hogy a szövehből, legyen az bármily kopott és elnyűtt, ki ne tetszenék: először annak a nyers valóságból vett anyaga, továbbá a régibb hasonló alkotásokra visszamutató mintája, s végül magának a szövőszéknek az illető kor általános lelki életében adott szerkezete.

KATONA LAJOS.

— Ókori lexikon. Megvalósult végre régi óhajtasunk, a melyet a Budapesti Philologiai Társaság már 1875 óta, azaz teljes huszonöt esztenedeje hangoztat: megjelent az első füzet az *Ókori lexikomból*, melyet a valus- és közoktatásügyi miniszterium megbízásából és a M. T. Akadémia segítségével Pecz Vilmos szerkeszt. Nagy lelki örömmel lapozgatjuk a Franklin-Társulattól szokott gonddal kiállított, kifogástalan nyomású és szép illusztrációkkal díszített kiadványt, a mely, mint már most is örömmel konstatálhatjuk, nemcsak nagyobb, hanem jóval teljesebb is lesz a Lübker-féle Reallexikonnál, főleg a philologiai és archæologiai hungaricumok gondos összeállításánál fogva. Az érdemleges bírálatot természetesen arra az időre hagyjuk, a mikor legalább az első kötet teljessé lesz, de addig is legalább e helyt ajánljuk a munkát tagtársaink és mindazok figyelmébe, a kik a classikus ókor iránt érdeklődnek. Legnagyobb hasznát mégis a középkorosi tanárok vehetik, a kiktől méltán reméljük, hogy nemcsak a maguk és intézeteik számára szerzik meg e művet, hanem terjesztik a felsőbb osztályok tanulói körében is, a kik ily módon könnyen kiegészíthetik az ókorra vo-

natkozó ismereteiket, annál is inkább, mert napjainkban a philologiai tanításban a nyelvi érdek mellett a tárgyi érdek is egyre jobban előtérbe lép. Tájékoztatóul megjegyezzük, hogy az *Ókori levélkör* körülbelül 30—35 négy íves füzetben fog megjelenni s így az egész mű 120—140 ívnyi terjedelemben, három, körülbelül 900 ábrával díszített kötetből fog állani. Megjelenik a nagy szünet (július—augusztus) kivételével lehetőleg minden hónap 15-én; egy-egy füzet ára egy korona.

— Ayrer Jakab és a morotvai monda. Ayrer Jakab XVII. századbeli német költő drámaival foglalkozván, érdekes egyezésre bukkanunk a drámák egyikének tárgya és egy magyar monda, az ú. n. morotvai monda, között. A szóban forgó dráma Keiler kiadásában (Stuttgart, 1865) a XLIX. számú és címe: *«Fassnachtspiel von Fritz Dölla mit seiner gewünschten Geigen.»* — Dölla egy szellemtől olyan hegedűt vásárol, melynek hangjára mindenkinek táncolnia kell, a ki csak e hangot meghallja. Ezzel a hegedűvel Dölla jó kedvében megtánczoltat egy barátot, a ki ezért panaszt tesz ellene. Döllát elfogják s halálra ítélik. Már az akasztófa alatt áll, midőn utolsó kívánságára megengedik neki, hogy még egyszer hegedűjén játszik. S ő addig hegedül és tánczoltatja a jelenlévőket, míg a bírák meg nem kegyelmeznek neki.

Hasonlóképen cselekszik és menekül meg a morotvai monda szőlő őrző fiúja (Kálmány Károly, *Szegelet és népe*, Arad 1882, II, 147 oldal). Az ő varázserejű hangszere egy síp, melyet Krisztustól kap ajándékba, a miért vizet hozott neki. Arra járván egy zsidó, a bűvös síp hatását ezen próbálja ki. A zsidó félholtra tánczolja magát, s midőn végre megszabadul, siet a fiút bepanaszolni. Panaszára a pásztorgyermekeket rögtön elfogják s halálra ítélik. Ki is viszik az akasztófa alá, hol kérésére megengedik, hogy sípját halála előtt még egyszer megfújhassa. A síp hangjára az összes jelenlévők tánczolni kezdenek s a fiú addig tánczoltatja őket, míg kegyelmet nem kap.

A hasonlóság a német dráma és a magyar monda közt valóban feltűnő. E hasonlóságra csak rámutatni volt ezúttal célom; a kérdéses motívum eredetét és elterjedését (v. ö. Wieland *Oberon*-ját is) érdemes lesz behatódott kutatás tárgyává tenni.

MILDNER GYULA.

— Ófelnémet szöveget talált Voll Károly egy spanyol nyelvű munkában, mely Juan Christoval Calvete de Estrella tollából 1552-ben jelent meg Antwerpenben. Calvete e könyvben II. Fülöp németalföldi utazását írja le s megemlíti, hogy egy diadalíven, melyet ez alkalommal Gentben az ő tiszteletére emeltek, különböző régi és új nyelven írott mondások voltak olvashatók. Egyebek közt megemlékszik egy «régi frank nyelven» («en lengua Franconica antigua, que es la que usò Carlo Magno») írott töredékről is, a mely így hangzik:

Thie Furist ist Gotes Bilidi:
Salige sen mandt ware wanta thie bisizzent erda,
Sie sint so sama kuani
Selpho thie Romani

Zi wafane snelle
 So sint thie thegan alle.
 Salige sint thie thar sint miltherze wanta
 Sie folgent miltidum.

Voll, a ki e szöveget az *Allg. Zeitung* f. é. márcz. 9-én megjelent számának tudományos mellékletében közli, helyesen megjegyzi, hogy e szöveggel maga az ófn. irodalom nem gazdagodik, mert az egyes sorokat már eddig is ismertük egyes ófn. szövegekből. Közleményének kiegészítéseül egész pontosan megjelölöm az illető helyeket: az itt közölt szöveg 2. sora megfelel az ófn. Tatianus-fordítás 22, 9. versének; a 3—6. sor Otrifridnél található meg az I. könyv 1. fej. 59. és 64. sorában; a 7. és 8. sor megint a Tatianus-fordításban 22, 12. Az 1. sor, azt hiszem, az I. Kor. 11. fej., 7. versének ófn. fordításán alapszik. Vólnak kétségkívül igaza van, hogy az egészet a XVI. század tudákos tákolmányának kell tartanunk, de mindenesetre érdekes és a humanistikus irányra nézve jellemző dolog, hogy a fejedelmet különösen meg akarták tisztelni avval, hogy ily régi, ama korra nézve jóformán érthetetlen szöveggel, «Nagy Károly nyelvén» írott sorokkal ékesítették diadalívét. P.

— Osztrák nyelvjárásban írt költemények anthológiáját adta ki újabban *Bienstein* Károly (Allgemeine Nationalbibliothek Nr 230—235; ára 1 kor. 20 f.) Azon volt, hogy az osztrák alpesi tartományok ama költői, a kik nyelvjárásukban írták verseiket, lehető teljes számmal legyenek e gyűjteményben képviselve. Alsó-Ausztria költői közül itt találjuk Castelli, Vogl N. J., Klesheim, Anzengruber, Schadek neveit, Felső-Ausztriát egyebek közt főleg Stelzhamer és Purschka, Stíriát Rosegger és Fraungruber, Karinthiát Grasberger, Tirolt Lutterotti és Greinz, Vorarlberget Hagen és mások képviselik. A költeményekhez itt-ott jegyzetek csatolva, az egészet szó-jegyzék rekeszti be. A gyűjteménynek nincs ugyan különösebb tudományos értéke, de mint ügyesen készült, könnyen hozzáférhető, olcsó összeállítást ajánljuk azoknak, a kik a német irodalom emez ága iránt érdeklődnek.

— Nemzetközi congressusok Párisban. A párisi világkiállítási alkalomával f. é. július 23—29-ig nemzetközi összehasonlító történelmi congressus fog tartatni, melynek VI. szakosztálya *irodalomtörténeti szakosztály*képen fog megalakulni. A történeti congressus elnöke Gaston *Boissier*, az irodalom-történeti szakosztály tiszteletbeli elnöke Gaston *Paris*, elnöke Ferdinand *Brunetière*, alelnökei Victorien *Sardou*, *Petit de Julleville*, Charles *Dejob*, titkárai Joseph *Bédier*, Gustave *Lanson* és Joseph *Texte*. A congressus összes üléseket és szakosztályüléseket fog tartani; hivatalos nyelve a francia, de meg van engedve a latin, német, angol, olasz és spanyol nyelv használata, sőt más nyelveké is azon feltétel alatt, hogy az előadás tartalma francia nyelven is összegeztetik. Az előadások tervei június 1-éig jelentendők be, egy-egy előadás 15 percenél tovább nem tarthat. A tagsági díj 20 franc. Az irodalomtörténeti szakosztályra vonatkozó egyéb tudnivalókat a beküldött felhívásból szösz szerint közöljük:

«Le Congrès d'Histoire comparée des littératures (6-e section du Congrès international d'Histoire comparée) se réunira à Paris, au Collège de France, du 23 au 29 juillet 1900. Les adhésions et cotisations sont reçues au secrétariat général du congrès, boulevard Raspail, 10, à Paris; au secrétariat de la section (chez M. Gustave Lanson, 9, rue du Val-de-Grâce), et par M. le comte de Tarade, trésorier, rue Cambon, 45, à Paris. Les propositions de communications doivent être adressées au secrétaire de la section, M. Gustave Lanson, 9, rue du Val-de-Grâce. — *Programme.* Tout en réservant le principe de la liberté des communications, le Comité d'organisation croit devoir attirer l'attention des personnes qui voudront bien prendre part au Congrès sur l'intérêt particulier et actuel des questions suivantes: 1. Questions relatives à l'établissement et à la critique des sources de l'histoire littéraire; 2. Questions relatives à la bibliographie de l'histoire comparée des littératures; questions relatives à l'étude des grands courants internationaux d'échange et de communication des idées littéraires, en particulier depuis l'époque de la Renaissance; questions relatives aux origines étrangères des œuvres nationales et réciproquement à la diffusion des œuvres nationales en pays étranger; 3. Questions relatives aux méthodes de critique et notamment à la mesure dans laquelle on en peut faire l'assimilation aux méthodes de l'histoire proprement dite et des sciences naturelles.»

Körülbelül ugyane napokon, f. é. július 24—28. az *élő nyelvek* oktatásának nemzetközi congressusa (*Congrès international de l'enseignement des langues vivantes*) is fog ülésezni Párisban a francia kormány védnöksége alatt. A szervezőbizottság elnöke *Bossert*. A congressus munkálataira vonatkozó közlemények és kérdések a következő címre küldendők: M. J.-B. *Rauber*, secrétaire général de la Commission d'organisation, à l'hôtel des Sociétés savantes, rue Serpente, 28, Paris; a tagsági nyilatkozatok erre a címre: M. *Élisée Herbert*, trésorier de la Commission d'organisation, Boulevard Saint-Michel, 60, Paris. A tagsági díj 5 franc. E congressus három szakosztályt fog magában foglalni; a program az osztályok munkakörét ekkép határozza meg:

«La 1-re section étudiera les questions suivantes: 1. Principes pédagogiques d'après lesquels les langues vivantes doivent être enseignées; 2. Part qu'il convient d'attribuer à l'enseignement oral et à l'enseignement écrit; emploi du livre; 3. Enseignement intuitif, tableaux et leçons de choses, exercices d'ensemble, chant; 4. Enseignement grammatical; 5. Culture littéraire; 6. Établissements dans lesquels les langues vivantes doivent être enseignées; modification de la méthode selon le caractère de ces établissements, l'âge et la force des élèves. — La 2-e section étudiera tout ce qui concerne l'enseignement technique et commercial des langues vivantes: 1. Méthodes spéciales qui conviennent à ces enseignements; 2. Séances de conversation, conférences, soirées littéraires et musicales, représentations théâtrales, sociétés chorales, etc.; 3. Salles de lecture, bibliothèques, cercles polyglottes. — La 3-e section s'occupera des moyens de faciliter les relations internationales: 1. Bourses de voyage

et bourses de séjour à l'étranger; 2. Échange d'élèves entre établissements ou familles des différents pays; 3. Création de bibliothèques circulantes, échange de journaux et revues; 4. Correspondances internationales; 5. Utilité d'une langue internationale; 6. Moyens de propagande.»

— A philologia halottjai 1899-ben. A múlt évben a következő külföldi írók és tudósok hunytak el: január 3-án Henry Clarke Warren orientalista Cambridgeben; február 10-én *Wüstenfeld* Ferdinánd orientalista Hannoverben (91 éves korában); márczius 5-én *Koegel* Rudolf, a német philologia r. tanára a bázeli egyetemen (43 éves); márczius 14-én *Steinthal* H., az általános nyelvtudomány tanára a berlini egyetemen (76 éves); márczius 22-én *Leitner* Gottlieb Vilmos magyar származású orientalista Bonnban (59 éves); április 12-én Sir *Monnier-Williams* sanskritológus Oxfordban (80 éves); május 9-én *Sittl* Károly, a class. philologia és archæologia r. tanára Würzburgban (37 éves); május 16-án Friedrich *Meyer von Waldeck*, a német philologia tanára Heidelbergben (75 éves); ugyanaz nap *Schwartz* Vilmos mythologus és mesekutató Berlinben (77 éves); és Francisque *Sarcey* író Párisban (71 éves); június 2-án Klaus *Groth* német költő Kielben (81 éves); július 1-én *Klein* József a class. philologia tanára Bonnban (62 éves); július 14-én *Carnuth* Ottó class. philologus Königsbergben (56 éves); augusztus 8-án *Fleckeisen* Alfréd, a «Jahrbücher für Philologie und Pädagogie» szerkesztője Drezdában (79 éves); augusztus 9-én *Kölbiny* Eugén, az angol philologia tanára a orosz-lói egyetemen (54 éves); augusztus 16-án *Hench* G. A., a német philologia tanára Ann Arborban (Michigan); augusztus 17-én *Pertsch* V. orientalista Gothában (67 éves); augusztus 25-én *Cosijn* P. J. germanista Leidenben (59 éves); augusztus 30-án *Menant* J. orientalista Párisban (80 éves); szeptember 4-én *Schaible* Károly irodalomtörténetíró Heidelbergben (75 éves); december 1-én *Frey* J. philologus Zürichben (79 éves korában).

K Ö N Y V É S Z E T .

Barta Lajos. A magyar gyűjteményes vállalatok jegyzéke. A címek vezérszói szerint rendezve. A magyar színműirodalom könyvjegyzéke. (8-r. 92 l.) Bpest, 1900. *Barta* Lajos. 3 kor.

Emlékbeszédek, a magy. tud. Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott. Szerkeszti a főtítkár. X. kötet. 4. szám (8-r. Bpest, 1900. Akadémia. 4. szám. *Hegedüs* István. Emlékbeszéd Abel Jenő lev. tagról. (27 l.) 66 fill.

Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. Kiadja a magy. tud. Akadémia. Az I. osztály rendeletéből szerkeszti Gyulai Pál. XVII. kötet. 4. szám. (8-r.) Bpest. 1900. Akadémia. 4. szám. *Melich* János. Melyik nyelvjárásból valók a magyar nyelv régi német jövevényszavai? (50 l.) 1 kor. 20 fill.

Pecz Vilmos dr. Ókori Lexikon. A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter megbízásából, a Magyar Tud. Akadémia támogatásával. Első füz. (N. 8-r. 64 l.) Budapest, 1900. Franklin-Társulat. Egy-egy füzet 1 kor.

HOMEROS KÖLTŐI LEIRÁSAI.*)

Ujabban Bornmüller (Vorwort zu Lessings Laokoon) ekként méltatja Lessing elméletének érdemét: «Lessing Laokoonjában a költészet és a képzőművészetek stílusának törvényeit szabta meg. Ezáltal a művészeteknek, főleg pedig a költészetnek Aristoteles után a második törvényhozója lön.

Kimutatja, hogy a művész voltaképp csak a *térbeli egymásmellettséget*, a költő ellenben csupán az *időbeli egymásutániséget* ábrázolhatja. Meggyőző példákkal bizonyítja, hogy a valódi költő, mindenekelőtt pedig Homeros, a külvilág tárgyait nem tulajdonságaik száraz felsorolásával, hanem eleven *elbeszélés* eszközével tünteti fel; nála nincsen egyéb, mint csupa cselekvény, haladás, mozgás».

Azonban már Lessingnek is feltűnt, hogy kivételesen Homerosnál is előfordulnak térbeli, részletes leírások. Erre nézve (Anhang zu Laokoon) így nyilatkozik: «Neue Bestärkung, dass sich Homer nur auf successive Gemälde eingelassen durch die Widerlegung einiger Einwürfe, als von der Beschreibung des *Palastes* in der *Iliade*. Er wollte bloss den Begriff der Grösse dadurch erwecken. Beschreibung der *Gärten* des *Alcinous*. Auch diese beschreibt er nicht als schöne Gegenstände, die auf einmal als schön ins Auge fallen». Ámde Lessing eme czáfolata felette hiányos, mert e kettőnél sokkal *több* kivételes példát lehet Homerosból felsorolni. Csakhogy valódi rendszer uralkodik ezen kivételekben is. A hellen szellem két legnagyobb alkotásában, az Iliasban és Odyszeiában, a szépség minden nyilatkozata összhangzó, de egyszersmind logikailag is rendszeres.

Értekezésem czélja, hogy kimutassam, miféle *rendszeresség*

*); Lessing idevágó elméletének velejét Közlönyünkben először *Bergmann Ágost*: «Hammerling Ahasverje» cz. értekezésében tárgyalta (Egy. Phil. Közlöny V. 627. l.).

uralkodik Homeros mindennemű, úgy haladó, valamint álló térbeli leírásaiban is.

Vegyük elsőbb is szemügyre Lessing elméletének a velejét. Így adja elő lényegében (Anhang zum Laokoon 9.): «A festészet tárgyakat ábrázol, mozgásokat csupán közvetve tárgyak által.

A költészet pedig *mozgásokat* ábrázol és közvetve mozgások által tárgyakat. A mozgásoknak egy oly sorozata, melyeknek bizonyos végcélja vagyon, *cselekvénynek* nevezetik. A mozgások ilyen sorozata vagy ugyanazonegy tárgygyal történik (egyszerű cselekvény), avagy több tárgygyal egyszerre (tömeges cselekvény). Az egyszerű cselekvények csupán időbelileg folynak le, ennél fogva pusztán a költészet tárgyai. A tömeges cselekvények térbelileg történnek, minthogy több tárgy csak a térben egymás mellett létezhetnek, ennél fogva a festészet és költészet közös tárgyai. Ámde az *egész* cselekvény képe gyengébb hatású a költészetben, mint a festészetben. A költőnek tehát (pl. jelenetek, életképek) rajzában arra kell törekednie, hogy a részletek szépségével gyönyörködtessen.»

Íme Lessing is szemlátomást elismeri, hogy vannak és melyek a festészet meg a költészet területének érintkező pontjai.

Vegyük most szemügyre ama nevezetes meghatározásait, melyeket Homeros előadó művészetéből vont le, hogy az igazi költészet feladatát megállapítsa. Lényegében ezeket mondja (Laokoon XVI.): «Úgy találom, hogy Homeros *csupán* haladó cselekvéseket fest, a testeket, egyes tárgyakat rendesen csak *egy* vonással, a mennyiben azok a cselekvésekben részesek. . . .

Ha pedig Homerost különös okok arra kényszerítik, hogy valamely tárgyat részletesen szemléltessen, úgy mégsem alkot a festő ecsetjének alkalmas festményt. Sőt azon van, hogy ama fontos tárgyat időbeli egymásutánban tüntesse fel, mindig más változatban. Ezek az ő mesterfogásai (Kunstgriffe).»

A kivételes térbeli leírásokra nézve azonban csak odavetőleg nyilatkozik (Laokoon XVIII.): «Und dennoch sollte selbst Homer in diese frostigen Ausmalungen körperlicher Gegenstände verfallen sein?

Ich will hoffen, dass es nur sehr *wenige* Stellen sind, auf die man sich desfalls berufen kann; dass auch diese wenigen Stellen von der Art sind, dass sie die Regel, von der sie eine Ausnahme zu sein scheinen, vielmehr bestätigen.»

Csatlakozva Lessingnek idéztem szavaihoz czélom tehát

pusztán Homeros példáin kifejtteni, hogy mely esetekben *lehetséges* a *leírást* mesterfogással *elbeszéléssé* átalakítani és mely más esetekben nem teheti ezt még Homeros sem. Erre a megkülönböztetésre nem ügyelt Lessing!

I. Példák az elbeszéléssé alakított leírásra.*)

Homeros ama híres *«mesterfogását»* oly kiváló fontosságú tárgyak leírásánál alkalmazza, a melyek *részenként* elkészíthetők, szerkeszthetők, avagy darabonként egybeállíthatók. A kész tárgy helyett tehát annak *készülését* olyankor beszéli el, midőn a cselekvény, a helyzet alkalmat nyújt a tárggyal egyidejűleg annak alkotóját, a mestert, vagy művészt is szerepeltetni. Ha ez nem lehetséges, úgy közbevetőleg beszéli el készítésének történetét. Pl. Pandaros nyilazásának leírása (Il. IV. 105. stb.). Erről már Lessing minden szépet és tudnivalót elmondott. Egyéb példák:

1. *Odysseus dereglyéje* (Od. V. 228. stb.). Részletesen több jelzővel leiratnak a szerszámok:

«ὄωκε δὲ οἱ πέλεκον μέγαν, ἄρμενον ἐν παλάμῃσιν,
χάλκεον, ἀμφοτέρωθεν ἀκαχμένον· αὐτὰρ ἐν αὐτῷ
στειλεῖον περικαλλῆς ἐλαῖνον, εἰ ἔναρῆρός.»

Az őserdő, mely a sziget partjain tenyészik, szintén *álló, térbeli* leírás tárgya:

«νήσου ἐπ' ἐσχατιῆς, ὄδι δένδρεα μακρὰ πεφύκει
κλήθρη, τ' αἴγειρός τ', ἐλάτη τ' ἦν, οὐρανομήκης,
αἴα πάλαι, περὶ κηλα, τὰ οἱ πλώοισιν ἐλαφρῶς.»

A többi persze elbeszélés: Odysseus levág vagy 20 fatörzset, megfaragja, czövekekkel összerójjá; aztán a dereglyét bekeríti erős bordákkal, palánkokkal, töltéssel stb. Végül Kalypso segítségével elkészíti az árbocot, kormányrudat, alattságot, azután a kész dereglyét hengereken a vízbe gurítja.

Azt vélnők szinte, hogy Homeros czélja hallgatóit a hajó-

*) Kiváló példáimat kénytelen vagyok *eredetiben* idézni, mivelhogy Homeros stereotyp előadása és jelzőinek szemléletessége fordításokban többé-kevésbé elhalványul. Semmiféle másolat sem pótolhatja Homeros világának eredeti festményét.

építés mesterségére oktatni. Célja a *jellemzés*, t. i. hogy a «πολύμητις, πολυμήχανος» Odysseust, erre lévén most szüksége, mint kitűnő *hajóácsot* mutassa be.

2. *Odysseus ágyasháza*, Od. XXIII. 187. stb. a föntebbi példának párja. A győzedelmes Odysseus maga beszéli el, mint épített egy remek olajfa törzse körül «θόλαμος»-t, nem kímélve az aranyat, ezüstöt és elefántcsontot. Ő a harczban és vészben rettenthetetlen, fortélyos hős, a leghívebb férj, szerető atya és fiú, egyszersmind *művész* is a béke műveiben. Tehát a férfiaság ideálja.

3. *Here harcziszekere*. II. V. 719. stb. Locus classicus! Lessing *egészében* a haladó (progressiv) leírások közé sorozza, de némileg téved (Laokoon XVI.): «Will Homer uns den Wagen der Juno sehen lassen, so muss ihn Hebe vor unsern Augen Stück vor Stück zusammensetzen. Wir sehen die Räder, die Achsen, den Sitz, die Deichsel und Riemen und Stränge nicht sowohl wie es beisammen ist, als wie es unter den Händen der Hebe zusammenkommt». Figyelmesen szemügyre véve e jelenetet, azt a következő mozzanatokra oszthatjuk fel:

α) *Here* fölkantározza paripáit:

«ἡ μὲν ἐποιομένη, χρυσάμπουκας ἔντυεν ἵππους
Ἥρη, πρέσβα θεά, θυγάτηρ μέγαλοιο Κρόνιοιο.»

β) *Hebe* a szekérekhez illeszti a kerekeket, melyek *részletesen leírtnak*:

»Ἥβη δ' ἄμφ' ὀχέεσσι θοῶς βάλε καμπύλα κύκλα,
χάλκεια δικτάκνημα, σιδηρέῳ ἄξονι ἀμφίς.
τῶν ἦτοι χρυσέη ἵτις ἄφθιτος, αὐτὰρ ὑπερθεῖν
χάλκε' ἐπίσσωτρα προσαρηρότα, θαῦμα ἰδέσθαι.
πληθμνα δ' ἀργύρου εἰσι περιδρομοὶ ἀμφοτέρωθεν.»

γ) A *szekérek* részletes leírása:

«δίφρος δὲ χρυσέοισι καὶ ἀργυρέοισιν ἰμάσιν
ἐντέταται, δοιαὶ δὲ περιδρομοὶ ἄντυγές εἰσιν.
τοῦ δ' ἐξ ἀργύρου ῥυμὸς πέλεν.»

δ) *Hebe* a rúd végére köti az igát, azután *Here* befogja paripáit. Ez ismét cselekvés:

«αὐτὰρ ἐπ' ἄκρῳ
 δῆσε χρύσειον καλὸν ζυγόν, ἐν δὲ λέπαδνα
 καλ' ἔβαλε, χρύσει'. ὑπὸ δὲ ζυγὸν ἤγαγεν Ἥρη
 Ἴππους ὠκύποδας.»

Ime két terjedelmes leírás is van ebbe a cselekménybe beleszőve. A helyzet rohamos volta *nem* tűri, hogy a drága fémekkel ragyogó kerekeket, meg a csodás műví kocsikast netalán előbb Hephaistos készítse el szemünk láttára. Azok már készen vannak.

4. *Hephaistos automatái.* Sehol nincsen jobban módjában Homerosnak «mesterfogását» alkalmaznia, mint midőn a cselekvény fonalánál fogva hallgatóit *tényleg* az olymposi művész műhelyébe vezetli. «Mesterfogásainak» leghatásosabbja — ismétlem — midőn valamely remek és hőseire nézve fontos tárgyat a *művész kezei alatt* készüléfében ír le. Midőn Thetis megérkezik, Hephaistos (II. XVIII. 370. stb.) éppen 20 *automata háromlábast* készít. Fenekük alá arany kerekeket illeszt, hogy *maguktól* guruljanak, mikor az istenek lakomáiba viszi. De még a fülök és lánczuk hiányzik; tehát éppen hozzáfog műve befejezéséhez.

Charis vendégét gyönyörű *karosszékre* ülteti. Ez kész és közönséges műtárgy, leírása tehát stereotyp:

«τὴν μὲν ἔπειτα καθεῖσεν ἐπὶ θρόνου ἀργυροῦ, καλοῦ, δαιδαλέου· ὑπὸ δὲ θρῆνος ποσὶν ἦεν.»

Vendége tiszteletére Hephaistos is megmosakodik, tisztát vált és jogarát megragadván Thetis elé lép. Nyomban követik *automata szolgálói*:

«τῆς ἐν μὲν νόος ἐστὶ μετὰ φρεσίν, ἐν δὲ καὶ αὐδῆ,
 καὶ σθένος, ἀθανάτων δὲ θεῶν ἄπο ἔργα ἴσασιν.»

5. *Achilleus paizsa.* Hephaistos vendége kérelmét teljesíti. Hozzáfog a csodálatos fegyverzet készítéséhez. (II. XVIII. 468. stb.). Mindenekelőtt a hatalmas paizsot kovácsolja, körülveszi hármas ragyogó karimával és külső oldalán ezüst fogantyút illeszt reá. A paizs ötrétű:

«πέντε δ' ἄρ' αὐτοῦ ἔσαν σάκεος πτόχες, αὐτὰρ ἐν αὐτῷ
 ποιεὶ δαίδαλα πολλὰ ἰδυίησιν πραπίθεσσι.»

Minden egyes, a paizson ábrázolt jelenet leírása fényes példája a költői «mesterfogásnak». Azt az *egy* döntő pillanatát (præ-

gnanter moment) a cselekvénynek, melyet a művész részletesen térbelileg ábrázol, a költő előzményeivel és következményeivel együtt fantasztikusan *elbeszéli*. Mindezt már Lessing alaposan megfigyelte és méltányolta. A paizson ábrázolt életképeket, melyek tömeges cselekvések és így költőnek és képzőművésznek egyaránt alkalmas tárgyai, szintén igen helyesen osztja fel (Laokoon XIX.): «Veleményem szerint Homerosnak nincsen több mint 10 jelenete ezen az egész paizson, a melyek mindegyike így kezdődik: ἐν μὲν ἔτρουζε, vagy ἐν δὲ ποίησε, avagy ἐν δ' ἐτίθει. Az *első* a föld és a mennybolt; a *második* a nászmenet és törvénylátás; a *harmadik* az ostromlás; a *negyedik* a szántás; az *ötödik* az aratás; a *hatodik* a szüret; a *hetedik* a marhanyáj és az oroszlánokkal való küzdelem; a *nyolczadik* a legelő karámokkal; a *kilenczedik* a falusi körtáncz; a *tizedik* pedig az Okeanos. Ezen ábrázolatok közül az elsőt a paizs közepén kell képzelnünk, a másodikat és harmadikat az első, a negyediket, ötödiket, hatodikat a második, a hetediket, nyolczadikat és kilenczediket a harmadik, a tizediket pedig a negyedik közös középpontú (concentricus) gyűrűn.»

Még csupán azt jegyezzük meg, hogy eme jelenetek teljes világképet (panoramát) tárnak elénk, ha 4 csoportra osztjuk. Ezek: a világegyetem, városi élet, békében és háborúban, falusi élet és a mindenséget körülövedző Okeanos. Az ostromlást befejező harczi personificatio pedig kiváló példája, mily *helyes* Lessingnek erre vonatkozó szabálya (Laokoon X.): «Ha a *költő* személyesít elvont fogalmakat, úgy eléggé jellemzi őket pusztán nevükkel és azzal a mit velük cselekedtet.»

A városi élet rajzát megkezdő nászmenet csupa báj, a harczi képét befejező személyesítés pedig a vérontás borzalmainak netovábbja:

«Ἐν δ' Ἔρις, ἐν δὲ Κυδοιμὸς ὀμίλειον, ἐν δ' ὀλοή Κήρ
 ἄλλον ζῶν ἐχουσα νεούτατον, ἄλλον ἄουτον,
 ἄλλον τεθνηῶτα κατὰ μόθον ἔλκε ποδοῖν.
 εἶμα δ' ἔχ' ἀμφ' ὤμοισι δαφροίνεον αἵματι φωτῶν.
 ὀμίλειον δ' ὥστε ζωοὶ βροτοὶ ἡδ' ἐμάχοντο,
 νεκροὺς τ' ἀλλήλων ἔρυσον κατατεθνηῶτας.»

Lessing felosztását az ujháb archæologiai tudományos kutatások szintén igazolják.

V. ö. *Helbig*: Das homerische Epos, 401. l. Velejében így

írja le: «Mivelhogy Achilleus paizsa öt rétegből van összeróva, tehát a közepén van egy kör, körülötte pedig 4 közös középpontú gyűrű. Csupán az Okeanosnak helye van világosan kijelölve, t. i. a paizs pereme körül. A világegyetem ábrázolata a középső kört diszíti, az emberi életből vett képek pedig innen a kerület felé helyezkedtek el. Természetes tehát ama föltevés, hogy ezeket a középpont körül levő három gyűrűn helyezzük el, az Okeanost negyedikül tekintve.»

Helbig helyesli *Matz* azon állítását (Philologus XXXI. p. 617.), miszerint bajos volna azt képzelnünk, hogy költőnk kidolgozott terv szerint sorozta volna jeleneteit egymás mellé. Csupán az egy Okeanos helye van határozottan megjelölve, t. i. a paizs peremén. A gyűrűkön való felosztás is elfogadható, noha ezen elrendezést egy szóval sem említi a költő, hanem a jeleneteket egymásután felsorolja. Kénytelenek vagyunk tehát *tárgyaik szerint* részben városi, részben falusi jelenetekre osztani; ezeket egységes befejezésül a körtáncz veszi körül. Hallgatói gyönyörködve merültek el eme ragyogó életképek sorozatában *nem* törődve azzal, vajjon csoportosítva művészi egészbe foglalhatók-e. Midőn végre az elbeszélés a paizsot környező Okeanosig eljutván véget ért, képzeletükben egy csodálatos paizs lebegett, melynek dúsgazdag diszítményein az ég, a föld és az emberiség örömei, meg szenvedései ábrázolvák.»

Ezt a tökéletes illuziót előidéző «mesterfogást» Helbig ekként méltányolja (407. l.): «A valódi epikus előadásban minden dolog eleven eseménynyé alakul. A költő tehát, még ha tényleg egynémely művészi ábrázolás lebegett is szemei előtt, annak időbeli egységét elbeszéléssé, vagyis cselekvések sorozatává volt kénytelen fölbontani».

A paizsleírás okozta illuziót fokozza még ama számos finom vonatkozás a Homeros-korabeli érczművészet *technikájára*. Az «ἐν δὲ ποίησις, ἐν μὲν ἔτευσέε, ἐν δ' ἐτίθει» mind arra utalnak, hogy berakott, vagy bekalapácsolt alakokra, *nem* pedig domborúműre kell gondolnunk. Helbig erről így nyilatkozik (408. l.): «Ama phoeniciai ezüstkorongokon, a melyek a paizsleírásra hatással lehettek, az alakok és egyéb diszítványok egyszerűen bevésettek; másokon pedig berakott aranyozás látható. Ezenkívül vegyük tekintetbe még a mykenæi kardokon látható ércztechnikát is. Ez pedig 'abban áll, hogy vékony, kimetszett aranylemezeket, vagy fekete zománczot (κόσμος) beleverték az érczalapba.»

Az eddigi kutatások végeredményét így foglalja össze Helbig (415. l.): «A paizsleírás egészben véve költői képzelem alkotása, csak az egyes jelenetek emlékeztetnek képzőművészeti mintákra, melyeket a phoeniciaiak szállította érczedények, avagy ezek görög utánezatai nyujthattak.»

E híres paizson kívül tekintetbe veendő még a sisaknak leírása is (II. XVIII. 610.):

«τεῦξε δὲ οἱ κόρυθα βριαρῆν κροτάφοις ἀραρυῖαν,
καλὴν δαιδαλέην, ἐπὶ δὲ χρύσειον λόφον ἤκεν.»

* * *

A fõntebbi példáktól eltekintve úgy találjuk, hogy Homeros bizonyos *stereotyp cselekvések* leírásánál *rendszeresen* alkalmazza «mesterfogásait». Ezek a stereotyp leírások épen úgy mint az állandó jelzõk rendszere sok százados költõi hagyomány. Értsünk oly szokásos cselekvéseket és helyzeteket, midõn több, egy nagyobb *egész*t képezõ, de már készen levõ rész, vagy darab, használat végett összeillesztetik. Voltakép «Here szekere», «Pandaros újja», Lessing eme híres példái is ide tartoznak, de mint kivételesen nagyszerû tárgyak nem a stereotyp módon iratnak le».

Ezen leírások nemcsak a leírás mesterfogása, de mûvelõdés-történelmi szempontból is fontosak! Azon állandó sorrend, mely szerint Homeros hõsei öltõzködnek, fegyverkeznek, a hajót föl- és leszerelik, úgy nyert az aoidosok ajkain állandó kifejezést, hogy az egész hellén nép már régtõl fogva akkép cselekedett. A jelzõk és eme leírások tüntetik fel leginkább, hogy Homeros «korának és a természetnek tükre». Míglen hasonlatai az egyéni képzelet alkotásai, ennél fogva nem is öltenek állandó alakot, csak néha hasonló helyzetben ismétlõdnek.

Az öltõzködés leírása.

1. II. II. 42. stb. Locus classicus! Ez a Lessing példája, t. i. *Agamemnon* öltõzködik:

«Ἔζετο δ' ὀρθωθεὶς, μαλακὸν δ' ἔνδυε χιτῶνα
καλὸν νηγάτεον, περὶ δὲ μέγα βάλλετο φᾶρος.
ποσσὶ δ' ὑπὸ λιπαροῖσιν ἐδήσατο καλὰ πέδιλα.
ἀμφὶ δ' ἄρ' ὠμοῖσιν βάλετο ξίφος ἀργυρόηλον,
εἴλετο δὲ σκῆπτρον πατρώϊον, ἄφθιτον αἰεὶ.»

2. Od. II. 1. stb. *Telemachos* felöltözködik, hogy az Ithakebelieket népgyűlésbe összehívja.

3. Od. IV. 305. stb. *Menelaos* felöltözködik. Szórul-szóra az előbbeni leírás.

4. Od. V. 42. stb. *Hermes* útra készül Kalypsohoz. Részletelesen le vannak írva csodás sarúi és varázshotja. Ezen leírás szórul-szóra ismétlődik, midőn (II. XXIV. 340. stb.). *Hermes* Priamos kalauzául küldetik.

«ἀδτίκ' ἔπειθ' ὑπὸ ποσσὶν ἐδήσατο καλὰ πέδιλα,
ἀμβρόσια, χρύσεια, τὰ μιν φέρον ἡμὲν ἐφ' ὕγρην
ἤδ' ἐπ' ἀπείρονα γαῖαν ἅμα πνοιῆς ἀνέμοιο.
εἴλετο δὲ ῥάβδον, τῆτ' ἀνδρῶν ὄμματα θέλγει,
ὧν ἐθέλει, τοὺς δ' αὖτε καὶ ὑπνώοντας ἐγείρει.»

Látni való, hogy sem sarúinak, sem varázsvesszejének nincsenek szárnyai. Ezen attributumot a repülés jelzése végett csak a képzőművészet alkotta sok századok múlva. A későbbi költők pediglen ennek visszahatása folytán elfogadták. Pd. Ovidius *Metam.* VIII. 626.):

«Juppiter huc specie mortali, cumque parente
Venit Atlantiades positus caducifer alis.»

5. Od. V. 228. stb. *Odysseus* és *Kalypso* felöltözködnek, hogy a dereglyét elkészítsék. E leírás szórul-szóra ismétlődik, midőn *Odysseus* és *Kirke* felöltözködnek (Od. X. 540. stb.).

6. Od. XV. 55. stb. *Telemachos* felöltözködik, hogy elbucsúzzék Menelaostól.

7. II. XIV. 160. stb. *Here* pompás öltözködése és piperéje, melylyel Zeust elcsábítani szándékozik. E helyütt annyira ragyogtatja művészetét Homeros, hogy a jelenet kényes voltát szinte észre se vehetjük. Részletesen van leírva ágyasháza a titkos zárral:

«βῆ δ' ἔμην ἐς θάλαμον, τὸν οἱ φίλος υἱὸς ἔτευξεν,
Ἴφαιστος, πυκινὰς δὲ θύρας σταθμοῖσιν ἐπήρσεν
κληῖδι κροπτῆ, τὴν δ' οὐ θεὸς ἄλλος ἀνῆγεν.»

A mi erre következik, gyorsan haladó mozzanatok felsorolása: megmosakodik ambrosiában, megkenekedik illatos mennyei olajjal, melynek szaga eget és földet bejár! Ragyogó haját fürtökbe

fonja, felölti patyolat-leplét, melyet Athene diszített remek hímzettekkel és keble fölött aranycsattokkal összetűzi. Felövedzi száz bojtos tüszőjét; füle czimpáiba aggatja a fülbevalókat;*) szép ujdonat-új fátyolt borít fejére és végül lábai alá köti sarúit. Felöltözködven teljes pompába kölesön kéri Aphroditétől «varázsvét», melyet azonban Homeros nem ír le, csupán csudás, *szerelemkeltő titkait* sorolja föl (Il. XIV. 214. stb.) :

«*Η και ἀπὸ στήθεσφι ἐλόσατο, κέστων ἰμάντα,**)
ποικίλον, ἔνθα τέ οἱ θεληκτῆρια πάντα τέτυκτο.
ἔνθ' ἔνι μὲν φιλότης, ἔν δ' ἕμερος, ἔν δ' ὀδυσσεύς
πάρφασις, ἧτ' ἔκλεψε νόον πύκα περ φρονεόντων.»

8. Od. I. 425. stb. A *vetkezés* leírása. *Telemachos* ágyára ülven kibúvik puha ingéből (χιτῶν), melyet a vén dajka, Eurykleia, összehajtogat és a czövekre felakaszt stb.

A fegyverkezés leírása.

Olyankor fordul elő, midőn a meseszövéés megkivánja, hogy valamely jelentékeny hős lépjen föl a csatatéren. Stereotyp voltak onnan érthető, mert a hellén hősök csupán a harez alkalmából öltének fegyvert. *Csengeri* János (Homeros Odysseiája 50. l.) helyesen jegyzi meg: «Nem is az öltözet leírása a költő célja, hanem egy kiváló személynek fontos alkalommal hadra való fegyverkezését akarja leírni.» *Vagyis* Homeros hősei csakis akkor öltözködnek, vagy fegyverkeznek, midőn egy fontos jelenetben kell föllépniök. Homerosnak nincsenek sem «henye» jelzői, sem leírásai, sem hasonlatai.

1. Il. III. 328. Locus classicus! Ez a stereotyp minta: *Paris* fegyverkezése a páros viadal előtt. A fegyverek felöltése *mindig* ugyanazon természetes sorrendben történik:

«κνημίδα ας μὲν πρῶτα περὶ κνήμησιν ἔθηκεν
καλὰς, ἀργυρέοισιν ἐπισφυρίοις ἀραρυίας.»

*) Fülbevalóinak jelzőiről: ἔρματα τρίγλινα μορόεντα, már Aristarchos óta foly a vita. Helbig (271. lapon) újabb leletek alapján szeder-alakúaknak magyarázza. Leírásuk szórul-szóra ismétlődik Od. XVIII. 297. stb.

**) *Helbig* (Das homer. Epos 211. l.) feltűnőnek találja, hogy ζώνη helyett, a mi a női öv közönséges neve, költőnk ἰμάς-t mond. *Szűrésokkal* felezifrázott *szűznek* magyarázza a κεντέω- igéből származtatván a «κεστός» jelző értelmét.

δεύτερον αὖ θ' ὄρηκα περὶ στήθεσσιν ἔδυνεν
 ἀμφὶ δ' ἄρ' ὤμοισιν βάλετο ξίφος ἀργυρόηλον,
 χάλκεον, αὐτὰρ ἔπειτα σάκος μέγα τε στιβαρόν τε.
 κρατὶ δ' ἐπ' ἰφθίμῳ κυνέην εἴτυκτον ἔθηκεν
 ἵππουριν· δεινὸν δὲ λόφος καθύπερθεν ἔνευεν.
 εἴλετο δ' ἄλκιμον ἔγχος, ὃ οἱ παλάμηφιν ἀρήρει.»

Satiráját 2 változatban mutatja be a *Batrachomyomachia*. Elsőbb is az egerek fegyverkeznek (121—131.), azután a békák (160—167.), miután a természetadta terményekből maguk gyártottak fegyvereket. Ez tetézi a *comicumot*.

2. II. V. 732. stb. *Athene* fegyverkezik *Ares* ellen: «Először leveti patyolatköntösét, melyet ő maga szőtt remekbe; aztán atyja zubbonyába (*χιτών*) búvik; vállára veti a czafrangos «aigist»; fejére 4 ellenzójú sisakot tesz; felugrik *Here* szekereére megragadván ama híres lándzsáját:

«λάζετο δ' ἔγχος,
 βριθὺ, μέγα, στιβαρόν, τῷ δάμνησι σίγχας ἀνδρῶν,
 ἠρώων, τοῖσιν τε κοτέσσεται ὄβριμοπάτρη.»

V. ö. Od. I. 95—101. Cento, mely két locus classicusból van összetoldva. T. i. *Athene* felkötözi a *Hermes*-féle sarúkat és megragadja a fönt leírt lándzsát.

3. II. XI. 15. stb. *Agamemnon* harcra fegyverkezik a stereotyp sorrendben ugyan, ámde mellvértje, kardja és paizsa mint *remekművei* az ötvösségnek részletesen leíratnak. Lessing erre a gyönyörű példára ügyet sem vet. Eme közbeszúrt leírások pedig valóságos archæologiai adatok.

A vétről *Helbig* kb. így értekezik (382. l.): «A *vértnek*, mely a kyprosi király, *Kinyras* ajándoka vala, 10 sávolya volt fekete zománzból (*Kyanos*), 12 aranyból, 20 pedig ónból (*Kassiteros*). Mind a két felén 3 zománzművű kígyó mintegy szivárvány tekergődött a vért nyaka felé. Költőnk szeme előtt nyilván egy olyan vért lebegett, a melynek úgy első, mint hátsó felén 21 sávolya volt hosszában a bronz-lemezbe belekovácsolva. Az alapszín fehér volt, számra túlnyomó levén a kassiterossávoly. Legyen ezeknek jegyük *a*, az arany sávolyoké *b*, a zománzosoké pedig *c*, úgy a következőleg sorakoznak:

b a c a, b a c a, b a c a, b a c a, b a c a b.

Vagyis volt mindkét oldalán 10 sávolya ónból, 6 aranyból,

5 pedig fekete zománczból. Ezt a sávoly-sorozatot három-három fölfelé tekergő kígyó szelte keresztül.*)

4. *Nestor fegyverkezése*: II. X. 131. és XIV. 9. Leiratik az aggastyánnak meleg köpönyege:

«ἀμφὶ δ' ἄρα χλαῖναν περονήσατο φοινικέσσαν,
διπλῆν, ἑκταδίην, οἴλη δ' ἐπενήνοθε λάχνη.»

5. *Patroklos fegyverkezése*: II. XVI. 131. stb. A stereotyp sorrendben felölti *Achilleus* fegyvereit, csupán súlyos lándzsájához nem nyúl, mert azt csak maga *Achilleus* bírta forgatni. Nyele a Pelion ormán termett ősrégi körisfa ága volt s még atyja kapta ajándékba. Szórul-szóra ismétlődik II. XIX. 386. stb., midőn maga *Achilleus* fegyverkezik. Leírás helyett itt a tárgy *történetét* halljuk. Hasonló példák: *Pandaros* íjja, II. IV. 105, *Agamemnon* jogara II. II. 100. stb.

6. *Achilleus fegyverkezése*: II. XIX. 371. stb. Ő is a stereotyp sorrendben, a lábvérttel kezdve fegyverkezik. Dicső, főntebb leírt paizsának tündöklését most hasonlattal szemlélteti költőnk:

«ὦς δ' ὄτ' ἄν ἐκ πόντοιο σέλας ναύτησι φανήη
καιομένοιοι πυρός· τὸ δὲ καίεται ὑψόθ' ὄρεσφιν —
ὦς ἀπ' Ἀχιλλῆος σάκεος σέλας αἰθέρ' ἵκανε
καλοῦ δαιδαλέου.»

7. Od. XXII. 121. stb. *Odysseus* fölfegyverkezik, miután nyilai kifogytak a kérők elleni tusában, de csak paizsot és sisakot vesz magára.

8. Od. XIV. 528. stb. *Eumaios* kimegy a disznókat őrizni, tehát felöltözködik és felfegyverkezik.

A szekér fel- és leszerelése.

Példák: 1. II. V. 719. stb. *Here* harcziszekere, a kerekeit és az igát *Hebe* illeszti hozzá.

2. II. XIX. 392. stb. *Achilleus* harcziszekere, a lovakat *Automedon* és *Alkinoos* fogják be.

3. *Priamos* öszvéres társzekere. II. XXIV. 266. stb. *Priamos*

*) Való, hogy példánkban a fegyverek, mint a teljes fegyverzet darabjai, egymásután tűnnek fel előttünk, de egy helyütt (II. X. 150.) térbeli egymásmellettségben is leírja őket *Homeros*.

előbb lemegyen kincsesházába, azután darabonként felhordja a sok értéket, melyet Hektor váltságául szánt (II. XXIV. 228. stb.). Remek példája ez sok tárgynak «mesterfogással» való felsorolására! Ezután fiai felszerelik a társzekerét (ἄμαξα ἡμιουεῖτη); rákötik a kast, leveszik az öszvérjármot a czövekről és a rúd végire akasztván befogják az öszvéreket. (Böven tárgyalja *Helbig* 147. l.).

4. Od. III. 496. stb. *Nestor fiai* befogják Telemachosnak az utazó csészát; a sáfárné megrakja étellel-itallal. Telemachos felszáll és indul (stereotyp sorok):

«ἐς δίφρον τ' ἀνέβαινε καὶ ἦντα λάξετο χερσίν,
μάστιγιεν δ' ἐλάαν, τῷ δ' οὐκ ἄκοντε πετέσθη.»

5. Od. IV. 35. stb. *Menelaos* szolgálói, miután Telemachos megérkezett, lovait rögtön kifogják, a jászolhoz kötik, a szekeret pedig a falnak támasztják.

6. Od. VI. 70. stb. *Alkinoos* szolgálói felszerelik Nausikaának öszvéres társzekerét.

A hajó fel- és leszerelése.

Ezt a leírást már Lessing is kellőleg méltatta: «Für ein Ding hat Homer gemeiniglich nur *einen* Zug. Ein Schiff ist ihm bald das schwarze, bald das hohle, bald das schnelle Schiff, höchstens das «wohlberuderte schwarze Schiff». Weiter lässt er sich in die Malerei des Schiffes nicht ein. Aber wohl *das Schifften*, das Abfahren, das Anlanden des Schiffes macht er zu einem ausführlichen Gemälde» (Laokoon XVI.). A *hajózás* legplasticusabb leírásai a következők:

1. II. I. 430. stb. *Odysseus* Chryseist hajón visszaszállítja atyjához. Locus classicus, mely a hőskorbéli egyszerű vitorlás hajók fel- és leszerelését szemlélteti. «Midőn a révbe elérkezének, levonák a vitorlákat, eltevék azokat a hajóban; az árbocot a bakra helyezék feszítő köteleinél fogva leeresztvén; gyorsan belevezének a révbe; kiveték a tartóköveket és a hajó farát kötelekkel megkötözték.»

«Az áldozat és lakoma végeztével másnap virradatkor újra felállíták az árbocot; felvonák a vitorlákat, a szél beléjük fúva; a hajó haladván, orra körül zúga a biboros hullám. Miután pedig az Achaiok táborához megérkeztek vala, a hajót evezővel fölhajták magasan a főenyre és gerendákkal megtámaszták.»

A kimerítő epikai leírásnak ez a mintaképe többé-kevésbbé ismétlődik. Pl.

2. Od. II. 415. stb. *Telemachos* társaival hajóra száll, hogy Pylosba utazzék.

3. Od. IV. 780. stb. A *kérők* szállnak hajóra, hogy *Telemachosra* leselkedjenek.

4. Od. VIII. 45. stb. A *phaiakok* egy hajót szerelnek fel *Odysseus* számára.

5. Od. XI. 1. stb. *Odysseus* felszerelvén hajóját az Alvilágba utazik.

6. Od. XV. 546. stb. *Telemachos* visszaérkezvén Ithakába *Eumaios*hoz tart; társai haza eveznek és a hajót leszerelik.

A vendéglátás leírása.

Kiválóan ráillik, a mit *Csengeri János* általában mond (*Homeros Odysseiája* 50. l.) «Homeros nem a személyeket, vagy tárgyakat magukat írja le, hanem *fejlődésben*, *cselekvésben* tüntet föl mindent. Leírásainak tartalma sem rajz, hanem *cselekvés*, maga a leírás is elbeszéléssé válik». Példák:

1. Od. I. 130. stb. *Telemachos* fogadja a *Mentes* képében megjelent *Athenét*. Locus classicus! Gyönyörű bizonysga, mily régi gyakorlaton alapult a hőkori vendégfogadás *módszere* és ezért nyert századok folyamán stereotyp kifejezést az aoidosok énekeiben.

«ἀδτήν δ' ἐς θρόνον εἶσεν ἄγων, ὑπὸ λίτα πετάσσας
καλὸν δαιδάλεον· ὑπὸ δὲ θρήνου ποσὶν ἴεν.
χέρνιβα δ' ἀμφίπολος προχόφ' ἐπέχευε φέρουσα
καλῇ χρυσεῖῃ, ὑπὲρ ἀργυρέοιο λέβητος
νίφασθαι· παρὰ δὲ ξεστὴν ἐτάνυσσε τράπεζαν.
σίτον δ' αἰδοίῃ ταμίῃ παρέθηκε φέρουσα
εἶδατα πόλλ' ἐπιθεῖσα χαριζομένη παρεόντων.»

2. Od. IV. 45. stb. *Telemachos* és *Peisistratos* *Menelaos*nál megérkezvén megfürdenek, megkenekednek és meleg ruhákat öltvén megvendégettetnek.

3. Od. VII. 165. stb. *Alkinoos* a könyörgő *Odysseust* megvendégeli.

4. Od. XV. 130. stb. *Menelaos* újra megvendégeli *Telemachost*, mielőtt visszatérne Pylosba.

5. Od. XVI. 46. stb. *Eumaios* egy bundát terít ülésül Telemachosnak és megvendégeli tegnapról maradt sültekkel, ő maga kevervén meg a bort. A kézmosás is elmarad! *Szegényes*, de a helyzethez illő változata a felsoroltuk *előkelő* vendégfogadásnak. Mégse csap át a comicumba, mint Ovidiusnál Philemon és Baucis jó szívből fakadó, de hiányos vendégfogadásának leírása. Több benne a stereotyp vonás.

6. II. XXIV. 620. *Achilleus*, a fényűzés kedvelője, Priamos tiszteletére juhot öl, Automedon pedig felszolgál. *Vendégszeretetét* legjobban tanúsítja, midőn megkérlelhetetlen haragja mellett is a követségnek pompás lakomát csap juh-, kecske- és disznópecsenyéből. A kézmosás, mint a tábori életben képzelhető, ezúttal is elmarad (II. IX. 196. stb.).

Az ágyazás leírása.

Az ágyazás lényeges befejező mozzanata a szíves és illedelmes vendéglátásnak. A sokféle meleg ágynemű terítése *sorrendben*, stereotyp szokás szerint történik.

1. II. IX. 657. stb. *Patroklos* ágyaztat az öreg Phoinixnak, azután mindnyájan nyugalomra térnek.

2. II. XXIV. 643. stb. *Achilleus* az öreg Priamosnak jó meleg ágyat vettet szokás szerint künn az *előtornácban*. Már itt fordul elő a stereotyp kifejezés, a mely az Odysseiában annyszor ismétlődik:

«δέμνι' ὄπ' αἰθοῦση θέμεναι καὶ ῥήγεα καλὰ
πορφύρε' ἐμβάλειν, στορέσαι τ' ἐφύπερθε τάπητας
χλαίνας τ' ἐνθέμεναι οὖλας καθύπερθεν ἕσασθαι.»

3. Od. IV. 295. stb. *Helene* ágyat vettet Telemachosnak a tornácban; ő maga pedig férjével visszavonul az ágyasházba, mely benn a palotában, hátul volt (μυχῶ δόμου ὕψηλοῦ). Szép világot vet a hőskorbeli *házas élet* tiszta, szemérmes voltára, hogy a legkedvesebb vendégnek sem engedtetett meg bent hálnia!

4. Od. VII. 335. stb. *Arete* hasonlóképen vettet jó meleg ágyat (πυκνὸν λέγος) Odysseus számára és férjével visszavonul.

5. Od. XIV. 515. stb. *Eumaios* maga vet a tűz mellett juh- és kecskebundákból rögtönzött ágyat Odysseus számára.

6. Od. XX. 1. *Odysseus* saját háza tornácán ágyaz magának.

Reggelre kelve a bundákat és takarót beviszi a terembe, a nyers bikabőrt pedig kint hagyja.

Áldozás, lakoma és frigykötés.

Példák : 1. II. I. 456. stb. Locus classicus! *Chryses* áldozatot mutat be Apollonnak. Stereotyp leírása az ősrégi ritualis szertartás lefolyásának :

«αὐτὰρ ἐπεὶ ῥ' εἷξαντο καὶ οὐλοχότας προβάλοντο,
αὐέρουσαν μὲν πρῶτα καὶ ἔσφραξαν καὶ ἔδειραν,
μηρούς τ' ἐξέταμον κατὰ τε κνίση ἐκάλυψαν
δίπτυχα ποιήσαντες, ἐπ' αὐτῶν δ' ὠμοθέτησαν.
καίε δ' ἐπὶ σχίζης ὁ γέρον, ἐπὶ δ' αἶθροπα οἶνον
λειβε, νέοι δὲ παρ' αὐτὸν ἔχον πεμπώβολα χερσίν.
αὐτὰρ ἐπεὶ κατὰ μῆρ' ἐκάη καὶ σπλάγχ' ἐπάσαντο,
μίστυλλον τ' ἄρα τᾶλλα καὶ ἀμφ' ὀβελοῖσιν ἔπειραν
ᾧπτηράν τε περιφραδέως ἐρύσαντό τε πάντα.»

Az első főmozzanat volt : a leölt állat *czombljait* lemetszvének és hájjal két rétet betakarván az istennek elégették. A második, hogy a *többi részeket* felaprózáván a lakoma számára nyárson megsütötték.

2. II. II. 420. stb. *Agamemnon* győzelem reményében kövér, ötéves marhát áldoz.

3. II. III. 205. stb. A párhaj előtti szerződés : *Agamemnon* a ket áldozati bárány fejéről levágja a szőrt, melyet a hírnökök szétosztanak. Aztán imádkozván leöli az áldozatokat.

4. II. VII. 314. *Hektor* és *Aias* eldöntetlen mérkőzésének öröme *Agamemnon* ötéves bikát áldoz Zeusnak.

5. Od. III. 1. stb. A *pylosbeliek* fekete bikákat áldoznak *Poseidon*nak : 9 bikát áldozva 9 sor padon öt-ötszázan ülnek. A kilenczes szent szám !

6. Od. III. 430. stb. *Nestor* a nála láthatólag megjelent Athene tiszteletére pompás áldozatot rendez. A marha szarvait *aranyba* foglaltatja ; fia *Thrasymedes* taglóval leüti ; *Peisistratos* pedig torokán metszi. Azután ritualis módon elkészítik az áldozatot és lakomát (*πάντα κατὰ μοῖραν*) esapnak.

7. Od. XIV. 417. stb. *Eumaios* az ismeretlen *Odysseus* tiszteletére kövér, ötéves *disznót* áldoz fel, ritualis, de szegényes módon.

8. Od. XI. 23. stb. *Odysseus* áldoz az alvilági lelkeknek. Kardjával árkot von, körüle mézet, bort, vizet és árpadarát töltvén leöli a fekete bárányt (χοή).

II. Tájképek.

Ezek az Odysseia különös remekei! A szintér gyakorta változván *szükséges* a csodás, új tájak és tárgyak rövid, de szemléletes leírása. «*Mesterfogás*» itt *nem* lehetséges; a részletek *térbeli egymásmellettségben* soroltatnak fel, de a szemléltre tett hatás megemlékezésével. Tájképek ezek, melyeket festő is megfesthet.

1. *Kalypso szigete*, Od. V. 58. stb. A nympha barlangját oly buján tenyésző növény- és állatvilág környezi, hogy a siető Hermes is megáll bámulatára!

2. Od. IX. 105. stb. A *Kyklopok* országának és vad társadalmi állapotuknak leírása. Nem vetnek, nem szántanak; semmi törvényt, sem társadalmi rendet nem tisztelnek.

3. Od. IX. 115. stb. Igen részletes és ragyogó leírása egy ember nem lakta, buja tenyészettü *szigetnek*, mely a *Kyklopok* tengeröble előtt fekszik és csupán vadkecskék tanyája. Másnap *Odysseus* és társai bámulva járják be.

4. Od. IX. 180. stb. *Polyphemos* barlangja, az ő óriás volta, magányos életmódja. A leírás *hasonlattal* végződik: t. i. hogy nem is emberhez, hanem egy magányos, erdőborította hegycsúcshoz hasonló (v. ö. Lessing: Anhang zum Laokoon 6.). A *hasonlat* teszi költőivé a leírás térbeli, festői mivoltát.

5. Od. IX. 215. stb. Részletesen leiratik *Polyphemos* rendezett *gazdasága* a barlangban, mely még *Odysseust* és társait is bámulatra ragadja.

6. Od. X. 3. stb. *Aiolos úszó szigete*: ércfal veszi körül egészen, közepén meredek szikla magaslik.

7. Od. X. 80. stb. Leiratik a *Laistrygonok kikötője*, melyet meredek sziklák szegélyeznek, bejárata pedig igen keskeny.

8. Od. IX. 20. stb. Röviden leiratik *Ithake szigete*: mely alacsony és sziklás, de jó levették hazája. V. ö. Od. IV. 605. stb., holott Telemachos is így magasztalja: «*nincsenek* benne tágas térségek, sem rétek. Kecskék hazája, de kedvesebb a lovak hazájánál». Honszeretet adja szájába.

9. Od. XIII. 95. stb. Leiratik *Phorkys réve*, meg a *najádok*

barlangja: «Az öböl végén áll egy olajfa, hozzá közel pedig egy bájos, ködszínű barlang, mely a najádoknak van szentelve. Benne sokféle köedények vannak, melyekben méhek fészkelnek; azonkívül igen nagy kő szövőszékek, melyeken a nymphák csodálatos biborszőnyegeket szőnek és fenekén egy kiapadhatatlan forrás csörgedez» stb.

Ugyanezt röviden elmondja *Athene* is: Od. XIII. 345. stb. Megjelenése alkalmából pedig *személye* és *ruházata* is leiratik: «Hasonlított egy ifjú pásztorhoz; vállain dupla köntös volt, fényes lábai alatt sarúk, kezében pedig gerely». Od. XIII. 220. A *személyek* és *öltözet* részletes leírása, habár ritkán, de mégis előfordul Homerosznál. Más példák:

a) Il. III. 16. stb. «Az isteni *Alexandros*, vállain kaczagányt, íjját és kardot hordva».

b) Il. II. 526. stb. «*Aias*, Oileus gyors fia, a kisebbik; nem akkora, mint Telamonfi *Aias*, sőt sokkalta kisebb; vászonvértetű, ámde lándzsával jeleskedő».

c) *Hermes* theophaniája: Il. XXIV. 346. stb. «Hasonlított egy fejedelmi ifjúhoz, kinek már szakálla ütöget és ifjúsága a legbájosb».

10. Od. XIII. 242. *Ithake* részletes leírása: «sziklás, nem lovaknak való; nem épen nagyon keskeny, de nem is tágas. Terem benne bőven gabona és bor; vagyon mindig esője és harmatja; kecskéknak és marhának jó legelőföld. Mindenfajta erdeje és forrásvize vagyon».

11. Od. XIV. 6. stb. *Eumaios karámja*: (αβλή ὑψηλή) részben jelzőkkel, részben pedig «mesterfogással» iratik le. A költő t. i. elbeszéli, hogyan és miből építette gazdája távolléte alatt *Eumaios*. Ezért érdekes, jellemzi *Eumaios* hűségét.

12. Od. V. 475. stb. A két *olajfa*, mely a partra vetett *Odysseusnak* menedéket nyújt. *Egy* törzsből sarjadzottak, de koronájuk oly sűrű, hogy sem vihar, se napsugár, sem zápor által nem hatja.

13. Od. VI. 292. stb. *Athene* kies *nyárfaberke*. Benne forrás csörgedez, körülötte rétek és *Alkinoos* kertjei terülnek el.

14. Od. XI. 13. stb. A *Kimmeriek* országa az Okeanos mentén. Örökös ködbe vagyon takarva, napsugár sem éri őket. Homályos tudomás a sarkvidéki örök éjszakáról; az ottani örök nappal pedig a *Laistrygonok*nál említettik: Od. X. 82. stb. még pedig naiv *hasonlattal* szemléltetve:

«Ott a nyáját estve behajtó pásztor kiáltását meghallja az, ki virradatkor kihajtja. Ott tehát egy *álmatlan ember* kettős bért szerezhetne; t. i. egyiket mint marhapásztor, másikat mint juhász, mert közel járnak az éjtszaka és nappalnak ösvényei».

15. Od. XIX. 172. stb. *Odysseus* itt valóságos *földrajzi* leírást nyújt *Krete* szigetéről: «Szép kövér föld, 90 várossal. Számtalan, kevert nyelveken beszélő lakosa van, u. m. Achaiok, Dorok, Pelasgok stb. Fővárosa Knosos, Minos székhelye».

16. Od. VI. 42. stb. Az *Olympos* leírása, mint az «örök tavasz» eszményítése. *Locus classicus*:

«Ὀδλύμπόνδ', ὄθι φασὶ θεῶν ἔδος ἀσφαλὲς αἰεὶ
ἔμμεναι· οὗτ' ἀνέμοισι τινάσσεται οὔτε ποτ' ἔμβροφ
δεύεται, οὔτε χιῶν ἐπιπίλνεται, ἀλλὰ μάλ' αἴθρη
πέπταται ἀνέφελος, λευκὴ δ' ἐπιδέδρομεν αἴγλη.»

Ez már az *Olympos* fogalmának *abstractiója*, miglen Od. XI. 313. még a *geographiai* concret vonatkozás megtalálható:

«Ὅ ῥα καὶ ἀθανάτοισιν ἀπειλήτην ἐν Ὀλύμπῳ
φυλόπιδα στήσειν πολυαἶκος πολέμοιο.
Ἵσσαν ἐπ' Ὀδλύμπῳ μέμασαν θέμεν, αὐτὰρ ἐπ' Ἵσση
Πήλιον εἰνοσίφυλλον, ἔν' οὐρανὸς ἄμβατος εἴη.»

Az *Ilias*ban állandóbb az *Olympos* concret fogalma, ama híres hófödte magas hegy: Il. I. 44.

«βῆ δὲ κατ' Ὀδλύμποιο καρήνων χωόμενος κῆρ.»

Még részletesebb kép: Il. I. 498. stb.

«εὖρεν δ' εὐρύοπα Κρονίδην ἄτερ ἤμενον ἄλλων
ἀκροτάτη κορυφῆ πολυδείραδος Ὀδλύμποιο.»

V. ö. *jelzőit*: ἀγάγνιφον, αἰπόν, μακρόν, μέγας, νιφύεντος, πολυπτύχου stb.

III. Készen álló műtárgyak, épületek térbeli részleteikkel való leírásai.

Ezeknél a helyzet valószínűsége *nem* tűri, hogy a költő hallgatóit a műhelybe elvezetve a kész tárgy helyett a készülő-félben levőt írja le, a művész maga ismeretlen, vagy érdektelen levén, a helyzethez sehogysem illenék ilyes mesterfogás.

1. Od. VII. 84—132. *Alkinoos* csodálatos *palotája* és *kertjei*. Az összes térbeli leírások közt ez a *leghosszabb*, de oly világos, hogy *dispositiója* könnyű szerrel kijelölhető. *Báját* a babyloniai érzetechnica alkalmazásának és az örökké viruló délvidéki természetnek mesés eszményítése alkotja. A *bevezetés* hasonlattal és a leírandó *tárgy* megnevezésével (tétel) kezdődik:

«ὄστε γὰρ ἡελίου ἀγλήη πέλεν, ἡὲ σελήνης
δῶμα καθ' ὕψερες ἐς μεγαλήτορος Ἄλκινόοιο.»

Erre a *részek* leírása következik:

α) A *falak* végesvégig bronzból, párkányuk pedig zománczból (θρυγκὸς κováοιο).

β) Az ajtók aranyból, keretük és a szemöldökfa ezüsből, a kilincs aranyból, a küszöb persze bronzból.

γ) Bent a küszöböt kétfelül arany és ezüst «halhatatlan és vénhedetlen» *kutyák* őrzik, melyek Hephaistos remekművei.

δ) A falakhoz bent véges végig *karosszékek* vannak támasztva és finom szőnyegekkel leterítve.

ε) Aranyból készült *ifjak* remekművű állványokon állva égő fáklyákat lobogtatnak a lakomáknál.

ς) *Átmenetül*: 50 szolgáléány említetik, kik részint a malmon örölnek, részint remek gyolcsot szőnek. (Staffage a tájképnél.)

η) Az udvaron kívül terül el a 4 holdnyi *gyümölcsös*; benne körte-, granát-, alma-, füge- és olajfák virulnak, télen-nyáron egyaránt gyümölcsözők a Zephyros lehelletitől.

θ) A *szőlőskert* van mellette, fele részben aszaló, másik felén szedik és tapossák a szőlőt.

ι) Leghátul van a folyton zöldülő *konyhakert*; végül pedig két *patak*. Egyik az egész kertet öntözi, a másik a palota felé folyik, innen merítenek a polgárok.

Befejezés és *összefoglalás*:

«τοῖ' ἄρ ἐν Ἄλκινόοιο θεῶν ἔσαν ἀγλαὰ δῶμα.»

Odysseus bámulva megáll, mielőtt a küszöböt átlépné! Hogy mennyiben képes a «költők atyja» a *festővel* térbeli egymásmellettségben versenyezni, annak netovábbja épen ezen stilisztikai remekmű! Mégsem rideg, önálló leíró költemény, mert a hős valóság helyzete megköveteli költőnktől ezt a *kivételes erőpazurlást*.

2. Od. IV. 45. stb. *Menelaos palotája*, a mely szintén ragyog az ércdiszítványektól «akár a nap-, vagy holdsugár». Bámulatában *Telemachos* az olymposi Zeus palotájához hasonlítja. Menelaosék fényűzését jellemzi még az a sok remek ajándék is, melyeket ők a mesés gazdagságú «százkapus» Thebából hoztak. Ezek közül kiváló értékű (Od. IV. 131. stb.) egy arany *guzsaly* és a hozzávaló ezüst *kosárka*, melynek karimája aranyból volt, teli finom fonállal.

3. Od. VI. 260. stb. A *phaiakok városa*, a mely bizonyára költőnk korabeli phœniciai gyarmatvárosok eszményítése. Magas bástyákkal van kerítve, két gyönyörű kikötővel kétfelül. Keskeny gát vezet hozzá, melynek mentén hemzsegnek a hajók. Faragott kövekből épült szép piaczuk is van közepén Poseidon templomával.

4. Od. XVII. 205. stb. A *nymphák kútja*. Nyárfa liget, közepén egy magas sziklából csörgedez egy hús forrás. Fölötte épült a Nymphák oltára, melyen a vándorok áldoznak. Akár Böcklin is lefesthetné!

5. II. VI. 240. *Priamos palotája*. Az Ilias tárgyi leírásai a cselekvény drámai rohamossága folytán inkább csak körvonalozások. Az Odysseiában költőnk epikai kényelemben *rээр* festményeit kiszínezni. Udvarában 50, faragott kőből épült ágyasház áll Priamos fiainak, szemben pedig 12 vejeinek. Mellette pedig a pompakedvelő *Paris* építette a legjobb mesterek segítségével palotáját.

6. II. II. 446. stb. *Zeus paizsa*, az *aigis*. Igen becses, halhatatlan, 100 jól fonott és száz marhaerő bojt szegélyezi. A rajta ábrázolt personificált alakoknak részletes leírását I. II. V. 738. stb.

7. II. XI. 630. stb. *Nestor billikoma*. Aranyszögekkel kivert remekmű, 4 füle két-két arany galambbal diszítve és két fenéke van. Közönséges halandó alig, de a vén Nestor könnyen bírta fölemelni, még ha telve volt is!

8. Od. XIX. 225. stb. Locus classicus, egy *remek csat* leírása. Odysseus t. i. darabról-darabra felsorolja a *költött* Odysseus öltözékét. Bizony Lessing elméletének *ellenére* itt nem az öltözködés, hanem a *teljes öltözet* a leírás tárgya: «Biboros, gyapjas, dupla *köntöst* viselt Odysseus. Kettős szárú *csattja* aranyból vala, rajta pedig volt egy *csodamű*. Egy kutya t. i. első lábaival tartott egy vonagló özet. Mindenki bámulta, hogy noha aranyból valók, amaz fojtogatva marta az özet, emez pedig menekülni igyekezve vonaglott. *Inge* (χρῶν) oly fényesnek látszott, mint a lehámlott hagyma héja. Épen oly puha, de ragyogó volt, mint a nap'. Bizony sok

asszony meg is bámulta». Ez már *valódi* leírás! De tárgya a cselekvényre nézve *fontos*, előadása világos és szemléletes; végül a szemlélőre tett nagy *hatást* nem mulasztja el több ízben is megemlíteni. Szintén kiváló stilisztikai példa!

IV. A csúnya, nyomorék és szörnyű külsőség részletes leírása.

1. Il. II. 215. *Thersites* nevetséges alakja:

«αἰσχιστος δὲ ἀνὴρ ὕπὸ Ἰλιον ἦλθεν,
φόλκος ἔην, χλωδὸς δ' ἕτερον πόδα· τῷ δὲ οἱ ὤμω
κυρτῶ ἐπὶ στήθος συνοχωκότε· αὐτὰρ ὕπερθεν,
φροδὸς ἔην κεφαλῆν, ψεδνῆ δ' ἔπενήνοθε λάχνη.»

Erre nézve *Lessing* így nyilatkozik (Anhang zum Laokoon 6.): «Homeros a csúnyaságot Thersitesen, de a szépséget *seholy* sem rajzolja. Csak ennyit mond: Nireus szép volt, szebb Achilleus, Helene szépsége isteni volt.

De ha mégis előfordul, hogy valamely *szép*, vagy *magasztos* tárgynak egymásmelletti részeit felsorolja, olyankor egy nevezetes «mesterfogást» alkalmaz. Ugyanis azonnal egy *hasonlatot* fűz hozzá, a melyben a széjjeldarabolt tárgyat megint együtt látjuk, a mely a nyert világos fogalmat megint eltörli. Példa rá Agamemnon leírása Il. II. 478. stb.»

Ezen «mesterfogás» alkalmazására a Nausikaa-féle episod nyújt gyönyörű és változatos példákat. Így midőn költőnk Nausikaa délezeg alakját festi hasonlatban, Od. VI. 101. stb.: «Úgy tünt ki a vele labdázó cselédek közt, valamint Artemis fővel kiemelkedik a véle vadászó sok szép nymppha közül». Maga Odysseus is Artemishez hasonlítja őt (Od. VI. 151. stb.): «Artemishez, a nagy Zeus leányához hasonlítlak» arczra, nagyságra és termetre. Legnagyobb bámulatában pedig azon pálmacsemetéhez hasonlítja, melyet Delosban látott Apollon oltáránál. Ezen hasonlat jellemzi a hellén pantheismusban rejlő, minden szép iránt fogékony érzéket!

Azután Od. VI. 229. stb. *három* merész ecsetvonással festi költőnk Odysseus megszépülését, miután fürdött és megkenekedett. Azután pedig a részletes kép hatását *hasonlatba* foglalja össze:

«τὸν μὲν Ἀθηναίη θῆκεν Διὸς ἐκγεγαυῖα

μειζονα τ' εἰσιδέειν καὶ πασσονα, καὶ δὲ κάρητος
σῶλας ἦκε κόμας, ὀκινθίνῳ ἄνθει ὁμοίας.»

Hasonlata pedig nevezetes bizonyítéka a hellének természetadta művészi érzékének. Tudatos kifejezése a *bájjosságban* rejlő művészi hatásnak, melynek personificatiója Hephaistos házassága Charissal :

«ὡς δ' ὅτε τις χρυσὸν περιχεύεται ἀργύρῳ ἀνήρ
Ἰδρις, ὃν Ἥφαιστος δέδασεν καὶ Παλλὰς Ἀθήνη
τέχνην παντοίην, χαρίεντα δὲ ἔργα τελείει·
ὡς ἄρα τῷ κατέχευε χάριν κεφαλῇ τε καὶ ὤμοις.»

Ugyanazon *mesterfogásnak* példája ez tehát mint a Lessing-idezte, holott Agamemnon hősiességének alakja iratik le. Ámde annyiban *teljesebb*, hogy hősünk szépségének messzemenő hatása is van. Fölébreszti ugyanis Nausikaa csodálatát, majd szerelmét, elannyira, hogy férjeül óhajtja és istenekhez hasonlítja!

3. Od. XIII. 430. stb. *Odysseus* Athene varázsütésére *rút*, vén koldussá változik. Átváltozás levén példa a mesterfogással való leírásra. A jelzők hősünk természetes szépségét szemléltetik, a mely szemléletet összezsugorodik :

«Szép bőrének elsoványosodott *hajlékony* tagjain; fejről letörle *ragyogó* fürteit, s egy vénhedt aggastyán bőrébe bujtatá; azelőtt *gyönyörű* szeméit elhomályosítá. Csúf köntöst és zubbonyt vetett reá; füstlepte, rongyosat, szennyeset; beburkolá egy nagy, csupasz szarvasbőrbe; ada néki botot, meg egy ócska, szakadozott tarisznyát, melynek kötél volt az akasztója.»

Mily *ellentéte* a Nausikaa előtt megeszményített *szép* *Odysseusnak*! Ott bámulatra, itt szájalomra méltó. Amazt inkább csak képzelgeti, emezt azonban részletesen rajzolja költőnk. Okát helyesen fejtegeti *Lessing* (Anhang zum Laokoon 6.): «Ellenben a csúnyaság fogalmában inkább megegyeznek az emberek és ha ennek fogalmát egyes részeire szétbontjuk, inkább erősbül, hogy sem gyengülne».

4. Od. XVI. 172. stb. Athene varázspálczájával megint *széppé* változtatja *Odysseust*. A megszőpülés leírása, vagyis elbeszélése itt részletes és *nincsen* hasonlatba összefoglalva :

«Elsőbb is tisztára mosott köntöst és zubbonyt ölte reá megnövelvén alakját és ifjúságát. Megint sötétbőrű lön; állkapczái kifeszültek; szakála is fekete lön álla körül.»

A visszaváltozás *hatása* akkora, hogy Telemachos bámulatában elfordítja tekintetét istennek vélvén őt.

De költőnk a cselekvény okaiból tovább úzi mesteri varázsjátékát. Így Od. XVI. 455. stb. Athene varázsvesszejével *megint* nyomorult öreggév változtatja Odysseust, nehogy Eumaios stb. föl ismerjék.

Végül Od. XXIII. 153. stb. Euronyme a kérők legylilkolása után megfürdeti és felöltözteti Odysseust, mire Athene *szépséget* áraszt fejére. A jelenet színezése szórul-szóra ugyanaz, mint fentebb a Nausikaával való találkozásnál. Az Odysseia tervszerű szerkesztésének ennyi finomságát *átérezvén*, aligha tagadhatja még valaki Homerosnak, a világirodalom legnagyobb költőjének, személyi létezettségét!

5. Od. XXIV. 227. stb. *Laertes* szánalomra méltó nyomorúsága: «férczelt, csúf, szennyes zubbonyt viselt; lábszárai körül férczelt marhabőrt kötözött a tüskék ellen; kezein keztyűket, fején pedig nagy búslakodva kecskebőr sipkát viselt.»

6. II. VI. 178. stb. *Chimaira*, egy borzalmas szörnyeteg: «halhatatlan vér; elül oroszlán, hátul sárkány, derékon kecske, lángot lehellő.» A teljesen összhangzatlan rútság megtestesülése!

7. Od. XII. 59. stb. A *bolygó sziklák*, *Πλαγκταί*, rémületes természeti csoda: «Meredő sziklák, körülöttük tombol a hullám. Még a madarak sem mernek mellettük elrepülni; egy-egy meredek kőszál eltűnik közülök, de helyébe mást illeszt Zeus.»

8. Od. XII. 72. stb. A Σκόλλη leírása.

α) *Bevezetésül* a helyszín: «Az egyik szikla hegyes ormával az eget veri; sötét felhő burkolja be, mely sem télen, sem nyáron el nem száll tőle. Ezen sziklafal közepén vagyon egy ködszínű barlang. Ebben tanyázik a rémeshangú Skylla.»

β) *Részletezése* borzalmas voltának: «Hangja ugyan mintegy fiatal kölyökkutyáé, de ő maga gonosz egy szörnyeteg. Tizenkét csúnya lába van; hat hosszú nyaka, mindegyikén egy-egy borzasztó feje, bennök három sor sűrű foga».

γ) *Befejezésül* leiratik életmódja: «Derekával a barlangba búvik be, de fejeit kinyújtja a szörnyű üregből és úgy halászgat» stb.

Ez is tehát egy stilisztikailag kerekdeden megszerkesztett leírás!

9. Od. XII. 100. stb. A *Charybdis* leírása: «A szemközt levő

szikla már alacsonyabb, rajta egy óriási dús lombú fügefa vagyon. Alatta a Charybdis okádja ki vizét; naponként háromszor löveli ki borzasztó rotyogással.»

Felsorolt példáink mind igazolják Lessingnek azon elméletét, hogy a csúnya és szörnyű tárgyakat a költőnek *szabad* részletezve is leírnia. Hiszen épen az időbeli előadás folytán csökken kellemtelen hatásuk. Innen van, hogy a *satirikus* költészetnek a leírás egyik legélesebb gyöveve.

* * *

Alig kell mondanom, hogy «szatira» *nem* fordul elő Homeros eposaiban. Nem is egyeznék meg azon magasztos, objectiv szemponttal, a melyből ő az erkölcsi jót, avagy rosszat a maga értéke, avagy kára szerint tekinti. Ámde a *humoros* felfogás gyakorta nyilatkozik nála, mivelhogy a jót és rosszat, a szépet és csúnyát a legművészebb változatossággal összefonja.

Különösen humorosak némely episodjai; teszem a biczegő Hephaistos békítő szereplése, midőn köznevetséget okoz. Avagy Areş és Aphrodite szerelmi kalandja, a szerelmes Zeus elaltatása stb.

Legélénkebb humorral tárgyalja Odysseus kalandját *Polyphemossal*. Az emberevő szörnyeteg jellemzésében összeolvadnak a legfinomabb ellentétek. Ez a ridegen élő, mogorva, istentelen szörnyeteg értelmes, sőt *szenvedélyes* pásztor! Barlangja mintaszerűen berendezett tejgazdaság. Estére haza térve jószágát nagy pontosan megfeji, gondoskodik a szopósokról; a kifejt tej felét túróvá altatja stb. Ez a vadember ártatlan tejjel és túróval él!

És ime Odysseus bemutatkozása után egész szemérmetlenül megvallja, hogy ő nem törődik a vendégjoggal, egyáltalán nem a «boldog istenekkel», hiszen a Kyklopsok eléggé erősek az atheismushoz. Aztán Odysseus két társát földhöz csapván, szőröstülbőröstül felfalja, csakhogy az emberhúshoz vegyítetlen tejet iszik.

Az istenekre hiában hivatkozott Odysseus, tehát hathatósabb fegyverhez nyúl. Ez pedig ama mennyei édes ital, melyet Marontól kapott. Ennek a bornak rendkívüli erejét költőnk már jó eleve leírta:

«τὸν δ' ὅτε πίνοιεν μελιηδέα οἶνον ἐρυθρόν,
 ἐν δέπας ἐμπλήσας ὕδατος ἀνὰ εἴκοσι μέτρα
 χεῦ', ὀδμή δ' ἠδεῖα ἀπὸ κρητῆρος ὀδώδειν
 θεοσπεσίη» (Od. IX. 206. stb.).

A tejivónak ugyancsak jól esett ez a kéjes bor! Jéghideg szíve is felolvadt. Vendégajándokul megigéri, hogy «Odysseust utoljára — eszi meg», de már ekkor feje elkábult.

Most a holtrészeg Polyphemos a mámor legundokabb állapotában *leiratik*. Ez a példa bizonyítéka, hogy a *költőnek* szabadságában áll az utálatosság *rövid leírása*. Az utálatosság ugyanis elbeszélve kevésbé sérti szépérzékünket, mint térbeli ábrázolásban. V. ö. Lessing Laokoon XXV: «Das *Ekelhafte* kann das Lächerliche vermehren, oder Vorstellungen der Würde, des Anstandes mit dem Ekelhaften in Kontrast gesetzt, werden lächerlich». Idézem eme naturalisticus leírást, mely párját ritkítja (Od. IX. 371. stb.).

«ἦ καὶ ἀνακλινθεὶς πέσεν ὕπτιος, ἀτὰρ ἔπειτα
κεῖτ' ἀποδοχμώσας παχὸν αὐχένα, καὶ δέ μιν ὕπνος
ἦρει πανδαμίων· φάρυγος δ' ἐξέσσυτο οἶνος
ψωμοὶ τ' ἀνδρόμοιοι· ὁ δ' ἐρεύγετο οἶνοβαρείων.»

Az egész epizód mélységes alapeszméje az, hogy Odysseus, ez a testileg, lelkileg fegyelmezett eszményi hős, csellel is, de bátorsággal is legyőzi az erőszakos, szívtelen, érzéki barbárt. Nevetségessé, ügyefogyottá teszi, megfosztván szeme világától. Evvel ő maga is eldicsekszik:

«ἐμὸν δ' ἐγέλασσε φίλον κῆρ,
ὡς ὄνομ' ἐξαπάτησεν ἐμὸν καὶ μητρὶς ἀμύμων.»*)

Ifj. REMÉNYI EDE.

VÍGJÁTÉKOK A NYELVUJÍTÁSRÓL.

Irodalmi harcok korában a vitatkozó felek nem igen válogatják a fegyvereket. A gúnynak minden eszköze, a rágalom és vádaskodás, túlzás és igazságtalanság mind alkalmas eszköz arra, hogy vele az ellenfelet gyengévé vagy nevetségessé tegyék. Az a három évtized, melyet a XIX. század elején a nyelvújítás harca töltött be, bő alkalmat nyújt e fegy-

*) Hogy Homeros annyi művészetet pazarol ezen epizód tárgyalására, annak oka, hogy benne foglaltatik az egész epos cselekvényének visszavető mozzanata.

verek használatának megfigyelésére. A sértő és túlzó gúnyiratok, a folytonos vádaskodás egymás ellen magánlevelekben, társas összejöveteleken s a közélet nyilvános alkalmain, voltak a legkedveltebb fegyverek a nyelvújítók ellen. A huszas években fellendülő színműirodalom s főleg Kisfaludy Károly vígjátékainak nagy hatása új fegyvert adott a nyelvújítás ellenségeinek kezébe: a színpadon akarták nevetségessé tenni Kazinczyt és híveit s ez által az ő egész törekvését.

1824-ben jelent meg Szegeden az *Új Szellem vagyis Újmagyarok útja Helikonra* című vígjáték, s ez az első mű irodalmunkban, mely drámai formában gúnyolja a nyelvújítás törekvéseit. A címlapon a szerző neve helyett csak ez áll: *M. és N.*, s e két betű — mint már Bayer József is észre vette e vígjátékról szólva (Drámairód. tört. I: 391.) — két szegedi írónak a nevét rejti. E két író: *Maróthy Mátyás* földmérő és *Nátly József*, csász. kir. postaügyelő.*)

Kettejüknek közös munkája e vígjáték. Nátly József, ki a magyar nyelv ügyével ez időben más szempontból is foglalkozott, megírva *Némely Vélekedések a magyar nyelv ügyében* (Szeged, 1825.) cz. értekezését, szolgáltathatta a nyelvújítást gúnyoló adatokat, s dolgozhatta ki a Kazinczy irodalmi törekvéseit és elveit gúnyoló részleteket, míg a drámai mese s talán részben a kidolgozás is Maróthy műve, kinek egy másik vígjátékát is ismerjük, melyről alább szintén meg fogunk emlékezni. Bayer József *A magyar drámairódom történetében* (I. k. 389. l.) megemlíti ugyan e vígjátékot, de nem sokra becsüli. «Mint dráma — 3 actra van felosztva — legenyéhbb mérték szerint se jöhet figyelembe. Mint gúnyirat azok közé tartozik, melyeket sem szellemes finomságuk, sem vaskos, bár zamatos gorombaságuk sem különböztet meg. Olyan langymeleg gáncsoskodás, mely nem akarna goromba lenni, de nem tud finommá sem válni. Különben inkább is alkotja a magyar nyelvújítás körüli harcznak, mint a magyar drámairódom történetének egyik formailag és tartalmilag egyaránt jellemző adalékát. Csak azért foglalkozunk vele, mert drámai formájára nézve nem áll egyedül. Utánzói is voltak». Abban igaza van Bayernek, hogy mint dráma nem nagy értékű, de jelentősége mégis sokkal nagyobb mind a nyelvújítás, mind a magyar drámairódom történetében, mint a mennyire ő becsüli. Ugyanis ez az első drámai mű irodalmunkban — s ezt Bayer nem említi, — mely elferdített néven színpadra viszi az irodalom és a közélet élő alakjait s korának egyik legfontosabb és legjelentősebb mozgalmát a színpadon akarja nevetségessé

*) Az *Új Szellem*-et Ponori Thewrewk József újra közli a nyelvújítók gúnyolására összeállított gyűjteményében: *Velencei Szappanpor az Új magyarok számára* (1834.). Itt a vígjáték címlapján ezt olvassuk: Közli Nátly József a szerző.

tenni. S ebben Molière hatását látom, a ki a *Tudós* nőkben szintén élő írókat (Cotin és Ménage) vitt szinpadra elferdített néven (Trissotin és Vadius). Különben is e vígjáték egyik szerzőjének, Maróthynek egy másik színművén (*Amália, Szelleminek Myrtusz-koszorúja*) szintén Molière hatása látszik, a mennyiben tárgya nagyon hasonlít a *Précieuses ridicules* tárgyához. A komikus helyzetek csoportosításán, s néhol a beszélgetésen is meglátszik, hogy Maróthy jól ismerte Molière vígjátékait.

Az *Új Szellemet* figyelmünkre méltóvá teszi még az is, hogy a gúny, melylyel a szerző Kazinczyt s a nyelvújítókat bántja, sokkal sikerültebb és nagyobb irodalmi ismeretre és tanultságra vall, mint akár a Mondolaté, akár más régiebb gúnyiratoké. Igaz, hogy hatása alig volt, a minek igen természetes és könnyen érthető oka az, hogy szinpadra — tudunkkal legalább — sohasem került, másrészt pedig a huszas években a legjobb írók már mind Kazinczy mellé állottak, s ha az olvasóközönség közt voltak is még elégedetlenek és duzzogók, az írók körében teljes diadalt aratott a nyelvújítás.

Az *Új Szellem*, mint már említettem, az élő írókat akarja nevetéssé tenni, s szinpadra hurcolja Kazinczyt egész baráti körével, elferdítve nevüket, de csak úgy, hogy nagy részére könnyen rá lehessen ismerni. Kolomposi a vezér, maga Kazinczy; *Schelmeczki*, *Bugaczi*, az ő nyelvújító társai *Helmeczky* és *Bugát*; a költő *Kabak Feri* aligha más, mint Kölcsey, *Bojszi*, a még ifju, de nagyra törő író bizonyosan az ekkor már szerepelni kezdő Bajza; a szerelmes hős *Kortyándly*, ki szintén versíró, nem világos alak, talán Szemerére gondoltak a szerzők. Kazinczy társaságához tartozik még *Serkési*, erről azonban nem is sejtem, hogy kit rejt az álnév.

A vígjátékot *Prológ* előzi meg. *Kakogeniusz* fejti ki benne a vígjáték célját: «Zeusz engedtével megszállni akarám a magyarokat is, valamint már sok nemzeteket megszállék; de az igaz magyarokon nem lehetett győzedelmeskednem. — A fél magyarokat kelle tehát megszállnom, hogy diadalt nyerjek. — Szerencsés kimenetele volt igyekezetemnek; mert úgy beléjek öntöttem az új-vágy, rontó-vágy magvát, s ez kicsirázván oly gyökeret vert szellemjekben, hogy a ki gyomlálni akarná, szellemjekkel együtt kellene kirántani belőlök. — Már most mulatva nézem hányódásokat, nevetem vágyaikat, kaczagom fonákos cselekedeteiket; fúrnak, faragnak, mégis mindent feneketlen hagynak. Szentnek és tökéletesnek tartják igyekezeteket, *józanabb résznek felekezetjeket*. Ily holdon járók reám nézve nagy zsákmányok. Mondásimat, érdemes hallgatók! bizonyosoknak tapasztalhatjátok e vízesüeknek Helikonra való utjokban. A mi e képpen következik: — Én csak távulról nevetem».

A vígjáték meséje a következő: Kortyándly boldogan beszél el Kolomposinak, hogy imádotlja Vetyeháti Czenci ég érette. Midőn meg-

vallotta előtte szerelmét, elalélt, s ő boldogan kircintott egyenesen barátjához. Rövid idő múlva jó inasa Laczi, inádottjának levelével, melyben közli vele, hogy legkevesebb vonzódást sem érez iránta. «Ájulásonnak nem a határtalan szerelem, s itthon hagyatásom az oka, hanem egyedül azon készüllete, mely által a magyarra örök gyalázat hárul. A nemzetem szeretete volt tehát oka, kérem kéméljem meg mind engemet a látogatásától, mind nemzetemet a gyalázattól. Eszelős czinkosait is beszélje le feltett szándékjokról. Igyekezzenek előbb magyarokká, valódi s nem korcs írókká lenni, azután kezdjék Helikonra útjukat, mert különben magokra útalást, a nemzetre pedig szennyet ragasztanak az ott levő dicsőültek előtt». Kortyándly kétségbeesve olvassa e sorokat s fájdalomában öngyilkos akar lenni; felakasztja magát, vagy ágyút, puskát, pisztolyt, mordányt kér s ájultan rogy le a földre. Barátai Kolomposi és Bugaczi vigasztalják s inasának gondjaira bízzák; ők maguk pedig irodalmi és nyelvészeti vitatkozásba bocsátkoznak. Beszélnek az új szavak alkotásáról, a miben egy véleményen vannak, de eltérő a nézetük az idegen nevek ejtését illetőleg. Bugaczi Ovidiuszt, Plautuszt, Horatiuszt, továbbá Herakleszt, Areszt, Zeuszt stb. mond, míg Kolomposi a németes alakot helyesli: Ovid, Plaut, Horáitz, Herkulesz, Mars, Jupiter. Ekkor jó Okos Lőrincz, s felkéri, hogy legyen bíró ügyükben.

A vitatkozók alig engedik szóhoz jutni, oly hevesen védi mindegyik a maga állítását; míg végre Kolomposi elmondja, miről van szó. Okos Lőrincz nem helyesli a nevek megrövidítését, «mert a tulajdonneveket úgy szükség kiirunk, mint azon nemzet írta, kinél fenn forogtak, az pedig nem történhet barátom-uram itélete szerint. A magyarok is ki szoktak minden szót mondani és írni, valamint csak kell. En sem szeretném, ha Okosból valaki Oknak vagy Oksnak vagy akármi másnak nevezne vagy írna. Hát Kolomposi uramnak tetszene-e, ha valaki Lomposnak vagy Kolomposnak hívná?» De Bugaczinak sem ad igazat abban, hogy a latin nevek helyett görögöt írjunk. E neveket úgy kell írunk, mint ahogy szokásban volt azon nemzetnél, a kitől vettük. «Már pedig ezek ellen felette hibázik, a ki Herkulesz helyet Herakleszt, vagy Herkült, Mars helyett Areszt írna». Az egész vitáról az a véleménye, hogy «barátom uraimék nagyon a szeméten látszanak keresni a gyöngyöket. Jobb volna addig az eredeti szép gondolatok kifejezésén törni az észet s ezekkel, nem pedig oly hitványosságokkal tölteni meg az egész könyveket». Erre ismét dühös vita keletkezik, mely végül tettelegességgé fajul s Okos kilöki mindakettőt. Ezek Serkésivel térnek vissza, ki az ő pártjukra áll, de Okos tovább is korholja és szidja őket: «Csak olyan magyarok azok, mint Kolomposi Uram, kik se magyarul igazán, se tótul tökéletesen nem tudnak, így hát kéntelenek egyiket a másikkal toldozni». «Az urak mindnyájan korcsok, abajdócok, ritsetek, öszvérek. Nem is találok nevezni

való szót, hogy igazán kifejezzem mivoltjokat.» Ismét összeverekszenek s e közben a «kortin leesel».

A második felvonásban Kortyándly még mindig kétségbeesetten panaszkodik s inasát kéri, hogy ölje meg s vessen véget szenvedéseinek. Az inas előbb szabadkodik, majd megfogadja ura szavát s egy fejszével le akarja ütni. Ez most már megijed a haláltól, s menekülni akar. Belép barátja Bojszi, kinek elpanaszolja baját. Ez megvigasztalja s egy dalt énekelnek, mire Kortyándly is életkedvet nyer. Bojszi mondja, hogy felejtse el Czenczit s ajánl neki egy másik leányt, «kinek polt szive, lelke méltó szépen kelt s kimivelt bájló deliségedhez, kinek fohászait utánad több ízben észre vevém». Kortyándly mindjárt hevül s Bojszival elmegy.

Kolomposi, Schelmeckzy és Kabak megbeszéli tervüket, hogy elmennek a Helikonra; magukkal viszik Kortyándlyt, Serkésit, Bojszit, s tervüknek meg akarják még nyerni Gondos Istvánt is. Gondos szívesen csatlakozik hozzájuk, csak hogy a midőn a nyelvről, költészetről és irodalomról vitatkozni kezdenek, kiténik, hogy Gondosnak egész más a nézete és törekvése; heves vitatkozás után ott hagyják Gondost és távoznak.

Julie, kit Bojszi Kortyándlynak szánt, beszédében s gondolkodásmódjában teljesen hozzájuk hasonló. Titkon Kortyándlyért eped, kit Bojszi hozzá vezet s bemutat neki. Rövid társalgás után Kortyándly szerelmet vall, mit Julie örömmel viszonz. A boldog Kortyándly barátaihoz siet, hogy elmondja végtelen boldogságát. «A serge le görög».

A harmadik felvonásban Kolomposi és társai készülnek a helikoni útra. Bojszi felháborodva jó közérjük s elmondja, hogy egy öt ívnyi dissertatióját akarta egy folyóiratnak átadni, ívenként 10 frtot remélve érte, s azt felelték, hogy «a zsold egyedül csak a már esmeretes írónak jutalma; az avattatni akarók megköszönhetik, hogy neveiket világ elejbe bocsájtják». A többiek is elszörnyüködve hallják e méltatlanságot. Serkési, a kit betegnek hittek, jó egészségben lép közérjük; felgyógyulását Julienek köszöni, ki megkenyete tagjait. Kortyándly is díszes magyar ruhát vesz magára, kardot köt s úgy indul el a nagy utra. Julie kétségbeesve jó Kortyándly lakására, hol az inas elmondja neki, hogy ura előbb Czenczi kisasszonyba volt szerelmes. Julie hangos panaszkodással rohan el.

A Helikon alján, egy erdős helyen, megjelenik Gyöngyösi és Révai árnyéka, majd Csokonai is hozzájuk csatlakozik, s panaszkodnak, hogy «sok emésztő férgek támadtak a haza kebelében, melyek napról-napra szaporodván, marják, szagatják tápláló anyjok kebelét.» Megjelennek Kolomposi és társai, előttük a Nimlány bakja, a ki visszautasítja őket: «Halt, megállj! Ide nem lehet jönni halandónak. — *Bugaczi*: Mi már halhatatlan nevet szereztünk magunknak munka míveink által. — *Nimlány Bakja*: A ki meghalt, csak az lesz itt halhatatlan, mások kirekeszettek:

azért ti is térjeteK vissza s várjátok el a rátok mért végzést. Ha érdemet tettetek, jutalom nélkül nem marad». De ők nem hallgatnak rá, csak haladnak előre. Révai áll eléjük, kérdeve: «Miféle emberek vagytok?» Serkési e kérdésre így felel: «Mi Magyarországnak fényes vezér csillagi vagyunk, mi általunk vezetettetek a magyarok a szépnek, jónak, magasnak kies tartományába. Nagyok is a mi érdemeink a hazában, de megfosztottak minden jutalomtól a fondorok. Eltekélénk tehát nagylelküen, hogy Helikonon a Nagy Díjzó előtt kérjük meg igaztalanul megtagadott bérünket, jól tudván, hogy az igaz így soha el nem veszhet». De hiába emlegetik érdemeiket, Révai és Gyöngyösi visszautasítják őket.

«*Gyöngyösi*: A mint látszik erőnek erejével akarjátok itt kizsarolni jutalmatokat, melyet a haza méltán megtagadott tőletek; mivel nemcsak hogy nem építettetek, sőt inkább rontottatok, korcsosítottatok. Magatok tartjátok nagyoknak érdemeiteket, tehát magatoknak adjátok meg a jutalmat is.

Kortyándly: (kardot ránt): El nem tűrhetem e nagy méltatlanságot. (Vágni akarja Gyöngyösit, a ki is eltűnik, Kortyándlynak pedig a kard kihull kezéből.)

Kolomposi: Lerogyok székelyemben.

Révai: Így jár a kevélység. Ti még életetekben akartok Helikonról érdemkoszorút haza vinni, mely csak holtok utánra van szánva a jeles férfiaknak. (Eltűnik.)»

Majd szózat hallatszik: «Az igaz erkölcs nyeri el jutalmát, vélt érdemnek itt hely nincs. Ti sok munkával keveset vittetek végbe, több kárt, mint hasznot okoztatok, azért helytelen szándéktok bé nem teljesedik. Távozzatok!» Mindnyájan eldülnek s «a fűgmény le es.»

A drámái mese, a mint e kivonatból is látjuk, valóban nem alkalmas arra, hogy érdeklődést keltsen. Kortyándly és Julie szerelmi története inkább csak keret, melybe a szerzők bele akarták illeszteni a vígjáték igazi tárgyát, az új magyarok helikoni útját. A fő czél Kazinczynak s az új magyar nyelvnek gúnyolása, nevetségessé tétele volt. S azt el kell ismernünk, hogy a ki e gúnyoló részleteket írta, jól ismerte Kazinczy egész munkásságát s irodalmi törekvéseit. Mindjárt a 2. jelenetben Kolomposi felolvassa barátai előtt az ő legújabb recenzióját, mely ügyesen utánozza Kazinczy bírálatainak tartalmát s stílusát. Ime a recensio: «Ez a munka sok józanon nem maradt Nympholeptusokat örvöngésig gyullasztott, sokat véltek magoknak benne találni, kelleténél több dicst szórtak reá. De kinek Isten ihlette meg szempilláját látja, hogy az Istenné helyett csak felhőt vettek öibe, benne a hibát észre veszi s méltán elejbe gördíti. A papír, stíl, dialect jó ugyan, a typ meglehetősen, de a nyelv, a nyelv darabos, nem tudós nyelv, nem classicus tisztaságú, nem grammatisch correct.»

Többször czéloznak a darab folyamán arra is, hogy Kazinczy «sonnetokat» ír, s hogy mennyire szereti a rajzokat, képeket. («Ha eljutunk Helikonra, kicsinbe hagyom az egész tájt miniatüroztatni, ha mindjárt sokamba kerül is.») Gúnyolja Kazinczy fordításait is, midőn Gondos Lőrincz elmondja, hogy ő nem ellensége a fordításnak, «csakhogya magyar nemzethez s nyelv természetéhez legyen alkalmaztatva, ne hogy általok a nemzet is kifordított legyen. Követésre méltók itt a rómaiak, kik a görög nyelvet úgy tudták, mint tulajdonokat, még sem fordítottak, inkább hasonlóan törekedtek írni, a mit el is értek». Kolomposi ellene veti, hogy «a fordításban azon nemzet képét szükség viselni, kinek nyelvén írt munkát akaratom nemzetimmé tenni. Innen van az, hogy én majd eldödi magyar, majd anglusz, majd német, majd olasz vagyok fordításimban, a mit barátim nagy Universal Genienek neveznek bennem. De azért mindenütt magyar vagyok.» «Universal ritset — veti ellene Gondos — ; nem is lehet másképen nevezni a mindenféle embert, ennyi nemzetbelivé akart Kolomposi úr lenni ; végre sehonnai lett, a mi nyilván kitetszik kilencz emeletű filagoriájából is.» E szavaival Kazinczy munkáinak 1814--16-ban megjelent kilencz kötetére czéloz.

(Vége köv.)

BALASSA JÓZSEF.

ADALÉKOK A JEZSUITÁK ISKOLAI SZÍNJÁTÉKAINAK TÖRTÉNETÉHEZ.

A «Magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában» című művem I. kötetének 124--128. lapjain, a Jézus-Társaság iskolai drámáiról szóltomban, nem terjeszkedhettem ki e termékek czímeire; csak legjellemzőbb vonásaikat emeltem ki, művem pädagogiai céljai szempontjából. Némi szolgálatot vélek tehetni a hazai irodalom történetének, ha az általam megvizsgált kéziratok alapján e drámák czímeit 1740-től 1772-ig részletesen is közlöm, mintegy kiegészítésül a Bayer József jeles munkája függelékében olvasható sorozatnak.

I. Budai akadémia.

(Budapesti egyetemi könyvtár kézírata, Ab. 84 fol.)

1741: *Mimeterus, seu simulata Pietas castigata.* — Martinus Thrax. — *Narcissus adolescens a prava Societate seductus.*

1742: *Quintilius Varus.* — *Felix Oculorum jactura in Geraldo adolescente.* — *Pietas coacta, seu Alphonsus e Monasterio ad solium translatus.* — *Cultus Justitiæ de amore paterno triumphans.*

1743: Antipater. — Alexander Severus. — Rosciolus innocens eloquii lepore gratus. — Hannibal ad Cannas victor.

1744: Isaacius II. Orientis Imperator. — Demetrius Nicanor Rex Syriæ. — Coronata Filiorum in Patre Senacheribo Pietas. — Ludovicus Grithus (Gritti) Pro-Rex Pannoniæ.

1745: Duo Scipiones. — Ibrahimus secundus. — Artabanus. — Victrix de Dyonyisio (sic!) Syracusano amicitia.

1746: Hidaspes (sic!) Artabas. — Alexius tertius, Paterni Throni vindex. — Filus quispiam Japonensis, frustra a Rege Bungi ad fidem ejurandam tentatus.

1747: hiányzik a drámák czíme.

1748: Ptolomæus Jerichuntis Regulus. — Josephus a fratribus agnitus. — Theodobertus. — Naramoinus, Cocini filius.

1749: Herodes in filios et Alexandrum Aristobulum, parricidij meditati reos, mortem decernens. — Bethulia liberata. — Vitus. — Alexius ipsa nuptiarum die relicta sponsa paternaque domo profugus (az infima classis játszotta).

1750: Amyntas. — Alexius post mortem agnitus. — Philomusus quidam, Bertulffo Ansbertæ conjugii substitutus. — Titi Manlii in patrem Lucium pietas.

1751: nincs feljegyzés.

1752: Artaxerxes.

1753: Severus Imperator de Antonino perduelli filio gloriose triumphans. — Gundebertus.

1754: . . . *vernacula lingua* produxit (poesis) Comitem Adamum Batthyány de Turcica Potestate Albam Regalem vindicantem. — Joannes Hunniades contra despotam in filio depugnans. — Balbus Venetus. — Colomannus et Almus.

1755: Thomæ Nádasdy fidelitas in Regem Ferdinandum. — Joannathæ filius Neribal. — Cnejus Pompejus Magnus. — Salamo a S. Ladislao extreme dissidens. — Areopagus. — Amindorus.

1756: Gengveva. — Alexius Comnen deturbatus throno iterumque restitutus. — Aristobulus Rex Judeæ, vindicem Dei manum ob Fratris cedem expertus. — Demetrius, Philippi Macedoniæ Regis perultimus filius, odio insidiisque Persei fratris sublatus. — Clemens.

1757: Telemachus in Libyam appulsus. — Rodericus, ex Hispaniæ Magnatibus aliquis. — Nicomedes.

1758: Roswurmis, Pestini e Turcarum tyrannide vindicio et ultimo supplicio affecti infelix occasus. — Expugnatio Budæ. — Oropastes Persiæ Rex. — Syriæ Rex, Alexander, a Ptolomæo per Antiochum Grypum throno deturbatus. — Romulus et Remus. — Hermannus.

1759: Salomo Ungariæ Rex, Regno valedicens. — Hermenegilda Martyr. — Belisarius.

1760: Otto, Armeniæ Rex. — Brutus. — Rheco. — Bernardus cum fratribus sanctiora instituta amplexus.

1761: Telemachus. — Orestes. — Josaphat.

1762: Nova in Mexico Hispania. — Alexius. — Orestes. — Octavi clementia.

1763: Demetrius. — Rufinus, Arcadii Tutor. — Nicomedes a Patre Prusia neci destinatus.

1764: Metellus. — Telemachus. — Hiero. — Haldanus et Haraldus.

1765: Alexius IV. — Attilius Regulus. — Aspondus. — Hiacynthus.

1766: Attilius Regulus. — Flavius Valens.

1767: Demetrius. — Friedlerus II. Daniæ Princeps. — Joannes Apponyi. — Faustulus et Dorilus.

1768: Matthias, Hungariæ Rex. — Astioristes. — Chrysophilus. — Crispus et Modestus. — Nartellus.

1769: Belinus et Marcellus. — Thomas Nadasdy. — Ucondonus. — Titus Manlius.

1770: Buda, Attilæ frater. — Bajazeth et Zizimus. — Kenelmus, Mexicorum Regis filius. — Titus Manlius.

1771: Charillus. Achab.

II. Nagyszombat.

(Budapesti egyetemi könyvtár kéziratai, Ab. 123. és 125. fol.).

1741: Civis Agrigentinus, qui susceptum sibi furto thesaurum dolo recepit. — Acergoras Rex cum Mauro filio a Menosito Regis Buhlæ filio apud Mauros captivo ad Romana Sacra persvasus. — Tyrnavia a Bela secundo Rege extracta.

1742: Laurentius Chinensis princeps. — Ernestus et Albertus Friderici Saxonæ Ducis filii. — Philemon et Apollonius Martyres. — Mutuus Amor Patris et Filii in Alimo et Palmo Saracenis. — Constantinus de Patre Arundino victor.

1743: Isaaci Comnenus a Fratrem Alexio educatus. — Sancti Stephani Primi H. R. in conspiratos clementia. — St. Abrahamus Eremita. — Concordia in fratribus.

1744: Themistocles. — Jacobus ex Mesopotamia redux. — Titus Posthumus. — Judicium Philippi Regis Macedonum de Bilodemo et Biophilo. — Verbum Nomini subjectum.

1745: Bela Almi filius. — Saicharami, Regis Tessani clementia. — Nobilis Boleslai II. Bohemorum Regis historia. — Alpinus ad Scotiæ thronum eluctatus.

1746: Orestes. — Artabani, Regiæ apud Xerxem præfecti infelix occasus. — Stephanus Bathory de 100 et amplius Turcarum millibus victor. — Andronici junioris clementia in Andronicum seniore Orientis Imp. — Matthæi et Simonis fratrum invicta in fide constantia.

1747: Gentis Flaviæ in fide christiana clementia. — Clementia Attilæ parricidam vita donantis. — Simon Machabæus a Ptolomæo Genere trucidatus. — Josephus agnitus.

1748: Samuel ultimus Hebræorum iudex. — Hannibal a morte sibi conscita in Bithynia memorabilis. — Synedemus. — Antiochus Rex.

1749: Telemachus, Ulyssis filius. — Jonathas, ob violatum Saulis Patris mandatum capitis supplicio per populum ereptus. — Joas. — Hyacinthus.

1750: Catilina. — Joannes Hunniades de Mezset Turcici exercitus imperatore victor. — Menadippi Adolescentis Agrigentini in Patrem pietas. — Candaules Princeps.

1751: Demetrius Philippi Macedonum Regis filius. — Cato Uticensis. — Aristobulus Alexandræ filius. — Vitus adolescens patria profugus.

1752: Camillus. — Mithridates Ponti Rex. — Bela a Stephano secundo Ungariæ Rege adoptatus. — Falco. — Hannibal.

1753: Valerius et Octavius. — Natramoinus — Halil. — Mardochus Palatii Princeps creatus.

1754: Matthiæ Corvini severitas in Avunculum Michaellem. — Michael in libertatem restitutus. — Gisera latronum dux ad officium Matthiæ rediens.

1755: Jonathas a Triphone una cum filiis dolo peremptus. — Ascarnius. — Ismenius captivorum orthodoxorum juvenum opera a Patre suo Aegypti Rege ad christianos traductus. — Nero.

1756: Cyrus minor. — Ibramus et Aladinus. — Josaphat.

1757: Valerianus Imperator. — Zarbienus.

1758: Aspar. — Demetrius. — Iphicles. — Constantinus Magnus.

1759: Augustus Cinnæ parricidii reo parcens. — Theoxena. — Sebastus. — Justinus Japo odio christi a barbaris occisus.

1760: Jugurtha a Bocho Socero Romanis proditus — Joas septennis. — Tigranes a Pompejo devictus regnoque restitutus. — Telemachus libertati assertus.

1761: Nehemias Hierosolymæ restauratæ muros dedicans. — Hannibal, fortis ad vitæ finem, sed hausto veneno in semet crudelis. — Saulus commisso cum Philistæis proelio profligatus et sua occumbens manu. — Damon ac Pythias, quorum alter pro alterius salute vitam consecravit.

(Ezen színdarabokon kívül a classis elementaris növendékei nagy

dialogusban léptek fel, melyről az évkönyvben ezeket olvassuk: «Illic pueruli partim Aegyptios, partim Hebræos induti, alternis de mundi origine, de rerum omnium auctore Deo, quæque his affinia sunt, cum disserunt, Auditorum animos ad pietatem inflammasse videbantur.»)

1762: Meteus, Teumanni filius, Rex Hunnorum. — Chalarysis amissos duos natus præter spem recipiens. — Octavius Cæsar de Antonio victor. — Bela IV. Rex Ungariæ ab exiliò ex insulis maris Adriatici revocatus.

1763: Venantius Marsytes. — Assaradus. — Edvardus Anglus, soliatâ Patris cura correctus. — Alexander in Porum clemens.

1764: Colchutus. — Florillus. — Characles et Lysintheus. — Odoardus.

1765: Amsaces, Hodabendis filius, de Osmane Turcorum duce victor. — Anselmus Adolescens e Matris complexu, a quo divelli minime voluit, Richardi pædagogi ac Dromuli servuli opera Valentiam ad sudum literarium traductus. — Idomenæus Cretæ rex, eversa Troja, domum redux. — Adonides, Alphæi tutoris sui opera de natu majoribus fratribus victor.

1766: Paris agnitus. — Phædrillus adolescens dure a Patre habitus. — Pater propensus in Fulvium, a Marcello aversus. — Corvillus.

1767: Phraates regnum Patri eripiens. — Andreas I. ab exilio ad sceptrum Ungariæ capessendum evocatus. — Heribertus Adolescens. — Focillus et Cælestinus fratres dolis certantes, dum Focillus succumberet.

1768: Emericus Rex Hungariæ, victo Andree Germano suo, vitæ gratiam largitus. — Adolescens Aurelius. — Melinus, invidus sortis germani sui Albii. — Adonicus (Drama Pastoritium).

1769: Jonathas Machabæus. — Osiris a Patris latere avulsus. — Invidæ Sophistarum contra Aristonem machinationes. — Josaphatus Indus Princeps.

1770: T. Manlius Victor. — Qu. Fabius redivivus.

1771: — (nincs feljegyezve.)

1772: — (nincs feljegyezve.)

(Folytatjuk.)

Közli: Dr. FINÁCZY ERNŐ.

AZ ERDÉLYI SZÁSZOK NYELVÉSZETI MUNKÁSSÁGÁ- NAK LEGÚJABB TERMÉKEI.

A velünk egy hazában lakó nemzetiségek nyelvének tanulmányozása a mi tudományos munkásságunk feladatai közé tartozik. Ha jól ismerjük nemzetiségeink nyelvét, e nyelvek dialektusait, akkor mélyeb-

ben tudjuk megérteni saját nyelvünk történetét. Értem ezt a kijelentést első sorban a magyar nyelv szókincsére, szófűzésének idegen elemeire. Mennyi tudományos hasznót tudnánk meríteni abból, ha pontosan ismer-nők tót, rutén, szlovén, horvát (Pozsony-, Sopron megyében, Muraközben) nyelvjárásainkat. Nem egy fontos magyar történeti, nyelvészeti kérdés jutna más világitásba, ha csak nagyjában is ismernők e nyelvek dialektusait hangtanukban, szókincsükben, mondatfűzésökben. A nem eléggé körültekintő vizsgálatok a legujabb időben is mennyi téves tan hirdetésére adtak alkalmat épen a tót nyelvre vonatkozólag, s ezt egyes-egyedül a kevés rendelkezésünkre álló anyagnak kell betudnunk. Egy nyelv, a melyben fogalomkörök szerint csoportosítható régi germán, esetleg kelta elemek vannak, vizsgálatot követel. Csak azt a tényt fogom felemlíteni, hogy tót-lakta területen egy csomó *-tín* végű helynevünk van (vö. péld. Majtény) s ez a *-tín* helynévképző teljesen egy a kelta *-dūnum*-mal (v. ö. Augustodūnum, Lugdūnum, Kluge Et. Wb.⁵ *zaun* alatt). A tót nyelvben azonban él a szó magában is *tijn* alakban, s jelentése ,ohrada, hradba, ohradené miesto (Čas. mus. slov. spol. soč. II. : 6 : 98)'. S ez a *tijn* teljesen szabályos megfelelő az óír *dūn* (feste stadt, burg), gall. *-dounov*, *dūnum* (helynevekben), angolszász *tūn*, óizl. *tūn* (eingehegter platz), ófn. *zūn*, úfn. *zaun* (Brugmann, Vergl. gramm.² I : 113) szavakhoz. A szlavisták a szóban germán-kelta kölcsönzést látnak, még pedig a *t* szókezdet alapján (Gebauer Hist. ml. jaz. č. I : 264). Az indogerm. *ū* : ósszláv, óbolg. *y*, tót *y* alapján azonban a szó igen régi átvétel. Igen fontos dolog már most az, hogy e szó a tót-cseh nyelvben magában is megvan s az átvétel itt helyhez van kötve.

A nem eléggé körültekintő vizsgálatnak kell betudnunk, mikor épen a tót nyelvre vonatkozólag nem vették figyelembe a kutatók az olyan speciálisan óbolg. nyelvemlékek vallomását, a milyen teszem a ,Glagolita Clozianus', a melyben a *розыство* (Prágai tör. *розыство*, kisor. *rozdro*) az óbolg. *рождество* én határozott-cseh-tót(keleti)nyom e régi emlékekben (v. ö. Vondrák Glag. Cloz. 12, 13.). Hasonló sorsban részesültek az ószlovén, Freisingeni töredékek', a hol épen a cseh-tótság javára fontos vallomások vannak (v. ö. Vondrák, Fris. památky).

Hasonló dolgokat lehetne felhozni az irodalomtörténet terén is. Fővárosunk e század eleji irodalmi életének teljes és hű képéhez tartozik az is, hogy a mi ,Auroránk' mellett megemlékezünk a Budapesten megjelent tót ,Zora' (= Hajnal), horvát-szerb ,*Dànica*' (= hajnali csillag) zsebkönyvekről, a melyek alakra, nagyságra, betűtípusra teljesen egyek a magyar Aurorákkal. Budapesten 1827-ben a Magyar Tudós Társasággal majdnem egyidőben megalakul a *Matica Srpska* s működik egész a hatvanas évekig, a mikor Ujvidékre költözik. Milyen tanulságos volna, ha akár az almanach-irodalomban, akár az akad. társaságok alapításában,

akár pedig más kulturális téren állami önállótlanágunk idejére is bebizonyulna, hogy a mi révünkön ismerkedtek meg nemzetiségeink a nyugat eszmeáramlataival.

Ha elég figyelemmel kísérnők a nemzetiségek irodalmi munkásságát, akkor aligha hangozhatnak el viszhang nélkül olyan állítások, amelyeket nem régiben a többek közt a Slovenské Pohl'ady bocsátott világgá, hogy t. i. Madách Imre az eszmét, a címet «Az ember tragédiája»-jához Doleschall Ágost 1791-ben megjelent (Szakolcza), Pamětná celému swetu tragœdia' című művéből vette, mert e mű véletlenül versformában mondja el Ádám és Évának a paradicsomból való kiűzetését.

De nem folytatom a példákat; célom ezúttal úgyis egyedül nemzetiségeink nyelvészeti törekvéseiről elmondani egyet-mást s itt is ez alkalommal első sorban meg akarom ismertetni az erdélyi szászok nyelvészeti munkásságának legújabb termékeit.

Nemzetiségeink nyelvei közül a legjobban az erdélyi szász nyelvet ismerjük. E nyelv dialektusai vannak a legrendszeresebben feldolgozva. Tanulságos olvasni a Kisch értekezését, a mint a besztercei szász nyelvet összehasonlítja a moselfrankkal, vagy a Keintzelét, a mint az erdélyi szász nyelvet multjában, jelenében vizsgálja s összeveti a mai és a XII. XIII. századi középfrankkal. A Sievers-féle fonetikai iskolázottság segítségével kimutatott eredmények összefüggnék első hospeseink kivándorlási területével, nyelvünk régi német jövevényeivel. Történetíróink Keintzel és Kisch munkáit figyelembe vették, de a legújabb kutatásokat, értem a Scheiner értekezéseit még eddig figyelmen kívül hagyták. Petz Gedeon szerkesztői gondosságának köszönöm, hogy e három erdélyi szász nyelvész munkáiról s általában a szászok nyelvészeti munkásságáról részletesebben szólhatok.

Az erdélyi szászok nyelvészeti munkásságának jelenleg két fontos feladata van. Az első feladat: felkutatni és megismertetni a mai népnyelvet, hogy ezáltal annál pontosabb feleletet lehessen adni arra a kérdésre, Németország melyik területe volt a kivándorlaskor az erdélyi szászok lakóhelye. A második feladat: meg kell alkotni az erdélyi szász nyelvnek a szótárát. E két feladat vázolásával ismertetésem is két részre fog oszlan.

I. Eredet kérdése. Nyelvjárások tanulmányozása.

Oklevelek hiányában *) egyedül a nyelvtől várhatni adóntó feleletet arra, Németország mely vidékéről valók az erdélyi szászok. Módszerezen a legnagyobb kritikát gyakorolva minden hangtani tüneménynyel

*) A mai nyelvészeti eredményeket megerősítő, de a kivándorlás idejénél későbbi adatra v. ö. Korrespbl. XVIII, 126, Századok 33, 725.

szemben egyedül a nyelv marad, a mely oda is vet fénysugarat, a hol oklevél, krónika híján a sötétben kell tapogatózni.

Az erdélyi szász nyelvre vonatkozó kutatásokat *Felmer Márton* terelte helyes mederbe. Az ő érdeme, hogy már a mult században felismerte e nyelv középnémetiségét. Az előtte tett kutatások az erdélyi szászokat hol a dákoktól, hol meg a gótoktól származtatták. Ezen a nézeten volt *Tröster János* is, a ki a magyar nyelvet a német nyelv dialektusául tün-tette fel. Félszázadnak kellett elfolynia, hogy az erdélyi szászok eredete kérdésének a kutatása újabb lökést kapjon. A negyvenes évek elején *Marienburg Frigyes**) meglátogatta a rajnai tartományokat, főleg Köln városát és vidékét (értekezése 1843 jan. 3-áról van keltezve) s útja eredményeként az Archiv 1854-diki évfolyamában értekezést tett közzé, a melyben az erd. szász nyelvnek az alszászhoz (plattdeutsch) és az alsó-rajnai nyelvjáráshoz (mai ripuari középfrank) való viszonyát vizsgálja. Az ő értekezése ma is haszonnal forgatható s vizsgálódásának eredményei nagyjában ma is helyesek. Két részre osztott dolgozatában vizsgálva a consonantismust (*selver* : selber ; *det* : das, *dat* : dass stb. ; *tun* : zaun ; *watter* : wasser, *stolt* : stolz ; *desch* : tisch ; *hs, chs* : ss ; *fus* : fuchs ; *p* : pf stb) és a vokalizmust (*î, ù* stb) úgy találja, hogy az erdélyi szász nyelv a rajnai, Köln vidéki nyelvvel egyezik. Kiemelendő, hogy ő szól részletesebb a gutturalisatióról, tájszavak egyezéséből származó bizonyítékokról. Végeredményül azt hozza ki, hogy az erdélyi szászok kivándorláskori hazáját a porosz Niederrhein tartományban kell keresni («Dort sucht sie, wo euch die fernen Klänge der Heimath begrüßen ; dort wo an den herrlichen Ufern des Rheins und der Mosel in ehrfurchtgebietender Pracht die ältesten Denkmäler deutscher Kunst auf uns herniederschauen»). *Marienburg* a Rajnát és a Mosel folyót jelölte meg eredeti kivándorláskori területül.

Ujból egy félszázadnak kellett eltelnie, míg egy helyszíni tanulmány alapján megirt értekezés láthatott napvilágot. *Kisch* Gusztáv 1889 év őszén tanulmányi utat tett a Mosel vidékén s ez út eredménye «Die Bistritzer Mundart verglichen mit der Moselfränkischen (Paul-Brauneféle Beiträge XVII. és külön, Halle a. S. 1893)». Ez értekezés módszer, kritikai feldolgozás tekintetében egyike a legjobbaknak. A szerző párhuzamosan összeállítja — alapul véve a nyugati germán consonantismust és vocalismust — a beszterczei szász nyelvjárást a Mosel folyó vidéki középfrankkal. Kiemelem itt is, hogy *Kisch* összeállításai érlelték meg bennem teljes meggyőződésemmé azt a sejtésemet, hogy a mi nyelvünk

*) *Marienburg Frigyes* kéziratai közt állítólag lett volna egy értekezés, a mely a magy. nyelv német elemeivel foglalkozik. Hasztalan kerestem.

régi német jövevényszavai szorosan összefüggnek a XI., XII. századi telepítési mozgalmakkal. S itt újból aztán azt a kérdést vetettem fel, vajjon a nyelvkincsben kimutatható-e az, a mit a helynevek alapján pl. *Szatmár*-ra be lehet bizonyítani, hogy itt régi germán VIII., IX. század előtti német helynévvel van dolgunk (Korr. XIX, 134). Kisch értekezése nélkül nem tudtam volna magamnak annyira mennyire tiszta, világos képet alkotni nyelvünk szókincsének egyik fontos rétegéről.

A Kisch-féle úgyszólván statisztikai összehasonlítás maga világosan tesz tanúbizonytságot arról, hogy 1. A hangtan, különösen pedig egy csomó tájszóbeli egyezés kétségtelenül bizonyítja, hogy a besztercei, tehát éjszaki erdélyi szász nyelvjárás középfrank dialektus; 2. A besztercei szász nyelvjárás a középfrank nyelvjárás moselfrank részével, még pedig a Rajna balparti részének nyelvével mind a consonantismust, mind pedig a vocalismust illetőleg annyira egyezik, hogy a kettőnek egykori ugyanazonossága magából a tényfelsorolásból folyik.

E második ponthoz már itt is meg kell jegyezni, hogy a besztercei szász, tehát éjszaki erd. szász nyelvjárás épen a vokalizmust illetőleg volt vitatárgya. E nyelvjárás vocalismusa ugyanis a legfelénemete-sebb. Olyan nézet is volt az irodalomban, hogy ez a besztercei szász mintegy átmenet a szepesi szászhoz. Kisch és Lumtzer értekezéséből következik, hogy e nézet nem eléggé körültekintő vizsgálódáson alapult.

Míg *Kisch* a mai besztercei és Mosel folyó vidéki élő nyelvjárásokat hasonlította össze, addig *Keintzel* már jóval régebben nyelvemlékek, okiratok stb. alapján nyelvtörténetileg is összehasonlította a középfrank és az erd. szász nyelv XIII.—XVI. századi consonantismusát (Der Consonantismus des Mittelfränkischen verglichen mit dem des Siebenbürgisch-Sächsischen während des XIII. bis zum beginne des XVI. Jahrhunderts, Korrespondenzblatt VIII, 2). Főleg ennek az értekezésnek alapján foglalnak helyet az erdélyi szász nyelvjárások a német irodalomban a középfrankok közt (vö. Paul, Grundriss I, 540).

Ezt a tárgyat a szerző kibővítve, a multnak és a jelennek adataival, valamint az erdélyi szászok a szepesi szászhoz való viszonya tárgyalásával megszerezve újból megírta és a besztercei ág. ev. főgymnasium értesítőjében (1886/7): Über die Herkunft der Siebenbürger Sachsen czimvel közölte. Ez értekezés és Lumtzernek a szepesi szász leibiczi nyelvjárásról írt dolgozata nyomán fakadt vita (Keintzel és Scheiner közt, Korrespondenzblatt XIX.) az eddigi gyérszavú nyelvény alapján megállapította, hogy a szepesi szász nyelv nem középfrank, hanem keleti közép-német dialektus. A pontos határolás azonban, nem lévén elegendő anyag, ma még a szepesi szásztságot illetőleg lehetetlen; Schröer és Lumtzer gyűjtéseiből csak az világlik ki, hogy a szepesi szász nyelv középfrankságáról beszélni nem lehet. Más kérdés, mit szól ehhez a szep.

szász nyelv története. Itt még teljesen töretlen talajon mozgunk. Van ugyan két szótári emlékünk is e téren, mindkettő azonban kiaknázatlan. Az egyik a podolini születésű Semftleben Zsigmond lőcsei altalista XV. század végéről való alphabetikus latin-német szótára, a mely — a mint alkalmam volt a gyulafehérvári gróf Batthyány-könyvtárban erről meggyőződni, szepesi szász nyelvemlék (leírását lásd az 1882. Kalauz II : 47 alatt). A vaskos opus ma is felhasználatlan. A másik szójegyzék a Schröerkiadta «Lateinisch-deutsches Vocabular» (pozsonyi reáliskola 1859. évi értesítő) a XV. századból. E szójegyzékben levő cseh-tót beírás, valamint az, hogy ugyancsak Pozsonyban találtak egy latin-cseh verses u. n. Vocabularium Posonienset (kiadta Menčik Ferd. Prága 1892), bizonyítja, hogy Schröer helyes nyomon jár, mikor e szótárban (alphabetikus) hazai nyelvemléket lát. Schröer azt is vitatja, hogy e szótár szepesi szász nyelvemlék. A «*dy ochssen, buechse*» adatok mellett (ma szep. sz. *x*, ujfn. *chs* : *ox* : ochs, *flogs* : flachs) azonban találunk *wopinhus*-t, *twingin*-t, pedig szókezdő *t*-nek *z*-a mai megfelelő a szep. szászban. A szepesi szász nyelvnek ez emlékek alapján való történeti vizsgálata, párosulva a népnyelvivel mindenesetre végeredményben igazolni fogja azt a ma még csak feltételezett tanítást, hogy a szepesi szász mint keleti középnémet nyelvjárás a felső szászhoz, illetve a sziléziaihoz csatlakozik szorosabban.

E hosszabb kitérés után visszatérek Keintzel munkáira s röviden e két tételbe foglalom össze kutatása eredményeit:

1. Az Erdélybe a XII., XIII. században bevándorolt németek azt a középfrank nyelvjárást beszélték, a melynek legéjszakibb pontja Düsseldorf, déli Trier, keleti a Sieg folyó forrásai. E pont szerint tehát az erdélyi szászok a mai középfrank nyelvjárás mindkét alnyelvjárásából valók (ripuári és moselfrank); 2. A XII., XIII. századi bevándorlók közt elenyésző csekély számban lehetett alsófrank (Flandria, Belgium, Németalföld) vagy alnémet elem.

Szorosan az eredet kérdésével foglalkozik még két értekezés. Mindkettő Scheinertől való. Az egyik az Archiv 28, 75—108. lapján jelent meg (Wredes Berichte über G. Wenker's Sprachatlas des Deutschen Reichs und unsere Dialektforschung, mappával; ezt közöltem én is az értekezések XVII, 4-ben); a másik, a mely az elsőnek kivonata s az itt megjelenő térképpel együtt népszerűen mondja el a dolgokat, a Bilder aus der vaterländischen Geschichte -- cz. vállalat II. kötetében látott napvilágot. — Az itt közölt térképen látható, mi a középfrank terület. Ez a terület az, a melyet *wasser* : water és a *wat* : was (az az a dentalis tenius germ. *t*-re van alapítva) linea határol, s a mely terület körülbelül Berleburgnál találkozik. Ez a terület nyelvileg két részre oszlik, az egyik a ripuári, a másik a moselfrank. Nyelvileg e kettő közt a határt az ófn. közepfn. *î*, *û* adja meg. A déli középfrank a kfn. *î* helyén diphthongust

területnek is a Luxemburg felé eső része, Mosel folyam vidéke volt az a hely, a honnan a főtömegnek jönnie kellett s nem például a Westerwald vagy a Lahn folyó vidékéről.

Scheinernek kiváló philologiai akribiával, nagy tudással megírt dolgai azonban nem tudtak engem arról meggyőzni, hogy a XII. századi kivándorlók csakis déli középf Frankok (moselfrankok) voltak. A főtömegről, a mely kivándorolt, kétségtelenül áll, hogy moselfrank területről jött. Az az erdélyi nyelvjárascsoport azonban, a mely a nyug. germ. *u-tr* előtt *o*-nak mondja (borger, t'orn; moselvidéki *u*, vö Kisch 22), a mely *nd*: *nk*-val él, a mi a Mosel vidékén ismeretlen, a mely ismeri a palatalisatiót (mel' : mile), szóközépi eredeti gutturálist (säken : suchen), az *i*, *ü* helyén egyszerű vokálist ejt, továbbá *-ken*-t bizonyos helyzetben *a-chen* helyén, *zwischen*-t : *zwischen* helyén, nem lehet Mosel folyam vidéki.

S ha már most mindezekhez hozzá veszem, hogy a magyar nyelv régi német szavai csakis ezekkel a XII. századi telepítésekkel függnek össze, okvetlen azt kell mondanom, hogy az erdélyi százság főtömege ugyan a Scheiner kimutatta vidékről jött, de kellett nem épen elenyésző számmal a ripuári, sőt alnémet területről is jönniök. Én tehát nem látom megdöntve a Keintzel tételét ma sem. És itt önkénytelenül is a német lovagrend bárczasági telepítéseire gondol az ember, hogy talán azok is hagyhattak valamelyest nyomot a magukkal hozott lakossággal a mai erd. szász nyelvben.

Eddig az eredet kérdésére vonatkozó munkákról szóltam. Most a speciális erdélyi nyelvjárastanulmányokat említem meg. Az erdélyi szász nyelv három főnyelvjárásra oszlik : 1. Éjszaki : Besztercze és vidéke ; 2. Középső ; 3. Déli (Bárczaság). Ezek közül a legnagyobb a középső terület. E három nyelvjárás nem áll és nem állt egymással soha nyelvterületi összefüggésben. Mind a hármat egymástól az oláh s részben a magyar nyelvterület választja el. A mai kutatásoknak épen az a hibája, hogy e három, eredetre mindenesetre különböző terület nyelvét egy szempont alá fogják, pedig a mai egységet csakis az évszázadokon át történt együttes élet (a milyen pl. a vallási élet) hozta létre.

Korántsem ismerjük e nyelvjárásokat pontosan. Phonetikus iskolázottsággal eddig csak a medgyesi nyelvjárás van feldolgozva (Scheiner értekezése); a beszterceit dolgozta fel Kisch, míg ellenben Keintzeltől való a «Lautlehre der Mundarten von Bistritz und Sächsisch-Regen (Archiv 26) című tanulmány. Az összes erdélyi szász nyelvjárásokat magában foglaló, e nyelvjárások hang- és alaktanát systematikusan tárgyaló munka Scheiner Andrástól való (Die Mundart der Siebenbürger Sachsen, Stuttgart 1895). Scheiner a Verein für siebenbürgische Landeskunde anyagi támogatásával e munkájához anyaggyűjtés szempontjából összejárt egy csomó erdélyi szász falut. Tanulmányának

eredménye az idézett munka. Evvel a munkával és az Archiv 28, 75—108. lapjain (Wredes Berichte über G. Wenkers Sprachatlas des Deutschen Reiches und unsere Dialektforschung), valamint a Bilder aus der vaterländischen Geschichte II. 403—423. lapján közölt tanulmányával és mappával is végtelen becses szolgálatot tett a szerző. Néhány részlettanulmány, a melyen a «Zur Geschichte der siebenbürgischen Vokalismus», vagy a «Die siebenbürgische Vokalkürzung» (*Philologische Studien* (1896) cz. alatt megjelent ünnepi kiadványban) zárják be az erdélyi szászok szakavatott, systematikus nyelvjárás tanulmányozását.*)

II. Szótári munkálat.

Az erdélyi szász szókincs összegyűjtésének s ez anyag szótárban való feldolgozásnak meglehetősen nagy története van. A dolog iránt mélyebben érdeklődőt Schullerus dolgozatára utasítom (Die Vorgeschichte des siebenbürgisch-deutschen Wörterbuchs), magam megelégszem azzal, hogy rámutatok e szókincs néhány érdekesebb jelenségére s elmondom az ügy történetét a jelenben.

Az erdélyi szászok Magyarországra való jövelete útjáról az a nézet van elfogadva, hogy Szilézián át a Jablunkai-szoroson keresztül a Vág folyó mentében vonultak új hazájukba. E vándorlás eltarthatott vagy három esztendeig (v. ö. Korrespondenzblatt XIX, 131). Én azt hiszem, e nézetet meg lehet majd támogatni szókincsbeli adatokkal is, bár az itt felhozandó egy szó még semmitse bizonyított. A beszt. szász *fēlfes* [korb aus haselruten (< mhd. *fēlwe* + *vaz*), *fēlpas* (in Regen geflochtener korb, in Bistritz *fēlfes* (mhd. *fēlwe* + *vaz*). Festgabe der stad Bistritz 52 hess. siegfolyóm., westerwaldi *fēlwes* (aus ruten geflochtener korb mit zwei griffen, Kisch Bistr. Ma. 33; Heinzerling] szóról Kischnél azt olvassuk, hogy «ein interessantes Wort, das sich in dieser Form und Bedeutung sonst kaum findet». A szó azonban meg van a tótban *filpas* (opálka, totiž loubkova aneb proutěná pletenina, v jakové se prst, mova a j. nosi, Záthurecký, Slovenská příslovi, pořekadla, a úslovi k 88 lp.). *filpas* (nagy, vesszőkből font kosár, a melyben marhának takarmányt hordanak, Szarvas Békésm.) alakban s mint értesülők, megvan a szepesi tótban és szászban is (Weber Rudolf). Én e gazdasági szóban annak az emléket látom, hogy az erdélyi szászok marháikkal a tótok lakta vidéken keresztül hosszabb időn át vonultak.***) Egy adat azonban semmit se bizonyít, s így várjuk a teljes szókincsset, hátha tudunk más megerősítő adatokat is.

*) A Korrespondenzblatt minden egyes idevágó cikkelyét itt nem részletezem.

**) A *filpas*, ném. *fēlfes* etymológiája teljesen homályos. A Kisché is csak tapogatózás.

Egy másik fontos kérdésre is várok feleletet ez erdélyi szász szó-kincs tárházától majd. Nem ugyan döntő feleletet, de hát egy-egy kérdésnél mind a negatív, mind pedig a pozitív bizonyítékok igen is sokat érők. Meitzen írja egy helyütt a következőket: «Abgesehen von den schon während der Karolingerzeit in der Hauptsache deutsch gewordenen Landschaften an der Leitha und Raab lässt sich annehmen, dass ganz Ungarn beim Erscheinen Árpáds slawisch war. Selbst von Siebenbürgen muss dies gelten (Korrespondenzblatt XIX : 140).» Nincs itt a helye, hogy Meitzen ez állítása ellen egészben véve, a mennyiben az t. i. a honfoglalás idejének nemzetiségi viszonyaira vonatkozik, ellentmondjak. Egyelőre be kell várunk, míg az egész erdélyi szász szókincset előttünk fogjuk találni. Addig én csak azt emelem ki, hogy nézetem szerint van az erdélyi szászban olyan Erdélyben, nem az oláh nyelvből felvett szláv jövevényszó, a mely kétségtelenül igazolja, hogy az erdélyi szászok szlávokkal itt e hazában érintkeztek. Ezek a szlávok nézetem szerint csakis az erdélyi bolgárok voltak, a kik IV. Béla idejében vándorolhattak hazánkba, s a kiket az erd. szászok a XVI. században a reformáció hiveivé térítettek. Ezeknek a bolgároknak a nyelvéről tudjuk, hogy az óbolg. **А** (ē) náluk *in* (v. ö. szinte: *сѣто*, poszinte: *носѣте*, Miklos. Denkschriften VII : 106. 141.)-nek is hangzott, az **М** pedig *an*, *am*-nak (esetleg *on*, *om*-nak is). Az erdélyi szászban van egy szó, a mely mindedig helytelenül volt megvilágítva s a mely ide, ehhez a szláv hatás kérdéséhez tartozik. Ez a szó a *kint*, többes *kintən*. Wolff János hagyatékából e szónak a következő erdélyi szász jelentései vannak közölve (v. ö. Archiv 27 : 617. 618. Schullerus: Vorgeschichte 35 *kint*: ofenwinkel): 1. der hinterste raum des herdes unter dem kachelofen, der der feuerstatt gegenüber liegende herdwinkel; 2. die stelle im backofen, wohin vor dem einschessen des brates die glühenden kohlen geschoben werden, der winkel rechts vom ofenloch; 3. *kint* soll im Burzenland, ich weiss nicht wo (Wolff a Bárczaságon a helyet nem tudja, a hol használják), die *b a c h - f l u s s k r ü m m u n g* heissen; 4. in Weisskirch bei Reps nennt man *kint* jede bergspitze, zu welcher die bergseiten wie seiten einer pyramide aufsteigen; 5. nach einer mittheilung wird in Zeiden der mundwinkel *kint* genannt. Ez öt jelentés tehát: 1. kemence möge, 2. kemence padkája, 3. folyó-, patakiszög, 4. két hegy alkotta völgy, zugoly, 5. mundwinkel. Wolff cikkében megpróbálja a szó etymológiáját is megírni, de kalandozásában nem kísérem. Egyszerűen azt írom ide, hogy az erdélyi szász *kint* az óbolg. *kontъ* (winkel, v. ö. Miklosich EtymWb.) átvevése, a melyből a magyar *kuczkó* (v. ö. magy. *kutlik*, *kutyik*, *kútyika*, *kuczik* MTsz.) is való. Az erd. szász *kint* ötféle jelentése mind megvan az óbolg. *kontъ* szónál is. Csak a tót nyelv *kút* (óbolg. **М**---tót *u* szavát idézem itt. A tót *kút* (kutka stb.) jelent szögletet, tűzhelyet a

szögletben; szájszél (mundwinkel, v. ö. pl. tót vyhnitie kutiki: kipállott szájszeglet, szájszél); helynevekben pedig folyó, patak kanyarulata által bekerített földterületet, szöget (v. ö. Szarvason: irminski kút: örmény zug). Ezek a jelentések megvannak a többi szláv nyelvekben is s nem az a kérdés tárgya, egy-e az erd. szász *kint* az óbolg. *konti*-al, hanem az, mikép magyarazódik az óbolg. *ṡ* helyén fellépő *in*. Az óbolg. *ṡ* helyén fellépő *in*-t pontosan nem tudom megmagyarázni, nézetem szerint azonban a szó középbolgár nyelvi átvétel. Az adat megérdemli azt, hogy az erdélyi szász szókinész tárházát minél nagyobb érdeklődéssel várjuk.

Az erdélyi szász szótárírás azonban a multa nézve is magyar irodalmi szempontból is végtelen becses. A mi Besztercezi szójegyzékünket tudvalevőleg Besztercén találta Berger Adolf. Kulturhistoriai szempontból már most becses tudnunk, hogy Seraphin Brassóban szintén talált egy latin-német XV. századi «*vocabularius rerum*»-ot, a mely határozottan erdélyi szász ember leírása (v. ö. Archiv 26, 60 és Korrespondenzblatt XVIII, 42). Ez a szótár is a középkori hasonló latin *vocabularius rerum*-oknak a másolata, a mint azok a miéink is latin részükben.*) Az erdélyi szász nyelv tájszótárában persze ezek a nyelvtörténeti adatok nem lesznek benn, valószínű azonban, hogy egyszer sorát kerítik annak is, hogy nyelvtörténeti szótárt is szerkesztenek a szászok.

S ezen előzetes megjegyzések után, a melyekben az erdélyi szász szókinész fontosságáról magyar nyelvi szempontból egy pár példán akartam értekezni, lássuk az erd. tájszótár ügyének jelen állását.

A hangyaszorgalmú Wolff János kezéből a tollat 1893 decz. 30-án ütötte ki a halál (született 1844 jan. 12-én, v. ö. Archiv 17, 1). Az ő működésében látták a szászok annak a reményüknek is a teljesítőjét, a ki majd megalkotja a várva várt erd. szász tájszótárt. Hagyatékában (a hol többek közt egy kézirati dolgozat volt a magyar nyelv német elemeiről is) találtak egy olyan erdélyi szász tájnyelvi szóanyagot, hogy ezen az alapon sikeresen lehetett tovább építeni. S most építenek is, dolgoznak. A Verein für siebenbürgische Landeskunde vette kezébe az ügyet, bizottságot küldött ki s már az 1896 aug. 15-én tartott ülésén Schullerus Adolf a bizottság működéséről be is számolhatott (v. ö. Korrespondenzblatt XX, 97). Az ügy érdekében a lehető legnagyobb mozgalmat fejt ki e bizottság. Lelkesítő szavával, munkára hívó szózatával felkeresi a tanítókat, tanárokat, papokat, papnékat, szóval a szászszág minden rétegét; mindnyájuk érdeke közös érdek. Nem részletezem azt

*) Itt említtem meg, hogy a Batthyány-könyvtár Indexe említ egy XV. századi kézirati latin-szláv szótárt. A szláv tudósok azt hiszik, hogy ennek anyagát az erdélyi bolgár nyelv szolgáltatta. A szótárt nem láthatam s így nem tudok róla véleményt mondani.

a sok felolvasást, cikket, a melyeket a tájszótár ügyében kiadtak (v. ö. Sieb. deutsch. Tageblatt XXIII. évf. márcz. 13., jun. 23.). Csak azt foglalom össze röviden, mit s hogyan gyűjtenek.

1. Az erdélyi szász szótár a lehetőségig magában fogja foglalni az egész erdélyi szász nyelvyanyagot, tehát nem pusztán a tájnyelvi anyagot.

2. Az erd. szász nyelv szótárához az alap a Wolff-féle gyűjtés. Tudva azonban azt, mily fontos szerepe van egy-egy szó geographiai elterjedésének, a bizottság a gyűjtést minél több ember belevonásával végezteti. A gyűjtésre felhasználják — előzetes betanítás után — a szász tanítóképző 4 éves abituriciens növendékeit is. A systematikus munka érdekében a bizottság több erdélyi szászoktól is lakott városban bizalmi férfiakat választ, a kik az esetleges utasításokat ott a vidékübelieknek megadják. Hogy mit és hogyan kell gyűjteni, abból a következőket emelem ki:

a) A szavakat mindenki — a szerkesztőbizottságtól kérendő czédulákra — úgy írja fel, a mint épen a legjobban tudja. A szerkesztő bizottság azonban kéri, hogy a hangokat és a hangsúlyt a lehetőségig pontosan jelöljék meg a gyűjtők.

β) Magyar vagy oláh jövevényszóknál a bizottság pontos választ kér arra, vajjon az illető szók rendes beszédben vagy pedig csak felindulásban mondatnak.

γ) A gyűjtők ne csak a «különösségeket» gyűjtsék, hanem lehetőleg aknázzák ki az egész szókincset.

δ) A becézgető nevek, keresztnevek pontosan gyűjtendőek.

A szerkesztőbizottság (Roth, Scheiner, Schullerus) arról, hogy a szótár mikép legyen berendezve, mennyire kell tekintetbe venni a nyelvtörténetet, etymológiát stb. benne, mind arról később fog határozni. Én ezekhez a dolgokhoz csak azt szeretném megjegyezni, hogy egy-egy nehezebben körülírható népies tárgynál, eszköznél vegye tekintetbe a szerkesztőség a leíró néprajzot is. Egy ilyen nehezebben leírható tárgyat kis rajz alakjában mellékeltesse a szerkesztőbizottság a cikkbe. Az ilyen rajzok, a mint azt Bartoš morvaországi cseh gyűjtéseiből tudjuk, végtelen becses szolgálatot tesznek. Milyen jó volna, ha a magy. Tájszótárból rajzok útján megtudnók pl. azt, mi a különbség az *ibrik*, *korsó*, *kanna*, *fazék* közt vagy a *kámkötés*, *gúzskötés*, *farkaskötés* közt. A pusztá leírás szemléltetés nélkül, bármennyire is hű, sohase lehet olyan világos, mint egy a cikk mellé ékelt kis rajz.

A másik, a mit a Tájszótárba fel szeretnék vétetni, a helynevek (esetleg dülők stb.) népies elnevezései. Besztercze vidéke tudvalevőleg Nösner Land s ilyen helynév a Moselvidéken is van (Kisch). A kutatásnál a helynevek igen fontosak, csak csinján kell velük bánni. Wolff János e téren is példát mutatott. Az az egy tény pl., hogy a Bérczaság-

ban megtelepedett német lovagrend első vára Marienburg volt s hogy Magyarországból rövid 12 évi működés után Poroszországba vonulva itt szintén az első váruk Marienburg, tanúsítja, hogy telepítéskor nemcsak marháját, vagyonát viszi a telepes új hazába, hanem helynévkészlete egy részét is. Így tett az ergelyi szász is (l. Wolff I., Die deutschen Dorfsnamen in Siebenbürgen). S ennek kapcsán magyar analogiára hivatkozom. A Moldvába, s innen Bukovinába szakadt magyarságról az a nézet, — s ezt vallja e sorok írója is, — hogy a székelységből a huszita mozgalmak idején szakadt ki. E nézet oly kevés tényre épít, a milyen pl. az a kétes értékű dolog, hogy a moldvai csángók nyelvében nincs Magyarországon átvett német jövevényszó. Szerencsének tartom, hogy van magyar nyelvű lakosság e hazán kívül. Egy ilyen akár kivándorolt, akár ott kinn maradt nyelv vizsgálatán meg lehet alkotni az összehasonlító nyelvjárástanulmányozási módszert. S e vizsgálatnál például szolgálhat az erdélyi szász nyelvi kutatás. Nyelvi térképekkel, szögeographiai bizonyításokkal, helynévérvekkkel e kérdést meg lehet oldani. Hiszen ma már olyan nézetet is olvashattunk — s sajnos, megint külföldi irodalomban — hogy e moldvai csángóság helyneveivel egyetemben jász-alán (Lamanský, Ivjestija).

Ismertetésem végén újból is kiemelem, hogy az erdélyi szászok nyelvészeti munkássága a legszigorúbb, az igazság megtalálásához a legbiztosabban vezető módszerrel dolgozik, ez a módszer: a szigorú megfigyelés, a tényeknek a legnagyobb aprólékosáig való csoportosítása minden nyelvi téren.

MELICH JÁNOS.

HAZAI IRODALOM.

A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában.

Irta *dr. Fináczy Ernő*. Első kötet. 1740--1773. Budapest. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. 1899. 8r. VIII, 1, 449. l.

E művet ismertetni folyóiratunk hasábjain kétszeres tisztünk. Egyfelől, mert a magyar műveltség történetét figyelemmel kísérni különben is feladatunk; másfelől a magyar iskolai élet multja bizonyára minden olvasónkat érdekli, a ki a jelent nem elszigetelten nézi, hanem mint a fejlődés folyamatának egy pontját. Ide járul, hogy e műben nemcsak a közoktatás újabb korszakának legfontosabb korszaka tárul elénk összes küzdelmeivel és eredményeivel: hanem a magyar szellemi élet haladása általában is több oldalról megelevenül. Mert Fináczy igen körültekintő felfogással kimélyíti a közoktatás hátterét úgy, hogy majd semmit sem

hagy figyelmen kívül, a mi az iskolák szervezetének s belső világának átalakulására hatással volt, vagy azt magyarázhatja. Úgy tetszik azonban, hogy a mű szerkezetének különben könnyen áttekinthető világossága csak nyert volna azzal, ha a szerző előbb az iskolai élet háttérét, a köz-művelődés általános képét rajzolja meg keretül s ebbe állítja, mint közép-pontba azon kísérletek történetét, a melyeket az iskolai ügy rendezésére III. Károly és Mária Terézia tettek. Így a mű első részének harmadik és negyedik fejezete, a mely a külföld szellemi mozgalmainak köz-művelődésünkre való hatását s a könyvrevíziót tárgyalja, megelőzte volna az első fejezetet, a tanügy rendezésének első kísérleteiről szóló részt. A történeti nyomozás rendszere élénkebb és bizonyos tekintetben természetesebb is lett volna így.

Az olvasó mintegy önkénytelenül érdeklődik azon kérdés iránt: vajjon az iskolák felügyeleti joga miként válik általános elvvé oly körülmények között, a melyek a felekezeti szűk körét nem tágítani, hanem lehetőleg még összébbvonni törekedtek.

Fináczy a közállapotokat épen olyan eleven színekkel rajzolja, mint a mily jól megőrzi pártatlan, igazságos ítéletét. Ezt pedig csak úgy tehette, hogy gazdag adatgyűjteményeinek forrásából minden egyes kérdést a maga egészében vett fontolóra; meglátta s mérlegelte az iskolák s a velük kapcsolatos szellemi életnek összes fontos tényezőit, a melyek az átalakulás vegyi folyamatában hatékonyaknak bizonyultak. Bár könyve első részében, a mely a régi rendszer uralmával foglalkozik, a dolog természetete szerint nagy vonásokkal rajzol, sehol sem fölszínés vagy sekélyes. Mindenütt eltalálja, mikép illeszse az inkább vagy kevésbé jellemző adatokat az általános keretbe; hol kell részletesebben fejtegetnie, hol elégedhetik meg — úgyszólván — a kérdés mellékes érintésével.

A könyv első részében az általános művelődés szempontjából leg-tanulságosabbak azon fejezetek, a melyek a protestáns ifjak külföldi utazására s a szigorú censurára vonatkoznak. Mily rendkívüli szívósságnak kellett a magyar fajban lennie, hogy átélhette a zaklatásnak és elnyomatásnak azokat az éveit is, a melyek III. Károly uralkodásának második és Mária Terézia uralkodásának kivált első felében súlyosodtak a szellemre. Ezer akadályt gördítettek a protestáns ifjak tudásvágyának kielégíthetése elébe; gátolták a külföldre menetelben s lefoglalták könyveiket, a melyeket magukkal akartak hozni. De azért az önkényuralom még sem nyomhatta el a szellemek röptét; békóba verhette ideig-óráig: de a kitarítás és erős akarat még sem csüggedt. Feltűnő, hogy a bécsi censura sokkal engedékenyebb, mint a pozsonyi. Erre nemcsak a XVIII. században, hanem a XIX-ben is van példa. Nem csuda, hogy a kancellária maga kéri Mária Teréziát, hogy a magyarországi censura ügyeit bízsa a bécsi könyvvizsgáló hivatalra. A protestánsok maguk is hasonló kérelmet

intéznek a királynőhöz 1769-ben, a mi fölötte jellemző. Fináczy a magyar censurának XVIII. századbeli történetére oly éles világot vet, a melyet alig találunk egyetlen könyvben is. Nem egy helyt apróra veszi az adatokat s a censor munkájának megdöbbentő hatását szinte kézzelfoghatólag feltünteti.

Az első rész utolsó fejezete átvezet bennünket a mű tulajdonképeni tárgyához: milyen volt a közoktatás állapota egészen a *Ratio educationis* megalkotásáig. Itt első sorban a jezsuiták iskoláival foglalkozik. Nem annyira történeti egymásutánban vizsgálja az iskolai élet fejlődését (hisz a jezsuiták rendszere az alatt az idő alatt elég kevés változást mutat), mint inkább egy bizonyos időpontban tekint szét egész közoktatásügyünkön. Fölveszi az 1766-ik esztendő s az ez évben végrehajtott nyomozás hivatalos adataiból alkot egységes képet. Hány helyen tanítottak ekkor a jezsuiták, milyen gymnasiumokban s egyetemen; mi volt a tananyag, mit tartottak legfőként fontosnak; milyen kivételt tettek a vagyonos ifjúval a convictusokban s miféle melléktárgyakat tanítottak azoknak; milyen szervezete volt az iskoláknak; milyen módszeres utasítások szabták meg a jezsuita tanárok működését, s milyen iskolai könyvek voltak, stb.: e kérdésekre Fináczy könyve mindenütt beható feleletet ad. De nemcsak adatait beszéli: a jezsuiták iskoláira, tanításuk módjára vonatkozó sok különféle ítélet mellett is megőrzi önállóságát s az igazságos bíró érzékét sehol sem engedni eltompíttatni vagy megbéníttatni önmagában. Érzékeny mérlegre teszi tanításuk módszerének s eredményeinek előnyeit s káros hatását és bátran megmondja, a mit igaznak vél s a minnek igazságáról az olvasót is könnyen meggyőzi. Talán sehol sem mélyed a szerző úgy tárgyába, mint itt; noha írói erényei közé tartozik, hogy minden fölvetett kérdést alaposan vizsgál, lényegében és vonatkozásaiban; de a jezsuitákra nézve különösen részletes és beható a tárgyalása úgy az iskolák szervezetét, mint a tanítás menetét illetőleg. Nem ismerünk könyvet, a melyből könynyebben és helyesebben, egyszersmind határozottabb vonásokkal alkothatna az olvasó magának képet a jezsuiták módszeréről, mint e szóban levő. Nemcsak iskolai könyveiket, olvasmányaikát látja tisztán, hanem a tanulók írásbeli feladatait is úgy, mintha csak a gymnasium minden osztályából előtte volna egy régi dolgozat, a mely önmagát magyarázná. Nem habozik a szerző kimondani s többször ismételni, hogy a latin nyelvet valóban jól tanították a jezsuiták: «A nyelv és stíl elsajátítására szolgáló egyetlen utat-módot sem hanyagoltak el s minden időkre példát adtak, hogy a nyelvi képzés célját sok emlézés, sok olvasás, sok írás nélkül elérni nem lehet.» Tökéletesen osztozunk az író felfogásában, a mely szerint a jezsuiták tanítását megítéli. Ők első sorban nem tanításra hívatják, hanem térítésre. S épen ez volt később is hibájuk; azért nem tudtak igazában a haladó idők szelleméhez alkalmazkodni.

Fölötte érdekes, a mit Fináczy a jezsuiták drámáira vonatkozólag elmond. 1740-től 1772-ig tizenkét gymnasium évkönyvéből hatszázhuszonegy dráma címét sikerült kijegyeznie, a miből — talán némi nagyítással — azt következteti, hogy a XVII. és XVIII. században tízezerre tehető az iskolai színjátékok száma s ötezerre az egymástól különböző daraboké. Bayer Józseffel szemben igazat kell adnunk a szerzőnek, hogy ez iskolai színjátékok igen kevés kivétellel latin nyelvűek és csak 1753-tól kezdenek magyarosodni, de csak úgy, hogy a magyar nyelvű színjátékok mintegy négy százalékra tehetőek.

A jezsuita iskolák mellett vizsgálat alá veszi Fináczy a piaristák és pálosok iskoláit is, kimutatván, miben egyeztek meg azokkal s miben különböztek azoktól. A különbség leginkább a realiak tanításában gyökeresik. A piaristák tanítása egészben véve bizonyos haladást mutat a jezsuitakéhoz képest, minek oka — mint a szerző máshol világosan kifejti — hogy a piaristák főadata a tanítás volt, nem pedig a tértítés, mint a jezsuitaké. Emezek viszont tanultak amazoktól a philosophia tanításában, mire nézve igen részletes adatokat talál e könyvben az olvasó. A görög katolikusok és görög keletiek iskoláira vonatkozólag szabatosabb fejtegetést jóformán szintén e műben olvasunk először.

A katolikusok jogi oktatását külön fejezetben tárgyalja szerző úgy a nagyszombati egyetemet, mint a pesti jogi iskolát és az egri Foglár-féle intézetet illetőleg. Különösen nevezetes a pesti jogi iskola rövid története, a melyről eddig semmi tudomásunk sem volt; Fináczy hiteles adatokból mutatja ki, hogy Pest városa 1757-ben külön királyi engedéllyel tanszéket alapított a polgári és egyházjog számára. A tanfolyam három éves volt. 1770-ig működött ez intézet s akkor nyomtalanul eltűnt.

A második résznek egy-egy fejezete részint a katolikus convictusokról, seminariumokról és árvaházakról, részint a protestánsok iskoláiról számol be. Amazokat számra nézve is megállapítja, emezek közül pedig csak a főbbeket tárgyalja, mivel az összes protestáns iskolák jellegét kimutatni egyáltalán nem volt lehetséges. Azonban a tanítás és nevelés főbb módját biztos adatok alapján állapította meg itt is és ügyet vetett arra az alig észrevehető, csak hatásaiból ismert közszellemre is, a melyről Besseney és Kazinczy emlékeznek mint a puritán erkölcsiség oltalmazójáról s az előretörekvés hathatós ösztönzéséről. Könnyen észreveszi a szerző, mily tág tér nyílt ez iskolákban a tanár egyénisége érvényesülésének, s mennyire rányomta bélyegét erre vagy arra az intézetre egyik-másik tudós tanár.

Az elemi tanítás állapotáról talán legnehezebb volt hű képet mutatnia. Az iskolák elrendezése, a tanítás anyaga kevés jelentésből tűnik ki; a tanítás menetére nézve pedig csak egy biztos adata volt a szerzőnek, s így e kérdést legkevésbé tisztázhatta. Ellenben a szempezi gaz-

dasági tanintézetnek s a selmeczi bányásziskolának kezdetbeli törekvéseit annál pontosabban megfigyelhette.

A mű harmadik része az új szellem ébredésének történetével foglalkozik. Megjelöli a szerző: hol és mikor fogant meg az eszme, a mely a tanítás ügyét az állami kormányzat elsőrangú tényezőjévé tette; hogyan terjedt a francia felfogás más nemzetekhez s Ausztriából hozzánk is; ki volt ez eszmének főterjesztője, s mikép vette Mária Terézia kormánya gondjai közé úgy, hogy az újabb idők haladásának biztos alapot rakjon. De mielőtt az eszmék ide érlelődtek: még előbb Barkóczy primásnak úgynevezett provizóriumáról, a tanulmányi bizottság szervezéséről s az országos reformkísérletekről értekezik kimerítőleg. Mindenütt feltünteti a hatás tényezőit, a «közös birodalom» eszméjének irányzatát, a mely a reform-kísérletekből lépten-nyomon kiderül. Ha a mű derekában az iskolák állapotát inkább egy biztos pontról tekinti a szerző: itt a fejlődés folyamatát a maga egymásutánjában vizsgálja gazdag levéltári források után, a melyeket a tárgyába elmélyedő tudós igazi lelkesülésével s ritka szorgalmával gyűjtött össze s használt fel céljára. Általában Fináczy épen oly sokoldalú kutató, mint a mily ügyes feldolgozó. Adatairól mindenütt pontosan számot ad és semmit sem állít alapos kritika nélkül. Előadása világos és szabatos. A történeti elbeszélést jól vegyíti a tárgyalás menetében a fejtegetéssel; nyelve könnyen folyó, sehol sem nehézkes.*)

A munkát nagy élvezettel és tanulsággal olvastuk. Csupán azt sajnáljuk, hogy az erdélyi iskolák története egészen hiányzik a műben. Nagyon óhajtjuk, hogy ha a *Ratio educationis* alapján szervezett új iskolák életét megírja a szerző, ezt a hiányt egy külön műben szintén pótolja; e munkára kiválóbb képességet és tanulmányt ez idő szerint aligha mutat más történetírónk.

VÁCZY JÁNOS.

*) Egy pár helyen vettük csak észre, hogy a szórend ellen vét; például: «Egy ízben nyíltan megmondja (Mária Terézia), hogy a bécsiekben jobban *bízik meg*, mint a pozsonyiakban»; e h. jobban *megbízik* (68. l.); «Nem állítom, hogy ez az osztályozás hajszálnyi pontossággal *felel meg* a valónak» (195. l.); e h. *megfelel*; «A szóban levő tanulmány magyar vagy latin nyelven is *adassék elő*» (346. l.); e h. «*előadassék*». Helytelen magyar kifejezés ez: «képesek vagyunk meghatározni az évet is, a mikor XIV. Kelemen a (Jézus-)társaságot feloszlatta, s a mikor a jezsuita iskolák megszűntek *lenni*» (349. l.); e h. megszűntek. Több helyen olvassuk ezt a kifejezést, a mely — sajnos — annyira divatos: «feltűnést kelt»; ennek a magyarban nincs értelme; valami feltűnik, vagy figyelmet kelt — ezt mondhatjuk; de *feltűnést kelteni*, ez magában merő képtelenség. — Ez apróságokat csak azért jegyeztük ide, mert Fináczy különben gondos stílista, és szeretnők, ha ily csekély hibák se rontanák a mű előadásának nyelvét.

Az æsthetika története. I. kötet. A görögök æsthetikája. A m. tud. akadémiától Gorove-díjjal jutalmazott pályamű. Írta *Jánosi Béla*. Budapest, 1899, a M. Tud. Akadémia kiadása.

Jánosi Bélának az akadémia kiadásában megjelent munkája első kötete ugyan az æsthetika-történetének, de azért önmagában is teljes mű, mert a korszak, a melyet tárgyal, nemcsak a nemzetek historiájában, hanem a gondolkodás történelmében is kerek, befejezett egész. Bátran beszélhetünk tehát erről a részről, mint önálló műről.

A classicus kor æsthetikai törekvései, összehasonlítva a modern szellemével, olyan egyszerűek; a fölvetett kérdések, ha *számukat* tekintve nem is maradnak el nagyon a Baumgarten föllépését követő időszak problémái mögött, fölfogásukban és megoldásukban — *terjedelmüket* tekintve olyan szegényesek: hogy az írónak, ha az ókor æsthetikáját fejtegeti és magyarázza, nem sokat kell vesződnie azzal a kérdéssel, mennyit vegyen az anyagból műve keretébe. Az æsthetikai gondolkodás egész anyaga tulajdonképen két nagy bölcselő irataiba van letéve; a mit az őket megelőző és követő korok föl tudnak mutatni, az első sorban csak mint az æsthetikai gondolkodásnak előleges tanulmányai, illetőleg utólagos hatásai érdekelnek bennünket. Platon és Aristoteles gondolatai, megjegyzései, meghatározásai szolgáltatják a tulajdonképeni anyagot, s az ő æsthetikai nézeteik is terjedelemre nézve oly keveset tesznek ki, részben oly töredékesek, hogy a történetíró mindent fölöllelhet, a mit az ókor æsthetikai törekvések terén teremthetett, még akkor is, ha mint Jánosi Béla is teszi, az æsthetika körébe fölveszszük az ókorban elhangzott poétikai és művészettörténeti itéleteket, a szónokoknak, költőknek, művészeknek részint gyakorlati, részint elméleti irányú megjegyzéseit. Mivel az anyag teljesen össze van gyűjtve, sőt részletesen föl is dolgozták, a *mit* kérdése nem okoz nehézséget és az írónak a főfeladata a *módszert* megállapítani, a melylyel az összegyűjtött anyagot rendezi és föl dolgozza.

A módszert a *cél* határozza meg, melyet az író munkája elé tűz, itt «a művelt magyar közönség igénye», mert a művelt közönségnek szánta szerényen Jánosi a munkáját. Hogy a magyar tudósok még mindig azzal a hiú reménnyel áltatják magukat, hogy a magyar közönség ilyen elvont munkát, akármilyen élvezetesen van is megírva, elolvas! Hiszen ezt a munkát pl. hiába adjuk akármilyen művelt ember kezébe, ha nincs philosophiai műveltsége, lehetetlen, hogy megértse. De különben is azt tartom, ne gondoljunk addig valamilyen tudományág *népszerűsítésére*, míg tudományosan meg nem vetettük az alapját. Az első követelés az, hogy a tudósok kezébe adjunk használható magyar munkát és csak ha már van az illető téren tudományos magyar munkásság, akkor gondol-

junk arra, hogy a magunk erejéből szerzett tudományt népszerűsítsük. Kár lett volna tehát a magyar szerzőnek népszerűen megírni az æsthetika történetét, mielőtt tudományosan megírták volna. Szerencsére ez a hiú remény nem vezet félre Jánosit, ha *szóval* a közönségnek szánta is munkáját, úgy írta meg, hogy a tudományos világ lássa a hasznát.

Az æsthetikai nézetek és vélemények ismertetésére két út állott az író előtt: kivonni sorjában az egyes írók æsthetikai műveinek tartalmát vagy összeállítani a különböző munkákban szétszórt gondolatokat tartalmi összefüggésük szerint. Jánosi ez utóbbi, fáradságosabb módot választotta, igen helyesen. A görög æsthetikusok nem rendszeres művekben fejtették ki gondolataikat, hanem elhintették a legváltozatosabb tartalmú munkáikba, úgy hogy gondolataikat a történetírónak magának kell csoportosítani, rendszerüket magának kell megkomponálni.

Az előbbi föladatnak lelkiismeretesen megfelel az író. Az egy tárgyra vonatkozó szétszórt véleményeket, töredékes nézeteket úgy fűzi egybe, hogy tiszta képet kapjunk, miként vélekedett arról a tárgyról az illető philosophus. Bőven, részletesen adja a szöveget, sokszor majdnem azt hiszszük, hogy összefüggő munka tartalmáról számol be, annyira egymáshoz simulnak az ő előadásában az eredeti eszméi. Elénk tárja az æsthetikusok gondolatait úgy, a mint ők megfogalmazták, de ügyesen, értelmesen kiszakítja az eredeti összefüggésből és új összefüggésben adja elő, nem az eredeti, esetlegesen. Talán azért, hogy így megkönnyítse a megértést, óvakodik annyira, hogy az æsthetikai nézeteket bírálat-tal kísérje, megmarad egyszerűen a tanult discret vezető szerepében, a ki, nem akar a maga tudományával csillogni, hanem engedi, hogy a beszélgető társai, a gondolkodók ragyogtassák a maguk tudományát, fényét. Megvan ennek a jó fele, különösen philosophiailag művelt olvasó számára, a ki maga is meg tudja ítélni, mennyi a haladás az új eszmékben a régihez képest, el tudja dönteni, megáll-e az okoskodás. De van más haszna is. Hogy ily módon mint egyszerű ismertető a gondolkodókat magukat beszélteti s ő legtöbbször nem szól közbe, nem válik egyhangúvá, nem itéli meg a görög philosophiát a XIX. század tudományán megerősödött ember szemével, és kizárja a lehetőséget, hogy tendenciosusan egy bizonyos álláspontról tárgyalja a jelenségeket.

De látjuk kárát is ennek a módszernek, nem ismerkedünk meg az író egyéniségével és mert az ókori író szava mellett nem halljuk a modern íróét, nem kapunk fölvilágosítást arról, mint viszonylik az ókor æsthetikája a modernhez, nem látjuk, mennyit használhatott föl a XIX. század æsthetikája a Krisztus előtti kor tudományából, különösen Aristotelesből. Lehet mértéket tartani, a folyton önmagát előtérbe toló bírálgatás és a pusztá ismertetés között ott van a különböző szempontokat kiemelő, megvilágító eljárás, mely egy-két vonással a mai fejlettebb

tudomány segítségével megállapítja, mennyi igazság és mélység van egy-egy új ítéletben, gondolatban. Erősen érezzük a kritikának hiányát ott, a hol minden főnakadás nélkül lehetett volna ítéletet mondani, mert a nézet helyessége vagy téves volta nagyon is szembeötlő, így pl. Platon és Plotinos idea-tanánál, vagy Aristotelesnél, mikor nem emeli ki, hogy a tragœdiának Aristoteles követelte kellékei közül egy részük csakugyan érinti a tragœdia lényegét (pathos, jellem, cselekvény), más részük csak technikai fontosságú (peripetia, sorsfordulat, felismerés).

Ez természetesen nem azt jelenti, hogy Jánosi mindig tartózkodik a kritikától, megesik többször, hogy nyilvánítja a maga véleményét (gyakran csak kérdő mondat alakjában), különösen olyankor, mikor az általános fölfogás már megegyezett valamilyen kérdésre nézve (a két nagy philosophus nézete Homerosról 152—153. l.; Aristoteles művészet-fölosztása 157. l.). Kevés kivétellel megnyugodhatunk ítéletében, higgadtan, elfogulatlanul bírál, csak néha esik tévedésbe, mint pl. ott, a hol Aristotelest rója meg, mert nem tud az abszolút széphez emelkedni (196. l.) és az általános összefoglalásban, a hol szintén Aristotelest róván meg, túlzásba esik és «szabadon teremtő phantasiáról» beszél (439. l.). Szerénységének kell betudnunk, hogy ismertetvén az Aristoteles katharsis elméletéről szóló nézeteket, sem nem csatlakozik valamelyikhez, sem összeegyeztetni nem próbálja az ellentétes véleményeket és «nem fejti ki, hogyan értette szerinte Aristoteles a művészetek hatása által való lelki tisztulást s hogyan kell nekünk azt fejlettebb psychológiánk alapján értelmeznünk».*) A katharsisról szóló rész — az ókori æsthetika legtöbbet vitatott és mégis leghomályosabb pontja — különben is gyöngé, nem tudja a két tragikus indulatot a félelmet és részvétet pontosan elkülöníteni, nem tudja összeilleszteni, harmoniába hozni Aristotelesnek különböző helyeken ejtett szavait. A félelmet eleinte egészen egoistikus érzésnek mondja, azt állítja, hogy magunkra vonatkozik («a félelem minket magunkat fenyeget . . . az embertársainkat fenyegető veszély meghat, de nem hoz ki sodrunkból» 268. l.), később pedig szónoki kérdés alakjában azt mondja, hogy másokat is félthetünk, másokért is aggódhatunk. (De hát szükséges-e, hogy a félelem reánk vonatkozzék? Nem félthetünk-e másokért? nem félthetünk-e másokat? 272. l.)

Ha megemlítjük még, hogy véleményünk szerint a szerző túlozza Platon hatását Aristotelesre az által, hogy direkt átvételt állapít meg philosophiájának *részleteiben* ott, a hol csak a gondolkodására gyakorolt hatást kellene kiemelni, és hogy sok olyan vonást Platonnak tud be, a mit Aristoteles a görög philosophiának, hogy úgy mondjuk, közkinccsé vált tételeiből vett át (szép és jó rokonsága, zene erkölcsi hatása, után-

*) Budapesti Szemle CI: 314. l. (1900. februári szám.)

zás elmélete 195. l.): körülbelül felsoroltuk azokat a részleteket, a melyekhez tárgyi tekintetben szó fér.*)

Megóvja az író a tévedésektől nagy jártassága a tárgyban egyfelől, másrészt tájékozottsága a philosophia kérdéseiben. Volt módjában az ókori philosophusok æsthetikai nézeteit, a művészeknek a szép megnyilatkozását illető megjegyzéseit áttanulmányozni és így az anyagot közvetlenül az eredeti munkákból merítette, maga az anyag pedig, mint fentebb említettük, épen nem terjedelmes, úgy hogy János mint komoly, lelkiismeretes munkás nemcsak földolgozhatta, hanem óvatosan, megfontoltan tárgyalhatta is. A másik tulajdonság, a miért elismerés illeti, hogy nem előzetes tanulmányok nélkül fogott a munkához, megismerkedett előbb a philosophiai problémákkal, azokkal a rendszerekkel és fogalmakkal, melyekből az æsthetikai nézetek sarjadztak. Æsthetikáról philosophiai jártasság nélkül nem lehet írni, különösen az ókoriról nem, a hol az æsthetika nem vált még külön tudományággá, mint mai nap, hanem integráló része volt a philosophiának, a hol tehát beleilleszkedett egy egységes philosophiai fölfogásba. Jánosnak nagy érdeme, hogy az ókori philosophusok rendszeréből nem tépi ki æsthetikájukat, hanem mindenütt megkísérti, különösen Sokratesnél és Platonnál, Aristotelesnél már kevésbbé kimutatni a szoros kapcsolatot philosophiai nézetük és æsthetikájuk között. Csak azt a két kifogást tenném, hogy a Bevezetésben, mikor az egymást fölváltó æsthetikai irányokról beszél (5. l.), megfeledekzik a legújabbról, a Guyau megalapította szocziális æsthetikáról, mely a Schiller-Grant Allen-féle «erőfölösleg» elve ellen keletkezett visszahatásképen az egyoldalú physiologiai æsthetikára. A másik megjegyzés a szép és jó összekapcsolására vonatkozik, a mely iránt Jánosnak nincs kellő érzéke, úgylátszik a saját æsthetikai fölfogásának nagyon is ellentmond és ezáltal ebben a tekintetben nem tud gondolkozásával beilleszkedni az ókoriakéba. Az áttekintésben (437. l.) megemlíti ugyan, hogy e két fogalmat a görög gondolkodás mindig közeli rokonnak tartotta, de az egyes elméletek tárgyalásánál inkább az illető philosophus egyéni nézetének tartja s nem meri kiemelni, hogy ez a kapcsolat nem esetleges, egyéni, hanem a görög szellemben gyökerezik a görög philosophiának egyik, hogy úgy mondjuk, alaptétele, mely egyesenes következménye a fölfogásuknak.

Ezek az elméleti részek az utószó állítása szerint művelődéstör-

*) Jegyzetben említem egy tárgyi tévedését. A 403. lapon Traianus diadalívének szobrászati díszéről beszél, pedig Traianus diadalíve ma már nincs meg, és az az állítás — úgy látszik erre czéloz — hogy a Constantinus diadalívének egyes domború művei Traianus diadalívéről valók, mese-

ténelmi háttérbe vannak állítva. Az a tizenhat lapnyi művelődéstörténelem, a mely két részletben (329—340. és 400—404. l.) a művészet hanyatlását illusztrálja, vonzóan összeállított bár vázlatos kép ugyan, de sajnos csak a későbbi koré, az æsthetikai gondolkodás föléledésétől egészen Aristoteles epigonjaiig hiányzik ez a háttér.

Legharmonikusabbak a Platonról szóló fejtegetéseknek fejezetei, különösen a művészetekről és azon jelentőségéről írott két fejezet, leg-egységesebb pedig Plutarchos æsthetikai tárgyalása, a hol egy rövid fejezet keretében tiszta képet kapunk az író æsthetikai gondolkodásáról.

De nem minden írónál nyújt ilyen egységes áttekinthető képet és ezt tartom a mű legnagyobb hibájának. Az olyan terjedelmes fejtegetéseknél, a milyennel Platon és Aristoteles működését kíséri (120 és 150 lap!), nemcsak a laikus, hanem még a szakember is megkívánja, hogy az ismertető, ha befejezte az egyes részletek tárgyalását, ha a sok, néhanéha ellentmondó æsthetikai megjegyzést bemutatta, foglalja már össze az írónak æsthetikai rendszerét, fejtse ki lényegét, a vezető eszmét, mely e sok egymás mögé helyezett kivonatos tételt átlengi. Modern æsthetikus az ilyen összetagolást megcsinálja maga, a régiek, nem lévén rendszeres æsthetikusok, rászorulnak, hogy mi alkossuk meg az ő rendszerüket s ha az ismertető ezt nem teszi, az olvasónak magának kell az eléje terjesztett adatok alapján ezt a munkát elvégeznie. Jánosi csak az analysist végzi el, szétbontja — hogy példaképen Platonnál maradjunk — a Hippiaszt, Phædrust, Phædont, Timæust, az Államot stb., hogy tisztán láthassuk Platon gondolkodásának egyes részeit, de már a synthesist elhagyja, e töredékes adatokból nem concipálja meg Platon egységes æsthetikai nézetét. Nem könnyű munka ez a conceptio, de azt hiszszük, Jánosi meg tudta volna csinálni, ha gondol rá, tanulmányai, az eredetiek szorgalmas forgatása alapján minden esetre könnyebben, mint akár-melyik olvasója. Pedig jelenleg ezekre hárult a föladat.

Mindezek után, azt hiszem, nem kell sokáig bizonyíthatnom, hogy Jánosi munkája «A görögök æsthetikája» nemcsak az egyszeri elolvasást érdemli meg,*) hanem méltó arra is, hogy elfoglalja helyét a magyar tudományos irodalomban, mint az ókori æsthetikának lelkiismeretesen megírt krónikája. De nemcsak lelkiismeretesen, hanem élvezetesen van is megírva. Nem azt a száraz hangot halljuk, melyet a tudományos írásokban megszoktunk, nem elégszik meg a stilusban a világossággal és szabatosággal, hanem színesen, fordulatosan ír, hasonlatokat, metaphorákat, képeket keres, hogy az előadásával gyönyörködtesse az olvasót.

*) Megnehezíti az olvasást, hogy a jegyzetek, pedig ezekben van az egész apparatus criticus letéve, a könyv végén vannak, a nélkül, hogy a szövegben reájuk utalás volna.

Ujságra is törekszik, kifejezéseit sokszor nem a tudomány phrasis-gyűjteményéből veszi, hanem a mint maga a tárgy is a művészetek, a szép körébe vág, ő is a költészethez, a széppróza kifejezéseihöz fordul, onnan keresi ki, a mi céljára alkalmas. Izlése megvédi a sallangos, cifrázkodó előadástól, írói érzéke a homályosságtól, nehézkességtől.

De nem attól, hogy a magyarság ellen vétségeket ne kövessen el. Egy pár szórványosan előkerülő germanismuson és szórendi vétségen kívül különösen a föltételes mondatot követő főmondatban az «*ügy*» és a tagadó mondat után a «*de*»-nek következetes használata «*hanem*» helyett sérti a magyar fület. A görög szavak orthographiájáról, a latin írásmódba oltott magyar írásmódról pl. *sophrosyné*, *phütourgós* stb. hallgatók. Csak azt nem értem, miért nem ragaszkodunk az akadémiai helyesírás szavaihoz épen akkor, mikor jók! (A nem latin betűkkel író nyelv szavait írjuk magyarosan.)

CSÁSZÁR ELEMÉR.

Gesta Romanorum. Fordította *Haller János*. Kiadta *Katona Lajos*. Régi Magyar Könyvtár. XVIII. köt. Budapest, Franklin-t. 1900. 513 l.

A nagy népszerűségnek örvendő «Hármas Istória» középső részének ez új tudományos kiadását a magyar irodalomtörténet minden barátja igaz örömmel üdvözölheti, mint egyik kétségtelen tanúbizonyosságát annak, hogy a valódi tudományos szellem, mely az irodalomtörténeti kutatás terén a külföldön oly bámulatra méltó eredményeket ért el, nálunk is kezd e disciplina körében mind nagyobb-nagyobb tért hódítani. Az ember azt vélhetné, hogy oly sok oldalról tárgyalt kérdés körül, mint a Gestá-é, egy magyar fordítás kiadójának — e fordítás eredetijéhez való viszonyának megállapításán kívül — a tájékoztatás terén alig maradhat egyéb feladata, mint a külföldi kutatás ide vonatkozó eredményeinek hűséges ismertetése. Katona úr azonban megmutatta, hogy a tárgyába lelkes szeretettel elmerülő kutató számára mindig kínálóznak új szempontok s míg egyrésztől kérelhetetlen kritikával tördelte szét a tévedések ama lánczolatát, melynek a Gesták eddigi magyar irodalma jó részben nevezhető, másrészt a külföld tudományos eredményeinek lelkiismeretes felülvizsgálása- s hazai régi irodalmunk e körbe tartozó jelenségeinek a kutatás keretébe vonásával oly — eredeti számba menő — munkát végzett, melynek a Gesta általános európai irodalma is hasznát veheti.

A Haller szövegét megelőző tanulmány, melyre az imént mondtak jó részben vonatkoznak, három szakaszból áll. Az első — «Bevezetés» czímén — Hallerrel s ennek «Hármas Istóriájával» foglalkozik. Már e részből a módszeres kutatás levegője csap felénk s jól esően érint benne az a szigorú akribia, melylyel Katona a tények megállapítására

törekszik, nemkülönben az ezzel párosult előkelő kimértség, melylyel a tudományos tévedés néhány áldozatát tolla hegyére szedi. Csak azt sajnáljuk, hogy Haller egész életrajzát — legalább vázlatosan — nem nyújtja a kiadó. Ez Váczy munkája mellett is elkelt- s a «Bevezetés» értékének csak emelésére szolgált volna. Viszont dicsérettel kell kiemelnem a Haller «Hármas Istoriájára» vonatkozó régibb irodalomtörténeti följegyzések gondos lajstromát, melyet K. úr e szakasz végén állít össze.

E részt a *Gesta Romanorum* eredeti szövegét illető kérdések tárgyalása követi (I. alatt összefoglalva) három szakaszban. Ezek elseje (A) a Gesták kézírataival általánosságban foglalkozik s Oesterley meg Dick idevonatkozó kutatásainak alapján, az angolországi kéziratok elkülönítésével a többit három csoportba osztja. A kritika tűzpróbáját azonban e csoportok közül csak a két első állja meg. Ezek egyikét az 1342-ki innsbrucki s a belőle származott négy müncheni kézirat alkotja, melyek egymáshoz való viszonyát Dick Vilmos a Gesta innsbrucki kéziratának kiadásához írt bevezetésében szövegkritikai alapon teljesen tisztázta. A második család csoportosítása, melyhez a Keller Adelbert által kiadott német fordítás alapjául szolgáló redactio s rokonai tartoznak, már nem ily szilárd kötésű. A kéziratok egymáshoz való viszonya itt már nincs pontosan megállapítva ; összetartozásukat nagyobbbrészt csak külső bizonyítékok igazolják, t. i. a történetek nagyjából egyező sorrendje, s az a körülmény, hogy körülbelül ugyanazon a helyen, valamennyi közbe ékeli a G. R. szokott darabjai közé a *Hét bölcs mester* elbeszéléseinek hosszabb vagy rövidebb lánczolatát. Itt tehát a szövegkritikai összehasonlításra még erős feladatok várnak, nem is szólva a harmadik csoportról, (Oesterley ennek valamely régibb, lappangó redactiójában keresi az ú. n. vulgaris kiadás őst), mely K. úr szerint is alig nevezhető tulajdonképeni értelemben vett codex-családnak. Pedig ide tartoznék a kéziratok legnagyobb része ! Bizony e dologban, a nélkül, hogy Oesterley érdemeivel szemben az ő rideg álláspontjára helyezkednénk, Klebs Elimarnak kell igazat adnunk, ki Tyrusi Apolloniusról tavaly kiadott jeles munkájában (a 350. s k. ll.) constatálja, hogy a Gesta kézíratainak szövegkritikai átkutatása még a jövő számára fönntartott, még pedig nem is meddő feladat. Míg ez az — igaz, rendkívül nehéz — munka pontosan elvégezve nincsen, a kéziratok csoportosítására vonatkozó minden kísérlet csak bizonytalan tapogatódzás marad s a fennálló körülmények között természetesen ilyen jellegű K. úr törekvése is, melylyel pl. a Gesta Sztáray-codexének*) helyét igyekszik a kéziratok útvesztőjében kijelölni. Mun-

*) Tanulmánya végén emlékszik meg Katona a Gesta időközben tudomására jutott gyulafehérvári kéziratáról, míg a Budapesti Szemle CI. k. 232—255. ll. megjelent «Gesta Romanorum» cz. essay-ében e kettőhöz még egy harmadik — bár töredékes — magyarországi Gesta-co-

kájának e codex ismertetését tárgyaló része különben mintaserű. Legföljebb azt óhajtottuk volna még, hogy a szerző kéziratunk a Holkot-féle «Moralitások» történeteivel közös darabjainak az előbbiekhöz való viszonyát példákban is bemutassa s ad oculos demonstrálja azt a fontos körülményt, hogy «ép ezen darabok szövege nálunk [a Sztáray-codexben] jellemző eltéréseket mutat a vulgaris szövegtől ott is, a hol különben az illető darab ebben is megvan, s hogy ez eltérések ilyenkor inkább a Holkot-féle gyűjtemény szövegéhez szítanak».

A legrégebb kézirat s a hozzáfűződő kérdések című szakaszban (I. B. alatt) igen áttekinthetően, világosan tárgyalja K. úr a Gesta keletkezésének korára, helyére, az azok gyanítható szerzőjére s forrásaira vonatkozólag felmerült nézeteket. A keletkezés idejének tisztázásához egy fontos adattal is járúl, midőn a legrégebb kézirat explicitjéből kiindulva (Explicium gesta imperatorum moralizata a quodam fratre de ordine Minorum), reá mutat arra a körülményre, hogy az esetben, ha ez adat megbízható, a Gesta alsó korhatára semmi esetre sem tehető az assisi szt. Ferenc rendjének megalapítása elé, tehát 1215-nél régebb időbe. — Igen szép, nagy apparatussal megírt részlete e szakasznak az, melyben a Gesta forrásairól számol be szerzőnk. Itt csak egy kifogásom van. A három csoport közül, melybe gyűjteményünk forrásait osztja, részletesen foglalkozik az elsővel (ó-kori profán írók) s másodikkal (középkori egyházi s profán irodalom), de ez utóbbi 5 alosztályának kutatásába annyira bele mélyed, hogy a praeliminált harmadik csoportot már csak futólag érinti, sőt az iránt is homályban hagyja olvasóját, mely vezérszempontról fogta egységes csoport keretébe az ide tartozó forrásműveket.

Az I. C. pontja végül a «vulgaris» szöveggel foglalkozik, mint Oe. nevezi a G. R. legelső nyomtatott latin nyelvű kiadásainak textusát. Az első kiadások egymáshoz való viszonyának magyarázatában K. úr jó részt Oesterleyt követi, kinek ide vágó megállapodásait, melyeket a kritika 1872 óta meg nem bolygatott, ő is véglegeseknek tartja. Ma már — Klebs fennebb említett művének megjelenése óta — tudjuk, hogy e viszony több tekintetben máskép alakúl, mint azt Oesterley feltüntette s e körülményre maga szerzőnk sietett rámutatni a Gesta Romanorum jelen kiadásához e Közlöny idei II. füzetében közölt pótlékaiban. Az ott mondottakhoz kiegészítésül hozzá teszem még, hogy Oesterley textusa, melyről Katona is észrevette, hogy nem egész pontossággal reprodukálja a legrégebb vulgaris szöveget (67. l.), nem csak híven nem nyújtja a Zell-féle első kiadás szövegét, hanem voltaképp ennek és a Keller-féle kiadás

dexet csatol, mely a pozsonyi káptalan egy vegyes tartalmú kéziratgyűjteményében foglaltatik.

textusának összevegyítéséből keletkezett keverékszöveg, mely Klebs lesújtó ítélete szerint tudományos czélokra teljesen hasznavehetetlen. A Keller-féle kiadás oly lappangó régi németországi nyomtatványon alapúl, melynek textusa közel rokon a Zell-féle 2-ik kiadás szövegével. (Klebs i. m. 352. l.) Méltányos kritika persze az imént mondottakból nem kovácsolhat fegyvert Katona ellen, ki nagyjából Oesterley eredményeinek alapján áll. A magyar kutató helyzete az ily kérdések tárgyalásában sokkal nehezebb, mint külföldi társaié s gondoljuk meg, hogy Oesterleyre 1899-ig Németországban is mindenki esküdött! Elismeréssel említem fel inkább e helyett a magyarországi Gesta-incunabulumoknak azt a lajstromát, melyet műve 66—67. ll. állított össze szerzőnk a nála megszokott tudományos pontossággal.

Ugyanezt a lelkiismeretes utánjárást constatálhatjuk Katona tanulmánya II. részében, mely a Gesta különböző fordításait tárgyalja két csoportban, aszerint t. i., amint a fordítások még a Gesta kéziratai nyomán keletkeztek (A), vagy a vulgaris szöveget követik. (B) Különös dicsérettel kell kiemelnem a 82—87. lapokon található táblázatos összeállításokat, melyek közül a három első világosan tünteti fel a kézirati fordításoknak a vulgaris szöveghez s az extravagansokhoz való mennyiségi viszonyát, míg a negyedik az elbeszélések azon sorozatát nyújtja, mely a legnevezetesebb latin kéziratokkal s a régi angol meg német fordítások teljesebb képviselőivel közös. — A 93. l. jegyzete, mely szerint Keller Adelbert Gesta-kiadása (Stuttgart, 1842) az editio princeps lenyomata, természetesen a fennebb mondottak szerint módosúl.

Magának a Haller-féle szövegnek philologiai gondossággal eszközölt utánnyomását, melyet a szükséghez képest a latin eredeti parallel helyei kísérnek, jegyzetek követik, bő tartózatban nyujtva Oesterley «Nachweisung»-jaihoz érdekes magyarországi s egyébünnen vett párhuzamokat. Itt is mindenütt annak a széles körű olvasottságnak s tárgyába szeretettel elmerülő odaadásnak tanújeleivel találkozunk, melyek Katona Lajos írásait általában jellemzik. Hogy e párhuzamoknak csak egy csoportját emeljem ki: a magyar codexekben találhatóakat, Katona utalásai-ban újabb erősségét látjuk annak a mind mélyebb gyökereket eresztő felfogásnak, hogy e codex-irodalom átbuvárlása nemcsak a nyelvészet szempontjából kecségtet figyelemreméltó eredményekkel. E sorok íróját különben a «Jegyzetek» közül közelebből érdeklik az LVII. és CLVIII. számúak, melyek a Gesta két történetére nézve bizonyítják, hogy ezek nem forrásai néhány hasonló tárgyú magyar népmesének. A *Budapesti Szemlé*ben megjelent, fent idézett, Gesta-tanulmányában még meszebb megy Katona, kijelentve, hogy egyetlen olyan párhuzamot sem talált, melyről bizonyosan állíthatnók, hogy népünk a Hallerfordításából vette s csakis onnan vehette. Tehát ugyanaz az eredmény, melyre évek-

kel ezelőtt én is jutottam Lázár Béla úr ellenkező felfogásával szemben, (l. *Ethnographia*, III. k. 283. s k. ll.) s most már e kérdés fölött — azt hiszem — véglegesen napi rendre térhetünk.

A teljesség kedvéért hadd említsem fel Katonának munkájához függesztett ügyes, kimerítő «mutatóit» s ezzel még csupán néhány sajtóhibát javítva ki (18. l. *csalatkozik* e h. *csatlakozik*; 53. l. *Otia imperialia* e h. *Otia imperialia*; 67. l. *A XV. század* e h. *A XVI. század*), búcsút veszek a Régi Magyar Könyvtár e szép kötetétől, melyet a tárgy minden oldalról való megvilágításánál, pompás dispositiójánál s folyékony, magyaros előadásánál fogva az újabb magyar philologiai kutatás egyik legsikerültebb termékének tartok s ismételve melegen ajánlok irodalomtörténetünk minden barátjának figyelmébe.

BINDER JENŐ.

A görög gondolkodás kezdetei Sokratesig. Irta *Sebestyén Károly* dr.

Az összes töredékek fordításával. Philosophiai Irók Tára. Budapest, Franklin-Társulat. 1898. Ára 1 frt 50 kr. 234 lap.

Ennek a becses munkának bírálatával nagyon megkémtem, mert noha már egy évvel ezelőtt felszólított rá a szerkesztő, mégis ennyi ideig vártam a bírálat megfogalmazásával. Ennek oka egyrészt soknemű elfoglaltságom volt, mely többször megszakította velem a már megkezdett bírálatást, másrészt az időközben nálam felhalmozódott kiegészítő irodalom, melynek felhasználását és érvényesítését nem akartam e folyóirat olvasói elől elrejteni. Szolgáljanak ez okok mentségemre.

Alig hogy átolvastam a szerző munkáját, ekkép alkottam meg róla való ítéletemet: bölcséletileg correct, philologiai és történelmi szempontból tárgyszerű, irodalmilag kiválóan szép, minden ízében magyaros könyv, mely egységes és teljes képet fest a görög philosophia gyermekkoráról. Ilyen könyvről Cicero némi túlzással imígy szólana: *opus omnibus numeris absolutum, perfectum ingenio, elaboratum industria*. Érdeemes dolog volna a szerzőt megbízni a görög bölcsélet egész történelmének megírásával.

Emez ítéletemet immár a következőkben okolom meg.

Alkalmas és helyes milieube illeszti a szerző a kérdéses bölcselőket, könnyed áttekintést nyújt az egész anyagon biztosan és finomul kezelt vezérfonala segítségével, mely az érdeklődést folyton ébren tartja s egy perczre sem lankasztja. Ezenfölül lelkiismeretesen, de mindig önálló ítélettel használja forrásait, az alapul szolgáló töredékeket pedig oly szépen fordítja nyelvünkre, hogy valóságos diadala a fordítói ügyességnek. Fordításának nyelvezetében mintha Káldi stilusának hatását éreznők. miként a Tóth Bélának Jézus gyermekségéről írott szép munkájában. — A bölcséleti vitás pontokat nem sarkítja ki tárgyalás közben, hanem

finom francziás elmésséggel és élénkséggel mutat rá főfő gyöngéikre, sohasem sértőleg, — azután pedig egyszerűen elhalad mellettök. A menyire ismerem a Philosophiai Irók Tárának köteteit, ki merem mondani, hogy egyiknél sem áll hátrább, sőt a legtöbbnél előbbre áll ez a kötet.

A görög philosophia bölcsőkorának képviselőit eleveníti meg a szerző e műben, beszélő tanukként idézi őket élénk, nem ferdítve, se meg nem toldva őket, se nem csonkítva rajtok. S ime szemeink nem félnek közelebből is szemügyre venni ama sirjokból kikelt csontvázakat, fülünk és elménk alig győzi beszíni beszédes ajkuknak ígéit, s csodáljuk vallató bírójoknak ügyes kérdéseit, melyekkel az észnek jogait, kételyeit, ferde vagy helyes, sőt sokszor mély ítéleteit a föléledt ajkából kicsalja s higgadt tolmácsolással a mai kor fia előtt természetessé, méltányolhatóvá teszi. Mintha csak a Beöthy Zsoltnak egyszerű és könnyed fejtegetését hallanók, mikor egy-egy bölcséleti v. széptani rendszert megbeszél, úgy hogy a kődös elméleteket megúnt s a tőlök mereven idegenkedő egyén is szívesen hallgatja, sőt kedvet kap a további elmélkedésre.

Eredeti műnek hatását teszi ránk a szerzőnek egész könyve, melyet a legjobb források nyomán szerkesztett meg. Kívánva kívánom, hogy olvassák fiatal philologusaink, ha meg akarják érteni, mi az igazi philologiai tudományosság, s mi a szigorú philologiai módszer. Figyelemre méltó észrevételt olvasunk a Wernicke Sándornak cikkében (*Weltwirtschaft u. Nationalerziehung*, 53 l., *Neue Jahrbücher* 1900. évf. 2. r. 30—58. ll.) épen ide vágólag: «Das Altertum wird für uns um so grösser, je mehr man es in seiner thatsächlichen Begrenzung erkennt, denn dann bleiben alle Enttäuschungen aus. Freilich muss man in dieser Begrenzung die ganze Fülle der antiken Kultur zu fassen suchen und nicht nur dieses oder jenes herausgreifen. *Wer die Philosophie der Hellenen* mit ihrer natürlichen Verzweigung nach der philologisch-historischen und nach der mathematisch-wissenschaftlichen Seite nicht gründlich kennt, der rede nicht von antiker Kultur! Wie will er z. B. erläutern, warum Perikles mit Anaxagoras verkehrte, oder warum Platon sein *Μηδεις ἀγρωμέτορος* sprechen musste! Ebenso steht es mit der griechischen Kunst, die doch nicht bloss bei den Dichtern wohnt, ebenso mit dem reichen Wirtschaftsleben. Sucht man das Altertum innerhalb seiner gegebenen Grenzen wirklich in seiner ganzen Fülle zu fassen, so wird das Bild so überreich, dass es nicht mehr als das einfache u. klare Schema für geschichtliche Betrachtungen gelten kann, wofür er vormals angesehen wurde. Sieht man von dieser Fülle ab, so gelangt man zu einem Zerrbilde, zumal als Lehrer der Jugend, da man ja dann die Schatten aus leicht begreiflichen Gründen so oft verdecken muss.» Megérhetik továbbá a szerző könyvéből, mi a teljes inductio, az anyaggyűjtésben való pontosság, a történelmi szempont, a józan és elfogulatlan kritika,

az adatok latolgatása és okos összevetése, valamint megtudhatják, mi a jó fordítás, mely pontos, hű, mindamelllett élvezetes, úgy hogy feleli az ember, hogy nem az eredetit olvassa, végül megtanulhatják belőle, mi az a történelmi pragmatismus, mely szinte biologiai összefüggésbe tudja hozni az eseményeket. Ime a philologiai akribia teljes érvényben! Föltétlen uralom a tárgyon és az egész irodalmon, valamint belőle a helyes mértékkel (*zaipós*) való válogatásnak és díszes csokorba illesztésnek művészete. Mert mindegyik bölcselőnek vagy bölcséleti iskolának külön-külön megrajzolt képét nyújtja itt a szerző, s bár minden kép magában is megállhatna (a minthogy e folyóirat 1897. évfolyama közölt is belőle ilyeneket), egybefűzötten mégis kerek egészet adnak a bölcselkedni kezdők rendszereinek fejlődéséről, egymásutánjáról.

Nem volt épen könnyű az építés munkája e téren, bár az előmunkálatok megvoltak már korszakos tudósok kezéből, s a magyar emberre csak a becsületes kihasználás, az eklektikus munka várakozott. Itt mutathatta ki szerzőnk erejét ítéletének józan voltában, jelességében, valamint a tudós kutatások mézének ügyes összehordásában. Száraz töredékekből oly bölcselkedni szerető nemzet, minő kivált a német, sok mindent ki tud eszelni: talpon legyen tehát a magyar, hogy merész kombinációikért ne lelkesüljön és vakon ne induljon utánok! A romokat járja be, az értékes darabokat szedje föl s csak ezekből magyarázzon. A kétes értékű vagy bizonytalan származású régiségeket vagy a későbbi írók meg gondolatlan, asztal feletti csevegéseit vesse meg, még ha teljessé tudná is velök tenni föltevéses szempontjait. Inkább csak regisztrálja a csonka darabokat, semmint kártyavárat építsen belőlök a képzelet szárnyain.

Kant óta a criticismus köztulajdonná vált, de a philologia mutatta meg helyes útját és irányát. Ribbeck Ottó, a római költés töredékeinek avatott fölkeresője, érthető önérzettel mondja «Reden u. Vorträge» cz. posthumus munkájában: «Die Not hat zur Tugend der kritischen Methode geführt, und die klass. Philologie darf sich rühmen, hierin der gesammten Geschichtswissenschaft wegweisend vorangeschritten zu sein.» Ugyanezt vallotta nálunk Heinrich Gusztáv is emlékezetes elnöki megnyitójában (l. Pruzsinszky János Tárgymutatójában 277. l.). És a mit Sebestyén az eddigi kutatások nyomán ugyan, de a saját lábán járva, a szóban forgó töredékek mezején mívelt: az egyenesen remek, mert higgadt és biztos ítélettel választotta ki a sok vélemény közül a legegyszerűbbet, — a minthogy az igazság mindig a legegyszerűbb mezben jelentkezik, — azután világosan és kecsesen szerkesztette meg az egyes rendszerek képét, minden pompázó hatásadászat nélkül, mert nem szónokolva és tárgyát pusztán ellelkesedve csigázza fel érdeklődésünket fejtegetései iránt, hanem szeliden szólva hozzánk, hí meg együttes sétára

a romok közé s a közös szemlélet alapján állapítja meg velünk a hihetőség határáig, az illető korhoz mérten, a philosophia gyermekkorának tételeit. Itt látjuk ez irott romok között: mennyivel megbízhatóbb és hűbb tolmácsaink az irodalom eme kövei a multnak megismerésében a valóságos ásatag-töredékeknél, mert egy nemzetnek s a benne élt, gondolkodó és érző embereknek szive-lelke szól belőlök hozzánk eleven szóval, s a ki tud a szavukra hallgatni, annak világos ékesszólással magyarázzák meg önmagokat.

Lássuk a Sebestyén úr eljárását közelebbről.

Tudjuk, hogy a görög kezdő bölcselők legnagyobbikát, a sötét Herakleitoszt, mily sűrű homály fődte mindaddig, míg csak Schleiermacher és társai ki nem fejtették abból a *νοκτός ἀμολγός*-ból, mely nagyszerű alakját takarta. Sokan, igen sokan hozzászóltak — nagy és kis emberek — a Herakleitos gondolataihoz, melyeket minden áron világossá igyekeztek varázsolni, de a sok hozzászólás nem egyszer még sűrűbb ködbe burkolta a nagy ephesosinak 132 töredékes mondatát. A francia Lassalle teszem hegeli szellemben annyira belebonyolult a 132 mondás elemzésébe, hogy ezernél több lapra terjedő két kötet került ki kezéből a felfújtt töredékekről. Tessék már most eligazodni az egymásnak ellenmondó vélekedések közepett! Ám a magyar elemző, annak tudatában, hogy a leghomályosabbnak ismert bölcselőt első sorban kötelessége tisztába tenni s a ráfogások árnyéka alól napfényre állítani, érezhetőleg reá fordította a többiek mellett minden gondját, hogy ne csak a gomolygó füstöt lássuk rendszeréből, hanem melegedhessünk a tűzénél is. «Non fumum ex fulgore, sed ex fumo dare lucem cogitat, ut speciosa dehinc miracula promat» (Ars poet 143—4.). Félnie lehet vala itt Gomperz és másoknak többkevesebb tulzásaitól (nb. másokkal szemben is; így van, a ki Xenophanest nem is tartja philosophusnak, hanem pusztán satirikus költőnek), a kik szinte modern köntösbe öltöztetve mutatták be Herakleitoszt, szerzőnk azonban a káprázatos fényt gyanusabbnak tartotta az elégségesnél, mert jól tudta, hogy a multnak alakjait nem szabad a Schelling v. Hegel rendszerébe travestiálni. Herakleitos mellett még Demokritos és Pythagoras voltak azok a megvilágítandó bölcselők, a kik különösen felhívták a szerzőnek szerető gondját a kalandos magyarázókkal szemben; ép azért a nekik szentelt szakaszok is kiválóan tanúsítják a magyar ember józan philosophiáját. Ámde a többi részlet is kiállja a legkényesebb kritika próbakövét is. Szóval a fenmaradt töredékek értelmezésében nem folyamodott Sebestyén divinatiókhöz s mégis föllelte a kínálkozó összefüggést közöttük. Hegedűs István írja Ábel Jenőről mondott emlékbeszédében (1900., 10. l.), hogy Ábel úgy rendezte az orphikus töredékeket, hogy az orphikus tanítás összefüggő rendszerét meg lehessen találni a töredékek sorrendjében, mert a töredék-irodalomra nézve ez a leghe-

lyesebb szempont. Ábel előtt már a Thewrewk Anakreonia is fényes útmutatás lehetett a töredékek vizsgálatában. Sebestyén e kiváló tanítók példaadásából tanulva már előbb is jelét adta e téren való jártasságának, midőn a Phokylides-féle gnómák vizsgálatáról meglepő zsenge-tanulmányt tett közzé folyóiratunkban (1895); most azonban még inkább bebizonyította e nemű jártasságát. Ide járul, hogy kevés könyv van a magyar philologiai irodalomban, mely a nemesb értelemben vett népszerűsítést is annyira megvalósítaná, mint a S. könyve. Nála a száraz töredékek nem pusztán idézet-halom, hanem egységgé tett kép, de a régiak megtört hangjait halljuk a kezdő philosophusok őseredetiségében ott is, a hol modern terminusokkal illusztrálja állításait a magyar szerző. Az érdekkeltés ily módon nemcsak az elméhez szól, hanem a szívet is érinti. Innen az osztatlan elismerés, melyet eddig minden bírálója (Bpesti Szemle 94. köt. 149—152. ll. — s.; Magyar Kritika 1898. 10. sz. Zs-sz.; Protest. Szemle 1898. 111. l. V. F.; Erd. Muzzeum 1898. 182. Szlávik M.) részéről aratott.

Fő forrása volt Gomperz bécsi professzornak epochalis műve: Griechische Denker (Lipscse, Veit et comp. 1896. 478 l.), melynek részletes tartalmát Sebestyén kevéssel megjelenté után bemutatta a Budapesti Szemlében. Ennek a felfogását, egyes állításait teljességökben átvette, sőt szellemes gondolatait itt-ott szóról-szóra reprodukálta. Ennek az erős hatása látszik meg az egész magyar könyvön, főleg ama fejezetekben, a melyekkel a modernizáló Gomperz még a hyper-conservatívok táborát is elragadta. Így a Herakleitosról irt fejezetben a tulajdonságok viszonylagosságáról, az ellentétek együttvalóságáról, valamint a háborúról, mely minden dolog alapja és királya (v. ö. a modern létért való küzdelemnek elvét) s a mindeneken uralkodó, visszautasíthatatlan világtörvényről. Érezhető Gomperz hatása még a Pythagoras rendszerének tárgyalásában is, a hol kifejti, hogy a számviszonyokkal egybekötött hangok (skálák) az alapja számelméletöknek*) s későbbi mysticismusoknak (a számokkal való speculativ játékoknak), sőt egész formalismusoknak is; hisz' a szellemvilágnak a számokra (mint elvont valamikre) való visszavezetése egy volt a számok vallási jelentőségének megalapításával. Philolaos pythagoreus világrendszere (a földnek forgása egy láthatatlan központ körül) pedig rávezetett a központi tűznek s a sphairák zenéjének föltevésére. Egyebütt is érezhető ugyan Gomperz hatása a szerző

*) Bálint József bizonyítása (Philol. Közl. 1898. 694. s. köv. ll.), mely szerint Platon ideái nem egyebek, mint Pythagoras számai, szerintem alig állhat meg; sokkal egyszerűbb és természetesebb az általános magyarázat, t. i. hogy a Sokrates meghatározásaiból (*ὄκος*, definitio) folyó *elvont lényegeket* fejtette tovább Platon, mint a mester tanítványa, s emelte őket az őstypusok rangjára.

könyvén, de sohasem a maga egyéniségének rovására. Így pl. Empedoklesnál v. Demokritosnál Sebestyén nem erőlteti a darwinismus alapjait (nb. Zeller csak Aristoteles Physikájának II, 8. fej. olvas ki ilyesmit Empedoklesről, de ez a hely is gyanús szerinte), bár még nagyobb skepsist is kifejezhetett volna Gomperz ellenében, a ki egy doxographusnak romlott szövege alapján aligha tévesen nem magyarázza bele Demokritosba a darwinismust. Prodikosnál már óvatosabb volt a szerző, mert nem tette meg első pessimistának (Stark egyébiránt nem rég megjelent művében az egész görög lyrán átvonultatja a pessimismust), csakis afféle szinezetet lát nyilatkozataiban. Általában a sophistákat nem becsüli érdemökön fölül, mint Grote óta sokan (l. a Kontnak Aristophanes-monographiáját az Olcsó Könyvtár füzetei között), főkép Gomperz, a ki feltalálja bennök mindazt a kelléket, a mik akár a jövő század vezérégyéneiben is értékes, sőt keresett tulajdonságok lesznek*).

Második fő forrása volt a szerzőnek a Zeller koszorús történelmi műve a görög bölceletről, a melynek olvasása óvta meg szerzőnket a Gomperz subiectivismusától; mindamellet még sem vált Sebestyén olyan merev tagadó-jává minden újabb felfogásnak, a minő az agg Zeller, hanem bizonyos arany középutat választott magának.

Tudni való ugyanis, hogy Zeller egyáltalán nem enged meg bármi csekély keleti befolyást sem a görög philosophusokra. Sebestyén is ezt vallja ugyan, de azért egyszor-másszor kimutatja engedékenységét e kér-

*) Gomperz állításainak nagy ellensége bold. Schvarcz Gy., de alap nélkül. Gomperz különben, mint cultur-historikus, nem szorult senkinek, még Schvarcz Gyulának sem haragos kifakadásokkal telt helyreigazításaira, mert Gomperz még tévedéseiben is tiszteletre, sőt bámulatra méltó, míg Schvarcz még eddig Nerlich barátjával egyetemben úgyszólván egy magára maradt minden nagyot és szépet lenéző felfogásával. Ezt tudhatnák azok, a kik nálunk nem rég azt kürtölték, hogy Schvarcz Gyulának hívei akadtak a külföldi tudós világban, csak itthon nem méltányolták. Pedig erről szó sem lehet, mert ez az igazságnak egyenes nem tudása. Hát Swoboda és Pöhlmann miért nem idézik Schvarczot a görög történelem feldolgozói, v. forrásművei között? Elég ismertetést és bírálatot olvastam Sch. műveiről, a hol elősmerték, méltányolták ugyan óriási olvasottságát, de dogmatikus érvényességet követelő merész föltevéseit, követeléseit stb. egyik bírálója sem írta alá. Forrásaiban sem volt elég kritikus, s ha valamely forrásmű nem szólt az ő szája íze szerint, azt irgalmatlanul legyalázta. S még ő mert másokat fanatikus dogmatismusról s orthodoxiáról vádolni, holott mindenkit anathémával sújtott, a ki nem úgy vélekedett, mint ő. A Mommsen kutatásai, kritikája, irodalmi színvonala mégis csak más természetű, mint a Schvarcz Gyuláé, a kire mindamellet büszke lehet a magyar nemzet.

désben. Pedig jól mondja Gyomlay az ő — szerintem érdemes — munkájában (Gör tört.), hogy ma már ezen hatást senki sem tagadja, csak Zeller és követői. Nem mehetünk el ugyanazon határig, a meddig egyesek elmentek, főképp a francia Mabileau, a kinek művét Sebestyén külön is bemutatta a magyar philosophus-világnak az Athenæumban (1897. 2. füz.), vagy a prágai nagy pædagogus, a kinek gyönyörű munkáját Sebestyén — úgy látszik — nem ismerte (Geschichte des Idealismus, 3 kötet, az I-ben: Vorgeschichte des antiken Idealismus, Braunschweig, 1894. 696 l.), de hiszem, hogy nem sokára eljön az ideje annak, hogy a keleti népek befolyását is elismerik a görögök philosophiájára.

Igy volt azelőtt a mythologiai rendszerek terén is. Müller Miksa egyáltalán nem akart tudni a sémi vallások hatásáról az ő solarisan magyarázott természet-vallására; ma már alig van hive Müller Miksa theoriájának, s nagy művek szólnak a vallási fogalmak syncretismusáról, mely nélkül a vallások történelme meg sem érthető. Ennek az iránynak hive Rohde Ervin remek Psyche-je, a mely a görögök vallását az összehasonlító vallástörténelem egyik részeül tárgyalja, s Gomperz révén Sebestyén is ezen iránynak támogatója. De így vagyunk általában a merev tagadással minden téren, még a kereszténység fejlődése dolgában is; mert nem akarják sokan elhinni, hogy az illető vallásnak cseppet sem érinti az eredetiségét az, hogy a meglevő s elfogadható nyomokon indult, felszította magába s átalakította a rokon eszméket, a maga rendszerébe illesztette s egészen újjá teremtette őket. Vagy teszem mily erős meggyőződéssel szokták hangoztatni az irodalomtörténetek a görög irodalom gazdagságát és eredetiségét is minden műfajban, holott jól tudjuk, hogy ez az eredetiség viszonylagos, t. i. a későbbi, vagy a csak nem rég kifejlődött népek irodalmához képest, a melyek számára már gazdag irodalmak szolgáltak mintaképül. Ámde a görögök irodalmának fejlődésében is megvannak a nyomok, a melyekre épült gyorsan felvirágzott irodalmuk. Magok a szóban levő töredékek is a tapasztalatszerzésnek és az elmélkedésben való gyakorlottságnak oly előzményeire mutatnak, a melyeknek alapján megérthető a görög kezdő bölcslőknek érettsége s fejlettségöknek meglehetősen foka, valamint másrészt csak a tőlök vetett alapon érthető a görög philosophiának dús virágzása, mely ebben a kiseded népben oly példátlanul jelentkezett. Mert valóban elmondhatjuk, hogy megvolt nálok az idealismusnak, materialismusnak, evolutionismusnak stb. alapja, sőt teljesen kifejlett rendszere is, Aristotelesnél pedig az a rendszer is, melyet a 19-ik század végén Leo pápa rendelete szerint a katholicus theologiai intézetek újra normául fogadtak.

Miről is elmélkedtek ezek a kezdő philosophusok? Talán az istenség fogalmát v. létét akarták megállapítani, miként némelyek vélik és állítják a proto-evangeliumban megigért, testté nem vált Ige (Logos

asarkos) iránti buzgalomból? Korántsem, csupán az Istenhez nem illő képzeteket megtisztítani a sokisteniség badar ráfogásaitól. Felvilágosult emberek lévén, az igazság után törekedtek a látható s némelykor a láthatatlan világ felfogásában. Az archét, vagyis azt az alapot keresték, mely a dolgok fejlődésében kiinduló pontul szolgálhat, kutatták az egyes dolgok mibenlétét, ősforrását s alapföltételeit. Nem tagadták ők az Isten létét, sőt a gyakorlati életben hívők, jámborok, tiszta életűek, nemes erkölcsűek voltak (l. Demokritos fenkölt erkölcsstanát bő töredékekben a szerzőnél); de mint éleseszű emberek, éltek az észnek jogával, mely kiszabadítja őket a babonás néphit — a polytheismus vagy az ú. n. orphikus mysticismus — békőiből. Magok a szentatyák is (pl. Sz. Jusztin, eredetileg zsidó, de később keresztény bölcselelő és vértanú, ismerte az egész görög philosophiát; Sz. Ágoston stb.) is tépelődtek, vitatkoztak e tárgyokról, hisz' nekik köszönhetjük a physikus bölcselelők nem egy tételének megőrzését. A természetben uralkodó rendet, a világon észlelhető tüneményeknek, változásoknak okszerűségét*) hangoztatták ama bölcselelők s a magok naiv okoskodásával, föltevéseivel meg is állapították úgy a hogy, de még kezdetlegességökben is tiszteleltre méltók mind maig. Hatásuk megvolt később is, s hogy mai napig el nem mult, bizonyítja az a számtalan tanulmány, a melyeket minden nemzet szentel alapvető gondolataiknak. A legújabb értekezéseket mellőzve, csak két mesteri műre hívom fel a figyelmet, még pedig Kühnemanntól: *Grundlehre der Philosophie, Studien über Vorsokratiker, Sokrates u. Plato* (Berlin, Stuttgart 1899.) és Fairbanks-tól: *The first philosophers of Greece* (1898. London), a melyeket a szakkritikák igen földicsértek. Említésre méltónak tartom még Burnet-nek a Sebestyénéhez majdnem mindenben hasonló könyvét: *Early Greek Philosophy* (London a. Edinburgh, 1892. 378 l., a töredékek fordításával) és egy amerikai nőnek összefoglaló tanulmányát az említett korról: *Ellen M. Mitchel, A study of Greek philosophy* (Chicago, 1891. 282 l.). Csak a magyar irodalom késett oly soká a bölcselekedés apjait a magok mivoltában megismerni. Valóban, újabb időben annyira becsülik őket, hogy bennök keresik és tisztelik elődeiket a bölcselelőkön kívül a theologia, rhetorika, nyelvészet, geometria, mathesis, zene, medicina, geologia, geographia, astronomia, ethika, askesis, darwinismus, anatomia, kosmologia stb. képviselői és művelői. Érdekes különben, hogy Empedoklest magyarázhatóságánál fogva az idealisták, valamint a materialisták is apjukul vallják.

*) Jedlik Ányos szokta mondani, hogy szeretne minden theologust a természet törvényeinek ismeretébe beavatni, hogy a Teremtőről való fogalmaik tisztuljanak, érezzék önnön törpeségöket s alázatosabbak legyenek a hitben és mások nézeteinek méltatásában. Jedlik, 40 évig egyetemi professora a physikának, hívő lélek volt.

A physisre helyezték a szóban levő bölcseleők a súlyt, mely nálók a pusztá levést, majd a látható tünemények összességét, később pedig a dolgok benső mivoltát jelentette (nb. a szerzőnek nem ártott volna erről szólnia; l. Hardytól: *Der Begriff der Physis in der griech. Philosophie* Berlin, 1884. 230 l.), s a dolgokat alkotó elemek után puhatólítottak, amelyeket Empedokles, a 4 elem fölvevője, rhizomata-nak nevezett el, nem pedig stoicheia-nak, mert az utóbbi szó először Platonnál olvasható (nb. a szerző ezt is említhette volna). Olvasva meglepő töredékeiket, csakugyan Bölcs Salamon mondása jut eszünkbe, hogy semmi új sincs a nap alatt, vagyis hogy magjában sok későbbi theoria föllelhető bennök. Bámulatos ezen kezdő bölcseleőknek világlátottsága, tapasztaltsága, észbeli oskolázottsága, úgy hogy meghaladott rendszerök korántsem az a képtelenség, a minek első hallásra feltűnhetik, hanem okozatos és korához mértén méltányolható hypothesis, a minthogy egyetlen philosophusnak rendszere sem nevetséges, ha elfogulatlan vizsgálat alá vetjük. Hát nem így vagyunk-e minden tudomány történetében? Talán csak a philosophia történelmét lehet a tévedések boszorkánytánczának bélyegezni? Bizony talán az egyetlen mathesist kivéve, minden tudomány multja tévedések lánczolata. Az elméleteknek vagy az egyes áthidaló vívmányoknak azért mégis meglesz mindig a magok értéke, a melyet a jövőjére gondoló tudományosság sohasem becsmérelhet. Igenis tévedtek a régi természetbölcseleők föltevéseikben úgy, mint egyes állításaikban, de szégyelhetik-e magokat sokkal későbbi korok visszaeséseivel, pl. még a 17. század magyar bölcseleőjével szemben is, a ki már a cartesianus kételkedést is magába szívta, de encyclopædiájában a szeme előtt történő és kézzelfogható dolgokról, állatokról és egyéb tárgyokról, olyan badar állításokat hirdetett bölcseles gyanánt (l. az 1803-ban újra nyomtatott győri kiadásban a 260. s köv. ll. a földi dolgokról mondottakat: egyebek közt: az elefánt szólni s írni is megtanul, a születése helyén megérti a beszédet, a napot és holdat tiszteli, halottját eltemeti, hajóba addig nem száll, míg a hajóigazgató esküvéssel meg nem erősíti, hogy ismét visszahozza; a szarvas is gondolkodó-szabású állat, kígyó-evéssel újítja meg magát, halálakor könyet hullat; a vadszamar széllel él; a nőstény-nyulnak még ellés előtt teje vagyon, a házi nyúl him nélkül is tenyészhetik, a fénix igen ritka madár, talán sehol sincs a világon, Boldog-Arábiában mondatik élni 600 évig, sőt tovább is, stb. stb.), a melyekhez*) képest a

*) Schultze az ő nagy művében: *Stammbaum der Philosophie* (Lipsee, Hancke, 1899.) a 30. táblán a köv. magyar philosophusokat sorolja fel: Apáczai (a kitől fönnebb idéztünk), kantisták: Köteles, Jeremiás, Sárváry, Alexander; Fichte hívei: Böhm, Antal; a Schelling iskolájából: Aranka, Schedius; Hegel tanítványai: Taubner, Erdélyi; önálló magyar:

szóban levő görög bölcselek okoskodásai dicsérni való elmeszülemények, hát még az Aristoteles és Theophrastos természetrajzi megfigyelései! Csakugyan, a görög műveltség-történelem már a Homeros költeményeitől kezdve (nb. miként nyilatkoznak az Odysseia kérői a jóslatokról! stb.) akkora felvilágosultságát tanúsítja az értelmes görögségnek, hogy szinte csodálkozunk rajta: miképen birt annyi ideig fenmaradni nálók a polytheismus?! (l. Nestle: die Entwicklung der griech. Aufklärung bis auf Sokrates, Neue Jahrb. 1899. 177—203).

Hatással volt még a szerzőre a Windelbandnak műve is, mely a Müller Iván Handbuchjában (5 kötet) jelent meg, bővített alakban pedig külön is (Freiburg i. B., Mohr 1892), főleg a fejlődés kimutatásában, mert nem a külső körülmények döntők előtte, mint Schleiermachernál és Brandisnál, hanem a belső okok. De nem követi őt sem, mert Windelband a pythagoreusokat a közlető irányhoz csatolja az eleaták és a sophisták között, magát Pythagorast pedig a 7. és 6. század erkölcsantóihoz sorolja, míg Demokritost Platonnal párosítja.

Munkájának derekát persze az összes töredékeknek kitünő fordítása teszi (bár csak a görög eredetit is mellékelte volna!), melyre büszke lehet szerzője s büszke a vállalat, mely nyilvánosságra hozta. A Mullachnak latin fordítással ellátott töredékeit ültette át nyelvünkre, s immár olvashatja bárki és ellenőrizheti belőlök a szerzőnek inductive megállapított felfogását a tőle megbeszélt rendszerekről. A fordítások alatt felvilágosító jegyzeteket is közölt a szerző, a melyek a physika, nyelvtan, bölcselet és szövegkritika körébe tartoznak, tehát hasznosak. Bárcsak ismerte volna a Ritter-Preller-féle «Historia philosophiæ Græcæ» legújabb kiadását (Gotha, Perthes, 1898.) is, mely a német alaposság netovábbja, s mely a hitelesekül elismert (nb. sokszor nem egyezik Mullachhal!) töredékeken kívül a bölcselek életét is tárgyalja a megfelelő görög és latin írók följegyzései alapján. Egy helyütt említi ugyan jegyzetben a Ritter-Prellernak 3. kiadását 1864-ből, holott az utolsóelőtti, vagyis a 7. kiadás is 1888-ban kelt. Innen eredt hiányai azonban nem szembeötlők, mert Gomperz gazdag adalékai kiegészítették az ódsiságból.

Az utóbb említett munkán kívül a szerző adatainak bírálása végett kétszer elolvastam azt a beható tudósítást, mely a Bursian alapította «Jahresbericht über die Fortschritte der class. Altertumswissenschaft» (most Gurlitt és Kroll szerkesztik, Lipcse, Reisland) 1899. évfolyamában (156—276. ll.) «Berichte über die griech. Philosophen vor Sokrates»

Horváth Cyrill, kinek tanítványa: Nemes; a vallási positivizmus híve Comte atheizmusa és agnosticizmusa ellen: Brassai; ethikus: Bärenbach-Medveczky; historikus: Szlávik; újthomizmus; Erdélyben Kant és Beneke a minták. — Ugyan honnan vehette adatait Schultze?

czimen jelent meg Lortzing Ferencztől, a ki maga is nagy érdemeket szerzett e téren, s a ki hangyaszorgalommal gyűjti egybe és regisztrálja az egész világon bármely nyelven 1876-tól 1897-ig megjelent munkákat a szóban forgó philosophusokról erősen a Zeller szellemében. Tudósítása 3 részre oszlik, u. m. 1. mely a töredékek számára, hitelességére s szövegére vonatkozó újabb kutatásokat öleli föl, 2. mely a bölcselek életére vonatkozó chronologiai viták eredményeit foglalja egybe, 3. mely az egyes philosophusokat v. az egész kort tárgyaló monographiákról, értekezésekről v. nagyobb művekről számol be. Az utóbbi rovatban (237. l.) ismerteti a bold. Schvarcz Gyula egyik művének ide vágó részletét is (Kritik der Staatsformen des Aristoteles, mit einem Anhang, enthaltend die Anfänge einer politischen Litteratur bei den Griechen, verm. Ausg. Eisenach 1890. V+138 l.), így ítélve róla: «Hierbei verfährt er so kritiklos u. begründet seine oft sehr gewagten Behauptungen so mangelhaft, dass wir ihnen nicht die geringste Bedeutung beimessen können.» Ugyanezt mondtam én is a Molnár Samu értekezésének (Az ókori görögök politikai irodalma Platon előtt, bajai progr.) azon részéről, a melyekben Schvarczot reproducálta (Philol. Közl. 1898. évf. 767. s köv. ll.) Összevettem a szerző adatait a vitás helyeken a Lortzing kívánalmaival. s úgy találtam, hogy nincs ok a szerző megállapodásain változtatni, mert Zeller és Gomperz megóvták őt minden merész javítástól, s így nem szükséges a hagyománytól eltérni a sic volo, sic iubeo-féle elv szerint. A magyar ember természete különben is elég conservatív, pedig ez a fő szabály a szövegkritikában! Legtöbb érdeme van a philosophusok töredékeinek tisztázásában Diels Hermannnak, a ki nálunk az elementa szónak legújabb etymológiájáról ismeretes (elepanta-elefántcsontból készült betűk-alpha betum; nb. Stowasser, jeles szótáríró, az *ἐλᾶν, ἐλαύνειν*-hervorbringen-nel rokonítja, v. ö. *ἐλᾶ δὲ καὶ ἀρετὰς ὁ αἰών*: Pindaros), s a kinek Parmenides-fordítását is Sebestyén ismertette e közlöny 1898. évf. 395—5. ll.

Hátra volna még az egyes philosophusok bemutatása a szerzőnek érdekes és nálunk vadonatúj felfogása szerint, a mely kiindul a görög viszonyokból, a vallási élet és az ú. n. 7 bölc (nb. 22 bölcnek nevét ismerjük, valamint a világ csodáinak száma is több hétnél) erkölcsös intelmeinek, az ókor eme szálló igéinek fejtegetéseiből, s egyenkint tárgyalja Thales, Anaximandros és Anaximenes, majd Herakleitos, Pythagoras és szövetsége, továbbá az eleai iskola (Xenophanes, Parmenides), Anaxagoras, Empedokles, Demokritos, végül a sophisták tanítását. Nem részletezem tárgyalását, hisz' a mit közölhetnék róla, alig lenne egyéb, mint azon jelszavak gyűjteménye, a melyek bármely ókori történelemben, vagy görög irodalomtörténetben, vagy a Cicero philosophiai műveinek kiadása elején, vagy a Memorabilia s a Platon-féle Apologia szokásos bevezetésében, vagy az ókori philosophia történelmében olvas-

hatók, a mely könyveket kiki akár iskolai életében, akár a tanári utóvizsgálatra való készültében forgatott vala. Ezzel egyszersmind jeleztem azt is, mikor fordulhatni a szerző könyvéhez tüzetes útbaigazításért. A szerző felfogását pedig úgyis pedzettem már föntebb, mikor rámutattam az érdekesbnél érdekeseb fejezetek tartalmára. Mindazáltal mégsem tehetem, hogy a görög hajdankor bölcselőinek hármias irányzatára, mely vizsgáldásukat áttekinthetőbbé teszi, föl ne híjjam tanítótársaim figyelmét.

A Sokrates előtti bölcselők (Kr. e. 5. és 6. század) ugyanis *először* az egységes alapot, a kezdetet keresték, a miből minden eredt. Ez a *hylozoistikus monismus*, melynek vallói voltak az ion physiologusok: ú. m. a *három műletosi* philosophus: Thales (viz), Anaximandros (τὸ ἄπειρον = végtelen, t. i. anyag), Anaximenes (levegő); másrészt a *pythagoreusok*, a kik a formát (harmoniót) vallották ősalapnak, melyet számokkal fejeztek ki (v. ö. a mi számtani képleteinket). Ámde az eddig említett bölcselők még nem foglalkoztak a *levés*, a fejlődés magyarázatával, azért az ephesosi *Herakleitos* már azt mondta, hogy mindenség állandó folyásban, levésben van (πάντα ῥεῖ), s hogy a világ egységes, de örökös változásban levő állomány, míg az *eleaiak* (Xenophanes, Parmenides) viszont tagadták a levést, a változást és azt mondták, hogy ősalap a *puszta lét*, mely mindig van, változatlan, kezdete és vége nincs, örökké való, mindent magában foglal, oszthatatlan, állandóan egyenlő önmagával, mozgás és sokféleség nélkül, egy és minden, gondolkodó s olyan mint egy tökéletes gömb. Már most az eddigi, egységes alapelvű felfogás ellen támadt *másodszer* a Herakleitos és az eleaták módszerét összeegyeztető, még pedig a *főbb alapot fölvevő irány*, kettős elágazással: a) az egyikben a *principiumokat különböző-nemieknek* tanítják, még pedig: akragasi *Empedokles*, a ki az ösmeretes *4 elemből* keveredés útján (az eros és phthonos segélyével) eredeztette a dolgokat, másrészt klazomenaii *Anaxagoras*, a ki csupán minőségileg különböző, ú. m. homoeomerikus anyagokat vett föl, melyeknek czélszerű elrendezését az értelmes és mindeneket igazgató *Nus* teljesíti; b) a másik elágazásban pedig számtalan, minőségileg egyező, de mennyiségileg különböző principiumokat tanított az abdériai *Demokritos*, az atomistika atyja. Végül a két fő irányzatnak nem sikerülvén kielégítő magyarázatát adni sem a létnek, sem a levésnek, föllépett e zűrzavarban a *harmadik*, vagyis a subiectiv iskola, t. i. a *sophistika* két fő alakjával: abdériai *Protagorasszal*, a ki a Herakleitos rendszere alapján minden megismerést lehetetlennek mondott, mivel a subiectum és obiectum örökös változásnak van alávetve; valamint leontinoi *Gorgiasszal*, a ki az eleai tanításból indult ki, melynek puszta lét-tana a subiectum és obiectum közötti különbséget s ezek jellemzetes vonásait megszüntetvén, ő épen ezért a megismerést teljes lehetetlennek vallotta. E két fő sophistának felfogásából

sarjadzott aztán ki az *absolut* subiectivismus és skepticismus. Ime ezek a szerző tárgyalta kezdő-philosophusok iskolái, mindegyik több képviselővel s mellékes alakokkal, a kik ide-oda módosították mestereik tanítását, kiki a hogy értette.

Aprólékos megjegyzéseimet nem sorolom fel a szerző ellen, mert elnyomja bennem őket az az őszinte tisztelet, melyet becsületes és hasznos, magyar észszel és szívvel végzett munkája iránt táplálok. Én főképp philologiai szempontból iparkodtam könyvét bemutatni s bevilágítani szolid műhelyébe, mert böleseleti oldalát szakbéli emberek úgysis méltatták már érdeme szerint.

BÓDISS JUSZTIN.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK.

1898/99.

7. Klima Lajos: Collin Henrik József élete és művei. (Besztercebányai kir. kath. főgymn. 9—60. l.) — Szerző programmértekezése három részre oszlik. A bevezetésben a német irodalom klasszikus korszakára következett hanyatlásról szólva, megjelöli a helyet, hova a méltatott író, Collin Henrik József, sorozható; rövid irodalomtörténeti tájékoztatást nyújt, miképen vélekedett a kor és az utókor az író egyéniségéről, saját véleményét is hozzáfűzi és így előre jelzi, hogy inkább azoknak táborához csatlakozik, kik «a szerencsefit egy csapással agyonütni akarták.» Művének második része: «Az osztrák színészet fejlődése különös tekintettel Bécsre a XV. századtól a XIX. század elejéig», külön kis értekezés és a munkának körülbelül negyedrészt teszi. A harmadik részben tárgyalja a költő életét és működését, bonczolgatja műveit és a költő halála után lefolyt emlékűnnep jelzésével ezt a részt is befejezi.

A dolgozat eme beosztását nem vélem szerencsésnek; az osztrák színészet fejlődésének ily széles alapú ismertetése nem e munka keretébe való, magával a dolgozattal semminemű összefüggésben sincs; ide csakis II. József kora és az ő intézkedéseit követő korszak tartozik és ennek rövid jellemzése Collin fejlődésével is egybefűzhető.

A szerzőt Laban értekezése *) tévesztette meg; e kiváló monographia írója vonzóan tárgyalja az osztrák drámai irodalomnak e legutóbbi évtizedekben történt kialakulását, ezt összefüggésbe hozza a költő tanulmányaival, izlésének erősödésével és Collint a francia izlést felváltó angol hatás határára helyezi.

Szerzőnk Laban után indul, ezt a következő rész kezdő sorai is tanúsítják (23. l. és Laban, i. h. 19. l.), de Laban most már a költő fejlődésére von következtetéseket, míg szerző a költő születésével, szüleinek jellemzésével kezdi.

Az osztrák színügyi viszonyokat találóan jellemzi; előadása, mint egész értekezésében, könnyen folyó, bár nem ment magyartalan kifejezé-

*) *Heinrich Joseph Collin. Ein Beitrag zur Geschichte der neueren deutschen Literatur in Oesterreich. Bécs, 1879.*

sektől, fordulatoktól és itt-ott hasonlatai sem vágnak. A nép gondolkodását elítéli, annak semmi jelentőséget sem tulajdonít; a trágár, durva kifejezések, fordulatok ötlenek szemébe és nem látja, hogy ezekben csillan meg a későbbi költészet színaránya; a köznép mulatságát, a művelt ember szórakozását összefüggésbe hozza a kétélem gondolat- és szívvilágával, holott ott a nép távol marad, itt pedig mindennek fölötte áll.

Nem számol a szerző a fejlődés arányos haladásával. A klasszikus iránynyal szemben kialakult romantikus költészet sem oly megvetendő, mint ezt a szerző véli (10. l.); a nemzeti irány túlszárnyalása a korviszonyokban rejlik és Schiller klasszikus művei mellett Kleist és Grillparzer alkotásai bizonyára megállják helyüket; és ép az utóbbinak példája bizonyítja, hogy a «halált lehelő, borzalmas végzettragédiák» is meghozzák a késői virágot és a «művészi szabályokat figyelmen kívül hagyó originalgeniek» (bizonyára a Schlegelek csapatját érti) — noha ilyeneket csak a már rég lezajlott Sturm és Drang-korszak ismert — kutatásaikkal Grillparzert a román költészet kincseire figyelmeztették.

A szerző mindent egymagában szemlél; pedig a környezetből, a korviszonyokból kiragadva Collin még szánalmasabb alaknak tűnhetik, mint milyennek szerző feltünteti. A drámaíró méltatása kedvezőtlen. Szerzőt az esztetikai szempont vezérli; hiába jelzi az osztrák színészet fejlődését, az izlés nemesedését, Collinnak abból semmit sem juttat; elszigeteli, csakis drámáit méltatja és semmi összefüggést sem talál a költő művei és kora kifejlődő drámairodalma között. Utaljunk csak Körner Zrinyijére; öcsésének műveit, mint jelentéktelenebbeket, nem is emlitem.

Tekintsük már most azt, a mit a szerző művének harmadik részében kifejt. Meglehetősen alaposan tárgyalja a költő életét, fejlődését, tanulmányait; megemlíti a költő ifjúkori műveit, az irányt, melyet a költő maga elé tűzött és mint gyakorlatlan hajóst engedí utnak, a ki nem talál révpartra soha (31. l.). Ezután sorra veszi drámáit. A drámák fejtegetése egyoldalú; rövid tartalmi összefoglalás, néhány esztetikai megjegyzés, itt-ott egy-két irodalomtörténeti adat és ezzel vége az elemzésnek. Nem adózik Collin drámaírói tehetségének, még azon lelkes csapatot is elítéli, mely a finom izlésű és nagy tehetségű költőt bálványozta. Collin tehetsége, írói hírneve nem a drámák színszerűségében, hanem a nyelv és az izlés nemességében keresendő; ezzel hatott, ezzel növelte tisztelőinek számát, kik a költő e jeles tulajdonait méltatva, őt Schiller követőjének és méltó utódjának tekintették. Az irodalomtörténeti szempont e bírálatokat nem mellőzheti: itt még a tekintély sem dönt, mert a kedvezőtlen bírálatok (10. l.) ellenében ép annyi kedvező is felhozható és hogy Scherer sem csalhatatlan, azt ép a költő haladását feltüntető drámája «Bianca della Porta» bizonyítja; ezt különben a szerző is elismeri.

Szerző Collinnak mint románcz- és dalköltőnek bővebben juttat az elismerésből. Értekezésének ezen része sem elégitett ki teljesen. Ez is meggyőzött arról, hogy a szerző nem foglalkozott elég szeretettel művével; nem hatolt be eléggé sem a korviszonyoknak, sem a költő lelkének tanulmányozásába, csak külső jelenségek vezérelték. Ezért nincs összefüggés a második és harmadik rész között, ezért nem említi Collin hatását, ezért maradt figyelmen kívül a költő pesti tartózkodása (csak futólag említi), pedig ezt hazai szempontból is

tárgyalnia kellett volna. Itt írta hazafias dalait, itt kezdette meg Habsburgi Rudolfról tervezett eposzát (Pyrker), itt foglalkozott V. László tragikus esetének drámai feldolgozásával és a két testvér-költő, a kik már fejlődésükben oly sok rokonságot, kapcsolatot mutatnak, itt újból találkozik: Collin Máté bátyja tervet megvalósította, drámáinak tárgyát a hazai történelemből merítette.

Minél inkább közeledik a szerző a befejezéshez, annál enyhébben bánik a költővel és annak emlékével; a Collin-ünnepélyek hatását érezzük a dicsőítő szavakban, melyekkel értekezését befejezi. Csak egy csepp jóakarattól és nagy szorgalomra valló értekezése magának a szerzőnek is nagyobb öröme szolgálhatott volna. Jelen formájában érdekes, de nem értékes adalék az újabb német irodalom történetéhez.

Dr. VAJDA GYULA.

V E G Y E S E K.

— Az Irene-tárgyhoz. Mikes Kelemennek az a levele, a mely a konstantinápolyi szép görög leány tragédiáját említi, 1725. szept. 7-én kelt ugyan (a LXIII. a levelek sorában), de csak 1796-ban jelent meg a többivel együtt nyomtatásban. Jóval ezelőtt ismerhette azonban már nálunk a *csakis magyarul* olvasó közönség is e tárgyat, minthogy a *feljegyzést* illetőleg ugyan nem, de a *közzétételt* illetőleg több mint egy félszázaddal régibb az a magyar Irene-novella, a melyre ezúttal a figyelmet felhívni akarom. Ez *Taxonyi János* jezsuita-atyának «Az emberek erköltseinek és az Isten igazságának Tükörcsei» című kétkötetes munkája II. kötetében van, az első kiadás (Győr*) I. 1840. II. 1843.) 467. lapján (II. köt. 3. rész, 9. tört.). Forrásául Taxonyi «P. Mauritius Nattenhaus Ordinis Capuc. Dominica 3. post Pascha» jelzésű prédikációra hivatkozik, a melyet eddig nem tudtam előkeríteni. Taxonyinak munkája egyéb részeiből kitetsző fordítói eljárása azonban arra enged következtetni, hogy itt is elég híven tolmácsolta eredetijét, ha nem ragaszkodott is éppen szószerint hozzá. Az Irene-novella itt csakugyan prédikátori czélra szabott köntösben jelenik meg előttünk s a belőle levonandó erkölesi tanulság kedvéért van átídomítva. Hogy Nattenhaus honnan vette a tárgyat, azt az ő szövegének pontos ismerete előtt még korai lenne kutatni. Egyelőre csak Taxonyi előadását közöljük, a mely így szól:

«Egy leánzó abban az órában, a' mellyben a Kriftust meg-tagadta, mind tefti mind lelki életét el-vesztette. (Következik a forrás fentidézett megjelölése.) Minekutánna a' Máfodik Mahomet Török Tsálfár 1453-dik elztendőben ama nem tsak a' Görög-Orfzágnak, hanem az egélfz Romai Birodalomnak leg-főbb Városát, Konftantzinápolyt, meg-vette volna: olly

*) Ez első kis 8-adr. kiadást 1759-ben egy kassai 4-edr. és a köv. század elején egy évszám nélküli pozsony-pesti, Landerer-féle 8-adr. kiadás követte.

nagy vér-ontáft tón abban, hogy többire el-vezfté; a' kiket pedig életben hagyta, szörnÿ rabságra ide 's tova Török-Orfzágba el-küldözé, a' Ke- (468. l.) relztyéneket. A' rabok között vala egy Irene nevű Nemes leánzó is; kinek szépsége méltán tsudának neveztetethett. Annak-okáért Tsáfzár eleibe vivék; a' ki mihent ötet meg-látta, nem külömben, mint régenten Holofernes Juditot, úgy meg-szerette, és a' fzivét egészlen hozzá-tsatlotta: mindenekben kedvét kerefte, és fok mézes szókkal magához édesgette. Végre annyira meg-bolondúlt vólt fzerelmében, hogy, ha a' Kriftuft el-hagygya, és az ő törvényének ellene-mond, a házafságot-is, és a' Tsáfzárné méltóságát ígérte néki. Mit felelt erre Irene? Ah bóldogtalan, és örök firalomra méltó leánzó! Annyira meg-mafzlagofította vólt ez a' világi hivságos ditsőségnek ígéréte, hogy annak meg-nyeréséért nem általlotta a' Kriftuft meg-tagadni, az Evangeliumnak törvényét farba rúgni, és a Mahomet Alkorányához ragafzkodni. Ez meglévén, Mahomet Tsáfzár tsak ezzel az Afzfzonykával-való fzerelmeskedésben, és a' menyegzőnek, hogy az men- (469. l.) nél nagyobb pompával, és készülettal végbe-mehetne, módgyáról gondolkodásban minden idejét tólti vala: az Orfzággal pedig, és annak igazgatásával, femmit fem gondol vala. Minek-okáért a' Török Seregek meg-mordúlának (így), és fel-zendülének: és elsóben nagy kiáltással próteftálának, azután fegyvert kapának, és a' Tsáfzárt párt-ütéffel fenyegeték, ha ezt az Afzfzonyt véfzi feleségül, és Tsáfzárnévá téfzi. Ettől megjíedvén Mahomet, hogy ezt a' zenebonát le-tsenedifitené, és vitézek dühős haragjokat le-tsillapítaná, meg-parantsolá, hogy a' leg-nagyobb piatznak közepette fákból, és delzkákából egy néző helyt alkotnának. A' Fő Rendeknek-is meg-hagyvá, hogy az el-rendelt napon, és órán a' néppel együtt a' piatzra öfzve-gyülnének. Az Irenének pedig azt mondá, hogy mennél fzebben lehet, magát fel-tzifrázza, és fel-ékesíttse: mert ebben forog a' dolog, hogy holnapi napon a' közönséges piatzon minden Rendek, és népek láttára a' Tsáfzárnéságra-való koronázá- (470. l.) fa végbe mennyen. El-érkezett vala már az el-rendelt nap: öfzve gyült vala mind a' piatzra, mind pedig a Tsáfzár Udvarára, minden renden lévő számlálhatatlan nép,*) mit akarna, és mi téendő vólna a' Tsáfzár Azomba Irene, a' ki gyöngyökkel, és drága kövekkel úgy fényeskedik vala, mintha nem ember, hanem valamely Iften-Afzfzony vólna, ki-jöve a' Tsáfzári palotából. Maga a' Tsáfzár fogá a' kezét, és a' piatzra érkezvén, fel-méne véle arra a' néző helyre. Ott az egész népnek láttára, és halottára háromszor fenn-fzóval kérdeze ötet, ha ugyan valóban akarná-e el-hagyni a' Kriftuft, és ellene mondani az ő törvényének: a' Mahometet pedig tífztelni, és tudományát követni. A' bolond Afzfzony-is (meg-nem gondolván, hogy femmit fem hafznál az embernek, ha az egész világot el-nyeri-is, ha az ő lelkének kárát valya) nagy fel-fzóval, hogy minden emberek meghalhatnák, hafonló-képpen háromszor mondá: *Akarom, akarom, akarom*. Akkor a' Tsáfzár (471. l.) fzfár vévén a' koronát, fejére tévé: és azt mondá, hogy elébb menne, és nyilvánban mutatná-meg magát a' népnek, hogy minnyáján láfsák az ő tsudálatos szépségét. Mikor pedig elébb ment vólna,

*) Itt mintha egy kis hézag volna.

ki-rántá a' kegyetlen Tyrañus palosát, és egy tsapással a' koronával együtt le-űté a' fejét, és a' testét háromszor megtapodá. Ezután fordulván a' néphez, fejnnyen mondá: Láttjátok-é Vitézim, és minden renden lévő népeim, hogy én nem tsak tinéktek tudok parantsolni, hanem magamat-is birni. Ezzel fejezé-bé ezt a' kegyetlen, és fzomorú Tragédiáját. Ezt nyerte Irene hiti-fzégésével: a' Menyei ditsóséget-is el-vezftette; a' világít, mellyért a' Kri-ftuft meg-tagatta, fem nyerte-meg.»
K. L.

— Ezékiel irataihoz. (Válasz Krausz Sámuel úrnak.) A Philol. Közl. f. é. III. füzetében (308—311. l.) Krausz Sámuel úr támadást intéz ellenem a *tudományos igazságy érdekében*.

A felől nyugodt lehet, hogy ismételten is átkutattam az 'Εξαγωγή-t és, hogy megnyugtassam gyanúsításra s netán kétkedésre kész lelkét, tudtára adom ezennel, hogy az ezt tanusító iratot nálam bármikor megtekintheti. Szabadalmat is bátran vehet az „Ezechiel iratai“-ra, esakhogy sajnos, nem ékesíthetem magam a föltalálás dicsóságével, mert avval engem már jóval megelőztek. Hiszen maga is mondja az alex. Ezechielről, hogy „több zsidó tárgyú tragœdiát írt“ (308. l.) s én sem mondok mást a 49. lapon; azt nem mondtam s tudomásommal ellenkezõen nem is állíthatam, hogy ránk maradtak a tragœdiái. Nem romboltam le azt a több századnyi vastagságú falat sem, mely az ó-testamentom hasonló nevű prófétáját elválasztja az alex. héber írótól. Én a Hesyehios-féle ἐλάμν-nal azon az úton háladtam visszafelé, a melyet forrásaim kijelöltek, s a mennyiben õ Diogenianos λέξις παντοδαπία (Kr. u. II. sz.), ez meg Pamphilos alex. grammaticus glossariuma után dolgozott, e nyomok a Kr. u. I. századig vezettek vissza. Már most, tudvalevõ dolog, hogy a *Septuaginta* néven ismert görögnyelvű ó-testamentom a Kr. előtti III—I. század folyamán jött létre az Alexandriában nagy számmal élő zsidóknál. Ebbe az idõszakba esik az alex. Ezechiel kora is. Az sem ismeretlen továbbá, hogy a fordítók, az a *Septuaginta*, a kirkól a görögnyelvű ó-testamentomot nevezik, szinte a lehetõség határán is túl igyekeztek hívek maradni az eredeti héber szöveghez. Nem volt tehát képtelenség, sem pedig az alex. Ezechiel görög stílusának kisebítése arra gondolni, hogy talán õ neki is volt része a héber ó-testamentom göröggre való fordításában. Ezt a hitet szinte megrõgzítette bennem Stephanus egyik homályos helye („Sæpius occurrit ap. Interpr. Gr. Ezechielis“), a melybõl azt értettem ki, hogy valamelyik elveszett munkájában is használta a kérdéses szót. Minthogy ennek újabban semmi igazolására sem akadtam kutatásomban, azt kell hinnem, hogy e részben tévedésbe estem. De ha amúgy volna is a dolog, akkor sem „vette“ (50. l.), hanem „vehette“ felel meg mind e tárgyról való fogalmainknak, mind szándékunknak.

Magára a fölvettem vélemény érdemére térve át elõször is kiemelem, hogy bárki volt is az Alexandriában élő zsidók közül az Ezechiel prófétáról szóló rész átfordítója, annyit valóságnak kell elfogadnunk, hogy a kérdésben levõ héber szó, ἀλλά ἐλάμ (vagy ennek valamely változata), már a Kr. e. I. században szerepel görög szövegben. Azt mondja Krausz Sámuel, hogy nekem „hiába mondja úgy Hesyehios glossája, mint Stephanus

szikke, hogy a kérdéses ἀλλὰ szó, már a mennyiben az összefüggésből kitűnik, azt jelenti, hogy *vestibulum, porticus*; nekem — mondja — «a *limen, küszöb* jelentésre van szükségem, hogy az *elementum* fogalomhoz eljussak». Nem veszi figyelembe, hogy ezt én nem magamtól találtam ki; pedig ott volt előtte mind a *Stephanusból* vett idézetben *Tittmann* magyarázata (nem pedig a *Zonaras-é*, a kivel Krausz Sámuel úr a 310. lapon czáfolni igyekszik), mind a *Hesychios*-kiadásból vett adnotióban *Symmachus* magyarázata (οὐδός). Jól mondja, hogy «könnyű átugrani a küszöbön» mert csakugyan könnyen megtette: kettőt is átugrott egyszerre. Én ezekre támaszkodva tévedtem, *ha tévedtem*, Krausz Sámuel úr pedig a saját tudása szerint nem téved, *ha nem téved*. És, ha elfogadom is, hogy ἀλλὰ-nak nincs *küszöb* jelentése, annál nagyobb szükségem van *vestibulumra*, s e tekintetben, azt hiszem, támaszkodhatom *Hieronymus* tekintélyére, a ki életének utolsó 34 esztendejét *Palæstinában* élte le s az alatt fordította le újból latinra az ó-testamentomot az eredeti héber szöveg után. Vagy talán Krausz S. úr azt sem hiszi el, hogy *vestibulum*-nak is volt *bejárat, kezdet* jelentése? Szerencsém tehát, hogy ezt is át nem ugrotta! Pedig látom (*Hieronymus* jó-nak látja így fordítani' 311. l.), szerette volna megtenni a tudományos igazság kedvéért. De meg, ha egyszer — mint mondja — ἀλλὰ és variánsai «nem más, mint érthetetlen betűcomplex vagy mit sem jelentő hangok» (309. l.) akkor honnan tudja, hogy *küszöb*' jelentése nem lehetett?

Azt veti azután szememre, hogy én az ἔλαμν alakot erőszakolom. Ha egyszer *Hesychios*-kéziratunk, ἔλαμν-t ad nekünk, akkor én csak arra építhetek, nem pedig arra, a melyet «*Ezech. XL. 25*»-re hivatkozva akarnak igazolni. Kitérli-e majd valaki a görögös ἱεζραηελος-ból az ος végzetet azért, mert a héber nem úgy használta? Hasonló okból nem vehettem figyelembe a kérdés érdemére nézve a Krausz Sámuel úr ajánlotta codexeket sem, minthogy azokban ἀλλὰ vagy változatai még héber szók, görög köntösben. Cicero azonban nem héber szót vett *initia* fordítására, hanem görögöt, még pedig olyant, a melynek gyér (nem *közkeletű*!) s talán csak bizonyos foglalkozás körére szorítókozó használata lehetett, mert nem birunk a nyomára akadni másban. Ha lehetetlen az, hogy ἀλλὰ vagy ἔλαμν csakugyan fölvehette a görögök száján — talán az építkezés nyelve útján — már Cicero idejében azt a vagy egy ahhoz igen hasonló alakot, a minőt (*Pamphiloson* és *Diogenianoson* át) *Hesychios* lexicona föntartott, akkor lehetetlen *elementa*-t is kapcsolatba hozni ἀλλὰ- v. ἔλαμν-mal. De ha ez Krausz Sámuelnek vagy bárkinek is különös, hihetetlen vagy lehetetlen, mennyivel különösebb az, hogy az *initianak* megfelelő *elementa* görög mását nem találjuk, mennyivel hihetlenebbek vagy lehetlenebbek az *elementumra* fölhozott többi magyarázatok! Az az oktatása, «épen abból, hogy a szót görög kaptafára vonták, lehet látni, hogy a szó nem él, mert életben levő szót nem szokás szabászati mütétnek alávetni» (310. l.), nem vonatkozhatik rám; ez valami *arabus* okoskodás, a minő az én fejtegetéseim rendkívül naiv értelmezéséből sem keríthető ki. A görögnek megvolt az a szívós hajlandósága, hogy a használatba vett idegen szónak görögös alakot adjon, vagyis, más szóval, görög *kaptafára húzzon*. Dio Cass. görög kön-

többen írja a latin *auctoritas*-t: ἀκτοῤριτας, mégis mindjárt mintegy mentegődzve utána teszi: ἑλληνισαί γὰρ αὐτὸ κατὰπαξ ἄδῶνατον. Nekik pld. consularis: κωνσουλάρτιος, carcer: κάρκαρον, carceres: κάρκαροι, privilegiorum: προμηλιγίων. Ettől a szívnős purismustól nem kimélték az idegen tulajdonneveket sem (Lucian. de consc. hist. c. 21.). Mikor az átvett idegen szónak már nem csak görög köntőse, hanem görögös formája is volt, csak akkor kezdetett el az idegen talajban élni, s a kapóssága, forgalma, kelendősege szerint esetleg néminemű tenyészetnek indulni, mint a hogy ἀμβιτιών (ambitio) és ἀμβιτιών (ambiens, *ambitans), τὰβλαις (dat. plur.), ὑποτὰβλων, ἐτὰβλιζον, ταβλιςτῆς példája mutatja (Philol. Suppl. III. 2.).

Sajnálatosnak mondja Krausz Sámuel úr, hogy egy philologus nem tud eligazodni a Thesaurus egy cikkében (helyesebben: *czikkén*). Láthatja azonban a Zonaras-példából, hogy tévedhet rajta még *arabus* is. Megjegyzem egyébiránt, hogy csupán azért szorítkoztam ama cikkemben a bizonyítékul vett helyek pusztá idézésére, mert láttam, hogy így is túllépek már a megszabott terjedelem mértékén. Én csak fölvettem ezt a véleményt, a melynek esalhatatlanságot nem tulajdonítok. Tárgyilagos, *higgadt*, *meggzóó bizonyítás* előtt készséggel meghajlom. Ez idő szerint azonban a valószínűség igen nagy mértékét tulajdonítom az *elementa* eredetéről közölt föltevésémnek.

CSERÉP JÓZSEF dr.

KÖNYVÉSZET.

Arany János. Toldi. Költői elbeszélés tizenkét énekben. Iskolai kiadás. A középiskolai alsóbb osztályok olvasmánya. (K. 8-r. 82 l.) Bpest, 1900. Franklin-Társulat. 70 fill.

— Toldi estéje. Költői elbeszélés hat énekben. Iskolai kiadás. A középiskolai V. osztály kötelező olvasmánya. Hetedik kiadás. (K. 8-r. 85 l.) Bpest, 1900. U. o. 70 fill.

— Toldi szerelme. Iskolai kiadás. Első—harmadik ének. A középiskolai VI—VIII. osztály olvasmánya. (K. 8-r. 66 l.) Bpest. 1900. U. o. 40 fill.

Békési Remig. A marosvásárhelyi ev. ref. iskola XVII. századi törvényei. Bpest, 1900. Akadémia. (Értekezések a történeti tudományok köréből, XVIII. köt. 8. sz.), 41 l., 1 kor.

Hampel József. Az antik szobrászat története. 39 ábrával. (N. 8-r. VI. 276 l.) Bpest, 1900. Franklin-Társulat. 8 kor.

Mahler Ede. II. Ramses, az exodus Faraója. Bpest, 1900. Akadémia. (Értekezések a történeti tudományok köréből XVIII. köt. 9. sz.), 26 l., 75 fill.

Nemzetünk nagy költői. 11. füzet. *Gaal* Mózes. Kisfaludy Sándor élete és költészete. (K. 8-r. 40 l.) Pozsony, 1900 Stampfel Károly. 40 fill.

Petőfi Sándor bordalai és vegyes költeményei. Bpest, 1900. Athenaeum, K. 8-r. 130 l., 20 fill.

Simonji Zsigmond és *Balassa* József. Német és magyar iskolai szótár. Első német-magyar rész. (8-r. IV. 451 l.) Bpest, 1900. Franklin-Társulat. Kötve 3 kor. 50 fill.

Ióth Lőrincz. Emlékbeszéd Horvát Boldizsár t. tagról. Bpest, 1900. Akadémia. (Emlékbeszédék, X. köt. 5. sz.) 43 l. 1 kor.

ADVERSARIA CRITICA

ad Taciti Agricolam, Annales. Historias.

Caput tertium.

Ad Historias.

I.

L. I. c. 2. agitur de belli civilis cladibus:

«*Haustae et obrutae urbes*, fecundissima Campaniæ ora; *et urbs* incendiis vastata, consumptis antiquissimis delubris, ipso Capitolio civium manibus incenso.»

Halm pro *haustae et obrutae* scribit *hausta aut obruta*, delete *urbes*; in altera autem sententia omittendum censet *et*. Sed equidem nullam video causam mutationis audacissimæ; *urbes* enim in priorē sententia significat oppida Italiæ, *urbs* autem κατ' ἐξοχήν in altera sententia Romam; deinde *fecundissima Campaniæ ora* appositionis vice fungitur et ad *urbes* pertinet; postremo *et* ante *urbs* idem significat, quod *etiam*. Plana perspicuaque sunt igitur omnia neque ulla opus est coniectura.

II.

L. I. c. 9: «Quies et Illyrico, quamquam excitæ a Nerone legiones, dum in Italia *cunctantur*, Verginium legationibus adissent.»

Halm pro *cunctantur* scripsit *cunctatur* putatque verbum hoc loco passivi impersonalis vice fungi, quod longe aliter est. Legiones enim a Nerone Illyrico excitæ post mortem Neronis aliquamdiu in Italia cunctabantur, incertæ, quid facerent. *Cunctantur* est igitur prædicatum subiecti *legiones*, quare numerus pluralis retineri debet.

III.

L. I. c. 13: «Potentia principatus divisa in Titum Vinium consulem, *Cornelium* Laconem prætorii præfectum.»

Halm pro *Cornelium* scripsit et *Cornelium*, quamquam lectorem minime offendit tale asyndeton apud Tacitum, brevitatis amantem. Nullo igitur opus est additamento.

IV.

L. I. c. 14. agitur de Galba Pisonem adoptante: «. . . pauca præfatus de sua senectute Pisonem Licinianum *accersiri* iubet.»

Corruptum est procul dubio *accersiri* in Mediceo II., pro quo codices deteriores *accersi* habent, Halm autem *arcessi* scripsit. Quod ad sensum attinet, pariter apta est utraque forma, sed, ut ad scripturam Medicei propius accedamus, equidem censeo potius *accersi* scribendum esse, quæ forma commendatur etiam l. I. c. 38, ubi de eadem adoptione agitur: «Ac ne qua saltem in successore Galbæ spes esset, *accersit* ab exsilio, quem tristitia et avaritia sui simillimum iudicabat.»

V.

L. I. c. 15. legitur Galbæ ad Pisonem iam adoptatum oratio:

«Fidem, libertatem, amicitiam, præcipua humani animi bona, tu quidem constantia retinebis, sed alii per obsequium imminuent: inrumpet adulatio, blanditiæ, *pessimum* veri adfectus venenum, sua cuique utilitas. *Etiā* ego ac tu simplicissime inter nos hodie loquimur, ceteri libentius cum fortuna nostra, quam nobiscum.»

Halm pro *pessimum* scribendum censet et *pessimum*, ne hæc verba: «*pessimum* veri adfectus venenum» ad præcedentia (*adulatio, blanditiæ*) referantur, cum re vera ad sequentia (*sua cuique utilitas*) pertineant. Mea quidem sententia servandum est asyndeton elocutioni Taciteæ proprium, sed in legendo post *blanditiæ* parva pausa est facienda.

Deinde idem Halm pro *etiā* scribendum censet *etiā* *si*. Sed rectissime de hac re disseruit Joh. Mueller in sua editione p. 12: «Particula *etiā* referenda est ad verba *tu quidem retinebis* sententiaque hæc esse videtur: tu quidem supra ceteros elatus simplicitatem animi retinere studebis; nos quoque in eodem fastigio collocati simpliciter inter nos loquimur, sed præter nos nemo nobiscum pari libertate». Retinenda est igitur codicis lectio.

VI.

L. I. c. 20: «Nec remedium in ceteros fuit, sed metus initium, tamquam per artem et *formidinem* singuli pellerentur, omnibus suspectis.»

Halm pro *formidinem* scripsit *formidine*. Utraque forma aptum efficit sensum, quare servanda est codicis lectio. Librarium enim errores, non ipsum auctorem volumus emendare. Cf. Ann. l. I. c. 56: «quotiens astu magis quam per *formidinem* cessit.»

VII.

L. I. c. 33. agitur de Othonis in Galbam rebellionem; amici suadent Galbæ, ne segnitia tempus terat, sed occurrat discrimini:

«*Proinde* intuta quæ indecora; vel si cadere necesse sit, occurrendum discrimini: id Othoni invidiosius et ipsis honestum.»

Halm pro *proinde* scribit *perinde*, ut sensus sit: «Segnitia tempus terere perinde intutum atque indecorum est». Sed sententia potius ita est interpretanda: «Intutum est *igitur* (hoc significat *proinde*) quod indecorum». Nulla est certe opus mutatione. Cf. Agr. c. 30: «Quæ fortibus honesta, eadem etiam ignavis tutissima sunt».

VIII.

L. I. c. 38: «Ac ne qua saltem in successore Galbæ spes esset, *accersit* ab exsilio, quem tristitia et avaritia sui simillimum indicabat».

Halm pro *accersit* scribendum censet *accersivit*. Sed cf., quæ §. XXVIII. capituli secundi de usu præsentis exposuimus.

IX.

L. I. c. 38. in fine agitur de Othone, qui militibus suis arma dat:

«*Aperire* deinde armamentarium iussit.»

Halm pro *aperire* scribit *aperiri*; verbum enim *iubet* postulat inf. pass. Sed subintellegendum est *milites*, subiectum verbi *aperire*. Cf. Cæs. Bell. Gall. II. 5: «Castra *munire* iubet» sc. milites; Cic. Cat. 3, 8: «Haruspices iusserunt simulacrum Jovis *facere* maius atque in excelso *collocare*»; Verg. Aen. XII. 584: «Urbem

alii *reserare* iubent et *pandere* portas». Servanda est igitur codicis scriptura.

X.

L. I. c. 41. agitur de suprema Galbæ voce :

«Extremam eius vocem, ut cuiquam odium aut admiratio fuit, varie prodidere. Alii suppliciter interrogasse, quid mali meruisset, *paucos* dies exsolvendo donativo deprecatum»,

Halm pro *paucos* scribit *et paucos* ; sed servandum est usitatissimum apud Tacitum *asyndeton*.

XI.

L. I. c. 51. agitur de initiis Vitelliani motus :

«Tum adversus Vindicem contractæ legiones, seque et Gallias expertæ, quærere *rursus* arma».

Halm pro *rursus* scribit *rursum*. Sed in codice est *rursus*, notamque supra *u* delevit eadem manus, ut omnes, qui codicem accuratius descripserunt, affirmant. *Rursus* est igitur genuina lectio.

XII.

L. I. c. 51. agitur de legionibus Vitellianis :

«Igitur Sequanis Aeduisque ac deinde, prout opulentia civitatibus erat, infensi expugnationes urbium, populationes agrorum, raptus penatium *hauserunt* animo».

Halm pro *hauserunt* scribit *hauserant*, sed sine causa. Nullum est enim in hac sententia perfectum, ad quod plusquamperfectum referri possit.

XIII.

L. I. c. 53 : «Hunc iuvenem (sc. Cæcinam) Galba, quæstorem in Bætica impigre in partes suas transgressum, legioni præposuit : mox compertum publicam pecuniam avertisse ut peculatorem flagitari iussit. *Caecina* ægre passus miscere cuncta».

Halm pro *Caecina* scribit *id Caecina*. Sed *id* apud Tacitum sæpe omittitur ; cf. simillimum locum, l. II. c. 64, ubi agitur de Dolabellæ cæde : «Igitur Vitellius . . . vocatum per epistulas vitata Flaminie viæ celebritate devertere Interamnium atque ibi interfici iussit. Longum interfectori visum». Nulla est igitur opus mutatione.

XIV.

L. I. c. 71: «Celsus constanter servatæ erga Galbam fidei crimen confessus, exemplum ultro imputavit. Nec Otho quasi ignosceret, sed ne *hostes* metueret, conciliationes adhibens, statim inter intimos amicos habuit».

Halm pro *hostes* scribit *hostem*. At certe hoc loco non de uno Othonis hoste, Celso, sed generatim de hostibus eius agitur, quare codicum scripturam servandam puto.

XV.

L. I. c. 76: «Longinquæ provinciæ et quidquid armorum mari dirimitur, penes Othonem *manebat*».

Halm pro *manebat* habet *manebant*, ut regula grammaticæ postulat. Sed Tacitus hoc loco verbum *manebat* tantum ad proprius subiectum, *quidquid*, refert ideoque numero plurali non utitur. Cf. etiam l. I. c. 84, de quo infra §. XVI. agitur et l. II. 78, de quo vide infr. §. XXXI.

XVI.

L. I. c. 84: «Ulline Italiæ alumni et Romana vere inventus ad sanguinem et cædem *depoposcerit* ordinem».

Halm pro *depoposcerit* scribit *depoposcerint*. Sed cf. supra §. XV., ubi similis est numeri sing. usus. Hæc duo exempla mutuo se confirmant memoriamque codicis fide dignam esse testantur. Cf. etiam Agr. c. 19: «Devortia itinerum et longinquitas regionum *indicebatur*.»

XVII.

L. I. c. 87: «Curam navium Moschus libertus retinebat ad observandam honestiorum fidem *immutatus*.»

Halm delendum censet *immutatus* neque intellegit, quid tale epitheton hoc loco sibi velit. Sed *immutatus* hoc loco idem significat, quod *immutabilis*, *constans*. Sensus est igitur huiusmodi: Moschus libertus, qui iam Galba imperante præfectus classis fuerat, curam navium retinuit, nam hic libertus constans erat ad custodiendam fidem honestiorum i. e. ingenuorum hominum, qui in classe militabant. Servanda est igitur codicum lectio.

XVIII.

L. II. c. 4. agitur de Tito Paphiæ Veneris oraculum consulente:

«Sostratus (*sacerdotis* id nomen erat) ubi læta et congruentia exta magnisque consultis adnuere deam videt, pauca in præsens et solita respondens, petito secreto futura aperit.»

Pro *sacerdotis* Halm scribit *sacerdoti*. In codice est *sacerdotibus*, sed eadem manus correxit in *sacerdotis*, quod servandum est.

XIX.

L. II. c. 8. agitur de falso Nerone:

«. . . tunc servus e Ponto sive, ut alii tradidere, libertinus ex Italia, citharæ et cantus peritus, unde illi super similitudinem oris *propior* ad fallendum fides, adiunctis desertoribus, quos inopia vagos ingentibus promissis corruperat, mare ingreditur».

Pro *propior* Halm scripsit *pronior*, sed sine causa. Sensus enim loci est huiusmodi: servus, qui se Neronem esse mentitus est, similis fuit Neroni et citharæ cantusque peritus, quare illi fides ad fallendum *propior* erat; scilicet similitudo oris et citharæ cantusque peritia fidem eius auxerunt.

XX.

L. II. c. 10: «Vibius Crispus, pecunia potentia ingenio inter claros magis quam inter bonos, Annium Faustum equestris ordinis, qui temporibus Neronis *delationes* factitaverat, ad cognitionem senatus vocabat».

Halm scripsit *delationem*, fortasse errore, nam in codice procul dubio *delationes* legitur.

XXI.

L. II. c. 14: «Nec mora prælio, *sed acie* ita instructa, ut pars classicorum mixtis paganis in colles mari propinquos exurgeret».

Halm scripsit: «Nec mora prælio *est, acie* ita instructa», Thomæ autem et Joannes Mueller: *et acies*. Sed facillima est Rupertii mutatio, qui pro *acie* scribendum censet *acies*, cetera autem integra relinquit, ut sensus sit: «Nec mora prælio (erat), *sed acies* ita instructa (est)». Talis autem ellipsis Tacito maxime propria est. Quare Rupertii coniecturam in textum recepi.

XXII.

L. II. c. 17: «Aperuerat iam Italiam *bellumque* transmiserat, ut supra memoravimus, ala Siliana».

Halm pro *bellumque* scripsit *bellum, quod*, sed sine causa. Nam legimus l. I. c. 70: «Cæcina paucos in Helvetiis moratus dies, dum sententiæ Vitelli certior fieret, simul transitum Alpium parans, lætum ex Italia nuntium accipit alam Silianam circa Padum agentem sacramento Vitellii accessisse». Ergo ala Siliana erat, quæ Vitellianis Italiam aperuit bellumque in Italiam transmisit.

XXIII.

L. II. c. 20: «At Cæcina, velut relicta post Alpes sævitia ac licentia, modesto agmine per Italiam incessit. Ornatum ipsius municipia et coloniæ in superbiam trahebant, quod versicolori sagulo, bracas, *barbarum tegmen*, indutus togatos adloqueretur».

Halm uncis secluserit *barbarum tegmen*, ut glossema ad *bracas*. Sed hoc *barbarum* vestimenti genus hoc loco aperte opponitur *togae* Romanorum, quare verba in quæstionem vocata ipsi Tacito sunt tribuenda.

XXIV.

L. II. c. 20: «. . . uxoremque eius Saloninam, *quamquam* in nullius iniuriam insignis equo ostroque veheretur, tamquam læsi gravabantur».

Halm pro *quamquam* scripsit *quod, quamquam*, sed sine causa; nam coniunctio *quamquam* apud Tacitum sæpissime iungitur cum coniunctivo. Cf. Gossrau, Lateinische Sprachlehre, §. 414. adn. 3: «Bei Tacitus ist der Coniunctiv schon Regel, und Gerber sagt, dass er *quamquam* mit Indicativ 19-mal, mit Coniunctiv 60-mal verbinde, und so besonders in den Annalen».

XXV.

L. II. c. 29. agitur de seditione in exercitu Valentis:

«Spolia Galliarum et Viennensium aurum, pretia laborum suorum, *occultare* clamitantes, direptis sarcinis tabernacula ducis ipsamque humum pilis et lanceis rimabantur (sc. milites)».

Halm pro *occultare* scribendum censet *occultari*, quod pro-

bari non potest. Subintellegendum enim est ad *occultare* subiectum: *Valentem* sive *ducem*. Valentem enim milites ideo voluerunt necare, quia spolia ab eo occultari crediderunt. Cf. supra §. IX.

XXVI.

L. II. c. 47: «Eodem die ad Cæcinam operi pontis intentum duo prætoriarum cohortium tribuni, conloquium eius postulant, *venerunt*: audire condiciones ac reddere parabat, cum præcipites exploratores adesse hostem nuntiavere».

Halm pro *venerunt* scribit *venerant*; tribunorum enim adventus prius accidit, quam ea, quæ deinde narrantur. Sed sententiæ, in quibus verba *venerunt* et *parabant* leguntur, sunt coordinatæ, non altera alteri subordinata; possumus enim post *venerunt* etiam punctum ponere. Quæ cum ita sint, usus plusquamperfecti non est omnino desiderandus.

XXVII.

L. II. c. 47: «Civile bellum a Vitellio cœpit, et ut de principatu certaremus, initium *illic* fuit».

Halm pro *illic* scribit *illinc* sine causa. Cf. Ann. II. 1: «initio apud Parthos orto»; Hist. I. c. 76: «initio Karthagine orto»; Germ. c. 31: «penes hos initia pugnarum».

XXVIII.

L. II. c. 50: «Origo illi e municipio *Ferentio*».

Halm pro *Ferentio* vult *Ferentino*. Sed *municipium Ferentium* est æque rectum, ac *m. Ferentinum*; potest enim municipii nomen appositionis vice fungi neque semper adiectivi formam accipere debet. Servanda est igitur codicis lectio. Cf. Hist. IV. 5: «e municipio Cluviis»; Ann. III. 48: «ortus apud municipium Lanuvium».

XXIX.

L. II. c. 66: «Et proelium atrox *arsisset*, ni duæ prætoriæ cohortes causam quartadecumanorum secutæ his fiduciam et metum Batavis fecissent».

Halm pro *arsisset* scribit *exarsisset*. Sed cf. Ann. XII. c. 54: «*arsissetque* bello provincia, ni Quadratus, Suriæ rector, subvenisset», Ann. I. 73: «quanta Tiberii arte gravissimum exitium inrepressit, dein repressum sit, postremo *arserit*, cunctaque corripuerit»;

ubi *arsisset* idem significat, quod *exarsisset* sensumque habet inchoativum. *Arsisset* igitur hoc loco ab *ardescendo*, non ab *ardendo* est derivandum.

XXX.

L. II. c. 75: «... quid enim profuturas cohortes alasque, si unus *alterque* præsenti facinore paratum ex diverso præmium petat?»

Halm pro *alterque* scribit *alterve*, sed sine causa. Nam *unus alterque* pro *unus et alter* apud scriptores optimos sæpissime occurrere quovis lexico docemur.

XXXI.

L. II. c. 78: «Grande id prosperumque consensu haruspicum et summa claritudo iuveni admodum Vespasiano promissa, sed primo triumphalia et consulatus et Iudæicæ victoriæ decus implese fidem omnis *videbatur*».

Pro *videbatur* Halm scripsit *videbantur*. Sed cf., quæ supra §. XV. et XVI. exposuimus.

XXXII.

L. II. c. 100. agitur de Cæcina in partes Vespasiani trans-eunte:

«Ipse Ravennam devertit prætexto classem adloquendi; mox Patavi secretum componendæ *proditionis* quæsitum».

Halm pro *proditionis* scribit *proditioni*. Utrumque aptum efficit sensum, sed, cum genitivus codicis auctoritate commendatur, nulla opus est mutatione.

XXXIII.

L. III. c. 5. duces Vespasiani deliberant, utrum in Italiam cum exercitu transirent an non:

«Ceterum ut *transmittere in Italiam* inpune et usui foret, scriptum Aponio Saturnino, cum exercitu Mœsico celeraret».

Halm post *transmittere in Italiam* supplendum censet *bellum*. Sed nullo opus est additamento, quia *transmittere* hoc loco idem significat, quod *traicere*, *transire*. In lexico C. E. Georges hæc proferuntur exempla: *transmittere* Uticam ab Lilybæo, *Liv.*;

a Brundisio Dyrrhachium, *Suet.*; ex Corsica in Sardiniam, *Liv.*; in Ebusum insulam transmissum est (pass. impers.), *Liv.* 22, 20. Quibus exemplis locus in quæstionem vocatus satis illustratur. Cf. etiam *Hist. l. V. c. 19*: «deesse naves efficiendo ponti neque exercitum Romanum aliter *transmissurum*». *Hist. l. II. c. 58*: «propinquare litori ut *transmissurus* iussit».

XXXIV.

L. III. c. 13: «At Cæcina, defectione classis vulgata, primores centurionum et paucos militum, ceteris per militiæ *munera* dispersis, secretum castrorum adfectans in principia vocat».

Halm pro *munera* scribit *munia*. Sed cf., quæ Georges in lexico suo s. v. *munus* commemorat: belli munera inter se partiri, *Liv.*; militare munus fungi, *Nep.*; munera militaria obire, *Liv.* Quare servanda est codicis lectio. Cf. etiam, quæ §. XVII. capituli secundi exposuimus.

XXXV.

L. III. c. 15. agitur de Antonio, duce Flaviano, qui Vitellianos ad Bedriacum aggredi statuit:

«Namque Fabium Valentem profectum ab urbe adceleraturumque cognita Cæcinæ proditione coniectabat; et fidus Vitellio Fabius nec militiæ ignarus. Simul ingens Germanorum vis per Rætiam timebatur. *Et* Britannia Galliaque et Hispania auxilia Vitellius acciverat, immensam belli *luem*, ni Antonius id ipsum metuens festinato proelio victoriam præcepisset».

Pro *Et Britannia* Halm scribit *Ex Britannia*. Sed *ex* præpositio apud Tacitum ante ablativos loci sæpissime omittitur; deinde *et* hoc loco idem significat, quod *etiam*: timet enim Antonius, ne Germani per Rætiam, deinde *etiam* auxilia Britannia accita Flavianos aggrediantur.

Ibidem pro *luem* Halm et omnes fere editores *molem* scribunt. Sed *lues* sæpe idem significat, quod *clades*, *calamitas*; sic *horrida lues* dicitur de Hannibale apud Sil. It. 10, 603; *dira illa lues* de eodem, Sil. It. 16, 622; *saeva Thebarum lues* est Sphinx apud Sen. Oedip. fr. 131; *asperrima in Sardonios lues* significat terræ motum apud Tacitum ipsum, Ann. l. II. 47. *Immensa belli lues* est igitur maxima belli clades.

XXXVI.

L. III. c. 29. agitur de Cremona oppugnata:

«Obstinosos inter se cum sustinere Vitelliani nequirent et superiacta tela *testudine laberentur*, ipsam postremo ballistam in subeuntes propulere».

Halm pro *testudine* scribit *de testudine*. Sed cf., quæ supra §. XVIII. capituli secundi de ablativi usu exposuimus.

XXXVII.

L. III. c. 43. agitur de Fabio Valente, duce Vitelliano:

«Ceterum ut mare tutius Valenti quam litora aut urbes, ita futuri ambiguus et magis quid vitaret quam cui fideret certus, adversa tempestate Stœchadas Massiliensium insulas *adfertur*».

Pro *adfertur* Halm scribit *defertur*, quod certe usitatius est. Sed Tacitus hoc loco, ut sæpissime, poetica exempla secutus esse videtur; cf. Verg. Aen. VII. 216—217:

Consilio *hanc* omnes animisque volentibus *urbem*
Afferimur . . .

Servanda est igitur codicis scriptura, ne auctorem ipsum emendare velle videamur.

XXXVIII.

L. III. c. 44. agitur de provinciis Vespasiani partes sequentibus:

«Nec Galliæ cunctabantur. *Et* Britanniam inclinatus erga Vespasianum favor, quod illic secundæ legioni a Claudio præpositus et bello clarus egerat, non sine motu adiunxit ceterarum, in quibus plerique centuriones ac milites a Vitellio proVecti expertum iam principem anxii mutabant.»

Halm pro *Et* scribendum censet *At*; connexus enim sententiarum coniunctionem adversativam postulare videtur. Nam Galliæ non cunctanter in partes Vespasiani transierunt, sed Britanniam tantum secundæ legionis favor adiunxit non sine motu ceterarum legionum. Possumus tamen hunc locum ita interpretari: *etiam* Britanniam adiunxit erga Vespasianum favor, quamquam non sine motu. Nulla est igitur opus mutatione.

XXXIX.

L. III. c. 68. agitur de Vitellio, qui Palatio degressus in contione imperio se cedere déclaravit :

«Aspernante consule, reclamantibus qui in contione adstiterant, ut in aede Concordiæ positurus insignia imperii domumque fratris petiturus discessit. Maior *hic* clamor obsistentium penatibus privatis, in Palatium vocantium.»

Halm pro *hic* scribendum censet *hinc*. Sed locus ita intelligendus est: iam in contione magnus erat clamor eorum, qui Vitellium imperio cedere nolebant. Tum Vitellius fratris domum petiit. Sed *hic*, scilicet ante ipsam fratris domum, eo maior fuit clamor populi. Servanda est igitur codicis lectio. Vitellium autem re vera fratris domum petiisse l. III. c. 70. docemur.

XL.

L. III. c. 68. agitur de Vitellio e fratris domo in Palatium redeunte :

«Interclusum aliud iter, idque solum, quo in sacram viam pergeret, patebat: tum consilii inops in Palatium *redit*».

Halm pro *redit* scribit *rediit*. Sed cf., quæ §. XXV., XXVIII. et XLVI. capitis secundi exposuimus de usu præsentis historici. Cf. etiam §. VIII. et LII. capitis tertii.

XLI.

L. III. c. 73. agitur de Flavianis, qui post incendium Capitolii Vitellianorum manibus elapsi sunt :

«Ceteri per varios casus elapsi, quidam servili habitu, alii fide clientium *contecti* et inter sarcinas abditii».

Pro *contecti* Halm scribit *protecti*, quod hoc loco admitti non potest. Non enim de patronis fide clientium *defensis* agitur, sed verbum *contegere* proprio sensu usurpatur. Nam fidi clientes patronos certe variis velamentis contexerunt, ut inter sarcinas nullo suspicante abdere possent.

XLII.

L. III. c. 83: «Confluxerant et ante armati exercitus in urbe, bis Lucio Sulla, semel Cinna victoribus».

Pro *Cinna* Halm scribendum censet *L. Cinna*. Agitur certe

de Lucio Cinna, sed prænomen eius commemorare lectoribus, præsertim Taciti tempore, supervacuum erat. Nihil est igitur mutandum.

XLIII.

L. III. c. 84: «Vitellius capta urbe per aversam Palatii partem *Aventinum* in domum uxoris defertur».

Halm uncis secludit *Aventinum*. Sed cf. c. 70, ubi de eodem Vitellio agitur: «Cur enim e rostris fratris domum, imminentem foro et iritandis hominum oculis, quam *Aventinum et penates uxoris* petisset?» Sin autem fortasse id non placet, quod *Aventinum* sine præpositione, appositio autem (*in domum uxoris*) cum præpositione coniunctum est, cf. Ann. XII. 51: «ipse præceps *Hiberos, ad patrium regnum* pervadit».

XLIV.

L. IV. c. 2: «Dein L. Vitellius interfecitur, par vitiis *fratris*».

Pro *fratris* scribendum censet Halm *fratri*, quod si verum esset, *vitiis* ablativi limitationis vice fungeretur. Sed potest esse *vitiis* dativus, *fratris* autem genitivus possessivus; cf. Phædr. IV. 16, 6: «pares dum non sint vestræ fortitudini». Retinenda est igitur codicis lectio.

XLV.

L. IV. c. 3: «. . . quippe sumpta per Gallias Hispaniasque civilia arma, motis ad bellum *Germanis*, mox Illyrico».

Halm pro *Germanis*, scribit *Germaniis*. Utrumque recte dici potest; retineamus igitur codicis lectionem. Cf. Hist. l. IV. c. 14: «consanguineos *Germanos, Gallias* idem cupientes». Ann. III. 2: «magistratus *Calabriæ Apulique et Campani* suprema erga memoriam filii sui munera fungerentur»; Ann. III. 44: «adsumptos in societatem *Germanos, dubias Hispanias*».

XLVI.

L. IV. c. 4. agitur de senatoribus Vespasianum, novum principem, salutantibus:

«Ubi ad Helvidium Priscum prætorem designatum ventum, prompsit sententiam ut honorificam in *bonum principem*, . . . falsa aberant, et studiis senatus attollebatur».

Halm pro *bonum* scribendum censet *novum*. Sed potuit Tacitus Vespasianum iam initio imperandi *bonum* appellare, cum postea re vera bonum se præstitisset. Ante *falsa* plurimi suppleendum censent *ita*; ego lacunæ signum apposui.

XLVII.

L. IV. c. 13: «... avertere accita *Vitellio* auxilia et tumultus Germanici specie retentare legiones iubebatur».

Halm pro *Vitellio* scribit *a Vitellio*. Sed hoc loco Tacitus dativo utitur poetarum more, ut etiam Ann. XV. c. 14: «Missi posthac *Poeto* (pro: *à Paeto*) nuntii»; cf. Plin. N. H. VI, 174: «in eum portum *Trogloditi* murra confertur». Idem affirmat *Gossrau*, Lat. Sprachlehre, §. 288. adn. 1: «Tacitus gebraucht den Dativ öfter beim Passiv, weil er ungewöhnlich ist».

XLVIII.

L. IV. c. 14: «Iussu *Vitellii* Batavorum iuventus ad dilectum vocabatur, quem suapte natura gravem onerabant ministri avaritia ac luxu, senes aut invalidos conquirendo, quos pretio dimitterent: rursus impubes *sed* forma conspicui (et est plerisque procera pueritia) ad stuprum trahebantur».

Halm pro *sed* scripsit *et*, quod non est necessarium. Nos enim hanc sententiam ita interpretamur: *impubes*, *sed* tantum ii, qui forma conspicui erant, ad stuprum trahebantur.

XLIX.

L. IV. c. 20: «Tria milia legionariorum... omnibus portis *rumpunt*».

Pro corrupto *rumpunt* Halm scribit *prorumpunt*. Sed felicior est coniectura, quæ in codicibus deterioribus legitur: *erumpunt*, et in textum recipienda est.

L.

L. IV. c. 33: «Fortissimus quisque e Batavis, quantum perditum erat, *funduntur*: eques evasit cum signis captivisque».

Halm pro *funduntur* scribit *conciduntur*. Sed videtur Tacitus hoc loco poetarum exemplo *funduntur* pro *sternuntur*, *caeduntur* usurpare. Cf. lexicon C. E. Georges s. v. *fundo*: fundere corpora cervorum humi, *Verg.*; alam resupinum, *Ov.*; cæsis ut forte iuven-

cis fusus humum, *Verg.*; Delius ingrato Steropen quod fuderat arcu, *Val. Flacc.* I. 446.

LL.

L. IV. c. 39: «Et ferebatur Antonius Scribonianum Crassum, egregiis *maioribus* et fraterna imagine fulgentem, ad capessendam rempublicam hortatus».

Halm pro *maioribus* scribit *moribus*. Sed erat Scribonianus frater Pisonis, quem Galba adoptavit, ut l. I. c. 47. docemur; de hoc Pisone autem ipse Galba dicit l. I. c. 15: «Et mihi egregium erat Cn. Pompei et M. Crassi subolem in penates meos adsciscere, et tibi insigne Sulpiciæ ac Lutatiæ decora *nobilitati tuæ* adiecisse». Scribonianus igitur re vera egregiis *maioribus* fulgebat neque ulla opus est mutatione.

LII.

Lib. IV. c. 39: «Sic egesto quidquid turbidum *redit* urbi sua forma legesque et munia magistratum.»

Halm pro *redit* mavult *rediit*; sed vide supra §. XL.

LIII.

L. IV. c. 40. agitur de Publio Celere, qui Baream Soranum (cf. c. 10.) falso testimonio circumvenerat, postea autem Musonio Rufo accusante damnatus est: «Iustum *iudicium explere* Musonius videbatur».

Halm pro *iudicium* scribit *officium* neque intellegit, quid *explere iudicium* sibi velit. Sed vide lexicon C. E. Georges s. v. *explere*: «II. f) vollständig —, vollkommen machen, zu Stande bringen, *damnationem* (dadurch, dass einer sich als Richter findet), *Cic.*» *Iudicium explere* igitur idem significat, quod *iudicium de aliqua re faciendum curare*. Musonius enim curavit, ut Publius Celer iusto iudicio damnaretur».

LIV.

L. IV. c. 46: «Ne Vitelliani quidem sine multa *cæde pelli* poterant».

Halm propter præcedens *cæde*, scribendum censet *depelli* poterat enim prima syllaba haplographia omitti. Sed, cum utrumque aptum efficiat sensum, nulla opus est mutatione.

LV.

L. IV. c. 58. legitur Voculæ ad legiones tumultuantes oratio:
«Nam mihi exitium parari libens audio mortemque, in tot malis *hostium*, ut finem miseriarum expecto».

Corruptum est procul dubio *hostium*, pro quo Kiessling et Halm scribendum censet *solacium*. Equidem conieci *optatam*; Vocula enim, cum dicit: «exitium mihi parari *libens* audio», se mortem non timere, sed *optare* affirmat.

LVI.

L. IV. c. 63. agitur de Civile et Classico, qui Germanos Gallosque contra Romanos concitaverunt:

«Sævitia *ingenti* et cupidine prædæ ad excidium civitatis trahebantur».

Halm pro *ingenti* scribit *ingenii*. Utrumque aptum efficit sensum, cur igitur codicis lectionem mutemus?

LVII.

L. IV. c. 63: «Civilem etiam beneficii memoria flexit, quod filium eius primo rerum motu in colonia Agrippinensi deprehensum *honorata custodiae erant*».

Corrupta sunt ultima verba, pro quibus Halm et Joh. Mueller scribendum censent: *honorata custodia habuerant*. Sed fugit eos optima coniectura, quæ in codicibus deterioribus legitur quæque ad scripturam Medicei proxime accedit: *honorate custodierant*. Simillimus est Vellei Paterculi locus in l. II. c. 129. ubi de rege Maroboduo Ravennæ custodito legimus: «Quam illum (sc. Maroboduum) et *honorate* nec secure continet (sc. Tiberius imperator)».

LVIII.

L. IV. c. 73: «ne quis alius Ariovistus regno Galliarum *potiretur*» et l. V. c. 13: «profectique Iudæa rerum *potirentur*».

Halm et editores plurimi scribendum censent: *poteretur* et *poterentur*; utraque forma usitata est apud antiquos, melius est igitur uno quoque loco formam codicibus traditam servare, quam constantiæ causa mutare.

LIX.

L. IV. 81. agitur de Vespasiano, qui mirum in modum cui-

dam, qui manum æger erat, usum manus, cæco autem lucem reddidit:

«Statim conversum ad usum manus, *ac* cæco relaxit dies».

Halm pro *ac* scribendum censet *at*, sed sine causa, nam connexus sententiarum nullam coniunctionem adversativam desiderat.

LX.

L. V. c. 1. agitur de Titi exercitu :

«Comitabantur viginti sociæ cohortes, octo equitum alæ, simul Agrippa Sohæmusque reges et auxilia regis Antiochi validaque et solito inter accolas odio infensa Iudæis Arabum manus, *multi*, quos urbe atque Italia spes exciverat».

Halm pro *multi* scribendum censet *multique*, quod necessarium esset, si de Cicerone ageretur; sed apud Tacitum tale asyndeton neminem offendere potest. Cf. simillimum locum l. II. c. 6, ubi de exercitu Vespasiani agitur: «Septem legiones statim et cum ingentibus auxiliis Suria Iudæaque; inde continua Aegyptus duæque legiones, hic Cappadocia Pontusque et quidquid castrorum Armeniis prætenditur, *Asia* et ceteræ provinciæ».

LXI.

L. V. c. 2: «Sed *q* famosæ urbis supremum diem tradituri sumus, congruens videtur primordia eius aperire».

Halm et plurimi editores pro *q* legendum censent *quoniam*, sed ad scripturam Medicei propius accedere videtur deteriorum codicum lectio *quia*, quod ego in textum recepi. Cf. c. 5: «Sed *quia* sacerdotes eorum tibia tympanisque concinebant».

LXII.

L. V. c. 4: «. . . quod de septem sideribus, quis *mortales* reguntur, altissimo orbe et præcipua potentia stella Saturni feratur».

Halm pro *mortales* scribit *res mortales*, quod supervacuum est. Nam sententia: «*mortales* stellarum potentia reguntur» certe nihil aliud potest significare, nisi *vitam hominum* siderum potestate regi. Retinenda est igitur codicis lectio.

LXIII.

L. V. c. 5. agitur de Iudæorum religione :

«Hi ritus quoquo modo inducti antiquitate defenduntur: cetera instituta, sinistra fœda, pravitate valuere. Nam pessimus quisque spreto religionibus patriis tributa et stipes illuc *gerebant*, unde auctæ Iudæorum res, et quia apud ipsos fides obstinata, misericordia in promptu, sed adversus omnes alios hostile odium».

Pro *gerebant* Halm scripsit *congerebant*, sed facilius est mutatio in *ferebant*, quod ego conieci. Cf. Arnobii Adv. Nat. l. V. c. 19: «Nec non et Cypriæ Veneris abstrusa illa initia præteribimus, quorum conditor indicatur Cinyras rex fuisse, in quibus sumentes eo certas stipes *inferunt* ut meretrici et *rejerunt* phallos». Ceterum vir doctissimus palæographiæque peritissimus, Rudolphus Vári, cum hanc commentationem in Societate philologorum Budapestinensi recitarem, amice me admonuit, sibi maxime placere *conferebant*; syllabam enim *con* compendiose scriptam et litteram *f* iuxta positam exhibere formam litteræ *g* simillimam itaque ortum corruptelæ facillime explicari posse.

LXIV.

L. V. c. 5: «Iudæi mente sola unumque numen intellegunt: profanos, qui deum imagines mortalibus materiis in species hominum effingant; summum illud et æternum neque imitabile neque interiturum. Igitur nulla simulacra urbibus suis, nedum *templis sunt*».

Halm pro *sunt* scribit *sistunt*. Sed *sunt* cum dativo possessivo coniunctum neminem potest offendere, etiam si *sistunt* cum dativo commodi aptius sit. Retinenda est igitur codicis lectio.

LXV.

L. V. c. 5: «Sed quia sacerdotes eorum tibia tympanisque concinebant, hedera vinciebantur vitisque aurea *templo* reperta, Liberum patrem coli, domitorem Orientis quidam arbitrati sunt».

Halm pro *templo* scribit *in templo*. Sed vide, quæ de *in* omissio §. XX. capitis secundi exposuimus.

LXVI.

L. V. c. 6. describitur terra Iudæorum :

«Rari imbres, uber solum; *exuberant* fruges nostrum ad morem præterque eas balsamum et palmæ».

Halm et editores plurimi delendum censent *exuberant*, sed sine causa. Nam «*exuberant* fruges nostrum ad morem» idem significat, quod: «magna copia est earum frugum, quæ etiam apud nos, in Italia inveniuntur». Aptissima est igitur sententia neque ulla opus est mutatione.

LXVII.

L. V. c. 15. agitur de pugna in paludibus commissa:

«Neque ut in pedestri acie comminus eminus certabatur, sed tamquam navali pugna, vagi inter undas aut, si quid stabile occurrebat, totis *illic* corporibus nitentes».

Pro *illic* Halm scripsit *illuc*. Sed cf. Hist. l. II. c. 42: «*in agere viae* conlato gradu corporibus et umbonibus *niti*». Iam si hoc loco verbum *niti* cum *in* et *ablativo* coniungitur, potest certe etiam cum adverbio *illic* (= *in illo*) componi.

LXVIII.

L. V. c. 18: «Inter quæ perfuga Batavus adiit Cerialem, terga hostium promittens, si extremo paludis eques *mitteretur*».

Halm pro *mitteretur* scribendum censet *inmitteretur*, quod si recipimus, *extremo* dativi vice fungitur. Sed potest hoc *extremo* etiam ablativus loci esse, quo concesso tollitur omnis difficultas neque mutatione opus est.

LXIX.

L. V. c. 20. agitur de castris Romanorum a Civile obsessis:

«Quibus obvenerant castra decumanorum, oppugnationem legionis arduam rati egressum militem et cædendis materiis occupatum turbavere, occiso præfecto castrorum et quinque primoribus centurionum paucæ que militibus: ceteri se munimentis *defendere a* interim Germanorum manus Batavoduri interrumpere inchoatum pontem nitebantur.

Halm pro *defendere a* scripsit *defenderant*; sed nullus est hic plusquamperfecti locus, nam extra castra et in castris Romanis uno tempore pugnatum est. Certe verisimilior est mea coniectura: *defendere*. At. Nam intactum relinquo *defendere*, quod hoc loco non est infinitivus historicus, sed perfectum (*defendere*), deinde

punctum ponendum censeo et pro *a* una littera adiecta scribo *at*. Cf., quæ C. E. Georges de coniunctione *at* in lexico suo dicit: «Zur Anknüpfung eines verschiedenen, aber nicht völlig entgegengesetzten Gedankens». Hoc loco igitur *at* idem significat, quod *autem*.

LXX.

L. V. c. 21. agitur de fuga ducum Germanicæ seditionis:

«Præcipites Germani in amnem aguntur. Civilis dum fugientes retentat, adgnitus petitusque telis relicto equo tranatavit; idem Veraci effugium: Tutorem Classicumque adpulsæ lintres *vexere*».

Halm pro *vexere* scripsit *transvexere*, quod supervacuum est. Legimus enim supra Germanos in amnem esse actos Civilemque tranatasse; facile igitur ad *vexere* suppleri potest cogitatione *trans amnem*.

LXXI.

L. V. c. 23. agitur de Civile, duce Germanicæ seditionis, navalem aciem ostentante:

«Et simul *captæ* lintres sagulis versicoloribus haud indecore pro velis iuvabantur».

Post *captæ* lacunam statuit Halm. Certe fugit eum agi hoc loco de navibus Romanæ classi ereptis. Cf. supra c. 22: «Multa luce revecti hostes (sc. Germani) *captivis navibus*». Epitheton igitur aptissimum est nullaque lacuna statuenda.

GEYZA NÉMETHY.

VÍGJÁTÉKOK A NYELVUJÍTÁSRÓL.

(Vége.)

Kazinczy költészetét is gúnyolja Gondos Lőrincz. «Felemelkedik a magyar is azon lépcsőjére az intellectueller Anschauungnak, érzi is azt, a mit a költő érzett és épen ezen pontban látja által az egész költemény alacsonyosságát. Hogy azon költők, kik magokat magasb ihletűeknek, józababbnak, német izlésűeknek nevezik, megromlott izlésű átalkodott phantaszták, méltán is fosztja meg minden poetai becsülettől. Ha pedig az ember érthetetlen, már magában csúf, mivel a szépnek legfőbb tulajdon-

ságai közül való az is, ha mindjárt a szerzője a legmagasabb æsthetikai fenséget képzel is benne, hogy maga magát kijelentse, kivált az olyan olvasónak, kit nem lehet konyhaszolgálóhoz hasonlítani. — — — Kik poetikai érzéssel nem bírnak, azok nem poeták. Senki sem ócsárolja Ovidiust, Horatiust, Virgiliust, Gyöngyösit, Kisfaludy Sándort; mert ezek azok az igazi költők, kiknek remek munkájik csudálva s édes gyönyörűséggel olvastatnak. De lehet sajnálni, hogy az újítók ezeknek epitetum-jaikat magoknak erőszakkal tulajdonítják». Majd meg elmondja, hogy neki az olyan írók tetszenek, «kik a közönséges szokás mellett is a jóízlés szabásait bámulásig megtartották, kik megmutatták, hogy lehet egy értelmes embernek a köznép száján forgó beszéd-móddal is a legfinomabb munkákat készíteni».

A vígjátékiró gúnnya csaknem mindig Kazinczyt bántja; a többi szereplő inkább csak elmosódó alak, nem pedig határozottan felismerhető egyéniség. Kabakban Kölcseyre (s az ő szerepére a Mondolatra adott Feleletben) czéloznak azzal, hogy büszke az ő gúnyolódására. «Hogy ily kedvetlen scén senkit többé ne érintsen, gúnyt fogok írni, elégtét is meglesz, megis leszek rajtok bosszulva», mondja egy helyt; s később is emlegeti gúnyolódásait: «Azután akármiként vegyék ők, csak hogy én világ elébe bocsájthassam szúró gondolatimat s általa neheztelemet kiirtsam szivemből. De vélem meghatja vastag öntudatjokat s megpirítja bocskor arczokat.» Bugaczit a latin szavak gyakori használata jellemzi, míg Kolomposi német és francia szavakat kever beszédébe.*)

A nyelvujítás gúnyolása és ostorozása végig vonul az egész darabon. Kolomposi és társai, s köztük legfeltűnőbbben Kortyándly, az újított magyar nyelvet beszélik, mely telve van idegen (német, francia, latin), valamint megcsontított s új képzésű magyar szavakkal. Példakép álljon itt Kortyándly monologja a 3. jelenetben: «Áh mely exaltált lélekkel imádom önét! Ah csak régebb megsúgta volna Geniuszom hajlandját, már most szabadon lélekzném. Jaj, ha par hasard Czenczi megváltoztatja sentimentjét, akkor én a legboldogtalanb teremtmény az ég alatt, szét marcangolja szivemet a keserv: ezt ki nem állhatnám. — Egy bús Kypresz

*) Ez értekezés első részének megjelenése után figyelmeztetett Bánóczy József, hogy Kisfaludy Károly életrajzában (II. k. 303.) ő is megemlíti az *Új Szellemet* s próbálja megfejteni az álneveket. Szerinte: Kolomposy: Kazinczy; Kortyándly: Kovacsóczy; Schelmeczki: Helmeczy; Kabak: Toldy; Bojszi: Bajza; Okos Lőrincz: Kulcsár; Bugacziiban pedig Kisfaludy Károlyt sejtí. Kabak Feri, mint fentebb láttuk, minden valószínűség szerint Kölcsey; ellenben Bugaczit illetőleg tévedtem, mert hisz az *Új Szellem* megjelenésekor Bugát még vidéki orvos volt, s nem kezdette meg szógyártó munkásságát. Bugaczi neve talán Toldyt rejti.

ágra kötném fel testemet. De pardonez moi gyönyör Angyalné, hogy bátor vagyok szép hív lelkedről ily módon kétkedni. Olyan ugyan a szép nem, mint a lepke, ki egyik virágról másra röppen és mindegyikhez egykép vonz szerelme szívének. Nekem oly táplálékot ad a remény, hogy valamint én kivüle éppen nem lélekzhetem, úgy öné is kivülem mással nem töltheti napságjait.»

Az új szók csinálásáról is gyakran vitatkoznak maguk az újítók is egymás közt; az I. felvonás 6. jelenete egész nyelvészeti értekezéssé bővül. Ime egy részlete:

«*Bugaczi*: Barátom, az ember élvének a remény ad táplát: sokszor nem jóslattal kezdett mív is éddel telj véggel szok kimenni.

Kolomposi: Szép! valóban szép s igaz princip. De hallatlan két szót mondál: *élv* és *tápla*, ezeket nem tekélen értem.

Bugaczi: Ezek gyökből és hasonásból készült szavak: mondjuk kasza kaszálni, ergo méltán ab analogia ducendo argumentum mondhatjuk: táplálni tápla, rövidebb, jobb mint táplálás, ez a finom fület igen igen sérti.

Kolomp.: Való, igen derék argumentatio, az Aesthetisz reguláival megegyez. *Táplálás* egy tón, *tápla* rövidebb és még is két tón. Jövő sonetemben azonnal beteszem, megérdemli az életet. Ki verset ír, érezni fogja hasznát. Igyekezzen minden iparral több ily szép szavakkal gazdagítani nyelvünket, mert igen szűk, az író szép ideáit ki nem teheti rajta.

Bugaczi: Mindenható iparral feszülöng mellyemben egy szent düh, mely által nyelvünket kipolírozni igyekszem s mind ezeket én nem dicsvágyból, böcsvágyból vagy teczvágyból, hanem egyedül csak a kultura előmozdítása végett cselekszem.

Kolomp.: Ime ismét Ruhmsucht, Ehrsucht, Gefallsucht, mely röviden, mely szépen kitette barátom uram magyarul: dicsvágy, böcsvágy, tetszvágy. Igen hosszú s fület sértő: tetszeni való vágyás, dicsőségre való vágyás, mert ezt a nem józanb rész így akarja. Igen szép Aurorában is a Honvágy, nem a Haza vágyás, vagy Haza kívánckozás. Az ily nyúló és fityegő rongyokat nyelvünkről már egyszer le kellett tépnünk, szaggatnunk. *Dicsvágy* ugyan még meg nincs határozva, talán jobb lenne *Dücsvágy*; bizzuk azonban alafája kivívását az egy-egy szón hetekig küzdő nyelvbajuokira.»

Az újítókkal szemben a romlatlan magyar nyelv képviselője Laczi, Kortyándly inasa, a ki a legszigorúbb ítéletet mondja gazdájáról: «Soha ilyen fajankó embert nem láttam, mint ez az én uram. Éppen nem csudálom, hogy ez a szép kisasszony nem szenvedheti, mert ő magyar, az én uram pedig se magyar, se német, de még tót sem, ámbár Tserháton született. Ha magyarul beszél, lehetetlen érteni; most is beszélt valamit, de én egy két szónál egyebet nem érthettem, nyilván francia szavakat

kevert bele. Jól mondják: a milyen az ember, olyan a barátja. A kik hozzá járnak, azokat sem értem, pedig hála istennek tudok magyarul, az alföldi Habijáron születtem és nevelkedtem». A magyar nyelv ügyét komolyan szívükön hordozó műveltebb embereket Okos Lőrinczben és Gondos Istvánban rajzolják a szerzők. Ezek a darab folyamán ugyanazokat az elveket hirdetik, mint a melyeket Nátly a *Némely Vélekedések a magyar nyelv ügyében* című értekezésben kifejtett s kétségtelen, hogy e két alakban a szerzők önmagukat akarták szerepeltetni.

Már előbb említettem, hogy a darabnak a huszas évek közepe táján már nem lehetett sikere és hatása. A nyelvújítás ellenségei azonban ekkor is örültek a támadásnak, s Ponori Thewrewk József 10 év múlva újra lenyomatta a *Velencei Szappanpor* cz. gyűjteményben s ugyanott megemlíti (135. l.), hogy «midőn Nátly József *Új Szellem* cz. munkáját a nyelvrontók ellen Szegeden 1824. kiadá, Döbrentei Gábor azt mondá róla, hogy az szép lélekkel van írva.» Kucsár István is dicsérő ismertetést közöl róla a *Hasznos Mulatságokban* (1824. II. k. 81—82. l.). «M. és N. Urak — írja ez ismertetésben — nagy munkával össze szedték azon nem szerencsésen koholt, többnyire a nyelvbeli szószármaztatással ellenkező szokat, melyek eddig az Aurorákban, Hebékben, Szép Literatúrai ajándékban, Haramiákban, Aspasiában és Alvinában szemet, fület sértettek és a Nemzet tudósbb részét is bosszontották. Ezekből készítették Drámájokat, hogy az ujitók azokat egyetemben látván, mint Meduza fejétől, el-rettenjenek. Hogy némelyekben az ujitás dühe már annyira ment, hogy a vakmerő ifjak nem sokára egészen új nyelvet csinálnának, az bizonyos: de biztat a reménység, hogy a Nemzetnek okosabb része, az érett eszű Tudósok, a hivatalbeli Személyek, nem fognak a nyelv bitangolók után indulni: hanem a szükségest a szükségtelentől megválasztván, a nyelvet igaz analogia szerént szaporitják. A Görögöknél a tudományok nagy kárával esett meg az új zavaros Görög nyelvnek elterjedése.»

Kisfaludy Károly pedig, a ki lelkes híve volt Kazinczynak, epigrammában gúnyolja az *Új Szellem* szerzőit:

M. (Maróthi) Szegeden.

Vígjátékot írál s szomorú a Músa felette:

Mást ütnél s botorúl, kába, velődet ütöd.

Maróthynak, az *Új szellem* egyik szerzőjének még egy vígjátéka jelent meg egy évvel később, szintén Szegeden: *Amália, Szellemének Myrtusz Koszorúja** Bayer József (i. m. 391. l.) azt véli, hogy e vígjáték főbb vonásaiban az *Új Szellem*hez fűződik s a darab főalakja, Szellemi,

*) E darab címét helytelenül idézi Bayer: «Amália Szellemének Myrtusz koszorúja».

szerinte nem más, mint javított kiadása Kortyándlinak, s ő is «a nyelvrontás szellemétől megmetelyezett magyar». Szellemi megítélésében téved Bayer. Ő nem a nyelvújításban túlzó s ízléstelen író, a kit nevésséggé kell tonni s a ki az író gúnyolódására méltó, hanem ép ellenkezőleg «józan tudós», finom gondolkodású ifjú, a ki gyengédségével és finomságával akarja megnyerni Amália szívét. Beszédére hatott ugyan a nyelvújítás is, csakhogy a szerző nem gúnyolódva bánik vele, hanem szeretettel szól róla s végül céljához segíti.

A nevetséges nyelvújító 10 évvel később kerül ismét színpadra Megyery Károly, a jeles színész egyfelvonásos vígjátékában: *Nyelvpritty, vagy az új magyar író mint kérő*.* E vígjátékot, noha két kiadásban is ismerjük, nem említi meg Bayer József a drámairodalom történetében. A darab meséje igen egyszerű. Tölgyvári birtokos úr leányát Juliát szereti Réty Lajos nemes ifjú, s habár kis félreértés van közöttük, mint afele szerelmese, hamar összebékülnek. Tölgyvári tudatja leányával, hogy Okos Lőrincz hites ügyvéd és magyar író megkéri kezét egy levélben, melyet egyikük sem ért. Ezalatt megérkezik maga a kérő is, kit inasa László jelent be szintén «új magyar nyelven», úgy, hogy senki sem érti a szavát. Okos a maga előkelő nyelvén udvarol Juliának. Míg az urak ebédelnek, László a szobaleány körül forgolódik, de ez kineveti értelmetlen beszédét. Ugyanígy jár Okos Lőrincz is Juliával, a ki megmondja neki, hogy szíve már nem szabad, Lajosnak ígérte. Okos és Lajos vitát kezdenek az új magyar nyelvről, s ezt végig hallgatja Tölgyvári is, a kinek tetszik Lajos merész fellépése, s most már szívesen odaadja neki leányát. Okos és inasa kosárral távoznak.

Kétségtelen, hogy e sovány mese jóformán csak azért az egy jelenetért készült, melyben Okos Lőrincz és Réty Lajos vitatkoznak a magyar nyelv műveléséről és szepítéséről. «Fájdalommal kell tapasztalnunk — mondja a 14. jelenésben Réty — hogy mostani időszakainkban oly emberek kívánják magokat tudósoknak, íróknak, költőknek kiáltatni, kik igazi értelemben talán legkevésbébbé lesznek azok. Legelőbb is mondja meg az úr! — folytatja — miféle nyelv az, melyet maga is oly nagy fáradtsággal és szinte izzadva beszél?

Okos: Fentebb ihletű hon nyelv, melyt jelenkori tudásink tudományik után alkthanak.

*) A darab címlapja: *Nyelvpritty, vagy: Az új magyar író mint kérő*. Vígjáték 1 felvonásban. Külömbféle írományokból öszveszedte és játékszinre alkalmaztatta M. K. Kassán, nyomtattatott Werfer Károly, csász. kir. priv. academ. könyvnyomtató betűível. 1833. — Még ugyan abban az évben újra lenyomatta e vígjátékot a szerző megnevezésével Bonori Thewrewk József a nyelvújítók ellen kiadott könyvében: *Beretváltkozó-tükör az új magyarok számára*. Pozsonyban 1833.

Lajos: Igaz; Istené légyen a hálá! eljött valahára az az idő, hogy szegény magyar nyelvünk hátramaradt állapotját figyelmünkre vettük, azt művelni, pallérozni, gyarapítani szent kötelességnek ösmérjük. Áldás hamvaikra és azon jóérezsű hazafiaknak, kik jó végből a Haza s Nemzet eránt égő buzgó szeretetből kezdték ezt. Elterjedt hát most ezen érzet a két nemes Hazában; jó, szükséges is, de nézzünk csak széjjel, hogy e szín alatt, nyelvpallérozás, művelés, szóróvidítés, szépítés, bővítés, sok firkászok hová akarják vinni, mivé tenni szép eredetű anyanyelvünket.»

Nem kárhóztatja általában az új szók alkotását, «de csak ott, a hol arra szükség van, csak olyan szóra találjunk új szót, mely nekünk eredeti nyelvünkben nincsen s azt az idegentől kölcsönöztük; de az ily szók találásában is nagyon vigyázóknak kell lennünk, hogy a mennyire csak lehet, gyökeres etymológiából eredjen. De az urak mit visznek véghez? Ott fűrják, faragják a nyelvet s a szavakat, a hol épen nem kellene, hol vétek bolygatni, mert értelme s tisztasága van.» De hiába vitatkoznak tovább, Okos nem enged, s *Lajos* Herostratusi munkához hasonlítva az újítók eljárását, ott hagyja ellenfelét, a ki így töpreng magában: «Zsinár, pogonya lélek ily korácsú ifjoneczban, — de hasztlan bujtogat a fentebb ihletű nagy ipar ellen, mi nem hőlködünk, a jövő szak fogja igazolni a nyelvezet tárgyában jó ind vala-e tudáink útja.»

Okos beszéde mindig ily értelmetlen zagyvalék, a régi és új szavak túlzott keresése s oktalan összefűzése s ez a sületlen beszédmód teszi őt valóságos bohózati alakká. S ebben előde *Csiky Gergely* nyelvész-karikaturájának, *Zápolya Ignác*znak, a ki ép oly sohasem hallott és senkitől sem használt zagyvalék nyelven beszél, mint ebben a vígjátékban *Okos Lőrincz*.

Inasa is, *László*, lenézi a mások beszédét, hisz úgy csak a köznép beszél, «de mi tudósok fent! magossan! válogatott szókkal, mint a hogy én az imént beköszöntöttem.» Ő maga is úgy beszél mint gazdája, kiről megmondja, hogy «magyar nyelvpritty, másként deákul Autor vagy Poëta, magyarul, a köznép írónak vagy költőnek hívja.» Gazdáját e szavakkal jelenté be: «Pir leplét, hogy napnak rósa virány czímét pis-lom meg. sejtgeté hangzá uram a versprity: szalinesd magad menj ezom. boly lohongva Tölgyvár-ra, mond roznikkal tölt szüm harpolni lehetlen bár ír nedvvel csurtel porczgöbrejét öntud nélkül üröntgetvén meg küldé is, lihengve lábbalék parancsra, megadni a hírmányt, hogy tudta ürügy alatt láz dühöngve megjelenel itt.»

E vígjáték is hatástalan maradt. Természetes is, hogy a harminczas évek elején, egy egész évtizeddel a *Zalán futása* megjelenése után, az ilyen szatíra tárgyaltalan volt s nem hathatott a közönségre. Hisz ha voltak is a nyelvújításnak nevetséges túlzói, az irodalom vezetése és irányítása a nagy költők kezében volt, kik nem *Okos Lőrincz* nyelvén beszéltek.

E vígjátékok mégis érdekes emlékei a kornak, mint a nyelvújítás nagy harcának utolsó hullámcsapásai.

BALASSA JÓZSEF.

KÖZÉPKORI NÉMET ORVOSI KÖNYV A NEMZETI MÚZEUM KÖNYVTÁRÁBAN.

A Nemzeti Múzeum könyvtárában levő XV. századbéli német papirkézirat leírását és ugyanazon könyv első részét képező György vitéz vezeklését a Purgatoriumban e Közlöny XIX. évfolyamának 6. és 7. füzetében közöltem. Most az érdekes kis codex második részében levő, a 93. oldaltól a 158. oldalig terjedő Orvosi könyvet óhajtom bemutatni.

Azok után, miket Pfeiffer Ferencz a bécsi Akadémia Tudósítványainak XLII. köt. 110. stb. lapjain két, XII. és XIII. századbéli orvosi könyvről*) és később ugyancsak a nevezett Akadémia kiadványainak LXXI. köt. 451—566. lapjain Haupt József *Bartholomaeus* mester középnémet Arzneibuch-járól közölt, nem lesz érdektelen az említett, különösen Haupt által felsorolt sok orvosi könyv mellett a mi orvosi könyvünkkel is megismerkedni, különösen azért, mert a *Bartholomaeus* és *Gottfried von Franken* könyveire emlékeztető részeken kívül oly betegségek leírását, recepteket, gyógyszereket, varázseszközöket, áldásokat, csodatevő köveket és neveket tartalmaz, melyek az említett orvosi könyvekben, a mennyiben azok közölve vannak, nem fordulnak elő; de érdekes a kézirat reánk nézve még azért is, mert annak egykori tulajdonosa valószínűleg, legalább egy ideig, Magyarországon élt és így a följegyzések *hazánknak azon időbeli culturalis állapotára is némi világot vethetnek.*

Orvosi könyvünk bizonyára szintén egy vagy több régi Arzneibuch másolata, melyet talán valamely szerzetes saját használatára és könynyebb kezelhetés végett duodez-alakban készített. Benne a legkülönbözőbb feljegyzések tarkán váltakoznak; az anyag elrendezésére és egymásutánjára nézve a belső összefüggés gyakran meg van szakítva; de vannak módszeresen rendezett csoportok is. A följegyzéseket, miként az irás mutatja, többen eszközölték, különösen a kis codex vége felé, és azért az Orvosi könyv még nehezebben olvasható, mint a kézirat első fele.

Az egyes fejezetek számai vörös festékekkel vannak írva és a gyéren

*) Sitzungsberichte der kais. Akademie der Wissenschaften. Wien. XLII. köt., 110. stb. old.

előforduló initiálisok szintén vörös vagy zöld festékekkel vagy mind a kettőből készültek. Egyes szók kezdőbetűi a szövegben is függélyes vagy dülő vörös vonalakkal vannak ellátva, de nem következetesen.

A kézirat nyelvezete részben még a középfelnémet alapon áll, de az újfelnémetbe való átmenet már előtérbe lép, a bajor-osztrák tájszólás pedig dominál. Az orthographia következetlen, a kfn. Δ a hangzókon már nem fordul elő, az interpunctio azonban még teljesen hiányzik. Az *i* túlnyomólag τ alakjában van írva és ha *i* áll, ezen nincs pont. Könnyebb olvashatás és nyomdai nehézségek miatt az alább közölt szemelvényekben az *i* fölött . van.

Abbreviaturák sűrűen fordulnak elő, köztük régi alakok is és pedig a *z* a XIII. és XIV. század τ alakjában, leginkább a vörös felirásokban és egyes fejezetek végén, sőt ugyanazon jel néha több betű helyett is áll; azután a *d* és más consonansok felső jobb részéhez fűzött kis *e*, mely leginkább *er* és *ern* szótagokat helyettesít. További rövidítési jelek még: kisebb, álló és fekvő kampók, hullámos vonalok és vesszők, melyek *d*, *m*, *n*, *en* és *er* betűk és szótagok helyett állanak. Mind ezen rövidítési jelek helyett a szemelvényekben apostrophus van használva.

A hangok változására vonatkozólag csak néhány jellemző példát hozok fel és az azok mellett álló számok a szemelvényekre utalnak.

Vocalisok. a áll *o*, *ou* és *e* helyett: margens 4, rarecht 6, tadt 7, plaßter 25, weiracht 13; gemachn 7; — ä *a*, *e* és ö helyett: phärdt 23; mächt 7; — ai *ei* helyett: aine 3, Jnngewaidte 3, traidt 23; — aw, au *û*, *ou*, *uo* helyett: haudt 27; Fraw 5, paüm 23, plaumen 6; — e *i*, *o*, *æ* helyett: seme 25; kehnuffleicht 1; vnfruchtpern 23; — ei, ey *i*, *iu*, *ou*, *ë* helyett: Leichtnam 3, marey 5, weißhait 7, sew 8, neynt, trewnn 25; — eu, eü, ew, ew, *i*, *ie*, *ou*, *iu* helyett: v'leuet 4, drew 7, frew 25; sew 8, seudts 1, feuchigkaitt 3, kew 7, flewgt 21, alew 25; — i *e*, *iu*, *u* helyett: wirdtn 19; siechtumb, vinf 20. Az *i* a végzetekben rendszeren *e*-re gyöngült és csak ainlift és zvelift számnevekben maradt fenn (25. szem.). Az *ist* rag néhány superlativusban is fönmaradt: poßist 3; — o *ö* és *ö* *o* helyett: schonn 2, vöderist 7; — u, ü *o*, *ou*, *ü* és *ue* helyett: volkümbtn 7, sult és sült 7; siechtumb 3; furpas 24; chunfftig 25; grvnendt 23; — ue, üe *uo*, *u*, *ü* helyett: hueffplettern 2, füeß 3, drueß 5, frwe 8; suene, wuercztn 2; nuechte 6, guerteltaubten 21; fuersin 25; — v, w *u*, *ü* helyett: vnflatt, vechsn 7, wbtorig 3; — y gyakran *i* helyett áll: yczt, sy 7, yr 13.

Consonansok. A mássalhangzók használata általában megfelel a kfnémetnek. A *b* igen gyakran áll *w* helyett kezdő- és belhangként, sőt a *w* *b* helyett is áll: Bundtn 3, bein 4, Bißl 26; harnbintl 1, besbarrt 3, albegt 4, lebt 27; wrieff 8; — *ch* igen gyakran *c*, *k* helyett, sőt *h* helyett is: chern 1, krancht 3, geßmachtn 3, emphliechtn 7; — *cz* *z* és

tz helyett: *wurcztn* 2, *ercztney* 7, *dacz* 7; *seczt* 4; — A *h* mint *belhang* gyakran *ch*, a *t* előtt pedig mindig: *weichtn* 20, *geschicht* 20. Elvértve előfordul a *h*, már mint nyújtójel is: *Ihm* 18; — *kch* = *ch*, *k*: *trinkcht* 1, *trukctes* 2, *starkchtn* 3, *kehom* 14, *kehrafft* 19. — A *lich* képző helyett rendszeren *leicht* használtatik: *nattürleicht*, *sichterleicht* 7; *kehneffleicht* 1; — *mt* összetétel rendszeren *mbt* vagy *mpt*: *nymbt* 2, *darumbt* 3, *cimbt* 3, *kumbt* 8, *volkumbtn* 7; *magitumbt* és *maitumb* 10; — *p* *l* helyett: *pas* 1, *pringt* 3, *padt* 3, *pertt* 20; — *ph* = *pf*: *phafln* 6, *emphliechtn* 8; *phl* és *fl* közt néha csere is áll: *phalster* és *phlaster*, *flaus* és *fauls*. — Az *r* néha kiesik: *moßer* e helyett: *morsor* 2; — *s*, *ß* *z* helyett: *haiß*, *füeß*, *geßmachtn* 3; *s*, *si* és *es* szók helyett néha a megelőző szókhoz fűződik: *seudts* 1, *trukchtens* 2, *säs* 2; — *sch* néha *s* és *z* helyett áll: *weyschtn* 13, *geschribtn* 24; — *t* *d*-vel váltakozik: *turstig*, *tempf* 3. A *t* gyakran mint keményedés jelenik meg fő- és mellénevek és más beszédreszek tövén, sőt egyes igealakok végén is: *Aichtelln* 1, *mensch* 3, *Leibt*, *lebter* 3, *hercz* 7, *gelbt* 6, *wirdt* 1, *haißnt* 6, *sterbnt* 7: *darumbt* 3, *abt'*, *übt'* 7. — A *tu* névmás néha még az ige második személyével van összeforrvá: *Wilttu* 13, 14. A *v* és *w* gyakran *u* helyett áll és megfordítva *vnßern* 2, *vnnd* 2, *puluer* 2. — Feltűnő még az *f*, *l*, *n* és *t* mássalhangzók gyakori kettőzése: *hueffpletter*, *safft* 2, *auff* 1; *Aichtelln* 1, *schalln* 1, *papelln* 1; *Ann*, *vnnd*, *frawenntag* 2; *hatt* 1, *guett* 1, *stb*.

A közölt szemelvényekben előforduló, kevésbbé érthető szokat, a mennyire a rendelkezésekre álló segédeszközök lehetővé tették, a szöveg alatt igyekeztem megmagyarázni, de azért még mindig maradtak kifejezések, melyek a szaktársak figyelmét igénybe vehetik; ilyen szók: *sirey* 2, *ferttn* 3, *sunibentgurtl* 4, *mill* 7, *pan* 13, *erbtter* 14, *aderito* 22, *glaidigt* 35, továbbá a kézirat egyéb részeiben: *allandt*, *ayergukchtn* (*Eierschale*?), *gaffer*, *galligant*, *göcztbegt*, *pesmolt* *schoskrawdt*, *pheingreis*, *Roßn* *huedt*, *sirisey*, *tetra* sm.

A kéziratból nagyjában megtudjuk, minő betegségek gyötörték ezelőtt négyszáz évvel az emberiséget és minő módon s miféle gyógyszerekkel orvosoltak.

Gyakoribb betegségeként említettnek: agylágyulás, agyszélhűdés, aszkór; ájulás, álmatlanság; bélpoklosság; bőratka, daganat; elbúvóltóság, elgyengülés, emésztési bajok; fej- és fogfájás, fogkelés; gennyedés, gerinczbántalom, giliszta, görcs, gutaütés, gyomorhaj; hasmenés, hirtelen halál, hirtelen harag, hurut, himlő, húgybántalom, húgykő, húgyrekedés; igézés, különféle kelevények. A húgyrekedés és igézés gyógyítása ekként történt:

1. WER di harnbindtl¹⁾ hatt d' nembt papeln vnd kchneffleicht²⁾ vnd seüdts³⁾ inn gar guettn wein vnd trinkcht das so wirt dir pas⁴⁾ Oder nimbt pherßeicht chern⁵⁾ vnd Aichteln⁶⁾ mit der schalln vn' prenn si zu pulv' vnd yß es auff dem prot aus dem wein das ist kuet.⁷⁾

2. WER die sirey⁸⁾ hatt R⁹⁾ wureztzn Abt denn hueffplettern¹⁰⁾ vnnnd grabt dy wuereztzn Ann vnßern frawenntag¹¹⁾ Im snidt Aus vnnnd wascht dy wuereztzn auß frischen waß' Gar schonn vnnnd Trukchtens an der suene' vnd stoß In aine' moßer vnd nymbt denn safft vnd das vor genandt puluer¹²⁾ vnnnd säs Inn syrey¹³⁾ so wierdt dier pas

További betegségek: köszvény, kutyamarás; lázak, melyeknek legveszedelmesebbikéről a könyv ekként szól:

3. Von dem aller pößisten Rittn¹⁴⁾. Der pößist ritt der denn menschtz zu dem todt pringt vnd wirt zw dem Erstn Mall davon so man haiff padt vnd darauff zu stundt starkchtzn wein trinkcht vnd der wein hitzt von natur vnd von dem padt so ist der Menschit turstig von der vberig hiezt so wirt der menscht gecrenncht vnd gett dan durcht ain andr vnd davon wirt ain starkchter siechtumb krencht den ganncztn Leichtnam¹⁵⁾ vnd besbartz inn also das inn tunkchett er mag weder henndt noch Füef geRekchtzn vnd das haupt wirt so krancht davon das er maint Er welln Innwendig ze Brechtzn vnd darumbt so sol man sicht hüettn zu dem and' mall so wirt er von dem vergifften lufft vor der sacht Als vor vnd spricht Galieny¹⁶⁾ von denn vergifftn lufft sol man sicht hüettn wan er v'giffit vnd tött denn leichtnam vnd so poß' geßmachtn v' gifit das Jnern vnd ze störrt vnd coru'pirtt als Inn gewaidte mitt einandern zu dem drittzn mall so wirt er von der vberigt vberflügkkeit des pluets vnd der vberflügkkeit der poßen tempf vnd feuchigkaitt di zu samen lauffn vnd das sterctet den leichtnam vnd so sicht der mensch Besbärrett zimbt¹⁷⁾ oder einpfndtent ann den Leibt vnd Inn dem haup so sol er im an der adern laß' di zu der lebter gett vnd sol das von stundt an geschehn Vnd spricht Galienus von dem vergifften lufft das die zestörung Inn weidig des plueczt macht faull vnd dovo' so wirt der siechtumbt etc.

1) *harnbindtl*, Harnwinde, húgyrekedés, nehéz vizeles. — 2) *kchneffleicht* Knoblauch, fokhagyma. — 3) *seüdts*, siede es. — 4) *pas*, besser. — 5) *pherßeicht chern*, Pfersichkern. — 6) *Aichteln*, Eichel. — 7) *gut*. — 8) *sirey*, screy? die Schrei; beschreiben megigézni. Elterjedt ballit, hogy valamely örvendetes vagy szerencsés dolognak hangos dicsérése felköltheti az irigy, boszúálló szellemeket, melyek azután az ellenkezőt idézhetik elő. Azért ennek elejét veendő, még most is tapasztalható, hogy midőn valakit vagy valamit nagyon dicsérnek, különösen gyermekeket, a dicsérő hüvelyk ujját öklébe szorítja. — 9) *reiß*. — 10) *hueffpletter*, Hufattich, *wurcz*, az ó- és kfnémetben Kraut, Pflanze és Wurzel. — 11) Nagy- és Kisasszony napja. — 12) I. az első szemelvényt. — 13) und iss es in dem Schrei? oder säe, streu es? — 14) Ritt, Fieber, das Zittern. — 15) der lebende Menschenleib. — 16) Galenus. — 17) *zimen*, dünken.

Für di obt geschribtn Mainung derrn siechtumb kann man nicht woll ereztey gebtn peğund' so sy aine' menscht anchumbtett so sol d' menscht gedenckhtn das inn der siechtumb nuechtere vindt v' ferttn¹⁾ vnd dätten i' speyğ'.²⁾

Das lerett nicht ain weiß' meister zu pragt (*1 sor törülve*) geslagen oder geschochten wirdt (*1½ sor törülve*) seyen gesegen vnd gib im das zu trinckhtn so gebirt³⁾ im von dem todt nicht

Ich trinckht (1½ sor tör.) wanndt im nam dez vatter' vnd des sun vnd des heiligh' geist vnd spricht v pat'nost' v ave Maria m gelaubtn' denn Heilighn funff' Bundtn' Amen

Továbbá ; lélekzetbántalmak, lépdaganat, magömlés, melyet ugyanazon orvossággal gyógyít, mint a húgyrekedést (l. 1.) és fürdőt ajánl.

4. Wer sein sin v'leuest der nemb' in bein vn' trinckhts des margens vnd des abents so wirdt er gesund

Wolgemuett Johanneskraut Bermuett⁴⁾ halbtn tailln y latt gestoğnen lorbern Rott sunibentgurtl⁵⁾ das thue Inn aine' sakecht Ains tails so vill als des and' vnd setiet das in aine' wağ' vnd seczt dar auff inn ain padt Nimbt galligandt⁶⁾ auch dar zu

Wer denn reifundtn sant⁷⁾ hatt der nembt Merhiers⁸⁾ vnnd stost Inn zu puluer vnnd trinckht das nuechte vy tag Albegt des margens

Azután : májbetegség, mellbántalmak, mérgezés, mirigydaganat, melyet áldással gyógyít.

5. *Fur di drues und gesbern* So spricht den segenn Inn dem namen goctz (*4 sor tör.*) aytterst nach pluet est Amen Des helff mir di Fraw sand marey vnd (*1½ sor tör.*) vllst so birdt dir pas

Továbbá : nátha, nehéz nyavalya, női betegségek ; orrvérzés ; pestis, podagra, puffadás, rekedtség ; sárgaság.

6. *Fur di Gelbt sucht* Nimbt plaumen wachsen auff der haide haifnt phaffn die habtnn har die lağn sich abt plağn Nimbt des rarecht vnnd die wurcztn vnd seüdts Inn wein vnd trinckhtt das nuechte

További betegségek : sebek és ezek gyógyítása, sérv, szaggatás, szájfájás, szembetegség, szemdaganat, szemfolt, szédülés, szívszorulás, szülési fájdalmak ; titkos betegségek, tüdővész ; vadhús, vérbetegségek, verhas, vizi betegség.

Az elősorolt betegségek gyógyítására leginkább használt gyógyszerek és gyógyító füvek valának : aranyos cserebűly, atraczel, bab, babér,

¹⁾ fertig? — ²⁾ diät in Speisen? — ³⁾ *gebirt*, wird, geschieht. — ⁴⁾ Origanum, Hipericum perforatum, Artemisia. — ⁵⁾ Sonnenwende, Heliotropium? solatrum? — ⁶⁾ galligandt, langes Cyperngras. — ⁷⁾ Samenbruch? vagy Blasengries? — ⁸⁾ Meerhirse, Meerkirsche, crataegus aria?

barackvirág, barackmag, betonica, bodzavirág, bor, borostyán, bors, boros szerek, buza, czigoria, csontkenőcs, csukavér, czitvor; egészségi szabályok.

7. Hye ist zw merckhtn ob ain menscht In ainem Gemaine' lauff sicht nicht Behalltn mächt mit ertzney oder mit weißheit also das aine menscht ain zaichtn gewindt wie sich dan der menscht ertztn soln das er dem tadt emphliecht mag Wan alsaldt ain menscht ain zaichtn gewindt so soln er Im laßn¹⁾ ee es kumbt vbt' Aynlifft stundt wan nach aine nattürleichtn tag das nach fünfundzaincztig stundtn so ist der siechtumb volkümbtn vnd hilfft kain ertzney noch maisterschafft nicht wann der menscht desselbten siechtumbt sichterleicht sterbten

Von ersten solt Ir wißn das an dem menscht sindt drew vöderiste haupt gelider In der gilts das lebten des menscht das erst ist das hercz, das and' die lebtr das dritt das hiern die selbten drew gelid' yedleichts Besund' hat ein statt das es sich furbtn²⁾ soln vnd Rainign innen vonn alln vbering vnflatt der dem menscht pringt den tadt v mersten hatt das hercz sein furbtung vnd denn vechsn³⁾ und di lebt' yezt donn gemacht⁴⁾ vnd das hiern hat sein furbtung denn orn vnd' der kew⁵⁾

Nwn solt Ir wißn das alle gift kumbt von dem lufft so der giftig ist oder welich'lay das gift ist so ist der Aygnschafft das sy mitt gancz' krafft zer stördt di natt' des menscht vnd pringt dem menscht denn tadt zu geleich' weis so der guett lufft ein gett In das Mensch zw handt laufft das giftig pluett zu dem hercztn vnnd also von dem giftign pluett so wierdt dacz hercz tödlecht v'sertett vnd als palt das hercz Emphindt das giftig pluet so sennt es das selbtig pluett zw seiner Furbtung vnnt' das vechten⁶⁾ so gett es zu der lebter vnd In das mill'⁷⁾ vnd also Inn den dreinen haupt gelider wirdt des Menschtn natur zustoret vnd pring Im dem tade davon solt Ir wißn das sich ain zaichtn er hobbt vnd' v'chsy⁸⁾ von denn giftign pluett so sült Irn wißn das das hercz krankt ist Inn den todt Welt Ir dan dem hercztn zu hilff kömbten so solt Ir zu hanndt laßn aus dem selbten Arm vnd' dem das zaychtn ist auff der di da haißett mediana das ist die hercz adern vnd sult nitlaßn auff dem engegen v'btter wan das prächt ain zbiveltigen siechtumbt wan das guet pluet wurd en zogen aus de' lebt Dovon des menscht lebten wurdt gehrenkehrt Zu dem andern malln so birt das giftig pluett vnd also wirdt das giftig pluett zu störett vnd vergift zw paidtn seidtn vnd also wirdt das hercz tadt mit dem v'gifften pluett vnd da von sol man albegt laßn auff dem arm vnd' dem sycht das zaichn er hebt hatt ist abt' das sicht ain zaychtn er hebt pey den gemächtn' zu nagst pey d' haymleichkait der scham so solt Ir wißn das die lebt' krankt ist vnd giftig davon solt Ir wißn vnd euch laßn auf dem selbig fues vnd sund' auff der ader di da gett zbischn der

¹⁾ zur Ader lassen. — ²⁾ richten, sich außer der Richtung nach einem gewissen Ziele halten. — ³⁾ vechsn, tichse Achselhöhle. — ⁴⁾ Gemächt. ⁵⁾ Kiefer, Rachen. — ⁶⁾ l. 3. jegyz. — ⁷⁾ Milz? — ⁸⁾ l. 3. jegyz.

großen zehen vnd der nagstn zehn dapey vnnnd sullt euch dan nit laßn auff dem arm wan di gifttig nattur wrdt gezegn¹⁾ v̄bter sicht anit²⁾ wed' zu dem hercztn od' zu dem hiern vnd wirt dan bey denn gelidern v'gift vnd prächtt denn menschn denn todt sichterleicht Ist aber das sych ain zaichnt Er hebt hinden vord' scham vnd er scheint an dem diecht³⁾ so solt Ir auch laßn auff dem selbtig fues auff der ader di da gett zbischn dem klain zehen vnd d' zehenn dapey wär abt' das Ir Inn euch emphintett eines prechn⁴⁾ also das es auch stächt In d' seidt so solt Ir laßn

További gyógyszerek: ellenméreg, az emlékező tehetség erősítésére való szerek, általános erősítő szerek, eczet; érvágás, melynek, mint a megelőző szemelvényből is látható, nagy fontosságot tulajdonítottak; faggyu, fahéj, faolaj, fenyőhéj, fenyőolaj, fenyőbogyó, melyet sok betegség ellen használtak.

8. *Die tugent von der kraibitpern also her nach geschribt stett* Die sol man prechn zbischn paider vnns' frawen tag vnnnd sewdt sew Inn wein man list an dem Gegen würdign wrieff⁵⁾ ercztney von den kronibiteper

WER si des margn frwe ist nüechte dem sterkcht sy das hiernn sy peßert denn sin — sy hüiett des gesichtz — sy rainig die prüst — sy gebtn guete haitere sinn — sy sterkchtn den magn — sy v'tribt den pögn windt — sy v'dattet di speyß — sy pricht denn harnstain — sy pringt das markcht — sy macht wolßmekchtnndn Adtem — sy sein guett fur das vrgicht — sy sint guet fürs ayttern

VERN auch öll daraus macht vnnnd den Rukcht damit salbett das ist guett für das tägleicht viebter

Si habtn auch vil tugent d' hie nicht all geschribtn stent

Sy sindt auch guett für denn großn siechtumbt vnd wer den siechtn ligenn siecht der laß In nicht auff sten Er gebt Im vunf kranibit pern zu eßn aus wein

VENN aine' man drey kronibitp' geitt zu eßn wan er wundt wirdt von gescheß²⁾ vnd wan man Ims zu stundt zu eßn geitt er stirbt nicht

További gyógyszerek: fokhagyma, fürdőök; galligant, gubacs, gőzfürdő, gumi, gyalogbodza, fekete gyopár, gyömbér, gyömbérgyökér. A gyökerekről és azok gyógyerejéről külön fejezet szól: Hie hebt sich ann waß tugent ettleicht wureztn habtn. — Halepe, hagyma, hangyavíz, heliotropium, higany; kapotnyak (asarum), kámfor, kecsketej, koriander, körömfű, kóruta; levendula, linka, makk, mák, mályva, mályvagyökér, menyétszív, méz, muskát; pálinka, melyet sok betegség ellen alkalmaztak, pitypang, retek, kerti ruta; sárga cukor, só, szálmahamu, szarvascsont, szegfűbors; tojásfehérnye, torma, tölgykéreg, tölgyfagyöngy, tömjén; uti fű, üröm; vas, viasz; zsemlyelisztt és zsálya. Feltűnő, hogy a

¹⁾ gezogen? — ²⁾ anit, auch nicht? — ³⁾ Dickbein, Schenkel. — ⁴⁾ Drang? — ⁵⁾ Brief. — ⁶⁾ Geschoss.

galambócz (verbena) és a murok (Geier, sisum sirarum) a mi orvosi könyvünkben nem fordulnak elő, holott csaknem minden más hasonló könyvben kiválóan szerepelnek.

A gyér gynækologiai feljegyzések, különösen pedig a különféle áldások, bűvszerek és talizmánok, melyekkel szintén gyógyítottak, óvták magukat vagy védekeztek, a könyv legérdekesebb részei; csakhogy ezeket egy sokkal későbbi kéz épen a legérdekesebb helyeken sűrű fekete tén tával megsemmisítette, úgy hogy azok most már nem olvashatók és egyes szók vagy mondatok csak gyaníthatók.

Áldások.

9. Wilttu aine menschn gesegn so nimbt (*háromfél sor törülve*) inn dem namen des vatt' vnd svn vnnd des heiligen geist Ame'

Der gott der (*három fél és egy egész sor törülve*) Beschuefft mit des heillign krewezt pluett mitt der heillign karritatt das dem gesbelln last vnnd haillest von grunt vndtn vnnczt obtn (*1½ sor tör.*) vnnß' herr Inn sein heiliges herczst stacht die gesbarn nie die gesballn nie Die wardt nie genug venbindte von waß' von feüre von kchayn'lay handte geschickt (*1 sor tör.*) Mügt ann gottes Namen Ame' Vnd spricht (*½ sor tör.*) vnd spricht funff prnr vnd v ave maria

10. Wiltu auff ainen (*2¼ sor tör.*) Behaltest den sneidte als vnß' Fraw behielt irn raine magitumbt vnd maitumb¹⁾ Ame'

11. Ob du das pluett welst e'stellen das da vleusht aus der Naßn od' aus denn wundtn (*2¼ sor tör.*) so legtt dein handt darvbr vnd spricht Inn dem name' des vatt' vnd des sun vnd des heilligen' Elias sas Inn hermo²⁾ vnnd floß im das pluett aus paidtn naß' löchtern da begundt Er ruffen hinczt vnßerm hern (*1¼ sor tör.*) vnd spricht Gott hylff mir vnnd Betbingt das pluett als du Betvaugst denn Jordan Ee dicht sanndt (*1 sor tör.*) Johannes dar Inn taufest vnd spricht aine' pr no' ain ave Maria Amen

12. Wiltu ainem menschn die Rott Ruer Wennten vnnd das er wär vbtt' hundtert Meilln vnd waist Nwr seine namenn so d' im wol von hercztn vnd spricht im (*6 szó tör.*) nur das Gepett

O herr Ihu Kristi als Warleicht (*1½ sor tör.*) durcht dein v wundtn (*3½ sor tör.*)

13. WEr denn vallundtnn siechtumbt hat so nymbt ain Jungte sbalbt vnd priecht yr das hawpt abt vnd nimbt dann Ir pluett stoßt weyschn weiracht vnd mischt Es vnter Ein Andern vnct es diket wierdt als Ein mueß vnd obt der siecht In der weil vellt Mischt mit waß vnd macht kugl als dy pan³⁾ vnnd Gibt Ims drey tag nucher zw eßen

¹⁾ *magitumbt*, magettuom, Jungfräulichkeit; *maitumb*, magettuom. —

²⁾ Harm, Leid. — ³⁾ A kéziratban fiatalabb kéztől jegyezve: vide fol. 63. A következő oldalon ismét más kéz folytatja az írást.

Item der tag Ist Nynd' od' es habtn die Lieb heilling Ir pluuet ver-
goßn durch di lieb Kristus willn'

Ezen közlemény után a könyv 61. oldalán van a már említett le-
genda.

14. Sannl Johannes schreybt zu himel ist weder sun noch man
noch kain liecht wann Gott ist selbter das liecht das vnns erleücht zu
himel.

Ainsmals kam ain erbter¹⁾ man In ain kloster des warn dy prued'
gar fro das ain sölicher erbter man zu in In das kloster kehom vnd woltn
in nun vil lerne da mochn' ry In vmb alle wund' nichts lerne' Gemochtn
auch vmb alle wund' nichts In pringu' dan Auemaria er moch auch
nicht mer gelernen In dann dy zbay ward aue maria Und da Be gab es
sych das er starbt der guet man da Begruetn In die annder prueder vnn
vber ain klayne zeyt da wuechts ain Ligien Auff seinem grabt vnn
auf iedem plat stuent ge schribtn mit guldem puechstame Auemaria Da woltn
dy prued' ie Bißn von wan de plueme' Aus dem grabt wachtn war vnn
gruebnt zu Im se das grabt da funtn sy dy ligigen plueme mit der wurez
auf des guetn mans herczn sten vnd was Im Aus seine' hercz gewachtn
Da pey sol wyr versten wie gar ginadig de Junkf' maria wil sein wie wenig
wir vnns Muen in irem diennst Ir zu lob vnd ere da pey merckht ain
yeder mensch wie gras ge sy dem pärting²⁾ verlichtn hat³⁾

Büvös szerek.

15. Das sol man ($3\frac{1}{2}$ sor tör.) das herczt chumbt sy des kindts
schiern nider vnd Rinkchleicht⁴⁾ ($1\frac{1}{2}$ sor tör.) xpus Elisabeth pep'it Jo-
hannes Anna pep'itt mariam maria pepitt xpu' sine dolore xps vincitt xpus
Regnatt portas principes vr'as elevami' parte etternales nesties Resties Mr'
v'go virn' pepitt sine dolor' saluatore sola r'gs latt (1 sor tör.) Wer art-
meßig pey im tregt dem mag kain zaubterein nycht ge schadtn⁵⁾

16. Item wan ain' slächt vnd nit genehsen mag so er an dem pett
sey vnd leydt ain' frawn so stekh er Ir mess' vbd' das haup hinder sich
so mag er wol gehalf'

17. Item wer nimbt das s'carcz Eybenn holez vnd prindecz zu ainem
kindt Im dy Wiegtn das schrikcht nymer von kömlichn dingtn

¹⁾ fremder, unerwarteter, armer? — ²⁾ wie große Gnade sie dem
Pfortner stb. — ³⁾ Ugyanezen legenda kötött beszédben meg van a Ka-
locsai codexben is. *Felsmann J.* A kalocsai codex. Középkori német költemé-
nyek gyűjteménye. Budapest. 1895. Szent István-társulat tudományos és
irodalmi osztálya. — ⁴⁾ leicht, ohne Schwierigkeit. — ⁵⁾ Christus. Elisa-
beth peperit Joannem, Anna peperit Mariam, Maria peperit Christum sine
dolore. Christus vincit. Christus regnat. (Attolite) portas principes vestras.
Elevamini portæ æternales (két szó érthetetlen). Maria Virgo virginum pe-
perit sine dolore Salvatorem (az utolsó három szó érthetetlen).

Itm ($5\frac{1}{2}$ sor tör. és az erre körehezett és beirt volt két lap ki van szakítva.)

18. Von die fallende Sacht.¹⁾ So der Kranke mensch fallt Vnd Jemandts etwan dazu kömme (*1* sor tör.) entweder ein tuch oder was es sey (*2* sor tör.) vnd gehe davon, dernach nem nie' daßelbige tuch ($\frac{1}{2}$ sor tör.) damit ehr bedeckt ($1\frac{1}{4}$ sor tör.) so lang bis ein faden an dem selbigen tuch bleibt kompt Ihm nicht wieder ahn.

Talizmánok.

19. *Gar von Aine Edlstain d' man vindtet Inn ainem Cappaun' d, A Jar allt sey*

Allectorius²⁾ Ist ain guet' edl stain den vindest inn ainem koppaunt' der VII iar allt ist inn dem paucht vnd wen du inn vindest so legt inn silbter vnd haif dir di Nämbt Inn silbter grabten spo Inn Bann: aynn sutharos³⁾ vnd wern denn stain bey im hat dem macht alln Zeitt sighthaft als groß ist sein kehrafft Ber inn dem ellendt⁴⁾ ist denn Bringt er hin wider haym Auch alln die auff dem gecztbegt⁵⁾ sein die chemen gesundt vnn vberaubt widter zu lanndt er seczt Inn auch in ain newe Erre vnd geballdt vnd Behalt Inn bey dem alltn wirdtn Ich habt auch vill Arm vnd ver schmacht Lewdt gesechtn Die denn Stain gehabt habtn dy burtn gehöcht so das sy nycht Größ' wierdtn Begerdtn sy sein ann der Fürstenn höff die ersten vnd die wierdigstn wordtn wer inn bey im hatt den macht er kehewchts vnd werdt der traurigkait

20. *Wie Man Guett stain bey denn Sbalbten vindtet!*⁶⁾

So Nim der Sbalbtkindt di Sein vinf tag plindt ann vinf tag so gesechtn⁷⁾ sy So sneidt im die häüpt abt So vindest du in irem Magn ain stain denn legt auff dem alltter das man dar vbr syngt vunft meß vunft tag dar nach haif im weichtn vnd gesegen da man das salcz mit gesegnt So das geschicht so lass im v'machtn inn ain vingerln vnn der prawn varbt ist guett fuer den Rittn Wer dar ab trinkcht der vierdt des Ritten pueß⁷⁾

DEr ander stain ist weiß der is guett fur das valln und dy weil Inn der menstzt bey im treyt So vellt er nicht von dem Siechtumb

Der dritt stain welliche frau' nicht geneßn mag der pint man denn praüst⁸⁾ stain auff das knie So pertt Sy zw hanndt vnd ist bewartett

21. *Von dem Rabtn.*

DEr Rabt ist ain vogl vnd ist wunderleichters art Alß vnnß die maistern sagennt Ennaxus vnn Aaron Wern des Rabtn nir sewdt vnd legt so wider an sein nest zu hannt ffléwgt der Rabt zu dem Rabtn Wer od' zu aine waß' da ervvintt denn Edl stain vnd Berüert seine Tir damit so werdtn sy wider fruchtpern als sy verhie gebeßn Bern

¹⁾ Ezen följegyzés sokkal későbbi és gyakorlott kéztől eredt. — ²⁾ A A initialis utólag odafestett kakastaréjt visel. — ³⁾ Érthetetlen szók. — ⁴⁾ im fremden Lande. — ⁵⁾ der kecke Weg, Irrfahrt, auf dem Meere? — ⁶⁾ A fecskékéről szóló egész közlemény plajbászszal át van húzva. — ⁷⁾ pueß, bar. — ⁸⁾ den braunsten Stein?

Wer denn selbten stain legtt Inn ain Ringl vnd legt darvntter Ain lorber pladt vnnnd Rüert di panndt damit der ge vanngn ge pundtn ist zu hanndt' springen die panndt zw hanndt auff

Vnnnd wer denn selbten stain Inn denn mundtn Nimbt der ver stett all' vogl Mainungt

22. *Aderito'*¹⁾

Vnd d' stain haifet aderito' denn selbten stain vindt man Inn India oder Inn dem Rotten Mern vnd ist der stain manyg' lay varbt wer den stain Bey im hatt ist guet für den zörn²⁾

23. *Von der Güerttl taubten*

Die güerttl taubtn ist solleicht' artt wer das herczt pindt Inn stukcht des wolffs haudt vnd traidt das bei im denn verlast nimer der vnchewschts

Vnd leg man das herczt auff aines annder vogl ayr die werdtn vnfruchtpern

V henngt man der güertl taubtn füeß ann aine paüm der grvndt Niemer mern

Vnnnd wer Nimbt der güertl taubtn pluedt vnd des Waß' das man abt Ir sewdt vnd neczt ain phärdt ann welleicht' statt Du wilt dem veldt das harn aus vnd wagt Im weys harn wider

24. *Das dicht die hundert nit ann pellen als her nach gschribtn*

DER Nimbt ($1\frac{1}{2}$ sor tör.) hunczts ($2\frac{1}{2}$ sor tör.) zvngn Inn der Recltn hanndt Wo Er fuer die hundert Gett so pellen si Inn nicht an diweil er das bey Im hatt der wiß [für pas das tragn die diept Bey Inn vnd die schedleichtnn Lewdt darumbt das si di hundert nicht Anpellen

25. *Notta von dem pulu' der* ($1\frac{1}{4}$ sor tör.) *ist zu merkt'*³⁾

Do Ich hanns cham Inn allexanderiana da vant Ich Inn aine' puechele genandt das puechl des lebten Inn der statt der Bischoff zbelliff Exempl Geschribtn di do erwundten warn Inn d' matt ery all' pullu' vnd auch das puecht hatt gemacht Maistern Alchnus phisy⁴⁾ vnnnd alew de chunst die von im v'schribtn sein ward tenn warhaftig chunst

(6 sor tör.) Das selbig trag albegt bey' dier vnd Be war Es schen mit vleys

Das erst Exempl so dir fuerchumbt ain hartt' wunder menscht Nim Ain tayl des pullu' vnd sä Im das Inn di Bundtn Inn m tag wierdt Im pas

Das ander obt sich ain' and Besorgt vor seme veindtn das er sol glaidigt⁵⁾ werden wierff das pulu' zwischtn Ir ($\frac{1}{2}$ sor tör.) Inn khayn ($\frac{1}{2}$ sor tör.)

Das dritt obt ain' hat das pulu' vnnnd macht das abt' wenn Inn verlust mit schen vrsprüngtn waß⁶⁾ vnd wascht sein antliszt damit ($1\frac{1}{4}$ sor törülve.)

¹⁾ adorita vagy averta? — ²⁾ das Reißen vagy der Zorn? — ³⁾ Ezen közleményt megelőzőleg két keresztt vonás közé más kéz a következőket jegyezte: Diene voll vnnnd heische nitt So verlistu des herrn hult nicht. — ⁴⁾ Valószínűleg Bacon Roger, a Doctor mirabilis. — ⁵⁾ beleidigt? vagy glühend? — ⁶⁾ Quellwasser.

Das viertt wo du das pulu' (3 sor tör.) mit all' sein habt

Das funfft ob ain wierdt ge vadert ($2^{1/2}$ sor tör.) das wierdt ge Nam
vnd was man von Im ($1^{1/3}$ sor tör.)

Das sechts so ain' wierdt v'märtt¹⁾ Inn ain chunst vnnnd Inn über
windtn welln (2 sor tör.) niemand

Das simbt so Ain' zbeiffelt ann aine' ding ($5^{1/4}$ sor tör.) Inn so dw
slaffn willt genn zu geleichter wiert es dier chunfftig als ain traum

Das Achtest wernn willn wißn haimleicht ayt²⁾ es sey man von od'
frawe so ($1^{3/4}$ sor tör.) vragt wes du Inn willt das sagt er dier

Das Neynt der do willn habtn aine' trewnn knecht ($2^{1/2}$ sor tör.) frew
Gewandt vnd di arbayt wärchtn sy trewleicht vnnnd allern vleyss

Das zehennt ob ain fuerst das pulu' v'macht Inn ain pükchtl es sey
Inn holczt od' an der dingt vnd furcht sych vor giffit vnd hatt das auff seine
tisch vnd so Im dy giffit wierdt hergetrangtn od' vor denn fuerstn gehalten
wirdt vnnnd dasselbtige fest dar Inn das pulu' ist das byrt zw hannt zu
stratt als der windt dy molt³⁾ Auf der erdt hin fuert

Das ainlft obt ett war hatt das pulu' Inn vor genannt ge fäßt Inn
oder ander ding Inn plaßter hannt od' an plaßem leibt (4 sor tör.)

Das zbellift obt ain' nuczt das pulerer Inn seine' Eßn (3 sor tör.),
da ist das puluer Aucht guett fuer als dw woll gehorett hast

26. *Von dem Bißl.*

Vißl ist ain tiern Wer im nimbt sein herczt diweill es sicht Rüert,
dasmett Nimbt zu wißn kunftig er ding ($1^{1/4}$ sor tör.) Wer nimbt das Vißl
mit aine' (1 szó tör.) vnnnd mit decz ($1/2$ sor tör.) vnnnd wellichtn hundt
man damit Berküeret der pillt Nymern

27. *Von dem leben.*

DER lebt ist ain tiern denn lewdtn wol erkchandt (1 sor tör.) wer
aus sein' haudt Riem macht ($1/2$ sor tör.) vnd gürtt sich damitt der fuercht
'ein' veindt nicht

A könyv különlegességei közé tartoznak még: Hogyan lehet tisztá
hangra szert tenni, a vidámságot megtartani, az alvó embert kikérdezni,
világító papircsillagokat készíteni, az üveget megpuhítani, rézből és hi
ganyból ezüstöt készíteni, továbbá érczet és fát megaranyozni. Háztar
tási és gazdasági dolgokra tartoznak: jó fekete, továbbá arany és ezüst
ténta, azután titkos írásra szolgáló ténta készítése; a virágtenyésztés ál
talában és különösen a fehér és piros rózsá tenyésztése;⁴⁾ a gyümölcsfa
tenyésztés és különféle gyümölcs eltartása, azután néhány kertészeti
különlegesség, mint: hogyan lehet édes, jó illatú, vérpiros gyümölcsöt

¹⁾ verwirrt? — ²⁾ Sache? Eid? — ³⁾ Staub. — ⁴⁾ A kertészeti közle
mények megindulása után külön oldalon idegen kéztől és csaknem olvas
hatatlan betűkkel áll: Ich weine nvn oft heimlich. Erre későbbi és biztos
kéztől: Segvitur historia de Sancto Christophoro, de a legenda maga hiány
zik. Az illető oldal különben üresen maradt.

termeszteni, hogy a gyümölcsben szegfűszeg, drágakő stb. teremjen. Több czikk foglalkozik a bortermeléssel és különösen a bornak mikénti kezelésével és ennek végén megjegyzi: Hie hat ein enndt der trakchtatt von denn wein. Megemlékezik továbbá a könyv a méhészetről, halászatról, madarásatról és végül: «Ein guet erezney puechel von den pferden od' roß Auch wie ma' ein yeglichs pferd erchenne' sol pey seinem zaihn' Vnd hat gemacht vn' pewart mayster albrecht kheyser fridrichs schmid vnd marstaler vo' Constantinopl» című közleményben különböző fejezetekben behatóbban foglalkozik a lótenyésztéssel.

A könyv különböző részeiben évszámokat is találni, melyekből ki-világlik, hogy a kézirat 1489 és 1494 közt keletkezett. Az orvosi részben fordulnak elő a tárgyhoz nem tartozó följegyzések is. Melyek közül kettő érdekesebb. Az utolsó előtti lapon, mely valószínűleg üresen maradt volt, sokkal későbbi kéz tüzesetet írt le, de annak ideje a hiányos évszám 1. 5. 5. (1505 v. 1550) miatt határozottan meg nem állapítható.*) De mert a melki apátság krónikája azon időben tüzesetet nem említ, holott a városban előfordult más tüzesetek részletesen is meg vannak írva, ezen körülmény arra enged következtetni, hogy a XVI. század első, esetleg második felében a könyv valószínűleg már nem volt Melkben, hanem talán már valamely magyarországi benczés birtokában.

A 159. lapon *Miksa* osztrák főhercegnek Melkből való elvonulása van följegyezve. Anno domni ri' M^oCCCC^o91 Jar am Samstag nach Sannd Vallentinstag vnd XI Stunt ist der aller durch: lüchigist Fürst. Römysch ky, vnd erezherzog in österich von melkeh wekhezogonn. Miksa főhercegnek Melkből való hovavonulásának kutatása közben oly, bár későbbi adatokra akadtam, melyek közelebről érdekelhetnek azért, mert a főherceg azon alkalommal Magyarországból átszármazott, művészileg írt könyveket óhajtott Bécsbe visszazállíttatni. Ugyanis a melki zárda Annaleseiben az MDLVIII. évnél fel van említve: Maximilianus Boemorum rex affuit in monasterio nostro, & libros artificiosissima scriptos, hucque ex Ungaria translatos, Viennam transmitti voluit, & in bibliothecam suam recepit etc. V. ö. Hieronymus *Pez*, *Scriptores rerum austriacarum* tom. I. pag. 286; *Monumenta Germaniæ historica*, ed. *Pertz*, *Scriptorum* tom. IX. pag. 534. *Schramb* Anselm, melki krónikás (1658—1720) azt hiszi, hogy az említett könyvek a Corvinának maradékai, melyeket I. Ferdinand király, biztos helyen óhajtván azokat elhelyezni, Melkbe hozott, fönnevezett fia azonban azokat ismét visszakövetelte. A melki zárda könyvtárában meg van a királynak az ezen ügyre vonatkozó, 1558. december 22-én kelt, sajátkezüleg aláírt és Mihály apáthoz intézett következő irata:

*) L. Phil. Közl. 1895. 441. old.

Wir haben dein schreiben sambt dem gulden Creutz, unnd vier geschribnen Puechern bey*) Cristoffen Strauben genedigclich Emphangen. Unnd dieweill wir ain zeit lanng Im Werckh gewesen, auch noch sein, ain stattliche Bibliatec zusammen zurichten, So haben wir dieselben Puecher dieser zeit bey Unns behalten, Aber das gulden Creutz dir bey gedachtem Strauben widerumb übersenden wöllen. V. ö. *Schramb*, *Chronicon Mellicense* I. 286; *Keiblinger*, *Geschichte des Stiftes Melk*, I., 763—764.

Noha az orvosi tudomány az imént ismertetett könyvünkben nem talál újat, de a történetíró, botanikus, nyelvbúvár és az irodalomtörténetíró is a középkori culturára vonatkozó eleddig ismeretlen szókat, elavult gyógyszereket és gyógy módokat, nézeteket és szokásokat, sőt mythologiai czélzásokat is találhat, melyek talán más hasonló könyvekben nem fordulnak elő.

FELSMANN JÓZSEF.

AZ ÓKORI LEXIKONRÓL.**)

A mikor ezennel szerencsém van az Ókori Lexikon mult hóban megjelent első füzetét bemutatni, fölhasználom ezt az alkalmat arra, hogy rövid jelentést tegyek mindazokról, a miket ennek a reám bízott munkának érdekében eddigelé tettem és a jövőben tenni szándékozom. Hiszen a M. T. Akadémia azzal, hogy az Ókori Lexikont anyagilag és erkölcsileg támogatja, hálára kötelezte maga iránt a magyar classica philológiát, s így természetes, ha épen ezt a helyet választom a nyilvánosság színe elé is járulni kívánó, jelen beszámolóim megtartására.

Már 1875 január havában hangoztatta Bartal Antal a Budapesti Philologiai Társaság kebelében egy, a classikus ókorra vonatkozó összes tárgyi ismereteket szótári rendben tárgyzó munka kiadásának a szükségességét, s azóta ez az eszme szakadatlanul foglalkodtatta az illetékes köröket. Tehát az Ókori Lexikon kiadása előzményeinek már huszonöt éves a története, melynek különböző fordulatairól fölösleges volna részletesebben megemlékeznem: kellő tájékoztatót ad erről *Hegedűs István*-nak «Ókori Lexikon» czímen megírt cikke e Közlöny 1897. évfolyamában. Csak annak kiemelésére szorítokozom, hogy az ügy körül érdemeiket szereztek: *P. Theureck Emil*, ki mint a Budapesti Philologiai Tár-

*) durch.

**) Felolvasatott a M. T. Akadémia I. osztályának 1900 április 2-án tartott ülésén.

saság elnöke az ezen társaság választmánya által 1875-ben kiküldött szerkesztő-bizottság tagja volt; *Hóman Ottó* miniszteri tanácsos, ki az Országos Közoktatási Tanács felszólítása folytán a 90-es évek első felében hozzá fogott a szerkesztési munkálatokhoz, de nagy elfoglaltsága miatt nemsokára visszalépett; *Bartal Antal*, az eszme fölvetője, ki mint a Philologiai Társaság által megbízott szerkesztő már a 70-es évek második felében sokat fáradozott és költekezett, de vállalata a kellő anyagi és szellemi támogatás hiányában abban maradt; főképen pedig *Heinrich Gusztáv*, ki mint a Budapesti Philologiai Társaság és az Országos Közoktatási Tanács alelnöke fáradhatatlan buzgalomával kieszközölte a *M. Tud. Akadémia* és a *Vallás- és Közoktatásügyi Miniszterium* támogatását, rábirta a *Franklin-Társulatot* a kiadás elvállalására, s ily módon a munka létesíthetésének anyagi alapját teljesen biztosította.

A Vallás- és Közoktatásügyi Miniszterium, hol *Fináczy Ernő* osztálytanácsosban talált az ügy lelkes pártfogóra, 1896 december 9-ikén kelt iratában csekély személyemet bízván meg az Ókori Lexikon szerkesztésével, első, legsürgősebb feladatommak ismertem a *munkatársak megnyerését* és az általuk elvállalandó cikkek *tárgykörének megállapítását*. Mivel, egy-két kivételtől eltekintve, nem kaptam olyan munkatársakat, kik, mint az ügy érdeke megkíváná, egymagukban vállalkoztak volna egy-egy nagyobb complexus földolgozására, továbbá, mivel a szakismeret tekintetében való illetékesség szempontján kívül tekintettel kellett lennem arra is, hogy a létesítendő mű iránt való közelebbi érdeklődés körébe vonjam a különböző tantestületeket: munkatársaimnak száma negyvenkettőre szaporodott föl. A feldolgozandó anyagnak bizonyos tárgykörök szerint való szétosztását csak nagyjából eszközölhettem, s így majdnem mindenik munkatárs kapott az általa elvállalt tárgykörön kívül eső részleteket is. Ily módon vállalkoztak a következő tárgykörökre a következő szakférfiak:

a görög irodalomra: Csengeri János, Fináczy Ernő, Gyomlay Gyula, Hegedűs István, Hornyánszky Gyula, Pecz Vilmos, Szabó Iván, Szilasi Mór, Schill Salamon, Schmidt Attila, Tihanyi Mór, Vári Rezső;

a római irodalomra: Becker Fülöp, Csengeri János, Cserép József, Hegedűs István, Incze Béni, Némethy Géza, Pirchala Imre, Szabó Iván, Szamosi János;

a görög régiségekre: Dóczi Imre, Finály Gábor, Geréb József, Gyomlay Gyula, Láng Nándor, Latkóczy Mihály, Maywald József, Pruzsinszky János, Szabó Iván, Takács Menyhért;

a római régiségekre: Cserép József, Finály Gábor, Geréb József, Hittrich Ödön, Kuzsinszky Bálint, Láng Nándor, Latkóczy Mihály, Maywald József, Pruzsinszky János, Szabó Iván, Számek György, Takács Menyhért, Váradai Károly;

az ókori keleti népek földrajzára és történetére: Erődi Béla, Mangold Lajos, Pozder Károly;

a görögök földrajzára és történetére: Incze Béni, Kempf József, Király Béla, Schilling Lajos, Zsoldos Benő;

a rómaiak földrajzára és történetére: Boros Gábor, Incze Béni, Kempf József, Király Béla, Mangold Lajos, Petz Gedeon, Székely István, Tóth Kálmán, Veress Ignác.

A munkatársak névsorának és tárgyköreiknek megállapítása után már 1897 márczius 3-ikán szétküldöttem az Egyet. Philologiai Közlöny ugyanazon évi folyamában is megjelent *első körözünyemet*, melyben kifejtettem a kidolgozásnál szem előtt tartandó következő elveket és módzatokat:

Az Ókori Lexikon *célja*, hogy a tanárjelöltek és tanárok, továbbá a középiskolák felső osztályainak tanulói és végül a mívelt nagyközönség azon része számára, mely az irodalom nemesebb alkotásai iránt érdeklődik, az ókorra vonatkozó összes tárgyi ismereteknek a tudomány legújabb vívmányai alapján úgy szövegileg, mint ábrák tekintetében lehetőleg kikerekített kézikönyvét nyújtsa.

A munka *anyagát* képezik: 1) Lübker, Reallexikon des klassischen Alterthums für Gymnasien című könyvének 84 lexikalis ívet kitevő, utolsó (hetedik) kiadása (Teubner 1891), mely fogyatékosságai dacára is legjobbnak mondható a hasonló fajta kézi könyvek között. Ehhez járulnak pótlásként: 2) hungaricumokról és egyéb ókori tárgyakról szóló cikkek; 3) minél számosabb ábra, melyek Lüb kernél igen csekély számauk és nagyrészt rosszak, elavultak.

A *kidolgozás módját* illetően különös tekintettel vagyunk arra, hogy kimutassuk *az antik világ hatását a magyar szellemre* (első sorban az íróknál), és hogy aránylag *nagyobb terjedelemben vegyük figyelembe a magyar szakirodalmat*, mint a külföldit. Nem azt tartjuk szemünk előtt, hogy minden egyes tárgyra nézve teljes magyar *bibliographiát* adjunk, hanem hogy tapintattal kiválasszunk a jót és a legjobbat, valamint a régebb magyar szakirodalomból azokat a műveket is, melyek nem felelnek ugyan meg a mai igényeknek, de a *magyar classica philologia története* szempontjából fontosak, m. pl. Szabó István Homerus-fordítása. Lehetőleg minden íronál főlemlítjük a (külföldi) *editio princeps*eket (első nyomtatott kiadásokat), valamint azokat a szakmunkákat (szövegkiadásokat, egyéb munkákat), melyek valamely antik íróra vagy tárgyra nézve mint első jelentek meg *Magyarországon*, a mennyiben t. i. a classica philologia egyik vagy másik tárgyával való komolyabb foglalkozás kezdetét jelzik hazánkban.

A *görög szavak orthographiájának* nehéz kérdésében, sokszoros meggondolás után, különös tekintettel arra, hogy a görögös formák ná-

lunk még a szakembereknél se igen járják (mert pl. rendszerint Platót mondunk és irunk, nem pedig Platont), és hogy a görögös formák visszaadására vonatkozó orthographiai törekvések nálunk sikerre nem vezettek, továbbá hogy az Ókori Lexikon a miveltségi törekvésnek is szolgálatot kíván tenni, mely görög tudását és a görög iránt való érdeklődését a latin mivelődés révén nyerte, s így rája nézve a görög nyelvformák legnagyobb részben idegenszerűek: mindezeket megfontolva, arra határoztam el magamat, hogy mint legegyszerűbbet, legkevesebb nehézséggel járót és egész classikus műveltségünkhöz legközelebb állót, a *latinos orthographiát* vegyem alapul (tehát pl. Aeschylus és nem Aischylos, még kevésbé Aiszkhülosz). De jól tudom, hogy ezen az alapon se fogunk mindenkit kielégíthetni. Mert ha a *latinos orthographiát* a joggal megkívánható következetességgel akarjuk használni, akkor *latinos* formában kell adnunk nemcsak olyan görög szavakat, melyek előfordulhattak ugyan a latin nyelvben, de nem maradtak ránk annak hiányos hagyományában (m. pl. Abisares, Ἀβισάρης), hanem olyanokat is, melyekről bizton állítható, hogy nem a hagyomány hiányossága miatt nem ismereteseek, hanem mivel egyáltalában véve nem fordultak elő a latin szókincsben, a mennyiben t. i. helyettük külön latin elnevezések használtattak. Értem különösen a hősök és istenek neveit, a minők pl. Odysseus (Ὀδυσσεύς), Zeus (Ζεύς), Hephaestus (Ἥφαιστος), Podon (Ποσειδῶν), melyek helyett a latin mindig a saját külön szavait, az Ulixes, Jupiter, Vulcanus, Neptunus elnevezéseket használta. Ilyen esetekben tehát vagy a merev græcistának, vagy a merev latinistának nem tehetünk eleget. Mert ha pl. görög mythológiáról lévén szó, Hephaestust vagy Posidont irunk, akkor a latinista azt veti szemünkre, hogy ezek a *latinos* formák nem léteznek, a mennyiben a latin Ἥφαιστος-t és Ποσειδῶν-t mindig Vulcanusnak és Neptunusnak mondotta; ha pedig Vulcanust és Neptunust irunk, akkor viszont a græcisták ama vádjának vagyunk kitéve, hogy a latin istenek neveit adjuk a görög isteneknek. Pedig meggyőződésem szerint tehetünk így is, meg amúgy is. Mert nem csakis a *latin szókincs hagyományában meglevő görög szavak felhasználásáról*, hanem a *latinos orthographia alkalmazásáról* van szó, s így pl. a latinban meglevő Hephæstia (Ἥφαιστία), Hephæstias (Ἥφαιστίας), Hephæstio (Ἥφαιστιών), hephæstitis (ἡφαιστιτίς), Hephæstius (Ἥφαιστιος), vagy Posides (Ποσειδῆς), Posideum (Ποσειδέιον), Posideus (Ποσειδέως), Posidonia (Ποσειδωνία), Po-idonius (Ποσειδώνιος) analogiája szerint írhatunk Hephæstust és Posidont. De viszont nevezhetjük Ἥφαιστος-t és Ποσειδῶν-t Vulcanusnak és Neptunusnak is, mint a latinok tették, mert a görög és latin istenek legnagyobb része eredetére nézve teljesen azonos, a mennyiben t. i. a görögök és latinok azokat átörökölték indogermán ősközösségük idejéből. Igaz ugyan, hogy a görö-

gök és latinok különvált életében az őszindogermánból örökölt istenségek külön-külön tulajdonságokkal is felruháztattak, de azonos származásuk fővonásait mindig megtartották, és a mikor később a görög cultura a latint teljesen áthatotta, az eredetileg azonos istenségek esetleges külön latin vonásai úgy szólva teljesen elenyésztek, és a római mythologia a császárkorban mondhatni teljesen egygyé lett a göröggel: ez az alapja annak, hogy ebben az időben pl. Vulcanus és Neptunus nem egyéb, mint *Ἡφαίστος* és *Ποσειδῶν* latin elnevezése.

Úgy a görög, mint a latin szavak írására nézve még a következőket jegyezzük meg: A tőalakoknak újabb időben nagyon elterjedt, de magyartalan használata ellenében ragaszkodunk a latinos forma nominativus singularisához, pl. æthiopsok vagy æthiopiaiak vagy æthiopia-beliek, gallusok vagy galliaiak vagy galliabeliek (nem æthiopsok, gallok). Az *-es* végű *-a* tövű görög szavaknál magyarosabb hangzású a latinos *-a* végű nominativusi forma mint az *-es* végű görögös nominativus, tehát jobb pl. Atrida, hoplita, Lapitha, mint Atrides, hoplites, Lapithes. A latin *c*-t lehetőleg következetesen írjuk a *k* hang jelölésére, tehát pl. nemcsak Corinthus, Caria, hanem corinthusi, cariai is (nem korinthusi, kariai). Kivételt tesznek a meghonosodott szavak *-kus*, *-kai*, *-ka* végződésői, mint pl. philosophikus, dialectikai, dialectika (nem philosophicus, dialecticai, dialectica). Mivel az *I* és *J* betűs cikkeket külön választottam (Lübkernelnél együtt vannak), ehhez képest nem *i*, hanem *j* betűvel írjuk a latin szavakban is a *j* hangot.

A görög betűk a betűrend tekintetében a nekik megfelelő latin betűk értékével bírnak, tehát pl. $\alpha = a$, $\beta = b$, $\gamma = g$, de az orrhangú (γ , ζ , χ , ξ előtt álló) $\gamma = n$, ε és $\eta = e$, o és $\omega = o$, a spiritus asper = h stb.

Ezeknek a megállapodásoknak alapján fogtam hozzá a Lübkerben foglalt anyag átnézéséhez, pótlásához és a munkatársak között való szétosztásához. Hogy munkámat megkönnyítsem, a körülbelül 5785 Lübker-féle cikket szelvények alakjában fehér lapokra ragasztattam, és ezekre irtam rá az illető cikkekre vonatkozó megjegyzéseimet. Azután megállapítottam a Lübker-féle cikkek kiegészítéseit és megtoldottam számukat 215-el, melyek közül Kuzsinszky Bálint 123 hungaricumot, Geréb József, Gyomlay Gyula és Vári Rezső egy-egy cikket, Mangold Lajos 12-öt, Becker Fülöp 24-et állapított meg, magam pedig 53-at szemeltem ki hozzájuk. Ily módon a cikkek száma körülbelül 6000-re emelkedett. Az új cikkek névszerint a következők:

Geréb Józseftől: Consulok lajstroma;

Gyomlay Gyulától: Ἰπέλλα;

Vári Rezsőtől: Codicilli;

Mangold Lajostól: Evil Merodach, Laborosoarchad, Nabonassar

Nabopalassar, Nabu Nahid, Neriglissar, Sargon, Semiramis, Sennacherib, Sebichus, Taracus, Urdamane;

Becker Fülöptől: Ambrosius, Avitus, Cæsarius, Cassianus, Claudianus, Commodianus, Damasus, Elpidius, Endelechius, Eugippius, Faltonia, Gennadius, Hilarius, Idacius, Lucifer, Leo Magnus, Marcellinus Comes, Novatianus, Optatus, Orientius, Priscillianus, Paulinus Nolanus, Prosper, Salvianus;

tölem: Ἀγασθὶ πίπειν, Agatharchides, Aselepiades, Africanus, Acrostichis, Agathangelus, Bigæ, Biblia, Biton, Chæroboscus, Chrysostomus, Clytie, Crinagoras, Chrestomathia, Chronicum paschale, Doxographi, Dorotheus, Epistolographi, Epiphanius, Faustus, Gregorius, Herondas, Irenæus, Keresztény irodalom, Keresztény költészet, Lexicographusok, Latovici, Magistratum libri, Metrikusok, Mythographusok, Methodius, Moschopulus, Nemesius, Πεζέταρα, Philosophia, Polychromia, Polyhistorok, Paoemio-graphusok, Papyrusgyűjtemények, Philoponus, Philostorgius, Planudes, Regény, Synesius, Sozomenus, Terra sigillata, Természettudományok, Tacticusok, Trabeata, Togata, Theodoretus, Triclinius, Zacharias;

Kuzsinszky Bálinttól: Acumincum, Adiaum, Alburnus major, Alisca, Alma mons, Alta ripa, Amantini, Ampelum, Amphitheatrum, Andautonia, Andizetes, Annamatia, Antianæ, Apulum, ad Aquas, Aqua viva, Aquincum, Arcidava, Arrabo, Arrabona, Azali, Azisis, Bassiana, Bathinus, Bersovia Blandiana, Breuci, Brigetio, Brucla, Burgus, Campona, Canabæ, Carpi Castellum, Cedoniæ, Celtæ, Centurio, Certia, Cetus mons, Cibalæ, Cippus miliaris, Cirpi, Classis Pannonica, Claudius mons, Colapis, Commentarienses, Cornacum, Cornicularii, Costobocci, Crumerum, Cucci, Curta, Cuşum, Daci, Dæsidiator, Emona, Equites singulares, Eravisci, Evocati, Fibula, Florianæ, Frumentarii, Germisara, Gerulata, Herculia, Hercuniates, Iasi, Imbrex, Immunes, Intercisa, Jupiter Dolichenus, Largiana, Lederata, Lugio, Lussonium, Malata, Marisus, Matrica, ad Mediam, Micia, Mogen-tianæ, Municipium Latovicorum, Mursa, Mursella, Napoca, Neviodunum, Oera mons, Onagrinum, Optatiana, Opus incertum, Opus spicatum, Pannonii, Parthiscus, Pelso, Petris, Poetovio, Porolissum, Potaissa, Primpilus, Principales, Protectores, Quadriburgium, Salle, Salva, Sarmatæ, Savaria, Scarbantia, Sicambria, Sopianæ, Taurunum, Tegula, Tesserarius, Teurisci, Teutiburgium, Tibiscum, Tibiscus, Tierna, Trans Aquincum, Ulcisia castra, Veterani, Vetus Salina, Vexillatio, Viminacium.

Nemcsak hogy megtartottam a legtöbb esetben a Lübker-féle cikkekben előforduló k. b. 9300 *utalást* és ezzel kapcsolatban természetesen a cikkek *beosztását* is, hanem a cikkek szaporítása és ama sokszoros kapcsolat folytán, melyben egy szaklexikon részei egymással állanak, körülbelül 700-al gyarapítottam is az utalásokat, úgy hogy ezek most már összesen körülbelül 10,000-et tesznek ki. Általában véve mindjárt eleve *fixirozni* kellett az összes 10,000-nyi utalást és ugyanannyi utalt helyet, s ezzel kapcsolatban az összes 6000-nyi cikk beosztását is, mert hiányos kézirati anyag feldolgozásánál csakis így kerülhető ki a zúrza-

var. De hiszen ez bizonyára így van minden hasonló fajta munkálatnál hogy t. i. a szerkesztő, mikor pl. az A betűbe tartozó czikkek átdolgozásához fog hozzá, nem rendelkezik még azokkal a többi czikkekkal, melyek az A betűbe tartozókkal összefüggésben állanak. Az általam felvett czimbeli utalások a következők:

Acustika, Adó, Adony, Aedes, Aegeria, Aemodæ, 'Αετός, 'Αγῶνες μουσικοί. Agubium, 'Αγύλλα, Αἴγισσα, Αἴγυλος, Αἰθάλη, 'Ακων, 'Ακοντισμός, 'Ακρότισμα, 'Ακροδίνις, Alabastrum, 'Αλαϊσα, 'Αλεσα, Άλλamkinestár, Άλλattan, Almás-Füzitő, Altaria, 'Αμάριον, Ambluareti, Ammonia, 'Αμφιπόστυλος, Ampulla, 'Αναβάτης, 'Ανάγλυφα, 'Αναπίεσμα, Anathemata, Ancitia, 'Ανδραποδοκάπηλος, Angdistis, Anguitia, 'Ανέμιον, Apeliotes, 'Αφαιρέσεως δίκη, 'Αφαιμῶται, 'Αφρογένεια, Apocryphus könyvek, Apologeták, Apostoli atyák, Aprilis, Apsyrthus, Aravisci, 'Αρχαιρεσιάζοντες, Archon, Ardana, Areopagites, Argiva, 'Αριστον, 'Αρταβάζης, 'Αρτάζειν, Artuades, Árulás, 'Ασπίς, Assarhaddon, Assuridili, Assurnasirpal, 'Αστράγαλος, Ásványtan, Asztal, 'Αθηνῆ, 'Αθηναίη, 'Αθηναῖς ἄκρον, 'Ασίνη, Átkozás, 'Ατρα, 'Ατρακτος, Attes, Αὐλός, Aureus, Avella, Avil Marduk, Azalum;

Baán, Babona, Balaton, Bánostor, Barca, Barnabás levele, Basilia, Batta, Bécs, Berenices crines, Bérlők, Beronice, Bíró, Bírói zsold, Boadicea, Βοηδρομιών, Bogdány, Bologna, Bolygók, Bor, Borbélyműhely, Botanika, Bölcsészet, Bölcs mondások, Börtön, Brigantii, Brigantium, Brittii, Βουζόνια, Bűvölés;

Calendarium, Callæcia, Calpurnia, Calvatica, Cancer, Capitolini ludi, Capricornus, Carta, Cataracta, Catina, Caurus, Cea, Cebrenna mons, Cermalus, Χαρακώσεις, Charinus, Χαρώνειοι κλίμακες, Charudes, Χελώνη διορυκτίς, Chemia, Χέμψ, Choregia, Cia, Czipő, Conductio, Consivia, Contra Aquincum, Conviva, Corniger, Cortona, Corus, Cotini, Cous, Crispina, Crotalum, Crustumini, Cyathus, Cybele, Cynikusok;

Csákvár, Csatarend, Csatorna, Csikmó, Csillagászat, Csűr;

Dályá, December, Delmatia, Delmaticus, Δήμις, Δημόσιοι, Διαζώματα, Dictum, Δίπτερος, Dis, Δισκοβολία, Διστεγία, Dolichenus, Δόρυ, Duna Földvár, Duna Pentele, Duoviri;

Echedemus, 'Ηχέα, Edények, 'Ηελίοιο λίμνη, 'Ηέλιος, Egyházi atyák, Eke, 'Εφορά, 'Εκτοπα, Elagabalus, 'Ελαία, 'Ηλακίτη, Elam, Elisii, Elleborus, 'Ελπεις, Elválás, 'Ενατα, Ένεκ, 'Εγγύον, 'Εγχύκλιος παιδεία, Eous, 'Επιτορία, 'Επισύλιον, Equuleus, Erőtan, Eruli, Esernia, Essedones, Eszék, Esztergom, Eumenides, Εὐρόνοτος, Exsequiæ;

Fenius, Falconia, Faustitas, Fegyvergyakorlatok, Feloivasások, Felthina, Felvincz, Fénytán, Fidiculæ, Fogadalmak, Fortunatus, Földrajz, Fuvola, Fürdőhelyek;

Gabona, Γαλήνη, Galesus, Γαστροφέτης, Γῆ, Γεῖσον, Gemitorii gradus, Glossarium, Glossographusok, Γναφεύς, Gnostikusok, Görögország, Görögök, Græci, Granarium, Guzsaly;

Gyarmat, Gyász, Gyöngyök, Győr, Gyula Fehérvár;

Hadmenet, Hadsereg, Hadtudományi írók, Hæbudes, Halec, Halha-

tatlanok csapata, ἄλμα, Hangtan, Ἀρμονία, Házassági szokások, ἑβδομηκοντα, Hecademus, Hecuba, Ἐλωτες, Εἰρηκτῆ, Ἐκατομβαιῶν, Ἡλίου κρήνη, Ἡμέρα, Ἡμίονος, Ἐωσφόρος, Ἡρῆ, Hermes, Ἡρῶα, Herodas, Ἐσπερος, Hiberus, Hirnök, Ἰστίη, Hivatalkeresés, Hóhér, Hónap, Ὅρμος, Hótan, Ἰα, Hyarotis, Ἰδοη, Hydra, Hydrussa, Ἰποδερίς, Ἰποτραχίλιον, Hyrcanum mare;

Iazyges, Ictetas, Idegen, Ignatius, Illok, Insulae beatorum, Intestinum mare, Iratlan törvények, Ἰρνεες, Irpini, Iskolai szünidők, Itala;

Januarius, Jog, Jogtudósok, Jóslás, Julius, Junius;

Καϊάδας, Καϊκίας, Kakasviadalok, Kalendarium, Kar, Karlburg, Καρύα, Καταλύσεις, Katonai ajándékok, Katonai fegyelem, Katonaszedés, Kenőcs, Kereskedelem, Kereskedő, Keresztény himnuszok, Κερκίδες, Κερκινίτις, Κηρος, Keszthely, Kezes, Κίων, Király, Κναφεύς, Κνημιδες, Kocsis, Κσίλον, Koldus, Kolozsvár, Κέρως, Kostolácz, Koszorú, Kömlőd, Követ, Közmondások, Közös étkezések, Községek, Κρηπίς, Kulpa, Κυπρογένεια;

Lacteus circulus, Laibach, Lakoma, Laminæ, Larentalia, Latovicorum municipium, Lavator, Lavicum, Legendák, Leobotes, Levél, Levélírók, Liber, Αβόνοτος, Λιβροφίνιξ, Libra, Lintei libri, Linternum, Λιβροβόλοι, Λίσιος, Lotor, Lovasok, Lovasság, Lovász Patona, Lucius Charinus, Ludias, Lyttus;

Μάγαιρα, Magni ludi, Magontiacum, Magyar Gorbó, Μαμακτηριών, Majus, Malom, Malve, Mamers, Maros, Martius, Maximi ludi, Mechanika, Medicina, Medion, Mehadia, Μηκώνη, Μελοπούα, Men, Μήν, Mennyiségtan, Mértföld, Mértföldmutató, Mese, Μέσις, Metator, Metella, Metii, Μέτρον, Metus, Méz, Mezőgazdasági írók, Mineralogia, Mitrovicz, Modi, Mohács, Mojgrád, Mondások, Μονόπτερος, Mozaik, Mula, Μουνηγιών, Murgantia, Μουσικοί άγῶνες, Musochanes, Müipar, Μύλη;

Nabonetus, Nabuchodonosor, Nagy Enyed, Nagy Görögország, Nagy Szeben, Ναός, Napernyő, Napok, Napóra, Naptár, Nardus, Nebukadnezar, Νέητον, Negyvenes bíróság, Νεκρὸν πέλαιος, Νεμέσεια, Nemzetség, Népgyűlés, Νῆσοι μακάρων, Nesus, Neudorf, Nén, Nisus, Nixus, Noctifer, Νῆμοι, Nővénytan, Νυχθήμερον, Νύσσα;

Ober-Laibach, Obsonium, Ó Buda, Οἰδάνης, Oktatásügy, Olajfa, Oltár Ὀνειροκρίτης, Opeconsiva, Ὀψαλμοί, Ὀπισθόδομος, Optika, Orope, Orsova, Ortospeda, Orvostudomány, Osroës, Oszlop, Ó Szőny, Ó Szövetség, Ó testamentum, Ovile;

Pæones, Palæstra, Παλίντονα, Pannonica classis, Papias, Παροιμία, Pathissus, Pécs, Πεδίον λισῶδες, Peiso, Πελειάδες, Periegetes, Περίπτερος, Pétervár, Petronell, Petrovec, Pettau, Φάλιγα, Phavorinus, Φερσέφασσα, Phillidas, Φοινικίας, Φοίνιξ, Φορσέον, Φρυκτώσιον, Phygela, Φυλλομαντεία, Physika, Physiologus, Planciades, Planipedaria, Plebeji ludi, Πλήθουσα άγορά, Πλωταί, Pluton, Pæninae Alpes, Polgárok, Polycarpus, Πολυδέκτης, Ποσειδεών, Prænomen, Prilius lacus, Proba Propter nuptias, Προστάς, Προστάσεις, Πρόστυλος, Προτέλεια γάμων, Proverbium, Pruchium, Ψευδοδίπτερος, Ψευδοπερίπτερος, Ψυχοπομπός, Πτέρωμα, Pulmentarium, Πύργοι φορητοί;

Quinctilii, Quintilis;

Rába, Rabszolgák, Ráma, Rhythmicus költészet, Rhythmicusok, Ῥυθμοποιία, Romlot, Ruházat;

Sagittarius, Salentinum promunturium, Saliare carmen, Sallentini, Salluvii, Sammurranit, Samonicum, Sanherib, Σάπειρες, Saracus, Sardica, Savia, Scænici iudi, Scaptensula, Schœnobatae, Scitarjevo, Scodises, Scydises, Segestica, Segontia, Σειρηνοῦσαι, Σηλός, Σημεία, Semo Sancus, Semones, Sepinum, September, Septemtrio, Septuaginta, Σεβωνίς, Servator, Siginni, Simeni, Simpulum, Sír, Σκινογραφία, Σκιροφοριών, Sóbányák, Solanus, Sopron, Σπείρα, Σταγόνες, Στίλι, Stimuli, Strigilis, Στολοβάτης, Στύλος, Subsolanus, Súlyok, Συμπόσιον, Σύνταξις, Σύστημα;

Száműzetés, Szegeső, Szegszárd, Székes Fehérvár, Szent Endre, Szentírás, Színház, Sziszek, Szlankamen, Szobor, Szolga, Szombathely, Szónokok, Szótárírók, Szövetség, Szövetségesek, Szövőszék, Születésnap;

Tábor, Τανίαι, Talányok, Τέλαρος, Tanács, Tanaus, Táncz, Tanköltészet, Tanu, Tanubizonyosság, Tarsumennus lacus, Τελγινία, Temes, Tenta, Terentum, Teribazus, Τέρμα, Természettan, Termila, Terror, Τεσσαράκοντα, Tétény, Θαργγιλίων, Thensa, Theodulus monachus, Theutates, Θρασκία, Θριγγός, Θυρωρός, Τίφα, Tizenegyek, Tmarus, Tolna, Toplica, Torda, Τόρος, Τόσον, Történetírás, Törvény, Törvényszék, Τράπεζα, Treffen, Τρίγλυφοι, Τρίτα, Triumphalia carmina, Τρόγιλος, Trulla, Turanius, Tuscia, Tutanus, Tympanum, Tyrannius, Τυρρηγία;

Ὀλοιστοί, Új Szövetség, Új testamentum, Ulysses, Umbo, Űszás, Űt; Ünnepnapok, Üveg;

Vadászat, Vaga, Választott bíró, Valeria, Varagri, Varasdin, Várhely, Varinus, Veczel, Vectii, Vediovis, Végrendelet, Vegytan, Venalicus, Vendéglátás, Veneris portus, Verespatak, Vesevus, Vesper, Vezér, Victula, Victumarius, Vinkovce, Virga, Virgiliæ, Vitellia, Vortumnus, Vulgata;

Ξίφος;

Zala Lövbő, Zalatna, Zapatus, Ζήν, Zene, Zenetheoretikusok, Zimony Zoologia, Zutor;

Zsold, Zsuppa.

Az *illustratióknak* a munkatársak javaslatai tekintetbe vételével való végleges összeállítása *Láng Nándor* szakértelmének és buzgalmának köszönhető, ki egyszersmind azoknak magyarázatát is adja a szövegben. E tekintetben legnagyobb az eltérés az Ókori Lexikon és Lübker műve között, mert míg emez csak 161 ábrával bír, addig amaz körülbelül 900-at fog magában foglalni, melyek, tiznek kivételével, már mind rendelkezésre állanak.

A munkatársak közül eddigelé huszonhárom küldte be összes *kéziratait*. Nem küldték be kézírataikat: S-től végig tizennyolczan, P—R-ből tizenhatan, O-ból tizenöten. N-ből tizennégyen, M-ből tizenhárman, L-ből tizenketten, H—K-ből heten, G-ből négyen, F-ből hárman, E-ből ketten, D-ből egy. Tehát eddigelé az egész anyagnak körülbelül háromnegyedrésze van kezemnél. A dolgozatok, eltekintve Lübkernek egyes változatlan fordításaitól, általában véve többé-kevésbé szabad, javító és pótló feldolgozások, de vannak köztük nem csekély számban egészen önálló cikkek is.

Az Ókori Lexikon szolgálatában eltöltött és eltöltendő *munkásságom* idejének legnehezebb része az 1897-iki év, a kezdet éve, melybe beleesett a munkatársak megválasztása, tárgykörüknek valamint a cikkek kidolgozása módozatainak és a Lübkerben foglalt anyaghoz való pótlásoknak megállapítása, a körülbelül 6000-nyi cikknek megjegyzésekkel való ellátása, szétosztása és elküldése, a Lübkerben foglalt utalások pótlása és a körülbelül 10,000-et kitevő utalásnak és ugyanannyi utalt helynek valamint a cikkek beosztásainak a fixirozása. 1898 nyarán a nagy szünidőkben átdolgoztam a kézirati anyag első (A—C) negyedének és 1899-ben hasonló időben a második (D—K) negyedének kezemenél levő részét. Ezt követi majd a folyó év nyarán a harmadik (L—P) és az 1901-iki nagy szünidőben az utolsó negyed rész készletének a feldolgozása. Mert a tanév a maga sokszoros másnemű teendőivel: a tanári és egyéb irodalmi kötelességek teljesítésével, az Ókori Lexikon be-beérkező hátralékos cikkeinek feldolgozásával és folyamatban levő szedésével és nyomásával kapcsolatos szüntelen teendők végzésével teljesen lehetetlenné teszi a nagyobb kézirati anyagnak sok szabad időt és nyugalmat feltételező átdolgozását. Ámde a nagy szünidő is a kéziratoknak csak egyszeri átolvasását engedi meg, mely alatt folyton három szempontot kell szem előtt tartani: 1) a szerkesztés kívánalmait (beosztást, utalást, utalt helyet, az orthographiának mindennemű tekinteteit), 2) a tárgyi szempontot, 3) a stílus követelményeit. Mi természetesebb, mint hogy a figyelemnek ezen fárasztó hármas megosztása folytán a szerkesztő egyszeri átolvasás alapján — mert ideje többre nem jut — mindenben kifogástalan munkát nem végezhet, a mint hogy a tanévbe eső correcturái munkássága közben is csak egyszer olvashatja el elejétől végig a szöveget.

A correcturánál segítségemre van *Finály Gábor*, ki az ötödik ívtől kezdve a másodszeri átnézést elvállalta és szakismerettel párosult lelkiismeretességével nemcsak a szedést, de a szöveget is nem egy helyen jobbra teszi.

A *nyomda* a múlt év első felében kezdte el a munkát. Jelenleg körülbelül huszonöt ív van kiszedve és nyolcz kinyomva, míg az imprimaturral ellátott 9—16 ív a legközelebbi napokban fog kinyomtatni. Az egész mű körülbelül 120—140 ívet fog kitenni három kötetben; megjelenik 30—35 négy íves füzetben a nagy szünidő (július-augusztus) kivételével lehetőleg minden hónap 15-én, úgy hogy az utolsó füzet kiadása 1903 február, illetőleg szeptember havára fog esni. Egy-egy füzet ára egy korona.

Jól tudom, hogy munkánk nem lesz tökéletes, de annyi bizonyos, hogy jelentékenyen többet, és merem állítani, hogy egészben véve jobbat is fog adni Lübkernél.

PECZ VILMOS.

WIELAND HAZÁNKBAN.

— Könyvészeti kísérlet, lehetőleg időrendben. —

A ki tudja, hogy Wieland milyen rendkívüli népszerűségnek örvendett hazánkban a XVIII. század végén és még a XIX-diknek első évtizedeiben, — e tekintetben elég Kazinczy levelezésére utalnunk — az némi meglepetéssel veszi majd a következő könyvészetet, mely feltűnően szegény. De sok évi szorgalmas kutatásom nem vezetett gazdagabb eredményre, és most leginkább azért teszem közzé ezt a kísérletet, hogy t. kartársaink e kimutatást lehetőleg kiegészíteni sziveskedjenek. A rejtvény megoldása persze, azt hiszem, elég egyszerű. Mikor Wieland nálunk a legkedveltebb írók egyike volt, hazánkban minden ember, a ki irodalom iránt érdeklődött, jól tudott németül; tehát a fordítások czéltalanok voltak. Mikor pedig nemzeti irodalmunk fölvirágozott és vele együtt a fordítás művészete és a fordítók buzgósa, Wieland már túlhaladott író volt, és csak elvétve akadt magyar író, a ki műveiből mást fordítson, mint két absolut becsű és maradandó értékű költeményét: az Oberont és az Abderita-regényt.

1. Fordítások.

1. *Johanna Gray*, szomorújáték, ford. *Kovács Ferencz* mérnök, a ki 1788 jan. 19. kelt és Horváth Ádámhoz intézett levelében (ez ki van adva Figyelő IV, 64. l.) közöl egy kis verses mutatványt e fordításából, mely sohasem jelent meg nyomtatásban. A kézirat Beöthy Zsolt birtokában van.

2. *Wieland Agathonjának utolsó könyvéből*, ford. *B. O. L.* (Báró Orczy Lőrincz). Magyar Múzeum I, 1789, 204. l.

3. *Agaton*, Wieland után németből ford. *Berič Pál*, Buda, 1820.

4. *Keresztyén érzékenységek*. Az udvari tanácsos Wieland úr munkái közül ford. *Vályi K. András*, Kassán 1789, 174. l.

Ugyanez, ford. *Vályi András*, U. o. 1794, 174. l.

5. *Töredék a Wieland Diogeneséből*, ford. *Ivánkay Vitéz Imre*. Orpheus I, 1790, 35. l.

6. *Glycerion, Wielandnak Diogeneséből* (költemény), ford. *Szabó László*. Orpheus I, 1790, 44 l.

7. *Sokrates Mainomenos*, azaz a Szinopei Diogenes dialogusai. Consil. Wieland írásaiból. Ford. (csak az előszó alatt megnevezve) *Kazinczy Ferencz*. Pesten 1793, 297 l.

8. (Göttergespräche XIII.) *Beszélgetés*: Juno, Szemiramis, Aspázia,

Livia és Erzsébet angliai királyné. Wieland után. Ford. *B. Magyar Muzeum*, Kassán 1792, II, 327. és 452. l.

9. *Araspes és Panthea*. Egy erkölcsös történet, beszélgetések sorjába. Irta német nyelven C. M. Wieland úr, magyarra fordítottat P**** által. Kolozsvárott 1794, 182 l.

10. (Wintermärchen.) *Téli rege*. Wilándból. (Ford. *Bozóky Mihály*.) Pozsonyban 1804, 68 l.

11. (Don Sylvio von Rosalva.) *Herczeg Piripiónak tündér története*. Wieland után írta magyar földijeinek mulattatására *Fellegváry Ágoston*. Pozsonyban 1804, 163 l. [A nevezett regénynek egy önálló epizódja : „Geschichte des Prinzen Biribinker”]

12. *A szalamandria és a képszobor*. Irta Wieland. Ford. *Kazinczy Ferencz*: Munkái (1815), VIII. kötet.

13. *Horatius levelei*, Wieland magyarázó jegyzéseivel, ford. *Kis János*. Sopron 1811. I. köt., 299 l.

14. *Horatius levelei*, fordítá *Kis János*. Az eredeti textussal Döring szerint a Wieland magyarázó jegyzeteivel *Kazinczy Ferencz* által. Pesten 1833. A magyar tudós társaság költségével, 549 l.

15. *Wieland Adelung ellen*: Mi a tiszta németség? (Wielands Werke, Suppl. VI. Bd.). Tükörül azoknak, kik nyelvrontást emlegetnek s ezt kérdezzetik: Mi a tiszta magyarság? s intésül a szere felett merészeknek. *Kazinczy Ferencztől*, Felsőmagyarországi Minerva I, 1825, 7. füzet, 268. l.

16. *Wieland előbeszéde* Cicero leveleinek német fordításához (ford. *Kiss Sámuel*). Felsőmagyarországi Minerva I, 1825, 10. füzet, 397. l.

17. *Idris*, lefordította *Komjáthy Pál* ügyvéd Szántón, Abaúj megyében (+ 1831). Nem jelent meg nyomtatásban. V. ö. *Kazinczy levelezését* VIII, 520. és 660. l.

18. *Az Abderiták*, fordította *Erdélyi Károly*. Pozsony 1834, 2 kötet.

19. *Az Abderiták*, ford. *Farkas Albert*, Budapest, 1884 (Olcso Könyvtár 455—60. sz.). — Ism. *Heinrich Gusztáv*, Budapesti Szemle XXXIX, 1884, 483—89. (Seuffert Bernát tanulmányának bő ismertetésével.)

[A regényt szerb nyelvre lefordította Lazarevics Miklós; megjelent Budán, 1803].

20. *A vas gyertyatartó*. (Der eiserne Leuchter.) Török rege, ford. *Oláh János*. Koszorú XIV, 1834.

21. *Oberon*, I. ének, ford. *Illésy György*, Koszorú 1864, 228. lap. (Ebből mutatóványt olvastak föl a Kisfaludy-Társaságban.)

22. *Oberon*, I. és V. ének, ford. ugyanaz: *Illésy György* költeményei, Pest, 1872, 195—250. l.

23. *Abulfaris*, Egyiptomban a memphisi templomnál Isis egykori papja, megírta vallomásait öt pálmalevelen. Wieland után *Fabián Mihály*. Sárospataki füzetek 1864, 705 l.

2. Wielandról.

1. *Zimmermann Gyula*, Wieland Oberonja, Debreczeni reáliskola értesítője, 1879, 10 l.

2. *Hermann*, Wieland eposza, első ízben kiadta Muncker Ferencz, 1883; ism. e kiadást *Heinrich Gusztáv*, Philologiai Közlöny VII, 1883, 125 lap.

3. *Bernhard Seuffert*, Wielands Abderiten (1878), ism. *Heinrich Gusztáv*, Budapesti Szemle XXXIX, 1884, 483—89. l.

4. *Stronsky Ágost*, Wieland Oberonja. Szombathelyi főgymnásium értesítője, 1885, 9—97. l. — Ism. *Kardos Albert*, Philologiai Közlöny 1886, X, 113. l.

5. *Perényi József*. Az Oberon nyelvvezete. Nagykanizsai gymn. programja 1898, 11—45, l. Ism. *Petz Gedeon*. Egyet. Phil. Közl. XXIII, 1899, 378 l.

6. *Heinrich Gusztáv*. Wieland és Achilles Tatiús. Egyet. Phil. Közl. XXIII, 1899, 861 l.

HEINRICH GUSZTÁV.

HAZAI IRODALOM.

Görög Történelem különös tekintettel az athenai történelemre és ennek forrásaira, írta *Schwarz Gyula*. II. rész. Budapest, Athenæum. 1900.

Közlönyünk folyó évi II. füzetében közelebbről érintettük ama nézeteket, melyek a szerzőt e műve megírásánál vezették; rámutattunk, hogy min s mily megdönthetetlenül alapszanak nézetei, sőt ma már ki mondhatjuk — meggyőződése, mivel azok erős alapjának megingathatóságát most már azok a tudósok sem remélik, kik előbb a mi szerzőnk föllépését gyanakvó szemmel nézegették; jeleztük, hogy ismerteti a sok görög városállam közül az athenæi állam népének gondolkodása, érzése s ennek megfelelően időről-időre változó alkotmányának mivoltát 14 változatban a Solon előtti időtől kezdve, le egész Stratokles demokráciájáig (Kr. e. 146-ig), mint a mely időben már látjuk, hogy Róma miként terjeszti ki mintegy száz kezét a görög városállamokra: most e mű II. részét mutatjuk be.

Az athenæi állam történelmére vonatkozva szól itt tovább még a nyolcz utóbbi államformáról s ennek befejezte után még 11 görög állam történelméről — közöttük a többenél valamivel bővebben Thebæ, Korinthos, Taras (= Tarentum), Syrakusa, Spartáról, az aitol meg az achai szövetségről.

Mint az elsöben, úgy ebben a részben is számos téves hiedelmet-ozlat el, így p. o. a 332. l. azt, hogy az areiopag politikai hatalmának megbuktatásában Ephialtes reformtársa nem Themistokles, hanem Perikles volt; vagy a hol (333. és 353. ll.) Oncken ellenében kimutatja, hogy reformját Ephialtes nem akkor létesítette, mikor Kimon 4000 hoplitával a spartaiaknak segítségökre ment Messene ellen; vagy a hol (351. l.) bizonyítja, hogy a Kenyon-féle *Ἀθηναίων πολιτεία* alkotmány-történelmi szempontból hiányos vagy hogy az az Aristoteles, a ki a *Πολιτικά*-t írta, a Kenyon-féle *Ἀθηναίων πολιτεία*-t nem írhatta, mert ezt kevéssel 322 előtt írták; kimutatja, hogy a szövetségi pénztárt az atheniek nem ægyptomi vereségük után (454-ben) a perzsáktól való félelmükben vitették Delosból Athenæbe, hanem már Aristeides életében (360—2. l.).

A sokoldalú, mélybe látó kritikus szól belöle, midön az ú. n. *Perikles kora* állami, politikai és társadalmi ismertetése után bátor kézzel fog annak bebizonyításába, hogy mennyire tévedtek s tévednek még ma is azok a politikusok, történetirók, philologusok és æsthetikusok, kik az ú. n. Perikles korát nemcsak mint az athenæi állam és társadalom, nemcsak Görögország és az egész ódonvilág, de egyáltalán mint az egész emberi nem fénykorát szokták ünnepelni.»

Ott, a hol (397—420. ll.) azt fejtegeti, hogy az *Ἀθηναίων πολιτεία*-t, nem, mint eddig általában gondolták, Xenophon írta, hanem hogy az Perikles utolsó éveiböl való, belöle az állam- és jogtudósnak, a historikus és philologusnak mély meggyöződése, a jogegyenlőség iránt táplált meleg érzésének leplezetlen nyilatkozata beszél. — Érdekes, hogy kerüli meg kétségbevonhatatlan adatokkal Periklest, hogy rábizonyíthassa, hogy az athenæi állam valódi képét nem az ő nevezetes beszédje, hanem inkább az *Ἀθηναίων πολιτεία* tárja elénk; épen így bizonyítja be azt is, hogy Perikles korában Athenæben a polgároknak nem volt egyenlő joguk, hogy a polgári jog egyenlőségének hangoztatásához épen Periklesnek nincs joga, mint olyannak, ki a jogegyenlőséget ahhoz kötötte, hogy valaki polgári apa és anya gyermeke-e?

Vagy állampolgári jogegyenlőség-e az, midön az *ἐκκλησία*-ban csak az a polgár beszélhet vagy indítványozhat, kinek az athenæi állam területén földbirtoka is van? Hát hol marad a jogegyenlőség akkor, ha házassági törvényeiket vagy társadalmi életüket tekintjük, melyben azt, kinek nevezetes ősei voltak, általában *ἀγαθός*-, *ἐσθλός*-nak, kinek pedig

nem voltak, lett légyen az egyébként a legderekabb ember is, *χαλός*, *πονηρός*-nak szokták nevezni; a hol gyakran azt találjuk, hogy hangya-embernek, *μυρμηγκάνθρωπος*, söpredéknek, *χαδάρματα* nevezik az oly embert, ki tehetségeit hazája javára óhajtja ugyan fordítani, de nagy ösökre nem hivatkozhatik.

De hogy valaki azt ne gondolja, hogy mindezeket Schvarcz Gy. és a vele egy húron pendülők Perikles iránt való idegenkedésből mondják, kiemeljük, kiemeljük pedig annál is inkább, mert ebben látjuk az athenæi állam valódi képét, hogy ott, a hol megilleti, megadja biz' ő Periklesnek is a magáét, mint p. o. a 449. és 450., a 464—5. ll.-on, de viszont bebizonyítja, hogy a csak igen-igen korlátolt szellemi szabadság mellett gondolatszabadság már épen nem volt (451—57).

Midőn az *Αθ. πολ.* tartalmát a Thuk.-féle Perikles-beszéddel összehasonlítja, hogy amannak helyességét bebizonyítsa, messzeterjedő alapon szól ez utóbbinak majdnem minden egyes mondásáról, p. o. arról, hogy az athenæi állam elégséges volt maga-magának; előbb bőven fejtegeti az állam összes jövedelmi forrásait, hogy azután kimutathassa, hogy az athenæi állam jövedelme arra a sok mindenféle intézményre, szárazföldi s tengeri seregének eltartására s különösen épen a Perikles korában végzett nagyszerű állami építkezésekre elegendő nem lehetett.

Ennél a kérdésnél oly mélyreható okokat von bele állítása helyes voltának igazolásába, hogy itt önkéntelenül lép előm Schvarcz Gyulának az az alakja, midőn régebben egy magánbeszélgetés alkalmával azt magyarázta, honnan van az, hogy a történelem-íróknak a görögök állami szervezetéről, politikai, társadalmi s magánéletükről is oly sokban ferde nézetük van, — onnan, mondá, hogy a ki a görögök történelmét helyesen akarja megírni, annak sem nem politikusnak, sem nem jogtudósnak, sem nem diplomatának, sem nem archæologusnak, sem nem philologusnak, hanem egy személyben mindezeknek együtt kell lennie; fogékonynak kell lennie az emberi sors iránt, szívének kell lennie: elhitem neki, mert számos együttlétünk alkalmával meggyőződtem róla, hogy a mit mond, az mindig biztos alapon áll; beláttam már akkor — még Demokratiája megjelenése előtt — hogy mennyivel áll fölebb a többi nagy ókori történetírónál, az ingadozásnak még csak látszata nélkül is azonban csak most állok, miután ezt a művét is figyelemmel átvizsgáltam.

E mű nem politikai történet, hanem alkotmánytörténet; politikai történet csak annyiban, a mennyiben annak beleszövése az alkotmánytörténet mivolta s változásai ismertetésére nézve szükségesnek mutatkozik. De még ebben a tekintetben sem magukat az eseményeket beszéli el, hanem inkább azok valódi okainak földerítésénél fogva érdekes és értékes; vagy e szaktudomány terén egyebek közt nem értékes-e az, midőn azt mutatja ki, hogy az athenæiek romlott erkölce volt oka

annak, hogy a lakedaimonok őket az Aigospotamoi mellett vívott győzelmük után oly megszegényítő békekötésre kényszerítették (549, de külön. 556—58, 562—63. ll.); vagy az, hogy az alkotmányformák váltakozásait a népek erkölcsi állapotából eredő okokra vezeti.

Az Athenæ történetében található 14 államintézmény ismertetése után 10 városállamnak, az aitol meg az achai szövetségnek lényegével ismertet meg, a már eddig láttuk módszerben; kezdi ezt Thebæn, kezdi pedig nem épen azért, mivel a költők sokat regélnek «az elhintett sárkányfogakból teremtett hősök királyságáról», nemcsak azért, mert Thebæ volt a boiotiai városok szövetségében nem egyszer a főszerepvívó, nemcsak azért, mert Görögország államainak egyik legjelentékenyebbike, hanem azért is, mivel a spartaiakon Leuktránál aratott győzelme után közel volt ahhoz, hogy Athenæ és Sparta helyett a főszerepet ő vigye Görögországban: itt egyéb adatok ellenében azt bizonyítja, hogy Thukydidesnek *δυναστεία ὀλίγων ἀνδρῶν*-ja vagy *αὐτοῖς ὀλιγαρχουμένοις*-a nem a valódi oligarchia, mivel Thebæ szervezete nagyon hasonlított a tyrannishoz, mivel mindig az erős kormányhatalomra törekedett.

A többi államok közül még csak Korinthos, Taras, Syrakusa s főleg Spartával foglalkozik kissé bőven és befejezi az aitol és az achai szövetség ismertetésével; ezekről elmondja, mint lett bennük a királyságból oligarchia, ebből tyrannis és demokratia; elmondja, mely városállamokban található fel a censusra alapított kormányformának nyomai s hogy miként tágult az ki az állampolgári jogegyenlőség elvén alapuló demokratíává: ezeknél is abban tér el más jeles történetiróktól, mint művének Athenære vonatkozó bőven ismertetett részében; itt-ott néhány esemény évszámát is másoktól eltérően állapítja meg.

E mű második részének illetően bemutatása után nem tehetem le tollamat, míg meg nem emlékszem itt a most már örökre nyugvó nagy írónkra. Közlönyünk II. füzetében bizonyos nemzeti érzés ébredése alatt mondtam, hogy «hanyatló (most már ,lehanyatlott') századunk geniuszától ihletett nemcsak oly férfaink vannak, kik az exakt tudományok, a költészet, a nyelv-, jog-, államtudományok terén mutathatnak föl nagyot, hanem az ókori görög történelmi irodalom terén is van egy Schvarcz Gyulánk» (Közl. II. f. 236.).

Azt az örömet, mit velem együtt akkor oly sokan éreztek, megirigyelte tőlünk a mostoha sors; azt a reményt, hogy az ókor ismeretének ebben az ágában a mi hazánk lesz ezután a tudósok Mekkája, elsöpörte szemünk elől a kérlelhetetlen végzet; a minden szép és jóért a lelkesülésig hevülni tudó szív ereiben a vérkeringés megakadt; a széles látókörű, a legelrejtettebb részletecskéig is a lehető legbiztosabb vágással bonczolgotó ész életerege egyszerre ellankadt: a mi «egy Schvarcz.

Gyulánk» néhány napi betegeskedés után az eltűnt, nagy szellemek közé költözött.

A csapás első sorban minket, magyarokat sújt ugyan, de beláthatatlan kárára van az általában az egész művelt világnak.

Tudom, hogy társaságunk valamelyik érdemes tagja máskor más-hol nagy tudósunk emlékének méltón fog majd áldozni, mindamellett t. tagtársaim nem fogják talán helytelennek találni, ha én is a tudomány nagy halottjáról egyet-mást itt elmondok.

Nem szándékom Schvarcz Gyula életének összes adataira, sem műveinek ismertetésére kiterjeszkodni, egyedül csak személyére, működésére, különös ismertetésére vonatkozó egynehány adat felsorolására szorítkozom.

F. é. január 31-ének hajnalán szűnt meg működni agya annak a nagy tudósnak, a kinek éles esze előtt tisztelettel hajlott meg ma már nemcsak Európa, hanem Amerika tudós világa is; két világrészben szerzett nemzetének hírt, dicsőséget; hogyné éreznők tehát mi kétszeresen veszteségünk súlyát?

Régi katonatiszti család sarjadéka volt Schvarcz Gyula atyja, a székesfehérvári Horhy Mihály, széles ismeretkörü, gazdag birtokosnak minden jó és szépért lelkesülni tudó, nemesszívű Katalin leánya volt az anyja: ezek hárman a fiúnak már kis korában ültetgették lelkébe a minden szép és jónak csiráját, hintegették agyába a tudás fájának magvát: családi arczképei mellett most is ott függ a Vastagh Gy. festette hosszú szőke fürtös, alig 7—8 éves gyermek képe, melyen az arcz bámulattal teljesen fejezi ki örömét, midőn mintegy műértő szemléli a kezében levő hegedűt; nemcsak hajlama, hanem nagy tehetsége volt a zene különféle neméhez is.

Fontosnak tartom, hogy minden tanult ember értsen valamit a zene egyik-másik neméhez! Schvarcz Gyula is meggyőződött annak a mondásnak alaposságáról, hogy «wo man singt, dort lasset euch nieder, böse Menschen haben keine Lieder»: ő szerette a zenét, a különben komoly tudós egy szép melodia hallatára neki tudott melegedni, jó lelkű ember volt. Nem mutat-e jó lélekre az, ha egy a legkomolyabb munkálkodás hosszú pályáján keresztül egy órára sem felejtjük el édes anyánkat? Schvarcz Gyula a gyermeki háladatosságnak megtestesült példaképe volt; imádással határos tisztelettel őrizte anyja arczképét, magával vitte minden útjára, otthon magához közel eső szekrényben anyja imádáságos könyvében tartotta s legkomolyabb működése közepett is alig múlt el óra, hogy íróasztalától föl ne kelt s meg ne csókolta volna. — A jó mag, melyet a gondos anya gyermeke szívébe vetett, busásan termett. Mennyire fejlődhetett nemzeti érzése s milyen lehetett nyelvi érzéke, ha már 12 éves korában, midőn középiskoláinkban némely tárgyól né-

metül kellett felelni, ő, ki jól tudott németül, azt kérte tanárjától, hogy latinul felelhessen!

A tudásra való vágya sarkalta már korán a munkára; ez természetévé vált; ez fejlesztette különféle irányban, ez erősítette észbeli tehetségeit; ez élesítette szellemének látását.

Tudása vágyának kielégítésére már serdülő korában szűknek látta hazája határát; a budapesti egyetemen kívül tanult a münchenin és a berlinin, bejárta egész Közép-Európát, Angolországot s utazásában szerzett tapasztalatait és ismereteit Szent-Katolna néven «Magyar író külföldön» című két kötetes művében (Pest, 1865) csevegésszerű rajzokban adta ki; tudása vágyának kielégítésére később is minden évben hosszas utakat tett: a tudósokkal személyesen igyekezett megismerkedni, hogy azoktól maguktól hallhassa legujabb nézeteiket s közölje velük sajtóit; Európának az irodalmi téren foglalkozó csaknem minden neves jogtudósát, államtudományi vagy politikai íróját, historikusát és philologusát személyesen ismerte s velük levelezett.

De térjünk vissza fiatalabb korára.

Már mint serdülő ifjában a tudásnak mily nagy kincse volt, nem abból tűnik ki, hogy első értekezése a Gazdasági Lapokban már 17 éves korában (1856. jan., febr. IX.) jelent meg, hanem inkább abból, a mit 19-ik évtől kezdve rohamosan mutatott: ekkor írt görög nyelven oly geológiát, mely londoni szakférfiak figyelmét is magára vonta; ugyanakkor a Chronological Institute ülésén (1858. márcz. 31.) angol, két évre rá (1861) a bordeauxi tud. kongresszuson La geologie antique cz. francia értekezését olvasták föl, mely után aztán gyorsan következtek magyar, német, francia, angol, görög nyelven írt értekezései és korszakot alkotó művei; a híres The Geologist már 1862 szeptemberben azt mondja róla, hogy «Európa szellemi aristokráciájának előkelő tagja.»

Már 20-ik évében kezd a tanügyi politikával foglalkozni; e nemű művein is tágas látókör, az élesen kutató, merész alkotás s a megtalálta nemzeti ideálért való lankadatlan lelkesülése mutatkozik. — A milyen eredetinek találjuk őt minden fölfogásában, bátornak később a görög történelem megírásában, ítélete kimondásában, ép oly eredeti, bátor közoktatásunk reformálásában is: foglalkozott tanításunk ügyével annak legalacsonyabb fokától, a kisedővástól kezdve, föl egész az egyetemig; közoktatásügyi és államtudományi műveiben oktatásügyünk és politikai intézményeinknek európai színvonalra emelésére a gyakorlati terveknek egész sorát alkotta meg; kincseket rakott ő le eme műveiben, melyeket onnan a gyakorlat embereinek csak ki kellett volna aknáznik, de hábr azoknak nagy részük még ma is ott hever, mégis úgy egyetemi, mint középiskolai tanításunknál már sok jutott belőlük alkalmazásba: középiskolai törvényünk számos alapelve, tanításunk módjának későbbi fej-

lesztése ; a jog- és államtudományoknak külön választva előadása önálló államtudományi doktorátussal ; a földmívelési ministeriumnak a kereskedelmitől elválasztása, a tisztviselők minősítésének törvénnyel szabályozása, a kir. tábla széttagolása, választási ügyekben a kuriai bírászkodás, a közigazgatási bírászkodás, a főrendiház átalakítása s még igen sok más Schvarcz Gyula agyában született.

Reformer volt testestül-lelkestül : Uj Korszak című hetilapjában (1865) maga köré gyűjté kora legkiválóbb kulturpolitikai íróit, hogy azok támogatásával átalakítsa egész közoktatásunk szervezetét, egészségesebb alapokra fektesse társadalmunkat és közéletünket.

A külföldön akkor már neves tudóst, akkor már londoni és párisi tudós társulatok tagját, 1864-ben a M. Tud. Akadémia is levelező tagjává választotta. Az őt megértő, törekvései megvalósultának nagy hatását képzeletükben már előre látó társai őt ide haza is fölkarolták : 1868-ban székesfehérvári, 1875-ben budapesti képviselővé választották. Itteni első föllépéséből ismertető reá nézve ez : az akkori Terézvárosban (ma VI., VII. ker.) orsz. képviselőjelöltkép léptették föl ; programbeszédje duzdadt a reformeszméktől ; még azt is merete mondani, hogy el kell jönnie az időnek, midőn e városnak girbe-görbe, szemetes, szűk utczái eltűnnek, nagy, széles, tiszta utczák fogják azt keresztül-kasul metszeni ; az általános közlekedés eszközei gyanánt nem gémberedett gebéktől vonzolt rozoga, piszkos bárkák fognak egyik utczasaroktól a másikig, egyik kátyúból a másikba bukdácsolni, hanem villamos erő csinos, tiszta, nagy kocsikban fogja a közönséget távol eső pontokra röptíteni. Akkor a mi gyakran gondolkodni is lusta, fölfujt nagyjaink, üres fejű kapaszkodóink azt fogták Schvarcz Gyulára, hogy — neki vagy többje vagy kevesebbje van egy keréssel, mint kellene ; a választó polgárok nagy száma az ő értékét akkor még nem ismerte, meg is buktatta ; de később (1875-ben) már megválasztotta.

Első bukása után nem kis elkeseredéssel vonult vissza a székesfehérvári pályaudvar mellett elterülő nagy kert közepén fekvő szép, tágas családi házába, hogy a csendben tovább szőhesse nagy terveit ; ritkán szólította az Orsz. Köznevelési Egyesület működése őt — éltető lelkét — a fővárosba a „Nemzeti Szálló“ Aranykéz-utczai részére eső két szobás állandó lakásába, mely az ő ittlétekor tudósok, kulturpolitikuskok, egyetemi és középiskolai tanárok állandó tanácskozó helye volt : itt született meg sok más egyében kívül hosszú tanácskozás alapján középiskoláinknak az a terve, melyet ő, mint a köznevelési egyesület elnöke 1874. év elején terjesztett az országgyűlés elé, melynek alapelvei közül később sok ment át az állami tantervbe ; hány tudományos értekezés szorult eme egyesület elnöke szűk lakásának falai közé akkor, midőn nálunk a tudomány egyik-másik ágával foglalkozó társulatok száma

még oly igen-igen csekély volt, azt csak az tudhatja, ki a köznevelési egyesület jegyzőkönyveit átvizsgálja; onnan pattant ki a csekélységem szerkesztette Kritikai Szemle éltet adó szikrája is, mely bár pártolás híján igen rövid életű volt, de megjelent három füzetében is Schvarcz Gyula nagy eszméinek annyira tárháza, hogy a ki Schvarcz Gyulának ott megjelent bíráló és ismertető cikkelyeit nem ismeri, az Schvarcz Gyulát mint tudóst és kulturpolitikust teljesen nem ismerheti. Schvarcz Gyula lakásán folyt hosszú időn át a kisdedovók, az elemi, polgári, középiskolai, praeparandiai, egyetemi tanférfiak hetekre terjedő értekezlete, mely nagy szabásánál s eredményre vezetése esetén nagy hatásánál fogva megérdemli, hogy közművelődésünk történetében is megemlítsék: az értekezlet célja az volt, hogy közoktatásunk összes működő tagjait, a legalacsonyabbtól a legfelsőbbig, egy egyesületbe állítsuk, hogy az ily számos ágú, nagy kiterjedésű egyesületnek befogadására alkalmas ház építéséhez a szükséges anyagi erőt megszerezzük: mi ha sikerül, csaknem képzelhetetlen, hogy mily haszonnal jár vala ez közoktatásügyünkre, közművelődésünkre, társadalmi életünkre nézve, mennyivel a nemzeti érzet ébresztésére, ébren tartására.

De térjünk vissza Schvarcz Gyula házába. Földieki büszkék lettek rá, midőn nevét már külföldön is, itthon is országszerte dicsőően emlegették: azzal tüntették ki, a mi akkor még nálunk is a polgári érdem legfőbb elismerése volt, hogy képviselőjükké választották. Két cikluson képviselte szülővárosát, mint a függetlenségi 48-as pártnak tagja, melynek klubjában az ő nézeteire mindig súlyt fektettek; kifogástalan udvariasság, finom izlés volt egész lényege, épen e tekintetben való megsértése miatt lépett ki a körből, de a pártnak még ezután is híve maradt; csak a 80-as években lépett a 67-es alapra, tagja lett a szabadelvű körnek és ismét képviselővé a zurányi kerületben, mely állásától csak egyetemi tanúrrá történt kinevezése után vált meg.

Szép szerkezetű, magvas parlamenti beszédjeiből nagy tudás, a kérdéseknek magas szempontból tárgyalása, de egyszersmind az is tűnik ki, hogy sokkal theoretikusabb volt, sem minthogy a mi körülményeink közepett sok praktikus eredményt érhetett volna el. Képviselői működése kezdetére esik «Magyarország helyzete a realunióban» című öt kötetes művének megjelenése; utána szintén öt kötetes «Államintézményeink és a kor igényei», melyben már szembeszökő a görög államok szervezetének hatása.

Műveit saját költségén szokta nyomtatni s csak megjelenésük után bizományba adni vagy eladni, erre és a tanulmányaihoz szükséges, legtöbbsnyire drága művek megszerzésére egész vagyont költött, p. o. az aegyptomi hieroglyph-írást angol nyelven magyarázó folio alakú ritka műért 250 frtot adott; értékes könyvtára azért is, mivel szokása volt,

hogy olvasás közben a könyv szélére folyton észrevételeket jegyzett, mivel ama jegyzetei között valószínű, még olyanok is vannak, melyeket föl nem használt, kívánatos, hogy könyvtára valamely közintézet tulajdonává legyen.

Azzal, hogy műveinek német nyelven való kiadására szánta magát, kettőt ért el: könnyebben talált vevőt és nagy eszméivel az emberiség közművelődésére is jobban hathatott; így jelent meg kisebb művein kívül előbb a «Die Demokratie von Athen», később a «Römische Massenherrschaft» című nagy műve.

Nézzük meg Schvarcz Gyulát még dolgozó szobájában is.

Ott ül íróasztala mellett, melyen nagyobb alakú kötött művekből körülbelül egy félláb magas rögtönzött emelvény van; mellette egy csomó levélpapír, mert munkáit levélpapírra szokta írni; gondolataiba elmerrülve gyorsan perczegeti tollát, keveset áll meg, hogy gondolkozzék; ír, citál és csak ritkán áll föl, hogy egyik-másik könyvbe belenézzen; könyvei genialis rendetlenségben hevernek úgy szekrényeiben, mint a szobában körülötte s bámulatos, hogy arra, a melyik épen kell, azonnal rátalál; benne sokáig nem kutat, hanem azonnal oda nyit, a hol épen kell: ez arra mutat, hogy ismerte mindazt, a mi a görög világból ránk maradt; nincs töredék, még ha egy sornyi is, a mit ne ismert volna.

Ennek egyik világos bizonyítéka a Kenyon-féle *Ἀθηναίων πολιτεία* esete: ez a papyrusra írott mű Athene állami életével foglalkozik, 1880-ban Aegyptomból került a British Muzeumba; tudjuk, hogy ilyen című munkát Aristoteles is írt, de az elveszett; a tudósok már kezdetek belenyugodni abba, hogy az Aristoteles-féle munkát találták meg.

Schvarcz Gyula erről a mintegy 2200 éves műről kimutatja, hogy azt Aristoteles nem írhatta; az összes élő szaktudósok között a görög irodalmat, a görög állami életet töviről-hegyire annyira senki sem ismerte, mint ő s ép ezért már rá is tapintott itt is a helyes nyomra: képes is lett volna adatokkal igazolni, hogy azt a Kenyon-féle művet más nem írhatta, mint Demetrios Phalereus, ki Athenæben archon, később Aegyptomban, Alexandriában könyvtáros, nagy tudományú férfiú volt, a ki mindazt, mi e kérdéses műben van, tudhatta s a kinek egyéb irataiból is ismeretes felfogása és kifejezései sajátságaiával e mű sokban meg-egyeznek.

Hogy a *Demokratie von Athen*, egy némely ezzel egy irányú műve s a Görög Történelem az igazi Athenæet mikép mutatja be, e Közlöny februári füzetében láttuk: mi más kép ez, mint a melyet az előtt szoktunk látni! Hogy az előbb pusztá lángoló lelkesedéstől vezetett írók az adatokat ma már kritikai késük éle alá veszik, azt a tudomány Schvarcz Gyulának köszöni, neki, ki a külföldi tudományos téren egy új iskolát alapított, melyet róla neveznek el; nálunk ellenben azt, hogy ő az ókori, különösen

a görög állami, társadalmi és közműveltségi élet ismertetésében az előbbiektől mennyire elütő utat jelölt ki s fogadtatott el, azt igen-igen sokan csak most, — a tudomány halottjától való megválásunk után — kezdik belátni. Igen, magyar sajtóságra vall, hogy arról, a ki a magyar névnek a művelt Európa és Amerika előtt negyven éven át szerzett hírt, dicsőséget, hogy a kit a ránk vonatkozó dícséretében különben igen fukar külföld már a jelenkor legnagyobb szellemei mellé állított, arról — mondom — mi idehaza csak most kezdjük belátni, hogy benne a magyar tudományosság egyik leghatalmasabb oszlopa dőlt ki; csak most, midőn szemünk révedezve tekintget körül és hasztalanul keresi azt a szerény tudóst, a ki hatalmas felfogásában átgyúrta a görög állami, társadalmi életről és gondolkodásmódról az ő föllépése előtt táplált fogalmainkat s arra kényszerítette a világ tudósait, hogy az ó-kor, különösen a görög állami intézményekre, társadalmi, vallási s magánéletre vonatkozó tudásuk árját ezentul abba a mederbe tereljék, melyet annak számára két hatalmas magyar kar ásott meg.

KÖPESDY SÁNDOR.

Kis magyar nyelvtan. Irta *Balassa József*. Első rész. A középiskolák I. osztálya számára. Budapest, Franklin-Társulat. 86 lap. Ára kötve 1 K 20 f.

Balassa pædagogiai szakképzettsége s nyelvtudományi nagy munkássága elég biztosítékot nyújt, hogy ő, a ki a Tüzetes Magyar Nyelvtannak szerzőtársa, ha iskolai magyar nyelvtanírására adja magát, nem bocsát ki a kezéből értéktelen vagy éppen hasznavehetetlen munkát.

Kis magyar nyelvtana valóban értékes iskolai könyv, mely megtalálta a helyes mértéket a szerfölött részletező, mindenben tudományoskodóterjedelmes nyelvtanok s a nagyon is rövidre fogott nyelvtani vázlatok között. Beosztásában különösen dicsérem azt, hogy a hangtani részt utoljára hagyta, mert iskolai tapasztalatból jól tudhatjuk, hogy a hangokat sokkal nehezebben különbözteti meg és a hangokról szóló nyelvtörvényeket (illeszkedés, hasonulás) sokkal bajosabban érti meg a tanuló, mint a mondatrészeket és a mondatrészekre vonatkozó szabályokat. Szintén jó gondolata volt a szerzőnek, hogy minden egyes mondatvagy beszédrészhez hozzáfűzi a helyesírási tudnivalókat. Így a felszólitó módnál figyelmezteti a tanulót az *adjon, hagyjuk, tedd, mondd, vidd* alakokra, a társhatározónál a *harddal, aranynyal, tavasszal* írására. De azért nem mulasztja el, hogy könyve végén külön is össze ne foglalja a helyesírás főbb szabályait, melyekre igen praktikus példákkal szolgál. Nem hiába, hogy Balassa első sorban fonetikus munkájának hangtani és helyesírási része kifogástalanul sikerült. A beosztásról szólva, nem hagyhatom megjegyzés nélkül a VII. fejezetet, mely «Igenevek, mint

mondatrészek» címet visel. Ez a fejezet sehogy sem illeszthető bele a mű szerkezetébe, a mely az egyszerű mondatra s a mondatrészekre van építve. Az előző fejezetek mind egy-egy mondatrésznek (állítmánynak, alannak, tárgynak stb.) vannak szentelve s ekkor csak előbukkan egy alaktani fejezet, mindenkinek, de kivált a logikus gondolatmenetet kedvelőknek legnagyobb meglepetésére. Az előszóból azt lehet sejtteni, hogy az igeneveknek e különös figyelemben való részesítése az idegen nyelvekre való tekintetből történt. Hát ez nem ok, sőt hibás felfogás, mert az idegen nyelvtanokat kell a magyar nyelvtanhoz alkalmazni s nem megfordítva. Egyébiránt a mit Balassa az igenevekről tanít, azt bátran elmondhatta volna — a minthogy jórészt el is mondja — az egyes mondatrészek tárgyalásakor.

Különös dicséretére válik a Balassa nyelvtanának, hogy a magyar nyelvtannak két legbonyolultabb részét, az igealakok és határozók kérdését igyekszik a lehető legegyszerűbben megoldani. Nem mondhatjuk, hogy ez a megoldás végleges, de hogy az iskolának alig nyújthat megfelelőbbet a mai nyelvtudomány és didaktika, azt majdnem bizonyosra foghatjuk. Összesen nyolcz igealakot szerepeltet az igeragozásban, a jelentő módon négyet, (jelen, múlt, jövő, elbeszélő múlt) a felszólítóban egyet, a feltételesben kettőt, (jelen, múlt), a melyeket a *tempus* elve szerint magyaráz.

A határozókat következőkép osztja fel: 1. helyhatározó. 2. képes hely- és állapothatározó, 3. időhatározó. 4. módozathatározó. Ez a felosztás igen egyszerűnek mutatkozik, de csak látszólag az, mert nem számítva, hogy a hely- és időhatározó három-három kérdésre felelhet, a képes helyhatározón belül megkülönböztet a szerző állapot- (társ), eredet- és vég- (részes) határozót, a módozathatározók keretét pedig mód- (eszköz), ok- és célhatározókkal tölti ki. A határozó-fajok száma tehát Balassánál is elég tekintélyes, de ennél kevesebbre aligha szorítkozhatunk. Nagyobb baj, hogy a csoportosításban és egy új névnek a megválasztásában nem a legyszerencsésőbb. A képes hely- és állapothatározó nem foglalható egy és ugyanazon rovatba, nemcsak azért, mert a képes helyhatározók sok minden egyebet is jelenthetnek, hanem mert a legprægiansabb állapothatározók, az igei határozószók forma szerint sem képes helyhatározók; akkor inkább hadd álljon egészen külön az állapothatározó.

A módozathatározó is fölöslegesen szaporítja a zavaros fogalmakat. Kettős okból is hibáztatom ezt a Balogh Pétertől meghonosított műszót, egyrészt a *módozat*, ez az affectált szó nem fejez ki semmit; a *módnál* éppen úgy nem többet, mint az alakzat az alaknál, az alapzat az alapnál; másrészt az a szerencsétlensége, hogy majdnem azonosan hangzik a beletartozó egyik alcsoportnak, a módhatározónak a nevével. Pedig az

iskolában mitől sem kellene inkább óvakodnunk, mint hogy többféle fogalmat ugyanazon vagy hasonló szavakkal fejezzünk ki. A magam részéről egyáltalában szükségtelennek tartom a mód-, eszköz-, ok- és célhatározókat, mint fajokat egy magasabbrendű nemnek alárendelni. Ha meghagyjuk e csoportokat a maguk különállásában, akkor is éreztethetjük, hogy az ok megfelel a cselekvés kezdetének, a *honnan* és *mióta* kérdéseknek, a cél pedig a végnek, a *hová* és *meddig* kérdéseknek, stb. De azért, hogy egy táblázatban minden rovatot kitöltsek, nem állanék elő új és mit sem jelentő szavakkal, a melyek egy bonyolult rendszerben még csak inkább megzavarják az éles distinctióra úgy sem képes zsenge korú növendéket.

Azonban ne tegyünk Balassának szemrehányást, hogy a magyar nyelvtannak gordiusi csomóját ő sem oldotta meg; a mi gyöngéséget mutat e részben, az közös a többi nyelvtanírókkal. De vannak neki saját gyöngéi is. Ilyen első sorban, hogy a mondatelemzést a két főrész, az állítmányi és alanyi rész különválasztására fekteti. Szerintem ez csak megnehezíti az elemzést, mert kettős munkára kényszeríti a tanulót, midőn először össze kell szednie a mondatból mindent, a mi csak az állítmányhoz vagy az alanyhoz tartozik, azután ismét külön is meg kell határozni az állítmányhoz vagy alanyhoz tartozó egyes mondatrészeket, (tárgy, határozó, jelző). De meg nem is olyan könnyű a mondatot erre a két általános részre felbontani, mert gyakran kétség foghatja el a tanulót s vele együtt bennünket is, hogy egy-egy mondatrészt az állítmányhoz vagy az alanyhoz sorozzunk-e? Maga Balassa is szolgáltat erre példát a következő mondatban: «ezek (alanyi rész) *első felhevülésekben* a következőket megölték (állítmányi rész)», holott én s velem együtt bizonyára sokan az «*első felhevülésekben*»-t, mint állapothatározót inkább az alanyhoz csatolnám. Hozhatunk föl más példákat is, melyeknek alanyi és állítmányi részre való felbontása könnyen megzavarhatja a tanulót, mint: *A hazáért dicső dolog meghalni* vagy *A jó embernek sokat kell tűrni és szenvedni*. Hát még a mondatoknak azon megszámlálhatatlan tömegében, a melyben nincsen alany, mennyi fejtörést fog okozni a tanulóknak az alanyi résznek a keresése?

Másik gyöngéje Balassának, hogy birtokos névmásnak az *enyém*, *tiéd*, *övé* stbin kívül megtette a következőket: *az én*, *a te*, *az ő*, *a mi*, *a ti*, *az ő*. Hogy ezek a személyes névmások (Balassa szerint személynévmások) miért és hogyan váltak egyszerre birtokos névmásokká, anuak a magyarázatával adós marad a szerző. Csak nem akarja velünk elhitetni, hogy a névelő (az a) tette őket birtokos névmásokká, mikor a régi és újabb nyelvből százával hozhatunk példát névelő nélküli birtokviszonyokra, mint: *Mi atyánk*, *én kedvesem*, *te kegyelmed*, *ő felsége*, *ő nagysága* stb. Ezt az esetleg a nyelvtudományban igazolható felfogást annál

kevésbé kellett volna a szerzőnek egy iskolai kis nyelvtanba belevinni, mert a személyes névmásoknak birtokos névmásokká változását semmi látható jel, semmiféle exponens nem mutatja, s így nagyon gyakran kerül a tanuló abba a helyzetbe, hogy összetéveszti a személyes névmást a birtokos névmással. Másképp is helytelen gondolkozásra sodorhatja ez a Balassa-féle felfogás; könnyen támadhat benne az a gondolat, hogy ha a személyes névmás a birtok szava előtt megváltozik, akkor hasonló változáson megy keresztül bármely főnév s az is kivetkezik a birtokszó kedvéért a maga beszédrészi minőségéből. Vagyis, ha «az én hatalmam»-ban *én* nem személyes névmás, hanem átvedlett birtokos névmássá, akkor «a király hatalmá»-ban sem főnév többé a *király*, hanem valami más. Nekem úgy tetszik, hogy e különös felfogásra az a tévedés vitte Balassát, hogy az *én, te, ő,* stb.-nek a mondatban viselt kettős szerepét két külön alakhoz fűzte, holott itt két alakról nem lehet szó, hanem csupán egy alaknak, a személyes névmásnak kettős, t. i. főnévi és melléknévi funkciójáról.

Mindezek elenyésző apróságok a könyv egészében, de azért nem hagyhattam szó nélkül, sőt még a csekélyebb szeplőfoltokat is megemlíttem, a melyek pongyolaság vagy gondatlanság nyomán maradtak a fogalmazásban. Pl.: Azt a mondatot, *melyet* önállóan nem használunk, *hanem csakis egy másik mondatnak kiegészítő* részeül szolgál, mellékmondatnak hívjuk. (17. l.) Vagy: A határozó az *állítmánynyal közölt eseménynek* valamiféle körülményét jelöli meg. (10. l.) Bizony e mondatból bajosan értjük meg, hogy az *állítmányban foglalt cselekvésre* kell gondolnunk.

Balassa *Kis magyar nyelvtanát* a főtebb hibázott gyöngék s az érintett apró foltok mellett is nagy örömmel üdvözöljük, egyuttal reméljük, hogy a maga természetes beosztásával, egyszerű világos stílusával csakhamar helyet szorít magának az iskoláknak mentől nagyobb számában.

KARDOS ALBERT.

A magyar nemzeti irodalom története. Irta és olvasókönyvvel ellátta *Bartha József* dr. állami főgymn. tanár. Budapest, 1899. Szent-István-Társulat. 8-r. (240 + 414 =) 654 l.

Kétségtelen, hogy nagyon sokat várunk attól, a ki magyar irodalomtörténetet ír középiskoláink részére. Első sorban, s ez elengedhetetlen feltétel, *írónak* kell lennie. Nem a szó fölületes, frivol, journalistikai értelmében. Legyen író, kinek gondolatai vannak és eredeti, gyökeres, önálló formái e gondolatok közlésére. Keressük nyelvében az erőt, a színt, az árnyékolásra való képességet, hangjában a nemes előkelőséget s azt, a mi lelkesíteni bír a szép tárgy iránt. S mégis az önbírálat s mértéktudás oly fokát, mely megóvja a szertelenségektől, az izgatott

szónoklatoktól, a synonymák játszi, de henye halmozásától. Ne méltóztassék csodálkozni e követeléseken : hiszen a szépirodalom méltó ismeretetéséről van szó, nem nyelvtudományi kérdésekről vagy földrajzi leírásokról.

De van még egy súlyosabb követelésünk is azzal szemben, ki tanítványainkkal nyelvünkről, irodalmunkról, szellemünk nagyjairól akar társalkodni. Rídeg irodalomtörténeti szempont az ilyen könyv szerzőjét ne vezesse. Neki tudnia kell azt, hogy az irodalomtörténet csakis kiegészítő része gyermekeink nevelésének, valamint az irodalom is csak egy része a nemzetek életnyilvánulásainak. S ennek tudatában belé kell illesztenie a maga tárgyát az egységes művelődés erősen megszerkesztett rendébe ; s folytonosan keresnie kell az összefüggést az élet és litteratura között. Nem szabad könnyelműen oly állítással rontania hitelét, hogy : «a művelődési viszonyok terjengős fejtegetése zavarólag hat a tulajdonképeni tárgy elsajátítására» (Bartha: Előszó). Minemű «tulajdonképeni tárgy»-ról lehet itt szó ? Szabad-e percze is azt hinnie a középiskolák részére irodalomtörténetet író pædagogusnak, hogy philologusokat nevel a «tulajdonképeni tárgy» számára ? A ki nem látja a nemzeti műveltség minden tényezőjének szoros és valósággal organikus összefüggését. együttlétét, az írjon jeles értekezéseket a tudományos folyóiratok részére, merüljön el mélyen a specialis kérdések buvárlatába, de gyermekeinknek könyvet ne írjon.

Bartha József új és terjedelmes könyve e két nagy, de jogos követelésnek nem felel meg. Bartha József nem író, legalább oly értelemben nem, mint a hogy mi kívántuk. Bartha József nem tesz tanuságot maga mellett, hogy látná, értené saját szép tárgyának egybefüggését a magyar műveltség egyéb ágaival. S azért előrebocsátjuk őszintén s fentartás nélkül, hogy könyvét sem az irodalom, sem a pædagogia magára nézve nyereségnek nem ítélheti.

Bizonyítanunk azt, hogy Bartha József stílusa nem méltó magyar irodalomtörténethez, némi technikai akadályokkal jár. Végig olvastuk könyvét köteleességből s nem találtunk benne egyetlen fölüdítő, eleven, színes mondatot. Bennünket, «tot casibus actos» kimerített. Mi fog történni azokkal a szegény fiúkkal, kik két esztendőn keresztül tanulják. Unalmas, lapos, egyhangú e tárgyalás ; nem változtat azon semmit, hogy nyelvtudósokról, Vörösmartyról, hitvitázókról, Madáchról, természet-tudományról vagy főrangú lyrikusokról van szó.

«A Zrínyiásznak azonban szerkezete is kitünő. A költő történeti tárgyat dolgozott föl, de mellőzi (!) az előző kor krónikásainak eljárását, a kik csak a száraz valóságra helyezték (!) énekeikben a fősúlyt (!); . . . a történeti adatokat alapeszméjének szolgálatába rendeli (!), s a hol

ennek nem felelnek meg, eltér tőlük, így például a Szigetvár alatt meghalt Szolimánt ő Zrinyi kezével öleti meg.» (61. l.)

«Vörösmarty a regényes nemzeti iránynak legnagyobb tehetségű művelője s az egész magyar költészetnek egyik legragyogóbb díszje. Nem volt magyar költő, a ki a költészetnek oly sok ágát oly nagy sikerrel művelte volna, mint ő, s a kinek a magyar költői nyelv fejlesztésében oly nagy érdemei volnának, mint neki» (147. l.). Ez a Vörösmartyról szóló «bevezetés».

Mit idézessük ezt az egész vastag könyvet? Jóízű s irodalmakon kiművelt ember láthatja első pillanatra, hogy Bartha József lehet szorgalmas, lelkiismeretes, pontos férfiú, s mind e tulajdonságokat tudatos önfegyelmeléssel még növelheti, de írónak nem született.

Hogy azonban a politikai és művelődési mozgalmak megértésében s megértetésében annál is végzetesebb gyengeséget tanúsít: ez könyvének nagy, s félünk, épp oly gyógyíthatatlan hibája. Az «Általános jellemzés» című fejezetek oly fölszínesen, gyarlón érintik a nemzet politikai, és irodalmi létének okozatos összefüggését, eleven kapcsolatát, mint eddig egy ilyenmű könyvünk sem. Hozzájárul az, a miről egyébként lesz még szó, hogy fölfogása a történetet illetőleg néha nagyon is gyanus és az egyoldalúság alig félreismerhető bélyegét hordja magán. A protestáns korszakban a «főurak legnagyobb részben önzésből hagyták oda a katolikus egyházat, hogy ennek elérvult javait maguknak annál könnyebben lefoglalhassák. És az ellenkirályok (? ?), hogy pártjukat ne csökkentsék, akarva nem akarva, elnézték a féktelenségeket» (30. l.).

Ilyenek sűrűn akadnak ez új irodalomtörténetben. S láttukra most már éppen semmi bizodalunk sincs a szerzőben. Hogy híján van a mélybelátás adományának, hogy a történetbe, a korok szellemébe való elmélyedés nehezeire esik, ez nagy hiány, de benne még sok jóérzésű magánossal és tanítóval osztozik. De tudtunkkal a legújabb időkben arra mind gyéribben kerül példa, hogy iskolai könyvek egyoldalú felekezeti szellem sugallatának hatása alatt állanak. Bartha József nemcsak a politikát látja ily nézőpontból, hanem néha az írókat is. Erről alább.

Meg vagyunk győződve róla s védjük is meggyőződésünket bárkivel szemben, hogy kettős követelésünk az irodalomtörténet íróival szemben jogos. Mégis azonban azt lehetne mondani, hogy Bartha úr vastag könyvének bírálatában kizárólag a saját, *a priori* megdönthetetlennek tartott szempontunk vezetett s ebből kiindulva könnyű volt pálczát törni a «nagy szorgalommal» összehordott művön. Vegyük elejét minden ellenvetésnek s foglalkozzunk hát a munkával egészen függetlenül minden előzetesen felállított kriteriontól. Lássuk, mit ígér, s mit ad. Lássuk, mennyiben haladta meg előzőit, mennyivel ad többet náluk-

nál. Mihelyt csak bármi kis részben is több, jobb, gazdagabb elődeinél, mihelyt fölfedjük benne bármi kis részben az önállóságot, *de az okos, hasznos, józan önállóságot*, azonnal elismerjük létjogosultságát.

Előszavában Bartha úr maga vallja meg, hogy «általánosságban a jelenleg forgalomban levő jelesebb tankönyveinket követtem, mert úgy gondolkodtam, hogy a kipróbált és bevált módszer többet ér minden eredeti kísérletezésnél». Tehát új dolog nem lesz a könyvben, legalább «általánosságban».

Mégis azonban kiemel némely eltéréseket, a melyeket «könyve javára szeretne betudni». Ilyen a «teljességre való mérsékletes törekvés» az általánosabb művelődési és politikai momentumok felsorolásában. E ponttal már foglalkoztunk, rá újabban visszatérnünk nem javallja semmi ok sem. Érdekesebb ennél a szerzőnek az a vallomása, hogy a II. részben az életrajzi menetű tárgyalás mellett a főbb irodalmi műfajok fejlődésének nagyobb fokú és világosabb feltüntetésére törekedett.» Nem látjuk a felosztást első és második részre, de hajlandók vagyunk magunk keresgélni e részeket s a főbb műfajok fejlődésének világosabb feltüntetését. De bármily szorgosan kutatok, nem találok egy sorral, egy gondolattal többet, mint akár Góbi, akár Horváth Cyrill könyveiben. Ez hát csak általános és kissé homályosan hangzó frázisa az Előszónak; mire leírta a szerző, rég elfeledte, mit írt. Voltaképp rendén is van: nem kívánjuk, nem is kívánhatjuk a magyar nemzeti irodalom historikusától, hogy a műfajok fejlődésével foglalkozzék. Bizza azt a poétikai tankönyvek szorgalmas szerzőit. De helyezkedjék aztán arra a szolid álláspontra, hogy nem ígér, de nem is ad.

Most azonban a szerzőnek nagy erősségéhez érkeztünk el! Új korszakok, új beosztás, új elnevezések. Lássuk csak közelről ezt az újdonságot, mert eddig ez az egyetlen, a miért e könyvnek joga van az életre.

Az új beosztás meghagyja a pogánykort, a keresztény középkort. Most azonban az eddig elfogadott 1526—1606-ig terjedő kor helyébe, melyet a reformatió korának neveztünk, *a vallási harcok kora* lép 1526—1664 ig. Miért éppen 1664-ig? A vasvári béke vagy gróf Zrinyi Miklós halála legyen ez év kanonizálásának oka? Ezt a szerző egy szóval sem árulja el. Ellenben szerencsésen összehavarja ekkép a reformatiónak rendkívül jellemzetes korát s egyéneit a katolikus visszahatás korával. S miért teszi mindezt? Hogy az isten szerelméért ne akadjon korszak, melyet a protestantismusról kellett elneveznie. S most már aztán következetesnek kell maradnia; a következő korszak nála 1664—1772-ig terjed és neve *a nemzeti küzdelmek és a hanyatlás kora*. De erre a kolosszális fölfedezésre már igazán bajos a tárgyilagos kritika szavát, hangját megőrizni. Hogyan lehet egy korba foglalni a legellentétebb álláspontokat, törekvéseket, irodalmi termelést? Küzdelem és hanyatlás egyszerre! Ha

már valakiből minden képesség hiányzik az eredetiségre, miért nem marad jól ösmert és bevált keretek között? Miért újít, ha csak így tud újítani? De hiszen történetileg is teljesen absurd és lehetetlen ez a datálás. Miért kezdődnek a nemzeti küzdelmek 1664-ben? Hát Bocskay, Bethlen Gábor, a két Rákóczy György miért küzdött? Vagy ha ők nagyon is protestansok és Bartha József úr megvárja, míg «a nemzeti küzdelmek a bécsi udvar beolvasztó törekvései ellen a katolikusokat és protestansokat egyaránt fegyverre szólítják», miért nem datálja az új kort a Wesseleányi-féle összeesküvéstől vagy Kézsmárki Thököli Imre fölléptétől?

De ily torzszülöttnek kell mindenütt e világra jönnie, a hol elfogultság és az önállóságra való balúl értett törekvés párosodnak. Minő fogalma lehet irodalmi és politikai korszakok egységes szelleméről s jellemző vonásairól oly valakinek, a ki ezt a mondatot leírja: «Költészetünk e korszak első részében népies és erősen hazafias szellemű, míg a második felében e téren is általános pangás áll be». Vak is látja, hogy ha a költészet oly igen különböző, akkor e különbség — hozzátoldva a szintén nem egészen jelentéktelen szatmári békét s egyebeket — megérdemli, hogy két külön korról beszéljünk.

De van még egy érdeme Bartha Józsefnek s nem vagyok az az ember, ki ridegen elzárkóznék az érdemek elől. «Nagyobb figyelemben részesíttetem, úgymond, a legújabb kor íróit, mint eddig rendszeren tenni szokták. Nem lehet helyeselni a legújabb kor irodalmának eddigi tankönyveinkben megszokott mellőzését. Nem látom át, miért ne ismerhetné meg az ifjúság irodalmunk jelen állapotát is. Ez neki hasznos, sőt szükséges útmutató arra, hogy a jelenkor íróinak olvasása körül tájékozódjék. És ez irányban az elfogulatlan irodalomtörténetírónak csak az a föladata, hogy lássa meg a jelenben ne csak a hibát és a félszagséget, hanem a jót és a helyeset is. A mennyiben emberi voltánál fogva ítéletében tévedett volna, majd helyreigazítja az idő».

Mennyi banális beszéd egy sohase vitatott igazság védelmére. Mintha bizony az elfogulatlan (!) irodalomtörténetírónak más korszakokra nézve nem ugyanez volna a kötelessége, mintha a multa nézve nem tévedhetne ép úgy gyarló emberi voltánál fogva. De lássuk hát Bartha József elfogulatlanságát; s lássuk a legújabb kor irodalmának tárgyalását. Micsoda gyarlóságok ezek az «ítéletek» Kiss Józsefről, a kinek «líráját az érzés mélysége és őszintesége és jobb (!) formaérzék jellemzi; Jakab Ödönről, ki lírájáu nemes és egyszerű érzéseket penget s a formában és nyelvben méltó követője népies nagy költőinknek.» Csupa ilyen általánosságok, melyekben oly kevés a jellemző, hogy egyiknek a díszítő mellékmondatát bizvást oda biggyeszthetjük a másik mögé minden kár nélkül. De ez nem nagy baj. Végre is ösmernie kellene ez írókat, hogy ítélhessen is rólok, és Bartha úr annyira nem ösmernie őket, hogy nekünk

valami újat mondhatna. Kárpótlásul azonban általvezeti Magyar Nemzeti Irodalomtörténetének lapjain Gyürky Ödönt a halhatatlanságba. Ösmerik önök Gyürky Ödönt? Én nem, megvallom. S itt, e pontban találtam az egyetlen új — bár kétes értékű — tanulni valót e könyvben, melynek elméleti része éppen kétszáznegyven sűrűn nyomott lap.

Vessünk még egy pillantást a szemelvényekre. Lehető rövidsége fogunk törekedni, úgyis féltő, hogy a jogosnál máris több helyet foglaltunk le. Csak két észrevételünk van, mind a kettő pædagogiai természetű. Nevetségesnek tartjuk — s ennél fogva károsnak is — az olyan szemelvények közlését, mint a II. virágéneké, mely se több, se kevesebb ennél:

Bátya, bátya, mely az út Becskerekére?

Uram, uram, ez az út Becskerekére.

Mit jelent ez? Hogy egy 1520 előtti Manuale közölte s hogy népdaltörödé, az már ok arra, hogy hetedik vagy nyolczadik osztályú fiúknak adjuk be sub titulo antiquitatis? Minek teszszük egyenesen nevetségessé régiségeinket egy ilyen értelmetlen, ügyefogyott törödé közlésével. Épp oly nevetségésnek és ízetlennek tartjuk a *Mivesek lakodalma* kiadását is. Nem pruderie szempontjából — ki áll távolabb nálunk e silány hypocrisisnál — hanem a józslés kedvéért. A magyarok istene, ki örök gonddal örködik gyermekeink szellemi s tudásbeli fejlődésén, meg fog nekik bocsátani, ha nem olvasták, hogy: Izderi Főri bűdös gyomrotok; meg: Az bikahústul, kecskefagyútul fémlik az nyaka, megnyőtt az hasa, Hej fa la la la la. Hisz mi tudjuk, hogy mindez szép, szellemes és főként ritkaságánál fogva nagyon becses irás. De főtartjuk a szaktudósoknak és tanároknak; gyermekeinket egyelőre megkiméljük tőle.

A másik kifogásom abban van, hogy Bartha József a szemelvények során kiadja a szózatot, a Vén cigányt, a Szép Ilonkát, a Szegény asszony könyvét; kiadja a Gólyához, A madár fiaihoz, az Új Simeon című költeményeket; a Hazáról, Távolból, Szeptember végén, Falu végén kurta korcsma, Magyar nemes mind benn vannak gyűjteményében.

Ilyféle költeményeknek irodalomtörténeti olvasókönyvekben semmi helyök sincs. Mert nem akad egyetlen egy diákra sem Bartha, a ki mindezeket kitünően ne ismerne, mire a hetedik vagy nyolczadik osztályba jut. Minek tanultak a negyedik osztály óta irodalmat s az első óta folyton verseket, ha még ezeket se tudnák? E fokon csupa olyan költeményt kell kiválogatnia, melyek legalább ennyire nem ismeretesek.

Még egy perczre térjünk vissza az elméleti részben olvasott Jegyzetekre. Nem panaszlom, hogy fölületesek, hogy minden lexikon többet mond náluk. De határozottan tiltakoznunk kell azon sokat megrótt izléstelenység ellen, melylyel szegény *Jean Jacques*-ből Rousseau *János Jakabot*, Joh. Wolff. Goetheből Goethe *János Farkast* gyárt a tudós szerző. Mily

kiméletlenség a L'avare és a Femmes savantes nagy írójáról per Molière Poquelin János beszélni! Molière János! Erről sem álmódott a nagy boldogtalan . . .

Végére értünk hosszadalmas ismertetésünknek. Bocsánat e kimerítő, talán túlságosan lelkiismeretes bírálatért. Rövidebbre lehetett volna fogni, érzem. De nálunk mindenütt s mindenben motívumokat keresnek, titkos és önző motívumokat. S a rövid és apodiktikus ítéletnek nincs meg a kellő hitele. De ha így látja mindenki a kényszerítő erejű valóságot, mégsem térhet ki előle s velem egyet fog érteni abban, hogy ez a könyv határozottan rossz. Mert nincs benne annyi új, a mennyi születését igazolná; s a mi új benne, az rontja, a helyett hogy javítaná értékét.

DR. SEBESTYÉN KÁROLY.

Rendszeres angol nyelvtan. Iskolai és magánhasználatra írta dr. Pröhle Vilmos. (*A tudományok zsebkönyvtára* 7. sz.) Budapest-Pozsony, Stampfel K. 1899. 77 l. 60 fill.

E kis könyv céljának megfelelően, gondosan ki van dolgozva s maga a nyelvtan eléggé szabatosan van megírva. A nyelvtan végéhez három rövid olvasmány csatlakozik, a mely elegendő anyagot nyújt a szabályok alkalmazásának bemutatására.

Nem kifogástalan azonban a kiejtés előadása: úgy látszik a szerzőnek nem volt alkalma az angol kiejtést praktikus módon tanulmányozni. Ez különösen a magánhangzóknál tűnik ki, a melyek ejtésének megjelölése hiányos és hibás is. A *sun* (nap), *son* (fiú), *blood* (vér) szóknál az *u*, illetve *oo* helyes kiejtése *e* és *ö* közé esik, úgy, hogy a *sun* szó helyes megjelölése *szön* és nem *szan*. A *fall* (esni), *source* (forrás) szók kiejtése pedig nem egyforma: a *fall* szó helyes ejtése *föll*, a *source* szóé pedig *szóö-sz*. A mi a *man* és efféle szók kiejtését illeti, azt bajos magyar átírással megállapítani: ez az *a* inkább a német *a* hoz (a *Mann* szóban) közeledik.

Az *ē*-nek megfelelő hangok közül a szerző elfelejtette a következőket: *ai* (*said*, 'mondott'), *ay* (*says*, 'mond'), *ei* (*heifer*, 'üsző'), *eo* (*leopard*, 'párducz'). Az *ē*-nek megfelelő hangok közül hiányoznak a következők: *ao* (*gaol*, 'börtön'), *au* (*gauge*, 'köbözn'). A rövid *i*-nek megfelelő hangok közül hiányoznak *o* (*women*, 'asszonyok'), *u* (*busy*, 'serény'), *ui* (*build*, 'építeni'). A hosszú *í*-nek megfelelő hangok közül *ay* (*quay*, 'rakodópart'), *ey* (*key*, 'kulcs'). A rövid nyílt *o*-nak megfelel még az angol *a* (*swan*, 'hattyú'), *ow* (*knowledge*, 'tudomány'). Hosszú zárt *ó*-nak mondhatjuk az angol *ou*-t a *shoulder* (váll) szóban, és az *ew*-t a *sew* ('varrni') szóban. Az *ou* a *could*, *would* és *should* alakokban ugyanaz a rövid *u*, a melyet a *put* (helyezni) és *good* (jó) szókban találunk. A hosszú *ū*-t, a mely a *do* (tenni), *fruit* (gyümölcs) szókban fordul elő, még a *ruth* (szánalom) és *truth* (igazság)

szókban is találjuk. A rövid *tompa* *a* hang ninesen sem a *nature* (természet) szóban (ennek helyes átírása *nē t y u r* volna), sem a *common* (közönséges) szóban (helyes átírása *k ā m m ā n*). Az *ai* hangnak megfelelő hangok közül hiányzanak a következők: *ei* (*either* ,egyik a kettő közül'), *ey* (*eye* ,szem'), *ai* (*aisle* ,oldalhajó'), *ay* (*aye* ,igen, vagy ,örökre'). Ez a hang különben *teljesen megfelel* a magyar *fejni* szó *ej* szótagjának.

Az *r* mássalhangzóról beszélve, azt mondja szerzőnk, hogy ez szóvégen és mássalhangzó előtt *alig* hallható. Ily esetben az *r* egyáltalában nem hallható.

Az angol mássalhangzók közül a *w* és a *th* tudvalevőleg a két legnehezebben ejthető hang. A *w* semmiféle körülmények között nem felel meg «egy nagyon rövid futólagos *u*-nak»: helyesen egy megnyújtott *ū* ez (a neve ezért «double *u*»): a *wine* (bor) helyes átírása tehát *ū ä i n*.

A *wh* kiejtése csak tájszólásban (t. i. az irországi és az északi angol tájnyelvben) olyan, a minőnek azt szerzőnk jelzi. A *white* szó helyes átírása *ū ä i t*, a *h* hatása teljesen elenyészett.

A mi a *th*-t illeti, csak annyit mondhatunk, hogy kétféle kiejtése teljesen megfelel az ujjgörög *θ* és *ð* kiejtésének; a lágy *ð* és a kemény *θ* különbségének elsajátítása azután csakugyan első sorban a gyakorlat dolga, a mint a szerző is megjegyzi, de a *th* kiejtésének könnyebbitése czéljából *d*-vel játszani veszedelmes dolog! Még jobb, ha *sz*-re és *z*-re gondolunk.

Az *ng* az angol *long* szóban úgy ejtetik ki, mint az *ng* a magyar *harang* szóban, a helyes átírása tehát *l o ŋ g*, nem *l o ñ*. Az utóbbi megint tájszólás szerinti ejtés. Észak Angolországban t. i. a *præs. participium* végső *g*-jét nem szokták kiejteni, pl. *thinking* mint *t h i n k i n*.

A mi a nyelvtant magát illeti, arra a következő megjegyzéseim vannak:

25. §. A melléknév az angolban nem *rendesen*, hanem *mindig változatlan* marad! — «*To walk slow*» (30. §.) nem helyes kifejezés: csak azt lehet mondani, hogy, *to walk slowly*! Ezen használat magyarázata nem az, hogy «melléznevek állhatnak egyszerűen határozókul», hanem hogy a határozót eredetileg csak egy végső *-e* által különböztették meg a melléknévtől: pl. *hard* ,kemény': *hardē* ,keményen', az *-e* elenyészett és a melléknév formája egy lett a határozóéval. — A melléknév fokozásáról szól a 32—41. §§. Ehhez a következőket jegyzem meg. Az *-er*, *-est* utóragok használatnak a) minden egyszótagú melléknévnél; b) sok kétszótagú melléknévnél, kivéve azokat, a melyek *-al*, *-ed*, *-est*, *-ful*, *-ic*, *-ish*, *-ive*, *-ose*, *-ous*-ra végződnek. A *more*, *most* képezetők használatnak minden melléknévnél, a melynek több mint két szótagja van; azonkívül a főntnevezett kétszótagú mellékeveknél és tetszés szerint a többi két szótagú közönségesen használt mellékeveknél is.

A *less, least* formák a *few* (kevés) szónak középfoka, ill. felsőfoka, úgy mint a *little* (kicsiny) szóéi is. Az *elder* forma nem használható a *than* (mint) szó előtt, a mely nem «*rendesen*», hanem *mindig* a magyar *-nál, -nél* ragos hasonlító határozónak vagy a *mint* kötőszónak felel meg. — *Yon, Yonder* (amaz) *nemcsak* a régi nyelvben fordulnak elő (56. §.). — *What* mint visszahozó névmás (60. §.) már elavult: csak annyit jelent mint az, a mi, 'id quod'. A 66—68. §§-okban hiányzik a *some* és *any* formák megkülönböztetése. A *some* csak határozott mondatokban használtatik, az *any* forma kérdésekben, föltételezésekben és tagadásokban alkalmaztatik. «*Have you any paper?*» «*I have some.*» — *To'* — *of'* helyett (116. §.) már elavult. Az ott idézett hely Shakspeareből való. — A 130. §-hoz: az *-ed* rag *d* és *t* végű igetövek után *-ed*-nek hangzik! — A 144. §-hoz. a parancsoló módnak három alakja van, és pedig

Egyes szám.	1. szem.	<i>let me be</i>	hadd legyen én
	2. szem.	<i>be</i>	légy
	3. szem. (himn.)	<i>let him</i>	} <i>be</i> hadd legyen ő
	(nőn.)	« <i>her</i>	
(közn.)	« <i>it</i>		

Többes szám.	1. szem.	<i>let us be</i>	hadd legyünk mi
	2. szem.	<i>be</i>	legyetek
	3. szem.	<i>let them be</i>	hadd legyenek ők.

May (159. §.) nem a cselekvés lehetőségére mutat, hanem arra, hogy az meg van engedve (német *dürfen.*) — Kérdés esetén (173. §.) a jövő idő második személyében azt a formát (*shall* v. *will*) kell használni, a melyet a feleletben várunk. «*Shall you go tomorrow?*» (fog-e ön holnap menni?) «*I shall.*» (El fogok menni.) «*Will you do me this favour?*» (Meg akarja ön nekem tenni e szívességet?) «*I will.*» (akarom.) — A *to do* segédige használatát illető szabályok (174. 175. §§.) hiányosak; röviden ekkép lehet ezeket egybefoglalni: A *to do* segédige használtatik, ha más segédige nem alkalmaztatott már: a) tagadó mondatokban, kivéve a *never* ('soha'), *nooner*, *nobody* (senki) szók után; b) kérdő mondatokban, kivéve a kérdő névmások után, ha ezek az első (nominativus) esetben állanak; c) nagyobb nyomaték kifejezésére. «*Do go with me.*» (ugyan menjen velem).

A 180. §-hoz: *lend* a m. kölcsönadni valakinek; kölcsön venni valakitől: *borrow.*

A felsorolt hibák leszámításával, melyeket egy második kiadásban könnyen ki lehet javítani, az angol nyelvtan általában helyesen van összefoglalva a szóban levő könyvecskében s ekkép ez hasznos segéd-könyvül szolgálhat azoknak, a kik e nyelv első ismereteit esetleg magántanulmány útján akarják elsajátítani.

YOLLAND ARTHUR.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK.

1898/99.

8. Borsos Károly: Demosthenes harmadik philippikája. (Mezőtúri államilag segélyezett ev. ref. főgymn. 24. l.). Alig van előttem örvedetesebb tény, mintha egy kartársannak az iskolára nézve gyümölcsöző munkásságáról tehetek jelentést e folyóirat lapjain. Ilyen hasznos működésnek tartom én bármely, de főkép a gymnasiumban olvasott classicus szerzőknek lefordítását vagy tüzetes elemzését s az isk. értesítőben való közzétételét. Még ha nem congenialis fordítás is (hányadik ilyen?! az illető közlemény,*) csak legalább hű és értelmes legyen: mindig üdvös dolognak tartom; mert a deákság bizonyosan elolvassa s az iskolai munkának hivatott kéztől való összefoglalását valódi okulására, ismereteinek biztosítására fordíthatja. Még olyanok is, a kik már elvégezték a gymnasiumot, szivesen veszik, ha az egykor fáradsággal végzett isk. fordításnak hű képét látják a kezökön megforduló programokban s egykor átgyúrt classicus íróikat megint olvashatják, élvezhetik. Másféle értekezések különben is meghaladják az értesítőik rendes birtokosainak képzettségét (pedig velök vetetjük meg a vastag programokat); azért nem is olvassák, legfeljebb megbámulják, mint afféle tudósoknak való munkálatokat. Ide járul még, hogy a tanító az ilyenmű munkásság révén nem lesz hivalkodóvá; mert a saját kaptájánál marad s nem érzi magához méltatlannak, csekélynek a kört, melyhez hivatása köti. Diákjainak munkáját, erőlködését sem fogja keveselleni az ilyen professor, mert megösméri a fordításnak fáradságos voltát s hatalmas képzőerejét, nemcsak ha idegen nyelvre kell fordítania, hanem akkor is, midőn saját anyanyelvére iparkodik valaki áttenni a classicus szerzőket. Érdemes dolog erről minden oly egyénnek elmélnednie, a kik pædagogiai eszmékkel dobálódnak s az ósrégi, taposott nyomok helyett kecségtetőbb, mert kényelmesebb utakat ajánlgatnak iskoláinknak.

Mindenki tudja, hogy a szónokok közmondásos típusának, Demosthenesnek, nem jutott hely a gymnasiumi olvasmányok között. Vagy igen! A német irodalomba vágó olvasmányok közt már az én deák koromban előfordult a 6-ik osztályban a Demosthenesnek egy-egy beszéde német műfordításban. Utasításaink (87. l.) ezt a rhetorikai okulást, a prózai műfajok fejlődésének illusztrálása végett rendelték a helyesen értelmezett concentratio szellemében vagy belőle folyó következményképen. Ennyiből tehát a szerzőnek fordítása is a rhetorikai tanulmány mélyítője, mert magyarul szólaltatja meg a német irodalmi tanításban szereplő szónokot s ekkép kiegészíti, betetőzi az ottani fordítást. A néme-

*) Aurevilly mondja: «Talán az olyan fordításban, a mely rossz, szolgálai, lehet legjobban megtartani a nagy költőkből és írókból azt, a mi lényeges, a mi elévülhetetlen, a mi megronthatatlan». Ennek a felfogásnak az ősi, naiv, népköltészeti hagyományok fordításánál kétségkívül megvan a jogosultsága, — mondja valaki a Budapesti Szemle 1893. márcziusi füzetében (474. l.). Ezért tartom méltányolható s nem leszólni való munkának a Télyfi fordításait.

teknél és francziáknál — tudjuk — olvassák eredetiben Demosthenest. Thukydidest, sőt Lysias is.

Továbbá hall tőlünk a diákság lelkes magasztalásokat Demosthenesről a retorikában, valamint az ókori történelemben, jelleméről pedig oly meghatározó rajzot festünk eléje, a minő csak a világtörténelem legnagyobb alakjait illeti. És a ki tudja Demosthenesnek viselt dolgait s megösmerte beszédeit: az, hacsak nem akar mindenáron befeketítője lenni a legfényesebb alakoknak, nem teheti, hogy a rágalmak és be nem bizonyított dolgok hívei közé alacsonyodjék s ez alapon sárba tiporja a legtisztább egyéneket. Így vagyunk a Harpalos-féle pörrel, a melyben Demosthenest¹⁾ el akarják marasztalni, holott legnagyobb ellenségei sem foghatják rá, hogy hűtlensége bebizonyosodott dolog (l. Neue Jahrbücher 1898. I—II. köt. 4. füz. 300—303. a Willenbücher czikkét). Azt meg, hogy húzta-halasztotta volna bizonyos ürügyek alatt szülővárosának hadi készülődését Fülöp ellen (l. Köpesdytől idézve s megjegyzés nélkül hagyva a Schvarcz Gy. állítását e közlöny 235. lapján): olyan ráfogás, a melyet Demosthenesnek²⁾ egész működése, Nagy Sándornak ellene való szigorú eljárása, de különösen maguk híres beszédei napnál világosabban megczáfolnak; pl. a szóban levő beszéd első sorban. Hisz a pletykaírók (v. ö. a Kossuthra írt pamphleteket) nyomán könnyű kisűtni bármit az emberiség legjobbjai ellen is, a minthogy Herodotos fizetett voltát is ki lehet olvasni Pseudo-Plutarchosból (de malignitate Herodoti), a hol az is meg vagyon írva, hogy Diyllos (a Diadochosok korában, tehát Nagy Sándor kora után élt historikus) följegyzése szerint kapott «borravalót» Herodotos Periklestől. Persze a Diyllos iratai nincsenek meg; könnyű tehát őt hiteles történetírónak keresztelni s fennen magasztalni. Hát ahhoz mit szóljon a tárgyilagos történetírás, hogy Demosthenes nem akart a theorikon-pénztárhoz nyulni, csak hogy saját népszerűségét ne kockáztassa? Megfordítva! Demosthenes nógatta polgártársait, hogy mondjanak le az ünneplő pénzről a végből, hogy az állami pénztárt teljesen a hadi készülétekre fordíthassák. A gonosz Eubulosnak azonban sikerült egy törvényjavaslatot keresztülvinnie, a melynek értelmében a ki a mulatságra szánt theorikont háborúra akarná fordíttatni, halállal bünhődjék. S ezt a törvényt Demosthenes csak az utolsó órában tudta töröltetni! Vagy elfogadható-e az a czím, melyet Schvarcz Gy. a Perikles századára és utána következő korra (585—322. Kr. e.) ruház: bölcsészeti tanfelekezetek vezette kor? Mindenki tudja, hogy voltak ott a vezetők között Kleonok is, a kik nem igen bölcselkedtek, sem a philosophusokra nem hallgattak.³⁾

A szerző a harmadik phillippikát. Demosthenesnek ú. n. hatyúdálát, mutatja be ékes magyar nyelven, melyben a halhatatlan szónok még egyszer neki ront tunya polgártársainak. A beszédet magát olvasva, dehogyan gondolhat az ember másra, mint hogy az atheniakat oly vakság-

¹⁾ Épen ilyen a Bach-korszakban koholt s mind maig elterjedt vád Kossuth ellen, hogy pénzt vitt volna ki az országból.

²⁾ Érdekes, hogy Demosthenest már Quintilianus megvédi a pletykaírók ráfogásai ellen (XII, 1. 4.).

³⁾ A Schvarcz Gyula görög történelmének találó képét írta meg Kempf József a Magyar Kritika 11. számában.

gal sujtotta a gondviselés, a melynek következménye csak csufos bukás lehet. Régi igazság: quem dii perdere volunt, demerant. Ösmeretes a történelemből az is, hogy Demosthenesnek minőjellemelekkel kell vala megküzdenie: a becsületes Phokionnal is ugyan, de leginkább a gonosz Eubulosszal és a vele egy huron pendülő Aischinesszel. Nem Demosthenesen múlt tehát, hogy hazája végre is a makedon iga alá került. Ő mindvégig talpon volt hazája igazainak védelmére, de polgártársai nem hallgattak intó szavára. Nyolcz beszédet mondott Fülöp ellen, a melyek egyenkint más-más néven ismeretesek, s csakis három*) viseli a philippika czímet, bár azért a többi ötöt-ötöt is (*Ὀλεθιακὸς Α., Β. Γ., Κατὰ Φιλίππου Α, Περὶ εἰρήνης, Κατὰ Φιλίππου Β., Περὶ τῶν ἐν Χερρόρονῃσιν, Κατὰ Φιλίππου Γ.*) együtt emlegetik a tisztán philippika czíműekkel. A szóban levő philippika mégis hatott az atheniakra, mert utána sikra szálltak szabadságuk ért; csakhogy későn volt már... Minő bátorsággal, mily megszegyenítő korholással szól itt a szónok-király polgártársaihoz, — ahogyan hizeleg nekik!

Epen Demostenest olvastuk tanárjelöltjeimmel, mikor a szerző fordítása kezembe került. Épültem szép fordításán s méltányoltam azt az erőt, melyet az eredetinek megérzékítésére nyelvezetébe beleköltött. Látszik, hogy vagy szónoki talentommal van megáldva a szerző, vagy bizonyára szereti a szép szónoklatokat hallgatni és olvasni. Alig találtam fordításában egyetlen helyet is, melyet kifogásolhatnék, legföllebb, hogy több részleteket kihagyott és nem fordított le, melyeket a párisi kiadásban olvashatni. Fordítása, mint fönnebb mondtam, lendületes, a mellett hű s a mi fő, zamatos magyarságú, úgyhogy cseppet sem érezzük, hogy fordítást olvasunk. Érdekes Demosthenesnek ezt a beszédét azért is megfigyelni, mert a Ciceronak egyes helyeit első pillanatra egybe-hasonlíthatjuk vele részint az első Catilinariából, részint a Pompeianából. Elül a szerző néhány lapon át Curtius Ernő classicus történelme alapján tárgyyszerű bevezetést nyújt a beszéd háttéréről, alul pedig rövid jegyzetekkel világítja meg a homályosabb helyeket s a beszéd szerkezetét. Szóval megtett mindent, a mivel fordításának becsét csak fokozhatta.

Szépen megindult fordítás irodalmunkban tudvalevőleg Demosthenes elő van készítve, sőt leghíresebb beszédeit birjuk is Gyomlaynak kitünő fordításában.***) Kisebb beszédeit már azelőtt leordították, s a szerző fel is használta a Becsek Sándorét, a ki mind a három philippikát kiadta magyarul 1870 ben Székelyudvarhelyt; ámde a jobb mindig ellensége lesz a jónak vagy elavultnak. Azért örömmel köszöntöm Borsos urat a Demosthenes avatott fordítóinak sorában.

BÓDISS JUSZTIN.

*) Cicero 14 hasonló című beszédet mondott Antonius ellen Kr. e. 44—43-ban.

***) Hadd említsem fell itt, hogy a Jacobs Frigyesnek híres Demosthenes-fordítása a németeknél már 1833-ban második kiadást ért, s hogy Reuchlintól már 1495-ben megjelent az első olynthosi beszéd németül, melyet csak nem rég adott ki újra Poland (Berlin, Felber). Ugyancsak nem rég olvastam, hogy Burány Gergely, a keszthelyi prémontrai főgymn. igazgatója, már 1890-ben beküldte a Szent István-Társulathoz az Aischines és Demosthenes-féle «Koszoruról» szóló beszédnek fordítását történelmi bevezetéssel, előszóval és jegyzetekkel ellátva (Almanach 1890-re).

9. Czimmermann János: Nyelvújítók és nyelvművelők Barczafalvi Szabó Dávid fellépéséig. (Tatai kegyesr. algymn.) — Alig van nyelvünk történetének érdekesebb fejezete a nyelvújításnál; annival is érdekesebb, mert páratlanul és egymagán áll mind ama mozgalmak közt, melyek valaha nyelvnek bővítésére és gazdagítására keletkeztek. Találkozunk külföldön is akárhányszor hasonló törekvással, de a nyelv életére, magára az irodalomra, sőt a közéletre való hatásában egyik sem fogható a miénkhez. Tévedés volna hinnünk, hogy ez az erőszakos nyelvgazdagítás csak egynéhány íróember délibábos törekvése, hogy ez csak olyan élettelen elmélet szüleménye, melynek a való életben nincsen gyökere; minél jobban hatolunk ennek a csodás jelenségnek részleteibe, minél jobban megösmérkedünk fejlődésének egyes mozzanataival, annál inkább látjuk, hogy a mi nyelvújításunk nem egyéb, mint a XVIII. századi gondolkodásnak és felfogásnak egyik hatalmas megnyilvánulása, mely szellemi, állami és társadalmi életünk ébredésének idején, e hatalmas mozgalmakkal karöltve érezteti hatását minden téren; nemcsak a költők műveiben kell keresnünk a nyelvújítást, ott találjuk a jogász működésében, az orvos és természet tudós könyveiben, nem lehet el nélküle a gazdaember, sem a kereskedő, a közügyek terén ép úgy ott van, mint a társadalmi élet ezernvi változatában, szóval a nemzeti élet minden egyes nyilvánulásában. S ha ennek a példátlan mozgalomnak, melyet Faluditól Bugátig kerek egy századra terjedőnek vehetünk, volt is tévedése, melyet legfőképpen a történeti érzék híjjából magyarázhatunk, volt azért nagy es sok érdeme és eredménye is, mik nélkül nyelvünk mai állapotát el sem képzelhetnők.

Irodalmunkban még nincs ennek a nagy jelenségnek teljes történeti feldolgozása; számos részlete még ma sincsen kellőleg felderítve és tisztázva; valójában véve csak most éreztünk oda, hogy tárgyilagosan, mint történeti tényt tekinthessük, hisz csak a közelmúltban szűntek meg azok a harczok, melyek tévedései és elfajulása ellen irányultak, a helyes irányban való fejlesztés pedig még most is folyik; történetét tehát még a jövőtől várjuk. De voltak a nyelvújításnak előzményei is, mikről a sok részlettanulmány alapján lehetne már világos képet megszerkeszteni. Ezt a feladatot tűzte ki célul a czímbeli értekezés írója. Az eredményre, sajnos, azt kell mondanom, hogy a szerző feladatát egyáltalán nem oldotta meg. De mintha nem is akarta volna megoldani, mintha csak úgy sietve akart volna megszabadulni egy értesítői értekezés megírásától. A dolgozat részleteiben hézagos és hiányos; egészében véve pedig egyáltalában nem ad világos képet a nyelvújítás előzményeiről, nem számol be az okokkal, melyek egyes időkben szükségessé tették a nyelv mesterséges fejlesztését; sőt még a nyelvújítás meghatározását sem adja; arról nem is szólva, hogy mélyen hallgat mindazokról a dolgokról, mik a nyelv fejlődésének megérthetéséhez feltétlenül szükségesek, annál is inkább, mert a dolgozat nyilvánvalólag tanuló ifjúság számára készült. Az egész értekezés nem egyéb, mint Toldy, Imre, Beöthy, Arany, Gyulai, Szinyei, Budenz, Simonyi, Bánóczi egyik-másik könyvéből vett idézeteinek egybeírása, a nélkül, hogy ezek az idézetek, mint valami mozaik-képen, teljes egységgé forradnának össze. Sylvestertől kezdve Révaiig egyszerűen felsorolja az írókat, kik új szavakat csináltak és használtak, egynéhány ilyen szót meg is említ, minden egyes íróat egy-egy idézettel tisztel meg s ezzel vége. Sok jel arra mutat, hogy a szerző még a Nyelv-

örnek roppant gazdag tárházát sem használta, pedig a nélkül ma a nyelv-újítás történetének megírásába fogni talán mégis kissé merész vállalkozás. Azt hiszem, helyesen ítélem meg ezt a dolgozatot, ha azt mondom róla: kelletlen munkának nincsen foganatja.

TOLNAI VILMOS.

10. Dudek János: A stílusról. (Nyitrai róm. kath. fels. leányisk.) — 11. Sajó Sándor: A stílusról. (Jászberényi főgymn.) — Íme két dolgozat is erről az örökké alkalmoszerű kérdéstről; mind a kettő tanulókhoz szól, olyan czéllal, hogy azt, a mit évközben különböző alkalmakkor hallottak, most egybefoglalva, rendszerbe szedve kapják. A közös célát azonban, véleményem szerint, csak Sajó Sándor érte el, Dudek János egyáltalában nem. Dudek értekezésnek nevezi dolgozatát, melyet a nyitrai felsőbb leányiskola önképzőkörének olvasott fel, de a legjobb akaratral sem tekinthetjük többnek, mint valamilyen hamarjában összerótt elme-futtatásnak. Rendszeres tárgyalásról szó sincsen; határozott elveket nem állít föl, legföljebb csak érinti egyikét-másikát; szabatos meghatározások helyett közhelyeszerű képekkel és hasonlatokkal kerülgeti a kitűzendő czélokat; ezeken felül annyi stílushibával díszíti dolgozatát, hogy inkább elrettentésül, mint példaadásul szolgálhat; képes többször, e h. tud; *kellekkel bír*, többször e h. megvannak; *a stílus bírására a természetűtől kell bírnai tehetséggel; czéjját képezi*; a mutató névmást fölösen használja; helyesen *kell tudni írni*; a következő mondatot meg egyáltalán nem értem: «stílusa világos és könnyen érthető, hozzá előkelő és a világosság ürügye alatt sohasem póriás»? Nem folytatom tovább ezt az ékes sorozatot; csak az a véleményem, hogy stílusról ily stílussal írni egyáltalán nem szabad, annál kevésbé tanulóknak, legkevésbé pedig leányoknak.

Egészen másképen fogja föl feladatát Sajó Sándor. Valóban használni akar az ifjúságnak stílusának megjavításában. Néhány általános, irányadó elvet tartalmazó bevezetés után, mintegy «némi ismétlésül annak, amit a tanulók egyrészt a stilisztikai órákban, az olvasmányok tárgyalása közben, másrészt az iskolai dolgozatok javításakor tanultak», sorra veszi azokat a stílushibákat, miket a tanulók dolgozataiban legtöbbször észlelt; tárgyalása a tanuló részére annál is érthetőbb, mert példáit nem koholja, hanem magukból a dolgozatokból veszi. Az a tanár, a kit végzete magyar dolgozatok javítására ítelt, Sajó Sándor sorozatában csupa régi jó ösmerésre talál; ugyanazok az ezerszer megrótt hibák, mik ellen úgylátszik soha meg nem szűnő küzdelmet vívunk mindannyian a Kárpátoctól az Adriáig, Dévénytől a Ózenk hegyéig. Ez a küzdelem nem is fog megszűnni addig, míg iskolai könyveinkből, ifjúsági olvasmányainkból teljesen ki nem pusztul az a folyton metelyező rossz magyarság; míg azok a tanárok, kik a többi tárgyat tanítják, ép oly gondot nem fordítanak a nyelvhelyességre, mint maga a magyar nyelv tanára, míg ezer másféle ok meg nem szűnik s más ezer fontos dolog meg nem lesz, minek felsorolása egy új Utópiára való anyaghalmazra gyűlnék. Sajó Sándor rövid, de igen derék czikke valóban megérdemelné, hogy kiegészítve és valamilyen rendszerbe szedve az iskolai stílustanítás segédkönyvévé váljék.

TOLNAI VILMOS.

11. Klemens Albert: Über die Bildung und den Gebrauch der Tempora im Magyarischen. (Besztercei ág. h. ev. főgymn. 1—40. l.) — «Nachfolgender Aufsatz . . . will hauptsächlich für solche geschrieben sein, welche die magyarische Sprache nicht ilire Muttersprache nennen, und will einen Beitrag liefern dazu, dass diese die Tempora im Magyarischen, das zur ural-altaischen Sprachfamilie gehört, bei Übersetzungen und im Ungang richtig gebrauchen». Így határozza meg a szerző értekezése célját. S ha dolgozata e feladatnak valóban megfelel, nagyon hasznos munkát végez s mint egy idegen tanítási nyelvű iskolának program-értekezése pädagogiai szempontból is dicséretet érdemel. Iskolakönyveink rendszeresen nem tárgyalják elég világosan a magyar igeidők használatát; németek számára írt nyelvtanunk pedig egy sincs, mely a mai nyelvhasználat szempontjából helyesen tárgyalná a magyar nyelv igeidőit. Ép ezért igen fontos és hálás feladat volna, egy ily programértekezés keretében ép a német nyelv szempontjából világítani meg ezt a kérdést. Az ily értekezés szerzőjétől nem is várunk egyebet, mint hogy világosan bemutassa a magyar igeidők használatát a mai irodalmi és a köznyelvben, s a mint ez értekezés szerzője is mondja, útmutatást adjon az idők használatára a németről magyarra történő fordítás közben. Nem várjuk tőle az igeidők keletkezésének fejtegetését, még kevésbé pedig összevetésüket a rokon nyelvek megfelelő alakjaival. Ezek a kérdések nem érdeklik az ily program-értekezések olvasóit, s mint hogy a szerző új felfogással, új adatokkal úgy sem gazdagítja ismereteinket, az ilyen összeállítás a szakember érdeklődését sem kelti fel. S Klemens értekezésének az a főhibája, hogy összehord s elmond mindent, a mit a magyar igeidőkről az egyetemen tanult, úgy hogy munkája szorgalmasan összeállított colloquium dolgozatnak látszik, melynek kidolgozása céljából a szerző figyelmesen elolvasta s kivonatolta Budenz Ugor alakтанát, Szinyei Ugor nyelvhasználatát és Simonyi Tüzetes magyar nyelvtanát. E kivonatolt részek bírálatába nem bocsátkozom; elég, ha csak annyit jegyzek meg, hogy előadása gyakran homályos s e nehéz kérdéseket nem tudja elég könnyen s érthetően tárgyalni. Nem sorolom el a szerző összes apró tévedéseit sem, mint pl. hogy a műveltető igét németül frequentativ-nak nevezi, hogy az ige tövét úgy keresi meg, hogy a főnévi igenév képzőjét elhagyja (pl. *alud ni! ven-ni!* stb.), beszél egy *val* igeről (19. l.), stb.

Az egész értekezésnek legfontosabb feladata az lett volna, hogy világosan tárgyalja az idők és módok használatát; csak hogy ebben a tekintetben is oly homályos és zavaros az értekezés, hogy a magyar nyelvet tanuló idegen alig használhatja. Az elnevezésekben is a legnagyobb zavar uralkodik. A múlt időt majd perfectumnak, majd præteritumnak nevezi (pl. a 17. lapon egymás mellett), viszont a perfectum majd múlt idő, majd meg befejezett cselekvés. A 8. lapon a folyó, beálló és bevégzett cselekvést németül így nevezi: Gegenwart, Zukunft, Vergangenheit; a 12. lapon helyesen fordítja a jelen, múlt és jövő időt, valamint a folyamatos, bevégzett és beálló cselekvést. Különben is a 8. lapon levő mindkét táblázat teljesen értelmetlen, s az egész értekezés folyamán maga a szerző czáfolja meg. Úgy látszik, hogy különböző forrásokat használt, de egyiket sem bírálta, hanem értekezésének különböző helyén mindegyiket felhasználta, s innen ered az a sok ellenmondás a tárgyalás folyamán.

Az értekezésnek legfontosabb része az utolsó, melyben az egyes idők használatát világítja meg. Ebben is folyton ingadozik; majd minden

egyes létező és nem létező időnek meg rondja pontos használatát, máskor meg bevallja őszintén, hogy a tárgyalt igealakok közül sokat épen nem használ a mai köznyelv, s a többinek a használatát sem lehet oly pontos szabályokkal meghatározni. A tényleges nyelvhasználattal teljesen ellenkezik mindaz, a mit a fő- és mellékidőkről mond, azt állítva, hogy a főidők csak főmondatokban, a mellékidők csak mellékmondatokban fordulnak elő. Ilyen különbség a magyarban nincs, s természetes, hogy téves mindaz, a mit e nem létező szabályból következtet. A magyar igeidők használatát nem lehet megállapítani önkényesen kiesztelt szabályokból, hanem az irodalmi és az élő nyelvhasználat pontos megfigyeléséből lehet csak megismerni.

BALASSA JÓZSEF.

13. Nowotny Henrik: Altorjai Apor Péter báró «Metamorphosisa». (Érsekújvári közs. kath. főgymn. 3—19. l.) — 14. Gagyi Dénes: A kurucz idők epikája. (Egri áll. főreálisk. 3—39. l.) — Értesítőink értekezései mindinkább megközelítik a célt, a mit e fajta értekezésekkel elérni kellene. Az értesítőt ifjaink kezébe adjuk első sorban, olyan legyen tehát benne az értekezés, mely a tanuló iskolai tanulmányainak köréből véve, fokozottabb mértékben segíti őt a tárgyaltak megértésére; vagy legalább is ne haladja meg a fiatal elme még vezetést, utmutatást kívánó erejét. Jóleső örömmel vettem kezembe a jelzett értekezéseket. Egyik sem mond újat, egyik sem törekszik arra, hogy eredetinek lássék; a céljuk egyedül az, hogy — a mire az iskolában nem jutna idő — részletesebben ismertessék meg kifizűött tárgyukat. Mindkettőn meglátszik, hogy szeretettel foglalkoztak tárgyukkal. Lássuk, mennyire érték el céljukat.

Nowotny értekezése röviden jellemzi a Rákóczy-kor letűntével beállott irodalmi tespedést azt a kort, melyben a nemzet álma végzetesnek látszik, s melyben a közállapotokkal való törődés olyan kevés embernek adott gondot. Szerző aztán egyszerre áttér Aporra: ha úgy mond, kellő világítást akarunk erről a korról szerezni különösen az erdélyi viszonyokat illetőleg, legtanulságosabb, ha Apor műveit teszszük vizsgálódásunk tárgyává. Rövid életrajz után a *Metamorphosis* ismertetésére tér át. Apor e munkája élete alkonyára esik, midőn visszatekintve a jobb korra, fájdalommal látja, hogy *náj módi* vagyon, hogy mentül jobban szegényedünk, annál nagyobb titulusokra és paszomántos köntösre vágyunk. Túlszigorú, sokszor maradi, de jóságos figyelmeztetései a legtöbbször jogosak. Szerző kivonatossan elmondja sorban-rendben a mű tartalmát. Meghalljuk Apor véleményét a titulusokról, a vendégségről, elsorolván a régi jó magyar ételeket; szembeállítja a régi tánczot a maival; külön cikkelyben szól a fejedelem ebédjéről és vacsorájáról; korholja a czifra viséletet. különösen a nőkét; panaszkodik, hogy semmi nyájasság ma Erdélyben. Kedvesen emlékszik meg a régi erdélyiek lakodalmaról, a régiek temetkezéseiről. Szól a régi tisztségekről; elítéli az elterjedt szitkozódásokat. Ezért írta meg mindezt, hogy *maradvánink* emlékezzenek meg régi alázatos együgyűségéhez Erdélyben gazdagságáról, az *náj módi* miatt való koldusságáról.

Ennyit mond el a szerző is. Apor stílusáról tán részletesebben lehetett volna szólni. De a célt így is eléri. Az értekezés ügyes, elég gondos munka eredménye; az az egy-két sajtóhiba nem zavarja a megértést, Hiszem, hogy az ifjúság, melynek szánta, okulással és haszonnal olvassa.

Helyesen választotta meg tárgyát a másik értekezés szerzője, Gagyi is. Értekezésébe felvette mindazt, a mit e tárgyra nézve fontosnak tartott. Újat nem ígér, nem is ad; de célját így is eléri s ez a fődolog. Rövid áttekintésben a kor történeti képét adja; aztán az «irodalmi viszonyokról» szól, vagyis sorra veszi a kurucz-kor epikáját. Tárgyi és műfaji rokonság szerint öt csoportba osztja az elbeszélő költeményeket: kesergő énekek, eposzok, vitézi énekek, krónikák, balladaszerű kisebb elbeszélő költemények. A kesergő énekek közt megemlíti a Papvilág Magyarorszáiban és Czeplédi István haláláról címűeket. Van több is, melyeket lyrai tartalmuk miatt mellőz. A Thököly-eposz ismeretét még rövidebbre lehetett volna fogni, bár szerzője saját ismeretéről is azt mondja, hogy rövidebbre fogva ez a Thököly-eposz meséje. Főlölegesnek tartom az eposz szerzőségének hosszadalmas fejtegetését. Többször említi szerző, hogy *gyanú* alapján Gyöngyösi az eposz írója, s máskor ismét a *gyanú* nem változott hitté. A gyanú szó helyett itt talán alkalmasabbnak tartanám a *következtetés*, vagy *egybevetés* szokat. — A vitézi énekek nemcsak a vesztett csatákat éneklik meg, hanem a diadalokat is, pl. a Szomolányi diadal, Szatmár megvétele. A krónikák ismertetéséből is épen elég annyi, a mennyit szerző elmond. Sikerültnek tartom a balladás költemények ismertetését. Egyiknél-másiknál részletesebb lehetett volna.

Kifogásom csak a mütat, hangulat, ügyét, ügyük, áruló, tanuló, nyugalom stb. túlságosan megékeztett szók írása ellen van. Sajtóhibáktól különben, egyet-kettőt kivéve (hiberbolikus, Bércsényi) eléggé ment a dolgozat. A súllyal, olvasszák, szenvedéllyel szók írásáról lehetne vitatkozni, de tanulóknak lévén szánva az értekezés, az Akadémia helyesírását kell követni. Egyébként várjuk szerzőtől a kurucz idők lyrájának fejtegetését is.

Dr. SZABÓ IGNÁCZ.

VEGYESEK.

— A Budapesti Philologiai Társaság folyó évi május hó 12-én felolvasó ülést tartott, melynek tárgyai voltak:

1. Némethy Géza: Cicero «De Finibus»-a magyarul.
2. Vári Rezső: Eucheria latin nőköltő verséhez.
3. Katona Lajos: Hrotsuitha egy drámájának régi magyar fordítása.

A felolvasó ülést *választmányi* ülés követte, melyen Heinrich Gusztáv elnöklete alatt jelen voltak: Katona Lajos első titkár, Cserhalmi Samu pénztáros, továbbá a következő választmányi tagok: Bermüller Ferencz, Erdélyi Pál, Fináczy Ernő, Gyomlay Gyula, Kuzsinszky Bálint, Maywald József, Némethy Géza, Petz Gedeon, Reményi Ede, Vári Rezső, Veress Ignác, Zlinszky Aladár, mint jegyző.

Pénztáros jelenti, hogy a mai napig a bevétel 7089 kor. 22 fill., a kiadás 6041 kor. 26 fillér volt s így a pénztárkészlet 1047 kor. 96 fillér. — Dr. ifj. Reményi Ede 540 kor. alapítványát 602 kor.-ra emelte fel. — A tagok száma 738.

Uj tagokul felvétettek: *Brenndorfer János*, VI. ker. főreáliskolai tanár, aj. Láng Nándor, dr. *Lippay György* szegedi állami gymn. tanár, aj. dr. Kárpáti Károly, dr. *Patrubány Lukács* bpesti felső keresk. isk. tanár és egyet. m. tanár. aj. Katona Lajos, dr. *Tihanyi Mór* bpesti m. kir. rendőr-orvos, aj. Vári Rezső. Valamennyien 1900 jan. 1-től vétettek fel.

— A *Gesta Romanorum* budapesti kézírata. A «Zeitschrift für vergleichende Litteraturgeschichte» (szerkeszti Koch Miksa boroszlói egyet. tanár, kiadja E. Felber, Weimar és Berlin) XIII. kötetének 4—5. kettős füzetében *Katona* Lajos részletesen és behatóan ismerteti a budapesti egyetemi könyvtár *Gesta Romanorum*-kézirátát (Cod. 25.), melynek magyar nyelvű leírása ugyanő tőle e Közlöny 1898. évi folyamában jelent meg. K. ezúttal a kézirat részletes tartalomjegyzéke mellett közli annak két fejezetét is, a 41. és a 96. számút, a melyek elsejének (Oedipus) eddig csak a colmari *Gesta*-codexben (Oesterley LXXI. számú kézírata) van párja, holott a másodiknak a nevezetes középkori gyűjtemény eddig ismeretessé vált egyetlen kéziratában sem lelni meg a párhuzamosát. De a colmari codex illető történetét se vette fel Oesterley az ő *Gesta*-kiadásába (Berlin 1872.), s így e fejezet is K. közleményében lát először napvilágot. (Katona cikke az idézett folyóiratból különlenyomatban is megjelent a fentnevezett kiadócégnél.)

— Keleti Szemle. E cím alatt a Magyar Néprajzi Társaság keleti szakosztálya *Kúnos* Ignác és *Munkácsi* Bernát szerkesztésével megjelenő folyóiratot indított meg, melynek első füzete az imént látott napvilágot. A folyóirat hivatásának tekinti, hogy tárháza legyen olyan ethnologiai, ethnographiai, ennek körében különösen folklorisztikai és tárgyi néprajzi, továbbá nyelvészeti, ős- és műveltségtörténeti, anthropologiai és régészeti tanulmányoknak, melyek a magyar ethnikum keleti alapjait, illetőleg kapcsolatait megvilágíthatják, vagy ezekhez adatokat tartalmazhatnak. Szakközlönye lesz tehát az ural-altaji népek tudományának, első sorban méltatva a finn-magyarság keleti (volga-urali) tagjait, továbbá a törökséget. Az utóbbiak köréből heiyet foglalhat a folyóirat keretében bármely közlemény, mely csak népies és régi viszonyokkal foglalkozik. A szerkesztők különös súlyt helyeznek ezek mellett olyan tanulmányok közlésére, melyek az ural-altaji népcsalád egyes tagjainak egymás közt, valamint idegen, jelesen árja (indo-iráni), kaukázusi, szláv és tibeti népekkel való külső érintkezéseit tárgyalják nyelvi, néprajzi, történeti, vagy műveltségtörténeti szempontokból. A folyóirat első évfolyama öt-öt íves füzetekben negyedévenként jelenik meg. Előfizetési ár a Magyar Néprajzi Társaság keleti szakosztályának tagjai részére a kezdetbeli 20 íves terjedelem mellett: 6 korona, minden további 5 ívnyi gyarapodással: egy koronával több. A szakosztályon kívül állók számára az előfizetési ár mindenkor 2 koronával több. Az előfizetési pénzek Feuchtinger Győző dr. úrhoz, a Magyar Néprajzi Társaság pénztárosához (Budapest, VIII., Baross-u. 92. sz.) küldendők. A keleti szakosztálynak tagja lehet a Magyar Néprajzi Társaság bármely tagja, ki ma-

gára vállalja azon kötelezettséget, hogy a szakosztály folyóiratára *három éven át* előfizet. Tagul jelentkezhetni Kúnos Ignác dr. szakosztályi titkár úrnál (Keleti Keresk. Akadémia, V., Alkotmány-u.) Az új folyóiratot t. olvasóink szives figyelmébe és pártolásába ajánljuk.

— Helyreigazítás. Balassa József e Közlöny 1900 évi V. füzete 453. lapján, «Vigjátékok a nyelvújításról» cz. cikkében, az *Új Szellem* cz. vigjátékról szólóban, ezeket írja: «ez az első drámai mű irodalmunkban, — *s ezt Bayer nem említi* — mely elferdített néven szinpadra viszi az irodalom és a közélet élő alakjait».

Ebben teljesen igaza van Balassának. De megmondom azt is, hogy *miért* nem emlitem azt. Nem emlitem azon egyszerű oknál fogva, hogy ha ezt állítottam volna, valótlant állítanék. Az első drámai mű irodalmunkban, mely elferdített néven a magyar szinpadra viszi az irodalom és a közélet élő alakjait nem a Náthy József *Új Szellem*-e 1824-ből, hanem Katona József vigjátéka 1814-ből ily czímen: *Rózsa vagy a tapasztalailan lény a pókok között*.

Fölösleges részletezés helyett Balassát a Magy. drámairod. tört. cz. művem I k. 260—2 lapjaira, ily czímű külön értekezésekre: Katona mint vigjátékíró (Irodalomtört. Közlem. 1894) és Déryné Naplójára (első, teljes kiadás I k. 278—81 l.) figyelmeztetem.

BAYER JÓZSEF.

KÖNYVÉSZET.

I. Hazai irodalom.

Arany János. Buda halála. Iskolai kiadás. A középiskolai VIII. oszt. olvasmánya. Nyolczadik kiadás. (K. 8-r. 153 l.) Bpest, 1900. Franklin-társ. 1 kor.

— Murány ostroma. Iskolai kiadás. A középiskolai VIII. osztály kötelező olvasmánya. Hatodik kiadás. (K. 8-r. 85 l.) Bpest, 1900. U. o. 80 fill.

— Naiv eposzunk. Visszatekintés. Iskolai kiadás. A középiskolai VI—VII. osztály olvasmánya. (K. 8-r. 74 l.) Bpest, 1900. U. o. 60 fill.

Csengeri János dr. Szemelvények Curtius Rufusból. Az új tanterv szerint. A gymnasium IV. osztálya számára. Nagy Sándor issusi csatáját ábrázoló színnyomatú műmelléklettel és a perzsa birodalom térképével. (8-r. 181 l.) Bpest, 1900. Lampel Róbert. 2 kor. 80 fill.

Déryné naplója. Első teljes kiadás, az eredeti kézirat alapján sajtó alá rendezte Bayer József. Első rész. 1. füzet. Gyermekkori emlékek és benyomások. 1793—1809. (8-r. 1—48. l.) Bpest, 1900. Singer és Wolfner. Egy-egy füzet 50 fill.

Francia könyvtár. Szerkesztik Theisz Gyula dr. és Matskássy József. 1. szám. *Racins*. Britannicus. Bevezetéssel és magyarázatokkal ellátta Hofer Károly (82 l.). (16-r.) Bpest, 1900. Lampel R. Kötve 70 fill.

Góbi Imre. Magyar olvasókönyv. A revidált tanterv értelmében a középiskolák első osztálya számára. (8-r. 156 l.) Bpest, 1900. Lampel Róbert. 1 kor. 80 fill. Kötve 2 kor. 20 fill.

Négyesy László. Magyar olvasókönyv. Közép- és polgári iskolák első osztályai számára. (8-r, III. 220 l.) Bpest, 1900. Lampel R. 2 kor.

II. Külföldi irodalom.

Strena Helbigiana. Sexagenario obtulerunt amici a. d. IIII. Non. Febr. a. 1899. Lipsce, Teubner. VIII+348 l. 4°. Ára 40 Mk. — Helbig V. hatvanadik születésnapjára készült ünnepi kiadvány, mely ötvenöt, többnyire archæologiai tárgyú értekezést tartalmaz. A munkának nemzetközi jellege van, a mennyiben nemcsak német, hanem francia, angol és olasz tudósok szerepelnek benne dolgozataikkal. A czikkek sorozatából nevezetesebbek: G. Boissier, La première Catilinaire; H. Bulle, Odysseus und die Sirenen; G. de Petra, Sul frontone orientale del tempio di Zeus in Olympia; H. von Fritze, Die mykenischen Goldringe; Th. Mommsen, Gatta und Arista; G. Perrot, Une correction au texte de Pausanias; L. Traube, Das Alter des Codex Romanus des Virgil; H. Usener, Zwillingbildung; U. von Willamowitz-Mœllendorff: Der verfehlt Koloss etc.

Meyer Paul: Das Heerwesen der Ptolomæer und Römer in Aegypten. Lipsce, Teubner. 1899. X+231 l. Ára 8 Mk. — A szerző az utóbbi időkben kiásott papyrusok felhasználásával azt a kérdést igyekszik megoldani, hogy a ptolomæusok és rómaiak egyiptomi hadseregében mily állást foglaltak el a különböző nemzetiségek?

Müller Otto dr. Untersuchungen zur Geschichte des attischen Bürger- und Eherechts. Lipsce, Teubner, 1900. Ára 7 Mk. 20 fillér. — Az attikai polgárjog alapvonalainak előadása Drakontól a negyedik századig. Főszűlyt helyez a családjogra, s illetőleg ennek keretén belül a házasságjogra (a házasság, a törvénytelen házasság, az egybekelés alakszerűségei stb.).

Archiv für Papyrusforschung und verwandte Gebiete; herausgegeben von Ulrich Wilcken. I. köt. 1. fűzet. (Évenként 4 fűzet.) Előfizetési ára 20 márka. (Lipsce, Teubner.) — E vállalatot már jeleztük. A most megjelent első fűzet nyesen igazolja, hogy mily nagy szükség volt e hézagpótló folyóiratra. A XIX. század folyamán, különösen az utolsó három évtizedben az egyiptomi kötörmelékek rétegeiből, a romokból és sirokból tömérdek papyrust ástak ki, melyek a hellenizmus virágzása korától az arabs uralomig terjednek, vagyis a Kr. előtti harmadik és a Kr. utáni nyolczadik század által befoglalt korszakba tartoznak. Ezen okiratok nemcsak a történelem és philologia. az epigraphika és numismatika szempontjából megbecsülhetetlenek, nemcsak az archæologia anyagát gazdagították, hanem összes tudásunkat új elemekkel gyarapították s a tudományos kutatásnak új, bőséges forrásait nyitották meg. A felfedezéseknek ezen egyetemleges tudományos jellege okozta, hogy az egyiptomi papyrusokkal nemcsak a philologiai és történelmi, hanem a jogi, gazdasági, theologiai s általában mindenféle szakba vágó folyóiratok foglalkoztak, a mi azután a papyrus-tanulmányok egységes áttekintését és feldolgozását lehetetlenné tette. Főleg ezen elaprózásnak, az erők és törekvések eme szétforgácsolásának akarja elejét venni az új folyóirat, mely önálló értekezéseken kívül az idevágó összes irodalmi termékeket ismerteti és bírálja, továbbá minden új felfedezésről és leletről beszámol. A vállalat munkatársai: Gradenwitz Otto (Königsberg), Grenfell Bernát (Oxford), Hunt Arthur (Oxford), Jouguet Péter (Lille), Kenyon Frigyes (London), Krebs Frigyes (Berlin), Lumbroso Jakab (Róma), Mahaffy János (Dublin), Mittels Lajos (Lipsce), Nicole Gyula (Genf), Viereck Pál (Berlin). Mindjárt az első fűzet a szerkesztő tollából nagyon hasznos jegyzéket hoz az összes görög és latin papyrus-okiratokról — s több beces dolgozatot az újabb leletekről.

A MAGYAR PHILOLOGIAI IRODALOM 1899-BEN.

Az összegyűjtött anyag ez összeállításánál a következő rovatokba van osztva:

I. *Általános nyelvészet, irodalomtörténet és ethnographia.*

II. *Aesthetika és műtörténet.* 1. Aesthetika. — 2. Képzőművészetek. — 3. Zene. — 4. Színészet.

III. *Philologiai paedagogia.* 1. Általános irányú cikkek (nyelvtanításról, olvasásról, írásról). — 2. Magyar nyelv. — 3. Klasszikus nyelvek. — 4. Német. — 5. Francia. — 6. Művészi oktatás.

IV. *Finn-ugor nyelvek.*

V. *Árja nyelvek* (a cigány nyelvvel).

VI. *Keleti nyelvek* (arab, héber, török, egyiptomi).

VII. *Magyar nyelv és irodalom.* 1. Bibliographia. — 2. Magyar irodalomtörténet. (Ebbe fölvetettek a szépirodalmi művek és a színművek bírálatai is. Ez utóbbiaknál csak az első előadás napja van megjegyezve. Ez lehetővé teszi a különböző napilapokban megjelent ismertetések fölkeresését.) — 3. Egyes írókról. — 4. Magyar nyelvészet (a végén: egyes szókról és szólásokról). — 5. Iskolakönyvek.

VIII. *Klasszikus nyelvek és irodalmak:* 1. Általános irányú dolgozatok. — 2. Görög történet s régészet. — 3. Görög irodalomtörténet s egyes görög írók. — 4. Görög nyelvtanok s olvasókönyvek. — 5. Latin történet s régészet. — 6. Latin irodalomtörténet s egyes latin írók. — 7. Latin nyelvtanok s olvasókönyvek. — 8. Magyarország ó- és középkori régészete.

IX. *Germán nyelvek és irodalmak.*

X. *Román nyelvek és irodalmak.*

XI. *Szláv nyelvek és irodalmak.*

XII. *Vegyes.*

I. Általános nyelvészet, irodalomtörténet és ethnographia.

a) Általános nyelvészet és irodalomtörténet.

1. *Acsay Antal dr.* Erasmus Dezső és Reuchlin János. Magy. Szemle 42—47. sz.

2. *Acsay Antal.* Keresztény humanisták. Philol. Közl. 789—806. 889—914. 1.

3. *Alfa.* A szükséges és nem szükséges könyvekről. A Könyv 12. sz.

4. *Bálint, Gabriel.* Tamulische (dravidische) Studien in zwei Theilen. (Wissensch. Ergebnisse der Reise des Gr. Béla Széchenyi.) 1898. Ism. W. H. Liter. Centr. Bl. 17. sz.

5. *Fechtel János dr.* Mezzofanti József biboros, a világhírű nyelv-tudós. Heti Szemle 40. 41. sz.

6. *Gábor Ignác*. Amarú. Bud. Szemle 99. köt. 141—146. l.
7. *Gáspár I. Imre*. Német törvényjavaslat a szerzői jogról. A Könyv 3. sz.
8. *Giesswein, Alexander*. Les progrès de la linguistique. Paris, Societé bibliogr. 1899. (8-r.)
9. *Goldbaum, Wilhelm*. Zur Geschichte des Autographs. Ein Capitelchen Literaturhistorie. P. Lloyd 160. reg. sz.
10. *Hamvas József*. Az egyetemes irodalomtörténet áttekintése. II. rész: Az akadémizmustól a romanticizmusig. (Tudományos zsebkönyvtár. 19. füz.) Budapest, 1899. Stampfel K. (8-r. 88 l.) 30 kr.
11. *Hegedűs István*. A philologia az egyetemen. Philol. Közl. 865—869. l.
12. *Hegedűs István*. Párhuzamos helyek. U. o. 720—723. l.
13. Indogermanische Forschungen. VII—IX. Ism. Petz Gedeon. Nyelvtud. Közlem. 119—125. 346—356. l.
14. *Katona Lajos*. Az Esperanto nevű világnyelvről. Nyelvőr 49—56. l.
15. *Katona Lajos*. A szíami nyelvről. Hazánk 308. sz.
16. *Katona Lajos*. Az «Alphabetum Narrationum» budapesti kivonata. Philol. Közl. 680—689. l.
17. *Kiss János dr.* A hittudományi oktatás nyelvéről. Hittudom. folyóir. 529—548. l.
18. *Krausz Jakab dr.* A mai nyelvtudomány vezérelvei. Polg. Isk. Közl. 92—104. 137—160. l. Önállóan is megjelent. (8-r. 39 l.)
19. *Mihályfi Ákos dr.* A külföldi katolikus irodalomról. Kath. Szemle 336—344. l.
20. *Mihályfi Ákos dr.* A hittudományi oktatás nyelvéről. Hittudom. folyóirat 765—768 l. — Dr. Kiss János. Észrevételek. U. o. 768. l.
21. *Müller, F. Max*. Beiträge zu einer wissensch. Mythologie. Ism. dr. Schullerus A. Korresp. Bl. d. Ver. f. sieb. Landesk. 133. l.
22. *Óreg János dr.* Tudomány és költészet. Magy. Pestalozzi 10. 12. 14. 17. sz.
23. *Paul, H.* Prinzipien der Sprachgeschichte. Ism. Petz Gedeon. Nyelvtud. Közlem. 110—115. l.
24. *Stolz, Friedr.* Über die Entwicklung der indogerman. Sprachwissenschaft. 1899. Ism. Petz Gedeon. U. o. 471—475. l.
25. *Thewreuk E.* A nyelvtudomány és philologia története egyetemünkön. (Beszédek a bp. egyet. rector beiktatásakor.)
26. *Thewreuk Emül (Ponori)*. Elnöki megnyitó beszéd. Philol. Közl. 160—176. l.
27. *Velics Antal dr.* A kínai nyelv szerepe az ural-altáji, indo-európai és sémi nyelvekben. Budapest, 1899. Sz. Istv. társ. (8-r. 92 l.) 1 frt 20 kr. — Ism. Szinnyi József. Nyelvt. Közlem. 464—467. l.
28. Das Wesen der Sprache. Ung.-Weisskirchner Volksbl. 2. sz.

b) Ethnographia.

29. *A. H. E.* A népdalról. Soproni Napló 64. 65. sz.
30. Aberglaube im Haushalt. Ung.-Weisskirch. Volksblatt 36. sz.
31. *Akác*. Jóka ördöge az Ezeregy éjszakában. Magyar Szó 3. sz.

32. *Albert József*. A provençei troubadourok. Protest. Esték. II. füz. 97—122. l.
33. Alsófehér vármegye monografiája. Kiadja Alsófehér vármegye közönsége. I. köt. 2. rész. Alsófehér vármegye néprajza. 1. Lázár István. Alsófehér vármegye magyar népe. — 2. Weinrich Frigyes. Alsófehér vármegye szász népe. — 3. Dr. Moldován Gergely. Alsófehér vármegye román népe. Nagy-Enyed, 1899. (8-r. 466—1048 l.)
34. *B. L.* Hausirende Slovaken. Neue Lippaer Ztg. 42. sz.
35. *Balassa József*. A magyar zsidóság néprajzi felvétele. (Izr. m. irod. társ. 1899. Évkönyve.)
36. *Baloghy Dezső*. Magyar Olymp. II. Balassa-Gyarmat. 1899. (8-r. 123 l.)
37. *Bárány Gyula*. Ethnographiánk és a magyar ifjuság koponyája. Néptanoda (Pécs.) 1. 2. sz.
38. *Bartek Lajos*. A népvándorlások indító okai és czéljai. Földr. Közlem. 266—273. l.
39. *Bäumel Fanny*. A mese jogosultsága a népiskolában. Nagy-Küküllő 30. 31. sz.
40. *Bellosics Bálint*. A tanító és a néprajz. Bajai tanítóképzőintéz. értes. 3—12. l.
41. *Bellosics Bálint*. Délvidéki magyar babonák. Ethnogr. 304—313. lap.
42. *Bellosics Bálint*. Délvidéki német babonák és szokások. U. o. 392—395. l.
43. *Benedek Elek*. A magyar nép multja és jelene. Ism. Márki Sándor. Magy. Kritika 13. sz. — B. J. Tanáregyl. Közl. 32. évf. 383. l.
44. Betlehemská hra v Tajove, vo Zvolenskej stolici. Slovensk. Pohľady 116—123. l.
45. *Biró Lajos* német-új-guineai (berlinhofeni) néprajzi gyűjtéseinek leíró jegyzéke. A M. T. Akadémia és a m. n. muzeum költségén kiadja a m. n. muzeum néprajzi osztálya. Budapest, 1899. Kilián. (4-r. 98 l.) 3 frt. — Ism. dr. Sebestyén Gyula. Ethnogr. 314—321. l. — György Aladár. Földr. Közlem. 226—229. l.
46. *Blau, Dr. Ludw.* Das altjüdische Zauberesen. Strassburg, 1898. Ism. Br. A. Liter. Centr. Bl. 27. sz.
47. *Boér Miklós*. A Szilágyság népeiről. Erdély népei 25—28. 53—55. l. (Erdély mellékl.)
48. *Bognár Teofil*. A mesék vándorlásának történetéhez. Philol. Közl. 318—323. l.
49. *Böhme, Fr. M.* Deutsches Kinderlied und Kinderspiel. Ism. dr. A. Schullerus. Korresp. Bl. d. Ver. f. siebenb. Landesk. 1. sz.
50. *Broch, Olaf*. Aus der ungarischen Slavenwelt. Archiv f. slav. Philol. XXI. 49—61. l.
51. *Bulc, T.* A mese általában. 1895. Ism. Katona Lajos. Ethnogr. 65—67. l.
52. *Bünker*. Das siebenbürgisch-sächsische Bauernhaus. Mitteil. d. anthrop. Ges. in Wien. 5. Heft.
53. *Croner, K.* Gespensterspuk und Hexen-Glaube in Kl.-Bistritz. Korr. Bl. d. Ver. f. siebenb. Landeskunde 3—5. sz.
54. *Csiki Ernő*. A mongolokról. Magy. Szalon 31. köt. 33—40. hasáb.

55. *Csiki Ernő*. Gróf Zichy Jenő expedíciójából. Vasár. Ujs. 21. 23. 25. 27. sz.
56. *Dániel Ernőné br.* A házi ipar. Bud. Napló 16. sz.
57. *D'Artagnan*. Régi magyar társasélet. Ism. t. r. Uj Idők 52. sz. — Porzó. Magy. Nemzet 329. sz.
58. *Dobšinský, Pav.* Prostonárodnie Slovenské Povesti. Usporiad. — Sošit 3. 4. 2. vydanie. Turč. Sv. Martin, 1899. (8-r. 96, 96 l.) à 30 kr.
59. *Dragomanow, Mich.* Die slavischen Sagen über Opfern des eigenen Kindes. Die Donauländer 1—12. 105—116. 190—198. l.
60. *Elemér*. A karácsonyi hét babonája. Szepesi Lapok 52. sz.
61. *Eljasz-Radzikowski, Dr. Stanislews.* Z folklorystyki Słowackiej. We Lwowie, 1899. (8-r. 46 l.) 1 kor. 80 fill.
62. *Erdélyi Pál*. A virágének. Ethnogr. 257—269. 337—352. l.
63. Die ethnographische Abtheilung des ungar. Nationalmuseums. Die Donauländer 53. l.
64. *Fibiger Sándor dr.* A világ mai legnagyobb pogány vallása. Ungvári Közl. 5. 6. sz.
65. *Fiók Karoly*. Nulla dies sine linea. (A sabartoiásfalvi névről.) Századok 9—20. l. — Pecz Vilmos megjegyzése. Philol. Közl. 203. l.
66. *Floridor*. Régi háztűznézés vizkereszt napján. Egyetértés 6. szám.
67. *Floridor*. A magyar álarczos mulatságok történetéhez. U. o. 23. szám.
68. *Floridor*. A magyar divat történetéhez. U. o. 36. sz.
69. *Floridor*. Magyar czigányzenészek emlékezete. U. o. 99. sz.
70. *Frank Zoltán*. Délkeleti népélet. (A «jocu».) Felvid. Híradó 39. szám.
71. *Fuchs*. Das deutsche Haus des Zipser Oberlandes. Mitteil. d. anthrop. Ges. in Wien. Bd. 29.
72. *Galgóczy János*. A šumir kérdéshez. Ethnogr. 352—372. l.
73. *Gáspár Armin*. Az arany kotló mondája. Erdély népei 58. l. (Erdély mellékl.)
74. *Gerő Attila*. A babona. Hasznos Tanácsadó 6. sz.
75. *Gödri Ferencz, ifj.* Régi és új dolgok. Székely Nemzet 43. 44. sz. (Az erdélyi magyar vendégségről szól.)
76. *H.* Eine Beschreibung Siebenbürgens aus dem XVI. Jahrh. Korr. Bl. d. Ver. f. siebenb. Landeskunde 2. sz.
77. *H. G.* Magyar lakóalmi szokások. Hódmezővásárhely 40. sz.
78. *Hanusz István*. Népköltés a Magyarföld geológiájában. Kecskemét 44—47. sz.
79. *Hanusz István*. Hazai földrajzi népregék. Földr. Közlem. 7—15. l.
80. *Hanusz István*. Nemzetünk erősödése az Alföldön. U. o. 217—226. lap.
81. *Haralyi*. Heves-Tiszavidéki házasság. (Ethnografiai leírás). Szépirod. Kert. 14. s köv. sz.
82. *Harmath Lujza*. Nyárádmenti székely népszokások. Ethnogr. 44—47. l. Elejét l. a mult évi folyamban.
83. *Herrmann Antal dr.* A néprajzi gyűjtésről. Erdély népei 6. l. (Erdély mellékl.)

84. *Hermann Antal*. Tájékoztató a néprajzi gyűjtés dolgában. Erd. Muz. 119. l.
85. *Herman Ottó*. A magyar ősfoglalkozások köréből. Szerző népszerű előadása a Természettudományi Társulat estélyén. Budapest, 1899. Lampel R. (8 r. 96 l.) 50 kr.
86. *Herman Ottó*. «A magyarság háza». (Feleletül Huszka Józsefnek.) Ethnogr. 282—286. l.
87. *Holzmann Ignác*. Bácsi szekeresek. Bács-Bodrogh m. tört. társ. Évkönyve 127—129. l.
88. *Hollós L.* Népies gombanevek. Term.-tud. Közl. 355. füz.
89. *Horger Antal*. «A kicsi kigyó, macska és a féreg». (Hétfalusi csángó népmese.) Erdély népei 18. l. (Erdély mellékl.)
90. *Horger Antal*. Csángó népmese. Mesélte: Fejér György. Brassói Lapok 14. sz.
91. *Horger Antal*. Csángó népmese. Mesélte: Veress István. — U. o. 261. sz.
92. *Horger Antal*. A hétfalusi csángók boricatánca. Ethnogr. 106—114. l.
93. *Horcáth Zoltán*. Plinius ismeretei a szittyák hazájáról és Európa északi részeiről. Földr. Közlem. 205—210 l.
94. *Huszka József*. «A magyarság háza». Ethnogr. 217—223. l.
95. *Huszka József*. Még egyszer «A Magyarság Házá»-ról. (Viszonzválasz Herman Ottónak.) Ethnogr. 373—380. l. — Herman O. Zárszó. U. o. 380. l.
96. *Jankó János* előadása az osztjákokról. Ethnogr. 168. l.
97. *Janosovszky Lajos*. A csúfnevekről. Zólyom és vid. 51. sz.
98. *Jantzen, H.* Zur Volkskunde und Culturgeschichte der Donauländer. Allg. Ztg. Beil. 159—160. sz.
99. *K. F.* Karácsonyi babonák. Nyitramegy. Közl. 52. sz.
100. *K. L.* Az ezeregy éj új francia fordítása. Ethnogr. 325. l.
101. *Kállay, Vilma v.* Bosniens Frauenwelt. Die Donauländer 89—92. l.
102. *Karácsonyi János dr.* Biharmegye magyar népe a kurucz világban. Tiszántúl 283. sz.
103. A karen törzs Birmában. Néprajzi Közlemény. Kath. hitterjesztés lapjai. 9. 10. füz.
104. *Katanov, N. Th.* Narodnije sposobi lječenija a Baškir. Kazán, 1899. Ism. ch. Ethnogr. 323. l.
105. *Katona Lajos*. A magyar mythologia irodalma. I. füzet. Budapest, 1899. Hornyánszky V. (8-r. 35 l.)
106. *Katona Lajos*. Mária vakító szépsége. Ethnogr. 165. l.
107. *Katona Lajos*. Ha a Maros tiszta volna. U. o. 165. l.
108. *Katona Lajos*. Néprajzi adalékok Csokonai munkáiban. U. o. 163—165. l.
109. *Katona Lajos*. Az «apokryph» mesék dolgában. U. o. 172—176. lap.
110. *Katona Lajos*. Az Akastyán-hegyről. U. o. 177—184. l.
111. *Katona Lajos*. A tejáruló menyecske. Philol. Közl. 572. l.
112. *Kazár Emil*. A mi svábjaink. Magy. Hirl. 207. sz.
113. *Kelemen Lajos*. Két férfi ruházatkép a XVII. századból. Erd. Muz. 253. l.

114. *Kiss Endre*. Borszék regéje. (A szarvas és pásztor.) Bereg 16. szám.
115. *Klarić, A.* Povjest Hrvata. I. 1899. Ism. Spicer Mavro. Die Donauländer 160—162. l.
116. *Kleinpaul, R.* Die Lebendigen und die Toten in Volksglauben etc. Ism. dr. Schullerus A. Korr. Bl. d. Ver. f. sieb. Landesk. 134. l.
117. *Köhler, Reinhold.* Kleinere Schriften. 1898. Ism. Heinrich G. Philol. Közl. 360—363. l. — a. Ethnogr. 324. l.
118. *Komjáthi.* Monda a bolygó zsidóról. Nagyszomb. Hetilap 20. 21. sz.
119. *Kont, Ign.* Le peuple Hongrois. Concordia aug.-sept.
120. *Körösy József.* A felvidék eltótosodása. Ism. Juba Adolf dr. Magy. Kritika 13. sz. — K—s L—ó. Ethnogr. 237—239. l.
121. *Kovács Géza.* A hajnalozás és czégerlövés a Nyárad mentén. Erdély népei 28. l. (Erdély mellékl.)
122. *Kovács Gyula.* Eltótosodott magyarok Barsmegyében. Ethnogr. 293—297. l.
123. *Kovács János.* A kuruzslás és varázsolás eszközei a szegedi boszorkányperekben. U. o. 34—44. l.
124. *Krausz Sámuel dr.* Néprajzi problémák az étkezésben. U. o. 270—282. l.
125. *Krenedits Ferencz.* Ujévi babonák. Vasár. Ujs. 1. sz.
126. *Kropf Lajos.* Az erdélyi oláhok eredetéről. Századok 624—627. lap.
127. *Kropf Lajos.* Az erdélyi szászok eredetéről. U. o. 725. l.
128. *Kúnos, Ignaz.* Das Fest der Hedva-Vertheilung in Ada-Kale. Die Donauländer 35—45. l.
129. *Lampérth Géza.* Régi farsangok. Vasár. Ujs. 4. sz.
130. *László Gyula.* Magyarok Romániában. Marosvásárh. 8. 10. sz.
131. *Laufenauer Károly.* A mult századi boszorkányperek Hódmezővásárhelyt. (Kivonat.) Akad. Értes. 25—29. l.
132. *Lehoczky Tivadar.* Beregmegyei helynevek. Ethnogr. 99—106. lap.
133. *Lengyel Const. Mihály.* Ruthénekről. Monografikus karczolat. Ungvár, 1899. Lévai Mór. (8-r. 111 l.) 1 frt.
134. *Lengyel C. M.* Ruthénekről. Sztavnya község multja. 1898. Ism. r. Ethnogr. 241. l.
135. *Lévay Mihály.* Karácsonyi népszokások. Budap. Napló 355. sz.
136. *M. B.* A feketévé változott fehér holló. Ethnogr. 331. l.
137. *Mahler Ede.* A szumer ősnép nemzetisége. U. o. 81—99. 199—217. l.
138. *Mányoki Tamás.* Adalékok nemzetünk őstörténelméhez részen bibliai alapon. Tolnavármegye 21. sz.
139. *Margalits Ede.* Horvát népszokások és babonák Belovár-Kőrösmegyében. Ethnogr. 124—126. l.
140. *Margalits Ede.* Horvát népszokások és babonák Károlyváros vidékén. U. o. 301—303. l.
141. *Márki Sándor dr.* A longobardok hazánkban. Erd. Múz. 276—288. 348—360. 433—449. l.
142. *Marton József.* Karácsonyi népszokások. Nagyszombati Hetilap 2. sz.

143. *Máté Lajos dr.* Lakodalmi szokások Hajdú-Nánáson. Ethnogr. 223—232. 287—293. l.
144. *Mathaeidesz György.* A Bács-Bodrogh vármegyei tótok. U. o. 232—237. l.
145. *Matunák Mihály.* Czigányok a magyar zene történelmében. Korpona és vidéke 1899. 5. és köv. sz.
146. *Matuska Lászlóné gr.* Román babonák. Ethnogr. 297—301. l.
147. *Merza Gyula.* A Kárpát múzeumi gyűjtés gyakorlati szempontból. Erdély népei 17—22. l. (Erdély mellékl.)
148. *Merza Gyula.* A külföldi néprajzi múzeumokról. U. o. 49—53. lap.
149. *Merze Gyula.* Az örmény rítus. Arménia 336—341. l.
150. *Milhoffer Sándor.* A régi Egyptom mezőgazdasága. A mezőgazdaság őstörténelmének ismertetése. Kassa. Vitéz A. 1899. (8-r. 134 l.) 1 frt. 30 kr.
151. *Milhoffer Sándor.* Népies időjósítás. Kis-Küküllő 2. sz. és Ujvidék 3. sz.
152. *Milicević, M. Gj.* Der serbische Bauer in der Jugend und über die Jugend. Die Donauländer 13—24. 93—96. l.
153. *Moldván Gergely dr.* Alsófehér vármegye román népe. Néprajzi tanulmány. Nagyenyed. 1899. (8-r. 328 l.) 3 frt.
154. *Moldován Gergely.* A románság balkáni eredetéhez. Erd. Múz. 61—71. l.
155. *Munkácsi Bernát.* A magyar-ugor nyelvrokonság legelső említése. Ethnogr. 249—251. l.
156. *Munkácsi B.* A «lengyel» népnév eredete. U. o. 251—254. l.
157. *Munkácsi Bernát.* A honfoglalás előtti magyar-szláv érintkezés bizonyítékaihoz. U. o. 332. l.
158. *Munkácsi Bernát.* A néptudomány mai állása s főbb módszertani elvei. U. o. 397—403. l.
159. *Munkácsi, Dr. Bernhard.* Die Anfänge der ungarisch-slawischen ethnischen Berührung. Die Donauländer 249—259. 329—340. 409—421. l.
160. *n.* Zur Frage der «deutschen Monatsnamen». Siebenb.-Deut. Tageblatt 7768. sz.
161. *Nagy Olivér dr.* Gróf Zichy Jenő ázsiai expedíciója. Nyugat-magy. Híradó 89. 91. 92. sz.
162. *Németh Sándor.* A kolozsvári hóstátiak. Néprajzi vázlat. Erd. népei 23—25. l. (Erdély mellékl.)
163. *Németh Sándor.* A kolozsvári hóstátiak lakodalmi szokásai. U. o. 56. l.
164. *Népélet Uj Guinea szigetén.* Kath. hitterjesztés lapjai 101. 130. lap.
165. *Neujahrswünsche u. Neujahrgeschenke.* Ung.-Weisskirchner Volksblatt 53. sz.
166. *Niederle, Dr. Lubor.* Indicateur des travaux relatifs à l'antiquité slave. 1. 2. Praha, 1899. Ism. Slovensk. Pohľady 491. s köv. l.
167. *Patrubány Lukács dr.* Az ősmagyarok Örményországban. Arménia 232. l. — Az árdési örmények eredete. U. o. 233. l.
168. *Perényi Adolf.* A magyar nép elmességéről, néphumorról. Délmagyar Közl. 19. sz.

169. *Pop Reteganul, Joan.* Románul in sat și óste, apreciat din cantecele lui populare. Gherla, 1899. A. Todoran. (16-r. 96 l.)

170. *Pop Reteganul, Joan.* Trandafir și vioarele. Poesiï populare culese și ordinate de —. Ediț III. Gherla, 1899. Aurora. (8-r. 143 l.)

171. *Purjesz Lajos.* Néhány vonás népünk jelleméről a népdal alapján. Szentes és vid. 73. sz. és Komárommegy. Ért. 44. sz.

172. *Rácz Miklós.* Régi frók Erdélyről és népeiről. Erdély 5—7. sz.

173. *Ratzel.* Az árja népek eredetéről és elterjedéséről. Ethnogr. 416. lap.

174. Régi tánczok. Vasár. Ujs. 8. sz.

175. *Reimesch, Fritz.* Sagen und Ortsgeschichten zur Belebung des heimatkundlichen Unterrichtes an den Elementar- und Volksschulen des Kronstädter Kirchenbezirkes A. B. (Progr. der Kronstädt. Mädchenschule 3—35. l.)

176. *Richter M. István.* A csecsemő Német-Prónán és vidékén. Ethnogr. 381—391. l.

177. *Saineanu, Lazar.* Die Jele oder bösen Geister im rumänischen Volksglauben. Die Donauländer 25—34. 97—104. 199—207. 274—281. l.

178. *Salgó.* Karácsonvi szokások. Ellenzék 287. sz.

179. *Schullerus, Pauline.* Sächsische Volksmärchen aus Alzen. Korresp. Bl. d. Ver. f. siebenb. Landeskr. 1. sz.

180. *Schullerus, Dr. A.* Haus und Hof. (Nach Joh. Wolff.) Bilder a. d. vaterl. Gesch. II. Bd. 49—58. l.

181. *Sebestyén Gyula dr.* Az avar-székely kapcsolat pere. Erd. Múz. 515—526. 574—590. l.

182. *Sebestyén Gyula.* Az avar-székely kapcsolat emlékei. Ethnogr. 1—25. l. — Önállóan is megjelent. Néprajzi füzetek. 8. sz. Budapest, 1899. (8-r. 47 l.) 50 kr.

183. *Seemayer Vilibáld dr.* Néprajz a németföldi múzeumokban. Ethnogr. 47—54 l. Elejét lásd a múlt évi folyamban.

184. *Seemayer Vilibáld dr.* A szlávtság eredetének Niederle-féle elmélete. U. o. 185—199. l.

185. *Seemayer, V.* Glücksei aus Ungarn. Globus 75. Bd. 232 Bl.

186. *Simonyi Zsigmond.* Ruhadivatok emléke. P. Napló 1. sz.

187. *Smičiklas, Tade.* Cultus- und Culturanfänge der Croaten. Die Donauländer 169—189. l.

188. *Somlyai Lajos.* Lakodalmi szokások az alföldön. Szarvasi Lapok 50. sz.

189. *Spicer, Mavro.* Croatische Cultur. Die Donauländer 117—120. lap.

190. *Spicer, Mavro.* Die «Matica Hrvatska». U. o. 287—290. l.

191. *Stern, Bernhard.* Türkische Musik. P. Lloyd 59. reg. sz.

192. *Strjentin, Dr. Max v.* Eine Beschreibung Siebenbürgens aus der Mitte des XVII. Jahrhunderts. Korresp. Bl. d. V. f. siebenb. Landeskr. 7. 8. sz.

193. *Strausz, A.* Die Donauländer. 1. 2. Ism. M. B. Ethnogr. 62. l. 3—5. füz. Ism. i. U. o. 242. l.

194. *Szágár József.* Szigliget regéje. Tapoleza és vid. 30. sz.

195. *Šurmin, Gj.* Povjest knjičevnosti horvatske i srpske. Zagrebu. 1898. Ism. Spicer Mavro. Die Donauländer 323—326. l.

196. (sz. gy.) A vásárhelyi boszorkányperek. Hód-Mező-Vásárhely 58. sz.
197. Szádeczky Lajos dr. Régi erdélyi lakodalmakról. Erdélyi Múz. 617—633. l.
198. Szibéria kincsei. Gróf Zichy Jenő gyűjteménye a Nemz. Múzeumban. Budapest. Napló 64. sz.
199. Szilágyi Gyula ifj. Damián Ilona boszorkány pere. Hód-Mező-Vásárhely 59. sz.
200. Szinte Gábor. Petroszény és vidéke. Szépirod. Kert. 20. 21. sz.
201. Szombathy Kálmán. A magyar nép időjósága. Nyirvidék 40. sz.
202. T. J. Kistengrüber im Burzenlande. Korresp. Bl. d. Ver. f. siebenb. Landeskr. 3. sz.
203. Takáts Sándor. A bánáti bálók a mult században. Délmagyarors. Közl. 40. sz.
204. Téglás István. Vándor cigányok kincse. Erdély népei 21—23. l. (Erdély mellékl.)
205. Temesváry Rezső dr. Előítéletek, népszokások és babonák a szülézet körében Magyarországon. Budapest, 1899. Dobrowsky és Franke. (8-r. 120 l.) 1 frt. — Ism. dr. Juba Adolf. Magy. Kritika 17. sz. — e. l. Ethnogr. 239. l.
206. Thury József. Még egyszer a székelyek eredetéről. Erd. Múz. 257—275. 331—348. 424—432. l.
207. Tolnai Vilmos. Nagyalusi (hontmegyei) babonák. Ethnogr. 395—397. l.
208. T. V. A tiszafáról. U. o. 414. l.
209. Teutsch, Fr. Die sächsische Frau in der Vergangenheit. Bilder a. d. vaterl. Gesch. II. Bd. 94—110. l.
210. Török, Aurel v. Über Yésoer und Sachaliner Ainoschädel. Arch. f. Anthrop. 26. Bd.
211. Türk Frigyes. «Hadak utja». (A honfoglaláskori egri leletek alkalmából.) Egri Ujság 3. sz.
212. Uhorska etnografia a Madari. Slovensk. Pohľady 182. l.
213. Ungarische ethnographische Gesellschaft (Die). Die Donauländer 51. l.
214. Ungarische Volkslieder. Die Gesellschaft. Juli-Heft.
215. Ürmösy Lajos. A köznép babonái. Székely Nemzet 125. sz.
216. Ürmösy Lajos. Köszönések. U. o. 118. sz.
217. Váli Dezső dr. Előítéletek, népszokások és babonák a szülézet körében Szabadkán. Orvosi Hetilap 44—45. sz. — Önállóan is megjelent. (8-r. 8 l.)
218. Vargofcsik János. A tótokról. Kassavidék 7. sz.
219. Versényi György. Az álomfejtésről. Kolozsvári áll. fels. leányisk. 1898/9. értes. 3—23. l.
220. Vető Imre. A magyar tolvajnyelv és szótára. Bajai Hirl. 27. sz.
221. Vikár Béla. Népdallam-gyűjtéséről. Zenelap 27—28. sz.
222. Vikár Béla. Somogy megye népköltése. Ethnogr. 25—34. l.
223. Vikár Béla. Egy régi magyar ráolvasás. Nyelvőr 208—210. l.
224. Voith Antal. Örmény nők az ötödik században. Armenia 45—48. l.
225. Vrbanić, Dr. Franz. Ein Jahrhundert in der Bevölkerungsentwicklung Croatiens und Slavoniens. Die Donauländer. 125—127. l.

226. Weihnachtsbräuche und Weihnachts-Aberglauben. Gross-Beeskereker Wochenbl. 51. sz.
227. *Wittstock, Oskar*. Unsere Volkstracht. Bilder a. d. vaterl. Gesch. II. Bd. 137—153. l.
228. *Wittstock, O.* Sitte und Brauch. U. o. 225—249. l.
229. *Wislocki Henrik dr.* A karácsonyfáról. Torontál 294. sz.
230. *Wonner, A.* Zur Volkskunde aus Zied. Korresp. Bl. d. Ver. f. siebenb. Landeskr. 1. sz.
231. *Zathureczky János*. Vázlatok a liptói tótság néprajzából. Ethnogr. 114—124. l.
232. Zbornik za narodni život i običaje južnik slavena. Na svijet izdaje jug. Akad. znanosti i umjetnosti. Svez IV. I. Polovina. Uredio Dr. Ant. Radić. U Zagrebu, 1899. (8-r. 160 l.) 1 frt 25 kr. — Ism. Spicer Mavro. Die Donauländer 237. l.
233. *Zichy Jenő gr.* kaukázusi és középázsiai utazásai. Ism. Munkácsi Bernát és Nagy Géza. Die Donauländer 80—87. l.
234. *Zichy Jenő gr.* Oroszországi és keletázsiai expedicióm. Bud. Szemle 99. köt. 201—216. 354—374. l.
235. *Zichy Jenő gr.* Szibériai útjáról. Erdész. Lapok. Nov. füz. Önállóan is megjelent. (8-r. 15 l.)
236. *Zichy Jenő gr.* Ázsiai expedicióm néprajzi eredményei. Ethnographia 135—143. l.
237. A Zichy-expedició kiállítása a M. Nemzeti Múzeumban. U. o. 166—168. l.
238. *Zichy, Eugen*. Die asiatischen Expeditionen des —. Selbstbericht. Die Donauländer 282—286. 354—360. 422—447. l.
239. *Zichy, Graf Eugen*. Die asiatischen Expeditionen des —. P. Lloyd 82. sz.
240. *Ziegler, R.* Frauenaufgaben in Siebenbürgen. Ung.-Weiskirchner Volksblatt 4. sz.
241. *Zawiliński, Roman*. Słowacy ich życie i literatura z przedmową J. A. Świącickiego. (Biblioteka Dziel wybrowijeh No. 101.) Warszawa (1899.) (8-r. 158 l.) 30 cent.

II. Aesthetika és műtörténet.

1. Aesthetika.

242. *Barcza József dr.* A költői igazságszolgáltatás. Tanulók Lapja 19. 20. sz.
243. *Bárseanu Andr.* József Blaga, teoria dramei. Brassói gör. kel. román főgym. értes.
244. *Blaga, dr. József*. Teoria dramei cū ün tractat introductiv despre frumos și artă. Braşov. 1899. (8-r. 320 l.) 1 frt 80 kr.
245. *Bodnár Zsigmond*. Mi a romanticismus? Athenæum 280—286. 357—370. l.
246. *Bodnár Zsigmond*. Az anya a költészetben. Magy. Pestalozzi 29. szám.
247. *Borsos István*. Adatok a magyar időmértékes verselés történetéhez. Irod. tört. Közlem. 101—104. l.
248. *Császár Imre*. Drámabírálat. Művészvilág 3. sz.

249. *Divényi Gyula*. Természeti képek a dalköltészetben. Ism. Császársz Elemér. Philol. Közl. 86. l.
250. *Doktor Apácai*. Szubjektívizmus a regényben. Polit. Heti-szemle 28. sz.
251. *Fejes Áron*. A műballada a német költészetben. Székelyudvarhelyi ref. kolleg. értes. 17—44. l.
252. *Ferenczy József*. Aesthetikai és műtörténelmi czikkek. Ism. Bogdanovics György. Aurora 1898. Aug. — Keményfi J. Magy. Szemle 1899. 1. számn.
253. *Hartmann János*. Az esztetikáról. Magy. Szemle 36. sz.
254. *Hartmann János*. A művészet lélektana. U. o. 38. sz.
255. *Huszár Vilmos*. A színjáték igazsága. Budapest. Napló 266. sz.
256. *Jánosi Béla*. Az aesthetika története. I. kötet. A görögök aesthetikája. A M. T. Akadémia Gorove-díjjal jutalmazott pályamű. Budapest, 1899. Akadémia. (8-r. II. 504 l.) 1 frt 50 kr.
257. *Kalamus*. Szektáriánusok. Magyar Szó 10. sz. (Szekta-szellemről az irodalomban.)
258. *Keményfi János*. A jövő lírája. Sárosp. Ifjus. Közl. XV. évf. 58. lap.
259. *Keményfi János*. Hangulat poézis. U. o. 99. l.
260. *Keszler József*. A bűn a színpadon. Magy. Nemzet 273. sz.
261. *ib.* Dramaturgiai tanulmányok. Kecskem. Lapok 6. 8. 10. 12. 15. 17. 20. 24. 29. 32. 36. 38. 40. 41. 45. 46. 48. 49. 51. 53. sz.
262. *Lázár Béla*. Levél a fiatal lírikusokhoz. Nemzet 10. sz.
263. *Lázár Béla dr.* Színpadi sikerek. Nemzet 229. 233. sz.
264. *Losonczi Lajos dr.* A tragikum. Pozsonyi ev. lyc. értes. 1898. 9. 9—61. l.
265. *Marossi Rudolf*. Realizmus a színpadon. Fejérmegy. Napló 12. szám.
266. *Orior*. Művészet és immoralitás. Kolozsv. Lapok 2. sz.
267. *Peleskei Nótárius*. Magyar kritika. Magyar Szó 1—3. sz.
268. *Petur*. Dráma és líra. Hazánk 254. sz. és Magyar Szó 7. sz.
269. *Regőczy (Exner) Győző*. A szépről. (Tanító beszéd.) Székesfehérv. és vid. 129. 130. sz.
270. *S. S. dr.* Az igazi novella. Magy. Szemle 16. sz.
271. *Schneeberger N.* A regény technikájáról. Ism. Császársz Elemér. Philol. Közl. 858—860. l.
272. *Sebestyén Károly dr.* Az új költészet. Magyarország 244. sz.
273. *Strauss Ármín*. A középkori dráma. Tanulók Lapja 27. sz.
274. *Stuhlmann Patrik dr.* A művészi izlés különfelesége. Magy. Szemle 19. 20. sz.
275. *Szakács Andor*. Magyarország az irodalomban. Magyar Szó 7. szám.
276. *Szász Zoltán*. Dráma és irodalom. Egyvetértés 145. sz.
277. Színházi kritikusok. Magy. Szalon. 32. köt. 449—500. l.
278. *Szűry Dénes*. Drámai impressziók. 1893—1898. Budapest, 1899. Singer és Wolfner. (8-r. XVI, 307 l.) 2 frt. — Ism. Dr. Császársz Elemér. Polit. Heti-szemle 14. sz. — Harmat Géza. Magy. Kritika 13. sz. — H—i L. P. Lloyd 28. reg. sz. — Baráth Ferencz. Vasár. Ujs. 5. sz. — G—s. Hét 10. sz. — Magy. Hirl. 43. sz. — Magy. Szemle 11. sz. — Magy. Szalon 30. köt. 1110. hasáb. — p. s. Fővár. Lapok 7. sz.

279. *Tolnai Vilmos*. Verstani kérdések. Az irrationalis és cyclicus lábak időértékéről a magyar verselésben. Philol. Közl. 21—29. l.
 280. *Tóth Béla*. Vers és próza. Pesti Hirl. 244. sz.
 281. *Ujlaki Antal*. A vidéki színi kritika. Vágvölgyi Lapok 16. sz.
 282. *V. E.* A kritikáról. Magy. Géníusz 27. sz.
 283. *Vajda Ernő*. Metamorfozis. 150 év eredménye az esztetikában. Műcsarnok 20. sz.
 284. *Vajthó Zoltán*. A lyra æstheticaja. (Doktori értekezés.) Budapest, 1899. Valter E. ny. (8-r. 66 l.)
 285. *Varjas Endre*. Hangulat és hatás. Kalazantinum IV. évf. 7. sz.
 286. *Varjas Endre*. Vallásos költészet. U. o. IV. évf. 8. sz.
 287. *Varjas Endre*. A költészetéről. U. o. IV. évf. 9. sz.
 288. *Zombori Andor dr.* A művész egyénisége. Esztetikai tanulmány. Kolozsvár, Gombos F. 1899. (8-r. 131 l.)

2. Képzőművészet.

289. *Alexander Bernát*. Uj művészet. Művész-Világ 1. sz.
 290. *Anchio*. Szecsesszió. Hét 2. sz.
 291. *b.* Festők. Magy. Kritika 15. sz.
 292. *Balás Imre*. A segesvári Petőfi-szobor és a fehéregyházi emlékoszlop története. Nagy-Küküllő 22. sz.
 293. *Ballangó*. Művész-háború. Művész-Világ II. évf. 6. sz.
 294. *Ballangó*. Szépművészet és pedagógia. U. o. 7. sz.
 295. *Barabás M. Divald Kornél*. Barabás és Molnár. Magy. Szemle 45. szám.
 296. *Keszler József*. Barabás Miklós művei. Magy. Nemzet 285. sz.
 297. *Lovas Imre*. Az ifju Barabás. Magyarország 283. sz.
 298. *Lyka Károly*. Barabás. Budap. Napló 287. sz.
 299. *Markos Györgyné*. Barabás Miklós. (1810—1898.) Csanádi Lapok 2. sz.
 300. *Nyári Sándor dr.* Molnár József és Barabás Miklós művei. Magy. Kritika III. évf. 3. sz.
 301. *Richter József*. A Barabás-kiállításról. Művész-Világ II. évf. 4. szám.
 302. *Szana Tamás*. Barabás Miklós. 1810—1898. (Képpel.) Vasár. Ujs. 43. sz.
 303. *Térey, Dr Gabriel*. Die Barabás-Ausstellung. P. Lloyd 251. sz.
 304. *V.* A Barabás-kiállítás. Műcsarnok 25. sz.
 305. *Versényi György*. Barabás Miklósról. Ellenzék 250. sz.
 306. *Viharos*. Barabás Miklós képei. Hét 44. sz.
 307. A barok stílus Hollandiában. Budap. Építész. Szemle. 4. füz.
 308. *Basaiti Marco*. Építész. Szemle VIII. évf. 3. sz.
 309. *Bencze Zsigmond*. A rajzművészetek lényege és hatása. H.-M.-Vásárh. ref. főgym. értes. 7—14. l.
 310. *Diana Benedetto*. Építész. Szemle VIII. évf. 3. sz.
 311. Bergamo festészete a renesszánszban. Budap. Építész. Szemle 11. füz.
 312. *Bergmann Agost*. Élet és művészet. Temesvári főreál. értes. 3—27. l.
 313. *Berzeviczy Albert*. Itália. Budapest, 1899. Ism. Csengery Ján.

Magy. Pædag. 174—177. l. — Ferenczy József. Erd. Múz. 37—41. l. — Lázár Béla. Nemzet 1. sz. — Nyári Sándor. Magy. Kritika 9. sz. — Magy. Szemle 12. sz. — Z. A. Kolozsv. Lapok 4. sz.

314. *Boehm Antal*. Kibontakozás az új festői irányok fogalomzavarából. Műkedvelők számára. Szeged, 1899. Endrényi I. (8-r. 23 l.) 20 kr.

315. Bonheur Róza. (Képpel.) Vasár. Ujs. 24. sz.

316. *Bossáné Lola*. Zichy Mihályról. Fővár. Lapok 28. 29. sz.

317. C—s. A karácsonyi műiparkiallítás. Múcsarnok 29. sz.

318. Carpaccio Vittore. Építész. Szemle VIII. évf. 3. sz.

319. Catena Vincenzo. Építész. Szemle VIII. évf. 4. sz.

320. Cima da Conegliano, Giovanni Battista. Építész. Szemle VIII. évf. 4. sz.

321. *Cornélius*. A Markó-család. Magy. Szemle 9. sz.

322. Crivelli Carlo. Építész. Szemle VIII. évf. 1. sz.

323. *Csányi Károly*. A gyulafehérvári székesegyház. Építéstörténeti tanulmány. Budapest, 1899. Werbőczy ny. (4-r. 8 l.) Különnyomat az «Építő ipar» 33—36. számából. Megjelent a Magy. Állam 181. 182. sz. is.

324. *Csehély Adolf*. Udvarhelymegye népies műiparáról. Udvarhelyi Híradó 3. 4. sz.

325. *Csudáky Bertalan*. A művészi másolás. Alkotmány 287. sz.

326. *Csulak Lajos*. Köleó Miklósról. Székely Lapok 49. sz.

327. *Czobel Minka*. Rosa Bonheur. Hazánk 335. sz.

328. *Czobor Béla dr.* Magyarország történeti emlékei az ezredéves kiállításon. 7—10. füzet. Budapest, 1899. Gerlach és Schenk. (4-r. 121—200 l.) à 2 frt 10 kr. — Ism. Dr. Éber László. Arch. Értes. 369—371. l.

329. D—b. László Fülöp. (Képpel.) Hét 48. sz.

330. *Divald Kornél*. A felsőmagyarországi renaissance-építész. Budapest, 1899. Ism. Dr. Éber László. Arch. Értes. 420—423. l. — Dr. Láng Nándor. Magy. Szemle 49. sz.

331. *Divald Kornél*. A pozsonyi szoborválság. Magy. Iparművészet 110—112. l.

332. *Dömötör István*. Műépítész a tárlatokon. Múcsarnok 18. sz.

333. *Dömötör István*. Reform. Múcsarnok 27. sz. (A nemzetközi kiállítás rendezése ügyében.)

334. *Éber László dr.* Mária királyné arcképe Königsbergben. Arch. Értes. 193—196. l.

335. *Éber László*. A mező-keresztesi új templom. Magy. Szemle 41. szám.

336. *Edvi Illés Aladár*. Középkorból való magyarországi vasalások. Magy. Iparművészet 106—109. l.

337. Emléklap a soproni Széchenyi-szobor leleplezésére. Ism. dr. Viszota Gyula. Irod. tört. Közlem. 251. l.

338. Építészeti klasszicizmus Hollandiában. Budapesti Építész. Szemle 5. füz.

339. *F. L.* Thorwaldsen in seinem Verkehr mit Byron u. Walter Scott. Krassó-Szörény. Ztg. 17. sz.

340. *Fabriczy, C. v.* Leonardo da Vinci. Allg. Ztg. Beil. 118. sz.

341. Fadrusz János műterméből. Magy. Szalon 30. köt. 1076—1079. hasáb.

342. *Fekete József*. Karvaly Mór. Bud. Napló 70. sz.

343. *Ferenczy József*. Egy képről. Ellenzék 294. sz. (Papp Gábor, A segédjegyző büne.)
344. *Ferenczy József*. A kulturnépek jellege. Erd. Múz. 611—616. l.
345. Ferrari Gaudenzio. Budap. Építész. Szemle 15. füz.
346. Garay szobra Szegzárdon. Athenæum naptára 48—50. l.
347. *Gerecze Péter*. Falképek Nagy-Libericsén. (Nográdm.) Arch. Értes. 305—310. l.
348. Golgota. Munkácsy Mihály festménye. Egyházy Ágoston és társa kiadványa. Budapest, 1899. Légrády S. (8-r. 16 l.)
349. *Goldschmied Lipót*. A német renaissance és a biblia. Izr. Irod. társ. Évkönyv 74—86. l.
350. *Greguss Imre*. Rafael élete és munkái. Kassai főreál. értes. 16—25. l.
351. *Grimm Hermann*. Leben Michelangelo's. Ism. i—r. Magy. Kritika 12. szám.
352. *Gróh István*. Jövő stílusunk. Magy. Iparművészet 197—204. l.
353. *Gróh István*. A gömörmezei népies agyagművesség. U. o. 256—262. l.
354. Györök Leo. 1847—1899. Műcsarnok 30. sz.
355. *H—i, L.* Eine Hörmann-Ausstellung (Secession.) P. Lloyd 50. reg. szám.
356. *H—i, L.* Aus der Wiener Secession. (Die Frühjahrsausstellung.) U. o. reg. 70. sz.
357. *H—i, L.* Emerich Robert. (Nachruf.) U. o. 133. reg. sz.
358. *H—i, L.* Tolstoi und die Kunst. U. o. 177. reg. sz.
359. *H—i, L.* Jef Lambeaux. Ein grosser moderner Bildhauer. U. o. 294. reg. sz.
360. Halhatatlanság a művészetben. H. Nemzet 269. sz.
361. *Hampel József*. Régi hazai ornamentikáról. Magy. Iparművészet 98—105. l. — Lásd 373. 374. 411. sz. a. is.
362. *Hevesi, Ludwig*. Wiener Todtentanz. Gelegentliches über verstorbene Künstler und ihresgleichen. Stuttgart, 1899. Ism. Goldbaum Vilmos. P. Lloyd 101. sz.
363. *hm—os*. A Markó-kiállítás. Fővár. Lapok 9. sz.
364. *Hock János* előadása a képzőművészetekről. Borsodm. Lapok 87. 88. sz.
365. *Hock János*. Magyar művészet a magyar vidéken. Szabadság (Miskolcz) 24. 25. sz.
366. Hollandia renesszánsza. Építész. Szemle VIII. évf. 3. füz.
367. A hollandi korai építő-renesszánsz részleteiről. U. o. 5. füz.
368. Hollandia renesszánsza a forradalmi korszakban. U. o. 7. füz.
369. A hollandiai renesszánsz virágzása. Budap. Építész. Szemle 2. szám.
370. A hollandiai építészet jelentősége. U. o. 6. füz.
371. A korai renesszánsz Hollandiában. Építész. Szemle VIII. évf. 4. szám.
372. *Hollós Károly*. A modern művészi kiállítások látogatása. Tanáregyl. Közl. XXXII. 328. l.
373. *Husza József*. A régi hazai ornamentika. Válasz Hampel J. értekezésére. Magy. Iparművészet 149—157. l. — Hampel J. válasza. U. o. 217. l. — Lásd én. Ethnogr. 321—323. l. — Lásd 361. 411. sz. a. is.

374. *Huszka József*. Magyar ornamentika. *Ism. l. Magy. Iparművészet* 28—30. l. — *Erd. Múz.* 121. l. — *S. Ethnogr.* 126—129. l.
375. *Huszka József*. Csécsi falképek. *Arch. Értes.* 207—214. l.
376. i. A három Markó. *Magy. Ujs.* 51. sz.
377. *Jancuskó László G.* A pozsonyi tavaszi tárlat. *Nyugatmagy. Híradó.* 77. 79. 83. sz.
378. *Jancuskó László G.* Amor gyásza. Veress Zoltán festménye a tavaszi tárlaton. *U. o.* 95. sz.
379. *k. g.* Egy művész-élet romjai. (Mirkovszky-kiállítás.) *Hazánk* 100. szám.
380. *Karvaly József*. *Karvaly Mór.* *Magy. Szalon* 31. köt. 131—142. hasáb.
381. *Keleti Károly*. Idősbb Markó Károly. (Magyar Könyvtár 97. sz.) Budapest, 1899. *Hampel R.* (16-r. 32 l.) 15 kr. — *Ism. i—r. Magy. Kritika* II. évf. 16. sz. — *Lázár Béla.* *Nemzet* 157. sz.
382. *Keleti Gusztáv*. A festészet és szobrászat az 1896. évi kiállításon. *Ism. Nyári. Magy. Kritika* 9. sz.
383. *Keszler József*. A nagybányaiak kiállítása. *Orsz. Hírl.* 3. sz.
384. Két festőművész halála. (Than Mór és Karvaly Mór.) *Vasár. Ujs.* 12. sz.
385. *Kézdi-Kovács László*. Művészeti decentralizáció. *Uj Század* 1. szám.
386. *Kézdi-Kovács L.* Vidéki műtárlatok, vidéki közönség. *U. o.* 4. szám.
387. *Kézdi-Kovács L.* A műcsarnok téli tárlata. *P. Hírl.* 349. sz.
388. *Kinnach Odón*. A valóságosság jelentősége és hatásai a művészetben. *Ism. Lázár Béla.* *Magy. Kritika* 9. sz.
389. *Kiss Lajos*. A képzőművészetek kifejlődése Bajorországban. *Miskolci ref. főgym. értes.*
390. *Krenner Miklos*. A művészeti ösztönről. *Erd. Múz.* 91—103. l.
391. *Kugler Alajos*. Emléklap a sopronyi Széchenyi-szobor leleplezésére. 1897. *Ism. Dr. Vizsota Gyula.* *Magy. Kritika* 15. sz.
392. *L. Mirkovszky Géza*. *Budap. Lapló* 316. sz.
393. *L. B.* Az új országház díszítése. *Nemzet* 107. sz.
394. *L. B. dr.* Műkiállítás Ujpesten. *Nemzet* 150. sz.
395. *Lázár Béla dr.* *Modern illusztrációk.* 1. *Mucha.* *A Könyv* 1. sz. 2. *Grünwald Béla.* *U. o.* 2. sz.
396. *Lázár Béla dr.* Művészeti tanulmányok, I. — magyarázó tanulmány az 1899. tavaszi tárlathoz. Budapest, Kosmos. (8-r. 69 l.) Különnyomat a «Magy. Szalon» máj. füzetéből.
397. *Lázár Béla.* *Kaufman Izidor* művészete. *Magy. Szalon* 30. köt. 813—824. hasáb.
398. *Lázár Béla dr.* Favretto és «Susanna»-ja. *U. o.* 31. köt. 1223—1230. hasáb.
399. *Leonardo.* *Budap. Építész. Szemle.* 12. füz.
400. *Leonardo* tanítványai. *U. o.* 14. füz.
401. *Lotz. Lotz Károly* falfestményei. Husz fénymetszetű táblával és *Morelli Gusztáv* fametszeteivel. Szövegét írta *Riedl Frigyes*. Budapest, 1899. (2-r. 33 l. és 20 tábla.) 18 frt. — *Ism. Lázár Béla.* *Nemzet* 157. sz. — *Gróh István.* *Magy. Iparművészet* 113—115. l.
402. *C—s. Lotz Károly* falfestményei. *Magy. Szemle* 16. sz.

403. A Lotz-albumból. Vasár. Ujs. 9. sz.
 404. Lotz-ünnepély (képpel). Athenæum-naptár 44—46. l.
 405. *Lovas Imre*. A «Moriatur» falfestményei az új országházban. Műcsarnok 13. sz.
 406. Luini Bernardino. Budapest. Építész. Szemle 14. füz.
 407. *Lyka Károly*. Az újabb művészeti irányok. Műcsarnok 14. 15. szám.
 408. *Lyka Károly*. Miképpen lehetne művésárt teremteni? U. o. 28. szám.
 409. *Lyka Károly*. Velencei képek. Budapest. Napló 245. sz.
 410. *Lyka Károly*. Egy disznópásztor. U. o. 280. sz. (Segantini Giovanni festőről.)
 411. *Lyka Károly*. Istenfája-háboru. U. o. 298. sz. (A magyar ornamentikáról, a Huszka-Hampel polemia alkalmából.) — Lásd 361. 373. 374. sz. a. is.
 412. *Lyka Károly*. Tóth László. U. o. 302. sz.
 413a. *Lyka Károly*. Művészi czimlapok. Magyar. Iparművészet 210—215. lap.
 413b. *Lyka Károly*. Ferenczy István. U. o. 189. sz.
 414. M. Műtárlati képek. Budapest. Építész. Szemle 1. füz.
 415. *Malonyay Dezső*. Magyar művészek külföldön. Budapest. Hirl. 186. szám.
 416. *Maszák Hugó*. Utmutató az elemi rajztanításban. I. Vezérkönyv néptanítók számára. 2. változatlan kiadás. Budapest, m. k. egyet. nyomda. 1899. (8-r. 76 l.) 60 kr.
 417. *Meller Simon*. Az irott kutfők jelentősége a művészettörténetben. Budapest, 1898. (8-r.)
 418. *Meller Simon*. Az új művészi ipar. Bud. Szemle 97. köt. 461—471. lap.
 419. *Merza Gyula*. A tájképfestészet és turistaság. Magyar. Állam 35. szám.
 420. *Mihalik József*. Kassa város ötvösségének története. Arch. Közlem. 21. köt. — Ism. Divald Kornél. Magyar. Szemle 46. sz. — m. Magyar. Iparművészet 263—267. l.
 421. *Mihalik József*. A bor hatásainak allegóriái régi ötvösműveken. Arch. Értes. 196—206. l.
 422. *Mihalik József*. Régi magyar ötvösművek Abauj-Torna vármegyében. Arch. Értes. 310—316. l.
 423. Milano építészete a XV. században. Budapest. Építész. Szemle 9. szám.
 424. A miskolci Kossuth-szobor. Athenæum-naptár 47. l.
 425. *Mitrovics Gyula, ifj.* A «Szépművészeti» Múzeum. Műcsarnok 13. szám.
 426. Modern vagy magyar stílus? X. Magyar. Iparművészet 193—196. lap.
 427. *Molnár József*. (1821—1899.) (Képpel.) Vasár. Ujs. 7. sz. — lk. Budapest. Napló 39. sz. — Lásd 295. 300. sz. a. is.
 428. *Morelli Gusztáv*. (Képpel.) Vasár. Ujs. 26. sz. — Magyar. Génius 27. sz. — Grafikai Szemle 7. sz.
 429. *Morvay Győző*. A művészi utánczás elvének története. (XVIII. század.) Budapesti VII. ker. főgym. értes. 10—43. l.

430. *Mosdóssy Imre*. Rajzoktatás és művészi oktatás. Magy. Nemzet 325. szám.
431. *Munkácsy M. Benczúr Kata*. A bártfai Lieb-család. Vasár. Ujs. 3. sz.
432. *Ilges, F. W.* M. von Munkácsy. Mit 121 Abbildungen nach Gemälden und Zeichnungen. Bielefeld und Leipzig, 1899. (8-r. IV, 132. l.) Ism. Kropf Lajos. Bud. Szemle 100. köt. 454. l.
433. *Piktor*. Munkácsi «Honfoglalása». Magyar Szó 1. sz.
434. *Török Mihály*. Munkácsy és Van Dyck. Kolozsv. Lapok 14. sz.
435. Művészettörténeti diaposzitiv-jegyzék. Közép és felsőbb iskolák használatára. 1. füzet. Budapest, 1899. (8-r. 25 l.)
436. *Myškowszky Ernő*. A műemlékek becse és jelentősége a műiparban. Budap. Építész. Szemle 6. füz.
437. *Nácz József*. A Vértes vidékének történelmi műemlékei. Arch. Közlem. 22. köt. 118—202. l.
438. *Nádor Lajos*. A reprodukció általában. Grafikai Szemle 5—12. sz.
439. *Nádor Lajos*. A grafikai művészet újabb áramlatai. Grafikai Szemle 11. sz.
440. *Nagy Sándor*. Mit mesél a Notre-Dame de Parois façadja? Műcsarnok 12. 13. sz.
441. A nagybányaiak. *ujj*. Hét 1. sz.
442. *Nemo*. Magyar művészet Oroszországban. Műcsarnok 15. sz.
443. Nemzeti Szalon. C—s. A Nemzeti Szalon karácsonyi kiállítása. Magy. Szemle 52. sz.
444. *Divald Kornél*. Nemzeti Szalon. Magy. Szemle 23. sz.
445. *Gróh István*. Nemzeti szalon és iparművészeti kiállítás. Hét 50. szám.
446. *i—r*. Két képkiallítás. Magy. Kritika 7. sz. (Nemzeti szalon és nagybányaiak.)
447. *Kazár Emil*. Új és régi irányok. Magy. Hirl. 142. sz. (A Nemz. Szalon tavaszi tárlatáról.)
448. *Kézdá*. A Nemzeti Szalon téli tárlata. P. Hirl. 338. sz.
449. *Lázár Béla dr.* A Nemzeti Szalon tárlata. Magy. Nemzet 337. szám.
450. *Lyka Károly*. A tavaszi Szalon. Bud. Napló 113. sz.
451. *Lyka Károly*. A Nemzeti Szalon és a Hollósy-iskola kiállítása. U. o. 338. sz.
452. *Maksziányi Dezső dr.* A Nemzeti Szalon tárlata. Magyarország 141. 143. sz.
453. *Malonyay Dezső*. A Nemzeti Szalon téli kiállítása. Budap. Hirl. 338. sz.
454. A Nemzeti Szalon kiállítása. *i—r*. Magy. Kritika III. évf. 6. sz. — il. Polit. Hetiszemle 50. sz.
455. *Notter Antal dr.* A Nemzeti Szalon képkiallítása. Alkotmány 293. szám.
456. *Richter József*. A hangulatok festői között. (A Nemzeti Szalon tárlatáról.) Művész-Világ 12. sz.
457. *Rothhauser, Max*. Ausstellung im «Nemzeti Szalon». P. Lloyd 127. reg. sz.

458. *Rózsa Miklós*. Művészet és iparművészet. (Nemzeti Szalon-Iparművészeti kiállítás.) Hazánk 282. sz.
459. *V. B.* Nemzeti Szalon. Magy. Géniusz 50. sz.
460. *Nyíry*. A secessio és a symbolismus. Magyar Szó 3. sz.
461. *Orbán Ferencz*. A heidelbergi vár renesszánsz mesterei. Budapest, 1899. Werbóczy ny. (4-r. 11 l.) Különnyomat az «Építő ipar» 24—27. számaiból.
462. *P. G.* Szent István király két szobra. Vasár. Ujs. 34. sz.
463. *P. G.* Ünnepi kivonulás. Dudits Andor festménye. Vasár. Ujs. 51. szám.
464. A páduai építészet és szobrászat a XV. és XVI. században. Építész. Szemle VIII. évf. 7. füz.
465. Palma, Az idősebb Jacomo —. Budap. Építész. Szemle 12. sz.
466. Pellegrino da San Daniele. Építész. Szemle VIII. évf. 1. sz.
467. *Piktor*. Még egyszer a szecsesszióról. Hét 18. sz.
468. Pulszky's (Karl) Bilderkäufe. *eut.* P. Lloyd 173. reg. sz.
469. *Radisics Jenő*. Magyár műkincsek. 1. 2. 1898. Ism. Egyetértés 15. szám.
470. *Radó Ignác dr.* Művásárlás. Műcsarnok 30. sz.
471. *Radványi Béla dr.* A műtörténelem kuforrásai. Magy. Szemle 42—44. sz.
472. Raphael művészete Rómában. Építész. Szemle VIII. évf. 2. sz.
473. *Reviczky Gyula*. Humor a művészetekben. Művész-Világ 2. sz.
474. *Rothhauser, Max.* Moriz Than. (19. Juni 1828 bis 11. März 1899.) P. Lloyd 64. sz.
475. *Rózsa Miklós*. A secessionisták tavaszi tárlata. (München.) Fővár. Lapok 16. sz.
476. *Rózsa Miklós*. Új irányok, régi emberek. (A «Glaspalast» kiállítása.) P. Napló 172. sz.
477. *Rózsa Miklós*. Külföldi szecsesszionisták. U. o. 191. sz.
478. *Rózsa Miklós*. Századvégi műizlés. Hazánk 91. sz.
479. *Rózsa Miklós*. Szabad művészet. U. o. 106. sz.
480. *Rózsa Miklós*. Hajrá szecsesszió! U. o. 307. sz.
481. *Rózsa Miklós*. Modern német iparművészek. Magy. Iparművészet 158—160. l.
482. *Rózsa Miklós*. Modern architektura. Műcsarnok 15. sz.
483. *Rózsa Miklós*. Két új kiállítás Münchenben. (Courtens és a bécsiek.) U. o. 12. sz.
484. *Rózsa Miklós*. A müncheni szecsesszionista kiállítás. U. o. 14. 23. sz.
485. *Rózsa Miklós*. A müncheni tavaszi kiállítás. U. o. 20—22. sz.
486. *Rudnai Győző*. Bécsi impressziók. Művész-Világ 4. szám. (A Künstlerhaus kiállításáról.)
487. *Schambach Gyula*. A legfrissebb Géniusz és egy maradi professzor. Magy. Szemle 8. 9. sz.
488. *Schultze, Dr. V.* Die Quedlinburger Itala-Miniaturen. Ism. Dr. Krausz Sámuel. Arch. Értes. 423—426. l.
489. *Senex*. Művészek klubja. Műcsarnok 27. sz.
490. *Sólyom Gyula*. Berlini művészeti szalonok. Magy. Iparművészet 253—255. l.
491. *Stein, Philipp*. Vilma Parlaghy. Universum 1. sz.

492. *Szalay Károly*. Művész-Golgotha. (Karvaly Mórról.) Fővár. Lapok 12. sz.
493. *Szana Tamás*. Egy amateur naplójából. Budapest, Athenæum. 1899. (8-r.) (Tartalmából megemlíttendők: Magyar gyűjtők. — Egy bibliophil álma. — Ádám és Éva. — Műbirák, műtárgyak. — Az öreg Favrettó. — Madarász Viktor.) — Ism. Latkóczy Mihály. Magy. Szemle 21. szám.
494. *Szana Tamás*. A műtárlatok régen és most. Egyetértés 348. sz.
495. *Szana Tamás*. Jankó János élete és munkái. Budapest, 1899. Athenæum. (8-r. 127 l.) 3 frt. — Ism. Lyka Károly. Budap. Napló 68. sz. — Lázár Béla. Nemzet 157. sz. — i—r. Magy. Kritika 16. sz.
496. *Szász Zoltán*. Szecezzsió. Kolozsv. Lapok 16. sz.
497. *Szegedi tárlat. Lázár Béla*. A szegedi képtárlat. Nemzet 73. sz. és Szegedi Napló 221. sz.
498. *Molnár Jenő*. Látogatás a tárlatban. Szegedi Napló 225. sz.
499. *Móricz Pál, ifj.* A szegedi első képtárlat. U. o. 70. 73. 76. 82. sz.
500. *Dr. Sian Max*. A szegedi tárlat. Magy. Génusz 38. sz.
501. *Szmik Antal*. Modern irányzat a művészetben. Magy. Szó 12. szám.
502. t. «Remekek» a vatikán zálogházai-ban. Nemzet 38. sz. (Szuminszki Mihály gyűjteményéről).
503. *Tar Lőrincz*. Művészet a vidéken. Hét 5. sz.
504. *Tarczai György*. Régi magyar szobrászok. Egyetértés 97. sz.
505. *Tavaszi kiállítás. Alfa*. A múcsarnokban. Bud. Hirl. 126. sz.
506. *Alfa*. Szobrok, képek. Bud. Hirl. 132. sz.
507. *Divald Kornél*. A tavaszi műkiállítás. Magy. Szemle 17—20. sz.
508. *ih.* A tavaszi tárlat. Bud. Hirl. 103. sz.
509. *Kacziány Ödön*. Tavaszi nemzetközi kiállítás a Múcsarnokban. Művész-Világ 3—5. sz.
510. *L. B. Dr.* Tavaszi kiállítás. Nemzet 104. sz.
511. *L. T.* A tavaszi tárlat szobrai. P. Napló 111. sz.
512. *Lázár Béla dr.* A tárlat művészi irányai. Nemzet 112. sz.
513. *Lázár Béla*. A tavaszi tárlat. Magy. Szalon 31. köt. 321—352. hasáb.
514. *Lyka Károly*. A tavaszi műtárlat. Bud. Napló 102. sz.
515. *Lyka Károly*. Jegyzetek a tavaszi tárlathoz. U. o. 137. sz.
516. *m—s*. Tavaszi nemzetközi kiállítás. Fővár. Lapok. 19—21. sz.
517. *Maksziányi Dezső dr.* A tavaszi nemzetközi tárlat. Magyarország 103. 106. 109. 115. sz.
518. *Meller Simon*. A tavaszi tárlat. Bud. Szemle 98. köt. 454—462. lap.
519. *Nyári Sándor dr.* A műtárlat. Egyetértés 111. sz.
520. *Nyári Sándor*. A tavaszi műtárlat. Magy. Kritika 15. sz.
521. *P. G.* Nemzetközi kiállítás a múcsarnokban. Vasár. Ujs. 16—18. szám.
522. *Térey, Gabriel v.* Die Frühjahrsausstellung im Künstlerhause. P. Lloyd 93. 96. 103. sz.
523. *Vajda Erő*. Tavaszi tárlat. Alkotmány 93. 101. 110. 117. sz.
524. *Yartin*. Tavaszi műtárlat. Hét 16. 17. sz.
525. *Téli kiállítás. B—y Ö—n*. A téli tárlat. Egyház. Közl. 51. sz.
526. *Basch Arpad*. A téli műtárlat. Magy. Génusz 52. sz.

527. *Lyka Károly*. A téli műtárlat. IV. Budap. Napló 10. sz.
 528. *Lyka Károly*. A téli műtárlat. Uj Idők 52. sz.
 529. *Lyka Károly*. Vernissage. Budap. Napló 348. sz.
 530. *Notter Antal dr.* A téli kiállítás. Alkotmány 312. sz.
 531. *Nyáry Sándor dr.* A műcsarnok téli kiállítása. Egyetértés
 356. szám.
 532. *Paúr Géza*. A téli kiállítás a műcsarnokban. Vasár. Ujs. 52.
 53. szám.
 533. *Rózsa Miklós*. A téli kiállítás. Hazánk 302. sz.
 534. A téli kiállítás. —o. Műcsarnok 29. sz.
 535. *Térey, Dr. Gabriel*. Die Winterausstellung im Künstlerhause.
 P. Lloyd 304. 306. 314. reg. sz.
 536. *Tellyesniczky Kálmán dr.* Az emberi test szépségeiről mű-
 vészeti szempontból. Ellenzék 258. sz.
 537. *Térey Gábor dr.* A Szépművészeti Múzeum pályatervei. Mű-
 csarnok 12. sz.
 538. *Térey, Dr. Gabriel v.* Museum für schöne Künste. P. Lloyd
 65. szám.
 539. *Térey, Dr. Gabriel*. Erinnerung an Giovanni Segantini. U. o.
 242. reg. sz.
 540. *Thury Zoltán*. Mátyás király Bécs előtt. Magyarázó szöveg
 Koroknyai Ottó festményéhez. Budapest, 1899. Könyves K. r. t. (8-r.
 12 l.) 50 fill.
 541. *Tolsztoi Leo gróf*. Mi a művészet? Fordította Hegedűs Pál.
 Szeged, 1899. Gönczi J. (8-r. 116 l.) 1 frt 50 kr. — Ism. H. J. Magy.
 Szemle 50. sz. — Jászi Oszkár. Budap. Szemle 100. köt. 302—306. l. —
 Sembich Izsó. Aurora jan. és febr. füz. — Sebestyén Ede. Magy. Kritika
 21—22. sz. — Sz. F. Prot. Szemle 437—441. l. — Dr. Székely György.
 Sárosp. Lapok 45. sz.
 542. *Tömörkény István*. Vidéki képtárlatok. P. Napló 98. sz.
 543. *Tristian Shandy*. A velencei harmadik nemzetközi műkiállít-
 ás. Magy. Szalon 31. köt. 1011—1032. hasáb.
 544. A turini nemzetközi pályázat Krisztus-fejre. Magy. Szalon
 32. köt. 321—326. hasáb.
 545. *Ürmössy Lajos*. A műipar régente hazánkban. Székely Nemzet
 53. szám.
 546. *Ürmössy Lajos*. A magyar ötvös stýlról. U. o. 65. sz.
 547. *V. B.* Feszty Árpád művészeti tervei. Magy. Génius 41. sz.
 548. *V. B.* A művészet szatócsai. U. o. 44. sz.
 549. *V. B.* A bécsi secessio téli kiállítása. U. o. 49. sz.
 550. *Vajda Ernő*. Szeljegyzetek a modern művészetről. Műcsarnok
 25—29. sz.
 551. *Vajda Ernő*. Drága műkincsek. Magy. Hirl. 164. sz.
 552. *Vajda Ernő*. Az országos képtár új vallásos képei. Alkot-
 mány 49. sz.
 553. *Vajda Ernő*. A katolicizmus eszméje a modern művészet-
 ben. U. o. 161. sz.
 554. *Vajda Ernő*. Sixtus Madonnája . . . hamis. U. o. 187. sz.
 555. *Vajda Ernő*. «Boldog vagy-e te, Istennek képmása?» Egy-
 néhány szó a modern vallásos művészetről. U. o. 199. sz.

556. *Vajda Ernő*. Egy magyar illusztrátor. A Könyv 11. sz. (Kimnach László.)
557. Valencia, Jacobus de —. Építész. Szemle VIII. évf. 3. sz.
558. *Van Dyck, Cornélius*. A Van Dyck-kiállítás. Magy. Szemle 14. 15. sz.
559. *Csudáky Bertalan*. Néhány szó Van Dyck Antal művészetéről. Máramar. Lapok 16. sz.
560. *Dömötör István*. Van Dyck. 1599—1641. Műcsarnok 12. sz.
561. *Pekár Gyula*. Sir Anton van Dijck. Budap. Napló 285. sz.
562. *Rózsa Miklós*. Van Dyck. (1599—1641.) Hazánk 79. sz.
563. *Wollanka József*. A Van-Dyck-tárlat Antwerpenben. Bud. Szemle 100. köt. 321—331. l.
564. *Wollmann, Dr. M.* Die Van Dyck-Ausstellung in Antwerpen. P. Lloyd 203. 206. reg. sz.
565. Van Dyck. (1599—1641.) Vasár. Ujs. 16. sz. — *y. j.* Nemzet 81. sz. — Lásd 434. sz. a. is.
566. *Vass Miklós Dr.* Kolozsvári ötvös-műtörténeti adatok. Erd. Múz. 232—234. l.
567. *Velasquez, Divald Kornél*. A Velasquez-kiállítás. Magy. Szemle 47. sz.
568. *Ferenczy József dr.* Velasquez. Erd. Múz. 603—605. l.
569. *Lyka Károly*. Velasquez. Műcsarnok 21. sz.
570. *Palóczy Lipót*. Velasquez. P. Napló 152. sz.
571. *Pekár Gyula*. Don Diego Rodriquez Velasquez de Silva. Fővár. Lapok 45. sz.
572. *Pekár Gyula*. Velasquez. Bud. Napló 168. sz.
573. *Rózsa Miklós*. Don Diego Silva Velasquez. Hazánk 260. sz.
574. *Térey Gábor dr.* Velasquez. Művész-Világ II. évf. 7. sz.
575. *Térey, Dr. Gabriel*. Die Velasquez-Ausstellung. P. Lloyd 263. reg. szám.
576. *V. E.* Velasquez. Magy. Hirl. 299. sz.
577. *Vajda Ernő*. Velasquez. Soproni Napló 51—53. sz.
578. Velasquez születésének háromszáz éves évfordulója. Vasár. Ujs. 25. sz.
579. A velencei festőiskola képviselői. Építész. Szemle VIII. évf. 5. 6. füz. — A velencei festőiskola. Tizian. U. o. 1. füz.
580. A velencei harmadik nemzetközi műkiállítás. Irta Tristian Shandy. Magy. Szalon 31. köt. 1011—1032. hasáb.
581. Verona építésze renesszánsz idejében. Budap. Építész. Szemle 7. füz.
582. *Vethéssy*. Lenbach a festőművészetéről. Magy. Szemle 28. sz.
583. *Vetró Sándor József*. A pozsonyi tavaszi kiállítás. Műcsarnok 13. szám.
584. A vicenzai építészet és szobrászat renesszánsz idejében. Budap. Építész. Szemle 7. füz. — A XV. századbeli festészet Vicenzában. U. o. 7. füz.
585. *Vojtkó Pál*. A soproni képzőművészeti kör kiállítása. Magy. Kritika 17. sz.
586. *Wagner Lajos dr.* Kupecky János festőművész élete. Pozsonyi főreálisk. értes. 1—21. l. Önállóan is megjelent.
587. *Wagner S. Bródy Sándor*. Wagner. Magy. Hirl. 261. sz.

588. *Divald Kornél*. A Wagner-kiállítás. Magy. Szemle 40. sz.
 589. *Dömötör István*. Wagner Sándor kiállítása. Múcsarnok 25. sz.
 590. *Hock János*. Wagner Sándor. P. Hirl. 261. sz.
 591. *i—r*. A Nemzeti Szalon kiállítása. (Wagner Sándor művei.)
 Magy. Kritika III. évf. 1. sz.
 592. *K. E. Wagner Sándor művei a Nemzeti Szalonban*. Vasár.
 Ujs. 40. sz.
 593. *Kacziány Géza dr.* Wagner Sándor-kiállítás. Hazánk 227. sz.
 594. *Lázár Béla dr.* Wagner Sándor művészete. Magy. Szalon
 32. köt. 161—174. hasáb. és Nemzet 261. sz.
 595. *Lyka Károly*. Wagner Sándor a Nemzeti Szalonban. Budap.
 Napló 261. sz.
 596. *m—s*. Wagner-kollekció. Fővár. Lapok 39. sz.
 597. *Vajda Ernő*. A Wagner-kiállítás. Magy. Génius 40. sz.
 598. *Wartha Vincze*. Az olasz keramika remekművei a renaissance
 korában. Akad. Értes. 297—303. l.
 599. *y*. Az öreg Menzelről. Magy. Ujs. 10. sz.
 600. *Yartin József*. Segantini. Múcsarnok 26. sz.
 601. *Zsilinszky Mihály*. Mátyás király emléksobora. Művész-Világ
 1. szám.
 602. *Zsoldos Benő, ifj.* A renaissance az angol építészetben. Magy.
 Génius 29. sz.

3. Zene.

603. *Ábrányi Emil*. Wagner Siegfried. Budap. Napló 338. sz.
 604. *Ábrányi Kornél, id.* Liszt Ferenczről. Szépirod. Kert. 18. sz.
 605. *A. L.* Az operai tanfolyam. Nemzet 147. sz.
 606. *Aranyi Lipót*. Az Operaház évadja. Nemzet 168. sz.
 607. *Baumgartner Alajos*. Kath. egyházi énekünk multja és jövője.
 Szombathelyi Ujs. 17. 18. sz.
 608. *Beer, August*. Königliche Oper. P. Lloyd 131. reg. sz.
 609. *Brück Gyula*. A zene-elmélet kézi könyve kérdésekben és
 feleletekben. Főleg a tömeges tanítás u. m. iskolák, zenedék számára.
 Debreczen, 1899. (8-r. 63 l.) 1 kor. 60 fill.
 610. *Cziglányi Béla*. Műfordítások mint dalszövegek. II. köt. Pécs,
 1899. Ism. Máramar. Lapok 46. sz. — (+) Magy. Kritika III. évf. 3. sz.
 — Zenelap 23. 24. sz.
 611. *D'Artaquan*. Liszt-reminiscenciák. Művész-világ 12. sz.
 612. *Fk. Verdi*. (Képpel.) Orsz.-Világ 46. sz.
 613. *Falk Zsigmond dr.* Parsifal. Budap. Napló 216. sz.
 614. *Falzarai Félix*. Kukuska. Lirai dráma 3 felv. Zenéjét szerzette
 Lehár Ferencz. Ford. Várady Sándor. Először adták a m. k. operaház-
 ban máj. 2.
 615. *Farnoss Dezső dr.* Zeneoktatás a gimnáziumban. Magy. Nemz.
 311. 318. sz.
 616. *Floridor*. Wagner-reminiscenciák. Egyetértés 211. sz.
 617. *Gladich Pál*. Az egyházi zene reformja. Dunántúli Hirl.
 62. szám.
 618. *Glatt Ignác*. Az egyházi zene alapkövei. Kath. Egyh. Zene-
 közl. 1. s köv. sz.

619. *Glatt Ign.* Az énekkoktatás módszertana. U. o. 1. s köv. sz.
620. *Glatt I.* Az énekkoktatás reformja. U. o. 10—12. sz.
621. *Göhler, Georg.* Franz Liszt's «Christus». Kunstwart 20. sz. •
622. *Goldmark Károly.* Briseis. Opera 2 felv. Szövegét írta Schlicht Emil. Ism. Agai Béla. Nemzet 18. sz.
623. *Goldmark Károly.* A hadi fogoly. Opera 2 felv. Zenéjét szerzette —. Szövegét írta Schlicht Ernő. Ford. Radó Antal. Először adták a m. k. operaházban ápr. 6.
624. *H. S.* A táne. Sajóvidék 2. sz.
625. *Hackl N. Lajos.* Énektan, szerkesztette felsőbb leányiskolák, polpári iskolák és tanítónő-képezdek részére, valamint magánhasználatra tekintettel a hangképzésre és karéneklésre. — II. füzet. Budapest, 1899. Dobrowsky és Franke. (8-r. 72 l.)
626. *Hadou, W. H.* A croatian composer: Notes towards the study of Joseph Haydn. London 1897. Ism. k. l. Bud. Szemle 100. köt. 156—159. lap.
627. *Hanslick, E.* Am Ende des Jahrhunderts. (Der Modernen Oper VIII. Th.) Ism. +. Magy. Kritika 21/22. sz.
628. *Heltai Jenő.* Egyiptom gyöngye. Operett 3 felv. Zenéjét szerzette Forrai Miklós. Először adták a Magy. Színházban febr. 17.
629. *Hennequin M.* és *Mars A.* A fehér csirke. Operette 4 felv. Ford. Zempléni P. Gy. és Makai E. Zenéjét szerzette Roger Viktor. Először adták a népszínházban ápr. 28.
630. *Ivánfi-Yvon* (Dr. Greizinger Iván). Uj Idők 46. sz. — Zenelap 27—28. sz.
631. *K. J.* Bizet György és «Carmen». Nagyvárad Napló 136. sz.
632. *Káldy Gyula.* A régi magyar zene kincseiből. Ism. +. Magy. Kritika 21—22. sz.
633. *Káldy Gyula.* Gyász-zene a színpadon. Nemzet 107. sz.
634. *Karcsag Vilmos.* Egy magyar Strauss Amerikában. (Engländer Lajos.) Magy. Szalon 30. köt. 1079—84. hasáb.
635. *Kereszty István.* Wagner Rikárd mint költő. Nemzet 192. sz.
636. *Kohut, Adolf dr.* Richard Wagner und Lilli Lehmann. P. Lloyd 82. sz.
637. *Kohut, Adolf.* Eine Jugendliebe Robert Schumann's. U. o. 229. reg. sz.
638. *Kohut Adolf.* Friedrich Chopin und George Sand. U. o. 249. reg. szám.
639. *László Árpád.* Valse de concert. Ism. Magy. Kritika III. évf. 2. szám.
640. *Lichtenberger, Henri.* Richard Wagner. Ism. Beer August. P. Lloyd 120. sz.
641. Liszt-Reminiscenzen. Von Ungenannten. U. o. 256. reg. sz.
642. Lortzing Albert. Magy. Nemzet 332. sz.
643. *Louis, R.* Franz Liszt. (Vorkämpfer d. Jahrh. 2.) Berlin, 1899. G. Bondi. 2 Mk 50 pf.
644. *Lovas (R.) Izsó és Fekete Oszkár.* A zenevilág nagyjai rövid életrajzokban. I. sorozat. Budapest, 1899. Rózsavölgyi. (8-r. 107 l.) (Tartalma: Haydn. Mozart. Cherubini. Spohr. Reissiger. Chopin.) — Ism. Magy. Kritika III. évf. 6. sz.
645. *M. G.* Rothauser Teréz. Hét 4. sz.

646. *Major J. Gyula*. Hegedűverseny. Ism. Recht Sándor. Magyar. Kritika 17. sz.
647. *Markó Miklós*. Bem hadvezér táborig zenésze. (Salamon János.) Vasár. Ujs. 13. sz.
648. *Márkus Dezső*. A bayreuthi mesterdalmokok. Magyar. Hirl. 212. szám.
649. *Márkus József*. Betyárvilág. Eredeti operette 3 felv. Zenéjét szerzette Fejér Jenő. Először adták a népszínházban ápr. 8.
650. *Maros Bódog*. Valódi és hamis népzene. Zalai Közl. 39. sz.
651. *Melnik, J.* Erinnerungen an Rubinstein. (Nach dem Russischen von —.) P. Lloyd 32. sz.
652. *Memor*. Bartolucci Viktória. Hét 49. sz.
653. *Merkler Andor*. Operánk bajai. Magyarország 168. sz.
654. *Mezey Mihály*. A bécsi nótakirály. (Emlékezés Strauss Jánosra.) Nagyvár. Napló 129. sz.
655. *Molnár Géza*. Három új dalmű. Bud. Szemle 98. köt. 442—453. l. (Ism. gr. Zichy Géza. Roland mester, Goldmark K. A hadi fogoly, Lehár F. Kukuska cz. dalműveket.)
656. *Monkton Lyonell és Caryll Izán*. A kis szökevény. Szövegét irták Hicks és Nicholl. Ford. Kacziány Géza és Makai Emil. Először adták a Népszínházban nov. 11.
657. *Owen Hall*. A görög rabszolga. Operette 3. felv. Ford. Makai Emil és Pásztor Árpád. Zenéjét írta Sidney Jones. Először adták a Népszínházban márcz. 4.
658. *Paetow, Walter*. Albert Lortzing's Erbe. P. Lloyd 77. sz. (Regina Opera.)
659. *Pásztor Zoltán*. A miskolczi daláregylet 25 éves története. Borsodm. Lapok 95. 96. sz.
660. *Pataki Lajos*. Van magyar királyhymnuszunk. Magyar. Állam 240. szám.
661. *Perosi Aranyi Lipót*. Perosi oratoriuma. Nemzet 76. sz.
662. *a. k.* Lázár feltámasztása. Hazánk 66. sz.
663. *Csókás Vidor*. Perosi: Krisztus feltámadása. Heti Szemle 17. szám.
664. *H. M. Perosi*. Bud. Napló 69. sz.
665. *L. T.* Lázár feltámasztása. P. Napló 76. sz.
666. *M. G. Perosi*. Hét 5. sz.
667. *Márkus Miksa*. A Vatikán Mascagnija. Magyar. Hirl. 76. sz.
668. *Molnár Géza*. Perosi és az egyházi zene. Bud. Szemle 98. köt. 126—131. l.
669. *Perosi Lorenzo*. Lázár feltámasztása. Oratorium. Először adták a m. k. Operaházban márcz. 16.
670. *Szöke Béla*. Perosi «Lázár feltámasztása». Hetiszemle 13. sz.
671. *Theureuxk István*. Perosi. Felvidék 12. sz.
672. *Petrássevich Géza*. Szulamith. Magyar. Szemle 44. sz.
673. *Révfy Géza*. Tetemrehívás. Melodráma. Ism. 6—6. Magyar. Tanítóképző 130. l.
674. *Révfy Géza*. Zeneelmélet (összhangzattan) tanítása a tanítóképzőintézetben. Magyar. tanítóképző 215—217. l.
675. *Rubinstein*. Meister des Klaviers. Ism. Friedländer-Abel Hedvig. P. Lloyd 178. reg. sz.

676. *Sipos Antal* zeneakadémiájának negyedszázados jubileumához. (Képpel.) Zenelap 11. 12. sz.
677. *Soubies, Albert*. Histoire de la musique. Hongrie. Paris, 1898. (8-r.) Ism. +. Magy. Kritika 20. sz. — Kereszty István. Bud. Szemle 99. köt. 470. l.
678. Strauss, Johann. (1825—1899.) P. Lloyd 136. reg. sz.
679. Szabados Béla. (Képpel.) Hét 1. sz.
680. *Szalay Károly*. Sipos Antal. (Képpel.) Fővár. Lapok 15. sz.
681. *Székely Dezső*. 103 kedvelt magyar népdal. Ism. Magy. Kritika III. évf. 2. sz.
682. *Szent-Gály Gyula*. Zeneelmélet. Ism. Recht Sándor. Magy. Kritika III. évf. 3. 4. sz.
683. *Szent-Gály Gyula*. Egyházi zenénk. Kecskeméti zeneisk. értes. 3—16. l.
684. *Tschaikowsky*. Musikalische Erinnerungen. Ism. Friedländer-Abel Hedvig. P. Lloyd 178. reg. sz.
685. *Ujvári Béla*. Midász király. Operette 3 felv. Zenéjét szerz. Barna Izsó. Először adták a Népszínházban jan. 20.
686. Wagner, Richard in Budapest. P. Lloyd 39. sz.
687. *Zichy Géza gr.* Roland mester. Opera 3 felv. Először adták a m. k. Operaházban jan. 10.

4. Színészet.

688. *Ábrányi Emil*. Duse mint Kleopatra. Budap. Napló 299. sz.
689. *Ábrányi Kornél, ifj.* A bánat művészetéről. Bud. Napló 91. sz.
690. *Actor*. Idegen színművészek. Polit. Hetiszemle 43. sz.
691. *Alfa*. A várszínház. Budap. Hirl. 89. sz.
692. *Balassa Armin dr.* Szinpad és irodalom. Szegedi Napló 255. sz. Nagyvárad 246. sz. és Aradi Közl. 247. sz.
693. *Ballangó*. Gondolatok a nemzeti színházról. Művész-Világ 7. szám.
694. *Bartók Lajos*. Nemzeti színház, nemzeti dráma. Magy. Hirl. 296. szám.
695. *Beniczky Ödön*. A görög szinpad. Alkotmány 209. sz.
696. *Beöthy László*. Berliini színházak. Budap. Hirl. 197. sz.
697. *Beöthy László*. Londoni színházak. U. o. 202. sz.
698. *Beöthy László*. Párisi színházak. U. o. 218. sz.
699. *Bethlen Miklós gr., ifj.* A színész, mint a drámairó munkatársa. Hazánk 38. sz.
700. *Bródy Sándor*. Márkus Emilia és új szerepe. Magy. Hirl. 53. sz.
701. *Bródy Sándor*. Krónika színészekről. Miss Halton titka. Magy. Hirl. 128. sz.
702. *Chalupka Rezső*. A székesfejérvári városi állandó színház története. Székesfejérvár, 1899. Számmer I. (8-r. 61 l.).
703. *Csongor József*. Színműirodalmunk ma. Ellenzék 150. sz.
704. *D'Artaquan*. A kassai színészet multjából. P. Hirl. 268. sz.
705. Az első magyar előadás Budán. Aurora 1898. Aug.
706. *Falk Zsigmond dr.* A budapesti színigazgatók. Magy. Szalon 32. köt. 505—520. l.
707. *Faragó Jenő*. A vidéki színészet. Hazánk 203. sz.
708. *Faragó Jenő*. Nyári színészetünk. U. o. 206. sz.

709. *Faragó Jenő*. Kassai. U. o. 220. sz.
 710. Felekiék. Magy. Szalon 30. köt. 945—960. hasáb.
 711. *Ferenczy Zoltán*. A kolozsvári színészet története. Ism. Bayer József. Magy. Kritika 10. sz. Dr. Vincze József. Irod. tört. Közlem. 121—123. l.
 712. *Floridor*. Magyar műkedvelők a multban. Egyetértés 107. sz.
 713. *Friedrich Imre dr.* Szini iskoláink. Aurora 1898. sept. okt.
 714. *Gaal Mózes*. Zacconi «Hamlet»-je és «Othelló»-ja. Magy. Kritika 8. 9. sz.
 715. *Gabillon Ludwig*. Tagebuchblätter. Ism. H—i L. P. Lloyd 262. reg. sz.
 716. *Gasparone*. A kritika határai. Alkotmány 144. sz.
 717. *Gyulai Agost dr.* «A velencei kalmár». Tanulók Lapja 17. sz.
 718. *Harmat Géza*. Ermete Zacconi Hamletje. Aurora. Febr. Márcz.
 719. *Harmat Géza*. Ermete Zacconi Hamletje. Aurora. Ápr.
 720. *Hegedűs Sándor ifj.* Az amerikai színpadok. Vas. Ujs. 14. sz.
 721. *Hevesi Sándor*. Velencei színházak. Aurora Jan.
 722. *Hoffmann Sándor*. Az évad végén. 1. Játékrend. Magy. Szemle 25. sz. — 2. Színjátszás. U. o. 26. sz. — 3. Új nemzeti színház. U. o. 27. sz.
 723. *Horváth Cyrill dr.* Még egyszer az ifjúsági előadásokról. Tanulók Lapja 19. sz.
 724. *Huszár Vilmos*. Az első klasszikus ifjúsági előadás. Nemzet 95. sz.
 725. *J—s*. Duse asszony Magdája. P. Napló 302. sz.
 726. *Janovics Jenő*. Nagy histriók. 1. Szentgyörgyi István. Kolozsv. Lapok 1. sz. — 2. E. Kovács Gyula. U. o. 2. sz. — 3. Jászai Mari. U. o. 4. sz. — 4. Duse Eleonora. U. o. 8. sz. — 5. Blaha Lujza. U. o. 10. sz. — 6. Ermete Zacconi. U. o. 19., 20. sz.
 727. *Janovics Jenő*. Ujházi Ede. (Képpel). U. o. 13. sz.
 728. *J—cs J—ő*. Láncezy Ilka. U. o. 17. sz.
 729. *Junius*. Adrienne Lecouvreur. P. Napló 234. sz.
 730. *K—P*. A kassai új színház. Vasár. Ujs. 36. sz.
 731. A kassai színház. Budad. Hirl. 269. sz.
 732. *Keglevich István gr.* Az új nemzeti színház. Magy. Nemzet 337. sz.
 733. *Kelemen (Wolff) Béla*. Zacconi Hamletjéről. Magy. Kritika 10. sz.
 734. *Kemény Aladár*. Az ifjúsági előadások műsora. Tanulók Lapja 16. 17. sz.
 735. *Keszler József*. Duse, mint Kleopatra. Magy. Nemzet 301. sz.
 736. *Keve*. Kassai. Új idők 49. sz. — Hét 2. sz.
 737. *Khnopff Fernand*. Hamlet. P. Hirl. 288. sz.
 738. *Königstädter Ottó*. Színész-arcképek. 1. Angyal Ilka. Ujvidéki Hirl. 47. sz.
 739. *E. Kovács Gy. E. Kovács Gyula*. Miért is kellett nekem színészsé lennem? Fejérmegy. Napló 88. sz.
 740. *Bjb*. E. Kovács Gyuláról. Pesti Hirl. 214. sz.
 741. *Faragó Jenő*. E. Kovács Gyula. Hazánk 185. sz.
 742. *Farkasházy Zsigmond*. E. Kovács, a király. Magy. Hirl. 213. sz.

743. *Janovics Jenő*. E. Kovács Gyula. Színészek Lapja 18. sz. — Nagyvár. Napló 178. sz. — Ellenzék 177. sz. — Lásd 726. sz. a. is.
744. *Kovács Károly*. Ecsedi Kovács Gyuláról. Ellenzék 235. 236. sz.
745. *Nagy Elemér*. Visszaemlékezés E. Kovács Gyulára. Szamos 69. sz.
746. *Sz. Ö. F.* E. Kovács Gyula. Máramar. Lapok 33. sz.
747. *Cs. Szabó Kálmán*. Egy sírhalom. Orsz.-Világ 33. sz. (E. Kovács Gy.-ról).
748. E. Kovács Gyula emlékünnepe. Rendezte a kolozsvári orsz. Nemzeti színház. Kolozsvárt, 1899. évi november hó 5-én. Kolozsvár. 1899. (8-r. 20 l.).
749. E. Kovács Gyula életrajza és művészetének méltatása. Ellenzék 176. sz.
750. E. Kovács Gyula. Nagyvárad 187. sz.
751. *Lauschmann Gyula*. A székesfehérvári színészet multja. Székesfehérvár. 1899. Csitári E. (8-r.) Ism. Kelemen Béla. Magy. Kritika III. évf. 2. sz.
752. *Lázár Béla dr.* Ifjúsági színelőadások. Magy. Nemzet 311. sz.
753. *Lázár Béla*. Színházi élet. I. Nemzeti színház és Vígsház. — II. Az opera éve. 1898—99. Magy. Kritika 19. sz.
754. *Liszka B.* A színészet első nyomai Kecskeméten. Ism. Váczy János. Philol. Közl. 941. l.
755. *Márkus Miksa*. Duse. Magy. Hirl. 297. sz.
756. *Mihály József*. A Nemzeti színházról. I. Intendáns és igazgató. Magy. Hirl. 34. sz.
757. A nagyváradi színészet jövője. (A színügyi bizottság előterjesztése). Nagyvárad 249. sz.
758. *Novelli. Ábrányi Emil*. Novelli Otelloja. Budapest. Napló 308. sz. — Luigi XI. U. o. 309. sz.
759. *Bálint Dezső*. Ermete Novelli. Magy. Hirl. 305. sz.
760. *Bálint D.* Novelli, mint Luigi XI. U. o. 309. sz.
761. *B. S.* Novelli mint Shylock. U. o. 306. sz.
762. *Fridrik Imre dr.* Novelli. Polit. Hetiszemle 46. sz.
763. *I—s.* Novelli. Hét 45. sz.
764. *I—s.* Novelli Shylockja. P. Napló 307. sz.
765. *I—s.* Novelli mint Petrucchio. U. o. 311. sz.
766. *K. g.* Novelli mint Shylock. Hazánk 266. sz.
767. *Simplex*. Novelliről. Hét 46. sz.
768. *sz. i.* Novelli. P. Napló 306. sz.
769. *sz. i.* Alleluja. Novelli 7. ik vendégjátéka. U. o. 313. sz.
770. Duse és Novelli. Magy. Szalon 32. köt. 625—633. l.
771. Novelli Ermete. Magy. Szalon 32. köt. 244—252. l. — Vasár. Ujs. 45. sz. — Művész-Világ 7. sz.
772. *Petur*. Népszínmű-előadás a vidéken. Hazánk 273. sz.
773. *Rakodczay Pál*. «III. Richárd» problémája. Magy. Kritika 12. sz.
774. *Revel, Dr. H. A. C.* Séverin und seine Kunst. P. Lloyd 119. reg. sz.
775. *Rössler István*. A kassai Nemzeti színház. Orsz.-Világ 41. sz.
776. *Rothhauser, Max*. Séverin in Lustspieltheater. P. Lloyd 129. reg. sz.

777. *Rothhauser, Max.* Saisonschluss im Nationaltheater U. o. 148. reg. sz.
778. *Rothhauser, Max.* Das neue Kaschauer Nationaltheater. U. o. 236. reg. sz.
779. *Rothhauser, Max.* Eleonora Duse als Kleopatra. U. o. 262. reg. sz.
780. *Rothhauser, Max.* Die Generalproben im Nationaltheater. U. o. 310. reg. sz.
781. *Rottenbiller Ödön dr.* Sarah Bernhard, Duse, Novelli. Vág-völgyi Lap k 48. 50. sz.
782. *Rupp Kornél dr.* Előadások az ifjúságnak. Tanulók Lapja 3. sz. — Lesznek ifjúsági előadások. U. o. 5. sz. — Az első előadás. U. o. 15. sz.
783. *S. S. dr.* Modern színművészet. Magy. Szemle 18. sz.
784. *Sarah Bernhardt. Ábrányi Emil.* Sarah Bernhardt. (Kamélias hölgy). Budap. Napló 287. sz. — S. B. mint Hamlet. U. a. 288. sz.
785. *Alfa.* Sarah Bernhardt Hamletje. Budap. Hirl. 289. sz.
786. *B. S.* Sarah mint Marguerite Gauthier. Magy. Hirl. 287. sz.
787. *B. S.* Sarah mint Tosca. U. o. 290. sz.
788. *Gaal Mózes.* Sarah és Duse. Magy. Kritika III. évf. 3. sz.
789. *Győry Ilona.* Sarah Bernhardt mint Hamlet. P. Hirl. 289. sz.
790. *H—i, L.* Weibliche Hamlets. (Adele Sandrock. — Sarah Bernhardt.) P. Lloyd 248. reg. sz.
791. *Ivánfi Jenő.* Sarah mint Hamlet. Bud. Napló 172. sz.
792. *J—s.* Tosca. P. Napló 291. sz. (Sarah B.)
793. *Jászai Mari.* Hamlet Bécsben. P. Napló 279. sz. és Ellenzék 234. sz. (Sarah B. Hamletjéről.).
794. *K. g.* Sarah Bernhardt első föllépte. Hazánk 249. sz. — «La Tosca». U. o. 251. sz.
795. *Rothhauser, Max.* Sarah Bernhardt. P. Lloyd 254. reg. sz.
796. *V. B.* A nadrágos Jászai. Magy. Génusz 42. sz. (Sarah Bernhardt.)
797. *Schurmann.* Duse Eleonora Budap. Napló 294. sz.
798. *Spicer, Mavro.* Das Agramer Nationaltheater. Die Donauländer 208—211. l.
799. *Sz. I.* Színházak tervei. (A jövő évad). P. Napló 243. sz.
800. *Szász Zoltán.* A színpadai hatás. Uj idők 40. sz.
801. *Szívós Béla.* Az első magyar komédiás. Vasár. Ujs. 15. sz.
802. *Szmollény Nándor.* Wesselényi Miklós és a szegedi színészet. Magyar Szó 1. sz.
803. *Szomaházy István.* Kassai. P. Napló 1. sz.
804. *Szomorú Dezső.* A tékozló fiu és egyebek. Nemzet 82. sz.
805. *Tarján Aladár.* A színművészetről. Eperjesi Lapok 43. sz.
806. *Várdai, Dr. Antoine.* Historie et développement de l'académie théâtrale royale hongroise. Budapest, 1899. Imprim. Werbóczy. (8-r. 17 l.)

III. Philologiai pædagogia.

1. Általános irányú.

807. *Bäumel Fanny*. A mese jogosultsága a népiskolában. Nagy-küküllő 30. 31. sz.

808. *Pethes János*. A physiologia alkalmazása az olvasás-tanítás kezdetén. Néptanoda 25. 26. sz.

2. Magyar nyelv.

809. *Augusztin Imre*. A nyelvtan módszertani kezelése. Csík-somlyói kath. tanítóképző. int. értes. 5—13. l.

810. *Borsódi (Frinth) László*. A helyesírás alapvetése az elemi népiskolák I. II. osztályában. Néptan. Lapja 31. sz.

811. *Czike N. Ferencz*. Az írás tanításának módszere, kapcsolatban a helyesírás tanításával. A budapesti (budai) tanítóegyesület által jutalmazott pályamű. A szöveg közé nyomott vonalozási mintákkal és három lap vezérszavas betűmintával. Budapest, 1899. ifj. Nagel O. (8-r. 539 l.) 50 kr.

812. *Czukrász Róza*. Phonomimikai előgyakorlatok az olvasás és írás tanításához. Budapest, 1899. Nagel O. (8-r. 65 l.) 2 kor.

813. *Czukrász Róza*. A phonomimikai olvasás-tanítás. Néptanoda 18. — 21. sz.

814. *Dáni Ede*. Irodalomtörténeti olvasmányok az ipari szakiskolákban. Magv. Iparoktatás III. évf. 17. sz.

815. *Duda J.* Gondolatok a magyar irodalomtörténet tanításáról. Ism. Váczy János. Philol. Közl. 941. l.

816. *Empirikus*. A középiskolai olvasókönyvek terjedelme. Egyet-értés 187. sz.

817. *Endrődi Sándor*. Magyar olvasmányok. A gymnasium V. osztálya számára. Budapest, 1899. Lampel R. (8-r. 158 l.) 1 frt. — A gymnasium VI. osztálya számára. Budapest, 1899. U. o. (8-r. 157 l.) 1 frt.

818. *Láng Mihály*. A magyar beszédre való szoktatásnak módja. Ism. Csáki Elek. Magy. Kritika III. évf. 5. sz. — Láng M. megjegyzései. U. o. 6. sz.

819. *Madzsar Gusztáv*. A stilsztika tanításáról. Makói áll. főgym. értes. 13—21. l.

820. *Madzsar G.* A magyar nyelv tanítása. Ism. Balassa J. Philol. Közl. 477. l. — Vajda Gyula. Magy. Pædag. 310—312. l.

821. *Margitai József*. Nem magyar ajkú iskoláink és a magyar nyelv. Néptan. Lapja 16. 17. sz.

822. *Nagy (Sassi) Lajos*. Szózat iskoláink helyes magyarsága ügyében. Keresk. szakoktatás. VII. évf. 56—62. l.

823. *Nagy (Sassi) Lajos*. Mi módon lehetne az iskolai nyelvromláson segíteni. Ism. Polg. isk. Közl. 179—184. l.

824. *Szabó Adolf*. Neveztesse meg a régebb és újabb magyar irodalom költeményei közül azok, melyek a népiskola egyes osztályaiban (I—VI.) sikerrel tárgyalhatók. Népmvelők Lapja 29—36. sz.

825. *Vajda (Weiler) Gyula dr.* A felsőbb leányiskolák. Tanáregyl. Közl. XXXII. 558—559. 589—590. l. (A magyar és német nyelv tanításáról.)

3. Klasszikus nyelvek.

826. *Blanár Ödön.* A klasszikus nyelvek a gymnasiumi oktatás és nevelés szolgálatában. Ungvár, 1899. Lévai M. (8-r. 16 l.).

827. *Erdélyi Károly dr.* Keresztény latin és görög szerzők a gymnasiumban. Kolozsvári kegyr. gym. 1898/9. értes. 9—27. l.

828. *Pöcz János.* Az actio a latin tanításban. Békési ref. főgym. értes.

829. *Schmidt, C. P.* Zur Reform d. klassischen Studien auf Gymnasien. Ism. Téri József. Magy. Pædag. 480—484. l.

830. *Wirth Gyula.* A latin nyelv középiskolai tanítása és a tanterv-revisio. Magy. Pædag. 43—50. l.

4. Német nyelv.

831. *Bánfi János.* A német nyelv tanítása. Polg. isk. közl. 410—416. l.

832. *Bleyer Jakab.* Néhány szó a német nyelvi oktatáshoz a gymnasiumban. Magy. Pædag. 468—473. l.

833. *Kovács Samu.* A német nyelv tanításáról a polgári iskolában. Polg. isk. Közl. 6. sz.

834. *Madzsar G.* A német nyelv tanítása. Ism. Balassa J. Philol. Közl. 477. l. — Vajda Gyula. Magy. Pædag. 310—312. l.

835. *Óváry-Hlackay Ernőné.* A német nyelv tanításáról. Polg. isk. Közl. 5. sz.

836. *Somogyi Gyula.* A német nyelv tanítása iskoláinkban. Keresk. Szakoktatás VII. évf. 240—244. 290—293. l.

837. *Téthi József.* A német nyelv a polgári iskolában. Polg. isk. közl. 493—496. l.

5. Francia nyelv.

838. *Kálmán Miksa.* A francia nyelv tanterve a közokt. tanács állandó bizottságának jelentésében. Tanáregyl. Közl. XXXII. 158—162. l.

6. Művészeti oktatás.

839. *Alexander Bernát.* A művészeti oktatás a középiskolában. Tanáregyl. Közl. 32. évf. 249—261. l.

840. *Alfa.* A művészi nevelés. Bud. Hirl. 56. sz.

841. *De Gerando Antonia.* A művészet szerepéről a tanításban és nevelésben. Magy. Pædag. 150—157. l.

842. *Horti Henrik dr.* A tanárjelöltek művészi képzése. Tanáregyl. Közl. 32. évf. 486—488 l.

843. *Jánosi Béla.* Műtörténeti előadások a középiskolában. Budapesti II. kr. főreálisk. értes. 17—21. l.

844. *Kolbach Bertalan dr.* A művészet és a gimnázium. Kaposvári áll. főgimn. értes. 7—25. l.

845. *Kuthy József dr.* A középiskolai rajztanítás, mint a művészi nevelés eszköze. Székesfehérvári áll. főreál. értes. 6—17. l.
846. *L. B.* A műérzék nevelése. (A népiskolában). Nemzet 179. sz.
847. *Lázár Béla dr.* Kapuzárás után. Nemzet 19. sz. (A műízlés fejlesztéséről.)
848. *Lázár Béla dr.* A művészi nevelés a középiskolában. Nemzet 35. 38. sz.
849. *Lázár Béla dr.* Művészi nevelés Franciaországban és nálunk Nemz. iskola 32. sz.
850. *K. Lippich Elek.* A művészeti nevelés. Magy. Nemzet 276. sz.
851. *K. Lippich Elek.* A művészeti érzék fejlesztése. Magy. Nemzet 297. sz.
852. *Meller Simon dr.* A művészeti oktatás a gimnáziumban. Tanárképző int. gyakorló isk. értes.
853. *Meller Simon.* A művészet a gymnasiumban. Magy. Pædag. 136—150. l.
854. *Mitrovics Gyula ifj.* Az ifjúság æsthetikai és művészeti nevelése. Tanáregyl. Közl. XXXII. évf. 139—141. l.
855. *Nagy Benjamin.* A művészi oktatásról. Kath. Pædag. 443—451. l.
856. *Pásztor József.* A művészi élet fejlesztése. Magy. Géniusz. 35. 36. 38. 39. sz.
857. *Pásztor József.* A művészet népszerűsítése. Hódmező-Vásárh. 37. 41. sz.
858. *Péterfi Jenő.* A művészi oktatásról. Budapesti VIII. főreálisk. értes. és Budap. Napló 307. sz.
859. *Pintér Kálmán.* A művészetek a középiskolákban. Magy. Szemle 5. sz.
860. *Solymossy Sándor dr.* A műtörténelmi anyag behozatala a polgári fiúiskolák tanmenetébe. Polg. isk. Közl. 356—365. l.
861. *Szassánida.* Művészi oktatásunk reformja. Műcsarnok 13. sz.
862. *Szekély György.* A művészet nevelői értékéről. Magy. Pædag. 1—6. l.
863. *Szente Pál.* A művészeti nevelés a képzőintézetekben. Magy. Tanítóképző 33—40. l.
864. *Tafferner Béla.* A művészeti oktatás középiskoláinkban. Tanáregyl. Közl. 32. évf. 5. 6. sz. Önállóan is megjelent. (8-r. 22 l.)
865. *Varjas Endre.* Művészi érzék nevelése. Kalazantinum IV. évf. 4. 5. sz.
866. *Vethéssy.* Művészet a népiskolában. Alkotmány 257. sz.

IV. Finn-ugor nyelvek.

867. *Cseremis. Szilasi Mór.* Cseremis-szótár. Nyelvt. Közlem. 34—71. 188—230. 416—451. l. Elejét lásd a mult évi folyamban.
868. *Észt. Koidula.* Az anyaszív. Észtből ford. Vikár Béla. Eperjesi Lapok 30. sz.
869. *Finn. Cajander Pál.* Szegény Ábrahám. Finnból ford. Bán Aladár. Délmagyar. Közl. 283. sz.
870. *Vikár Béla.* A csodaszarvas. Részlet a Kalevalából. Budap. Szemle 100. köt. 245—275. 332—360. l.

871. *Vikár Béla*. A Kalevala és a székely népköltés. Erd. Múz. 72—90. 148—162. l.

872. *Vikár Béla*. A csodamalom építése. Részlet a Kalevalából. Eperjesi Lapok 9. 11. sz.

873. Látogatás. (A Kanteletár-ból.) Ford. Bán Aladár. Délmagyar. Közl. 47. sz.

874. Jó vásár (A Kanteletár-ból). Ford. Bán Aladár. Magy. Szemle 42. sz.

875. Journal de la Société Finno-Ougrienne. XVI. Helsingfors, 1899. Ism. Sz. J. Nyelvt. Közlem 468—470. l.

876. *Munkácsi Bernát*. Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben. Nyelvt. Közlem. 4—33. l. — Elejét lásd a mult évi folyamban.

877. *Vogul, Munkácsi Bernát*. A vogul nép ősi hitvilága. Nyelvtud. Közlem. 129—165. 249—297. 361—396. l.

V. Árja nyelvek és örmény nyelv.

878. *Örmény-, Butághedncz*. Emlékezet. Ford. Simay Gergely. Kolozsv. Lapok 26. sz.

879. *Dzádurián*. 1. Két kép. Ford. Simai Gergely. Arménia 106. l. — 2. Az anya. U. o. 297. l.

880. *E. L.* Örmény néprege a nagy Napoleonról. Arménia 134—137. l.

881. *Hochániszédn*. Éji látogatás. Ford. Simay Gergely. Arménia 129. l. és Hazánk 109. 169. sz.

882. *Hračėay, Adjarján*. Armenische Etymologien. Sprachwiss. Abhandl. 302—304. l.

883. *László Márton*. Az örmény irodalom története. Armenia 208—210. 234—236. l.

884. *Leist, Arthur*. Pátkánián Ráfáel. Ford. Simay Gergely. Arménia 65—68. l.

885. *Molnár Antal*. Örményország közélete az első Bagratidák idejében. Armenia 3—8. 39—44. 68—72. 107—111. 130—134. l.

886. *Papp Gusztáv*. Az örmény irodalom a Bagratidák korában. Armenia 111—114. l.

887. *Patrübány Lukács dr.* Bizanci Fauszt negyedik századbeli örmény történetirő. Arménia 341—343. l.

888. — Mušer Texte. Sprachwiss. Abhandl. 241—271. l.

889. — Sprichwörter aus Nor Naxičevan. U. a. 304—306. l.

890. — Armenisch-deutsches Wörterverzeichnis. U. o. 307. l.

891. — Lautlehre der Mušer Mundart. Sprachwiss. Abhandl. 271—288. l.

892. — Lautlehre der neuarmenischen Mundart von Tiflis. U. a. 289—302. l.

893. — Armeniaca. U. o. 309—311. l. — Armenisches, ungarisches, türkisches. U. o. 311. l.

894. *Sáházizján*. Hozzád. Ford. Horváth Ármin. Arménia 137. l.

895. *Perzsa, Kégl Sándor dr.* A perzsa népdal. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XVII. köt. 3. sz.) Budapest, 1899. Akadémia. (8-r. 47 l.) 45 kr. — Kivonata Akad. Értes. 79—81. l.

896. *Omer Chejjam*. Keleti gyöngyök. Perzsából ford. Erődi Béla. Magy. Krónika 25. sz.
897. *Omar Chijam* perzsa költő verseiből. Ford. Feleki Sándor. Budap. Napló 347. sz. — 2. Jaj annak. U. o. 254. sz.
898. *Schmidt József*. A dualis kérdése az ó-persa declinációban. Philol. Közl. 689—702. l.

VI. Keleti nyelvek (arab, héber, török, egyiptomi).

899. Arab. *Goldziher, Ign.* Abhandlungen zur arabischen Philologie. II. Th. Das Kitáb al-Mu 'Ammarin des Abú Hätim al-Sigistáni. Leiden, 1899. (8-r. CIX, 69 és 103. l.) 9 Mk.
900. Héber. *B. L.* Az ó-zsidó bűvészet. Magy.-Zsidó Szemle 81. l.
901. *Bacher, W. dr.* Die Agada der Palästina'schen Amoräer. III. Bd. Strassburg, 1899. (8-r.) Ism. Dr. Klein Mór. Magy.-Zsidó Szemle 356—358. l. — I—III. Ism. Dr. Güdemann, P. Lloyd 171. reg. sz.
902. *Bacher, W.* Der Dichter Jásuf Jehüdi und sein Lob Moses. Zeitsch. morgl. Ges. 389—427. l.
903. *Bacher, Wilhelm.* Die älteste Terminologie der jüdischen Schriftauslegung. Leipzig, 1899. Hinrichs. (8-r.) 8 Mk. 50.
904. *Bacher W.* Beiträge zur semitischen Sprachvergleichung bei Moses Maimüni (Aus «Recueil des travaux» red en mémoire du jubilé scient de M. D. Chwolson). Berlin S. Calvary & Co. (8-r. 28 l.) 1 Mk. 20 pf.
905. *Berger D.* A költő esküje. Zsidó történeti monda után. Nagy-Károly és vid. 25. 26. sz. (Juda Haléviről.)
906. *Bischoff, E.* Krit.-Geschichte der Thalmudübersetzungen. Ism. Dr. Eisler Mátyás. Erd. Muz. 655—657. l.
907. *Blau Lajos.* Az ó-zsidó bűvészet. Ism. Dr. Klein Mór. Magy.-Zsidó Szemle 83. l.
908. *Büchler Adolf.* Áldozatok a római császártól a császárért a Jeruzsálemi templomban. Izr. irod. társ. Évkönyv 264—282. l.
909. Évkönyv. Kiadja az izr. m. irod. társulat. 1899. Ism. Dr. Schwarz Gábor. Magy.-Zsidó Szemle 85—91. l.
910. *Grünhut Lázár.* A plena és defectiva Midras új kiadása. Magy.-Zsidó Szemle 91—93. l.
911. *Kenessey Béla.* Az ós-héber költészet költőnői. Kolozsv. Lapok 4—6. sz.
912. *Krauss, Samuel.* Griechische und lateinische Lehnwörter im Talmud, Midrasch und Targum. Mit Bemerkungen von *Immanuel Löw*. II. Th. Berlin. 1899. Calvary. (8-r. X. 687 l.) 28 Mk. — Ism. Österr. Liter. Bl. 26. sz.
913. *Leipniker Márkus.* Jehuda B. József Moscato élete és irodalmi munkássága. Budapest, 1899. Nagel I. (8-r.).
914. *Lövy Ferencz dr.* Két Talmud-midrasi görög szóról. Magy.-Zsidó Szemle 177—179. l.
915. *Manassewitsch, B.* Die Kunst, die hebräische Sprache durch Selbstunterricht schnell und leicht zu erlernen. II. neu bearb. Aufl. (Die Kunst der Polyglottie XVII.) Wien. Pest. Leipzig. Hartleben. (8-r. XIV, 172 l.)

916. *Melnik J.* Héber melódiák. Zsidó Híradó 6. sz.
917. *Müller, D. H.* u. *Schlosszer v. J.* Die Haggadah von Sarajevo. Ism. Dr. Weisz Miksa. Arch. Értes. 142—146. l.
918. *Siddur R. Amram.* Izrael siralma. Zsidó Híradó 37. sz.
919. *Székely Leó.* Keleti gyöngyök. Szemelvények a zsidó költőkből. Budapest, Kis Könyvtár. 1899. (16-r. 48 l.).
920. *Török. Karácson Imre.* Keletről. Szemelvények az újabb kori török írók műveiből. Győr, 1899. Ism. Magy. Szemle 25. sz.
921. *Kúnos, Dr. Ignác.* Mundarten der Osmanen. Gesammelt und übersetzt von —. (Radloff, W. Die Sprachen der türkischen Stämme. I. Abth. Proben der Volksliteratur. VIII. Th.) St. Petersburg, 1899. (8-r. XLII, 588 l.) 15 Mk.
922. — Chrestomathia Turcica. Szemelvények az újabb török irodalomból. Budapest, 1899. Keresk. Akad. (8 r.)
923. — Nasreddin Hodsa tréfái. Török (kisázsiai) szövegét gyűjtve, fordítással és jegyzetekkel ellátva. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XVIII. köt. 2. sz.) Budapest, 1899. Akadémia (8-r. 96 l.) 1 frt 50 kr.
924. — Nazreddin Hodsa tréfái. Török adomák. Budapest, 1899. Singer és Wolfner. (8-r. 68 l.) 60 kr.
925. — Nasreddin hodsa tréfái. Bud. Szemle 98. köt. 221—247. l.
926. — Die Spässe des Hodža Nassreddin. Die Donauländer 260—273. 341—353. l.
927. — Az újabb török irodalom Budap. Napló 216. sz.
928. — A mai török irodalom. A könyv 5—7. sz.
929. — Chansons populaires turques. Zeitschr. morgl. Ges. 35. Bd. 233—255. l.
930. — La poésie populaire des turcs osmanlis. Paris, 1899.
931. *Pröhle Vilmos dr.* Rendszeres oszmán-török nyelvtan. (Tudományos zsebkönyvtár. 26. füz.) Pozsony, 1899. Stampfel K. (8-r. 96 l.) 30 kr.
932. *Vámbergy, H.* Noten zu den alttürkischen Inschriften der Mongolei und Sibirien. (Mémoires de la société finno-ougrienne. XII.) Helsingfors, 1899. — Ism. Sz. J. Nyelvt. Közlem. 470—471. l.
933. *Mahler Ede.* Az egyiptomi nyelv alapemelei. Budapest. 1899. Hornyánszky V. (8-r. XXI, 90 l.) 2 frt. — Ism. Q. Nyelvt. Közlem. 475. l.
934. *Mahler, Dr. Eduard.* Die älteste Sprache der Welt. P. Lloyd 79. sz. (Szummer nyelvről).

VII. Magyar nyelv és irodalom.

I. Bibliographia.

935. Adalékok Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárához. Könyvszemle 279—285. l.
936. *Ahn, Friedr.* 1. Bibliogr. Seltenheiten der Truberliteratur. 2. Die sloven. Erstlingsdrucke der Stadt Laibach. Ism. Melich János. U. o. 303. l.
937. *Augenfeld Miksa.* Modern diszítés a nyomdászatban. Grafikai Szemle 2. sz.

938. *Berkeszi Istrán dr.* A temesvári könyvnyomdászat és hirlap-irodalom története. Történ. és régész. Értesítő XV. évf. 1. 2. füz. — Ism. Délmagyar. Közl. 297. sz.
939. *Besant, Sir Walter.* The Pen and the Book. Ism. Heller Ágost. Bud. Szemle 100. köt. 1—9. l.
940. *Brunelli, Vitaliano.* Giovanni Lucio. Rivista Dalmatica 1899.
941. A budai könyvtár szakszerinti czímjegyzéke. I. köt. Ism. r. Könyvszemle 301—303. l.
942. A budapesti magyar királyi tudományegyetem könyvtára 1898-ban. U. o. 292—300. l.
943. *Csizik Gyula.* Az ipar történetéből. A nyomdászat kezdete. (Iparosok olvasótára V. évf. 9. sz.) Budapest, 1899. Lampel R. (8-r. 18—30 l.) 30 kr.
944. Czímjegyzéke, A budapesti magyar kir. tudományegyetem könyvtárának. — XXIII. 1898. évi gyarapodásról. Budapest, 1899. Kilián Fr. (8-r. XIX, 170 l.) 30 kr.
945. *Dézsi Lajos.* Adalék a könyvkötészet történetéhez Magyarországon. Könyvszemle 415. l.
946. *Domanovszky Sándor.* A dubniczi krónika kódexe. U. o. 64—72. l. Önállóan is megjelent.
947. *E. P.* Könyvek és képek a Balassák birtokában. U. o. 413. l.
948. *Esztegár László dr.* A brüsszeli királyi könyvtárról. U. o. 370—377. l.
949. *F. K.* Szakbibliográfia. Magy. nyomdász. Évkönyve 71—78. l.
950. *Ferencai Zoltán.* Az erdélyi muzeum-egylet könyvtára 1898-ban. Könyvszemle 386. l.
951. *Firtinger Károly.* Ötven esztendő a magyarországi könyvnyomtatás közhalmójából. Különös tekintettel az 1848/49-iki szabadságharc idejére. I. rész. A jelen század elejéből 1848-ig. (8-r. 112 l.) (A Grafikai Szemle 1899. évf. melléklete.).
952. — «Névtelen hősök». Nyomdászok Évkönyve 7—11. l. (Schweitzer József és Soukop János 1848. évben működött nyomdászok.)
953. — Wecheliusz magyar nyomdász volt-e? Magy. Nyomdászat 6. füz.
954. — A magyar bankjegynyomda betűöntőjéről. Magy. Nyomdászat 9. füz.
955. *Fuchs Zsigmond.* A gépmester adminisztratív működése. Magy. nyomdász. évkönyve 29—32. l.
956. *Gelberger Mihály.* A négyzetpontokról. U. o. 23—28. sz.
957. *Grócz Ernő.* A betűszedés kátéja. Ism. sz. Magy. nyomdászat 4. füz.
958. *H. D.* A Manlius-féle nyomda történetéhez. Könyvszemle 414. l.
959. A hazai hirlapirodalom 1898-ban. Könyvszemle 1899. foly. melléklete.
960. *Hellebrant Árpád.* A magyar philologiai irodalom 1898-ban. Philol. Közl. 576—672 l.
961. *Heller Ágost.* Jelentés a második nemzetközi bibliographiai conferentiáról. Akad. Értes. 542—544. l.
962. A jászóvári prémontrei kanonokrend tulajdonát képező nagyváradai házi könyvtár jegyzéke. Nagyvárad, 1899. (8-r. 109 l.)

963. A jogakadémiai tanári kar előterjesztése a könyvtárügy rendezése tárgyában. Kecskemét, 1899. (8-r. 16 l.)

964. *Kapronczay Ádám* nyomdász levelei Benkő Józsefhez. Közlő Ferenczy Zoltán. Könyvszemle 276—278. l.

965. *Kemény Lajos*. Sajtó és cenzura Kassán a XIX. század első felében. U. o. 356—359. l.

966. *Kner Izidor*. Sajtótörvényünkről. Grafikai Szemle 8. sz.

967. *Koncz József*. Geleji Katona István könyveinek lajstroma. Könyvszemle 270—275. l.

968. A könyvnyomtatás őshelyei. Magy. nyomdász. Évkönyve 61. l.

969. *Kováts László*. Könyvnyomdánk a jelen század harmadik tizedében. Könyvszemle 359—366. l.

970. *Kropf Lajos*. Angol könyvtárakról. Bud. Szemle 100. köt. 125—131. l.

971. *Küffer Béla dr.* A képviselőházi könyvtár katalogusának pótkötete. 1893—1899. Budapest, 1899. (8-r. VII, 883—1457. l.)

972. *Leitner Pál*. Egy morva könyvnyomtató. Grafikai Szemle 2. sz. (Zerotin János).

973. *Lukinich Imre*. A Kalazantinum könyvtárának ritkább, magyar vonatkozású példányai. Kalazantinum IV. évf. 9. sz.

974. *M. J.* Az orosz bibliológiai társaság. Könyvszemle 412. l.

975. A magyar nemzeti múzeum könyvtára az 1898. évben. U. o. 1—16. l.

976. A magyar kir. központi statisztikai hivatal nyilvános könyvtárának és térképgyűjteményének ügykezelési és használati szabályzata. U. o. 392—397. l.

977. *Marich Ágoston*. Visszaemlékezés. Harminczkilencz évig a Pesti Naplónál. (Magy. Szalon. márcz. füz.)

978. *Moltke, Siegf.* Ortsgruppen-Bibliotheken. Akad. Blätter 6. sz.

979. *Muntz, Eugène*. La bibliothèque de Mathias Corvin. Notes nouvelles. Bulletin du Bibliophile-ben. Önállóan is megjelent. (8-r. 12 l.) — Ism. r. Budap. Szemle 99. köt. 302. l.

980. *Novitzky László*. Az ó- és középkori könyvnyomtatás történeti tanulmány). Nyomdász Évkönyv 1899.

981. Nyilvános könyvtárakról. Magy. Ujs. 46. sz.

982. *Nyögér Antal*. Egyházi könyvtáralom. Hittudom. folyóir. 126—179. 486—528. l.

983. Nyomdászati enciklopédia. Magy. nyomdászati 2. s. kv. szám.

984. *Pavlovszky J. Alajos*. Akcizidensz-szedésről — akcizidensz-szedőknek. Grafikai Szemle. 5. sz.

985. — Akcizidenciák színezése. Magy. nyomdász. Évkönyve. 33—39. l.

986. *Pázmány Lajos*. Az árvamegyei Csaplovics-könyvtár szabályzata 1840-ből. Könyvszemle 319. l.

987. *Peidl Gyula*. Magyarországi könyvnyomdász-statisztika. Nyomdász Évkönyv 1899.

988. *Petur*. Könyvekről. Magyar Szó 9. sz.

989. *Radnai Mihály*. A Pallas Nagy Lexikona. Magy. Nyomdász. Évkönyve. 13—22. l.

990. — A reklámszerű szedés. Magy. Nyomdászati 7. 8. füz.

991. *Récsey Viktor dr.* Irás és könyv hajdan és most. Ismeretterjesztő előadás. Budapest, 1899. Lampel R. (8-r. 40 l.) 40 kr.
992. — A könyvek ruházása. *Hazánk* 20. sz.
993. Régi kéziratok megóvása. Könyvszemle 321—328. l.
994. *Reizner János.* A szegedi Somogyi-könyvtár állapota 1898/99-ben. U. o. 388—392. l.
995. *Rényi Károly.* Irodalmi kalauz. A magyar nemzeti irodalom jelesebb műveinek jegyzéke, könyvkereskedők használatára. Budapest, 1899. Grill K. (8-r. 176 l.) 50 kr.
996. *Rip Georges.* Párisi könyvkartell. A könyv 2. 3. sz.
997. Rosenthal L. Katalog 100. Ism. Varju Elemér. Könyvszemle 85—92. l.
998. *Ruzicska Gyula.* A rajz és az akcizencia-szedés. Nyomdász Évkönyv 1899.
999. — A czinkmaratás. Grafikai Szemle 1—9. sz.
1000. *Schönherr Gyula.* A Velencei Szent-Márk könyvtárból. Könyvszemle 176—184. l.
1001. *Simonovits Kornél.* A könyvnyomtatás mint művészet. Magy. nyomdász. Évkönyve. 45—57. l.
1002. *Spiegel Lipót.* Az autotipia nyomása. Grafikai Szemle 3. sz.
1003. Spisak knjiga i rukopisa u biblioteci Matice Srpske. U Novom Sadu, Popovic, 1899. (8-r. 4 lev. 385 l.).
1004. sz. Szakmabeli fejlődésünk. Magy. Nyomdászat 3 sz.
1005. *Szabó K.* és *Hellebrant A.* Régi Magyar Könyvtár III. köt. 2. rész. Ism. dr Bartha József. Kath. Szemle 380. l. — a. Magy. Kritika 10. sz. — Kont I. Le bibliographe moderne 13. sz. és Rev. crit. 5. sz.
1006. *Sziklay János dr.* Negyven év a katholicizmus történetéből. A Magyar Allam negyvenéves jubileuma. 1859—1899. Budapest, Hunyadi M. ny. (8-r. 157 l.).
1007. *Thaly Kálmán.* A szécsényi országgyűlésen létesült Nemzeti szövetség okmánya s egy kurucz hadi szabályzat kinyomatása, 1705. Könyvszemle 318. l.
1008. *Toldy László.* Könyvészeti adalék Szabó Károly Régi magyar Könyvtára I. kötetéhez. Irod. tört. Közlem. 346—348. l. (Evangeliumos és Epistolac, Csepreg, 1631.)
1009. *Urmössy Lajos.* A hirlapok régente. Székely Nemzet 33. sz.
1010. — A hirlapirodalom Erdélyben. U. o. 25. sz.
1011. *V. E.* Könyvárjegyzékek 1898-ban. Könyvszemle 206. l.
1012. — Knauz könyvtárának sorsa. U. o. 409. l.
1013. — Rossi könyvtára. U. o. 413. l.
1014. *V—y.* Magyar stílus a magyar nyomdászatban. Magy. Nyomdászat 2. sz.
1015. *Valentényi György.* Gutenberg János emlékezete. Nyugat-magy. Híradó 147. sz.
1016. *Varjú Elemér.* Murrnellius lexicon a magyar nemzeti múzeum könyvtárában. Könyvszemle 97—111. l.
1017. — A gyulafejérvári Batthyányi-könyvtár. U. o. 134—176. 209—243. 329—345. l.
1018. — XVI. századi leltár egy esztergomi misekönyvben. U. o. 318. l.
1019. — Pozsonyi Sándor kéziratgyűjteménye. U. o. 410 l.

1020. *Venkovits Károly*. Egy öreg nyomdász. Grafikai Szemle 7—9. sz. (Schutzengl Gerzson).
 1021. Vidéki könyvtárak jövője. Könyvszemle 17—40. l.
 1022. Waldow Sándor 1834—1898. Magy. nyomdász. Évkönyve 41—44. l.

2. Magyar irodalomtörténet.

1023. *Abonyi Árpád*. Orvosok. Ism. Somogyi Gyula. Magy. Kritika III. évf. 5. sz. — Doktor Apácai. Polit. Hetiszemle 45. sz. — Magy. Szalon 32. köt. 392. hasáb.
 1024. — A plivai várda. Ism. Egyetértés 1899. 15. sz.
 1025. — A haldokló gladiator. Ism. dr Lázár Béla. Nemzet 191. sz.
 1026. — Radovics felesége. Színmű 3 felv. Először adták a nemz. színházban nov. 17-én.
 1027. *Ábrányi Emil*. Jelentés a Mészáros-pályázatról. Budap. Napló 32. sz.
 1028. *Ábrányi Kornél id.* Képek a mult- és jelenből. Budapest, 1899. Pallas. 6 kor. Ism. Magy. Kritika 19. sz. — Ariel. Budap. Napló 185. sz.
 1029. *Adi Endre*. Versek. Ism. s. Szilágy 29. sz. — ik. Bud. Hirl. 326. sz. — Vasár. Ujs. 49. sz.
 1030. *Almásy Tihamér*. Boris. Népszínmű 3 felv. először adták a Népszínházban okt. 13-án.
 1031. *Alpári Lajos*. Elbeszélések. Ism. Albert József. Nyugatmagy. Híradó 43. sz.
 1032. *Ambrozovics Dezső*. Versek. Ism. Doktor Apáczai. Polit. Hetiszemle 10. sz. — L. H. Magy. Kritika 11. sz. — Lázár Béla. Nemzet 10. sz.
 1033. *Ambrus Zoltán*. Pókháló kisasszony. Ism. Rothhauser M. P. Lloyd 35. reg. sz.
 1034. *Andronicus*. Dodó főhadnagy. Nemzet 105. sz.
 1035. Babérlevelek. (Pongrácz Lajos sírjáról.) Honti Lapok 36. sz.
 1036. *Babik József*. Baranyi Pál. 1657—1719. (Adalék egyházi szónoklatunk történetéhez.) Egri egyházmegy. Közl. 23. 24. sz.
 1037. — Berzeviczy Flóris. Magy. Állam 81. sz.
 1038. *Badics Ferencz dr.* Irodalomtörténeti tanulmányok. Különnyomat Beöthy Zs. «Képes Magyar Irodalomtörténete» 2-ik kiadásából. Budapest, 1899. Athenæum. (8-r. 113 l.).
 1039. *Baksay Sándor*. Dáma. Ism. Doktor Apáczai. Polit. Hetiszemle 47. sz. — S. E. Hét 47. sz. — dr. Kőrösy György. Magy. Kritika III. évf. 3. sz. — T. R. P. Napló 326. sz.
 1040. *Balla Miklós*. Versek. Ism. Sebestyén Ede. Magy. Kritika 24. sz. — t. r. Uj idők 27. sz. — Magy. Szalon 30. köt. 1320. hasáb. — G—s. Hét 21. sz. — R. Művész világ 6. sz.
 1041. *Ballo Mátyás*. Uzia. Ism. Gomperz H. Deutsch. Lit. Ztg. 44. sz.
 1042. *Balogh Imre*. Könyvek. Ism. Lázár Béla. Nemzet 1899. 10. sz.
 1043. *Balogh István*. Ludas Matyi. (R. Magy. Kvtár IX). Ism. Kont I. Rev. crit. I. 14. sz. — Kiss Ernő. Nyelvőr 23. l.
 1044. *Bán Aladár*. Egyedül. Ism. Novák Sándor. Magy. Kritika 12. sz.

1045. *Bányász István*. Calypso. Irányregény. Ism. Bartha József. Kath. Szemle 1899. 190—192. l.
1046. *Barát Armin*. Hirlapírásról és hirlapírókról. Délmagyar. Közl. 35—37. sz.
1047. *Bársony (Bruckner) Gyula*. Keresztek. Ism. Magy. Hirl. 36. sz. — R—sz. B. Magy. Kritika 14. sz. — Magy. Szalon 31. köt. 417. hasáb.
1048. *Bársony István*. Szerelem könyve. Ism. T. R. P. Napló 41. sz. — Dr Császár Elemér. Polit. Hetiszemle 5. sz. — Lázár Béla. Magy. Kritika 9. sz. — G—s. Hét 2. sz. — Uj idők 5. sz. — Egyetértés 15. sz. — Budap. Hirl. 43. sz. — i. Magy. Hirl. 25. sz.
1049. — A kaméleon leány. Ism. Dr Császár Elemér. Polit. Hetiszemle 13. sz. — r. Magy. Szemle 15. sz. — e. n. Fővár. Lapok 14. sz.
1050. — Magyar természeti és vadászképek. Ism. Dr Császár Elemér. Polit. Hetiszemle 51. sz.
1051. *Bartha József dr.* A Toldi-monda. Kath. Szemle 1899. 25—47. 313—335. 429—462. l. Önállóan is megjelent. Budapest, 1899. Sz. István társ. (8-r. 80 l.) 70 kr. — Ism. e. Irod. tört. Közlem. 490. l. — Heinrich Gusztáv. Philol. Közl. 743—747. l. — Bartha helyreigazítása és Heinrich válasza. U. o. 956. l.
1052. *Bartha Miklós*. Nemzeti irány. Magyarország 7. sz.
1053. *Bartók Lajos*. Mohács után. Tört. dráma. Budapest. Ism. dr. Koroda Pál. Föv. Lapok 1. sz. — Roboz Andor. Magy. Kritika 7. sz.
1054. *Bayer József*. A magyar drámairodalom története. 2 köt. Ism. Morvay Győző. Magy. Kritika 22. sz. — Császár Elemér. Bud. Szemle 97. köt. 147—152. l. — Váczy János. Századok. 53—56. l. — Solymossy Sándor. Philol. Közl. 442—454. i.
1055. *Békefi Antal*. Egy kis battisztruha. Ism. Sebestyén Ede. Magy. Kritika 20. sz. — Dr Császár Elemér. Polit. Hetiszemle 36. sz. — M. J. Torontál 94. sz. — Magy. Szalon 31. köt. 639. hasáb.
1056. *Békési Emil*. Magyar írók az Anjouk és utódaik korában. (1301—1458). Kath. Szemle 573—595. 761—820. l.
1057. *Benedek Elek*. Csendes órák. Ism. Kőrösy György dr. Magy. Kritika III. évf. 6. sz. — Magy. Szalon 32. köt. 392. hasáb. — T. R. Uj idők 48. sz. — Lázár Béla. Magy. Nemzet 319. sz.
1058. — Többsincs királyfi. Magyar népmese 3 felv. Először adták a Vigszinházban decz. 19-én.
1059. *Benkő Imre*. Magyar Közmondások az 1825-ik esztendei országgyűlésen lévő követekre ruházva. Irod. tört. Közlem. 243—246. l.
1060. *Beöthy Zsolt*. A magyar irodalom története. A legrégebb időktől Kisfaludy Károly felléptéig. 2. kiad. I. köt. Budapest, 1899. Athenæum. (8-r. 852 l.) Két kötet ára 20 frt. — Ism. Vizsota Gyula. Magy. Kritika 21—22. sz.
1061. *Bernáth Lajos*. Protestáns iskola-drámák. Irod. tört. Közlem. 257—286. 403—426. l.
1062. *Bleyer Jakab*. Magyar vonatkozások Suchenwirt Péter költeményeiben. Századok 788—812. 879—912. l.
1063. *Bodnár Gáspár*. A mi népünk. Ism. T. Pelikán Kr. Kath. Hitvéd. folyóir. 476. l.
1064. *Bokor József, ifj.* Kurucz furfang. 100 arannyal jutalmazott népszimnű 3 felv. Először adták a népszinházban decz. 7-én.

1065. *Bólyai Farkas*. II. Mohamed. Kiadta Heinrich G. 1898. — Ism. Katona Lajos. Philol. Közl. 252—254. l. — i. Polit. Hetiszemle 11. sz. — b. j. Magy. Kritika 14. sz. — Kont I. Rev. crit. I. 14. sz.
1066. *Boroszkóy Samu*. Debreczeni írók. Irod. tört. Közlem. 118.
1067. *Boros Gábor dr.* Színművek könyve. Ism. Kelemen (Wolff) Béla. Philol. Közl. 141—144. l.
1068. *Brájer Lajos*. A vidéken. Ism. s—a. Délmagy. Közl. 15. sz. — Magy. Szalon 30. köt. 1322. l. — P. Kolozsv. Lapok 9. sz.
1069. *Bródy Sándor*. Egy férfi vallomásai. Ism. Hamvainé-Kardos Matild. Magy. Kritika III. évf. 3. sz. — F—ó. Polit. Hetiszemle 48. sz. — Fk. Orsz.-Világ 44. sz. — T. R. Uj idők 44. sz. és P. Napló 326. sz.
1070. — Ezüst kecske. Ism. Cornelius. Magy. Szemle 3. sz.
1071. — Fehér könyv. Ism. T. R. Uj idők 52. sz.
1072. *B. Büttner Lina*. Juliánka. Ism. Magy. Sion 940. l.
1073. *Cenner Lajos*. Ostorpattogás. Ism. Magy. Szemle 40. sz.
1074. *Dr. Cryx*. Néhány szó a magyar drámáról. Magyar Szó 6. sz.
1075. *Cs. J.* Szeccsesszió a szépirodalomban. Abauj-Kassai Közl. 70. sz.
1076. Családi regénytár. Kiadja a Sz. István Társulat. Ism. Andronicus. Alkotmány 292. sz. — Mihályfi Ákos dr. Magy. Szemle 51. sz.
1077. *Csaplár Benedek*. A Horányi Elek tervezete. Irod. tört. Közlem. 1—14. 168—203. l.
1078. *Császár Elemér*. Mihály deák bibliája. Irod. tört. Közlem. 115—117. l.
1079. *Császár Imre*. Bűnös szerelem. Színmű 4 felv. Először adták a nemzeti színházban márcz. 24.
1080. *Cserzy Mihály*. Kint a pusztán. Ism. Szmollény Nándor. Magyar Szó 5. sz. — Hét 51. sz. — ifj. Móricz Pál. Szegedi Napló 289. sz.
1081. *Csillagh Mór dr.* A ló szerepe a magyar költészetben. Hevesm. Hirl. 146. 147. sz.
1082. *Csongor József*. Szeccsesszió a szépirodalomban. Délmagyar. Közl. 141. sz.
1083. *Cyprian*. Utak az életben. Ism. Dostál Károly. Alkotmány 307. sz.
1084. — Két szív. Ism. Dostál K. U. o. 307. sz.
1085. *Czirbusz Géza*. Az ecsedi láp regeköltése. Magy. Állam 76. sz.
1086. *Czuczor Gergely* összes költői művei. Első teljes kiadás. Életrajzzal és jegyzetekkel ellátva sajtó alá rendezte Zoltvány Irén. 3 kötet. Budapest, 1899. Franklin-t. (8-r. 330, 278, 335 l.) 5 frt.
1087. *Damokos Ferencz*. Sahil. Ism. Morvay Győző. Magy. Kritika 23. sz.
1088. *Diák*. Magyar vígjáték-irodalmunk. Magyar Szó 4. sz.
1089. *Domanovszky Sándor*. A dubniczi krónika. Századok 226—256. 342—355. 411—451. l. Önállóan is megjelent (8-r. 88 l.).
1090. *Dózsa Endre*. Tiéd a hatalom. Regény. Ism. Dr. Ellenzék 296. sz.
1091. *Dugonics A.* Az arany pereczek. Kiadta Bellaagh A. 1898. — Ism. Kardos Albert. Philol. Közl. 348—351. l. — Kont I. Rev. crit. I. 14. sz.
1092. *Dura Máté*. Rajongás. Ism. Csóregyh Gyula. Közvélemény

9. sz. — Vasár. Ujs. 22. sz. — O. E. Budap. Hirl. 40. sz. — Dr. W. B. Hazánk 183. sz.

1093. Éjszaki Károly. (Képpel). Kolozsv. Lapok 12. sz.

1094. Az elveszett szabadság megsiratása. Fejérmegy. Napló 99. sz. (XVIII. száz. költemény).

1095. *Endrődi Sándor* Összegyűjtött költeményei 4 köt. Ism. Doktor Apácai. Polit. Hetiszemle 37. sz. — Magy. Hirl. 8. sz. — Palmer Kálmán. P. Napló 155. sz. — L. M. Magy. Szemle 4. sz. Alfa. Bud. Hirl. 38. sz. — Roboz Andor. Magy. Kritika 9. sz. — O. E. Hét 4. sz. — Uj idők 3. sz. — (Lázár Béla). Nemzet 91. sz.

1096. *Erdélyi Pál*. A «Komáromi énekeskönyv». Philol. Közl. 208—213. 329—348. 421—436. l.

1097. — Énekeskönyveink a XVI. és XVII. században. Magy. Könyvszemle 40—63. 111—133. 244—259. l. Önállóan is megjelent. Budapest, 1899. (8-r. 75 l.) Ism. Kardos Albert. Philol. Közl. 841—844. l.

1098. *Erdős Renée*. Leányálmok. Ism. Timár Szaniszló. Egyetértés 91. sz. — Vasár. Ujs. 25. sz.

1099. *Fejes István*. Előmunkálatok a magyarországi református egyház megújítandó énekeskönyvéhez. VI. füz. Sátoralja-Ujhely, 1899. (8-r. 92 l. 2 lev.).

1100. *Ferenczy József*. Irodalmi dolgozatok. Ism. Cs. E. Magy. Pædag. 250—252. l. — Im. Irod. tört. Közlem. 378—380. l.

1101. *Ferenczy Zoltán dr.* Vásárhelyi daloskönyv. XVI—XVII. századi szerelmi és tréfás énekek. (Régi magyar könyvtár. XV.) Budapest, 1899. Franklin-t. (8 r. 247 l.) 1 frt. — Ism. Kardos Albert. Philol. Közl. 730—733. l.

1102. *Fülei-Szántó L.* Vándoruton. Ism. Uj idők 50. sz.

1103. *Gaal Mózes*. Nemzetünk nagy költői 1—6. Ism. Császár Elemér. Magy. Pædag. 54—57. l.

1104. *Gabányi Árpád*. Az anyósok. Vigj. 1 felv. Először adták a Nemz. színházban szept. 15-én.

1105. *Gagyi Dénes*. A kurucz idők epikája. Egri főreál. értes. 3—39. l.

1106. *Gallovich Jenő*. Mártonfalvi pap. Pécs, 1899. Ism. Mészáros Jenő. Magy. Kritika III. évf. 5. sz.

1107. *Gárdonyi Géza*. Az én falum. Ism. Lázár Béla. Magy. Kritika 24. sz. — Budap. Napló 1899. 5. sz.

1108. *Gárdonyi Géza*. A kékszemű Dávidkáné. Ism. Doktor Apácai. Polit. Hetiszemle 22. sz. — Uj idők 14. sz. — Magy. Szemle 30. sz. — dr Lázár Béla. Nemzet 255. sz. — O. E. Hét 31. sz. — Rothhauser M. P. Lloyd 80. reg. sz. — Magy. Hirl. 84. sz. — ik. Bud. Hirl. 91. sz. — e. n. Fővár Lapok 14. sz.

1109. *Gáspár István*. A «Piros bugyelláris» előadásán. Székely Udvarhely 44. sz.

1110. *Gáspár Kornél*. Költemények. Ism. Lázár Béla. Nemzet 1899. 10. sz.

1111. *Genesi István*. Szülőföldemen. Ism. Vasár. Ujs. 21. sz. — Magy. Szemle 29. sz. — E. N. Fővár. Lapok 23. sz.

1112. Gesta Romanorum. Fordította Haller János. Kiadta Katona Lajos. Egy hasonmással. (Régi magyar könyvtár. XVIII. köt.) Budapest, 1899. Franklin-t. (8-r. 513 l.) 2 frt.

1113. *Glass Ferencz*. Német és magyar történeti népénekek. Ism. Dr Bleyer Jakab. Philol. Közl. 158. l.
1114. *Glücksman, Heinr.* Aus der ungarischen Literatur. Das literar. Echo. 20. sz. (Bródy Sándor, Berczik Á. Lenkei H.-ről)
1115. *Gottier Lajos*. Busuló gentry. Ism. t. r. Uj idők 51. sz. — Munkács 49. sz.
1116. *Groó István*. Négy lélek. Ism. Magy. Szemle 9. sz. — Magy. Hirl. 43. sz.
1117. *Gyarmathy Zsigáné*. (Képpel). Kolozsv. Lapok 16. sz.
1118. *Győry Tibor*. Egy régi magyar könyv. Egy lap a XVII. század orvostörténelméből. Orvosi Hetilap 37—38. sz. (Mizald A. Kerti dolgoknak leírása. Magyarra ford. Nadányi J. 1669. című munkáról). Önállóan is megjelent. (8-r. 7 l.)
1119. *H. A. dr.* Magyar irodalom. Brassói Lapok 175. sz.
1120. *Hajó Sándor*. Dombai úr felesége. Vigj. 1 felv. Először adták a Nemz. színházban szept. 15-én.
1121. *Havas István*. Tünő évek. Ism. Lázár Béla. Nemzet 1899. 10. sz.
1122. *Hegedüs István*. Jelentés a Farkas-Raskó-pályázatról. Akad. Értes. 163—168. l.
1123. *Hegedüs Sándor*. Az irodalom feladatairól. A könyv 1. sz.
1124. *Herczeg Ferencz*. Egy leány története. Ism. Dr Császár Elemér. Polit. Hetiszemle 17. sz. — Lázár Béla. Magy. Kritika 15. sz. — T. R. P. Napló 123. sz. — T. M. Kolozsv. Lapok 14. sz. — O. E. Hét 17. sz. — ik. Budap. Hirl. 91. sz. — Salgó Ernő. Egyetértés 91. sz. — Rothhauser M. P. Lloyd 80. reg. sz.
1125. — Gyurka és Sándor. Ism. Doktor Apácai. Polit. Hetiszemle 29. sz. — Magy. Szalon 31. köt. 845. hasáb. — Egyetértés 152. sz.
1126. — A Gyurkovics-leányok. Életkép 4 szakaszban. Első előadása a Magy. színházban jan. 17.
1127. — Az első vihar. Színmű 4 felv. Először adták a Nemz. színházban febr. 17.
1128. *Herczeg János*. Magda. 1898. Ism. Vasár. Ujs. 5. sz. — Doktor Apácai. Polit. Hetiszemle 10. sz. — S—ó. Aurora. jan. füz.
1129. *Herman Ottóné*. Ember volt . . . Ism. Vasár. Ujs. 5. sz. — Dr Császár Elemér. Polit. Hetiszemle 6. sz. — Somogyi Gyula. Magy. Kritika 11. sz. — G—s. Hét 6. sz. — Osvát Ernő. Budap. Hirl. 125. sz. — Pap Mariska. U. o. 128. sz. — T. R. P. Napló 75. sz. — Magy. Szalon 31. köt. 636. hasáb.
1130. Historia Báthori Gáboré. (Eredeti kézírata az 1618-ki másolatnak br. Apor István birtokában). Kis-Küküllő 30—33. sz.
1131. *Hollósi István*. Én. Ism. Magy. Kritika 18. sz. — t. v. Uj idők 27. sz.
1132. *Horváth Cyrill dr.* A magyar irodalom története I. kötet. A régi magyar irodalom története. Budapest, 1899. Athenæum. (8-r. VIII, 755 l.) 6 frt. — Ism. a. Magy. Kritika II. évf. 21—22. sz. — Polit. Hetiszemle 27. sz. — r. k. Nemz. Iskola 44. sz. — Magy. Hirl. 173. sz. — Egyetértés 152. sz.
1133. — «A legelső ismert magyar nyelvű vers». Magy. Kritika 10. sz. (A gyulafehérvári glosszák) — Varjú E. válasza. U. o. 11. sz. Horváth C. felelete. U. o. 12. sz.

1134. *Horváth Cyr.* A XV. század magyar husszita mozgalmai és humanismusa. Budapesti ref. fögym. értes.
1135. *Hrabovszky Lajos.* Kísértetek. Ism. Nagyvárad Napló 76. sz.
1136. *Ibrányi Miklós.* Egy asszony szeretője. Ism. Magy. Szemle 31. sz.
1137. *Igric.* A jövő század almanachja. Uj idők 46. sz.
1138. *Illésy János dr.* Irodalomtörténeti tarlózások az országos levéltárból. 1. Miksa király adománylevele Göröcsöni Ambrus részére. 2. Marusy András hitlevele. 3. Bethlen Gáborné nyugtatvánnya. 4. Rimay János levele. 5. Thököly Imre Ladivér Illésnek. 6. Mármaros vármegye Kölcsey Ferenczről. 7. Ajánló levél Hugo Károly részére. 8. Czuczor Gergely elfogatása. Irod. tört. Közlem. 204—209. l.
1139. *Imre Lajos.* «Jóka ördögé»-hez és a «hegedű»-ről. Irod. tört. Közlem. 301—302. l.
1140. *Jakab Ödön.* Élet. Ism. Dr Császár Elemér. Polit. Hetiszemle 7. sz. — Rothhauser M. Pest. Lloyd 35. reg. sz. — Roboz Andor. Magy. Kritika 10. sz. — T. R. P. Napló 95. sz. — G—s. Hét 9. sz. — Lázár Béla. Nemzet 124. sz. — Csendes Aladár. Nyelvőr 355—360. l.
1141. — Szilágyi és Hajmási. Ism. P. Napló 356. sz. — Vasár. Ujs. 51. sz. — i. Polit. Hetiszemle 52. sz. — Orsz.-Világ 50. sz. — i—y. Ellenzék 288. sz. — Kacziány Géza. Hazánk 302. sz.
1142. — Komédiák. Ism. A. Gy. Polit. Hetiszemle 2. sz. — Magy. Szemle 5. sz.
1143. *Jankovics Marczell.* Versek. Ism. Vasár. Ujs. 26. sz.
1144. *Jánosy Sámuel.* A szertelen pogányság Nagy-Enyeden cselekedett pusztításának rövid és hiteles históriája az 1658-ik esztendőben. Közérdek 35. 36. sz. Önállóan is megjelent (8-r. 14 l.).
1145. Jelentés az 1898. év. Bulyovszky-pályázatról. Akad. Értes. 354. l.
1146. *Jezerniczki Jozefa.* Sarolt. Költői beszély. Ism. t—f. Nyugatmagy. Hiradó 75. sz.
1147. *Jobbágy Miklósné.* A kenyér. Regény. Ism. P. L. Magy. Kritika 19. sz. — A Gy. Magy. Génusz 24. sz. — E. N. Fővár. Lapok 23. sz.
1148. *Jókai Mór.* Öreg ember nem vén ember. Ism. Nemzet 268. sz. — Rothhauser Miksa. P. Lloyd 234. sz. — Délmagyar. Közl. 221. sz. — Magy. Szalon 32. köt. 386—390. l. — Dr Császár Elemér. Polit. Hetiszemle 42. sz. — P. Napló 265. sz. — y. Magy. Hirl. 263. sz.
1149. — Költemények. Ism. Ó. Bud. Szemle 100. köt. 138—145. l. — Gáspár Imre. Magy. Szemle 24—26. sz. — P. Napló 119. sz. — Magy. Szalon 31. köt. 635. l.
1150. — Csataképek. 6. illusztr. kiadás. Ism. Vasár. Ujs. 50. sz.
1151. — Egy új költői tehetség. Magy. Hirl. 141. sz. (Janisch Lajos, gym. tanuló. Rozsnyón). — Csalatkozás. U. o. 144. sz.
1152. *Juhász László.* Pengeti sírván. Ism. Farkas Emil. Magy. Kritika 16. sz. — Egyetértés 15. sz.
1153. — Huszonheten a felső tízezerből. Ism. Magy. Szemle 12. sz.
1154. *Junius.* A Pesti Napló.(P. Napló 3. sz.)
1155. — A tizeennyolczadik század. P. Napló 68. sz.
1156. *Jurkovich Emil.* Egy szinlap 1669-ből. Századok 533—536. l.
1157. *Kabos Ede.* A csengeri kalapok. Ism. Novák Sándor. Magy. Kritika 16. sz.

1158. *Kacziány Géza dr.* Politikai gúnyversek 1837-ből. Hazánk 68. sz.
1159. — Garibaldi a magyar és az olasz népdalban. U. o. 92. sz.
1160. — A Kisfaludy-társaságról. U. o. 236. sz.
1161. *Kállay Sándor.* Ősztől-őszig. Ism. Pierre. Kolozsv. Lapok 4. sz.
1162. *Kanyaró Ferencz.* Az első magyar distichon. Erd. Múz. 591—594. l.
1163. *Karácsonyi János dr.* Toldy Miklós származása. Kath. Szemle 749—760. l.
1164. *Karaszky Ödön.* Versek. Ism. Dr. Lázár Béla. Nemzet 164. sz. — Lamperth Géza. Magy. Kritika 13. sz. — Magy. Szemle 32. sz.
1165. Kassa kulturális multjából. *Gróf—y.* Magyarország 271. sz.
1166. *Katona Lajos.* A Gesta Romanorum történetei codexeinkben. Philol. Közl. 306—318. l.
1167. — Adalékok codex-irodalmunk forrásaihoz. Irod. tört. Közlem. 246—249. 371—377. l.
1168. *Kemechey Jenő.* Mara rózsái. Ism. Egyetértés 243. sz. — G—r I—e. Magy. Szemle 37. sz. — dr. Lázár Béla. Nemzet 255. sz. — Sas Ede. Nagyvárad 173. sz. — Magy. Szalon 31. köt. 1100. hasáb. — Dr Császár Elemér. Polit. Hetiszemle 41. sz. — Morvay Győző. Magy. Kritika III. évf. 2. sz. — O. E. Hét 41. sz. — T. R. P. Napló 207. sz. — Ó. Budap. Hirl. 211. sz. — y—y. Alkotmány 163. sz. — Faragó Jenő. Hazánk 162. sz.
1169. *Kempfné Borostyáni Imra.* Másodvirágzás. Vigj. 1. felv. Először adták a Nemz. színházban szept. 15.
1170. *Kenedi Géza.* Gyarlóságok. Ism. Fridrik Imre. Aurora. Ápr.
1171. *Kerekes György.* Trefort Ágoston emlékezete. Zemplém 28. sz.
1172. *Kincs István.* Magyar ég alatt. Rajzok. Ism. Krudy Gyula. Magy. Állam 253. sz. — Dombi Márk. Kath. Szemle 1899. 215—217. l. — Kiss Ernő. Nyelvőr 455—458. l.
1173. *Kiss József* összes költeményei. (Olcsó kiadás). Ism. Versényi György. Kolozsv. Lapok 2. sz.
1174. *Kess, Joseph.* Gegen die Strömung. Ford. Dr Langfelder. Pressb. Ztg. 273. sz.
1175. A Kisfaludy-Társaság új tagjai. (Képekkel). Vasár. Ujs. 7. sz.
1176. *Klímó, Michel.* Contes et légendes de Hongrie. Paris, 1898.
1177. *Kóbor Tamás.* A csillagok felé. Ism. Osvát Ernő. Hét 33. sz. — Roboz Andor. Magy. Kritika III. évf. 1. sz.
1178. *Kohányi Róbert.* Beszélyek, rajzok. Ism. Mészáros Jenő. Magy. Kritika 15. sz.
1179. *Kont, Ign.* La littérature hongroise et le protestantisme de langue française aux XVI-e et XVII-e siècles. (Bullet. de la soc. de l'hist. du protentantisme franç. aug.-sept.).
1180. *Kontúr Béla.* A szálló leánya. Ism. J. M. Állam 270. sz. — Magy. Szemle 52. sz.
1181. *Koroda Pál.* Bűvös éj. Ism. Zempléni Árpád. Közvélemény 11. sz.
1182. *Kovács Sándor.* A Tárkányi-féle magyar szentírásról. Hit-tudom. folyóirat 701—765. l.

1183. *Kovács Zsigmond*. Ujabb költemények. Ism. e. n. Fővár. Lapok 36. sz.
1184. *Kővári László*. Erdélyi irónők. Ujság 1. sz.
1185. *Kövér Ilma*. Báránnyelők. Ism. Magy. Hirl. 36. sz. — *a*. Uj idők 9. sz. — Magy. Szalon 30. köt. 1319. l.
1186. *Kozma Andor*. Szatirák. Ism. ó. Bud. Szemle 97. köt. 141—147. l.
1187. — *Víg elbeszélések*. Ism. Novák Sándor. Magy. Kritika 16. sz.
1188. *Krudy Gyula*. Ifjuság. Ism. *ik*. Bud. Hirl. 91. sz. — Magy. Szemle 14. sz. — Zs. Kolozsv. Lapok 17. sz. — Magy. Szalon 31. köt. 639. hasáb. — Magy. Hirl. 91. sz. — *Bella*. Fővár. Lapok 15. sz.
1189. *Kudora János*. Magyar egyházi szónokok. 1. Telegdi Miklós. Hittudom. folyóirat 180—220. l. 2. Káldi György. U. o. 671—696. l.
1190. *Kupa Árpád*. Képzelt királyok. Ism. Bartha József. Kath. Szemle 1899. 195—198. l.
1191. *Lampérth Géza*. Megjötték a huszárok. *Vígj*. Ism. F. Magy. Kritika 19. sz.
1192. *Lázár Béla*. Az új Kisfaludysták. *Nemzet* 33. sz. (Berzeviczy Albert, Alexander Bernát, Ambrus Zoltán, Szabolcska Mihály, Jánosi Gusztáv).
1193. — Ueber das Fortunatumärchen 1897. Ism. Maas E. Deutsche Lit. Ztg. 36. sz.
1194. *Leander*. Komoly pillanatok. Ism. Fehér Dezső. Nagyváradi Napló 34. sz. — *m. j.* Polit. Hetiszemle 43. sz.
1195. *Lengyel József*. Giordano Bruno. Színmű. Ism. Campanella. Szamos 104. sz.
1196. *Lengyel Laura*. Balázs Klára. Ism. Magy. Hirl. 342. sz. — *M. J.* Polit. Hetiszemle 50. sz. — *Osvát Ernő*. Bud. Hirl. 1899. 17. sz. — *Senex*. Magy. Kritika 8. sz. — *T. R.* Uj idők 2. sz.
1197. — *Álmok*. Ism. Doktor Apácai. Polit. Hetiszemle 50. sz. — *Farkas Emil*. Magy. Kritika III. 6. sz. — *T. R.* Uj idők 43. sz. — Magy. Szalon 32. köt. 392. l.
1198. *Lenkei Henrik*. Kain halála. Ism. Dr. Lázár Béla. *Nemzet* 164. sz. — *Palágyi Lajos*. Magy. Kritika 17. sz.
1199. *Lévay József* újabb költeményei. Ism. *Salgó E.* Egyetért. 307. sz. — *Dr. Császár Elemér*. Polit. Hetiszemle 49. sz. — *Zombori Andor*. Erd. Múz. 1899. 44—46. l. és *Kolozsv. Lapok* 1. sz. — *p. g.* Bud. Szemle 98. köt. 311—315. l.
1200. — Jelentés az 1898-iki Nádasy-pályázatról. *Akad. Értes.* 356—361. l.
1201. *Loew. W. N.* Magyar Poetry-selections from Hungarian Poets. Ism. *m. k.* Bud. Szemle 99. köt. 154. l.
1202. *Lőrinczy György*. A magam földjén. Ism. *Dr. Császár Elemér*. Polit. Hetiszemle 9. sz. — *Bud. Napló* 5. sz. — *Somogyi Gyula*. Magy. Kritika 19. sz.
1203. *Luby Sándor*. Vergődés. Ism. *Budap. Hirl.* 234. sz. — *Vasár. Ujs.* 34. sz. — *Művész-Világ* 10. sz. — *Magy. Szemle* 40. sz. — *Uj Idők* 33. sz. — *Magy. Génusz* 35. sz. — *Sebestyén Ede*. Magy. Kritika 24. sz. — *Magy. Szalon* 31. köt. 1320. hasáb. — *Q.* *Budap. Szemle* 100. köt.

- 436—441. l. — g. Magy. Állam 176. sz. — Zempléni Árpád. Hazánk 199. sz.
1204. *Lukinich Imre*. Egy historiás ének-töredék a XVI. századból. Kalazantinum IV. évf. 7. 8. sz.
1205. Magyar biblia-fordítások. Orsz.-Világ 46. sz.
1206. A magyar irodalom kardforgató apostolai. Közérdek 72—74. szám.
1207. Magyar kritika napjainkban. ny. Magyar Szó 8. sz.
1208. Magyar novellairóink. Magy. Szalon 31. köt. 845—854. hasáb.
1209. *Makai Emil* újabb költeményei. Ism. Dr. Lázár Béla. Nemzet 164. sz. — Roboz Andor. Magy. Kritika 14. sz. — nyi. Kolozsv. Lapok 22. sz. — K. T. Hit 2. sz. — O. E. Budap. Hirl. 42. sz.
1210. *Makai Emil*. (Képpel.) Orsz.-Világ 5. sz.
1211. *Makay István*. Repülőgépen a holdba. Ism. i. Magy. Kritika III. évf. 6. sz.
1212. *Margalits Ede*. Magyar közmondások. 1897. Ism. dr. Viszota Gyula. Magy. Kritika 7. sz.
1213. *Márki Sándor dr.* Két régi magyar turista. Turisták Lapja 103—111. l. (Szepsi Csombor Márton; Tótváradi Kászonyi András.)
1214. *Márkus József*. Liliputi hercegnő. Énekes szinmű 3 felv. Zenéjét szerzette Hegyi Béla. Először adták a Magyar Színházban márcz. 25.
1215. *Marton József*. Vallásos színjátékok. Nagyszombati Hetilap 5. 6. sz.
1216. *Marton József*. Magyar Voltaire, magyar enciklopédisták. Irodalomtörténeti korrajz. Nagyszombati érs. fgygm. értes. 17—128. l. Ism. Dr. Pethő. Magy. Sion 704—707. l.
1217. *Méry Károly*. Tolongásban. Ism. Lenkei Henrik. Magy. Kritika III. évf. 3. sz. — Magy. Szemle 44. sz. — E. N. Fővár. Lapok 35. szám.
1218. A dr. Mészáros-féle drámai pályázat. (Jelentés.) Nemzet 32. szám.
1219. *Mezarthim (Kempelen Farkas)*. Uxor mea. Ism. Vasár. Ujs. 14. sz. — ik. Bud. Hirl. 105. sz. — Lázár Béla. Nemzet 164. sz. — G—s. Hét 21. sz. — Uj Idők 18. sz.
1220. *Mikolth*. Lidérczfény. Ism. Vasár. Ujs. 24. sz. — Krüzselyi Erzsike. Máramaros 29. sz. — i. cz. Máramar. Lapok 11. sz.
1221. *Milkó Izidor*. Uri emberek. Ism. T. R. Uj Idők 20. sz.
1222. *Minke Béla*. Balaton. Ism. Lázár Béla Nemzet 1899. 10. sz.
1223. *Molnár Ferencz*. A csókok éjszakája. Ism. ik. Bud. Hirl. 91. sz. — O. E. Hét 9. sz. — Ábrányi Emil. Bud. Napló 140. sz. — Farkas Emil. Magy. Kritika 23. sz.
1224. *Molnár Gyula*. Csuzdi világ. Énekes bohózat 3 felv. Ism. Magy. Hirl. 43. sz.
1225. *Móricz Pál, ifj.* A magyar föld urai. Ism. Császár Elemér. Polit. Hetiszemle 1. sz. — T. R. Uj Idők 3. sz. — Somogyi Gyula. Magy. Kritika 19. sz.
1226. *Muntureanu, H. Julia*. Asszonyszerelem. — Ism. Dr. Császár Elemér. Magy. Kritika 9. sz.
1227. *Murai Károly*. Víg történetek. Ism. i. Polit. Hetiszemle-

21. sz. — Uj Idők 16. sz. — Somogyi Gyula. Magy. Kritika 16. sz. — Dr Lázár Béla. Nemzet 255. sz. — ő. Budap. Hirl. 296. sz.
1228. *Murai Károly*. Mese-mese. Ism. dr Lázár Béla. Nemzet 255. sz. — Doktor Apácai. Polit. Hetiszemle 34. sz.
1229. *Nagy György*. Tavasz nélkül. Ism. Sz—ly Á—m. Magy. Kritika III. évf. 2. sz.
1230. Nagy Bölöny József. (Képpel.) Kolozsv. Lapok 8. sz.
1231. *Nagy Lajos*. A protestáns iskolai dráma megalapítása. Békési ev. ref. gym. értes.
1232. *Osváth Elemér*. A népköltészet. Szatmár-Németi ref. főgym. értes. értes. 17—32. l.
1233. «Osvietenost» madarskej literatúry. Slovensk. Pohľady 125. l.
1234. *Palotai Hugó*. Versek. Ism. Dr Lázár Béla. Nemzet 164. sz. — Farkas Emil. Magy. Kritika 16. sz. — G—s. Hét 71. sz. — ik. Budap. Hirl. 105. sz. — Magy. Szalon 31. köt. 419. hasáb.
1235. *Papp Dániel*. Marcellus. Ism. dr Lázár Béla. Nemzet 255. sz. — T. R. P. Napló 41. sz.
1236. *Papp Dániel*. Utolsó szerelem. Ism. dr. Lázár Béla. Nemzet 255. sz. — Dr. Apácai. Polit. Hetiszemle 33. sz.
1237. *Pásztor Árpád*. Jézus. Ism. Hevesi Sándor. Magy. Kritika 8. sz. — Uj Idők 1. sz.
1238. *Pásztor József*. A boldogság meséiből. Ism. Erényi Nándor. Orsz.-Világ 30. sz. — Révész Gyula. Fővár. Lapok 27. sz.
1239. *Pataj Sándor* versei. Ism. Egyetértés 243. sz. — Vasár. Ujs. 36. sz. — Magy. Szalon 31. köt. 1320. hasáb. — Magy. Kritika 18. sz. — e. n. Fővár. Lapok 36. sz.
1240. *Pekár Gyula*. Az esztendő legendája. — Ism. ik. Bud. Hirl. 91. sz. — i. Polit. Hetiszemle 32. sz. — M. Szalon 31. köt. 413—417. hasáb. — Magy. Hirl. 92. sz.
1241. *Pekár Gyula*. A jukkerleány. Ism. Osvát Ernő. Bud. Hirl. 178. sz. — Doktor Apácai. Polit. Hetiszemle 18. sz. — r. Magy. Szemle 15. — Magy. Hirl. 92. sz. — e. n. Fővár. Lapok 14. sz.
1242. *Pekár Gyula*. Don Juan. Ism. Hevesi Sándor. Magy. Kritika 12. 13. sz. — Magy. Szalon 30. köt. 1108. l. — Magy. Hirl. 29. sz.
1243. *Pekár Gyula*. Dodó főhadnagy. Vigj. 3 felv. Először adták a Vígyszínházban ápr. 11.
1244. *Pekry Károly*. Századok utján álmok. Ism. t. r. Uj Idők 51. szám.
1245. *Petelei István*. Vidéki emberek. Ism. i. Kolozsv. Lapok 11. sz.
1246. *Peterdi Sándor*. Jefte leányai. Ism. Művész-Világ II. évf. 6. sz. — E. N. Fővár. Lapok 23. sz.
1247. *Péterfi Tamás*. Szittyadatok. Ism. Farkas Emil. U. o. 21—22. szám.
1248. *Petúr*. Újabb drámairodalmunkról. Hazánk 248. sz. és Magyar Szó 5. sz.
1249. *Petúr*. Irodalmi pályázatok. Hazánk 266. sz.
1250. *Petúr*. Elbeszélő irodalmunk tükre. Almanach 1900-ra. Hazánk 278. sz.
1251. *Pintér Ákos*. Aranykor. Ism. Uj Idők 49. sz. — A Könyv 9. sz.
1252. *Pintér Kálmán*. Magyar drámai mesék. A magyar ifjuság számára. Budapest, 1899. Sz. István társ. (8-r. 237 l.) 1 frt. — Ism.

- Bartha József dr. Magy. Kritika III. évf. 3. sz. — Onokratulosz. Kath. hitvéd. folyóirat 524. l. — Vass Bertalan. Kath. Szemle 927—929. l.
1253. Poncianus historiája. Kiadta Heinrich G. Ism. Kont I. Rev. Crit. I. 14. sz.
1254. *Porsche Vilmos*. Kalvária. Ism. Vasár. Ujs. 42. sz. — e. n. Fővár. Lapok 36. sz.
1255. *Pósa Lajos*. Száll az ének. Ism. Magy. Hirl. 166. sz. — S. K. Magyarország 177. sz. — Vasár. Ujs. 27. sz.
1256. *Prónai Antal*. Futó csillagok. (Új sorozat.) 1. Czákó Zsigmond. Magy. Szemle 11. sz. — 2. Petőfi Sándor. U. o. 12. sz. — 3. Kerényi Frigyes. U. o. 13. sz. — 4. Tóth Ede. U. o. 14. sz. — 5. Reviczky Gyula. U. o. 15. sz.
1257. *Rádl Ödön*. Az irodalom és a társadalmi harc. Nagyvárad 202. szám.
1258. *Radó Antal*. Dalok és történetek. Ism. Dr. Császár Elemér. Polit. Hetiszemle 3. sz. — v. Bud. Szemle 98. köt. 132—136. sz. — T. R. Uj Idők 7. sz. — Alfa. Budapest. Hirl. 4. sz. — (Lázár Béla). Nemzet 91. sz.
1259. *Radó Antal*. Költők Albuma. Ism. Cornélius. Magy. Szemle 3. sz. — Alfa. Budapest. Hirl. 4. sz.
1260. *Rákosi Jenő*. Jelentés az 1898-ik évi Teleki-pályázatról. Akad. értes. 149—162. l.
1261. *Rákosi Viktor*. Korhadt fakeresztek. Ism. T. R. P. Napló 123. sz. — Dr. Császár Elemér. Polit. Hetiszemle 23. sz. — Somogyi Gyula. Magy. Kritika 14. sz. — Lázár Béla. Nemzet 191. sz. — Zombori A. Kolozsv. Lapok 12. sz. — O. E. Hét 24. sz. — Vasár. Ujs. 11. sz. — Szöllősi Zsigmond. Aradi Közl. 69. sz. — Magy. Hirl. 78. sz. — r. Magy. Szemle 15. sz. — Béla Henrik. Budapest. Hirl. 71. sz. — Magy. Szalon 31. köt. 641. hasáb. — e. n. Fővár. Lapok 14. sz.
1262. *Récsy Viktor*. Kalászat a pannonhalmi kéziratárból. (Baróti Szabó D. levele Balogh Sándor kanonokhoz; Rájnis J. levele Paintnerhez; Horvát Istv. levele Szeder Fábriánhoz; id. Jankovich M. levele Szeder F.-hoz; Kisfaludy K. levele Szeder F.-hoz; Kazinczy F. levelei Szeder Fábriánhoz; Szalay László levelei Szeder F.-hoz; Fejér Gy. levele Szeder F.-hoz; gr. Teleki J. levele Szeder F.-hoz; Döbrentei Gábor levelei Szeder F.-hoz; Toldy F. levele Szeder F.-hoz.) Irod. tört. Közlem. 467—485. l.
1263. Récsy Viktor dr. (Képpel.) Bécsi Közl. 307. sz.
1264. *Reich Emil*. Hungarian Literature. 1898. Ism. j—s. P. Napló. 1. sz. — Kropf Lajos. Századok. 67. l. — Palóczy Lipót. Philol. Közl. 76—80. l. — Gy. Athenæum 168—180. l. — Kont I. Rev. crit. I. 7. sz.
1265. *Reiner Ferencz*. Az asszonyregement. Zenés bohóság 3 felv. Zenéjét szerzette: Rosenzweig Vilmos. Először adták a Magyar színházban nov. 24-én.
1266. *Révész Béla*. Emberek harca. Ism. Lázár Béla. Nemzet 124. sz. — Mészáros Jenő. Magy. Kritika 15. sz. — Erényi Nándor. Fővár. Lapok 11. sz.
1267. *Révész Kálmán*. Háromszázéves egyháztörténeti és nyelvemlék. Prot. Szemle 481—493. l.
1268. *Reviczky Gyula* összes költeményei. Ism. i. Polit. Hetiszemle 52. sz.

1269. *Reza Dezső*. Első és utolsó. Versek. Ism. Reggeli Ujs. 49. sz.
 1270. *Reza Dezső*. Az élet-regény. Ism. Bartha József. Kath. Szemle. 1899. 188—190. l.
 1271. *Rózsa Miklós*. Nászút hármában. Ism. Erényi Nándor. Felsőmagyarorsz. Hirl. 18. sz. — Magy. Szemle 35. sz. — Mauks Gyula. Hazánk 58. sz. — Erényi Nándor. Fővár. Lapok 11. sz.
 1272. *Sajó Sándor*. Fialtal szívvel. Ism. Lampérth Géza. Magy. Kritika 13. sz.
 1273. *Salgó Jenő*. Vallomások. Ism. Hét 45. sz. — V. Zólyomvárm. Hirl. 43. sz.
 1274. *Sarudy György*. Kömives Kelemenné mondája. Irod. tört. Közlem. 41—72. l.
 1275. *Sass Béla*. Az átdolgozott Károli-biblia külalakjára és tartalmára vonatkozó észrevételeim. Budapest, 1899. Kókai L. (8-r. 36 l.) 50 kr.
 1276. *Schmidt Attila*. «Az Igaz Barátság Tüköré»-hez. Philol. Közl. 863. lap.
 1277. *Schmiedt Ferencz*. Igaz mesék. Ism. dr. Dombi Márk. Kath. Szemle 382. l.
 1278. *Somló Sándor*. Királyi házaselet. Vígj. 3 felv. Először adták a Nemz. színházban jan. 20.
 1279. *Somorjai Arthur*. Kiváltságok. Színmű 1 felv. Először adták a Nemz. színházban decz. 7.
 1280. *Stamborszky Lajos*. Tempi passati. Ism. Botond. Szombat-helyi Ujs. 16. sz. — Magy. Szalon 31. köt. 418. hasáb.
 1281. *Sz. I.* Magyar szerzők a színpadon. P. Napló 69. sz.
 1282. *Szabó Adorján*. A Conversations-Lexiconi pör története. Kassai prémontr. gym. értes. 1—64. l.
 1283. *Cs. Szabó Kálmán*. Neda. Bartha József. Kath. Szemle. 1899. 192. l.
 1284. *Cs. Szabó Kálmán*. A rajongó. Regény. Ism. Sz. Á. Magy. Kritika 19. sz.
 1285. *Szabóné Nogáll J.* Vezeklés. Ism. Bartha József. Kath. Szemle 1899. 198—200. l.
 1286. *Szabóné Nogáll Janka*. Bűnök. Ism. Dr. Császár Elemér. Polit. Hetiszemle 26. sz. — T. R. Uj Idők 45. sz.
 1287. *Szabolcska Mihály*. A magyar lyra története. Ellenzék 270. sz.
 1288. *Szabolcska Mihály*. Hangulatok. Ism. z. Bud. Szemle 98. köt. 463. l. — K-i. Kolozsv. Lapok 13. sz. — Vasár. Ujs. 12. sz.
 1289. *Szalai József*. Álmod. Költemények. Námesztó. 1899. Ism. Fővár. Lapok 44. sz.
 1290. *Szalay Károly*. Komoly tréfa. Ism. h. l. Magy. Kritika III. évf. 6. sz. — Uj Idők 48. sz.
 1291. *Szászvárosi V. Jenő*. Dalaim. Ism. Magy. Kritika 18. sz.
 1292. *Szathmáry Zoltán*. Dolorosa. Budapest. Ism. Mészáros Jenő. Magy. Kritika III. évf. 5. sz. — Dr. Császár Elemér. Polit. Hetiszemle 31. sz. — Kolozsv. Lapok 19. sz.
 1293. *Szemák István dr.* Az ifjusági irodalom támogatása. Magy. Kritika 18. sz.
 1294. *Szentessy Gyula*. Gyári lányok. Ism. Lázár Béla. Nemzet 10. szám.

1295. Szentírás. Kiadja az Izr. m. irod. társulat. I. 1898. Ism. Sassi Nagy Lajos. Nyelvőr 213—217. l. — Bánóczi J. Válasza. U. o. 310—314. lap.
1296. *Sziklay János*. A testvérek. Regény. Ism. Magy. Szemle 45. sz.
1297. *Szikra*. A bevándorlók. Ism. Bartha József. Kath. Szemle. 1899. 193—195. l. — i. m. gy. Erd. Múz. 115. l.
1298. *Szily Kálmán*. Adalékok. Ism. Tolnay Vilmos. Nyelvőr 70. l. — Magy. Szemle 17. sz. — Irod. tört. Közlem. 124. l. — Kont I. Rev. crit. 5. sz. — Zlinszky Aladár. Nyelvt. Közlem. 115—119. l. — Tolnai Vilmos. Nyelvőr 70. l.
1299. *Szinnyei József dr.* Nagyjaink fiatal korából. Tanulók Lapja 14. sz. (Deák Ferencz, Toldy Ferencz, Liszt Ferenczről.)
1300. *Szokoly István*. Mezei Virágok. Ism. Magy. Szemle 49. sz. — T. P. Kr. Kath. hitvéd. folyóir. 523. l.
1301. *Szöllösi Zsigmond*. Az Ollenburg dynastia. Ism. Doktor Apácai. Polit. Hetiszemle 46. sz. — Osvát Ernő. Hét 43. sz. — Magy. Szalon 32. köt. 394. l. — l. l. Bud. Hirl. 33. sz.
1302. *Szomaházy István*. Páratlan szerdák. Ism. T. R. P. Napló 123. sz. — Dr. Apácai. Polit. Hetiszemle 15. sz. — Lázár Béla. Nemzet 124. sz. — Dr. Rothhauser M. P. Lloyd 80. reg. sz. — si—r. Magy. Kritika 20. — Magy. Hirl. 85. sz. — ik. Bud. Hirl. 91. sz. — O. E. Hét 12. sz. — Egyetértés 91. sz. — r. Magy. Szemle 15. sz.
1303. *Szomaházy István*. A hatezeréves férfiú. Ism. or. Kolozsv. Lapok 15. sz.
1304. *Tábori Róbert*. Megfagyott pezsgő. Ism. Lk. Uj Idők 49. sz. — l. l. Bud. Hirl. 326. sz.
1305. *Tarczai György*. Simplicissimus. Egyetértés 32. sz.
1306. *Teveli K.* A «Henriások» cikkekhez. Philol. Közl. 955. l.
1307. *Thury Zoltán*. Ullrich főhadnagy. Ism. Osvát Ernő. Magy. Kritika 21. sz. — Budap. Napló 5. sz. — Budap. Hirl. 5. sz.
1308. *Tolnai S. István*. Búcsuztató Boeckay István fölött. Közli Sámuel Aladár. Protest. Szemle 614—623. l.
1309. *Tolnai Lajos*. A nagy gyárosék. Ism. Novák Sándor. Magy. Kritika 23. sz. — M. J. Polit. Hetiszemle 38. sz.
1310. *Torkos László*. Jó és rossz napokból. Ism. G. I. Magy. Szemle 13. sz. — L. H. Magy. Kritika 11. sz.
1311. *Tormay Cécile*. Apródszerelem. Ism. Gy. I. Párisi Divat 48. sz. — Pekár Gyula. Budap. Napló 324. sz. — Uj Idők 51. sz. — Hét 49. szám.
1312. *Tornyay Ferencz*. A Cantus Gregorianus. Közművelődés 12. s köv. sz.
1313. *Tóth Béla*. Magyar anekdotakincs. III. Ism. Bud. Hirl. 110. sz. és L. L. Budap. Hirl. 335. sz. — Beniczky Ödön. Alkotmány 97. sz. — Polg. Isk. Közl. 434—436. l. — ser. P. Lloyd 293. reg. sz.
1314. *Tóth Béla*. Magyar ritkaságok. Ism. K. R. Magy. Kritika III. évf. 5. sz.
1315. *Tóth Béla*. Vers és próza. Pesti Hirl. 244. sz.
1316. *Tóth Ferencz ifj.* Kanizsai Pálfi János leveleskönyvéből. Irod. tört. Közlem. 209—211. l.
1317. *Turzó Ferencz*. Robinzon és a mi Robinzon irodalmunk.

- Nyitrai kath. főgym. értes. 3—83. l. — Önállóan is megjelent. Röv. ism. Heinrich G. Philol. Közl. 756. l.
1318. *Tutsek Anna*. Magunkról. Elbeszélések. Ism. Dr. Cs. E. Polit. Hetiszemle 44. sz. — Budapest. Napló 5. sz.
1319. *r—a*. A Kisfaludy-társaság. Hazánk 250. sz.
1320. *V. M.* Hajnalka. Aurora 1898. okt.
1321. *Vadnay Károly* és *Négyesy László*. Jelentés az 1898-diki Nádasy-pályázatról. Akad. Értes. 361—370. l.
1322. *Varga Danján*. Kódexünk Mária - siralmi. Budapest, A Stephaneum-ny. 1899. (8-r. 167 l.)
1323. *Varjas Endre*. Irodalomtörténetünk. Kalazantinum IV. évf. 3. szám.
1324. *Varjú Elemér*. Utoljára «a legelső ismert magyar nyelvű vers»-ről. Magy. Kritika 13. sz.
1325. *Várkonyi Dezső*. Szegény legények. Ism. Sz—ly Á—m. Magy. Kritika III. évf. 2. sz.
1326. *Várnai Emil*. Versek. Ism. Vasár. Ujs. 45. sz. — Lázár Béla. Nemzet. 1899. 10. sz.
1327. *Várossy Gyula*. Józsi történetek. Ism. Dombi Márk. Kath. Szemle 1899. 217. l. — Magy. Szemle 1. sz.
1328. *Városvy Malvin*. Hajnalka. (Özv. Rózsa Antalné.) Brassó megy. Hirl. 8. sz.
1329. *Varsányi Gyula*. Vallomások. Ism. Farkas Emil. Magy. Kritika 13. sz. — g. Magy. Szemle 29. sz. — K—fi. Kolozsv. Lapok 16. sz. — Farkas Emil. Orsz. Világ 17. sz. — ik. Budapest. Hirl. 105. sz. — Vasár. Ujs. 16. sz.
1330. *Vass Imre*. A jövő század ABC-je. Borsodmegy. tanítóegyl. VII. évkönyve 87—98. l.
1331. *Vende Ernő*. A Henriások. Philol. Közl. 775—788. l.
1332. *Versényi György*. Száll az ének. Ism. B. L. Ellenzék 296. sz.
1333. *Vértesi Arnold*. Kadocsa Ákos. Ism. Dr. Császár Elemér. Polit. Hetiszemle 44. sz.
1334. *Vethéssy*. Írók és hivatalnokok. Alkotmány 253. sz.
1335. *Vidor Mór*. Pillanat. Ism. Vasár. Ujs. 29. sz.
1336. *J. Virág Béla*. Afrikai királyság. Ism. Krúdy Gyula. Magy. Szemle 17. sz.
1337. *Viz Zoltán*. Újabb költemények. Abony, 1898. Ism. Vasár. Ujs. 1899. 3. sz.
1338. *Vojtkó Pál*. A reformáció korának hangulata a magyar irodalomban. Soproni ev. lyc. értes. 3—16. l.
1339. *Weiskopf Arthur*. Ótes'amentomi tanító epika a XVI. száz. magyar költészetben. 1898. — Ism. Tolnai Vilmos. Philol. Közl. 63—65. lap.
1340. *Werner Gyula*. Olga. Ism. Doktor Apácai. Polit. Hetiszemle 25. sz. — Lázár Béla. Nemzet 191. sz. — Morvay Győző. Magy. Kritika 21—22. sz.
1341. *Werner Gyula*. Megvirrad még valaha. — Kendi Imre házassága. Ism. n. Bud. Szemle 100. köt. 295—298. l.
1342. *Werner Gyula*. Kendi Imre házassága. Ism. dr. Lázár Béla. Nemzet 55. sz. — Rothhauser M. P. Lloyd 35. reg. sz. — Magy. Hirl. 36. sz. — Doktor Apácai. Polit. Hetiszemle 12. sz. — T. R. Uj Idők 9. sz.

- és P. Napló 75. sz. — Magy. Szalon 30. köt. 1317—19. l. — Magy. Szemle 16. sz. — Morvay Győző. Magy. Kritika 17. sz.
 1343. *Zádor Vilmos*. Vadvirágok. Nagybánya, 1899. Ism. mor. Magy. Kritika III. évf. 3. sz.
 1344. *Zboray Aladár*. Aranyrozsda. Ism. Egyetértés 243. sz. — Hét 46. szám.
 1345. *Zempléni Árpád*. Becsky László. Hazánk 290. sz.
 1346. *Zempléni Árpád*. Bartók Lajos. Közvélemény 12. sz.
 1347. *Zempléni Árpád*. Kis emberek. Ism. Magy. Szalon 31. köt. 417. hasáb.
 1348. *K. Zoltán Ödön*. Hangulatok. Ism. e. n. Fővár. Lapok 12. sz. — Hazánk 63. sz.

3. Egyes írók.

1349. *Abonyi L.* Abonyi Lajos. (Képpel.) Athenæum 'naptára. 56. lap.
 1350. *Ábrányi E. Róna Béla*. Ábrányi Emil. Fővár. Lapok 48. sz.
 1351. *Alvinczi P. Imre Sándor*. Alvinczi Péter élete. Ism. Erd. Múz. 172—174. l. — R. Gy. Prot. Szemle 57—60. lap.
 1352. *Révész Kálmán*. Alvinczi és a kassai vértanúk. Prot. Szemle 517—535. l.
 1353. *Apáczai Csere. Apáczai Csere János* pædagogiai munkái. Összegyűjtötte, a latin beszédek fordította, jegyzetekkel ellátta Hege-dűs István. Budapest, 1899. Franklin-T. (8-r. 161 l.) 1 frt. — Ism. Stromp László. Athenæum 656—660. l. — Dr. Naményi Imre. Magy. Kritika III. évf. 6. sz. — Sz. F. Prot. Szemle 507. l.
 1354. *Neményi Imre*. Apáczai Csere János mint pædagogus. Magy. Kritika 15. sz. (Válasz Strompnak.)
 1355. *Stromp László*. Apáczai Csere János mint pædagogus. Ism. Naményi Imre. Magy. Kritika 12. sz. — Egy kis ellenbíráló. U. o. 14. sz.
 1356. *Apor P. Novotny Henrik*. Altorjai Apor Péter báró «Metamorphosis»-a. Érsekújvári kath. főgym. értes. 3—19. l.
 1357. *Aranka Gy. Gyulai Agost*. Mult századi Nyelvőr. (Aranka György: Rajzolat-ja.) Nyelvőr 181. l.
 1358. *Arany L. Arany László* költeményei. Ism. Dr. Császár Elemér. Polit. Hetiszemle 4. sz. — Zempléni Árpád. Közvélemény 6. sz. — Hét 4. sz. — Magy. Szemle 16. sz. — Vasár. Ujs. 2. sz. — Magy. Hirl. 8. szám.
 1359. *Gyulai Pál*. Arany László. Bud. Szemle 97. köt. 121—131. l.
 1360. *Kozma Andor*. Arany László. Emlékbeszéd. (Olcsó Könyvtár 1116. sz.) Budapest, 1899. Franklin-T. (16-r. 44 l.) 10 kr. — Megjelent a Nemzet 43. 45. számaiban is.
 1361. *Arany J. Abrányiné Katona Cl.* Arany János tölgyeinél. Fővár. Lapok 31. sz.
 1362. *Andronicus*. A csonkatorony alól. Nemzet 243. sz.
 1363. *Benkő Imre*. Arany mint rajzoló. Vasár. Ujs. 35. sz.
 1364. *Gyulai Agost dr.* Arany és Petőfi barátsága. Budapesti I. ker. főgym. értes. 7—16. l. és Tanulók Lapja 33. 34. sz.
 1365. *Katona Lajos*. Arany Jánosnak «Az ünneprontók» cz. balladája. Philol. Közl. 955. l.

1366. *Kőrösi László dr.* Arany János emléke. Orsz.-Világ 36. sz.
 1367. *Popovics Iván.* Arany és Petőfi szerb fordítója. (Zmaj Jovánovics János.) Egyetértés 173. sz.
 1368. *Rácz Mihály.* Arany János emléke. Nagyvárad 207. sz.
 1369. *Rádl Ödön.* Ünnepi beszéd, elmondotta a nagyszalontai csonkatorny felavatási ünnepélyén 1899. évi augusztus hó 27-én. Nagyvárad, 1899. Láng J. nyomd. (8-r. 19 l.)
 1370. *Rozvány György.* Apróságok Arany János életéből. (— följegyzései alapján.) P. Napló 275. sz. és Nagyvárad 240. sz.
 1371. *Rupp Kornél dr.* Arany Toldijának fejtegetése. Budapest, 1899. Franklin-T. (16-r. 99 l.) 30 kr. — Ism. a. Magy. Kritika 20. sz.
 1372. *Szász Károly.* A szalontai csonkatorny felavatásánál. Akad. Értes. 497—499. l.
 1373. *Szilágyi István* levele Arany Jánosról. Közli Gyulai Ágost. Irod. tört. Közlem. 488. l.
 1374. *Tolnai Vilmos.* Arany «Szondi két apródja»-nak egy kifejezése. Philol. Közl. 383. l.
 1375. *Y. Y.* Arany János szülőföldjén. Székesfehérv. és vid. 78. sz.
 1376. *Zlinszky Aladár.* A gonosz asszony meséje és Arany Józka ördöge. Irod. tört. Közlem. 14—40. l.
 1377. Arany János levelezésének címjegyzéke. Budap. 1899. M. T. Akadémia. (8-r. 38 l.) Jegyzékbe szedte Jónás Károly. Különnyomat az Akad. Értesítőből.)
 1378. Arany János kéziratái. (e.) Könyvszemle 205. l.
 1379. Arany Jánosról. *Gróf—y.* Magyarország 236. sz.
 1380. Arany János. P. Napló 237. sz. (Vezéreczikk.)
 1381. Arany János emlékezete. (A csonkatorny felavatása.) Nagyvárad 208. sz.
 1382. Arany-Zichy Album. Ism. Cornelius. Magy. Szemle 3. sz. — Lásd 1666. sz. a. is.
 1383. *Bacsányi. Kont Ignác.* Bacsányi Párisban. Philol. Közl. 869—889. l.
 1384. *Bajza. Kürti Menyhért.* Bajza mint költő. Budapest, 1899. Stephaneum-ny. (8-r. 100 l.)
 1385. *Nógrády László dr.* Bajza József kritikai jelleme. Gömör-Kishout 9. sz.
 1386. *Balassa B. Balló Rudolf.* Bárá Balassa Bálint hamvairól. Nemz. Szemle 21. sz. és Magya. Szó 7. sz.
 1387. *Erdélyi Pál.* Balassa Bálint levelei. Irod. tört. Közlem. 385—402. l.
 1388. *K. B.* Balassa Bálint szerelme. Szolnok-Doboka 35. sz. és Zala 64. sz.
 1389. Balassa Bálint. Bud. Hírl. 263. sz.
 1390. *Balogh I. Bayer József.* Mikor került Ludas Matyi színpadra? Philol. Közl. 284. l.
 1391. *Kardos Albert.* Mikor került Ludas Matyi színpadra? Philol. Közl. 189. l.
 1392. *Bartalus. Sz. B.* Bartalus István. Magy. Tanítóképző 73—76. l. és Polg. isk. Közl. 120—124. l.
 1393. Bartalus István. (Képpel.) Vasár. Ujs. 7. sz.

1394. **Beöthy Zs. B.** Beöthy Zsolt. Tanáregyl. Közl. XXXII. évf. 457—459. l.
1395. **Berczik. Ravasz Árpád.** Himfy dalai. Székely-Udvarhely 45. sz. — Lásd 1114. sz. a. is.
1396. **Berzsenyi. Deák Gyula.** Pædagogiai eszmék Berzsenyi költeményeiben. Népmvelők Lapja 28. sz.
1397. **Bessenyei. Bessenyei György.** Ágis tragédiája. Kiadta Lázár Béla. *Ism. i. Polit. Hetiszemle* 11. sz. — b. j. *Magy. Kritika* II. évf. 14. sz. — *Kont I. Rev. crit.* I. 14. sz.
1398. **Bessenyei György.** *Lais*, vagy az erkölcsi makacs. Vígj. 5 fől. A kéziratból első ízben kiadta Lázár Béla dr. (Régi magyar könyvtár. 16. köt.) Budapest, 1899. Franklin-T. (8-r. 100 l.) 50 kr.
1399. **Bessenyei György.** Természet világa. *Ism. Kont I. Rev. crit.* I. 14. sz.
1400. **Bessenyei György**nek egy ismeretlen levele. *Vasár. Ujs.* 19. sz.
1401. **Beöthy Zsolt.** Bessenyei György szobránál. *Akad. Értes.* 321. l.
1402. **Junius.** Bessenyei György. *Kolozsv. Lapok* 20. sz.
1403. **k. g. Bessenyei György.** *Hazánk* 110. sz.
1404. **Kemechey Jenő.** Bessenyei György. *Bud. Hirl.* 129. sz.
1405. **Kende János.** Mokány Bercei ősei irodalmunkban. Kassa, 1899. Nauer. (16-r. 18 l.)
1406. **Lázár Béla dr.** Bessenyei György. *Nemzet* 127. sz.
1407. **Porubszky Pál.** Bessenyei és a nemzeti ébredés. Nyiregyházi ág. főgym. értes. 3—16. l.
1408. **Szász Zoltán.** Bessenyei György. *Egyvetértés* 127. sz.
1409. Bessenyei György. *Magyarország* 127. sz.
1410. **Bethlen M.** Ifj. Gróf Bethlen Miklós. (1831—1899.) *Vasár. Ujs.* 22. sz.
1411. **Bezerédj I.** Bezerédj István levelei. Közli Leopold Samu. Tolnavármegye 1899. 1. sz.
1412. **Bod P.** *Sámuel Aladár.* Felsőcernátoni Bod Péter élete és művei. Budapest, 1899. Hornyánszky V. (8-r. 224 l.) 3 kor.
1413. **Bólyai F. König Gyula.** Bólyai Farkas és Gauss Frigyes Károly levelezése. *Akad. Értes.* 617—625. l.
1414. **Matyó Sándor.** Bólyai Farkas mint drámatró. *Salgó-Tarján.* 1898. (8-r.)
1415. **Boross M. Gara József.** Boross Mihály. 1815—1899. *Magy. Krónika* 12. sz.
1416. Boross Mihály. (1815—1899.) (Képpel.) *Vasár. Ujs.* 12. sz.
1417. **Borúth. Viski K. Bálint.** Borúth Elemér és művei. *Máramaros* 3. 4. sz.
1418. **Brassai S. Boross György.** Brassai mint pædagogus. *Nagy-Küküllő* 40. 41. sz.
1419. **Concha Győző.** Brassai Sámuel emlékezete. *Akad. Értes.* 276—296. l.
1420. **Kozma Ferencz.** Brassai Sámuel mint æsthetikus és műkritikus. (Kivonat.) *Akad. Értes.* 402—408 l.
1421. **Bródy S. E—i N—r.** Bródy Sándor. Fővár. *Lapok* 52. sz.
1422. **Rózsa Miklós.** Bródy Sándor és az ő «Fehér Könyv»-e. *Hazánk* 308. sz.

1423. *Thewreuk István*. Irodalmi sikerek. (Bródy Sándorról.) Nagyvárad 309. sz. — Lásd 1114. sz. a. is.
1424. *Csató. Beöthy Zsolt*. Csató Pálról. Vasár. Ujs. 7. sz.
1425. *Csiky G. Gedeon Alajos*. Csiky Gergely mint drámaíró. Budapest, 1899. (8-r. 51 l.)
1426. *Janovics Jenő*. Csiky Gergely gyermekkori versei. Ujság 20. sz.
1427. *Kont, Ignac*. Grégoire Csiky et le théâtre contemporain en Hongrie. La Revue d'Art dramatique apr. 5.
1428. *Nosz Gusztáv*. A tanuló ifjúság részére rendezett színelőadás alkalmából elmondott beszéd. Székely-Udvarhely 43. sz. (Csiky Gergely «Czifra Nyomorúság»-áról.)
1429. *K. Csipkés Gy. Ferenczi Z.* Komáromi Csipkés György bibliája. Erdélyi Múz. 252. l.
1430. *Csokonai. Endrődi Sándor*. Csokonai Csurgón. (Adalék a költő életéhez.) Magy. Hirl. 310. sz.
1431. *Szendrey Imre*. Csokonai Lillája. Nagy-Kunság 28—32. sz.
1432. *Tolnai Vilmos*. Csokonai Vitéz Mihály verstani nézetei. Bdp. ág. ev. főgym. értes.
1433. Csokonai Csurgón. *Gróf—y*. Magyarország 255. sz.
1434. *Csoma S. Junius*. Kőrösi Csoma Sándor. P. Napló 249. sz.
1435. *Sz. Csombor M.* Lásd 1213. sz. a.
1436. *Czakó Zs. Vértesy Jenő*. Czakó Zsigmond. Budapest, 1899. orsz. irod. r. t. (8-r. 69 l.) Megjelent előbb az Orsz.-Világ 11. s köv. számaiban. — Lásd 1256. sz. a. is.
1437. *Czeplédi I. M. Nagy István*. Czeplédi István polemikus író a XVII. században. Irodalomtörténeti tanulmány. Kolozsvár, 1899. Gombos F. (8-r. 111 l.) — Ism. sz. Protest. Szemle 364. l. — Erd. Múz. 390. lap.
1438. *Czuczor. Kerekes E.* Czuczor Gergely «Botond»-ja. Ism. Philol. Közl. 855. l. — Lásd 1138. sz. a. is.
1439. *Debreczeni M. Ferenczi Z.* Debreczeni Márton költeményei az Erdélyi Múzeum kéziratárában. Erd. Múz. 606—608. l.
1440. *Degré A. Ábrányi Kornél, id.* Degré Alajosról. Orsz.-Világ 18. szám.
1441. *Döbrentei. Ghimel*. Döbrentei Gábor Ossián-énekei. Kalazantinum III. évf.
1442. *Stodolni Gyula*. Döbrentei Gábor Ossián-énekei. Kalazantinum III. évf. — Lásd 1262. sz. a. is.
1443. *Endrődi J. Perényi József dr.* Endrődi János életrajza. Nagy. Kanizsa, 1899. Wajdits. (8-r. 103 l.) 80 kr. — Ism. Kiss Ernő. Kath Szemle 734—737. l.
1444. *Endrődi S. S. E.* Endrődi Sándor. Nagyvárad 153. sz.
1445. *Eötvös J. György Aladár*. Legyenek meg Eötvös művei minden magyar iskola könyvtárában. Néptanítók Lapja 46. sz.
1446. *Jánky László*. Eötvös «Karthausi»-ja. Ism. Császár Elemér. Philol. Közl. 374—377. l.
1447. *Józsa Mihály*. Eötvös József báró eszméi. Néptan. Lapja 6. szám.
1448. *Rencz János*. Az állatvédelem ügye a «Falujegyzője»-ben. Állatok védelme III. évf. 10. sz.

1449. *Vajda (Weiler) Gyula dr.* Br. Eötvös József. Szeged. Napló febr. 5. sz.
1450. *Vajda Gyula dr.* Br. Eötvös Józsefről. Emlékbeszéd. Néptanoda (Pécs.) 13. sz.
1451. Br. Eötvös József a magyar irodalomban. Kis-Küküllő 49. 50. sz. (Kiváló írók nyilatkozatai.)
1452. Eötvös József műveinek első teljes kiadása. W. X. A Könyv 9. sz. — Lásd 1525. sz. a. is.
1453. *Eszterházy M. Merényi Lajos dr.* Eszterházy Miklós nádor paranesise. Kath. Szemle 68—85. l.
1454. *Fábchich. Bartha György.* Fábchich József élete és munkái. Magy. Sion 513—550. 593—615. 675—704. l.
1455. *Faludi F. Faludi Ferencz.* Téli éjszakák vagyis a téli estidőnek unalmait enyhítő beszédek. Kiadta Rupp Kornél dr. (Régi magy. könyvtár XIX.) Budapest. 1899. Franklin-T. (8-r. 182 l.) 80 kr.
1456. *Császár Elemér.* Faludi Ferencz Bod Péter és Rájnisi József megvilágításában. Philol. Közl. 716—720. l.
1457. *Hollósy Béla.* Faludy Ferencz élete és költészete. N.-Károlyi kath. főgym. értes. 3—50. l.
1458. Faludy Ferencz élete. Magy. Állam 156. 157. sz.
1459. *Fáy. Fáy András* két kiadatlan verse. Közli Benkó Imre. Nagykőrösi Hirl. 7. sz.
1460. *Fáy András* két kiadatlan meséje. Közli Benkó Imre. Irod. tört. Közlem. 119. l.
1461. *Komáromy Lajos.* Fáy András mint pädagogus. Budapest, 1899. Lampel R. (8-r. 62 l.) 50 kr.
1462. *Sándor Venczel.* Fáy András fősvénye, mint eredeti komikus jellem. Kalazantinum IV. évf. 1. sz.
1463. *Fazekas. Fazekas Mihály* versei. Bevezette és kiadta Tóth Rezső dr. (Régi magyar könyvtár. 17. kötet.) Budapest, 1899. Franklin-T. (8-r. 206 l.) 1 frt.
1464. *Fazekas Mihály.* Ludas Matyi. Ism. Kiss Ernő. Nyelvőr 23. lap.
1465. *Fejér Gy.* — Lásd 1262. sz. a.
1466. *Forgách F. Sörös Pongrácz.* Forgách Ferencz és Tacitus. Philol. Közl. 324—329. l.
1467. *Garay J. Kálmán Dezső.* Garay hatása az «ötvenes évek»-ben. Hazánk 68. sz.
1468. *Gárdonyi. Halászy Caesar.* Gárdonyi. Egri Híradó 93. sz.
1469. *Géczi I. Janovics Jenő.* Géczi Istvánról. Kolozsv. Lap. 5. sz.
1470. *Göröcsöni A.* Lásd 1138. sz. a.
1471. *Gvadányi. Gvadányi.* A peleskei nótárius. Sajtó alá rendezte Kardos A. Ism. Havas Adolf. Magy. Kritika 11. 13. sz. Kardos felelete. U. o. 14. sz.
1472. *Gyöngyösi I. Gyöngyösi I.* Csalárd Cupidó. Kiadta dr. Rupp K. 1898. — Ism. Kardos Albert. Philol. Közl. 249—251. l. — Kont I. Rev. crit. I. 14. sz.
1473. *Hetyei E. Szende.* Gyöngyösi István nyelve a nyelvújítás szempontjából. Győr. 1899. (8-r. 56 l.) — Lásd 1879. 1908. sz. a. is.
1474. *Heltai G. Udvardy Sándor.* Heltai Gáspár biblia-fordításának története és jellemzése. Szarvasi ág. ev. főgym. értes.

1475. Horváth Á. *Dér István*. Palóczi Horváth Ádám Hunniás-a. Temesvári főgym. értes. 1—40. l.
1476. Horváth C. *Lukinich Imre*. Horváth Cyrill «Tirus»-a. Kazantzianum IV. évf. 5—8. sz.
1477. Horváth D. *Kováts Antal*. Horváth Döme. (Képpel.) Kecskeméti kegyr. főgym. értes. 8—19. l.
1478. Horváth Döme életrajza. Kecskem. Lapok S. sz.
1479. Horváth I. — Lásd 1262. sz. a.
1480. Hugo K. *Császár Elemér*. Hugo Károly plagium-pöre. Philol. Közl. 232—246. l.
1481. *Havas Adolf*. Adalék Hugo Károly bibliographiájához. Philol. Közl. 383. l.
1482. *Kont Ignác*. Hugo Károly és Bazancourt. Philol. Közl. 226—232. l. — Lásd 1138. sz. a. is.
1483. Illicini. *Sörös Pongrácz*. Illicini Péterről. Könyvszemle 346—351. l.
1484. Jászay. *Jászay Pál* irodalmi hagyatékából. Közli Czékus László. Irod. tört. Közlem. 104—114. 234—242. 348—371. l.
1485. Jókai. *Jókai* összes munkái. Nemzet 1899. 6. sz. — Orsz. Hirl. 1899. 6. sz.
1486. *Jókai Mór*. Az én életem emlékei. Magy. Nemzet 271. s. köv. sz.
1487. *Gasparone*. Emlékezés Jókai Móra. Torontól 43. sz.
1488. *Hegedüs Loránt*. Jókai atyja. Pápai Lapok 20. sz.
1489. *Hegedüs Sándor, ifj.* Jókai az egész földgömbön. Uj Idők 1. szám.
1490. *Hegedüs, Alexander*. Jókai in his study. The Book Buyer 1899. jan.
1491. Jókai házassága. Budap. Napló 257. sz.
1492. Káldi Gy. Lásd 1189. sz. a.
1493. Kármán J. *Hajnal Dávid*. Kármán József mint nyelvművelő. Budapest, 1899. (8-r. 48 l.)
1494. Károli G. Károli Gáspár és Szenczi Molnár Albert. Prot. Pap 399—403. l.
1495. Kászonyi A. Lásd 1213. sz. a.
1496. Katona J. *Gombocz Zoltán*. Bánk bán egy ismeretlen francia földolgozása. Bud. Szemle 99. köt. 460—466. l.
- 1496a. *Katona József*. Bánk bán. Dráma 5 felvonásban. Csók István képeivel illusztrált díszkiadás. A dráma magyarázatát írta: Jókai Mór. Katona József életrajzát: Zilahi Kiss Béla. — A Nemzeti színház Bánk bán előadásainak történetét: Tábori Róbert. Budapest, 1899. Pesti Napló tulajdona (4-r. LXXXIII. 167 l.)
1497. *Jókai Mór*. Katona József Bánk bán-ja. Szemlélődés. Magy. Hirl. 95. sz. és Tanulók Lapja 15. sz.
1498. *Káldy József*. A Bánk bán helye irodalmunkban. Egyetemi Lapok XIV. évf. 1. sz.
1499. *Kont, Ign.* Une tragédie hongroise. La Revue d'art dramatique, jul. 5.
1500. *Megyesi Ferencz*. Bánk bán története és tragikuma. Zombor és vid. 96. 97. sz.
1501. *Palágyi Menyhért*. A Pesti Napló Bánk bán-ja. P. Napló 354. szám.

1502. **Kazinczy F.** *Kazinczy Ferencz*. Pályám emlékezete. (Szemlélvénnyek.) Kiadta és bevezetéssel ellátta Balassa József. (Magyar könyvtár 135. sz.) Budapest, 1899. Lampel R. (16-r. 64 l.) 15 kr.
1503. *Kazinczy Ferencz* levelezése. A M. T. Akadémia irodalomtörténeti bizottsága megbízásából közzéteszi Váczy János dr. IX. kötet. 1811. július 1. — 1812. június 30. Budapest, 1899. Akadémia. (8-r. XXXI, 614 l.) 5 frt. — Ism. Budap. Hirl. 352. sz.
1504. Kazinczy Ferenczné, gróf Török Sophie folyamodása kölcsönért családi perben. Közli Latkóczy Mihály. Irod. tört. Közlem. 485—487. l.
1505. *Kazinczy Ferencz* utolsó levele. (Az 1831-iki koleráról és néplázadásról.) Közli Becske Bálint. Adalékok. Zemplén vm. tört.-hez 314. l. és Zemplén 39. sz.
1506. *Kardos Albert*. Egy irodalmi reformátor. Magy. Hirl. 127. sz.
1507. *Mandl Bernát*. Kazinczy és a zsidók. Izr. irod. társ. Évkönyv 60—73. l.
1508. *Pakots József*. Kazinczy Ferencz leánya. Bud. Napló 90. sz.
1509. *Szekely István dr.* Kazinczy három levele Erdélyből. Erd. Múz. 378—389. l. — Lásd 1262. sz. a. is.
1510. **Kemény E.** *Felszeghy Dezső*. Báró Kemény Endre emlékezete. Erd. Múz. 137—147. l.
1511. **Kemény Zs.** *B. Kemény Zsigmond* levelei b. Wesselényi Miklóshoz. Közli Ferenczi Zoltán. Erd. Múz. 660—664. l.
1512. *Pál Károly*. Báró Kemény Zsigmond mint regényíró. Aesthetikai tanulmány. Kun-Félegyháza, 1899. Nyom. Vesszősi J. (8-r. 79 l.)
1513. *Török István*. Kemény Zsigmond, a lázadó diák. Kolozsv. Lapok 15. sz.
1514. **Kerényi Fr.** Lásd 1256. sz. a.
1515. **Kiss Ig.** *Perényi József dr.* Kiss Ignác. (1780—1823.) Katalantínium IV. évf. 6. sz.
1516. **Kis Ján.** *Riszner Ödön*. Kis János. — Ism. Császár Elemér. Philol. Közl. 570. l.
1517. **T. Kis M.** *Dézi Lajos*. Tótfalusi Kis Miklós. Ism. Junius. P. Napló 77. sz.
1518. *Faragó*. Tótfalusi Kis Miklós emlékének! Grafikai Szemle 1. szám.
1519. **Kisfaludy K. b.** Kisfaludy Károly. Brassói Lapok 1899. 21. 22. szám.
1520. *Boross Mihály*. Kisfaludy Károly szerelme. B. Napló 186. sz.
1521. *Gallovich Jenő*. Kistaludy K. élete. — Ism. Gyulai Ágost. Philol. Közl. 377. l. — Lásd 1262. sz. a. is.
1522. **Kisfaludy S.** *Csapó Antonin*. Kisfaludy Sándor és Horatius. Esztergomi főgym. értes. 3—54. l.
1523. **Kölcsey.** *Bodnár Zsigmond*. Kölcseyről. Magy. Pestalozzi 34. szám.
1524. *Fodor Gyula dr.* Kölcsey Ferencz sírjának megkoszorúzása. Szamos 44. sz.
1525. *Jaskovics Ferencz*. Kölcsey humanismusa. Kölcsey és Eötvös. Szatmári Kölcsey-kör 1895/8. Évkönyve 113—119. l.
1526. *Mazuch Ede*. Jellemképző eszmék Kölcsey írói működésében. Ism. Kelemen (Wolff) Béla. Philol. Közl. 368—370. l.

1527. *Orosz Lajos*. Kőlcsey és a magyar nyelv. Szatmári Kőlcsey-kör 1895/8. Évkönyve 93—105. l.
1528. *Szabados Ede*. Kőlcsey mint kritikus. Szatmári Kőlcsey-kör 1895/8. Évkönyve 65—79. l. — Lásd 1138. sz. a.
1529. *Koroda P. Maksziányi Dezső dr.* Koroda Pál. Magy. Génusz 38. szám.
1530. *Lauka. Brájer Lajos dr.* Lauka Gusztáv gyémánt jubileuma. Magyar Szó 10. sz.
1531. *Brájer Lajos dr.* A mi jubilánsunk. (Lauka Gusztáv gyémánt-jubileuma). Torontál 283. sz.
1532. *P-r.* Lauka Gusztáv. Hazánk 296. sz.
1533. *Sz. J.* Lauka Gusztáv. Magy. Állam 254. sz.
1534. *Vadnay Károly*. Laukáról. Orsz.-Világ 46. sz. és P. Napló 310. szám.
1535. Lauka Gusztáv. Magy. Génusz 51. sz. — Egyvetértés 343. sz.
1536. Lauka Gusztáv jubileuma 20 év előtt. Tiszántúl 254. sz.
1537. *Madách. Madách I.* Ember tragédiája. Kiadta Alexander Bernát. Ism. Magy. Szemle 52. 53. sz. — Dr. Kőrösy György. Magy. Kritika III. évf. 5. sz. — Hét 49. sz. — Béla Henrik. Bud. Hirl. 342. sz. — Balassa József. Magy. Nemzet 325. sz.
1538. *Becker Hugó*. Madách Imre életrajza. Magy. Szemle 21. s köv. sz.
1539. *Costa János*. Madách «Ember tragédiá»-járól. Zombor és vid. 98. sz.
1540. *Dr. Cryx*. A Madách-kérdés tisztázásához. Magyar Szó 12. sz.
1541. *Halász Gyula*. Gondolatok az ember tragédiájából. Budapest, 1899. Athenæum. (16-r. 70 l.) 50 kr.
1542. *Josephi, J.* Über Madách's «Tragödie des Menschen». Nagyszebeni ág. theol.-pædag. Seminar értes. 3—16. l. — Ism. Ss. Korr. Bl. d. Ver. f. sieb. Landesk. 131. l.
1543. *Lévay Gyula*. Az ember tragédiája alap gondolata. Budapest, 1899. Gelléri és Székely ny. (8-r. 16 l.) 25 kr.
1544. *M. J.* Az ember tragédiája. Magyar Szó 10. sz.
1545. *Morvay Győző*. Adalékok Madách Imre életéhez. Ism. Gyulai Ágost. Philol. Közl. 474—477. l.
1546. *Palágyi Menyhért*. Madách Imre élete. Ism. Junius. P. Napló 340 sz. — Dr. Kacziány Géza. Hazánk 261. sz. — Kunfi Zsigmond. Erd. Múz. 648—651. l. — Dr. Kőrösy György. Magy. Kritika III. évf. 4. sz. — Mikes Lajos. Orsz.-Világ 45. sz. — R. B. Művész-Világ II. évf. 9. sz. — Simkó József. Alkotmány 270. sz. — Magy. Szemle 52. 53. sz. — Alfa. Bud. Hirl. 327. sz. — Morvay Győző. A Könyv 5. sz. — Lázár Béla dr. Magy. Nemzet 292. sz.
1547. *Rakodczay Pál*. «Az ember tragédiája» eszméje. Közérdek 38. szám.
1548. *Simkó József*. Madách Imre. Alkotmány 270. sz.
1549. Madách diadalai. Sárosi Hirl. 26. sz.
1550. *Marusy A.* Lásd 1138. sz. a.
1551. *Meliusz P. Novák Béla*. Meliusz Péter élete és munkái. Irodalomtörténeti tanulmány. Budapest, 1899. Franklin-T. (8-r. 197 l.)
1552. *Mikes. Mikulics Károly*. Zágoni Mikes Kelemen élete és

irodalmi működése. Trencsén. Gansel L. 1899. (8-r. 74 l.) — Lásd 1920. sz. a. is.

1553. Molnár Alb. *Szenczi Molnár Albert* naplója, kiadta Dézsi L. Ism. s. k. Magyarország 352. sz. — d. Bud. Szemle 97. köt. 325. l. — Balassa József. Nyelvőr 166. l. — c. Irod. tört. Közlem. 250. l. — Sz. F. Protest. Szemle 48—51. l. — Váradi F. Protest. egyh. isk. lap. 3. sz. — Kont I. Rev. crit. I. 14. sz. — Lásd 1494. sz. a. is.

1554. *Otrokocsi. Fallenbüchl Ferencz.* Otrokocsi Főrís Ferencz élete. Magy. Sion 268—290. l. Önállóan is megjelent. Esztergom. (8-r. 47 l.)

1555. Pajor I. *Luby Sándor.* Pajor István. (Képpel.) Vasár Ujs. 17. szám.

1556. Pálffy A. *Gyulai Pál.* Pálffy Albert emléktáblájánál. Akad. Értes. 322—324. l.

1557. Pálffy Albert. (Képpel.) Athenæum naptára 62. l.

1558. Pap E. *Geleczey Mihály János.* A feledésbe ment költő. (Pap Endre.) Nyitra megy. Közl. 38. sz.

1559. Páriz F. *Dézsi Lajos dr.* Adatok Pápai Páriz Ferencz életéhez. Irod. tört. Közlem. 303—324. 453—466. l.

1560. *Dézsi Lajos.* Magyar író és könyvnyomtató a XVII. században. Ism. Dr. Friedrich Theodor. P. Lloyd 143. reg. sz. — Doktor Apácai. Polit. Hetszemle 16. sz. — Sz. F. Prot. Szemle 290—293. l. — Bud. Hirl. 201. sz.

1561. Pázmány. *Pázmány Péter* összes muokái. Magy. sor. IV. köt. Ism. Pintér Kálmán. Kath. Szemle 209—211. l.

1562. *Pázmány Péter* művei. (Theologia Scholastica.) Ism. dr. Andor Gvörgy. Magy. Sion 927—931. l.

1563. *Havran Dániel.* Irodalomtörténeti adalékok. Könyvszemle 367—369. l. (Pázmány Kalauzának czáfolata.) — Lásd 1920. sz. a. is.

1564. Péterfy J. *Ambrus Zoltán.* Péterfy Jenő. Hét 46. sz.

1565. *Junius.* Péterfy Jenő. P. Napló 314. sz.

1566. *Lázár Béla dr.* Péterfy Jenő. Magy. Kritika III. évf. 4. sz.

1567. Péterfy Jenő. (1850—1899.) Bud. Hirl. 308. sz.

1568. *Petőfi S.* *Petőfi* költeményeinek új diszkiadása. Vasár. Ujs. 49. sz. — Művész-Világ 10. sz. — Múcsarnok 30. sz. — Z. D. A Könyv 11. sz. — Magy. Hirl. 339. sz.

1569. *Petőfi Sándor* csatadala. Vegyes karra = unisono karra és zongorakísérettel ad libitum szerzé Lányi Ernő. Budapest, 1899. Klökner E. (4-r. 2 lev.) 60 kr.

1570. *Petőfi Alexander.* Des Dichters Wahn war es . . . Übersetzt von Max Viola. Montagblatt 31. sz.

1571. *Petőfi* a földgömb nyelvein. 1. (Reszket a bokor.) 2. Japán nyelven. Kiyó-ő-Hongma. 3. Gál nyelven. Allan Gordon Cameron. 4. Örmény nyelven. P. Werthanes Dr. Jákutksján. 5. Görög nyelven. 6. Czigány nyelven. Boldizsár József. 7. Francia nyelven. H. Fréd. Amiel. 8. Spanyol nyelven. 9. Olasz nyelven. 10. Román nyelven. Dr. G. Szilasi. 11. Ízlandi nyelven. Steingrimur Thorsteinsson. 12. Angol nyelven. Butler. 13. Skót tájbeszéd. Miss Gordon. 14. Svéd nyelven. V. E. Oman. Budapest. Napló 208. sz.

1572. *Petőfi* utolsó levele. Aranyosvidék 31. sz. (Petőfi Sándornéhoz. M.-Vásárh. 1849. jul. 29. — Délmagy. Közl. 173. sz.

1573. *A. A. Petőfi-képek.* Hazánk 180. sz.
 1574. *Abrányi Kornél, ifj.* Petőfi Sándor. Pesti Hirl. 209. sz.
 1575. *Abrányiné-Katona Cl.* Petőfi. Budap. Napló 216. sz.
 1576. *Aikelin, G. Wilhelm.* Petőfi Sándor. Oberwarther Sonntags-
 Ztg. 38. sz.
 1577. *Alapi G. Károly.* Petőfi szerepe a magyar szabadságharc-
 ban. Komáromi Hirl. 32. sz.
 1578. *Apponyi Albert.* Petőfi halálának ötvenedik évfordulójára.
 Nemzet 205. sz.
 1579. *Asztalos György.* Emlékezet Petőfire. Nagy-Károly és vid.
 30. szám.
 1580. *B. F. Petőfi.* Vasár. Ujs. 31. sz.
 1581. *B. S. Petőfi* története. Magy. Hirl. 208. sz.
 1582. *B. V. Petőfi.* Kassavidek 7. sz.
 1583. *Ballangó.* Petőfi-ház. Művész-Világ 9. sz.
 1584. *Baróti Lajos.* Az utolsó út. Uj Idők 31. sz.
 1585. *Bársony István.* Petőfi szerelme. Magy. Hirl. 208. sz. és
 Székely Nemzet 114. sz.
 1586. *Bartha Miklós.* Petőfi sírjánál. Magyarország 210. sz.
 1587. *Bartók Lajos.* Petőfi sírjánál. Megnyitó beszéd a segesvári
 Petőfi-emlékünnepen. Nagy-Küküllő 23. sz.
 1588. *Bartók Lajos.* Petőfi. Tanulók Lapja 31. sz.
 1589. *Beer M.* Petőfi, Petőfi . . . ! Gondolatok márczius idusán.
 Bács-Topolyai Hirl. 11. sz.
 1590. *Berzeviczy Albert.* Petőfi emlékezete. Bud. Szemle 100. köt.
 424—435. l.
 1591. *Bolygó.* Petőfi-ház. Magyar Génusz 33. sz.
 1592. *Borbély György.* Petőfi. Zalamegye 32. sz.
 1593. *Brabek, Fr. Alexander* Petőfi. Česká Revue. II. évf. 10.
 11. füz.
 1594. *Bródy Sándor.* Strófák Petőfiről. Magy. Hirl. 208. sz.
 1595. *Bruckner, Viktor.* Ein Lorbeerblatt am Grabe Petőfi's. Ober-
 warther Sonntags-Ztg. 31. sz.
 1596. *Buza Barna.* Petőfi. Felsőmagyarorsz. Hirlap 60. sz.
 1597. *Császár Elemér dr.* Petőfi a nép ajkán. Polit. Hetiszemle
 40. szám.
 1598. *Cz. Czakó Károly.* A M. Á. V. északi főműhelyének . . . mű-
 szaki alkalmazottai által . . . 1899. évi szeptember 30-án tartott Petőfi-
 emlékünnepe alkalmából kiadott . . . Petőfi-Album. Budapest, 1899.
 Athenæum. (4-r. 12 l.) 60 fill.
 1599. *Deák Kálmán.* Petőfi Szatmáron. Szatmár és vid. 32. 33. sz.
 1600. *Deák Kálmán.* Petőfi szerelmei. Szamos 78. sz.
 1601. *Donatello.* Petőfi háza. Múcsarnok 24. sz.
 1602. *Duda János dr.* Petőfi emlékezete. Krassó-Szörényi Lapok
 43. 44. sz.
 1603. Egy lap Petőfi életéből. (Petőfi követjelöltsége Szabadszál-
 láson). Tolnamegye 33. sz.
 1604. *Élt-e Petőfi Sándor.* Munkács 32. sz.
 1605. Emlékkönyv az erdélyi irodalmi társaságnak Petőfi halála
 50-ik éve alkalmából 1899. évi márczius hó 25-én tartott ünnepi üléséről.

- Szerk. Ferenczi Zoltán, Kolozsvár, 1899. Gombos F. (8-r. 29 l.) (Szamosi János. Petőfi költészete, Szász Gerő. Petőfi apothozisa.)
1606. *Eötvös Károly*. Petőfi haláláról — nyomozódásai. Egyetértés 208. sz.
1607. *Epizódok Petőfi életéből*. Magy. Génusz 31. sz.
1608. *Erdősi Dezső*. Petőfiről. Pestmegy. Hirl. 31. sz. és Szolnok-Doboka 32. sz. — Szentes és vid. 61. sz. — Orsova és vid. 26. sz.
1609. *E. Farkas Sándor*. Petőfi Sándor. Mezőtúr és vid. 39. sz.
1610. A fehéregyházi csata és Petőfi halála. Vasár. Ujs. 31. sz.
1611. *Feleki Miklós*. Emlékeimből. Magy. Szalon 30. köt. 961—966. hasáb. (Petőfiről.)
1612. *Ferenczy Zoltán dr.* Petőfi halálának emlékezete Erd. Múz. 125—136. l.
1613. — Emlékezés Petőfire. Hazánk 181. sz.
1614. — Petőfi. Kolozsv. Lapok 18. sz.
1615. *Gáspár Imre*. Petőfi Sándor. Magy. Szemle 31. sz.
1616. *Gerő Attila*. Petőfi ünneplése. Hasznos Tanácsadó 5. sz.
1617. *Görgei Arthur* Petőfiről. Bud. Napló 202. sz.
1618. *Greif Márton*. Petőfi. Ford. Feleki Sándor. P. Napló 209. sz.
1619. *H—i L. Alexander* Petőfi. P. Lloyd 184. reg. sz.
1620. *Halász Gyula*. Petőfi és Béranger. Ism. Gyulay Ágost. Philol. Közl. 856—858. l. — Kont I. Rev. crit. I. 12. sz.
1621. *Halászy Caesar*. Petőfi emlékezete. Egri Hiradó 61. sz.
1622. *Havas Adolf*. Petőfi és Ovidius. Philol. Közl. 478. l.
1623. Hol van Petőfi sírja? Magy. Hirl. 208. sz.
1624. Honti emlékek Petőfiről. Honti Lapok 32. sz.
1625. *Horváth Gyula*. Petőfi Sándor emléke. Tapolca és vid. 31. sz.
1626. *Horváth Janka*. A Petőfi-ünnep színteréről. Magy. Hirl. 193. sz.
1627. — A költő emléke. Magy. Hirl. 206. sz.
1628. *Horváth Ödön dr.* A czemétei «Petőfi-fa». Eperjesi Lapok 43. sz.
1629. — Petőfi Eperjesen. Eperjes, 1899. Kósch Á. ny. (8-r. 27 l.).
1630. *Hungarus*. Petőfi emléke. Polit. Hetiszemle 2. sz.
1631. — Petőfi szellemé. Polit. Hetiszemle 31. sz.
1632. *Huss Gyula*. Petőfi Sándor. Kis Czell és vid. 5. sz.
1633. *Huszár Vilmos*. Petőfi-illusztrációk. Művészvilág 3. sz.
1634. *i—l*. Petőfi. Magy. Kritika 21—22. sz.
1635. *Igric*. «Petőfit» a népnek. P. Napló 209. sz.
1636. *Imrik János*. A szabadságharcz hős dalnoka. Keszthelyi Hirl. 31. sz.
1637. *Imrik Péter dr.* Petőfi emlékezete. Nagyvár. Napló 147. sz.
1638. *Innocens*. Petőfi-ünnep Kolozsvárott. Aurora máj.—jun.
1639. *Jeszenák Ráfael*. Petőfi Losonczon, 1845. év nyarán. Halálának 50 éves évfordulójára összegyűjtött emlékek. Losonc, 1899. (8-r. 30 l.) 25 kr.
1640. *Jókai Mór*. Petőfi ünnepe. Magy. Hirl. 208. sz.
1641. *K. E. A.* Petőfi Mező-Túron. Mezőtúr és vid. 39. sz.
1642. *Kaas Ivor br.* Petőfi. Hazánk 181. sz.
1643. *Kacziány Géza dr.* Uj Petőfi-illusztrációk. U. o, 99. sz.
1644. — A segesvári csata. Petőfi halála. U. o. 181. sz.

1645. *Kacziány G.* Petőfi. Ünnepi beszéd. U. o. 187. sz.
 1646. *Kálmán Dezső.* Petőfi emlékezete. Prot. Pap. 8. sz.
 1647. *Katricus Kálmán.* Petőfi. Máramaros 31. sz.
 1648. *Kemechey Jenő.* A gyermek Petőfi. Uj idők 31. sz.
 1649. *Kemenyfi János.* Petőfi. Magy. Szemle 32. sz.
 1650. *Keve.* Petőfi honvédsége. Uj idők 17. sz.
 1651. — Petőfi élete. Uj idők 31. sz.
 1652. *Kiss Gyula dr.* Petőfi emlékezete. Komáromi Lapok 31. sz.
 1653. *Kohut Adolf dr.* Petőfi im Urtheile Deutschlands. P. Lloyd
 183. reg. sz.
 1654. — Alexander Petőfi's Frau (Julie v. Szendrey). Zum 50.
 Todestage des Dichte s am 31. Juli 1899. Universum 24. sz.
 1655. — Alexander Petőfi. Ein Gedenkblatt zu seinem 50. Todes-
 tage, am 31. Juli. Internat. Litteraturberichte 15. sz.
 1656. *Koltai Virgil dr.* Petőfi és a nők. Egyesületi Értesítő 3. sz.
 1657. *Kőrösy György dr.* Petőfi lyrai költészete. Eperjesi Lapok
 45—48. sz.
 1658. *Kossuth Ferencz.* Petőfi emléke. Pestmegy. Hirl. 32. sz.
 1659. *Kováts Antal.* Petőfi költői szelleme. Kecskem. Napló 13. sz.
 1660. — Petőfi eltűnésének kérdése. Kecskem. Lapok 31. sz.
 1661. *E. Kovács Gyula.* Petőfiről. Hasznos Tanácsadó 6. sz.
 1662. — Petőfi emlékezete. Nagyvárad 153. sz. és Ellenzék 172. sz.
 1663. *Kövárdy László.* Találkozásom Petőfivel végnapjaiban. Ara-
 nyosvidék 30. sz.
 1664. Külföldi műbirálók Petőfiről. Vasár. Ujs. 31. sz.
 1665. *Kuszkó István.* Petőfi és Petőfiné kézírása. Ellenzék 172. sz.
 1666. *L. B. Petőfi,* Arany, Goethe. Magy. Kritika 23. sz. és Nemz.
 Iskola 36. sz.
 1667. *Lampérth Géza.* Petőfi sajtópöre. Vasár. Ujs. 33. sz.
 1668. — An Petőfi. Frei nach —. v. Johannes Ebenspanger. Ober-
 warther Sonntags-Ztg. 31. sz.
 1669. *Langer Viktor.* 1848—1898. Petőfi-Album. Ism. y—y. Polg.
 isk. Közl. 433. l.
 1670. *Lantos.* Petőfi. Borsodmegy. Lapok 60. sz.
 1671. *Lauka Gusztáv.* Petőfi-ünnepély Nagybecskerekén. Torontál
 160. sz.
 1672. — Megváltás. (Petőfi emlékezete). Szépirod. Kert 39. sz.
 1673. — Petőfi nősülése. Művészvilág 12. sz.
 1674. *Lázár Béla.* Az Athenæum illusztrált Petőfije. Nemzet
 157. sz.
 1675. *Lengyel József.* Petőfi halála. Aradi Közl. 179. sz.
 1676. *Lovászy Márton.* Petőfi. Magyarország 208. sz.
 1677. *M. U. Petőfi-kultusz.* Nyugatmagy. Híradó 170. sz.
 1678. *Madarász József.* Petőfi Sándorról. (Viszsaemlékezések).
 Nemzet 205. sz.
 1679. *Magyar Gyula.* Petőfi és Szücs Dániel. Hazánk 181. sz.
 1680. *Maros Bódog.* Petőfi és Heine. Zalai Közl. 51. sz.
 1681. *Marton József.* Petőfi Sándor halála. Nagyszombati Hetilap
 31. sz.
 1682. *Mártonffy Imre.* Petőfi az asztalban. (Spirituális jelenség.)
 Szabadság (Miskolcz) 70. sz.

1683. *Maurer Mihály*. Petőfi Sándor halálának 50-ik évfordulóján. Zólyomvárm. Hirl. 32. sz.
1684. *Micsinay János*. Petőfi aszódi életéből. Selmeczb. Hetilap 31. sz.
1685. *Mikó László*. Emlékdal 1899. július 30-ra Petőfi Sándor világhírű magyar költő halálának 50. évfordulójára írta —. Rozsnyó, 1899. (8-r. 2 lev.) 2 krajcz.
1686. *Milimax*. Petőfi emlékezete. Honti lapok 30. sz.
1687. *Molnár Géza dr.* Petőfi in der ungarischen Musik. P. Lloyd 186. reg. sz.
1688. *Móra Ferencz*. Petőfi Sándor. Félegyh. Hirl. 61. sz.
1689. *Móra István*. Petőfiék Félegyházán. Magyarország 208. sz. és Félegyh. Hirl. 61. sz.
1690. *N. Dr. Petőfi Sándor*. Alkotmány 173. és 182. sz.
1691. *Némedy Imre*. Petőfi gyermekkorából. Vasár. Ujs. 49. sz.
1692. *Nesselfeld Miklós*. Petőfi Sándor halálának ötven éves fordulójára. Aranyosvidék 30. sz.
1693. *Nosz Gusztáv*. Márczius 15-ike és Petőfi Sándor. Székely-Udvarhely 13—14. sz.
1694. — Petőfi Sándor. Szepesi Lapok 31. sz.
1695. *Nyers Károly*. Petőfi Sándor. Bereg 31. sz.
1696. *Oláh Gábor*. Petőfi «Apostol»-a. Tanulók Lapja VII. évf. 1—5. sz.
1697. *Orbán Balázs*. Petőfi. Székely Lapok 61. sz.
1698. Ötven esztendő. Emlékezés Petőfire. Magy. Szalon 31. köt. 931—938. hasáb.
1699. *P.* Petőfi családja. Félegyházi Hirl. 103. sz.
1700. *Pakots József*. Petőfi sírja. Hazánk 181. sz.
1701. *Palágyi Menyhért dr.* Petőfi Sándor. Polg. isk. Közl. 345—356. l.
1702. *Pásztor József*. Petőfi. Fővár. Lapok 31. sz.
1703. *Pásztor J.* Petőfi és a bankárleány. Magy. Géníusz 31. sz.
1704. *Pataky József*. Petőfi haláláról. Tanulók Lapja 31. sz.
1705. *Perényi Adóf*. Petőfiről. Délmagyar. Közl. 61. sz.
1706. *Péterfi Tamás*. Petőfi-regék. Irta és a népmesék után átdolgozta. — Marosvásárhely, 1899. Adi. (8-r. 53 l.) — Ism. Farkas Emil. Magy. Kritika 21—22. sz. — Krüzselyi Erzsike. Máramaros 29. sz. — Magy. Szalon 31. köt. 1097. hasáb.
1707. Petőfi-emléklap. Szerk.: ifj. Gebhardt Károly és Hamvay Ödön. Budapest, 1899. (4-r. 12 l.) 10 kr. — (Tartalom: Wlassics Gyula: Petőfi. — Jókai Mór: Petőfi-keresők. — Gr. Apponyi A.: Petőfi halálának 50. évfordulójára — Madarász Józs.: Petőfi Sándorról — Ábrányi E.: Petőfi. — Pósa L.: A legszebb dal. — Gracza Gy.: Bem utolsó üzenete a székelyeknek. — Bartók L.: A halott, a kinek sírja nincs. — Thury Zolt.: A Petőfi-ház. — P. Thewrewk E.: Petőfi Sándorról. — Dr. Rényi J.: Ha Petőfi élne! — Hamvay Gyula: A Petőfi-legenda. — Endrődi S.: Hozsánna. — Dr. Kovács D.: A Petőfi-láz. — Hajdu M.: 134 koponya. — Hamvay Ö. Petőfi könyve. — Ifj. Gebhardt K.: Petőfi ünnepén).
1708. *Pólya Endre*. Petőfi életéből. N. Szent Miklós 32. sz.

- 1708a. *Rubinstein Mátyás dr.* Emlékezés. Templomi beszéd Petőfi halálának 50 éves fordulójára alkalmából. Orosházi Közl. 32. sz.
1709. *Révész Béla.* Petőfi életéből. Fővár. Lapok 31. sz. és Selmeczbány. Híradó 31. sz.
1710. *Sántha Károly.* Petőfi emlékezete. Prot. Pap 8. sz.
1711. *Schwalm György.* Egy szerényke nefelejts-virág Petőfi Zoltán sírjára. Határőr 32. sz.
1712. *Sebők Zsigmond.* Petőfi Sándor. (Filléres könyvtár 72. köt.) Budapest, 1899. Singer és Wolfner. (8-r. 56 l.) 25 kr.
1713. — Petőfi honvédsége. Bud. Hirl. 209. sz.
1714. *Singer, Siegmund.* Petőfi. N. Fr. Presse 1254. sz.
1715. *Sipos Géza.* 1849—1899. július 31. Zalamegye 31. sz.
1716. *Somogyi Gyula.* Petőfi Sándor költészete. (Tanulmány.) Budapest, 1899. Athenæum. (8-r. 83 l.) 60 kr. — L. H. Magy. Kritika III. évf. 3. sz.
1717. *Soós Lajos.* Apotheosis, Petőfi eltünése félszázados évfordulóján. Tapoleza és vid. 31. sz.
1718. *Széchényi Szabó Mózes.* A szabadság megváltó igazság emlékeül Petőfi halálának 50-ik évfordulójára. Irta —, az igaz dalnok a természetben. Budapest, 1899. Bartalits. (16-r. 16 l.) Ponyvatermék.
1719. *Szamosi János.* Petőfi költészete. Kolozsv. Lapok 14. sz.
1720. *Szász Gerő.* Petőfi apotheosisa. Kolozsv. Lapok 14. sz.
1721. *Szászy Iván dr.* Petőfi emlékezete Ó-Becse és vid. 33. 36. sz.
1722. *Szathmáry Zoltán.* Petőfi. Hevesmegy. Lapok 31. sz.
1723. *Szávay Gyula.* Petőfi napja. Torontál 173. sz.
1724. Szeged és a Petőfi-család. (Petőfi Zoltán szegedi tartózkodása.) Szegedi Napló 191. sz.
1725. *Szele Béla.* Petőfi. Brassómegy. Hirl. 60. sz.
1726. Szemtanúk Petőfi haláláról. Magy. Hirl. 208. sz.
1727. *Sziklay János.* Petőfi sírján. Pestmegy. Hirl. 32. sz. és M. Állam 173. sz.
1728. *Szinnyei József.* Petőfi. Visszaemlékezések. Balatonvidék 31. sz.
1729. *Szőcs Adolf.* Emléklapok Petőfi Sándor hazánk koszorús költőjének és 1848—49-iki honvéd vezérőrnagy elhunytának 50-edik évi emlékének tiszteletére. Összeállította: Marosvásárhelyi —, 1870—73-beli honvédtizedes. Marosvásárhely. Sztupjár. 1899. (8-r. 8 l.) Ponyvatermék.
1730. *Tábori Kornél.* Petőfi két verse Mezőtúron. Uj idők 31. sz.
1731. *Temérdek* visszaemlékezése Petőfi Sándorra. Közli *Jeszenszky Danó.* Hasznos Tanácsadó 1. sz.
1732. *Thewreuk István.* Petőfi — háziúr. Uj század 10. sz.
1733. *Tóth József.* A Petőfi-ünnep után. Nagy-Kőrösi Hirl. 32. sz.
1734. *Tóth Pál.* Petőfi. Szabadság. (Miskolcz) 56. sz.
1735. V. Petőfi a világirodalomban. Vasár. Ujs. 31. sz.
1736. V. L. Petőfi Mezőberényben. Magyarország 208. sz. és Budap. Hirl. 43. sz.
1737. *Vayk.* Sándor és Julia. Uj idők 51. sz.
1738. *Vékony Antal.* Petőfi. (1823—1849). Máramaros 31. sz.
1739. *Vutkovich Sándor dr.* beszéde a «Toldy-körnek» Petőfi ünnepén. 1899. okt. 29-én. Nyugatmagy. Híradó 249. sz.
1740. *Zalár József.* Petőfi Egerben. Hevesmegy. Tanügy. 8. sz.

1741. *Zsilinszky Mihály*. Petőfi halálának 50 éves emlékünnepe-
Akad. Ertes. 449—451. l.
1742. — Beszéde a Petőfi-ünnepen. Nagy-Küküllő 23. sz.
1743. a. Petőfi. Népmelvelők Lapja 30. sz.
1744. Petőfi. Bud. Hirl. 209. sz. (Vezércikk).
1745. Petőfi apósa. Uj idők 31. sz. — Budap. Hirl. 105. sz. (Hirek között).
1746. Petőfi barátai. Uj idők 31. sz.
1747. Petőfi és Bem. Magy. Nép 30. sz.
1748. Petőfi családja. Bud. Hirl. 209. sz.
1749. Petőfi diákkorából. Orsz.-Világ 31. sz.
1750. Petőfi dicsősége. Fejérmegy. Napló 85. sz.
1751. Petőfi Sándor a diósgyőr-hámori völgyben. Turista Közl. 1. sz.
1752. Petőfi életéből. (Apróságok). Bud. Napló 208. sz.
1753. Petőfi emlékezete. Fonografba mondták: Jókai Mór, Gyulai Pál, Vadnay Károly, Szász Károly és Kossuth Ferencz. Magy. Szalon 31. köt. 921—928. hasáb.
1754. Petőfi emléke. Rozsnyói Hiradó 30. sz.
1755. Petőfi emlékére, 1899. márczius 15-én. Bdp. IV. ker. fels. leányisk. értes. 11—17. l.
1756. Petőfi emlékezetére. Irta egy szegedi 48-as honvéd. Szegedi Napló 191. sz.
1757. Petőfi forradalmi költészete. Galántha és vid. 30. sz.
1758. Petőfi a külföldön. Uj idők 31. sz.
1759. Petőfi nemessége. Hazánk 181. sz.
1760. Petőfi pályája. Közérdek 62. sz.
1761. Petőfi a rablók között. Néprege a Homoródmentéről. Magy. Géniusz 31. sz.
1762. Petőfi Selmezbányán. Selmezbányai Hetilap 30. sz.
1763. Petőfi Székesfejérvárott. Fejérmegy. Napló 82. 83. sz.
1764. A Petőfi-szobor. Bud. Hirl. 209. sz. — Lásd 1256. 1364.
1367. 1815—21. sz. a. is.
1765. Petőfi Z. *Déri Gyula*. Petőfi Zoltánról. Magyarország 108. sz.
1766. *Jaák H.* Petőfi Zoltán. Hét 14. sz.
1767. Petőfi Zoltán. Magyarország 208. sz.
1768. *Pierre*. Petőfi Zoltán. Kolozsv. Lapok 18. sz.
1769. *Pongrácz L. P. E.* Pongrácz Lajos. Honti Lapok 34. sz.
1770. *Rájniz J.* Lásd 1262. sz. a.
1771. *Rákósi V. Czarina Szilárd*. Sipulusz. Határőr 23. sz.
1772. *F. J.* Sipulusz és Mark Twain. Hazánk 75. sz.
1773. *G. I. dr.* Sipulusz. Fiziologiai tanulmány. Szatmár és vid. 40. sz. — Sipulusz levele Fejes Istvánhoz. U. o. 42. sz.
1774. *Révay M.* Révai Miklós néhany újabb levele. Közli Récesy Viktor. Irod. tört. Közlem. 324—335. l.
1775. *Récesy Viktor*. Mikor kezdődik az uj század? (Révai Miklós véleménye.) Bud. Hirl. 18. sz. Közli «Futó gondolatok» cz. költeményét.
1776. *Reviczky. Kapossy Luczián*. Reviczky Gyula szerelmi költészete. Erdélyi Múz. 193—211. l.
1777. *Kern Aurél*. Reviczky-dalok. Ism. m. g. Hét 17. sz.
1778. *O. Reviczky Gyula*. Bars 28. sz.
1779. *Róna Béla*. A fájdalom költője. (Reviczky Gyula.) Fővár. Lapok 51. sz.

1780. *Vincze József dr.* Reviczky költészete. Kalazantinum. IV. évf. 6—9. sz.
1781. *Zempléni Árpád.* Reviczky Gyula költészete. Pesti Hirl. 190. sz. — Lásd 1256. sz. a. is.
1782. *Rimai J.* Lásd 1138. sz. a.
1783. *Sámboky J. Illéssy János.* Sámboky János történetíróról. Századok 524—532. l.
1784. *Sárosy. Wallentinyi Samu.* Sárosy Gyula élete. Ism. Dr. Bartha József. Philol. Közl. 152—153. l.
1785. *Silberstein A. Abrányi Emil.* Silberstein-Ötvös Adolf. 1844—1899. Budap. Napló 13. sz.
1786. *Balkányi Kálmán,* Silberstein Ötvös Adolf. Tanulók Lapja 4. sz.
1787. *Cras.* Silberstein. Magyar Ujs. 1899. 14. sz.
1788. *K. G.* Silberstein Adolf. (1845—1899.) Hazánk 12. sz.
1789. *Keszler József.* Dr Silberstein (Ötvös) Adolf. Orsz.-Hirl. 13. sz.
1790. *ny.* Silberstein Ötvös Adolf. Magy. Hirl. 13. sz.
1791. *Rothhauser, Max.* Dr. Adolf Silberstein. P. Lloyd 13. sz.
1792. *Sz—y D—s.* Silberstein Ötvös Adolf. 1845—1899. (Képpel.) Vasár. Ujs. 4. sz.
1793. Silberstein Adolf önéletrajza. Budap. Napló 13. sz.
1794. **Szabó D. (Baróti).** — Lásd 1262. sz. a.
1795. **Szabolcska. Kristóf György.** Egy új Kisfaludystáról. (Karczolat). Közérdek 13. sz. (Szabolcska M.-ről.)
1796. *Kubányi Béla.* A magyar nemzeti lira egy újabb képviselőjéről. Eperjesi Lapok 37. 38. sz. (Szabolcska Mihályról.) — Lásd 1192. sz. a. is.
1797. **Szaicz L. Leskó József.** Szaicz Leo a katolikus ujságírási magyar úttörője. Irodalomtörténeti tanulmány. Szaicz Leo eddig kiderített munkáinak jegyzékével. Budapest. 1899. Sz. Istv. Társ. (8-r. 99 l.) 80 kr. Ism. Bartha József. Magy. Kritika 13. sz. — P. Napló 181. sz.
1798. **Szalay Fr. Sajgó.** Az «Egy marék virág» szerzőjéről. Aurora jan. füz. (Szalay Fruzináról.)
1799. **Szalay L.** — Lásd 1262. sz. a.
1800. **Szalárdi J. Szalárdi János** kiadatlan levelei és reá vonatkozó apró adatok. Közli Konez József. Irod. tört. Közlem. 83—101. 211—228. 335—346. l.
1801. **Szamosközy. Szádeczky Lajos.** Szamosközy magyar históriás éneke 1610-iki Kendy-féle összeesküvésről. Századok 211—225. 310—341. l.
1802. **Szarvas G. Beöthy Zsolt.** Szarvas Gábor szobra előtt. Akad. Értes. 324. l.
1803. **Kardos Albert.** Szarvas Gábor mint színműíró. Nyelvőr 230. l.
1804. Szarvas Gábor drámái. Bud. Napló 61. 69. sz.
1805. **Szász G. F. Z. Szász Gerő.** (Képpel.) Kolozsv. Lapok 14. sz.
1806. id. **Szász K. Bakk Endre (Szentkatolnai).** Egy pár érdekes adat id. Szász Károlyról. Közérdek 47. sz.
1807. **Széchenyi I. Gróf Széchenyi István** levelei Hollán Ernőhöz. 1859—60. Közli Kónyi Manó. Bud. Szemle 100. köt. 161—184. l.

1808. *Beöthy Akos*. Széchenyi emlékezete. (Pohárköszöntő a Zichy-lakomán). Hazánk 39. sz.

1809. *Beöthy Zsolt*. Széchenyi és a magyar költészet. Bevezető és jegyzetekkel ellátta Tóth Rezső. Budapest, 1899. Athenæum. (8-r. XIII, 96 l.) 60 kr. — Ism. l. b. Magy. Nemz. 311. sz.

1810. *Gaal Mózes*. Széchenyi István gróf vagy Magyarország újjászületése. (Történelmi Könyvtár 25. füz.) Budapest, 1899. Franklin-T. (8-r. 92 l.) 25 kr.

1811. *T. K. E.* Gróf Széchenyi István. Közvélemény 6. sz.

1812. *Zichy Antal*. Gróf Széchenyi István életrajza. Ism. dr. Váczy János. Philol. Közl. 121—129. l.

1813. *Szedes F.* Lásd 1262. sz. a.

1814. *Szegedi G. Barla Jenő*. Szegedi Gergely és énekes könyve. 1569-ből. Prot. Szemle 373—382. l. (Önállóan is megjelent.)

1815. *Szendrei J. Endrődi Sándor*. Szendrei Julia. Nagyvár. Napló 175. szám.

1816. *Keményfi*. A Julia tragédiája. Kolozsv. Lapok 18. sz. (Szendrei Juliáról.)

1817. *Lauka Gusztáv*. Petőfiné. Szendrei Julia. Magy. Állam 116. sz.

1818. *Róna Béla*. Szendrei Julia második házassága. Fővár. Lapok 50. szám.

1819. *Siposs Geza*. Szendrei Julia. Zalavárm. Hirl. 31. sz.

1820. Szendrei Julia. Uj Idők 31. sz.

1821. Petőfiné bizonyítványa. Magy. Hirl. 208. sz.

1822. *Szentgyörgyi. Szily Kálmán*. Szentgyörgyi mondata. Irod. tört. Közlem. 228—234. l.

1823. *Szigligeti. Jakab Ödön*. «Fenn az ernyő nincsen kas». Tanulók Lapja 18. sz.

1824. *Szilágyi I. Deák Gyula*. Arany buzdítója. Magy. Pestalozzi 20. sz. (Szilágyi Istvánról.)

1825. *Szilágyi S. ó.* Szilágyi Sándor. Magy. Hirl. 13. sz.

1826. *Erdélyi Pál*. Szilágyi Sándor. (1827—1899.) Budap. Napló 13. szám.

1827. *Szádeczky Lajos*. Szilágyi Sándor. 1827—1899. Vasár. Ujs. 4. sz. és Magy. Kritika II. évf. 8. sz.

1828. *Szűry Dénes*. Szilágyi Sándorról. Vasár. Ujs. 4. sz.

1829. *Sztárai. Samu János*. Sztárai Mihály két drámájáról. Hajnal 4. sz.

1830. *Telegdi M. Telegdi Miklós* felelete stb. Kiadta Rupp Kornél. Ism. Kont I. Rev. crit. I. 14. sz. — b. j. Magy. Kritika 14. sz.

1831. *Bóth Ferencz*. Telegdi Miklós élete és művei. Szegedi kegym. r. gym. értes. 29—112. l. Önállóan is megjelent. Szeged, 1899. Endrényi L. (8-r. 179 l.) Ism. m. b. Magy. Kritika III. évf. 5. sz. — Szádeczky Béla. Erd. Múz. 651—654. l. — Lásd 1189. sz. a. is.

1832. *Teleky L. Vojnovich Géza*. Idősb gróf Teleki László irodalmi munkássága. Irod. tört. Közlem. 129—167. l. Önállóan is megjelent. (8-r.)

1833. *Tinódi. Tinódi Sebestyén* válogatott históriás énekei. Rendezte és bevezetéssel ellátta Perényi Adolf. (Magyar Könyvtár 145. sz.) Budapest, 1899. Lampel R. (16-r. 59 l.) 15 kr.

1834. *Acsády Ignác*. Tinódi Sebestyén. Bud. Szemle 97. köt. 1—24. 181—213. l.

1835. Toldy F. Lásd 1262. sz. a.
 1836. Toldy I. *Kacziány Géza dr.* Toldy «Pista» és «Kornéliá»-ja. Hazánk 4. sz.
 1837. Tompa. Kiadatlan irodalmi emlékek Tompa Mihálytól. K. T. K. Vasár. Ujs. 12. sz.
 1838. *Tompa Mihály* kiadatlan versei. Budap. Napló 101. sz.
 1839. *Kerékgyártó Élek dr.* Tompa Mihály «Karácsony estéi». Rozsnyói Híradó 52. sz. és Borsodmegy. Lapok 103. sz.
 1840. —. Tompa Mihály emlékezete. Egyetértés 207. sz.
 1841. *Komoróczy Miklós.* A virágok költőjéről. (Kiszakított Lapok Tompa Mihály életéből.) Rozsnyói kath. főgym. értes. 3—20. l.
 1842. *Perényi József dr.* Tompa Mihály egy költeményének története. Zalai Közl. 26. sz. Véghpanasz. Küzdés.)
 1843. *Réti József.* Tompa Mihály. Jellemrajz. Budap. Ranschburg G.
 1899. (8-r. 84 l.) 60 kr.
 1844. *S. Szabó József.* Tompa Mihály papi vizsgálata. Gömör-Kishont 6. sz.
 1845. Torkos L. *Anonyma.* Torkos László. Nemz. Nőnevelés 198—202. lap.
 1846. Torkos László. (Képpel.) Vasár. Ujs. 18. sz.
 1847. Tóth E. Tóth Ede a bíró előtt. (Egy színigazgató naplójából.) Zemplén 42. sz.
 1848. —. Lásd 1256. sz. a.
 1849. Vas Gereben. *J. Czukrasz Róza.* Vas Gereben mint nevelő. Magy. Pestalozzi 40. 41. sz.
 1850. Versegly. *Császár Elemér.* Horatius és Versegly. Irod. tört. Közlem. 287—300. 427—452. l. — Lásd 1918. sz. a. is.
 1851. *Krausz Sámuel.* Versegly Ferencz mint héber nyelvtudós. Philol. Közl. 214—226. l.
 1852. *Vörösmarty. Vörösmarty Mihály.* A két szomszédvár. Regényes költői elbeszések négy énekben. Magyaráza Vozári Gyula. 2. javított kiadás. (Jeles írók iskolai tára. 29. füz.) Budapest, 1899. Franklin-T. (8-r. 75 l.) 50 kr.
 1853. *Karvaly.* Vörösmarty emléke. Magy. Állam 278. sz.
 1854. *Gáspár Imre.* Vörösmarty «Szózat»-a. Magy. Szemle 50. sz.
 1855. *Gyárfás Pál.* Vörösmarty «Szép Ilonkát»-jának jellemei. Tanulók Lapja VII. évf. 12. sz.
 1856. *Vincze József.* Vörösmarty kisebb eposzai. Kolozsvár, 1898. Gombos F. (8-r. 29 l.)
 1857. *Werbőczy. Csiky Kálmán dr.* Werbőczy István és hármas könyve. (Olcso könyvtár 1106. sz.) Budapest, 1899. Franklin-T. (16-r. 64 l.) 10 kr.
 1858. *Fraknói Vilmos.* Werbőczy István életrajza. (Magyar Történeti Életrajzok. XV. évf.) Budapest, 1899. (8-r. 380 l.)
 1859. Wesselényi M. *Wesselényi Miklós* három levele Zeyk Károlyhoz. Közli dr. Werner Gyula. Nemzet 112. sz.
 1860. Zichy A. *Vadnay Károly.* Zichy Antal emlékezete. Bud. Szemle 97. köt. 161—180. l.
 1861. Zichy Antal. (Képpel.) Athenæum-naptár 52—54. l.
 1862. Zichy G. gr. *M. G.* Gróf Zichy Géza. Hét 3. sz.
 1863. Zrinyi M. *Havas István.* A Zrinyiásról. Bud. Hirl. 188. sz.

4. Magyar nyelvészet.

1864. *Alliquander Ödön*. A göcseji nyelvjárás. Tanulók Lapja 34. 35. szám.
1865. *Arany János*. Tallózás az idegen szókötés mezején. Nyelvőr 17. 18. l.
1866. *Balassa József*. A magyar nyelv. A művelt közönség számára. Budapest, 1899. Athenæum. (8-r. 172 l.) 1 frt. — *Ism. Gombocz Zoltán*. Philol. Közl. 834—836. l. — *Oláh Béla*. Hivat. Közl. 26. sz. — *Tolnai Vilmos*. Nyelvt. Közlem. 343—346. l.
1867. —. Magyar nyelvjárások keletkezése. *Ism. Simonyi Zsigm. Magy. Kritika* II. évf. 13. sz.
1868. —. Ki tud magyarul? *Magy. Kritika* 15. sz.
1869. *Bartha József*. Az új nagy szótár terjedelme és feladata. Nyelvőr 345—349. 404—407. l.
1870. *Bartha Tamás dr.* Divatos igeképzés. (Levél a M. T. Akadémiához.) *Alkotmány* 93. sz.
1871. *Berkési Istv.* Rendi országgyűléseink magyarsága. *Ism. Váczy János*. Philol. Közl. 940. l. — *Ferdinándy Géza*. Századok 61—65. l.
1872. *Bokor János*. Latin szók a nép ajkán. Nyelvőr 368. l.
1873. *Csapodi István*. Azok a hosszú szavak. Nyelvőr 538—541. l.
1874. —. Í. Ú. Ú. Nyelvőr 399—403. l.
1875. —. Kombináló szóalkotás. U. o. 562. l.
1876. *Császár Elemér*. Délibábos nyelvészet a XVI. században. U. o. 408. l.
1877. *Csendes Aladár*. Kisdedszótár, mely a ritkább magyar szókat az A. B. C. rendben előadja. *Irta Kóbor Tamás* segítségével erdélyi *Baróti Szabó Dávid* stb. U. o. 25—27. l.
1878. *Csűrös Ferencz*. A magyar irodalmi és köznyelv. Ungvár, 1899. Székely és Illés. (8-r.) — *Ism. Tolnai Vilmos*. Nyelvőr 505—508. l.
1879. —. Gyöngyösi és a Nyelvtörténeti Szótár. U. o. 350—355. l.
1880. *Czimmerrmann János*. Nyelvújítók és nyelvművelők Barczafalvi Szabó Dávid fellépéséig. Tatai algym. értes. 3—20. l. — *Ism. a Magy. Kritika* III. évf. 2. sz.
1881. Czímszó-jegyzék. Előkészületül a magyar nyelv szótára új kiadásához. Készítette és kézirat gyanánt kinyomatta a Magyar Tudományos Akadémia szótári bizottsága. Budapest, 1899. (8-r. 376 l.)
1882. *Dorogsághy Dénesné*. A Budapesti Szemle helyesírása. Nyelvőr 81. lap.
1883. *Dudek János dr.* A stilusról. Nyitrai kath. leányisk. értes. 3—13. l.
1884. *Erdélyi Lajos*. Az összevont mondat. 1898. *Ism. Stodolni Gyula*. Erd. Múz. 475—477. l.
1885. Felelet a gondolatra. Kiadta Balassa J. *Ism. Kont I. Rev. crit.* I. 14. sz. — *Tolnai Vilmos*. Nyelvőr 167—169. l.
1886. *Földes Géza*. A hivatalos nyelvrontás. *Magy. Kritika* 20. sz.
1887. *Frecskay János*. Mesterségek szótára. A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából. Budapest, 1899. *Hornyánszky V.* (8-r.) Egy füzet 10 kr. 1. füzet. Ácsmesterség. (24 l.) — 2. füz. Fametszés, formametszés és rézmetszés. (16 l.) — 3. füz. Asztalosmesterség. (20 l.) — 4. füz. Fésűsmesterség. (16 l.) — 5. füz. Bodnár vagy kádár mesterség

- (15 l.) — 6. füz. Könyvnyomtatás. (30 l.) — 7. füz. Bőrgyártás. (29 l.) — 8. füz. Bádogosmesterség. (13 l.) — 9. füz. Csizmadia, czipész és vargamesterség. (19 l.) — 10. füz. Aranyozó- és aranyverőművesség. (10 l.) — 11. füz. Fazekasmesterség. (21 l.) — 12. füz. Esztergályosmesterség. (15 l.) — 13. füz. Gyertyamártás és szappanosmesterség. (22 l.) — Ism. b. j. Magy. Kritika 18. sz. — s. Bud. Szemle 100. köt. 441. l. — sz. Magy. Nyomdászati 6. füz. — Jókai Mór. Nyelvőr 468—470. l.
1888. *Frinth László*. A helyesírás alapvetése az elemi iskola I. és II. osztályában. Hevesm. Tanügy. 7—9. sz.
1889. *Fürdi Ignác*. Szóalakok bősége. Nyelvőr 128. l.
1890. —. Magyartalanságok a törvénykezési nyelvben. Törvény-széki és Rendőri Ujs. 2. 3. sz.
1891. *Gedai József*. Egy megkerült rag. (-ül, -ül.) Nyelvőr 322. l.
1892. *Greksa Kázmér dr.* Néhány szó a szépirály fejlesztéséről. Pécsi kath. főzým. értes. 3—48. l.
1893. *Gyarmathy Zsigáné*. A kalotaszegi népnyelvből. U. o. 40—42. lap.
1894. *Holzinger Imre*. Görög vonatkozású magyar szólások. Nagy-Károly és vid. 17. sz.
1895. *Hubert Emil*. A nyelvemléktan alapvonalai. Ism. Dr. Bartha József. Könyvszemle 79—85. l. — Hubert Emil válasza. U. o. 192—196 — Bartha J. Felelete. U. o. 305—308. l. — Hubert. Utolsó szó. U. o. 309 l. — Réthelyi Prikkel M. Philol. Közl. 58—63. l.
1896. *Humor*. Felesleges betű-e az «ly». Népnyelvők Lapja 33. sz.
1897. *Jenő Sándor*. Az utca magyarsága. Nyelvőr 453—455. l.
1898. *Joannovics György*. Hibás szórend. U. o. 82. l.
1899. —. Orthologia. U. o. 498—501. 547—550. l.
1900. *k. h.* Az új helyesírás. Magyarország 318. sz. — Maszák H. felelete. U. o. 322. sz.
1901. *Kacziány Géza dr.* Nyelvészeti harcok. Hazánk 70. sz.
1902. *Kalmár Elek*. Mi a különbség a lélektani, logikai és nyelvtani alany és állítmány között. U. o. 570. l.
1903. (*Kecskeméthy Aurél*). Magyartalanságok 1871-ben. U. o. 511—513. l.
1904. *Kelemen (Wolff) Béla*. A nem «teljes» Ballagi. U. o. 71—74. lap.
1905. *Kicska Emil*. Még valami az alanyról és az állítmányról. Nyelvtud. Közlem. 164—188. 299—319. 396—415. l.
1906. —. A viszonyító névmások hangsúlya. Nyelvőr 561. l.
1907. *Király Pál*. A Simonyi-féle tüzetes magyar nyelvtan I. kötetének bírálata. Főolvasztatott a Budapesti Philologiai Társaság 1896. május 20-iki ülésén. Budapest, 1899. Dobrowsky és Franke. (8-r. 48 l.) 40 kr.
1908. *Kiss Ernő*. Gyöngyösi István nyelvéhez. Nyelvőr 307—310. l.
1909. *Kiss János dr.* Lélektani műszók. Bölcs. folyóir. 277—288. l.
1910. —. Műszók az ágazatos hittanhoz. Hittudom. folyóirat 225—251. l.
1911. *Klemenis, Albert*. Über die Bildung und den Gebrauch der Tempora im Magyarischen. Besztercei ev. gym. értes. 3—40. l. — Ism. Dr. Jacobi J. Korresp. Bl. d. Ver. f. siebenb. Landesk. 129. l.

1912. *Koltai Virgil dr.* A magyar helyesírás alapelvei. Keresk. Szakoktatás VII. évf. 135—138. l.
1913. —. A helyesírás iskoláinkban. U. o. VII. évf. 182—185. l.
1914. *Könye Nándor.* A magyar helyesírás akadályai. Ism. Balassa József. Philol. Közl. 274—276. l.
1915. *Kőrösi Sándor.* Magyartalanságok. Nyelvőr 156—161. 300—305. lap.
1916. *Kosztolányi Zoltán.* A felelés módjairól a népnyelvben. U. o. 541—547. l.
1917. *Krausz Jakab dr.* Nyelvújításunk történetéhez. Budap. III. polg. fiúisk. értes. 5—33. l.
1918. *Krausz Sámuel.* Verseghy a bibliai nyelvről. Nyelvőr 318. l.
1919. *Kropf Lajos.* Egy állítólagos magyar nyelvemlék Cheltenhamban. Könyvszemle 316. l.
1920. *Kulcsár Endre.* Magyar nyelv művészek. 1. Pázmány Péter. Nyelvőr 241—249. — 2. Mikes Kelemen. U. o. 385—395. l.
1921. *Kúnos Ignác.* Keleti eredetű kulturszavainkról. Akad. Értes. 507—515. l.
1922. *László Géza.* A zilahvidéki nyelvjárás. Nyelvőr 56—63. 112—115. 184—188. 231—239. 280—288. 330—333. 374—381. 418—421. 471—476. l. Elejét lásd a mult évi folyamban. Önállóan is megjelent.
1923. *Margalits Ede.* A magyar közmondások és szólások rostája. Nyelvtud. Közlem. 72—92. 231—237. 320—329. 452—463. l.
1924. *Maszák Hugó.* Az új helytelen írás. Magyarország 315. sz.
1925. *Maurer Mihály.* Népetimológiák. Nyelvőr 35. l.
1926. —. A Murelius-féle szójegyzék második példánya. U. o. 110—112. l.
1927. *Melich János.* A gyöngyösi latin-magyar szótár-töredék. Ism. Zolnai Gyula. Nyelvőr 262—270. l.
1928. —. Magyar grammatika a kijevei tanítóképző könyvtárában. Könyvszemle 352—355. l.
1929. —. Két ritka szó. (Hyvathal, Rettke.) Nyelvőr 34. l.
1930. *Molecz Béla.* Mondattani sajátosságok az actio curiosából. Nyelvőr 504—505. l.
1931. *Molnár János.* Az igekötők hibás szórendje. U. o. 161. l.
1932. *Molnár Lajos, id.* A magyartalanságokról. Hazánk 163. sz.
1933. Mondolat. Kiadta Balassa József. 1898. Ism. Kont I. Rev. crit. I. 14. sz. — Tolnai Vilmos. Nyelvőr 167. l.
1934. Nyelvtört. Szótár. *Ballagi Aladár.* Műkedvelő nyelvészek. Hét 7. sz.
1935. *Bátori Opus.* A tűzokádó sárkány az Akadémiában. Nemzet 45. sz. (Ballagi Aladár felolvasásáról.)
1936. Hogyan készült a Nyelvtörténeti Szótár? (Szarvas Gábor egy volt munkatársától.) P. Napló 39. sz.
1937. *Simonyi Zsigmond* nyilatkozata. (A Nyelvtört. Szótár ügyében.) P. Napló 39. sz.
1938. *Simonyi Zsigmond.* Elévült hibák és látszólagos hibák. Nyelvőr 193—200. 292—299. l.
1939. *Találdki Tóbiás.* Nyelvész-nyelvelések. Hazánk 39. sz.
1940. *Paál Sándor.* Egy régi nyelvemlékünk. (Annotationes in regulam divi Augustini Episcopi). Nyelvőr 162—164. l.

1941. *Patrubány, L. v.* Hungarica. Sprachwiss. Abhandl. 312—314. lap.
1942. *R. Prikkel Marián.* A magyar népnyelvbéli latin szók. Nyelvtud. Közlem. 330—343. l.
1943. *Pikler Gyula.* A «jus» szó eredete és fogalmi és nyelvi rokonnai. Ism. Roseth Arnold. Philol. Közl. 144—147. l.
1944. *Pongrácz Sándor.* 1. Tibet-magyar nyelvtudomány. 2. Turáni nyelv- és néptudományok. Ism. Munkácsy Bernát. Ethnogr. 55—61. lap.
1945. *Radoch József.* A helyesírás a népiskolában. Magy. Pestalozzi 5. sz.
1946. *Rell Lajos.* Latin szók a magyar népnyelvben. Ism. Réthei Prikkel Marián. Nyelvtud. Közlem. 330—343. l. — Melich János. Philol. Közl. 147—149. l.
1947. *Sajó Sándor.* A stilusról. Jászberényi áll. főgym. értes. 3—13. lap.
1948. *Sándor József dr.* A magyar jogi nyelv. Ügyvéd. Lapja 41—42. sz.
1949. *Sebestyén Ede.* Kunoss Endre szavai. Nyelvőr 28. l.
1950. *Simonyi Zsigmond.* Kombináló szóalkotás. U. o. 433—439. l.
1951. *Simonyi Zsigmond és Balassa József.* Német és magyar szótár. I. rész. Budapest, 1899. Franklin T. (8-r. VIII, 474 l.) 4 frt. — Ism. Endrei Ákos. Magy. Pædag. 302—306. l. — Winkler Heinr. D. Lit. Ztg. 29. sz. — W. H. Lit. Centr. Bl. 31. sz.
1952. *Steiger Frigyes.* A magyar igeidők használata. Ism. Balassa József. Philol. Közl. 276. l.
1953. (*sz. gy.*) A vásárhelyi népies kiejtés. Hód-Mező-Vásárhely 100. szám.
1954. *Sz. K.* A magyar és örmény nyelv rokonságából. Armenia 272. lap.
1955. *Szabó Mihály.* A székely szó jelentése. Magy. Állam 3. sz.
1956. *Szakács Béla.* A Vitkovics-codex nyelvi sajátosságai. Győr, 1898. (8-r.)
1957. *Szegedy Rezső.* Sylvester nyelvtana. Philol. Közl. 40—53. 129—141. l. Onállóan is megjelent.
1958. *Szily Kálmán.* A magyar szótárak címzőjegyzéke. Akad. Értes. 653—657. l. és Nyelvőr 551—554. l.
1959. *Szinek Izidor.* Az ysa jelentése. Nyelvőr 103. l.
1960. *Szinyei József.* Magyar Tájszótár. A M. T. Akadémia megbízásából szerkesztette —. II. köt. 5. füz. Találmány—Töviskés. Budapest, 1899. Hornyánszky V. (4-r. 641—800 l.) 1 frt.
1961. —. A gyulafehérvári glosszák. Nyelvt. Közl. 1—3. l.
1962. —. Ismeretlen nyelvtani alakok a Halotti Beszédben. U. o. 126. lap.
1963. *P. Theureck Emil.* A mondatból vált fő- és melléknév. Akad. Értes. 325—349. l.
1964. *Tolnai Vilmos.* Személynevek mint köznevek. Nyelvőr 1—9. l.
1965. —. A régi magyar jogi nyelvből. (Köti magát valamire; köteleket, kötéltelben hagy). U. o. 153—155. l.
1966. —. Bartzafalvi Szabó Dávid szógyártásának első bírálata. U. o. 210—212. l.

1967. *Tömörkény István*. Német szavak a pusztán. Nagyvárad 229. szám.
1968. *Tóth Béla*. A Nyelvőr magyarsága. Pesti Hirl. 181. sz. — Simonyi Zsigmond felelete. Tudományos becsület. P. Napló. Jul. 9. sz.
1969. *Trencsény Károly*. A német nyelvű meghonosult szólások módok. Nyelvőr 9—15. 64—68. 106—110. l.
1970. *Turzó Ferencz*. A Nyitra-vidéki palóc nyelvjárás. U. o. 448—452. 491—498. l.
1971. Utasítások az új nagy szótár adatgyűjtőinek. Közzéteszi a Magyar Tudományos Akadémia szótári bizottsága. Budapest, 1899. Akadémia. (8-r. 16 l.)
1972. *Vámbéry Rusztem és Kálmán Mihály*. Német-magyar jogi szótár. 1898. Ism. b. j. Magy. Kritika 8. sz. — Vámbéry R. «A jogi műnyelv» című válasza és b. j. megjegyzése. U. o. 9. sz. — Kálmán M. A jogi műnyelv és b. j. megjegyzése. U. o. 11. sz.
1973. *Varjú*. Egy kis magyar nyelvemlék a XVI. század elejéről. Könyvszemle 207. l.
1974. *Varjú Elemér*. A gyulafehérvári codex. Akad. Értes. 16—25. l.
1975. *Verás dr.* A magyaros írásmódról. Magy. Szemle 41. sz.
1976. *Vutkovich Sándor*. Magyartalanságok. Pozsony, 1899. Wigand. (8-r. 298, XIII l.) 4 kor. Megjelent előbb a Nyugatmagyar Híradó 39—218. számaiban. Ism. Tolnai Vilmos. Nyelvőr 555. l.
1977. —. Nyelvészet. Nyugatmagy. Híradó 216—219. sz.
1978. *Zolnai Gyula*. Az új nagy szótár föladatáról. Budapest, 1899. Dobrowsky és Franke. (8-r. 30 l.) Megjelent előbb az Akad. Értes. 51—78. lap.
1979. —. A Gyöngyösi Glosszákhoz. Nyelvőr 364—366. l.
1980. —. Régi írásmód. U. o. 501—503. l.
1981. *Zoltány Irén*. Szelestey Miklósné végrendelete 1558-ból. U. o. 21—23. l.
1982. *Zombory Dániel*. Gyakorlati helyesírás részletes helyesírási szótárral. A M. T. Akadémia által elfogadott elvek alapján iskolai és magánhasználatra. Nagy-Kőrös, 1899. Bazsó L. (8-r. 56 l.) 20 kr.

Egyes szók.

1983. *Adj isten! Fogadj isten!* Bálint Kelemen. Nyelvőr 317. l.
1984. *Ajanca-szekér; fakó-szekér; mázásszekér; számár.* Kropf Lajos. U. o. 87. l.
1985. *Ajánl.* Csapodi István. Tolnai Vilmos. U. o. 133. l. — Czuczsa János 414. l.
1986. *Aligha, alighanem.* Fülöp Sándor. U. o. 19—20. l. — Kardos Albert. U. o. 177. l. — Gergulecz Gábor. U. o. 367. l.
1987. Az *aligha* és *alighanem* igehatározókról. Joannovics György. U. o. 253—256. l.
1988. Az *alig* mondati eredete. Kallós K. Zsigmond. U. o. 306. l.
1989. *Angete-pankete.* Czuczsa János. U. o. 179. l.
1990. *Arcél. Személy.* R. Prikkel Marián. U. o. 204—208. l.
1991. *Bakos.* Melich János. U. o. 76. l. — Král Miklós. U. o. 123. l.
1992. *Bána.* Melich János. U. o. 76. l.

1993. *Beccze, boczi, poczok*. Krausz Sámuel. Nyelvt. Közlem. 245—248. lap.
1994. *Becses családja*. Král Miklós. Nyelvőr 319. l.
1995. *A belcs olaszok*. Trencsény Károly. U. o. 560. l.
1996. *Bence*. Tolnai Vilmos. Réthei Prikkel Marián. U. o. 88. és 226. lap.
1997. *Bence és Dóci*. Bódiss Jusztin. U. o. 134. l.
1998. *A bence v. bencés* névnek meghonosítója. Bódiss Jusztin. U. o. 227. l.
1999. *Benfentes*. Kallós K. Zsigmond. U. o. 277. l.
2000. *Berbécs*. Herman Ottó. U. o. 131. l.
2001. *Boldog*. Zolnai Gyula. U. o. 323. l.
2002. *Bujás*. Jendrássik Ernő. U. o. 34. l. — Csapodi István. U. o. 130. l.
2003. *Bürü*. Simonyi Zsigmond U. o. 132. l.
2004. *Csentli*. Czuczsa János. U. o. 135. l.
2005. *Cseri, cser*. Nagyszigethi Kálmán. U. o. 75. l. — Suhajda Lajos. U. o. 317. l.
2006. *Csín*. Ásbóth Oszkár. U. o. 481—491. l.
2007. *Csínja-bínja*. Szily Kálmán. U. o. 250—253. l.
2008. *Csörsz, Mont*. R. Prikkel Marián. U. o. 218. l.
2009. *Csuforog*. Melich János. U. o. 77. l.
2010. *Derekség*. Czuczsa János. U. o. 180. l.
2011. *Dikhenc, dikhec, dikk*. Széleskuti Belányi T. Tolnai V. U. o. 90. l.
2012. *A dohány, a tőzsde és a tajtékpipa*. Vámbéry Ármin. U. o. 537. l.
2013. *Ebet vernek előtte orozzlánnak*. Kropf Lajos. U. o. 132. l. — Bálint Kelemen. U. o. 324. l.
2014. *Éj-nap*. Zolnai Gyula. U. o. 220. l.
2015. *Éjtőzik*. Albert János. U. o. 132. l. — R. Prikkel M. U. o. 323. l.
2016. *Elhull*. Györök Leó Gy. U. o. 128. l.
2017. *Fáradság és fáradság*. Antibarbarus. U. o. 36. l.
2018. *Fázik van*. Molnár Sándor. U. o. 135. l.
2019. *Fegyvernek*. Zolnai Gyula. U. o. 164—166. l. — Kiss Ernő. U. o. 219. l.
2020. *Feszül*. Kóbori János. U. o. 177. l.
2021. *Figyelem*. Zolnai Gyula. U. o. 557. l.
2022. *Föltétlen (vak) engedelmesség, Vasfegyelem!* Papp Dániel. U. o. 125—127. l.
2023. *Folyár*. Katona L. Nyelvt. Közlem. 463. l.
2024. *Fóra, foráztat*. Kőrösi Sándor és Nagyszigethi K. nyelvőr 462. l.
2025. *Göngyöl*. Kardos Albert. U. o. 133. l.
2026. *Gyép, gyépi*. Brán Lőrincz. Sebestyén Gyula dr. U. o. 466. l. Zolnai Gyula. U. o. 529—534. l.
2027. *Gyertyapecsenye*. Fischer Izidor. U. o. 178. l.
2028. *Gyurim bá*. Wasykiewicz Viktor. U. o. 176. l.
2029. *Hadastyán*. Kutkovich Sándor. U. o. 124. l.
2030. *Ha—is*. Zolnay Gyula. U. o. 515. l.

2031. *Halvány*. Zolnai Gyula. Nyelvőr 366. l.
 2032. *Herkó páter*. Tolnai Vilmos. U. o. 464. l.
 2033. *Hintó*. Krausz Sámuel. Goldziher Ignác. U. o. 86. l.
 2034. *Huja*. Strausz Andor. Kropf L. U. o. 135. l. — Dorkalion.
 U. o. 415. l.
 2035. *Huszár*. Réthei Prikkel M. U. o. 342—344. l. Kropf Lajos.
 U. o. 413. l.
 2036. *Igazánkodik, lacapacáréz*. Perényi Adolf. U. o. 569. l.
 2037. *Az is szórendje*. Antibarbarus. U. o. 416. l.
 2038. *Isten vele*. Tolnai Vilmos. U. o. 127. l. — Czueza János. U. o.
 320. l.
 2039. *Jánosretek*. Csapodi István. U. o. 362. l.
 2040. *Ját. Sz. J. Nyelvt. Közlem.* 71. l.
 2041. *Jelentős, Jelentékeny*. Réthei Prikkel Marián. Nyelvőr 172. l. —
 Csapodi István. U. o. 319. l.
 2042. *Jog*. R. Prikkel M. U. o. 556.
 2043. *Jól néz ki*. Melich János. U. o. 558. l. — Schuchardt. U. o.
 559. l.
 2044. *Jós*. Szily Kálmán. U. o. 289—292. l.
 2045. *Kabola-vezér*. Nagyszigethi Kálmán. U. o. 121. l.
 2046. *Kádás*. R. Prikkel M. U. o. 219. l.
 2047. *Kalangya*. Melich János. U. o. 395—399. l. — Ásbóth Oszkár.
 U. o. 439—444. l.
 2048. *Karcos (?)* Melich János. U. o. 77. l.
 2049. *Kaszatömlőc*. Zolnai Gyula. Tolnai Vilmos. U. o. 229. l. —
 László Géza, Baksay Sándor, Landori Endre, Bartha József. U. o. 275—
 276. l. — Bérezi Fülöp. U. o. 367. l.
 2050. *Kelengye*. Tóth Béla. U. o. 124. l.
 2051. *Kény és kéj*. Bán K. Aladár. U. o. 125. l.
 2052. *Két hét előtt*. Molnár János. U. o. 128. l.
 2053. *Kikelet-bekelet*. R. Prikkel Marián. U. o. 323. l.
 2054. *Küлт, válút*. Budap. Hirl. Bellaagh Aladár. Simonyi Zs. U. o.
 31. l.
 2055. *Kivesz valamit*. Nagyszigethi Kálmán. U. o. 463. l.
 2056. *A kocsi kérdéséhez*. Kropf Lajos. U. o. 85. l. Sörös Pongrácz.
 U. o. 86. l.
 2057. *Köczög*. Melich János. Szerkesztőség. U. o. 515. l.
 2058. *Kókó*. Komáromy Lajos. U. o. 325. l.
 2059. *Kokonya*. Tóth Béla. U. o. 175. l.
 2060. *Korkován-bor*. Krausz Sámuel. U. o. 569.
 2061. *Korkovány-hegy*. U. o. 569. sz.
 2062. *Kortés*. Horger Antal. U. o. 136. l.
 2063. *Kósta*. Simonyi Zs. U. o. 517. l.
 2064. *Követ fuj, — ír*. Tolnai Vilmos. U. o. 121. l.
 2065. *Kuc kerekedjék*. Simonyi Zsigmond. U. o. 230. l.
 2066. *Kuka*. Horger Antal. U. o. 567. l.
 2067. *A kutya a magyar szólásokban*. Ágai Adolf. U. o. 90. l.
 2068. *Kutya-teremtette*. Nagyszigethi Kálmán. U. o. 514. l.
 2069. *Kutyecz*. M. B. Ethnogr. 331. l.
 2070. *Lacapacáréz*. Perényi Adolf. Nyelvőr 569. l.
 2071. *Lant, lantol*. Jenő Sándor. U. o. 176. l.

2072. *Lappantyú*. Tolnai Vilmos. U. o. 566. l. — (Geőcze Sarolta.)
 U. o. 276. l.
2073. *Látványság*. Kardos Albert. U. o. 177. l.
2074. *Léptem napja*. Bálint Kelemen. U. o. 324. l.
2075. *Levél*=lap; lap=oldal. Freckay János. U. o. 31. l.
2076. *Lipityánka*. Trencsény Lajos. U. o. 464. l.
2077. *Lócs*. Melich János. U. o. 534—537. l.
2078. *Lukma*. Simonyi Zs. U. o. 517. l.
2079. *Magyarít*. U. o. 91. l.
2080. *Masáncki alma*. Horger Antal. U. o. 89. l.
2081. *Máza, mázás szekér, számár*. Tolnai Vilmos. U. o. 131. l.
2082. *Mélák*. Székely Károly. Tolnai Vilmos. U. o. 324. l. — Král
 Miklós. U. o. 415. l. — Pethő Gyula. U. o. 444—447. l.
2083. *Mink?* Szerkesztőség. U. o. 135. l.
2084. *Mit adtak?* Zolnai Gyula. U. o. 129. l.
2085. *Mondvacsínált*. Tolnai V. U. o. 278. l.
2086. *Mont, mont lást*. Komáromy Lajos. U. o. 276. l.
2087. *-nök, -nök*. Jókai Mór. Magy. Hírl. 243. sz.
2088. *Ódik, ódik*. Joannovics György. Nyelvőr 32. l.
2089. *Olyan, amilyen*. Tóth Béla. U. o. 89. l.
2090. *Orpata*. Albert János. U. o. 470. l.
2091. *Orvos és javas*. Vikár Béla. U. o. 174. l.
2092. *Ostadium*. Horger Antal. U. o. 88. l.
2093. *Őszeres és kótyavetyés*. Kropf Lajos. U. o. 321. l.
2094. *Őt és származékai*. Szinnyei József. U. o. 516. l.
2095. *Ovodász*. Jenő Sándor. U. o. 560. l.
2096. *Pinkétomos*. Zolnai Gyula. Nyelvtud. Közlem. 127. l.
2097. *Pásztorma*. Szinnyei József. Nyelvőr 122. l.
2098. *Penge*. Simonyi Zsigmond. U. o. 28. l.
2099. — Nagyszigethy Kálmán. U. o. 124. l.
2100. *Pocak*. Melich János. U. o. 516. l.
2101. *Polgári árak*. Balassa József. U. o. 413. l.
2102. *Póróly*. Ss. Korr. Bl. d. Ver. sieb. Landesk. 4. sz.
2103. *Poszpászt*. Simonyi Zsigmond. Nyelvőr 176. l.
2104. *Pötye, pötye*. Melich János. U. o. 563. l.
2105. *Rég nem vagy rég?* Antibarbarus. U. o. 36. l.
2106. *Regős*. Vikár Béla. U. o. 97—103. l.
2107. *Rés*. Szily Kálmán. U. o. 15—17. l.
2108. *Rohadt sarok*. Bérczi Fülöp. U. o. 134. l.
2109. *Röstök*. Szinnyei József. U. o. 122. l.
2110. *Rovancs*. Benkő József. U. o. 137. l.
2111. *Siker, siker*. Csapodi István. U. o. 559. l. — Horger A. U. o.
 567. l. — Simonyi Zsigmond. U. o. 465. l.
2112. *Sima*. Sz. J. Nyelvtud. Közlem. 71. l.
2113. *Sirály*. Gombóc Zoltán. Nyelvőr 68. l. — Herman Ottó.
 U. o. 130. l.
2114. *Spicli*. Tolnai Vilmos. Petz Gedeon. U. o. 178. l.
2115. *Spanyol-oldat*. Zilahy József. U. o. 141. l. — Bálint Kelemen.
 U. o. 319. l.
2116. *Süge*. Simonyi Zs. U. o. 123. l.
2117. *Sullyasos?* Nagyszigethi Kálmán. U. o. 76. l.

2118. *Sülölködik*. Simonyi Zs. U. o. 122. l.
 2119. *Szabódik*. Nagyszigethi Kálmán. U. o. 228. l.
 2120. *Szállok az úrnak*. Tóth Béla. P. Hirl. 342. és 356. sz.
 2121. — Nagyszigethi Kálmán. Tolnai Vilmos. Nyelvőr 514. l.
 2122. *A számárról*. Galgóczy János. U. o. 567. l. Szerkesztő. U. o.
 568. l.
 2123. *Szavatos*. Melich János. U. o. 563. l.
 2124. *Szecekevész*. Simonyi Zsigmond. U. o. 77. l.
 2125. *Szenvtelen*. Antibarbarus. U. o. 322. l.
 2126. *Szíveség*. Zolnai Gyula. U. o. 79. l.
 2127. *Szórva tenni*. Szinnyi József. U. o. 318. l.
 2128. *Sztrájk*. Kropf Lajos. U. o. 509. l.
 2129. *Tájékozási mutató*. Král Miklós. U. o. 413. l.
 2130. *Tarka, szürke*. Sz. J. Nyelvtud. Közlem. 163. l.
 2131. *Tegsz perzsa szó*. Simonyi Zsigmond. Nyelvőr 34. l.
 2132. *Teketória*. Réthei Prikkel Marián. U. o. 104. l.
 2133. *Telekés*. Szinnyi József. U. o. 122. l. — Bartha József. U. o.
 414. l.
 2134. *Tetszín*. Kardos Albert. U. o. 123. l.
 2135. *Tévehészik*. Simonyi Zs. U. o. 123. l.
 2136. *Tikkad*. Sz. J. Nyelvt. Közlem. 475. l.
 2137. *Töm, temet*. Sz. J. U. o. 475. l.
 2138. *Tömör*. Csapodi István. Nyelvőr 325. l.
 2139. *A palócz uglya*. Ásbóth Oszkár. U. o. 563—565. l.
 2140. *Úkor*. Kardos Albert. U. o. 277. l. — Stromp László. U. o.
 325. l.
 2141. *Üll, ill*. Sz. J. Nyelvt. Közlem. 475. l.
 2142. *Üvölteni kell a farkasokkal*. Zolnai Gyula. Nyelvőr 276. l.
 2143. *Ván, vén és va ve*. Joannovics György. U. o. 361. l.
 2144. *Vendég cipő* = kalucsni. Krasznai István. U. o. 172. l.
 2145. *Vész vagy veszik?* U. o. 416. l.
 2146. *Vizsgálat vagy vizsga*. U. o. 416. l.
 2147. *Vörös és piros*. Csapodi István dr. U. o. 201—204. l.
 2148. *Zizetel?* Simonyi József. U. o. 122. l.
 2149. *Zuhatar*. Simonyi Zs. U. o. 123. l.
 2150. *«Zuodus» = szavatos*. Dr. Wertner Mór. Erd. Múz. 594. l.
 2151. *Zsém*. Trencsény Lajos. Nyelvőr. 463. l. — Brán Lőrincz.
 U. o. 516. l.

5. Tankönyvek.

2152. *Badics Ferencz dr.* Magyar olvasókönyv. I. kötet. A középiskolák első osztálya számára. 3. kiad. Budapest, 1899. Lampel R. (8-r. V, 222 l.) 1 frt. — Ism. Dr. Zlinszky Aladár. Hivat. Közlöny 18. sz.
 2153. *Balassa József.* Magyar olvasókönyv. Felső kereskedelmi iskolák (kereskedelmi »kadémiák) használatára. II. kötet. A középső (II). osztály használatára. 3. kiad. Budapest, 1899. Lampel R. (8-r. 236 l.) 1 frt 40 kr.
 2154. *Balogh Péter.* Magyar nyelvtan. Középsiskolák I. osztálya számára. Budapest, 1899. Singer és Wolfner. (8-r. V. 59 l.) 60 kr. — Ism. Riedl Frigyes. Hivatalos Közl. 16. sz. — Maurer Mihály. Magy. Kri-tika 23. sz.

2155. — Magyar olvasókönyv. Középk. I. oszt. számára. Magyar művészek képeivel. Budapest, 1899. U. o. (8-r. 190 l.) 1 frt. — Ism. Maurer Mihály. Magy. Kritika 23. sz. — Oláh Béla. Hivat. Közl. 17. sz.

2156. *Brunovszky Rezső*. Stilisztika, verstan és a közéletbeli fogalmazványok. Polgári iskolák számára. Budapest, 1899. Athenæum. (8-r. IX. 262 l.) 1 frt 20 kr. — Ism. Révy Ferencz. Hivat. Közl. 9. sz.

2157. *Deme Károly*. Magyar nyelvtan mondattani alapon. A közép- és polgári iskolák I. és II. osztálya számára 5. lényegében változatlan kiadás. Budapest, 1899. Lampel R. (8-r. 108, II. l.) 60 kr.

2158. — Rendszeres magyar nyelvtan és a hangsúlyos verselés. A középiskolák III. osztálya számára. 4. kiad. Budapest, 1899. U. o. (8-r. 79, III. l.) 50 kr.

2159. — Stilisztika és olvasókönyv. A polgári és felsőbb leányiskolák III. osztálya számára. Budapest, 1899. Lampel R. (8-r. IV, 200 l.) 1 frt. — Ism. Killyéni Endre. Hivat. Közl. 9. sz. — Béky Dezső. Polg. isk. Közl. 482. l.

2160. — Költészettan és olvasókönyv. A polgári és felsőbb leányiskolák IV. oszt. számára. Budapest, 1899. Lampel R. (8-r. IV, 208 l.) 1 frt 20 kr. — Ism. Berta Ilona. Hivat. Közl. 16. sz.

2161. *Gaal Mózes*. Kis magyar nyelvtan. (Tudományos zsebkönyvtár. 11. füz.). Pozsony, 1899. Stampfel K. (8-r. 61 l.) 30 kr. — Ism. a. b. Magy. Kritika II. 19. sz.

2162. — Kis magyar stilisztika. Szerkesztéstan és verstan. (Tudományos zsebkönyvtár 12.) Pozsony. 1899. Stampfel K. (8-r. 62 l.) 30 kr. — Ism. a. b. Magy. Kritika II. 19. sz.

2163. — Kis magyar poétika. (Tudományos zsebkönyvtár 22. füz.) Pozsony, 1899. Stampfel K. (8-r. 61 l.) 30 kr.

2164. — Kis magyar retorika. (Tudományos zsebkönyvtár. 13. füz.) Pozsony. 1899. Stampfel K. (8-r. 57 l.) 30 kr. — Ism. a. b. Magy. Kritika II. 19. sz.

2165. *Góbi Imre*. Stilisztika és verstan. A gimnáziumok és reáliskolák IV. osztálya számára. 4., az új középiskolai tanterv szerint átdolgozott kiadás. Budapest, 1899. Franklin-t. (8-r. 211 l.) 1 frt.

2166. *Gulyás István dr.* Módszeres magyar nyelvtan középiskolák II. osztálya számára. Budapest, 1899. Lampel R. (8-r. IV, 102 l.) 50 kr. — Ism. dr. Badics Ferencz. Hivat. Közl. 3. és 23. sz.

2167. *Halász Ign.* Rendszeres magyar nyelvtan. Ism. Pacséri. Polg. isk. Közl. 325—336. l.

2168. — Magyar nyelvtan mondattani alapon. Ism. Pacséri. U. o. 325—336. l.

2169. *Hoffmann Mór*. Ungarisch-deutsches und deutsch-ungarisches Taschenwörterbuch. Mit besond. Berücksichtigung der österreich. Orthographie. Mit vielen Beispielen und Redensarten. 2 Tle. Berlin, 1899. Neufeld & Henius. (16-r. VIII, S. 740. u. 678 Sp.) 3 Mk. — Ism. a. Magy. Kritika II. évf. 18. sz.

2170. *Horváth Cyrill dr.* Magyar nyelvtan és olvasókönyv. Közép- és polgári iskolák I. és II. osztálya számára. Budapest, 1899. Lampel R. (8-r. IV, 275 l.) 1 frt 80 kr.

2171. *Kőrösi, A.* Grammatica della lingua ungherese. Ism. Balassa József. Phil. Közl. 554. l. — a. Magy. Kritika II. évf. 13. sz.

2172. *Kováts S. János dr.* Magyar-francia kereskedelmi szótár,

főtekintettel az üzleti levelezésre. Iskolai és magánhasználatra. Budapest, 1899. Franklin-t. (8-r. 236 l.) 1 frt 60 kr. — Bir. Ujváry Béla. Hivat. Közl. 14. sz.

2173. *Krebsz, Ernst*. Magyarische Sprachlehre zum Gebrauch für Fachleute und gebildete Laien. (Die Kunst der Polyglottie). Wien, Pest, Leipzig (1899). A. Hartleben. (8-r. VIII. 181 l.) — Ism. Tolnai Vilmos. Philol. Közl. 573. l.

2174. *Kulcsár Endre*. Magyar stilisztika olvasmányokkal és a vers-tan vázlatával. Függelékül polgári ügyiratok szerkesztése. Budapest, 1899. Lampel R. (8-r. 148, III. l.) 90 kr. — Ism. dr. Váczy János. Hivat. Közl. 6. sz.

2175. *Láng Mihály és Peres Sándor*. A magyar irodalom ismertetése a kiseduvónőképző-intézetek II. osztálya számára. 2. jav. kiadás. Budapest, 1899. egyet. nyomda. (8-r. 77 l.) 40 kr.

2176. *Novák Sándor*. Magyar nyelvtan polgári fiu-, polgári leány- és felsőbb leányiskolák I. és II. osztálya számára. Budapest, 1899. Toldi Lajos. (8-r. IV, 116 l.) 80 kr. — Ism. Végh Mátyás. Hivat. Közl. 4. sz.

2177. *Novák Sándor és Oldal János*. Magyar olvasókönyv a polgári és felsőbb leányiskolák II. osztálya számára. 2. kiad. Budapest, 1899. Lampel R. (8-r. 240, IV l.) 1 frt.

2178. *Pintér Kálmán*. Magyar stilisztika. II. Szerkesztéstan. 2. kiad. Budapest. 1899. Hornyánszky V. (8-r. 192 l.) 1 frt 40 kr.

2179. *Schultz Imre*. Olvasókönyv katolikus tanító-képzők számára. II. kötet. A 3. és 4. évfolyam számára, Pozsony, 1899. Stampfel K. (8-r. 424 l.) 2 frt.

2180. *Szántó Kálmán*. Rhetorika. 1899. Ism. Dr Váczy János. Hiv. Közl. 20. sz.

2181. *Szinnyei József*. Iskolai magyar nyelvtan mondattani alapon. I. rész. A középiskolák, a polgári iskolák és a felsőbb leányiskolák I. osztálya számára. 9., az új tanítási tervnek megfelelő kiadás. Budapest, 1899. Hornyánszky V. (8-r. 104 l.) 80 kr.

2182. — Iskolai magyar nyelvtan mondattani alapon. II. rész. 5., az új tanítási tervnek megfelelő kiadás. Budapest, 1899. U. o. (8-r. 80 l.) 60 kr.

2183. — Magyar olvasókönyv. I. rész. A középiskolák első osztálya számára. 6., az új tervnek megfelelő kiadás. Budapest, 1899. U. o. (8-r. 225 l.) 1 frt 20 kr.

2184. *Tipray János*. Német és magyar iskolai szótár. 3. kiad. Ism. Szemák István. Hivat. Közl. 23. sz.

2185. *Torkos László*. Magyar nyelv- és irodalmi kézikönyv polgári és felsőbb leányiskolák IV. osztálya számára. A költői műfajok átnézete s a kiválóbb magyar költők rövid ismertetése olvasmányokkal. 4. átdolg. kiadás. Budapest, 1899. Athenæum. (8-r. 211 l.)

— U. a. 5. oszt. számára. A műfogalmazványok elmélete. Prózai és költői olvasmányokkal. 4. kiad. Budapest, 1899. U. o. (8-r. 280 l.) 1 frt 40 kr.

2186. — Magyar nyelvtan polgári és felsőbb leányiskolák I. és II. osztálya számára 2. átdolg. kiadás. Budapest, 1899. U. o. (8-r. 127 l.)

2187. *Weszely Ödön*. Stilisztika. Középsiskolák, polgári iskolák és felsőbb leányiskolák számára. 3. jav. kiadás. Budapest, 1899. Lampel R. (8-r. X, 216 l.) 1 frt.

2188. *Wolff Béla*. Magyar-német szótár. Ism. Endrei Ákos. Magy. Pædag. 303. l.

VIII. Classikus nyelvek és irodalmak.

1. Általános irányú czikkek.

2189. *Zivuska Jenő*. Ókori erdészet. Erdész. Lapok 1312—1320. l.

2. Görög történet és régiség.

2190. *Bakcsy Gergely*. A görögök nemzeti intézményei. Szatmári Kölcsey-kör 1895/8. Évkönyve.

2191. *Bulc, Teodor*. Amintiri din Grecia. Gherla, A. Todoran. 1899. (8-r. 127 l.) 60 kr.

2192. *Cserei József*. Solon. Kalazantinum. IV. évf. 8. 9. sz.

2193. *Gyomlay Gyula*. Görög történelem. Budapest, 1899. Ism. Várnai Sándor. Athenæum 630—648. l. — Hornyánszky Gyula. Philol. Közl. 914—934. l. — Gyomlay felelete. U. o. 947—951. l.

2194. *Heinlein, Steján*. Zwei Abhandlungen über die Peisistratiden. Szombathely. 1899. (8-r. 14 l.).

2195. *Holzinger Imre*. A görög mythologia zenészdalnokai. Nagy Károly és vid. 19. sz.

2196. *Pukánszky Béla*. A monotheismus a görögöknél és izraliek-nél. Protest. Esték. II. köt. 3—30. l.

2197. *Rehák Pál*. A görögök öltözete. Kalazantinum. IV. évf. 5. 6. sz.

2198. *Schvarcz Gyula*. Görög történelem. Ism. k. g. Hazánk 243. sz. — P. Lloyd 252. reg. sz.

2199. *Stromp László*. Szókratész. Protest. Esték II. füz. 57—90. l. és Ev. egyh. és isk. 4—5. sz.

2200. *Tihanyi Mór dr.* Szabadkőműves-eszmék az ókori görög bölcsészek tanáiban. (A «Demokratia» páholy könyvtára. 43.) Budapest, 1899. (16-r. 48 l.).

3. Görög irodalomtörténet.

2201. *Croiset, M.* A görög eposz története. Ford. Kempf Józ. Ism. R. L. Erd. Múz. 478—480. l.

2202. Griechische Tragœdien. Uebers. v. U. v. Wilamowitz-Möllendorf, I. Sophokles, Oedipus, II. Euripides, Hippolytos, III. Euripides, Der Mutter Bittgang, IV. Euripides, Herakles. Ism. Sebestyén Károly. Philol. Közl. 557—559. l.

2203. *Hornyánszky Gyula*. A görög dráma eredetéről. Philol. Közl. 289—305. l.

2204. *Janicsek József dr.* A görög ethikai gondolkodás főbb eszméi. Ism. dr. Serédi Lajos. Philol. Közl. 469—474. l.

2205. *Király Uzor*. A görög dráma eredete. Ism. Incze Béni. Philol. Közl. 763—767. l.

2206. *Aeschylos, Polgár Iván*. Aeschylos Eumenidese. Budapest, 1899. (Franklin ny.) (8-r. 93 l.).

2207. **Anakreon.** *Anakreon.* A leányhoz. Ford. Chalupka Rezső. Székesfeh. Hirl. 91. sz.

2208. *Anakreonból.* I—VI. Ford. Hetes. Borsód-Miskolczi Közl. 27. sz.

2209. *Anakreon.* 1) Ne fuss kedves leányka. 2) Minek tanítsz a szónokok . . . Ford. Szent-Imrey Tamás. Bereg 30. sz.

2210. **Aristophanes.** *Péterfy Jenő.* Aristophanes. Bud. Szemle 98. köt. 321—345. l.

2211. **Aristoteles.** *Tihanyi Mór dr.* Aristoteles hatása az orvosi tudomány fejlődésére. Orvosi Hetilap 24—26. sz. — Önállóan is megjelent. (8-r. 9 l.).

2212. **Astron.** Versengés. Részlet *Astron* görög írónak ókori komédiájából. Ford. dr. Csillagh Mór. Hevesm. Hirl. 154—155. sz.

2213. **Bakchylides.** Die neugefundenen Lieder des *Bakchylides.* Textcommentar v. dr. H. Jurenka. Ism. Hegedűs István. Philol. Közl. 68—73. l.

2214. *Festa, Nic.* Le odi di Bacchilide. — Ism. Hegedűs István. Philol. Közl. 65—68. l.

2215. **Demosthenes.** *Demosthenes* III. filippikája. Ford. Borsos Károly. Mezőturi ref. főgymn. értes.

2216. **Diogenes L.** *Diogenesz L.* a bölcsélet eredetéről. Ford. Hegyi Pál. — Ism. dr. Serédi Lajos. Philol. Közl. 566—570. l.

2217. **Euripides.** *Incze Béni.* Euripides néhány tragédiájának karénekei. Philol. Közl. 97—112. l.

2218. **Evagrius.** *Evagrius.* The ecclesiastical history. ed. J. Bidez and L. Parmentier. Ism. Kropf Lajos. Bud. Szemle 100. köt. 453. l.

2219. **Galenos.** *Tihanyi Mór dr.* Klaudios Galenos az ókori görög orvosi tudomány legkiválóbb képviselője. Budapest, 1899. Lloyd ny. (8-r. 24 l.)

2220. **Herodotos.** *Schwarz Gyula.* Herodotos és Anytos psephis-mája. (Értekezések a társadalmi tudományok köréből. XII. köt. 3. sz.) Budapest, 1899. Akadémia. (8-r. 34 l.) 40 kr. — Lásd 2414. sz. a. is.

2221. **Homeros.** *Homeros* Iliása. I—V. ének. Magyarázta Szőke Adolf. (I. é. n. 1—415.) Latin és görög iskolai classicusokhoz való praeparatio. 42.) Budapest, 1899. Lampel R. (8-r. 40 l.) 25 kr.

2222. *Kempf József.* Szemelvények az Iliásból. (Jeles írók iskolai tára. 59.) Budapest, 1899. Franklin-t. (8-r. 316, III. l.) 1 frt 40 kr. — Ism. Maywald József. Hivat. Közl. 23. sz. — Schmidt József. Magy. Kritika II. évf. 20. sz. — Ó. Budap. Hirl. 152. sz.

2223. *Homéros* Iliása. Az eredeti versmértékben. Fordította Kempf József. Budapest, 1899. Lampel R. (8-r. VIII, 231 l.) 1 frt 40 kr.

2224. *Homér* Iliása. I. füzet. 5. kiadás. Görögből ford. folyó beszédben Tély Iván. 3. füzet. (IX. 50—713. X—XIV. ének.) 3. kiad. (Hellen remekírók magyar fordításban, 5. 8.) Budapest, 1899. Lampel R. (16-r. CXII, 1—106. l. 201—300. l.) à 30 kr.

2225. Az Iliász hetedik éneke. Ford. Baksay Sándor. Bud. Szemle 100. köt. 78—97. l.

2226. Iliász tizedik énekéből. (Doloneia.) Ford. Baksay Sándor. Bud. Hirl. 362. sz.

2227. *Homeros* Odysseája. I—VI. ének. Magyarázta Szőke Adolf.

- Odyss. I. 1—255. (Latin és görög iskolai classicusokhoz való praeparatio. 41.) Budapest, 1899. Lampel R. (8-r. 48 l.) 25 kr.
2228. — Odysseiája. Az eredeti versmértékben. Fordította Kempf József. Budapest, 1899. Lampel R. (8 r. XXXII, 270 l.) 2 frt 50 kr.
2229. *Arz, Fr.* Die Frau im homerischen Zeitalter. Ism. Inceze Béni. Philol. Közl. 937. l.
2230. *Palágyi Lajos.* Homéros Odysseiája. Athenæum 434—447. 524—538. l.
2231. *Cserép József.* Új vélemény a homerosi kérdésben. Philol. Közl. 29—40. 112—121. l.
2232. *Hegedűs István.* A homerosi kérdéshez. Philol. Közl. 385—401. 490—502. l.
2233. *Leo. Vári Rezső.* Bölcs Leó császárnak «A hadi taktikáról» szóló munkája. 1898. Ism. Pecz Vilmos. Philol. Közl. 56—68. l. — Kont I. Rev. crit. 5. sz.
2234. *Lukianos. Lukianos.* A halász. Ford. Vajda Károly. Ism. Hittrich Ödön. Philol. Közl. 935. l.
2235. *Boros Gábor dr.* Lukianos. Ism. Hittrich Ödön. Philol. Közl. 85. l.
2236. *Plato. Platon.* Sokrates védelme és Kritonja. Bevezetéssel és jegyzetekkel Ludwig, Cron és Deuschle nyomain ellátta V. Horváth Zsigmond. 4. javított kiadás. Sajtó alá rendezte Elischer József. Budapest, 1899. Lampel R. (8-r. XXXI, 87 l.) 60 kr.
2237. *Platonból szemelvények.* Bevezetéssel és magyarázó jegyzetekkel ellátta Simon József Sándor. (Jeles írók iskolai tára. 63. füz.) Budapest, 1899. Franklin-t. (8-r. XXXV, 191 l.) — Ism. Samu István. Hivat. Közl. 27. sz.
2238. *Platon* Euthyphronja, Sokrates védőbeszéde, Kritonja és Phaidonja. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Simon József Sándor. Budapest, 1899. Franklin-t. (8-r, VII, 212 l.) 1 frt 20 kr. — Ism. Schmidt József. Magy. Kritika II. évf. 21—22. sz.
2239. — Ugyanaz. Görögül és magyarul. Budapest, 1899. U. o. (8-r. VII, 390 l.) 2 frt.
2240. *Acsay Antal.* Plato és Herbart. Kath. Pädagogia 332—354. 410—416. l.
2241. *Gálfi L.* Platon tanítása a halhatatlanságról. Ism. dr. Serédi Lajos. Philol. Közl. 370—374. l.
2242. *Plutarchos. Zlamál Ágost.* Plutarchos nevelési elvei. Köz-művelődés 1. sz. Eleje a múlt évi folyamban.
2243. *Psellus. Psellus.* The history of —. Ed. C. Sathas. Ism. Kropf Lajos. Bud. Szemle 100. köt. 453. l.
2244. *Sophokles. Sophokles.* Antigone. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Kemenes (Kempf) József. (Magyar. Könyvtár 84.) Budapest, 1899. Lampel R. (16-r. 158 l.) 15 kr. — Ism. Hornyánszky Gyula. Philol. Közl. 736—743. l.
2245. *Farkas Ignác.* A tragikum Sophokles tragédiáiban. Temesvári kath. főgymn. értes. 1—46. l.
2246. *Theokritos. Theokritos.* A Kyklops. (XI. idyll.) Ford. György Lajos. Bud. Szemle 99. köt. 284—286. l.
2247. *Márfy Oszkár.* Theokritos syntaxisa. Doktori értekezés. Budapest, 1899. (8-r. 70 l.)

2248. **Thukydides. Gyiszalovics V.** Thukydides valláserkölcsi fel-fogása. *Ism. dr. Serédi Lajos. Philol. Közl. 268—274. l.*

2249. **Xenophon. Xenophon.** Emlékiratok Sokratesről. I. füzet. 2. kiadás. Görögből fordította és bevezetéssel ellátta Kempf József. (Hellen remekír. k magyar fordításban 18.) Budapest, 1899. Lampel R. (16-r. XVI, 1—80 l.) 30 kr.

2250. **Frankl István.** Xenophon memorabiliáinak pädagogiai jelentősége. *Magy. Pädag. 34—43. 86—98. 157—174. 224—237. l. — Onállóan is megjelent. Budapest. (8-r. 55 l.). — Ism. Morvay Győző. Tanáregyl. Közl. XXXII. 657. l.*

2251. **Hoffmann Lipót.** Xenophon a ló tenyésztése és idomításáról. *Ludov. Akad. Közl. 1266—1270. l.*

4. Görög nyelvtan.

2252. **Schmidt Márton dr.** Görög nyelvtan. (Tudományos zsebkönyvtár 5.) Pozsony, 1899. Stampfel K. (16-r. 80 l.) 30 kr.

5. Római történet s régiségek.

2253. **Cagnat, René.** Cours d'épigraphie latine. *Ism. a. b. Arch. Értes. 284—286. l.*

2254. **Csalner, Alfr. dr.** Die römische Manus. *Ism. Incze Béni. Philol. Közl. 936. l.*

2255. **Ejury Jenő.** A római szenátus. Pozsony, 1899. Stampfel. (8-r. 170 l.) 1 frt 50 kr. — *Ism. ifj. V. S. Nyugatmagy. Híradó 210. sz.*

2256. **Feczó J.** Házassági szokások és szertartások a rómaiaknál. Szamosujvári áll. főgymn. értes. 9—20. l.

2257. **Futima Sarolta.** Róma társadalmi viszonyai. Néptanoda (Pécs). 39. 40. sz.

2258. **Groze, C. B.** Constituțiunea Romanilor pre timpul republicei. Balászfalvi gör. kath. gymn. progr. 1—25. l.

2259. **Hollósi Rupert.** A régi rómaiak művészete. *Ism. dr. Finály Gábor. Philol. Közl. 83—85. l.*

2260. **Dr. Kacziány Géza.** Caligula. Hazánk 50. sz.

2261. — «Augusta Libertas». Történeti vázlat. Hazánk 8. sz.

2262. **Keczer Géza dr.** A Forum Romanorum történeti és művészeti szempontból. *Kath. Szemle 397—409. 632—649. 821—843. l.*

2263. — Comitium és Forum. 1897. *Ism. dr. Finály Gábor. Philol. Közl. 357—359. l. — Keczer G. helyreigazítása. U. o. 574. l.*

2264. **Kurtz Sándor dr.** A görög és római irodalmi hagyomány hitelessége. *Ism. Bódiss Jusztin. Philol. Közl. 760—763. l.*

2265. **Pasteiner Gyula.** Római világ. *Ism. Bódiss Jusztin. Magy. Pädag. 625—631. l.*

2266. **Polgár György.** Ó-kori hitéleti régiségek. *Ism. Solymossy Sándor. Polg. isk. Közl. 288. l.*

2267. Római régiségek dióhéjban. I. rész. Állami régiségek. 2. kiadás. Veszprém, 1899. Krausz A. fia. (32-r. 55 l.) 20 kr.

2268. **Schmidt Márton dr.** Római régiségek. (Tudományos zsebkönyvtár. 15. füzet.) Pozsony, 1899. Stampfel K. (8-r. 78 l.) 30 kr. — *Ism. Schmidt József. Magy. Kritika 16. sz.*

2269. *Schoener R.* Róma. Ford. Yartin József. Ism. Csengeri János. Magy. Pædag. 177—179. l.
 2270. *Várkonyi Béla.* A rómaiak lakomái. Torontál. 39 sz.
 2271. — Sportélet a rómaiaknál. Torontál 113. 116. sz.

6. Latin irodalomtörténet.

2272. *Márton Jenő.* A római nemzeti irodalom története. (Tudományos zsebkönyvtár. 24. füz.) Pozsony, 1899. Stampfel K. (8-r. 72 l.) 30 kr. — Ism. Schmidt József. Magy. Kritika III. évf. 4. sz.
 2273. *Occioni Onorato.* A latin irodalom története. A 12. kiadás után olaszból fordította Kiss Ernő dr. (Olesó könyvtár. 1082—89. sz.) Budapest, 1899. Franklin-t. (16-r. 412 l.) 80 kr. — Ism. Cserép József dr. Philol. Közl. 836—841. l. — Schmidt József. Magy. Kritika 17. sz.
 2274. *Szép Lajos.* A római classicusok magyar fordításai. N.-Kőrösi ref. főgymn. értes. 3—14. l.
 2275. *Csengeri János dr.* Anthologia latina. Szemelvények a mai lyrikus és didaktikus költészetből. Bevezetésekkel és magyarázatokkal ellátva. (Jeles írók iskolai tára. 58. füz.) Budapest, 1899. Franklin-t. (8-r. 216 l.) 1 frt. — Ism. Bódiss Jusztin. Magy. Pædag. 620—625. l. — Veress Ignác. Philol. Közl. 537—542. l. — Dr. Maywald József. Hivat. Közl. 10. sz.
 2276. *Cocchia, Enrico.* Anthologia latina. Ism. Incze Béni. Magy. Pædag. 484—490. l.
 2277. *Cæsar. Caesaris, C. Julii De bello Gallico.* (Liber I. et II.) Magyarázta Vajda Károly dr. (Lib. I. 1—39.) (Latin iskolai classicusokhoz való præparatio, 39. füz.) Budapest, 1899. Lampel R. (8-r. 48 l.) 25 kr.
 2278. *Cato. Szautner Zsigmond dr.* M. Porcius Cato mint szónok. 1898. Ism. Hegedűs István. Phil. Közl. 555—557. l.
 2279. *Catullus. Catullusból.* 1. Lesbia verebe. (2). 2. Nem remélt boldogság. (107). 3. Búcsu Bithyniától. (46). 4. Calvus ajándéka. (14). 5. A testvér sírja mellett. (101). Ford. Csengeri János. Bud. Szemle 97. köt. 458—460. l.
 2280. — *Attis.* Ford. Csengeri János. Philol. Közl. 419—421. l.
 2281. — 1. Ad Lesbiam. 2. Ad Coloniam. 3. Ad se ipsum. Ford. Szabó Endre. Magyarországi 92. sz.
 2282. *Szakács Andor.* Catullus és Lesbiája. Magyarország. 233. sz. és Magyar Szó 8. sz.
 2283. *Cicero. Cicero, M. T. Pro Sexto Roscio Amerigo, de imperio Cn. Pompei et pro A. Licinio Archia poeta* című beszédjei. Magyarázta Köpöcsy Sándor. 4. jav. kiadás. Budapest, 1899. Lampel R. (8-r. 247 l.) 90 kr. — Ism. Wirth Gyula. Philol. Közl. 548—554. l.
 2284. *Ciceronis M. Tullii Pro A. Licinio Archia poeta oratio.* Magyarázta Kaposy Lucián dr. (Jeles írók iskolai tára. 61. füz.) Budapest, 1899. Franklin-t. (8-r. 55 l.) 30 kr. — Ism. Kempf József. Hivat. Közl. 23. sz.
 2285. *Lagger József.* Mit gondolt M. T. Cicero az Istenről. Ism. Bódiss Jusztin. Philol. Közl. 844—848. l.
 2286. *Curtius. Curtii Rufi Q. Historiarum Alexandri Magni Macedonis libri qui supersunt.* (Lib. III. IV, et V.) Magyarázta L. Keczer

- Géza. (Lib. III. 1—6.) (Latin iskolai classicusokhoz való præperatio. 38. füz.) Budapest, 1899. Lampel R. (8-r. 48 l.) 25 kr.
2287. Gallus. *Cornelius Gallus*. Nem mérkőzik, nem, teveled. Ford. Szent-Imrey Tamás. Bereg 30. sz.
2288. Gellius. *Gellius A.* «Attikai éjszakák» cz. művéből. Ford. Barcza J. — Ism. Incze Béni. Philol. Közl. 938. l.
2289. Horatius. *Horatius Flaccus* válogatott ódái és epodosai. Fordította és magyarázatokkal kísérte Kárpáti Kelemen. Szombathely, 1899. Seiler H. utódai, (8-r. 95 l.) 60 kr.
2290. *Horatius*. Postumushoz. Ford. Lakatos Andor. Tanulók Lapja 23. sz.
2291. — 1. Ad Taliarchum. 2. Ad puerum. Ford. Szabó Endre. Magyarország 92. sz.
2292. *Horatius* dalaiból. (Carm. I. 23. III. 26.) Ford. Zoltán Vilmos. Dunántúli Hirl. 104. sz. — I. 38. III. 30. U. o. 105. sz.
2293. *Szigethy Lajos*. Miért kedvelte Horatius Sabinumot? — Ism. Incze Béni. Philol. Közl. 562—566. l. — Lásd 1850. sz. a. is.
2294. *Justinianus*. *Justinianus* institutiói. Ford. Besnyő Béla. Szalai Emil válasza Schwartz Gusztáv úr levelére. Magy. Kritika 7. sz. — Besnyő Béla nyilatkozata u. o. 8. sz.
2295. *Juvenalis*. *Márton S.* *Juvenalis* élete. Ism. Incze Béni. Philol. Közl. 848—851. l.
2296. *Livius*. *Livii, T.* Ab urbe condita libri. Edidit Dávid Stephanus. Vol. I. Libros XXI—XXV. continens Edit. altera emendata. Budapest, 1899. Lampel R. (8-r. 272 l.) 80 kr. — Ism. Burián János. Hivat. Közl. 20. sz.
2297. *Livius* munkái. Fordította Schiefner Gyula ifj. I. füzet. 3. kiad. (Római remekírók magyar fordításban. 22. köt.) Budapest, 1899. Lampel R. (16-r. VIII, 106 l.) 30 kr.
2298. *Sörös Pongrácz*. *Livius* és *Tacitus*. Philol. Közl. 1—21. l.
2299. *Lucretius*. *Mutschbacher Gyula*. T. *Lucretius* «De Rerum Natura» cz. költeménye. — Ism. Cserép József. Philol. Közl. 359. l.
2300. *Nepos*. *Rupp Kornél dr.* Szemelvények *Cornelius Nepos* életrajzaiból. Tárgyi és nyelvi magyarázó szótárral ellátva. Budapest, 1899. Athenæum. (8-r. VIII, 244 l.) 1 frt 50 kr.
2301. *Ovidius*. *Publius Naso*, *Ovidius* műveiből szemelvény. (Metamorphosis és Fasti). A gymnasium IV. és V. osztálya használatára. Összeállította és magyarázta Cserép József. Budapest, 1899. Lampel R. (8-r. 236 l.) 80 kr. — Ism. Bódiss Jusztin dr. Hivat. Közl. 20. sz.
2302. *Ovidius*. A világ négy korszaka. — Názó nyomán. Kempf József. Magy. Krónika 41. sz.
2303. *Ovidius Naso P.* *Philemon* és *Baucis*. (Metamorph. VIII. 611—724.) Ford. Nagy Béla. Sárosp. ifjus. Közl. XV. 9. 10. sz.
2304. *Váli, Ludovicus T.* De locis poeticis qui congruunt in operibus P. Ovidii Nasonis et Nicolai Zrinyi. Cassoviæ, 1898. Nauer. (8-r. 71 l.)
2305. *Nemethy, G.* De libris amorum Ovidianis. Budapest, 1898. Ism. Ehwald R. Berlin. Philol. Wochenschr. 18. sz. — Winther H. Wochenschr. f. klass. Philol. 603. l. — Bódiss Jusztin. Philol. Közl. 455—459. l. — Lásd 1622. sz. a. is.
2306. *Paulus Diac.* *M. S.* *Paulus Diaconus*. Vasár. Ujs. 36. sz.

2307. **Phædrus.** *Phædri* Augusti liberti fabularum Aesopiarum libri quinque, cum triplici appendice fabularum novarum. Független példák a szokottabb latin versnemekre. Iskolai használatra, jegyzetekkel és szótárral ellátta Tüdös János. 3., szótárral bővített kiadás. Debreczen, 1899. László A. (8-r. XV, 200 l.)

2308. **Plinius.** *Ifj. Mitrovics Gyula.* Plinius és a görög képirás története. Athenæum 88—102. 197—208. l. Elejét lásd a mult évi tanfolyamban.

2309. **Propertius.** *Propertius.* Cynthia falura megy. Ford. Szabó Endre. Magyarország 92. sz.

2310. **Sallustius.** *Cserép, Josephus.* Quid sit tandem de Sallustii scriptis statuendum. Phil. Közl. 481—490. l.

2311. **Seneca.** Lásd 2478. sz. a.

2312. **Tacitus.** *Taciti, Cornelii* Annales. Magyarázta Boros Gábor dr. IV. füz. Annales. III. 22. — IV. 24. (Latin iskolai classikusokhoz való præparatio. 36. füz.) Budapest, 1899. Lampel R. (8-r. 145—192. l.) 25 kr.

2313. — De vita et moribus Julii Agricolæ liber. Edidit Némethy Geyza. Budapest, 1899. Lampel R. (8-r. 33 l.) 30 kr. — Ism. Schmidt Attila. Philol. Közl. 833. l. — Veress Ignác. Hivat. Közl. 25. sz.

2314. *Tacitus* évkönyvei. II. füzet. Fordította Kempf József. 2. kiadás. (Római remekírók magyar fordításban. 36. köt.) Budapest, 1899. Lampel R. (16-r. 97—192. l.) 30 kr.

2315. — Agricola élete. Ford. dr. Csiky K. Ism. Kempf József. Philol. Közl. 351. l.

2316. *Thold Orbán.* Tacitus. Ism. Dr. Schmidt Attila. Philol. Közl. 257—259. l. — Lásd 1466. és 2298. sz. a. is.

2317. **Tibullus.** *Szakács Andor.* Tibullus szerelmei. Magyarország 214. sz.

2318. **Vergilius.** *Vergilii Maronis P.* Aeneis. Edidit Geyza Némethy. Budapest, 1899. Lampel R. (8-r. 306 l.) 80 kr.

2319. — Aeneis. Magyarázta Várkonyi Odilo. VI. VII. füzet. Aeneis. IV. 401. — V. ének. (Latin iskolai classikusokhoz való præparatio. 37. 40.) Budapest, 1899. Lampel R. (8-r. 241—336. l.) à 25 kr.

2320. — Aeneise. Magyarázta Veress Ignác. I. füzet 4. lényegében változatlan kiadás. Budapest, 1899. Lampel R. (8-r. II, 144 l.) 80 kr.

2321. *Cserép József.* Szemelvények P. Vergilius Aeneiséből. 1898. — Ism. Roseth Arnold. Philol. Közl. 53—56. l. Cserép helyreigazítása. U. o. 286. l. — Bódiss Jusztin. Hivat. Közl. 4. sz.

2322. *Vergilius.* Három ekloga. Ford. Dr. Vietorisz J. Ism. Incze Béni. Philol. Közl. 367. l.

Új-latin.

2323. *Janus Pannonius* «A szelek versenye». Ford. Hegedűs István. Irod. tört. Közlem. 72—82. l.

2324. *Fraknói Vilmos.* Janus Pannonius. Magy. Állam 292. sz.

2325. *Mitrovics Gyula.* Aeneas Sylvius Piccolomini. Historia de Eurialo et Lucretia se amantibus. Sárospataki ref. főgymn. értes.

7. *Latin nyelvtanok.*

2326. *Csengeri János dr.* Latin nyelvtan. II. Budapest. Ism. Láng Nándor. Philol. Közl. 724–728. l.

2327. — Latin olvasó- és gyakorlókönyv a gymnasium III. osztálya számára. Budapest, 1899. Lampel R. (8-r. 157 l.) 1 frt. — Ism. Láng Nándor. Philol. Közl. 728–730. l. — Wargha Samu dr. Hivat. Közl. 6. sz.

2328. *Dávid István.* Rövid latin olvasó- és gyakorlókönyv. 1899. — Ism. Dr. Székely István. Philol. Közl. 254–257. l. — Szőke Adolf. Tanárregyl. Közl. XXXII. 351–353. l. — Burián János. Hivat. Közl. 3. sz.

2329. — Betűrendes szórajstrom. Dávid István I–IV. gymn. osztály számára szerkesztette latin olvasó- és gyakorlókönyvéhez 4. kiadás. Budapest, 1899. Lampel R. (8-r. 84 l.) 44 kr.

2330. *De Gerando Antonina.* Rövid latin nyelvtan. A leánygymnasiumok számára és magán használatra. I. rész. (Alaktan). Kolozsvár, 1899. (8-r. 95 l.) 1 kor. 20 fill.

2331. *Katona Lajos dr.* és *Vári Rezső dr.* Latin nyelvtan. I. rész. Budapest, 1898. Bir. Dóczi Lajos. Gyomlay Gyula és Dr. Wargha Samu. Hivat. Közl. 17. sz. — Dr. Katona L. és Dr. Vári R. Ellenészevételek. U. o. — Dóczi Imre válasza. U. o. — Egyetértés 222. sz. («A filológia módszere»).

2332. Latin alaktan dióhéjban. I. Alaktan. 4. kiadás. Veszprém, 1899. Krausz Á. fia. (32-r. 80 l.) 20 kr.

2333. Latin névragozási táblák. (16 tábla). Budapest, 1899. Lampel R. 3 frt 20 kr.

2334. *Pirchala Imre.* Latin nyelvtan gymnasiumok és reáliskolák számára. 6. kiad. Pozsony-Budapest. 1899. Stampfel. (8-r.) 2 kor. 50 fill. — Ism. Cserép József. Philol. Közl. 460–462. l.

2335. — Latin olvasó- és gyakorlókönyv, a gymnasiumok alsóbb osztálya számára. IV. kiadás. Pozsony, Budapest, 1899. Stampfel (8-r.) 2 kor. 50 fill. — Ism. Cserép József. Philol. Közl. 463–464. l.

2336. *Roseth A.* Latin nyelvtan II. Mondattan, Gymnasiumok számára. Budapest, 1899. Franklin-t. (8-r.) 80 kr. — Ism. Dr. Margalits Ede. Hivat. Közl. 20. sz. — Dr. Kirez Jakab. Philol. Közl. 733–736. l.

2337. — Latin olvasókönyv Cornélius Neposból. A gymn. III. osztálya számára. (Jeles írók iskolai tára 60.) Budapest, 1899. Franklin-t. (8-r. 175 l.) 70 kr. — Ism. dr. Flók Károly és Burián János. Hivat. Közl. 20. sz.

2338. *Sinka Sándor,* Latin olvasókönyv Cornelius Nepos után a gymnasium III. osztálya számára. Készítette, praeparatióval és szó-tárral ellátta —. 2. kiadás. Debreczen, 1899. László A. (8-r. V. 185 l.).

2339. *Szepesi Imre* Latin nyelvtana. I. rész. Alaktan. A gymnasium I. és II. osztályának. 14. kiadás. Átdolgozta Tóth György. Budapest, 1899. Lampel R. (8-r. III, 263 l.) 1 frt 20 kr. — II. rész. Mondattan. A gymnasium III. és IV. osztályának. 11. kiadás. Átdolgozta Tóth György. Budapest. 1899. U. o. (8-r. 319 l.) 1 frt 60 kr.

2340. — Gyakorló- és olvasókönyv. Szerkesztette Tóth György. Budapest, 1899. Lampel R. (8-r. (II, 245 l.) 1 frt 20 kr.

2341. *Tóth György.* Latin olvasókönyv a középiskolák III. és IV. osztálya számára. Budapest. 1899. Lampel R. (8-r. VI, 153 l.) 70 kr.

Értekezések.

2342. *Bartal Antal*. A magyarországi latinság szótára. Akad. Értes. 501—506. l.

2343. *Kostialik János*. Az utóidejű határozó mondatok szerkezete a classicus latinságban nyelvbölcseleti alapon megfejtve. — Kassai értes. főgymn. értes. 3—34. l.

2344. *Kovács Gergely*. Az accusativus cum infinitivo használata Cæsarnál, Sallustiusnál és Tacitusnál. Philol. Közl. 673—680. 769—774. l.

2345. *Rorák, Emer*. De vi . . . participiorum latinorum syntactica. Ism. Incze Béni. Philol. Közl. 851—855. l.

2346. *Veress Ignác*. Adalékok a magyar középkori latinsághoz. (A gyöngyösi szótártöredék alapján). Philol. Közl. 193—207. l.

2347. *Zimányi Dániel*. A latin tulajdonnevek. Értekezés. Budapest, 1899. (8-r. V, 98 l.).

8. Magyarországi régészet.

2348. *Ádám Endre dr.* A nyitrai várhegy oldalában talált régi csepepek és csontok lelhelyéről. Arch. Értes. 404—407. l.

2349. *Bartalos Gyula*. Honfoglalási leletekről. U. o. 129. l.

2350. — Honfoglaláskori s egyéb régiségleletek Egerben és vidékén. U. o. 353—360. l.

2351. *Boncz Ödön dr.* Hunyadi János kormányzó állítólagos síremléke Gyulafehérvárrt. U. o. 97—110. l.

2352. *Borsos István*. Régiségek a pápai ref. főiskola gyűjteményében. U. o. 148—150. l.

2353. Budapest régiségei. V. köt. Ism. Téglás Gábor. Magy. Kritika 8. sz. — VI. köt. ism. H. Arch. Értes. 371—374. l. A IV. köt. ism. Téglás Gábor. Erd. Múz. 167—171. l.

2354. *Csallány Gábor*. A római kori temetőről Öcsöd és Szt.-András határában. Arch. értes. 41—46. l.

2355. — Népvándorláskori temetőről Szentesen. U. o. 416—419. l.

2356. *Cséplő Péter*. Régiségek Biharmegyében. (A külső pusztakovácsii népvándorláskori sírmező). Nagyvárad 153. sz.

2357. — A külső pusztakovácsii leletekről. Arch. Értes. 360—364. l.

2358. *Cserni Béla dr.* A szentmihálykői zárdának felfedezéséről. U. o. 398—400. l.

2359. *Cziráky Gyula*. Város a faluban. (A bogojevai ásátásokról.) Bács-Bodr. m. tört. társ. Évkönyve 79—82. l.

2360. — A bogojevai (Bács m.) őstelepről. Arch. Értes. 62—66. l.

2361. — A bogojevai sírmező és földvár. U. o. 268—276. l.

2362. *Darnay Kálmán*. Magyarország őskora. (Tudományos zsebkönyvtár. 37—38.) Pozsony, 1899. Stampfel K. (16-r. 143 l.) 30 kr. — Ism. sb. Tapolca és vid. 52. sz.

2363. — Sümegh és vidékének őskora. Arch. Közlem. 22. köt. 5—85. l. — Ism. dr b. Orsz. Világ 43. sz. — Dr. Biró József. Somlyóvidéki Hirl. 49. sz. — dr. Magasházy Antal. Balatonvidék 43. sz. — Sebők Samu. Zalavárm. Hirl. 43. sz.

2364. *Darnay K.* A zala-szántói halmok és két magyar lovasír. Arch. Értes. 277—280. l.
2365. *Dudás Gyula.* A bodrogh-monostorszegi kőemlék. U. o. 302. l.
2366. — A bogojevoi római sánczról. U. o. 409. l.
2367. *Fetzer J. Ferencz.* Szilágvsági leletekről. U. o. 260—264. l.
2368. *Findly Gábor dr.* Antik Bronz-szobrocskák az erdélyi múzeumban. U. o. 296—300. l.
2369. *G. K.* A sziga-szigeti ásátások eredményeiről. Bács-Bodr. m. tört. társ. Évkönyve 82—84. l.
2370. *Gerecze Péter dr.* Szobrászati emlékek Magyarországon. Ism. Gohl Ödön. Arch. Értes. 67—69. l.
2371. *Gohl Ödön.* Római edények Szabadkán. U. o. 290—296. l.
2372. *Gubitz Kálmán.* A bodrogh-monostorszegi ásátásokról. Bács-Bodrogh megy. tört. társ. Évkönyve 9—19. 65—69. l.
2373. — A Bodrogh-monostorszegi leletekről. Arch. Értes. 264—268. l.
2374. *H. J.* Egy vas diatretum töredéke Fejér megyéből. Arch. Értes. 16—18. l.
2375. — A tiszafüredi lelet. U. o. 84—89. l.
2376. *Hampel József.* A vidéki múzeumok ügye. U. o. 1—5. l.
2377. — A régibb középkor emlékei. Ism. Kont I. Revue archéol. máj-jun.
2378. *Kárpáti Kelemen.* Három látogatás a vas megyei régészeti-egylet szombathelyi régiséggyűjteményében. Szombath. főgymn. értes. 19—99. l.
2379. — Sabariai régiségekről. Arch. Értes. 130—138. l.
2380. *Kemény Lajos.* A renaissance és roccoco Kassán. U. o. 110—115. l.
2381. *Középesy Gyula.* A pusztakovácsi ásátásról és egyéb bihar-megyei leletekről. U. o. 364—366. l.
2382. *Lehóczky Tivadar.* Bereg megyei leletek. U. o. 96. l.
2383. *Lipcsey József.* Az úrvölgyi bányászjelvényről. U. o. 126—129. l.
2384. *Mihalik József.* Két kassai fedeles kupa. U. o. 5—13. l.
2385. — A verseczi ötvös-lemezről. U. o. 34—41. l.
2386. — Régi kassai sírkövekről. U. o. 124—126. l.
2387. — Magyar sodronyzománchos művek külföldi múzeumokban. U. o. 385—397. l.
2388. *Milesz Béla.* A tiszafüredi múzeum köréből. U. o. 79—84. l.
2389. *Milleker Bódog.* Vattinai leletek a verseczi múzeumban. U. o. 150—182. l.
2390. — Nagy-gáj-i (Torontál vm.) leletekről. U. o. 412—416. l.
2391. *Miske Kálmán br.* Felső-Szentlászlói (?) bronzleletről (Sopron m.) U. o. 60—62. l.
2392. — Óskori bálványképek Temes-Kubinról. U. o. 251—258. l.
2393. *Petrikovich, Dr. Ján.* Katalog numismatickej sbierky, darovanej Museálnej slovenskej spoločnosti Ferdinandom Šandorfim. Turčianszky Sv. Martin. 1899. (8-r. 56 l.)
2394. *Pintér Pongrácz.* Ó-palánkai leletekről. Arch. Értes. 47. l.
2395. *Pintér Sándor.* Az ecsegi bronzleletről. (Nógrád m.) U. o. 56—60. l.

2396. *Pokorny László*. Sarkadvidéki régiségekről. U. o. 259. l.
 2397. *Pósta Béla dr.* Kurticsi őstelepek (Arad m.) U. o. 18—28. l.
 2398. — Gróf Zichy Jenő legújabb régészeti gyűjteménye. U. o. 76—79. l.
 2399. *Pulszky Ferencz*. Magyarország archæológiája. 1897. Ism. Kuzsinszky Bálint. Philol. Közl. 246—249. l.
 2400. *Récsey Viktor dr.* Pannonia római község maradványai Pannonhalma tövében. Győr, 1899. (8-r. 49 l.) Megjelent a Dunántúli Hirl. 71—73. 80. számaiban is.
 2401. *Récsei Viktor*. Egy régi féldomborműről a pannonhalmi templom külső falában. Arch. Értes. 400—404. l.
 2402. *Reinecke Pál*. Tordos és Trója. U. o. 115—123. l.
 2403. —. Tanulmányok a magyarországi bronzkor chronológiájáról. U. o. 225—251. 316—340. l.
 2404. *Reizner János*. Közlemények a Szeged városi múzeumból. U. o. 183—191. l.
 2405. *Réthy László*. Corpus numorum Hungariæ. I. Ism. Jeszenszky Géza. Arch. Értes. 69—72. l. — Sziklay Jenő. U. o. 139—142. l. — Tóth Ernő. Erd. Múz. 328—330. l.
 2406. *Roediger L.* Útmutatás a régiségletek szállítására. Bács-Bodr. m. tört. társ. Évkönyve 122—124. l.
 2407. *Seraphin, Carl*. Archäologischer Fund in Schässburg. Korr. Bl. d. Ver. f. siebenb. Landesk. 1. sz.
 2408. *Seraphin, Fr. Wilh.* Münzenfund bei Zeiden. U. o. 6. sz.
 2409. *Sóter Agost dr.* Bruck-ujfalusi régészeti ásátás. 1899. aug. 6—11. Római sírmezők. (Képpel.) Mosonvármegye 8. sz.
 2410. —. A gátai ásátás folytatásáról. Arch. Értes. 47—56. l.
 2411. —. A bruck-ujfalusi ásátásról. U. o. 341—351. l.
 2412. —. Lajtfalusi ásátásról. U. o. 410—412. l.
 2413. *Tarcsai György*. Aquincumi újdonságok. Egyetértés 187. sz.
 2414. *Téglás Gábor*. Herodotos Dáciaira vonatkozó földrajzi adatainak kritikai méltatása. (Értekezések a történeti tudományok köréből. XVIII. köt. 1. sz.) Budapest, 1899. Akadémia. (8-r. 64 l.) 1 frt. — Ism. K. Ellenzék 231. sz.
 2415. —. A rómaiak első hadi útja az Alduna jobb partján Dacia ellenében. Földr. Közlem. 169—174. l.
 2416. —. A Tabula Peutingeriana hármias daciai útvonalából az Uj-Palánkától Zsuppáig, vagyis a Bisztra Temes egyesülésénél fekvő Tibiscumig vezető nyugati útvonal helyrajza, hadállásainak strategiai és közgazdasági jelentősége. Arch. Közlem. 22. köt. 88—117. l.
 2417. —. Itinerarium. Budapest, 1899. Ism. V. Ellenzék 284. sz.
 2418. —. Centum Putei nevének helyrajzi vonatkozásai és értelmezése. Arch. Értes. 214—225. l.
 2419. *Téglás István*. Régiségek Felvincz határán. U. o. 192. l.
 2420. —. A Torda melletti sziklahasadékokról és a potaissai kőfaragó műhelyéről. U. o. 280—283. l.
 2421. —. Aranyosrákosi régiségekről. U. o. 351. l.
 2422. *Varjú Elemér*. A monostorszigeti emlékkő. U. o. 13—15. l.
 2423. —. A gynlafenhárvári székesegyház sírköveiről. U. o. 29—34. l.
 2424. *Weisbach*. Einige Gräberschädel aus Ungarn. Mitteilg. d. anthrop. Ges. in Wien. 4. Hft.

IX. Germán nyelvek és irodalmak.

1. Német.

2425. *Allmers Herman*. Magány. Ford. Zempléni Árpád. Tokaj-Hegyalja 24. sz.
2426. *Alter B.* A gyulafehérvári F Nibelungcodex-töredék. Ism. Petz Gedeon. Philol. Közl. 943—947. l.
2427. *Avenarius Ferdinand*. Szálljatok felhők. Ford. Zempléni Árpád. Tokaj-Hegyalja 24. sz.
2428. *Babay Kálmán*. Ahasver. Dunántuli Prot. Lap. 48—51. sz.
2429. *Bászeli, Dr. Aurel*. Ursprung, Inhalt und Entwicklung der deutschen Kaisersage. «Die Nera» 37—40. sz. — Önállóan is megjelent Ung. Weisskirchen. (8-r. 22 l.)
2430. *Baumbach Rudolf*. A három bimbó. Ford. Feleki Sándor. Budap. Napló 212. sz.
2431. —. Salamon király és a veréb. Ford. Feleki Sándor. Orsz.-Világ 47. sz.
2432. *Becker, August*. Szerelem. Ford. Biró Arthur. Szamos 5. sz.
2433. *Berg Alfréd br.* Emlékezés Erzsébet királynéira. Ford. Szabó Sándor. P. Napló 1. sz.
2434. *Binder Jenő*. A Lázár-dramához. Philol. Közl. 823—832. l.
2435. *Blumenthal Oszkár* és *Kadelburg Gusztáv*. Mozgó fényképek. Bohózat 3 felv. Magyarosította Heltai Jenő. (Fővárosi színházak műsora. 40. sz.) Budapest, 1899. Vass J. (8-r. 76 l.) 15 kr.
2436. —. Az «Arany Kukas». Bohózat 3 felv. Magyarosította Fái J. Béla. Először adták a Vígszínházban ápr. 27.
2437. —. Vizsontlátás. Az «Arany Kukas» folytatása. Bohózat 3 felv. Magyarosította Fái J. Béla. Először adták a Vígszínházban decz. 9.
2438. *Bodenstedt*. Jettta. Ford. Feleki Sándor. Fővár. Lapok 47. sz.
2439. *Bokor János*. Ayrenhoff Kornél élete és művei. Brassó. 1899. (8-r. 50 l.)
2440. *Brentano*. Loreley. Ford. dr. Geréb Kázmér. Magyar Szó 12. szám.
2441. *Danmor*. Rom. Ford. Telekes Béla. Hét 48. sz.
2442. *Ebers György*. A leghatalmasabb. Ford. Feleki Sándor. Szilágy-Somlyó 5. sz.
2443. *Farkas Lajos*. Luther és az ujfelnémet irodalmi nyelv. H. M.-Vásárh. ref. főgym. értes. 15—25. l.
2444. *Feldegg Victor*. A búhoz. Ford. Ferratus. Művész-Világ 11. sz.
2445. *Fischer Vilmos*. Magános út. Ford. Vikár Béla. Eperjesi Lapok 29. sz.
2446. *Fontane, Theodor*. A körtefa. Ford. Hetes. Hét 3. sz.
2447. *Frankl L. Ágnes*. Mózes anyja. Ford. Halassi Lipót. Nyitra-megy. Közl. 43. sz.
2448. —. Modern legenda. Ford. Feleki Sándor. Magyar Génius 47. szám.
2449. *Freiligrath*. A virágok boszuja. Ford. Hazánk 266. sz.
2450. *Frost, Laura*. Juliane Déry (+ in Berlin 31. März 1899.) Magazin f. Litter. 23. sz.

2451. *Geibel*. Éjjel. Ford. Szalay Fruzina. Hét 1. sz.
 2452. *Gerhardt Pál 1637*. *Salve caput cruentatum*. Ford. Gergely István. Bud. Napló 46. sz.
 2453. *Gerok*. Krisztust hiszek. Ford. Boór Lajos. Ev. egyh. és isk. 9. szám.
 2454. *Gilm*. Várlak . . . Ford. Fáy Nándor. Fővár. Lapok 50. sz.
 2455. *Glabrenner Rudolf*. A nemes. Ford. Feleki Sándor. Budap. Napló 191. sz.
 2456. —. A nemes. Ford. Maróthi János. Kecskem. Lapok 2. sz.
 2457. *Goethe*. *Goethe*. A béke. Ford. Gergely István. Bud. Napló 19. szám.
 2458. —. «Hermann und Dorothea»-jából. Műfordítás Lehr Alberttől. (Kivonat.) Akad. Értes. 168—172. l.
 2459. —. Vigasz a könyvek között. Ford. Dr. Pazár Zoltán. Korpona és Vid. 52. sz.
 2460. —. Első veszteség. Ford. Zoltán Vilmos. Budap. Napló 239. sz.
 2461. *Ábrányi Kornél, ifj.* A klasszifikált Goethe. Budap. Napló 297. sz.
 2462. *Ábrányi, Kornel jun.* Der klassifizierte Göthe. P. Lloyd 260. regg. sz.
 2463. *Bernát Ottó*. Goethe szülőháza. Vasár. Ujs. 35. sz.
 2464. *Braun, Theodor*. Mein Göthe-Tag. P. Lloyd 221. reg. sz.
 2465. *D'Artagnan*. Goethe és a magyarok. Pesti Hirl. 237. sz.
 2466. *Dr. Cryx*. Mignon alakja Goethénél. Magyar Szó 10. sz.
 2467. *Eckermann J. P.* Beszélgetés Goethével élete utolsó éveiben. Ford. Füredi T. Gusztáv. Művész-Világ 11. sz.
 2468. *H. H. A.* Goethéről. Orsz.-Világ 36. sz.
 2469. *Hegedős*. Goethe János Farkas. Hasznos Tanácsadó 8. sz.
 2470. *Heller Bernát*. Mely fõszempontból alakította át Goethe «Iphigeniá»-ját? Philol. Közl. 401—419. 503—523. l. Önállóan is megjelent.
 2471. *Junius*. Goethe. P. Napló 239. sz.
 2472. *Lázár Béla*. Goethe és a magyar irodalom. Nemzet 236. sz.
 2473. *Orlov*. Levetzov Ulrike. Hét 11. sz.
 2474. *Rothhauser, Max*. Goethe und Ungarn. P. Lloyd 207. reg. sz.
 2475. *Thalmayr, Franz*. Goethe und das class. Alterthum. Ism. Schmidt Henrik. Philol. Közl. 73—76. l.
 2476. Goethe. 1749—1832. (Képpel.) Vasár. Ujs. 35. sz. — Lásd 1666. sz. a. is.
 2477. *Goldbaum, Wilhelm*. Hubertus. Im Jagdrevier eines Dichters. P. Lloyd 227. reg. sz. (Ganghofer Lajosról.)
 2478. *Gönczi Ede*. Seneca hatása Gryphiusra. Szentesi fögym. 1898/9. értes. 3—48. l. Önállóan is megjelent.
 2479. *Grimme, Fr.* Geschichte der Minnesinger. I. Ism. Petz Geodeon. Philol. Közl. 153—157. l.
 2480. *Gutensohn*. Az első harang. Legenda. Ford. Peterdi Sándor. Fővár. Lapok 4. sz.
 2481. *h.* Német Irene regény. Philol. Közl. 92. l.
 2482. *h.* Wieland és Achilles Tacius viszonya. U. o. 861. l.
 2483. *h.* Minna von Barnhelmhez. U. o. 952. l.

2484. *h.* Az «Ősanya» színhelye. U. o. 951. l.
2485. *H—i, L.* Hugo v. Hofmannsthal: Der Abenteurer und die Sängerin. Ein Akt; «Die Hochzeit der Sobeide». P. Lloyd 71. sz.
2486. *Halbe Miksa.* Földanyánk. Dráma 5 felvonásban. Németből fordították Batthány Ervin gr. és Voinovich Géza. (Olcsó könyvtár 1111.—13. sz.) Budapest, 1899. Franklin-T. (16 r. 154 l.) 30 kr.
2487. *Hartmann.* 1. Kelet népe. 2. Debreczen. 3. Verbunk. 4. Görgey. 5. A bécsi diákok. 6. A százötven huszár. Ford. Kozma Andor. Bud. Szemle 98. köt. 286—297. l.
2488. *Hauptmann Gerhard.* Henschl fuvaros. Színmű 4 felv. Ford. Molnár Ferencz. (Fővárosi színházak műsora. 49. sz.) Budapest, 1899. Vass J. (8 r. 78 l.) 15 kr.
2489. —. Rautendelein dala. Ford. Telekes Béla. Hét 46. sz.
2490. *Hauptmann Gerhard.* (Képpel.) Művész-Világ II. évf. 8. sz.
2491. *Heine. Heine* dalaiból. Ford. Arndt Gyula. Bereg 7. sz.
2492. —. Testvérgyűlölet. Ford. Chalupka Rezső. Székesfehérv. Hirl. 53. sz.
2493. —. A sphinx. Ford. Farkas Emil. Művész-Világ II. évf. 6. sz.
2494. —. Felmondás. Ford. Pataj Sándor. Bácska 83. sz.
2495. —. Ratliff. Ford. Rexa Dezső. 1848. (Miskolcz.) 15. sz.
2496. —. 1. Szívemre kezeckéd . . . 2. Szól a zene. 3. Késő . . .
4. Egykor nekem is . . . Ford. Szász Károly. Vasár. Ujs. 51. sz.
2497. —. Szirtfokon. Ford. Szendrő Ibolya. Magv. Krónika 40. sz.
2498. —. 1. Geoffroy Rudél és Tripolisi Melisanda. 2. A Walkürok. Ford. Vargha Gyula. Vasár. Ujs. 51. sz.
2499. —. Első Károly. Ford. Zempléni Árpád. Magy. Krónika 23—24. sz.
2500. *Goldbaum, Wilhelm.* Heinrich Heine's Schwester. P. Lloyd 253. reg. sz.
2501. *Hartmann János.* Heine első verse. Philol. Közl. 284—286. l.
2502. *Ignotus.* Heine. Hét 50. sz.
2503. *H—i, L.* Heine nach hundert Jahren. P. Lloyd 300. sz.
2504. *Kzs. Heine.* «Ujság» 10. sz.
2505. *L. E.* A dalok költőjéről. P. Napló 345. sz.
2506. *Leipnik L. Nándor.* Heine. Magy. Génusz 50. 51. sz.
2507. *Lovik Károly.* Heine. Magy. Hirl. 344. sz.
2508. Heine Henrik. Vasár. Ujs. 51. sz.
2509. Heine-szobrok. s. Uj Idők 51. sz. — Lásd 1680. sz. a. is.
2510. *Heinrich Gusztáv.* A Tübingai pályakérdés, 1808-ban. Philol. Közl. 436—442. l.
2511. *Hevesi, Ludwig.* Der zerbrochene Franz. Ism. Rothhauser M. P. Lloyd 274. reg. sz.
2512. *Hirschfeld, Georg.* Agnes Jordan. Schauspiel. Ism. H—i L. P. Lloyd 257. sz.
2513. *Honterus, Johannes.* Ausgewählte Schriften. Herausg. von Dr. O. Netoliczka. Ism. K-r. W. Liter. Centr. Bl. 8. sz.
2514. *Immermann.* Vágyódás. Ford. Béri Gyula. Bud. Napló 128. sz.
2515. *Jensen, Wilhelm.* Das Bild im Wasser. Ism. Erdmann G. A. P. Lloyd 5. sz.
2516. *Kaucsics, Fridolin.* Prinz Eugen von Savoyen und Leibniz in Bellye. P. Lloyd 168. reg. sz.

2517. *Kippenberg, Aug.* Robinson in Deutschland. Ism. Heinrich Gusztáv. Philol. Közl. 752—760. l.
2518. *Kirchner Hermann.* Der Herr der Hann. Sächsische Volksoper. Erste Aufführung am 13. Mai in Mediasch. Siebenb.-Deutsch. Tagbl. 7725. sz.
2519. Kis könyvek jubileuma. A Könyv 10. sz. (Reclam-féle Universal-Bibliothek-ről.)
2520. *Klíma Lajos.* Collin Henrik élete és művei. Besztercebányai kath. főgym. értes. 9—60. l.
2521. *Kohut, Adolf.* M. G. Saphir und H. Sontag. P. Lloyd 60. sz.
2522. *Kohut, Dr. Adolf.* Fürst Bismarck und die Bühne. P. Lloyd 218. reg. sz.
2523. *Krüger, H. A.* Der junge Eichendorff. 1898. Ism. Kubicsek Albert. Philol. közl. 363—366. l.
2524. *Kugel Sándor.* Werner Zakariás élete s ifjúkori drámái. Bölcsészettudori értekezés. Losonez, 1898. (8-r.)
2525. *Langbein.* Szent Jodocus. Ford. Dömel Anzelm. Magyar Szemle 29. sz.
2526. *Langmann Fülöp.* Turaser Bertalan. Dráma 3 felv. Ford. Ágai Béla. (Fővárosi színházak műsora. 30. sz.) Budapest, 1899. Vass J. (8-r. 61 l.) 15 kr.
2527. —. Szegény emberek. (Bartel Turaser.) Dráma 3 felv. Ford. dr. Ágai Béla. Először adták a Népszínházban jan. 14.
2528. *Lenau.* *Lenau.* Válás. Ford. Biró Arthur. Szamos 5. sz.
2529. *Lenau Miklós.* A tó dalaiból. Ford. Feleki Sándor. Budap. Napló 197. sz.
2530. —. Ifjú álmok. Ford. dr. Nagy Mór. Magyar Génusz 29. sz.
2531. —. A hegytetőn. Kassavidék 6. sz.
2532. *Nagy Mór dr.* Lenauból. II. Kolozsvár, 1899. Szerző. (8-r. 169 l.) 2 kor.
2533. *Szántó Zsigmond dr.* Lenau viszonya a magyarsághoz. Lugosi főgym. értes. 11—44. l.
2534. *Lessing.* *Heinrich Gusztáv.* Lessing hazánkban. (Könyvészeti kísérlet.) Philol. Közl. 277—281. l.
2535. *Kecskeméthy M. Lajos.* Lessing Gotthold Ephraim élete és irodalmi működése. Debreczeni ref. főgym. értes. 3—55. l.
2536. *Kont, I.* Lessing et l'antiquité. Étude sur l'héllenisme et la critique dogmatique en Allemagne au XVIIIe siècle. Tom. II. Paris, 1899. Leroux. (8-r. II, 298 l.) — Ism. Drng. Liter. Centr. Bl. 25. sz.
2537. *Krauze E.* Lessing epigramma-elmélete. Ism. Szegedy Rezső. Philol. Közl. 942. l.
2538. *Lingg Herrmann.* Mykerin. Ford. Kampis János. Művész-Világ II. évf. 7. sz.
2539. *Logau.* Epigrammok. Ford. Teveli Mihály. Tanulók Lapja 6. 19. 27. 28. sz.
2540. *Lorm, Hieronimus.* 1. Egy dal. 2. Végső czél. Ford. Feleki Sándor. Budap. Napló 322. sz.
2541. *Matthäson.* Örökre. Ford. Chalupka Rezső. Székesfeh. Hirl. 94. szám.
2542. *May Károly dr.* Karácsony. Ford. Szekrényi Lajos. Ism. Amicus. Alkotm. 30. sz.

2543. *Mifka Antal*. Roswitha élete. Ism. Heinrich Gusztáv. Philol. Közl. 81—83. l.
2544. *Miksa császár* verseiből. 1. Lacroma. 2. Holdas éj. Ford. Hazánk 272. sz.
2545. *Mirza Shaffy*. 1. Azt mondd . . . Ford. Feleki Sándor. Bud. Napló 12. sz. — 2. Álszentek, U. o. 88. sz.
2546. *Mogk, Eug.* Die germanische Heldendichtung. Ism. *h.* Philol. Közl. 186. l.
2547. *Mráz Gusztáv*. A német legenda különösen a XVIII. században. Budapest, 1899. (8-r. 49 l.)
2548. *Müller, Dr. H.* Ein schönes Liedt. Aus einem Senatsprotokoll des Repser Stuhles v. J. 1639. Korr. Bl. d. Ver. f. siebenb. Landes. 5. szám.
2549. *Nordhausen*. Szőke kislány nótája. Ford. D. E. Debrecz. Ellenőr 283. reg. sz.
2550. *Oftering, M. St.* Die Geschichte der «schönen Irene» in den modernen Litteraturen. Ism. Binder Jenő. Philol. Közl. 747—752. l.
2551. *Paoli Betti*. Ohajtás. Ford. Papp József. Hódmezővásárhely 42. szám.
2552. *Perényi József dr.* Az Oberon nyelvezete. Ism. Petz Gedeon. Philol. Közl. 378—382. l.
2553. *Prutz*. A lányka szól . . . Ford. Szöllösi Jenő. Bácska 98. sz.
2554. *Récsei Viktor*. Walther v. d. Vogelweide Tegernseeben. Philol. Közl. 863. l.
2555. *Rollett Herrmann*. Dósa György. Ford. Márki Sándor. Kolozsv. Lapok 13. sz.
2556. *Rothhauser, Max*. Friedrich Spielhagen. (Zum 24. Feber 1829—1899.) P. Lloyd 49. sz.
2557. *Scherer György*. Ne menj tovább! Ford. Feleki Sándor. Budap. Napló 221. sz.
2558. *Schiller. Schiller Frigyes*. A haramiák. Szomorújáték 5 felv. Ford. Hevesi Sándor. (Fővárosi színházak műsora. 45. sz.) Budapest, 1899. Vass J. (8-r. 100 l.) 15 kr.
2559. —. «Reznáczio». Ford. Horváth Böske. Fővár. Lapok 34. szám.
2560. —. Az új évszázad kezdetén. 1800. Ford. Vargha Gyula. Vasár. Ujs. 53. sz.
2561. —. Philosophicus levelei. Felvidék 35—43. sz.
2562. *Alkalay Salamon*. Schiller mint filozofus. Pozsony, 1899. Alkalay A. (8-r.)
2563. *Glass Ferencz*. Schiller «Levelei az ember æsthetikai neveléséről». M. Szigeti ref. lyc. értes. 59—74. l.
2564. *h.* Schiller és Plutarchus. Philol. Közl. 282. l.
2565. *h.* Schiller Wallensteinja. U. o. 862. l.
2566. *h.* Damon és Phintias. U. o. 952. l.
2567. *Schullerus, A. dr.* Unsere Volksdichtung. Bilder a. d. vaterl. Gesch. II. Bd. 424—453. l.
2568. —. Die sächsische Litteratur in der Gegenwart. U. o. 454—480. lap.
2569. *Schweighoffer János dr.* Schiller kiválóbb balladáí különös

tekintettel arra a kérdésre, hogy mennyire üt el Schiller ballada-stilusa a népballadától. Rózsahegy kath. főgym. értes. 3—32. l.

2570. *Schönbach, A. E.* Das Christenthum in der altdeutschen Heldenichtung. Ism. Heinrich G. Philol. Közl. 260—265. l.

2571. *Schönthan és Koppel-Elföld.* Az aranyasszony. Verses vígj. 3 felv. Magyar színre átválttette Makai Emil. (Fővárosi színházak műsora. 36. sz.) Budapest, 1899. Vass J. (8-r. 73 l.) 15 kr.

2572. *Seccombe, Th.* The surprising adventures of Munchhausen. Ism. Kropf Lajos. Bud. Szemle 99. köt. 303—306. l.

2573. *Spielhagen, Friedrich.* Opfer. Roman. Ism. Rothhauser Max. P. Lloyd 286. reg. sz.

2574. *Stauffacher Gyula.* Anyóka. Ford. Feleki Sándor. Budap. Napló 360. sz.

2575. *Stiehler, Arth.* Das Ifflandische Rührstück. Ism. Dr. Gärtner Henrik. Philol. Közl. 559—562. l.

2576. *Strache Tivadar.* Sonnenfels mint dramaturg. Nagyvárad, 1898. Sz. László ny. (8-r.)

2577. *Sudermann H.* A becület. Színmű 1 felv. Ford. Fái J. Béla. (Fővárosi színházak műsora. 48. sz.) Budapest, 1899. Vass J. (8-r. 87 l.) 15 kr.

2578. *Sudermann.* Die drei Reiherfedern. Dramat. Gedicht. Ism. Paetow Walter. P. Lloyd 23. sz.

2579. *Sturm Gyula.* Könycesepp. Ford. Feleki Sándor. Budap. Napló 232. sz.

2580. *Sturm.* A négy évszak. Ford. Feleki Sándor. P. Napló 43. sz.

2581. *Telmann, Konrad.* Tod der Hüten. Ism. Erdmann G. A. P. Lloyd 5. sz.

2582. *Tolnai Vilmos.* Az Artus-mondakör népszerűsége. Philol. Közl. 479. l.

2583. *Uhland.* Ünnepi dal. Ford. Ember György. M. Állam 124. sz.

2584. —. Kápolna. Ford. Fejes János. Baranya 20. sz.

2585. —. Harald. Ford. Simon János. 1848. (Miskolcz.) 40. sz.

2586. *Ulrich, Herm.* Robinson und Robinsonaden. Ism. Heinrich Gusztáv. Philol. Közl. 752—760. l.

2587. *Voss Richard.* Szegény Mária. Dráma 5 felv. Ford. Timár Szaniszló. Először adták a Nemz. színházban okt. 20.

2588. *Walling Günther.* Minden hiába volt... Ford. Telekes Béla. Magy. Génusz 35. sz.

2589. *Wichert, Ernst.* Vom alten Schlage. Roman. Ism. Erdmann G. A. P. Lloyd 5. sz.

2590. *Wildenbruch.* Homér. Ford. Czeglédy Sándor. Pápai Lapok 26. szám.

2591. *Zahn, Ernst.* Nincs bocsánat. Ford. Szüts Jenő. Orsz.-Világ 32. szám.

2. Nyelvészet.

2592. *Behaghel, O.* Geschichte der deutschen Sprache. Ism. Petz Gedeon. Philol. Közl. 265—267. l.

2593. *Detter, Ferd.* Deutsches Wörterbuch. Ism. Petz Gedeon. Nyelvtud. Közlem. 245. l.

2594. *Hadady Géza*. A german derivatio, különös tekintettel a gót és az újfelnémet nyelvre. S. A. Ujhelyi r. kath. főgym. értes. 9—37. l.
2595. —. A gót suffixum. Ism. Petz Gedeon. Philol. Közl. 88—91. l.
2596. *Horger Antal*. A bánsági sváb nyelvjárás magyar szavai. Philol. Közl. 702—716. l.
2597. *Kluqe, Friedr.* Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. Ism. Petz Gedeon. Nyelvtud. Közlem. 238—244. l.
2598. *Máyer János*. A német szórend elemei. Sepsi-Szentgyörgyi ref. koll. értes. 9—35. l. — Önállóan is megjelent.
2599. *Scheiner, A. Dr.* Über die Sprache des sächsischen Volkes. Bilder a. d. vaterl. Gesch. II. Bd. 403—423. l.
2600. *Scheiner, A. Dr.* Abhandlungen zur Grammatik der siebenb.-sächsischen Mundart. Ism. Dr. A. Schullerus. Korresp. Bl. d. Ver. f. siebenb. Landesk. 6. sz.
2601. *Schmidt Henrik*. A verbászi német nyelvjárás. Philol. Közl. 806—828. l. — Önállóan is megjelent.
2602. *Teutsch, Jos.* Alt-Dacisch-Teutsche Wörter, welche unter den Sachsen im Burzland noch im Gebrauch sind. Korr. Bl. d. Ver. f. sieb. Landesk. 2. sz.
2603. Unsere Sprache im Spiegel des altdeutschen Lebens. Ung.-Weisskirchn. Volksbl. 28. sz.
2604. *Urbanek Sándor*. A középfelnémet genitívus különös tekintettel a Nibelung-énekekre. Budapest, 1899. (8-r. 51 l.)

3. Tankönyvek.

2605. *Ahn-Erényi*. Gyakorlati tanfolyam a német nyelv gyors, alapos és könnyű megtanulására. Nyelvtani jegyzetekkel ellátva és a felsőbb nép- és polgári iskolák tantervéhez alkalmazva. 9. kiadás. Budapest, 1899. Lampel R. (8-r. 178 l.) 60 kr.
2606. *Albrecht János*. Kis német nyelvtan. (Tudományos zsebkönyvtár 25. füzet.) Pozsony, 1899. Stampfel K. (8-r. 83 l.) 30 kr.
2607. *Beszédes Frigyes*. Német nyelvtan. Bécs, 1899. Seidel, L. W. és fia. (8-r.) 1 frt 20 kr.
2608. *Deutsch J.* és *Garai E.* Német nyelvtan és olvasókönyv. Mindkét nembeli polgári iskolák I. és II. osztálya számára. A közvetlen tanításmóddhoz alkalmazva teljesen átdolgozta Garai Ede. Budapest, 1899. Lampel R. (8-r. 230, V l.) 1 frt 20 kr.
2609. *Endrei Ákos*. Rendszeres német nyelvtan. A német verstan vázlatával. A közép-, polgári és felsőbb leányiskolák felső osztályai számára. Budapest, 1899. Lampel R. (8-r. IV, 168 l.) 1 frt. — Ism. Dr. Schack Béla. Hivat. Közl. 17. sz.
2610. *Endrei Ákos*. Német nyelvkönyv. Középiszkolák számára. I. kötet. A középiszkolák, polgári és felsőbb leányiskolák első osztályai számára. 2. lényegében változatlan kiadás. Budapest, 1899. Lampel R. (8-r. VI, 195, IV l.) 1 frt. — Ism. Bournáz Ernő. Philol. Közl. 149—151. l. — Dr. Hoffmann Frigyes. Hivat. Közl. 20. sz.
2611. *Felsmann, Josef*. Deutsches Lesebuch für Mittelschulen. II. Theil. 11. Aufl. III. Theil. 7. verb. Aufl. Budapest, 1899. Lampel R. (8-r. 231, 215, IV l.) 90 kr.

2612. *Fleischhacker M. Fridolin.* Német nyelvtan. 1898. Bir. Radó Vilmos. Hivat. Közl. 9. sz.

2613. *Fleischhacker M. Fr.* és *Kárpáti K.* Német olvasókönyv. II. köt. 1896. Bir. Riedl Frigyes. Hivat. Közl. 23. sz.

2614. *Hirn Lajos* és *Paulay Ödön.* Módszeres német nyelvtan, olvasó- és gyakorlókönyv. I. kötet. A középiskolák kezdő osztályai számára. Budapest, 1899. Singer és Wolfner. (8-r. 285, 56 l.) 1 frt 40 kr. — Ism. Kőrösi Sándor és Kelemen (Wolff) Béla. Hivat. Közl. 18. sz.

2615. *Kemény Ferencz.* Rendszeres német nyelvtan. Gyakorlatokkal és a verstan elemeivel. Az új tantervek alapján a gymnasiumok V—VIII. és a reáliskolák III—VIII. osztálya, továbbá a polgári, felsőbb kereskedelmi, és felsőbb leányiskolák számára. Budapest, 1899. Lampel R. (8-r. V, 151 l.) 1 frt. — Ism. Dr. Gyulai Ágost. Hivat. Közl. 26. sz.

2616. Német nyelv és mondattani kifejezések. Keszthely, 1899. Sujanszky J. (8-r. 8 l.)

2617. *Rácz Lajos.* Német olvasókönyv. (Deutsches Lesebuch.) A gimnáziumok V—VI. osztálya számára. (Gimnáziumi Könyvtár 24. köt.) Sárospatak, 1899. Steinfeld J. (8-r. XII, 236 l.) 1 frt 65 kr.

2618. *Schuber M.* Német nyelvtan. II. 1899. Ism. Dr. Hofmann Frigyes. Hivat. Közl. 16. sz.

2619. *Schultz Imre.* Német olvasókönyv. Helyesírástani függelékkel és nyelvtani elemzésre szánt példatárral. Katholikus polgári és felsőbb leányiskolák számára. II. kötet. A III. és IV. osztály számára. Pozsony, 1899. Stampfel K. (8-r. 123 l.) 70 kr.

2620. *Simonyi Zsigmond.* Német nyelvtan középiskolai használatra. 2. javított kiadás, osztrák helyesírással. Budapest, 1899. Atheneum. (8-r. 80 l.) 50 kr. — Ism. Moravcsik Géza. Hivat. Közl. 20. sz.

2621. —. Német nyelvkönyv. 2. kiad. Budapest, 1899. (8-r.) Ism. Moravcsik Géza. Hivat. Közl. 20. sz.

2622. *Szemák István dr.* Német olvasókönyv. III. rész. 4. kiadás. Budapest. 1891. Ism. Schnabel Róbert dr. Hivat. Közl. 20. sz.

2623. —. Német nyelv-, olvasó- és gyakorlókönyv. I. rész. Budapest, 1890. — Bir. Marusák Pál. Hivat. Közl. 20. sz. — U. a. 1899. Budapest. Ism. Timár Pál. Hivat. Közl. 13. sz.

2624. *Timár Pál.* Német nyelv- és olvasókönyv. Középiskolák számára. I. kötet. Reáliskolák I—II., gymnasiumok III—VI. oszt. számára. Budapest. 1899. Singer és Wolfner. (8-r. V, 212 l.) 1 frt. — Ism. Maurer Mihály. Magy. Kritika 23. sz. — Riedl Frigyes. Hivat. Közl. 20. sz.

4. Svéd-dán-holland.

2625. *Andersen* újabb meséi. 2. kiad. Ism. Molecz Béla. Nyelvőr 117—120. l.

2626. Bur nemzeti dal. Francziából ford. Vajda Viktor. Kecskemét 52. szám.

2627. *Genestet P. A.* Változatok. Hollandból ford. Vikár Béla. Eperjesi Lapok 25. sz.

2628. *Hertzberg.* Ibsen mint tragikus. Norvégból ford. Füredy F. Gusztáv. Uj Század 22—24. sz.

2629. *Ibsen Henrik.* A társadalom támaszai. Színmű 4 felv. Nor-

végből ford. Lázár Béla. (Magyar Könyvtár 123.) Budapest, 1899. Lampel R. (16-r. 99 l.) 15 kr.

2630. —. A vadkacsa. Színmű 5 felv. Fordította Gerő Attila. (Fővárosi színházak műsora. 41. sz.) Budapest, 1899. Vass J. (8-r. 103 l.) 15 kr.

2631. —. Kis Eyolf. Színmű 3 felv. Ford. Sándor Tivadar. Először adták a Vígszínházban okt. 12.

2632. —. A költő dala. Bácska 94. sz.

2633. *Lange M. A.* Ibsen. Ford. Berinkey Dénes dr. Aurora Máj.-jun.

2634. *Lázár Béla.* Ibsen legújabb drámája. Magy. Nemzet 355. sz. («Ha mi, halottak, feltámadunk».)

2635. *Montagne, V. A. dela.* Régi dalocska. Ford. Szalay Károly. Fővár. Lapok 11. sz.

2636. *Paetow, Walthor.* Henrik Ibsen's Epilog. P. Lloyd 312. reg. sz.

2637. *Sternberg.* Ibsen mint tragikus. Művész-Világ 6. sz.

2638. *Tímár Béla.* Ibsen. Nyugatmagy. Híradó 222. sz.

2639. *Van der Hoeven, A.* des Amorie. Ábrahám gyermekkora. Ford. Szalay Károly. Fővár. Lapok 29. sz.

2640. *Vondel I., van den.* Sovár szemed. Ford. Szalay Károly. Fővár. Lapok 29. sz.

5. Angol.

2641. *Burns.* Radikális kura. Ford. Wohlmuth Ernő. Somlyóvid. Hírl. 30. sz.

2642. —. Szép Nelly. Ford. Wohlmuth Ernő. U. o. 38. sz.

2643. *Byron.* Don Juan. Ford. Ábrányi Emil. 1. 2. Ism. Dr. Császár Elemér. Polit. Hetiszemle 53. sz.

2644. —. Donna Julia levele. Ford. Ábrányi Emil. Budap. Napló 180. sz.

2645. —. A Jordán mellett. Ford. Gyulai Ágost. Magy. Szemle 50. szám.

2646. *Byron Lord.* Kain. Misztérium. Fordította Mikes Lajos. Magyar Könyvtár 128.) Budapest, 1899. Lampel R. (16-r. 68 l.) 15 kr. — Ism. Gurnesevits Lajos. Magy. Kritika III. évf. 5. sz.

2647. —. 1. Búcsú. Részlet «Don Juan»-ból. Ford. Rexa Dezső. Fővár. Lapok 26. sz. 2. A fény legyen lelked hazája. U. o. 33. sz.

2648. —. Egy leánykához. Ford. Ifj. Zsoldos Benő. Zemplén 35. sz.

2649. —. Első szerelmi csók. Ford. ifj. Zsoldos Benő. Felsőmagyarorsz. Hírl. 92. sz.

2650. *Coleridge S.* Hiába esdünk... Ford. Nagy Lajos. Érsekújvár és vid. 34. sz.

2651. —. Miért vak a szerelem? Ford. ifj. Zsoldos Benő. Magy. Géniusz 35. sz. és Felsőmagyarorsz. Hírl. 73. sz.

2652. *Dániel.* Edgar Allan Poe. Hét 44. sz.

2653. *Jónás János.* Carlyle Tamás. Protest. Esték. II. füz. 260—286. lap.

2654. *Kipling Rudyard.* Történetek az őserdőből. Ford. Békési Gy. Ism. b. Magy. Kritika III. évf. 1. sz.

2655. *Longfellow.* Nyíl és dal. Ford. Sima Gyula. Hét 11. sz.

2656. *Moore Tamás*. Egy virághoz. Ford. Pál Ernő. Székely Udvarhely 37. sz.
2657. —. Az estharang. Ford. Sima Gyula. Hét 16. sz.
2658. *Poe Edgar Allan*. Rejtelmes történetek. 2. sorozat. Angolból fordította Tolnai Vilmos. (Magyar Könyvtár 141. sz.) Budapest, 1899. Lampel R. (16-r. 60 l.) 15 kr.
2659. —. Eldorádó. Ford. Martos Ferencz. Bud. Napló 64. sz.
2660. —. Annie. Ford. Martos Ferencz. U. o. 152. sz.
2661. —. Zante. Ford. Pásztor Árpád. U. o. 108. sz.
2662. —. A harangok. Ford. Pásztor Árpád. U. o. 275. sz.
2663. *Reményi Ede, ifj.* Milton l'Allegroja és il Penserosoja. Phil. Közl. 524—537. l.
2664. *Rosenfeld, Morris*. Songs from the Ghetto. Ism. Karpeles Gustav. P. Lloyd 159. reg. sz.
2665. *Scott Walter*. A Tűz-király. Ford. Jánosi Gusztáv. Veszpr. Hirl. 12. sz.
- 2666a. *Shakespeare. Shakespeare*. János király. Fordította Arany János. (Magyar Könyvtár. 106—108. sz.) Budapest, 1899. Lampel R. (16-r. 93 l.) 45 kr.
- 2666b. —. Hamlet, dán királyfi. Fordította Arany János. (Magyar Könyvtár. 109—112. sz.) Budapest, 1899. Lampel R. (16-r. 143 l.) 60 kr.
2667. —. Othello. Tragédia 5 felv. Ford. Endrei Zalán. (Fővárosi színházak másora. 50. sz.) Budapest, 1899. Vass J. (8-r. 86 l.) 15 kr.
2668. Shakespeare egyik fő forrása. n. Alkotmány 256. sz.
2669. *Alfa*. Laertes. Bud. Hirl. 77. sz.
2670. *Füzessy F. Gusztáv*. Shakespeare «Troilus és Kressidája». Uj Század 19. sz.
2671. *Keményfi János*. Shakespeare vagy Bacon? Erd. Múz. 14—21. lap.
2672. *Lee, Sidney*. A life of William Shakespeare. Ism. Kropf Lajos. Erd. Múz. 321—324. l.
2673. *Petrássevich Géza*. Shakespeare és a zsidóság. Magy. Állam 84. szám.
2674. *Smyth, A. H.* Shakespeare's Pericles and Apollonius of Tyre. Philadelphia, 1898. Ism. Kropf Lajos. Bud. Szemle 100. köt. 455—457. l.
2675. *Szűry Dénes*. Shakespeare-ről. Vasár. Ujs. 5. 6. sz.
2676. —. Shakespeare Othelloja. U. o. 50. sz.
2677. *Vesnić, M. P.* Hamlet pred pravnom istorijom. Letopis matice srpske 199. sz.
2678. *Shelley* költeményei. Ford. Molnár István. 1899. Ism. Vasár. Ujs. 40. sz.
2679. —. Egy indián melódiára. Ford. Pekry Károly. Orsz.-Világ 44. szám.
2680. *Swinburne*. Álom-ország. Ford. Taraczk. Aranyosvidék 31. sz.
2681. *Tennyson Alfréd*. A patak. Ford. Jánosi Gusztáv. Vasár. Ujs. 7. sz.
2682. —. In memoriam. Ford. Mikes Lajos. Magyar Szó 4. 5. sz.
2683. Twain Márk. (Képpel.) Vasár. Ujs. 13. sz.
2684. *Végh Arthur*. Carlyleről. Budap. Napló 355. sz.
2685. *Ward, Humphry*. Helbeck of Bennisdale. Ism. Jászi Oszkár. Bud. Szemle 99. köt. 42—69. l.

6. Tankönyv.

2686. *Pröhle Vilmos dr.* Rendszeres angol nyelvtan iskolai és magánhasználatra. (Tudományos zsebkönyvtár 7. köt.) Pozsony, 1899. Stampfel R. (16-r. 77 l.) 30 kr.

2687. *Szebenyei Szekulesz.* Az angol nyelv. Bácska 28. sz.

X. Román nyelvek és irodalmak.

1. Francia.

2688. *Ábrányi Emil.* Cyrano de Bergerac. Budap. Napló 192. sz.

2689. *Aicard Jean.* A kecskepásztor legendája. Ford. Gyulai Ágost. Magy. Szemle 20. sz.

2690. *Alfa.* Francisque Sarcey. Bud. Hirl. 136. sz.

2691. *Ambrus Zoltán.* «Termékenység». Zola új regénye. P. Napló 121. sz.

2692. —. Sarcey. P. Napló 137. sz.

2693. —. Pailleron. Hét 18. sz.

2694. *Banville.* Gringoire. Színmű 1 felv. Ford. Csepreghy. (Fővárosi színházak műsora. 34. sz.) Budapest, 1899. Vass J. (8-r. 43 l.) 15 kr.

2695. *Baudelaire.* Fantastikus kép. Ford. br. Bálintitt József. Ellen-zék 294. sz.

2696. *Bechtel, A. u. Glauser, Ch.* Sammlung französischer Aufsatzthemate. Ism. Kemény Ferencz. Magy. Pædag. 479. l.

2697. *Béranger.* A hulló csillagok. Ford. K—z. M. Szatmár és vid. 51. szám.

2698. *Béranger.* Átkos tavasz. Ford. Kozma Andor. Bud. Szemle 100. köt. 293. l.

2699. *Béranger.* A padlásban. Ford. Lampérth Géza. Bud. Szemle 99. köt. 107. l.

2700. *Béranger.* Kabátom. Ford. Rónai Gyula. Zólyom és vid. 40. szám.

2701. — A vidék. Ford. Taraczk. Aranyosvidék 37. sz.

2702. — Az idő. Ford. Taraczk. Aranyosvidék 27. sz. — L. 1620. sz. a. is.

2703. *Cyrano de Bergerac.* A gascognei kadétok. Ford. Ábrányi Emil. Bud. Napló 106. sz.

2704. *Bisson.* Hipnotizált anyós. Bohózat 3 felv. Fordította Kövessy A. (Fővárosi színházak műsora. 32. sz.) Budapest, 1899. Vass J. (8-r. 70 l.) 15 kr.

2705. *Blémont Emil.* Egy kis gyermek emlékezete. Francziából ford. Török Konstant. Székesfeh. Hirl. 25. sz.

2706. *Bonnière, Robert de.* A princesz szökése. Ford. dr. Handler Simon. Délvidéki Lapok 10. sz.

2707. *Borelli, Vicomte de.* A könyv. Ford. Béri Gyula. Bud. Napló 157. sz.

2708. *Borostyány, Ferdinánd.* Francisque Sarcey. P. Lloyd 124. sz.

2709. *Carré Albert.* Dr. Pepi. Vígj. 3 felv. Ford. Zilahi Kiss Béla. Először adták a Vígszínházban febr. 28.

2710. *Carré és Bilhaud*. A menyem. Vígj. 3 felv. Adorján Sándor. Először adták a Nemz. színházban nov. 3-án.
2711. *Chénier André*. Aurora. Márcz.
2712. *Coppée François*. A visszhang. Ford. Bölöny József. Nagyvárad Napló 104. sz.
2713. — A szegény asszony guzsalya. Ford. Gyulai Ágost. Tanulók Lapja 5. sz.
2714. — Három madár. Ford. Horváth Böske. Felsőmagyarorsz. Hirl. 8. sz.
2715. — 1) Akármelyik. Ford. Jánosi Gusztáv. Hazánk 121. sz. — 2) Sennaherib. U. o. 183. sz.
2716. — 1) Szitok és imádság. Ford. Jánosi Gusztáv. Veszpr. Hirl. 10. sz. 2) Repkény. U. o. 14. sz. 3) A két sár. U. o. 4. sz. és Magyar Szó 12. sz.
2717. — 1) Első szerelem. 2) Októberi reggel. Ford. Pekry Károly. Orsz.-Világ 46. sz.
2718. — Hajnal. Ford. Szalay Fruzina. Tolnamegye 3. sz.
2719. — Zászlónkért. Ford. Váró Ferencz. Bud. Szemle 98. köt. 111—114. l.
2720. *Curel, François de*. Czímzetes feleség. Vígjáték 4 felv. Ford. Kóbor Tamás. Először adták a nemz. színházban nov. 31-én.
2721. *Daudet Alfonz*. (Képpel). Athenæum naptára 77. l.
2722. *De Gerando Antonin*. Cyrano de Bergerac. Ujság 3. sz.
2723. *Demény, Paul*. A faszor. Ford. Szabados Ede. Szamos 57. sz.
2724. *Déroulède*. Nem! Ford. Gyulai Ágost. Bud. Napló 59. sz.
2725. *Doucet, J*. Harangok éneke. Ford. Török Konstant. Székesfeh. Hirl. 130. sz.
2726. *Dumas Sándor*. A nők barátja. Vígjáték 5 felv. Ford. Kürthy Emil. (Fővárosi színházak műsora. 42. sz.) Budapest, 1899. Vass J. (8-r. 91 l.) 15 kr.
2727. — Kean. Vígjáték 5 felv. Fordította Hevesi Sándor. (Fővárosi színházak műsora. 44. sz.) Budapest, 1899. Vass J. (8-r. 71 l.) 15 kr.
2728. — Kean. Színmű 5 felvonásban. Franzeziából fordította Rexa Dezső. (Olcso könyvtár. 1102—3. sz.) Budapest, 1899. Franklin-t. (16-r. 128 l.) 20 kr.
2729. *Faguet Emil*. A XVIII. század. Ford. Haraszti Gy. Ism. Rác Lajos. Bud. Szemle 99. köt. 124—140. l. — Haraszti Gyula. Nyílt levél a szerkesztőhöz. U. o. 312—316. l. — Lázár Béla. Magy. Kritika 19. sz. — K. I. Rev. crit. I. 5. sz.
2730. *Feydeau, Georges*. A férj vadászni jár. Ford. Mihály József. Bohózat 3 felv. Először adták a Vígsházban jun. 16.
2731. *France, Anatole*. L'anneau d'améthyste. Ism. P. R. — s. Bud. Szemle 99. köt. 149—154. l. — Borostyáni N. P. Lloyd 77. reg. sz.
2732. *Gáspár Imre*. Molière a modorosságról. Magy. Szemle 32. sz.
2733. *Grigoire de Roy*. A rokka. Ford. Csillai Kálmán. Fővár. Lapok 51. sz.
2734. *h. Corneille* Cid német fordításáról. Philol. Közl. 953. l.
2735. *Herczeg Imre*. Hugó Viktor naplója. Budap. Hirl. 341. sz.
2736. *Hugó Viktor*. Verseny az égben. Ford. Farkas Ferencz. Magyar Szó 6. sz.
2737. — A rózsza és a sár. Ford. Kőrösi Albin. Eszterg. Közl. 3. sz.

2738. — Si j'étais roi. Ford. T. Kornél. Fővár. Lapok 28. sz.
 2739. — A szegényekért. Ford. Ujváry Béla. Abauj-Kassai Közl.
 4. sz.
 2740. *Hugues Delorme*. Tanács. Ford. Discanth Gáspár. Szépirod.
 Kert. 31. sz.
 2741. *Ipszilon*. Déroulède, a költő. Budap. Napló 57. sz.
 2742. *Ivánfi Jenő*. Britannicus. Bud. Napló 350. sz.
 2743. — Racine a Nemzeti színházban. U. o. 356. sz.
 2744. *Junius*. Balzac. P. Napló 135. sz. és Kolozsv. Lapok 21. sz.
 2745. *K—i*. Alfred de Musset-ről. Kolozsv. Lapok 26. sz.
 2746. A kaméliás kölgj jubileuma. Egyetértés 191. sz.
 2747. *Keményfi János*. Alfréd de Musset-ről. Sárosp. ifjus. Közl.
 XV. 9—10. sz.
 2748. *Kovalik János*. Malherbe. Verseczi áll. főreál. értes. 3—29. l.
 2749. *Labiche*. Nincs időm. Bohózat 1 felv. Ford. Bárdi Ödön.
 Aurora Ápr.
 2750. *Lamartine*. Téli rózsá. Ford. Árvay Sándor. Dunántúli Hirl.
 12. sz.
 2751. — Gondolatok. Ford. Gyulai Ágost. Aurora. Febr.
 2752. *Lázár Béla dr.* Sarcey. 1828. okt. 8. — 1899. máj. 16.
 Nemzet 135. sz.
 2753. *Leconte de Lisle*. A veranda. Ford. Vargha Gyula. Bud.
 Szemle 97. köt. 297. l. — A fekete párducz. U. o. 98. köt. 427. l. —
 3) Az utolsó illusió. U. o. 99. köt. 457. l.
 2754. *Lemaitre Jules*. Fehér nász. Dráma 3 felv. Ford. Ambrus
 Zoltán. Előszőr adták a nemz. színházban ápr. 22.
 2755. *Lemoyne André*. Hang a viharban. Ford. Török Konstant.
 Székesfehérv. Hirl. 5. sz.
 2756. — Dal. Ford. Ujváry Béla. Abauj-Kassai Közl. 8. sz.
 2757. *Lorrain Jean*. A liliumok halála. Ford. Pekry Károly. Orsz.-
 Világ 48. sz.
 2758. *Md.* Daudet. (A Goncourt testvérek naplójából.) Budap. Hirl.
 68. sz.
 2759. *Mactelin, Maurice*. Kékszakáll és Ariane. Ism. dr. Sebestyén
 Károly. Magyarország 244. sz.
 2760. *Malonyay Dezső*. Francillon. Budap. Hirl. 281. sz.
 2761. *Maupassant, Guy de*. A vadludak. Ford. Radó Antal. Bud.
 Napló 95. sz.
 2762. *Michel és Labiche*. Az idegesek. Bohózat 7 felv. Magyarra
 átdolgozta Hossvai Hugó. (Fővárosi színházak mősora. 35.) Budapest,
 1899. Vass J. (8-r. 29 l.) 15 kr.
 2763. *Molière*. A bot csinálta doktor. Vigj. 3 felv. Ford. Gabányi
 Árpád (Magyar Könyvtár 114. füz.) Budapest, 1899. Lampel R. (16-r.
 44 l.) 15 kr.
 2764. — A kényeskedők. (Les précieuses ridicules). Vigjáték 1 felv.
 Fordította és jegyzetekkel kísérte Hevesi Sándor. (Magyar Könyvtár
 142. sz.) Budapest, 1899. Lampel R. (16-r. 46 l.) 15 kr.
 2765. — Dandin. Ford. Hevesi Sándor. Ism. Haraszi Gyula. Bud.
 Szemle 98. köt. 475—478. l.
 2766. — A fősvény. Ford. Hevesi Sándor. Ism. Haraszi Gyula.
 Bud. Szemle 98. köt. 475—478. l.

2767. *Morf, Heinrich*. Geschichte der neueren französischen Literatur. 1898. Ism. Katona Lajos. Philol. Közl. 464—468. l.

2768. *Musset, Alfred de*. Tanács egy párisi hölgynek. Ford. Rudnyánszky Gyula. Hazánk 242. sz.

2769. *Ordonneau, Maur*. és *Valabrègue, Albin*. Bodard és Godard. Bohózat 3 felv. Ford. Lázár L. Először adták a Vígszínházban jan. 21.

2770. Pailleron. ó. Bud. Napló 109. sz.

2771. *Racine*. Britannicus. Szomorújáték 5 felv. Ford. Ivánfi Jenő. Először adták a Nemz. színházban decz. 22-én.

2772. *Réczy Lajos*. Voltaire a vádlottak padján. Bud. Szemle 99. köt. 124—140. l.

2773. *Radó Antal*. Alfréd de Mussetből. Ism. Dr. Császár. Elemér. Polit. Hetiszemle 3. sz. — Havas Adolf. Magy. Kritika 8. sz. — K. J. Erd. Múz. 112. l. — Hartmann (Keményfi) János. Magy. Szemle 23. sz.

2774. *Rostand, Cyrano de Bergerac*. Ford. Ábrányi E. Ism. Szigetváry Iván. Bud. Szemle 100. köt. 117—124. l. — Dr. Császár Elemér. Polit. Hetiszemle 52. sz. — Ambrus Zoltán. A könyv 7. sz.

2775. *Sandeau, Jules*. Madmoiselle de la Seiglière. Comédie. Bevezetéssel ellátta Macher Ede. — Ism. Téry József. Tanáregyl. Közl. XXXII. köt. 452. l. — Macher Válasza. U. o. 505. l. — Dr. Gärtner Henrik. Philol. Közl. 353—356. l.

2776. *Sardou Victorien*. Tosca. Dráma 5 felv. Franciaából ford. Makó Lajos. (Fővárosi színházak műsora. 37. sz.) Budapest, 1899. Vass J. (8-r. 65 l.) 15 kr.

2777. *Schächter, Dr. Max*. Aertstetypen in Zola's neuestem Roman. P. Lloyd 303. reg. sz.

2778. *Siraudin*. Hajnali vendég. Vigj. 1 felv. Ford. Sz. F. Először adták a Vígszínházban febr. 28.

2779. *Soulary*. A galamb. Ford. Hegedűs István. Kolozsv. Lapok 4. sz. és Új század 10. sz.

2780. *Sully Prudhomme*. Ha tudnád... Ford. Bölöny József. Nagyvár. Napló 169. sz.

2781. — 1) Utolsó órák. Ford. Szabados Ede. Szamos 67. sz. — 2) Utolsó magány. U. o. 102. sz.

2782. *Sylvane* és *Artus*. A végrehajtó. Bohózat 3 felv. Béldi Izsó. (Fővárosi színházak műsora. 46. sz.) Budapest, 1899. Vass J. (8-r. 77 l.) 15 kr.

2783. Sz. I. Pailleron. P. Napló 110. sz.

2784. *Szász Zsombor*. Sardou Robespierreje. Bud. Hirl. 160. sz.

2785. *Szigetvári Iván*. Cyrano de Bergerac. Bud. Szemle 100. 117—124. l.

2786. *Szomorú Dezső*. A kék herceg. Nemzet 43. sz. (Bourget regényéről.)

2787. *Timár Szaniszló*. Sarcey halálakor. Egyetértés 135. sz.

2788. V. Sarcey Ferencz. (1827—1899). Vasár. Ujs. 22. sz.

2789. *Várnai Sándor*. Taine és módszere. Bölcs. folyóir. 545—564. l.

2790. *Verlaine, Paul*. Érzelmű párbeszéd. Ford. Iyi. Magyar Szó 2. sz.

2791. *Villiers de l'Isle, Adam*. Regény. I—VI. Ford. Szabados Ede. Szamos 81. sz.

2792. *Zola, Emile*. Fécondité. Ism. H—i. L. P. Lloyd 256. reg. sz.
 2793. — Termékenység. Ism. Magy. Hirl. 327. sz. — Torontál
 277. sz. — Ambrus Zoltán. A könyv 4. sz.

Nyelvészet.

2794. *Könye Nándor*. Egy kis összehasonlítás a francia és egyéb román nyelvek között. Ungvári reálisk. értes. 5—12. l.
 2795. *Sarcey, Franç.* A francia helyesírás ellen. Nyelvőr 139. l.
 2796. *Simits Ferencz*. A francia kiejtés szabályai. Szeged, 1899. Endrényi I. (8-r. 19 l.) 10 kr.

2. Tankönyvek.

2797. *Hefti Frigyes dr.* Francia Olvasókönyv. Pozsony, 1897. Ism. dr. Theisz Gyula. Hivat. Közl. 6. sz.
 2798. *Pröhl Vilmos dr.* Francia nyelvtan. (Tudományos zsebkönyvtár 6. köt.) Pozsony, 1899. Stampfel K. (16-r. 76 l.) 30 kr.
 2799. *Theisz Gyula dr.* A francia nyelv elemi tanfolyama. Olvasókönyv. Gyakorlókönyv. Nyelvtani táblázatok. Szókönyvecske. Fonetikus szövegek. 2. kiad. Budapest, 1899. Lampel R. (8-r. XI, 196 l.) 1 frt 20 kr.
 2800. — Francia nyelvtan haladottak számára. Budapest, 1899. U. o. (8-r. XV, 180 l.) 1 frt. 20 kr.
 2801. *Tisza Gyula*. Gyakorlati francia nyelvtan 35 leczkében. Magántanulók használatára. Függelékül: Az anyag rendszeres áttekintésével és társalgási gyakorlatokkal. Budapest, 1899. Vass J. (8-r. 192 l.) 50 kr.
 2802. *Ujváry Béla*. Francia-magyar és magyar-francia zsebszótár, tekintettel a két nyelv szólásaira. Budapest, 1899. Athenæum. (16-r. VIII, 421.; V, 329 l.) 2 frt. — Ism. Bartos Fülöp. Philol. Közl. 542—548. l.
 2803. *Vlaicu, Arseniu*. Curs complet de limba francesă. Partea. I. II. III. IV. Brasov, 1899. H. Zeidner. (8-r. VII, 226 l.; IV, 214 l.; 290. l.)
 2804. — Grammaire française. Brasov, 1899. H. Zeidner. (8-r. 94 l.) 60 kr.

3. Olasz-spanyol.

2805. *Acsay Antal*. Dante, Macchiavelli, Savonarola. Budapest, 1898. (8-r.)
 2806. *Arnao, D. Antonio*. 1. Éji fohász. 2. Édes ábránd. Ford. Kőrösi Albin. Kalazantinum IV. évf. 3. sz.
 2807. *Balaquer Viktor*. Egy fa körül. Ford. Huszár Vilmos. Művész-Világ 4. sz.
 2808. *Bartrina, Joaquim Maria*. Kivétel. Ford. Farkas Emil. Budap. Napló 311. sz.
 2809. *Becquer Gustavo, Adolf*. Spanyol dalok. Ford. Fehér Jenő. Szentés és vid. 4. sz.
 2810. *Becquer G.* Ha a láztól kimerülve . . . Ford. Kőrösi Albin. Kalazantinum IV. évf. 4. sz.

2811. *Bernát Ottó*. Dante stanzái. Egyetértés 72. sz.
2812. *Bródy Henrik*. A szerelem dala a spanyol-arab korszak héber irodalmában. Izr. irod. társ. Évkönyve 136—166. l.
2813. *Castelar Emil*. (1832—1899.) (Képpel). Vasár. Ujs. 23. sz. — P. Napló 144. sz.
2814. *Csicsády Imre*. A Divina commedia és a Mehabberod. Hit-tudom. folyóirat 697—700. l.
2815. *Dante Allighieri*. A paradicsom. Fordította s jegyzetekkel és magyarázatokkal kísérte Szász Károly. Budapest, 1899. Akadémia. (8-r. XIII, 424 l.) 2 frt. — Ism. Vasár. Ujs. 52. sz.
2816. *Echegaray Jozé*. Szent-e vagy örült? Dráma 3 felv. Spanyolból fordította Szalai Emil dr. (Fővárosi színházak műsora. 38. sz.) Budapest, 1899. Vass J. (8-r. 87 l.) 15 kr.
2817. — Az utcai énekesleány. Lirai ötlet 1 felv. Spanyolból ford. Szalai Emil dr. (Fővárosi színházak műsora. 39. sz.) Budapest, 1899. Vass J. (8-r. 16 l.) 15 kr.
2818. *Fechtel János dr.* Petrarca és Laura. Szamos 101. sz.
2819. *h.* Vallásos drámák. Nemzet 238. sz. (Lope de Vegaról.)
2820. *Hevesi Sándor dr.* Drámaíró papok. 1. Juan del Encina. Magy. Szemle 1. sz. — 2. Francisco Tárrega. 3. Tirso de Molina. U. o. 2. sz. 4. Tirso de Molina «Don Juan»-ja. U. o. 3. 4. sz. — 5. Sebastian Francisco de Medrano. 6. Felipe Godinez. U. o. 5. sz. — 7. Antonio Mira de Amescua. 8. Miguel Sancher. U. o. 6. sz. — 9. Juan Perez de Montalvan. 10. Agustin Moreto y Cavana. U. o. 7. sz. — 11. Lope de Vega és Calderon de la Barca. 8. sz. — 12. A gandersheimi apáca. U. o. 9. sz. — 13. Hrosvitha drámái. U. o. 10. sz.
2821. *Huszár Vilmos*. A modern spanyol dráma. Művész-Világ 1. 2. sz.
2822. — Calderon vallásos drámája. Művész-Világ 8. sz.
2823. — A klasszikus spanyol dráma. Nemzet 74. sz.
2824. — Egy régi spanyol dráma. Új század 5. 6. sz. — (Calderon: Titkos sértésre titkos bosszú.)
2825. *Loveling Rosalia*. A második anya. Ford. Jakab Ferencz. Dunántúli Hirl. 52. sz.
2826. *Negri Ada*. A meghalt csók. Ford. Kereskedő László. Felső-magyarorsz. Hirl. 6. sz.
2827. — Ismerni akarsz? Ford. Mikolth. Pápai Lapok 27. sz.
2828. — 1. Oh vigy föl . . . Ford. Thymar. Új Század 2. sz. 2. Fatalita. U. o. 4. sz. — 3. Pieta. U. o. 14. sz.
2829. *Neményi Imre dr.* Emilio Castelar. P. Napló 145. sz.
2830. *Nunez de Arce, Gaspar*. Idill. Ford. Kőrösi Albin. Kath. Szemle 105—123. l.
2831. *Palacio, Manuel de*. Egy angyal halálára. Ford. Kőrösi Albin. Kalazantinum 6. sz.
2832. *Pekár Gyula*. Emilio Castelar. Bud. Napló 143. sz.
2833. *Radó Antal*. Annie Vivanti. P. Napló 176. sz.
2834. *Schinner Lajos dr.* Dante «Pokla» s a mellé írt bevezetés. Felvid. Hiradó 3. 4. sz.
2835. *Szana Tamás*. A «szomorú város». (Dante halálozási helye). Egyetértés 331. sz.
2836. *Tasso Torquato*. A megszabadított Jeruzsálem. A tanuló if-

júság számára. Jánosi Gusztáv magyar fordítása nyomán rövidítve, prózába átírva és magyarázatokkal ellátta Pintér Kálmán. Budapest, 1899. Athenæum (8-r. VII, 178 l.) 1 frt.

2837. *Toynbee, P.* A dictionary of proper names in the works of Dante. Ism. Kropf Lajos. Bud. Szemle 99. köt. 155—158. l.

2838. *Wurzbach, W.* Lope de Vega und seine Komödien. Ism. Kropf Lajos. Bud. Szemle 99. köt. 472—478. l.

2839. *Zambra, P.* Conferenze su i Canti VIII. e IX. del Paradiso di Dante cielo di Venere e particolarmente l'amicizia tra Dante Alighieri e Carlo Martello re titolare d'Ungheria (anni 1294—95). Con quattro incisioni. Fiume. A. Hromatka (8-r. XXIV l.).

2840. *Zorrilla D. José.* A vashoz. Ford. Kőrösi Albin. Kath. Szemle 677—681. l.

4. Rumán.

2841. *Alexici, Dr. G.* Texte din literatura poporană Română. Tom. I. Poesia tradițională. Budapest, 1899. (8-r. VII, 294 l.) 3 fl.

2842. Anuarul II. al societății pentru crearea unui fond de teatru român pe anul 1898—99. Brașov A. Muresianu. (8-r. 130 l.) — Tartalmából megemlítendőek: Discurs de deschidere, de Josif Vulcan. — Din tainele culiselor, de Sextil Pușcariu. — Miscarea teatrală la noi în anul 1898, de Vasile Goldis.

2843. *Bogdán, Nicol.* Joan Petran, grammatica română. Brassói gör. kel. román fögymn. értes.

2844. *Carmen Sylva.* Anyám. Ford. Feleki Sándor. Magyar Szó 9. sz.

2845. *Corcea, Avram.* Balade populare. Culese de — Caransebes, tigogr. dieces. 1899. (8-r. 136 l.) 80 kr.

2846. *Eminescu* költeményeiből. 1. A csillag. 2. Mi a szerelem? 3. Rezgő nyárfáitok alatt. Románból ford. Szöcs Géza. Hazánk 151. sz.

2847. *Onitiu, Virgil.* Istoria literaturii române. (4-r. 1—120. l.) Kőnyomat, nyomtatott Brassóban.

2848. *Bogdan, Nicolae.* Gramatica limba române pentru clasa I., II., gimnasială, reală, și civilă. Brașov. Zeidner. (8-r. 179. IV. l.) 2 kor.

2849. *Dumbrava, Vasile.* Indreptar pentru ortografia Română. Regule explicate și prelucrate pe basa proiectului de ortografie al Academiei. Gherla, 1899. Aurora. (8-r. 20 l.) 12 kr.

2850. *Papiu, Joan.* Gramatica limbei române pentru școlile inferioare prelucrată după sistemul fonetismului moderat. Partea I. Etimologică. Part. II. Sintactica. Part. III. Ortografica și ortoepică. Ediț. II. Gherla, tipogr. dieces. 1899. (8-r. 96, 32, 26 l.)

2851. *Petranu, Joan.* Gramatica română pentru învățămîntul secundar. Partea I. Etimologia. Edit. II. Arad. 1899. (8-r. 162 l.) 1 frt.

285. *2Trăilă, Ila.* Simplificarea graficii și ortografii. Caransebes, tipogr. dieces. 1899. (8-r. XV, 30 l.)

2853. *Viciu, Alesu.* Glosariu de cuvinte dialectale din graiul viu al poporului român adunate și explicate. Blaj, 1899. tipogr. seminar. (8-r. 56 l.) 1 korona.

XI. Szláv nyelvek s irodalmak.

2854. Belinski Grigorjewits Wissarion. Aurora. Márcz. .
 2855. A beteg Tolsztoj. Egyetértés 349. sz.
 2856. *Broch, Olat.* Aus der ungarischen Slavenwelt. Arch. f. slav. Philol. XXI. Bđ.
 2857. *g. Čo je slovenčina?* Slovensk. Pohlady. 420—428. l.
 2858. *Goldbaum, Wilhelm.* Alexander Puschkin. P. Lloyd 126. reg. sz.
 2859. *Grotowszky.* A mennyei kapunál. Ford. Vidor Mór. Ungvári Közl. 19. sz.
 2860. *Hadzsics Antal.* Jovanovics János. (Képpel). Vasár. Ujs. 26. sz.
 2861. *Harkónyi Emma.* Halottszívű királyfi. Horvát népmese. Magyar Szó 3. sz.
 2862. Hasszán aga felesége. (Szerb népköltemény). Ford. Dömötör Pál. Magy. Szemle 9. sz.
 2863. *Jaksits M.* Az éj titka. Ford. Jankovich György. Torontál 96. sz.
 2864. A jó sógorasszony. (Szerb népköltemény). Ford. Dömötör Pál. Magy. Szemle 3. sz.
 2865. *Jovanovics János.* 1. Nálad. 2. A két kezünk. 3. A «Hervadt rózsák»-ból. Ford. Dömötör Pál. Vasár. Ujs. 26. sz.
 2866. Jovanovics Jován. Uj idők 27. sz.
 2867. Kátó. Szerb népdal. Ford. Tarnay Sándor. Korpona és vid. 43. sz.
 2868. Kraljevics Markó. (Márk királyfi.) Délszláv népballadák a XIV. és XV. századból. Az eredetiből fordította Margalits Ede. 2. kiadás. (Olesó könyvtár 1107—10. sz.) Budapest, 1899. Franklin-t. (16-r. 234 l.) 40 kr. — Ism. Popovics Iván. Magy. Kritika III. évf. 2. sz.
 2869. *Lermontoff.* 1. Platánfa. 2. Nem te vagy az . . . Ford. Ambrozovics Dezső. Vasár. Ujs. 10. sz.
 2870. — Dal. Ford. Homonnai R. Márton. Uj Század 12. sz.
 2871. *Margalits Ede dr.* A rigómezei ütközet. Szerb népdal a XIV. századból. Ford. Bđp. 1899. Sz. Istv. tár. (8-r. 46 l.) 50 kr. — Ism. Popovics Iván. Magy. Kritika III. évf. 2. sz.
 2872. *Musics István.* A Koszovói leányka. Fordította dr. Margalits Ede. Kath. Szemle 345—351. l.
 2873. *Nekrassow.* Az esküvő. Ford. Feleki Sándor. Művészvilág 12. sz.
 2874. *Nikita montenegrói fejed.* A Balkán császárnője. P. Napló 206. sz.
 2875. Odabrane Narodne pesme za učenje na izust u srpskim osnovnim skolama. IV. izdanje. U Novom Zadu. A. Pajević. 1899. (8-r. 94 l. 1 lev.) 10 kr.
 2876. *Petrássevich Géza.* Az orosz irodalom és fordításaink. Magy. Szemle 49. sz.
 2877. *Plestsejev Iván.* Az otthon. Ford. Feleki Sándor. Bud. Napló 63. sz.
 2878. *Popovics V. Istrán.* Puskin Sándor. (1799—1837.) (Képpel). Vasár. Ujs. 24. sz.

2879. *Puskin*. Ancsár: Ford. Feleki Sándor. P. Napló 146. sz.
 2880. — A két holló. Ford. Feleki Sándor. Magy. Szalon 31. köt.
 531. hasáb.
 2881. — 1. A georgiai nő. 2. Emlékkő. 3. A fekete nyakkendő.
 Ford. Feleki Sándor. Bud. Napló 143. sz.
 2882. — A könyvtáros és a költő. Ford. Szabó Endre. Hét 7. sz.
 2883. — Nulin gróf. Ford. Szabó Endre. U. o. 14. sz.
 2884. A rigómezei leány. (Szerb népköltemény.) Ford. Dömötör
 Pál. Vasár. Ujs. 8. sz.
 2885. *Schumacher, Alex.* Slovakisk Folketro. Frem. 1899.
 2886. — Slovakische Folkebroderier. Tidsskr. f. Kunstindustr.
 1899.
 2887. *Sebestyén Ede.* Puskin. Kolozsv. Lapok 25. sz.
 2888. *Sk(ultety J.)*. Pozar na genitiv! Záporný genitiv v sloven-
 čine. Slovensk. Pohľady 362—367. l.
 2889. — Odkiaľ sú «ruskí» obyvatelia báčskeho Kerestúra a Ko-
 cúra? (Z jazykových pomerov slovensko-ruských.) Slovensk. Pohľady.
 552—557. l.
 2890. Slovenské Spevy. Vydávajú priatelia Slovenských Spevov.
 Redig. Karol Ruppeldt a Ján Meličko. Diel III. Turč. Sv. Martin, 1899.
 (8-r. 40 l.) 50 kr.
 2891. *Tolstoj Alexei gr.* Jézus és a hetaira. Ford. Telekes Béla.
 Hét 44. sz.
 2892. *Tomic, Sime N.* Književni i naučni rad Pavla Jos. Safarika.
 Literarno-istorijčki pregled. Letopis Matice Srpske. 1899. I. — III. füz.
 2893. *Vrhlicky.* Dummer Auguszt. Ford. Telekes Béla. Hét 10. sz.
 2894. *Margalits Ede dr.* Horvát-magyar és magyar-horvát zseb-
 szótár, tekintettel a két nyelv szólásaira. Budapest, 1899. Athenæum.
 (16-r. XI, 188 l.) 1 frt.
 2895. *Melich János.* Egy XVI. századbeli palócz-orosz szójegyzék.
 Nyelvt. Közlem. 357—360. l.

XII. Vegyes.

2896. *Bolygó.* A költők szerelméről. Torontál 160. sz.
 2897. Diáknyelv. *Jenő Sándor, Csefkó Gyula.* Nyelvőr 477. l.
 2898. *Récsei Viktor dr.* Muzeumok Atheneben. Bécsi Közl. 305—
 311. sz.

Összeállította HELLEBRANT ÁRPÁD.

AZ INFINITIVUS HISTORICUS MAGYARÁZATÁHOZ.

I.

Épen egy újabb adalékkal akartam járulni azon fejtegetéshez, mely e folyóiratnak ünnepi számában jelent meg tőlem, — még pedig a Brugmann és Streitberg szerkesztette Indogerm. Forschungen múlt évi utolsó füzete nyomán (158—9. ll.), a mely «Anzeiger» czímen minden évben összefoglalja a legutóbbi nyelvészeti kutatások eredményeit, — midőn Pirchala Imre főigazgató úr is hozzászólt (márcz. füzet, 342—3. ll.) s így engem újólág rákényszerített, hogy tüzetesen is megvilágítsam azt a felfogást, melyet az inf. hist.-ról vallok.

Elsőbben is megjegyzem, hogy az Indog. Forsch. jelzett száma mindjárt nyomra vezetett annak földerítésében, hogy Mistelinek említettem furcsa felfogását annak idején szintén az Indogerm. Forsch. Anzeigeréből írtam ki (1896. 67. l.), a hol Némec program-értekezése volt bírálva. A mely adalékot pedig most jegyeztem ki a jó későn (januárban) megjelent Anzeigerből, az a következő: *Thomas F. W.* a *Class. Rew.* 11. 373—382. lapjain «On the Accusativ with Infinitive» czímű értekezésében arra az eredményre jutott, hogy a latinban régentén ilyen szerkezetek is járatosak voltak egész függetlenül: *Poeni fugati (sunt)* és *Poeni fugere (sunt)*, vagy valamitől függőleg és felkiáltásokban: *Poenos fugatos* és *Poenos fugere*. Sajnos, nincsen a czikk tartalma részletezve, magát az illető folyóiratot pedig nem járatom; ép azért nehéz volna divinatióba bocsátkoznom a felől, miként jutott az amerikai tudós ama következtetésre; mindazonáltal mi sem bizonyosabb előttem, mint az, hogy egészen azonos az ő magyarázata az enyémmel, melyet ma már neves grammatikusok vallanak a külföldön. Hogy az első szöfűzés mindennapos a latin nyelvben (nb. a *sunt* későbbi toldalék), nem kell bizonyítanom; valamint azt sem, hogy az inf. hist. elég gya-

kori a latinban. Megvilágításra csak az szorul: miért van, hogy az esse (verbum substantivum) alakjai az infin. mellé téve soha sem olvashatók a latin irodalomban? Ámde én a kiegészítésnek csak lehetőségéről, nem szükségképeniségéről szoltam. Lám, mindenki tudja, hogy az amamini (l. Simonyi, magyar ny. I. 93. II. 229.) alak estis v. este-vel volna kiegészíthető; de ugyan mikor olvasta bárki, hogy ama kétségtelen névi alak (infinitivus v. participium) mellett ki volna téve az estis v. este? Hát azt nem tudjuk-e, hogy a többes 3. személy anti (latin-nt) ragja szintén participium presentis (v. actionis imperfectæ) és még sem találjuk mellette soha a sunt-ot?! Vagy nem olvashatni-e minden nyelvészeti könyvben, hogy az ú. n. szigorú parancsoló alakjai (a görögben az egyszerű parancsolóé) névi alakok, még pedig ablativusok? Ilyen megkövült és soha ki nem egészített alakok minden nyelvben előfordulnak, s az előtt, a ki az igeragozás eredetéről, valamint az igeragok analysiséről csak némi tanulmányt tett is valaha, nem szükséges mondogatnom, hogy az említett alakok valóban névi s nem igei képződmények és csupán a nyelvhasználat folytán váltak az igeragozás formáivá (v. ö. Simonyinak mélyreható fejtegetéseit az alanyról és állítmányról a *Nyelvőr* ez idei legelső cikkében). Nem is kell e végből Schleicher-féle ősnyelvi reconstructiókhoz folyamodni s a nyelvre mint növevényre hivatkozni; csupán a nyelvek történelmében kell Révai módjára kissé bepillantani világos példák alapján, valamint legalább némileg ösmerősnek lenni az összehasonlító nyelvészet leszűrődött igazságaival: akkor bizonyosan megbarátkozunk az infinitivusnak névszói, még pedig locativusi (v. mások szerint dativusi = irányhatározói) természetével.

Tudjuk, hogy a görög infinitivus használatában a dativusi természet az uralkodó, a latin inf.-ban pedig szerintem a locativus (a hol-ság) azon alap, a melyből a többi használat sarjadzott. És ezt tulajdonkép nem is én állítom, hanem neves nyelvészek, így: az angol Giles (*Vergleichende Grammatik*, németre ford. Hertel 1896. Leipz. 361. lap.), Lindsay (*Die lat. Sprache*, németre ford. Nohl, 1897. Leipz. 614. l. s ugyanő kisebb történelmi latin nyelvtanában, mely még nincs németre fordítva: *A Short Historical Latin Grammar*, Oxford, 1895. 103—4. ll.), King és Cookson (*The Comparative Grammar of Greek a. Latin*, Oxford, 1890. 146. l.) Meringer (*Indo-germ. Sprachwissenschaft*, Leipz., Göschen, 1897. 120. l.) stb. stb., valamint a kit első sorban kellett volna tanúságul hínom: Delbrück (összehas. syntaxisának II. kötetében, Strassburg, Trübner, 1897.

441. l.), de a ki mégis — elég csodálatos — azon álláspontot foglalja el (457. l.) az infin. hist. magyarázatában, a melyet Incze B. is megemlített, vagy is hogy az imperativusos használatból fejlődött ki az inf. hist. Delbrücknek most említett művében az infinitivusnak eredeti (locativusi) természete, szintűgy később fejlődött használatának módjai mind illusztrálva vannak, úgy, hogy korántsem gondolhatja senki, hogy Schleicher-féle reconstruált szerkezeteket olvas nála, mert a nyelvtörténelem s a rokon nyelvek tanúskodását szemlélheti a lépésről-lépésre történt fejlődésben.

Alig kell mondanom, hogy a fejlődés egyes phasisainak magyarázatában az említett nyelvészek egyike sem vonja ki magát a pszichologiai momentumok szerepeltetése alól, miképen nálunk is Pecz Vilmos jeles görög mondattanának megjelenté óta minden philologus tudja (pláne ha Simonyi műveit is ösmeri), hogy a nyelvtényeket nem szabad olybá venni, mintha mystikus erők szüleményei volnának. Mindamellet a nyelvi alakoknak vizsgálata, valamint ősrégi használatuk módjának kiderítése mindig meg volt és meg lesz engedve, sőt csak is ez az út az egyedüli, mely vizsgálódásainkban s megállapításainkban irányadó lehet.

Nem kell talán a jelen esetben sem bőven fejtegetnem, hogy az infinitivusnak alakja egészen rávezet arra a következtetésre, melyet a példáknak egész tömege igazol, hogy t. i. az *infinitivus megmerevedett helyi eset*, már aztán akár locativus, akár irányjelölő dativus, másként lativus. Tudni való ugyanis, hogy az egyes nyelveknek ú. n. eseteiben keveredés (fusio, mischcasus v. syncretismus; az utóbbi szót Pott használta fel először erre a fogalomra, l. az Andresen-féle Wochenschrift für klass. Philol. 1900. 13. számának első cikkét) vagon, a melynek helyes érvényesítését nálunk épen Pirchala mindkét nemű (reál és gymnasiumra való) latin nyelvtanának az ablativusról szóló fejezete szemlélteti, míg rajta kívül legfőlebb Bartal-Malmosiék előzetes áttekintései (az esetek különféle használatáról) sejtetik a tanítóval, hogy syncretismussal van dolga.*) Így vagyunk a latin coniunctivussal is (l. Lattmann: De coniunctivo Latino, Göttinga, 1896.), melyben többféle mód (nb. modus dicendi, nem actio = qualitas agendi!) rejlik, vagyis mischmodus van benne; azért megítélésében v. fölfejtésében helytelenül

*) Legújabbán már Dávid István is hódol némileg ez iránynak, rövid latin nyelvtanában.

járna el, a ki csupán az actio és tempus mivoltából indulna ki. Hasonló az alapja a genetivus soknemű használatának is, mind a latinban, mind a görögben; ép azért lehetetlen pusztán a főnévi jelző fogalmát erőszakolni a genetivus fogalmára s belőle eredeztetni minden egyes jelentményét. Megjegyzem, hogy épen a legújabb, tehát a Pirchalától hangoztatott pszichologiai iskola koryphæusa: Delbrück helyezte egész syntaxisát a syncretismus alapjára, s az én mesterem már tanárjelölt koromban az a Delbrück volt, a kinek művei (Syntaktische Forschungen, Einleitung in d. Sprachstudium, Optativus. stb.) Curtius György Erläuterungen-jét, a régibb nemzedéknek eme nyelvészeti kitéjét már a 80-as években elavulttá tették.*) Delbrück iskolája tehát nem rekeszti ki az infinitivus magyarázatából a dativusi hatást sem, főleg a görög irodalom hatása miatt; pl. Ibat et hirsutas ille videre feras (Propertius).

II.

Pirchala abból indul ki, hogy *az inf. hist. annyi, mint közönseges infinitivus*. Ámde az infinitivusról még a nyelvtanok is azt tanítják immár, hogy *nem határozatlan mód*, hanem az igének névi alakja, s csak azt nem mondják ki, hát voltaképen micsoda. Ez a szó: *infinitivus, a római grammatikusok elnevezése*, a kik csupán rendes, vagy túlnyomó értelméből okoskodtak az infinitivusnak s mivel az utóbbi, szemet szűrő jelentés nem egyéb, mint a cselekvés megnevezése a cselekvő személyre való vonatkoztatás nélkül, más szóval a pusztá cselekvés a maga elvontságában, általánosságában: azért is elnevezték határozatlan igemódnak. Csakugyan ma is ezt az értelmét tárgyalják a nyelvtanok, kivéve hogy alanyul és tárgyul való alkalmazását is felhozzák; ellenben egyéb használatáról már csak nagyobb könyvek szólnak, az inf. hist. használatát pedig kisebb könyvek csak érintik, szintűgy appositíouul és célhatározóul való alkalmazását is, megjegyezve, hogy az utóbbi használat költői (l. Bartal-Malmosi, lat. mondattan, 4. kiad. Gyomlaytól, 25. §.). *A görög grammatikusok az infinitivust ἀπαρέμφατον-nak mondták*

*) A Michasust Curtius is említi, de kevésbé alkalmazza. Thewrewk Romæ és postmodo magyarázatánál érzékelteti a syncretismust latin mondattani előadásokban, Egger-Bartal és Maywald a ζ: instrumentalis rag szerepében (v. ő. mihi, nobis és társaikat).

(Dionysios Thrax, pag. 638., Bekker kiad.), vagyis *világosan meg nem jelölőnek, határozatlanul szóló valaminek*, egészen megfelelően az utánok keletkezett latin terminusnak. Mindenesetre szemléltető elnevezés arra, hogy a kifejtett nyelvi használatban támogassuk vele a deák elméjét, de nem arra, hogy a dolognak kútfejét is kifejezzük benne. Ilyen külsőleges alapon adták a régiek a *deponens* elnevezést is amaz igéknek, a melyek mintegy levetették magukról a szenvedő jelentést, holott soha sem voltak ennek birtokában; vagy keresztelték el a *supinumot*, mint afféle elnyomorodott (hiányos) alakot, hanyatt-vágódott szónak, a mely maig is kiáltoz felénk könnyörületért, hogy segítsük föl elestéből. A görög grammatikusok azonkívül még egy időformát is elneveztek határozatlanul szólónak, t. i. az ú. n. *aoristost* (értsd *χρόνος*) akár azért, miként Boeckh Ágost mondja, hogy a mult tény általában, egész határozatlanul s a cselekvés minőségére való tekintet nélkül van benne kifejezve, akár talán helyesebben azért, mert indicativusát gnómákban látták használva, de korántsem azért, miként Waldeck hiszi (Griech. Gram. 94. l., Halle), mert az indicativuson kívül módjai nem vonatkoznak időre (jelenre vagy multa; hisz' az imperfecta és perfecta actióban sem!), hanem pusztán pillanatnyi cselekvést fejeznek ki: «Die Nebenmodi des Aorist sind zeitlich unbegrenzt — ἀόριστοι von ὄριζω = begrenze, d. h. sie können jeder Zeit angehören u. bezeichnen nur die Handlung an sich als momentan, im Gegensatz zu den Nebenmodis des Praes., welche — ebenfalls zeitlos — die Handlung als dauernd hinstellen». És a régieknek együgyű elnevezései ma már az illető alakoknak tulajdonneveivé váltak minden nemzet nyelvtanában, azonfölül mivel annyi századot megérték már, nem is cseréljük föl őket újabban alkotott terminusokkal, jóllehet eredetök okát, fokát, sokszor méltán megmosolyogjuk.

Az *összehasonlító nyelvészet* azonban földeríti a nyelvtani formák mibenlétét, visszavezet bennünket foganásuk pontjáig s ekként megigazítja eddigi hibás felfogásukat a különben homályos alakokról. Így az infinitivusnak alakja is izeire van immár darabolva, s legújabban locativusnak nyilvánították a nyelvtudósok, míg azelőtt inkább dativus esetet kerestek benne. Az alaktani bonczolás megvilágította az infinitivusnak mondattani szerepét, következésképp az alapul szolgáló értelmet is kezünkbe szolgáltatatta. Már pedig nem a tiszta cselekvés, az általánosság, az elvontság, a személytelen cselekvés jelentvénye bizonyult eredetinek, hanem a casus

constructus, mely a mondatban *négyféle szerepet* von később magára, ú. n. imperativusi, *egyszerű állítmányi*, mondatrészi és segédigéket kiegészítő szerepet. Mindez a különböző nyelvekben számtalan példával igazolható, miként Delbrück összehas. mondattanában (II. köt. 453. s köv. ll.) olvashatni. Ezek közül a második használat az, melyet Delbrück ellenére is bátorkodtam az inf. hist. magyarázatában olvasóink figyelmébe ajánlani.

Annak a véleménynek, melyhez én is szegődtem, fő képviselője bold. Deecke Vilmos, a kinek a latin nyelv körében s az etruszk nyelv terén korszakos érdemei vannak s a kiről rendszeren mint második Corssenről szoktak nyilatkozni. Egész életét a latin ny. tanulásában töltötte és 40 évi tanítás után mint a mülhauseni gymnasium igazgatója, írta meg deák nyelvtanát s hozzá Erläuterungját, mely a német alaposságnak mintaterméke. Tulajdonképen csak ő jöhet számba a *latin* infin. értelmezésében, mert két oly értekezéssel szerepel e tárgyban, melyek bárkit is meggyőzhetnek az ő döntő tekintélyéről. Az egyik a buchswaldi programmban jelent meg 1887-ben az inf. hist.-ről, a másik pedig általán az inf.-ről a mülhauseni gymn. programmjában 1890-ben. Deecke az infinitivusnak locativusi jelentését számtalan példán igazolja, melyekből ide iktatom a közérthetőket, szándékosan mellőzve a rokon nyelvek tanúságait: Omnium interest bene beateque vivere = in einem guten u. glücklichen Leben liegt ein Interesse für alle; nulla re egere maximæ sunt divitiæ = im Nichtsentbehren liegt (besteht) der grösste Reichtum; errare est humanum = im Irren liegt (etwas) Menschliches; stulti (stultitiæ) est se ipsum nimium æstimare = in Selbstüberschätzung liegt (besteht) ein Merkmal des Thoren (der Thorheit).

Továbbá ilyenekben: possum (potis sum) equitare = ich bin stark (eig. Herr) im Reiten; neglego considerare = ich bin nachlässig im Überlegen; paro bellare = ich rüste mich im Kriegführen; studeo excellere = ich bemühe mich im Übertreffen; consilium cepi proficisci = ich fasste Entschluss inbetreff der Abreise; incipio discere = ich beginne im Lernen; audeo dicere = ich bin verwegen im Behaupten; festino quærere = ich bin eilig im Suchen; permitto abire = ich bin nachgiebig inbetreff des Weggehens; assuevi vigilare = ich bin geübt im Wachen.

Végül igen bölesen mondja Deecke: «Natürlich passt solche Deutung nicht gleich gut für alle verba, da der Gebrauch allmäh-

lich ausgedehnt worden ist und die falsche Auffassung des Infinitivus als näheren Objekts durchdrang». (Erläuterungen 377. l.).

Deecke mellett már csak mint anyaggyűjtő jönet számba G. Mohr e tárgyról írott, fölötte hasznos értekezésével: *De infinitivo* (Halle, 1878.) valamint Wölfflin a maga folyóiratában közölt példatárával (Archiv X., 186.).

Ha végül a fentebb elsorolt nagy nyelvészek közül csak a legvilágosabban beszélőt szólaltatom meg az infin. alakjának eredeti mivoltára nézve, bár a többiek is majdnem betűről betűre ugyanazt mondják, t. i. «Der lat. inf. praes. endigt auf re und ist der urspr. Lokativ eines s Stammes, so dass das verbale regere genau dem nominalen genere (< genes-i) entspricht» (Giles-Hertel: *Vergl. Gram. der klass. Sprachen* 361. l.), -- azt hiszem, elég őszinteséggel feltártam az inf. hist.-ről vallott felfogásomnak szilárd alapját s kellő megokoltságát. Abból azonban, hogy az inf. mellett nincsen *in* praepositio, ne következtesse senki, hogy az infin. egymagában nem lehet locativus; mert hisz minden nagyobb nyelvtanban megtalálhatja azt az igazságot, mely szerint a casusok mellett, melyek már magokban is saját értelmű helyhatározókként szerepelhetnek (még pedig: genit. = unde, dativus = ubi v. quo, accus. = quo, abl. = unde és ubi), a praepositíók pusztán afféle nyomósító adverbiumok, úgy, hogy ez a kitétel: *ad mensam* így fordítható tüzetesen: rá az asztalra (l. Egger-Bartal, *Bevezetés az összehas. nytanba*, 49—50. ll.).

III.

Mindezekből látható, hogy más a későbbi használatból, vagyis a kifejlődött értelemről való okoskodásnak, s ismét más az eredeti való hatásnak s az ebből folyó megállapításnak módszere. Nincs nehezebb s a képzelet szárnyait lenyűgözőbb, de egyszersmind biztosabb módszer az összehasonlító s a történelmi vizsgálódásnál; ellenben mi sem egyszerűbb és kényelmesebb a lélektani törvények (?) alkalmazásánál, a melyeknek a nyelvhasználat későbbi, öntudatos érvényesítésében — az eredeti értelem és hatáskör kitágultával — bizonyára lehetett szerepök. Azidétt ugyanis, mikor már Rómában is okoskodtak, hogy ne mondjam, nyelvészkedtek az inf. hist. mivoltáról, tudjuk, hogy már akkoron melléje magyarázgattak az inf.-nak egy-egy igét is, vagy épen a katona rapport-nyelvnek parancsoló, ideges és nem igen egyezettető (?) ked-

vét hozták fel az infinitivusnak illetően állítmányúl való szereplése okául; úgy, hogy ha semmi új sincs az ég alatt, akkor bizonyára az a magyarázat nem tarthatja magát újnak, mely szerint az inf. hist. a lelkiállapot idegességére valló gondatlanságnak következményekép nem részesült a római ember ajkán személyi egyeztetésben. Deecke mondja világos tanúságok alapján: «Später meinte das Sprachgefühl, durch die Grammatiker irrefeleitet, der Infinitiv sei als Zeichen der Eile gesetzt, indem man sich nicht Zeit gönnt habe, aus ihm eine finite Form zu bilden; ähnlich wie in der Sprache der Kinder aus ihrer Unfähigkeit, die richtige finite Form zu bilden, wohl der Infinitiv eintritt, z. B. Mimi haben = Marie hat (es), aber auch: ich, Marie will (es) haben» (v. ö. buchsw. progr. 5. l.). Ösmertem én is az afféle könnyed lélektani magyarázatot, pl. Gabelentz-nak (Die Sprachwissenschaft, Leipz. 1891. 454—5. ll.) elmemozdító könyvéből: «Wie steht es nun mit dem hist. Inf.? Irre ich nicht, so wird er mit Vorliebe da angewandt, wo es gilt, ein unruhiges Hin- und Herhasten zu schildern, oft ein Durch- und Auseinanderwirken Vieler, zuweilen die vielseitige Geschäftigkeit eines Einzelnen. So dient er der Anschaulichkeit; aber ich glaube, auch er beruhe auf der Stimmung und wirke vor Allem auf die Stimmung: wem vor der Menge der Ereignisse der Kopf wirbelt, dem steht die unbestimmteste Verbalform wohl an.» Hasonló magyarázatot olvashatni a kifejlett használatra nézve Schmalz latin mondattanában (Müller Iván Handbuch-jában II. 2. 335. l.), s ha nem csalódom, a hazai tanárság is eme magyarázatot hordozta eddig ajakán, ha ugyan egyáltalán szólott valamit az ügy érdeméről deákjai előtt. Ámde ki nem tudja, hogy a latin nyelv történelme csak részben igazolja ezt a magyarázatot, mert Livius, Sallustius és Cæsar több helyét nem számítva, Plautusnál, Terentiusnál, Vergiliusnál, Propertiusnál, Petroniusnál, Cicerónál és Tacitusnál egészen magában is áll az inf. hist., vagyis egymás mellé rótt mondatok idegrázkódtató sorozata nélkül is, egyszerű, azaz egészen magánosan álló mondatokban, minden folytatás nélkül, sőt mellékmondatokban is, de a mi fő: cum, nem különben ut, postquam és ubi után, a hol közönségesen, szinte dogmaszerűleg érvényesül a perfectum a határozott befejezettség jelölésére. Szándékosan mellőzöm a példák idézgetését, hogy Delbrück, Schmalz, Deecke stb. tolvajlójának ne mondhassanak; egyébként azt hiszem, hogy a föllendült philologiai tudományosságunk nem

is szorult rá, hogy inf.-nak locativusi értelmét s belőle magyarázható állítmányi — historicus — használatát velem igazoltassa, mert a közkézen forgó tudományos könyveknek hármelyike utbagazítja a példákra áhítozó olvasót. Csupán Delbrücköt akarom még megszólaltatni, hogy lássa mindenki, mennyivel erőltetettebb annál, a melyet Deecke fejtett ki világosan és meggyőzőleg: «Dass nun dieser Inf. hist. sich gut aus dem imperativischen ableiten lässt, folgt nicht bloss aus den (von Wackernagel beigebrachten) slavischen u. deutschen Parallelen, sondern auch aus lateinischen Sätzen wie Plaut. Trin. 288., wo es in einer Schilderung der bösen Welt heisst: Quod manu non queunt tangere, tantum fas habent, quo minus abstineant: cetera rape, trahe, fuge, late. Wir können übersetzen: bei allem übrigen heisst es: raffe, reisse, flieh, verbirg dich. Und ganz ebenso können wir die Worte: si quando ad eam accesserat confabulatum, fugere e conspectu ilico — übersetzen: wenn jemand mit ihr schwatzen wollte, hiess es gleich: flieh (oder sie soll fliehen). Man beginnt eine Erzählung mit dem gewöhnlichen Tempus, dann lässt sich eine Stimme hören, welche angiebt, was die handelnde Person weiter thun soll. Doch ist dieser Ursprung des Infinitivus natürlich früh unkenntlich geworden» (Vergleichende Syntax der indogerm. Sprachen, II. kötet, 457—8. ll.).

Egyedül az lehetne még kérdés tárgya: ugyan mikép válhatott egy locativus később alanyvá, tárgygyá stb., sőt állítmányvá is? Az utóbbi tényre már megfeleltem némileg a magyar nyelvből vett analogiával, a melynek természetesen csakis illusztráló erőt tulajdonítok. Ám a nyelvek fejlődésében jártas olvasó (l. Deeckének fönnebb idézett példáit) nem kételkedhetik abban, hogy az állítmányi kiegészítők igen gyakran alanyvá vagy egyéb mondatrészekké lettek, sőt jelzőkké is (v. ö. a magyarból: helyre legény stb.), miként frugi-ról tudjuk, hogy megkövesült locativus (v. ö. Sommer, Die Komparationssuffixe im Lat. Indogerm. Forsch. 1900, XI. köt., januári füz.), pedig ma már mint ejtegethetetlen melléknévről beszélünk róla. Azonkívül a helyben levés, a valamely állapotban leledzésnek (locativus) kifejezése, vagyis az infinitivus eredeti jelentése nagyon közel áll akár az alany-, akár az állítmány fogalmához. Különben, ha egyéb nem tanúskodnék is felfogásunk mellett, mint az infinitivusnak a nyugodt (nem ideges) beszédben v. előadásban való szereplése állítmányi minőségben a latin iro-

dalomnak legrégibb korától legvégsőbb szakáig: ez a körülmény egymagában is elegendő volna ama ténynek igazolására, hogy az inf. hist. nem az ideges beszéd határozatlanságában bírja eredeti alapját.

King-Cookson (An Introduction to the comparative Grammar of Greek a. Latin, 200. l.) nagyon egyszerűen és világosan szól az inf. mondattani fejlődéséről imígyen: «Mivel — úgymond — az inf. a főigéhez csatolt határozó (adverbium), értelmileg csakhamar a mondatnak alanyává lett. Személytelen mondatokban az alany amúgy is ingadozó v. határozatlan, azért szerepét az infin. vette magára; pl. ez: ,Nem rossz dolog uralomban lenni (imperare)‘ — átváltozott ezzé: ,nem rossz dolog az uralkodás (= uralkodni)‘. Később aztán, mihelyt az infin. megmerevedett s ejtegethetetlen főnévként viselkedett, pláne felhasználták mindenféle kiegészítőül, főképp pedig tárgyul, s tudjuk, ebből fejlődött ki az acc. c. inf. szerkezete».

IV.

Egész önként folyik eddigi tárgyalásunkból a felelet arra kérdésre: honnan eredeztessük az infin. hist. használatát a latinban? t. i. magából az inf. formájából, mely világosan magán hordozza mondattani szereplésének anyajegyét is.

Ennek az eredetnek megbeszélését tűztem magam elé czikkemben; mert, a mennyire ösmertem a kérdés állását a magyar philol. irodalomban, szükségesnek láttam a hozzászólást. Eddigelé ugyanis Bartalnak egy bírálatában (a néhai Magyar Tanügyben — gondolom — Baur v. Vaniček könyvéről) és görög-latin hangtanában elejtett töredékes nyilatkozatán kívül irodalmilag senki sem szólott nálunk a latin inf. mivoltáról, kivéve Incze Bénit, a ki az inf.-nak dativusi természetét említtette föl, miként egykor Bartal is az említett helyeken. A görög infinitivusról tudvalevőleg már van egy doktori értekezésünk bold. Ábel Jenőtől, a kinek fejtegetését én csak későbbi (1884. 5.) egyetemi előadásaiból (Görög coniugatio, kiadta Wirth Gy., 219. s köv. ll.) s ama hozzászólásból ösmerem, melyet Hegedüs István nyilvánított róla legutóbb akad. emlékbeszédében; de Ábel még nem említi a latin inf.-nak locativusi természetét, hanem — úgy látszik — a göröggel egyezőleg dativusi eredetűnek tartja. Azonkívül Hegedüs István az ő vázlatos (41 lap) egyetemi

előadásában (a latin és görög ny. helye az indogermán nyelvcsaládban, 1896., 38. l.) szintén dativusnak mondja a görög infinitívust, míg a latin infinitívusnak immár általánosan hirdetett locativus voltáról nem szól semmit.

Hogy a magam felfogásának multját is megvilágítsam, legyen szabad pusztá kényszerűségből fölemlítenem, hogy már tanárjelölt koromban, mikor a latin deponensekkel vesződtem, s az igeragok taglalásával kellett foglalkodnom, kezdtem az inf. mivoltáról véleményt formálni, annyival inkább, mert azóta megboldogult tanuló társam, Pilissy Viktorin, éppen a plautusi infinitívusról írt tanárvizsgálati (házi) dolgozatot. Ugyanis midőn megbeszéltük gyakorlatának vázlatát s az olvasmányaim (Reisig stb.) közben fel-feltáruló tanulságokat is közöltem vele: mindinkább megérlelődött bennem az a nézet, hogy a latinban az infinitívusnak alapjelentése nem *lativus*, hanem *locativus*. Lám az irányhatározás kifejezésére sohasem tudott az inf. meggyökeresedni a latin írónál, hanem maradt ilyen alkalmazásában pusztá græcismus, míg a rendes használat más *lativusi* alakot (az *um*-végű *supiumot*) segített diadalra a mozgást jelentő *v.* a mozgást előidéző értelmű *igék* mellett.

Egészen a legújabb időkig a göröggel egyezőleg magyarázták a latin infinitívust, míg néhány év óta minden igazi nyelvész *locativusnak* vallja s én csak azt miveltem dolgozatomban, hogy az inf. hist.-ban még elég érezhetőnek nyilvánítottam az eredeti *locativusi* jelentményt. Azt még érteném, ha valaki a göröggel egyezőleg *dativus finalisnak* vallaná ma is a latin infinitívust (*v. ö. a nap nyugovóra, t. i. hajlott*); de hogyha a határozatlanság jelentéséből indulva ki, a *congruentia* megbénulását és szinte csötörtök-mondását magyarázza bele az *infin. his t.*-ba bizonyos *psychiatrikus* megfigyelés alapján: ez olyan megoldás, a melyhez semmi áron nem csatlakozhatom.

V.

Szakasztott úgy vagyunk a magyar nyelvbéli infinitívusnak magyarázatával is, mint az indo európai nyelvekével. Ki nem olvasta a Simonyi-Balassa-féle Tüzetes magyar nyelvtanban az 508-dik lapon kezdődő fejtegetést, a mely talán az egyetlen fejezet az említett szerzőknél, mely nem részesült még Szinnyeinek (Nyelvhasznítások) vagy másoknak helyreigazításában *v. javításában*, esetleg megdöntésében is. Az utóbbi körülmény azonban egy csep-

pet sem von le azon munkának nagy érdeméből; mert úgy van ez minden tudományban, hogy nap-nap után javulnak, tisztulnak a vélemények. Szól pedig ama fejezetnek első pontja így: «Az infinitivus minden nyelvben egy-egy elvont főnévnek (nomen actionis) határozói, még pedig többnyire irányhatározó esete és eleinte csak vég- vagy célhatározó értéke van. Csak midőn idővel megmerevedik az alakja, veszi föl sok nyelvben a ragtalan főnév jelentését (ném. das sehen, ol. il vedere stb.); a magyarban csak amnyiban, hogy alanyul és tárgyul szerepelhet, kivételesen némely fordulatban birtokos jelzőül is.»

Ebből látni, hogy a magyar nyelvészet művelői az inf.-ban az ás-és-végződésű főnevekhez hasonló jelentésű *n*-képzőt s egy *i*-lativus ragot ösmertek föl, a mely hasonló a Gyórré-ben levő helyraghoz; szóval hogy a magyar inf.-ban a *vadászni* (vadúszásra) *megyek*-féle használat az eredeti.

Ne mondja senki, hogy a magyar nyelvészek nem számolnak az inf.-nak grammatikai tanításával vagy általánosb (fejlődött) szereplésével, a mely tudvalevőleg alig tér el a latin inf. præs.-nak használatából. És mégsem jutott eszébe senkinek is, hogy a nyelvészetnek imént mondott tanítását kétségbe vonta volna azon alapon, hogy a magyar inf. mai érzésünk és tudásunk szerint elvont cselekvést kifejező igealak.

Hadd említsem meg itt egy füst alatt, hogy nyelvünkben aligha általános az Arany János Aristophanes fordításából idézett használat, mely a *kezdet* igével egészíthető ki; míg Zoltvány Irén rendtársam szíves közlése szerint a francziában és olaszban előfordul, sőt a finnben is; ellenben az angol, orosz és német nyelvben eddigelé nem akadunk hasonló példákra. Érdekes adatai itt következnek:

Ainsi dit le renard, et flatteurs d'applaudir (Lafontaine) = így szólt a róka és a hizelgők tapsolni (kezdttek). Aussitôt l'orchestre d'eutamer le quadrille (Em. Junod) = azonnal a zenekar belekezdeni a négyesbe = rázendítette a négyest. — Riennä, riennä, huusi oppettaja, ja minäkös (rupesin) juoksamaan = sieas, siess, kiáltá a tanító és én bezzeg (kezdttem) szaladni. Lapset, kun näki-vät, (rupesivat) heti itkemään = a gyermekek, midőn látták, (elkezdttek) mindjárt sírni. L. Budenz, Finn nytan, 2. kiad. 133—4. ll. — Mezz' ora dappoi, ecco (che sento) stridere le chiavi = fél órával később, ime (hallom) csikorogni a kulcsokat (Silvio Pellico,

I miei prigionii = fogságom órái). Az olaszban alkalmazható kiegészítésről egyébként már Hegedüs István szólott e közlönyben.

Végezetül olyan latin példát is idézek, a mely Delbrück szerint kiinduló pontja lehetett a coepit-féle kihagyást sejtő magyarázatnak; még pedig Plautus Bacch. 259. *primumdum infitias ire coepit filio, negare se debere tibi triobolum*. Az ideges v. sietős elbeszélés egymás után halmozott infinitivus historicusainak használatában pedig Schmalz szerint a gyakorító igék (*negitare*) vagy a gyakoriságot kifejező határozók (*sæpe, cotidie, interim* — az infinitivusok elé téve) szolgálhattak alapul.

*

A fentebbiekben megvilágítottam, a mint tölem tellett, az inf. hist. használatát, kiindulva eredetéből s rámutatva, hogy még az írók v. grammatikusok belemagyarázgatása után sem veszett ki a benne rejlő locativusi jelentés. Minden ily kérdésben természetesen csak az irodalomban való körültekintés, az előző kutatások figyelembe vétele, szóval az igazi philologiai akribéia vezethet sikeres eredményre, nem pedig a pusztá sejtélem, mely a nyelvtörténelemnek s az összehasonlító módszernek híján felfoghatónak s eldönthetőnek hisz minden nyelvi jelenséget a pszichologiai módszer kulcsával.

BÓDISS JUSZTIN.

BUDA VISSZAFOGLALÁSA (LA BUDA LIBERATA).

I. Federigo Nomi és eposa.

Mióta Tasso megírta «Jeruzsálem Megszabadítását», az olasz epika csak a keresztény heroismuson tudott lelkesülni.

A lovagkor nagy alakjai, Ariosto vasgyúró hősei a keresztény jelleget csak mint a pogány saracénoktól őket megkülönböztető jellemvonást viselték: a dicsőségvágy, a féltelen harczkedv és a szerelem — a lehető legföldibb szerelem — mozgatta őket minden tetteikben. A mióta azonban Bouillon Gottfrid alakja az irodalomban megszületett, a vad harczosokból fegyveres barátok lettek, a kik mind a menny Urának közvetlen rendeletére, vallásos, sőt egyházi missió teljesítésére fognak fegyvert.

Ha pedig a hős a vallás szolgálatába szegődik, egy eszme képviselőjévé, végre pedig annak personificatiojává lesz. Így válnak az eposoknak megszokott, erőteljes, markáns vonásokkal rajzolt alakjai mind elvontabbakká, míg végre teljesen allegóriába foszlanak szét. A harcztért nem húsból és vérből való vitézek, hanem harszi tűzre lobbant ethikai fogalmak népesítik be. Az epos allegóriává válik és moralizálni kezd.

Tegyük hozzá még: elfajul.

Tasso maga kezdte az allegorizálást, de szerencsére csak elméletben. A míg az ő hősei maguk mozognak előttünk, addig nem gondolunk arra, hogy a költő, eposának előszavában rájuk akarja fogni, hogy allegorikai alakok: Tassot igaz költői lelke magasan a saját theoriája fölé emelte.

Utódai és követői azonban a végső következetességig foganatosítani akarták mindazokat a szabályokat, a miket bámult mesterük nekik örökül hagyott.

A moralizáláshoz és allegorizáláshoz ugyan már Dante is szolgálthatott ösztönző példát, de a lélek nélküli utánczás ezeket még messzibbre vitte: ők mindenben Tassohoz voltak bilincselve. Minthogy ugyanis nem az egyéni ihlet, hanem az olvasott és csodált tassoi költeményen való lelkesedés adta kezükbe a tollat, annyira korlátozva volt inventiójuk is, hogy az ismert tárgy keretén kívül nem teremthettek önálló művet. Tasso személyeiből teltek az ő hőseik; a «Jeruzsálem» egyes epizódjai szolgáltatott anyagot műveikhez.

Ezek a Tasso-epigonok uralkodtak a tizenhetedik századbeli olasz irodalomnak eszmeszegény, sivár epikáján, mely rásütötte korára a bélyeget a «hanyatlás kora» elnevezéssel.

Közepes tehetségek voltak többnyire, a kiket a verselői képesség avatott költökké, de a kik kortársaik időtöltéséről, éppen az igényeknek megfelelően, képesek voltak gondoskodni.

Működésüknek egyébként jó talaja volt. A kereszténység és pogányság küzdelmét, — mely természetesen főtárgyát képezte költeményeiknek — koruk történetében is megtalálták. A törökök ellen a XVII. században Európaszerte megindult kereszties hadjárat annyira rokon volt a Tasso-féle hősök háborúival és a Tasso-féle költemény tárgyával, hogy éppen a legönállótlanabb utánczók tették ennek hatása alatt a legmerészebb, s az epika történetében valósággal ritkaságszámba menő lépést, t. i. hogy aktuális eseményeket választottak költeményük tárgyául. Igaz, hogy ezekre az egykorú témákra is ráöltötték a tassoi szerkezet uniformisát, és hogy lényegükben ezek is olyan önállótlanok voltak, mint *Jeruzsálem felszabadításának* többi utánczatai, de éppen az említett újítás a modern tárgyú eposokat kiemeli a többi közül.

Már a lepantoi szerencsés ütközet (1571) után akadtak sokan, a

kik hazájuk győzelmét, mint a kereszténység újabb diadalát elbeszélő költeményében megénekelték. Ezek a költemények adták az első impulst az egykorú események feldolgozására, melyet a tárgy rokonságánál fogva a Tasso-féle epos még jobban elősegített.

Már a XVI. század végén találunk szórványosan egy-két ilyen tárgyú költeményt, a melyek azonban nem igen tekinthetők egyébnek emlékkerseknél, vagy kisebb dicsőítő énekeknél. A XVII. század már bővebben szolgáltatja az anyagot világfontosságú eseményeivel. Egyes kisebb eposok után, mint a milyenek: *L. Giota* «Honorata Giostra»-ja (1600) vagy *P. Regnoui*: «Vercelli espugnata»-ja, megjelenik a század vége felé *Giuniano Pierellio*: «Vienna Difesa» című hőskölteménye (Modena, 1690), a melyet nyomon követ ennek az irodalomnak kétségtelenül legértékesebb és reánk nézve legérdekesebb műve, *Federigo Nomi* eposa: «La Buda Liberata» (Buda felszabadítása) 1702-ben.

Nomit, a míg élt, mint előkelő költőt becsülték: halálával azonban meghalt az irodalomtörténetre nézve is. Nevét az olasz költészet legszorgalmasabb kutatói fedezik csak fel és említik meg kortársai között. Maga a tudós és fáradhatatlan Tiraboschi is csak két lakonikus megjegyzést birt neki szentelni tizenöt foliansában, a mit hazája irodalmának történetéről megírt. Az egyik megjegyzése ¹⁾ az, hogy F. Nomi írt egy hőskölteményt «La Buda Liberata» czímen, a másik ²⁾ pedig, hogy írt tizenhat latin satyrát.

Ez az adat éppen eléggé csekély ahhoz, hogy költőnk jelentőségére következtetést vonhassunk róla. Mert mindenesetre több igazat kell adnunk az utókornak, mely őt elfeledte, mint korának, mely őt «arezzoi Apollo»-nak nevezte el.

Nomi életéről a *Wiese-Pèrcopo*-féle irodalomtörténetnek sikerült felkutatni egynehány adatot. ³⁾

Arezzóban (Tiraboschi szerint Anghiariban) született 1633-ban. Tanár volt a pisai egyetemen, majd pedig lelkész Monterchiben, a hol 1705-ben meghalt. Írói működése, mely átment egész kora iskoláján, és magába öleli a korabeli költészet összes főirányait, kezdődik latin munkáival, melyekkel talán legnagyobb híret szerezte: (16 satyra; Horatius ódáinak paraphrasisa) — folytatódik heroikomikus eposával: *Il catorcio d' Anghiani* («A retesz elrablása», utánzata Tassoni «Veder elrablása»-nak) és culminál a heroikus eposban, a Tasso mintájára, izlé-

¹⁾ Storia della lett. italiana. (Ed. seconda) Tomo VIII. parte II. 474 l.

²⁾ U. o. 502 l.

³⁾ Wiese és Pèrcopo: Geschichte der ital. Litt. Leipzig u. Wien 1899.

sében és szolgálai utánzásával megköltött «Buda Liberatá»-ban. Lirai verseket is írt, a melyek a Wiese-Pércopo-féle irodalomtörténet kritikája szerint, komoly, és történelmi s philosophiai gondolatokkal telt művek. Belloni*) feljegyezi róla, hogy Filicaja-val, az ismert nevű költővel versenyezve írt kis költeményeket a törökök ellen.

A *Buda Liberata* eszméjét kétségkívül e költeményekben kell keresnünk; sőt valószínű az is, hogy az epos alapjául szolgáló események már megtörténtek volt akkor, a mikor ezek a kis költemények keletkeztek, melyek mintegy kitöltik az események dátuma és az epos keletkezése közti néhány évet.

Az epost Nomi a XVII. század 90-es éveiben, és podig valószínűleg 1690—92 között fejezte be, de csak 1702-ben bocsájtotta a nyilvánosság elé, munkáját *Gregorio Redi*-nek ajánlva.

Eposához írt előszavában Nomi leírja a költeménynek belső történetét: Lelke szellemi munka után vágyódott, s a «*philosophia különféle nemei*» közül éppen a poézisre esvén választása, hirtelen eszébe jutott, hogy egy heroikus költemény nehéz feladatára fog vállalkozni. Midőn pedig végigment az elmúlt századok leghíresebb eseményein, emez nagyon szomorúnak, amaz nagyon sivárnak, más nagyon elcsépeltnek látszott előtte, míg végre megakadt szeme saját korának egy kimagasló eseményén, a «*pannoniai háborún*», a melyben különösen Bécs védelme és Buda felszabadítása kötötte le figyelmét. Eleinte megakasztotta ugyan néhány *Ars Poetica* szabálya, a mely egykorú, s az emlékezetben még eleven események megéneklését nem engedi meg, de aggodalmát néhány jó barátja — a kiket talán fölösleges ő utána itt is névleg megemlíteni — mihamar eloszlatta.

Nemsokára azonban még egy nehézség gördült Nomi útjába. Nem bírván az eseményekről, és a szereplők nevéről pontos, megbízható adatokat szerezni, egynehány ismerősének szóbeli közléséből volt kénytelen az anyagot meríteni, a melyet aztán egypár kezéhez került történeti munkából gyarapított. Nomi történelmi forrásait nem lehet azonban megállapítani. Mint maga is bevallja, sok költött dolgot elegyített a történeti események közé, és sok dologról csak hallomás útján értesült, s úgy vette fel költeményébe.

Az írott munkák közül természetesen csak azok vehetők figyelembe, a melyek a budai dicső győzelem utáni öt éven belül jelentek meg, mert Nomi 1691-ben már biztosan belekezdett költeményébe.

Még 1686-ban, tehát az esemény esztendejében, jelent meg egy

*) Storia della lett. ital. Il Seicento.

«Részletes Tudósítás» *) Buda visszavételéről, és nem sokkal utána egy másik, a mely úgy látszik, nagyobb apparatussal lévén elkészítve, nagyobb fontosságú is volt az egykorú feljegyzések között. Ennek czíme :

Verissimo e distinto | Racconto | Del Clementissimo Perdono | Che hanno gli habitanti delle Città di Lebez e | di Pappa et altri Castelli e Luoghi molti | dell' Unghe | ria ritornati all' Obedienza dell' Imperatore stb. Con una pienissima Relatione delli progressi dell' | Armì Christiane sotto la famosa Fortezza | di Pest e contorni di Buda. -- In Venetia et in Bologna. (Évszám ?)

Szól tehát e krónika Lebez (?) és Pápa városáról, s több magyar várról és kastélyról, melyek mind megtértek a császár fennhatósága alá, s közöl egyúttal «egy teljes tudósítást» a keresztény hadaknak Pest híres váránál (!) és Buda környékén aratott diadalairól.

Vajjon ismerte-e Nomi e két munkát, nagyon kérdéses. Az kétségtelen, hogy megbízhatatlanabb forrásokból nem igen meríthetett volna azokhoz a lehetetlen adatokhoz, a melyeket ő költeményében felhasznál. E hamis adatokért különben kellőleg mentegetőzik Nomi, megemlítvén előszavában, hogy sok helyütt a «költészet kedvéért» kellett a történetet megváltoztatni. Elpanaszolja továbbá, hogy Magyarországon nem járt soha, s így sokat kellett saját phantasiájára bíznia.

Ha tekintetbe vesszük azt a nagy hatást, a melyet az olasz közvéleményre Buda visszavétele gyakorolt, azt a határtalan ujjongást, a melylyel a nép a felszigeten végig az egész keresztény világ örömeiben osztozott: azt hiszem eléggé ismertnek és népszerűnek tételezhetjük fel a budai eseményeket, hogy Nomi mindenféle történeti irott segédforrást nélkülözhetett, a mennyiben a nevek s néhány részlet nem kivántak meg valami segédmunkát.

Buda visszavétele után hét nappal érkezett meg az örömhír Rómába. «Reggel az összes harangok megkondultak Buda dicső bevételének öröme», írja Panciroli apát. «El nem képzelhető az a tomboló ujjongás — így folytatja — mint a milyenbe Róma népe kitért; a Pápa is egészen megifjodott az örömtől».

Költeményekben, dalokban örökítették meg a világraszóló eseményt, sőt már 1687-ben, a modenai herczeg tiszteletére előadnak egy operát a budai győzelem dicsőítésére, «Az osztrák hadak által meghódított Buda diadala» czímmel. (*Il trionfo di Buda conquistata dall' Armì austriache Opera Musicale in tre attioni del M-se Francesco Maria Santinelli . . . Róma 1687.*)

A Budáról szóló népszerű iratok között figyelmet érdemelnek az

*) *Distintissima relazione della resa di Buda. Spinelli* idézi így; a teljes czíme más lehetett.

antiszemita irányú kis munkák, a melyek szintén igen el voltak terjedve.

Az volt ugyanis a közhiedelem, hogy a budai zsidók nagyon támogatták — különösen pénzzel — az ostromlott törököket a keresztények ellen. A legkomolyabban hittek a török-zsidó szövetségben, s a keresztény-ellenes törökökkel úgyszólván teljesen azonosították a szintén nem sympathikusabb zsidóságot. Mikor *Galeotto del Carretto* a «Timone» című darabjában azt mondatja a lovagnak hölgyével: «a törökök és zsidók ellen küzdöttél», bizonyára nem az általános meggyőződés ellen beszélt.

A «hitetlen» fogalmába a zsidót nagyon szívesen vonták be mindig, a mire például szolgálhatnak a kereszties hadjáratok fanatikus harcosai, kik a védtelen zsidósággal sokszor a legvérengzőbb kegyetlenséggel bántak el.

Így izgatták fel az 1686-iki budai események is az olasz nép hangulatát antiszemita tüntetésekre. Az *Arvisi di Roma* 1686 szeptember 14-én a következőket írja: «A zsidókat mindjárt őrséggel látták el, s nem hagyhatták el a ghettot, mégse kerülhették el azonban, hogy kövekkel, tűzzel meghajigálják őket, s a legnagyobb leleményességgel kieszelt csúfságot kelljen elszenvedniök».

A budai zsidókra vonatkozó iratok közül — egy olasz tábornoknak ránk nézve nem igen fontos magánlevelét leszámítva — legérdekeesebb egy kis compositioja a modenai *Gio. Marco Martini*-nak, melynek szövegét Spinelli — ki azt kiadta — a kikeresztelkedett *Dario Sangioranni*-nak tulajdonítja.

A Martini-féle cantate czíme: *Buda incorragita dō gli Hebrei*, vagyis: «A zsidók által támogatott Buda». Olasz-zsidó jargonban van írva, s nem egyéb egy harci dalnál, mely a zsidóságot fegyverre szólítja az «átkozott *Goi*» ellen. A kis költemény tele van gúnyos czélzásokkal a zsidók ellen, s igen valószínű, hogy nagyon el volt terjedve Észak-Olaszországban.

Ez lehetett hatással Nomira is, a kinél a budai várba berohanó keresztény sereget egyesült zsidó és török csapatok fogadják (le Mosaiche squadriglie e seco i Traci).

Az olasz közélet tehát szóban és írásban igen sokat foglalkozott Buda visszavételével. Meglepő azonban, mennyire háttérbe szorul a magyarság a budai győzelem történetében. Mindenütt oszták sereg, osztrák vitézség vannak magasztalva, s a magyar mellőzve.

Körülbelül ilyen szellemben írta Nomi is eposát. Valósággal a lelkesült labanczot ismerhetni fel a költemény hangjában és intenciójában, pedig biztosra vehető, hogy Nomi ép olyan kevésbé volt Ausztriával

közelebbi összefüggésben, mint Magyarországgal. Az ő osztrák álláspontja a történeti tényeken alapszik. Az osztrák udvar szolgálatában álló Eugen diadala a császári hadakkal, Thököly és a kuruczok leveretése, a magyarság nagyrészének Lipóthoz való megtérése: mindezek az osztrák udvart teszik az események középpontjává; az eposához szükséges politikai hatalmat pedig, a melyet a törökkel szembe kellett állítania, csak Lipótban találhatta meg Nomi.

Tényleg Lipót a hőse, vagy inkább fő auctoritása a költeménynek, melyben ő aktív szerepet tulajdonképen nem is visz, hanem vezéréivel végezteti el saját hőstetteit és küzdeti ki dicsőségét.

A költemény dispositiója a következő:

Főcselekménye a császári keresztény had vállalata Buda és a törökök ellen. Ezzel szemben a törökség intézkedései és védekezése, továbbá a törökkel és sátánnal szövetkező *Tekli* (Thököly) és kuruczainak actiója az ostromlók ellen, teszik az epos második cselekvényét. A cselekvény középpontja Lipót császár, a főhős Károly, Bouilloni Gottfridnek egy ivadéka. A főintrikus *Tekli*, a kinek azonban csak az «allegoria» kiegészítése kedvéért adott Nomi — saját vallomása szerint — ilyen meggyalázó szerepet, s tulajdonított olyan dolgokat, «a milyenek az ő élet-történetében nem állanak».

A költemény allegoriájában ugyanis Thököly a ravasz fondorlatot jelképezi, míg társai, Abdy és Saytano a nyílt gázságot, mely ennek bestiális erejében, amannak pedig elméjében lakozik.

Lipót császár a mindent intéző bölcset belátás, Lotharingiai Károly a végrehajtó erő. Bajor Maximilian Emánuel szintén a tevékeny erőt symbolisálja, csakhogy míg amaz a bölcset Agamemnonhoz, emez inkább a szenvedélyes Achilleshez hasonlót.

Hogy mennyire önkényes és értelem nélkül való ez az allegorizálás, a költemény bizonyítja legjobban. Thököly jelleméhez akármi más inkább hozzáfér, mint a ravaszság; Károly és a bajor herceg jellemeinek pedig bármi egyéb árnyalati különbségeket is rá lehet fogni, oly kevéssé jelenik meg az egyikben Agamemnon, s a másikban Achilles.

Nomi azonban, a ki olyan lelkiismeretesen követte nagy elődjét Tassot, az allegoriában se térhetett el tőle.

A mi az epos külső történetét és bibliographiáját illeti, erre nézve kevés adatunk van.

1702-ben jelent meg Velenczében, *Girolamo Albricci* kiadónál. A kis 12-edrét könyv 520 oldalra terjed; papírja és nyomása a lehető leg-egyszerűbb. Csak az egyes énekek elején megadott «argumentum»-ok — egy-egy ottava rima — vannak dekoratíven bekerítve.

Czímlapja a következő :

B U D A
L I B E R A T A,

POEMA EROICO
DI
F E D E R I G O N O M I

DEDICATO
All' Illustrissimo Signor
B A L Y
G R E G O R I O R E D I
Marchese di Catania e di Villa Giuliana

Ábra:
Delphinen ütő
amoret

I N V E N E Z I A M . D C C I I
Presso Girolamo Albricci
Con Licenza de' Superiori, e Privilegio

A címlap hátlapján egy idézet Ciceroból és Nomi nevének anagrammája áll, és pedig következőképen :

Federicus Nomius
Bithurgiensis.

A n a g r a m m a
Is siren, cygnus fit Budae
Homerus.

(Értelme: e szirén, e hattyú lőn Buda Homerosává.)

Az epos négy előszóval van ellátva. Az egyik tartalmazza a költőnek Redihez intézett szavait, melyekben elmondja, hogy már több mint kilencz éve vonakodott a nyilvánosság elé hozni költeményét, a melyet most végre van bátorsága kibocsájtani és néki ajánlani. E sorok Anghiari-

ból 1702. április 1-ről vannak keltevezve: ez tehát a könyv kiadásának dátuma.

A második előszó az olvasóhoz fordul, s beszél a költemény keletkezéséről és allegoriájáról.

A harmadik «Protesta» címet visel, s magában foglalja a költő mentegetőzését ama nagy költői szabadság miatt, a melyet pogány elemek (beszéddek, jellemek, leírások) bevitelével vett magának, a történeti hűség kedvéért. Mindenesetre meglehetősen túlzott jámborság lett volna Nomink részéről, ha a hitetlen törökökből tiszteletreméltó szent embereket csinál vala, hogy az igazak harmoniáját meg ne zavarja, s nem lehetetlen, hogy e szinte komikusnak látszó mentegetőzésében költőnk valami megható jósággal akart csak tüntetni.

Az utolsó előszó a költemény foglatját adja röviden elő: «Hosszú és véres háborúról van szó — mondja többek között — olyanról, a melyhez hasonlókat a görög és latin költemények beszélnek el. Két hatalmas uralkodó vívta egymással: tehát megvan ennek is fensége és méltósága»

Ezzel a rövid előszóval aztán végre bezáródik az előljáró beszéddek sorozata, s az olvasó megkezdheti a művet magát.

II. A Buda Liberata meséje.

Az epos 24 énekből áll s Buda ostromát és elestét adja elő, bele-szövéen az elbeszélésbe egynehány epizódot, a melyek azonban meglehe-tősen szoros összefüggésben vannak a főcselekvénnyel.

A költemény elején Nomi Szűz Máriát hívja segítségül, nem pedig a Muzsát, és pedig — úgy látszik — a magyar tárgyra való tekintettel. Így kezdődik ugyanis az invocatio:

Vergin di Dio, Sposa, Figliuola, e Madre,
Tu d'Ungheria Sigmora, alza lo ingegno,

vagyis: «Istennek szűz-anyja, felesége és leánya, te, Magyarország Úr-nője, ihlesd lelkemet.»

Ezután rátér az eseményekre.

Budát a törökök több mint évszázad óta hatalmukban tartják. Lipót, ki Bécsot csak az imént hódította vissza, elhatározza, hogy sereget küld Buda ellen, a mely majd felmenti «alsó Pannoniát», s a császári birodalomhoz csatolja.

E végből hű vezérét lotharingiai Károlyt bízza meg, hogy e háború intézését magára vállalja, mert összes bizalmát csak Bouillon Gottfrid hősi utódjába helyezheti. Károly engedelmeskedik és hadat gyűjt. Pár-kánynál (az olasz szövegben *Barcam*) gyűl össze a sereg, s folyik a hadi-

tanács. Itten elsőnek Eszterházy nádor beszél (*«Esterassi, a hű nádor a kit Magyarország megbizott népe vezetésével.»*), javasolván, támadják meg előbb *Agria* (Eger) várát, mely könnyebben bevehető Budánál: ez majd tetemesen meg fogja törni a pogánynak erejét. *«Hisz a sólyom is, mielőtt fiait saját szárnyaikra bizza, mielőtt a vad sziklák közé kibocsájtja, előbb veszélytelen helyen gyakoroltatja velök tollaikát.»*

A tömegnek tetszett a javaslat, s késznek mutatkozott a nádor szavait követni. Csak Starnbergi Rüdiger*) emelt szót a terv ellen; szerinte a szörnvetegnek fejét kell támadni, hogy irtalmatlanná lehessen tenni; egyenesen Buda ellen vigyék tehát a sereget. Meggyőző beszéde az egész népet tűzbe hozta, s mind, a kik az imént Eszterházy szavain annyira lelkesültek, *«Buda! Buda ellen!»* kiáltásokban törnek ki.

A rivallgás lehat az alvilágba, s felszítja a Sátán dühét az ő törökjeinek ellensége ellen. Rögtön munkához lát, hogy a keresztények vállalatát megghiúsítsa, s felküldi egyik legrettenetesebb fúriáját, a kétségbeesést, a ki társaival (Harag, Hitszegés, Csalárdság stb.) elindul, hogy a budaiaknak — kiknek élén Abdy áll segédeivel, *Saytanoval* s *Osimanoval* — és Thökölyéknek segílyt nyújtson.

(II) Ezalatt a kereszténység nagyban készülődik a szent háborúhoz. A Párkánynál összegyűlt sereg folytatja szervezkedését, s nemsokára teljesen harczra készen áll. A császár személyesen jön le, nejével és leányával, a szépséges Antoniával, a sereg szemléjére.

Következik a költeményben a hősök felsorolása, a mely előtt természetesen megteszi a költő a traditionalis invocatiót, kérve a Muzsát, legyen segítségére nehéz munkájában, mert nélküle nem bírná megoldani feladatát, mely most annál nehezebb, hogy sohasem látta Magyarországot.

Vannak a seregben minden nemzetségből: Horvátok, stájerok, karinthiaiak, tiroliak, németek, toscanaiak; mindenféle fegyvernemből: huszárok, hajduk stb. A magyarok — a kiknek meglehetősen alárendelt szerep jutott Nomi költeményében — a *«vitéz Bargozzi»* (Barkóczy) vezérlete alatt vonulnak fel.

A sereg színejavát a bajor és osztrák csapatok teszik ki. Amazt Maximilián, ezt Károly vezeti. Maximilián, a nagy hős, Antoniáért lángoló szívével egy kis gyöngédséget hoz be a komor, harczias hangulatba. A szemle alatt a bájos királyleányon legelteti szemeit, s annak boldog tudatában, hogy sorsa őt szemelte ki arra, hogy a körülrajongott fejedelmi hölgy szívét megnyerje, Leopold trónja elé lép, kezébe teszi le életét, s felajánlja neki kardját, mert *«egyedül az ő feje méltó a magyar koro-*

*) Fessler említ történetében egy *Guido Starhenberg* nevű vezért.

nára» (sola degna è la tua testa Dell'ungaro diadema). Leopold kegyesen válaszol neki, a szép Antonia szive pedig árad a boldogságtól.

(III) A szemle bevégeztével Leopold visszatér Bécsbe, s a sereg előrenyomul.

Az alvilág se tétlen ezalatt. A fúria híven eljár küldetésében, tüzei a budai vezéreket, a kik közül *Saytan* a vidéki városok megerősítésével bizatik meg.

Mohácsnál megdöbentő kalandja van Saytannak. A mint ugyanis a mocsáros vidéken keresztül halad, hirtelen félelmetes jelenség bukkan fel a mélyből: «keze, feje, törzse emberéhez hasonló, de megjelenése méltóságosabb az emberinél. Mert míg lábai a földön nyugszanak, magas homloka a felhőkig ér.» Sisak helyett ékköves és ragyogó aranykorona övezi fejét, melyet zöld borostyán is díszít. Saytan lova rémulten áll meg, s ijedt lovasát nem bírja e szörnyű jelenség elől megszabadítani. Ekkor megszólal a túlvilági tünemény. II. Lajos szelleme ő, a ki azért jött most, hogy figyelmeztesse a pogányt, ütött a bosszú órája. Nem bitorolják majd büntetlenül azt az országot, a mely a jogos örökösödés — II. Lajos nővére — révén a nagy Augustust (I. Lipót) illeti meg.

Saytan ezalatt magához tér, feldühödik a szellem szavaira, s feléje akar vágni kardjával, de ekkor megjelenik Hirkán varázsló, a ki — büszkén a török faj rettenthetetlen hőisére, ki még a túlvilágiakkal is sikra mer szállani — felvilágosítja a bajnokot, hogy üres árny ellen hiába küzd. Erre azután felragadja őt a levegőbe, és repül vele Buda felé. Útközben elhaladnak Nógrád, Visegrád és Vác fölött — a mely városok ugyan a Mohács—Budai útvonalba nem esnek be — és szemlélhetik a keresztény hadsereg készülődéseit. Hirkán megmutatja Saytannak a főhősöket, s megnevezi azokat, a kik az ostromnál először fogják Buda falait megrohanni. Ezek között vannak: Maximilián, Károly, Varvich, Taum stb. és a hős Pálffy. Míg Saytan odajár, a törökök nagy félelemben vannak a keresztény sereg miatt, és nagyon szívesen követnék Osman javaslatát, a ki félelmében teljes megadást tanácsolt a budai törököknek. Saytan éppen jókor érkezik a megrettent nép felbátorítására. Gyávaságáért megöli Osmant, a kit ekkor a most már vérszemet kapott nép szétszaggat.

Következik ezután Buda leírása.

«Oly szélesen terpeszkedik ki Buda, hogy hat városba osztható fel. Minden város kettős fallal van övezve, s minden falnak válogatott őrsége van. A hegy csúcsát *Sicambria* erősíti meg, melyet soha ellenhad még le nem győzött, s a mely a többi erősséget, mint kisebb testvéreit védelmezi. Az egyik városrészt, a mely a vizekről nyerte a nevét (minden bizonynyal a mai Viziváros) a zsidók lakják, mintha sajátjuk volna.*)

*) Ezt az adatot Nomi valószínűleg a Modenában 1666-ban megjelent

Innen visz az út a Várba és a hóforrásokhoz, s ezektől az alsó város-
hoz . . . A környék dús és pompázó, Ceres, Bacchus és Pomona ajándé-
kaival, a melyeknek gyöngyörködtető koszorúját soha a kegyetlen jégeső
szét nem dülja . . .»¹⁾ stb. Ezt a várat, a melyet «természet és mesterség
már annyira megerősített», Saytan még biztosabb állapotba hozza, min-
denben a legserényebben hozzálát a keresztény had fogadásához.
(IV) Hirkán Jupitertől jósjeleket kér, de a belek, s a madarak is (hattyúk
és sasok) mindig kedvezőtlen jeleket mutatnak, bárhogyan átkozódik is
a varázsló, és iszsza az erősnél erősebb csodaitalokat, hogy varázserejét
magnövelje, s újabb bűbájokat vihessen véghez. Míg Budán ezek történ-
nek, a Thökölyhez küldött alvilági démon is eljárt küldetésében.

Thökölyből már gyermekkorában kiölt egy boszorkány minden
hitet és tisztességérzetet (fede e vergogna).

Igy nőtt fel, majd a «római atya» hitét követve, majd a hussiták-
hoz, Lutherhez, Calvinhoz csatlakozva.

«Már az anyatejjel magába szitta a legügyesebb fondorlatok mes-
terségét; már a kis gyermekek között is mindig vizálykodást szitott . .
És később, ha valakit érénye miatt magasra emelkedni látott, irigységtől
és dühtől égett.»²⁾ Férfikorában is képmutató, vizályszító, hitszegő,
házasságtörő volt. A Rákóczyakhoz hajló váratat neje, *Sudelia*
Sdrina (= Zrinyi Ilona) révén magához hódította, s rövid idő alatt
annyi «hűtlen magyar» (ungari infidi) lett lázadóvá császára ellen, hogy
sok várost képesek voltak hatalmukba keríteni. Ehhez a «monstrumhoz»
folyamodik tehát az alvilág, minthogy benne egyik kitünő eszközét látja.

Thököly elbucszúzik feleségétől, a ki sirva igyekszik férjét rettenetes
szándékáról lebeszélni, előre megérezvén veszélyét. Emerico azonban
gyengéden megcsókolja szerető nejet, s felvilágosítja őt, hogy neki
kötelessége a harcz. Ő nem türheti, hogy a dölyfös Ausztriának szolgája
legyen Magyarország.³⁾ Ki kívánhatja tőle, hogy gyáván visszavonuljon
ott, a hol a legszentebb kötelesség tette szólítja? Vagy járuljon talán
könyörögve a vérengző császár elé, hogy kivágja magát a veszélyből?
menjen oda koldulni, a hol «még mindig piros a padló jó Nádasdy véré-
től?»⁴⁾ Thökölynek különben nincs kisebb terve, mint a régi hatalmas

«Ungheria compendiate» című munkából vette, melynek szerzője, Ercole
Scala, írja: «A zsidók az alsó városban, az ú. n. Vizek városában, vagy
O-Budán laktak.» (alla città Bassa, detta città dell'Acqua o Buda Vecchia).

¹⁾ Canto III. St. 75-79.

²⁾ Canto IV. St. 33.

³⁾

io soffrir non voglio
Serra Pannonia dell'Austriaco orgoglio St. 54.

⁴⁾

Correr dovrò, per ischivar periglio
Supplice al piè del sanguinario Augusto

hún birodalmat megújítani, leervén Németországot, Itáliát, Róinát. Neki Eperjes és Munkács szűk már.

Hadd zengje egész Magyarország, kik voltak az ő szabadságának megteremtői, kik rázták le az idegen jármot, és állították vissza a régi fényt.

Thököly lelkesült beszéde kissé lecsillapítja már-már kétségbeesett nejét. A házaspár könnyezve bucsúzik egymástól, s a kurucz vezér útnak indul Budára, a honnan Szerbián át a konstantinápolyi udvart fogja meglátogatni.

Budán a varázsló Hirkán még mindig nem adta fel a reményt, hogy a törökök ügyének sikert biztosíthat, s folytatja pokoli mesterségét.

Budában él egy keresztény, egy Callisto nevű szent férfiú, kinek istenfélelme a pokol valamennyi ármányát meghiusítja. Ez ellen fordul most a gonosz varázsló egész dühével, a sötét *Zwinger* (a német Zwingerből csinált) nevű oduból démonokat bocsájt rá, hogy azok őt lassú kínal megöljék.

Callisto azonban hősiiesen tűri borzasztó kínjait, s mint vértanú száll fel az égbe. (V) Hirkán tombol tehetetlen dühében, s kétségbeesetten keres új eszközöket híveinek diadalra segítéséhez. Elmegy Thökölyhez, a ki Konstantinápolyba készül (hogy beszámoljon a szultánnak Bécs elestéről, s hogy magát az érte való felelősség alól kivonja) és mint a törökség ügyének hasznos emberét, s a porta szövetségesét, útjában támogatja. A levegőn át viszi a grófot, hogy bejuthasson a mindenünnen elzárt szigetre, a melyen a szultán palotája emelkedik, s felsorolja Thökölinek útközben a remek kastély gyönyöreit, leírja neki a gyönyörű szultánát, Claricét (kinek még származását is híven elbeszéli), végül pedig bölcs tanácsokkal látja el.

Igy érkeznek meg a gyönyöröknek tanyájára, a szultán lakóhelyére, melynek száz-száz harcossal őrzött kapui a varázsló előtt megnyílnak, úgy hogy az utasok feltartóztatás nélkül belépnek egy gyönyörű, aranyval kiverterembe. (VI) A falat a török uralkodók arcképei díszítik. Ott van Osman, a ki Parthiából kivándorolván, Bithiniába vitte a török uralmat; Amurat, Görögország leigázója; utánuk Bajazet, Soliman, I. Mehemet, II. Mehemet, ki Byzanczot ostromolta, Soliman, a ki Magyarországot kétszer legyőzte.

Nézi őket Thököly, s irigylidicső őseit, a kik ily nemes ellenséggel harcolhattak, s a kik még küzdhettek Ausztria ellen. Ő, a boldogtalan utód, a ki üres kecségtetések fejében lázadásra szította egész Pannoniát, városokat foglalt el, vére ontásával az ősi «magyar lovas dicsőséget»

Ove del buon Nadasti anche vermiglio

Dal sangue è il pavimento?

(*l'ungaro gloria equestre*) visszaállította: mindeme szolgálatáért nem várhat egyebet mint bukást, nehéz rabságot.

Hirkán nem engedi azonban elcsüggedni a grófort: más gondolatokat ad fejébe, és a győzelem biztos reményét csepegteti belé.

Ezalatt a császáriak ostromló serege mind jobban előre nyomul Buda vára felé. Nemsokára meg is érkezik az ellenséges falakhoz, s a vezérek mihamar megkezdik a bombázást. A budai lakosság szörnyen megrémül, s nagy része Pestre akar menekülni. A némettség azonban feltartóztatja őket a hidon. Kétségbeesett küzdelem keletkezik; a nép eszeveszetten tusakodik élete megmentéséért, s ordítva hívja segítségül atyját, bátyját, férjét stb. Szívfacsaró epizódok játszódnak le: Pausaniás, egy görög férfi, kiszabadítja két horvát kezei közül nejét, Erinát, de menekülés közben beejti a Dunába. Nagy nehezen sikerül őt innen is kimenteni és életre hozni, de Barkóczy néhány katonája, Stefano vezérlete alatt rája tör. A görög bámulatos hősiességgel védekezik, sok katonát megöl, s végre meghátráltatja támadóit. Stefano azonban feltüzeli a csüggedőket: «hol van hát a magyar kitartás, bajtársak? *Egy ember képes megfutamítani benneteket?*» (*l'ungara costanza Dor' è compagni? un sol dunque vi caccia?**), mire a magyar csapat neki esik a szegény görögnek, ki mihamar halva esik nejére. Ekkor érkezik meg Barkóczy, a kiben a görögnek vitészsége méltó csodálatot ébresztett, megdorgálja a nyers hadat kegyetlenségéért, s eltemetteti a párt.

Míg a hidon e csatározások folynak, a fővezér körülvési hadával Budát; a Dunát elzárja csónakokkal, sánczot hányat, árkot ásat. Asti bárót bizza meg, hogy megszállja azt a hegyet, «mely szent Gellértről nyerte nevét», s mely «oly magas, hogy a tekintet alig ér fel csúcsára, s hogy elfárasztja a szemöldököt» (!).

Saytan kétszer intéz kirohanást a várból, de mind a kétszer, véres tusa után, visszaveretik. Ekkor buzdító beszédet tart a budai magyarsághoz (tehát a császáriak ellenségeihez), a kikbe minden bizodalmát helyezi. «Tartsatok híven velem, magyarok; ne vegye el ez az óra töletek örökké irigylésre méltó dicső neveteket. Igyekeztek megvédelmezni ezt a földet, a mely a tiétek . . . mentsetek meg a hosszú ostromtól. Ügyünk közösnek látszik, pedig első sorban tireátok tartozik. Tiétek a szőlőtőnek édes nedve, mit nekünk élvezni tilos; tiétek a kalásznak dús termése . . . tiétek ez az ország, a hol olyan gyönyörteljes az élet, termő hegyeivel, dús rónáival, benőtt dombjaival; . . . titeket kér a szultán hogy fegyverkeztek . . . tüzeljen titeket *az a harcziás szellem, melyért ma az elsők között becsülik alsó Pannoniát*. Pusztuljon el a zsoldos német szolgálhad; mutassátok meg, hogy nem satnyult el még *a fegy-*

*) C. VI. St. 59.

erre született húnok ősi dicsősége! Használjátok a régi vitézséget, a régi erényt: én majd példával fogok előttetek járni.»*) (VII) A keresztény sereg nagyban folytatja a bombázást. Az ostromlottak újabb kirohanást intéznek, s nagy öldöklést visznek véghez. Nagy számuknak a császáriak nem bírnak ellenállani, s meghátrálnak. Csak hős Fontana nem akar visszavonulni, hanem bátran helyt áll, s a segítségül odaérkező Perellával egyesülve visszaveri a törököket. — Párviadal az olasz Perella és Mustafa között, melyben ez elesik.

Míg ezek Budán történtek, Thököly a szultánhoz jutott el Hirkánnal. A mesébe illő fényvel és pompával épített palotának közepén van a szultán terme, melyben egy szökőkútból folyékony ezüst szökell fel. (VIII) Itt már kellőleg előkészítette Hirkán a grófot miképen meneküljön meg a Bécs elveszte miatt dühöngő szultán haragja és bosszúja elől. Tököly hazugságokkal szinezi ki az eseményeket, elmondván, hogy tanácsolta Kara Mustafának, támadja meg Leopold távollétében Bécs várát, de ez vonakodott engedelmeskedni, s e mulasztás által időt és alkalmat adott a császárnak, hogy megerősítse a várost, s hogy hadat gyűjtsön a török ellen. Mikor pedig nagysokára mégis megindult Mustafa Bécs ellen, az egész ostrom alatt sátrában henyélt, s nem akadályozta meg azt sem, hogy a lengyelek segítőereje a császár hadseregével egyesüljön. Leírja azután körülményesen Bécs ostromát és védelmét. Politikus ravaszsággal adja elő referációját, s mintha mentegezni akarná Mustafát, mindig jobban befeketíti. — Az ülés ezalatt véget ér, a tanács nyugodni megy; Hirkán a szultán szemére álmot bocsájt, melyben ez seregét és Thökölyt győztesen, a császárt és nejét rabságban látja. (IX) Budán hevesen folyik a harc, mely egyik fél erejét se képes megtörni. Az égi küldi egyik nemtőjét, Kitartást a keresztények táborába, hogy serkentse a katonákat, a kiknek ereje és türelme lankadni kezd. Nagy esőzések járhatatlanná tették a talajt, s a sok mocsár által egészségtelenné a levegőt: ugyancsak nagy szükség van az égi küldött buzdításaira. De Károly, a ki eddig forró lázban feküdt, végre felépül, újabb segítség is jön bajor részről, s a katonaság ekkor újult erővel lát ismét hozzá az ostromhoz.

Bizanczban a szultán tanácsa az előző gyűlést követő napon ismét összeül, s Thököly folytatja áskálódásait Mustafa ellen, azzal végezve beszédét, hogy Kara Mustafa hibájából immár Buda előtt van Leopold hadserege, lásson a szultán komolyan hozzá, nehogy elvegyék tőle most «Attila földjét». (X) A szultán a szent Muftihoz fordul, hogy tőle Mustafa ügyében tanácsot kérjen. Ez azt javasolja, hallgassák ki Mustafát, mielőtt végleges ítéletet mondanak. Csakugyan függőben tartják egyelőre Kara

*) C. VI. St. 80—83.

Mustafa árulás-ügyét, s fontosabbnak találják egyelőre a sürgős hadi-kérdéseket tárgyalni.

Titkos haditanács ül össze, melyben a szultánon kívül kedvenc felesége, Clarice, továbbá a Mufti és Thököly vesznek részt. Itt a Muftinak a következő romantikus ötlete támad: küldje fel a szultán Budára egész szerályját, hogy annak búbájos szépségű hölgyei rontsák meg a keresztény tábornok; mondjon le egy időre a földi gyönyörökről, hiszen országa megmentéséről van szó. A szultánnak tetszik a javaslat, csak az utóbbi bátorítást nem tartja helyén valónak: micsoda nélkülözésnek tehetné ki magát a hárem elbocsájtásával, mikor itt marad neki szerelme, Clarice, a ki mindent pótol? További rendelkezés végett tehát a Muftira bízta háremét, és bezárja az ülést. Hirkán felidéz megint egy csomó pokoli démont (Gög, Irigység, Harag, Viszály, Kicsapongás stb. nevűeket) s ekkor érkezik meg hozzá Thököly s referál a titkos ülés lefolyásáról. Az asszonyserég (lo stuol Donnesco) ezalatt összegyűlt, s ködbe burkolva szállíttatik Budára, fedezetül adva hozzájuk a fent elősorolt pokolfajzatot, melynek feje Lussuria, a Bujaság: a kit ez megérint, az rögtön lángra gyúl. A magyar gróf nagy sereget toborzott össze, lybiai, numida mór, méd, æthiop, arab, s még számos más nemzetiségű csapatokból. Sokan vannak, de nagyon soknak hiányzik ereje meg hűsége.

Útban vannak tehát a hölgyek is, meg a most toborzott sereg is, midőn a szultánhoz egyszerre, váratlanul egy fekete ruhás hölgy ront be. Mustafa nevének mondja magát, és zokogva kér igazságot ártatlan férjének, elmondván róla híven, mikép teljesítette küldetését. A szultán azonban inkább kész a rágalomnak hinni, és nem hisz a szép Basclari szavaiban. Ráparancsol, hogy hallgasson és ne sirjon: kap majd más férjet — s ezzel elviteti a saját szerályjába. Mustafának egyébként igen sok védője akadt, de szerencsésükre Thökölyéknek, a szultán nagyon meg van győződve Mustafa bűnösségéről. Azt hiszi, hogy hűtlen vezére saját maga részére akarta meghódítani az országot, mert — úgymond — bizonyára «nagyon megtetszett neki Buda, s valami édes búbájjal boszorkányozta meg őt Magyarországnak e szép kertje, a világnak eme gyönyörűsége.»

(Troppo lui Buda piacque e un dolce incanto
 Quel giardin d'Ungheria, dell'universo
 Quella delizia fabricogli)

(XI) Végre csakugyan halálra ítélik szegény Kara Mustafát, és pedig a szép Clarice rábeszélésére. Mustafa kivégeztetik, s helyébe Araim-ot nevezik ki. Ő rá bízzák a hadsereget, s hozzáadják feleségül előde nejét, a bájos Basclari-t. — Károly pedig, ki újult erővel kezdte meg Buda ostromát, ezalatt vitézül küzd a kemény ellenséggel, s véres harcokat vív. Közben beállnak a hideg idők, s hogy katonáit kimélje,

az értelmes vezér visszavonul egy kis időre, a sereget megpihentetni. De előbb, hogy megmutassa a teuton virtust (il valor Teutono) felgyújtja több helyen a várost, s Buda nagy részét és egész Pestet elhamvasztja. (XII) Most érkezett meg az ideje annak, hogy Hirkánék megkezdjék műveletüket. Abban a vigasztalan képben, a mit az őszi es borongó idő és az elhamvasztott városok nyujtanak, foganatosítja a varázsló csábító és megrontó bűbáját. Mindent életre kelt: lombot, gyümölcsöket varázsol a fákra; gyönyörű márványpalotát emel. pompás szobrokkal, domborművekkel, melyek a mythológiából vett, s a palota rendeltetésére czélzó jeleneteket ábrázolnak (Amor, Hero és Leander, Semele, Alkmene, Achilles és Briseis, Vénus stb. életéből merítve). A szerelmi gyönyöröknek ez a csábító hajléka a legpazarabb fényben pompázik. Padlója vert bronz, falai kristályból valók, oszlopai drágakövekből, az oszlopfejek aranyból vannak. Elkábítja a belépőt e nagy ragyogás és pompa, de oly bőven nyujtja gyönyöreit, hogy nincs, a ki varázsa alól megmenekülhetne. A ki enni kíván, a legnemesebb ételekben válogathat. A kinek tánczra van kedve, annak a legszebb nymphák ajánlkoznak pár gyanánt. A palotával szomszédos gyepen lovagjátékok folynak, s a kertben a rejtett bokrok közt a legeszebb szépségű hölgyekkel lehet sétálni.

Ilyen ellenállhatatlan eszközökkel akarja a varázsló törbe ejteni Leopold hóseit, a kikkel szemben nyílt csatában oly reménytelenül küzdenek az ő emberei.

Az aljas csel csakugyan meghozza az áldozatokat. Elsőnek a horvátok vezére, Ricciardo esett törbe, a mikor megpillantotta a szép Zafirát. Ez becsábította a palotába, a hol aztán a bájos máltai Tiresa veszi gondjaiba a lovagot. Károlynak azonban nemsokára feltűnik Ricciardo távolléte, s megbízza Barkóczyt, keresse fel a horvát vezért. Ez el is indul hű fegyvernökével Sobrinoval, hogy az elveszett vitéz nyomát Budától Párkányig felkutassa. Ámde ők is az átkozott varázspalotához kerülnek; eléjük jön Teresa, mondván, ő tudja, mi járásban vannak, s nagyon jól ismeri Barkóczyt: örült, mikor messziről meglátta zászlaját, sejtve hogy ép feléje közeledik. Ilyen és egyéb hasonlóan megnyerő szavakkal egészen lebilincseli a vitéz Barkóczyt is, a ki rögtön szerelemre gyulad a szép csábító iránt. A fegyverhordozó, a kin a varázs nem fog, rosszat sejt a dologban, de önkívületbe esett ura ellen tehetetlen. (XIII) Míg Barkóczy ekként lesz érzékeinek rabjává, és a gyönyörű Elipocet kapja társul a palotában, a fegyvernök visszamegy a táborba, és elmondja urának végzetes kalandját. Erre összeáll több főúr (Pálffy, Hoffkerchen, Bonquore gróf stb.), hogy kiszabadítsák a fogoly vezéreket, s útnak indulnak a csatlós vezetése alatt, nem hallgatva a kétségbeesett Károlynak óvó szavaira. Csak ősének, a nagy Bouillon Gottfridnek megjelenő szelleme, a ki biztos győzelmet ígér nagy utódjának, bírja meg-

vigasztalni a bánatos vezért, a ki sajjó szívvel néz végig meggyérült táborán, a melyben «csak az ott maradt magyarok őrzik meg rendületlenül a régi hűséget»: a többiek nagyrészt elszállingóztak:

Croati

Che partiron in gran parte; e sovrasta

Con lo stesso voler la stessa fede

Negli ungari rimasi

C. XIII. St. 37.

Gyülést hí össze, a melyben keserűen panaszkodik a végzet ellen, mely a törököt pártfogolja, és a magyarságnak Thökölyhez szító pártja ellen: «De csak adják ki mérgüket az uruktól elpártolt magyarok, majd eljön az idő, mikor szétszórva, fegyvertelenül, gazdátlanul fognak bolyongani. Majd assyr, majd perzsa népeknek rabszolgaságába fognak kerülni, s koldusan másoknak és önmaguknak utálatává lesznek.»*)

A gyülést a siléziai Gulfardo szakítja félbe, a ki lihegve ront be s elmondja a vezérnek, hogy Váczról jön, a hol ő rá volt bízva a várfalak őrizete. Váratlanul lepte meg Thaumannt, a vár parancsnokát Saytan serege, s úgy sikerült a vácsi őrséget levernie, egy kétségbeesett ütközetben, a hol Thaumann maga is elesett. A nagylelkű Károly nem veszíti el lélekerejét: megvigasztalja a sebesült és megtört hőst, saját sebészének gondjaira bizza, s ellátja jó étellel és lakással. (XIV—XV) Ezután a költőnek egy digressiója következik, melyben alkalmat vesz magának egy kis *dantésdit* játszani. Felküldi ugyanis a mennyországba Márkust, az eposban szereplő szent remetét, hogy segílyt hozzon a vigasztalan tábornak. Körülményesen le van írva az égi út, s minden, a mit az exotikus utas látott és tapasztalt, a mely leírás természetesen, a menüyre nélkülözi a dantei mélységet, annyira száraz és hosszadalmas. (XVI) A táborban már békétlenség üt ki. Sdrakovitz rábeszéli a már lankadó magyarságot, hogy sürgessék a békekötést. Ezek követik a tanácsot, s a nép nemsokára hangosan követeli, szüntessék meg a harcot. Természetesen a két fődémon: Discordia és Error ujjonganak, de diadaluk nem tart sokáig. Márkus közbenjárására egy égi harcos átdöfi az áruló Sdrakovitz szívét. Károly mindjárt észreveszi Isten ujját, s megfeddi a pártos magyarokat: «Hova lett ősi erényetek és fenkölt lelketek, mely mind-éddig győzhetlenné tett? Talán elhagyott benneteket? Oly sok veszélyben és küzdelemben megdedzett szivetek most veszíti el hősiességét, még mielőtt támadást intéztetek volna a hitetlenek ellen? Annyi éven át nem volt más vágyatok, mint lerázni a török jármot, s most hátráltok, mikor az áhított szabadsághoz oly közel álltok?»*) Azután a németeket is megdorgálja, s az észretért katonákat ismét harci tűz hevíti.

Nemsokára Márkus visszatér útjáról, s egy aranybetűs könyvet

*) C. XIII. St. 50.

nyujt át a bajor herczegnek, mondván, hogy az fog néki útbaigazításul szolgálni a tábort nyomasztó varázs legyőzésére, a melylyel ugyanis a hős bajor királyfit bízták meg. «István király, kinek szent tetemét és áldott emlékét e királyság tisztelettel őrzi, lesz védő nemtőd», biztatja őt a szent férfiú.

(Stefano il re di cui le sante
Memorie questo Regno onora e l'ossa).

Maximilián még az éjjel útnak indul. A varázsló sejtí, hogy veszedelmes ellenséggel van dolga, s mindenféle szörnyvel igyekszik őt feltartóztatni útjában. Minden hiábavaló. A lovag rendületlen bátorsággal jut el a bűvös palotához. Ott a bájos szultánnök kísérik meg rajta csábító tehetségüket, de a világszép Antonia herczegnő rabjával szemben nincs semmi hatalmuk. A bajor hős a dereka közé kötött kötéllel verszét a csábítók között, mire Hirkán kétségbeesetten kapkod mindenhez, a mivel a lovagot elijeszze. Felveszi magára egy sárkánynak alakját, de Maximilián kardjával védekezik; majd saját alakjában jelenik meg a gonosz varázsló, s ekkor oly undok, hogy a bajor herczeg nem képes vele küzdeni. Most Márkus a szent remete megy neki a rüt szörnynek, megköti őt lánczozal, s teljesen tehetetlenné teszi, a mire azután oda van a varázs. A palota eltűnik, az asszonyok sirva, mézítelenül szaladnak ide s tova, s a mámorukból felocsudott lovagok térdükön kérnek bocsánatot a hős vezértől, a ki őket kiszabadította. (XVII) Isten azalatt leküldi egyik angyalát, Uratielt Innocenzio pápához, hogy ez könyörögjön győzelemért. Megjósolja továbbá, hogy a török uralom veszni fog. Páni félelemben fog a török a lotharingiai és a bajor herczeg elől menekülni s a szent kereszt mindenütt le fogja őket győzni.

A pápa imákat, vezeklést rendel el, zsolozsmákat énekeltet. s összehíván a biborosok tanácsát, felhívja cardinálisait végezzék vele a nagy munkát, melyet Isten rárótt, s juttassák imáik által diadalra a keresztény sereget a pogány ellen. (Igen szép stanza az ima hatásának dicsőítésére.) Uratiel, mielőtt visszarepülne az égbe, beszél aragoni Gonzalès Antalhoz, miért nem fegyverkezik ő is a török ellen? Gonzalès a mennyei felhívásra felkerekedik, elmegy Károlyhoz, ki a nagy férfiút végtelen örömmel fogadja. A keresztény táborban még mindig tart a harzi kedv. Míg a főhad Buda ostromával van elfoglalva, különféle csapatok özönlik el majdnem az egész országot, s kisebb csatározásokat folytatnak a törököktől fogva tartott erősségek ellen. Egyik legfontosabb ilyenfajta vállalat *Nayselle* (valószínűleg Új-Czell) ostroma és szerencsés elfoglalása.

(Vége köv.)

HONTI REZSŐ.

*) C. XVI. St. 22.

EUCHERIA LATIN NŐKÖLTŐ VERSÉHEZ.

E cím alatt Latkóczy Mihály az Egyet. Phil. Közl. 1900. évfolyama áprilisi füzetében a VII. évszázadban élhetett Eucheria latin nőköltő versének 9. és 10. sorához szól hozzá, melyek Baehrens (Poetæ Lat. Min.) kiadásában (V. köt. Lipsiæ 1883, 361. l.) a következő alakban olvashatók:

Lenconico pariter claudatur in ære smaragdus,
Conpar silicibus nunc hyacinthus eat.

Itt szerinte *Lenconico*, melyet egy Groninganus, egy Thuaneus s egy Vossianus hagyománya és a 8440. sz. Parisinus marginalis lectiója nyújt, épp oly kevéssé kielégítő értelmet ad, mint a nev. Parisinus *Linconico*-ja, vagy a Mabillontól collationált 387. számú Valencenensis *Leuconico*-ja, mely utóbbi lectiót eleinte el is akarta fogadni, a mennyiben a leucus szó = candidus s ilyen értelemben éppen drágaköveket jelentő összetételekben is előfordul, pl. leucachates, leucargillos, leucophthalmos stb. De sokkal valóbbszínűnek tartja, hogy a *Lenconico* romlott egy *Linconico* vagy *Lynconyco* olvasásból, s hogy e véleményét mások előtt is valószínűvé tegye, rámutat azokra a «magyar és német forrásokon alapuló újabb kutatásokra, melyekből tudjuk, hogy a hiúz körmét a régi világban, sőt az újkorban is mint hatalmas bűvszert használták, aranyba-ezüstbe foglalták és gyógyító erőt tulajdonítottak neki», jegyzetben pedig hivatkozik arra, hogy az ὄνυξ nevet miképpen irták át latinra, mire a Tört. Tárból (1890. II. 369. l.) az *onychii* alakot hozza napfényre. Hogy okoskodása nem állhat meg s hogy az illető helyet másképpen kell értelmezni, csakhamar látni fogjuk.

Mindenekelőtt hogyan fordítsuk le ezt a sort

Linconico pariter claudatur in ære smaragdus?

Nyilván, ha a Latkóczytól mondottak szellemében akarjuk, így:

A hiúzkörömmel egyszerre foglaltassék rézbe a smaragd. Jó! csak-hogy akkor ne az *onychii* alakkal támogassuk, mely először II. Lajos korabeli testimonium, s azután csak egy *Linconichio* conjecturához volna hasznavehető bizonyíték, lévén az ὄνυξιον diminutívuma az ὄνυξ-nak (v. ö. Gloss. Latinæ, ed. Goetz, Corp. Gloss. Lat. II. p. 384: ονυχιοντοροσθιομενον ungula unguella). A λυγρόνυξ-nek (mely formának a görögben, nagy sajnálattal megvallom, nem tudtam hiányos segítőeszközeim és az idő rövidsége miatt nyomára akadni) a latinban csak egy lynconyx vagy lynconychus vagy nem bánom linconicus alak felel meg.*) -- de hát

*) *Lapis lynceis*, az van. V. ö. *Damigeron* De lapidibus N° 53 (Ábel): «Secas in duas partes . . . in mel et lac, deinde tollis et includis in annulo, et sic portabis, et ubique cum ipso ieris, cum gaudio et hilaritate, quod volneris, habebis.

ennek az alaknak sem tudtam *másutt* eleddig a nyomára akadni, pedig, ha igazán olyan nagy szerepe volt a régieknél, csodálatos, hogy szótárainkban, glossariumainkban fel nem tudjuk lelni. De Latkóczy gondol a *lyncurius*-ra is, melyről Plinius (VIII. 57., XXXVII, 13.) valami ókori etymologiai mesét*) követve azt tartja, hogy a hiúznak vizelletéből keletkezett. Ebben az esetben a szóban forgó verssort így kellene fordítani:

A hiúzkövel egyben foglald rézbe a smaragdot is. De hát a *lyn-curio*-alak palaeographice tekintve még távolabb áll a hagyománytól, mint a *linconico*. Meg fogom tehát kísérteni más úton-módon valami eredményre jutni, úgy a hogy a szövegkritikusnak kell eljárni, ha többféle olvasás közt van választása.

Lássuk mindenekelőtt a verset elejétől fogva:

Aurea concordī quæ fulgent fila metallo
 Setarum cumulīs consociare uolo;
 Sericeum tegmen, gemmantia texta Laconum
 Pellibus hircinis æquiperanda loquor;
 Nobilis horribili iungatur purpura burræ,
 Nectatur plumbo fulgida gemma graui;
 Sit captiua sui nunc margarita nitoris
 Et clausa obscuro fulgeat in chalybe;
 Lenconico pariter claudatur in ære smaragdus,
 Compar silicibus nunc hyacinthus eat;
 Rupibus atque molis similis dicatur iaspis,
 Eligat infernum iam modo luna chaos;
 Nunc etiam urticis mandemus lilia iungi,
 Purpureamque rosam dira cicuta premat;
 Nunc simul optemus despectis piscibus ergo
 Delicias magni nullificare freti;
 Auratam crassantus amet, saxatilis anguem,
 Limacem pariter nunc sibi tructa petat stb.

Magyar szó szerint való fordításban:

Szálakat aranyból, melyek egyforma fémtől fénylenek,
 Egymás mellé akarok állítani sörte halmazával;
 Selyemtakarót, lakonak drágakövekkel csillogó szöveteit
 Összehasonlítva bakbőrökkel énekelek meg;
 Kerüljön az úri bíbor az irtózatosszörguba mellé,
 A fényes drágaköveket a súlyos ólommal kapcsoljuk egybe;
 Legyen most a maga fényétől megfosztva a gyöngy,
 És közönséges vas közé foglalva fényeskedjék;

 Legyen a jáczintkő a kovakövek társaságában;

*) Nyilván csak a szó etymológiáját! V. ö. λέγξ és οὐραίο!

Szirt- és malomkövekkel vessük egybe a jaspist,
 Válaszsa magának egyszeribe a hold az alvilági chaost;
 Most a liliomokat is kívánjuk a csalánnal párhuzamba hozni,
 Homályosítsa el a pirosló rózsát a végzetes bürök;
 Nemkülönbén óhajunk legyen most, mivel hogy nem kellene nekünk
 [a halak, következőleg
 A nagy tengertől nyújtotta élvezeteket semmibe se venni;
 Szeresse meg a varangy az aranyhalat, a rózsahal a kígyót,
 Válaszsa magának azonképpen a pisztráng a csigát, stb.

Így megy az tovább, míg a vers a köv. két sorral (31. 32.) nem jut befejezéséhez:

Hæc monstra incertis mutent sibi tempora fatis:
 Rusticus et servus sic petat Eucheriam!

Az idők, lévén jövendőjük kétes, változtassák meg ezeket a szörnyeket,
 Így legyen pór és szolgának kedvence Eucheria!

Vagyis a vers nem egyéb, mint költeménye egy aristocraticus érzésű nőnek, ki e soraival kifejezésre kívánja juttatni, hogy lehetetlenség annak, ki előbb a mívelt osztályok számára az ezüstkor költői nyelven írt, megértetni magát kora declassis latinságú népével. Így megértve a költemény eszmemenetét és czélzatát, a Latkóczy coniecturája a 9. sorban plausibilis volna, ha a fennebb mondottakon kívül ellene nem szólnának nyelvi okok is. A 7. és 8. sor:

Sit captiva sui nunc margarita nitoris
 Et clausa obscuro fulgat in chalybe

olvasása után nem fordíthatjuk a 9. sort úgy, a hogyan Latkóczy óhajtaná, mert a clausa obscuro . . . in chalybe-hez stilisztikailag csak ekként tekintett szerkezet fűződhetik: Lenconico . . . claudatur in ære, vagyis az ære-hez a Lenconico-ban jelzót kell keresni. Mert, ha nem keresünk, æs határozatlan kifejezés marad, mely eset a chalybs szónál nem foroghat fenn. Æs-ről ugyanis helyesen mondja Blümner Technologie und Terminologie der Gewerbe und Künste című kiváló műve IV. kötetének (Lipcse 1887) 93. lapján, jegyzetben, hogy «unter æs begreift man nicht bloss Kupfer oder Bronze, sondern auch Messing, wie überhaupt jede Kupferlegirung». Vagy határozott kifejezést akar látni a mondott helyen L. úr? Akkor ellentétbe kerül a 9. sorban három elem, ú. m. a hiúzköröm, a (tegyük fel) réz és a smaragd, mi magában véve nem volna baj, mert hisz ösmerjük Rich-ből (Ill. Wörterbuch der röm. Alterthümer, übers. v. Müller, Páris és Lipcse 1862, p. 35) az annulus bigemmis képét s a körülményt, hogy viselték, de akkor nem smaragd és hiúzköröm kerülnek egymással ellentétbe, hanem e kettő a (tegyük fel) rézzel, mi-

ként az előző distichon után másként, még Latkóczy szellemében sem várhatjuk!

Feladatunk tehát csak az, hogy a hagyomány révén ránk jutott három lectio közül, a Lenconico, Lingonico és Leuconico olvasások közül azt válasszunk, melyről föltehető, hogy hiteles, ha pedig egyiket sem választhatjuk, meghatározzuk, minő döntő érvek vezethetnek bennünket a lectiók visszautasításában?

A mi a Lenconico olvasást illeti, már Riese látta el az Anthol. Lat.-ban (I. Lipcse 1869, a 253. lapon) a signum crucis-szal; nem is tudjuk semmivel sem kapcsolatba hozni: az alak ismeretlen a szótárírók előtt. A mi a kéziratoknak, melyek hagyományozzák, értékét illeti, csak a Thuaneusra (= Paris. 8071.) vonatkozólag vannak beható vizsgálatok, melyeket Friedländer tett Martialishoz. Ő nagy kiadása I. kötetének (Lipcse 1886.) 70. lapján így nyilatkozik a IX. századbéli Thuaneus (s egyebek) archetypusa értékéről: «Ihre Vorlage, eine vielleicht im 8. oder Anfange des 9. S. geschriebene Handschrift, war nicht bloss vielfach fehlerhaft, sondern auch «bereits corrigirt» s a 74. lapon: «Daher führt namentlich T öfter irre, wo die übrigen besseren Handschriften sämmtlich oder theilweise das richtige haben». Minthogy valószínű, hogy a martialisi testvérkézirat R (cod. Vossianus 86)*) azonos a Vossianus F 82-vel (Baehrens-nél), ennek a kéziratnak eo ipso szintén nem tulajdoníthatunk fontosságot.

A következő olvasás, melyet a X. évszázadbéli 8440. számú Parisinus a szövegben nyújt, a *Lingonico* olvasás. Ez már bizonyos figyelemre tarthat számot. Az alak ösmeretes főként**) Martialis I. könyve 53. epigrammájából, hol az 5. sorban a galliai csuklyás öltönynek, a bardocucullus-nak a jelzője. Maga a Lingones népe ösmeretes Cæsarból, Tacitusból, Lucanusból és inscr.-kból (l. *Georges s. v.*), Liv.-ból, Plinius maior és Claudianusból; Gallia Belgica-nak volt egy iparos népe. A Martialis idézett helyéből Friedländer azt következteti, hogy ott szövőgyárak voltak. Hogy rézbányák is voltak-e ott, nem lehetetlen (v. ö. Blümner i. m. IV. 66. l.), de bizonyítani nem tudom.

Épp úgy nem bizonyíthatom, hogy a *Leuci* v. *Leucones* földjén voltak-e vagy nem rézbányák. Ez a nép a mai Haute Marne és Meuse departementok területén lakott (v. ö. Sickler, Handbuch der alten Geographie I. 108. l.). Ennek is jelentékeny ipara volt, nevezetes gyapjúkészítéséről, a mint azt Friedländer Martialis XI. könyve 21. epigr.-ja 8. sorából következteti, hol Leuconico . . . tomento-ról van szó (v. ö.

*) V. ö. *Friedländer* i. k. 71. l.-n: «welcher die angegebenen Excerpte unter Epigrammen der lat. *Anthologie* enthielt».

**) Megtaláltam az *Inc. Panegyri.* in Constantium XXI. fej.-ben is.

még Mart. XI. 56, 9; XIV, 160; XIV, 159.). Ezt a gyapjút ú. l. öltönyök szövésére is felhasználták (l. Friedl. kiad. II. k. 331. lapján). Előttünk tehát eddigelé *Lingonico* és *Leuconico* egyforma értékű olvasások, melyeket eddigi tudásunk alapján épp oly kevéssé vethetünk el, mint pl. Martialisnál, kit más auctorral a nev. helyeken ugyancsak támogatni nem tudunk, de kire támaszkodva Blümner a *Die gewerbliche Thätigkeit der Völker des klassischen Alterthums* című pályakoszorúzott művében (Lipscse 1869, 145. l.) gyanítja azt, a mit Friedländer az idézett helyekhez állít.

Ily esetekben, ily körülmények közt jogos érvénybe lép a palaeographiai kritika alkalmazása, mely a librariusok másolása révén a maga eredeti hitelességéből kiforgatott hagyományt iparkodik restituálni. Ez értékeli a kéziratokat, megfejteni igyekezik az eltérő olvasások keletkezését, s így jutni eredményre ott, hol nyelvészeti kritika nem lévén alkalmazható, coniecturalis kritikának sincsen helye. Ennek a kritikának az elvei értelmében a *Lenconico* olvasást a *Leuconico*-ból, nem a *Lingonico*-ból lehet magyarázni, a Groninganus, Thuaneus és Vossianus tehát egy eredetibb *Leuconico* olvasás mellett tanúskodnak. A mi azt illeti, hogy a X. századbeli 8440. számú Parisinus a szövegben *Lingonico*-t, a margón *Lenconico*-t nyújt, a következő megjegyzésünk van. A Baehrens-féle app. crit. tanúsága szerint egy kézirat sem nyújt annyi rossz varianst, mint a Parisinus. Nem lehetetlen tehát, hogy a maga archetypusában is csak *Lenconico*-t talált, de ezt a margóra száműzte, s a hasonló hangzású *Lingonico*-val a szövegben helyettesítette. Nem utolsó érv talán az sem, hogy P-ben a *Lingonico*-n kívül az egész költeményhez nincsen figyelemreméltó, *singularis* olvasás, mi szintén arra vall, hogy a Thuaneus, Groninganus, Vossianus-szal tartozik egybe, csakhogy az azokban megőrzött hagyománynak legrosszabb képviselője. Nem úgy a IX. századbeli *Valencenensis*! Ez egyedül adja az 5. sorhoz a *byrae* varianst (mely egy *bura* alak mellett bizonyít, miként a spanyol *bura*, a francia *bure*), a 14. sorhoz *perspicuamque*-t*) (míg a Thuaneus coniecturából nyilván *purpureamque*-t, GPV *praespicuamque* adnak), a 16. sorban *diuitias*-t (míg TP *dilicias*-t) és *mellificare*-t (mi a másoló íráshibája).

*) *Baehrens* nem vette fel a szövegbe, holott a szó még kétszer a költeményben előfordul s *purpurea* csak henyé jelző volna, *perspicua* (= mindenkitől látható; uralkodó, királyi)-t ellenben a *premat* kívánja meg. Hasonló okkal el kellene vetni a 20. sorban (*perspicuam lynceum*), mert ott *perspicax* (= éles szemű; v. ö. homo *perspiciator ipso Lynceo* vel Argo, Apul. met. II. 23.) értelmében áll, - s a 29. sorban, hol a *perdix* mellékneve s hol szintén *mindenütt látható* alapértelemmel a *sürün előforduló* fogalomig juthatunk.

Ha most tekintetbe vesszük azt, hogy kivált a 16. sorhoz lévő *dilicias* varians mutatja, hogy a Parisinus egyrészt a Thuanus-sal tartozik egybe, másrészt a IX. évszázadbeli Valencenensistől sem távolodik el valami nagyon, a *Lingonico* variansnak nincs miért tulajdonítsunk tovább értéket.

Mi tehát a *Leuconico* olvasás mellett kardoskodunk s a kérdéses sort így fordítjuk le:

Foglald továbbá leuconi rézbe a smaragdot.

Hogy aztán a költeményben előforduló ellentétek szembeállításánál fogva jogunk van még azt következtetni, hogy az *aes Leuconicum*¹⁾ a rómaiaknál ismeretes rézötvények közt talán a legalacsonyabb fokon állott, azt természetesnek fogja találni az, ki Pliniusnál (34, 3.) olvassa a réznemekről többek közt ezt: «proximum bonitate fuit Sallustianum (æs) in Centronum Alpino tractu, non longi et ipsum ævi, successitque ei Livianum in Gallia», — és nem ütközik meg azon, hogy tömérdek számmal vannak adatok, melyek (mint a Martialisból idézett fentiek) csak egy helyt és egy írónál fordulnak elő.

Dr. VÁRI REZSŐ.

A VERBUM INFINITUM AZ Ó-PERSÁBAN,

morphologiai és syntaktikai szempontból.

A ki elfogulatlan szemmel nézi az úgynevezett infinitivusokat valamelyik árja nyelvben, első pillantásra észre veszi, hogy a conjugatio rendszerében eredetileg nem volt s nem is lehetett helyük. A védai szanszkritban és a zendaveszta nyelvében légiójával találkozunk az olyan alakoknak, melyek az infinitivus functióját töltik be s nem egyebek ige-gyökérből képzett substantivumoknál.²⁾ Azok a suffixumok, melyek gyökerekből úgynevezett infinitivust képeznek, egészen azonosak a nomen képzésére szolgáló nyelvelemekkel s az infinitivusként fungáló szavak

¹⁾ Mivel az *aes Leuconicum*-ról egyéb tudomásunk nincsen, gondolhatna valaki a pannoniai *Leuconum* helysége is (Az Itinerarium Anton. Aug. p. 122 szerint Picentinum és Cirtisa között feküdt). Csakhogy *Lenormant*-nál (La monnaie dans l'antiquité, nouv. ed. I. Paris 1897) p. 243 ezt olvassuk: «Quant à la Pannonie, outre les mines de fer, on en mentionne d'argent dans cette province, mais jamais aucune de cuivre».

²⁾ Whitney-Zimmer, Indische Grammatik, 969-979. §. — Bartholomæ, Handbuch der altiranischen Dialekte, 351—353 §. — Brugmann, Grundriss. II, 1089. §.

végzetei szintén azonosak a declinatióban jelentkező casus-suffixumokkal, valamint syntaktikai funkciójuk is csaknem teljesen olyan, mint a substantivumok megfelelő casusaié. Egy különbség, de igen fontos különbség, az úgynevezett infinitivus és más igéből képzett substantivum között az, hogy az infinitivus mindig nomen actionis. S itt van gyökere annak a későbbben jelentkező tüneménynek, hogy az infinitivus bizonyos értelemben a conjugationak integráló része kezd lenni s később azzá is válik. Ezt a folyamatot úgy kell gondolnunk, hogy bizonyos suffixumok csakis infinitivus jellegű nomina actionis képzésére fordítottak (pl. az ó indben *dhyāi, sañi*) minek következtében a többi deverbális substantivumoktól izolálódtak, illetve hogy infinitivus képzésére csakis egy bizonyos suffixumnak egy bizonyos casusa használtatott (pl. a klasszikus szanszkritban a *tum* vagy a germánban az **onom*), minek folytán az infinitivus jellegű nomen actionis a többi nomina actionishoz viszonyítva egységes syntaktikai funkcióhoz jutott. Ez az utóbbi jelenség, melyen már Whitney is joggal csodálkozik,¹⁾ tekintve a nomina actionis képzésére szolgáló suffixumok sokaságát, csakugyan méltán kelthet bámulatot. Megmagyarázására nyilván a beszélőnek azt a hajlandóságát kell fölvennünk, hogy ugyanazon mondattnai functiók megjelölésére ugyanazon hanganyagot is használja föl.

A nyelv-ökonomiának ez a jelensége az ó-persa ékiratokban is észlelhető. Szemben a zendavesztánnak oly közel rokon nyelvével, melyben az infinitivus képzésére a suffixumoknak egész sorozata szolgál, az ó-persában egyetlen egy olyan végzetet találunk, mely az igegyökérhez járulva infinitivusként functionáló szót képez;²⁾ ez a végzet a következő négy jegy: *ta-na-i-ya*, melynek bevett transscriptiója a koryphæusoknál: *tanaiy*. Ez azonban nem riaszt vissza attól, hogy az etymologia és az ó-persa orthographia szabályainak szigorú alkalmazása mellett új lectiót ne ajánljak.

A mi mindenek előtt a *ya* jegyet illeti, kétségtelen, hogy nem *ya* syllabával, hanem *y* consonanssal van dolgunk; mert ha ezt a jegyet *ya* syllabának kellene olvasni, a végső *a* külön is meg volna jelölve, így: *ya+a*, a mit aztán így kellene átírnunk: *yā*.³⁾ Ismeretes az is, hogy ez a

¹⁾ L. c. 986. §.

²⁾ Brugmann a maga szűkszavú modorában az *ashnaiy* szót (Bh. II, 11), melynek eddigi értelmezése: *közel* (v. ö. z. asņ; Spiegel, Die altper-sischen Keilinschriften, p. 209), infinitivusnak nyilvánítja (l. c. I, 618. §) s indogermán **ag¹* gyökkel combinálja. A képzés azonban sokkal izoláltabb, hogy sem pro vagy contra valamit mondani lehetne. — Az értelmezés lehetséges, de elkerülhetetlenül nem szükséges és nem is kényszerítő.

³⁾ Bartholomæ, l. c. p. 5—6. Brugmann, l. c. I. 81. — Spiegel, l. c. p. 149.

y consonans csak graphikus jelenség, melynek phonetikai alapja talán van, de etymologiai értéke bizonyosan nincs. Az ó-persa ékiratokban ugyanis az etymologiailag jogosult szózáró *i* helyett *iy* jelentkezik; v. ö. ó-p. astiy: ó-ind ásti; ó-p. amīy; ó-i. ásmi; ó-p. pādīy: ó-i. pāhī.¹⁾ — Idáig tehát símán megy minden, de most már kezdődnek a nehézségek, melyeknek okozója az a körülmény, hogy az ó-persa ékiratok orthographiája szerint minden consonans-jegy hangzó- (a-, i-, u-) tartalmú s consonans-csoportok jelölésére ligatúrák (mint pl. az ó-indben) nincsenek. A kérdéses négy jegy tehát (a *ya*-jegy értékének megállapítása után) magában véve négyféleképen is olvasható:

1. t-n-i-y = árja *tni;
2. t-na-i-y = árja *tnai;
3. ta-n-i-y = árja *tani;
4. ta-na-i-y = árja *tanai;

Hogy az analysis eredményéhez a kétségnek árnyéka se férhessen, utalnom kell még arra, hogy az árjában a különböző suffixumokkal képezett nomina actionis bármely casusa functionálhat infinitivusként (kivéve természetesen a casus rectusokat).²⁾ Azt sem kell figyelmen kívül hagyni, hogy ezek az obliquus casusok mind a singularisból vannak véve, a mi szintén igen természetes psychiko-logikai jelenség.

Ha már most a fönebb supponált árja végzetek mivoltát vizsgálat alá vesszük s a szótövek alakulatait s illetve a casus-suffixumokat nézzük, a következő eredményekre jutunk.

1. Árja *tni csak egy *tan-tő gyöngé alakjából képzett locativus singularis lehetne (cf. ind áhni, zend asni); a megfelelő ó-persa *tniy azonban sohasem létezhetett, mert az ó-persa infinitivus folytatója a pārsiban (pl. minīden, madan) arra enged következtetni, hogy a képző vocalisa nem lehetett zérusra redukálva.

2. Árja *tnai kétarczú alak: lehetne egy *tan-tő gyöngé alakjából a dativus singularis (cf. ind nāmnē, zend tasnē) vagy egy *tna-tőből a locativus singularis (cf. ind dēvē, zend zaosē). A zendben tényleg fordul elő az árja *tnai végzetnek megfelelő alak: thnē, ebben a szóban aiwišōi-thnē „lakni”.³⁾ Hogy azonban a megfelelő ó-persa *tnai még sem volt ténylegesen élő alak, azt elég erős phonologiai ok bizonyítja. A zendben, mint az imént láttuk, árja -tn- mint -thn- jelentkezik s valószínűleg így jelentkeznék az ó-persa ékiratokban is,⁴⁾ mert árja *t* consonansok

¹⁾ Bartholomae, l. c. 36. §. — Brugmann, l. c. I, p. 81. — Siegel, l. c. p. 154.

²⁾ Whitney, l. c. 969—979. §. — Brugmann, l. c. II, 1089 §.

³⁾ Bartholomae nyomán Brugmann, l. c. II, p. 151. 1415.

⁴⁾ A -tn- vagy -thn- complexumot ugyanis a legszorgosabb kutatás daczára sem tudtam az ékiratokban fölfödözni.

környezetében az iráni dialektusokban majd mindenütt szenvedett haváriákat.¹⁾ De ha ez jelen esetünkben nem is következett volna be, oly alakokat kapnánk, melyek semmiképen sem hangzanának persául (cf. *thastnaiy, *cartnaiy, *kantnaiy, *pishtnaiy). Végre — s ez a legnyomósabb érv — az infinitivus alakját a pársiban gyenge tőalakulatból nem lehet leszámaztatni.²⁾

3. Árja *tani locativus singularis volna egy *tan-tő középalakjából (cf. ind namani, zend cašmaini). Ez a *tan-tő nézetem szerint úgy viszonylik az *an-tőhöz, mint a *san-tő ugyancsak ehhez; t. i. valamint az utóbbi suffixum így analizálandó: s+an (cf. ind ji-š-ē ,győzni' és ind sak-šán-i ,együtt lenni'),³⁾ azonképen a *tan suffixum is így bontandó föl: t+an, mely elemek elseje a part. perf. passivi tá suffixumával kombinálandó, olyanformán, mint a tya suffixum (= t+ya) első része (cf. yáj-ya-s ,venerandus', kí-t-ya-s ,faciendus').⁴⁾ — Az egész okoskodásban, ha jól látok, semmi sincs, a mit kifogásolni lehetne, s azért szinte bámulom, hogy az ó-persa ta+na+i+ya complexumot az idézett koryphæusok közül senki sem olvasta így: taniy és senki sem nyilvánította locativus singularisnak. A dolog jelentéktelen, de — mivel az uralkodó fölfogástól indokolhatólag tér el — érdemes legalább regisztrálni.

4. Árja *tanai az indogermán vocalisoknak az árjában bekövetkezett összeesése folytán kétféle magyarázatot enged meg. Elemézhetünk így: *tan+ai (indogermán *ten+ai), de így is: *tana-i (indogermán *tnno+i);⁵⁾ az előbbi esetben egy *tan-tő középalakjának dativus singularisával van dolgunk (cf. ind bráhmaṇē, zend baresmainē); a második esetben egy *a-tő locativus singularisával (cf. ind sómē; zend aspē, aspaeça; ó-persa pārsaiy). Az elemzés eredményének ezen kétarcú volta természetesen semmi befolyással sincs a *tanai végzet alakjára, melynek az ó-persa ékiratok orthographiája szerint tanaiy alakban kell jelentkeznie. Ez a lectio az, a melyet fönnebb uralkodónak jeleztünk, a mely azonban semmivel sem indokoltabb, mint a 3. alatt supponált taniy.

Ez a tanaiy (vagy taniy) végzet mindig igegyökerekhez járul, soha tempustövekhez. A fönnmaradt alakok csakugyan mind alkalmazkodnak ehhez a szabályhoz. Így *katanaiy* (olvasd *kantanaiy*)⁶⁾ gyökere tényleg

¹⁾ Bartholomæ, l. c. 103—116. §.

²⁾ L. fönnebb 1. alatt.

³⁾ Brugmann, l. c. II, 1088. §.

⁴⁾ Brugmann, l. c. II, 1100. §.

⁵⁾ Így a latin -tino- és a litván -tina- miatt. — Spiegel, l. c. p. 168. — Brugmann, l. c., II, p. 151.

⁶⁾ Zárhangok előtt ugyanis nasalisok neu iratnak; hogy azonban

kan = z. *kan* = i. *khan*;¹⁾ — cartanai gyökere *car* (*kar*) = z. *kar* = i. *kar*;²⁾ — thastanai gyökere *thas* = z. *sañh* = i. *çañs*;³⁾ — ni-pish-tanai gyökere *pis* = i. *piç*, nem *pedig* — mint Spiegel akarja — *pish*.⁴⁾

Hátra van még annak megállapítása, hogy a tanai (tani) végzet a gyökérnek erős vagy gyenge alakulatához járul-e. Ez a kutatás nem sok pozitív eredménnyel biztat; mert bár némi joggal lehetne várni, hogy egy és ugyanazon képző egy és ugyanazon gyökéralakulathoz járul, ez a várakozás nem egyszer bizonyul hiúnak. Az indben pl. a *tum* végzet mindig az úgy. *guṇa*-gyökérhez járul, de már a *manē* végzet erős és gyenge gyökérhez egyaránt, pl. *dhármanē*, de *vidmánē*; így az *asē* végzet

kimondattak, bizonyítja egyebeken kívül ó-persa szavak görög átírása (*Vidafrānā* v. *Vidafrānā*: *Ἰραφίφρης*; *Kabujiya*: *Καυβόρης*; *Zaraka* v. *Zraka*: *Ζαράγγοι*, *Δραγγιάρη*). — Bartholomæ, l. c. 76, 78, 79. §. — Brugmann, l. c. I, p. 355. — Spiegel, l. c. p. 153.

¹⁾ Cappeller, *Sanskritwörterbuch*, p. 101. — Bartholomæ, l. c. p. 221. — Spiegel, l. c. p. 221. — Megjegyzem, hogy ez a kantanai olvasás is csak tekintélyi érven alapul, mert ha a *kan* gyökér *vocalisa* zérusra redukálódik, a gyökérbeli *n* szükségkép *sonans*sá lesz (cf. ó-p. *a-jan-am* = i. *á-han-am*, de ó-p. *ja-diy*: i. *ja-hí*. — Bartholomæ, l. c. p. 29. — Brugmann, l. c. I. p. 402.

²⁾ Bartholomæ, l. c. p. 222. — Cappeller, l. c. p. 73. A *c* consonans *k* helyett a gyökérbeli *a* = indogermán *e* miatt jelentkezik. — Brugmann, l. c. I. p. 579.

³⁾ Brugmann, l. c. I. p. 557. — Cappeller, l. c. p. 432. — Bartholomæ, l. c. p. 55. — Spiegel, l. c. p. 223. — Hogy az ó-p. *thas* gyökér *vocalisa* *nasalis* volt-e vagy nem, azt nem lehet eldönteni, mert *nasalis* hangzók az ó-p. *orthographia* szerint nem íratnak. — Bartholomæ, l. c. p. 14. — Brugmann, l. c. I, p. 354. — A gyökérbeli *th* az etymologiailag jogosult *s* helyett csak *graphikus* jelentőségű (cf. *vitham* = z. *vīsem* = i. *vīsam*). — Bartholomæ, l. c. 144. §.

⁴⁾ Ez a gyökér szintén előfordul az árjában, de más a jelentése. A *pish* gyökér (*præsens* *pinasthi*, *piñcasthi*) jelentése az indben: *zermalmen*, *zermahlen*, *zerstampfen*, *vernichten* (Cappeller, l. c. p. 254), cf. lat. *pinsō*, *pīsō*, *pistor*. — A szóban levő ó-p. *pis* gyökérnek az indben megfelelő *piç* (pr. *piñcāti*) jelentése: *aushauen*, *zubereiten*, *schmücken*, *gestalten*, *bilden* (Cappeller, l. c. p. 254), cf. lat. *pietus*, *pictor*. — A tévedés gyökere ott lehet, hogy árja *ç* (= indogermán *k¹*) *i*, *u*, *ç*, *r* és *k* után úgy jelentkezik, mint árja *sh* (indogermán *s*) *t*, *th* előtt. Bartholomæ, l. c. 162, 163. §. — A *pis* gyökérhez tartozó *niy-a-pish-am* (Bh. IV, 71) nem a *pish* gyökér *præt. imperfectuma*, mint ugyancsak Spiegel (l. c. p. 231 s. v. *pish*) akarja, hanem az ó-p. *pis* gyökér *s-aoristosa* (Bartholomæ, l. c. 345. §), a mennyiben indogermán *k¹ + s* az iráni dialektusokban mint *sh* jelentkezik (az indben mint *ksh*; csak *t* előtt *sh*), cf. zend *dashina*:- ó-ind *dākshina*:- görög *δαξίος*. — Bartholomæ, l. c. 147. §. — Brugmann, l. c. I, 616. §.

is, pl. blárasē, de bhiyāsē (Whitney, l. c. 973—974. §). Mindazonáltal nem érdektelen a lehetőségek mérlegelése.

Azzal a lehetőséggel, hogy a végzet a gyenge gyökérhez járult, nem ellenkeznek a következő alakok: thastanaiy, ni-pishtanaiy, ka(n)-tanaiy; ugyanis:

1. *thastanaiy* úgy olvasva, a hogyan írva van, nem tünteti föl az erős gyökér vocalisát, mert vocalisa nasalis sonans: cf. ind. çastás (Cappeller, l. c. p. 432).

2. *ni-pishtanaiy* úgy olvasva, a hogyan írva van, gyöngye gyökéralakulatot tüntet föl; cf. ind. pishtás (Cappeller, l. c. p. 264).

3. ka(n)tanaiy így olvasva *katanaiy* a redukált gyökéralakulatot tünteti föl; cf. ind. khātás (Cappeller, l. c. p. 101).

Ellenben lehetetlen, hogy a car (indogermán *qer) gyökérből képzett *cartanaiy* alak gyöngye gyökéralakulatú legyen (tehát *crtanaiy), és pedig azért, mert indogermán velaris zárhang csak rákövetkező *e* és *i* hangzók előtt jelentkezhetik mint palatalis zárhang (Brugmann, l. c. I, 640. §), miből továbbá következik, hogy ha a car gyökér hangzója in reductione állana, *crtanaiy (ca-ra-ta-na-i-ya) helyett *kartanaiy (ka-ra-ta-na-i-ya) volna írva; cf. ó-p. karta-: zend kereta-: ind. kṛtā-.

Ama föltevés ellen azonban, hogy a tanaiy (tanaiy) végzet erős gyökéralakulathoz járult, komoly kifogást tenni aligha lehet, ugyanis:

1. thastanaiy olvasható így is: *thañstanaiy*, mert az ó-persa ékírások orthographiája szerint a nasalis hangzók nincsenek jelölve (Bartholomæ, l. c. p. 14. — Brugmann, l. c. I, 354. §); cf. ó-p. a-thah-am: ó-i. á-çañs-am. — Hogy ezt a nasalis hangzót talán nem is ejtették, itt egészen közönyös.

2. *cartanaiy*, mint az imént láttuk, csakis erős gyökérből lehet képezve; cf. ind. kārati.

3. ka(n)tanaiy olvasható így is: *kantanaiy*, mert nasalisok, mint fönnebb láttuk, zárhangok előtt nincsenek kiírva; cf. ind. khānati.

4. ni-pishtanaiy olvasható így is: *ni-paištanaiy*, bár így tényleg senki sem olvas; cf. ind. pēçalás, pēčas, pēçitar (Cappeller, l. c. p. 264). A pishtanaiy átírás a kantanaiy lectióval szemben legalább is inconsequentia. Mert semmikép sem lehet belátni, miért kell az egyik alaknál az erős, a másiknál a gyöngye gyökéralakulattól kiindulni.

Ha tehát föltételezzük, hogy az ó-persa infinitivus képzésében van egyöntetűség, akkor elutasíthatatlan az a föltevés is, hogy a tanaiy (tanaiy) végzet erős gyökéralakulathoz járult.

Az eddigi morphologiai eredményeket pedig így lehet formulálni: az ó-persa infinitivusnak tanaiy (tanaiy) végzete erős gyökéralakulathoz járul; a végzet maga egy tan gyökér dativusa (illetve locativusa) vagy egy tana-tō locativusa.

A szokásos olvasás helyett: thastanaïy, cartanaïy, ka(n)tanaiy, pishtanaïy — lehetségesek és indokoltak ezek is: *thañstanaïy, cartanaïy, kantanaïy, paishtanaïy*.

Attérek a verbum infinitivum syntaxisára.

Hogy az ellenőrzés könnyebben legyen megejthető, közlöm azokat a helyeket, a hol infinitivusokra akadtam:

√kan: Szb, 9. k, 21.

√car: Bh. I, 94. II, 33. 38. 44. 53. 58. 67. III, 36. 43. 59. 64.

√thas: Bh. I, 53.

√pis: k, 24.

A verbum infinitum olyatén önálló használatára, a minőt pl. az indben, görögben, latinban találunk (mely nyelvekben t. i. a verbum finitumot pótolhatja), az ó-persában nincsen példa. Az infinitivus az indogermán nyelvekben elég sűrűn szerepel mint conjunctivus, imperativus, tempus historicum, gyakran prædicativ használatú is (Delbrück, l. c. IV, p. 453—463); az ó-persában soha. Itt az infinitivus mindig egy verbum finitumtól függ s a mondat értelmét egészíti ki — legalább az ékiratokban, de (tekintve az állandó tendenciát a stereotyp egyöntetűségre) valószínűleg az ó-persa nyelvben egyáltalán.

Az említett helyeken található infinitivusok a következő verbumokkal kapcsolatban jelentkeznek: √darsh = merni; √i = menni; para + √i = indulni; √shiyav = menetelni; ni + √stā = parancsolni. — Ime a példák. Bh. I, 53: kashciy naiy *adarshnaush* cishciy *thastanaïy* pari y gaumātam tyam magūm yātā adam arsam¹⁾ 'senki sem mert valamit mondani Gaumāta magus felől, míg én nem jöttem'. — Bh. II, 67: [hauv fravartish] *aish*²⁾ hadā kārā patish mām *hamaranam cartanaïy*: 'Fraortes sereggel jött ellenem megütközni'. Így még: Bh. I, 94. III, 36. 43. — Bh. III, 58: pasāva hauv kāra *ashiyava* tyam vahyazdāta frāishaya abiy vivānam *hamaranam cartanaïy* 'aztán a sereg, a melyet Vahyazdāta küldött, Vivāna ellen ment megütközni'. — Bh. II, 33: pasāva hamitriyā ha(n)gmata *paraitā* (scil. hatiy) patish dādarshim *hamaranam cartanaïy* 'aztán a zendülők összejöttek s Dādarsis ellen indultak megütközni'. Analog fordulatok: Bh. II, 38. 44. 53. 58. III,

¹⁾ Így Bartholomæ; tehát √(a)r+sa = idg. sk¹o. L. c. p. 120, 209. — Spiegel és Brugmann: arasan; az előbbi szerint (l. c. p. 238): √ras+a, az utóbbi szerint (l. c. II, p. 1032): √r+asa = idg. esk¹o.

²⁾ Így Bartholomæ; --- szerinte ez az alak præt. impf. tertia sing., mely az sh-végzetet a sigmatikus aoristostól kölcsönözte (l. c. p. 133). — Spiegel így olvas: āisha, mely alak szerinte aoristos 3. singularisa (l. c. p. 210). Nem volna nehéz kimutatni, hogy Bartholomænak van igaza, de erre itt most nincs szükség.

64. — Szb 9: adam *niyashtāyam* imām yuviyām *ka(n)tanaiy* „én parancsoltam ezt a csatornát megásni”. Hasonló esetek: K, 21. 23. — Az esetek majoritásában (^{11/15}) tehát az infinitívus mozgást jelentő igéktől († shiyav, †i, para + †i) függ; ez az indben is majdnem a leggyakoribb eset (Whitney, l. c. p. 981), pl. hōtum ēti „áldozni megy”; a latinban, mint ismeretes, az etymologiaiailag megfelelő (t)um végű supinum kizárólag mozgást jelentő igéknél áll, pl. Liv. 2, 35: Coriolanus in Volscos exsulatum abiit; a görögből is tartoznak ide olyan fordulatok mint Il. IV, 199: βῆ δ' ἴμεν. A verbum infinitum mindezen felsorolt esetekben a mozgás célját fejezi ki. — A † darsh és ni + † stā gyökerekből képezett alakok mellett, mint a példából kitűnik, az infinitívus mint objectum szerepel — a mi szintén indogermán örökség. Ez a fordulat: kashciy naiy adarshnaush cishciy thastanaiy, szóról-szóra latinra fordítható: nemo audebat aliquid dicere. V. ö. Corn. Nepos, Milt. 2: Cares, qui Lemnum incolebant, Miltiadi resistere ausi non sunt. Hasonló fordulat Herodotos VII, 228: οὐκ ἔτλη Σπάρτης ἡγεμόνας προλαπεῖν. — A ni + † stā gyökér jóformán segédigeként szerepel s a verbum infinitummal körülbelül a causativumot helyettesíti,¹⁾ mint a latinban az értelmileg megfelelő inbeo (impero); adam *niyashtāyam* imām yuviyām *kantanaiy* = ego iussi hunc canalem fodī, illetve: ego iussi (milites) hunc canalem fodere; l. a görögben is pl. τὴ ἐκέλευσας αὐτοὺς ποιεῖν; az utóbbi két szerkezetnek azonban nemcsak az ó-persában, de az árjában sincs nyoma (Delbrück, l. c. IV, 469). — Az ó-persa verbum infinitum tehát vagy célhatározó volt vagy objektívum; egyéb árja használata vagy elveszett vagy nem is volt soha.

A priori várhatjuk, hogy az infinitívus mint nomen actionis az ó-persában is megtartotta igei természetét s így ugyanazt a casust dirigálja, mint a verbum finitum. Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy minden egyes infinitívushoz találkozik megfelelő finitum-forma, úgy hogy ez a pszichologiai valószínűség kétségtelen bizonyossággá válik. Sajátszerű, hogy az összes fennmaradt infinitívusok transitív verbumok rendszerét egészítik ki, a mi természetesen merőben véletlen jelenség. — A következőkben közlök olyan finitum-formákat, melyek az adott infinitívusokkal egy gyökből vannak képezve s transitív voltukat vagy objectumokkal vagy passiv formájukkal árulják el.

1. †kan. Szb, 10—11: pasāva iyam yuviyā akāniy²⁾ avadā yathā

¹⁾ A causativum képzése azonban e mellett az árjában szokásos módon, t. i. suffixum segítségével is történt; l. pl. daraya-, shādaya-, thādaya-taraya-, aishaya-, gaudaya. — Bartholomae, l. c. 282. §. — Brugmann, l. c. II, p. 1153.

²⁾ Conjectura, de igen szerencsés; alakját illetőleg úgynev. 3. sing.

adam niyashtāyam ,asztán megásatott ez a csatorna, úgy, a hogyan én parancsoltam'. — Az activum csak compositumokban fordul elő, de ezek mind transitívek; l. Bh. I, 64. 86. IV, 80.

2. √ car. Bh. II, 23: hamaranam akūnaush ,összeütközött'; Bh. II, 27: avathāshām hamaranam kartam ,pugna ab iis facta est'; Bh. III, 56: utāshām 1 martiyam mathistam akūnaush ,et hominem quendam ducem fecit eorum'; etc. etc.

3. √ thas. Bh. IV, 54—56: yadiy imām ha(n)dūgām naiy apagau-dayāhy kārāhyā thāhy anramazdā thuvām daushtū biyā ,ha ezt a rendeletet nem titkolód el (s) a népnek megmondod, Ormazd legyen a barátod'; Bh. I, 6—7: avahyarādiy vayam lakhāmanishiyā thahyāmahy*): ,ezért neveztetünk mi Achāmenidáknak'; etc. etc.

4. √ pis. Bh. IV. 70—71: tūvam kā hya aparam imām dīpim vai-nāhy tyām adam niyapisham imaivā patikarā mātya vīsanāhy ,te, a ki majdan ezt a fölratot látod, melyet én vágattam be (t. i. a sziklába), ezeket a képeket, el ne rotsd'.

A verbum infinitum tehát az ó-persában ugyanazt a casust dirigálja, mint a verbum finitum.

Az infinitivusoknak, a mint pl. a görögből ismeretes, ugyanolyan actiójuk van, mint azon tempus-rendszereknek, a melyekhez tartoznak. Mivel az ó-persa infinitivus semmiféle tempus-rendszerhez nem tartozik, az a kérdés támad, hogy minő az actiója. Hogy e kérdésre biztosan megfelelhessünk, vizsgálat alá kell vennünk a finitum formáit is.

1. √ kan. A belőle képzett infinitivus punktuális értelmű. Szb, 8—9: adam niyashtāyam imām yuviyām ka(n)tanaiy ,én parancsoltam ezt a csatornát megásni'. Nézetem szerint arra kell gondolni, hogy ez a csatorna Daireos parancsára készült, nem pedig, hogy az ásás munkája az ő parancsa folytán folyamatban volt. Ép így, ha K, 21 olvassuk: ima stānam hauv niyashtāya ka(n)tanaiy ,ezt a helyet ő parancsolta kifaragni' nem arra kell gondolni, hogy faragással foglalkoztak, hanem hogy faragás révén előállították a kérdéses helyet. Punktuális a már említett 3. sing. aor. pass. is. — A praeverbális finitumok formái kevésbé érdekesek ránk nézve, mert a praeverbium természetesen nagyon módosíthatja a verbum actióját; különben ezek is valamennyien punktuális értelműek; l. Bh. I, 64: viyaka ,elpusztított'; Bh. IV, 80: nikantūv ,semmisítsen meg'; Bh. I, 86: avākanam, megcsontított helyen fordul elő. — Úgy lát-szik, mintha a kurzív értelem e gyökből hiányoznék, de aligha meg

aor. pass., mely csak az árjában fordul elő és sohasem medialis; a yuviyā nominativus különben minden kétséget kizár.

*) Passiv praesens-tő activ személyraggal.

nem volt; az indben khánati annyit is jelent, mint 'ás' (Cappeller, l. c. p. 101).

3. √car. A belőle képzett infinitivus mindig ebben a stereotyp összekötetésben jelentkezik: hamaranam cartanaiy 'proelium facere'. E kifejezés actiója lehet terminativ: 'összeütközni', de kurziv is: 'harcolni'. Finitum-formák rendkívül gyakran fordulnak elő, de itt csak azokat sorolom föl, melyek a hamaranam szóval együtt jelentkeznek. Bh. IV, 6; pasāva yathā kshāyathiyā hamitriyā abava adam 19 hamaranam akūnavam 'aztán hogy a királyok fölzendültek, 19 ütközetet vívtam'. Így még: Bh. II, 23. 85. III, 5. 16. V, 10. — II, 34. 39. 45. 54. 59. 96. III, 37. 44. 60. 65. — Nagyon sajátzerű jelenség, hogy az aoristos oly értelemben van használva, mint a fölsorolt praeteritum imperfectumok; l. Bh. II, 70: thakatā āha avathā hamaranam akūmā 'akkor volt, a mikor csatát vívtunk'; így még: Bh. I, 90. 94. 96. II, 68. — A praesens-től actiója eredetileg alighanem terminativ volt*), aztán kurzivvá lett; majd a praeteritum imp. és az aoristos actiói kölcsönösen kontamináltak egymást, úgyhogy a praet. imp. punktuális értelmet is nyert (vagy legalább is konstatáló használatot, a mi az aoristos jellemző tulajdonsága), az aoristos pedig a praet. impf. rajzoló sajátosságát vette át. — Egy más lehetőségre alább utalok. — Az ind krónói jelentése Cappeller szerint (l. c. p. 73) machen, thun (in weitester Verwendung: an sich oder andern ins Werk setzen oder zur Erscheinung bringen); a zendben kerenaociti annyi mint: thun, machen (Bartholomæ, l. c. p. 222).

3. √thas. Az infinitivus actiója határozottan kurziv. Bh. 53—54: kashciy naiy adarshnaush cishciy thastanaiy pariya gaumātam tyam magūm yātā adam arsam 'senki sem mert valamit mondani Gaumáta magusról, míg én nem jöttem'. A finitum alakok igen nagy számban fordulnak elő (Spiegel, l. c. p. 222—223) és szintén kurziv értelműek. Mutatványnak elég itt egy hely, hol nagyon kitűnik a kurziv actio. Bh. I, 7 (= a 10): avahyarādiy vayam hakhāmanishiyā thahyāmahi 'ezért (mivel t. i. Dāreios atyja Hakhāmanish volt) neveztetünk mi Achāemenidáknak'. — A rokon ind çānsati jelentése: hersagen, recitieren, rühmen, preisen, verkünden, mittheilen, verheissen — tehát kurziv (Cappeller, l. c. p. 432); kurziv a zend sanhaitē jelentése is: verkünden (Bartholomæ, l. c. p. 239).

4. √pis. Az infinitivus csak a ni praeverbiummal együtt jelentkezik; a simplex actiója tehát meg nem határozható, de valószínű, hogy kurziv volt; az indben legalább a rokon pinçāti jelentése: aushauen, zubereiten, schmücken, gestalten, bilden (Cappeller, l. c. p. 254). A ni-

*) Mert n-képzés. — Delbrück, l. c. IV, p. 40.

præverbiumos alak terminativ actiójú, mert ni (z. ni ; i. ni) annyit tesz mint ,bele, le'; ha tehát ni + \sqrt{p} is directe annyit is jelentene mint ,irni', a hogyan Spiegel akarja (l. c. p. 231), tehát kurziv actiójú volna is, eredetileg és a simplexhez viszonyítva mégis terminativ értelmű. Különben az a nézetem, hogy ni + \sqrt{p} is annyit tesz, mint ,rákészíteni, rácsinálni, belevágni'. K 22—25: dipim naiy nipishtām akūnaush pasāva adam niyashtāyam imām dipim nipishtanaiy, fölíratot nem csináltatott rá; aztán én rendeltem el ezt a fölíratot rákészíteni'. Ez értelemben terminativ actiójú a finitum is. Bh. IV, 70—71: tūvam kā hya aparam imām dipim vaināhy tyām adam niyapisham imaiivā patikarā mātya visanāhy ,te, a ki majdan ezt a fölíratot látod, a melyet én vágattam be (t. i. a sziklába), vagy ezeket a képeket, el ne rontsd'.

Ha e szerény adatokból következtetést szabadna vonni, első tekintetre úgy látszik, mintha az infinitivusok actiója olyan volna, mint a præsens-rendszerhez tartozó alakoké. Indokolni lehetne e föltevést azzal, hogy az ó-persa ékiratokban alig is van egyéb, mint præsens-systema, a mennyiben a futurumot a præsens conjunctivusa pótolja, a perfectum egyetlen optativusi alakkal van képviselve s az aoristos is alig tengődik. De sokkal indokoltabbnak látszik az a föltevés, hogy maga a gyökér mindenféle actio kifejezésére képes volt, e szerint a belőle képezett infinitivus is. Ez más szavakkal kifejezve annyit tesz, hogy *a gyökér és az infinitivus az actio iránt közönyös volt*. Ki lehet egészíteni e föltevést azzal, hogy a különböző actiók kifejezésére külön gyökök és a præverbiumok szolgáltak. Elégséges adat hiányában e téren dönteni nem lehet.

Vessünk végül egy pillantást a mondat alanya és az infinitivus alanya között megállapítható viszonyra. Mozgást jelentő igék után az infinitivus alanya mindig ugyanaz, mint a verbum finitumé, a minék általános logikai és pszichologiai alapja van. Példának elég lesz Bh. III, 36: (Vahjzdāta) aish hadā kārā patish artavardiyam hamaranam cartanaiy ,Vahjzdāta a sereggel Artavardíja ellen jött, hogy összeütközzék'. Transitiv igéknél az infinitivus alanya vagy ugyanaz, mint a prædicatumé, pl. Bh. I, 53: kashciy naiy adarshnaush cishciy thastanaiy ,senki sem mert valamit mondani'; vagy pedig más. Ez utóbbi esetben az alany lehet pszichologiailag határozatlan vagy határozott. Az ó-persában csak az előbbi esetre van példa, Szb 8—9: adam niyashtāyam imām yuviyām kantanaiy ,én parancsoltam ezt a csatornát megásni'; k 23—25: pasāva adam niyashtāyam imām dipim nipishtanaiy ,aztán én parancsoltam ezt a fölíratot bevágni'. Az infinitivusnak meghatározatlan alanyát tehát az ó-persa nem teszi ki. Könnyű belátni, hogy mihelyt e fordulatokban az alany meg van határozva s ki van téve, megszületik az accusativus cum infinitivo. Ezt a lépést azonban az ó-persa nem tette meg, a mint ezt az árja nyelvek syntaxisa alapján várni is lehet. SCHMIDT JÓZSEF.

HAZAI IRODALOM.

M. Tullii Ciceronis pro Archia poëta Oratio ad iudices. Magyar-
rázta dr. *Kapossy Luczián*. Budapest, Franklin-Társulat, 1900. (Jeles-
írók iskolai tára LXI.)

Cicerónak Archias mellett tartott beszédét tudtommal eddig nem sok gymnasiumban olvastatták; pedig ez a kicsiny, de a tudomány és művészet magasztalásának szempontjából oly érdekes beszéd bőven kárpótol a reáfordított fáradtságért. Az új tanítási terv, méltányolva a kis beszéd jeles tulajdonságait, az ötödik osztály olvasmányául szánja még egy másik, Cicero-féle beszéd kíséretében. Igen dicséretes dolog volt ezt a kedves kis művet oly tetszetős alakban, annyi gonddal kidolgozva hozzáférhetővé tenni.

A művecske a következő szakaszokra oszlik: Archias élete. A beszéd tartalma. A beszéd szerkezete. A szöveg. Szövegmagyarázat. A tulajdonnevek magyarázata (betűrendben). A munkácska kiadója azt a czélt tűzte maga elé, hogy az ötödik osztályú tanuló hű képet szerezhessen magának a beszéd tartalmáról és szerkezetéről, hogy általán az emelkedett hangulatú kis beszédet tudatosan bírja feldolgozni; ezt a czélt Kapossy el is érte. Dicséretes rövideggyel, de a mellett világossággal számol be mindarról, a mire a tanuló rászorul. Egyes dolgok ugyan a tanár felvilágosító útbaigazításaira vannak bízva, mind a mellett a tanuló akkor sem marad semmi lényeges magyarázat hijával, ha pusztán a könyvben foglaltakra van is utalva. Az egész munka körültekintő gondossággal pædagogiai tapasztalattal, szakjának szeretetével van egybeállítva, úgy hogy róla minden tekintetben csak dicséretet lehet mondani. Ha az alább következőkben egyet-mást mégis kifogásolok, ne essék a mű egészének rovására, hanem szolgáljon pusztán arra, hogy majd egy újabb kiadás alkalmával némi figyelemben részesüljön.

Az *Archias élete* című részben az első két sort másként kellett volna stilizálni, mert így döcögős is, félreérthető is. («Archias valószínűleg a 120. s 117. év között Kr. e. előkelő családból Syriának fővárosában, Antiochiában született».) Azután az ilyen bekezdés már kissé gépiessé is vált. A 4-ik lap elején (4-ik sor) be kellett volna szűrni ezt: pártfogójáról, *Licinius Lucullusról*, stb., mert a tanuló bajosan igazodik el, hogy itt a jóval föntebb emlegetett Lucullusról, és nem másról van szó. Ugyanezen fejezet utolsó mondata teljes bizonyossággal állítja, hogy «a pör Archias fölmentésével végződött»; pedig ez csak föltevés, mert a költő további sorsáról alig ismeretes valami.

A *beszéd tartalma* című részben jó lett volna megmagyarázni az *extra causam* kifejezést, mert a jegyzetekben bajos ráakadni.

A mi a beszéd szövegét illeti, nincs jelezve, mily kiadás szerint igazodik; összehasonlítottam egy-két szöveggel, de jelentékenyebb eltérésekre nem igen bukkantam; eltérések pl. c. III. *ingenii gloria coepit*, a talán helyesebb *contigit* helyett; ugyanott *erat iam hoc* a vitás *et erat hoc*, vagy *sed iam hoc* kitétel helyett; *quaerere* a ritkább *requirere* helyett; szintén helyesebb s világosabb az V. c. *gratuito*, mint a *non grate* vagy éppen *haud gravatim varia lectio*-ja; ugyanitt egyszerűsítve van az *is* a más kiadásokban használatos *iis temporibus* helyett.

Az egész mű legfontosabb része, a szövegmagyarázat, igen nagy gonddal van kidolgozva; alapos útmutatást nyújt úgy a szöveg megértéséhez, mint a helyes, jó magyaros fordításhoz; nagy előnye, hogy a mondattani ismeretek ébrentartása és megszilárdítása végett ismerteti a fontosabb szintaktikai szerkezeteket; csak helyenkint akadni olyan részre, melynek magyarázása szinte fölöslegesnek látszhatik. Ilyenek a nom. c. inf. és acc. c. inf.-ok gyakori szóbahozatala, valamint a verbum regensekre való utalások; ilyeneket az ötödik osztálybeli tanulónak már magyarázat nélkül is kell tudnia.

A *synonymák* és *etymologiai* csoportok gondos egybeállítása csak növeli a könyv hasznavelhetőségét; csak az iránt van némi kétségem, lehet-e majd a tanulóktól kívánni, hogy az ily szorgalmasan összeállított synonymák jelentésbeli finom árnyalataival beszámoljanak! Hányszor meg kell elégednünk, ha az alapjelentést, vagy a leggyakrabban előforduló synonymát ismerik. *Experto crede Ruperto!*

A fordításra való utalásokban (I. c. *quoad longissime*) a magyarázat szerint - a mennyire; de ha így fordítjuk, elejtjük a kifejezés erősebb voltát. Nem fogja megérteni a tanuló a 21-ik lapon a *persona tractari* magyarázatát. A 28-ik lapon a *humili arte praeditus* csak így van magyarázva: színész, holott mást is jelent; a 31-ik lapon a forum lármás voltára ajánlanám e kis vers idézését, mely az idő felosztásának magyarázására, valamint a forumi zaj szemléltetésére igen alkalmas:

Prima salutantes atque altera conterit hora,
Exercet raucos tertia causicidos.

A 35-ik lap *ex tempore* magyarázatát mennyire megvilágítaná Cicero egy másik helyének (de oratore III.) odaiktatása: *solitus est versus hexametros aliosque variis modis atque numeris fundere ex tempore*.

Az *alakzatok* összeállítása szintén csak dicséretet érdemel; szorgalmas, megfontolt, gondos munka; helyenkint, a ritkább fordulatoknál egy-egy magyarázat elkelne, mert a tanuló nem igazodik el mindig a pusztán odaállított példán.

Nagyon helyes dolog volt a tulajdonnevek betűrendes egybeállítása; ez fölöttebb megkönnyíti az áttekinthetőséget. E szakaszban egy nagyobb

tévedésre akadtam, a mely valószínűleg csak lapsus calami; Hortensius-ról ugyanis az van mondva, hogy Kr. e. 90-ben halt meg, holott néhány sorral lejjebb azt olvassuk, hogy «erős ellenfele volt Cicerónak a Manilius-féle törvényjavaslat tárgyalásánál». Ez pedig tudvalevőleg Kr. e. 66-ban, Cicero praetorsága idején, történt.

A római polgárjogról szóló kis fejezet szintén világos tájékoztatást nyújt. Itt lett volna helyén megemlékezni arról, hogy minő büntetés várt arra, ki a polgárjogokat bitorolta, mert hisz ez volt az Archias ellen emelt vád sarkpontja. A jegyzetekre nézve még általánosságban megjegyzem, hogy helyenkint összhangba kell hozni a szöveggel, a mennyiben más orthographiát követ az egyik, mást a másik. Egy-két sajtóhiba is akad. 11 l. alulról 4-ik sor: *virorum* e h. *virorum*; 16. l. *mei* előtt kimaradt *animi*: u. o. *quantam* e. h. *quantum*. Egyébiránt a javítás igen gondos volt.

Végül még arra kérném az érdeemes szerzőt, hogy a hol egy kis érdekes realiaira alkalom kínálkozik, használja föl; milyen szépen lehetne pl. a X. fejezetben a görög s latin nyelv földrajzi elterjedtségéről megemlékezni, avagy némely kapcsolatot felhasználni Cicero egyéniségének jellemzésére, teszem azt nagy dicsőség-szomját a XI. c. alapján; így kínálkoznék egy-két kapcsolat a *de imperio Cn. Pompei*-hez is, annál inkább, mert ez a beszéd amúgy is fel van véve az ötödik osztály számára. Nagyon ajánlanám még a Hachette kiadásában megjelent kis könyvet is: *Oratio pro Archia*, par Emile Thomas. Sixième tirage revu. Paris, 1897. Igen ügyes, kedves kis könyv néhány csinos illustratióval.

Ismertetésemet azzal fejezem be, hogy Kapossy műve becses, értékes kis munka, s örömmel üdvözlí mindaz, ki kedvét leli abban, ha Cicero kisebb műveit egyenkint is minél hozzáférhetőbbekké teszik.

KEMPF JÓZSEF.

Kempis Krisztus követéséről. Fordította Pázmány Péter. Bevezetéssel, magyarázatokkal és szótárral szerkesztette *Bellaagh Aladár*. (Magyar könyvtár, hármasszám, ára 90 fillér.)

A Magyar Könyvtár helyesen tette, hogy kiadásainak sorozatába fölvette Kempisnek ezt az épületes munkáját. Hogy a többféle magyar fordítás közt Pázmányét választotta, ezzel szolgálatot tett a magyar *nemzeti* irodalomnak is.

Azt hiszem, a mű tartalmi ismertetését bátran mellőzhetem, a mennyiben nyolczféle magyar fordítása közül egy-kettő még most is közkezen forog. Csak magára Bellaagnak munkájára terjeszkedem ki. — Tíz oldalra terjedő bevezetésében megfelelő részletességgel és pontossággal Kempis életéről ír a szerző, bemutatja röviden történetét a XVII. században támadt vitának, mely a körül forgott, vajjon tényleg Kempis

volt-e a műnek szerzője; szól Vásárhelyi Gergelynek első és második Kempis-fordításáról (1594 és 1622), azután Pázmány Péter fordítására tér át, melyet B. sajtó alá rendezett. Következik még a Kempisről és műveiről szóló irodalom jegyzéke.

A birálatom tárgyát képező kiadás inkább a nagy közönségnek szólván, teljesen elegendőnek tartom a bevezetést; sőt a Kempis-irodalomnak úgyszólamint hiányos jegyzéke el is maradhatott volna. Ebből elég lett volna a magyarországi rész.

Szósziporításnak kell vennünk a Taine művéből való idézést is, melyet B. először szóról-szóra lefordít, aztán még egyszer közöl a jegyzetben (4. oldal); annyival is inkább nélkülözhetők volna vagy az egyiket vagy a másikat, mert Harrach J. úgyszólamint lefordította Taine művének ezt a részét. Ugyanezt mondhatnók a Michelet-féle idézetről. Szerzőnek úgyszólamint takarékoskodnia kellett a térrel. Kissé bántja nyelvézékünket a Gieseler-ből idézett ez a néhány szó: « — die Streitschriften eine Bibliothek bilden ». Ott van már Bellaagh szövegében ugyanez, még pedig helyes szórendben. Úgyszólamint elhiszszük, hogy szerző philologiai pontossággal utána jár adatainak.

Magát a szöveget — a mennyire egynehány oldalnyi összehasonlításból megállapíthattam — pontosan közli a szerző, de megjavított és modernizált helyesírással, úgy azonban, hogy valamennyi szót és hangot úgy írt le, a hogy Pázmány ejtette ki. Hogy nem volna-e jobb régi íróinkat eredeti helyesírásukkal bemutatni, ezen természetesen lehet vitatkozni. Végre is a ki Pázmányt olvassa, azt már nem ejti zavarba egy-két eltérő írásmód. A Pázmány-féle: megkívánnyuk, akarattya, olyanná, mellyel stb. nyelvalakokat megérti a leglaikusabb olvasó is. Bellaagh eljárásának is megvan azonban a maga észszerűsége és meg kell hagynunk neki, következetesen járt el javító módszerében.

A szöveg alatt levő jegyzetekben háromféle magyarázat foglaltatik: Idézi néhol a megfelelő szentírási helyeket, a mi meglehetősen fáradságos munka volt; itt-ott közli a latin szövegnek egy-egy szebb, jellemzőbb helyét. Ez azonban kelleltenél többször történik s a szempont, a miért ezt teszi, nem egészen kifogástalan. A bevezetésből ugyanis azt olvastam ki, hogy azokból a latin helyekből a hozzáértő megítélheti, milyen fordító Pázmány. Néhány idézetből nem lehet ebben a tekintetben ítéletet mondani s a laikus nem is ért hozzá. Ilyen párhuzamos helyek fölemlítésének csak akkor volna értelme, ha a fordításban *eltérés* mutatkoznék.

A jegyzetek azonkívül egy-két helyen szómagyarázatot tartalmaznak. A könyv berendezése olyan, hogy a szómagyarázatot a szótárban keressük. A jegyzetben inkább tartalmi magyarázatnak volna helye, mint teszem a 39. l. 3. jegyzete.

A szöveg után 20 oldalra terjedő igen hasznavehető szótár követ-

kezik. Ez lelkiismeretes és, mondhatom, pontos fejtegetése Pázmány nyelvrajtságainak. Kötelességem azonban újra megjegyezni, hogy egy szó előfordulásának helyét meg kellett volna jelölnie szerzőnek. Íróink pontos szó- és tárgyindexére nagy szüksége volna nyelvésztünknek.

Kissé változtatnia kellett volna ezt a, majdnem állandó, kifejezés-módját: «a latin x. y. kifejezést fordítja vele».

A szöveg fölött hiányzik az 1624-iki kiadásban is meglévő könyvjelzés, mert így nehéz eligazodni benne.

Egyébiránt Bellaagh Kempis-kiadása díszére válik a Magyar könyvtárnak.

TEVELI (MAURER) MIHÁLY.

Magyar nyelvtan középiskolák I. osztálya számára. Irta: *Balogh Péter*. gymn. tanár. Budapest. Singer és Wolfner, 1899. 58. lap. Ára 80 fillér.

Abban az írói gárdában, melyet a Nyelvőr nevelt a maga s a magyar nyelvészet számára, nem utolsó helyet foglal el Balogh Péter, a ki a magyar nyelvtan skivált a mondattan körébe vágó dolgozataival régóta magára vonta nemcsak a Nyelvőr olvasóinak, hanem általában a nyelvészetrel és nyelvtanítással foglalkozók figyelmét. Jogos volt tehát a remény és várakozás, melyet Balogh Péterhez fűztünk, midőn hallottuk, hogy elméleti s gyakorlati ismereteit értékesítve, magyar nyelvtant ír az iskola részére, sőt hogy egy nagyobb vállalatnak állt az élére, a mely egységes nyelvkönyvekkel akarja ellátni a középiskolát s a melynek éppen a czím-beli munka az első, mondhatjuk a mintakötete.

Jogos reményünket s várakozásunkat azonban csak részben elégíti ki Balogh munkája. Egész beosztása, minden szabálya elárulja nemcsak a magyar grammatika összes kérdéseiben jártas tudóst, hanem a mélyen s eredetien gondolkodó főt is. Föltétlen dicséretet érdemel az egyszerűségre és világosságra való törekvése; jól eső ellentétet mutat Kalmárral, Gulyással s társaival, a kik nemcsak kelleténél több tudományt akarnak belevinni már alsó fokú nyelvtanaikba is, hanem a zsenge korú tanulókhoz sem találják el mindig az elég könnyed fogalmazást.

De azért még sem mondhatjuk e művet minden tekintetben sikerültnek; a mi az összes magyar nyelvtanoknak gyöngéje, az e műnek is sebezhető oldala; azt azz ingadozást és zavart, a melyet az ígealakok elnevezésében és a határozók felosztásában találunk a különböző szerzőknél, Balogh sem szünteti meg. Így az igeragozás terén sem az actio, sem a tempus elvéhez nem csatlakozik, hanem valami középállást foglal el. Először is megkülönbözteti a három időt, a jelent (vár), multat (várt) és jövőt (várni fog), de fölsorolja a három cselekvést is, melyeket sze-

rinte ugyanazon igealakok fejeznek ki, tehát a folyó cselekvést *vár.* a végzett cselekvést *várt* és a beállót *várni fog*, de azonkívül még fölemlíti a következő ritkább alakokat: *vár vala* (folyó múlt), *várt vala* (végzett múlt), *vára* (elbeszélő múlt), *várand* (beálló cselekvés). Ezen aligha fog eligazodni a tanuló, annál kevésbbé, mert Balogh egyik §-a szerint folyó cselekvés és jelen idő födik egymást, tehát folyó múlt *contradictio in adiecto* volna. — A zavart még növelheti e szabályoknak (69. és 70. §-ok) itt-ott nem elég világos szövegezése; így beszél Balogh *egyszerű jelenről és folyó jelenről*, a nélkül, hogy a kettő közötti különbséget kifejtené, továbbá említ *tartósan folyó múltat*, de ezt nem állítja szembe más *folyó múlttal*.

Az igeragozás paradigmáiban sem eléggé következetes a szerző. A három főalakon (jelen, múlt, jövő), kívül belefoglal még három ritkább alakot is, t. i. a folyó, végzett és elbeszélő múltat, még pedig egyforma betűkkel nyomtatva, holott ha már a *vár vala*-nak helyet juttatott, föllehetne volna a *várand*-ot is, melylyel talán a régi nyelv is, de a mai irodalmi nyelv bizonyára gyakrabban él.

A másik *punctum saliens* a határozókról szóló részben található. A határozók tanával alig foglalkozott valaki buzgóbban és behatóbban, mint Balogh Péter, vizsgálta rendeltetésüket és alakjukat, bonczolta őket logikai és grammatikai szempontból, megpróbálta új osztályozásukat, igyekezett megdönteni sok ferde felfogást s helytelen alapú felosztást, tehát mindenféle készültsége megvolt a grammatika e részének megírásához, de azért a határozók tana neki sem sikerült. — A határozók definitiója kifogástalan, tekintetbe veszi, hogy a határozó a cselekvés körülményein kívül a személy állapotára is vonatkozhatik. Azt is csak dicséretére említhetjük, hogy a maga határozó elméletéből nem vitte be az iskolába a tárgyhatározót, a mint azt Szinnyi cselekedte, a ki e néven a régi kiegészítőket támasztotta új életre. De az helytelen újításoktól ő sem ment.

Már határozó-elméletében (A határozók osztályozása Nyőr. XXVI.) nagy fontosságot tulajdonít annak, hogy a *hol? honnan? hova?* kérdésekre felelő csoportokon felül még felállítandó egy negyedik, a mely a tartamon, kezdő- és végponton kívül felmerülhető irányt jelölne, a mely világosabban szólva, a mérték meghatározására szolgálna. Balogh ezen gondolatát még a tudományos elméletben sem tartom szerencsésnek, már csak azért sem, mert könnyen olybá tűnik föl, mintha Balogh a kiterjedésnek azt a híres negyedik irányát keresné. — De itt még csak hagyján, mert a bölcselkedő álláspontra helyezkedő elméletnek joga van a legfinomabb értelmi és alaki különbségeket észrevenni és észrevétni; joga van tehát különbséget tenni e kétféle lativus között: 1. vadászni ment a *Kárpátok rengetegeibe*. 2. szalad egészen a *szomszéd vadászokig*,

(Balogh példái), de az már szerencsétlen gondolat volt, hogy Balogh csekély különbség kedvéért külön határozó csoportot állított fel s azt három különböző néven, a hely, az állapot és az idő mértékhatározója néven szerepelteti a középiskola első osztályának szánt könyvben. Ilyen specifikálást, melyre — meg vagyok győződve — Balogh is csak érett észszel, fűrkésző elmével jutott rá, nem végez a gyermeki lélek s hami, tanárok, mégis végeztetünk vele, csak az egészséges fejlődését veszélyeztetjük. E háromfelé ágazó mértékhatározót annál inkább mellőzhette volna a szerző, mert a nyelv nem is teremtett reá külön exponenst s így kétszeresen bajos gyermeknövendékekkel fölfogatni s fölsimertetni.

Van azonban a Balogh határozó-rendszerének még nagyobb gyöngeje. Áldozata lett logikai következetességének, mely tarthatatlan állápontra ragadta. Abból az okoskodásból kiindulva, hogy mindazon mondatrész, mely kifejezi a cselekvés körülményeit, illetve a cselekvő vagy szenvedő személy állapotát, határozónak nevezhető, ez okoskodástól félrevezetve megteszi az állítmány-kiegészítőt is határozónak, még pedig besorozza az állapothatározók közzé. Igaz, hogy a latin és görög nyelvbeli állítmány-kiegészítőt, a nominativus prædicativust (subiectum és obiectum prædicativum) magyarul többnyire határozónak fordítjuk, de ebből világért sem következik, hogy a magyar nyelvnek minden állítmány-kiegészítője egyúttal határozó. Az is igaz, hogy értelmi tekintetben alig mutat különbséget e két mondat: 1. csikóból *nagy lóvá* lett, 2. a csikó *nagy ló* lett, de azért grammatikai és didaktikai hiba e két mondatrészt: *nagy lóvá és nagy ló* egynek tekinteni és mindkettőt egy névvel állapothatározónak nevezni.

Grammatikai hiba azért, mert Balogh e felfogásában tisztán a logikát követi s a nyelvi alakra nem figyel, didaktikai pedig azért, mert az iskolának egy hagyományos s már eléggé tisztázott fogalmát, az állítmány-kiegészítőt zavarja össze más mondatrész fogalmával ok és szükség nélkül. — A hibát természetesen csak tetőzi az az ellentmondás, melybe a szerző önmagával jut. A határozóról általánosan szólva Balogh azt tanítja, hogy a határozó ragos vagy névutós névszó, de külön határozószóval is kifejezhető. Ha aztán az állítmány-kiegészítő is határozó, akkor Balogh mondataiban: A tejes asszony nagyon *szomorú*. A négy éves csikók már *lovak*, miféle raggal vagy névutóval vannak ellátva az állapothatározók ?

A határozók tanának még más gyöngeire is reámutathatnánk; így fölösleges volt a képes helyhatározó funkciói között fölsorolni, hogy jelentheti a cselekvő személyt: pl. *Az ember a báránnytól tápláltatik*, — hogy a szenvedő tárgyat is kifejezheti: pl. *Gondolkozik valamin*; szintoly szükségtelen volt az állapothatározónak azt a fajtát megkülönböztetni,

mely a személy vagy dolog *helyzetét* határozza meg, pl. A csikó *anyjával együtt* volt a vásárban, *anyja nélkül* nem megy sehova.

Végül még egy megjegyzést azon olvasmányi anyagra, melynek földolgozásából állítja és állíttatja föl a szerző a maga szabályait. A nyelvtanában foglalt olvasmányok nem azonosak az olvasókönyv tartalmával. Főként azért választott másokat, mert a tantervileg megszabott és tartalmi tanításra szánt olvasmányokat nem akarta nyelvtani példatárrá tenni. Ez merőben helytelen felfogásra vall. Minden olvasmányt ugyanis először úgy fel kell dolgozni tartalmilag, hogy a nyelvtani, tehát alaki felhasználása mit se ártson a vérré és hussá vált tartalomnak. A *Hymnus*-ból, a *Szózat*-ból is szabad nyelvtani, általában alaki tanulást meríteni, miután tartalmilag már magunkévá tettük; sőt a rokontárgyak egymásvonatköztetésének, a koncentrációnak az elve meg is követeli ezt. — Kár volt tehát az olvasókönyv anyagát mellőzni a nyelvtanba egészen más, habár a tanítás tervével nem ellenkező olvasmányokat, t. i. Fáy meséit bevinni. — E mesék ugyanis nemcsak olyan gondolatkörökbe vezetik a tanulókat, a melyek semmi kapcsolatba sem hozhatók az olvasókönyv-nyújtotta történeti, népeleti, stb. ismeretekkel és tárgyakkal, hanem olyanokba is, a melyek meghaladják az első osztályú tanuló ismeretmennyiségét és értelmi fokát. — Ilyen magassabban járó olvasmányok: *A hangyák*, *A strucz*, *Aristoteles* és *Nagy Sándor* stb., melyeknek tanulságát bajosan érti meg az első osztálynak legnagyobb része. Pl. *A strucz*-ből a tanulság: Igy szabja meg gyakran az önszeretet a szabályokat.

Az egységes nyelvkönyvek eszméjét ismételve üdvözljük, az első kötetnek, a magyar nyelvtannak sok jó tulajdonságát általában sikerült voltát, szívesen elismerjük, de azért a szerkesztőnek és a szerzőknek több szerencsét kívánunk a készülő kötetekhez s a már kész munkák új kiadásaihoz.

KARDOS ALBERT.

Szemelvény Publius Ovidius Naso műveiből. (Metamorphoses és Fasti.) A gymnasiumi IV. és V. osztály használatára. Összeállította és magyarázta *Cserép József* dr. áll. főgym. r., egyetemi m. tanár, 24 képpel. Budapest, 1899. Lempel. (Görög és latin remekírók gyűjteménye. 37. sz.) Ára 80 kr.

Az 1887-ben másodszer megjelent «Utasítások a gymnasiumi tanítás tervéhez» 69—70. lapján zárjel között ez olvasható: «(Helyes intézkedés volna a kiadók részéről, ha a szükséges útmutatást és figyelmeztetést nem mint szokásos, a szöveg alatt, hanem inkább a könyv végéhez csatolnák, vagy a mi még ajánlatosabb, külön füzetbe foglalnák, minthogy a szöveg alatt álló jegyzetek inkább felmentik a tanulót attól,

hogy tartalmukat már előlegesen, otthoni előkészülettel figyelembe vegye).» Azt hiszem, nem tévedek, ha e zárjel közti megjegyzésnek tulajdonítom azt, hogy az iskolai classicusok jegyzetes kiadásai nálunk túlnyomó részben úgy készülnek, hogy a bevezetés és szöveg után a jegyzetek külön füzetben (Eggenberger) vagy csak a kötet végén (Franklin és Lampel) állanak.

A mikor Cserép Ovidiusának ismertetéséhez fogtam, a Közlöny XVI—XXIII. köteteit (ennyi van meg nekem) és tárgymutatóját végiglapoztam és mindössze a XX. kötet 340. lapján találtam egy erre a dologra vonatkozó megjegyzést. Itt dr. Tóth Kálmán a Hittrich-féle jegyzetes Sallustius-kiadás (Franklin) ismertetése folyamán «általános megjegyzés»-képpen ezt írja: «Kényelmi szempontból jobb, ha szöveg és magyarázat külön füzetben jelennek meg. A magyarázatok használata sok előre-hátra lapozgatással jár, a mi külön füzetnél gyorsabb is, kellemesebb is. Valószínűleg a költség növekedése s így a könyv drágulása tartotta vissza Hittrichet, vagy a mi valószínűbb, a kiadó társulatot a berendezés ilyen módjától.»

Most, mikor a középiskolák új tanterve készen van, sőt már részben életbe is lépett, de az utasítások még készülöben vannak csak, felhasználom az alkalmat, hogy ennek az iskolai jegyzetes kiadásnak kapcsán szóljak az iskolai jegyzetes kiadások külső szerkezetéről, annál inkább, mivel a kiadandó Utasítás e tekintetben irányadó lesz az ezután megjelenendő isk. classicus kiadásokra nézve.

Jöjjünk tisztába először is azzal, hogy mi a célja a szöveghez fűződő jegyzeteknek. A Közlönyben*) és a Tanáregyesületi Közlönyben a már említett pár soron kívül nem szól senki e kérdéssről. Az Utasítások az idézett lapokon ezt mondják: «Eléri a tanár e célzt [t. i. hogy a növendékeket a klasszikusoknak lehetőleg önmaguk erejéből való felfogására és élvezetére képesítse], ha egyrészt a fordítások eszközlésében minél nagyobb tért enged tanítványai önmunkásságának, másrészt folytonosan gondoskodik az olvasmánynyal kapcsolatosan nyelvi és tárgyi ismereteiknek kellő gyarapodásáról. Főleg ez okból kívánatosak jó szótárak mellett oly czélszerű jegyzetes kiadások is, melyek a tanuló fejlődése fokához alkalmazkodva, útmutatást nyújtanak egy-egy hely nehézségeinek leküzdésére, és tájékoztatást szolgáltatnak az ókorra vonatkozó reális ismeretek körül. Helyesen szerkesztett ilynemű jegyzetekben ugyanis némi biztósítékot láthatni az öngondolkodás azon nagy károsodása ellen, hogy a tanuló, csakhogy a tárgy nehézségein végkép túlessék, kész fordításhoz nyúl, azonfelül csakis hasznosításukkal remélhetni, hogy a tanár és tanítvány túlterhelése nélkül minél többet olvassanak az iskolában. [Itt kö-

*) Legalább a Tárgymutató szerint.

vetkezik a már idézett zárjel.] Jó szokása és nagy előnye a jegyzetes kiadásoknak az is, hogy rendszeren az író korára, történeti és régiségi szempontból, nemkülönben művének irodalmi méltatására is kiterjednek [a bevezetésben, de nem kell ezen kezdeni a könyv használatát].»

E hosszas fejtegetés röviden ezt mondja: szükség van nyelvi és tárgyi jegyzetekre, hogy a tanulók maguk otthon tudjanak készülni a fordításból, ne akadjanak meg a nehézségeknél és ne vágyjanak kész fordításra. Ha elfogadjuk ezt, úgy a mint írva van, tökéletesen igaz van Tóth Kálmánnak, illetőleg mind azoknak, a kik előtte és utána úgy gondolkodtak. De kérdés az, hogy valóban ez-e a célja az iskolai jegyzetes kiadásoknak.

Az Utasítás szerint a jegyzetes kiadásnak három részből kell állnia: 1. bevezetés (író élete, kora, tört. és rég. adatok, irod. méltatás), 2. szöveg, 3. jegyzetek, főleg a «nehézségek» könnyítésére és a reáliák magyarázására. A könyv beosztása is ehhez képest a fent jelzett három részre a szó valódi értelmében legyen szétválasztható. Az 1. és 3. számú résznek rendeltetése pedig az, hogy a tanulók a szöveg mellett párhuzamosan használják, főleg a jegyzeteket. Nem fogok magamra maradni azzal a véleménynyel, hogy az ilyen hármassal beosztású iskolai kiadás célját a tanulók kilencz tizedrésze kezében nem éri el. A mit Tóth K. fentebb idézett véleményében olvasunk, hogy a kényelmi szempont is számításba veendő, a tanulókra nézve fokozott mértékben áll. Kétségtelen ugyanis, hogy minden philologus tanár élőszóval is elmondja tanítványainak mind azt, a mit a jegyzet mond; ezzel eléri egyfelől azt, hogy a jó tanulók kevésbé tehetséges része otthon meg fogja nézni a jegyzeteket, másfelől pedig azt, hogy a tehetséges jó tanulók és a gyenge tanulók serge nem fognak hátralapozni a jegyzetekhez.

Ha ellenben az iskolai kiadások, illetőleg az új Utasítás visszatér ahhoz a régi beosztáshoz, hogy a szöveg alatt minden lapon ott álljanak a felvilágosító magyarázatok, alig lesz tanuló, a ki véletlenül is elmulasztja ezeknek az átolvasását. Az a felhozható ellenvetés merül fel itt, hogy igenis elolvassák, de felelés közben is elolvassák. De azt hiszem, ez az ellenvetés nem alapos; először is a felelő tanuló látja a tanár, s így okvetetlenül látnia kell azt is, hogy tudja-e a tanuló azt, a mi a jegyzetekben van, vagy csak úgy olvassa; másodsor pedig, az a tanuló, a ki a jegyzetbe tekintgetve (akár lopva, akár nyíltan) *helyes és folyékony* feleletet ad, ezzel nem szolgáltathat okot komoly megrovásra. Maradna tehát még az a körülmény, hogy a szöveg alá tett jegyzeteknek nyomdai kiállítása több nehézséget okoz s talán költségesebb (?), mint a most bevett rendszer. Nem tudom, így van-e, de ha így volna is, a mit a szem előtt álló jegyzetektől nyer a tanuló, mindenképpen többet ér, mint az esetleges munkatöbblet, a melylyel ily könyvnek kiállítása járhat.

Meg vagyok győződve arról, hogy nem merítettem ki a jegyzeteskiadások alaki kérdését, de legalább igyekeztem felhívni ennek a véleményem szerint elintézetlen kérdésnek megoldására a tapasztaltabbak figyelmét.

Cserép Ovidiusa 8 lapon adja Ovidius életét és jellemzését, 10 lapon szól nyelvéről, ebből ötöt az alakzatok csoportosítása foglal el. A könyv 21—98. lapjain van a szemelvények szövege, a 99—219. lapon a magyarázat, a 220—226. lapon vannak összefoglalva a szemelvényekben előforduló régiségi vonatkozások, a 227. lapon még a szemelvényekben előforduló közmondássá vált kifejezések, végül 7 lapon a hexameter és distichon ismertetése. Az egyes részek között az első, Ovidius élete, művei és jellemzése (3. fejezet) tapasztalt tanúrra vallanak, a ki tudja, mekkora mennyiséget és milyen minőséget kell a címbe jelzett IV. és V. gymn. osztálynak adni, s e mellett az Ovidius hatása cz. bekezdésben a magyar irodalomra való hatását és fordításait is felsorolja röviden, a mivel igen jó szolgálatot tesz olvasóinak, ill. használóinak. A IV. fejezet, Ovidius nyelve, csak a jegyzetekkel összefüggésben használható, s e tekintetben mint összefoglalás áll a bevezetés végén, úgy mint a régiségek összefoglalása a jegyzetek után; azt is hiszem, hogy czélszerűbb is lett volna e fejezetet is oda tenni a régiségek mellé.

Hogy a könyv két főrésze, a szöveg és a jegyzetek külön állanak egymás után, azért a felelősség, a mint elől kifejtettem, az Utasításokat terhel, itt tehát csak a szemelvények kiválogatásáról és a jegyzetek minőségéről lehet szó. 13 részlet van kivéve a Metamorphosesből, ugyanannyi a Fastiból, tehát bő válogatásra van mód görög és római vonatkozású darabok között. Mivel pedig a IV. és V. osztályban nem is lehet mind a 26 szemelvényt (2546 sort) egy évben elolvasatni, e szemelvények használata változtatásra is nyújt módot. Tartózkodom attól, hogy ítéletet mondjak a megválogatás helyességéről, mert hiszen Ovidiusból úgyszólván egyéni tetszés szerint lehetne akár még egyszer annyi szemelvényt összeválogatni a középiskola számára, annál könnyebben, mivel egyes verssorok kihagyása ily gyűjteményben nemcsak lehetséges, de indokolható is (ebben pl. Mett. 2, 37). Mégis ki kell emelnem, hogy míg a Metamorphoses mythosai közt Cserép ragaszkodott a költő sorrendjéhez, a Fasti szemelvényeibe csak római történeti vonatkozású részleteket vett fel, és pedig történet szerint való sorban, s e történeti szempontnak esett áldozatul bizonyára pl. Arion szép története is.

Következik Cserép munkájának főrésze, a jegyzetek. Formailag nehézkessé teszi a jegyzetek használatát az, hogy a megbeszélthelyeket csak kövérébb betűk tüntetik fel, s nem mindegyik mellett egyúttal a verssor száma is, ezeket csak a bekezdések elején látjuk, és a bekezdésben tárgyalt sorok közül csak az első és utolsó sor számát, úgy, hogy

hosszabb bekezdéseknél esetleg egész lapok maradnak számmal jelölt hivatkozás nélkül (108, 129, 144, 154, 159, 176, 182—3, 184, 199, 201, 203, 208, 217, 219. lapok), a mi a hátralapozást egészen kényelmetlenné teszi. Igaz, hogy a kiadásnál ezt sem szabad a kiadó terhére írni. Ellenben határozott érdeme az, hogy a jegyzetekben a tárgyi és nyelvi magyarázatok mellett magyaros fordításhoz ad magyaros utasításokat és helyenként magyar költőkből analógiákat. Ez a magyarosság keresése azonban néhol túlzást vagy tévedést is okozott. Így 100. l. sine pondere habentia pondus: «súlybeli érték nélkül, bár volt súlyuk», helyesen «a súlyos a súlytalannal». 105. l. præceps: «tátongó, mély», csak «meredek». — 106. l. deterior: «alábbvaló, hitványabb, csekélyebb értékű», talán jobb «silányabb». — 118. l. cælat: «kiver», holott itt eredeti jelentése is jó a cælare igének. — 148. l. magnum orbem: «nagy darab földet», ill. a föld kerekességét. — 154. l. ova non acri leviter versata favilla: «(rendes — mérsékelt — tűzön csak gyengén főtt tojás), hígtojás», de itt hamuban főtt hígtojásról van szó. — 155. l. vultus boni accessere: «jó arcot vágta hozzá; arc kifejezésükről is igaz szívük tükröződött le», a vultus boni inkább szíves arc, a ki «jó arcot vág valamihez», az nem szívesen teszi! — 163. l. divesque miserque: «mint a magy. „szegény gazdag”; Jókai: Szegény gazdagok», a fordításhoz jobban segítene «egyszerre gazdag is, szegény is». — 185. l. és a XV. szemelvény címe: Áldozás Kákaberekkel, az Argei csak: kákababok; a kő-, vasember analógiája nem elég. — 198. l. «mittere qui poterat pila, disertus erat» vershez a «pénz beszél» kifejezés felemlítése, azt hiszem, felesleges. — 217. l. prompta lingua (a szövegben prompta) inkább «szókimondó» mint «nyíltság».

Tárgyi szempontból is akadtam néhány tévedésre. 176. l. «a római forumon levő híres Janus-templom kapui is — egyik kelet, másik nyugat felé nézett», holott a 181. l. adata (azon utcán volt [t. i. az Argiletumon, a mit Cs. névszerint nem említ], a melyik összekötötte a forum Romanumot a forum Cæsarissal) is az eddig valószínű É.-D. irányt jelöli meg. — 191. l. a 10 hónapos évnél fel kellett volna említeni, hogy ez a 10 hónapos év csak a hagyomány tévelygése, nem valódi tört. adat. — 194. l. a jugerum helyesen 2518·909 négyzetméter. — 201. l. Anna Perenna nem a hold, hanem az év istennője. — 209. l. Tarquinius Superbus «kezdté» volt építeni a capitoliumi Juppiter-templomot, a mikor Terminus és Juventas vonakodtak helyet adni neki, s a pronaosban csak oltára volt Terminusnak, nem «fanum»-a.

Ezek után még csak egy rossz és egy jó tulajdonságát említem Cs. könyvének. A rossz oldala, sajnos, sok magyar könyvvel közös, a sajtóhibákat értem; mégis a szemelvények szövegének pontossága előnyösen válik ki sok iskolai kiadás közül, alig láttam benne sajtóhibát (22. l. 30:

principo, principio helyett, 56. l. 68: impiac, impia htt.), de a jegyzetekben elég sok van. Így 104. l. verba minantia, a szövegben (23. l.) minacia! — U. o. a) 19. lap, d) helyett. — 105. l. sancius. saucius htt. — 110. l. derribilem, terribilem htt. — 113. l. subitac, subitæ htt. — 119. l. quaequæ, quæque htt. — 120. l. stien, isten htt. — 121. l. promus, olv. pronus. — U. o. subiectus, olv. subiectus. — 122. l. eveher, olv. evehor. — 123. l. sanquine, olv. sanguine. — (1)24. l. luc-tus, lu-ctus htt. — 129. l. dis-tantes, di-stantes htt. — 130. l. intra, infra htt. — 145. l. Pleidum, Pleiadum htt. — 148. l. dat finalis, dat. helyett. — 150. l. első sorában (Nd.) érthetetlen rövidítés. — 157. l. inamsena, olv. inamœna. — 194. l. altra, olv. ultra. — 197. l. Hypsipilea, olv. Hypsipylea. — 198. l. Aeguculi, Aequ . . . htt. — U. o. Peligne, a szövegben (87. l.) Pæligne. — U. o. s köv. l., de csak ezeken, a jegyzetek előtt a sorok számai benn maradtak. — 200. l. Lucerenses, holott 220. l. Luceres. — 201. l. inipit. olv. incipit. — 220. l. idex, olv. iudex (az idézett sor: . . . iudicis ora sui, sed erant sine *vindice* tuti; azt hiszem, szebb a sine *iudice* olvasás, a sine *vindice*-nél).

A könyv jó oldala az a 26 ábra, a mely a jegyzetek között áll, és örömmel látom, hogy a kiadó czég szép és jó, részben új clichék beszerzését nem tartotta feleslegesnek. Hiszem is, hogy a felsorolt lényegtelen hiányok nem fogják megakadályozni Cserép könyvének elterjedését a magyaros nyelvi és szakavatott tárgyi jegyzeteknek tanár és tanuló egyaránt fogja hasznát vehetni.

Dr. FINÁLY GÁBOR.

Rövid Latin Olvasó- és Gyakorlókönyv. Gymnasiumok és reáliskolák számára. Szerkesztette *Dávid István*. II. rész. A III. és IV. osztály számára. (Mondattani gyakorlókönyv). Budapest, 1900. Lampel Róbert.

A szerkesztőnek a tanítás terén való hosszú működése, abban szerzett folytonos tapasztalata, különösen azonban az oly sok könyvéről szóló bírálat Dávid I.-t is meggyőzték ma már a helyes tanítás módjának ama követeléséről, hogy ne igyekezzünk a középiskola szakismereteinek mindegyikét kis részletekig tanulóinknak fejükbe verni, hanem elégedjünk meg azzal, ha velük azoknak csak fővonásait elsajátíthatjuk; erre mutat az, hogy ma már úgy nyelvtanait, mint gyakorlókönyveit az előbbieknél jóval rövidebbre fogja; midőn tehát «Rövid Latin Nyelvtan»-ában, az ehhez szóló gyakorlókönyve I. részében ama sajátosságait már láttuk bírálatokban és ismertetésekben olvastuk, nem lehet itt czélunk, hogy a már jó iskolai könyvnek tartalmi és alaki tulajdonságairól beszéljünk, azért csak magáról a czímben álló műről szándékunk néhány rövid jegyzésben megemlékezni.

A nyelvtanok és gyakorlókönyvek írásának terén Dávid I. neve

már annyira ismeretes, hogy — ha a francia elmondhatta, hogy „Le style est l'homme», úgy mi — a mi latin és görög nyelvtanainkat és gyakorlókönyveinket tekintve szintén elmondhatjuk, hogy — „la grammaire est le Dávid“. — Nem azt mondom vele, hogy minden görög, latin nyelvkönyvünknek ilyennek kell lennie, hanem azt, hogy D. az ily könyvnek írásába már belecsontosodott.

Az itt szóban levő, egybe tartozó három műről (Nyelvtan s két rész gyakorlókönyv) általában dicsérően hozhatom föl, hogy bár régi alapját egészen nem hagyta el, erősen hajlik mégis az inductiv-mód felé s ennél fogva úgy az inductiv-, mint a deductiv-módon való tanítás hívei kívánalmainak megfelelni igyekszik.

Éppen így nem vetette le egészen régi természetét abban sem, hogy a latin példákat egyes mondatokban adja s azokat nem összefüggő olvasmányokból igyekszik kihámozni könnyebben érthetős kedvéért, még az összefüggőeket is mondatokra szabdalja s emez eljárásától csak a magyarból latinra való fordításoknál tér el: ebben is kiegyenlíteni akarván tanításunk két eltérő módjának követeléseit egymással. A latin példákra nézve azonban nem hagyhatom említés nélkül azt, hogy azok legtöbbször olyanok, melyekre később a tanuló egyik-másik classicus mű olvasásánál rájuk talál s így itt az ilyen mondat két szerepet játszik: először megismerteti a latin a mondat szerkezet sajátosságait, másodsor már előkészíti az összefüggő olvasmány könnyebb megértésére; de példáit értelmi, tárgyi tekintetben is helyesen válogatta meg, nem maga alkotta mondatok azok, hanem oly tapasztalati, történeti igazságok, a görögök és rómaiak életére, állami szervezetükre vonatkozó mondatok, melyeknek külön-külön bonczolgatásából és hallásából az ifju már előre sok mindenféle szükségeset megtanul.

Azt, mikép fejtegeti D. a latin mondatkötés sajátosságait; itt is, másutt is elmondották már mások előbb, én itt — e mű alapos átvizsgálása s az elméleti részzel való összehasonlítás után — csak azt a meggyőződésemet fejezem ki, hogy a két résznek helyes kezelése, a szemem szedett példáknek értelmes vizsgálása mellett a tanuló e könyv alapján a latin mondatkötés sajátosságait elsajátítja.

A mű első részének czíme «Rövid Latin Nyelvtan»; elég rövid is; csak a legszükségesebbeket adja: a gyakorlókönyv eme második része azonban még a mostaninál is rövidebb lehetne, különösen, ha tekintetbe vesszük, hogy újabban számosan még a mainál is kevesebbet óhajtanának latinra fordítani; magyar gyakorlataiból D. még itt is hagyhatna el egyet-mást.

Lássunk valamit még magyarosságáról és sajtóhibáiról.

Azt tartom, hogy jobb a helyes magyarság szemmel tartása s az utasítás arra, mikép kell azt latinosan fordítani, mint az, hogy a latinos-

ság kedvéért a magyarságot csavarjuk el csak azért, hogy a tanuló azt könnyebben fordíthassa: e nézetemnek felel meg D., midőn a 3. l. f. 6., a 4. l. f. 8. sorában és egyebütt pl. megmondja azt, hogy a «mindenben» latinban = «minden dologban», de az már hiba, ha máshol éppen ezt az utóbbit használja az előbbi helyett, valamint fölösleges az is, hogy mi «szolgáló leányok»-at (a 69. gyakorl. 30. l.) mondjunk «szolgálók» helyett, mikor ez a szó a «szolgálá»-val szemben mindig csak nőt jelölhet; azt se mondanám, hogy «Rómát a városok királynéjának nevezték» (1. l. 13. s.), hisz' a tanulónak, mire ide ért, már meg kellett mondanunk, hogy «Roma» jelzője v. kiegészítője csak nőnemű alak lehet. Azt se mondanám, hogy «munka és gyönyör . . . vannak összekapcsolva» (3. l. f. 6. s.), hanem írnám «munkát és gyönyört . . . kapcsolja össze» s a tanulóknak megmondanám, hogy ezt s hasonló szerkezeteket latinra passivum szerkezettel fejezze ki vagy ha — mint itt — a latinban addig, hogy ezt tudja, még nem jutott, inkább keze ügyébe adnám a latin szóalakot. Éppen ilyen a 7. l. 3. s. és még több is. «Mi lesz mindennek a ki m e n e t e l é»-ből nagyon kirí a német Ausgang, a helyes «vége, eredménye», stb. h. — «Soha sem fog nektek hiányozni a lelki nyugalom» (4. l. al. 15. s.), vagy hat sorral alább szintén nyakatekert magyarság; ilyen a 47. l. al. 2. s. «az egészséget többre kell becsülni, mint minden más «jó sz á g o t»; a 14. l. f. 14. s. pedig ez «melyeknek egyike» helyesen «egyike»; ilyféle kisebb hibáját még többet is említhetnék.

A 48. l. f. 14. s. «Senkit se dicsérj *elhamarkodva*, senkit se vádolj *hamarkodva*»; mi indította a szerzőt e két egyértelmű szónak ily alakú megkülönböztetésére, arra csak szótára adhatott volna fölvilágosítást, azonban az első alakot ott épen nem találtam, a másodiknál pedig ezt «*cito*».

Sajtóhibája igen kevés; a 47. lapon, úgy látszik, a nyomásnál történt baj; ott az elválasztó jelek helyett vesszőket találtam.

A mű sajátosságainak eme föltüntetéséből az látszik, hogy a szerzőnek úgy nyelvi ismerete, mint didaktikai tapasztalata folytán iskolai könyveink egy olyannal szaporodtak, mely helyes kezelés mellett bizonyos sikerre vezet.

KÖPESDY SÁNDOR.

K Ü L F Ö L D I I R O D A L O M .

Eustace H. Miles: How to learn philology? London, Swan Sonnenschein & Co. 1899.

«Hogyan tanuljunk philológiát?» Ez a címe Miles angol philologus művének; de lehetne címe az is: «Hogyan tanítsunk philológiát?» mert tanulók és tanítók egyaránt használhatják. A szaktudós e könyvben nem fog semmi újat találni és érdekessége nem is tartalmában, hanem *céljában és módszerében* van. Mint szerzője az előszóban maga is mondja, e mű kezdő philologusok számára készült, bevezetés a nyelvtudományba; áthidalja azt az űrt, mely az átlagos, középiskolai műveltségű embert a tudományos szakmunkáktól elválasztja; arra törekszik, hogy a philologia körének rövid, de teljes, encyclopædikus áttekintését adja, olyant, a milyent a nagy tudományos szakmunkák épen részletességüknél fogva nem adhatnak. Célja tehát, hogy a philologia tanulmányozására felhívja az érdeklődést, számára munkásokat szerezzen és megkönnyítse az oda vezető utat. Ezért óvakodik mindentől, mivel a kezdőt visszariaszthatná: nem követel nagy előismereteket, nem nyom agyon túlsok részlettel, kerüli a szokatlanabb tudományos kifejezéseket s a kevésbbé ismert nyelveket, pl. a szanszkritot és csupán a görögre, latinra és angolra szorítkozik.

Főérdeme módszerének szigorú logikai következetessége, melylyel a tanulót lépésről-lépésre vezeti. A természettudományok *inductiv* módszerét alkalmazza, az élő anyagból, a nyelvből indul ki, olyan szókat, mondatokat állít össze — tekintet nélkül az értelmességre, — melyek a szóban forgó nyelvjelenséget a legvilágosabban visszatükrözik s a szemléltetett concret esetekből vonja el az általános érvényű elvet vagy törvényt. A főbb nyelvészeti elvek s a természettudomány evolutionista elmélete közt kapcsolatokat keres és különösen az etymologia és semasiologia tárgyalásánál párhuzamot von az emberi élet s a szók élete közt. «As people are in the world, so words are in the mind», azaz «A hogy az emberek élnek a világon, úgy élnek a szók a lélekben». Az evolutionismus elvei érvényesülnek a szók alak- és jelentésváltozásainál épen úgy, mint az ember physikai és moralis fejlődésénél. Megvan itt is az *átöröklés elve*: a korábbi alakok és jelentések átvétele nemzedékről-nemzedékre; megvan a környezetnek, az associatioknak átalakító hatása; az *analógia*. Megvan a *természetes kiválás elve* is, mert valamint a létért folytatott küzdelemben az életre, a fennmaradásra legalkalmasabb tulajdonságok fejlődnek ki s az alkalmatlanok elsatnyúlnak, elpusztúlnak, úgy a nyelv életében is a hagyomány s az analógia küzdelmében azon

alakok és jelentések győzedelmeskednek, melyek a legéletrevalóbbak, azaz legjobban megfelelnek a nyelv egyszerűsége, világosságra, szabályosságra törekvésének; e mellett bizonyít azon körülmény is, hogy a legtöbbet használt szók mennek át a legtöbb változáson. Az ember hatáskörének változásához hasonló a *specialisatio* és az *adaptatio*, azaz a szók jelentőségének megszorítása s az értelem átvitele; az emberek társas működésével pedig analog a *cooperatio*, a szavak együtthatása a kapcsolatokban s az összetételekben. A fejlődés mellett mutatkozik még a *fossilisatio* tüneténye is, egyes régi alakoknak, jelentéseknek elszigetelődése, különösen az összetett szókban.

Jellemző még felfogására az is, mily nagy fontosságot tulajdonít a kicsiny dolgoknak. Elhibázott takarékoskodásnak tartja, ha a kezdetben a kicsiny dolgokat elsietjük, mert ez az alaposság rovására megy s az itt megnyert időt többszörösen eltékozoljuk, ha mindig vissza-vissza kell mennünk a kiinduláshoz. Ez az, a mit Grimm Jakab «Andacht zum Kleinen»-nek nevez s mely nélkül nincs is igaz philologus. Milyen kissé túlságba is viszi az aprólékoskodást, mert néha még általánosan ismert dolgokkal is sokáig foglalkozik; alapossága mellett azonban változottságra is törekszik, úgy hogy sem unalmassá, sem fárasztóvá nem válik soha.

Következetes inductiv módszere kitűnik úgy az egész munka menetéből, beosztásából, mint az egyes kérdések tárgyalásából.

A munkának legnagyobb részét a szóanalýsis foglalja el: erre készíti elő, ezt tárgyalja s ezen keresztül vezet el a szövegkritikáig. A bevezető részben a nyelv keletkezésére vonatkozó nézeteknek s az indogermán nyelvcsalád rokonsági viszonyainak elmondása után kifejti azt, hogy mit ért szóanalýsis alatt? Ugyanis a szót nem mostani alakjában kell analýsálni, hanem a korábbi formát, — ha lehet — az ősi indogermán alakot kell megkeresni s ezt venni bonczolás alá. Hogy eljuthassunk az ősi nyelvig — Mater-language-nek nevezi — ismernünk kell a régi görög és latin formákat s mivel ezeket a dialektusok és régi inscriptiók őrizték meg, tehát első sorban ezeknek ismerete szükséges. Csakhogy eljárásunk könnyebb és megbízhatóbb lesz, ha ismerjük a fontosabb hangtani törvényeket és nyelvészeti principiumokat. Tudnunk kell továbbá, milyen részekből áll a szó, melyek a legközönségesebb ragok és suffixumok s csak miután mindezek az előkészületeken túl vagyunk, foghatunk a szóanalýsishez. Inductiv módszeréből következik azon beosztás is, hogy a szóanalýsis után, a kiejtés, accentus, helyesírás s némely kisebb kérdés tárgyalása után foglalkozik csak az alfabet kérdésével, a munkának 209. lapján. Mert hogyan is foglalkozhatnánk az egyes betűk kérdésével, azoknak életével, történeti fejlődésével, míg nem ismerjük magának a nyelvnek életét, fejlődését, történetét, melyen ezen processust észlelni akarjuk? — A mű

befejező része a szövegkritika s ezután még a philologia történetének rövid vázlatát következik, mely az egésznek leggyengébb része, annyira elnagyolt és hiányos.

Az első lépcső a szóanalízishez a görög *dialektusok*. Figyelmeztet arra, hogy nyelv és faj nem jelenti ugyanazt s például felhossa a Franciaországban letelepedett normannokat, kik nyelvükre nézve francziák voltak ugyan, de fajukra nézve skandinávok s kik később Angolországban letelepedve, angolul beszéltek. Nyelv és haza sincsenek mindig szoros kapcsolatban; épen a görög dialektusoknál láthatjuk, hogy a nyelv nemcsak egy bizonyos helyhez, hanem műfajokhoz is van kötve. A dialektusok, a keverék-dialektusok és kisebb dialektusok keletkezésének és elenyészésének megmagyarázása után külön e célra egybeállított mondatokban mutatja be az egyes dialektusokat, hogy ezeket az attikai dialektushoz hasonlítva, megállapíthassuk a legjellemzőbb eltéréseket.

Ugyanígy jár el a régi latin alakok felkutatásánál is. Régi *latin inscriptiókat* latinra fordíttat, kimutatja az eltéréseket, *classicus* mondatokat gyakorlásul *archaicus* nyelvre fordíttat s külön fejezetet szentel az *abbreviatióknak*, melynek helyes értelmezése az *inscriptiókban* fontos.

A *hangtörvények* fogalmát úgy határozza meg, hogy azok mindig érvényesek, ha a körülmények azonosak; de mivel teljesen egyező körülmények soha sincsenek, tehát még szabatosabban úgy formulázza, hogy a hangtörvények mindig érvényesek, ha több a hasonló, mint az eltérő körülmény. Ezen meghatározás nagyon általános ugyan, de sokkal szabatosabb, mint ha szorosabbra vonjuk; így felállítva, nincs alóla kivétel, mert a látszólagos kivétel oka mindig megvan valamely eltérő körülményben, akár sikerül ezt megállapítanunk, akár nem.

Az *analogiát*, a szavaknak kölcsönhatását, összehasonlíttja az embereknek egymásra gyakorolt hatásával. Valamint ugyanazon társasághoz tartozó emberek egymás szokásait felveszik, úgy hatnak egymásra ugyanazon csoporthoz tartozó szók.

Az *accentus* elnevezést nagyon tág értelemben használja: ezalatt foglalja össze a hang hosszát, erejét és magasságát; holott közönségesen *accentus* alatt a hangerőt, az energiát értjük, bár a hang erejével valamelyest emelkedni szokott a hangnak magassága is. Nagyon fontosnak találja etymologiai szempontból a hang hosszának, az időtartamnak megjelölését. A görögben az *accentus* főleg a hang magasságváltozását jelentette: az éles ékezetnél a hang emelkedett, a hajtottnál szállt. A görögben az *accentus* nagyon mozgékony volt; néha még a háromszótagos törvény ellenére is találunk alakokat, pl. *ἄνθρωπος*, valószínűleg *ἄνεμος* és ehhez hasonló szók analogiájára. A dór *dialectusban* a progressiv, az aelban a regressiv hajlam mutatkozik. Az *accentus* helyzet-

változásával megváltozik néha a szók értelme is, pl. νόμος — νομός, βίος — βίος.

A latin accentus főleg energiát jelent s itt a háromszótagos törvény csak később fejlődött ki, eredetileg a régi nyelvben mindig az első szótagon volt az accentus s valószínűleg ennek a hatása alatt gyöngültek meg vagy vesztek el némely szóban a hangsúlytalan szótagok hangzói, pl. *reddatus* → *redditus*, *ápo* → *ap* (*ab*), *éti* → *et*, stb.

Nagy fontosságot tulajdonít az *összetett szók*nak, mint a melyek némely fontos tudományos principiumot világítanak meg; ezek a *cooperatio* és *fossilisatio*. Két szó egybefűződik, az eredeti jelentéstől mind jobban eltávolodik, együtt új életet kezd, pl. a *redbreast* (= vörösbegy) szóban egy főnév olvadt össze a jelzőjével; egy vörösmellű állat leírása ez, melynek jelentősége utóbb elszigetelődött s csak egy bizonyos madár leírására használtatott. Így szigetelődnek el az összetett szók s válnak ennek következtében alkalmassá régi alakok, jelentések megőrzésére. Az összetétel egyes tagjai a nyelv életében külön-külön tovább fejlődnek, alakot, jelentést változtatnak, néha el is vesznek, míg az összetételben megtartják az eredeti jelentést, mintegy megcsontosodnak, megkövülnek s azért nevezzük ezt a jelenséget *fossilisatió*nak. Pl. *λέγω* (= mondok, olvasok) régi jelentését, a gyűjtés fogalmát csak ezen összetétel őrizte meg: *ἐκλογή* (= gyűjtemény).

Az ősalak megtalálására tehát az összetett szók sokszor hasznos szolgálatot tesznek. Hogy ezen ősi formát megállapíthassuk, fel kell keresnünk azon görög és latin formákat, melyek egymáshoz legközelebb állnak. Pl. *tremunt* ősalakját nem találjuk sem az attikai *τρέμουνσι*, sem a *classicus* latin *tremunt* alapján, hanem a dór *τρέμουντι* s a régi latin inscriptiókban található *tremonti* adja az ősi alakot. Kétes esetekben néha az ó-angol nyelv is útbaigazít, pl. *ðis* és *bis* ősi formáját az angol *twice* nyomán állapítjuk meg *duis*-ben.

A *kiejtés* tárgyalásának módja minket kevésbé érdekelhet, mivel egészen az angol nyelvre vonatkoztatja, melyben a hangok kiejtése minden más nyelvtől különbözik. Érdekesebb ennél a hangtani változások *physiologiai* okainak fejtegetése s itt különösen azon körülményt emeli ki, hogy a változás mindig észrevétlenül történik, olyan lassú és öntudatlan. Nézzük pl. az *s* átalakulását két *vocalis* közt. A latinban először is meglágyult, *z*-nek ejtették, majd egyre jobban közeledett az *r* felé, míg végre határozottan *r*-ré változott. A görögben is egyre gyengült az *s* hang, míg végre *h* lett belőle, mely a szó elején megmaradt, a szó belsejében azonban két *vocalis* közt kiesett (v. ö. latin *nihil* → *niil* → *nil*). Ugyanilyen lassú volt az átmenet az *interdentalis s* kifejlődésénél s az első *dentalis* elpusztulásánál is. — Ezen változások *physiologiai* okainak megértésére ismernünk kell beszélő szervünk

alkotottságát, a hangok képzésének helyét; de ezzel a kérdéssel nagyon felületesen foglalkozik.

Az *alfabet* tárgyalásánál a keleti, görög és a nyugati, latin alfabet összehasonlítása alapján azon betűkkel foglalkozik, melyeknek használata nem ugyanaz a két betűrendszerben.

H a görögben hosszú vocalist, a latinban aspiratút jelöl. *F* a classicus görögben nincs meg, csak némely dialektusban, mint digamma; a latinban megvolt, de nem a későbbi classicus *f* értékében, hanem a régi inscriptiókban olyan forma hangot jelölt, mint az angol *w* vagy *wh* (*which*, *water*, stb.), pl. régi latin inscriptióban található szó: *fhefhaked*, későbbi *fecit* értelmében. — Az alfabet harmadik betűje (*I*, *C*) a görögben csupán *g* hangot, a latinban *g*-t és *k*-t egyaránt jelölt, később némi csekély változással (*G*) használták a lágyabb kiejtésre. A *K* betű nyomait a latin bancsak néhány inscriptio abbreviatiója őrzi: *K.* (= *Kaeso*), *K. K.* (= *castra*). — Az *X* a keleti alfabetben = χ (ch), a nyugatiban *x* (ks); régi inscriptiókban gyakran: *xs*, pl. *maxsuma*. A *Z* megvolt a régi latin, oscus és umbriai alfabetben (pl. a Tabula Bantina-ban: *ezum* = *esse*), később elenyészett, az *s* elegendő volt a spirans hangok jelölésére, de Cicero idejében újra használták a görög ζ -nak megfelelőleg.

Mint már említettük, a szók jelentésváltozásainál alkalmazza az evolutionismus elveit. Az itt előforduló eseteket érdekes lesz a magyarral összevetnünk. *Bridegroom* (= vőlegény) összetett szó tagjai: *bride* (= menyasszony) + *goom* (óangolban: férfi, v. ö. latin *homo*) = *bridegoom* → *bridegroom*. Az összetétel ugyanis a szó új jelentése folytán új csoportba, a férfit jelentő szók csoportjába lépett, melyek közül a *groom* ismeretesebb volt, mint az avult *goom* s azért a kevésbé ismert szó átalakult az ismertebb szóvá. Ha eredeti alakjában megmaradt volna, úgy érdekes maradványa, fossilisatiója volna egy különben kiveszett szónak (l. $\epsilon\chi\lambda\omicron\gamma\eta$).

Redbreast (= vörösbegy) összetett szóban két elv mutatkozik, u. m. a *takarékosság* elve, mert a teljes leírás helyett az állatot csak legszembetűnőbb tulajdonságával jelölték meg, és a *specialisatio*, mert nem bármilyen vörösmellű állatot, hanem csak egy madárfajt jelöltek meg vele. Az értelem ilyen megszorítása igen gyakori, pl. *blackbird*, szó szerint: *fekete madár*, jelentése: *rigó*. Még szűkebb térre szorul a jelentés, ha csak egy bizonyos személyt vagy dolgot jelölünk meg vele, pl. *Longshanks* (= hosszúlábú) egy angol király mellékeve (v. ö. *Barbarossa*); *Bluebeard* (= kékszakállú) egy mesebeli alak neve; *Μεγαλόπολις* arkádiai város neve.

Az *adaptatio* valamely szó átvitele, alkalmazása egy más fogalomra; még pedig többnyire érzéki dolgok neveit alkalmazzuk elvontakra. pl. *látni* — *meglátni*, *fogni* — *felfogni*; *ér* (= vena) és *ér* (= csermely). Különösen gyakori a metaphorikus átvitel, pl. a latinban: «*ardet irā*».

Az ilyen kifejezés először esetleges, később szokásossá válik. A metaphorikus hajlam mutatkozik a gúnyneveknél és kedveskedő, becéző nevek-nél is, pl. ha valakinek azt mondjuk, hogy *szamárral, fajankó, kígyó, ravasz* (v. ő. régi nyelvben *ravasz = róka*) vagy: *galambom, kincsem, rózsám, angyalom*, stb. Ezen szólásokban a takarékosági elv is nyilvánul, egy-egy ilyen kifejezés egész hasonlatot vagy leírást pótol. A nyelv takarékoskodása érvényesül az elliptikus kifejezésekben is, sőt némelyiket már nem is érezzük elliptikusnak, *fakó* (ló), *lábas* (edény), *tokaji* (bor).

A jelentésváltozások közé tartozik a *degeneratio* és *amelioratio* is. Degenerálódott pl. *paganus* = falusi → műveletlen → pogány; *hostis* = idegen → ellenség. (Magyarban: *erkölcs* [= Tugend] → néprajzen ma-kacsságot jelent, pl. erkölcsös ló). Amelioratiót mutat pl. *humilis* (= *humilis*) → alacsonyan fekvő → alacsony → alázatos → keresztyéni meg-adás jelzője.

Általában mondhatjuk a szók értelmi változásairól, hogy kezdetben minden szónak érzéki jelentése volt s hogy azok a legvilágosabb és legerőteljesebb kifejezések, melyek az eredeti, érzéki jelentést legjobban megőrizték, pl. *spiritus* = léleket → lélek.

Külön fejezetet szentel a *particuláknak*, melyeknek a görögben kettős szerepük van: az általános szó- és mondatkapcsoló funkció kívül még arra is használatosak, hogy a beszédbe életet, melegséget öntsenek s különféle értelmi és érzelmi színeket és árnyalatokat fejezzenek ki. Az érzelmeknek ezen hullámlását más nemzetek az élő beszédben részint élénk hangsúlyozással fejezik ki (pl. a magyar) vagy taglejtésekkel, arcz-játékkal, mint a francia, de írásban fixirozni csak a görög tudja a particulák sűrű alkalmazásával.

A *szövegkritikai* részben először a terminus technicusokat magyarázza, ú. m. *σζόλια*, glossa, palimpsest stb. s azután a legnevezetesebb manuscriptumokkal, codexekkel s ezeknek kutatóival ismerteti meg. Az előkészítés után íráshibákra hoz fel példákat s ezen tévedések okait kutatja. A hiba oka lehet *szándékos változtatás*, még pedig jóhiszemű és nem jóhiszemű. A leíró sokszor azért változtatott a szövegen, mert — véleménye szerint — helyesebb értelmet akart adni a szövegnek vagy pedig nem értvén a tartalmat, nyelvtani vagy helyesírási hibát látott ott, hol nem is volt; sokszor a tévedésből kimaradt sort később iktatta be. Kevésbé becsületes eljárás volt, ha valamiféle egyéni, nemzetiségi vagy vallásos elfogultságból szántszándékkal adtak más értelmet a szövegnek, a mint tettek állítólag az atheniek az Ilias-szal, hogy saját dicsőségüket növeljék.

Eredhetett tévedés a betűk összeeszereléséből is, a mi különösen a capitalis írásnál akár a görögben, akár a latinban könnyen megtörténhetett. Leggyakrabban fordult elő tévedés tulajdonneveknél, mert itt az

értelem nem világosíthatott fel. A tollba mondásnál is gyakran csúszhatott be hiba a hasonló hangzásúaknál. A hasonló betűk, szóttagok könnyen kimaradnak, pl. *fac scias*, → *faccias* → *facias*; *quia si* → *quasi*. Könnyen átugrik a szem egyik szóról a másikra, ha hasonló végűek (*homoeoteleuton*). Ennek az ellenkezője a hasonló betűk és szók beszúrása. Egyéb hibák: az ismétlés, a hibás elválasztás, a glossák betojakodása a szövegbe. A tájékozatlanság az abbreviációk és contractiók körül szintén sok tévedés okozója lehet, úgy szintén a betűk sorrendjének felcserélése (*ut — tu, et — te, omnia — omina, fulmina — flumina*). Mindezen hibák kombinálva is előfordulhatnak.

Az emendációk helyessége akkor valószínű, ha helyreállítja az értelmet, versben a mértéket, ha összhangban van az író stíljével, szókincsével, ha az irott szövegtől lehetőleg kevéssé tér el, ha a tévedéseknek okát tudjuk adni s ha a helyreigazítás nem ütközik semmi olyanba, a mit a kéziratokról általában s arról a bizonyos kéziratról különösen tudunk. Azért először is tisztába kell jönnünk a javítandó szöveg általános értelmével; ki kell keresnünk az ebbe ütköző hibás szokat; elválasztás nélkül (*in continuo*) le kell írni a szöveget *capitalis* és *cursiv* írással; át kell húzni a gyanús szót s helyébe másokat kell próbálgatni, még pedig olyanokat, melyek lehetőleg megközelítik az értelmet, a hibás szó alakját, betűinek számát, megfelelnek versben a metrumnak, összhangban vannak az író stíljével, syntaxisával, szókincsével; végre meg kell állapítani a tévedések okait. Mindehhez a régi kéziratoknak alapos ismerete és nagy gyakorlat szükséges.

Még a philologia történetéről kellene beszélni; csakhogy ez annyira hiányos, hogy nem is komolyan számbavehető része a munkának. Nem is összefüggő történet, csupán néhány nevesebb philologus működésének felsorolása; semmiféle szempont szerint nincs csoportosítva, még csak chronologiai rend szempontjából sem.

Ilyen kisebb hibái és hiányai mellett is azonban e műnek tagadhatatlanul nagy gyakorlati értéke van. Módszerének következetességével és alaposágával oly szépen vezeti a kezdőt fokról-fokra, hogy mielőtt kifáradna vagy elcsüggedne, már túl van a kezdet nehézségein, érdeklődése fel van költve és beáll a tudomány munkásai közé.

LÁNG MARGIT.

Die semitischen Sprachen, von Th. Nöldeke. II. kiadás. Lipcse, 1899.

A híres strassburgi orientalista gazdag tudásának érett gyümölcse az, a mit e mindössze 76 lapra terjedő iratban az irodalmi csemege kedvelőinek feltalál. Nöldeke a sémi nyelvtudományban a minden szélsőségtől ment és kalandos feltevésektől óvakodó, higgadt és mértékletes állás-

pont egyik legkiválóbb képviselője s azért, mikor a sémi nyelvek tág határában rövid sétára van kedvünk, az ő avatott vezetésére bátran rábízhatjuk magunkat. Még élvezni is fogunk, nemcsak okulni, ha őt követjük.

A *sémi* nyelvcsalád (így nevezik, mivel az arabot beszélő legtöbb nép a Genesis X. fejezetében foglalt genealogia szerint Noe első fiától, Semtől származik) néhány részben már kihalt, részben még élő ázsiai és afrikai nyelvből áll, melyeknek egymáshoz való közeli, félreismerhetetlen rokonságát számos közös szón és szógyökön kívül a grammatikai jelenségeknek több fontos kategóriája bizonyítja. Ilyenek a három mássalhangzós gyök- vagy talán csak törendszer (ha t. i. a gyököket, más felfogás szerint, csupán két mássalhangzóból állóknak vesszük), továbbá az igeidők alakjainak szokatlanul csekély száma (mindössze kettő van) és a magánhangzók elváltozásának döntő szerepe a nyelvtani formák képzésében. Ezen ismertetőjelek egyszersmind élesen megkülönböztetik a sémi nyelveket más nyelvcsaládoktól. Azért végkép elvetendő minden kísérlet, mely eredendő rokonságot akar kimutatni közöttük és az indo-európai nyelvek között. Tudjuk, hogy nálunk milyen sok szó esett a héber-magyar nyelvrokonságról már Erdősi Sylvester Jánostól fogva, de ez az elejétől elhibázott elmélet nem nyert helyességben azért, hogy különböző időkben egy pár kiváló magyar tudós tört lándzsát mellette, sőt még legújabbban is akadnak itt-ott szószólói.

Ellenben mindinkább valószínűvé válik az a feltevés, hogy régi, vérbeli rokonság köteléke fűzi össze a sémi és bizonyos észak-afrikai nyelveket, melyeket összefoglaló szóval *hámi*aknak szokás nevezni (ismét vonatkozással a Genesis idézett helyére). A kulturának már legkezdetlegesebb fokán használatos és elejétől fogva nélkülözhetetlen, tehát ősrégi némely szerek itt is, ott is egyformán hangzanak; de megegyezés van egy pár fontos nyelvtani jelenség tekintetében is, a milyenek a femininum és az igealakok képzése (hasonló vagy azonos pra- és affirmativumok által) és különösen a személyes névmás hanganyaga és alakja.

A sémi nyelvek egymás közötti rokonsági fokozatának megállapítása is nehéz feladat. Gyakran találkozunk a nyelvek egy bizonyos csoportjában szoros összetartozásra valló rokon vonásokat, de ezekkel szemben aztán ismét époly jellegzetes eltérések vagy oly jelenségek állanak, a melyekre nézve ama csoport egyik tagja egy másik, ezen csoporton kívül álló nyelvvel egyezik meg. E tény megkísérlett magyarázatát melőzve (egy képzelt összémi nyelv, a melynek kiváláskor magukkal hozott elemeit az egyes ágak majd párhuzamosan, majd pedig ellentétes irányban fejlesztették, vagy pedig a fejlődés némely közbeeső fázisainak előttünk ismeretlen volta), csupán azt az általánosan elfogadott beosztást regisztráljuk, mely megkülönböztet *déli* és *északi* sémi nyelveket, az előbbiekhöz sorozván a maguk dialektusaival együtt az *arabsot* és *aethiopsot*, az utób-

biakhoz a *héber-phöniciait* (másképp kanaánit), az *aramot* és az *assyr*t (babylonit).*)

A beosztás alapja leginkább a déli nyelvek némely feltűnő sajátágaiban van megadva. Ilyen először is a *pluralis fractus*, azaz eredetileg singularis formájú, de collectiv jelentésű névszóknak pluralis gyanánt való használata, melylyel túlnyomóan élnek a déli nyelvek a régibb, külső gyarapodás (suffixum) útján képzett többes szám helyett, mely az északi nyelvekben egyedül van alkalmazásban. Továbbá egyes ige-tövek önálló jelentéssel való kiképzése és gyakori használata a déli nyelvekben, az északiakban csupán mellékalak jellegük megóvása mellett (pl. arabs *qātala* héber *qōtēl*-lel szemben) s még több más fontos nyelvtani jelenség.

Viszont az asszyr is néhány olyan vonást mutat fel, mely őt mind a többi sémi nyelvekkel szemben egészen különállónak tünteti fel. Nevezetesen a többi sémi nyelvek perfectuma itt szinte teljesen kiveszett és az ú. n. *permansiv*-val pótoltatik (vagy ha másokkal, az utóbbit tartjuk régibb képzésnek, a perfectum ki sem fejlődött benne). Egyéni vonással ruházza fel továbbá az asszyrt a torokhangoknak a *ch* kivételével legalább, a mint Nöldeke óvatosan megjegyzi, az asszyriologusok átírása szerint nagyfokú elhanyagolása.

Nöldeke ezután sorra veszi az egyes nyelveket, találóan jellemezve mindegyiknek fejlődési menetét és szembeötlő sajátságait hangtani és szerkezeti, szó- és mondatképzési s a hol lehet, stilisztikai szempontból is. E mellett kimerítő felsorolásban adja minden nagyobb csoporton belül annak nyelvjárásait, régibb és ifjabb hajtásait, mindegyiket egy pár velős szóval jellemezve és egymáshoz való viszonyukat meghatározva. És nem feledkezik meg arról sem, hogy röviden rámutasson azokra a felirati vagy irodalmi emlékekre, melyekből az egyes nyelveket ismerjük.

Még sok gondolatgerjesztő megjegyzés és tanulságos részlet van a kis munkában. Igen érdekes rész az, melyben az összémi nyelvről szól az arról, hogy az ismert sémi nyelvek közül melyik állhat hozzá legközelebb. Alkalmat talál a sémi népek őshazájáról és elterjedéséről is szólni. De e vizsgálódásaiban most nem követhetjük a szerzőt. Legyen az, a mit felhoztunk, elég arra, hogy a sémi nyelvtudomány egyik mesterének ez irata felé forduljon azok figyelme, a kik érdeklődéssel viselhetnek a sémi nyelvek, az emberi műveltség e minden időben fontos tényezői iránt. Hiszen pl. az arabs nyelv egy oly kulturának szolgált egykor kifejezőjeül,

*) A sémi nyelvek és főbb nyelvjárások átnézetes összeállítását l. «A gyökbeli hangok interdialektikus változásai» (Budapest 1889.) cz. értekezésem bevezetésében.

mely vetekedik az európai műveltséggel. S mit mondjunk a héberről a maga bibliájával? De ha csak azon emberek óriás számát tekintjük is, a kik e nyelvek némelyikét még ma is beszélik, akkor is szemünkbe tűnik nagy kulturális hivatásuk: az arabs és amhár még ma is millió meg millió embernek az anyanyelve.

Dr. EISLER MÁTYÁS.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK.

1898-99.

15. Osváth Elemér, *A népköltészetéről.* (Szatmár-németi ev. ref. főgymn. 17—32. l.) — E dolgozat az iskolai év ünnepélyes megnyitása alkalmával elmondott beszéd, mely mint ilyen természetesen más elbírálás alá esik, mint egy tudományos program-értekezés. Szerző lendületes stílusban, szónoki hévvel beszél, s előadása kétségtelenül megnyerő és megkapó hatással lehetett hallgatóira. Egyes tartalmas vagy szépen kifejezett mondatok fokozott hatást tehetnek, pl. mindjárt a 18. lapon: «Mert valóban mi más hivatás vár reá (a tanárra), mint az, hogy a tanuló röpké figyelmét a mulónak látszóról a maradandóra, a tényekről az igazságra irányozza, hogy zsenge értelmét az eszmék számára megnyissa? Mi más hivatása van, mint az, hogy a változó gyermeki, ifjúi kedélyt a megismert jó és szép örök és állandó hatásának befogadására szoktassa?» stb. E keretben a népköltészet lényegének fejtegetése is szónoki művé lett, mely tudományos szempontból épen nem kifogástalan. A dolgozatnak ezen része is kétségtelen tanúságot tesz arról, hogy szerző behatóan foglalkozott tárgyával és gondolkodott róla. De eredményei kissé homályosak és fejtegetése helylyel-közzel lendületes ugyan, de nem bizonyítja azt, a mit bizonyítani kellene. És a szónoki hév itt-ott nagyon merész vagy veszedelmes állításokra is csábítja szerzőnket, így pl. midőn 20. l. azt állítja a költészetéről, hogy «az nem egyéb, mint beszélő festészet. szobrászat és építészet, és viszont ezek nem egyebek, mint néma költészet», vagy midőn a 21. lapon arról beszél, hogy «nálunk a régi troubadourok» mit műveltek. Mily zavaros pl. a 22. lap következő mondata is: «Nyelv és költészet mesterkélttség nélkül saját, külső befolyás nélkül tiszta eredetiség. Innen van, hogy a mit csak egy írástudatlan nép nyelvéen és nyelve előállít, az bírálaton felül áll, azt a nyelvtan és aesthetika elfogadta s ma is mint kész kincsét (!) habozás nélkül elfogadja, sőt mint a nép szellemiségének isteni kijelentését követésre ajánlja».

Szerző megkülönbözteti a természeti, nemzeti és népköltészetet, de egyikről sem sikerül világos képet adnia. Főhibája, hogy nem dolgozik példákkal — csak egyszer, a 22. lapon, említi Homért, a Percy-féle balladákat, Grimmet és a Kalevalát; — hanem mindig csak a legáltalánosabb állításokban mozog. «A természeti költészet a legtöbb esetben

ízléstelen, néha épen trágár versekből áll, semmi határozott irány, semmi alaki következetesség nincs benne» stb. (23. l.). Vajjon mire gondolt szerzőnk? A nemzeti költészetet «azok az alapvonások teszik, melyeket a népjellem akkor vesz fel, mikor nemzet lesz a népből» (u. o.). De melyek ezek az alapvonások? és hogyan képzeljük azt, hogy a népből nemzet lesz? Mind ez állítások bővebb kifejtést igényeltek volna. Igen sajátos a következő állítás is: «A népköltészet mindig a nemzet (?) családi életére vezet vissza, mikor minden alkotás és intézmény a családban birta létének alapját» stb. Nagyon kétséges az olyan állítás is (25. l.): «elengedhetetlen szükségesség volt a népköltészetnek a demokrata elvekkel való együttes és egyidejű felkarolása és ápolása» (a XVIII. század közepén?!), mert ezt a történeti tények nem igen igazolják.

Épen olyan általánosságokban mozgó és sokfélekép érthető mind az, a mit szerző a nép- és műköltészet különbségéről mond. A műköltészet szerinte (26. l.) «abban tér el a népköltészettől, hogy míg emez tartózkodó, egyszerű, egyszerűségében gyöngéd, gyöngédségében őszintén, a természethez híven szól: addig amaz előkelőbb, elvontabb, műveltebb, műveltségében a kor és szellemiség követelményén épül föl . . . A műköltészetben népek érzelme, gondolata kor- és időszerűen nyilatkozik, a népköltészetben egy nagy tömeg érzelmvilága; amaz kijelentés egy által, emez egy nagy megnyilatkozás a sokaságban». Ezek mind szók, részben szép szók, de mégis csak szók, melyek világos fogalmat nem adnak. Most sem tudjuk, mi a népköltészet s vajjon mit sorol szerzőnk a népköltészet körébe. Pedig ezen fordul meg minden. A ki manap a népköltészetéről beszélni akar, annak mindennek előtt világosan meg kell mondania, hogy «ezek» az irodalmi termékek «szerinte» népköltésiek, «amazok» nem tartoznak ide. A mai kutatás meg épen annyira új szempontokból tárgyalja a népköltészetet is, hogy ily szép hangzású általánosságok egyáltalában nem eshetnek többé latba. De ez újabb kutatásokra szerzőnk sehol sem céloz; az ő tekintélyei még mindig Herder, Erdélyi, Kölchey, a kiknek érdemei elévülhetetlenek, de nézetük és ítéleteik mégis nagyrészt már elavúltak, ép a népköltészet körül is.

De ismétlem, ha szónoki műnek vesszük e dolgozatot, hisz ilyenek készült, lendületesnek, szép megjegyzésekben gazdagnak és általában vonzó olvasmányoknak kell mondanunk. A népköltészet lényegének és fejlődésének tudományos fejtegetését azonban talán máskorra várhatjuk szerzőnktől.

HEINRICH GUSZTÁV.

16. Dr. Szántó Zsigmond: Lenau viszonya a magyarsághoz. (Lugosi áll. főgymn. 11—44. l.) — Ez az értekezés törekvő ember dolgozata. De a törekvésen kívül alig is mondhatunk róla több dicséretet. Célja, Lenau viszonyának kérdését a magyarsághoz megoldani és pedig kettős irányban, először milyen befolyással volt Magyarországon születése és nevelkedése költészetére, másodsor mennyire érezhető viszont az ő költészetének hatása a mi irodalmunkban. Kielégítő, tudományos értékű feleletet azonban egyik irányban sem kapunk, pedig a dolgozat határozottan tudományos igényekkel lép föl.

Mielőtt a szerző e két kérdés tulajdonképi tárgyalásába bocsátkozik, Lenau személyes viszonyával foglalkozik a magyarsághoz. Megmondja,

hogy Lenau származására és neveltetésére német és hogy ép e miatt, de akkori politikai és irodalmi viszonyaink miatt is nem válhatott belőle más, mint német költő, de a kinek költészetén ennek a földnek és ennek a fajnak hatása érzik. «Nagy tévedés — mondja a szerző — Lenauban és különösen költészetében a magyar embert keresni csak azért, mert véletlenül Magyarországon született, gyermekségét s legelső ifjúságát e földön töltötte.» Ez helyes; és már ezen általános okokból, melyeket Lenau levelezéseiből és naplótöredékeiből valószínűleg pontosabban és körülményesebben meg lehetne állapítani, vaskényszerűséggel következik, hogy Lenau viszonya a magyarsághoz épen séggel nem alakulhattott másképen. De akkor következetlenek, sőt igazságtalanok az ilyenféle állítások, a melyek mint erős szemrehányások hangzanak: «Egyetlenegy költeménnyel sem kíséri *faja* küzdelmeit, mikor a nemzet oly hatalmas, izgató, megragadó, megrázó harcban dolgozik története legszebb fejezetén.» «Csak ritkán árulja el egy-egy közbeszótt sóhajjal, egy-egy oda dobott, színtelen kérdéssel, hogy *magyar* és hogy költeménye tárgyával együtt érez.» «Mindenesetre hiánynak kell éreznünk, hogy hazája vergődése e hatalmasan rengő keblet alig ihlette», stb. De már hogy hathattak volna rá alkotmányos küzdelmeink 48 előtt! Az pedig bizonyos és nem «puszta föltevés», hogy szabadságharcunk megszólaltatta volna, ha elméje előbb el nem borul. Hisz még a pesti árvíz sem hagyta közömbösen!

A következő fejezetekben a szerző azt kutatja, hogy milyen hatással voltak Lenau költészetére országunk természeti viszonyai, népünknek sajátos kulturája és lelki világa. E czélből sorba veszi azokat a költeményeket, melyek velünk, vagy közvetlenül vagy közvetve foglalkoznak, elmondja tartalmukat és kiemeli a magyar vonatkozásokat. Csak-hogy ily módon lehetetlenség a felvetett kérdést tudományosan megoldani! Ezek a költemények ugyan már tárgyuknál fogva is magyar hatásra vallanak, de a magyar hatás nemcsak ezekben nyilvánul, sőt nem is bennök tetéződik, hanem megérzik a költő valamennyi alkotásán, a hangulatban, a leírásokban, a stílusban, szóval mindenben, a minélfogva Lenau költészete a német irodalomban különleges helyet foglal el és a mi által a német olvasóra sajátos, az újság ingerével és bájával ható benyomást tett. A magyar hatásnak csak ilyen szempontból és ilyen terjedelemben való kutatása szoros philologiai módszerrel érdemli meg a «tudományos vizsgálódás» nevét, és csak ez vezethet tudományos értékű eredményekhez. Ezt nem teszi a szerző. Hanem e helyett Lenau «aesthetikai magyarizmus»-áról beszél, azt akarván ezzel mondani, hogy Lenau nem belső szükségéből írt úgy a mint írt, hanem csak azért, hogy idegenszerű tulajdonságok fitogtatásával a német olvasóközönségnél hatást hajhászson. No már ez nem méltó Lenauhoz, és a ki őt csak a legföljletesebben is ismeri, tudja, hogy Lenau-nak ilyen eszközökre nem volt szüksége, a ki pedig fejlődését kicsit behatóbban tanulmányozta, nemcsak természetesnek, de szükségszerűnek fogja találni ezt a magyar színt és magyart ízt, mert hisz nem törülhetett ki lelkéből az ő gyermekkorának és ifjúságának benyomásait és emlékeit. Nem akarok Lenauról apológiát írni, mert nincs is rá szüksége, de nem lehet megjegyzés nélkül hagynom, ha a szerző Lenau «hangját» «banális»-nak, «Alasver» cz. költeményét pedig «unalmas képtelenségnek» mondja: sőt azért, mert Lenau a magyar betyárokról, huszárokról, cigányokról énekelt csakúgy mint Petőfi, ilyen szertelen mondásra ragadtatja magát: «nemzeti szempontból jobb lesz.

vala, ha e költemények soha meg nem íródnak.*) Micsoda vandálistmus!

Ép olyan zavarosak és nagyhangúak azok a fejezetek is, melyekben a szerző Lenau egészen sajátos természetszemléletének hatását a magyar irodalomra kutatja, «midőn a költő lelkétől lelkezik minden jelenség». Már fentebb említettem, hogy Lenaunak ezen kiváló tulajdonsága, mely a szerzőnek is imponál, kétségtelenül a magyar földnek a hatása, a szerző azonban úgy véli, hogy Lenau ezt Spee Frigyesztől tanulta; Laban F. «remek tanulmánya» alapján pedig «véglegesen megoldott kérdésnek» tartja, hogy Lenautól meg Petőfi leste el, bár szerinte is «valószínű, hogy Petőfi Lenau olvasása nélkül is eljutott volna az előadásnak e sajátos fajtájához.» Annyit tudunk, hogy Petőfi olvasta Lenaut, Laban F. némi értekezéséből az is kitűnik, hogy egyik-másik képben, fordulatban hatással is volt rá, de épen Laban idézeteiből és a szerzőnek Laban után készített összeállításából kétségtelennek látszik, a mit Ferenczi Z. is úgy magyaráz, Sonnenfeld Zs. pedig bővebben is fejteget, hogy ez a természetszemlélet, népköltészetünknek és legjobb műköltőinknek sajátosága lévén, annak a földnek a hatása, hol Lenaunak is bölcsője ringott, a magyar pusztának mélyeséges ihlete, «der Zauber der Steppe und ihrer Einsamkeit» — mint Koch M. mondja — mely mélabús hangulatával ellenállhatatlanul és öntudatlanul hatalmába kerít minden költői kedélyt. De hát a szerző «megoldott kérdésnek» tartja, hogy Petőfi ezt Lenautól tanulta el és ép azért szükségesnek véli, hogy Petőfit a pusztá utánzás vádjától megmentse, mondván: «míg Lenau előadásának tán összes ereje e képekben merül ki, szerkesztő képességének hiányait, laposságát e fogás (!) fedezi: addig Petőfi ép kifejező módjának könnyedségével, erejével, előadásának ezernyi bájával, de főleg alkotó és alakító geniejével nem egy Lenauval, hanem túlzás nélkül szólva Goethevel állítható egy sorba, legalább dalait tekintve; genre-képeiben pedig olyan mester, a kihez Lenau még tanulni is hiába járna.» Petőfi kétségtelenül olyan költő, kinek nagyságát csak világirodalmi mértékkel mérhetjük, de azért Lenau is van olyan nagy, hogy Petőfivel szemben is csak a könnyelműség beszélhet róla fitymálólág.

Nem folytatom tovább. Kétségtelen, hogy a részletes és módszeres kutatás ép annak az ellenkezőjét bizonyítaná, mint a mit a szerző fejtegetése eredményeképen kimond. Bizonyítani először, hogy Lenau sajátos természetszemlélete a magyar róna és az egész magyar föld varázsának hatása, mert népköltészetünkben és legnemzetibb műköltőinknél egészen hasonló módon nyilvánul, de teljesen elütő módon, bár nem kevésbé mélyen, a német népköltészetben, sőt páratlan az egész német irodalomban; másodsor pedig, hogy Lenau, ha nem is politikai viszonyainkat, de fajunkat jól ismerte, éles költői szemével mélyen és szeretettel pillantott bele a néplélekbe, a mint idevágó több költeménye, különösen a «Werbung» című, de számos nyilatkozata is mutatja. Hadd álljon itt befejezésül egy ilyen mondása, mely kitűnően jellemzi viszonyát a magyarsághoz és elismerését fajunk iránt: «Im Scherze hat er sich — így vezeti be Koch M. Lenau nyilatkozatát — Norddeutschen gegenüber

*) Ezt a mondást, úgy látszik, Toldytól veszi a szerző, a ki persze összehasonlíthatatlanul kisebb jelentőségű, de szintén Magyarországon született német költőről, Pyrkerről mondja.

denen er die altösterreichische Abneigung nicht verhehlte, als Magyaren bezeichnet, im Ernste aber sagte er, seiner Bildung nach passe er nicht zu den Magyaren. Ich möchte so urwüchsig, so feurig und so naiv, so husarentapfer und gutherzig sein, wie sie. Ich bin aber ein deutscher Dichter.' »

BLEYER JAKAB.

17. Moravszky Ferencz : Úti emlékek Itáliából. (Az 1899-iki év husvétii szünetében tett tanulmányut alkalmából.) (Nyiregyházi ág. hitv. evang. főgymn.). — E dolgozat szorosan véve nem philologiai tárgyú; ha itt szó esik róla, csak olyan vonatkozásokért történik, a melyek nélkül Itáliáról szólni nem lehet. A távolból szemlélők az Urbs Roma és a Regno d'Italia közt levő politikai különbséghez hozzáképezik az ethnographiai különbséget is, mint természetes következményét a goth, vandal, longobard, normann, szaraczen, germán, sőt talán magyar hadjáratok után is ott rekedt kisebb-nagyobb töredékek elvegyülésének, holott ha az ember a helyszinén figyeli meg a római, vagy akár nápolyi, firenzei olasz embert és a mindennapi élet *külső* formáját, önkénytelenül is ráakad a classicus reminiscentiákra. Hiszen tudtommal legalább az összes román nyelvek között csak Rómában és csak a lakáshirdetések *est locanda* feliratában maradt meg a latin *est* ige élőszóban is, mind a két mássalhangzója csonkítatlan kiejtésével.

Igaz, hogy nem csak az ilyen feltűnő dolgok emlékeztetik az embert a classicus hagyományokra. A guidák és a romok vagy muzeumok felügyelő őrszemélyzete is gondoskodik arról, hogy a családias a részletekre is kiterjedhessen. Az antik maradványok előtt oly biztonsággal dobálóznak a császárok, consulok, királyok neveivel, hogy az ember első hallásra nem is tudja követni évezredekén átugráló vezetésüket. De ha egyszer nem hivatásos guidától talál az ember kérdezősködni, látja, hogy az a históriai emlékezés csak hivatalosan eltanult dolog. Két esetben volt alkalmam tapasztalni ezt, egyszer, hogy a Villa Adriana felirattal is megjelölt főbejáratától alig 5—600 lépésnyire álló ház asszonya és cselédje a V. A.-nak még nevét sem tudták, Veji területén pedig az állandóan ott tartózkodó pásztorok közül egy sem tudott a Ponte Sodohoz igazítani.

De nem akarok a saját tapasztalataimról beszélni, tudva, hogy ez úti emlékek egy nagyobb útleírás első részlete; szeretném inkább a szerzőt oly dolgokra figyelmeztetni, a melyeket nem figyelt meg eléggé. Ilyen dolog a 18—19. lapon az a négy bekezdés, a mely az olasz földről és népről szól. Az olasz nép «dologkerülése, munkátlansága, henyesége» nem olyan roszakaratú rágalom, mint a milyennek M. feltünteti. A köztársaság virágkorától a császárság végeig tartó legalább 500 éves munkátlanságot a cives Romani utódai még nem heverték ki, s ha a megélhetés munkára szorítja is az embereket, a munkában találják meg a módját annak, hogy pihenjenek vagy legalább szórakozzanak. Volt alkalmam látni három favágót, a kik egy emberfejnyi tuskót hárman együtt úgy daraboltak fel, hogy 20 percz múlva a tuskó még egészben volt, pedig mind a hárman dolgoztak; azt is láttam, hogy az ambulans antiquarius ócska könyveit napközben négyszer is kirakja meg berakja hol egyik, hol másik palazzo párkányán, szóval látszólag dolgozik, tényleg pedig játszik a munkával. S talán ebben van a magyarázata annak is, hogy pepecselő, aprólékos munkában oly nagy, művészi magasságot tudnak elérni (kó-

faragók, mozaikrakók). De hát ez csakugyan nem dologkerülés, csak, mondjuk, a dologgal való kellemes foglalkozás, a dologkerülés ott látszik, hogy 2—3000 lakosú városkákban hétköznapokon is százzámra hevernek a férfiak a piacon. Viszont szükségletüket fedezni tudják hihetetlenül kevésből. Ha igaz, egy felnőtt olasz férfi összes napi szükséglete egy líránál (90 fillér) jóval kevesebb, tehát nincs is rászorúlva, hogy többet keressen, s ennyiben jogosult *dolce far niente*. Ha pedig egyáltalában nem tud megélni, kivándorol, s úgy tesz, mint a magyar «úr» Amerikában: dolgozik.

Az olasz földnek művelése, igaza van M.-nak, kifogástalan, sőt bámulatos, ott a hol művelik, a hanyatlás csak abban áll, hogy óriási területek hevernek műveletlenül, olyan területek, a melyek egykor művelés alatt állottak, s ma újra a mocsár uralma alatt állanak. Magának Rómának egyes részeiben is endemikus baj a malária, a melyet az ókori csatornázás nem csak a városból, de környékéből is elűzött, ma pedig pl. Veji vidékén ismét annyira úrrá lett, hogy Isola Farnese 80—100 lakójának fele nyáron elmenekül onnan. A mocsári kigőzölgések hatása tehát nem csak a múlt emlékei (20. lap).

Azt hiszem, hogy e sorokkal sikerült szerzőnek figyelmét felhívnom észre nem vett dolgokra. Ha újabb kirándulásai alkalmával sikerülne az olasz népet megfigyelnie, de élesen megkülömböztetve az auctoritas loci benyomásától és a forestiereből való élésre berendezett hivatalos vagy üzleti apparatustól, így is érdekes leírásainak olvasása még több élvezetet nyújtana.

Végül felemlítem két lapsusát: Róma falai nem középkoriak, hanem ókoriak (20 l.), Napoliban pedig nem Teatro-Karlo a színház neve, hanem Teatro San Carlo (25. l.).

DR. FINÁLY GÁBOR.

VEGYESEK.

— Meyer Gusztáv (szül. Gross-Strelitzben, Porosz-Sziléziában 1850 novemb. 25-én, meghalt 1900. auguszt. 29-én, a Grác mellett Feldhofban). — Már évekkal ezelőtt kellett volna elsiratnunk, mikor addig oly derűs és merész röptű lelke elborult és szárnyaszegetten hullott le a magasból. Mert szerette a ragyogó napfényt s kereste a széles, szabad kilátást nyújtó magaslatokat. A szigorú módszerű szaktudós csendes csel-lájából szívesen rándult ki a pezsgő élet tarka sokadalmaiba; a betűt, a mely őt, megsokalva s a nyelv törvényeinek fárasztó kutatásába bele-fáradva, a néplélek virágait szedegette üdítő illatú bokrétába, s vonzó bájjal tudott a mezők és erdők e kedves gyermekeiről az olvasók széle-sebb körének is kellemes okulást, értékes magyarázatot nyújtani.

Szorosan tudományos dolgozatait folyóiratunk ismételten méltatta érdemük szerint. Görög nyelvtana (l. Phil. Közl. VI. 635. és XI. 519), mely rövid idő alatt több kiadást ért, a görög hang- és alaktannak legkimerítőbb előadása. Második kiadásában a legújabb irodalom és az újabb epigraphikai leletek is pontosan fel vannak használva. Az albán nyelv

etymologiai szótára (Trübnernél Strassb. 1891) még önállóbb s úgyszólván egész életének legkitartóbb tanulmányait felölelő munkája. (L. Phil. Közl. XV. 215.) A hozzávaló anyag egybegyűjtése vezette Meyert a dolog természeté szerint a *folklore* mezejére, melyet első sorban a Balkán népeire szorítkozva, de alkalmilag tágabb körre is ki-kitekintve művelt ép oly alaposan, a mily szép és könnyed előadásban. E részben valósággal mintaszerűek azok az értekezései és kisebb tanulmányai, melyeket «Essays und Studien» czímen két sorozatban gyűjtött egybe. (I. Berlin, Oppenheimnél 1885. II. Strassb. Trübnernél 1893.) E különféle folyóiratokban és lapokban elszórtan megjelent dolgozatok három csoportra oszlanak. Az elsőből, a nyelvészeti tárgyú értekezések közül kiválnak azok, a melyek a modern összehasonlító nyelvtudomány fejlődését és újabb eredményeit világosan fejtegetve és bírálva, a művelt közönség számára is hozzáférhetővé teszik e kutatások általános érdekű részét. Meyer kitünően értett ahhoz, mint kell tetszetős aprópénzre, de teljes értékűre váltani a nehéz aranyrudakat, a melyek sokszor nagyon is vaskos pánczélú és az avatatlanok elől gondosan elzárt szekrényekben rejtőznek. A második csoportba tartoznak a népköltés s az összehasonlító irodalomtörténet köréből való tanulmányai. Köztük pl. a német «Schnaderhüpfel»-ről s az indiai négyesoros dalokról szólók (Essays u. Stud. I.), könnyed és játszi hangjuk mellett maradandó becű megfigyeléseket és nagyon értékes tanulságokat tartalmaznak. Nem kevésbbé vonzó és becsesek a harmadik rendbe sorakozó úti és alkalmi tárczák is, a melyek némelyikén, pl. a bolognai egyetem jubileumi ünnepeiről emlékezőn, telivér jókedv és pajzán humor ömlik el. Szinte hihetetlennek látszik, mikor e ragyogó essayket olvassuk, az a megdöbbentő valóság, hogy már akkor ott ólálkodott e kiváltságos lélek közelében a szörnyű démon, mely őt korán félbeszakadt munkás élete utolsó éveire teljesen hatalmába kerítette.

Meyer Gusztávban, a ki a grácsi egyetemen évek hosszabb során át volt az indogermán összehasonlító nyelvészet tanára, az ujgrammatikusok iskolájának egyik legszigorúbb elvű hive és erős oszlopa dőlt ki. A nyelvtudomány alapvető kérdéseiben vallott intransigens felfogása egyik legjobb barátjával, Schuchardt grácsi tanárral, a jeles romanistával, előkelő modorú, magvas polemiába is keverte őt. Az egymáshoz teljesen méltó ellenfelek finom aczéljainak összemérése közben csak úgy pattogtak a szikrák, hogy öröm volt nézni, mint épül vitájukon a benne gyönyörködők válogatott közönsége. Két kérdésnek az ütköző pontján kerültek egymással szembe. Az egyik az ú. n. *hangtörvények* vitás tétele, a másik a *világnyelv* elméleti problémája, a melyekben Meyer a merevebb, Schuchardt a rugalmasabb, az engedékenyebb felfogást képviselte.

Végül a hála kötelességét teljesítjük, megemlítvén, hogy M. G. hazai tudományos mozgalmainkat is jóindulatú figyelemmel kísérte s pl. a magyar néprajzi társaság megalakulásáról a külföld szélesebb köreinek örömmel adott hírt. Pedig különben a kis nemzeteknek nem volt nagy barátja. Utóbbi időben az Ausztriában dúló áldatlan nemzetiségi surlódások is nagyon elkeserítették akkor már betegedő lelkének fokozott érzékenységét.

K. L.

Dnus Generalis Miques. Mikes Kelemenre vonatkozó egyéb igen becses adatokon kívül azt is Thaly Kálmántól tanulta az irodalomtörténet, hogy őt a rodostói bujdósó magyarok generalisnak mondták; hogy e címet ő maga is használta, bizonyítja, hogy «maig meglevő rodostói pecsétnyomójára maga is a *Général Miques* nevet véseté». (Thaly Kálmán: Rákóczi-emlékek Törökországban és a II. Rákóczi Ferencz fejedelem hamvainak feltalálása. 97. l. 2. kiad. 1893.)

Mikesnek tudvalevőleg soha semmiféle katonai rangja nem volt; honnan hát generalisi czíme? Thaly föltevése szerint ehhez «talán» így jutott: Rákóczi József elhunytával a fényes porta védnöksége alatt álló összes magyar bujdósok főnökévé, «basbug»-jává a szultán Generalis Gróf Csáky Mihályt nevezte ki, a ki e hivatalt 19 évig viselte. Csáky generalis halála után 1757 decemberben b. Zay Zsigmond lett a basbug, s midőn ez 10 hónappal utóbb meghalt, Mikes Kelemen. S minthogy e kettőnek, «a néhai Csáky tábornokéval egyenlő hatásköre» volt «a lakosság e két utóbbi bujdósó főnököt is a megszokott generalisi czímmel illeti vala» (u. o. 96—97. l.).

Ezt az egyébként tetszetős magyarázatot — mint említettük — Thaly maga sem tartja kétségtelennek. Igaza van. Ugyanis idézett művének 86. lapján a rodostói születési anyakönyvből ezt az adatot közli: 1755. mart. 19. «E conjugibus Michaele Covace (de Kálló) Hungaro et Maria ex Combas e territorio Rodostien. Greca-Cath.» szül. Gabriel-Elisabeth nevű leánygyermek kereszteltetett. «Patrini fuerunt *Dnus Generalis Mikes* et Elisabeth Spax, Hungari.» De már előbb is: «Ego Antonius Luvari Miss. Ap. baptisavi die 22. S-bris 1749 infantem natum e conjugibus stb. . . . Patrini fuerunt *Dnus Miques Generalis Hungarus*, et Elisabeth Spax.» Az említett években pedig Csáky generalis volt a főnök, s a mennyiben ő mellette másodfőnök is lett volna, az sem Mikes, hanem Fay volt vagy lehetett. Szóval, Mikes «generalis» czímének eredete még nincs megmagyarázva.

Ezt különösen azért érdemes megemlíteni, mert a Mikesre vonatkozó összes adatokat és hozzávetéseket legnagyobbbrészt még mindig Toldyból merítjük, ügyet sem vetve rá, hogy néhány igen lényegest Thaly Kálmán megkorrigált. Állapítsuk hát meg, hogy ez egy pontban Thaly hozzávetése sem állhat meg.

BÁNÓCZI JÓZSEF.

KÖNYVÉSZET.

Arany János. Válogatott balladái. Románcaza, legendája és allegóriája. Iskolai kiadás. A középiskolai VI. osztály kötelező olvasmánya. Új kiadás. (K. 8-r. 71 l.) Bpest, 1900. Franklin-t. 70 fill.

— Válogatott kisebb költeményei. Arany László tanulmányával atyja költői pályájáról. Tárgyi és nyelvi magyarázatokkal az. új tanterv

alapján. Iskolai kiadás. A középiskolák alsó osztályai és az ezen a fokon álló iskolák számára. (K. 8-r. 82 l.) Bpest, 1900. U. o. 1 kor.

Balogh Péter. Magyar nyelvtan. Középiskolák II. osztálya számára. (8-r. 73 l.) Bpest, 1900. Singer és Wolfner. 1 kor. Vászomban kötve 1 kor. 40 fill.

Balogh Péter. Magyar olvasókönyv. A középiskolák II. osztálya számára. Magyar művészek képeivel. (8-r. VII. 230 l.) Bpest, 1900. Singer és Wolfner. 2 kor. Vászomban kötve 2 kor. 40 fill.

Cornelius Nepos életrajzaiból, szemelvények. Magyarázta és szótárral ellátta *Vajda Károly* dr. 16 képpel és 2 térképpel, (8-r. 152 l.) Bpest, 1900. Toldi Lajos. 2 kor. Vászomban kötve 2 kor. 40 fill.

Cornelius Nepos életrajzai. Szótárral ellátta Vass József. Teljesen átdolgozta *Pfeifer Antal*. Hetedik kiadás. (8-r. X. 115. 219 l.) Bpest, 1900. Lampel Róbert. 2 kor. 50 fill. Vászomban kötve 3 kor.

Endrei Ákos. Német nyelvkönyv. Középiskolák számára. III. kötet. A középiskolák V. és VI. osztályainak használatára. (N. 8-r. 390. VI. l.) Bpest, 1900. Lampel Róbert 4 kor.

Goethe. Hermán és Dorottyá. Az eredeti versmértékben fordította Lehr Albert. Kiadja a Kisfaludy-Társaság. Nyolcz fénynyomattal. (K. 8-r. XV. 120 l.) Bpest, 1900. Franklin-Társulat. 3 kor.

Haraszti Gyula. A francia lyrai költészet fejlődése. Kiadja a Kisfaludy-Társaság. (K. 8-r. 196 l.) Bpest, 1900. Franklin-Társulat. 2 kor. Vászomban kötve 3 kr. 50 fill.

Latin és görög iskolai classicusokhoz való praeparatio. Szerkeszti Dávid István. 46—47. füzet. (8-r. j Bpest, 1900. Lampel Róbert. Egy-egy füzet 50 fill.

— 46. füzet. *Q. Curtii Rufi.* Historiarum Alexandri magni Macedonis libri qui supersunt. (Lib. III. IV. et V.) Magyarázta *L. Keczer Géza* dr. III. füzet, Lib. III. 12. —IV. 6. (97—144. lapig.)

— 47. füzet. *Cornelii Nepotis* vitæ. (Miltiades, Themistocles, Aristides, Pausanias, Cimón, Lysander, Alcibiades, Thrasybulus). Magyarázta: *Wirth Gyula*. I. füzet. Milt. 1—7. (48 l.)

Négyesy László. Magyar nyelvtan. Első rész. Közép- és polgári iskolák és felsőbb leányiskolák I. oszt. számára. (N. 8-r. 77 l.) Bpest, 1900. Lampel Róbert. 90 fill. Vászomban kötve 1 kor. 30 fill.

Német könyvtár. Szerkeszti Theisz Gyula dr. és Matskássy József. 6. szám. (16-r.) Bpest, 1900. Lampel Róbert. Egy-egy szám vászomban kötve 70 fill. — 6. szám. *Kleist* Heinrich. Michael Kohlhaas. Történeti elbeszélés. Magyarázta *Vajda Gyula* dr. (XII. 92 l.)

Pazár Béla. A latin főnevek nemére vonatkozó szabályok versben. Nyelvtani segédkönyvül. (K. 8-r. 24 l.) Szeged, 1900. Várnay L. 24 fill.

Petőfi Sándor összes költeményei. A költő kéziratai s az eredeti kiadások nyomán sajtó alá rendezte *Baróti Lajos*. (8-r. 435 l.) Bpest, 1900. Singer és Wolfner. Vászomban kötve 2 kor.

Székely István dr. Latin olvasókönyv *Cornelius Nepos* és *Phædrus*-ból. A gymn. III. osztálya számára. Az aegæi tenger partvidékének térképével a peloponnesusi háború korában. (N. 8-r. 126 l.) Bpest. 1901. Lampel Róbert. 1 kor. 80 fill.

Tudományos zsebkönyvtár. 45. füzet. *Gaal* Mózes. A magyar helyesírás törvényei. (59 l.) — 62. füzet. *Márton* Jenő. A görög irodalom története. (86 l.) Pozsony, 1900. Stampfel Károly. Egy-egy füzet 60 fill.

Zlinszky Aladár. Rhetorika. A prózai műfajok mintái és törvényei. Középiskolák számára. (N. 8-r. 272 l.) Bpest, 1900. Lampel Róbert. 3 kor. Vászomban kötve 3 kor. 60 fill.

AD CICERONIS DE FINIBUS L. I. 7, 23.

In primo De Finibus libro Torquatus, Epicuri sectator, e Cicerone quærit, quæ sit causa, cur minus Epicurum probet. Cicero igitur breviter totam Epicuri philosophiam percurrit, ut demonstret, quid in physicis, dialecticis, ethicis eius desideret et reprehendat. Agitur autem de physicis l. I. c. 6; sequuntur deinde c. 7. §. 22. dialectica:

«VII. 22. Iam in altera philosophiæ parte, quæ est quærendi ac disserendi, quæ λογική dicitur, iste vester plane, ut mihi quidem videtur, inermis ac nudus est. Tollit definitiones, nihil de dividendo ac partiendo docet, non, quo modo efficiatur concludaturque ratio, tradit, non, qua via captiosa solvantur, ambigua distinguantur, ostendit; iudicia rerum in sensibus ponit, quibus si semel aliquid falsi pro vero probatum sit, sublatum esse omne iudicium veri et falsi putat. 23. *Confirmat autem illud vel maxime, quod ipsa natura, ut ait ille, sciscat et probet, id est voluptatem et dolorem.* Ad hæc et, quæ sequamur, et, quæ fugiamus, refert omnia».

Locum admodum difficilem nemo usque ad hodiernum diem probabili ratione explicare potuit. Plurimi enim §. 23. ad ethica transiri putant neque scriptorem sic occulte dialectica omisisse et ad reprehensionem tertiæ partis venisse credunt. Lacunam igitur latere statuunt ante §. 23. censentque excidisse in codicibus finem reprehensionis alterius partis, id est λογικής, et initium eorum, quæ ad tertiam partem, ethicam pertinent. Obscura sunt deinde verba: «*ipsa natura . . . sciscat et probet . . . voluptatem et dolorem*»; nam secundum Epicuri disciplinam natura dolorem probare nullo modo potest. Orelli igitur pro *sciscat et probet* scripsit *asciscat et reprobet*, ut verbum *asciscendi* ad voluptatem, *reprobandi* autem ad dolorem referatur.

Aliam interpretandi viam ingressus est Graser in programme gymnasii Gubenensis a. 1847., quod mihi inspicere non con-

tigit. Sed totam eius sententiam in commentarium suum recepit Böeckel,*) qui in adnotationibus ad hunc locum ita disputat:

«*Confirmat* cet. Gewöhnlich wird vor diesen Worten eine grössere Lücke angenommen; ausführlich ist die Sache behandelt von Graser (Gubener Progr. 1847.), der Folgendes mit Recht gegen die Annahme einer Lücke geltend macht. Dass der zweite Theil der epicureischen Philosophie mit viel weniger Worten behandelt ist, als die beiden andern, erklärt sich daraus, dass er eben bei Epicur wenig Bedeutung hat; der Übergang zum dritten Theile ist nicht ausdrücklich bezeichnet, ist gleich wie der Übergang IV, 6. *Confirmat* muss dann heissen, dass Epicur diesen Punkt besonders festzustellen bemüht ist («Vor allem aber wirft er sich mit Macht auf das, was u. s. w.» oder: «Stark aber zeigt er sich vor allem in dem, was u. s. w.» Graser), eine Bedeutung, für die freilich wohl keine ganz entsprechenden Belege da sind. Das sonst nicht so gebrauchte *sciscat* soll einem griechischen Worte des Epicur entsprechen, wie denn Cic. auch sagt *ut ait ille*, während sonst in ähnlicher Weise *adsciscere* gebraucht wird. Die Worte *et dolorem*, die allerdings zu den vorhergehenden Verben nicht passen, sind daraus zu erklären, dass Cic. auch an anderen Stellen der Vollständigkeit halber solche Anhängsel macht, die eigentlich nicht in den Zusammenhang gehören, aber die andere Seite einer Sache hervorheben, wie die Einschubung c. 12, 41: *cui sententiae — cum voluptate vivere*, wo die Rede über den Schmerz fortgesetzt wird; noch ähnlicher IV, 17, 47: *errare Zenonem, qui in nulla re nisi in virtute et vitio propensionem ne minimi quidem momenti ad summum bonum adipiscendum esse diceret*».

Sed et Orellium et Graserum argumentis gravissimis refutavit Madvig,**) qui in editione sua de hoc loco ita disserit:

«Patet excidisse in nostris codicibus fortasse etiam finem reprehensionis alterius partis, sed certe initium eorum, quæ ad tertiam partem, ethicam, pertinent. Explere lacunam Marsus co-

*) M. Tulli Ciceronis *De finibus bonorum et malorum libri quinque*. Erklärt von Dagobert Böeckel. Erstes Bändchen. Berlin, Weidmann'sche Buchhandlung, 1872. Vide p. 25.

***) M. Tullii Ciceronis *De finibus bonorum et malorum libri quinque*. Recensuit et enarravit D. Jo. Nicolaus Madvigius. Editio tertio emendata. Hauniae. 1876. Vide p. 49.

natus est, cuius supplementum alii quidam tenuerunt: *In tertia vero parte, quae est de vita et moribus, in constitutione finis nil generosum sapit atque magnificum. Confirmat illud cet.* (deleto autem, quod cum Gruterus, qui supplementum expulit, non revocasset, restitutum est a Davisio e quinque codd.; habebant sine dubio omnes; tenent Oxx. et Gziani). Sed ea, quae post lacunam prima sequuntur, vulgo pro integris sic eduntur, ut sunt apud Orellium, non solum contra codd., e quibus *sciscat* scriptum erat etiam in Vict., Pall. omnibus, Oxx. EUx, B (Dav. et Gzius tacent), *probet* habet etiam Pal. 1. et B, id est optimi, sed etiam contra sententiam; neque enim recte Epicurus *confirmare voluptatem et dolorem* dicitur. Itaque Davisius et Bremius scribi volebant: *id esse*, quibus perverse obloquitur Gzius. Sed evertunt istam coniecturam voces *ut ait*, quae hoc modo inepte interponantur sententiae incipienti a *confirmat*. Postremo *reprobare* nec Cicero alibi nec eius aequales habent; apud Quintilianum demum positum est (VI. prooem. 3), apud quem ipsum codex praestantissimus, Ambros 1, habet *repugnantibus*, deinde apud iuris-consultos tertii saeculi; nec, si diceretur Ciceroniane, aptum esset dolori, qui non improbatur, sed fugitur. Itaque haec quoque verba, cum praecedentia exciderent, perturbata sunt. Videtur Cicero dixisse, Epicurum sententiam suam eo confirmare, quod idem natura scisceret ac probaret, traducto similitudine *sciscendi* verbo. Cetera non expedio. Frustra *Graserus* in programme gymnasii Gubenensis a. 1847 p. 1. sqq. ostendere conatus est, nihil excidisse, etsi Baitero satisfecit. Nam nec post illa in §. 17: *Principio in physicis* et in §. 22: *Iam in altera* cet. sic occulte transiri ad tertiam partem poterat longeque diversa est ratio brevissimae illius in §. 26 percursionis, et ipse ordo verborum (*confirmat autem illud*) ostendit non ad novam rem hic transiri (dixisset saltem Cicero: *Summum autem bonum confirmat*), sed pergi in eiusdem rei expositione, et pravisime dicitur Epicurus *confirmare* id, quod natura scisciat, pro eo, quod est *probare et tenere*, nisi quod pravius est: *quod natura probet, id est, voluptatem et dolorem*».

Hactenus Madvig, qui locum corruptum esse neque ulla ratione explicari posse affirmat. Sed mea quidem sententia tres quaestiones sunt hoc loco solvendae, quibus recte solutis omnis tollitur difficultas. Quarendum est enim *primum*, sitne lacuna statuenda an non, *deinde*, quid verbum *confirmandi* significet,

tum, quo modo sint verba Epicuro tributa: *sciscat et probet* interpretanda?

Quod ad primam quæstionem attinet, videamus verba, quæ *confirmat* etc. antecedunt. Nam Cicero hoc loco *de iudicio veri et falsi secundum Epicurum*, id est de criterio Epicureo disputat, cum dicit: «*Iudicia rerum* in sensibus ponit, quibus si semel aliquid falsi pro vero probatum sit, sublatum esse *omne iudicium veri et falsi* putat». Totus autem Epicuri de dialecticis liber tractavit iudicium sive criterium veritatis eratque inscriptus *Κανὼν ἢ περὶ κριτηρίου*, quod non fefellit Ciceronem, qui in libro *De nat. deor.* I. 16, 43 hæc Græca verba ita in Latinum transtulit: «*Illo cælesti Epicuri de regula et iudicio volumine*». Quærendum est igitur, quæ fuerint secundum Epicurum iudicia veritatis, consulendusque est nobis Diogenes Laertius, uberrimus philosophiæ Epicureæ fons, qui l. X. c. 31. hæc dicit: «Ἐν τοίνον τῷ Κανόνι λέγων ἐστὶν ὁ Ἐπίκουρος κριτήρια τῆς ἀληθείας εἶναι τὰς αἰσθήσεις καὶ προλήψεις καὶ τὰ πάθη». Idem dicit Latine Cicero Luculli c. 46, 142: «Aliud Epicuri iudicium est, qui omne iudicium in sensibus et in rerum notitiis et in *voluptate* constituit», ubi *iudicium* procul dubio *κριτήριο* significat, *sensus* autem *αἰσθήσεις*, *rerum notitiæ* *προλήψεις*, *voluptas* *πάθος*. Ceterum hæc *πάθη* Epicurea idem Diogenes Laertius l. X. c. 34. ita explicat: «Πάθη δὲ λέγουσιν εἶναι δύο, ἡδονὴν καὶ ἀλγηδόνα, ἰστάμενα περὶ πᾶν ζῶον καὶ τὴν μὲν οἰκείον, τὴν δὲ ἀλλότριον· δι' ὧν κρίνεσθαι τὰς αἰρέσεις καὶ φυχὰς». Eodem spectant *Aristoclis* verba apud Euseb. *Præp. Ev.* XIV. 21. p. 768: *τῆς αἰρέσεως καὶ φυχῆς ἀρχὴν καὶ κριτήριο* ἔχειν ἡμᾶς τὴν ἡδονὴν καὶ τὸν πόνον».

Iam vides Ciceronis de sensibus verba cum expositione doctrinæ de voluptate et dolore aptissime cohærere. Agitur enim de criterio Epicureo eaque, quæ auctor de voluptate et dolore dicit, non ad ethica, sed ad dialectica Epicuri pertinent, scilicet ad *πάθη*, criteria veritatis. *Nulla est igitur lacuna statuenda*, quoniam scriptor hoc loco non ad novam rem, non ad ethica transit, sed pergit in expositione eiusdem rei, id est criterii Epicurei. Ceterum in codicibus, ut Madvig ipse fatetur, lacunæ nota nulla exstat, cohærentiam autem syntacticam inter §§. 22 et 23 non esse perturbatam quivis Grammaticæ Latinæ peritus primo obtutu videt.

Quibus ita expositis sequitur iam altera quæstio, quid verba *confirmat . . . voluptatem et dolorem* hoc loco significant. Recorde-

mur igitur sententiam antecedentem: *sublatum esse omne iudicium veri et falsi putat*, quam proxime sequuntur verba: *confirmat autem illud*. Nonne verisimile est pronomen *illud* ad *iudicium* pertinere? Plana fiunt certe omnia, si sententiam in quæstionem vocatam ita interpretamur: *Confirmat autem illud iudicium veritatis vel maxime . . . id est, voluptatem et dolorem*, ubi *voluptas et dolor* appositionum vice funguntur referunturque ad *iudicium veritatis*. Sunt enim voluptas et dolor, ut iam vidimus, *κριτήρια τῆς ἀληθείας*, verbumque *confirmandi* obiecto *iudicium* aptissime iungitur. Hæc autem verba: *confirmat illud iudicium vel maxime* idem significant, quod: *maximam vim tribuit illi iudicio*.

Epicurus igitur, cum tria constituisset veritatis iudicia, Cicerone teste maximam vim illi iudicio tribuit, quod *πάθος* vocavit, id est voluptati et dolori. Idem testatur *Sextus Empiricus*, gravissimus auctor, qui sententiam Epicuri ita exponit *Adv. dogmat.* I. 203: «ὡς γὰρ τὰ πρῶτα πάθη, τουτέστιν ἡδονὴ καὶ πόνος ἀπὸ ποιητικῶν τινῶν καὶ κατ' αὐτὰ τὰ ποιητικὰ συνίσταται, οἷον ἡ μὲν ἡδονὴ ἀπὸ τῶν ἡδέων, ἡ δὲ ἀλγηδὼν ἀπὸ τῶν ἀλγεινῶν, καὶ οὔτε τὸ τῆς ἡδονῆς ποιητικὸν ἐνδέχεται ποτε μὴ εἶναι ἡδὺ οὔτε τὸ τῆς ἀλγηδόνος παρεκτικὸν μὴ ὑπάρχειν ἀλγεινόν, ἀλλ' ἀνάγκη καὶ τὸ ἡδὺν ἡδὺ καὶ τὸ ἀλγῶνον ἀλγεινὸν τὴν φύσιν ὑποκείσθαι, οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν φαντασιῶν παθῶν περὶ ἡμᾶς οὐδῶν τὸ ποιητικὸν ἐκάστης αὐτῶν πάντη τε καὶ πάντως φανταστὸν ἐστίν, ὃ οὐκ ἐνδέχεται εἶναι φανταστὸν, εἰ μὴ ὑπάρχοι κατ' ἀλήθειαν τοιοῦτον οἷον φαίνεται ποιητικὸν φαντασίας καθεστάναι. Καὶ ἐπὶ τῶν κατὰ μέρος τὸ παραπλήσιον γρηὶ λογίζεσθαι. Τὸ γὰρ ὄρατὸν οὐ μόνον φαίνεται ὄρατὸν ἀλλὰ καὶ ἐστὶ τοιοῦτον ὅποιον φαίνεται: καὶ τὸ ἀκουστὸν οὐ μόνον φαίνεται ἀκουστὸν ἀλλὰ καὶ ταῖς ἀληθείαις τοιοῦτον ὑπῆρχεν, καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ὡσαύτως». Unde Epicurum maximam *ἐναργείαν* sive evidentiam illi iudicio sive criterio, quod *πάθος* vocabat, id est voluptati et dolori tribuisse apparet; hoc enim loco, ut sensuum visa, quæ Græce *φαντασίας* nominat, vera esse demonstret, totam argumentationem ex voluptate et dolore deducit.

Restat tertia quæstio, quid verba: *quod ipsa natura, ut ait ille, sciscat et probet*, hoc loco significant. Quod ad verbum *probandi* attinet, nulla est difficultas; recte enim dici potest: «Natura probat illa iudicia veritatis, quæ Epicurus *πάθη* vocat, id est voluptatem et dolorem». Sed quid sibi vult verbum *sciscendi*? Proprie enim *sciscere* idem significat, quod *cognoscere, comperire, quem*

sensum habere hoc loco non potest; sensu autem translato significat *ratum habere, accipere, decernere*, diciturque semper de populo aut de plebe legem aut decretum aliquod sanciente. Hoc loco igitur talis est huius verbi usus, cuius alibi nusquam exstat exemplum apud scriptores Latinos.

Sed mihi in hac quæstione desudanti in mentem venit alter Ciceronis locus, ubi similem in modum dialectica Epicuri reprehendit utiturque verbis Epicureis. In tertio enim De finibus libro (§. 40.) hæc inveniuntur:

«Scio enim esse quosdam, qui quavis lingua philosophari possint; nullis enim partitionibus, nullis definitionibus utuntur *ipsique dicunt ea se modo probare, quibus natura tacita assentiatur.*»

Cicero igitur hoc loco Epicurum logicam philosophiæ partem omnino neglexisse affirmat dicitque ipsis Epicureorum verbis sectatores Epicuri ea probare, quibus natura assentiatur; §§. autem 22—23. l. I., de quibus nunc agitur, idem obiicit Epicuro dicitque Epicuri verbis utens eum illud maxime confirmare, quod natura probet. Unde hos duos locos artissimo cognationis vinculo inter se coniunctos diligentissimeque comparandos esse manifestum fit.

Sed cur dicitur natura *tacita* assentiri? Quid sibi vult hoc epitheton, quod Cicero ab Epicureis se sumpsisse testatur? Neque enim hunc locum recte interpretari possumus, nisi invenimus Græcum Epicuri verbum, quod idem significet. Videamus igitur ea Epicuri fragmenta, quæ ad illam celeberrimam cognitionis regulam (*κανών*) pertinent.

Sensuum visa vera esse ita Epicurus docet auctore *Diogene Laërtio* (l. X. c. 31.): «Πᾶσα γὰρ, φησίν, αἰσθησις ἄλογος ἐστὶ καὶ μνήμης οὐδεμιᾶς δεκτικῆ. οὔτε γὰρ ὅφ' αὐτῆς κινεῖται οὔτε ὅφ' ἐτέρου κινηθεῖσα δύναται τι προσθεῖναι ἢ ἀφελεῖν». Eadem testatur *Sextus Empiricus* Adv. dogmat. II. 9: «τὴν τε αἰσθησιν ἀντιληπτικὴν οὖσαν τῶν ὑποπιπτόντων αὐτῇ καὶ μήτε ἀφαιροῦσάν τι μήτε προστιθεῖσαν μήτε μετατιθεῖσαν τῷ ἄλογον εἶναι, διὰ παντός τε ἀληθεύειν». Confer eiusdem *Sexti Empirici* verba Adv. dogmat. I. 203: «Αἱ δὲ δόξαι οὐ πᾶσαι ἦσαν ἀληθεῖς, ἀλλ' εἶχόν τινα διαφορὰν. Τούτων γὰρ αἱ μὲν ἦσαν ἀληθεῖς, αἱ δὲ ψευδεῖς, ἐπεὶ περ κρίσεις καθεστᾶσιν ἡμῶν ἐπὶ ταῖς φαντασίαις, κρίνομεν δὲ τὰ μὲν ὀρθῶς, τὰ δὲ μοχθηρῶς ἔτι παρὰ τὸ προστιθεῖναι τι καὶ προσθέμεν ταῖς φαντασίαις ἢ παρὰ τὸ ἀφαιρεῖν τι τούτων καὶ κοινῶς καταψεύδεσθαι τῆς ἀλόγου αἰσθήσεως». Eodem spectant *Aristoclis* verba apud

Euseb. Præp. Ev. XIV. 20, 9. p. 767: «ἐπίταν μέντοι φῶσιν, ὡς ἡ μὲν αἴσθησις οὐσα ἄλογος οὐδὲν προστίθῃσιν οὐδ' ἀφαιρεί, φαίνονται τἀμποδῶν οὐχ ὀρώντες». Vides iam Epicuri sententia sensum ideo esse certissimum veritatis criterium, quod ἄλογος sit, id est *ratione careat*.

Sed idem affirmat Epicurus etiam de altero veritatis criterio, de voluptate et dolore, ut *Diogenes Laertius* l. X. c. 137. testatur: «Ἀποδείξει δὲ γρήται τοῦ τέλος εἶναι τὴν ἡδονὴν τῷ τὰ ζῶα ἅμα τῷ γεννηθῆναι τῇ μὲν εὐδαιμονεῖσθαι, τῷ δὲ πόνῳ προσκρούειν φυσικῶς καὶ χωρὶς λόγου. Secundum Epicurum igitur voluptas et dolor ideo sunt certissima criteria τῆς αἰρέσεως καὶ φυγῆς,*) quia omne animal, simul atque natum est, hæc criteria sequitur *natura* (φυσικῶς) et *sine ratione* (χωρὶς λόγου). Quare Cicero, cum scriberet: *ipsique dicunt se ea modo probare, quibus natura tacita assentiatur*, hunc vel similem Epicuri locum ante oculos habuisse putandus est, sed videtur verba: *χωρὶς λόγου* parum intellexisse, quod ei, cum philosophos Græcos non ea, qua par erat, cura legeret, sæpius accidit. Nam *χωρὶς λόγου* propter duplicem vocis *λόγου* sensum duas habet significationes, scilicet *sine ratione* et *sine oratione*, sicut etiam ἄλογος et *ratione carens* et *mutum* significare potest. Quod autem oratione sive sermone caret, id est *tacitum*. Hæc est igitur origo infelicis epitheti *tacita*; Cicero enim pro: *natura tacita assentiatur* dicere debebat *natura sine rationis adminiculo assentiatur*.

Sed redeamus ad locum in quæstionem vocatum. Iam inter §. 40. l. III. et §§. 22—23. l. I. maximam esse similitudinem supra vidimus neque multum fallimur, si Ciceronem utrobique eadem Epicuri verba ante oculos habuisse putamus. Quare sententia Epicuro tributa: *ipsa natura, ut ait ille, sciscat et probet*, ubi verbum *sciscendi* scrupulum nobis iniecit, hunc in modum videtur mihi emendari posse: *tacita probet*. Nam ex corrupto *tacita* videtur ortum esse *sciscat*, quod cum sine coniunctione verbo *probet* iungi non posset, additum est *et*.

Nos igitur ante §. 23. nullam esse lacunam censemus verba-

*) Confer supra *Aristoclis* verba apud Euseb. Præpar. Ev. XIV. 21. p. 768: «τῆς αἰρέσεως καὶ φυγῆς ἀρχὴν καὶ κριτήριον ἔχειν ἡμᾶς τὴν ἡδονὴν καὶ τὸν πόνον» et ibidem *Diog. Laert.* l. X. c. 34.

que in quæstionem vocata, probabili coniectura adhibita, ita explicamus:

«Confirmat autem (Epicurus) illud (iudicium veritatis) vel maxime, quod ipsa natura, ut ait ille, *tacita* probet, id est voluptatem et dolorem».

Nam, quæ Cicero hactenus dicit, pertinent ad Epicuri dialecticam. Sequitur transitus ad ethicam hisce verbis: «Ad hæc (scilicet ad voluptatem et dolorem) et quæ sequamur et quæ fugiamus, refert omnia». Ubi iure admiramur artificiosam disciplinæ Epicuræ compositionem; ex eis enim, quæ de criteriis veritatis dicuntur, pendet tota de summo bono doctrina et pars dialectica sive canonica cum parte ethica ita cohæret, ut divelli nullo modo possint.

GEYZA NÉMETHY.

PÁRHUZAMOK ARANYHOZ.*)

III. Szent László.

A mondaalkotó képzelet legérdekesebb s az eszme mélységére nézve szinte utólérhetetlen termékei közé tartoznak azok a hagyományos elbeszélések, melyekben a nép nagy hősei s királyai emléké, kik életükben nem szüntek meg a nemzet javaiért szent buzgalommal s imponáló erővel küzdeni, oly módon örökíti meg, hogy e hősöknek holtuk után is ugyanazt az érzületet tulajdonítja, mely életükben eltöltötte őket s ha veszély fenyegeti, a mentés munkáját tőlük várja. Legtypikusabb képviselője e mondakörnek a Kyfhäuser mélyén alvó Barbarossa Frigyes mondája, melyhez méltó társként sorakozik a három Tellről szóló svájci elbeszélés, kik szintén csak a kellő pillanatra várnak, hogy földalatti barlangjukból népük védelmére kiszálljanak. De más népeknél is találunk hasonló mondaképződésre. Spiegel (Zeitschr. d. deutschen morgenländ. Gesellsch. III. 247. l.) persa forrásokból idéz egy mondat, mely szerint *Sám* nem halt meg, hanem csak alszik s a halottak feltámadásakor ő is fel fog ébredni, hogy *Ahriman* teremtményeit elpusztítsa és *Çaosiosh* birodalmát megmentse; így alszik Boabdil,

*) L. e Közlöny ez évi jan. füzetét.

a mórok fejedelme, az Alhambra alatt, hogy annak idején megjelenjék. A portugall Sebestyén, ki az Alkazar melletti ütközetben esett el, szintén él még valahol, hogy a szükség pillanatában népeért síkra szálljon,¹⁾ míg a mi Csaba királyfink már több ízben meg is járta a «Hadak útját», midőn a székely népet veszély fenyegette. Hogy milyen elevenen él még ma is a népek tudatában e mondai motívum, mutatja annak a modern kor egyes kiváló alakjaira való alkalmazása. Napoleon halála — így mesélte a nép Elsassban — csupán ellenségeinek koholmánya; él ő még s a mórokkal meg törökökkel vissza fog térni, hogy a világot meghódítsa. (Stöber, Die Sagen des Elsasses, 441.), Stájerországban meg nem régiben még szentül hitte a nép, hogy József császár, ki a jobbágyságtól felszabadította, még él s mihelyt ismét ez iga alá akarják hajtani, védelmére fog kelni.

Az idevágó példák szaporítása — melyeknek se szeri, se száma — hiába való munka volna; csupán egy szláv mondát akarok még felemlíteni, mely egyes mozzanataiban feltűnő hasonlóságot mutat az Arany János czímbeli költeményében feldolgozott, nyilván szintén e körbe tartozó László-legendához. Legfontosabb egyező eleme a két elbeszélésnek vallásos keresztény színezetükön kívül az a vonás, hogy a hős, kitől a nép segedelmét várja, bennük csakugyan a cselekvés terére lép, míg az ide tartozó mondák legnagyobb részében álmodva várja a kellő pillanatot s titokzatos rejtkehelyét legföljebb azért hagyja el időközönként, hogy vele együtt rejtező vitézeit a fegyverforgatásban gyakorolja.²⁾ Az említett monda Grohmann J. V. *Sagen aus Böhmen* című művében a 93. lapon található s következőkép hangzik: Sobieslav hg. 1125-ben a szászok ellen indult hadba, kik Csehországba törvén, Chlumetz mellett ütöttek táborn. Éjszaka megjelent neki álmában szt. Adalbert s felszólította, hogy vitesse a sereg élén atyjának, Sziaviknak zászlaját, mely a wrbčani templom egy üregében van elrejtve. Sobieslav előhozatta a zászlót és szt. Venczel lándzsájára tűzette.

¹⁾ Kohlrusch, *Schweizerisches Sagenbuch* 196. l.

²⁾ A *Hadak útja* mondájában Csaba s vitézei szintén cselekvőleg lépnek föl. E körülmény kapcsolatban azzal, hogy Csaba is, László is a székelyek segítségére jönnek, azt a sejtelműt kelti bennem, hogy a szóban forgó László-legenda nem egyéb, mint a Csaba-monda christianisált változata.

Midőn a nép megpillantotta az arany czimert s rajta a három fekete sávot, a közepén meg egy széles fehér csikot három piros rózsával, lelkes hangon zendített rá a régi dalra: Hospodine pomilují ní. Mikor azután elhallgatott, egyszerre oly forma zúgás hallatszott a levegőben, mintha nagy harangokat huznának, azután egy sast láttak, mely a cseh sereg felől az ellenség felé repült. Elkezdődvén a csata, a csehek kedves Venczel herczegjüket pillantották meg a levegőben fehér lovon ülve; kezében zászlós kopját tartott, a zászlón szt. Adalbert czimerével. A csehek, e látomástól lelkesítve, kivívták a diadalt.

Lássuk már most magát a mi László-legendánkat a dubniczi krónika elbeszélésében, mely Aranynek forrásul szolgált:

«Dicitur quoque, quod quamdiu bellum inter Christianos et ipsos Tartaros (Othlamus népe) duravit, caput sancti Regis Ladislai in ecclesia Waradiensi non inveniebatur. Mira certe res! Cum igitur subcustos eiusdem ecclesiæ, causa requirendi ipsum caput, sacristiam ingressus fuisset, reperit ipsum caput in suo loco iacere ita insudatum, acsi vivus de maximo labore vel calore æstus aliunde reversus fuisset, quod factum idem subcustos non tantum ipsis canonicis, sed etiam multis religiosis viris publicavit. Ad probationem vero prædicti miraculi, quidam ex prædictis Tartaris captivis, valde decrepitis, aiebat: quod non ipsi Siculi et Hungari percussissent eos, sed ille Ladislaus, quem ipsi in adiutorium suum semper vocant, dicebantque et alii sui socii: quod cum ipsi Siculi contra eos processissent, antecedebat eos quidam magnus miles, sedens super arduum equum, habensque in capite eius coronam auream et in manu sua dolabrum suum, qui omnes nos cum validissimis ictibus et percussionibus consumebat. Super caput etiam huius militis, in aëre, quædam speciosissima domina mirabili fulgure apparuit, in cuius capite corona aurea, decore nimio ac claritate adornata videbatur. Unde manifestum est, prædictos Siculos pro fide Jesu Christi certantes, ipsam beatam virginem Mariam et beatum regem Ladislaum contra ipsos paganos, qui in sua virtute et multitudine gloriabantur, adiuvasse.» Toldy F. *Analecta Monumenta*. I. 97. és köv. l. 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100.

Összehasonlítva e történetet Arany költeményével, látni fogjuk, hogy a költő nagyjából híven követi forrását, de annak elbeszélését egy fontos mozzanattal egészíti ki. Aranynál az életre ébredt király feltaszítja kriptája vas ajtaját:

«És megindúl, ki a térre,
 És irányát veszi jobbra;
 Hol magasan felsötétlik
 Érezből öntött lovagszobra;
 Távoloról megérzi a mén,
 Tombol, nyerít, úgy köszönti:
 Megrázkodik a nagy érczlő
 S érczlovagját földre dönti.

Harci vágytól féke habzik,
 Kapál, nyihog, lángot fuvall;
 László a nyeregbe zörren
 S jelt ad éles sarkantyúval;
 Messze a magas talapról,
 A kőlábról messze szöktet;
 Hegyen-völgyön viszi a ló
 A már rég elköltözöttet.»

(5—6. strófa.)

Ennek az érczlóra szökkenésnek, mely a mondából hiányzik, alapja az a culturhistoriai adat, hogy szt. László váradi egyháza előtt Nagy Lajos király idejében a szt. királynak kolozsvári György és Márton készítette ércz lovagszobra állott. Arany ez adatot kapcsolatba hozva az életre kelt mozgó szobrok nagyon elterjedt mondai motivumával (L. *Revue des trad. pop.* II. 16. s köv. II. Sébillot Pál cikkét e tárgyról), igen szerencsés művészi tapintattal illesztette be elbeszélésének keretébe. Ugyanez a költői inspiratio vezette a francia Henri de Bornier-t is most egy éve Aumale herczeg Chantillyban leleplezett lovas szobra előtt; ünnepi ódájában ugyanis többek közt így kiált fel:

«Il semble maintenant que sa haute statue
 Doit rester là toujours, d'ombre ou d'azur vêtue,
 Et, comme elle rivé loin des libres sommets,
 Que ce cheval d'airain ne hennira jamais!
 — Qui sait? Dieu seul connaît et permet le mystère:
 Un souffle tout à coup peut passer sur la terre,
 Qu'il vienne de Rocroy, qu'il vienne de Valmy,
 Une voix qui dira: France, c'est l'ennemi!
 — Alors, le cavalier d'airain, droit sur la selle,
 Interrogeant l'espace où la foudre étincelle,
 Humant l'air des combats, ne sachant rien sinon
 Qu'un général français doit marcher au canon,
 De son blanc piédestal, sous la nue enflammée,
 Descendra pour rejoindre au plus tôt notre armée;
 Dans les rangs ennemis son cheval hennissant
 L'emportera parmi la poussière et le sang.
 Et le noir chevauteur, coutumier de l'orage,
 Crierà: «Soldats français, courage encor, courage!
 Elus pour le martyre ou pour la gloire élus,
 Place! Place pour moi! C'est un soldat de plus!»

(*Les Annales Politiques et Littéraires*, 1899, okt. 22-ki számában.)

Vajjon ismerte Bornier Arany költeményét? Alig hihető. Találkozott költőtársával, mert közös úton haladtak, mely ugyan-

azon ősi traditio talajáról indulva ki, rokon költői s hazafias ideálok célpontja felé vezetett.

IV. Sir Patrick Spens.*)

Arany e remek fordításának eredetije szülőföldjén nagy elterjedésnek örvend. Child hatalmas gyűjteménye 18 változatát közli, a főtypusokat *A—J* betűkkel jelezve. E variánsok két fő csoportba oszthatók. Az elsőben (*A—F*) Sir Patrick Spens már első útján elvész s Norvégiáról nincsen szó, míg a másodikban (*G—J*) az utazás célpontja Norvégia s a *J* változaton kívül a többiben a hős hazájába visszatértekor, tehát második tengeri útján, pusztul el. Arany fordítása (melyet mellesleg mondva Child nem ismer) e második csoportba tartozik s eredetije a Childnél *H*-val jelölt variáns, mely a Scott-féle «*Minstrelsy of the Scottish Border*» III. 64. ed. 1803- és I. 299. ed. 1833-ban található. Scott e változatot két kézirati följegyzés nyomán közli s néhány versszakkal egészíti ki, melyeket barátja, Hamilton Robert, lanarkshire-i sherif szavalt el neki, ki azokat még gyermekkorában hallotta, a mult század közepén, egy vén dajkától. E Hamilton-féle adalék a 16—20. strófa, melyek Sir Patrick Spensnek hajója megmentésére irányuló igyekezetét oly mesteri rajzban s oly tősgyökeres népies előadásban nyújtják.

Míg a *G* változat az utazás céljáról hallgat, míg *J*-ben a skót király leányát kell Patricknak haza hozni, *J*-ben pedig ugyancsak e királyleányt Norvégiába kell vinnie, hol királynénak szánták, addig a mi változatunkban a hős hajós a norvég királyleányért megy, hogy hazájába hozza. Mindezen elbeszélések történeti alapja valószínűleg a következő historiai esemény: Margitot, III. Sándor skót király leányát, 1281-ben nőül vette Erik, norvég király. Ez év augusztus havában a királynét számos lovag és nemes kíserte új hazájába, kik közül többen visszatértük alkalmával a tenger hullámaiba veszték, ép úgy, mint Sir Patrick Spens balladánk *G*, *H* és *J* változataiban. Ez a Margit 1283-ban meghalván, egy újszülött leánygyermeket hagyott hátra, ki nagyatyjának, III. Sándornak, 1286-ban bekövetkezett halála után a skót trón örökebe lépett.

*) Az alábbiak Francis James Child, *The English and Scottish Popular Ballads*. (III. 17—32.) Boston, 1882 nyomán.

«A norvég leánynak», mint nevezték, kezét I. Eduárd angol király legidősb fia kérte meg s 1290-ben követség ment érte Norvégiába, de a királyleány útközben meghalt, mielőtt Skóciát elérhette volna. Az egyik krónika küldöttség helyett csupán egy követről, Weland skót papról beszél, ki visszatérő útjukban együtt veszett «a norvégiai leánynyal». Ez a történet bizonyára több anyagot nyújthatott a sir Patrickról szóló balladák keletkezéséhez, mint III. Jakabnak a norvég király leányával 1469-ben történt házassága, melynél hajótörésről mit sem említnek a krónikák. Jegyezzük még meg, hogy Patrick Spens neve, mint történeti személyé, nem fordul elő. Csak balladánk hatása folytán keletkezett hagyomány valószínűleg az is, mely a Stronsay sziget egy tumulusában Sir Patrick Spens sírját tiszteli.

Aranyon kívül balladánk *H* változatát (a többi közül is akadt egyiknek-másiknak fordítója) lefordították még: Grundtvig, *Engelske og skotske Folkeviser*, Nr. 2. — Schubart, 203. l. — Wolff, *Halle der Völker*, I. 60. — Fiedler, *Geschichte der schottischen Liederdichtung*, I. 13.

BINDER JENŐ.

TACITUS AGRICOLÁJA.

(Szövegtanulmány.)

Az újonnan életbe lépő gymnasiumi tantervvel kezdenek megint érvényesülni a latin remekírók teljes kiadásai az eddig dívott kivonatok és szemelvények helyett. S ezzel philologusaink is nagyobb téren értékesíthetik tanulmányaikat. Ennek tulajdonítom többek közt Némethy G. szerkesztette Tacitus szövegének egymás után való megjelenését. Az *Annales* címűt Agricola követte, mely e folyóiratban (XXIII. p. 833) is ismertette lőn.

Az ekképen úgy szólva napi rendre tűzött Agricola életrajzához a szerkesztőség szívességéből hozzá akarván szólani, leginkább szövegét kívánom megbeszélni, mely, ha rövid is (Némethynél 33 lapnyi), szövegében hagyományos hibákat és hiányokat nagy számmal rejt. Ha daczára ennek Némethy szövege még is olvasható, azt csak a nevezett tudós szakértelmének s javaslatok ügyes megválasztásának köszönhetjük. Ex infinito coniecturarum numero, írja N. az Előszó 3. lapján, eas potissimum elegimus, quæ ad scripturas codicum proxime accedere videbantur.

Hogy N. miképen váltotta be e szavát, azt az ő keze alatt sajtó alól kikerült Agricola szövegének fonalán kívánjuk a következőkben feltüntetni.

Mellözöm az életrajz célját, mely hasonlóan egész irodalomhá fejlődött, és csak röviden említem, hogy azt hol politikai röpiratnak nézték, hol halotti beszédnek, hol dicsérő hol védíratnak. Szorítkozom egyedül Agricola szövegére s a mi ennek olvashatóságával jár.

Hogy a *kéziratokon* kezdjük, az Agricoláéi azonosak az összes művekével, s csak kevés különlegességet említhetünk. A főbb kéziratokat a pápai könyvtárban (bibliotheca Vaticana) őrzik. Ide jutottak a Medici család révén X. Leo pápa birtokával Firenzéből. Ilyen volt két legbecse- sebb kézirat: a Γ betűs 3429 számmal és a Δ betűs 4498 számmal, mind a kettőt a XV. században írták. A I' , melynek írója Pomponius Lætus, a szöveg megállapításánál nagyon fontos; kevésbé a Δ , melynek másol-ója latinul sem igen tudott. Kézirati beccsel bírnak 3-szor a széljegy- zetek, melyeket Pontanus illesztett az ő codexéhez s melyekkel az elté- réseket akarta jelezni az ő felhasznált codexétől. Ezekon kívül emlegetik még Ursinus kéziratát, mely szemé előtt lehetett, midőn (1595) Antwer- penben ezt a könyvet szerkesztette: *Fragmenta historicorum collecta ab Ant. Augustino, emendata a F. Ursino*. Ebben van három lapon (460—462) néhány jegyzet Agricolához és egy régi codex olvasatjai. Ugyanezt a négy kéziratot Wex (l. alább) óta így jelölik: A, B, C, D.

E kéziratok felhasználásával vetette Tacitus összes műveit és így az Agricolát is szöveg bírálás alá többek közt Baiter-Orelli, Halm és Ritter *kiadása*.

Mint ősnymtatványt emlegetik a *Puteolanus* kiadását. Ilyen há- rom volt; egyik megjelent Milánóban 1476-ban, a másik ugyanott 1482- ben, s a harmadik Velenczében 1497-ben, ez utóbbi a leggyakoribb és legrosszabb kiadás. Egy másik nevezetes kiadója *Beroaldus* (1515) és *Rhenanus* (1519 és 1533).

Az újabb korban legelterjedtebb két összkiadás:

Corn. Taciti libri qui supersunt. Iterum recogn. Car. *Halm*, I—II. Lipsiæ, Teubner, 1864, és

C. Corn. Taciti opera, ex vetust. codd. etc. F. *Ritter*. Lipsiæ 1864.

Újabb kori külön kiadások:

Corn. Taciti de vita et mor. Jul. Agricolæ, ad fidem cod. Vatican. rec. atque interpret. est G. *Andresen*. Berol. 1880.

Das Leben des Agricola v. Tacitus. Schulausg. *Draeger*. Leipzig, Teubner, 1869. — 2. Aufl. 1873. — 3. Aufl. 1879.

Corn. Taciti de vita et mor. Julii Agricolæ liber. Deuxième edition revue et corr. par J. *Gantrelle*. Paris 1880.

P. Corn. Taciti de vita et mor. J. Agricolæ liber. G. *Némethy*. Budapest, Lampel, 1899.

C. Tacitus, a Car. *Nipperdeio* recognitus. P. IV. Agricola. Berol. Weidm. 1876.

C. Corn. Taciti Agricola. Rec. P. Hofm. *Peerlkamp*. Ed. alt. 1864.

Corn. Taciti Agricola. Erkl. u. krit. Schulausg. C. Peter. Pforta. 1876.

Der Agricola des Tacitus, für den Schulgebr. erkl. *Prammer*. Wien 1880.

Corn. Taciti Agricola. In usum scholar. Fr. *Ritter*. Ed. III. Bonnæ 1852.

Corn. Tacitus, de vita et mor. Agricolæ, erkl. v. *Tücking*. 1870.

C. Taciti de vita et mor. J. Agricolæ ad eodd. Vaticanos in usum prælectionum ed. C. L. *Urlücks*. Wirceburgi 1875.

C. Corn. Taciti de vita et mor. Cn. Jul. Agricolæ, erkl. v. *Wex*, Braunschweig 1852.

Ugyanaz. Ad fidem codicum denuo rec. et comment. enarr. *Wex* Brunswigæ 1852.

Tacitus Agricolája szövegére vonatkozó összes javaslatokról számot ad több mint 100 lapra terjedő két értekezésben: *Maxa*, Observations crit. in Taciti Agricolam. Progr. d. kk. Gymn. in Radautz, I. 1885, II. 1887.

Minden szövegváltozatot nem tárgyalok, csak a jelentékenyebbeket; némelyeket pedig csak érintek, hogy a szaktanár, a ki most Tacitus Agricolájával tüzetesebben kénytelen foglalkozni, a nehézségek iránt tájékozott legyen.

1, 13. «At nunc *narraturo* mihi vitam defuncti hominis venia opus *fuit*.» — Sehogy sem illeszthető össze *narraturo* jövővel a mult *fuit*. Nyelvtani megfejtése végett az ismeretes levélírók szokásához nyultak, melynél fogva a jelenben író római magát abba az időbe képzelvén, a melyben levelét olvasni fogják, az író jelenje akkor mult idejű lesz. S így meghagyták *fuit*-ot *narraturo* mellett. Szerintem ez az írás: *narraturo* nemcsak *fuit*-tal, hanem *nunc*-kal is ellenkezik. Helyesebbnek találom, ha *nunc* helyett *tunc*-ot olvasunk: At *tunc* *narraturo* mihi etc., s akkor a *fuit* is kevésbé ellenkezik *narraturo*-val. Értelme t. i. ez: nekem *akkor*, a mikor meg élt Domitianus, ezelőtt 4—5 esztendővel, volt szándékom elbeszélni Agr. életrajzát, és akkor volt volna szükségem az elnézésre, most végre (*Nunc demum* a 3. fej. elején) bátorságunk helyre állt. — A két vaticáni kézirat ezt a szöveget így adja: At nunc *narraturo* mihi vitam defuncti hominis venia opus *fuit*, quam non petissem, *incusaturus* tam *sæva* et *infesta* tempora. Így nyomatta le Halm is. De *Wex* és vele Némethy ezt következő pontozással változtatta el: quam (t. i. veniam) non petissem *incusaturus*. *Tam sæva* et *infesta* *virtutibus* tempora. Hogy Agricola kora Domitianus alatt ellene volt a

jelességnek, ezt T. a császár halála után bátran kimondhatta és ezért nem volt szüksége olvasóitól bocsánatot kérni. Ellenben szüksége volt a *venia*-ra, ha tudjuk, hogy ő apósa életét rajzolja, ki ellen vádlólag fel nem léphetett a vő. *Incusaturus* tárgya tehát *eum*, t. i. *defunctum hominem*. A pont után következő *Tam saeva et infesta virtutibus tempora* felkiáltás alakjában csatlakozó egy ítélet. Csak ne kezdődne *tam*-mal, hanem *adeo*-val, mely a hozzá értendő *erant*-tal egyedül illik össze. Voltak, a kik *legimus*-t, a következő fejezet kezdő szavát, átvonták e mondathoz: *Tam saeva . . . tempora legimus*. De ha már át kell ezt vonni, akkor önkényt kínálkozott *legimus* átváltozása *egimus*-ra (Linker). És akkor folytatólag a 2. fej. kezdő mondatában *capitale fuisse* h. c. *fuit*-ot írtak. Nagyobb része azonban a felsorolt kiadásoknak híve maradt az 1. és 2. fej. hagyományos szövegezésének. De Dräger még is így szövegezte: *Tam saeva et infesta virtutibus tempora exegimus*. S e pontozott mondat után a 2. fejezetet *Cum*-mal kezdte.

3, 1. «Nunc demum redit animus; et quamquam», etc. Így Némethy, de Halm: *set*. A *sed*-et erősen megköveteli a köv. mondatok gondolatmenete, és egy Bipontinus *sed*-je felér a Vaticanus gyanus *et*-jével, kivált ha tudjuk, hogy *et* és *set* összetévesztése a másolók keze alatt oly közel esik. *Sed*-et ír még Ritter és Dräger.

3, 13. «pauci, ut ita dixerim, non modo aliorum sed etiam nostri superstites sumus.» Az állítmányi *pauci* után nehezen nélkülözzük a köv. (superstites) állítmány kapcsát (*et*) így: *pauci et ut ita dixerim . . . nostri superstites sumus*. Némethy *et* kihagyásával Halm, Prammer és a Rhenanus példáját követhette.

4, 3. «Pater illi Julius Græcinus senatorii ordinis.» Ez az *illi* kéziratilag *iuli* volt. Ezt csak *Julius* kétszerezésének nézték s igen könnyű volt átváltoztatása *illi*-re. S ez a dativus annál szükségesebb, mert azt tapasztalták, hogy *erat* v. *fuit* Tacitusnál csak akkor hiányozhatik, ha a mondatban egy dativus áll, pl. h. 1, 48 *pater illi prætoria familia, maternus avus e proscriptis*, h. 2, 50 *origo illi e municipio Ferentino, pater consularis*. a. 6, 15 *Vinicio oppidanum genus*. 6, 51 *pater ei Nero et utrimque origo gentis Claudiæ* etc. Halm nyomtalanul eltünteti *iuli*-t. Ritter e h. *eius*-t ír; *fuit*-ot egy alábbi mondatból (7 *mater Julia Proccilla fuit*) ide érteni a távolság miatt nem lehet. Ezért *iuli* változtatása *illi*-re szerencsés egy ötlet volt.

5, 10. A hagyományos *intersaepti* exercitus h. már Puteolanus így írta: *intercepti*, utána Peter, Nipperdei, Halm, Némethy; csak Tücking tartotta meg az *intersaepti*-t. Mind a két olvasat kétes.

6, 10. *Idem præturæ tenor et silentium*. Így Halm és Némethy. A két kézirat (A B) és Puteolanus két jobb nyomtatványa így szól: *certior et*, a mit Rhenanus mint képtelent elvetett és *tenor et*-tel pótolta.

Ritler *tnor óete h. otium et silentium* javaslata értelmes, de nem vat színű. S így marad, a mit Halm e helyről mondott: *vera lectio nondum inventa est.*

8, 3. «*Temperavit Agricola vim suam ardoremque compescuit, ne incretceret.*». E szövegezésben Némethy Halmhoz csatlakozott, pedig egy *nimis* közbeszurása jól esnék *ne* után, mint javasolta Prammer. — U. o *peritus* után *obsequi*, a határozatlan, csak itt; azért írta Ritter *obsequii*.

9, 11. «*tristitiam et adrogantiam et avaritiam exuerat.*» Azt akarja mondani: komorságtól, kevélységtől és kapzsiságtól úgy is *ment volt* De ezt az értelmet hasztalan törekszenek magyarázók bele értetni, egyszerűen ez *exuerat*-ban nincs meg. Ezért Wex az egész *tristitiam . . . exuerat* mondatot gyanusnak jelezte. Mások csak avaritia-t tartják felesnek, talán mint széljegyzetet, a köv. *integritatem atque abstinentiam* miatt. Ezzel azonban csak érinteni kívántam e hely nehézségét.

10, 12. «*Et est ea facies citra Caledoniam, unde et in univcrsum fama est transgressa.*» Így írja Némethy, míg Halm *transgressis*, és pedig zárjelezve [*transgressis*]. Tehát Halm törlendőnek hiszi. Az ország területének hasonlósága az alabárd (*bipennis*) alakjával szerintem így értelmezendő: Britannia, de nem is Britannia, csak Caledonia, még pedig délről tekintve, hasonlít egy alabárdhoz; de ezt a hasonlóságot ráfogták (fama est) Caledoniáról (*inde*) egész (*in univcrsum v. univcrsam*) Britanniára. És csakugyan, mondja Tacitus, ez az alakja van Caledoniának, ha átkelünk Britanniából Caledoniába (*transgressis*). A meseszerű hasonlat csak téves földrajzi ismereteken alapszik. De Tacitus életrajzíró szövege nem értelmezhető másképen. *Transgressis*-re okvetetlen szükség nincs; mert eléggé jelzi az irányt *citra*. De ez a viszonyítás-fama *transgressa est* ellenkezik az író jelzett szándékával.

11, 12. «*Eorum sacra deprehendas superstitionum persuasione.*» Így Halm. De képtelenség a rejtelmes hitről következtetni a nyílt szer-tartásra (*sacra*). Ezért írta Walch után Némethy *persuasiones* mint értelm-zőjét *sacra*-nak. A vég *-s* (*persuasiones*) könnyen eleshetett a követ-kező (*sermo*) kezdő *s* előtt. De ha *persuasiones*-t írok, akkor superstitionum előtt a vesszőt (,) nem töröltem volna. Tanulók előtt csak ilyen jelzés tünteti fel ennek értelmezői viszonyát az előzményekhez. Nipperdey egyszerű zárjelbe teszi ezt: *superstitionum persuasiones*.

12, 3. «*per principes factionibus et studiis distrahuntur.*» *Per principes* a szenvedő *distrahuntur* mellett mint *a principibus*; de *factionibus et studiis* mellett mintha felesleges volna *per principes*. Mert a pártok élén csakis főbket (*principes*) képzelhetünk. De sajátzerű értelmet, nyer az előljáró (*per*), ha osztó értelemben fordítjuk: fejedelmeként, kiki a saját területén (Prammer); s ez esetben a hagyományos *trahuntur* is megállhatna Heinsius változtatása (*distrahuntur*) helyett.

12, 12. «aspici per noctem solis fulgorem, nec occidere et exurgere, sed transire adfirmant.» Feltűnő, hogy alanyul *occidere, exurgere* és *transire* mellett is ugyanaz a *solis fulgorem* szolgál. Figyelmes magyarázó bizonyára észrevéteti tanítványaival, hogy ezeknek az igeneveknek csak *solem* lehet az alanya.

12, 16. «Solum . . . *patiens frugum, fecundum.*» Feltűnő, hogy csak *patiens*-nek van tárgya (*frugum*), *fecundum*-nak nincs; továbbá hogy *fecundum* kötetlen csatlakozik *patiens*-hez. Ezért e javaslatok *pomorum patiens, frugum* v. *pabuli fecundum, v. patiens arborum, frugum fecundum*. Halm *fecundum*-ot zárjelezte. Ha sem a zárjelezéssel nem élek sem a tárgyak toldásával, mint Némethy tette, akkor szükséges Dräger magyarázatához folyamodnunk, a ki a kötetlen *fecundum*-ban fokozást látott: A föld gyümölcsöt nemcsak *terem*, hanem *bőségesen terem*.

13, 9. «Agitasse Gaium Cæsarem de intranda Britannia satis constat, ni *velox ingenio mobili poenitentiae*, et ingentes adversus Germaniam conatus frustra fuissent.» Halmnak és Némethynek ez a szövege, melyet a Vaticanus A nyújt, sokkal nehezebb a magyarázatra, mint a mit a másik Vaticanus: *velox ingenii, mobilis poenitentiae*, vagy a mit Ritter: *velox ingenio, mobilis poenitentia*. Iskolai kiadásokra ez utóbbiak ajánlatosabbak.

14, 7. «Quædam civitates Cogidumno regi donatæ . . . , vetere ac iam pridem recepta populi Romani consuetudine, ut haberet instrumenta servitutis et *reges.*» Fenn esett Urlichnek, hogy *reges* nem csatlakozik kellően *servitutis*-hoz. Ezért változtatta ezt *regiminis*-re; valamint *haberet* előtt *ut*-ot is a kéziratok nyomán *vetera* elé helyezte. *Ut* helyét *consuetudine* után Halm Rhenanustól fogadta, és helyesen.

15, 7. «Alterius *manum* centuriones, alterius servos vim et contumelias miscere.» Ebben *manum* felesleges; megértéséhez elég ennyi: az egyik felén (legatus) a századosok, a másik felén (procuratores) a rabszolgák. A hagyományos *manum*-ot Ritter csak így fogadja el: *manum ac centuriones, közlegények és tiszték*. Erőszakosabb az a magyarázat, hogy *manus* am. eszköz (kéz, a hadvezér keze), melyet aztán a második *alterius*-hoz is kellene értenünk. Dräger visszatért a hagyományos *enim*-hez *manum* helyett.

15, 14. *Germanias*. Hogy e többes alatt a két Germaniát kell értenünk, talán említenem sem kellene.

15, 18. «plus impetus *illis*, maiorem constantiam penes miseros esse.» Ez egy Halmtól eltérő olvasat, melyet már Peerlkamp is javasolt. A tanulók szempontjából is pártolom; mert *illis* megkönnyíti az értelmet, ha a tanuló az alábbi (15) *illis*-re visszaemlékezett, a mely csak a rómaiakra vonatkozhatik.

16, 9. «tenentibus arma plerisque, quos conscientia defectionis et *propius* ex legato timor agitabat.» Így Némethy, Dræger, Halm; *proprius* Ritter. Ez a Rhenanus változtatása (*proprius*) helyesebb a másikonál.

16, 22. «ac velut *pactis* exercitus *licentia*, ducis *salute* *seditio* sine sanguine stetit.» Így van értelme a romlott helynek. Hogy azonban ez a szövegezés létre jöjjön, a hagyományos *et-et seditio* előtt törölni kell. Halm *et-et esset-re*, Némethy *essent-re* változtatta és így alakította: «ac velut *pacti*, exercitus *licentiam*, dux *salutem essent*, *seditio* sine sanguine stetit.» Magyar felfogással egészen megegyező e foglalós javítás: mintha szerződésileg kikötötték volna egymásnak. Ámbár a másik módnak is van helye *sunt* hozzá értésével: mint a kik kölcsönösen megegyeztek, a hadsereg a kicsapougásban stb. De ezzel még orvosolva e hely nincs.

17, 7. «Et *Cerialis* quidem alterius successoris curam famamque obruisset: *sustinuit*[*que*] mox *Julius Frontinus*.» Halm zárjelezés nélkül *sustinuitque*. A zárjelzést a két különféle mód párhuzamosítása követelhette: *obruisset sustinuitque*, holott a *sustinuit*-tal bevezetett gondolat inkább ellentétes. Nem bántuk volna, ha *que* vel együtt Némethy az előbbi *successoris*-t is zárjelezi, mely általános felfogás szerint csak széljegyzet volt *alterius*-hoz.

18, 17. «a cuius possessione revocatum *Paulinum* rebellione totius *Britanniae* supramemoravi.» Hogy az *a*-t Némethy Drægerrel törölte, nem bánjuk, holott Halm ezt a bipontini toldalékot a szövegbe felvette. A felvételt a következő második ablatívus (*rebellione*) követelhetto.

18, 22. «lectissimos auxiliarium, quibus nota vada et *patrius* nandi usus. . . repente inmisit.» A két kézirat *prius*, *Puteolanus patrius*. *Wex* azt mondja, hogy *prius* akárhányszor található kéziratokban *proprius* helyett. És *proprius* jobban megállja a helyét mint *patrius*, mert *lectissimi* alatt érteni kell római katonákat, nem britteket, a kik a honi úszást ismerték helyben.

19, 2. «parum profici armis, si *iniuriae* sequerentur.» A két kézirat: si *incuriae*, de *Puteolanus* kiigazította így: *iniuriae*. Ezt követi helyesen Halm és Némethy. *Incuriae* könnyen becsuszhatott 20, 2-ből: *incuria* vel *intolerantia*-ból, de *incuriae* ellen szól a többes használata is.

19, 7. «*precibus centurionem milites*ve ascire.» *Puteolanus* kétségbe vonja a kéziratbeli *centurionem*-et és így pótolja: *centurionum*, mely után a hagyományos *milites* is megállhat *-ve* nélkül. E szerint módosul természetesen a hely értelmezése is. *Centurionem*-et fogadni el a többes *milites* mellett legalább is gyanus. E hely még orvoslásra szorul.

19, 15. «*per ludibrium* adsidere clausis horreis et emere ultro *frumenta auctiore pretio* cogebantur.» A zárt gabonás alatt csak a britt alattvalók tulajdonát érthetjük s nem a rómaiakét. Mert csak így volna

per ludibrium-nak is értelme. A római fővezér, ha pénzt akart zsarolni a belföldiektől, bezáratta gabonáikat és kényszerítette őket távol helyekről vásárolni gabonát. S ezt addig tette, míg az elzárt gabona árát sikerült kicsikarnia s a kormányzásra szükséges pénzmennyiséget az adóköteles brittek lefizették. *Quod omnibus in promptu erat*, értem a telt gabonásokat, a melyek máskülönben bőven ellátták volna a lakókat a szükségességekkel; de így csak az idegen urak (*pauci*), a rómaiak élvezhették. Így tették csúffá a rómaiak a gabona árát; ez volna értelme a szokatlan kifejezésnek: *ludere pretio*. *Auctiore pretio* Urlich változtatása a kéziratbeli *ac ludere pretio* helyett, a mit Némethy is követ; elmés, és csak azt kell sajnálni rajta, hogy a hagyományos betűktől nagyon eltér. Ugyanezt mondhatni Heller változatáról: *duriore pretio*. Közelebb áll a betűkhöz Kritz (Wex) változata: *recludere* e h. *ludere*. Halm szóhiány jeléül keresztet (+) vet *ludere* elé.

22, 6. «Nullum ab Agricola positum castellum . . . desertum [crebrae eruptiones]; nam adversus moras obsidionis annuis copiis firmabantur. Ita intrepida ibi hiems et sibi quisque praesidio.» Így Halm, Némethy pedig: «Nullum . . . desertum; nam adversus moras . . . copiis firmabantur. Ita intrepida ibi hiems, *crebrae eruptiones* et sibi quisque praesidio.» Akár itt, akár ott *crebrae eruptiones* a rómaiakról szól. Tehát: a rómaiak váraikból (castellum) gyakori támadásokat intéztek az ellenségre. Ennek a toldaléknak itt is, ott is van értelme, de inkább ott, a hol a várakat rögtönözték (*desertum* után), mint a hol a tél miatt nyugodni mentek. Legjobb szerettük volna *crebrae eruptiones* törlését v. zárjelezését, mint Halm tette.

22, 17. «Ceterum ex iracundia nihil supererat secretum, ut silentium eius non timeres.» Itt a pontozás okoz zavart és nyújt alkalmat néhány változtatásra. Némethy a fentebbi szövegezéssel a sok bajból a kisebbet választotta. *Secretum* teljesen feles a mondatban. Ezért választotta el pontos vesszővel *supererat* után Halm, Ritter és Dræger (1873. kiad.), de akkor *ut* h. ezt írta: *vel, Peter: et*. Mint Némethy, úgy írta még Dræger (1879. kiad.). Legjobb *secretum*-ot törölni.

24, 1. «Quinto expeditionum anno nave prima transgressus ignotas ad id tempus gentes . . . domuit.» Mit jelentsen *nave prima*? hisz neki egész hajóraj (25, 4 *classis*) állt rendelkezésére. Ezért Wex: *navi in proxima*, Urlich's: *maritima*. De ezekkel sincs mit csinálni.

24, 9. «Solum cœlumque et ingenia cultusque hominum haud multum differunt *in melius*. Aditus portusque per commercia et negotiatores cogniti.» Így a kéziratok. Ritter (Némethy, Előszó 4): *Interiora parum, melius*. Még felemlítem Halm olvasatát: *differunt ** melius etc*. Némethy e három közt a kéziratokét választotta. De Ritter javaslata sem megvetendő, bármennyire elüt szövegileg első tekintetre a kézirati-

tól. Hogy jobban méltányoljuk, tudnunk kell, hogy *haud multum differunt in melius* azt jelentené: föld, éghajlat, népszokás, viselet *előnyükre* nem nagyon különbözök. *In melius* ilyen értelemben szokatlan. Ritter ezt az értelmezést elvetve olyan javaslattal segített, hogy *in* és *melius* közt szóhiányt tételez fel mint Halm, s ezt Ritter így egészíti ki: «... haud multum differunt. *Interiora parum, melius* aditus portusque per commercia et negotiatores cogniti.»

27, 7. «At Britanni non virtute *se*, sed occasione et arte *ducis victos rati*, nihil... remittere.» *Se* könnyen kieshetett a köv. *sed* miatt. *Arte ducis victos rati*: *ducis* feles; alkalmasint széljegyzet volt *victos* mellett s így került a kéziratba. *Se victos rati* h. Ritter: *arte ducis superati*.

28, 6. «Tres liburnicas adactis per vim gubernatoribus ascendere; et uno *regente*, suspectis duobus eoque interfectis... *prævehebantur*.» Így Némethy Döderlein példájára, s ezzel eltért Halmtól, a ki a kéziratok nyomán így adja: *remigante*. Mert hát kormányzó kezébe csak nem illett az evező. Mások *remeante*, *renavigante* (Mützell), *moderante* (Gautrelle), *refugiente* (Prammer). S ez a hátramoszdulet ébresztett gyanut és okot a gyilkolásra. *Regente*-vel ez az ok elenyészik, de még mindig elfogadhatóbb mint *remigante*.

28, 8. «Mox ad aquam atque ut illa se cum plerisque Britannorum sua *defensantium* prælio congressi, ac sæpe victores, aliquando pulsati eo ad extremum inopiæ» etc. Így a két kézirat. Halm: Mox ad aquam atque *utilia raptum egressi et cum plerisque Brit.* etc. Andresen: Mox ad aquam atque *utilia raptanda egressi* etc. Némethy: Mox *aquam* atque *utilia rapientes cum plerisque* etc. A legromlottabb hely az egész Agricólában. Mert a mit N. idéz mint a Halm szövegét, arról maga H. így nyilatkozott (XVIII): *Scriptura a nobis recepta, ut locus iam insanabilis saltem legi posset.*

29, 1. *aestatis* elé kell *ultimæ* (Bæhrens) v. utána *sequentis* (Keller). Ezt követeli 28, 1 *Eadem aestate*.

30, 12. «Nos terrarum ac libertatis extremos recessus ipse ac *sinus famæ* in huic diem defendit.» *Sinus famæ* érthetetlen. Ezért változtatták *ferme-re* (Bæhrens) vagy, ha meghagyták, *famac-t* mint tulajdonítót *defendit*-hez vonták (Gautrelle). *Situs famæ* (Prammer) az elfeledett, elmohosodott, de nem a «még ki nem hatolt» hirt jelentené.

30, 13. «Nunc terminus Britanniaë patet, atque omne ignotum pro *magnifico est*. Sed nulla iam ultra gens, nihil nisi fluctus et saxa». Itt most Britannia véghatára nyílik, mondja a britt szónok, és — ezentúl emberek már nem laknak, egyéb sincs mint tenger és szikla. E hatásos szókat azonban félbe szakítja *atque* után: *omne ignotum pro magnifico est*. Sed — Minden, a mi ismeretlen nagyszerűnek látszik. Bármilyen

igaz egy gondolat lehet bizonyos körülmények közt, de elébbi hatását a szónoklatnak zavarja. Legjobban tett Halm, a ki szövegében e szavakat: *omne . . . Sed* zárjelezte. Ezt tehette egy Halm, N. híre maradt a kéziratnak.

31, 4. «*Bonæ fortunæ in tributum, quæ aggerat annus, in frumentum . . . conteruntur*» (Meister): készpénzünket adóként, a föld jövedelmét gabonaszállításként fogyasztják (a rómaiak). Ez volna világos értelme a homályos helynek, ha *conteruntur*, mely tulajdonkép csak *corpora*-hoz illik, megengedné ezt az átértést. Ez a szövegezés is *aggerat* megtartásával könnyebben volna eléállítható, mint a mit Némethy és Halm adnak: *Bona fortunæque in tributum, ager et annus in frumentum, corpora etc.* Mert a fentebbi szöveg szerint csak *que*-t kellene helyileg és alakilag megváltoztatni, hogy belőle ez váljék: *quæ aggerat annus*.

31, 19. «*nos . . . in libertatem, non in paenitentiam bellaturi.*» Így Némethy, máskép Halm: in *paenitentiam* + *laturi*, s a kéziratnak e hiányát egy *arma* pótolná, Wölflin: in *paenitentiam* h. in *patientiam*, megint mások *laturi* h. *dimicaturi, certaturi*.

33, 6. A hagyományos szöveg így szól: «*Octavus annus est, commilitones, ex quo virtute et auspiciis imperii Romani, fide atque opera nostra Britanniam vicistis.*» Így írja Halm is, csakhogy *Octavus* h. *Septimus*-t. Ennél helyesebb Némethy szövege, a ki *et h. nostra*-t és (*opera nostra* h. *vestra*-t írt.

33, 16. «*Quando dabitur hostis, quando acies?*» Kéziratilag *animus, acies* a Rhenanus javasolata *animus* h.

34, 6. «*Quo modo silvas saltusque penetrantibus fortissimum quodque animal contra ruere, pavida et inertia ipso agminis sono pellebantur, sic acerrimi Britannorum*», etc. A kéziratbeli *pellebantur* h. Wex: *PELLI solent* (és *ruere solent*). S ezt Dræger fel is fogadta. Némethy Halm szövegét követte: *pellebantur*.

34, 11. «*novissimæ res et extremo metu corpora defixere aciem in his vestigiis.*» Így a kéziratok. Első tekintetre látható, hogy vagy *corpora* vagy *aciem* felesleges. Halm hiányt lel *novissimæ res* előtt, s ezt így jelöli: + *novissimæ res, et extremo etc.* Dræger: *novissimæ res extremo metu corpora defixere [aciem] in his vestigiis*. Ritter és vele Némethy: *novissimæ res et extremo metu torpor defixere aciem in his vestigiis*. Még mások így is: *novissimæ res extremo metu defixere (t. i. eos) in his vestigiis*. És még másokról ezt jegyzi meg Halm: *alii etiam incredibilia de loco insanabili excogitaverunt*.

36, 17. «*minimeque æqua nostris iam pugnae facies erat, cum ægre clivo instantes simul equorum corporibus impellerentur.*» Hogy e hely ennyire is olvasható, Wex-nek köszönhetjük; mert alig van benne egy szó, melyet a kéziratok rejtettek. Halm: *cum ægre + clivo adstantes*

etc. Dræger: cum *aegre clivo adstantes*. Ritter: *minimeque eques tres...* (*ea enim pugnæ facies erat*) cum *e gradu aut stantes...* simul equorum corporibus etc. Orvosolthatlan.

37, 15. «Postquam silvis appropinquaverunt, *idem* primos sequentium incautos collecti et locorum gnari circumveniebant.» Kéziratok: *item*; de a kik az alany hiányát erősen érzik, azok *idem*. Halm e hiányt + -tel jelölte: + *item* primos etc.

38, 19. «Et simul classis secunda tempestate ac fama Trucculensem portum tenuit, unde proximo anno Britanniae *litore lecto omni rediret.*» Ebben *litore* Nipperdey jeles változata *latere* helyett. Egy másik javaslat *rediret* Némethyé, mely h. a kéziratok *redierat*, és Madvig *reditura erat*. Sürgősnek nem mondható sem Madvig javaslata, sem Némethyé. Madvigé a szándékolt visszatérést megtörténtnek mondja, Némethyé ezt csak képzeltnek, a jövőben bekövetkezőnek. De valószínűnek tartom, hogy a köv. 39. fej. kezdő szavai: *Hunc rerum cursum* a végbe ment visszatérést mint Agricola utolsó miveletét tételezik fel Britanniában.

39, 10. «gloriam alius occuparet: *et cætera utcumque facilius dissimulari.*» Wex az *et-et* az előző szó végéből kétszerezésnek (dittographia) tartotta s törölte, úgy Halm is. De Némethyvel felvette Dræger és Ritter.

41, 8. «tot militares *viri* cum tot cohortibus expugnati et capti.» Wex (és Ulrich) szerint *viri* nem illik *expugnati* igéhez; mind a kettőhöz (*expugnati, capti*) jobban illik *vici*. *Militares vici* katonai telepek. Ezt már Gronov javasolta. Azonban személyekről is már Cæsar b. g. VII, 10, 1 *stipendiariis Hæduorum expugnatis*. Ehhez hasonló példák Tacitusban is.

43, 12. «Speciem tamen doloris *animo vultuque præ se tulit.*» Ebben *animo* tarthatatlan *præ se tulit* miatt. Ezért Ernesti, Dræger és Némethy: *habitu*, Ritter: *ore*.

44, 11. «Opibus nimis non gaudebat, speciosæ contigerant.» *Contigerant* előtt *non* hiányát lelte Ritter a szónoki egyenlősítés kedvéért. De törölték Orelli, Halm, Andresen és Némethy. Pedig jól esik olvasni *non*-nal az önzetlenséget a hadvezérben, valamint Agricola vejében, a ki nejét nem gazdag volta miatt vette nőül.

VERESS IGNÁCZ.

BUDA VISSZAFOGLALÁSA (LA BUDA LIBERATA).

(Vége.)

Nemsokára nyílt ütközetre kerül a sor. Almarz (Almás?) vidékén találkozott Károly serege a törökével. Isteni sugallatnak engedve

a vezér seregét erőtelennek, s ellenállásra nem nagyon képesnek mutatja, s ez a pogány seregben nagy reményt ébreszt. Elbizakodottá lesz, s egy elhamarkodott támadása, a melyet véres küzdelem követ, veszélybe dönti. A császári sereg vitézül küzd, s megfutamtítja a törököt. (XIX) E diadal után tudja meg Károly, hogy hadai Uj-Czell-t bevették, s immár biztos a budai diadalban is, mert ez a vár nyitja meg az utat Budára. A czelli hős a bajor herczeg volt, a ki most mintegy diadalmenetben megy fel Bécsbe, a hol a császári pár a legfényesebben fogadja. Leopold fiának szólítja, s odaadja neki feleségül a «szűz Antóniát».

(XX) Az almási ütközet után a lotharingiai hős Visegrád várához viszi seregét. Szívfájdalommal látja a brutális törökség pusztító munkáját a még égő falakon, elfoglalja a császár nevében a várat, s eloltja a lángokat, mondván: «Azok a nyers vadak csak a gyujtogatáshoz értenek: mi a pusztító tűzvészt oltjuk . . .» Ezzel nemes hivatását akarta feltüntetni a török horda vandalismusával szemben, s csodálatosképen elfeledte, miképen gyujtotta fel egy-két hónappal azelőtt ő is Budát és Pestet — csak virtuskodásból. De kár Nominak ezt az inconsequentíát szeméretvetni: az ő költeménye ilyen, s hasonló nemű finomságokra nem tart igényt. (XXI—XXII) A bajor hős szép nejével Münchenben tölti a mézesheteket: de nincs sokáig maradása. A harci kedv még szerelme oldala mellől is elüzi őt: felkoti kardját és seregével újból felkerekedik Buda ellen, a melynek ostromát Károly már újból megkezdette volt és hevesen folytatja. Ismét sok véres küzdelem folyik a keresztények és a mohammedánok között, mely utóbbiaknak már nagyon kezd lankadni ereje és kitartása. Minden kísérletük, hogy kívülről valami segítséget csempészsenek be, meghiusul. (XXIII) A faltörök már óriási réseket hasítottak a várfalakban, s Comersy, egy francia *aventurier* érkezettnek látja az időt, hogy berontson a városba, és bár Károly a legkomolyabban lebeszéli őt vérmes tervéről, mégis felszólít és kap sok hívet — svéd, angol, lengyel, cseh, német, magyar stb. kalandorokat — a kik vállalkoznak arra, hogy őt kövessék. A vakmerő kis csapat fel is kezd már kapaszkodni a falakra, de a török őrség reá tör, s egytől egyig lekaszabolja a merész vállalkozókat. Károly vérző szívvel takarítja el a halottakat. (XXIV) Másnap végre érkezettnek látja az időt a falak megrohanására. Hajnalban talpon van már a sereg és kész a rohamra.

Végül elérkezik a döntő percz is. Az ütközet megkezdődik. A hős Pálffy megtámadja Saytant. Hosszú küzdelem után a magyar gróf megsebesül karján, s a segítségére siető Zacco szintén megsebesül a feldühödt török vezér kardja által. A harcz mindkét részről igen vérengző, s sokáig eldöntetlen. Végtere a kereszténység mégis felülkerekedik: Buda tönkretéve, a falak bedülve; a réseken mindig több és több harczos hatol be a várba: s a törökök nemsokára végképen le vannak verve. Károly lesz

Budavár urává; a tüzeket eloltatja, s a magát megadó törökségnek megkegyelmez.

Márkus, a remete, zsoltárokat énekel, a hősök vele dicsérik Istent, a ki pártfogójuk volt, őket a harcban segítette, s «a császári uralomnak könnyen elviselhető igáját újra Magyarországra tette.»*)

III. A költemény általános jellemzése.

Láttuk már, hogy Nomi eposa a Tasso-epigonok költészetének terméke. Nomi is azok közé a dilettánsok tartozott, a kik avatott költőknek hitték magukat s egypár latin hexameter és olasz stanza összekovácsolásával becses munkát vélték alkotni.

A *Buda Liberata*nak fent megadott vázlatos kivonatából is kiviláglik az az eszmeszegénység, a mely költőknek annyi küzdelmet okozott 24 ének megtöltésénél. A cselekvény sovány, az epizódok érdektelenek, s a jellemeiben nincs semmi vonzó, semmi lekötő.

Hogy az egész epost Tassonak köszönhetni (vagy vethetni szemére), az minden sorból kiviláglik. A «Gerusalemme Liberata» egyes alakjai a leghívebb tükörképüket találhatják meg a «Buda felszabadítása»-nak szereplői között.

Igy Gottfrid = Károly, Tancred = Maximilián, Ismeno = Hirkán stb. Armida megvan a csábító szultánakban, s még Tasso remetéjét is meg lehet találni Nominál Márkus személyében. A költemény menete is teljesen azonos Tasso eposával. A főbb momentumok: a kereszténység hősi vállalata a hitetlenek ellen; a pokol féltékenysége és cselei, a melylyel a magasztos vállalatot meg akarja hiúsítani (démonok, csábító, szép hölgyek stb.); az isteni közbenjárás, mindkét eposban egyenlően megvannak.

Csak a tassoi báj, költészet és nyelv hiányoznak Nomi eposából.

A «Buda Liberata»-ban előforduló bűvös palota Ariosto elvarázsolt kastélyának mása, s Márkus égi útja dantei reminiscencia.

Igy kért kölcsön Nomi majdnem minden motivumot hazája nagy irodalmából.

Nomi önállósága költeményének csak tisztán elbeszélő részleteiben nyilatkozik meg; ott t. i., a hol éppen leginkább elvárható volna, hogy a történetet kövesse. Mikor ő Thökölit, a XVII. század végén megteszi *husszítának*, vagy a Gellérthegy csúcsát a felhőkig felemeli, semmi művészi czélt el nem ér csapongó phantáziájával; az se a legszerencsésebb

*)

del Cesareo impero
L'inferior Pannonia ei sottopose
Di nuovo il giogo a sopportar leggiero.

inventio, hogy a szultán háremét felküldeti költőnk Budára a keresztény sereg megrontására. Általában, Nomi önállóságában naiv, a ki úgylátszik azt hitte, hogy szépet alkot, ha mesébe illő, csodás motívumokat halmoz fel költeményében. Ariosto egészséges és szellemes primitivizmusával a legköltőibb összhangban vannak azok a lehetetlenül természetfölötti motívumok, mint a Hippogrifon repülő lovag, a vízi szörnyek, meg az elpusztíthatatlan sárkányok: de micsoda báj van abban, hogy Nomi a derék kurucz kapitányt a levegőn röpíti Konstantinápolyba, s hogy érdektelen allegorai alakokkal népesíti be az események színhelyét?

Költőnk azt vélte, hogy jól fogta fel az epos lényegét, a mikor elődeitől a szerkezet schémáját elleste, s leírásokat, epizódokat, epikai masineriát stb. halmozott fel költeményében, a mint azt azoknál látta.

Nomi leírásai nagyon törekszenek a klasszikus hangot eltalálni, s igyekeznek a homérosi detailfestést, s a tassoai érzékeltetést utánozni. Itt-ott felvillan egy-egy emlék a római auctorokból is. De se a nyelv, se a leírás maga nem közelíti meg Homeros közvetlenségét és Tasso buja szin pompáját. A festés többnyire száraz, s kevésbé képes az érdeklődést lekötöni.

A budai varázspalota elég elevenséggel van leírva, de éppen ez a részlet veszt legtöbbet hatásából a kevésbé gondos verselés és nyelv miatt.

Az egyes személyek külső jellemzésére és leírására nem fordít különös gondot Nomi. Inkább belső tulajdonságuk szerint jellemzi szereplőit, s csak egyes hölgyek leírásánál bocsátkozik a részletekbe.

Ismeretes az az örökbecsű költői szépség, mely Ariosto és Tasso érzéki, plastikus festéseit jellemzi. A női szépség ideálját és leírásának tökélyét méltán bámulja náluk az utókor, mert ilyenmű remekeket csak Olaszország és csak a Cinquecento teremthetett. Ezeknek büvkörében mozog Nomi is, a ki az ő szépségeit csak Tassoék díszével bírja felékesíteni. De igen természetes, hogy a ki Alcinát és Armidát ismeri, azt Clarice vagy Zaffira nem bírja lebilincselni, mert az ő ecsetelésében nincs meg az az őszinte melegség, a mely amazoknak egyik főszépségét képezi. Szinte észrevehető, hogy Nomi nem érezte át azt, a mit leír, hanem mindig elődeinek ellenállhatatlan bájú kifejezései jönnek emlékezetében felszínre.

A tájfestésben nem nagyon bőkezű Nomi. Budát híven leírja: — hiszen Tasso is szentel néhány sort Jeruzsálem ecsetelésének — és pedig meglehetősen történeti híúséggel, a földrajzi ismeret lévén még legerősebb oldala Nominak. Bár a Gellérthegyet az égig mereszti, s több kisebb szabadságot enged meg magának a helyi viszonyokat illetőleg, általában igen pontosan informálódott Magyarország helyrajzáról. Buda környékét Párkány, Esztergom, Visegrád, Mohács vidékeit és vizeit meglepő correktul ismeri.

Hogy honnan merítette pontos adatait, azt — mint már jelezve volt — lehetetlen határozottan megállapítani. Az bizonyos, hogy elég munka állhatott Nomi rendelkezésére Magyarországra vonatkozólag. Láttuk már a Budáról szóló iratoknak egy részét, a melyek Nomi idejében igen el voltak terjedve. A háborúban részt vett olasz vitézek s mások szóbeli közlését és sok elveszett iratot ezekhez számítva, tetemes anyag gyűlt össze Budára vonatkozólag, a melyben Magyarország többi vidékeiről is szó lehetett. Egyébiránt már a XVI. század gazdag tudományos irodalmában találhatók Magyarországot tárgyaló munkák. Tiraboschi csak kettőt említ meg*) (és egy Erdélyre vonatkozó munkát), de állítja, hogy e fajta munkák nagy számmal voltak.

Az egyik mű *L'Ungheria Spiegata* (Magyarország fejtegetése), melynek szerzője Gianniccolò Doglioni, s a másik *Azioni de' Re d'Ungheria* (A magyar királyok cselekedetei) Ciro Spontone tollából.

Ercole Scala-nak *Ungheria Compendiata* című munkája — I. a 15. lapon — bizonyára szintén kezei között volt Nominak.

Ennélfogva Nomi helyleírásainak pontossága könnyen érthető, még ha a költő nem járt is soha Magyarországon.

Az eposban foglalt leírásokról szólva, szemügyre kell vennünk a csatajelenetek festését is.

Ezek elég nagy számban vannak, de legkevésbé se térnek el az eposoknak megszokott, sablonszerű leírásaitól. Egyenlő szárazok és egyhangúak mind. A legtöbb elevenség a pest-budai hidon való küzdelemben van, a hol a Pausanias-epizód még valamennyire képes lekötni az érdeklődést, noha ez az epizód se áll valami magas művészi színvonalon túlságba hajtott szívfacsaró motivumaival.

A traditionalis párviadalok se hiányoznának, de bátran hiányozhatnának, oly kevésbé fontosak a cselekvényre nézve.

Az epizódok ellenben többnyire igen szoros összefüggésben vannak a költemény főcselekvényével. A legfontosabbak: Maximilián és Antonia szerelme, Márkus remete égi útja, és a szép szultának küldetése.

A bajor hős és az osztrák királyleány történetét azért szötte költeményébe Nomi, hogy «a tiszta szerelemnek megadja eposában a köteles részét» (dare... dentro al nostro Canto A casto Amore una dovuta parte), vagyis szabályellenesnek gondolta, ha az eposban nem fordul elő a szerelem. Természetesen ez alatt az epizód alatt nem értendő itt valami tényleges történet: a költő megelégszik azzal, hogy egyszerűen tudtul adja a kettőnek szerelmét és elmondja később, hogy a bajor herceg nőül vette Antoniót.

*) Storia della lett. it. VII. köt. 3. rész. 1028. lap.

Márkus mennybemenetele, a látottaknak hosszadalmas leírása szintén nem tartozik a költemény legszerencsésebb részei közé; a szultán háremének kiürítése a szent cél érdekében, ez pedig a legnagyobb eltévelyedése az imaginációnak. Nomi a Tasso-féle Armida-epizódot akarta utánózni, s bizonyára valami modern és localis színezetet akart vele adni, mikor ezt az epizódot betette eposába. Kérdés azonban, volt-e valaki Olaszországban, a ki Tasso eposát ismerve, gyönyörködni birt a felhőbe göngyölvé elszállított török hölgyekben, a kik Budán a lovagokat becsalogatták házukba? Sok ízléssel bizonyára nincs megírva a történet, de hogy tetszett-e a kortársaknak vagy nem, arra nincs semmi adatunk.

A főcselekvény maga nagyrészt a történeti adatokra támaszkodik; Thökölyt és cselekedeteit valószínűleg valami német eredetű munkából vette Nomi, mert a kurucz vezér jellemének egész rajza teljesen a labancz felfogással megegyező.

A főbb históriai motívumok a következők:

Lotharingiai Károlynak és bajor Maximilián Emánuelnek a fővezérséggel való megbízatása; a császár jelenléte a párkányi seregszemlén; az ostrom alatti csatározás a Dunán, melyben annyi polgár vesztette életét; a törökök által visszavert egyik roham; Károly betegsége (melyet a történet szerint megsebesülése okozott, Nominál pedig valami mocsárláz, vagy hideglelés), továbbá egyes adatok, mint pl. a nemzeti-ségeknak az a sokfélesége, a mely az ostromló sereget tarkította, vagy az utolsó rohamnak néhány részlete. Az is történeti tény, hogy valaki azt tanácsolta a seregnek, forduljon Eger felé, mielőtt Budának megy, csak-hogy ez a javaslat nem Eszterházytól, hanem Hermann badeni őgróftól származott.*)

A főszereplők közül Saytan nem történeti alak; sőt Barkóczyt se említenek meg a mai történelmek; meglehet azonban, hogy őt s még egynehány személyt, a kikről ma szintén nem tud a történelem semmit, az egykorú feljegyzések örökítették meg.

A korfestésben s a szintér és helyi viszonyok leírásában Nomi nem igen mert eltérni a történelemtől és az olvasott művek adataitól. Nem járván sohase Magyarországon, nem akart nagyobb eltérésekkel esetleg szégyent vallani: egész költeményén érezhető az adataiért való felelősségének tudata, s a nagyon könnyen előfordulható hibák miatti félelme. Ezért írta is meg egyik előszavában, hogy megbízhatatlan forrásokból merített, meg hogy sokat öntudatosan változtatott meg stb. Ez által kivonta magát minden felelősség alól.

*) L. Acsády Ignácznak Budáról szóló cikkét a Szilágyi-féle millenáris történelemben. (VII. köt. 446. old. és köv.)

Hogy költeménye szorgos kutatása és tanulmányozása ellenére is hemzseg a lehetetlen adatoktól, különösen, a mi a magyar viszonyokat illeti, azt is leginkább a rossz forrásművekre kell visszavezetnünk. Saját alkotásának csak igen kevés részletet tarthatunk, mert az eposban világos tanujelét adja Nomi az inventio hiányának.

E szerint mi sem természetesebb, hogy az eposok nélkülözhetetlen ng rediense, a machineria szintén ismert motívumok után van megcsinálva a «Buda Liberata»-ban. Már Tassonál a pokol viszi a főszerepet a keresztények ellenségei között: a mennynek kisebb az aktív szerepe, a mennyiben csak a legnagyobb szükségben lép közbe. A pokol ármányát azonban úgyszólván az egyedüli Armida képviseli az eposban; a varázsló és különböző ármányai nagyon másodrendűek a cselekvényben. Nomi ellenben teljesen decentralizálja az ő földöntúli szereplőjét, az alvilágot, a melyet nála tuczatjával képviselnek a legkülönbözőbb démonok: mind egy-egy ethikai stb. fogalomnak képviselői: Csalárdság, Hitszegés, Félelem, Kétségbeesés és így tovább. Hogy milyen alárendelt szerepük van ezeknek az egész költemény menetében, az a tartalomnak fentebb megadott rövid kivonatából látható volt. Sőt a főellenség, Hirkán is alig van befolyással a tulajdonképeni cselekvény fejlődésére. Összes szerepe abból áll, hogy mindent megkísért — és pedig hiába —, hogy az Ég által előre meghatározott győzelmét a kereszténységnek meghehítsa; meg hogy Saytannak és Thökölynek léghajóul szolgáljon útjukban. Csak a budai bűvös palota emelésével sikerül neki valamennyire célzt érni, de ez sincs döntő befolyással az eseményekre.

A mennyország által segélyezett keresztény sereg sorsában a remete viszi az intező szerepet. Az ő könyörgésére küldi le Isten angyalát a csüggedt táborba; ő neki sikerül a hőöket megrontó bűvös kastély elpusztulását kieszközölni, ő végzi a könyörgő és hálaimákat, a sereggel vagy a sereg nevében.

Bouillon Gottfrid és II. Lajos szellemei csak a török sereg vesztét megjósolni jelennek meg: egyéb fontosságuk nincsen.

Csodálatos motívumokkal tehát meglehetősen meg van töltve Nomi hőskölteménye, sőt mondhatni, hogy az elbeszélés legfőbb részlete csodás, természetfölötti alapon nyugszik. Hogy ennek ellenére is kidomborodik valamiképen a szereplők egyénisége, az abból következik, hogy minden személy egy-egy Tasso-féle alaknak hű mása.

Mindezek után végeredményképen azt állíthatjuk, hogy Nomi művében a legminimálisabb eredetiség nyilatkozik meg. Úgyszólván csak az események csoportosítása az ő saját munkája. Hogy Buda visszafoglalását választotta eposúnak tárgyául, az se valami különös inspirációnak, hanem pusztán véletlennek műve. Maga mondja egyik előszavában, hogy sokat kutatta a történelemben, micsoda eseményt örökítsen meg, s így esett

választása a budai eseményekre. Nem is vehetett volna más történetet, mint olyant, a mely teljesen analóg Tasso költeményével.

Bár a költemény elején könnyen feltételezné az ember, hogy Nomi valamiképen közelebbi viszonyban volt az osztrák udvarral, mert úgy nyilatkozik Lipótól és az ausztriai dolgokról, mintha a császárnak személyes tisztelője volna; mindazáltal az elbeszélés folyamában kétségtelenné lesz, hogy költőnk lelkesedése nem egyéb, mint az írónak természetes érdeklődése a hőse iránt. Labancz érzülete szintén arra vezethető vissza, hogy Ausztria és az osztrák udvar viszik az eposban a főszerepet, a mi viszont Nomi által használt forrásművekből magyarázható.

Ezek a forrásművek egyébiránt még egy másik, felmerülhető kérdésre is megadják a választ.

Az tudniillik, hogy Buda visszavételét, a melyet egész Európában s különösen Olaszországban mint vallásos, tehát nemzetközi eseményt ünnepeltek, Nomi mint nemzeti, sőt belpolitikai eseményt fogta fel, csak onnan következtethetük, hogy az átolvasott történeti munkák befolyása alatt állott. Az epos, conceptiójában, vallásos költemény akar lenni; vallásos oly értelemben, mint «Jeruzsálem felszabadítása», de az egész költeményben a politikai elem jut mindig felszínre. A császár ellen pártoskodó magyarok, a török által fogva tartott «alsó Pannonia», és a végül annektált Magyarország éppen nem vallásos értelemben fordulnak elő.

Ez a politikai jelleg az egyetlen vonása az eposnak, a melyben a «Buda Liberata» lényegesen eltér Tasso költeményétől, sőt talán Nomi az egyetlen példa arra, hogy idegen nemzetiségű költő idegen tárgyon annyira kapjon, hogy nemcsak megénekel egy külföldi eseményt, hanem azt teljesen nemzeti érdekűnek tünteti is fel és gyakran a tények elmondásában a művészetet odaáldozza a historiai hűségnek. Mert Leopold magyar politikájában csakugyan nincsen semmi művészi vagy gyönyörködtető. Az a néhány olasz katona és a római pápa szereplése természetesen nem szólnak a mellett, hogy Nomi olasz nemzeti érdeket akart betenni művébe. A «Buda Liberata» tehát osztrák tárgyú, érzelmű és jelentőségű költemény, mely bennünket közelebbről csupán a benne kis számmal előforduló magyar vonatkozások miatt érdekel.

Vegyük tehát ezeket tüzetesebben szemügyre.

IV. Az epos magyar vonatkozásai.

A hőskölteménynek fő színtere Magyarország. Thököly útja Konstantinápolyba, Uratiel angyalé Rómába, Márkusé az égbe: mind epizódok; a tulajdonképeni események Magyarországon folynak le. Láttuk már, hogy a költő ismételten tudomásunkra hozza, hogy nem járt soha Magyarországon, tehát sok tanulmányt kellett végeznie, hogy a költemény keretét, vagyis a színhelyet híven kidolgozhassa.

A magyarországi területekre vonatkozó megjegyzések vagy a tulajdonképeni földrajzot, vagy pedig a tájnak képét illetik. Természetes, hogy a helyrajzi ismerteket bármely térképből könnyen megszerezhetette Nomi, de a táj leírásához már bizonyára kézikönyvre volt szüksége.

Innen van az, hogy noha a topografiai adatok elég pontosak nála, az egyes helyek és helységekről adott képei rendszeren túlzottak, a mint azokat éppen forrás-művében találta.

Álljon mutatóul két példa Nomi helyrajzi meghatározásaira:

«Ott, hol a Garam a Dunába torkollik . . . hosszú és termékeny fensík kezdődik, mely egészen Nógrád határáig terjeszkedik ki: e fölött van Párkány, és őrzi a vidéket, ha ellenség találna arra járni» ¹⁾).

Egyik furciának útját Munkácsról Pestre a következőképen írja le:

«Atszált a Latorczán, s innen a Tiszához ér. Majd balkézt elhagyja Tokajt, — Tokaj, a mely a Bodrog partján fekszik, Bacchus gyönyöreit küldi a világba — s a Sajó felé tartva, megkerüli Orosdot, majd pedig Eger felé irányítva röptét s átlépve a Zagyvát, megállapodik Pesten, a Duna baloldalan» ²⁾).

Mindezen leírásokat a térképpel lehet ellenőrizni, a nélkül, hogy a legkisebb eltérés felfedezhető volna. Különös érdekességet ugyan nem ad a versnek a sok földrajzi kitérés — mert Nomi majdnem minden helységhez fűz földrajzi magyarázatokat — de mindenesetre a költő lelkiismeretességéről tanuskodik.

A helyek jellemzése, mely nem olyan gyakori, mint helyrajzi leírása, néha szintén találó, mint például a mohácsi mocsarokról, Buda fekvéséről és természeti szépségeiről szóló részek (l. a költemény meséjét tárgyaló fejezetet). A Gellérthegyből talán a költemény fensége kedvéért csinált Nomi olyan magas hegyet, s csak a poétikus kép kedvéért fogja rá Budára, hogy fűnek gyümölcsét soha hó és jég nem bántják.

A legfontosabb helységek, folyók, hegyek, melyek az eposban előfordulnak, az említetteken kívül következők:

Esztergom, Vác, Eperjes, Győr, Visegrád, Szeged, Pécs, Kaposvár, Temesvár, Szigetvár, Komárom; Nyitra, Vág, Ipoly Mura, Sárvíz; s végül a szepesi hegyek.³⁾

Legtöbbet természetesen Buda környékével foglalkozik, a többi helységeket inkább csak megemlíti a költemény.

¹⁾ La' ve dentro al Danubio il *Gran* finisce
Lunga pianura e fertil apparisce
E di *Neogrado* ai termini s' appressa.
Barcam v'è sopra . . . stb. C. I. st. 28.

²⁾ C. I. st. 71.

³⁾ A nevek olaszos alakját l. a Függelékben.

E helyi adatoknál sokkal érdekesebb azonban Nominak Magyarországról alkotott általános fogalma.

Ha méltatlankodva szól is a pártos magyarságról, azokról a «megtévelyedettek»-ről, a kik a császár fenséges uralmától elfordulnak, s ellene fellázadnak: általában mégis a legszebb jellemvonásait emeli ki a magyaroknak, és pedig éppen azokat, a melyeket a magyar nemzet tényleg magáénak vallott évszázadok óta. Igaz, hogy olyan tulajdonságok ezek mind, a melyeket a külföld is mindig, mint a magyarság főjellegét ismerte, mégis figyelemreméltó Nomi részéről, hogy mindezeket bevette költeményébe, a mely pedig elejétől végig lelkes labancz hangulatban van írva.

A jelesebb tulajdonságok, a miket Nomi a magyarokban elismer, a következők: «a magyar lovas dicsőség» (l'ungara gloria equestre), «a magyar állhatatosság (l'ungara costanza), a «harci szellem» (spirito guerriero), «az ősi erény» (l'antica virtù), «nagylelkűség» (l'alto spirito), «sok veszélyben és küzdelemben megedzett szív» (dismalto Cuore in tanti perigli in tal conflitti). «A vitézség sohase pihent keblükben» (la virtù . . . non mai giacque nei . . . petti), s mindezen erény «örökös irigyletetésre méltó jogcíme» a magyarnak (un degno Titol d'eterna invidia).

A ,magyar' elnevezés helyett gyakran használja Nomi a ,hun' nevet s Magyarországot többször nevezi «Attila földé»-nek. Ez természetesen nem nála fordul elő az első ízben, hanem a magyar szerzőknél is megtalálható. Nomi Attilát tekinti Magyarország megalapítójának, s az ő diadalait a magyarság büszkeségének gondolja. Ezért lelkesíti a költeményben a magyarokat Saytan vezér, a hunok vitézségére hivatkozva: «nem satnyult még el a *hún dicsőség*, a mely, midőn megszületett, a harczra született» (non è fatta vile l'unna gloria, che, nata, all'armi nacque).

Szóval, Nomi a lehető legsympathikusabb hangon ír arról a környezetről, melyben a költemény lejátszódik, a mi az egész költemény conceptiójával nem áll valami nagy összhangban, mert az ennyi gonddal kikerekített háttérbe nem illik az a határozott elhanyagolása a magyar elemnek az események leírásában. Innen van azután az, hogy azok az adatok, a melyeket imént jeleztünk, alig jutnak érvényre a költeményben, s meglehetősen közönyösen hagyják az olvasót.

Láttuk már, hogy a cselekvényben milyen csekély a magyarság szerepe, kivéve a fő intrikust, Thökölyt.

A keresztény seregben megismerkedtünk Eszterházyval, Pálffyval és Barkóczyval, mint főszereplőkkel.

Kivülök előfordul Barkóczy fegyvernőke, továbbá egy Stefano, egy Zabor és egy Sdracovitz nevű katona, a kik szintén magyarok let-

tek volna. A harcban megsebzettek közt megemlíti Nomi még négy magyar nevet: Bélát, *Bolacabaffyt* (?), *Czakót* és *Maruzist*.

Hogy — Stefano kivételével — Nomi ezeket a neveket nem magyarázhatta, azt fölösleges bizonyítani. Nem tudhatni azonban, honnan vette költőnk e neveket, a melyek közül a történelem csak Pálffy-ét jegyezte fel, mint a budai háború egyik főszereplőjét; viszont érthetetlen volna, hogyan maradhatott ki Nomi személyei közül Bercsényi, Batthyány és Petneházy, ha az eposban történeti hűséget is ugyanolyant keresnénk, a milyent a földrajzi adatoknál tapasztaltunk. Az ő korabeli térképek minden bizonynyal megbízhatóbbak voltak, a költőnk által használt valamennyi történeti forrásműnél.

Nehéz volna kikutatni a Nomi-féle hibás adatok közül, melyek vezethetők vissza hamis informáciora, s melyek a költő önkényes, vagyis alap nélküli állításai. Az azonban tény, hogy Nomi legnagyobb történeti tévedése, Thököly jellemének leírása, nem ő tőle származik.

Thökölyt egy labancz se foghatta fel másnak, mint undok árulónak, s Nomi is annyira magukkal ragadták az egykorú feljegyzések adatai, hogy mindig a legösszintébb gyűlölet hangján beszél Thökölyről.

Az uralomra született, lángeszű fiatal hős honfitársai részéről is ki volt téve mindenféle gyűlölségnek és rágalmaknak, melyek a kurucz gróf emlékéit is meggyalázták. Thököly még élt a «Buda Liberata» megköltése korában, de fényes pályáján már teljesen letűnt volt, s a legmegyalázóbb rágalmak még mindig aktuálisak voltak, mikor Nomi megszerezte Thökölyről adatait. Azért nem képzelhető el, miért írta Nomi előszavában, hogy olyan bűnököt és hibákat tulajdonított neki, a «milyenek az ő életében nem olvashatók» (che nella di lui vita non si leggono).

A millenniumi magyar történet két német rajzot közöl, a melyben Thököly mint áruló van megkérdőjelezve. Az egyik az arcképe alatt áll: *Wahres ab Contrafe Emericy Teckely der Ertz Reuvel in Ober Vngern, seines Gott lossen Alters 28 Jahr — Anno 1683*. A másik rajz Thököly elfogatását ábrázolja, s ezt a feliratott viseli, «*Wer sich selbst erhöhet, der wird ernidriget. . . Selbstrede des Ungarischen Ertz-Rebellens Emerici Teckely . . . stb.*» Ilyen színben tüntette fel az egész labanczság Thökölyt, s minden bizonynyal ezeket követte Nomi is, és nem az «allegoria kedvéért» csinálta önkényesen a kurucz vezér alakját, mint árulót, a kire az ő költeményének éppen szüksége volt.

Thököly alakját, a mely az eposnak legérdekesebb motívuma, különösebb figyelemre kell méltatnunk, mert ez képezi a «Buda Liberata»-nak kétségkívül legértékesebb részét, és mert Thököly az egyedüli magyar személy, a kinek van valami tényleges szerepe a költeményben.

Thököly jelleme Nominál éppen nem egységes. A költő a legsöté-

tebb színekkel ecseteli a gróf lelkét, és annyi bűnt halmoz a fejére, hogy szinte félelmesebb teszi az olvasó előtt, mint Sátánt, vagy a varázsló Hirkánt; de mihelyt magát a grótot szólaltatja meg, a legfenköltbben gondolkodó és érző hazafit állítja elő benne. Igen valószínű, hogy Nomi önkénytelenül csinált Thökölyből egy nemesen gondolkodó és minden földöntuli összeköttetései ellenére is sympathikus jellemű hőst; mert akarata ellenére se birta volna a szerető hitvest és a hazája érdekéért magát feláldozó vezért máskép, mint rokonszenvesnek feltüntetni.

Ennek bizonyosságául álljon itt az epos IV. énekéből az a részlet, a melyben Thököly elbúcsuzik nejétől, ki sírva akarja rábeszélni szeretett urát, hogy ne fogjon merész vállalatába, a melylyel minden bizonynyal kudarczot fog vallani:

«Ekkor nyaka köré fonja karjait Imre és ajkait az ő ajkához szorítja, majd ezer csókkal illetvén őt, így szól: «Fenséges hölgy, ki méltó vagy arra, hogy az egész világ lábaidnál feküdjék, szárítsd fel könnyeide t hiszen haderőnk nincs még megtörve, s megbirjuk mutatni az osztráknak, hogy mire képes a török és a magyar nekem harczba kell mennem, akár kedvező, akár szerencsétlen csillagzat alatt. Csak a gyáva retteg a haláltól, a derék soha . . . engem a Haza ösztökél, s ha valamikor félelem fogja megszállni keblemet, úgy zárjon ki Magyarország széles határaiból s hamvait a legfélreesebb hely takarja, ott, a hova a nap nyugodni száll akarod talán, hogy a legszebb tervekről mondjak le a halálfélelem miatt? (A költemény meséjének tárgyalásánál láttuk ugyanis, hogy Thököly a *régi hún birodalmat* akarja helyreállítani). Vagy siessek — hogy a veszélyből kivágjam magamat — a vérengző császárhoz, s boruljak lábai elé, a hol a padló még mindig piros jó Nádasdy vérétől? a hol nemzőinknek törzsüktől megfosztott feje alig hunyta még le pilláit? De te is gazdagon meg leszesz jutalmazva a háború által, ha az Ég segítségemre lesz. A merre csak a Duna mossa hazánk földjét, mindenki téged szolgáljon: arany és gyöngypatakok nyílnak meg részünkre Egész Magyarország zengeni fogja, hogy az isteni szabadságnak mi voltunk megteremtői, és hogy mi vettük le róla az idegenek jármát, s mi állítottuk vissza az ősi dicsőséget.»*)

Hasonló meleg hangon szól hazájáról a VI. énekben, midőn a régi szultánok képét látva, őseire gondol.

Thökölynek szándéka tehát éppen nem volt alábbvaló, mint akár Leopoldé. Ő is hazája megmentéséért harczolt mindenekelőtt, s saját dicsőségére is szeretett felesége miatt gondolt. Az osztrákok iránt érzett gyűlölete jogos volt, sőt ezt Nomi maga is megindokolja, pedig ő gonosz-

*) C. IV. St. 52—53.

lelkü intrikust akart a grófban rajzolni. Thököly Leopoldban utálta a zsarnokot, gyűlölte Nádasdy gyilkosát, s ezért szövetkezett a törökkel hazája függetlenségéért.

Az különben egyedüli támaszpontja Nominak, az intrikus *Tekli* megalkotásában, hogy a hitetlenekkel szövetkezett a kereszténység ellen. A «Buda Liberata»-ban ez a döntő *Tekli* jellemében. A fent leirt családi jelenet után megint a pokolfajzat lép fel a kurucz grófban, s ez is marad meg benne mindvégig. A jellem egységének kedvéért mindenesetre el kellett volna maradnia a vezér nevéhez intézett beszédének, mert mihelyt olyan nemes vonásokkal vannak tettei motiválva, már nem lehetnek az olvasó előtt gyűlöletesek, bármily aljasak és elvetemültek is.

Csakhogy igen természetos, hogy nekünk magyaroknak éppen ez az inconsequentia a legérdekesebb és legértékesebb. Bizonyos megmagyarázhatatlan rokonszenv szólal meg azokban a szavakban, a melyeket Nomi Thököly szájába ad: megmagyarázhatatlan azért, mert olyan homlokegyenes ellentétben van azzal a szereppel, melyet Thököly visz a költeményben.

Thököly intrikus szerepe alatt egyébiránt nem kell tényleges activ szerepet érteni. Thökölynek egész intrikája úgyszólván abban áll, hogy a Kara Mustafát ártatlanul vádolja be a szultánnál, hogy a budai basát és saját magát kivágja a felelősség alól. Minthogy azonban ez a keresztény hadsereg érdekével semmi összefüggésben sincsen, azt a tettét nem is vehetjük számba. Thököly gonoszúsága csak névleges. Nomi elmondja piszkos multját, leírja undok jellemét, elbeszéli róla, hogyan küzd a keresztények ellen, de tetteikkel semmi ilyenről meg nem győz minket Thököly. A császáriak ellen való küzdelme csak annyi, hogy a szultánnál jártában nagy sereget gyűjt a törökök segítségére; de a költeményből mit sem tudunk meg a sereg további sorsáról, sem hogy Thököly mit csinált vele.

A sereg összetoborzásával véget ér a kurucz vezér missiója. Többet fel se lép a költeményben, tehát csak a IV--X. énekben, vagyis az eposnak egy negyedrészében van valami szerepe. Az egész költemény cselekvényén látható, hogy Thököly közbenjárása nélkül se vett volna semmi esemény más fordulatot, tehát Thököly személye egyáltalában semmi befolyással nem volt a báboru sorsára. A valódi intrikus tulajdonképen Hirkán: ő neki sikerül egy kis időre megtörni a keresztények erejét bűvös palotájával; Thökölynek, mint láttuk, csak ellenséges indulatában van minden gonoszúsága. Ismételjük azonban, a költemény *allegóriája* miatt szükség volt Thököly alakjára, mint a «csalárdság szomorú képe» megszemélyesítőjére, s ez megmagyarázza valamikép — legalább a költő szempontjából — miért kellett a grófit szerepeltetni.

Az azonban örökké rejtvény fog maradni, miért festette Nomi az

ő hitszegő *Tekli*-jét a fentebb tárgyalt jelenetben olyan rokonszenves vonásokkal? Vajjon önkénytelenül-e, vagy öntudatosan? Annyi bizonyos, hogy igen különösen, és meglepően hangzik az a valóságosan jóakaratu ítélet, a melyet a XVII. század végén, Thököly bukása korában, a megvetett, gyűlölt és üldözött kurucz vezér cselekedeteinek indítókairól Nomi kifejez költeményében.

Thököly nejét, Zrinyi Ilonát Nomi *Sudelia Sdrina*-nak nevezi, vagyis az Ilona nevet Sudeliára változtatta át. A híres asszonynak fenkölt szellemét és bámulatos hősiességét megtaláljuk a Nomi-féle költeményben is.

Férje ő reá bizza Munkács és Eperjes várait, s ez megigéri neki, hogy «könyörgéssel s fenyegetéssel mindenkinek szívére fogja kötni a hűséget és vitézséget; férfias szíve, lelke és ereje lesz, és ha az ellenség képes lesz az árkon és vízen át Munkács várába belatolni, saját testével fogja a bejárást védeni». Tehá Zrinyi Ilona alakját jó forrásból ismerhette meg költőnk.

A «Buda Liberata»-ban előforduló magyar harcosok közül csak a császári sereg vitézeinek némelyikét nevezi meg Nomi. Hogy a budai törökök seregében is voltak magyarok, azt abból a beszédből tudjuk meg (VI. ének 79—83 str.), a mit Saytan hozzájuk intéz.

A császár legkiválóbb magyar vitéze Barkóczy (Bargozzi), «a vitéz», «a hős gróf», a ki «a harcban jártas, és kinek érdemei egyenlőek nagy szerencsével» (in guerra esperto E che all' alta fortuna ha pari il merito) Mikor a horvát Ricciardo, kit a bűvös kastély hölgyei legelsőnek csábítottak el, sokáig meg nem jelenik a táborban, s Károly egyik hősét a vezéresésére akarja küldeni, mint erre legalkalmasabbat «a magyar Barkóczyt» szemeli ki, a «ki valaha *Tekli* hive volt, de beismerte bűnét, s a császár lábai elé vetette magát, ki e megbánást érdemül róttá fel». Bár Barkóczy is megejti a szép szultánák tőre, mégis egyike marad a lotharingiai hős legkiválóbb katonáinak. Ő vezérli «a császárhoz hű maradt magyarságot, mely három csapatra van felosztva», az egész háború alatt.

Eszterházy (*Esterassi*) «nagytekintélyű férfiú», «a kire a királyság főzászlaját bízta, s a kinek érdemei inkább díszítik magas rangját, mint a rangja őt». Ő javasolja a Párkánynál egybegyűlt seregnek, hogy ne menjen mindjárt Buda ellon, hanem támadja meg előbb a kevésbé erős Eger várát.

Barkóczyn és Eszterházyn kívül csak egy Sdracovitz nevű magyar katonáról emlékezik meg Nomi hosszasabban.

Sdracovitz az, a ki az ostrom alatt rá akarja birni a katonákat, követeljük a háború megszüntetését. Ő is a Thökölytől átpartolt magyarokhoz tartozik, de szívében a császárnak most is ellensége; «nem volt Magyarországon rosszabb lélek» Sdracovitznál. De meg is bűnhődött

írulásáért: abban perczben, midőn a seregben lázadást akart szítani, egy angyal keresztüldöfte szívét.

Nem sokkal szebb jellem Stefano-é sem. Ez, mint Barkóczynek egyik alvezére, a duna-hídi csatározás alkalmával mutatja ki hősiességét a midőn kis csapatát az egyedüli Pausanias ellen feltüzeli. A nagylelkű Barkóczy megdorgálja őt nemtelen tettéért, s megleckézteti a gyáva csapatot.

Végül az utolsó énekben, a várba berohant harcosok között említ meg a költő egy Czakó (Zacco), nevű bátor katonát, a ki hősi halált hal a véres küzdelemben, a vitéz Pálffy mellett harczolva.

Körülbelül ennyi az, a mennyi a «Buda Liberata»-ban előforduló magyar vonatkozásokból összegyűjthető.

Hogy milyen alárendelt szerepe van a magyar elemnek Nomi költeményében, arra már rámutattunk. Most még hozzátehetjük azt, hogy az epos osztrák szellemének megfelelően, a benne szereplő magyar hősökben sincs semmi nemzeti jelleg: a császár katonái lévén, osztrákok ők is; azokká lettek, mihelyt Thökölytől Lipóthoz pártoltak át.

Világos tehát, hogy nemzeti szempontból Nomi költeményének reánk nézve valami különös bece nincsen.

Úgyszólván csupán a *curiosum* menti meg még «Buda Liberata»-nak a létjogát. Mert az, hogy a XVII. század végén egy költő Budára teszi át elbeszélésének színhelyét, még akkor is figyelmet érdemel, ha a színteret teljesen háttérbe szorítja. Láttuk azonban, hogy Nomi, ha nagyon keveset is, valamennyire mégis foglalkozik azzal az országgal a hol, s a melyért az ő hősei küzdenek, s nem kell valami túlzott hazafias érzelem ahhoz, hogy a legnagyobb meglepődéssel ismerjük el az olasz költőnek azt a kevés, elejtett szavát is, a melylyel a véres kurucz háborúk alatt szétszaggatott hazánkról olyan meleg jóakarattal emlékezett meg.

Függelék.

Az eposban előforduló magyar tulajdonnevek.

Az alábbiakban a magyar nevek összeállítását adom, abban az alakban, a mint őket Nomi használja.

A helynevek közül sok arra látszik mutatni, hogy Nomi valami német nyelvből fordított munka után igazodhatott, mert igen sok név német alakjában fordul elő (Győr = *Rab*, Eger = *Erla*, bár *Agria* is, Uj-Czell = *Nayselle*, ebből, hogy: Neu . . .; stb.).

De ha meggondoljuk, hogy a mai olasz, sőt francia és angol nyelvben is leginkább a német elnevezéssel jelölik a magyar helyneveket, feltételezhetjük, hogy Nomi korában egyáltalában csak az ő nála található

elnevezéseket használták, s olyan eseteket, mint pl. az, hogy Eger a költeményben az olaszos *Agria* mellett a németes *Erla* alakban is előfordul, onnan magyarázhatunk, hogy Nomi térképe — mert minden bizonynyal állíthatjuk, hogy használt térképet — osztrák gyártmány volt, s ebből kerültek a német nevek a költeménybe.

Egyébként — mint az már fentebb érintve volt — Nomi maga is keservesen panaszkodott egyik előszavában, mennyi nehézséget okozott neki az a sok idegen név, a melylyel alig birt megbirkózni, úgy hogy szinte elment kedve a versírástól.

Végre azonban megnyugodott, s igyekezett segíteni magán, az által t. i., hogy sok nevet megváltoztatott, az olaszok szája íze szerint formálva őket.

A Norminál előforduló hely-, földrajzi és személynevek a következők:

Bodrog = *Podroch*, Barkóczy = *Bargozzi*; *Bolacabbafy*? Czákó = *Zacco*, Esztergom = *Gran*, Eger = *Agria**) és *Erla*, Eszterházy = *Esterassi*, Eperjes = *Eperie*, Eszék = *Essech*, Garam = *Gran*, Győr = *Rab*, Gyula = *Giula*, Kraszna = *Crasna*, Kaposvár = *Caposvar*, Kani-
zsa = *Canissa*, Komárom = *Comorra*, Munkács = *Monchaz*, *Moncaz* vagy *Monca*, Mohács = *Mohaz*; *Maruviz*? Nógrád = *Neogrado*, Ná-
dasdy = *Nadasti*, Nagyvárad (?) = *Varadin*, Nyitra = *Nitria*, Orosd =
Orosth, Rákóczy = *Ragozzi*, Párkány = *Barcam*, *Barkam*, Pálffy =
Palfi, Pest = *Pest*, *Pesto*, Pécs = *Cinque Chiese*, Palota = *Palotta*,
Szepesi hegyek = *Scepesi monti*, Sajó = *Scaja*, Sárvíz = *Sarvizza*,
Szeged = *Segedino*, Szigetvár = *Zigheto*, Tokaj = *Tokai*, Thököli = *Tekli*,
Tisza = *Tissa*, *Tibisco*, Uj-Czell = *Naysel*, *Nayselle*, Visegrád = *Vis-
grado*, Vág = *Vago*, Zagyva = *Zagira*, Zrinyi = *Sdrina*.

Dr. HONTI REZSŐ.

ADALÉKOK A JEZSUITÁK ISKOLAI SZÍNJÁTÉKAINAK TÖRTÉNETÉHEZ.

III.

Rozsnyói gymnasium.

(Budapesti Egyetemi Könyvtár kézírata, Ab. fol. 100).

1741: Senum avaritia in Chremete aspectanda.

1746: Castissimus Hymen Agni immaculati.

1747: Sobrietas. — Czukamindonus Iapo, adolescens Christianus.

*) Ariosto II. satyrájában szintén *Agria* alakban használja Egert.

- 1752: Divus Venantius, veri numinis amore Martyrio affectus.
 1754: Balthasar, Babiloniorum Rex. — Joas, Persarum Rex ab Elyzæo adjutus. — Septem Latrones virtute et sanctimonia B. Jasonis ad frugem adducti.
 1755: Philippinarum Rex. — Joannes Christianus Adolescens.
 1756: Cyrus nequidquam repugnante ejus avo Astiæe solio restitutus.
 1757: Romulus et Remus debitorum Avo Numitori sceptrorum vindices. — Prusias.
 1758: Jonathas. — Cainus. — Cræsus. — Rex Amasiæ victoriis aliquamdiu elatus atque in hunc finem ab Joa Israele Rege nequicquam admonitus. — Gothisalvus, primi Liderici Flandriæ Reguli filius.
 1759: Apollo.
 1760: Josephus suis fratribus venditus.
 1761: Augustinus ad frugem reductus (Ungarico idiomate). — Constans a Magnentio interemptus. — Damon et Pithyas.
 1762: Andronicus. — Andreas Carsinus (Ungarico idiomate).
 1763: Jonathas Machabæus. — Gula puerorum ob poma in horto Ottomanæ Imperatoris decerpta punita (Ungarico Idiomate).
 1764: Pater severus. — Pater indulgens (Ungarico idiomate). — Titus Manlius.
 1765: Fridericus Saxo conversus ad fidem.
 1766: Jonathas mel degustans.
 1767: Nabuchodonosor ad saniora consilia revertens (Ungarico idiomate).

IV.

Selmecki gymnasium.

(Budap. Egy. Könyvtár, Ab. fol. 104).

- 1741: Gratianus Imperator. — Isau et Jacobus de paterna benedictione disceptantes.
 1746: Selimi in Genitorem perfidia.
 1750: Cleonus et Sylinus conciliati.
 1751: Mardocheus. — Saulus sibi manus adferens. — Abrahamus filium immolans.
 1752: Persa de throno deturbatus a filio. — Antiochus Rex. — Benjaminus.
 1753: Admetes per Selymum veneno enecatus. — Demetrius (Actio — ut paucis multa — ea erat, in qua undecim selectissimi saltus Auditorem recreavere).
 1754: Eliacimus Iudææ Rex a Chaldæis interfectus. — Polycrates.

- 1755: Amasias Judæ Rex. — Alexander Macedo.
 1756: Demetrius.
 1757: Belisarius. — Justus et Pastor. — Judas Machabæus.
 1758: Regulus.
 1759: Theophilus.
 1760: Tres adolescentes Babilonii.
 1764: Domitianus.
 1766: Julius Martyr.
 1768: Fernandus Nobilis ex Japonia Juvenis. — Jeroboamus.
 1769: Mathæus Japo. — Atys.
 1770: Didæus Japo.
 1771: Titus Imperator.
 1772: Antonius Florentinus.

V.

Eperjesi gymnasium.

(Bpesti Egyet. Könyvt. Ab. fol. 90. 91).

- 1740: Lotherus de Humblo Germano suo infelix victor. — Age-
 roeus et Melitus.
 1741: Brodericus Jarmerici filius a bipenni erutus et ad summam
 in terris Majestatem evectus. — Sanctus Effræn.
 1742: Nicomedes Bithyniæ Rex.
 1747: Schurdanus homo rupex equestrem in ordinem recipi cupi-
 ens. — Aristides ab exilio revocatus Themistoclique reconciliatus.
 Zosimus adolescens quæsitus a Patre.
 1748: Ornospodes ab exilio redux.
 1749: Mansar Rex. — Adrianus ex Maximianæ tyrannidis mi-
 nistro martyr factus.
 1750: Manlius. — Senacheribus pro filiis iratis victima cadens.
 1751: S. Gordianus pro fide Christi invictus athleta. — Roboanus.
 1752: Ibrahimus. — Adolescentuli liberandæ Palæstinæ cupidi.
 1753: Paulus Aegyptius. — Mutuum odium ignotorum prius fra-
 trum Seti et Hani, tandem sese agnoscentium.
 1754: Celous. — Clodoaldus.
 1755: Alexander cognomento Bala. — Cocini Regis filius. — Her-
 mogildus apud Carolum IV. Portugalliæ Regem falso incusatus itaque ad
 flammam condemnatus, sed vindice innocentia Deo a periculo liberatus.
 1757: Darius a patre neci addictus. — Constantii Christiani con-
 stantia.
 1758: Temulentia castigata. — Demetrius.
 1759: Moyses ex Aegypto fugiens. — Hector.

- 1760: Aristotimus.
 1762: Gratianus Cæsar, eo, quod Alanos Romanis præferret militibus, Maximi atque Andragathii conspirationibus interfectus. Justinus odio Religionis Catholicæ apud Japones interfectus.
 1763: Hormisdo, Persarum Rex. — Etion.
 1765: Mors Polydori, a Polymnestore Rege Thraciæ necati.
 1766: Antiochus Alexandri Balatiriæ Regis pupillus, a Triphone oppressus.
 1767: Genoveva a Sigefrido in venatione reperta.
 1768: Alexander Syriæ tyrannus, throno deturbatus ac legitimus in ejus locum hæres succetus Demetrius. — Arsanes, Persiæ nobilis.
 1769: Hegesippus Atheniensis.
 1770: Cuno sub nomine Alboini. — Philippus Macedo.
 1771: Casimirus Poloniæ Princeps.
 1772: Pyrrhus a suis ex exilio ad thronum paternum evocatus.

Dr. FINÁ CZY ERNŐ.

HAZAI IRODALOM.

P. Cornelii Taciti Historiarum libri I—V. Edidit *Gyza Némethy*. Budapestini, 1900, Lampel (Wodianer). Ára 1 kor. 40 fill. VIII és 212. Nagy 8-r.

A Bibliotheca scriptorū Græc. et Rom. című gyűjteményben P. Thewrewk E. neve alatt ez a 14. füzet, mely középisk. tanulók szükségét a legújabb tanterv szerint teljes szövegkiadásokkal elégíti ki. De eleget tesz a tudomány követelésének is, a mennyiben lelkiismeretesen áttekinített szöveget nyújt és a szöveg-változatokról a latin præfatio-ban számot ad. Beszámol ezekről N. egy külön értekezésben az E. Phil. Közl. 1890. (XXIV) évfoly. 347—367. és 507—526. ll. is, a hol «Adversaria critica» czímen az elfogadott szövegezését helyenként igazolja.

Elv szerint ragaszkodik N. szövege a legjobb kéziratokhoz, mint ezt már 1864-ben és 1893-ban megjelent szövegkiadásában Halm is tette. S azt lehetne mondani, hogy N. tulajdonképen Halm kiadását vette az ő szövegezése alapjául. Nem csekély azon helyek száma, mint ez a præfatio-ból kitűnik, melyekben Halm szövegétől N. eltért és a medicæus meg vatikáni kéziratoknak adott elsőbbséget; mi joggal és mily okoknál fogva, épen ezt megfejtteni, volt N. feladata az E. Phil. Közlönyben 1900-ban megjelent és fenn idézett értekezésének.

Hogy N. szövegrendezerési eljárását és a különbséget N. meg Halm

közt feltüntessük, bemutatunk a következőkben Tacitus Historiæ öt könyvéből egyet kiragadva pl. a harmadikat.

5, 1. Ceterum ut *transmittere* in Italiam inpune et usui foret, scriptum Aponio Saturnino, cum exercitu Mœsico celeraret. Ezt a szöveget közli Halm is régi (1864) kiadásában, de megjegyzi hozzá, hogy ezt Acidalius: *transmittere bellum* in Italiam változással írja, vonatkozva egy előző (II 17) hasonló helyre: Aperiuerat iam Italiam *bellumque* transmisserat ut etc. Az 1893. kiadásban pedig *bellum*-ot H. a szövegébe felvette. De mit jelentsen *transmittere bellum*? Küldeni nem háborút szoktak, hanem sereget, katonaságot. Ezért írta Ritter: *militem* s nem *bellum*. E tárgy (*bellum*) nélkül *transmittere* egy benható *transire* értelmében is lehetséges, s erre példákat N. eleget említ az E. Phil. K. 1900. 515. és 516. ll. De a tárgy (*bellum*) tételével vagy törlésével, vagy az ige átható vagy benható voltával a mondat értelme is lényegesen más. Mert az egyik esetben (tr. *bellum*) a háború átszármasztásáról van a szó; a másik esetben (*transmittere*) a hadsereg átkeléséről Itália földjére. Már most kérdjük: a kettő közül mit akart írni az író. Azt mondja: hogy büntetlenül (*inpune*) megtehesse (mit? a háborút) és czélszerűen elérhesse (mit? megint csak a háborút), megírta Aponius Saturninusnak stb. Ebben az értelemben *bellum* nélkül el nem lehetünk, mint ezt H. az Acidalius mintájára tette. N. ragaszkodva a hagyományhoz a toldalékot elvetette.

13, 2. At Cæcina . . . primores centurionum, ceteris per militiæ munera dispersis . . . in principia vocat. Így H. is 1864-ben, de 1893-ban: *munia* megjegyvezvén, hogy Ritter után. *Munera* és *munia* felcserélése és váltakozása latin íróink szövegében gyakori. Értelmileg helyét állja itt egyik, mint a másik.

13, 17. Huc cecidisse Germanici exercitus gloriam, ut sine prælio, sine vulnere victas manus et capta traderent arma? és alább: Ut *tot* armatorum milia, velut grex venalium, exuli Antonio donum darentur? A dőlt betűs (*tot*) szót N. hasonló feltüntetéssel vette át Halmtól. Toldásnak a jele akar ez lenni, melyre 1864-ben H.-nak még nem volt szükség. Az 1893-diki szövege már így szól: ut *tot* armatorum milia etc. És erről azt mondja a jegyzetben (1893), hogy ezt Ritter toldotta volna bele; pedig Puteolanus már régebben tette ezt.

15, 7. Simul ingens Germanorum vis per Rætiam timebatur. Et Britannia Galliaque et Hispania auxilia Vitellius acciverat, immensam belli luem, ni Antonius id ipsum metuens festinato prælio victoriam præcepisset. Ez a legtöbb kiadás szövege: Et Britannia. De nem nyugodtak mind oly könnyen bele mint N. az országnevek előljáró nélküliségébe. Wurm, a kire H. már 1864-ben hivatkozott, beletoldott egy *ex*-et, így: Et *ex* Britannia. 1893-ban H. az *Et*-et abban is hagyta, így: *ex* Britannia. S ez ellen foglal állást N. (E. Phil. K. 1900, 516) és védi az

et-et ex ellen. Hogy *et* nem pusztá «és», hanem «is» értelmű, azt szívesen elhiszszük N.-nek. De hogy *Britannia* is annyi volna mint *ex Britannia*, arra sok példát Tacitusból nehéz lesz felhozni. De így is pártoljuk N. ragaszkodását a pusztá *et*-hez. Nipperdey is (1873) szövegében az ő pártjára állt.

U. i. *Immensa belli lues*, a mit N. ír, minden esetre hitelesebb mint H. *moles* e. De értelemre inkább követeljük ez utóbbit mint *lues*-t, a hadi tömeget mint a háboru veszedelmét. Így áll az elébb: *ingens Germanorum vis*. Vö. I 89, 14 *longo bello materia*.

29, 3. *Obstinatos inter se cum sustinere inter se Vitelliani nequient et superiacta tela testudine laberentur*, ipsam postremo ballistam in subeuntes propulere. Az első kiadásban H. is így írta, de megjegyezte hozzá: *Exspectares: tela de testudine laberentur*. S a másodikban fel is vette szövegébe e toldást, de ezzel egyedül is maradt.

43, 16. *Stoehadas Massiliensium insulas adjertur*. Csak dicsérni lehet, hogy N. a gyakoribb *defertur* (vö. III 83, 18) és *fertur* helyett a ritkább *adjertur*-t választotta. Különben (1864-ben) H. is *adjertur*-t írt, és csak 1893-ban a szokottabb *defertur*-t.

44, 4. *Nec Galliae cunctabantur. Et Britanniam inclinatus erga Vespasianum favor . . . adiunxit*. A második kiadásában H. ezt *at-ra* változtatta; de N. helyes okkal és tapintattal ebben nem követte.

48, 13. *Eo properantius Alexandriam pergit, ut fracto Vitellii exercitu urbem quoque externae opis indigam urgueret*. Ez a szövegezés a legáltalánosabb, Halmnál is a régi kiadásában; de az újabban (1893) már: *urbem Italiamque* (Heræus után), míglén Ritter: *Italiam urbemque* Úgy hiszem, hogy *Italiam* csak magyarázó toldalék *urbem*-hez, ne hogy rajta más várost értsenek, mint Itália fővárosát.

50, 9. *Is Silvanum socordem bello specie obsequii regebat ad omniaque, quæ agenda forent, quietæ cum industria aderat*. Már a Puteolanus is így írja, így a többi, Halm is 1864-ben, míg az újabb kiadásában: *et ad omnia, quæ etc*. De már a régibb kiadásában megjegyezte: *Malim: regebat atque ad omnia, quæ; nam verendum est ut ad omnia que recte dicatur*.

62, 6. *Natus erat Valens Anagninæ equestri familia, procax moribus neque absurdus ingenio famam urbanitatis per lasciviam petere*. Az igenév (*petere*) függősége a megelőző melléknévtől okoz bajt, melyen H. mind a két kiadásban így segített: *neque absurdus ingenio, ni famam u. per l. peteret*. Mások (Nipperdey) javasolták: *cum famam u. p. l. petebat*. N. a hagyományos szöveget tartotta meg, mely említett idegenszerűsége miatt magyarázatra szorul.

68, 19. *Maior hic clamor obsistentium penatibus privatis, in Palatium vocantium. Interclusum aliud iter, idque solum, quo in sacram*

viam pergeret, patebat: tum consilii inops in Palatium redit. Ebben *hic* a hagyományos, és *hinc* Haase javaslata. Minden esetre jobban illenék ide *hinc* értelménél fogva; de beérjük *hic*-kel is.

U. itt N. redit írását követi rediit helyett, a mit Halm és mások írnak. A kettős *i* az egyszerűvel pótolva, kivált mint végtag, ismeretes; és itt is redit alkalmasint rediit nek olvasandó s a praes. histor. szabályát erre az alakra itt nem alkalmaztam volna.

73, 17. Ceteri per varios casus elapsi, quidam servili habitu, alii fide clientium contecti et inter sarcinas abdit. N. védi contecti-t szembe protecti-vel. a mit H. a második kiadásban ír. Mert az elsőben ő is contecti-t írt. S ez van általánosan elfogadva.

83, 11. Confluxerant et ante armati exercitus in urbe, bis Lucio Sulla, semel Cinna victoribus. Halm csak az 1893. kiadásában különböztette meg e tulajdonnevet, így: *L. Cinna*, az elsőben csak ez volt: *Cinna*. Jól védi N. a puszta *Cinna*-t, hogy Tacitus olvasói e toldás nélkül is még emlékeztek reá. Hozzá tehetne volna még, hogy az előző *Sulla* előneve (Lucio) ugyanennek a hozzáértését *Cinna*-hoz is megkönnyíti.

84, 17. Vitellius capta urbe per aversam Palatii partem Aventinum in domum uxoris sellula defertur. Így írta N. és így H. is az első kiadásban, de a másodikban ez utóbbi már zárjelezte, mint a szövegbe nem való toldalékot, és vele együtt Ritter meg Nipperdey. Ezekkel szemben, a kik *Aventinum*-t másolói toldatnak tekintették, N. a hagyományos szövegezéshez ragaszkodik.

A sajtóhibákról egy szorgalmasan összeállított jegyzék (VII. l.) számol be, melyet mi csak e kettővel toldanánk meg: 168. l. IV 37, 4 *socors* után hiányzik *adventante Civile raptis temere armis ac statim omissis*, a nélkül. hogy zavart okozna az olvasásban, és 185. l. IV 67, 4 *detractare* e h. *detractare*.

Végezetül óhajtjuk, hogy e Tacitus-kiadást N. legközelebb egy vita-val is toldaná meg, mely a szöveges kiadások becsét ép úgy gyarapítaná mint a hasonló Tauchnitz-féléket. Nem felesleges adalék volna szerintem egy szó-mutató sem, mely a honi történelem kutatóját Panonia, dákok, géták s egyéb földrajzi nevek iránt útba igazítaná. Sőt ez utolsó érdekből egy-egy térképet is szívesen vennének tanulóink, tanáraink, mely a szövegben előforduló nevek fekvéséről tájékoztatna.

A szöveg kellemes nagy betűs, papírja díszes fehér, s ehhez ára olcsó.

VERESS IGNÁCZ.

Magyar nyelvtan. Irta *Balogh Péter*. II. rész. Középiscolák II. osztálya számára. Budapest, Singer és Wolfner. 72 lap. Ára kötve 1 K. 40 f.

Azon kezdem, a min végezzenem kellene. Ez a második kötet sokkal sikerültebb munka, mint Balogh nyelvtanának első része. Okát is könnyű megtalálni; először abban, hogy az első rész foglalja magában a magyar nyelvtannak két legbonyodalmasabb és leghamarabb veszedelembé rántó kérdését, az igeragozást és a határozók osztályozását; másodsor és még inkább abban, hogy e második kötetben nem törekedett a szerző minden áron való eredetiségre, hanem taposott úton jár, főképp a Halász nyomdokait követi.

Mint hogy az új tanításterv nem szabja meg oly szigorúan, hogy mi tanítandó az I. és mi a II. osztályban, a nyelvtanítók nagyobb szabadsággal szerkeszthetik meg könyvük első és második részét. Így járt el Balogh is, midőn az első részben végzett a mondatrészekkel, még a határozókkal is, melyeket ezelőtt a II. osztály szokott tüzetesen tárgyalni, a második részre pedig hagyta a beszédrészeket, tehát a tulajdonképeni szótant és az összetett mondatok tanát. Csakugyan e két főrésze oszlik jelen munkája, melyekhez mintegy függelékül járul egy-egy rövidebb szakasz a szórendről és a helyesírásról.

A mit Balogh a beszédrészekről tanít, abban kevés a kifogásolni valóm. Helyeslem, hogy a beszédrészeket mondatbeli szereplők szerint csoportosítja a következőkép: 1. egymaga is lehet mondat: ige; 2. mondatrészek lehetnek: főnév, melléknév, számnév, névmás, határozónév, 3. mondatrészek sem lehetnek: rag és névutó, kötőszó, indulatszó. — Csak a névelőt nem találom a helyén. Én nem soroznám a névmások közé, a melyek mégis *jelentő* szavak, hanem meghagynám régi helyén, a viszonzszók, a *particulák* között. Az a körülmény, hogy az egyik névelő névmási eredetű (a másik, az *egy*, számnévi), még nem jogosít fel bennünket a névelőt a maga degradált helyzetéből fölemelni, mert akkor a többi viszonzszót is visszaiktathatnók a névszók sorába, főnevek, névmások, határozók körébe.

Még inkább helyeslem, hogy az egyes beszédrészeknek nemcsak jelentésével, hanem alkatával is bőven foglalkozik, midőn forma szerint is csoportosítja őket, midőn behatóan tárgyalja minden egyes szó, de főképp az ige és a főnév képzését, valamint összetételét. A módszeres eljárásnak és az inductio elvének jobban megfelel a szerző így, mintha külön fejezetet szánna a szóképzésnek; a szóképzésnek ilyen rendszeres tárgyalása a III. osztályba, a rendszeres nyelvtanba való. Azt hiszem, Balogh eltalálta a helyes középértéket is a szóképzés terén, mert csak a szokottabb képzőket ismerteti igénél, fő- és melléknévnél egyaránt és mert az egyes képzőknek a funkcióját nem igyekszik aprólékosságra

vesz, vagy körmönfont megkülönböztetésekkel meghatározni. — Nincsenek nála a *cselekvés végrehajtóját, eszközét, tárgyát* stb. jelentő főnévképzők, sem a *cselekvésre való hajlandóságot* vagy a *cselekvésben való teljes résztelenséget* jelentő melléknévképzők. Azonban a szóösszetételt nagyon rövidre fogja; az összetételt világosabban látja a növendék, azt tehát jobban föl lehet bonczolni s így az összetett szavaknak is szabad több csoportját megkülönböztetni. Azonkívül sajnálom, hogy az *é* birtokképzőt kihagyta a képzők sorából s a jelek közé súlyesztette, mert így könnyen ragnak nézhetik az ósdi felfogás hívei és meg találhatnak ennek úgy örülni, mint egy hivatalos bírálótíró*), a ki nem győzött eléggé dicsérni egy újabb magyar nyelvtant, a mely eldobja az *actio* tanát s csak azt sajnálja, hogy vissza nem állította az *é* t a ragok sorába. Igazán méltó ok az örömrre s igazán a mai reactió szellemhez méltó öröm! Egy ilyen maradi grammatikus jóérzésével legföljebb egy retrograd politikus boldogsága versenyezhet, melylyel a botbüntetés fölújítását üdvözlé.

Még van egy kifogásom a szótani rész ellen. A szótövekről szólva, szerző egybefoglalja az igéket és főneveket, holott világosabb volna az áttekintés a különböző szótöveken, a haugnyujtó-, rövidítő-, vesztő-, változtató stb. töveken, ha külön tárgyalná az igéket és külön a főneveket.

A munka második főrésze, az összetett mondat ismertetése még jobban kielégíthet bennünket. A mondatok sorrendjében egy kis újítást találunk, t. i. Balogh előbb tárgyalja az alárendelő, mint a mellérendelő összetételt. Helyesen; már csak azért is, mert a tanulók jobban érdeklődnek a mellékmondatok, mint a mellérendelt főmondatok iránt, jobban is megértik az összetett mondatban a fő- és mellékmondat viszonyát, mint a fő- és főmondatok kapcsolatát. A mellékmondatot szabatosan értelmezi, fajait logice, a mondatrészek rendjében sorolja fel s így nem beszél állítmányi mellékmondatról, mint Halász, hanem csak állítmánykiegészítő mondatról. A tárgyi mondat keretében tárgyalja az *oratio rectát és obliquát*, csakhogy e két latin műszót nagyon szolgál fordításban adja vissza: *egyenes és függő beszédnek*, a magam részéről inkább *egyenes és nem egyenes idézetnek* nevezném. Ugyancsak itt elfeledi megmagyarázni a kétféle idézet között a legnagyobb különbséget, t. i. hogy a nem egyenes beszédben nem lehet első és második személyű névmás vagy ige. Sajnos, a határozó mellékmondatok felsorolásánál nem kerülte el azokat a hibákat, a melyeket a határozó mondatrészek osztályozásában megróttunk. Nem teszi ugyan meg az állítmánykiegészítőt itt újra állapothatározónak, de nem akar lemondani a maga mértékhatározójáról;

*) Lásd a «Hivatalos Közlöny» 1900. évf. 385. l.

legalább az időhatározók körében előáll vele, holott az időhatározókon úgyszólván elég bajos végig tekinteni, először mert egyidejű, előidejű és utóidejű mondatokon kívül megkülönböztet még időeredethatározó és idővéghatározó mondatokat, továbbá mert ide sorolja a feltételes és megengedő mellékmondatokat is. De különben is ki fogja elválasztani az egyidejű mellékmondatoktól az időmértékhatározó mondatot, mikor mindkettőnek *míg* a rendes kötőszava s mikor mindkettőben nyilvánvaló az egyidejűség?

A munkában található két kisebb szakasz is, a helyesírásról meg a szórendről. — Az elsőről csak dicséretet mondhatunk, de a szórendi szabályok rögtön elárulják, hogy a magyar mondatannak ez a része mennyire nincs még kiforrva. — Balogh itteni, kiváló általános fejtegetései közül alig egyet vagy kettőt hagyhatunk kifogástalanul. Szerinte a mondat feloszlik bevezető szakaszra, a melyben valami ismeretes vagy kevésbé fontos dolog foglaltatik, és állítmányi szakaszra, melyben valami ismeretlen vagy fontos dolgot állítunk. Azt hiszem, a rendes értesítő mondatok közül legalább annyi példát hozhatnánk fel e szabály ellen, mint mellette; t. i. a fontosabb, az állítmányi szakasz ugyanannyiszor kezdi a mondatot, mint végzi.

Egy későbbi szabályt a legnagyobb erőfeszítéssel és a legjobb akarral sem tudunk megérteni. Balogh szerint a bevezető szakasz el is maradhat a mondatból és ennek igazolására említi a következő példákat: 1. *Mi szükség van ilyen hőségre?* 2. *Retjst el napodat, nagy Allah!* 3. *Igy zúgolódik magában.* — Nem foghatom fel, hogy mi maradt el e mondatokból? Az alany? Hiszen ez az elsőben és — ha úgy vesszük — a másodikban is megvan.

E fejezetnek még az a legsikerültebb része, melyben az állandóan kiemelt szavakról szól. Ezeket az olyan egyetemességet és nagy mértéket jelentő szavakat és kifejezéseket érti (*minden, egész, nagyon, szerfölött, bizonyosan* stb.), a melyek után az ige megtartja maga előtt igekötőjét. Ezt a szabályt azért szükséges az iskolába bevinni s azért kell reá a lehető legnagyobb figyelmet fordítani, mert ez ellen vét legtöbbet és legbotránnyosabban a hirlapirodalom nyelve és a félmagyarok beszéde.

Az a felsiker, melynél többet még Balogh sem tudott elérni a szórend fejezetében, sarkalhatná a magyar nyelvészetnek minden komolyabb művelőjét, hogy az igeragozáson és a határozók csoportosításán kívül tanulmányozzák immár és pedig mentől behatóbban a szórend tisztázatlan kérdéseit.

E második részhez Balogh az olvasmányokat is jobban megválogatta, mint az elsőhöz. Nem tér el annyira a II. osztálynak szánt olvasókönyvtől, mint műve első részében, a melyben csak Fáy-féle meséknek engedett helyet. Ezuttal nyelvtani fejtegetéseit és szabályait

jobbára azon történeti adomákhoz fűzi, melyek az Anjouk és Hunyadiak felől támadtak és a melyek a II. osztály történeti olvasmányait jól kibővíthetik. A körmondat példáit is a legszebb helyről vette, t. i. Eötvös gondolataiból. Annál nagyobb kár, hogy a két első olvasmány (az egyik valami palócz adoma, a másik egy keleti történet) olyan elütő tárgyú.

Balogh tehát nyelvtana második részében sem alkotott hibátlan művet, de azért e munkát általában sikerült és igen használatos iskolai könyvnek tartom, sőt a II. kötet alapján a legjobb reménnyel vagyok a III. osztálynak való, bizonyára már készülöben levő rendszeres magyar nyelvtan iránt.

KARDOS ALBERT.

Tudományos zsebkönyvtár. Márton Jenő; A római nemzeti irodalom története; Márton Jenő; A görög irodalom története; Schmidt Márton: Görög nyelvtan; Albrecht János: Német nyelvtan. Pozsony, Stampfel 1899.

Folyóiratunk mindig szívesen engedett tért a philologiai pedagógiának és ezen a czímen bátorkodom szóba hozni egy figyelemreméltó gyűjteményt, melyből immár hatvankét vagy még ennél is több füzet jelent meg. Minthogy a Philologiai Közlöny szerkesztősége fel is szólított a «Tudományos zsebkönyvtár» néhány számának ismertetésére, mindenek előtt méltatni szándékozom a 24. és 26. számot, melyek igen sikerült formában ismertetik a két classicus nép irodalomtörténetét. Mindkét könyvecskének szerzője Márton Jenő, pozsonyi lyceumi tanár.

Túlzás nélkül merem állítani, hogy a latin irodalmi tanítás eddigelé meglehetősen nélkülözött minden tekintetben megfelelő segéd-eszközöket, melyekből a nyolczadik osztály tanulói rendszeres, összefüggő képet nyerhettek volna a római irodalom történetéről. Mert hát néhány betanult életrajz, ha még úgy tele van magasztaló vagy becsmérlő mondásokkal, absolute semmi haszonnal nem jár. És ezért igazán jól eső örömmel üdvözlöm az említett két könyvecske szerzőjét, kinek nézetem szerint fényesen sikerült a görög és római irodalomtörténetnek rövid, alapos és — last not least — szépen megírt tárgyalását nyújtani.

Flismerem, hogy ilyenféle művecskék összeállítása és megírása nem nehéz dolog, különösen, ha az ember ért hozzá. Eddigelé azonban, sajnos, mindig csak többé-kevésbé sikerült külföldi művecskék fordításán élőködtünk. Hogy nagy, mély alapon nyugvó munkákat czélszerű lefordíttatni, azt megérti az ember, de azt, hogy egyszerű, szerény igényekkel fellépő kis compendiumokat is kölcsön kellett kérnünk, az talán mégis nagy szegénységi bizonyítvány volt.

Márton Jenő kis római irodalomtörténetét minden tekintetben

sikerült műnek tartom. Tárgyi tekintetben szinte kifogástalan; az anyag felosztása és feldolgozása, a könyv stílusa igazán *κατ'εξοχήν* iskolai segéd-könyvvé avatja. Philologus kartársaimnak, sőt még alapvizsgát tevő tanárjelölteknek is a legmelegebben ajánlom ezt a kedves kis vademe-cumot. Ilyen terjedelmű könyv tartalmának teljes elsajátítása nélkül nem volna szabad egyetlen egy tanulóknak sem elhagynia a gymnasiumot, miután nyolcz esztendőn át római nyelvel, római néppel és irodalommal foglalkozott. Azt hiszem, a latin nyelvi érettségi vizsgálat színvonala jelentékenyen emelkednék, ha ifjaink rendszeres irodalomtörténetet tanulnának.

Mint már említettem, a könyvecskében alig találhatók tárgyi tévedések és így csak egy-két megjegyzésre szorítkozom.

Az első rész külön cikkekben ismerteti a római népet és nyelvet, a római nép jellemét, a nemzeti költészet kezdeteit, a régi prózai feljegyzéseket, a görög befolyást és a római irodalom felosztását. Mindenütt röviden és tartalmasan. A korszakokra való felosztásnál talán nem szükséges azt mondani, hogy a római irodalom korszakait «a politikai eseményekkel párhuzamosan *kell* megállapítani», annál kevésbbé, mert épen nálunk Némethy Géza,*¹) igen elmés felosztást javasolt, melyet a szerző bátran fel is említhetett volna. Igaz ugyan, hogy középkorai ígnyeknek teljesen elégséges az archaistikus korszak, a virágzás kora vagy úgynevezett aranykorszak és a hanyatlás kora.

Az első korszak tárgyalása közben a szerző erős hangsúlylal emeli ki azt a sokszor hangoztatott tételt, hogy «a satira az egyedüli műfaj, melyben a rómaiak eredetit teremtettek». S ez a nézet majdnem szó szerint ismétlődik a 16. lapon. Igaz, hogy maga Quintilianus nagyra volt ezzel az igazsággal. Csakhogy nekünk kissé nyiltabb szemmel kell látnunk azt a dolgot. Maga a szerző is igen szépen kifejti Horatius tárgyalásánál, hogy ezt a költőt Archilochosnak, a görög iambikus gúnyköltészet megalapítójának művészete vonzotta. Azután a görög vígjátékoknak korai és igazán mély hatása — nézetem szerint — szintén a mellett bizonyít, hogy a legrégebb, eredeti római *satura* még etymologiailag sem választható el a görög «Satyr-dramá»-tól. A *lanx saturá*-val való megmagyarázás kétségkívül igen szellemes, de inkább szellemes, mint igaz. Mommsen, úgy látszik, fel tudja tételezni, hogy a régi római pórnép egy metaphorikus elnevezést tudott kieszelni egy költői műfajra.

Ez persze részemről egy ötletszerűen oda vetett votum separatum, de talán lesz még alkalmam e kérdéstről többet szólni.

¹) L. «A római költészet korszakai» cz. értekezését Közlönyünk 1890. évi Pótkötetében.

Az első Odyssea-fordításról azt olvassuk, hogy *durva* és kezdetleges volt. A «durva» elmaradhatott volna és egy-két más helyen is (15. l.) pótolható más szóval. Kissé *durva* szó ez a *durva* !

Nævius alatt lehetett volna idézni azt a *versus Saturniust* is, mely állítólag provokálta a mintának czitált verset. A 11. oldalon azt olvassuk, hogy Ennius «a latin szókat a görög metrika szigorú törvényeinek uralma alá szorította». Megvallom, ez az egyetlen mondat az egész műben, melyről azt hiszem, hogy a tanulók nem értik meg teljesen. Tényleg nem is egészen világos. Magam is csak sejtem, hogy mire céloz. Mindenesetre meg lehetett volna jegyezni, hogy Enniusnál még a kihangzó, a szó végén gyengén ejtett *m* és *s* nem alkot positiót.

A *diverbium* (14. l.) a görög *dialogus* szószerinti fordítása. A vígjátékokról szólva azt írja a szerző : e gyorsabban lüktető *recitativók* stb., — a ki nem zenész, nem érti ezt a szót.

A «*Menaechmi*» cz. darabnál annyit meg lehetett volna jegyezni, hogy két teljesen egyforma külsejű ikertestvér felcsereléséből származnak a komikus helyzetek. *Goldoni* is feldolgozta ezt a tárgyat, újabb időben pedig egy szép operette librettoja is ilyesmin fordul meg. Czíme — gondolom — Giroffé-Giroffa. Ezt az utóbbi megjegyzést — persze — nem kell okvetlenül fölvenni. A «*Miles gloriosus*» nevét nem kellett volna elhagyni. Catullus 26 éves korában halt meg — a szerző szerint. «Nem tudom, honnantól meddig számítja a költő életkorát. A *Lesbia* meghalt *verebe* helyett mondjuk és írjuk csak «madárkája» ; a *passer* alatt nem szabad itt mindennapi, közönséges verebet érteni, hiszen a magyarban a «veréb» szó a priori lehetlenné tesz minden költői illúsiót.

A szerző a régi tulajdonneveket igen helyesen megtartja, tehát *Padus* és nem *Po* ; ennek mintájára *Rhenus* és nem *Rajna* (25. l.) Ugyanitt «*helvetákat*» olvasunk, talán mégis inkább *holvéteket*.

A *de* és *pro* fel van cserélve a (29. és 32. l.). *De imperio Cn. Pompei* és *Pro lege Manilia* a rendes czím.

Cicero életrajzában Kr. e. 57—52. esztendőknél *pausa* van ; annyit talán meg lehetett volna jegyezni, hogy ez alatt az idő alatt már nem volt képes visszaszerezni régi tekintélyét és befolyását. Cicero jellemzését kissé módosítani kell a következő kiadásban. «Igazán derék férfiú volt és jó hazafi» — kissé különösen hangzik. Mást is lehetne róla mondani. Hogy «egyéni hibái (t; i. Ciceroéi) legnagyobbika a *módnélküli* hiúság» volt, azt szintén kissé másképen kellene kifejezni. A «*Pro Milone*» cz. remekműnek több szót lehetett volna szentelni.

A 33. lapon *Brutus sive de claris oratoribus* olvasandó. Cicero bölcsészeti művei és levelei egy külön szakaszban nyerne méltatást. Technikailag nem kellene külön választani Cicero méltatásától. A leveleknél ki lehetett volna emelni, hogy ezek igen becses történeti források ; és

hogy a levelek írója mindenütt őszintén feltárja, hogy az egyes események ő reá minő hatást gyakoroltak.

A 38. lapon az Augustus még kissé anachronistikusan hangzik. Csak Kr. e 28-ban válik e cím közkeletűvé. A Philippi melletti csata 42-ben volt. Tibullus (48. l.) eleget tett *hadkötelezettségének*, kissé modernül hangzik, továbbá más helyen a *veteránok*, a *néppárt* és a *függetlenségi eszmék*, tekintve, hogy tanulóknak van szánva a könyv, módosítandó. Egyébképen *köztársasági* eszmékről van szó.

Az alexandriai költők, a *docti poetae*, abban látták a költő nagyságát, ha több ismerettel és mythikus adattal terhelte meg a költeményét. Sajtóhibát keveset találtam, az 52. lapon *Patavium* olvasandó.

Hogy maga Livius osztotta dekasokra történeti művét, azt talán nem lehet állítani; az 53. lapon néhány szóval lehetett volna utalni a régi felfogásra, mely szerint a történetírás inkább művészet volt, mintsem tudomány.

Megjegyzéseim egy cseppet sem szállítják le a pompás könyvecske értékét, mert hiszen többnyire csak tanácsokat tartalmaznak egy következő kiadás számára. Lényegbe vágó hibákat nem is lehet e munkában fölfedezni.

A könyv végén tárgy- és névmutató zárja a habilis műveit. Végül még csak egy vallomást teszek, melyből bizonyára kitűnik, hogy a magam részéről mennyire becsülöm Márton Jenő munkáját. Magam is foglalkoztam egy ilyenféle irodalomtörténet szerkesztésével, melynek hiányát tanításom közben nagyon éreztem. De most Márton oly jelesen oldotta meg feladatát, hogy — *manum de tabula*.

Áttérek a minap megjelent görög irodalomtörténetre, melyről szintén minden jót írhatok. A szerző e művében is röviden, magvasan a tanuló elé állít mindent, a mit ennek tudnia kell és illik. Meg vagyok győződve, hogy minden philologus tanár-társam a legnagyobb örömmel és elismeréssel fogadja majd ezt a kiválóan sikerült művecskét is. A magam részéről még lényegtelenebb kifogásokat tehetnék ellene, mint a behatóbban bírált római irodalomtörténet ellen és így egyszerűen csak ismétlem, hogy a szerző minden tekintetben kitűnően sikerült művet szerkesztett.

Ugyancsak röviden emlékezem meg, a gyűjteményben megjelent görög nyelvtanról, melyet dr. Schmidt Márton nagyon ügyesen állított össze. Egész komolyan fölvetem a kérdést, hogy vajjon nem volna-e teljesen elég, ha tanulóink kezébe ilyen átnézhetően szerkesztett, röviden fogalmazott és e mellett csodálatosan olcsó görög nyelvtant adnánk. Kezdő tanulóknak szükségük van a grammatikai schemákra. Ha ezekkel tisztában vannak, akkor megy a dolog. A könyv második fele áttekinthető alakban nyújtja a mondattan legfontosabb tényeit és jelenségeit.

Az egész grammatika ára 30 krajczár. Milyen olcsóság! Szinte csodálkozom, hogy nálunk ilyesmi is képzelhető, mikor jól tudjuk, hogy tömördek fölös anyagot tartalmazó nyelvi könyveink milyen nagy költséget okoznak a szülőknak.

Egy ismert nevű szerzőnek, Albrecht Jánosnak gondos szerkesztését dicséri a szóban forgó gyűjtemény német nyelvtana, mely szintén felöleli az alak- és mondattant. A nyelvtanítás módszereiről folyni fog a vita, míg a világ világ lesz, de azt a tényt nem dönti meg soha senki, hogy a középiskolai nyelvtanítás, mikor nem egy-két tanulót tanítunk, hanem egész osztályokat, és nem reggeltől estig beszélhetünk velük azon a nyelven, hanem hetenkint néhány órában, a grammatikai alakok pontos ismerete nélkül úgyszólván semmit sem ér. És ezért tartom hasznos munkáknak ezeket a nyelvtanokat. Utóbbi időben nagyon rá jár a rúd a grammatikára, pedig ez az abéczé az iskolai nyelvtanításnál.

Nem szándékozom ezekről a nyelvtanokról hosszas bírálatokat írni, mert a mennyre egyszerű lapozgatásból látom, a szerzők nagy gyakorlati érzékkel fölvettek könyvükbe mindent, a mire az iskolának szüksége van. Hogy nagyobb tárgyi hibák nincsenek bennük, azt jóhiszeműleg merném állítani és hogy az egész gyűjtemény hazai tanításunknak és a különféle tudományos ismeretek elterjesztésének hasznára váljon, azt szintén hiszem és sikert kívánok az érdekes vállalatnak.

Dr. PRUCZINSZKY JÁNOS.

Heine, Uhland, Lenau költeményeiből. Magyarázta dr. *Kohlbach Bertalan*. Budapest, Lampel Róbert kiadásában. Ára 70 fillér.

Az előttünk fekvő könyvecske a *Német könyvtár* 7. füzeteképen jelent meg és az új tanterv követelte írók közül a címben foglalt hármat öleli fel, kiknek műveiből válogatott költeményeket igyekszik egyes helyek magyarozatával a tanulóknak könnyebben hozzáférhetőkké tenni. Ezek közül, mint szerző is megjegyzi, legtöbb helyet szánt Lenaunak, a ki figyelmünket már csak azért is nagyobb mértékben érdemli meg, mert hazánkfia és szülőföldjéhez a távolban is híven ragaszkodott.

Az egyes írók költeményeit mindenütt az illető író életrajza előzi meg, a költemények után pedig a jegyzetek következnek; ezután írásbeli kidolgozásra alkalmas tételek és fordítások és végül a tartalomjegyzék.

A kiválogatott költeményekhez kevés szavam van. Bajos is volna ezt vagy azt a költeményt kifogásolni és helyébe mást ajánlani, mert ebben nagy szerepe van az egyéni ízlésnek: egyik ilyen, másik meg olyan költeményt választana. A fődolog itt az, hogy szerző a költőket különböző műfajokban és különböző életviszonyok közt törekszik bemutatni, hogy képök minél jobban kidomborodjék. Határozottabban hozzá lehet

szólni a jegyzetekhez, melyeknek célja a tanulóknak útbaigazítást adni ott, a hol a kézi szótár cserben hagyja. Ezért bátran mellőzhető mindaz, a mit a szótárból meg lehet tudni. Nem szükséges tehát a 17. l. 9. sorában (nem a 19-ikben, mire a jegyzet hibásan utal) levő *Nachtigall* szót jegyzékbe venni, épen úgy nem a 19. l. 4. sorában levő *Bastei*, vagy a 29. l. 9. sorában előforduló *Steg* szót; hasonlókép a 68. l. 34. sorában levő *lichter*, mint *licht* középfoka nem szorul magyarázatra. Ezek helyett több figyelmet érdemelnek: a 12. lap 1. sorában *Mähr'* (osztr. orth. szerint *Mär'*»), mert itten nem mesét, hanem hírt jelent; a 13. lap 25. sorában *künd'ich Hohn* kifejezés; a 34. l. 19. sorában *Mannen*; a 62. l. 12. sorában *eins*; a 64. l. 19. sorában *ob*; a 76. l. 18. sorában *empören*; a 77. l. 11. sorában *entzücken*; a 95. l. 8. sorában *Gewitterspur*; a 96. l. 3. sorában *Weste*, a melynek jelentését tudva a hozzá tartozó *Scherz* jelentése is világossá válik; a 98. l. 6. sorában *gefährden*.

Nem ártott volna helyesírás tekintetében is figyelmesebben átnézni a correcturát, akkor elmaradt volna a több helyt szemet szűrő ingadozás az *ff*, *fs* és *ß* használatában. A többek közt idejegyzem a 37. l. 6. sorából a *Schloß*, az 56. l. 7. sorából a *läfft*, a 65. l. 16. sorában a *liefs* szokat; a 29. l. 20. sorában *widerhallet*. Reményilem, hogy e hiányok egy következő kiadásnál el fognak tűnni, — addig is a mostani kiadást, mindezen hiányai daczára, mint alkalmas és olesó áron megszerezhető tankönyvet kartársaim figyelmébe ajánlom.

BOURNÁZ ERNŐ.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Friedr. Gotthelf, Das deutsche Alterthum in den Anschauungen des XVI. und XVII. Jahrhunderts. Berlin 1900, 68 l. Ára 1 mk. 50.

Mit tudtak német földön a XVI. és XVII. században a német őś-és ókorról? E kérdésre felel ez alapos és érdekes tanulmány, mely egyúttal igen tanulságos művelődéstörténeti adalék. Első sorban a tudósoknak, azután a költőknek felfogását jellemzi és kimutatja, hogy e két századnak összes, nagyon téves nézetei voltakép mind egy-két 'forrásra' vezethetők vissza, melyeket a naiv századok hiteleseknek vettek.

A német őś- és ókorra vonatkozó összes ismeretek természetesen Tacitus Germaniáján alapúlnak; első kiadása: Velenceze 1470, német földön: Nürnberg 1473. Arminius neve első ízben Hutten Ulriknak (csak

a szerző halála után 1529. megjelent) „Arminius“ című latin dialogusában szerepel, de nem mint történelmi alak, hanem csak mint Hutten eszméinek ideális hirdetője; a német őskor állapotai nem foglalkoztatják közelebbről a harcias szellemű lovagot. E régi korszak első leírója Aventinus János: *Deutsche Chronik* (1541; a munkának rövid latin vázлата már 1532. jelent meg), a ki (műve kiadójának állítása szerint) Tacitus munkáin kívül „régii német dalokból“ is merített. Ma már tudjuk, hogy Aventinus nem ily dalokból vette anyagának tetemes részét, hanem egy korabeli hamisítványból, mely rendkívül nagy és igen káros hatással volt a XVI. és XVII. századnak történelmi tudására.

Annus János vizerbói domonkosrendi szerzetes 1498-ban adta ki Berossus chaldaei híres történetírónak fönmaradt töredékeit, melyeket egyes kiváló tudósok (így Beatus Rhenanus, Mich. Beutherus, Philippus Cluverius) ugyan még a XVI. és XVII. században arczátlan hamisítványnak ismertek föl; de azért egészen a XVII. század végeig történelmi forrás hírében állottak, a mi főleg Annusnak azon ügyességében leli magyarázatát, melylyel Tacitus és a biblia adatait szövevényes egészszé olvasztotta össze, de talán a németek nemzeti hiúságában is, mely büszkeséggel látta, hogy nekik már a legsötétebb őskorban a Dontól a Rajnáig terjedő hatalmas birodalmuk volt. A Tacitusban található „Tuisto deus, terra editus“, Berossusnál „Tuyscon gigas“, Noahnak az özönvíz után született fia; anyja Terra, Noah egyik felesége. Tuyscon utódjai: Mannus, Inghævon, Istevon, Herminon, Marsus, Gambriivius, Suevus, Vandalus, Teutanes, Hercules, Hunus, a kiknek nevei nagyrészt (bár némi módosítással) Tacitusból valók. Noah fölosztja a világot fiai közt: Tuyscon kapja Európában Sarmatiát a Dontól a Rajnáig. És Pseudo-Berossus pontosan tudja, hogy a keleti és nyugati országok fejedelmei mikor uralkodtak, pl. „Semiramis hatodik évében a Rajna-melléki sarmatáknál Tuyscon fia, Mannus lesz a király“, a ki Nynus negyedik évében népének törvényeket ad; Semiramis fiának, Nyniasnak, kortársa Inghævon, ki nek népét már „Tuyscones“ (nem Sarmatæ) néven említi stb. A Tacitusnál említett germán istenekből e „forrásban“ már emberi jellegű királyok lettek.

E tákolmány Aventinus főforrása, csak hogy a német író önkényesen és nagy képzelettel egészíti ki az Ál-Berossus adatait. Ez pl. csak annyit mond, hogy Ister és Mesá fiai is jöttek Tuysconnal Európába; Aventinus már jól ismeri e fiúk neveit (van ilyen 19, sőt ugyanazon szerzőnek „Bajor króniká“-ja szerint 28) és mindegyiknek pontos lakóhelyét német földön. (Még Moscherosch a XVII. században is tud azon „harminez hősről“, a kik a németek első arkkirályával, „Ertzkönig“, Tuitschooval, Arméniából Németországba jöttek.) Az is érdekes és jellemző, hogy Aventinus, nagytinktélyű forrásának azon rövid adatából, hogy Tuys-

con törvényeket adott népének, számos fejezetet gyárt, melyek e törvények tartalmát (Tacitus Germaniájából önkényes toldásokkal) részletesen előadják. A pogány istenek nála is, a ki őseit legalább is fél-keresztényeknek szeretné föltüntetni, jeles hősök, hisz a germánok szerinte egy istent imádtak! A Tacitusnál említett Nerthus istennő pl. nála Tuiscon anyja Nertha, „mivel mindent táplál (erneret), de mi elhagyjuk az *n* betűt és így ejtjük: *Erd'* (a föld). A germánok papjai a druidák, és ezek valóságos szerzetes rendet alkotnak; nevüket alapítójuktól (Druides) nyerték; kolostorokban laknak, nem nősülnek stb., egészen mint a keresztvény szerzetesek.

A Mannus három fia Aventinusnál atya, fiú és unoka. Ez utóbbi Hermannus, kitől a Herminones vették nevöket. Az ő temploma volt a Nagy Károly elpusztította „Irminsul' (Irmin szobra), mely szerinte a. m. Hermansal, azaz: Herman temploma! A Berosus nevei (l. fönt) nála ily alakban szerepelnek: Mers, Gampar (t. i. Kämpfer, harczo), Schwab, Wandler, Deuto v. Teutscho, Alman, Haun. Ez utóbbinak testvére: Baier! Arminius nála Erman („der zu Ehren ermahnt'), Ariovistus pedig Ernst vagy Ernvest. Tacitus említi Isist is. Ez Aventinus szerint „Frau Eisen“, egy német király neje, a ki a germánokat a vas (*das Eisen*, mely tőle nyerte nevét!) kovácsolására tanította; a költészetre Bard király tanította őket, kitől a bárdok neve származik stb. A későbbi események elbeszélésében Aventinus már elég híven követi az ókori írókat, ha itt-ott önkényes toldásokkal és főleg a tulajdonnevek németes átalakításával el is rontja őket.

Ime, Pseudo-Berosus és Aventinus a XVI. és XVII. század íróinak és olvasóinak a főforrásuk, melyből a német őskorra vonatkozó ismereteket merítik, még pedig természetesen olyformán, hogy a teljesen alaptalan tákalmányokat eleven képzelettel még kiegészítik vagy kiszinezik. Ez állásponton vannak a későbbiek mind, így Franck Sebestyén (*Germaniae Chronicon*, 1531, a németek története Noah óta!) és Huldericus Mutius (1539). Althamer András (1536) egy új elemmel gazdagítja az eddigi koholmányokat. Szerinte ugyanis Tuyscon nem egyéb, mint Noah unokája Ascenas, a ki ezentúl a germánok legnépszerűbb őse. A tulajdonnevek elnémetesítésében (Ariovistus pl. nála Ehrenvest) Althamer is Aventinus tanítványa. Az ő művén alapszik Burkhard Waldis igen elterjedt könyve: *Ursprung und Herkommen der alten König und Fürsten deutscher Nation* (1543). Waldis találmánya, hogy Gambrivius tanította a németeket a sörfőzésre; kétségtelenül azonosította Gambriviusat Gambrinussal, a kit már akkor a sör királyának tekintettek;*) és Wal-

*) Gambrinus (Hans Sachsnaál: Jamprinius) talán (?) a. m. Jan pri-

dis teszi Ariovistust (Arminius mellett) a németek második nemzeti hő-sévé. Ez alapon áll Schopper Jakab is: *Chorographie und Histori Teut-scher Nation* (1582), a ki Tuiscon és Ascenas azonosítását etymologiai alapra fekteti: szerinte «der Ascon»-ból lett idővel Dascon, Discon, Duiscon, Tuiscon. Mily egyszerű és meggyőző eljárás! És hasonló állás-pontot foglal el Beuther Mihály a Germániához írt valóban igen tudós commentárjában (1594); legfeljebb csak a német helyneveknek önkényes átalakítás útján régi római nevekké való azonosítását helyteleníti. De nem sorolom föl az összes XVI. századi írókat, hisz csekély és egészen önkényes módosításokkal mindnyájan Aventinus és a remek Berosus képtelenségeit ismétlik.

A XVII. század élén Cluverius Fülöp hollandi tudósnak híres műve áll: *Germaniae Antiquae libri tres* (1616). Ő az első, a ki Bero-sust nyíltan és határozottan hamisítványnak mondja és Trithemiust is megtámadja, mivel ez a Hunibaldus szerzetesnek tulajdonított hamisít-ványával okot szolgáltatott arra, hogy egyes német törzsek a trójaiaktól származtatják magukat; Cluverius fejti ki először, hogy Európának főbb népei ősrokonok, a kik a történet előtti korban Ázsiából vándoroltak be mai európai lakóhelyükbe. E mélyebb belátás mellett azonban még nála is sok a homály és tévedés. Aschenazes szerinte a celták ősatya, celták pedig az illyriaiak, germánok, gallusok, hispániaiak és britek. Tehát Aschenaz szerinte nem a germánoknak, hanem nyugati és északi Európa összes nemzeteinek közös ősatya. És Tuisto helyesebb alakja nézete szerint Tuitso, ez pedig a. m. «deutsch» és ez a szó Teuto istentől szár-mazik, a ki azonos Mercuriussal, a kit az egyiptusok is Theutnek nevez-tek! A germánok összes isteneit visszavezeti a Napra, Holdra és Tűzre, a melyekben a már Noah-tól hirdetett Szent Háromságnak ősi alakját ismeri föl; Arminius német neve pedig szerinte Herman Stoltz!

Cluverius számos helyes nézete csak lassan foglal tért. A költők, mint pl. Moscherosch, még teljesen Aventinus-Berosus álláspontján van-nak. Az első német történeti regényben, mely (a kor szellemének meg-felelően) a germán őskorban játszik, Andr. Heinr. Bucholtz művében (*Herkules und Valiska*, 1659), mely leginkább Dio Cassius római törté-netén alapszik, a németek főistene a lehetetlen Krodo, a ki először Schöt-ter Péter szász krónikájában (1492) szerepel és még sokáig foglalkoztatta az elméket. A későbbi regényekben (Anton Ulrich v. Braunschweig és Casper v. Lohenstein) már a német őskor elengedhetetlen elemei gya-nánt szerepelnek a bárdok és druidák. Mégis el kell ismerni, hogy pl.

mus: I. János brabanti herceg (1251—94) elfogadta a brüsseli sörfőzők kérésére a cseh patronatusát.

Lohenstein túlnyomóan komoly forrásokból merített; csakhogy őt is félrevezette, a történeti kritikának fejletlensége mellett, a XVI. és XVII. századnak kettős tendenciája: először a nemzeti hazafias irányzat, mely az ősoket minél tökéletesebbeknek iparkodott föltüntetni; hisz egy kortársnak (a Lohenstein regényéhez csatolt jegyzetekben kifejtett) megjegyzése szerint Lohenstein, 'korunk Ovidiusa', a régi germánokat, fél állatokból tökéletes emberekké alakította át; és másodsor a keresztyén irányzat, mely nemcsak a bibliával való erőszakos kapcsolatban, hanem még inkább abban a törekvésben nyilvánul, melylyel az őskor pogány alakjait és intézményeit keresztyén szellemben átalakították és lehetőleg keresztyén jelleműeknek föltüntetni iparkodtak. Főleg ez okokból szorítja ki a tudomány terén is Cluverius helyesebb ítélete és módszere csak igen lassan a régi phantasztikus és önkényes fölfogásokat, melyekből még igen sok maradt érvényben a XVIII. században is. Hogy a régi német történetírásnak e tévelygései és tévedései nagy hatással voltak saját nemzeti történetírásunkra is, azon legkevésbbé sem kételkedhetni. De óhajtható volna, hogy valaki e befolyást részletessen kimutassa.

HEINRICH GUSZTÁV.

Carolus Hertling, Quaestiones mimicae. Strassburg, Du Mont Schauberg 1899.

Értekező pályadíjat nyert munkájával három fő czélt tűz ki magának, a melyet, tekintve művének rövidségét, igen szellemesen és szép latinsággal igyekszik megoldani; és pedig: Herodas mimusairól szól, áttér ezután Sophronra s megemlékezik röviden a mimus kezdetleges fajáról is. Már e felosztás mutatja, hogy jól ismeri a feldolgozandó anyagot, mert Herodast ismertette az ismeretlen Sophront s a még kevésbbé ismert mimus kezdetleges alakját ebből akarja rekonstruálni.

Első részében Herodásnak 1., 4., 5. mimusát hézagosan ismertette abból a szempontból tárgyalja, hogy Crusiussal polemizálva bebizonyítsa, miszerint e mimusok már tárgyuk miatt sem adathattak elő a színpadon. Bár némely helyen igen merész következtetéseiben, mint pl. a hol a cseléd az idegent bejelenti (p. 8), mégis igen ügyes azon gondolat felhasználása állításának bebizonyítására, hogy a görög színpadon sohasem volt látható a ház belseje, hanem mindig a ház előtt való térség.

Már magam is bebizonyítottam Crusiussal szemben azt, hogy H. mimusai nem adtak elő a színpadon s örömmre szolgál, hogy egy más auctor is belátja Cr. állításának tarthatatlanságát s bebizonyítani igyekszik, hogy inkább recitátorok adták elő a forumon a mimusokat, vagy pedig nagyobb vacsorák alkalmával. Sajnálatos csak az a tény, hogy a mű szerzőjét annyira elfoglalja polemiája, hogy H. műveinek méltatá-

sára igen csekély — mondhatni semmi súlyt sem fektet. A jellemzés, a mi előfordul is művében, az Crusiusnak nyomdokain halad és semmi újat sem mond.

Nagy szolgálatot tett volna a szerző, ha igyekezett volna kimutatni a szoros kapcsolatot, mely a mimus-írók között láthatólag is fennáll, s hogy ki mennyiben utánozza elődjét. Éppen úgy helytelennek tartom, hogy ő Plutarchos (quæst. conv. VII. 8. 4) idézését átveszi Crusiustól, anélkül, hogy ezt az igazán fontos helyet behatódóbb vizsgálat tárgyává tenné.

A második részben áttér Sophron mimusaira; megelégszik e helyt mimus-czimeinek többé-kevésbé helyes elsorolásával, csupán arra törekszik, hogy bebizonyítsa, hogy a mimus Sophron korában divatos műfaj volt, melynek eredetére visszamenni bizony igen nehéz. Theokritost is felemlíti (pag. 31) egy pár sorban s méltatja stílusát, a szereplők egyszerű beszédmodorát, mely szerinte teljesen megfelel a mimus követelményeinek.

Végre a harmadik részben (de primordiis artis mimicæ) szól a mimusok keletkezési módjáról, a különböző mimusokról, a megtartásuk helyéről; kiemeli hogy e mimusok nagy része gyakran csak travestia volt. Igen ügyes az a gondolata, hogy a forum volt e mimusok fő szereplő helye s ez állításának támogatására Dio Chrysostomust (or. XX. § 10) hívja tanulságul. Azonban, bár, mint értekezéséből kitűnik, szerző igen szereti a merész, ötletszerű következtetéseket, mégis értekezése végén elvetette a súlykot akkor, midőn azt akarja bebizonyítani, hogy Sophron mimusait saját maga számára írta s hogy Plato látta volna, illetőleg hallotta volna előadásait.

Annál is inkább, mert az egyetlen adatunk, mely bizonyítja, hogy Plato ismerte Sophront, azt mondja:

«δοκεῖ δὲ Πλάτων ὁ τοῦ μιμογράφου βιβλία
πρωτος εἰς Ἀθήνας διαξομισαι.

Összegezve a mondottakat mondhatjuk, hogy olvasva czímét «quæstiones mimicæ» többet vártunk a szerzőtől, annál is inkább, mert Botyon, Crusius és a francia Ristelhuber e tekintetben annyit mondtak, hogy bizony jó latinsággal írt értekezésében semmi újat sem nyújtott. Több haszonnal járt volna e dissertatio, ha szerző a Herodas és Sophron közt levő viszony megvilágítására törekedett volna, vagy pedig Dörpfeld és Reisch munkája alapján a mimusok szerepét a vázafestészet terén kimutatni igyekezett volna.

BOHDANECZKY LAJOS.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK.

1898.99.

18. Pöcz János: Az actio a latin tanításban. (Békési államilag segélyezett ev. ref. hatosztályú gymn. 23—32. ll.). — A szerző e cikkelyét, saját szavai szerint, inkább csak a tanárkari beszélgetések kifolyásának óhajtja minősíttetni, nem pedig új dolgokat hirdető vagy önállóságot fitogtató munkálatnak. Szerintem megmutatta vele, hogy jó tanítóként szeret gondolkodni szaktárgyának témáiról, olvasgatja az ide vágó irodalom egyik-másik termékét, szóval, hogy nem maradi ember. Baj azonban, hogy nem tekintett körül a fölvetett kérdés irodalmának legalább főbb termékein, következésképp nem is láthatott tisztán a kérdéses ügyben; mert, a mint a jelen eset igazolja, oly ellentétes álláspontokat párosított egymással, a melyek együtt meg nem állhatnak. E mellett hiányosan és homályosan fogalmazta meg a maga véleményét, illusztráló példákat egyáltalán nem gyűjtött a maga felfogása mellett az írókból, stílusa pedig annyira nehézkes és vontatott, hogy a legjobb akarattal végzett olvasás után is kelleetlenül teszszük le kezünkben értekezését, mert nem gyarapodtunk belőle.

Elsőbben is tanítása irányáról számol be a szerző, melylyel nem a tankönyv-dogmatismust kívánja szolgálni, hanem a pädagogiailag feldolgozott, vagyis az iskola számára is értékesíthető tudományos ismeretek terjedését és meggyökerezését előmozdítani. Kétségkívül szép buzgalom, s ha nem téveszti szem elől a biztos nyelvi tudást és értést, mely a gyermekeknél legfőleg az anyanyelv alakjainak az idegen formákkal való összehasonlításáig terjedhet; mert a *formákhoz tapadó s az emlékezetbe jól bevéssett tudást mi sem pótolhatja náluk**) akkor megtette

¹) Nagyon érdemes ide vonatkozólag Immisch Ottó szavait eszünkbe venni, a ki Wilamowitz-Moellendorfnak nagyhangú reform-terveiről következőleg nyilatkozik (Neue Jahrb. 1900. évf. 6—7. füzet. 2. r. «Vom Gymnasium der Zukunft» 305—324. ll.): «Der grammatische Unterricht soll mehr in der Weise vor sich gehen, wie auf der Universität eine neue Sprache gelehrt wird, d. h. er soll überall auf die Gründe der Erscheinungen gehen. Wirklich? Als ob jener Universitätsunterricht nicht ausschliesslich deshalb in der genannten Art überhaupt möglich wäre, weil er die bisherige Form der gymnasialen Spracherlernung zur Voraussetzung nehmen kann! *Als ob es nicht eine absolut feststehende Thatsache empirischer Praxis wäre, dass keine Einsicht in die Gründe der sprachlichen Erscheinungen, hart erzwungene, rein gedächtnismässige Einpauken von Formen und Vokabeln ersetzen kann. Ohne diesen festen Grund ist bekanntlich jede Erklärung auf den Sand gebaut*, und zwar, was gegenüber gewissen Neuerungsversuchen ausdrücklich betont sein mag, die morphologische ebenso wie auf syntaktischem Gebiete die *psychologische*, welche im wissenschaftlichen Sinne mit Recht die logische abzulösen begonnen hat. *Nichts ist trügerischer als der Satz, dass auch der Knabe (wie es für das reife Alter gewiss innerhalb bestimmter Grenzen der Fall ist) nur die Ratio einer Sprachthatsache zu verstehen brauche, um diese Thatsache mit seinem Können zu beherrschen.*» V. ö. még Causer beható bír-

kötelességét, s tanítványai áldani fogják a felsőbb osztályokban, sőt később az életben is.

Tanítása módját is bemutatja, midőn érzékelteti a latin igeidőknek a magyar alakokhoz való viszonyát olyképen, hogy a mai nyelvhasználat szerint kevés magyar igeidőhöz képest, melyek semmi mást nem fejeznek ki a gyermeki felfogás szerint, csak időfokot, — a sok latin igeidőben rejlő cselekvésmódot fejtette ki és szemléltette diákjai előtt. Így a scribo és scripsi tárgyalására nézve elmondja, hogy hosszasan írt a táblára s aztán letette akrétát: amaz a folyó jelent, ez a ténykedése pedig a perf. praesens értelmét tisztázta a gyermeki elmék előtt. Azt kérdelem itt mindjárt: meggondolta-e a szerző, hogy a ma perfectumoknak tartott alakok képzésmódja erősen tiltakozik az ellen, hogy kizárólag perfectum praesenseket lássunk bennök? Nincs e köztük nagy számmal aoristos stb. is? Majd a következő órában figyelmeztette deákjait, hogy a mult órában bemutatott betűvetése = imperfectum, másik ténykedése pedig egy későbbben befejeződött írásához képest = plusquamperfectum. A többi idő tanításáról már nem szól, csupán annyit mond, hogy ezek tanítása is lehetséges hasonló formában. Megjegyzem, hogy maga a szerző tanításmódja nem új, mert már Sinouyi is ezt a módot honosította meg kised magyar nyelvtanában; de csakhamar megmondta bátor kritikáját az egész tanításmódról Riedl Frigyes épen Közlönyünkben (1882. 579—580. ll.). Figyelmeztetem továbbá a szerzőt arra is, hogy néki, mint az actiók barátjának, nem volt volna szabad az idők régies elnevezéseit használnia, hanem mulhatatlanul az újmódi, kettős terminusokat illet volna emlegetnie. Másrészt a scribo-t sem jól választotta mintául, mert még felnőtt embernek is nehéz elképzelnie, nem gyermekeknek: ugyan mikor nem jelent folyamatos cselekvést az *irok* ige bármely alakjában? Ezen a fokon ugyanis nem szólnak philosophiailag mívelt egyénekhez, a kik immár Kantnak¹⁾ könyveivel is megbirkóztak, hanem olyanokhoz, a kiktől untig elég, ha a jelent, multat és jövőt meg tudják érteni. Lássuk immár az actiók tanítását közelebbről.

A folyamatos vagy tartós cselekvést²⁾ a hosszadalmassággal, huzamossággal csak megmagyarázhatom deákjaimnak; de már a végzetten vagy befejezetten bajos lesz fejökbe verni úgy, hogy ne egyenlősítsék a multság fogalmával. Azonban leginkább meg van az ember löve a beálló (nb. ez a terminus a köv. szólásokból ismeretes a tanuló előtt: beáll katonának, papnak stb., beáll a Balaton vagy Duna) cselekvéssel; mert, ha e terminust valamely rokon szóval értelmezem, pl. a készülődővel, bekövetkezővel, fenyegetőzővel, várhatóval, közelgővel, teljesülővel stb.:

latát a fennebbi 15 lapos, vakmerő reform-tervezetről a Wochenschrift für klass. Phil. 1900. 33—34. számában.

¹⁾ Pósch könyvét az idő elméletéről még Alexander Bernát sem értette meg (l. az Athenæumban néhány éve megjelent bírálatát).

²⁾ A végzetlen vagy befejezetlen (pl. munka, könyv stb.) terminus téves fogalmat visz a tanulónak elnéjébe, mert azt hiszi, hogy az imperfectummal jelzett cselekvés sohasem ért véget, sohasem fejeződött be. Mindama homályt és félreértést, melyeket az actiók tanítás szül vagy szülhet a tanulók fejében, érdekesen festi Waldeck Ágost, latin és görög nyelvtanok szerzője, a Neue Jahrbücher 1889. évf. 6-ik füzetében hosszasan, röviden pedig Praktische Anleitungjában (Halle, 1892. 198. lap).

csakis a jövőre gondol a szegény simia; ellenben ha a belefogok, neki-készülök stb. igékkel: megint a hamaros vagy szeme előtt történő jelent, vagy általában a jövőt, a csakhamar bekövetkezőt gondolja. De különösen meggyül a bajunk az igeidőkkel, ha az actiók szerint akarjuk őket értelmezni fordítgatás alkalmával, midőn teszem a diák azt kérdezi tőlünk: ha ebben és ebben az imperfectumban fölfedeztük bármily áron a huzamosságot vagy tartósságot, ugyan miért tagadjuk meg ugyanazt olyan perfectumtól, a melyben határozottan megvan a tartósság jelentménye? Csupán azért, mert ő felsége, az elmélet, parancsolja úgy?!

Mit szól pl. a deák ahhoz, ha erről a mondatról: *Homerus multis ante sæculis fuit* (= *vixit*, *Cic. Cat. M. 15, 54*), vagy a következőről: *Democritus plus centum annos vixit* (*Cic.*) azt hallja, hogy csak a tény van megjelölve bennök, mint chronologiai adat, míg a tartósság nincsen? Ellenben már itt: *Erat iisdem temporibus Ti. Gracchus* (*Cic. Brut. 20, 79*), a folyamatosság is fel van tüntetve! Továbbá Cæsarnál (*Bell. Gall. I, 48*) a köv. mondatok közül: *Ex eo die dies continuos quinque Cæsar pro castris suas copias produxit et aciem instructam habuit. Ariovistus his omnibus diebus exercitum castris continuit, equestri prælio cotidie contendit. Genus hoc erat pugnæ, quo se Germani exercuerant* stb. (most következik a csatázás módja folytonos impfban elbeszélve) — csakis az utolsóban van a tartósság megjelölve, a többiben pedig csupán a tény: «*weil der Inhalt der fünf Tage in eine Summe gefasst und als ein Ereignis erzählt wird*» (idézve Cauernál: *Grammatica mili'ans, 89. l.*)! Ime hová vezet az elmélet, mely nem számol sem a nyelvnek fejlődésével, szóval a nyelvtörténelemmel, sem a pszichológiával, mely a nyelvtényeknek egyedül okszerű magyarázója! Helyesen mondja Ziemer (*Junggrammatische Streifzüge, 2. kiad. 82. l.*): «*Man sollte es endlich aufgeben, fort und fort nach logischen Gründen für die bunte Manigfaltigkeit des Tempuswechsels zu spähen*». Ez a felfogás pedig azt tanítja, hogy a nyelvi alakok örökös cserélkezésben vannak (v. ö. Ziemer legutóbbi művét: *Über syntakt. Ausgleichungen, vagy Kardos és Szinnyi találó megjegyzését a határozók csere beréjéről: Nyelvőr, 1900. 306. és 331. ll.*), úgy hogy szó sem lehet egyes synonym szerű igeidőknek éles elkülönítéséről sem a régi, sem az újabb irodalomban. Ezzel azonban nem azt mondjuk, hogy bizonyos időszak folyamán egy-egy írónál némi szabályszerűség, szokássá vált pontosság ne mutatkoznék a használatban, a melyet aztán igenis ellesünk s iparkodunk utánozni a magunk stílusában, de föltétlen dogmául még ekkor sem fogadhatjuk el az illető írók használatát. Ezt igazolja különben az igeképzők elemzése is, melyet nyelvészek műveiből tanulhatni meg, s ezek is elég hatásosan és meggyőzően bizonyítják azt a zagyváló folyamatot, melyet a nyelvészetben (l. Delbrück nagy összefas. *syntaxisát*) *syncretismus* néven ösmerünk. Valóban, lehet valaki az *actio*-tannak oly elszánt híve, mint a német Mutzbauer, az angol Giles stb., mégis kénytelen ezt a folyamatot elismerni és őszintén megvallani, hogy bizony a kivételek sokszor nagyobb számban tolnak eléje, mint a jellemzetes és határozottan *actió*s példának szerény sokadalma. Így járt nálunk Szeremley Béla is, a ki nem rég megjelent *programm-értekezésében* (A múltira vonatkozó igealakok használata Homerosnál, szászvárosi Kún-kollegium) hasonló eredményre jutott, bár azért ő mégis megmaradt az *actió*s *theoria* mellett.

Egyébiránt *gyakorlati tekintetben* a nehézségeknek némely felhői

csakis a multat jelentő igealakoknál torlódnak össze (innen van, hogy Szeremley is ezekre fordította vizsgálódó tekintetét); mert a jelen időben senki fia nem törődik a folyamatos cselekvéssel, hanem historicus iparkodik rájönni a praesensnek sokféle jelentésére (v. ö. összefoglalásomat e tárgyról Phil. Közl. 1898. 291—2. ll.); hisz' mindenki megengedi, hogy itt nem számít a hosszú vagy rövid folyamat, valamint az egyszerű jövőben sem.*) A fut. exactumról is tudja mindenki, hogy még a mellékmondati végzett jövőség esetében is bátran tehet egyszerű jövőt: nem vét vele; a főmondati fut. exact. pedig úgy sem egyéb ritka kivételnél, vagy ha tetszik, *analogiánál* (v. ö. a köv. mondatban: qui Antonium oppresserit, bellum tæterrimum confecerit; tehát nem úgy, mint Bartal-Malmosiék s mások is közönségesen magyarázzák!), s a fennen hirdetett *plautusi példák* (l. Gyomlay átdolgozásában Bartal-Malmosiék latin mondattanának 14. §-át) szintén csak egyszerű jövőt pótolnak, — legfőlebb valami *ósi használat* gyér megváltáról tanuskodnak, szakasztott úgy, mint ha nálunk valaki (pl. Hegedüs István dr. a maga Thukydides-fordításában vagy József kir. herczeg vagy a püspökök egy-egy iratukban) az *and-end* képzős jövőt használja mostanság régiesen a főmondatokban is; a minthogy régi írónk elégszer használták az *and-end* képzős alakot egyszerű jövő értelmében is, miként Simonyi napnál világosabban bizonyította (l. Akad. Értesítő 1891. 695—699. ll.). *A színműtrökből és egyebinnen idézni szokott latin példák* a következők: Ter. Andr. 641. molestus certe ei fuero. Plautus Most. 590. abiero, Mil. gl. 863. és Bacch. 1066. iam huc revero; de van példa Liviusnál is 25, 38, 17.: primus impetus castra cepit. Pl. Ps. vobis post narravero, Pl. Cap. 194. ad fratrem mox iero. Liv. I, 23, 8. fuerit ista eius deliberatio. Cic. Fin. I, 35. quæ fuerit causa, mox videro, Academica II, 135. recte secusne alias viderimus. Liv. I, 58, 10. vos videritis. Pl. Ps. 573. non ero vobis moræ: tibicen vos interea hic delectaverit. Cic. Att. V, 1, 3. tu invita mulieres, ego accivero pueros. Pl. Most. 526. ego mihi providero. Pl. As. 280. eros in obsidione linquet, inimicum animos auxerit. Ugyan ki fejt meg — kérdem — a különbséget a felhozott példákban szereplő fut. exactumok és az egyszerű futurumok közt?! Csakugyan Lane a maga történelmi latin nyelvtanában (A Latin Grammar, London and New-York, 1899. 263. l.) nem is átallja kimondani, hogy nincs értelmi különbség a két fut. között! Végül a latin *plusquamperfectum*ra nézve a legtöbb tanító

*) Jellemző nyilatkozata van ide vágólag Waldeck neves görög-latin nyelvtanosnak (Praktische Anleitung zum Unterricht in der lat. Gramm., 197. l.), a ki így szól az actiókról: «Es bleibt da *eine rein* zwecklose Theorie, die für das Erkennen und Beurteilen des Inhalts der einzelnen Formen *absolut bedeutungslos* ist. Die Aufgabe des Schülers ist die, dass er den Unterschied des lat. u. deutschen Tempusgebrauchs kennen lernen soll, nicht wissenschaftliche Reflexionen darüber anstellen. Wenn er den Satz: «Du lügst» ein- für allemal mit *mentiris* übersetzt, oder «da er erkannt hatte» mit *cum cognovisset*, so kann ich nicht absehen, was ihm die Unterscheidung nützen soll, ob er sich das Lügen als momentan oder als dauernd, oder das Erkennen als Handlung oder als daraus hervorgegangenen Zustand zu denken hat. Es wird also ein Unterschied, der in der Natur der Sache jeden Anhalts und für den Unterricht jeden Zweckes entbehrt, zur Grundlage der ganzen Tempuslehre gemacht. Weil das Imp. Dauer bezeichnet, soll auch von Praes. u. Futur dasselbe gelten!»

abban állapotok meg deákjaival, hogy mellékmondatokban az előidejűség jelzésére (görögben aor.) alkalmas; de már főmondatokban alig mondhatja bármely tanító, hogy ekkor vagy akkor szabad kizárólag használni a plusquamperfectumot. Marad tehát az impf. és perf. különbsége az egyedüli kemény dió (a görögben az impf. és aor.!) a használatban,*) persze csakis olyankor, ha magyarból fordítatunk latinra. *Ime az egész felfűjt schéma egyetlen igazi nehézséggé zsugorodva!* A tanítóságnak józanabb része itt is abban szokott megállapodni diákjaival, hogy a főmondatokban intézmények, szokások leírásakor majdnem minden mult idő *bam*-os lesz; ellenben máskor, ha még oly hosszú ideig tartott is valami a múltban, bátran fordíthatni perf. mal; mellékmondatokban pedig az egyidejűséget szintén tanácsos impf. mal fordítani, bár van alóla kivétel (l. Menge Repetitoriumában, 7. kiad.). Minthogy végül biztosabb a perf. hist. használata a legtöbb esetben, kivéve a szokások és intézmények leírásában, s mivel a deákság jó része jobban szereti az impf.-ot használni, könnyebb képzésénél fogva: azért vannak olyan tanítók is, a kik erősen sürgetik, különösen a főmondatokban, a perf. hist. használatát, hogy deákjaikat ekkép is rászorítsák a perfectumok pontos tudására, ill. folytonos gyakorlására.

Mindeme megjegyzések az isk. életből vannak véve, s bizony szerettem volna, ha a szerző is inkább hasonló tapasztalatokkal, hasonló nehézségek megoldásával hozakodik vala elő, semmint az actiók fogalmának szemléltető előadásával; hisz ezzel a szokásos használatot a latin íróknál csupán deductive, ill. egy, kétes értékű elméletből folyólag világította meg deákjai előtt. Én különben Kovács Menyhért (= Kicska Emil orvos) jeles értekezése nyomán (a Nyelvőr 10. és 11. kötetében) magában az *actio*-elméletben nem látok egyebet, mint az *igék* eredeti vagy képzőktől nyert *jelentés-árrnyékatainak* (durativ, continuativ, momentan, incohativ, perfectiv) *belemagyarázását az egyes időformákba*. És ezt megerősítették előttem bölcselkedésben jártas egyének is, a kik fontolóra vették Kicska okoskodásának menetét. Egyébiránt a *magyarban* sem igazolható Szarvasnak a németektől (Heyse, Curtius Gy.) átvett schémája, a melynek hibáit szintén Kicska fődte le említett cikksorozatában, a hol a többi közt az is meg van bizonyítva, hogy az *ira alak régiebb irodalmunkban megfelel a latin impfumnak is*; az elméletnek tanításbeli furcsaságaira pedig Riedl Frigyes mutatott rá fönt említett, fontos bírálatában. Kár volt tehát retrográd irányzatot (Kőrösi S. a Tanári Közl. 1900. 467. lapján és a Magyar Pæd. 1900. évf. ápr. füz.) vetni azoknak szemére, a kik az actiókban hívő tanítókkal nem értenek egyet.

Nem ide tartozik szorososan, hogy az actióknak a *görögben* való hívságos voltát feszegetsem; mindazáltal a dolog teljessége kedvéért, valamint érdekessége miatt is föl kell említenem, hogy olyan emberek, a kik nemcsak görög grammatikát irtak, hanem olv. és gyak. könyvet is szer-

*) A kettő közti hozzávetőleges, nem csallhatatlan különbséget a latinra nézve l. Waldeck Anleitungjának 214—220. ljlain, némileg pedzve Schmalz-Wagnerék isk. latin nytanában (4. kiad., 200. l.), Cauer Grammatica militans-ában (90. l.); a görögre nézve pedig a Neue Jahrbücherben Koch Ernő cikkében (Zur Systemänderung im griech. Anfangsunterrichte, 409—449. ll., 438. l.).

kesztettek, vették észre és hirdették világgá, hogy a görög írók nyelvhasználatát a mult időkre nézve nem lehet igazolni a grammatika szabályaival, ha csak nem erőltetés útján. Már pedig ha valamit nem igazolhatok a példák legnagyobb részén egész könnyedséggel: a magam részéről lemondok ama szabályokba vetett hitemről.

Hogy messziről ne vegyem a szükséges példákat, mindenki emlékezhetik az *Ilias* kezdő soraira. Kérem: minő szabályosság van abban, mikor a haragról (*mely annyiszor oly sok jajt okozott a danaosoknak*) szóló részben aor. (*ἔθηξεν*) van a várt impf. helyett; a köv. sorban ismét aor. van annak kifejezésére, hogy sok lelket leküldözött Hadeshez; ellenben az, hogy testöket kuttyák és madarak martalékául dobta, impf.-mal van jelezve; az meg, hogy ekkép beteljesedett (*consummatum est!*) Zeus végzése, ismét impf.-mal van kifejezve.*) Vagy ott van a II. ének az *Ilias*-ban, a melynek időhasználatára nézve jóízű humorral írta nekem egy megboldogult rendtársam: «Szeretném tudni, miért van a chitonnak és köntösnek fölvétele impf.-mal (42—43. s.). ellenben a kard és sarú fölvétele egy sorral alább miért aoristossal kifejezve? Bizony, ha valahol, hát itt áll: *stat pro ratione voluntas!* Agamemnon a 76. versben impf.-ban ül le, Nestor aoristosban kel föl. Miért? — Zeust impf.-ban szállja meg az álom, a többi istenek és emberek meg egész éjjel aoristosban alusznak (uott. 2. vers). Szóval a szeszélyes voluntas itt minden.» Átnézhetjük továbbá az *Odysseia* I. énekének elejét s azt látjuk, hogy az első tíz versben, az egyetlen *κατήσθιον* kivételével, mindenütt aor. van, még annak a kifejezésére is, hogy a szegény, sokat szenvedett Odysseus sok embert és várost meglátogatott (leíró jellemzés!); ellenben az, hogy társai megették vagy felfalták (tehát igazi eredményes cselekedetet végeztek, nem is lassú cselekvést, hanem rögtönöset, mert farkas-éhők vala!) a nap teheneit, impf.-mal van kifejezve. Hát ahhoz mit szólnak, hogy alább Zeus azt mondja Aigisthosról: *ime most minden bűnéért együttesen meglakolt és ἀπέτισεν-t olvasunk perf. helyett!* Avagy melyik deákom találja el az *elestem*-nek görög egyértékesét? Bizony lesz, a ki *ἔπεσον-t* ír (pl. a csatában ezek és ezek estek el; v. ő. *ἀπέθανον*), a másik meg *πέπτωκα-t*, ha arra gondol, hogy most is ott fekszenek a csatatéren a hősiak. Ismeretes az is, hogy *Julianus Apostatának* utolsó szavai ezek voltak: *νενίκησας, ὁ Γαλιλαῖε* (l. Müller-Mangold, Ókor, 386. l.); ellenben Csarnak haza küldött izenetét (Amantius barátjához, l. a Didot-féle kiadás Plutarchosából a 2. kötet 873. lapját) így olvassuk Plutarchosnál: *ἦλθον εἶδον, ἐνίκησα* = *veni, vidi, vici*. Megjegyzem, hogy én e latin perfectumokban sokáig perf. pæsent gyanítottam, míg csak a görög fordítást meg nem ismertem; azt hiszem, ezen tévedésben mások is benne voltak. S hogy igaz, a mit mondok, bizonyítja egy derék iskolamesternek, budapesti világi kartársamnak, két éve hozzám intézett

*) Az *Ilias*nak görög prózai átírásából a kezdősorokat olvashatni Egger-Bartal Bevezetésében a 93. lapon, a hol az van mondva, hogy két prózai átírás maradt fenn; a 138. lap jegyzetében pedig azt olvassuk, hogy az egyik átírás Gazától való, a másik névtelen szerzőé, s az utóbbit közli Egger. Én azonban ismerem még egy átírást az *Ilias* I. é. 12—42. soraihoz, még pedig a tavaly olvastatott Platon Politeiájának III. könyvéből, 393. és 394. sz. alatt. Sok tekintetben érdekesek ez átírások a későbbi nyelvhasználat megfigyelésére! Az idők sem mindig ugyanazok!

kérése, hogy fordítsam le néki az ismert, közönséges fordítástól eltérően, mindamellettt csattanós magyarsággal a fönnbbi, asyndetonos perf. logicumokat. Mindezen beszédeimre szinte hallom az ellenvetést: hogy nem értem az actiókat és nem tudom őket alkalmazni! Megnyugtathatok mindenkit, hogy törik szakad magyarázgatással én is vállalkozom akárminek a megfejtésére: csak fölszerelem magamat olyan könyvekkel, a melyek mindennek urát tudják adni az actiók parancsai értelmében; ánde nem vagyok én sem rabulistikus casuista, sem mazoréta theologus, sem agyafúrt sophista, sem fífikus prókátor, hogy meg ne látnám az egyszerű igazságot, mely abban áll, hogy az írók a *synonym jelentésű időket tetszésök szerint alkalmazzák*. Azt én is elfogadom, hogy az időformák az *ösnnyelvben* valamiféle actiót jelentettek, s ilyenkor én is emlegetek actio-jelentést; de arról nem tehetek, hogy az élő használatban nem fedezem föl következetes érvényöket. Így a 8. oszt. rendhagyó igéknél én is fölemlítem, hogy a különböző időformák csak kölcsönvett alakok más igéktől, a hol eredetileg nem is azon időt jelentették, mint későbbi alkalmazásukban, pl. *ἔσθιω* futurae ered. jelen idő volt stb. (v. ö. Maywald görög nyelvtanában, 3. kiad. 113. l. jegyz., s a rendhagyó fokozás hasonló okadatolását Hintner Bálint-Schill S. nytanában, 2. kiad. 45. l. jegyz.). Másrészt elég biztos szabálynak tanítom az aoristosnak a latin plusquamperfectummal egyező szerepét (különbön talán minden grammatikus ezt tanítja, csak Maywald nem), és mégis megmondom deákjainnak, hogy még ez a szabály sem biztos, mert lám *Thukydides* (II. 23) mondja: *οἱ Ἀθηναῖοι ἀπέστειλαν τὰς ἑκατὸν ναῦς, ἄσπερο παρεσκευάζοντο*. Elárulhatom egyébként azt is, hogy a mult isk. évben a VII. osztályban *Herodotos*ból olvastuk a marathoni, thermopylai és salamisi csatákat (nb. mindegy, akár Geréb, akár Dávid szemelvényeiben néz utánok valaki a szóban forgó részleteknek), és végleg csőtörtököt mondott minden igyekezetünk, hogy a grammatika szabályainak érvényt szerezzünk: annyi volt az impf., holott mi sokkal több aoristost vártunk volna, — tehát éppen ellenkezőleg, mint Homerosban! *Megegyezés* csakis akkor lehetséges az *actio hívei és ellenesei között*, ha azt mondjuk, hogy az actiók érvényesülése vagy érvényesítése is egész önkényszerűleg történt az írók részéről. Ez alapon szól a homerosi használatról Cauer is (Gram. mil. 92. l.), midőn az *Ilias*ból idézi a köv. verseket; *νοῦσον ἀνὰ στρατὸν ὤρσσε — —, οὖνεχα τὸν Χρόσην ἠτίμασεν ἀρητῆρα Ἀρρεῖδης ὁ γὰρ ἦλθε θοῦς ἐπὶ νῆας*, s németre így fordítja őket: «Apollon schickte dem Griechenheere die Pest, weil Agamemnon seinen Priester missachtet hatte; der war nämlich ins Lager gekommen»; azután pedig így folytatja; «Der Grieche stellt die drei Handlungen nebeneinander, ohne auf ihre zeitlichen Beziehungen zu achten. Ich habe früher diesen Tempusgebrauch unter den Eigenthümlichkeiten der homerischen Rede und Denkweise verwerthen wollen: mit Unrecht. Es ist auch später nicht wesentlich anders.» Vagy hivatkozzam e arra, hogy Németsországnak hány tartományában nyilvánították (l. a *Wochenschr. f. klass. Phil.* 1899. 21. és 42. számaiban a folyóiratok szemléit s ugyanott Bréal francia nyelvésznek felfogását 1898. 44. sz. végén) különböző tanárgyűléseken az impf. és aor. (perf. hist.) használatának eddigi szabályait a latinban és görögben hívságosoknak. Persze, a ki a külföldi folyóiratokat nem olvassa, annak hasztalan beszélek e némű mozgalmakról. De ha valaki nem olvasta volna őket, ajánlva ajánlom néki a hazai iskoláink nagy

részébe járatott Neue Jahrbücher f. Phil. u. Pæd. című folyóiratnak 1892. évfolyamából (8—9. kettős füzet, 409—448. ll.) Koch Ernőnek (a kinek nevét nálunk akárhány görög olv. és gyakorlókönyv v. nytan írója emlegetheti tisztelettel és hálával) köv. értekezését: «Die Notwendigkeit einer Systemänderung im griech. Anfangsunterrichte», a melyben Xenophon Anabasisából vett tömérdek példával vannak tönkre silányítva a görög grammatikák actió szabályai.

Az imént mondott olvasásbeli hiányosságnak tulajdonítom azt a baklövést is, melyet a szerző követett el jelen cikkelyében az által, hogy közölte Cauernak azon felfogását, mely szerint a latin impf.-nak semmi köze a huzamossághoz vagy ismétlődéshez, hanem csupán az egyidejűség kifejezésére szolgál; sőt azt a két szabályát is lefordította Cauernak, a latin perf. hist. és impf. használatára nézve, melyeket ez «Grammatica militans» című könyvében (90. l.) ajánl a tanítók figyelmébe lediktálás végett, a mint ő maga is már évek óta cselekszi az iskolában; és a mi szerzőnk még sem vette észre, hogy Cauer a maga felfogásával egészen más malomban örül, mint az actio hívei, minthogy határozottan tagadja az impf.-nak eddig hirdetett alapjelentését. Én azonban Cauer szabályát sem tarthatom csálhatatlan vívmánynak (nb. a szerző is csak félig-meddig tartja); azért nem is közlöm sem eredetiben, sem a szerző fordításában, hisz' biztos szabályról e téren úgy sem lehet szó! Ugyanis nem hivalkodásból mondom, csupán azért, mert súlyt helyezek rá bárkinek felfogásával szemközt, hogy e téren *legjobb bizonyságom a magyarból latinra való fordítgatás közben elem tárult tévedések nagy száma*; a mennyiben a legtisztábban megértett, ill. minden kétséget kizáró jelentésbeli árnyéklat lefordításában annyi eltérésre találtam az én fordításom s az eredeti író (a kiből a fordított darab vétetett) használatához képest, hogy kénytelen voltam lemondani arról, hogy valaha biztosságra tehessek szert. Azt mondom tehát, járjon el más is hasonló módon és kritikával (miként Kazinczy is ajánlja): azt hiszem, hasonló lesz az eredmény! Ezt a meggyőződésemet különben nemcsak a magam és tanítványaim dolgozataiból merítettem, hanem más egyének, még pedig jeles latin stiliszták tapasztalatából is. Még kell azonban mégis dicsérnem a szerzőt azért, hogy Cauernak gondolatébresztő munkájával foglalkodott; mert az ő értekezésén kívül csakis Csengeri János dr. egyik cikkében (Magyar Pæd. 1899.: a francia tanárképző-intézettről) és a soproni ág. ev. főgymn. mult isk. évi program-értekezésében (Néhány szó a philologiai tanításról) vettem észre Cauer hatását.

Végezetül nagyon szerettem volna, ha a *coniunctivus* formáiról is szólott volna a szerző. Úgy vagyunk itt, hogy az egyszerű mondatokban csak el tudjuk sajátíttatni a tanulókkal a coniunct. használatát, de már a *consecutio temporum* dolgában ugyan ki mondhatja el magáról, hogy biztos az egyes alakok eltalálásában? Boldogult Danielovics Kálmán egyszer szép munkálatot tett közzé folyóiratunkban (XV. Tempora, modi); az ismeretes szünidei latin stilisztikai tanfolyam után *) pedig

*) Tudomásom szerint Gossraunak philosophikus latin nytanát használták, mely Quedlinburgban 1869-ben látott napvilágot s melyben a 157. és 435. l-on ezt olvassuk: «Der Coniunctiv zerfällt in zwei Arten, und jede Art hat wieder zwei Formen, hat aber kein Tempus.»

Lipóczi Keczer Géza dr. hirdette a középiskolai tanárok közlönyében, hogy az actiók szerint immár világosan áll előtte az egész consecutio; hasonló, szigorúan és biztosan érvényesülő szabályokról szólott évekkel ezelőtt Molnár István dr. is «Az egységes középiskola mint reform» című mulattató értekezésében (külön-nyomat a Schönviezky dr. szerkesztette pozsonyi «Középiskola» című folyóiratból, 39. l.). Én azonban folyvást azt tapasztalom, hogy jóformán csak Cicerónak iskolai beszédei igazolják a consecutio szabályait; úgy hogy a Schultz-féle latin nyelvtan átdolgozója és a consecutio terén elismert tekintély: Wetzel Márton *) az ő derék értekezésében (De consecutione temporum Ciceroniana, Lipsiae, Teubner, 1877) ekképen nyilatkozik magának Cicerónak is egyéb műveiben tapasztalható consecutiojáról (6. l.): «Hoc exemplis satis multis demonstrare institui, singulorum temporum vim atque significationem eandem esse tam in indicativo quam in coniunctivo, ita ut, cur quodque tempus positum esset, non ex certa quadam stabilique consecutione, sed ex genuina cuiusque vi intellegi deberet, utque nulla esset, si accurate diceremus, temporum consecutio.» Előttem persze csupán a tapasztalati tények döntenek, nem pedig holmi tetszetős elméletből levezetett szabályok; hisz már régen megmondta a híres Facioliati: «Rectius ii faciunt, qui non Latinum sermonem ex grammatica, sed grammaticam ex Latino sermone nasci sibi persuadeant» (idézve Szepesitől: Jelen viszonyaink, 33. l.).

A latin igeidők tanításában pedig minden szemléltetésnél többet ér szerintem, ha a sok formát nyelvünknek ódon alakjaival jelöljük meg addig is, miglen az illető időknek latinos ízű használatát valamennyire meg nem szokják tanulóink. Didaktikai eszköznek eddig is bevált ez a használat mind a kezdetleges fordítás, mind a tollba-mondás alkalmával; remélhetőleg ezután is beválik, annyival inkább, mert nyelvünknek egy már meghaladott állapotával is megismerteti az ifjakat. — Én azonban sohasem mondom másnak, hogy akár tudományos, akár módszerbeli meggyőződésemet kövesse; mert ha valaki meg van győződve az actióknak tudományosan igazolt és módszerileg hasznos voltáról, én leszek az első, a ki oda kiáltom az illetőnek: üdvözljön a maga módján s legyen nékie a maga hite szerént!

BÓDISS JUSZTIN.

19. Udvardy Sándor: Heltai Gáspár bibliafordításának története és jellemzése. (Szarvasi ág. h. ev. főgymn. 5—30 l.) — A tárgy nagyon is szakszerű voltánál fogva nem igen illik iskolai értesítőbe, de máskülönben jól van kidolgozva. A szerző találó vonásokkal tünteti elénk Heltai Gáspárt, a kit a reformatió tett szászból magyarrá és a XVI. századnak egyik legérdemesebb magyar írójává. A dolgozatnak

*) Hasonló értelemben nyilatkoznak még: Behaghel (Der Gebrauch der Zeitformen im konjunktivischen Nebensatz des Deutschen, mit Bemerkungen zur lat. Zeitfolge und zur griech. Modusverschiebung, Paderborn, 1899. Schönigh. X—217. l.), Walker (The sequence of tenses in latin, a study based on Caesar's Gallic War. Lawrence, Kansas, 1899. 52. l.) s mások. A consec. tanításáról pedig v. ö. Waldeck Prakt. Anleitungjárt (220—224. ll.).

azonban legtöbbet ér az a része, melyben a szerző kimutatja, hogy Heltai bibliafordítása milyen időrendben és milyen darabokban jelent meg, mert e kérdést teljesen tisztázza és így elosztat egy pár korábbi tévedést. E szerint Heltai az 1551—65 közötti években bocsátotta közre bibliáját a következő sorrendben: 1. *A Bibliának első része, az az Mosesnek 5 könyve.* 1551. — 2. *A bölcs Salamon király könyvei.* 1552. — 3. *A Bibliának negyedik része. Az az, a prophetáknak Irasoc.* 1552. — 4. *Soltár, az az, Szent Dávidnak stb. psalmusainak stb. könyve.* 1560. — 5. *A Jézus Christusnak Uj-Testamentoma.* 1562. — 6. *A bibliának második része.* (Josue, Birák, Ruth, Sámuel stb.) 1565. — Ezt az utolsó darabot tartotta Toldy s vele együtt többen 1551 vagy 1552-ből valónak, azon hiszemben, hogy a második rész nyomon követte az elsőt, a Mózes öt könyvét, holott Heltai nem fordította és nem adta ki a bibliát egyfolytában, hanem, a mint hamarabb elkészült, egy-egy kedveltebb vagy könnyebb részszel. — Udvardy pontos összeállításából az is kitűnik, hogy mi hiányzik a Heltai bibliájának teljességéből. Hiányzik a Heltai felosztása szerinti harmadik rész, illetve abból is csak a *Krónikák, Esdrás, Nehémiás, Eszter és Job könyve.*

A programmértekezés második fele Heltai fordítását hasonlítja össze más fordításokkal, főkép a *Károli Gáspáréval*, be akarván bizonyítani, hogy sem az eredetihez való hűségre, sem magyarosságra vagy a stílus erejére és költőségére nézve nem áll mögötte a nemzeti bibliává lett Károli-féle fordításnak. Ezt mi is szívesen elismerjük, valamint azon fejtegetéshez is hozzájárulunk, melylyel Heltai mellőztetését magyarázza, de itt aztán nagyon is kiélezettnek tartjuk Károli ellen intézett támadását. Fegyvereit a szerző Ballagitól veszi ugyan kölcsön, de ez nem menti meg az elfogultságtól, mert Ballagi is annak idején*) éppen azzal a szándékkal hasonlította össze a különböző bibliafordításokat, hogy kimutathassa Károlinak mentől több gyöngéjét s így rábírhassa a protestánsokat a Károli-féle biblia gyökeres reviziójára. Különböben e kérdésre találóan alkalmazhatjuk a régi latin mondást: *Habent sua fata libelli.* Károli nemcsak Heltait nyomta el s összes előzőit, hanem miatta a későbbiek sem tudtak érvényesülni, pl. Káldi és Komáromi, sőt nagyon kétséges, hogy a most folyó protestáns átdolgozás ki fogja-e szoríthatni?

Udvardynak stílusa is eléggé világos és folyékony, melynek megértését csak itt-ott zavarja egy-egy a vidéki nyomtatványokban nem szokatlan sajtóhiba. Majdnem ilyen sajtóhibának minősíthetném a Pesti Mizers Gábor neve előtt álló *katholikus* jelzőt, mert a szótárszerző, meseíró és kivált evangéliumfordító Pesti Gábort csak úgy tarthatjuk katolikusként, ha ezt a helytelen felfogást, a régibb irodalomtörténeteknek ezt a tévedését újra meg újra lenyomatjuk, mint hagyományos sajtóhibát.

KARDOS ALBERT.

20. Feczkó János: *Házassági szokások és szertartások a rómaiaknál.* (Szamosújvári áll. fögymn.) — Minden tudományos színezet elhagyásával, egyszerűen és, mondjuk mindjárt előre meg, jól olvasható módon írt kis dolgozat ez. 12 lapon foglalja össze a házasságkötés mód-

*) *Nyelvtudományi Közlemények* III. kt. 1864. Tanulmány a magyar bibliafordítások körül.

jára, a menyasszony ruházatára és a menyegzőre vonatkozó dolgokat, felemlítve mindent, a mi lényeges tudnivaló, sőt helyenként felemlíti az eldöntetlen kérdéseket is, a nélkül, hogy megoldásra törekvő okoskodásaival farsztaná fiatal olvasóit. U. n. eredetiséget tehát nem is szabad keresnünk Feczko dolgozatában, és ez jól is van így; az önálló tudományos philológiai munkálkodás nem a középiskolai értesítők közönségének való, míg az ilyen tárgyú értekezések olvasásának lehet hatása a tanulókra, különösen ha röviden és szabatosan mondják el azt, a miről szólni akarnak.

Ezzel el is végeztem volna Feczko csinos dolgozatának ismertetését, de bevezető szavaiban van egy mondata, a mely czáfolásra szorul. Ezt írja: «Ez a műveltség [t. i. a rómaiivá lett görög műveltség] azonban nem a tömegek műveltsége, hanem a kiválasztott ezreké.» Ha jól értetem meg azt, a mit e mondat után ír, abba a félreértésbe jutott szerző, hogy a «műveltség» és «irodalmi műveltség» fogalmát összetévesztette. Mert úgy, a mint az idézett mondatot megírta, azt hiszem, nincs igaza. A renaissance műveltségére talál állítása, de az ókori classicus népek műveltségének értékét éppen az a körülmény adta meg, hogy általános volt, olyan általános, a milyent a modern művelődés aligha ért el maig akármelyik országban is. A görögöknek s később a rómaiaknak műveltsége nemzeti műveltség volt, az ú. n. «politikai nemzet» értelmében. Eleinte természetesen ez is egy-egy népfajnak a műveltsége volt, de a mint a népfajból nemzet lett a szó fent jelzett modern értelmében, hatalmával terjesztette műveltségét is, s viszont az elterjedt műveltség hathatósan támogatta hatalmát. Szándékosan különböztettem meg a műveltséget az irodalmi műveltségtől, mert a műveltség fogalmának az irodalom csak egy része. Az életmód, a mindennapi élet külső formája, a családi élet, az erkölcsi finomság mindmegannyi nyilatkozása annak a tulajdonságnak, a melyet műveltségnek nevezünk. A rómaiakkal szemben módunk van ezeknek a külsőségeknek megfigyelésére is, csaknem függetlenül az irodalomtól. A Corpus Inscriptionum Latinarum írásba foglalt, de nem irodalmi emlékek gazdag tárháza, s az egykori római birodalom területén ismeretes sok épület és útmaradvány s a múzeumokban összegyűjtött római régiségek arról tesznek tanúságot, hogy az irodalomtól ismeretes műveltség nem volt kizárólagos tulajdona a kiválasztott ezreknek, hanem éreztette hatásait mindenkiel szemben, még a birodalom határain kívül lakó népekkel szemben is. Nyilatkozott ez az általánosság először a városok, nyilvános és magán épületek berendezésében, másodszor az építkezés módjával szorosan összefüggő mindennapi életben és végre az irodalom hatásában. A két első dologra bő világot vetnek a romok és feliratok, és ugyancsak a feliratok győznek meg arról, hogy az irodalom ismerete is általános volt. Nemcsak Pompejiben, hanem a birodalom távoli részein is maradtak ABC-gyakorlatok (pl. Arch. Ért. U. F. XII. 128. l. Szamosujvárról), a melyek az írás ismeretének elterjedtségét bizonyítják, míg a sírfeliratok közt több példát találhatunk arra is, hogy a kedves halott emlékét az egyszerű vidéki ember vagy a katona versben örököltette meg, s a vers érezhetően mutatja, hogy a készítő csak sejtette, milyennek kellene lennie a versnek, de bár tisztán nem tudta, mégis akart csinálni (jellemző példa Mitroviczáról CIL. III. 3241). Persze, hogy ez a műveltség nem «irodalmi műveltség», de hiszen irodalmi műveltséget akármelyik régi vagy modern népnek minden osz-

tályában nem is lehet keresni, míg viszont a «műveltség», a melyről a mi szerzőnk jelző nélkül szól, a római birodalomban általános és római műveltség volt.

Felemlítem még, hogy a *Druckfehlerteufel* (sit venia verbo, cf. EPhK. XXIV, 264) Feczkrét is megtréfálta. Egész dolgozatában *egyetlen egy* sajtóhiba van, de a legfeltűnőbb helyen, az *első* szóban!

FINÁLY GÁBOR.

21. Gyulai Ágost dr.: Arany és Petőfi barátsága. (Budapesti I. ker. áll. főgymn., 7--16. l.) — Hogy milyen szempontok vezették ezen értekezés íróját, azt megmondja a cím alatti megjegyzés: *tanítványainak elbeszéli* Gyulai Ágost. Örömmel üdvözlöm ezt az újítást, ezt a cím alatti megjegyzést, mert remélhetőleg hosszú sora követi a programmban értekező tanároknak és lassanként olyan czikkek fogják bevezetni az értesítőket, a melyeneket e Közlönyben többen több ízben, de eddig hiába ajánlottak.

Az értesítő — nem tekintvén most mint hivatalos beszámolót — szerintem első sorban a tanulóknak és a tanulók családjának szól vagy mondjuk az érdeklődő nagy közönségnek, a mely ily módon évenként legalább egyszer tájékozódhatik az iskola szellemi és anyagi állapotáról. Legalább nálunk, azt tartom, ez a fő hivatása, erre vall a rendesen fényes kiállítás a, a sok adata, lelkiismeretes kimutatásai. A program értekezés is az olvasó közönsége szolgálatában álljon, annak az ismereteihez alkalmazkodjék, annak követeléseit tekintse. Az értekezők azonban e helyett a német példákön fölbuzdulva, elvont, specialis, sem a tanulókat, sem a szülőket nem érdeklő kérdéseket választanak, szigorúan tudományos tárgyakat vitatnak meg, a miket a legjobb esetben a collegák, a tanárok, a legrosszabban pedig csak a program értekezés bírálója olvas el. Ha az értekezés tudományos színvonalon áll, szívesen veszszük ezen a helyen is, mert a tudomány értéke nem változik, ha akár újságban vagy épen kalendáriumban jelenik is meg, de a tapasztalat s Közlönyünk e rovata sajnosan bizonyítja, hogy az értekezések nagy része meg sem közelíti ezt a bizonyos színvonalat.

Szívesen jelentem tehát, hogy a szóban forgó értekezés nem halad a régi rossz nyomon. Szerzője kiválasztotta a magyar irodalomtörténetnek egyik legkedvesebb epizódját, azt a barátságot, mely a két legnagyobb költőnket, Aranyt és Petőfit összefűzte. Összegyűjtötte azokat a szálakat, a melyekkel e barátság szorosra fonódott, megkereste azokat az emlékeket, melyek e kapcsolat őszinteségét, melegségét bizonyítják, s kimutatta a baráti szeretetük eredményét, hatását. Nem az volt a célja, hogy eddig ismeretlen adatokkal, még föl nem kutatott részletekkel gazdagítsa az irodalomtörténetet, hanem hogy összefoglalva mindazt, a mit ismerünk, kiválogatva az adathalmazból, a mi e nemes viszony megértésére szükséges, egyszerű, kerek elbeszélés formájában elmondja keletkezését, történetét.

Az egész azt a benyomást kelti, mintha szerzője tervszerűen abba a helyzetbe gondolta volna magát, mikor tanítványai előtt áll és egy előadás keretében, de szabadon beszél a tárgyról. Nincs előadásában semmi, a mi a tanuló szellemi fejlettségét meghaladná, nincs semmi, a minek értelmét az érdeklődő agy ne tudná fölfogni. Még ha fölvilágosítás, hasonlat kedvéért el is hagyja a kiszabott területet, mikor p. o. a

német irodalomból, Goethe és Schiller példájával emeli ki a mi két költőnk barátságának bensőségét. még akkor is számot vet azzal, hogy hallgatói közül egyik-másik nem ismeri, a naira hivatkozik, tehát pár szóval segítségére jön, nem hagyja zavarban.

A tartalomhoz illeszkedik a forma: a szerző egyszerű, keresetlen, világos nyelven fejezi ki a gondolatait, nem cifrázza a szót, nem ontja a frázisokat, de nem is fukarkodik a stílus ékességeivel ott, a hol valóban szükség van rá. A vonzó föladat természetesen egyenesen rákényszeríti, hogy ne unalmas, lapos prózát nyújtson, hanem megilletve a tárgyától össze tudja egyeztetni a választékos előadást az egyszerűséggel.

Azt hiszem, ez az értekezés elérte célját. A tanulók okulhattak belőle, s ha egy-egy érdeklődő szülő kezébe került és elolvasta, az sem bánta meg. A magam részéről szerettem volna, ha az író Petőfi képét valamivel több vonással rajzolja meg, élénkebben festi meg, mert így a fősúlyt határozottan Arany egyéniségére veti. Igaz, hogy Petőfi szereplése, jelene ismeretesebb, mint Aranyé, igaz az is, hogy az irodalom történetével foglalkozó tanár előtt megvonzóbb Arany egyénisége — mind a két körülmény maga után vonja Petőfivel szemben Arany kiemelését —, mégis talán helyesebb lett volna, ha egyenlő mértékben juttat mindkettőjüknek a jellemzésből.

Hódít-e a jó példa, az egyszerű, világos, tanulóknak írt program-értekezés, nem tudom; remélem és kívánom, hogy hódítson.

BIERKENHOFFER SZILÁRD.

22. Vojnits Döme: Kisfaludy Sándor és Horatius. (Esztergomi benedek-rendi főgymn. ért. 3—52 l.) — Nem céltalan és nem is hálátlan irodalomtörténeti föladat megkeresni és kimutatni azt a hatást, a melyet íróink más nemzetek íróitól vettek. Hogy egy-egy költői egyéniséget megismerjünk, valóban az első föladat összegyűjteni azokat a benyomásokat, a melyekből lelke táplálkozott, összeállítani azt a szellemi főkét, a melyet azután költői művészettel földolgozott, hiszen részben ezen benyomásoktól függ a költő eredetisége. A mi irodalmunkra, legalább is a mult század végén és a jelen elején, a legegységesebb hatással a római irodalom volt, és így kétszeresen érdekesek azok a törekvések, a melyek e két világnak, az ókori Róma és a modernné váló Magyarország világának érintkező pontjait keresik. Vojnits Döme új kapcsolatot remélt fölföldözni e két világ között abban a hatásban, a melyet Horatius Kisfaludy Sándorra gyakorolt.

A föladat azonban nagyon, de nagyon meghaladta erejét. Mindannyian tudjuk, hogy Horatiusnak olyanféle hatása Kisfaludyra nem volt, mint p. o. a classikusokat utánozó költőinkre Rajnistól Berzsenyiig, még olyan sem, mint Kazinczyra, nem is lehetett. Kisfaludy érzéseivel, gondolataival annyira a mult század magyar nemesi világában élt, a classicismussal szemben annyira erőt vett rajta — a mult századi magyar — modernség, annyira erősen lyrai egyéniség, a ki a maga érzelemvilágából merít, hogy gondolatokért, képekért, hasonlatokért alig fordulhatott Horatiushoz, abban pedig mindenki egyetért, hogy tárgyakat nem kért a római udvari költőtől. Horatius azonban, a mint már annyiszor hallottuk, abban az időben nemcsak közkezen forgott, hanem mondhatni, közszájon is, annyira olvasták és ismerték deákos műveltségünk révén, hogy bőségesebben szolgáltatott szálló igéket, mint manap Shakespeare:

ezért legmagyarosabb költőinknél, Kisfaludynál is nem ritkák a Horatiusból öntudatlanul vett frázisok.

Ezeket a véletlen egyezéseket kiböngészni az irodalomtörténet valóban nem kívánja, nem is volna belőle haszna. Vojnits Döme sem erre fordította az igyekezetét. Azt próbálná kimutatni, hogy Kisfaludy Horatius hatása alatt állott, abban az értelemben, a mint ezt a szót az összehasonlító irodalomtörténet használja, de az igyekezete nem vezet sikerhez, mert a szerzőnek sem a módszeres eljárása nem felel meg a tudományos követelményeknek, sem a bírálata nem elég erős az irodalomtörténeti jelenségek megítélésében. Már a dolgozatának tárgya olyan, hogy kellő módszerrel és kritikával *így* meg se lehetett volna írni, olyan értelemben, mint ő, nem is lehetett volna tárgyalni Horatius hatását Kisfaludyra.

Az egyedüli helyes eljárás ilyen esetben az, hogy a kutató olvassa el a magyar költő műveit, jegyezze meg azokat a gondolatokat, képeket, esetleg még hangulatokat is, a melyeknek eredetijét ismeri az átadó költőnél, a megfelelő helyeket állítsa párhuzamba s így következtesen a hatásra. Vojnits Döme épen megfordítva jár el, ha szabad mondanunk, deductiót használ inductio helyett. Megkeresi azokat a gondolatokat, a melyekről legtöbbször énekel Horatius, és azután csoportosítja, megállapítja, hogy Horatius leginkább két stoikus tanítást és ugyanannyi epicureusit énekelt meg: I. 1. kerüld a világ zaját, vonulj a falusi magányba, ott találod boldogságot; 2. annyit óhajts, a mennyi elég; II. 1. az élet rövid, 2. azért hát élvezd. Ezután előveszi Kisfaludyt és megnézi, hol énekel Kisfaludy hasonló tárgyakról és a két költő rokon tárgyú versszakasait párhuzamosan két hasábian egymás mellé nyomtatja, de még arra sem ügyel, hogy minden versszaknak vagy versnek meg legyen a maga megfelelője, oly bőven bánik a latin idézetekkel, hogy többször (a 33., 38. és 43. lapon) nem tud magyar szöveget állítani a latin mellé.

Ily módon nem lehet semmit sem bizonyítani, annál kevésbbé, mert még a párhuzamos helyek között is alig akad egy-kettő, a melyben közvetlen átvételről beszélhetnénk. Szerző nem tud különbséget tenni a gondolat és hangulat között, gondolati egyezést keres ott, a hol egyszerűen a két költő hangulata találkozik, még pedig nem tudatosan, hanem öntudatlanul, nem úgy, hogy Kisfaludy Horatiustól vette volna a hangulatot, hanem egyszerűen azért, mert a lyrai költészet egyáltalán alapjában véve aránylag kevés forrásból fakad, az érzelmek skálája ugyan változatos lehet, de mindössze pár alapérzelem az, a melyben lyrai költemények fogannak. Annál könnyebben érthető ez a véletlen találkozás, mert Horatius is szűk körű költő volt, Kisfaludynak sem volt tág a költői szemhatára s a példák legnagyobb részét szerző Kisfaludynak épen azon munkáiból vette, melyek legkevésbbé változatosak, a boldog szerelmet megéneklő verseiből. Ugyan lehet-e mást találni, mint a hangulat véletlen rokonságát, a következő páros helyek között, a hol pedig szerző egyezést szeretne megállapítani:

Gyakorta fogja még komor köd lepni,
S megszállni a gond homlokod.
Akkor legott a szerelmet
Vagy a barátságot keresd fel:
Új élet ömlik ott beléd, örömmel
Váltván fel a bút s felderülsz

Si, Mimmerus uti censet, sine amore
iocisque
Nil ést iucundum, vivat in amore
iocisque.

(48. lap.)

Remélj tehát, én is reménylek. Nem talál minden golyóbis. *Én még soha se voltam szerencsés; talán most leszek az; — hiszen soha se voltam rossz ember.*

*Sperat infestis, metuit secundis
Alteram sortem bene praeparatum
Pectus.* Informes hiemes reduct
Juppiter idem [olian
Summovet. Non si male nunc et
Sic erit (u. o.)

De ezen egyezések kimutatásához hiányzott szerzőnek a kritikája is. A mit ő egyezésnek tart, az sokszor még csak nem is párhuzamos hely, úgy hogy ha nem volnánk meggyőződve Vojnits Döme jártasságáról a latin nyelvben, azt hinnők, nem értette a latin szöveget. Idézem egy pár ilyen teljeseen alaptalan párosítását:

*De oly helyre, haszontalan,
Nem juthatok boldogtalan!
A horá a szerelem
Ne bujdosnék énvelem*

*Stultus locum immeritum causatur
iniquo;
In culpa est animus, qui se non effu-
git unquam.* (16. lap.)

*Bár mi messze fussak tőle,
Nem bújhatok el előle!*

*Patriae quis evsul
Se quoque fugit?* (17. lap.)

*Ne várj soha vigasztalást
Kivülről, ha benned nincs.*

*Nil admirari prope res est una, Nu-
mici,
Solaque, quæ possit facere et servare
beatum.* (29. lap.)

*Ne keresd a boldogságot
Cæsar borostyánjában;
Ne Sándornak száz országot
Összevagdalt kardjában;
Ne keresd azt Scaligernek
Tudós könyve dohában:
Benn lakik az az embernek
Önnön valóságában.*

*Otium divos rogat in patenti
Prensus Aegæo, simul atra nubes
Condidit lunam, neque certa fulgent
Sidera nautis;
Otium bello furiosa Thrace,
Otium Medi pharetra decori
Grosophe, non gemmis neque purpura
venale nec auro.* (30. lap.)

Ezek az idézetek, azt hiszem, fölmentenek az alól, hogy továbbra foglalkozzam ezen értekezéssel. A ki ennyire felreérti a költői alkotás módját, a ki ennyire nem tudja megítélni, mit lehet átvételnek nevezni, az még azt a pár gondolatot sem tudja helyesen tárgyalni, a melyre Kisfaludy Horatius szelleme ihlette (középszerűség 39—40. lap, edzett lelkiesség 27—28. lap).

Kimutathatnám még, hogy az értekezés elejétől végig a legsablonosabb, legiskolásabb módon van megírva, a gondolatok minden kapcsolatot nélkülöznek egymásra, foglalkozhatnám tárgyi tévedéseivel: («Kisfaludy Boldog szerelme fele részben Horatius tanulmányozásának köszöni eredetét», 17. lap; «Kisfaludyra épen regéi alapján mondhatjuk, hogy ő mégsem képzett, hanem valóban született költő», 51. lap; «Kisfaludy nem annyira lyrikus, mint inkább didaktikus költő» u. o.) és szüntelen megjegyzéseivel («a szerelem természetesen műveinek majd minden lapján olvasható, de hát ez már egyéni körülményeinek, főleg pedig az olasz hatásnak következménye» 51. lap; «költőnk nemcsak Horatiustól, hanem talán még nagyobb mértékben Rousseautól tanulhatta a természet dicsőítését. Horatius pl. soha sem nevezi a természetet anyának; ellenben a francia író elvei: „retournons à la nature!” és „la nature ma mère” eléggé ismeretesek.» 23. l.), de még ezek hiánya sem mentené meg a nagy szorgalomra valló, de alapjában elhibázott és teljesen czéltalan dolgozatot.

BIERKENHOFFER SZILÁRD.

23. J. Josephi: Über Madách's «Tragödie des Menschen». (Nagyszombeni ág. h. ev. theol.-pædag. seminarium.) — «Madách *Ember tragédiájáról*», — ezen a szerény czímen, mely nem sokra kötelez, a szerző leghíresebb drámánkról elmondja a főbb tudnivalókat. Dolgozata csak 16 lapra terjed, így eleve lemond arról, hogy eredeti adatokkal s eszmékkel gazdagítsa a hatalmasan felszaporodó Madách-irodalmunkat, beéri azzal, hogy hasznos olvasmányt nyújtson az ifjúságnak, a melynek a programmértekezések első sorban szánvák. De ha nem is nyilvánulna ez a helyes pædagogiai tapintat művében, még akkor is számot tarthatna elismerésünkre, mert, sajnos, elég ritkán szolgálják az erdélyi német értesítők a magyar irodalmat.

Annál inkább is kell e dolgozatnak örülnünk, mivel szerzője éppen nem vegyül a berlini kritika korusába, a mely a Lessing-Theater szerencsétlen előadása után ugyancsak nagy elfogultsággal esett neki irodalmunk remekének: a mi cikkünk ellenkezőleg csakis elismeréssel adózik neki.

Bevezetésül a költő rövid életrajza szolgál, azután megtudjuk, mit tart szerzőnk a mű eszméjének. Talán kissé optimistikus tanulságot olvasott ki a drámából, mikor a következő formulában állapodik meg: az egyes ember elbukik, az emberiség diadalmasan tovább halad fejlődésében. Gondoljunk csak az eszkimójelenetre! Most következik a dolgozat legterjedelmesebb része, a szerző elmondja sorban mind a tizenöt szín tartalmát, ezek után a talált alapeszme bővebb megokolására törekszik. Értekezőnk még alkalmat talál arra, hogy megismertessen a régebbi Madách-irodalommal, befejezésül pedig összehasonlíttja Goethe és Madách művét. Számos parallel-helv felsorolása után arra az eredményre jut, hogy Madách sokat átvett a Faustból, «merész szellemű költeményét ezzel gazdagította, értékben ez által nem vesztett semmit.» Ugyanezt elmondhatjuk a jelen dolgozatról is. Ha t. i. összevetjük a tartalom elmondását s Éva jellemzését a *Képes Irodalomtörténet* megfelelő részeivel, meglepetésünkre legtöbbszörre szó szerinti megegyezést találunk. Úgy látszik, Alexander Bernát cikkünk írójára ugyanolyan hatással volt, mint Goethe Madáchra, de azért ő róla is elmondhatjuk: «er hat sein Werk bereichert, an Wert hat es dadurch nichts eingebüsst.»

SCHNEEBERGER NÁNDOR.

24. Hadady Géza: A germán derivatio, különös tekintettel a gót és az újfelnémet nyelvre. (Sátoralja-újhelyi kegyesr. főgymn., 9—37. l.). — Ez értekezés voltaképp folytatása annak a dolgozatnak, mely a szerző tollából *A gót suffixum* cím alatt a lévai kegyesr. főgymn. múlt évi értesítőjében megjelent s a melyről e Közlöny XXIII. köt. 88. és köv. lapjain elmondottam véleményemet. Akkor kifejtettem, hogy amaz értekezés tartalom és felfogás dolgában teljesen értéktelen s hogy az, a mit a szerző nyújt, nemcsak hogy nem felel meg a mai álláspontnak, hanem évek, sőt évtizedek óta megegyezt, túlhaladott felfogás. Ez az ítélet a most előttem fekvő dolgozatra is ráillik. A német szóképzésnek ez a tárgyalása egészen annak a tudományos álláspontnak felel meg, melyet Grimm Jakab német grammatikájának *1826-ban* megjelent II. része tükröztet vissza. Az e tárgyra vonatkozó újabb munkákat, — pl., hogy csak a főbbeket említsem. Brugmann *Grundriss*-jének a szóképzéséről szóló II. részét, Wilmanns nagy nyelvtanának ugyancsak II. kötetét, Kluge *Nominale Stammbildungslehre*-jét — szerzőnk kétségkívül nem is

ismeri, dolgozatán legalább sehol nem látszik meg ismeretöknek legkisebb nyoma sem. Bizonyára nem használta Kluge etymologiai szótárát sem, mert különben talán mégsem esett volna meg vele, hogy a *Tempel, Semmel, Engel, Teufel, Fiedel, Kaiser* stb. szókból *germán* képzőket hámozzon ki! Azaz, nem lehet tudni, — hisz a szerző pl. a *Bims* szóhoz maga is hozzá teszi, hogy «a latin *pumex*-ből» való, és mégis egy *germán* *it* képzőt lát benne! (21. l.) Igaz, hogy e példák jó része Grimmnél is elkép szerepel, de hisz ép ez elavult felfogással szemben kellett volna kellő kritikával eljárni és az újabb kutatások eredményeit felhasználni!

Az értekezés célja — a bevezetés szavai szerint — az volt, hogy az olvasót «a nyelvek életének titkaiban tájékoztassa.» De nagyon kételkedem, vajjon ez az értekezés alkalmas-e arra, hogy ép a szóképzés 'titkaiban', az e körben végbemenő rejtettebb folyamatokban tájékoztasson valakit. Tudjuk pl. mily fontos szerepe van e téren az *analógiának*, milyen fontos az *élő és holt* képzők megkülönböztetése, mily érdekes az úgynevezett *képzőbokrok* alakulása; tudjuk — erre újabban Paul figyelemzetett nyomtatékosan *Über die Aufgaben der Wortbildungslehre* 1897. című értekezésében, l. Nyelvtud. Közl. 1898 decz. füz. — mily fontos *jelentéstani* mozzanatok érvényesülnek a szóképzésben stb. Ezeket a jelenségeket sehol sem tárgyalja a szerző, pedig az efféléket, például illusztrálva, bizonyára igen érdekesen lehetett volna fejtegetni s e fejtegetésből az 'ifjú olvasók' többet tanultak volna a nyelv életéről, mint az előttük idegenszerű gót, ófelnémet és középfelnémet példák nagy halma-zából.

A részletkérdéseknek a mai tudományos felfogásnak megfelelő tárgyalását persze hiába várnók szerzőnktől. Hogyan tárgyalhatná ő helyesen pl. a szóképzés terén mutatkozó hangtani sajátosságokat, — teszem azt, a képzőkben feltűnő ablaut-jelenségeket, a mikre főképp Osthoff mutatott rá — mikor még a német hangtan alaptételeivel sincsen tisztában? A 35. lapon pl. ezt olvassuk: «Hangtani okokból, t. i. *két magánhangzó között*, a suffixumban levő spirans (a sziszegő *s*) *z*-vé változik: managiza, hardiza, frödöza.» Ez a 'magyarázat', így magában véve, megjárta talán harmincz évvel ezelőtt, a mióta azonban a Verner-féle törvényt ismerjük, másképen kell az e hangváltozás-a vonatkozó szabályt megfogalmazni, — a ki pedig még a Verner törvényét sem ismeri, annak ugyan kár német nyelvészeti értekezéseket világgá bocsátani!

Az értekezésnek azonban nemcsak az a baja, hogy régi, elavult nézeteket melegít fel újra, hanem az is, hogy még azt a régi felfogást sem tükrözteti vissza mindig helyesen. A 18. lapon pl. az *-in* képzőről szólva a szerző ezt mondja: «A gót nyelvben és az ófn. nyelv első korában *in*-t találunk, az ófn. nyelv későbbi alakjai és a *kfn. nyelv* ezen *in*-t *en* alakban ismeri.» A ki csak némileg ismeri a *kfn. nyelv*et, szinte elképed az ilyen állításra. Tehát a *kfn.*-ben nincs már meg a nőnemű főnevek ismeretes képzőjének *-in* alakja? Ezt csak nem vehette Grimmől a szerző? Bizony nem, — Grimm ép a ellenkezőjét mondja: «Das unbetonte, notkerische *-en* ist aber im mhd. *ungebräuchlich.*» (*Deutsche Gram.* II, 172).

A szerző bevezetésében azt mondja, hogy «*ma* a nyelvtudomány díszes helyet foglal el a tudományok sorában» (10. l.). Ebben igaza van. De az is igaz, hogy ennek a *mai* nyelvtudománynak kérdéseiről csak az tájékoztathat másokat, a ki maga is kellőképen tájékozódott bennök.

PETZ GEDEON.

V E G Y E S E K.

— A Budapesti Philologiai Társaság 1900. évi október hó 10-dikén fölolvasó ülést tartott, melynek tárgyai voltak:

1. *Melich János*: A magyar-baskir rokonságról.

2. *Katona Lajos*: A Gesta Romanorum második gyulafehérvári kézírata.

A fölolvasó ülést *választmányi* ülés követte, melyen P. Thewrewk Emil elnöklete alatt jelen voltak Heinrich Gusztáv alelnök, Katona Lajos első titkár, Cserhalmi Samu pénztáros, Bermüller Ferencz, Fináczy Ernő, Kempf József, Maywald József, Némethy Géza, Petz Gedeon, Reményi Ede, Simonyi Zsigmond, Vári Rezső, Veress Ignác választm. tagok és Cserép József másodtitkár, mint jegyző.

A választmány, mély részvétellel vette tudomásul az elhunytát *Fleischacker Fridolin* soproni áll. főreálisk. tanárnak, a ki 5 éven át, és *Rupp Kornél* budapesti ev. ref. főgymn. tanárnak, a ki 13 éven át volt tagj ságunknak.

Pénztáros jelentése szerint a bevétel jan. 1-jétől okt. 10-dikéig 8674 K. 39 f., kiadás 7892 K. 38 f., készpénz 2782 K. 1 f. Tartozásunk a Franklin-Társulatnak 7231 K. 65 f. Az alapítv. összege: 3231 K., értékpapírban 2274, takaréokban 957 K.

Új rendes tagok 1900-tól: *Bencsik Béla* kis-szebeni k. r. tanár (aj. Cserhalmi Samu), *Zimányi Dániel dr.* békéscsabai ev. főgymn. tanár (aj. Cserhalmi Samu); 1901-től; *Lovas Imre* bpesti V. ker. áll. főgymn. tanár (aj. Timár Pál). Rendkívüli tagok 1901-től: *Lány Margit* kisasszony, tanárjelölt (aj. Petz Gedeon) és *Lendvai Rajnold* pannonhalmi benzés tanárjelölt (aj. Bódiss Jusztin).

Elnök indítványára jegyzőkönyvi köszönetet szavaz a választmány *Zlinszky Aladár* vál. tagnak, a ki egy éven át szíves volt végezni a m. titkári teendőket.

Egyéb folyó ügyek elintézése után az ülés véget ért.

— Az élő nyelveket tanítóknak nemzetközi nagygyűlése (Congrès international de l'enseignement des langues vivantes) folyó évi július 24-től 28-ig tartotta meg tanácskozásait a párizsi világkiállítás területén, a Szajna partján épült Palais des Congrès termeiben. A nagygyűlés három szakosztályra oszlott; az első szakosztály az élő nyelvek tanításának módszereivel foglalkozott általánosságban (Méthodes d'enseignement); a második a szakszerű és kereskedelmi nyelvvel s a felnőttek tanításával (Enseignement technique et commercial des langues vivantes. Cours d'adultes); a harmadik azzal a kérdéssel, hogyan lehetne az élő nyelveknek ismeretét legalkalmasabb módon terjeszteni s a nemzetközi érintkezést, kivált a szakemberek közt megkönnyíteni (Moyens propres à propager la connaissance des langues vivantes et à faciliter les relations internationales). Minthogy én csak az első szakosztály tanácskozásain vet-

tem részt, csakis az itt tárgyalt kérdésekről mondhatok el egyet mást, ezt sem részletesen, mivel a gyorsírói jegyzeteken alapuló jelentéseket alkalmasint csak tavasz felé fogják szétküldeni s így csak a magam rövid jegyzeteire és személyes benyomásaimra támaszkodhatom. Maga a rendezés nem volt kifogástalan; az ülések részletes munkarendjét csak közvetlenül a tanácskozások megkezdése előtt osztották szét s ennél fogva a felszólalók többé-kevésbé rögtönözve beszéltek, s a hozzászólások is inkább alkalmi megjegyzések voltak; ezért a tárgyalások nem nyújtottak sok elvi jelentőségű és érdemleges eredményt, bár nem voltak tanulságos részletek híjján. A világ minden részéről összesereglett, körülbelül harmadfélszáznyi résztvevőt még másban is érte csatlódás: az 1899-ben kiadott tájékoztató körjegyzék ugyanis roppant sok kitünőséget sorolt fel a rendező és előadó bizottság tagjáiul, ezek közül azonban alig jelent meg egy kettő, még a francziák közül sem. Ezenfelül még olyan látszata is volt az egésznek, mintha a tanácskozásokat vezető bizottság nem is járt volna el teljesen pártatlanul és inkább kedvezett volna a *közvetlen módszer* (méthode directe, neue Methode) híveinek. — legalább az én megfigyelésem szerint többször igen mostohán bánt el a más nézetet vallókkal. Ez aztán elméleti tekintetben egyoldalúvá tette a tanácskozást, több ízben pedig éles szóváltást, sőt izetlenséget is okozott. Így a különben igen szép és érdekes részletekben bővelkedő munkarendnek csak egynehány kérdése volt vita tárgya, kétharmadára nem is került sor.

A tárgyalások maguk tisztán csak gyakorlati irányban folytak: milyen módszerrel, milyen eszközökkel érhetjük el leggyorsabban és legtekélyesebben azt a célt, hogy a tanuló valamely idegen nyelven *érteni, beszélni, olvasni és írni* tudjon. Az idegen nyelvek értelmi és erkölcsi tartalmáról nem volt szó: «*A gyakorlati élet, a mindennapi szükség indít rá bennünket, hogy idegen nyelvet tanuljunk.*» Ezért mindjárt kezdetben a körül folyt a szó, hogyan szerezhet a tanuló lehető legnagyobb szókincset. A közvetlen módszer hívei erre a szemléltetést, az énekek és költemények tanulását ajánlják. Szemléltető eszközül szolgálnak a közvetlen környezet, az iskolaterem tárgyai, a mit a tanuló magával hoz: könyv, íróeszköz, kés stb.; a további haladásban a mindennapi élet szokottabb jelenségei és tárgyai, az otthon, a városi élet szolgáljanak alapúl; ezért az iskolai könyvek szövegét is legelejétől fogva képek magyarázzák; az ének s a költemény főleg azért jó eszköz, mert lejtésénél és dallamánál fogva a fiú könnyen tartja meg emlékezetében a szavakat, azért mindjárt legkezdetén a betűsört is énekelve tanulja meg. Ezt a szókincset elejétől fogva használni is kell, különben mint szükségtelen holt teher nem marad meg az emlékezetben; erre való a kérdés és felelet, a mi a legjobb eszköz arra, hogy a szavaknak mondatbeli viszonyait ismertesse meg a fiúval, a nélkül, hogy nyelvtani alakok és osztályozások neveivel terhelje feleslegesen az emlékezetet. A tanítás kezdettől fogva az idegen nyelven történik, az anyanyelv teljesen ki van zárva; a fordítás nemcsak felesleges, hanem káros is, mert kizökkenti a tanulót az idegen nyelven való gondolkodásból; a fordítás a legnehezebb dolog, ne is legyen eszköze a tanulásnak. Egyszó-

val az idegen nyelv tanulása közeledjék mennél jobban az anyanyelv tanulásának folyamatához. Más érdekesebb kérdések voltak: együttesen vagy külön kezdendő-e a szóbeli tanulás és az írva-olvasás? Ebben a kérdésben éppen annyi érvet említettek mellette, mint ellene; magáról a főkérdésről azonban a vita csakhamar a helyesírásra tért s erre aztán megereedtek a panaszok zsilipjei. A helyesírással kapcsolatban tárgyalta Paul Passy igen érdekesen a fonetika alkalmazását az idegen nyelvek tanításában, különösen a kiejtésben; ez volt egyike a legértelmesebb előadásoknak. A tárgyalások általában nem ragaszkodtak szorosan a munkarendhez, nagyjában csak a közvetlen módszer kifejtésével foglalkoztak. Sok panasz esett, hogy az ókori nyelvek tanítása és módszere mennyire árt az újkori nyelvekben való haladásnak; hogy mennyire nem tudják és értik maguk a tanítók és tanárok sem azt a nyelvet, melybe tanítványaikat bevezetniük kellene (nehány «szakember» pokoli rossz francziásággal beszélt erről a tárgyról, fényesen igazolva ezt a jogos panaszt). Arra a kérdésre, hogy melyik idegen nyelvet kell tanítani, az volt a felelet: azt a melyikre szükség van, arra a kérdésre pedig, milyen fokon kell megkezdeni, az volt az általános nézet, hogy *már az elemi iskolában*. Nagy kár volt, hogy a munkarendnek arra a kérdésére: lehet-e több idegen nyelvet is egyszerre kezdeni és tanulni, már nem került a sor. Maguknál a tárgyalásoknál sokkal tanulságosabb volt a különféle módszerek gyakorlati bemutatása. Érdekes volt például látni, hogy a kezdőfokon a közvetlen módszer milyen meglepő jó eredményt tudott felmutatni, magasabb fokon azonban mennyire mögötte maradt a várakozásnak. A nagygyűlés nem épen a legbékésebb hangulatban ért véget; az első szakosztály zárógyűlésén annyira kiélesedtek az ellentétek, hogy végleges határozatokat kimondani nem is lehetett; a mit a hivatalos jelentések majd hoznak, az többé-kevésbé a végrehajtó bizottság véleménye lesz, nem pedig a számos eltérő irány meggyőződése. Így ennekfő sokat ígérő nagygyűlésnek módszeres szakosztályi határozott eredményekben igen szegényen, nemleges tanulságokban azonban elég gazdagon fejezte be működését.

TOLNAI VILMOS.

— A tolvajnyelv iránt évszázadok óta érdeklődött a tudomány is és nemcsak a jogászok és rendőri hatóságok, hanem a nyelvészek is gyakran ügyet vetettek egyes kifejezéseire. E nyelvnek tudvalevőleg hosszú története van: már V. Károly idejében divatban volt a zsidós német tolvajnyelv. A németek rendszerint *rothwelsch*nek nevezik (*roth* tolvajnyelven a. m. 'koldus', *welsch* 'idegenszerű nyelv'); a francziák eredetileg ezt értették az *argot* néven; angol neve *cant* stb. Németországban, Francziországban és Angliában egész nagy irodalom is foglalkozik e nyelvvel. Az újabb munkák közül legtekintélyesebb Avé-Lallement négy kötetes műve (*Das deutsche Gaunerthum*, Lipse, 1858—62). Most Kluge Frigyes, a kiváló német nyelvtudós, foglalkozik e nyelvre vonatkozó kutatásokkal s két-kötetes munkát tervez; az első kötet, mely a forrásokat állítja egybe s

régi szövegeket közöl, úgy tudjuk, már sajtó alatt van, a második kötet a tolvajnyelv szótárát fogja tartalmazni.

A tolvajnyelvnek hazánkban is van némi irodalma. Toronyai Károlynak 1862-ben jelent meg egy erről szóló füzetkéje; 1888-ban Berkes Kálmán rendőrfelügyelő tollából jelent meg *A tolvajélet ismertetése*; az e munkában közölt magyar tolvajszavak jegyzéke a *Magy. Nyelvőr* XVI. kötetében is napvilágot látott. Most külön munka is jelent meg e tárgyról: *Jenő Sándor és Vető Imre A magyar tolvajnyelv és szótára* című könyvecskét adták ki (Budapest, 1900. 107 l.; a szerzők sajátja). A munka első fele a tolvajnyelv általános ismertetését adja; a magyar tolvajnyelvről szólva mindekelelt a betyárok, majd a tolvajok nyelvét ismerteti; kifejti, hogy e nyelv szókészletének túlnyomó része német eredetű, a szavak egy negyedrésze magyar, 20 százaléka héber, a többi cigány, szláv, francia, latin és angol eredetű. A munka főrésze e szókészletet adja a szerzők «szakkörökben» végzett saját gyűjtése alapján. A szerzők figyelmetnek az e nyelvben megnyilatkozó humorra is (mikor pl. az akasztófának *széllőző*, a börtönvasnak *sarkantyú* a neve) s arra a körülményre, hogy a köznyelvnek nem egy kifejezése (*kibicz*, *kozák*, *bliccel* stb.) ebből a nyelvből került, sőt bemutatják a tolvaj és betörő urak 'költészetének' egyes termékeit is. Az érdekes munka ára 2 K, e folyóirat olvasói 1 koronáért rendelhetik meg a szerzőknél (Budapest, VI., Szív-utca 33).

K Ö N Y V É S Z E T .

Arany János. Válogatott kisebb költeményei. Arany László tanulmányával atyja költői pályájáról. Tárgyi és nyelvi magyarázatokkal az új tanterv alapján. Iskolai kiadás. A középiskolák alsó osztályai és az ezen fokon álló iskolák számára. (K. 8-r. 76 l.) Bpest, 1900. U. o. 1 kor. 20 fill.

— Hátrahagyott költeményei. Őszikék. Költemények régiebb évekből. Csaba királyfi. Arany László bevezetésével és a költő önéletrajzával. Iskolai kiadás. A középiskolai VIII. osztály olvasmánya. Új eredeti kiadás. (K. 8-r. 207 l.) Bpest, 1900. U. o. 2 kor.

— Az első lopás. A fülemüle. A bajusz. A hegedű. A hamis tanú. A tudós macskája. Hátvani. Iskolai kiadás. A középiskolai felsőbb osztályok olvasmánya. (K. 8-r. 47 l.) Bpest, 1900. U. o. 40 fill.

— Keveháza. Szent László füve. Dáliás idők. Iskolai kiadás. A középiskolai VI. osztály olvasmánya. (K. 8-r. 732 l.) Bpest, 1900. U. o. 60 fill.

— Az elveszett alkotmány. Iskolai kiadás. A középiskolai VIII. osztály olvasmánya. (K. 8-r. 142 l.) Bpest, 1900. U. o. 1 kor.

— Katalin. Költői beszély. Iskolai kiadás. A középiskolai VI. osztály olvasmánya. (K. 8-r. 39 l.) Bpest, 1900. U. o. 40 fill. Rózsa és Ibolya. Losonczi István. Új eredeti kiadás. Iskolai kiadás. A középiskolai IV. osztály olvasmánya. (K. 8-r. 33 l.) Bpest, 1900. U. o. 40 fill.

— A nagyidai cigányok. Iskolai kiadás. A középiskolai VIII. osztály olvasmánya. (K. 8-r. 75 l.) Bpest, 1900. U. o. 80 fill.

— Bírálatok. Iskolai kiadás. A középiskolai VIII. osztály olvasmánya. (K. 8-r. 137 l.) Bpest, 1900. U. o. 1 kor.

Cornelius Nepos válogatott fejezetei. Szerkesztette s magyarázta Szilasi Móricz. A gymnasium III. osztálya számára. Az aegaei tengerpart. vidékének térképével a peloponnesusi háború korában és két színes táblával. (8-r. IV. 229 l.) Bpest, 1901. Lampel Róbert. 3 kor.

Cserép József dr. Homerosi görög nyelvtan. (Alak és mondat.) A Homeros olvasásával kezdődő középiskolai görög nyelvtanítás céljaira a herodotosi és attikai nyelvjárás sajátosságainak párhuzamos föltüntetetésével. (N. 8-r. 353 l.) Budapest, 1901. Lampel Róbert. Ára 3 kor. 50 fill.

Czimmernann János. Barczafalvi Szabó Dávid. (8-r. 24 l.) Tata, 1900. Engländer és Társa. 1 kor.

Dávid István. Latin olvasókönyv. Livius, Nepos, Phædrus, Cæsar, Curtius, Ovidius műveiből és más költők gnómáiból. A gymnasiumok III. és IV. osztálya számára, valamint a reál- és polgári iskolák használatára. A legújabb tanterv értelmében módosítva. Hetedik javított és részben átdolgozott kiadás. 41 ábrával. (N. 8-r. VIII. 223 l.) Bpest, 1900. Lampel Róbert. 2 kor.

Erdélyi Pál. Balassa Bálint 1551–1594. (N. 8-r. 251 l. és több melléklettel.) 1899. Kiadja a Magyar Történelmi Társulat. Bpest, Athenæum. 6 kor. 40 fill.

Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. Kiadja a magyar tudományos Akadémia. Az I. osztály rendeletéből szerkeszti Gyulai Pál. XVII. kötet. 6. szám. (8-r.) Budapest, 1900. Magyar tud. Akadémia. — 6. szám. *Coelius* (Bánffy) Gergely. Szent Ágoston reguláinak magyar fordítása. 1537. Bevezetéssel ellátva kiadta Dézsi Lajos. (51 l.) 2 kor.

Francozia könyvtár. 2. szám. Szerkesztik Theisz Gyula dr. és Matskássy József. (16-r. Bpest, 1900. Lampel Róbert. Egy-egy kötet vászonba kötve 70 fill. — 2. szám. *Voltaire*. Siècle de Louis XIV. Magyarázta dr. *Chovancsák* István. (X. 118 l.)

Góbi Imre. Magyar olvasókönyv. Az új tanterv értelmében. A középiskolák II. osztálya számára. (N. 8-r. 239 l.) Budapest, 1901. Lampel Róbert. 2 kor. 40 fill.

Heinrich Gusztáv dr. Német olvasókönyv nyelvtannal és szótárral. Középiskolák számára. Első rész. Hatodik javított kiadás. (N. 8-r. 200 l.) Budapest, 1901. Lampel Róbert. 2 kor.

— Német tan- és olvasókönyv. Közép- és polgári iskolák számára. Második kötet. A költészetten vázlatával és magyarázó jegyzetekkel. Tizedik, javított kiadás. (N. 8-r. VI. 342 l.) Budapest, 1901. Lampel Róbert. 2 kor. 80 fill.

— Ugyanaz. Harmadik kötet. A német irodalom a legrégibb idők-től Lessing haláláig. Hetedik, javított kiadás. (N. 8-r. 249. IV. l.) Budapest, 1900. U. o. 2 kor. 40 fill.

— Ugyanaz. Negyedik kötet. A német irodalom Herder fellépésétől a jelenkorig. Hetedik javított és bővített kiadás. (N. 8-r. 256. IV. l.) Budapest, 1901. U. o. 2 kor. 40 fill.

Janovics Jenő dr. Csiky Gergely élete és művei. I. A Proletárokig. (8-r. 243 l.) Kolozsvár, 1900. Stein János bizománya 3 kor.

Lázár Béla dr. A tegnap, a ma és a holnap. Kritikai tanulmányok második sorozata. (8-r. 330 l.) Budapest, 1900. Grill Károly. 3 kor.

Német könyvtár. Szerkesztik Theisz Gyula dr. és Matskássy József. 2. és 7. kötet. (K. 8-r.) Bpest, 1900. Lampel Róbert. Egy-egy kötet vászonba kötve 70 fill. — 2. kötet. *Goethe*. Dichtung und Wahrheit. Szemelvényes kiadás. Magyarázta Tiber Ágost. (X. 91 l.) — 7. kötet. *Heine*, *Uhland*, *Lenau* költeményeiből. Magyarázta Kohlbach Bertalan dr. (115 l.)

EURIPIDES HIPPLYTOSA ÉS RACINE PHAEDRÁJA.

A legkülönbözőbb népek irodalmában egy bizonyos mese-tárgy, egy bizonyos elbeszélés más-más személyhez fűzve újra meg újra felbukkan s így a világirodalomban számtalan változatban fordul elő. Bátran állíthatjuk, hogy alig van egy híresebb költői alkotás is, a melynek alapját képező mese sok változatban ne volna ismeretes. A görög, angol és francia dráma már régen ismert tárgyakat dolgozta fel újra.

Bizonyos elbeszélések különös kedveltségnek örvendnek. Hiszen az emberi élet aránylag egyszerűbb viszonyaiból — melyek mindég állandók maradnak — származó collisiók megoldása mindig érdekelte a költőket és hallgatóságukat. Igen érdekes ily elbeszélések különböző változatait összehasonlítani; az alap, az események, nagyjában nem módosulnak, de lassankint mégis átváltozik az egész anyag, a mi csak durva esemény volt, abból cselekvény, a mi név, üres alak volt, abból jellem, élő személy lesz; ennek megfelelőleg természetesen az események is némi változást szenvednek. Mindezen változások pedig, nem merő véletlenségek, nem curiosumként érdekelnek, hanem mert világot vetnek nemcsak a költő, hanem a költő korának életére, erkölcsi felfogására. Az ily összehasonlító irodalomtörténeti áttekintés világot vet jobban mint száz krónika, a humanisztikus tudományok legszebb és legbonyolódottabb problémájára, az emberi egyéniség fejlődésére.

Hasonló költői művek összehasonlítása csak akkor igazán érdekes, ha öntudatos követésről, utánzásról lehet szó. Ha két költő véletlenül ugyanazon gondolatot hasonlóképen fejezi ki, ennek kimutatásában nincs más tanulság, mint a mit úgy is tudunk, hogy a gondolatok számtalanszor ismétlődnek. De ha egy mű egy másik alkotás felhasználásával készült, ott az eltérés tudatos, azaz megfontolt és ép a változtatások alapjául szolgáló okok kutatása adhat egyedül ily összehasonlításnak nagyobb jelentőséget.

Talán sehol sem oly érdekes az ilyen összehasonlítás, mint a drámairodalom terén, mert legyenek bár a társadalmi viszonyok egyszerűbbek vagy fejlődöttebbek, mégis bizonyos elemi kérdések megoldása újra meg újra fellép, mint ezt a tragœdia és comœdia története fényesen bizonyítja. És mégis, noha az alapviszonyok ugyanazok maradnak, egész más jellegű lesz a mű, mert a minek rajzolása minden költői műnek, de «par excellence» minden drámai költeménynek főfeladata, az emberi $\psi\chi\eta$ folyton változik.

Egy sokszor feldolgozott drámai collisio két különböző megoldási módját, Euripides Hippolytos-át és Racine : Phœdre-jét akarjuk összehasonlítani. A novellistikus tárgy, melyet a két költő feldolgozott, igen régi. Már a biblia beszéli [Gen. 39.], hogy Potifár gonosz neje el akarja csábítani Józsefet, ki azonban nem hajlik a csábító szóra. Erre a nő saját vétkét fogja az ifjura, bepanaszolja férjénél, ki hitelt ad szavának s az ártatlant bűnhődte a vétkes tettéért. Hasonló történetet beszél Homeros Bellerophontesről [Il. VI. 155 sk.; ezt is feldolgozta Euripides, de a darabból csak töredékek maradtak : Euripidis fragmenta ed Nauck 287—314.] s ilyen fejlődött ki később Phoinixről [Homeros Il. IX. 447. más, noha hasonló módon beszéli el Phoinix sorsát] és Phrixusról. [Schol. Pind. Pyth. IV. 288]. Euripidesnek ezek alapján készült hasonló című darabjaiból csak töredékek maradtak [Nauck frag. 801—815. és 816—835]. A régi bibliai és homerosi elbeszélés már ez újabb variánsokban lényegesen módosult. A rafináltabb kor igényeinek megfelelőleg egy változat járult a régi elbeszéléshez, a mi még érdekesebbé, megrendítőbbé, tragikusabbá teszi a collisiot : a csábító gonosz nő a vétkesen szeretett ifjú mostoha anyja. Ezen történetet a monda Phaidra és Hippolytos neveihez is kapcsolta, és ezt dolgozta fel Euripides és Racine.

A francia költő a görögtől vette tárgyát. A francia tragœdia a görög tragœdiát tekintette mesterének s azt igyekezett utánózni. Ezenkívül megvannak a nagy rokonságok a tárgyban és a tárgy feldolgozásában. Minden eltérést tehát meg kell magyarázni, meg kell okolni, meg kell értetni. A Racine genie-je élesebb világitásba fogja helyezni Euripidesét s viszont. A két költő és a két kor között mily óriási az űr, s mindkettő közt mégis mily hasonlatosság!

Mindkét költő egy elsőrendű szerepet játszott nép költője s mindkét nép történetének legmagasztosabb korát éli, midőn e költők élnek. S a mindkét költő által művelt műfaj legtipikusabban

fejezi ki azon népnek geniusát. A mi a görög népet izgatta, foglalkoztatta, vallás, mythos, költészet, retorika és philosophia, helyet talált a drámában. A francia nemzet nem művelt műfajt, melyben saját geniusa prægiansabb kifejezésre jutna, mint a XIV. Lajos korabeli dráma. S midazonáltal mindkettő saját korában meghódította a világot. A két költő a legnépszerűbbekhez tartozik. Nincs költője a görögségnek — kivéve Homerost — ki annyi impulzust adott volna a képzőművészetnek, mint Euripides. Nincs görög drámaköltő, kinek darabjai nagyobb népszerűségnek örvendtek volna, mint Euripideséi. Mommsen ezen drámákat egyenesen azon tényezők közé sorozza, melyek az elszórt görögséget összetartották. De nemcsak, hogy minden görög színpadon előszeretettel játszották Euripides darabjait, a rómaiak (Nævius, Ennius stb.) első sorban ezeket dolgozták át. Euripidesre nyúlt vissza Seneca s ennek révén a renaissance, Euripidest bálványozta a francia tragédia s tőle igen sokat tanult Goethe és Schiller. Valóban bámulatos, mit Euripides népszerűségéről beszélnek. Dicsőségét még évezredek múlva is zengik költő-társai.

Ki ne ismerné Byron híres szavait a Childe Haroldban (IV. 16.) és a Plutarchos elbeszélését [Nikias életrajzában]. Ugyancsak Plutarchos arról is értesít, hogy még a parthus udvarban is ismerték Euripides darabjait [Crass 33]. Egészen hasonló népszerűségnek örvendett Racine: az egész világ meghódolt neki, a kritikusoknak és æsthetikusoknak erős harcot kellett vívni, míg az irodalmak felszabadultak kizárólagos uralma alól.

A hol ily mérvű népszerűséggel találkozunk, magyarázatát csak azon tényben kereshetjük, hogy mindkét költő nemzete lelkének és kora szellemének adott nagyszerű kifejezést. A hol két ilyen költő egy tárgy feldolgozásában találkozik, a két mű összehasonlítása nagy érdekléssel bír, minden eltérés megokolható lesz, nemcsak a két költő különböző individualitásával, hanem a korok változó fölfogásával és minden változtatás világot fog vetni a korok különböző szellemére.

A Hippolytos mondája a kevésbé ismertekhez tartozott; hogy ma a legismertebbekhez sorozhatjuk, az tisztán Euripides érdeme.

Euripides tragédiáját csak akkor érthetjük meg, ha tisztában vagyunk a főalakkal, Hippolytossal.

Hippolytos eredetileg egy troizeni isten. A mit róla tudunk, alig több, minthogy a leányok házasságuk előtt hajfürteiket levág-

ták s Hippolytosnak áldozták. E kis adatból fejti ki Wilamowitz-Möllendorf Hippolytos cultusának jelentőségét, érzelmi alapját.

Wilamowitz: Euripides Hippolytos].

A görög leány gyermekévei a házassággal szünnnek meg. Mindaddig ártatlan gyermek volt, ki Hestia, Artemis és Athena szűz istennőkhöz intézte fohászait. Most ennek vége szakad. «Még egyszer felmegy a szentélybe és az istenségnek, mely előtt meghajol, meg hozza szüzessége áldozatát. Hajfűrtjeit levágja s az oltárra teszi, miközben társnői a szent dalt éneklük, a melyet anynyiszor énekelt, de többé nem szabad énekelnie, a dalt az ifjuság és tisztaság] haláláról». Ez érzelemből fakadt a dal, melyet a troizeni szűzek Hippolytosról énekeltek, a szép ifjuról, ki meg halt szüzességéért; ő emez érzelmek exponense. Így aztán, a mit a zsidók Józsefről, a görögök régebben Bellerophontesről beszéltek, összefüggésbe hozták Hippolytossal, kinek alakjához kiténően illett ez ismeretés novella-thema.

A mondát localizálták és motiválták. Troizent régi kötelékek fűzték Athénhez, Athénben is tisztelték Hippolytost. Közel feküdt a gondolat, hogy Hippolytos az ősi athéni Erechtheida családból származott, s mivel a monda magasra szereti helyezni hősét, azt mesélték, hogy Hippolytos Theseus fia. S vajjon ki volna illendőkép Hippolytos anyja, ha nem egy amazon, a monda úgy is összeköttesbe hozta Theseust az amazonokkal. Theseusról továbbá azt is regélték, hogy Kretában volt s onnan Ariadne kísérté vissza. A kretai nők s különösen Minos családjának női ismeretesek voltak erkölcsi feslettségükről, a novella gonosz nő-alakját tehát elnevezték Phaidrának s megtették Minos és Pasiphaë leányának, Ariadne testvérének. Hogy egy amazon fia szűz, Pasiphaë lánya pedig gonosz, az természetes. A szereplő személyek hagyományozott jelmeze motiválja a történetet, melyet velük összeköttesbe hoztak. A mythos s novella összeforrása hozta létre a Hippolytos mondát. Így fejti meg Wilamowitz a Hippolytos monda keletkezését. Ezen mondát dolgozta fel Euripides azon drámájában, melyet az ő legjobb darabjai közé soroznak s melylyel 428-ban K. e. az első díjat nyerte.

Meg kell ismerkednünk a tragöedia cselekvényével, mert hisz ebből kell összehasonlításunknak kiindulni.

Theseus és az amazon fia, Hippolytos, vadászatban, kocsi-versenyben találja örömét; rajongó híve Artemisnek, ellenben a

vészes hatalmú Aphrodité-től minden tiszteletet megtagad, noha figyelmeztetik, hogy ez helytelen cselekedet. A távollevő Theseus ifjú neje, Phaidra napról napra sorvad, de baját nem ismerik. Lázban ég, nyugtalan vágy ragadja, képzelete messze csapong. Környezete kétségbeesve tudakozódik a baj okáról. Végre könyörgő rábeszélés, hosszú vonakodás és izgatott szóváltás után Phaidra dajkája kicsikarja a rettenetes titkot: Phaidra szereti mostoha fiát, Hippolytost. A dajka belátja, hogy itt gyorsan cselekedni kell, más- különben szeretett Phaidrája nem soká látja a nap világát. Noha Phaidra kérve-kéri, hogy ne tegye, a dajka az iszonyú vallomást elárulja Hippolytosnak. A beteg, lázas érzékei megfeszítésével hallgatódzó Phaidra zajt hall a palotában: Hippolytos kirohan, nyomában a könyörgő dajka. Phaidra megérti, mi történt. Hippolytos ismeri már Phaidra szenvedélyét, a féltve őrzött becsület be van mocskolva. Theseus majd visszatér s mindent megtud. Hogy Hippolytos megesküdött a dajkának, hogy nem árul el semmit s első felhevülése csillapulásakor kijelenti, hogy megőrzi esküje szentségét — mindezt nem hallja Phaidra, csak azt tudja, hogy becsületét meg kell menteni; ha nem is lehet már a becsületet, legalább a látszatát. S ő tudja ennek módját. Hippolytost ártalmatlanná kell tennie, meg kell halnia a legundokabb gyanutól terhelve. Férjének megírja, hogy fia atyja becsületén csorbát ejtett és e rettenetes vádnak hitelt tud adni: saját fiatal élete feláldozásával fogja megpecsételni. A bosszú is meg lesz — a becsület is meg lesz mentve, az a kit szeretett és ki oly kiméletlenül támadt ellene, követni fogja a halálba és ezzel fogja bizonyítani Phaidra ártatlanságát. Phaidra megöli magát, miután az átkos vészes levelet kezére kötötte. Theseus vidáman, koszorus fővel ép akkor érkezik haza. Meglepetése iszonyú; szeretett neje holttestének kezén meglátja a levelet, azt hiszi, hogy neje utolsó kívánsága lesz benne: hogy emlékéhez hű maradjon. A levélből megtudja, hogy — állítólag — mily undok tett áldozata Phaidra. Hippolytos védekezéseit, ki egész gyanutlanul atyja elé siet, ki az egész valót nem fedheti fel, mivel esküje köti, visszautasítja, a legrettenetesebb átokkal sujtja. Poseidon teljesíti kéréseit; most fia halálát kéri. Hippolytos száműzetésbe megy, de az atyja átka nem marad üres szó. A tengerből szörnyeteg kel ki, Hippolytos lovai megrémülnek s gazdájukat magukkal ragadják és halálra hurczolják. Theseus látni kívánja fia bűnhődését, végszenvedését. Ekkor azonban megjelenik az ártat-

lan Hippolytos kedvelt istennője, Artemis s fölfedi a valót, hogy Hippolytos ártatlan, de Phaidra sem bűnös, hiába küzdött szenvedélye, Aphrodite műve ellen, a szerelem, az istennő akarata, erősebb volt, mint Phaidra erénye. Theseus megtörve kérleli haldokló, iszonyú kinokat szenvedő fiát. Artemis megvizsgálja a haldoklót, kegyéről biztosítja, Hippolytos is belátja, hogy mindhárman Aphrodite áldozatai és megtört atyját szeretettel vigasztalja.

A tragœdiát megelőzi egy prologus, melyben Aphrodite elpanaszolja, hogy mindenütt tisztelik ugyan hatalmát, csak Hippolytos nem, Artemis vadásztársasága. Ezért bosszút fog állani, a tervét már rég kieszelte. Phaidrában szerelmet ébreszt Hippolytos iránt, ezt megtudja Hippolytos, de őt megöli Theseus.

E prologust, mint általában Euripides prologusait, nagyon megtámadták. Azt mondták, hogy gyöngíti az érdeklődést, ha előre ismerjük a történetet. Ez ellen joggal felhozták, hogy a görög, ha nem is volt prologus, ismerte a drámában feldolgozott mythosokat, s Euripides, mivel kevésbé ismeretes mythosokat dolgozott fel, vagy a régieken változtatott, előre tájékozta hallgatóságát. [Schlegel: Comparaison entre la Phèdre de Racine et celui d'Euripide, Paris 1807; jegyzetekkel és ellenvetésekkel bővített német kiadása Collin-tól Bécs 1808. 127 l.] Azt is felhozták, nevezetesen Lessing s utána Schlegel [i. m.], hogy a görögök a hatás olcsó eszközére, a meglepetésre nem számítottak. Mindenesetre mélyebb az a felfogás s a görög tragœdia lényegében gyökerezik, mely úgy magyarázza és védi a prologust, hogy ha ismerjük a hősök sorsát, ha tudjuk, hogy halálba sietnek és nagy, fényes herosok, akkor sorsukat a félelem és sajnálat ama sajátos vegyes érzelmével kísérik, mely a görög tragœdia lényegét képezi. Wilamowitz arra is figyelmeztet, hogy ezen tragœdiánál a prologus nem is rontja a hatást, sőt egyenesen annak eszköze; csak azt tudjuk meg a prologusból, hogy Phaidra szerelme el fogja pusztítani Hippolytost, de hogyan, meg fog-e történni a bűn, azt nem tudjuk, sőt ha látjuk az események fejlődését, a mint a dajka Hippolytoshoz megy, a kar Eros vészes hatalmáról énekel, azt hisszük, hogy a bűn meg fog történni. A prologus tehát a görög hallgatót félrevezette s ennél fogva nagyobb volt a meglepetés.

A prologus kérdésével a dráma legfontosabb kérdése szorosan összefügg. Euripidesnek szemére vetik, hogy lazán szerkeszti tragœdiáit, a csomót gyakran *deus ex machina*-val oldja meg. Ime itt.

is egy istennő indítja meg a cselekményt s egy másik istennő oldja azt meg. Ezen felfogás e tragédiát illetőleg egészen helytelen. Hiszen az egész cselekményt értenők, ha Aphrodite nem is szerepelne s a csomót Artemis helyett megoldhatná akár a kar, akár a dajka. A két istennő szereplésének mély költői oka van. Euripides nem hisz az istenekben, vagyis nem úgy hisz bennük, mint népe, de — így szól Wilamowitz — él azon óriási előnnyel, hogy az örök realis hatalmakat, melyek az ember erkölcsi életét vezéreltik, nem mint testetlen abstractiót tünteti fel, nem mint symbolikus árnyakat, melyeket saját képzelete teremt; népe phantasiája élő isteneket teremtett és ő ezeket használta fel czéljaira. A mi élettapasztalatunk, a mi lelkiismeretünk azt tanítja, hogy oly viselkedés, mint Hippolytosé, természetellenes, azaz más szóval istenellenes, hogy egy ily erkölcsi büszkeség, nem ugyan a legendákban, de az igazi erkölcsi érzéssel szemben megbukik. Ez a Hippolytos sorsa, értjük a Phaidrát is. Tudjuk, hogy a szenvedély ereje széttöri az erkölcsiség szabályait. Csak gyöngé árnya az erkölcsiségnek, a mit az illendőség iránti tekintet teremt. És Phaidrát sohasem a bűn gondolatja bántja, hanem hogy a világ előtt compromittálva van. De mily szürkék és homályosak ezen gondolatok — így kiált fel Willamowitz — Aphrodite megjelenésével szemben. Ő nem is mondja ezen általános igazságokat, de ezek benne mintegy testet öltenek. Ő a természetes, az isteni hatalom, mely Phaidrát és Hippolytost bűnhődtetik. Ő az Euripides és a mi szemünkben; a görög hallgatóság nagy része előtt a pár száz lépésnyire fekvő szentély istennője.

Wilamowitz felfogását ismertettük e sorokban, mert az ő magyarázatának ismerete nélkül nem értjük teljesen a tragédiát. Ki ne látná be szép magyarázatának helyességét. Eszünkbe jutnak Goethe hires szavai:

Alles Vergängliche
Ist nur ein Gleichnis;
Das Unzulängliche
Hier wird's Ereignis.

Az elvont gondolat, a philosophiai eszme testet ölt, eseménynyé lesz. Az abstract gondolatot a költő, felhasználva népe hitét, megkapó szemléletességgel fejezi ki.

Maga a szüzi Artemis állítja, hogy Hippolytosnak meg kellett halnia:

ἔχεις γὰρ μοῖραν ἢ διεφθάρης

[1436. vers.]

Viszont ő, épúgy mint Aphrodité, kijelenti, hogy Phaidra ártatlan. Aphrodite Phaidra sorsáról mondja:

ἢ δ'ευκλεῆς μὲν ἀλλ' ὅμως ἀπόλλυται
Φαίδρα. [47—48. v.]

Hasonlóképen nyilatkozik Artemis Theseus előtt Phaidráról:

Καὶ σῆς γυναικὸς οἶστρον ἢ τρόπον τινὰ
γενναιότητα τῆς γὰρ ἐχθίστης θεῶν
ἡμῖν, ὅσαισι παρθένειος ἠδονή,
δηγθεῖσα κέντροις παιδὸς ἠράσθη σεθέν.
γνώμη δε νικᾶν τὴν Κύπριν πειρωμένη
τροφῶ διώλετ' οὐχ ἐκοῦσα μηχαναῖς,
ἢ σὴ δι' ὄρκων παιδὶ σημαίνει νόσον. [1300—1306. v.]

Phaidra ártatlan, mert Aphrodite hatalma ragadta el, mert szenvedélye erősebb volt mint erénye, akarata küzdött, de elbukott. Ezért Phaidra is Aphrodite áldozata. A Phaidra keblében dúló szenvedély objektívalva és általánosítva, Aphrodite alakjában lép elénk. Aphrodite a szenvedélynek, a szerelmi szenvedélynek megtestesítése. A szenvedély erősebb mint az ember, erősebb mint akarata, erkölces, ezért oly hatalmas, ezért jelenik meg isten képében. Ezért igaz, a mit Patin mond: [Etudes sur les Tragiques Grecs. Euripide I. 45 l.] «La fatalité est ainsi transportée du dehors an dedans; c'est là que là trouveront, que là maintiendront les modernes, et 'déjà s'annonce de loin cette tragédie, ou doit régner la passion, puissante comme le sort». Euripides gondolata nagyon emlékeztet modern gondolatokra; a felfogás, hogy a szenvedély erősebb, mint az ember akarata, közel áll a determinismus-hoz.

A szerelemnek, a bűnös, vészes, romboló szerelemnek tragédiája Hippolytos. Aphrodite szava nyitja meg a drámát s folyton Aphrodite hatalmáról énekel a kar.

A természet vészes hatalmai így tönkre tették egy család boldogságát, de a sors csapásai közt mégis van egy vigasztalás, mely az emberi szív mélyéből fakad, s ennek mintegy megtestesítője Artemis. Az ő szavára az iszonyú kinok közt vergődő Hippolytos megbocsát atyjának

οὐ δῆτ, ἐπεὶ σε τοῦδ' ἐλευθερῶ φόνου [1449. v.]

sőt sajnálja őt:

στῆνω σὲ μᾶλλον ἢ'μὲ τῆς ἀμαρτίας [1409. v.]

megbocsát még Phaidrának is:

τρεις ὄντας ἡμᾶς ὤλεσ', ἤσθημαι, μία. [1403. v.]

Alig lehet szebbet, meghatóbbat képzelni, mint a görög tragœdia eme fenséges végjelenetét. Az emberi szív igaz mélysége a nagy csapások alkalmával nyilvánul, ekkor nyilatkozik meg mindaz, mit a természet az emberi szív mélyébe rejtett, ekkor érezzük, hogy minden gyarlóság daczára van bennünk valami, mi minket a végtelen részesévé tesz: az isteni az emberben. E hatást teszi ránk e végső jelenet, melyben az atya megtörve kéri tette bocsánatát s az ártatlanul szenvedő erény megfélekedzik önmagáról, hogy sírjon elnyomója sorsán s vigasztalja azt. A szörnyen sujtottak egymás szenvedésében lelnek vigasztalást. Az emberi szív az utolsó menedék a sors csapásai előtt — mintegy ezeket mondja Artemis fényben mozgó alakja s mi is felkiáltunk, mint Hippolytos:

ὦ θεῖον ὀδυρῆς πνεῦμα [1392. v.]

Látjuk, hogy a megoldás nagyon emlékeztet Euripides Herakles című tragœdiájának megoldására. Ott is a szörnyen sujtott hős egy emberi szív, barátja szívének melegében nyer vigasztalást.

Az a mély, megható pessimismus nyilatkozik meg itt is, mely annyira jellemezi Euripidest, a melyet szinte leolvasni vélünk szobrának vonásairól. De ha azon tanításban, hogy a földön a szenvedély vak hatalma legyőzi a legjobb szándékot és magával rántja a veszélybe az ártatlant, azon felfogásban, hogy a földi élet szenvedés és semmi egyéb, keserű resignatio nyilatkozik, mégis vigaszt nyújt, az embereket egymásra, egymás szive jóságára utalva.

Euripides jól tudja, hogy

μοχθεῖν δὲ βροτοῖσιν ἀνάγκη [207. v.]

Az istenek jóságában, isteni gondviselésben nem tud hinni:

. . . ξύνεσιν δὲ τιν' ἐλπίδι κεύθων
λείπομαι ἔν τε τύχαις θνατῶν καὶ ἔν ἔργμασι λεύσσω
ἄλλα γὰρ ἄλλοθεν ἀμείβεται μετὰ δ' ἴσταται ἀνδράσιν αἰῶν
πολυπλάνητος αἰεὶ [1105 -1110. v.]

A földön csak bizonyos korlátozás, olyan Horatius-féle elmélettel lehet az ember boldog:

εἶθε μοι εὐξαμένῃ θεῶθεν τάδε μοῖρα παράσχοι,
τύχην μετ' ὄλβου καὶ ἀκήρατον ἄλγεσι θυμόν.

δόξα δὲ μήτ' ἀτρεκῆς μήτ' αὐ̄ παράσημος ἐνείη
 ῥάδια δ' ἤθεα τὸν αὔριον μεταβαλλομένα χρόνον αἰεὶ
 βίον συνευτοχοίην. [1111—1117. v.]

de erre egy Euripides nem képes. Bántja az örök kétely, de reméli, hogy igaz a hit, mely lelke mélyén él, hogy van egy boldogabb, szebb világ:

ἀλλ' ὅ τι τοῦ ζῆν φίτερον ἄλλο
 σκότος ἀμπίστων κρύπτει νεφέλαις.
 δυσέρωτες δὴ φαινόμεθ' ὄντες
 τοῦδ' ὅ τι τοῦτο στίλβει κατὰ γῆν
 δι' ἀπειροσύνην ἄλλου βιότου
 κοῦκ ἀπόδειξιν τῶν ὑπὸ γαίας,
 μῦθοις δ' ἄλλως φερόμεσθα [191—197. v.]

Ez nem az a derült görög világnézet, melyről annyit szeretnek írni és beszélni. Itt Euripides korának philosophiája, Euripides, a szinpad philosophusa nyilatkozik. A hőskor heroniái nem töltöttek almátlan éjeket, tépelődve az ember sorsán, szerencsétlenségén, az igazi és ál-erkölcs közti különbségen mint Phaidra 372 skv. v. Theseus is inkább philosophus, mint vallásos hős, a madárjölást egyenesen babonának nevezi [1058—1059]. Anachronismus az is, hogy Hippolytos mint az orphikus tanok híve van feltüntetve [986—989. v.] sőt állítólag e tanokat könyvből tanulta. Hippolytos különben kész rhetor, ki rhetorikai szabályok szerint készült védőbeszédet mond [983—1035. v.], egyes mondásai a legügyesebb és agyafurtabb sophista szájába illenének:

ἐσωφρόνησε δ' οὐκ ἔχουσα σωφρονεῖν
 ἡμεῖς δ' ἔχοντες οὐ καλῶς ἐρχόμεσθα [1034—1035. v.]

híressé vált, a mit az esküről mond:

ἡ γλῶσσ' ὁμώμοχ', ἡ δὲ φρήν ἀνώμοτος [612. v.]

A művelt költő fölényével beszél a köznépről. [986—989. v.] Sőt még a dajka is minduntalan philosophál a szerelemről [433—482. v.], túlvilágról (191—197. v.) és a sikerről [700 v.]. De ha talá-lunk is egyes helyeket, hol a költő szavát véljük hallani, ezek ritkán olyanok, hogy a személyek szájába nem illenének, s így nem válnak a jellemzés rovására, a költő és kor pedig oly érdekes, hogy szive-sen hallgatjuk meg véleményét. Azon anachronismust, hogy a költő mythosi személyek neve alatt saját kora embereit festi, épenséggel

nem róhatjuk fel hibául a költőnek. Eltekintve attól, hogy honnan ismerhette volna a költő a herosok lelkét, holott nem azok közt élt, már azért sem tehetjük ezt, mert a költő korának lelki élete, a mivel fejlődöttebb amazénál, gazdagabb, érdekesebb és értékesebb.

Euripidest azzal is vádolják, hogy erkölestelen gonosz személyeket hoz a szinpadra, az előbbi tragikusok magasztos alakjai helyett. Már Aristophanes keserűen gúnyolta Phaidra szenvedélye s Hippolytos ismeretes, általunk is idézett, az eskü megtartásáról tett nyilatkozata miatt. Mily igazságtalan vádak! Hisz Hippolytos inkább meghal, mintsem hogy esküjét megszegné s ez az «erkölcsonrtó» költő teremtette meg, a legmeghatóbb a legnemesebb alakokat, melyeket görög képzelet valaha alkotott a Phaidra, Medea Sthenoboaia alakjai mellett az Alkestis, Polyxena, Hecuba Iphigenia alakjainak méltó párjául Hippolytos-t.

Meg kell elégednünk azzal, hogy ráutaltunk a görög tragœdia főproblemájára, alapgondolatára ; ennek kellő mérlegelése és szem-meltartása vezet a görög és franczia tragœdia főkülönbségének felismerésére. De ha nem is szólunk külön a görög tragœdia mesteri szerkezetéről, a művészi jellemzésről, a dialogus megragadó eleven-ségéről és a nyelvnek különösen a lyrai részekben nyilvánuló szépségéről, talán mégis sikerült nekünk némikép érthetővé tenni, hogy akadt barbár ember, ki csak azért tanult meg görögül, hogy e tragœdiát megértse (Pausanias I. 33.) vagy — mert hisz az anekdoták, ha költöttek is, jellemzők azon hangulatra és gondolatra nézve, melynek illusztrálására költötték azokat s melynél fogva elhitték — hogy a görögök oly szépnek találták e tragœdiát, hogy az említett tényre képesnek hittek egy barbárt.

Le kell mondanunk arról, hogy Racine-nál oly mélységes philosophiai gondolattal s oly érdekes erős, individualistikus nyilatkozatokkal találkozunk, mint Euripidesnél. Azon benső kapcsolat philosophia és költészet közt, mely megvolt Euripides korában, különböző okoknál fogva, melyeknek fejtegetésébe most nem boesátkozhatunk, teljesen hiányzott XIV. Lajos korában s így Racine műveiben sincs meg. Nem is oly hatalmas imponáló egyéniség Racine, mint Euripides. Racine nem érez magában hivatottságot, hogy népét tévedéseiből felvilágosítja s a régi tannal szemben új tant hirdessen, mint a hogy «a szinpad philosophusa» teszi. Ha csak azon nyilatkozatokra gondolunk, melyek a Hippolytosban

Euripides egyéni fölfogására, nézetére engednek következtetést vonnunk s szembeállítjuk ezzel, a mit Racine Madame de Maintenonnak mondott önmagáról, mindjárt szembeszökik a két individuum jelleme közti különbség. Racine emlékeztette Madame de Maintenont, hogy legszebb tulajdonsága a gyermeki alázat, mindaz iránt, mit az egyház tanít «Dien m'a fait la grâce -- úgy folytatta -- de ne jamais rougir ni du roi, ni de l'Évangile. Je suis un homme, qui passe sa vie à penser au roi a s'informer des grandes actions du roi et à inspirer aux autres les sentiments d'amour et d'admiration [Taine: Nouveaux essais de Critique et d'histoire: Racine]». A tekintély és a szabad vizsgálódás, a megnyugvás és kételkedés, a vallás és a philosophia embere állnak itt szemközt.

Racine előtt saját korának szokásai, erkölcesi auctoritas számba mennek, oly annyira, hogy mindent saját kora világában lát. Phèdre-jében csak a nevek görögök, a jellemek francziák. Trozene nem többé egy kis görög város, hanem királyi nyaralóhely (à la Versailles), melyet Hippolytos csendje miatt jobban szeret, mint a zajos fővárost, Athént.

A személyek hangulata is ennek megfelelő változást szenvedett. A modern Trozeneben mindenki politizál: Phaidra, Hippolytos és Aricia, míg Theseus, mint a «roi de soleil», galans kalandok után jár. Phaidra úgy sohajtozik, mint a Grande Mademoiselle, ki, noha a király unokahuga, M. de Laurun-hoz akarna nőül menni. Aricia oly hiú, kaczer és phrasisdús, mintha mindennapos vendég volna a Rambouillet palotában és Hippolytos, kinek nevelője előadást tart a szerelemről, oly jól nevelt franczia prince, hogy látogatást tesz Phaidránál «pour prendre congé» [Acte I. 1.].

Nagyon szemére vetették Racinenak, hogy tragédiáiban a görög herosok, római patriciusok, török basák stb. mind franczia udvaroncok. E szemrehányásban sok igazság rejlik és részben jogos is, de meg kell engednünk, hogy minden kor költője a maga korának lelkét festi; hogy Racine ezt görög, római stb. nevek álarcza alatt teszi, ennek oka az, hogy a franczia dráma szabályai tiltották az egykorú tárgyak feldolgozását és szinpadra hozatalát. Mikor Henriette, Orleansi hercegnő szive történetét kellett Racinenak megírnia, ez Berenike történetének álarcza alatt történt. Ezen anachronismusok miatt különösen a németek támadták meg Racinet, pedig ők ugyanazon hibába estek. Goethe Iphigenie-je nem egy görög, hanem egy XVIII. századbéli nő ideálja, Torquato Tasso keblét

Goethe érzelmei töltik meg s Posa marquis Schiller világboldogító eszméinek ad kifejezést.

Még inkább fennakadtak Racine jellemeinek természetellenességén; kifogásolták, hogy Phaidra egy rhetorikai phrasissal ajkán hal meg, hogy a legnagyobb felindulásban is szép periodusokban beszél stb. Nekünk ez természetellenes, az igaz, de a költő csak akkor volna hibáztható, ha az ő korában s azon körben, melynek ő költője, természetellenesek lettek volna e jellemek. De a környezet, melyben Racine élt, a XIV. Lajos korabeli francia udvar — melynek fölfogása és szokásai tükröződnek Racine drámáiban — ép oly természetellenes, mint a minőknek mi Racine személyeinek jellemét látjuk. Az a kor, mely nyárfákból mintegy falakat épített s a természetet, fákat, vizeket, réteket az akkori architektonikus ízlés nyügébe hajtotta, az emberi lelket is átidomította, természetes alakjából kivetkőztette és az indulatok szabad nyilvánításának gátat vetett. A «raison», az illedelem, a méltóság nem tűri a szenvedélyek vad nyilatkozatait. XIV. Lajos a legnagyobb szerencsétlenségek között is megőrizte méltóságos viselkedését. A mily kimért és szabályos — a mi fölfogásunk szerint természetellenes — mindez XIV. Lajos udvarában, olyan az emberek lelke is. Ilyenek az udvari emberek, ilyenek Racine hősei. Racine drámái oly szabályosak mint a versaillesi park s az ő hősei ép oly jól ismerik az etikettet; ép oly lelki erővel tudják elnyomni érzelmeik féktelen nyilvánulásait és ép oly szépen beszélnek, mint a francia hercegek és udvari emberek. Mert a mai emberek mások, mert a mi szemünkben az akkori emberek természetellenesek, azért nem szabad hibáztatnunk Racinet, ki ama kor lelkét tükrözteti vissza s teszi ezt oly teljességgel, oly drámai erővel s oly elragadó művészettel, mint senki kortársai közül. Minden kor művészete az igazságot bizonyos formában fejezi ki s ha a forma, melyben azt Racine teszi, nekünk ma már nem tetszik, az igazság, mely benne nyilatkozik, örökké becses marad. A szenvedélyt, az emberi s különösen a női lelket örök igazsággal és megható gyöngédséggel festette Racine, ha nem is kell állítani, mit Taine állít, hogy női lelket a nagy tragédia-költők közt igazán csak Racine tud festeni.

Hogy legyen alap, melyre összehasonlításunkat felépíthessük, el kell mondanunk Racine Phèdrejének meséjét.

Míg Theseus távol van Epirusban, hogy Peirithoosnak segédkezet nyújtson egy nőrablásban, neje Phaidra és a lázadó Pallan-

tidák nővére, Aricia, fiának, Hippolytosnak oltalmára, illetőleg őrizetére vannak bizva. Hippolytos beleszeret családjá ellenségének sarjába, Ariciába, míg érte mostohanyja eped. Phaidra nem bírja legyőzni vétkes szerelmét, melynek egész iszonyát ismeri és ezért meg akar halni. Ekkor hire jön, hogy Theseus meghalt, Hippolytos ezt felhasználja, hogy szerelmét vallja meg Ariciának s saját oldalán a trónt ajánlja fel neki. Phaidra, dajkája rábeszélésére rászánja magát, hogy találkozzék Hippolytossal. Fia érdekében beszél, kit a trón illet meg, de elragadtatja magát s megvallja szerelmét. Hippolytos megrémülve menekülni akar Trozenéből. Phaidra nem mond le tervéről s dajkáját, Oenonet, könyörgő szavakkal Hippolytoshoz küldi. Ekkor megtudják, hogy a Theseus haláláról szóló hír hamis. Phaidra előtt megint a halál gondolata lebeg, mégis beleegyezik szörnyű zavarában Oenone tervébe, ki Hippolytost akarja Theseusnál bevádolni. Oenone csakugyan véghez viszi gonosz tervét. Theseus visszautasítja Hippolytos védekezését, nem is hiszi el neki, hogy voltaképen Ariciát szereti; átokkal sujtja és számúzi. Phaidrát lelkiismerete nem hagyja nyugodni s már megmondaná az igazat Theseusnak, midőn megtudja, hogy Hippolytos Ariciát szereti. A féltékenység megakadályozza nemes tervének véghezvitelét. Hippolytos elbucszott Ariciától és fölszólította, hogy kísérje száműzetésében, de a mint elindul Trozenéből, atyja átka, ki Poseidont hívta fel boszúállóul, teljesül; egy tengeri szörny által megrémítve, Hippolytost lovai agyonhurezcolják. Theramenes, Hippolytos nevelője, értesíti Theseust fia haláláról és Phaidra, ki időközben mérget vesz, — miután megvallotta bűnét — Theseus szeme előtt hal meg.

Euripides, mielőtt azon alakban írta meg Hippolytost, melyben ma bírjuk, máskép dolgozta fel ugyanezen mondat. A meglevő fragmentumokból [Euripidis fragmenta ed. Nauck Hipp. 431—449.] a belőlök levonható következtetések s a meglevő dráma segítségével reconstruálni törekedtek az eredeti drámát. Leo Frigyes [De Senecæ tragicæ observationes criticæ], Patin [i. m.] és Wilamowitz [i. m. és Hermes 15,483] kutatásai alapján annyit tudunk, hogy a régibb dráma egy trilogiának [Aigeus, Theseus, Hippolytos] képezte részét, hogy abban Phaidra maga vallotta meg szerelmét Hippolytosnak s ez elborzadva elfödte arczát — a miért is a régibb drámát Ἰππόλοτος καλοπτόμενος-nak nevezték a Ἰππόλοτος στεφανηφόρος-szal szemben — és hogy e darabban Theseus az alvilágból

tért vissza, hova Peirithoost kísérte. E darabot a közönség visszautasította, mert Phaidrát nagyon szemérmetlennek találta. Erre Euripides átdolgozta a drámát s így jött létre a meglevő Hippolytos.

A rómaiaknak azonban jobban tetszett a régibb darab Phaidrája. Ovidius szerint [Heroid. IV.] Phaidra egy levélben undok cynismussal vallja meg szerelmét Hippolytosnak. [Ezenkívül Ovidius még a következő helyeken emlékszik meg részletesebben Hippolytos történetéről: Metamorphoseon XV 494—545, Fasti III 264—276; Vergilius, Aeneis VII 761 s köv. Horatius, Od. IV 7, 25]. Seneca is «Phaedra» című darabjában a görög tragédiának régibb alakját használta fel.

Seneca Phaidrája visszautasítja a dajka óvintéseit, ki buzdítja, hogy győzze le szenvedélyét. Maga vallja meg égő szenvedélyét Hippolytosnak s midőn Theseus megmenekülve az alvilág borzalmaitól, visszatér, az erény álarczájába bujva vádolja be az ártatlan Hippolytot; miután értesült Hippolytos haláláról, megöli önmagát.

Az Euripides Phaidrájából s a Seneca Phaedrájából alkotta meg Racine Phèdrejét nem szolgailag, nem össze nem illő és ellentétes vonásokat illetve össze, hanem művészi lélekkel új — a görögtől és latintól egyaránt eltérő — Phaidra-jellemet teremtett.

A görög tragédia főhőse az ártatlan Hippolytos, Racine, valamint Seneca tragédiájának hősnője a bűnös Phaidra.

Racine darabjában oly motívumok is fordulnak elő, melyekkel sem Euripides, sem Seneca darabjában nem találkozunk. Ezeknek vizsgálata fogja megmutatni, hogy mi Racine intentiója, mit akart alkotni s mily szempontból kell azt megítélni.

Hippolytos és Aricia szerelmének episodja Racine inventiójából származik. Azt szeretik mondani [Schlegel i. m. 54 l. stb.], hogy Racine kora nem bírta megérteni Hippolytot s ezért lett Racine drámájában a nyers és szűz Hippolytosból turbékoló szerelmes. Akárminő rossz és erkölcstelen a kor, azért a színpadon szerepelhet egy szűz ifju, mint a hogy tényleg szerepel Seneca tragédiájában, ezért nem kellett volna Aricia episodját feltalálni. S Racine, kinek oly finom érzéke van az ellentét iránt, bizonyára ép úgy észrevette, mint a kritikusok, azt a finom művészi vonást, mely a bűnös Phaidra és a szűz Hippolytos szembeállításában rejlik. Ha ezen ellentétet az Aricia episodjának beillesztése által megszüntette, ennek mélyebb oka van.

A tragédiához írt előszóban Racine megmondja, hogy azért

szötte be Aricia episodját, hogy Hippolytos ne legyen oly ártatlan, ezért nála Hippolytos atyja ellenségének lányát szereti. Ha Hippolytos többé nem oly tökéletes és ártatlan, akkor nincs annyira kiemelve Phaidra bűne.

A görög Phaidra meghal még Theseus visszatérése előtt. A latin Phaidra bevádolja Hippolytost, halálba kergeti teljes elszánt-sággal. Ez visszataszító gonoszság. A francia darabban az Aricia episod segít ezen. Phèdre tényleg megbánja, hogy beleegyezett Oenone tervébe, melyet az Hippolytos vesztére eszelt ki. Már föl akarja fődni Theseusnak az igazat, midőn hallja, hogy Hippolytos Ariciát szereti. A büszkeség és sértett szerelem most meggátolja terve véghezvitelében.

Hippolyte est sensible, et ne sent rien pour moi,
Aricie a son coeur! Aricie a sa foi!

Je sui le seul objet qu'il ne saurait souffrir
Et je me chargerais du soin de le défendre!

[Acte IV. 5.]

Egészen hasonló okból alkalmazta Racine a két másik önálló motivumot. A francia drámában is Phaidra maga vallja meg szerelmét Hippolytosnak, mint a latin drámában, de a francia Phaidra csak akkor, mikor Theseus holtát koholta a hír. Mint Racine előszavában mondja, míg Theseus élt, ezt nem merte volna megtenni. S ekkor sem a szerelmi vallomással kezdi, mint Seneca Phaidrája, hanem fia érdekében akar beszélni, de Hippolytos jelenlététől mintegy elbódítva tárja fel érzelmeit. A latin Phaidra hideg vérrel, elszántan maga rágalmazza Hippolytost; a francia Phaidra, midőn híre jó, hogy Theseus mégis él, iszonyú zavarában, első fölindulásában egyezik bele a dajka gonosz tervébe.

Ime a Racine által alkalmazott új motivumok mind arra valók, hogy érthetővé tegyék, motiválják és enyhítsék Phaidra bűnét. A három tragédia összehasonlítása oly világosan enged bepillanttanunk Racine szándékába, mint azt, ha csak Racine darabját ismernők, nem tehetnők.

A görög Phaidra búskomor, álmatlan éjeket tölt szerelmi vágytól gyötörve, sohajtva ült Athén tengerpartján s nézett Hippolytos hona, a távol Troizen felé, templomot emelt ott Aphroditének. Gondolatai, Képelete Hippolytossal foglalkoznak; gerely-lyel kezében az őzet szeretné üzni az erdőn, majd ismét a tengerparton a vad lovakat szeretné hajtani, — mint Hippolytos

teszi — a hűs forrásból szeretne inni — [mint Hippolytos, ha kifáradt vadászatban s tornában — s noha iszonyúan szenved, nem mondja ki a szót, melyben számára jüdv és kárhozat lakik: *szeretlek!* Csak czélozni és kérdezgetni mer:

τι τοῦθ', ὃ δὴ λέγουσιν ἀνθρώπους ἐρᾶν; [347. v.]

jól tudja, hogy igaz a válasz, melyet nyer:

ἤδιστον ὦ παῖ, ταῦτόν ἀλγεῖνον θ' ἄμα.

Sőt midőn Hippolytos megtudja szive titkát, megöli magát.

A latin Phaidra nem sovároog s nem eped, nem hallgat az ész és kötelesség szavára, nem akar arra gondolni, hogy atyja a «Zeuskedvelte Minos» az alvilági tisztos bíró, hanem arra, hogy anyja Pasiphaë. Theseusban nem hősi férjét látja, hanem Peirithoos társát. Érzékeinek lázában égve kéri Hippolytost: «Véggy magadhoz s ha magam nem kellek, véggy el koronámért, a korona mellé engem mint rabszolgát.» Térdre borulva könyörög: «Miserere amantis!» S miután minden gonoszat elkövetett, csak azért hal meg, hogy Hippolytost kövesse.

Racine Phaidráját oda akarja juttatni, hová a latin Phaidra jut, de mégis közelebb akarja hozni szívünkhöz, ezért egész művészetével azon van, hogy enyhítse Phaidra bűnét. A görög Phaidrát már maga a szerelem gondolata félőrültté tette, mikor titkát megtudja Hippolytos, meghal. A francia Phaidrában a támadó szerelem nem idézett elő oly vihart, ezért tovább haladt; a görögéhez hasonló lelkiismerettel, és kötelességtudással fokozatosan oda süllyed, hová a latin Phaidra. A helyzet és jellem ellentétéből keletkezik az a mély lelki meghasonlás, melyet Racine oly művésziiesen fest. A latin Phaidrától undorral fordulunk el. Ama rettenetes római császárnőkre ismerünk, kiknek képei a Tacitus és Suetonius soraiból merednek ránk. A francia Phaidrát azonban, noha bűnös, végtelenül sajnáljuk. Szemeink előtt látjuk, mint küzd szenvedélyével, jól tudja, mily rettenetes bűne, s e gondolat nem hagyja nyugodni. Ha szenvedélye el is ragadja, csakhamar föltámad benne a lelkiismeret s ő megborzad önmagától.

J'ai conçu pour mon crime un juste terreur:

J'ai pris ma vie en haine et ma flamme en horreur [Acte I. 2.]

majd ismét:

Que fais-je ? où mon raison se va t'elle égarer ?
 Moi jalouse ! et Thésée et celui que j'implore.
 Mon époux est vivant ; et moi je brûle encore ;
 Pour qui ? quel est le coeur où prétendent mes vœux ?
 Chaque mot sur mon front fait dresser mes cheveux.
 Mes crimes désormais ont comblé la mesure :
 Je respire à la fois l'inceste et l'imposture. [Acte IV. 6.]

Szemeink előtt folyik a lelki harc, mely feldulja Phaidra keblét. Szinte tönkre megy e viharokban, de meg is küzd, a legnehezebb harcot viseli, a harcot önmaga ellen . . . a kötelesség és erkölcs nevében a szenvedély ellen. Csak az utolsó pillanatokban győz a szenvedély, a bűn, de e kínos győzelem sem termi meg gyümölcsét :

Hélas ! du crime affreux dont la honte me suit
 Jamais mon triste coeur n'a recueilli le fruit : [Acte IV. 6.]

sóhajt fel joggal Phaidra. A mi gonoszat tesz a francia Phaidra, azt nem teszi oly elhatározottsággal mint a latin, sőt oly elhatározottsággal sem, mint a görög, Phaidra maga elárulja Racine művésztének titkát, hogy miért szeretjük, miért sajnáljuk e bűnös nőt :

. je sais mes perfidies,
 Oenone, et ne suis point de ces femmes hardies
 Qui goûtant dans le crime une tranquille paix,
 Ont su se faire un front, qui ne rougit jamais.

Racine Phaidrája keresztény nő, ezért lelkét jobban gyötri a bűn és büntetés gondolata, mint a görög Phaidráét. A görög Phaidrát inkább a világ ítéletétől való félelem és a szégyen bántja. [240 vers.] Mentegeti is magát, sőt midőn a dajka azt mondja, hogy meg kell tenni a rosszat is, Phaidra azt találja, hogy igaz, csak-hogy gyalázatos a tanács. Racine Phaidrája nem kutatja, hogy mi-kép ítéli meg a világ, hanem, hogy mit mond saját lelkiismerete. A túlvilági büntetés gondolata is marcangolja lelkét, a mi pedig tisztán keresztény vonás. [Acte IV 6.]

A francia Phaidra, kinek keblében az erkölcs és kötelesség, a bűn és szenvedély ádáz harca dúl, ki csak rettenetes pillanatokban, váratlan események hatása alatt feledkezik meg önmagáról, ez a bámulatos finomsággal és igazsággal megfestett jellemrajz Racine mesterműve.

A három különböző kor erkölcei és felfogásai szerint alakult át és alakult meg Phaidra jelleme. Az illem és szokás vashilín-

cseibe vert görög nőt már a bűnös szerelem gondolata öriöngövé tette. A romlott római császárkor undok cynismussal tárja fel és elégti ki bűnös szenvedélyeit. A XIV. Lajos-kori francia nő, ki előkelő szerepet játszik a társadalomban, nem oly naiv és félénk mint a görög, de saját lelkiismerete bűne boszulója. Az emberek szive megesik szenvedésén és mély részvéttel viseltetnek sorsa iránt. XIV. Lajos kora nem ítélte el teljes szigorúsággal a szerelem eltévedéseit, sokat meg tudott bocsátani oly nőknek, kik nagyon szerettek.

Phaidra lelkének festése volt Racine főczélja, a mit Racine maga talált ki, azt e jellem kedvéért tette. E jellem művészi megalkotása képezi Racine darabjának főszépségét.

Phaidra mellett a többi személy háttérbe szorul. Nem lehet Racinet teljesen felmenteni azon vád alól, hogy Phaidra jellemzése kedvéért, elhanyagolta a többi személy jellemének kellő kidolgozását, úgy, hogy bizonyos homályosság és következtelenség van azok viselkedésében. Leginkább Hippolytos jelleme mutatja e fogyatkozásokat.

A görög Hippolytos törhetetlen, büszke jellem; büszke érenyeire, rátartó, önhitt, sőt dicsekvő is. Annak tudata, hogy nem szorul senkire, kiméletlenné teszi atyja s mindenek előtt Phaidra iránt; ha egy kissé enyhíteni törekednék Phaidra fájdalmát, a helyett, hogy sértené, talán nem kergetné őt s ezáltal önmagát is a halálba. A monda azon problémát állította a költő elé, hogy olyképen alkossa meg Hippolytos jellemét, hogy ez valószínűvé tegye azt, a mit róla meséltek. Euripides tényleg nagyszerűen oldotta meg e problémát.

A francia Hippolytos, midőn először látjuk, már többé nem a büszke, szilaj vadász, mint a görög tragédiában.

Pourriez-vous n'être plus ce superbe Hippolyte,
Implacable ennemi des amoureuses lois?

[Acte I. 1.]

kérdi tőle Theramène. Nem Aphrodite ádáz ellensége, hanem egy szerelmes Hippolytos áll előttünk, kinek arcza elárulja érzelmeit.

Aricia szép szemei fékeztek meg vad indulatát. Régi kedvteléseivel felhagyott, nem a vadászat kedvéért jár most az erdőbe, hanem, hogy sohajtásaival könnyítsen szerelemtől gyötrott szívéen.

Ha nem hallanók, hogy vadászattal, kocsiversenynyel töltötte idejét, azt kellene hinnünk, hogy régóta szerelmi madrigálok írásá-

ban gyakorolja magát, oly választékos módon fejezi ki érzelmét és oly affectált szellemességgel udvarol Ariciának. Különösen finom érzéke van az anthithesis szépségei iránt:

Si je la haïssais, je ne la fuirais pas. [Acte I. 1.]

Ariciával szemben legörömestebb gyakorolja ékesszólását:

Je vous laisse aussi libre et plus libre que moi [Acte II. 2.]

. Et je pars, et j'ignore

Si je n'offense point les charmes, que j'adore. [Acte II. 2.]

A francia Hippolytosban ép azon vonások hiányoznak, melyek a görög Hippolytos jellemét megalkotják. A kemény szívű, kiméletlen Hippolytos helyett itt egy szerelmes, sohajtozó, udvarias s mindenek előtt gyengéd Hippolytossal találkozunk.

A görög Hippolytos, midőn a dajka értesíti Phaidra szenvedélyéről, kikel önmagából, lelke mélyéig megrendül. A latin Hippolytos dühöng. A francia Hippolytos megfélekezti indulatát:

Dieux, q'est-ce que j'entends! Madame oubliez vous
Que Thésée est mon père, et qu'il est votre epoux?

Nem felejtí el, hogy királynővel, atyja nejevel áll szemközt.

Mindezen nem fogunk megütközni, ha meggondoljuk, hogy a görög név álarca alatt XIV. Lajos-kori francia herczeg rejtőzik. Hiba azonban, hogy Hippolytos jelleme s némelyik cselekedete közt ellentét mutatkozik és hogy Hippolytosa egyik tette nincs kellőleg indokolva.

Az új motívumok, melyeket Racine alkalmaz, nem válnak Hippolytos jellemzésének javára. Azáltal, hogy Racine darabjában Hippolytos szerelmes, jelleme sokat vesz érdekességéből. Láttuk, hogy Theseus állítólagos halála és az erről szóló hír Phaidra jellemének szempontjából igen szerencsésen alkalmazott motívum. Hippolytos jelleme ezáltal is szenved. Mihelyt Hippolytos meghallja a gyász hírt, Ariciához siet, fölszabadítja az őrizet alól és szerelmet vall neki. A gyásznak semmi jelét sem adja, noha saját szavai szerint végtelenül tiszteli és szereti atyját. Hogy atyja életében titkolta szerelmét s nem igyekezett kedvese sorsán javítani, gyáva lett [noha máskülönbén nyílt bátor ifjunak van feltüntetve Hippolytos], hogy közvetlenül atyja halála után tárja fel érzelmeit, kegyeletlenség.

Racine darabjában Hippolytos találkozik atyjával s noha eskü nem kötelezi, mint a görög darabban, nem fedi fel atyjának a valót:

hogy Phaidra a bűnös. Ez természetesen szükséges a catastropha szempontjából, de nincs kellőleg indokolva. A mit Hippolytos maga mond [Acte V l.] s a mire Taine is súlyt helyez, hogy atyja iránti tiszteletből nem merte előtte feltárni nejének bűnét, nem magyarázza meg kellőleg Hippolytos hallgatását. Senecánál Hippolytos nem találkozik Theseussal, s így elesik e nehézség. Racine Theseus és Hippolytos találkozását átvette a görög drámából, mert igen valószínűtlen lett volna, hogy Theseus, noha csak Oenone értesítette Hippolytos vétkéről, nem hallgatja meg Hippolytos védekezését és mert a későbbi fejlemények kedvéért Theseusnak fia szájából kell hallania, hogy Ariciát szereti. A jelenet nagyszerűségét részben lerontja, hogy Hippolytos azáltal, hogy Aricia iránt érzett szerelméről szól, eltereli a figyelmet a főkérdésről és a jelenet első részének, benyomása által keletkezett hangulatot megváltoztatja. Aricia is tudja a valódi tényállást s noha találkozik Theseussal, nem közli vele, holott ezáltal megmentené kedvesét a szégyentől és a száműzetés keserveitől, holott igazságszeretetének és szívi lelkének, a bűntől való undorodásának egyaránt oda kellene hatnia, hogy leplezetlenül feltárja Phaidra bűnét. Hogy Aricia azért hallgat, mert Hippolytos erre fölkérte s ő teljesíteni akarja kedvese kérését, — egy oly kérést, mely Hippolytos gyöngédségéből fakad, mely ő rá Ariciára nézve nem kötelező, s melynek indokait, mint szavaiból kitűnik, nem érti, a mely kérés teljesítése ellen legszen-
tebb érzéseinek szerelmének és igazságérzetének kell fellázadni — igen gyöngé indokolás.

Hippolytos és Aricia hallgatása idézi elő a catastrophát s ezért öreg hiba, hogy egyikük hallgatása sincs kellőleg megokolva.

Vergilius elbeszélése szerint [Aeneis VII 761—781] Hippolytos, miután Aesculapius feltámasztotta halottaiból, nőül vette Ariciát. Innen vette Racine — mint maga említi — Hippolytos kedvesének nevét, ki máskülönben sehol sem szerepel.

Aricia egy precieuse typusa. Sokkal inkább tetszelgő mint szerelmes, és sokkal óvatosabb, mintsem összeegyeztethető volna egy odaadó és mély szerelem szenvedélyével. Hippolytos szerelme az ő szemében dicsőség és győzelem, inkább eszére és büszkeségére, mint szívére hat:

Pour moi, je suis plus fière, et fuis la gloire aisée
D'arracher un hommage à mille autres offert

.....

D'enchaîner un captif de ses fers étonné,
 Contre un joug qui lui plaît vainement mutiné;
 C'est là ce que je veux, c'est là ce qui m'invite [Acte II. 1.]

Ért a kaczerkódó szép beszédhez :

Mais cet empire enfin si grand, si glorieux,
 N'est pas de vos présents le plus cher à mes yeux [Acte II. 5.]

de midőn kedvese, atyja átkával terhelve, száműzve, ártatlanul rágalmozva, hozzá megy, s kéri, ossza meg vele sorsát, egyetlen gondolata, hogy ez renomméjának árthatna. Különben is sokkal chablonszerűbb e jellem, mintsem hogy mélyebb érdeklődést kelthetne.

Még csak Theseusról kell szólnunk. Theseus egyik tragédiában sem lép az előtérbe s így jelleme sem domborodik ki. A francia Theseus is nagy hős és bölcs uralkodó, mint a görög, de nem oly heves természetű; lovagias és udvarias férfi, de hűtlen férj. Euripides darabja szerint Theseus egy szent utazásból tér vissza, Racine darabjában távollétének oka Peirithoosnak egy kényes kalandja. Euripides nem szól Theseus szerelmi kalandjairól, Racine darabjában sok szó esik ezekről, talán azért, hogy ez is enyhítse Phaidra bűnét. Mégis a francia Theseus rokonszenvesebb mint a görög, mert gyöngédebb és érzékenyebb apa. A görög Theseus örül Hippolytos halálán, a francia Theseus szánja Hippolytost és nem vetkőzik ki atyai érzelmeiből. Euripides tragédiájában Hippolytos távozása után mindjárt halála következik, a gyors egymásután természetellenes. Racine igen ügyesen segített ezen s egyúttal az érdeklődés és megindítás fokozódásáról is gondoskodott. Hippolytos távozása után Phaidra Theseushoz siet, már be akarja vallani bűnét, midőn hallja, hogy Hippolytos Ariciát szereti. A nyugtalan Theseus Ariciához megy s ettől is hallja, mit nem akart fiának elhinni, hogy Hippolytos őt szereti. Nyugtalansága még jobban fokozódik, midőn Oenone öngyilkosságáról és Phaidra sajtáságos viselkedéséről értesül, már megbánja tettét s aggódva tudakozik Hippolytos után, midőn Theramène már megérkezik a gyász hírrrel. Theseus tudakozódásai kitöltik az időt s mivel fokozzák lelke nyugtalanságát, megindítanak.

Látjuk tehát, hogy a görög és francia darab személyeinek jellemei nagy eltérést mutatnak s utaltunk arra, mikép függnek össze ez eltérések a korok különböző szokásaival és erkölcsével.

A görög személyek naivabbak és őszintébbek, szenvedélyeik nagyrészt erősebbek és kitörésük hevesebb, a francziák modorosabbak, lelki életük complicáltabb, de nemcsak társadalmi formáik, hanem érzelmeik és lelkiismeretük is sok tekintetben finomabbak.

Euripides drámájának szerkezete harmonikusabb és egyöntetűbb mint Racineé, kinél a többi személy rovására túlságosan előtérbe lép Phaidra.

Euripides a *vétkes szerelem*, Racine *Phaidra* vétkes szerelmének tragédiáját írta meg. Euripidest az általános problema érdekli: a szenvedély győzelme a kötelesség és akarat fölött és ennek titkos és emberfölötti hatalma, Racinet a szerelem és kötelesség harc-terévé vált női lélek.

A két nagy költő fölfogta kora szellemét és nagy művészettel juttatta azt kifejezésre. A két mű örök becsű, mert mind a kettő — más-más hangon ugyan — megszólaltatta az örök emberit.

Beteljesült Artemis jósszava, oly módon, mint a görög hallgatóság nem gondolhatta s a költő álmodni se merte; annyi száz év után nemcsak Athénben, de az egész világon igazsággá vált a jós ige, melyet Artemis mondott Phaidráról és Hippolytosról.

αἰεὶ δὲ μουσσοποῖός ἐς σὲ παρθένων
ἔσται μέριμνα κοδὴ ἀνώουρος πεσῶν
ἔρωσ ὁ Φαίδρας ἐς σὲ σιγηθῆσεται.

[1428—1430. v.]

BAUMGARTEN FERENCZ.

A GESTA ROMANORUM MÁSODIK GYULAFEHÉRVÁRI KÉZIRATA.

Nem lehet eléggé sürgetni a hazai könyvtárak kéziratai mentül pontosabb jegyzékeinek közzétételét, mert az előttünk lévő példa megint igen jellemzőn tanúsítja, hogy ily jegyzékek hijában sokszor évek, sőt évtizedek hosszú során át lappanghatnak a becsesnél becsesebb codexek, a nélkül, hogy az irántuk érdeklődőknek csak sejtelmük is lehetne róluk. Sőt mivel a hiányos jegyzék még rosszabb talán a semminél, először, úgy látszik, a meglévőket kellene szakszerűen és lelkiismeretes gondnal kiegészíteni; mert könnyen megeshetik, hogy nem él mindenki magamként a gyanúporrel, és megbizván a rendelkezésére álló bibliographiai

segédeszközökben, nyugodtan nemlevőnek véli azt, a miről ezek hallgatnak.

Hálát és dicséretet érdemelnek tehát mindazok, a kik, mint legutóbb Varjú Elemér dr. a gyulafehérvári könyvtárral tette, a meglévő régiebb jegyzékek hézagos, sőt sokszor egyenesen félrevezető adatait kiegészíteni és helyesbíteni igyekeznek. Ennek a dicséretes törekvésnek köszönhetem ezúttal is, hogy ismét egy hazai Gesta Romanorum kézirat nyomába jutottam, a melyről a Batthyány-könyvtár közkézen forgó régiebb jegyzéke, a Beke-féle Index, ép oly mélyen hallgat, mint a röviddel ezelőtt ugyane helyen ismertetett első kézitről (l. XXIV. 378. l.).

Varjú Elemér dr. sajtó alatt lévő s részben már a Magyar Könyvszemle ez évi kötetében megjelent munkálatából, a szerzőnek kiváló szivessége folytán, még az illető ív kinyomása előtt tudomást szerezvén e kézitről, Kóródy Péter dr. úrhoz, a gyulafehérvári püspöki könyvtár óréhez fordultam, a ki ismét szokott előzékenységével kötelezett le s módot adott arra, hogy a szóban forgó codexet teljes kényelemmel átvizsgálhassam, a miért kedves kötelességemnek érzem, hogy neki e helyütt is hálás köszönetet mondjak.

Varjú a Beke Indexében 524. sz. a. említett codexről a következő leírást adja:

166. (Ms. IV. 8.) I. *Sermones dominicales*. Saec. XV.

Ivr. papirkézirat, két hasábosan, folyóírással írva. Vörös és zöld kezdőbetűkkel. A XV. század első feléből.

II. *Gesta Romanorum*. — *Sermones festuales*. — *Nota chronologica, germanice scripta, de ducibus Austriae ab anno 1273 usque ad an. 1424*. Saec. XV. Ivr. *) papiron. Két hasábosan, folyóírással írva. A XV. sz. első feléből. A *Gesta Rom.* egy nagyobb, zölddel czifrázott vörös s több kisebb vörös és zöld kezdőbetűvel van ellátva.

Piros bőrrrel bevont deszkakötésben, rézkeretes hártýára írt czímkével; gombjai és csatjai hiányoznak.

E leírást a következőkkel kell kiegészítenem s részben helyreigazítanom.

Kéziratunk kétségtelenül a XV. század első feléből való. Sőt korát, legalább az első résznek, pontosabban is meghatározhatjuk. Erre nézve ugyanis a Varjúnál is említett német krónikás bejegyzésen kívül, a mely az elég vegyes tartalmú s úgy látszik, több kéztől eredő kötet végén van, egy másik adat nyújtja az alsó határt. Mint az alábbi részletesebb tartalomból kitetszik, ez első részt írója 1403-ban fejezte be, Szt. Erasmus vértanú napján, tehát június 2-án, s e bejegyzéshez érdekes kortörténeti

*) 29×21 cm.

glosszát is csatolt, a melyet hazai vonatkozásánál fogva is közlendőnek tartottam. Minthogy a kötet legvégén lévő német krónikás bejegyzés *1424-ig* terjed, a közbenső Gesta Romanorum kézirat a fenti és az utóbbi év közé tehető, így tehát az eddig ismertté lett hazai Gesta-codexek közt a legrégebb. Az első gyulafehérvári ugyan biztosan nem datálható, de írásának jellegével inkább a XV. század második, mint az első felére vall; a két év előtt ugyanitt (XXII. 401. l.) ismertetett budapestiről és a pozsonyiról pedig, melyet legközelebb szándékozom részletesebben leírni, határozottan tudjuk, hogy a XV. század utolsó harmadából valók.

Mielőtt azonban a minket itt elsősorban érdeklő Gesta-kézirat részletesebb jellemzésére térnénk, többi részeinek nem kevésbé nevezetes volta miatt, álljon itt e vegyes tartalmú kötetnek még a Varjú-félenél is tüzetesebb leírása, a melynek kapcsán annak egyes pontjaihoz fűzöm majd megjegyzéseimet, illetőleg a hol szükségesnek látom, a kéziratból vett közleményeket.

Varjú nem említi a codex leveleinek számát, a melyet Beke és egy az utolsó levélen írónnal tett bejegyzés 109-nek jelez; a mint azonban az én utólagos ellenőrző számlálásom mutatta, ez az adat sem helyes, mert a levelek száma 110. Az egyes részek, ha egymástól nem is igen távol fekvő, de mégis különböző időben íródhattak, aligha egyfolytában és talán nem is ugyanattól a kéztől erednek, ha csak hosszabb időközöket nem veszünk fel, a mikor az írásnak változó, de nem nagyon eltérő jellemét ugyanazon írónak a haladó kora is megmagyarázná. Mindazonáltal mégis inkább hajlandó lennék a 105^b lap második hasábjától a 107^a lap első hasábjának a közepéig terjedő részt egy második és a kötet legvégén lévő német bejegyzéseket (108^b—110^a) egy harmadik kéznek tulajdonítani, a melyek közül a másodikra látszanak vallani az egész kézíraton végig, néhány kivétellel a rubrumok is.

Feltűnő még a Gesta Romanorumot és még inkább a kötet végén lévő német krónikás bejegyzést illetőleg a ténta halványabb színe, valamint a Gesta-kéziratnak az elején az, hogy a sorok a többi lapok írásától elütően, kissé ferdén, alulról fölfelé irányúlnak. A többi résznél valamivel sűrűbb írás*) és egyúttal jóval sötétebb ténájú a közvetlenül előtte, illetőleg utána állónál a 49^a—54^b és a 103^a—104^a részlet, a mely utóbbi előtt hézag is van. Hogy hány levélnyi, az nem igen állapítható meg, de nem is igen érdekel, mert a kéziratnak legkevésbé nevezetes, az alkalmi szentbeszédek tartalmazó részére esik.

Kéziratunk e külső leírása után, a mely csak a leglényegesebb dol-

*) Míg a többi részben a sorok száma 42—48, addig e lapokon 52—56 közt ingadozik.

gok felemlítésére szorítkozik, álljon itt annak a Varjú-félénél is teljesebb lajstroma:

I. F. 1^a—2^b *Sermones de animabus.*

1. Sancta ergo et salubris est cogitatio pro defunctis exorare, ut a peccatis solvantur. Machabeor. ultimo.

2. (F. 1^b) Opera¹⁾ illorum secuntur illos. Apocal. XIII.º

3. Beati mortui, qui in domino moriuntur. Apoc. XXº.

II. 3^a—41^b *Incipit XLe. parinenses.*²⁾ (40 rövid böjti prédikáció, a nagyböjtt minden napjára és husvét vasárnapjára.)

F. 41^b: *Explicit Postilla parmenses per quadragesimam in die sancti Erasmi martyris Anno domini*³⁾ *et Quadragesimo Tercio et eodem anno fuerunt in Bohemia magne Gwerre et in vngaria carentibus istis regnis vero capite.* (Kézir.cera capita.)

III. 42^a—45^a (*Ádám és Éva apokryph legendája.*) Kez d ő s z a v a i: Cum expulsi essent Adam et Eua de paradiso, fecit (!) sibi tabernaculum et fuerunt. VII. diebus lugentes et lamentantes in magna tristitia (l. alább).

IV. 45^a—48^b (*Descensus S. Pauli.*) Kez d e t e: Queri potest quis prius rogaverit, ut anime requiem haberent in inferno. idem sanctus Michahel archangelus et sanctus Paulus, quando exierunt ad infernum, quia uoluit deus, ut Paulus uideret penas inferni et misit Michaelem cum Paulo, ut ostenderet ei peccatores. Oportet ergo nos timere penas inferni et amare delicias paradysi, que ostense sunt sancto Paulo, quando fuit in carne.

V é g e (F. 48^b): Et audiens sanctissima dei genitrix et omnes angeli clamauerunt una voce dicentes: Ipsi gloria et imperium in secula seculorum. Amen.

V. 49^a—54^b (*Különféle csodatörténetek.*) Alább részletezve.

VI. 55^a—92^b *Gesta Romanorum.* Alább részletezve.

VII. 93^a—107^a (*Különféle prédikációk: De animabus, De dedicatione eccl., De Antichristo, ismét De dedicatione.*)

F. 107^a: *Hystoria qualis homo sit in peccato.*

F. 107^a: *Moralis quare deus abiit in vterum virginis.* (Cf. Gesta Rom. App. Oest. 256.) Alább közölve.

107^b: *Sumens corpus Christi debet multa facere.*

107^b: *Nota prohibiciones a comunione.*

108^a: *Exemplum de parascephen.*⁴⁾

¹⁾ Opera.

²⁾ vagy *parmenses* (mint alább; l. a bekötési táblán lévő czimkérőí később mondottakat).

³⁾ *Millesimo* kihagyva.

⁴⁾ Értsd: *Parascere* = nagypéntek.

VIII. 108^b—110^a: Német nyelvű krónikás feljegyzések 1273-ból (Habsburg Rudolf császárrá választásától) 1424-ig (Ernő osztrák herceg haláláig); kizárólag a Habsburg-ház tagjaira vonatkozólag. Mutatványul ime itt e rész eleje és a vége:

(F. 108^b) Anno d(o)m(ini) M^o cc^o lxxiii^o do wurd erbelt der ser edel herr vnd graff Ruedolff von habelspurch von den churfursten aynmueticlich zu einem Romischen chunich, darum wan er wazz gerecht vnd frvm.

Anno d(o)m(ini) M^o cc^o lxxxxi^o In dem jar starb der obgenant durchleichtig furst Chvnich Ruedolff in dem monad julio, vnd liezz zween svn; der ain hiez Albrecht vnd der ander Ruedolff; wurden herzoge ze Osterreich. ir vatter ist begrabn zue payern.

Anno d(o)m(ini) M^o ccc^o viii^o An dem ersten tag dez Mayn wurd erslagen der hoch geporn fuerst chunikch Albrecht der Romichs (sic), von herzog hansen seines brueder son, nachent pey dem geslozz prukk an der stat, do nw der gross Alter¹⁾ leit in dem chloster ze chvnichsuedl.²⁾ der obgenant chvnich Albrecht hat lassen zehen chinder: von ersten dy durchleichtign fürsten Chvnikch Fridrichn Romischen chvnikch, etc.

(F. 110^a): Anno d(o)m(ini) M^o cccc^o xxiiii^o an dem zehenten Tag dez manads³⁾ Junii jst (sic) an dem phingst obent starb der durchleichtig fürst herzog Ernst ze Osterreich, vnd sein gemächel ist gebesen des edeln fursten herzog Allexander von der Massaw tachter, gehaissen fraw Zimburga von Polan. Mitt der hat er gelassen drei Son vnd drei Tächter; der ain haist Fridreich, der ander Albrecht, der dritt Ernst. So haist die erst Tachter Margrett, die Ander Kathrei, die dritt Anna, vnd ist begraben indem chaster (sic) ze Rawn.

Áttérve már most az egyes érdekesebb részek behatóbb ismertetésére, mindenekelőtt ki kell emelnem, hogy a szentbeszédeket tartalmazó II. és talán az ezt megelőző rövidebb I., sőt esetleg a jóval hátrább következő VII. rész is ugyanabból a prédikáció-gyűjteményből ered, a melynek a szerzőjére meglehetősen homályos célzást nyújt a 3^a lapon lévő *Incipit*, a 41^b lap *Explicit*-je és a bekötési táblán olvasható, Varjúnál is említett címke. Ezen ugyanis *Antonius Parmensis* olvasható, míg a 3^a vap első hasábjára fölött már inkább *Parinenses*-t, a 41^b lap második hasábjára pedig határozottan *Parmenses*-t lehet kibetűzni. Megjegyzem azonban, hogy a *Par* mind a három helyütt ugyanazzal a rövidítéssel van írva, a mely e kéziratban végig vegyest hol a *par*, hol a *per* jelzésére szolgál.

Antonius Parmensis a ma kevésbé ismeretes, de a XV. században, úgy látszik, eléggé népszerű prédikátorok egyike, kinek «Postilla de tem-

¹⁾ Altar. — ²⁾ Königsfeld. — ³⁾ hibásan: *manasd*.

pore» cz. beszédgyűjteményéből a bécsi es. k. udv. könyvtár kéziratainak jegyzéke 3731., 3732., 3757. és 4128. sz. a. sorol fel négyet, valamennyit a XV. századból. (A 3731. sz. látszik a legrégebnek, mert ez az 1400. évszámot viseli, s így a mi kéziratunkkal körülbelül egy idős.) A szerzőt a 4128. sz. kézirat Domonkos-rendűnek vallja, s így róla talán Échard és Quétif nagy munkájában, a mely most nincs a kezemenél, található némi adatokat.¹⁾

Ugyanitt kell helyreigazítanunk Varjú azon adatát, hogy az I. és II. rész közös címe: *Sermones Dominicales*. Varjút alighanem a *de animabus* kissé nehezen olvasható írása tévesztette meg, a mely a böjti prédikációkat megelőző rész homlokán áll; de hogy határozottan így olvasandó, azt nemcsak e rész beszédeinek kizárólag a halottakra vonatkozó tartalma, hanem a VII. részben (f. 94^b) ismét előforduló *de animabus* felirattal teljesen egyező írása is bizonyítja.

E részeknél jóval érdekesebb azonban a III. és IV. Amaz különösen egyik magyar nyelvemlékünkhez való vonatkozásánál fogva érdemel figyelmet, minthogy ugyanazon változatát adja az egész középkoron át nagy elterjedésű és számos népnyelvi fordítást is ért *Ádám és Éva*-legendának, a mely a *Teleki-codex* 207—237. lapjain olvasható. (Nyelvemléktár XII. 350—361. l.)

Eddig e legendának csak *egy* hazai latin nyelvű feljegyzését ismerem a középkorból. Ez a Knauz-féle jegyzékben²⁾ 90. számot viselő pozsonyi codexben van, a melynek a 115—117. levelein olvasható, a szintén apokryph *Vita Pilati* szomszédságában. E feljegyzés explicitjének tanúsága szerint 1360-ból való. Érdekes, hogy a gyulafehérvári változat is a nem kevésbbé apokryph *Visio, Revelatio, Descensus v. Apocalypsis S. Pauli* mellé került. A két kéziratnak, a pozsonyinak és a gyulafehérvárinak legjellemzőbb eltéréseit, tekintettel a Teleki-codex párhuzamos helyeire, ezekre való egyszerű hivatkozással közlöm e helyütt, minthogy a Nyelvemléktár elég könnyen hozzáférhető.

G. (F. 43^a): Beata³⁾ es Eua propter Adam, quoniam preces eius magne sunt coram domino, et causa eius oracionis venimus ad te, ut accipias adiutorium nostrum. Exsurge nunc

P. (Knauz 177. l.): Beata es Eua propter Adam, quia preces exaudite sunt et illius oracionis causa missus sum ad te, ut accipias adiutorium nostrum, exurge nunc et

¹⁾ Chevalier és Grässe (Allg. Lg. II. 2. 407.) szerint Domokos-rendi volta kétséges, utóbb Camaldulensis s mint ilyen a rend generalisa 1410—1419. Beszédei nyomtatásban is megjelentek 1482 Kölnben és 1500 Párisban.

²⁾ A pozsonyi káptalannak kéziratai. Ismerteti Knauz N. Esztergom 1870. 173—181. l.

³⁾ *Beatus*.

et prepara te ad partum. Et fecit sic et peperit¹⁾ filium eratque lucidus. *Eua uero ignorans et admirans, quid hoc esset, quod pepererat, dixit [Eua ad²⁾ Adam: Domine mi, interface hoc, ne nos forte interficiamur ab illo. Respondit Adam et dixit: Sanguis noster et caro nostra est. Et continuo infans cucurrit et in manibus suis tollens herbam dulcissimam dedit matri sue, et vocauit nomen eius Kainn. Angelus uero domini ostendit Eue, qualiter puerum lactare et nutrire deberet.*

G. (F. 44^a) Tunc ueniet amantissimus filius dei Christus resuscitare corpus Ade patris tui et tunc resuscitantur corpora multorum mortuorum. Et ipse Christus filius dei ueniens baptisabitur in flumine Jordanis, et dum egressus fuerit de aqua Jordanis, tunc oleum misericordie sue perunget omnes in se credentes, et oleum misericordie in generacionem et generacionem hiis, qui renascendi sunt ex aqua et spiritu sancto in uitam eternam. Et sic introducet tunc patrem tuum Adam in paradysum ad arborem olei misericordie sue. Et continuo discessit angelus ab eo in paradysum et attulit ramunculum cum foliis³⁾ fractum de arbore sciencie per quam expulsus⁴⁾ sunt Adam et Eua de paradiso, et dedit Seth dicens: Hec porta patri tuo ad refrigerium et ad solacium corporis sui; festina, ne tardes, uade ad patrem tuum, quoniam impletum est tempus uite sue. Adhuc VII. dies, et exiet (sic) anima eius de corpore et videbit mirabilia magna in celo et in terra et in luminaribus celi. Hec dicens angelus recessit a Seth,

para te ad partum, et surrexit et peperit puerum et erat decorus aspectu et infans continuo surgens, cucurrit et manibus suis tulit herbam deditque Matri sue et vocauit nomen eius Cayn.

(A *G* szövegben kiemelt helyek hiányzanak a *P* változatban, de megvannak a *Teleki-codex*-ben 221. és 222. l.)

P. (Knauz 179. l.): tunc descendet Xtus filius dei in terras resuscitare corpus Ade et filiorum eius et ipse filius dei baptisabitur in flumine Jordanis, et tunc dabit oleum misericordie omnibus, qui renascendi sunt ex aqua et spiritu sancto, adhuc VI. dies sunt, post quos exibat anima de corpore Ade, tunc videbis mirabilia magna et signa in luminaribus celi. Hec dicens Michael statim discessit. In quadam uero hystoria grecorum legitur licet yperifa (sic), quod Angelus de ligno, in quo peccauit Adam, ei tradidit dicens: Quod pater non sanaretur antequam lignum fructum faceret.

(A *G* szöveg kiemelt helyei hiányzanak a *P* változathoz, de ismét megtalálhatók a *Teleki-codex*-ben a 229. és 230. lapon.)

¹⁾ peperat. — ²⁾ más kézzel följéje írva a mi [] közt. — ³⁾ foliorum. — ⁴⁾ expulsus.

et reuersi sunt Eua et Seth et tulerunt sanctum ramunculum.¹⁾ Et cum uenerunt Seth et mater eius ad Adam, *dixerunt sibi omnia gesta que uiderant in uia*. Et dixit Adam ad Euam: Ecce omnia fecisti mala et induxisti nos in plagas et tribulationes multas, que ueniunt in omnes generationes, quia filii nostri narrabunt ea filiis suis et sic de aliis; et sic maledicent nos, quoniam hec mala intulerunt nobis parentes nostri, qui fuerunt ab iniciis. Hec audiens Eua cepit lacrimare et ingemiscere. *Et dixit Adam filio suo Seth: Numquid angelus domini non [misit²⁾] mihi aliquid? Conturbatus uero Seth et perterritus, quod non inuenit, quod miserat ei angelus, dixit patri suo: Ramum misit tibi angelus de paradiso, qui cecidit mihi in medio Jordanis flumine. Cui pater: Vade, fili mi, et in ipso loco, ubi cecidit, ibi inuenies. Affer mihi, ut uideam antequam moriar, et benedicat tibi anima mea. Reuersusque Seth ad flumen Jordanis, inuenit ramum in medio flumine et nusquam³⁾ de loco motum, et gavisus Seth tulit eum patri (44^{b)} suo. Quem cum accepisset Adam, gavisus est gaudio magno et dixit: Ecce mors et resurreccio mea! Rogauitque filios suos⁴⁾, ut plantarent eum ad caput sui sepulchri.*

G. (F. 45^a) Octauus uero dies future et eterne beatitudinis est, in quo omnes boni cum suo creatore in corpore et in anima nunquam de cetero lugebunt, sed regnabunt etc. (Utána más kézzel: *per infinita secula seculorum.*)

(180. l.) Et reuersi sunt Seth et Eua ad Adam dixeruntque, quod serpens momordit Seth. Et dixit Adam ad Euam: Ecce induisti nobis peccatum magnum et plagam magnam in omnem generationem nostram, post mortem meam refer filiis tuis hec, que fecisti; scio autem, quod qui nascentur ex nobis, in laboribus deficientes maledicent nobis, dicentes: quam multa mala induxerunt nobis patres nostri, qui fuerunt ab inicio. Tunc Eua cepit lacrimari et ingemiscere.

(A hiányzó, de a szemben lévő G szövegben meglelhető s kiemelt helyeket l. a Teleki-codexben a 231. és 232. lapon.)

(A P szövegben e záradék helyett egészen más van. Ellenben a Teleki-codex legendája ugyanígy végződik a 237. lapon, mint a szemben lévő G szöveg.)

¹⁾ itt hézag van az elbeszélésben, mint a Teleki codex megfelelő helye (230. l.) mutatja. — ²⁾ hiányzik. — ³⁾ *nunquam*, Teleki c. 221: *sohoua*. — ⁴⁾ Tel. c. 232: *Settôth*.

Megjegyzem még, hogy a Teleki codex legendája valamivel előbb-ről kezdí ez apokryph elbeszélést, s hogy annak a 206. l. végétől a 212-nek közepéig terjedő része mind a *G*, mind a *P* latin szövegből hiányzik.

Nem terjeszkedhetem ki ezúttal kéziratunk IV. részének bővebb ismertetésére s beérem azzal, hogy ezen, a középkorban szintén nagyon elterjedt legendát illetőleg, a melylyel nem tévesztendő össze egy másik, szintén *Apocalypsis S. Pauli* címet viselő pseudoepigraph könyv, — a Migno-féle «*Encyclopédie théologique*» XXIV. köt. (*Dictionnaire des Apocryphes*) 654. s k. hasábjaira, továbbá a *Dictionnaire des légendes du christianisme* 1035. hasábjára utaljak.

Kéziratunk V. része, mely a 49^a—54^b levelekre terjed és az egész kötet legsűrűbb írású s egyúttal a legnehezebben kibetűzhető darabja, különféle csodatörténeteket tartalmaz a következő fejezetekbe csoportosítva:

1. F. 49^a: *Miracula de nativitate domini*. Nyolcz karácsonyéjű csoda, majdnem szórúl-szóra a *Legenda aurea* 6. fejezetéből (Grässe-féle kiad. 42—45. l.), bár nem egészen ugyanabban a sorrendben, mint ott.¹⁾

2. U. o. *De circumcissione domini*. (Petrus Ravennas vagy Chrysologus, ki tanuló korában nehéz felfogású és dadogó nyelvű volt, egyszer tanítója feddése miatt nagyon szegyenkezve, a Jézus körülmetélése vagyis ujév előtti éjjel a templomban imádkozott s látomása lón, melyben az anyja ölében ülő gyermek Jézus megáldotta, úgy hogy attólfogva ekesszóló és tudós lett. Utóbb könyvet is írt J. nevérol.)

3. U. o. *De epiphania domini*. (Edmund angol király, ki vízkereszt napján koronáztatott meg, ennek emlékére megfogadja, hogy minden évben 3 márkával nagyobb áldozati ajándékot ad e napon. Uralkodása 24. évében 72 márkát kellene fizetnie, de az ép lefolyt évben viselt háború kiürítette a pénztárát, úgy hogy csak 30 márkát tud előteremteni. A mint ezen búsúl, a tiszta égből kastélya kápolnája tetejére egy nyíl csap le nagy dörgéssel s a tetőt átfúrván, a kápolnában a Krisztus oltára előtt akad meg. A nyilon e három szó olvasható: *Tolle, fode, posside!* A helyet egy szent ember tanácsára felássák s benne mérhetetlen kincseket találnak.)

3. F. 49^b: Szintén *De epiphania domini*. (L. Gesta Rom. Vulg. 47. kissé eltérő előadásban.)

4. U. o. *ugyanarról a napról*. (A három királyt tisztelő lovag utóbb a király halála után ennek trónjára kerül.)

5—10. F. 49^b—51^a: *Exempla de sancta cruce*.²⁾

¹⁾ Kéziratunk e csodákra nézve forrását így jelöli meg: *hec omnia et similia plenius in novo passionali reperiuntur*.

²⁾ Ezekről, valamint az alább köv. Mária-csodákról legközelebb

11. F. 51^a: *De ascensione domini*. (Egy hajadon, kit az ördög megszállott, ennek hatalmától csakis a Krisztus mennybemenetele előtti napon szenvedett nagy gyötrelmeket. Egy szent, a ki az ördögöt belőle kiűzte, megkérdi a gonosztól, hogy mért gyötörte áldozatát épen e napon? Az ördög ezt feleli: mert mennybemenetelekor, mikor az igazak lelkeit is magával vitte, okozta a Megváltó a pokol fejedelmének a legnagyobb fájdalmat.)

12—13. F. 50^b—51^a: *De sancto spiritu*. (Két pünkösdi csoda. Az egyik sz. Remigius püspökről, a másik a fuldai apátról.)

14—32. F. 51^a—54^b: *Miracula de beata virgine*. (Különféle Mária-csodák, melyek közül több megvan a *Discipulus* Promptuariumának függelékében s a többi nevezetesebb középkori hasonló gyűjteményekben. Ezekről l. *Mussafa*, Studien zu den mittelalt. Marien-Legenden. Sitzungsber. der Wiener Akad. Hist.-philos. Cl. 1887., 1888., 1889., 1891., 1898.)

Több apró fejezetre elaprózódó szerkezeténél fogva, kissé részletesebben foglalkoztunk kéziratunk e darabjával, a mely összehasonlító irodalomtörténeti szempontból különben megérdemelné, hogy valaki még tüzetesebb vizsgálatra méltassa, a minek ezzel a kis tartalommutatóval csak az útját akartuk egyengetni.

S most áttérhetünk a VI. rész gyanánt következő *Gesta Romanorum*-ra, a melynek előbb még a külsőségeiről kell egyet-mást elmondanunk.

A fejezetek címiratai, valamint a tanulságot jelző *Reductio* szó, vörösbetűsek és világos, hogy csak utólag, mint már említettük, talán nem is ugyanazon kéz iktatta be őket az üresen hagyott közökbe, a mely a többit írta. Nekem úgy tetszik, hogy e vörösbetűs írás, a mely néhány kivétellel az egész kötetten végig *egy* kézre látszik vallani, ugyanattól ered, a ki a többitől leginkább elütő, kerekesebb írású hatodfél hasábot írta a 105^b—107^a lapokon.

A címek csak a történetek egy részénél vonatkoznak a fejezet tartalmára, s ilyenkor több-kevesebb eltéréssel nagyjában egyeznek a kéziratunkkal egy családból való codexek címirataival. Azonban a hol így van is, ott is rendszeren melléczím követi az elsőt, minden megkülönböztetés nélkül, rendszeren vele egyfolytában írva; s ez a második cím mindig a példa erkölcsi vagy dogmatikai magyarázatára vonatkozik; néhol pedig egész részletes utasítássá bővül a prédikátor számára, itt-ott még azt is megjelölve, milyen alkalommal, vagy beszédének mely részében használja fel az illető példát.

külön szándékom megemlékezni, minthogy egy részük érdekes világot vet a XV. sz. elejéről való spanyol *Libro delos enxemplos por a. b. c.*, némely darabjainak forrására.

17. (58^b) De morte Allexandri (Sepultura A.) ... Vulg. 31.
 18. Reffert Valerius, quod Peratinus (Arbor cui
 se tres uxores susp.) ... " 33.
 19. (59^a) [P]ipynus regnavit (Filius et privignus) " 116.
 20. Reffert Dyogenes¹), qui erat in paupertate
 (Diogenes et Alexander) ... Germ. 15. (Oest. 183.)
 21. (59^b) Reffert Valerius libro 2°), quod quidam
 puer nobilis (Carbo ardens) ... " 16. (Oest. 184.)
 22. Sicut ait Pelinus,³) quod fuit arbor in Judea
 circa montem Synay (Arbor infecta) ... " 17. (Oest. 185.)
 23. Reffert Allexander philosophus de naturis re-
 rum (Imago Virgillii) ... " 18. (Oest. 186.)
 24. (60^a) Erat quidam imperator, qui statuit pro
 lege, quod si mulier deprehensa sub viro
 suo in adulterio (Filius matrem occidere
 nolens) ... Vulg. 100.
 25. In medio Rome quodam loco (Curtius) ... " 43.
 26. Tyberius regnavit Rome, qui [ante] sumptum
 imperium (Vitrum ductile) ... " 44.
 27. (60^b) Erat quidam imperator, qui habuit
 filiam [de]joram (Filia imp. in palatio) ... Germ. 22. (Oest. 187.)
 28. Legitur in vitas patrum, quod quatuor here-
 mite (Virtus maxima) ... App. Oest. 1. (197.)
 29. Quidam rex nobilis, sapiens atque dives (Sa-
 gittare in cadaver patris) ... Vulg. 45.
 30. (61^a) Quidam fur ad domum cuiusdam divi-
 tis venit (Fur radice lunæ deceptus) ... " 136.
 31. (61^b) Quidam miles quendam regem, qui
 (sic⁴) feodatus fuit (Semiequitans) ... " 124.
 32. (62^a) Erant duo fratres carnales, unus cleri-
 cus, alter laycus (Tres literæ) ... Germ. 26. (Oest. 188.)
 33. Legitur in quodam libro de colloquio Petri
 ad Jhesum (Quinque phrenetici) ... Vulg. 164.
 34. (62^b) In vitas patrum legitur, quod angelus
 domini ostendit cuidam seni (Tres phre-
 netici) ... " 165.
 35. Rex Donarum (sic⁵) tres magos, qui Christo
 (Tres magi CMB) ... " 47.
 36. (63^a) Reffert Valerius, quod Elonginus⁶) (Za-
 leucus) ... " 50.

¹) Helyesen: *Reffert Saturnus, quod Diogenes*, de a V. kéziratb. is
 úgy, mint itt. — ²) *tercio Oest. Dick* (73.) — ³) *Plinius V.* — ⁴) *cui helyett*
 (Oest. a quo). — ⁵) *Danorum V.* — ⁶) *Celongus V. Zelongus Vulg. Dick*
 (122.)

37. (63^b) Tytus in civitate Romana [regnavit],
qui statuit pro lege, quod dies primoge-
niti sui (Focus) Vulg. 57.
38. (64^a) Abnegarius¹⁾ imperator regnavit (Tres
veritates) " 58.
39. (64^b) Echezias²⁾ regnavit (Heres arboris) ... Germ. 81. (Oest. 196.)
40. (65^b) Darius imperator regnavit (Jonathas) Vulg. 120.
41. (66^a) Jovinianus imperator regnavit (Jovi-
nianus) " 59.
42. (67^b) Hanibal regnavit (Redde) " 20.
43. (69^b) Tyberius in civitate Romana [regnavit],
qui miro modo melodiam dilexit (Hamus
aureus) " 85.
44. (70^a) Plandius³⁾ regnavit, qui habuit tres
filias (Socrates uxorem ducit). " 61.
45. Cayus in civitate Romana (Florentina) " 62.
46. (71^a) Theodosius in civitate Romana regnavit
(Campana et serpens) " 105.
47. Legitur, quod rex quidam habuit leonem et
leenam (Leaena adultera) " 181.
48. (71^b) Troyanus⁴⁾ in civitate Romana regnavit
(Aper sine corde) " 83.
49. (72^a) Antonius in civitate Romana regnavit
(Camisia trium digitorum) " 64.
50. (72^b) Pompeyus in Romana civitate regnavit
(Falco) " 84.
51. Lucius regnavit, qui statuit pro lege (De
puero nutriendo) Germ. 34. (Oest. 189.)
52. (73^a) Adrianus in civitate Romana regnavit
(Colloquium in carcere) Vulg. 86.
53. (73^b) Helius in civitate Romana regnavit
(Crux cum inscriptionibus) " 65.
54. (74^a) Severus regnavit, qui unam pulchram
habebat filiam (Arma suspensa) " 66.
55. (74^b) Anthonius regnavit, in cuius imperio
(De milite, leone, dracone) App. Oest. 3. (199. cf. 191.)
56. Gordianus regnavit potens valde⁵⁾ (Galli) ... Vulg. 68.
57. (75^a) Narratur de quodam homine, qui voca-
batur Tancherus⁶⁾ (Gaudium sine fine) " 101.
58. (75^b) Sagittarius quidam philomenam cepit
(Tria consilia philom.) " 167.

¹⁾ Enegardus V. Benegarius *Dick* (144.) = ²⁾ Athisias V. Ezechias
Germ. — ³⁾ Claudius V. *Dick* (154.) — ⁴⁾ Trajanus V. — ⁵⁾ Az angol sza-
vak nélkül, melyeket e fejezetben a legrégebb kézirat (*Dick* 182.) még meg-
őrzött. — ⁶⁾ *Dick* 189: Gaunterus.

59. (76^a) Quidam rex, qui tantum unicum filium
habuit (Tres amici) --- --- --- --- --- Vulg. 129.
50. (76^b) Erat quidam avarus (Thesaurus in
trunco) --- --- --- --- --- " 109.
61. (77^a) Quidam rex erat, qui statuit pro lege,
quod quodocunque aliquis mori (Tuba
mortis) --- -- --- --- --- --- --- " 143.
62. Quintilis regnavit (Centum solidi) --- --- --- " 73.
63. (77^b) Aurelianus regnavit in civitate Romana
(Pomum aureum stultissimo) --- --- --- " 74.
64. (78^a) Quedam civitas erat iuxta mare (Leo
suspensus) --- --- --- --- --- App. Oest. 4. (200.)
65. (78^b) Miles quidam erat magnus predo (Pes
amputatus, Var. Angelus et erem.) --- --- Vulg. 127.
66. Erat quidam miles [tyrannus] qui tantum
unicum filium habuit (VII. Sap. Canis) --- (Germ. 41.)
67. (79^a) Quidam imperator fuit, qui habuit
quoddam nemus (VII. Sap. Aper) --- ---
68. (79^b) Frat in una civitate miles senex (VII.
Sap. Puteus) --- --- --- --- --- --- ---
69. (80^a) Erat in civitate Romana quidam miles,
qui duas filias et unum filium habuit (VII.
Sap. Gaza) --- --- --- --- --- --- --- (Germ. 42.)
70. Dives quidam erat in civitate Romana, qui
habebat picam (VII. Sap. Pica) --- --- --- Monac. 70.
71. (80^b) Octavianus regnavit, qui erat valde di-
ves (VII. Sap. Virgilius) --- --- --- --- --- (Germ. 43.)
72. (81^b) Rex quidam miro modo inflatus [erat]
et iste intendebat corpora sanctorum Petri
et Pauli (VII. Sap. Petrus et Paulus) --- (Germ. 44.)
73. (82^a) Erat quidam imperator, qui statuit pro
lege, quod quicumque vellet sibi mini-
strare (Abibas, quinque ministeria) --- --- Vulg. 17. Dick App-
74. (83^a) Quidam pauper fuit in quadam villa
(Cauda draconis) --- --- --- --- --- --- --- " 114.
75. Erat quidam imperator, qui habuit quoddam
nemus, in quo erat elephas (Virgines nudæ) " 115.
76. (83^b) Quidam princeps erat nomine*), cuius
populus in civitate claudebatur (Arma cum
inscriptione) --- --- --- --- --- --- --- " 152.
77. Regina quedam concepit filium de servo ru-
stico (Panni diversi) --- --- --- --- --- --- --- " 26.
78. Legitur de quodam homine transeunte unam
silvam (Serpens ingratus) --- --- --- --- --- " 174.

*) A név hiányzik, V: deonmus; Dick 29: Cleoninus.

79. (84^a) Quidam dominus erat, qui habuit unum
ianitorem (Janitor et gibbosus) — — — — — Vulg. 157.
80. Legitur in scolasti[c]a hystoria, quot (sic) in
Jerusalem fuit quedam columpna enea
(Imago Salvatoris) — — — — — App. Oest. 18. (214.)
81. (84^b) Miser homo (Misericordia vitæ humanæ) Vulg. 36. *Monac.* 80. (recte 81.)
82. (85^a) Reffert Plinius, quod aquila (Achates) Vulg. 37.
83. Legitur in gestibus (sic) Romanorum, quod
inter duos fratres erat tanta discordia
(Fratres discordes) — — — — — “ 39.
84. (85^b) Coscdras¹) imperator pugnaturus contra
inimicos suos (Codrus) — — — — —
85. Narrat philosophus in libro de animalibus,
quod si volueris (De corvo et cinere) — — — — — Vulg. 46^b).
86. Julius²) narrat, quod in mense mayo (Septem
arbores) — — — — — “ 46^a).
87. Quidam rex habuit tres filios et lapidem pre-
ciosum (Tres annuli Var.) — — — — — App. Oest. 14. (210.). cf. Vulg. 89.
88. (86^a) Legitur in vitas patrum, quod quidam
vidit ethyopum (Tres fatui Var.) — — — — — *Monac.* 87. (recte 88.)
Dick 139. (cf. 109.)
89. Pompeius statuit pro lege, quod quilibet miles
post mortem (In armis sepeliri) — — — — — *Monac.* 88. (r. 89.) Vulg.
[134.]
90. (87^a) Erat quidam miles nomine Placidus
(Placidus-Eustachius) — — — — — “ 89. (r. 90.) Di k
192. (Vulg. 110.)
91. (88^a) Valerius regnavit potens valde Rome
qui unicam filiam habebat (Filia imp.
male custodita a quinque militibus) — — — — — “ 90. (r. 91.) App..
Oest. 16. (212.)
92. (89^a) Legitur, quod sanctus Thomas³) — — — — — “ 91. (r. 92.)
*Vindob.*² 89.
93. Legitur, quod tres syrenes (De trib. Sirenib.) — — — — — “ 92. (r. 93.)
App. Oest. 41. (237.)
94. (89^b) Erat quidam rex, qui conscientia motus
ad terram sanctam perrexit (Leo ultor) *Monac.* (93. (r. 94.)
App. Oest. 20. (216.)
95. Erat rex quidam, qui quendam pauperem
ad divicias et magnos honores promovit
(Mansuetudo prævalens) — — — — — *Monac.* 95. (r. 96.). Vulg. 130.
- 96⁴). (90^a) Dyoclecianus regnavit (Filius matrem
occ. nolens. Var.) — — — — — *Monac.* 94 (r. 95) Vulg.
100. (Dick 185.)

¹) Cosdras V, *Dick* (89.) — ²) Tullius V. — ³) Alább egész terjedelmében közlöm. — ⁴) V. ö. a 24.-kel.

- 97*). (90^b) Adrianus Rome dives valde sibi basilicam construxit (Sarcophagus Var.) — *Monac.* 96. (r. 97.) Vulg. 16-
98. Legitur in gestis Romanorum, quod cum Alexander regnaret in Grecia (Alexander, 4 feminæ.) — — — — — App. Oest. 7. (203.)
99. (91^a) Legitur, quod quidam rex habuit filiam nimis speciosam (Lavari in sanguine regis.) App. Oest. 34. (230).
cf. Oest. 281.
100. (91^b) Legitur in gestis Romanorum, quod regnavit quidam imperator potens valde [adás.]
(Aegyptius et Baldach.) — — — — — Vulg. 171. (eltérő elő-

E két utóbbi történetet, a közkézen forgó *Gesta Rom.* szövegektől eltérő előadása miatt, alább egész terjedelmükben közlöm, a hozzájuk tartozó tanulságokkal együtt, megjegyezvén, hogy az utolsónak a kéziratban nincsen címe. Továbbá, mivel csak egy-két kéziratban van meg, de Oesterley az ő kiadása függelékébe nem vette fel, közlendőnek véltem a *De S. Thoma* című, 92. fejezetet is.

Codexünkhöz tartalmára, történeteinek sorrendjére, sőt szövegének feltünőbb sajátosságaira nézve is a leghasonlóbbnak látszik, a mennyire az Oesterley-féle kiadás bevezetésében közölt lajstromokból megítélhető, a *Cod. Vindobon.* 14, 452. (Oest. XLIII, 135. l.), továbbá az ezzel, néhány csekélyebb eltérést leszámítva, majdnem teljesen egyező *Cod. Vindobon.* 4603. (Oest. XLI, 127. l.); még inkább pedig a *Cod. Monac.* 3261. (Oest. L, 146. l.), a melytől a mienk csak abban tér el, hogy benne a végén hárommal több fejezet van (98—100.).

Oesterley szerint ugyan a müncheni kéziratban, a mely szintén a XV. századból való (az említett két bécsivel egyetemben), csak 96 fejezet lenne, a minék azonban ellene mond már az maga, hogy e kézirat az ő leírásában a 86. fejezetéig bezárólag teljesen egyezik a nála XLI. számú codex-szel, kivéve azt, hogy a *Monac.* 3. fejezet gyanánt a mienkben is 3. helyen álló *Naaman*-t, 70. gyanánt pedig a VII. Sap. *Pica* fejezetét szúrja közbe, a mire Oesterley szerint 80. helyen még egy közbeszuratúl a *Miser homo* kezdetű elmélkedés jön. Ez azonban az említett két közbeszurat után már a 81. helyre jut, s így a fejezetek számlálása innentől kezdve Oesterleynél nem lehet helyes, hanem egygyel előre ugrik. Ekkor pedig teljesen egyező a mienkkel; de csupán a 94. (recte 95.) fejezetig, a melynek és a következőnek a sorrendje a mi kéziratunkban fel van cserélve, úgy hogy *Monac.* 94 (recte 95) = nálunk 96. és *Monac.* 95 (recte 96) = nálunk 95.

Ez egybevetések eredménye az, hogy e rövid idő alatt előkerült,

*) V. ö. a 8.-kal.

immár harmadik hazai Gesta Romanorum kéziratunk igen szépen kiegészíti a szerencsés véletlen kedvező szeszélye folytán a másik kettőt. Míg t. i. az első gyulafehérvári kézirat az *innsbruck-müncheneri* codex-család egy sajátos érdekes szarmazéka,¹⁾ addig ez az utóbb napvilágra jött codex abba a nevezetes és igen népes csoportba sorakozik, melyet kezdőfejezete után *Dorotheus*-családnak lehetne nevezni, s a melyet történeteinek nagyjában egyező számán (90—110) és sorrendjén kívül leginkább az jellemez, hogy rendszeren ugyanazon két történet (a Vulg. 127. és 17.) közé beiktatja a Hist. VII. Sap. elbeszéléseinek kisebb-nagyobb láncolatát. Végül a legelső ismertett Sztárai-codex a kéziratok vegyes csoportjából való. Ennek egymástól különben nagyon eltérő egyedei még leginkább szítnak ahhoz a szerkezethez, a melyből alighanem a vulgaris szöveg is származik.

Hátra van még, hogy arról a pár lapnyi részről is szóljak, a mely codexünkben a Gesta Romanorumot követi. Ebből csupán a 107^a lapon lévő *Moralis quare deus abiit in uterum virginis* feliratú darab érdemel figyelmet, mert tartalmával szintén a Gesta Romanorum állományába sorakozik, a mért is alább szintén közlendőnek ítéltém; annál is inkább, mivel az Oesterley-féle kiadás függelékében (256.) lévő változatnál teljesebb szövegét adja a történetnek, a tanúsága pedig eltérő az ott olvashatótól.

Ebből a példából is világosan kitetszik, hogy milyen úton és módon bővült idő haladtával a Gesta Romanorum, a mely hovatovább mindinkább azzá fejlődött, a minek különben gyűjteményes formájában kezdet óta indult: t. i. a *prédikátorok számára való kényelmes példatárrá*, a minőket vele egy időben nagy számmal termelt a kolostori íróknak e téren kivált a XIII. század közepe tájától egyre élénkülő buzgalma. Csak hogy a sok hasonló gyűjtemény közül, úgy látszik, ezt kapták fel kezdet óta legjobban. Erre vallanak legalább a XIV. század elejétől a XV.-nek végeig haladványszerűen sokasodó kéziratok, valamint a könyvnyomtatás harmadik évtizedétől a XVI. század elejéig egymást sűrűn követő kiadásai.

(F. 89^a) *De sancto Thoma*. Legitur, quod sanctus Thomas propter fidei constanciam ductus fuit ad regem²⁾ manibus ad terga ligatus,³⁾ post hoc super prunas ardentis nudis pedibus ponitur. Deinde in fornace usque ad secundum diem missus est, et illesus permansit. Ad ultimum, sicut scribitur, tribus lanceis perfossus et a pontifice gladio percussus, et sic in domino quievit. (Cf. Leg. aur. c. 5. Grässe 32. l.)

¹⁾ I. róla adott leírását e folyóirat ezidei kötetében, különösen a 370. l. — ²⁾ egy szó olvashatatlan; talán a király neve? — ³⁾ *ligatus*.

(F. 91^a). *Dic de passione domini et potes etiam mutare de aliquo sancto.* Legitur quod quidam rex habuit filiam nimis formosam, que ita pulchra erat, ut omnes de sua pulchritudine mirarentur; que postmodum facta est leprosa. Terre batur rex, misit ut si aliquis eam sanare possit, quod sibi multa bona traderet. Nullus poterat inveniri. Tandem inito consilio, tandem inventum fuit, quod non poterat sanari, nisi in sanguine regis lavaretur. Audiens hoc rex, ob amore(m) filie sue permisit se voluntarie in tantum, ut non esset sanitas in eo.

(91^b) Karissimi. Imperator iste est Christus vel deus pater. Hic habuit filiam, hoc est humanam naturam, que propter peccatum est facta leprosa. Homo non poterat sanari, nisi in sanguine regis lavaretur, hoc est acerbissima morte filii dei, hoc est suo sanguine lavit et hominem sanavit. Pondera amplius et cetera.

(F. 91^b) [*Aegyptius et Baldach.*] Legitur in gestis Romanorum, quod regnavit quidam imperator potens valde. Hic regnavit super totam mundi machinam. Imperator ille habuit duos milites, quos in tantum dilexit ut¹⁾ eis omnia regna terre traderet. Unum posuit in Egyptum, ut presideret partibus orientalibus; alium in Baldach, ut presideret partibus occidentalibus. Milites illi, qui nunquam mutuo (se) viderant, et per manus nunciorum et per literas²⁾ contraxerunt amicitiam, ut unus semper cogitaret de alio. Quid plura? Crevit *Cupido*³⁾ in cordibus utriusque sevus, ita ut languescerent, ambo trahunt suspiria, producunt lacrimas ut notum. Et miles clamat in Egipto: Quis mihi det, ut te osculer⁴⁾ fratrem meum. Et hic miles cogitavit, qui erat in Baldach, ut visitaret fratrem suum qui propter nimium⁵⁾ amorem erat languidus. Venit, quod⁶⁾ in Egipto nunciatum est militi, quod socius suus veniret; qua re nota, conversa est tota terra Egipti in gaudium et iubilium, et cum leticia magna saliant virgines, exultant senes, inerat enim cunctis dictum: ante⁷⁾ regem adventum leticia sit, quod cum tripudio receptus est cunctis Egiptiis. Moram trahente hospite⁸⁾ virginem pulchram et formosam valde, que in tantum placuit oculis suis, ut eam-pre cunctis venientibus adamaret [eam], que in suum⁹⁾ alliciebat amorem. Et loquitur miles pulchra; respondet illa¹⁰⁾ pulchriora, et cum fabulationibus illi(s) vulneratum est cor eius, cepitque graviter infirmari et tristis esse. Quod cum audiret dominus Egiptii infirmum esse socium suum, rugiebat ut leena captis catulis suis, non nempe modicum (?) de t. nti(?) fratris tristabatur tristicia. Tandem accedens cepit eum consolare (sic) et dicere: O mi frater, uni-

1) Kézir. et. — 2) literis. — 3) audio. — 4) osculem-ból javítva. — 5) nimiam. — 6) quot. — 7) anti. — 8) itt néhány szó hiányzik a szövegből. — 9) suam. — 10) ita.

cum solacium anime mee, quomodo conversum (sic) est in luctum cythara mea? Quis mihi det, ut plorem die ac nocte, quia quem letum desidero, languidum coram me iacentem video. Sic plorans quesivit: Si aliqua essent, que placerent anime mee, sive (?) ullum desideraret oculus suus? Respondet ille: In tua confidentia consistit anima mea; si vis, possum vivere; si non, sum filius mortis. Habes enim in tua tuicia (?) ¹⁾ que vulneravit cor meum; hanc si accipio in uxorem, reviviscet anima mea. Audiens miles tristabatur et nesciebat, quid faceret. Nutrierat enim sibi puellam hanc a iuventute sua, ut post annos pubertatis sibi traderet eam in uxorem, cruciabaturque, quod sic a suo alienari deberet solacio. Tandem convocata tota sua familia, preter virginem, quam modo absconderat, posuit eam, scilicet familiam. Dixit: Estne hic, quam diligit anima tua? Respexit hinc et inde et non vidit, que vulneravit corda eius intima, propter quam gravissimo cepit dolore et intantum anxius esse, ut modo ille velit sibi tradere eam in uxorem. Accepitque virginem et tradidit eam in potestatem illius, necnon et omnia, que habebat. Statimque sanus factus est et sana facta est anima eius. Quid ultra? Finitis omnibus et letis cunctis expeditus repetebat domum, ducens secum virginem illam iam cum bonis, que habebat.

Accidit postmodum, ut infortunio agente miles Egipti cepit paulatim deficere et in corpore fortiter (?) agere. Fortuna quoque recedente, ad tantam devenit (92^a) inopiam, ut etiam ²⁾ mendicare videretur. Et quis sine fletu posset cogitare: ille, qui mediam ³⁾ mundi machinam rexerat, iam ad hostium mendicabat; qui antea erat honor amicis, iam est pudor amicis et inimicis. Cogitavit postea, quod melius sibi (esset) iter alienas (sic) arripe(re), quam inter cognatos suos vitam ducere inhonestam, nesciebat nichilominus, quo se verteret, nisi ad socium, cui tantam ostenderat familiaritatem et tanta bona. Et cum navigans venit in Baldaeh, ubi miles erat, et iam nox erat, verecundabatur, quod iam in nocte se ostendere deberet fratri, qui dominus magnus erat. Et intravit in locum desolatum, templum dudum destructum, ut illuc pernoctaret usque ad mane. Vel circa horam vero mediam noctis fit guerra inter duos homines. Occisus est unus, amicus regis, propter quod commota est civitas et persecuta est homicidam illum querens, quo delituisset, et quesitus est in templo, ubi pauper miles latitabat. Qui cum videret, quod illi venerant cum gladiis et ceteris armis, cogitavit intra se: Melius est mihi, ut moriar, quam turpiter vivere. Egressus estque eis obviam, sic ait: Homicida, quem queritis, ego sum. Nolite parcere, occidite homicidam. Statim illi incipientes manus in eum et ligaverunt sibi manus, et

¹⁾ talán tutela-ból elrontva. — ²⁾ eum. — ³⁾ media.

post illatas sibi tota nocte contumelias, mane produxerunt eum, ut occideretur. Et sententia ¹⁾ in eum data, ut suspendio traderetur, secutus est eum dominus iste miles quidem, cui tanta bona fecerat, et cogitavit, eum esse hominem (?), quem ²⁾ tantum dilexit, noluitque vivere sine socio, et cum iam suspendi ³⁾ deberet, clamavit dominus ille: En innocens occiditur! Revertimini ad iudicium, ne pereat sanguis innoxius. Ego sum, qui peccavi, et ego sum, qui hominem interfeci. Miratur de hoc civitas, et quia amicus regis erat, ⁴⁾ incontinuo captus fuit dominus ille et sentenciatus ad mortem, ita ut annueret occidi et tradi suspendio. Ducti sunt hi ad suspendendum cunctis plorantibus, qui erant de familia domini. Cum autem deberent suspendi, affuit et ibi verus homicida, qui interfecerat hominem, et clamavit: Ego nempe sum, qui sic et sic interfeci hominem, et narravit, quomodo eum occidisset. Stupefacti sunt omnes, et in iudicium reversi sunt, et narraverunt regi, quod accideret. Miratus de hoc rex, iussit sibi illos presentari. Qui presentati ante conspectum suum, steterunt turbati. Quibus ait rex: Cur vos sponte morti ⁵⁾ tradidistis. Respondit primus: Quia fui magnus dominus et cum sum depauperatus, potius elegi mori, quam sic turpiter vivere. Secundus vero sic ait: Tanta bona recepi a socio meo, quod sine eo nolui vivere. Tercius dixit: Seivi illos innocentes et misertus eorum, nolui, ut occiderentur; sed ego, qui reus sum, volui mori. Audiens hoc rex, et aliis pepercit, misitque eos liberos abire et pauperem militem ditavit, ut honeste finivit vitam suam.

Reductio. Karissimi. Imperator iste est Christus, qui est rex regum, dominus dominacionum. Hic habuit duos milites, unum in oriente, hoc est filium eius unigenitum, alium in Egipto, hoc est hominem. Egiptus enim tenebre interpretatur et significat mundum, qui plenus est tenebris peccatorum nostrorum. Secundum id: Omne quod in mundo est, aut concupiscencia oculorum etc. ⁶⁾ Hi ⁷⁾ milites se nunquam mutuo viderunt, hoc est per personalem presenciam, sed nunciis, hoc est per prophetas tantam contraxerunt amiciciam, ut miles, qui erat in Baldach, hoc est filius dei, in mundum respicere dignaretur, ⁸⁾ viditque virginem pulchram, hoc est beatam virginem, que tantum placuit oculis eius, ut languesceret, hoc (est), quod ille, qui erat immortalis, videbatur tandem ad tantam devenire inopiam miles, id est dominus dominacionum, ut mendicare videretur. Hic pondera (92b): Ortum fuit dudum gwerra inter amicos regis, hoc est inter corpus et animam ita, ut nulla anima celum ingredi potuit et corpus eciam suplicio subiavit. Videns hoc miles orientis, hoc est Christus, tantam molestiam inferri suo amico, id est generi

¹⁾ sententiam. — ²⁾ quō. — ³⁾ suspendidi. — ⁴⁾ (scil. interfectus). — ⁵⁾ morte. — ⁶⁾ a lap szélén: aut concupiscencia carnis. — ⁷⁾ hic. — ⁸⁾ dignaretur.

humano, hodierna die*) se morti exposuit dicens et inimicis: Ego sum, quem queritis, videlicet ille, qui meum dilectum amicum mea acerbissima morte redimere volo. Hic igitur pondera: videns itaque deus, quod dominus ille tantam iniuriam pateretur, dimisit reo. Adapta quomodo vis ad themam (!) sic dictam adcerba (!) morte proposui verbum. Hic modo dic themam secundum quod placet de parasceuen etc.

Appendix.

(F. 107^a) *Moralis quare deus abiit in uterum virginis.* (Cf. G. R. Oest. App. 60=256.)

Rex Salamon strucionem habuit, cuius filium in vase vitreo conclusit, quod pater videns et habere non valens, pre nimia filii dilectione abiit in desertum, in quo vermem invenit, quem secum detulit et super vas vitreum posuit, et sic rupit, cuius sanguinis virtus vitrum confregit et sic strucio filium liberavit.

Ista avis est divinitas, filius eius Adam et eius posteritas, vas vitreum carcer inferni. Desertum virginis uterus, vermis Christi humanitas, sanguis Christi passio. Deus ergo, ut humanum genus de carcere inferni liberaret, venit in desertum, id est in uterum virginis, ex qua accepit carnem humanam, id est vermem. Psalm.: Ego sum vermis et non homo, hoc dicit: deus et homo. (106^b.) Hunc vermem mortis patibulo rupit, ex cuius latere sanguis exivit, cuius virtus portas inferni confregit et sic humanum genus redemit.

KAFONA LAJOS.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA TÖRTÉNETÉHEZ.

Guzmics Izidor, korának ez az általános szeretetben volt alakja, a keresztény vallások egyesítésének ideális bajnoka, mint az Akadémia tagja, föl szokta jegyezni az érdekesebb dolgokat, melyek a nagygyűléseken előfordultak, főleg pedig azokat, melyek, mint mondja, az Akadémia évkönyveiben nem szoktak megjelenni.

Guzmics meleg érdeklődéssel viseltetett az akadémiai ügyek iránt. Volt ebben sok természetes alap is, hiszen már akkor is ott volt a tanácskozók közt, midőn 1828 márcz. 11-ére a nádor gyűlést hívott össze, mely hivatva volt arra, hogy a megalakítandó magyar tudós társaság tervének s alapszabályainak kidolgozása ügyében munkálkodjék. Miután pedig az

*) Ebből láthatólag a Red. szerzője e példát nagypénteki beszédre szánta.

1830-i országgyűlésen az okt. 17-i ülés 8. cikkelyében kimondották s törvénybe iktatták ezen társaság megalakítását s ugyanezen évben nov. 17-én Guzmicsot az alakuló-gyűlés a nyelvtudományi osztályba negyedik vidéki rendes tagnak választotta meg, Guzmics folyton élénk részt vett a társaság munkálkodásában s szorgalmasan eljár az akadémiái nagygyűlésekre is.¹⁾

De, mint említők, nemcsak eljár, de jegyeztetett is. Úgy látom, vannak ezen följegyzések közt némelyek, melyek, a nélkül, hogy valami titkolni való adalékok volnának, mégis, hogy úgymondjuk, intimebb természetű dolgok. Közbe-közbe nem egy érdekes megjegyzés, értékes irodalmi, irodalomtörténelmi, biographiai adat kerül elő Guzmics jegyzései közt s éppen ezért nem tartottam fölöslegesnek kiszabadítani őket azon rejtékből, a bakonybéli apátságnak Guzmicstól sajátkezűleg vezetett naplójából,²⁾ a hol rájok akadtam. Adom e jegyzéseket évek szerint úgy, a hogy vannak, legfőlebb kissé a helyesíráson s pár helyen a mondatfűzésen változtatok.

* * *

1833.

Október 29-én az apát³⁾ elindult Pestre a Tudós Társaság nagygyűlésére, mely november 2-án kezdődik az idén, holott meghatározott ideje szeptember eleje. Az áttétel hihetőleg azért esett, hogy a nádor és a diétán létező directorok, bevégezve az időre az urbarium munkálátát, megjelenhessenek.⁴⁾

A Tud. Társaság gyűléseiben a Széchenyi, Fáy s mások, többnyire fiatalabb tagok által sürgetett, Teleki, Guzmics s mások által ellenzett reformja az eddigi törvénykönyvnek csakugyan fölvetett. Mindenekelőtt a kritika vettetett el; majd büntető törvény javaltatott s nevezett választmány (deputatio) által készíttetni parancsoltatott, melynél fogva a dologtalan vagy tetteivel a társaságot dísztelenítő tagtól a társaság tisztességesen menekhessék.

Végre a titoknoki hivatal, mely eddig határozatlan időre maradt az egyszer választottnál, hat esztendőre szoríttatott.

E főbb pontok mellett több aprólékosok is változást szenvedtek.

¹⁾ Zoltvány, Guzmics Izidor életrajza, 218—220. l.

²⁾ Protocollum abbatiæ Bakonbelionis ab anno MDCCCXVII. usque MDCCCXVI. exclusive cz. számozatlan levelű napló eredetije a pannonhalmi rendi levéltárban van, Act. Abb. Bbel. Fasc. 8, 22 alatt.

³⁾ Rendesen így, vagy «Guzmics» említi magát.

⁴⁾ Az 1832/36-i országgyűlés egyik legtöbb vitára alkalmat nyújtott tárgy; a Mária Teréziától a törvényhozás nélkül életbeléptetett úrbér törvényes rendelkezéséről volt szó; a király a propositiókat nem fogadja el s a telekváltság, örökváltság, a parasztok személyjoga sok vita további, zéljai maradnak. V. ö. Szilágyi, A magy. nemz. tört. IX, 318 s kk. 11. Héke, Magyarország ujabbkori tört. I, 61 s kk. 11.

Fáy András, ki az alaprajz készítésében nem vón részt (1828-ban történt ez egy a nádor által összehítt választmány által), előre kidolgozott egy újat s a pesti tagok eleve hódoltak annak.

Jutalmakat nyertek e gyűlés alkalmával: boldogult Kresznerics Szótára, b. Wesselényinek ellenére, 16 szóval 9 ellen nyerte el a 200 aranyat, mely tavall Horvát Endre *Árpádjának* ítéltetett. Tehát egymásután philologus, egymásután kath. pap!

A jutalomkérdésekre — philológiából és mathesisből — hét felelet érkezett be; a philológiából Guzmics, Horvát Endre és Vörösmarty voltak a bírák; az első Nagy Jánosnak, a két utolsó Csató Pálnak ítélte a 100 arany jutalmat; amannak kinyomatását ajánlá mind a három. A mathesisből csak egy felelet jött be bizonyos Varga nevű kalvinista künn utazó diáktól, ki most már, a mint mondják, nagy-kőrösi tanító. Ez elnyeri a 100 arany jutalmat, bár eleget nem tett, de kinyomatik a rendszabás szerint.

Néhány fordított drámát fogadott el a társaság, hogy kinyomtassa és a fordítókat jutalmazza. Eredeti dráma 3 érkezett be: *Vérnász* Vörösmartytól, *Tirusz* egy piaristától s egy Hobliktól. Az első 100 aranynyal, a második kinyomtatással, a harmadik játékszínre ajánlással jutalmaztatott.

November 10-én tartatott a közgyűlés, melyben fölolvastattak: boldogult Imre philosophiai professor rendes tag — Szalaytól és Titel budai csillagász rendes tag, mind a kettő egeri megyebeli pap, dicsőítésük Helmecey által; az elsőt, virágost ugyan Szalay szombathelyi megyebeli pap, theol. professor és rendes tag szerzette, a másikat, férfiasat Bitnitz ugyan szombathelyi pap és mathezis professor rendes tag. Fölolvastattak még Kisfaludy Sándor regéje, a régi forma szerint, Hoblik Márton levelező tag által és a Duna regulázása Győri prof. és rendes tagtól s ugyan ő általa; egy hosszú, de hasznos értekezés.

1834.

A Magy. Tud. Társaság ez idén is, miként tavall, törvényellenleg tartá nagy-gyűlését nov. 3-ikától kezdve, melyre az apát több okok miatt, de leginkább pénzfogyatkozásból meg nem jelent. Az elmaradhatásra engedelmet kérő levelében kéré egyszermind az előlülőt, méltóztatnék őt, tekintve az országgyűlése által nehezített állapotát, a Társaság rendes munkálatai alól fölmenteni, mi, ha a sokmunkálatu philologiai osztálynak sérelmére lenne, helyette vagy melléje, miként a rendszabályok engedik, mást választani a nélkül, hogy a Társaságból kitöröltsék. Az új tagválasztás esetében ajánlja Czuczor Gerét, most Komáromban a poesis tanítóját. Ezen egész dologból semmi sem lett, mert az elnök, gf. Teleki József, leveletem — csupán az elmaradás mentségeit vélvén

magában foglalni — meg sem olvasta. Hibáját későbbben észrevevén, a titoknak által megvallani kívánta.

1835.

Aug. 29-én megindult az apát Fidel professzorral*) a Magyar Tudós Társaság nagy-gyűlésére. Itt Fidel testvérjéhez, én a Nádorról nevezett fogadóba szállánk. Ez, a melyben eddig voltam, Pesten a legkényelmesebb fogadó, mely semmit sem enged a legjobb bécsieknek. De meg is van szállva úgy, hogy, a ki előre nem bérel, az az esztendőnek bármely szakában hasztalan hajtat bele; mellettem innen olaszok, onnan angolok voltak szállva.

A nagy-gyűlés, mely szept. 7-ikén nyitott meg Károlyi István házában nagy palotájában, az idén talán csendesebb volt, bátor számos tag jelent meg. A Társaság évkönyveiben megjelenni szokott dolgokat itt nem jegyzem meg; csak azokat veszem ide emlékül, mik oda nem iratnak be. — Megjegyzésre méltó, hogy b. Wesselényi nem jelent meg kit most az igazság nyom, sem az ő bajtársa Kölcsény, sem Szemere, ki a társaságtól rábízott munkákat semmit sem téve küldi vissza, sem Jankovich, ki a Társaságtól megbízott bizonyos régi kézirat megszerzésére, melyet ő ugyan megszerzett, de a társaságnak nem adá át. S talán ezeknek elmaradtuk tévé a gyűlést csendesebbé.

Én már tavál — mert nem mentem le a gyűlésre — irtam Teleki elnöknek, hogy, jelesen az országgyűlés miatt nem levén üres időm a Társaságnak dolgoznom, örömet másnak, jelesen Czuczor Gergely lev. tagnak engedem át a rendes tagságot, ha tiszteletbelinek megválasztanak. Ezt ismétlem most szóval, de Széchenyi, a másodelnök ellenzé, attól tartván, hogy majd többek fognák azt utánnam tenni; Czuczort úgy is meg fogják választani. Czuczort ugyan megválaszták levéltárnoknak, de nem rendes tagnak is, bátor rendes tagság kettő lön üres Kisfaludy Sándor és Szalay Imre kilépésökkel. Oka ennek: most levéltárnok, valamint titoknak is az igazgató tagok szavazásuk által is választatik, de rendes tag csak a tiszteleti és rendes tagok által. Innen kitetszik, hogy Széchenyi részére tudá ugyan hajtani az igazgató tagokat, de sok rendes tagot nem. Nevezetes az is, hogy eddig a Tudomány Tárt a levéltárnok szerkeszté, így ettől 300, a levéltárnokságtól 400 pengő forint lévén fizetése, együtt 700 forintot húzott. Most a kettő elválasztaték s a Tud. Tár Csató Pálnak, most választott rend. tagnak, adatott 300 forinttal, Czuczornak pedig a 400-ból is lehuzatott 100. Így a főapátság kénytelen toldani, hogy embere élhessen Pesten.

*) Beély Fidel Bakonybélben az æsthetika, pædagogia, diplomatika tanára, utóbb ez is az akad. lev. tagja.

A megjutalmazandó munkáknak becsük is alább szállított. Már tavál a nagy — 200 aranyos — jutalom kettő közt osztatott meg, a 100 aranyosról (ez volna a második nagy jutalom) szó sincs; ez idén pedig ivenként 3, 2, 1 arany is rendeltetett, holott ezelőtt a 3 volt legkevesebb. Gazdálkodik így az Akadémia. A társaság által kiadott munkák között legkelendőbbek a színművek, melyekből több egészen elkelt. Rendeltetett tehát, hogy ezentúl több példányban nyomtassanak az ilyenek.

Ez idén gf. Teleki József elnök minden nap megvendégelt több tagot. Az apát kétszer volt nála ebéden. De fényes ebéden még nem volt mint gf. Széchenyi Istvánén, a nagy casino nagy palotájában, mely kisebb ugyan a város táncpalotájánál (a német színház nyugati részében), de fönségesb. Itt a Társaságnak minden osztályu tagjai együtt valának; voltak nem tagok is, köztük két angol. Ezeknek tudósika másnap gyűlésünkben is megjelent s azt mondá gf. Széchenyihez: «Ti boldogok vagytok, mert most kezdetek, mi már mindent megtettünk.»

Szept. 13-ikán tartatott a közgyűlés a vármegye nagy palotájában, hol jelesen fölolvastattak: Guzmics Hellen-magyar dramaturgiájából némely szakaszok, gf. Dessewffy József egy elhunyt barátja élete (szeszélyes leírás), Kisfaludy Sándornak egy regéje, Czeknek (Czech) egy történeti előadása. Az elsőt Csató Pál szavalta igen jól, de kevesektől értetett. Schedel (Toldy) Ferencz a felolvasás után a szerzőhöz egy darab papiroson e sort nyujtá: «Köszönet a szép óráért.» Dessewffy maga olvasá föl az életírást; nagy élénkséggel fogadtatott: nevetés, taps, dicséretök követék és méltán. Czek történeti előadása igen tudományos és hosszú, azért unalmas is volt. A rege Kisfaludy szokott manierjában, csak a vele egy parton álló hallgatónak tetszett.

Szept. 14-ikén nagy esőben menénk (csak kevés számmal a tagok) a Nemzeti Muzeum pénzgyűjteményes palotájába, hol Virág Benedeknek az egyes adakozásokból Ferenczi művész által fölállított kőképe fedetett le.

Ez alkalommal Döbrentei; a művek fölügyelője, Guzmics apátot kérte meg, hogy rövid beszédet mondana; meg is tette. A lepelt, mely a képet fődé, gf. Teleki József mozdítá el.

1836.

A Magy. Tud. Társaság nagy-gyűlése kezdődött szept. 1-én, tartott 11-ikig, mely napon a közgyűlés tartatott. A tárgvak közönségesek voltak. Jelesb volt a Nagy Szótár miként leendő folytatásáról föladvott kérdés. De a nagy jutalom (200 arany) fölött történt czivódások utálatosok voltak. Bajza versei és Nagy Károly arithmetikája között volt a választás; Bajzát az ellenfél (Döbrentei és Kallay) lemocskolta. Bajza emberei szerényebbek valának és megosztatni kívánák a kettő között a jutalmat;

s ez lett volna a legigazságosabb, egyik munka sem lévén oly kitünőleg remek oly nagy jutalomra. De győzött Nagy Károly, kinek emberei mind tisztán neki szavazák a jutalmat; Bajzának tisztán egy sem.

E gyűlésben Guzmics Izidor Oedipusza (a király) nyomtatásra elfogadtatott, ivénként négy arannyal jutalmazandónak ítéltetett s rendeltetik, hogy ezzel kezdje meg a Társaság a hellén classicusok fordítását; mivel pedig ez egyen kívül eddig több nem ajánltatott, nyomtatása akkora halasztatik, ha majd több fog beadatni.

1837—38.

Szept. 2—20. Az apát Pesten a Magy. Akadémia gyűlésén. (Igazában tévedt Guzmics, mert 15-én Komáromba ment, hova — főispáni beiktatás levén — Veszprémmegye deputatusnak küldte. Egyébként az ülésről semmit sem jegyzett föl). Hasonlóan 1838-hoz is csak azt jegyzi föl, hogy aug. 31-én kezdődött a gyűlés, jöllehet szept. első 12 napját Pesten töltötte.

Az 1839-i akadémiai gyűlésen már nem vehetett részt, mert szeptember 1-én meghalt.*) A hosszú, bár lassú, de közbe-közbe annál kinosabb szenvedés után reá megváltás volt a halál, mely azonban kegyetlen választatásával akkor érzékeny csapást mért sok Guzmicsot szerető szívre s ha nem is pótolhatlan, de sok tekintetben igen is nehezen nélkülözhető tagját szőlította el úgy az Akadémiának, mint irodalmi életünknek.

SÖRÖS PONGRÁCZ.

HAZAI IRODALOM.

Emlékbeszéd Ábel Jenő lev. tagról. *Hegedűs István* lev. tagtól. (Olvastatott a M. T. Akadémia 1899. decz. 18-iki összes ülésén). A M. Tud. Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek. X. köt. 4. sz. Budapest, 1900. 8° 27 l. Ára 60 fillér.

Tíz egész esztendőnek kellett elmúlnia, míg néhai Ábel Jenő emlékezetét a szokásos kegyelettel megülte az Akadémia. Miért halasztotta oly sokára a kegyelet ez ünnepét, nem kutatom. De midőn Hegedűs Istvánt bízta meg az emlékbeszéd tartásával, szerencsés kézzel választott. Mint utódja a boldogult nagy tudósnak a budapesti egyetemen, tudatában a feladatoknak, melyeket korán elhunyt elődje örökéként átvett, Hegedűs nemes buzgalommal törekszik betölteni az úrt, melyet Ábel maga után hagyott: mintha csak a halott manesi időről-időre feljárnának hevülékeny és könnyen gyúló lelke elé!

*) Zoltvány, i. m. 379—80. l.; Bakonybéli napló 1839. szept. 1-hez.

Mert csak így magyarázhatom, hogy tíz év mulva ő, ki Ábellai életében csak egyszer találkozott, temperamentumában, kedvteléseiben tőle különbözik, az ókori szellem kutatásában tőle eltérő úton haladt, még mindig hő és igaz szívvel tudta elsratni nagynevű elődjét. Ez pedig egy férfiú gondolkodása bizonyos fenköltségének ékesen szóló tanújele. Itt nem találkozunk a más nekrologokból oly jól ösmert kopott bakacsinnal, a pislogó viaszgyertyákkal, a gyászoló örökösnek a közönyt oly rosszul palástoló hypokrita mimikájával: Hegedűsnek halottja magas katafalkon nyugszik, kandeláberek komoran lobogó tűzének fényében, illatos virágok özönétől elborítva, s az örökös nem annyira tömjénez, mint igaz szívből fakadó könnyeket hullat.

S lehetetlen is ott, hol a veszteséget vérző és kesergő szívvel érezzük, akár tömjénezeni, akár ócsárolni. Ezért magam sem kísérlem meg kutatni Hegedűs emlékbeszédében azt a szigorú objectivitást, melyet az élet- és jellemrajzfestőktől megkövetelni szoktunk, — keresni, mit nem mondott, vagy mit mondott rosszul, mert jól tudom, magam sem látom elhunyt tanáromat másként lelki szemeim előtt, mint munkában fáradhatatlan, itéletében megvesztegethetlen, tudományban mélyreható és minden nemes iránt fogékony keblű férfiúnak. Ám tévedhetünk: ráfoghatja valaki*), hogy pénzért dolgozott, hogy száraz ember volt, hogy malitia lakozott benne, — nagy nevérol tanúskodik az a szeretet, melyet utódja a rég elköltözöttnek alakja iránt érez, a csodálat, melyben tanárai és barátai részesítették, és a hála, mely tanítványai lelkében emléke iránt ki nem hamvadó tűzzel lobog.

Dr. VÁRI REZSÓ.

Századunk magyar irodalma képekben. Széchenyi föllépésétől a kiegyezésig. Írta *Endrődi Sándor*. Budapest, az Athenæum kiadása, 1900. 8-r. 472 l.

«Ugyan kérlek, jó urak, menjetek azzal a kritikával! Mert hisz tulajdonképen mi is az a kritika? A költészet inasa, a ki annak köpönyegéből kitisztogatja a pecséteket; a múzsák szobalánya, a ki szennyes ruháikat kimossa, lyukas harisnyáikat kitatarozza, s a mellett a kisaszonyait hátok mögött mindig rágalmazza. Okvetetlenkedő pinczér, a ki egy és más sültet feltranchéroz, porkoláb Apollo armadiájában, fináncz, a ki minden átmenőt megvizitál, — kéményseprője a Helikonnak, ki az

*) Egy rostocki egyetemi tanárra czélzok; ő persze nem tudta. mit Ábel maga mondott nekem, hogy Calvarynál megjelent első 3 könyve egyikéért sem kapott egy krajczár pénzt sem. A 33 ivre terjedő Pindarscholionokért 240 mkát kapott tőle!

istenek oltárának csak a füstjével foglalkozik». Ez az idézet, a melyhez hasonlót a kritikára vonatkozólag többet is idézhetnék Endrődi könyvéből, tulajdonképen fölödana azon kötelesség alól, hogy Endrődi könyvét e Közlöny olvasóinak bemutassam. Nem szorul bizonyításra, hogy a ki ennyire félreismeri a kritika hivatását és méltóságát, az maga sem írhat kritikát — a *Századunk irodalma* pedig tulajdonképen nem akar egyéb lenni mint nemesebb értelemben vett kritika, azoknak az irodalmi törekvéseknek méltatása, melyek e század négy évtizedében (1825-től 1867-ig) virágoztak. Ha pedig mégis fölcsap evvel az elvvel irodalomtörténetírónak, a tudomány nem látja működésének hasznát.

De nem láthatja már azért sem, mert Endrődiből hiányzik az igazi történetíró alaptulajdonsága, az objectivitás. Annyira lyrikus természet, hogy a maga subjectív fölfogását akarva-akaratlan beleviszi a környező jelenségekbe, költ akkor is, mikor egyszerüen beszámolnia kellene, — egyformán subjectív a nagyokban és kicsinyekben.

Subjectivismusának vagyok hajlandó betudni az apróbb tévedéseit: a mult századvégi poetáinkra ráfogja, hogy a görög művészet szépségein csüggték (17. l.), noha Vergilius és Horatius volt a mindennapi olvasmányuk; Bessenyei, Simai, Dugonics stb. tipikus magyar alakjait hallgatással mellőzve, azt állítja, hogy Kisfaludy előtt a szinpad tükre ilyen fajképeket nem mutogatott (25. l.) Bánk Melindája neki együgyű (38. l.), a többi jelleme szertelen (48. l.); az Aurora nyelv dolgában túl konzervatív volt (talán épen debreczeni! 34. l.) Debreczeni Márton bankhivatlanságát hajlandó vagyok a korrektor ügyetlenségének fölronni (90. l.); a protestáns felekezetek egyesüléséről mint megtörténtről beszél (Fáy nevéhez kapcsolódik stb., 113. l.); Lévy József — a *Századunk irodalma* tanusítja — még mindig főjegyzője Borsod megyének (335. l.), noha már nyugalomba vonult mint a megye alispánja, és a nagy francia költő, a Petőfi csodálta Béranger következetesen Beranger (340., 342., 343. l. stb.); szegény Teleki Lászlót Endrődi szerint nagy dolgok nem hozták zavarba (275. l.), — nem: csak épen a végzetes fegyvert adták a kezébe. Vagy talán a királynak adott szó és a meggyőződés közötti harc olyan kis dolog volt? Csak azt nem értem, hogy olyan kérdésekben is subjectív ítéletére hallgat, a melyekben a még gymnasiumi tanulók is meg tudnák védelmezni az objectív fölfogás igazát. Arany Toldijára vonatkozó nézeteit értem. Ilosvai Selymes Pétert megteszi Ilosvai Györgynek, Toldi Miklóst, a király barátjának öcsését, *porsuhancznak*, a kit ráadásul a királylyal *lovaggá üttet*, magából Toldi meséjéből elhagyná a farkaskalandot és a megvadult bika megfékezését, mert ime azt mondja: Sehol epizód! (308. és 309. l.) Azt hiszem ennyi poetica licentiát még Horatius sem mert volna a maga számára követelni.

Mindez azonban, nem bánom, apróbb tévedés, az erős költői egyé-

niségnek pillanatnyi (de ismételt) megtévedése. Fontosabbnak tartom, hogy a subjectiv hangulat akkor is uralkodik az írón, mikor egyes irodalmi jelenségekről, sőt egy egész költői egyéniség méltatásáról van szó. A tollat gyakran nem a történetíró, hanem az æsthetikai pártok embere fogja. Mint költő iszonyú kegyetlenséggel támad mindazokra a költőkre, a kik kritikát is írtak, természetesen a két legnagyobb kritikuskra Bajzára és Gyulaira. Ellenszenve annyira ragadja, hogy igazságtalanná, szenvedélyessé, közellátóvá lesz, Bajzában elítéli a költőn kívül a kritikust is, Gyulaiban az egész embert. Szó sincs róla, mindenkinek szabad egyéni nézetet tolmácsolni, de nem olyan helyen, mely a nagy közönségnek, sőt egész Európának szól (a könyv tudvalevőleg egy része az Athenæumtól francia nyelven kiadott irodalomtörténetnek). Az ilyen merész véleményt tudományos okokkal támogatva szaklapban kell a világ elé bocsátani, a nagy közönség elé csak az való, a mit a közfelfogás már megállapított, vitás, polemikus ízü tárgyalással nem szabad megtévesztetni a határozott kijelentéseket váró olvasót.

Egyoldaluan ítéli meg Czuczort és Tompát, mindegyikben az epikus elemre fekteti a fősúlyt — az utóbbit csak úgy emlegeti a czímben mint a virágok poetáját —, holott mind kettőjük mint epikus már ma is csak történeti értékű s nagyságuknak épen lyrájuk a forrása. Czuczornak vagy tizenöt dala él ma is a nép ajkán, Tompát pedig első sorban philosophiai mélységű ódáiért, elégiáiért olvassuk, melyekben oly magasztosan szólal meg az ő csöndes elmélkedésre, fájó megnyugvásra hajló szívelelke. Annál inkább hibáztatjuk ezt az eljárást, mert maga Endrődi is tudja, hogy mindkettő «inkább lyrai, mint epikai temperamentum». Mily torz az a kép, a mit Kuthyról ad, a kiben nem lát egyebet, mint a szélső romantika legtulzóbb képviselőjét, Czakóról, a kiben minden szerelensége ellenére sok erő és sok poesis lakott, mily sivár a Telekiről festett kép, a kinek Petronius Maximusa szerinte «rettenetes bestia». Egyáltalán mennyi Endrődinél a rideg, szeretet nélkül megfestett kép, hányszor hiányzik szívéből a nemes lelkesedés, a mely nem árnyékoldala a tudósnak, különösen akkor nem, ha népszerű munkát ír, és olvasóit lelkesíteni is akarja! Dicséretei, melyekkel egy-egy író elhalmoz, nem látszanak mindig őszintéknek, sokszor, a mint végig vezet egy-egy író pályáján, p. o. Szigligetién, ki-kitetszik a hízogó beszéd alól a magyarázató vezető rejtett lenézése, azt merném mondani közönye: látszik, hogy szeretne szigorúbb mértékkel mérni, de mégis tanácsosabbnak látja néha engedni subjectivismusából.

A kötet legrosszabb három czikke a Petőfiről, Koményről és Jókairól szóló. Petőfiről dagályos, üres frázisokkal, henye szóvirágokkal túlságosan megtömött stilusban énekel, — víziószerű képekkel, a melyek keresettek az unalomig, akarja bemutatni azt a nagy hatást, melyet az

irodalomra tett, de a helyett, hogy ezt a hatást valóban jellemezné s Petőfi költői működéséről találó képet nyujtana, áradozik és ontja a szót. Jókairól olyan modorban ír, mint az újságírók; az eredetiséget az eredetiségkedéssel összezavarva, gazdag phantasiajáért megbocsát mindent Jókainak, a képtelen jellemfestést, a phantastikus cselekményt, a romanticismus legszínesebb virágait. Ezek a lapok valóban méltók volnának, hogy a Pesti Hirlap tárcza-rovatában jelenjenek meg. És a magyar Balzac — Kemény! Régóta nem olvastam annyi képtelenséget együtt, mint e fejezetben. Keményt nem érti meg s minden regényét a költői igazságszolgáltatás jármába akarván kényszeríteni, ez a hasztalan törekvés olyan kijelentéseket tétet vele, hogy megint föltűnik előttünk Endrődiben a subjectiv költő, a ki mintha nem ismerné Kemény regényeinek egymásik főhősét, mintha egészen megfelelkeznek egy-egy jelenetről, egy-egy kötetéről. A ki így ír: «Kemény embereinek hangulatai vészjóslok, kedélyök fürgeteges, álmaik sötétek, monológjaik démoniak, kiábrándulásuk teljes és végzetük öldöklő . . . Ritkán nevetnek, de ha nevetnek, az iszonyú. Arczuk eltorzul, vidámságuk sanyarú és kietlen. Nem tudnak igazán jókedvűek lenni. Kaczagásuk legtöbbször röhögés, — érdes, tompa zaj, mint a hantok omlása. Sivatag temetői tréfák, mintha csontvázak bokáznának. Humoruk zörgésében van valami a koporsó-deszkákkal való hajigálás zajából» — a ki így ír, mondom, állíthatjuk-e arról, hogy megértette Keményt és ismeri — nyájas hangulatú elbeszéléseiről nem is szólva — Elemér és Dóra szomorú, de bájos szerelmi történetét, a két jólelkű öreg Deák testvért, azt a szelíd, kedves beszélgetésüket a Zord idő elején, a melynél jellemzőbbet alig írt magyar író, ismere a nemeslelkű Haller Pétert az Özvegy és leányából és a többit mind, a kiknek sorsuk tragikus ugyan, de — a két deákot és a mellékes szereplőket kivéve — épen nem démoniak?

Elismerjük kész örömet, hogy van egy pár fejezet, a mely sokkal jobban van megírva, van olyan is nem egy, a hol az író subjectiv fölfogása találkozik a közével és itt fejtegetéseit igazán sikerülteknek tartathatni (Katona, Fáy, Jósika, Eötvös, Madách és a korfestő részek), de, azt hiszem, egy olyan fejezet, mint a Keményről szóló, már magában is lerontaná a mű sikerét.

A stilusa meg épen nem illik a célhoz. Subjectiv ez is, mint minden a könyvben. Frázisaira, szóvirágaira, melyeket még a fejezet címekben is kiváló szeretettel keres, már utaltam föntebb, most csak azt emelem még ki, hogy erősen újságírói argotban van írva (a dráma szinte zöld 35. l.; tisztáznai az eszméket 92. l.; Bajza *vezet* a lyrában 96. l.; szeme rákapcsolódik a tüneményekre 172. l.; a tanítványok gajdólnak 205. l.; vérszegény kritikaszterek 215 l. stb. stb.), keresett ellentétek, mesterkéltn hasonlatok, költői képekbe burkolt, nagyot mondani akaró

semmiségek váltják föl egymást sokszor szakadatlanul, sokszor lapokon keresztül (208—216. l.). Endrődi Beöthynek ajánlotta művét mint mesterének. Hogy a tanítvány sem formában, sem fölfogásban nem volt hű követője mesterének, azt most már, remélem, nem kell erősítenem.

A ki azt hinné ezek után, hogy Endrődi nem tud írni, nagyon csalódnék. Csak el kell olvasni azokat a fejezeteket, a hol mérsékeli magát, milyen könnyen ömlik ajkáról a szó, milyen könnyen síklik az olvasó szeme végig a pompásan gördülő mondatokon. Észrevétlenül fordítunk tovább és tovább, gondolatról gondolatra haladunk símán, biztosan, mintha szellemes, okos csevegést hallanánk — míg egyszerre csak megváltozik minden . . .

Méltán kérdezhetné Endrődi a jó kritikustól, miért ír rossz verseket, de ép oly méltán kérdezhetné meg önmagától, a jó költőtől, miért ír rossz kritikákat. Miért áldozza erejét, idejét, munkáját ilyen áldástalan, nem neki való föladatra, mikor a Múza, a kit annyiszor apostrophál művében, olyan szívesen vette eddig udvarlását. Mi is a Múzsával tartunk.

CSÁSZÁR ELEMÉR.

Szemelvények Curtius Rufusból. Az új tanterv szerint a gymn. IV. oszt. számára szerk. és magyarázta *Csengeri János*, egyetemi tanár; Budapest, Lampel (Wodianer), 1900. VIII és 181 l.

Nagy Sándor az ókori történelem legvonzóbb alakja, és írójának, Curtiusnak, meghonosítása az új tanterv útján középiskolai ifjuságunk közt teljes elismerést érdemel. Curtius életrajza felébreszti ifjaink érdekét, leköti figyelmüket, gazdagítja ismeretüket és érleli szellemüket. Mint életrajzíró eljébe teszszük Neposnak is, a ki életképeinek tarka sokféleségével bizonyára úgy le nem köti az ifjak érdekét mint Curtius, a ki egyetlen egy személy nagyszerűségéhez tömérdek eseményt tudott fűzni. Nagy Sándor személyisége túlragyogja a többi ókoriakat is, a ki nemcsak számos és nevezetes nemzet életébe nyult bele, hanem kalandos hadjárataival az akkor ismeretes világ végeig hatva bámulatos hírt szerzett; és a mi az ifjakat különösen érdekli, mind ezt ifju kora javában tette. S ennek a hősnek az életével a legzsengőbb korától fogva a latin irodalomban csak egy író foglalkozott: *Q. Curtius Rufus*. S ennek is a művével mostohául bánat az idő, melynek folyamában több részlete, jelesen az első és második könyve, elveszett. L. Bev. VII. l.

Magáról Curtius életéről csak keveset tudunk, a mit épen munkája két helyéből sejthetünk. L. Bev. VI. l.

A Curtius életrajzából szemelt darabok igen érdekes olvasmányt nyújtanak ifjainknak, ú. m. csatakép az Issusnál (14. l.), Tyrus meghódítása hét havi ostromlás után (30), Persepolis feldulása (48), utazás Egyiptomba és Memphisbe (32), hadjárat a szittyák ellen (50), az Indusig (65);

N. Sándor Porus királyt legyőzi (68) és szabadon bocsátja, városokat alapít Egyiptomban (50), a Jaxartesén; nemes viselkedése a perzsa fogoly hölgyekkel szemben (17); N. Sándor ittasan megöli Clitust, jó barátját (58), de tettét megbánja (59); N. Sándor önistenítése (63), a min megütközik Callisthenes bölcs; N. Sándor megbünteti a gonosz és korhely katonákat (81); N. Sándor iránti szeretet nyilvánítása a hadseregben (78); N. Sándor bucsut vesz halála előtt (82), serege gyászolja. — Ezzel koránt sincs kimerítve C. egész műve; ennek Csengeri legfeljebb egy negyedét szemelte ki. A címek száma Cs.-nél 40, s ezek 30—40 sornyi 106 szakaszra oszlanak.

E darabok épen elegendők, hogy a IV. osztálybeliek idejét elfoglalják és kíváncsiságot ébreszsenek a mű teljes olvasására. De vajjon Cs. megfelelt-e a tankönyv egyéb kellékeinek, a melyek a szöveget olvashatóvá teszik, azt a következőkben kívánjuk elmondani.

Előbb említettük az író életrajzát és irodalmát a Bevezetésben (V—VIII. l.). Magyar szempontból sem volt mit mondania Cs.-nek, ha csak nem a Keczer-féle Præparatio (Lampel 1899) megemlézése, mely a III—V. l. könyvhöz jegyzeteket tartalmaz. Ez a kis füzet legfeljebb a tanulót érdekli. A mi azonban a tanárt érdekelné, az Ring M. volt pozsonyi akad. tanár műve volt volna: *Bericht über die Curtius-Handschriften des Ungar. National-Museums*, Budapest, 1873. Ebben beszámol a magyar tanár német nyelven XV. századbeli két kézirat változatairól, melyek azonban Curtius szövegalkítására befolyással nem voltak.

Hogy minő szöveget választott Cs. szemelvényei alapjául, arról ő nem nyilatkozik. Egyik elégtelen felszerelése e szemelvénynek az idézés nehézsége; mert a teljes szöveg idéző számairól Cs.-nek le kellett mondania s újakat (szakasz-számokat) teremtenie, melyek a pontos idézésre még úgy sem elegendők. Ennél fogva alább, a hol az idéző számokra nagy szükségünk lesz, az idézést három szám szerint tesszük: az első a lapszám lesz, a második a szakaszszám s a harmadik a sorszám.

Másik elégtelensége a korszámok hiánya. Van ugyan Cs.-nél az egyes címek után egy szám, a mely az eredeti szöveg számjegyeire utal; és ez szükséges volt, nem annyira tanulónak, mint a tanárnak. De a szakaszokban leírt *események kora* is megkövetelte volna a számozást; ez már aztán szólt volna a tanulóhoz is. Cs.-nek egész kiadványa csak két évszámot rejt, N. Sándor születési és trónralépte évét, a Bevezetésben (VI. l.).

A szövegből vett szemelvényt, mely 1—86. lapig terjed, követi a magyarázat 87—174. l. és a tulajdonnevek jegyzéke 175—181. l.

A magyarázat feleslegül ismétli a szemelvények 40 címét és az eredeti szöveg idéző számait; erre következik a szemelt darab tartalma, és azután az egyes jegyzetek. Minthogy ezek képezik a tan-

könyv jelentős részét és Cs. érdemét, ezekkel is akarunk itt bővebben foglalkozni.

A *jegyzetek* háromfélék: szó- és szólás-magyarázatok (A), nyelvtaniak (B) és tárgyiak (C). E szerint csoportosítva következnek is a jegyzetek rövidebb-hosszabb sorokat képezve. A nyelvtani magyarázatot legtöbbször Cs. latin mondattanának meglehetősen sűrűen idézett szakaszai pótolják. Legalább megtanulják, hogy latin mondattant nem hiába követelnek. Csak kérdés, hogy mit fog ilyen jegyzettel csinálni a tanuló, a hol más mondattant használnak, nem a Cs.-ét. Nem szólok a szemelvények után, és nem alájok helyezett jegyzetek nehézségéről. De említetlen nem hagyhatom az egyes jegyzetek számozatlan voltát, mely, legyenek azok bármily hasznosak, a feltalálást távol a szövegtől megnehezíti. Hogy egyes szólás kétszer is, mint szólás és mint nyelvtani megjegyzés közel egymás után fordul elő, az bizonyára nem szolgál e magyarázó módszer előnyére. Így pl. a 141. l. *meum tempus* kétszer van megmagyarázva, egyszer A alatt mint szó és «phrasis», aztán 17 sorral alább (B) mint «grammatikai dolog». Ez a kellemetlen ismételtetés majd minden lapon található. — A jegyzetek a szöveg sorai szerint követik egymást, de néhutt fel is vannak cserélve. A 129. l. pedig *impetum suorum inhihet* egy alábbi (56) szakaszba való. És a 134. l. *corporibus abstinet* alatti magyarázat egészen e könyvön kívülről való.

De lássunk egyes jegyzeteket.

Az összes szemelvények jegyzeteit hely szűke miatt meg nem bírálhattam. De egy könyvet kiragadtam az összesből, pl. a hetediket, melyre Kecznél még nem került a sor.

50, 63, 2. *At rex Scytharum . . . ratus eam urbem . . . suis impositam esse cervicibus, fratrem . . . misit ad diruendam eam.* A szemelvény kezdő soraiból valók ezek a szók, a melyekben a történetíró egy várost *eammal* nevez s a melyet a teljes szövegű műben meg lehet olvasni. Cs. megtehetette volna azt a szivességet, hogy jegyzetben ezt nekünk megnevezze. — 8. *Scytharum gens haud procul Thracia sita ab oriente ad septentrionem se vertit Sarmatarumque . . . non finitima sed pars est.* Ehhez Cs. a 140. l. azt mondja, hogy «*haud procul Thracia sita* (t. i. *Scytharum gens*) homályos», s magyarul így fordítja: «a scythák . . . más vidékek felé is kiterjeszkedtek». Miért volna ez homályos? Csak akkor volna ez az, ha a latint (*sita*) szó szerint fordította volna: «fekszik, fekszenek», a mit mi (és a német is) csak országról, földről, helységről használunk, nem emberekről, nem népről (*gens*). — U. i. a 140. l. «*Sarmatarumque* (t. i. *gens*) non finitima est (t. i. ei = genti Scytharum) sed pars». Ennyi a Cs. magyarázata. De ezt meg nem lehet érteni, csak sejteni; s azt is csak tanár sejtheti, de nem tanuló, legkevesebbé IV. oszt. gymnasiumi, a kinek számára írta. Ez a mondat csak akkor érthető, ha

összefüggésben olvassuk az előzővel, így: *Scytharum gens haud procul Thracia sita ab oriente ad septentrionem se vertit, Sarmatarumque . . . pars est?* — gondolnók mi együgyűek Cs. jegyzete nélkül, hogy t. i. a szittyák földje egy részét képezné a szármátáknak? Pedig nem úgy van ám, hanem *Sarmatarum*-hoz is hozzá kell gondolni az elébbi *gens* szót, s e kettő együtt képezi alanyát a következő állítmánynak: *non finitima* (t. i. *Scythis*) *sed pars est* (t. i. *Scytharum*). — 10. *Recta deinde regione saltum ultra Histrum iacentem colit.* «*Recta regione*, fordítja Cs. a 140. l. egyenes irányban,» De nem erre volt szükség, mert ezt a fordítást nehézség nélkül lehet eltalálni, hanem azt mondta volna, hogy «egyenes irányban» merre? éjszakra vagy keletre? mert mind a kettőről szó volt, *ab oriente* és *ad septentrionem*.

51, 63, 20. *Ipse non insistere in terra, non equo vehi . . . poterat.* Cs. fordítása a 140. l. «non insistere in terra potest: nem tud megállani a lábán», nem elégít ki. Mert ha a tanuló azt találná kérdeni, hogy «lábán» hol találja latin fedezetét, kénytelen azt felelni magának, hogy ebben: *in terra*. Lelkiismeretes tanuló kellő magyarázat nélkül ebben meg nem nyughatik. — 24. *Velocitatem nemo antea valuisset effugere: via suos credere non simulari valetudinem.* Itt érdemes *valetudo* kétes értelmű szóra (egészség, betegség) figyelmeztetni, s alább is (54, 67, 15). Ilyen még *fortuna* (52, 65, 24). De *valuisset* ige is az igenévvel megkövetelte volna Cs. figyelmét, kivált ha meggondolja, hogy IV. osztályos tanuló ilyen szerkezettel még nem találkozott, csak fog találkozni Liviusban. — 64, 1. *Ita*, ha ezt a tanuló így-gyel fordítja, nem jár helyesen el. Pedig Cs. hallgatása ezt okozza. Értelme a. m. *itaque*: ennélfogva, t. i. fenn említett kétkedése miatt. — 4. *Aristandrum . . . explorare eventum rerum sacrificiis iubet.* *Eventum rerum* nem kell hogy siker-t, jó kimenetel-t jelentsen, mint Cs. a 141. l. kívánja. Aristander feladata volt csak a kimenetelt puhatolni (*explorare*); a jövődölt jó vagy rossz «kimenetel» szerint intézkedett volna N. Sándor. — 10. *Discrimen me occupavit meliore hostium quam meo tempore:* Meglepett a baj oly időben, mely alkalmasabb az ellenségnek mint nekem. Magyarosabb volna a latinja, ha *hostibus* és *mihī* állana a mondatban. De *tempore mihī* helyett *C. meo tempore*-t írt, s a *meo* megkövetelte *hostium* sajátítót. S így nem kell két gondolatot egybe olvasztani, mint Cs. a 141. l. nem elég világosan magyarázza. — 15. *Si omiserimus, . . . revertemur,* és alább: *si paulum cessaverimus, . . . haerebunt.* Nem ártott volna figyelmeztetni a tanulókat a II. jövő helyes fordítására. Ennek t. i. a magyarban háromféle időalak felel meg: a jelen, múlt és az összetett jövő. Tehát: *si omiserimus*: ha kitérünk, ha kitértünk, ha ki fogunk térni, és *si cessaverimus*: ha habozunk, ha haboztunk, ha habozni fogunk. Egyebet tanít Cs. Lat. Mondattanában 115. §. A feltételes mondatokhoz fogható a 2.

jövő fordítása e visszahozóban (56, 69, 17): *Quibus bellum intuleris, bonis amicis poteris uti*, s még alább (56, 69, 20): *Quos viceris, cave credideris*. Különben *si omiserimus Scythas* szólást én inkább: «ha a szittyák elöl kitérünk» szólással fordítottam volna, semmint Cs. a 141. l. «ha a scythákkal nem törődünk, nem hadakozunk».

52, 64, 29. *Utribus aumem traiciendi exemplum fecimus nuper*. Szalmával töltött tömlők (zsákok) voltak ezek, melyekkel a vezér katonáit egyenként ellátta s a melyekre fekve átúsztak az Oxus vizén (VII, 5, 17). Ezt a «minap» adott példát jó volt volna jegyzetben felemlíteni, miután az erről szóló szöveg Cs. szemelvényében hiányzik. — 32. *Bellum, . . . quod inferre possumus, accipere cogemur. Accipere, t. i. bellum*, értelme kiderül ennek ellentétéből: *bellum inferre*. Mi ez utóbbit így fordítjuk: mi támadunk, s a másikat (*accipere b.*): minket támadnak. Itt pedig: minket, a kik támadhattunk volna, kénytelenül meg fognak támadni. — 33. *Manifesta est consilii mei ratio. Ratio* szó sokféle. A szótárokban találhatók közt bajjal illik egy ide. Magyarázók e helyen azt így javasolják: terv indokolása, gondolat felfejtése. — 65, 4. *Eriggius, . . . haud sane auctoritate proficiens apud obstinatum animum, superstitionem . . . incutere temptavit. Animus* legközségesebb értelme szótárilag: lélek, szellem, aztán: kedély, indulat. S ha emez értelme közül egyet a fenti mondatba illesztünk, azt veszszük észre, hogy mindegyik egy kicsit beleillik, de egészen nem. A tanuló mindig a valódi értelmét kívánja tudni a szónak; de mivel ezt *animus*-nál megállapítania nehéz, fennakad; és ha ezen a magyarázó jegyzete sem segít, elkedvetlenkedik. Cs. hallgatással szalasztva el a magyarázatot, *animus*-t homályba burkolta s értelmezését a tanuló találgató bőbeszédűségére bízta. — Szótárt most épen nem szerkesztünk, de szótári szerkesztőknek néhány figyelmeztetést e szóról még is merünk adni. A hol az elébb felsorolt értelme nem elegendők, még kétféle sajátosságára kell figyelnünk e latin szónak. Jelenti először a személyt, mint itt (*obstinatus animus*): a makacs ember. Ebben (54, 67, 1): *Ceterum cum animo disparem vultum diutius ferre non posset, in tabernaculum . . . secessit*, ez: *animo* dispar a. m. *sibi* dispar, így: De midőn *önmagával* ellenkező arczát tovább nem állhatta (nem rejthette), visszavonult sátrába. Ebben (54, 67, 3): *animi* consulta, egyenesen birtokragba rejtjük, így: gondolatjai. Ugyanez okból mondjuk, hogy *animus* (és egy sajátító) *körülírja* a személyt, pl. (62, 75, 23): *Ceterum magis eo movebatur, quod omnium amicorum animos videbat attonitos*. Hanem inkább megindult azon, hogy valamennyi *barátja* szemlátomást megdöbrent. Ebben is (IV 11, 4): *Ecquid mirum est, si tam ab amico animo pacem petit*. Csoda-e, ha oly jó *barátjától* kéri a békét. — A körülírásnak egy gyakori esetét találjuk a jelzős *animus*-ban, midőn a lelki állapotot mi elvontan fejezzük ki, így: *aequus animus*:

egykedvűség, *laetus animus*: öröm, *tristis animus*: szomorúság stb. — Sajátságos értelmet nyert *animus* Cs. jegyzetében (141. l.): lelke sugallata. — A hol azonban *animus* ellentétet képez *corpus*-sal, ott eredeti értelmét fentartjuk. Így (54, 67, 21): *Magnitudine corporis animum aestimantibus modicus habitus haudquaquam famae par videbatur*: Mint-hogy szellemét testi magasságához mérték, szerény külsejét nem találták (a szittyák) megfelelőnek. — 13. *Quid eo portenderetur, cur apud alium quam apud me professus es?* hogy ez mit jelentsen, és nem: hogy ez mit jelentene. Ezt az utbaigazítást a magyar igeidő helyes megválasztására nézve elvártuk volna akár a jegyzetben, akár ráutalással a nyelvtanra. — 15. *Quem certum mehercule habeo extorum interprete uti metu suo*. Ennek a mondatnak a szerkezete teljesen elüt a magyarétól. *Quem*, a visszahozónak mutatóval felcserélése megtoldva kötővel: és ő; *certum habeo*: biztosan tudom (nagyon eltérő magyar szóolás); *quem . . . uti* mondat alárendeltsége; *extorum interprete uti metu suo*, az állítmányi név (*interprete*) nyelvtani feltüntetése és fordítása rendkívül nehéz magyar tanulóra. A mit Cs. ez utóbbiról említ: «félelmetől kér tanácsot mint a johok (beleik) magyarázójától» a fenti latinságnak fordítása akar lenni, de nem magyarázata. — 16. *Tibi autem, quietius quam par est denuntio: ipsi mihi iam indices, quid extis cognoveris, ne possis infitiri dixisse, quae dixeris*. Megint egész halmaza a magyarázni valóknak, melyekről az a három szó-fordítás (142. l.) Cs.-ben nem elegendő. *Par est*: illenék, mint Cs. L. Mond. §. 109. j., míg a 142. l. e magyar mód- és idő-eltérés ellenére Cs. ezt így fordítja: «érdemled». Egyéb nehézségek: *denuntio* után a függőség megjelölése (hogy), a melynek a hiányát a latin szövegben (52. l.) a kettős pont akarja pótolni; *indices* (*indicare*, nem *indicere*), *cognoveris* és *dixeris* foglaló multak jövő értelme; *ne*: nehogy, máskép mint alább (24) *ne*. *Infitiri*, mint *negare* igét *dixisse* mellett legjobb egyszerű *non dicere*-ként fordítani: «nehogy azt állítsd, hogy nem mondtad (*dixisse*), a mit (jövendő) mondani fogsz». — 22. *Nec me ars mea quam benevolentia perturbat*. *Tam*-nak ez a hiánya *quam* előtt, a mi C.-ban sem gyakori, magyarázatra szorul, s ettől óvni kell a magyar tanulókat a magyar fordításkor. Talányszerű, hogy e mindenesetre nehezebb magyarázatú *quam* helyett miért írt Cs. a magyarázat alatt (143. l.) *sed*-et. Talán csak sajtóhiba? — 24. *Fortuna* is olyan (*vox media*) kétséges értelmű mint *valetudo* (51, 63, 24), melyre a tanulókat figyelmeztetni kell e példák felemlítésével: *fortuna adversa* és *fortuna secunda*.

53, 65, 29. *Tum sollicitudinis causas apparuisse*. Szükséges utalni *causas* mondattani szereplésére és sajtószerű értelmére: akkor azok (*exta*) az aggodalom előjeleként mutatkoztak. — 66, 7. *Equi binos armatos vehunt*. Csak nyelvtanilag van magyarázva, pedig értelmileg is

szót érdemel. Ha mi *equis, curribus vehi* szólásokat úgy fordítjuk: lová-gol, kocsizik, akkor cselekvője: *equi vehunt armatos* lesz: lovon v. lóhá-ton (ülve) mennek v. lovagolnak fegyveresek. Így alább is (15): *equus vehebat*. — 16. *Effusus habenis evectus magna strage eos fuderat. Effusus habenis* (144. l.): «megeresztett kantárszárral» esetlen fordítás e helyett megeresztett fékkel v. fék eresztve. Ugyanazt a fordítást ismétli Cs. a 149. lapon.

54, 67, 7. *Thoracem indutus procedit ad milites. Thoracem indu-tus*, egyszerűen: mellvérttel. Itt kettőre kellett volna figyelmeztetni, 1. a görögös tárgyeesetre, melyről Cs. saját mondattanára utalva (48. §.) ebben «*accusativus græcus*» al. azt állítja, hogy «rendszerint csak költők-nél fordul elő». A tanuló, a ki Cs. mondattanát jól megtanulta, Curtius-sal mindjárt megczáfolhatja. E görögös tárgyeeset lényegéről már itt kel-lene valamit tudnia. Másodsor, meg kellene tanítani a latin részesülők helyes, magyaros fordítására, mely szerintünk itt a magyar névragban talál kifejezést. — 9. *Periculi . . . cogitationem . . . excuteret*: elfeledteti a borzasztó (*quod horrebat*) veszedelmet. A tanulónak utasítás nélkül aligha jut eszébe ilyes fordítás. — 10. *Manantibus gaudio lacrimis* elég volt volna: örömtől könnyezve. Cs. «*patakzó örömkönnyek közt*» fordí-tásával a vérengző katonákat túlságosan és felesleg ellágyítja. — 18. *Scytharum XX . . . nuntiare iubent regi*. Ha a tanuló nem a Cs. Latin mondattanából (208. §) tanulta *iubeo* szerkezetét az igenévvel, akkor fel fog tűnni az igenév (*nuntiare*) cselekvő alakja. Csak annyit tudni e szerkezetről, hogy «rendesen acc. c. inf. áll,» nem elég. — 24. *Quidam eorum sapientiam quoque capere dicuntur*. Szerintem: Némelyek hír sze-rint a bölcsészethez is értenek. Névleg említi *Herodotos* (IV, 94.) és ké-sőbbiek a szittyá bölcsét, *Zamolxis*-t, kinek lakóhelyül a magyar monda egy barlangot jelölt meg hazánkban Hunyadmegyében Csigmó község határán.

55, 68, 18. *Dona nobis nata sunt . . . iugum boum et aratrum, sa-gitta, hasta, patera*. E tárgyakkal utal Cs. a szittyák foglalkozására, mint: gazdaság, földművelés, hadügy (vadászat) és bortermelés. Mintha épen a mai magyarság ősi foglalkozását jelezné. Az emberi munka termékeiről *nata* irat nehezen fogadható el; helyesebb egy másik hagyomány: *data*, emberi szorgalom szerezte és isten *adta* szerek. V. ö. *Herodotos* (IV, 9): *ἐκ τοῦ οὐρανοῦ φερόμενα χρούσεα ποιήματα, ἄροτρον τε καὶ ζυγὸν καὶ σάγαριν καὶ φαίλην πεσέεν εἰς τὴν Σκυθικὴν*. — 30. *Quid tibi divitiis opus est? satietate parasti famem*. E nem könnyű mondat értelme sze-rintem: a bőség téged, ha jól is laktat, nem elégít ki; új éhséget okoz. Cs. fordítása (146. l.): «jól lakással tesz szert étvágyra» érthetetlen.

56, 68, 34. *Ut maior fortiorque sis quam quisquam, tamen alieni-genam dominum pati nemo vult*. Az *ut* megengedő értelmére is Cs. pusz-

tán latin mondattanának a 204. §-át idézi itt (146. l.) és feljebb (145. l.) egy hasonló esetre, noha ezekben Cs. nélkül is a megengedő értelmet éles elméjű tanuló a *tamen*-ből kitalálta volna. Nehezebb e kitalálás még feljebb (52, 64, 30.) ebben: *Hoc, ut Scythae imitari nesciant, Bactriani docebunt*, a hol e *tamen* hiányzik és a hol Cs. jogosabban utalhatott volna nyelvtanára vagy inkább figyelmeztetett volna jegyzetében e megengedő értelemre. — 69, 16. *Stultum est eorum meminisse, propter quae tui obliviscaris*. Cs. magyarázata: «dolgok» ép oly érthetetlen, mint a latin *eorum*. Meg kell mondani, miféle «dolgok» legyenek azok: kincs, szerencse, hatalom, stb. — 20. *Quos viceris, amicos tibi esse cave credas*. Beh kevés szó kell, ha a magyarázó meg akarja hamisítani a latin nyelvérteket. Erre a szövegre: *cave ut credas*. *Caveo* előfordul igenévvvel és pusztá foglalommal (*cave credas*), de soha vagy ritkán *cave ut credas*. Cs. nyelvtanában (123. §) is említette e mondat-alakot, csak nem mint tiltást, hanem mint «parancs erősítését.» — 21. *Inter dominum et servum nulla amicitia est, etiam in pace belli tamen iura servantur*. Megint egy nehézségteljes hely, melyhez Cs. vagy semmi értelmezést, vagy elégtelent fűzött. *In pace* fordítása legyen mondatszerű és pedig megengedő bevezetéssel: jóllehet; *tamen* kényszerít erre. *Belli iura servantur*: hadi jog szerint (v. uralma alatt) élnek (t. i. úr és szolga). Cs. «hadi lábon állnak,» bár megszoktuk, de magyartalan.

Röviden helyesbíteni és kiegészíteni akarok még következő jegyzetet v. helyet:

51, 64, 27. *Multa in nosmetipsos recident, quibus adhuc vicimus*: Sok (olyan eszközünk), melynek segítségével mai napig győztünk, minmagunkra (a. m. ellenünk) fog hárujni. — 53, 66, 9. *Equorum velocitati par est hominum pernicitas*, nem: megfelel (144. l.), hanem: felér. — 10. *Hos . . . saltum circumire iussos*. *Hos*-ra figyelmeztetni kell a még járatlan IV. oszt. tanulókat, hogy ez nem: nekik parancsolta, hanem: ezekkel körülvétette (az erdőt). — 14. *Ipsum praevalens equus vehebat*. Fel kell világosítani, hogy az említett két vezér közt kit kelljen érteni *ipsum* alatt. — 54, 66, 28. *Morte denuntiata vis*. Itt *denuntiata* több mint: hirdetni, halál-büntetéssel fenyegetni azokat. — 67, 6. *E quibus coniectare poterat, quanta hominum multitudo esset*. E három szó: *quanta hominum multitudo* magyarul csak: hányan.

21. *In cultu regis defixerant oculos: credo, quis . . . modicus habitus haudquaquam famae par videbatur*. A közbe szúrt *credo*: gondolom, de így is: talán. — 25. *Gens semper armata*: állandóan fegyverben élő nemzet. — 55, 68, 11. *Vide, ne . . . decidas*, figyelmeztető óvás: vigyázz, hogy le ne essél. — 17. *licetne*, a. m. *nonne licet*: szabad ugy-e, állítólag: nem csoda (hogy). — 20. *His utimur*: ezek a mi eszközeink, mondja

tovább a szittyá, békében (*cum amicis*) és háboruban (*cum inimicis*). — 33. *Bellum tibi ex victoria nascitur. Ex victoria* több mint *post victoriam*: nyomban a győzelem után. — 56, 69, 1. *Transi modo Tanaim: scies, quam late pateant, numquam tamen consequeris Scythas. Transi: scies.* A feltételes gondolat egy alakja: ha átkelsz, tudni fogod. *Pateant*, t. i. *Scythae*; ezt kölcsönözd a következő mondattagból: *Scythas*. — 5. *Eadem velocitate*: hasonló gyorsan. — 6. *Proverbiis audio eludi*: hír szerint (a görögök) szálló igékben is gúnyolják. — 11. *Impone felicitati tuae frenos. Felicitati* helyett jobban szeretnők *cupiditati*: fékezd vágyadat, míg szerencsés vagy. — 15. *Sin autem homo es, id quod es, semper esse te* (t. i. *hominem*) *cogita*. Ennek a fordítását a közbe szúrt mondat nehezíti meg: *id quod es*: s ez is vagy, a mint vagy is, már pedig te az vagy. Akármelyik alakját választjuk e fordításoknak, a latint egyik sem fedí szóról-szóra. — 17. *Quibus bellum non intuleris, bonis amicis poteris uti. Utor* ige, valahányszor előfordúl, többnyire magyarázatra szorul. A magyar tanuló hajlandó azt «használni, élni valamivel» szókkal fordítani, a mi legyenyhébben ítelve magyartalanságra vezet. Itt: jó barátaid lehetnek. — 22. *Ne credideris* szerény óhajtás szerintünk: tudd meg, hogy nem. — 23. *Colendo fidem iurant*: tisztelik az (adott) szót, és ez nálók az eskü. Cs. fordítása: «az adott szó az ő esküjük» rövidebb, de homályosabb. — *Graecorum ista cautio est*, emlékezés a római szálló igére: *Graeca fides nulla fides*. — 24. *Et deos invocant*: és egyszersmind az isteneket bizonyásgúl híják. — 27. *Nos . . . custodes habebis*: őrei leszünk. — *Bactra nisi dividat Tanais, contingimus. Nisi*: csak hogy épen. — 30. *Utrique imperio*: Ázsiában és Európában. — *Finitimis amicos velis esse. Velis esse* csak: legyenek-e. — 57, 70, 8. *Reliqui* ellentétet képez *clipeati*-val (5) és együvé tartozik *armati*-hoz. — 9. *Remigem . . . armati protegebant. Remigem* gyűjtőleg: az evező legénységet, mint (54, 67, 12) *eques*: lovasság, és sokszor: *miles*: katonaság. — 17. *Ripis praesidens* nem: partot ellepő, hanem: partot őrző. — 19. *Gubernatores, cum . . . flumine impellerentur, regere non poterant. Impellerentur* alanya nyelvtanilag *gubernatores*, de értelmileg *naves*. — *Vacillantesque milites et . . . solliciti*: és a katonák, minthogy inogtak és remegtek, hogy (*ne*). — 58, 71. 7. *Ceteri* ellentéte *frenati*. — 16. *Rex . . . vexationem corporis pati non poterat. Ebben vexatio*: kín, fájdalom; *non* túlzás e helyett: *vix*.

Végül a jegyzeteknél egy általános helyesírási mulasztást kell megjegyezni. Az egyes jegyzetek végén mindenütt hiányzik a pont, a mondat befejezésének a jele. Csak itt-ott elvétve találtunk e ponthiányból kivételt.

A földrajzi és személyneveket Csengeri külön jegyzékbe szedte (175—181). Kár, hogy a földrajzi nevekhez adott felvilágosítás nem tájé-

koztat mindenütt, a személynevekhez adott történetileg nem ismertet kellően. Pl. a szakákról e jegyzék *Sacae* alatt csak ennyit mond: «scytha nép.» De hogy ez a név tulajdonképp egy perzsa szó, melylyel a szittyákat illették, azt itt nem tudjuk meg. Hogy e lapnál (180) maradjunk, *Sarmatae* alatt ez áll: «a scythákkal rokon néptörzs, Sarmatiának egy része Európában, más része Ázsiában volt»; és *Scythae* alatt megint ez: «a sarmatákkal rokon, részint Európában, részint Ázsiában lakó harcziás néptörzs.» A szöveg a két szónál csaknem ugyanaz, csakhogy a scythák «harcziás néptörzs», a sarmaták csak «néptörzs.» Jobban tájékoztat ezekről Curtius latin szövege (50, 63, 9), melyről fent szoltunk. — *Armenii* alatt csak ennyi: «Dareus seregében»; hogy a térképen hol keressük, nem tájékoztat. Hasonlóan jártak a *Barcani* s még sok más helység és folyónevek.

A jegyzék teljességében is csalódtunk, s hamarjában e nevek hiányát leltük a Cs. jegyzékében: *Abulites*, *Achilles*, *Aegyptus*, *Aethiopia*, *Africus*, *Agis*, *Amanus*, *Ancyra*, *Antipater*, *Arabes*, *Arachosi*, *Arimaspi*, *Aristonicus*, *Armenia*, *Arrianos*, *Artaxerxes*, *Atheniensis*, *Bactria*, *Bactriani*, *Betis*, *Cappadocia*, *Caucasus*, *Cebalinus*, *Cidaris*, *Chios*, *Cyprius*, *Damascus*, *Dareus*, *Dimnus*, *Drangae*, *Drypeas*, *Euboea*, *Europa*, *Gabaza*, *Gaza*, *Graeci*, *Halys*, *Hammonii*, *Hector*, *Hyrcania* stb. Legyen ennyi elég a jegyzéknek csak első feléből. — A latin szótárak egyik előnye, mely az idegen szó helyes kiejtését nagy részben biztosítja, a latin szók tagméretes megjelölése. Nyelvünkötől kitelik az a sajátság, hogy az idegen szó tagját, ha csak jól megjelölik, megnyújtjuk vagy megrövidítjük. E tekintetben a magyar minden más európai nyelv felett áll. Szükséges e tagméretes megjelölés a helyes hangsúlyozás miatt is. Elkerülhetetlenül szükséges ez három és több tagú latin neveknél. Alkalmassint ez utóbbi szempontból találtuk e megjelölést Cs.-nél ezekben: *Alexandrēa*, *Arbēla*, de csak ezekben, a jegyzék összes 185 szója közt még nyolczban. S a magyar fiu, a ki anyanyelve szerint a szó hangsúlyát a leghátrábbi tagra veti, ugyanezt teszi a latinnal is, ha a szabályra nem emlékeztetik és ha legalább a második szótagot megjelölve nem találja. Lehet képzelni, hogy a tanuló mennyi kiejtési és mennyi hangsúlyozási botlást követ el, ha Cs. e jegyzékére akar támaszkodni. — Egyéb hibák: *Abisares* alatt 102 törlendő, *Acarnan* alatt hiányzik a szakaszszám, *Craterus* a szótárban, de *Crateron* (32) a szövegben; *Bactra* alatt *Paropamisus* hibásan írva így: *Parapanisus*, s a térképen is. *Hister* a szövegben és a 178. lapon, de *Ister* a térképen. *Maedi* alatt a szakaszszám nem 99 hanem 98, s *Thebae* alatt nem 74, hanem 73. *Semiramis* az 58. és 99. szakaszban csak is így, de Cs.-nél a szótárban így: *Samiramis* (*Semiramis*). Ugyanitt törlendő a 100. szakasz szám, mert ott nincs se *Semiramis*, se *Samiramis*. Ide való megemlíteni e helyesírási ingadozást,

hogy a 95. lapon *Dareus* és *Darius*, azután (pl. a 106. lapon) többnyire *Darius*. Pedig a helyesebb *Dareus*.

Curtius szövegének a megvilágításához képek is járulnak. Ilyen a könyv czíme előtt az issusi csata és Nagy Sándor mellszobra, a magyarzó szöveg közt pedig vagy nyolcz különféle rajz. A tankönyvhöz csatlakozik végül egy térkép Nagy Sándor hadjáratáról. E térkép mindenestre megkönnyíti az olvasást. A VII. könyvből szemelt darabok olvasásánál csak *Sarmatae* hiányát tapasztaltuk. De úgy hiszszük, hogy Cs. térképe többet nyújt, mint e szemelvényeknél szükséges és hogy egy kisebb, kezelhetőbb térkép is megfelelt volna.

Közönséges sajtóhibák nélkül nálunk terjedelmesebb nyomtatványok el nem lehetnek. Ezért zárja be ezeket rendesen egy hosszabb-rövidebb sajtóhiba-jegyzék. Cs.-nél ez nincs. Mi hamarjában a következő jegyzékkel szolgálunk: 4, 4, 6 : *superbia* (h. *superbiae*). 5, 5, 1 : *cu* (*cui*). 26, 32, 6 : *sulpure* (h. *sulphure*). 51, 64, 12 : *quo* (h. *quod*). 88, 9 : *quam* (h. *quem*). 96, 11 : *eodam* (h. *eodem*). 120, 26 : *praessent* (h. *praessent*). 124, 9 : *vicerimus* (h. *vicimus*), stb. Rút sajtóhiba, hogy a szöveg (11. l.) *in gloriam cesserat* igéjéhez a magyarázatban (95. l.) *cedit* helyett *cadit* igét jegyez.

VERESS IGNÁCZ.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

1. **Wilh. Braune, Die Handschriftenverhältnisse des Nibelungenliedes.** (Elsőben a Paul-Braune-féle „Beiträge“ XXV. kötetében.) Halle, 1900. 222 l.
2. **E. John, Das lateinische Nibelungenlied.** (Elsőben gymnas. programm.) Wertheim, 1899, 4-r. 36 l.

A Nibelung-eposz már több évtizede nem áll a kutatás előterében. A költemény eredetére vonatkozó elkeseredett viták és nagyszabású munkák (Lachmann, Holtzmann, Zarneke, Bartsch) nem vezettek általános érvényű eredményekre, és az ifjabb nemzedék nem is tett kísérletet a kérdéses bonyolódott problémáknak új szempontokból való összefoglaló tárgyalására. Az egyetlen újabb munka, mely ilyen kísérletre legalább néhány főpontot illetőleg vállalkozott, Kettner Emil könyve: *Die österreichische Nibelungendichtung* (Berlin, 1897, 308 l.), sok érdekes részletet és becses megfigyelést tartalmaz, de végeredményeivel nem elégtett ki senkit. Annál több a nehéz problémának egyes pontjaira vonatkozó kisebb-nagyobb tanulmány, melyeknek sorából a fent említett legújabb

keletü kettő talán különösebb figyelmet érdemel, az első, mert a Nibelung-kérdésnek egyik legfontosabb problémáját, ha nem csalódom, véglegesen eldönti, a második, mert a bonyolódott kérdésnek egy igen fontos, de rendkívül elhanyagolt részletét érdekesen tárgyalja és további kutatásokra kiinduló pontul szolgálhat.

1. A nagy eposz kézírataival az újabb kutatók nem igen foglalkoztak. Az utolsó, a ki ezt a kérdést alaposan és minden oldalról tárgyalta, Bartsch Károly volt (*Untersuchungen über das Nibelungenlied*, 1865), kinek föltevéseit Paul Hermann (*Zur Nibelungenfrage*, 1876) újabb vizsgálat tárgyává tette és részben módosította. Mind a két nagy érdemű kutató tudvalevőleg megegyezett abban a főeredményben, hogy az eposz legrégebb és legjobb szövegét a szt-galleni kézirat (*B*) tartalmazza. Azóta e kérdéssel senki sem foglalkozott behatóbban. Annál feltűnőbb, hogy a Nibelung-énekre vonatkozó újabb munkák többé-kevésbé hajlandók a müncheni kézirat (*A*) elsőbbségét elismerni, melyet már Lachmann a nála ismeretes erélyvel vitatott volt. A vita tényleg csak ezen két kézirat (és rokonaik) körül folyik és folyhatik; mert a donaueschingeni kézirat (*C*) szövegét ma már mindenki az eredeti szöveg finomító, az udvari izlés igényeinek kielégítését célzó fiatalabb átdolgozásának tekinti; hisz maga Zarncke Frigyes, a ki ezen szövegnek elsőbbségét a legerélyesebben és legtovább hirdette, kiadásának 6-ik lenyomatában (1887) nyíltan és őszintén föladta ezen föltevését. Braune dolgozata most egy emberöltő után újból, még pedig a legalaposabb és legkörültekintőbb kutatással teszi a kéziratok kérdését beható kritika tárgyává, melynek folyamán oly eredményekre jut, melyek, jelentéktelen vagy mellékes pontokat nem tekintve, lényegökben valószínűen maradandó értékűeknek tekinthetők. Az eposz keletkezésére nem von következtetéseket fejtegetéseinek eredményéből, a Lachmann-féle dalelméletet azonban túlhaladott dolognak tekinti.

Braune fejtegetései oly részletesek és nagy terjedelműek, hogy kivonatolásuk teljesen lehetetlen. Azért megelégszem az eredmény közlésével és néhány rövid megjegyzéssel. Ezt az eredményt Braun a következő családfában foglalja össze :

$$\begin{array}{c}
 \overbrace{\hspace{10em}}^x \\
 \underbrace{\overbrace{ADb^{**}}^y \quad B}_{Ab^{**}} \quad \underbrace{\overbrace{d^{**} \quad z_1}^z}_{J^{**}}} \\
 \hspace{10em} \underbrace{\hspace{10em}}_{C^{**}}
 \end{array}$$

E táblázatban *x* a kimutatható legrégebb, de az eredetivel nem azonos szöveg, mert már benne is megvolt néhány írási hiba (a 197. l. szerint 18 ily hiba mutatható ki), melyek az ismételt másolások folyamán és a másolók önkényesebb eljárása következtében természetesen

folyton szaporodtak. Ez őskéziratból (archetypus) származik a kéziratoknak két csoportja: a baloldali, mely nem sokat változtatott a kimutatható legrégebb szövegen, és a jobboldali, mely az eredeti szövegnek tetemesebb átdolgozásait foglalja magában, még pedig valószínűen egyazon másoló munkásságából. (A csillag a kéziratoknak illető 'csoportját' jelöli.) Az őskéziratban megvoltak már az egyes énekek címőiratai is, de az idegen 'aventure' szó nélkül, melyet C* másolói alkalmaztak először.

Különösen fontos és érdekes Braune fejtegetéseiből a III. fejezet, mely a Lachmanntól és iskolájától rendkívül túlbecsült A kéziratot tárgyalja és kimutatja, hogy e szöveg másolója önkényesen hagyott el versszakokat és ép oly önkényesen alakította át az eredetinek számos kifejezését. Ez alapos fejtegetések kétségtelenné teszik, hogy a különben igen fiatal A kéziratban fennmaradt szöveg, melyre Lachmann dalelméletét alapította, nagyobb jelentőségre nem tarthat igényt.

Hasonlóképp szellemes az V. fejezet, mely az eposz bevezetéséről kimutatja, hogy ebben a különböző kéziratok sajtóságosan befolyásolták egymást. Legrosszabb e bevezetés A-ban, legeredetibb a berlini kéziratban (J).

Braune kutatásainak eredménye tehát javítja, de lényegében megerősíti és még biztosabb alapokra fekteti Bartsch-Paul föltevéseit.

2. A második dolgozat a 'Klage' ismeretes befejezéséből indul ki, melyben el van mondva, hogy Pilgrim passauai püspök (971—991) irnokával, Konrád mesterrel, a kérdéses eseményeknél szemtanukképpen szerepelt hegedősök előadása alapján latin nyelven megíratta a burgundok iszonyú katastrófáját Attila hún király udvarában. Ez adatot, melynek hitelességét legkisebb okunk sincsen kétségbe vonnunk, a Lachmann hívei egyszerűen, mint a mely semmi figyelmet nem érdemel, félretolták, mert a mester 'dalelméletével' bajosan volt összeegyeztethető, míg ezen elmélet ellenzői (főleg Zarneke) ismételve tárgyalták és részben értékes következtetéseket vontak le belőle. Magam is bőven foglalkoztam vele *Etzelburg és a magyar-hún monda* (1881) című értekezésemben.

A 'Klage' adatának tartalmát John a következő három pontban foglalja össze: 1. Pilgrim a burgundok (nibelungok) történetét Konrád nevű irnokával a hegedősök előadása (dalai) alapján latin nyelven egyseges, befejezett költeményre (!) dolgoztatta föl; — 2. Konrád, a ki természetesen egyházi ember volt, e költeményt első sorban a püspök unokaöcsei számára (!) írta; — 3. ezt a latin Nibelung-éneket utóbb ismételve dolgozták föl német nyelven. Ez adatokból kiindulva ki akarja már most mutatni szerzőnk, 1. hogy a X. századi latin Nibelung-ének nemcsak hogy tényleg megvolt, hiszen ezen ma már alig kételkedik valaki, hanem hogy még ma is fölismerhető a nagy eposznak 1200 körül

keletkezett és reánk maradt középfelnémet szövegében ; és 2. hogy a nibelung-mondának az északi (skandináv) forrásokból ismeretes régibb változatától eltérő német (az eposzban földolgozott) változata a Pilgrim püspök notáriusának műve, a ki, egyházi jellegénél fogva és tekintettel művének legközvetlenebb céljára, kénytelen volt az eredeti mondát lényegesen átalakítani.

E kettős föladata közül szerzőnk az elsőt, melyre nézve kitünő (de, sajnos, tőle sohasem idézett) előmunkálatai voltak, tanulságosan oldja meg. Első sorban Zarnecke nyomdokain haladva számos történeti, földrajzi és egyéb adatot hord össze, melyekből kétségbevonhatatlan, hogy az eposz számos oly elemet tartalmaz, melyek a X. századra utalnak és csak úgy érthetők, ha fölteszszük, hogy egy X. századi munkán alapúl. A Zarnecke bizonyítékait még több új adattal bővíti és egyebekben is több figyelemreméltó megjegyzéssel egészíti ki, de itt is néha előzők kutatásainak fölhasználásával. Így pl. már H. Patzig (*Zur Geschichte des Siegfriedmythus*, 1898, de ezt idézi John) is elvetette Müllenhoff ismeretes föltevését, hogy Chrotechildis frank királynő alakja és története (a ki fiait vérbosszúra ingerelte Gundobad burgundi király ellen) nagy befolyással lett volna a nibelung-monda német változatának alakulására, és valószínűvé tette, hogy, megfordítva, Chrotechildis alakja vett át (575 és 725 közt) mind több vonást a Kriemhilda rendkívül népszerű alakjától. John e fölfogást magáévá teszi és még biztosabb alapokra fekteti. Ha történeti alakot keresünk, a ki Kriemhilda jellemének kialakulására befolyással lehetett, szerinte inkább Judithra, Jámbor Lajos özvegyére gondolhatunk, a ki sok tekintetben nagyon emlékeztet Etsel király szenvedélyes nejére. Az északi változatban az események és a katasztrópha színhelye a Rajna vidéke, a német eposzban a Duna partjai. E módosítás is a X. századra vall, midőn a magyarok megjelenése és a németeknek harczai velök hazánkra fordították a figyelmet. Az eddai dalokban ép oly ködös és zavart minden, a mi a Duna vidékére vonatkozik, mint a német eposz szerzője épen nem otthonos a Rajna vidékén. A 'határgróffok' szerepét is csak a X. század magyarázza meg ; hasonlókép magának Pilgrim püspöknek egyébként érthetetlen szerepe az eposzban is csak egy X. századi szövegben, mely a püspök környezetében és az ő intézkedése folytán keletkezett, lelheti magyarázatát. Mert az teljességgel el nem képzelhető, hogy e férfiú még 1200 körül is élhetett volna a németek emlékezetében ; de még ha csodálatosképen élt is, hogyan kerül az eposzba, ha egy X. századi író nem foglalja, esetleg felsőbb parancsra vagy mélyen érzett hálából, alakját a monda keretébe ? Tanulmányának egyik legérdekesebb részletét, melyben a bajorok ellenszenves rajzát (az eposzban) megmagyarázza és Gelpfrát határgróffot azonosítja Henrik („der Zänker“) bajor herczeggel, John utóbb maga még bővebben ki-

fejtette az „Allg. Zeitung“ 1900 október 12-én kelt 234. számú mellékletén: *Ein bayerischer Herzog im Nibelungenliede.*

Egyik legfeltűnőbb sajáttsága a német eposznak, hogy a keletkezése idejének (XII—XIII. század mesgyéje) leghatalmasabb és az egész nemzetet a legmélyebben földülő eseményeire (keresztes hadjáratok, pápák és császárok viszálya) legkisebb célzást sem tartalmaz; ellenben megtartja Nagy Károly idejéből a szászok és dánok elleni harcokat, melyeket Szigfridre ruház át; szerepelteti a határörgrófokat, mely tisztséget szintén Nagy Károly hozott be, és beszél bessenyőkről, oroszokról és oláhokról, a kik a magyarok ellen vívott X. századi harcok folyamán léptek a németek szemkörébe. Hogy az eposzban szereplő Attila jellemzésénél Geyza magyar herceg volt a minta, erre, valamint egyéb, főleg földrajzi adatokra (a passauai egyházmegye határai) már mások is figyelmettek. Mindezekből következteti John, hogy a nibelung-mondának első, latin földolgozása megvolt és hogy az 975 és 985 közt keletkezett. E latin mű teszi azután a német eposz alapját, a melynek szerzője belevitte a költeménybe a lovagi kornak nem egy jellemző vonását, de az eredeti munkának lényeges adatain és teljes szerkezetén nem változtatott. (Hogy e X. századi latin munka főleg a magyar-hún monda eredete szempontjából is mily fontos, ezt fönt említett értekezésemben bővebben iparkodtam kimutatni.)

Tehát a John dolgozatának ez első része igen érdekes és tanulságos. Szerző nem mond sok újat, de okoskodása higgadt és legtöbb pontban elfogadható. Dolgozatának második feléről nem nyilatkozhatom ily kedvezően. Mindenek előtt megjegyzem, hogy szerzőnknek a „Klage“ kérdéses verseiből vont hármaskövetkeztetése (1. fönt) éppen nem kifogástalan. Így sehol sem mondja a „Klage“, hogy a Konrád latin nibelung-műve „költemény“ volt, és én már 1881-ben kifejtettem, miért tartom helyesebbnek, ha e munkát „hún krónikának“ vesszük, hisz Pilgrim politikai célzatai, melyek őt e munka megírásánál vezérelték, eleve rendkívül valószínűtlenné teszik a burgundi történetek verses földolgozását. De ez végre is nem lényeges pont; mert akár próza, akár vers: kétségtelen, hogy a mondának ez első teljes följegyzése a későbbi német költőknek mintául és forrásul szolgált.

Már jóval lényegesebb a második pont. John szerint Pilgrim a mondát „unokaöcséi“ számára dolgoztatta föl, és ez az oka, hogy Konrád mester a mondának minden mythikus elemét kiküszöbölte, minek következtében az eposznak első fele oly töredékes és a cselekvény lényeges motívumainak elhallgatása folytán oly homályos lett. Azt hiszem, szerzőnek teljesen igaza van abban, hogy a keresztyén Konrád, a ki kétségtelenül pap is volt, eltávolított mindent, a mi a hagyományban a szoros értelmében mythikus jelentőségű és a keresztyén fölfogással ellen-

tétes volt; tehát első sorban a vérbosszút, mely a skandináv (tehát a ré- gibb) változatban az egész cselekvény rúgója, és a kincset a hozzá kap- csolt átokkal, mely mindenkit sújt, a ki vele érintkezik (Hreidmar, Faf- nir, Regin, Sigurd, Gunnar, Högni, Atli); — hogy ellenben meghagyott minden (mythikus természetű vagy eredetű) elemet, a mely a keresztyén hittel vagy korának babonás képzeeteivel összeegyeztethető volt, tehát pl. a bűbájt, emberfölötti erőt, megsebesíthetlenséget, láthatatlanságot, törpéket, óriásokat stb., hisz ezekben a dolgokban a nép még ma is hisz. De hogy Konrád mester mindezt nemcsak mint keresztyén egyházi em- ber, hanem pædagogiai czéloból is tette, mivel művét első sorban a püspök unokaöcséi számára írta, ezen fölfogás, azt hiszem, erős téve- désen alapúl. A ‚Klage‘ azt mondja, hogy a püspök ‚unokaöcséi iránt érzett szeretetből‘ (*durch liebe der neven sin*) iratta meg a nibelung-mű- vet. Én e helyet mindig úgy értettem, hogy a kérdéses ‚unokaöcsék‘ ép az Etzelburgban elveszett burgundi királyok voltak, hisz a mondának német változata szerint Pilgrim a burgundi anyakirályné (Ute) testvére, s így Gunther, Gernot és Giselher az ő unokaöcséi. A püspök szerette őket és e szeretete sugallta neki, a ‚Klage‘ szerint, azt az eszmét, hogy boldogtalan rokonainak iszonyú sorsát az utókor számára följegyeztesse. Pilgrim egyéb unokaöcséiről nem tudunk, a ‚Nibelung-ének‘ és a ‚Klage‘ sem tudnak róluk.

De végre is szerzőnknek ez az esetleges nagy félreértése sem dönti meg már említett további következtetéseinek és fejtegetéseinek értékét; csupán a Konrád mester ‚pædagogiai‘ aggályai törlendők. A püspöknek meghitt embere nem tehetett máskép, mint a hogy cselekedett: a mi a mythikus elemekben bővelkedő hagyományban a keresztyén hittel össze- fért, azt meghagyta; a mi vele kirívóbb ellentétben volt, azt eltávolította. Hogy ez utóbbi eljárása nem volt könnyű munka, azt mindenki tudja, a ki a mondának északi változatát ismeri; hogy Konrád mester (talán épen ezért) e nagy és nehéz föladatát nem oldotta meg fényes sikerrel, bizonyítja az eposz első fele, mely tele van homálylyal és hézagokkal és szerkezet tekintetében is erősen alatta áll a második résznek, mely min- denkép elsőrangú költői alkotás. A kincs helyett, szerzőnk szerint, Kon- rád Kriemhilda kincsvágyát (mely szenvedélyt az egyház annyira üldözte) domborította ki igen erősen, hogy a hatalmas asszony vesztét megérde- meltnek tüntethesse föl. Annyi bizonyos, hogy a mondának német vál- tozata tudatos, czélzatos munka eredménye, mely régi daloknak gépies összefűzése útján sohasem jöhetett létre; és John igen valószínűvé teszi, hogy ezt a munkát Pilgrim püspöknek keresztyén-papi jellegű mestere a X. században végezte.

De nem folytatom helyeslő vagy hibáztató megjegyzéseimet, bár a hálás tárgy rendkívül csábít. John értekezése, egyes túlzásai vagy téve-

dései mellett is, érdekes és tanulságos dolgozat, mely a bonyolódott nibelungi problémának egyes fontosabb vagy homályosabb részeit bizonyára újabb, sokoldalú megvitatás tárgyává fogja tenni.

HEINRICH GUSZTÁV.

Joh. Vogelgesang, Ein heimlich Gespräch von der Tragedia Joh. Hussen, 1538. Herausg. von *Hugo Holstein.* (Neudrucke 174. sz.) Halle, 1900, VIII. és 36 l.

E reformatio-korabeli színmű már eddig is sokat foglalkoztatta a kutatókat, kik sokáig még szerzőjére nézve is tévedésben voltak. Kawerau Gusztáv (*Archiv für Litteraturgeschichte* X, p. 6.) és maga Holstein is (*Zeitschrift für deutsche Philologie* XX, 418. l.) Lemnius Simont, Luther ismeretes ellenségét, tartották szerzőjének, míg Paulus Miklós (*Katholik*, 75. köt., 571. l.) legújabbán kimutatta, hogy a darab szerzője Cochläus János, 1528 óta György herczeg udvari káplánja Drezdában, a ki Luthernek és nejének szenvedélyes ellenfele és rágalmazója volt (V. ö. M. Spahn, *Johann Cochlaeus*, 1898.). Ezúttal a Vogelgesang (Aucinius) álnév mögé rejtőzött.

Ez a szindarabja is Luther és neje ellen van intézve. De kiinduló pontja elég félreeső. Agricola János, Luthernek egyik legbizalmasabb híve, 1529-ben megírta Huss János vértanú halálát, melyet 1538-ban újra, még pedig tragédiában dolgozott föl. Cochläus már most abból a föltevésből indul ki (mely semmi történeti alappal nem bír), hogy Luther igen fölháborodott e Huss-dramán, mivel ebben a cseh reformátor mint az evangéliom igaz híve és szent vértanú van dicsőítve, pedig Luther nagy súlyt fektet arra, hogy Huss igen lényeges pontokban tér el tőle, és attól tart, hogy a pápisták Agricola művét ellene és az új hit ellen kihasználhatják. Luther kifogásai a darab ellen, melyek jelenetről-jelenetre komolyabbak és erősebbek lesznek, teszik az első három fölvonás tartalmát és arra vezetnek, hogy a fölindult reformátor eltiltja Agricolát a tanítástól és prédikációtól. — Agricola, a ki, ha állását veszti, a legnagyobb nyomornak néz elébe, felesége és leánya, valamint egyéb barátjai feleségének közvetítésével igénybe veszi Luther nejének közbenjárását, mely csakugyan eredményre vezet: Luther megbocsát régi barátjának és hívének, a ki nem rosszakaratból, hanem csak tudatlanságból s ügyetlenségből vétett, és kibékül vele. A nőknak e szereplése teszi a IV. és V. fölvonás tartalmát.

Ime, cselekvénynek semmi nyoma, és Cochläus nem is nevezi darabját színműnek, hanem párbeszédnek, de azért fölosztja fölvonásokra és jelenetekre. A szereplők (zárjelben feleségeik): Luther (Kätha), Melanchton (Prisca), Jonas (Elsa), Spalatinus (Gutha) és Agricola (Martha, és leányuk Ortha). A szerző czélja a darab második felében az asszonyok

rajza, kiket, főleg Luther nejét, döllyfösöknek, tékozlóknak, részegeseknek és bujáknak jellemez. A fiatal Ortha előtt elpanaszolják, hogy férjeik nem tudják vágyaikat kielégíteni stb. A 32. lapon Luther és neje egy undorító szerelmi kettes közepette azzal vigasztalják egymást, hogy egyikük sem lépett szüzen a házasságba! E teljesen alaptalan rágalmak jellemzők a felekezeti pártok kölcsönös gyűlölségére, mely e kornak annyi irodalmi termékét (mind a két párt táborából!) ma már valósággal undorító olvasmányává teszi.

Cselekvénynek, mint említettem, semmi nyoma. De a párbeszéd igen kitűnő, eleven, drámai, ügyesen fokozódó. Minket, a darabnak művelődéstörténeti jelentősége mellett, néhány a színügyre vonatkozó megjegyzése érdekel, melyek a XVI. századra többé-kevésbé jellemzők. — A 10. lapon Agricola azt mondja, hogy tragédiává dolgozta föl (1529-iki) Huss-historiáját, hogy Huss sorsa «a nép szemeláttára adassék elő.» Ezt Jonas mindenkép helyesli: «A nagy tömeg nem érti a hitről és szentírásról szóló éles disputatiókat és argumentumokat; azért legjobban, ha az ügyet világos napszínre hozzuk, hogy a fiatalság is lássa, hallja és megértse, úgyszólván, kézzel foghassa nyilvános játékban, hogy Huss irányában mily igazságtalanul cselekedtek a pápisták Costnitzban.» E nyilatkozatból is látni, hogy a perlekedő felek tudatosan hozták ügyeiket a színpadra, mivel ettől szélesebb körökre nagyobb hatást vártak.

Még érdekesebb, hogy Melanchton, a ki szerzőnk szerint legjobban ért a költészethez, az első fölvonásban megmagyarázza Luthernek, hogy miért rossz szindarab az Agricola tragédiája (4. l.): «Ha összevelem más tragédiákkal, pl. Sophokles, Euripides vagy Seneca valamely darabjával, szégyenlem magamat, hogy ez is a tragédia nevet viseli és hogy nálunk jelent meg nyomtatásban.» De miért? kérdi Luther. «Először, feleli Melanchton, stílje sokkal jelentéktelenebb és alantabb járó, mint a milyen igazi tragédiában szükséges. Azután nagyon sok benne a személy, úgy hogy csak nehezen adható elő. Más tragédiákban ritkán van tiz személynél több, de ebben 38 személy van, és ha e személyeknek még szolgálk is volnának, mint ez állásuknál fogva megilleti őket, akkor valóban egész sereg lenne belőlük. . . . Mert nem szokás, hogy az oly urak, mint a pápa, király, patriárka, bibornok, érsek, püspök stb. egyedül, szolgál nélkül járjanak. Azért nem igen alkalmas ez a darab előadásra, mert ha ezek az urak szolganépség nélkül szerepelnek, ez helytelen és ellentétben van a közszokással; ha pedig szolgálkkal szerepelnek, akkor nem marad a közönségnek (a színházban) helye, hogy a játékot megnézhesse... Azután rímei is gyakran képtelenek és gyerekesen egymáshoz kötvék és szükségtelen szókkal összekényszerítvék. Azonfelül tele van hiábavaló fecsegésekkel, és a legszükségesebb dolog, hogy t. i. Huss hogyan viselkedett a máglyán térdeléssel, imádkozással, énekléssel, ez ki van hagyva.»

A 12. lapon újból helyteleníti a személyek nagy számát; de, nagyon meglepően, még azt is, hogy szerzője «minden egyes fölvonásnál és jelenetnél egészen világosan kifejezi, hogy a személyek hogyan tegyenek és viselkedjenek, hogy mikor kell nevetniök vagy összefutniök, mert ebből minden paraszt ember, ha csak olvasni tud, jól megérti, hogy az egész csak költemény és hogy voltaképp semmi sem történik az igazság való komolyságával és mélységével. Ez a barbár ineptia és vastag udvariatságnak nem csak hitelességét teszi tönkre a cselekvénynek, hanem szégyenére válik az egész egyetemnek és kisebbitésünkre a tudósoknál, mert sehol a világban nem találod a comédiákban vagy tragédiákban, hogy a taglejtések, t. i. a szereplők hogyan viselkedjenek, a szöveg mellé vagy fölé ki volnának nyomtatva, a mint te tettél. Mert a nézőknek úgy kell meggyőződve lenniök, hogy (a szereplők) itt mindent való komolysággal és szívből mondanak és cselekednek, nem pedig költeményből.»

Természetes, hogy ezek nem Melanchton, hanem Cochläus megjegyzései és kifogásai, de a XVI. századi színügy jellemzésére igen alkalmasak. A darab egyébként, ismétlem, nem dráma, tendenciája undok rágalom, cselekvénye igen szegényes, de mint párbeszéd a századnak kiváló ügyességgel és elevenséggel írt terméke.

HEINRICH GUSZTÁV.

I. L. Ussing: Pergamos. Seine Geschichte und Monumente. Nach der dänischen Ausgabe neu bearbeitet von . . . Mit 6 Tafeln und 24 Textbildern. Berlin und Stuttgart, W. Spemann 1899. 4° 124 l. Ára 12 márka.

1877-ben sikerült Conze Alexandernek a porosz kormánynak a figyelmét Pergamosra felhívni és rövid egy évtized lefolyása előtt nagy kincsek birtokába jutott a berlini muzeum; nemsokára külön muzeumot állít majd a pergamosi nagy oltár és egyéb antik szobrászati emlékek részére.

Csak másfél százados Pergamos királysága, és mégis ezen, a népek történetében oly csekély időben oly sokat tett az emberiség művelődésében. Míg a többi kisázsiai királyságoknak és államoknak története csupa hitszegés, öldöklés és háború, addig II. Eumenes nagy könyvtárt szerez és tudósokat gyűjt udvarába, II. Attalos pedig mæcenása a képzőművészeteknek, és Pergamosban készülnek világhírű realistikus, ethnographiailag fontos szoborművek és Zeus nagy oltára a páratlan gigantomachiával, melyet János apostol a sátán székhelyének mond. (Apocalypsis II. 13. Scio ubi habitas, ubi sedes est satanæ).

Pergamos történetét és műemlékeit tárgyalja a dán Ussing; hogy munkája ismeretesb legyen, maga dolgozta át német nyelven, nem úgy, mint kiválóbb honfitársa Lange Julius, ki csak nagy lelki küzdelem után

egyezett bele abba, hogy az antik művészetről irt standard-workját: Az ember a régibb görög művészetben, a dánok előtt oly gyűlöletes német nyelvre fordítsák.*)

E német átdolgozás, úgylátszik — egyszersmind a hála lerovása a német előmunkálatokért, mikről a szerző művének 63—66 l. beszámol, és a mikre a jegyzetekben is gyakran hivatkozik (121—124 l.).

A mű két részből áll; az I. rész (1—66 l.) Pergamos történetét tárgyalja; a tárgyalás rövid, de igen ügyes és vonzó, mert az egyes korszakok és uralkodók jellemzésébe Pergamos művelődési viszonyainak esetelését is fűzi; különösen érdekes Philetáros, II. Eumenes és II. Attalos korának festése. Pergamos mindig görögnek akart feltűnni; az is irodalma és művészete; hellén a vallása is. Athene, főistensége, Pergamos legrégebb korában még csak xoanon; még 205-ben Kr. e. szent kő alakjában imádják. II. Attalos idejében kerül Athene Polias templomába Pheidias chryselephantin Athénéjének utánzata (72 l.). Híressé tette Pergamost Aesculap temploma is; itt élt a II. században Kr. u. Galenus orvos.

A történelmi részt élénkíti több különböző szövegeképén kívül két pergamosi műemléknek, u. m. «A haldokló gall» (18 cm. széles és 26.5 cm. magas), és «A gall és felesége» (16 cm. széles, 27 cm. magas) reproductiója.

A római fenhatóság alatti Pergamos történetében nevezetes, hogy Augustus visszautasította a tiszteletére felállítandó szobrot; ember ő, — úgymond — kit nem illet meg szobor. (61 l.) — A római fenhatósággal megszakad Pergamos története. Egyetlen egy lapon egy pár frázist használ (62 l.), mely áthidalja az ókori Pergamos történetét — de nem a legújabb korival, hanem csak az ókori Pergamos feltámadásának történetével. (Die Wiederentdeckung. 63—66. Szól Humann, porosz mérnök bokros érdemeiről, Curtius és Adler küldetéséről, az 1878 szept. 9-étől 1886 december 15-ig tartott, három ízben Humann vezetése alatt lefolyt ásatásokról.)

A II. részt szenteli Ussing Pergamos topographiájának (67—69 l.) és műemlékeinek. Tárgyalja Athene Polias templomának topographiáját és szobrászati emlékeit, különösen a berlini muzeumban levő Pheidias utánzatot (72 l.). Az Athene-szobrokról szólva érdekesen fejtegeti a pergamosi könyvtár nagy termében talált Athéne szobrot, melyet híven szemléltet a 76 l. a szép reproductió. Athene Klidúchost látja benne Ussing; leeresztett karjában volt a kulcs (minőt látni vázákön a papnők

*) Megjelent Strassburgban I. H. Ed. Heitznál 1899. Darstellung des Menschen in der ältern griechischen Kunst von Julius Lange czímmel. E műnek ismertetését legközelebb.

kezében). Szerző szerint a kulcs is csak symboluma Athene Poliasnak, a város védőistenségének; symbolumnak venném magam is, de tekintve azt, hogy a tudományok istensége is, úgy magyaráznám, hogy megnyitotta a tudomány kincsházát, és loeresztve a kulcsot tartó kezét, gyönyörködik a könyvtárt látogató tudósokban.

Beszámol röviden a könyvtárról, a színházról és 88—150. l. tárgyalja a pergamosi nagy oltárt híres domború művével, a gigantomachiával. E fejezet a legérdekesebb az egész műben. A szerző megismertet a lelettel, rekonstruálja az oltárt, a frízt, szól mestereiről, az ábrázolt istenségekről; jellemzi megragadóan az egyes gigasokat. Gaia alakját, mint tekint fel könyörgően a harczoló és kíméletlen istennőre, hogy kegyelmezen meg gyermekeinek, egy polytheista Ráhel, ki fogságába hurczolt gyermekeit siratja. Csonka Gaiának az arcza, de ép szemei oly vonást rejtenek, mik méltán egy sorba helyezik ez ábrázolást Niobe ábrázolásával. — A 102 l. összefoglalja e «márvány Iliászt» («*marmorne Iliade*»), miután a meglevő töredékek alapján sorra méltatta, különösen az oltárnak déli és nyugati oldalán levő domború műveket.

Az oltárt magát jellemezve, Bohn rekonstruálását, melyet nagyjában elfogadtak és rendesen közölni szoktak mint szemléltető képet, megczáfolja.*) A domború műről értekezve, arra figyelmeztet, hogy még a pergamosi korban is csak *typus* és nem az *egyén kifejezése* a faragott kép; hasonlók a gigantes fejei; még kevesebb a változatosság az istenekben. Ussing megmagyarázza ezt avval, hogy a hasonlatosság a gigantes között nem különb, mint a testvérek egymással való hasonlatossága, az istenek pedig *egy* családbeliek; ezt azonban komolyan elfogadni nem lehet. A hasonlatosság oka az, hogy az *egyéni* alkotás különösen az istenségekre nézve ezen korban még lehetetlenség; megtartották az antik ábrázolást, a *typust*. Kivételt képezett a realistikus Pergamosban a Nap és a Hold ábrázolása; a Nap többé nem Apollo, hanem egy tizenkét csúccsal bíró csillag; az egyes csúcsok között lángkévék vannak. «A művészek phantasiája kereshet alakokat az istenségek számára, de e szabadságot a Nap és a Hold nem engedik.» (119.).

Ussing Lange Juliussal is polemizál (103 l.): Lange szerint nem mutat a pergamosi oltárfríz semmiféle *ethost*, csak *pathost*; Ussing megczáfolni törekszik ez állítását, de bizony nem meggyőzően. «Was heisst denn Ethos, wenn nicht die Darstellung des allgemeinen Charakters der Personen?» stb.

Érdekes a párhuzam, melyet Ussing az egyik gigas, Klytios és a Laokoon szobormű között von.

105—107 l. szól az agoráról (Der Marktplatz), 107—110 Traianus

*) Jó lesz ezt az Ókori Lexikonnak Pergamos cikkéhez felhasználni.

templomáról, 110—111 l. a gymnasiumról. Befejezésül tárgyalt még néhány antik szobortöredéket, így a Telephosfríz stb. (111—121 l.).

E szép és tartalmas munkát illusztrálják reproductiók, érmeek és tervrajzok képei; valahányszor ily kiadást látunk, sajnáljuk, hogy hazai intézeteink még mindig sajnálják, az igaz, drága, de annyira szükséges szemléltető képek alkalmazását. Így pl. igazán pazarul állította ki a Nagy Képes Világtörténetet az egyesült Franklin Társulat és Révai Testvérek, de már *Hampel József*: Az antik szobrászat története cz. munkájában*) fukarkodott a Franklin Társulat, holott nagyban emelné az amúgy is kiváló, hazánk műtörténeti irodalmában maig páratlan műnek értékét még 6—7 műmelléklet, mint pl. a melosi Venus, a belvederei Apollo, a farnesei bika stb.

Befejezésül annyit, hogy nagyobb könyvtárainknak, philologiai muzeumainknak és az antik művészetekkel foglalkozó szaktársainknak legmelegebben ajánlhatom; jó szolgálatot tesz majd Ussing az Ókori Lexikon munkatársainak is. Remélem, hogy akad majd magyar kiadója is, de ekkor azt kívánám, hogy a fordító ne ragaszkodjék a német vagy dán mű beosztásához; sokkal elevebb és hasznosabb is, ha a műemlékeket a történet keretében tárgyaljuk, mert különben kikerülhetetlen egyrészt az ismétlődés, másrészt pedig hiányzik a keret, mely gyakran egyedül képes a műemlék értékét emelni.

DR. KOHLBACH BERTALAN.

PHILOLOGIAI PROGRAM-ÉRTEKEZÉSEK.

1898/99.

25. Tolnai Vilmos: Csokonai Vitéz Mihály verstani nézetei. (Budapesti ág. hitv. ev. főgymn., 9—22. l.) — Tolnai Vilmos, néhány érdekes verstani dolgozat szerzője, e tanulmányban azt a feladatot tűzte maga elé, hogy Csokonai verstani jelentőségét jobban kidomborítja, mint az eddig történt. A híres debreczeni költő verstani nézeteit legutóbb *A magyar verselmélet kritikai története* című dolgozatom tette szóvá, 13 évvel ezelőtt (Kisf. Társ. Évl. XXI. köt.), főképp abból a szempontból: mivel járult hozzá Csokonai a magyar nemzeti versforma ismeretéhez. Tolnai most Csokonainak általános verstani felfogását is igyekszik összeállítani, egyszersmind a magyar versre vonatkozó észrevételeit is tüzetesebben méltatni. Forrásai neki is mint nekem, a költőnek egyes kiadványai elé írt előszavai, első sorban a magyar verscsinálásról írt értekezése, voltak; ezeken kívül még egy forrást használt, a Dayka Gábor versei felől Kazinczyhoz 1803 febr. 20-án írt levelet. A dolgozat ezzel az eredménynyel záródik:

*) 39 ábrával. Budapest, Franklin-Társulat 1900. Ára 8 korona.

«Csokonai érdemei verselméletünkben a következők: 1. Hangsúlyozza Pálóczy Horváth Ádám és Verseghy Ferencz elvét: a verselés szoros kapcsolatot a zenével, sőt a verselést egyenesen a zene leszármazottjának tekinti. — 2. Pontosan szétválasztja a verselés s a költészet különböző fogalmát. — 3. A verselés két faja közül sem a hangsúlyosnak, sem az időmértékesnek nem ad elsőbbséget; mind a kettő egyenlőrangú, mind a kettő érvényesülhet a maga módján. — 4. Legyen a külső alak megfelelő a tartalomnak. — 5. A mondatok ízei, a szövegek feleljenek meg a versorsó ízének. — 6. Ő szól irodalmunkban legelőször a gondolat-rhythmusról. — 7. Ő az első, a ki a magyar nemzeti verselést rendszerbe foglalni törekszik. — 8. Ráday Gedeon és Horváth Ádám észrevételét a hangsúlyos soroknak osztódásáról továbbfejleszti, elméletét is igyekszik adni, bár az ütem forgalmáig még nem jut. — 9. Kifejti teljesen a rím elméletét: feleljenek meg egymásnak a rímelő ízek hangzásban és időmértékben egyaránt; e megfelelés mellett legyen meg a rímek tartalmi változatossága; jó rímzésbe megy, ha a megfelelő mássallhangzók nem is azonosak, hanem csak rokonok (magyar asszonáncz). — Ha mindezeket a tételeket számba vesszük, akkor föltétlenül arra a következtetésre kell jutnunk, hogy Csokonai Vitéz Mihálynak nemcsak költészetünkben, hanem verselméletünkben is az első között van a helye.»

Ezzel a végeredménnyel én nem tudok mindenben egyetérteni. Azzal az erővel, a mivel ezt a kilencz tételt felállította szerző, felállíthatott volna akár tizenkettőt is; még dúsabb lett volna az eredmény. A mostani tételek egynémelyikénél fontosabb pl. az, hogy Csokonai igyekszik a vers mivoltát meghatározni, hogy elméletet ad a versformák eredetéről, s elméletet a verselés kétféle módjának eredetéről. Egyes tételeket pedig pontosabban fogalmazhatott volna, pl. a 2-ikat, mely ebben a formájában nem sokat ér, Csokonainál láthatólag csak a gyengébbek kedvéért van fejtegetve, s a mely helyett inkább azt lehetne mint elvi értékűt tenni, hogy a versforma viszonyát a tartalomban megkísérli Csokonai meghatározni.

De mindenkéül nagy hiánya az összefoglalásnak, valamint az egész értekezésnek is, hogy Csokonai elméletét egészen úgy vizsgálja, mint valami autochthon elméletet, mintha Csokonainak e nézetei kizárólag a magyar műgyakorlat és az előző magyar írók gondolatai alapján nyugodnának, illetőleg fejlődtek volna ki s mintha ő soha idegen elméletet nem olvasott volna. Könnyű belátni, hogy abban az időben, mikor nálunk Eschenburg Entwurf-ja, Sulzer lexikális műve, Batteux-nek Ramler-féle átdolgozása és Marmontel *Poétique Française*-a valósággal uralkodtak az irodalmi felfogáson, a magyar nézetek fejlődését elszigetelten tekinteni nem szabad. Hiszen Csokonai maga is jól ismerte mind ez elmélkedők műveit; de azonkívül is több verstani kérdésre, pl. a rímre nézve nálunk már Csokonai előtt forgalomban volt a nyugateurópai felfogás, melyet leginkább Ráday Gedeon terjesztett, s a melynek szembe-tűnő jeleit látjuk számos költőnk gyakorlatában, pl. Péczeli vagy Földi rímelésében. Egészen ferde dolog már azt, a mi a mult század æsthetikai közhelyei közé tartozott, egy-egy írónknak egyéni érdemül tudni be, csak azért, mert ő írásba foglalta. Tudvalevő, hogy Csokonai a verscsinálásról írt értekezését nem az írók, hanem diákok oktatására szánta ezért olyat is belevevett, a mit minden íróember tudott, nemcsak azt, a mit ő fedezett fel. Hiszen például azt, hogy verselés meg költészet nem egy, Batteux is fejtegette s már annál sem újság. Voltaképp az is, a mi a mi íróinknál eredeti, jobban kitűnik az általános æsthetikai nézetek alapján.

Sajnos, a szerző ezt az egybevetést elmulasztotta és Csokonainak nem adja meg a kellő háttérét. Pedig Csokonainak az a bátorsága, melylyel a rimes versek pártját fogja, nevezetes önállóság jele a kor egész æsthetikájának elfogultságával szemben, a mikor jóformán csak a francia elmélet méltatta (az angol — Home — inkább védte) a rímet, s a mikor nálunk is ellene fordult az uralkodó áramlat.

Ez a módszerbeli hiány okozza bizonyynyal azt a látszatot, mintha a szerzőnek nem volna kritikája, mintha könnyen esnék elragadtatásba. Nem lévén nála Csokonainak háttere, nincs is a dolgozatban távlat és mérték; oly közelről nézi Csokonait, hogy e miatt alaktalanul nagynak látja. Lehet, hogy a mit én mondtam Csokonairól, az kevés, de a mit ő mond, az egyrészt sok, másrészt nem jellemző.

Nagyon el van ragadtatva a szerző Csokonai rímelméletétől, melyet 11 pontban ismertet (Cs.-nál 13. pont). Szerinte a rímről szóló tanítás «olyan része Csokonai egész verselméletének, mely nemcsak időrendben első irodalmunkban, hanem tartalmára nézve is olyan, hogy elvenni belőle és hozzáadni ma is alig lehetne valamit, sőt bizvást mondhatjuk, hogy teljesen megáll ma is?» Kétségtelenül szép összeállítás, a maga korában bizonyynyal legteljesebb, a mellett önálló, de ma mégis lehetne hozzá tenni egyetmást. Csokonai tanításának egyrésze közhely volt a XVIII. század rímtanában, más része azonban a magyar nyelv sajátos természetének eredeti felfogásán alapúl. Megköszöntük volna a szerzőnek, ha kimutatja, hogy a hagyományos nyugati rímtant mennyiben alkalmazta Csokonai a magyar nyelv viszonyaihoz. — Épen a rímtannál kell sajnálattal észlelnünk a szerzőnek egy másik egyoldalúságát is, t. i. hogy Csokonai verstani nézeteinek ismertetésében csupán verstani értekezéseire támaszkodik Csokonainak s nem veszi számba verselését, pedig e költőnek tudatos művészete sok pontban világot vet elméleti felfogására is és nem egyszer kiegészíti. Például nem győzi e szerző magasztalni Csokonait, hogy fölfedezte a magyar asszonáncznak azt a törvényét, melyet Arany 1854-ben kifejtett. A dolog úgy áll, hogy Csokonai szabadságot ad rokon mássalhangzók rímeltetésére, főképp hangtorlatban. Tudjuk, minden német és francia rímtanban benne van egy pont, hogy a rím nem a szemnek szól, hanem a fülnek, s az eltérő betűk mellett jó lehet a rím, csak a hangzás egyezzen. Csokonai példáinak egy része (*naptól — habtól* stb.) mi más, mint ez a tétel a magyar nyelvre alkalmazva. Egy más csoport példája valamivel tovább megy (*tapintsa — findzsa*), de utána is teszi: «Ezek hát elmehetnek, de — csinyján!» Bezzeg mást mond Arany! Csokonai és egész köre a debreczeniek, vagy Péczeli is, alig élnek efféle rímekkel, hanem mindenáron a 'teljes' rímeket keresik: *játszó, — látszó, tiinemény — remény*. Csokonai az ilyeneknél kevesebbre becsüli a rokon mássalhangzós rímeket, Arany pedig többre, csak az értelmi ellentét meglegyen, sőt elnézi a nem közel-rokon mássalhangzókat is. Arra nézve sem ártott volna megnézni a költő gyakorlatát, hogy milyen szabadelvűen értelmezte a maga szabályait. Pl. tanítja ugyan Csokonai, hogy ugyanazon szó nem alkothat magával rímet; de ki írja pár évvel utóbb, még pedig komoly költeményben:

Létel! te mennyország ezer inségbe is,
Nem-létel! te pokol még nem érezve is!

(*A lélek halhatatlanságáról*)? Vagy elméletével egy évben azt a drasztikus jellemzetességében oly talpraesett rímet:

S úgy szúrta . . rába a nyúl-ispékelőt,
Hogy most is keresik a nyúl-ispékelőt --

(*Dorottya*, IV. könyv.)?

Legtöbbet vártam az értekezéstől arra nézve, hogy Csokonainak a magyar versről való nézeteit behatóbban megvilágítja, mint az én 1887-iki értekezésemnek erre vonatkozó szakasza. Az eredmény itt is csak részben elégti ki. Csokonai értekezését inkább kivonatolja, semmint magyarázza, kritizálja vagy méltatja. Érdeme itt két dologban áll. Egyik az, hogy az ő külön forrása (a Kazinczyhoz írt levél) alapján szorosabban rámutat arra, hogy Csokonai követelte a gondolat rhythmusos tagolódását a versben, másik pedig a 8-ik tételben kifejezett észlelet. Ez az utóbbi azonban nincsen kellőleg megfogalmazva, rá kellett volna mutatnia, hogy a mit Csokonai megszakasztásnak mond. azt ma részben a rend, részben az ütem fogalma helyettesíti. A mi egy-két megjegyzést a kivonatolásba belefűz, az sem mindig pontos. Csokonainak azt a tételét, hogy «az olyan megszakasztás szebb, a mely páros tagra esik», nem gondolnám elintézettnek azzal a kijelentéssel, hogy ez igen nevezetes nyilatkozat. Nevezetes igen, de miért az? Ugyanott van Csokonainak ez a tétele: «Az is szebb, a mely a sornak hosszabb felére jut, kivált ha egyszer páros». Ez is nevezetes nyilatkozat, de erről nem is szól a szerző. Épen úgy nem nyilvánít véleményt Csokonainak a ,lejtő' és ,bukó' sorvégekről adott tanítása felől, pedig Tolnainak fel kellett volna tűnnie, mit keresnek ezek a terminusok az ő nála ú. n. «hangsúlyos versek»-ben. E megjegyzésem azonban nem Csokonai tanítása ellen szól, mert annak megvan a fontossága. — Legesleginkább azt vártam az értekezéstől, hogy majd megfejtje a Csokonai-féle sorképleteket, melyekben a költő csoportos nullákkal jelzi a szótagok csoportjait, a mi kicsiségében is értékes adalék Csokonai felfogásának önállóságára nézve. Sajnos ez nem sikerült, de nem is foglalkozott vele behatóan a szerző, pedig Csokonai és az egykorúak verselő eljárása alapján lehetett volna valami eredményre jutnia. Ennél fontosabb pont kevés van Csokonai elméletében, s bennünket alig érdekelhet valami inkább annál: minő sortypusokat ismert ő a magyar versrendszerben.

Végül megemlítem, hogy a pontatlan fogalmazás magában az összefoglalás bevezetésében is jelentkezik, mikor a 9 tételt úgy mutatja be, mint «Csokonai érdemeit verselméletünkben.» Hiszen Csokonainak a verscsinálásról szóló értekezése 1844-ig ki sem volt adva, tehát nem járult hozzá a nézetek tisztázásához és nem szerezhett írójának érdemeket. Az értekezés csak emléke Csokonai verstani felfogásának.

Nem akarom ezúttal Csokonai verstani felfogását megvilágítani, de azt hiszem, a Tolnai értekezése nem sikerült annyira, hogy az utolsó szónak fogadhassuk el ebben a tárgyban.

NÉGYESY LÁSZLÓ.

26. Hollósy Béla: Faludy Ferencz élete és költészete. (Nagykárolyi kegyesrendi főgymn. ért. 5—50 l.) — E nagy terjedelmű programértekezés két részre oszlik, első, kisebbik fele összefoglalja mindazt, a mit eddig Faludi életéről tudunk, a második költői munkásságát

méltatja. Az életrajz megírásával valóban érdemes munkát végzett a szerző, bár új, eddig ismeretlen adatot nem közöl, mindössze megszerzvéen Faludi keresztelől levelét valóbbszínűvé teszi, hogy a sok egymásnak ellenmondó adat közül Backeré helyes,*) azaz Faludi 1704 márczius 25-én született. Csak valóbbszínűvé, mert a keresztelő levél csak a keresztelés napját adja meg. A másik új mozzanat, hogy a nevet y-nal írja, azon alapon, hogy a keresztelő levél és Faludi egyetlen névalairása j-vel közli. Nem érték egyet szerzővel, ez a j legfőllebb arra hatalmazza föl, hogy szakítva a Révai óta hagyományos i-s írással j-vel írjuk, de arra semmi esetre sem hogy y-nal. Érdemes munka az életrajz mégis, mert az eddigi töredékes adatokat azon kevés mozzanat kivételével, melyeket szándékosan hagyott el, mind összegyűjti és kritikailag megvizsgálja az ellenmondó jelentéseket, bár nem mer mindenütt határozottan állást foglalni a vitás kérdésekben. A hol pártot választ, ott rendszeren a megbízhatóbb adatot fogadja el, csak azt az egyet hibáztatom, hogy a Theresianum hivatalos emlékkönyvével szemben Révai följegyzésének ad igazat Faludi bécsi tanárkodására vonatkozólag. Úgyes korpép vezet be az életrajzot, a melyet, valamint az egész értekezést, hazafias, de a tudományjal nem ellenkező szellem hat át.

A második rész, bár nem áll az első színvonalán, szintén megállja a helyét. Elég határozottan és helyesen jelöli ki Faludi helyét az irodalomban, nem esik a monographia írók szokott hibájába, nem becsüli kelle-ténél többre az író, hanem jó érzékkel történeti álláspontra helyezkedik. Nem azt akarja bizonyítani, hogy Faludi elsőrangú költő volt, hanem hogy a maga idejében számottevő egyéniség, a ki korához képest sok értékes művet alkotott.

Sőt inkább az ellenkező túlzásba esik, még annyi érdemet sem jut-tat Faludinak, a mennyi valóban megilleti, egy helyen még azt is meg-tagadja, hogy kiemelkedik kora költői közül (40. l.), pedig egy két dala valóban objectiv mértékkel mérve is becses, máshol meg drámáinak csak a nyelvét dicséri, holott, ha a tárgyuk nem is az övé, azért mint egy-egy lépcsőfokai a magyar dráma haladásának, méltán tartanak számot elis-mérésünkre.

Fiatal író létére elkerül egy másik hibát is, nem akar minden áron eredeti lenni, hanem elfogadja idősebb, tapasztaltabb írók véleményét, ha megegyezik az övével. Ez az önmérséklet és a források alapos ismerete jó iskolára vall és biztató a jövőre.

Hiánya azért van ennek a résznek. Hollósy Béla még nem elég otthonos az irodalomtörténet egyik segítőtudományában, az æsthetiká-ban, talán nem tanult még eleget, vagy még nem ment át vérebe, a mit tanult, mert ha elhagyja a biztos talajt, ha önálló nézetet akar formálni egy-egy kérdésről, meg-megbotlik, ellenmondásba keveredik önmagával. Így hogy csak egyet, a legveszedelmesebbet említsem, Faludit hol költői természetnek mondja (22., 38. l.), majd meg hosszasan bizonyítja, hogy objectiv természet lévén, hiányzik belőle a közvetlenség és egyedül a formája által hat. De a hol elismert nézetekre támaszkodva fejti ki a véleményét, ott még ha részletesebb is előzőinél, megbízható, úgyes ka-lauz Faludi költészetében.

*) Backer munkájának czímét pontatlanul közli. Helyesen így szól: *Bibliothèque des écrivains de la compagnie de Jésus.*

És még egy tekintetben kell nagyot haladnia: a stilus tekintetében. Leíró, elbeszélő prózája értelmes, folyékony, de a hol philosophiai szempontok kerülnek a tárgyalásba, a hol æsthetikai ítéleteket kell megfogalmazni, ott stilusa megzavarodik, homályosságba téved, a mely néhol az érthetetlenségig fokozódik, p. o. *ez az egyéniség nem a mai értelemben vett egyéniség, mely alatt ma inkább az alkalmyszerűséget (?), életjeleket (?), értjük, de abban a korban nem is volt jelszó* (38. l.) vagy Faludi líráját az eszméletlen léha kor még a kibontakozás külső feltételeitől is megfosztotta (?).

Nehézkés, nem elég szabatos mondatok is előkerülnek írásában, azonban ez talán a gyakorlat hiányára vezethető vissza. Reméljük, hogy idővel ha folytatja sikerrel kecsegtető munkásságát, megszerzi az ügyességet a gondolatainak kifejtésében valamint írásának egyéb érdességeit is lecsiszolja a tanulmány és az irodalommal való foglalkozás.

Annál határozottabban merjük ezt a véleményt kinyilvánítani, mert tárgyi tévedés, a mi annyiszor tesz tanúságot a kezdő íróknál a lelkiismeretesség hiányáról, egészen hiányzik értekezéséből, mindössze egyet jegyeztem ki, «azt állítja, hogy az iskolai dráma természeténél fogva sem lehetett nálunk fejlődésre szükséges körülmények hiányában a nemzeti dráma csirájává», pedig ennek ellenmond drámairódmunk egész története.

Hollósy — ezt a szerzőnek jegyzem meg tájékoztatásul — azt állítja, hogy Faludi «Caesar Aegyptom földjén» című iskolai drámája Révai halála után eltemetkezett, *talán* a Múzeumban van. Erre vonatkozólag mondhatom, hogy a dráma kézírata csakugyan ott van, magam is olvastam.

CSÁSZÁR ELEMÉR.

27. Erdélyi Károly dr.: Keresztény latin és görög szerzők a gymnasiumban. (Kolozsvári kegyesrendi főgymn. 9—27. ll.) — A szerző cikke két részből áll: általánosból és különösből. Amabban egy francziabelga, keresztény-pogány latin olvasókönyvnek előszavát közli szép fordításban, a hol a pogány és keresztény írók párhuzamba vannak állítva, s persze, hogy amazok huzzák a rövidebbet; a különös részben pedig három mutatót közöl a szerző az erdélyi róm. kath. status intézetei számára készülöben levő anthologiájából s mindhárom lenyomatott mutatóját érdekes bevezetéssel, de sokszor hiányos jegyzetekkel kíséri. Mutatói a következők: a Thomas de Celanonak (+ 1255 táján) tulajdonított «Dies iræ» egyházi ének, mely a kath. imádságoskönyvekbeli «Napja Isten haragjának» kezdetű halottas éneknek felel meg; továbbá Eginhardnak Nagy Károly-ja, végül Sz. Gellértnek éktelen csúnya latinságú legendájából a Csanád-monda.

E dolgozat hirádoja kívánt lenni azon érdekes mozgalomnak, mely az erdélyi status tanárai között keletkezett és arra a megállapodásra vezetett, hogy iskoláikban a pogány klasszikusok épségben hagyása mellett, *magán olvasmányként* meghonosítják a ker. íróknak erre érdemes darabjait szemelvényesen. E programcikk megjelenté óta pedig a szerző már elkészítette az anthologia tervezetét, melyet nem rég tett közzé a Kath. Pædagogiaiban. Immár tehát csak a kész anthologia van hátra.

Talán nem tévedek, ha a status tanárainak mozgalmát visszavezetem a franczia püspökök ama fölterjesztésére, melyet ezek XIII. Leo pápához intéztek néhány éve kis-szeminariumaik és hitvallásos szabad-

iskoláik ujjaszervezéséről, a melyekből a pogány klasszikusokat számkivetni akarták. A status tanárai persze, számolván a magyar viszonyokkal, csakis a jelzett keretben és módon óhajtották megtelepíteni a francia-belga egyházajaknak mélyebbre hatoló törekvését.

Amde XIII. Leo időközben nagy tapintattal válaszolt a francziáknak és meglepődésökre a pogány klasszikusok mellett olyan apologiát mondott, a melyre a pogány íróknak minden igaz barátja méltán büszke lehet. A pápa csupán általánosságban szól ugyan a francia püspökökhöz a papképzés jövő teendőiről, de szór mentében beleszövi válaszába a maga higgadt véleményét a pogány klasszikusok képző erejéről, szintűgy vesélytelenségéről is valláserkölcsei tekintetben.

A külföldi lapok lelkenzve közölték a pápa feleletét, s nálunk is közölte a Religio 1899. 26. száma a nev. apologiát, a nélkül, hogy akár a Religio, akár a többi kath. lapok észrevették és érdeme szerint méltatták volna a tájékoztatlanok kedvéért a klasszikusoknak amaz igazán klasszikus védelmét. Ellenben az erdélyiek mozgalmának kommentálásában ugyanazon lapok elég súlyos vádat vertek a philologusok fejéhez, hogy t. i. ők az okai a hazai művelt osztály elkeresztényietlenedésének, holott lám, maga a kath. egyház feje már nem volt oly kegyetlen a gonoszul megvádoltak irányában.

A pogány klasszikusok kérdése tehát tisztán áll minden elfogulatlan ember előtt egyházas szempontból is, s nekünk immár nem lehet egyéb dolgunk, mint szerencsét kívánni buzgó kartársainknak újabb irányú olvasmányaikhoz, a melyeknek segélyül hívását nemes és eszményi lelkesedésök sugallta nekik.

A kérdés bővebb megvilágítását azonban külön czikk számára tartottam fenn magamnak azon elv alapján: *audiatur et altera pars*; mert én nem tartok az erdélyiekkel a tőlök fölvetett, fontos kérdésben.

BÓDISS JUSZTIN.

28. Kostialik János: Az utóidejű határozó mondatok szerkezete a klasszikus latinságban nyelvbölcseleti alapon megfejtve. (Kalocsai jezsuita főgymn. 3—34. ll.) — Mindnyájan ismerjük jól a latin grammatikáknak azon szabályait, a melyek a *prismus* és *antequam* kötőszavas mondatoknak módjaira és ideire vonatkoznak, szintűgy azokat is, a melyek a *dum*, *donec*, *quoad*, *quamdiu*-val kezdődő mondatok szerkesztése mikéntjét tanítják, és úgy velem, egyikünk sem sorolja őket a grammatikusok keresztjei közé: oly egyszerűek, oly világosak és könnyűek. Az igazság érdekében tehát bátran kimondom: kötve hiszem, hogy a latin nyelv tanítói közül egy is aláírná a szerző bevezetésének ama kettős (3. l.) nyilatkozatát, mely szerint a gymn. tanulóknak még színe-java is sok nehézséggel küzd, mihelyt akár az olvasásnál, akár az írásbeli gyakorlatban utóidejű határozó mondatokkal találkozik, másrészt hogy a nagyobb és jelesebb latin nyelvtani művek is e tárgyról vagy nagyon keveset hoznak (így!), vagy oly szabályokat és elméleteket állítanak fel, a melyeket megérteni és elfogadni alig lehetséges. Én a szerző dolgozatának ismételt megolvasása után csak fejtörés s valóban erős összeszedettség árán láttam tisztán ez ügyben; míglen csupán eddigi praxisom után is, de — hogy teljesen biztosítam magam' — vagy 30 latin nyelvtannak és néhány stilsztikának átnézése után bezzeg kivilágosodott az elmém. A mellett sok olyan dologról bizonyosodtam meg belőlök, a melyeket már régen

föztem magamban és alkalmaztam is, mint klassz. olvasmányaimból elvont tanulságokat; de hajh, föl nem mertem volna őket tární hivatalos nagyjaink előtt, mert bizonyosan kiátkoztak volna velök együtt az ő nagy tekintetű circulusaikból, mint afféle Lucifert, a kinek semmi köze az újabbán üdvözítőkül vallott és elismert grammatikai elméletekhez, hanem pusztán az a dolga, hogy továbbra is rágódjék a hivatalosan hirdetett, de lépten-nyomon el-elakadó szabályokon. Már pedig nekünk, tanítónak, egyedüli feladatunk: leszállni a deák elméjéhez, megkönnyíteni számára a §-oknak nemcsak betanulását, hanem biztos alkalmazását is, vagyis nem kizárólag a magunk esze számára foglalni le a titkok kihüvelykezését. Üssünk tehát magyarázatainkban az egyes formákra és szerkezetekre olyan bélyegét, mely nem burkolja sűrű ködbe a deák fejét, hanem jótékony világosságot áraszt rá és soha, még álmában sem okoz neki szorongást a könnyed és gyors ráismerés dolgában. A hol pedig a tények világosan szóló alkalmazása szabadságot enged több magyarázat és többféle forma között: ne okvetetlenkedjünk, hanem fogadjuk el az egészséges észnek a történelmi fejleményekkel is egybehangzó nyilatkozását. A sok könyv közül legjobbnak itélem a vázoltam, szabadelvű felfogás elsajátítására Menge stilisztikáját és materialeit, valamint Draeger s az amerikai Lane (kiérdemült egyetemi professor Harvardban) történelmi nyelvtanát, a melyekből bárki magába szíhatja a biztos és kevésbé biztos szabályoknak, más szóval a csak egyféle vagy a többféle elbánást is megütő nyelvtényeknek szabaddá tevő levegőjét.

Sajnálattal kell tehát a szerző dolgozatáról kijelentennem, hogy fejtegetéseivel nem értek egyet és tanítása módjának megvilágítására kiadott, emez értekezését nem tartom alkalmasnak arra, hogy deákjait biztos ösvényre terelje az utóidejű mondatoknak állítólagos útvesztőjében. Ezzel azonban nem azt mondom, hogy fáradtsága kárba veszett, sőt igen nagy tisztelettel viselkedem a szerzőnek tudománya, bölcséleti oskolázottsága és szép olvasottsága iránt, főkép hazai sivár viszonyaink között, a hol Bartalék nyelvtanának tudásában tetőződik a latin nyelvészkedés s egyegy divatba jött tudományos vagy módszeres jelszónak örökös hangoztatásába vész a szakszerű vizsgálódás mivolta. E mellett aztán boldogok a hívők, hogy a leghivatalosbnak elismert igazságok ellen nem kell tusakodniok; mert jól esik sütkérezniök a kihiresztelt tudománynak Táborhegyén, míg mindennél hálátlanabb dolog volna rájok nézve a massa damnata sötétfejű tagjai közé kerülniök. Nálunk ugyanis a klassz. nyelvek terén arra, hogy elismerést arassunk, elegendő, ha töves rendszerben tanítjuk a declinatiót és coniugatiót, vagy mondattani kategóriák szerint a syntaxist; de ha még az actiókat is ajkunkon hordozzuk, a türelmes grammatizálást és szükséges emlékelést pedig a gyötörő és fullasztó műveletek közé utasítjuk s az ifjuság lelke elleni bűnnek minősítjük: kész az útlevel számunkra, hogy modern színvonalon tanítjuk a klassz. nyelveket; ellenben a történelmi alapú nyelvismeret, az összehasonlító nyelvészet újabb és újabb vívmányainak beható tanulmánya bizvást elmaradhatnak, legfőlebb annyi kívánatos, hogy jelszavakba tudjuk őket foglalni s úton-útfélen hánytorgatni. Hát ha még valaki, az eredmény biztosítása végett, a latin és görög kezdő tanításban nem akarja mindjárt Liviust, Homerost és a Kyrupaidéiát olvasatni, hanem rövidebb olvasmányokat és könnyed, emlékezetes sententiákat — noha azért nem kívánja a másik módszerű tanításnak érdemeit és sikereit sem keveselleni —: no annak, a ki ilyet

merészel, legjobb, ha elrejtőzik, szégyenére tudásának és módszerbeli balga hitének; mert ha napvilágra talál menni, csak szánalmat ébreszt. számbavételre azonban ne is gondoljon.

A szerző azonban sokat olvasgatott fölvelt témájáról, és bő olvasottságának bizonyossága e dolgozat, a melyre készségesen alkalmazom a jó vagy akár a dicséretes jegyet. még ha nem vagyok is vele több téren egy véleményben.

Lássuk tehát elsőben is a szerző értekezésének tartalmát.

Az *I. fejezet* az időhatározó mondatok fajait s kötőszavait sorolja el úgy, miként a 2. oszt. magyar nyelvtanokból vagy a 3. oszt. rendszeres magyar nyelvtanból ismeretes, megtoldva latin egyértékeseikkel, miként már a 2. oszt. latin nyelvtanok végén olvashatók. Megemlíti továbbá, hogy a priusquam és antequam-os mondatok eredetileg hasonlító mondatok; de nem szól a többi utóidejű mondatok eredeti mivoltáról, noha akár Landraf, akár Ziemer, akár Harre nyelvтана felvilágosítható volna a mellérendelésnek lassú átalakultáról alárendelésé magoknál a római íróknál, szintűgy Strigl nyelvtanából az antequam-os mondatok fokozatos átváltozásáról, egészen úgy, miként Simonyi isk. mondattana szemlélteti magyar példákon. Ugyanitt közönséges nyelvtanokban nem található dolgokat is hoz fel; pl. hogy az antequam ritkább használatú kötőszó, mint a priusquam, s bár rendesen tagadó mondatot vezet be, mégis a latin tudomány mai álláspontja szerint a két kötőszó bármikor fölcserélhető egymással (6. l.). Ugyanilyen elbánásban részesül a *donec* kötőszó, mert aranykori íróknál nem igen fordul elő, pl. Cicerónál négy-szer, Césarnál és Sallustiusnál egyszer sem, s indicativussal meglehetősen ritka. Majd megemlíti, hogy egyrészt priusquam és antequam, másrészt a többi utóidejű kötőszók között levő különbséget nem igen tárgyalják a nyelv tudósok; de mindjárt utána Bartalékat hívja bizonyossággul, a kinknél, lám, mégis megvan a legtöbb magyar nyelvtanban is olvasható különbségtétel, mely szerint amazok a cselekvés határpontját, emezek pedig időtartamát jelölik. És itt mindjárt megjegyzem, hogy épen ezen különbségből folyólag kár volt a különböző eredetű s mellérendelés tekintetében más-más jellemű mondatokat egy kalap alá vonni; hanem sokkal jobb lett volna a tanuló számára elválasztani amazoktól az időtartást jelentő kötőszókat, miként Bartalék is tesz, s az utóidejűséget csak elsőrangú használatuk mellett vagy után tárgyalni. — A *II. fejezetben* szépen el van mondva, hogy miért áll indicativus s miért coniunctivus az időhatározó mellékmondatokban, segélyül híván e végre a Bartalék mondattanának 2. kiadása óta sokat hangoztatott «syntaktikai és értelmi viszony»-féle magyarázat módját. Elsorolja továbbá a coniunctivusok összes fajtáit, a melyek lehetségesek a mellékmondatokban általán, — miként Bartaléknál a consecutio előtti §-ból eléggé ismeretes; de megtoldja becses jegyzetekkel s egyúttal jó alapot vet a köv. fejezetnek 2-ik cikkelye számára, a hol a coniunctivus ideit okolja meg terjedésben. — A *III. fejezetben* elszámolja az igeidők felosztása módjait: actio és tempus szerint, fő- és mellék, független (absolut) és viszonyos (relativ) időkre, hogy a mint rájok szorul, mind a hármat alkalmazhassa magyarázataiban. — A két utolsó, hosszabb fejezetben részletezi és bőven okadatozza az indicat. és coniunct. ideinek alkalmazását, végül pedig, mintegy visszapillantásul, összefoglalja azon szabályokat, a melyek önként folynak előzetes fejtegetéseiből s ép azért bővítményeiül tekinthetők a nyelvtanok e nemű reguláinak.

Mindjárt legegúl megmondottam, hogy a szerző, bár deákok számára írta dolgozatát, mégis annyira elvont, annyira philosophikus, hogy idősb embernek is nehéz felfognia némely fejtegetését. Így az idő meghatározását (13. l.) Aristoteles (Physik. IV, 11.) nyomán adja: *ἀριθμὸς κινήσεως κατὰ τὸ πρότερον καὶ ὕστερον*, holott ezt ifju ész föl nem éri; a módot pedig úgy definiálja (7. l.), mint Szamosi görög mondat-tanában olvasható: «Igemód alatt értjük az igének azon alakjait, a melyekkel állításunk viszonyát a tárgyilagossal valóhoz jelöljük»; azután a scholastikusok módján így folytatja: «Ezen viszony kétféle a szerint, a mint állításunkat az értelem vagy az akarat megnyilatkozásának tüntetjük föl stb.» Kérem: mi szükség van ilyen beszédre? megértik-e deákjaink, ha le tudják is darálni? Ellenben a coniunctivus mivoltára nézve idézi a szerző (alul német nyelven) Müller Handbuchjából Stolznak okos beszédét, s habár, mint mondók, ez már nem való iskolába, mégis nagy hasznok lett volna kifejtésének olvashatóságából a kalocsai tanulóknak. E mellett folyton aprioristice beszél, egyre-másra ontja a meghatározásokat és elveket tukmál példaira. De ne hogy félreértsen a tudós szerző! Azt mondhatná ugyan, hogy ez tisztán módszer dolga; mert az ő elvei úgy vannak elvonva példákból, miként az actio hivi mondják a magok tételeiről, s ő csak rövidség okáért élt e módszerrel. Am az ilyen elvek mégis csak philosophiai elmélkedés általános eredményei maradnak mindig, más szóval metaphysikai gondolkodás szüleményei, a melyeket a nyelv — minthogy se nem logika, se nem mathe-sis — úton-útfélen meghazudtol. Most legyen elég ennyi, mert nem lehet feladatom képzett bölcselet és idősb professzort a nyelvészet és philosophia viszonyára oktatni. Ily elvek (mint afféle dogmák) mellett persze lehetetlenség is csatlakozni a nyelvi alakok magyarázatában, hisz' vannak segédelvek is az eltérések vagy kivételek igazolására. Ellenben az indukáló nyelvbuvár nem törődik az autokrata elvekkel, a melyekkel telítve van Gossrau latin nyelvtana (nb. a deponenseket is hogy' eredezteti!), de a melyeknek valóságos törvénykönyve a francia Grammaire raisonnée (tanítványai Czuczor és Fogarasi), mert az inductiv eljárás a maga megfigyeléseit és következtetéseit nem a nyelv lényegéből, sem a subjektív értelemről, hanem a nyelv történelmi adataiból meríti, ép azért megállapításainak kivétel nélkülségét, azaz minden idők íróinál való teljes érvényét nem is hirdeti.

Baj az is, hogy a szerző jól ismeri és ismerteti Hoffmann művét az időhat. mondatokról, ellenben, úgy látszik, nem ismeri Hoffmann ellenlbasának, az amerikai Halenek, néhány éve németre is lefordított munkáját, valamint a kettő között igazságot tevő Wetzelneg könyvét; mert — uti figura docet — az időhatározó mondatok tüzes vita tárgyai voltak oceánon innen és túl; e szerint, mivel a szerző nem ismerte a pénznek mindegyik oldalát, nem is lehetett objektív a két álláspont képviselői iránt.

Baj továbbá, hogy a szerző nem fordította magyarra latin példáit, pedig a pontos fordítás többet ér bármilyen mély fejtegetésnél és szinte kizár minden ötölést-hatolást: hogy ezt így, azt meg amúgy kell elképzelni; v. ö. 30—31. stb. ll. — Valamint az sem helyeselhető eljárás, hogy majdnem minden elvontabb okoskodását német idézettel bizonyítja, s még hagyján, hogy a jegyzetekben nem fordítja le őket, de a rendes szöveg közé ékelt passzusokat is eredetiben közli (13—14. ll.). Kérem:

hányadik deákja érte meg jól az ilyeneket? — Nem fessegetem azt sem, hogy deáknak való-e az, ha az igeidőket hármasszempontból taglaljuk (13—14. ll.); csakis azt jegyzem meg (u. o. 14. l.), hogy a fut. exactum főmondati alkalmazásának amaz értelmezése, mely szerint a fut. ex. a jövő cselekvésnek biztos és gyors bekövetkezését jelentené, pusztán a grammatikusok fictiója, szakasztott úgy, mint mikor némely grammatikus azon különbséget fessegeti, melyet a köv. kitételek között gyanít: *video puerum scribere + v. p. scribentem + v. p. cum scribit*.

Hosszasan beszél (19—20. ll.) a szerző a fut. exact. használatának okáról; pedig kár úgy elnyújtani a dolgot, mert semmiféle beszéd nem lehet itt világosabb, mint a futur. exactumnak közönséges értelmezése, egy másik futurumhoz viszonyítva (v. ö. *De Carthagine vereri non ante desinam, quam cognovero stb.*) miként már az 1. osztályban tanítjuk. Ellenben az ilyen actiós izű beszéd csak homályba boríthatja a legtermészetesebb igazságot (20. l.): «Tekintve tehát a jövő cselekvésnek bevégezhettséget, világos mindenekelőtt, hogy jövő cselekvés csak azon esetben lehet határvető más jövő cselekvésre nézve, ha az első cselekvés bevégezhettségéből származó állapot a második jövő cselekvés beállása mögé esik. Bizonyos azután az is, hogy így az első cselekvés a másodikkal szemben joggal előidejűnek mondható, mert kezdete, fejlődése és befejezése a második cselekvés beállása előtt történik. Így tehát az első cselekvés előidejű ugyan, bevégezhettségét tekintve pedig utóidejű és ennyiből határvető a második cselekvésre nézve». Az ilyen fejtegetéssel — azt hiszem — oly khaoszt teremtünk a gyermek fejében, a melyből alig eviczkél ki gymn. életében. És még azt kívánjuk tőle, hogy tudjon fordítani!

Hát ahhoz mit szóljunk, midőn (20. l.) azt vallja a szerző, hogy csak a beható igék perf. logicuma negatív jelentésű (pl. *fuit = nunc non est*), míg az átható igéknél az eredmény pozitív (pl. *conditum est = est*)? Hát ha megettük a húst, kiittuk a bort, eltettünk vkit láb alól, kivittük a szobából a butorokat: az eredmény (legalább az egyik, még pedig a fő oldalon) nem lesz negatív? Viszont ha odaértem vhová (veni), fölébredtem stb.: az eredmény negatív? Helyesen mondja Weissenfels (Griech. Gram. 179. l.), hogy a dolog természetéből folyólag bármely perfectum logicumnak kettős értelme lehet, hahogy az ige jelentménye megengedi, pl. *γερώνημα* v. *γέρων* = ich bin és ich bin nicht mehr.

De legbövebben (5—6. lapon) tárgyalja a szerző azt a kedvelt témáját, hogy a priusquam utáni coniunct. impf. és plusquamperf. okviszonyt kifejező coniunctivusok. *Credat Judæus Apella!* Hosszan fejtegeti, hányféle az okviszony: ontologikus és logikus, amaz ismét physikai és moralis stb. Hosszadalmas beszédére megjegyzem, hogy jobb lett volna a sok beszéd helyett csak ennyit mondania deáknai előtt: valamint áll a «post hoc, ergo propter hoc», úgy áll ez is: «antea hoc, ergo propter hoc», és tanítványai valószínűleg hamarabb elhitték volna azt, hogy az időhat. mondatokban utóvégre érvényesülhet az okság viszonya. Ezzel nem állítom, hogy az ész nem tud ilyen felfogást belevinni az időhat. mondatokba; de azt már tagadom, hogy egy gymnasista elméje ilyet bevegyen. Fölemlíthetem egyébiránt, hogy a cum causale megértésére az öreg Szepesi (4. r. 111. lap) igen érthető módon fejtegeti, hogy van causa realis és ideális vagy logica, s ez utóbbi esetben használatos a cum causale; de mi a Szepesi-féle kacskaringós fejtegetéseket Bartalék egyszerű és könnyed

okadatolásával cseréltük föl s az ideális ok helyett azt mondjuk, hogy a coniunctivus ez esetben véleményes v. szerény állítást (okadatolást) foglal magában, máskor meg föltételes állítást is, s lám a priusquam mellett a magyar gondolkodás tökéletesen egyezik a latinnal! A philosophiai elmélyedés tehát ezen a fokon valóságos *filius ante patrem*.

Még volna több megjegyzésem is a szerzőnek egyik-másik nyilatkozatára, de nem folytatom tovább; csakis egy részletet (29. l.) hadd idézzek végezetül a priusquam melletti coniunct. impf. magyarázatára: «Ezen impf. coniunctivum az elbeszélésben nem is jelenthet egyebet, mert az, mint már fent láttuk, az elbeszélésben a perf. hist. szerepét viszi, s így, mint ez utóbbi, *praeteritum instans*». Ime örülhetnek az actio hívei, hogy az instans cselekvésnek mult ideje a coniunctivusban (a rus 3. essem helyett) a praet. impf. ! De meg kell vallanom, hogy az instans jelentményt mégis csak jól kiérezte belőle a szerző. Csak arra vagyok kíváncsi, ugyan minő actiónak keresztelné el actióis társaival együtt a föltételes mondatok potentialis esetének multa vonatkozó (v. ö. crederes = azt hihette volna az ember) kifejezését, mert egy helyen tesz is rá vonatkozást? Pl. Cur igitur et Camillus doleret, si haec eventura putaret? (Cic. Tusc. I. 90.) Qui videret, urbem captam diceret (Verr. IV, 52.). V. ö. Rosc. A. 103. Sest. 63. 64.

No de itt már a coniunctivus mibenlétéről kellene elmélkednünk. Ennek is egész irodalma van a legutóbbi időből, s csupán az egy irányú könyvek áttanulására is hónapok kellenének.

BÓDISS JUSZTIN.

29. Farkas Ignác: A tragikum Sophokles tragédiáiban. (Temesvári r. k. főgymn., 1—48. l.) — A classicus auctorokat mind fényesebb párázattal övezi a múlt századok őszinte csodálata. A felfogás: miért tartjuk őket a sokszor emlegetett «örök emberi» szinte máig legfellebb utolért, de felül még nem múlt megnyilatkoztatóinak — mindenestre változhat. Mint a hogyan érzésünkben, gondolkodásunkban mi magunk is változunk. De mulandó testünk és sorsunk közösségén kívül legfőképpen az köt mindnyájunkat összevaló egészszé, hogy e «fej és szív szerint» különböző kis világokban mindig találunk okokat és eredményeket, melyek a miénkkel azonosak. Ezek a közös érzések, közös gondolatok. Szinte ellenállhatatlan érvényességük és így kötelező erejük tehát nem valami erkölcsi törvény, nem aethetikai szabály, hanem valóságos lelki kényszerűség. Rajtuk változtatni ennél fogva: merész vállalkozás. Sikere mindenestre úgy lehet, ha újszerű felfogásunk eleddig rejtett igazságot derít napfényre. E nélkül annak a szikrázó ködnek bolygatása meddő kísérlet marad. Csak abban az érdemünk, hogy nagyot akartunk.

Ilyen vállalkozás a címzeli értekezés. Célja bebizonyítani, hogy «nem Aischylos a sortragédia atyja, hanem Sophokles». Hogy «Sophoklesnél vakon dühöng a sors», ennél fogva «műveiben nincs tiszta tragikum» s így abból, hogy «Sophokles nyelve, jellemzése, technikája kitünő» azt következtetni, «hogy tragikum is az», «hogy felülmulja Aischylos tragikumát» — merőben félszeg felfogás. (4. l.)

A kiinduló tételekből világos, hogy az egész értekezés módszere vitatkozó. Első sorban (5. 7. l.) elmondja, mit gondol a tragikumról (Poet. 13-dik f-ében) Aristoteles, a kivel az értekező — elveiben — egyezik

(7. l.); azután bebizonyítja, hogy «tehát» Aischylos tragédiáiban tiszta tragikumok lüktet, «az a tragikum, melyet az erkölcsi összeütközés tragikumának nevezünk», (10. l.) mivel «hősei az erkölcsi világrend ellen vétkesnek, a törvény «a jog ellen». E tragikum éltető eleme «Aischylos vallásos korának világnézete, mely hitte, hogy az istenek igazságosan kormányoznak», «a jót megjutalmazza, a gonoszt megbüntetik». «Sophokles korában az istenekbe s a mythosokba vetett hit megszűnt, a sophisták ugyanis minden pozitív hitet kiöltek az emberekből». E miatt aztán «a tragikus költőnek vagy vakon kellett hinnie az igazságos világkormányzásban, akkor is, midőn ez nem nyilvánult s e hitet választotta Sophokles» vagy úgy kellett tennie, mint Euripides tett, a ki «a kételkedőkkel tartva kénytelen-kelletlen megnyugodott a kérélelhetetlen sorsban». Így aztán «Sophokles a hőseinek szenvedéseit az istenek akaratkifolyásának tekinti, habár e szenvedéseknek okát nem is tudja adni! Euripidesnél pedig «a hősök nem az istenek akaratából szenvednek, hanem a szenvedések oka a fatum». Mindezeknek — valamik az 1—13. lapon elmondottak — veleje végre az, hogy «Aisch. szerint az ember cselekedeteiben szabadon határozza el magát s ha a jogot, törvényt vagy erkölcsiséget megsérti — — — buknia kell». Sophokles hősei pedig elbuknak, bár «a jog, igazság részén állanak is», — — — tragikumuk «az erkölcsi azonosság tragikumuk». Euripidesnél pedig vétséget látunk szenvedés nélkül, vagy megfordítva, tehát valódi tragikumot sehol. (13. l.)

Ez összehasonlító bevezetés után egyenként vizsgálja Sophokles mind a hét tragédiájának tragikumát. E révén kideríti, hogy «csakis az Aias-ban s a Trachisi nők-ben van meg az erkölcsi összeütközés tragikumuk»; Elektrában vétség van szenvedés nélkül, a többi négyben pedig szenvedés tárnul élénk vétség nélkül. Ennélfogva «a tragikum tisztasága tekintetében Sophokles messze Aischylos mögött marad. Sophokles a sorstragédia atyja». Quod erat demonstrandum.

Az értekezésnek úgyszólván egyedül való mentora Günther (Grundzüge der tragischen Kunst 1885.) a német modern æsthetika egyik legszellemesebb idealistája lévén, — természetes, hogy Bernhardy, — Christ, — Hense, — Munk, — Müller (Donaldson) magyarázatait pörbe kell idéznie. Günther, illetve értekezőnk szerint mindannyian hibásan fogták fel a Soph. tragédiáiban lüktető erkölcsi kényszerűséget. Nagyban tévednek e szerint, hogy Aisch. isten-tragédiáival szemben hatalmas léptű haladást látnak Soph. emberi cselekvényeiben. Az az igaz, hogy Soph. hősei látszólag a szenvedély égető hevével küzdenek ugyan egymás és a többségen uralkodó, ennélfogva legyőzhetetlen eszmék ellen, de valójában harcuk belső oka mindig az isteni akarat, mely diadalukat vagy bukásukat korlátlan hatalommal intézi. Így hát Soph. műveinek mozgatója az erkölcsi azonosság tragikumuk. Más szóval az Aias-t meg a Trachisi nők-et kivéve — tősgyökeres sorstragédiák.

Az értekezés e summájából két kérdés sarjad. A Günther nyomán haladó ítéletszövése megváltoztatja-e a Sophokles írói egyéniségéről, mindenekfölött pedig a műveiről alkotott, úgyszólván véglegessé vált æsthetikai közfelfogást, . . . továbbá igaz-e hát zárótétele, melynek egyes bebizonyítására vállalkozott?

A kérdés első felére bőségesen megfelelnek a XVIII. sz. «aristotelesistái»: Lessing és Diderot, a kik ugyanazokat az alaptételeket, miket Günther a maga kétségtelenül csillogó dialektikájával «új» felfogásnak

hirdet, az Aristoteles félreértéséből sarjadt túlzásnak emlegetik. Klein (Gesch. des griech. u. röm. Dramas) Patin (Etudes sur les tragiques grecs) s velük a mult század minden kiválóbb æsthetikusa megpróbálta modern szempontokból is elemeikre bontogatni a tragikus trias műveiben szemmel látható belső kényszerűséget. Brandes, Hegel, Köstlin, Vischer — a mieink közül Gondol Dániel, Szász K. Névy L. s a legfőbbek : Greguss, Beöthy, Bayer J. annyiféleképpen latolgatják a drámai cselekvény mozgató erőt, hogy meghatározásaik száma csakugyan légió. A tragikumot meg éppen annyiféleképpen jelzik és bizonyítják, a hány tragédiát bonczolgattak. De mindannyioknak közös felfogása, hogy «Sophokles művészetét az emberi szenvedélyek mélyebb ismerete, az érzelmeik belső harcának hű festése, a cselekvő jellemek természetét hordozó beszéd s mindenek fölött a cselekvésnek az emberből, mint okból támadása» emelik előzőinek uttörő művei fölé. Míg «Aischylos a végzetet hívó lélekkel az ember, sőt az istenek fölött is uralkodó konkrét hatalomnak hirdeti». . . «Sophokles műveiben az *ananké* az emberi szenvedélyek egybetorlódásából sarjadó ellenhatás, mely mindig győz, mivel a támadás folyvást szaporítja a hős ellen küzdők visszaható erejét!»

Csak azért idéztem e sok és kiváló nevet, hogy értekezönket, ki csak *egy* tekintélyre hivatkozik, de szavára egész lelkesülten megesküszik : — a fentebb emlegetett «közfelfogás» természetére figyelmeztessem.

Hogy pedig vitatkozását mennyire csalóka eredmény koronázza : — azt legfőképpen az Antigone s a Trachisi nők tragikumának bontogatása bizonyítja.

Antigone isteni törvényt teljesít az emberivel szemben — úgy mond — tehát nem vétkezik. Ha nem vétkezik, nem is bűnhődhet. Cselekvésében tehát nincs tragikum! Deianeira bűne a feltékenység; hogy férjének szerelmét minden áron visszaakarja hódítani. Nessos ajándékát (a miről csak későn sejtí, hogy veszedelmes lehet) gyanútalanul használja fel. Heraklest megöli a bűvös kenőcs; Deianeira kétszeresen bűnhődik. Ez a legtisztább tragikum!

E két-ágú okoskodásra talán elég magának az értekezésnek szavait idéznünk. «A tragédia követelménye, hogy a hős *öntudatosan, szabadon* határozza el magát a tette s a *büntetés mindig* valamely hibának vagy *réteknék* a következménye». (9. l.) Ebből a sarkalatos tételből világos, hogy Antigoneben — mivel tudva szegi meg Kreon parancsát — megvan a tragikumnak az a legfőbb feltétele, melyet az értekező lapokon át fejteget; Deianeira cselekvéséből pedig éppen az az öntudatosság hiányzik, a mi cselekvését tragikussá teheti. Vagyis az apriori okoskodás itt ellenkezőt bizonyított, mint a minék igazolására éppen törekedett.

Ilyen tartalmi tévedésbe csalogatja értekezőt a 11. lap kortörténeti jellemzése is, a hol a három tragikus műveiben nyilatkozó különböző világnézetet a kornak vallásos felfogásával magyarázza. «Aischylos tragikumuma, úgymond vallásos, korának világnézetén alapúl». «Sophokles korában az istenekbe, mythosokba vetett naiv hit megszűnt». A sophisták minden pozitív hitet kiöltek az emberekből». . . . A triasz életfolyama Aischylos születésétől Sophokles haláláig számítva, ki Euripidest túlélte : 120 esztendő. (Kr. e. 525—405.) Azt a bizonyos szabad gondolkodást — mint ismeretes — már Stesichoros, a halhatatlan kardal-költő (630—550. Kr. e.) kezdte meg. Anaxagoras pedig, ki az ó-görög vallás *τύχη*-jét egyszerűen lehetetlen gondolatnak igazolta, — meg éppen kortársa volt

Aischylosnak. A kit a philosophia története szinte kömegegyezéssel «első sophista» névvel illet, t. i. Protagoras csak 480-ban született, tehát akkor, mikor — mint szintén ismeretes — Sop. a salamiszi diadalünnepség táncz és énekkarának vezetője volt. Hatása tehát jó harmincz évvel később kezdődik, mint Soph. első írói diadalait aratta. E szerint Aischylos már benne élt a «hithideg» korban, Sophoklesre pedig a sophistika se positive, se negative még nem hathatott.

A fentemlített kérdés második felére egyebeket mellőzve Beöthy Zsolt ismeretes művének XXIX. fejezetét — talán elegendő — idéznünk; Aischylosból meg Prometheusnak néhány sóhaját: «El kell hát túrni sorsom könnyű szívvel, Jól tudva, hogy a végzet győzhetetlen». . . . «Testem hadd zudítsa már a kényszerűség vad forgószéle A Tartarusnak fekete ölébe» . . . az Áldozatvívők Klytaimnestrájának felkiáltását: «Oh jaj, oh te lakunk leküzdhetetlen átka, Hát meglátsz mindent, mindent ér nyilad?» és Orestes szavaira adott válaszát: «Oh a végzet, . . . hidd el, az okozta mindezt!» . . . s végül a rabnőnek a tragédiát végző szavait: «Ez volt tehát a harmadik vihar. E palota fölött mely elsűvített . . . Mikor szünöl meg bőszharagú végzet? Mikor jön perze majd a szendergésnek?».

Ugy Beöthy említett ragyogó stílus és kérlelhetetlen logikájú fejezetéből, mint a szószzerint való idézetekből az a tanulság, hogy Aischylosnál már nemcsak hogy megvan a végzet, hanem hogy nála csakugyan valami láthatatlan, istent-embert egyaránt vasmarokkal szorító hatalom. A ki talán csak azért nem ölthet személyes alakot, mert a közfelfogás szerint a personifikálására nincs e földön alkalmas teremtes. Sophokles műveiben e végzet (V. ö. Voss: *De τύχη* stb. 1879. és Jánosi; az aet. tört. I. 279. l.) mint már említettem, a cselekvésből sarjadt erkölcsi-kényszerűség. Vischer szavaival: Aischylos *τύχη*-je synthesis; Sophoklesé az egymásra ható okok *ἀνάγκη*-ja, igazi analysis.

Tehát nem pusztán idő, hanem a dolog mivolta szerint is Aischylos a sorstragédiák atyja, nem Sophokles.

Az értekezés e tartalmi tévedései mindenesetre az «a priori», tehát metaphysikus haladás szigorú szemmel tartása miatt kerültek egymás mellé. Meg azért, mert a tragikus *ββρις*-t és *ἀμαρτία*-t egészen keresztény felfogás révén magyarázza.

Alaki tekintetben annál tanulságosabb az értekezés. Tiszta, magyaros nyelvezetét csak két botlás (a tiszta tragikummal bíró tragédiának mindig szerencsétlen kimenetelűnek kell lennie 6. l. és 7. l.) és egy helytelen metaphora (a birtok, nagyravágyást szült) akasztja meg. Az idézett részletek fordításában csak egy — kisebb — hiba van (: az által lett atyátok, ki őt szülé) helyesen: atyátok *azzal* lón, ki őt magát szülé.) — Alapelveinek szoros alkalmazásában sok helyütt megnyilatkozó éles dialektikája, egyes részek bonczolgatásából szinte kiáradó nemes hevülése és az eléje tűzött «egységes célra» törekvő gondolatmenete a tanuló ifjuságnak — mely szakkérdésekbe nem merülhet — mindenestre érdekes és hasznos olvasmányt alkotott.

SERÉDI LAJOS.

30. Eine Schulreise nach Athen. I. Von Kronstadt nach Athen von A. Schiel. II. Das alte und neue Konstantinopel von Fr. Lexen. III. Athen von J. Gross. (Brassói ág. h. gymnasium 1—51.). — A brassói

szász gymnasium tanárai 1895 óta évenként nagyobb tanulmányi kirándulásokat tesznek felsőbb osztályú tanulóikkal; az első három esztendőben Italia klasszikus földjét látogatták meg, 1898 nyarán pedig Athénbe kalauzolták őket. Ez utóbbi utjokról számot adnak mult évi értesítőjükben. *Schiel* az utazás általános lefolyását vázolja, mely jun. 29-étől julius 21-ig tartott; Konstantinápolyban töltöttek 9, Athénben 6 napot, és ezen idő alatt ügyes beosztással megnézték a két városnak úgyszólván összes nevezetességeit. Minket — e helyen — csakis az antik emlékek leírása érdekel. Konstantinápolynak a klasszikus korból fönmaradt nevezetességeit *Lexen* ismerteti, a hippodromot, nagy Theodosiusnak és Konstantinosnak obeliszkjeit, a bronzból készült kigyóoszlop töredékét, mely a Xerxes fölött aratott győzelem emlékére Delphiben fölállított aranyháromláb tartójául szolgált, aztán Valens császár vízvezetékének hatalmas romjait. A császári múzeum nagyszámú kincse közül annak két legismertebb darabját, a gyászoló nők sírládáját és az úgynevezett Sándor-koporsót írja le, mely emlékek fontossága, kiváló művészeti becsüktől eltekintve, leginkább abban a körülményben rejlik, hogy példátlan hűséggel őrizték meg számunkra a polychromikus festés nyomait. Az elsőnek nő alakjairól úgy emlékezik meg, mintha azok mind álló alakok volnának, holott hat közülök ülő helyzetben van ábrázolva.

A Sándor-sarkophag tetején látható pálmalevelekkel díszített aszszonyfejeket medusáknak nevezi, a mi kissé merész értelmezés. Studniczkanak fölhozott magyarázata, a ki a sidoni nekropolisból előkerült sírládákat szétosztja a sidoni uralkodók között s a gyászoló nők koporsóját Stratonak, a nők nagy barátjának, az ú. n. Sándor-sarkophagot pedig Abdolonymosnak tulajdonítja, nem egyéb szellemes hypothesisnél, mert tárgyi okokkal nem támogatható. A program-értekezés legértékesebb fejezetét *Gross Gyula* rektor írta Athénről. Ebben saját szemlélete és a német archæologiai intézet közleményei alapján világosan és áttekinthetően összegezi az utóbbi évek ásatásainak eredményét. Dörpfeld Vilmosnak, az athéni német régészeti intézet első titkáranak ásatásai lényegesen megváltoztatták a régi Athénre vonatkozó ismereteinket. Wachsmuth és az előző kutatók szerint az ősi Athén két részből állott: az Akropolisból és az Akropolis déli részétől az Ilissos-ig terjedő városból. Thukydidesnek híres és sokat vitatott tudósítása (II., 15.) nyomán az Ilissos mentén keresték Zeusknek, Apollon Pythiosnak, Genek és Dionysosnak ősi szentélyeit és a városnak régi és egyetlen forrását. Most már bizonyosnak vehető, hogy a perzsa háborúk előtti időben a város az Akropolisra és annak déli és nyugati lejtőjére, a pelargikonra szorítkozott. A Thukydides említette Zeus-szentély nem azonos a romjaiban most is fönálló, az Akropolistól DK-re fekvő Olympionnal, melynek építését Peisistratos kezdte, de csak Hadrianus fejezte be. Volt ezenkívül az istennek egy régibb temploma, melyet tévesen helyeztek az előbbinek közelébe, mert azt a Pythionnal egyetemben a vár ÉNy-i részén kell keresnünk. Ugyancsak a vár régi kapujának szomszédságában terült el Ge Kurotrophos szentélye. Dionysos ősi szentélyét a vártól délre fekvő területen keresték. Dörpfeld — épen Thukydides adatai szerint, az Akropolis nyugati lejtőjére helyezte és ott tényleg ki is ásta annak nyomait. Arra a kérdésre, vajjon a Dionysion ἐν λίμναις és a Ἰθναίων két szentély volt-e, avagy egy — nem terjeszkedik ki a szerző. Lehetséges, hogy azon a helyen az istenségnek két változatát a Ἰθναῖος és a Ἰθναῖος-t tisztelték

és hogy ezeknek, eredetileg egymástól eltérő kultusza egybeolvadt és közös szentélyllyel bírt. Dörpfeld az athéni topographiának egy másik kedvelt tanát is megdöntötte, kimutatván, hogy a várhegytől az Ilissos medréig terjeszkedő sziklás talajban soha sem létezhettek mocsarak (*λίμνες*), ilyenek csakis a Pnyx és az Areopagos között képződhettek. A városnak régi, Peisistratostól kibővített kutját, az Enneakrunos-t sem szabad többé az Ilissos mellett keresnünk és a folyó mellett levő Kallirroo-val azonosítanunk. Mert annak nyomai is napfényre kerültek az Akropolis nyugati lejtőjén, körülbelül 200 méternyire a vár régi kapujának helyétől. Ezzel kapcsolatban leírja Gross a VI. századból való régi vízvezetéknek maradványait, aztán a németek, görögök és angolok ásásainak egyéb eredményeit. Grossnak ezen összefoglaló ismertetése annál érdekesebb, mert folyóiratainkban hiába keresünk akár egy sornyit tudósítást is a görögországi vagy olaszországi ásásokról.

LÁNG NÁNDOR.

31. Kecskeméthy M. Lajos: Lessing Gotthold Ephraim élete és irodalmi működése. (Debreczeni ev. ref. főgymn., 55 l.) — Nagy feladat megoldására vállalkozik ez értekezés szerzője 55 lapnyi dolgozatával nemcsak Lessing életének vázlatát adja, hanem átkarolja egész irodalmi működését úgy a költészet, mint a kritika, æsthetika, theologia, philosophia terén minden egyes művét legalább egy pár szóval említve, a jelentékenyebbeket bővebben is tárgyalva. Nem mondhatjuk, hogy már eleve is lehetetlen ily óriási anyagot legyőzni s ily szűk korlátok közé szorítani, de nagyon nehéz.*) A szerző azonban a feladatában rejlő nehézségeket talán észre se vette: egyszerűen mellőzte őket. Nem jutott eszébe, hogy ennyi anyagot csak egy egységes eszme alapján lehet kellőképp csoportosítani; mert csak az ily egységes eszme egyedül képes a holt anyag tömegébe életet önteni és a részeknek az egészszel való kapcsolatát megvilágítani. De nem is pusztán száraz adathalmazt nyújt az értekezés. A szerző mindenütt a maga æsthetikai ítéletével lép föl, a mely többnyire épen nem szerencsés s rendszeren nem áll egyébből, mint néhány általános banális phrasisból.

Így van pl. egy sablonja, schemája, melyet kevés változattal majdnem minden egyes szindarab jellemzésére alkalmaz. Pl. Miss Sara Sampson: «dialogusai élénkek, a jellemzés, a nyelvezet tárgyilagos, művészi» (21. l.). Minna von Barnhelm: (Lessing) «drámái alakjait az életből meríti s azoknak jellemét mesteri kezekkel rajzolja». (Odoardo Galottit is «mesterei kezekkel rajzolja», nem kevésbbé «művészi kezekre vall».) Emiliának s Gonzagának jellemzése . . . «nyelve egészen drámai, dialogusai természetesek, keresetlenek». (23. l. s. k.) Emilia Galotti: «A tragédia szerkezete kifogástalan . . . a jellemzés művészi, az alakok élet- és természetűek . . . a nyelv valódi drámai». (29. l.) Nathan: «A dráma szerkezete kifogástalan, az egyes alakok jellemzése szép, sőt művészi». (34. l.)

Vannak a szerzőnek itt-ott különös kitételei, melyeknek az értelmét kitalálni vagy nagyon bajos, vagy egyenesen lehetetlen. Ilyennel

*) Igen sikerült pl. az *Allgemeine Deutsche Biographie* Lessing cikke. Szerző leghelyesebben tesz, ha ezt lefordítja.

találkozunk a 10. lapon: (Lessing) «szellemének hatalmas ereje, nagysága épp abban állott, hogy azon különös tehetséget is tudta érvényesíteni, illetve értékesíteni, a mely eredetileg nem volt benne». Az összefüggésből ugyan körülbelül el lehet találni e rejtelmes szavak értelmét, de — nem tekintve azt, hogy arról nem ad biztosítékot semmi sem, vajjon helyesen magyarázzuk-e? — a kifejezésnek ilyen módja semmiképen nem fogadható el. Ellenben minden jóakarattal mellett sem sikerült a homályt eloszlatnunk, a mikor a szerző Miss Sara Sampsonról szólva azt mondja, hogy «a realis részlet nagy mértékben telve van episodokkal». (19. l.) Hogy egy pár szónoki virágát is említsem, álljon itt még egy-két példa: Lessing, «a mult század ama nagy alakja», a mint a szerző szereti nevezni, mit sem törődött «a világ elő- és utóitéleteivel» (13. l.), Minna v. Barnhelm pedig «úgy beltartalmánál, mint külalakjánál fogva», az első eredeti német vígjáték.

E példák, azt hiszem, fölmentenek az alól, hogy az értekezés nyelvéről és stílusáról beszéljek. Több példát bemutatni fölösleges, hiszen mi sem volna könnyebb, mint a felhozottakat tetemesen gyarapítani s akár minden lapon legalább *egy* hasonlót találni.

Szorgalmat, jó akaratot, bizonyos fokát az odaadásnak a szerzőtől eltagadni nem lehet. Látszik, hogy komolynak veszi a feladatát. Nincs is dolgozatában lényegesebb tárgyi hiba. De ha föl is tesszük, hogy elolvasta mind azt a számos művet, a melyet idéz, mit használ, ha ennek nyomát alig találjuk meg az ő munkájában s csak akkor, a mikor valamit többé-kevésbé szószerint vett át? S mit szóljunk hozzá, hogyha pl. felsorolja a Laokoonról megjelent kiválóbb munkákat s hozzáteszi, hogy: Hasznos munkák! S még egyszer az értekezés legvégén, a hol az irodalmat összeállítja, mint Lessing biographusait említi Danzelt, Gührert, Stahrt, Goeschet, E. Schmidtet s ekképen összezezi itéletét e művekről: Mind hasznos munka, főleg az utóbbi.

Ezek után azzal a reménnyel szemben, a melyet a szerző «szerény igényű értekezésében» kifejez, hogy t. i. fölösleges munkát nem végzett, alapos skepticizmussal viseltetünk, és még abba a «védelemben» sem volnánk hajlandók belenyugodni, hogy a dolgozat *csak* az ifjúság számára készült, mert hiszen főleg az ilyen dolgozatnak kell tartalom és alak tekintetében kifogástalannak lennie.

MOLNÁR PÁL.

32. Glass Ferenc: Schiller levelei az ember æsthetikai neveléséről. (Mármárosházai ev. ref. lyceum). — E tanulmány írója, mint a német irodalom és philosophia előadója, alkalmas témát választott, hogy mind a két szakban való jártasságát egyszerre bemutassa. Különböző is szerencsés gondolat Schillernek ezt a nevezetes munkáját, melynek iskolai tárgyalására sajnos idő nincs, az ifjúsággal az értesítőben megismertetni. A feladat megoldását úgy képzelnök, hogy a levelek főbb eszméit minél több konkrét történelmi és művészeti példával megvilágítjuk, végül pedig valamelyik jeles levelet bemutatunk hű fordításban. Lássuk, mi módon törekedett a szerző az épen nem könnyű feladat megoldására.

A bevezetés a közoktatási minisztert magasztalja a művészeti oktatás terén szerzett érdemekért, azután irodalomtörténeti háttér próbál adni a leveleknek. Itt kifogásoljuk azt az állítást, hogy Schiller «veti meg az igazán tudományos æsthetika alapját». Hát Lessing æsthetikai

munkássága nem volt sem tudományos, sem alapvető? Hiszen éppen e Schiller-féle levelek már pusztá czímükkel is elárulják, hogy Lessing utolsó nagy műve, «*Die Erziehung des Menschengeschlechts*» hatása alatt keletkeztek, a mely hatást Herdertől egészen Hegelig lehet követni. Egyáltalában sok mindenről esik szó az irodalomtörténeti bevezetésben, csak éppen arról nem, hogy mi adott okot e levelek megírására. Annyit legalább meg lehetett volna mondani, hogy Schiller hálából írta meg őket. Meg akarta velük köszönni ama pénzbeli segítséget, melyet azok szereztek neki, kik elhamarkodva halottas ünnepséget rendeztek a csak beteg költőnek, s módot kerestek, hogy a világ gúnykacaját kikerüljék. Ilyen adatok tanulságot szolgáltatott volna Schiller nemes jelleméről s ama korszak irodalmi életéről, másrészt megmagyarázták volna azt a különállást, melyet a levelek Schiller æsthetikai dolgozatai közt elfoglalnak, t. i. legkönnyebben érthetők, mert főúri dilettans számára készültek. Mindezekről azonban szó sincs a czikkben.

Négy fejezetben, melynek czíme: *Természetes és észállam — Művészet és jellem — A Szép es fajai — A Szép és Jó*, a levelek kivonatát kapjuk, elég érthető nyelven. Ezekhez járul még két sokat ígérő fejezet: *Az elvek megokolása és Az elvek bírálata*. Az első e két utóbbi között megint csak kivonat, Schiller toldalékának kivonata, a másodikban végre a szerző szavát halljuk. Ez azonban minden fejezet között a legrövidebb, a levelek egyik sorozatáról azt mondja, hogy örökbecsű, a másiktól, hogy kissé elvont stb. szóval semmitmondó általánosságok, szűken megokolt kalkulusokon kívül itt mit sem kapunk. A befejezés, Goetheből vett hosszas magasztaló idézet. Hogy éppen Goethe-re való hivatkozással akarja az egészet megkoronázni, szintén szerencsétlen gondolat, ama sorok az élő barátoknak szóltak, Eckermann olvasói pedig tudják, hogy az öreg Goethe már nem formált oly hizelgő véleményt Schiller æsthetikai dolgozatairól.

Az egész tehát nem egyéb mint száraz kivonat — a szerző sajátja voltaképen csak a miniszternek szóló bókok. — A kivonatolás is lehet hasznos munka olyanoknak, kik nem érnek rá az egész munka elolvasására, vagy a kik nem tudnak németül. Ne nevezzük ezt azonban büszkén bölcséleti fejtegetésnek, hanem szerényen bölcséleti fejtegetés kivonatának, különösen ha még ilyenfokú munkánál is be kell vallanunk: «Schiller nagybecsű elveinek fejtegetéséhez egészben ragaszkodtam a híres heidelbergi philosophus, Kuno Fischernek *Schiller als Philosoph* cz. munkájához.» Hát ez már szomorú, mikor pusztá kivonatoláshoz még egy másik segédeszköze is szorulunk!

Tanulmányunk azonban nemcsak programm értekezésül, hanem még székfoglalóul is szolgált. Ha elgondoljuk, hogy a gymnasiumi székfoglalók az egész tanulósg jelenlétében szoktak végbemenni, nem találunk eléggé kemény kifejezést, hogy a szerző hiányos pædagogiai tapasztatát ostorozzuk. Hiszen a felolvasás legelemibb követelménye, hogy a hallgatóság megértse. Ez a «bölcséleti fejtegetés» pedig annyira elvont, hogy szeretőnk azt a felső osztálybeli tanulót látni, a ki figyelemmel kísérhette, hát még hogy érezhette magát a négy első osztály? A tanárnak csak nem lehet célja, minél érthetlenebb felolvasással annál tudósabb színben feltűnni. Igazán szomorú véletlen, hogy ugyanaz a Schiller, ki a székfoglalók legszebbikét tartotta, anyagot szolgált a székfoglalók egyik legszerencsétlenebbjéhez.

33. Kovalik János: Malherbe. (Verseczi áll. főreális, 25 l.) — Malherberől értekezni, manapság és minálunk, teljesen didaktikai jelentőségű dolog. Malherbe kizárólag iskolai auctor: hiszen életében is több rideg pedagógusa, mint ihletett papja volt a költészetnek.

Erről az íróról értekezik Kovalik János, verseczi tanár, a ki — úgy látszik, számolva azzal, hogy milyen milieuban jut napvilágra munkája — teljesen az iskolai értesítők nagyközönségének értelmi fokához ragaszkodik. S ha ebből a szempontból itéljük meg a kis értekezést, ki mondhatjuk róla a legnagyobb dicséretet, a melyre jogezíme lehet: hogy t. i. a dolgozat igen tanulságos. Nem lesz reáliskolai tanuló, a ki — feltéve hogy megtanulta szorgalmasan minden francia irodalmi feladványát, és, Malherbe korával tisztában van — ne nyerne világos képet a költő jelleméről. Feltéve, mondom, hogy Malherbe korát és kortársait ismeri, mert éppen a történeti és irodalmi háttérrel bánt Kovalik a legmostohábban, noha egy személy monographiája — még ha 1² iv terjedelmű is, — e nélkül el se képzelhető.

Kárpótlást ad azonban a szerző ezért a mulasztásáért abban a bevezetésben, mely a Malherberől szóló tulajdonképeni értekezést megelőzi. Ebben a Malherbe előtti korról ír, és a renaissance-nak igazán ügyesen összeállított képét adja. Nem nagy dicséret az értekezésre, de mégis úgy van: ez a rész a dolgozat legértékesebb része. Itt t. i. nem várunk egyáltalában mást, mint ügyes és áttekinthető összefoglalást, nem kívánunk semmi új felfedezést, vagy önálló kutatást. Kitünően oldta meg ezt a feladatot a szerző, s ezt a pár lapot minden tanítványom kezébe azzal a megnyugtató tudattal adnám, hogy igen hasznos és tanulságos kis vezérfonallal könnyítettem studiumán. Csak a 11-ik lapon húznám át előbb azt a két sort: «Bojardo és Ariosto utánzóját látjuk benne (Rabelaisben), a kinek a komoly nevetségessé válik, a min az olaszok nagyon mulattak.» Ha így ismertetném meg az ifjuval Bojardot és Ariostót, bizonyára nem végezném a legfeynyesebb didaktikai missiót.

A bevezető cikk után «Malherbe élete», «Malherbe jelleme» és «Malherbe művei» czímen mondja el a szerző írójáról mindazt, a mit 16, sajtóhibáktól hemzsegő, lapon elmondhat, vagy elmondani jónak lát. A szakember ujat nem talál benne: de annál többet a tanuló, s valószínű, hogy ez utóbbi volt czélja a szerzőnek. Ennek a czéljának, — mint említettem, — megfelelt. Legfeljebb azt lehetne hibájául felróni, hogy az ismeretterjesztő anyagot nem rendezte el elég arányosan, s nem tárgyalta eléggé egyenletesen. Mert míg sok helyütt ismételten emeli ki a költőnek egy-egy jellemvonását, addig más, érdekes pontokat alig érint. Így Malherbenek a francia nyelv körül szerzett érdemeit alig jellemzi 10—15 sorban, pedig a dolgozat elején ráutal a költőnek erre a nagy jelentőségére is. Ezt azonban — meglehet — az ő ifjú publicuma nem fogja szemére vetni, s ha egyik vagy másik fog is hiányt találni az értesítőbeli cikkben, a tanár urnak lesz elég alkalmja a kathedrán élőlészóval kiegészíteni értekezését.

Nem akadémuskodásból, hanem csupán a teljesség kedvéért emlitem meg szerzőnek nyelvezetét, mely sok helyen olyan, mint valami németből vagy francziából fordított, és pedig rosszul fordított szövegé. Ilyenek pl.: «Ez új programot Ronsard hajtotta végre legelső.» «Ez igazi szeretet, fájdalom az, mely megkülönbözteti némely levelét.» Stilisztikai szempontból nem valami épületes a tanulóifjuságra nézve ez a mondat:

«1610 május 14-én követte el Ravaillac gyalázatos tettét, s e gonosz gyilkos véget vetett a hatalmas uralkodó életének.»

Dr. HONTI REZSŐ.

MÜLLER MIKSA †

1823—1900.

Az imént elhunyt Müller Miksa (tulajdonkép Friedrich Max Müller) a leghirebb s legszerencésebb nyelvtudósok egyike volt. Atyja philologus és költő volt s tanulmányait Bopp és Schelling vezetése mellett végezte: Bopp az indogermán nyelvhasznítás, Schelling a mythologia felé terelte érdeklődését. Majd Párizsban Burnouftól hallgatta a Rigvéda és Aveszta egybevetését, s ő tőle kapott ösztönzést, hogy adja ki az európai tudomány használatára a Rigvéda énekeit. Ehhez a nagyszabású vállalathoz a forrásokat legközelebb Angliában találta s a segédeszközöket is ott szerezte meg neki a tudós és fennkölt lelkű Bunsen Józsiás, londoni porosz követ. S ezzel a szegény fiatal német jövevény előtt fényes pálya nyílt meg, melyen gyorsan következtek egymásután a tudományos munkák, kitüntetések és anyagi sikerek (mint milliomos halt meg). Már 27 éves korában az oxfordi egyetemen alkalmazták, 31 éves korában rendes tanár lett s rendkívül vonzó előadásaival nagy népszerűsége tette szert. Munkássága igen sokoldalú volt: írt bölcsészeti, irodalmi, társadalmi, politikai kérdésekről, sőt a szépirodalom terén is tett kísérletet, de munkásságának java részében mégis hű maradt ifjúkora kedveltjeihez, a szanszkrithetaz s a mythológiához.

A szanszkrithetaz vonatkozó műveiből a Rigvéda hatalmas kiadása és sok kisebb szöveg kiadása mellett említendő a szanszkrit nyelvtan (*Sanscrit grammar for beginners*, németül is) és a *Rigveda-Práticákhya* vagyis a legrégebbi fonetika fordítása és magyarázata. A négy tulajdonképeni Védához tartozó Práticákhya-k az összes szanszkrit hangok, hangkapcsolatok és hangsúlyok pontos elemzését foglalják magukban, olyan részletességgel, melyet az európai fonetika még jelenlegi magas fejlettségében sem tudott mindenben utólni.

A mythologia terén Müller volt egyik fő képviselője az összehasonlító szófejtés alapján való magyarázatnak. Ebből ő és különösen egy-két tanítványa nagyon is túlzott következtetésekhez jutott és Müllernek sok szófejtése tarthatatlannak bizonyult. (Egyik tanítványának, Coxnak, kisebbik munkája, *A mythologia kézikönyve*, az alulírott fordításában magyarul is megjelent. Müller magyarázataiból mutatványokat közöltem a régi Philologiai Közlönyben.) A mythologiai kutatások vezették át

Müllert a (nem theologiai, hanem ethnologiai, néptani) vallástudományra s e téren rendkívül gazdag munkásságot fejtett ki. Ő derítette ki az úgynevezett henothéismust, vagyis azt, hogy a Rigvéda énekese, ha akár melyik istenről szól, ennek az egy istennek tulajdonítja az általános istenfogalomnak összes sajátosságait, ez tehát átmenet a valóságos egyistenlítéshez. — A vallás fejlődésének kérdéseit különösen négy kötetben tárgyalta ilyen címek alatt: Natural religion, Physical religion, Anthropological religion, Theosophy or psychological religion. (V. ö. Goldziher: *Az összehasonlító vallástudomány ethnographiai kapcsolatai*. Ethnographia 1892. és Imre S. Müller Miksa *fölolvasása a mythologia bölcselméről*, Budapest, Szemle 4, 57.). — Legnagyobb vállalat a e téren «A kelet szent könyvei» című, mintegy ötven kötetnyi sorozat: *The sacred books of the East*. Ez magában foglalja a Brahmanok, Zoroaszter, Buddha, Konfuce és Mohammed vallásának legfontosabb forrásműveit (fordításban). Ezt a hatalmas tudományos vállalatot, mely millió koronánál nagyobb költséggel jár, csak Müller nagy személyes befolyása és diplomáciai ügyessége tette lehetővé.

Mindezekon kívül Müller még az általános nyelvtudomány kérdéseivel is foglalkozott. Egyik munkájában rendszeresen is összefoglalta a nyelv eredetéről és természetéről való nézeteit (*Thought and language*, ném. *Denken im Licht der Sprache*). De ide tartozó munkái közül legnagyobb, igazán páratlan sikert ért el népszerű *fölolvasásaival*. Ezeket — az angol Királyi (természettudományi) társaságban — a királynő s az udvar jelenléte valósággal előkelő alkotásokká avatta. Ehhez hozzájárult a kedves, vonzó előadásmód, fejtegetéseinek játszi könnyedsége s a fölfogásnak az a költői varázsa, melylyel a legszárazabb s legismertebb részleteket is élvezetessé tudta tenni. Ezek a fölolvasások számos kiadásban és fordításban elterjedtek s legnagyobb részük volt benne, hogy a nyelvtudomány a mi korunkban olyan népszerű s kedvelt tanulmányná lett hazánkban is.*) De a fölolvasásoknak fényes jelességeik mellett nagy hibáik is voltak. Nem említve azt, hogy voltaképpen kevés új volt bennük, nagyobb baj volt, hogy a fényes előadásmód megvesztegető erejével sok nagy tévedést terjesztettek el s tettek közkeletűvé. A szigorú bírálat

*) Nálunk először Hunfalvy Pál ismertette és bírálta 1863. NyK. 2, 69. Aztán Lindner Ernő tett közzé nagyobb mutatványt 1870. NyK. 8, 1—109. Majd 1872-ben, mikor megindult a Könyvkiadó vállalat, kezdő nyelvész létemre engem tüntetett ki a M. Tud. Akadémia avval a kellemes megbizással, hogy fordítsam le a híres fölolvasásokat. Így jelentek meg magyarul M. M. Fölolvasásai a nyelvtudományról 1873-4 (függelékül észrevételek Hunfalvy Páltól) és Újabb fölolvasásai 1876.

nem is maradt el, legszigorúbb volt az amerikai Whitney bírálata. (V. ö. magyar nyelven is Gabelentz, Misteli és Brugmann elítélő nyilatkozatait NyK. 23, 97. 299. 301 és 24, 83.) Hibásnak bizonyult nevezetesen a nyelvészetnek a természettudományok közé sorozása, a turáni nyelvcsalád föllállítása és sok egyéb. De ezek a hibák nem sokat vonnak le a fölolvasások érdeméből, mert érdekfeszítő tartalmukkal és szép formájukkal számos lelkes barátot szereztek a nyelvtudománynak, szereztek hazánkban is, és ezért a mi nyelvészetünk is hálaival tartozik nekik.

SIMONYI ZSIGMOND.

V E G Y E S E K.

— A Budapesti Philologiai Társaság 1900. évi november hó 14-dikén fölolvasó ülést tartott, melynek tárgyai voltak:

1. *Császár Elemér*: Magyar utopia a század elejéről.

2. *Gyomlay Gyula*: Hermeneutikai és kritikai kérdések Szent István veszprémvölgyi donatiójának muzeumi szövegéhez.

A fölolvasó ülést *választmányi* ülés követte, melyen P. Thewrewk Emil elnöklete alatt jelen voltak: Katona Lajos első titkár, Gyomlay Gyula, Hegedüs István, Kempf József, Maywald József, Némethy Géza, Petz Gedeon, Reményi Ede, Timár Pál, Vári Rezső, Veress Ignác választmánytagok, és Cserép József másodtitkár mint jegyző.

A választmány részvétellel vette tudomásul Müller Miksa nyelvtudós-nak, a Társaság nagyhírű tiszteleti tagjának f. é. október 28-dikán bekövetkezett elhunyását.

Pénztári jelentés szerint a bevétel január 1-jétől nov. 14-dikéig 10091 K. 57 f., kiadás 8963 K. 7 f., készpénz 1128 K. 50 f. Alapítványok összege: 3239 K., értékpapírban 2274, takaréokban 965 K.

Új rendes tag 1901-től: *Réday János* privigyei gymn. tanár, volt rendkívüli tag (aj. Cserhalmi Samu). Rendkívüli tagok 1901-től: *Rágh József* polg. isk. tanárjelölt (aj. Nagy József), *Petykó Imre* tanárjelölt (aj. Petz Gedeon).

Egyéb folyó ügyek elintézése után az ülés véget ért.

— **Faust Komáromban.** A Faustról szóló német népdramát német vándorszínészek hazánkban is adták elő, így 1813-ban Komáromban. Ez előadásról fennmaradt a szinlap, melyet az 'Euphorion' (VII, 1900, 328. l.) közöl: *wie(?) heute Samstag den 5-ten Juny 1813. Zur freyen Einnahme der Klara Deicherin, Schauspielerin gegeben Ein Schauspiel in 3 Aufzügen genannt Johann Doktor Faust oder Kasperl der lustige Geister Zittirer, wo alle Vorstellungen zum Vorschein kommen werden (minden varázslat színré kerül?). Auch werden heute zwey neue Schauspielerinne (!) auftreten. — Personen: Johann Doktor Faust. Der Fürst. Mefistofeles. Famulus, Kammerdiener pes Faust. Kasperl, ein Fazierender (hely nélkül csavargó). Viele Furien. —*

Testamentalische Vorstellung (élő képek?): *Der Keusche Joseph. Lucretina* (t. i. a római Lucretia). *Judit. Hollofernes. Samson. Dalila*. A színlap végén a jutalomjátékos színésznőnek következő, iszonyú németséggel fogalmazott szózata: *Hoher Adel! K. k. Militär! Verehrungswürdige Bürger! Da dieser Tag blos zu meiner Einnahme bestimmt ist, um meine wirklich sehr üble umständen zu erleichtern, da ich Hohes Leibes bin, und ich keine sichere Stunde mehr habe, und ich so viele Proben (t. i. Proben), wie auch meine Vorgänger Hier in Komorn glücklich von Ihrer Grossmuth und Menschen Lieb empfangen haben, so ist meine grosse Hoffnung, dass Sie mich auch diessmal nicht verlassen werden, und ich bin dann hinlänglich belohnt und werde mich in diefester Ehrfurcht nennen dero unterdänigste Klara Deicherin, Schauspielerin*. Kezdeté fél nyolczkor. — Furcsa, hogy ennek a szegény asszonynak veszedelmes állapotában férfi szerepet adtak (a fejedelmét). Vagy ez talán néma szerep volt? A darab tartalmára bajos a szerepekből következtetni. De annyi világos, hogy a cselekvény tetemes részét Faust varázslásai tették, a ki a bibliai Józsefet, a római Lucretiát stb. fölhozta a pokolból. Valószínű, hogy ezek nemcsak néma képekben szerepeltek, mert a színlap megnevezi minden egyes alaknál a színészt, a ki az illető szerepet játszotta.

— A legrégebb nagyváradi színlapot közli Naményi Lajos a nagyváradi Szigligeti-színház megnyitása alkalmából a V. U. 43. számában. E színlap, mely csak kéziratban maradt fenn, így szól: *N.-Várad A Felsőbbek engedelmével Ma vasárnap, Martius 6-ik napján 1814 a N. T. T. által fog előadatni Don Ranudo de Kolibrados, Vigjáték 5 felvonásban* (Következnek a személyek). A darab második címéül a *Szegény kevély* cím is oda volt írva, de ezt kitörölték. Ezután megjegyzi a közlő: «Ez a darab nyomtatásban is megjelent 1806-ban; szerzője ismeretlen (!). Valószínűleg (!) fordított darab, a címe legalább arra vall.» E megjegyzés valóban igen furcsa. A darab tudvalevőleg Kotzebue Ágostnak egyik legismertebb vígjátéka; megjelent 1803-ban, «nach Holberg», mint a címlapon olvassuk. (A dán Holbergnek «Don Ranudo de Colibrados oder Armuth und Hoffart» című darabja 1730 körül keletkezett és már 1745-ben jelent meg német fordításban). Bayer József, *A magyar drámairodalom története* II, 439. l. a Kotzebue darabjának három magyar fordítását említi: 1. A Szegénység a Kevélység társaságában vagyis Don Ranudo Kolibrados. 5 felv. Szabadon fordította Pasqual József. Pest 1807. — 2. Szegény kevély. — 3. Don Ranudo. Az utóbbi kettőnél a fordító nincsen megnevezve.

— A frankok és Cicero. Egyik (44-ben kelt) levelében (Ep. ad Atticum XIV, 10) Cicero a következő megjegyzést teszi: *redeo ad Tebassos, Suevos, Francones*. Ez utolsó szót Bremer Ottó (*Ethnographie der germanischen Stämme* §. 160, Paul-féle *Grundriss*, 2. kiadás, III, 878. l.) a frankokra magyarázta s e magyarázat alapján a frankok nevének első szerepését eléggé meglepően Kr. e. 55-re tette. Most (Paul-Braune, *Beiträge* XXV,

1900, 223. l.) helyreigazítja e tévedését. Ciceronak idézett, egyébként is nehezen vagy sokfélelékép magyarázható helyén az említett tulajdonnevek esetleg romlott alakban maradtak fenn. Talán *Betasos*, *Scaevas*, *Fangones* olvasandó. De ha erről eltérhetnek is a vélemények, annyi kétségtelen hogy itt nem lehet népekre gondolni; Cicero bizonyára személyekre czéloz: „oly emberek, mint B., S. és F.” Ezek után a Bremer következtetése alapját vesztí és érvényben marad eddigi tudásunk, hogy t. i. a frankok neve a Kr. utáni harmadik század közepén kezd közkeletűvé válni. *h.*

— Az Artus-monda népszerűségéről a XIII. század elején Németországban egy kis adalékot közöltem a Phil. Közl. XXIII. 479. lapján. Mint most utólag látom, e jellemző adat már *Scherer Vilmos*nak is szemébe tűnt. (Gesch. d. deutschen Lit.²234. s a hozzávaló jegyz. 740. lap.) Még régebben pedig Victor *Le Clerc* idézte Hist. littér. de la France au XIV. s. I. 417. (1865.) Nem tartozom azok közé, a kik szerint «pereant, qui ante nos nostra dixerunt», s így szívesen megfosztom magamat a vak tyúk olcsó dicsőségétől, a hol mások látó szemmel vettek valamit észre előttem. *K. I.*

— Helyreigazítás. E czímen a következő sorokat vettük: «Az Egyetemes Phil. Közl. novemberi füzetében (XXIV., 849.) megjelent «Vojnits Döme: Kisfaludy Sándor és Horatius» cz. bírálathoz a következő helyreigazítás felvételét kérem:

1. A szóban forgó értekezést nem Vojnits Döme igazgató, a ki az Értesítőt *csak közzétette*, hanem én írtam, a kinek nevére Bierkenhoffer bíráló ráakadhatott volna, ha végig olvassa a dolgozatot.

2. Ezek után a bírálat *alaposágára* nézve egyéb észrevételem nincs. — Pannonhalma 1900. nov. hó 1-én. — *Csapó Antonin* benvezés tanár.»

A szóban levő bírálat írója erre a következő választ küldte be:

«T. szerkesztőség! Elismerem, hogy a «Kisfaludy Sándor és Horatius» cz. program-értekezés szerzője Csapó Antonin tanár úr és elismerem azt is, hogy ez a tény nemcsak a fenti nyilatkozatból tűnik ki, hanem magában az értesítőben is olvasható, — csak hogy nem olvasható ám a tulajdonképi dolgozat végén (az 52. lapon), mert ez esetben nem kerülhetne volna el figyelmemet, hanem két lappal később, az egész külön nyomtatott «Forrásaink» cz. függelék után. Rosszakarat nem vezetett: tévedtem s tévedésemet őszintén sajnálom. Azt azonban nem fogadhatom el, hogy e tévedésből következtetést lehessen vonni bírálatomnak tartalmára: az ilyen *error in persona* úgy hiszem, még sem gyöngítheti meg az ott felsorolt *tárgyi* okokat. Különben annak megítélését, vajjon bírálatom argumentációja megállja-e helyét vagy sem, nyugodtan rábízom e folyóirat t. olvasóira. — Budapest, 1900. nov. 15. — *Bierkenhoffer Szilárd.*»

Midőn t. olvasóinkat arra kérjük, hogy a nov. füzetbe (849. l.) becsúszott hibát e nyilatkozatok értelmében helyreigazítsák, a magunk részé-

ről is őszinte sajnálatunkat fejezzük ki azon, hogy Főt. Vojnits Döme igazgató úr neve ama fatális tévedés folytán a szóban levő bírálattal kapcsolatba került.

A szerkesztőség.

K Ö N Y V É S Z E T .

Arany János. A magyar verselésről. A nemzeti versirodalomról. Az asszonánchról. Iskolai kiadás. A középiskolai VI. osztály olvasmánya. (Kis 8-r. 64. l.) Bpest, 1900. U. o. 50 fill.

— Bánk Bán-tanulmányok. Iskolai kiadás. A középiskolai VII—VIII. osztály olvasmánya. (K. 8-r. 74 l.) Bpest, 1900. U. o. 40 fill.

— Bolond Istók. Iskolai kiadás. A középiskolai VIII. osztály olvasmánya. (K. 8-r. 116 l.) Bpest, 1900. U. o. 80 fill.

Beöthy Zsolt. A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. II. kötet. Kisfaludy Károlytól mostanáig. Hetedik, javított és bővített kiadás. (8-r. 414 l.) Budapest, 1900. Athenæum r.-társ. 5 korona.

Elischer-Fröhlich szótára Homeros két eposához. Iskolai használatra. Sajtó alá bocsátotta Elischer József. Harmadik javított kiadás. (8-r. VIII, 320 l.) Budapest, 1901. Lauffer Vilmos. 4 kor. 40 fill.

Förster Aurél. A hexameter eredete. (N. 8-r. 58 l.) Budapest, 1899.

Histoire de la littérature hongroise. Par C. Horváth, A. Kardos, A. Endrődi. Ouvrage adapté du hongrois par I. Kont. Avec une préface de M. Gaston Boissier. Orné de 20 planches hors texte et de 95 illustrations dans le texte. (N. 8-r., 420 l.) Budapest, Athenæum; — Paris, Félix Alcan 1900.

Iskolai könyvtár. Magyar olvasmányok tára. Szerkeszti Beöthy Zsolt. 5—7 kötet. (8-r.) Budapest, 1900. Athenæum részv.-társ. Vázsonba kötve. 5. kötet. *Maddach* Imre. Az ember tragédiája. Jegyzetekkel és magyarázatokkal kiadta Alexander Bernát, (IV, 325 l.) 3 kor. — 6. kötet. *Cervantes* Saavedra Miguel. Az elmés nemes Don Quijote de la Mancha. György Vilmos fordítása alapján átdolgozta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Huszár Vilmos. (XXXII, 252 l.) 2 kor. 50 fill. — 7. kötet. *Csokonai Vitéz* Mihály válogatott munkái. Bevezette és jegyzetekkel ellátta Tóth Rezső. (180 l.) 1 kor. 60. fill.

Kemény Ferencz. Német nyelvtan és olvasókönyv gyakorlatokkal és külön szójegyzékkel. I. rész. A gymnasium III. és a reáliskola I. osztálya, valamint polgári és kereskedelmi iskolák alsó osztályai számára, az új tantervek alapján. (N. 8-r. 79 l.) Budapest, 1901. Lampel Róbert. 1 kor.

Molecz Béla. A magyar szórend történeti fejlődése. A M. T. Akadémia támogatásával kiadja a szerző. (N. 8-r. 194 l.) Budapest 1900. Megrendelhető a szerzőnél Szentesen. 4 kor.

Négyesy László. Stiliztika. A középiskolák V. osztálya számára. Harmadik kiadás. (N. 8-r. VIII. 239 l.) Budapest 1900. Lampel Róbert. 2 kor. 50 fill.

— Rhetorika. Prózaolvasmányok. Elmélet. Gymnasiumok és reáliskolák V. osztálya számára. (N. 8-r. VIII. 295 l.) Budapest, 1901. U. o. 3 kor. 10 fill.

Schmidt Mariska. Költőink természetérképéről. (N. 8-r. 141 l.) Budapest, év n.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

I. Classica philologia.

- Ábel Jenő 906.
Actio, a latin tanításban 837.
Aeneas Sylvius 418.
Aesthetika az ókorban 479.
Aeschylus, Perzsák 42. — irodalom 669.
Agon, keletkezése 82.
Agricola, I. Tacitus.
Anacreon, irodalom 670.
Annales, I. Tacitus.
Apologia, I. Sokrates védőbeszéde.
Archæologia, magyarországi ókori 677.
Archias, I. Cicero.
Aristophanes, irodalom 670.
Aristoteles, irodalom 670.
Astron, irodalom 670.
Athén 946.
Bacchylides, irodalom 670.
Cornelius, I. Nepos.
Curtius, irodalom 673.
Curtius Rufus 911.
Cæsar, I. Julius Cæsar.
Capitolium 57.
Cato, irodalom 673.
Catullus, irodalom 673.
Cicero, irodalom 673, pro Archia 746. — De finibus 779.
Consul, római consuli családok 389.
Demosthenes, harmadik philippikája 578. — irodalom 670.
Diogenes, Laërtius 670.
Eiectra, I. Sophocles.
Elementa, eredete 46.
Etymologia 267.
Eucheria, latin nőköltő 392. 730.
Euhemerus 125.
Euripides Hippolytosa 859. — irodalom 676.
Euryalus és Lucretia, I. Aeneas Sylvius.
Enthyphron, I. Plato.
Evagrius, irodalom 670.
Ezekiel, iratai 308, 504.
Fordítások, klasszikusokból magyarra 336.
Galenus, irodalom 670.
Gellius, irodalom 673.
Gregorius Nazianzenus 292.
Gallus, irodalom 673.
Gyakorlókönyv, latin 758.
Herodotus, irodalom 670.
Historia, I. Tacitus.
Homerus, Ilias magyar fordítása 71. — Iliasból való szemelvények 402. — költői leírásai 427. — irodalom 670.
Horatius, irodalom 673.
Ilias, I. Homerus.
Infinitivus historicus 25. 342. 699.
Irodalomtörténet, görög 669. 826. — római 673. 826.
Italia, úti emlékek 774.
Julius Cæsar, szemelvények 320. — irodalom 673.
Justinianus, irodalom 674.
Juvenalis, irodalom 674.
Keresztény latin és görög szerzők a gymnasiumban 937.
Kriton, I. Plato.
Latin nyelv, magyarországi 12.
Latin nyelv: utóidejű határozó mondatok 938.
Leo Sapiens, irodalom 671.
Lexikon, ókori 422. 545.
Livius, irodalom 674.
Lucianus, irodalom 671.
Lucretius, irodalom 674.
Meleagros, tavaszi dala 145.
Metamorphoses, I. Ovidius.
Mimus, görög 834.
Miscella, critica 172.
Nepos, irodalom 674.
Noctes Atticæ, I. Gellius.

- Nyelvtan, görög 672. 826. — latin 17. — *Az ünneprontók* 20. 421. — *Szent László* 786. — *Sir Patrick Spens* 790.
- Nyelvtanítás, latin 837.
- Olvasókönyv, latin 758.
- Ovidius, *Metamorphoses* 324. — irodalom 674. — szemelvények 753.
- Pædagogia, philologiai 617. 618.
- Paulus Diaconus, irodalom 674.
- Pergamos 929.
- Perzsák, l. Aeschylus.
- Phædrus, irodalom 674.
- Phaidon, l. Plato.
- Philippika, l. Demosthenes.
- Philologia, módszere 761.
- Philosophia, görög ph. Sokrates előtt 488.
- Plato, Euthyphron, Sokrates védőbeszéde, Kriton, Phaidon 394. — irodalom 671.
- Plinius, irodalom 674.
- Plutarchus, irodalom 671.
- Poetika, antik 32.
- Porcius, l. Cato.
- Propertius, irodalom 674.
- Psellus, irodalom 671.
- Régiségek, görög 669. — római 672. — magyarországi ókori 677.
- Róma, régi 217.
- Romanus, karácsonyi hymnusa 128.
- Sallustius, irodalom 675.
- Seneca, irodalom 675.
- Sokrates védőbeszéde, l. Plato.
- Sophocles, *Electra* 210. — irodalom 671. — tragédiái 943.
- Tacitus, *adversaria critica ad Agricolum*, *Annales*, *Historias* 347. 507. — irodalom 675. — *Agricola* szövege 791. — *Historiæ* szövegkiadása 819.
- Theocritus, irodalom 671.
- Thucydides, irodalom 672.
- Tibullus, irodalom 675.
- Történelem, görög 231. 557. — irodalom 669. — római 672.
- Új-latin irodalom 675.
- Vergilius, grammatikus 187.
- Vergilius, irodalom 675.
- Xenophon, irodalom 672.
- Bacsányi János 264.
- Bajza József 5. 406. 454. 527. 906.
- Balassa Bálint 201. — B. népszerűsége 343.
- Berzsenyi Dániel 169. — B. és Schiller 179.
- Bessenyei György, *Jámbor szándék* 64.
- Bugát Pál 454. 527.
- Csokonai Vitéz Mihály és Tiedge 303. — Cs. verstan nézetei 932.
- Czuczor Gergely 322. 904. 909.
- Detre, haláltalan 152.
- Dráma 223. 415. 458. 816.
- Dudith András 421.
- Édes Gergely 168.
- Énekeskönyv, komáromi 199.
- Faludi Ferencz 935.
- Fáy András 5. 902.
- Fekete János gr. 114.
- Gesta Romanorum budapesti kézirat 586. — gyulafehérvári kézirat 368. 881. — Haller János ford. 484.
- Guzmics Izidor 170. 901.
- Gyöngyösi István 200. 585.
- Gyöngyössi János 167.
- Haller János 484.
- Helmecey Mihály 5. 454. 527. — mint kiadó 169.
- Heltai Gáspár 845.
- Horányi Elek 64.
- Horvát István 277.
- Horváth Ádám, Pálóczi, *Hunniársa* 337.
- Hugo Károly 117.
- Húnmonda 152. 925.
- Iréne-tárgy 502.
- Jezsuita-drámák 458. 816.
- Jókai Mór 910.
- Károli Gáspár 97.
- Katona József 587. — *Bánk bán* 224.
- Kazinczy Ferencz 5. 169. 337. 454. 526. — *Tövises és virágok* 9.
- Kemény Zsigmond 910.
- Kis János 179.
- Kis Miklós, Misztótfalusi 37.
- Kisfaludy Károly, 5. 453. 527.
- Kisfaludy Sándor 903. — K. és Horatius 849. 956.
- Kölcsey Ferencz 5. 179. 454. 527.
- Kurucz epika 584.
- Madách Imre, *Ember tragédiája* 175. 852.

II. Magyar philologia.

- Akadémia, Magyar Tudományos 64 901.
- Ányos Pál 66.
- Apor Péter br. 584.
- Arany János 152. — A. és Petőfi barátsága 848. — *A hamis tanú*

Magyar-francia versírók 113.
 Magyar irodalom, XVI. és XVII. századi 93. 96. 419. 845.
 Magyar irodalom, XIX. századi, 907.
 Magyar irodalomtörténet 311. 569.
 Magyar költészet, XVII. századi 93.
 Magyar nyelv: igeidők 583. — infinitívus 709. — különös képzések és ragozások 162. — névragok csoportjai 110. — az *-n* személyrag eredete 164. — *fántonfánt* 161. — *forbat* 159. — *jámbor* 161. — *nemes* 161. — *számkivetés* 161.
 Új Nagy Szótár 263.
 Magyar nyelv és irodalom (bibliographia) 622.
 Magyar nyelvtan 566. 750. 823.
 Magyar philologiai irodalom 589.
 Maróthy Mátyás 453. 529.
 Megyery Károly 530.
 Mikes Kelemen 502. — „generalis” czíme 777.
 Nátly József 453. 529. 587.
 Népköltészet 30. 149. 168. 770.
 Nyelvújítás 453. 526. 581. 587.
 Orczy Lőrincz br. 114.
 Páriz Ferencz, Pápai 37.
 Pázmány Péter 748.
 Péczeli József 114.
 Pesti Mizsér Gábor 846.
 Petőfi Sándor 68. 909. — P. és Arany barátsága 848. — P. természet-költészete 119. — P. és Lenau 773.
 Rájnics József 186.
 Szabó Dávid, Barczafalvi 581.
 Szabó Dávid, Baróti 264.
 Székely Sándor, Aranyosrákosi 274.
 Szemere Pál 5. 170.
 Szent László legendája 787.
 Szentmiklóssy Alajos 7.
 Színészet, nagyváradai 223. 955.
 Taksonyi János 502.
 Teleki József, Széki 113.
 Thordai János 93.
 Thököly-eposz 585.
 Thököly-korszak 717. 808.
 Toldy Ferencz 5. 64. 527. 905.
 Vigjátékok a nyelvújításról 453. 526.
 Tompa Mihály 909.
 Virág Benedek 905.
 Vitkovics Mihály 170.
 Vörösmarty Mihály 5. 903. — *Zalán futása* 274.

III. Germán philologia.

Agricola J., 927.
 Angol nyelvtan 575.
 Aventinus János 832.
 Arndt E. M. 329.
 Artus-monda, népszerűsége Németországban 956.
 Attila-dráma, német 79.
 Ayrrer Jakab 423.
 Cochläus J., 927.
 Collin Henrik József 500.
 Demantius Kristóf 381.
 Dráma, német 79. 416.
 Faust, Komáromban 954.
 Frankok és Cicero 955.
 Freytag Gusztáv 410.
 Germán nyelvek és irodalmak 680.
 Germán szóképzés 852.
 Goethe 9. 950.
 Gótok 153.
 Gottsched J. K. 79.
 Heine H. 830.
 Klage 923.
 Klopstock F. G. 9.
 Lenau M. 771. 830.
 Lessing 6. 79. 427. 948.
 Lohenstein G. 834.
 Luther Márton 927.
 Magyarországi német nyelvjárások 463.
 Moscherosch 834.
 Német helyesírás 105.
 Német irodalmi olvasmány 410.
 Német nyelvjárások 424. 462.
 Német nyelvtan 826.
 Német orvosi könyv, középkori 532.
 Német óskor 831.
 Német szórend 339.
 Német szótárirodalom 105. 227. 470.
 Nibelungének, kéziratai 921. — latin N. 923.
 Ófelnémet szöveg egy XVI. századi spanyol munkában 423.
 Osztrák költők 424.
 Schiller Frigyes 9. 949.
 Schlegel A. V. 331.
 Uhland I. 830.
 Vogelgesang J., 927.
 Waldis, Burkhard 833.
 Wieland K. M. 555.
 Young 114.

IV. Román philologia.

Ariosto L. 711. 951.
 Batteux 933.

- Bojardo 951.
 Dante 712. — Az *il* és *lo* Dantenél
 144.
 Giota L. 713.
 Magyar-francia versírók 113.
 Malherbe 951.
 Marmontel 953.
 Nomi, Federigo, *La Buda liberata*
 711. 801.
 Olasz mesék 31.
 Pierellio, G. 713.
 Racine, *Phèdre* 859.
 Regnoni P. 713.
 Román nyelvek és irodalmak 690.
 Spanyol Attila-drámák 81.
 Tasso, Torquato 711. 803.
- V. Egyéb szakok.**
- Aesthetika 479. 598.
 Akromonosyllabikon 93.
 Alany és állítmány 136. 745.
 Analogia 763.
 Anszári 103.
 Apollonius 99.
 Arja nyelvek 620. 735.
 Congressusok, nemzetközi 424. 854.
 Ethnographia 590.
 Etymologia 267.
 Finn-ugor nyelvek 619.
 Folklore 18. 30. 99. 212. 484. 881.
- Gesta Romanorum 212. 368. 484.
 586. 881.
 Hangtörvények 763.
 Jelentéstan 765.
 Jordanes 153.
 Katharsis 481.
 Keleti nyelvek 621. 767.
 Keleti Szemle 586.
 Kempis Tamás 748.
 Logika 138.
 Müller Miksa 952. 954.
 Népköltészet és népies költészet 149.
 770.
 Nyelvtanítás 425. 837. 854.
 Nyelvtudomány, általános 136. 342.
 589. 701. 761. 953.
 Ó-persa nyelv 735.
 Orvosi könyv, középkori 532.
 Örmény nyelv 620.
 Pädagogia 424. 474. 617. 937.
 Persa irodalom 103.
 Philologia halottjai 1899-ben 426.
 Philologiai Társaság története 3. 51.
 237.
 Poetika 6. 32.
 Psychologia 140. 342. 701. 837.
 Rámájana 62.
 Sémi nyelvek 767.
 Stilisztika 582.
 Szláv nyelvek 123. 463. 697
 Tolvajnyelv 856.
 Verstan 93. 185. 932.
 Tragikum 943.

A Budapesti Philologiai Társaság 1900-ban.

I. A Társaság tisztségviselői:

Elnök: *Ponori Theurewk Emil*
 Alelnök: *Heinrich Gusztáv* Másodtitkár: *Cserép József*
 Első titkár: *Katona Lajos* Pénztárnok: *Cserhalmi Samu*
 Szerkesztők: *Némethy Géza és Petz Gedeon.*

II. Választmányi tagok:

BUDAPESTIEK:		VIDÉKIEK:	
<i>Budics Ferencz</i>	<i>Négyesy László</i>	<i>Bászel Aurél</i>	<i>Griesswein Sándor</i>
<i>Bermüller Ferencz</i>	<i>Pecz Vilmos</i>	<i>Binder Jenő</i>	<i>Halász Ignác</i>
<i>Erdélyi Pál</i>	<i>Pruzsinszky János</i>	<i>Bódi Jusztn</i>	<i>Kacs Kovics Kálmán</i>
<i>Füldözy Ernő</i>	<i>íj. Reményi Ede</i>	<i>Bognár Teofil</i>	<i>Kardos Albert</i>
5 <i>Gyomlay Gyula</i>	15 <i>Simonyi Zsigmond</i>	5 <i>Boros Gábor</i>	15 <i>Nátafalussy Kornél</i>
<i>Hegedüs István</i>	<i>Szinnyei József</i>	<i>Burány Gergely</i>	<i>Pirchala Imre</i>
<i>Hóman Ottó</i>	<i>Timár Pál</i>	<i>Burián János</i>	<i>Spitkó Lajos</i>
<i>Kempf József</i>	<i>Váczy János</i>	<i>Csengeri János</i>	<i>Szamosi János</i>
<i>Kuzsinszky Balint</i>	<i>Vári Rezső</i>	<i>Dóczi Imre</i>	<i>Veress Ignác</i>
10 <i>Maywald József</i>	20 <i>Zlinszky Aladár.</i>	10 <i>Erdélyi Károly</i>	20 <i>Zsoldos Benő.</i>

III. Tiszteleti tagok:

- Bartal Antal*, kir. tanácsos, Harasztí.
Chatzidakis N. György, egyetemi tanár, Athén.
Dr. Hartel Vilmos, udvari tanácsos, egyetemi tanár, Bécs.
Dr. Ludwigh Arthur, egyetemi tanár, Königsberg.
 5 + *Müller Miksa*, egyetemi tanár, Oxford.
Dr. Schuchardt Hugó, egyetemi tanár, Grác.
 + *Dr. Schwarcz Gyula*, egyetemi tanár, Budapest.
Dr. Szász Károly, ev. ref. püspök, Budapest.
Vahlen Ernő, egyetemi tanár, Berlin.
 10 *Dr. Vámbéry Armin*, egyetemi tanár, Budapest.

IV. Alapító tagok:

* <i>József Csász. és Kir. Főherczeg ő fensége,</i>	<i>Alcsúth</i>	---	---	200 kor.
+ <i>Dr. Abel Jenő,</i> volt egyetemi tanár, Budapest	---	---	---	300 "
+ <i>Dr. Budenz József,</i> volt egyetemi tanár, Budapest	---	---	---	200 "
* <i>Dr. Gyulai Pál,</i> egyetemi tanár, Budapest	---	---	---	200 "
5 <i>Dr. Hegedüs István,</i> egyetemi tanár, Budapest	---	---	---	200 "
<i>Dr. Heinrich Gusztáv,</i> egyetemi tanár, Budapest	---	---	---	330 "
+ <i>Horváth Cyrill,</i> volt egyetemi tanár, Budapest	---	---	---	200 "
+ <i>Dr. Hunfalvy Pál,</i> a M. T. Akadémia volt főkönyvtárosa	---	---	---	200 "
* <i>Gr. Kum Géza,</i> nagybirtokos, Maros-Németi	---	---	---	200 "
10 <i>B. és K. Latinovics Géza,</i> nagybirtokos, Bikity	---	---	---	200 "
+ <i>Nogáll János,</i> pergamoni püspök, Nagyvárad	---	---	---	200 "
<i>íj. Dr. Reményi Ede,</i> kir. kath. főgymn. tanár, Budapest	---	---	---	602 "
<i>Dr. Székely György,</i> állami főgymn. tanár, Nagyszeben	---	---	---	200 "
	<i>Összesen</i>	---	---	3232 kor.

A †-tel jelöltek elhaltak, a *-gal jelöltek tiszteleti tagok is.

V. Rendes tagok:

Folyó szám	A tag neve	Lakóhelye	Állása	Mely évtől tag?
	Dr. Acsay Antal	Budapest	k. r. theologiai tanár	1885
	Agatsin Gyula	Sopron	benczés tanár	1898
	Dr. Alexics György	Budapest	kel. keresk. akad. tanár	1889
	Dr. Alter Béla	Veszprém	kegyesrendi tanár	1898
5	Dr. Angyal Dávid	Budapest	főreáliskolai tanár	1881
	Gr. Apponyi Sándor	Lengyel	val. b. titkos tanácsos	1888
	Dr. Badics Ferencz	Budapest	kir. tan., főgymn. igazg.	1894
	Dr. Balassa József	Budapest	állami főgymn. tanár	1885
	Balásy Dénes	Budapest	tanár	1898
10	Balogh Péter	Budapest	kir. kath. főgymn. tanár	1883
	Baltazár Gábor	Kecskemét	ev. ref. főgymn. tanár	1898
	Bancsó Antal	Sopron	ág. ev. lyceumi tanár	1890
	Baráth Ferencz	Budapest	ref. főgymn. tanár	1881
	Barcza József	Kisujszállás	ev. ref. gym. tanár	1899
15	Dr. Baróti Lajos	Budapest	közs. főreálisk. t.	1898
	Bartos Fülöp	Budapest	keresk. akad. tanár	1897
	Bayer József	Budapest	áll. főgymn. tanár	1889
	Bálint Károly	Szolnok	tanár	1899
	Bán Gualbert	Pápa	benczés tanár	1899
20	Dr. Bánóczy József	Budapest	orsz. izr. tanítók. igazg.	1881
	Dr. Bárdos Remig	Esztergom	r. kath. főgymn. tanár	1892
	Dr. Bászai Aurél	Fehértemplom	áll. főgymn. tanár	1874
	Dr. Becker Fülöp Ágost	Budapest	egyetemi tanár	1896
	Becker Nándor	Selmeczbánya	ág. ev. lyceumi tanár	1892
25	Benczik Béla	Kisszeben	k. r. tanár	1901
	Dr. Beöthy Zsolt	Budapest	egyetemi tanár	1881
	Dr. Berger E. János	Budapest	egyetemi tanár	1884
	Bergmann Ágost	Temesvár	állami főreálisk. tanár	1895
	Bermüller Ferencz	Budapest	ny. főgymn. tanár	1874
30	Bertók Béla	Fehérgyarmat	ref. segéd-lelkész	1899
	Binder Jenő	Brassó	állami főreálisk. tanár	1883
	Dr. Bleyer Jakab	Sopron	állami főreálisk. tanár	1899
	Dr. Bognár Teofil	Budapest	r. kath. főgymn. tanár	1894
	Bohdanezky Lajos	Kaposvár	áll. főgymn. tanár	1899
35	Dr. Bokor János	Brassó	állami főreálisk. tanár	1900
	Dr. Boros Gábor	Deés	áll. algymn. igazg.	1881
	Borsos Károly	Mezőtur	ref. főgymn. tanár	1899
	Bozsenik Béla	Ujvidék	kir. kath. főgymn. tanár	1886
	Dr. Bódiss Jusztin	Pannonhalma	szentbenedekrendi tanár	1888
40	Brenndörfer János	Budapest	főreáliskolai tanár	1900
	Breznay Béla	Budapest	egyetemi tanár	1900
	Dr. Burány Gergely	Keszthely	főigazg. prem. kanonok	1881
	Burián János	Arad	kir. kath. főgymn. igazg.	1885
	Buzássy Ábel	Pécs	r. kath. főgymn. tanár	1890
45	Bürner Sándor	Kassa	tanár	1899
	† Dr. Chilf Márk	Budapest	leánygymn. tanár	1900

Folyó szám	A tag neve	Lakhelye	Állása	Mely évtől tag?
	Csathó Imre	Budapest	áll. közép-iparisk. tanár	1892
	Dr. Császár Elemér	Budapest	áll. főgymn. tanár	1898
	Dr. Csengeri János	Kolozsvár	egyetemi tanár	1881
50	Dr. Cserépfalvi József	Budapest	állami főgymn. tanár	1882
	Cserhalmi Samu	Budapest	p. ü. min. számellenőr	1881
	Csiki Lajos	Marosvásárhely	ref. főgymn. tanár	1885
	Nagyné Csorba Mária	Kaposvár	polg. leányisk. igazgató	1887
	Csukovits Sándor	Veszprém	k. rendi tanár	1899
55	Dr. Csűrös Ferencz	Debreczen	ev. ref. főgymn. tanár	1900
	Czeglédi István	Veszprém	kir. tanfelügy. tollnok	1892
	Danka Placid	Zala-Apáti	könyvtáros és hitoktató	1897
	Debreczeni Nagy Sándor	Debreczen	tanár	1901
	Dr. Demek Győző	Nagyvárad	főreálisk. tanár	1890
60	Dévay József	Budapest	p. ü. min. tisztviselő	1888
	Dr. Dézsi Lajos	Budapest	egyetemi könyvtár-tiszt	1899
	Dr. Dittrich Vilmos	Budapest	tanár	1900
	Divényi Gyula	Szeged	kegyesrendi tanár	1899
	Dr. Dombi Márk	Zirc	cziszt.-r. főgymn. tanár	1899
65	Dóczy Imre	Debreczen	ref. főgymn. tanár	1881
	Dr. Drájkó Béla	Budapest	kegy.-rendi főgymn. tan.	1881
	Elischer József	Nagyszében	kir. tanker. főigazgató	1874
	Endrei Ákos	Kaposvár	áll. főgymn. tanár	1886
	Dr. Erdélyi Károly	Kolozsvár	kegy.-r. főgymn. igazg.	1882
70	Dr. Erdélyi Pál	Kolozsvár	könyvtárigazgató	1883
	Dr. Erdődi Ármin	Vágnyhely	reáliskolai tanár	1897
	Dr. Erdődi Béla	Budapest	kir. tanker. főigazgató	1881
	Dr. Esztergár László	Budapest	nemz. muzeumi tisztv.	1896
	Dr. Exner Győző	Székesfehérvár	áll. főreálisk. tanár	1885
75	Dr. Faludi Miksa	Székesfehérvár	keresk. akad. igazgató	1881
	Faragó János	Pápa	ev. ref. főiskolai tanár	1889
	Farkas Ignác	Temesvár	r. kath. főgymn. tanár	1894
	Fábián Imre	Kassa	r. kath. főgymn. tanár	1881
80	Fejér Adorján Géza	Baja	cziszt. r. főgymn. tanár	1889
	Fekete István	Selmeczbánya	ág. ev. lyceumi tanár	1888
	Fekt Ferencz	Eperjes	kir. kath. főgymn. tanár	1877
	Ferenczy István	Nagyszében	áll. főgymn. igazgató	1898
	Ferszigán János	Belényes	főgymn. tanár	1890
	Dr. Fialovszky Lajos	Budapest	áll. főgymn. tanár	1886
85	Dr. Finácz Ernő	Budapest	osztálytanácsos	1881
	Dr. Finály Gábor	Budapest	állami főgymn. tanár	1892
	Dr. Fiók Károly	Budapest	ref. főgymn. tanár	1887
	+Fleischlacker Fridolin	Sopron	állami főreálisk. tanár	1895
	Fludorovics Zsigmond	Nagyszombat	főgymn. tanár	1885
90	Dr. Fodor Gyula	Szatmár	kir. kath. főgymn. tanár	1885
	Fraknói Vilmos	Róma	püspök	1881
	Frankl István	Budapest	min. segéd-fogalmazó	1898
	Dr. Friml Aladár	Trencsén	kir. főgymn. tanár	1883
	Fülöp Árpád	Ungvár	kir. főgymn. tanár	1894

F szám	A tag neve	Lakóhelye	Állása	Mely évtől tag?
95	Gaál Mózes	Budapest	állami főgymn. tanár	1890
	Dr. Gál Kelemen	Kolozsvár	unif. főgymn. tanár	1893
	Dr. Gärtner Henrik	Losoncz	tanár	1885
	Dr. Gáspár Elek	Budapest	a ker. min.-ba beoszt. tan.	1896
	D. Gedeon Alajos	Budapest	áll. főgymn. tanár	1900
100	Dr. Geréb József	Budapest	gyakorló főgymn. tanár	1882
	Géresi Kálmán	Debreczen	kir. tanker. főigazgató	1881
	Dr. Giesswein Sándor	Győr	püspöki szentsz. jegyző	1892
	Glasz Ferencz	Máramarossziget	ev. ref. főgymn. tanár	1896
	Glósz Ernő	Lugos	áll. főgymn. tanár	1900
105	Gombocz Zoltán	Budapest	tanár	1900
	Góbi Imre	Budapest	ág. ev. főgymn. igazg.	1893
	Greifel György	Nyitra	főgymn. tanár	1898
	Grúsz Ede	Felka	tanár	1895
	Dr. Gulyás István	Debreczen	ev. ref. főisk. tanár	1894
110	Dr. Gyárfás Tihamér	Brassó	r. kath. főgymn. tanár	1885
	Dr. Gyomlay Gyula	Budapest	gyak. főgymn. tanár	1882
	György Lajos	Losoncz	állami főgymn. tanár	1881
	Győry Gyula	Pápa	ev. ref. főgymn. tanár	1888
	Dr. Gyulai Ágost	Budapest	áll. főgymn. tanár	1883
115	Dr. Gyürky Ödön	Budapest	tanár, a B. K. K. titkára	1890
	Hager József	Marosvásárhely	főgymn. tanár	1892
	Hajnal Imre	Budapest	kegy.-r. főgymn. tanár	1882
	Dr. Halász Ignác	Kolozsvár	egyetemi tanár	1881
	Hallay Zoltán	Rozsnyó	ág. ev. főgymn. tanár	1899
120	Dr. Hampel Antal	Budapest	miniszteri s. titkár	1900
	Dr. Haraszi Sándor	Keszthely	prem. főgymn. tanár	1896
	Háhn Adolf	Székesfehérvár	áll. főreálisk. tanár	1881
	Dr. Hám Sándor	S.-A.-Ujhely	r. kath. főgymn. tanár	1889
	Hegedüs Béla	Budapest	állami főgymn. tanár	1881
125	Dr. Hegedüs Izidor	Budapest	áll. főreálisk. tanár	1900
	Hegedüs Pál	Szeged	áll. főreálisk. tanár	1895
	Hehelein Károly	Ungvár	plébános	1881
	Dr. Heinrich Alajos	Rákospalota	állami főgymn. tanár	1881
	Dr. Heinrich Károly	Budapest	keresk. akad. tanár	1881
130	Hellebrant Árpád	Budapest	m. t. akad. könyvtáros	1881
	Herald Ferencz	Budapest	kir. kath. főgymn. tanár	1883
	Dr. Herczeg Árpád	Temesvár	áll. főgymn. tanár	1900
	Dr. Herzl Mór	Budapest	magánzó	1881
	Dr. Heteyi Szende	Sopron	benzés tanár	1900
135	Dr. Hénap Tamás	Szeged	kegy.-r. főgymn. tanár	1895
	Himpfner Béla	Budapest	áll. főgymn. igazgató	1882
	Hirschmann Ferencz	Eperjes	tanár	1900
	Dr. Hittrich Ödön	Budapest	ág. ev. főgymn. tanár	1885
	Dr. Hofer Károly	Budapest	kir. főigazgató	1874
140	Dr. Hoffman Frigyes	Budapest	felsőbb leányisk. tanár	1882
	Hoffmann Mátyas	Ujvidék	kir. kath. főgymn. tanár	1892
	Hofmann Károly	Kisujszállás	főgymn. tanár	1898

Folyó szám	A tag neve	Lakóhelye.	Állása	Mely évtől tag?
	Dr. Hornyánszky Gyula	Kaposvár	állami főgymn. tanár	1893
145	Dr. Horváth Cyrill	Budapest	ref. főgymn. tanár	1888
	Dr. Hóman Ottó	Budapest	miniszteri tanácsos	1881
	Högyészai Amand	Kőszeg	benczés tanár	1899
	Huber Lipót	Kalocsa	theologiai tanár	1898
	Dr. Huszár Vilmos	Budapest	tanár	1899
	Dr. Illésy János	Budapest	orsz. levéltári fogalmazó	1894
150	Dr. Illyefalvi Vitéz Alad.	Losonc	állami főgymn. tanár	1896
	Incze Béni	Fiume	állami főgymn. tanár	1897
	Incze István	Nagy-Kanizsa	kegy.-r. főgymn. tanár	1888
	Incze József	Szentes	áll. főgymn. tanár	1899
	Irsik József	Magyaróvár	gymn. tanár	1898
155	Istvánffy Pál	Kassa	r. kath. főgymn. tanár	1888
	Jacobi Károly	Budapest	áll. főgymn. tanár	1898
	Jakobinyi Péter	Mármároshozsige	ref. főgymn. tanár	1898
	Dr. Janicsek József	Eperjes	kir. kath. főgymn. tanár	1893
	Janny László	Kolozsvár	kegy.-r. főgymn. tanár	1882
160	Jándi Gy. Bernardin	Pannonhalma	benczés tanár	1888
	Jánosi Boldizsár	Budapest	állami főgymn. tanár	1885
	Dr. Jeszenszky István	Pozsony	ág. ev. lyceumi tanár	1889
	Dr. Kacs Kovics Kálmán	Tóthgyúgy	nagybirtokos	1895
	Kanyaró Ferencz	Kolozsvár	unit. főgymn. tanár	1893
165	Dr. Kapossy Endre	Székesfehérvár	eziszt.-r. főgymn. tanár	1892
	Karátsony Zsigmond	Késmárk	ev. lyceumi tanár	1896
	Dr. Kardos Albert	Debreczen	áll. főreálisk. tanár	1892
	Dr. Kardos Czelesztin	Pannonhalma	benczés tanár	1894
	Dr. Kardos Gyula	Kassa	főgymn. tanár	1897
170	Dr. Kassai Gusztáv	Budapest	egyetemi m.-tanár	1881
	Kassuba Domokos	Eger	kath. főgymn. igazg.	1893
	Dr. Katona Lajos	Budapest	kir. kath. főgymn. tanár	1890
	Káposztássy Jusztinián	Szt-Gotthárd	eziszt.-r. jószágkorm.	1881
	Dr. Kárpáti Károly	Szeged	áll. főgymn. tanár	1895
175	Dr. Keil Alajos	Szolnok	állami főgymn. tanár	1892
	Kelemen Béla	Székesfehérvár	áll. főreáliskolai tanár	1885
	Dr. Kelen Ferencz	Budapest	polg. iskolai tanár	1898
	Kemény Ferencz	Budapest	reáliskolai igazgató	1892
	Kemény Fülöp	Győr	benczés főgymn. tanár	1893
180	Kempfi József	Budapest	áll. főgymn. tanár	1882
	Kende János	Nagyvárad	főgymn. tanár	1900
	Kenessey Dezső	Budapest	ref. főgymn. tanár	1892
	Kern Antal	Zala-Eggerszeg	főgymn. tanár	1899
	Király Lajos	Kecskemét	kegyesr. tanár	1899
185	Király Pál	Budapest	pædagogiumi tanár	1874
	Dr. Kisfaludi A. Béla	Budapest	egyetemi tanár	1897
	Kiss Albert	Igló	ág. ev. főgymn. tanár	1891
	Dr. Kis Sándor	Tata	kegy.-r. főgymn. tanár	1886
	Kiss Béla	Budapest	áll. főgymn. tanár	1895
190	Dr. Kiss Ernő	N.-Kanizsa	kegy.-r. tanár	1893

Folyó szám	A tag neve	Lakóhelye	Állása	Mely évtől tag?
	Klein Ferencz	Ungvár	áll. reálisk. tanár	1900
	Klug Gyula	Pozsony	keresk. akad. tanár	1900
	Dr. Kohlbach Bertalan	Kaposvár	áll. főgymn. tanár	1900
	Kolonics Lipót	Bak.-Koppány	plébános	1881
195	Dr. Kont Ignác	Páris	collegiumi tanár	1881
	Kopácsy György	Podolin	tanár	1899
	Korber Imre	Budapest	tanár	1891
	Kosári István	Beregszász	áll. gym. tanár	1897
	Kosztka György	Pécs	főreálisk. tanár	1895
200	Kotunovics Sándor	Nagyvárad	r. kath. főgymn. igazg.	1881
	Dr. Kovalik János	Trsztena	kir. kath. algymn. tanár	1883
	Dr. Kovács Dániel	Székely-Udvarh.	ev. ref. főgymn. tanár	1896
	Kovács Endre	Sátoralja-Ujhely	főgymn. tanár	1892
	Dr. Kovács Gyula	Temesvár	áll. főgymn. tanár	1896
205	Dr. Kováts S. János	Nagyvárad	felső keresk. isk. igazgató	1899
	Könye Nándor	Ungvár	állami alreálisk. tanár	1889
	Köpesdy Sándor	Budapest	áll. főgym. igazg.	1874
	Dr. Kőrös Endre	Pápa	ev. ref. főgymn. tanár	1897
	Dr. Kőrösi László	Budapest	áll. főreálisk. tanár	1898
210	Kőrösi Sándor	Fiume	áll. főgymn. tanár	1892
	Krasznopolszky József	Budapest	kegyesrendi tanár	1892
	Dr. Krausz Jakab	Budapest	polg. iskolai tanár	1881
	Dr. Krausz Sámuel	Budapest	orsz. izr. tanítók. tanár	1894
	Krauze Ervin	Kassa	főgymn. tanár	1893
215	Dr. Kresméry Károly	Nagykikinda	állami gym. igazgató	1886
	Kroller Miksa	Pannonhalma	szt. benedekr. perjel	1884
	Kroll Rudolf	Temesvár	kegy.-r. főgymn. igazgató	1892
	Kronberger Miklós	Nagyszében	áll. főgymn. tanár	1900
	Kubicsek Albert	Fiume	áll. főgymn. tanár	1899
220	Kulesár Endre	Debreczen	ev. ref. főgymn. tanár	1892
	Dr. Kunos Ignác	Budapest	a kel. keresk. akad. igazg.	1884
	Dr. Kurtz Sándor	Szatmár	kir. kath. főgymn. tanár	1899
	Kutruetz Rezső	Szt.-Gotthárd	áll. algymn. igazgató	1891
	Kuzmics Ferencz	Kaposvár	áll. főgymn. tanár	1900
225	Dr. Kuzsinszky Bálint	Budapest	muzeumi régiségtári őr	1885
	Ladomérszky Győző	Kaposvár	áll. főgymn. tanár	1900
	Lakatos Vincze	Keszthely	prem. kanonok, tanár	1893
	Latkóczy Mihály	Budapest	áll. főgymn. tanár	1887
	Dr. Latzkó Hugó	Budapest	keresk. akad. tanár	1900
230	Dr. Láng Nándor	Budapest	áll. főgymn. tanár	1894
	Dr. Lázár Béla	Budapest	áll. főgymn. tanár	1887
	Lehr Albert	Budapest	ág. ev. főgymn. tanár	1882
	Dr. Létmányi Nándor	Budapest	áll. főgymn. tanár	1888
	Lichtenegger József	Budapest	áll. főgymn. tanár	1888
235	Dr. Lipóczy Keczer Géza	Makó	áll. főgymn. tanár	1899
	Dr. Lippay György	Szeged	áll. főgymn. tanár	1900
	Liska János	Szarvas	ág. ev. főgymn. tanár	1891
	Loósz István	Szabadka	közs. főgymn. tanár	1896

Folyó szám	A tag neve	Lakóhelye	Allása	Mely évtől tag?
240	Dr. Losonczi Lajos	Pozsony	ág. ev. lyceumi tanár	1885
	Lovas Imre	Budapest	áll. főgymn. tanár	1901
	Macher Ede	Pozsony	áll. főreáliskolai tanár	1892
	Madarász Pál	Budapest	kegyesr. főgymn. tanár	1885
	Madzsar Imre	Budapest	gyak. főgymn. tanár	1900
245	Marek Ede	Budapest	belügymin. oszt. tan.	1897
	Markusovszky Sámuel	Pozsony	ág. ev. lyceumi tanár	1881
	Martinkovics Iván	Budapest	tanár	1888
	Marusák Pál	Sopron	áll. felsőbb leányisk. ig.	1888
	Matskássy József	Budapest	áll. főreálisk. tanár	1881
250	Matter János	Csurgó	ev. ref. főgymn. tanár	1885
	Dr. Mayr Aurél	Budapest	egyetemi tanár	1900
	Dr. Maywald József	Budapest	kegy.-r. főgymn. tanár	1877
	Mazuch Ede	Ungvár	kir. főgymn. tanár	1889
	Mácska Lajos	Debreczen	kegy.-r. algymn. tanár	1888
255	Márton Jenő	Pozsony	ág. ev. lyceumi tanár	1883
	Mártonyi Lukács	Kézdivásárhely	gymn. tanár	1893
	Dr. Máté Lajos	Erzsébetváros	áll. gymn. tanár	1899
	Máthé György	Lugos	áll. főgymn. tanár	1885
	Medgyesi Lajos	Zala-Egerszeg	áll. főgymn. igazgató	1892
260	Megyesi Ferencz	Zombor	főgymn. tanár	1901
	Dr. Melich János	Budapest	n. muzeumi tisztviselő	1896
	Dr. Mérei Kálmán	Zala-Apáti	főgymn. tanár	1888
	Mészáros Jenő	Temesvár	áll. tanítókép. tanár	1896
	Mészáros Lajos	Zenta	közs. főgymn. tanár	1885
265	Mihelics Károly	Szamosujvár	főgymn. tanár	1897
	Molnár Béda	Kőszeg	szent ben.-rendi tanár	1900
	Molnár Gy. Ervin	Komárom	benezés tanár	1899
	Dr. Molnár István	Budapest	áll. főgymn. tanár	1895
	Molnár János	Ujvidék	kir. kath. főgymn. tanár	1898
270	Dr. Molnár Samu Pál	Székesfehérvár	cziszt. r. főgymn. tanár	1888
	Mondik Pál	Nagy-Kanizsa	kegy.-r. főgymn. tanár	1888
	Moravcsik Géza	Budapest	áll. főreálisk. tanár	1881
	Moravszky Ferencz	Nyiregyháza	ág. ev. főgymn. tanár	1892
	Dr. Morvay Győző	Budapest	áll. főreálisk. tanár	1886
275	Moser József	Ujvidék	kir. kath. főgymn. tanár	1881
	Dr. Mócs Szaniszló	Pécs	főgymn. tanár	1891
	Mórocz Emilián	Pannonhalma	noviczius mester	1886
	Dr. Mráz Gusztáv	Pancsova	áll. főgymn. tanár	1900
	Mutschenbacher Gyula	Nagyszombat	főgymnasiumi tanár	1899
280	Dr. Nagy Károly	Kolozsvár	keresk. akad. tanár	1881
	Dr. Nagy Zsigmond	Debreczen	ev. ref. főisk. tanár	1890
	Naményi T. Lajos	Budapest	tanár	1887
	Nádor Béla	Nagy-Károly	kegy.-r. főgymn. tanár	1892
	Nátafalussy Kornél	Nagyvárad	kir. tanker. főigazg.	1881
285	Dr. Netoliczka Oszkár	Brassó	ág. ev. főgymn. tanár	1894
	Dr. Négyesy László	Budapest	egyetemi m. tanár	1888
	Németh Károly	Kecskemét	kegy. rendi főgymn. tanár	1899

Folyó szám	A tag neve	Lakóhelye	Állása	Mely évtől tag ?
	Németh Regináld	Győr	kath. főgymn. tanár	1888
	Dr. Némethy Géza	Budapest	egyetemi tanár	1884
	Nikolics Ignác	Budapest	kir. kath. főgymn. tanár	1887
290	Orafitsik József	Szeged	főgymn. tanár	1893
	Orbán Lajos	Zenta	főgymn. tanár	1899
	Dr. Ozorai Lajos	Temesvár	áll. gymnasiumi tanár	1901
	Pacher Donát	Sopron	r. kath. főgymn. tanár	1884
	Pap János	Karczag	ev. ref. gym. tanár	1885
295	Dr. Pap Károly	Budapest	leánygymn. tanár	1900
	Papp Mózes	Székelykeresztúr	unit. algymn. tanár	1894
	Dr. Pasteiner Gyula	Budapest	egyet. tanár	1900
	Pataki Jákó	Budapest	gyak. főgym. tanár	1900
	Dr. Patrubány Lukács	Budapest	tanár	1900
300	Paulik József	Trencsén	kir. kath. főgymn. tan.	1882
	Pácz Sándor	Nagyvárad	prem. kanonok, tanár	1888
	Pásztory Endre	Kassa	prem. tanár	1898
	Dr. Peczkó Ernő	Debreczen	ev. ref. főisk. tanár	1899
	Dr. Pecz Vilmos	Budapest	egyetemi tanár	1881
305	Petrovics László	Nyitra	főgymn. tanár	1896
	Dr. Petz Gedeon	Budapest	egyetemi tanár	1883
	Dr. Pécsi Ödön	S.-A.-Ujhely	kegyesrendi tanár	1895
	Pfeiffer Antal	Budapest	kegyesrendi tanár	1874
	Pintér Ede	Kaposvár	áll. főgymn. tanár	1886
310	Pirchala Imre	Pozsony	kir. tanker. főigazgató	1881
	Polgár Alajos	Paks	polg. isk. tanár	1894
	Polgár György	Miskolc	kir. gym. igazgató	1886
	Dr. Polgár Iván	Eger	cziszt. r. főgymn. tanár	1900
	Dr. Popini Albert	Nyiregyháza	ág. ev. főgymn. tanár	1887
315	Posch Árpád	Pozsony	kir. kath. főgymn. tanár	1888
	R. Prikkel Mária	Pápa	benczés tanár	1897
	Dr. Prónai Antal	Budapest	kegyesrendi tanár	1896
	Dr. Pruzsinszky János	Budapest	állami főgymn. tanár	1883
	Dr. Pruzsinszky Pál	Budapest	ref. főgymn. tanár	1895
320	Dr. Radinovic Iván	Budapest	belügymin. titkár	1888
	Radlinszky József	Szatmár	kir. főgymn. tanár	1881
	Dr. Radnai Rezső	Budapest	miniszteri titkár	1885
	Dr. Radó Antal	Budapest	író	1883
	Ranczay József	Lőcse	kir. főgymn. tanár	1899
325	Ranschburg Viktor	Budapest	az Athenaeum k. h. fön.	1888
	Dr. Reibner Márton	Pozsony	kir. kath. főgymn. tanár	1890
	Reiszer Ottó	Székesfehérvár	cziszt. r. tanár	1895
	Récesei Ede	Kecskemét	kegy.-r. tanár	1895
	Dr. Récesei Viktor	Pannonhalma	főkönyvtáros	1884
330	Rhousopoulos Rhousos	Budapest	a kel. ker. tanf. tanára	1896
	Dr. Riedl Frigyes	Budapest	községi főreálisk. tanár	1881
	Roboz Andor	Budapest	főreáliskolai tanár	1896
	Roller Béla	Trencsén	kir. kath. főgymn. tanár	1896
	Roseth Arnold	Budapest	áll. főgymn. tanár	1898

Folyó szám	A tag neve	Lakóhelye	Állása	Mely évtől tag?
335	Rózsa Vítal	Esztergom	kath. főgymn. tanár	1888
	Dr. Rupp Kornél	Budapest	ev. ref. főgymn. tanár	1888
	Dr. Ruzsicska Aurél	Győr	benézés tanár	1898
	Sarudy György	Pápa	ref. főgymn. tanár	1890
340	Dr. Schack Béla	Budapest	felső keresk. isk.-főigazg.	1885
	Schaefer Vilmos	Budapest	a F. J. nevelőint. tanára	1900
	Schambach Gyula	Budapest	kir. kath. főgymn. tanár	1895
	Schill Salamon	Budapest	rabbi szemináriumi tanár	1882
345	Schlott Gyula	Eperjes	kir. kath. főgymn. igazg.	1881
	Dr. Schmidt Attila	Budapest	állam. főgymn. tanár	1895
	Schmidt Pülöp	Zenta	gymn. tanár	1900
	Dr. Schmidt Henrik	Bécs	tanár	1900
350	Schmidt József	Budapest	kir. kath. főgymn. igazg.	1900
	Dr. Schnabel Róbert	Budapest	állami főgymn. igazgató	1887
	Dr. Schneeberger Nánd.	Budapest	ág. ev. főgymn. tanár	1899
	Dr. Schreiner Márton	Berlin	rabbiképző int. tanár	1892
355	Schuber Mátyás	Déva	állami főreálisk. tanár	1883
	Dr. Schullerus Adolf	Nagy-Sink	lelkész	1888
	Schüzler Albert	Tata	k.-rendi főgymn. tanár	1895
	Schvannauer Ferencz	Kaposvár	állami főgymn. tanár	1895
360	Dr. Schvartz Gusztáv	Budapest	egyetemi tanár	1900
	Dr. Sebestyén Gyula	Budapest	n. muzeumi tisztviselő	1895
	Dr. Sebestyén Károly	Budapest	áll. főgymn. tanár	1896
	Serédi J. Dénes	Esztergom	benézés tanár	1890
365	Dr. Serédi P. Lajos	Budapest	ág. ev. főgymn. tanár	1896
	Serkei Szabó József	Debreczen	ev. ref. főgymn. tanár	1888
	Dr. Siegescu József	Budapest	áll. főgymn. tanár	1898
	Simonides István	Szeged	k.-r. főgymn. tanár	1895
370	Dr. Simonyi Zsigmond	Budapest	egyetemi tanár	1881
	Sinka Sándor	Debreczen	ev. ref. főiskolai igazgató	1894
	Dr. Solymossy Sándor	Budapest	polg. isk. tanár	1896
	Soós József	Kis-Ujszállás	ev. ref. főgymn. tanár	1888
375	Sörös Pongrácz	Pannonhalma	benézés tanár	1897
	Spitkó Lajos	Székesfehérvár	kir. tanker. főigazgató	1883
	Dr. Stein Aurél	Kalkutta	collegiumi igazgató	1898
	Dr. Strache Tivadar	Budapest	el. és polg. fiúisk. igazgat.	1895
380	Strauch Béla	Kassa	prem. tanár	1895
	Stromp József	Nagyszében	állami főgymn. tanár	1885
	Suhajda Lajos	Igló	főgymn. tanár	1885
	Szabó Adorján	Selmeczbánya	ág. ev. főgymn. tanár	1900
385	Szabó András	Kassa	premont. főgymn. tanár	1899
	Dr. Szabó Ignác	Szék.-Udvarhely	ref. főgymn. tanár	1897
	Szabó Iván	Vác	kegy.-r. tanár	1897
	Szakács Béla	Halas	ref. főgymn. tanár	1895
390	Szalay Gábor	Győr	benézés tanár	1896
	Szalay Gyula	Eger	cziszt.-r. főgymn. tanár	1889
	Szalay Gyula	Nagy-Körös	ref. főgymn. tanár	1881
	Szalay Gyula	Kun-Félegyháza	közs. kath. főgymn. tanár	1888

Folyó szám	A tag neve	Lakóhelye	Állása	Mely évtől tag?
	Szalay Károly ---	Budapest ---	ref. főgymn. tanár ---	1887
	Dr. Szamosi János ---	Kolozsvár ---	egyetemi tanár ---	1875
385	Dr. Szautner Zsigmond	Budapest ---	áll. főgymn. tanár ---	1900
	Dr. Számek György ---	Kolozsvár ---	kath. főgymn. igazg. ---	1896
	Szántó Kamill ---	Baja ---	cziszt.-r. főgymn. tanár	1891
	Szártorisz Ferencz ---	Selmeczbánya ---	kir. kath. gym. tanár ---	1898
	Szegess Mihály ---	Léva ---	kegy.-r. főgymn. tanár	1895
390	Dr. Szemák István ---	Budapest ---	ny. áll. főgymn. igazg.	1886
	Dr. Székely György ---	Sárospatak ---	akadémiai tanár ---	1895
	Székely Salamon ---	Arad ---	állami főreálisk. tanár	1881
	Dr. Széplaki János ---	Kolozsvár ---	keresk. akadémiai tanár	1895
	Dr. Szigetvári Iván ---	Budapest ---	áll. főgymn. tanár ---	1886
395	Szilasi Móricz ---	Budapest ---	áll. főgymn. tanár ---	1874
	Szilágyi Oszkár ---	Pápa ---	benzés tanár ---	1898
	Szinger Kornél ---	Szeged ---	kegyesr. főgymn. tanár	1888
	Dr. Szinnyei Ferencz	Budapest ---	tanár ---	1899
	Dr. Szinnyei József	Budapest ---	egyetemi tanár ---	1883
400	Szinyei Endre ---	Sárospatak ---	ref. főiskolai tanár ---	1874
	Szkuzevics Kornél ---	Eperjes ---	kir. kath. főgymn. tanár	1883
	Szlávnits György ---	Budapest ---	tanár ---	1892
	Szölgémi Ferencz ---	Gyöngyös ---	állami főgymn. igazgató	1890
	Szöke Adolf ---	Budapest ---	áll. főgymn. tanár ---	1899
405	Szuehy Endre ---	Budapest ---	kir. kath. főgymn. tanár	1894
	Szutor Zoltán ---	Fiume ---	áll. főgymn. tanár ---	1900
	Szücs István ---	Nyitra ---	kegyesr. főgymn. tanár	1895
	Dr. Takács Menyhért	Kassa ---	jászói prépost ---	1893
	Tamási István ---	Kolozsvár ---	tanár ---	1888
410	Teleky László ---	Nagy-Röcze ---	polg. és felsőker. isk. tan.	1892
	Dr. Tell Anasztáz ---	Győr ---	benzés ---	1891
	Teveli Mihály ---	Körmöczbánya ---	állami főreálisk. tanár	1900
	P. Thewrewk Emil	Budapest ---	egyetemi tanár ---	1874
	Dr. Tihanyi Mór ---	Budapest ---	m. kir. rendőrorvos ---	1900
415	Timár Pál ---	Budapest ---	állami főgymn. tanár ---	1885
	Dr. Tolnai Vilmos ---	Budapest ---	ág. ev. főgymn. tanár ---	1896
	Tomozsy Endre ---	Veszprém ---	kegyesr. áldozár ---	1895
	Dr. Tóth György ---	Kecskemét ---	kegyesr. főgymn. igazgató	1886
	Tóth Gyula ---	Tarna-Méra ---	római kath. lelkész ---	1894
420	Dr. Tóth Kálmán ---	Budapest ---	ág. ev. főgymn. tanár ---	1885
	Tóth Márton ---	Budapest ---	főgymn. tanár ---	1900
	Travnik Zsigmond ---	Trencsén ---	felsőbb leányisk. tanár	1892
	Tubán Tibor ---	Léva ---	kegyesrendi tanár ---	1898
	Dr. Uhlárik János ---	Nagyszombat ---	főgymn. tanár ---	1888
425	Ulár Pál ---	Kolozsvár ---	unit. főgymn. tanár ---	1893
	Vajdafy Géza ---	Ungvár ---	kir. k. főgymn. tanár ---	1874
	Dr. Vajda Gyula ---	Szeged ---	áll. fels. leányisk. tanár	1897
	Dr. Vajda Károly ---	Budapest ---	áll. főgymn. tanár ---	1899
	Dr. Váczy János ---	Budapest ---	állami főgymn. tanár	1886
430	Váli Tibor ---	Kassa ---	főgymn. tanár ---	1897

Folyó szám	A tag neve	Lakóhelye	Állása	Mely évtől tag?
	Dr. Vári Rezső	Budapest	áll. főgymn. tanár	1886
	Dr. Várkonyi Odiló	Pannonhalma	benczés főisk. tanár	1888
	Veress Ignác	Budapest	kir. főigazgató	1881
	Dr. Vietorisz József	Nyiregyháza	ág. ev. főgymn. tanár	1892
435	Vikár Béla	Budapest	orsz. gyül. gyorsíró rev.	1899
	Vojtkó Pál	Sopron	ev. főgymn. tanár	1898
	R. Vozári Gyula	Munkács	áll. főgymn. tanár	1881
	Wagner Antal	Kolozsvár	kegy.-r. főgymn. tanár	1896
	Dr. Wagner Lajos	Pozsony	állami főreálisk. tanár	1875
440	Dr. Waldapfel János	Budapest	tanár	1894
	Dr. Wargha Samu	Deáki	szenbenedekr. lelkész	1882
	Dr. Werner Adolf	Eger	cziszt. főgymn. tanár	1892
	Dr. Weszely Ödön	Budapest	főreálisk. tanár	1898
	Wigand János	Szegzárd	állami gym. igazg.	1881
445	Wirth Gyula	Budapest	állami főgymn. tanár	1895
	Wirthschafter Márk	Budapest	áll. főreálisk. tanár	1898
	Yolland Arthur Battishil	Budapest	tanár a F. J. nev. int.-ben	1900
	Dr. Zimányi Dániel	Békés-Csaba	ev. gymn. tanár	1900
	Dr. Zimányi József	Budapest	áll. főgymn. tanár	1885
450	Dr. Zindl Béla	Budapest	áll. főgymn. tanár	1888
	Dr. Zlinszky Aladár	Budapest	áll. főgymn. tanár	1888
	Dr. Zolnai Gyula	Budapest	áll. főgymn. tanár	1889
	Dr. Zoltvány L. Irén	Pannonhalma	benczés tanár	1887
	Dr. Zombory J. János	Budapest	kir. kath. főgymn. tanár	1894
455	Zsoldos Benő	Sárospatak	ref. főisk. tanár	1883

VI. Rendkívüli tagok :

Folyó szám	A tag neve	Lakóhelye	Állása	Mely évtől tag?
	Adamis Gusztáv	Rozsnyó	ág. ev. főgymn. tanár	1900
	Dr. Alkalay Salamon	Budapest	tanárjelölt	1898
	Baros Gyula	Sajó-Kaza	tanárjelölt	1898
	Barthmes György	Nagyszeben	tanár	1896
5	Bausz I. Teodorik	Esztergom	benczés tanár	1894
	Bihari Immanuel	Pannonhalma	benczés tanárjelölt	1898
	Bitter Illés	Pécs	cziszt. rendi tanár	1889
	Boeckay Emilia	Haró	tanítónő	1896
	Boros Alán	Pannonhalma	benczés tanár	1898
10	Borsodi Miklós	Baja	cziszt.-r. tanár	1888
	Bölcsházy István	Budapest	tanár	1888
	Bucsy István	Kisujszállás	ref. főgymn. tanár	1896
	Büchler Pál	Marosvásárhely	r. kath. főgymn. tanár	1899
	Csudáky Bertalan	Budapest	F.-J.-nev. intéz. tanár	1895
15	Czeizel János	Lőcse	tanár	1896
	Danczer Béla	Budapest	tanár	1894
	Dingfelder Ede	Budapest	tanár jel.	1900

Folyó szám	A tag neve	Lakóhelye	Állása	Mely évtől tag ?
	Fölkel Béla	Szatmár	kir. kath. főgymn. tanár	1889
	Gallov Gyula	Budapest	tanárjelölt	1898
20	Gasparics Lajos	Fehértemplom	állami főgymn. tanár	1895
	Gerencsér István	Budapest	polg. isk. tanárjelölt	1900
	Görtl Arnold	Nagyszeben	tanárjelölt	1895
	Gröger Rezső	Budapest	tanárjelölt	1897
	Hatala József	Trencsén	kegy.-r. tanár	1891
25	Hensch Béla	Szarvas	ev. főgymn. tanár	1897
	Herczegh Antal	Budapest	tanárjelölt	1897
	Ilosvai Lajos	Kőrösfő	állami tanító	1898
	Irovics Tamás	Budapest	tanárjelölt	1900
	Kardoss Gyula	Ottomány	nevelő	1893
30	Dr. Karl Lajos	Győr	áll. főreálisk. tanár	1898
	Dr. Kaunitz Lajos	Budapest	tanár	1895
	Kálmán János	Kolozsvár	tanárjelölt	1897
	Károly Ignác	Pécs	cziszt.-r. tanár	1891
	Kárpiss János	Budapest	gymn. tanár	1900
35	Klauber Frigyes	Budapest	gyakorló főgymn. tanár	1896
	Kocsis Lénárt	Pannonhalma	benczés tanárjelölt	1898
	Köblös Samu	H.-Böszörmény	tanár	1899
	Kövér Sándor	Ujpest	polg. isk. tanár	1890
	Dr. Kugel Sándor	Pozsony	tanár	1895
40	Láng Margit	Budapest	tanárjelölt	1901
	Lendvai Rajnald	Pannonhalma	benczés	1901
	Löv Fülöp	Loesmánd	evang. lelkész	1899
	Ludvigh József	Nagyvárad	tanárjelölt	1896
	Magyar József	Békés-Csaba	gymnasiumi tanár	1900
45	Dr. Málly Ferencz	Gönyő	tanár	1899
	Dr. Márffy Oszkár	Budapest	tanárjelölt	1898
	Mózer Odön	Rákospalota	gymnasiumi tanár	1900
	Dr. M. Nagy István	Békés	ref. főgymn. tanár	1897
	Nagy József	Budapest	polg. isk. tanárjelölt	1897
50	Neszveda Károly	Debreczen	tanár	1898
	Pazar Béla	Szeged	áll. főgymn. tanár	1894
	Pápay József	Kis-Igmánd	tanár	1896
	Péterffy Béla	Osgyán	tanárjelölt	1900
	Piukovich Sándor	Budapest	tanárjelölt	1900
55	Poszmik Andor	Budapest	tanárjelölt	1900
	Rafain Jakab	Kolozsvár	kath. alap. urad. ellenőr	1888
	Rádits Dusan	Zombor	tanítóképző tanár	1894
	Rehák Pál	Nagy-Szalonta	gymn. tanár	1897
	Dr. Rell Lajos	B.-Csaba	gymn. tanár	1896
60	Réday János	Privigye	kath. gymn. tanár	1900
	Schmidt Frigyes	Békés	gymn. tanár	1889
	Dr. Schmidt Mariska	Budapest	tanár	1896
	Seprődi János	Kolozsvár	tanárjelölt	1897
	Simon Géza	Mármározziget	ev. ref. főgymn. tanár	1888
65	Sindelár József	Budapest	tanárjelölt	1900

Folyó szám	A tag neve	Lakóhelye	Állása	Mely évtől tag?
	Smida István	Budapest	tanárjelölt	1900
	Sróth Péter	Zay-Ugrócz	polg. isk. tanár	1891
	Steidl József	Budapest	tanárjelölt	1900
	Szabó István	Érsek-Ujvár	gymn. tanár	1887
70	Szekeres Bónis	Pannonhalma	benézés tanárjelölt	1898
	Szeremley Béla	Kisujszállítás	ev. ref. főgymn. tanár	1897
	Szigeti Gyula	Budapest	tanárjelölt	1900
	Dr. V. Szócs Géza	N.-Szeben	áll. főgymn. tanár	1888
	Szukup János	Kolozsvár	kegy.-r. főgymn. tanár	1897
75	Thold Orbán	Budapest	főgymn. tanár	1898
	Tihanyi Gál	Pápa	benézés tanár	1899
	Ullrich József	Budapest	kegy.-r. tan. jel.	1900
	Urbanek Károly	Budapest	tanárjelölt	1897
	Usetty Ferencz	Budapest	tanárjelölt	1900
80	Varjas J. Endre	Kolozsvár	kegyesrendi tanár	1897
	Varsányi Román	Pannonhalma	benézés tanárjelölt	1897
	Vayer Lajos	Budapest	tanárjelölt	1900
	Vujsz János	Budapest	tanárjelölt	1897
	Wirker Ernő	Budapest	tanár	1896
85	Dr. Wollanka József	Brassó	tanár	1895

VII. Az Egyet. Phil. Közlöny előfizetői.

Folyó szám	Az előfizető lakóhelye	Czíme	Mely évtől előfizető?
	Arad	Királyi főgymnasium	1883
	Aszód	Ág. ev. algynasium	1897
	Baja	Czisztercei rendi főgymnasium	1899
	Balázsfalva	A gör. kath. főgymn. tanári kara	1890
5	Bártfa	Allami főgymnasiumi igazgatóság	1899
	Belényes	Gör. kath. főgymn. igazgatóság	1883
	Békés	Ev. ref. gymnasium	1883
	Békés-Csaba	Ág. ev. algynasium	1897
	Beregszász	Allami gymnasium	1897
10	Besztercebánya	Ág. ev. algynasium	1893
	"	Kir. kath. főgymnasium	1886
	Bonyhád	Ág. ev. algynasium	1893
	Brassó	M. kir. állami főreáliskola	1894
	"	Római kath. főgymnasium	1898
15	Budapest	Csaplár Benedek, k. r. főgymn. tanár	1883
	"	Kilián Frigyes, könyvtáros	1894
	"	" " "	1899
	"	Pfeifer Ferdinánd, könyvtáros	1883
	"	" " "	1883
20	"	Rados Ignác áll. főreálisk. tanár	1897
	"	Toldi Lajos, könyvtáros	1897

Folyó szám	Az előfizető lakóhelye	Czíme	Mely évtől előfizető?
	Budapest. --- ---	Toldi Lajos, könyvtáros --- --- ---	1898
	“ --- --- ---	Wodianer Arthur --- --- ---	1899
25	“ --- --- ---	I. ker. polgári isk. tanító képző... ---	1886
	“ --- --- ---	II. ker. állami tanítónőképző... ---	1896
	“ --- --- ---	II. ker. főreáliskola --- --- ---	1890
	“ --- --- ---	IV. ker. kegyes tanítór. főnökség ---	1896
	“ --- --- ---	IV. ker. kegyesrendi főgymnasium ---	1886
	“ --- --- ---	IV. ker. ág. ev. főgymnasium --- ---	1883
30	“ --- --- ---	V. ker. állami főreáliskola --- --- ---	1890
	“ --- --- ---	VI. ker. állami főgymnasium --- --- ---	1900
	“ --- --- ---	VI. ker. áll. polg. isk. tanítónők. ---	1886
	“ --- --- ---	VII. ker. áll. főgymnasium --- --- ---	1900
	“ --- --- ---	VIII. ker. közs. főreáliskola --- --- ---	1895
35	“ --- --- ---	VIII. ker. gyak. főgymnasium --- --- ---	1886
	“ --- --- ---	VIII. ker. állami főgymnasium --- --- ---	1899
	“ --- --- ---	VIII. ker. cziszt.-r. tanárképző --- ---	1893
	“ --- --- ---	IX. ker. Eötvös-collegium --- --- ---	1896
	“ --- --- ---	IX. ker. ev. ref. főgymnasium --- --- ---	1885
40	Csiksomlyó --- ---	Róm. kath. főgymn. igazgatóság ---	1883
	Czegléd --- --- ---	Állami főgymnasium --- --- ---	1900
	Debreczen --- --- ---	Ev. ref. főgymn. tanári könyvtár ---	1888
	“ --- --- ---	Állami főreáliskola --- --- ---	1884
	“ --- --- ---	László Albert könyvtáros --- --- ---	1900
45	Déva --- --- ---	Állami főreáliskola --- --- ---	1883
	Eger --- --- ---	Állami főreáliskola --- --- ---	1899
	“ --- --- ---	Róm. kath. főgymnasium --- --- ---	1883
	Eperjes --- --- ---	Evangelikus collegium --- --- ---	1883
	“ --- --- ---	Evang. colleg. Magyar Társaság --- ---	1890
50	Érsekújvár --- --- ---	Főgymnasiumi könyvtár --- --- ---	1883
	Erzsébetváros --- --- ---	Állami főgymnasium --- --- ---	1892
	Esztergom --- --- ---	Szentbenedekrendi székház --- --- ---	1893
	“ --- --- ---	Közs. reáliskolai igazgatóság --- --- ---	1887
	Fehértemplom --- --- ---	Állami főgymnasium --- --- ---	1892
55	Felső-Lövő --- --- ---	Evangelikus tanintézetek --- --- ---	1898
	Fiume --- --- ---	Állami főgymnasium --- --- ---	1886
	Fogarás --- --- ---	Állami főgymnasium --- --- ---	1899
	Gyöngyös --- --- ---	Állami főgymn. igazgatóság --- --- ---	1890
	Gyöng --- --- ---	Ev. ref. gymn. --- --- ---	1886
60	Győr --- --- ---	Zechmeister Andor, könyvtáros --- ---	1897
	” --- --- ---	Szentbenedekrendi székház --- --- ---	1899
	Győr-Szent-Márton --- --- ---	Pannonhalmi könyvtár --- --- ---	1886
	Gyulafehérvár --- --- ---	Róm. kath. főgymn. igazgatóság --- ---	1886
	Hajdu-Böszörmény --- --- ---	Ev. ref. gymn. könyvtár --- --- ---	1886
65	Hajdu-Nánás --- --- ---	Ev. ref. gymnasium --- --- ---	1886
	Hódmező-Vásárhely --- --- ---	Ref. főgymnasium --- --- ---	1893
	Jászberény --- --- ---	Állami főgymnasium --- --- ---	1885
	Jászó --- --- ---	Jászóvári könyvtár --- --- ---	1886
	Kalocsa --- --- ---	Érseki főgymn. --- --- ---	1890

Folyó szám	Az előfizető lakóhelye	Czíme	Mely évtől előfizető?
70	Kaposvár	Állami főgymnasium	1883
	Karczag	Ev. ref. gymnasium	1897
	Kassa	Állami főreáliskola	1883
	"	Főgymnasiumi önképző-kör	1890
75	Kecskemét	Állami főreáliskola	1894
	"	Ref. lyceumi igazgatóság	1883
	"	Róm. kath. főgymnasium	1883
	Keszthely	Premontrei társház	1888
80	Késmárk	Ág. ev. lyceumi igazgatóság	1883
	Kézdivásárhely	Róm. kath. gymn. igazgatóság	1895
	Kis-Kun-Halás	Főgymnasiumi könyvtár	1888
	Kisujzsellás	Ev. ref. főgymnasium	1886
85	Kolozsvár	Ev. ref. főgymnasium	1883
	"	Tanárképző-intézeti igazgatóság	1883
	"	Róm. kath. lyceumi könyvtár	1900
	"	Kalazantinum	1895
90	Komárom	Szentbenedekrendi székház	1883
	Körmöczbánya	Áll. főreálisk. igazgatóság	1883
	Kun-Félegyháza	Holló László főgymn. igazgató	1886
	Kun-Szent-Miklós	Ev. ref. gymnasium	1886
95	Léva	Kath. főgymn. igazgatóság	1883
	Liptó-Rózsahegy	Főgymnasiumi könyvtár	1886
	Lőcse	Kir. főgymnasiumi igazgatóság	1883
	"	Állami főreáliskola	1888
100	Losonez	Állami főgymnasium	1883
	Lugos	Állami főgymnasium	1886
	Makó	Állami főgymnasium	1896
	Mármaros-Sziget	Reform. lyceum	1886
105	"	Róm. kath. algymn.	1886
	Maros-Vásárhely	Róm. kath. főgymn. igazgatóság	1884
	"	Ref. főgymnasium	1883
	Mezőtúr	Ev. ref. főgymnasium	1883
110	Miskolc	Reform. lyceum	1883
	Munkács	Állami főgymnasium	1883
	Nagybánya	Állami főgymnasium	1883
	Nagy-Enyed	Bethlen főtanoda könyvtára	1900
115	Nagy-Kálló	Áll. gymn. igazgatóság	1886
	Nagy-Kanizsa	Kath. főgymnasium	1883
	"	Polgári iskola	1883
	Nagy-Károly	Kegy.-r. főgymnasium	1883
115	Nagy-Kikinda	Gymnasiumi tanári kar	1883
	Nagykőrös	Ev. ref. főgymnasiumi igazgatóság	1900
	Nagy-Szalonta	Közs. gymn. igazgatóság	1887
	Nagy-Szombat	Érseki főgymnasium	1883
115	Naszód	Alapítványi főgymnasium	1898
	Nyitra	Huszár István, könyvtáros	1887
	"	Róm. kath. főgymnasium	1883
	Pancsova	Állami főgymnasium	1887

Folyó szám	Az előfizető lakóhelye	Czíme	Mely évtől előfizető?
	Pápa	Borsos István, ref. főisk. tanár	1886
	"	Szentbenedekrendi székház	1890
120	Petrozsény	Községi gymnasium	1900
	Pécs	Fischer Henrik könyv- és zeneműker.	1899
	"	Zircz-cziszt. főgymnasium	1883
	Podolin	Gymnas. tanári könyvtár	1886
	Pozsony-Szent-György	Algymn. igazgatóság	1886
125	Privigye	Kath. algymn. igazgatóság	1890
	Rimaszombat	Egyesült prot. főgymnasium	1882
	Rozsnyó	Róm. kath. főgymnasium	1883
	"	Ag. ev. főgymnasium	1895
	Sajó-Kaza	Báró Radvánszky Béla koronaőr	1892
130	Sárospatak	Trócsányi Bertalan, könyvtáros	1888
	Sátoralja-Ujhely	Kath. főgymn. tanári könyvtár	1883
	Selmeczbánya	Ág. ev. lyceumi könyvtár	1896
	"	Kir. kath. gymn. igazgatóság	1883
	Sepsi-Szent-György	Székely-Mikó-kollegium	1883
135	Sopron	Szentbenedekrendi székház	1883
	"	Ev. lyceumi Magyar Társaság	1898
	Szabadka	Főgymnasiun igazgatóság	1883
	Szabolcsa	Gymnasiun igazgatóság	1886
	Szamos-Ujvár	Állami főgymnasium	1883
140	Szarvas	Főgymn. tanári kar	1883
	Szászváros	Ev. ref. Kuun-kollegium	1894
	Szatmár	Kir. kath. főgymnasium	1883
	"	Ev. ref. gymn. tanári kar	1890
	Szeged	Somogyi-könyvtár	1885
145	"	Kegyesrendi főgymn. önképző-kör	1884
	"	Kegyesrendi főgymnasium	1898
	"	Állami főgymnasiun igazgatóság	1899
	"	Állami főreálisk. igazgatóság	1897
	Szegzárd	Állami főgymnasium	1898
150	Székely-Udvarhely	Ev. ref. kollegium	1890
	"	Állami főreáliskola	1897
	"	Róm. kath. főgymnasium	1887
	Székesfehérvár	Főreáliskola	1889
	Szentes	Állami főgymnasium	1883
155	Szentgotthárd	Állami gymnasium	1896
	Szent-Király	Dr. Kégl Sándor, egyetemi m. tanár	1894
	Szilágy-Somlyó	Róm. kath. gymnasium	1891
	Szolnok	Állami főgymnasium	1898
	Szombathely	Főgymnasiun igazgatóság	1883
160	Tata	Kegyesrendi gymnasium	1886
	Temesvár	Pollatssek N., könyvtáros	1897
	"	Állami főreáliskola	1883
	Trsztena	Kir. kath. algymnasium	1886
	Uj-Verbász	Községi algymnasium	1886
165	Ujvidék	Kir. kath. magyar főgymnasium	1883

Folyó szám	Az előfizető lakóhelye	Czíme	Mely évtől előfizető?
	Ungvár... --- ---	Kir. kath. főgymnasium --- ---	1886
	" --- --- ---	Állami alreáliskola --- ---	1900
	Vác --- --- ---	Főgymnasiun igazgatóság --- ---	1886
	Versecz --- --- ---	Áll. főreálisk. igazgatóság --- ---	1891
170	Veszprém --- --- ---	Kath. főgymn. igazgatóság --- ---	1884
	Zalaegerszeg --- --- ---	Állami főgymnasium --- ---	1895
	Zenta --- --- ---	Közs. gymn. igazgatóság --- ---	1883
	Zilah --- --- ---	Reformatus főisk. igazgatóság --- ---	1884
	Zircz --- --- ---	Apátsági könyvtár --- ---	1883
175	Zombor --- --- ---	Állami főgymnasium --- ---	1895
	" --- --- ---	Városi felső keresk. iskola --- ---	1898
	Zsolna --- --- ---	Kir. kath. gymnasium --- ---	1898

Jegyzet. 1899 végén volt tiszteleti tag: 8, alapító: 13, rendes: 433, rendkívüli: 74, előfizető: 177, összesen: 705. E szerint a kimutatás szerint van 1900 végén tiszteleti tag: 8, alapító: 13, rendes: 452, rendkívüli: 85, előfizető: 177, összesen: 735.

Kimutatta 1900. évi november hó 23-án.

Cserhalmi Samu,
pénztáros.

